DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü

KALEM YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

METİNLERLE

TASAVVUF TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

KALEM YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü

KALEM YAYINEVİ: 6

Tasavvuf Serisi: 4

Birinci Baskı
İstanbul, AĞUSTOS 2006

ISBN
975-8907-06-9

Editör
Zafer Erginli

Tercüme Heyeti
Zafer Erginli, İlyas Karslı, Yavuz Köktaş, Nurettin Ödül,
Rıfat Resul Sevinç ve Salih Sabri Yavuz

Redaksiyon
Zafer Erginli

Tashih
Selâhaddin ed-Dimeşki el-Ekberi

İç Düzen
Elmas Neşriyat

Baskı - Cilt

Erkam Matbaası / İstanbul
0212 671 07 00

Kalem Yayınevi

Uzun Sokak İnci Sitesi No: 2 Trabzon
Telefon: 0462 321 67 30 Faks: 0462 326 32 80
www.besikci.com – www.kalemyayinevi.com
bilgi@kalemyayinevi.com

KALEM YAYINEVİ Beşikçi Ltd.Şti. kurulusudur

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KALEM YAYINEVİ
olarak; sahasında büyük
bir boşluğu dolduracağına
inandığımız elinizdeki bu
eserin hazırlanmasında
emeği geçen Hocalarımıza
şükranlarımız sunar,
hayırlı çalışmalarında
muvaffakiyetler
dileriz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

بسم الله الرحمن الرحيم

ÖNSÖZ

Tasavvuf hâl ilmidir. Sûfîler, bu hususu belirtirken, tasavvufun bir kaal ilmi olmadığını özellikle vurgularlar. Ancak tasavvufun sûfîler tarafından "*hâl ilmi*" olarak tarif edilmesi, bu ilim hakkında çok sayıda eser verilmesine engel olmamıştır. Aksine yaşanan hâllerin yoğunluğu, sûfîleri çokça eser yazmaya teşvik etmiş, böylelikle tasavvuf kitapları kütüphanelerin vazgeçilmez eserleri arasında mühim bir yere sahip olmuştur. Hatta Süleymaniye başta olmak üzere yazma eser kütüphanelerinin büyük bir kısmını tasavvuf kitapları oluşturmaktadır. Sûfîlerin bıraktığı bu zengin mîras, elbette ki zengin bir terimler örgüsü içermektedir.

Tasavvuf terimleri üzerine çalışmalar, İslâm Medeniyeti'nin ilk zamanlarından itibaren başlamış, günümüze kadar devam etmiştir. Başlangıçta zühd, verâ ve riyâzet ağırlıklı olan kavram ve terimlere, daha sonraki dönemlerde hâller ve makamlarla ilgili kavramlar ve terimler, sonraki aşamada fenâ-beka ve ilâhî aşkla ilgili kavramlar ve terimler, daha sonra da varlık düşüncesiyle ilgili kavramlar ve terimler eklenmiştir. Tasavvuf terimlerine toplu olarak bakıldığında, birbirine bağlı olarak şöyle bir tasnif yapabilmek mümkündür:

1. İlk grupta, belli bir bilinç ve farkındalık durumuna bağlı olarak amel ve tasfiyeye yönelik kavramlar yer alır. Bu süreç; madde, toplum ve benlik karşısında belli bir tavır geliştirmeyi gerektirir. Riyâzet, halvet, sabır, dünyaya değer vermeme, muhâsebe, tefekkür, tezekkür gibi konuları içine alan terimler, insan algı ve benliğini olumsuz etkilerden kurtarmaya yönelik gayretlerin ortaya çıkardığı terimlerdir.

2. İkinci grupta, iç değişime, duygu ve düşünce dünyasının düzene kavuşturulmasına yönelik terimler yer alır. Hâller ve makamlar, bu ahlâkî dönüşümün köşe taşlarını oluşturur. Bu çerçevede hâller, bu yola koyulan yolcunun elinde olmadan yaşadığı geçici mânevî durumları, makamlar ise kendi yapıp etmeleri sayesinde elde ettiği kalıcı mânevî dereceleri ifâde eder.

3. Bu süreçlerin sonunda sûfî, ahlâkî dönüşümünü tamamlama noktasına gelir ve benliğinin olumsuz yönlerinden kurtulur. Gözünü daha yüksek hedeflere diker. Birer makam olarak fenâ ve beka gibi terimler, bir yönüyle bu sürecin ifâdesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4. Son aşamada sûfî, varlığın hakîkatine vâkıf olma noktasına gelir. Bu noktada, hakîkî varlığın Allah olduğu gerçeğine tecrübe yoluyla ulaşır. Bu özel bilgi türü *mârifet* adını alır. Sonuçta sûfî, hakîkî varlık olan Allah'ı, isimleri, sıfatları ve fiilleri yoluyla tanır, âlemdeki ahenge katılır. Bu noktada marifetin ya da aşkın ön planda olduğu noktasında ortaya çıkan farklı görüşler, tasavvuf düşüncesindeki çok renkliliğin bir boyutunu oluşturur.

Tasavvuf, bütün bu süreçler sırasında, insan iç dünyasını tel tel çözerek yeniden inşâ etmeye çalışır, yıkar ve yeniden yapar. Bu yeniden inşâ sırasında da insan, benlik, ahlâk ve varlık konularına, alışılmış gündelik kalıplardakinden farklı, yeni tanımlar getirir. İşte bütün bu süreç ve tanımlar tasavvuf terimleriyle ifâde edilmektedir. Dolayısıyla bu dünyâyı tanımak, tasavvuf terimlerine vâkıf olmayı gerektirir.

Sözü edilen bütün bu hususlar, benzerlik ve farklılıklarıyla bütün medeniyetlerin mânevî ve mistik boyutlarında yer alır. Bu boyut, bir medeniytin diğer bütün boyutlarına da şu veya bu oranda siner. Sözgelimi, bugün dünyaya hâkim görünen batı dünyasında, modern sosyal bilimlerin üzerinde durduğu direkler arasında Yahudi ve Hıristiyan mistik sembolleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu sembollerin en olumlusundan en olumsuzuna kadar kullanıldığı pek çok alan mevcuttur. Günümüzde *kişisel gelişim* adı altında ortaya çıkan sektörden başka, Satanizm gibi, gençliğimizin karşı karşıya kaldığı, gelecegimizi tehdid eden sapkın ve tehlikeli mistik akımlar da bu sembollerden beslenmektedir.

Medeniyetimizin insan tanımlamaları konusunda en ileri disiplini olan tasavvuf, gerek *kişisel gelişim* denilen sektörün doldurduğu yerin gerçek sahibi olması ve gerekse gençlerdeki mistik eğilimlerin daha sahîh yollarla tatmin etme potansiyeli taşıması bakımından bâkir bir alan olarak gözükmektedir. Bugün, tüketim çılgınlığına karşı durma, arzuları frenleme, ahlâkî zaafları tamir etme ve insan sevgisi gibi konularda, tasavvuf perspektifine şiddetle ihtiyaç vardır. İnsan, yeniden âlemin gözbebeği olma niteliğini ancak bu araçlarla kazanabilir.

Ancak her konuda olduğu gibi bu konuda da samimiyet ve ilgiye, bilginin de eşlik etmesi şarttır. Bu bilgiyi elde etme yollarından biri de, tasavvuf terimlerinden ve bunların muhtevâsından haberdâr olmayı sağlayacak yayınlardan faydalanabilmektir.

Elinizdeki çalışma, tasavvufun doktriner yönlerini gösteren Arapça terimlerin, tasavvuf klasiklerinden seçilen, bu eserlerin yazıldığı tarih sırasına göre tertip edilmiş metinler yoluyla öğrenilmesini hedeflemektedir. Dolayısıyla bu sözlüğün diğer tasavvuf sözlüklerinden farkı, okuyucuyu doğrudan doğruya klasik metinlerle karşı karşıya getirmesi, herhangi bir tasavvuf terimiyle ilgili yaklaşımları, doğrudan doğruya kaynaklardan almak sûretiyle takdîm etmesidir. Bu çalışmada sûfîler,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Muhâsibî'nin *Riâye*'sinden Kuşeyrî'nin *Risâle*'sine, Gazâlî'nin *İhyâ*'sından İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ına, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden İmam Rabbânî'nin *Mektûbât*'ına kadar temel tasavvuf kaynaklarından alınan metinler yoluyla, yüzyıllar ötesinden günümüze seslenmektedirler. Bu yolla, tasavvufu asıl kaynaklarından öğrenmenin mümkün olacağı düşünülmektedir. Tabiî olarak, bu tür bir çalışma, okuyucuyu doğrudan tasavvuf metinleriyle karşı karşıya getirmesi bakımından avantajlıdır.

Ancak bu usûlün, günümüz insanının tasavvuf düşüncesini yüzyıllar öncesinde yazılmış metinlerden anlaması karşısında bazı engeller olabileceği ve bu noktada ortaya çıkabilecek dezavantajlar da göz ardı edilemez. Bu dezavantajlar, elinizdeki çalışmada da gözardı edilmemiştir. Yer yer yapılan açıklamalar, metinlerden ayırd edilebilecek tarzda ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada bulunan terimlerin, en azından tasavvufun terimler örgüsü ve düşünce yapısı hakkında fikir vermeye yeterli olacağı ümîd edilmektedir. Dolayısıyla, temel kaynaklardan alınan metinleri içeren bir sözlük olması itibariyle sistematik ve kronolojik nitelikteki bu çalışma, tasavvuf düşünce ve kültürüne merak duyan okuyucu kadar, bu alanda çalışmak isteyen genç akademisyen adaylarının da hizmetine sunulmaktadır.

Çalışmada, metin kısmına girilmeden önce, hazırlık aşamasıyla ilgili bilgi verilmesi gerekli görülmüştür. Burada, çalışmanın hangi aşamalardan geçtiğinden başka, kullanılan usûller hakkında da bilgi verilmiştir. Daha sonra, eserlerinden alıntı yapılan yazarların kısa hayat hikâyelerine yer verilmiştir. Metinlerde kullanılmış bulunan eserlerin kısaltmaları ve basım bilgilerinden sonra da, faydalanılabilecek diğer kaynaklar ve genel kısaltmalara da yer verilmiştir.

Ancak insan ürünü olan her eser gibi, bu çalışma da hatâlardan ârî kalamayacaktır. Bu noktada, kitaptaki tüm hatâların tercüme heyetine, güzelliklerin ise eser sâhiplerine ait olduğunu vurgulamalıyız.

Kuşkusuz bu eserin ortaya çıkmasında, gerek talim ve tedrisleriyle, gerekse eserleriyle yetişmemize katkıda bulunan hocalarımızın ve tüm yayım sürecinde fikirleriyle katkıda bulunan mesai arkadaşlarımızın payı inkâr edilemez. Hepsine şükranlarımı sunuyorum.

Üç seneyi aşkın bir zaman dilimi içinde vücut bulan bu çalışmada şahsıma ait emeği, Bursalı gönül dostu merhûm Hacı Halil Efendi'nin azîz hâtırasına ithâf ediyorum.

Zafer ERGİNLİ

Temmuz 2005 - RİZE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ESERİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL

Elinizdeki kitap, mühim bir kısmı tasavvuf dünyasının temel eserlerinden alınan metinlerin teşkil ettiği bir derleme niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla kitabımız, temel tasavvuf kaynaklarının ağırlıklı olduğu bir metin kitabıdır. Bu metinlerde ele alınan terimler de, Arapça tasavvuf terimleridir. Farsça ve Türkçe terimler, kitabın sınırları dışında kalmıştır. Tekkelerin yaygınlaştığı sentez ve kurumlaşma devrinde kullanılan terimler de kapsam dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla, tarîkatler ve tekkelerle ilgili terimler hemen hemen yok gibidir. Bu sözlükte, tasavvuf doktrinini oluşturan terimlerle ilgili metinler ağırlıklıdır. Bu yönüyle sözlüğümüz bir *Tasavvuf Doktrinleri Sözlüğü* hüviyetindedir. Ancak, eserin hazırlanması sırasında izlenen yolun ortaya konmasının, en azından mütehassıs okuyucuların ihtiyaç duyulabileceği bazı bilgileri sunma noktasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Başlangıçta bu çalışma, Refik el-Acem'in *Mevsû'atü mustalahâti't-tasavvufi'l-islâmî* adlı derlemesinin tercüme faaliyeti olarak başlamıştı. Ancak zaman içerisinde kitabın hazırlanmasında görülen bazı eksiklikler, yeni bir tasnifi gerekli kılmıştır. Bu eksiklikler, tespit edilebildiği kadarıyla şunlardır:

1. Sayın Acem'in derlemesinde terimler daha çok lafzî yönden bir tasnîfe tâbî tutulmuştur. Bu tercih de, içinde tasavvufî terimlerin de lafız olarak geçtiği, fakat gerçekte terim olmayan bazı kavramların, müstakil birer tasavvuf terimi gibi ele alınması neticesini getirmiştir.

2. Sözü edilen tercih, bazı metinlerin, muhtevâlariyla alâkasız başlıklar altında yer almasına yol açmıştır.

3. Aynı tercih, birbirinden farklı bazı başlıkların aynılaşmasına sebep olmuştur. Meselâ **gaybet** başlığı altında yer alması gereken metinlerle, **gıybet** başlığı altında yer alması gereken metinler, Arapça yazım kuralları gereği aynı başlık altında yer almıştır. Aynı problem, **nefs** ve **nefes** gibi ayrı olması gereken başlıklar için de söz konusudur.

4. Sayın Acem'in çalışmasında bazı başlıkların altı yeterince doldurulamamış, can alıcı bazı metinler, ilgili başlıklar altına konulamamıştır.

5. Bazı metinlerin iktibası sırasında atlamalar yapılmıştır. Hatta tercüme heyeti, bazen başından eksik olan metinlerin tercümesinde sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu tür eksik alıntılar, eserlerin asıllarıyla yapılan karşılaştırmalarla tespit edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

6. Sayın Acem'in derlemesinde terimler tek tek ele alınmış, böylece tasavvufta **havf-recâ'**, **fenâ'-bekā'** gibi terim çiftlerinde aynı metinlerin tekrar tekrar kullanılması, dolayısıyla kitabın aşırı bir hacme ulaşması gibi bir problem ortaya çıkmıştır. Ondan fazla yerde tekrar edilen uzun metinler bulunmaktadır.

7. Birbiriyle bağlantılı terimlere hiçbir atıfta bulunulmamış olması, terimler arasındaki bağlantının kopmasına yol açmıştır.

Bir kitabın oldukça hantallaşmasına ve kullanımının zorlaşmasına sebep olacak mahiyetteki bu tür eksiklikleri bir yana bırakıldığında, sayın Acem'in eserinden istifade noktaları da şöyle sıralanabilir:

a. Sayın Acem'in hazırladığı terim listesi, eksiklik ve fazlalıklarına rağmen faydalı olmuştur.

b. Sayın Acem'in kullandığı kaynakların tamamına yakını, tasavvufun temel eserlerinden oluşmaktadır. Bu eserler arasında, bizim ulaşamadığımız baskılar da bulunmaktadır. Ancak, Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'i, Ahmed Gazâlî'nin *Sevânih*'i, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve İmâm Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı gibi Acem'in kullanmamış olduğu eserlerden de istifade edilmiştir.

Sözlüğü tercüme eden heyet, Zafer Erginli, İlyas Karslı, Yavuz Köktaş, Nurettin Ödül, Rıfat Resul Sevinç ve Salih Sabri Yavuz'dan oluşmaktadır.

Sözlüğün hazırlanması sırasında şöyle bir yol takip edilmiştir:

I. Tasnif şekli:

a. Gerek tercüme ve gerekse tasnif faaliyeti sırasında, Türkçe baskıları bulunan tasavvuf terimleri sözlükleri ve eserlerin Türkçe tercümelerinden istifade edilmiştir.

b. Madde başlıkları altında yer alan metinlerin sıralaması, eserlerin müelliflerinin vefat tarihi kronolojisine göre, aynı müellifin eserleri arasındaki sıralama basit ifadelerden zor olanlarına doğru, aynı eserden yapılan alıntıların sıralaması ise sayfa numarasına göre yapılmıştır.

II. Kitabın dili ve terimleriyle ilgili şu tasarruflarda bulunulmuştur:

a. Eserin hazırlanmasında dil olarak, eski kullanımların tercih edildiği dikkatlerden kaçmayacaktır. Bunun başlıca sebebi, metinlerin ve terimlerin kendi konteksleri içerisinde anlaşılmasına yardımcı olabilme arzusudur. Genç nesillerin istifadesi hesap edilerek de sıklıkla parantez içi açıklamalarına başvurulmuştur.

b. Tamlama olarak kullanılan kelime gruplarında daha çok Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan Farsça tamlama türü tercih edilmiş, bunun mümkün

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olmadığı görülen yerlerde ve yaygın kullanımlarda ise Arapça tamlama yoluna başvurulmuştur.

Örnek: Farsça tamlama için: *ahadiyyetü'l-cem'* yerine **ahadiyyet-i cem'** (أحدية الجمع), *fukarâ'u müdâhinûn* yerine **fukarâ'-yı müdâhinûn** (فقراء مداهنون), *gaybetü'l-'arifin* yerine **gaybet-i ârifîn** (غيبة العارفين), *hikmetün câmi'atün* yerine **hikmet-i câmi'a** (حكمة جامعة)

Arapça tamlama için: **ecnihatü'l-kerrûbiyyîn** (أجنحة الكروبيين), **fâtihatü'l-kitâb** (فاتحة الكتاب), **rabbü'l-erbâb** (رب الأرباب)

Bu arada tasavvuftaki ilim türlerini belirtmek için yaygın bir şekilde kullanılan **'ilme'l-yakîn - 'ayne'l-yakîn - hakka'l-yakîn** şekli, yerleşik olduğu için korunmuş, bunun yerine *'ilmü'l-yakîn-'aynü'l-yakîn-hakku'l-yakîn* şekli tercih edilmemiştir.

c. Çıkabilecek karışıklıkları önlemeye yönelik olarak, en azıyla yetinilmek sûretiyle, sadece madde başlıklarında ve eser isimlerinde bazı transkripsiyon işâretleri kullanılmıştır. Bu işâretler şunlardır:

   ' kelime ortası ya da sonunda *hemze* geçiyorsa kullanılmıştır.

   ' Arapça'daki *ayn* harfini göstermek için kullanılmıştır.

   ā kalın harflerden sonra uzatmalı olarak gelen *a* harfi için kullanılmıştır.

   ū kalın harflerden sonra uzatmalı olarak gelen *u* harfi için kullanılmıştır.

d. Şiirler Türkçe'deki serbest şiir biçimine uygun olarak, fakat terimlerin korunmasına da özen gösterilerek kompoze edilmeye çalışılmıştır.

e. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde terimlerin batı dillerindeki karşılıklarının verilmesi de arzu edilirdi. Ancak terimlere verilen yabancı dillerdeki karşılıklarla alâkalı farklılıklar, bu konuda henüz tam bir mutabakat sağlanamadığını ortaya koymaktadır. Sayın Acem'in kitabının sonunda yer alan batı dillerindeki karşılıkların da problemli olduğu görülmektedir. Bu sebebe bağlı olarak terimlerin yabancı dillerdeki karşılıkları verilmemiştir.

III. Terimlerin tertip ve sıralanmasıyla ilgili tasarruflar şunlardır:

a. Tasavvufta meşhur olan terim çiftleri birleştirilmiştir. Ama birleştirilen terim çiftlerinden diğeri de, mütehassıs okuyucunun, bu maddeleri de görmek isteyeceği hesaba katılarak, isim olarak bırakılmış, fakat diğer terim çiftine atıfta bulunulmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Örnek: *Kabz* ve *bast* gibi ikili terimler **kabz-bast** altında toplanmış, **bast** için de bu maddeye referans gösterilmiştir:

bast (بسط) {bk. **kabz-bast**}gibi.

Aynı yol, **'ibâdet-'ubûdiyyet-'ubûdet**, **'ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn, zevk-şürb-reyy** gibi kimi üçlü terimlerde de tercih edilmiştir.

b. Eğer farklı kaynaklarda aynı cümle ya da cümleler geçmekteyse, ikinci kaynaktan yapılan alıntı da, ilk kaynaktan yapılan alıntının yanına ilâve edilmiştir. Referanslardan herhangi birinin metni devam ediyorsa, sonuna üç nokta "..." konulmuştur.

Örnek:

* *Sırr-ı rubûbiyyet*, merbûba {bir rabb'e muhtaç olana, kula} bağlı bir sırdır. İki müntesibi olan bir nisbettir. Bunlardan biri olan merbûb, ademdeki {yokluktaki} âyân-ı sâbitedir. Mâdûma {yokta} bağlı olan şey de mâdûmdur... (Kâşânî, 102; *Câmi'*, 86) Bundan dolayı Sehl{-i Tüsterî} şöyle demiştir: "*Rubûbiyyetin öyle bir sırrı vardır ki, bu sır açığa çıksa rubûbiyyet bâtıl olurdu.*" İşte bu bâtıl olma ona bağlıdır. (Kâşânî, 102)

Buradaki metin, her iki kaynakta da yer almaktadır. Dolayısıyla ikinci referans, kronolojik sıraya göre değil, tekrar edilen metne göre yerleştirilmiş olmaktadır. Kâşânî'ye ait olan metin aşağıda devam etmekte olduğundan, metnin sonunda üç nokta "..." yer almaktadır.

IV. Eserde üç çeşit parantez kullanılmıştır:

a. Normal parantez "()":

1. Terimlerin Arabca orijinallerini gösteren kelimeler normal parantez içinde gösterilmiştir. *Örnek*: **e'imme (أئمة)** gibi.

2. Metinlerin asıllarında yer alan açıklama ve notlar da normal parantez içinde gösterilmiştir.

Örnek: ...Nefsin sağ elinde tesbîh ve Kur'ân vardır. Ama yeninde ise hançer ve kılıç saklıdır. (Not: Bir taraftan kendisini sûfî, îmânlı gösteren nefs, fırsat bulunca türlü günâhlar, cinâyetler işler. Şefik Can)

3. Bu parantez aynı zamanda, metinlerin alındığı kaynağı belirtmek için de kullanılmıştır. *Örnek*: (*Mesnevî*₂, III, 202)

b. Çiçek parantez "{}":

1. Başka maddelere yapılan her türlü atıf, {} şeklindeki özel parantezle içinde gösterilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Örnek: **recâ'** (رجاء) {bk. **havf-recâ'**} ya da bir başka maddede yer alan {Ayrıca bk. **ilhâm**; **vârid**; **vâridât**} atfı gibi.

2. Bazı terimlerle alâkalı yan terimler, ilgili ana terimin başlığı yanında bir açıklama mâhiyetinde bu tür parantez içinde gösterilmiştir.

Örnek: **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât (خاطر / خواطر – او خطرة / خطرات) {ahvâl li'l-kalb**; **'azın**; **'ârız**; **efhâm-ı halâ'ik**; **hâtır-ı 'akl**, **hâtır-ı melek**, **hâtır-ı nefs**, **hâtır-ı rûh**, **hâtır-ı şeytân**, **hâtır-ı yakîn**, **havâtır**, **havâtır-ı hakk**, **havâtır-ı nefs**; **mevârid**; **tezkire**}

Burada {} parantez içindeki isimler, **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât** başlığı altında ele alınabilecek diğer yan terimleri de göstermektedir.

3. Metindeki editör tasarrufları da bu özel parantez içinde gösterilmiştir. Bu parantez içinde zaman zaman terimlerin kelime karşılıkları, bazen de yer yer cümlenin akışına uygun olacak tarzda şerhler yapılmaya çalışılmıştır.

Örnek:

* *Recâ*, {âhiret nimetleri gibi} vaad ettiği konularda Hakk'ı ﷻ tasdik etmektir {yani Hakk'ın ﷻ vaadine güvenmektir}.

Parantez içi cümleler editör ilâvelerini göstermektedir.

c. Köşeli parantez "[]":

1. Âyet ve hadis kaynakları köşeli parantez içine alınmıştır.

Örnekler: Allah şöyle buyurmuştur: "*Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki, bunlar yeryüzünde tevâzû ile yürürler. Câhiller kendilerine bir laf attıklarında {sadece} 'selâm' derler.*" [Furkān, 25/63]

Sırların keşfine misâl ise Resûlullah'ın ﷺ şu hadîsidir: "*Allah'a ﷻ, O'nu sanki görüyormuş gibi kulluk et.*" [Buhârî, Îmân, 83; Müslim, Îmân, 1]

2. Bir metin birden fazla kaynakta bazı farklılıklarla yer alıyorsa, aralarındaki farklılıklar da köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Örnek:

* *Şuûn*, {ilâhî} fiillerdir. Şuûn-ı zâtiyye {zâtî fiiller} ise, âyân ve hakîkatlerin Zât-ı ahadiyetteki nefisleridir [nakışlarıdır {resimleridir} (*Câmi'*)]. Bu âyân ve hakîkatler, ağacın dallarının, yapraklarının[, çiçeklerinin (*Câmi'*)] ve meyvelerinin çekirdekte kuvve halinde {potansiyel olarak} bulunması gibidir. Bunlar vâhidiyyette [vâhidiyyet mertebesinde (*Câmi'*)] zuhûr eder, ilimle [kalemle (*Câmi'*)] tafsîlî {ayrıntılı} hâle gelir. (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu örnekte, {} parantezler içindeki ifadeler editör ve mütercim açıklamalarıdır. Köşeli parantez [] içindeki ifadeler ise, () içinde gösterilen Gümüşhânevî'nin *Câmi'u'l-'usûl*, adlı eserinde, Kâşânî'nin *Istılâhât*'ından farklı olarak "*nefisler*" yerine "*nakışlar*" kelimesinin tercih edildiğini, ayrıca Gümüşhânevî'nin *Câmi'u'l-'usûl*'ünde bulunan "*çiçeklerinin*" ifadesinin, Kâşânî'nin *Istılâhât*'ında geçmediğini, Kâşânî *Istılâhât*'ında "*vâhidiyyette*" şeklinde kullanılan ifadenin, Gümüşhânevî'nin *Câmi'u'l-'usûl*'ünde "*vâhidiyyet mertebesinde*" şeklinde kullanıldığını gösterir.

IV. Müellifler ve eserleriyle ilgili olarak da şu çalışmalar yapılmıştır:

a. Metinlerin alındığı eserlerin müellifleri hakkında, bundan sonraki bölümde alfabetik sıraya göre kısa bilgi verilmiş, bu bilgiler de, öncelikle Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, diğer ansiklopedik eserler ve bulunabildiği kadarıyla müelliflerle ilgili yazılmış bulunan diğer eserlerden alınmıştır.

b. Metinlerin alındığı eserlerin basım bilgileri yanında, bu eserlerin Türkçe tercümeleriyle, eserlerde yer alan hadislerin geçtiği kaynaklar da unutulmamıştır. Bunların gerek kısaltmaları ve gerekse basım bilgileri, **Eser Adı Kısaltmaları** başlığı altında verilmiştir.

Tüm bu çalışmalarla, olabildiğince kullanışlı bir *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* vücûda getirilmeye çalışılmıştır. Bu kitapta, otuz dokuz müellife ait olan altmış iki eserden metinler yer almaktadır. Bu metinler altı kişi tarafından tercüme edilmiştir. Dolayısıyla pek çok kişinin katkısıyla hazırlanmış bulunan *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, bu hâliyle oldukça zengin bir görünüm arz etmektedir. Ancak bu zenginlik, bazı eksiklikleri de beraberinde getirme riski taşımaktadır. Eserin tercüme ve editörlük hizmetleri yerine getirilirken, gerek üslûp birliğinin sağlanması ve gerekse tercümelerin düzeltilip tasavvuf nosyonuna uygun hâle getirilmesi aşamasında, bazı hata ve eksikliklerin bulunması kaçınılmaz olacaktır. Bu konulardaki müspet tenkitler bizi ziyadesiyle memnun edecektir.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nden yararlanmak isteyen okuyucularımız, gerek anlamakta zorluk çektikleri yerlerin daha iyi anlaşılabilmesi için ve gerekse tasavvufun doktriner yapısı dışında kalan terimlere ulaşmak amacıyla taavvuf hakkındaki diğer eserlerden yardım alabilirler. Bu amaçla, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Süleyman Uludağ) ve *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ethem Cebecioğlu) başta olmak üzere, gerek terimler ve gerekse sûfî müelliflerin hayatı hakkında bilgi veren bazı eserler, **Faydalanılabilecek Diğer Eserler** başlığı altında listelenmiştir. Ayrıca, kullanılan eserlerin **Eser Adı Kısaltmaları** listesinde gösterilen Türkçe tercümelerinden yararlanılması da tavsiye edilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MÜELLİFLER HAKKINDA BİLGİ

(Parantez içinde geçen kalın ve yatık isimler, ilgili eserlerin bu kitapta kullanılan kısaltmalarını gösterir)

Abdülkādir Geylânî: Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkādir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî; 470/1077 yılında Hazar Denizi güneybatısındaki Geylân'da doğmuştur. Hz. Hasan'ın soyundan gelmektedir. Küçük yaşta babasını kaybeden Geylânî, hadis, fıkıh ve edebiyat tahsili görmüş, Bağdad'da Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs'ın delâletiyle tasavvufa intisap etmiştir. Hocası tarafından kendisine tahsis edilen medresede hadis, tefsir, kıraat, fıkıh ve nahiv okutmuştur. Kendisine uyguladığı ağır riyâzetler sonucunda, Ebû Sa'd Muharrimî elinden şeyhlik hırkasını giymiştir. 561/1165 ya da 1166 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.

Kadiriyye tarîkatının pîri olan Geylânî başlangıçta Şafiî mezhebine bağlıyken, sonraları Hanbelî mezhebine girmiş ve bu mezhebin sarsılmaz bir savunucusu olmuştur. Onun bu tercihi İbn Teymiye'nin kendisine saygı duymasına, hatta onun *Fütûhu'l-gayb* adlı eserini şerh etmesine vesîle olmuştur. Geylânî'nin en önemli eserleri arasında *el-Gunye li tâlibi tarîki'l-Hakk* (***Gunye***), *Fütûhu'l-gayb* (***Fütûh***) ve *Kitâbü'l-fethi'r-Rabbânî ve'l-feyzi'r-Rahmânî* (***Feth***) yer alır.

Abdülkerîm Cîlî: Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî; hicrî 767/milâdî 1365-66 yılında, Bağdat yakınlarındaki Cîl kasabasında doğmuştur. Abdülkadir Geylânî'nin torunu olduğu rivâyet edilmektedir. Şerefüddîn el-Cebertî'nin mürîdi olduğunu eserlerinde zikreder. Kadiriye tarîkatından olduğu anlaşılmaktadır. 832/1428 yılında Bağdat'da vefat etmiştir.

Zaman zaman muhalefet etmekle birlikte, genellikle İbn Arabî'nin görüşlerini şerh etmiştir. Bilhassa İbn Arabî'nin *vahdet-i vücûd*, *hazarât-ı hamse* ve *insân-ı kâmil* konusundaki görüşleri üzerine açıklamalar getirmiştir. En önemli eserleri şunlardır: *el-İnsânü'l-kâmil* (***İnsân***), *Şerhu'l-esfâr 'an risâleti'l-envâr* (***Esfâr***), *Merâtibü'l-vücûd ve hakîkatii külli mevcûd* (***Merâtib***).

Ebû Tâlib Mekkî: Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî; aslen İran'ın batısından olup, uzun yıllar Mekke'de yaşadığı için *Mekkî* nisbesini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

almıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hadis tahsil ettiği ve Sâlimiyye mektebine mensup olduğu bilinmektedir. 386/996 yılında, vaizlik yaptığı Bağdad'da vefat etmiştir.

Gazâlî ve Abdülkadir Geylânî gibi sûfîler üzerinde etkileri vardır. *Kūtü'l-kulūb* (***Kūt***) adlı eseri, tasavvuf konusunda mühim bir eser olduğu kadar, müellifinin fıkıh bilgisini de göstermektedir.

Ebû Yezîd Bistâmî: Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân el-Bistâmî; İran Horasan'ının Bistam kasabasında doğmuştur. 131/748 ya da 161/777 yılında doğduğu söyleniyorsa da, bu tarihler kesin değildir. Tasavvuf yolunu Ebû Ali Sindî'den öğrendiği söylenmektedir. Ebû Yezîd'in vefat tarihinin de ihtilaflı olduğu, bazı eserlerde 234/848, bazılarındaysa 261/875 yılında vefat ettiği yazılıdır. Türbesi Bistam'dadır.

Tasavvufta *tevhîd*, *sekr* ve *fenâ* anlayışını benimsemiş olan Ebû Yezîd Bistâmî, sekr hâlinde kendisinden zuhûr eden *şathiye*leriyle meşhur sûfîlerden biridir. Şathiyeleri sebebiyle zaman zaman tepkilerle karşılaşmış, hatta Bistam'dan çıkarılmıştır. Bu sivri ifadelerine rağmen Bistâmî, şerîata son derece bağlı sûfîlerden biridir. Onun şathiye ve menkıbelerine Sehlegî çokça yer vermiş, bu şathiyeler Abdurrahman Bedevî tarafından toplanıp *Şatahâtü's-sûfiyye* (***Şatahât***) adıyla yayımlanmıştır.

Ebu'l-Mevâhib Cemâleddîn Şâzelî: Yirminci yüzyıl başlarında vefat etmiş bulunan ve hayatı hakkında bilgiye rastlayamadığımız Ebu'l-Mevâhib Cemâleddîn Muhammed eş-Şâzelî'nin *Kavânînü hiikmi'l-işrâk* (***Kavânîn***) adlı bir eseri vardır.

Fâtımatü'l-Yeşrutiyye: Fâtıma binti Ali Nûreddîn et-Tûnusîyye eş-Şâzeliyye el-Yeşrutiyye; babadan Hz. Hasan, anneden ise Hz. Hüseyin soyundan gelmektedir. 1308/1890 yılında Akkâ'da doğmuştur. Şâzeliyye tarîkatinin Yeşrutiyye koluna mensuptur. Tasavvufa ilgi duymuş, bu arada Akkâ müftüsü Şeyh Abdullah el-Cezzârî'den ilim öğrenmiştir. Bilhassa tasavvufa dair pek çok kitap okumuştur. I. Dünya Savaşı başlarında, ailesiyle beraber Şam'a yolculuk yapmıştır. 1400/1980 yılında Şam'da vefât etmiş, Beyrut'ta bulunan İmam Evzâî makberesine defnedilmiştir.

Eserlerinden *Rihle ile'l-Hakk* (***Rihle***) tasavvuf yolunun başlangıcına, *Mevâhibü'l-Hakk* (***Mevâhib***) ashâbının ahvâl ve kerâmetlerine, *Nefehâtü'l-Hakk* (***Nefehât***) ise tarîkat usûl, âdâb ve ahkâmına dairdir.

Gazâlî: Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî; 450/1058 yılında bugünkü adı Meşhed olan Tûs şehrinde doğmuştur. Gazâlî nisbesinin, babasının mesleği olan iplikçilikten geldiği rivâyet edilmektedir. Batı dünyasında "*Abuhamet*" ve "*Algazel*" isimleriyle tanınan Gazâlî, iyi bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eğitim almıştır. Kelâm, fıkıh ve tasavvuf konusunda, "*Hüccetü'l-İslâm*" adıyla anılacak derecede üstad olup, devrinde Nizâmiye Medreseleri'nin Kelâm kürsüsü müderrislerindendi.

Kelâm, felsefe, Bâtınîlik ve tasavvuf hakkındaki araştırmaları sonucunda yaşadığı manevî buhran, kendisinin tasavvuf yoluna sülûk etmesine sebep olmuştur. Bir süre halvet hayatı yaşadıktan sonra hacca gitmiş, hacc dönüşünde de kendi evinde ders okutup eser yazmaya devam etmiştir. Tasavvuftaki şeyhinin Ebû Ali Fârmedî olduğu, kendi ifadelerinden çıkarılmaktadır.

Hayatının sonlarına doğru hadis ilmiyle de uğraşan Gazâlî, 505/1111 yılında, doğduğu şehir olan Tûs'ta vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.

Muhâsibî ve Cüneyd gibi, şerîata aykırı olmayan bir tasavvufî anlayışı benimseyen Gazâlî, eserlerinin bir kısmını bu konuya hasretmiş, bir kısmında da şerîat ve tasavvufu bir arada ele almıştır. Muhâsibî'nin *Ri'âye*'si ve Ebû Tâlib Mekkî'nin *Kūtü'l-kulûb*'u, bilhassa *İhyâ'* üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Tasavvufa yer verdiği ve hasrettiği eserleri arasında, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* (***İhyâ'***), *Kîmyâ'ü's-sa'âde* (***Kîmyâ'***), *Minhâcü'l-'âbidîn* (***Minhâc***), *Mişkâtü'l-envâr* (***Mişkât***), *Mîzânü'l-'amel* (***Mîzân***), *el-Munkızu mine'd-dalâl* (***Munkız***), *er-Risâletü'l-ledünniyye* (***Risâle***) gibi eserleri meşhurdur. Bunlardan başka kelâm ve felsefeye dair pek çok eseri de mevcuttur.

Gazâlî (Ahmed): Mecdüddîn Ebu'l-fütûh Ahmed b. Muhammed el-Gazâlî; *İhyâ'* müellifi meşhur âlim Gazâlî'nin kardeşidir. O da Tûs doğumludur. Tasavvufta Ebû Kasım Cürcânî'nin mürîdlerinden Ebû Bekir Nessâc'ın sohbetlerine katılmıştır. 520/1126 yılında Kazvin'de vefat etmiştir.

Ahmed Gazâlî, tasavvuf konusunda ağabeyinden farklı bir yol izlemiş olup, tasavvuftaki *Aşk Mektebi*'nin kurucusudur. Farsça olarak yazdığı *Sevânihu'l-uşşâk* (***Sevânih***) adlı eseri bu doktrinin ayrıntılı olarak anlatıldığı ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Bu mektebe mensup olan Aynü'l-kudât Hemedânî'yi yetiştiren de odur.

Gümüşhânevî: Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhânevî; 1813 yılında Gümüşhâne'de doğmuştur. Babasının ticaret sebebiyle gittiği Trabzon'da Şeyh Osman Efendi ve Şeyh Hâlid es-Sâidî'den sarf, nahiv ve fıkıh dersleri almıştır. İlim hayatını sürdürürken bir şeyhe intisap etmişse de, bu şeyhin adı tespit edilememiştir. Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde Hâlidî meşâyıhından Şeyh Ahmed Ervâdî'ye intisap etmiştir. Ervâdî'den hilâfet aldıktan sonra, tasavvufî irşad faaliyetlerini Nakşibendî ve Şâzelî usûl ve âdâbı çerçevesinde yürütmüştür. 1893 yılında İstanbul'da vefat eden Gümüşhânevî, Süleymaniye Camii hazîresinde medfundur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ömrü boyunca hadis okutan Gümüşhânevî, pek çok kişiye de hilâfet vermiştir. Halîfelerinde aradığı hususiyetler arasında, zâhirî ilimler konusundaki yeterlilik her şeyin önünde gelmektedir. Tasavvufî irşad faaliyetleri çerçevesinde İstanbul, Bayburt, Rize ve Trabzon/Of'ta dört büyük kütüphane kurduran Gümüşhânevî, teşkilatçı yapısıyla da dikkat çekmektedir. "*Yastık altı*" tabir edilen şahsî birikimleri iktisâdî hayata kazandırarak borç sandıkları oluşturmuş ve eserlerini, bu sandıklarla kurduğu matbaada bastırarak ücretsiz dağıtımını sağlamıştır. Otuza yakın eserleri arasında tasavvufa dair olan *Câmi'i'l-usûl* (***Câmi'***) ve hadise dair olan *Râmûzü'l-ehâdîs* ve şerhi *Levami'ul-Ukul* başta gelmektedir.

Habeşî: Doğum tarihi tespit edilemeyen Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah eş-Şerîf el-Habeşî'nin hayatı hakkında bilgiye rastlanamamış, sadece 1330/1911 yılında vefat ettiği tesbit edilmiştir. Bilinen eseri *el-'Ukûdü'l-lü'lü'iyye fî beyâni tarikati's-sâdâti'l-'ulviyye*'dir (***'Ukûd***).

Hakîm Tirmîzî: Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmîzî'nin, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tirmîzî, ilim tahsil etmiş, hadis ve Hanefî fıkhını öğrenmiştir. Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin bir eserinin tesiriyle riyâzete yönelen Tirmîzî, Ahmed b. Hadraveyh, Yahyâ b. Muâz Râzî, Ebû Türâb Nahşebî gibi sûfîlerin sohbetlerine katılmıştır. Hemen her ilim konusunda eserleri bulunan Tirmîzî'nin vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 320/932 yılında Tirmîz'de vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Tasavvufta *velâyet* doktrininin kurucusu olan Tirmîzî, felsefeyle uğraşan ilk sûfîlerdendir. Bu yönüyle tasavvufta yeni bir başlangıca imza atmış, bu sebeple kendisine "*Hakîm*" denilmiştir. Kendi anlayışı içinde akılla nakli uzlaştırmaya çalışmıştır.

Tirmîzî'nin en önemli eseri, velâyet doktrinini ortaya koyduğu *Kitâbü hatmi'l-evliyâ"*dır. *Beyânü'l-fark beyne's-sadri ve'l-kalbi ve'l-fu'âdi ve'l-lübb* (***Beyân***) adlı eserinde de insandaki çeşitli latîfeleri ve bunlar arasındaki farklılıkları ele almıştır. Onun *Nevâdiru'l-usûl* (***Nevâdir***) adlı eseri de, tasavvufî hadis şerhlerinin güzel bir örneğidir. Pek çok sapık mezhebe karşı yazdığı itikada dair eserleri de vardır.

Hallâc: Ebu'l-Muğîs el-Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc; 244/858 yılında, İran'ın Fars eyaletinde doğmuştur. "*Hallâc*" diye anılması, çeşitli rivâyetlerde, baba mesleğine; insanların gönüllerindeki sırları ortaya dökecek kadar sırlara vâkıf olmasına ya da bir hallâcın dükkânındayken, dükkân sahibinin yokluğu esnasında, pamukları atma kerâmeti izhâr etmesine bağlanmaktadır. Vâsıt'ta hafızlığını tamamlayan Hallâc, Sehl-i Tüsterî ve Amr b. Osman Mekkî'nin talebesindendir. Şia'ya karşı sempati besleyen Hallâc, Bağdad'da Cüneyd-i Bağdâdî'nin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sohbetlerine de devam etmiştir. Cüneyd, onun sorduğu bazı soruların samimiyetten uzak olduğuna kanaat getirerek meclisinden uzaklaştırmıştır.

Hicaz, Tüster, Mâverâünnehir, Sicistan ve Kirman gibi çok değişik coğrafyalara seyahatleri bulunan Hallâc, küfür ve şirk ehlini İslâm'a davet etmek için manevî işaret aldığını söyleyerek Hindistan'a yolculuk yapmış, pek çok kişinin müslüman olmasına vesîle olmuştur. Hindistan dönüşü Bağdad'a yerleşen Hallâc, farklı davranmaya başlamış, Bağdad'da Hakk yolunda canını fedâ etme arzusunu dile getirmiştir. "*Ene'l-Hakk (Ben Hakk'ım)*" gibi taşkın sûfîyâne yorumları yüzünden takibata uğrayan Hallâc hapse atılmış, burada meşhur eseri *Tavâsîn*'i yazmıştır. Bu arada, aleyhindeki hava gitgide artmış ve idam talebiyle yargılanmasına karar verilmiştir. Uzun süren muhâkemeler sonucunda idamına karar verilmiş ve 309/922 yılında önce kırbaçlanmış, sonra burnu, kolları ve ayakları kesilerek idam edilmiştir. İdamının hakîkî sebebi olarak, o zamanlar Abbâsî rejiminin şiddetli muhâlifleri olan Karmâtîlerle gizlice işbirliği yapması gösterilmektedir.

Tasavvufta *fenâ* ve *sekr* anlayışını benimseyen sûfîlerden biri olan Hallâc, *Hakîkat-i Muhammediye, dînlerin birliği* gibi görüşleri ilk defa ele alan sûfîlerdendir. Tasavvufta varlıkla ilgili bazı terimler hakkında açıkça ilk olarak fikir beyân eden kişi odur. Onun "*Ene'l-Hakk*" dediği için idama mahkûm edilmiş olduğu inancı, Attâr, Mevlânâ gibi sûfîler üzerinde derin tesirler vücûda getirmiş, hatta Türk ve İran edebiyâtında da çokça işlenmiştir. Hallâc'ın bu görüşlerinin yer aldığı en önemli eseri *Kitâbü't-tavâsîn*'dir (***Tavâsîn***). Şiirlerini topladığı bir *Dîvân*'ı da vardır.

Hamzavî: Hasenü'l-Adevî el-Hamzavî; 1221/1806 yılında Mısır'da doğmuş, Ezher'de tahsîl görmüştür. Mâlikî mezhebine mensûb bir fakîh olan bu zât, 1303/1886 yılında Kahire'de vefât etmiştir. *Kitâbü meşârıkı'l-envâr fî fevzi ehli'l-i'tibâr* (***Meşârık***) adlı bir eseri vardır.

Herevî: Şeyhü'l-İslâm Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî el-Fakîh el-Hanbelî; 396/1006 yılında Herat'ta doğmuştur. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan gelmektedir. Hadis ve fıkıh tahsil etmiş ve çokça şiir ezberlemiştir. Kendisi Ebu'l-Hasan Harakānî'nin mürîdidir.

Hanbelî mezhebine mensup olduğu için Eş'arîlerle anlaşamadığı, Kuşeyrî gibi sûfîlerle ters düştüğü rivâyet edilir. Hatta, Eş'arîler'in onu Nizâmülmülk'e şikâyet ettikleri ve bunun üzerine Herat'tan Belh'e sürüldüğü kayd edilmiştir. Ancak daha sonraları Nizâmülmülk'ün itibarını kazanmıştır. Fakat yine de, çeşitli sebeplerle rahatsız edilmekten kurtulamamıştır. Yaşadığı sürgünlerin ardından Herat'a dönmesine izin verilen Herevî, vatanına döndükten yaklaşık bir yıl sonra 481/1089 yılında vefat etmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kendisi bir Hanbelî olmasına rağmen, Hallâc da dahil olmak üzere sekr ve fenâ anlayışına sahip olan sûfilere saygı duymuştur. Eserleri arasında, tasavvufta yüz makam esasını ortaya koyan ve çokça şerhi yapılan, Farsça olan aslı *Sâd Meydân* adını taşıyan *Menâzilü's-sâ'irîn* (***Menâzil***) başta gelmektedir. Ayrıca Sülemî'nin Arapça olarak yazdığı *Tabakātü's-sûfiyye* adlı eserini, çeşitli ilâvelerle Farsça'ya tercüme etmiştir. Onun münâcâtları da meşhurdur. Selef yolunu yüceltmek için yazdığı *Zemmü'l-kelâm* adlı eserinde de, kıyas usûlleri ve bid'at yolları tenkit edilmektedir. Herevî'nin bir de tefsîri vardır.

Hücvîrî: Ebu'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Gaznevî el-Hücvîrî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk bilgilerini babasından almış, Hindistan, İran ve Türkistan'da pek çok bölgeye seyahatlerde bulunmuştur. Hanefî mezhebine mensup olup, tasavvuf yolunda Ebu'l-Fazl Huttelî'nin mürîdidir. Lahor'u Hind işgalinden kurtaran orduya da katılmış bulunan Hücvîrî'nin vefat tarihi hakkında dört farklı rivâyet vardır: 465/1072, 470/1077, 481/1088 ve 500/1106. Bunlardan ilki kabul görmektedir.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvufî anlayışını temsil eden Hücvîrî, akla değer verdiği kadar keşfe de değer veren, müsamahakâr sûfîlerdendir. Emir ve yasakların sebep ve hikmetleri üzerinde durmuş, tasavvufî hikmetleri aklen de açıklamaya çalışmıştır. En meşhur eseri *Keşfü'l-mahcûb*'dur (**Hücvîrî**).

İbn Arabî: Tam adı Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî olan İbn Arabî; tasavvuf dünyasının zirve şahsiyetlerindendir. 560/1165 yılında, o zamanlar Muvahhidler Devleti'nin hükümranlığı altında bulunan Endülüs'ün güneydoğusunda bulunan Mürsiye'de (Murcia) doğmuştur. Genç yaşında hadis tahsil etmiş, bir yandan da ilk sûfiyâne tecrübelerini yaşamaya başlamıştır. İlk şeyhleri arasında Ebu'l-Abbas Uryebî (ya da Ureynî) bulunmaktadır. Ancak İbn Arabî Afrikalı şeyhlerden, görüşmek istediği halde görüşemediği Ebû Medyen Mağribî'nin rûhâniyetinden istifade ettiğini her fırsatta ifade etmiştir.

596/1200 yılında doğu seferine başlayan İbn Arabî, Kuzey Afrika ve Mısır üzerinden Kudüs'e, oradan da Mekke'ye, Bağdad'a ve Musul'a geçmiştir. Her uğradığı yerde bir süre kalmayı ve oranın âlim ve sûfileriyle görüşmeyi de âdet haline getirmiştir. Urfa, Diyarbakır, Sivas ve Malatya'ya da uğradıktan sonra, Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in daveti üzerine Konya'ya gelmiştir. Sadreddîn Konevî'yi evlad edindiği de bilinen İbn Arabî, Şam'a yerleşmiş ve 638/1240 yılında vefat etmiştir.

Eserlerini ilâhî imlâ ile yazdığını her fırsatta tekrarlayan İbn Arabî, filozofları, Eş'arîleri ve diğer fikir mensuplarını tenkit ederek onların bazı fikirlerini kendi üslûbu içerisinde tashih etmiş, sûfileri de belli tasniflere tâbî tutmuştur. Tasav-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vuftaki *vahdet-i vücûd* anlayışını ortaya koyarak hakîkî varlığın Allah olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, görünen her şey O'nun isim ve sıfatlarının tecellîlerinden ibârettir. Şeytan, küfür, nifâk gibi hususlar da böyledir. Daha ileri aşamada, başlangıç itibariyle her dînin Hakk dînden ortaya çıktığını, asıl dînin Hakk dîn olduğunu ortaya koyma sadedinde, hakîkatte diğer dînlerin de kaynağının bir olduğunu söylemesi sert taarruzlara sebep olmuştur. Onun bu görüşleri, İbn Teymiyye başta olmak üzere selefî düşünceye mensup olanlar tarafından sert biçimde tenkit edilmiştir. İmam Rabbânî gibi sûfîler ise, daha insaflı tenkitlerde bulunmuşlardır.

İbn Arabî, tasavvuf dünyasının en velût müelliflerinden biridir. Eserlerinin sayısıyla alâkalı olarak iki yüzden sekiz yüze kadar rakamlar verilmektedir. *Fusûsu'l-hikem* (***Fusûs***), *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (***Fütûhât***), *İnşâ'ü'd-devâ'ir* (***İnşâ'***), *Letâ'ifü'l-esrâr* (***Letâ'if***), *Risâletü rûhi'l-kuds fî muhâsebeti'n-nefs* (***Rûh***), *Kitâbu ıstılâhi's-sûfiyye* (***Istılâh***), *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye* (***Tedbîrât***), *Tercümânü'l-eşvâk* (***Tercümân***), *'Ukletü'l-müstevfiz* (***'Ukle***) adlı eserleri bunlardan sadece bir kaçıdır. Şiirleri de kısmen *Dîvânü İbn 'Arabî* (***Dîvân***) adı altında toplanmıştır.

İbn Atâullah İskenderî: Ebu'l-Abbas Ebu'l-Fazl Tâceddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Atâullah eş-Şâzelî el-İskenderî; hadis, fıkıh, nahiv, kelâm, felsefe ve mantık tahsil ettikten sonra, Kahire'ye gelerek Ebu'l-Hasen Şâzelî'nin halîfesi Ebu'l-Abbas Mürsî'nin sohbetlerine katılmaya başlamıştır. Bu sohbetlerde, *Tabakātii'ş-Şâfi'iyye* müellifi Sübkî'nin babasıyla da beraberlikleri olmuştur. 709/1309 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

Şâzelî tarîkatının üçüncü mühim halîfesi olan İskenderî'nin en meşhur eserleri arasında, tasavvufî hikmetler içeren ve sayılamayacak kadar şerhi bulunan *el-Hikemü'l-'Atâiyye* ile Şâzeliyye tarîkatına dair en eski eser olan *Letâ'ifü'l-minen* hususî bir yere sahibdir. *Kitâbü't-tenvîr fî ıskāti't-tedbîr* (***Tenvîr***) adlı eserinde de tevekkül ve teslimiyet konuları ele elınmıştır.

İbn Kudâme: Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî; meşhur Kudâme sülâlesinden olan Hanbelî âlimlerdendir. Ancak ailesinin diğer mensupları kadar meşhur olamamıştır. 742/1341 ya da 744/1343 yılında vefat etmiştir. Eseri *Muhtasaru minhâci'l-kāsidîn* (**Kudâme**) akrabasından olan meşhur Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin *Minhâci'l-kāsidîn* adlı eserinin ihtisârıdır.

İbn Receb: Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımeşkî el-Hanbelî; 736/1335 yılında Bağdâd'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren ilimle meşgul olmuş, hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm ilimlerinde ilerlemiştir. Hanbelî mezhebinin hararetli savunucularındandır. 795/1393 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Eserleri arasında, Hanbelî geleneğindeki ***kavâid*** türü eserlerin ilki olan *Kavâ'id*,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir tabakat kitabı olan *ez-Zeyl 'alâ Tabakāti'l-Hanâbile*, Buhârî'nin *Câmi'u's-sahîh*'ine şerh olarak kaleme aldığı *el-Fethü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* ve muharrem ayından itibaren her ayın önemli günlerinde yapılacak ibâdetlerin anlatıldığı *Letâ'ifü'l-me'ârif* (**Receb**) bulunmaktadır.

İbn Sînâ: Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Ali b. Sînâ; 370/980-81 yılında Buhârâ'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren ilimle meşgul olmuştur. Önce dînî ilimleri öğrenen İbn Sînâ, babasından aldığı geometri, aritmetik ve felsefe konusundaki bilgilerini, kendi gayretleriyle daha da ilerletmiştir. Tıp alanında da yetişen İbn Sînâ Sâmânî hükümdarı Nûh b. Mansûr'un hastalığını kontrol altına alarak başarı göstermiş ve saray hekimliğine getirilmiştir. Türkistan şehirlerine çokça seyahatleri bulunan İbn Sînâ, Büveyhî Devleti yetkililerine kendini kabul ettirmiş ve Büveyhî sarayının güvendiği bir şahsiyet olmuştur. Çeşitli yolculuklardan sonra Isfahan'a yerleşen İbn Sînâ, Gazneliler'in Isfahan'ı almasından sonra kütüphanesinin yağmalanmasına şahit olmuş ve büyük bir sarsıntı geçirmiş, bu sarsıntı yüzünden yakalandığı hastalık yüzünden 428/1037 yılında Hemedan'da vefat etmiştir.

Tıp konusunda yazdığı *Kānûn* adlı eseri, Avrupa'da yüzyıllar boyu okutulmuş bulunan İbn Sînâ, felsefî görüşlerinde Fârâbî mektebi mensubudur. Düşüncelerinin tasavvufa da yatkın olduğu bazı eserlerinden anlaşılmaktadır. En önemli eserleri, tıbba dair yazmış olduğu *Kānûn fi't-tıbb*, felsefeye dair olan *Şifâ'* ve *el-İşârât ve't-tenbîhât*'tır (***İşârât***). *Hayy b. Yakzân* ve *Risâletü't-tayr* adlı eserleri ise, daha sonra sûfîlere de ilhâm kaynağı olan sembolik hikâyelerden oluşmaktadır.

İbn Teymiyye: Ebu'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî; 661/1263 yılında Harran'da doğmuştur. Babası bir Hanbelî âlimidir. Moğollar'ın Bağdad'ı istilâsı üzerine, o devirde Hanbelî mezhebinin merkezi durumundaki Şam'a göç etmişlerdir. İbn Teymiyye, burada devrinin meşhur âlimlerinden ders almış, babasının vefatından sonra onun yerine geçerek, Sükkeriyye Dârülhadîsi'nde hocalık yapmaya başlamıştır. Daha sonra da Hanbeliyye Medresesi'nde hoca olmuştur. Eş'arîler'e karşı selef akîdesini savunan İbn Teymiyye, 699/1300 yılındaki Moğol istîlasında şehri terk etmemiş, bir grup âlimle Moğol hükümdarı Gazân Hân'ı, halka dokunmaması için iknâ etmiştir.

İbn Teymiyye, o devirde ortaya çıkan sapkın tasavvufî akımlarla mücâdele etmiş, bu arada İbn Arabî'ye karşı acımasız tenkitlerde bulunmuştur. Moğol taraftarı olan Rifâîler'e de karşı çıkmıştır. Şâfiî âlimlerin baskılarıyla meşhur âlim Mizzî'yle beraber habse atılmış ve Kahire'ye gönderilmiştir. Beraat edip serbest bırakıldıktan bir süre sonra yine tutuklanmış ve İskenderiye'de bir kuleye hapsedilmiştir. Daha sonra, Moğollar'ın yeni bir saldırısı sırasında serbest kalarak Şam'a dönmüştür. Sübkî sülâlesinin de dâhil olduğu Şâfiîler'le mücâdelesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

devam etmiştir. Yazdığı eserler tartışmalara sebep olmuş ve görüşleri sebebiyle sıklıkla tutuklanıp hapse atılmıştır. 728/1328 yılında hapiste yazıp çizmesi de yasaklanmıştır. Bu yıl içerisinde zindanda hastalanarak vefat etmiştir.

İbn Teymiyye, selefî yaklaşımların savunucusu olmuş, tasavvuftaki aşırı bulduğu görüşlere karşı çıkmıştır. Ancak, genellikle sünnî sûfîlere saygı duymuş, meselâ ilk sûfîlerin tasavvufî anlayışlarına karşı çıkmamış, kendisi gibi Hanbelî olan Abdülkadir Geylânî'nin *Fütûhu'l-gayb* adlı eserini de şerh etmiştir. Onun karşı çıktığı sûfîler, daha çok Sühreverdîyi Maktûl ve İbn Arabî gibi sûfîler ve onların görüşleridir. Pek çok eser yazan İbn Teymiyye'nin eserleri arasında *Minhâcü's-sünne* ve *Nakzu'l-mantık* hususî bir yere sahiptir. *Kitâbü'l-furkān beyne evliyâ'i'r-Rahmâni ve evliyâ'i'ş-şeytân* (***Furkān***) adlı eseri de, tasavvuftaki velâyet anlayışında karşılaşılan bazı görüşlere karşı tenkitler ihtivâ eder.

İhvân-ı Safâ: Abbasî Devleti'nin son zamanlarında IV./X. yüzyılda Basra'da ortaya çıkmış bulunan felsefî bir akımdır. İsimleri hakkında bazı bilgiler verilmekle beraber, topluluğun kurucuları hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Topluluğun sadece felsefî değil, aynı zamanda dînî, siyâsî ve ilmî gayeler de gütmüş olduğu anlaşılmaktadır. Görüşleri *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ* (**İhvân**) adlı eserde toplanmıştır.

İmâm Rabbânî: Ebu'l-Berekât Ahmed b. Abdülehad b. Zeynelâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî; 971/1564 yılında Pencab'daki Sirhind şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini, bir kadirî ve çiştî şeyhi olan babasından almıştır. Hadis, tefsir ve aklî ilimleri öğrendikten sonra, bir kübrevî şeyhi olan Yâkub Keşmîrî'ye intisap etmiştir. Bu arada *Ta'arruf*, *'Avârif* ve *Fusûs* gibi pek çok tasavvuf klasiğini okumuştur. Daha sonra nakşibendî şeyhi Muhammed Bâkîbillah ile karşılaşmış ve ona intisap etmiştir. Meşhur eseri olan *Mektûbât*'ını oluşturan ilk mektuplaşmalarını şeyhiyle gerçekleştirmiştir.

Bu mektupla eğitim neticesinde şeyhinin en mühim halîfesi durumuna gelmiştir. Bâbür hükümdarı Cihangir'in, kendisini siyâsî sebeplerle tutuklatması, onu önce zindanda, sonra bir süre sarayda irşâd faaliyetlerine sevk etmiştir. İmam Rabbânî, bilhassa Cihangir'den önce hükümdarlık yapan Ekber Şah zamanından itibaren İslâm karşısında Hind dînlerine aşırı müsâmahakâr davranan Bâbür rejimiyle ters düşmüştür. İmam Rabbânî 1034/1624 yılında Sirhind'de vefat etmiş ve bu şehre defnedilmiştir.

İmam Rabbânî'nin, karşı rejimin tuzağına düşmemek için *vahdet-i vücûd* anlayışına karşı, *vahdet-i şuhûdu*, *sekre* karşı *sahvı* savunduğu ve şer'î kaidelerden taviz vermeye yanaşmadığı anlaşılmaktadır. O, şerîata karşı bir tasavvuf anlayışını değil, şerîat sınırları içinde bir tasavvuf anlayışını benimsemeyi tercih etmiştir. Çeşitli kişilere yazdığı mektuplardan oluşan *Mektûbât-ı Rabbânî* (***Mektûbât***) adlı eseri de bunu göstermektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kâşânî: Kemâleddîn Abdürrezzak b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî; İran'da Kum ve Isfahan arasında bulunan Kâşân beldesinde doğmuştur. Bu beldenin adı Kâş, Kâsân, Kāsân gibi farklı şekillerde telaffuz edildiğinden, Kâşânî'nin nisbesine de farklı yerlerde farklı şekillerde tesâdüf edilebilmektedir. İyi bir eğitim almış bulunan Kâşânî'nin tarîkat silsilesi, *'Avârif* müellifi Sühreverdî'ye ulaşmaktadır. Vefat tarihi olarak 730/1330 ve 736/1335 tarihleri verilmektedir.

İbn Arabî'nin görüşlerinin yayılmasında, Sadreddîn Konevî'nin talebesi mevkîindeki Kâşânî'nin mühim hizmetleri olmuştur. İbn Arabî'nin anlaşılabilmesi için Kâşânî'ye başvurulması, onun bu hususta ki ehliyetini göstermektedir. İbn Arabî'nin *Fusûs*'unu ve Herevî'nin *Menâzil*'ini şerh etmiştir. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eseri de İbn Arabî'nin geliştirdiği kavramlara dayalı bir tefsirdir. *Istılahâtü's-sûfiyye* (**Kâşânî**) adlı eserinde tasavvuf terimleri ele alınmıştır.

Kelâbâzî: Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshak İbrâhim b. Yâkub el-Buhârî el-Kelâbâzî (Kelâbâzî yerine Gülâbâdî şeklinde de telaffuz edilmektedir); fıkıh ve hadis tahsil etmiş, tasavvuf yoluna, Hallâc'ın talebesinden Fâris b. Îsâ'ya intisapla girmiştir. 380/990 yılında Buhârâ'da vefat etmiştir.

et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf (***Ta'arruf***), onun temel eseridir. Bu eserin başlangıcında yer alan îtikada dair bilgiler, onun kelâm ilmine ne derece vâkıf olduğunu gösterir. Ayrıca hadis konusunda yazdığı ve "*Me'ânü'l-ahbâr*" adıyla da tanınan *Bahru'l-fevâ'id* de tasavvuf, edeb ve ahlâkla alâkalı hadislerin şerhidir. Bu hadislerin hemen hepsi, sahîh hadis kitaplarında bulunan hadislerden oluşmaktadır.

Kuşeyrî: Ebu'l-Kasım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelîk el-Kuşeyrî; 376/986 yılında İran'ın Türkmenistan sınırı yakınında "*Üstüvâ*" denilen bir yörede doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, bir akrabasının himâyesinde yetişmiştir. Hem dînî ilimleri, hem de binicilik ve silah kullanma gibi savaş sporlarını öğrenmiştir. Maliye memuru olmak amacıyla gittiği Nişâbûr'da Ebû Ali Dekkak'la tanışan Kuşeyrî, şeyhinin arzusu üzerine önce Şafiî fıkhını öğrenmiş, ondan sonra tasavvuf yoluna intisap etmiştir. Aynı zamanda damadı da olduğu mürşidinin vefâtından sonra, Ebû Muhammed b. Hüseyin Sülemî'ye intisap etmiş, tefsîrini onun sağlığında yazmaya başlamıştır.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Nişâbûr'da bulunan Kuşeyrî, Tuğrul Bey'le tanışma imkânı bulmuştur. Bu esnâda Mûtezile'ye karşı Eş'arî âlimlerin mücâdelesine katılmıştır. Nişâbûr medresesinde hadis dersleri vermeye de başlayan Kuşeyrî, vefatına kadar bu derslere devam etmiş, 465/1072 yılında vefat ettiği bu şehirde defnedilmiştir.

İlim çevrelerinde "*tasavvufu şerîata yaklaştıran adam*" olarak tanınan Kuşeyrî'nin, tasavvuf hakkında yazdığı *er-Risâle* (**Kuşeyrî**) adlı eseri, hemen hemen tüm

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sünnî âlim ve mutasavvıfların saygısını kazanmıştır. *Letâ'ifü'l-işârât* adında tasavvufî bir tefsîri de bulunan Kuşeyrî, zikir âdâbına dair *Tertîbü'sülûk fî tarîk ilallah* adında bir eser de kaleme almıştır.

Lisânüddîn: Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah b. Saîd b. Abdullah b. Saîd b. Ahmed b. Ali b. el-Hatîb es-Selmânî el-Lûşî el-Gırnâtî el-Endülüsî; devlet adamı, edebiyatçı, şâir, münşî (yazar) ve tarihçidir. Tıp ve diğer ilimlere de vâkıftır. 613/1313 yılında Lûşe'de doğmuş, Gırnata'da yetişmiştir. Sultan Ebu'l-Haccâc Yusuf b. İsmâil ve daha sonra onun oğlu Ganî billah Muhammed'e vezirlik yapmıştır. Abdülazîz b. el-Merînî'nin daveti üzerine Endülüs'ü terk ederek Septe ve Tilemsen'e gelmiş, Sultan Mustansır b. Ahmed b. İbrâhîm'e hizmette bulunmuştur. Ancak bir ara hizmetinde bulunduğu Sultan Ganî Billah'ın emriyle, zındık olduğu ve felsefecilerin görüşlerine meylettiği ileri sürülerek tutuklanmış ve habse atılmıştır. 776/1374 yılında vefât etmiş ve Fas topraklarında defnedilmiştir. *Ravzatü't-ta'rîf bi'l-hubbi'ş-şerîf* (***Ravza***) adlı eseri tasavvufla alâkalıdır.

Mevlânâ: Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Bahâeddîn Veled er-Rûmî'nin; nesebi itibariyle Hazret-i Ebû Bekr'e dayandığı belirtilmektedir. 604/1207 yılında, bugün Afganistan sınırları içinde kalan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası, Sultânü'l-ulemâ Bahâüddîn Veled, o sırada Harzemşahlar Devleti'ne bağlı olan bu şehirde siyâsî istikrarın bozulduğunu görerek şehirden ailesiyle beraber göç etme yolunu seçmiştir. Önce hacc etmek maksadıyla Hicâz'a giden kafile, daha sonra Erzincan'a, oradan da Konya'ya gelmiştir.

Mevlânâ ilk bilgilerini babasından almış, genç yaşında babasının yerini doldurabilecek kadar ilim sahibi olmuştur. Babasının vefatından sonra, onun halîfesi Burhâneddîn Muhakkik Tirmîzî'nin terbiyesine giren Mevlânâ, daha sonra Şems-i Tebrîzî'yle karşılaşınca dünyası değişmiş, bu durum mürîdânı arasında hoşnutsuzluklara sebebiyet vermiştir. Hoşnutsuzlukların artması, Şems'in iki defa ortadan kaybolmasına, Mevlânâ'nın Şems'i bulmak için Şam'a kadar gitmesine yol açmıştır. Şems'in, Mevlânâ'nın oğlu Alâaddîn'in de içinde bulunduğu bir topluluk tarafından öldürüldüğü rivâyetleri de vardır. Şems'in ortadan kaybolmasından sonra Mevlânâ, önce Konyalı kuyumcu Selâhaddîn'i (Zerrîn-kūb), daha sonra da Çelebi Hüsâmeddîn'i halîfe edinmiştir. Moğol işgali altındaki Anadolu halkına ümid aşılamaya çalışan ve bu arada Moğollar'ın müslüman olmasında da pay sahibi bulunan Mevlânâ, 672/1273 yılında vefat ederek Konya'daki dergâhı hazîresinde defnedilmiştir.

Mesnevî'siyle meşhur olan Mevlânâ'nın, *Fihi Mâ Fîh, Dîvân, Mecâlis-i Seb'a* ve *Rubâîyyât* gibi eserleri mevcuttur.

Muhâsibî: Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Basrî el-Anezî el-Muhasibî'nin; 165/781 ya da 170/786 yılında Basra'da doğduğu kabûl edilmektedir. Genç

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaşında ilim tahsil ettikten sonra Bağdad'a gelmiş, burada ilmî faaliyetlerini yürütmüştür. Hocaları arasında, Vekî b. Cerrâh ve Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm gibi devrin meşhur muhaddisleri ve İmam Şâfiî gibi meşhur fakihler bulunmaktadır.

Babasının mûtezilî fikirlere sahip olması aralarını açmıştır. Hatta onun, sırf bu sebeple, fakîrliği göze alarak, babasının yüklü mîrâsını reddettiği rivâyet edilmektedir. Ehl-i sünnet kelâmının kurucuları arasında da yer alan Muhâsibî, kelâm usûllerini kullanması yüzünden Ahmed b. Hanbel'in taarruzlarına mârûz kalmış ve bir süre Bağdad'ı terk etmek zorunda kalmıştır. 243/857 yılında Bağdad'da vefât etmiş ve buraya defnedilmiştir.

Tasavvufta *takvâ*, *verâ*, *nefis muhâsebesi* ve *mücâhede* esaslarını sağlam temellere oturtmasıyla tanınan Muhâsibî, insan rûhunun derinliklerine indiği meşhur *Kitâbü'r-ri'âye li hukūkillah* (***Ri'âye***), adlı şaheserini bu konuya hasretmiştir. Tefsir ve hadise dair çalışmaları dışında *Âdâbü'n-nüfûs* (***Âdâb***ı), *Bed'ü men enâbe ilallah* (***Bed'***), *Risâletü'l-müsterşidîn*, *Kitâbü'l-kasd*, *Şerhu'l-ma'rife ve bezlü'n-nasîha* gibi tamamen tasavvufa dair eserleri de bulunmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî gibi ilk sûfilerden çoğunu irşâd etmiştir. Tefsire dair yazdığı *Fehmü'l-Kur'ân* adlı eseri, bu alandaki üstünlüğünü de göstermektedir.

Nebhânî: Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. İsmâil b. Yusuf b. İsmâil b. Hâsen b. Muhammed en-Nebhânî eş-Şâfiî; edebiyatçı, şair, sûfî ve kadı olarak tanınır. Filistin topraklarında doğmuştur. Mısır'a göç ederek Ezher'e intisap etmiş, bundan sonra da Nablus'a kadı olarak tayin edilmiştir. Bir ara İstanbul'a da gelmiş, bundan sonra Musul'a kadı, Lâzkiye'ye ceza mahkemesi reisi, daha sonra da Kudüs'e geçmiştir. Bu vazîfelerden sonra Beyrut hukuk mahkemesi reisliğine memur edilen Nebhânî'nin, yirminci yüzyılın ilk çeyreği içinde, doğduğu yerde vefât ettiği kaydedilmektedir.

Nebhânî, sûfî tabakatı olarak kaleme aldığı *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ"*sını (**Nebhânî**) ilk kaynaklara müracaat etmeden hazırladığını söylemektedir.

Nevevî: Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî; 631/1233 yılında Şam yakınındaki Nevâ'da doğmuş meşhur bir muhaddis, fakîh, hâfız ve dilcidir. 676/1277 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'inin şerhi olan *Minhâc* ve *Riyâzu's-sâlihîn* gibi hadisle alâkalı kıymetli eserlere imza atan Nevevî'nin *Bustânü'l-'ârifîn* (***Bustân***) adlı eseri zühd, ahlâk ve âdâb konularını ihtivâ eder.

Râbiatü'l-Adeviyye: Tasavvuftaki en meşhur hanım sûfî olan Râbi'atü'l-Adeviyye'nin, 95/713 ya da 99/717 yılında Basra'da doğduğu tahmîn edilmektedir. Allah sevgisi, onun tasavvufî görüşlerinin temelini oluşturur. Bu sebeble

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

evlenmemiş ve kendisini zühd ve ibâdete vermiştir. Onun Hasan Basrî'yle görüştüğüne dair menkıbelerin tarih itibariyle doğru olması mümkün gözükmemektedir. 185/801 ya da 187/803 yılında Basra'da vefât ettiği tahmin edilmektedir. Söz ve menkıbeleri, Abdurrahman Bedevî tarafından *Şehîdetü'l-'aşki'l-ilâhî* (***Şehîde***) adı altında toplanıp yayımlanmıştır.

Sâhib-zâde: Sâhib-zâde Mehmed Es'ad b. Mahmûd el-Osmânî ed-Dımeşkî eş-Şehrezûrî el- Kürdî en-Nakşibendî; 1272/1855 yılında Şam'da doğmuştur. 1347/1928 yılında vefât etmiştir. Nakşibendî şeyhlerinden olan Sâhib-zâde'nin tasavvufa dair olan eserleri arasında *Buğyetü'l-vâhid fî mektûbâti Hazret-i Mevlânâ Hâlid* (***Buğye***) en mühim olanıdır. Bu eserin adı *Buğye* yerine *Beğiyye* şeklinde de telaffuz edilmektedir. Eser, yaşadığı dönem ve Mevlânâ Hâlid hakkında ilk elden gelen kıymetli bilgiler ihtivâ etmektedir.

Serrâc: Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Şerîata bağlı olduğu bilinen, zühd ve fütüvvet ehlinden olan Serrâc, 378/988 yılında vefât etmiştir. Bilinen en önemli eseri olan *Kitâbü'l-luma'* (***Luma'***), tasavvuftaki hâl ve makamları ilk olarak tasnîfe tâbî tutan tasavvuf klasiğidir. Bu eserde, sûfîlerin yaptıkları hatalara özel bir bölüm ayrılmış, tasavvuftaki tartışmalı konulara da yer verilmiştir.

Sofyavî (Bâlî-i Sofyavî): Sofyalı Bâlî Efendi, bugün Arnavutluk sınırları içinde kalan Usturumca'da doğmuştur. Zâhirî ve bâtınî ilimleri öğrenmiş ve bu konularda eserler vermiştir. Kanûnî zamanında yaşayan Bâlî Efendi, padişahın takdîr ve iltifatlarına da mazhar olmuş, onunla beraber bazı savaşlara iştirâk etmiştir. 960/1553 yılında vefat ettiği Sofya'da defnedilmiştir. İbn Arabî'nin *Fusûs*'una şerh olarak yazdığı *Kitâbü şerhi fusûsi'l-hikem* (**Sofyavî**), önceki bazı *Fusûs* şârihlerine muhalif görüşler de ihtivâ eder.

Sühreverdî (Ebu'n-Necîb): Ziyâeddîn Ebu'n-Necîb Abdülkāhir b. Abdullah b. Muhammed b. Ammûye b. Sa'd es-Sâdıkî el-Bekrî es-Sühreverdî; fıkıh ve hadis tahsîl etmiş, daha sonra tasavvufa yönelmiştir. 563/1167 yılında Bağdâd'da vefat etmiştir. *Kitâbü âdâbi'l-mürîdîn* (***Âdâb₂***) adlı eseri, Sühreverdiyye tarîkatının tesisinde mühim bir pay sahibidir.

Sühreverdî (Ebû Hafs): Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ammûye el-Bekrî el-Fakîh, eş-Şâfiî es-Sûfî es-Sühreverdî; Ebu'n-Necîb Sühreverdî'nin yeğenidir. İlk bilgilerini amcası Ebu'n-Necîb Sühreverdî'den ve Abdülkadir Geylânî'den almıştır. İlmî faaliyetleri kadar siyâsî faaliyetleriyle de meşhurdur. Bağdad'a yerleşmiş, daha sonra buradan aldığı fütüvvet hareketini Anadolu'ya taşımıştır. Anadolu'daki Ahîlik hareketinin temelinde, Sühreverdî'nin getirdiği fütüvvet esasları yer alır. 632/1234 yılında, Bağdad'da vefat etmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

En meşhur eseri olan, tarîkat ve tekke âdâbının ayrıntılı olarak ele alındığı *'Avârifü'l-ma'ârif* (***'Avârif***), Anadolu'da yüzlerce yıl okunmuştur. Onun *Fütüvvetnâme* adlı eseri de meşhur olup, Anadolu'da teşkilatlanan Ahîlik hareketinin alt yapısını oluşturmuştur.

Sühreverdî-yi Maktûl: Şihabeddîn Ebu'l-Fütûh Yahyâ b. Abdullah b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî; diğer Sühreverdîler'den ayırd edilmesi maksadıyla *Sühreverdî-yi Maktûl* adıyla anılır. 549/1153 yılında Kuzey İran'ın Zencan bölgesinde Sühreverd köyünde doğmuştur. Kendisi Şafiî mezhebinden olup, felsefe, simya, zühd ve riyâzet konularında da devrinin önde gelen şahsiyetlerindendir. Azerbaycan'ın ilim merkezlerinden olan Merâga'da, Fahreddîn Râzî'nin hocası olan Şeyh Mecdeddîn Cîlî'den, Isfahan'da da Zahîreddîn Fârisî'den ilim tahsîl etmiş, bu sıralarda tasavvufî arayışlara girmiştir.

Selçuklu sultanı II. Kılıcarslan zamanında Kudüs ve Şam taraflarına geçen Sühreverdî, Kuzey Irak, Suriye ve Anadolu'ya yolculuklar yaptıktan sonra, Şam'dan Haleb'e geçmiş, meşhur Salahaddîn Eyyûbî'nin oğlu Melik Zâhir'in himâyesine girmiştir. Sühreverdî'nin tasavvufî görüşleri sebebiyle öldürüldüğü söyleniyorsa da, açık sözlülüğü ve zekâsı sebebiyle çokça düşman kazanmasının bu hükümde etkili olduğu da belirtilmektedir. İnfaz 587/1191 yılında gerçekleştirilmiştir.

Eserlerini umûmî olarak Farsca yazan ve tasavvufta *işrâkî* doktrininin pîri olan Sühreverdî, bu konudaki görüşlerini, en açık şekilde, *Hikmetü'l-işrâk* ve *Heyâkilü'n-nûr* (***Heyâkil***) adlı eserlerinde dile getirmiştir. Ayrıca *Risâletü esvâti ecnihati Cebrâ'îl* adıyla Arabca'ya çevrilen *Âvâz-ı Perr-i Cebrâ'îl* (***Cebrâ'îl***) eserinde bu hususlar yer alır.

Şârânî: Abdülmevâhib Ebû Abdurrahmân Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ b. Mevlâ b. Abdullah ez-Zugalî b. Ali el-Ensârî eş-Şâfiî el-Mısrî eş-Şârânî; 897/1491-92 yılında Mısır'da doğmuştur. Hayatını dokumacılıkla kazanan bir sanatkâr olduğu bilinmektedir. Bununla beraber, Kur'ân ilimleri, akaid, fıkıh, gramer, tıp gibi ilimleri tahsîl etmiş ve bu konularda çok sayıda eser kaleme almıştır. Kendisi Şâzelî tarîkatı mensubu olup, bu tarîkatın Şa'râviyye kolunun kurucusudur. 973/1565 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

Bilhassa İbn Arabî'nin eserleri üzerinde tetkikler yapmış bir vahdet-i vücûd sâlikidir. Kaleme aldığı tasavvufî eserler arasında, İbn Arabî ve eserleri hakkındaki çok sayıda eserden başka, *Tabakātü'l-kübrâ* adıyla meşhur olan *Levâkıhu'l-envâr fî tabakāti'l-ahyâr* adlı sûfî tabakatı tasavvuf muhitlerinde çok yaygındır. *el-Envâru* (veya *Nefehâtü*)*'l-kudsiyye fî ma'rifeti* (veya *beyâni*) *kavâ'idi's-sûfiyye* (***Envâr***) adlı eseri de tasavvuf doktrinine dair yazdığı bir eserdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ESER ADI KISALTMALARI

Abd; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, Kahire 1988.

***Âdâb*1**; Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Âdâbü'n-nüfûs, Bed'ü men enâbe ilallah*, nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Kahire 1991.

***Âdâb*2**; Ebu'n-Necîb Abdülkāhir es-Sühreverdî; *Kitâbü âdâbi'l-mürîdîn*, thk. Menahem Milson, Jerusalem 1977.

'Avârif; Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut 1420/1999; *Tasavvufun Esasları – Avârifü'l-Meârif Tercemesi-*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1990; *Gerçek Tasavvuf*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, Ankara 1999.

Bed'; Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Âdâbü'n-nüfûs, Bed'ü men enâbe ilallah*, nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Kahire 1991.

Beyân; Ebû Abdullah Muhammed Hakîm et-Tirmîzî, *Beyânii'l-fark beyne's-sadri ve'l-kalbi ve'l-fu'âdi ve'l-lübb*, thk. Nicola Heer, Kahire 1958.

Beyhakî; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, Beyrut 1410/1989.

Bezzâr; Ebû Bekr Ahmed b. Ömer b. Abdülhâlık el-Bezzâr, *el-Müsned*, Beyrut 1409/1988.

Buğye; Mehmed-zâde Sâhib-zâde Es'ad el-Osmânî en-Nakşibendî, *Buğyetü'l-vâhid fi mektûbâti Hazret-i Mevlânâ Hâlid*, Dımaşk 1334/1915.

Buhârî; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min 'umûri rasûlillâh* b *sünenihî ve eyyâmih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Bustân; Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Bustânii'l-'ârifîn*, Mısır 1348/1929.

Câmi'; Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, *Kitâbü câmi'i'l-usûl fi'l-evliyâ'i ve envâ'ihim ve kelimâti's-sûfiyye*, Mısır 1298/1880.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cebrâ'îl; Şihâbeddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî, *Risâletii esvâti ecnihati Cebrâ'îl / Âvâz-ı Perr-i Cebrâ'îl*, trc. Abdurrahmân Bedevî, Kahire 1946.

Deylemî; Ebû Şucâ Şirûye b. Şehredâr b. Şirûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1986.

Dîvân; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *Dîvânii İbn 'Arabî*, Bulak 1271/1854.

Dürer; Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *ed-Düreru'l-müntesira fi ehâdîsi'l-müştehira*, Kahire 1380/1960.

Ebû Dâvûd; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Envâr; Abdülvehhâb eş-Şârânî, *el-Envâru'l-kudsiyye fi ma'rifeti kavâ'idi's-sûfiyye*, nşr. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr-Seyyid Muhammed Îdü'ş-Şâfi'î, I-II, Beyrut 1962.

Esfâr; Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, *Şerhu'l-esfâr 'an risâleti'l-envâr*, Dımaşk 1348/1929.

Evsat; Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemii'l-evsat*, Kahire 1415/1994.

Feth; Abdülkadir el-Geylânî, *Kitâbii'l-fethi'r-Rabbânî ve'l-feyzi'r-Rahmânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983; *el-Fethu'r-Rabbânî Âlemlerin Anahtarı*, trc. Osman Güman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

Furkân; Takiyyeddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, *Kitâbii'l-furkân beyne evliyâ'i'r-Rahmânî ve evliyâ'i'ş-şeytân*, Beyrut 1401/1980.

Fütûh; Abdülkadir el-Geylânî, *Fütûhu'l-gayb* (Şetnûfî'nin *Behcetü'l-esrâr* hamişinde), Mısır 1330/1912.

Fütûhât; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *el-Fütûhâtii'l-Mekkiyye fi ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-melekiyye*, nşr. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî, I-IV, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1997; *İlâhî Aşk*, trc. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 1988; *Marifet ve Hikmet*, trc. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Gunye; Abdülkadir el-Geylânî, *el-Gunye li tâlibi tarîki'l-Hakki azze ve celle fi ma'rifeti'l-âdâbi'ş-şer'iyye ve ma'rifeti's-Sâni'*, I-II, Mısır 1375/1956; trc. A. Faruk Meyan, Berekât Yayınevi, İstanbul 1986.

Hâkim; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, Beyrut 1990.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hatîb; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ev medîneti's-selâm*, Beyrut 1967.

Heyâkil; Şihâbeddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî, *Heyâkilu'n-nûr*, nşr. Muhammed Ali Ebû Reyyân, İskenderiye 1956; *Nur Heykelleri*, trc. Saffet Yetkin, MEB Yayınları, İstanbul 1995; Yusuf Ziya Yörükan, *Şihabeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, trc. A. Kâmil Cihan, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

Heysemî; Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id*, Kahire 1407/1986.

Hücvîrî; Ebu'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Gaznevî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İbrâhîm ed-Düsûkî Şitâ, Dâru't-Türâsi'l-Arabî, Kahire 1974; *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Istılâh; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *Kitâbu ıstılâhi's-sûfiyye* (*Resâ'ilü İbn Arabî* içinde), nşr. Muhammed Şihâbeddîn el-Arabî, Dâru Sâdır, Beyrut 1997.

İbn Hacer; Ebu'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askallânî, *el-Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts.

İbn Kesîr; Ebu'l-Fidâ İmâmüddin İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahire ts. (el-Bâbî el-Halebî).

İbn Kuteybe; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Esfer, Beyrut 1989.

İbn Mâce; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

İbn Sa'd; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1409/1988.

İhvân; İhvân-ı Safâ, *Resâ'ilü'l-İhvân*, I-IV, Beyrut ts.

İhyâ'; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 2000; trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 2002.

İnsân; Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâ'il*, I-II, Kahire 1368/1948; *İnsân-ı Kâmil*, trc. Abdülazîz Mecdi Tolun, haz. Selçuk Eraydın-Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

İnşâ'; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *İnşâ'ü'd-devâ'ir*, Leiden 1336/1917.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İşârât; Ebû Ali el-Hüseyin b. Sînâ; *el-İşârât ve't-tenbîhât*, nşr. Süleyman Dünyâ, IV, Kahire 1968.

Kâşânî; Kâmilüddîn Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istılâhâtü's-sûfiyye*, nşr. Muhammed Kemâl İbrâhîm Câfer, Kahire 1981; *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kavânîn; Ebu'l-Mevâhib Cemaleddîn Muhammed eş-Şâzelî, *Kavânînü hükmi'l-işrâk*, Dımaşk 1309/1891.

Kimyâ'; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Kimyâ'ü's-sa'âde*, Mısır ts.; trc. Ali Arslan, I-II, Yeni Şafak, İstanbul 2004.

Kudâme; İmam Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *Muhtasaru minhâci'l-kāsidîn*, Beyrut 1394/1974.

Kuşeyrî; Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el- Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi 'ilmi't-tasavvuf*, Mısır 1379/1959; *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

Kūt; Ebû Tâlib Muhammed b. Ebi'l-Hasen Ali b. Abbas el-Mekkî, *Kūtii'l-kulûb fi mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, I-II, Mısır ts.; nşr. Saîd Nasîb Mekârim, Beyrut 1995 (bir önce verilen baskının sayfa numaraları da gösterilmiş); *Kūtü'l-Kulûb Kalplerin Azığı*, trc. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 1999; *Sevgiye Giden Yolda Kalplerin Azığı*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2003.

Le'âlî; Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a fi ehâdîsi'l-mevzû'a*, Beyrut ts. (Dâru'l-Marife).

Letâ'if; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *Tenezzülü'l-emlâk min 'âlemi'l-ervâh ilâ 'âlemi'l-eflâk ev Letâ'ifü'l-esrâr*, nşr. Ahmed Zeki Uteyh-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, Mısır 1961.

Luma'; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *Kitâbü'l-luma'*, nşr. Abdülhalim Mahmud-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, Bağdat 1960; *el-Luma' İslâm Tasavvufu*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul 1996.

Mektûbât; Ahmed b. Abdülehad Fârûkî Sirhindî, *Mektûbât*, Farsca'dan Arabca'ya trc. Muhammem Murâd Mekkî, I-III, ys., 1994 (Yâsin Kitabevi); trc. Abdülkadir Akçiçek, I-III, Cümle Yayınları, İstanbul 1988.

Menâzil; Şeyhü'l-İslâm Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî el-Fakîh el-Hanbelî el-Müfessir es-Sûfî, *Menâzilü's-sâ'irîn ile'l-Hakk azze şâniihû*, Matbaatü Halebî, Kahire 1966.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Merâtib; Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî, *Merâtibü'l-vücûd ve hakîkatii külli mevcûd*, nşr. Ümmü Dermân, Sûdan ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye).

Mesnevî₁; Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî[ks], *Mesnevî-i Şerîf Aslı ve Sadeleştirilmişiyle Manzûmı Nâhifî Tercümesi*, hazırlayan Âmil Çelebioğlu, I-VI, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967.

Mesnevî₂; *Mesnevî Tercümesi*, I-VI, trc. Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

Meşârık; Hasenü'l-Adevî el-Hamzavî, *Kitâbü meşârıkı'l-envâr fî fevzi ehli'l-i'tibâr*, Bulak 1275/1858.

Mevâhib; Fâtımatü'ş-Şâzeliyye el-Haseniyye el-Yeşrutiyye, *Mevâhibü'l-Hakk fi'l-kerâmâti'l-Yeşrutiyyeti'ş-Şâzeliyye*, Beyrut 1399/1978.

Minhâc; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Minhâcü'l-'âbidîn*, Mısır 1355/1936.

Mişkât; Aynı müellif, *Mişkâtü'l-envâr fî tevhîdi'l-Cebbâr*, Beyrut 1994.

Mîzân; Aynı müellif, *Mîzânü'l-'amel*, Mısır 1342/1923.

Munkız; Aynı müellif, *el-Munkızu mine'd-dalâl*, nşr. Cemil Suleyba-Kâmil Ayyâd, Beyrut 1980.

Musannef; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fî ehâdîs ve'l-âsâr*, Riyad 1409/1988.

Mübârek; Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rakā'ik*, Beyrut ts. (Dâru'l-Kütübi'l-Aliyye).

Münâvî; Muhammed b. Abdurraûf b. Ali b. Zeyn el-âbidîn el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, Mısır 1356/1937.

Müslim; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc en-Nîsâbûrî, *el-Müsnedü's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Müsned; Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut 1995.

Nebhânî; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ*, I-II, Mısır 1329/1911.

Nefehât; Fâtımatü'ş-Şâzeliyye el-Haseniyye el-Yeşrutiyye, *Nefehâtü'l-Hakk fi'l-enfâsi'l-'aliyyeti'l-Yeşrutiyyeti'ş-Şâzeliyye*, Beyrut 1399/1978.

Neseî; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali en-Nesâî, *Sünen ev el-Müctebâ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Nevâdir; Ebû Abdullah Muhammed Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdiru'l-'usûl*, Riyad 1409/1988.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ravza; Lisânüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdullah b. Saîd es-Selmânî, *Ravzatü't-ta'rîf bi'l-hubbi'ş-şerîf*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Kahire 1966.

Receb; el-Hâfız Zeynüddîn b. Receb el- Hanbelî, *Letâ'ifü'l-me'ârif fî mâ li mevâsimi'l-'âmmi mine'l-vezâ'if*, Beyrut 1343/1924.

Ri'âye; Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Kitâbü'r-ri'âye li hukûkillah*, thk. Margaret Smith, London 1940; *Kalb Hayatı Ri'âye*, trc. Abdülhakim Yüce, İzmir 1998; *Riâye [Nefis Muhâsebesinin Esasları]*, trc. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.

Rihle; Fâtımatü'ş-Şâzeliyye el-Haseniyye el-Yeşrutiyye, *Rihletün ile'l-Hakk*, ys. 1373/1953.

Risâle; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *er-Risâletü'l-ledünniyye*, Mısır ts.

Rûh; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *Şerhu risâleti rûhi'l-kuds fî muhâsebeti'n-nefs*, nşr. Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, Dımaşk 1414/1994.

Sevânih; Ahmed Gazâlî, *Aşkın Hâlleri Sevânihu'l-Uşşâk*, trc. T. Koç-M. Çetinkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

Sofyavî; Bâlî-i Sofyavî, *Kitâbü şerhi fusûsi'l-hikem*, Dersaadet 1309/1891.

Suyûtî; Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Câmi'u's-sagîr*, Kahire 1954.

Sünen; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Mekke 1994.

Şatahât; Abdurrahman Bedevî, *Şatahâtü's-sûfiyye*, Kahire 1949; Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Şehîde; Aynı müellif, *Şehîdetü'l-'aşki'l-ilâhî*, Kahire ts.; Margaret Smith, *Bir Kadın Sûfî Râbiâ*, trc. Özlem Eraydın, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

Ta'arruf; Ebû Bekr Muhammed b. İshak el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, nşr. Arthur John Arberry, Kahire 1933; *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992.

Taberânî; Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Musul 1983.

Tavâsîn; Ebu'l-Muğîs el-Hüseyin b. Mansur el-Hallâc, *Kitâbü't-tavâsîn*, thk. Paul Nwya, Beyrut 1972; Yaşar Nuri Öztürk, *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansur ve Eseri*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1996.

Tayâlisî; Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûb et-Tayâlisî, *el-Müsned*, Beyrut ts (Dâru'l-Mârife).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tedbîrât; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fî ıslâhi memleketi'l-insâniyye*, Leiden 1336/1917; Ahmed Avni Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul 1992.

Tenvîr; Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim İbn Atâullah el-İskenderî, *Kitâbü't-tenvîr fî ıskâti't-tedbîr*, Mısır 1300/1882.

Tercümân; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *Tercümânü'l-eşvâk*, Beyrut 1961; *Arzuların Tercümanı*, çeviren Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

Tirmîzî; Ebû Îsâ b. Îsâ es-Sülemî et-Tirmîzî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

'Ukle; Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *'Ukletü'l-müstevfiz*, Leiden 1336/1917.

'Ukūd; Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah eş-Şerîf el-Habeşî, *el-'Ukūdü'l-lü'lü'iyye fî beyâni tarîkati's-sâdâti'l-'ulviyye*, ys. 1298/1880.

Zehebî; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut 1995.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

FAYDALANILABİLECEK DİĞER ESERLER

ADDAS, Claude; *İbn Arabî Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, trc. Atila Ataman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

AFÎFÎ, Ebu'l-Alâ; *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

----------; *Fusûs Okumaları İçin Anahtar*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

AŞKAR, Mustafa; *Tasavvıf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ATEŞ, Süleyman; *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992.

AYNÎ, Mehmet Ali; *Tasavvuf Tarihi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi, İstanbul 1992.

BALTACI, Cahit; *Tasavvuf Lügatı*, Elif Neşriyat, İstanbul 1981.

BARDAKÇI, Mehmet Necmettin; *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2000.

CAN, Şefik; *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.

CEBECİOĞLU, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1997; Anka Yayınları, İstanbul 2004.

CHITTICK, William; *Tasavvuf*, trc. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

DEMİRCİ, Mehmet; *Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler*, Damla Yayınevi, İstanbul 2001.

ERAYDIN, Selçuk; *Tasavvıf ve Tarikatlar*, İFAV, İstanbul 1994.

FERÎDEDDİN ATTÂR; *Tezkiretü'l-Evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, İstanbul 1985.

FÜRÜZANFER, B.; *Mevlâna Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GÖLPINARLI, Abdülbâki; *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999.

GÜNDÜZ, İrfan; *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.

GÜRER, Dilaver; *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.

IZUTSU, Toshihiko; *İbn Arabî'nin Fusûs'ındaki Anahtar Kavramlar*, trc. Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1998.

İSKENDERÎ, Ataullah; *Tasavvufî Hikmetler Hikem-i Atâiye*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990; 2003.

İZ, Mahir; *Tasavvuf*, haz. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi, İstanbul 1990.

KAMERU'L-HUDA; *Şihabeddin Ömer Sühreverdî Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, trc. Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

KARA, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985; 2003.

----------; *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

KARAMAN, Hayreddin; *İmam Rabbanî ve İslâm Tasavvufu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

KARAKOÇ, Sezai; *Mevlâna*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1996.

KARTAL, Abdullah; *Abdülkerim Cîlî Hayatı Eserleri Tasavvuf Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ; *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1957.

Klasik Tasavvuf Kaynakları I, editör Ali Çınar, Sûf Yayınları, Ankara 2003.

KONUK, Ahmed Avni; *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, I-IV, Dergâh Yayınları-İFAV, İstanbul 1987, 1989, 1990, 1992.

ÖNDER, Mehmet; *Mevlâna ve Mevlevîlik*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri; *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Esma Yayınları, İstanbul 1979; Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998.

----------; *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut, İstanbul 1990.

----------; *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut, İstanbul 1992.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SAFER BABA; *Istılâhât-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri*, Heten Keten Yayınları, İstanbul 1998.

SCHIMMEL, Annemarie; *İslâm'ın Mistik Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

----------; *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlana Celaleddin Rumi'nin Hayatı ve Eseri*, trc. Senail Özkan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

SMITH, Margaret; *Bir Kadın Sufi Râbia*, trc. Özlem Eraydın, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

ŞAHİN, Hasan-SEVİM, Seyfullah; *Tasavvuf*, İlâhiyât, Ankara 2002.

Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf (Vefatının 10. Yılında Mehmed Zahid Kotku Sempozyumu Tebliğleri), Seha Neşriyat, haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul 1991.

TOPÇU, Nurettin; *İslâm ve İnsan: Mevlana ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

TÜRER, Osman; *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I-XXIX, İstanbul 1988-2005.

ULUDAĞ, Süleyman; *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

----------; *Bâyezîd-i Bistâmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

----------; *İbn Arabî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

----------; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996; Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.

YAŞAR, Ahmet; *Ölümde Gömülü Hayat*, Beşikçi Yayınevi İstanbul 2001

----------; *Çam Kozalağındaki Sır*, Beşikçi Yayınları 2003

YILMAZ, Hasan Kâmil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.

----------; *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004.

ZİRİKLİ, Hayreddin; *el-A'lâm: Kamûsu terâcim*, I-XIII, Beyrut 1998.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

b.	bin, ibn (oğlu)
bk.	bakınız
c.	cilt
ed. notu	editörün notu
haz.	hazırlayan, hazırlayanlar
İFAV	Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
kv	Kerremallahü vecheh (Allah vechini keremlendirsin)
k. y.	Bu hadîs kaynaklarda bulunamamıştır
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
nşr.	neşreden, yayımlayan
ﷺ	Radiyallahü anh (Allah ondan râzı olsun)
rh	Rahmetullahi aleyh (Allah'ın rahmeti onun üzerinde olsun)
s.	sayfa
ﷺ	Sallallahü aleyhi ve sellem (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun)
trc.	tercüme eden, çeviren
thk.	tahkik eden
ts.	basım tarihi yok
ys.	basım yeri yok

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

A

'abâdile (عبادلة) * *Abâdile*, isim tecellîlerinin sâhibleridir ki, Yüce Allah'ın isimlerinden birini kendilerinde tahakkuk ettirip, bu ismin hakîkati olan sıfatla vasıflandılar mı, bu ismin rubûbiyyetini müşâhede yoluyla ona ubûdiyyet {kulluk} ederek bu isme nisbet edilirler. Bunların Hakk'a olan ubûdiyetleri, bilhassa bu ismin kendilerine kâmil mânâda rubûbiyyette bulunması îtibâriyledir. Meselâ birine Abdürrezzâk, diğerine Abdülazîz, ötekine Abdülmün'im vs. denir {Yani bu kullar Allah'ın Rezzâk, Azîz ve Mün'im isimlerine mazhar olmuşlardır}. (Kâşânî, 107; *Câmi'*, 90)

'abd (عبد) * Ebû Yezîd'e: "*Kul ne ile Allah Teâlâ'ya erişir?*" dendiğinde şöyle cevâb verdi: "*{Yasakladığı yere gitmemek için} topallıkla, {yasakladığını ya da O'ndan başkasını duymamak için} sağırlıkla ve {yasakladığını ya da O'ndan başkasını görmemek için} körlükle.*" Yine bana şöyle dediği de haber verildi: "*Kardeşimin kitâbında şöyle bir şey buldum: Ebû Yezîd'e '{Sûfiler} elde ettikleri şeye neyle vâsıl oldular?' diye soruldu. 'Kendilerine ait olanı görmeyip, O'na ait olanı görmekle' dedi.*" (Şatahât, 67)

'abd-i mâlikü'l-mülk (عبد مالك الملك) * *Abd-i Mâlikü'l-Mülk*, Allah'ın, mülkündeki mâlikliğini müşâhede eden kimsedir. Kendisini de O'nun mülkü arasında hâlis bir mülk olarak görür. Onun ubûdiyyeti, sâhib olduğu her şeyi bir kenara atıp Mevlâ'sına ubûdiyyetle meşgul olması için tahakkuk etmiştir. Buna karşılık Allah da onu Mâlikü'l-Mülk isminin mazharı kılar. Böylece onu Rabb'inden alıkoyacak hiçbir şey ona sâhib olamaz. O, eşyâya nefsiyle değil, Allah'la mâlik olmak sûretiyle madde bağından kurtulmuştur. O, hakîkaten Allah'ın kuludur. (Kâşânî, 126; *Câmi'*, 12)

'abd-i zü'l-celâli ve'l-ikrâm (عبد ذي الجلال و الاكرام) * *Abd-i Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm* {Celâl ve İkram Sâhibi'nin kulu}, Allah'ın, kendi sıfatlarıyla muttasıf ve isimlerini {bu isimlerin gerçek mânâlarını nefsinde} tahakkuk ettirmiş olmasından dolayı, yücelttiği ve ikrâmda bulunduğu kişidir. Nitekim O'nun isimleri mukaddes, yüce, azîz, münezzeh ve şerefli isimlerdir. Yine bu isimlerin zuhûr ve tecellî edip şekillendirdiği kişiler de böyledir. Allah'ın düşmanlarından hiç kimse yoktur ki, o kuldan korkmasın ve kudretinin büyüklüğünden dolayı ona boyun eğmesin.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Allah'ın dostlarından hiç kimse yoktur ki, o kula izzet ve ikrâmda bulunmasın. Allah'ın ona ikrâmından dolayı izzet sâhibidir. O da Allah dostlarına ikrâmda bulunur; Allah düşmanlarını zelîl kılar. (Kâşânî, 127; *Câmi'*, 12)

abdâl (أبدال) {abdâl-ı seb'a} * Bu kimselere *abdâl* denmesinin sebebi, bambaşka bir yaratılış ve bambaşka bir tasfiyeye sâhib kılınmış olmalarıdır. (İhvân, I, 377)

* Fenâ, münâ, mübteğâ, müntehâ makamları, velîlerin varacakları son duraktır. Bu makam istikamet makamıdır. Geçmişteki evliyâ ve *abdâl*, irâdelerini Hakk'ın ﷻ irâdesine teslîm edip, vefatlarına kadar onun irâdesine göre hareket etmeyi arzulayarak bu makama varmak istemişlerdi. İşte bunun için onlara "*abdâl*" denmiştir. Allah ﷻ onlardan râzı olsun.

Bunların günâhı, yanlışlıkla, unutarak, mânevî bir hâl ya da dehşetin galib gelmesiyle kendilerini kaybederek Hakk'ın ﷻ irâdesini kendi irâdelerine ortak etmeleridir. Bu durumda Allah ﷻ onları rahmeti yardımıyla tezkire {hatırlama} ve yakazaya {uyanıklığa} ulaştırır. Allah'ın ﷻ rahmet ve merhameti yetişir, bulundukları hâlden uyandırır. Onlar da bu hatadan döner, Rabb'lerine istiğfar ederler. Çünkü yalnızca melekler irâdeden gelecek hatalar konusunda mâsûmdurlar.

Nebîler ise irâdeden değil, hevâdan {nefsin arzu ve isteklerinden} gelecek hatalar konusunda mâsûmdurlar. Bunların dışındaki –insan ya da cin– mükellef olanlar, irâde ve hevâdan gelecek hatalar konusunda mâsûm değillerdir. Ancak bazı velîler hevâdan, abdâl ise irâdeden gelebilecek hatalardan mahfuz olup, mâsûm değillerdir. Şöyle ki, {beşer olmaları hasebiyle} bazen bu husûslara meyletmeleri mümkündür. Bu durumda Allah Teâlâ ﷻ, rahmetiyle onlara uyanıklık bahşeder. (*Fütûh*, 15)

* Sûfîlerden birine abdâlın kaç tane olduğu sorulduğunda kırk kişi olduğunu söylemiş, "*Niçin kırk adam demiyorsun?*" dendiğinde şöyle cevâb vermiştir: "*Onların içlerinde bazen Abdülhay, Abdülhalîm, Abdülkadir ve Abdülmüîd isminde kadınlar da bulunabildiği için.*" ...

...*Abdâl* yedidir, ne artar ne eksilirler. Allah Teâlâ ﷻ yedi iklimi bunlarla korur. Her biri bir iklimde bulunur. Her biri gücünü yedi semânın birinde bulunan peygamberden alır ki bunlardan birincisi Halîl {İbrâhîm}'dir ﷺ. Birinci iklim onundur. Ve onların yedinci iklimin sâhibine kadar sıralamada en büyük olanıdır. İkincisi Kelîm {Musa} ﷺ, üçüncüsü Hârun ﷺ, dördüncüsü İdris ﷺ, beşincisi Yusuf ﷺ, altıncısı İsa ﷺ, yedincisi Âdem'dir ﷺ. Onların her biri ilâhî bilgiyle yıldızlar ve onların takdîr edildikleri yörüngelerindeki hareketleri hakkındaki bazı sırları bilirler.

Bunlardan her birinin {yaptıkları işlere göre} sıfat isimleri vardır: Abdülhayy, Abdülhalîm, Abdülvedûd ve Abdülkadir. Bu dört isim dört evtâd ismidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Abdüşşekûr, Abdüssemî ve Abdülbasîr de yine onların isimlerindendir. Her ilâhî sıfata bedel olarak bu abdâllardan biri vardır. Allah onlara o sıfatla bakar. O sıfat o kişiye galibdir. O ilâhî isimlere nisbeti olmayan hiçbir şahıs yoktur. Onlar, bu ilâhî sıfatın kendilerine sağladığı güce ve bilgiye sâhibdirler. Bu kimsenin bilgisi de o oranda olur.

Bunlara şunun için abdâl denmiştir: Bir yerden ayrılacak olduklarında, bakıldığında kendilerinin aynı olduğu şübhe götürmeyecek başka birini yerlerine bırakırlar. Aslında o, rûhânî bir şahıstır. Kendisi hakkındaki bilinenlere göre bir şahsı kendi yerine geçmesi için bırakır. Bu mânevî kuvvete sâhib olan herkes *bedel*dir. Allah ﷻ abdâldan birinin yerine, başka birini tâyîn eder de, onun bundan haberi olmazsa, o kişi sözü edilen bu abdâllardan değildir. (*Fütûhât*, II, 10)

* Zünnûn Mısrî'ye [rh] abdâlın sıfatlarını sordum. Dedi ki: "*Ey Abdülbârî, cevâblayabileceğim en zor soruyu sordun: Bak onlar celâlini bildiklerinden dolayı Rabb'lerine tâzîm ederek Allah'ı ﷻ kalbleriyle anan bir topluluktur. Onlar, Allah'ın ﷻ yarattıkları üzerine hüccetleridir. Allah ﷻ onları mehabbetinin göz kamaştıran nûruna büründürmüştür. Kendine ulaşmaları için hidâyetinin işâretlerini onlar için yükseltmiştir. Kendi irâdesiyle onları kullukk kahramanı yapmış, kullığından sapmamaları için üzerlerine sabır yağdırmış, murâkabesiyle bedenlerini tertemiz kılmış, şânına lâyık muâmelesiyle onları güzelleştirmiş, sevgisinden örülmüş elbiselere bürümüş, sevgisinin tacını başlarına koymuş, kalblerine O'na ulaştıracak gayb hazinelerinden yerleştirmiş, böylece onların düşünceleri O'na kilitlenmiş, gözleri gaybda O'na nâzır, ayakları O'nun kapısının eşiği üzerindedir. Onları mârifet ehlinin makamına oturtmuştur.*" (*Rûh*, 17)

* Evtâd, Allah'ın ﷻ kendileriyle âlemi koruduğu kimseler olup, dört tânedirler. Bunlar abdâldan daha husûsîdir. Kutbun sağında ve solunda bulunan iki imam bunlardan daha husûsî, kutub ise hepsinden daha husûsîdir. *Abdâl*, kötü vasıfları iyilerle değiştiren kimseler için kullanılan ortak bir ad olup, kırk, otuz veya yedi gibi belirli bir sayıdaki kimseleri ifâde eder. (*Meşârık*, 119)

* Sahabîden sonra velîlerin en büyüğü kutubdur. Sonra efrâd -gerçi bunda ihtilâf vardır-, sonra imâmân, sonra evtâd, daha sonra ise *abdâl* gelir. (*Meşârık*, 120)

* *Abdâl* yedi, Kutbü'l-Gavs bir tanedir. Kutbü'l-Gavs rahmetli olunca yedi abdâl toplanır, içlerinden birini Gavs seçerler. Çoğu kez abdâllar bu vazîfeyi üstlenmekten kaçınır ve buna karşılık velîlerden ehil birini Gavs olarak seçerler. Şayet Gavs'ın seçiminde birlik sağlanamazsa Resûlullah'a ﷺ baş vururlar. O'na gelip, huzûrunda beklerler, Resulullah ﷺ onlardan birini seçer, bu kimse Kutbü'l-Gavs olur ve ism-i âzamın tecellîsine mazhar olur, varlıklardaki ilâhî tecellî merkezleri kendisine boyun eğer, kendisine tecellî eden ismin hükmüyle mülk ve melekût âleminde tasarruf eder. Hz. Muhammed'in ﷺ rûhâniyetiyle kendisinden yardım istenen gavs olur. (*Nefehât*, 124)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

* *Abdâl*, yedi kişi olup, her biri vehim ve hayalden kurtulmuş, fazîlet, kemâl, istikâmet ve itidâl ehlidirler. Dört zâhirî, dört bâtınî amelleri vardır. Zâhirî amelleri susmak, uykusuzluk, açlık, uzlettir.

Ayrıca bu dört amelden her birinin zâhir ve bâtını vardır. Susmak, zâhiri Allah'ı ﷻ zikretmenin dışında konuşmamak, bâtını ise kalbin bütün teferruat {ayrıntı} ve haberlerden uzak kalmasıdır. Uykusuzluk, zâhirinin uyumaması, bâtınının gaflete düşmemesi için uyanık olmaktır.

Açlık, zâhiri sülûkun kemâli için ebrârın açlığı, bâtını ünsiyet için mukarrabûnun açlığıdır. Uzlet ise zâhiri insanlarla muâşereti, bâtını insanlarla ünsiyeti terk etmektir. Bâtınî ameller ise şunlardır: Tecerrüd, tefrîd, cem' ve tevhîd.

Abdâlın husûsiyyetlerinden biri de şudur: Abdâl, bulunduğu yerdeki toplumdan ayrılırken, mutlaka yerine kendisi gibi birini bırakır. Bedel Hz. İbrâhîm'in ﷺ kalbi üzerinedir. Bu bedellerden her birinin tâbi oldukları ve kendisinden feyz aldıkları birer imamı {önderi} vardır. Abdâllarının kırk veya yedi kişi olduğu söylenir. Bunlar *ahyâr*dandır. Her birinin kendi içlerinden imamları vardır. O imam o topluluğun kutbudur. (*Câmi'*, 4)

* *Abdâl* yedi kişidir, ne artar ne eksilirler. Allah Teâlâ ﷻ yedi iklimi bunlarla korur. Her biri bir iklimde bulunur. Her biri gücünü yedi semânın birinde bulunan peygamberden alır ki bunlardan birincisi Halîl {İbrâhîm}'dir ﷺ. Birinci iklim onundur. Ve onların yedinci iklimin sâhibine kadar sıralamada en büyük olanıdır. İkincisi Kelîm {Hz. Musa} ﷺ, üçüncüsü Hz. Hârun ﷺ, dördüncüsü Hz. İdris ﷺ, beşincisi Hz. Yusuf ﷺ, altıncısı Hz. İsa ﷺ, yedincisi Hz. Âdem'dir ﷺ.

Bunların her biri ilâhî bilgiyle yıldızlar ve onların takdîr edildikleri yörüngelerindeki hareketleri hakkındaki bazı sırları bilirler. Bunlardan her birinin {yaptıkları işlere göre} sıfat isimleri vardır: Abdülhayy, Abdülhalîm, Abdülvedûd ve Abdülkadir. Bu dört isim dört evtâd ismidir. Abdüşşekûr, Abdüssemî ve Abdülbasîr de yine onların isimlerdendir. Her ilâhî sıfata bedel olarak bu abdâllardan biri vardır. Allah onlara o sıfatla bakar. O sıfat o kişiye galibdir. O ilâhî isimlere nisbeti olmayan hiçbir şahıs yoktur. Bunlar, bu ilâhî sıfatın kendilerine sağladığı güce ve bilgiye sâhibdirler. Bu kimsenin bilgisi de o oranda olur.

Bunlara şunun için "*abdâl*" denmiştir: Bir yerden ayrılacak olduklarında, bakıldığında kendilerinin aynı olduğu şübhe götürmeyecek başka birini yerlerine bırakırlar. Aslında o rûhânî bir şahıstır. Kendisi hakkındaki bilinenlere göre bir şahsı kendi yerine geçmesi için bırakır. Bu mânevî kuvvete sâhib olan herkes bedeldir. Allah ﷻ abdâldan birinin yerine, başka birini tâyîn eder de, onun bundan haberi olmazsa, o kişi sözü edilen bu abdâllardan değildir. Bu tesbitimizle günlük hayatta karşılaştıklarımız birbirine çok uyuyor. Meselâ Mekke'de Hâtim'in arkasında Hanbelîlerle buluştuğumuzda bu yedi abdâlı görmüş, orada onlarla sohbet etmiştik. Çok hoşuma gitmişlerdi doğrusu. (Nebhânî, I, 40)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

'abdü'l-'adl (عبدالعدل) * *Abdüladl* insanlar arasında hak ile hükmeder, çünkü o, Allah'ın Adl isminin mazharıdır. Bilmeyenlerin sandığı gibi adalet eşitlik değildir. Bilakis o, her hak sâhibine hakkını tam olarak ve hakkını hak ettiği ölçüde fazlasıyla vermektir. (Kâşânî, 114; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-'afüvv (عبدالعفو) * *Abdülafüvv*, insanları affetmesi çok, cezâlandırması az olan kimsedir. Kendisine kötülük yapan kimse yoktur ki, onu affetmiş olmasın. Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurur: "*Allah Afüvv'dür; affetmeyi sever.*" [İbn Mâce, Duâ, II, 1265] "*Sizden önceki topluluklardan hesaba çekilen bir adam vardı. Kolaylaştırıcı olmaktan başka hiçbir hayrı yoktu. Çocuklarına darda olanı affetmeyi emrederdi.*" Sonra şöyle buyurdu: "*Biz affetmeye ondan daha lâyıkız. Onlar da affettiler.*" [Aclûnî, I, 135] (Kâşânî, 126)

* *Abdülafüvv*, Allah'ın, sınırlarını korumakla vazîfelendirdiği kimsedir. Kendisine kötülük yapan kimse yoktur ki, onu affetmiş olmasın. (*Câmi'*, 12)

'abdü'l-ahad (عبدالأحد) * O, vaktin yegânesi, zamanın ileri geleni, kutbiyyet-i kübrâ sâhibi ve ilk ahadiyyetle kaim olandır. (Kâşânî, 121)

'abdü'l-âhir (عبدالآخر) * O, yaratılmışların fânî olmasından sonra Allah'ın âhiriyet {sonsuzluk} ve bekasına şâhid olan kimsedir. {Onda} Allah'ın "*Yeryüzünde bulunan her şey yok olacak, ancak azamet ve ikrâm sâhibi Rabb'inizin zâtı bâkî kalacaktır*" [Rahmân, 55/26-27] sözü tahakkuk etmiştir. Çünkü kul, Bâkî {olan Allah'ın} vechinin üzerine doğması sebebiyle, O'nun bekasıyla bâkî, O'na kavuşmakla fenâdan emin olmuştur. Evliyânın bazısı, hatta çoğu bu iki sıfatla vasıflanmışlardır. (Kâşânî, 123; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-'azîm (عبدالعظيم) * *Abdülazîm*, Hakk'ın azametiyle tecellî ettiği kimsedir. Allah, onu azametinin hakkı için son derece alçakgönüllü kılar. Allah onu kullarının gözünde büyütür,insanlar arasındaki zikrini yükseltir, böylelikle insanlar da ona hürmet eder, zâhiri üzerinde azametinin izlerinin zuhûr etmesinden dolayı ona saygı duyarlar. (Kâşânî, 114; *Câmi'*, 9)

'abdü'l-'azîz (عبدالعزيز) * *Abdülazîz*, Allah'ın Azîz isimin tecellîsi yoluyla üstün kıldığı kimsedir. Sonradan yaratılanlar ve kâinât âlemindeki hiçbir şey ona üstünlük sağlayamamıştır, ama o her şeye hâkimdir. (Kâşânî, 109; *Câmi'*, 7)

'abdü'l-bâ'is (عبدالباعث) * *Abdülbâis*, nefsin sıfat, şehvet ve hevâlarından iradî olarak ölümünden {vazgeçmesinden} sonra, Allah'ın kalbini hakikî hayatla diriltiği kuldur. Allah onu Bâ'is isimin mazharı kılmıştır. Allah cehâlet ölülerini ilimle diriltir, onları Hakk'ın istediği şeye sevk eder. (Kâşânî, 118; *Câmi'*, 10)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

'abdü'l-bâkî (عبدالباقي) * *Abdülbâkî*, Allah'ın bekasını müşâhede ettirdiği, her şeyin fenâsıyle birlikte, kendi bekasıyla bâkî kıldığı kişidir. O, Allah'a gerekli ve tam bir ubûdiyyetle taayyün etmesi için kulluk eder. Tafsîlî olarak olduğu gibi, cem', taayyün ve hakîkat bakımından da hem ibâdet eden hem de ibâdet edilen O'dur. Bâkî vechinin tecellîsi sırasında kulun ne şekli, ne de eseri kalır. (Kâşânî, 129; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-bârî (عبدالباري) * *Abdülbârî*, Abdülhâlık'a yakındır. O, ilmi düzensizlik ve ihtilâftan arınmış olan kimsedir. Bu kişi sadece nefretten uzak, Bârî isminin mertebesine tam olarak uygun düşen işleri yapar. Nitekim Allah şöyle buyurur: "*Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin.*" [Mülk, 67/3] Çünkü ona tecellî eden Bârî, Rahmân isminin hükmü altında yer alan isimlerin bir bölümüdür. (Kâşânî, 110; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-bâsıt (عبدالباسط) * *Abdülbâsıt*, Allah'ın yaratılışı konusunda genişlik verdiği kimselerdir. Böylece onlara, kendi izniyle, nefsinden ve malından onları sevindirecek ve genişlik verecek bir miktar gönderir. Bu durum Allah'ın emrine uygundur. Çünkü kul, Bâsıt isminin tecellîsi ile genişler, bu durumda Allah'ın dînine muhâlif olmaz. (Kâşânî, 112; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-basîr ve 'abdü's-semî' (عبدالبصير و عبدالسميع) * *Abdüssemî* ve *Abdülbasîr*, kendisine bu iki ismin tecellî ettiği kimsedir. Hakk'ın işitmesi ve görmesiyle muttasıftır. Hz. Peygamber'in ﷺ buyurduğu gibi: "*İşiten kulağı, gören gözü olurum.*" [Buhârî, Vifâk/Tevâzu, I, 105] Bu şekilde eşyâyı Hakk'ın işitmesiyle işitir ve Hakk'ın görmesiyle görür. (Kâşânî, 113; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-bâtın (عبدالباطن) * *Abdülbâtın*, kalbî davranışlarda en üst dereceye çıkan, hamdı sadece Allah'a hâlis kılan ve Allah'ın da sırrını takdis ettiği kimsedir. Allah ona, rûhâniyeti üstün gelip, bâtınlara muttalî ve gayblardan haber verinceye kadar Bâtın ismiyle tecellî eder. Sonuçta kul insanları mânevî kemâl ve takdîs ile seyrin temizlenmesine davet eder. Kul, tenzîhi teşbîhe tercîh eder. Hz. Îsâ'nın ﷺ [Hz. Âdem'in ﷺ (*Câmi'*)], semâvî ve rûhânî şeylere, gayb âlemine, giyimde lüksden kaçınmaya, halktan uzaklaşmaya ve halvete davet ettiği gibi. (Kâşânî, 124; *Câmi'*, 12)

'abdü'l-bedi' (عبدالبديع) * *Abdülbedî*, Zât, sıfat ve fiillerinde Allah'ın Bedî (yaratıcı) oluşunu müşâhede eden kuldur. Allah onu bu isminin mazharı kılmıştır. Böylece başkasının aciz kaldığı şeyi îcâd etmeye başlar. (Kâşânî, 129; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-berr (عبدالبرّ) * *Abdülberr*, mânâ ve şekil olarak tüm iyilik çeşitleriyle muttasıf olan kimsedir. Herhangi bir iyilik çeşidini kendisi bulmamış, bu ona veril-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

miştir; o herhangi bir fazîlet ve lütfu kendisi bulmamış, bu ona verilmiştir. Allah şöyle buyurur: "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitâblara, peygamberlere inanır.*" [Bakara, 2/177] (Kâşânî, 125; *Câmi'*, 12)

'abdü'l-câmi' (عبدالجامع) * *Abdülcâmî*, Allah'ın, tüm isimlerini kendisinde topladığı kimsedir. Allah o kimseyi Câmî isminin mazharı kılmış, böylece kişi ilâhî bir cem'le nefsi ya da bir başkası sebebiyle ayrılan ve dağılan her şeyi birleştirir. (Kâşânî, 127; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-cebbâr (عبدالجبار) * *Abdülcebbâr*, kırılan ve kusurlu olan her şeyi onaran kişidir. Zira Hakk kendisini hâkimiyeti altına alarak onun hâlini düzeltmiş ve bu ismin tecellîsiyle her şeyin hâlini düzelten bir kişi yapmıştır. (Kâşânî, 110; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-celîl (عبدالجليل) * *Abdülcelîl*, Allah'ın, celâliyle yücelttiği kimsedir. O kadar ki, onu gören herkes kadrinin yüceliğinden dolayı ondan çekinir, kalbine bir heybet {saygıyla karışık korku} düşer. (Kâşânî, 116; *Câmi'*, 9)

'abdü'd-dâr ve'n-nâfi' (عبدالضارّ و النافع) * *Abdüddâr ve Abdünnâfi'*, Allah'ın, kendisini kâinâtta dilediğini yapan olarak müşâhede ettirdiği ve fiillerinin bir olduğunu keşf ettirdiği kimsedir. Zararı da, faydayı da, hayrı da şerri de, O'ndan başka kimseden bilmez. Kişi, bu iki ismi tahakkuk ettirdiğinde onların mazharı {zuhûr yeri, zuhûr ettiği yer} olur. İnsanlara Rabb'iyle zarar ya da fayda verir. Allah kullarından bazısına bu iki ismin sadece birini tahsis etmiştir. Dolayısıyla bazılarını sadece zarara mazhar kılmıştır, şeytan ve ona tâbî olan kimseler gibi. Bazılarını da sadece faydaya mazhar kılmıştır. Hızır ve ona mensub [tâbî (*Câmi'*)] olan kimseler gibi. (Kâşânî, 128; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-evvel (عبدالأول) * O, her şeyde Hakk'ın evveliyet ve ezeliyetini müşâhede eden kimsedir. Bu ismin kendisinde tahakkuk etmesiyle o, tâatlarda öne geçme ve hayırlarda yarışma konusundaki tüm makamlarda evvel olur {hep önde gider}. Üzerlerinde bu ismin ezeliyetle tahakkuk etmesi sebebiyle kâinâtla beraber bulunan herkesten önde gelirler. Kâinât ise, hudûs {sonradan olma} husûsiyetiyle vasıflanmıştır. (Kâşânî, 123; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-habîr (عبدالخبير) * *Abdülhabîr*, Allah'ın, eşyânın yaratılış öncesi ve sonrasıyla ilgili bilgisine muttalî kıldığı kimsedir. (Kâşânî, 114; *Câmi'*, 9)

'abdü'l-hâdî (عبدالهادي) * *Abdülhâdî*, Hâdî isminin mazharıdır. Allah onu yarattıkları için hidâyet rehberi, hakkı sadakatle söyleyen bir kişi, kendisine emredilen ve inzal buyrulan şeyi tebliğ etmek için mübelliğ {tebliğci} olarak yaratmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Nitekim peygamberler de asaleten böyledir. Onun varisleri ise tebeiyyet yolu ile bu vazîfeleri görürler. (Kâşânî, 129; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-hâfız (عبدالخافض) * *Abdülhâfız*, her şeyde O'na boyun eğen, her şeyde Hakk'ı gördüğü için nefsini küçük gören kimsedir. (Kâşânî, 112; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-hafîz (عبدالحفيظ) * *Abdülhafîz*, Allah'ın, fiil, söz, hâl, düşünce, zâhir {görünüş} ve bâtınlarını {iç dünyâlarını} her türlü kötülükten koruduğu kimsedir. Bu kimseye Allah, Hafîz ismiyle tecellî etmiştir. O kadar ki, ondan hep dostlarını koruma fiili hâsıl olur. Tıpkı, otuz sene aklına kötü bir düşünce gelmediği ve birlikte olduğu müddetçe arkadaşının {davranışlarına} aldırış etmediği {onları korduğu} nakledilen Ebû Süleyman Dârânî gibi. (Kâşânî, 115; *Câmi'*, 9)

'abdü'l-hakem (عبدالحكم) * *Abdülhakem*, Allah'ın kullarına O'nun hükmüyle hükmeden kimsedir. (Kâşânî, 113)

'abdü'l-hakîm (عبدالحكيم) * *Abdülhakîm*, Allah'ın eşyâdaki hikmet noktalarını gösterdiği kimsedir. Allah onu sözde ve amelde doğruluğa muvaffak kılmıştır. Eksiklik gördüğü her şeyi telafi, bozukluk gördüğü her şeyi tamir eder. (Kâşânî, 118; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-hakk (عبدالحق) * *Abdülhakk*, Hakk'ın kendisine tecellî ettiği kimsedir. Bu tecellîyle Allah onun fiil, söz ve hâllerini bâtıldan korur, her şeyde Hakk'ı görür. Zira Hakk, Zât'ıyla kaim, vâcib ve sâbittir. "*Sivâ*" diye isimlendirilen şey ise, bâtıldır, yok olacaktır ve ancak O'nunla sâbittir. İşte o, bunu hak sûretinde hak, bâtıl sûretinde de bâtıl olarak görür. (Kâşânî, 119; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-hâlık (عبدالخالق) * *Abdülhâlık*, Hakk'ın, kendisine halk ve takdîr sıfatıyla tecellî etmesi sebebiyle, eşyâyı O'nun murâdına uygun olarak takdîr eden kişidir. Bunu da ancak O'nun takdîriyle yapabilir. (Kâşânî, 110; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-halîm (عبدالحليم) * *Abdülhalîm*, kötülük yapan kimseyi cezâlandırmakta acele etmeyip ona yumuşak davranan, kendisine eziyet verenin eziyetine tahammül eden, sefihlerin beyinsizliğine katlanan ve kötülüğü en güzel bir şekilde uzaklaştıran kimsedir. (Kâşânî, 114; *Câmi'*, 9)

'abdü'l-hamîd (عبدالحميد) * *Abdülhamîd*, kendisinde Hakk'ın hâmîd {övülen, arzu edilen, sevilen, beğenilen} sıfatlarıyla tecellî ettiği kimsedir {bu sıfatlar, gazab sıfatlarıyla değil, rahmet sıfatları oldukları için böyle isimlendirilmektedir}. İnsanlar bu kimseyi över. Ancak o, Allah'tan başka hiç kimseyi övmez. (Kâşânî, 120; *Câmi'*, 10)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

'abdü'l-hasîb (عبدالحسيب) * *Abdülhasîb*, Allah'ın, nefeslerine varıncaya dek nefsini hesaba çektirdiği kişidir. Üstelik Allah onu, hem kendisini, hem kendisine tâbi olanları gözetme konusunda muvaffak kılmıştır. (Kâşânî, 116; *Câmi'*, 9)

'abdü'l-hayy (عبدالحيّ) * *Abdülhayy*, Hakk'ın Hayât-ı Sermediyyet {Ebedî Hayat} vasfıyla tecellî ettiği kimsedir. Böylece kul, O'nun ebedî hayat sıfatıyla yaşar. (Kâşânî, 121; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-mâcid (عبدالماجد) * *Abdülmâcid*, Abdülmecîd gibi, Allah'ın, kendi sıfatlarıyla şereflendirdiği ve istîdâdı olan şeyi verdiği, yücelik ve şerefini taşıyabilecek güce ulaştırdığı kimsedir. (Kâşânî, 121; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-mâni' (عبدالمانع) * *Abdülmânî*, mal, makam, sıhhat vb. gibi şeylerde hayır olduğunu zannederek bunları sevip istese bile, Allah'ın içinde fesad bulunan her şeyden koruyup gözettiği kimsedir. Allah onu şu âyetin mânâsını müşâhede ettirmiştir: "*Belki sizin için daha hayırlı olduğu hâlde bir şeyi sevmezsiniz. Belki sizin için daha kötü* olduğu *hâlde bir şeyi seversiniz.*" [Bakara, 2/216] Bu husûsta kudsî hadîsler gelmiştir: "*Kullarımın içinde fakir bıraktıklarım vardır. Onları zengin kılsaydım, onlar için şerr olurdu. Kullarımın içinde hasta olanlar vardır. Onlara afiyet verseydim, onlar için şerr olurdu. Ben, kullarımın işlerini en iyi bilir, onları dilediğim gibi düzenlerim.*" "*Onun idâresi konusunda en ufak bir hata yapmayız.*"

Bu ismin mazharı olan kimse zararlı şeylerden ve fesaddan meneder. Menedildikleri şeyin kendileri için hayır ve iyilik olduğunu zannetseler bile, Allah onunla bu zararı ve fesadı gidermiştir. (Kâşânî, 128; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-mecîd (عبدالمجيد) * *Abdülmecîd*, Allah'ın, ahlâk ve sıfatlarının kemâlinden ve Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirdiğinden dolayı insanlar arasında üstün ve şerefli kıldığı kimsedir. İnsanlar da onu fazîleti ve güzel ahlâkından dolayı över ve ona hürmet eder. (Kâşânî, 118; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-melik (عبدالملك) * *Abdülmelik*, Allah'ın kendine ve başkasına, dilediği ve emrettiği şeyle tasarruf etmeye mâlik kıldığı kimsedir. Bu kişi, Allah'ın mahlûkatına karşı en şiddetli olan kişidir. (Kâşânî, 109; *Câmi'*, 7)

'abdü'l-metîn (عبدالمتين) * *Abdülmetîn*, dînde öyle bir sağlamlıktır ki, ona vesvese vermek isteyenden etkilenmez. O her metînden daha metîn, daha şiddetli olduğu için onu Hakk'tan alıkoyacak kimse yoktur. Abdülkavî her şeyi etkiler, Abdülmetîn ise hiçbir şeyden etkilenmez. (Kâşânî, 119; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-mu'ahhir (عبدالمؤخّر) * *Abdülmuahhir*, Allah'ın, üzerinde bulunduğu, sınırları aşan her müfrit iş konusunda kendisini te'hir ettiği kimsedir. O da her zâ-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

limi bu isimle te'hir eder. Bu isimle sınıra döndürür, zulmü, isyânı ve te'hiri gerekli olan her fiili meneder. Allah bu sınırları insanlar için bir araya getirir. (Kâşânî, 122; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-muğîs/'abdü'l-mukît

(عبدالمغيث / عبدالمقيت) * *Abdülmuğîs*, Allah'ın, muhtacın ihtiyacına, miktarına ve vaktine muttalî kıldığı, eksiksiz ve fazlasız olarak bu bilgisine uygun olarak bu ihtiyacın giderilmesine muvaffak kıldığı kimsedir. Bu ihtiyaç giderme, ne vaktinden önce olur, ne de sonra (tam zamanında gerçekleşir). (Kâşânî, 116)

'abdü'l-muğnî (عبدالمغني) * *Abdülmuğnî*, Allah'ın, zenginliğin kemâlinden sonra insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve himmetiyle meselelerini çözüme ulaştırmak sûretiyle zenginleştirdiği kimsedir. Allah onu kendi zenginliğiyle desteklemiş ve ona Muğnî ismiyle tecellî etmiştir. (Kâşânî, 128; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-muhsî (عبدالمحصي) * *Abdülmuhsî*, Allah'ın, sayı îtibâriyle her şeyi saymaya muttalî kıldığı, ilim bakımından her şeyi kuşatan kimsedir. O, bir bütün veya ayrı ayrı olarak bilgileri sayar, mevcûdâtı kuşatır. Nefsini muhâsebe eder, söz ve fiillerini hesab eder. (*Câmi'*, 10)

'abdü'l-muhyî (عبدالمحيي) * *Abdülmuhyî*, Hakk'ın Muhyî ismiyle tecellî ettiği, kalbini kendisiyle dirilttiği ve Hz. İsâ gibi ölülerin dirilmesine muktedir kıldığı kimsedir. (Kâşânî, 120; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-mu'îd (عبدالمعيد) * *Abdülmuîd*, Allah'ın, halkın iadesine (sürekli yaratılışına) ve onların tüm işlerine muttalî kıldığı kimsedir. İadesi gereken şey O'nun izniyle iade olunur. Allah, onun cezâ veya saadetine yönelik akibetini, kendisine olabilecek en güzel şekilde müşâhede ettirir. (Kâşânî, 120; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-mu'izz (عبدالمعزّ) * *Abdülmuizz*, Hakk'ın Muizz ismiyle tecellî ettiği kimsedir. Allah'ın evliyâsından, O'nun kendi izzetiyle azîz kıldığı kimse izzetli olur. (Kâşânî, 113; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-mukaddim (عبدالمقدّم) * *Abdülmukaddim*, Allah'ın öne geçirdiği ve ilk safta kıldığı kimsedir. Bu ismin tecellîsi ile öne geçmeyi hak eden herkesi ve öne alınması gereken her fiili öne geçirir. (Kâşânî, 122; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-muksit (عبدالمقسط) * *Abdülmuksit*, insanlar içinde adaleti en güzel yerine getiren kişidir. Öyle ki, hakkı kendisinden alır, hak sâhibi kimse ona verir. O bunu bilerek ve isteyerek yapmaz, bundan başka bir fiili bilmez. Çünkü kendisine adalet sıfatıyla tecellî eden Allah'ın adaletiyle davranır. Her hak sâhibinin hakkını

verir. Muttalî olduğu her zulmü giderir. O, nûr kürsisi üzerindedir; alçaltılması gerekeni alçaltır, yükseltilmesi gerekeni yükseltir. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurur: "*Adaleti ikame edenler nûrdan minberler üzerine otururlar.*" [İbn Hanbel, *Müsned*, II, 160] (Kâşânî, 127; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-muktedir (عبدالمقتدر) * *Abdülmuktedir*, {Allah'ın} başlangıcı ve hâliyle yaratmasını müşâhede ettirdiği kimsedir. (*Câmi'*, 11)

'abdü'l-musavvir (عبدالمصوّر) * *Abdülmusavvir*, Hakk'a mutabık ve tasvirine muvâfık olmanın dışında düşünülemeyen kimsedir. Çünkü onun fiili, Allah'ın musavviriyyet {tasvir edicilik} sıfatından ortaya çıkmıştır. (Kâşânî, 110; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-mübdî (عبدالمبدئ) * *Abdülmübdî*, Allah'ın başlangıçlara muttalî kıldığı kimsedir. O, yaratılış ve emrin başlangıcını müşâhede eder. Başlayan hayırlar onun izniyle başlar. (Kâşânî, 120; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-mücîb (عبدالمجيب) * *Abdülmücîb*, "*Allah'ın davetçisine uyunuz*" [Ahkâf, 46/31] emrini işittiğinde Hakk'ın davetine icâbet ve itâat edendir. Allah da onun davetine icâbet eder, öyle ki, ona Mücîb ismiyle tecellî eder. O, kullardan bir ihtiyaçtan dolayı çağıran herkese icâbet eder. Çünkü bu, Allah'ın kendisine vâcib kıldığı icâbet cümlesindendir. "*Kullarım sana beni sorduklarında onlara de ki: 'Ben çok yakınım. Bana duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine icâbet ederim. O hâlde onlar da benim davetime uysunlar.'*" [Bakara, 2/186] âyeti Allah Teâlâ'nın kuluna icâbetinden söz eder. Çünkü O, onların kendi çağrısına cevâb vermelerini, kurb {yakınlık} ve "*Bana îmân etsinler*" sözündeki şuhûdî îmân için gerekli tevhîd hükmüyle görür. (Kâşânî, 117; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-müheymin (عبدالمهيمن) * *Abdülmüheymin*, Hakk'ın varlığını her şeyin üzerinde bir gözetleyici olarak müşâhede eden kimsedir. O, Müheymin isminin mazharı olduğu için her hak sâhibinin hakkını vererek kendini ve başkasını murâkebe eder. (Kâşânî, 109; *Câmi'*, 7)

'abdü'l-mü'min (عبدالمؤمن) * *Abdülmü'min*, Allah'ın cezâ ve musîbetten emin kıldığı, insanları can, mal ve ırzları konusunda kendisinden emin kıldığı kişidir. (Kâşânî, 109; *Câmi'*, 7)

'abdü'l-mümît (عبدالمميت) * *Abdülmümît*, Allah'ın, nefsinin hevâ, öfke ve şehvetini öldürdüğü, kalbini diriltti̇ği ve aklını Hakk'ın hayatıyla nûrlandırdığı kimsedir. Onun nûru, Allah'ın tecellî eden bu sıfatı sebebiyle, Allah'tan etkilenen bir düşünce yardımıyla nefsini ya da onun kuvvetlerini öldürerek başkasını da etkiler. (Kâşânî, 120; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-müntakim (عبدالمنتقم) * *Abdülmüntakim*, Allah'ın, sürekli olarak kulları içinde meşrû sınırları uygulama konusunda desteklediği kimsedir. Onlar bu konuda merhamet etmez, yumuşamaz. Allah şöyle buyurur: "*Allah'ın dîni hususunda onlara acıyacağınız tutmasın.*" [Nûr, 24/2] (Kâşânî, 125)

* *Abdülmüntakim*, Allah'ın düşmanlarına karşı her türlü cezâda mübâlağa eden, Allah Teâlâ için intikam alandan başka hiçbir kulu övmeyen, onun düşmanlarını kendisi yola getirmeye çalışan, mâsıyyet işlediklerinde ya da onun teklif ettiği husûslar konusunda, onun yüklediklerine muhâlefet olarak itâati terk ettiklerinde onlardan hemen intikamını alan, Allah ve O'nun dîni uğrunda her türlü fâcir ve fâsıktan gücü yettiği kadar intikam alan kişidir. (*Câmi'*, 12)

'abdü'l-müte'âlî (عبدالمتعالي) * *Abdülmüteâlî*, yücelikler konusunda çok ileri gitiiğinden Allah'tan başkasını idrâk etmekten uzak olandır. Bu ismin mazharı olan kul, ulaştığı hiçbir kemâlde durmayan, bilakis yüce düşüncesiyle daha yükseğe çıkmak isteyen kişidir. Çünkü o, mekân ve mevkî yüceliğini bırakıp, her türlü sınırlamanın ötesinde mukaddes, mutlak ve hakikî yüceliği müşâhede etmiştir, bütün kemâl konularında sürekli yüce olanı aramaktadır. Görmez misin, mahlûkatın mertebe olarak en yüce ve en kerîmine nasıl hitâb edildi: "*De ki: Rabb'im ilmimi artır!.*" [Tâhâ, 20/114] (Kâşânî, 125; *Câmi'*, 12)

'abdü'l-mütekebbir (عبدالمتكبّر) * *Abdülmütekebbir*, Hakk'a boyun eğmek sûretiyle kibri yok olan kimsedir. O kadar ki, Allah'ın Kibriyâsı, onun kibrinin yerine geçmiştir. O da Allah'tan başka her şeye karşı Hakk'la kibir eder. O'ndan başkasına boyun eğmez. (Kâşânî, 110; *Câmi'*, 7)

'abdü'l-müzill (عبدالمذلّ) * *Abdülmüzill*, {Allah'ın} izlâl {alçaltma} sıfatının mazharı olan kimsedir. Hakk'ın boyun eğdiriciliği yardımıyla, Allah'ın alçalttığı düşmanlarına, O'nun kendisinde tecellî ettirdiği Müzill ismiyle boyun eğdirir. (Kâşânî, 113; *Câmi'*, 8)

'abdü'n-nûr (عبدالنور) * *Abdünnûr*, Allah'ın Nûr ismiyle tecellî ettiği kimsedir. O, "*Allah, göklerin ve yerin nûrudur*" [Nûr, 24/35] âyetinin mânâsını müşâhede eder. Oluş ve ilim bakımından her şeyin nûr ile zuhûr ettiği açıktır. O, âlemlerin nûrudur. O nûrla hidâyet eder. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurur: "*Allah'ım, benim için bir nûr yarat!*" [Suyûtî, I, 57] (Kâşânî, 129; *Câmi'*, 13)

'abdü'r-râfi' (عبدالرافع) * *Abdürrâfi'*, her şeye sivâ ve gayr nazarıyla baktığı için {her şeyi Allah'ın dışındaki varlıklar sınıfında gördüğü için} onlardan yüksek bir duruma gelen kimsedir. O, dereceleri yükselten Hakk ile kaim olduğundan, nefsinden daha yüksek bir rütbeye yükselmiştir. Aksi de olabilir. Zira ilk olarak Hâfıd

isminin mazhariyetiyle her şeyi tam bir yokluk içinde gördüğü için onları küçük görür, saf varlık olarak görmez [ve yok olup gidecek bir varlık olarak görür (*Câmi'*)].

İkinci olarak Râfî isminin kendisinde tecellî etmesiyle, kendilerinde Hakk'ı gördüğü için her şeyi yüceltir. Bana göre bu durum daha iyidir. Çünkü ârif rahmeti ister, çünkü onunla vasıflanmıştır. Böylece merhûm {merhamet edilen} değil, rahîm {merhamet eden} olur. Çünkü bu âsî **[avam** (*Câmi'*)] olan kulun rahmetten nasîbidir. (Kâşânî, 113; *Câmi'*, 8)

'abdü'r-rahîm (عبدالرحيم) * *Abdurrahîm*, Allah'ın Rahîm isimin mazharıdır. Bu, ittika edenlere {sakınanlara}, muslihlere {kendilerini ıslah edenlere, durumunu düzeltenlere} ve Allah'ın râzı olduğu kimselere has bir rahmettir. O {Abdurrahîm olan kişi}, Allah'ın gazab ettiği kimselerden de intikam alır. (Kâşânî, 108; *Câmi'*, 7)

'abdü'r-rahmân (عبدالرحمن) * *Abdurralımân*, Allah'ın Rahmân isminin mazharıdır. Allah bütün âlemler için rahmettir. Öyle ki, temayüllerinin kabiliyeti bakımından hiçbir şey onun rahmeti dışına çıkamaz. (Kâşânî, 108; *Câmi'*, 7)

'abdü'r-rakîb (عبدالرقيب) * *Abdürrakîb*, gözeticisini {kendisini gözetip kollayan Rabb'ini} kendisine nefsinden daha yakın gören kimsedir. O bunu, nefsinin fânî ve geçici olduğunu Rakîb isminin tecellîsinde idrâk ederek yapar. Allah'ın sınırlarını asla aşmaz. Kendi başınayken bu sınırları ondan iyi hiç kimse gözetemez. Arkadaşlarıyla beraberken de o, onları Allah'ın murâkabesiyle gözetir. (Kâşânî, 117; *Câmi'*, 9)

'abdü'r-ra'ûf (عبدالرؤف) * Allah'ın yumuşaklık ve rahmetinin mazharı kıldığı kişi, Allah'ın yaratmış olduğu insanlara rahmet ve merhamette bulunur. Ancak şer'î hadlerle ilgili durumlar istisnâdır. Çünkü ona göre, hadler {şer'î cezâlar} ve kulun elinden günâh olarak sâdır olmuş, cezâ gerektiren durumlar da, zâhiren cezâ olsa bile, {gerçekte} kuluna bir rahmet olarak Allah'ın hüküm ve kazâsıyla olur. Bunu ancak {mârifet} zevkini tatmış ahassu'l-havass {çok özel insanlar} anlayabilir. Zâhiren ona haddin uygulanması, bâtınen ona gösterilen merhametin ta kendisidir. (Kâşânî, 126; *Câmi'*, 12)

'abdü'r-reşîd (عبدالرشيد) * *Abdürreşîd*, Allah'ın, bu isminin tecellîsiyle rüşdünü {doğru görüşlülüğünü} verdiği kimsedir. Nitekim Allah Hz. İbrâhîm ﷺ için şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, biz İbrâhîm'e daha önce rüşdünü vermiştik."* [Enbiyâ, 21/51] Sonra onu, halkı {inanıp ibâdet etmeleri için} kendisine, bir de dünyâ ve âhiret kazançları konusunda dünyevî ve uhrevî işlere sevk etsin diye irşâda memur etmiştir. (Kâşânî, 130; *Câmi'*, 14)

'abdü'r-rezzâk (عبدالرزاق) * *Abdürrezzâk*, Allah'ın rızkını genişlettiği kişidir. O da Allah'ın kulları üzerinde bu genişlikle etki eder, Allah kime genişlik vermek istiyorsa, o da ona genişlik verir. Çünkü Allah onun ayağında genişlik ve bereket yaratmıştır. Verdiğini ancak onu mübarek kılması sebebiyle verir. İyilik de bu bereketten taşar. (Kâşânî, 111; *Câmi'*, 8)

'abdü's-sabûr (عبدالصبور) * O, Sabûr isminin kendisi üzerindeki tecellîsi sayesinde her işi iyice araştıran kişidir. Cezâlandırma ve hesaba çekme konusunda acele etmez. Musîbetlerin gitmesi konusunda acele etmez. Mücahedede, Allah'ın emrettiği tâatlar, verdiği musîbetler ve musallat ettiği eziyetler karşısında sabır gösterir. (Kâşânî, 130; *Câmi'*, 14)

'abdü's-samed (عبدالصمد) * *Abdüssamed*, Samediyyet mazharıdır {Allah'ın Samed isminin zuhûr ettiği yerdir}. Belâların giderilmesi ve hayırlara ulaşılması için kendisine başvurulur. Onunla Allah'ın azabı kaldırıp sevâb vermesi için kendisinden şefâat istenilir. O, Allah'ın âlem üzerindeki rububiyyeti konusunda âleme nazar ettiği mahaldir. (Kâşânî, 122; *Câmi'*, 11)

'abdü's-selâm (عبدالسلام) * *Abdüsselâm*, Allah'ın Selâm ismiyle tecellî ettiği kimsedir. Allah onu, her türlü kusur, âfet ve ayıptan sâlim kılmıştır. (Kâşânî, 109; *Câmi'*, 7)

'abdü'ş-şehîd (عبدالشهيد) * *Abdüşşehîd*, şâhid olduğu her şeyde Hakk'a şahidlik eden kişidir. Böylece o, hem nefsinde hem de nefsin hâricindeki âlemde Hakk'a şahidlik eder. (Kâşânî, 119; *Câmi'*, 10)

'abdü'ş-şekûr (عبدالشكور) * *Abdüşşekûr*, daima Rabb'ine şükreder. Çünkü nîmeti sadece O'ndan görür. O'ndan -belâ ve cezâ şeklinde olsa bile- sadece nîmet görür. Çünkü o bunların bâtınında nîmet görür [Çünkü o, bunların bâtınında belâ görmez (*Câmi'*)]. Tıpkı Hz. Ali'nin kv [(*Câmi'*)] dediği gibi: "*Dostlarına belâ içinde {saklı} rahmetini genişleten, düşmanlarına rahmetinde {saklı olan} cezâsını şiddetlendiren {Allah} ne yücedir!*" ["*Düşmanlarına rahmetinde {saklı} cezâsını şiddetlendiren, dostlarına belâ içinde {saklı} rahmetini genişleten {Allah} ne yücedir!*" (*Câmi'*)] (Kâşânî, 115; *Câmi'*, 9)

'abdü't-tevvâb (عبدالتواب) * *Abdüttevvâb*, hakikî yönelişi müşâhede edinceye kadar nefsinden ve bütün mâsivâdan daima Allah'a rücû eden, sığınan kimsedir. Günâhından dolayı Allah'a tevbe eden herkesin tevbesi kabûl edilir. (Kâşânî, 125; *Câmi'*, 12)

'abdü'l-vâcid (عبدالواجد) * *Abdülvâcid*, Allah'ın ahadiyyet cem'inin aynında vücûdla tahsis ettiği kimsedir. Mevcûd olan vâhid, ahadî vücûdun varlığıyla var

olur. Bununla da her şeyden müstağnî olur. Çünkü O'nunla kurtulan her şeyle kurtulmuştur. Dolayısıyla o, ne bir şey kaybetmiş, ne de bir şey istemiştir. (Kâşânî, 121; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-vâhid (عبدالواحد) * *Abdülvâhid*, Allah'ın vâhidiyyet mertebesine ulaştırdığı, isimlerinin ahadiyyet-i cem'ini keşfettirdiği kimsedir. Böylece o, O'nun isimleri yardımıyla O'nun idrâk ettirdiği şeyi idrâk eder; düşündürdüğü şeyi düşünür. Esmâ-yı hüsnâsının çeşitli yönlerini müşâhede eder. O, vaktinin yegânesi, Ahadiyyet-i Ûlâ {İlk Ahadiyyet} ile kutbiyet-i kübrâ {en büyük kutubluk} makamında olan zamanın sâhibidir. (Kâşânî, 121; *Câmi'*, 11)

'abdü'l-vâlî (عبدالوالي) * *Abdülvâlî*, Allah'ın, Vâlî isimin mazharındaki zuhûrla insanlara vâlî kıldığı kimsedir. O, nefsini ve başkasını ilâhî siyasetle yönetir. Kulları içinde O'nun adaletini ikame eder. Onları hayra çağırır, iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar. Allah ona ikrâm etmiş ve onu arşının gölgesinde gölgelendireceği yedi kişinin ilki, yani âdil sultan kılmıştır. Allah'ın arzındaki gölgesi, tartı olarak en ağır gelecek şeydir. Çünkü, yönettiklerinin hasenât ve hayırları da, onların ecirlerinden hiçbir şey azalmaksızın vâlînin tartısına konulur. Çünkü dîn onunla kaim olur, o halkı hayırlara yöneltir. O Allah'ın eli ve yardımcısıdır. Allah onu te'yîd eder ve korur. (Kâşânî, 124; *Câmi'*, 12)

'abdü'l-vâris (عبدالوارث) * *Abdülvâris*, Vâris isminin mazharıdır. O, Abdülbâkî'nin gerekli unsurlarındandır. Çünkü o, kendi nefsinden fânî olduktan sonra Hakk'ın bekasıyla bâkî olduğunda, ilim ve mülk gibi, Hakk'ın, fenâlarından sonra kendisini vâris kıldığı her şeye mîrâsçı olması gerekir. Ayrıca o, bu *"her şey"*e dahil oldukları için peygamberlerin ilim, mârifet ve hidâyetlerine de vâris olur. (Kâşânî, 130; *Câmi'*, 13)

'abdü'l-vâsi' (عبدالواسع) * *Abdülvâsî*, fazîlet ve uzunluk olarak her şeyi genişleten kimsedir. Tüm mertebeleri kuşatmasından dolayı herhangi bir şey onu genişletmez. Fazlından verdiği kimse dışında hiç kimseyi hak sâhibi olarak görmez. (Kâşânî, 118; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-vedûd (عبدالودود) * *Abdülvedûd*, Allah'a ve dostlarına olan sevgisinin tamamen kemâle erdirdiği kimsedir. Allah da onu sever, onun sevgisini tüm yaratılmışlara ilka eder. Böylece, insan ve cin taifesinin câhilleri hariç bütün halk onu sever. Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurur: *"Allah bir kulu sevdiğinde Cebrâîl'i çağırır ve şöyle der: 'Ben falanı sevdim, sen de sev!' Sonra Cebrâîl göğe nida eder: 'Allah falanı sevdi, siz de sevin!' Böylece gök ehli de onu sever. Sonra o kimse arzda kabûl ile karşılanır."* [Ibn Hanbel, II, 267] (Kâşânî, 118; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-vehhâb (عبدالوهاب) * *Abdülvehhâb*, Hakk'ın, cömertlik isminin kendisinde tecellî ettiği kimsedir. Lâyık olan kişiye, bedelsiz olarak ihtiyaç duyduğu kadar verir. Allah Teâlâ'nın inayetine muhtaç olan kullara yardım eder. Çünkü Allah'ın cömertliğinin vâsıtası ve mazharıdır. (Kâşânî, 111; *Câmi'*, 8)

'abdü'l-vekîl (عبدالوكيل) * *Abdülvekîl*, Hakk'ı, gözleri perdeli olanların kendilerine nisbet ettiği her fiilin yapıcısı olarak sebebler şeklinde gören kimsedir. Oysa sebebler hükümsüzdür. İşlerine, kendisine tevekkül ettiği Zât'ı vekil kılar, Vekîl olarak O'ndan râzı olur. (Kâşânî, 119; *Câmi'*, 10)

'abdü'l-velî (عبدالولي) * *Abdülveli*, Allah'ın sâlihlerden ve mü'minlerden velî kıldığı {dost edindiği ya da görüp gözettiği} kimsedir. Allah şöyle buyurur: "*O bütün sâlih kullarını görüp gözetir.*" [Âraf, 7/196] "*Allah îmân edenlerin dostu, velîsidir.*" [Bakara, 2/257] O da Allah'ın sâlih ve mü'min kullarından olan velîlerine Allah'ın velâyetiyle yönelir. (Kâşânî, 120; *Câmi'*, 10)

'abdü'z-zâhir (عبدالظاهر) * *Abdüzzâhir*, tâat ve hayırlarla zâhir olan kimsedir. Böylece Allah'ı Zâhir isminden keşf etmiştir. Bu sayede O'nun zâhir olduğunu anlamış ve O'nun zâhiriyyet {zâhir olma} sıfatıyla muttasıf olmuştur. Bundan dolayı insanları zâhir kemâllere ve bunlarla süslenmeye davet eder. O, teşbîhi tenzîhe tercîh etmiştir. Hz. Musa'nın ﷺ daveti de böyleydi. Bu sebeble insanlara cennetleri ve cismanî tat ve lezzetleri vaad etmiş, altınla yazılmış olan Tevrat'ın hacmini büyütmüştür. (Kâşânî, 123; *Câmi'*, 11)

'abes (عبث) * *Abes*, sohbet ve dostluklarda kendini beğenme konusunda ifrât göstermektir. (*Mîzân*, 78)

'âbid/'ubbâd (عابد / عبّاد) * *Âbid*, O'na {Hakk'a} hâl ile, ârif ise hâl içinde ibâdet eder. (*Şatahât*, 79, 177)

* Zâhid, her an O'nu düşünen, O'nun yanında bâkî kalan ve nazarı O'ndan başka hiçbir şeye dönmeyen kimsedir. *Âbid*, Allah'ın kendisine ibâdetlerdeki iyiliğini gören kimsedir. O iyilik ve nîmetler, kendi ibâdetinin içinde boğulup gideceği kadar fazladır. (*Şatahât*, 82)

* Namaz, oruç ve benzeri ibâdetlere devam eden kimseye "*âbid*" denir. (*İşârât*, IV, 58)

* Ricâlullah üçe ayrılır, dördüncüsü yoktur. Bunlardan bir kısmı, zühdün, tebettülün {evlenmeyip kendini Allah'a adamanın} ve tüm övülen fiillerin kendilerine hâkim olduğu insanlardır. Aynı zamanda bunlar Şârî'nin kötülediği her türlü kınanan sıfatlardan kendilerini temizlemişlerdir. Şu kadar var ki, düşündükleri bu amellerin üstünde başka bir şey görmezler. Hâl ve makamlarına, vehbî ilimlerine,

sır ve keşflerine dâir bir bilgileri yoktur. Kendilerinin dışında bulunan hiçbir şeyle ilgilenmezler. Bunlara "*ubbâd*" denir. Biri onlara gelip duâ istediğinde bazen soranı azarlayıp kovarlar veya ona "*Ben neyim ki, sana duâ edeyim!*" derler. Onların buradaki makamı, içlerine riyâ ve kendini beğenme duygusu girmemesi için nefsin gailelerinden sakınmaktır. Onlardan herhangi biri çok Kur'ân tilâvet etse ve Muhâsibî'nin *Ri'âye*'si gibi eserleri okusa bile durumları böyledir. (*Fütûhât*, III, 36)

* Avâmın nezdinde *ubbâd*, debdebe {lüks bir hayat} içinde yaşamayı terketmekle ve insanlardan uzaklaşmakla tanınan kimselerdir. Onlar için mükâfât vardır. (*Fütûhât*, III, 37)

* *Âbid*, ibâdet yolunda tüm meşguliyetleri bırakan kimsedir... Vazîfeleri muhteliftir. Seleften müteabbid olan kimselerin hâlleri çeşit çeşittir. Onlar içinde günde bir, iki, hatta üç hatim yapacak kadar çokça Kur'an okuyanlar, çok tesbih çekenler, çok namaz kılanlar ve çokça Beytullah'ı tavaf edenler vardır. (Kudâme, 57)

* Ârifin üç mertebesi vardır: Birincisi, mâsivâdan dönmek ve perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bu hâlde olana "*zâhid*" denir. Hakk'ı halktan saklı tutan üç çeşit perde vardır: Küfür perdesi îmânı, dünyâ perdesi âhireti perdeler. {bu ikinci durumda kişi} mü'min olsa bile âhireti dünyâsıyla örtülüdür. Dünyâ işinde çalışkan, âhiret işinde mütevekkil olur. {Üçüncüsü ise} ehl-i cennetin avamının perdesidir. Onlar nîmet vereni unutup O'nun nimetleriyle meşgul olurlar. "*O gün cennetlikler gerçekten nîmetler içinde safâ sürerler.*" [Yâsîn, 36/55] Cennet ehlinin havassı ise bu perdeyi yırtarlar. Cennet onları göz açıp kapayıncaya kadar bile Allah'tan alıkoyamaz.

İkincisi riyâzet yolunda Allah'a gitmektir. Bu hâlde olana "*âbid*" denir.

Sonuncusu ise Allah'a vâsıl olmaktır. Bu hâlde olana "*ârif-i billâh*" denir. Bundan dolayı Hz. Şeyh (?) şöyle demiştir: "*İrfan, tefrik, nakz, terk ve redd ile başlar; Hakk'ın Zât'a ait sıdk ile te'yid edilmiş tüm sıfatlarında derinleşir, onlara gark olur, Vâcib'de sona erer ve {orada} durur, {sukûna erer}.*" (*Ravza*, 435)

* *Ubbâd*ın bidâyeti {başlangıcı} evrâd {zikir}, nihâyeti {sonu} ise enfâstır {nefestir}. Âbidin sekiz işi tahsîl etmesi gerekir. Bunların üçü îtikadla ilgilidir: Allah ile alâkalı vâcib, câiz ve muhâl olan şeyleri bilmek gibi. Beşi ahkâmla ilgilidir. Vâcib, mendûb, haram, mekrûh ve mübâhı bilmek gibi. Harekât ve sekenâta devam ettiği müddetçe İslam makamındadır. Sevâb ve cezâyı gerektiren şeyleri tasdîk ettiğinde îmân makamındadır. Buradan Rabb'in mârifetine intikal ettiğinde ise ihsân makamında olur. (*Ravza*, 616)

* *Ubbâd*, bilhassa ehl-i ferâiz {farzları yerine getiren} kimselerdir. Allah onları överek şöyle demiştir: "*Onlar daima bize ibâdet eden kimselerdi.*" [Enbiyâ, 21/37] Onlar farzlardan başka hiçbir şey edâ etmezler. Aralarında dağlarda, mağaralarda, deniz kıyılarında, vâdîlerde yaşayanlar bulunur. Bunlar "*seyyâh*" olarak isimlen-

dirilmiştir. Bunlar içinde evi mescidle bitişik olanlar, nefsiyle meşgul olanlar, sebeblere tutunanlar, sebebleri terkedenler –ki bunlar zâhir ve bâtınları sâlih olanlardır- vardır. Kin, hased, hırs, açgözlülük ve doymazlıktan korunmuşlardır. Tüm bu kötü vasıflardan övülen sıfatlara dönüp değişmişlerdir.

Bunların nezdinde ilâhî bilgiler, sırlar, melekûtun keşfi ve Allah'ın okunan âyetleri konusunda bir anlayış bulunmamaktadır. Şu kadar var ki, onların sevâblarına şâhid olunur. Kıyâmet ve hâlleri, cennet ve cehennem, mihrablardaki gözyaşları için iki **meşhûd** olacaktır. "*Korkuyla ve ümîd ederek, Rabb'lerine yalvarmak üzere bedenleri yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.*" [Secde, **32/16**] "*Câhiller onlara laf attığında 'selâm' der geçerler*" [Furkān, 25/63] "*Boş sözlerle karşılaştıklarında vakarla geçip giderler.*" **[Furkān, 25/72]**

Rabb'lerine kıyâmla secde ederek gecelerler. Meâd korkusu onları uykularından uyandırır. Kurtuluş yemeği ile öne geçmek için karınlarına oruç bağlarlar. İnfâk ettiklerinde israf etmezler, cimriliğe de düşmezler, ikisi arasında mûtedil {dengede} olurlar. Çok amel ettikleri için günâhkârlardan olmazlar. Çok amel eden hangi kul Hakk'a tâzîmle muâmele etmez ki! (Nebhânî, I, 46)

* Âlim, ihlaslı olmak ve ilmini dünyâ için kullanmamak şartıyla hem öğrenme, hem öğretme bakımından Resulullah'ın ﷺ sözlerinin vârisidir. Aksi takdîrde {şartlara uymazsa} verâset hakkını tamamen kaybeder.

Âbid, iki ayağı şişinceye kadar Resulullah'ın ﷺ fiillerine vâris olur. Ârif ise hepsine vâristir... (*Rihle*, 231)

'acele (عجلة) {enât} * *Acele*, kalbde bir işi ilk hâtırla, duraklamadan ve konuya muttalî olmadan süratle neticelendirmeye götüren bir hâldir. Zıddı *teennî* olup, mânâsı, işleri yaparken ihtiyatlı davranmaya, onları araştırmaya ve onların gereğini yapma konusunda sâkin hareket etmeye sebeb olan kalbdeki bir hâldir. (*Minhâc*, 36)

'acz/ehl-i 'acz (عجز / أهـــل العجز) {'âciz} * *Âciz* ne sabreder, ne de endîşeye kapılır. Kadir ise gücü yettiği hâlde genişlikte sabreder, musîbet durumunda da endîşeye düşmeden sabırlı olur, Organlarını {davranışlarını} aşırılıklardan korur. O sabreder, çünkü nefsini açlığa alıştırmıştır. (*Bed'*, 39)

* *Ehl-i acz* {acz ehli, âcizler} üç sınıftır. Birincisi, bakmadan veya görmek istemeden O'nu tanımaktan âciz olanlar, ikincisi araştırdıktan ve baktıktan sonra O'nu tanımaktan âciz olanlar, üçüncüsü ise idrâklerini idrâk etmekten âciz olanlardır. Bunlar, tasavvuru mümkün olmayan sırf nûra çıkmışlardır. O nûrda karışıklık olmadığı gibi, onun yerini alabilecek bir şey de yoktur. (*Ravza*, 439)

âdâb (آداب) {bk. **edeb**}

âdem (آدم) * *Âdem* ﷺ Rabb'inin hazretini bir lokma karşılığında sattı.... Eğer Allah beni evvelîn ve âhirîn {ilkler ve sonlar} hakkında şefâatçi kılsaydı, bu benim için öyle büyük bir şey olmazdı: Zira sonuçta beni bir lokma toprak parçasına şefâatçi kılmış olurdu. (*Şatahât*, 22)

* "*Âdem...*" yani büyük Âdem. O halîfedir ve İlk Akıl'dır. "*...insan türünün, kendisinden yaratıldığı vâhid {tek} nefstir.*" **(Sofyavî, 39)**

'adem (عدم) {bk. **vücûd-'adem**}

'adl (عدل) {'alâmet-i 'adl} * *Adl* {adalet} iki türlüdür: Seninle insanlar arasındaki zâhirî adalet; seninle Allah arasındaki bâtınî adalet. Adalet yolu, istikamet yoludur. Fazîlet yolu ise, ziyâdeyi {daha fazlasını} arama yoludur. {Sıradan} insanların yapması gereken adaletle amel etmektir, istikamet yoludur. Onlara fazîlet yolu gerekli değildir. Sabır, verâ, adaletle beraber olup ikisi de vâcibdir. Zühd ve rızâ da adaletle beraberdir, ama bunlar vâcib değildir. İnsaf adaletle, ihsân ise fazîletle beraberdir.

*Adalet*in, kendisini fazîletten alıkoyduğu kişi mazurdur. Fazîletin kendisini adaletten alıkoyduğu kişiyse aldanmış, nefsinin hevâsına uymuştur. İnsana adaletin bilgisi gereklidir. Fazîletin bilgisiyse sadece gönüllü olursa gerekir. Yine, kulun yapması vâcib olmayan amelin bilgisi kendisine vâcib değildir.

Kul, sadece üç husûsiyetle *adalet* ehli olur: Lehinde ve aleyhinde olanları bilecek kadar ilim, fiil {amel} ve sabır. (*Âdâb*ı, 73)

* *Adalet*in alâmeti, iki türlü hüküm vermemektir. Böyle yaparsan, kendin için bir hüküm, başkası için başka bir hüküm vermiş olursun. Hüküm, senin ve başkasının hakkında tek bir hüküm olmalı, kendinden çok diğer insanlara karşı insaflı verilmiş bulunmalıdır {kendin için düşündüğünü başkası için de düşünmen, hatta başkalarına daha insaflı davranman gerekir}. (*Âdâb*ı, 146)

* *Adalet*, her şeyi yerli yerine koymaktır. (Hücvîrî, 469)

* Ahlâkın dört esası vardır: Hikmet, şecaat, iffet, *adalet*. Hikmetten kasdımız, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adaletten kasdımız, nefse ait bir duygu olup, gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eder, hikmetin gerektirdiği istikamete sevk eder. Hikmetin gereğine göre onları harekete geçirir veya frenler. Şecaatten kasdımız, gazab kuvvetinin, harekete geçmesi ya da frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffetten kasdımız, şehvet kuvvetinin akıl ve şerîat doğrultusunda terbiye edilmesidir. (*İhyâ'*, III, 67)

* Ahlâkın dört {esası} vardır: Hikmet, şecaat, iffet ve adalet. Hikmet, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adâlet gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eden nefse ait bir duygudur, akıl ve

şerîata göre harekete geçirir veya frenler. Şecaat, gazab kuvvetinin, harekete geçmesinde veya frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffet, şehvet kuvvetinin akıl ve şerîat doğrultusunda terbiye edilmesidir.

Bu dört ahlâkın mûtedil {dengeli} oluşundan güzel ahlâkın tamamı ortaya çıkar. Akıl kuvvetinin itidalinden iyi düşünce, isâbetli görüş, doğru tedbir, eşyânın inceliklerini anlamak; ifrâtından, hile, aldatma, mugalata {demagoji}; tefrîtinden ise ahmaklık, kalın kafalılık ve akıl zayıflığı doğar.

Şecaatin mûtedil oluşundan heybet, tahammül, kerem, yiğitlik, cesaret, hilm, sebât ve vakar; tefrîtinden, alçaklık, zillet, hasislik, hafiflik meydana gelir.

İffetin mûtedil oluşundan cömertlik, hayâ, sabır, kanaat, verâ, müsamaha, zarâfet; ifrâtından, hırs, şiddet, fenâlık, edebsizlik, savurganlık, alaycılık, hased, zayıflık gibi kötü huylar doğar. (*Ravza*, 445)

'adl ve'l-hakku'l-mahlûk bih (عدل و الحق المخلوق به) * Allah'ın halk ettiği ilk mevcûddan ibârettir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Biz gökleri, yeri ve bu ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık.*" [Hicr, 15/85] (*Istılâh*, 530-531)

'adl-i siyâset/'adl fi's-siyâse (عدل في السياسة) * *Adl-i siyâset* {siyâsetteki adalet}, şehrin kısımlarının bedenin kısımlarına benzer ve uygun bir şekilde tertîb edilmesidir. Bu da, şehrin kısımlarıyla uyum içinde olması, şehrin unsurlarının, tek bir şahıs gibi tek bir amaca yönelik olarak birleşebilmesi içindir. Böylelikle her şey yerli yerine konmuş olur. Şehrin sâkinleri, kendisi hizmet etmediği hâlde kendisine hizmet edilen, kendisine hizmet edilmediği hâlde kendisi hizmet eden, bir de bir yönden hizmet ederken, bir başka yönden kendisine hizmet edilen tabakalara ayrılır. (*Mîzân*, 70)

âfât-ı kulûb (آفات القلوب) * *Âfât-ı kulûb* {kalblerin âfetleri konusunda}, boş ve anlamsız şeyler ve gaflet çokluğu gibi kalbi öldüren şeylerden uzak durmak onun {sûfînin} şânındandır. Çünkü bu türlü şeylerin kalbin ölümüne sebeb olduğu tecrübe edilmiştir. Fakîrin {sûfînin} bütün çabası, Allah'ı hatırlamasına engel olan her şeye karşı kalbini diri tutmayı sağlamaktan başka bir şey değildir. Çünkü insan kalbi değirmen taşının ortasına {merkezinde, ortasında yer alan deliğe} benzer. Kalbi bozulunca {deliğe zarar gelince değirmen taşı da} bozulur. Taşın iki deliği olursa taşın dönmesi imkânsız hâle gelir {Kalbi ya da kalbin dikkatini ikiye bölmemek gerekir, çünkü Allah bir kimsenin göğsünde iki kalb yaratmamıştır}. (*Envâr*, I, 85)

'âfiyet (عافية) * *Âfiyet* üç kısımdır: Avâmın afiyeti, dilin Allah'ın zikriyle ıslanması ve O'ndan başkasının zikriyle meşgul olmamasıdır. Havassın afiyeti, bedenlerinin başkasına değil, sadece Allah'a hizmetle meşgul olmasıdır. Ahassu'l-

havassın afiyeti ise himmetinin {düşüncesinin} Allah'tan başkasıyla olmamasıdır {Allah'tan başka hiç kimseyi düşünmemesidir}. (*Câmi'*, 61)

'afv (عفو) * *Afv* {af}, kısas ve tazminat gibi hakettiği herhangi bir şeyi almayıp, hak sâhibi olduğu kişiyi ibra etmek {bağışlamak, temize çıkarmak} demektir. (*İhyâ'*, III, 224)

ahad (أحد) {esmâ'-yı esmâ'ihi'l-hüsnâ}

* *Çoklukta tek olarak beliren*
en güzel isimler O'nun
hiçbiri gizli değil akıldan
o güzel isimlerin
ama
Ahad'ın hakîkati bir başka
(*Dîvân*, 105)

* *Ahad*, Zât ismi; sıfatlardan, isimlerden, nisbetlerden ve taayyünlerden hâsıl olan çokluk söz konusu olmaksızın, sırf Allah'ın ﷻ Zâtı'nın ismidir... (Kâşânî, 25; *Câmi'*, 75) ...Ahadiyyette teklik sıfatı sadece îtibârî olarak bulunur. Başka hiçbir sıfat ve isim nazar-ı îtibâra alınmaz. (Kâşânî, 25)

* Hak Teâlâ'nın ﷻ isimleri iki kısımdır: Özü îtibâriyle vasıf ifâde eden isimler, nahivcilere göre sıfat isimleridir. (Birinci kısım), *Ahad*, Vâhid, Ferd, Samed, Azîm, Hayy, Azîz, Kebîr, Müteâl gibi zâtî isimler. (İkinci kısım), ilim, kudret gibi sıfâtî (sübûtî) isimler. Mu'tî ve Hallâk gibi nefsî sıfatlar ile, fiilî sıfatlar da bunlara bağlıdır. Bütün ilâhî sıfatlarda yapılan vasfın kökü Rahmân sıfatına dayanır. Çünkü Rahmân ismi, şumûlü ve kapsamı dolayısıyla Allah isminin mukabilidir. Aralarındaki fark şudur: Rahmân, toplu ve umûmî bir mânâ ifâde ettiği için vasıfların zuhûr yeridir. Allah ise sadece isme mazhardır. (*İnsân*, I, 20)

ahadiyyet (أحدية) {'avâlim-i lübs} * *Ahadiyyet* bölünemeyen tektir. (*Heyâkil*, 94)

* *Yaksalar bir yerde on şem'i eger*
Birbirinin gayrıdır kılsan nazar

Birbirinden fark yokdur nûrda
Nûruna baksan şeb-i deycûrda

Ger fişürde olsa yüz sîb ü enâr
Yek olur ol 'add olundukda şümâr

Kısmet-i tâdâd yokdur mânîde
Rütbe-i âdâd yokdur mânîde

İttihâd-ı yâr-ı yârân lıûbdur
Mânî-i sûret aceb mergūbdur

Mahv u ifnâ eyler isen sûreti
Eyledin tahsîl-i genc-i vahdeti

Sende kudret yok inâyât-ı Hüdâ
Mahv ider eltâfına canlar fedâ

Cümleye oldu inâyet eyleyen
Kullara feyz ii hidâyet eyleyen

Münbasıt bir gevher idik ser be ser
Reste-i pâ vü ser idik ser be ser

Nûr ile rahşân idik çün âfitâb
Saf idik ekdârdan mânend-i âb

Sûrete geldi çün ol nûr-i basît
Oldu meşhûd-ı 'aded zıll-i halît

Ber-tarâf olsa zılâl-i mulıtelif
Nûr olurdu vahdet ile muttasıf

Belki kabil idi tafsîl-i saded
Lîk havfım lagziş-i pâ-yı hured

(*Mesnevî*, I, 28)

* Bir yere görünüşte, şekil ve sûret bakımından, her biri öbüründen ayrı on tane mum getirseler...

Sen, yüzünü mumların aydınlattığı yere çevirsen, bu on mumun her birinin nûrunu, öbürünün nûrundan ayırd etmek imkânsızdır.

Eğer sen, yüz tane elma, yüz tane de ayvayı sayarak bir yere toplar, sonra bunların hepsini sıkar, sularını çıkarırsan yüz sayısı kalmaz, hepsi de bir olur.

Mânâlarda bölüm, sayı yoktur. Mânâlarda ayırd ediş, tek tek sayış olamaz.

Dostun dostlarla buluşması hoştur. Sen de mânâyı yakala, eteğinden tut, sûret, görünüş inatçıdır, serkeştir.

İnatçı sûreti, görünüşü eziyetle, riyâzetle erit ki, onun altında gizlenmiş bulunan vahdet hazînesini görebilesin.

Sen o inatçı sûreti eritemez isen, kulu, kölesi olduğum Allah, inâyeti ile, merhameti ile onu eritir. (Not: Ey Hakk âşıkı, sen dînî ve insânî vazîfelerini yap. *"Gönül gözüm açılmadı, kesret görüşünden kurtulamadım"* diye ümîdsiz olma. Esirgeyen ve acıyan Allah, hiç ummadığın bir zamanda, sûrete, şekle bağlılığı senden giderecektir. Şefik Can)

Bu baş gözü ile görünmez, ancak gönül gözü ile hissedilir. Çünkü o, hem kendini gönüllere gösterir, hem de dervişin dünyevî hâdiselerle yırtılmış olan gönül

hırkasını diker de onu aşk ve irfân yoluna düşürür. (Not: Mûtezile inancında olanlar, Allah'ı görmenin imkânsız olduğuna inanırlarken, sünnet ehli, Peygamberimizin "*Ayın ondördüncü gecesi, ayı semâda gördüğünüz gibi Rabb'inizi göreceksiniz*" hadîsine göre Hakk'ı görmenin mümkün olduğu kanaatindedirler. Hakk, kendi âşıklarına, kendini müşâhede etme lütfunda bulunur da, böylece Hakk'dan ayrı düşmenin verdiği ümîdsizliği, kalb kırıklığını giderir, onların gönül yaralarını tedâvî eder. Ezelî inâyeti ile ona yardım eder. Şefik Can) (*Mesnevî*2, I, 46)

Biz bütün kâinâta, tek bir cevher hâlinde yayılmıştık, orada hepimiz de başsızdık, ayaksızdık. (Not: Ezelde, bütün rûhların bir kaynaktan geldiklerini anlatmak için Hz. Mevlânâ'nın "*Tek cevher hâlinde yayılmıştık*" diye buyurması Peygamber Efendimiz'in şu meâldeki bir hadîsinden mülhemdir: "*Allah'ın ilk yarattığı beyaz bir inci idi.*" Bu beyaz inciye "*Hakîkat-i Muhammediyye*" deniliyor. "*Rûhların Rûhu*", "*Nûrların Nûru*", "*Akl-ı küll*" "*Kalem-i küll*", "*Kalem-i âlâ*" da tâbîr ediliyor. Bu cevher, bileşlik olmayan bir cevher idi. Mahlûkların hepsi bundan yaratıldı. Bütün yaratıklar bu cevherde, elsiz ayaksız ve birbirinden farksız bir hâlde bulunuyordu. Şefik Can)

Bu âlemde görülen bölünmeler, tefrikalar, imtiyâzlar o âlemde yoktu. Biz o âlemde Ahadiyyet Mertebesi'nde, güneş gibi her tarafa nûr saçan bir cevher idik. Su gibi berrak ve saf bir hâlde bulunuyorduk. (Not: Cenâb-ı Hakk'ın, Gayb-ı Mutlak'ın meydana çıkmayan, belirmeyen ilk zuhûr mertebesine ârifler, "*ahadiyyet mertebesi*" demişlerdir. Bu mertebeye "*Gaybü'l-gayb {bilinmeyenin bilinmeyeni}*" ve "*Kenz-i Mahfî {gizli hazîne}*" de denir. Allah fikrinin kalbde zuhûr ve tecellîsi olan feyz de *feyz-i akdes* ve *feyz-i mukaddes* diye ikiye ayrılır. Allah'ın ahadiyyet sıfatının tecellîsi olan feyz-i akdes, Allah'ın kendi kendine tecellî etmesi ve âyân-ı sâbiteyi var kılmasıdır. Feyz-i mukaddes ise varlıkların vücûda gelmesine sebeb olan Allah'ın isimlerinin tecellîsidir. *Şefik Can*)

O güzel ve latîf nûr sûrete gelince, şekle bürününce, kal'a burçlarının gölgeleri gibi sayılar meydana geldi.

Burçları mancınıklarla yıkın da, birbirinden bölünenlerin, ayrılanların arasındaki fark kalksın (Not: Kal'a burçları, insanların maddî varlığı, benliği ve gururudur. *Şefik Can*)

Ben bu sırrı etraflıca açıklamayı, anlatmayı çok isterdim, ama, zayıf akıllı birisinin ayağının kaymasından, inkâra düşmesinden korkuyorum. (*Mesnevî*2, I, 47)

* Tecellî, kalbde gayb nûrları cinsinden zâhir olan şeydir. Tecellî-yi evvel {ilk tecellî}, zâtî tecellîdir. Bu, Zât'ın yalnızca Zât için tecellîsidir. Bu mertebe, hiçbir sıfat ve sûreti bulunmayan *Ahadiyyet* mertebesidir. Çünkü Hakk'ın vücûd-ı mahzı [vücûd-ı sırf (*Câmi'*)] {Zât'ın mutlak vücûdu} olan Zât, O'nun ayn'ının vahdetidir. Çünkü, Hakk'ın vücûd olması bakımından vücûdun dışında olan şey, 'adem-i mutlaktan {mutlak yokluktan} başka bir şey değildir. Bu da eşyâ-yı mahzdır {şeyle-

rin ta kendisidir}. O, ahadiyyetinde vahdet ve taayyüne muhtaç değildir. Şey'den, bununla, yani ayn'ının vahdetiyle ayrılır. Ondan başka ayn yoktur, O'nun vahdeti de Zât'ının ayn'ıdır. Bu vahdet, ahadiyyet ve vâhidiyyetin menşeidir. Çünkü o, vahdet cihetinden Zât'ın ayn'ıdır. Bununla, O'nun, hiçbir şeyin şartına bağlı olmadığını, yani kendisiyle beraber hiçbir şeyin olmaması şartıyla {her şeyi} içine alan mutlak olmasını kasd ediyorum. Mevcûdiyeti, kendisiyle beraber başka bir şeyin olması şartına bağlı olan ise ahadiyyettir. O şart ise, tıpkı çekirdekteki ağaç gibi, vâhidiyyet ve Ahadiyyet-i Zât'taki hakîkatlerdir. Bunlar da gaybü'l-guyûbdur {gaybların gaybıdır}

Tecellî-yi sânî {ikinci tecellî}, sâbit mümkün mevcûdların aynlarıyla kendisine zâhir olduğu tecellîdir. Bu da Zât'ın, kendi Zât'ına ait işleri, yani âlemiyyet ve kabiliyyet sıfatıyla taayyün-i evveldir {ilk taayyündür}. Çünkü aynlar O'na ait olan bilgilerdir [ilk bilgilerdir (Kâşânî)]. Zâtiyyet, şuhûdî tecellî kabiliyyetidir. Bu tecellî ile Hakk isimlere ait nisbetlerle, ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine iner [Hakk'a ait olan bu tecellî, isimlere ait nisbetlerle, ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine iniştir (*Câmi'*)]. (Kâşânî, 155; *Câmi'*, 79)

* *Ahadiyyet*, isim ve sıfatların, hem te'sîri, hem de te'sîr alanlarıyla birlikte yokluğunu gerektirir. Vâhidiyyet ise Hakk'ın ﷻ isim ve sıfatlarının zuhûruyla âlemin fenâsını, rubûbiyyet âlemin bekasını, ulûhiyyet beka aynında alemin fenâsını, fenâ aynında da bekasını gerekli kılar. İzzet Hakk'la ﷻ halkın arasındaki münâsebetin def'ini gerektirir. Kayyûmiyyet Allah'la ﷻ kulunun arasındaki nisbetin doğru şekilde tâyîn edilmesini ister. Çünkü Kayyûm, bizâtihî var olan {Zât'ıyla kaim}, başkalarının varlığı kendi varlığına bağlı olan demek olduğuna göre, burada ifâde edilenlerin hepsinin gereğinin yerine gelmesi kaçınılmaz olur.

Binaenaleyh deriz ki, ahadiyyet tecellîsi yönünden bakılınca ne sıfat, ne de isim görülür. Vâhidiyyet tecellîsi cihetinden bakılınca ise halk yoktur. Çünkü her varlığa şekil verme yönünde kudretinin zuhûrunu ifâde eden bir sıfattır. Rubûbiyyet tecellîsi yönünde de Hakk ﷻ ve halk vardır. Hakk'ın ﷻ ve halkın vücûdu için bu sıfat gereklidir. Ulûhiyyet tecellîsi yönünde ise sadece Hakk ﷻ vardır. Ama onun sûreti halktır ve ancak halk vardır. Onun mânâ ciheti ise Hakk'tır. İzzet tecellîsinde ise kulla Allah ﷻ arasındaki nisbet kalkar. Kayyûmiyyet cihetinden bakılınca Rabb sıfatının varlığı için Rabb olarak kabûl edilecek bir Zât'a ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Rabb sıfatının var olabilmesi için de, merbûba {kendisine Rabb ittihâz edecek varlığa} ait sıfatların var olması gerekir. {Deriz ki,} Zâhir ismi cihetinden bakılınca, O eşyânın aynıdır. Bâtın ismi cihetinden bakılınca ise eşyâ onun aynı değildir. (*İnsân*, I, 12)

* *Ahadiyyet*, isim ve sıfatlardan bağımsız olarak tecellî eden Zât'tan ibârettir. İsim ve sıfatların te'sîr sahası da buraya varamaz. O, mücerred Zât'a ait bir isimdir. Öyle ki, Hakk'a ﷻ dâir îtibârların da burada sözü edilmez, mahlukâta dâir îtibârların da...

Ahadiyyet tecellîsi sensin. Bütün kâinât içinde o tecellî için, senden daha tam bir zuhûr yeri yoktur. Yalnız sana nisbet edilen bütün îtibârları bir yana atıp, özüne dalman şartıyla.

Bir de seni sende bulur, dış bağlardan da geçersen, işte o zaman, sen sende olursun. Hem de sana nisbet edilen Hakk'a ﷻ ait sıfatların tümünü tahakkuk ettirerek ve halka ait güç, kuvvet gibi sıfatların da tümünü bırakarak... İşte anlatıldığı gibi olunca; insan bu hâli kendinde bulursa, bu kâinâtta ondan daha mükemmel bir zuhûr yeri olamaz. (*İnsân*, I, 25)

* *Ahadiyyet*, *vâhidiyyet* ve *ulûhiyyet* arasındaki fark ise şudur: Ahadiyyet sıfatında isim ve sıfatların zuhûru yoktur. O, zâtî olarak Sırf Zât'tan ibârettir. Vâhidiyyet sıfatında, isimlerin ve sıfatların te'sîr sahasına göre zuhûrları vardır. Ancak bu zuhûr, Zât'ın hükmüyle olur. Zât'tan ayrı bir hüküm ile değil, ancak böyle olunca diğer varlıklar birbirinin aynı olur. Ulûhiyyet sıfatında, isimler ve sıfatlar neyi gerektiriyorsa o şekilde zuhûr eder. Böylece zıtlar belirir. Meselâ: Mün'im, Müntakim'in, Müntakim de Mün'im'in zıddı olur. Geriye kalan diğer isim ve sıfatlar da aynı şekilde zuhûr eder. Meselâ, ahadiyyet, ulûhiyyet sıfatında ahadiyyetin gerektirdiği hükümle zuhûr eder. Vâhidiyyet de aynı şekilde zuhûr eder. Çünkü ulûhiyyet hepsinin tecellî şeklini kapsar. Her tecellînin hükmü ne ise onu meydana getirir. Zira ulûhiyyet, her hak sâhibinin hakkını vermenin tecellî ettiği makamdır.

Ahadiyyet "*Ancak Allah vardır.. O'nunla beraber hiçbir şey yoktur.*" sözünün tecellî yeri, vâhidiyyet ise "*Şu anda O, nasılsa öyledir.*" sözünün tecellî yeridir. "*O'nun Zât'ından başka her şey yok olacaktır.*" [Kasas, 28/88] İşte bu hükmün îcâbıdır ki ahadiyyet, vâhidiyyetten daha üstündür. Çünkü ahadiyyet Sırf Zât'tan ibârettir. Ulûhiyyet ise ahadiyyetten üstündür. Çünkü ahadiyyetin hakkını ulûhiyyet verir. Zira ulûhiyyet her hak sâhibinin hakkını verme makamıdır. Bu yüzden isimlerin en yücesi, en kapsamlısı ve en yükseğidir. Ulûhiyyetin ahadiyyete üstünlüğü, bütünün parçaya olan üstünlüğü gibidir. Ahadiyyet sıfatının diğer Zâtî tecellîlere üstünlüğü, kökün dallara olan üstünlüğü gibidir. Vâhidiyyet sıfatının diğer tecellîlere üstünlüğü de cem'in fark'a üstünlüğü gibidir. (*İnsân*, I, 27)

* Amâ, hakîkatlerin özünden ibârettir. Hakk'a ﷻ ve halka ait sıfatlarla vasıflanamaz. Çünkü o, Sırf Zât'tan ibârettir. Sonra Hakk'a ﷻ ya da halka ait mertebelerden hiçbirine de izâfe edilemez. Ona bir şey izâfet edilmesi mümkün olmayınca, kendisine herhangi bir vasıf veya isim de verilemez. Amâ, ahadiyyetin karşılığıdır. Ahadiyyette isim ve sıfatlar eriyip gittiği gibi, amâ da böyledir. Ahadiyyette olduğu gibi amâ'da da hiçbir şey için bir tecellî ve zuhûr yeri yoktur.

Amâ ile ahadiyyet arasındaki farka gelince; ahadiyyet, Zât'ın Zât'a ait hükmü olup, {Hakk} Teâlâ'nın yüceliği gerektirdiği şekildedir. Netice olarak o, ahadî ve

zâtî zuhûrdan (yani Ahad olan Allah'ın ﷻ taayyünsüz olarak Zât alanındaki zuhûrundan) ibârettir. Amâ, mutlaklık gereğince Zât hükmüdür. Ondan yükselme ve alçalma anlaşılamaz. Netice olarak amâ, görünmez olan Zât'ın gizliliğidir. Özetle amâ ahadiyyetin mukabilidir. Zât'ın bu sırflığı (ahadiyyette) tecellî, amâda ise istitâr (örtülme) hükmüyledir. Yoksa Allah, kendisinden gizlenme ve kendisine tecellî etme gibi durumlardan münezzehtir. Bu mânâ, Zât'ının tecellî ve istitâr, bâtınlık ve zâhirlik, hâller, nisbetler, îtibârlar, izâfetler, isimler ve sıfatlar konusunda gerektirdiği şekildedir. (Allah) hiçbir farklılaşma ve değişikliğe mârûz kalmaz. (*İnsân*, I, 30)

* Kendi sadelik ve sırflığından tenezzül ettiği zaman Zât-ı Sırf'ın (Sırf Zât'ın) üç tecellîgâhı olur: Bu tecellîgâhların ilki *ahadiyyet*tir. Burada Zât'ın tenezzülünde, ne îtibârlar, ne izâfetler, ne isimler ve ne de sıfatlar vardır. Hatta bunların dışında da hiçbir zuhûr sahası yoktur. O Zât-ı Sırf'tır. Fakat sadece ahadiyyet ona nisbet edildiği için hükmü sadelikten nüzûl etmiştir.

Bu tecellîgâhların ikincisi *hüviyyet*tir. Burada da ahadiyyet dışında zikr olunanların zuhûr yeri yoktur. Bu makamda hüviyyet, Zât'ın sadeliğine karışmıştır. Ancak ahadiyyetin Zât'a katılması gibi değildir. Bunun sebebi, bu makamdaki gizlilik akıl yoluyla bilinsin, gâibe bir işâret bulunsun diyedir. Gerisini sen anla.

Bu tecellîgâhların üçüncüsü *inniyyet*tir. Bu makamda da hüviyet hâricinde diğerlerinin zuhûru yoktur. Burada da Zât'ın sadeliğine katılma vardır. Fakat bu katılma hüviyyetin (ahadiyyete) katılmasına benzemez. Sebebi ise sonradan yaratılan şeylerle, hâzır ve huzûr gibi manaların akıl yoluyla bilinmesi içindir. Hâliyle bu gibi şeyler rütbe îtibârıyle akıl yolu ile bilinen gâibden bize daha yakındır. Bundan sonrasını sen anla ve düşün. (*İnsân*, I, 43)

* Vücûd mertebelerinden Zâtî tecellî, "*Ahadiyyet*" ve "*Mutlak Vücûd*" diye ifâde edilen ilk zâtî tenezzülâttır. Biz Mutlak Vücûd'un mârifetine dâir bir kitâb telif ettik ve bu kitâba da *el-Vücûdu'l-Mutlakü'l-Mu'arref bi'l-Vücûdi'l-Hakk (Hakk'ın Vücûdu Olarak Bilinen Vücûd-ı Mutlak)* adını verdik. Bu konuda bilgi isteyen o kitâba müracaat edebilir. Bu ahadiyyet tecellîsi Sırf Zât'ın hakîkatidir. Fakat ilk mertebe değildir. Çünkü o mertebede varlık Zât için tâyîn edilmiştir. Ahadiyyet tecellîsi olan ilk amâ, vücûdun kendisine nisbet edilmesi mertebesinden üstündür (ve öndedir).

Şunu bil ki, ahadiyyet tecellîsi zâhirlikle bâtınlık arasında bir bağdır. Yani zâhirlikle bâtınlık arasında üçüncü bir yer olması gerekir. Tıpkı gölge ile güneş arasında farazî bir çizgi görmemiz gibi. Bu bakımdan muhakkikler ona en büyük berzahiyet demişlerdir.

Ahadiyyet, bâtınlıkla zâhirlik arasında bir berzahtır. Bu ise hakîkat-i Muhammediye'nin hakîkatinden ibâret olup, felek-i velâye, "*Fekaabe kavseyni ev ednâ (Nebî O'na iki yay uzaklığı kadar, hatta daha fazla yaklaşmıştı)*" [Necm 53/9] ilm-i mutlak, şe'n-i sırf ve âşık-mâşuk nisbetinden hareketle aşk-ı mücerred makamı

diye ifâde edilir. Mutlak ilim tâbîri de böyledir. Bundan âlime ve mâlûma nisbeti olmayan ilim kasd edilir. Mutlak vücud'dan da kıdeme ve hudûsa nisbet edilmeyen vücûd kasd edilir. Öyle ise bundan şunu anlamalısın ki bu mertebe, bütün itibârlar, nisbetler, izâfetler, diğer isim ve sıfatların bâtınlığının sâkıt olduğu ahadiyyet-i cem'den ibârettir. Bazıları ona "*hüviyyet mertebesi*" der. Çünkü o, Zât'a mahsûs olan ikinci tecellîde (şe'n-i sânî) isimler ve sıfatların gâibidir. (*Merâtib*, 75)

* *Avâlim-i lübs, ahadiyyet* mertebesinden inen ve onun aşağısında bulunan mertebelerin tümüdür. Çünkü Zât-ı Akdes, bütün taayyünleri ile hissî sıfatlara doğru bu mertebeye iner, bütün rûhânî ve misâlî sıfatlarla vasıflanarak bu elbiselere bürünür. (Kâşânî, 133; *Câmi'*, 90)

* *Ahadiyyet*, sıfat itibâriyle bütün sıfat, isim, nisbet ve taayyünlerin düşmesiyle vâkî olan bir isimdir. (*Câmi'*, 75)

* *parladı nûrları gözümün*
iki hazret tecellî ettiğinde
bir oldu iki hüviyet
kaabe kavseyn deminde
al
senden olanı
sana geleni
senin ve sana ait
her varlık seninledir
ahadiyyet örtüleri içinde
yaşayana ne mutlu
cem' hâlinde fark hâlini
aydınlattı Zât'ın nûru
ahadiyyet renkleriyle
işte kemâl mertebesi
işte ittisâl bağışı
işte Rubûbiyyet katından ayrılmayan kul
ey idrâki temiz insan
durma
özünü al cevherlerin
dikkat et
çıkma kulluğun dışına sakın
anla
budur kurbun mânâsı
sevin
şarkılar söyle ki
yüce makamlarla şereflendi
mürşidi asrın
(*Mevâhib*, 114)

ahadiyyet-i cem'(أحدية الجمع) * *Ahadiyyet-i cem'*, sıfat ve isimlerin, (ilâhî isimlerin tümünün menşei olan) vâhidiyyet hazretine {mertebesine} nisbet edilmesi îtibâriyle, isbâtı ve ıskatı {varlığı ve yokluğu} söz konusu olmaksızın Zât'ın Zât olarak tecellî etmesidir. Bu îtibâr, Zât'a isim olabileceği gibi, nisbetlerin düşmesi de bu şekilde adlandırılabilir. Ahadiyyet ile vâhidiyyeti kendisinde toplaması sebebiyle böyle isimlendirilmiştir. (Kâşânî, 25; *Câmi'*, 75)

ahadiyyet-i ilâhiyye (أحدية إلهية) * *Ahadiyyet-i ilâhiyye* {ilâhî ahadiyyet} ..."*terkîb kabûl etmez.*" Hatta onun için şöyle söylenir: "*O'nun ahadiyyeti bilkuvve olarak onların tamamını toplamıştır.*" {Arabca asıldaki} ilk zamir {yani "*O*"} Allah ismine, ikincisi {yani "*onlar*"} ise ittihâd îtibâriyle bu ahadiyyette bulunan isimlere gider. Bunun mânâsı şudur: Ahadiyyet, bütün isimlerin bilkuvve olarak topluca bulunduğu, bu îtibârla *Zât ile Ahadî* diye de isimlendirilebilen Allah ismidir. Allah ismi, bilfiil olarak bu isimde topluca bulunmaları îtibâriyle de bütün isimlerle bir bütünlük arzeder. "*Ve saîd, Rabb'i katında râzı olunan kimsedir.*" Yani, âlemde Rabb'i katında râzı olunmayan hiçbir kul yoktur. "*Bu kul ancak Rabb'i katında rızayı kazanmıştır.*" Bu açıdan bakıldığında âlemde şakî yoktur. Diğer açıdan bakıldığında ise – her ne kadar bir kısmı saîd bir kısmı şakî olsa da - esas îtibâriyle hepsi saîddir. Rabb'lerinin katında bilhassa bütün kullardan râzı olunmuştur. (Sofyavî, 129)

ahadiyyet-i zât (أحدية الذات) * *Ahadiyyet-i Zât* {Zât'ın ahadiyyeti} ezelde gayb, vâhidiyyeti ise ebede zuhûrdur. Vâhid-i kadîm ise evveli ve sonu olmayandır. Nükte: "*Tevhîdle amel etmek, onu bilmektir. Onu bilmek de, onunla amel etmektir. Bu sebeble, tevhîdi bilen kimse onunla amel eder, amel eden de onu bilir.*" (*Kavânîn*, 5)

ahbâb (أحباب) * *Ahbâb*'ın belli bir sayısı yoktur. Bunlar bazen çok, bazen de az olurlar. Allah Teâlâ ﷻ bunlar hakkında şöyle buyuruyor: "*Sonra Allah (sizin yerinize) bir topluluk getirir ki, O onları sever, onlar da O'nu severler.*" [Mâide, 5/54] Muhibbûn oldukları için onları {aşk} sınavına tâbi tutmuştur, bu sınavı başarınca mahbûbûn olmuşlardır. Mahbûbûn olunca Allah onları seçip ayırmıştır. Bu taife iki kısımdır: Birinci kısım, başlangıçtan sevdikleri, ikinci kısım, Resûlullah'a ﷺ itâate muvaffak kıldıkları. Allah Teâlâ'ya olan tâatları onlar için mehabbetullah meyvesini vermiştir. (Nebhânî, I, 48)

ahillâ (أخلاّء) * *Ahillâ*nın sayıları bilinmez. Artar veya eksilirler. Muhâlelet {dostluk} ancak Allah ﷻ ile kul arasında geçerlidir, bu da ittihâd makamıdır. Muhâlelet tâbîri sadece müminler için söz konusu değildir, hem müminler, hem de kâfirler için kullanılır. Burada bahsi geçen dostluk, birbiriyle muâşeret, tanışıp kaynaşma mânâsındadır. Bize gelen haberde şöyle denmiştir: "*Bir insan kimi candan dost edinirse o, onun dîninden olmuş olur.*" Hullet {dostluk}makamı hakkında şöyle denmiştir:

Hulûl ettin rûhumun derinlerine
Halîl de böyle olmuştu Halîl

Biz, dostluğun sadece Allah'la kulu arasında olabileceğini söylüyoruz. Çünkü eşyânın aynları {özleri} mütemeyyizdir {birbirinden ayrıdır}. Hâlbuki âyân, Hakk'ın ﷻ vücûduyla var olur, başkasıyla olmaz. Bir şey, kendisinin aynından mütemeyyiz olamaz. İşte bunun için hullet {dostluk}, bilhassa ve bilhassa Allah ﷻ ile kul arasında olur. Öyle ise bu durum mahlûklar arasında olmaz. Çünkü bu hâl, mahlûk olan aynın vücûdundan hâsıl olmaz. Bunu bilmen lâzım.

Şunu da bil ki hulletin şartı, ne mü'minler arasında, ne de peygamber ve ona tâbî olanlar arsında sahîh olur. Şartları sahîh olmayan bir şeyin kendisi de sahîh değildir. Şu kadar ki teklif sırasında peygamber ve mü'min, nefsinin ya da dostunun hükmüne değil, Allah'ın ﷻ hükmüne teslim olmak zorundadır.

Hulletin şartı, dostunun hükmüne teslîm olmaktır. Bu mânâda {yani kayıtsız şartsız} teslîmiyete dayalı dostluk, dünyâ hayatında ne mü'minler, ne de peygamber ve ona tâbî olanlar arasında olması mutlak mânâda düşünülemez. Bu tür bir dostluk ancak, mü'minin Allah'la ﷻ arasında olur, insanlar arası ilişkilerde doğru değildir. Fakat, insanlar arasındaki ilişkilerde buna benzer hâller hâkim olursa, buna da "*hullet {dostluk}*" adı verilir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in ﷺ, peygamberliği dışında kendisinin bir dostu olmadığı gibi, kendisi de kimsenin arkadaşı değildir. Melikin, sâhibi olduğu mülkünden başka arkadaşı olmadığı gibi, mü'minin de îmânı hâricinde ne bir dostu, ne de bir arkadaşı vardır. Kendisine gelen hükme teslîm olan, ilâhî emrin dışına çıkmayan kimse, ebediyen kimseye dost ve arkadaş olamaz.

Allah'ı ﷻ bırakıp da mü'minlerden kendisine dost edinen kimse *hullet makamı*nın ne olduğunu bilmediğini ortaya koymuş olur. Dostluğu ve arkadaşlığı biliyor olsa da, dostuyla beraber hakkını verse de, hâkim kendisi ise, bu kendisini Allah'ın ﷻ hukukunu ibtâle götürdüğü için, îmânının noksanlığı ortaya çıkmış demektir. Allah'dan ﷻ başka {gerçek} dost yoktur. {Yani kısaca söylemek gerekirse} hullet makamı çok yüce bir makam olduğu kadar, tehlikeli bir makamdır da. Muvaffak kılan ancak Allah'tır ﷻ. O'ndan başka Rabb yoktur. (*Fütûhât*, II, 24)

âhiret (آخرة) {bk. **dünyâ-âhiret**}

ahlâk (أخلاق) {'alâmet-i sû-i huluk; halk-i cemîl; huluk-ı 'iffet; huluk-ı şecâat; nefs-i insâniyye; rusûm; zevü'l-efhâmi'l-levze'iyye; zevü'l-emziceti'l-kesîfe; zevü'n-nüfûsi'r-râziyye}

* *Huluk-i hasen*in {güzel ahlâkın} alâmeti, Allah için eziyete tahammül etmek, öfkeyi yenmek, ehl-i hakka hak konusunda çokça muvâfakat etmek ve hatadan

sakınmaktır... ...*Sû-i hulukun* {kötü ahlâkın} alâmeti, {ilâhî emirlere ve kadere} muhâlefetin çokluğu ve tahammülün azlığıdır... (*Âdâb*ı, 147)

* Ebû Bekr Vâsıtî demiştir ki: "*{Âyette geçen} huluk-ı azîm {büyük ahlâk}, Allah'ı bilmenin şiddetinden dolayı düşmanlık yapmama ve kendisine düşmanlık yapılmamasıdır.*" (Kuşeyrî 120)

* *Ahlâk*, sende olan şeyi küçük görmen; O'ndan sana geleni büyük görmendir. Ahnef'e "*Ahlâkı kimden öğrendin?*" diye sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Kays b. Asım Minkarî'den*" demiştir. "*Ona ait ne gibi ahlâkî faziletler biliyorsun?*" denilince şunu anlatmıştır: "*Bir gün Kays evinde otururken hizmetçisi, üzerinde kızartılmış et bulunan şiş getirmişti. Hizmetçinin elindeki şiş, Kays'ın oğlunun başına düşmüş, çocuk olduğu yerde can vermiş, manzarayı gören cariye dehşete düşmüştü. Bu durum karşısında Kays kölesine 'Hiç endîşe etme, Allah'ın rızası için seni azad ettim' demekten başka bir şey söylememiştir.*"

Şah Kirmânî, "*Güzel ahlâkın alâmeti ezâ ve sıkıntı vermekten kaçınmak, verilen eza ve sıkıntıları sineye çekmektir*" demiştir. (Kuşeyrî, 120)

* Denilmiştir ki, "*Huluk halktan ve Hakk'ın kaderinden gelen ezâ ve sıkıntıyı hiç üzülmeden ve sızlanmadan kabûl ederek sineye çekmektir.*" (Kuşeyrî, 121)

* *Ahlâk* ile *rüsûm* {şekil} arasındaki fark şudur: Rüsûm, tekellüf {zorlama} ve sebeblerle gerçekleşen bir fiildir. Zâhir bâtına muhâlif olunca, fiil mânâsız {ya da rûhsuz} olur. Hâlbuki ahlâk, tekellüf ve sebeblerle gerçekleşen bir fiil değildir, zâhiri bâtınına uygundur ve iddiâsızdır. (Hücvîrî, 52)

* *Ahlâk* kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsâr, huluk, tevâzû, fütüvvet ve inbisâttır. (*Menâzil*, 19)

* İnsana ait olması bakımından insan nefsinin kuvvetleri {kabiliyetleri} âlim {bilen} ve âmil {yapan} olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların her birine "*akıl*" denir. Ancak bu ortak isimli olmaları bakımındandır. Çünkü âmil olan nefse "*akıl*" denmesi, âlim olana hizmet etmesi, onun emrinde ve çizgisinde gitmesi dolayısıyladır.

Âmil olan kuvvet ise, nefsin kuvveti ve mânâsıdır. Bu mânâ, ileride de açıklayacağımız gibi, insan bedeninin, âlim nazarî kuvvetin {aklın} gerektirdiği şekilde düşünerek belirli, husûsî ve cüz'i fiillere hareket etme noktasıdır. Bedenin diğer kabiliyetlerinin bu amelî kuvvete hâkimiyeti ve kontrolü altında olmaları gerekir. Öyle ki bu kuvvet onların te'sîri altında kalmamalıdır. Diğer kabiliyetler bu kabiliyetin terbiyesi ve işâreti miktarınca durur yahut hareket ederler.

Eğer amelî kabiliyet diğerlerinin hâkimiyeti altına girerse, onda şehvetlere boyun eğen tavırlar meydana gelir. Bunlara "*ahlâk-ı redîe {düşük ahlâklar}*" denir. Eğer bu amelî kabiliyet {şehvetlere} hâkim olursa, {nefste} bir istîlâ {hâkim olma} hâli meydana gelir. Buna "*fazîlet*" ve "*güzel ahlâk*" denir. Şehvet ve kuvvetler konu-

sunda elde edilen boyun eğme ve edeblenmeye yahut hâkimiyet ve terbiyeye "*ahlâk*" adı verilmesi akla aykırı değildir.

Netîce itibâriyle, *ahlâk*ın iki nisbeti olan tek bir şey olması da akıldan uzak değildir. Çünkü diğer kuvvetlerin boyun eğme tavrı, bu kuvvetin istîlâ {hâkim olma} tavrına sıkı sıkıya bağlıdır. *Ahlâk-ı mahmûde*den {övülmeye lâyık ahlâktan} kasd edilen de budur. (*Mîzân*, 21)

* Bütün fazîletler iki mânâda toplanır. Birincisi, zihnin ve temyiz {ayırd etme} melekesinin iyi olması, ikincisi ise *hüsn-i hulukt*ur {güzel ahlâktır}. Zihnin iyi olması, saadet ve şekavet yolunu ayırd edebilmek ve onunla amel etmek, Hakk'a, cılız taklîdler ve zayıf ama iknâ edici hayâllerle değil, yakin ifade eden kesin delîllerle, nasıl ise öyle inanmak içindir.

Hüsn-i hulukt ise, şerîatın tafsîlâtlı bir şekilde açıkladığı bütün kötü alışkanlıklardan kurtulmak; onlardan nefret edecek ve bu sûretle onlardan pislikten kaçınır gibi kaçınmakla ve güzel alışkanlıklara yönelmek, onları arzulayıp tercîh etmek ve onlardan yararlanmakla {elde edilir}. (*Mîzân*, 57)

* Hasan'ın {Hasan Basrî'nin} dediği gibi: "*Hüsn-i hulukt {güzel ahlâk}, yumuşak yüzlülük, eliaçıklık ve eziyet etmekten sakınmaktır.*"

{Ebû Bekr} Vâsıtî demiştir ki: "*Güzel ahlâk, mârifetullah-i Teâlâ'nın şiddetinden dolayı, düşmanlık etmemek ve kendisiyle düşmanlık edilememesidir.*"

Şah {Şucâ} Kirmânî ise şöyle demiştir: "*Eziyet etmekten sakınmak, sıkıntıya göğüs germektir.*" Bir başkası da şöyle demiştir: "*Güzel ahlâk, insanlara yakın olduğu hâlde, aralarında garîb kalmaktır.*" Vâsıtî bir defasında da şöyle demiştir: "*Güzel ahlâk, darlık ve sıkıntı zamanlarında bile ahlâkı yerine getirebilmektir.*"

Ebû Osman {Hîrî} demiştir ki: "*Allah Teâlâ'dan râzı olmaktır.*"

Sehl-i Tüsterî'ye güzel ahlâkın ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Güzel ahlâkın en aşağı derecesi sıkıntılara katlanmak, mükâfâtları terk etmek, zâlime merhamet, onun için istiğfar dilemek ve ona karşı şefkatli olmaktır.*" Bir keresinde de şöyle demiştir: "*Rızık konusunda Hakk'ı ithâm etmemek, O'na güvenmek, kefil olduğu konuda vefâya sarılmak, O'nunla kendisi ve kendisiyle diğer insanlar arasındaki bütün işlerde O'na itâat etmek ve asla isyânda bulunmamaktır.*"

Hz. Ali ﷺ buyurmuştur ki: "*Güzel ahlâk üç hasletle bulunur: Haramlardan kaçınmak, helâli aramak ve ev halkına iyi davranmaktır.*"

Hüseyin b. Mansûr {Hallâc} da şöyle demiştir: "*Hakk'ı mütâlaa edişinden sonra halkın cefâsının sende hiçbir te'sîr yapmamasıdır.*"

Ebû Saîd Harraz da şöyle demiştir: "*Güzel ahlâk, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeye gayretinin olmamasıdır.*"

Bu ve benzeri târîfler pek çoktur. Ancak bunlar güzel ahlâkın kendisini değil, sonuçlarını ortaya koyuyor. Üstelik bu târîflerden hiçbiri de {güzel ahlâkın} bütün sonuçlarını ele almıyor. Üstelik, bütün sonuçlarını da ortaya koymuyor. Halbuki, çeşitli sözleri nakletmektense, hakîkat üzerindeki perdeyi kaldırmak daha iyidir.

Bize göre, *huluk* ve *halk* birlikte kullanılan iki ıstılâhtır. "*Huluk ve halk {yaratılış}, yani bâtın ve zâhir itibâriyle güzel insan*" denilir. Halk ile zâhir; huluk ile bâtın şekil kasd edilir. İnsan, gözle idrâk eden bir beden ve basîret ile idrâk eden bir rûhtan müteşekkildir. Bu iki unsurdan her birinin kendine göre ya kötü ya da iyi cinsinden bir durumu ve şekli vardır. Basîretle idrâk eden rûhun kıymeti, gözle idrâk eden bedenden daha yücedir. (*İhyâ'*, III, 65)

* *Huluk* {ahlâk} fiilden ibâret değildir. Bazen ahlâkı cömertlik olan bir kişi, ya malının olmamasından ya da bir mânîden dolayı veremeyebilir. Bazen ahlâkı cimrilik olan bir kişi, ya riyâdan ya da başka bir sebebden dolayı verebilir. Huluk kuvveden de {potansiyel ya da gizli olarak var olan güçten de} ibâret değildir. Çünkü kuvvenin vermek ve vermemeye nisbeti aynı ölçüdedir. Her insan, fıtratı itibâriyle vermek ve vermemeye muktedir yaratılmıştır. Böyle bir şey cimrilik ahlâkını da, cömertlik ahlâkını da gerektirmez. Huluk bilmekten de ibâret değildir. Bilgi, bir açıdan güzel ve çirkinin her ikisiyle de alâkalıdır.

Huluk, aslında nefsin hazırlıklı olduğu bir durumu ifâde eder. Çünkü vermek ve vermemek bu durumdan ortaya çıkar. Öyleyse huluk, nefsin durumu ve onun bâtınî şeklinden ibârettir. Nitekim mutlak olarak zâhir şeklin güzelliği burun, ağız ve yanak olmadıkça iki gözün güzelliğiyle tamamlanmış olmaz. Bilakis zâhirin güzelliğinin tamamlanabilmesi için bütünün güzelliğinin gerçekleşmesi gerekir. Bâtının güzelliği de böyledir.

Ahlâkın güzelliğinin tamamlanabilmesi için bâtının dört esasının bir bütün olarak güzel olması gerekir. Bu dört esas kişide dengeli bir şekilde bulunursa, güzel ahlâk meydana gelir. Bu dört esas şunlardır: İlim, gazab, şehvet ve bu üçünün arasında adalet kuvvetleri. (*İhyâ'*, III, 66)

* *Ahlâk*ın dört esası vardır: Hikmet, şecaat, iffet, adalet. Hikmetten kasdımız, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adaletten kasdımız, nefse ait bir duygu olup, gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eder, hikmetin gerektirdiği istikamete sevk eder. Hikmetin gereğine göre onları harekete geçirir veya frenler. Şecaatten kasdımız, gazab kuvvetinin, harekete geçmesi ya da frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffetten kasdımız, şehvet kuvvetinin akıl ve şerîat doğrultusunda terbiye edilmesidir...

...*Huluk-ı şecâat*tan {şecâat ahlâkından} kerem, yardım, yüreklilik, nefsin kırılması, tahammül, hilm, sebât, öfkeyi yenmek, vakar, sevgi gibi övülen huylar ortaya çıkar. Onun ifrâtı tehevvürdür {aşırı öfkeli olmak, olur olmaz her şeyde öfkeye kapılmaktır}. Ondan kendini beğenme, gurur, öfke ve tekebbür ortaya çıkar.

Tefrîtinden ise âdilik, zillet, endîşe, bayağılık, onursuzluk, Vâcib olan Hakk'a ulaşmayı terk etmek ortaya çıkar...

...*Huluk-ı iffet*ten {iffet ahlâkından} cömertlik, hayâ, sabır, müsamaha, kanaat, verâ, letâfet, yardım, zerafet ve tama' azlığı ortaya çıkar. İfrat veya tefrîte meyletmesinden ise hırs, aç gözlülük, arsızlık, kötülük, saçıp savurma, cimrilik, riyâ, şerefi lekeleme, abes, yağcılık, hased, şamata, zenginlere boyun eğme, fakirleri hor görme gibi huylar ortaya çıkar. (*İhyâ'*, III, 67)

* *Huluk* bâtınî bir hâl, *halk* ise zâhirî bir şekildir. Zâhirî yaratılışın şeklini değiştirmeye imkân yoktur. Nitekim kısa olanın kendini uzatmaya; uzun olanın ise kendini kısaltmaya; çirkin olanın şeklini güzelleştirmeye gücü yoktur. Bâtınî kötülük de aynen böyledir. (*İhyâ'*, III, 68)

* *Halk-ı cemîl* {güzel ahlâk} ifrât ve tefrît arasında mûtedil {dengeli olan ahlâk} demektir...

Güzel ahlâk, aklın kuvvetinin ve hikmetin kemâlinin, ayrıca gazab ve şehvet kuvvetinin itidâliyle alâkalıdır. Onun akla itâat etmesi, şerîata da itâat etmesi demektir. Bu itidal iki yönün ortaya çıkmasına yardımcı olur.

Birinci yön şudur: İlâhî kerem ve insanın yaratılışı îtibâriyle güzel ahlâk konusunda kâmil olarak yaratılan akla fıtrî kemâl ile şehvet ve gazaba üstün gelme istîdâdı verilmiştir. Şehvet ve gazab, mutedil, akla ve şerîata boyun eğer vaziyette yaratılmışlar, böylece sâhibi tâlîm etmeden âlim, terbiye etmeden terbiyeden geçmiş olur. Tıpkı Îsâ b. Meryem ﷺ ve Yahyâ b. Zekeriyyâ ﷺ ve diğer peygamberler gibi. Çalışıp çabalamakla ulaşılan şeylerin tabîat ve fıtratta olması da uzak bir ihtimâl değildir. Nice çocuk vardır ki, doğru sözlü, cömert ve cevvâl yaratılışlıdır. Nicesi de vardır ki bunun tersine bir yaratılışa sâhibdir. Bu yön, bu ahlâkla ahlâklananların îtiyâdını ve insânî ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur.

İkinci yön ise şudur: Bu ahlâkın mücâhede ve riyâzet yoluyla elde edilmesidir. Bununla nefse, onu istenen ahlâka götürecek amellerin yüklenmesini kasd ediyorum. Meselâ, nefsi için cömertlik ahlâkını taleb edenin yolu, cömert kişinin fiilleriyle meşgul olmayı üzerine almaktır. Bu da malı dağıtmakla olur. Bu davranış, kendisinin kolaylıkla yerine getirdiği bir davranış ve tabîatının bir parçası hâline gelene kadar nefsinden bunu taleb etmeye, bu konuda onu zorlamaya, onunla bu konuda mücâhede etmeye devam edilir. Bu mücâhede sonucunda kişi cömert olur. Kendisine kibir hâkimken, nefsinin tevâzû ahlâkını elde etmesini isteyen kişinin yolu da, uzun bir süre mütevâzî kişilerin fiillerini yapmaya nefsini zorlamasıdır. Bu konuda nefsiyle mücâhede eder ve tevâzûun, ahlâk ve tabîatının kolaylıkla icrâ edilebilen bir parçası olması için nefsini zorlar. (*İhyâ'*, III, 71-72)

* *Huluk* {ahlâk} üç türlüdür: Avâma, havâssa ve ehâss-ı havassa ait huluk. Avamî olan muttakî müslümandır. Bu müslüman şerîata yapışır, ondan ayrılmaz

ve Allah'ın "*Resûl size ne verdiyse onu alın; sizi neden nehyettiyse ondan kaçının*" [Haşr, 59/7] âyetiyle amel eder. Bunları hakkıyla yerine getirip zâhir ve bâtınıyla amel ettiğinde basîret sâhibi aydınlanmış bir kalbe sâhib olur {böylece havass sınıfına dahil olur}. Şerîat eliyle bir şey elde ettiğinde kalbi müstağnî olur, Hakk'ın ilhâmını taleb eder. Çünkü Hakk'ın ilhâmı her şeye şâmildir...

{Havâss ise} emrin zâhirini alır. Bu da güçlükle geçimini sağlayanın dükkânında mal-mülke sâhib olmasına benzer. Ardından döner, kalbinin nûruyla aydınlanmak ister. Bu konuda elinde bulunan şeyi dikkate alır. Bu, dünyâ ve halkı kalbinden çıkardıktan sonra îmân ve tevhîd kuvvetiyle şerîatla amel etmeyi tamamladıktan sonradır. Böylece denizleri aşar, mesafeleri kateder, sabaha kavuşur. Ona Rabb'inden îmânın nûru, kurbun nûru gelir, amelin, sabrın, sevginin ve itminanın nûru ulaşır. Bu neticelerin hepsi, şerîatle amel ettikten sonra ve ona tâbî olmanın bereketiyle gerçekleşir.

Abdal olanlar ise ehass-ı havasstır. Şerîatten fetvâ isterler, sonra Allah'ın emrini, fiilini, hareketini ve ilhâmını gözetirler. Bu üç türün ötesinde olmak, helâk içinde helâk, hasta içinde hasta olmak, haram içinde harama düşmek demektir. (*Feth*, 30-31)

* Kendisine *güzel ahlâk*ın ne olduğu sorulduğunda Sehl b. Abdullah {Tüsterî} şu cevâbı vermiştir: "*Bunun en aşağısı sıkıntılara göğüs germek, mükâfâtları terk etmek, zâlime merhamet ve duâ etmektir.*" Bu ahlâk, mutasavvıfların ahlâkıdır. Böyle diyen ve fakat onlarınkine benzer işler yapmayanların ahlâkı değildir. Onlar açgözlülüğe ziyâde, kötü edebe ihlâs, Hakk'tan ayrılmaya şatah, kınanan işlerle lezzet elde etmeye tayyibe {temiz ve güzel}, hevâya uymaya ibtilâ {imtihân}, dünyâya yönelmeye vusûl, kötü ahlâka kuvvet, cimriliğe çile, dildeki çirkinliğe melâmet demişlerdir. Oysa bu yollar, sûfîlerin yolu değildir. (*Âdâb*₂, 19)

* Tasavvufun mânâsı hakkında biri şöyle demiştir: "*Tasavvuf, halk ile birlikteyken huluk {güzel ahlâk}; Hakk ile birlikteyken sıdktır.*"...

...Vâsıtî şöyle der: "*{Âyette geçen} huluk-ı azîm {büyük ahlâk}, Allah'ı bilmenin şiddetinden dolayı düşmanlık yapmama ve kendisine düşmanlık yapılmamasıdır.*" (*'Avârif*, 138)

* *Halk* iki türlüdür: Birincisi takdîr halkıdır. Bu da Hakk'ın halkı öne geçirip emri tehir etmesi gibi ilâhî emri öne geçirmesidir: "*Dikkat edin! Halk da emir de O'na aittir.*" [Arâf, 7/54] Halkın diğer türü îcâd {yaratma} anlamındadır. Bu ise, mertebesi îtibâriyle halktan önce gelse bile ilâhî emrin halka refâkat etmesidir. Yaratmayla ilgili ilâhî emir iki halk {yaratma} arasındadır: Takdîrî halk ve îcâdî halk. Emriyle ilgili olan yaratma îcâdî halktır. (*Fütûhât*, IV, 212)

* *Ahlâk* hakkında deriz ki: O, nefse yerleşen bir melekeden ibârettir. Fiiller kendisinden zorlama olmaksızın, düşünüp tartmadan kolaylıkla ortaya çıkar. Aklen

ve şer'an iyi olana *"iyi ahlâk"*, olmayana da *"kötü ahlâk"* denir. Bu iki ahlâk, üç kuvvete dengeli bir şekilde dağılır. Bunlar ilim, gazab {öfke}ve şehvet kuvvetleridir. (*Ravza*, 444)

* *Ahlâk*ın dört {esası} vardır: Hikmet, şecâat, iffet ve adalet. Hikmet, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adalet gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eden nefse ait bir duygudur, akıl ve şerîata göre harekete geçirir veya firenler. Şecaat, gazab kuvvetinin, harekete geçmesinde veya frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffet, şehvet kuvvetinin akıl ve şeriat doğrultusunda terbiye edilmesidir.

Bu dört ahlâkın mûtedil {dengeli} oluşundan güzel ahlâkın tamamı ortaya çıkar. Akıl kuvvetinin itidâlinden iyi düşünce, isâbetli görüş, doğru tedbir, eşyânın inceliklerini anlamak; ifrâtından, hile, aldatma, mugalata {demagoji}; tefrîtinden ise ahmaklık, kalın kafalılık ve akıl zayıflığı doğar.

Şecâatin mûtedil oluşundan heybet, tahammül, kerem, yiğitlik, cesaret, hilm, sebât ve vakar; tefrîtinden, alçaklık, zillet, hasislik, hafiflik meydana gelir.

İffetin mûtedil oluşundan cömertlik, hayâ, sabır, kanâat, verâ, müsâmaha, zarâfet; ifrâtından, hırs, şiddet, fenâlık, edebsizlik, savurganlık, alaycılık, hased, zayıflık gibi kötü huylar doğar. (*Ravza*, 445)

* {Bir sûfî demiştir ki:} *"Güzel ahlâk, mârifetullah-i Teâlâ'nın şiddetinden dolayı düşmanlık etmemek, kendisiyle de düşmanlık edilememesidir."*

Bir başkası da şöyle demiştir: *"Eziyet etmekten kaçınmak, sıkıntılara göğüs germektir."*

Bir başkası da şöyle demiştir: *"İnsanlara yakın olduğun hâlde, aralarında garîb kalmandır."* Yani tecellî ve tahallî {nefsî hâllerden uzaklaşma} bakımından garîb olmaktır.

Bir başkası da şöyle demiştir: *"Güzel ahlâk Allah'tan râzı olmaktır."*

Hallâc şöyle demiştir: *"Hakk'ı mütâlaa ettikten sonra, insanların cefâsının sende hiçbir te'sîr meydana getirmemesidir."*

Harrâz da şöyle demiştir: *"Allah'tan başka {yöneleceğin} hiçbir yön kalmamasıdır."* (*Ravza*, 447)

* Tasavvuf *ahlâk*tır. Ahlâkı konusunda senden üstün olan, tasavvuftaki derecesi bakımından da senden üstün olur. Ahlâkın esası, iyilik yapmak ve ezâya katlanmaktır. İlk adım, huluk makamını bilmek; ikincisi kuldan olan her şeyin özrü, Rabb'den olan her şeyin de şükrü gerektirdiğini bilerek Hakk'la olan ahlâkı güzelleştirmek; üçüncüsü ise halkı tasfiye ederek ahlâklanmak, mârifete doğru yükselmek, sonra bunu da aşarak ahlâklanmaktır. (*Ravza*, 484)

* {Allah'a} yakınlaştıran muâmeleler sâdık niyetlerle sürekli olarak tekrarlandığında nefste üstün *ahlâk* ortaya çıkar. Bunlar, kalbin sürekli gayreti akabinde nefste nûrânî ve sağlam tavırların ortaya çıkmasıyla oluşan kalbî muâmelelerdir. Böylece nefs itmi'nâna ermeye ve kalb de {Hakk'a} gönüllü olarak boyun eğmeye başlar. Bunun nihâyetinde nefs, güzel fiillerin kaynağı olan {Hakk tarafından} râzı olunacak ahlâk ve melekelerle bezenir. Bu ahlâklar arasında istenen şeylere karşı sabretmek de yer alır. Bu tavır, şehvânî kuvvetin fazîletidir. Hoşlanılmayan şeylere karşı sabretmek de bu ahlâklardandır. Bu da gazabî kuvvetin kemâlidir. (*Câmi'*, 283)

* *Zevü'l-emziceti'l-kesîfe* {yoğun mizâca sâhib olanlar}, tâlîm {öğrenme} ve terbiyeyle {eğitimle} uğraşmanın kendilerine zor geldiği, kıt anlayışa sâhib olan, tâlîmi ancak ince konuşmalarla idrâk edebilen kişilerdir. Bunların tarîkatı; ibâdet, menâsiki yerine getirmek, çok oruç tutup namaz kılmak, Kur'ân okumak, hacca gitmek, cihâd etmek ve bunun gibi diğer zâhirî amelleri işlemektir. Çünkü bu topluluk, ibâdetin zorluklarına katlanabilir. İbâdete karşı kendilerine herhangi bir bıkkınlık gelmez. Hatta, ibâdet onlar için öyle bir alışkanlık hâline gelir ki, hayatlarının bir parçası olur. Onlar durmadan mârifet makamlarına yaklaşmayı gözetirler. Kendilerine Mahbûb'un {Sevgili'nin} nûru açılır ve böylece gaybın hârika hâllerini görürler. (*'Ukūd*, 28)

* *Zevü'l-efhâmi'l-levze'iyye* {keskin bir zekâya sâhib olan}, yedi ahlâka, ateşli bünyeye ve kibirli nefse sâhib olan kişiler; öfke anında kendilerine hâkim olamayan, {işin aslını araştırmadan} gördüğü sebeblere uyan mevkî ve makam sâhibleri gibidir. Bunların {izlemesi gereken} yollar; mücâhede, riyâzet, tebdîl-i ahlâk {ahlâkı değiştirme}, nefsleri tezkiye ve bâtını {iç dünyâyı} îmâr edecek ameller işlemeye çalışmaktır. Bunlar, nefslerine yerleşmiş olan kötü ahlâkı söküp atmaya ve onun yerine temiz fıtratı yerleştirmeye çalışırlar. İşin aslı, nefsin temâyüllerine muhâlefet etmek ve arzularına karşı çıkmaktır. Bu husûs, rızâ ile öfkenin, rahatlıkla zorluğun, dostlukla düşmanlığın, makam ve kazancın en alt katına inmesiyle en üst seviyesine çıkması ya da her türlü meslek ve sebebi bırakmanın, kişinin gözünde eşit seviyeye gelmesi mümkün olacak şekilde olmalıdır. Böylece nefs, ehl-i inâyet ve husûs yolunda cılız bir hâle gelmiş olur...

...*Zevü'n-nüfûs-i râziyye ve ukul-i zekiyye ve fıtrat-ı sıddîkiyyet* {râzı olan nefs, saf akıl ve sıddîkiyyet fıtratına sâhib olan} kimselerin yolu; Allah'a yürüyerek ve O'na uçarak gidenlerin yoludur. Bu yol, mehabbet ehlinin yoludur. Bu yolda sülûk etmenin esası; kalb temizliği, sıdk-ı hubb {sevgide sadakat}, hem zâhirde hem de bâtında tasdîk yoluyla {hem kalbde îmânla, hem de bedende amellerle} mehabbeti isbât etmektir. Öyle ki, kendi güç ve kuvvetinden çıkar, aklından, zekâ ve zihninden, kısaca herşeyinden fânî olur. {Bu yolda} bütün gücünü harcasa bile, hiçbir sıkıntı duymaz. İşte o zaman kendisine *kābu'l-'ıyân* {kābe kavseyn, Allah'la iki yay mesâfesi yakınlık} rûhu üflenir. Böylece, "*Yeryüzünde bulunan her şey fânîdir*" [Rahmân, 55/26] âyetinin hakîkati tahakkuk eder.

Bu yol, O'nun cemâline ulaşmayı arzu edenlerin yollarına göre çok daha kolaydır. Belki de sâlik, uzun süre mücâhede ederek yıprananları geçer ve o yola bir nefeste ulaşır. (*'Ukūd*, 29)

* *Ahlâk*; sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsâr, huluk, tevâzû, fütüvvet ve inbisâttır. (*Rihle*, 206)

ahmed (أحمد) * *Ahmed*'den ﷺ gayrısına açılmadı bu sırlar. "*Muhammed* ﷺ *kimsenin babası değildir.*" [**Ahzâb 33/44**] "*Kevneyn*"i **aşıp,** "*sekaleyn {insanlar ve cinler}*"den gizlendi. Görmedi gözü "*eyn {nerede}*", önünde ne "*reyn {perde}*" kaldı, ne de "*meyn {yalan}.*" Oldu "*Kaabe kavseyn.*" [Necm 53/9]

Hakîkat ilmi geçidine varınca gönlünün derinliklerinden haberler saçtı. Hakîkatin Hakîkat'ine erince de boş verdi murâda. Ve iyice teslîm oldu Cevad'a. Hakk'a ﷻ ulaşınca da döndü geri ve şöyle dedi: "*Sana secde etti gözbebeğim, sana îmân etti yüreğim.*" Gâyelerin gâyesine ulaşınca ise şöyle konuştu: "*Seni, şânına lâyık bir şekilde övmekten âcizim.*" ve Hakîkatin hakîkatına ulaşınca da "*Sen, kendi Zât'ını nasıl övmüşsen öylesin.*" diye boynunu büktü. Hevâ ve hevesten geçerek gâyeye erdi ve "*Gördüğünü kalbi yalanlamadı.*" [Necm 53/11] Ve "*Sidre-i müntehâda...*" [Necm 53/14], bakmadı sağa-sola, ne hakîkate, ne de Hakîkatin Hakîkati'ne... "*Gözü hedefinden şaşmadı.*" [Necm 53/17] (*Tavâsîn*, 195)

* *Ahmed* ﷺ ile İblis'ten başka hiç kimseye iddiâlı olmak yaraşmamıştır. Ne ki, İblîs'in gözden düşmesine karşılık, Ahmed ﷺ için gözün gözü açılmıştı.

İblîs'e : "*Secde et!*" dendi, Ahmed'e ﷺ "*Bak!.*" O secde etmedi, Ahmed de ﷺ sağa-sola bakmadı. "*Gözü ne şaştı, ne de haddi aştı.*" [Necm, 53/17] İblîs üstünlük iddiâ etti ve kendi gücüne sığındı. Ahmed ﷺ tevâzûu öne çıkardı ve "*Ey kalbleri evirip çeviren, seni yeterince övemem ki ben!*" yakarışıyla, kendi gücüne bel bağlamadı. (*Tavâsîn*, 204)

ahvâl (أحوال) {bk. **hâl/ahvâl**}

ahyâr (أخيار) * *Ahyâr* {sâlihler, en hayırlılar}, basîret, ciddiyet ve gayret erbabı kimselerdir. Göğün yollarını görerek, yerdeki sebeblere takılmazlar. Allah'ın ipine sarılırlar, yaratılmışlarla alâkalara önem vermezler. Allah'ın âyetlerine yakîn beslerler, O'nun yolunu görürler, şeytanın, yaratılanların ve nefsin vesveselerine aldırmazlar. Şayet nefs, şeytan veya insan kendilerine herhangi bir şekilde vesvese vermeye kalkarsa, onlara münakaşa, mücadele ve muhâlefetle karşı çıkarlar. Toplum kendilerinden yüz çevirir, şeytan uzaklaşır, nefs ise onlara boyun eğmek mecburiyetinde kalır, böylece sırat-ı müstakim üzere olurlar. (*Minhâc*, 55)

'akd (عقد) * *Akd*, kalbin {bir şeye} bağlanmasıdır. Kulun şöyle şöyle yapacağına ya da şöyle şöyle yapmayacağına dâir kalben Allah ile arasında yaptığı sözleşmedir. (*Lumaʻ*, 340)

akfâl-i kulûb (أقفال القلوب) * *Akfâl-i kulûb* {kalblerin kilitleri}, günâhların çokluğu, hevâya uymak, dünyâ sevgisi, gafletin uzun sürmesi, şiddetli hırs, rahatlığa düşkünlük, övgü ve yüceltmeden hoşlanmak gibi gaflet, hata, muhâlefet ve hıyânetlerden dolayı kalbdeki paslanmadır. (*Lumaʿ*, 147)

{Ayrıca bk. **hicâb; kalb; reyn/rân**}

ʿâkil (عاقل) * Câhil, baş gözüyle bakar. *Âkil* {akıllı insan} akıl gözüyle bakar. Ârif, kalb gözüyle değerini anlayarak ve bilerek bakar. {Ârif, halkın arzularına uymadığı için} halk onu, sâhib oldukları arzular yüzünden bir kenara bırakır. Böylece onun hakkında bilgi sâhibi olamazlar. Oysa onun nazarında Hakk'tan başka bir şey kalmamıştır {ama halk bunu anlayamaz}. O zaman Allah şöyle buyurur: "*O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır.*" [Hadîd, 57/3] Hakk onun zâhiri, bâtını, evveli, âhiri, sûreti ve mânâsı olur. Onun yanında O'ndan başkası bulunmaz. Bu durumda onun muhhabeti dünyâ ve âhirette her hâlde iken O'na muvâfakatla devam eder. O'nun rızasını ve O'ndan başkasının ise öfkesini tercîh eder. Kınayan herhangi bir kişinin kınamasına aldırış etmez. Bazılarının dediği gibi, Allah'ın rahmeti onadır. Allah'ın halk üzerinde hakkı vardır, fakat halkın Allah üzerinde hakkı olamaz. (*Fetḥ*, 181)

* *Âkil* {akıllı insan}, şer'î {dînî} bakımdan Allah'ın kuldan istediği şeyi idrâk eder. Allah kuldan, nîmet veya musîbet yahut itâat ya da mâsıyyetle ilgili olarak dört şey ister: Allah sana nîmet verdiğinde şer'an şükretmen, musîbet verdiğinde sabretmen, itâat bahşettiğinde sünneti ve tevfîki görmen, mâsıyyet {günâh} işlediğinde tevbe etmen ve O'na dönmen gerekir. Allah'ın verdiği bu dört şeyi idrâk eden kimse Allah'ın sevdiklerine yakın olur. İşte gerçek kul budur. (*Câmiʿ*, 55)

ʿakl/ʿukūl (عقل / عقول) {**ʿakl-ı fıtrat; ʿakl-ı hüccet; alâmet-i ʿakl; ʿaşere şuyûh; cerbeze; cünûn; dehâ; gamâret; humk; kavm-i müstafî; müşâratât-ı nefs; savâb-ı zann; şuyûh**}

* *Akl*ın alâmeti hüsn-i tedbir, hem sözle hem fiilen her şeyi olması gereken yere koymak, bunu tasdîk etmek ve {bu konuyla alâkalı olarak} en çoğu en aza tercîh etmektir. (*Âdâb*ı, 146)

* *Akıl* isim îtibârîyle birdir. Gücü eksilir ve artar. Akıl, tâbî olunan ve şubeleri bulunan bir şeydir. Erkânının kuvvetiyle kuvvetlenir, gücünün artmasıyla ziyâdeleşir. Aklın ilk makamı *akl-ı fıtrat*tır {fıtrat aklıdır}. İşte bu, çocuk ve adamı delilik vasfından çıkaran akıldır. Bu akılla kendisine denilen şeyi anlar. Çünkü yasak ve emrin muhâtabı olan odur. İyilik ve kötülüğü aklıyla ayırd eder, üstün ve değersiz olan şeyleri kazancı ve zararı, çevrelerin uzaklığını ve yönlerin yakınlığını aklıyla bilir. Aklın diğer bir makamı *akl-ı hüccet*tir {hüccet aklıdır}. (Onunla) kul, Allah'ın hitâbına mazhar olur. Kişi ergenliğe ulaştığında, te'yid nûruyla vasıflanan aklın

nûru zorunlu hâle gelir, böylece akıl desteklenmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın hitâbına ulaşır. Diğer bir makam, tecrübe aklıdır. Bu, mezkur üç makamın en faydalısı ve en üstünüdür. Çünkü bu akıl, kişiyi tecrübeler yoluyla hikmet sâhibi yapar. Böylelikle kişi olanın delâletiyle olmayanı bilir. (*Beyân*, 74)

* *Akıl*, lugat sınırları içinde mecaz olarak ilim kelimesi için kullanılır. Ancak akıl sâhibleri Allah'ı bilenlerdir. Her akıl sâhibi Allah'ı bilmez, ama Allah'ı bilen her âlim akıl sâhibidir...

...Aklın başka isimleri de vardır. Akıl, *hulum* {ergenlik}, *nühâ* {zihin}, *hicr* ve *hicâ* olarak da isimlendirilir. (*Beyân*, 76)

* [Ebû Bekr Sebbâk şöyle demiştir: (*Ta'arruf*)] "*Allah, aklı yarattığında ona 'Ben kimim?' dedi. Akıl sustu {cevâb veremedi}. Allah vahdaniyet nûruyla aklın gözünü sürmeledi. Akıl şöyle dedi: 'Sen Allah'sın. [Senden başka ilâh yoktur. (Ta'arruf)]' Velhâsıl aklın Allah'ı bilmesi sadece Allah sayesinde oldu.*" (*Luma'*, 63; *Ta'arruf*, 39)

* Adamın biri {Ebû Hüseyin} Nûrî'ye sormuş: "*Allah'ın var olduğunun delîli nedir?*" O da "*Allah'ın kendisidir*" demiştir. Adam "*Peki aklın durumu nedir?*" deyince de o, "*Akıl âcizdir, âciz olan bir şey de sadece kendisi gibi âciz olan bir şeye delîl olur*" cevâbını vermiştir.

İbn Atâ da "*Akıl sadece kulluk vazîfelerini yerine getirmeye yarayan bir araçtır. Rubûbiyyet sırlarına ulaşmak için değildir*" demiştir. Bir başkası ise "*Akıl yaratıklar etrafında dönüp dolaşır, Yaratan'a bakarsa erir gider*" demiştir.

Kahtâbî: "*Akıl sâhibleri, Allah'ın varlığını kabûl etme dışında kahrolmuşlardır. Şâyet Allah kendini tanıtmamış olsaydı, akıl O'nun varlığını idrâk edemezdi*" demiştir. (*Ta'arruf*, 37)

* Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefs, üçüncüsü ceseddir. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı *akıl*, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir. (Hücvîrî, 238-239)

* *Akıl* muhtelif mânâlarda müştereken kullanılır. Nitekim bunu *Kitâbü'l-'ilm* adlı eserimizde açıklamıştık. Bunların, amacımızla alâkalı iki mânâsı vardır. Birincisi, eşyânın hakîkatini bilme mânâsında kullanılan akıl olup, yeri kalb olan ilim sıfatından ibârettir. İkinci olarak akılla kasd edilen ise, "*ilimleri idrâk eden*" mânâsıdır. Bu durumda da kalbin kendisi, yani bu insânî latife olur. Biz biliriz ki, her âlimin bizâtihî kendisiyle kaim olduğu bir varlığı vardır. İlim, o varlığa eklenen bir sıfattır. Sıfat ise mevsuftan başka bir şeydir. Bazen akıl denildiğinde bununla bilenin sıfatı kasd edilir, bazen de idrâkin mahalli, yani idrâk edenin kendisi kasd edilir. (*İhyâ'*, III, 5)

* *Akıl*, öncelikle nefsle anlaşmaya muhtaçtır. Ona birtakım vazîfeler verir, şartlar ileri sürer ve onu kurtuluş yoluna götürür. Bu yolda devam etmesi için ona

emirler verir. Bir an bile onu kontrol etmekten geri durmaz. Eğer nefsi ihmal ederse, meydanı boş bulup malıyla başbaşa kalan hain bir kul gibi ondan ihânet ve sermaye kaybından başka bir şey görmez. Bu durum ortadan kalktıktan sonra şart koştuğu şeylerde onu hesaba çekmesi ve vefâ göstermesini istemesi gerekir. İşte bu, firdevs-i âlâ'yı elde etmesine ve peygamber ve şehidlerle birlikte sidre-i münteha'ya ulaşmasına vesile olan ticârettir. Bu noktada nefsle hesablaşma, dünyâ ticâretindeki kârları gözden geçirmekten daha önemlidir.

Şu da var ki, o, âhiret nîmetlerine oranla çok daha gerçektir. Sonra her nasıl olursa olsun, onun varacağı yer yok oluş ve tükeniştir. Devam etmeyen hayırda hayır yoktur; aksine devam etmeyen şer, devam etmeyen hayırdan hayırlıdır. Çünkü, devam etmeyen şerrin kesintiye uğraması sebebiyle ferahlık devam eder. Devam etmeyen hayrın sona ermesiyle keder daima devam eder ve hayır da sona ermiş olur. (*İlıyâ'*, V, 125)

* Noksanlıklardan arınmış, değerinin yüce olması sebebiyle aklı, zâhirî ayndan bir nûr olarak isimlendirmek daha iyidir... Akıl, başkasını, kendini ve kendi sıfatlarını idrâk eder. Öyle ki, kendisini âlim ve kadir olarak idrâk eder. Kendi ilmini de idrâk eder. Kendi ilmiyle O'nun ilmini idrâk eder. Kendi ilmiyle onun ilminin ilmini de idrâk eder ve ilâ nihâye bu böyle devam eder... Akla göre yakın ve uzak birdir. Bir anda göklerin en yükseğine de çıkabilir; bir anda yerin en dibine de inebilir. Bilhassa hakîkatler ortaya çıktığında, cisimler arasında farzedilen uzak ve yakın mânâlarının, aklın kudsiyeti etrafında dönmesinden {yani aklın bu kayıtlarla sınırlı olmaktan} münezzeh olduğu açığa çıkmıştır. Şübhesiz akıl, Allah'ın nûrunun nümunesidir. Zirve noktasında eşitliğe ulaşınasa bile benzerlikten hâlî olmaz...

...Göz perdenin arkasını idrâk edemez. Akıl, kendi husûsî âlemine, yani kendi yakın mülküne ve bedenine tasarruf ettiği gibi arşta, kürsîde, semâ perdelerinin arkasında olana, mele-i hâdisya, göğün melekûtuna tasarruf eder. Hakîkatler bütünüyle akıldan gizlenmiş değildir. Sıfatları sebebiyle kendi kendisini perdelemesi bakımından aklın perdesi, göz kapaklarının kapatılması anında gözün perdesine benzer. (*Mişkât*, 46)

* Göz eşyânın bâtınını değil, zâhirini ve dış yönünü idrâk eder. Dolayısıyla hakîkatlerini değil, şekillerini idrâk eder. Akıl ise eşyânın bâtın ve sırlarını, hakîkatlerini ve rûhlarını idrâk eder. Sebeb, illet, gaye ve hikmetini istinbat edip ortaya çıkarır. Bunlar da "*Nasıl oldu.., nasıl yaratıldı.., eşyânın ne kadar mânâsı var.., kaç tür terkîbi var.., varlıktaki herhangi bir mertebeye nasıl iner.., Hâlık'ına ve diğer mahlûkata nisbeti nedir?*" gibi hikmetlerdir. (*Mişkât*, 47)

* *Savâb-ı zan* {zannın doğruluğu}, Hakk'la, delîlleri arama yardımıyla değil, müşâhedelerin gerektirdiği şekilde muvâfakat içinde olmaktır. Hilenin kötülüğü altına *dehâ* ve *cerbeze* dahil edilebilir. "*İstinbâttaki {çıkarsama yapma konusundaki} güzellik*" demek olan dehâ, sâhibinin hakîkatte hayır olmadığı hâlde hayır zannet-

tiği şeyi en olgun bir şekilde tamamlamasıdır. Ancak bu işte büyük bir kazanç olmalıdır. Kazanç önemsiz bir şey olursa bu kabiliyet *"cerbeze"* olarak adlandırılır. Dehâ ve cerbeze arasındaki fark düşüklük ve üstünlükle ilgilidir.

Akıl zayıflığının kötülüğü altına ise *gamâret* {toyluk, tecrübesizlik}, *humk* {ahmaklık} ve *cünûn* {delilik} girer. Toyluk, tahayyülün sağlamlığına rağmen, amelî işlerdeki tecrübesizliktir. İnsan bir şey hakkında tecrübe bakımından eksik olduğu zaman toy olur. Özet olarak toyluk, kişinin tecrübelerle desteklenmemiş olmasıdır.

Ahmaklık da, istenilen gayeye varma konusunda ilk görüşte bulunan, gayeye ulaşılamayacak bir yolu seçme bozukluğudur. Bu, yaratılıştan geliyorsa buna tabiî ahmaklık denir. Tedâvî kabûl etmez. Hastalık anında ortaya çıkar, hastalık ortadan kalkınca o da ortadan kalkar.

Delilik ise bu gerekeni seçip ayırmada tahayyül bozukluğu ve buna bağlı olarak yanlış tercîhte bulunmaktır. Bu {görüş}, delilikten kaynaklanan fesada meyillidir. Ahmaklıktan kaynaklanan fesad ise onu yoludur. Zira ahmakın gayesi akıllının gayesi gibidir. Evvel emirde bu durum sadece gayeyi elde etmeye yönelmesi sûretiyle anlaşılır. Delilik ise, gayenin de fâsid olmasıdır {delinin hareketlerinde amaç aranmaz, ama ahmakın hareketleri amaçlıdır}. Bundan dolayı ilk anda anlaşılır. (*Mîzân*, 72)

* Akıl, garîzî {doğuştan} ve mükteseb {sonradan elde edilen} şeklinde iki kısma ayrılır. Garîzî olan ilmi kabûle yatkın bir kuvvettir. Onun çocuktaki varlığı, hurmanın çekirdeğindeki varlığı gibidir. Mükteseb akıl ise ilimlerden elde edilir. Bu da ya bilmediği şeyi temyiz {ayırd} ettikten sonra, zarurî ilimlerin taşması gibi öğrenmeksizin {öğrenmeye özel bir çaba sarf etmeden} olur ya da bildiği şeyi idrâk ederek olur. Bu ikincisi öğrenmedir. (*Mîzân*, 111)

* İlim, *akl*a hâkimdir. Aklın ilme hâkimiyeti yoktur... ...İlim, ancak akılla fayda verir. Akıl da ancak ilimle fayda verir. (*Âdâb₂*, 23)

* Rûh iyiliğin, nefs de kötülüğün kaynağıdır. *Akıl*, rûhun, hevâ da nefsin ordusudur. Tevfîk {Allah'tan gelen iyiliğe yönelik muvaffakiyet} rûhun, hizlân da {kötülük yapmaya yönelik kuvvet de} nefsin yardımcısıdır. İki ordunun hâkimiyet alanı da kalbdir. (*Âdâb₂*, 33)

* Seçilmiş bir topluluğa, yani, tecrîd ve taleb şartları konusunda muvâfakat eden bir topluluğa yetiştim. (*Heyâkil*, 103)

* Safın bir yerinde duran şeyhe selam vermek için yavaşça ilerledim. –Sühreverdî bununla Akl-ı Evvel'i {İlk Akl'ı}kasd ediyor.– Ancak o, güzel ahlâkından dolayı benden önce selâm verdi, bana latîf bir şekilde gülümsedi. –İlim ve feyiz kapısının açıldığına işâret ediyor.– Öyle bir tebessüm etti ki, azı dişleri bütünüyle gözümün önüne geldi. Onun güzel ahlâkına ve örnek şahsiyetine rağmen, benim

üzerimde heybeti te'sîrli olmuştu. Ona: "*Beni şereflendiren bu beyler* --on akıl- *nereden geldiler?*" diye sordum. Safın bir yerinde oturan şeyh bana şöyle cevâb verdi: "*Biz tecrîd edilmiş bir cemâatiz. Biz sana, 'eynenin {neredenin, mekânın}' olmadığı yerden geldik.*" Dediğini anlayamadım ve sordum: "*Sizin geldiğiniz şehir hangi yörede?*" Cevâben: "*İşâret parmağının yönelemediği yerde*" dedi. O zaman anladım ki o zât, şeyh-i muttalîdir {öteler hakkında bilgi sâhibi bir şeyhtir}.

Bu şeyhe, kerâmetlerinin neler olduğunu ve zamanlarını nerede geçirdiğini sordum. Mesleğinin terzilik olduğunu söyledi. -Terzilikten kasdı, iktizâ ettiğinde kendisi için hazırlanmış olan heyûlâ hâline girebileceğini anlatmaktı. Terzilik, gömleğe gömlek şeklini veren meslektir ve gömleğe o hâli veren fâaliyetin adıdır. Bu terzilik, merâtib-i vücûdun {varlık silsilesinin} münâsib bir surette tertîb edilmesidir. –"*Her birimiz, Rabb'in hâkimiyetine ait kelânını hıfz ederiz.*" -Burada, Allah'tan alınan bilgileri kasd ediyor.- "*Bizler devamlı dolaşmaktayız.*" -Bundan kasdı, mevcûdata sağlamış oldukları faydadır.-

Ona bir de şunu sordum: "*Şu başının üzerinde sessizce duran şeylileri niçin gösteriyorsun?*" Şöyle cevâb verdi: " *Sizin gibiler onlarla konuşamadığı için.*" –Her akıl onlara yaklaşamaz. – "*Ben onların diliyim.*" –Kabiliyetinin alabileceği her feyzi, ben onların aracısı olarak kendi vasfımla sana iletiyorum. – "*Onlar, senin gibilerle konuşmazlar.*" (*Cebrâ'îl*, 143)

* Baktım, bir de ne göreyim! Simâsı güzel, orada saf tutmuş on şeyh! Durumları, celâlleri, heybetleri, azametleri ve yücelikleri hoşuma gitti. Cemâl, güzellik ve şemâillerini büyük bir hayret içinde dilimin kuvveti bitinceye kadar açıkladım. Büyük bir korku ve ürperti içinde bir adamı öne aldım, diğerini geri bıraktım –burada on akla ve onların tertîbine işâret ediyor, {bu on aklın} on melek olduğu söylenir-.

Safın bir yerinde duran şeyhe şunu sordum: "*Bu şeyhler sana nasıl bağlandılar?*" Şöyle cevâb verdi: "*Bil ki şu göğsünde seccadesini taşıyan şeyh*, -Bu şeyhten kasdı, vasfettiğimiz gibi *Akl-ı Evvel*'dir {İlk Akıl'dır}- *yanında oturan ikinci şeyhin hocası ve mürebbisidir {eğiticisidir}.* -Bunun, Akl-ı Sânî'nin {İkinci Akl'ın} varlık ve zuhûrunun sebebi olduğunu anlatmak istiyor. Akl-ı Faal'e {Faal Akl'a} kadar böylece devam eder- *İkinci şeyhin adını defterine kaydetmiştir. İkinci üçüncünün, üçüncü de dördüncünün adını kaydetmiştir. Nihâyet bu silsile bana varıncaya kadar devam eder. Benim ismim dokuzuncu şeyhin defterine kaydedilmiştir.* –Bunun, kendisinin varlık sebebinin o olduğunu ifâde ediyor- *Bana hırka verdi ve bilgi öğretti.*"

Ona şunu sordum: "*Sizin çolık çocuğunuz, malınız mülkünüz var mı?*" Şöyle cevâb verdi: "*Bizim eşimiz {hanımımız} yoktur.* -Eşlerinin olmayışı, maddî âlemden mücerred {soyutlanmış} olduklarına işârettir- *Fakat her birimizin çocuğu ve değirmeni vardır.*" -Çocuklarla felekî nefslere, değirmenlerle de dokuz gezegen ve dört unsura işâret etmektedir.- Gezegenlerin hareketinin değirmenlerin dönmesine benzemesi

konusunda felekler ve yıldızlarla alâkalı olarak yazılmış Arabca kitâblarda birçok bilgi var. Bu bilgilerin kaynağının Yunan felsefesi olma ihtimâli vardır. Mesela bu konuda bilgi için, Bîrûnî'nin kaleme aldığı *Kitâbii't-tefhîm li evâ'ili sınâ'ati't-tencîm* adlı esere [nşr. Ramsay Wright, London 1934, s. 45-123] bakılabilir. Burada müellif, semâ {gök} kelimesinin Farsça, *"âs mânend"*den gelen *"âsumân"* kelimesinden türediğini ve bunun değirmen kelimesine benzediğini zikreder.-

"Biz bu çocuklardan her birine bir değirmeni döndürme vazîfesi verdik. Bunlar o işlerle vazîfelidir ve biz o işlere bakmayız. –Bununla maddî âlemden mücerred oldukları için iltifât etmediklerini kasd ediyor- *Bu değirmenlerin her türlü işiyle çocuklar meşgul olurlar: Çocuklar, bir gözüyle değirmenine, öbür gözüyle de babasının bulunduğu tarafa bakar. Benim değirmenim dört tabakadır.* –Yani dört unsur {ateş, su, hava, toprak}– *Benim çocuklarım o kadar çoktur ki, en zekî muhâsebecilerin bile saymaya gücü yetmez. Her an birçok çocuğum ortaya çıkar.* -Müellif, bu çocuklarla madde âleminde sürekli olarak ortaya çıkan husûsî sûretleri kasd ediyor- *Ben onları değirmenleri başına gönderirim. Her biri belli müddet içerisinde orada vazîfelidirler. Bu müddet içinde değirmen binâsını idâre ederler."*

"Vakitleri bitince, -müellif, mâdûmun yeniden var edilemeyeceğini beyân ediyor. Çünkü mâdûm, eski hâline iâde edilmez {aynen eskiden olduğu gibi var olamaz}. Yani mürekkeb {bileşik} olan bir cisim parçalara ayrılınca, her unsur kendi tabiî varlığı hâline döner. Böylece mürekkeb olan şey fesâda uğramış {bozulmuş} olur. Her şey eski hâlini alır. Bunun için eski hâline dönmesi mümkün değildir- *{Vakitleri bitince,} ...bana dönerler ve benden bir daha ayrılmazlar. Artık başka çocuklar doğar.* -Müellif, diğer çocuklarla, fâsid sûretler üzerine yenilenen ve feyiz yoluyla birbirini takîb eden sûretleri kasd ediyor- *Bu çocuklar da değirmenlerine giderler. İşte nizam {düzen, sistem} budur."*

"Değirmen çok sıkıcı hâle gelir ve orada bazı korku ve tehlikeler zuhûr ederse, nöbetini tamamlayan çocuklarım o makamı terk eder ve bir daha da oraya dönmek istemez. Çocuklarımın durumu da bu."

"Bu diğer şeyhlere gelince, onların, değirmen işlerini yürüten birden fazla çocukları yoktur. O çocuklar işlerini {hiç aksatmadan} sürekli olarak yaparlar. Onların her birinin tek olan çocuğu, benim çocuklarımın hepsinden güçlüdür. Onun için benim çocuklarım, onların tek olan çocuklarından ve değirmenlerinden devamlı sûrette yardım isterler." -Yanı, Nefs-i Küllî'nin çocukları olan dokuz nefs, sûretlerin var edilmesine te'sîr ederler- (*Cebrâ'îl*, 146)

* Şeyhe sordum: *"Hareket edemediğini iddiâ ediyorsun, öyleyse buraya nasıl geldin?"* Şöyle cevâb verdi: *"Ey temiz kalbli! Güneş, devamlı olarak feleğinde döner. Kör insan bunu görse de görmese de durum aynıdır, güneş dönmeye devam eder. Körün durumu bunu idrâk etmeye yeterli değildir, bunu hissedemez. Onun bunu görememesi ve idrâk edememesi, güneşin olmadığına veya olduğu yerde durduğuna delîl olamaz. Körün bu*

arızası giderildiği zaman, güneşe 'daha önce neden dünyâda yoktun, niçin dönmeyi sürdürmüyordun?' demeye hakkı yoktur. Çünkü, güneşin hareket ettiği eskiden beri sabittir ve bilinmektedir. Değişen güneş değil, körün durumudur. Biz de devamlı olarak bu saftayız. Senin bizi görmemiş olman, bizim yokluğumuza, değiştiğimize ya da bir yerden başka bir yere göçtüğümüze delil olamaz. Değişiklik sadece sendedir." -Bütün bu ifâdelerden anlaşılan şudur: Onun feyiz ve faydaları, fazîletleri, yani rûhânî cevherleri sayesindedir. Bu cevherler, kabiliyeti müsâit olanlara feyiz ve ilhâm kaynağı olurlar. Burada hiçbir cimrilik ve haset olmaksızın, kabiliyeti olan ve almaya müsâit olan herkese feyiz ulaşabilir. Buna ulaşmamış olmak, feyzin kesilmiş olmasına işâret etmez. O zâtın feyiz alınaya müsâit olmadığına, rûh dünyâsına değil de maddî âleme yönelmiş olduğuna işâret eder.-

"*Allah'ı ﷻ tesbîh eder misiniz?*" diye sordum. "*Asla! Çünkü, müşâhedeye müstağrak {dalmış} bulunmak bizim O'nu tesbîh etmemize mâni oluyor. Tesbîh olsa da dil, beden, hareket ve titreme gibi vâsıtalarla değil*" dedi. (*Cebrâ'il*, 148)

* *Akıl*, rûhun dili ve basîretin tercümânıdır. Basîret rûh için kalb, akıl ise dil mesabesindedir. (*'Avârif*, 266)

* Bazılarına göre *akıl* iki kısımdır. Birincisi kendisi ile dünyâ işleri görülen akıl; ikincisi de kendisi ile âhiret işleri görülen akıldır. Birinci aklın rûh nûrundan; ikinci aklın da hidâyet nûrundan olduğu belirtilmiştir. Birinci akıl bütün Âdem oğullarında vardır. İkinci akıl ise müşriklerde olmayıp, yalnızca Allah'ın birliğine inananlarda bulunur.

Cehâlet karanlık olduğu için akla, "*akıl*" ismi verilmiştir. Karanlıktayken aklın görüşünü nûr kaplayınca, karanlığı ortadan kalkar, gerçekleri görmeye başlar. İşte akla cehâlete engel olduğu için {"*'akkâl {engel}*" mânâsında} "*akıl*" denilmiştir. (*'Avârif*, 267)

* Hebâ ve *akıl* arasında olan küllî nefstir. Hebâ sırf zulmet {karanlık}, akıl ise sırf nûrdur {aydınlıktır}. Nefs bu ikisinin arasında perde gibidir. Şimdi insânî latife üzerine iki vasıftan biri hâkim olmadığı zaman mutedil olur, her hak sâhibine hakkını verir. (*Tedbîrât*, 168)

* Hazret-i cismiyyet, zikrettiğimiz mahsûsâtı {duyularla algılanabilen şeyleri} içinde toplar. Bunun emîri hayâl, haracına sâhib olan da hisstir. Hisler {duyular}, izâfî bir ihtilâfta oldukları hâlde, mahsûsâtı alıp haracın sâhibi olan hisse teslîm eder, hayâlin hazînesine yükseltir. Burada kendisine yükseltilen şeyin cinsinden bir isim elde eder. Bu durumda bunlardan "*mahsûsât*" ismi kalkar ve "*mütehayyilât {hayâl edilebilir olan şeyler}*" ismi verilir.

Bundan sonra hayâl, hatırlama gücü altında mahsûsât gibi harac sâhibi olur, onları ezberler. Burada mütehayyilât ismi onlardan "*mezkûrât*"a {hatırlanan şeylere} ya da "*mahfûzât*"a {ezberlenen şeylere} intikal eder.

Sonra fikrin gücü altında harac sâhibi olan zikir {hatırlama}, bunları ona arz eder, tecrübe ederek ayırır. Bunlar hakkında kendi idâresine bağlı bulunanlara soru sorarak bunlardaki hak ve bâtıl şeyleri birbirinden ayırır. Çünkü,] hissin pek çok yanıltıcı tarafı vardır. Mezkurâtın ismi, onlardan mütefekkerâta {düşünülen şeylere} intikal eder. Onları tedkîk ettiği, yanıltıcı unsurları hisse geri gönderdiği, sahîh olan şeyleri alıp onları akıl hazretine {huzûruna, mertebesine} aktardığı zaman fikir, aklın gücü altında {aklın çalışma sürecinde elde edilen} bereketin de sâhibi olur.

Akıl mertebesine ulaştığında, kendisine gelen ilim ve ameller ona dahil olur ve kendilerini ona arz eder ve böylece ameller, "*bu kulağın ameli*", "*bu gözün ameli*", "*bu dilin ameli*" şeklinde birbirinden ayrılır. Bu durum, amellerin hepsinin tamamlanmasına, ilimler ve onların isimlerinin mâkulâta {düşünülen şeylere} intikal etmesine kadar devam eder.

Vezir olan akıl onları alır ve *Küllî Kudsî Rûh*'a götürür. Nefs-i nâtıka da {nâtık nefs de} onun için izin ister, böylece o da oraya dahil edilir. Oraya dahil olunca, onun elindeki tüm mâkulâtı bırakır ve ona der ki: "*Seyyid, kerîm ve halîfeye selâm! İşte bu, sana hazretinin {aklının} çölünden, işçilerinin elleri üzerinde ulaşmıştır.*"

Rûh onları alıp Kudsî Hazret'e götürür. Secde ederek yere kapanır. Bu secde kurb {yakınlık} secdesidir ve Hakk'ın kabûl mertebesinin kapısını çalmaktır. Kapı açılır, başını kaldırır, bu tecellîde ona hâsıl olan dehşetten dolayı elindeki ameller düşer. "*Ne getirdin?*" diye nidâ edilir. "*Falan oğlu falanın amelleridir, sultanın beni ona halîfe kıldı; hazretin çölünden bana almamı emrettiğin tüm vergi bana arzedildi*" der.

Hakk "*Onu imâm-ı mübînle kabîl edin, onu ben yaratmadan evvel yazmıştım*" der. Bir harf bile değişmez. "*Onun zimmetlerini illiyyîne kaldırınız*" buyurur, zimmetler kaldırılır. İşte bu sidre-i müntehâdadır.

Ancak bu amellerde zulüm ve hakka muvâfık olmayan şeyler varsa, onlara gök kapıları açılmaz. Bu durumda onların varacağı yer *felek-i esîr*dir, orada vâkî olan hitâb, burada da vâkî olur. [Sonra onlara emr edilir, Siccîn'e gönderilir. [Mutaffifîn, 83/7] âyetinde olduğu gibi. (*Tedbîrât*, 188)

* *Orada ne eş var ne benzer*
O'na sâhib olmada hepsi imkânsız
Benim vücûda bağlı sevgim
O'nun aşkıyla beraber
Aklın onu ayırması şekillerledir ancak
Tenzîh etse de akıllar O'nu
atarlar ona sözle teşbîh okları
Hepsi aldanış bunların
Yaygınlaşsın ikrarın varlığı diye
İşte bunun için söyledim aldattığını

Sözleri cevâb oldu edasıyla kendinden
İhlâl bunların tamamı
O'nun aynı sâbit oldu
Bir çelişki olarak akılda ve îmânda
Bunun için aşırıya gitmedi
Mü'min korunur te'vîlinden onun
İclâldir Allah katında sıfatı onun
Ben te'vîl ederim oysa aklına tapar
bir de vehmine
hâlbuki durum
söylenecek gibi değil
(*Dîvân*, 252)

* Hâl *akıl*dadır. Akıl ise nefste değil rûhtadır. Rûh meleğin arkadaşıdır. Melek ise ilim, feraset, ilhâm, kısmet, âhiret, zikir, hak ve yakin sâhibidir. (*Rûh*, 40)

* *Akıl*, yükseliş ve düşüş arasında sürekli gidip gelir. Bârî'sine {yaratıcısına} istifâde ederek yaklaşır, O da ona tecellî eder. Zâtına dâir, üzerinde bulunduğu bir kısım keşfolunur. Kendini bildiği kadar yaratıcısını da bilir. Onun zâtına dâir bilgisinin sonu yoktur. Rabb'ini bilmesinin de sonu yoktur. Zâtını bilmesinin yolu tecellîler, Rabb'ini bilmesinin yolu da O'nun zâtıyla ilgili bir şey bilmesidir. O'nun dışında bulunanlara fayda vererek yaklaşır, böylece sonsuza kadar artarak gider. İşte o, fakir ve zengin, azîz ve zelîl, köle ve efendidir. Hakk, mârifetleri elde etmesi için ona tecellîleri taleb etmeyi sürekli olarak ilhâm eder. Bu ismin ona hâkim olması, arşlardan birinde olur. (*'Ukle*, 52)

* *Akıl*, sadece bedihî olarak bildiği veya düşüncenin kendisine verdiği şeye yönelir. Düşüncenin onu idrâk etmesi bâtıldır. Aklın onu düşünce yoluyla idrâk etmesi de bâtıldır. Ancak o, akıldan kaynaklanır. Bununla birlikte onun sınırı akletmek ve elinde bulunan şeyi zabt etmektir. Hakk, ona kendisini bilmeyi bahşetmiş, o da bu bilgiyi akletmiştir. Çünkü bu akıldır, düşünce yoluyla gelmez. İşte bu, kendisine mânî olamadığımız şeydir. Akıl, Hakk Teâlâ'nın kullarından dilediğine bahşettiği bu bilgiyi idrâk etmekte bağımsız değildir. Fakat akıl o bilgiye, bir delîli ya da burhanı olmaksızın yönelir. Çünkü mârifet, aklın idrâk araçlarının sınırları ötesindedir. Sonra bu zâtî sıfatları kelimelerle ifâde etmek imkânsızdır. Çünkü kelimeler temsil ve kıyasa yabancıdır {kelimeler bu hakîkati anlatmakta acizdir}. (*Fütûhât*, I, 141)

* *Kevni berzahta kabûl eder nefs*
Ulvi felekte kabûl edilir rûh
Aklın yeri
iki emin arasında
His ise süflî felekte bağlı
(*Letâ'if*, 165)

* *Akl iki nev oldu evvel meksebî*
Kim anı mektebde kesb eyler sabî

Ol kitâb u hâce ile fikr olur
Ol meânî ilm-i lûb u bikr olur

Aklın efzûn-ter olur ağyârdan
Lîk olur lıfzın girân tekrârdan

Levh-i hâfızsın idersin dakk u lâk
Levh-i mahfûz oldu çün itdin sebâk

Akl-ı sânî bahşiş-i Yezdân olur
Menbaı ânın derûn-ı cân olur

(*Mesnevî*1, IV, 76)

1* *Akıl* ikidir: Birincisi çalışarak, uğraşarak kazanılan akıldır; onu , okuldaki çocuk nasıl çalışarak bir şeyler öğrenirse, bilgi elde ederse, sen de öylece çalışarak öğrenir, elde edersin.

Kitâbla, hocadan bellemekle, düşünce ile, okuyup ezberlemekle meânîye ait, başka güzel, dokunulmamış bilgiye ait şeyleri elde edersin.

Böylece aklın başkalarından üstün olur ama, onları ezberlemek de sana ağır gelir.

Geze dolaşa, ezberleyici bir levh gibi olursun, fakat Levh-i Mahfûz olan, bunlardan geçen kişidir!

Öbür akıl ise Allah'ın ihsânıdır; onun kaynağı can içindedir, gönül içindedir! (*Mesnevî*2, IV, 525)

* Müslümanların dilinde *akıl* lafzı, Yunan dilindeki akıl lafzına benzemez. Müslümanların dilinde akıl "*akale-ya'kilu*" fiilinden masdardır. Nitekim Kur'an'da şöyle geçer: "*Kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık.*" [Mülk, 67/10] "*Şüphesiz bunda akleden bir kavim için ayetler vardır.*" [Ra'd, 13/4] "*Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı, elbette düşünecek kalbleri ve işitecek kulakları olurdu.*" [Hacc, 22/46] Bununla, Allah'ın insanda yarattığı garîzî {doğuştan gelen} ve düşünme aracı olan akıl kasd edilir. Yunanlılara göre ise akıl, "*âkil*" ism-i fâili gibi kendiyle kaim olan bir cevherdir.

Bu târîf, Peygamber ve Kur'an diline uymaz. Ebû Hâmid'in {Gazâlî'nin} zikrettiği gibi onlara göre halk {yaratılış} âlemi demek, cisimler alemi, yani akıl ve nefsler demektir. Onlar bunları "*emr âlemi*" olarak da isimlendirirler. Aklı "*ceberût âlemi*", nefsleri "*melekût âlemi*", cisimleri de "*mülk âlemi*" olarak isimlendirirler. Peygamberin dilini, Kitâb ve sünnetin mânâsını bilmeyen kimse, Kitâb ve sünnette geçen "*mülk*", "*melekût*" ve "*ceberût*" gibi kelimelerin bunlarla aynı mânâya geldiğini zanneder. Oysa durum böyle değildir. (*Furkân*, 79)

* Ona {İbn Arabî'ye} göre kaynak akıl, mülk ise hayâldir. Hayâl akla tâbîdir. Onun iddiâsına göre akıl, hayâlin aslından türemiştir. Resûl, hayâlden almıştır. Ona göre, bundan dolayı resûl nebîden üstün olmuştur. Nebînin husûsiyetleri dedikleri gibi olsaydı ve üstün olması bir yana, onun {resûlün} cinsinden olmasaydı, onların söyledikleri şey mü'minlerin her biri için nasıl elde edilebilirdi?! Nübüvvet bunun ötesinde bir durumdur. (*Furkān*, 80)

* *Akl*a müşterek mânâlar verilir. Tek bir târîf tüm mânâları kapsamaz. Sözlükte "*idrâk*" ve "*zabt*" mânâsında eşyânın akledilmesi için kullanılır. Kelimenin kökü "*Deveyi bağladı*" cümlesinde olduğu gibi "*akale {bağladı}*" fiiline dayanır. Çünkü akıl ilimlere bağlanır, onlarla irtibâtlıdır. "*{Akıl} nefsi şehvetlerden alıkoyarak bağlar*" da denilmiştir. İlim, sanat, nazar ve hikmet ehli ise aklı çeşitli mânâlarda kullanır. Mesela Faal Akıl. Bu, Allah'ın yarattığı ilk varlıktır.

Müteahhirûndan bazı şeyhler şöyle demiştir: "*Onda hakîkat ışınları vardır. Târîfi şöyledir: 'O, eşyâyı bütüniyle rûhânî bir ihatayla kuşatan rûhânî, basit bir cevherdir.*" Onlara göre akıl, uzaklaştırıcı bir kelime, ayırıcı bir ırnniyyet ve nefsin çocuğudur. Fayda verdiğinde ve sağladığında iki yöne sâhibdir. Yani biri Bârî'ye, diğeri eşyâya bakan iki yönü vardır.

Bazıları "*O'nun nûrunun misali, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir*" [Nûr, 24/35] âyeti hakkında şöyle der: "*Kandil, Allah'ın nûruyla aydınlanan en büyük nefstir. O da ilk yaratılan küllî akıldır. İşte bu, lambadır; ilk şeffaf heyûlânî cam, mücerred şekilli inciden bir yıldızdır. Mübarek ağaç fırınların özü olan nefs-i küllîdir. Ne doğudadır, ne batıda; ne {birden fazla özün bir araya gelmesiyle} te'lif edilmiştir ne mürekkebdir {birleşiktir}, ne de hayat sahibidir.*" (*Ravza*, 113)

* *Akıl* yardımı kabûl eder. Kelime, İlk Sebeb'ten gelir. Nefs akla yönelir. Nefsin aşağısında olanlar da ona yönelir. Nefsin aşağısındaki mevcûdâta, istîdâdına göre cüz'î olan nefslerden bir nefs verilmiştir. Böylece maddeden arınmış cevherlere yönelir. Bunlar, onlara mütenâsib nefsler olan felekler ve yıldızlardır. Bunlar rûhânî sûretler şeklinde olup meleklerdir, aydınlatıcı yüce rûhlardır. Ardından kendileriyle mütenâsib karanlık cismânî cevherlere yönelir. İlk yaratılan sebeb akıldır. O, en mükemmel varlık olup İlk İlke'ye en yakın durandır. O, kendini akleder. Kendi dışında zâtı olanları da akleder. Onun dışındaki şeyler İlk Fail'in emriyle sudûr etmeye devam eder. Bir kısmı bir kısmına vâsıtalar hükmüyle sudûr eder. Kemâl, parlaklık ve nûrun kaynağı olan İlke'den uzaklaşması sebebiyle {sudûr}, felekî cisimlerden uzaklaşana kadar ilâ nihâye kesif {yoğun} hâle gelir. Onu, izleyen {süreç} unsurî cisimlerden toprak unsuruna kadar kamer {ay} feleğinin aşağı inen kavisidir. Bu, onların en kesif olanıdır. (*Ravza*, 556)

* *Akıl* insan türünün temelidir. O, mârifet ve ilimlerini, nefslere ve rûhlara taşırır. İnsânî nefs, nûr ilkesine ve tedbir ettiği cisme bakınca, onları tedbir eden, terkîbi, ilâveleri, durumları, düzensizlikleri çoğaltınca, onun zâtı tek bir hâlde karar

kılmaksızın idrâk etmesi de düzensiz olacaktır. Semâvî nefsin idrâki ise bunun tersinedir. O, başka bir aynadan düzenli bir şekilde sûretin yansıdığı bir aynaya yansıyan güneş gibidir. Sonra safha safha düzensiz olarak yakamozlar yansır. Bu yansımalar, mele-i âlâdaki niyetin tasarrufuna göre bazen açığa çıkar, bazen gizlenir. (*Ravza*, 557)

* *Akıl*, ilimlerin O'nun zâtında icmâli {toplu şekilde olarak bulunması} yönünden nûn'dur; levh'de tafsîl edilmesi {ayrıntılı biçimde ele alınması} yönünden kalemdir. (*Esfâr*, 245)

* *Akıl*, seni zarardan koruyan, sana mutluluk kapılarını açan şeydir. Mutluluk kapıları onunla açılır. İşte bu, Allah'tan sırları alan en büyük akıldır. Eğer en küçük akılla birlikte bulunursan, o seni şehvet ve şübhe denizlerine atar, müşkillerin ağına düşürür. (*Kavânîn*, 92)

* Rûhun gelişmesi, nefs, *akıl*, kalb, rûh ve sırdandır. İlim ve idrâk konusunda her tavrın sona ereceği bir sınır vardır. Nefsin ilim ve idrâkinin sınırı maddenin zâhirine aldanarak onun zâhiriyle ilgilenmek, bâtındaki ibreti bırakıp, gafletle ve maddenin hazlarıyla meşgul olmaktır. Aklın ilim ve idrâkinin sınırı, O'ndan başka her şeyi terkederek Yaratıcı'sına dönmek ve nûrları taleb etmektir. Akıl, ancak böylece bağlardan kurtulur, Mevlâ'sına olan talebi şiddetlenir. Rûhun ilim ve idrâkinin sınırı, ceberût sırlarını taleb ederek melekût nûrlarına yönelmektir. O, bu seyrin {yolculuğun} yorgunluğu sebebiyle istirahat etmiş, ancak sırra sâhib olamamıştır. Sırrın ilim ve idrâkinin sınırı ceberûttur. Basîret, melekût âleminin nûrlarına vukufiyyete nüfûz etmiştir. İşte bu, seyrin son noktasıdır. (*Rihle*, 227)

{Ayrıca bk. **kalb**; **nefs**; **rûh**}

'akl-ı âşir (عقل عاشر) * Dünyâ semâsına ulaştığında, sana ay feleğinin rûhâniyyeti gelir. Hakîmlere {filozoflara} göre o, senin hizmetinde bekleyen *Akl-ı Âşir*'dir {Onuncu Akıl'dır}. Çünkü o Âdem'in hizmetçisi, sen de onun misafirisin. Bu akıl veya melek -nasıl söylersen söyle- müvelledât {sonradan meydana gelecek varlıklar} ve {elementler ya da ateş, hava, su ve topraktan ibâret olan} unsurlar üzerinde tasarrufta bulunur ve onların hâkimi olur. Senin hizmetine yöneldiklerinde sana tasarruf mertebesini verirler. O zaman sen, kevn ve fesâd {oluş ve bozuluş} âleminde istediğin gibi tasarrufta bulunur, Onun {Onuncu Akl'ın} zâtında, sonradan meydana gelecek varlıkların resmedilmiş bütün sûretlerini görür ve onların bizim âlemimizde gördüğümüz sûretler olduğunu anlarsın. Bu, onun misâlinin bizde de bulunduğu manâsında değil, aksine bizim müvelledâttan gördüklerimizin yalnızca O'nuncu Akl'ın zâtında gördüklerimiz olduğu mânâsındadır. (*Esfâr*, 152)

'akl-ı evvel (عقل اول) * *Akl-ı Evvel* {İlk Akıl}, levh ve kalem, maddeleri ayırd eden müfred cevherlerdir. Bunlar, mücerred {soyut} aydınlıklar olup, hissedilebi-

len değil, sadece düşünülen şeylerdir. Bize göre, rûh ve kalb de bu cevherlerdendir. Bunlar fesada uğramaz, kaybolmaz, yok olmaz ve ölmezler. Sadece bedeni terk ederler ve –dînî kaynaklarda vârid olduğu gibi- kıyâmet gününde, terk ettikleri bedene dönmeyi beklerler. (*Risâle*, 8)

* Şâhid olan vâridin dediğine {Allah'ın naslarda bildirdiğine} göre Allah o iltifâte {yöneliş} sırasında *Akl-ı Evvel*'i yarattı. Akla "*evvel {ilk}*" denilmiştir, çünkü o, tedvin {düzenleme} ve yazı âleminin ilkidir. Yöneliş ancak bu âlemdeki insânî hakîkat için mümkündür ve kasd edilen de budur. Allah, önceki ilminde geçtiği gibi, aklı ve diğerlerini oluşun tertîbine bir başlangıç ve temelleri kuvvetli, düzenli bir memleket olsun diye merkez âlemin en aşağısında yarattı. Böylece o {akıl}, O'nun zuhûru anında, Allah'ın tevdî edeceği hilafet ve vekillik sûretiyle de zuhûr eder.

Âlemin vücûdunun {varlığının} ondan önce gelmesi sebebiyle–ilk mevcûd olması kasd edilse bile- onun, {evin, içine son olarak giren kişinin gelmesinden önce yapılmasına benzer şekilde} himâye edilmek ve korunmak isteyen kimse gibi fiilen son olarak mevcûd olması gerekir. O, tavanı {yapmayı} hedeflemiş, sonra temele inmiştir {tavanı yapmak için önce temele inmesi gerekmiştir}. Temel, ilmen en son kasd edilen, fiilen ilk olarak mevcûd olan şeydir. Tavan ise maksad bakımından ilk bilinen, fiilen ise en son mevcûd olan şeydir. İşte bunun gibi, tüm inayetin kendisine yöneldiği ve bizâtihî murâd edilen insan aynı da, O'nun yaratması içerisinde cem' ve vücûdun, en büyük sûretin ve en şerefli ve mükemmel özetin ta kendisidir. (*'Ukle*, 50)

* *Akl-ı Evvel, Kalem-i Âlâ*'dır. Allah'ın tedbîr eden akılların âleminden ilk olarak yarattığı basit bir cevherdir. Madde değildir, madde içinde de değildir. Kendi zâtında zâtıyla âlimdir. İlmi zâtıdır. Bir sıfatı yoktur, makamı fakr, zillet ve onu yaratan, îcâd ve ibdâ edene {Allah'a} ihtiyaç makamıdır. Birtakım nisbetleri, bağlılıkları ve kendi özünde çoğalmayan pek çok yönü vardır. Biri zâtî, diğeri ise irâdî olmak üzere iki bakımdan feyiz verir. Zâtî feyiz bu konuda mutlak olarak men edici olmakla vasıflanmaz. İrâdî olan ise, men edici olmak ve vermekle vasıflanabilir. Varlığını kazandığı yaratıcısı olan Allah Teâlâ'ya zâtî olarak muhtaçtır. Hakk Sübhânehu ona Kur'ân'da *hak*, *kalem* ve *rûh* adını vermiştir. Hadîste de *akıl* gibi isimlerle anılmıştır. (*'Ukle*, 51)

* *Levh-i mahfûz*, küllî nefs ve kemâle ermiş sûretlerde kendisinden üfürülmüş olan rûhtur. Allah'ın "*Ve seni istediği bir şekilde birleştiren*" [İnfitâr, 82/8] âyetinde açıklandığı gibi bu sûretlere istediği şekli vermesi, *hâ* harfini ve kinaye harfi olarak *hû*yı yaratması takdîr edilmiş çok gizli mertebelerden yaratması bu nefha ile {üfürüşle} olmuştur. Bilinmelidir ki bu nefs, Levh-i Mahfûz'dur. Levh-i mahfûz, ortaya çıkartılmış ve sebebi var olduğunda yaratılmış olan ilk varlıktır. Sebeb, *Akl-ı Evvel*'dir.

Akl-ı evvel, ilâhî emir tarafından var edilmiştir. Sebebin Allah'a dönük olduğu varlıktan önceki yönünden ayrı bir yönü vardır. Sebebin ve yaratılmış bir sebebi olsun veya olmasın âlemde mevcûd olan her şeyde o yön vardır. Bilinmelidir ki sebeblerin bir kısmı yaratılmış ve bir kısmı da mânevî ve nisbîdir. Yaratılmış olan sebebler, yaratılmış olan herhangi bir şeyin, kendinden önce yaratılmış olan bir şeyin varlığına bir şekilde fiilî veya gerekli bir bilhassa nisbetinin bulunması gibidir. Bu takdîrde sebeb olur, aksi hâlde sebeb sayılmaz. (*Fütûhât*, II, 420)

* Hariçte {dışta} Muhammedî hakîkat olarak bulunan *Akl-ı Evvel*, mevcûdâtın en latifi, en yücesi, en mükemmelidir. Çünkü Hakk'ın vücûd {varlık} aynasında vâsıtasız olarak zuhûr etmiştir. Aklın hakîkati Hakk'ın vücûdu üzerindeki perde gibidir. Ondan {akıldan} sonra Hakk'ın aynasına bakan herkes, sadece kevnî {oluşa, yaratılışa ait} perdelerin ilki olan aklın sûretini görür. Sonra Allah sübûtî, küllî nefsin hakîkati için bir ayna yaratmış, akıl da, tıpkı O'nun akla perdesiz tecellî ettiği gibi nefse perdenin arkasından tecellî etmiştir. Ardından nefs kendisini aklın aynasında görmüştür. Nefsin hakîkati, aklın hakîkati üzerindeki hicâb gibidir. Sonra Hakk Teâlâ nefsin hakîkatini tabîata ayna kılmıştır. Ardından tabîat, akıl ve nefs perdesinin yaratılmasından dolayı, O'nun ilminde sâbit olan nefsin hakîkatine tecellî etmiş, böylece tabîat kendisini nefsin aynasında görmüştür. Tabîat nefsin üzerindeki perde gibi olunca, Hakk bu perdenin arkasından hebânın hakîkatine tecellî etmiştir. Hebânın hakîkati de tabîat aynasında zuhûr etmiştir. Bunun gibi cisim de hebânın aynasında zuhûr eder. Şekil de cismin aynasındadır. {Tabîat, hebâ, cisim ve şekilden ibâret olan} bu dört unsurun tamamı arşı meydana getirir. Arş sadece nefs aynasında zuhûr eden şeydir. Böylece arş bu silsilenin tamamını içine almış olur. (*Esfâr*, 29)

* Bir bakımdan *Akl-ı Evvel* Allah isminin mazharıdır {zuhûr ettiği yerdir}. Küllî nefs ise Rahîm isminin mazharıdır. Nitekim Âdem Allah isminin; Havva da Rahîm isminin mazharıdır. Bir başka bakımdan akıl Bedî' isminin; nefs Bâ'is isminin mazharıdır. Bir diğer açıdan her ikisi de Ahad ve Vâhid isminin mazharıdır. Bir açıdan insan Allah isminin; akıl Rahmân isminin ve nefs Rahîm isminin mazharıdır. (*Esfâr*, 243)

* Merâtib-i vücûddan biri de *Akl-ı Evvel*'dir {İlk Akıl'dır}. Peygamber Efendimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın ilk yarattığı varlık aklıdır*" [İbn Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, II, 447; Aclûnî, I, 236] Akıl Kalem-i Âlâ'dır. Nitekim Peygamber Efendimiz ﷺ: "*Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir*" buyurmuştur. [Aclûnî, I, 263] Kalem Hz. Muhammed'in ﷺ rûhudur {nûrudur}. Bu konuda Peygamber Efendimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın ilk yarattığı şey Peygamber'inin nûrudur ey Câbir!*" [Aclûnî, I, 265]

Bu üç hadîsle İlk Akıl, kalem-i hâdis ve rûh-i Muhammedî'nin aynı şeyden ibâret olduğu anlaşılmaktadır. Allah bütün ilimleri İlk Akl'a koymuştur. İstersen buna

"*Kalem-i Âlâ'ya*" ya da "*rûh-i Muhammedî'ye*" de diyebilirsin. Buna göre ilimler, sözün gönülde toplandığı gibi İlk Akıl'da toplanmış ve sözün dilde açıklığa kavuştuğu gibi Küllî Nefs'te tafsîl edilmiştir {birbirinden ayrılmış, ayrıntılı olarak tesbit edilmiştir}. (*Merâtib*, 21)

'akl-ı fa'al (عقل فعال) * Kahir olan nûrların cümlesinden babamız, türümüzün tılsımının Rabb'i, nefslerimizin feyz kaynağı, nefslerimizin ilmî ve amelî kemâlâtının tamamlayıcısı, Rûhu'l-Kudüs olan bu şey hakîmler {filozoflar} tarafından "*Akl-ı Faal {Faal Akıl}*" olarak adlandırılır. Bunların hepsi mücerred {soyut} ilâhî nûrlardır. Akıl, kendisiyle vücûdun {varlığın} inşa edildiği ilk şeydir. Ayrıca İlk Nûr'un şereflendirdiği ilk şeydir. Akıllar, doğuşların, işrakların {aydınlanmaların} çokluğuyla çoğalmıştır, nüzûlüyle de {inişiyle, sudûruyla da} zayıflamıştır. (*Heyâkil*, 65)

* Onu bahşeden, *Akl-ı Faal* kadar yakın; mebde-i hâdis {en yüce kaynak} kadar uzaktır. (*Heyâkil*, 95)

aktâb (أقطاب) {bk. **kutb/aktâb**}

akviyâ' ve akyâs (أقوياء و أكياس) * *Akyâs* {akıllılar}, vakitlerini gecenin ilk kısımlarından, *akviyâ* {güçlüler} ise virdlerini gecenin son kısmından alırlar. (*Kût*, I, 19)

'alâ'ik (علائق) {efhâm-ı halâ'ik} * Mahlûkatın kavrayışlarının hakîkatle, hakîkatin de mahlûkatla alâkası yoktur. Havâtır {iç dünyâmızdan gelen sesler} ise *alâik*tir {Hak yolundan alıkoyan engellerdir}. Alâik onları hakîkate ulaştırmaz. Hakîkat bilgisini idrâk etmek kolay değilken, hakîkatin hakîkatini nasıl idrâk edeceksin? Hakk'ın hakkı, hakîkatin ötesinde. Hakîkat ise Hakk'tan apayrı bir şey. (*Tavâsîn*, 194)

* Namazın mânâsı, alâka ve bağların her çeşidinden tecrîd {sıyrılıp çıkmak} ve hakîkatlerle tefrîddir {yalnızca hakîkatlerle ilgilenmektir ya da hakîkatlerle ilgilenme konusunda tek hâle gelmektir}. (*Ta'arruf*, 109)

* *Alâik*, tâliblerin {isteyenlerin} alâkadar olduğu, murâddan alıkoyan sebeblerdir. (Hücvîrî, 466)

'alak (علق) * *Alak* ve *alâka*, kalbden ayrılmayan bir sevgidir. Alak, *taalluk*tan türemiştir. Bu da lüzûm {ihtiyaç} demektir. "*'alaka bihi {yapıştı, tutundu, yakalandı, kurtulamadı}*", "*'allakahu {astı, geçirdi, sallantıda bıraktı, bağımlı kıldı, bağladı}*" ve "*te'allakulu {asıldı, asılı kaldı, yapıştı, tutundu, tutuldu, hoşlandı, sevdi}*" ve "*'alakaten*" şeklinde söylersin. Kökünün *alaka*'dan geldiği söylenmiştir. Alaka, kalbi harekete geçiren kandır. Sevgi oraya ulaştığında alâka olur. (*Ravza*, 342)

'âlem (عالم) {'âlemân/'âlemeyn; a'râs-i ilâhiyye; devâ'ir; hâkimân/hâkimeyn}

* *Âlem* iki türlüdür: Rûhânî ve cismânî âlem. Sen buna hissî ve aklî âlem ya da ulvî ve suflî alem de diyebilirsin.

{Âlemin} bütünü birbiri ardından gelir, ancak îtibârların farklılaşmasıyla farklılaşır. Bizzât kendilerine îtibâr edildiğinde, "*Cismanî ve rîhânî*" dersin; idrâk eden ayn'a {zâta, nefse, öze } izâfetle her ikisine îtibâr edildiğinde "*Hissî ve aklî*" dersin; biri diğerine izâfe edilerek her ikisine îtibâr edildiğinde "*Ulvî ve suflî*" dersin. Bazen biri "*âlem-i mülk ve şehâdet*", diğeri ise "*âlem-i gayb ve melekût*" olarak isimlendirilir.

Lâfızların hakîkatlerini araştıran kimse bazen bu kadar çok lafza hayret eder ve pek çok mânâ olduğunu sanır. Kendisine hakîkatlerin açıldığı insan ise mânâları asıl, lafızları bu mânâlara tâbi şeyler olarak kabûl eder. {Bu konuda} zayıf olanın durumu ise aksinedir. Zira o hakîkatleri lafızlardan elde etmeye çalışır. (*Mişkât*, 70)

* İki âlem vardır: Birinci âlem âlem-i gayb, diğer âlem ise şübheden arî şehâdet âlemidir. İki hâkim ise şunlardır: Birinci hâkim Zâhir ismi, diğer hâkim ise kıyas kabûl etmeyen Bâtın ismidir. (*Letâ'if*, 56)

* Tenzîh ve teşbîh anlayışıyla ilgili olarak anlattığımız dâireler şunlardır: iki siyah çizgiyle çevrili olan beyaz dâireler, İlâhî Hazret'in tenzîhe ait olan dâirelerine misaldir. Bu her şeyi kuşatınca Allah şöyle buyurmuştur: "*Dikkat edin! O, her şeyi kuşatır.*" [Fussilet, 41/54] "*Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.*" [Talâk, 65/12]

Ortasındaki yuvarlak çizgiyle ayrılan beyaz dâire ise insan dâiresidir. Küçük yuvarlak tek çizgiden İlâhî Hazret tarafına olan kısım, insanın İlâhî Hazret'e benzemesinin misalidir. En küçük çizgiden daha küçük çizgiye kadar olan kısım insanın maddî aleme benzemesinin misalidir. İçerisinde yer alan dörde bölünmüş kısım ise âlemleri bütün olarak saymak içindir.

Merkezi çevreleyen beyaz dâire, insanın üzerinde halîfe olduğu ve emrine verildiği âlemin dâiresidir. Âlemler arasındaki bölümlerin kuşattığı yere kadar merkezin dışında kalan dört çizgi ise, âlemlerin arasını ayıran fasılalardır. Bu, ortaya koymuş olduğumuz sırrın gerçekleştirilmesinin misalidir. (*İnşâ'*, 24)

* *Ârâs-i ilâhiyye*: ... Ârâs, "*ta'rîs*"ten türemiş olup, yolculukta belli bir eve bir kimsenin konuk olmasına denir. Mânevî ve hissî olmak üzere iki çeşit yolculuk vardır. Hissî yolculuk mâlûmdur. Mânevî yolculuk ise, bazı mânâların kalbde devamlı ve peşpeşe doğarak ve bizbirini izleyerek belirdiği yolculuktur. Bu mânâlar kalbe gelip onunla birleştiğinde, o kalb bu mânâların birleştiği bir yer hâline gelir. Bu birleşme, gelen o mânâyı hakîkat olarak ifâde etmek içindir. Bunun Allah'a nisbet edilmesinin sebebi, o mânâları kalbe Allah'ın göndermiş olması ve o mânâların ortaya çıkması için kalbi o mânâlara O'nun mekân kılmış olmasıdır. Bunlar

Cenab-ı Hakk'ın kendisi hakkında *"Külle yevmin hüve fî şe'n {O her an yeni bir iş, yeni bir yaratmadadır}"* [Rahmân 55/29] buyurduğu durumlar cümlesindendir. O hâlde *âlem*, dünyâ ve âhiretin devamı üzerine bir yolculuk hâlindedir. Çünkü Hakk, dünyâ ve âhiretin devamı esası üzerine halk {yaratış} işleridir. (*Fütûhât*, III, 498)

* *Âlem*, ikinci gölgedir. O, mümkün varlıkların sûretleriyle birlikte Hakk'ın zâhirinin vücûdundan {varlığından} başka bir şey değildir. Onun taayyünleriyle zuhûrundan dolayı mümkün varlıklara izâfeti îtibâriyle *"sivâ"* ve *"gayr"* olarak isimlendirilmiştir. Mümkün olanın {sonradan yaratılan her şeyin} ancak sırf bu nisbetle bir vücûdu vardır. Yoksa vücûd ancak Hakk'ın zâtıdır. Mümkün varlıklar, Hakk'ın ilminde ademiyet {yokluk} üzere sâbittir. Onlar, O'nun zâtî fiilleridir. Âlem Hakk'ın sûreti, Hakk da âlemin hüviyeti ve rûhudur. Bu tek vücûdun taayyünleri, Bâtın isminin tecellîgâhı olan Zâhir isminin hükümleridir. (Kâşânî, 105; *Câmi'*, 89)

'âlem-i âhar (عالم آخر) * Bu, misâl ve eflâk {felekler} âlemidir. Onun üzerinde nefsler ve akıllar âlemi vardır. (*Heyâkil*, 98)

'âlem-i ceberût ve 'âlem-i ervâh (عالم الجبروت و عالم الارواح)

* *Âlem-i ceberût*, ilâhî isim ve sıfatlar âlemidir. (Kâşânî, 106; *Câmi'*, 89)

* Merâtib-i vücûddan biri de *âlem-i ervâh*tır {ulvî rûhlar âlemidir}. Onlar, Allah'ın celâl ve cemâlini gözleyen, arşı çevreleyen, ilâhî mücâlese ve muhâdara ehli olan {Hakk'a çok yakın olup O'nu müşâhede eden} melekler –ki bu mertebeye *"ceberût âlemi"* de denmiştir-, mânâlar alemi –ki burada diğer melekler dışında, unsurlar ve tabîatlar bulunmaz- geri kalan mahlûklar tabîatlardan yaratılmıştır. Her semânın melekleri isimlendirildikleri bir tabîattan yaratılmıştır. Bu melekler Allah'ın en şerefli mahlûkları olup hepsi mukarrebdir {Allah'a yakındır}. Allah onları vahdâniyyetinin nûrundan yaratmıştır. Ancak ard arda gelen her bir mertebe, Vâhidî Tecellî îtibâriyle Allah'ın isimlerinden bir isim, sıfatlarından bir sıfattır. (*Merâtib*, 23)

'âlem-i imkân (عالم الإمكان) * Merâtib-i vücûddan biri de *âlem-i imkân*dır {imkân âlemidir}. Fiilî tecellîler, Hakk'a ait ilâhî tenezzülâtın sonudur. Akl-ı Evvel {İlk Akıl}, yaratılışa ait ilâhî tenezzülâtın başıdır. İmkân, hakk ve halk {âlemleri} arasında orta bir mertebedir. Zira o, -yani imkân- her iki yönü de kabûl ettiğinden, ona ne yokluk, ne de varlık izâfe edilebilir. Bir mümkün varlık imkân aleminden taayyün ettiğinde, halka {yaratılışa} ait âleme iner ve orada zuhûr eder. Taayyün etmeyen şey de böyledir. Çünkü o, kendi imkânında bâkîdir.

Şu hâlde imkân âlemi, iki varlık türü –yani kadîm ve hâdis varlıklar- arasında bir berzahtır. Bunun sebebi, adem {yokluk} isminin mümkün varlık için kullanılmasının hiçbir bakımdan doğru olmamasıdır. Herhangi bir nisbet yoluyla da olsa, bu nisbet karşılığında onun için *"vücûd"* ismini kullanmak daha doğrudur. Böylece vücûd da, adem de {varlık da yokluk da} olmaz. O, hakikî vücûd ile mecazî vücûd arasında orta bir yerdedir. Çünkü tahkîk ehline göre adem halktan; vücûd ise Hakk'tan ibârettir. Halk mâdûm {yok}, Hakk ise mevcûddur {vardır}. Mümkün ise bu iki mertebenin arasındadır. Sonu olmayan, mâdûm olmayan, yok olmayan, helâk olmayan Mutlak Mevcûd Allah'tır ve O, sonradan yaratılmışların vasıflarından münezzehtir. (*Merâtib*, 20)

'âlem-i kuds ve hayât (عالم القدس و الحياة) * Bu, heyûlânî noksanlıklardan tenzîh menşei olan tam tecerrüddür {Hakk'ın kendisini madde âleminin eksikliklerinden tenzîhinin kaynağı olan tam bir teklik durumudur}. (*Heyâkil*, 95)

'âlem-i küllî (عالم كلي) * *Âlem-i küllî*, kendisine *"vücûd {varlık}"* denilen Zât'tır.

Bunların tamamı mücerred rûhlar, mücessem nûrlar, münevver {aydınlık} ve karanlık cisimlerdir. Mücerred rûhlar dört tanedir: Faal Akl'ın âlemi, Küllî Rûh'un âlemi, Mutlak Nefs'in âlemi ve füyûzân eden {taşan} sûretlerin âlemi.

Mücessem nûrlar ise dört tanedir: Arş-ı Mecîd, {geniş kürsî mânâsına gelen} Kürsî-yi Vasî, {yüksek kalem mânâsına gelen} Kalem-i Rafî ve Levh-i Mahfûz. Münevver cisimler ve yedi felek, {bunun} sekizincisi felek-i mükevkebtir {yıldızlı felektir}. Bu, onlara göre cennetler âlemidir. Karanlık cisimler de tabîat, ateş, hava, su ve topraktır. (*Ravza*, 137)

'âlem-i melekût (عالم الملكوت) {'âlem-i 'akl; 'âlem-i emr; 'âlem-i gayb; 'âlem-i melekûtî}

* *Melekûtî âlem ve gayb âlemi*, çoğu kimseden gaibdir... (*Mişkât*, 70)

* *Âlem-i melekût*, meleklerin türediği belirtilen nûrânî, şerefli, yüce cevherlerdir. Nûrlar, onlardan beşerî rûhlara taşar. Bundan dolayı "*{Rabb'in çoğulu olan} erbâb*" kelimesiyle adlandırılmışlardır. Böylece Allah da "*Rabbü'l-erbâb*" olur. Bunların nûrânîliklerindeki mertebeler farklıdır. Bu münâsebetle bunların şehâdet âlemindeki misâli, güneş, ay ve yıldızlar olur. (*Mişkât*, 72)

* *Âlem-i emr*, sebebsiz olarak Hakk'tan vücûd bulan şeydir. "*Melekût*" karşılığında kullanılır. (*Istılâh*, 539)

* *Âlem-i akl* {akıl âlemi} mahcûb {perdelenmiş} ve gayr-i mahcûb {perdelenmemiş} olmak üzere ikiye ayrılır. Sıfat sâhibleri, mahcûb olanlardır. Bunlar makam sâhibleri olan melekût âlemidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Her birimizin bilinen bir makamı vardır.*" [Sâffât, 37/164]

Gayr-i mahcûb olanlar gayb hazinelerinde gizlenmiş, selb ashabı olan Allah'ın güveyleridir {vuslata ermiş kişilerdir}. Allah, onları kıskandığından başkaları onları bilmesin, onlar da yalnızca onu bilsinler diye onları gizlemiştir. Onlar, muhakkiklerin {tasavvuf yolunda kendilerinde Hakk'ın gerçekleşmiş olduğu insanların} "*fenâ*" olarak tâbîr ettikleri makamdadırlar. (*Tedbîrât*, 154)

* Allah sana rahmet etsin ve basîretini aydınlatsın! Bilesin ki, *melekût âlemi*, *şehâdet âlemi*ni hareket ettirir ve Allah'ın bir hikmeti olarak O'nun kendi hâkimiyeti altındadır. Bunun böyle olması kendisinin buna müstehak olmasından değildir. Şehâdet âleminden hiçbir durgunluk, yeme, içme, kelâm ya da susma meydana gelmez. Bunlar ancak gayb âleminden sâdır olur... (*Tedbîrât*, 170)

* *Âlem-i emr*, *âlem-i melekût* ve *âlem-i gayb*, rûhlar ve rûhânîler âlemidir. Çünkü bunlar, Hakk'ın emriyle madde ve zaman bakımından vâsıtasız olarak vücûd bulan şeylerdir. (Kâşânî, 106; *Câmi'*, 89)

'âlem-i misâl (عالم المثال) * Muhtelif tavırlarla değişmesini sûfîler *"misâl âlemi"* olarak adlandırmış, rûhların bedenleşmesini ve muhtelif sûretlerle misal âlemine zuhûrlarını buna dayandırmışlardır. Bunu da şu âyetle irtibâtlandırmak istediler: *"Derken biz ona rûhumuzdan gönderdik de o kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü."* [Meryem, 19/17] (*Buğye*, 76)

'âlem-i mülk ve şehâdet (عالم الملك و الشهادة) {**'âlem-i halk; 'âlem-i hissî; 'âlem-i mülk; 'âlem-i şehâdet**}

* Melekûtî âlem ve gayb âlemi, çoğu kimseden gaibdir. *Âlem-i hissî* {hissî âlem/duyular âlemi} şehâdet âlemidir. Zira herkes bu âlemi görür. Âlem-i hissî, aklî âleme bir basamaktır. Aralarında bir irtibât ve münasabet olmasaydı, ona yükseliş yolunda isâbetli hareket edemezdik. Bu imkânsız olsaydı, rubûbiyyet mertebesine ve Allah'a yakınlığa yolculuk da imkânsız olurdu. (*Mişkât*, 70)

* *Âlem-i şehâdet*, âlem-i melekûtun basamağıdır. Sırat-ı müstakîme sülûk, bu yükselişten ibârettir. Bu durum *"dîn"* ve *"hidâyet menzilleri"* olarak ifâde edilmiştir. Bu iki âlem arasında bir münâsebet ve irtibât olmasaydı, birinden diğerine yükseliş düşünülemezdi. İlahî rahmet, âlem-i şehadeti âlem-i melekûtu dengelemek için yaratmıştır. (*Mişkât*, 71)

* *Âlem-i halk*, sebeblerle vücûd bulan âlemdir. *"Şehadet âlemi"* karşılığında kullanılır...

...*Mülk*, şehâdet âlemidir. (*Istılâh*, 540; *Cami'*, 99)

* Allah sana rahmet etsin ve basîretini aydınlatsın! Bilesin ki, *melekût âlemi, şehâdet âlemi*ni hareket ettirir ve Allah'ın bir hikmeti olarak O'nun kendi hâkimiyeti altındadır. Bunun böyle olması kendisinin buna müstehak olmasından değildir. Şehâdet âleminden hiçbir durgunluk, yeme, içme, kelâm ya da susma meydana gelmez. Bunlar ancak gayb âleminden sâdır olur...

Bize göre şehâdet âlemi âdet olarak his ile {duyu organlarımızla} idrâk ettiğimiz her şeydir. Gayb âlemi ise âdet olarak hisse zâhir olmayan {duyularla algılanamayan} şeyde bizim şer'î bir haber ve fikrî bir nazarla idrâk ettiğimiz şeydir.

Deriz ki, şehâdet âlemi nasıl gözün görmesi yoluyla idrâk olunursa, gayb âlemi de basîret gözüyle idrâk olunur. Nitekim göz, önünden karanlık perdeler gibi engeller kalkmadıkça idrâk edemez. Şimdi engeller kalkıp da hissedilebilenler {duyularla algılanabilen varlıklar} üzerine nûrlar yayılınca göz tüm görülebilenleri idrâk eder. Gözün idrâki, kendi nûruna, güneşin veya kandilin ve benzerlerinin ışığına bağlıdır. Basîret gözü de böyledir. Bunun gibi basîret gözünün perdesi hırslar, şehvetler, {Allah'tan} başka şeyleri düşünme {dikkate alma, hesaba katma} ve benzeri şeylerdir. Bunlardan dolayı onunla melekût, yani gayb âleminin arasına bir perde girer.

İnsan, kalb aynasına yöneldiği ve onu riyazât ve mücahedât türleriyle cilâladığı zaman ondan bütün perdeler zâil olur. Onun nûruyla gayb âlemine açılan nûr birleşir. Böylece ehl-i melekût peyderpey görünmeye başlar. Bu, hisler {duyular} dünyâsındaki güneş gibidir. Bunun yanında basîret gözünün nûru temyiz {ayırd etme} nûruyla birleşir ve ardından gayb bilgileri olduğu gibi açılır. (*Tedbîrât*, 170)

* Ona (İbn Arabî'ye) göre kaynak akıl, *mülk* ise hayâldir. Hayâl akla tâbîdir. Onun iddiâsına göre akıl, hayâlin aslından türemiştir. Resûl, hayâlden almıştır. Ona göre, bundan dolayı resûl nebîden üstün olmuştur. Nebînin husûsiyetleri dedikleri gibi olsaydı ve üstün olması bir yana, onun {resûlün} cinsinden olmasaydı, onların söyledikleri şey mü'minlerin her biri için nasıl elde edilebilirdi?! Nübüvvet bunun ötesinde bir durumdur. (*Furkân*, 80)

'âlem-i nefs (عالم النفس) * *Âlem-i nefs* {nefs âlemi}, mûtî {itâat eden} ve âsî {isyân eden} olmak üzere iki kısma ayrılır. Mûtî olanı umûmiyetle "*âlem-i ceberût*" ve "*âlem-i nefs*" olarak isimlendirilir. Onlara göre bu berzahtır, asî ise bu şehrin düşmanları olanlardır. (*Tedbîrât*, 154)

'âlem-i nûrânî (عالم نوراني)

* *Vardır her cismin*
fıtratına uygun bir yaratılış
nûrânî âlem denir ona
(*'Ukle*, 44)

'âlim (عالم) {'alâmet-i 'ulemâ-yı-âhiret; 'âlim ve 'ilm; âmir bi'l-ma'rûf ve nâhî 'ani'l-münker; câhil; merdûdûn; 'ulemâ-yı gâfilîn}

* Eğer *câhil*, kalbini, Allah'ın kendisine vermiş olduğu ihsânı ve dünyâ zînet ve nîmetlerini terk ettiği için O'nun kendisine vereceği nîmetleri bilseydi, elde edeceği makamını arzular, o makamın güzel, tatlı, ferah ve sevindirici olduğunu mutlaka anlardı. Çünkü o zaman, arzusuna kavuşmuş, istediğini Rabb'inden almış olurdu.

Böylece, hırs endîşesiyle ulaşılan dünyânın getireceği keder verici can sıkıntısından, isteme tuzağından, kalblerin ulaşmayı istediği meşgalelerden, yok olma korkusundan, illet ve hastalıklar, âfetler, musîbetler, fecaatler ve kendisinden ayrılmayan nâhoş şeylerden dolayı onu kaybetmekle fakir düşme endîşesinden kurtulmuş olacaktı.

{Bunu bilmeyen insanın} kalbi, Rabb'ini zikretmenin tadından, onunla ünsiyetten ve ona kurbiyetten {yaklaşmaktan} perdelenmiş, âhirette kurtuluşa erme talebini terk etmiş ve öldükten sonra az bir şeyden dolayı ebedî azaba düçâr olmaktan kurtulamamıştır. (*Bed'*, 35)

'* Ârif, hiçbir şeyle sevinmez ve hiçbir şeyden korkmaz. [Ârif Rabb'ini, *âlim* ise nefsini düşünür. (s. 130)] (*Şatahât*, 122, 130)

'* Âhireti bilenlerin alâmeti, haşyet, huşû, tevâzû, güzel ahlâk ve zühddür. (*Kūt*, I, 146)

* Gaflet içinde bulunan âlimler dünyâyı gönüllerinin kıblesi hâline getirmişler, şerîatın kolay tarafını tercîh etmişler, sultanlara kulluk etmeyi benimsemişler, padişahların çevrelerinde pervane olmuşlar, halkın îtibârını kazanmış olmayı amaç hâline getirmişler, zekâlarının hilelerine aldanmışlar, kalblerini sözlerindeki lafzî güzellik ile meşgul etmişler, araştırıcı âlimler ve üstadlar hakkında kötüleyici dillerini salıvermişler ve dîn büyüklerini söyledikleri fazladan laflarla kahretme işi ile meşgul olmuşlardır. Onlar, iki cihanı terâzîlerinin kefelerine koysalar, o kefeler terâzîye gelmez, onlar da doymaz. Bundan dolayı kini ve hasedi mezhebleri hâline getirmişlerdir. (Hücvîrî, 23)

* *Âlim*, Allah'ın mahlûkatından ibârettir. (Hücvîrî, 468)

* İlim, mutmain nefs-i nâtıka-i mutmainne'nin –müfred {tek başına} olsalar bile -eşyânın hakîkatlerini, onların maddeden soyutlanmış sûret, keyfiyet, kemmiyet, cevher ve zâtlarını düşünmesidir.

Âlim, ihata eden, idrâk eden ve tasavvur edendir. Mâlûm ise bilgisi nefse nakşedilen şeyin zâtıdır. İlmin yüceliği, mâlûmun yüceliği ölçüsündedir. Âlimin rütbesi ilmin rütbesine göredir.

Şübhe yoktur ki mâlûmların en fazîletlisi, yücesi, üstünü ve şereflisi, Sânî {Yaratıcı}, Mübdî {Var edici}, Hakk ve Vâhid olan Allah'tır. O'nunla ilgili bilgi tevhîd bilgisidir. Bu bilgi ilimlerin en fazîletlisi, en mükemmelidir. Bu ilmin elde edilmesi bütün akıl sâhibleri için zarurîdir, vâcibdir. (*Risâle*, 4)

* Marûfu {iyiliği} emredip, münkeri {kötülüğü} yasaklayacak olan kimsede şu beş şartın bulunması gerekir: İlk olarak, emrettiği ve yasakladığı şeyi iyi bilmelidir.

İkincisi, maksadı Allah Teâlâ'nın rızası, hak dîni güçlendirmek, Allah kelimesini ve O'nun emrini yükseltmek olmalıdır. Gösteriş, şöhret, enâniyyet gibi duygulardan uzak olmalıdır. Çünkü Allah'ın münkeri ortadan kaldırmadaki yardım ve kolaylığı ancak niyetin doğru ve hâlis olmasına bağlıdır.

Üçüncüsü, emir ve yasaklamayı kardeşine yumuşak, sevgi ve şefkat dolu ifâdelerle, nasîhat yollu yapmalı, sert ve ağır sözler sarf etmemelidir. Bilhassa düşmanı lanetli şeytan olan, aklını işgal eden, günâhını ve Rabb'ine karşı gelmeyi kendisine süsleyen ve bununla onun helâkini ve cehenneme girmesini istediği kimseye yumuşak ve tatlı dille söylemek ne kadar iyi olur!

Dördüncüsü, sabırlı, yumuşak, tahammüllü, mütevâzî, sağlam ve mülâyim gönüllü, hastayı tedâvîye çalışan bir tabîb veya deliyi tedâvîye çalışan bir hekim gibi bir hidâyet önderi olmalıdır.

Beşincisi, emrettiği şeyi önce kendisi yapmalı, yasakladığı şeyden de uzak durmalıdır ki, o günâhları işleyenler saldırmak için açık kapı bulamasınlar. Aksi takdîrde Allah katında kötülenmiş ve kınanmış kimselerden olur. (*Gunye*, I, 51-52)

* *Câhil*, baş gözüyle bakar... (*Feth*, 181)

* İlim kalbden elden edilmesi gereken bir sıfattır. *Âlim* kalbdir. Mâlûm ise elde edilen bu durumdur. (*Fütûhât*, I, 137)

* *Âlim*, kendisinde bir hâl zuhûr etmediği hâlde, Allah'ın, ulûhiyyetine ve Zât'ına şâhid kıldığı kimse, ilim de onun hâlidir. (*Istılâh*, 539)

* Resûl kavmine gönderilir. Nebî, peygamberlik gelene kadar kendi başına ibâdet eder. Velî ise resûlün uykusundan uyandırdığı kimsedir. Resûl imam, velî imama uyandır. Nebî ise hem imama uyan, hem de imamdır. Mahfûz olup mâsûm değildir. Resûl mâsûmlar sınıfındandır, istenen, sevilen ve kendisine sığınılan kişidir. Mü'min onu tasdîk eder ve ona yönelir. *Âlim* onun için burhan, delîl ortaya koyar. Onun doğruluğunu ikrar ve itiraf eder. Câhil ona bakar ve inhiraf eder {uzak durur, sapıtır}. Şübheli olan, onun hakkında şaşırır ve kararsız kalır. Zann sâhibi, {onun hakkında gerçek olmayan şeyler} düşünür ve anlamaz. Ona bakan ise onu anlar, yolunu gözler. Her sınıfla beraber bulunan mukallid {taklîd eden}, {tâbî olduğu kişiye göre} hareket eder. Tâbî olduğu kimse yürürse o da yürür, dururs a o da durur. Kurtuluşta olsun, helâkta olsun tâbî olduğu kişi neredeyse o da ordadır. (*Letâ'if*, 50)

* Halkı kemâle erdirmek, onları *"irşâd ve hidâyet diliyle"* Hakk Teâlâ'ya çağırmak üzere geri gönderilenler *"...halka geri çevrilenler..."* vardır. *"...Bu kimseler..."* rabbânî *"...âlimlerdir."* (*Esfâr*, 266)

* *Âlim*, Allah'ın bu bilgilere müşâhedesiyle değil, yakîniyle muttalî kıldığı kimsedir. (*Câmi'*, 89)

* *Âlim*, ihlaslı olmak ve ilmini dünyâ için kullanmamak şartıyla hem öğrenme hem öğretme bakımından Resulullah'ın ﷺ sözlerinin vârisidir. Aksi takdîrde {şartlara uymazsa} verâset hakkını tamamen kaybeder. Âbid, iki ayağı şişinceye kadar Resulullah'ın ﷺ fiillerine vâris olur. *Ârif* ise hepsine vâristir... (*Rihle*, 231)

'âlim-i râsih-'âlim-i vâris-'âlim-i rabbânî (عالم راسخ – عالم وارث – عالم ربّاني)

* *Âlim-i râsih*, ittihâd konularını tahsîl eden ve şerîatten kasd edileni anlayan kimsedir. Âlimlikte son noktadır. {Böyle bir âlim} rivâyetle dirâyeti birleştirmiştir. Sadece rivâyetlerle iknâ olmamış, mecazlarla yetinmemiştir. Hakîkatler mecazlar gibi değildir...

...*Âlim-i vâris*, mâlûmâtı idrâkte önde gelen, derinlik sâhibi kimsedir. İlminin nûruyla müşkil karanlıkları aydınlatır...

...*Âlim-i rabbânî*, küçükleri büyüklere katan, tüm defter ve kitâbların anahtarlarını açan kimsedir. İlm-i ledün sâhibi, kalbi Rabb'in tecellîlerinin sırlarını alan kişidir. (*Kavânîn*, 98)

âliye (آلية) * *Âliye*, bir melek veya rûhâni varlığa izâfe edilen her isimdir. (*Câmi'*, 76)

Allah (الله) **{ağyâr; ef'âl; ismu'llâh; sıfâtullah}**

* Şiblî'ye şöyle dendi: "*Niçin hep 'Allah' diyorsun da 'Lâ ilâhe illallâh' demiyorsun?*" Şöyle cevâb verdi: "*Nefy ettikten sonra isbâta yönelmekten hayâ ediyorum... İnkâr {demek olan 'Lâ ilâhe'} kelimesini söyledikten sonra ikrâr {demek olan 'illallah'} kelimesini söyleyemeyeceğimden korkuyorum.*" (*Şatahât*, 33)

* Ebû Yezîd'e: "*Kul ne ile Allah Teâlâ'ya erişir?*" dendiğinde şöyle cevâb verdi: "*{Yasakladığı yere gitmemek için} topallıkla, {yasakladığını ya da O'ndan başkasını duymamak için} sağırlıkla ve {yasakladığını ya da O'ndan başkasını görmemek için} körlükle.*" Yine bana şöyle dediği de haber verildi: "*Kardeşimin kitâbında şöyle bir şey buldum: Ebû Yezîd'e '{Sûfiler} elde ettiklerine neyle vâsıl oldular?' diye soruldu. 'Kendilerine ait olanı görmeyip, O'na ait olanı görmekle' dedi.*" (*Şatahât*, 67)

* Ebû Yezîd'in şöyle dediğini duydum: "*Otuz yıl Allah'ı istedim. Benim O'nu istediğimi zannetmiştim. Meğerse O beni istemiş.*" (*Şatahât*, 69)

* İsimlerin tamamı sıfat isimdir. Allah ise Zât ismidir. İsim mânânın alâmetidir. Mânâ, Zât'ı bildiren alâmettir. İsimler sıfatları bildiren alâmetlerdir. Sıfatlarla da Zât'ı bildiren alâmetlerdir. Sıfatları kabûl edip de Zât'ı kabûl etmeyen müslüman değildir. Sıfattan önce Zât'ı kabûl edene müslüman denebilir ve sıfatların kabûl edilmesi gerekir. Bunun delîli şudur: Eğer bir kimse "*Rahmân'dan başka ilâh yoktur*" veya "*Rahîm'den başka ilâh yoktur*" dese ve sırasıyla bütün isimleri bu şekilde söylese, "*Allah'tan başka ilâh yoktur*" demedikçe müslüman olamaz.

Yine bir kimse sadece bu Vâhid {tek} ismi kabûl ederse – ki o Allah'tır- bütün isimler bu isme dahil olur, diğer isimlere dahil değildir. Bu isimden bütün isimlerin mânâsı çıkarılabilir. Diğer isimlerin bütün vecihleri {yönleri} bu isme dahildir. Bu isim {Allah ismi} ise kendinden başka hiçbir isme muhtaç değildir. (*Şatahât*, 82)

* Ebû Yezîd şöyle dedi: "*Allah'ı Allah'la, O'ndan başkalarını da O'nun nûruyla tanıdım.*" (*Şatahât*, 129)

* Birinci tavır, *ağyâr*-yani Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, Allah'tan başka her şeydir. İkinci tavır ef'âldir. Yani zâhir ve bâtın ne varsa hepsi Allah'ın fiilleridir. Üçüncü tavır Allah'ın isim ve sıfatlarıdır. Dördüncü tavır Allah'ın zâtıdır. Nitekim Allah Teâlâ "*Siz tabaka tabaka yükseleceksiniz.*" [İnşikak, 84/18] buyurur.

Bu demektir ki, ağyar tabakasından çıkacaksınız. Ef'âl tabakasına dahil olduğunuz için sizden hiçbiriniz ağyâr olarak kalmayacak, Allah Teâlâ'nın fiilleri ola-

caksınız. Nitekim Allah Teâlâ "*Sizin yaratılmanız ve yeniden diriltilmeniz {O'nun için} tek bir can {ya da canlının yaratılması ve diriltilmesi} gibidir.*" [Lokman, 31/28] buyurur. İşte o tek bir nefs ve tek bir zâttır. Sonra ef'âl tabakasından çıkacak, ilâhî sıfatlar ve rabbânî isimler tabakasına katılacaksınız. Sonra da hiçbiriniz bâkî olmayacak, hepiniz dördüncü tabakada {Allah'ın zâtında} olacaksınız. Çünkü Allah Teâlâ "*Şübhesiz en son varış Rabb'inedir.*" [Necm, 53/42] buyurmuştur. (*Şatahât*, 157)

* Ebû Yezîd'in şöyle dediğini işittim: "*İşimin başında şu dört şeyde yanıldım: O'nu (Allah'ı) zikrettiğimi, O'nu tanıdığımı, O'nu sevdiğimi, O'nu taleb ettiğimi düşündüm. Yolun sonuna geldiğimde ise O'nun zikrinin benim zikrimi, mehabbetinin {sevgisinin} benim mehabbetimi, O'nun talebinin benim talebimi geçtiğini gördüm.*" (*Şatahât*, 163)

* Ebû Yezîd şöyle dedi: "*Allah'ı rüyada gördüm ve şöyle dedim: 'Sana nasıl yol bulunur?' Şöyle buyurdu: 'Nefsinle ilişiğini kestiğin zaman {bana} ulaşırsın.'*" (*Şatahât*, 173)

* [Ebû Bekr Sebbâk şöyle demiştir: (*Ta'arruf*)] "*Allah, aklı yarattığında ona 'Ben kimim?' dedi. Akıl sustu {cevâb veremedi}. Allah vahdaniyet nûruyla aklın gözünü sürmeledi. Akıl şöyle dedi: 'Sen Allah'sın. [Senden başka ilah yoktur. (Ta'arruf)]' Velhâsıl aklın Allah'ı bilmesi sadece Allah sayesinde oldu.*" (*Luma'*, 63; *Ta'arruf*, 39)

* Allah'ın en büyük ismi *Allah* lafzıdır. Çünkü, onun elifi gitse geriye *lillah* {"*Allah için*"} kalır. Şâyet lâm gitse *lehû* {"*O'nun için*"} kalır. Allah'a işâret eden husûsiyeti devam eder. Eğer ikinci lâm da atılacak olursa geriye "*he*" harfi kalır. Bütün sırlar bu *he*'de gizlidir. Çünkü onun mânâsı "*Hüve/Hû*"dur. Allah'ın diğer bütün isimlerinden bir harf çıkarıldığında mânâsı bozulur, o isimde Allah'a işâret eden bir husûsiyet kalmaz, bu sebeble de ifâdeye böyle bir mânâ yüklemek mümkün olmaz. Bunun için Allah'dan başkası Allah ismiyle isimlendirilemez. (*Luma'*, 125)

* Zünnûn'a[rh] "*Allah'ı neyle tanıdın?*" diye soruldu. O da "*Allah'ı Allah'la tanıdım, O'ndan başkasını da Rasûlullâh ﷺ ile tanıdım*" cevâbını verdi. (*Luma'*, 145)

* *Allah'la kurtulur sığınan Allah'a*
Sevindirir Allah'ın takdirinin akışı onu
Olmasaydı Allah'ın avucunda şu nefsim
Nasıl boyun eğebilirdim O'nun hükmüne
Nefesler Allah için Allah'a akıp gider
Allah'tan başkasının yetmez gücü nefesime

(*Luma'*, 318)

* Sûfîler, ittifâk etmişlerdir ki: Allah Vâhid {bir}, Ahad {tek}, Ferd {ikincisi olmayan}, Samed {kimseye ihtiyacı olmayan}, Kadîm {ezeli}, Âlim {bilen}, Kadir {kudretli}, Hayy {hayat sâhibi}, Semî' {işiten}, Basîr {gören}, Azîz {güçlü}, Azîm {ulu}, Celîl {yüce}, Kebîr {büyük}, Cevâd {cömert}, Raûf {şefkatli}, Mütekebbir {bütün ihtişamın sâhibi}, Cebbâr {eğriyi düzelten}, Bâkî {ebedî}, Evvel {başlangıcı olmayan, ilk}, İlâh, Seyyid {efendi}, Mâlik, Rabb, Rahmân, Rahîm, Mürîd {isteyen},

Hâkim, Mütekellim {kelâm sâhibi}, Hâlık {yaratan}, Râzık'tır {rızık verendir}. Kendisini hangi sıfatlarla vasıflandırmışsa o sıfatlara, hangi adlarla adlandırmışsa o adlara sâhibdir.

O, sıfat ve isimleriyle kadim ve ezelîdir. Yaratıklara hiçbir yönden benzemez. Zâtı diğer zâtlara, sıfatları diğer sıfatlara benzemez. Yaratılmışların sonradan meydana geldiklerini gösteren hiçbir işâret O'nda cereyân etmez {herhangi bir etki yapmaz}. Sonradan olan şeylerden öncedir. O, her şeyden evvel var olandır. O'ndan başka ezelî varlık ve O'ndan başka ilâh yoktur.

O, cisim, madde, şekil, şahıs, cevher ve araz değildir. O'nda birleşme, ayrılma, hareket, sükûn, fazlalık ve noksanlık yoktur. Bölümlere ve parçalara sâhib, alet ve organlara mâlik değildir. Yön ve yerden münezzehtir. Âfet ve musîbetler O'na isâbet etmez. O'nu uyuklama tutmaz. Vaktin hükmüne tâbî değildir O. İşaretler O'nu görünür kılmaz. Mekân O'nu kapsayamaz. Üzerinde zamanın hükmü olmaz. Bir şeye dokunmak, bir köşeye çekilmek, bir yere hulûl etmek O'nun için söz konusu değildir. O'nu düşünceler kavrayamaz, perdeler saklayamaz, gözler idrâk edemez. (*Ta'arruf*, 13)

* Allah'ın ezeliyyeti sonradan olandan; vücûdu ademden {varlığı yokluktan} ve ezeli gayeden öncedir. Eğer "*Ne zaman?*" dersen, O'nun varlığı zamandan öncedir. Eğer "*Önce*" dersen, "*önce*" O'ndan sonradır. Eğer "*Hû {O}*"dersen bil ki, {"*hû*" kelimesini oluşturan} "*he*" ve "*vâv*" harflerini O yaratmıştır. "*Nasıl?*" dersen, bil ki O'nun Zât'ı sıfatlardan gizlidir {O keyfiyetle nitelenemez}. "*Nerede?*" dersen, O'nun vücûdu mekândan öncedir. Eğer "*O nedir?*" dersen, O'nun hüviyyeti her şeyden farklıdır.

O'ndan başkasında aynı anda iki zıt sıfat bir arada bulunmaz. O, zuhûru {açıklığı} içinde gizli, gizliliği içinde açıktır. O hem zâhir, hem bâtın, hem yakın, hem uzaktır. Bütün bu husûslarda yaratıkların O'na benzemesi mümkün değildir. Yaptığını dokunmadan yapar, anlattığını karşı karşıya gelmeden anlatır, işâret etmeden doğruyu gösterir. Hiçbir düşünce O'na yol bulamaz, hiçbir fikir O'na erişemez. Zâtı için tekyîf {niteleme}, fiili için teklîf {emir ya da yasaklama} yoktur...

...Allah'ın gerçek mânâsıyla ilim, kudret, kuvvet, izzet, hilm, hikmet, kibriyâ, ceberût, kıdem, hayat, irâde, meşîet, kelâm gibi sıfatları vardır ve O, bu sıfatlarla muttasıftır. Bu sıfatlar cisim, araz ve cevher olmadığı gibi Allah'ın zâtı da cisim, araz ve cevher değildir. O'nun gerçek anlamda işitmesi, görmesi, yüzü ve eli vardır. Ne var ki bunlar {yaratılanların} işitmesi, görmesi, yüzleri ve elleri gibi değildir. {Sûfîler}, Allah'ın görmesi, işitmesi, yüzü ve elinin O'nun sıfatı olup, organı, unsuru veya parçası olmadığında ittifâk etmişlerdir.

Yine onlar, Allah'ın sıfatlarının O'nun ne aynı, ne de gayrı olduğunda müttefiktirler. İlâhî sıfatların varlığını kabûl etmek, Allah'ın bu sıfatlara muhtaç olduğu

ve eşyâyı bunlarla idare ettiği mânâsına gelmez. Ancak, bu sıfatların zıtlarını reddetmek, bizzât bu sıfatların mevcûd olduğunu, O'nunla kaim olduğunu kabûl etmek demektir. Allah'ın ilmini kabûl etmek, sadece O'nda cehâlet {bilgisizlik} olmadığını kabûl etmek değildir. Kudretin mânâsı sadece O'ndan aczi nefyetmek mânâsına gelmez. Bu ancak O'nun ilim ve kudretini isbât etmek demektir. Eğer cehâletin nefyi ile Âlim, aczin nefyi ile Kadir olsaydı bu, O'ndaki cehâletin giderilmesiyle Âlim, yine O'ndaki âcizliğin giderilmesiyle Kadir oluşu anlamına gelirdi {Oysa Allah hakkında böyle düşünmek câiz değildir}. (*Ta'arruf*, 14)

* "*Allah'ın isimleri, ne Allah'ın aynısı, ne de gayrısıdır*" denildiği gibi, bazıları da "*Allah'ın isimleri, Allah'ın aynısıdır*" demişlerdir. (*Ta'arruf*, 17)

* Allah'ın kelâmı, Allah'ın ezeldeki zâtî sıfatıdır. Ancak O'nun kelâmı hiçbir yönden yaratılmışların sözlerine benzemez. O'nun Zât'ının künhünün ne olduğu bilinmediği gibi, kelâmının künhünün de ne olduğu, isbât cihetinden başka bir yolla bilinemez {sadece kelâmının var olduğu bilinir, o kadar}. Bazıları ise "*Allah'ın kelâmı emir, nehiy, haber, va'd, vaîd, kıssa ve meseldir. Allah Teâlâ ezelde emredici, nehy edici, haber verici, va'd veya tehdîd edici, öviicii ve kötüleyicidir*" demişlerdir. (*Ta'arruf*, 18)

* Adamın biri {Ebû Hüseyin} Nûrî'ye sormuş: "*Allah'ın var olduğunun delîli nedir?*" O da "*Allah'ın kendisidir*" demiştir. Adam "*Peki aklın durumu nedir?*" deyince de o, "*Akıl âcizdir, âciz olan bir şey de sadece kendisi gibi âciz olan bir şeye delîl olur*" cevâbını vermiştir.

İbn Atâ da "*Akıl sadece kulluk vazîfelerini yerine getirmeye yarayan bir araçtır. Rubûbiyyet sırlarına ulaşmak için değildir*" demiştir. Bir başkası ise "*Akıl yaratıklar etrafında dönüp dolaşır, Yaratan'a bakarsa erir gider*" demiştir.

Kahtâbî: "*Akıl sâlikleri, Allah'ın varlığını kabûl etme dışında kalmışlardır. Şâyet Allah lütfedip de akıl sâliklerine kendini tanıtmamış olsaydı, akıl O'nun varlığını idrâk edemezdi*" demiştir. (*Ta'arruf*, 37)

* Allah, ezelî ve ebedîdir. Kendi sıfatı olan kayyûmiyyetiyle kaimdir. Kendi sıfatı olan dâîmilik sıfatıyla dâimîdir {ebedîdir}. Öncesi olmayan evveldir. Başka bir evvelin evveli değildir. O sondur, başka bir sonradan sonra değildir. Çünkü son olmak O'nun hakîkatidir. Ahad'dır, Samed'dir. Doğurmamıştır, yani {dolayısıyla} doğmamıştır da. Bunun mânâsı şudur: O hiçbir şeyden doğmamıştır, hiçbir şey de O'ndan doğmamıştır. (*Kūt*, II, 84)

* Bil ki dilciler bu isim {Allah} hakkında değişik görüştedirler. Halîl b. Ahmed ve Arablardan bir cemaat, bunun sadece Allah'a ait bir isim olduğunu başkasının o isme ortak olamayacağını söylemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ "*Hiç ismi O'nunla berâber anılmaya değer bir başkasını tanıyor musun?*" [Meryem, 19/65] buyurmaktadır. Yani Allah'ın bütün isimleri hem kendisi ve hem de başkaları arasında müşterek-

tir. Kendisine hakîkaten, diğerlerine ise mecâzen isim olur. Ancak "*Allah*" ismi bundan müstesnâdır. Çünkü bu isim, hem Rubûbiyyet hem de diğer mânâların tümünü içerir. Dikkat edersen, ondan elifi çıkarırsan "*lillâh*" kalır. Eğer birinci lâmı atarsan geriye "*lehû*" kalır. Kalan lâmı da atarsan o zaman da geriye "*hû*" kalır.

Bu Allah lafzının iştikakı {türemesi} konusunda dilbilimciler arasında ihtilâf vardır. Nadr b. Şumeyl onun tapınma ve kulluk yapma mânâsına gelen "*teellühı*" kökünden geldiğini söyler. Kelimenin ibâdet etmek mânâsına gelen "*elihe-elihetün*" fiilinden geldiğini söylerler.

Başkaları da güvenmek, itimad etmek mânâına gelen "*elihe-illıen*" kökünden "*Filân adam sığınıp güvendim*" cümlesindeki mânâya uyduğunu kabûl ederler. Bunun mânâsı şudur: İnsanlar olaylar karşısında, ihtiyaçları anında ona sığınıp yalvarıyorlar. O da onları koruyor. Bundan dolayı ona "*ilâh*" denmiştir. Nitekim kendisine uyulana "*imam*" denir. Çünkü insanlar, zarar ve fayda husûsunda O'na muhtaçtırlar. Tıpkı sıkıntılı ve mağlub bir hâlde bulunan kimsenin muhtâç olması gibi.

Ebû Amr b. Alâ ise bunun "*elehe*"den geldiğini söyler. Çünkü Arablar bir şeyden korkup hayret ettiklerinde "*elehtü'ş-şey' {O şeye hayret ettim}*" derler. Bu şu demektir. Yani insanlar onun sıfatının künhünde, onun büyüklüğü karşısında ve keyfiyetini kavramakta hayrete düştükleri için O'na "*ilâh*" denmiştir. Nitekim yazılan şeye "*mektûb*", hesaplanan şeye ise "*hisâb*" denir.

Müberred ise "*ilâh*" kelimesinin ünsiyet ve huzûr mânâsına gelen "*elihe*" kökünden geldiğini savunur ve iddiâsın Arabların şu sözüne dayandırır "*elehtü ilâ fülân {falana ısındım, huzûr buldum}.*" Bu mânâya göre sanki insanlar onu anarak sükûn ve huzûr bulurlar. Yani ilâh kendisiyle huzûr bulunan demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak "*Kalbler ancak Allah'ı anmakla yatışır, huzûr bulur.*" [Ra'd 13/28] buyurmuştur.

Bazıları bu kelimenin aslının "*veleh*" olduğunu söylemişlerdir ki "*sevdiği şeyi kaybetmesinden dolayı aklın kaybolması, şaşkın hâle gelmesi*" demektir. Kalbler onun sevgisiyle şaşkına dönüp, anıldığında ona özlem duyduğu için bu isim verilmiştir. "*Örtülü, saklı*" mânâsına geldiği de söylenmiştir. Çünkü Arablar bir şeyi tanıdıktan sonra göremez durumda olduklarında ona "*lâhen*" derler. Nitekim gelin örtündüğünde ona "*lâheti'l-'arûs*" derler. İşte Allah da rubûbiyyetiyle, delîl ve işâretlerle zâhirdir, ancak keyfiyeti îtibâriyle düşüncelerden saklıdır.

Yine bu kelimenin "*lâhe {yüce oldu}*" mânâsına geldiği ve bununla "*yükseldi, yüceldi*" mânâsının kasd edildiği söylenmiştir. Yaratma gücüne sâhib olan "*seyyid*" mânâsına geldiği de söylenmiştir... (*Gunye*, I, 112-113)

* Şübhesiz Allah Sübhânehû ve Teâlâ, teklikte tek olması için âlemi çift olarak yarattı. Böylece Allah için Vâhid ve Ferd ismi sâbit oldu. Böylece efendi ile kul birbirinden ayrıldı. (*Tedbîrât*, 107)

* Allah Teâlâ'nın iki nûru vardır: Biri O'nunla hidâyet eder, diğeri de O'na hidâyet eder {O'na ya da O'nun yoluna götürür}. Onun kalbde iki gözü vardır. Biri basîret gözüdür ki bu ilm-i yakîndir, diğeri ise ayn-i yakîndir. Basîret gözü, Hakk ile hidâyet eden, yakin gözü ise O'na hidâyet eden nûrla bakar {Biri eşyâya O'nun hidâyetiyle bakmayı, diğeri ise eşyâyı görmeden doğrudan doğruya O'na yönelmeyi sağlar}. (*Tedbîrât*, 221)

* Gözleriniz O'nu (Allah'ı), -size çok uzak olduğu için - olduğu gibi göremedi. Bunun için siz O'nu olduğunuz gibi idrâk ettiniz. Oysa sizin idrâk ettiğiniz, kendinizden başkası değildir. Bu husûsta söylenecek söz şudur: O'nun tecellîsi, sizin kendinizi idrâk etmenizin sebebidir. Çünkü siz bu tecellîden önce yokluğun karanlığına gömülmüştünüz. Yalnız bu adem {yokluk} sizinle ilgili olup, Hakk'a nisbet edilemez. Ne zaman ki göklerin ve yerin nûru olan Allah size tecellî etti, işte o zaman bu zulmet ortadan kayboldu, siz de, kendinizi O Ezelî Olan'ın ilminde olduğu gibi fark edip, gördünüz.

İşte bu görüş, sizin hâricî vücûdunuzun tecellîsidir. Hâricî vücûdun bundan başka mânâsı yoktur. Bizim bu "*Hak, siz onun ilminde varken tecellî etti ve siz de onu gördünüz, yoksa tecellînin kendisini değil.* " sözümüzü inkâr etmeyin. Rü'yet, aklen, şer'an ve keşfen mümkündür. Çünkü rü'yet şübhesiz âhirette gerçekleşecektir. Çünkü Kur'ân, Allah Teâlâ'nın dağa tecellî ettiğine tanıklık ediyor. Kitâb ve Sünnet'te rü'yeti kabûl etmeye engel olacak hiçbir şey yoktur. (*Esfâr*, 10)

* Allah, eşyâyı ancak mutlak ademde {yoklukta} olduğu hâlde bilir. Bilesin ki, O'ndan başkası O'nun bildiği gibi bilemez. O'ndan başkası eşyâyı mevcûd ve kesin olan Hakk'ın bilgisiyle bilir. Allah'tan başkası bilgilerini sadece mevcûddan {varlıktan} elde edebilir {yani var olan şeyleri bilebilir}. Hakk ise bilgilerini hem mutlak ademden ve hem de vücuddan {yani kendi Zât'ından} alır. Bilakis iyice araştırdığında Hakk'ın, bilgilerini sadece kendi Zât'ından aldığını görürsün. Zira Zât ölü durumların {yani varlığa çıkmamış yaratıkların} sûretlerini ihtiva eder. İşte bu Hakk'ın vücûdunun {varlığının} ta kendisidir.

Bunu anladıktan sonra dilersen "*Allah kendi bilgilerini yokluktan almıştır*" ya da istersen "*Bu bilgileri vücuddan, yani Zât'ından almıştır*" diyebilirsin. Şübhesiz O'nun Zâtı, ilmin Zât'a taallukundan öncedir. Zât bütün yönlerden basit {parçalardan oluşmayan} ve tek bir şeydir. Onun tüm nisbet ve izâfetleri Zât içinde herhangi bir yönüyle ayırd edilmeden yok olmaya mahkûmdur. Zât'ın mutlak bir târîfi vardır. Zira Zât ilim ve ayn mertebesinde zuhûru gerektirir. Onun kendine nisbeti birini diğerine tercîh etmeksizin eşit seviyededir. Zât zuhûra yöneldiğinde tüm yönlerden bizzât kendi aynı olan bilgisi yine Zât'a taalluk eder. Zât'ı tamamen kuşatır. (*Esfâr*, 27)

* Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, bu {Allah} ismini, ilâhî mânâların sûretlerinin kemâline heyûlâ kıldığı için {felsefede heyûlâ nasıl maddenin temeli sayılıyorsa,

Allah ismi de bütün isimlerin temeli olduğu için], Cenâb-ı Hakk'ın zâtından zâtına olan tecelliyâtının tamamı, bu ismin muhtevâsına girer. Bundan daha ötesi "*zât'ın zât'ta gizlenmesi*" diye adlandırılan zulmet-i mahzâdır {sırf zulmet, mutlak ve tam karanlıktır}. Bu isim, işte o zulmetin nûrudur {o karanlığı aydınlatır}. Bu isimde Hakk kendini görür ve bu isimle halk, Hakk'ın mârifetine ulaşır. "*Allah*" ismi kelâm ilminin ıstılâhında ulûhiyyete lâyık olan zâtın özel ismidir.

Âlimler bu isim hakkında farklı görüşlere sâhibdir. Bazıları câmid {türememiş} bir isim olduğunu söylemişlerdir, biz de bu görüşteyiz. Çünkü Hakk, henüz müştakı {türeyeni} ve müştakk-ı minhi {kendisinden türetileni} yaratmadan önce kendisini o isimle isimlendirmiştir. Bazıları, "*taaşşuk etti*" mânâsına "*elihe-ye'lehü*"den türediğini söylemişlerdir. {Bu da} kâinâtın ilâhî irâde altında akıp gitmesi ve ilâhî azamet ve izzet karşısında boyun eğmesi husûsiyetleriyle Hakk'a ubûdiyyete âşık olması {kâinâttaki her şeyin O'na boyun eğerek kulluk etmeyi çok arzulaması} sebebiyledir. O hâlde O'nunla kâinât, O'nun hüviyeti bakımından O'dur {kâinât Hakk'dan ayrılmaz, ayrı düşünülemez, bu bakımdan O'ndan ayrı değildir}. Kâinât bu taaşşuka boyun eğmekten kendini alamaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a kulluğa taaşşuk {aşırı arzu}, vücûdunun {varlığının} mâhiyetini teşkîl etmiştir. Tıpkı demirin mıknatısa zâtî taaşşuku {demirin özünde yer alan mıknatısa yapışma husûsiyeti} gibi.

Kâinâtın O'na ubûdiyyet konusundaki bu taaşşuku, onun {insanlarca} anlaşılamayan tesbîhidir. Kâinâtın ikinci bir tesbîhi daha vardır, ki o da Hakk'ın kâinâta zuhûrunu kabûl etmesidir. Kâinâtın üçüncü bir tesbîhi daha vardır. Bu da halk ismiyle Hakk'da zuhûr etmesidir. Esasen kâinâtın Allah'a tesbîhleri çoktur. İlâhî isimlerden her isme göre kâinâtın husûsî tesbîhleri vardır. İşte bu Cenâb-ı Hakk'ı bir an içinde, tek bir dille sayısız tesbîhatla tesbîh etmesidir. Vücûdun {varlığın} her bir ferdi Cenâb-ı Hakk'la beraber tesbîh hâlindedir.

"*Allah*" isminin müştak olduğunu söyleyenler, bunu "*ilâh-me'lûh*" kelimelerinden çıkardılar. Câmi'd {türememiş} olsaydı, çekimlenemeyeceğini söylediler ve şunu eklediler: "*Bu ismin aslı, mâbûda verilen 'ilâh' kelimesidir. Üzerine 'lâm-ı tarîf' eklenince 'el-ilâh' olmuştur. Çokça kullanılmasından ötürü ortadaki elif hazf olununca {kaldırılınca} 'Allah' şeklini almıştır.*" Bu isim konusunda Arab dili âlimlerinin pek çok sözü vardır. Biz teberrük için bu kadarla yetiniyoruz. (*İnsan*, I, 17)

* Cenâb-ı Hakk varlıkları yaratmadan evvel kendi zâtında olup, mevcûdâtın {varlıkların} tamamı da, Hakk'ta fânîydi. Ve Cenab-ı Hakk'ın, vücûdla alâkalı hiçbir zuhûru yoktu. İşte "*kenz-i mahfî {gizli hazîne}*" dedikleri budur. Peygamberimiz ﷺ bu kenz-i mahfîden "*amâ*" diye bahsetmiş, "*Amânın ne üzerinde ne de altında hava vardır*" buyurmuştur. Çünkü "*hakîkatü'l-hakayık {hakîkatler hakîkati}*" kendi varlığında {her şeyden mücerred ve münezzeh olup,} yükseklik ya da alçaklık gibi nisbetlerden hiçbiriyle vasıflanacak husûsiyette değildir. O "*yâkūte-i beyzâ {beyaz yakut}*" denilen şeydir. Yâkūte-i beyzâ, Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkatı yaratmazdan

evvelki durumunu ifâde eden kavram olup, sûfîler buna hadîsten delîl getirirler. (*İnsân*, II, 58)

* Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'nin[ks] ibâreleri de îcâba nâzırdır {Allah'tan başka vâcib varlıklar kabûl etme ya da O'nun, âlemin kendisinden feyiz yoluyla sâdır olmasına mecbûr olduğu görüşüne meyl etmektedir}. Kudret mânâsında felsefecilerle muvâfık düşmektedir. Şu bakımdan {böyledir}: O, Kadir-i Mutlak için, bir şeyi terk etmenin mümkün olmasını doğru bulmaz. Aksine O'nun fiilî yönünün lüzûmuna inanır. Acâibdir ki Şeyh Hazretleri keşfî nazarda makbûl şahsiyetler arasında görülmektedir, ancak kendisinin hakîkat ehlinin görüşlerine aykırı olan pek çok ilmi de mevcûddur. Kendisinden pek çok hatalı ve isâbetsiz görüş zuhûr etmiştir. Fakat belki de *keşfî hata*sında mâzûrdur. İctihâddaki hatada olduğu gibi, keşfî hatadan dolayı kendisinden kınanma kalkmıştır. (*Mektûbât*, I, 265)

* *Rabb* ismi *Rahîm* isminden, *Rahîm* ismi *Rahmân* isminden, *Rahmân* ismi *Allah* isminden, Allah ismi ise *Zât*'tan izinlidir {yetki alır}. (*Nefehât*, 62)

'amâ (عمى) * Melekler, *amâ*dan yaratılmış olan akıllardır. Bu mertebeden ilk yaratılan ilâhî kalemdir. Allah kalemi seçmiş, onu takdim etmiş ve bütün âlemi yaratmak için kurulan dîvânda onu vazîfelendirmiş, maslahatlarına bakma işini ona vermiş ve bunu Allah'a yaklaşmak için teklif ettiği bir ibâdet kılmıştır... (*Fütûhât*, II, 416)

* *Amâ*, bize göre ahadiyyet hazretidir {mertebesidir}. Çünkü bunu O'ndan başka hiç kimse bilemez. O ise Celâl perdesi içindedir. Denilmiştir ki, "*O {amâ} isim ve sıfatların kaynağı olan vâhidiyyet hazretidir. Çünkü amâ ince bir buluttur. Bulut ise gökle yer arasında bir perdedir. Bu mertebe, ahadiyyet semâsı ile halkî kesret arzı {yeryüzünün yaratılmış çokluğu} arasında bir perdedir.*" Hadîs-i nebevî bunu desteklemez. Çünkü Hz. Peygamber'e ﷺ "*Halkı yaratmadan önce Rabb'imiz neredeydi?*" diye sorulunca, "*Amâdaydı*" şeklinde cevâb vermiştir [İbn Kuteybe, 262].

Bu mertebe ilk taayyün ile taayyün eder. Çünkü orası kesret mahallidir, hakîkatlerin zuhûr ve isimlere ait nisbetlerin mahallidir. Taayyün eden şeylerin hepsi mahlûktur. İlk olarak İlk Akıl zuhûr etmiştir. Hz. Peygamber ﷺ "*Allah'ın yarattığı ilk şey kalemdir*" buyurmuştur. Öyleyse ilk yaratılan şey yaratılmadan önce ve hatta sonra bile amâda hiçbir şey yoktu. Bunun delîli, bu görüşü kabûl eden kişinin bu mertebeyi "*imkân mertebesi*", "*vücûb ve imkân hükümlerini birleştirme mertebesi*" ve "*insânî hakîkat*" olarak adlandırmış olmasıdır. Bunların hepsinin yaratılmış olduğu bilinmektedir. Bu mertebede Hakk'ın halk sıfatlarıyla tecellî ettiği kabûl edilir. Bunların hepsi, onun halk yaratılmadan önce bulunmamasını gerektirir. Aksi takdîrde soruyu soranın cismanî âlemi yaratmakla kasd ettiği ne olabilir! Böylece amâ, "*berzah-ı câmî {toplayıcı berzah}*" olarak isimlendirilen ilâhî mertebe olur. Rabb'in mekânının sorulması da bu görüşü kuvvetlendirir. Şübhesiz ilâhî mertebe rubûbiyyetin kaynağıdır. (Kâşânî, 131; *Câmi'*, 90)

* Hayâl-i mutlaktan kasd edilen *amâ*dır. Bu mertebe, mutlak latif olan {hissedilebilir olmayan} Vâcib-i Sübhânehû'yu kesif {hissedilebilir} hâle getirir. Çünkü o, orada mümkün sûretinde zuhûr eder. Mutlak kesif olanı da, yani mâdûm ve mümkün olanı da latif kılar. Çünkü o, burada Vâcib sûretinde zuhûr etmez. O vücûddan {varlıktan} başka bir şey değildir. Hayâl-i mutlak, mutlak latif ile mutlak kesif arasındaki berzahtır. Amâ olan munfasıl {ayrılmış} hayâlin aslı Rahmân'ın nefesidir. Çünkü nefes kesifleştiğinde amâ zuhûr eder. İşte bu, nefesin bizzât kendisidir. Nefes, ilk şuura eklenen bir şey değildir.

Hakk, Zât'ıyla ilmine taalluk etmeden önce tüm ilâhî ve kevnî {oluşa dâir} hakîkatler, ilminde ve aynında mertebeleri ayırd edilmeksizin O'nun Zât'ında gizlenmişti. Ancak onlar orada ayırd edilmeye elverişli bir hâldeydi. Bu elverişlilik, sıkıntı ve darlıkta taayyünün yokluğundan dolayı var olmuş ve Zâtî vahdette aynların helâk ve yok olmasına hasredilmişti. Zât'ın aynı olan zâtî ilim, Zât'a dâir tüm yönlere taalluk edince, kendi içinde gizli hakîkat mertebeleri ayrıldı ve vahdette gizli ve saklı olması sebebiyle onda bulunan sıkıntı ve darlık ortadan kalktı. Zât'a dâir bu ilim, her şeyi genişleten vücûdun aynı olan rahmet hükmünden başka bir şey değildir. Bu ilim, "*ikmal etmek için Yemen tarafından gelen Rahmân'ın nefesi*" olarak tâbîr edilmiştir. Bu, saf vücûddan {varlıktan} ibârettir. (*Esfâr*, 130)

* İlahî ve kevnî hakîkatler, Zâtî ilim alanında birbirinden ayrılınca ve bunların hepsi ilmin hakîkati olunca, bu seçkin ilim, aynlara ve hariçte eşyânın vücûdunun aynı olan, "*âyân-ı sâbite*" olarak isimlendirilen Zâtî ilim alanında ayrılmış mertebelere taalluk eder. Bu ilim, kendisinde Allah'tan başka her şeyin sûretinin dolup taştığı *amâ*dır. Bu bir mânâda kendine ait bir heyûlâ gibidir. İlk ilim Rahmân'ın nefesidir. Çünkü o, gizli sıkıntılardan dolayı bulmuş olduğu gizli hakîkatlerin ta kendisidir. O, Hakk'ın latif Zât'ından ayrılarak kesif hâle gelince, âlemin içinde bulduğu amâdan ibâret olmuştur. (*Esfâr*, 131)

* *Amâ*, hakîkatlerin öz hakîkatinden ibârettir. Bu hakîkat, Hakkıyyet {Hakk olmayla ya da Hakk'a ait sıfatlarla} ve halkıyyetle {halk olmayla ya da halka ait sıfatlarla} vasıflanamaz. Çünkü o sırf Zât'tan ibârettir, hiçbir mertebeye izâfe edilemez. Hakkıyyet ve halkiyyete de nisbet edilemez. Onda bir izâfet durumu olmayınca kendisine bir vasıf veya isim de verilmesi gerekmez...

Amâ, ahadiyyet isimin karşılığıdır. Ahadiyyette isimlerin ve sıfatların eriyip gittiği gibi, amâda da aynı şekilde olur. Orada hiçbir şeyin zuhûru yoktur. Aynı şekilde amâda hiçbir şey için bir tecellî ve zuhûr düşünülemez.

Ancak amâ ile ahadiyyet arasındaki fark şudur: Ahadiyyet, Zât'ta Zât için, Zât Teâlâ'nın gerektirdiğine göre hükmeder. Bu Zâtî Ahadî zuhûrdur. Amâ ise Zât'ın, mutlak ve genel olarak gerektirdiği şekilde ortaya koyduğu hükmüdür. Böyle olunca ondan yükseklik ve alçaklık şeklinde bir mânâ çıkarılamaz. Netîce olarak

amâ, zâtî amâî butûndur {görünmezliğe bürünen Zât'ın gizlilikleridir}. Böylelikle Ahadiyyet'e mukabil olur. Zât'ın Ahadiyyet konusundaki sırflığı tecellî, amâ konusundaki sırflığı ise istitâr hükmüyledir.

Yüce Allah kendi Zât'ındaki tecellînin istitârından {tecellî etmeksizin kendi kendisine gizli kalmaktan} ya da istitâr hâlindeyken kendisine tecellî etmekten {kendisine gizliyken sonradan kendi kendisine tecellî etmekten} münezzehdir. Bu durum, Zât'ının, tecellî ve istitâr, butûn {bâtınlık, gizlilik} ve zuhûr, şuûn {iş, fiil ya da durum} ve nisbetler, îtibâr ve izâfetler, isimler ve sıfatlar gibi konulardaki iktizâsına göre olur, herhangi bir değişme ya da farklılaşma göstermez. (*İnsân*, I, 30)

* Allah halkı yaratmadan önce yalnızca kendisi vardı. Mevcûdât onda yok olup gitmiştir. Onun herhangi bir vücûdda {varlıkta} zuhûru yoktur. İşte bu *kenz-i mahfî*dir. Hz. Peygamber bunu üstünde ve altında hava olan "*amâ*" diye ifâde etmiştir. Çünkü hakîkatler hakîkatinin yönleri arasında, daha yüksek ve daha alçak ya da başka herhangi bir şey gibi, herhangi bir nisbete mahsûs hiçbir yönü yoktur. İşte bu ednâdır, yâkūte-i beyzâdır {beyaz yakuttur}. (*İnsân*, II, 58)

{Ayrıca bk. **hayâl-i mutlak**}

'amed-i ma'nevî (عمد معنوي) * *Amed-i mânevî* {mânevî direk} "*Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükseltti*" [Ra'd, 13/2] âyetinde işâret edildiği gibi gökleri tutan şeydir. Burada görülmeyen direklere bir işâret vardır. Bu, âlemin rûhu, kalbi ve nefsidir. Bu da Allah'dan başka hiç kimsenin bilemeyeceği insan-ı kâmilin hakîkatidir. (Kâşânî, 133; *Câmi'*, 90)

'amel/a'mâl (عمل / أعمال) {a'mâl fi'd-derecât; a'mâl-i bâtın; a'mâl-i birr; a'mâl-i kulûb; a'mâl-i zâhir; ehl-i tevbe; halk-ı hasen; menâzil-i a'mâl; mütehâbbûn; müznibûn; sâ'imûn; zehâb-ı dîniküm}

* *Âmâl* {ameller} derece derecedir: Mevlâ'n olan Allah'a sevinç içinde kulluk etmen, sonra O'na tâzîmde bulunman, sonra şükür etmen, Allah'tan korkarak kulluk etmen gelir. Diğer ameller ise sabırla olur. (*Âdâb*ı, 71)

* Sâlih amellerin tamamı gizli ve açık olmak üzere iki şekilde olur. Gizli olarak yaptığı amellerde niyetini doğrultamayan kimse, açıktan yaptığı amellerde niyetini doğrultması uzak bir ihtimâldir. Açıktan işlediği amellerde niyetini doğrultabilen kimse, gizli yaptığı amellerde niyetini daha kolay düzeltir. Amel az veya çok olsun durum aynıdır. Az amelde niyetini doğrultamayan kimsenin, çok amelde niyetini doğrultması uzak bir ihtimâldir. (*Âdâb*ı, 121)

* Şu dört (büyük günâh) kalbî amellerle ilgilidir: Allah'a şirk koşmak, Allah'ın emirlerine isyânda ısrâr etmek, Allah'ın rahmetinden ümîd kesmek, Allah'ın mekrinden {kendini cezâlandıracağından} emin olmak. (*Kūt*, II, 148)

* *Amel*, gerekli olmayan şeyleri gidererek nefs mücâhedesine bağlıdır. Şehvetlere uymaya nisbet edildiğinde, mücâhedenin fazîleti ortaya çıkar. Gerekli olan şeyi elde etmeye nisbet edildiğinde amelin mertebesi, kendisine şart koşulan şeyin şartı; hizmet edilenin hizmetkârı ve kişinin kendisi için istenen şeye nisbetle başkası için istenen şey mertebesindedir {amel şart koşulan şeye ulaşmak için bir şart, amaca ulaşmak için de vazgeçilemeyecek bir araçtır}. (*Mîzân*, 32)

* *Amel*in amacının kötü sıfatları yok etmek ve nefsi kötü ahlâktan temizlemek olduğu üzerinde ittifâk vardır. Ancak bu konuda ilim ve nazar ehliyle sûfî yollarında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Sûfîler ilimleri tahsîl ve tedrîs etmeye, işlerin hakîkatlerini araştırma konusunda müelliflerin yazdığı eserleri elde etmeye teşvîk etmemişlerdir. Bilakis şunu söylemişlerdir:

"Yol, kötü sıfatları yok etmek için mücâhedeye öncelik vermek, alâkaları tamamen koparmak ve bütün varlığıyla Allah Teâlâ'ya yönelmektir. Bu hasıl olduğunda kişi rahmetle feyzlenir, kendisine melekûtun sırrı açılır, hakîkatler zâhir olur. Onun için sadece tasfiyeye {saflaşmaya} istekli, sadık bir irâdeyle niyet sâhibi olma, tam bir susuzluk hâlinde ve kendisine rahmet cinsinden açılacak şeyleri bekleyip gözetme hâlinden başka bir şey kendisine gerekli değildir. Çünkü evliyâ ve enbiyâya işler kefolunmuş, onlar da mümkün olan kemâlâta ulaşmakla rûhen saadete ermişlerdir. Onlar öğrenmeyle değil, dünyâ konusunda zühd, tüm alâkalardan yüz çevirme ve bütün varlığıyla Allah Teâlâ'ya yönelme yoluyla bunu elde etmişlerdir." (*Mîzân*, 34)

* Dîninizin elden gitmesi {*zehâb-ı dînikum*} dört şeyle olur: Birincisi, bildiklerinizle amel etmemeniz; ikincisi, hakkında bilmediğiniz şeylerle amel etmeniz; üçüncüsü, bilmediğiniz şeyleri öğrenmemeniz ve câhil kalmanız; dördüncüsü ise, insanların bilmedikleri şeyleri öğrenmelerine mânî olmanızdır. (*Fetih*, 24)

* Seyr {tasavvuf yolunda yürümek} kalbin seyridir. Kurb {yakınlık}, sırlara yakınlıktır. *Amel*, bedenle şerîatın sınırlarına riâyet etmek ve Allah için O'nun kullarına tevâzuda bulunmak sûretiyle mânâların amelidir. Kendi nefsine değer verenin değeri yoktur. Amellerini halka gösterenin ameli yoktur. Ameller kalabalıkların olduğu yerlerde değil, kimsenin olmadığı yerlerde yapılır. Tabiî farzlar bundan müstesnâdır. Bunların mutlaka açık yapılması gerekir. (*Fetih*, 29)

* *Menâzil-i âmâl* {amellerin mertebeleri}: Ashâb-ı sündüs *huluk-ı hasen* {güzel ahlâk} sâhibi, ashab-ı reyhân oruç tutanlar, ashab-ı sürûr Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği kimselerdir. Ashab-ı bekâyâ {ağlayanlar} ise günâhkârlardır. Ashâb-ı dıhka {gülenlere} gelince, bunlar da tevbe ehlidir. (*Meşârık*, 77)

* Zâhirî {bedenle yapılan} amellere nefs ve şeytan karışabilir. Batınî {kalbî} amellere ise kesinlikle karışmaz. Çünkü bâtinî ameller zâhirî amellere bağlı olmadığı gibi zâhirî ameller de bâtinî amellere bağlı değildir. Zâhirî ameller yüce dağlara benzer. Çünkü zâhirî amellerde insânî güzellikler mevcûddur. Nefs ve şeytan bunlara karışır. İzâfetten {birine ait olmaktan, aidiyetten} uzak olmaz. Batınî amellerdeyse, izâfet, fenâ ve sıfatsızlık yoktur. (*Buğye*, 6)

* *Amel* bedenin, niyet ise kalbin Allah uğrundaki gayretidir. (*Buğye*, 22)

* Bu yolun {tasavvuf yolunun inceliklerini bilen} öncülerine göre ameller üç kısımdır: Şerîat ameli, tarîkat ameli, hakîkat ameli veya {sen bunlara} İslâm ameli, îmân ameli, ihsân ameli de diyebilirsin. İbâdet ameli, ubûdiyyet ameli, ubûdet ameli de diyebilirsin. Bidâyet ehlinin ameli, vasat ehlinin ameli, nihâyet ehlinin ameli de diyebilirsin. Şerîat Allah'a kulluk etmen, tarîkat O'nu kasd etmen {ibâdeti Allah için yapman}, hakîkat ise O'nu müşâhede etmendir. (*Rihle*, 28)

* *Amel* bedenin, kalbin ve fikrin hareketidir. Amel, şerîate muvâfık olursa "*tâat*", muhâlif olursa "*mâsıyyet*" olarak isimlendirilir. Bundan dolayı şerîatın zâhirleri, tarîkatın bâtınları, hakîkatin ise sırları ıslah için gerekli olduğu konusunda icmâ edilmiştir. (*Rihle*, 132)

'amîd (عميد) * *Amîd* yani muhibb {seven}, Allah'a duyduğu sevgide sadık olan demektir. Dilcilere göre amîd, "*aşkın titrettiği kalb*" demektir. (*Bıstân*, 30)

{Ayrıca bk. **muhibb**}

ân (آن) * *Ân* her ne kadar zaman ise de, aslında geçmişle geleceğin sınırıdır. Tıpkı dâirenin çevresinde başlangıç ve bitişini belirlemek için varsayılan nokta gibi. İşte ezel ve ebed iki tarafı {başlangıcı ve bitişi} olmayan zamandır. Evveli ve sonu yoktur, devamlıdır. O, şimdiki zamandır. Bu şimdi süreklidir. Âlem bu şimdiki zamanın hükmünde devam eder. Allah'ın ﷻ âlemdeki hükmü de zamanın hükmü içerisinde devam eder. Velhasıl geçmiş de, gelecek de hep şimdiki zaman hükmündedir. (*Fütûhât*, III, 529)

ân-ı dâim (آن دائم) * *Ân-ı dâim* {sürekli an} Ezel ile ebedi içine alan İlâhî Hazret mertebesinin genişlemesidir. {Ezel ve ebedin} her ikisi de ezeldekilerin ebeddeki zaman parçalarına doğru zuhûru için şu anki vakit içindedir. Ezel ve ebedin bütün parçalarını içine almasıyla ezel, ebed ve içinde bulunulan an birleşir. Bunun için ona "*zamanın bâtını*" veya "*zamanın aslı*" denir. Çünkü zamanın parçası olan ânı'lar, onun {zamanın} üzerindeki nakışlar ve hüküm ve sûretlerinin zuhûr ettiği değişikliklerdir. O aslında her zaman kendi hâli içinde vardır, sâbittir, ve değişmezdir. {Bu} hazrete indiyet nisbet edilebilir. Nitekim Peygamber Efendimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Rabb'in indinde {katında} sabalı ve akşam yoktur.*" [k. y.] (Kâşânî, 32; *Câmi'*, 28, 76)

'ankā' (عنقاء) * *Anka*, Allah'ın âlemin cesedlerini kendisinde kendisiyle açtığı havadır. (*Istılâh*, 537)

* *Anka, heyûlâ*dan kinâyedir. Çünkü o da anka gibi görülmez, ancak sûretle birlikte bulunur. O düşünülebilir bir varlıktır. Bütün cisimler arasında müşterek olan mutlak heyûlâ, "*unsur-i âzam {en büyük unsur}*" olarak isimlendirilir. (Kâşânî, 133; *Câmi'*, 90)

'ankā'-yı muğrib (عنقاء مغرب) * *Anka-yı muğrib* mefhûmu {kavramı}, ıstılâhta {terim olarak} *"akıl ve fikirlere garîblik veren şey"* demektir. Büyüklüğünden dolayı benzeri mevcûd olmayan husûsî bir hey'et üzerine nakşedilerek var olmuştur. Bu isim kendi başına bu hüküm üzerinde değildir. Sanki o, yok olmasın diye vücûddaki {varlıktaki} mertebesini korumak için, düşünülebilir mânânın üzerine, bu mânâya göre ancak bütün olarak konulmuş gibidir. Böylece sen O'nun Zât'ındaki vücûdu bu hükümle olan şey sanırsın. Bu onun ismini tanımanın bir yoludur. Fikir onun mânâsını kavramaya bu yolla ulaşır.

Sen sözün çoğunu bırak, tomurcuklar arasındaki gülü dermeye çalış. Anka-yı muğrib gerçekte, halkta {yaratılış âleminde}, Allah Teâlâ'nın isminin zıddıdır. Anka-yı muğrib ismi kendi zâtında sırf âdemdir {saf yokluktur}. Tıpkı Allah isminin sırf vücûd {saf varlık} olduğu gibi. Bu durumda anka, müsemmâya {isimlendirilen şeye} varmanın ancak isimle mümkün olabilmesi îtibâriyle Allah ismine karşılık gelir. Bu durumda o, yani anka-yı muğrib bu îtibarla mevcûddur. *Hakk* Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri'nin tanınabilmesi için de isim ve sıfatlardan başka bir yol yoktur. Her isim ve sıfat, bu {Allah} ismi altındadır. İsim ve sıfatları vâsıta olmadan O'na ulaşmak mümkün değildir. Bundan da anlaşılacağı gibi, Allah'a ulaşmak için bu ismin {Allah isminin} yolundan başka hiçbir yol yoktur. (*İnsân*, I, 16)

'âr-ı azîm/ınakt-ı kebîr (عار عظيم / مقت كبير) * *Âr-ı azîm* {büyük ayıp} ve *makt-ı kebîr* {ağır vebâl}, ya yapmadığı bir şeyi söylemekle ya da olmayan bir şeyi vaad etmekle ahde aykırı davranmaktır. Allah şöyle buyurur: *"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir vebâldir"* **[Saff, 61/3]** *"İnsanlara iyiliği emrediyor, Kitâb'ı okuduğunuz hâlde kendinizi unutuyorsunuz. Hiç düşünmüyor musunuz!."* [Bakara, 2/44] *"Hiç düşünmüyor musunuz!"* sözüyle onların bilgisizliklerinin ortaya konmasında, büyük bir ayıp {ya da ayıplama} vardır. (Kâşânî, 107; *Câmi'*, 89)

a'râf (أعراف) * *Arâf* matlâ, yani Hakk'ı her şeyde, o şeyi O'nun mazharı {zuhûr yeri, zuhûr ettiği yer} olarak bütün sıfatlarıyla tecellî eder bir hâlde müşâhede etme makamıdır. Bu makam, her tarafı seyretme makamıdır. Allah Teâlâ: *"Arâf üzerinde herkesi simâlarından tanıyan adamlar vardır."* [Arâf, 7/46] buyurmuştur. Hz. Peygamber ise *"Her âyetin zâhiri, bâtını, haddi ve matla'ı vardır"* buyurmuştur [Heysemî, VII, 152]. (Kâşânî, 30; *Câmi'*, 76)

'araz/a'râz (عرض / أعراض) {bk. **cevher/cevâhir-'araz/a'râz**}

'ârif/'ârifûn (عارف / عارفون) {**'alâmet-i ârif**; **'ârif-i billah**; **ma'sûm**}

* Âbid, O'na {Hakk'a} hâl ile, *ârif* ise hâl içinde ibâdet eder. (*Şatahât*, 79, 177)

* *Ârifin* en aşağı {en basit} sıfatı üzerinde Hakk'ın sıfatlarının ve rububiyyet cinsinin cereyân etmesidir. (*Şatahât*, 112)

* *Ârif* sürekli bilir, Ârif mârifetlerde boğulup gidene kadar mârifetler de bilinir. Böylece ârif, {hakikî} Ârif {olan Hakk} hakkında konuşur ve ârifte mârifet kalmaz. (*Şatahât*, 113)

* *Ârif*, hiçbir şeyle sevinmez ve hiçbir şeyden korkmaz... (*Şatahât*, 122, 130) Ârif Rabb'ini, âlim ise nefsini düşünür. (*Şatahât*, 130)

* Ebû Yezid'e {Bistâmî'ye} "*Ârifin alâmeti nedir?*" diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: "*{O'nun} zikrinden bıkmamak, hakkından usanmamak ve O'ndan başkasıyla ünsiyet kurmamak...*" (*Şatahât*, 164, 177)

* Bir başka sefer şöyle demiştir: "*Allah kullarına emir ve yasaklar vermiştir. Onlar da bunlara itâat etmiştir. Onları elbiselerinden soymuş, onlar da O'ndan gelen elbiseyle yetinmişlerdir. Ben Allah'tan sadece Allah'ı isterim.*" (*Şatahât*, 164)

* Ebû Yezid'e *ârifin* derecesi sorulduğunda şöyle demiştir: "*Orada hiçbir bir derece yoktur. Bilakis ârifin elde ettiği en yüksek fayda mârifetinin varlığıdır.*" (*Şatahât*, 177)

* *Ârifin* düşüncesi kendisine ümîd verir. Zâhidin düşüncesi ise onu yiyip bitirir. (*Şatahât*, 179)

* *Ârif*, kendi hâllerine şiddetle esen rüzgârın yetişemediği ve aniden düşen bir yıldırımın ulaşamadığı kişidir. Hiç kimse onu târîf edemez. Her vakitte Allah'ın iyilik, lütuf, kerâmet, azamet ve rahmeti onun sırrı {gönlü} etrafında dönüp dolaşır. Göz aşıp kapayıncaya kadar geçen en küçük bir an bile, Allah'ın üzerindeki lütfunu kesintiye uğratmaz. O Allah için âriftir. Nefsi Allah katındadır. O, nefsinin kötü ahlâk ve kusurlarını inkâr etmekle ârif değildir. Onun söz ve fiillerinde bir hikmet vardır. Bunların hepsi kendisine ancak O'nun {Hakk'ın} fazîlet ve lütuf denizinden verilmiştir. (*Beyân*, 86)

* Ebû Türâb Nahşebî'ye[rh] *ârifin* sıfatı sorulunca şöyle demiştir: "*O öyle bir kişidir ki, hiçbir şey onu bulandırmaz, her şey onunla saflaşır.*" (*Luma'*, 56)

* Şiblî'ye [Hasan b. Ali b. Yezdânyâr'a (*Ta'arruf*)] "*Ârif ne zaman Hakk'ın mazharı olur?*" diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: "*Şahid {mârifetin ilk tecellîleri} ortaya çıkınca, şevâhid {halka ait görüntüler} fânî olur, hisler gider, idrâk kaybolur...*" (*Luma'*, 57; *Ta'arruf*, 104) "*Bu durumun başlangıcı ve sonu nasıldır?*" diye sorulunca da şöyle demiştir: "*Başlangıcı O'nun mârifeti, sonu tevhîdidir.*" Yine şöyle demiştir: "*Şunlar mârifetin alâmetleri arasındadır: Kişinin kendini {ilâhî} izzetin kabzasında {avucunda} görmesi ve üzerinde {ilâhî} kudretin tasarruflarının gerçekleşmesi. Mârifetin alâmeti mehabbettir. Zira O'nu tanıyan {mutlaka} O'nu sever.*" (*Luma'*, 57)

* Zünnûn[rh] şöyle demiştir: "*Ârifin alâmeti üçtür: Mârifetinin nûru, verâının nûrunu söndürmez; zâhirî hükümlere aykırı bir ilm-i bâtına bağlanmaz ve Allah'ın kendisine*

verdiği nîmet ve kerâmetler onu Allah'ın haram kıldığı şeylerin perdelerini parçalamaya sevketmez." (*Lumaʻ*, 61; *ʻAvârif*, 317)

* Mü'min Allah'ın nûruyla bakar; *ârif* Allah'la bakar. Mü'minin bir kalbi vardır; ârifin kalbi yoktur. Mü'minin kalbi zikirle mutmain olur; ârifin kalbi Allah'tan başkasıyla mutmain olmaz. (*Lumaʻ*, 63)

* *Ârifler* üç sınıftır: Onların bir sınıfı nefsi olmayan kimselerdir. İkinci sınıfı vecdin kendilerini Hakk'ın bütünüyle hükmettiği bir hâle teşvîk ettiği insanlardır. Üçüncü sınıf, âdet ve alışkanlıkları yok olan kimselerdir. Hakk'ın inâyetiyle onların nazarında konuşmak, susmak ve bunların dışındaki şeyler eşittir. Sussalar Allah için susarlar, konuşsalar Allah'tan konuşurlar. (*Lumaʻ*, 420)

* Zünnûn'a "*Ârifin yükseldiği ilk derece hangisidir?*" diye sorulunca şöyle demiştir: "*Önce tahayyür {hayret}, sonra iftikar {Allah'a muhtaç olma}, sonra ittisal, sonra {yine} tahayyür.*" İlk hayret, kulun fiillerinin Allah ile gerçekleşmesi ve Allah'ın kulu nezdindeki nîmetleri ile ilgilidir. Bu durumda kul kendi şükrünü O'nun nîmetine denk kabûl etmez. Hâlbuki bu nîmetlere şükürle karşılık vermesi gerektiğini bilir. Kul Rabb'ine şükrederse, bu da {O'ndan gelen} bir nîmettir ve {bu durumda} şükre de şükretmek gerekir. Kul, değersiz ve küçük gördüğü fiillerini nîmetin karşılığı olmaya lâyık görmez. Fakat şükrü de terkedilmesi câiz olmayan bir vazîfe olarak görür. (*Taʻarruf*, 105)

* Fâris şöyle der: "*Ârifin ilmi hâlidir; hareketleri galebedir, (yani bilgisiyle ameli arasında kopukluk yoktur, hareketleri de iradî değil, mecburîdir).*" Cüneyd'e[ks] *ârif*in kim olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Suyun rengi kabının rengidir.*" Bununla şunu kasd etmiştir: Ârif, her hâlinde olması gerektiği en iyi hâl {ve hareket} içinde olur. Bu sebeble hâli {sürekli} değişir. Bu yüzden "*O, ibnu'l-vakt'tır {vaktinin oğludur, vaktinin gerektirdiği işi yapar}*" denilmiştir.

Zünnûn'a "*Ârif kimdir?*" diye sorulunca "*Burada idi, şimdi gitti*" demiştir. Yani ârifi iki vakitte bir hâl içinde göremezsin. Çünkü onu sevk ve idare eden başkasıdır. (*Taʻarruf*, 106)

* *Ârif* bütün gayretini Allah için harcayan, sâhib olduğu mârifet kendisinde Allah'ın bir lütfu olarak gerçekleşen, her şeyi terkederek Allah'a dönmesi isâbetli olan kişidir. (*Taʻarruf*, 106)

* *Ârifler*in dünyâ hayatlarında, başkalarından farklı olarak kendilerine mahsûs makam ve dereceleri vardır. Sanki onlar bedenlerindeki örtüler içinde gibidirler. O örtüleri Âlim-i Kuds {olan Allah} için soyup çıkardılar. Onların bu örtüler içinde gizli hâlleri vardır. Yine kabûl etmeyenlerin münker saydığı, tanıyanların ise mühim kabûl ettiği zâhirî hâlleri de vardır. (*İşârât*, IV, 47)

* Hakk'ın nûrlarının sürekli olarak içine doğması için fikriyle Mukaddes Ceberût'a {yücelikler âlemine} yönelen kimse "*ârif*" adıyla bilinir. (*İşârât*, IV, 58)

* *Ârif* olmayan kişiye göre zühd herhangi bir muâmeledir. Sanki o dünyâ metaı karşılığında âhiret metaını satın almıştır. *Ârife* göreyse zühd, sırrını Hakk'tan alıkoyan herhangi bir şeyden arınmak, kendini Hakk'tan başka her şeyden büyük görmektir...

...*Ârif* olmayana göre ibâdet, herhangi bir muâmeledir. Sanki o dünyâda amel etmiş, ücretini de âhirette alacaktır. *Ârife* göre ibâdet, düşüncelerini, nefsin hayalî ve vehmî kuvvetlerini aldanış yönünden Hakk'ın yönüne çevirerek bunları {Hakk yoluna} çekecek bir riyâzettir. Bu durum sırrın {gönlün} bâtınla sâlim olmasına dönüşür. Hakk tecellî etmek istediği zaman artık bir {iç} çekişme söz konusu olmaz. Sırr, yükselen doğuşlarla saf hâle gelir. Ardından bu durum sâbit bir meleke hâline gelir. Sırr her istediğinde gayret sarf etmeksizin, bilakis bir şevkle Hakk'ın nûruna muttalî olur. Böylece mukaddes yola tamamiyle girmiş olur. (*İşârât*, IV, 59)

* *Ârif*, ilk hakkı ister, ondan başka bir şeyi istemez. Onun irfanına hiçbir şey te'sîr edemez. O, sadece O'na ibâdet eder. Zira ibâdete lâyık olan O'dur. Çünkü ibâdet, {cenneti} istemek ya da {cehennemden} korkmak değil, O'na ait olan şerefli bir nisbettir. {Cennet isteği ve cehennem korkusu} olsa bile, istenen Allah için istenir, korkulandan da Allah için korkulur. İşte bu davet sâhibidir. Arzu edilen de budur. (*İşârât*, IV, 68)

* *Ârifin*, şübheli meşguliyetleri bir yana vesvese ihtimâli olmayan hâlleri de vardır. Bunlar, vuslattan önce nefsindeki veya sırrının hareketindeki perde kendisine ihsân edildiğinde sırrıyla {gönlüyle} Hakk'a olan hasret vakitleridir. Vuslat esnâsında ya sadece Hakk'la meşguldur ya da kuvvet açısından her iki taraf için de genişlik vardır. Bu hâlden ayrılırken kerâmet libası içinde olur. İşte bu Allah'ın en neşeli mahlûkudur. (*İşârât*, IV, 102)

* *Ârif* tecessüs etmez ve araştırmaz. Münkeri gördüğünde öfke, merhametin çıkıp gitmesi gibi onun aklını başından almaz. O, kaderde Allah'ın sırrını görür. İyiliği emrettiğinde yumuşaklıkla emreder. Kendisinde ayıplayan kişinin kabalığı bulunmaz. İyilik konusunda ileri gittiğinde, iyilik ehli olmayan niceleri onu kıskanır. (*İşârât*, IV, 104)

* *Ârif* cesurdur. Nasıl olmasın ki! O, ölüm korkusundan kurtulmuştur. Cömerttir. Nasıl olmasın ki! Bâtılın sevgisinden kurtulmuştur o. Hataları affeder. Nasıl olmasın ki! Onun zâtı hataları işleyen şahsın zâtından daha büyüktür. Kinleri unutur. Nasıl olmasın ki! Onun dili Hakk'la meşguldur. (*İşârât*, IV, 106)

* *Ârif*, bazen kendisiyle O'na dönülen konuda hata eder. Böylece her şeyden gafil olur. Bu durumda, mükellef olmayan kimselerin hükmünde olur. Nasıl olmasın ki! Teklif, aklettiği şeyin durumunu düşünen ve düşünmezse hata işleyen kimseler içindir. (*İşârât*, IV, 109)

* Nasrâbâzî şöyle demiştir: *"Zâhid dünyâda garîbdir, Allah Teâlâ hakkında irfân sâhibi olan ârif ise âhirette de garîbdir."*...

... Serî demiştir ki: *"Zâhid nefsiyle meşgul olmadığı zaman hayatı güzelleşmez. Ârif ise, bilakis {Rabb'ini bırakıp} nefsiyle meşgul olduğunda hayatı güzelleşmez."*...

...Yahyâ b. Muâz'ın şöyle bir sözü vardır: *"Zâhid {sürekli Allah'ın celâlî tecellîlerine, azabına ve Allah korkusuna vurgu yaparak} senin burnuna sirke ve hardal çektirir, ârif ise {sürekli Allah'ın cemâlî tecellîlerinden, nîmetlerinden ve Allah sevgisinden söz ederek} sana misk ve anber koklatır."* (Kuşeyrî, 61)

* Ebû Yezîd'e {Bistâmî} *ârif*in kim olduğu sorulunca şöyle cevâb vermiştir: *"Ârif, uyku ve uyanıklık hâlinde Allah'tan başkasını görmeyen, Allah'tan başkasına muvâfakat etmeyen ve Allah'tan başkasını düşünmeyen kimsedir."* (Kuşeyrî, 157)

* *Ârifler*, hakîkat semâsına yükseldikten sonra vucûdu {varlığı} sadece Vâhid-i Hakk {Gerçek Bir} gördükleri husûsunda ittifâk etmişlerdir. Ancak onlar içinde bu hâle irfânî ve ilmî olarak sâhib olan kimseler vardır.

Yine onlar içinde bu hâli bir zevk hâli olarak yaşayanlar bulunur. Bunların nazarında kesret {çokluk} tamamen yok olmuş ve bunlar ferdaniyet-i mahza {mutlak tekliğe} gark olmuşlardır. Bu noktada akılları tamamen işlemez hâle gelmiş, kendileri hayrete düşmüşlerdir. Burada Allah'tan başkasını, hatta kendilerini bile hatırlayacakları bir yer kalmamıştır. Onlara göre Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Onlar sekr hâline düşmüşler {manen sarhoş olmuşlar}, akıllarının gücü O'ndan başkasını reddetmiştir. Onlardan biri *"Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}"*, bir diğeri *"Sübhânî mâ âzamü şânî {Kendimi tesbih ederim, benim şânımı ne yücedir!}"*, bir başkası *"Mâ fi cübbetî sivallah {Cübbemin altında Allah'tan başkası yoktur}"* demiştir.

Sekr hâlinde âşıkların söylediği sözler gizlenmiş, hikâye edilmemiştir. Onlar sekr hâlinden çıkınca ve Allah'ın yeryüzündeki ölçüsü olan aklın sultasına geri dönünce, bunun hakikî ittihâd olmadığını, bilakis ittihâda benzediğini anlamışlardır. Âşıkların, aşklarının doruk noktasında söyledikleri *"Ben sevdiğim kimseyim, sevdiğim kimse de benim"* gibi sözler böyledir. Şu örnek bundan uzak değildir: İnsan ansızın bir aynayla karşılaşır, ona bakıp da sadece aynayı görür {ilk anda aynadaki kendi sûretini görmez}, böylece gerçekte aynanın kendisi olan gördüğü sûretin, kendisiyle birleştiğini sanır. (*Mişkât*, 59)

* Mü'min dünyâda, zâhid âhirette, *ârif* ise Mevlâ'dan başka her şeyde garîbdir. (*Fetih*, 142)

* Câhil, baş gözüyle bakar. Akıllı insan akıl gözüyle bakar. *Ârif*, kalb gözüyle değerini anlayarak ve bilerek bakar. Halk onu tutkuları sebebiyle {ârif onların tutkularına uymadığı için} bir kenara bırakır. Böylece onun hakkında bilgi sâhibi olamazlar. Oysa onun nazarında Hakk'tan başka bir şey kalmamıştır {halk bunu anlayamaz}. O zaman Allah şöyle buyurur: *"O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâ-*

tın'dır." [Hadîd, 57/3] Hakk onun zâhiri, bâtını, evveli, âhiri, sûreti ve mânâsı olur. Onun yanında O'ndan başkası bulunmaz. Bu durumda onun mehabbeti dünyâ ve âhirette her hâlde iken O'na muvâfakatla devam eder. O'nun rızâsını ve O'ndan başkasının ise öfkesini tercîh eder. Kınayan herhangi bir kişinin kınamasına aldırış etmez. Bazılarının dediği gibi, Allah'ın rahmeti onadır. Allah'ın halk üzerinde hakkı vardır, fakat halkın Allah üzerinde hakkı olamaz. (*Feth*, 181)

* *Ârif*, mü'minin aksinedir. Zira onun hüznü kalbinde, sevinci yüzündedir. O kapıda bekler durur. Kabûl mü, yoksa red mi edileceğini yahut kapının kendisine açılıp açılmayacağını, gafletinin devam edip etmeyeceğini bilmez.

Nefsini bilen kimse tüm hâllerinde mü'minin aksinedir. Mü'min hâl sâhibidir. Hâl ise değişir. Ârif makam sâhibidir. Makam ise sâbittir.

Mü'min, hâlinin değişmesinden ve îmânının kaybolmasından korkar. Onun daima hüznü kalbinde; sevinci hüznüyle birlikte yüzündedir. Onunla konuşursun, yüzünde tebessüm vardır, ama kalbi hüzünle parçalanmıştır. Ârifin hüznü yüzündedir, çünkü o, Resulullah'ın ﷺ nâibi olarak halkı sakındırırken, onlara iyiliği emredip kötülükten alıkoyarken halka sakınma aşılar. (*Feth*, 185)

* Mü'minin îmânı kuvvetlendiğinde "*mûkin {yakîn ya da kesin îmân sâhibi}*"; yakîni kuvvetlendiğinde "*ârif*"; mârifeti kuvvetlendiğinde "*âlim*"; ilmi kuvvetlendiğinde "*muhibb*"; mehabbeti kuvvetlendiğinde de "*mahbûb*" olarak adlandırılır. Onun bu durumları sağlamlaştığında Allah onu hükmünün, ilminin, öncekilerle sonrakilerin bilgisinin, emrinin ve kaderinin sırlarına muttalî kılar. Böylece kul, O'na yaklaşması sebebiyle "*mukarreb*", "*ganî*", "*müste'nis*" olarak isimlendirilir. Bunlar onun havsalası ölçüsünde gerçekleşir. Ona kalb kuvveti ve genişliği olarak verilen şey Rabb'iyle kaim olup, onun kalbi halkın dışındadır {O, kalben halkla değil, Hakk'ladır}. (*Feth*, 190)

* Mürîdler, amelle, mutavassıt olanlar {tasavvuf yolunda belirli bir yere kadar ilerleyenler} edeble, *ârifler* ise himmetle üstün olurlar. Şöyle denilmiştir: "*Himmet, seni nefsinden alıp yüce taleblere götüren şeydir. Herkesin değeri himmetidir {kişinin himmeti onun değerini gösterir}.*" (*Âdâb*2, 18)

* Ebû Saîd Harrâz şöyle demiştir: "*Ârifin tedbîri, Hakk'ın tedbîrinde fânî olur. İlâhî fetihlere vâkıf olan Allah'a vâkıf olur, O'na nazar eder.*" (*'Avârif*, **95**)

* Zünnûn şöyle demiştir: "*Ârifin alâmeti üçtür: Mârifetinin nûru, verâının nûrunu söndürmez; zâhirî hükümlerle çelişen bir ilm-i bâtına bağlanmaz ve Allah'ın kendisine verdiği nîmet ve kerâmetler onu Allah'ın haram kıldığı şeylerin perdelerini parçalamaya sevketmez.*" Nihâyât ehli {müntehîler/tasavvuf yolunun derinliklerine dalanlar}, kendilerine lütfedilen nîmetler çoğaldıkça ubûdiyyetlerini artıran kimselerdir. Dünyâlıkları arttıkça kurbiyetleri de artar. Mevkî ve makamları yükseldikçe tevâzû ve itâatkârlıkları da artar. (*'Avârif*, 317)

* *Ârif,* Allah'ın Zât'ına şahid kıldığı kimsedir. Hâller onun üzerinde zuhûr eder. Mârifet ise onun bu hâlidir. (*Istılâh*, 539)

* *Ne mâsîmum ne âsım*
Talihli bir burçta doğduğunda güneş
Mâsûm olaydım eğer
ârif olur muydum hiç
Çok iyi bilirim onu
bana iyiliklerini
Ne varsa Kitâb'da eksik kalan
haber vermek için nasıl geldiyse
ihsânlar ederek bağışladığını
günâhını o Mustafâ'nın
öyle bilirim

(*Dîvân*, 282)

* *Ârif,* Allah'ın Zât'ı, sıfatları, isimleri ve fiillerine şâhid kıldığı kimsedir. Mârifet de şuhûddan {bu şehadetten} ortaya çıkan bir hâldir. (Kâşânî, 106; *Câmi'*, 89)

* *Yok gam u endîşe-yi sûd u ziyân*
Yok hayâl-i bîmeâl-i în ü ân

Hâl-i ârif böyledir bîdâr iken
Hakk buyurdu hüm rukūdün dinle sen

Dîde-pûş-i hâl-i dünyâ dem be dem
Dest-i taklîb-i Hüdâ'da çün kalem

Kâtibi vakt-i rakamda görmeyen
Zann ider sebt-i hurûfu hâmeden

Şemmedir bu hâl-i âriften uyân
Halk olurlar hâb-ı hissiden nihân

Rûhlar eyler iken geşt-i vatan
Anda rûh âsûdedir bunda beden

Her biri âsûde-i hırs u hisâs
Mürg-veş âzâde-i dâm ü kafes

Bir safîr ile olurlar bend-i dâm
Yine kayd-ı âb u dâneneng ü nâm

Subh-dem çün deyre eyler feyz-i nûr
Herkes-i zerrîn-i çerh eyler zuhûr

Fâlikı'l-ısbâh İsrâfil-vâr
Cümleyi sûretde eyler cilve-dâr

Yine ervâh-ı basîte ser be ser
Merkeb-i cisme rücû vü avd ider

Esb-i câna zîn değildir çün muttasıl
Sırr-ı "en-Nevmü ehu'l-mevt" oldu bil

(*Mesnevî*$_1$, I, 17)

* Uykuda ne gam, ne kazanmak, ne de kaybetmek endîşesi vardır. Ne de şunun bunun hayali vardır.

Ârif olan zâtın hâli uyanık iken de böyledir. Yani ârif olan uyanık iken de dünyâya karşı uykudadır.

Cenâb-ı Hakk, Ashâb-ı Kehf hakkında da "*Onlar uykuda idiler.*" [Kehf, 18/18] tâbîrini kullanmıştır. "*Bu nasıl olur?*" deme!

Onlar gece gündüz dünyâ hâllerine karşı uykuya dalmışlardır, onlar Cenâb-ı Hakk'ın elinde evirip çevirdiği kalem kesilmişlerdir.

Yazı yazan eli göremeyen kişi, kalemin hareket ettiğini görür de, yazma işini kalemden bilir. (*Mesnevî*$_2$, I, 53)

* Halkın his uykusuna, tabiî uykuya dalarak, hiç değilse uyuduğu zaman bu âleme gözünü kapasın da dünyâ hırsından kurtulsun diye Allah, ârîflerin hâlinden misâller vermiş, örnekler göstermiştir.

Halkın canları, nedeni, niçini olmayan bir sahraya, "*rûhlar âlemine*" gider. Rûhları rûhlar âleminde, bedenleri de yattıkları yerde istirahat eder.

Sonra, ilâhî bir işâretle bütün rûhları tekrar ten tuzaklarına getirir, onları iyi ve âdil insan olmaya dâvet eder.

Vakta ki seherin nûru görünür, felek akbabası altın kanatlarını çırpar, sabah olur, güneş doğar.

Sabahın yaratıcısı olan Allah, İsrâfîl gibi bütün rûhları alır o ülkeden, rûhlar âleminden şu görünen âleme, sûret âlemine getirir.

Etrafa dağılmış, yayılmış olan rûhları ten ile, cesed ile bağlar. Böylece bedenleri tekrar rûhlara hâmile yapar, gebe bırakır.

Geceleri insanlar uykuya dalınca can atlarının beden eğerlerini soyar alır. "*Uyku ölümün kardeşidir*" [Aclûnî, II, 329] hadîsinin sırrı budur. (Not: Şârihlere göre, geceleri, beden eğerinden kurtulan can atının sabah olunca tene geri gelmesini sağlayan uzun ip bir semboldür. Bu uzun ipin vazîfesini tende kalan hayvânî rûh görür. Hz. Ali Efendimizin^{kv}; "*Rûhlar, bir şua vasıtasıyla bedenlere bağlı kalırlar*" sözü bu konuya ışık tutmaktadır. Şefik Can) (*Mesnevî*$_2$, I, 54)

* Mârifet sözlükte ilim {bilgi} demektir. İlmi şöyle târîf ederler: "*Mâlûmu olduğu*

gibi tanımaktır." O hâlde her ilim bir mârifet, her mârifet de bir ilimdir. Dolayısıyla her Allah'ı bilen *ârif*, her Allah'ı tanıyan da âlimdir. Ancak mârifet, ilmin aksine kendi lafzıyla Allah'a müteaddîdir {geçişlidir/ilimden farklı olarak mârifet Allah'ı hedefler, kelime olarak ilim Allah'ı tanıma husûsunda kullanılmaz, ama mârifet kullanılır}. (*Ravza*, 417)

* Sûfîlere göre mârifet, Hakk'ı isim ve sıfatlarıyla tanıyan, sonra davranışlarında Allah'ı tasdîk eden, sonra kötü ahlâktan temizlenen, sonra kapıda uzun uzun bekleyen kimsenin vasfıdır. Böyle bir kimse kalbiyle itikâfına devam eder. Güzel yönelişiyle birlikte nasibini Allah'tan bekler. Tüm hâllerinde Allah'ı tasdîk eder. Nefsinin vesveselerini keser, bitirir. Kalbine Allah'tan başkasına çağıran bir düşünceyi koymaz. Kişi, halka yabancılaştığında, nefsinin âfetlerinden uzaklaştığında, mekân ve mülâhazalarını pırıl pırıl yaptığında, sırrında münacâtını Allah'la birlikte yaptığında, her an O'na rücûu gerçekleştirdiğinde, Hakk'ın, mâlik olduğu kader tasarruflarındaki sırlarını anlatan ilhâmına mazhar olduğunda "*ârif*"; hâli de "*mârifet*" olarak isimlendirilir. (*Ravza*, 418)

* Cüneyd şöyle der: "*Ârif, kendisi sustuğu hâlde Hakk'ın onun sırrı hakkında konuştuğu kimsedir.*" Ruveym-i Bağdadî şöyle der: "*Ârif bir aynadır. Mevlâ'sı baktığında ona tecellî eder.*" Şiblî şöyle der: "*Halkın hâlleri vardır. Ârifin ise hâli yoktur. Zira onun şekil ve izleri silinmiştir. Onun hüviyeti başkasının {Hakk'ın} hüviyetiyle fânî olmuştur. İzleri başkasının {Hakk'ın} izlerinde kaybolmuştur.*" (*Ravza*, 423)

* Ârif olmayanın riyâzet yapmaktaki maksadı, ameline karşılık âhirette ücret almaktır. *Ârifin* maksadı ise, bedenî kuvvetlerin nefsin {rûhun} istediği emre münâsib olmasıdır. Bu da Allah'ta istiğraktır. {Bu hâl} nefsin kuvvetlerinin nefsin {rûhun} emrine girmesi içindir. O zaman {istiğrak gerçekleştiği zaman} kişinin fiilleri o nefse muhâlif olmaz...

Ârif, ilk hakkı ister, ondan başka bir şeyi istemez. Onun irfanına hiçbir şey te'sîr edemez. O, sadece O'na ibâdet eder. Zira ibâdete lâyık olan O'dur. Çünkü ibâdet, {cenneti} istemek ya da {cehennemden} korkmak değil, O'na ait olan şerefli bir nisbettir. {Cennet isteği ve cehennem korkusu} olsa bile, istenen Allah için istenir, korkulandan da Allah için korkulur. İşte bu davet sâhibidir. Arzu edilen de budur. (*Ravza*, 426)

* *Ârifin* üç mertebesi vardır: Birincisi, mâsivâdan dönmek ve perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bu hâlde olana "*zâhid*" denir. Hakk'ı halktan saklı tutan üç çeşit perde vardır: Küfür perdesi îmânı, dünyâ perdesi âhireti perdeler. {Bu durumda kişi} mü'min olsa bile âhireti dünyâsıyla örtülüdür. Dünyâ işinde çalışkan, âhiret işinde mütevekkil olur. Bu, ehl-i cennetin avâmının perdesidir. Onlar nîmet vereni unutup O'nun nîmetleriyle meşgul olurlar. "*O gün cennetlikler gerçekten nîmetler içinde safâ sürerler.*" [Yâsîn, 36/55] Cennet ehlinin havâssı ise bu perdeyi yırtarlar. Cennet onları göz açıp kapayıncaya kadar bile Allah'tan alıkoyamaz.

İkincisi riyâzet yolunda Allah'a gitmektir. Bu hâlde olana "*âbid*" denir.

Sonuncusu ise Allah'a vâsıl olmaktır. Bu hâlde olana "*ârif-i billah*" denir. Bundan dolayı Hz. Şeyh {?} şöyle demiştir: "*İrfan; tefrik, nakz, terk ve redd ile başlar; Hakk'ın Zât'a ait sıdk ile te'yid edilmiş tüm sıfatlarında derinleşir, onlara gark olur, Vâcib'de sona erer ve {orada} durur, {sükûna erer}.*" (*Ravza*, 435)

* *Ârif*, keder vaktinde, safâ vaktine kadar hüzünlenir, cefâ vaktinde kurb ve vuslat vaktini özler. (Receb, 12)

* *Ârif*, halkı değil, sadece Hakk'ın vechini gören kimsedir. (*Envâr*, II, 85)

* ...Bil ki, adem-i sırfın aksine {diğer türlerden olan} her adem, kendi karşılığı olan ve kendisine aks eden vücûdî kemâlâtın gölgelerinden biriyle boyandığı zaman, hariçte de kendisi üzerinde vücûd ve sûret hâsıl olur. O, bu gölgelerin te'sîri altında kalmaz. Bir renk ya da boya da kabûl etmez. Nasıl renk ya da boya kabûl etsin ki! Çünkü o, bu gölgelerin mukabili {karşılığı} değildir. Onun bir mukabili olsaydı, o zaman bunun, Hazret-i Vücûd-ı Sırf'ın ﷺ kendisi olması gerekirdi.

Mârifeti tam olan ârif, Hazret-i Vücûd-ı Sırf mertebesine yükseldikten sonra bu adem-i sırf makamına geldiği zaman, vücûd mertebesine boyanma vesîlesiyle bu ademi de elde eder, bununla süslenir ve güzelleşir. İşte o zaman bu ârif, hakîkatte hem icmâlî, hem de tafsîlî olarak zâtî mertebeleri olan bütün adem mertebeleri için bir güzellik ve iyilik elde eder. Bu mertebelerde cemâl de kemâl de hâsıl olabilir.

Bütün zâtî mertebelere yayılan bu hayriyyet {iyilik ilkesi}, ancak bu ârif gibi olan kişilere mahsûstur. Ondan başka birine hayriyyet sirâyet ederse bu, ya zâtî ademler türünden olan tafsîlî mertebelerin bazılarıyla sınırlı kalır ya da farklı derecelere göre bütün tafsîlî mertebelere sirâyet eder. Ancak bu ikinci hâlde nâdiren tahakkuk eder.

Ademin icmâlî mertebesinde ise –ki her türlü kötülük ve noksanlığın aynıdır-, sözü edilen ârifden başka hiç kimse hayriyyet kokusu elde edemeyeceği gibi, güzellik türlerinden hiçbirini de elde edemez. Böylelikle mükemmel hayriyyetle muttasıf olan bu ârifin şeytanı da islâm güzelliğini elde eder. Nefs-i emmâresi, mutmeinne ve râziyye {Mevlâ'sından râzı olan nefs} hâline gelir. (*Mektûbât*, I, 211)

* Hz. Peygamber'in ﷺ "*Şeytanım müsliiman oldu*" [Deylemî, III, 123; Heysemî, VIII, 225, 269] demesi bunu gösterir. Böyle olunca da gazâlardaki hiçbir gazî onu geçemez. (*Mektûbât*, I, 212)

* *Ârif*, pınarlara değil, denizlere, mârifet ve fenlerin en açık olanına ulaşan kimsedir. (*Kavânîn*, 41)

* *Ârif*, izzetine rağmen {gündüz uyanık bulunan} kabile ehline göre zelîl, geceleyin {herkes uykudayken} bekçilik yapan herkese göre ise mükerremdir. (*Kavânîn*, 41)

* *Ârif*, yaşarken hâli artar, öldükten sonra insanlar nezdinde meşhur olur. (*Kavânîn*, 42)

* *Ârif*, şükrettiğinde Meşkûr'a {kendisine şükrettiği Rabb'ine} aczini itiraf eder. Ondan başkası ise aksine gurur sıfatıyla hareket eder...

...*Ârif*, irâde bakımından Fe'âlün limâ yürîd'dir {dilediğini yapmakta serbesttir}. Nefsine karşı sürekli şiddetle mukabele etmez. Güzel tedbir ister, kötü takdîrden de korkar...

...*Ârifin* vasıflarını işitir, ona özlem duyarsın. Onu gördüğünde ona hürmet gösterir, tâzîm eder, boyun bükersin. Onun apaçık müşâhesini gördüğünde ise, makamının yüksekliği ve şânının yüceliği sebebiyle {ârif hakkında sayılan} bütün sıfatları az bulursun. (*Kavânîn*, 43)

* *Ârif*, hikmetin hakîkatlerini ayırabilen kimsedir. O, karanlıktaki nûrun sevincini görür. Bu nûrunun kendisine hâkim olmasından ve O'nun {Hakk'ın}, üzerindeki zuhûrunun büyüklüğünden dolayıdır. Cehennem onu tezkiye etmez. Çünkü bedenine nûrların kuvveti hâkim olmuştur. Bilakis cehennem "*Ey mü'min, çabuk ol {hemen geç git}; senin nûrun benim ateşimi söndürdü.*" der. Perdeleri kaldıracak güce sâhib olan {ârif}, Kelîm'in {konuşan Allah'ın} hitâb vaktini gözler. (*Kavânîn*, 44)

* *Ârifler* iki kısımdır: Bir kısmı Allah'ın emirlerini yerine getirerek Allah'la beraberdirler. Bunlar kıyâmet günü şefâat ederler. Bir kısmı da Allah'ın emirlerini yerine getirmeden Allah'la berbaberdir. Bunlar, Allah kendilerine şefâat edecek kimseye izin verene kadar azab görürler. (*Nefehât*, 101)

* Âlim, ihlaslı olmak ve ilmini dünyâ için kullanmamak şartıyla, hem öğrenme hem öğretme bakımından Resulullah'ın ﷺ sözlerinin vârisidir. Aksi takdîrde {şartlara uymazsa} verâset hakkını tamamen kaybeder. Âbid, iki ayağı şişinceye kadar Resulullah'ın ﷺ fiillerine vâris olur.

Ârif ise hepsine vâristir. O, âlim, âbid ve ârîftir. İlimle ameli, mârifetle hakîkati birleştirmiştir. Hiçbir âlim, âbid ve ârifin, Resulullah'ın ﷺ ilim, amel ve ahlâkına -çok az bir miktarına hariç- nail olamayacağı konusunda ittifâk edilmiştir. Resulullah'ın ﷺ hiç kimsede bulunmayan bazı husûsiyetleri vardır. O, idrâk olunamayan, elde edilemeyen ve anlaşılamayan bir makama sâhibdi. (*Rihle*, 231)

'arş/'urûş (عرش / عروش) * Bir görüşe göre *arş*, âlemi saran şeydir. Diğer bir görüşe göre ise âlemin tamamıdır. O, emir ve yasakların îcâd edildiği kaynaktır. Zikredilen bu mevcûdu, yaratılmışı bu yönden, yani yaratma ve ihata yönünden (ilk maddeye) arşa benzer buldular. Birinci görüşün sâhiblerine göre, nasıl ki arş âlemi çevreler, o dokuzuncu felektir ve bu halîfe de {yani sonradan gelen arş da} insânî âlemi kuşatır. O hâlde övgü sadedinde Hakk Teâlâ'nın "*Rahmân arşa istivâ etti*" [Tâhâ, 20/5] sözüne dikkat etmez misin? Mahlûkat içinde bundan daha büyük bir şey olsaydı, bu övgü vakî olmazdı. (*Tedbîrât*, 123)

* Bazıları *arş*la alâkalı olarak "*hakk ve hakîkatin aynası*" tâbîrini kullanmıştır. Arşa bu mânâyı verenler, onu hakîkatlerin, ilâhî ilimlerin ve rabbânî hikmetlerin tecellî mahalli olarak gördüler. Bâtılın ona ulaşması mümkün değildir. Zira bâtıl sırf ademdir {yokluktan başka bir şey değildir}. Ademde tecellî ve keşf mümkün değildir. Bundan dolayı hak bütünüyle vücûdda zâhir olan her şeydir. Böylece bizim kasd ettiğimiz şeyi açıklayan delîllere karşı vakî olan şübhelerin ele alınması da etraflıca gerçekleştririlmiş bulunuyor. (*Tedbîrât*, 125)

* *Arş*, mukayyed isimlerin eşit hâle geldiği yerdir. (*Istılâh*, 540)

* *Urûş* {arşlar} beş tanedir. Arş-ı Hayât –ki bu hüviyyet arşıdır-, Arş-ı Rahmâniyyet, Arş-ı Azîm, Arş-ı Kerîm ve Arş-ı Mecîd. (*'Ukle*, 52)

* *Arş*, Arab dilinde kullanılır ve onunla mülk kasd edilir. Hükümdarın mülküne {en ufak} bir halel geldiğinde "*Selle 'arşü'l-melik {Kralın arşı sarsıldı}*" denir. Arş ile sedir {döşek} de kasd edilir. Arş mülkten ibâret olursa, onun taşıyıcıları onu ayakta tutanlar olur. Arş sedirden ibâret olursa, onun taşıyıcıları onu direkler üstünde veya omuzlar üstünde tutanlar olur. Sayı arşın taşıyıcılarına dahildir. Hz. Peygamber ﷺ onların hükmünü dünyâda dört, âhirette sekiz {melek} olarak ifâde etmiş ve ardından şu âyeti okumuştur: "*O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde sekiz melek taşır.*" [Hâkka, 69/17] Sonra onların bu dünyâda dört {melek} olduğunu; âyetteki "*o gün sekiz*" ibâresiyle âhiret gününün kasd edildiğini ifâde etmiştir. (*Fütûhât*, I, 200)

* Hariçte {dışta} Muhammedî hakîkat olarak bulunan Akl-ı Evvel {İlk Akıl} mevcûdâtın en latîfi, en yücesi, en mükemmelidir. Çünkü Hakk'ın vücûd {varlık} aynasında vâsıtasız olarak zuhûr etmiştir. Aklın hakîkati Hakk'ın vücûdu üzerindeki perde gibidir. Ondan {akıldan} sonra Hakk'ın aynasına bakan herkes, sadece kevnî {oluşa, yaratılışa ait} perdelerin ilki olan aklın sûretini görür.

Sonra Allah sübûtî, küllî nefsin hakîkati için bir ayna yaratmış, akıl da, tıpkı O'nun akla perdesiz tecellî ettiği gibi nefse perdenin arkasından tecellî etmiştir. Ardından nefs kendisini aklın aynasında görmüştür. Nefsin hakîkati, aklın hakîkati üzerindeki hicâb gibidir. Sonra Hakk Teâlâ nefsin hakîkatini tabîata ayna kılmıştır.

Ardından tabîat, akıl ve nefs perdesinin yaratılmasından dolayı, O'nun ilminde sâbit olan nefsin hakîkatine tecellî etmiş, böylece tabîat kendisini nefsin aynasında görmüştür. Tabîat nefsin üzerindeki perde gibi olunca, Hakk bu perdenin arkasından hebânın hakîkatine tecellî etmiştir. Hebânın hakîkati de tabîat aynasında zuhûr etmiştir. Bunun gibi cisim de hebânın aynasında zuhûr eder. Şekil de cismin aynasındadır. {Tabîat, hebâ, cisim ve şekilden ibâret olan} bu dört unsurun toplamı arştır. Arş sadece nefs aynasında zuhûr eden şeydir. Böylece arş, bu silsilenin tamamı olur. (*Esfâr*, 29)

* *Arş*, tüm mümkün varlıkları çevreleyen küllî rûh; tüm hakîkatleri içine alan insân-ı kâmilin kalbi; cisimler âlemini kuşatan cisim ya da Hz. Peygamber'in ﷺ en kapsayıcı olmasından dolayı -ki bütün hidâyet isimleri onunla kaimdir- ahadiyyet-i cem'i kuşatan büyük âlemin tamamından ibârettir. Zira o, tüm cemâlî ve celâlî isimlerin zuhûr yeridir. Bundan dolayı O'nun şerîatı en mükemmel, en kuşatıcı, en geniş şerîattır. Zira o şerîat, teşbîh, tenzîh, tasrih ve tenbihi bir araya toplamıştır. (*Esfâr*, 39)

* *Arş*, tahkîke göre azametin zuhûr yeri, ilâhî tecellînin mekânı, Zât'ın husûsiyetidir. Ona *"hazretin cismi"* ve *"hazretin mekânı"* adı verilir. Ancak bu mekân altı yönün hepsinden de münezzehtir. O en yüce nazargâh, en parlak mahal ve mevcûdâtın bütün çeşitlerine de şâmildir. Cismânî âlemin, rûhânî, hayâlî, aklî ve diğer âlemleri de içine alması îtibâriyle arş, Mutlak Vücûd'da insânî vücûdun cismi gibidir. Bundan dolayı, sûfîler zümresinden bir kısmı, *"Arş küllî cisimdir"* demiştir. Ancak bu cümlede nazar vardır. Çünkü küllî cisim rûhlar âlemini içine almış olsa bile, rûh da, nefs-i küllî de onun üzerindedir.

Şu da bir gerçektir ki, arşın üstünde Rahmân'dan başka bir şeyin olduğunu bilmiyoruz. Nefs-i küllî için *"levh"* tâbîrini de kullanmışlardır. Böyle bir tâbîr ise *"Levh, arşın üzerindedir"* mânâsında bir hükümdür. Bu da, icmâya aykırıdır. Sûfî arkadaşlarımızdan arşın küllî cisim olduğu görüşünde olanlar, onun levhin üzerinde olması konusunda bizim görüşümüze aykırı düşmüyorlar. Levh için *"nefs-i küllî"* tâbîrini kullananlar da onlardır. Hiç şübhe yoktur ki, nefs mertebesi cisim mertebesinden daha yücedir.

Arş hakkında, keşfin bize mutlak olarak bildirdiği şeyi ibâre hükmüne indirdiğimizde {yani keşfî bilgiyi sözle ifâde etmeye giriştiğimizde} şöyle dedik: *"O, mânevî ve şeklî feleklerin tamamını kuşatan bir felektir. Bu feleğin dış yüzü, Rahmâniyet mekânı olup bu feleğin hüviyet nefsidir. Hüviyet nefsi de aynî ya da hükmî olsun mutlak vücûddur."* (*İnsân*, II, 4)

* {*Arş*} vücûd mertebelerinden olup küllî cisimdir. Arş, âleme nisbetle insanın kalıbı menzilesindedir. Cismâniyeti, rûhâniyeti, zâhiri ve bâtınıyla insanı çevreler. Bu sebeble, sûfîlerden bir kısmı onu *"küllî cisim"* olarak isimlendirmiştir. Rûhun bedeni herhangi bir yerinde olmaksızın kuşatmış olması gibi.

Mevcûdun arşın vücûdu olması da böyledir. Cüz'î ve küllî varlıklarıyla eşit olan bütün âlemi çevrelemiş bulunan mevcûdâtta hareket etmiştir. İşte bu Rahmânî Nefs'tir, anlayan kimseler için hulûlsuz Rahmânî istivâdır. Rûhun sûreti gibi vücûd {varlık} tümüyle Hakk'a aittir. Bu konuyu *Kitâbü mecra'l-hudûs ve'l-kıdem ve mevcûdü'l-vücûd ve'l-'adem* adlı eserimizde açıklamıştık. Konuyla ilgili orada bulunan bilgileri tekrar etmeye ihtiyaç yoktur.

Bil ki kalb, Allah'ın ﷻ arşıdır. Âlemin tamamı Rahmân'ın arşıdır. İki arş arasında da iki ismin arasında olan şeyler vardır. (*Merâtib*, I, 22)

* *Urûş* {arşlar} iki türlüdür: En büyük arş ve en küçük arş. En büyük arşın bâtını sâbit zâhiri değişken, en küçük arşın ise zâhiri sâbit bâtını değişkendir. (*Nefehât*, 48)

'arş-ı azîm (عرش عظيم) {bk. **levh-i mahfûz**}

'arş-ı hayat (عرش الحياة) * *Arş-ı hayât*, meşîet {ve irâde} arşıdır. O, Zât ile aynı seviyede olup, hüviyyet arşıdır. Allah şöyle buyurur: "*Arşı su üzerindeydi.*" [Hûd, 11/7] Allah, onu hüviyyete izâfe etti ve su üzerinde yarattı. Bundan dolayı deriz ki, "*O Hayat Arşı'dır.*" (*'Ukle*, 52)

'arş-ı kerîm (عرش كريم) * *Arş-ı kerîm*, kademeynin {iki ayağın, yani Zât'a ait zıt husûsiyetlerin} konulduğu yer {demek olan} kürsîdir. Sonra Allah bunu başka bir feleğe çevirip kürsî olarak adlandırmıştır. O, yeryüzünde bir çölün ortasına atılmış bir halka gibi arşın ortasındadır. {Allah} bu iki felek arasında hebâ âlemini yaratmıştır. Bu kürsîyi müdebbir meleklerle îmâr etmiş ve Mikâil'i oraya oturtmuştur. Kademeyn ona rehberlik etmiştir.

Kelime arşta bir tanedir, çünkü o, terkîb âleminin başıdır. Kürsîde ona iki nisbet zuhûr etmiştir. Çünkü o, kelimenin kısımlara ayrıldığı ikinci felektir. Kelâm da {söz de} kısımlara ayrılır. Tek bile olsa, kelime "*kademeyn*" diye adlandırılmış, emir-nehiy, haber-istihbâr diye iki kısma ayrılmıştır. Bu iki felekten biri rükûnlar âleminde garîb şekiller meydana getirir ve bunlardan "*hârikulâde*" denen olaylar çıkar. Bunlar garîb şekillerdir, bunların aslı bilinmez, işte o {Arş-ı Kerîm} budur, şu âyette ifâde edildiği gibi, hayal âlemindeki iki âlemde zuhûr eder: "*Bir de baktı ki sihirleri sayesinde ipleri kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor.*" **[Tâhâ, 20/66]**

Hakîkat aleminde ise mucize ve kerâmet gibi şeyler bulunur. Bu iki feleğe arkadaşlarımızdan efrâd olanlar dışında vâkıf veya vâsıl olanlar azdır. Hey'et ve rasat {astroloji ve astronomi} ilimlerinde ehil olanlardan da azdır. (*'Ukle*, 59)

'arş-ı rahmânî (عرش رحماني) * *Arş-ı Rahmânî*, tabîat, hebâ, cisim ve felekten ibâret olan dört mevcûdu içinde toplayan arştır. Tıpkı havada ayn için parıldayan yemanî şimşek gibi. Sonra Allah ﷻ hebâyı yaratmıştır. Cismin sûretini kabûl eden ilk şekil de uzunluk, genişlik ve derinliktir. Bunda tabîat zuhûr eder. Onun uzunluğu akıldan; genişliği nefsten; derinliği merkeze kadar boşluktan meydana gelir. Bundan dolayı onda bu üç hakîkat bulunur. Böylece üçgen oluşur, bu küllî cisimdir.

Bu cismi kabûl eden ilk şekil, kürevî şekildir, bu felektir, ismi de arştır. Allah oraya Rahmân ismiyle, kendine uygun ve mâhiyetini ancak kendisinin bilebileceği bir istivâ ile teşbîhsiz, keyfiyyetsiz olarak istivâ etmiştir. Bu, terkîb {bileşik unsurlardan oluşma} âleminin başlangıcıdır.

O'nun arşa istivâsı amâdandır. Bu, hayat arşı olup altıncı arştır. Ayrıca, varlığı ancak bir nisbetle olan nisbî bir arştır. Bu sebeble onu arşlar ve bu deniz içinde sayamayız. Bu deniz, Hakk ve halkın arasını ayırır. Bizim ve O'nun izzet perdesidir. Kim bizden O'na ulaşmayı isterse bu denize dalar. Önce mevcûdâtın fiilini ve mevcûdâttan çıkan herhangi bir fiili mevcûdâta nisbet eder. Oysa fiil tamamıyla Vâhid ve-Kahhâr'a aittir. O, üzerinde bulunduğu sözünü ettiğimiz şeyle (istivâ ettiği arşla) bize ulaşmayı kasd edip, söz de bir mânâya kavuşmak (anlaşılabilir bir anlam kazanmak) için hakikî değil, işârî olan mecâzî bir söz gerektirince, O'nun bizi bize indirmesinin tarafımızdan anlaşılması gerekir. Böylece, "*indirir*" ve "*istivâ etti*" denir. (*'Ukle*, 56)

'ases (عسس) * "*Ases*" ("*gece bekçisi*" denen kişiler), tahkîk derecesine ulaşamamış ve tabîatlarının karanlığından kurtulamamış olan sâliklerdir. Onlar, gece bekçisinin gece karanlığında ateşle dolaşıp durduğu gibi tabîatlarının karanlığında ilâhî nûrla dolaşıp dururlar. Bekçiler tasarruf konusunda meliklere tâbîdir. Bunun gibi mutavassıt sâlikler de karanlık tabîatlarına tasarruf etmekte kâmil mürşidlere tâbîdir. Bu mürşidler tarîkat melikleri ve hakîkat sultanlarıdır. (Sofyavî, 265)

ashâb-ı kürsî (أصحاب الكرسي) * *Ashâb-ı kürsî*, Allah'ın dost edindiği, kendileri de Allah'ın dostu olan sâlih velîlerdir. Bunlar Allah'ın dostları olup, orada üç kısımdırlar: (Kâmil), celâl sâhibi ve cemâl sâhibi olanlar. Bunların cehennemdeki mukabilleri şeytanın dostları olan kürsî ehlidir. Bunların dostları da tağuttur. (*Letâ'if*, 130)

ashâb-ı mâlîhûlyâ (أصحاب المالیخولیا) * *Ashâb-ı mâlîhûlyâ* (melankolikler) kelimesinin doğrusunun hâ'dan önce nûn gelmesiyle "*mâlinhulyâ*" şeklinde olduğu söylenmektedir. "*Haltu'l-esved (siyah salgı)*" kelimesinin Yunanca'daki karşılığıdır. Bu salgı bazı hastalıkların sebebidir. Bu hastalığın böyle adlandırılmasının sebebi, düşünce ve zanları tabiî seyrinden uzaklaştırarak fesad ve korkuya dönüştüren sevdâî bir hastalık olmasıdır. (*Heyâkil*, 100)

ashâb-ı sâdâti'l-mu'azzamûn (أصحاب السادات المعظمون) * (Sözlük mânâsı "*muazzam efendilerin dostları*" olan) *ashâb-ı sâdâti'l-muazzamîn*, sâbit veya hareket hâlindeki muayyen yıldızlar demektir. (*Heyâkil*, 100)

'âsî (عاص أو عاصي) * Dili ve kalbi olmayan adam, câhil, gururlu ve *âsî* kimsedir. Allah ona aldırmaz. Onda hayır yoktur. Allah kendilerini rahmetiyle kuşatıp kalblerini kendisine îmânla hidâyete erdirerek bedenlerini tâatla hareket ettirmedikçe, o ve benzerleri, hiçbir değeri olmayan çerçöp gibidir. Onlar gibi olmaktan sakın! Onlara aldırma! Onlarla oturup kalkma! Onlar azab ehlidir. (*Fütûh*, 74)

asl-fer' (أصل – فرع) * *Asıl*, kendisine ilâve yapılabilen şeydir. Asılların aslı hidâyettir... ...*Fer'*, asıldan arta kalandır. Fer'den artana da "*asıl*" denir. (*Lumaʿ*, 433)

*** Asıl fer'ini kılar sâbit**
fer' aslı değil
Bil ki aslın da aslı kendine ait değil
Takdîr et aslı kendinin olmayanı
Fer'i bilebiliriz
asla reddetmez akıl
Nasıl ki biliriz Allah'ı kendi bilgimizle
naklin bize öğrettiği gibi
öylece görür hamdimi mutlak
Ne cinsi kendisinin ne de faslı aslın
Hakk seslenir bana Kur'ân diliyle:
Hiçbir yapanın yaptığı kendine ait değil
(*Dîvân*, 116)

'asr-ı irşâd (عصر الارشاد) * *Asr-ı irşâd* {irşâd asrı}, şeyhinin dâr-ı bekaya intikalinden ve Allah'ın dînine yardım maksadıyla ferdiyet mertebesinin kendisinde zuhûr etmesinden sonra velâyet-i kübrâda yani, babamın[rh] hayatındaki Muhammedî verâsette başlar. Allah onu, kendisine çağıran, hidâyet eden ve kendisine götüren olarak zuhûr ettirmiştir. Onun seyr ü sülûku, Muhammedî kemâlât ve sıfatlar tahakkuk ettikten sonra Zâtî tecellîden hazretin feyz ettiği {taştığı} nisbette Zât'ta Zât ile olmuştur. Haiz olduğu ferdiyet mertebesinin tüm hâllerini zâtî istîdâd ile {fıtratında bulunan bir kabiliyetle} yerine getirmiş, Hz. Peygamber'in ﷺ mîrâsını tekmîl etmiştir. (*Rihle*, 114)

'aşk/'aşk-ı hakîkî (عشق / عشق حقيقي) * *Aşk*, mehabbette sınırı aşma {durumunu anlatmak} için kullanılan bir isimdir. (*Şehîde*, 60)

* *Aşk-ı hakîkî*, Herhangi bir zâtın şu an yanında bulunduğunu tasavvur etmekten hoşlanmaktır. Şevk, bu sevinmeyi tamamlamak için harekete geçmektir. Sûret bir açıdan hayalde temsil edildiği gibi temsil edilebilir; bir başka açıdan da temsil edilemez. Bunun gibi, hissî bir işle alâkalı olarak hissî temsilin tamamı gerçekleşinceye kadar histe temsil edilemediğinde ittifâk edilmiştir {Yani bir şey duyularla algılanmadıkça, zihinde tasavvur edilmesi mümkün değildir, bir şeyin duyularla algılanabilmesi için, bir defa da olsa, duyularla algılanmış olması şarttır}.

Her müştak {arzulayan}, bir şeye nail olur ve onu elden kaçırır. Aşkın ise başka bir mânâsı vardır: Öncelikle âşık kendi zâtına, mâşuk da kendi zâtına aittir. Ondan başkasına âşık olunur veya olunmaz. Fakat bu, O'ndan başkasına âşık olunmaya-

cağı mânâsında değildir. Bilakis O, Zât'ından dolayı Zât'ına âşık olunandır. Eşyânın pek çoğu böyledir, başka bir şey değildir. (*İşârât*, IV, 41)

* *Aşk*ın kemâli *melâmet*tir ve melâmetin üç görünümü, yani yüzü vardır: Bir yüzü mahlûkatta, bir yüzü âşıkta, bir yüzü de mâşuktadır. Mahlûkata dönük yüz mâşûkun kıskançlık kılıcıdır ki âşık ağyâra bakmaya. Âşıka dönük yüz *vakt*in keskinlik kılıcıdır ki hep aşktan beslene; gönlünü başka bir şeye bağlamaya ve başka hiçbir şey aramaya. (*Sevânih*, 23)

* *Aşk*ın kendisi bizzât kuştur, yuvadır; Zât'tır, sıfattır; tüydür, kanattır; havadır, uçuştur; avcıdır, avdır; kıbledir, kıbleye durandır; tâlibdir, matlûbdur; evveldir, âhirdir; sultandır, tebadır; kılıçtır, kındır; bahçedir, ağaçtır; hem daldır, hem meyvedir, hem yuva, hem de kuştur. (*Sevânih*, 32)

* Mâşûk âşıka şöyle dedi: "*Gel, kendini ben kıl. Eğer ben kendimi sen kılarsam, o zaman mâşûk ihtiyaç içinde olur ve eğer sen, ben olacak olursan bu durumda artış mâşûkta olur. Böylece her şey mâşûk olur, âşık değil; her şey nâz olur, niyâz değil; her şey hâzır ve mevcûd olur, ihtiyaç değil; hep zenginlik olur, fakîrlik değil; her şey çare olur, çaresizlik değil.*" (*Sevânih*, 39)

* Âşıkın kendini mâşûkta kaybetme süreci öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini kendi gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır...

Senden dolayı seviyorum seni sevgilim
Kıskançlığımdan kendi gözümle bile dost değilim
Kederim Seninle birlikte olmamaktan değil
Seninle aynı tende olmamak benim derdim

Bu incelik zaman zaman öyle bir noktaya gelir ki eğer bir gün mâşûk daha da güzelleşecek olursa âşık incinir ve gazablanır. Bu hâl, bu zevki tatmayanların anlayabileceği bir durum değildir. (*Sevânih*, 40)

* *Aşk* mâhiyeti gereği belâdır; ünsiyet ve rahat ona yabancı ve iğreti bir şeydir. Çünkü ayrılık aşkta aslında ikiliktir, vuslatsa mâhiyeti gereği tekliktir. Bunun dışındaki her şey gerçek vuslat değil vuslat yanılsamasıdır. Bu konuda şöyle söylenmiştir:

Belâdır aşk çekinmem üstüne üstüne varırım
Hatta uyuyacak olursa onu ben uyarırım

Kurtul şu belâdan diyor dostlar bana
Belâ gönüldür gönülden nasıl uzak dururum

Çiçeğe durmuş aşk ağacı kalbimin tam ortasında
Susuz kalınca onu gözyaşımla sularım

Aşk hoş da acısı hoş değilse eğer
Hoştur bu bana ikisini birbirine kararım

(*Sevânih*, 41)

* *Aşk*ın sarayı can eyvanıdır. "*Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*" [Arâf, 7/172] mührü rûhlara ezelde vurulmuştur. Orada bir yük yükletilmiştir. Eğer perdeler şeffaflaşırsa aşk da örtülerin altından parlayıverir.

Burada büyük bir sır vardır; yani sözü edilen bu aşk, içeriden dışarı çıkar. Yaratıkların aşkı ise dışarıdan içeri girer; ama nereye kadar nüfûz edeceği açıkça ortadadır. Onun nüfûz edeceği en son nokta kalbin dış zarıdır (*şegaf*). Kur'ân bu konuda Züleyhâ ile ilgili olarak şöyle demektedir: "*{Yûsuf'un güzelliği Züleyhâ'nın} bağrını yakmış!*" [Yûsuf, 12/30] *Şegaf*, kalbin dış zarıdır. Kalb ise velâyetin merkezidir ve aşkın aydınlığı ta oraya kadar iner.

Eğer tüm perdeler kalkacak olursa nefs de karışır. Ama nefsin aşk yoluna girmesi bir ömür gerektirir. Dünyâ, yaratıklar, şehvetler ve arzuların faaliyet alanı kalbin dış perdeleridir. Aşk kalbe nadiren ulaşır; ama aslında hiç ulaşamaz. (*Sevânih*, 63)

* *Aşk*ın esrârı, "*aşk*" sözcüğünün harflerinde gizlidir. "*Ayn*" ve "*şîn*" harfleri aşktır, "*kaf*" harfi ise kalbe işârettir. Gönül âşık değilse sallantıdadır. Âşık olunca âşinâlık kazanır. Aşk, göz ve görme ile başlar. "*Ayn*" harfi başlangıçta "*aşk*"ın harflerine samimiyetle yaklaşır. Derken âşık, şevkle dolu şarâbı içer. Bu durum "*şîn*" harfi ile ünsiyet sağlar. Bunu takiben âşık kendinden geçer ve mâşûkta dirilir. "*Kaf*" harfi ise âşıkın mâşûkla var olduğunu gösterir. Dahası, bu harflerin çeşitli terkîblerinde pek çok sırlar vardır. (*Sevânih*, 89)

* *Aşk*ın aslı kıdemden gelir. Arabca "*yuhıbbühüm {O, onları sever}*" kelimesindeki "*bâ*" harfinin noktası "*ve yuhıbbûnehû {onlar da O'nu sever}*" [Mâide, 5/54] toprağına tohum olarak atılmıştır. Hayır, eğer nokta "*hüm {onlar}*" üzerine atılmamış olsaydı, "*yuhibbûnehû*" ortaya çıkmazdı. Aşkın nergisi büyüyünce tohum meyve ile ve meyve de tohumla aynı renge bürünür.

Eğer "*Sübhânî {kendimi tenzîh ederim}...*" denilmişse bu yüzdendir.

Bu sözler ya noktanın ya da noktanın Rabb'inin sözleridir veya bu tür iddiâlar meyve üzerinden yapılmaktadır; kaldı ki meyve de tohumla aynı şeydir. (*Sevânih*, 93)

* Âşıklık bütünüyle O olmak, mâşûkluk ise bütünüyle Sen olmaktır. Zira kendin olman sana yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır.

Hevâya bağlı kaldıkça ya altın ya kadındır yolun
Âşık ol bunlardan kurtulmaktadır kurtuluşun
Âşıka yaraşır mı tevhîd yolunda iki kıble
Ya kendi hevâna uy ya kazan rızâsını dostunun

Hiçbir değeri yok kralların kapımızda
Miskin âşıktan başkası yaraşmaz şânımıza
"Ben, ben" dedikçe efendi sırrımıza eremezsin
Ki tâcımız yakışır ancak başsızların başına

(*Sevânih*, 103)

* Mâşûk *aşk* hazînesidir ve onun güzelliği zâhiresidir. Her hâlükârda onda aşkın tasarrufu vardır. (*Sevânih*, 108)

* *Aşk* hem âşık hem de mâşûk için esrârengiz bir aynadır: Hem kendini, hem mâşûku ve hem de ağyârı {bunların dışında kalan her şeyi} gösteren bir ayna. Eğer aşkın kıskançlığı duruma hâkim olursa âşık başkasına bakamaz; mâşûkun cemâlinin mükemmelliğini aşk aynası dışında asla göremez. (*Sevânih*, 109)

Bazen mâşûkun belâ ve cefâsı tam bir özen ve ihtimamla ve aşkın inâyetiyle âşıkın arzu toprağına atılan bir tohum olur ve bu topraktan îtizâr (özür dileme) gülü biter, tomurcuklanır ve vuslata götürür.

Ve eğer talih yâver giderse bu vuslat "*birlik*"e dönüşür. Yeter ki şimşek çakmasın, yıldırım düşmesin ve yoluna engel çıkmasın; talihi yâver gitsin. Bu yüzden, âşık, aşk yolunun tekin olmadığını anlar. Bunun için şöyle denmiştir:

Gönlümü sana verdiğimi sanıyorsan eğer bil ki
Yüzlerce kafile geçti daha önce bu yoldan

Gönlümü vuslatından şen şakrak görüyorsam da
Ayrılığın payını da görüyorum arada
Ayrılığında vuslatın nasıl gizli değilse
Vuslatında da ayrılığın apaçık bana

(*Sevânih*, 111)

* Bize göre hevâ, âşıkın kalbine ilk doğuşta kalbdeki sevginin düşmesinden ibârettir, başka bir şey değil. Başka bir durum ona ortak olmadığı, kendisi için hâlis olduğu ve saflaştığı zaman "*hubb {sevgi}*" diye adlandırılır. Bu sevgi sabit olup karar kıldığında "*viidd*" olarak isimlendirilir. {Bu sevgi} kalbi, içi ve temayülleri kucaklayıp geriye kalbin ilgisinden başka bir şey kalmadığında "*aşk*" denir. Aşkla kasd edilen dikenli bir ottur. (*Terciimân*, 14)

* *Aşk*, aşırı sevgidir. Kur'an ona "*şiddetli sevgi*" olarak kinaye yapmıştır. "*Mü'minlerin Allah'a olan sevgileri {kâfirlerin putlara olan sevgisinden} daha fazladır.*" [Bakara, 2/165] "*{Yusuf'un sevdası} onun kalbine işlemiş!*" [Yusuf, 12/30] Yani onun sevgisi kalb üzerindeki zar gibi Yusuf'a dönüşmüştür. O ince bir zardır, kalbi sarar, onu çevreleyen bir zarftır. Hakk kendisini bir haberde "*şiddetli sevgi*" diye adlandırmıştır, ancak Hakk için "*aşk*" ismi kullanılmaz. (*Fütûhât*, II, 318)

* *Aşka şâhid nâliş-i dilde eser*
Hastalık yok hasta-i dilden beter

Aşkdır târîf-i illetten cüdâ
Oldu usturlâb-ı esrâr-ı Hüdâ

Aşk iki baştan ki bâlâ-ter olur
Âkıbet ehl-i dile rehber olur

Her ne denlü eyleyem şerh u beyân
Lâl olur aşkın beyânında zebân

Gerçi tefsîre zebândır âşinâ
Lîk aşk-ı bî-zebândır rûşenâ

Cümleyi gerçi kalem tahrîr ider
Aşka geldikte olur âşüfte-ser

Şerh-i aşka olmaz aşkın ruhsatı
Yine kendi şerh ider keyfiyyeti

(*Mesnevî*$_1$, I, 6-7)

* Âşıklık derdi, gönül iniltisinden belli olur. Hiçbir hastalık gönül hastalığı gibi değildir.

*Aşk*ın hastalığı, derdi, diğer bütün hastalıklardan ayrıdır. Aşk, Allah'ın sırlarını belli eden bir üstürlâb, bir vâsıtadır. (Not: Üstürlâb, üstüne gök kubbesinin haritası çizilmiş yarım dâire şeklinde bir âlettir. Bununla, gökteki yıldızların bulunduğu yerler, güneşin doğup batışı ile zevâl vaktinin saati bilinir. Şefik Can)

Âşıklık ister nefsânî olsun, ister rûhânî olsun, sonunda bizi ötelere götürecek bir rehber, bir kılavuzdur.

*Aşk*ı anlatmak, açıklamak için ne söylersem söyleyeyim, kendim aşka gelince, aşkı hissedince söylediklerimden utanırım.

Her ne kadar, dil ile açıklanması, anlatılması pek parlak ve aydınlatıcı da olsa, aşkın dile düşmemesi, söylenmemiş kalması ve gönülde duyulması daha parlaktır.

Her bahsi yazmakta koşup duran kalem, aşk bahsine gelince dayanamadı. Ortasından yarıldı.

Akıl, aşkın şerhinde, açıklamasında, merkeb gibi çamura battı kaldı. Aşkın da, âşıklığın da ne olduğunu yine aşk açıkladı. (*Mesnevî*$_2$, I, 16-17)

* *Aşk-ı fânîde bu yüzden yok devâm*
Merde olmaz kābil-i hükm-i nizâm

Aşk bâkîdir safâ-yı çeşm ü rûh
Nev be nev eyler dile feyz-i fütûh

Kesb-i aşk-ı Hayy ü Bâkî idegör
Sırrın ol nûra mülâkî idegör

Eyle ol aşkı taleb kim evliyâ
Bildiler ol aşkı ayn-i kîmyâ

(*Mesnevî*1, I, 10)

* Fânî olan insanların, yani ölülerin ve öleceklerin *aşkı* sonsuz olamaz. Çünkü, ölü, tekrar bizim tarafımıza gelemez.

Fakat gerçek aşk, ölümsüz olan aşk, Allah aşkı, rûhda olsun, gözde olsun, her an goncadan daha taze olarak durur.

O, ölümsüz olan, bâkî olan Allah aşkını seç ki, o canına can katan mânâ şarâbını sana lutfetsin, seni yaşatsın.

Sen öyle büyük bir varlığın aşkını seç ki, bütün peygamberler, O'nun aşkıyla kudret ve kuvvet buldular, şeref ve saadete erdiler. (*Mesnevî*2, I, 17)

* *Pursîd yeki ki âşıkî çîşt*
Goftem ki çü men şevî bidânî

Aşk hadd ü pâyân kabûl itmeyen mehabbet-i kâmileden ibâretdir. Bu vech ile mücle-i sıfât-ı kudsiyyeden şümâr olunmuşdur ki, mehabbet-i bî hisâb hakîkatde Hâlık-ı bî-zevâle mahsûs olup bendeye nisbeti alâ sebîli'l-mecâzdır. Zîrâ mehabbet-i Hakk kadîm ve mehabbet-i bende muhdes ve adîmdir. Nazm-ı kerîmde vâkî "*Yühibbühüm*" haber-i pür-iberi ki müstevcib-i temâm müddeâdır. Âtıfe-i "*Yühibbûnehüm*" mefhûm-ı mâtûf aleyhe nisbet nice mürâbit râbıta-yı istivâ olur. (*Mesnevî*1, II, 1)

* Birisi "*Âşıklık nedir?*" diye sordu. Ona dedim ki: "*Benim gibi olursan bilirsin.*" Aşk, sevgi sayıya gelmez, ölçüye sığmaz. Bundan ötürü aşk, gerçekte, hakîkatte Hakk sıfatıdır. Kula nisbet edilmesi mecâzîdir. {Mâide, 5/54. âyetine atfen} "*Allah onları sever*" sözü kâfî. "*Allah da onları sever*" sözü nerede kaldı! (*Mesnevî*2, II, 255)

* *Aşk* hakkında şöyle derler: "*Sevgi olarak adlandırılan şeyin belirli bir miktarından fazla olanı aşktır. Sâhibinin gizlemeye gücü yetmediği bir şeydir. Bundan dolayı Hz. Peygamber ﷺ, tabîatlara zor geleceği için aşkta gizliliği şart kılmıştır.*" *Tâc*'da şöyle denilir: "*Aşk, aşırı sevgidir. 'Bildi' denildiği gibi 'âşık oldu' denilir. Bu 'Adam âşık oldu' ifâdesi 'çok sevdi' mânâsındadır. Taaşşuk, 'âşık görünmek için kendini zorlamak' demektir. Kadın kocasını sever ve aşık olur. İnsanlar aşkı şiirlerinde kullanırlar.*" (*Ravza*, 340)

* İrâdenin mahlûkâtta dokuz tezahür şekli vardır: ...Bahsi geçen meyil kabararak, seveni de sevileni de fânî edecek şiddette olursa bunun adına da "*aşk*" denir. Bu makamda âşık maşûkunu görür fakat fark edemez, ona meyl de edemez.

Nitekim rivâyete göre Leylâ bir gün Mecnun'a uğrayarak kendisiyle konuşmak için yanına çağırmış. Mecnûn: "*Bırak beni, ben Leylâ'mı düşünüyorum, seninle alâkadâr*

olacak vaktim yok" demiş. İşte bu mertebe vuslat ve kurb {yakınlık} makamının sonudur. Bu makamda ârif, marûfunu inkâr eder. Ortada ne ârif kalır, ne marûf, ne âşık kalır, ne de maşûk. Ortada sâdece aşk kalır.

Aşk ise sırf Zât'tan ibâret olup ne ismin, ne resmin, ne sıfatın, ne de vasfın altına girer. O, yani aşk ilk zuhûr ettiğinde âşıkı yok eder, artık onun ne ismi kalır, ne resmi, ne sıfatı, ne de vasfı. Âşık, silinip de tamamen yok olunca, bu aşk hem âşıkı ve hem de maşûku yok eder. Önce {âşık ve maşûkun} ismini, sonra vasfını, sonra da zâtını ifnâ eder. Ortada âşık ve maşûk kalmaz. O zaman âşık iki şekilde ortaya çıkar ve iki sıfatla sıfatlanır: Hem "*âşık*", hem de "*maşûk*" olarak adlandırılır {âşık da, maşûk da kendisidir}. (*İnsân*, I, 48)

'atâ' (عطاء) * Vâcib ve imtinân {iyilik, ihsân} olan *atâ* vardır. Hakk'ın âleme vücûd vermesi {onu var kılması} imtinân, âlemdeki her mevcûda yaratılışını vermesi ise vâcibdir. (*Fütûhât*, IV, 274)

'ataş (عطش) Allah Teâlâ Halîl'i {olan Hz İbrâhîm'i ﷺ} hikâye ederek buyurmuştur ki: "*Gece karanlığı çöktüğü zaman bir yıldız gördü ve dedi ki: 'İşte benim rabbim budur'*" [En'am, 6/76] {Sözlükte "*susuzluk, susamak*" demek olan} *ataş*, arzu edilen şeye karşı duyulan aşırı düşkünlüğün galebesinden kinâyedir. Bunun üç derecesi vardır: Birinci derecesi mürîdin susuzluğunu kandıracak bir şâhide veya kendisine şifâ verecek şeye bir işârete ya da susuzluğunu söndürecek bir şeye olan ataşıdır.

İkinci derecesi sâlikin, kendisini dürecek bir ecele {fenâ hâliyle Sevgili'ye kavuşmaya}, kendisini müstağnî kılacak güne ve {o gün} istirahat edeceği menzile {gınâ mertebesine} olan ataşıdır.

Üçüncü derecesi ise, muhibbin {sevenin}, ardında {nefse ait} herhangi bir bulut bulunmayan, hiçbir tefrika perdesinin örtemediği, {perdeler kalktığı için} geriye hiçbir beklentinin kalmadığı ataştır. (*Menâzil*, 33-34)

* *Ataş* {susuzluk} hâllerle alâkalıdır. Sâlikin matluba ulaşmaya ve mahbubu müşâhede ederek rahatlamaya olan susuzluğudur. *Bidâyât*ta {başlangıçta}, müridin yakînin gerektirdiği şâhidlere susuzluğu ve onu ifsâd eden şek ve şübhelerden arıtmaya duyulan susuzluktur. *Ebvâb*da, mukarreb lütuflara ve sâkinleştirici hediyelere vâsıl olma susuzluğudur. *Muâmelât*ta, istikamete, Allah'a güvenmeye ve selâmete varma susuzluğudur. *Ahlâk*ta, {O'nun tarafından} kabûl edilerek, Allah'a uzaklıktan kurtuluşa ulaşmaya duyulan susuzluktur. *Edviye*de, himmetin {düşüncenin} yüceliğine, düşüncenin, onun gayesi ve derecesinin tekliğine ulaşmaya duyulan susuzluktur. *Velâyât*ta, sıfatları müşâhede ederek telvîn makamından kurtulmaya ve Zât'ı müşâhede ederek temkîn makamına kavuşma susuzluğudur. *Hakaik*te ayrılıktan kurtularak ittisâle erme susuzluğudur. *Nihâyât*ta ise hiçbir perdenin karışmadığı celvet {yani tam olarak halk içinde Hakk'la beraber olma} ve hiçbir ayrılığın ârız olmadığı cem'dir. (*Câmi'*, 293)

'atâyâ-yı zâtiyye-'atâyâ-yı esmâ'iyye (عطايا ذاتية – عطايا أسمائية) * *Atâyâ-yı zâtiyye* {Zât'a ait atıyyeler, ihsânlar}, sıfatlardan {tamamen} hâlî olmasa bile, sıfatlar dikkate alınmaksızın zâtî tecellînin kaynağı olan şeylerdir...

...*Atâyâ-yı esmâ'iyye* {isimlere ait atıyyeler}, isimlerin, sıfatların tecellî kaynağı olmasıdır. (Sofyavî, 42)

'atebe-i fenâ' (عتبة الفناء) * *Atebe-i fenâ*ya {fenâ eşiğine} ulaşmak; Hakk'a ﷻ yakın olmaya ulaşmak, onu tanımak, sırlara ve dîn ilimlerine ermek ve karanlığın, nûrların tabîatlarına zarar vermeyeceği şekilde nûrlar denizine dalmaktır. Tabîat, kısmetlerin tamamlanması için rûhun bedenden ayrılacağı zamana kadar bâkîdir. Çünkü tabîat {ya da huy}, insandan ayrılacak olsaydı, {insan} meleklere katılmış olurdu, o zaman da hikmet ortadan kalkardı. Bu yüzden tabîat, asıl olarak değil ama vazîfe olarak kısmetler ve hazları tamamlamak üzere bâkî kalmıştır. (*Fütûh*, 134)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

atlas (أطلس) * Burçlar feleği atlastır. Sonra Allah o feleği bu Kürsî'nin ortasında devrettirmiştir. Allah şöyle buyurdu "*Burçlara sâhib olan göğe andolsun.*" [Burûc, 85/1]. Burçlar felekteki takdîr edilmiş şeylerdir. İçinde hiç yıldız olmayan ve bu yüzden bu adı alan atlas, Kürsî'nin arşa nisbeti gibi Kürsî'ye nisbetle boşluğa atılmış bir halka gibidir. Bu iki felek arasında refrefler âlemi yaratılmıştır ki, onlar yüce yükselme dereceleridir. Orada insânî misâller âlemi yaratılmıştır.

Bunların tesbihleri "*Güzeli gösteren ve çirkini örtenin Zât'ı ne yücedir.*" Bu tesbihin sebebi şudur: Bizden birisi Allah'ın hoşuna gitmeyen bir fiil işlediğinde, misâl âlemindeki sûreti o mertebede değişir. O zaman ondaki değişikliği görmesinler diye hemen onunla orada bulunanların arasına bir perde çekilir. Eğer {emirlere} muhâlefetten vazgeçerse eski şekline kavuşur. Bu yüzden onu yalnızca güzel görürler. Bu yüzden "*Güzeli gösteren ve çirkini örtenin Zât'ı ne yücedir.*" sözü onların tesbihleri olmuştur. (*'Ukle*, 60)

a'yân-ı sâbite/'ayn-ı sâbite (أعيان ثابتة / عين ثابتة)

* *Âyân-ı sâbite*, mümkün {sonradan yaratılmış} varlıkların, Allah Teâlâ'nın ilminde (sâbit olan) hakîkatleridir (aynlarıdır). (Kâşânî, 31; *Câmi'*, 76)

* *Ayn-ı sâbite*, ilmî mertebedeki bir şeyin hakîkatidir. Mevcûd değildir, bilakis Allah'ın ilminde sâbit bir mâdûmdur {yokluktur}. Hakîkî vücûdun ikinci mertebesidir. (Kâşânî, 134; *Câmi'*, 90)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mer-

tebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde*, *kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyîz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırflığına nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, "*sıfatlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur.

Fusûs sâhibine {İbn Arabî'ye} göre *âyân-ı sâbite*, işte bu ilim mertebesinde ilmî bir vücûd kazanmış olan o mufassal kemâlâttan ibârettir. Bu fakîre göreyse, mümkünâtın {sonradan var olan varlıkların} hakîkati, kendilerine aksetmiş bulunan kemâlâta rağmen, bütün kötülük ve noksanlığın temel dayanakları olan ademâttır {yokluklardır}. Bu görüş, akıl kulağıyla dinlemeyi gerektiren tafsîlâtlı açıklamaları gerektirir... (*Mektûbât*, I, 210)

* ...Bu hakîre göre *âyân-ı sâbite*, bu birbirleriyle imtizâc eden ademât ve kemâlâttan ibârettir.

İşte Kadir-i Mutlak olan Allah ﷻ, dilediği bir vakitte "*mâhiyet-i mümkinât {mümkün varlıkların mâhiyetleri}*" adı verilen ilim mertebesinde, o ademâta aks etmiş bulunan vücûdî zıllıyyetin {varlığa ait gölgelik hâlinin} kemâlâtı ve gerekli olan şeylerle beraber bu ademiyyet mâhiyetini vücûd-ı zıllî {gölge varlık} boyasıyla boyamıştır. Böylece onları hâricî mevcûdât olarak yaratmış ve hâricî eserlerin de mebdei {kaynağı, başlangıcı} kılmıştır.

Şu da bilinmelidir ki, mümkün mevcûdâtın âyân-ı sâbitesi ve bunların mâhiyetlerinden ibâret bulunan ilmî sûretlerin vücûd boyasıyla boyanmış olmaları, {hakîkatte} bu ilmî sûretlerin ilim mertebesinden çıkmış olmaları ve hâricî bir vücûd elde etmeleri mânâsında değildir. Böyle bir şey imkânsızdır, çünkü böyle bir mânâ Allah Teâlâ'nın ﷻ {hâşâ} câhil olmasını gerektirir ki, Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Aksine bu, mümkün mevcûdâtın, o kemâlâttan ârız olduğu ve hâriçteki vücûdun, ilmî vücûdun ötesinde bulunan ilmî sûretlerle mutâbık olduğu mânâsındadır. Tıpkı bir marangozun, zihninde bir taht tasavvur edip, sonra onu hâriçte yapması gibi. Gerçi, bu sûrette tahtın, marangozun ilmindeki mâhiyeti mesâbesinde bulunan zihindeki sûreti {aynen} ortaya çıkmaz. Aksine tahtın zihindeki sûretine mutâbık olan hâricî vücûdu ârız olur. Bunu iyi anla! (*Mektûbât*, I, 211)

* ...*Âyân-ı sâbite*, Allah'ın ilmindeki mümkün varlıkların taayyünleridir, ki bunlar ilmiyye mertebesindeki ilahî isimlerin hakîkatlerinin sûretleridir. Onların Zât ve zaman dışında Hakk'tan te'hir edilmeleri söz konusu değildir. Onlar ezelî ve ebedîdir. Nisbetin mânâsı başkasına göre değil, Zât'a göre te'hirdir {sonraya bırakılmadır}. (*Câmi'*, 240)

'ayn (عين) {'aynü'l-'uyûn} * ...Kalb adı şundan dolayı *ayn* {göz} adına benzetilmiştir: Göz iki kirpik arasında bulunan beyazlık, siyahlık, göz bebeği ve göz bebeğinin nûrundan oluşan bir isimdir... (*Beyân*, 33)

* Ahmed ﷺ ile İblîs'ten başka hiç kimseye iddiâlı olmak yaraşmamıştır. Ne ki, İblîs'in gözden {ayndan} düşmesine karşılık, Ahmed ﷺ için gözün gözü {aynın aynı} açılmıştı... (*Tavâsîn*, 204)

* *Ayn*, eşyânın kendisinden ortaya çıktığı şeyin zâtına işâret eder. (*Luma'*, 450)

* *Ayn* iki türlüdür: Zâhirî ayn, bâtınî ayn. Zâhirî ayn his ve şehâdet âlemindendir; bâtınî ayn ise diğer âlemdendir. O âlem melekût âlemidir. Bu iki aynın her birinin birer güneşi ve nûru vardır. Onun katında görmek mükemmelleşmiştir. Bunlardan biri zâhirî, diğeri bâtınîdir. Zâhirî olanı şehâdet âleminden olup, hissedilebilir olan güneştir. Bâtınî olanı melekût aleminden olup, Kur'ân ve Allah'ın indirmiş olduğu kitâblardır. Her ne zaman bu durum sana tam olarak keşfolursa, senin için melekût âleminin kapılarından ilki açılmış olur. (*Mişkât*, 51)

* *Dönüştü aynlar tek bir ayna*
ve böylece kaldırdı ortadan sayıyı
Hakk'ın varlığı
(*Dîvân*, 49)

* *Aynlar aynı*
işte hakîkati yaratılışın
Şâhidlerin gözüyle bak ona ancak
(*Fütûhât*, I, 110)

* Her ayn, hâller, keyfiyetler, arazlar ve benzeri şeylerin değiştirmelerini kabûl eder. Değişen durum ayna bürünmüştür. Sübût îtibâriyle bu farklılığı kabûl eden ayndan dolayı, sübûtî aynı değişen her durumun sayısız aynları vardır. Bu, kendi hâlleri içinde ayırd edilebilir, hâllerinin çokluğu sebebiyle o da çoğalabilir. İçinde bulunduğu durum sonlu veya sonsuz olsun farketmez. Böylece, Yaratıcı'nın bilgisi ezelî olarak onunla taalluk eder. O, onları ancak onların sübûtları içerisindeki bilgisinin sûretleriyle yaratır. Bu yaratış da, onlar yokluk hâlindeyken hâlden sonraki bir hâl olarak ve birbirine karşılık gelen hâller içindeki bir hâl olarak gerçekleşir. Çünkü onların birbirlerine karşılık gelen hâller cinsinden bir hâle nisbeti, kendilerine karşılık gelen hâle nisbetinden başkadır. Her hâlde kendine ait bir

aynın sâbit olması gerekir. Hâller birbirlerine karşılık gelmediğinde, çeşitli hâller içinde tek bir aynı olur. (*Fütûhât*, IV, 212)

* Şeyh dedi ki: "*Ayn, bu mahlûkatı yaratan Yüce Yaratıcı'nın aynıdır. O hâlde, bunun tamamen inkâr edilmesi doğru olmaz. Çünkü onun yok olmasıyla sen de yok olursun. Oysa o {senin için} bir örnektir. Durum böyle olunca, sen mevcûdken, sıfatlarının eseri yok değilken senin yokluğun nasıl mümkün olur? Ama onun isbâtı da imkânsızdır. Çünkü onu isbât edersen, bu defa put edinmiş olursun, ganîmeti de elden kaçırırsın. Yok olan bir şeyin isbâtı nasıl mümkün olabilir? Ya da sen mevcûd iken, yokluğu konusunda nasıl fikir birliğine varılabilir? Hâlbuki Allah seni kendi sîretinde hayy, alîm, kadir, mürîd, semî, basîr ve mütekellim olarak yarattı. Bu hakîkatlerden hiçbirini kendinden uzaklaştıramazsın. Çünkü O seni kendi sûretine göre yarattı, seni güzel sıfatları ile süsledi ve kendi isimleriyle isimlendirdi.*

O diridir, sen de dirisin; O bilir, sen de bilirsin; O diler, sen de dilersin; O güçlüdür, sen de güçlüsün; O işitir, sen de işitirsin; O görür, sen de görürsün; O konuşur, sen de konuşursun; O zâttır {özdür, asıldır}, sen de zâtsın; O toplar, sen de toplarsın {her şey O'nda olduğu gibi sende de saklı}; O mevcûddur, sen de mevcûdsun; O rubûbiyyet sâhibidir {besler, büyütür, terbiye eder}, 'Hepiniz çobansınız, güttüğünüzden sorumlusunuz' hadîsinin hükmüne göre sen de rubûbiyyet sâhibisin. O kıdem sâhibidir {evveli yoktur}, ezelden beri kendisinden hiç ayrılmamış olan ilminde mevcûd olman îtibâriyle sen de kıdem sâhibisin. Bu anlatılanlara göre, O'na izâfe edilen her şey, sana da izâfe edilmektedir. Ne var ki O, izzet ve kibriyâ ile tek olarak mevcûddur, sen ise zillet ve acizlikte tek hâle geldin. Başlangıçta aranızdaki nisbetlerin hepsi tam iken, bu noktada o nisbet kesintiye uğradı."

Bunun üzerine ben şöyle dedim: "*Efendim, beni önce yaklaştırdın, sonra uzaklaştırdın, önce özünü meydana çıkardın, sonra onu kabukla örttün.*"

Şu cevâbı verdi: "*Onu ilâhî hikmet kanununun hükmü altına aldım. Uzaktan ve yakından elde edilmesi kolaylaşsın ve yaklaşan ve uzaklaşan herkesçe tahsîli mümkün olsun diye, beşerî idrâk ölçüsünün imkânlarına göre yazdırdım.*" (*İnsân*, I, 9)

* *parladı nûrları gözümün*
iki hazret tecellî ettiğinde
bir oldu iki hüviyyet
kaabe kavseyn deminde
al
senden olanı
sana geleni
senin ve sana ait
her varlık seninledir
ahadiyyet örtüleri içinde
yaşayana ne mutlu
cem' hâlinde fark hâlini

aydınlattı Zât'ın nûru
ahadiyyet renkleriyle
işte kemâl mertebesi
işte ittisâl bağışı
işte Rubûbiyyet katından ayrılmayan kul
ey idrâki temiz insan
durma
özünü al cevherlerin
dikkat et
çıkma kullığun dışına sakın
anla
budur kurbun mânâsı
sevin
şarkılar söyle
ki
yüce makamlarla şereflendi
müşidi asrın
(*Mevâhib*, 114)

'ayne'l-yakîn (عين اليقين) {bk. **'ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn**}

'aynu'llah-'ayn-ı 'âlem (عين العالم – عين الله) * *Aynullah* ve *ayn-ı âlem*, en büyük berzah hakîkatini tahakkuk ettiren insân-ı kâmildir. Çünkü Allah âleme onun nazarıyla nazar eder, varlığa onunla merhamet eder. Nitekim "*Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım*" [Aclûnî, II, 164] denilmiştir. Ayrıca aynullah, Allah'ın basîr isminin mazharı olan kimsedir. Çünkü, âlemde baktığı her şeye bu isimle bakar. (Kâşânî, 134; *Câmi'*, 91)

'aynü'l-cem'(عين الجمع) * Cüneyd şöyle der: "*Kurbun {yakınlığın} vecd ile bulunması cem', kulun beşerî husûsiyetler içinde gaybeti de {kaybolması da} farktır.*"

Şöyle denılmiştir: "*Allah onları mârifette cem', ahvâlde de tefrik etti.*"

Cem', sâhibinin Hakk'tan başka hiçbir şeyi müşâhede edemediği vuslattır. Ne zaman başkasını müşâhede ederse, bu durumda o cem' olmaz. Fark ise dilediğini açık seçik görmektir. Bu konuda şeyhlerin sözleri çoktur. Gayeleri şudur: Onlar cem' ile tevhîdin tecrîdine {saflaştırılmasına}, fark ile de kesbî olana {şahsî gayretle elde edilene} işâret etmişlerdir. Buna göre tefrikası olmayan cem' yoktur.

Sûfîler "*Falan kimse ayn-ı cem'dedir*" derken Hakk'ın murâkabesinin onun bâtınını doldurmasını kasd ederler. Kendi amellerinden birine dönünce de "*Tefrikaya döndü*" derler. Cem'in sıhhati tefrikayla; tefrikanın sıhhati de cem'ledir. Bütün

bunlardan anlaşıldığına göre cem' Allah ile bilmek, fark ise Allah'ın emriyle bilmektir. Her ikisinin de bir arada bulunması gerekir. (*'Avârif*, 308)

* *Derim ki*
ayn-ı cem' tek ayndadır
Sarsıldım
ondaki bir parça küllî hikmet hayretiyle
(*Dîvân*, 330)

* ...O, tavanı {yapmayı} hedeflemiş, sonra temele inmiştir {tavanı yapmak için önce temele inmesi gerekmiştir}. Temel, ilmen en son kasd edilen, fiilen ilk olarak mevcûd olan şeydir. Tavan ise maksad bakımından ilk bilinen, fiilen ise en son mevcûd olan şeydir. İşte bunun gibi, tüm inayetin kendisine yöneldiği ve bizâtihî murâd edilen insan aynı da, O'nun yaratması içerisinde cem' ve vücûdun, en büyük sûretin ve en şerefli ve mükemmel özetin ta kendisidir. (*'Ukle*, 50)

'aynü'ş-şey' (عين الشى) * *Ayn-ı şey* {şeyin özü}, Hakk Teâlâ'dır. (Kâşânî, 134; *Câmi'*, 91)

'aynü't-tahakküm (عين التحكّم) * *Ayn-ı tahakküm*, velî üzerinde O'nun istediği şeyin cereyan etmesi, gördüğü durumun mertebesinin ortaya çıkmasıdır. (*Istılâh*, 530)

'azâb-na'îm (عذاب – نعيم) * *Naîm* {nîmetler}, ancak ve ancak sürekli olur. *Azab* ise, ya o da sürekli olur, bu kâfirlerin azabıdır ya da sürekli olmaz, bu ise asîlerden bir kısmının azabıdır. (*Meşârık*, 61)

'azamet (عظمة) * *Azamet*, akılların elbise olarak giydiği azamet, tecellî anında onları Hakk'ı idrâkten engelleyen bir örtüdür. Tahkike göre azamet Hakk'ın bir sıfatı değildir. O ancak Allah'ı bilen kalblerin sıfatıdır. Azamet, elbisenin giyen üzerinde olması gibi kalbin üzerinde olan bir sıfattır. Bu azamet, Allah'a karşı {kullukla} övünmeye karşı akılları ardından örter. Azamet, o akıllara, O'nun huzûrunda küçük düşmeyi mîrâs bırakır. Âleme o sıfatla yönelip, o sıfata yönelmemesi, Azîm'in azametle sıfatlanmasının delîllerindendir. (*Fütûhât*, II, 101)

'azâzîl (عزازيل) * *Azâzîl*'in hâlleri hakkında çeşitli görüşler var: Bunlardan birine göre o gökte ve yeryüzünde bir davetçiydi. Gökte meleklere iyilikleri, yeryüzünde insanlara kötülükleri gösteren bir davetçi. Çünkü eşyâ zıdlarıyla bilinir. İnce kumaşlar siyah çulun ardında dokunur. Melek iyilikleri gösterir ve iyi olana şöyle der: "*Bunu yaparsan karşılığını alırsın.*" İblis de kötülükleri gösterir ve remzen {sembolik olarak} şöyle der: "*Bunu yaparsan, karşılığını alırsın.*" Kötüyü tanımayan iyiyi de tanıyamaz. (*Tavâsîn*, 207)

* İblîs'in adı O'nun adından türemişti. Sonradan "*Azâzîl*" olarak değiştirildi. Azâzîl kelimesindeki *ayn* himmetinin yüceliğine; *zâ* himmetinin arttıkça artışına, *elif* benliği hakkındaki görüşlerine; ikinci *zâ* makamı için gösterdiği zühde, *yâ* eski bilgisine sığınmasına, *lâm* secde etmeme konusundaki mücâdelesine işârettir... (*Tavâsîn*, 208)

* Ona *Azâzîl* denmiştir, çünkü o azledildi. O, O'na {Allah'a} dostluğu uğruna azledilmişti. Başlangıcından sonuna varamadı. Çünkü o, nihâyetinden çıkarıldı. Onun çıkışı, kavuşma ateşinde ve keskinliğinin nûrunda yanınakla ortaya koyduğu kararlılığındaki sadakatinin yansımasıdır. Gösterdiği yakıcı bir hayal, bunun bedeli ise yanıp sönen {ışığı sürekli olmayan} bir yüktür. Onun "*şerâhim*"i {hayat tarzları} brahmanca {zındıkça}, kesinlikleri şübheli, körlükleri "*bathamî*"dir {nefsânî veya maddîdir}*. (*Tavâsîn*, 209)

'azîm (عظيم) * Melekût aleminde "*Azîm*" diye çağrılan kimse... ...Allah'ı ﷻ ve O'nun âyetlerini bilen kimsedir. Allah ﷻ o kimsenin kalbine ilminin inceliklerini emanet etmiş, onu başkalarından gizlediği sırlarına muttalî kılmış, onu tercîh edip seçmiş, onu kendisine cezbetmiş, onu inceltmiş, kendine yakınlık kapısına onu iletmiş, bu sır ve ilimleri kabûl etmesi için göğsüne genişlik vermiş, peygamberlerine ﷺ bedel olarak onu bir mütehassıs, kulları için bir davetçi, onları korkutucu, onlara hüccet, hidâyet sunan, hidâyete erdiren, şefâat eden, şefâat dileyen, sâdık ve sıddîk kılmıştır. (*Fütûh*, 77)

---

* Sözlüklerde "*şerâhim*" ve "*bathamî*" kelimelerinin karşılığı bulunamamıştır. Ancak yapılan incelemelerde, Hind doktrinlerinde, *bhûtagena* {varlıklar}, *bhûtâtmân* {temel nefs, temel zât}, *bhûtlıâni* {hava, ateş, su, toprak ve bunların çıktığı ilk esir ya da cevherden ibâret olan beş unsur}, *shrâmana* {1. talebe ve disiplin, 2. sorumluluk idrâkine dayalı evlilik ve meslekî faaliyet, 3. emeklilik ve fakirlik 4. Tanrıda mutlak ölümsüzlüğe götüren mutlak reddetme tavrından oluşan hayatın dört safhası} ve *shramana* {kutsal yolcu} gibi kavramlar bulunduğu görülmektedir. Hindistan'a yolculuklar yaptığı bilinen Hallâc'ın bu kavramlardan haberdâr olduğu anlaşılmaktadır.

Burada İblîs'le ilgili olumsuz bir tavrın anlatıldığı dikkate alındığında, "*şerâhim*" kelimesiyle "*hayat yolu ve aşamaları*" anlamındaki *shrâmana* kavramını; "*bathamî*" kelimesiyle de "*nefs*" anlamındaki *bhûtâtmân* veya "*maddî unsurlar*" anlamına gelen *bhûtâni* kavramını kasd ettiği tahmin edilebilir. Bundan dolayı, *şerâhim* kelimesini "*hayat tarzları*", *bathamî* kelimesini de "*nefsânî*" veya "*maddî*" olarak tercüme etmenin uygun olduğu kanaatine varılmıştır. O dönemlerde Hind kültürüyle beslenen inanç akımlarının "*zındıklık*" olarak nitelenmesi dikkate alınarak, "*brahmanca*" mânâsına gelen "*berhemî*" kavramının da "*zındıkça*" şeklinde açıklanması uygun görülmüştür. Bilgi için bk. Ananda K. Coomaraswamy, *Hinduizm ve Budizm*, trc. İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 28-30, 60-61, 66. (ed. notu)

B

bâ' (باء) * *Bâ*, vücûdun {varlığın} ikinci mertebesi olan mümkün mevcûdların ilkine işârettir. (Kâşânî, 35, *Câmi'*, 78)

bâ'-yı bismillâh/bâ min bismillâh (باء من باسم الله)

* Şiblî'ye *"Besmelenin bâ'sında ne tür işâretler vardır?"* diye sordular, oda şu cevâbı verdi: *"'Rûhlâr, cesedler ve hareketler, kendi zâtlarıyla değil, Allâh ile kaimdir' mânâsı vardır."* (*Luma'*, 124)

bâb-ı ebvâb (باب الأبواب) * *Bâb-ı ebvâb* {kapılar kapısı} *"tevbe"* demektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmak için kulun girdiği ilk kapı tevbedir. (Kâşânî 35; *Câmi'*, 78)

{Ayrıca bk. **tevbe-inâbe-evbe**}

bâdî/bevâdî (بواد أو بوادي / باد أو بادي) * *Bâdî*, belli vakitlerde kulun hâline göre, kalbine zuhûr eden şeydir. Hakk'ın bâdîsi zuhûr ettiği zaman Hakk'tan başkasına ait bâdîleri yok eder. İbrâhîm Havâss[rh] der ki: *"Kulun kalbinde Hakk'ın bâdîsi belirdiğinde, diğer bütün bâdîleri yok eder."* (*Luma'*, 418)

{Ayrıca bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim; levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık**}

bâdî bilâ bâdî (بادي بلا بادي) * *Bâdî bilâ bâdî*; bununla mârifet ehlinin kalblerinde zuhûr eden hâller, nûrlar ve zikirlerin safâsı kasd edilir. *"Bâdî"* dendiği zaman bunlara işâret edilir. *"Bilâ bâdî"* denilince bâdîleri kalblere izhâr eden Mübdî'ye işâret edilir. (*Luma'*, 439)

{Ayrıca bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim; levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık**}

bâdih (بادە) {bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim; levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık**}

bahr-ı lüccî (بحر لجّي) * *Bahr-ı lüccî* {büyük ve dipsiz deniz}, insanı helâke götüren tehlikeleri, bir kısım kötü meşgaleleri ve kör eden bulanıklıkları sebebiyle dünyâdır. (*Mişkât*, 87)

bakara (بقرة) * *Bakara*, riyâzete hazırlanıp başladığında, hayatı demek olan hevâsını ortadan kaldırma yetkisi sebebiyle nefs için kinâyedir. Bu aşamadan önceki durumu "*kebş*", sülûka başladıktan sonraki durumu da "*bedene*" kelimesiyle ifâde edilir. (Kâşânî, 38, *Câmi'*, 78)

{Ayrıca bk. **riyâzet/riyâzât**}

bârî (بار / باري) * Zuhûr eden ve gizli kalanın her ikisi birden *Bârî Celle ve Alâ*'dır. Bunun dışında bir şey yoktur. Bu mutlak hakîkatin, bütün inniyyetlerin aslı olan toplayıcı inniyyetin ve bütün hüviyetlerin aynı olan hüviyetin çoğalması ile sadece zaman, mekân, zıtlık, gaybet, zuhûr, elem, lezzet, vücûd ve 'adem cinsinden vehimlerde vuku bulmuştur. (*Ravza*, 602)

bârika (بارقة) * *Bârika* {şimşek}, en mukaddes makamdan gelen ve hemen sönen parıltı olup, keşfin ilk ve başlama noktasıdır. (Kâşânî, 35, *Càmi'*, 78)

{Ayrıca bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim; keşf; levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık**}

basar (بصر) {bk. **kalb**}

basîret (بصيرة) * Akıl, rûhun dili ve basîretin tercümânıdır. *Basîret*, rûh için kalb, akıl ise dil mesabesindedir. (*'Avârif*, 266)

* *Basîret*, kalbe ait bir güç olup Kuds'ün nûruyla nûrlanmıştır. Kalb eşyânın hakîkatini ve içyüzünü onunla görür. Eşyânın sûret ve şekillerini gören nefsin gözü mesâbesindedir. Hakîmler buna "*akli-nazarî kuvvet*" adını vermişlerdir. Ama Kuds'ün nûrlarıyla nûrlanıp Hakk'ın hidâyetiyle perdeler aralanınca, hakîmler o zaman buna "*Kudsî kuvvet*" adını verir. (Kâşânî, 37, *Câmi'*, 78)

* *Basîret*, ihlâs sâhibi bir kimsenin hayretli bakışıdır. Birinci inceliği, şerîatla kaim olan haberi, âkıbetinden korkmayan bir Zât'tan sudûr ettiğini bildiği için desteklemektir. İkinci inceliği, hidâyete çekme ve dalâlete düşürmedeki adaleti müşâhede etmektir. Üçüncü inceliği de, mârifet çeşmesinin fışkırmasını, işâretin sâbit olduğunu, ferâsetin meyve verdiğini {görebilecek} basîrettir. (*Ravza*, 488)

bast (بسط) {bk. **kabz-bast**}

bâtıl (باطل) * *Bâtıl*, mâsıyyete {isyân ve günâhlara} dâir konuşmaktır. Kadınların hâlleri, içki meclisleri, fâsıkların durumları, zenginlerin bolluk içindeki

yaşantıları, hükümdarların büyüklenmeleri, kınanan merâsimleri ve çirkin hâllerinin hikâye edilmesi gibi. Bunların hiçbiri girilmesi helâl olmayıp haram olan konulardır. (*İhyâ'*, III, 143)

* *Bâtıl* 'ademdir { yokluktur}. (*Istılâh*, 539)

* *Bâtıl*, Hakk'ın dışında olan her şeydir, o yokluktur. Çünkü hakîkatte Hakk'tan başka hiçbir şeyin vücûdu yoktur... (Kâşânî, 35; *Câmi'*, 78)

...Peygamberimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Arabların en doğru beyti Lebîd'in sözüdür:*

Dikkat et
her şey bâtıl
Allah'tan başka
***Ve** çıkacak elden*
her biri nîmetlerin"

[Müslim, Şiir, 2-6]

(Bir başka nüshada, şu ibâreler de mevcûddur:

Ebû Bekr رضي الله عنه, Kâb رضي الله عنه ve Lebîd'in رضي الله عنه sözleri:

"*Sâkin bir şekilde sabahlar her kişi*
Oysa ölüm yakın ona
ayakkabısının bağı kadar
ne kadar uzun yaşasa da
bir anadan doğan herkes
taşınır bir gün tabut içinde
Dikkat et
her şey bâtıl
Allah'tan başka
Ve çıkacak elden
her biri nîmetlerin"

(Kâşânî, 35)

bâtın (باطن) {bk. **zâhir-bâtın**}

bâtıne (باطنة) {bk. **zâhire-bâtıne**}

bedene (بدنة) * *Bedene*, seyr ü sülûka başlayan, sûfîlerin derecelerini ve sâliklerin merhalelerini kat eden nefse kinâyedir.(Kâşânî, 36, *Câmi'*, 78)

{Ayrıca bk. **nefs**}

bedî' (بديع) * *Bedî* kelimesinin teveccühü {yönelişi}, örneksiz olarak yapan herkese ve İlk Akl'ın îcâdınadır, o da kalemdir. Onun teveccühü, hemze harfinin ve mertebelerinin îcâdınadır. Yine onun teveccühü derecelerden iki şartın îcâdınadır. Yine onun teveccühü, Zât'ın ilâhî nefesinin imdâdına ve ziyâdesinedir. Ziyâde olmasının sebebi, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurmuş olmasıdır: *"Göklerin ve yerin bedî'i {yaratıcısı} O'dur."* [Bakara, 2/117] Çünkü göklerin ve yerin her ikisi de örneksiz olarak yaratılmıştır. Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır, yani kalemdir. Kalem, Allah'tan zuhûr eden ilk örneksiz yaratık, ilk fiildir. Örneksiz yaratılan her şey *mübdâ*, onu örneksiz olarak yaratan da *Mübdî*'dir.

Eğer ilim, bazılarının ilim târîfinden anladıkları gibi, bilinen şeyi tasavvur etmekten ibâret olsaydı, yaratılan bu şey *mübdâ* olmazdı. Çünkü o, onu ibdâ ve îcâd eden, kendisindeki bir örneğe göre ve ona mutabık olarak îcâd etmiştir. İşte bu, Hakk'ın nefsinde bulunan örnekten îcâd edilmiştir. (*Fütûhât*, II, 414)

bedîhe (بديهة) {bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim**}

bedr (بدر) {selâsü büdûr}

* *Bilginin karanlığına doğdu bedr*
Güller sulandı gözün bahçelerinde

Haberde vârid olduğu gibi, tecellî *bedr*e {dolunaya}, gayb ise karanlığa benzetilmiştir. {Burada bilgi demek olan} *"şi'ar"* kelimesi *"şu'ûr"*dan türemiş olup *"gizli ilim"* demektir. Sanki şâir şöyle demek istiyor: *"Celî {zâhir} olan, hafî {gizli} olanda, tıpkı hafî olanın celî olanda tecellî ettiği gibi tecellî etti."*

Şöyle de diyebilirsin: *"Hakk'ın vücûdu {varlığı} halk, halkın vücûdu da Hakk'ın vücûdunda tecelli etmiştir."* Şiirde geçen *"gülün sulanması"* ifâdesiyle yanağın kırmızılığı, gözün {bahçesi olarak çevrilen} nergisi ifâdesiyle de, gözyaşlarının gözpınarlarından yanakların kırmızılığı üzerine akarak, göğün suladığı bahçe gibi olması kasd ediliyor.

Arablar gözleri, orta yerinde sarılık bulunan beyaz nergise benzetirler. Sanki şunu demek istiyor: *"Zât'ın müşâhede edildiği yer veya Câmi' isim {yani bütün isimleri içinde toplayan Allah ismi}, ilâhî isimlerin bahçesini suladı. Çünkü o isimler ona bakmaktadırlar, O da onları gözetir."* (*Tercümân*, 164)

* Kamer {ay}, hilâl ile *bedir* {dolunay} arasında olan bir berzah makamıdır. Hilâl konumunda ışığı azalır, bedir konumunda ise çoğalır. Kamere her iki tarafta da göründüğünde sesler yükseldiği için hilâl, görenin gözünde ışığı tam olduğu zaman da bedir adı verilir. Ayın bu iki hüküm dışında bir menzili yoktur. Ancak gözle bedir arasında onu perdeleyen gün ışığı altında bedir hâli gözlerin görüşünden gizli kaldığı için mahk adını alır. Ayın güneşe doğru olan yüzü bedir olduğu gibi bize doğru olan yüzü de bedirdir... (*Fütûhât*, III, 109)

** üç dolunay parçası*
gerek duymadan
hiçbir süsle süslenmeye
çıktılar yola Ten'im'e doğru
örtülerini alıp
kaldırdılar örtülerini
güneşler gibi parlak yüzlerinden
telbiyeler getirdiler
tehlîllerle yaparken umrelerini
yöneldiler yavaşça yürüyerek
güzel keklikler gibi sekerek tıpkı
üzerlerinde alımlı elbiseler

Diyor ki: *"Rubûbiyyet, Mülkiyyet ve Ulûhiyyet mertebesinden, kendisiyle zuhûr ettiği eserlerinin zuhûrunu isteyen üç mukaddes isim çıktı. Bunu "ten'îm" kelimesiyle ifade etti. Nûrları sebebiyle, kendisine bakacak güçte olmayanların ona bakıp da helâk olmamaları için, yüzlerini örtmüş olarak çıktılar. Kendilerini kabûle hazır olan kalbleri ziyâret etmek isteyince, yüzlerindeki örtüleri açtılar, nûrları göziktü, ziyâretçiler, Allah'ın şânına lâyık biçimde seslerini yükselterek "Lebbeyk" dediler. Onlar da ziyâretleriyle şereflendirmek için bu değerli kalbe yöneldiler. "üzerlerinde alımlı elbiseler" sözüyle, üzerlerinde bu isimlerin koruyucusu gibi olanlara tâbî olan isimlerin süs ve güzelliklerini kasd ediyor. Şöyle der gibi: 'Âlim olmayan mürîd olamaz, hayatta olmayan da âlim olamaz. O'nun Hayy ve Müheymin olması, Âlim ve Mürîd olması üzerine oldu.' İşte, vücûdu (varlığı), başkasının vücûduna bağlı olan her şey bunun gibidir. Öyleyse, kendisine bağlı olunan şey, vücûdu kendisine bağlı bulunan şeye müheymin olur."* (*Tercümân*, 146)

{Ayrıca bk. **kamer**; **rubûbiyyet**; **ulûhiyyet**}

bekā' (بقاء) {bk. **fenâ'-bekā'**}

bekā'ü'l-bekā' (بقاء البقاء) * *Bekaii'l-beka*, bekadan daha kâmildir. Bu bekanın sâhibi, hidâyette olup, takvânın kemâline varmıştır.

Kaide: Ne zaman beka bulunursa, sahv da bulunur. O gidince mahv sâhibi için sekr hâli gelir.

Fâide: Bâkî olan aynı zamanda fânîdir. Fakat her fânî bâkî değildir.

Kaide: Beka makamı cem' makamını, bekāü'l-beka ise cemü'l-cem' makamını içine alır.

Fâide: Cem' cem'iyyetten başkadır. Cem' nûrun vahdâniyetini görmektir. Cem'iyet ise huzûrda gaybettir. Cem'iyyet Hakk'la beraber olurken halktan gaybettir. Cem' ise Hakk'ı halksız müşâhede etmektir. O hâlde cem'iyyet makamı cem' makamından daha kâmildir.

Kaide: Şerîatsız cem' makamında bulunmak zındıklık, cem' olmadan fark makamında bulunmak ise tefrikadır.

Fâide: Hakîkat bâtını gizlemiş, şerîat ise zâhiri açığa çıkarmıştır. Bu sebeble ıstılâhta bâtın "*hakîkat*" mânâsında, zâhir ise "*şerîat*" mânâsında kullanılmıştır.

Kaide: Beka makamı ancak fenâ makamından sonra sahîh olur.

Fâide: Velîye beka makamında temkîn verilir. Bekaü'l-beka makamında ise, telvînde temkînle tasarruf eder.

Kaide: Bâkînin beka ile vasfı, fenâdan önce olan şeye göre değişir. Makamların değişik, hâllerin ayrı ayrı olmasının sebebi budur.

Fâide: Bazı kimseler bekayı ancak fenâdan sonra bulurlar, çoğunluk böyledir. Ancak bazıları, Peygamberlerin hakîkatlarına vakıf olan husûsiyet ehlinin bulabildiği bekayı bazıları ilk anda bulur. İşte bunlar mükemmel vârislerdir.

Kaide: Beka fenânın varlığını gerektirir. Bu da temizlenilmesi ve uzaklaşılması gereken beşerî vasıfların yok olmasıyla olur.

Fâide: Beka tecellînin aynasıdır. Fenâ tahallînin {kişinin varlığındaki olumsuz ahlâkı ortadan kaldırmanın} genişlemesidir. Bâkî ise tecellî tahtının üzerindedir.

Kaide: Sâlikin yolu açılmış olsa bile, Kadim olanın bekası ile hâdis olanın bekası aynı değildir. Hâdisin bekası aslında mecâzendir.

Fâide: Bekanın yüceliği ancak fenânın aşağılığıyla hâsıl olur. Sen kapıda emânetçi gibi dur, hesap yapma, arzu ettiğin emeline kavuşursun.

Kaide: Bekanın peygamberlerdeki sıfatı ismet ve hidâyet, velîlerdeki sıfat ise hıfz ve riâyettir. Bekaya ulaşan, şekadan {şakîlikten, Allah katındaki mutsuzluk durumundan} emin olur.

Fâide: Fenâda derecesinde ilerleyen beka makamının başlangıcını müşâhede eder. Bidâyette iken, nihâyetinde olacak şeyler ona müjde edilir. Çünkü o vusûl makamındaki kabûlden kurtuluşun başlangıcıdır. (*Kavânîn*, 47)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

belâ'/belvâ (بلوي / بلاء) {**beliyye**} * Dünyânın azı da çoğu da, tatlısı da acısı da, başı da sonu da, velhâsıl dünyâya ait her şey, Allah'ın kulunu denemesi ve imtihân etmesidir. Dünyânın *belvâ*sı ne kadar çok, çeşitli ve değişik olursa olsun, tamamı şu iki haslette toplanmıştır; şükür ve sabır. Kul ya bir nîmete şükretmek veyahutta bir belâya sabretmek durumundadır. (*Âdâb*ı, 82)

* *Belâ*, Hakk'ın imtihânının kulun hâlinin hakîkatini, onu musîbetlere uğratarak ortaya çıkarmasıdır. (*Lumaʿ*, 429)

* Sûfîler, *belâ* sözü ile türlü türlü meşakkat, hastalık ve dertlerle dostlarının bedenlerini imtihân etmesini kasd ederler. Çünkü üzerindeki belâ ne kadar güçlü

olursa, kulun Allah'a yakınlığı o kadar artar. Çünkü belâ, velîlerin elbisesi, asfiyânın beşiği ve nebîlerin ﷺ gıdasıdır. (Hücvîrî, 471)

* Nübüvvet, risâlet, velâyet, mârifet ve mehabbetin esası *belâ*dır. Eğer belâya sabretmezsen senin (bu husûsta dayanabileceğin) bir temelin yok demektir. Bir binanın ayakta kalması için temel şarttır. Sen hiç çöp yığını üzerine yapılmış bir ev gördün mü? Sen belâ ve âfetlerden, velâyet, mârifet ve Allah'a yakın olmaya ihtiyaç duymadığın için kaçıyorsun. Azîz ve Celîl olan Allah'ın yakınlık kapısına kalbin, sırrın ve rûhunla yürüyebilmen için sabır ve gayret et. (*Feth*, 46)

* *Belâ*, kalbi ve yakîni güçlendirir, îmânı ve sabrı gerçekleştirir, nefs ve hevâyı zayıflatır. Çünkü, her ne zaman bir acı ulaşır da, mü'minde Azîz ve Celîl olan Rabb'inin yaptığına sabır, rızâ ve teslîmiyet bulursa, Rabb Teâlâ ondan râzı olur ve onun şükrünü kabûl eder. Hemen Allah'tan ona yardım, lütuf ve tevfik gelir. (*Fütûh*, 51)

* Durumun şu iki hâlden, yani *beliyye* (musîbet) veya nîmetten hâlî olmaz. Eğer musîbet ise o durumda kendini sabra zorlarsın, bu en aşağı derecedir; veya sabredersin, bu ondan daha üst derecedir. Sonra rızâ ve muvâfakat gelir. Daha sonra fenâ gelir ki bu abdâla özgüdür. Eğer nîmet olursa, senden ona şükretmen istenir. (*Fütûh*, 128)

* Tekâlîf (ilâhî emir ve yasaklar) insanlara ağır ve zor gelir. Bunun içine emirlere sıkı sıkıya uymak, yasaklardan kaçınmak, ilâhî hükümler karşısında sabır göstermek ve nîmetlerin bulunduğu anda da şükretmek girer. Bunlar dörttür: İtâat, masıyyet (isyân), nîmet ve *beliyye* (imtihân ve belâ). Bunların beşincisi yoktur. Bu dördünden her birinde Allah'ın senin üzerinde, rubûbiyyet hükmüyle hakkını alacağı ubûdiyyet hakkı vardır.

İtâat husûsunda üzerinde bulunan hakkı, ondan sana gelen iyiliği müşâhede etmendir. Mâsıyyet konusundaki hakkı, işlediğin günâhlardan tevbe etmendir. Beliyye konusundaki hakkı, musîbetlere sabretmendir. Nîmetteki hakkı, bu konuda şükretmendir. Bunları anlaman tüm bu yükleri senin üzerinden kaldırır.

İtâatin sana ait olduğunu, rahmet ve iyiliği gerektirdiğini anladığında, onları edâ ederken sabretmen gerekir. Günâhta ısrâr etme ve günâha girmenin öte dünyâda cezâyı gerektirdiğini, bu dünyâda îmân nûrunu ortadan kaldırdığını bildiğinde, bu onu terk etmen için bir sebeb olur. Sabrın meyvesinin sana döneceğini, bereketinin sana ulaşacağını bildiğinde ona koşar ve güvenirsin. Şükrün, *"Eğer şükrederseniz, size (nîmetimi) artırırım"* [İbrâhîm 14//7] âyeti gereğince, Allah'tan bir artışın tekeffül (garanti) edilmesi olduğunu bilirsen, bu senin devamlı şükretmene sebeb olur. (*Tenvîr*, 6)

* *Belâ*, rahmet ve cezâ olmak üzere iki çeşittir. Rahmet belâsı, sâhibini Allah'a fakrını (muhtaç olduğunu) izhar etmeye götürür, cezâ belâsı ise sâhibinin tedbir ve seçme hakkına vekil olur. (*Câmi'*, 54)

* *Belâ* üç kısımdır: Avamın belâsı te'dîb (terbiye etmek), havâssın belâsı tehzîb (süslemek, hâllenmesini sağlamak), ehassın belâsı ise takrîb (Allah'a yaklaştırmak) içindir. (*Câmi'*, 61)

(Ayrıca bk. **ibtilâ'; imtihân**)

berk-hark-tams (طمس – حرق – برق) * (Sözlükte "*silmek, yok etmek, ortadan kaldırmak*" demek olan) *tams*, açık olan şeyden açıklığın gitmesidir. (*Luma'*, 434)

* *Tams*, hiçbir eseri kalmayacak şekilde bir şeyin yok olmasıdır. (Hücvîrî, 466)

* *doğuda gördü parlak ışığı*
doğuyu özledi hemen
batıyı özlerdi elbet
batıda parlasaydı

Burada Hakk'ın halkta ve sûretlerde tecellî edişindeki rü'yetine, bunun da onu, tecellînin kendisinde zuhûr etmesi sebebiyle kâinâta taalluk etmeye götürdüğüne işâret ediyor. Çünkü doğu, kevnî zuhûr yeridir. Eğer gerçekte batı isimli hüviyyet tecellîsi olan tecellî kalblerde vâkî olsaydı, bu âşık onu doğu ufkunda, sûretlerin en nezih tecellîsinden, tecellînin mahalli olarak gördüğü için elbette yine tenzîh ve gayb âlemini özlerdi. (*Terciimân*, 54)

* *Berk* (şimşek), kula ilk olarak görünen ve seyr fillâh (Allah'ta seyr) etmesi için Rabb'e yakınlık makamına çağıran ilk lâih (parlayan) ışıktır. (Kâşânî, 36, *Câmi'*, 78)

* *Hark*, fenâya cezb eden tecellîlerin ortasıdır. Bunların başlangıcı *berk*, sonu ise *tams* fi'z-Zât'tır (Zât'ta yok olmaktır). (Kâşânî, 59; *Câmi'*, 81)

* *Tams*, bütün şekillerin tamamıyla Nûrlar Nûru'nun sıfatlarında kaybolmasıdır. (Kâşânî, 65; *Câmi'*, 89)

* *Berk*, tasavvuf yoluna girmeye davet eden ilk ışıktır. İlk inceliği recâ aynında parlayan bir ışıktır. Az lütuf onunla çok görülür, çok amel onunla azımsanır. Kazânın acıları onunla tatlanır. İkinci inceliği, vaîd ufkundan emel köşkünde hazer (sakınma) aynında parlayan bir ışıktır. Yaratılmışlar konusunda zühde erdirir, sırrı temizler. Üçüncü inceliği, lütuf tarafından iftikar aynında parlayan bir ışıktır. İftihâr nehri akar, sevinç bulutları belirir ve neş'e yağar. (*Ravza*, 490)

(Ayrıca bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim; levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık**)

berzah (برزخ) * *Berzah*, cisimler âlemiyle mânâlar âlemi arasında bulunan şehâdet âlemidir. (*Istılâh*, 540)

* *Berzah*, bilinenle bilinmeyenin, var olanla yok olanın, sâbit olanla fânî olanın, düşünülebilir olanla düşünülebilir olmayanın arasını ayıran bir durumdur. Istılâh olarak berzah denilmiştir. O kendisinde düşünülebilirdir ve hayâlden başka bir şey

değildir. Sen, akıl sâhibi olduğun hâlde onu idrâk ettiğinde, vücûdî {varlığa ait} bir şeyi idrâk ettiğini öğrenirsin, gözün ona yönelir, orada bir şeyin olmasına herhangi bir delîl bulunmadığını kesin olarak bilirsin. (*Fütûhât*, I, 380)

* *Berzah*, iki şeyin arasını ayıran üçüncü şeydir. Buna "*misâl âlemi*" de denir. Yani o, kesîf cesedlerle mücerred rûhlar âlemini, yani dünyâ ve âhireti ve âhiret arasındaki engeldir. Sûrî keşf ondan olur. (Kâşânî, 36, *Câmi'*, 78)

* *Mevtın-ı sâlis* {üçüncü vatan ya da mertebe}, dünyâ ve âhiret arasındaki "*...berzahtır {perde veya engeldir}....*" Şeyh {İbn Arabî?}[rh] şöyle demiştir: "*Biliniz ki, berzah, güneşle karanlık arasını ayıran çizgi gibi, iki şeyi birbirinden ayıran perdedir. İki denizin karışması hakkında Allah'ın şu beyânında olduğu gibi: '{O iki denizin} aralarında berzah vardır, {bu yüzden birbirine} karışmazlar.'* [Rahmân, 55/20] *{Âyetin Arabca olan aslında geçen} 'Yebgıyân' ifâdesinin mânâsı, {denizlerden} birinin diğerine karışmamasıdır. Bundan dolayı ikisini ayıran perdeyi his gözü idrâk edemez, eğer idrâk etseydi, o zaman bu berzah olmazdı. O zaman da mâlûm ile meçhul, mevcûd ile mâdûm, menfî ile müsbet {olumlu ile olumsuz}, mâkul ile gayr-ı mâkul arası 'berzah' diye isimlendirilir. İşte bu hayâldir. Sen akıllı biri olarak onu idrâk ettiğinde, vücûdî {varlıkla alâkalı} bir şeyi idrâk ettiğini bilirsin, onu görmen vâkî olur, onu kat'î olarak bilirsin. Bu sebeble o, bütün ve asıl olan bir şeydir.*" (*Esfâr*, 54)

berzah-ı câmi' (برزخ جامع) * *Berzah-ı câmi'*, bütün berzahların aslı olan ilk taayyün ve vâhidiyyet mertebesidir. Bu sebeble "*berzah-ı evvel {ilk berzalı}*", "*berzalı-ı âzam*", "*berzah-ı ekber {en büyük ve muazzam berzalı}*" olarak adlandırılır. (Kâşânî, 37, *Câmi'*, 78)

bevâdî (بواد أو بوادي) {bk. **bâdî/bevâdî**}

bevâdih-hücûm/hevâcim (بوادهـ — هواجم / هجوم) * *Bevâdih*, gaibden kalbine birdenbire ve aniden gelen şeydir. Bu hâl, kalbde neşe veya hüzün meydana getirir. *Hücûm* ise, senin zorlaman olmadan, vaktin kuvveti sayesinde kalbine gelen şeydir. Vâridin kuvveti veya zayıflığına göre çeşitleri vardır. Bevâdihin kalbi değiştirmesi ve hevâcimin de {hücûmların da} onu etkisi altına alması bunlardandır. Hâl ve kuvvet yönünden aniden gelen vâridlerin üstünde olanların {dolayısıyla hâlin etkisinde kalmayanların} vâridleri de bunlardandır.. Bu durumda olanlar vaktin efendileridirler. (Kuşeyrî, 44)

* *Bevâdih*, gaibden birdenbire ve aniden kalbe gelen şeydir. Bu hâl, kalbde neşe veya hüzün meydana getirir.

Hücûm, kalbe, hiçbir zorlamaya konu olmadan, kuvvetin kuvvetiyle vârid olan şeydir. (*Istılâh*, 535)

* *Bevâdih*, hücûm, sahv, sekr, zevk, şürb ve benzerleri gaibden kalblere gelen vâridât olup, geldiği kimseye çeşitli şekillerde etki eder. Bu hâle *vârid* denir. Bu vâridleri tahsîlde kul irâdesinin etkisi yoktur.

Ne var ki bu vâridat, ancak kendisini kabûle hâzır olan kalbe gelir. Kalbe bir vârid irâde dışı olarak aniden geldiği zaman, bu vârid o kula vaktin fevtininin hasretini verir. Çünkü bu hâl uyarıcıdır. Eğer kalb vaktinin hükmünden gafil kalırsa, vaktinin vâridiyle edeblenemez. Hak Teâlâ, kendi tarafından bir lütuf ve yardım olarak onu uyarmak istediğinden, vaktin fevtinin kendisine açılması için bir elçi olarak bu vâridi göndermiştir. Çünkü bu kul, Allah'la ilgili edebe riâyet etmeyen kimselerdendir. O vârid, vaktin fevtine götüren şeylerden pişmanlık duymasını sağlar. Onu, herhangi bir fazîlet olarak bu pişmanlık duygusuna mecbur kılar. Vaktini fevt etmemiş gibi olması için bu vârid de onun vakti cinsindendir. (*Fütûhât*, II, 547)

* *Bevâdih*, vaktin hükmüyle gaibden kalblere ansızın gelen şeydir. Sûfîlerin ıstılâhlarına göre, bu bevâdih kalbe ya neşe yahut hüzün vermek için gelir, bunun üzerine kişi ya hemen güler ya da ağlar. Ebû Yezîd'in {Bistâmî'nin} sözünde buna işâret vardır: "*Bir zaman gülmüş, bir zaman da ağlamışımdır.*" Ebû Yezîd bu sözüyle bevâdihin etkisinde olduğunu söylemek istemiştir. Sonra da şunu eklemiştir: "*Bugün ne gülüyorum, ne de ağlıyorum.*" Bununla da bevâdihin etkisinden azamete intikalini anlatmak istemiştir.

Bevâdih, ancak hiçbir hâl, sıfat ve bedîhesi olmayan kimseler hakkında söz konusu olur. Şu kadar ki bevâdih, *Hüve* hazretinden çıktığı zaman gelir. Ne zaman geleceği bilinmez. Geldiği zaman birden ve ansızın gelir. Kendisiyle vârid olan şeyi {sevinç ya da hüznü} verir ve gider. Herkesin bildiği şekilde olan bedîhe ise neşe veya darlık vermez.

İnsanların "*bedîhe*" dediği şey, mutasavvıfların bahsettiği bedîhe değildir. Onlar, darlık veya neşe etkisi bırakan şeye "*bedîhe*" derler. Neşe veya darlık vermiyorsa böyle kimselerin hâlleri, {sûfî olmayan} diğer insanların hâlleri gibidir.

Ehl-i tarîk {tasavvuf yolunda olanlar}, bevâdih geldiğinde onun, hükmünde asla hata etmeyeceğini ve kendisine gelen her şeyin bu isâbetini de elbette bilirler. Bu sebeble mürîdler şeyhlerine Allah'tan almayı öğrenme meselesini sorduklarında, onların cevâbı düşünmelerine izin vermezler. Çünkü bu durumda cevâbları, düşünme yoluyla olur {oysa aslında cevâbı düşünmeden verebilmek gerekir}. Mürîdlerine şöyle tenbihlerler: "*Soru sorulduğunda sorulan şey hakkında ancak ilk aklına gelen cevâbı ver. Böylece soru sorulurken kalbine ilka edilene bakarsın. Onu, gelen ilhâmın görüşüyle söyle. Eğer böyle yapmazsa onun cevâbını kabûl etme. Eğer cevâbında düşünme ve nazar yoluyla isâbet ederse, Allah, kullarından hiçbirinin kalbinde olandan habersiz değildir. Aksine onların kalblerinin gözetleyicisidir ve her nefse dilediği kadarını ihsan eder.*" (*Fütûhât*, II, 547-548)

* *Bevâdih, bâdih* kelimesinin çoğuludur. Gaibden ansızın kalbe gelip, kalbe bast ve kabz {genişlik veya darlık, neşe veya üzüntü} veren şey demektir. (Kâşânî, 38, *Câmi'*, 78)

* Kulun çabası olmaksızın vaktin kuvvetiyle {içinde bulunulan hâlin güçlü olmasıyla} kalbde aniden vârid olan şeylerdir. Bu daha önce zikredilen bevâdihdir. (Kâşânî, 46; *Câmi'*, 105)

* *Bevâdih*, gaibden kalbe adalet yoluyla ansızın gelip, neşe veya üzüntü etkisi yapan şey demektir...

...*Hevâcim*, Kulun zorlaması olmaksızın vaktin kuvvetiyle kalbde aniden vârid olan şeylerdir. Gelen vâridin kuvvet ve zayıflılığına göre farklı türleri vardır. Hevâcimin kendisini uçurduğu ve evirip çevirdiği kimseler vardır. Hâl ve kuvveti, ansızın gelen şeyin üzerinde olan kimseler vardır. Bunlar bevâdihdir, vaktin efendileridir. (*Ravza*, 515)

{Ayrıca bk. **levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık-şevârık-kādih**}

bevn (بون) * *Bevn*, açık ve görünür olmak demektir. (*Luma'*, 432)

beyân (بيان) * *Beyân*, yani bu hakîkatlerin beyânı, zâhirdeki perdelerin kalkmış olmasıdır. (*Heyâkil*, 104)

* *Özlemim arttı*
tertîbli ve düzenli
yüce makam ve beyân sâhibi
harâbelere

(Bu Zâtî mârifet, nizam ve düzen sâhibi olarak vasıflandı. Bunlar mutlak ve mukayyedden ibârettir. Zât bakımından mutlak vücûd {varlık}, mâlik bakımından da mülk ile mukayyeddir {belirlenmiştir}. Bu konuda sana işâret ettiğimiz husûsu anla; O Azîz'dir. Mârifetullah konusundaki kitâblardan hiçbirinde buna dikkat çekildiğini görmedik. Onun minber {yüce makam} sözünün mânâsı, Allah'ın güzel isimlerinin dereceleri, onda ilerleme ve onunla ahlâklanmadır. O kevnin {oluşun} zirvesidir. Beyân ise risâlet makamından ibârettir. Bu bilgilerin tümünü bize, Mekke ve Medîne'nin tertemiz şeyhası {hanım şeyhi}, şeyhimizin kızı, nazım perdesi ardında {üstü kapalı olarak şiir dilinde} bilmece tarzında ifâde etmiştir. O anılmaya değer hanım âlimlerdendi.) (*Terciimân*, 83)

beyt-i atîk (بيت عتيق)

* *Gel ey beyt-i atîk gel*
kalbimizde parlar nûrunuz

(*Beyt-i atîk* {eski, tarihî ev}, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın hakîkatini genişlettiği, ârifin tertemiz, pırıl pırıl kalbidir.)

Sanadır şikâyetim
çöl geçtim uğruna
yürüdüm yavaş yavaş
o çölde
uğruna akıttım gözyaşlarımı

Seyr ü sülûkundaki hâlini ve yolunda kat ettiği riyâzet ve mücâhedelerini tavsif ederek, bunları "*müfâviz {çölü geçen}*" kelimesiyle ifâde ediyor. "*Yürüdüm yavaş yavaş/o çölde/uğruna akıttım gözyaşlarımı*" sözü ise Mahbûb'una kavuşma ve matlûbunu elde etmeye duyduğu şevk {özlem} hâlidir. (*Tercümân*, 115)

beyt-i hikmet (بيت الحكمة) * *Beyt-i hikmet*, ihlâsın hâkim olduğu kalb demektir. (Kâşânî, 38; *Câmi'*, 78)

beyt-i 'izzet (بيت العزة) * *Beyt-i izzet*, Hakk'ta fânî olma hâli ile cem' makamına ulaşan kalbdir. (Kâşânî, 38, *Câmi'*, 78)

beyt-i kuds-beyt-i mukaddes (بيت القدس – بيت مقدس) * *Beyt-i mukaddes* [*beyt-i kuds*, (*Câmi'*)], Allah'tan başkasına bağlanmaktan kurtulmuş olan kalbdir. (Kâşânî, 38; *Câmi'*, 78)

beyt-i muharrem (بيت المحرم / بيت محرم) * *Beyt-i muharrem*, Hakk'tan başkasına yasaklanmış olan İnsan-ı Kâmil'in kalbidir. (Kâşânî, 38; *Câmi'*, 78)

bezâlet (بذالة) * *Bezâlet*, alçaklık, harcanması gerekli yere harcamamak ve küçük şeylerle övünmek demektir. (*Mîzân*, 73)

bezâzet (بذاذة) * Sana *bezâzet* tavsiye ederim. Bezâzet îmândandır ve dünyâ nîmetlerinden faydalanmamak demektir. Hadîste vârid olan "*ilışevşinû* " ifâdesi, hem hacıların, hem de kıyâmet ehlinin sıfatlarındandır. Çünkü onlar dağınık, toz toprak içerisinde ve çıplak vaziyettedirler. Şübhesiz bunlar kibri yok eden, kendini beğenme, büyüklenme, kibir ve şımarıklık gibi kötü hislerden en uzak tutan şeylerdir. Yine bunlar şerîatın kötülediği, hoş karşılamadığı işlerdendir. Aynı zamanda hem Allah katında, hem de insanların örfünde kınanmıştır. (*Fütûhât*, IV, 464)

bezl-i mühec (بذل المهج) * *Bezl-i mühec* {canını ortaya koymak}, kulun Allah'a teveccühü sırasında gücünün yettiği ölçüde elinden gelen gayret sarfetmesi ve Allah'ı bütün sevdiklerine tercîh etmesidir. (*Lumaʿ*, 443)

bidâyât (بدايات) * *Bidâyât* {başlangıçlar} kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar {sırasıyla}; yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, îtisâm, firâr, riyâzet ve semâdır. (*Menâzil*, 6)

* *Bidâyât;* yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, îtisâm, firâr, riyâzet ve semâdır. (*Rihle*, 206)

bidâyet (بداية) * *Bidâyet*, alışılmış hayattan emredilen bir hayata çıkmak, sonra takdîr edilene, sonra yine alışılmış olana dönmektir. Sınırları korumak şarttır.

Sen, yeme içme, giyim, evlilik, barınma, mizâcından çıkar, şerîatın emir ve yasaklarına döner, Allah'ın Kitâbı'na ve Resûlü'nün ﷺ sünnetine uyarsın... Zâhirinde ve bâtınında hevândan, nefsinden ve nefsinin benliğinden fânî olursun. Bâtınında Allah'ın birliğinden, zâhirinde de O'na tâat ve emir ve yasaklar konusunda kulluktan başka bir şey olmaz.

Böylece bu, hareket edişinde ve duruşunda, gecende ve gündüzünde, yolculuk ve ikametinde, zor ve rahat zamanlarında, hastalığında ve sağlığında ve bütün hâllerinde senin alışkanlığın, şiârın, elbisen hâline gelir.

Sonra kader vâdisine ilhak edersin. Orada kader seni kucaklar, azim, gayret, güç ve kuvvetinden fânî olursun. Kader sana kalemin yazdığı ve {ilâhî} ilmin önceden bildiği kısımları sevk eder. Sen onlara bürünürsün. Korunma ve selâmet onlardan verilir, sınırlar onlarda korunur, Mevlâ'nın yaptığıyla uyuşma onlarda elde edilir. Şerîatın kaidesi zındıklık ve haramları mübâh kılmaya geçit vermez. (*Fütûh*, 132)

bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm (بسم الله الرحمن الرحيم) * Ehl-i hakaik {hakîkat ehli} demiştir ki: "*Besmelenin mânâsı, uğur, bereketlenmek ve insanların söz ve işlerine besmeleyle başlamalarına teşvîk içindir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'e besmeleyle başlamıştır....*" (*Gunye*, I, 112)

bu'd (بعد) {bk. **kurb-bu'd**}

büdelâ' (بدلاء) * *Büdelâ* {bedeller} yedi kişidir. Bunlar bulundukları toplumdaki mekânlarından uzaklaşarak, yerlerine tıpkı kendilerine benzeyen birini bırakırlar. Böylece hiç kimse onun gözden kaybolduğunu fark edemez. İşte başkasının yerine vekil bırakılan bu kimselere "*büdelâ*" denir. Bunlar Hz. İbrâhîm'in ﷺ kalbi üzeredirler. (*Istılâh*, 531; Kâşânî, 36, *Câmi'*, 78)

* *Büdelâ*, abdâl değildir. Bütün zamanlarda ne artarlar, ne de eksilirler. Makamları, duâ konusunda inbisat {genişlik, büyüklük, mutluluk} diliyle husûsîliğin son noktasını ortaya koymaktır. Hâlleri ise, gayba îmân ve yakîndir. Bunlar "*büdelâ*" diye isimlendirilmiştir, çünkü, onlardan birisi, diğerleri bulunmadığı zaman hepsine vekâlet eder. (Nebhânî, I, 45)

bükâ' (بكاء) * *Bükâ*, şevk ateşinin damlaları, inleme bulutunun yağmuru ve vecd kitâbının unvanıdır. Âşıklara en yakın olan şefâatçiler gözyaşlarıdır. (*Ravza*, 659)

bürûk-ı zât-i berîk (برق ذات برق) * Bu, amaçlara ulaşmamızdır, yani hakîkatlere muttalî olmaya ve misâl ve unsurlar âleminde tasarruf etmeye duyduğumuz ihtiyaçtır. (*Heyâkil*, 97)

C

cârullâhü-l'kerîm (جار الله الكريم) * Beyân ehlinden zevk erbâbına göre, *cârullahi'l-Kerîm* {Kerîm olan Allah'ın komşusu}, mutlaka unsûrî kalıplar erbâbına daha yakındır. (*Heyâkil*, 102)

ceberût (جبروت) * Âlem-i nefs {nefs âlemi}, mûtî {itâat eden} ve âsî {isyân eden} olmak üzere iki kısma ayrılır. Mûtî genellikle "*âlem-i ceberût*" ve "*âlem-i nefs*" olarak isimlendirilir. Onlara göre bu berzahtır, asî ise bu şehrin düşmanları olanlardır. (*Tedbîrât*, 154)

* *Ceberût*, Ebû Tâlib'e göre azamet {yücelik}, çoğunluğa göre ise vasat {yüce âlemle süflî âlemin arasındaki} âlemidir. (*Istılâh*, 540)

cebr (جبر) * *Cebr* {zorlama}, sadece imkânsız olan iki şey arasında söz konusu olur. Mesela âmir emreder de, memur emre uymazsa, âmir onu itâate zorlar. Cebrin mânâsı şudur: Bir kimse bir işten hoşlanmaz. Dolayısıyla o işi yapmak istemez, başka bir işi tercîh eder. Fakat mücbir {zorlayan}, bu adamı, istediği işi değil de istemediği işi yapmaya zorlar. Eğer, mücbirin zorlaması olmasa, o kimse yapması gerekeni yapar, yapmaması gerekeni yapmazdı.

İnsanların, îmân, küfür, ibâdet ve günâh kazanmalarında bu şekilde bir zorlama olduğunu görmüyoruz. Aksine, mü'min îmânı seçmiş, onu sevmiş, güzel görmüş, istemiş ve ona aykırı olan şeylere tercîh etmiştir; küfürden nefret etmiş, tiksinmiş, onu çirkin bulmuş, istememiş, zıddını ona tercîh etmiştir. Allah, mü'min için îmânı seçme, isteme ve güzel görme, küfürden nefret etme, tiksinme ve hoşlanmama husûsiyetlerini yaratmıştır. (*Ta'arruf*, 26)

* Muhakkiklere göre *cebr*, kulun fiilinin sıhhatine aykırı olduğu için sahîh değildir. Cebr, mümkünü yapmamanın mevcûd olması hâlinde, mümkünü fiile haml etmektir. Şu hâlde cansız varlıklar hiçbir şeye mecbur değildir. Çünkü aklı olma-

dığı için bir fiili yapması düşünülemez. Şu hâlde mümkün de mecbur değildir. Çünkü onun da kendisinden eserler zuhûr etmekle beraber, tahkik eden aklı olmadığı için bir fiili yerine getirmesi tasavvur edilemez. (*Fütûhât*, I, 81)

* *Cebr*, kesbi kaldırmak, halkı isbât etmektir. {Bu görüşe göre} kul ölü yıkayanın elindeki ölü gibi, kaderin hükmü altındadır. Onun kendine ait ne bilgisi, ne tercîhi, ne de gücü vardır. Bu, zarureti kabûl etmeyen, bilinen delîllerle muhâlefet eden Cebriyye'nin görüşüdür. Onların zarureti inkâr etmelerine gelince; çünkü insan, ıztırârî olanla ihtiyârî olanı vicdanıyla birbirinden ayırır. İhtiyârıyla hareket edenle, irâde dışı hareket eden birbirinden farklıdır. Onlar görüşleriyle vicdanın zaruretini kabûl etmediler. Sem'iyyâta muhâlefetleri ise şundandır: Onlar yaratılışla ilgili âyetleri aldılar, kazanmakla ilgili âyetlerle, Allah'ın kullarına bahş ettiği sıfatları görmezlikten geldiler. Şarâb içmekle, onu kiralamayı bir tuttular. Oysa bu iki husûsun hükmü şer'î açıdan birbirinden farklıdır. His ve vicdana yönelik tarafları itibâriyle de aralarında fark vardır. (*Ravza*, 206)

cebrâ'îl (جبرائيل) * Rûhun üflenmesi konusundaki sözümüz döndü dolaştı ve şeyh şunlara işâret buyurdu: "*Cebrâil, Rûhül-Kudüs'ten türemiştir. Yani, hayvanların ve bitkilerin rûhları, Faal Akıl'dan ortaya çıkan nûr taneleridir.*"

Bunlar arasındaki irtibât sorulduğu zaman şöyle cevâb verdi: "*Süflî dünyânın her bir tarafında hareket eden her şey, Cebrâil'in kanadından türemiştir.*"

Şeyhe bu nizâmın nasıl olduğu sorulunca şöyle konuştu: "*Bil ki Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın pek çok büyük kelimesi vardır. Nûrâniyyet onun kelimelerinden, yani Kerîm vechinin simyâ ışıklarından doğar. O kelimeler birbirinin üstündedir...*" "*Kelimeler*"le akılları kasd ediyor. Yani, Vâcibü'l-Vücûd'un {Allah'ın} katından taşan nûrlar olan akılların cevherleridir. Bunlardan bir kısmı, derece, rütbe ve şeref bakımından diğerlerinden üstündür.

O, Hakk'tan, kendisinden daha büyüğü olmayan bir kelime indirir. O kelimenin nisbeti, diğer kelimeler karşısındaki nûr ve tecellîsi kadardır. Tıpkı, güneşin diğer gezegenlere nisbeti gibi. Bu mânâ, Hz. Resûlüllah'tan[sa] vârid olan haberde şöyle ifâde edilmiştir: "*Eğer güneşin yüzü zâhir olsaydı, Allah'tan başka tapılan bir mevcûd olurdu.*" Bu kelimenin ışığından başka bir kelime ortaya çıkar. İlk Akıl İkinci Akl'ın, İkinci Akıl Üçüncü Akl'ın... illetinden sorumludur. Böyle gider ve on sayısında kemâle erer. Çünkü Allah âyette: "*Onlar, tam ondurlar*" buyurmuştur. [Bakara, 2/196]

Bu Bir'den sonra gelen Bir, bu şekilde kelimeler tamamlanana kadar devam eder. Bu kelimelerin sonuncusu Cebrâil'dir ﷺ. İnsan oğullarının rûhları bu son kelimeden ortaya çıkar. (*Cebrâ'îl*, 151)

* Bil ki *Cebrâil*'in iki kanadı vardır. Bir tanesi sağında olup, sırf nûrdur. Bu kanat, mücerred varlığıyla Hakk Teâlâ'yla alâkalıdır. Sol kanadının üzerinde ise ayın

yüzündeki siyah leke veya tavus kuşunun ayağındaki renklere benzeyen boylu boyunca uzanan siyah bir kısım vardır. Bu imkânda ademe tasarruf eden yönüyle vücûdu vardır. Eğer, Cebrâil'in Hakk'ın vücûduyla sâhib olduğu vücûda bakarsan, o da vücûdun vücûbuyla vasıflanır. Zâtının hak ettiği yönüyle bakarsan, o zaman da ademle {yoklukla} vasıflanır. Şu hâlde bu iki mânâ Cebrâil'in iki kanadında temsil edilir. Sağ kanadı, onun Hakk'a izâfe edilen yönünü, sol kanadı kendi zâtının hak ettiği yönü ifâde eder. (*Cebrâ'îl*, 152)

celâl (جلال) {bk. **cemâl-celâl**}

celâl-i a'lâ (جلال أعلى) * *Celâl-i âlâ*, yani kendisinden bütün noksanlıkların tenzîhi konusunda, her türlü azametin üstünde olan Zât'ına mahsûs yücelik O'na aittir. (*Heyâkil*, 95)

celâyâ'l-kuds (جلايا القدس) * *Celâyâ'l-kuds*, yüce nûrlar demektir. (*Heyâkil*, 103)

celb-i i'tidâl (جلب الإعتدال) * *Celb-i îtidâl* {orta yolu bulmak}, iki aşırı tarafı ortadan kaldırmaktır. Çünkü gaye nefsi bedene ârız olan kötü sıfatlardan temizlemektir. Bu temizlik, o sıfatlardan ayrıldıktan sonra bir daha özleyerek ve isteyerek onlara dönmesine, cevherinde bulunan mutluluk yerine onlarla meşgul olmaktan ve elem duymaktan men edilmiş olmasına yöneliktir. (*Mîzân*, 62)

cem'-fark (جمع – فرق) {**makām-ı cem'**; **makām-ı elif**} * *Cem'* ve *tefrika* iki isimdir. Cem' dağınık şeylerin bir araya getirilmesi; tefrika ise toplu olanların ayrılması demektir. Cem'e erdiğin zaman sadece "*Allah*" dersin, başka bir şey demezsin. Fark hâlinde ise "*Dünyâ, âhıret ve kâinât*" dersin. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şâhidlik etmiştir*" [Âl-i İmrân 3/18] ifâdesi cem'e, devamı {..."*melekler ve ilim sâhibleri de*" ifâdesi} ise farka işâret eder. (*Lumaʿ*, 283)

* *Cem'*, yaratıkları ve kâinâtı dikkate almaksızın, Hakk ile irtibât kurmayı ifâde eden mücmel bir lafızdır. Kâinât ve yaratıkların kendi başlarına var olması mümkün değildir. Çünkü kâinât da, varlıklar da iki yanı 'adem {yokluk} olan bir varlığa sâhibdir. *Tefrika* ise kâinât ve varlıklara işâret eden husûsları anlatan mücmel bir lafızdır. Cem ve tefrika, birbirinden müstağnî olmayan iki asıldır. Cem'i olmayan bir tefrikadan bahseden, Bârî'yi {Allah'ı}, tefrikaya yer vermeyen bir cem'den söz eden kimse ise Allah'ın kudretini inkâr etmiştir. Bu ikisini birden kabûl eden gerçek mânâda muvahhid olur. (*Lumaʿ*, 416)

* *Cem'*in ilk mertebesi, himmeti cem' etmektir {toplamaktır}. Bu da bütün himmet ve kaygıların tek bir kaygı hâline getirilmesiyle olur. (*Ta'arruf*, 88)

* Sûfîlerin anladıkları manadaki *cemʿ*, onlar için bunun bir hâl olmasıdır. Bu da kulun kaygılarının, toparlanması zor olacak derecede dağılmaması demektir. Aksine kaygılar derlenip toplanmalı ve kendilerini toplayanın şuhûdu ile tek bir

himmet ve kaygı hâline getirilmelidir. Kul başkası ile değil, sadece Allah ile olduğu zaman cem' hâli hâsıl olur.

Cem'den sonra gelen tefrika hâli ise hazlarla ilgili olarak kul ile kaygıları arasında fark görülmesi, kul ile zevk ve menfaatlerinin arasındaki farkın müşâhede edilmesi demektir. Böylece kul, kendisi ile nefsi arasındaki farkı görür, bundan dolayı hareketleri nefsi için olmaz. Bazen cem' hâlindeki kul da hazlarına bakar, ona meyleder. Ancak bu tür arzularına ulaşmasına mânî olunur, kul ile arzuları arasına girilir, bunun için kul bu tür arzularından hiçbirini gerçekleştiremez. Bunu istemeyerek değil, aksine isteyerek gerçekleştirmez. Çünkü bilir ki, kendisi hakkında Allah'ın fiili budur. Allah bunu ona tahsis etmiştir, sadece onu cezb etmiştir, başkasını değil. (*Ta'arruf*, 88)

* *Kaybetti cem' onları önceki hâllerinden*
Oysa var etmişti fark
iz bırakmadan
(*Ta'arruf*, 89)

* Ebû Saîd Harrâz; "*Cem'in mânâsı 'O, kendini onlarda îcâd ettirdi. Daha doğrusu, kendisi onlar için var olduğundan dolayı, onların varlıklarını yok etti' demektir*" demiştir. (*Ta'arruf*, 90)

* *Cem'* ve *tefrika* kelimeleri sûfîlerin çokça kullandıkları sözlerdendir. Ebû Ali Dekkâk şöyle der: "*Fark sana nisbet edilen şeydir; cem' ise, sana nisbet edilmesi kabûl edilemeyen şeydir.*" Bunun mânâsı şudur: Kulluk vazîfelerini yerine getirmek ve beşerî hâllere uygun düşen diğer husûsları îfâ etmek, kulun irâde ve kesbiyle olur. Bu da farkı oluşturur. Hakk tarafından kalbde mânâ ve mârifet meydana getirilmesi, lütuf ve ihsânda bulunulması gibi husûslar ise cem'dir. Sûfîlerin cem' ve fark konusunda en alt hâlleri budur. Çünkü bu hâl, fiilleri görmek mâhiyetindedir.

Hakk'ın itâat ve isyân mâhiyetindeki fiillerini gösterdiği kişi tefrika sıfatındaki bir kuldur. Hakk'ın, bizzât kendisinin idare ettiğini ve fiillerin {gerçekte} kendisine ait olduğunu gösterdiği kişi ise cem'i müşâhede eden bir kuldur. O hâlde halkı isbât etmek {halkın varlığını kabûl etmek} fark, Hakk'ı isbât etmekse cem' sıfatıyla ilgilidir. Bir kul için cem' hâli de fark hâli de gereklidir. Çünkü fark'ı olmayanın kulluğu, cem'i olmayanın ise mârifeti olamaz. (Kuşeyrî, 38)

* *Cem'u'l-cem', cem'* hâlinin üstünde bir derecedir. Bu konuda sûfîler, hâllerinin değişik ve derecelerinin çeşitli olmalarına göre farklılıklar gösterir. Bazıları hem kendini hem de halkı isbât eder, fakat her şeyin Hakk ile kaim olduğunu görür. Buna "*cem' hâli*" denir. Kul halkı görmekten zorla alıkonulmuş, kendisi hakkında şuurunu kaybetmiş, Allah'tan başka bütün varlıklar hakkında hassasiyetini {duyularını} yitirmiş, sadece hakîkat sultanından gelip kendisini istila eden tecellîlerle meşgul bir hâlde ise buna "*cem'u'l-cem'*" denir.

Tefrika, mâsivâyı Azîz ve Celîl olan Allah'a ait görmektir. *Cem'* mâsivâyı Allah ile görmektir. *Cem'u'l-cem'*, külliyen yok olmak ve hakîkatin galebe etmesi ânında Azîz ve Celîl olan Allah'ın dışında her şeyle ilgili duyguları kaybetmektir. (Kuşeyrî, 39)

* Cüneyd şöyle der: *"Kurbun {yakınlığın} vecd ile bulunması cem', kulun beşerî hususiyetler içinde gaybeti de {kaybolması da} farktır."*

Şöyle denilmiştir: *"Allah onları mârifette cem', ahvâlde de tefrik etti."*

Cem', sâhibinin Hakk'tan başka hiçbir şeyi müşâhede edemediği vuslattır. Ne zaman başkasını müşâhede ederse, o zaman o cem' olmaz. *Fark* ise, dilediğini açık seçik görmektir. Bu konuda şeyhlerin sözleri çoktur. Gayeleri şudur: Onlar cem' ile tevhîdin tecrîdine {saflaştırılmasına ya da her şeyin yok olup sadece tevhîdin kalmasına}, fark ile de kesbî olana {şahsî gayretle elde edilene} işâret etmişlerdir. Buna göre tefrikası olmayan cem' yoktur.

Sûfîler *"Falan kimse ayn-ı cem'dedir"* derken Hakk'ın murâkabesinin onun bâtınını doldurmasını kasd ederler. Kendi amellerinden birine dönünce de *"Tefrikaya döndü"* derler. Cem'in sıhhati tefrikayla; tefrikanın sıhhati de cem'ledir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre cem' Allah ile bilmek, fark ise Allah'ın emriyle bilmektir. Her ikisinin de bir arada bulunması gerekir.

Müzenî demiştir ki: *"Cem' bizzât Allah'ta fânî olmak, tefrika ise ubûdiyyettir {kulluktur}. Bunlar birbiriyle irtibâtlıdır."* Kendilerini aynü'l-cem' {Hakk'ta tamamen yok olma} hâlinde olduklarını iddiâ eden bir topluluk hataya düşmüşlerdir. Bunlar tam tevhîde erdiklerini iddiâ ederek ameli ortadan kaldırıp zındık olmuşlardır. *Cem'* ancak rûhun, *tefrika* ise bedenin hükmüdür. Rûhla beden bir arada olduğu sürece cem' ve tefrika da mutlaka olacaktır.

Vâsıtî şöyle demiştir: *"Nefsine nazar ettiğinde tefrika, Rabb'ine nazar ettiğinde ise cem' hâlinde olursun. Kendinden başkasıyla kaim olunca fânî olmuş olursun. Artık ne cem' vardır, ne de tefrika!"*

Denilmiştir ki: *"Onların {sûfîlerin} cem'leri O'nun {Allah'ın} Zât'ında, farkları ise sıfatlarındadır."*

(Sûfîler) *cem'* ve *tefrika* ile şunu ifâde ederler: Kul amellerine bakarak, nefsi için bir kesb {çaba ve gayret sonucu elde etme} kabûl edince tefrika, bütün eşyânın Hakk ile olduğunu kabûl edince cem' hâlinde olur. Bütün bu işâretler şunu bildirir: Kevn {yaratılan şeyler} ayırır, Mükevvin {Yaratan} ise toplar. Şu hâlde kim sadece Mükevvin'le olursa cem' etmiş {toplamış}, kim de yaratılanlara nazar ederse dağıtmış olur.

Demek oluyor ki tefrika kulluk, cem' ise tevhîddir. Kul kalbine bakarak tâatını ortaya koyduğu zaman tefrika, onları Allah'la var kabûl ettiği zaman da cem' hâlinde olur. Fenâ makamına ulaşınca da *cem'u'l-cem'* hâline sâhib olur. Şöyle de

denebilir: Sırf Hakk'ın fiilerini görmek tefrika, sıfatlarını görmek cem', Zât'ı görmek ise *cem'u'l-cem'*dir. (*'Avârif*, 308)

* *Cem'*, kâinâtsız Hakk'a işârettir... ...*"Fark, Hakk'sız halka işâret olup, ayrıca kulluğun müşâhede edilmesidir"* denilmiştir. ...*Cem'u'l-cem'* ise, Allah'ta tamamen yok olmaktır. (*Istılâh*, 532)

* *Makam-ı elif* {elif makamı} *cem'* makamıdır; Allah'ın isimlerinden bir isim ve O'nun kayyûmiyyet sıfatlarından bir sıfat vardır. Mübdî, Bâis, Vâsî, Hâfız, Hâlık, Bârî, Musavvir, Vehhâb, Rezzâk, Fettâh, Bâsıt, Muizz, Muîd, Râfî, Muhyî, Vâlî, Câmî, Muğnî ve Nâfî O'nun fiilî isimlerindendir. Rabb, Zâhir, Vâhid, Evvel, Âhir, Samed, Ganî, Rakîb, Metîn ve Hakk onun Zâtî isimlerindendir. *Hemze*, *lâm* ve *fâ* lafzî harflerdendir. *Zâ*, *mîm*, *hâ* {he}, *fâ*, *lâm* ve *hemze* onun esaslarındandır. Bunların mertebeleri vardır. Bu mertebelerin zuhûru altıncı mertebededir. O'nun hâkimiyeti nebâtâtta {bitkilerde} açıktır. Bu mertebede kardeşleri *hâ* {he} ve *lâm*dır. {Diğer} mertebelerde bulunmayan harflerin tümü onda {bu mertebede} toplanmıştır. Hiçbir dâire, alan, basit ve mürekkeb âlem onun muhtevâsı dışında değildir. (*Fütûhât*, I, 109)

* *Fark*, Hakk'sız halka işârettir. Ayrıca *"Kulluğun müşâhede edilmesidir"* de denilmiştir... (*Istılâh*, 532; *Fütûhât*, II, 129) ...*Cem'*in tersidir... ...*"Cem'u'l-cem' nedir?"* dersen şöyle deriz: *"Cem'u'l-cem', Cemâl'i müşâhede anında Allah'ta tamamen yok olmaktır."* (*Fütûhât*, II, 129)

* Bir tâifeye göre *cem'*, halksız Hakk'a işâret eden kişinin işâretidir. Ebû Ali Dekkak şöyle der: *"Cem', sana nisbet edilmesi kabûl edilmeyen şeydir."*

Sûfîlerden bir tâife ise *"Cem', Allah'ın kendi fiilinden kula hakîkat olarak gösterdiği şeydir"* demişlerdir.

Bir topluluk da şöyle târîf etmiştir: *"Cem', mârifetin müşâhedesidir, delîli de 'İyyâke neste'in {Yalnız Sen'den yardım dileriz}' ifâdesidir."*

Sûfîlerden biri de şöyle demiştir: *"Cem', halkın Hakk ile kaim olduğunun isbâtı, cem'u'l-cem' ise Hakk'tan başka her şeyi görmekten fânî olmaktır."*

Başka birisi ise *"Cem', mâsivâyı Allah'la görmek, cem'u'l-cem' ise tamamen yok olmak ve hakîkatin galebesi anında Allah'tan başka her şeyi hissetmekten fânî olmaktır"* demiştir.

Bazısı da şöyle demiştir: *"Cem', Hakk'ın her şeye tasarrufunu müşâhede etmektir."* Cem' ve fark konusunda şu şiir söylenmiştir:

bir araya geldim O'nunla
ayrılıp kendimden
cem' ve fark hep ardı ardına gelir
ikilik sebebiyle

Cem' ve *cem'u'l-cem'* hakkında sûfîlerden bize ulaşanların bir kısmını zikrettik. Bize göre cem', senin vasf ettiğin, O'na ait isim ve sıfatları O'nda toplaman, O'nun da seni vasf ettiği sana ait isim ve sıfatları kendi üzerinde toplamandır. O zaman sen sen, O da O olmuş olur.

Cem'u'l-cem' ise O'na ait olanı da, sana ait olanı da O'nda cem' etmendir. Her şey O'na döner. "*İşlerin hepsi O'na döner.*" [Hûd 11/123] "*Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.*" [Şûrâ 42/53] Kâinâtta var olanlar, O'nun isim ve sıfatlarından başka bir şey değildir. Ne var ki, bazı kimseler bu isim ve sıfatları iddiâ ettiler, Hakk da onların iddiâları arkasından yürüdü ve onların iddiâlarına göre hitâbda bulundu. Onlardan bir kısmı Allah'a mahsûs sıfatların örfte olduğunu, bir kısmı da hem vârid olan sıfatlarda, hem de şerîatta bulunduğunu iddiâ etmişlerdir. Bu yaklaşım, rusûm ulemâsı tarafından bidat olarak telakkî edilir. (*Fütûhât*, II, 505)

* Bazı sûfî topluluklarına göre *tefrika* bir işârettir ki, halka Hakk olmaksızın işâret eder. Ebû Ali Dekkak'a göre *fark*, kişinin kendisine nisbet edilen şeydir. Bazılarına göre de edeb gereği, sana Hakk'ı fiillerin üzerinden müşâhede ettiren şeydir. Bazılarına göreyse ubûdiyyetin müşâhede edilmesidir {kulluğun görülmesidir}. Farkın, halkı {yaratılanları} isbât olduğu da söylenmiştir.

Yine denilmiştir ki: "*Tefrika, Allah'tan başkasının görülmesidir.*" Şöyle de söylenmiştir: "*Tefrika, halkın hâllerindeki çeşitliliği müşâhede etmektir. Tefrika makamının dayandığı temel de Hakk'ın sıfatlarından biri olan ilâhî ilimdir.*" (*Fütûhât*, II, 507)

* Maiyyet {beraberlik} sohbet, sohbet ise *cem'*dir. Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini görmedin mi? Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi gizli konuşsa mutlaka altıncıları O'dur. Bundan az da, bundan çok da olsalar, nerede bulunsalar mutlaka O, onlarla beraberdir*" [Mücâdele 58/7] O birdir, birden sonsuza kadar olan her şeyle beraberdir. Eğer bir varsa, ikincisi O'dur. Çünkü Allah onunladır. Böylece cem' meydana gelmiş olur. O hâlde O Câmi''dir {cem' edendir}. Birden fazla olsa O, bunlarla -aynı cinsi ifâde eden lafızlarla olmaksızın- beraberdir. Yani "*Allah üçün üçüncüsüdür*" denemez; ancak "*...ikinin üçüncüsüdür, üçün dördüncüsüdür veya dördün beşincisidir*" denir. Çünkü Allah herhangi şekilde kendisine ilâve edilenlerin cinsinden değildir. Çünkü "*O'nun benzeri yoktur.*" [Şûrâ 42/11] (*Fütûhât*, IV, 307)

* *Cem'*, halksız Hakk'ı müşâhede etmektir..

...*Cem'u'l-cem'*, halkı Hakk'la kaim görmektir. Buna "*cem'den sonraki fark hâli*" denir. (Kâşânî, 41; *Câmi'*, 80)

* *Fark-ı evvel* {ilk fark}, Hakk'tan halkla perdelenmek ve rusûmun {yaratılışa ait alâmet ve şekillerin} bâkî olmasıdır. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 92)

**Fark*, makamların ortasındadır, teferruk {bölünme} sınırını aşmaktır. İlk ince-

liği bilginin {ve algının} hâli görmekten istiğrâkıdır {hâlin farkında olmamasıdır}. İkinci inceliği keşf konusundaki işâretin istiğrâkıdır {kaybolup gitmesidir}. Üçüncü inceliği ise *cem'*le ilgili şâhidlerin istiğrâkıdır {cem'de gerçekleşen belirtilerin kaybolup gitmesidir}. (*Ravza*, 493)

* *Cem'*, *tefrika*yı düşüren, işâretleri ortadan kaldıran şeydir. Telvînden kurtulmak ve temkînin sağlamlığından sonra çamur ve sudan ibâret bir şahıs olmaktır. Birinci inceliği ilmin cem'idir. Bu, {dünyevî} şâhidlerle ilgili bilginin yok olup, sırf ledünnî ilmin hâsıl olmasıdır. İkinci inceliği vücûdun {varlığın} cem'idir. Bu, ittisâlin vücûdun zâtında yok olmasıdır. Üçüncüsü ise Zât'ın cem'idir. Bu da işâretin naklettiği her şeyin Hakk'ın Zât'ında tam mânâsıyla fânî olmasıdır. Cem', sâliklerin makamlarının sonuncusu ve tevhîd denizinin sahilidir. (*Ravza*, 497)

* *Cem'*, *tefrika*nın aynıdır, ama tefrika cem'in aynı değildir. {Mutlak fenâya} meyleden şahısların tefrikası hariç. Çünkü bu, beraberce hem cem', hem de tefrikadır. Çünkü had ve hakîkat insâniyyet gibi misalleri cem' eder. Bu çeşidin şahısları tefrika ile vasıflanırlar. Mesela her ikisi de insan olsalar da, Zeyd Amr değildir. Bütün misallerin ve tek çeşidin şahısları da böyledir...

...Hakîkatte cem'... Vücûdun kendisinde cem'idir, böylece o vücûdun aynı olur. Ve mümkünâtın aynları üzere, tefrika ve çokluktan zuhûr eden şeyin istîdâdlarının aynı olduğu hükmünü cem' eder. Bunu bilirsen, cem'in ve *cem'u'l-cem'*in mânâsını, tek bir aynda kesretin vücûdunu {tek bir zât içindeki çokluğun varlığını}, böylece işlerin asıllarına kavuştuğunu da bilirsin. Hakîkatleri birbirinden ayırd eder ve tıpkı Hakk'ın her şeye yaratılışını verdiği gibi, sen de her şeye kendi asıl hükmünü verirsin. (*Esfâr*, 289)

* Hakk'ın mertebesi, *cem'*in mertebesidir. Çünkü bu mertebe cem', vücûd, keşf ve şuhûd mertebelerini toplar. Bundan dolayı "*Mâkul {düşünülen}, delîl ve burhana ihtiyaç duyulmadan tahkik ve vuslat; keşf, müşâhede ve bütünün aynıdır*" denilmiştir. Artık anla! (*Merâtib*, 21)

* Mâsivâdan fenâ bulmak, çoğu sûfînin işâret ettiği fenâdır. Bunun hakîkati Allah'tan başkasını müşâhede ve hissetmekten fenâ bulmaktır. Bu da bir kişinin müşâhede ettiği şeyden gaybet hâlinde olması, bu gaybetin de müşâhede ettiği şeyden ve kendisinden gaybet olmasıdır. Çünkü o, mâbûduyla O'na ibâdetten, mezkûrüyle {zikrettiği Allah ile} zikrinden, mevcûduyla varlığından, mahbûbuyla {sevdiğiyle} sevgisinden ve meşhûdüyla {müşâhede ettiğiyle} müşâhedesinden gaib olmuştur.

Mânâları arasında bir fark görmekle birlikte böyle birisinin hâline "*sekr*", "*ıstılâm*", "*malıv*" ve "*cem'*" adı verilir. Kalbe, onunla gaib ve fânî olana kadar sevdiği ve zikrettiğini müşâhede etmek hakim olur. Böylelikle onunla birleşir ve kaynaşır, hatta O'nu kendisi sanır.

Şu hikaye bu durumu anlatır: Bir kimsenin sevdiği kendisini suya atınca seven kimse de ardından kendisini suya atmış. Bunun üzerine sevdiği ona *"Niçin suya atladın?"* diye sorunca o: *"Seninle kendimde kayboldum, bunun için seni ben sandım"* cevâbını vermiş. İşte bu hâlde olan kişi, aklı başına gelince yanıldığını anlar ve hakîkatler kendi içinde ayırd edilmeye başlar. Rabb Rabb'dır, kul ise kuldur. Yaratan yaratılanlardan farklıdır. Buna göre yaratılmışlarda O'nun zâtından, O'nun zâtında da yaratılmışlardan hiçbir şey yoktur. Ancak sekr, mahv, ıstılâm ve fenâ hâlinde bu temyizden gaib olur {bu ayrımın farkında olmaz}. Bu hâlde iken bazı hâl sâhibleri hakkında anlatılan ve akıl başındayken söyleyenin sapık sayılacağı şatahât kabilinden bazı sözler söyler. Ancak temeyyüz {ayırd edilme} ve şuurun düşmesiyle bu hâl de kalkar, o zaman {bu sözlerden dolayı} niçin sorumlu olsun?

Bu fenânın övüleni var, yerileni var, affedileni var. Allah'tan başkasını sevmekten, ondan korkmaktan, ona ümîd beslemekten, ona tevekkül etmekten, ondan yardım beklemekten, kulun dîninin hem zâhir hem de bâtın olarak Allah için kalacak şekilde ona yönelmekten fânî olanın fenâsı övülür. Sâhibinin kendisiyle başkasını ayıramayacak şekilde şuur ve bilgisinin olmaması hiçbir şekilde övülmez ve kemâl vasfı sayılmaz. Onun için arzu edilen ve emredilen bir şey değildir. Bilakis sâhibinin gayesi, aklı temeyyüzü {ayırd edilişi} taşıyabilecek ve her mevkî sâhibini yerli yerine koyabilecek şekilde ilme uygun, hikmet gereğince, hakîkatleri olduğu gibi görmek, kadîm olanla sonradan olanı, ibâdetle mabûdu ayırabilecek kadar güçlü olmadığı için mazur görülmektir. Bu sebeble ibâdeti mertebelerine indirir, mertebelerini müşâhede eder ve her mertebeye kulluk hakkı neyse onu verir ve onu yerine getirdiğini müşâhede eder. (*Buğye*, 28)

* Nihâyât {son mertebeler}, mârifet, fenâ, beka, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, *cem'* ve tevhîddir. (*Rihle*, 207)

* Sûfîyye ileri gelenleri *cem'* makamında, tevhîdle (tevhîd-i ahadiyyetle) alâkalı tehlikeler bulunduğu konusunda îkazda bulunmuşlardır. Çünkü bu gaybette rûhun ona galebe etmesiyle tevhîd-i ahadiyyet onu korkutur. Hallâc ve diğerlerinde olduğu gibi.

Şeyh Mahmûd Ebû Şâmmât şöyle demiştir: *"Bu makamda sâlikin tevhîd çamuruna düşüp bocalamasından korkulur. Bu durum çok şeyde meydana gelir. İşittiklerinden oluşan mücerred {soyut} ifâdeler, istiklâl, enâniyet ve fakîri {mürîdi} Rabb'iyle beraber olmaktan alıkoyan her şey bunlara dahildir. Sûfi önderleri bu durumun, ayakların sağlam olarak yere basmaması olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır."* (*Rihle*, 214)

cemâl-celâl (جمال – جلال) * Hüsn {güzellik} ve *cemâl*, hissedilen {duyularla algılanan} şeyler dışında da mevcûddur. Meselâ şöyle denir: *"Bu güzel huy, bu güzel bilgi, bu güzel yol ve şu güzel ahlâktır."* Güzel huydan kasd edilen, ilim, akıl, iffet, şecaat, takvâ, kerem, mürüvvet ve diğer güzel hasletlerdir. Bu sıfatlar beş duyuyla değil, ancak bâtınî basîretin nûruyla idrâk edilir. (*İhyâ'*, V, 9)

* *Celâl* ve azamet, azalarda görülecek şekilde sıkıntılı korku ve bıktırıcı ürperti bırakırlar ve kalbe hakimiyet kurarlar...

...*Müşâhede-i cemâl {Allah'ın cemâlini müşâhede}* kalblere nûrların, sırların, lütufların, lezzetli sözlerin, dostane ifâdelerin, önemli yüksek mekânlardan büyük ilâhî bağışlarla müjdelerin tecellî etmesi ve Allah'a yakınlık durumudur. Burada kulun hiçbir dahli olmaz, iş tamamen Allah'a döndürülür. Her şey ezelî nasibe bağlanır. Allah'tan bir rahmet ve bir isbât olarak artık pay ne ise o gelmeye başlar. Takdîr edilen ölüm zamanı olan ecel gelinceye kadar devam eder. Bunun daha dünyâdayken verilmesinin sebebi, Allah'a şevkin şiddetinden dolayı sevginin ifrât derecesine ulaşmaması içindir. (*Fütûh*, 22)

* *Celâl* kahr sıfatları demek olup İlâhî Hazret'tir.

Cemâl, ilâhî rahmet cinsinden lütuf ve merhamet vasıflarıdır. (*Istılâh*, 14)

* "*Celâl nedir?*" dersen şöyle cevâb veririz: "*Celâl, vücûdla beraber olan İlâhî Hazret'e ait kahr sıfatlarıdır.*"...

..."*Cemâl nedir?*" dersen, deriz ki; "*Allah'ın Cemîl ismiyle, ilâhî rahmet cinsinden lütuf ve merhamet vasıflarıdır. Bu cemâl, âlemde celâli müşâhede edilen cemâldir.*" (*Fütûhât*, II, 130)

* *Celâl*, ilâhî bir sıfat olup, kalbe heybet ve tâzîm verir. Ve onunla Celîl ismi zâhir olur. Bu ismin hükmü, hükümlerin en hayret verenidir. Çünkü "*Hiçbir şey O'nun gibi değildir*" [Şûrâ, 42/11] ve "*İzzet sâhibi Rabb'in, noksanlıklardan münezzehtir*" [Sâffât, 37/180] hükmü o ismindir...

Bil ki, Allah'ın "*Cemîl*" diye isimlendirildiği ve Zât'ının, Resûlü'nün dilinden her şeyde tam mânâsıyla sevmesiyle vasıflandırdığı [Müslim, Tahrîmü'l-kibr, 91; *Müsned*, I, 399] *cemâl*, ilâhî bir vasıftır. Âlemde cemâlden başka bir şey yoktur. Çünkü Allah, âlemi kendi sûretinden başka bir sûrette yaratmamıştır. O güzeldir, o hâlde âlem de bütünüyle güzeldir. O cemâli {güzelliği} sever, cemâli seven cemîli {güzeli} de sever. O'nun sûreti de *cemîl*dir. Bütün âlem güzeldir. Allah da güzeli sever. Cemâli seven, cemîli sevmiş olur. Seven ise sevdiğini sadece rahata kavuşturmak veya bilmeyerek yapmış olduğu bir şeyden dolayı te'dib için azaba mârûz bırakır. Nitekim baba da çok sevmesine rağmen evlâdını eğitmek için, aynı şekilde azarlar ve disiplin uygular.

Şu hâlde Allah'ın izniyle her nerede olursak rahat ve nîmete kavuşuruz. Çünkü ilâhî lütuf kendisinde, lütfa mazhar olan kişinin bilemeyeceği kadar rahmet barındırır. Madem âlemdeki cemâl O'na aittir, recâ, bast, lütuf, rahmet, şefkat, re'fet, cömertlik, ihsân, içinde nîmetleri barındıran azab ondadır, öyleyse te'dib etmek de O'nun hakkıdır, O, güzel bir tabibdir. Bu da kalbdeki ve sûretlerdeki eseridir. Kalbdeki eseri aşk, sevgi, heyemân ve şevktir. Müşâhede anında kalbe fenâ hâlini bırakır. (*Fütûhât*, II, 531-532)

* *Celâl* mertebesinden ulûhiyyet zuhûr etmiştir. Halk, O'nu bilmekten âciz kalmıştır. Sizde bulunan bâtınî nisbetten dolayı, yeryüzündeki sırrınız bu isim sayesinde bilinir. Yine rükünlerin te'sirinden kurtulmanız için, sizdeki zâhirî nisbetten dolayı açıktan yaptıklarınızı bilir. Şu hâlde azîm olan her şey de, hakîr olan her şey de celîldir. Bu celîl lafzı ezdâddandır {zıt mânâlı kelimelerdendir}

Ebû Saîd Harrâz'a "*Allah'ı neyle bildin?*" denmiş, o da "*İki zıddı birleştirmesiyle*" dedikten sonra *'O Evvel'dir, Âhır'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır*" [Hadîd, 57/3] âyetini okumuştur. Yani "*aynı aynda ve aynı ayndan*" demektir. (*Fütûhât*, IV, 252)

* O'ndan başka cemîl {güzel} yoktur. Önce kendini sevdi, sonra kendini başkasında görmek için, âlemi kendi *cemâl*inin sûretinde yarattı. Ona bakıp sevenlerin sevdiği gibi sevdi. Sonra, âleme seyreden olan mutlak cemâline, mukayyed ve arzî {yeryüzüne dönük} cemâlini yerleştirdi. Bu şekilde âlemde bulunan şeyler güzel ile daha güzel arasında birbirinden farklı hâle geldi. Hakk bunu gözetti. (*Fütûhât*, IV, 269-270)

* *Cemâl*, Allah'ın Zâtı için vechiyle tecellî etmesidir. Allah'ın mutlak cemâlinin bir celâli vardır. Bu da O'nun vechiyle tecellîsi sırasında her şeyi kahretmesidir. Bu şekilde O'nu görecek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemâli için bir yaklaşma vardır ki işte O bize bununla yaklaşır. Bu da, O'nun şu beyitte ifâde edilen her şeydeki zuhûrudur:

Hiçbir şey değil
Ancak celâlin örter
Tüm hakîkatleri kucaklayan cemâlini
[*Kâinâta tecellî ettin*
örtüleri arasından
ve durdun gizledikleriyle
gönüllerin (*Câmi'*)]

Bu *cemâl*in bir de *celâl*i vardır. Bu da kâinâtın taayyünleriyle cemâlin perdelenmesidir. Her cemâlin ardında bir celâl, celâlin ardında da bir cemâl vardır. Allah'ın celâlinin ve sıfatlarının izzet ve ihticâb {perdelenme} mânâsı taşımasından dolayı, O'nun İlâhî Hazret'ten gelen yücelik ve kahrını, bizim de boyun eğme ve heybet hâlinde olmamızı gerektirir. O'nun celâli, cemâli ve diğer sıfatlarında yaklaşmak ve açıklık mânâsı taşımasından dolayı da O'nun İlâhî Hazret'ten gelen lütuf, rahmet ve şefkatini, bizim de üns hâlinde olmamızı gerektirir...

...*Celâl*, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, kendisinin kendi Zât'ını bilmesi gibi bizim O'nun hakîkat ve hüviyetini bilmenin bizden saklı olmasıdır. Çünkü Zât'ını olduğu gibi kendinden başka hiç kimse göremez. (Kâşânî, 40; *Câmi'*, 80)

* *Celâl*, hafâ {gizlilik} demek olup Zât'ın ardından gelir. *Cemâl* ise zuhûr {ortaya çıkma} demek olup, gizlilikten sonradır. Bu sonralık zaman yönüyle değildir. (Sofyavî, 336)

* *Cemâl*, mutlak ve mukayyed olmak üzere iki çeşittir. Mutlak cemâl, sadece yerlerin ve göklerin nûru olan Allah'a mahsûstur. O, sebebe bağlanamayan, nasıl olduğu açıklanamayan, hiçbir benzeri olmayan İlâhî Cemâl'dir. Cemâlinin künhünü sadece O bilir.

Dediler ki bana senin hakkında
Aklın gücü yetmez O'na

Mukayyed cemâl de iki çeşittir: Bunlardan *küllî cemâl*, mutlak cemâlden, Allah'tan başka varlıklara seyreden ilâhî cemâldir. Akıl, nefs, felek, yıldız, melek, tabîat, cisim, heyûlâ, unsur, maden, nebat ve hayvan gibi türlerin hepsi taşıyabilecekleri miktarda buna nâil olmuşlardır. Bu olmasaydı ne varlığı devam ederdi, ne hakîkati ortaya çıkardı, ne de zâtı kaim olurdu. O bütün varlıkların sırrıdır. Varlık O'nunla var olmuştur. O'nun yardımı süreklidir. Eğer zaman veya ferd olsun bunlar için bir engel takdîr etmiş olsaydı ne âlem var olurdu ne de onda bir varlık. Bu sır, zuhûrdaki çokluktan dolayı gizlenmiştir. O'ndan daha zâhir hiçbir şey yoktur. O'nun hakkında hiç kimse şübhe etmez. O hem hitâb eden ve hem hitâb edilendir, hem idrâk hem müdriktir, hem âlim, hem de mâlûmdur. Ondan daha gizli bir şey de yoktur. O târîf edilemez, anlatılamaz, idrâk edilemez...

Cüz'î cemâl, *hafî* {gizli} ve *celî* {açık} olmak üzere iki kısımdır. *Hafî* hislerden mücerred {duyulardan soyutlanmış}, ancak kendine uygun düşen aklın nûru ile idrâk edilebilen düşünülebilir hakîkatlerdeki cemâldir. İlk mânâya rücû eder ki bu da aklın, onunla aslına dönmesi için bu hafî cemâle tâbî olmak istemesidir.

Celî cemâl ise hulûl cihetiyle olmaksızın cisimlere taalluk eder. O bir işrak {aydınlanma} ve nûrlanmadır. Hisler bunu idrâk eder. Hisler bir şeyi ancak cisimlerin şekil ve mevzîleriyle {konumlarıyla} idrâk eder. İdrâk ettiği şey onu hayâle ulaştırır. Onun idrâk ettiği ise, O'nun Zât'ının değil, sadece cemâlinin meclâ ve mazharıdır. Bundan sonra nefs, alâkalardan, cemâl sebebiyle idrâk etmiş olduğu cisim ve karaltı şeklinde tecrîd edilmiştir {soyutlanmıştır}, kemâl denen şey odur. Kemâli varsa cemâl de beraberinde olur. Çünkü birini ancak diğeriyle beraber idrâk edebilir. Biri olmazsa diğeri de olmaz. (*Ravza*, 288)

* *Cemâl* cüz'î cemâli müşâhedeye; cüz'î cemâl küllî kemâl denizine, küllî kemâl ise mutlak cemâlin fezâsına ulaştırır. Bu durumda nefs, cemâlden başkasına meyletmez, özlem duymaz, âşık olmaz, başkası için yanıp tutuşmaz. Cemâle ancak nûrla âşık olur. Hayra ancak vücûdla âşık olur. Hayır, vücûd ve nûr ise bilinmektedir. (*Ravza*, 291)

* *Celâl*, hafâ {gizlilik} demek olup Zât'ın ardından gelir. Cemâl ise zuhûr {ortaya çıkma} demek olup, gizlilikten sonradır. Bu sonralık zaman yönüyle değildir. (Sofyavî, 336)

* *Celâl*le edeblenmeden *cemâl* makamı iddiâsında bulunan kimseyi bırak gitsin. O bir deccâldir. O adamlar sınıfında gerçek bir yeri yoktur.

Tevhîd: Halvette olana *"Hâlî, hâlî {Allah'la baş başa kal}!"*, celvette {halk içinde} isen *"Hâli, hâlî {hâlim, hâlim, ben kendimle başbaşayım}"* de. Halvette iken nefslerin şehvetlerden uzak tutulması, onu celvetteyken şehvetlerinden ayırmanın temelidir. (*Kavânin*, 36)

* *Celâl* ve *cemâl* iki mertebedir...

...Cemâl, sûretin {şeklin} değil, vasfın cemâlidir. (*Nefehât*, 64)

cemâl-i ma'nevî (جمال معنوي) * Allah'ın isim ve sıfatlarının mânâlarından ibâret olan *cemâl-i mânevî*, o isim ve sıfatların hakîkatiyle tecellî eden kemâlî müşâhede Hakk'a mahsûstur. Ama isim ve sıfatları mutlak olarak müşâhede Hakk'a mahsûs değildir. Çünkü her îtikad sâhibinin, Rabb'i hakkında bir çeşit îtikadı vardır. Ya Rabb'i hakkında *"Esma-i hüsnâ ve yüce sıfatlara lâyıktır"* der ya da başka bir şey der. Her îtikadın sûretini müşâhede etme konusunda, müşâhede için sûret zarûrîdir. İşte o sûret de Allah Teâlâ'nın cemâlidir. Böyle olunca da o sûretteki cemâlin zuhûru, mânevî değil, zarûrî bir zuhûr olur. İşte bu yüzden, mânevî cemâl yönünü, müşâhede yolu ile tam olarak bulmak, Allah'a bağlı olanlardan başkasına imkânsızdır. Allah bu hakîkati idrâk edemeyenlerin sözlerinden tam bir yücelikle münezzehtir. (*İnsân*, I, 54)

cemâlullâh-celâlullâh (جمال الله – جلال الله) * *Cemâlullâh*-i Teâlâ, Allah'ın yüce sıfatları ve esmâ-yı hüsnâsından ibârettir. Bu tâbîr umûmîdir. Husûsî olarak izah edilecek olursa rahmet, ilim, lütuf, nîmetlendirme, cömertlik, ihsân, rezzâkiyyet, hallâkiyyet, faydalandırma gibi sıfatlarının tamamı cemâl sıfatıdır. Burada bir de ortak sıfat vardır. O sıfatın bir yüzü cemâle, diğer bir yüzü de celâle bakar. Rabb ismi gibi. Bu isim terbiye ve îcâd îtibâriyle cemâl, rubûbiyyet ve kudret îtibâriyle celâl ismidir. Allah ve Rahmân isimleri de böyledir. Rahîm ismi ise böyle değildir. Çünkü Rahîm cemâl ismidir. Sen bununla kıyasla artık.

Bil ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın cemâlinin çeşitleri çok olsa da, şu iki çeşitten hâlî değildir. İki çeşitten biri mânevî olup, esmâ-yı hüsnâ ve yüce sıfatların mânâsından ibârettir. Bu çeşit cemâl, Hakk'ın kendisini müşâhedesine mahsûstur. İkincisi sûrî olup, bütün teferruât ve çeşitleri îtibâriyle *"mahlûkat"* tâbîr olunan mutlak âlemden ibârettir. O mutlak âlem, hey'etin tecellî ettiği yerde zuhûr eden mutlak ilâhî güzelliktir. Halk dediğimiz işte bu tecellî yerlerinin ismidir. Bu isimlendirme de ilâhî güzellik cümlesindendir. Çeşitlilik, cemâl îtibâriyle değil, varlığının ilâhî cemâlin tecellîgâhı olması îtibâriyle âlemden çirkin ya da güzel olan gibidir. Çünkü vücûd mertebesinden, mertebesini muhafaza için, çirkin cinsini çirkinliğe yüklemek ilâhî güzellikten olduğu gibi, güzel cinsini güzelliğe yüklemek de vücûddan mertebesini muhafaza için yine ilâhî güzelliktendir.

Bil ki eşyâdaki çirkinlik îtibarî olup onun özüne ait değildir. Bu âlemde çirkinlik namına ne varsa hepsi îtibarîdir. Şu hâlde varlıktan mutlak çirkinlik hükmünü

kaldırırsan, geriye mutlak güzellikten başka bir şey kalmaz. Günâhların çirkinliğini görmüyor musun? Bu çirkinlik yasaklama yoluyla ortaya çıkmıştır. Kötü kokuların çirkinliği ise, tabîatine hoş gelmeyen kimse îtibâriyledir. (*İnsân*, I, 53)

* *Celâlullah* {Allah Teâlâ'nın celâli}, Zât'ının, isim ve sıfatların asıl mâhiyetlerindeki zuhûrundan ibârettir. Bu mücmel bir târîftir. Tafsîlâtına gelecek olursak celâl; azamet, kibriyâ, mecd, senâ ve kendisine ait bütün cemâl sıfatlarından ibârettir. Çünkü, cemâlin zuhûrunda şiddet olursa bu da "*celâl*" olarak isimlendirilir. Tıpkı celâlinin halk üzerindeki zuhûrunun başlangıcına "*cemâl*" dendiği gibi. İşte "*Her cemâlin bir celâli, her celâlin bir cemâli vardır*" diyen kimse bu nükteye işâret etmiştir.

Yüce Allah'ın, halk {yaratılanlar} elinde bulunan cemâli, kendilerine zuhûru yönüyle, ya cemâlin celâli ya da celâlin cemâlidir. Ama mutlak cemâl ve mutlak celâl, sadece Allah'a mahsûstur, ondan başkasında görülmez. Halk o husûsta kıdem sâhibi değildir. Allah'ın celâlini izah ederken "*İsim ve sıfatlarında olduğu gibi, asıl mâhiyetleriyle zuhûru îtibâriyle de Zât'tan ibârettir*" demiştik. Bu müşâhede de O'ndan başkası için muhâldir. Cemâl sıfatından bahsederken de "*Cemâl, ulvî vasıflar ve esmâ-yı hüsnâ'dan ibârettir*" demiştik. (*İnsân*, I, 54)

cem'iyyet (جمعية) * *Cem'iyyet*, mâsivâdan yüz çevirerek yüce Allah'a yönelme sırasında dikkati toplama ve bu anda kalbin tefrika hâlinde olmamasıdır. Bu da halkla meşgul olacak hâtırların dağıtılmasıdır. (Kâşânî, 41; *Câmi'*, 80)

* *Cem'iyyet* Allah'ın zikriyle beraberdir. Zikir kaybolunca, cem'iyyet de kaybolur. (*Nefehât*, 71)

cem'u'l-cem' (جمع الجمع) {bk. **cem'-fark**}

cenâ'ib (جنائب) * *Cenâib* denen kişiler, seyr ilallahları {Allah'a seyirleri}, nefslerin dereceleri içinde olan kişilerdir. Bunlar kendilerine, henüz ulaşamadıkları kalbî kaynaklara ve kurb {yakınlık} makamlarına götürecek takvâ ve tâatı artırma çabasını yüklemişlerdir. Bu çaba, seyr ü sülûklarının, seyr fillah {Allah'ta} olması içindir. (Kâşânî, 42; *Câmi'*, 80)

* {Mârifetten} kesilenler *cenâib*dir. Yani Hakk'ın mârifetinden uzak kalanlardır. Fikrî nazarlarıyla eserden müessire delîl getirirler, ama ilmin hakîkatinden perdelenmişlerdir. Bunlar, nazar ve istidlâl ehlidir. (Sofyavî, 201)

cennet-cahîm (جنة – جحيم) {nâr} * {Râbia dedi ki:} "*Ben göğe, cenneti ateşle yakmağa, cehennemi de suyla söndürmeye gidiyorum. Böylece ne o kalsın ne de bu, asıl maksad ortaya çıksın, kullar Allah'a recâ ve havf {emel ve korku} gözetmeden baksınlar. Allah'a mükâfât beklemeden ve azab korkusu olmadan kulluk etsinler. Böyle düşünmemin*

sebebi şu: İnsanlar cennet ümîdi ve cehennem korkusu olmadan O'na kulluk ve itâat edecekler mi?" (*Şehîde*, 90)

* {Râbia şöyle duâ ediyordu:} *"İlâhî! Eğer sana cehennem korkusuyla ibâdet ediyorsam, beni cehennemde yak. Cennet arzusuyla ibâdet ediyorsam, bana cenneti haram kıl. Ben sana sadece senin için ibâdet ediyorum. Beni, cemâlini müşâhede etmekten malırum bırakma!"* (*Şehîde*, 91)

* Ârif-i billah {Allah'ı tanıyan} *cennet* için mükâfât, ama cennet ârif için vebâldir. (*Şatahât*, 22)

* *Cennet* en büyük hicâbdır. Çünkü cennet ehli cennette huzûr bulur. Cennette huzûr bulan, O'ndan başkasında huzûr bulmuş olur. Bu sebeble perdelenmiştir. (*Şatahât*, 22)

* Mevtın-ı hâmis {beşinci vatan ya da mertebe} *cennet*tir. O da atlas feleğinin çukuru ile sâbiteler feleğinin kamburu arasındadır. *"Cehennem..."* sâbiteler feleğinin dibinden merkeze kadardır. Çünkü yedi kat gök ve unsurların, ayrılma ve hükümden sonra cehenneme varması sûret îtibâriyle imkânsızdır. (*Esfâr*, 59)

cennet-i ef'âl (جنة الأفعال) * *Cennet-i ef'âl* {fiillerin cenneti}, sâlih amellerin karşılığı olan lezzetli yiyecekler, tatlı içecekler ve güzel eşler gibi sûrî {şeklî} cennettir. *"Cennet-i a'mâl {amellerin cenneti}"* ve *"cennet-i nefs {nefsin cenneti}"* diye de adlandırılır. (Kâşânî, 41; *Câmi'*, 80)

cennet-i menkūde-cennet-i mev'ûde (جنة المنقودة – جنة الموعودة) * *Cennet-i menkude* {peşin verilen cennet} dünyâdadır. Bu da kazâya rızâ, Allah'a ﷻ kurb {yakınlık}, O'na münâcât ve O'nunla arasındaki perdeyi kaldırmaktır. Böyle bir kalbin sâhibi halvetteki {yalnızlığındaki} bütün hâllerinde Hakk ﷻ ile beraber olur. Bu beraberlikte, ne {Allah hakkında} bir keyfiyet, ne de bir teşbîh vardır. *"Hiçbir şey O'nun gibi değildir. O işitir ve görür."* [Şûrâ, 42/11]

Cennet-i mev'ûde {vaad edilen cennet} ise Allah'ın ﷻ mü'minlere vaad ettiği cennet ve perdesiz olarak Cemâl-i Kerîm'ini görmektir. (*Feth*, 20)

cennet-i sıfât (جنة الصفات) * *Cennet-i sıfât* {sıfatların cenneti}, ilâhî sıfat ve isimlerin tecellîlerinden olan mânevî cennettir. O, kalbin cennetidir. (Kâşânî, 41; *Câmi'*, 80)

cennet-i verâset (جنة الوراثة) * *Cennet-i verâset*, Hz. Peygamber'e ﷺ güzel biçimde uymak için elde edilen ahlâktır. (Kâşânî, 41; *Câmi'*, 80)

cennet-i zât (جنة الذات) * *Cennet-i Zât*, Ahadî Cemâl'in müşâhedesidir. O, rûhun cennetidir. (Kâşânî, 41; *Câmi'*, 80)

cer'â'/zevrâ' (جرعاء / زوراء)

* *Uzağı isteseler önlerinde*
Yönelseler sert kumlara
Kalsalar sonra
Konup konakladıkları yerde kuş
Obalarındadır yavruları

"*Zevrâ {uzak}*" ile kasd ettikleri kutub mertebesidir. Doğru ve meşrû tarafa meylettiği için zevrâya böyle denmiştir. "*Önleri...*", yani ameliyle değil, düşüncesiyle ve kalbiyle onların önündeydi. Zira onlardan âcizdir. Âcizin ise temennîden başka yapabileceği bir şey yoktur. "*Cer'â {sert kumlar}*", mücâhede makamlarıdır, acıları yutmaktır. Zira o, perdelerden sülûk etmektir.

"*Enâhâ {kalsalar}*", yani kalmaya devam ediyor, zira bu zorlukları taşımaya gücü yetmedi. "*Sonra*" sözüyle cer'âyı kasd ediyor. Yani maksadına nail olmak için zorluk ve mücâhede makamlarında kalmaya devam ediyor. Şöyle diyor: "*Düşünceler ancak aslın hükmüne uygun yerlere yönelmiştir. Ârif ise, ebedî olarak ilâhî isimleri keşfetmeyi gerçekleştirmeye meyillidir.*" (*Tercümân*, 180)

{Ayrıca bk. **makām/makāmât**}

ceres (جرس) * *Ceres*, kahredici türden kısa hitâbdır. (*Istılâh*, 538; Kâşânî, 39; *Câmi'*, 80)

{Ayrıca bk. **salsale-i ceres**}

cesed (جسد) {bk. **rûh**}

cevâ (جوي) * *Cevâ*, bâtının hevâsı ve sâhibini öldüren yerleşmiş bir sevgidir. *Tâc*'da der ki: "*Cevâ yangındır, aşk ya da hüzünden doğan vecdin şiddetidir.*" Konuşurken söylediğin "*Ceviye'r-racul {Adam sevgi veya hüzünden dolayı heyecanlandı}*" cümlesinde {hava ve tasa mânâlarına gelen} "*cevv*" kelimesi, {hastalık ve geniş arazi mânâlarına gelen} "*devv*" kelimesine benzer. Değişen suya da "*cevv*" denilmiştir. (*Ravza*, 348)

cevâhir-i ulûm ve enbiyâ ve me'ârif (جواهر العلوم و الأنبياء و المعارف) * Şerîatların, ümmetlerin ve zamanların farklılaşmasıyla değişim ve dönüşüme uğramayan hakîkatlerdir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu gibi "*Din konusunda size, Nûh'a tavsiye ettiklerini, sana vahyettiklerini, İbrâhîm, Mûsâ ve Îsâ'ya tavsiye ettiklerini, size şerîat yapmıştır: 'Dîni sağlam bir şekilde ayakta tutun ve bu konuda ayrılığa düşmeyin.'*" [Şûrâ 42/13] (Kâşânî, 43; *Câmi'*, 80)

cevdet-i zihn (جودة الذهن) * *Cevdet-i zihn* {zihnin iyi ve sağlam olması}: Bütün fazîletler iki mânâda toplanır. Birincisi, zihnin ve temyiz {ayırd etme} melekesinin

iyi olması, ikincisi ise güzel ahlâktır. Zihnin iyi olması, saadet ve şekavet yolunu ayırd edebilmek ve onunla amel etmek, Hakk'a, cılız taklîdler ve zayıf ama ikna edici hayallerle değil, yakîn ifâde eden kesin delîllerle nasıl ise öyle inanmak içindir... (*Mîzân*, 57)

* *Cevdet-i zihn*, görüşlerdeki şübhe ve tartışmaların ortaya çıktığı sırada doğru hüküm verme gücüdür. Seçkin görüş ise, işlerde güzel sonuçlara ulaştıracak sebeblere hızla vâkıf olabilmektir. (*Mîzân*, 71)

{Ayrıca bk. **'akl**}

cevher/cevâhir-'araz/a'râz (جوهر / جواهر — عرض / أعراض) {**cevâhir-i efrâd**; **cevher-i ferd**; **ecrâm-ecsâm**; **en yef'ale**; **en yenfe'ale**; **evvel-i mevcûd**; **eyn/eyne**; **izâfet**; **kem**; **keyf/keyfe**; **vaz'**}

* *Cevher*, bir şeyin kendisiyle kaim olan {başka bir varlığa ihtiyaç duymadan var olan} aslı... ...*araz* ise cevherle kaim olan şeydir. (Hücvîrî, 469)

* Gayb, şehâdet âleminin zarfıdır. Burada şehâdet âlemi, Allah Teâlâ'nın dışında yaratılan, yaratılmayan veya yaratılıp da sonradan sûret ve arazlar gibi gayba havale edilen her şeydir. Şehâdet âlemi, Allah'a şâhid olunan âlemdir. Bundan dolayı ona "*şehâdet âlemi*" deriz. Hakk, gayb âleminden parça parça sayı olarak sonsuza kadar çıkarmaya devam eder. Bunlar şahıslar, cinsler ve çeşitlerdir. Bunlar arasında, âlemde Allah'ın gaybına geri döndürdüğü ve ebedî olarak döndürmeyeceği şeyler vardır. Onun ebedî olarak gayba döndürmeyeceği şey, kendi nefsiyle kaim olan her bir zâttır. Bunlar bilhassa cevherlerden başka bir şey değildir. *Cevherler*in dışında varlık ve renkler gibi cisim ve *arazlar*, gayba döndürülecek ve onların misalleri ortaya çıkacaktır. Allah onları gaybdan şehadet âlemine çıkarır. O gayb ve şehâdet âlemidir.

Gaybdaki şeylerin kemmiyyeti yoktur. Zira kemmiyyet hasrı {nicelik sınırlı olmayı} gerektirir ve "*ne kadar, kaç tane?*" gibi sorular sorulur. Bu gaybdan ayrılan bir şey değildir. Çünkü o sonsuzdur. *Kem, keyfe, eyne, zaman, vaz', izâfet, araz, en yef'ale* {etken fiiller, etki}, *en yenfe'ale* {edilgen fiiller, edilgi}; bunların hepsi nisbettirler, aynları yoktur. Bunların hükmü, cevherin kendi zuhûruyla ortaya çıkar. Hakk onları gaybından ortaya çıkarıp da cevherlerin aynları zuhûr ettiğinde, onları bu nisbetlere tâbî kılar.

Denilmiştir ki, "*Kaç ayn {kategori} ortaya çıkmıştır?*" "*On ayn, daha azı veya daha çoğu*" cevâbı verilmiştir. Yine denilmiştir ki, "*O nasıldır?*" Buna da şöyle cevâb verilmiştir: "*Farklı cismânî unsurların birleşmesi, varlık ve rengin kendilerine hulûl etmesiyle meydana gelmiştir.*"

Denilmiştir ki, "*Nerededir?*" Cevâb: "*Boşlukta veya mekânda.*" Denilmiştir ki, "*Ne zaman?*" Cevâb: "*Şu sûrette şöyle olduğu zaman.*"

Denilmiştir ki, "*Onun lisanı nedir?*" Cevâb: "*Arabca veya başka bir dildir.*" Denilmiştir ki, "*Dîni nedir?.*" Cevâb: "*Şu (veya bu) şerîat.*"

Denilmiştir ki, "*Ondan, babaların sırtlarından zuhûr eden şey zuhûr etti mi?*" Cevâb: "*O falanın oğludur.*" Denilmiştir ki, "*Ne yaptı?*" Cevâb: "*Yemek yedi.*" Denilmiştir ki, "*Yemeğinden bir te'sîr aldı mı?*" Cevâbı "*Doydu.*"

Cevherlere ârız olan bu nisbetlerin hepsini Allah gaybından çıkardığında, sonradan olan mevcûdda sadece ve sadece cevherlerin aynları ve ona tâbî olan nisbetler bulunur. İçindekilerle birlikte gayb sanki bilenine mutabık bir sûreti ihtiva eder. Öyle ki, onu kendi nefsiyle bildiğinde onu ayrıca ilimle bilmiş olur. Âlim de bir âlem olduğu için âlem sûretinde ortaya çıkar. Onun cevherden olan sûreti, zâtıdır. İsimlerinin sayısı kemmiyyetten; "*O her gün bir iştedir*" [Rahmân, 55/29] sözü de keyfiyyettendir. (*Fütûhât*, III, 13-14)

* Âlemde {uzayda} bir yer tutan cansız varlıklara "*ecrâm {cirimler}*" denir. Eş'arîlere göre *ecsâm* {cisimler} ve *cevâhir-i ferd* {tek öz-töz} de böyledir. Bunlardan bazısı bizâtihî {kendi varlığıyla} yer işgal etmez. Fakat bu tebeiyyetle {başka bir varlığa uyarak veya dayanarak} olur. Bunlar kendi kendilerine varlıklarını devam

ettiremezler, ancak başka bir varlığa hulûl ederek devam ettirebilirler. Siyahlık, beyazlık vb. gibi *arazlar* bunlardandır.

Bunlardan bazıları nisbî varlıklardır ki yukarıda söylediklerimizle arazlar arasında meydana gelirler. Meselâ eyne, keyfe, zaman, aded, miktar, izâfet, vaz' {vaziyet, durum, konum}, en yef'ale {etken fiiller, etki}, en yenfe'ale {edilgen fiiller, edilgi} gibi.

Bu varlıklardan her biri, kendi içinde pek çok şeylere ayrılır ki, burada bunları zikretmeye gerek yoktur. Meselâ bunlardan eyne alt, üst gibi mekân; keyfe sağlık, hastalık ve diğer hâller gibi keyfiyet sıfatlarının sorularıdır. Zaman dün, bugün, yarın, gece, gündüz, saat ve kendisinden *"Ne zaman?"* diye sorabildiklerimizdir. Kemmiyyet ya da aded miktarlar, ölçüler, alan ölçüleri, söz ve şiir vezinleri gibi *"Ne kadar?"* sorusuna cevâb teşkîl edenlerin tamamıdır. İzâfet baba, oğul, sâhib; vaz' ise diller ve hükümler gibi kurallardır. *"Boğazlamak"* demek olan *"en yef'ale"* fâiliyyet {etkenlik ya da etki}, boğazlanırkan ölmek demek olan *"en yenfe'ale"* de mef'ûliyyettir {edilgenlik ya da edilgidir}. (*İnşâ'*, 20)

**Cevher*, kadîm olsun hâdis olsun, kendi zâtıyla kaim olan {varlığını sürdürmek için başka varlıklara ihtiyaç duymayan} her zâttan, *araz* da kendi zâtıyla kaim olamayan {varlığını sürdürmek için başka varlıklara ihtiyaç duyan} her zâttan ibârettir. Bunun altına, inşâallahü Teâlâ, daha önce zikredilen bu dâirede göreceğin şekil ve renk gibi arazlar ve cisimler, ilimler ve kudret gibi sıfatlar, yine bunun gibi zaman, mekân ve diğer nisbetler girer.

Bil ki bu heyûlânî cedvel, Hakk'ın, ulvî ve süflî mevcûdâtı maddesinden îcâd etmiş olduğu hakîkattir. Bu hakîkat, bütün mevcûdâtı içinde toplayan temel varlıktır. Zihinde düşünülebilir, fakat, aynda mevcûd değildir {hakîkî değil, aklî bir varlıktır}. Bu mevcûdiyyet de onun zâtî bir sûretinin bulunması, fakat hakîkatte mevcûdât içinde bölünme, artma ve eksilme kabûl etmemesidir. Onun vücûdu, kadîm ve hâdis olan mevcûdâtın aynlarının açığa çıkmasından meydana gelmiştir. Eğer mevcûdâtın aynları olmasaydı, biz onu düşünemezdik ve o olmasaydı, mevcûdâtın hakîkatlerini düşünemezdik. Onun vücûdu sahıslara ve onların tafsîlâtlı bilgilerine ve tüm bu bilgilere bağlıdır. Bunları bilmeyen mevcûdât arasındaki farklılıkları ayırd edemez. (*İnşâ'*, 25)

* *Cevher* asıldan ibârettir. Eşyânın aslı bütünüyle Hakk Teâlâ'nın vücûdudur. (*İnşâ'*, 32)

* Allah Teâlâ senin basîretini nûrlandırsın. Mâlûm olsun ki Allah'ın irâdesiyle ilk îcâd ettiği mevcûd {varlık} muhakkikîn mezhebine göre basit, rûhânî, ferd ve gayr-i mütehayyiz {yer kaplamayan} bir *cevher*dir. Diğerlerine göre ise o mütehayyizdir {yer kaplar}...

...Eğer Allah dileseydi, bazılarının: "*Bir'den ancak bir sudûr eder*" iddiâsının aksine bir defada pek çok mevcûd îcâd ederdi. Eğer böyle olsaydı irâde eksik, kudret ise noksan olurdu. Çünkü bir defada pek çok şey var etmek O'nun Zât'ı için mümkün olup imkânsız değildir. Mümkün, kudretin taalluk ettiği mahaldir. Eğer ilk mevcûdun "*bir*" olduğu sâbit olursa bu, Allah Teâlâ'nın bu şekilde dilemiş olmasındandır. (*Tedbîrât*, 121)

* Ulemâ, "*halîfe*" tâbir ettiğimiz bu rûh hakkında ihtilâf etmişlerdir. Onların bir kısmı rûhun cevher-i ferd ve mütehayyiz {yer kaplayan} bir varlık olduğunu ileri sürmüşler ve onun hayvânî bedenin aksine mânevî sıfatlara sâhib olduğunu iddiâ etmişlerdir.

Diğer bir kısmı ise, her bir idrâkin kendi yerine ait olduğunu, fakat Allah'ın, bunların yerlerini bedene bağladığını iddiâ etmiştir. Buna göre, onların bekası, rûhun bekasıyladır, rûh bedeni terk edince, idrâkler de bedeni terk eder.

Bir başka taife ise, rûhun bedende husûsî bir yeri olmadığını, suyun yüne sirâyet ettiği gibi rûhun da bedene sirâyet ettiğini iddiâ etmektedir. Abdülmelik b. Habîb şöyle der: "*Rûh, bedenin şekli üzerinde olan latîf bir sûrettir. Bedende onun, iki gözü, iki kulağı, iki eli ve iki ayağı vardır. Bunların her biri, insan bedeninde bulunan aynı organların karşılığıdır.*"

İşte bütün bu topluluklar, bunların araz olmasını muhâl görürler. Bu görüşte olanlara, buna neyin engel olduğu sorulduğunda, "*Bize göre bu –yani rûhun araz olması- uzak bir ihtimâl değildir. Ancak, Hz. Peygamber'den işittiğimize göre, rûhlar da mutlu olur veya azab çeker, çünkü onlar bakîdir.*" Hâlbuki bu iki sıfat, arazın sıfatları değildir. Mânânın mânâ ile kıyas edilmesi gerekir. Bu durum, aklı başında olan her ilim ehli için aklen imkânsızdır, şerîat muhâl olan şey getirmemiştir.

Rûh hakkındaki ikinci görüş onun bâkî oluşudur. Bu da akıl delîliyle çelişir. Çünkü rûh araz olsaydı, arazın bâkî olması câiz olurdu. Onlar {arazlar} her zaman yenilenir. Rûh da araz olsaydı, onun da yenilenmesi gerekecekti. Buna göre de, her canlı için geçirdiği zamanlar sayısınca rûh olması gerekirdi. Bütün bunlar bâtıldır.

Rûhun cevher olmadığını iddiâ edene gelince, onun delîli de cevherlerin mümâsili {rûha cevherin birbirlerine benzer} olmasıdır. Buna göre, eğer bir cevher rûh olmuş olsaydı, her cevherin rûh olması gerekecekti. Bu da akıl delîline aykırı bir durumdur. (*Tedbîrât*, 129)

* (O), iki arazı olan bir *cevher* ve iki vasfı olan bir zâttır. Bu cevherin hakîkati (hüviyeti) ilim ve kuvvetlerdir. Alîm ve Hakîm {olan iki sıfat,} kuvvetlerin kanallarında dolaşır ve üçlü kuvvet şeklinde dışarı çıkar.

Mâlik olduğun ilimlerle beslenmiş kuvvet ise, basiti o kuvvetlerin hakîkatinin üçte birine yerleştirirsin. "*İlim asıldır*" dersen, kuvvetler de ilmin dallarıdır. Öyle değil de "*kuvvetler topraktır*" dersen, o hâlde ilim de ekin olmuş olur. Bu ilim, kavlî {nazarî, teorik} ve amelî {pratik} almak üzere ikiye ayrılır. Kavlî ilim, sûretinin şek-

line yerleştirdiğin ve sûretinin hakîkatini açığa çıkardığın misâldir. Amelî ilim ise, filozofun kendi ilmiyle faydalanmaya götüren ve idareciyi de hükmüyle karara vardıran hikmettir.

Bu kuvvetler de iki kısımdır: Birincisi icmâlî-tafsîlî kuvvetlerdir. Bunun şartı, mizâcın güzel, tutulan yolun doğru, sözün sağlamlığının yanı sıra fiilin de tam olması gibi istîdâdlardır.

İkincisi de icmâlî-tahyîlî kuvvetlerdir. Bunların şartı da cevherin varlığını yer kaplaması ve isneyniyeti (ikili yapısı) arasındaki farkı ayırd etme kabiliyetidir. İki vasfı olan zât, sensin ve benim. Benim için seninle, senin için de bizimle ilâhımızdır. Sen, mâkulün kabûl etmesiyle değil, kendi hakîkatinle varsın. Sen kulluk evsafınla varsın, ben ise hakîkat cihetimle varım. Yoksa, mâkulün kabûl etmesiyle var değilim. Ben, mâkulün kabûl etmesi îtibâriyle hakîkatim (inniyyetim) cihetindenim. Ben hükümlerden biriyim, hükmeden ise Allah'tır. Sen ise yaratıksın, yaratık ise kuldur. (*İnsân*, I, 7)

* *Cevher*in iki *arazı* vardır: Birincisi ezel, ikincisi ebeddir. İki sıfatı vardır: Birincisi Hakk, ikincisi halktır. İki vasfı vardır: Birincisi kıdem, ikincisi hudûstur. İki tane ismi vardır: Birincisi Rabb, ikincisi abddır (kuldur). İki yönü vardır: Birincisi zâhir, yani dünyâdır, ikincisi ise bâtın, yani âhirettir. İki hükmü vardır: Birincisi vücûb, ikincisi imkândır. İki îtibârı vardır: Birincisi nefsi için gaib, başkaları için mevcûd, ikincisi ise başkası için gaib kendisi için mevcûd olmasıdır. İki mârifeti vardır: Birincisi önce vücûbiyyetini, sonra selbiyyetini, ikincisi önce selbiyyetini, sonra vücûbiyyetini bilmektir. Onun bir noktası vardır ki, anlayışlar o konuda hata eder, ibâreler mânâlarını saptırır, işâretler de mânâlarından uzak kalır. (*İnsân*, I, 15)

* Vücûd mertebelerinden birisi de *cevher-i ferddir* (atomdur). Zira *cevher* cisimlerin aslıdır. Kelimeye göre harfler ne ise –buna harfe göre nokta da diyebilirsin- cisimlere göre cevher odur. Nitekim biz bunu *Kitâbü'n-nokta* adlı kitâbımızda açıklamıştık.

Cevher terkîb (başka varlıklarla birleşmeyi) kabûl eden, fakat parçalanma kabûl etmeyen bir varlıktır. Bu sebeble cevher cisimlerin parçalanıp helâk (yok) olabileceği son noktadır. Terkîb edilmiş bir nesnenin yok olması ise, her cevherinin kendi başına kalışına kadar parçalarının dağılması ve çözülmesidir. Terkîbden önce cevhere "*cevher-i ferd (tek cevher, aslî cevher)*", terkîbden sonra "*cevher-i mürekkeb (birleşik cevher)*", terkîbin dağılması, yani çözülmesinden sonra ise "*cevher-i basît*" ve "*bölünme kabûl etmeyen en küçük parça*" denilir. Zira bütünü dikkate almadan parçayı zikretmek doğru olmaz. Çözüldükten sonra, bütünü îtibârî olan çözülmüş mürekkeb cisim olur.

Cevheri böylece bildikten sonra bilmelisin ki *araz*; cevherin hâl, sıfat, durum ve hükümlerinden ibârettir. Bütün bunlar cevherin devamlı bir şekilde değişen araz-

larıdır. Zira bir arazın iki zaman dilimi boyunca devam etmesi imkânsızdır. Bunun sebebi şudur: Araza, arazı kabûl eden bir yerden, diğer bir yere intikal ettiği için bu ad verilmiştir. Cevher ise, ferdin mahallidir; arazın kendisine intikalini kabûl etmez. Aksine araz, onunla birleşmeksizin geçici olarak ondan intikal eder. Bu böyle durmadan devam edip gider. (*Merâtib*, 27)

cez' (جزع) * Sabır bir felakete karşı tahammül ise buna doğrudan sabır, bunun zıddına da *"cez'" ve hel' {feryad ve endîşe}"* denir. Adam bağırıp çağırarak, yakapaçasını yırtarak, yerlere serilerek hevâ çağrısına uyar. (*İhyâ'*, IV, 82)

{Ayrıca bk. **sabr**}

cezbe (جذبة) * *Cezbe*, ilâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine giden yoldaki mertebeleri aşmak için ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip, çabası, çalışması[, gayreti ve zorlaması (*Câmi'*)] olmadan onu kendisine yaklaştırmasıdır. (Kâşânî, 39; *Câmi'*, 80)

cezebât-ı hakk (جذبات الحق) * Zamanımızda *Hakk'ın cezbeleri* nelerdir? Bana göre bundan maksad, cezbeye kapılanın cezbeleridir. Yani zamanımızda meczubların sayıları azdır. Az olmalarının sebebi, zamanımızdakilerin Rahmân'ın nefhalarıyla pek az yüz yüze gelebilmeleridir. İstersen buna sebebin, tecellînin feyizlerini alabilecek hâllenmenin yokluğu olduğunu da söyleyebilirsin. (*Merâtib*, 8)

cibillât (جبلّات) * *Cibillât* {yaratılışlar} muhteliftir. Bazılarının kabûlü hızlı, bazılarını kabûlü ise yavaştır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi vücûddaki önceliği îtibâriyledir. Çünkü şehvet duygusu, gazab duygusu ve tefekkür duygusu insanda vardır. Değiştirmesi en zor olanı, insana karşı en isyânkâr olanı, şehvet duygusudur. Çünkü şehvet duygusu, var olma bakımından insandaki duyguların en kıdemli olanı, teşebbüs ve ısrârı en şiddetli olanıdır. Çünkü bu kuvvet insanın daha ilk yaratıldığı anda mevcûddur. Hatta bu duygu, kendi cinsinden olan hayvanlarda da vardır. Bundan sonra hamiyet ve gazab duygusu bulunur. Tefekkür duygusu ise sonraları meydana gelir. Sebebine gelince, yaratılış onu gerekli ameller ve tâatlarla; varlığının güzel ve sevilecek hâle gelmesiyle güçlendirir. (*Mîzân*, 53)

cibt ve tâgût (جبت و طاغوت) * *Cibt* sihir, *tâğût* ise şeytanlarla putlardır. (*Furkān*, 139)

cihâd (جهاد) {**cihâd-ı ekber**; **cihâd-ı nefs**} * *Cihâd-ı ekber* {en büyük cihâd}, sözüyle kasd edilen, şehvet ve lezzetlere devam ederek bunlarda ısrârlı olması ve mâsıyyetlere {Allah'a isyân niteliği taşıyan tutum ve davranışlara} kendini kaptırması sebebiyle nefsle mücâhede etmektir. Allah Azze ve Celle'nin sözünün mânâsı budur. (*Fütûh*, 143)

* Nefsinle mücâhede etmek istediğin zaman, onu her hareketinde ilmin hükmü altına al, her adımında onu havfa {korkuya} zorla, nerede olursan ol, onu Allah'ın kabzasına {eli, yani kudreti altına} hapset, her gaflet anında aczini Allah'a şikâyet et. O {nefs}, *"Henüz onu ele geçiremediniz, ama Allah onu kuşatmıştır"* [Fetih, 48/21] âyetinde anlatılmak istenen şeydir. Seni herhangi bir davası için yönlendirmeye çalışırsa, Rabb'inizin nîmetini hatırlamanız gerekir. (*'Ukūd*, 27)

{Ayrıca bk. **mücâhede; şerî'at-hakîkat**}

cihet-i kübrâ (جهة كبرى) * *Cihet-i kübrâ* {en büyük cihet}... Bunun için ateş, kadîm olan nâmûslarda {akıllarda} ibâdetin kıblesi oldu... Ateş kıble oldu, onlar *"beyt-i şems {güneşin evi}"* dediler ona. (*Heyâkil*, 99)

cihetân: zıyk ve se'a (جهتان : الضيق و السعة) * *İki cihet* {yön}; *zıyk ve sea* {darlık-daralma ve genişlik-genişleme}, Zât'a ait iki îtibârdır. Birincisi, O'nun anlaşılan ve düşünülen her şeyden tenzîh edilmesiyle olur. Bu, hakîkat vahdetinin îtibârıdır. O'nunla beraber O'ndan başka hiçbir şey vücûd ve düşünülür olma noktasında bir genişliğe sâhib olamaz. Bu durum, sûfîlerden bir kısmının *"Allah'ı Allah'tan başka hiç kimse tanıyamaz"* dedikleri gibi *"zıyk {darlık}"* denilen durumdur. İkinci olarak, bütün mertebelerde, gerekli olan bütün isim ve sıfatları îtibâriyle sonsuz sayıdaki zuhûr yerlerindeki zuhûrudur. Buna da *"sea {genişleme}"* denir. Şu şiirde olduğu gibi:

deme O'nun yurduna yayla doğusu
her yaylanın mamur yerinde bir yurt
her su üzerinde bir konağı var O'nun
her kalıntı üzerinde de bir izi

(Kâşânî, 42; *Câmi'*, 80)

cihetân-ı taleb (جهتا الطلب أو جهتان الطلب) * *Cihetân-ı taleb* {istemenin iki yönü}, vücûbî ve imkânî {zorunlu ve mümkün varlıklar} yönüdür. Bunlar zuhûrları âyân-ı sâbite olan rubûbiyyet isimlerini taleb ederler. Âyânın {aynların} talebi ise, Taayün-i Evvel {İlk Taayyün} mertebesidir. Bu mertebenin isimlerle zuhûru, Rabb'in, Taayün-i Evvel mertebesini istemelerine karşılık olarak rubûbiyyetin, O'nun kendi şuûnlarında zuhûr etmesidir. (Kâşânî, 42; *Câmi'*, 80)

cilâ'-isticlâ' (جلاء – إستجلاء) * *Cilâ*, Kadîm olan Zât'ın Zât'ındaki Zât'ı için zuhûru; *isticlâ* ise Zât'ı için taayyün mertebelerindeki zuhûrudur. (Kâşânî, 39; *Câmi'*, 80)

cinn (جن) * *Cin*, maddeden mücerred {soyutlanmış} varlıklar, şekil ve sûrete sâhib olabilen, aydınlık nûr sâhibi rûhânî ayırd edici akıllardır. Bunlara *"melâike {melekler}"* denir. Yer kaplamazlar, hiçbir mekânda bulunmazlar. Husûsî bir şekil-

leri yoktur. Eğer bir şekil içinde ortaya çıkarlarsa, o ince ve latîf bir sırdır. Buna göre nârî {hammaddesi ateş olan} rûhânî kuvvetlere "*cin*" denir. Ancak şu var ki, cinler tabîatın etkisi altındadır. Sıcaklık onların zâtî husûsiyetlerindendir. Meleklerde böyle bir durum yoktur.(*İnşâ'*, 20)

* *salıverdi ateşi bitkileri*
perde oldu böylece cin sûresi
iki şey arasına
biri mekân sâhibi cisimleşmiş rûh
derinlerdeki
mekânsız rûhı diğeri
beslenecek azık peşinde koştu
cisimleşen rûh
azıksız
melekliği kabûl edenlerinse kalbi
kabûl etti ayndaki şekli
kâh itâat etti bu yüzden kâh isyân
karşılarındakilerse
iki ateşle karşılık verdi onlara
(*Fütûhât*, I, 182)

cism (جسم) * *Cisim*, muhtelif parçalardan oluşan şeydir. (Hücvîrî, 469)

* Hissî {duyusal} işâretle kasd edilen her şey *cisim*dir. İstisnasız her cismin en, boy ve derinliği vardır. Cisimlerin hepsi bu noktada ortaktır. Bu noktada ortak olan her şeyin diğerleriyle farklılaşması gerekir. Cisimleri birbirinden ayıran şey onların hey'etleridir {arazlarıdır}. Demek ki hey'etler, cismin hakîkati için gereklidir. Ve bu gereklilik ondan ayrılamaz. (*Heyâkil*, 47)

* Bil ki Allah Teâlâ yukarıda zikrettiğimiz bu halîfeyi (rûhu) yarattığı vakit, o halîfe için bir şehir binâ etti. Onun tebâsını ve devlet erkânını "*hazret-i cism*" veya "*beden*" denen bu şehre yerleştirdi. O halîfeye bir mekân tâyîn etti. Ya onun mütehayyiz olduğuna {yer kapladığına} inananların görüşüne göre orada karar kılar, ya mütehayyiz ile kaim olduklarına inandıkları gibi orada ikamet eder ya da mütehayyiz olmadığı gibi, mütehayyiz varlıkla kaim olmadığını isbât edenin görüşüne göre, cisimde halîfeye tahsis edilmiş olan muayyen yer, o halîfenin emri, sözü ve ahkâmının nüfûzu, hükümlerinin mevzîidir. Hakk Teâlâ bu cisim ve beden şehrini dört esas üzerine ikame etmiştir ki bunlar, ustukussât ve unsurlardır {ateş, hava, su ve toprak ile bunların nitelikleridir}. (*Tedbîrât*, 131)

* *Cisim*, hissî {duyusal} olarak işâret edilen şey olup iki kısımdır. Birincisi "*esîrî*" denen bozulmayan cisimlerdir. Bunlar felekler ve yıldızlar gibi bozulmayan semâvî cisimlerdir. İkincisi unsûrî {unsurlara bağlı} olanlardır. Bunlar, kamer {ay} feleği maddesindeki unsurların birleşmesiyle oluşan bitki, maden ve canlılardır.

Rûhun cisimle irtibât yolu, kamer feleğinden sudûr eden ve dokuzuncu felek olan ilk esîrî cisimdir. Bu feleklerin en büyüğü olup, ondan öte cisim ya da yıldız bulunmaz. Küllî olup, maddesinde hareket ve üç boyutu kabûl etmekten başka herhangi bir şeyle sınırlı değildir. Rûhâniyyete bundan yakın ve latîf bir cisim yoktur. İşte bu yüzden, Bârî Teâlâ'nın nûrunu gizleyerek üzerine doğmasını engelleyecek bir perde bulunmadan, o nûru ve onun üzerine doğmasını kabûle hazır değildir. Bütün varlıkları üzerine doğan nûr, ancak nûra münâsib bir tarzda ona doğmuştur. Bu nûr, eşyânın kabûl ettiği mertebelere göre onlara vücûd, hayat ve şekil verir. (*Ravza*, 572)

cû' (جوع) {fâka} * *Cû*un {açlığın} dört yönü vardır: O, mürîdler için riyâzet, tevbe edenler için imtihân, zâhidler için siyâset, ârifler içinse ikrâmdır. (*Luma'*, 269)

* {Mürîdde bulunması gereken} hasletleri, ...dört haslet destekler. Bunların ilki *açlık*, diğerleri uykusuzluk, susmak ve halvettir. Bunlar nefsi habseder ve onu baskı altında tutar. Nefsi bu hasletlerle bağlamak onun vasıflarını zayıflatır ve bunlarla nefsin muâmelesi güzelleşir. (*Kût*, I, 94)

* **Ebû Saîd {Harrâz}** dedi ki: "*Açlığın mânâsı halka bağlı bir isimdir. Halk pek çok sebeble açlığa dahil olmaya ve onunla amel etmeye ihtiyaç duyar. Kimi insan {helâl ve} temiz bir şey bulamadığında verâ için aç kalır. Kimisi, temiz bir şey bulur, âhiret hesabı, hesaba çekilmek üzere durdurulma ve sorgusunun uzaması korkusuyla zühd için onu bırakır. Kimi de ibâdet lezzeti, dinç kalma ve hafiflik için açlığı tercîh etmiş, yeme-içmeyi ibâdetten uzaklaştıran, hizmet ve halvetten alıkoyan bir iş olarak görmüştür.*

Kimisi de Allah'a ﷻ yaklaşması ve kalbinin müşâhedesinde Allah Teâlâ'yı bilmesi sebebiyle, hayânın hakîkatine sarılmıştır. Onun makamı hayâdan başka bir şey değildir. Böyle bir kul, yer ve içerken de Allah Teâlâ'nın huzûrunda olduğunu, Allah'ın kendisini gördüğünü, bunun da Allah'ın hoşuna gitmediğini düşünür ve bu görüşü sebebiyle aç kalabilir." (*Kût*, II, 171)

* Sehl b. Abdullah {Tüsterî} dedi ki: "*Allah dünyâyı yarattığı zaman masıyyet ve câhilliği tokluğa, ilim ve hikmeti de açlığa yerleştirdi.*"

Yahyâ b. Muâz {Râzî} dedi ki: "*Açlık mürîdler için riyâzet, tevbe edenler için imtihân, zâhidler için siyâset, ârifler içinse ikrâmdır.*"

Üstadı {Ebû Ali Dekkak'ı} şöyle söylerken işitmiştim: "*Biri şeyhin yanına girdi ve onun ağladığını görerek ona sordu: 'Niçin ağlıyorsun?' O da dedi ki: 'Ben açım.' Bunun üzerine soruyu soran 'Senin gibi bir adam açlıktan ağlıyor {ha!}' Şeyh ise şöyle cevâb verdi: 'Sus! Anladım ki, O'nun benim açlığımdan murâdı, benim ağlamamdır.'* " (Kuşeyrî, 72)

* Yine Yahyâ b. Muâz şöyle demiştir: "*Açlık nûr, tokluk nârdır {ateştir}. Şehvetse odun gibidir, yangına sebeb olur. O öyle bir yangındır ki, sâhibini yakmadan onu söndüremezsin.*" (Kuşeyrî, 73)

* *Fâka*, bazılarına göre iki günde bir, bazılarına göre üç günde bir, bazılarına göre haftada bir, bazılarına göre kırk günde bir, bazılarına göre de bir gün yemektir. Bundan dolayı ehl-i hakîkate göre gerçek açlık kırk günde bir yemektir. Bu da hayatı korumak {ve devam ettirmek} içindir. Bu arada zuhûr eden şeylerse, oburluk, nefsin ve tabîatın aldatmasıdır. (Hücvîrî, 390)

* *Açlık* kalb kanını azaltır ve onu beyazlatır. Onun nûru beyazındadır, bu nûr gönlün yağını eritir. Bu eritmede kalbin inceliği vardır. Nasıl ki, kalbin kasaveti {katılığı} perdelerin sebebiyse, inceliği de mükâşefenin anahtarıdır. (*İhyâ'*, III, 94)

* *Açlık* ehlullahın süsüdür. Bununla, açlığın âdet hâline gelişini kasd ediyorum. Bu *mevt-i ebyaz*dır {beyaz ölümdür}...

...Tasavvuf yolunda sâlihler için uygun görülen açlık, {şahsî} tabîatın fazlalıklarını azaltma ve dünyâyı hareket etmeye ihtiyaç duymadan istemeyi seçmektir. Taleb yükselirse, Samediyyet sıfatını ister. Onun sınırı bize göre bir günlük oruçtur. Eğer buna uykusuzluğu da eklerse bu meşrû ve ihtiyarî bir açlık olur. Bu bizim için ancak meşrû sayılabilecek bir yoldur. Eğer Allah bu zarûret durumunu halkın avam kesimi için sınırlandırmış olmasaydı, hâli bu mertebeye yakın olmazdı.

İnsan, açlığın artırılması hâlinde kula gelen faydaları Rabb'inden daha iyi bilemez. Bu {böyle bir düşünce}, kötü edebin en son noktasıdır. Eğer geceleyin {ibâdeti sırasında} ve fenâsında kendisini yedirip içirenden bir hâl olduysa, bunun etkisini de kuvvetinde, aklının sıhhatinde ve mizâcını korumada bulursa dilediğine ulaşır. O açlığa ehil değildir.

Açlık konusundaki sözümüz, onu istiğrak hâline sevk eden Zât'la ilgili olsa da, Ebû Ukkal gibi, açlıkla arasına güçlü bir vârid girer. Eğer bundan bir fayda elde ederse, {sûfiler tarafından kasd edilip} istenen de budur. Fayda elde etmezse bu bir hastalıktır, bu hâlin tabibe havale edilmesi gerekir. Bu durum sûfîlerin amaçladığı bir durum değildir. Büyüklerin açlığı ise ıztırârî {irâde dışı} açlıktır. Açlığa yol açan şey onlarda açlık ya da toklukta ortadan kalkmayan bir meleke hâline gelir. O ancak azla yetinir. Fakat helâlden ya tâatlerde dinçlik ya da hesabı hafif atlatmak için uzak dururlar. (*Fütûhât*, II, 184)

* *Mevt-i ebyez* açlıktır. Çünkü açlık, insanın içini aydınlatır, kalbin yüzünü parlatır. Sâlik karnını doyurmazsa ve aç kalmaya devam ederse beyaz ölümle ölmüş olur. İşte o zaman zekâsına hayat verir. Çünkü oburluk zekâyı öldürür. Kim oburluğunu öldürürse, zekâsını diriltmiş olur. (Kâşânî, 92; *Câmi'*, 100)

* *Açlık* siyah kanı inceltir, kalbdeki burnu büyüklüğü kurutur. Onunla rûhtaki boşluk ortadan kalkar. Açlığın geçitlerinde mükâşefe şimşekleri parlar. (*Ravza*, 470)

* Tasavvuf yoluna girmenin dört şartı vardır: *Açlık* (az yemek), uzlet, az uyumak ve az konuşmak. Eğer mürîd aç kalmayı {az yemeyi} başarabilirse, bunu diğer üç şart takib eder. Zira açlık {az yemek} az konuşmaya götürür, uyanıklığı artırır

{az uyumayı sağlar} ve {bu sayede mürîd} insanlardan ayrı kalmaktan hoşlanır. (*Envâr*, I, 56)

cûd (جود) * İlim dilinde *cûd* ile *sehâ* arasında fark yoktur. Hakk'ın bir şeyden alıkonması mümkün olmadığı için O, sehâ ve semâhat {cömertlik ve hoşgörü} ile vasıflanmaz. Cûdun hakîkati, kişiye vermenin zor gelmemesidir.

Sûfîlere göre sehâ en yüksek mertebedir, sonra cûd, ardından îsâr gelir. Bir kısmını verip bir kısmını bırakan kimse sehâ sâhibidir. Çoğunu verip azını kendisine bırakan kimse cûd sâhibidir. Zarara katlanıp başkasını tercîh eden kimse ise îsâr sâhibidir. (Kuşeyrî, 122)

* Sahî, *cûd* {cömertlik} konusunda ayırd edici olan kimsedir. Bu kişinin cömertliği, bir maksada ulaşmak ya da bir sebeb için olabilir. Bu, cûdun başlangıç makamıdır. Cevvâd ise ayırd edici olmayan kimsedir. Onun fiilinin maksadı da sebebi de yoktur. Bunlar, iki peygamberin ﷺ hâlidir: Bunlardan biri Halîl {Hz. İbrâhîm}, diğeri ise Habîb'dir {Hz. Muhammed'dir ﷺ}. (Hücvîrî, 380)

* *Cûd*dan vücûd sâdır olur. "*Cevd*" çokça yağmur demektir. Bu, tıpkı "*cezebe {çekti}*" fiilinin "*cebeze {kurudu, çekti}*" fiilindeki harf değişikliğiyle ortaya çıkması gibi, "*vecd*"den türemiştir. Bu kelimelerin harfleri, mânâlarındaki ortaklıkla bir olup, Hakk'ın aynlardaki {özlerdeki} cömertliğiyle alâkalıdır. Bu aynlar, O'nun zuhûrunun mazharlarıdır {zuhûr ettiği yerlerdir}. Aynlar, zâhire ilâhî isimlerin yüceliğinden kaynaklanan kendi zâtî istîdâdlarıyla cömertlikte bulunmamıştır. Mazharların cömertliği elde etmesi, aynların vücûdundan {özlerin var olmasından} ileri gelir.

Hakk'tan olan cömertlik, zâtîdir {O'nun kendi husûsiyetidir} ve bolca vermenin hâkim olduğu bir cömertliktir. Ayndan gelen cömertlik de zâtîdir, fakat bolca vermeye dayalı bir cömertlik değildir. Bu da iki cömertlik türü arasındaki farktır. Bu, onların {sûfîlerin}, istemeden vermek demek olan cömertlik konusundaki sözlerinin mânâsıdır. (*Fütûhât*, II, 175)

cû'iyye (جوعيّة) * ...Şamlılar sûfîlere "*cû'iyye {açlar}*" adını vermişlerdir. Sûfîlerin gıda maddelerinden sadece zarûret miktarınca faydalanmaları bu ismi almalarına sebeb olmuştur. (*Ta'arruf*, 6)

{Ayrıca bk. **sûfî-mutasavvıf-mustasvif**}

cüneydiyyûn (جنيديّون) * *Cüneydiyyûn* {Cüneydîler}, Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed'e[rh] bağlı olan ve onu "*Tâvûsü'l-ulemâ*" diye adlandıran kişilerdir. O, bu tâifenin efendisi, {sekre önem veren} Tayfûrîlerin {Ebû Yezid Bistâmî'ye bağlı olanların} aksine, sahv yolunun esaslarını ortaya koyan imamların imamıydı. (Hücvîrî, 225)

D

dâ'î (داع أو داعي) * *Dâî*nin rütbesi rütbelerin en yücesidir. Bu rütbe, peygamberler, velîler ve hikmet sâhiblerinin rütbesidir. (*Rihle*, 103)

da'vâ (دعوى) * *Dâvâ* {iddiâ}, nefsin kendisine ait olmayan bir şeyi kendisine izâfe etmesidir. Sehl b. Abdullah {Tüsterî} şöyle der: *"Kul ile Allah arasındaki en büyük engel dâvâdır {iddiâ sâhibi olmaktır}."* (*Luma'*, 428)

* İnsana hârikulâde bir fiil zâhir olduğunda bu, ya bir *iddiâ*ya yakın olur ya da olmaz. Birinci kısım iddiâyla birlikte olmasıdır. Bu iddiâ da ya ilâhî bir iddiâ ya peygamberlik ya velâyet veyahut sihir iddiâsı ve şeytana itâattir. (Nebhânî, I, 7)

debûr (دبور) * *Debûr*, nefsin hevâ ve istilâsına çağıran bir güçtür. Nûrun batısı olan cismânî tabîatı yönünden geldiği için batı tarafından esen debûr rüzgârına benzetilmiştir. Bunun zıddı *kabûl*dür. Kabûl doğu tarafından esen sabâ rüzgârıdır. O, rûha ve onun istilâsına çağıran bir güçtür. Bu sebeble Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: *"Bana sabâ ile yardım olundu. Âd {kavmi} ise debûr ile helak olmuştur."* [*Müsned*, I, 223] (Kâşânî, 44; *Câmi'*, 83)

dehşet (دهشة) * Kendisine, *"Mehabbet hakkında ne dersin?"* diye soruldu, o da şunları söyledi: *"Sevenle sevilen arasında hiçbir engel yoktur. Seven kimse şevkinden konuşur, zevkini anlatır. Tadan bilir, fakat vasfeden vasfedilmez. Huzûrunda gaib olduğun, varlığında hareket ettiğin, şuhûdunda zâhib olduğun, sahvın ile sarhoşluğuna erdiğin, onun vâsıtasıyla boşluğunu doldurduğun, ondan gelen neşenle üzüldüğün şeyi nasıl vasfedebilirsin?*

Heybet, insanı dilsiz yapar ve konuşamaz, hayret, korkanın bir şeyi açığa çıkarmasına engel olur, gayret ise gözlerin ağyarı görmesine engel olur. Dehşet, akılları bağlar ve bir şey söyletmez, her zaman devamlı dehşet, ayrılmaz bir hayret, şaşkın kalbler, gizli sırlar ve hasta bedenler vardır... ve mehabbet, güçlü devletiyle kalblere hâkim olur." (Şehûde, 173)

* *Dehşet*, sevilenin heybetinden dolayı, sevenin kalbine çarpan bir güçtür. Ümîdsizlik anında sevgiliyle karşılaştığında, ayrılınca da kendisinde hiçbir hastalık bulamaz.

Birisi şöyle demiştir: "*Allah'ım! Sen dünyâda görülmezsin, bana katından bir şey lütfet de kalbim onunla teskin olsun!*" Bunun üzerine o kişiye baygınlık geldi, bir müddet sonra ayıldı ve "*Sübhânellah*" dedi. Bunun üzerine kendisine, niçin tesbîh ettiği soruldu. O da şöyle dedi: "*Kendisine nazar etmemin karşılığında bana sekînetini verdi, bende onun için tesbîh ettim.*" "*Bu kadar kısa bir tesbîhâtla mı yetiniyorsun?*" denince şöyle cevâb verdi: "*Yâ Rabb! Senin sevginden dehşete kapıldım ve ne dediğimi bilemedim.*" (*Luma'*, 421)

dehriyyûn (دهريّون) * *Dehriyyûn {Dehrîler}*, ilk ortaya çıkan dînî cereyânlardan biri olup; Sânî, Müdebbir, Âlim ve Kadir olanı {Allah'ı} inkâr ederler. Âlemin, bir yaratıcısı olmaksızın kendiliğinden var olduğunu iddiâ ederler. Aynen bunun gibi, canlı olanın nutfeden, nutfenin de canlıdan yaratıldığını, ebediyyen de böyle devam edeceğini savunurlar. Bunlar zındıklardır. (*Munkız*, 96)

delîl (دليل) {'ayn-ı delîl} * ...Onu {Hz. Peygamber'i ﷺ} konuşturan Hakk'tır, onu doğrulayan *delîl*dir, onu hür {özgür} kılan Hakk'tır. O hem delîl, hem de medlûldür. Hasta kalblerin pasını silen odur. Mahlûk eli değmeyen, uydurulmayan, Hakk'a bağlı, Hakk'tan ayrılmayan, akıl ötesi Kadîm Kelâm'ı getiren de odur. Sondan, sonlardan, sonun sonundan haber getirendir o... (*Tavâsîn*, 192)

* *Yakîn üzeredir delîlin aynı*
bakanlar içindir zeytinyağı ve lamba
(*Dîvân*, 108)

demâset (دماثة) * *Demâset*, arzu duyulan şeyleri özleme konusunda şehvânî nefsin güzel hâlini ifâde etmektedir. (*Mîzân*, 76)

derecât (درجات) * Sûfîlere göre *derecât* {dereceler} şunlardır: İlk derece tecrîdi tecrübe eden sûfîdir. İkinci derece vahdet bilgisini tecrübe eden muhakkiktir. Üçüncü derece ise mukarrebdir. Mukarreb, bir iz sayesinde kendi aynının aynındaki aynla yetinen kimsedir. (*Ravza*, 606)

deymûmiyyet (ديمومية) * *Deymûmiyyet* {devamlılık} bastı {genişliği} hakkında konuşanın, kendisinde deymûmet nûrunun bulunmasına ihtiyacı vardır. (*Şatahât*, 113)

dîdân (ديدان) * *Dîdân*, konuşan ya da sessiz bütün canlılardır. (*Heyâkil*, 98)

dîn (دين) * *Dîn* {kelimesi}, inkıyâd {boyun eğmek} ve huzûdur {tevâzûdur}. {"*Aşağı seviyede*" veya "*mütevâzî*" demek olan} "*dûn*" kelimesinden müştaktır {türemiştir}. Mütevâzî olan her şey {ya da herkes} aşağı seviyede olur. Din de, insanın kendini Rabb'ine teslîm etmesidir {kendisini O'nun aşağı seviyesinde görmesi, O'na boyun eğmesi, O'nun karşısında mütevâzî olmasıdır}. (*'Avârif*, 13)

du'â' (دعاء) {nefh} * *Duâ* ihtiyacın anahtarı, ihtiyaç sâhiblerinin dinlenme yeri, sıkıntıda kalanların sığındığı mahal ve dert sâhiblerinin nefes aldığı alandır...

...Kabûl edilmeye en yakın duâ, hâl ile yapılan duâdır. Hâl ile yapılan duâ, duâ edenin duâ ile istediği husûsta mutlak olarak ihtiyaç hâlinde olması ve sıkıntı içinde bulunan kulun O'ndan başka bir hedefi olmamasıdır. (Kuşeyrî, 129)

* Huzûr-i kalb ile yapılması ve gafletten uzak olması *duâ*nın âdâbındandır. (Kuşeyrî, 131)

* *Nefh* ile *duâ*nın arası ayırd edilmiştir. Bu sebeble nefhin başlangıç ve iade {tekrarlama} hakkında olduğunu açıklamıştık. Şübhesiz iâde başlangıç gibi aynıdır. Bu sebeble Allah şöyle buyurmuştur: "*İlkin sizi yarattığı gibi tekrar ona döneceksiniz.*" [Ârâf, 7/29] Hz. Îsâ'nın ﷺ yaratması hakkında da şöyle buyurmuştur: "*Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle bir kuş oluyordu.*" [Mâide, 5/110] Bu, husûsî bir yaratmadır. Duâ ise böyle değildir.

Allah Hz. İbrâhîm'e ﷺ şöyle seslenmiştir: "*...Sonra onları kendine çağır, koşarak sana gelirler.*" [Bakara, 2/260] O parçalardan herhangi birini yok ettiğinde terkîbin kendisi bozulur. Parçalar ise aynlarıyla bâkîdir. Bize hissen {beş duyumuza} yüklenen hayatın bitişinden sonra cevherin hükmü kalmaz. Herhangi bir aslı olmayan cevher bunun gibidir. Bununla birlikte biz, her ne kadar keyfiyetini bilmesek de, îmân ederek her şeyin O'nu hamd ile tesbîh ettiğini biliriz. Tesbîh ise sadece hayat sâhibi olan vir mevcûddan vâkî olur. (*'Ukle*, 70)

* Istılâh bakımından *duâ* ile zikir arasındaki fark şudur: Duâ, talebe bitişen zikirdir. Istılâhta zikir, "*Allah Allah*", "*Lâ ilâhe illallah*" gibi Allah'ın isimleriyle ilgili müfred lafızlar için kullanılır. Zikrin ilk derecesi açık, ikincisi gizli, üçüncüsü ise hakikî zikirdir ki, bu, zikri müşâhede etmekten kurtulmaktır. (*Ravza*, 301)

dünüvv (دنوّ) * Kelâmdaki üslûb, *düniivv* {yaklaşma} mânâsındadır. Yaklaşma mânâsı ise halkın yoluna değil, Hakk'ın hakîkatine gayret eder...

...*Düniivv*, zabt dâiresidir. Hakîkat, incelerin en incesinde hakîkatlerin hakkıdır. O, özleyen mevcûdun aynını {özünü} vasfetmek için ızdırâbı canlı tutarak, incelikleri açıklayarak, alâkalardan kesilerek kurtuluş sözüyle, erler gibi havassın yolundan yarışanların müşâhedesinden doğar. Bol bitkiler, yeşillikler fışkırtan, tükenmez sular akıtan Nebî'nin izlediği yolu tanıyabilmek için yaklaşmanın mânevî bir mânâsını daha anlamak gerekir. (*Tavâsîn*, 202)

* Kişinin gönlüne Allah rızâsından bir parça konulmuşsa, Allah ona kendisiyle olduğunu ve ona ihsânda bulunduğunu bilmesi için bunun tadını tattırır. Allah'ın rızası ancak fehm ile olur. Fehm ancak nûr ile gerçekleşir. Nûr, ancak *dünüvv* ile {yaklaşmakla}, dünüvv de ancak inâyetle gerçekleşir. Bu kul inayet sâhibi olunca onun için iyilik hazinelerinden bağışlar ortaya çıkar. Allah'ın yardımlarına ve nûrlarına vâsıl olunca, kalbî hastalıklardan kurtulur, selim bir idrâkle îmânın lezzetini tadar... (*Tenvîr*, 8)

dünyâ-âhiret (دنيا – آخرة) {'alâmet-i ma'rifet-i âhiret; 'alâmet-i ma'rifet-i dünyâ}

* *Dünyâ* azıyla çoğuyla, tatlısıyla acısıyla, evveliyle sonuyla bir bütündür. Bunların hepsi Allah'ın kulu için bir imtihândır. Dünyâ imtihânları çoğalıp farklı farklı olsa da, aslında hepsi neticede sabır ve şükür ile ilgilidir. Yani ya bir nîmete şükür ya da bir musîbete sabırdır. (*Âdâb*ı, 82)

* *Dünyâ*yı bilmenin alâmeti, dünyâyı terketmek, ona dayanan, onu seven, onu tercîh eden ve onun kadrini gözünde büyüten kimselerden uzaklaşarak, orada zühd ve yalnızlık içinde yaşamaktır...

...*Âhiret*i bilmenin alâmeti, âhirete rağbetin harekete geçmesi, ona şevkin şiddetlenmesi, âhireti çok hatırlama yoluyla ünsiyete ve âhiret için amel işleme konusundaki sadakatten dolayı samimiyete sâhib olmasıdır. (*Âdâb*ı, 146)

* Ebû Yezîd şöyle der: "*Dünyâyı kesinlikle bir daha dönüş olmayacak şekilde üç talakla boşadım. Onu bıraktım ve sadece Rabb'ime döndüm. O'ndan yardım isteyerek seslendim: 'İlâh'ım, Mevlâ'm! Sana senden başka kimsesi kalmayan kimsenin duâsıyla duâ ediyorum.' Bendeki yeisle birlikte kalbimdeki duânın samimiyetini anlayınca, bu duâya icabet kabilinden ilk olarak bana kendini tamamen unutturdu ve önüme onlardan yüz çevirmem için mahlûkatı dikti....*"

"*...Bütün dünyâ sebeblerini topladım, onları kanaat ipine bağladım, doğruluk mancınığına koydum, ümîdsizlik denizine attım ve rahatladım.*" (*Şatahât*, 67)

* *Dünyâ*, dünyâ ehli için aldanma üstüne aldanma, *âhiret* ise, âhiret ehli için sürûr üstüne sürûrdur. Allah'a mehabbet ise nûrdan bir sürûrdur. (*Şatahât*, 96)

* *Dünyâ*nın üç türlü lezzeti vardır: Seven bir arkadaş, cömertliğe dayalı bir dostluk, fayda veren ve fayda gören bir beşerî münâsebet. (*Şatahât*, 114)

* *Dünyâ* ve *âhiret* iki kumaya benzer, birini memnun edersen, diğerini darıltmış olursun. (*Fütûhât*, 86)

* *Dünyâ* yok olup giden bir gölge, kul ile Mevlâ'sı arasında bir perdedir. Hakîkî kul, onun sevgisinin zerresini bile kalbine koymaz. (*Buğye*, 119)

dürre-i beyzâ (درة بيضاء) * *Dürre-i beyzâ* {beyaz inci} Akl-ı Evvel'dir {İlk Akıl'dır}. (*Istılâh*, 537)

* *Dürre-i beyzâ*, "*Allah'ın ilk yarattığı şey dürre-i beyzâdır*" [*Le'âlî*, I, 20] meâlindekı hadîs ile "*Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır*" [Aclûnî, I, 263] meâlindeki hadîsten dolayı İlk Akıl'dır. (Kâşânî, 44; *Câmi'*, 83)

{Ayrıca bk. **'akl-ı evvel**; **yâkūte-i hamrâ'/yâkūt-ı ahmer**}

E

eb (أب) {ebî ve ebîküm; ebûhâ; ebûnâ}

* *Eb* {baba}, *mevâlid-i selâse*yi {de denen kendisinden sonra meydana gelen üç şeyi} (akıl, nefs, cisim) terbiye etmesinden dolayı bu adı almıştır. Hayatın feyiz kaynağıdır. (*Heyâkil*, 99)

* *Ebûnâ "babamız, başlangıcımız {atamız}"* demektir. Öncekiler başlangıçlarına {atalarına} *"âbâ"* derlerdi. Daha sonra nakledileceği gibi, ilk peygamberlere, bilhassa Hz. Îsâ'ya ﷺ böyle denmiştir. Kendilerinden sonrakiler vâkî olduğunda, *"Üstün kılındılar"* mânâsında *"asıl kılındılar"* (*Heyâkil*, 96)

* *Ebûhâ*, başlangıcı olan neslin türünün ilkidir. (*Heyâkil*, 101)

* *Ebî* ve *ebîkum "Rabb'im"* ve *"Rabb'iniz"* demektir. Öncekiler başlangıçlarına *"âbâ"* diyorlardı. Yalnız Hıristiyanların anladığı anlamda değil. (*Heyâkil*, 104)

ebdâr/ibdâr (ابدار) * *Ebdâr*, Allah'ın ﷻ, âlemdeki hükmünün tecellîsine misâl olarak tâyîn ettiği kimse olup, âlemde Allah'ın ﷻ esmâsıyla, ahkâmıyla, rahmet, kahr, intikam ve affıyla zuhûr eden ilâhî halîfedir. Nasıl ki güneş ışınları ay üzerinde zuhûr edip, onu büsbütün aydınlattığı için aya *"bedr"* denmişse, güneş de kendini bedrin zât aynasında görüp onu nûra bürümüş, böylece ona *"bedr"* demiştir. Bunun gibi Cenab-ı Hakk ﷻ da âlemde kendi hükmüyle hükmeden halîfenin zâtı aynasında kendisini görür. Hakk ﷻ ancak ilmin nûrunu ortaya koyan bu kişiyi şahit tutar. (*Fütûhât*, II, 545)

ebed-ezel (أزل – أبد) {bk. ezel/ezeliyyet-ebed/ebediyyet}

ebrâr (أبرار) {ashâb-ı yemîn; sâbikūn mukarrebûn}

* *Ebrâr* {en iyi olan kullar}, *ashab-ı yemîn*dir. Farzlarla Allah'a ﷻ yaklaşırlar, emrettiklerini yaparlar, yasakladıklarını terk ederler. Bunlar mübâhlarla, mendûblarla meşgul olmazlar.

Sabikūn ve *mukarrebūn*, farzlara ilâveten nafilelerle de Allah'a ﷻ yakın olmaya çalışırlar. Vâcibleri, müstehâbları yerine getirirler, haram ve mekrûhlardan uzak dururlar. Güçlerinin yettiği bütün güzellikleri yerine getirerek Rabb'lerine yakınlık elde ettiklerinde Allah'ın ﷻ tüm sevgisini kazanırlar. (*Furkān*, 26)

ebvâb (أبواب) * *Ebvâb* {kapılar} kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; hüzün, havf, işfâk, huşû, ihbât, zühd, verâ, tebettül, recâ ve rağbettir. (*Menâzil*, 11)

* *Ebvâb*, yani hüzün, havf, işfak, huşû, ihbât, zühd, verâ, tebettül, recâ, rağbet gibi makamlardır. (*Nefehât*, 206)

ecnihatü'l-kerrûbiyyîn (أجنحة الكروبيين) * Mukarreb meleklerin kanatları {şudur:} Melâiketü'l-kerrûbiyyûn, İbn Sînâ'ya göre *akıllar*dır. Meleklerin büyükleri veya Allah Teâlâ'nın askerleridir. (*Heyâkil*, 105)

edeb (أدب) {âdâb fi'n-nâs; âdâb-ı fukarâ'; edeb-i fukarâ' fi's-sohbet; edeb-i hakk; edeb-i hizmet; edeb-i kalb; edeb-i kırâ'at-i kelâm-i e'imme; edeb me'a'ş-şeyh; edeb-i mürîd; edeb-i müsâfir; edeb-i şerî'at; ekmel-i 'ulûm; icmâl fi't-taleb; nâs fi'l-edeb; râsih fi'l-'ilm; selb-i nefs; selb-i rûh}

* Mübtedî {başlangıçta olan} için tevbe ne ise, ârif için *edeb* odur. (*Luma'*, 195)

* *Edeb*, fakîrlerin dayanağı, zenginlerin süsüdür. Edeb konusunda insanlar birbirinden farklı üç tabakaya ayrılır: Dünyâ ehlinin edebi, dîn ehlinin edebi, dîn ehlinin havâssının {seçkinlerinin, ileri gelenlerinin} edebi.

Dünyâ ehli edeb denince genellikle fesâhat, belâgat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar.

Dîn ehlinin edebi, daha çok nefsin riyâzeti, bedeni {bedenî istekleri} terbiye etmek, gönlü temizlemek, şer'î sınırları korumak, şehvetleri terk etmek, şübheli şeylerden kaçınmak, {kendini} tâatlara hasretmek ve iyilikte yarışmaktır.

Dîn ehlinin havâssının edeb anlayışı ise daha çok kalb temizliği, sırları gözetmek, ahidlere vefa, hâl ve vakti muhafazada güzel edeb, havâtır, vârid ve ilhâm türü uyarılara fazla îtibâr etmemek, iç dünyâ ile dış dünyânın bir olması, kurb makamlarında, taleb ânında, huzûr ve vuslat vakitlerinde edebin güzelliğidir. (*Luma'*, 195)

* Sâdık fakîrin (fakrı konusunda) uyması gereken üç husûs vardır: Muhtaç olduğu zaman istememek, verildiğinde geri çevirmemek, aldığı zaman da ikinci bir vakte kadar elde tutmamak {hemen elden çıkarmak yahut sadaka etmek}. (*Luma'*, 231)

* Sûfî fakîrlerin {sofra} *âdâb*ı; yemek sırasında üzüntülü ve endîşeli olmamaları, yapmacık hareketlerde bulunmamaları, iyi, temiz ve az olana, çok ve kötü olanı

tercîh etmemeleridir. Onların yemek yemek için belli bir vakitleri olmaz. Yemek hazır olunca da, lokmaları birbiri ardına peşpeşe mideye indirmezler. Kendilerine yemek ikrâm edildiğinde geri çevirmezler. Çok ve cefâ verecek {mideyi rahatsız edecek kadar fazla} yemekten hoşlanmazlar. Çok fazla acıksalar da, her yeyişlerinde yemek âdâbını tam olarak yerine getirirler. (*Luma'*, 243)

* *Edeb*, sırların {iç dünyâların} havâtırdan korunması, vakitlerin muhâfaza edilmesi, hased ve düşmanlıklardan uzaklaşmaktır...

...Ruveym'e *edeb-i müsâfir* {sefere çıkmak isteyen kimsenin uyması gereken edeb} soruldu. O da şöyle dedi: "*Onun gönlü nerede ise menzili orada olacağından, ayağı düşüncesini geçmez.*" (*Luma'*, 302)

* *Âdâb fi'n-nâs* {halk içinde edeb}, mürüvveti {fazîletli davranmayı, insanlığı ya da kişiliği} korumaktır. Dîndeki edeb, Sünnet'i korumaktır {Sünnet'e uymaya devam etmektir}. Mehabbetteki edeb, saygıyı korumaktır {saygıyı gözetmek ya da saygınlığı korumaktır}. Bu üç edeb birbirleriyle alâkalıdır. Çünkü mürüvveti olmayan bir kimse Sünnet'i korumaz. Sünnet'i korumayan da saygıyı gözetmez.

Muâmelelerde {ve münâsebetlerde} *edeb*in muhafazası, kalbde, taleb edilen varlık {olan Allah'a} tâzîmden dolayı hâsıl olur. Hakk'ın ve O'nun şiârlarının tâzîmi, takvâdan {kaynaklanır}. Kim saygısızca Hakk'ın şâhidlerini ayaklar altına alırsa, tasavvuf yolunda hiçbir nasîbi olmaz. Ne sekr ve ne de galebe, herhangi bir hâlde tâlibin edebe uymasına engel teşkîl edebilir. Çünkü edeb onların âdetidir. Âdet de tabîata yakın bir şeydir. Hayat devam ettiği sürece, canlılardaki tabîatların herhangi bir hâlde {değişmesi mânâsında} ortadan kalkması imkânsızdır. Dolayısıyla, şahsiyetleri var olduğu sürece, üzerlerinde, her hâllerinde edebe riâyet etmek fiili cereyân eder. Bu bazen tekellüfle {zorlamayla}, bazen da zorlanmadan {ve kendiliğinden} olur. {Sûfîler} sahv hâlinde iken, âdâbı tekellüfle muhafaza ederler. Sekr hâlinde olduklarında da, Hakk Teâlâ üzerinlerindeki edebi muhâfaza eder. (Hücvîrî, 401-402)

* *Âdâb-ı fakîr fî fakrih* {fakîrin, fakrı konusundaki âdâbı}: Bil ki fakîrin bâtınında, zâhirinde, halk arasında ve davranışlarında gözetmesi gereken birtakım edebler vardır. Bâtınındaki edebi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bir deneme olarak vermiş olduğu fakîrliği hor görmemesidir. Yâni fakîrliği hor görse de, Allah verdiği için Allah'ın fiilini hor görmemesidir. Tıpkı kan aldıran kimse gibi. Kan aldırmaktan acı duyduğu için onu çirkin görür. Fakat hacamatçıya {kan alıcıya} veya kan alma aletine hor bakmaz. Bilakis hacamatçıya karşı minnettardır. İşte {fakra ait} derecelerin en aşağısı budur. Bu vâcibdir, tersini yapmak haramdır ve fakîrliğin sevâbını yok eder. Resûlullah'ın ﷺ: "*Ey fakirler! Allah'ın takdîr ettiğine kalben râzı olunuz ki, fakîrliğin sevâbını elde edesiniz. Aksi takdîrde {bu sevâbdan} mahrum kalırsınız*" [Deylemî, V, 291] hadîs-i şerîfinin mânâsı budur.

Bu derecelerin daha yükseği, fakîrliği hor görmeyip, ona râzı olmaktır. Fakîrliği taleb etmek, zenginliğin tehlikelerini bildiği için fakîrliğe sevinmek, bâtınında Allah'a tevekkül edip, zarûret miktarını kendisine vereceğine hiçbir şübhe duymadan güvenmek ve ihtiyaçtan fazlasını istememek daha üstün bir derecedir. Hz. Ali[kv] şöyle buyurmuştur: "*Muhakkak ki Cenab-ı Hakk'ın fakîrlikten ötürü birtakım azabları ve yine fakîrlikten ötürü bir kısım sevâbları vardır.*" **Fakîrliğin** sevâb kazandırıcı oluşunun alâmetlerinden birisi, onunla ahlâkını güzelleştirmek, Rabb'ine itâat etmek, hâlinden şikâyet etmemek ve kul olduğundan dolayı şükr etmektir. Fakîrliğin günâha sevkedici oluşunun alâmetleriyse, fakîrliği kötülemek, itâati bırakmak sûretiyle Rabb'inden şikayetçi olmak, kaza ve kadere küsmektir. Bu ise her fakîrin övülebilecek durumda olmadığını gösterir. Bilakis Allah'ın kaderine kızınayıp râzı olan ve fakîrliğe sevinen ve meyvesinin ne olduğunu bildiğinden dolayı râzı olan bir fakîr övülmeye değer bir fakîrdir. Denilmiştir ki: "*Herhangi bir kula dünyâdan bir şey verildiğinde, ona 'Bu nesneyi üç haslet üzere al: Meşguliyet, üzüntü ve {verilen şeyin karşılığında âhirette karşılaşacağı} uzun {sürecek} hesap.' denir.*"

Fakîrliğin zâhirinin edebine gelince, iffet ve güzellik sergilemek, şikâyet ederek fakîrliği belli etmemek, tam tersine fakîrliği gizlemek, hatta {fakîrliği} gizlediğini de gizlemek. (*İhyâ'*, IV, 253-254)

* *Edeb* bakımından insanlar üçe ayrılır: Ehl-i dünyâ, ehl-i dîn ve ehl-i dîn arasında da ehli husûsiyet {seçkinler}. Ehl-i dünyâdan çoğunun âdâbı fesâhat, belâgat, ilimleri öğrenme, meliklerin haberleri ve Arabların şiirlerini ezberlemeden ibârettir. Ehl-i dînin çoğunun âdâbı, dünyevî ilimlerle birlikte nefsleri eğitme, organları eğitme {davranışları değiştirme}, huyu güzelleştirme, Allah'ın koymuş olduğu sınırlara riâyet, şehvetleri terk, şübheli şeylerden kaçınma ve hayırlı işlere koşmadır. Ehl-i dînin seçkinlerinin âdâbı ise kalbleri muhâfaza etme, sırları gözetme, gizli ve açık olanın {içinin ve dışının} bir olmasından ibârettir. (*Âdâb*$_2$, 18)

* *Edeb* senin aklının dış görünüşüdür. Öyleyse aklını dilediğin gibi güzelleştir. Değerinin düşüklüğüne rağmen, ilminin üstünlüğü sayesinde Hüdhüd, bilgisinin gücü ve kuvvetiyle, mertebesi yüksek olan Hz. Süleyman'a ﷺ, onun tehdîdlerine ve cezâlandırmasına aldırmadan cevâb verebilmiştir: "*Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim.*" [Neml, 27/22] (*Âdâb*$_2$, 23)

* *Edeb-i kalb* {kalbin edebi}, güzel ve beğenilen hâllere riâyet etmesi, kötü ve yerilen düşünceleri yok etmesi, Allah'ın bağışlarını, nîmetlerini ve insana hayret veren mahlûkatı hakkında düşünmesidir. (*Âdâb*$_2$, 42)

* *Âdâb-ı hizmet*te {hizmet âdâbında} üç husûs vardır: Kalb, ibâdet lezzetini tadınca, şehvetin kölesi olmaktan kurtulur. Şehvetinden uzak duran da âdâbın üçte birini elde eder. Bulduğu ile meşgul olduktan sonra, onda edebden bir şey görmeyerek, edebe daha da ihtiyaç duyan, edebin üçte ikisini elde etmiş olur. Üçüncüsü ise, kalbin vefalı davranırken, fazîletle başlayan {amel ve niyetlerle} dolmasıdır. (*'Avârif*, 17)

* *Edeb,* kuvvenin fiile dönüştürülmesi {gizli olan güçlerin ortaya çıkması} demektir. Bu da kişide güzel bir seciyenin bulunması sayesinde olur. Seciye ise, Hakk'ın fiilidir, beşerin onu meydana getirme gücü yoktur. Tıpkı çakmaktan ateşin çıkması gibi. Ateş sırf Allah'ın fiilidir, ama meydana çıkması insanın fiiliyledir. İşte âdâb da böyledir. Kaynağı güzel olan seciye ve ilâhî lütuftur.

Allah Teâlâ seciyeleri kemâle erdirmek sûretiyle sûfîlerin iç dünyâlarını hazırladığında onlar, Allah'ın tabîatlarına yerleştirdiği kabiliyetlerini kuvveden fiile çıkarmak için tecrübe ederek ve riyâzet yolunu tutarak edeb ve terbiye kazanırlar. Âdâb, bazı şahıslarda Allah'ın garîzelerine {temel yaratılış husûsiyetlerine} koyduğu kabiliyetlerin gücü sayesinde, fazlaca riyâzet ve tecrübeye gerek kalmaksızın kuvveden fiile çıkıverir. Hz. Peygamber'in ﷺ şöyle buyurmuş olması gibi: "*Beni Rabb'im terbiye etti. Ne güzel terbiye etti.*" [Aclûnî, I, 72]

Bazılarında ise garîzelerindeki kabiliyetin eksikliği uzun süren tecrübelere ihtiyaç gösterir. Bunun için mürîdler şeyhlerin sohbetlerine muhtaçtır. Çünkü sohbet ve taallüm {öğrenme}, insanın tabîatındaki kabiliyetin meydana çıkmasına yardım eder. (*'Avârif*, 165)

* Ebû Hafs Haddâd'a *fakîrlerin sohbet âdâbı* sorulunca şöyle cevâb verdi: "*Şeyhlere saygıyı korumak, ihvânıyla {tasavvuf yolundaki kardeşleriyle} iyi geçinmek, kendilerinden küçük olanlara nasîhat etmek, kendi halkalarından {tasavvuf yolunda} olmayanlarla sohbet etmemek, sürekli olarak îsâr {başkalarını kendine tercîh etme} ahlâkını benimsemek, mal biriktirmekten sakınmak, dînî ve dünyevî her husûsta yardımlaşmaktır.*"

Şunlar da fakîrlerin edeblerindendir: İhvânın hatalarını görmezlikten gelmek, nasîhat gerektiren yerde nasîhat etmek, arkadaşının ayıbını, kusurunu gizli tutmak, haberdar olduğu bir hatayı da bilmezlikten gelmek. (*'Avârif*, 254-255)

* *Edeb*le bazen şerîat, bazen hizmet, bazen da Hakk edebi kasd edilir. *Şerîat edebi*, şerîatin zâhirine tam olarak riâyet etmektir. *Hizmet edebi*, hizmette ileri gitmekle berâber, yaptıklarından fânî olmak {yaptıklarını görmemek}, *Hakk'ın edebi* de, Allah'a ve kendine ait olanın farkına varmaktır. Edeb bast ehlinden {sâdır olur}. (*Istılâh*, 530)

* Denilmiştir ki: "*Hâl, kul üzerinde vasıfların değişmesidir. Eğer bu vasıflar, sâbit ve kalıcı olursa bu makamdır.*"

Eğer "*Makam nedir?*" dersen, deriz ki: "*Makam, içinde bulunulan durumun haklarını tam olarak gerçekleştirmekten ibârettir. Sâhibinin gayesi bir sonraki makam değildir. Bu da edebdir.*"

Eğer "*Edeb nedir?*" dersen, deriz ki: "*Edebden, bazen şerîatın edebi, bazen hizmetin edebi ve bazen de Hakk'ın edebi kasd edilir.*" *Şerîatın edebi*, dînin zâhirine tam olarak riâyet etmektir. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. *Hizmetin edebi*, hizmette ileri gitmekle beraber, kendisinden cereyân eden şeyleri görmekten fânî olmaktır. *Hakk'ın edebi* ise, Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir.

Edîb (edeb sâhibi), vaktin hükmünde olan veya vaktini bilen kimsedir. Eğer "*Vakit nedir?*" dersen, deriz ki: "*Vakit, geçmişe ve geleceğe bakmadan, içinde bulunulan ânı yaşamaktır. İşte ehl-i tarîkin (tasavvuf ehlinin) vakit anlayışı böyledir.*"

Eğer "*Sûfilere göre tarîk nedir?*" dersen, deriz ki: "*Ruhsat verilmeyen konularda, azîmetler ve azîmet mesâbesindeki ruhsatlar cinsinden meşrû hakları yerine getirmektir.*" Azimet mesâbesindeki ruhsatları ancak azîmet sâhibleri yerine getirir. Tarîk ehlinin bir çoğunun ruhsatla amel etmeye izin vermemesi ise yanlıştır. (*Fütûhât*, II, 130)

* *Edeb-i şerîat* (şerîat edebi), Allah'ın, vahiy ve ilhâm yoluyla tâlîmini üstlendiği ilâhî edeb demektir. O, Peygamberini ﷺ o edeble edeblendirmiş, Peygamberi ﷺ de bizi o edeble edeblendirmiştir. Onlar (peygamber ve velîler) hem kendilerine edeb öğretilen, hem de başkalarına edeb öğreten kimselerdir...

Edeb-i hizmet (hizmet edebi), padişahların hizmetkârlarının hizmeti hakkında kullandıkları bir ıstılâhtır (terimdir). Ehlullahın padişahı da Allah'tır. O, kendisine hizmetteki edebin nasıl olacağını bize göstermiştir. Bu da O'nun yaratıklarına değil, kendisine ait husûslardaki muâmelelerimizdir. Bu ise şerîat edebi içinde yer alır. Çünkü şerîatın hükmü hem Allah'ın, hem de yarattıklarının hakkıyla alâkalıdır...

...*Edeb-i Hakk* (Hakk'ın edebi), yaş veya rütbe bakımından büyük olduğun hâlde, hak senden yaşça küçük olandan zuhûr etse de kibirlenmeden hakka uyman, onunla hükmetmen, onu kabûl etmen ve reddetmemendir. (*Fütûhât*, II, 281)

* *Edeb-i şerîat*, hükmün makamı konusunda haddi aşmamaktır. Bu makam, cevher veya araz, zaman veya mekân, vaziyet veya izâfet, hâl veya miktar, müessir veya eseriyle ilgili olabilir (Yani konunun ele alındığı boyut ve hatalı görüşlere sapmamak şerîatin edebini oluşturur).

Şerîatın edebi zuhûr ettiği mahalle göre kısımlara ayrılır. Kendi kendine var olan zevât (âlemdeki cevherler) hakkında şerîatın edebi, o varlığın bulunduğu hâle göredir. Meselâ maden, bitki, hayvan, insan, arazlar, değişme ve fesâd (bozulma) kabûl eden veya etmeyen şeyler... Şerîatın bütün bunlar hakkındaki hükmü bilinir ve bu bilgiye göre her biri üzerinde o hüküm cereyan eder.

Arazlar hakkında şerîatın edebi, farzlık, haramlık, mendûbluk, mekrûhluk ve mübâhlık gibi ef'al-i mükellefîn (mükelleflerin işlerinin kategorileriyle) ilgili husûslardır.

Şerîatin zamana mahsûs olan edebi, vakitlere bağlı olarak yapılan ibâdetlerin vakitleriyle alâkalıdır. Her vaktin teklif eden katında bir hükmü vardır. Bir kısmının vaktini dar tutmuş, bir kısmının vaktini ise genişletmiş olması o hükümlerdendir.

Şerîatin ibâdet yerleri gibi mekâna ait edebi, yükseltilmesine ve içinde Allah'ın isminin anılmasına izin verdiği Allah'ın evleri (olan mescidler) hakkındaki edebler gibi edeblerdir.

Vaz'iyyet (kanun koyma) hakkındaki şerîat âdâbına gelince, şerîatın, hakkında verdiği hükmü değiştirmek için bir şeye, kendi isminden başka bir isim vermemektir. Çünkü ismin değişmesiyle helâl olan haram, haram olan ise helâl kılınmış olur. (*Fütûhât*, II, 471)

* *Ey müselmân ol taleb-kâr-ı edeb*
Kıl edebsizden tahammül açma leb

Kimi görsen ol şikâyet-gûydur
Kim falân kes kec-dil ü bed-hûydur

(*Mesnevî*ı, IV, 31)

* *Bu şikâyet şekve-i bed-hû olur*
Şekvâ-sâz-ı hûy-ı bed bed-gû olur

Yâni hoş-hû oldur itdikde humûl
Ola bed-tâbân u bed-hûdân hamûl

Şekve-i şeyh oldu lîk emr-i Hüdâ
Sanma kim hışm u mümârât u hevâ

(*Mesnevî*ı, IV, 32)

Ey müslüman! "*Edeb nedir?*" dersen, bil ki *edeb*; edebsizlerin her işine, kabalıklarına, kötü sözlerine sabretmekten ibârettir. (Not: Şeyh Sâdî Hazretleri: "*Edeb Allah'ın Nûrundan bir tâcdır. Onu başına koy, nereye gidersen git, huzûr bulursun.*" "*Edebi edebsizlerden öğren*" diye bir söz vardır. Aslında kötülüklere sabretmekle insan, mânen yıkanır, temizlenir. Mevlânâ'nın bir beytini şöyle nazmen tercüme etmişlerdir:

"*Şâyet rastlamasaydık biz edebsizlere*
Affetmenin zevkini kim verirdi bize" Şefik Can)

Kimi "*Filanın tabîatı pis, huyu kötü*" diye şikâyet ediyor görürsen...

Bil ki bu şikâyet eden kötü huyludur. Çünkü o kötü huylunun kötülüğünü söylemektedir.

Çünkü güzel huylu kişi, kötü huylulara tahammül eden, onların kötülüğünü görmeyen ve söylemeyen kişidir.

Ama şeyh birinin kötülüğünü söyler, birinden şikâyet ederse, bu şikâyet Hakk'ın emri iledir. Kızgınlıktan değildir. (*Mesnevî*ı, IV, 440)

* {İsteme âdâbı demek olan} *icmâl fi't-talebi*n pek çok yönleri vardır. Onlardan Cenâb-ı Hakk'ın ﷻ lütfettiği kadarını biz burada zikredeceğiz. Bil ki rızık talebinde bulunanlar iki kısımdır: Bir kısım kimseler devamlı olarak ve bütün himmetlerini o yöne çevirerek isterler. Böylece yönlerini Allah'tan ﷻ başka tarafa çevirirler.

Çünkü himmet bütünüyle bir yöne doğrultulduğunda, diğer yönlerden çevrilmiş olur.

Şeyh Ebû Medyen ﷺ şöyle demiştir: "*Kalb için bir tek yönden başka yön yoktur. Eğer kalbi bir yöne doğrultursan öbüründen ayrılır.*" Hak Sübhânehû ve Teâlâ ﷻ şöyle buyurmuştur: "*Allah bir kimsenin göğsünde iki kalb yaratmadı.*" [Ahzâb, 33/4] Yani Allah insanın zaafından dolayı ona bir anda iki yöne dönme kabiliyeti vermemiştir. İnsan bir anda iki yöne yönelirse, bu iki yönden birinde mutlaka halel meydana gelir. Diğerlerine halel getirmeksizin aynı anda bütün yönlere hükmetmek Allah'a mahsûs bir durumdur. Artık bundan şunu açık ve net bir şekilde anlamışsındır ki, bir kimse Allah'tan ilgisini keserek sadece rızk elde etme peşinde olursa, isteme edebine uymamış olur. Bu şekilde istemeyen kimse edebe uygun hareket etmiş olur.

İkinci yön; Allah'tan bir istekte bulunurken, dilediği kadar, dilediği şekilde ve istediği zaman rızıklandırması için miktar, sebeb ve zaman belirtmemek ve bunu sürdürmek de isteme âdâbındandır. Kim isterken, miktar, sebeb ve zaman belirtirse, kendisi bu davranışıyla Rabb'ine tahakküm etmiş olduğu gibi kalbini de gaflet kaplamış olur.

Anlatıldığına göre sûfilerden biri şöyle diyormuş: "*Rızk peşinde koşmanın yorgunluğundan kurtulmak için çalışmayı terk edip, günde iki ekmeğim olsa {bana yeter} temennîsinde bulundum. Böylece çalışmanın yorgunluğunu çekmemiş olurum diye düşündüm. Bunu temennîm üzerine hapse düştüm. Orada bana her gün için iki ekmek veriliyordu. Hapis işi uzayıp, bıkkınlık vermeye başlayınca, bir gün oturup bu işin başıma neden geldiğini düşünmeye daldım. Derken bir ses bana şöyle dedi: 'Sen bizden iki ekmek istedin, ama afiyet istemedin. Biz de senin isteğini yerine getirdik.' Hemen kendime gelip, yaptığım bu yanlışlıktan dolayı tevbe ve istiğfar ettim. O anda bir de baktım hapishanenin kapısı açılıyor. Böylece hapisten kurtulup çıkmış oldum.*" Sen de bu edeble edeblen ey mümin!

Üçüncü yön; Allah'tan isterken, istenen şeyin kendisini değil de, O'na münacâtı kastederek istemek de duânın âdâbındandır. Bu durumda istenen şey ancak Cenâb-ı Hakk'la münacât için bir vesile olmuş olur. Bu husûsla ilgili olarak Şeyh Ebu'l-Hasen ﷺ şöyle der: "*Duâ ederken gayen sadece istediğin şeyi elde etmek olmasın. Sonra Rabb'ine karşı mahcub olursun. Gayen sadece Mevlâ'na münâcât olsun.*" Rivâyete göre Hz. Mûsâ ﷺ İsrail oğulları arasında dolaşarak "*Kim benim için Rabb'ime münâcâtta bulunacak?*" dermiş. Yüce Allah'a münâcâtı uzasın diye böyle yaparmış.

Dördüncü yön; duâ ederken esasen kaderde kendin için belirleneni istediğini ve onu kastettiğini bilmek de duânın edebindendir. Şayet böyle olmasaydı acizlik denizine batmış, zorluklar içinde kıvranan bir kimsenin duâsı, onu isteğine ulaştırmazdı. Beşerî haz ile değil de, kulluğu izhar için istemek de duânın edebindendir. Rivâyete göre Semnûn-ı Muhibb bir beytinde:

Senden başkasından
yoktur
hiçbir beklentim
artık
imtihân et
beni
dilediğin gibi

dediği için idrar zorluğu çekmeye başlamıştı. Sabretmiş, dayanmak için kendini zorlamış, fakat bu durum epey uzamıştı. O yine de sabırlı olmaya çalışmış, kendini dayanmak için zorlamaya devam etmişti. Bir gün ziyâretine gelen bir mürîdi onu bu vaziyette görünce: "*Üstadım, duydum ki, sen dün gece Allah'tan ﷻ şifâ ve âfiyet dilemişsin.*" demişti. Hâlbuki o böyle bir talebde bulunmamıştı. Derken ikinci, üçüncü nihâyet dördüncü mürîdi geldi (ve aynı şeyi söyledi). Semnûn anladı ki, Cenab-ı Hakk'ın murâdı, ihtiyacını izhar etmesi ve âfiyet dilemesidir. Bunu anlayınca, (o günden sonra) sıbyan mekteblerine giderek oradaki çocuklara "*Bu yalancı amcanız için duâ edin*" demeyi âdet edinmişti.

Beşinci yön; Allah'tan bir şey taleb ederken, kendine yetecek kadarını istemeli, azdıracak, isyâna götürecek kadar çok istememelidir.

Altıncı yön; kulun, dünyâya ait isteklerde bulunmaması da duânın edeblerindendir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*İnsanlardan bir kısmı şöyle der: 'Ey Rabb'imiz! Bize dünyâda şunu bunu ver.' Böyle diyenlerin âhiretten hiç nasîbleri yoktur. Bir kısmı da: 'Ey Rabb'imiz! Bize dünyâda da, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru' derler.*" [Bakara, 2/200-201]

Yedinci yön; isterken, Allah'ın kendisine takdîr ettiği nasibten şübhe etmemek, haram (sınırını) korumayı terk etmemektir (haram bir şey istememektir).

Sekizinci yön; istemek, ama isteğin kabûlünde acele etmemektir. Çünkü bu husûsta acele etmek duâ edebine aykırıdır. Peygamberimiz ﷺ duâda acele etmekten nehy etmiştir. (*Tenvîr*, 45)

* *Edeb*in birinci esası havfın ye's, recânın emniyet (aşırı güven), sürûrun (sevincin günâh işleme konusunda) cür'et seviyesine ulaşmamasıdır. İkincisi, havf hâlinden kabz hâline, recâdan bast hâline, sürûrdan müşâhede hâline geçmektir. Üçüncüsü, edebin bilinmesi, sonra Hakk'ın te'dibine kanaat, daha sonra edebin külfetinden (karşılaşılan edebi yerine getirme konusundaki zorluk ve zorlanmalarından) kurtulmaktır. (*Ravza*, 485)

* Meşâyıh, kulun yaptığı ibâdetlerden sevâb kazanıp, cennete gireceğine, kullukta edebe riâyet etmeden Rabb'lerine vâsıl olamayacakları husûsunda ittifâk etmişlerdir. Bilinmektedir ki sûfîler topluluğunun maksadı, Yüce Allah'ın husûsî hazretine yakınlık ve perdesiz olarak O'nunla beraber olmaktır. (*Envâr*, I, 34)

* Herhangi bir şeyhi kabrinde ziyârette bulunduğu zaman, onun ölmüş olduğunu ve kendisini duyamayacağı inancına taşımamak mürîdin uyması gereken edeb kurallarındandır. Bereketine ulaşabilmesi için edebe uygun olan, o şeyh efendinin *"berzah hayatı"*na inanmasıdır. Bir kimse bir velîyi kabrinde ziyâret edip de kabri başında Allah'ı zikrederse, o velînin, kabrinde oturup kendisiyle beraber Allah'ı zikrettiğini kabûl etmek gerekir. İmam Şafiî, Zünnûn Mısrî ve Karâfe meşâyıhından bir cemaatle biz buna defalarca şâhid olmuştuk. (*Envâr*, I, 161)

* Şeyhle beraberken uyulması gereken edeb onu sevmektir. Eğer bir kimse bütün arzularına te'sir edecek derecede şeyhini sevmede ileri gitmezse, o yolda felâh bulmaz. Çünkü şeyhin sevgisi, mürîdin Hakk ﷻ sevgisine ulaşması için bir idman mesâbesindedir. Kim kendisiyle Rabb'i arasındaki vâsıtayı sevmezse – ki Rasûlullah da o vâsıtalardan biridir - o kişi münâfıktır. Münâfık ise cehennemin en alt kısmındadır. Eğer bu husûsu anladınsa, sevgide yalancı mı, yoksa sâdık mı olduğunu anlaman için, şeyhlerini sevenlerin bazı husûsiyetlerini hatırlamalısın. (*Envâr*, I, 167)

* İmamların sözlerini okurken uyulması gereken edeb..... onların sözlerine teslîm olmak, îtirâz etmemek, diğer mezhebleri görmezlikten gelip bir mezhebe taassubla bağlanmamaktır. Çünkü imamlar bizim gibilerden kesin olarak daha iyi bilirler. Bu sebeble, kendisinden ilim taleb etmesi münâsib olmayan bir kişiye cevâb vermesi doğru olmaz. (*Envâr*, II, 162)

* İmam Şârânî, *Dürerü'l-gavvâs fî fetâvî Seyyid Aliyyi'l-Havvâs* adlı eserinde şöyle der: *"Ona, kulun uğrayacağı en şiddetli azabın ne olduğunu sordum: 'Rıîhun kendisinden alınması' dedi. En lezzetli nîmetin ne olduğunu sordum, 'Nefsin alınması' dedi. En mükemmel ilmin hangisi olduğunu sordum, 'Hakk'ı bilmek' dedi. Amellerin en fazîletlisini sordum, 'Edeb' dedi. İslâm'ın başlangıcının neyle olduğunu sordum, 'Teslîmiyetle' dedi. Îmânın başlangıcını sordum, 'Rızâ' dedi. İlimde râsih {derin} olanın kim olduğunu sordum, 'Nefsinin alınması husûsunda temkînin artması' olduğunu söyledi. Çünkü, Hakk'la beraberken, nefsiyle değil, kendi istediğiyle beraber olması gerekir. Kim ilim hâlindeyken lezzeti bulur, nefsin kendisinden alınması sırasında da kaybederse, o kimse hem huzûr, hem de gaybet hâlinde nefsiyle beraberdir."* (*Meşârık*, 32)

* *Edeb*, halka şefkatle muâmele etmek, verdiği zaman da verdiğini başa kakmamaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Edeb* üç kısımdır: Avamın {halkın} edebi, doğru da olsa fayda vermeyen sözleri terk etmek. Havassın {aydınların} edebi, hayırlı olanı öğrenip nefsini onu yapmaya teşvîk etmek, şerri öğrenip nefsi ondan uzaklaştırmak. Ehassın {seçkinlerin} edebi, bollukta ve darlıkta Hakk'ı bilmektir. (*Câmi'*, 61)

* Hakîkat ehlinin dilinde edeb, iyi hasletleri nefsinde toplamaktır. Şöyle de denmiştir: *"Edeb, gizli ve açık olarak Allah'a karşı güzel davranışlarda bulunmaktır."* Yine şöyle denmiştir: *"Edeb, nefsi bilmektir...."*

...Dünyâ ehlinin edebi, fesâhat, belâgat, bilgi ezberleme gibi şeylerdir. Dîn ehlinin edebi, nefsin riyâzeti, dînin sınırlarına uyarak ve şehvetleri terk ederek uzuvların terbiyesidir. Havassın {âriflerin} edebiyse, kalbleri temizlemek, sırları gözetmek, ahidlere vefâ göstermek, vakitleri muhâfaza etmek, havâtıra fazla iltifât etmemek, isteme anında, huzûr hâlinde ve kurb makamlarında edebe riâyet etmektir.

"*Edebin kemâli nebî ve sıddîk olan zevattan başkasında saf olarak bulunmaz*" denilmiştir. Yine şöyle denmiştir: "*Kul tâatıyla cennete, tâatındaki edebiyle de Allah'a ulaşır.*" (*Câmi'*, 201)

* Edebin aslı *usûl*de, kabz ve bast hâli arasında itidal hâlinde olmaktır. *Bidâyât*taki {başlangıçtaki} edeb, tâat konusunda haddi aşma ve cefâyı terk etmektir.

*Ebvâb*da edeb, havf ve recanın dengeli olması, ifrâta varıp havfın ye'se, recânın da emne dönüşmemesi demektir.

*Muâmelât*ta edeb, terbiyenin hakkını tam olarak vermektir.

*Ahlâk*ta edeb, ifrât ile tefrît arasında bulunmayı âdet hâline getirmektir. {Bu îtidâl hâlinin} tasavvufî terbiye esaslarındaki derecesiyse, aklın hükmüne aykırı olacak bir güvene konu olmaması ve bu yolda kudsî nûrla yürünmesidir.

*Ahvâl*de {hâllerde} edeb, ilmin gereklerine göre değil, hâlin hükmüne göre yürünmesidir.

*Velâyât*ta edeb, sürûrdan müşâhedeye ve sıfatların çokluğundan safâ {saflaşma, arınma} meydanına ilerlemektir.

*Hakaik*te edeb, ittisal hazretine {vuslata ya da mârifete} ulaşma ânında, iclâlin heybetinden dolayı bast hâlinin ortadan kalkmasıdır.

*Nihâyât*ta edeb, Hakk'ın te'dîbinden başka te'dibe ihtiyaç duymamak, edebin külfetini {zorluğunu} görmekten kurtulmaktır. (*Câmi'*, 287)

edviyye (أدوية) * *Edviyye* kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; ihsân, ilim, hikmet, basîret, firâset, tâzîm, ilhâm, sekînet, tumâ'nîne ve himmettir. (*Menâzil*, 28)

* *Edviyye*; ihsân, ilim, hikmet, basîret, ferâset, tâzîm, ilhâm, sekînet, tuma'nîne, himmet. (*Rihle*, 206)

ef'âl-i kulûb (أفعال القلوب) {bk. **kalb**}

efrâd (أفراد) * *Efrâd*, kutbun gözetimi dışında kalan gayb erenlerinden ibâret-tir... (*Istılâh*, 531; Kâşânî, 31; *Câmi'*, 5, 76) ...Bunlar yeryüzünde yaşayan insanların en kâmil olanlarıdır. (*Câmi'*, 5)

* Sahabeden sonra velîlerin en büyüğü kutubdur. Kutubdan sonra -ihtilâflı olmakla birlikte- *efrâd*, sonra imâmân {iki imam}, sonra evtâd, sonra da abdâl gelir. (*Meşârık*, 120)

* *Efrâd* sayısız olup, şerîat dilinde bunlara "*mukarrabûn*" denir. Muhammed Evânî[rh] hazretleri de bunlardandır. İmam Abdülkadir Cîlî'nin {Geylânî'nin} arkadaşlarından Bağdat valisi "*Adana komutanının oğlu*" diye bilinirdi. Tarîkatta söz sâhibi, kişiler hakkında görüşüne baş vurulan Abdülkadir[rh] hazretleri, Muhammed b. Kaid Evânî'nin efrâddan olduğunu söylemiştir. Efrâd, kutbun gözetimi dışında kalan gayb erenleridir. Hz. Hızır ﷺ da onlardandır. (Nebhânî, I, 47)

ehille (أهلة) * *Ehille* {hilâller, ayın evreleri} genel olarak insanların çalışma ve ibâdet saatlerini ayarlar. {Bakara 2/189. âyetinde} haccın husûsî olarak zikredilmesi ise, hacca ihtimam gösterilmesi içindir. (Receb, 6)

ehl (أهـــل) * *Ehil* olanın ne hocası olur, ne talebesi! Ne seçmeyi bilir, ne ayırmayı! Onun için sözü süslemeye gerek yoktur. Uyarı da istemez. O, ne O'nunladır, ne O'ndandır! Bilakis O'nda olan O'ndadır. O da onunladır. Ama onda değildir. Çöl içinde çöl, âyet içinde âyettir O. (*Tavâsîn*, 203)

ehl-i nazar (أهل لنظر) * *Ehl-i nazar* {nazar ehli ya da kelâmcılar} üç sınıftır: İlki sanata bakıp Sânî'yi {Yaratan'ı} bilmeye çalışanlar. Sânî ile sanatı anlamaya çalışanlar. Bunların mertebesi daha şerefli ve daha zordur. Bir de her iki yolu birleştirenler vardır. (*Ravza*, 438)

e'imme (أئمة) {bk. **kutb/aktâb**}

e'imme-i esmâ' (أئمة الأسماء) {**esmâ'-yı zâtiyye**} * Akıl ve şerîata göre imam {baş} isimler yedi tane olup, bundan ne fazla ne de eksiktir. Geri kalan isimlerin tamamı bunlara tâbîdir. Bu isimler, Hayy, Âlim, Mürîd, Kail, Kadir, Cevvâd ve Muksit'tir. (*İnşâ'*, 33)

* *Esmâ-yı zâtiyye* {zâtî isimler}, tasavvur edilebilir ve düşünülebilir olması mümkün olsa bile, vücûdu {varlığı} başkasının vücûdunda durmayan {son bulmayan, başkasının varlığına bağlı olmayan} Alîm [ve Kadîr, (Kâşânî)] gibi isimlerdir. Bunlara "*esmâ-yı evveliyet*", "*mefatîh-i gayb*" veya "*eimme-i esmâ*" da denir. (Kâşânî, 28; *Câmi'*, 76)

* *eimme-i esmâ* {isimlerin imamları ya da imam isimler}, "*ilâhî esmâ*" denilen şu yedi isme verilen addır: *Hayy*, *Âlim*, *Mürîd*, *Kadir*, *Semî*, *Basîr*, *Mütekellim*. Diğer bütün isimlerin de aslı ve esası bu yedi isimdir. *Semî* ve *Basîr* yerine *Cevvâd* ve *Muksit* isimlerini koyanlar da vardır. Bana göre *Cevvâd* ve *Muksit* isimleri asıl isimlerden değil, tâlî isimlerdendir. Çünkü *cûd* ve *adl* isimleri, *ilim*, *irâde* ve *kudret* isimlerinden

bağımsız değillerdir. Hattâ sadece bu isimlere değil, diğer tüm isimlere ihtiyaçları vardır. Çünkü *cûd* ve *adl* isimlerinin feyzi adaletli olarak akıtabilmesi, feyzin mahallinin istîdâdını görmeye, istîdâd lisânıyla isteyenin duâsını işitmeye, âyân-ı sâbiteden isteyenin istîdâdına uygun olarak "*Kün*" kelimesiyle duâsına icâbet etmeye bağlıdır. Bu iki isim tıpkı rubûbiyyet isimlerinden olan *Mûcid*, *Hâlık* ve *Rezzâk* isimleri gibidir.

Bazıları *Hayy* ismini, ilim sıfatından öne geçtiğinden dolayı imam {baş} isim olarak kabûl etmişlerdir. Çünkü hayat ilmin şartıdır, hayat olmadan ilim olmaz. Dolayısıyla şartın meşruttan önce gelmesi gerekir. Bana göre *Âlim* ismi buna daha uygundur. Çünkü imamlık bir tâbî olanın varlığını gerektiren nisbî bir durumdur. Aynı zamanda imam, kendisine tâbî olandan daha şereflidir. İlmin ise kendisiyle bilinen şeyden sonra gelmesi gerekir. Oysa hayat için Hayy'dan başkası gerekmez. O da Zât'ın kendisidir. İlmin ondan daha şerefli {öncelikli} olması ise gayet açıktır.

Bundan dolayı ilmin -Hayy'ın dışında – kendisiyle Zât'ın tâyîn edildiği ilk şey olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü ilmin, vâcib ve vücûb gibi nisbeti gerektirmemesi, tabîat îtibâriyle öne geçmesini gerektirmez. Mûtedil bir mizâcın, beden hayâtiyetinin ön şartı olduğunu görmüyor musun? Beden için hayatın şeref bakımından mizâcdan önce geldiğinde ise asla şübhe yoktur. (Kâşânî, 33; *Câmi'*, 77)

{Ayrıca bk. **esmâ'/esmâ'ullâh**}

elem (ألم) * *Elem*, idrâk eden kişinin {bir şeyi} idrâk ve elde etmeye erişmek için {yaşadığı} âfet ve kötü durumdur. (*İşârât*, IV, 12)

elif (ألف) * *Elif*, ezellerin ezelinde eşyânın ilki olması îtibâriyle Zât-ı Ahadiyyet'i, yani Hakk'ı gösteren bir işârettir. (Kâşânî, 24, *Câmi'*, 75)

elviye-i hamd (ألوية الحمد) * Yedi sancak vardır ki, bunlara "*elviye-i hamd {hamd sancakları}*" denir. Resûlullah ﷺ ve O'nun vârisleri olan Muhammedîlere verilecektir. Bayrakta Cenâb-ı Hakk'ın isimleri vardır. Kıyâmet gününde Makam-ı Mahmûd'a yerleştiğinde, Peygamberimiz Rabb'ine O isimlerle hamd ve senâda bulunacaktır...

Kendisine şefâatla ilgili soru sorulduğunda şöyle buyurmuştur: "*Şu anda bilemediğim hamdlerle Allah'a hamd edeceğim.*" İşte o hamdler, bulunduğu mekânın şânına lâyık olarak Allah Sübhânehû ve Teâlâ'yı senâda bulunacağı isimlerdir. Allah Teâlâ zaten o isimlerden başkasıyla senâ edilmez. Cenab-ı Hakk'ın isimleri bilinmez. Biz biliyor ve inanıyoruz ki cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insanın aklından geçmeyen şeyler vardır. Yine biz, âhirette bizler için şimdiye

dek gizli kalan hangi mutlulukların beklediğini hayâl edemeyiz. İşte bunlara benzer ne varsa hepsi onu meydana getiren ilâhî isme dayanmaktadır. Mademki Allah Teâlâ o isimlerini bizim için izhâr etmekle bize lütuf ve ihsanda bulunmuştur, öyleyse biz de onu bilip buna karşılık Allah'a hamd ü senâda bulunmalıyız. Bu, senâ tesbîhi veya isbât tesbîhi olur. (*Fütûhât*, III, 145)

emel (أمل) * *Hâvâtır* {çeşitleri}: Kalbe gelen şey,... mübâh olan işleri tedbir ve tamah husûsunda olana ise "*ümniyye*" ve "*emel*"... adını alır. Çünkü bunlar ya nefsin hâtırıdır ya hasedi sebebiyle düşmanın {şeytanın} hâtırıdır ve yahut da melekten gelen bir "*hems*"dir. (*Kūt*, I, 126)

* *Emel*, recâ {ümîd} demek olup, kalbin beka ile alâkasıdır. Emeli çok olan, mal toplamak ve bir şeyler elde etmekle vaktini harcar. Ölüm aklına gelmez, onu nisyâna terk eder. Öyle ki, en uzun yaşayacağına inanan birisi olur. (*Câmi'*, 145)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

emr-izn (إذن – أمر) * Âyet-i kerîmede geçen "*büznî*" kelimesindeki *izn*in Allah'a izâfe edilmesi, yapılmasına izin verilen şeyin meydana gelmesine imkân vermektir. Eğer izne söz de eklenirse o zaman *emir* olur.

Bâtınî mânâda ise kalbde bulunan bir nûr olup, kalb onunla huzûra kavuşur ve bu konuda infirâd eder {tek hâle gelir, diğer benzerlerinden ayrılır}. Bu, ismetin yokluğuna bir delîl değildir. Bazen "*izin*" lafzından bütün varlıklar için meşîet {irâde ya da isteme} izni kasd edilir. Bu ise eşyânın hareket veya hareketsizliğini Allah'ın dilemesine bağlamaktır. Yani "*Her zerre ancak onun izniyle hareket eder ve durur*" demektir. Bu iznin hükmü şerîatın kanununa ve hakîkatın âdâbına aykırı olduğunda delîl olmaz. Bu husûsu iyi anla! (*Kavânîn*, 84)

emr bi'ş-şey' (أمر بالشئ) * Bir şeye emredebilmek, ancak onun şey olduğu belirlendikten ve emirde seçilmesinden sonra mümkündür. Burada tahkike göre hamletmekten başka taayyün {belirleme} yoktur. {Şeyh-i Ekber İbn Arabî'nin} "*Emr iktizâ etti*" sözü, Hakk'ın dileğine, yani Zât'ını, âlemi cilâsız bir ayna olarak yaratmasında görmek istemesinin cevâbıdır. "*Emr iktiza etti*" demek, "*rü'yet veya ilâhî hüküm yahut taleb edilen rü'yetin menşei olan zâtî mehabbet iktiza etti*" demektir. Veyahut da mahzuf bir şartın cevâbı da olabilir. Yani Hakk Teâlâ kâinâtı cilâsız bir ayna gibi yaratmış olduğu için, hükm-i ilâhî ..."*âlem aynasının cilâsını*", yani, Hakk'ın hükmettiği vechi gerektirdi. Şübhesiz âlemin ayna olması, imkânî {mümkün varlıkların hükmüne ait} bir taayyün yönünden değil, bilakis, kendisinde rü'yetin mümkün olabilmesi için kâinât aynasının cilâsız olmasını gerektiren emir yönündendir. Birinin taayyünü gerekli olduğu gibi, diğerinin taayyünü de gereklidir. İsmin müsemmâya izâfeti, yani âlemin ayna olarak isimlendirilmesi mümkündür. (Sofyavî, 18)

enâniyyet (أنانية) * *Enâniyyet, "Ben"* demendir. (*Istılâh*, 538)

* *Enâniyyet, "Nefsim, rûhum, kalbim ve elim"* gibi, kişinin her şeyi kendisine bağladığı hakîkattir. (Kâşânî, 32, *Câmi'*, 77)

ene (أنا) * Ebû Yezîd {Bistâmî} şöyle demiştir: *"Ben, ben değilim, Ben'im ben. Çünkü ben O'yum, O'yum ben, Ben O'yum O."* (*Şatahât*, 111)

* *Nefsim*
parladı Hakk'ın vücûdu
nefsim ey nefsim
sakın inkâr etme O'nu
bende ara beni
bende bulursun Ben'i
ben bendeyim
bendeyim
bende kendimdeyim

(*Dîvân*, 4)

* *Hiçbir şey değilim ben*
ihsan ve vücûdundan başka O'nun
benim izlerimdir gözüne görünen senin
kendi vücûdundan başka
hiçbir şey haz vermez O'na
yücedir O
nerde kaldı
benden başkasının aynını tahkîk

(*Dîvân*, 368)

enmûzec (أنموذج) {rakîm} * *"Enmûzec {nümûne, örnek, burada mürşid} câmi'dir {her şeyi kendinde toplar}"* diyenler vardır. Enmûzec yalnız kemâl sıfatına isim olsaydı, kendisinde noksan sıfata isim olmasından herhangi bir iz kalması hatalı olurdu. Bunun için *"Menkuş-ı müşârun ileyh {kendisine işâret edilen örnekle bezenmiş şey}, menkuş enmûzeciyyeti {bezenmiş nümûneliği} de içine alır"* diyenler de vardır. Kendisine işâret edilen örnekle bezenmiş şeyin varlığında hata olsaydı, o ancak noksan sıfat mahallinin ismi olurdu. Onun işâret yoluyla tâyîn edilmesindeki durumunu ve ibâredeki darlığını {anlatılmasının imkânsızlığını} görmüyor musun?...

...Kendisi enmûzec feleğinin merkezi ve tasarruf makinelerinin kutbu olan tılsım-ı kutbî {kutub tılsımı} tılsımların ilkidir. Nakış sûretleri kutub tılsımıyla kaimdir. Böyle olmasaydı, hükümlerinin vuku ve sübûtuna çare olamazdı. Kutub tılsı-

ının tahkîki olmasaydı, menkuş heyetin zuhûruna imkân olmazdı. O tılsım bir aynadır ki, onun dâiresine mukabil bir heykel (kalıp, şekil) tasavvur etmezsen, ayna aksini veremez. Karşısında bir sûret olmasaydı, aynada aksin belirmesine nereden imkân olacaktı? Aynada karşılıksız bir sûretin var olmasına imkân olmadığı gibi, böyle bir sûretin aynadan başka bir yerde ortaya çıkması da mümkün olmaz. Ayna karşısında bir varlık bulunmaktayken bile, aynada fazladan var olan şeyin aynadan başka bir şey olmasına da imkân yoktur. Çünkü ayna ondan başka bir şeyle karşı karşıya değildir ki, onda başkası bulunabilsin. Hâlbuki senin *"O aynada başka bir şey denen şeyi gördüm"* demen nasıl mümkün olur? (*İnsân*, I, 10)

* *Şey* cem'i (toplanmayı) gerektirir. Enmûzec *izzeti*, rakîm ise zilleti gerektirir. Bunlardan her biri kendi âleminde müstakil olup, kendi feleğinde yüzer. Rakîmin sıfatından bir şeyi enmûzece giydirirsen, üstünden enmûzec kanûnu kalkar. Enmûzecin sıfatlarından birini rakîme giydirirsen, giydirdiğin sıfatın kendisine uygun olmayan şeyin zuhûr etmesinden dolayı rakîmi onda göremezsin. Zâtı, ne zaman bu ikisinden birine nisbet eder, ötekine nisbet etmezsen ikinci bir zâta muhtâç olmuş olur, böylece şirke düşersin.

Enmûzece ait olan bir şeyde zât, rakim kuvvetiyle tasarruf ederse buna *"zât-ı urûc"* dersin. Zât, rakîmden bir şeyde enmûzec kudretiyle tasarruf ederse buna *"zât-ı tenezzül"* dersin. Rakîmin kuvvetiyle bir kısım için zât tasarruf ederse *"rakîm"* dersin. Zât, enmûzec için enmûzec kudretiyle tasarruf ederse buna da *"enmûzec"* dersin. Zât, sırf Zât üzerine olursa orada ne isim, ne de resim vardır. Bu ifâdelerdeki *"rakîm"* ile kulu; *"enmûzec"* ile *Kutbii'l-'acâib felekü'l-garâib* adlı kitâbımızı; *"zât"* ile de ezel ve ebeddeki şeylerin bilgisi hakkındaki *İnsân-ı Kâmil* adlı kitâbımızı kasd ediyoruz. (*İnsân*, I, 11)

envâr (أنوار) {**akdâr**} * *Envâr* (nûrlar) dörttür. Kalb mülk, melekût, izzet ve ceberût olmak üzere dört yöne bakar: Akıl nûruyla mülkü, îmân nûruyla melekûtü müşâhede eder. Melekût âhirettir. Yakîn nûruyla izzeti müşâhede eder, izzet sıfattır. Mârifet nûruyla ceberûtu müşâhede eder, ceberût da Allah'ın vahdâniyyetidir. Cebbâr Teâlâ kalbin üstünde olup, onu kuşatmıştır. Dilediği şekilde onu keşfedip hâkimiyyeti altına alır. (*Kūt*, I, 245)

* Allah Teâlâ felekî harekât ile melekî teveccühât sırasında sırlarla nûrları, mâkul ve mahsûs (akıl ve duyular) âleminde hakîkat karşısında eşit seviyede incelikle birleştirir. Nefslerin hakîkatlerinin arasını eşitler, te'sisin mârifetlerini izhar eder. Rûhları en güzel nûrlarla giydirir. Bâtıl ve sahte olan yok olur. Böylece Allah'ı ve (O'na ait) hükümleri bilenler, kayda geçmiş veya geçmemiş olan zor meseleleri çözerler. Kapalı husûsları açıklar, müşkilleri şerh eder. Sanatkârların kalbine sanat yollarını açar, isimlerdeki nağme mahallerini güzelleştirir. Âriflerin kalblerine

mârifet nehirleri akar, âlimlerin nefslerinde ilim pınarları fışkırır. Muhakkik olan hikmet sâhiblerinin kalblerinde hikmet ve sırların sırları yücelir.

Gaybî tenezzülât ardı ardına gelir, sidre-i intihâât {sonsuzluk ağacının} dallarının en ucunda Rahmânî sırlar yükselir. Mürebbî {terbiye etme yetkisi olan} şeyhler sayesinde dertler ve çarelerinin kapıları açılır, nefsânî hevâların isyânkâr olan ve olmayan şekillerinin îtidâlde {dengede} tutulmasına dâir mârifet {bilgi ve farkındalık} verilir. {Böylelikle} mücâhede ehli üzerinde mücâhedelerinin neticeleri görünür hâle gelir. (*Letâ'if*, 117)

* ...Bu {sırlara muttali olduktan sonra kâinâta inişim} şöyle oldu: Allah bir an içinde sırlar âlemiyle nûrlar âlemini aynı seviyeye getirdi. Böylece özleyenin sıkıntısı dindi, özlem ateşi söndü, kalblerde ânî değişiklikler ârız oldu, mârifetler azaldı, tenezzülât durdu, hayâl edilen makamlar örtülüverdi, illet ve şifalarla ilgili bilgilerin kaynağı kesildi, önceden gelen sırlar kayboldu. (*Letâ'if*, 120)

* Bil ki, Hakk Teâlâ Hazretleri, dilediği kuluna hikmetlerini vermek sûretiyle kuvvetlendirmek istediğinde, o kula kendisini ve sıfatlarını vasfetme nûrlarını ihsân eder, böylelikle de kaderler tenezzül eder. İşte o zaman, nûrlar o kulun önüne geçer ve kul nefsiyle değil, Rabb'iyle beraber olur. Böyle olunca kul, sıkıntılarına karşı güçlü, nefsin isteklerine karşı da dayanıklı olur. Çünkü, Allah onlara, kadere boyun eğmeye ve sürekli nûr akışına dayanmaya karşı yardım etmektedir.

İster *"Allah onlara, açıklama kapısını açacak olan hükümleri sırtlama hususunda yardım etti"* de, istersen *"Ihsân vâridleri olan belâları taşımalarına yardım etti."*

İster *"{Tevekkül konusundaki} güzel tercîhlerine şâhid olarak, kaderi kabûllenme konusunda kendilerine kuvvet verdi"* dersin, istersen *"Hükmünün varlığı karşısında, O'nun ilminin varlığını bildikleri hâlde onları sabırla güçlendirdi."*

"O'nun görüleceğini bilerek başlarına gelen kaderle denendiler" ya da *"Fiillerinin zuhûru karşısında, Cemâl'inin varlığıyla kendilerini sabırlı kılmıştır"* da diyebilirsin.

"Onların kadere sabrı, sabrın rızâya götürdüğünü bilmelerindendir" veya *"Onların kaderlere sabrı, perde ve engellerin açılmasıdır"* da diyebilirsin.

Dilersen *"Teklifin zorluklarına karşı yegâne kuvvetleri, tasrîf {ilâhî tasarruf} sırlarının kendilerine vârid olmasıdır"*, dilersen *"Onların kaderlerine sabretmeleri, yine onların o kaderlerde Allah'ın lütuf ve ihsânının olduğunu bilmelerindendir"* de.

Bu on sebeb, kulun sabretmesini, efendisinin hükümlerine karşı sebât göstermesini ve hükümlerin gelişi esnâsında güçlü olmasını gerekli kılar. Bütün bunları kendi ihsânı olarak veren O'dur. İnâyet ehline bunu lütfeden de O'dur.

Envâr {nûrlar, ışıklar} bir kula geldiği zaman, kurb-i Hakk kendisine keşf olur. Bu gibi hükümler sadece Allah'tan gelir. Kul da bunun efendisinden kendisine bir tesellî ve sabretmesi için bir sebeb olduğunu bilir. (*Tenvîr*, 4)

** ey sırları açan*
tecellî ettiren
Zât'ı
nûrları
merhamet et ey şânı yüce
kurtar bizi ağyardan
kalbim yanar
akar gözyaşım
düşüncem ateş gibi
gözleri dehşetle büyüten nûrla

(*Nefehât*, 15)

{Ayrıca bk. **nûr-zulmet**}

envâr-ı ervâh (أنوار الأرواح) * *Envâr-ı ervâh* {rûhların nûrları}, Rûhü'l-Kudüs'ü içine alan nûrlardır. Kime bu nûrlar gönderilirse o rûh melek olur, gönderilmeyen ise rûh olarak kalır. İki kısım yani gönderilenlerle gönderilmeyenler onunla bilinir. O, hâlis rûh olup, kendisinden çıkarmış olduğu şeye benzemez. O, rûhiyyetinde {rûhluğunda} rûhu olan bir rûhtur. Bunlar sâdece *"ervâh-ı müheymine"*dir. Bizim efrâdın rûhları biraz ona benzer. Rûhların nûrlarındaki tecellî, sadece efrâd için olur. (*Fütûhât*, II, 478)

envâr-ı esmâ' (أنوار الأسماء) * *Envâr-ı esmâ* {isimlerin nûrları}, mâlûm isimlerin taayyünüdür. Bu bir nûrdur ki mevcûdât ve mâdûmâta yayılır. Bu yayılma hiçbir zaman sona ermez. Göz o yayılan nûrla yürür, böylece bu makamda olan kimsenin gözünün nûru çoğalır. Böylece kul sayıların artmasıyla sonsuzluğu bildiği gibi sonsuz olanı da kavrar. Bu Hakk'ın, gören gözü olduğu kimsenin alâmetidir. İsimlerin hepsi mevcûddur. İsimlerin müsemmâlarından bir kısmının varlığı yoktur, bir kısmının ise üzerinden yokluk geçmiştir. Bu ikinci kısım varlığı kabûl eder. Hepsine bu isim verilmekle birlikte hâller varlığı kabûl etmez. İhata isimlere mahsûstur. İhâza ise başkalarına değil sadece Allah'a âittir.

İlâhî isimler mertebesi meselesine gelince: Hz. Âdem'in meleklere üstünlüğü, isimleri bilmekledir ki bu da ihatadan başka bir şey değildir. Şöyle ki eğer isim meselesi olmasaydı, ne Allah bir şeyi zikrederdi, ne de bir şey Allah'ı. O hâlde şeyler sadece ve sadece onunla anılır ve övülür. Bilme sıfatına muhtevâ yönünden sözden yakını yoktur. Sözlerin tamamı isimdir, söz isimden başka bir şey değildir. İsimler, altlarındaki mânânın delîl ve alâmetleridir. İsimlerin nûrları kendilerine zuhûr edenlere, târîfi mümkün olmayan şeyler zuhûr etmiş demektir. (*Fütûhât*, II, 479)

envâr-ı kulûb (أنوار القلوب) * *Envâr-ı kulûb* {kalblerin nûrları} Allah tarafından bahşedilen furkân {iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırd edebilme} ve beyân {iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırd ettikten sonra, bunu açıklayabilme} mârifetidir. (*Lumaʻ*, 548)

envâr-ı lâhûtiyye-ezvâ-yı kayyûmiye (أنوار لاهوتية – أضواء قيومية) * *Ezvâ-yı kayyûmiyet* {kayyûmiyyet pırıltıları} sözüyle ilk kaynaktan, *envâr-ı lâhûtiyyet* {lâhûtiyyet nûrları} sözüyle de akıllardan taşan nûrların kasd edilmiş olması mümkündür. (*Heyâkil*, 98)

envâr-ı me'ânî (أنوار المعاني) * Maddeden mücerred {soyutlanmış} *envâr-ı meânî* {mânâ nûrları}, cisimle, cisme ait olanla, tasavvurla ve şekille ilgisi bulunmayan her bilgidir. Biz onu tasavvur yönüyle bilemeyiz. Bilakis onu olduğu gibi, ama bizim durumumuza göre düşünürüz.. Bu ise, ben nûra dönüşmedikçe ışığa dönüşmez. Ben bu mesâbede olmazsam bu bilgiden hiçbir şey elde edemem. (*Fütûhât*, II, 478)

envâr-ı riyâh (أنوار الرياح) * *Rüzgâr nürları*, ismin uzağa tecellîsidir. Bunlar, söylenmesi gerekmeyen tecellîlerdir. Bu nûrlar, sadece tecellî ve ilhâm sâhiblerinden başkasına gelmez. Meleklerin nûrlarında tecellî için bunda bir giriş vardır. Ancak bu, bilhassa bâtındadır, zâhirde değildir. Bunlar insanlarla berâber olan melekler veya bilhassa ilhâm veya bu türden tecellîleri nefslere aktaran meleklerdir. Havâtır bu tecellîlerden olur.

İşte bu hâtırlar rüzgârlar gibidir. Çünkü rüzgârlar bir yerde durmayıp geçer giderler. Eğer bir kimse onun sâbit olduğunu söylerse o zaman rüzgâr değildir. Bunun için geçmekle vasf edilmiştir ve buna "*havâtır*" denmiştir. O zaman "*râheyerûhu*"dan türemiştir. *Râih* {yürüyen} ise "*durmayan*" demektir.

Tabîat nûrlarındaki tecellî ise mürekkeb {bileşik} ve şeklî tecellî olup, kendisinde zuhûr eden şekillere göre mârifet türlerinden verilir. Bu tecellî, feleklerden en aşağıdaki haşerelere kadar göğü ve âlemin hepsini kapsar. Bu, semâ ve âlemdir. İşte mânâlar, diller, tüm varlıkların duâ ve tesbihleri bu tecellîden bilinir. Bu tecellî, çok yüce, faydalı, destekleyicidir. Keşfe mazhar olan kimse o tecellîde âlemin muvâfakatini ve orada hiçbir aykırılığın bulunmadığını görür. (*Fütûhât*, II, 478-479)

envâr-ı semâviyye (أنوار سماوية) * *Envâr-ı semâviyye* {göğe ait} nûrlar, arzî {yere ait} nûrların iktibas ettiği nûrlardır. Eğer bunların birbirlerinden iktibas etme yönüyle bir üstünlük söz konusu olursa, o zaman ilk kaynağa en yakın olan "*nûr*" denmeye daha lâyıktır. Çünkü derece bakımından daha yüksektir. (*Mişkât*, 55)

envâr-ı zâhire (أنوار ظاهرة) * Allah dostlarında zuhûr eden nûrlar, nübüvvet nûrlarının onlar üzerinde parlamasından başka bir şey değildir. Hakîkat-ı Muhammediyye güneşe benzer. Evliyânın kalblerinin nûrları ise aylara benzer. Ayın aydınlatması, güneş ışıklarının aya yansıması, onunla karşı karşıya bulunması sebebiyledir. Güneş gündüzün kendisi aydınlatıp, gece de kendisinden yayılan ışığın yansıması sebebiyle ışığı ay üzerinde zuhûr edince, hiç batışı olmaz. Bu misalden anlamış oldun ki, Resûlullâh'ın ﷺ nûru devamlı olduğu için, velîlerin nûrlarının da devamlı olması gereklidir. Şu hâlde velîler, Allah'ın, kullarına ayrı ayrı zuhûr ettirerek okuduğu âyetleridir. (*Nefehât*, 101)

erâ'ik-i tevhîd (أرائك التوحيد) * *Erâik-i tevhîd* {tevhîd döşekleri}, Zât'ın mazharları olmaları itibâriyle Zât'a ait isimlerdir. Onlar önce vâhidiyyet hazretindeydiler. (Kâşânî, 28; *Câmi'*, 76)

erba'ûn/erba'în (أربعون أو أربعين) * Sûfîler *erbaîn* {kırk günlük halvet ve çile} ile onun dışında husûsî bir şey kasd etmezler. Ancak hâllerine uymayan bir durumla karşılaştıklarında, vakitlerini {hâllerini} erbaîne bağlamayı arzu ederler. Bunu da erbaînin te'sîrini bütün zamanlarına yaymak için yaparlar. Böylece de bütün vakitlerinde erbaînde imiş gibi olurlar.Tıpkı hadiste buyrulduğu gibi: "*Kim kırk sabah Allah için ihlâsla amel ederse, kalbinden diline hikmet menbâları zuhûr eder.*" Allah Teâlâ, Hz. Mûsa ﷺ ile alâkalı bir kıssada, tebettülünün {Allah'a tam bağlılığının} kuvveti karşısında erbaîni ona tahsîs etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Biz Mûsâ'ya otuz gece için vaade bulunduk. Bu vaadimize on gece daha ekledik ve Rabb'inin mîkatını kırk geceye tamamladık.*" [Âraf, 7/142]... (*'Avârif*, 123)

...Allah yoluna koyulanların kalblerindeki ledünnî ilim mükâlemeden kinâyedir: Kim kırk gün müddetle, ihlâslı olarak, nefsiyle sözleşerek ve midesini hafif tutarak Yüce Allah'a yönelirse, O ona ledünnî ilmin kapılarını açar. (*'Avârif*, 124)

{Ayrıca bk. **mücâhede/mücâhedât; riyâzet/riyâzât**}

eser (أثر) * Yok olan şeyin geride kalan alâmetidir. Mutasavvıflardan birisi eserle ilgili olarak şöyle demiştir: "*{Bir şeyi} görmekten mahrum kalan kimse, onun eseri {ondan kalan} ile baş başa kalır, eserden de mahrum olana ise {sadece o şeyin adını} anmak kalır.*" (*Luma'*, 432)

esfâr-ı 'ârifîn (أسفار العارفين) * *Esfâr-ı ârifîn* {âriflerin seferleri}, halkın, kâmil mârifet ve her şeye şâmil {kapsayıcı} olan hakîkat ile halka seferidir. Bu da eserlerin zuhûru ve Vâhid ve Kahhâr olan Hakk'ın vücûduna bürünerek nüzûl etmektir. Onların söylediklerinin mânâsı şudur: Nihâyât bidâyâta {son başa} dönmektir. Bu

seferi, olduğu gibi irşâd ehli olan Hz. Muhammed'in ﷺ vârislerinden başka kimse anlayamaz.

İlk sefer, O'ndan başka her şeyden fânî olarak halkın Hakk'a seferidir. İkincisi Hak'tan Hakk'a seferdir. Bu ise Hakk'ın tahakkuku ve O'nun kâinât ve onun sıfatlarından {bunlara benzemekten} tenzîh etmekle olur. Üçüncüsü, Hak'tan halka seferdir. İlâhi isimlerle rabbânî sıfatlar mertebesine tenezzül ile olur. Seferlerin sonuncusu olan dördüncü sefer ise, imkân âleminde {varlık ve yokluğun, oluş ve bozuluşun eşit değerde geçerli olduğu âlemde} zamanın biri, vaktin teki, ayn'lar ayn'ı, halîfe-i Rahmân olan insana –yani vaktin Muhammed'ine {Hz. Muhammed'in o vakitteki temsilcisi olan insan-ı kâmile}- mahsûstur. Bu konuyla ilgili olarak *Muaşşerât Risâlesi*'nde "*Mîm Harfi*" maddesinde şöyle demiştim:

Bir ayndır vaktin Muhammed'i
bölünmez
Vaktin hükmüyle zuhûr eder ümmetlere o
Mûsâ
Îsâ
ve tümü peygamberler
aynıdır onun
Allah'ın vücûduyla ama kan ile değil
Zât'ının mazharları saymakla bitmez
Kelimeler yetmez tek tek saymaya

Mutasavvıfların büyükleri ﷺ, hulûl {Allah'ın kulun bedenine girmesi} sözünü küfür olarak görürler. Çünkü bu takdîrde bir hulûl eden, bir de hulûl edilen olması gerekir. Allah ﷻ ise bundan münezzehtir. Onlara göre Allah, hiçbir şeye muhtaç olmaksızın Zât'ı ile kaimdir. Vücûd {varlık} da ancak O'nunla kaimdir ve O'nun zuhûrlarından bir zuhûrdur. Onlar kâinâtı denizin dalgalarına benzetirler. Bu durumda dalga denize hulûl edemez. Çünkü onun sudan başka bir vücûdu {varlığı} yoktur. Dalga, ancak denizle kaim olan sûretlerden ibârettir. (*Rihle*, 217)

esmâ'/esmâ'ullâh (أسماء الله / أسماء) {esmâ-yı hakk; sıfâtiyye}

* İsimlerin tamamı sıfat isim, Allah ise Zât ismidir. İsim mânânın alâmetidir. Mânâ, Zât'ı bildiren alâmettir. İsimler sıfatları bildiren alâmetlerdir. Sıfatlar da Zât'ı bildiren alâmetlerdir. Sıfatları kabûl edip de Zât'ı kabûl etmeyen müslüman değildir. Sıfattan önce Zât'ı kabûl edene müslüman denebilir ve sıfatların kabûl edilmesi gerekir. Bunun delîli şudur: Eğer bir kimse "*Rahmân'dan başka ilâh yoktur*" veya "*Rahîm'den başka ilâh yoktur*" dese ve sırasıyla bütün isimleri bu şekilde söylese, "*Allah'tan başka ilâh yoktur*" demedikçe müslüman olamaz. Yine bir kimse sadece bu Vâhid {tek} ismi kabûl ederse – ki o Allah'tır- bütün isimler bu isme dahil

olur, diğer isimlere dahil değildir. Bu isimden bütün isimlerin mânâsı çıkarılabilir. Diğer isimlerin bütün vecihleri {yönleri} bu isme dahildir. Bu isim {Allah ismi} ise kendinden başka hiçbir isme muhtaç değildir. (*Şatahât*, 82)

* Mutasavvıflar sıfatlar konusunda dedikleri gibi, isimlerin de Allah'ın ne aynı, ne de gayrı olduklarını söylemişlerdir. Bazıları ise "*Allah'ın isimleri Allah'ın aynıdır*" demişlerdir. (*Ta'arruf*, 17)

* Akıl ve şerîata göre imam {baş} isimler yedi tane olup, bundan ne fazla ne de eksiktir. Geri kalan isimlerin tamamı bunlara tâbîdir. Bu isimler, Hayy, Âlim, Mürîd, Kail, Kadir, Cevvâd ve Muksit'tir. (*İnşâ'*, 33)

* İsimlerin zuhûru, hakîkatte Zât'ın zuhûrudur. Çünkü isimler ademî umûrdandır {yokluğa yönelik işlerdendir}. Zuhûr ise vücûdîdir {varlığa aittir}. Zât'ın bâtınlığı, isimlerin zuhûrunun aynıdır. Hakk'ın zuhûru ise bâtınlığının aynıdır. Vâhid {tek} olması bakımından bâtınlığı da zuhûrunun aynıdır. Çünkü O her bakımdan tektir. (*Esfâr*, 44)

* Hak Teâlâ'nın isimleri iki kısımdır. Yani özünde vasfa delâlet eden isimler, nahivcilere {gramer uzmanlarına} göre esmâ-yı nuûtiyyedir {sıfatla ilgili isimlerdir}. Birinci kısım isimler zâtî isimlerdir. Ahad, Vâhid, Ferd, Samed, Azîm, Hayy, Azîz, Kebîr, Müteâl ve bunlar gibi isimlerdir. İkinci kısım isimler sıfâtî isimlerdir. İlim, Kudret gibi nefsî sıfatlardan, Mûtî, Hallâk gibi fiilî isimlerden de olsa böyledir {yani bunların hepsi gerçekte sıfat isimleridir}. İlâhî sıfatlarda vasfın aslı O'nun Rahmân ismidir. Çünkü Rahmân ismi ihata ve şümûlü itibâriyle Allah isminin karşılığıdır. Aralarındaki fark şudur: Rahmân muhtevâsı ve umûmîliği îtibâriyle vasfiyetin {sıfat olma durumunun, sıfatların} mazharıdır, Allah ise ismiyetin {isim olma durumunun, isimlerin} mazharıdır. (*İnsân*, I, 20)

* Eşyânın hakîkatleri, Esmâ Hazreti'nin {isimler mertebesinin} âyân-ı sâbitelerinde bilindiği şekilleriyle gayb âleminden şehadet âlemine çıkarılmasını istedi, esmâ {isimler} şöyle cevâb verdi: "*Senin zuhûr etmen benim elimde değildir. Bu ancak bütün isimleri içine alan, onlara hâkim olan, hakîkatleri îcâd ve izhâr eden ismin emriyle mümkün olur.*" İşte bütün bu husûsiyetleri kendinde taşıyan isim bunu emredince, isimler onun üzerine ahd ve mîsak aldılar. İşte bundan sonra hakîkatler rabbânî hikmetin gerektirdiği şekilde şehâdet âleminde zuhûrlarıyla görünür hâle geldiler. (*Nefehât*, 55)

{Ayrıca bk. **e'imme-i esmâ'**}

esmâ-yı zât-esmâ-yı sıfât-esmâ-yı ef'âl (أسماء الذات – أسماء الصفات – أسماء الأفعال)

Zât İsimleri	*Sıfat İsimleri*		*Fiil İsimleri*
Allah Rabb Melik	Hayat	Hayy	Mübdî Vekîl
Kuddûs Selâm	Kelâm	Şekûr	Bâ'is Mucîb
Mü'min Müheymin		Kahhâr Kāhir	Vâsî Hasîb
Azîz Cebbâr	Kudret	Muktedir Kaviyy Kadir	Mukît Hâfiz
Mütekebbir Aliyy			Hâlık Bârî
Azîm Zâhir		Rahmân Rahîm	Musavvir
Bâtın Kebîr	İrâde	Kerîm Gaffâr	Rezzâk Vehhâb Fettâh
Celîl Mecîd		Gafûr Vedûd	Kabız Bâsit
Hakk Metîn	İlim	Raûf Halîm	Hâfid Râfî
Vâhid Mâcid		Berr Sabûr	Mu'izz Müzill
Samed	Sem'	Alîm Habîr	Hakem Adl Latîf
Evvel Âhir		Muhsî Hakîm	Muîd Muhyî Mümît
Müteâlî Ganî		Şehîd	Veliyy Tevvâb Müntakim
Nûr Vâris		Semî	Muksit Câmî Muğnî
Zü'l-Celâl	Basar		Mânî Dârr Nâfî
Rakîb		Basîr	Hâdî Bedî Raşîd

(*İnşâ'*, 28)

esnâf-ı tâlibîn (أصناف الطالبين) * Bana göre *esnâf-ı tâlibîn* {hakkı arayanlar} dört kısımdır: Mütekellimler {kelâm âlimleri}, rey ve nazar ehli olduklarını iddiâ ederler. Bâtınîler, tâlîm ehli olduklarını, hakîkatleri Mâsûm İmam'dan öğrenmenin yalnızca kendi husûsiyetleri olduğunu sanırlar. Felsefeciler, mantık ve burhan ehli olduklarını sanırlar. Mutasavvıflar, ilâhî huzûrda bulunduklarını, müşâhede ve keşf ehli olduklarını ileri sürerler. Kendi kendime şöyle dedim: "*Hakkı arayanlar bu dört sınıfın dışında olamaz. Bunlar Hakk'ı arama yoluna giren kimselerdir.*" (*Munkız*, 89)

esrâr (أسرار) {bevh-i esrâr} * *Esrâr* {sırlar} O'ndan sâdır olur, O'na yükselir, O'nunla elde edilir. Çünkü O'dur {sırları} tutan. Tevhîdin özü korunmuştur. Gizlide değildir o, aksine gizlilerin gizlisidir. (*Tavâsîn*, 212)

* Allah Teâlâ felekî harekât ile melekî teveccühât sırasında *esrâr*la nûrları, mâkul ve mahsûs {akıl ve duyular} âleminde hakîkat karşısında eşit seviyede incelikle birleştirir. Nefslerin hakîkatlerinin arasını eşitler, te'sisin mârifetlerini izhar eder. Rûhları en güzel nûrlarla giydirir. Bâtıl ve sahte olan yok olur. Böylece Allah'ı ve

{O'na ait} hükümleri bilenler, kayda geçmiş veya geçmemiş olan zor meseleleri çözerler. Kapalı husûsları açıklar, müşkilleri şerh eder. Sanatkârların kalbine sanat yollarını açar, isimlerdeki nağme mahallerini güzelleştirir. Âriflerin kalblerine mârifet nehirleri akar, âlimlerin nefslerinde ilim pınarları fışkırır. Muhakkik olan hikmet sâhiblerinin kalblerinde hikmet ve sırların sırları yücelir.

Gaybî tenezzülât ardı ardına gelir, sidre-i intihâât {sonsuzluk ağacının} dallarının en ucunda Rahmânî sırlar yükselir. Mürebbî {terbiye etme yetkisi olan} şeyhler sayesinde dertler ve çarelerinin kapıları açılır, nefsânî hevâların isyânkâr olan ve olmayan şekillerinin îtidâlde {dengede} tutulmasına dâir mârifet {bilgi ve farkındalık} verilir. {Böylelikle} mücâhede ehli üzerinde mücâhedelerinin neticeleri görünür hâle gelir. (*Letâ'if*, 117)

* Allah her felek için bir melek vazîfelendirmiştir. Bu feleklerin sevk ve idaresi üç meleğe aittir. Bu üç melekten biri nefslerden, ikincisi rûhlardan, üçüncüsü ise mîzândan sorumludur. Bunların âlemdeki tedbîr {yönetme} süreleri ise on beş bin yıldır. Bunların emrinde ayrıca orta yaşlı {melekler arasında insanların en verimli yaşı olan orta yaşına tekabül edecek sıfatta} yedi melek daha vardır. Bunların gücü kuvveti yerinde, akılları tam ve aynı zamanda yönetim bilgisine sâhibdirler. Bunların derece ve seviyelerindeki taksim kendilerinden önce vazîfe yapmış olanlara göre yapılır.

Onların *esrâr*ına muttalî olup, insanların onlar hakkında bilmedikleri bana keşfolunduğunda, onlara verilen bu vazîfenin te'sîrini görmek için kâinâta indim. Bu şöyle oldu: Allah bir an içinde esrâr âlemiyle envâr {nûrlar} âlemini aynı seviyeye getirdi. Böylece özleyenin sıkıntısı dindi, özlem ateşi söndü, kalblerde ânî değişiklikler ârız oldu, mârifetler azaldı, tenezzülât durdu, hayal edilen makamlar örtülüverdi, illet ve şifalarla ilgili bilgilerin kaynağı kesildi, önceden gelen sırlar kayboldu. (*Letâ'if*, 120)

* *Bevh-i esrâr*, sırların {kalblerin} açılması, lütuf darlığının şâhidi, göğüs darlığının delîli, basîret hastalığının alâmeti demektir. (*Ravza*, 691)

esrâr-ı guyûb (أسرار الغيوب) * *Esrâr-ı guyûb* {gaybların sırları} zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısımdır. Zâhir olanları, nazar ve tahkik ettikleri takdîrde zâhir ehli bilirler. Bâtın olan sırlar ise hiçbir zaman nazarla {teorik bilgiyle} bilinmez. Onları bilmek, ancak ilâhî vergiye bağlıdır. İşte bu, nübüvvet ve velâyet tavrıdır. Bu ikisinin birbirinden ayrı olduğu apaçıktır. Çünkü nebî metbûdur {kendisine uyulur}, velî ona tâbî olur ve onun kandilinden aydınlık iktibas eder. (*Tedbîrât*, 208)

eşyâ' (أشياء) * *Eşyâ* {varlık} üç mertebede olup bunların dördüncüsü yoktur. Onlardan başkası bilgi sınırları içine girmez. Bu üç mertebenin dışı adem-i mahzdır {mutlak yokluktur}. Bu, bilinmeyeceği gibi, bu konuda bilgisiz de olunmaz. O, hiçbir şeyle alâkalı da değildir. Eğer bunu anladınsa şimdi de şunu söyle-

yelim: Bu üç şeyden bir tanesi vardır ki *"Vücûd lizâtihi"* diye vasıflanır. O, aynında kendi zâtı ile mevcûddur. O'nun vücûdunun {varlığının} 'ademden {yokluktan} olması düşünülemez. Bilakis O, mutlak mevcûddur, bir şeyden var edilmiş değildir. O'ndan önce gelen hiçbir şey de yoktur. Bilakis her şeyin mûcidi {her şeyi îcâd eden}, Hâlık'ı {yaratan Allah'ı}, takdîr edeni, tafsîl edeni {ayrıntılı olarak bilip yaratanı}, tedbirde bulunanı {idare edeni} O'dur. O vücûd-i mutlak olup, herhangi bir kayıt altına alınmaktan münezzehtir. O Hayy, Kayyûm, Alîm, Mürîd, Kadîr ki, *"O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur. O Semî'dir, Basîr'dir."* [Şûrâ, 42/11].

Eşyânın üç mertebesinden ikincisi, vücûd-i mukayyeddir ki, vücûdları {varlıkları} Allah'ın yaratmasına bağlıdır. Bunlar âlem, arş, kürsü, yüksek semâlar ve orada bulunan âlem, hava, yer ve ondaki canlılar, haşereler, bitkilerle âlemdeki diğer şeylerdir. Bunlar *mevcûdun biaynihi* {kendi aynıyla mevcûd} varlıklar değillerdir. Sonra mûcidiyle kendi arasında geçen bir zaman yoktur. Dolayısıyla birinin diğerinden önce olması, ötekinin ondan sonraya kalması, hakkında *"önce"* veya *"sonra"* denmesi mümkün değildir. O'nun vücûd îtibâriyle önceliği, dünün bugüne olan önceliği gibidir. Bu öncelik zamandan başka bir şeydir. Çünkü O, zamanın kendisidir. O hâlde, âlem mâdûm olmuştur ama bir vakit içerisinde mâdûm olmamıştır. Ne var ki bugün Hakk'ın vücûduyla {varlığıyla} halkın {yaratılanların} vücûdu arasında zaman olduğu tahayyül ediliyor. Aslında hâdis {sonradan var olan, yaratılan} varlıklar arasındaki zaman önceliği veya sonralığı meselesi tamamen hisle ilgilidir {duyularla ilgilidir, duyular zaman önceliği ve sonralığı konusunda insanı yanıltır}.

Eşyânın üçüncüsü mertebesi ise, bu var veya yok, hudûs {sonradan yaratılma} veya kıdem {ezelî olma} husûsiyetleriyle vasıflanamayan şeydir. Gerçek mânâdaki ezelîliğe yakındır. Hakk için, âleme zaman bakımından öncelik ve sonralık, ziyâdelik ve noksanlık muhâl olduğu gibi ona da -kendisi mevcûd olmadığı için- muhâldir. Çünkü hudûs ve kıdem izâfî birer durum olup, hakîkatin ne olduğunu düşünmeye götürür. Şâyet âlem yok olsaydı, Vâcibü'l-Vücûd'a *"Kadîm"* demezdik. Şerîatte buna *"Kadîm"* değil de, *"Evvel"* ve *"Âhir"* denmiştir. Sen de yok olursan, *"Evvel"* veya *"Âhir"* denmez. Çünkü arada öncelikle sonralığı birbirine bağlayan bağ yoktur. Orada ne Evvel vardır, ne de Âhir. Bunu gibi ne Zâhir vardır, ne de Bâtın. İzâfe edilen bütün isimler, öncelik ve sonralıkla sınırlanamayan mutlak mevcûd olurlar.

Vücûd veya ademle {varlık veya yoklukla} vasıflanamayan bu üçüncü şey, öncelik ve sonralıkla da vasıflanamaz. Yine Cenab-ı Hakk gibi ona da *"Kül {bütün}"* veya *"Ba'z {parça}"* denmez. Fazlalık ve eksiklik de kabûl etmez. Onun hakkındaki *"Hakk'a muhâl olduğu gibi..."* ve *"Ziyâde olarak..."* sözümüzle kasdımız, ne mevcûd {var}, ne de mâdûm {yok} olmasıdır. Dolayısıyla onun hakkında da *"Öncedir"* veya *"Sonradır"* denemez. İşte bilesin ki, âlem bu şeyden sonra veya onunla mekânda aynı hizada değildir. Çünkü mekân âleme aittir ve âlemin, cevher-i ferdin ve felek-i

hayât'ın aslıdır. Alem bu asıldan zuhûr etmiştir. Bütün mahlûkat ona mülhaktır {ona katılmıştır, onun içindedir}. Âlem olan her şey bu mutlak mevcûd'dandır. Bu üçüncü şeyden âlem zuhûr etmiştir. İşte bu şey, küllî {tümel} ve zihinde düşünülebilen âlemin hakîkatinin hakîkatidir. İşte kadîm kadîm olarak, hâdis de hâdis olarak bu zihinde zuhûr eder {ortaya çıkar}. Eğer "*Bu şey âlemdir*" dersen, doğru söylemiş olursun. "*Bu şey Kadîm olan Hakk Teâlâ'dır*" dersen de doğru söylemiş olursun. Eğer "*Bu şey ne âlem, ne de Hak Teâlâ'dır*" veya "*Zâid {fazladan} bir mânâdır*" dersen yine doğru söylemiş olursun. Onun hakkında bu söylenenlerin hepsi doğrudur. Çünkü o, hudûs ve kıdemi içine alan en umûmî küllî mevcûddur.

Yine o, mevcûdâtın çoğalmasıyla çoğalır. Ancak, onların kısımlarına göre kısımlanmaz, mâlûmâtın {bilinenlerin} kısımlarına göre kısımlanır. O ne mevcûddur {vardır}, ne de mâdûmdur {yoktur}. O âlem değildir ve âlemdir, başka bir şeydir ve başka bir şey değildir. Çünkü gayriyyet {başkalık}, ancak iki ayrı mevcûdda olur. Nisbet bir şeyi bir başka şeye eklemektir, ki bundan sûret denilen başka bir şey olur. Eklemek ise bir çeşit nisbettir. Üçgen oluşturmak istediğimizde, husûsî olarak hazırladığımız parçaları birbirine yapıştırırız, bunun üç tane kenarı olur. Biz o zaman buna "*üçgen*" deriz. Küllî ve umûmî olan mevcûdda, bunun şekil, tasvîr, renk ve mevcûdiyyeti gibi türlerinin tamamı bilinmektedir...

Bu üçüncü mevcûd, bu hakîkatlerin kemâliyle beraber hepsidir. Sen buna istersen "*hakîkat-ı hakayık {hakîkatler hakîkati}*" veya "*heyûlâ*" veya "*ilk madde*" veya "*cins-i ecnâs {cinsler cinsi}*" de. Ve yine istersen sen bu üçüncü şeyin içerdiği hakîkatlere "*hakâik-i evvel {ilk hakîkatler}*" veya "*ecnâs-ı âliyye {yüksek ya da yüce cinsler}*" de. Bu üçüncü mevcûd ezelî olarak, Vâcibü'l-Vücûd'dan ayrılmaz, O'nunla karşı karşıyadır {ya da O'na doğru bakar, O'na yakındır}, fakat aynî vücûddan {Vâcibü'l-Vücûd'un kendi aynından} farklıdır. (*İnşâ'*, 15)

evbe (أوبة) {bk. **tevbe-inâbe-evbe**}

evliyâ' (أولياء) {bk. velî-nebî-resûl}

evrâd (أوراد) {bk. **vird/evrâd**}

evtâd/evtâd-ı erba'a (أوتاد / أوتاد أربعة) * *Evtâd*, dört kişiden ibâret olup, her biri dünyânın dört yerinde bulunurlar: Bunların birinin makamı doğuda, birinin makamı batıda, birinin makamı kuzeyde, diğerinini makamı da güneydedir. (*Istılâh*, 531)

* *Evtâd*, Allah'ın ﷻ kendileriyle âlemi koruduğu kimseler olup, dört tânedirler. Bunlar abdâldan daha husûsîdir. Kutbun sağında ve solunda bulunan iki imam bunlardan, kutub ise hepsinden daha husûsîdir.

Abdâl, kötü sıfatları iyilerle değiştiren kimseler için kullanılan ortak bir ad

olup, kırk, otuz veya yedi gibi belirli bir sayıdaki kimseleri ifâde eder. Sayılarının yedi olduğunu söyleyenler de vardır. Bizden de "*Sayıları yedidir*" diyenler, abdâlı evtâddan ayrı olarak mütâlaa ederler. Yine bizden bir kısmı dört evtâdı da abdâldan sayarlar. Böylece abdâl yedi kişi olmuş olur. Bu yedi kişiden dördü evtâd, ikisi imâman {iki imam}, biri de kutubdur. Bunların hepsi abdâlı oluşturur.

Derler ki "*Bunlara abdâl denmesi, bunlardan biri vefat edince yerine diğerinin geçmesi sebebiyledir.*" Kırk kişiden biri alınır, sonra üçyüz kişiden bir kişi alınarak bu sayı kırka tamamlanır. Eksilen bu üçyüz kişi, mü'minlerin temizlerinden biriyle tamamlanır. Bunlara abdâl denmesi, herhangi husûsî bir işleri olduğunda yerlerine birini bırakma yetkisi kendilerine verildiği içindir. Onların bilgisi dışında bu işe girişen kimse bu makamın sâhibi değildir. (*Fütûhât*, I, 214-215)

* Îsâ, İlyâs, İdrîs ve Hızır'dan oluşan dört kişinin biri kutubdur. Kutub, dîn sarayının rükünlerinden biridir. O, Haceru'l-esvedin rüknüdür. Bunlardan ikisi imamdır. Dördüne birden "*evtâd*" denir. Allah, birincisiyle îmânı, ikincisiyle velâyeti, üçüncüsüyle nübüvveti, dördüncüsüyle risâleti, dördüyle birden de hanîf dînini muhâfaza eder.

Bunlardan biri olan kutub asla ölmez, yani yok olmaz. Bekleyenlere aynını açıkladığımız bu mârifet ancak bizim tarîkimizden ümenâya mahsûstur. Bu dört kişiden her birinin, vücûdları {var oluşları} yanında, kalbleri gibi {kalbleri olan} ayrı bir şahıs her zaman için vardır. Bunlar onların nâibleridir. Nâibler hariç, dostlarımızdan velîlerin çoğu, değil adını verdiğimiz peygamberleri, kutbu, iki imamı, evtâdı dahi tanımaz. (*Fütûhât*, II, 8)

* Kutubların tamamı Abdullah'dır. İmamlar ise her zaman Abdülmelik ve Abdurrabb'dır. Kutub öldüğünde onun yerine geçerler. Bunlar Kutb'un birer veziri konumundadır. Biri mülk, diğeri ise melekût âlemine bakar. Bir de "*evtâd*" denen velîler vardır. Her zaman dört tanedirler. Ne artarlar, ne de eksilirler. (*Fütûhât*, II, 9)

* *Evtâd*, dört kişiden ibâret olup, her biri dünyânın dört yerinde bulunurlar: Bunların birinin makamı doğuda, birinin makamı batıda, birinin makamı kuzeyde, diğerinini makamı da güneydedir. Allah bu yönleri onlarla korur. Çünkü bu yönler, Allah Teâlâ'nın nazar ettiği mahallerdir. (Kâşânî, 33; *Câmi'*, 77)

* *Evtâd*, Allah'ın ﷻ kendileriyle âlemi koruduğu kimseler olup, dört tânedirler. Bunlar abdâldan daha husûsîdir. Kutbun sağında ve solunda bulunan iki imam bunlardan, kutub ise hepsinden daha husûsîdir. Abdâl, kötü sıfatları iyilerle değiştiren kimseler için kullanılan ortak bir ad olup, kırk, otuz veya yedi gibi belirli bir sayıdaki kimseleri ifâde eder. (*Meşârık*, 119)

* Sahabîden sonra velîlerin en büyüğü kutubdur. Sonra efrâd -gerçi bunda ihtilâf vardır-, sonra imamân, sonra *evtâd*, daha sonra ise abdâldır. (*Meşârık*, 120)

* *Evtâd*, dört kişiden ibârettir. Menzilleri, doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere âlemin dört tarafıdır. Her birinin makamı bu yönlerdedir. Onların, dördü

zâhirî, dördü de bâtınî olmak üzere sekiz ameli vardır. Zâhirî amelleri çok oruç tutmak, insanlar uykudayken gece ibâdete kalkmak, tâatı çok yapmak, seherlerde istiğfar etmek, bâtınî amelleri ise tevekkül, tefvîz, güvenilirlik, teslîmiyettir. Onların her birinin kendileri arasından seçilmiş bir kutbu vardır. (*Câmi'*, 4)

* Dört *evtâd*, Abdülhay, Abdülalîm, Abdülmürîd ve Abdülkadir olup, asıl adları İdrîs, İlyâs, Hızır ve Îsa'dır. Onlar dünyânın kutbu, evtâd ise onların vekilleridir. Onlarda ölüm, hastalık, baygınlık ve değişme yoktur. (*Câmi'*, 105)

* *Evtâd*, her zaman sayıları dört olup ne artar, ne de eksilirler. Biz bunlardan İbn Ca'dûn adında birini Fas şehrinde gördük. Ücret karşılığında un eliyordu. Onlardan biriyle Allah doğuyu korur. Onun yetki alanı orasıdır. Diğerlerininki ise batı, güney ve kuzeydir. Taksim Kâbe'den yapılır. Bunlar bazen kadın, bazen da erkek olur. Bunların adları Abdülhay, Abdülalîm, Abdülkadir ve Abdülmürîd'dir. (Nebhânî, I, 39)

* *Evtâd*, biri doğuda, biri batıda , biri kuzeyde diğeri de güneyde olmak üzere dört tanedir. (*Kavânîn*, 102)

evveliyyet (أولية) * Bunun mânâsı, vücûdunda {varlığı konusunda} O'ndan önce hiçbir şeyin olmamasıdır. İlim Hakk'ın vücûdundan *evveliyet*in imkânsız olduğunu göstermiş, biz de bunu bilmişizdir.

Yine bizde mevcûd olan {diğer} sıfatlar gibi bildik ki, evveliyyet bizde de var olan bir hakîkattir. Nefyi de biliyoruz. Çünkü bir kısım şeyler, varken yok oluyor. Bu şeylerin hâlden hâle, mekândan mekâna, nazardan nazara intikal etmesiyle bizim için açıklığa kavuşmuş oluyor.

Biz nefyin ve evveliyyetin hakîkatini de anladık. Sonra nefyi evveliyyet üzerine hamlettik ve Hakk'ı onunla vasfettik {Hakk'ın evveliyyeti yoktur dedik}. Evveliyyet selbî bir sıfattır. Bir şey, benzeri ve zıddıyla bilinir. (*Tedbîrât*, 208)

* *Evveliyyet*, melek ya da rûhânî varlıklara izâfe edilen bütün ilâhî isimlerdir. (Kâşânî, 31)

ezel/ezeliyyet-ebed/ebediyyet (أزل / أزلية – أبد / أبدية) * *Ezel*den bahsedecek kimseye bir ezel lambası gerekir. (*Şatahât*, 113)

* *Ezeliyyet* aslında *ebediyet*ten başka bir şey değildir. Aralarında bir fark yoktur. Öncelik sonralık, sonralık da önceliktir. Zâhirlik ve bâtınlık da böyledir. İkisi aynı şeydir. (*Luma'*, 58)

* *Ezel*, kıdem mânâsındadır. Çünkü Barî (Allah) Teâlâ'dan başkasına da bu isim verilebilir. Meselâ, *"Bir şey, diğer bir şeyden daha kadimdir"* denir. Oysa ezel ve ezeliyet sâdece Allah'a ﷻ ait olup, O'ndan başkasına ezel ismi verilemez. Ezel, Allah'ın evveliyet {her şeyden öncelik} isimlerindendir. O, Evvel ve Kadîm olan Allah'tır. O'nun başlangıcı ve sonu yoktur. Ezeliyet de O'nun sıfatlarından biridir. (*Luma'*, 440)

* *Ebed* ve *edebiyyet*, Yüce Allah'ın ﷻ sıfatlarından biridir. Ezeliyet ve ebediyet arasındaki fark, ezeliyetin, öncesi ve başlangıcı, ebediyetin de, sonu ve sonrasının olmamasıdır. (*Luma'*, 441)

* *Ezel*, başlangıcı olmayandır.

Ebed {ise} sonu olmayandır. (Hücvîrî, 468)

* *Ezel*, selbî bir sıfat olup, başlangıcı yok etmektir. Ulûhet hakkında "*evvel*" dediğimiz zaman, bununla mertebeden başka bir şey kasd etmeyiz. (*Fütûhât*, I, 83)

* Ân her ne kadar zaman ise de, aslında geçmişle geleceğin sınırıdır. Tıpkı dâirenin çevresinde başlangıç ve bitişini belirlemek için varsayılan nokta gibi. İşte *ezel* ve *ebed* iki tarafı {başlangıcı ve bitişi} olmayan zamandır. Evveli ve sonu yoktur, devamlıdır. O, şimdiki zamandır. Bu *şimdi*, süreklidir. Âlem bu şimdiki zamanın hükmünde devam eder. Allah'ın ﷻ âlemdeki hükmü de zamanın hükmü içerisinde devam eder. Velhasıl geçmiş de gelecek de hep şimdiki zaman hükmündedir. (*Fütûhât*, III, 529)

* *Ezel*, kabliyyet mefhûmundan {öncelik kavramından} ibârettir. Kendisiyle Allah Teâlâ'nın kemâlinin iktizâsıyla hükmolunduğu söylenen şeydir. Yoksa, hâdis {sonradan yaratılan} varlıklar üzerine uzun zaman ile Hakk'ın önceliği mânâsında "*ezel*" denilmemiştir. Daha önce de geçtiği gibi, Allah Teâlâ hakkında mârifete sâhib olmayanların ezeli bu ikinci şekilde anlamaları, onların kendi eksiklikleridir. Cenâb-ı Hak ise bundan çok yücedir...

O'nun ezeliyyeti bizim varlığımızdan evvel mevcûd olduğu gibi, şu anda da mevcûddur. O'nun ezeliyyetinde şimdiye kadar bir değişiklik olmadığı gibi, ebediyyete kadar da olmayacaktır. (*İnsân*, I, 60)

* *Ebed*, Allah Tealâ'nın ﷻ ba'diyeti {her varlıktan sonra yine var olması} düşüncesinden ibârettir. Bu O'nun zâtının varlığının zorunlu oluşunun gereği varılan bir hükümdür. Çünkü O'nun varlığı kendi zâtıyla kaimdir. Bu sebeble O'nun bâkî olduğu da doğrudur. O'ndan önce adem {yokluk} bulunmadığı için, mümkünün aksine, Zât'ıyla kaim olduğu, varlığı başkasına ihtiyaç duymadığı için mümkünden önce de, sonra da bâkî olduğu hükmü mevcûddur. Çünkü mümkün, sonu olmasa da, kendisinden önce yokluk bulunduğu {yani varlığından önce yok olduğu} için, kesintiye uğramaya mahkûmdur. Geçmişinde yokluk bulunan her şeyin ircâ edileceği kaynak kendisinden önce gelen şeydir. Bu durumda, mevcûdun {varlığın} öncesinde mutlak yokluk ya da hiçlik olduğuna hükmetmek gerekir, aksi hâlde bekası konusunda Hakk ile eşit durumda olur ki, bu da muhâldir. Eğer mümkünün durumu böyle olmasaydı, Allah'ın ﷻ her mevcûddan sonra yine var olması doğru olmazdı. (*İnsân*, I, 61)

ezkâr (أذكار) {bk. **zikr/ezkâr**}

ezvâ-yı kayyûmiye (أضواء قيومية) {bk. **envâr-ı lâhûtiyye-ezvâ-yı kayyûmiye**}

ezvâk (أذواق) * *Ezvâk* {tadlar, hazlar, lezzetler}, keyfiyyetler bilgisidir. Bu keyfiyyetler, sadece muayyen bir ıstılâhta birleşen erbabı arasında söylenir. Ama târîfte birleşmedikleri zaman, artık iki zevk ehli arasında söylenmez. Bu sâdece Allah'ın dışında ve ancak tatmakla bilinebilecekler hakkındaki bilgi husûsunda olur. Meselâ, tadılan ve duyularla hissedilen şeyler, bir de fikrî nazardan istifâde edilen, tatmakla bilinen şeyler gibi. Bunun hakkında, ona yakın bir ifâde kullanılabilir. Hakk'ı müşâhede etme husûsundaki zevke gelince, bunun hakkında bir ıstılâh yoktur. Çünkü bu sırlara mahsûs bir zevktir. Bu hissî ve nazarî zevkin dışındadır. Zira eşyânın –tüm mâsivâyı kasd ediyorum- birer misâli, benzeri vardır. Dolayısıyla onları, tad alma duyusu vs. idrâk vâsıtalarından herhangi birine sâhib olan herkese anlatmak için târîf etmek mümkündür. Oysa Cenâb-ı Hakk'ın misli gibi bir şey yoktur. Çünkü O bambaşkadır. Herhangi bir ıstılâhın O'nu zabt etmesi, anlatması muhâldir. Bir şahsın O'ndan müşâhede ettiği şeyle, diğer bir şahsın O'ndan müşâhede ettiği şey, tamamen aynı değildir.

İşte bu sebeble ârifler bilirler ki, bir ârif, Rabb'inden müşâhede ettiği bir husûsu, diğer bir ârife nakledemez. Çünkü ârifler, misli benzeri olmayandan müşâhede etmişlerdir. Nakil ancak emsâller {eşdeğerler} arasında olur. Bu ikisi ortak bir sûrette olsalardı, onları diledikleri şekilde ifâde ederlerdi. Bunu eşyâdan biri kabûl ettiğinde, bütün âlemin kabûl etmesi mümkün olurdu. Bu durumda O, iki arife aynı sûrette tecellî etmez. Fakat Allah, bâzı kullarının derecelerini, diğerlerine vermediği derecelerle yükseltmiştir. Zaten diğer kullarını o derecelerle yükseltmesi doğru da olmaz. Onlar rü'yet ehlinin umûmudur. Bundan dolayı onlar için ancak emsâller sûretinde tecellî eder. Bu sebeble ümmet Allah hakkında tek bir îtikadda birleşirler. Bu tâifelerden her biri Allah hakkında diğer taifenin inandığı gibi inanır. Eş'arîler, Mu'tezile, Hanbelîler ve öncekilerden ittifâk edenler gibi. Bu taifeler, bir konuda ittifâk edip, ihtilâf etmedikleri için, ittifâk ettikleri husûsta, ıstılâh ortaya koymaları mümkün olmuştur.

Ehlullah olan âriflere gelince bunlar, Allah'ın iki şahısta aynı sûrette ve bir sûrette de iki kez tecellî etmeyeceğini bilirler. Bu yüzden, durumun zabtı {yani bu farklı tecellîlerin tek bir kavram altında toplanabilmesi} onlar için mümkün olamaz. Çünkü her şahsın kendine mahsûs tecellîler vardır. İnsan onu nefsi cihetinden görür {yani tecellîler nefs aracılığıyla gelmektedir, dolayısıyla tecellînin kendisinin tesbît edilebilmesi mümkün değildir}. Çünkü Hakk ona bir sûrette tecellî edince, ikincisinde başka bir sûrette tecellî eder. Bu sefer kul, Hakk'tan gelen birinci tecellîde öğrenemediğini ikinci tecellîde öğrenmiş olur {Yani her tecellîde yeni şeyler öğrenir}. (*Fütûhât*, III, 373)

F

fakd (فقد) {bk. tevâcüd-vecd-vücûd}

fakîr/fukarâ' (فقراء / فقير) {âdâb-ı fakîr; ağniyâ'-yı fukarâ'; fukarâ'-yı ağniyâ'; fukarâ'-yı fukarâ'; fukarâ'-yı selâse; râzî; tecerrüd 'ani'l-esbâb/tecerrüd 'ani'l-ezvâc}

* *Fukarâ* {fakîrler} üç tabakadır. Bir kısmının hiçbir şeyi yoktur. Zâhiriyle ya da bâtınıyla kimseden bir şey istemez, kimseden bir şey de beklemez. Ona bir şey verilse almaz. Bunların makamı mukarreblerin makamıdır.

Bir kısmının hiçbir şeyi yoktur. Kimseden bir şey istemez. Kimseden bir şey de beklemez. Kimseye {hâlini} arz etmez. Bir şey istemediği hâlde ona bir şey verilirse alır. Cüneyd'in[rh] şöyle söylediği hikâye edilmiştir: *"Sâdık fakîrin alâmeti istememek ve {verilene} îtirâz etmemektir. Şayet kendisine bir şey verilirse sükût eder..."*

Bir kısmının da hiçbir şeyi yoktur. Bir şeye ihtiyacı olduğunda durumunu açmasından memnunluk duyacağını bildiği bazı kardeşlerine açar. İstemesinin kefareti sadakadır. (*Luma'*, 74)

* Zünnûn'a "Sâdık fakîr kimdir?" diye sorduklarında o, bu soruyu şöyle cevâplandırmıştır: "Fakîr hiçbir şeyde huzûr bulmaz. Ama her şey onda huzûr bulur..."

...Ebû Hâris Evlâsî, kendisine "Sâdık fakîr kimdir?" diye sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "O, hiçbir şeyde ünsiyet bulmayan, ancak her şeyin onda ünsiyet bulduğu kimsedir..."

...Yusuf b. Hüseyin kendisine aynı soruyu soranlara şöyle cevâb vermiştir: "O {diğer vakitleri bırakıp, içinde bulunduğu kendisine ait} vakti tercîh edendir. Eğer ikinci bir vakti kolluyorsa ona fakîr denmez..."

...Hüseyin b. Mansûr'a[rh] {Hallâc'a} "Sâdık fakîr kimdir?" diye sormuşlardı. O da: "Sâdık fakîr, rızânın sıhhati sebebiyle kendisine gelen sebebleri geri çevirmez" şeklinde cevâb vermişti...

...{Ebû Hüseyin} Nûrî'ye sâdık fakîri sorunca o "Sâdık fakîr, sebebler konusunda Allah hakkında töhmette bulunmaz, her hâlinde onunla sükûn bulur" şeklinde cevâblamıştır...

...Semnûn'a[rh] sâdık fakîri sormuşlar, o da bu soruya "Sâdık fakîr, câhilin mevcûdla memnun olduğu gibi mahrum olmaktan memnun olan, yine câhilin mahrum olmaktan vahşet duyduğu gibi mevcûddan vahşet duyan kimsedir" diye cevâb vermişti...

...Ebû Hafs Nîsâbûrî'ye[rh] sâdık fakîr sorulmuştu. O da "Sâdık fakîr, her vakitte o vaktin hükmüyle hareket eden kişidir. Kendisini vaktinin hükmünden çıkaran bir vârid geldiğinde bundan vahşet duyar" diye cevâb vermiştir...

...Cüneyd[rh] kendisine sâdık fakîrin kim olduğu sorulunca, "*Sâdık fakîr, hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, her şeyin ona ihtiyaç duyduğu kimsedir*" diye cevâb vermiştir. (*Luma'*, 151)

* Sâdık *fakîr*in (fakrı konusunda) üç tür edebi vardır: İhtiyacı olduğunda istemez. Ona bir şey verildiğinde geri çevirmez, aldığında ise ikinci bir vakte bırakmaz {hemen başkasına verir}. (*Luma'*, 231)

* *Fukarâ* {fakîrler} üç tabakadır. Birinci tabaka *fukarâ-yı ağniyâdır* {zengin fakîrlerdir}. Bunlar muhtaç olduklarında isterler. Yeterli şeyleri olduğunda kendilerine yeterler ve yetecek kadarıyla yetinirler. Bunlar {zekât alarak} zenginleri temizleyenler ve Allah'ın artırmasına vesîle olanlardır. Bunlar, Allah'ın kendileri için zenginlerin malında pay ayırdığı kimselerdir. Çünkü onların içinde isteyecek durumda ve mahrum olanlar olduğu gibi kanaatkâr ve sefil olanlar da vardır.

İkinci tabaka *fukarâ-yı fukarâdır* {fakîrler fakîri olanlar}. Bunlar, gerçekten fakîr olan, iffetli davranarak durumunu gizleyen kişilerin fazîletini çok iyi bildiklerinden fakîrliği zenginliğe tercîh edenlerdir. Onlar istemek için bayağılaşmazlar, sözle istemeye yeltenmezler, Mevlâ'larından gelen az bir miktara râzı olurlar. "*Gördüğünde, istemedikleri ve {hâllerinden} şikâyet etmedikleri için onları sîmalarından tanırsın. Bilmeyen onları zengin zanneder.*" [Bakara, 2/273] Bunların içerisinde dünyâ için çabalamaktan mahrum olanlar, sebeblerin kendilerinden uzaklaştığı boynu bükük kişiler vardır. Yine bunların içerisinde, küçük ya da büyük görmeden kendilerine gelene kanâat eden kanâatkârlar; Allah tarafından başlarına gelene râzı olanlar vardır. Şöyle denilmiştir: "*Kim dünyâdan bir şey verirse, üç şeyi kabûl etmek üzere onu al: Meşguliyet, üzüntü ve uzun hesab.*"

Üçüncü tabaka *ağniyâ-yı fukarâdır* {fakîr zenginlerdir}. Onlar kerem sâhibi, elleri açık cömert olanlar, ihsân ve bağışta bulunanlardır. Alırlar, verirler, mal biriktirmezler ve saklamazlar; kendilerine verilmezse şükrederler. Çünkü veren O'dur, O'nun vermemesi {onlar için} ihsân olmuştur. Onlara darlık verirse Vâsî olana hamd ederler. Çünkü hamde lâyık olan O'dur. Darlık vermesi genişliktir. Kendile-

rine bir şey verilirse, fedâkârlık eder ve başkalarına {vermeyi} tercîh ederler. Onlar, dünyâya karşı zâhid olurlar. Çünkü onlar yakîn sâhibidirler. Onlara zenginlik olarak yakîn yeter. (*Kūt*, II, 195)

* *Fakîr*, asla hiçbir şeye sâhib olmayan ve hiçbir şeyde eksiklik hissetmeyen kimsedir. Fakîr sebeblerin varlığıyla zenginleşmez, yokluğuyla da bir sebebe muhtaç olmaz. Fakîrliği bakımından, sebeblerin varlığıyla yokluğu birdir. Yoklukta daha fazla mutluluk olmasa da câizdir. Çünkü şeyhler şöyle söylemişlerdir: "*Fakîrin eli ne kadar darda olursa, fetih ona o kadar çok olur.*" (Hücvîrî, 26)

* Bişr {Hâfî}rh şöyle derdi: "Fakîrler üçe ayrılır. Birincisi, istemez, kendisine bir şey verilse almaz. Bunlar illiyyînde rûhânîlerle birlikte olurlar. İkinciler, istemez, kendisine bir şey verilse alır. Bunlar Firdevs cennetlerinde mukarreblerle birlikte olurlar. Üçüncüler ihtiyaç hâlinde isterler. Bunlar Ashab-ı yemînden olan sâdıklarla birlikte bulunurlar." (İhyâ', IV, 265)

* *Fakîr*in, fakîrliği karşısında, zenginin zenginliğine karşı endîşe duyduğu gibi endîşe duyması gerekir. Zengin, zenginliğinin gitmemesi için her şeyi yapar ve bunun için çabalar. Fakîrin de fakîrliğinin elden gitmemesi için böyle yapması gerekir.

Fakîr, darlık ânında nefsinin iffeti sebebiyle, fakîrliğini zenginliğe dönüştürmesini, geçim, kazanç veya başka sebeblerle zengin olma, malının artması, ailenin kendisini meşgul etmesini Allah'tan istemez. Elinde yetecek miktar varken {verileni almak için bir gayrette bulunmayıp} kendini tutmak, bu miktardan az olunca verileni almak, aldığı zaman da, nefsinin helâk olması sebebiyle günâha girme korkusundan dolayı Allah'ın emrine uyarak ancak ihtiyacı kadar almak fakîrliğin şartlarındandır. (*Gunye*, II, 172)

* Ebû Hüseyin Nûrî şöyle demiştir: "Fakîrin vasfı yoklukta sukûn, varlıkta ise îsâr {başkasını tercîh etmek} ve dağıtmaktır."

Bir sûfî demiştir ki: "Fakîr-i sâdık {gerçek fakîr}, gınânın {zenginliğin} gönlüne girerek fakrını bozmasından korkarak gınâdan sakınır. Tıpkı zenginin, kendisine fakirliğin isâbet etmesiyle zenginliğini bozmasından korkuğu gibi."

Ebû Abdurrahmân'dan nakledildiğine göre, kendisi buyurmuştur ki: "Muzaffer Kırmısînî'den şöyle duydum: 'Fakîr, Allah'a ihtiyacı olmayandır {Allah'tan hiçbir istekte bulunmayandır}.'" Yine ondan şöyle {bir şey} duymuştum: "Ebû Bekr Mısrî'ye fakîrin kim olduğunu sordum. O da bana: 'Kendisi bir şeye sâhib olmayan, kendisine de sâhib olunamayan kimsedir' diye cevâb verdi." ('Avârif, 37-38)

* *Tecerrüd ani'l-esbâb* ve *tecerrüd ani'l-ezvâc* {sebeblerden ve çoluk çocuk derdinden uzak olmak}, fakîrin {dervişin} vaktini değerlendirmesi için daha uygun, düşüncesini toparlaması için daha yardımcı, hayatı için daha lezzet verici olur. Derviş için en iyi yol, bidâyette dış dünyâ ile alâkasını kesmek, dünyevî bağları kopar-

mak, seferlerle mekân değişikliği yapmak, tehlikelere göğüs germek, sebeblerden sıyrılmak, mâneviyata perde olacak hâllerden uzaklaşmaktır. Evlenmek, çoluk çocuğa karışmak ise, azîmeti bırakıp, ruhsata sarılmak, rahattan sıkıntıya dönmek, çoluk-çocuğa bağlanmaktır. Tehlikeli şeylere yanaşmak, dünyâya rağbeti bıraktıktan sonra tekrar ona dönmektir. Tabîat ve âdet gereği hevâi duyulara meyletmektir. (*'Avârif*, 99)

* Sehl b. Abdullah'a "Gerçek fakîr kimdir?" diye sorulunca o: "İstemeyen, geri çevirmeyen, elindekini de tutmayan kimsedir" diye cevâb vermiştir...

...{Hasan} Musûhî de şöyle demiştir: "Fakîr, nîmetlerin zenginleştirmediği, sıkıntıların fakîrleştirmediği kimsedir." ('Avârif, 288)

* *Fukarâ*nın {fakîrlerin} belli bir sayısı yoktur; çoğalırlar da, azalırlar da... (*Fütûhât*, II, 19; Nebhânî, I, 46) ...Yüce Allah ﷻ şöyle buyurmuştur. "*Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz.*" [Fâtır 35/15]

Fukarâ, her şeye, "*Allah*" diye isimlendirilmelerinden dolayı muhtaçtırlar. Hakîkat, Allah'tan başkasına muhtaç olmasını engeller. Allah, mutlak olarak insanların kendisine muhtaç olduklarını söylemiştir. Fakr onlarda hâsıl olmuştur. Bundan da anladık ki Hakk, kendisine muhtaç olunan şey sûretinde görünmüştür. Bu âyete göre, hiçbir şey Allah'a muhtaç olanlara muhtaç olmaz, onlar her şeye muhtaçtırlar. İnsanlar Allah'tan eşyâyla perdelenmişlerdir. O büyükler, eşyâya Hakk'ın kullarına tecellî ettiği mahaller olarak bakarlar. İnsan onların aynlarında kulağına, gözüne ve ihtiyaç duyduğu bütün organlarına ve idrâklerine zâhirî ve bâtınî olarak muhtaçtır. (*Fütûhât*, II, 19)

* *Fakîr*, bir şeye ihtiyaç duyan, ona muhtaç olan kimsedir. Allah Teâlâ'dan ﷻ başka ne varsa hepsi fakîrdir. Çünkü varlığının devamına muhtaçtır. Bunların varlığı Allah'ın lütfundan kaynaklanır. İhtiyaç duyduğu şeylere göre kulun ihtiyacının sınırı yoktur. Mal karşılığı ulaşabileceği şeyler ihtiyaçlar cümlesindendir.

Fakîrlik konusunda beş hâl olabileceği düşünülür. Birinci hâl: Ona bir mal gelse onu istemez, ondan eziyet duyar ve nefret ettiğinden dolayı onu almaktan, şerrinden ve meşguliyetinden sakınmak için kaçar. Bu hâlin sâhibine "*zâhid*" denir.

İkinci hâl: Eline geçecek olsa ferahlık duyarak malı istemez; ondan eziyet duyarak nefret de etmez. Bu hâlin sâhibine "*râzı {rızâ sâhibi}*" denir.

Üçüncü hâl: Ona göre malının olması olmamasından daha iyidir. Ancak malı istemesi onu taleb etmek için harekete geçmeye sevk etmez. Aksine mal ona istemeden veya aramadan gelirse onu alır ve sevinir. Eğer malı elde etmek için çabalamaya ihtiyacı varsa onunla uğraşmaz. Bu hâl sâhibine "*kanî' {kanaat eden}*" denir.

Dördüncü hâl: Malı terk etmesi âcizliğinden dolayıdır. Ne var ki malı istemektedir. Çabalamakla elde etme imkânı bulacak olsaydı onu elde ederdi. Bu hâl sâhibine "*harîs {hırs sâhibi}*" denir.

Beşinci hâl: Kasd ettiği mala mecbur kalmasıdır. Aç, çıplak, yiyecek ve giyeceği olmayan kimsenin durumu gibi. Bu hâl sâhibine "*muztarr {mecbur kalan, muhtaç olan}*" denir. Bu kimsenin mal taleb etmekteki arzusu güçlü veya zayıf olsun fark etmez.

Bu beş hâlin en kuvvetli derecesi zühd hâli olan birinci hâldir. Bu birinci hâlden daha yüksek bir hâl daha vardır. O hâl de malın varlığı ve yokluğunun bir olmasıdır. Onu bulsa sevinmez, kaybetse sıkıntı duymaz. (Kudâme, 338)

* *Fukarâ* {fakîrler} üçe ayrılır: Bir kısmı istemez, verilse de almaz. Bunlar rûhânîlerdendir. Bir kısmı istemez, ancak verilirse alır. Bunlar da hazîretü'l-kuds ehlindendirler. Bir kısmı muhtaç olduğunda ister. Çünkü bunun istemesinin karşılığı, isteme konusundaki sadakatidir {gerçek ihtiyaç sâhibi olduğu için istemek hakkıdır}.

Şeyh Cemâleddîn[rh] şöyle söylemiştir: "Ben derim ki, {bu konuda} sözün özü şudur: Ne zaman fakîr dilenmeden {içinde bulunduğu muhtaç} zamanı savuşturabilecek güçte olursa, dilenmesi câiz olmaz. Eğer eziyetle savuşturabiliyorsa bakarım. Eğer tahammül edilemeyecek türden olup da öleceği korkusu yoksa istemek mübâh, ancak istememek fazîlettir. Eğer tahammül edilemeyecek türden ise istemek vâcibdir." Süfyân-ı Sevrî[rh] şöyle demiştir: "Acıkıp da istemeyen ve bu yüzden ölen kimse cehenneme gider." (Kudâme, 345)

* *Fakîrler*in bidâyetleri {başlangıçları} tecrîd {dünyâyı terk etmek}, nihâyetleri de tefrîddir {Hakk ile birlikte olmak}. Fakîr, dünyevî mülklerden sıyrıldığında *İslâm* makamında olur. Uhrevî mülklerden sıyrıldığında ise *îmân* makamında olur. Hakk'ın dışındaki her şeyden sıyrıldığında da *ihsân* makamında olur. (*Ravza*, 618)

* *Fakîr* vaktinin oğludur {içinde bulunduğu vaktin gereğini yerine getirir}, geçmişe ve geleceğe bakmaz. Çünkü onlara nazar etmesi eldeki vakti geçirmesi demektir. Denilmiştir ki "*Amele bakışı ertelemeyle olan {ameli sürekli erteleyen} herkesin ömrü ziyan olur ve ekim dikimi de boşa gider. Böylece dünyâ da, âhiret de zarara uğramış olur. Allah Gafûr ve Rahîm'dir.*" (*Envâr*, I, 81)

* *Fakîr* vaktinin oğludur, geçmişe ve geleceğe bakmaz. Ona düşen Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden içini temizlemeye çalışmasıdır. Allah'ın istemediği şeyler, Allah'ın esfiyâsına {seçkinlerine} yasakladığı, nefsin meylettiği şehvetlerdir. Bu yolda sâlik oldukça durumu budur. Hâli kemâle erip de ve {yolun sonuna gelmiş olan} adamların derecesine ulaştığında orada yaptığı ve terk ettiği şeyi bilir. Bu durumda {bu makama erdiğinde} dünyâyı terk etse de, elde etse de haklı olur. Çünkü o, tabiatın aldanışından çıkmış, dünyâ artık kalbinde değil elinde olmuştur. Onda hiç kimseye cimrilik etmeden Hakîm ve Âlîm {olan Allah} gibi {adaletli} tasarrufta bulunur.

Ancak şerîatın vermesini yasakladığı şey müstesnâdır. Bu da Allah'ı bırakıp başka şeylerle meşgul olmak veya bir günâh işlemek gibi şeylerdir. Sonra dünyâ

kalbinden çıkar. O zaman bu konuda adil olabildiğinde, nefsini öne alarak başkasına tercîh edebilir {adaletli davranabilecek bir seviyeye geldiğinde kendisini düşünebilir, bu durumda zaten adaletli olduğundan, ihtiyacından fazlasına el uzatması mümkün olmayacaktır}. Çünkü kendi nefsi ona muhtaç olan en yakınıdır. (*Envâr*, II, 124)

* *Fakîr*in kardeşlerine nasihat ettiğinde kendisini dinlemelerinin {mümkün olabilmesi} için şübheden, töhmetten ve rezaletleri işlemekten en uzak insanlardan olması gerekir. Meselâ kendisi uyurken, onlara gece kalkmalarını; kendisi dünyâya rağbet edip mal toplayarak borç, ticâret vs. ile insanlarla inatlaşırken, onlara dünyâya karşı zahid olmalarını ve dünyâ malı toplamamalarını söylememelidir. İnsanlara bir şey söyleyip de kendisi dediğini yapmayan fakîrlerin hâl dili onlara şöyle der "*Sen kendine nasihat et, aksi hâlde îtibârını zedelerler.*" Zâviyenin büyükleri bu gibi şeylerden sakınmalıdır. Şeyhleri bütün bu saydıklarımız konusunda {sakınmaya} en çok lâyık olan kişidir. Onun bir defa veya bir gün bile olsa buğdayın, odunun, hasadın, tohumun veya ekinin taşınmasında fakîrlere yardımcı olması gerekir. Bununla fakîrlerde bir canlılık meydana gelir. Allah, kardeşine yardım ettiği sürece kulun yardımında olur. (*Envâr*, II, 147)

* Bazı dil bilginlerine göre *fakîr*, az bir şeyi olana denir. *Miskîn* ise hiçbir şeyi olmayandır. Bazılarına göre ise bunun tam aksidir. Hakîkat ehlinin ıstılâhında {özel olarak verdikleri mânâya göre} fakîr, Allah'tan başka hiçbir şeyi olmayan, yalnızca O'na muhtaç olan ve ancak O'nun huzûrunda rahata kavuşan kimsedir. Bu kişinin alâmeti, {kendisini dünyevî kazanca götürebilecek} hiçbir sebebin olmamasıdır. (*Câmi'*, 203)

* *Fakîr*, zahidde bulunmayan {zaman zaman insanlarla} konuşmak, {diğer insanlardan} ayırd edilememek, {insanların hizmetine koşmak için} kendini parçalamak, fakîrlere hizmet, vecd, {insanlarla sohbet etme konusunda} utanıp sıkılmayı bir kenara atmak {sohbet etmekten çekinmemek}, akıllılık, riyâzet, âdâb gibi birçok şeyi kapsayan güzelliklere sâhib olmak; kibir, kendini beğenme, hased vb. kınanan vasıflardan âzâde olmak ve daha sayamadığım pek çok vasıflarla donanmıştır. Özetle zâhidde bulunan güzel vasıfların bir kısmı fakîrde, fakîrde bulunan güzel vasıfların bir kısmı da sûfîde vardır. (Nebhânî, II, 353)

* *Fakîrler*, Allah'ın ﷻ huzûrunda {hakkı} aranacak, Rahmân'ın arşı altında tavaf edecek olan sâdıklardır. Şeyh onlardan sorumludur. Bir an bile olsa, Allah'ın zikrini terk etmelerinden dolayı sorumlu olurlar. (*Nefehât*, 101)

* *Fakîr* için yalnızca şeyhi vardır. Onu gözünün önüne koyar, oradan bakar. Çünkü dünyâ ve âhiret hareketi onda toplanmıştır. Sâdık {gerçekten bağlı} olan, şaşılacak {hâlleri} görür. (*Nefehât*, 131)

* *Fakîr*, şeyhinin kendisiyle övündüğü kimsedir. Yoksa şeyhi ile övünen kimse değil. (*Nefehât*, 194)

* *Fakîr-i sâlik* {sâlik olan fakîr}, elini uzatıp bir lokma ekmek isteyen dilenci gibidir. Ekmeği alsa pide ister, pideyi alsa yemek ister. Başkalarının kendisine verdikleriyle yetinmez. Allah'ı seven fakîr de böyledir, {azla} yetinmez. (*Nefehât*, 200)

* Allah'ın yoluna intisâb eden *fakîr-i sûfî* {sûfî olan fakîr}, ya tecrîd makamında veya esbâb {sebebler} makamında bulunur. Birincisinin mânâsı, Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaşarak ona yönelmektir. İkincisinin mânâsı, {bu yönelme} hâlinin devam etmesiyle rızkı için çabalayıp dünyâ işleri için çalışarak, kendi yolunda sülûka devam etmektir. Bu sebeble irşâda varis olan kâmil şeyhin terbiyesi altındaki bu tâifenin yolunda, seyr ü sülûkun bir araya getirdiği fakîr sûfîler ikiye ayrılırlar. Bu kâmil şeyhin terbiyesi altına giren mürîdin tüm müşâhede ve hâlleri ancak şeyhinin aynası ve vâsıtasıyla olur. Şu sözlerinin mânâsı budur: "*Fenâ üç kısımdır. Birincisi şeyhte, ikincisi Hakîkat-i Muhammediye'de, üçüncüsü de Allah'tadır* ﷻ." Sâlike Hakîkat-i Muhammediye'den herhangi biri açıldığında şeyhiyle arasındaki vâsıta asla kopmaz. Muvaffak ve said {mutlu} mürîd, hiçbir hâl ve makamda şeyhinden gafil olmaz. (*Nefehât*, 225)

* Fakîrlerin nazarları, halkın nazarlarının üstünde olan Allah'adır. Cezbe hâlinde halkın aklen kabûl ve idrâk edemeyeceği bazı şeyler yaparlar. Bu da onlara zarar verir ve halkın onları reddetmelerine sebeb olur. (*Nefehât*, 231)

fakr-gınâ (فقر – غنى) {fakr-ı zât; gınâ mine'l-ibâd; gınâ-yı halk; kāni'}

* Burada *fakr*dan maksad, maddeye ihtiyaç duymamaktır. (*Şehîde*, 41)

* *Fakr*, şeref elbisesi, peygamberlerin giysisi, sâlihlerin örtüsü, muttakîlerin tacı, müminlerin süsü, âriflerin ganîmeti, mürîdlerin uyarıcısı, itâatkârların kalesi, günâhkârların zindanı, kötülükleri reddeden, iyilikleri büyüten, dereceleri yükselten, gayelere ulaştıran, Cebbâr {olan Allah'ın} rızâsı, onun dostluğuna ehil olan ebrâr {iyi kullar} için bir kerâmettir. Fakr, sâlihlerin şiarı ve muttakîlerin âdetidir. (*Luma'*, 74)

* *Fakr* ve *gınâ* iki hâldir. Kulun onlara tâbî olmaması gerekir. Aksine kula gereken onları geçmek ve orada kalmamaktır. Bu, hakîkat ve mârifet ehline göredir. Hakîkatin hükümleri {yollarda karşılaşılan hâllerde değil} sonuçlardadır {amaç yollarda meşgul olmak değil, hakîkate ulaşmaktır}.

Bir başka sınıf, bunu söyleyenin fakr ve gınâyı eşit tuttuğunu sanarak şöyle söylemiştir. "*Fakr ve gınâ arasında {sadece} hâl olmaları bakımından fark yoktur.*" (*Luma'*, 521)

* Ebû Muhammed Cerîrî şöyle söylemiştir: "*Fakr, mevcûdu yitirmedikçe mâdûmu {olmayanı} istememendir.*" Bunun mânâsı şudur: Rızkı ancak farzları eda etmekten âciz kalacağından korktuğunda istemendir.

İbn Cellâ da "Kendileri zaruret içerisinde bulunsalar bile onları kendilerine ter-

cîh ederler." [Haşr 59/9] âyetine göre şöyle söylemiştir: "Fakr, senin olmamasıdır. Varsa da o senin değildir."

Muhammed b. Ruveym b. Muhammed ise şöyle söylemiştir: "Fakr, her mevcûdun yokluğu, her mefkûdun {olmayanın} terk edilmesidir."

Kinânî şöyle söylemiştir. "Allah'a muhtaç olmak sağlamlaştığı zaman, Allah ile gınâ da sağlamlaşır; çünkü bunlar biri olmadan diğeri de olmayan iki hâldir."

{Ebû Hüseyin} Nûrî şöyle demiştir: "Fakîrin sıfatı yokluk hâlinde sükûn; varlık hâlinde ise sarf ve {başkasını tercîh etmek demek olan} îsârdır." (Ta'arruf, 66)

* *Fakr* evliyânın şiarı, asfiyânın süsü ve Hakk'ın ﷻ muttakîler ve peygamberler için tercîh ve ihtiyârıdır. Fakîrler, Allah'ın ﷻ kulları arasındaki saflık ve mahlûkatı arasındaki sırlarıdırlar. Onlar sayesinde mahlûkatını korur, onların bereketiyle mahlûkata rızık verir. Sabreden fakîrler kıyâmet gününde Allah'ın meclisinde olacaklardır. (Kuşeyrî, 133)

* Şiblî demiştir ki: "Fakrın en zayıf alâmeti, dünyâ bütünüyle bir kişinin olsa bile, onu bir günde infâk etmesidir. Sonradan bir günlük yiyeceğini olsun elinde tutmadığı aklına gelir {ve buna üzülür} ise, fakr konusunda sadakat göstermiş olmaz."

Üstad Ebû Ali Dekkak'ın şöyle söylediğini duymuştum: "Hangisi olursa olsun, fakr ve gınâ hakkında konuşmak iyidir. Ama bana göre daha iyisi, birine yetineceği kadarının verilmesi ve {bu durumun} sürekli olarak muhafaza edilmesidir {her zaman için yetinilecek kadar rızkın elde bulunması iyidir}." (Kuşeyrî, 134)

* *Fakr*ın bir hakîkati, bir de şekli vardır. Şekli mecbûrî iflas, hakîkati ise ihtiyârî {isteyerek} ikbâldir. Şekli gören isme îtimâd eder. Murâdına eremezse hakîkatten uzaklaşır. Hakîkate ulaşan mahlûkattan yüz çevirir ve küllî bekayı görmek için küllî fenâya koşar: "*Şeklinden başka bir şey bilmeyen, isminden başka bir duymaz.*" (Hücvîrî, 26)

* *Gınâ*, Hakk'a lâyık olan bir isimdir. Bu isim mahlûkatın hakkı değildir. Fakr ise mahlûkata lâyık bir isimdir, Hakk için {kullanılması} câiz değildir. Mecâzî olarak zengin dedikleri kimse hakîkatteki zengin gibi olamaz. Bunun en açık delîli şudur: Bizim zenginliğimiz sebeblerin varlığı iledir. Biz sebebler izin verirse sebeblenmiş oluruz. Hakk Teâlâ Sebebler Sebebi'dir. Zenginliğinin sebebi yoktur. O hâlde, bu sıfata birinin ortak olabilmesi imkânsızdır...

...*Gınâ-yı insân* {insanın zenginliği} ya bir maişete ulaşma ya bir sevincin varlığı ya bir afetten kurtuluş ya da bir müşâhede ile rahata ermektir. Bütün bunlar sonradan olan, değişken şeylerdir. Taleb ve hasretin temeli, acz ve zillet yeridir. (Hücvîrî, 28)

* Yahya b. Muâz Râzî[rh] şöyle diyor: "*Fakrın alâmeti, fakrın zevalinden korkmaktır.*" (Hücvîrî, 32)

* Hil'at {elbise}, yakınlık alâmetidir. Seven hil'atı terk eder. Çünkü hil'atta {dolayısıyla yakınlıkta} ayrılık alâmeti vardır {bir şeye, ancak o şeyden ayrı olan yaklaşır}. Ademde {yoklukta} kalması vücûdu {varlığı} beklediği içindir. Bulduğunda, o başkası olur ve onunla rahat edemez, onu bırakmasını söyler. Şeyhler şeyhi Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed'in *"Fakr, kalbi şekillerden boşaltmaktır"* sözünün mânâsı budur. Şekil var olduğu hâlde, kalbi şekillerle uğraşmaktan kurtarmaya çalışırken, o {şekli} atmaktan başka çare nedir ki? (Hücvîrî, 35)

* Bir topluluğa göre *fakr*, safvetten daha kâmildir. Bir başka topluluğa göre ise safvet fakrdan daha kâmildir. Fakrın safvetten üstün olduğunu söyleyenler şöyle derler: *"Fakr, küllî fenâ ve esrârın kesintiye uğramasıdır. Safvet bir makamdır. {Ama} fenâ meydana gelince bütün makamlar yok olur."*

Safvetin fakrdan üstün olduğunu söyleyenler ise şöyle derler: "Fakr, isim kabûl eden ve mevcûd olan bir şeydir. Safvet ise, bütün mevcûdâttan safâdır {arınmış olmaktır}. Safâ ile fenâ aynı şeydir. Fakr, gınânın aynısıdır. Fakr, makamların, safvet ise kemâlin isimlerindendir." (Hücvîrî, 72)

* Ebu'l-Hasan b. Şem'ûn bekayla ilgili bir keşf hâlindeyken *fakrı* safvetten üstün tutardı. Aynı şekilde fenâyla ilgili bir keşf hâlindeyken de safveti fakrdan üstün tutardı. Mânâ ehli o vakit ona niçin öyle söylediğini sorduklarında o, şöyle cevâb verirdi: *"Tabîatın fenâ ve inkılabda {değişiklikte} tam bir meşrebi vardır. Aynı şekilde beka ve ulviyette de. Ben, bekayı bekada, fenâyı da fenâda görmekten kendimi fânî kılmak için fenâyla ilgili bir hâldeyken safveti fakrdan; bekayla ilgili bir hâldeyken de fakrı safvetten üstün tutarım. Bunu yaparım ki, tabîatım fenâ ve bekadan geçsin. {Çünkü fakr, fenânın, safvet de bekanın ismidir.}"*

Bu söz ibâre olarak güzel bir sözdür. Ancak fenâ, beka için değil, fenâ için olur. Kendinden geçen her bâkî fânî, kendinde olan her fânî de bâkîdir. Fenâ, kişinin fenânın da fânî olduğunu söyleyebilmesi için, kendisinde asla mübâlağa bulunmayan bir isimdir. Çünkü mübâlağa, bu mânânın varlığının izini {bile} nefyetme {mânâsında} olur. Mübâlağanın fenâda olması mümkündür. Çoğu kez de izi kalır. Üstelik bundan sonra fenâ olmaz. Fenâ meydana geldiğinde, fenânın fenâsı bir ibârede mânâsı olmayan îrâbtan başka bir şey kalmaz. (Hücvîrî, 72-73)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız!"* [Fâtır, 35/15] *Fakr*, mülkü görmekten arınmaya verilen isimdir.

Üç derecesi vardır. Birinci derecesi zâhidlerin fakrı olup, isteyerek ya da istemeyerek dünyâdan el çekmek, dili dünyâ hakkında lehte veya aleyhte konuşmaktan alıkoymak, {dünyâ malını} arama ya da terk etme îtibâriyle ondan selâmete ermektir. İşte bu, şerefi üzerinde konuşulan fakrdır.

Fakrın ikinci derecesi, daha fazlasını düşünerek {ilâhî} armağana yönelmektir. Bu da kişiyi amelleri görmekten kurtarır, hâlleri görmeye son verir, {ulaştığı ya da ulaşacağı} makamları düşünme kirinden arındırır.

Üçüncü derecesi ise, ihtiyacın sıhhati ve vahdâniyyet yolundaki tecrîd çölünde kalmış olan kişide vâkî olan fakrdır. İşte bu, sûfîlerin fakrıdır. (*Menâzil*, 26)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Biz seni fakir bulup zenginleştirmedik mi?*" [Duhâ, 93/8] *Gınâ*, tam mülkiyete verilen isimdir.

Bunun da üç derecesi vardır. Birinci derecesi kalbin gınâsı olup, kalbin sebebden ve hikmetleri sormaktan sâlim olması ve düşmanlıktan kurtulmasıdır.

İkinci derecesi nefsin gınâsı olup, bu da nefsin {kendisi için} istenen şeye istikamet bulması, gazab edilen şeylerden sâlim olması ve her türlü riyâdan berî olmasıdır.

Üçüncü derecesi ise Hakk'la gınâdır. Bunun da üç mertebesi vardır: Birincisi "*iyyâke*" {ifâdesinin gereği olarak yalnızca O'nun} zikrini müşâhede etmek, ikincisi yalnızca O'nun yüceliğini mütalâa etmek, üçüncüsü yalnızca O'nun zikrini müşâhede etmenin mevcûdiyetine muvaffak olmaktır {O'nu bulmaktır}. (*Menâzil*, 27)

* *Fakr*, muhtaç olunan şeyden yoksun olmaktan ibârettir. İhtiyacı olmayan şeyden yoksun olmaya fakr denmez. Muhtaç olunan şey varsa ve sâhib olma imkânı da bulunuyorsa, o muhtaç fakîr sayılmaz. Bunu anladığında, Allah ﷻ dışındaki her var olanın fakîr olduğundan şübhe etmezsin. Çünkü o, ikinci hâlde varlığının devamına muhtaçtır. Varlığının devamı Allah'ın varlığını ihsân etmesine bağlıdır. Varlık âleminde bulunanın varlığı, başka birisinin varlığına bağlı değilse o, mutlak zengindir. Bu şekilde var olan, yalnızca Bir olarak tasavvur edilebilir. Varlık âleminde yalnızca bir tek zengin vardır. Onu dışındaki her şey varlığının devamı için onun yardımına muhtaçtır. (*İhyâ'*, IV, 235)

* "...Fakrın hakîkati senin gibi olan birine {yaratılmışlara} muhtaç olmamandır. (Gınânın hakîkati de senin gibi olan birinden müstağnî olmandır {yaratılmışlara muhtaç olmaktan kurtulmaktır}. Tasavvuf dedikodu değil, açlığı, hoşlanılan ve sevilen şeylerden uzak durmayı öğrenmektir. Fakîrin başlangıcı ilimledir, daha sonra rıfk gelir. İlim onu vahşete düşürür, rıfk ise ünse götürür.)" (Fütûh, 158-159)

* *Fakr*, tasavvuftan ayrıdır. Aksine fakrın sonu tasavvufun başıdır. Zühd de fakrdan ayrıdır. Onlara göre fakr, yoksulluk ve yokluk değildir. Bilakis övülen fakr Allah'a güvenmek ve onun taksimine râzı olmaktır. (*Âdâb*$_2$, 7)

* *Fakr*ın, rızâ ile birlikte ise gınâdan daha üstün olduğunda ittifâk edilmiştir. Bu sebeble Peygamber ﷺ, fakrı tercîh etmiş ve Cebrâil de ﷺ ona işâret etmiştir. (*Âdâb*$_2$, 11)

* ...*Fakr*; mülke sâhib olmamak ve kalbinden elinde bulunmayan şeyleri {bunların sevgisini} silmektir... (*Âdâb*$_2$, 20)

* Şiblî'ye fakrın hakîkatinin ne olduğu sorulduğunda, "*Hakk'ın dışında hiçbir şeyle yetinmemektir*" diye cevâblamıştır. (*'Avârif*, 37)

* *Fakr* tasavvufun esasıdır. Tasavvufun var olması için fakrın gerekli olduğu mânâsında değil, tasavvufî rütbelere ulaşmanın yolunun fakr olduğu mânâsında, tasavvuf fakra dayanır. (*'Avârif*, 39)

* Sûfîlerden birine fakrın ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermiştir. "İhtiyaç duyduğunda kalbe vâkıf olmak ve Rabb'den başka her şeyi kalbten silmek." ('Avârif, 97)

* İbn Cellâ şöyle demiştir: "Fakr, senin olmaması, senin olduğunda da başkasını tercîh edene kadar yine senin olmamasıdır." ('Avârif, 288)

*Yahyâ b. Muâz {Râzî} de şöyle demiştir: "Fakrın hakîkati yalnızca Allah'a ihtiyaç duymaktır. Bunun şekli de bütün sebeblerin yok olmasıdır." ('Avârif, 289)

* {Sözlükte zenginlik demek olan} *gınâ*, kanaattir, mevcûdla yetinmektir. Nefsin gınâsından başka gınâ, Allah'ın gınâ-yı nefs verdiği kimseden başka gınâ sâhibi yoktur. Gınâ, sandığın gibi, Rabb'inden fazla istemenle meydana gelen mal çokluğu değildir. Bu gınâya {gerçekte} fakr hakimdir. İnsan zât olarak {gerçekte} fakîrdir. Çünkü o mümkün {varlıktır}. İnsan arızî olarak zengindir. Çünkü o görünüşte zengindir. Bu ise –Hakk'ın maksadı olsa bile- ona nisbetle ârızî bir durumdur. (*Fütûhât*, IV, 309)

* *Gınâ*, tam ve kâmil mülkiyettir. Mutlak olarak zengin olan Allah'tır. Çünkü her şeyin zâtı O'nundur. Kullardan gınâ sâhibi {*gınâ mine'l-ibâd*} olanlar, O'nun dışındaki her şeyden Hakk ile müstağnîdirler. Çünkü O'nun vücûdunu {varlığını} elde ettiğinde, her şeyi elde etmiş olur. Bilakis hiçbir şeyi var ve te'sîrli olarak görmez. İstenileni elde eder ve sevileni görmekle müjdelenir. (Kâşânî, 167; *Câmi'*, 91)

* *Gınâ*, tam ve kâmil bir mülkiyettir. İlk inceliği kişinin sebeblerden sâlim kalması, hükme boyun eğerek ve hâkimiyetten kurtularak gınâ sâhibi olmasıdır. İkinci inceliği kişinin, arzu edilene doğru istikameti düzeltme ve hazlardan kurtulma yoluyla gınâsıdır. Üçüncü inceliği ise Hakk'la gınâ sâhibi olmaktır. (*Ravza*, 486)

* Şerîatte *fakr* ile mala ihtiyaç duymak kasd edilir. Mahlûkun Hâlık'a ihtiyaç duyması da kasd edilir. (*Furkān*, 43)

* *Fakr* mülklerin görülmesinden arınmaktır. Bunun da basamakları vardır. İlk olarak, önce elini sonra da dilini dünyâdan silkmektir. İkincisi {yaratılmazdan} önceki hâline dönmektir. Bu, amelin görülmesinden kurtarır, hâlini müşâhede {tasavvufta yaşadığı hâlleri görmek} ve makamını mütalaa etmekten {tasavvufta ulaştığı makamlardan haberdar olup bunlardan söz etmekten} alıkoyar. Üçüncüsü, ihtiyacın sağlamlaşması, vicdânî engelleme gücünün gelişmesi ve kişinin tecrîd {mahrûmiyet} sınırında hapsolmasıdır {fakrın son noktası, mahrûmiyet ve kulluk duygusunun benliğe yerleşmesidir}. (*Ravza*, 486)

* *Fakr*, hem dünyâda hem âhirette, Allah'la beraber O'ndan başka hiç kimseyi görmemektir. (*Câmi'*, 54)

* *Fakr* üçe ayrılır: Birincisi avâmın {sıradan insanların} fakrı; mevcûdu elden çıkarmadan mâdûmu {olmayanı} istememektir. İkincisi havâssın {aydınların} fakrı; yoklukta sükût etmektir. Üçüncüsü ahassın {seçkinlerin} fakrı; varken sarf etmek ve başkasını tercîh etmektir. (*Câmi'*, 61)

* Allah'ı kasd {ve murâd} etmeye giden yollar dört tanedir. Bunların hepsine sâhib olan muhakkik sıddîklerden, üçüne sâhib olan mukarreb evliyâdan, ikisine sâhib olan yakîn sâhibi şâhidlerden, birine sâhib olan ise Allah'ın sâlih kullarından olur. İlki zikirdir; yaygısı {göstergesi} sâlih amel, meyvesi ise nûrdur. İkincisi tefekkürdür, yaygısı sabır, meyvesi ise ilimdir. Üçüncüsü *fakr*dır; yaygısı şükür, meyvesi ise şükrün artmasıdır. Dördüncüsü hubbdur {sevgidir}; yaygısı dünyâya ve dünyâ ehline buğz etmek, meyvesi ise Sevgili'ye kavuşmaktır. (*Câmi'*, 61, 171)

* ...*Gınâ* sâhibi kullar, Hakk dışında her şeyden O'nunla müstağnî olurlar. Zira onun varlığını elde ettiğinde her şeyi elde etmiş olur. Bilakis hiçbir şeyi mevcûd ve te'sîrli olarak görmez. İstenileni elde eder ve sevileni müşâhede ederek gizlenir. (*Câmi'*, 91)

* *Fakr*, şeref elbisesi, peygamberlerin giysisi, sâlihlerin örtüsüdür... Abdullah b. Mübarek[rh] şöyle demiştir: *"Fakîrlik içerisinde zenginlik göstermek fakîrlikten daha güzeldir."*

Ebû Hafs ise şöyle der: "Kulu Mevlâ'sına götüren en iyi vâsıta, bütün hâllerinde ona ihtiyacının devam etmesi, bütün fiillerinde Sünnet'e bağlı kalması ve rızkını helâl yoldan aramasıdır."

Şiblî[rh] de fakrın hakîkatini şöyle açıklamıştır: *"Fakr, Allah'tan başka hiçbir şeyle yetinmemektir."*

{Hasan} Musûhî[rh] bu konuda şöyle söylemiştir: "Fakrı, nîmetler zenginleştirmez, zorluklar değiştirmez."

Ebû Hüseyin Nûrî[rh] fakrı, "Fakrın sıfatı yoklukta sükûn, varlıkta ise başkasını tercîh etmektir." şeklinde açıklamış ve şöyle demiştir: "Eski püskü giysiler, incinin üzerindeki örtüdür. Ancak bugün bunlar leşin üzerindeki çöpe dönmüşlerdir."

Sehl b. Abdullah[rh]da "Sâdık fakîr, istemez, verileni de geri çevirmez, elindekini de saklamaz" demiştir.

Ebû Abdullah b. Hafîf[rh] "Üç gün aç kalan ve üç günden sonra çıkıp bir şeyler isteyen fakîr hakkında ne dersin?" şeklindeki soruya "Bulursanız yeyin ve sükût edin. Bu kapıdan içeri bir fakîr girerse hepinizi küçük düşürür."

Bişr-i Hâfî[rh] şöyle demiştir: "En üstün makam kabre varıncaya dek fakra sabretmeye istinad etmektir."

Ebû Abdullah Kureşî ise şöyle demiştir: "Fakrın fayda ve semereleri açlık ve çıplaklıktan elem duyma hâlinin varlığı, bunlardan lezzet duyma, bu duyguların artması ve bu konularda yarışmak {ve bu yarışta üstün gelmeye çalışmaktır}."

Üstad Ebu'l-Kâsım Cüneyd şöyle demiştir: "Ey fakîrler topluluğu! Siz Allah'ı tanıyorsunuz ve onun için ikrâmda bulunuyorsunuz. Şu hâlde yalnız kaldığınızda Allah ile birlikte nasıl olduğunuza bakın." (Nebhânî, I, 307)

* *Fakr*ın hakîkati, bâtının hakîkatinde değil, tarîkatın zâhirindedir. Zâhir, dünyevî maksatlara karşı zâhid davrananların fakrı; bâtın ise Allah'tan başka her şeyden sıyrılarak yalnızca uhrevî maksatlarla uğraşanların fakrıdır.

Tedkîk {Bir İncelik}: Zenginlik ve fakîrlik birbirlerine karşı övündüler. Zenginlik, "Ben Kebîr olan Rabb'in vasfıyım, sen nesin ey hakîr?" dedi. Bunun üzerine fakîrlik, "Eğer benim vasfım olmasaydı, senin vasfın ortaya çıkamazdı, benim tevâzûum olmasaydı, senin kadrin yücelmezdi. Benim vasfım ubûdiyyeti yaymanın alâmetidir. Senin vasfın ise rubûbiyyetle çatışmadır. Çatışanın beli kırılır, çatışmadan uzak kalan kurtulur" diye cevâb verdi.

Tahkîk: Fakîrin hâli uyanık olmayan kişiye karışık geldi. Bu yüzden, "*Fakr fakîh değildir {anlamaz}*" dedi. Oysa *r* harfinin {gerçekte} *h* olduğunu bilemedi. (*Kavânîn*, 28)

* *Fakr-ı zât* mıknatısının husûsiyeti ihsân ve bağışları cezbedici olmasıdır. Kimin fakîrlik vasfı çok olursa, nasibi o kadar bol ve büyük olur.

Tedkîk: Fakîrlerin istemekle tanınmaları, onların istemesinin sonucunu alan, ihtiyaç ve istekleri karşılanan kişinin bildiği şimdi {var olan}, daha sonra {da var olacak olan} bir husûsiyetleridir.

Tahkîk: Rabb'in ﷻ mutlak zenginliğe sâhib olmakla vasıflanması. O, gerçek fakîrliği bize emretmiştir. Bu vasıfla lütuflar meydana gelir. Çünkü fakîre cömertlik etmek ve gönlü kırık miskine yardımcı olmak zenginin merhametindendir. (*Kavânîn*, 30)

faraklîtî (فارقليطي) * *Faraklîtî*, "*Faraklit'e mensûb*" demektir. Fâ, elif, kesreli râ, yâ, tâ ve elif-i meksûre ile {yazılır}. İbrânice bir kelime olup, mânâsı hak ve bâtılı ayıran kimsedir. Bundan murâd nübüvvetin bâtını olan velâyetin mazharı kasedilir...

Faraklit'ten murâd, son peygamber Hz. Muhammed'dir ﷺ. Onun doğuşuyla hakîkatlerin keşfini ve velâyette nübüvvetin kemâl mertebeleri sona ermiştir. (*Heyâkil*, 104)

farîza (فريضة) {bk. farz-sünnet}

fark (فرق) {bk. cem'-fark}

fark beyne'l-kemâl ve'ş-şeref (فرق بين الكمال والشرف) * *Kemâl, şeref, noksanlık* ve *cimrilik arasında fark* şöyledir. Kemâl, insanda ilâhî cem'iyetin ve yaratılış hakîkatlerinin meydana gelmesinden ibârettir. İlâhî isimler ve yaratılış hakîkatlerinin daha çok bulunduğu, bunlarla zuhûru daha eksiksiz olan, tüm esmâ ve sıfatlarıyla ilâhî cem'iyet kendisinde daha çok bulunan herkes en mükemmel olur. Bunlar kendisinde az bulunan herkes eksiktir ve ilâhî halîfelik mertebesinden uzaktır.

Şeref ise, nesneyle onu îcâd eden arasındaki vâsıtaları kaldırmak yahut azaltmaktan ibârettir. Hakk ile halk arasındaki vâsıtalar ne kadar az ve Vâcib olanın {Allah'ın} hükümleri, mümkün olanın {yaratılmışların} hükümlerine ne kadar üstün gelirse, {o} *şey* kadar şerefli olur. Şey ile Hakk Teâlâ arasındaki vâsıtalar ne kadar çok olursa, şey o kadar değersiz olur. Buna göre İlk Akıl ve mukarreb melekler kâmil insandan daha şereflidirler, {ama} bu insan da onlardan daha kâmildir. (Kâşânî, 137; *Câmi'*, 92)

fark beyne'l-mütehakkık ve'l-mütehallik (فرق بين المتحقّق والمتخلّق)

* *Mütehakkık ve mütehallik arasındaki fark* şöyledir: *Mütehallik*, ahlakî fazîletleri ve övülen sıfatları çalışarak, zorlanarak ve gayret sarf ederek kazanan, rezilliklerden ve yerilen işlerden kaçınan kimsedir. Böyle olduğu için de onda ilâhî isimlerin eserleri bulunur.

Mütehakkık ise, Allâh'ın, isim ve sıfatlarına mazhar kıldığı, kendisinde tecellî ettiği ve bu sûretle {tecellîden önceki} ahlâk ve sıfatlarının izlerini sildiği kimsedir. (Kâşânî, 137; *Câmi'*, 92)

{Ayrıca bk. **ahlâk**}

fark-ı cem'(فرق الجمع) * *Fark-ı cem'*, Vâhid'in {Bir'in}, ahadiyyet zâtının husûsiyetlerinin zuhûr ettiği mertebelerde zuhûr ederek çoğalmasıdır. Bu husûsiyetler, hakîkatte ancak Vâhid zuhûr ettiğinde tahakkuk eden saf îtibârlardan ibârettir. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 92)

fark-ı evvel (فرق أوّل) {makām-ı ehli'l-hicâb} * *Fark-ı evvel* {ilk fark}, halk ile Hakk'tan perdelenmek {Hakk'tan uzaklaşıp yaratılanları algılamak}, halk ile ilgili {yaratılmışlara ait} alâmetlerin kendi hâlleri içinde bâkî olmasıdır {kalması, görülmesidir}. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 92)

* *Fark-ı evvel* {ilk fark} makamı, *ehl-i hicâb*ın {hicâb ehlinin, yani Hakk'tan ve hakîkatlerden perdelenenlerin} makamıdır. Onlar müsebbeb {sebeb olarak gösterilen şey} olmadan sebebler vâsıtasıyla orada olamazlar. Onlar Yaratıcı'ya yaratılmışlar vâsıtasıyla istidlâl edebilirler.

Şeyh Mahmûd Ebû Şâmmât şöyle demiştir: "Bu {makam} ağyar makamıdır. Onlar kendilerini ya da başkalarını müşâhede ederek bu makamda bulunmazlar. Onların o makamda olmaları, bizzât o makamda kalmış olmaları sebebiyledir." (Rihle, 211)

fark-ı sânî (فرق ثانٍ أو فرق ثاني) * *Fark-ı sânî* {ikinci fark}, halkın {yaratılmışların} Hakk'la kaim olduklarını müşâhede etmek, birini gördüğünde diğerinden perdelenmeksizin, kesrette vahdeti {çoklukta birliği}, vahdette de kesreti görmektir {her ikisini de bir arada görmektir}. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 92)

fark-ı vasf (فرق الوصف) * *Fark-ı vasf*, Ahadiyyet Zâtı'nın, sıfatlarıyla vâhidiyyet hazretinde zuhûr etmesidir. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 92)

farz-sünnet (فرض – سنّة) * *Sünnet*, dünyâyı terk etmek, *farîza* ise Mevlâ ile sohbet etmektir. Çünkü sünnet bütünüyle dünyâyı terk etmeğe delâlet eder. Kitâb {farz} da bütünüyle Mevlâ ile sohbete delâlet eder. Sünneti ve farîzayı öğrenen kemâle ermiştir. (*Şatahât*, 179)

* *Sünnet*, tarîkin {yolun} isimlerinden biridir. En düzgün yola "*sünnet*" denir. Bu yola "*tarîk*" "*tarîkat*", "*sünen*", "*sünnet*", "*hüccet*" de denir. Sünnet ve tarîkin fazîletlerinden biri bu yola sâhib olanların, dünyâlığın her şubesinde az bir paya sâhib olmaları, her şeyin en azına kanaat etmeleri ve her şeyde Allah için tevâzû içinde olmalarıdır. (*Kūt*, II, 138)

* Tevhîd, helâli istemek, gerekli olan ilmi öğrenmek, amelde ihlâs ve amele karşı bedel {aramayı} terketmek *farz*dır. (*Feth*, 93)

* İlim bir *farîza* ve bir *fazîlet*tir. Farîza {olan ilim}, dînînin vazîfelerini yerine getirmek için insanın bilmesi gereken şeydir. Fazîlet {olan ilim} ise, Kitâb ve Sünnet'e muvâfık {uygun} olarak ihtiyaç duyduğu miktarın fazlasında kendisine fazîlet kazandıran şeydir. (*'Avârif*, 23)

* *Ferâiz*, Allah'ın kullarına yapılmasını yahut sakınılmasını emrettiği husûslardır. Bunları yerine getirmeyen günâhkâr olur. Bunlar iki kısımdır: Farz-ı ayn; başkasının yapmasıyla kişiden sâkıt olmayan {düşmeyen} farzdır. Farz-ı kifaye; başkasının yapmasıyla sâkıt olan farzdır. (*Fütûhât*, II, 165)

* ...Mürîd-i sâdıkın {sâdık mürîdin} alâmetlerinden biri de bizim ıstılâhımızdaki sünnet ve farzları yerine getirmesidir. *Sünnet*, dünyâyı terk etmek, *farz* ise Allah'ı zikr etmeye devam etmektir... (*Envâr*, I, 138)

farz-ı bâtın (فرض باطن) * Hakk'ı bilirsen, O'nu ikrar edersin. Hakk sana Allah rızası için zâhir farzlarla birlikte bâtın bir farz olduğunu gösterir. Bu ise sırların {içlerin, iç dünyâların} düzeltilmesi, irâdenin istikamet bulması, niyetin doğru ol-

ması, düşüncenin murâkabe {kontrol} edilmesi, kalbin Allah'ın hoşlanmadığı her şeyden temizlenmesi ve Allah'ın yasakladığını işleyerek kalb ve organları {tutum ve davranışları} kirleten tüm şeylerden pişman olunmasıdır. (*Âdâb*ı, 59)

fasl (فصل) * *Fasl*, sevgiliden umulan şeyi elden kaçırmak demektir. (*Lıma'*, 433)

* *Fasl*, sevgilinden umduğunu elinden kaçırman demektir. Bu bize göre ittihâd hâlinden {O'nunla birliğe erdikten} sonra bu hâlden ayrılmandır. (*Istılâh*, 534)

* {Sûfî} topluluğuna göre *fasl*, sevgiliden umduğunu elinden kaçırmandır. Bize göre fasl, sevgili senin gözün, kulağın iken ondan ayrılmandır. Eğer ayrılma bundan {Sevgili'nin senin gözün ve kulağın gibi olmasından} önce olmuş ise sözü edilen fasla girmez. Burada murâd edilen, vuslattan {kavuşmadan} sonraki ayrılıktır. Bu {kavuşma} zevktir {tatmadır}. Bu tatmadan önce kula recânın hak olduğu hâtırı gelir {yani bu hâle recânın öncelik edeceği hissedilir} ve {bu recâ hâli}, bu hâlin aniden doğması için yerini bu oluşa bırakmak üzere muvâfakat eder.

Yine bu {recâ}, bu konuda tasnif edilmiş fasllar gibi olur. Bu recâdan daha yükseği yoktur. Sonra bu mertebeden ulvî ve süflî âlemlere isim, sıfat ve vasıflarla tahakkuk edecek {bir hâl} iner. Bu işlerden, elinden kaçırmış olduğun her şey bu mânâdaki fasldır. Ancak fasl ve vaslın şartı, her ne kadar irâde yoluyla gelse de, mehabbet {sevgi} makamından olmasıdır. Mehabbet de, her ne kadar irâdenin aynısı ise de o, irâdeye {duyulan} şehvetin {istek} husûsî alâkası gibi husûsî bir alâkadır. Azim de aynı şekilde irâde konusunda husûsî bir hâldir. Hemm {himmet, düşünce}, niyet ve kasdın her biri irâdenin hâlleridir. (*Fütûhât*, II, 470)

fass (فصّ) * *Fass* ve *fıss* diye iki türlü okunmuştur. Fass diye okunması daha doğrudur. (*Bustân*, 40)

* *Fass* kelimesi bu kitâbda {Fusûs} dört mânâda kullanılmıştır. Birincisi; fass "*kelime*" demektir. {Fusûs sâhibi} bunu şöyle ifade etmiştir. "*Her hikmetin fassı ona nisbet edilen kelimedir.*" *Fass* kelimesi mübtedâ {özne}, *kelime* lafzı da haberdir {yüklem}. "*Yüzüğün kaşı nasıl yüzüğün bir parçası ise, âlem de onun varlığıyla tamamlanmıştır.*" Bu mânâya göre peygamberlerin rûhları yüzüğün kaşı, varlıkları da kaşa göre yüzük durumundadır.

İkincisi; fass, "*kalb*" mânâsına gelir. Buna da *fass* kelimesini mübtedâ, "*fî kelimetin*" sözünü de haber yaparak, "*ilhâmlı hikmetin fassı, ondan sonra da sayılan diğer fasslar*" sözüyle buna işâret etmiştir. Bundan sonra fassı mübtedâ yaparak, "*fî kelimetin*" ifâdesini de perdeleyerek {yani haberin önüne edat getirerek} haberi örtülü bir hâle getirmeyi murâd etti. Bu durumda, peygamberlerin kalbleri yüzüğün kaşı; rûhları da kaşa göre yüzük durumundadır.

Üçüncüsü; fass "*hikmet*", yani "*rûhlarına nakşedilmiş ilimler*" demektir. Onların

kalbleri hakkında istersen onun dediği gibi "*konuşan kalblere hikmetler indiren*" de diyebilirsin. Buna göre onların ilimleri yüzüğün kaşı; rûhları da kaşa göre yüzük durumundadır. Buna şu sözle işâret edilmiştir: "*Ondan şâhid olduğum her şeyde bize emânet edilen bir ilâhî hikmet vardır.*" Fusûs kitâbı, fassı "*hikmet*" mânasında kullanmakla beraber hikmetlerin sayısı hakkında hiçbir şey söylememiştir.

Dördüncüsü; fass hikmetin özüdür. Bunu da şöyle izah etmiştir. "*Mâlik'in kulına verdiği ilk şey ilâhî hikmetin özüdür...*" O zaman öz yüzüğün kaşı; hikmet de kaşa göre yüzük durumundadır. Bu dört mânâ ile vücûdun {varlığın} tüm mertebelerindeki devrini bildirmek şeklindeki benzetmedeki maksada ulaşılmış oldu. (Sofyavî, 11)

fass-ı hâtem (فَصّ الخاتم) * "Arifin veya insan-ı kâmilin kalbi, yüzüğe göre yüzük kaşının halkası durumundadır." Yüzüğün kaşı mahallinde "Hiçbir fazlalık yoktur." O mahal "bilakis" {yüzüğün} kaşı "kadardır." "Yuvarlaklığı kaşa göre yuvarlak, dörtgen, altıgen, sekizgen veya kaşın şekli ne ise öyle olur."

İnsan-ı kâmilin, "*başka bir şeye değil*" yüzüğün halkasına benzetilmesi, vücûdun {varlığın} devrî oluşuna, yani Allah'tan başlayıp yine ona dönüşüne işâret eder. Kalbin yüzük kaşının halkasına benzetilmesi de, ilâhî tecellîlerin mahalli oluşu sebebiyle insandan maksadın kalb olduğuna işâret eder. Şu hâlde kalbde meydana gelen tecellîler yüzüğün kaşına yapılmış olan nakışlar gibidir. Buna göre yüzükten kasd edilenin yüzüğün kaşı olduğu gibi, insandan kasd edilen mânânın da kalb olduğu böylece anlaşılmıştır. (Sofyavî, 210)

fass-ı hikmet-i fütûhiyye (فَصّ حكمة فتوحيّة) * "*Fass-ı hikmet-i fütûhiyye*", yani fetihlerle ilgili ilimler, "*Sâlihî kelimeye*", yani bu Peygamber'in ﷺ rûhuna emanet edilmiştir. Fetih, bir şeyin kendisinden meydana gelmesi, beklenmeyen şeyden meydana gelmesidir. Hz. Sâlih'in ﷺ devesi gibi. Dağdan devenin çıkması beklenmiyordu, fakat dağ yarıldı ve bir mucize olarak oradan deve çıktı. Hz. Sâlih ﷺ, Fettâh isminin mazharı olduğundan, dağ onun için açıldı ve oradan deve çıktı (Sofyavî, 199)

fass-ı hikmet-i kalbiyye (فَصّ حكمة قلبيّة) * "*Fass-ı hikmet-i kalbiyye*", yani Hakk'ın, sûretlerde {yaptığı} değişikliklerle ilgili ilimler, "*Şu'aybî kelimeye*", yani bu {Şu'ayb} Peygamber'in ﷺ rûhuna emanet edilmiştir. "*Bil ki kalbden maksad ârif-i billâhın kalbidir*" Çünkü başkasının kalbi geniş değildir, bu sebeble tahkik ehli katında dikkate alınmaz. "*O...*" {hikmet}, "*Allah Teâlâ'nın rahmetinden*" sudûr etmiştir. "*Bu kalb rahmetten daha geniştir. Çünkü Hakk'ı ﷻ kaplanıştır.*" (Sofyavî, 207)

fass-ı hikmet-i nûriyye (فَصّ حكمة نوريّة) * "*Fass-ı hikmet-i nûriyye*", yani nûrla

ilgili ilimler, "*Yusûfî kelimeye*" bu Peygamber'in ﷺ rûhuna emanet edilmiştir. "*Bu nûrî hikmet...*" mübtedâ (gramer olarak isim cümlesinin öznesi), .."*nûrunun yayılması...*" ikinci mübtedâ, - buradaki zamir hikmete gider- .."*hayâl hazretine (doğrudur)*" (cümleciği de) haberdir (isim cümlesinin yüklemidir). Cümle ikinci mübtedânın haberi (isim cümlesinin yüklemi) durumundadır. Buna göre Hz. Yusuf ﷺ ile ilgili nûrî hikmetin nûru, uyku makamında yayılır ve bu nûr sebebiyle sâdık rüya görülür. "*O...*", yani nûrun hayâl hazretine yayılması, .."*ilk başlangıçlardan...*", zuhûrun ilk kaynağı olan .."*inayet ehlindeki ilahî vahiydir*", yani peygamberlerdeki (rüyalardır), çünkü vahyin başlangıcı sâdık rüyalardır.

Bunun zuhûrunun sebebi, nûrun hayâl makamına yayılmasıdır. Buna da Hz. Âişe'nin ﵂ şu sözünü delîl getirmiştir: "*Allah Resûlü'ne...*" ﷺ .."*vahyin başlangıcı...*", yani zuhûru .."*sâdık rüya ile olmuştur.*" Allah Resûlü'nün ﷺ "*...gördüğü rüya sabah aydınlığı gibi mutlaka çıkardı.*" Yani bu rüyalar his (duyular) âleminde zuhûr etmişti. Söz Hz. Âişe'nin ﵂ sözüdür. "*Diyor ki*", yani Hz. Âişe ﵂, "'*Rüyada...*" yani (rüyanın) doğruluğunda "*...hiçbir gizlilik yoktur*"' Şeyh'in (İbn Arabî) Hz. Âişe'nin rivâyeti hakkındaki tefsîri budur. "*(Hz. Âişe'nin) ilmi de buraya kadar ulaşabilmiştir, başkasına değil.*" (Sofyavî, 151)

fass-ı hikmet-i rahmâniyye (فصّ حكمة رحمانيّة) * "*Fass-ı hikmet-i Rahmâniyye*", yani Rahmân'la ilgili ilimlerin özü, "*Süleymânî kelimeye*" yani bu Peygamber'in ﷺ rûhuna emânet edilmiştir. Bu hikmeti öğrenen ve bununla konuşan kimse, bu Peygamber'in ﷺ rûhundandır. (Sofyavî, 276)

fass-ı hikmet-i rûhiyye (فصّ حكمة روحيّة) * "*Fass-ı hikmet-i rûhiyye*", yani sadece rûh ile anlamaya mahsûs ilimler, "*Yakûbî kelimeye*" yani bu Peygamber'in ﷺ rûhuna emanet edilmiştir. "*Rûhiyye*" şeklinde okunması "*ravhiyye*" şeklinde okunmasından daha iyidir. Şu hâlde, burada murâd edilen "*rûhiyye*" şeklinde olmasıdır. Çünkü bu fassta zikredilen bütün ilimler rûhun idrâk ve husûsiyetlerindendir. (Sofyavî, 139)

fass-ı hikmet-i vücûdiyye (فصّ حكمة وجوديّة) * "*Fass-ı hikmet-i vücûdiyye*", insanın vücûduyla (varlığıyla) ilgi olan ilimler, "*Dâvûdî kelimeye*", yani Hz. Dâvûd'un ﷺ rûhuna emânet edilmiştir. Vücûdî hikmet sadece Hz. Dâvûd'a ﷺ nisbet edilmiştir. Çünkü insanın var edilmesinin sebebi halîfeliktir. Bu da tam olarak ancak Hz. Dâvûd ﷺ ile tamamlanır. Bu yüzden halîfelik hiç kimsede, Hz. Dâvûd'da ﷺ olduğu gibi ortaya çıkmamıştır. Çünkü Hakk Teâlâ ﷻ ona "*Biz seni halîfe kıldık.*" [Ahkaf, 46/26] şeklinde hitâb buyurmuştur.

Hz. Âdem ﷺ ise bu kadar açık ifadeyle ortaya konmamıştır. Hz. Âdem'in ﷺ halîfeliği tam olarak ancak Hz. Dâvûd'un ﷺ halîfeliği ile zâhir olur. "*Bil ki risâlet ve nübüvvet ancak ilâhî tercîhle olur. Kesb yoluyla (çalışarak ve isteyerek) elde edilebilecek bir şey değildir*", yani insan irâdesiyle elde edilemez. "*Nübüvvet kelimesiyle, teşrî (şe-*

rîat getirme} nübüvvetini kastediyorum." (Sofyavî, 297)

fâtiha (فاتحة) * *Fâtiha*'nın iki tarafı, yani bir ortası iki mukaddimesi ve bir râbıtası vardır. O, vazıh tecellîlere açıktır. Rubûbiyyet ve ubûdiyyetle ilgili mânâları topladığı için mesânîdir. İmtihan ve âfiyeti içerdiği için kafiyedir. Mânâların sıfatlarına mahsûs olduğu için seb-i mesânîdir. Hem Kadîm'i {ezelî varlığı}, hem de hâdisi {sonradan yaratılanı} içerdiği için Kur'ân-ı Azîm'dir. Nîmet ve azabı ihtivâ ettiği için Ümmü'l-Kitâb'dır {kitâbların anasıdır}. Bir tarafı ilâhî hakîkatlere, diğer tarafı insânî hakîkatlere bağlıdır. Ortası muhayyer olduğu kadar her ikisinden de istifâde eder. Birinci mukaddime gökle, ikincisi yerle ilgilidir. Onların râbıtası ise havayla ilgilidir. (*Letâ'if*, 95)

fâtihatü'l-kitâb (فاتحة الكتاب) * Bu, *Seb'i Mesânî* olup şu yedi nefsî sıfatı içerir: Hayat, ilim, irâde, kudret, sem', basar ve kelâm. (*İnsân*, I, 76)

fazîlet/fezâ'il (فضائل / فضيلة) {fazl} * İmam Şâfiî şöyle buyurmuşlardır: "Fezâil {fazîletler} dörde ayrılır: Birincisi fikret {düşünmek} konusunda denge demek olan hikmettir. İkincisi şehvet konusunda denge mânâsına gelen iffettir. Üçüncüsü gazab {öfke} konusunda denge mânâsındaki kuvvettir. Dördüncüsü nefsin kuvvetlerini dengeleme konusundaki adalettir." (İhyâ', V, 164)

* İnsana ait olması bakımından insan nefsinin kuvvetleri {kabiliyetleri} âlim {bilen} ve âmil {yapan} olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların her birine "*akıl*" denir. Ancak bu ortak isimli olmaları bakımındandır. Çünkü âmil olan nefse "*akıl*" denmesi, âlim olana hizmet etmesi, onun emrinde ve çizgisinde gitmesi dolayısıyladır.

Âmil olan kuvvet ise, nefsin kuvveti ve mânâsıdır. Bu mânâ, ileride de açıklayacağımız gibi, insan bedeninin, âlim nazarî kuvvetin {aklın} gerektirdiği şekilde düşünerek belirli, husûsî ve cüz'i fiillere hareket etme noktasıdır. Bedenin diğer kabiliyetlerinin bu amelî kuvvete hâkimiyeti ve kontrolü altında olmaları gerekir. Öyle ki bu kuvvet onlardan etkilenmemelidir. Diğer kabiliyetler bu kabiliyetin terbiyesi ve işâreti miktarınca durur yahut hareket ederler.

Eğer amelî kabiliyet diğerlerinin hâkimiyeti altına girerse, onda şehvetlere boyun eğen tavırlar meydana gelir. Bunlara "*ahlâk-ı redîe {düşük ahlâklar}*" denir. Eğer bu amelî kabiliyet {şehvetlere} hâkim olursa, {nefste} bir istîlâ {hâkim olma} hâli meydana gelir. Buna "*fazîlet*" ve "*güzel ahlâk*" denir. Şehvet ve kuvvetler konusunda elde edilen boyun eğme ve edeblenmeye yahut hâkimiyet ve terbiyeye "*ahlâk*" adı verilmesi akla aykırı değildir.

Sonuç olarak, ahlâkın iki nisbeti olan tek bir şey olması da akıldan uzak değildir. Çünkü diğer kabiliyetlerin boyun eğme tavrı, bu kuvvetin hâkim olma tavrına sıkı sıkıya bağlıdır. Ahlâk-ı mahmûdeden {övülen ahlâktan} kasd edilen de budur. (*Mîzân*, 21)

* Bütün *fezâil* {fazîletler} iki mânâda toplanır. Birincisi, zihnin ve temyiz {ayırd etme} melekesinin iyi olması, ikincisi ise güzel ahlâktır. Zihnin iyi olması, saadet ve şekavet yolunu ayırd edebilmek ve onunla amel etmek; Hakk'a, cılız taklîdler ve zayıf ama iknâ edici hayallerle değil, yakîn ifade eden kesin delîllerle nasıl ise öyle inanmak içindir.

Güzel ahlâk ise, şerîatın tafsîlâtlı bir şekilde açıkladığı bütün kötü alışkanlıklardan kurtulmak; onlardan nefret edecek ve bu sûretle onlardan pislikten kaçınır gibi kaçınmakla ve güzel alışkanlıklara yönelmek, onları arzulayıp tercîh etmek ve onlardan yararlanmakla {elde edilir}. (*Mîzân*, 57)

* Nazarî ve amelî ilimlerde sınırları belirlenmiş fazîletler ikiye ayrılır. Birincisi insanın öğrenmesi ve isteyerek uğraşması ile olur. Bu şekilde fazîletlerin kazanılmasında zamana, uğraşmaya ve meleke kazanmaya ihtiyaç vardır. Kişide fazîletin güçlenmesi, bazı insanlarda zekâ veya aptallık derecesine göre az bir uğraşı ile de olsa, şahsın yavaşça gelişmesi gibi fark etmeden yavaş yavaş meydana gelir. İkincisi, {kişi} insanın doğuşu gibi, ilâhî bir yaratılışla öğretmensiz olarak bilir. Meryem oğlu İsa ﷺ ve Hz. Zekeriyya oğlu Hz. Yahyâ ﷺ gibi. (*Mîzân*, 58)

* *Fazîlet*, bazen tabîat ve tavra bağlı olarak alışkanlıkla, bazen de öğrenmeyle elde edilir. (*Mîzân*, 59)

* *Fezâil* çok da olsa, bütün dal ve çeşitleri hikmet, şecâat, iffet ve adalet olmak üzere dört kısımda toplanabilir. Hikmet aklın; şecaat öfkenin; iffet şehvetin fazîletidir. Adalet ise bu kuvvetlerin gerektiği gibi bir araya gelmesinden ibârettir. Adaletle bütün işler tamamlanır. Bu yüzden "*Gökler ve yer adaletle kaimdir*" denilmiştir. (*Mîzân*, 64)

* İlim bir farîza ve bir *fazîlet*tir. Farîza {olan ilim}, dîninin vazîfelerini yerine getirmek için insanın bilmesi gereken şeydir. Fazîlet {olan ilim} ise, Kitâb ve Sünnet'e muvâfık {uygun} olarak ihtiyaç duyduğu miktarın fazlasında kendisine fazîlet kazandıran şeydir. (*'Avârif*, 23)

{Ayrıca bk. **ahlâk**}

fehm (فهم) {cibâl-i fehm; ifhâm} * Nazm ve nizâm çölünü geç, mest olanlarla birlikte sen de mest ol, özü kavra ki dağlar ve tepeler arasında, fehm {kavrayış} dağlarında, selâm tepelerinde uçabilesin. O zaman görmen gerekeni görür, Mescid-i Harâm'dan uzanan {keskin} sâm kılıcı hâline gelirsin. (*Tavâsîn*, 201)

* Fıkıh ve fehm eş anlamı olan iki isimdir. Nitekim Arablar "*Fehimtü {anladım}*" anlamında "*Fakıhtü*" derler. Allah kendi katından ilim ve hikmeti {kısmen} anlamayı lütfetti ve anlayışları kazâ ve hükümlerin üzerine çıkardı. (*Kūt*, I, 153)

* Anlayış seni Allah'a döndürür, seni O'na teşvîk eder ve tevekkül ettirir. Çünkü Allah tarafından anlayış, sana içindeki ubûdiyyet sırrını açar. (*Tenvîr*, 5)

fehvâniyyet (فهوانيّة) * *Fehvâniyyet*, mîsâl âleminde mükâfeha {mücadele} yoluyla Hakk'ın hitâbıdır. (*Istılâh*, 540; Kâşânî, 137; *Câmi'*, 92)

felâh (فلاح) * *Felâh* {kurtuluş} iki türlüdür: Birinci türü, âhirette cenneti kazanarak cehennemden, dünyâda da âfet ve belâlardan kurtulmaktır. İkinci türü, dünyâda itâate muvaffak kılınmak, âhirette ise cennetlerde ebedî olarak kalmak sûretiyle bereket ve saadete ulaşmaktır. (*Gunye*, II, 17)

felek/eflâk (أفلاك / فلك) {felek-i atlas; felek-i bürûc; felek-i cevzâ'; felek-i esrâr; felek-i kamer; felek-i mükevkeb}

* Gaybın nûrundan bir kandildir o. Işıdı ve eski yerine döndü. Bütün kandillere üstün geldi, sultan oldu hepsine. Aylar arasından tecellî eden bir ay o. Öyle bir ay ki burcu *felek-i esrâr*da {sırlar feleğinde}. Hakk ona, bütün himmetini topladığı için "*ümmî*", nîmetleri büyük olduğundan "*haremî*", yakınında durduğu için de "*Mekkî*" dedi. (*Tavâsîn*, 191)

* "*Onbir büklümlii bir rakve {deri su kabı} gördüm.*" -Müellifin bu ifâdede geçen "*onbir büklümlii rakve*"den kasdı yer küredir. Bunların dokuz tanesi dokuz felektir {gezegendir}. Diğer ikisinden biri hava, diğeri ise ateştir. Ateş havayı kuşatmıştır, bunların her ikisi de felekler tarafından kuşatılmıştır. –

Bir sahana atılmışlar, ortalarında bir miktar su var, suyun ortasında birbirine yapışmış kumlar var. Bu kumların etrafında ise, hareket eden birçok canlı var. Bu on iki büklümlü su kabının katlarının her birine –dokuz tane yüksek hücreden her birini kasd ediyorum- ışıklı bir püskül yerleştirilmiştir. Sadece ikinci kata püskül yerleştirilmemiştir. –Dokuz katın her birinde inci felekler vardır. Sadece sekizinci katta yoktur. Oraya da birçok felek yerleştirilmiştir.-

Çünkü, bu katta birçok ışıklı püskül vardır. Bu püsküller, Faslı tasavvuf erbabının sarıklarına benzer. Belki de Faslı tasavvuf erbabının sarıkları, bu gezegenlerin hareketlerini ve batıdan doğuya doğru dönüşlerini temsîl etmektedir. Aristo'nun aksine, birçok Arab feleği görülür.

Sekizinci felek -ki bu son felektir- batıdan doğuya doğru hareket eder. En üst katta püskül yoktur. –Dokuzuncu katta felek yoktur. Bu en büyük kattır, buranın görüşü bütün felekleri kuşatır. Bize göre o dokuzuncu kat değildir. Bu, ona göre birinci kattır.-

Böylece, bütün bu felekler, top gibi hızlı bir şekilde dönerler, orada hiçbir boşluk yoktur. Yani orada, ne bir çatlak, ne de bir yarık vardır. Bu dokuzuncu katın rengi de yoktur. Bulundukları vaziyetten dolayı çok latîftirler, diplerinde bulunan hiçbir şey gizli kalmaz. Bunların rengi yoktur. Çünkü çukur yüzey, tümsek yüzeyin aralığından görülür ve kesâfet, arkada kalan kısmın görülmesine mânî olur.

Böyle olduğu hâlde biz, bütün bu felekleri birinci feleğin aralıklarından görürüz. Aslında burç feleği, sekizinci katın üzerinden ışık saçar. Bütün bu felekler birbirlerini görebilirler. Çünkü bunlar renksiz, şeffaf ve çok latîf cisimlerdir. Hiçbir kimse bu dokuz büklümü aşamaz. -Müellif burada, bu feleklerin yarılıp parçalanamayacağını ifâde etmektedir.-

Filozoflara göre, bu gezegenlerin birbirinden ayrılamayacağına, yarılıp parçalanamayacağına dâir kesin delîller vardır. Ancak, en altta kalan iki kat, yani ateş ve hava katları, delinebilir. Bunlar latîf cisimlerdir, latîf olan cisimler kesinlikle bölünebilirler. (*Cebrâ'îl*, 144)

* Yükselen felekte duhâ güneşi

dikilir taze dal ravzada

"*Şems-i duhâ {Duhâ güneşi}*" ile rü'yet ânındaki tecellînin apaçıklığını kasd ediyor. Felek, kendisinde tecellînin meydana geldiği sûretten ibârettir. Bu, îtikadlara ve elde edilen mârifetlere göre farklı farklıdır. Burası, sûretlerdeki tebeddül {değişme} ve tahavvül {dönüşme} mertebesidir. Bu ilahî kuvvet ve rabbânî vasıf, alışverişin olmadığı cennet sokaklarındaki cennet ehlinin alâmetlerini ortaya çıkarır. Burada, bu makama Kuzaybü'l-Bân ve onun gibi bazı ârifler hissî sûretlerle ulaşabilir... (*Tercümân*, 106)

* *Felek-i bürûc* {burçlar feleği} atlastır. Sonra Allah o feleği bu Kürsî'nin ortasında devrettirmiştir. Allah şöyle buyurdu "*Burçlara sâhib olan göğe andolsun*" [Burûc, 85/1]. Burçlar felekteki takdîr edilmiş şeylerdir. İçinde hiç yıldız olmayan ve bu yüzden bu adı alan atlas, Kürsî'nin arşa nisbeti gibi Kürsî'ye nisbetle boşluğa atılmış bir halka gibidir... (*'Ukle*, 60)

* Merâtib-i vücûddan {varlık mertebelerinden} biri *felek-i atlas*tır {atlas feleğidir}. O, Kürsî'nin altında ve mertebelerinin daha sonra zikredileceği diğer feleklerin üstünde devreden vücûdî aynî {gerçek varlığa ait ve gerçekliği olan} bir felektir. Vucûdî dememiz, ondan önce zikredilen "*hebâ*" ve "*tabiat*" gibi feleklerin hükmî olup aynî {gerçek} olmadıklarına dikkat çekmek içindir. Bu feleğe "*atlas*" denmiştir, çünkü, içinde hiç yıldız ve gök cismi yoktur. Bu yüzden devir süresini ve yörüngeyi katettiğini gösterecek bir belirti bulunmaz.

Bu feleğin bir yerinde göz açıp kapayıncaya kadar yörüngesinde yetmiş bin defa dönen küçük bir felek gördüm ve onun ne olduğunu sordum. Bana onun ân feleği, yani her dönmesine ân denilen bir felek olduğunu söylediler. Bu atlas feleği, kendi hareketiyle dönen bütün feleklerin hareket ettiricisidir. Bunun hareketi bir tarzda ve tek irâdeyle tabiattan kaynaklanır. Bu yüzden, Allah'ın irâdesiyle âlemin bekası uzun süre devam eder. (*Merâtib*, 32)

* Merâtib-i vücûddan {varlık mertebelerinden} biri olan *felek-i cevzâ* {ikizler feleği}; biaynihî {bizâtihî} varlığı olmayan hükmî bir gök cismi olup güneş ile ay

arasındaki iki bilinen uzaklıktan ibârettir. Bu iki uzaklıktan birine baş, öbürüne ise kuyruk adı verilir. Bu uzaklıklardan birinde ay ile güneşin arasına dünyâ girer, o zaman ay, güneşin ışığını alamaz, ay tutulması olur. Çünkü ayın ışığı güneşten gelir.

İkinci uzaklıkta ay, dünyâ ile güneşin arasına girer ve tıpkı bulutun perdeleyip ışığı engellemesi gibi, güneş ışığının dünyâya gelmesine engel olur. Bu durumda güneş tutulması gerçekleşir. Bunların keyfiyetini açıklamaya kalksak, birçok matematik hesaplamalarıyla vaktini alırız. Bu, felsefenin ta kendisidir. Ancak bu mânâyla alâkalı söylenecek keyfiyet bu kadardır. Bu hükmî gök cismini felekler feleği mertebesinde saymışlardır. Çünkü hükmî durumlar, vücûd {varlık} âleminde maddî varlıkların en üst mertebesinde yer alır. (*Merâtib*, 33)

* Merâtib-i vücûddan {varlık mertebelerinden} biri de, "*felek-i mükevkeb {gök cisimleriyle donatılmış felek}*" ve "*mıntıka-yı burûc {burçlar mıntıkası}*" diye adlandırılan *felek-i eflâk*tır {felekler feleğidir}. Yedi gök içinde yer alan yedi gök cismi dışında kalan tüm sabit yıldızlar ve gezegenler onun içindedir. Böyle olmasaydı {yani o felekler feleği olmasaydı}, bütün yıldızlar ve gök cisimleri onun içinde yer almazdı. Bu sebeble ona burçlar mıntıkası, "*felekler feleği*" ve "*mükevkeb feleği*" denilmiştir.

Bil ki, yıldızların feleklerindeki varlığı, balığın sudaki varlığına benzer. Her yıldızın feleğinde yıldızın içinde döndüğü küçük bir felek ve mükevkeb feleğin kendi cinsinden olup kalbin hayatın devamını sağladığı gibi onu koruyan bir kutub vardır. (*Merâtib*, 34)

* Dünyâ semâsına ulaştığında, sana *felek-i kamer*in {ay feleğinin} rûhâniyeti gelir. Hakîmlere {filozoflara} göre o, senin hizmetinde bekleyen Onuncu Akıl'dır. Çünkü o, Âdem'in hizmetçisi, sen de onun misafirisin... (*Esfâr*, 152)

fenâ'-bekâ' (فناء – بقاء) {fenâ' 'an zâtik; fenâ' fi'r-râbıta; fenâ'-yı ârif; fenâ'-yı irâde-i sivâ; fenâ'-yı murâd; fenâ'-yı mutlak; fenâ'-yı sâlik; fenâ'-yı sıfât-i abd; fenâ-yı şuhûd-i sivâ; fenâ'-yı vücûd-i sivâ; makām-ı bekā'}

* Hasan Basrî, Râbia'ya "Benimle evlenir misin?" diye sorunca, Râbi'a ona şöyle cevâb verdi: "Evlilik seçme hürriyeti olan için gereklidir. Bana gelince benim kendim için {bir şey} seçme hürriyetim yok. Ben Rabb'imin hizmetinde ve onun emrinin gölgesindeyim, benim şahsımın bir kıymeti yok." Hasan Basrî, "Bu dereceye nasıl ulaştın?" diye sorunca: "Küllî fenâ ile" diye cevâb verdi. Bunun üzerine Hasan Basrî ona "Sen bunu nerden biliyorsun? Bizde bu yok" demiştir. (Şehîde, 150)

* *Fenâ* ve *beka* iki isimdir. Bunlar, tevhîdinde avâm derecesinden havâss derecesine yükselen muvahhid bir kulun iki vasfıdır. Fenâ ve bekanın başlangıçtaki mânâsı, ilmin bekasıyla cehlin, tâatın bekasıyla mâsıyyetin {isyân ve günâhın}, zikrin bekasıyla gafletin, Allah Teâlâ'nın inayetini görmenin bekasıyla, kulun kendi hare-

ketlerini geçmişteki bilgisi dahilinde görmesinin fenâsıdır {yok olmasıdır}. (*Luma'*, 284)

* {Cüneyd'e} fenânın ne olduğu sorulunca şöyle vermiştir: "Bütününle vasıflarından yabancılaşman, Küll'ün seni bütünüyle kullanmasıdır." (Luma', 285)

* *Fenâ*, nefsin sıfatının yok olması, meydana gelen hâle engel olma ve bundan rahatlık duyma {gibi hâllerin} ortadan kalkmasıdır. *Beka* ise kulun bu {fenâ hâlinde} kalmasıdır. Yine fenâ, kulun fiilleri konusunda, Allah'ın fiillerini o şekilde kaim kıldığını {bütün hâl ve hareketlerine hakim olanın Allah olduğunu} görmesidir. Beka, kulun Allah için kıyâmında, Allah'ın kendisini kaim kılmasından önce, Allah'ın kendisini kaim kılmasıyla görmesinin Allah ile bâkî olmasıdır {yaratılışın başından îtibâren Allah'ın tedbiri içinde olduğunu anlaması ve kendini sürekli olarak böyle görmesidir}. (*Luma'*, 417)

* *Fenâ*, kuldan hiçbir şeyde nasibi kalmayacak şekilde hazların yok olması ve kendisinde fânî olduğu şeyle meşgul olmasından dolayı tüm şeyler yok olduğundan temyîzin {eşyâyı ayırd etme durumunun} ortadan kalkmasıdır. Nitekim Âmir b. Abdullah bu konuda şöyle söylemiştir. "*Bir kadın mı gördüm, yoksa bir duvar mı aldırmam.*" Hakk, onu {kendisinden başka bir tarafa} çevrilmemesi için kollar, onu kendi vazîfelerine ve uygun davranışlara yöneltir. Böylece o, Allah için aleyhine olacak, sorguya muhâtab kalacağı şeylerden ve tüm aykırılıklardan korunmuş olacağından onları yapmaya bir yol bulamaz. İşte bu ismettir. (*Ta'arruf*, 92)

* Fenâdan sonra gelen beka, {nefse} âit olan şeylerden fânî, Allah'a âit şeylerle bâkî olmaktır. Büyüklerden biri şöyle demiştir: "Beka, sekînet elbisesi giydirilmiş olan nebîlerin makamıdır. Bundan dolayı onların serbestlikleri, Allah'ın farzına ve fadlına engel olmaz. 'Bu Allah'ın dilediğine bahşettiği bir fazlıdır.'" [Mâide 5/54]

Bâkî olan kul için her şey bir ve aynı şey hâline gelir. Bu sebeble bu makamdaki bir zâtın bütün hareketleri Hakk'a uygunluk dâiresi içinde kalır. Kul, bu dâireyi aşarak Hakk'a muhâlif olma vaziyetine girmez. Bunun için bu makamdaki kul muhâlefet hâlinden fânî, muvâfakat hâlinden bâkî olur. "*Kul için her şeyin bir olması*" demek, Allah'ın irâdesine uygun olmayan şeylerin, rızâsına uygun olan şeylerle eşit hâle gelip, nehyettiği şeylerin, emrettiği şeyler gibi olması demek değildir. Bunun mânâsı, bu hâldeki kulun üzerinde sâdece emredilen şeylerle O'nun hoşlanmadığı şeylerin değil, râzı olduğu şeylerin cereyân etmesidir. Yaptığı her işi, şimdi veya ilerde elde edeceği bir haz veya menfaat için değil, sâdece Allah için yapar.

Sûfîlerin "*Velî, kendi vasıflarından fânî, Hakk'ın vasıfları ile bâkîdir*" demelerinin mânâsı budur. Çünkü Allah Teâlâ yaptığı hiçbir işi kendine menfaat temin emek veya zararından korunmak için değil, başkaları için yapar. Çünkü Allah, bundan münezzehtir. Yaptığı şeyleri ancak başkalarının fayda veya zararı için yapar.

Şu hâlde Hakk ile bâkî ve nefsinden fânî olan kimse, yaptığını kendine menfaat temin etmek veya karşılaşacağı bir zararı defetmek için yapmaz, fayda temin etmeyi veya zararı defetmeyi, amelin gayesi olarak düşünmez. Bunun mânâsı, bir ameli yaparken maksad ve niyet nefs için fayda temin etmek veya onu zarardan korumak değildir. Çünkü nefsinin haz ve arzuları yok olmuştur. Bu, o kimsenin yaptığı işten haz duymaması mânâsına da gelmez. Ne var ki, yaptığı şeyi Allah için yapar, sevâb ummak veya azabdan korktuğu için yapmaz. Sevâb ümîdi ve azap korkusu kulda devamlı olarak vardır. Bu kişi, Allah Teâlâ'nın rızâsına muvâfakat ettiği için sevâbı arzular. Çünkü Allah Teâlâ, bu husûsa rağbet etmelerini ve bu tür şeyleri kendisinden herhangi bir şey dilemelerini, kullarından bizzât kendisi istemiştir. Yoksa nefsin hazzı için amel edilmez.

Kul Allah'ın azabından, O'nu saymak istediği ve emirlerine uygun hareket etmek arzusunda olduğu için korkar. Çünkü Allah kullarını korkutmuştur. Kul diğer yaptıklarını kendi zevki için değil başkalarının zevki için yapar. Nitekim şöyle bir söz vardır: "*Mü'min, aile efradının iştahını artırmak için yemek yer.*" (*Ta'arruf*, 92)

* Kısaca *fenâ* ve *beka* kendi hazlarından fânî olup, {kendisinden} başkasının hazlarıyla bâkî kalmaktır. {Allah'ın emirlerine} muhâlefet etmeyi, kasden ve azm ederek bu muhâlefetle hareket etmeyi görmekten fânî olmak, {yine Allah'ın emirlerine} muvâfakat {uyma} etmeyi, kasden ve fiilen bu muvâfakatla hareket etmeyi görmekle bâkî olmak, Allah'ın dışındaki her şeye tâzîmden fânî olup, Allah'ı tâzîmde bâkî olmak fenâ cinsindendir. (*Ta'arruf*, 93)

* Fenâ, sıfatını görmeyenin hâlidir. Aksine sıfatını gaib eden {Allah'la} kaplanmış olarak görür. Nitekim müellif şöyle demiştir: "Beşeriyetin fenâsı, onun yok olması değil, kulun, o hâlde iken üzerinde câri olan elem ve lezzeti görmekten geçme lezzetiyle kaplanması mânâsındadır." (Ta'arruf, 95)

* Onlardan {sûfîlerden}, ibâreleri değişik de olsa, bu hâllerin tümünü tek bir hâl sayanlar vardır. Buna göre *fenâyı beka*, cem'i fark saymışlardır. Tıpkı gaybet, şuhûd, sekr ve sahvı {da tek hâl saydıkları} gibi. Bu da kendisi için olandan fânî olan Hakk için olanla bâkî olur. Hakk için olanla bâkî olan kendisi için olandan fânî olur. Fânî olan cem' hâlinde olur. Çünkü o, ancak Hakk'ı müşâhede eder. Cem' hâlinde olan da fark hâlinde bulunur. Çünkü ne kendini ne de mahlûku görür. Devamlı Hakk ile birlikte olduğundan bâkîdir. Hakk onu kendisiyle cem' etmiştir. Mâsivâ-yı Hakk'tan {Hakk'tan başkasından} fânî olmuş ve onlardan ayrılmıştır. O, gaibdir ve temyîz {ayırd etme} ondan kalktığı için sekr hâlindedir...

Eşyânın onun için bir hâle gelmesi mânâsında {olan fenâ}, Hakk onu ancak kendi {emirleriyle} muvâfakat içindeki davranışlara yönelttiğinden muhâlefet görmez. "*Şey*" ile diğerlerini ayırır, ancak "*şeyler*" tek "*şey*" hâline gelirse temyîz ortadan kalkar.

Bir cemaat fenâyı şu şekilde yorumlar: "Kul, her türlü şekil ve şekle tâbî olan şeyden alınır. O zaman ne bekayı bilir, ne fenâyı hisseder ve ne de içinde bulunduğu vakte vâkıf olur. Aksine yaratıcısı onun bekasını, fenâsını ve vaktini bilir ve onu her türlü kötü şeylerden korur."

Fânî hakkında "Acaba vasıfların bekasına döner mi, dönmez mi?" diye ihtilâf vardır. Bir kısmı, "Kul, vasıfların bekasına döner, fenâ hâli devamlı olmaz. Çünkü fenâ hâlinin devamı farzlarla, dünyâ ve âhiret işlerinde {gerekli} hareketleri yerine getirme konusunda azaların ibtâlini gerektirir {organların çalışmasına engel olur}" demiştir. Ebû Abbâs b. Atâ'nın bu konuda Kitâbu 'avdeti's-sıfât ve bed'ihâ {Sıfatların Geri Dönüşü ve Başlangıcı Kitâbı} adını verdiği bir kitâbı vardır.

Cüneyd, Harrâz, Nûrî gibi sûfîlerin büyük muhakkikleri ise, fânînin beka vasıflarına geri döneceği kanaatinde değildirler. Fenâ Allah'ın kula bir lütfu, bağışı, ikrâmı ve tahsisidir. Fenâ mükteseb {kazanılan} fiillerde değil, Allah'ın kendisi için seçtiği ve {emrine} aldığı kimseye yaptığı bir muâmeledir. Allah, onu sıfatına geri çevirirse verdiğini almış ve bağışladığını geri çekmiş olur. (*Ta'arruf*, 96)

* *Fenâ* ve diğer husûsî makamların şekilleri değişik, hakîkatleri ise birdir. Çünkü bunlar çalışma ürünü değil, {Allah'ın} fazlı yoluyla elde edilir. "*Fânî olan, vasıflarına geri döner*" diyenin bu sözü muhâldir. Çünkü Allah'ın bir kulu seçtiğini, onu kendi {emrine} aldığını, sonra da vasıflarına geri döndürdüğünü söyleyen kimse {Allah'ın} seçilmeyecek olanı seçtiğini ve {emrine} alınamayacak olanı aldığını söylemiş olur. Bu muhâldir ve fütüvvet yoluyla terbiye ve himaye bakımından yakın {bir mânâya} gelmesi bile doğru değildir. Çünkü Allah, kula verdiğini geri alarak kudretinde tutmaz, hele bunu en yüksek dereceden en alt dereceye döndürerek asla yapmaz. (*Ta'arruf*, 98)

* {Sûfîler} cemaati, *fenâ* ile yerilen vasıfların ortadan kalkmasına, *beka* ile de {o vasıfların yerine} övülen vasıfların geçmesine işâret etmişlerdir. Kul bu iki vasfın birinden hâlî olmadığında {bu hâllerden biri kula ârız olursa}, biri olmadığında diğerinin mutlaka olacağı bilinmektedir. Kötü vasıflarından geçen kişide güzel vasıflar belirir, kötü hasletlerin galib geldiği kimsede güzel vasıflar gizli kalır. (Kuşeyrî, 39)

* *Fenâ*da değişiklik cereyan etmez. Bekada da tagayyür {değişme} mümkün değildir. Fânî vuslata ermedikçe {kavuşmadıkça} bâkî, bâkî de kurb {yakınlık} gerçekleşmedikçe fânî olamaz. (Hücvîrî, 34)

* Bu taifenin, yani sûfîlerin dilinde *adem* {yokluk} ve *fenâ*dan maksad, güzel sıfatların elde edilebilmesi için kötü âlet ve rezil sıfatların yok olmasıdır. Yoksa taleb {isteme} âletinin bulunmasına karşılık mânânın olmaması değildir {kötü sıfatları ortaya çıkaran iç güçlerin tamamen ortadan kalkmasıdır, bu güçler ortadan kalkmazsa, fenâ hâli gerçekleşmez}. (Hücvîrî, 37)

* *Beka*nın, ilim dilinde ve lügatin gereğine göre üç anlamı vardır: Birincisi, başı da sonu da fenâda olan şeydir. Meselâ önceden olmayan, sonradan da olmayacak olan, ama şu anda var olan bu dünyâ gibi. İkincisi, ilk önce kesin olarak yokken, sonradan var olan ve hiçbir zaman da yok olmayacak olan varlıklar. Buna misâl, cennet, cehennem, âhiret ve orada bulunanlardır. Üçüncüsü, her zaman var olmuş, hiç yok olmamış ve asla yok olmayacak olan varlık. Buna misâl de Cenâb-ı Hakk ﷻ ve O'nun sıfatlarıdır. Allah, ezelî ve ebedîdir. Sıfatlarıyla birlikte kadîmdir. O'nun bekasından maksad, varlığının devamlı olmasıdır. Allah zâlimlerin söylediklerinden münezzehtir. Hiçbir varlığın O'nun vasıflarına ortaklığı yoktur. (Hücvîrî, 290)

* *Fenâ*, kulun vücûdundan (kendi varlığından) fânî olması, Hakk'ın celâlini temâşâ ve azametini keşfetmesiyle olur. (Bu hâlin) sonucunda Hakk'ın celâlinde dünyâyı da âhireti de unutur, hâller ve makamlar himmetinin yanında hakîr görünür, hâlindeki kerâmetler yok olur gider, aklından ve nefsinden fânî olur. Fenânın hâlindeyken fenâdan da fânî olur (fenâ hâlinde olduğunu da fark etmez). O zaman dili Hakk'ı söyler, bedeni huşû ve hudû hâlinde bulunur. Nitekim (elest bezminde Allah'a söz verilmiş olan) ubûdiyyet ahdi hâlinde Hz. Âdem'in ﷺ sırtından zürriyetinin çıkarıldığı, âfetlerden korunmuş olan başlangıç hâlinde de durum böyledir. (Hücvîrî, 295)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Onun üzerindeki her şey fânîdir. Yalnızca celâl ve ikrâm sâhibi olan Rabb'inin vechi bâkîdir.*" [Rahmân, 55/26] Bu babda *fenâ*, Hakk'ın dışındaki her şeyin önce ilmen (yok bilinmesi), sonra cehden (varlığının inkâr edilmesi), daha sonra da hakîkaten yok olmasıdır.

Bunun üç derecesi vardır: İlk derecesi, mârifetin Mârûf'ta (bilindiği zaman Hakk'da) fânî olmasıdır. Bu, önce ilim bakımından fenâ (bilginin yok olması), sonra müşâhede edilende (müşâhede edildiği zaman Hakk'da) fânî olması şeklinde cehden fenâdır (çünkü Hakk'ın müşâhedesinde O'ndan başka hiçbir şey görülmez ve her şeyin varlığı inkâr edilir). En sonunda da talebin vücûdda (varlıkta) fânî olması gelir, bu da hakîkî fenâdır.

Fenânın ikinci derecesi, önce talebin, sonra mârifetin ve buna bağlı olarak en sonunda görmenin ortadan kalkmasının müşâhede edilmesinin de yok olmasıdır.

Fenânın üçüncü derecesi ise, fenâyı görmekten fenâdır. İşte bu, görme esâretinden kurtulmak, cem' denizine dalmak ve beka yoluna sülûk etmekle tahakkuk eden hakîkî fenâdır. (*Menâzil*, 44)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Allah daha hayırlı ve bâkîdir.*" [Tâhâ, 20/73] *Beka*, şâhidlerin fenâsı ve ortadan kalkmasından sonra kaim olan bâkî olma hâlinin ismidir. Bunun da üç derecesi vardır: Birinci derecesi, ilmin ilmen değil, hakîkaten ortadan kalkmasından sonra mâlûmun (bilinen şeyin, yani Allah'ın) bâkî kalmasıdır.

Bekanın ikinci derecesi, müşâhedenin sıfat olarak değil, vücûd olarak ortadan kalkmasından sonra müşâhede edilen şeyin {Allah'ın} bekasıdır.

Bekanın üçüncü derecesi ise, mahv olması îtibâriyle var olmayanın {kulun} ortadan kalkmasıyla hakîkaten yok olmayacak olanın {Hakk'ın} bekasıdır. (*Menâzil*, 44)

* Mâşûk âşıka şöyle dedi: "Gel, kendini ben kıl. Eğer ben kendimi sen kılarsam, o zaman mâşûk ihtiyaç içinde olur ve eğer sen, ben olacak olursan bu durumda artış mâşûkta olur. Böylece her şey mâşûk olur, âşık değil; her şey nâz olur, niyâz değil; her şey hâzır ve mevcûd olur, ihtiyaç değil; hep zenginlik olur, fakîrlik değil; her şey çare olur, çaresizlik değil." (Sevânih, 39)

* Âşıkın kendini mâşûkta kaybetme süreci öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini kendi gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır...

Senden dolayı seviyorum seni sevgilim

Kıskançlığımdan kendi gözümle bile dost değilim

Kederim Seninle birlikte olmamaktan değil

Seninle aynı tende olmamak benim derdim

Bu incelik zaman zaman öyle bir noktaya gelir ki eğer bir gün mâşûk daha da güzelleşecek olursa âşık incinir ve gazablanır. Bu hâl, bu zevki tatmayanların anlayabileceği bir durum değildir. (*Sevânih*, 40)

* Âşıklık bütünüyle O olmak, mâşûkluk ise bütünüyle Sen olmaktır. Zira kendin olman sana yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır.

Hevâya bağlı kaldıkça ya altın ya kadındır yolun

Âşık ol bunlardan kurtulmaktadır kurtuluşun

Âşıka yaraşır mı tevhîd yolunda iki kıble

Ya kendi hevâna uy ya kazan rızâsını dostunun

Hiçbir değeri yok kralların kapımızda

Miskin âşıktan başkası yaraşmaz şânımıza

"Ben, ben" dedikçe efendi sırrımıza eremezsin

Ki tâcımız yakışır ancak başsızların başına
(*Sevânih*, 103)

* *Aşk*, hem âşık hem de mâşûk için esrârengiz bir aynadır: Hem kendini, hem mâşûku ve hem de ağyârı {bunların dışında kalan her şeyi} gösteren bir ayna. Eğer

aşkın kıskançlığı duruma hâkim olursa âşık başkasına bakamaz; mâşûkun cemâlinin mükemmelliğini aşk aynası dışında asla göremez. (*Sevânih*, 109)

* Bazen mâşûkun belâ ve cefâsı tam bir özen ve ihtimamla ve aşkın inâyetiyle âşıkın arzu toprağına atılan bir tohum olur ve bu topraktan îtizâr (özür dileme) gülü biter, tomurcuklanır ve vuslata götürür.

Ve eğer talih yâver giderse bu vuslat "*birlik*"e dönüşür. Yeter ki şimşek çakınasın, yıldırım düşmesin ve yoluna engel çıkmasın; talihi yâver gitsin. Bu yüzden, âşık, aşk yolunun tekin olmadığını anlar. Bunun için şöyle denmiştir:

Gönlümü sana verdiğimi sanıyorsan eğer bil ki

Yüzlerce kafile geçti daha önce bu yoldan

Gönlümü vuslatından şen şakrak görüyorsam da

Ayrılığın payını da görüyorum arada

Ayrılığında vuslatın nasıl gizli değilse

Vuslatında da ayrılığın apaçık bana

(*Sevânih*, 111)

* *Fenâ*, *münâ*, *mübteğa* ve *müntehâ*, velîlerin yollarının nihâyet bulduğu bir sınırdır. O, evliyâ ve abdâlın irâdelerinden fânî olarak yerine Hakk Teâlâ'nın ﷻ irâdesinin yerleşmesini istedikleri istikamettir. Onlar vefatlarına kadar devemlı sûrette Hakk'ın irâdesini isterler. Bu yüzden de -Allâh onlardan râzı olsun- onlara abdâl denilmiştir. Bu büyüklerin günâhları, yanılarak, unutarak, hâl ve dehşetin galebesi {hâkim olması} yoluyla Hakk'ın irâdesini kendi irâdelerine ortak etmeleridir. Bu hata vakî olunca, Allah hatırlatma ve uyanıklıkla rahmetini onlara yetiştirir ve böylece bu hâlden dönerler ve Rabb'lerinden istiğfarda bulunurlar. Çünkü irâdeden mâsûm olan hiç kimse yoktur. Ancak melekler irâdeden, peygamberler hevâdan mâsûmdurlar. Mahlûkatın geri kalanı; mükellef olan ins ve cin bunlardan mâsûm değildirler. Ancak bazı velîler hevâdan, abdâl da irâdeden mâsûmdurlar. Bazı zamanlarda meyletmelerinin mümkün olduğu mânâsında hevâ ve irâdeden mâsûm olmazlar. Böyle bir durumda {hevâ ve irâdeye meylettikleri zaman}, Allah ﷻ onlara uyanıklık verir ve rahmetini yetiştirir. (*Fütûh*, 15)

* "Benim zikrimle meşgul olduğundan dolayı, benden bir şey istemekten uzak kalana, isteyenlere vereceğimin en iyisini veririm." (Bu mânâya yakın ayet şudur. "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şübhesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyâmet günü kör olarak haşredeceğiz." [Tâhâ, 20/124] Yüz çevirmenin âkibeti nassta vârid olana aykırıdır.) O da velîlerin ve abdâlın hâllerinin gayesi olan fenâ hâlidir. Sonra ona tekvîn gelir ve böylece Allah'ın izniyle muhtaç olduğu şeylerin tümü meydana gelir. (Fütûh, 109)

* *Fenâ* eşiğine ulaşmak; Hakk'a ﷻ yakın olmaya ulaşmak, onu tanımak, sırlara ve dîn ilimlerine ermek ve karanlığın, nûrların tabiatlarına zarar vermeyeceği şekilde nûrlar denizine dalmaktır. Tabiat, kısmetlerin tamamlanması için rûhun bedenden ayrılacağı zamana kadar bâkîdir. Çünkü tabiat {ya da huy}, insandan ayrılacak olsaydı, {insan} meleklere katılmış olurdu, o zaman da hikmet ortadan kalkardı. Bu yüzden tabiat, asıl olarak değil ama vazîfe olarak kısmetler ve hazları tamamlamak üzere bâkî kalmıştır. (*Fütûh*, 134)

* *Fenâ*, mahlûkatı yok sayman ve tabîatının, meleklerin huyuna dönüşmesi, sonra da meleklerin tabiatından da fânî olması, daha sonra da ilk derecelere dahil olmandır. İşte o zaman Rabb'in seni sulayacağı şeyle sulayacak ve sende alacağı hasadı yetiştirecektir. Bunu istersen sana önce İslâm, sonra teslîm olmak, sonra Allah'ı bilmek, sonra mârifet, sonra da vücûd gerekir. Vücûdun {varlığın} onun için olursa bütün her şeyin onun için olur. Zühd bir saatin, verâ iki saatin, mârifet ise sonsuzluğun amelidir. (*Fütûh*, 162)

* {Tercîh demek olan} ihtiyârı terk etmeye ve Allah'ın fiiliyle kalmaya "*fenâ*" denir. Bununla irâde ve hevâdan fenâyı kasd ederler. İrâde, hevâ türlerinin en latif olanıdır. Bu, {görünürdeki fenâ demek olan} fenâ-yı zâhirdir. Fenâ-yı bâtın ise, Zât'ın tecellîsinde görülenleri müşâhede nûru parıldadığında vücûd {varlık} eserlerinin mahvolmasıdır. O, dünyâdaki yakîn türlerinin en kâmil olanıdır. Zât hükmünün tecellîsine gelince o, yalnızca âhirette olur. O, Hz. Mûsa'nın ﷺ "*Len terânî*" ile alıkonduğu, fakat Allah Resûlü'nün ﷺ mirâc gecesinde eriştiği makamdır. (*'Avârif*, 93)

* Denilmiştir ki: "*Fenâ, bütün hazlardan sıyrılmak, hiçbir şeye karşı haz duymamaktır.*" Böyle bir kimse kendisinden fânî olduğu ve Cenâb-ı Hakk'la meşgul bulunduğu için bütün eşyâ ile alâkasını kesmiş olur.

Âmir b. Abdullah şöyle demiştir: "*Gördüğüm bir kadın mıdır, yoksa duvar mıdır aldırmam.*" Böyle bir kimse Allah için yaptığı her işte muhafaza edilir ve {O'nun emrine karşı} her türlü muhâlefetten uzak tutulur. Beka, fenânın peşinden gelir. O da kendisine ait olandan fânî, Allah için olan şeylerde bâkî olmasıdır.

Denilmiştir ki: "Bâkî {beka sâhibi}, kendisine her şeyin bütünüyle tek bir şey hâline geldiği kişidir. Böylece onun hareketleri, hiçbir muhâlefete düşmeksizin Hakk'la muvâfakat içinde olur. Şu hâlde bu kişi {Hakk'a} muhâlefetten fânî, {Hakk'a} muvâfakatla bâkî olur." Bana göre, bu kişinin zikrettiği husûs bir şeyde fânî ve bâkî olmak değil, tevbe-i Nasûh makamının sıhhatidir.

Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen şu hâdise fenâya işâret etmektedir: Kendisi tavâf ederken biri kendisine selâm vermiş, fakat o, bu kişinin selâmına karşılık vermemişti. Bunun üzerine o kişi, arkadaşlarından birine Abdullah hakkında şikâyette bulunmuştu. Abdullah da {bunu duyunca} demiştir ki: "*Biz o mekânda, kendimizi tamamen Allah'a vermiştik.*"

Denilmiştir ki: "Fenâ, Cenâb-ı Hakk dağa tecellî ettiğinde Hz. Mûsa'nın kendinden geçmesi gibi eşyâdan fânî olmaktır." Hârrâz şöyle demiştir: "Fenâ, Hakk ile (Hakk sayesinde) yok olmak, beka ise Hakk ile birlikte olmaktır." Cüneyd ise fenâyı şöyle açıklamıştır: "Fenâ beşerî ve nefsânî vasıfların tümüne karşı yabancı kalman, tüm varlığınla Cenâb-ı Hakk'la meşgul olmandır."

İbrâhîm b. Şeybân: "Fenâ ve beka ilmi, vahdâniyetin ihlâsı ve ubûdiyyetin sıhhati üzerinde döner. Bunun dışındakiler ise mugalata ve zındıklıktır (yani tevhîd konusunda ihlâs ve kulluk olmazsa, fenâ yerine aldarış ve zındıklıktan başka bir şey elde edilmez)" demiştir.

Harrâz'a, "Fenâ hâlindeki kimsenin alâmeti nedir?" diye sorulunca o: "Fenâ iddiâsında bulunan kimsenin alâmeti, Allah Teâlâ dışında dünyâ ve âhiretle ilgili bütün hazlarının gitmesidir." Yine Ebû Saîd Harrâz şöyle demiştir: "Fenâda fânî olanların fenâlarının sıhhati, beraberlerinde beka bilgisinin; bekada bâkî olanların bekalarının sıhhati de beraberlerinde fenâ bilgisinin bulunmamasıdır." ('Avârif, 305-306)

* Akıl âlemi mahcûb (perdelenmiş) ve gayr-i mahcûb (perdelenmemiş) olmak üzere ikiye ayrılır. Sıfat sâhibleri, mahcûb olanlardır. Bunlar makam sâhibleri olan melekût âlemidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Her birimizin bilinen bir makamı vardır.*" [Sâffât, 37/164] Gayr-i mahcûb olanlar gayb hazinelerinde gizlenmiş, selb ashabı olan Allah'ın güveyleridir (vuslata ermiş kişilerdir). Allah, onları kıskandığından başkaları onları bilmesin, onlar da yalnızca onu bilsinler diye onları gizlemiştir. Onlar, muhakkiklerin (tasavvuf yolunda kendilerinde Hakk'ın gerçekleşmiş olduğu insanların) "*fenâ*" dedikleri makamdadırlar. (*Tedbîrât*, 154)

* *Fenâ*, kulun, fiillerini Allah'ın olduğu şekilde kaim kıldığını görmesidir. (*Istılâh*, 532)

* "Fenâ nedir?" dersen, deriz ki: "Fenâ, kulun bu hâldeyken (huzûr hâlindeyken), fiillinin Hakk ile kaim oluğunu görmesidir. Bu bekaya benzer." "Beka nedir?" diye sorarsan, şöyle deriz: "Kulun, fark aynından her şeyi Allah'ın ayakta tuttuğunu görmektir." (Fütûhât, II, 129)

* (Sûfî) cemaatine göre *fenâ*nın birtakım işlerin karşılığı olduğu söylenir. Bazıları şöyle der: "*Fenâ günâhların fânî olmasıdır.*" Şöyle diyen de vardır: "*Fenâ, kulun fiillerinde kendi fiillerini Allah'ın o şekilde kaim kıldığını görmesidir.*" Bazıları ise şöyle söylemişlerdir: "*Fenâ, mahlûkattan fânî olmaktır.*" Onlara göre bu tür fenâ da tabakalara ayrılır. Fenâdan fenâ bunlardan biridir. Bir kısmı fenâyı yedi tabakaya kadar çıkarmıştır. Biliniz ki -Allah bizi ve sizi rûhu'l-kuds ile te'yîd etsin-, fenâ ancak şundan olur, beka da ancak bununla ve şununla (fenâyla) birlikte olur. Fenâ mutlaka gereklidir. Bu yolda fenâ ancak en yücesi karşılığında en düşüğünden fânî olmakla olur. En yücesinden fânî olmak ise sözlükteki mânâsıyla doğru da olsa, bu cemaatin (sûfîlerin) kullandığı terim değildir. (*Fütûhât*, II, 501)

* Bir taifeye göre, *fenâ*nın, günâhların fenâsı olduğu gibi, beka da tâatlerin bekasıdır. Bu görüşün sâhibleriyle diğer bazılarına göre beka, kulun Allah'ın her şeyin üzerinde kaim olduğunu görmesidir. Bu görüş, fenâ hakkında, "*Fenâ, kulun fiillerinde kendi fiillerini Allah'ın o şekilde kaim kıldığını görmesidir*" diyenlerin görüşüdür.

Bazılarına göre beka, Hakk ile bekadır. Bu da fenâ hakkında "*Fenâ, halktan {yaratılmışlardan} fânî olmaktır*" diyenlerin görüşüdür. Bil ki, bize göre bu yolda bekanın nisbeti fenânın nisbetinden daha şereflidir. Çünkü en düşük olandan fenâ, fânîye göre ebed derecesindedir.

En yüksek olanda bâkî olmak da bâkîye göre ebed derecesindedir. Bekanın seni bu durumdan ifnâ eden kuvvet ve hâkimiyeti vardır. Beka, Hakk'a mensub olman ve ona bağlanmandır. Bu anlamda beka bu yolda ehlullahın kendi dillerinde kullandıkları şekliyle en yüksek mertebedir. Fenâ varlığa nisbet edilmendir. Çünkü sen "*Ben şundan fânî oldum*" dersin. Oysa Hakk'a nisbet daha üstündür.

Nisbet konusunda beka daha evlâdır. Çünkü beka ve fenâ birbirlerine bağlı iki hâldir. Bu yolda ancak fânî olan bâkî, bâkî olan fânî olur. Fenâ ile vasıflanan ancak beka, beka ile vasıflanan da ancak fenâ hâlinde olur. Şu hâlde bekanın nisbetinde Hakk'ı müşâhede, fenânın nisbetinde ise mahlûku müşâhede vardır. (*Fütûhât*, II, 505)

* Tam bir arınmaya götürür fenâ

Anla

bu sözün özünü etmişim sana fedâ

(Letâ'if, 63)

* Cümle şey hâliktir illâ vech-i Hakk

Vech-i Hakk'da hâlik olmaktır ehak

Kim olursa vech-i Bâkî'ye sezâ

"Küllü şey'e hâlikün" olmaz cezâ

Geçdi "lâ"dan oldu "illâ"da bil

Kim ki "illâ"da ola fânî değil

Ol ki mâ vü men dise der-gâhda

Redd olur yok kadri bâb-ı şâhda

(*Mesnevî*, I, 120)

* Allah'ın Zât'ından başka her şey fânîdir. Madem ki O'nun Zât'ında yok olmamışsın, artık varlık arama.

Kim bizim Zât'ımızda, hakîkatimizde yok olursa, "*yok olmak*"tan kurtulur, beka bulur.

Çünkü o "*illâ*"dadır; "*lâ*"dan geçmiştir. Makamı "*illâ*"da olanlar ise yok olup gitmez, yani Hakk'da fânî olamaz. (Not: Tevhîdi bildiren "*Lâ ilâhe illallah*" cümlesinde kabûl ve inkâr kelimeleri bir arada geçer. "*Lâ ilâhe*" dediğimiz zaman, Allah'tan başka tanrı inkâr edilir. "*İllallah*"da ise Allah'ın varlığı tasdîk ve kabûl olunur. İşte bu tevhîd kelimelerini söyleyenlerden bir kısmı Allah'tan başka tanrıyı inkâr eder de, "*Yalnız Allah vardır*" demez. Böyle kişiler "*Lâ*"dan geçmiştir. "*İllâ*"da takılıp kalmıştır. Hâlbuki, kurtuluş yolunu bulan mü'min; Allah'tan başka tanrıyı değil, kendi de dâhil olmak üzere, Allah'tan başka ne varsa her şeyi inkâr eder, onları yok bilir. Şefik Can)

İşte bu yüzdendir ki, kim Hakk kapısında "*ben*" ve "*biz*" diyerek varlık iddiâ ederse, o kapıdan kovulur, "*Lâ*" makamında dolaşır durur. (*Mesnevî*₂, I, 196)

* Sıbgatullah oldu reng-i humm-ı Hû

Anda yek yek-reng oldu kâr-ı çâr-sû

Her ne kim ol Humdadır itsen suâl

Hum menem dâvâsıdır lübb-i meâl

Humda benlikdir ene'l-Hakk'dan nişân

Âteşem dir âhen-i âteş-feşân

Mahv olur âteşde rengi âhenin

Bâis oldu lâfı âteştir anın

Âteş ile humretinden bî-zebân

Pes ene'n-nâr ile lâf eyler hemân

İtdi rengin tab'-ı âteş muhteşem

Dir anınçün âteşem ben âteşem

Âteşem ben vâr ise sende gümân

Tut beni destinde eyle imtihân

Âteşem ben eyler ise iştibâh

Bir teveccühdür tarîk-i intibâh

Tutdu âdem tâb-ı nûr-ı Kibriyâ

Oldu mescûd-ı melâik bî-riyâ

Hem anın mescûdudur kim çün melek

Rûhudur âzâde-i tuğyân-ı şek

(*Mesnevî*$_1$, II, 49)

* Vahdet küpünün rengi Allah'ın boyasıdır. [bk. Bakara, 2/138] Bütün sanatlar; her şey o küpte boyanır.

Bir Hakk âşıkı o küpe düşse de sen ona; "*Kalk, küpten çık*" desen, neşesinden der ki "*Beni kınama ben küp oldum.*" (Not: Tevhîd mertebesine eren kişiye "*Bu makamdan ayrıl!*" denilse, o oradan o kadar çok zevk duymaktadır ki, o neşe ile "*Ben yabancı değilim, hatta ben küp oldum, ben küpten ibâretim*" der. Şefik Can)

"*Ben küpüm*" demek; "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}*" demektir. Demir demirdir, ama ateş rengine girmiştir; o renge boyanmıştır. (Not: Âriflerden birisi, "*Allah adamları, yani ermiş kişiler Allah olamazlar, fakat Allah'tan da ayrı değillerdir*" demiştir. Gerçekten de ilâhî tecellîye mazhar olan Hakk yolcusu, demir gibi olan maddî varlığını ilâhî potada yakar. Kıpkırmızı ateş hâline gelir. İşte o zaman Hakk âşıkının dilinden çıkan bu söz, ateşe sokulmuş ve kıpkırmızı bir hâl almış olan bir demir parçasının "*Ben ateşim*" demesine benzer. Bu hâlin devâmı müddetince o "*Ben ateşim*" demekte haklıdır. Çünkü ateşin rengini ve yakıcılığını almıştır. Fakat bu hâli geçince, yani ateşten çıkınca, onun demirliği belirir. Şefik Can)

Demirin rengi, ateşin renginde yok olmuştur. Susmuş gibi görünür ama hâl dili ile ateşlikten dem vurmaktadır. Yani "*Ben ateşim*" demektedir. (*Mesnevî*$_2$, II, 364)

* Madenden çıkan ateş de kıpkırmızı olunca dilsiz, dudaksız "*Ben ateşim*" diye söylenir. O, ateşin renginden, ateşin huyundan alevlenmiş; ihtişâm, ululuk peydâ etmiş; bu yüzden de "*Ben ateşim, ben ateşim*" demeye başlamıştır.

"Ben ateşim" der, "Şübhen varsa; ateş olmadığımı sanıyorsan, bir dene; elini bana dokundur."

"Ben ateşim; şübhe ediyorsan bir an için yüzünü yüzüme koyuver."

İnsan da Allah'ın nûru ile nûrlanırsa, Hakk'ın seçkini olur da melekler ona secde ederler.

O yalnız meleklerin secde ettikleri kişi olmakla kalmaz. Melekler gibi şübheden, isyândan, azgınlıktan kurtulan insanlar da onun önünde saygı ile eğilirler. (*Mesnevî*$_2$, II, 365)

* *Fenâ*, Hakk'ın dışındakilerin önce ilmen {bilgi olarak}, daha sonra cehden {mücâhede ederek}, en sonra da hakîkaten {gerçekten} yok olmasıdır. Fenânın ilk inceliği, mârifetin fenâsıdır. İkincisi, talebin, mârifetin ve görülen şeylerin müşâhede edilmesinin düşürülmesi {ortadan kaldırılması} için fânî olmaktır. Üçüncüsü, fenânın müşâhede edilmesinden {farkında olunmasından} fenâdır. (*Ravza*, 495)

* *Beka*, fenâdan sonra kaim kalan şeydir. Birinci inceliği, ilmin ortadan kalkmasından sonra mâlûmun ilim olarak değil ayn olarak kalmasıdır {bilgi değil yaşantının kalmasıdır}. İkincisi, müşâhedenin ortadan kalkmasından sonra müşâhede edilenin, sıfat olarak değil vücûd {varlık} olarak bekasıdır {yani müşâhede edilen Zât'ın sıfatlarının değil varlığının bâkî olmasıdır}. Üçüncüsü, hak olmayanı ortadan kaldırdıktan sonra devamlı hak olanın bekasıdır. (*Ravza*, 496)

* *Fenâ an zâtik* {kendi zâtından fânî olmanın mânâsı} ve bunun gerçekleşmesi şöyledir: Zâtın latîf {rûhî} ve kesîf {yoğun} maddeden oluşmuştur. Sendeki her zâtın bir hakîkati ve birbirinden farklı hâlleri vardır. Sendeki latîfeler, her hâlde zamanlar içerisinde değişik sûretlerdedir. Beden ise arazları {husûsiyetleri} değişse de tek bir şekilde sabittir. Eğer sen, Hakk'tan ve Hakk'ın dışında gördüğünü müşâhede etmekle zâtından fânî olur da, bu hâlde zâtını müşâhede etmekten gaib olmazsan, bu fenânın sâhibi değilsin demektir. Eğer bu müşâhededе zâtını değil, müşâhede ettiğini görecek olursan, sen o zaman böyle bir fenânın sâhibisin demektir.

"*Müşâhede ettiğini görecek olursan...*" diyerek "*yalnızca Hakk'ı müşâhede etmek*" şeklinde bir sınırlandırmada bulunmadık. Sebebi şudur: Bu fenânın sâhibinin müşâhede ettiği şey, mükevvenâttan herhangi biri olabilir. Eğer sen bu fenâ hâlinde, latîf zâtının {rûhânî boyutunun} çeşitli şekillerini görür de ondan başka bir şey müşâhede etmezsen ve sen, başkasında değil de kendinde fânî olursan, kendi zâtından fânî olmadan {kendini kaybetmeden ve unutmadan} fenâ hâli yaşamış olursun. Çünkü sen, senin için latîfen îtibârîyle kendinle müşâhede edilmiş; sen, senin için kendinle beraber şekil ve bedenin îtibârîyle fânî olmuş oluyorsun. Bu fenâ hâlinde terkîbini {nelerden yaratılmış olduğunu} müşâhede edersen, müşâhede ettiğin bir hayal ve kendin ya da başkası olmayan bir misaldir. Bu fenâda senin hâlin rü'yet sâhibi olan uyuyan kimsenin hâli gibidir. (*Esfâr*, 66)

* *Fenâ*, Allah'tan başka her şeyden Allah ile fânî olmaktır. Bu fenâda {fenâ hâlinde olduğunu} görmekten de fânî olman gerekir. Böylece Hakk'ı müşâhede hâlinde olduğunu bilemezsin. Çünkü bu hâlde şahid olunabilecek bir gözün yoktur. Burada bu durumda olan bazı kimselere bir yanılma söz konusu olmaktadır.

İnşallah sana, Allah'ın bana ilhâm etmiş olduğu bu durumdan {yanılgıdan} kurtulma yolunu açıklayacağım. Bu şöyle olur: Bu hâlin sâhibi, dediği gibi, Allah'ı müşâhede ederek ondan başka her şeyden fânî olduğunda, onu ya işlerinde {ya da fiillerinde} müşâhede eder yahut âlem veya Allah'ın âlemdeki eserlerinden gaybet etmediği ve Allah'ı işlerinde müşâhede ettiği hâlde {müşâhede ettiğini} görmez.

Eğer O'nu işlerinde {yani O'nun fiillerini} müşâhede ederse, Allah'tan başka her şeyden fânî olmuş olmaz. Eğer işlerinin dışında, O'nun asla âleme muhtaç olmadığını müşâhede ederse, bu doğru bir iddiâ olur. Çünkü Allah âlemlere muhtaç değildir. Bu müşâhede makamı Sıddîk-i Ekber'in ﷺ makamı idi. Çünkü o şöyle de-

mişti: "*Gördüğüm hiçbir şey yoktur ki, ondan önce Allah'ı görmüş olmayayım.*" Bu sözüyle o, hiçbir şey yokken Allah'ı gördüğünü isbatlamış oldu. Sonra bir diğer müşâhede makamına getirildiğinde "*şey*"in ondan sâdır olduğunu gördü. Onu hiçbir şey yokken görmüştü. O, bu görüşü müşâhededen önce saydı ve şöyle dedi: "*Gördüğüm hiçbir şey yoktur ki, ondan önce Allah'ı görmüş olmayayım.*" Böylece işi sana olduğu gibi açıklamış oldum. (*Esfâr*, 68)

* Bize göre bu yolda *beka*nın nisbeti *fenâ*nın nisbetinden daha şereflidir. Çünkü en düşük olandan fenâ, fânîye göre ebed derecesindedir. En yüksek olanda bâkî olmak da bâkîye göre ebed derecesindedir. Bekanın seni bu durumdan ifnâ eden kuvvet ve hâkimiyeti vardır. Beka, Hakk'a mensub olman ve ona bağlanmandır. Bu anlamda beka bu yolda ehlullahın kendi dillerinde kullandıkları şekliyle en yüksek mertebedir. Fenâ varlığa nisbet edilmendir. Çünkü sen "*Ben şundan fânî oldum*" dersin. Oysa Hakk'a nisbet daha üstündür. Nisbet konusunda beka daha evlâdır. Çünkü beka ve fenâ birbirlerine bağlı iki hâldir. Bu yolda ancak fânî olan bâkî, bâkî olan fânî olur. Fenâ ile vasıflanan ancak beka, beka ile vasıflanan da ancak fenâ hâlinde olur. Şu hâlde bekanın nisbetinde Hakk'ı müşâhede, fenânın nisbetinde ise mahlûku müşâhede vardır. (*Esfâr*, 254)

* Zevâli olmayan, hükmü değişmeyen, hem Hakk, hem de halk olarak sabit olan beka, ilâhî bir sıfattır. Fenâ ise, yok olabilen bir nisbet olup yaratılmışlarla ilgili bir sıfattır. Hakk'ın hazretinde onun bir te'sîri yoktur. Hakk'a nisbet edilen her sıfat yaratılışa mahsûs sıfattan daha tam ve daha yüksektir. Ancak ubûdet müstesnâdır, çünkü onun yaratılışa nisbeti ve üstünlüğü, rubûbiyyetin nisbetinden daha tam ve daha yüksektir.

Eğer "*Fenâ ubûdete bağlıdır ve ondan ayrılmaz*" diyecek olursan sana şöyle cevâb veririz: Onun ubûdet gibi olması doğru değildir. Çünkü ubûdet sabit bir sıfat olup yaratılışının ortadan kalkması mümkün değildir. "*Fenâ ubûdeti kendisinden ifnâ ettirebilir*" hükmü ubûdetin hükmüne aykırıdır {Hiçbir fenâ kulluğu ortadan kaldırmaz}. Şey'i aslından çıkararak hakîkatini perdeleyen her durum, bu taifeye göre şeref değildir. Çünkü o, sana işi olduğunun tersini vermiş ve seni câhillere katmıştır. Beka, kulun yok olmayan sabit hâlidir. Çünkü, aynının, vücûdundan {varlığının} başka bir şey olmasıyla vasıflanması muhâl olduğu gibi, onu isbat etmek için aynının yok olması da muhâldir. Bilakis vücûd {varlık} yokluktan sonraki sıfatıdır. (*Esfâr*, 255)

* *Fenâ*, kulu şaşkınlık hükmü istilâ etmesinden doğan şuûrsuzluktan ibârettir. Kendinden fenâsı O'nunla bir şuûrsuzluk hâli, sevdiğinde fenâsı ise O'nda yok olmasıdır. Fenâ bu taifenin dilinde şahsın nefsini ve nefsin gereklerinden herhangi bir şeyi bilmemesinden ibârettir. Bunu bilirsen mahlûkata tahsis edilmiş olan ilâhî irâdenin her hâlde ve her şekilde illetsiz ve sebebsiz olarak sâdır olduğunu, aksine sırf ilâhî tercîhle meydana geldiğini de bil. Çünkü o, yani irâde, azamet hükümlerinden veya ulûhiyyet sıfatlarından biridir. Ulûhiyyeti ve azameti sebebsiz olarak

kendisine aittir, Bu görüş, İmam Muhyiddîn Arabî'nin[m] görüşünün aksidir. Çünkü o bu konuda şöyle demiştir: "*Allah'ın 'ihtiyar eden' olarak adlandırılması câiz değildir, Çünkü o, herhangi bir şeyi isteyerek yapmaz, aksine kendisinde olan bilginin gerektirdiği şekilde yapar. Kendisinde olan bilginin gerektirdiği bilgi de ancak olması gerektiği şekilde olur. O zaman da ihtiyar eden olmaz.*" İmam Muhyiddîn'in *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserindeki sözü böyledir. O, ilâhî tecellîden elde ettiği sırla konuşmuş, ancak elde ettiğinden fazlasını da kaçırmıştır. Bu, ilâhî azametin gerektirdiği şeylerdendir. Onun elde ettiklerini biz de elde ettik, daha sonra izzetin tecellîsinde Allah'ın eşyâda ihtiyar sâhibi olduğunu, zarûretsiz ve irâde eden olmaksızın bilakis ilâhî bir iş ve zâtî bir sıfatla sâdır olan dilemeyi ihtiyar etmesi hükmünce eşyâda tasarrufta bulunduğunu gördük. (*İnsân*, I, 49)

* *Tevhîd-i vücûdî*'yi ilk olarak açıkça ortaya koyan Muhyiddîn b. Arabî'dir. Daha önce gelen meşâyıhın ibârelerini, *tevhîd*i anlatıp ittihâddan haber vermiş olsalar bile, bunları *tevhîd-i şuhûdî*ye haml etmek mümkündür. Hakk'dan ﷻ başka hiçbir şey görülmediği için bazıları {*şatahât* cümlesinden olmak üzere} "*Mâ fî cübbetî sivallah {Cübbemin içide Allah'tan başka hiçbir şey yoktur}*", bazıları "*Sübhânî mâ âzame şânî {Kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir}*", bazısı da "*Leyse fi'd-dâri gayrî {Evde benden başka hiç kimse yoktur}*" demişlerdir. Bütün bunlar rü'yet-i Vâhid {Vâhid olan Allah'ı görmek} dalından toplanan çiçeklerdir. Bunlarda Vâhid'le alâkalı olarak tevhîd-i vücûdîye delâlet eden hiçbir şey yoktur. *Vahdet-i vücûd* meselesini bablara, fasıllara ve daha alt başlıklara ayıran, onu sarf ve nahiv ilimleri gibi tedvîn eden Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'dir. Hatta o, bu bahisler arasında bulunan bazı çetrefilli mârifetleri kendisine tahsîs etmiş ve şöyle demiştir: "*Hâtem-i nübüvvet, bazı ilim ve mârifetleri hâtem-i velâyetten alır.*" O, hâtem-i velâyet-i Muhammediyye ile kendisini kasd etmektedir. Şârihler, bu cümlenin açıklanması sadedinde şöyle demişlerdir: "*Sultan hazînedârından bir şey alsa ondan ne eksilir?*"

Hülâsa *fenâ* ve *beka*nın husûle gelmesinde ve *velâyet-i sugrâ* ile *velâyet-i kübrâ*nın elde edilmesinde tevhîd-i vücûdîye ihtiyaç yoktur. Aksine fenânın tahkîki sırasında mâsivânın {Allah dışındaki her şeyin} unutulmasının mümkün olması için gereken şey tevhîd-i şuhûdîdir. Üstelik, sâlikin bidâyetten nihâyete sülûk edip de kendisinde tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinden hiçbirinin asla zuhûr etmemesi, bilakis bu ilimleri inkâr edecek noktaya gelmesi bile imkân dâhilindedir.

Bu fakîre göre de, sülûku, bu mârifetler zuhûr etmeksizin mümkün olan kişinin yolu, bu mârifetlerin zuhûruyla sülûk eden kişinin yolundan daha kısadır. Yine bu {şuhûdî} yolun çoğu sâlikleri matlûba ulaşırken, bu yolun dışında kalan yolların çoğu sâlikleri de yolda kalırlar. Bunlar, denizden bir damla görürler, asıl yerine gölgeyle birleşme vehmine düşerler, böylece bu vuslattan mahrûm kalırlar.

Ben de bu mânâyı çeşitli tecrübelerle anladım. Doğruyu ilhâm eden Allah'tır ﷻ. Bu fakîrin de seyri her ne kadar ikinci yoldan olmuş ve tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinin zuhûra gelmelerinden bol miktarda haz almışsa da, hâline Hakk'ın

ﷻ inâyeti şâmil olduğundan ve seyri de mahbûbî seyir olduğundan, O'nun yardım ve inâyetiyle bu yolun vâdî ve çöllerini geçti, gölgeler mertebelerini aştı ve yine Allah Teâlâ'nın tevfîk ve yardımıyla asla ulaştı.

Ancak {kendisi irşâda ehil olup da}, irşâd arayanlara muâmelesi vâkî olunca, diğer yolun vuslata daha yakın ve elde edilmesinin daha kolay olduğunu gördü. *"Bizi bu hidâyete ulaştıran Allah'a hamd olsun! Eğer O'nun hidâyeti omasaydı, biz bu yolu bulamazdık. Rabb'imizin resûlleri hakkı getirmişlerdir."* [Âraf, 7/43] (*Mektûbât*, I, 287)

* *Tenbîh:* Yapılan tahkîkten anlaşılmıştır ki mevcûdât, her ne kadar müteaddid ve O'ndan başka her şey mevcûd ise de, *fenâ* ve *beka*nın tahakkuk etmesi, velâyet-i sugrâ ve velâyet-i kübrânın elde edilmesi mümkündür.

Fenâ, sivânın {Allah'tan başka her şeyin} yok sayılıp, kökten ortadan kaldırılması değil, unutulmasıdır. Fenânın gereği, mâsivânın yok olması ve bir hiç mesâbesine indirilmesi değil, kaybolmuş görülmesidir. Bu kelâm zâhir olmakla beraber, havâssın pek çoğundan gizli kalmıştır. Peki avâma ne demeli? Çünkü onlar, *tevhîd-i şuhûdî*yi *tevhîd-i vücûdî*nin aynı sanarak, *vahdet-i vücûd* mârifetini tarîkatın şartı hâline getirmişlerdir. Bunun nihâyetinde, vücûdun çokluğu görüşüne inananları da hem sapmış, hem de saptırıcı olarak kabûl etmişlerdir. Hatta bunların büyük bir çoğunluğu, Hakk'ın ﷻ mârifetinin, tevhîd-i vücûdîye münhasır olduğunu düşünmüşler ve vahdeti kesret aynalarında müşâhede etmenin, bu husûstaki kemâlâttan geldiğini sanmışlardır. (*Mektûbât*, I, 288)

* *Fenâ*, ahadiyyet zâtının aynında ikiliğin ortadan kalkması ve tüm şekillerin tamamen yok olmasıyla olur. Bu, mahbûbiyyet makamıdır. Bu da şu sûretle olur: *Bidâyât*ta {başlangıçta} emirlere uymak sûretiyle âdet ve alışkanlıklardan fenâdır. *Ebvâb*da ise nûrânî ve kalbî hâller aracılığıyla, nefsânî tabiî hâllerden fenâdır. *Muâmele*ta ilâhî fiillerin yardımıyla beşerî fiillerden; *ahlâk*ta ilâhî huylarla nefsânî melekelerden; *usûl*de Hakk'ın irâdesini ve talebini dilemekle O'nun dışında kalanları dilemekten; *edviye*de ledünnî ilimler ve ilâhî hikmetler karşılığında şeklî ilimlerden ve aklî hikmetlerden; *ahvâl*de Rahmân'ın mehabbeti için, yaratılmışlara bağlanmaktan ve onları sevmekten; *velâyât*ta Zât'a doğru yönelmekle sıfatlardan; *hakaik*te gizli bekanın bekasıyla beraber ikiliği gerektiren nûrânî inniyetlerin {benliklerin} farkında bile olmaksızın şekillerden fânî olmaktır. İşte bu, hullet {dostluk} makamıdır. (*Câmi'*, 300)

* Fenâ hakkında bazı kimseler şöyle demiştir: "Fenâ, kötü vasıfların gitmesidir." Bir kısmı ise, "Fenâ, Rabb'i dağda Mûsâ'ya -ona ve Peygamberimize salât olsun- tecellî ettiğinde fânî olduğu gibi eşyâdan da fânî olmaktır." Bir kısmı da şöyle demiştir: "Fenâ, Allah hariç, dünyâ ve âhiret hazlarının gitmesidir." (Nebhânî, I, 236)

* Bazıları "Bekadan maksat, yerilen sıfatların yok edilmesinden sonra övülen

sıfatların kalmasıdır" demişler, bazıları da "Beka, fenânın tersine, Hakk'ı halktan, halkı Hakk'tan perdelemeyen bir makamda olur. Çünkü sâhibi olan Hakk, onu halktan perdeler." (Nebhânî, I, 237)

* *Fenâ-yı mutlak* (mutlak fenâ), Hakk Teâlâ Hazretlerinin ﷻ emrinin kulu istila etmesidir. Böylelikle Hakk'ın ﷻ varlığı kulun varlığına hâkim olur. Bu da fenâ-yı zâhir ve fenâ-yı bâtın olmak üzere ikiye ayrılır.

Fenâ-yı zâhir (zâhirî fenâ), Hakk'ın ﷻ fiilleri yoluyla tecellî ederek kulun ihtiyar ve irâdesini ondan aldığı için, kendisi ya da başkası için Hakk'tan başka fiil görmemektir. Kim Hakk'la birlikte muâmelede bulunursa Hakk ona yeter. Fenânın bu makamında olan bazı kimselerin Hakk Teâlâ'nın fiillerine koyuluncaya ve Allah'ın istediği ve sevdiği şekilde yedirip içireni ona nasîb edinceye kadar günlerce yeyip içmediklerini duydum. Hayatım üzerine yemin ederim ki bu fenâdır. Çünkü Allah'ın fiillerine bakarak Allah'tan başkasının fiillerini bırakmış ve böylece hem kendinden hem de başkasından fânî olmuştur.

Fenâ-yı bâtın (bâtınî fenâ) ise, bazen sıfatları bazen de Zât'ın azametinin eserlerini müşâhedeyle olur. Böylelikle Hakk Teâlâ'nın emri bâtınını (içini) istîlâ eder ve sonuçta onda ne şübhe uyandıran, ne de vesvese veren bir şey kalır. Hislerin (duyuların) kaybolması fenânın gereklerinden değildir. Hislerin kaybolmasına bazı şahıslarda rastlanabildiği, fakat bunun, fenânın şartlarından olmadığı konusunda ittifâk vardır. (Nebhânî, I, 395)

* İhsanın kemâli, ameli karşılık beklemek, bir maksad gütmek veya riyâdan arındırmaktır. İhlâsın mânâsı budur. İhsanın kemâli ancak bütün ibâdetlerde basîret nûruyla ulûhiyyet hazretini müşâhede etmekle elde edilir... Bu ihsân, huzûr hâlinin devamından ibâret olan ubûdiyyetin havâtır üşüşmeden ve ağyara bağlanmadan devamı için gerçekleşen ihsândır. Bu huzûr, onlara göre Hz. Peygamber'e ﷺ ulaşan nisbet ve *"hakka'l-yakîn"* diye adlandırılır ve gerçekte sâlikin sıfatının Hakk'ın sıfatında ve onunla bekasında ilmen -yalnızca ilmen değil- şuhûden ve hâlen *"fenâ"* diye tefsir edilir. (*Buğye*, 26)

* *Fenâ-yı sıfât-ı abd* (kulun sıfatlarının fenâsı), kötü sıfatlarının yok olması, güzel sıfatların kalmasıdır. Kul ne zaman kötü sıfatlardan fânî olursa, o zaman onda övülen sıfatlar ortaya çıkar. İttihad çukuruna yuvarlanan ve doğru yoldan sapanın vehmettiği gibi, kulda gerçekte fânî olan zâtı değil sıfatlarıdır. (*Buğye*, 26)

* *Fenâ* gerçekten zordur. Çünkü kendisinde fenâ yerleşmeyen kimsenin ittihâd çukuruna düşmesinden korkulur. Zira fenâ yolunda sâlikin başına zarar ve perîşânlık gelebilir. Onu o durumdan ancak yolculuğunda ona eşlik eden ilmin basîreti kurtarabilir. Aksi hâlde helak olanların yoluna gider...

Fenâ üç mânâda kullanılır: *fenâ-yı vücûd-ı sivâ* (mâsivânın varlığından fenâ bulmak); *fenâ-yı şuhûd-ı sivâ* (mâsivâyı görmekten fenâ bulmak)ve masivayı murâd etmekten fenâ; *fenâ-yı irâde-i sivâ* (mâsivâyı istemekten fenâ).

Fenâ-yı vücûd-ı sivâ {mâsivânın varlığından fenâ bulmak}, başka hiçbir şey olmayacak şekilde vahdet-i vücûdla kaim olanların fenâsıdır. Âriflerin ve sâliklerin gayesi, mutlak vahdette fenâ bulmak ve her türlü îtibârla varlığın çoğalma ve artışını nefyetmektir. Böylece asla bir gayrılık görmez. Bilakis kulun varlığını Rabb'in varlığının aynısı görür. Onlara göre hakîkatte Rabb ve kul yoktur. Bu taifenin fenâsı, mümkün ve vâcib olan iki varlık bulunması îtibâriyle vücûdun {varlığın} tümünü -ki o da vücûdu kendinden olan Allah'tır- müşâhede etmektir. Onlar, mahlûkatın vücûdunun {varlığının} Allah ile kaim olmasıyla mahlûkatın vücûdunun Allah'ın vücûdunun aynı olması arasında bir fark görmezler. Onlara göre âlemler ile âlemlerin Rabb'i arasında bir fark yoktur. Emir ve nehyi, kendilerinin müşâhede ve fenâlarından mahcûb {perdelenmiş} olanlar için gerekli görürler. Onlara göre mahcûb olan kimse, fiillerini itâatler veya günâhlar olarak görür. Çünkü o kimse fark makamındadır. Böyle bir kişi, onların derecesine yükseldiğinde, ne itâat, ne de günâh vardır. Çünkü bu, ikiliği ve çokluğu; itâat edeni ve edileni; âsîyi ve kendisine isyân edilen bir varlığı gerektirir. İşte onlara göre bu, şirkin ta kendisidir. (*Buğye*, 27)

* *Fenâ-yı şuhûd-ı sivâ* {mâsivâyı görmekten fenâ bulmak}, çoğu sûfînin işâret ettiği fenâdır. Bunun hakîkati Allah'tan başkasını müşâhede ve hissetmekten fenâ bulmaktır. Bu da bir kişinin müşâhede ettiği şeyden gaybet hâlinde olması, bu gaybetin de müşâhede ettiği şeyden ve kendisinden gaybet olmasıdır. Çünkü o, mâbûduyla O'na ibâdetten, mezkûrüyle {zikrettiği Allah ile} zikrinden, mevcûduyla varlığından, mahbûbuyla {sevdiğiyle} sevgisinden ve meşhûdüyla {müşâhede ettiğiyle} müşâhedesinden gaib olmuştur. Mânâları arasında bir fark görmekle birlikte böyle birisinin hâline "*sekr*", "*ıstılâm*", "*mahv*" ve "*cem*"' gibi isimler verilir. Kalbe, onunla gaib ve fânî olana kadar sevdiği ve zikrettiğini müşâhede etme durumu hâkim olur. Böylelikle onunla birleşir ve kaynaşır, hatta O'nu kendisi sanır.

Şu hikâye bu durumu anlatır: Bir kimsenin sevdiği kendisini suya atınca seven kimse de ardından kendisini suya atmış. Bunun üzerine sevdiği ona "*Niçin suya atladın?*" diye sorunca o: "*Seninle kendimde kayboldum, bunun için seni ben sandım.*" cevâbını vermiş.

İşte bu hâlde olan kişi, aklı başına gelince yanıldığını anlar ve hakikatler kendi içinde ayırd edilmeye başlar. {Bu durumda anlaşılır ki,} Rabb Rabb'dır, kul ise kuldur. Yaratan yaratılanlardan farklıdır. Buna göre yaratılmışlarda O'nun zâtından, O'nun zâtında da yaratılmışlardan hiçbir şey yoktur. Ancak sekr, mahv, ıstılâm ve fenâ hâlinde bu temyizden gaib olur {bu ayrımın farkında olmaz}.

Bu hâlde iken bazı hâl sâhibleri hakkında anlatılan ve akıl başındayken söyleyenin sapık sayılacağı şatahât kabilinden bazı sözler söyler. Ancak temeyyüz {ayırd edilme} ve şuûrun geri gelmesiyle bu hâl de ortadan kalkar, o zaman {bu sözlerden dolayı} niçin sorumlu olsun?

Bu fenânın övüleni var, yerileni var, affedileni var. Allah'tan başkasını sevmekten, ondan korkmaktan, ona ümîd beslemekten, ona tevekkül etmekten, ondan yardım beklemekten, kulun dîninin hem zâhir hem de bâtın olarak Allah için kalacak şekilde ona yönelmekten fânî olanın fenâsı övülür.

Sâhibinin, kendisiyle başkasını ayıramayacak şekilde şuûr ve bilgisinin olmaması hiçbir şekilde övülmez ve kemâl vasfı sayılmaz. Bu, onun için arzu edilen ve emredilen bir şey değildir. Bilakis sâhibinin gayesi, aklı, temeyyüzü {ayırd edişi} taşıyabilecek ve her mevkî sâhibini yerli yerine koyabilecek şekilde ilme uygun, hikmet gereğince, hakîkatleri olduğu gibi görmek, kadîm {ezelî} olanla hâdis {sonradan} olanı, ibâdetle mâbûdu ayırabilecek kadar güçlü olmadığı için mâzûr görülmelidir. Bu sebeble ibâdeti mertebelerine indirir, mertebelerini müşâhede eder ve her mertebeye kulluk hakkı neyse onu verir ve onu yerine getirdiğini müşâhede eder. (*Buğye*, 28)

* *Fenâ-yı irâde-i sivâ* {mâsivâyı istemekten fenâ}, velîlerin havâssının {velîler içinde özel bir kesimin} ve mukarreb imamların fenâsıdır. Bu da şöyle olur: Sâhibi, sadece başkasının değil, Sevgilisi'nden iirâde ettiği şeyden bile fânî olup, kendi irâdesi Sevgili'sinin irâdesinde yok olmuş olarak Sevgili'sinin irâdesine râzı olur, onun irâde edip râzı olduğu şekilde cem yoluna girer ve mâsivâyı istemekten fenâ bularak esir olmayı kabûl eder. Kaderle ilgili kevnî değil, dînî tercîhe dayalı irâdeyi kasd ediyorum. Böylece iki murâd bir olur. Akılda sahih bir birlik yok, ancak bilgi ve hayırda bu sahîh birlik vardır.

Şu hâlde iki irâdenin, iki ilmin ve iki hayrın zıtlığına rağmen, iki murâd ve iki mâlûm bir olmaktadır. Mehabbetin gayesi, sevenin murâdının sevdiğinin murâdıyla bir olması ve irâdesinin sevdiğinin murâdında fenâ bulmasıdır. Bu birlik ve fenâ muhiblerden {sevenlerden} havâssın ittihâd ve fenâlarıdır. Onlar, O'na ibâdet etmek, O'nu sevmek, O'ndan korkmak, O'na ümîd beslemek, O'na tevekkül etmek, O'ndan yardım beklemek ve O'ndan talebde bulunmak yoluyla, mâsivâyı sevmek, ondan korkmak, ümîd etmek ve tevekkül etmekten fânî olmuşlardır.

Bu fenânın gerçekleşmesinin yollarından biri, ancak Allah için sevmek ve ancak Allah için buğz {nefret} etmek, ancak O'nun için dostlukta bulunmak, ancak onun için düşmanlık yapmak, ancak onun rızâsı için vermek, ancak onun için men etmek, ancak ondan ümîd etmek ve ancak ondan yardım istemektir.

O zaman dîninin hem zâhiri, hem de bâtını Allah için olur. Allah ve Resûlü ona her şeyden daha sevgili gelir. Sonuçta en yakınları da olsalar Allah ve Resûlü'ne karşı sınırı aşanlara sevgi beslemez. Bunun hakîkati, Rabb'inin râzı olduğu şeyler ve O'nun hukukunu koruma yoluyla nefsinin hevâ ve hazlarından fânî olmasıdır. (*Buğye*, 29)

* İbn Abbâs'ın[rh] rüyasında Resûlüllah'ı ﷺ gördüğünü ve mü'minlerin annelerinden birinin yanına girince Hz. Peygamber'in ﷺ ona aynasını çıkardığını,

aynaya bakınca Resûlüllah'ın sûretini gördüğünü, fakat kendi sûretini göremediği anlatılır. Bu taifenin {sûfîlerin} dilinde râbıtadaki fenâ budur. Sözümüz *"Hz. Peygamber'in sûreti hakkında değildir"* denilemez. Çünkü biz, bunun peygamberlerin husûsiyetlerinden olmadığını söylüyoruz. Ehline göre hiç şübhesiz bu şekilde olan her şey peygamberlerle velîler arasında ortaktır. Evet, namazda Hz Peygamber'den başkasıyla konuşmak namazını bozar. Namazda sûretini göz önüne getirmesi, namazın sâhibine teslîm olması, Hazret-i Rûh-i Vücûd ve Kerîm ve Vedûd {olan Allah} tarafından Makam-ı Mahmûd sâhibinin -O'na, Âl'ine ve Ashâb'ına salât ve selam olsun- husûsiyetlerindendir. (*Buğye*, 75)

* *Fenâ-yı mürîd* {mürîdin fenâsı} nefsini kirlerden temizlemesidir.

Fenâ-yı murâd {murâdın fenâsı} ise takdis sıfatlarıyla ahlâklanmasıdır. İstersen sâlikin fenâsının sükûndan nûrlara doğru olduğunu da söyleyebilirsin.

Fenâ-yı ârif {ârifin fenâsı}, Allah'tan başkasının görmesini müşâhede etmekten fenâdır. Buna istersen *"Niyetin mahvolması ve inniyyetin fenâsıdır"* diyebilirsin, istersen gibi *"Nûrun tecellîsi için tahalli {kalbi boşaltma} fenâsı"* da diyebilirsin.

Meşrâ: Tahkik ehlini sevmek sûretiyle avâm yolunun fenâsıdır. Eğer onlara yardım gelirse onları hidâyet yoluna sevkeder.

Menzâ: *Fenâ-yı muhibb* {sevenin} fenâsı, Habîb'in {Sevilen'in} mehabbetiyle olur. Habîb'in fenâsı ise gözetenin gaib olduğu anda vuslat iledir...

Fenâ-yı ferd {ferdin fenâsı}, Bir'in tecellî etmesiyle herkesten gaip olma yoluyla olur.

Menzâ: Hissin görüldüğü yerin olmasıdır. O, güneşin yörüngesidir. Senin güneşin de zeval vaktinde tam tepeye geldiğinde var olan bütün gölgeler yok olur. Hissinin bulutlarının meydana getirdiği gölgelerin yok olması için güneşinin tam tepede olmasına çalış. (*Kavânîn*, 45)

* *Beka*, müşâhedenin hakîkatına sâhib olunan, müşâhede edilenle beraberken edebin de muhafaza edildiği bir makamdır.(*Kavânîn*, 47)

* Nihâyât {son mertebeler}, mârifet, *fenâ*, *beka*, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve tevhîddir. (*Rihle*, 207)

* *Makam-ı beka* {beka makamı} *"cem'"* ve *"fark"* diye de isimlendirilir. Çünkü kulun Rabb'ini müşâhede etmesi onun cem'i, O'nda kemâl-i istiğrakla O'nun fiil ve yarattıklarını müşâhede etmesi ise farkıdır. Beyrut müftüsü Şeyh Mustafa Necâ'nın görüşüne göre, *"Bu makam, 'cem'u'l-cem'' diye tâbîr edilen makamdır." Keşfü'l-esrâr*'da cem'u'l-cem' makamından *"Bu makam, Hakk'ın kulunu fenâsından sonra alması ve Allah'ın Zâtı'nı müşâhede makamında onu sekr hâline getirmesi ve daha sonra da kulun nefsinden ve Allah'ın dışındakilerden fânî kılmasıdır. Fakat farzların vakti ve halkın işlerini yerine getirme konusundaki fiiller anında kendisine getirilir ve Allah'a olan bu dönüş Allah*

iledir." şeklindeki görüşe sâhib olan bir şeyh topluluğunun görüşünü zikrederek şöyle der: "*Bu rücû 'fark-ı sânî {ikinci fark}' diye isimlendirilir. O da Hakk'ın halk ile kaim olduğuna şâhid olmak, kesrette vahdeti görmek ve biri diğerine mânî olmadan kesretin vahdette olduğunu görmektir; bu ise kâmil velâyettir.*"

Bu işin ehlinden olan diğer bir topluluk ise şöyle der: "Fark-ı sânî makamı cem'u'l-cem' makamından başkadır, ayn-ı vahdet de makamların üstündedir. Bu mertebe, Kutb-ı Gavs-i Ekber'in Allah'ı müşâhede etmeyi arzuladığı mertebedir." (Rihle, 217)

* *Fenâya çağıran*

bekaya da çağırdı beni

Giydirdi bana sevinç elbisesini

"Sen bensin" sözünün derinliğiyle

Bağışladı bana tüm sevgisini

(Mevâhib, 46)

fenâ'-yı külliye/fenâ' bi'l-külliyye (فناء بالكلّيّة) * Hasan Basrî, Râbia'ya "Benimle evlenir misin?" diye sorunca, Râbia ona şöyle cevâb verdi: "Evlilik seçme hürriyeti olan için gereklidir. Bana gelince benim kendim için {bir şey} seçme hürriyetim yok. Ben Rabb'imin hizmetinde ve onun emrinin gölgesindeyim, benim şahsımın bir kıymeti yok." Hasan Basrî, "Bu dereceye nasıl ulaştın?" diye sorunca: "Küllî fenâ ile" diye cevâb verdi. Bunun üzerine Hasan Basrî ona "Sen bunu nerden biliyorsun? Bizde bu yok" demiştir. (Şehîde, 150)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

fenâ'ü'l-fenâ' (فناء الفناء) * *Fenâ-yı fenâ* {fenânın fenâsı}, fenâdan daha üstündür. Çünkü o, takva ehline göre bekanın dehlizidir. Fenânın başlangıcında kalmaktan sakın. Aksi hâlde yanılgıya ve davaya düşer, edeb ve takvâ ehline muhâlefet edersin. Hüseyin Hâllâc'ın hâline bak. Fenânın başlarında "*Ben...*" sözüyle o andaki hâliyle yetinip kaldığında nasıl meşakkate düştü. En basit sözlerinden biri, bazı hâllerini açıkladığı şu sözüdür:

Hem Sana şaştım hem de kendime

Yok ettim Seninle kendimi

O kadar yaklaştırdın ki Kendine beni

Kendim sandım Sen'i

"*Kendim sandım Sen'i*" sözünde fenânın fenâsına ait edebin şuûru vardır. Ancak

bu mânânın hakîkati kemâle ermemiştir. Zira kemâle ermiş olsaydı, beşerî yanılgıdan kurtulmuş olacaktı ve rubûbiyyetle beraber edebin kemâliyle edeblenmiş olacaktı.

Sen

Hayatımın eğlencesi

Defnimden sonraki rahatım benim

Senden başkasında yok benim ünsiyetim

Sensin benim korkum

ümîdim

Menzâ: Muhakkiklere göre muhakkik fânî, gaybet ve huzûr hâlinde vücûdunun {varlığının} şuûrunda olandır. Vücûdunu {varlığını} bilmesi, karanlıkta ona şahid olmasa da karanlığın yok olmasıdır. Üzerine güneşin doğduğu ve bu sebeble gözleri kamaşan kişiyi görmüyor musun? Gerçekten var olduğunu görmese de, yıldızların ışığının hâlâ var olduğunu inkâr etmez. Fânî kimse de böyledir; Hakk'ın nûrunun müşâhedesi hakim olduğunda, hem Hakk'ın hem de halkın varlığını anlar. Bu kâmil peygamberlerin ve takvâ sâhibi büyüklerin yoludur. (*Kavânin*, 46)

fennü'r-rabbi'l-mahbûb (فنن الربّ المحبوب) * *Fenn-i Rabbi'l-mahbûb* {Rabb'in sevilen dalı} üç yapraktır: Fiillerin, sıfatların ve Zât'ın sevilen yaprağı. (*Ravza*, 542)

fer' (فرع) **{bk. asl-fer'}**

ferâh (فراح) * Bu semâdaki, yani yedinci semâdaki Beyt-i Mâmûr "*ferâh*" olarak adlandırılır... O, bir haberde vârid olduğu {geçtiği} gibi, Kâbe'nin husûsiyetini taşır. Oradan taşlar düşse, Kâbe'nin üzerine düşerdi. Onun her gün yetmiş bin meleğin girdiği iki kapısı vardır. {Bu melekler} ebedî olarak ona yönelirler. Doğu kapısından girerler. Çünkü o, nûrların zuhûr ettiği kapıdır. Batı kapısından çıkarlar. Çünkü orası nûrların örtüldüğü kapıdır. Gayb hakkında {bilgiler} elde ederler. Hiç kimse onların karar kıldıkları yönü bilmez. Bunlar Allah'ın her gün, Rûhu'l-Emîn'in taşması esnâsında hayat nehrinden yarattığı meleklerdir. Allah onu her gün meleklerin sayısınca hayat nehrine batırıp çıkarmaktadır. Bunlar, mü'min olsun yahut olmasın Âdemoğullarının her günki havâtırı {zihinlerine ansızın geliveren düşünceleri} olurlar. {İnsanoğlunun aklına} her gün yetmiş bin düşünce gelir. Onları ehlullahtan başkası anlayamaz. Beyt-i Mâmûra giren melekler oradan çıkarken Allah'ın, kalbe gelen havâtırdan yarattığı meleklerle bir araya gelirler. Bir araya gelişlerinde zikirleri, kıyâmete kadar istiğfar olur. (*Esfâr*, 218)

ferâ'iz (فرائض) {bk. farz-sünnet}

fesâd-ı kalb (فساد القلب) * *Fesâd-ı kalb* {kalbin fesadı}, kasvet ve katılığı demektir. (*Âdâbı*, 147)

feth (فتح) * Her devirde, "*ricâlü'l-feth*" olarak isimlendirilen yirmi dört kişi vardır. Artınazlar, eksilmezler. Allah ehlullahın kalblerini, mârifet ve sırlara açmıştır. Allah bu {adamları} her saat için saatler adedince kılmıştır. İçlerinde gece ya da gündüz herhangi bir saatte kendisine bilgi ve mârifetlerin açıldığı kimseler vardır. Bu durum, o saatin adamına aittir. Onlar farklı farklı yerlerdedirler, asla bir araya gelmezler. Her birinin ebedî olarak kalacağı bir mekân vardır. Bunlardan Yemen'de iki kişi, Şark ülkelerinde dört kişi, Mağrib'de altı kişi vardır. Geri kalanları diğer bölgelerdedir. Onlarla ilgili âyet Allah'ın Kitâb'ında şu şekilde geçmektedir: "*Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup habseden olamaz. O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur.*" **[Fâtır, 35/2]** (*Fütûhât*, II, 15)

* *Fetih* ve feth hâli, tekvînin eşyâya taalluk etmesi hâlidir. İstersen şöyle de: "*Kudretin makdûra {kudrete konu olana} taalluk etmesi hâlidir.*" Bu konuda yani kudretin makdûra taalluk etmesi konusunda Allah'tan başkası için bir zevk yoktur {bu kudrete O'ndan başka sâhib olan yoktur, bu zevki O'ndan başka kimse tadamaz}. "*Orada...*" yani kudrette zevk yoluyla ..."*ne bir tecelli ne de bir keşf...*" vâkî olur. ..."*Çünkü Allah'tan başka hiçbir varlıkta kudret de, fiil de yoktur. Çünkü sınırlanamayan vücûd-i mutlak {mutlak varlık} O'na aittir.*" Mukayyed varlığa sâhib olan kimsenin, Resul'den râzı olandan başkasını övmeye ya da yermeye gücü yetmez. Çünkü bu ilahî bir inayettir. Bunun hakkında daha önce bilgi verilmişti. (Sofyavî, 242)

* Mücâhedeyi terk etmekten sakın! Hatta fethin emârelerini göremesen de mücâhedeye devam et! Şübhesiz fetih mücâhededen sonra {gelmesi} gereken bir durumdur. Fetihten önce mücâhede mutlaka gereklidir. Ameller onu ister, nefsler ona ulaşır. Ancak fethin belirli bir vakti vardır. O vakti aşamaz. Dolayısıyla {feth gelmedi diye} Rabb'ini ithâm etme! Çünkü eğer ihlâslı bir kul isen amellerinin sonucu {fethin gelmesi} gerekir. Rabb'ine karşı töhmeti tek bir celsede kaldırıp at! Töhmet ehli olmaktan da kaç! (*Envâr*, I, 129)

feth-i karîb (فتح قريب) * Kula, nefs menzillerini kat ederken, kalb makamından, {Allah'ın} sıfatlarının ve kemâlâtının zuhûru cinsinden açılan şeydir. Şu âyette buna işâret edilmiştir: "*Allah'tan bir yardım ve yakın bir feth*" [Saff, 61/13] (Kâşânî, 135; *Câmi'*, 91)

feth-i mutlak (فتح مطلق) * Fetihlerin en yücesi ve en mükemmelidir. Bu, kula ahadiyyet zâtının tecellîsinden açılan şeydir. Bu da yaratılmış olan tüm şekillerin fenâsıyla ayn-ı cem'{hâlinde} istiğraktır. Buna şu âyette işâret edilmiştir: "*Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman...*" [Nasr, 110/1] (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 91)

feth-i mübîn (فتح مبين) * Kula velâyet makamından, kalb sıfatları ve kemâlâtına dayalı olarak, ilahî isimlerin nûrlarının tecellîleri cinsinden açılan şeydir. Şu âyette buna işâret edilir: "*Biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik. Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlar*" [Rahmân, 55/1-2] (Kâşânî, 135; *Câmi'*, 91)

feth-i samedânî (فتح صمداني) * *Feth-i samedânî*, Kâinâtın Efendisi'nin "*Allah vardı, O'nunla birlikte bir şey yoktu. Hâlâ da öyledir*" sözünden dolayı, her fânîden gaybetindir. Allah şöyle buyurur: "*Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.*" [Rahmân, 55/26] (*Câmi'*, 158)

fetk-retk (فتق – رتق) * *Fetk* {ayrışma}, mutlak maddenin tür bakımından sûretleriyle tafsîli {ayrıntılı olarak ortaya konması} ile bir araya gelmelerine veya ahadiyyet mertebesinde gizli olarak mevcûd olan izafî isimlerin açığa çıkması ve zât-ı ahadiyyette saklı tüm zâtî durumların zuhûr etmesine tekabül eder. Hariçteki taayyününden sonra kevnî hakîkatler gibi. (Kâşânî, 135; *Câmi'*, 91)

* *Retk*: Gökler ve yer yaratılmazdan önce, "*kenetlenmiş en büyük mutlak unsur*" diye adlandırılan vahdâniyyete ait maddenin bütününe "*retk*" denir. Meftûk {parçalanmış, ayrılmış}, yaratıklara taayyün ettikten sonraki hâlidir. Lâ zuhûr {görünmez} olduğu için bazen, hazret-i vahdaniyyetin nisbetlerine ve çekirdekte gizli olan ağaçta olduğu gibi, ahadiyyet mertebesindeki tafsîlâttan önce, Ahadiyyet Zât'ında gizli olan hakîkatlarin gaybâbetine ve gizliliğine de "*retk*" denir. (Kâşânî, 148; *Câmi'*, 84)

fetret (فترة) * Mürîdin *vakfe*si {duraklaması}, *fetret*inden {gevşeklik göstermesinden} daha kötüdür. Fetretle duraklama arasındaki fark {ise şudur}: Fetret, mürîdlikten dönüş ve çıkıştır; duraklama ise, tembellik hâllerine kapılarak seyrinde durgunluk göstermeisidir. Seyr ü sülûkun başlangıcında duraklayan hiçbir mürîdden hayır gelmez. Mürîdini imtihân edecek olan şeyh, münâsib göreceği zikirlerinden birini ona telkin etmelidir. Şeyh mürîdine ilk önce bir ismi dille zikretmeyi emreder, sonra da kalbini de dille zikre dahil etmesini emrederek şöyle der: "*Ebedî olarak kalbin ile Rabb'inin huzûrundasın. Mümkün olduğu kadarıyla dilinden bu isimden başka bir şey çıkmasın!*" Sonra şeyh mürîdine sürekli olarak zâhiren de tahâret üzerine abdestli olmasını emreder. Uyku bastırmadıkça uyumamasını, tedricî olarak, azar azar, takat getireceği ölçüde yemeğini azaltmasını söyler. Âdetlerini birden terketmesini emretmez...

Sonra şeyh mürîdine halvet ve uzleti tercîh etmesini, bu hâl içinde, hiçbir şekilde yok edilmesi mümkün olmayan dînî havâtırı ve kalbini meşgul eden hevâcisi {nefsanî çağrıları} defetmek için gayret sarfetmesini emreder. Bil ki, mürîdliğin başlangıcında bulunan bir kimse, halvet hâlindeyken îtikad konusundaki vesveselerden nadiren korunabilir. Bilhassa mürîdde kalb kiyaseti varsa {ince rûhluysa} durum böyledir. Mürîdliğin başlangıcında bu tür vesveselerle karşılaşmayan pek

az sâlik vardır. Zikredilen husûslar mürîdlerin karşılaştıkları imtihânlardır. Bu durumda şeyhin yapması gereken şey, kendisinde kiyâset görürse, mürîdi aklî delîllere yöneltmektir. Çünkü mârifet yolunu tutan sâlik, kendisine ârız olan vesvese-lerden ilim yoluyla kurtulabilir.

Eğer şeyh mürîdinde tasavvuf yoluna dâir bir kuvvet ve sebât bulunduğunu keşfederse, kalbinde kabûl nûrları ışıldayıp sırrında vuslat güneşi doğana kadar sabrı ve zikre devam etmesini emreder. {Mürîd emre uyarsa} en kısa zamanda sonuç alınır. Fakat bu {terbiye şekli} ancak seçkin birkaç mürîdden başkasına tatbîk edilemez {bu yol herkeste başarılı bir sonuç vermez}. Mürîdlerin çoğunun terbiyesi, delîle başvurmaları ve mürîde lazım olacak miktarda usûl ilmini tahsîl etmek şartıyla âyetler üzerinde düşünmeleri sûretiyle mümkün olur. (Kuşeyrî, 198)

* *Fetret*, başlangıçta yakıcı olan ateşin humûdudur {sükûn bulmasıdır}. (*Istılâh*, 534)

* *Fetret*, başlangıçta gerekli olan talebin hararetinin humûdudur. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 91)

fettâh (فتّاح) * *Fettâh*, melekût kapılarını, kalbleri ve fetihleri açan demektir. Ona bu {isimle} yaklaşmak açlık, halvet, temizlik ve kıbleye dönmekle olur. Husûsiyetleri rızkın genişlemesi, zâhirin kolaylaştırılması ve vehbî ilimlerdir. (*Ravza*, 324)

fetvâ-yı kalb (فتوى القلب) * *Fetvâ-yı kalb* {kalbin fetvâsı} fakihin fetvâsını bozar. Çünkü fakih kendi içtihadına göre fetvâ verir. Halbuki kalb, sadece azîmetle, Hakk'ın râzı olduğu ve O'na muvâfakat eden {uygun olan} fetvâyı verir. (*Fetıı*, 286)

feyz (فيض) * *Feyiz*, taşıyanın taşıyacağından fazla olan demektir. Bu da şöyle olur. Mahal ancak alabileceği kadarını alır. Bu, mahlûkun taşıyabileceği miktarı ve yönüdür. Bundan fazlası ise mahlûkun taşıyamayacağı kısmıdır. Onu Allah kaldırır. Mahlûkun nasîbi olmayan hiçbir iş yoktur. Allah'ın da bir nasîbi vardır. Allah'ın nasîbini tefviz {işleri havale etmek} ortaya çıkarır. Emir toptan, bir kerede mahlûkata iner ve her mahlûk taşıyabileceği kadarını alır. (*Fütûhât*, IV, 102)

* Yalnızca îcâd, *feyiz* ve nefesleri cem etmek vardır. İrfâd, bütün cinslere yalnızca vermek demektir. Makam-ı Akdes'i {En Kutsal Makam'ı} vermekten menetmekle vasıflandırma asla mümkün değildir. Çünkü bu yokluk demektir. Bu tür şübheleri kıdem bürhanları geri çevirir. (*Letâ'if*, 27)

* *Feyiz*, ezelî ve ebedî olan dâimî tecellîdir. İlâhî rûh olmaksızın tamamlanmış âlem cilalanmamış aynaya benzer. İlâhî rûh ile cilalanmış gibi olur. Nasıl ki ayna parlak olduğundan karşısındakinin sûretini kabûl eder ve onu sâhibine gösterirse, âlem de İlâhî Rûh'u kabûl etmesi sebebiyle daimî tecellîyi kabûl eder. Bu tecellî, mükemmel olan o mahalde, O'nun aynının kendisine zuhûr etmesidir. (Sofyavî, 16)

feza' ilallah (فزع إلى الله) * *Fezâ ilallah*, hayret anında Allah'a iltică etmektir. Bazı âlimler şöyle söylemişlerdir: "Akıl, şu anda acı veren, ama sonucu faydalı olana; hevâ da tam tersine şu anda tat veren ancak sonucu vahim olan şeye meyledince birbirleriyle çekişirler. Tedbir ve tefekkür eden kuvvete başvurduklarında Allah Teâlâ'nın nûru derhâl aklın yardımına koşar. Buna karşılık şeytanın ve dostlarının vesvesesi de hevânın yardımına koşar ve bunlar birbirlerine karşı savaş vaziyeti alırlar. Tedbir eden kuvvet, şeytan ve dostları cümlesinden ise Hakk'ın nûrundan gaflet eder, âhiret menfaatını göremez, dünyâ lezzetine aldanır, sonuçta oraya meyleder ve Allah dostlarına kahreder. Şayet Allah'ın ve O'nun dostlarının taraftarlarından ise O'nun nûruyla hidâyete erer. Bunun sonucunda da dünyâyı basit görür ve âhireti ister." (*Mîzân*, 50)

fıkh (فقه) * Öğrenen kimsenin fıkhı {kavrayışı} sadrın içindedir. Nûru da öğrenmekle ve o {bilgiyi} kullanmakla artar, kavrayış ve anlayışının nûrları dallanıp budaklanır ve kavrayışının nûru ile meseleleri istinbât eder {ortaya çıkarır}, bilmediği şeyleri benzerlerine, uyanlara ve mânâsı yakın olanlara kıyaslar. Dînde fakîh {kavrayışlı} olmak ise, Allah'ın mü'min kulunun kalbine, kandil gibi onunla görmesi için koyduğu nûrdur. Bu nûr, kâfir ve münâfıkta olmaz. (*Beyân*, 77)

* *Fıkıh* ve fehm {kavrayış ve anlayış} aynı mânâya gelen iki isimdir. Arablar, "*fehimtü*" mânâsında "*fakıhtii*" derler. Allah kendisi tarafından bahşedilen fehmi, ilim ve hikmetten üstün tutmuş ve fehimleri yargı ve hükümlerin üstüne çıkarmıştır. (*Kūt*, I, 153)

fıtrat (فطرة) * **"Fıtrat nedir?" Cevâb: "Kendisiyle mümkün varlıkların karanlığının ortadan kalktığı ve diğer sûretler arasında 'Bu, şu değildir' diyerek ayrım yapılabildiği nûrdur. Aralarındaki ortak yönlerden dolayı 'Şu, şunun aynısıdır' da denilebilir." (Fütûhât, II, 70)**

fikr (فكر) {**semere-i fikr**} * Birinci şekil avâmın, ikincisi havâssın fikridir. Dâire Hakk'ın ilmidir. Dâirenin içi nihâyetin devrettiği yerdir. Dâireyi çevreleyen "*lâmelif*" harfleri her yönden olumsuzluğa delâlet eder. Yanlardaki iki "*hâ*" harfi yan kenarlarda iki engeldir. Geriye tevhîd kalmıştır. Bunun ötesindeki her şey hâdistir. (*Tavâsîn*, 215)

* *Fikir* ile tefekkür arasındaki fark şudur. Tefekkür, kalbin cevelânı {oradan oraya gezip dolaşması}, fikir ise irfânı üzerinde durmasıdır. (*Lumaʿ*, 303)

* *Fikr*in mânâsı, kalbde bir üçüncü mârifet meydana gelebilmesi için iki mârifeti hazır hâle getirmektir. Bunun misâli şudur: Dünyâya meyleden ve dünyâ hayatını tercîh eden, ancak âhiretin dünyâya tercîhe daha lâyık olduğunu bilmek isteyenin önünde iki yol vardır. Birincisi, başkasından âhireti dünyâya tercîh etmenin

daha lâyık olduğunu işitmesi, onu taklîd etmesi ve işin hakîkatini araştırmadan tasdîk eder. Sonuçta ameliyle sadece onun sözüne güvenerek âhireti tercîh etmeye meyleder. Buna "*mârifet*" değil, "*taklîd*" denilir.

İkincisi, ebedî olanın tercîhe şâyân olduğunu, sonra da âhiretin ebedî olduğunu anlar. İşte bu sûretle onun için bu iki mârifetten bir üçüncü mârifet meydana gelir. O da âhiretin tercîhe daha lâyık olduğudur. Âhiretin dünyâya tercîh edilmesine daha lâyık olduğunu bilmek, ancak önceki iki mârifetle mümkün olur. Buna göre önceki iki mârifeti kalbde hazırlamak üçüncü mârifete ulaşmak içindir ki buna "*tefekkür*", "*îtibar*", "*tezekkür*", "*nazar*", "*teemmül*" ve "*tedebbür*" denilir. Tedebbür, teemmül ve tefekkür, aynı mânâya gelen mürâdif {eşanlamlı} kelimelerdir. Arkasında değişik mânâlar aranmamalıdır. Tezekkür, îtibâr ve nazar kelimelerine gelince, bunların isimleri bir ise de mânâları farklıdır. (*İhyâ'*, V, 164)

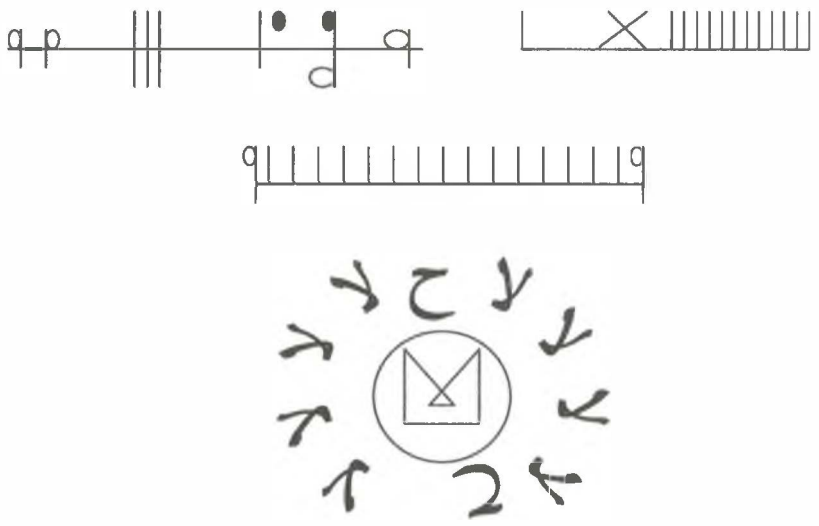

* *Fikr*in semeresi ilimler, hâller ve amellerdir. Ancak husûsî semeresi ilimden başka bir şey değildir. Evet, ilim kalbde meydana gelince {kalb} değişir. Kalbin hâli değişince de âzâlardaki ameller değişir. Amel hâle, hâl ilme, ilim de fikre tâbîdir. Şu hâlde fikir, bütün hayırların başlangıç noktası ve anahtarıdır. İşte bu, sana tefekkürün fazîletini ve hem zikirden hem de tezekkürden daha hayırlı olduğunu açıklar. Çünkü fikir zikirdir ve ondan ziyâdesidir {zikirden ibâret olmayıp daha da fazlasıdır}. Kalbin zikri azaların zikrinden daha hayırlıdır. Dahası amel, içinde zikir bulunmasından dolayı şereflidir. Şu hâlde tefekkür bütün amellerden daha üstündür. Bu yüzden "*Bir saat tefekkür bir yıl ibâdet etmekten daha hayırlıdır*" denilmiştir. Yine "*Tefekkür, kötü, hoşlanılmayan şeylerden sevilen şeylere, rağbet ve hırstan zühd ve kanaate götürür.*" denilmiştir. Şöyle de denilmiştir. "*Tefekkürden müşâhede ve takvâ neşet eder.*" (*İhyâ'*, V, 165)

* Bir incidir o
fikirdir avcısı onun
Ayrılmaz asla o derinliklerden diplerden
Bakan saf bir ceylan sanır onu
O boyun
o güzel naz

{Şair} demek istiyor ki: "Fikir, o inciyi çıkarmak için denizin derinliğine dalar, oysa o inci fikirle çıkmaz. Fikir ise dalmaya devam eder durur. Onlar, bu tür işleri nazar ve istidlâl yoluyla elde etmek isteyen fikir ehlidir. Oysa istedikleri ne kadar uzak ve gayeleri ne kadar ıraktır. Vallahi bu ancak sırf bir inâyetle ve fikirlerden arınmış bir sırla meydana gelir. Çünkü bunlara çabalamakla erişilmez. Bunlar ancak ilâhî inayetle elde edilebilir. Meydana gelip misâl âleminde tecellî ettiğinde bembeyaz kum tepesinde ona dönerek güzel bir şekilde konuşması ve hitâb etmesinden dolayı –bu şiirde naza benzetilmiştir- tertemiz bir ceylan sanır." (Tercümân, 174)

* Gaybın anahtarları Hakk'a ve halka ait olmak üzere ikiye ayrılır. Hakk'a ait olan, isim ve sıfatların hakîkatidir. Halka ait olan ise, Rahmân'ın vecihlerinin {yönlerinin} vücûduna {varlığına} karşılık gelen zâttan, yani insan zâtından olan cevher-i ferdin {atomun} terkîbini bilmektir. *Fikir* o yönlerden biridir şübhesiz. O gaybın anahtarlarından biridir. Ancak o bir nûrdur. O anahtarı almak için yol gösteren bu parlak nûr nerededir?

Gökleri ve yeri değil, onların yaratılışı hakkında düşün. Bu mânâlar ince işâretlerdir ki, kendi gizlilikleri içinde kaybolmuştur. İnsan fikrin şekillerine yükselmeye başlayıp da bu işin göğüne vardığında rûhânî sûretler madde âlemine iner ve kıyas kabûl etmeksizin, saklı olan şeyleri çıkarır ve göklere yükselerek, dilleri başka başka olmasına rağmen göklerin melekleriyle konuşurlar. (*İnsân*, II, 24)

* *Fikr*, onlar vâsıtasıyla Rabb'in mârifetine {Rabb'i tanımaya} ulaşmak için âyetleri üzerinde teemmüldür {derin bir şekilde düşünmektir}. (*Câmi'*, 54)

* *Fikr*, üç kısma ayrılır: Avâmın {sıradan insanların} fikri, Allah'ın nîmetleri hakkında olur ve bundan mârifet hasıl olur. Havâssın {aydınların} fikri, Allah'ın vaad ve sevâbı hakkında olur, bundan Allah'ın sevâbına rağbet hasıl olur. Ahassın {seçkinlerin} fikri Allah'ın vaîd ve cezâsı hakkında olur. Bundan ise onun azabından rehbet {korkma} meydana gelir. (*Câmi'*, 62)

fikret (فكرة) * Cüneyd şöyle demiştir. "Meclislerin en şereflisi ve en üstünü tevhîd meydanında fikr etmek {düşünmek} ile oturmak, mârifet esintisini koklamak, vedâd {sevgi} denizinden mehabbet kadehiyle içmek ve Allah'a ﷻ hüsn-i zanda bulunmaktır." Sonra da şöyle demiştir. "Onlar ne güzel ve ne yüce meclisler, ne lezzetli içeceklerdir. Ne mutlu onlardan rızıklananlara."...

...İmam Şâfiî bir defasında da şöyle demiştir: "Fezâil (fazîletler) dörde ayrılır: Birincisi fikret (düşünmek) konusunda îtidâl (denge) demek olan hikmettir. İkincisi şehvet konusunda îtidâl mânâsına gelen iffettir. Üçüncüsü gazab (öfke) konusunda îtidâl mânâsındaki kuvvettir. Dördüncüsü nefsin kuvvetlerini îtidâlde tutma (dengeleme) husûsundaki adalettir." (İhyâ', V, 164)

* *Fikret* şehvetle akıl arasında gidip gelir. Akıl ona üstünden, şehvet ise altından hizmet eder. Fikret akıl tarafına meylederse yücelir, şereflenir ve güzellikler meydana getirir. Şehvete meylederse aşağıların aşağısına alçalır ve çirkinlikleri doğurur. (*Mîzân*, 51)

firâr (فرار) * *Firâr*, halktan Hakk'a kaçmaktır. Birinci inceliği cehâletten ilme kaçmaktır; ikinci inceliği haberden şuhûda (görmeye), üçüncüsü ise Hakk'ın dışında her şeyden, hatta şuhûddan da kaçmaktır. (*Ravza*, 478)

* *Bidâyât*ta (başlangıçta) *firâr*, tâatla meşgul olup mâsıyetten uzaklaşmaktır. *Ebvâb*da (tasavvufa giriş yahut bu konuda ilk mertebelere ulaşma sırasında) kuvvet iddiâsı, hevâ ve meylin dünyâyı istilâsı, süflî yönü cezbeden tabîatın gerektirdiği şeylerden olur. *Muâmele*ta, iki dünyâ için istenen bedellerden dolayı, nefsin amelleri ifsâd eden maksadları, riâyet ve hürmet şartlarını ihmâl etmek, dînde Hakk'tan meşgul eden her şeyden (firâr etmektir). *Ahlâk*ta kişinin mürüvvetini zedeleyen ve fütüvvetine halel getiren her şeyden (kaçmaktır). *Usûl*de, sülûk yolundaki azmini zayıflatan her şeyden olur. Bu, "*huzûr ehlinin tarîkat edebi*" olarak adlandırılır. *Edviye*de (mânevî hastalıkların tedâvîsinde) ilim ve hikmetle meşgul olsa bile himmetin yüceliğine aykırı, kalbi, yönünden çevirecek her şeyden (kaçıştır). *Ahvâl*de (hâller konusunda) kesbi (kendi çabasını), ameli, vuslata yapışmasını görmekten, (hedefini) unutmaya götüren, yüce himmeti azaltan her şeyden (sakınmaktır). *Velâyât*ta saf olsalar bile (önceden) kalan her şeyden (kaçmaktır). *Hakaik*te, isim tecellîlerinin çokluğu ve onlara şâhid olma sırasında (hataya düşmekten), onların dalgalanmasıyla benliğe ait zâhirî şekillerin kalmış olmasından (sakınmaktır). *Nihâyât*ta (sülûkun sonunda) firâr ve netîcelerini görmeyi (gerektirecek) ikilik hükümlerinden (kaçınmaktır). (*Câmi'*, 275)

firâset (فراسة) * *Firâset*, kalbe hücum eden ve oradaki zıddı olan şeyleri kovan bir hâtırdır. Firâsetin kalb üzerinde hâkimiyeti vardır. Firâset, arslanın ferîsesi (arslanın boğazından yakalayıp parçaladığı av) kökünden gelir. Firâset karşısında nefsin ve aklın şübheye düşmesi ihtimâli yoktur. Firâset, îmânın kuvveti nisbetinde hâsıl olur. Şu hâlde îmânı en kuvvetli olan firâseti en keskin olan kimsedir. (Kuşeyrî, 114)

* *Firâset*, yakîn mükâşefesi ve gaybın âyân beyân olması olup, îmân makamlarından biridir. (Kuşeyrî, 115)

* "Mürîdlerin firâseti zandır, tahkîk ve yakîn gerektirir. Âriflerin firâseti ise tahkîk ve yakîndir, hakîkati gerektirir" denilmiştir...

...*Firâset*, karşısına hiçbir şeyin çıkmadığı ilk hâtırdır. Eğer karşısına kendi cinsinden bir muârız çıkarsa o firâset değil, hâtır ve hadîs-i nefs olur. (Kuşeyrî, 116)

* *Firâset*, "*iftirâs*"tan türemiştir. O, hükmü bu sıfatını sâhiblerinden korkmak olan müstesnâ kahredici ilâhî bir sıfattır. İstisnânın sebebi tabiî bir korkudur. Bu da ya nefsin ülfet ettiği ve gücünün ortaya çıktığı bedeninden ayrılması ya da tabiî veya ehlî firâset yoluyla kendisine mütecâvizlik isnâd edilen nefsin kötülenmesiyle ilgili bir nisbet yönünden olur. Bundan dolayı sadece iki istisnâyla alâkalıdır. Çünkü âleme hâkim olan kendilerini bilmemektir. Bu cehâletlerinin sebebi terkîbe dayalı varlıklar olmalarıdır. Mürekkeb değil de basit unsurlar olsalardı, bu vasıfla muttasıf olmazlardı.

Bil ki kul mütecâviz olmakla {sınırı aşmakla} vasıflandığında, üzerindeki bu alâmetlerle istidlâl edilir. Bu alâmetler tabiî ve mizâca aittir. Bu hikmetli bir firâsettir. Ondan rûhânî, nefsî ve îmânî bir firâset doğar. Ayrıca o ilahî bir firâsettir. Mü'minin gözünde ilâhî bir nûrdur. Onunla mütecâviz kişide vâkî olan şeyi veya durumunun dayandığı şey keşf edilir. Mü'minin firâseti, alâkaları itibâriyle tabiî firâsetten daha umûmîdir. Firâset iyi ve kötü ahlâkı bilmenin, eşyâda acele etmeye veya gecikmeye götüren şeyi bilmenin gayesidir. (*Fütûhât*, II, 232)

* *Firâset*, gaybla alâkalı bir hükmü şâhide ihtiyaç duymadan kesin hâle getirmektir. İlk inceliği ilimden ortaya çıkmayan, başka hiçbir şeye işâret etmeyen ve muvâfakatı destekleyen geçici bir firâsettir. İkinci inceliği îmân ağacından devşiren ve keşf caddesini parlatan bir firâsettir. Üçüncüsü ise düşüncenin, açıklama veya işâret yoluyla bulandırmadığı bir firâsettir. (*Ravza*, 488)

* *Firâset*, sözlükte tesebbüt ve nazar demektir. Hakîkat ehlinin ıstılâhında ise yakîn mükâşefesi ve gaybın ayan beyân olmasıdır. "*O, Allah'ın kalbleri muttalî kıldığı bir nûrla gayba muttalî olmaktır*" denilmiştir. Hz. Peygamber ﷺ buna işâret etmiştir: "*Mü'min Allah'ın nûruyla bakar*" Diğer bir rivâyette "*Mü'minin firâsetinden sakının, çünkü o Allah'ın nûruyla bakar*" buyrulmuştur.

Firâsetin, kalbe hücum eden ve oradaki zıddı olan her şeyi kovan bir hâtır olup, kalbe hakim olduğu ve arslanın ferîsesi {boğazından yakalayıp parçaladığı av} kökünden geldiği söylenmiştir. "*Firâset, nûrların kalbleri parlatan yansımaları ve gaybla ilgili sırları taşıyan mârifetin temkînidir {yerleşmesidir}*" denilmiştir. Firâset îmânın kuvveti nisbetinde hâsıl olur. Şu hâlde îmânı en kuvvetli olan, firâseti en keskin olan kimsedir. (*Câmi'*, 241)

* Mükâşefe, "*mütâlaa*" mânâsına gelir. Müşâhede mânâsına gelir. Kulların sırlarına muttalî olma mânâsına gelir. Gerçek olan şu ki, mükâşefe *firâset*tir. (*Kavânîn*, 94)

firâset-i hikemiyye (فراسة حكمية) * Allah seni üstün kılsın. Bu kitâbda fikrî mârifet, nazarî ilimler ve tecrübî hükümlere ihtiyaç vardır. Çünkü Allah yakîn nûrunu herkese vermemiş, basîretinden hırs perdelerini kaldırmamıştır ki, şer'î firâset ehlinin yolunda muntazaman {düzenli olarak} yürüyebilsin. Bu {firâset}, Allah tarafından hîbe edilen bir şey olması sebebiyle, her bir kimseye mahsûs kılınmamıştır. Bunun için, O'nun kullarından sadece havâss olanlar ondan feyz alabilir. (*Tedbîrât*, 162)

firâset-i şer'iyye (فراسة شرعية) * Allah sana rahmet etsin ve basîretini aydınlatsın! Bilesin ki, melekût âlemi, şehâdet âlemini hareket ettirir ve Allah'ın bir hikmeti olarak O'nun kendi hâkimiyeti altındadır. Bunun böyle olması kendisinin buna müstehak olmasından değildir. Şehâdet âleminden hiçbir durgunluk, yeme, içme, kelâm ya da susma meydana gelmez. Bunlar ancak gayb âleminden sâdır olur...

Bize göre şehâdet âlemi, âdet olarak his ile {duyu organlarımızla} idrâk ettiğimiz her şeydir. Gayb âlemi ise âdet olarak hisse zâhir olmayan {duyularla algılanamayan} şeyde bizim şer'î bir haber ve fikrî bir nazarla idrâk ettiğimiz şeydir.

Deriz ki, şehâdet âlemi nasıl gözün görmesi yoluyla ile idrâk edilebiliyorsa, gayb âlemi de basîret gözüyle idrâk edilebilir. Nitekim göz, önünden karanlık perdeler gibi engeller kalkmadıkça idrâk edemez. Şimdi engeller kalkıp da hissedilebilenler {duyularla algılanabilen varlıklar} üzerine nûrlar yayılınca göz tüm görülebilenleri idrâk eder, Gözün idrâki, kendi nûruna, güneşin veya kandilin ve benzerlerinin ışığına bağlıdır.

Basîret gözü de böyledir. Bunun gibi basîret gözünün perdesi hırslar, şehvetler, {Allah'tan} başka şeyleri düşünme {dikkate alma, hesaba katma} ve benzeri şeylerdir. Bunlardan dolayı onunla melekût, yani gayb âleminin arasına bir engel girer. İnsan kalb aynasına yöneldiği ve onu riyazât ve mücâhedât türleriyle cilaladığı zaman ondan bütün perdeler ortadan kalkar. Onun nûruyla gayb âlemine açılan nûr birleşir. Böylece ehl-i melekût peyderpey görünmeye başlar. Bu, hisler {duyular} dünyâsındaki güneş gibidir. Bunun yanında basîret gözünün nûru temyîz {ayırd etme} nûruyla birleşir ve ardından gayb bilgileri olduğu gibi açılır. (*Tedbîrât*, 170)

fitne (فتنة) * *Fitne*, imtihân etmek demektir. {Altın ve gümüşü yabancı maddelerden temizleyerek saf olarak elde etmek için} ateşe sokup erittiğinde, "*Gümüşü ateşle imtihân ettim*" dersin. Allah "*Mallarımız ve evlatlarımız ancak bir fitnedir*" [Tegâbün, 64/15] buyurur. Yani "*O ikisiyle sizi imtihân ederiz. Sizi bizden ve sizi sınırladığımız şeylerden alıkoyuyorlar mı?*"

Hz. Musa ﷺ şöyle der: "*Bu iş senin imtihânından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin*" [Âraf, 7/155] Allah'ın insanı denediği en büyük imtihân, onu kendi sûretinde yaratması sebebeyle, yalnızca O'nu

tanıyıp tanımayacağıdır. {Bu imtihân} kulluğunu hakkıyla yerine getirip getirmeyeceğini, sûretinin konumundan dolayı büyüklenip büyüklenmeyeceğini göstermek içindir. Çünkü insanın, isimlerin hükmünden başka kendisine ait hiçbir sûret yoktur. O, kemâli üzere Hakk'ın sûretiyle kaim bir halîfenin tasarrufuyla âleme tasarruf eder. (*Fütûhât*, II, 185-186)

fu'âd (فؤاد) {bk. kalb}

fuhş (فحش) * *Fuhş*un târîfi ve hakîkati, çirkin şeyleri açık sözlerle ifâde etmektir. Bunlar genellikle cinsî münâsebet ve bunlarla alâkalı sözlerdir. Çünkü ehl-i fesad olanların {ahlâkı bozuk insanların} bu husûsta kullandıkları çok çirkin ve çok açık tâbîrleri vardır. Hâlbuki sâlih kimseler bunlardan sakınırlar, bunları ve bunlarla alâkalı her şeyi kinâye, rumuz ve îmâ yolu ile anlatırlar... Burada fâhiş ve açık kelimeler var ki, onları anmak çirkindir. Bunların çoğu sövüp saymakta ve ayıplamakta kullanılır. Bunlar da kendi aralarında farklıdır. Her biri diğerinden daha fâhiştir. Bunların çoğu ülkelerin örflerine göre değişir. En hafifleri mekrûh, en ağırları ise mahzurludur. Aralarında kalanlar, bunlar arasında kalan farklı derecelerdedir. (*İhyâ'*, III, 151)

fukarâ' (فقراء) {bk. fakîr/fukarâ'}

fukarâ'-yı müdâhinûn (فقراء مداهنون) * *Fukarâ-yı müdâhinûn* {dalkavuk fakîrler} o kimselerdir ki birisinin fiili bâtıl bile olsa onların isteklerine uygun ise onu överler; isteklerine uymazsa doğru bile olsa onu yererler. Onlar bu davranışlarıyla halktan bir mevkî beklerler ve onlara bâtıl bir yolla dalkavukluk ederler. (Hücvîrî, 23)

furkān (فرقان) * *Furkān*, Hakk'la bâtılı açıklayan ve ayırd etme ilmidir. Kur'ân bütün hakîkatleri bünyesinde toplayan icmâlî {öz} ledün ilmidir. (Kâşânî, 136; *Câmi'*, 92)

* *Furkān*, çeşit ve îtibârlarındaki farklılığa rağmen, isim ve sıfatların hakîkatinden ibârettir. Hakîkatlerine göre her isim ve sıfat birbirinden ayrılır. Böylece en güzel isim ve sıfatları bakımından Hakk'ın kendisindeki fark ortaya çıkar. Çünkü Hakk'ın Rahîm ismi Şedîd'den, Mün'im ismi de Müntakîm'den farklıdır. Rızâ sıfatı da gazab sıfatından farklıdır. (*İnsân*, I, 67)

fütûh (فتوح) * Ârifin tedbîri, Hakk'ın tedbîrinde fenâ bulur. *Fethe* vâkıf olan ancak Allah'la vâkıf olmuş olur. Bu kimse, Allah'ı temaşa edip durmaktadır. (*'Avârif*, 95)

* *Fütûh*la {mânevî fetihlerle} birlikte vâkıf olanın gözünde, Âdemoğulları'nın huzûrunda olmakla meleklerin huzûrunda olmak bir olur. Kudret ve hikmet eliyle,

mahrum olanın talebi ve sebeblerden sıyrılmak da bir olur {aynı değerdedir}. {Bu da} sebebleri görmeyi bir kenara atmak {demektir}. Tevhîd sağlam hâle geldiğinde sebebler insanın gözünde yok olur. (*'Avârif*, 97)

* *Fütûlı*, zâhirde ibârenin; bâtında ise {îmân} halâvetinin {tatlılığının} ve keşfin açılmasıdır. (*Istılâlı*, 536)

* Bâtında halâvetin açılması *fütûhât*tandır. Bu Hakk'ın onu kendisine cezbetmesinin sebebidir. Bu tatlılık mânevî olursa, sâhibi onun eserini soğuk suyun soğukluğunu hissetmesi gibi hisseder. Bunun histeki {duyulardaki} yolu beyinden geçer. Oradan tat mahalli olan {dile} iner. Ondan bir zevk hisseder. Bu zevkin yanında âzâ {organ} ve mafsallarda bir rahatlık, fazla lezzetten dolayı organlarda bir karıncalanma hisseder. Bu zevke erenler arasında tatlılığın bir saat, bir gün veya daha uzun bir zaman devam ettiği kimseler vardır. Onun bedende kalışının husûsî bir zamanı yoktur. (*Fütûhât*, II, 495)

* *Fütûh*; rızıklar, ibâdet, ilimler, mârifetler, keşfler gibi kula zâhir ve bâtın tüm nîmetler kapalı kaldıktan sonra Allah'tan kula açılan her şeydir. (Kâşânî, 135; *Câmi'*, 91)

fütûr (فطور) * *Fütûr*, halkın Hakk'tan taayyün ve buna tâbî olan şeylerle temyizidir {ayrılmasıdır}... (Kâşânî, 137; *Câmi'*, 92) ....{Bu ayrım} hâller ve şekillerle olur. (*Câmi'*, 92)

fütüvvet (فتوّة) * *Fütüvvet*in {gençliğin, burada dervişliğin ya da insanlığın} aslı, kulun ebedî olarak başkasının emrinde bulunmasıdır...

...Fudayl {b. İyâz} demiştir ki: "*Fütüvvet, dostların kusurlarını hoş görmektir.*" Fütüvvetin, kendini başkasından üstün görmemek olduğu da söylenmiştir. Ebû Bekr Verrâk şöyle der: "*Fetâ, düşmanı olmayan kimsedir.*"

Muhammed b. Ali Tirmîzî demiştir ki: "Fütüvvet, Rabb'in rızası için nefsine düşman olmandır." Denilmiştir ki, "Fetâ hiç kimseye düşmanlığı bulunmayan kimsedir."...

...Cüneyd'e fütüvvetin ne olduğu sorulunca şöyle cevâb verdi: "Fütüvvet, fakîrden nefret etmemek, zengine yaranmaya çalışmamaktır." Nasrâbâzî şöyle der: "Mürüvvet, fütüvvetin bir şubesidir. Fütüvvet ise iki âlemden {dünyâ ve âhiretten} yüz çevirmektir."...

...Sûfîlerden birine "Fütüvvet nedir?" diye sorulunca şöyle cevâb verdi: "Kulun sofrasında yemek yiyen velî ile kâfir arasında fark görmemesidir."

Cüneyd "Fütüvvet, halka eziyet etmekten sakınmak ve elde olanı onlar için harcamaktır" der. Sehl b. Abdullah {Tüsterî} "sünnete tâbi olmaktır" der.

Fütüvvet için, "Vefâ ve {verdiğin sözü} muhâfaza etmektir" denilmiştir. "İşlediğin, fakat nefsine pay çıkarmadığın bir fazîlettir" denilmiştir. "Dilenci sana doğru yöneldiği zaman kaçmamandır" denilmiştir. "İhtiyaçlarını sana arz için gelenlerden saklanmamandır" denilmiştir. "Biriktirmemek ve özür dilememektir {özür dileyecek bir şey yapmamak veya herhangi bir konuda özür beyân ederek geri durmamaktır}" denilmiştir. "Nîmeti açıklamak, fakat mihneti {sıkıntıyı} gizli tutmaktır" denilmiştir. "Sofrana on kişi davet ettiğin zaman dokuz veya on bir kişinin gelmesi hâlinde bozulmamandır" denilmiştir. "Temyîzi {ayrımcılığı} terk etmektir" denilmiştir. (Kuşeyrî, 113)

* Dostların kusurlarını, bilhassa düşmanın şamata yapmasına sebeb olacak ayıplarını örtmek *fütüvvet*in şânındandır. (Kuşeyrî, 114)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Onlar Rabb'lerine inanmış gençlerdi, biz de onların hidâyetlerini artırmıştık.*" [Kehf, 18/13] *Fütüvvet*, kendini fuzûlî sayman, kendine ait hiçbir hak görmemendir.

Bunun üç derecesi vardır: Birinci derecesi düşmanlığı terk etmen, hatayı görmezden gelmen ve eziyeti unutmandır.

İkinci derecesi, sana karşı çıkana yaklaşman, sana eziyet edene ikrâmda bulunman, sana zarar verenden senin özür dilemendir. Bunları da öfkeni tutarak değil, müsâmaha ederek, karşılıklı olarak birbirine sabretme yoluyla değil, karşılıklı olarak birbirinizi sevmek yoluyla gerçekleştirmektir.

Üçüncü derecesi ise, yolculuğa çıktığında {istidlâl yoluyla elde edilecek} bir delîle bağlanmaman, {herhangi bir davete} icâbet etmene karşılık bekleme şâibesi sokmaman ve müşâhedende şekle takılıp kalmamandır.

Bil ki, düşmanının şefâatine muhtaç olan ve ondan özür dilemekten utanmayan kişi fütüvvet kokusunu koklayamaz. Sonra husûsî ilimde {havâssın ilminde} şu vardır: Hakîkat nûrunu istidlâl yoluyla taleb eden kişi için fütüvvet davâsının düğümü asla çözülmez. (*Menâzil*, 23)

* *Fütüvvet* bize göre tekellüfü {yapmacık davranışları} terk etmek ve hazırda bulunanı takdim etmektir. Bazen yapmacık davranışlarla misafirin ayrılmasına sebeb olunabilir. Yapmacık davranışları terketmekle onun makamı örtülmüş ve gitmesi de engellenmiş olur. (*'Avârif*, 257)

* *Fütüvvet*in kuvvet makamı vardır. Allah'ın tabîattan yarattığı şey havadan daha kuvvetlidir. İnsanın yaratılışı –eğer mü'minse- havadan daha kuvvetlidir. Nitekim bir kudsî hadîste Allah'ın arzı yarattığında, meleklerin onu genişlettikleri vârid olmuştur. (*Fütûhât*, I, 307)

* *Fütüvvet*te {gençlikte} herhangi bir zayıflık yoktur. O, çocukluk ve ihtiyarlık arasında bir hâldir. O, insanın büluğ çağından kırk yaşını tamamlayıncaya kadar geçen ömrüdür. (*Fütûhât*, I, 308)

* *Fütüvvet* başkasının hakkını kendi hakkına tercîh etme işidir. Şârî, başkalarıyla alâkalı olarak şunu ortaya koymuştur: İnsanın nefsinin kendi üzerindeki hakkı, Allah katında başkasının hakkından daha gereklidir. Fetâ ise, kendi işinde değil, başkasının işinde; -sadece Rabb'inin emriyle- kendi nefsinin hakkı için değil, başkasının hakkı için çalışandır.

Bunun da iki tarafı vardır: Biri câiz olup Allah'ın bir emrini yerine getirmektir. Diğeri her yerde câiz değildir. Ârifin, hakları sâhiblerine verme makamında olduğu ve geriye kendisiyle alâkalı haklar kaldığı zaman, mutlak olarak fütüvvet sâhibi olması konusunda bir mevzii yoktur. {Bu durumda zaten} başkasını kendisine tercîh eder. Çünkü o, kendi nefsinin hakkını edâ etmekle işe başlamıştır. Onun bu başlangıcı, fütüvvet şartına bir halel getirmez. Bununla başlamadığında ise Allah'ın emrine uymak olan fütüvvetin diğer tarafına bir halel gelirse, helâk olur, kalır. Bunun tahsisi ise şöyle demesidir: "*Ben mü'minim, Allah da mü'minlerden nefslerini satın almıştır.*" (*Fütûhât*, II, 232)

* *Fütüvvet*, kendinde bir üstünlük ve bir hak görmemendir. İlk inceliği düşmanlığı terketmek, zillet ve eziyete aldırmamaktır. İkinci inceliği uzaklaşana yaklaşmak, eziyet edene {öfkeyi} yutmasına ya da sabr etmesine gerek bile kalmadan ikrâm etmektir. Üçüncü inceliği ise şekilleri görmeyle meşgul olmamaktır {insanların dış görünüşleriyle uğraşmamaktır}. (*Ravza*, 484)

* *Fütüvvet*; dostun iyiliklerini görmek, kötülüklerini görmemektir. (*Envâr*, II, 164)

* *Fütüvvet*, sözlükte, cömertlik ve ikrâm anlamına gelir. Hakîkat ehlinin ıstılâhında ise dünyâ ve âhiret ile teessürlerinden sonra halkı kendine tercîh etmektir. Bu, kendini her nefs ve hasis olan kişi için harcamandır. Bunların senin üzerindeki tasarrufunu iyice yerleştirmektir. "*Fütüvvet, safâ, sehâ {cömertlik} ve vefâdır*" denilmiştir. "*Hiçbir şeyde önem ve değer görmemendir*" denilmiştir. "*Ehli olana da, olmayana da iyilik yapmaktır. Ehli yoksa, sen onun ehli ol!*" denilmiştir. "*Fütüvvet kulun ebedî olarak başkasının emrinde olmasıdır*" denilmiştir. (*Câmi'*, 232)

G

gaflet-teyakkuz (غفلة — تيقّظ) * *Gaflet*in her şerrin kaynağı olduğu gibi, *teyakkuz* da her hayrın aslıdır. Kendine göre müteyakkız {uyanık ve dikkatli} olan çoğu kimse aslında gafildir. Ona en sevimli gelen şey teyakkuzdan gafil olmaktır. Onun ünsiyeti gafletledir. Bil ki teyakkuzun en açık alâmetleri hemm {düşünce, kaygı} ve hüzündür. Sonra ihtimam ve hüzünden dolayı güzel bir şekilde ölüme hazırlık gelir. Gafletin en açık alâmetleri ise kibir ve neşeli olmadır. Zira her ikisi de teyakkuzu unutturur. Teyakkuzun terkinde ise ölümden sonraki hayata hazırlığın terki söz vardır. (*Âdâb*ı, 118)

* *Gaflet*, tûl-i emel {uzun emel} ve âhireti unutmak ancak hâtırla olur. Kul ancak hayırları sırtının arkasına atmakla yoluna devam eder. Bundan hep hayırları erteleme ve günâh denizinde boğulma neticesi ortaya çıkar...

...*Teyakkuz*, ölümü yakın bilmek ve ölümü gözetlemek, ölümden sonra başına gelecekleri düşünmektir. Böyle yapmakla sana amel kapısı açılır. Böylece sen, ölüm seni yakalamadan ölüme koşar, ecel gelmeden önce hayatının her saatini ganîmet bilirsin. Çünkü kulun rızkı, buna devam etmesine bağlıdır. Bundan da Allah ﷻ isterse, hayır pınarları fışkırır. (*Âdâb*ı, 119)

* Kalb *gaflet* içinde olduğu zaman zikir gafleti oradan kovamaz. Ancak onu, dildeki zikirler olmasa bile tezekkür ve îtibâr kovabilir. Zira zikrin alanı dil, tezekkürün alanı ise kalbtir. Hevâ dile değil kalbe gelir. Onu oradan çıkaracak olan da onun yerine geçip onun yaptığını yok edecek olan tezekkürdür. (*Tenvîr*, 21)

gaflet 'ani'l-lisân (غفلة عن اللسان) * Dille ilgili gafletin yedi zararı vardır. İlk avı kendi sâhibidir. Bundan dolayı nefsinden kaynaklanan sözlerin kapısını sağlam bir anahtarla iyice kapa! Sonra sadece sana gerektiği kadarını aç! Onu açtığında da bazı şeylerden sakın! Sözden ihtiyacın olduğu kadar al ve ardından kapıyı kapat! (*Âdâb*ı, 62)

galebe (غلبة) * *Galebe*, kulda görülen bir hâldir. Bu hâle sâhib olan bir kimse-

nin sebeb ve vâsıtaları görmesi ve şerîatın âdâbına riâyet etmesi mümkün olmaz. Galebe hâli yaşayan kişi, karşısına çıkan hayır ve şerri ayırd etme imkânından mahrumdur. Kendisinden, hâlini bilmeyenlerin inkâr edeceği pek çok şey zuhûr eder. Vecd hâlindeyken, kendine galebe çalan husûslar sükûnete erince, galebe hâlini bulamaz. Böylece üzerindeki galebe, havf, heybet, iclâl, hayâ yahut bunlara benzer bir hâl olur. (*Ta'arruf*, 83)

* Safâ kederin {saflık ve berraklık, bulanıklığın} zıddıdır. Keder beşere ait sıfatlardandır. Hakîkatte sûfî keder sahasını geçmiş olan kimsedir. Nitekim Hz. Yusuf'u ﷺ müşâhede ederek güzelliğindeki inceliklerde istiğrak hâline eren Mısırlı kadınlar üzerinde beşeriyet hâli gâlib olmuş ve {ona beşeriyetlerinin fânîlik penceresinden baktıkları için, yaşadıkları} *galebe* hâli {tasavvufî mânâsının} tersine dönmüştü. (Hücvîrî, 41)

* *Galebe*, vecdin birbiri ardından sürekli gelmesidir. Vecd, parlayan şimşek gibidir. Galebe, vecd şimşeğinin sürekli ve birbiri ardından gelen parıltılarla devamlı olmasıdır. Bu durumda göz, bunları birbirinden ayırd edemez. Vecd, çok çabuk söner; galebe ise sırlar için sağlam bir muhafız olarak kalır. (*'Avârif*, 309-310)

gamâm (غمام) {*Gamâm*: bulutlar}

* Bulutlar nûrlar mahalli

En yakın örtüdür bu yüzden

Onlardan akar bilgiler akla

Onlarla mümkün olur gözler için keşf

Ondadır aydınlığı sönmeyen şimşekler

Gözlerimiz

temiz kılmak içindir gözleri

Ondadır gümbürtüsü durulmayan gök gürültüleri

Kulaklarımız

tenzîh etmek içindir sırları

Ondadır

İzimizi, şeklimizi silmeyen yıldırımlar

izlerimize yardım içindir yakışı

(*Dîvân*, 41)

gaşyet (غشية) * ...*Gaşyet* kalbin kendisine gelen şeyler sebebiyle gaib olması ve

bu durumun da {gaybetin tersine} kulun zâhirinden anlaşılmasıdır. (*Lumaʿ*, 416)

* ...*Gaşyet* {sekrin aksine} insan tabiatıyla karışık olduğundan onun vürûdu esnâsında tabiat ve hislerde değişmeler olur. Böyle bir şey abdesti bozabilecek niteliktedir. Gaşyet devam etmez, sekr ise devamlıdır. (*Lumaʿ*, 417)

{Ayrıca bk. gaybet-huzûr; sekr-sahv}

gavs (غوث) * *Gavs*, ilticâ konusunda vakit elverdiğinde, bizzât zamanın bir tanesidir. (*Istılâh*, 536)

* *Gavs*, kendisine sığınılan kutba denir. Bu vaktin dışında gavs olarak isimlendirilmez. (Kâşânî, 167; *Câmiʿ*, 91)

* *Kutb-i Gavs*'a ölüm anında ancak Hz. Peygamber'in ﷺ sûreti tecellî eder. Çünkü kutub {kalb îtibâriyle} Hz. Peygamber'in ﷺ kalbi üzerinedir. (*Esfâr*, 299)

* *Gavs*, insanların mecburiyet ânında sırları açıklama konusunda ihtiyaç duydukları ve kendisinden duâ taleb ettikleri büyük kutub, azîz bir insan ve kerim bir efendiden ibârettir. Çünkü bu insanın duâsı makbuldur. Allah üzerine yemin etse Allah muhakkak onun yemininin gereğini yapar. Hz. Peygamber'in zamanında Üveys-i Karanî'nin durumu böyleydi. Kutub, zikri geçen bu sıfatlar kendisinde toplanmadan kutub olamaz. (*Câmiʿ*, 4, 22)

* Yardıma ihtiyacı olan kimsenin iltica etmesi îtibâriyle kendisine "*gavs*" da denilen kutub, bütün zamanlarda Allah Teâlâ'nın nazar kıldığı yer olan vâhidi {tek noktayı} toplayan fertten ibârettir. Allah ona kendi katından en büyük tılsımı vermiştir. O, rûhun bedende dolaşması gibi kâinâtta, zâhir ve bâtın aynlarda dolaşır. Umûmî feyzin terazisi elindedir. Ölçüsü bilgisine, bilgisi Hakk'ın ilmine, Hakk'ın ilmi de mec'ûl {yaratılmış} olmayan mâhiyetlere tâbîdir. Kutub hayat rûhunu en yükseğinden en alçağına kadar kâinâta akıtır. O, insan olması bakımından değil ama, hayat maddesini taşıyan melekiyet husûsiyetine göre İsrâfîl'in ﷺ kalbi üzerindedir. Cebrâîl'in ﷺ ondaki hükmü, insâniyyet {insanlık ya da insan oluş} sıfatının kaynağında bulunan yaratılışındaki nefs-i nâtıkanın hükmü gibidir. Mikâîl'in ﷺ ondaki hükmü, çekim kuvveti, Azrâîl'in ﷺ ondaki hükmü de itme kuvvetinin hükmü gibidir. Kutbiyet-i kübrâ {en büyük kutubluk} Kutbü'l-aktâb {kutublar kutbu} mertebesidir. Kutbü'l-aktâb, Hz. Peygamber'in ﷺ peygamberliğinin bâtınıdır. Buna göre, ekmeliyyet {en kâmil olmak} O'na mahsûs olduğundan, kutubluk da onun vârislerine yaraşır. Velâyet ve kutbü'l-aktâblık mührü ancak peygamberlik mührünün bâtını üzerine olur. (*Câmiʿ*, 4)

{Ayrıca bk. **kutb/aktâb**}

gayb-şehâdet (غيب – شهادة) * *Gayb*, Hakk'ın kendisinden değil senden gizlediği şeydir. (*Istılâh*, 539)

* *Gayb, şehâdet* âleminin zarfıdır. Burada şehâdet âlemi, Allah Teâlâ'nın dışında yaratılan yaratılmayan veya yaratılıp da sonradan sûret ve arazlar gibi gayba havale edilen her şeydir. Şehâdet âlemi, Allah'a şâhid olunan âlemdir. Bundan dolayı ona "*şehâdet âlemi*" deriz. Hakk, gayb âleminden parça parça sayı olarak sonsuza kadar çıkarmaya devam eder. Bunlar şahıslar, cinsler ve çeşitlerdir. Bunlardan âlemde Allah'ın gaybına geri döndürdüğü ve ebedî olarak döndürmeyeceği şeyler vardır.

Onun ebedî olarak gayba döndürmeyeceği şey nefsiyle kaim olan her bir zâttır. Bunlar bilhassa cevherlerden başka bir şey değildir. Cevherlerin dışında varlık ve renkler gibi cisim ve arazlar, gayba döndürülecek ve onların misalleri ortaya çıkacaktır. Allah onları gaybdan şehadet âlemine çıkarır. O, gayb ve şehâdet âlemidir.

Gaybdaki şeylerin kemmiyeti yoktur. Çünkü kemmiyet hasrı {nicelik sınırlı olmayı} gerektirir ve "*ne kadar, kaç tane?*" gibi sorular sorulur. Bu gaybdan ayrılan bir şey değildir. Çünkü o sonsuzdur. Kem {nicelik}, keyfe {nitelik}, eyne {mekân}, zaman, vaz' {konum}, izâfet {mensubiyet}, araz, en yef'ale {etken fiiller, etki}, en yenfe'ale {edilgen fiiller, edilgi}; bunların hepsi nisbettirler {kategorilerdir}, aynları yoktur. Onların hükmü cevherin kendi zuhûruyla ortaya çıkar. Hakk onları gaybından ortaya çıkarıp da cevherlerin aynları zuhûr ettiğinde onları bu nisbetlere tâbî kılar.

Denilmiştir ki, "Kaç ayn ortaya çıkmıştır?" "On ayn, daha azı veya daha çok" cevâbı verilmiştir.

Yine denilmiştir ki, "O nasıldır?" Buna da şöyle cevâb verilmiştir: "Farklı cismânî unsurların birleşmesi, varlık ve rengin kendilerine hulûl etmesiyle meydana gelmiştir."

Denilmiştir ki, "Nerededir?" Cevâb: "Boşlukta veya mekânda."

Denilmiştir ki, "Ne zaman?" Cevâb: "Şu sûrette şöyle olduğu zaman."

Denilmiştir ki, "Onun lisanı nedir?" Cevâb: "Arabca veya başka bir dildir."

Denilmiştir ki, "Dîni nedir?" Cevâb: "Şu (veya bu) şerîat."

Denilmiştir ki, "Ondan, babaların sırtlarından zuhûr eden şey zuhûr etti mi?" Cevâb: "O falanın oğludur."

Denilmiştir ki, "*Ne yaptı?*" Cevâb: "*Yemek yedi.*"

Denilmiştir ki, "Yemeğinden herhangi bir te'sîr aldı mı?" Cevâb: "Doydu."

Cevherlere ârız olan bu nisbetlerin hepsini Allah gaybından çıkardığında, sonradan olan varlıkta sadece ve sadece cevherlerin aynları ve ona tâbî olan nisbetler bulunur. İçindekilerle birlikte gayb sanki bilenine mutabık bir sûreti ihtiva eder. Öyle ki, onu kendi nefsiyle bildiğinde onu ayrıca ilimle bilmiş olur. Âlim de bir

âlem olduğu için âlem sûretinde ortaya çıkar. Onun cevherden olan sûreti zâtıdır. İsimlerinin sayısı kemmiyetten; "*O her gün bir iştedir*" sözü de keyfiyettendir. (*Fütûhât*, III, 13-14)

* *Gayb* ismini sadece cem' mertebesi için, melekût ismini sadece mücerred (soyut) varlıklar ve müdebbir (âlemi idâre eden) nefsler için kullanırlar. (*Esfâr*, 329)

* Halîfe yani insan-ı kâmil, "*gaybdır*" yani âlemin bâtını ve onun müdebbir (sevk ve idare eden) rûhudur. Halîfe hariçte mevcûd olsa da hakîkatte gayb, rûhânî ve cismânî büyük âlemin müdebbir rûhudur. İlk Akıl halîfenin rûhlar âleminde gördüğü ilk şeydir. Halîfe bütün âlemin sultanıdır. "*Bundan dolayı...*", yani halîfenin gayb olması sebebiyle .. "*sultan..*" hilafetin kendisindeki mânâsından gelen türün varlığından dolayı halkın gözünden .."*perdelenmiştir.*" Âlemin hasıl olduğu irtibâtın beyânı tamamlanınca, Hakk'ın bizden gizlediği irtibâtın beyânı başlar. (Sofyavî, 34)

gayb-ı hüviyyet ve gayb-ı mutlak (غيب الهوية و غيب مطلق) * *Gayb-ı hüviyyet ve gayb-ı mutlak*, taayyünü olmaması îtibâriyle Hakk'ın Zât'ıdır. (Kâşânî, 168; *Câmi'*, 91)

gayb-ı masûn ve gayb-ı meknûn (غيب مصون و غيب مكنون) * *Gayb-ı meknûn* ve *gayb-ı masûn*, Hakk'tan başka kimsenin bilmediği Zât'ın sırrı ve künhüdür. Bundan dolayı zikredilen sır, ağyardan saklı, akıl ve gözlerden gizlidir. (Kâşânî, 168; *Câmi'*, 91)

gaybet-huzûr (غيبة – حضور) (gayr; ihzâr; makām-ı gāib; makām-ı hâzır; şuhûd)

* *Gaybet*, kulun zâhirinde (dış görünüşünde) herhangi bir değişme olmaksızın, kalbin, Hakk'la huzûr ve müşâhede hâlinde bulunduğu hâlde halkı müşâhede etmekten gaib olmasıdır. Gaşyet ise kalbin kendisine gelen şeyler sebebiyle gaib olması ve bu durumun da kulun zâhirinden anlaşılmasıdır...

...*Huzûr*, kalbin gözünden gaib olan şeyi yakîn berraklığıyla sanki hazırmış gibi görmesidir. Her ne kadar O, kuldan gaib olsa da kulun, kendisini O'nun huzûrunda hissetmesidir. (*Luma'*, 416)

* Sahv geçici, *huzûr* ise daimîdir. (*Luma'*, 417)

* *Gaybet*, kulun nefsin hazlarından kaybolması, onları görmemesidir. Yani bu hâlde kulun hazları kendisinde mevcûd ve onunla kaimdir. Ancak o, Hakk'a ait olanı müşâhede hâlinde bulunduğundan kendine ait hazlardan gaib bulunmaktadır.

Ebû Süleyman Dârânî şöyle der: "Evzaî'ye 'Pazarda senin mavi gözlü cariyeni

gördük' denildi. Buna karşılık Evzaî 'Öyle mi, cariyemin gözleri mavi mi?' dedi." Bu konuda Ebû Süleyman şöyle demiştir: "Onların baş gözü kapanmış kalb gözü açılmıştır." Evzaî'nin "Öyle mi, gözleri mavi mi?" demesinden anlaşıldığına göre, o siyah ve âhu gözden hoşlanmakta ve bundan haz almaktaydı. Bununla beraber o, cariyesinin gözlerinin maviliğinden gaibdi.

Şuhûd, kulun nefsinin hazlarını {Hakk ile} görmesidir. Bunun mânâsı, kulun faydalandığı her şeyle beşerî bir tevazu içinde ve kulluk hâli ile faydalanması, zevk için faydalanmamasıdır. Bunun ötesinde bir gaybet hâli daha vardır. Bu, kulun sadece bâkî olanı ve bekayı düşünerek fenâdan ve fânîden gaib olmasıdır. Nitekim Hârise kendisinde bulunan bu tür bir gaybetten bahsetmiştir.

Şuhûd iki türlüdür: Iyan şeklindeki şuhûd, galebe şeklindeki şuhûd. Burada söz konusu olan ıyan {apaçık} şuhûdu değil, galebe şuhûdudur. Bu ise insanın fayda ve zarar veren şeyleri göremeyecek derecede gaib olduğu şeylerden uzaklaşmasıdır. Yoksa bu, örtü ve hicâb gaybeti değildir. (*Ta'arruf*, 87)

* *Gaybet*, kulun kendisine gelen vâridât sebebiyle hisle meşgul olduğu için halkın hâllerini bilmekten gaib olmasıdır. Sevâbı hatırlama veya azabı düşünme türünden bir vârid sebebiyle kalbin kendisi ve başkası ile ilgili duyarlığını kaybederek gaybet hâline geçtiği olur.

Rivâyet edilir ki, Rebî b. Haysem, İbn Mes'ud'a giderken bir demirci dükkânının önünden geçti. Körüğün ağzındaki kızgın bir demir parçasını görür görmez kendini kaybetti. Ertesi güne kadar ayılamadı. Kendine gelince bu hâlin sebebi soruldu. Şöyle cevâb verdi: *"Cehennemliklerin cehennemdeki hâllerini düşünmüştüm!"* Bu gaybet, gaybetin sınırını aşıp gaşyet {bayılma} hâline geçiştir. (Kuşeyrî, 40)

* Sûfî, Hakk ile hâzır olandır, çünkü O'nun *huzûr*unda bulunur. Çünkü o halktan uzaklaşınca Hakk ile beraber olur. Bunun mânâsı sanki huzûrunda hazırmış gibi olur, demektir. Bu durum Hakk'ın zikrinin kulun kalbini kaplaması sûretiyle meydana gelir. O zaman kul kalbiyle Yüce Rabb'inin huzûruna çıkar. Kul, halktan gaybeti nisbetinde Hakk ile huzûr hâlinde olur. Eğer halktan tamamen gaib olmuş ise huzûr hâli gaybet hâline göre olur. *"Falan hâzırdır"* cümlesinin mânâsı *"Kalbi ile Rabb'inin huzûrundadır, O'ndan gafil değildir, O'nu ihmal etmiş değildir, aksine daima O'nu zikretmektedir"* demektir. Sonra Hakk'ın kendisine ihsân ettiği mânâlar derecesi nisbetinde Hakk'ın huzûrunu keşf yolu ile temâşâ eder. Bazen nefsin ve halkın hâlleriyle his hâllerine dönülmesi durumuna da *"Kul hâzırdır"* denilir. Bu, *"Kul gaybet hâlinden dönmüştür, gaybet hâli son bulmuştur"* demektir. Buna *"halk ile huzûr"*, ilkine ise *"Hakk ile huzûr"* denir. Sûfilerin gaybetteki hâli değişik olur. Bazılarını gaybet hâli sürekli değildir. Bazılarının bu hâli süreklidir. (Kuşeyrî, 41)

* Ebû Muhammed Mürtaiş der ki: *"Sûfî, düşüncesi, hiçbir şekilde adımından önce olmayan zâttır."* Yani sûfî, bütünü ile huzûr hâlindedir. Kalbi nerede ise bedeni

orada, bedeni nerede ise kalbi orada olur. Ayağı nerede olursa sözü orada, sözü nerede ise ayağı orada olur. Gaybeti olmayan *huzûr*un alâmeti işte budur.

Fakat "Bu, 'Sûfî nefsinden gaib ve Hakk ile hâzır olan zâttır' şeklindeki târîf aykırıdır" denilirse, deriz ki: "Hayır, {hakîkatte} sûfî Hakk ile de nefsiyle de hâzırdır. Bu, cem'u'l-cem'e işâret eder. Çünkü, insan nefsini görmeye devam ederken, nefsinden gaib olmadıkça, gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olmaz. Nefse nazar etme hâli yok olunca gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olur. Bu ise Şiblî'nin şu sözünün aynıdır: 'Sûfî iki cihanda Allah'la beraber, Allah'tan ﷻ gayrı olan bir şey görmez.'" Hülâsa, kulun vücûdu {varlığı} gayr olan bir şeydir, ağyardır. Sûfî, gayr olan şeyi görmeyince nefsini de görmemiş olur. Nefy ve isbât hâlinde kendisinden tamamen fânî olur. (Hücvîrî, 48-49)

* *Huzûr*, kalbin yakîn vâsıtasıyla huzûr bulmasıdır. O kadar ki, onun gayb hâlindeki hükmü ayn {görme} hâlindeki hükmü gibi olur {gaybette açıkça görür gibi olur}. Gaybetten murâd, kalbin kendinden geçinceye kadar Hakk'tan başka her şeyden gaib olmasıdır. O kadar ki bu gaybetle kendisinden gaib olur. Bunun alâmeti şekillerin hükmünden yüz çevirmesidir. Bu, Nebî'nin haramdan korunmuş olması gibidir. Nefsten gaybet {gaib olmak}, Hakk'la huzûr bulmak; Hakk'la huzûr bulmak da nefsten gaybettir. (Hücvîrî, 297)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"{Hz. Yâkûb* ﷺ *onlardan yüz çevirerek dedi ki: 'Vah Yûsuf'a {duyduğum} esef!'"* [Yûsuf, 12/84] Bu babda kendisine işâret edilen *gaybet* üç derecedir: Birinci derecesi, mürîdin hakîkatleri arzulamak için, kasdını alâkaların elinden kurtarma ve kendisine mânî olan şeyleri aşma husûsundaki gaybetidir.

İkinci derecesi, sâlikin ilmin şekillerinden, gayretin illetlerinden ve gevşekliğin ruhsatlarından gaib olmasıdır.

Üçüncü derecesi ise, ârifin, hâllerinin şâhidlerini ve ayn-ı cem'deki derecelerini görmekten gaib olmasıdır. (*Menâzil*, 39)

* *Şuhûd*, bir an murâkabe, bir an da müşâhede vasfı ile birlikte olmaktır. Kul, Hakk'ı müşâhede ve O'nun murâkabesi altında bulunduğu için *huzûr* hâlindedir. Murâkabe ve müşâhede hâlini kaybedip huzûr dâiresinden çıkar ve *gaybet* hâline geçer. Gaybet derken kulun Hakk'la eşyâdan gaib olmasını kasd ediyorlar. Bu mânâya göre bu fenâ makamına râci olarak hâsıl olur. (*'Avârif*, 311)

* *Gaybet*, kulun kendisine gelen vârid sebebiyle hisle {duygularla} meşgul olduğu için, kalbin halkın hâllerini bilmekten gaib olmasıdır.

Huzûr, kalbin gaybetten sonraki Hakk'la huzûr hâlidir. (*Istılâh*, 532)

* "Gaybet nedir?" Deriz ki: "Gaybet, kulun kendisine huzûr hâliyle gelen vârid sebebiyle hisle meşgul olduğu için, kalbin halkın hâllerini bilmekten gaib olmasıdır.."

"Huzûr nedir?" diye sorarsan, deriz ki: "Huzûr, gaybet sonrasında kalbin Hakk'la huzûr hâlidir. Bunun ardından fenâ ile muttasıf olur." (Fütûhât, II, 129)

* Sûfîler topluluğuna göre *gaybet*, kulun kendisine gelen vârid sebebiyle hisle meşgul olduğu için, kalbin halkın hâllerini bilmekten geçmesidir. Böyle olduğunda gaybet sadece ilahî bir tecellîden kaynaklanabilir. Gaybetin, târîf ettikleri mahlûkatın vârid olmasına göre gerçekleşmesi doğru değildir. Çünkü o halkın hâllerinden uzaklaşmış, gaib olmuştur. Bu tâife diğerlerinden bu hâl ile ayrılır. Şübhesiz tüm tâifelere göre gaybet hükmün mevcûd olmasıdır... (*Fütûhât*, II, 533; *Esfâr*, 251)

* ...Allah'ın ﷻ *huzûr*unda hazır olmak ise; O'nu övüp yüceltmek, gaybetle beraber O'nun isimlerini takdis etmektir. {Sûfîlerin oluşturduğu} topluluğa göre böyledir. (*Fütûhât*, II, 533)

* *Makam-ı gâib* {görmek yoluyla değil,} eserle {haber ve rivâyet yoluyla} varılan bir makamdır. Haber {ve rivâyet} yoluyla görülmekten alıkonmuş bir makamdır. Tercümesi O'dur {Allah'tır}. O, cumhura hitâbdır: "*O, Rahmân ve Rahîm'dir, O'ndan başka tanrı olmayan Allah'tır.*" [Haşr, 59/22-23]...

...*Makām-ı hâzır*, mükaşefe ve müşâhede makamlarında bulunan gayriyyetten gaib olmaktır {Allah'ın dışındakilerle meşgul olmaktan uzak olmaktır}. Bunun tercümesi "*Sen*"dir {Hâzır olmanın tercümesi ikinci tekil şahıstır}. (*Ravza*, 203)

* *Gaybet*in birinci inceliği mürîdin arzu ve alâkalardan, ayrıca hakîkatleri aramaya engel olan şeylerden gaybetidir. İkincisi, sâlikin ilimlerin şekillerinden, çabalama illetlerinden ve ruhsatların gevşekliklerinden gaib olmasıdır. Üçüncüsü arifin Hakk'tan başka her şeyden gaib olmasıdır. (*Ravza*, 493)

* ...Bu taifenin *gaybet*i ise halktan uzaklaşıp Hakk iledir. Böylece şeref ve övgü yönünden O'na nisbet edilmesi mümkün olur. (*Esfâr*, 251)

* Şunu bil ki, *gaybet* hâli ancak *huzûr*la olur. Böyle olunca da huzûrunda bulunduğun zât, müşâhedenin şiddetiyle seni gaybet hâline sokar. Tıpkı beka şiddetinin fenâ hâline getirmesi gibi. Çünkü o artık sâhib-i vakt olmuştur. Huzûr husûsundaki hüküm ve tafsîlât, işin ehli için farklılık arz etmez. Her gaîb {gaybet hâlinde olan} huzûrdadır. Her huzûrda olan da gâibdir. Cem' olunanla beraber olarak huzûr hâli mümkün değildir. O ancak, kendisiyle cem' olunan ahad ile beraberdir. Çünkü isimlerle aynların hükümleri birbirine zıttır. Hüküm huzûrda olan içindir. Eğer huzûr hâli kendisiyle cem' olunan varlık {olan Allah ﷻ} ile beraber gerçekleşseydi, O'na tekâbül eder, bu da reddedilecek fâsid bir hâle giderdi. Cem' olunan varlık {olan Allah} ile beraberken huzûr, yanlış bir görüştür {çünkü huzûr ikilik, cem' ise teklik hâlidir}. Ancak halkla berâber huzûrun olabileceğini kabûl edenlere göre ise durum böyle değildir. Tekâbül husûsunda aynların hükmü ile isimlerin hükmü aynıdır. İhtilâf, şiddetin zuhûru husûsundadır. Bu husûsta iyice düşünürseniz gerekli bilgiye ulaşırsınız. (*Esfâr*, 253)

* *Gaybet*, kulun kendisine gelen vâridât sebebiyle, kalbin halkın hâllerini bilmekten gaib olmasıdır. Ardından sadece başkasından gaib olur, vârid büyüdüğünde kendisinden de gaib olur. Sonra gaybet uzar, kısalır, {ancak} devam eder. (*Câmi'*, 254)

{Ayrıca bk. **sekr-sahv**}

gaybet-i ârifîn (غيبة العارفين) * *Gaybet-i ârifîn* {ârif lerin gaybeti} Hakk'tan Hakk'la gaib olmaktır. Onların dışında bir de ehlullahın gaybeti vardır ki bu, halktan Hakk'la gaib olmaktır. Allah'ı bilen büyük âlimlerin gaybeti ise halk ile halktan kaybolmaktır. Onlar vücûdun {var olanın} sadece Allah olduğunu bilirler. Allah mümkün olan âyân-ı sâbitelerin hükümlerine sûret vermiştir. Onlara Hakk'ın varlığındaki bir aynın hükmüne ait sûretten başka hiçbir şey gaib değildir. Onlar, bunun vermediği şeyi Hakk'ın vücûdunda veren başka bir aynın sûretinin hükmünden de gaib olabilirler. Âyân ve hükümleri halktır. Sadece Hakk'ın vücûdunda {varlığında} halktan halk ile gaib olurlar. (*Esfâr*, 251)

gaybûbiyyet (غيبوبية) * Hakk'ın hüviyyeti, zuhûru mümkün olmayan gaybdır. Ancak bu, isim ve sıfatların bütünü îtibâriyledir. O, vâhidiyyetin bâtınına işâret eder gibidir. "*Gibi*" deyişim hüviyetin isme, sıfata, vasfa, mertebeye veya isim veya sıfatlar îtibârı bulunmaksızın Mutlak Zât'a mahsûs kılınamaması sebebiyledir. Bilakis hüviyyet, hem bütünüyle, hem de tek tek bunların tümüne işâret eder. Hüviyyetin durumu, bâtınları ve *gaybûbiyyeti* işâret eder. "*Hüve {O}*" gaibe işâret eden bir lafızdan alınmıştır. Bu, Allah hakkında hüviyyet, gaybûbiyyetin anlaşılmasıyla beraber O'nun isim ve sıfatları îtibâriyle Zât'ın künhüne işâret eder. (*İnsân*, I, 58)

gayn (غين) **{gayn dûne reyn}** * Bu terimin açıklanmasında –haber zayıf olsa da- çokları şu hadisi zikreder: "*Benim kalbime bazen dalgınlık ve gaflet gelir. İstiğfar ederim ve günde yüz defa tevbe ederim.*" [Buhârî, Daavât, 3; Tirmîzî, Daavât, 38; *Müsned*, I, 388] Derler ki: "*Gayn, Hz. Peygamber'in kalbine ârız olan bir hâldir ve o bundan tevbe ederdi.*" Bu durum, bakanın üzerine soluduğu ve parlaklığını kaybettiği ayna gibidir. Ancak üzerindeki nefes izi dağılınca, aynanın parlaklığı tekrar ortaya çıkar. (*Lumaʿ*, 451)

* Cüneyd demiştir ki: "*Reyn, vatanât {makam ya da alışkanlıklar}; gayn ise hatarât {fikirler} cümlesindendir.*" Vatan kalıcı, hatre ise geçicidir. Bunun misâli şudur: Ne kadar cilâ ustası bir araya gelse de bir taştan ayna yapmaları mümkün değildir. Ama ayna paslanınca sadece bir parlatıcı âletle temizlenebilir. Çünkü pas ve siyahlık taştaki aslî bir unsurdur. Işık da aynadaki aslî bir unsurdur. Asıl bâkîdir, bu geçici vasıflar kalıcı değildir. (Hücvîrî, 8)

* *Gayn*, kalb üzerindeki perdedir. Bu perde, mağfiret talebiyle ortadan kalkar.

Bu {perde} iki türlü olur: Biri şeffaf, diğeri kalın. Kalın olan gaflet ve büyük günâh sâhiblerinde bulunur. Şeffaf olan peygamber ya da velî her mahlukta vardır. (Hücvîrî, 474)

* *Gayn, reyn*den başkadır. Gayn pastır. Bu pas arınmaya engel olan ince bir perdedir. Bu perde îmânın bekasıyla birlikte tecellînin nûruyla kaybolur. Reyn ise kalb ile îmân arasında Hakk'a engel olan kalın bir perdedir. Gayn, doğru bir îtikadla birlikte şâhid olmaktan dalgınlık ve ondan örtünmedir. (Kâşânî, 168; *Câmi'*, 91)

gayr (غير) * ...Biz deriz ki: "... {Hakîkatte} sûfî Hakk ile de nefsiyle de hâzırdır. Bu, cem'u'l-cem'e işâret eder. Çünkü, insan nefsini görmeye devam ederken, nefsinden gaib olmadıkça, gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olmaz. Nefse nazar etme hâli yok olunca gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olur. Bu ise Şiblî'nin şu sözünün aynıdır: 'Sûfî iki cihanda Allah'la beraber, Allah'tan ﷻ gayrı olan bir şey görmez.'" Hülâsa, kulun vücûdu {varlığı} gayr olan bir şeydir, ağyardır. Sûfî, gayr olan şeyi görmeyince nefsini de görmemiş olur. Nefy ve isbât hâlinde kendisinden tamamen fânî olur. (Hücvîrî, 48-49)

* ...Gayretin aslı, *gayrı* {eşyâyı} müşâhede etmektir. Onun sâbit olmasıyla mâkul {düşünülen} şeylere ait aynı değil, gayrın vücûduna ait aynı kasd ediyorum. Bu şübhesiz mâkuldür. Ancak acaba bu mâkul olan gayr, mevcûdun aynı mıdır {Allah'tan başka düşünülen herşey varlığın özüne dahil midir} yoksa değil midir?

Tecellîlerde zâhir olduğunu söyleyen kimse, onun hükmünün sâbit olmasıyla ve hâlinin gayretle ifade edilmesiyle birlikte gayrın varlığını kabûl etmemiştir. İşte bu, zâhirde tecellîlerin istîdâdının {hazırlığının} bir eseridir. Ayn ve hâl olarak kesret gayreti bunu gerektirir. Kesret şübhesiz mâkuldür. Ancak onun aynî bir vücûdu var mıdır, yoksa yok mudur? Bu konu tahkîke muhtaçtır.

Bazıları şöyle der: "Aynda zâhir olan kesret, sadece tek bir aynda var olan ayn ile kaim bulunan muhtelif hâllerdir. Bunlar nisbetlerdir. Onların ayna ait vücûdda aynî hakîkatleri yoktur."

Bazıları da şöyle der: "Onların tek bir ayn ve tecellîlerdeki zâhirle azalmayan aynları vardır. Çünkü kesret olmamasına rağmen kesir görülmektedir. Kesret mâkuldür. Kesir ise şâhid olunan mevcûddur." (Fütûhât, II, 489-490)

gayrân (غيران) * Birinin varlığı olmadan da diğerinin var olabilmesi mümkün olan iki şeydir. (Hücvîrî, 469)

gayret (غيرة) * Kendisine, "Mehabbet hakkında ne dersin?" diye soruldu, o da şunları söyledi: "Sevenle sevilen arasında hiçbir engel yoktur. Seven kimse, şevki hakkında konuşur, zevkini anlatır. Tadan bilir, fakat vasfeden vasfedilemez.

Hazretinde gaib olduğun, varlığında hareket ettiğin, şuhudunda zâhib olduğun, sahvın ile sarhoşluğuna erdiğin, onun vâsıtasıyla boşluğunu doldurduğun, ondan gelen neşenle üzüldüğün şeyi nasıl vasfedebilirsin? Heybet, insanı dilsiz yapar ve konuşamaz, hayret, korkanın bir şeyi açığa çıkarmasına engel olur, gayret ise gözlerin ağyarı görmesine engel olur. Dehşet, akılları bağlar ve bir şey söyletmez, her zaman devamlı dehşet, ayrılmaz bir hayret, şaşkın kalbler, gizli sırlar ve hasta bedenler vardır... ve mehabbet, güçlü devletiyle kalblere hâkim olur." (Şehîde, 173)

* *Gayret* (kıskançlık) iki türlüdür: Beşerî gayret ve ilahî gayret. Beşerî gayret kişilere karşı olur. İlahî gayret ise Allah'tan başkası için zâyî edilecek vakte karşı olur. (*Lumaʿ*, 299)

* Gayret, başkasının ortak olmasından hoşlanmamak demektir. Hakk'ın gayretle vasıflanmasının mânâsı şudur: Kulun tâat etmesi konusunda hak sâhibi olduğu konuda, başkasının kendisine ortak olmasına râzı olmaz. (Kuşeyrî, 125)

* *Gayret* mürîdlerin amelidir. Hakîkat ehli ise böyle değildir. Ebû Nasr Isfahânî'den duyduğuma göre Şiblî şöyle demiştir: "*Gayret iki türlüdür: Beşerî ve ilahî gayret. Beşerî gayret kişilere karşı olur. İlahî gayret ise kalblere karşı olur.*" Yine şöyle der: "*Nefslere karşı olan ilahî gayret, bu nefslerin Allah'ın irâdesi dışında zayi edilmesidir.*"

Şöyle denilmesi daha doğrudur: Gayret iki türlüdür: Hakk'ın kuluna karşı gayreti, onu halka bırakmaması ve halktan kıskanmasıdır. Kulun Hakk için olan gayreti hâllerinden ve nefeslerinden hiçbir şeyi Allah'dan başkası için harcamamasıdır. O zaman "*Ben Hakk'ı kıskanıyorum*" denilmez, fakat "*Ben Hakk için kıskancım*" denir. Demek ki, Allah'a karşı gayret câhilliktir, bazen dîni terketmeye neden olur.

Allah için gayret ise Hakk'ın haklarına saygılı olmayı, amellerin O'nun yolunda ihlâsla îfâ edilmesini gerekli kılar.

Biliniz ki Hakk, evliyâsı ile muâmelede bulunurken şu sünnete uyar: Evliyâ Hakk'tan başkası için sükûn ve huzûr bulur veya O'ndan başkasını düşünür yahut gönülleri başka bir şeye ısınırsa, Allah hemen bunların o hâllerini alt üst eder. Evliyâsının kalbleri tekrar ve hâlis olarak kendisine dönünceye kadar sükûnet buldukları veya düşündükleri ya da ısındıkları şeyden tamamen ayrılana kadar evliyâsını kıskanır. (Kuşeyrî, 126)

* *Gayret*, sınırları aşmak sûretiyle Hakk'ı kıskanmaktır. Gayret sırları gizlemek mânâsında da kullanılır. Hakk'ın gayreti evliyâsını –ki onlar muhtaçdırlar- bırakmamasıdır. (*Istılâh*, 536)

* Bir topluluğa göre *gayret*in üç makamı vardır: Hakk'ta gayret, Hakk'a karşı gayret ve Hakk'tan gayret. Bu üç makamın kendisine nisbet edilen benzerlik durumuna göre üç hâli vardır. Gayretin aslı gayrı {eşyâyı} müşâhede etmektir. Onun sabit olmasıyla mâkul {düşünülen} şeylere ait aynı değil, gayrın vücûduna ait aynı

kasd ediyorum. Bu şübhesiz mâkuldür. Ancak acaba bu mâkul olan gayr, mevcûdun aynı mıdır {Allah'tan başka düşünülen herşey varlığın özüne dahil midir} yoksa değil midir?

Tecellîlerde zâhir olduğunu söyleyen kimse, onun hükmünün sâbit olmasıyla ve hâlinin gayretle ifade edilmesiyle birlikte gayrın varlığını kabûl etmemiştir. İşte bu, zâhirde tecellîlerin istîdâdının {hazırlığının} bir eseridir. Ayn ve hâl olarak kesret gayreti bunu gerektirir. Kesret şübhesiz mâkuldür. Ancak onun aynî bir vücûdu var mıdır, yoksa yok mudur? Bu konu tahkîke muhtaçtır.

Bazıları şöyle der: "Aynda zâhir olan kesret, sadece tek bir aynda var olan ayn ile kaim bulunan muhtelif hâllerdir. Bunlar nisbetlerdir. Onların ayna ait vücûdda aynî hakîkatleri yoktur."

Bazıları da şöyle der: "Onların tek bir ayn ve tecellîlerdeki zâhirle azalmayan aynları vardır. Çünkü kesret olmamasına rağmen kesir görülmektedir. Kesret mâkuldür. Kesir ise şâhid olunan mevcûddur." (Fütûhât, II, 489-490)

* *Gayret* mehabbetin gereğidir. Seven ve sevilen onunla vasıflanır. Bu sevgide seven ancak kendinin –gizli de olsa- sevgiliden başka bir nasibinin olması konusunda kıskanılır. O kadar ki sevdiğini onun dışında bir şeyden dolayı sevmez, ehlinden olmayan iddiâ sâhibi kimselerin mehabbetle vasıflanması için sever.

Sevilenin gayreti ise kendi zâtına ve sevenin kalbine uygun olarak başkasına iltifât etmemesidir. Hz. Peygamber ﷺ "*Gayret îmândandır*" [*Sünen*, X, 225; Deylemî, III, 117] buyurmuştur. (*Ravza*, 648)

* *Gayret* sözlükte başkasının ortak olmasından hoşlanmamak demektir. Bu kelime ehl-i hakîkatin ıstılâhında da böyledir. Bazıları şöyle der: "*Gayret ehl-i bidayenin bir vasfıdır. Ehl-i nihâye ise gayrı {eşyâyı} görmez, ihtiyarı {seçme hakkı} kaybolduğu için mülkünde cereyan eden şeylere îtirâz edemez.*" Gerçek olan şu ki, Allah için gayret haktır. O, kulun hâl ve nefeslerinden bir şeyi Allah'tan başkası için yapmamasıdır. Bu ise Allah'ın haklarına saygıyı ve amelleri O'nun için arındırmayı gerektirir. Ayrıca gayret mehabbetin gereklerindendir. (*Câmi'*, 118)

gınâ (غنى) {bk. **fakr-gınâ**}

gınâ-yı zâtî (غنى ذاتي) {bk. 'illet}

gırre (غرة) {hüsn-i zann-ı kalb; iğtirâr}

* Müslümanların avâm ve günâhkârlarının kendilerini aldatmaları, nefs veya düşmandan {şeytandan} gelen bir hîledir. Bunlar ümîd, kerem ve cömertlikten söz eder, bunlarla nefslerini memnun ederler. Böylece bunlarla günâhlara karşı cüretleri artar, günâh işlerler. Ardından bunun recâ olduğunu zannederler. (*Ri'âye*, 274)

* *Iğtirâr*ın {aldanmanın} kaynağı, hüsn- zann-ı kalbdir {kalbin hüsn-i zannıdır, iyi niyettir}. Kalbin, Allah'ın hoşlanmadığı şeyle beraber olmasına rağmen {O'nun kendisi hakkında iyi muâmelede bulunacağına dâir} hüsn-i zannın kaynağı ise nefsin yalanıdır. (*Âdâb*ı, 72)

gırre billah (غرة بالله) * *Gırre billah* {Allah ile aldanma} türü aldanma ve gaflet kâfirlerden, günâhkâr müslümanlardan, çok ibâdet yapan diyanet sâhibi kimselerden ve herhangi bir şeyle aldanan herkesten sadır olabilir. Böylece Allah'ın ﷻ emrini zâyî etmiş olur. Kişinin Allah'tan korku ve çekinmesi azalır. Allah ﷻ ile aldanma, ancak nefsin Allah'ın kula yaptığıyla veya Allah'ın recâ {ümîd} ismiyle yahut bir parça ibâdet ve ilimle kendini aldatmasıdır. Pek çok âbid bu şekilde aldanmıştır. Hatta Allah o kimseyi muhsinlerden kabûl ettiği hâlde o Allah'a isyân etmiştir; fakat kendisini muhsinlerden kabûl etmiş ya da Allah'ı inkâr ettiği hâlde, kendisinin hidâyete erenlerden sanmıştır veya aldanarak bile bile isyân eder, fakat kendisinin mağfirete ereceğini ve azaba uğramayacağını, kurtulacağını zanneder. Kâfirlerin aldanması ise, dünyânın zâhirini âhirete tercîh etmiş olmaları yoluyla nefslerinin ve düşmanlarının {şeytanın} aldatmasıdır. (*Ri'âye*, 270)

gışâ' ve gışâvet (غشاء و غشاوة) * *Gışâ* ve *gışâvet*, kalb aynasında birikip insanın basîretini bağlayarak aynasının yüzünü örten pas ve kalb katılığıdır. (Kâşânî, 167; *Câmi'*, 91)

gıybet (غيبة) * *Gıybet*, duyduğu zaman kardeşinin hoşuna gitmeyeceği şeyle onu anmandır. Bu kusur bedeninde, nesebinde, ahlâkında, fiilinde, sözünde, dîninde, hatta elbisesinde, evinde, hayvanında, her nerede olursa olsun farketmez. (*İhyâ'*, III, 177)

* *Gıybet*, gaib olanı duyduğunda hoşlanmayacağı şey ile anmaktır. Bu, mü'minlere haramdır. Hakk gaib değildir. Çünkü evvel emirde ve âlimlere göre de işitendir, görendir. Kullarının hoşlanmayacağı ve kendisinin övdüğü şeyleri ortaya koymuştur. Kullarından îmân edenler vardır, kâfir olanlar vardır. Aynı zamanda fâil ve mef'ul isim de gaib değildir.

Gıybet, aralarında {düşmanlığa sebebiyet veren} şey sebebiyle mükelleflere de haramdır. Mü'minlerin dışında ehl-i mürüvvet de nezaheten ve nefsin şerefi için ondan kaçınır. Çünkü onların kaçınması bilhassa husûsî yerlerde usûlün keremine delâlet eder. Şübhesiz bu durum gereklidir ve Allah'a yakınlaşmadır. Mü'minlerden verâ ehli olanlar bunu îmâyla belirtirler ve açıklamazlar. Muhaddislerin şer'î hükümleri nakleden râvîleri cerhetmeleri bundandır.

Bize Allah'ı bilen âlimlerin bazılarından şu rivâyet edilmişti: Onlardan biri arkadaşına *"Gel, Allah hakkında konuşalım"*, *"Nikâh konusundaki müşâvere ânında konuşalım"* der. Şübhesiz bu güvenilir bir hâldir. Samimiyet de gereklidir. Bir de gıybet-i

mürsele {isim zikretmeden gönderme yapma} vardır. Bu, herhangi birinin bizzât bir şahsı tâyîn etmeksizin hakkında gıybet yapmasıdır. Yine terbiye hâlinde mürîdlerin şeyhlerinin gıybetinden bahsedilebilir. Bu gıybette mürîdin iyiliğine bir şey varsa, gıybet olmakla birlikte övülen bir şeydir. Gıybette tâyîn etmemek tâyîn etmekten daha evlâdır. (*Fütûhât*, II, 193)

gumme (غمة) * *Gumme*, "*zulmet {karanlık}*" demek olup çokluk perdesini ifade eder. (Sofyavî, 214)

gurâb (غراب) * *Gurâb* küllî cisimdir. (*Istılâh*, 537)

* İdrak ve nûrdan mahrum olması, ahadiyyet mertebesinden ve mukaddes âlemden pek uzak olmasına kinaye olarak küllî cisme "*gurâb {karga}*" denmiştir. Çünkü o da {küllî cisim de karga gibi} uzaktadır, rengi {karanlığın rengi olan} siyahtır. (Kâşânî, 167; *Câmi'*, 91)

gurâbiyye (غرابية) * ...İrâde himmeti, mürîdin başlangıçtaki sıdkıdır. Bu, bir şeyin kendisi için kaim olmadığını kavramayı sağlayan bir himmettir. Bu himmet çoğunlukla Afrika'da "*Gurâbiyye*" olarak adlandırılan bir toplulukta bulunur. Bununla dilediklerini öldürürler. Nefs, cem hâline erdiğinde âlemin cisim ve hâllerine te'sîr eder. Bu durum ona zor gelmez. O kadar ki, kendisine, bu ilme ait, kendisinin henüz sâhib olamadığı bir keşf ve îmân kuvveti gösterilir. Bazı insanların ellerindeki zâhirî alâmetler, ancak bu himmetle gerçekleşir. Bunun öyle bir kuvveti vardır ki, kâmil şeyhlerin te'sîrleri mürîde yerleştiğinde, onlara tasarrufta bulunurlar. İlhâmın saflığı yardımıyla gerçekleşen hakîkatin himmeti ise, düşüncelerini Hakk'ta toplayabilen ehlullahtan büyük şeyhlere aittir. Bunlar bu himmeti, kesretten kaçarak ve kesretin tevhîdini isteyerek ahadiyyet için tek bir himmete dönüştürürler. Ârifler kesrete de, onların sıfatlardaki, nisbetlerdeki veya isimlerdeki ahadiyyetine de tenezzül etmezler. (*Esfâr*, 279)

* Muhammed Şehristânî, bu tâifenin fikre önem verdiklerini nakletmiştir. Onlara göre fikir, mahsûs {duyularla algılanabilen} ile mâkul {düşünülebilir olan} arasında orta bir yerdedir. Mahsûstaki sûretler kendine; mâkulâttaki hakîkatler de kendine döner. O, âlemdeki iki ilmin kaynağıdır. Bu tâife, bütün gayretleriyle çalışmışlar, hatta gayretlerini sağlam bir riyâzetle mahsûs alandan fikir alanına çevirmişlerdir. O kadar ki, fikir bu âlemden tecrîd edildiğinde {soyutlandığında} bu âleme tecellî etmiş ve gaybdan haber verir olmuştur. Bazen yağmurları engellemeye kuvveti vardır. Bazen diri bir adama bir vehm {fikir} gelir, o hâldeyken o adamı öldürür.

Şehristânî[rh] şöyle der: "Bu durum uzak görülmez, çünkü vehmin cisimleri ve nefsleri sevk ve idare etmede acâib bir te'sîri vardır. Uyku esnâsındaki ihtilam vehmin cisimdeki tasarruf değil midir? Yüksek bir duvar üzerinde yürüyen bir

adamın o anda düşmesi böyle değil midir? Yerle aynı seviyede attığı adımlarla yüksek yerde attığı adımlar birbiriyle aynı olur mu?"

Vehmin acâib amellerden tecrîd edilmesi, Hindlinin {-burada muhtemelen çivili tahta üzerine yatan, günlerce yeraltında aç, susuz ve nefessiz yaşayabilen yogiler kasd edilmektedir-} his alanındaki şeyleri düşünmekle meşgul olmamak için günlerce gözünü kapatmasına benzer. Tecrîdle birlikte ona başka bir vehim yaklaştığında, bu iki vehmin tam olarak birleşmelerinden dolayı bilhassa sözü geçen amel üzerine müşterek te'sîrde bulunurlar. (*Esfâr*, 280)

gurbet (غربة) * Gurbet, maksada ulaşmak için vatandan ayrılmaktır. Denilmiştir ki, "Hâlden olan gurbet o hâle gerçekten nüfûz etmek demektir. Hakk'tan olan gurbet ise mârifetten uzaklaştıran dehşet cinsinden bir gurbettir." (Istılâh, 536)

* Bir tâife *gurbet*le, maksada ulaşmak için vatandan ayrılmayı kasd eder ve böyle târîf eder. Bu kelimeyi "*şu hâli bırakıp göç etme*" anlamında kullanırlar. Şu hâli bırakıp göç etme, o hâle gerçekten nüfûz etmek içindir. Hakk'tan olan gurbet ise mârifetten uzaklaşmadır.

Onların vatanlarından ayrılmalarıyla vâkî olan gurbetleri ise alıştıkları şeylere dayanmalarından dolayıdır. Bu, onları tevbeyle taleb ettikleri maksadlarından uzak düşürür. Onlar eşyâyı Hakk vechiyle bilen kimseler olmadıkları hâlde, yakaza {uyanıklık} onlara lütuflar hazırlar. Böylece onlar maksadlarının ancak vatanlarını terketmek sûretiyle gerçekleşeceğini ve Hakk'ın vatanlarının dışında olduğunu tahayyül ederler. (*Fütûhât*, II, 516)

* *Gurbet*, alışılmış şeylerden uzaklaşarak yalnızlaşmaktır. İlk inceliği vatandan, ikincisi inceliği, münafıklar arasından Hz. {Ebû Bekr} Sıddîk'in ayrılması gibi hâlden, üçüncüsü himmetin gurbetidir. Bu ise, Hakk'ı aramanın gurbeti olup ârif içindir. (*Ravza*, 492)

gusl (غسل) * *Gusül* veya abdest, kişi her zikre niyet ettiğinde elbisesini ve ağzını güzel koku ve tütsüyle temizlemesidir. (*Envâr*, I, 36)

H

hâ (هاء) * *Hâ*, Zât'ın; zuhûr, huzûr ve vücûdu bakımından îtibârıdır. (Kâşânî, 45; *Câmi'*, 104)

* Süryânî dilinde *hâ*, tâzîm ve yüceltme için kullanılır. (*Meşârık*, 25)

habîb (حبيب) {habîbünâ} * Râbiatü'l-Adeviyye bir gün dedi ki: "Sevdiğimize {ulaşmak için} bize kim yol gösterecek?" Cariyesi ona cevâb verdi: "Sevdiğimiz bizimledir. Ama dünyâ bizi O'ndan kopardı." (Şehîde, 121)

* Sevgili

hiçbir sevgili alamaz senin yerini

Hiç kimseden nasibi yok kalbimin O'ndan başka

Sevgili

Gaib oldu gözümden ve özümden

Ama asla çıkmaz gönlümden

...

Gönlümün sözcüsü yaptım seni

Cismimi açtım dostluğumu isteyene

Mûnis gelir cismim dosta

Kalbimin sevgilisi

tek ünsiyetimdir gönlümde

(*Şehîde*, 130)

hacc (حجّ) * Şerîat, îmânın vasıflarını içine alan on iki hasleti ihtivâ eder: ...{Bunlardan} beşincisi *hacc*dır, bu kemâldir... (*Kūt*, II, 140)

* *Hacc* iki çeşittir: Gaybette hacc, huzûrda hacc. Mekke'de gaybet hâlinde olan evinde gibi olur. Çünkü bu gaybet, tercîh edilebilecek bir gaybet değildir. Evinde huzûr hâlinde bulunan ise Kâbe'de bulunan kişi gibidir. Bu huzûr da, tercîhe şâyân bir huzûr hâli değildir. Hacc, müşâhedenin açılması için yapılan bir mücâhededir, ama mücâhede müşâhedenin illeti değil sebebidir. Sebebin mânâlar üzerinde büyük bir te'sîri yoktur. Haccdan maksad beytullahı görmek değil, müşâhedenin açılmasıdır. (Hücvîrî, 394-395)

* ...*Hacc*da {tahâret}, kalbin nefsten tecrîd makamına çıkması, nefsin hevâlarından çıkarılması ve {Allah'tan başka} bütün âidiyetlerinden yok etmektir. Özetle tüm bunlarda sırrı mâsivâdan temizlemek, himmeti Hakk'a döndürmek, O'ndan başka her sevgiliyi terketmek, orucu görmeksizin oruç tutmak, müşâhede âleminde haccetmek vardır. Böylece bu üçüncü tarla ihsâna bakanın bakışına aittir. (*Ravza*, 196)

hacel (خجل) * *Hacel*, aşırı hayâdan dolayı nefsin durgunluğudur. Ancak bu hâl, erkeklerde değil, çocuklarda ve kadınlarda övgüye lâyıktır. Bununla birlikte insan, kendi gözünde büyüttüğü kimselerden utanır. İnsanlardan utanma ise şöyle olur: Kişi başkasına göre nefsini daha aşağı görür. Allah'tan utanmayan kimse ise O'nun Celâl'ini bilmediği için böyledir. (*Mîzân*, 75)

hâcis/hevâcis (هواجس / هاجس) {bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

hadd (حدّ) * O'nunla arandaki ayrılıktır. (*Istılâh*, 540)

hades/muhdes (محدث / حدث) * *Hades*, önceden yokken sonradan var olan şeyin ismidir. (*Luma'*, 448)

* *Muhdes*, varlığı sonradan olan, yani yok iken var olan demektir. (Hücvîrî, 468)

hâfıza (حافظة) * Bâtınî hislerden {duyulardan} biri de *hâfıza*dır. Cüz'î hâllerin ve geçen vâkıâların hatırlanması onunla mümkün olur. (*Heyâkil*, 53)

hafîfiyyûn (خفيفيون) * *Hafifiyyûn*, Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf'e mensub olan bir topluluktur. Muhammed b. Hafif, bu topluluğun en büyük efendisi, zamanının ve geçmiş seleflerinin en azîzidir. Zâhirî ve bâtınî ilimleri bilirdi. Tasavvuf alanında eserleri olduğu bilinmektedir. Menakıbı, zikretmeye gerek olmayacak kadar meşhurdur. Özetle hâl ve nefs bakımından yüce; nefsin şehvetlerinden yüz çeviren biriydi. (Hücvîrî, 296)

hâ'ir (حائر) * *Hâir*in {hayret sahbinin} bir merkez etrafında dönüşü ve devrî {dâiresel} hareketi vardır. O, mevcûdun etrafında döndüğü eksendir, âlemin kutbu olan Hakîkat-i Muhammediyye'dir, vücûd devridir. Hâir kutbun etrafında döndü-

ğünde... ..."*devam edip gider...*" yani {dönmesine} devam eder ve kutubdan asla ayrılmaz. Çünkü o, vücûd dâiresinde nereye yönelirse, Allah Teâlâ'nın vechini görür, her mevcûdda istediği şeyin O'nunla beraber olduğunu görür. Bu ehlullahtan vâsılların {Allah'a ulaşanların} makamıdır. (Sofyavî, 84)

hakā'ik (حقائق) * Namazın mânâsı, bütün bağ ve alâkalardan tecrîd ve hakîkatlerle tek başına kalmaktır. Bağ ve alâkalar ise, Allah'ın dışında olan şeylerdir. *Hakaik* {hakîkatler} ise Allah için ve Allah'tan olan şeylerdir. (*Ta'arruf*, 109)

* *Hakaik* {hakîkatler} kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; mükâşefe, müşâhede, muâyene, hayât, kabz, bast, sekr, sahv, ittisâl ve infisâldir. (*Menâzil*, 40)

* *Hakaik* dört çeşittir: Mukaddes Zât'a ait hakîkatler, münezzeh sıfatlara ait hakîkatler –ki bunlar nisbetlerdir-, fiillere ait hakîkatler –ki bunlar "*kün*" emri ve benzerleridir ve mef'ûlâta ait hakîkatler –ki bunlar da maddî şeylerdir-. Bu kevnî hakîkatler üç ulvî mertebe üzerinde bulunur: Mâkulât, süfliyyât –ki his âlemidir- ve berzehiyyât –ki hayâl âlemidir-. (*Fütûhât*, I, 72)

* *Hakaik* iki kısımdır: Hayat, ilim, nutuk ve his gibi akılda müfred olarak bulunan hakîkatler ve âlim, insan, taş gibi mürekkeb varlığı bulunan hakîkatler. Dersen ki, "*Birbirlerine karışmalarından birçok şeyin zuhûr ettiği birbirine zıt bu ana esasları bir araya toplayan sebeb nedir?*" Deriz ki, "*Burada acâib bir sır vardır. Bu sır birbirine karışması zor olan şeylerin keşfine engel olur. Çünkü onu taşımaya gücü yetmez. Çünkü akıl onu akledemez. Onu ancak keşf müşâhede eder.*" (*Fütûhât*, I, 98)

* *Hakaik*, dünyâya ilgi ve alâka gösteren kişilerin, içinde kaybolduğu inceliklerdir. Hâl, mürîdin alâkasıdır. Keşf, daha fazla lezzeti tatmayan kimsenin nihâyetidir. Durumu müşâhede eden herkes müşâhede edilen şeye göre olacak değildir. Bu durum, onun içindedir, ona aittir. Şöyle demekten sakın: "*O, şüphesiz dışta bulunan {kâinâtın dışında kalan} âlemdedir.*" Tahkik ehlinin nazarında bunun imkânsız olduğuna şübhe yoktur. Kendi ile başkasının arasını ayıramayan kimse şerr ile hayrın arasını da ayıramaz. (*Letâ'if*, 46)

* *Hakaik*, kalblerle kaim olan mânâlardır, onlarla açığa çıkan ve gayblerden açılan şeylerdir. Allah'ın bahşettiği şeylerdir, kerâmetlerdir. Onlarla iyilik ve tâata ulaşılır. Bunun delîli şudur: Hz. Peygamber Hâris'e "*Nasıl sabahladın?*" diye sorunca Hâris "*Gerçek mü'min olarak sabahladım*" diye cevâb vermiştir. [Mübârek, 106; Abd, 165; Taberânî, III, 266]

Şâzelî şöyle der: "Onlar kalbde istikrar bulan şeylerdir ki, ne zarar verir, ne fayda verir, ne de bahşeder. Allah'tan başka mânî olan yoktur." Yine onlar sıkıntılı değil, sükûn bulmamıştır, halka nisbet etmemiştir.

Dedim ki: "Onun için sabit olan ve cezâsı gereken şey benim için nasıldır?" Dedi ki: "Sevâb, cezâ ve kulların fiillerinden sâbit olan şey benim için nasıldır?

Sana ancak sâbit olan şeyin sebâtı zarar verir. Sana ancak onlarla ve onlardan gelen isbât zarar verir."

Dedi ki: "Bana ait olan hak bana, sana ait olan hak sana göre sâbittir. Sonra sen sana ait olan hakkı alıyorsun, bana ait olan hakkı bırakıyorsun." De ki: "Ey mevcûd, her mevcûddan öncesin ve şu anda nasıl idiysen öylesin, ey Semî, ey Karîb, ey Mürîd, ey Kadîr, ey Allah, Hayy, Kayyûm olan, Rahmân, Rahîm, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Mütekebbir, Gafûr, Gaffar, Tevvâb, Ganî, Kerîm, Vâsî', Alîm, büyük lütuf sâhibi {olan Allah}!" (Câmi', 53)

* *Hakaik* {makamları} şunlardır: Mükâşefe, müşâhede, muâyene {gözle görme}, hayat, kabz, bast, sekr, sahv, ittisal ve infisal. (*Rihle*, 207)

hakā'ik-i enbiyâ'iyye (حقائق أنبيائية) * *Hakaik-i enbiyâiyye* {peygamberlerin hakîkatleri}, İbrâhîmî, Mûsevî ve Muhammedî hakîkatlerden ibârettir. (*Câmi'*, 69)

hakā'ik-i fi'liyye (حقائق فعلية) * Hakk'ın seni yerleştirdiği ve seni "*kün*" bilgisine muttalî kıldığı her müşâhede mahalli, kudretin husûsî bir şekilde takdîr edilenle her türlü alâkasıdır. Çünkü kulun buna dâir bir fiili ve kendisiyle hâdis olan kudretinin bir etkisi yoktur. (*Fütûhât*, I, 72)

hakā'ik-i ilâhiyye (حقائق إلهية) * Bu, Kâbe'nin, Kur'an'ın ve namazın hakîkatinden ibârettir. (*Câmi'*, 69)

hakā'ik-i kevniyye (حقائق كونية) * Hakk'ın seni yerleştirdiği, rûhların ve cisimlerin bilgisine muttalî kıldığı her tecellîgâhdır. Cisimlerle alâkalı bilgiler de, onun basit ya da mürekkeb {saf ya da bileşik} olması, ittisal ve infisal {birleşme ve ayrışma} hâllerinde dâir bilgilerdir. (*Fütûhât*, I, 72)

hakâ'ik-i sıfatiyye (حقائق صفتية) * Hakk'ın seni yerleştirdiği her tecellîgâhda O'nun Âlîm, Kadir, Mürîd, Hayy ve benzeri isimleri sebebiyle mârifete muttalî olursun. (*Fütûhât*, I, 72)

hakā'ik-i zâtiyye (حقائق ذاتية) * Hakk'ın seni içinde teşbîhsiz, keyfiyetsiz yerleştirdiği her müşâhede mahallidir. Onu ne ibâre anlatabilir, ne de işâret îmâ edebilir. (*Fütûhât*, I, 72)

hakā'iku'l-esmâ'/hakîkatü'l-hakā'ik (حقائق ألاسماء / حقيقة الحقائق) * Bunlar, Zât'ın taayyün ve nisbetleridir. Çünkü bunlar kendileriyle isimlerin birbirlerinden temyiz edildiği sıfatlardır. (Kâşânî, 60; *Câmi'*, 81)

* *Hakîkatü'l-hakaik* {hakîkatler hakîkati}, tüm hakîkatleri toplayan ahadiyyet mertebesidir. Bu, "*cem' ve vücûd mertebesi*" olarak da isimlendirilir. İsimlerin hakî-

kati, Zât'ın taayyün ve nisbetleridir. Çünkü onlar kendileriyle isimlerin birbirlerinden temyiz edildiği sıfatlardır. Hakîkat-i Muhammediyye ilk taayyün ile birlikte olan Zât'tır ki, bu İsm-i A'zam'dır. Âyân-ı sâbite ise Allah'ın ilmindeki mümkün varlıkların taayyünleridir, ki bunlar ilmiyye mertebesindeki ilâhî isimlerin hakîkatlerinin sûretleridir. Onların Zât ve zaman dışında Hakk'tan te'hir edilmeleri söz konusu değildir. Onlar ezelîdir, ebedîdir. Nisbetin mânâsı başkasına göre değil, Zât'a göre geri kalmadır. (*Câmi'*, 240)

hakā'iku'l-eşyâ' (حقائق الاشياء) * *Hakaiku'l-eşyâ* {eşyânın hakîkatleri}, isimler mertebesinden bir ilimle âyân-ı sâbiteler şeklinde gayb âleminden şehâdet âlemine doğru zuhûr etmeyi taleb etti. İsimler şöyle cevâb verdi: "*Senin zuhûrun benim elimde değildir. O ancak, isimlerin işinde ve hakîkatlerin ortaya çıkarılmasında hâkim ve câmî olan ismin emrindedir. Bunları câmî olan isim emredince, isimler ona dâir sözler alırlar.*" Demek ki, hakîkatlerin şehâdet âlemindeki zuhûru, rabbânî hikmetlerin gereğine göre gerçekleşir. (*Nefehât*, 55)

* *Hakaiku'l-eşyâ* çevrilmez, ters yüz edilmez. Fakat sıfatın hükmü çevrilebilir. Büyük sûfîler buna "*kimyâ*" adını vermişlerdir. (*Nefehât*, 64)

hakîkat (حقيقة) {bk. **şerî'at-hakîkat**}

hakîkat-i muhammediyye (حقيقة محمدية) * *Hakîkat-i Muhammediyye*, ilk taayyün ile birlikte olan Zât'tır. Güzel isimleri vardır. İşte bunlar, İsm-i Âzam'dır. (Kâşânî, 60; *Câmi'*, 81)

* ...*Hakîkat-i Muhammediyye* ilk taayyün ile birlikte olan Zât'tır ki, bu İsm-i Âzam'dır. Âyân-ı sâbite ise Allah'ın ilmindeki mümkün varlıkların taayyünleridir, ki bunlar ilmiyye mertebesindeki ilâhî isimlerin hakîkatlerinin sûretleridir. Onların Zât ve zaman dışında Hakk'tan te'hir edilmeleri söz konusu değildir. Onlar ezelîdir, ebedîdir. Nisbetin mânâsı başkasına göre değil, Zât'a göre te'hirdir {sonraya bırakılmadır}. (*Câmi'*, 240)

* *Hakîkat-i Muhammediyye*, kendisinden nübüvvet, risâlet ve velâyetin zuhûr ettiği ilk taayyündür. Ondan tüm taayyünler ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Peygamberimiz Hz. Muhammed ﷺ varlığın efendisi ve bütün mevcûdun köküdür. O ilklerin ilki, peygamberlerin sonuncusudur. Diğer peygamberler hariç sadece kendisinin olan zâta ait İsm-i Âzam'la mevsuftur. Çünkü o, tüm taayyünlerin aslî merciidir. (*Rihle*, 220)

* Allah kendi nûrundan bir parça aldı. İşte o *Hakîkat-i Muhammediyye*'dir. O, mükemmel bir sûretle zuhûr etmiştir. Allah ondan olmuş ve olacak şeyleri yaratmıştır. Yine ondan saîd ve şakî olan kimseleri yaratmıştır. Sonra bu nûr iki topluluğun hâlleriyle gizlenmiştir. Onun eşiti en parlak olan kalbdir, ki bu da kürsîdir. O'nun arşı üzerinde nûrânî bir parlaklık vardır. O, olmuş ve olacak şeylere yardım etmekle {varlığına} devam eder. (*Rihle*, 45)

hakîkat-i rabbâniyye (حقيقة ربّانية) * Nübüvvet aynasının ortasında rûhânî latife gören, *hakîkat-i rabbâniyye* ise görünendir. Onun ışıkları velînin kalbine yansır. Bundan dolayı Nebî'nin sûretiyle çıkar. O, şerîatı neshederek yerine başka bir şey yerleştirmez. Tâlîminden bir ücret taleb etmez. Ancak kazanmaksızın bize verdiği için Kitâb'ı mîrâs bırakması doğrudur. Her vâris seçilmiştir, onun dışındakiler ise sınırdadır. (*Letâ'if*, 52)

hakîkatü'l-hakā'ik (حقيقة الحقائق) {bk. **hakā'ik-i esmâ'/hakîkatü'l-hakā'ik**}

hakîm (حكيم) * Eşyânın en fazîletlisini tanımadan ibârettir. (*Ravza*, 313)

* *Hakîm*, düşüncesini Hakk'a götüren şeyi arzulayan, arayan, sonra Hakk'ta fânî olan, ardından Hakk'la bâkî olandır. (*Ravza*, 621)

hakîmiyyûn (حكيميون) * *Hakîmiyyûn*, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Hakîm Tirmîzî'ye intisâb edenlere verilen isimdir. Hakîm Tirmîzî zâhirî ve bâtınî bütün ilimlerde zamanının imamlarından biriydi. Birçok nükte ve eserleri vardır. Sözünün ve tasavvuftaki yolunun temeli velâyetti. Velâyetin hakîkatini anlatır, evliyânın derecelerinden ve ondaki tertîbe riâyetten bahsederdi. Hakîm Tirmîzî sahili olmayan bir denizdi, birçok hâllere sâhibdi. Onun mezhebini anlamak için önce şu gereklidir: Allah'ın halk arasından süzerek seçtiği velîleri vardır. Allah velîlerinin himmetini dünyevî bağlardan koparmış, nefslerinin davalarından ve hevâlarından satın almış, onlardan her birini bir derecede bulundurmuş ve üzerine mânâlardan bir kapı açmıştır. (Hücvîrî, 253)

hakk (حق) {**'ayn-ı hakk**} * *Hakk*, güneş misali aydınlatıcıdır. Ona bakan daha ziyâde yakîne erişir. Beyândan sonra beyân isteyen kimse ise hüsrandadır. (*Şatahât*, 102)

* *Hakk*, halkına teslîm olan şeydir. Çünkü o {halk} O'dur, ben O'yum, O da O'dur. (*Tavâsîn*, 193)

* Beşinci elif bizzât *Hakk*'tır. Hakk, Vahid'dir, Ahad'dır, Muvahhid'dir. Vahid ve tevhîd, "*fî {O'nda}*", "*'an {O'ndan}*" "*minhü {O'ndan}*" ayrılıktan ayrılmaktır. Bu da onun şeklidir. (*Tavâsîn*, 211)

* Hakk Allah'tır. Allah şöyle buyurur: "Ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır." [Nûr, 24/25] (Luma', 413)

* Sûfîlerin *Hakk*'tan murâdı Allah'tır. Bu, Allah'ın isimlerinden biridir. (Hücvîrî, 466)

* *Hakk*, kula Allah tarafından vâcib olan ve Allah'ın da kendine vâcib kıldığı şeydir. (*Istılâh*, 539)

* "*Hakk nedir?*" Cevâbı şudur: Hakk, aynları ve kevnlerinin {özleriyle varlıklarının} istihkak ettikleri mazhariyyetler bakımından kullarına gerekli kıldığı şeyden dolayı "*Hakk*" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Hakk, Hakk'tan başka bir şey taleb etmez. O, gözle görmekle elde edilen ilimdir. O, taleb ettiğinde gerektiği kadar vermesi vâcib olandır. "*O, nefsine rahmeti farz kılmıştır.*" [En'âm, 6/12] Yani kendine vâcib kılmış, bu da O'nun üzerinde bir hak olmuştur. (*Fütûhât*, II, 93)

* Ne zaman olursa
Hakk'ın aynı benim aynım şâhidim
Olur bize âlemde yaratma ve emir
O dem öğretir bana Hakk'taki benzerimizi
Kim ki kalbinde hızla köklenmiyorsa inkâr
Kim ki bilirse ona getirdiğim şeyi iyice
Gelir ona Rabb'inden kucak dolusu nîmet
Kim ki kabûl eder bu gerçeğin mümkün olduğunu
Ona nefsinden gelir kucak dolusu nefret
Kim ki muhâl olduğunu söylerse bunun
O zâlimdir o perdeli ve câhil
(*Dîvân*, 202)

* Allah, eşyâyı ancak mutlak ademde {yoklukta} olduğu hâlde bilir. Bilesin ki, O'ndan başkası O'nun bildiği gibi bilemez. O'ndan başkası eşyâyı mevcûd ve kesin olan *Hakk*'ın bilgisiyle bilir. Allah'tan başkası bilgilerini sadece mevcûddan {varlıktan} elde edebilir {yani var olan şeyleri bilebilir}. Hakk ise bilgilerini hem mutlak ademden ve hem de vücûddan {yani kendi Zât'ından} alır. Bilakis iyice araştırdığında Hakk'ın, bilgilerini sadece kendi Zât'ından aldığını görürsün. Zira Zât ölü durumların {yani varlığa çıkmamış yaratıkların} sûretlerini ihtiva eder. İşte bu Hakk'ın vücûdunun {varlığının} ta kendisidir. Bunu anladıktan sonra dilersen "*Allah kendi bilgilerini yokluktan almıştır*" ya da istersen "*Bu bilgileri vücûddan, yani Zât'ından almıştır*" diyebilirsin.

Şübhesiz O'nun Zât'ı, ilmin Zât'a taallukundan öncedir. Zât bütün yönlerden basit {parçalardan oluşmayan} ve tek bir şeydir. Onun tüm nisbet ve izâfetleri Zât içinde herhangi bir yönüyle ayırd edilmeden yok olmaya mahkûmdur. Zât'ın mutlak bir târîfi vardır. Zira Zât ilim ve ayn mertebesinde zuhûru gerektirir. Onun kendine nisbeti birini diğerine tercîh etmeksizin eşit seviyededir. Zât zuhûra yöneldiğinde tüm yönlerden bizzât kendi aynı olan bilgisi yine Zât'a taalluk eder. Zât'ı tamamen kuşatır. (*Esfâr*, 27)

* *Hakk*'ın iki teşbîhi söz konusudur: Birincisi zâtî teşbîhtir. Bu, üzerinde mahsûs {hissedilebilen} mevcûdâtın bulunduğu veya hayâldeki mahsûs mevcûdâta benzeyen şeydir. İkincisi vasfî teşbîhtir. Bu da üzerinde hayâlde mahsûs mevcûdâta benzemekten münezzeh olan isme ait mânâların sûretlerinin bulunduğu şeydir. Bu sûretler zihinde akledilebilir; histe keyfiyetleri bilinmez. Keyfiyetleri bilindiği zaman zâtî teşbîhe iltihak edilirler. Çünkü keyfiyet teşbîhin kemâlinden kaynaklanır. Zâtî kemâl ise daha evlâdır. Geriye vasfî teşbîh kalıyor. Bunda herhangi bir şekilde, herhangi bir darb-ı meselle keyfiyetin bulunması mümkün değildir. (*İnsân*, I, 33)

* *Hakk*'ın mertebesi, cem'in mertebesidir. Çünkü bu mertebe cem', vücûd, keşf ve şuhûd mertebelerini kuşatır. Bundan dolayı "*Mâkul, delîl ve burhan olmaksızın tahkik, vuslat ise, keşfin, 'ıyanın {gözle görmenin} ve bütünün kendisidir*" denilmiştir. Anla! (*Merâtib*, 21)

* *Hakk*, kul nasıl inanıyorsa öyle olduğunda, ..."*kalb*..." hakîkatte basîret gözüyle ..."*müşâhede etmez ve göz de Hakk'ın*..." aynasında ..."*inandığından başka hiçbir süreti müşâhede etmez*..." Hakk'ı değil, bilakis kendi inandığı Hakk'ı görür. Bu da hakîkatte nefsinin sûretidir. ..."*İtikadındaki*..." ism-i mef'ûl {edilgen} olan ..."*Hakk, kalbin süretini genişlettiği Hakk'tır ve o*..." yani kalbin sûretini genişlettiği Hakk da kişinin inancına göre ..."*kalbe tecellî eden Hakk'tır. Böylece kalb Hakk'ı tanır*..." Yani kalb, Hakk'ı, zannına uygun olarak tecellî ettiği için tanır.

Hadîs-i kudsîde ..."*Ben kulumun zanmı üzereyim*..." buyrulduğu gibi. Ancak îtikadının aksine tecellî ettiğinde onu tanımaz, hatta inkâr eder. Göz, âhirette tecellî esnâsında, başka bir şekilde değil, ..."*ancak kendi îtikadına göre olan Hakk'tan*..." başkasını göremez. İnsanlara göre ..."*îtikadların çeşit çeşit olmasında gizli bir yön yoktur*..." Bunun gibi îtikadlara göre tecellîlerin çeşit çeşit olmasında da gizli bir yön bulunmaz. Sûfîler içinde Hakk'ı takyid edenler ve mutlak kılanlar vardır. (Sofyavî, 212)

hakk bi'l-hakk li'l-hakk (حق بالحق للحق) * Ebû Saîd Harrâz şöyle der: "Hakk'a Hakk ile Hakk için bağlanmış olan kul, Allah'a Allah ile Allah için bağlanmış olan kul demektir." Aynı şekilde "O'ndan... O'nunla... O'nun için" ifadeleri "Allah'tan... Allah ile... Allah için" mânâsındadır. Bazen kulun kesbiyle olan bir şey kasd edildiği yerde de bu ifadeler kullanılır. Nitekim Ebû Yezîd Bistâmî şöyle demiştir: "Bana Ebû Ali Sindî şöyle demiştir: 'Ben, benden, benimle, benim için bir hâlde idim; sonra O'ndan, O'nunla, O'nun için bir hâle dönüştüm.'" Bu sözün mânâsı kul, kendi işlerine bakar ve o işleri kendine izâfe eder. Kalbine mârifet nûrları hâkim olduğu zaman bütün her şeyi Allah'tan, Allah ile kaim, Allah ile bilinen ve Allah'a dönecek işler olarak görür. Hâl, kula bir anda gelen, kalbe rızâ, tefviz {Allah'a havale} ve benzeri vasıfları getirip yerleştiren bir durumdur. Kul o anda hâl ve vaktinde safvete erişmiş olur. Ama bu hâl bir süre sonra kaybolur. (Luma', 411)

hakka'l-yakîn (حق اليقين) {bk. **'ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn**}

hâl/ahvâl (حال / أحوال) {hâl-i nâzile; 'ilm-i ahvâl ve tenezzülât; ilm-i hâl; 'ulûm-ı ahvâl}

* *Ahvâl* {hâller}, kalblere ârız olan ya da kalblerin ârız olduğu zikir sıhhati gibi durumlardır...

...*Hâl*-i nâzile {inen hâl} kalblere iner, fakat devam etmez. Denilmiştir ki: "*Hâl, zikr-i hafîdir*" (*Lumaʿ*, 66)

* *Ahvâl* amellerin mîrâsıdır. Ameli sağlıklı olanlardan başkası bu hâllere vâris olamaz. Amelleri sağlıklı hâle getirmenin ilk şartı bunlara ait bilgileri öğrenmektir. Bunlar fıkıh ve usûl-i fıkıh ilmine ait şer'î hükümlerin bilgileridir. Namaz, oruç, ve diğer farzlardan tutun da evlenme, boşanma, alış-veriş, muâmelât ve Allah Teâlâ'nın ﷻ farz kıldığı ve yapmaya teşvîk ettiği husûslara ve hayatın zarûrî ihtiyaçlarına varıncaya kadar birçok bilgi bu konuya girer. Bunlar öğrenmek ve çalışmakla elde edilen bilgilerdir. (*Taʿarruf*, 58)

* *Hâl*, insan kalbine Allah tarafından gelen mânâdır. Kul, vârid geldiği sırada ne kadar çabalasa da onu kendisinden uzaklaştıramaz, kendisinden uzaklaştığı zaman da ne kadar çabalasa geri getiremez.

Makam, tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen mürîdin yolundan ve ittihâd {çalışıp çabalama} husûsundaki vaziyetinden ibârettir {çalışıp çabalamakla elde edilir}. Makamın derecesi, kulun Allah katındaki derecesi kadar olur. *Hâl* ise, Allah'ın kulun kalbine olan fazl ve lütfundan ibârettir. Kulun gayretiyle elde edilmez. Çünkü makam ameller, hâl ise lütûflar cümlesindendir. Makam, kesbîdir {kazanılarak elde edilir}, hâl ise vehbîdir {Allah'ın bahşettiği şeylerdendir}. Makam sâhibi makamını mücahedesiyle elde etmişken, hâl sâhibi nefsinden fânî olmuştur. Onun hâle ulaşması, Allah Teâlâ'nın bu hâli onun üzerinde yaratması sayesinde olur. (Hücvîrî, 216)

* *Hâl* vakte vârid olan şeydir, ceseddeki rûh gibi vakti süsler. Vaktin ise hâle muhtaç olduğu asla şübhe götürmez. Çünkü vaktin safâsı {tasfiyesi} hâl ile mümkün olabilir, devamlılığı da hâl iledir. Vakit sâhibi, aynı zamanda hâl sâhibi olduğunda, değişmeyle bir alâkası kalmaz, vaktinde müstakîm olur. Çünkü zeval {kayboluş}, hâli olmayan vakit için mümkündür. Hâl vakitle birleştiğinde bütün günleri tek bir vakit olur, o zaman da kaybolması mümkün olmaz. Gelip geçici olarak ortaya çıkan her şey kümûn {gizlenme} ve zuhûr {açığa çıkma} olur. Vaktin sâhibi de böyledir. Çünkü gaflet, hâl sâhibi için değil, ancak vakit sâhibi için mümkün olur.

Demişlerdir ki: "*Hâl, dilin beyân türlerinden arınmasıdır.*" Hâl sâhibinin dili, hâlini beyân etmesi ve inceleyip konuşarak muâmelede bulunması noktasında sessiz

kalır. Bu sebebden dolayı şeyhlerden biri[rh] şöyle buyurmuştur: "*Hâli sormak imkânsızdır*." Çünkü hâl konusunda ibâre {hâlin dille anlatılması} imkânsızdır. Çünkü hâl sözün fenâsıdır {yok olmasıdır}. (Hücvîrî, 447)

* *Ahvâl* kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; mehabbet, gayret, şevk, kalak {kaygı, tasa, endîşe, telaş}, ataş {susuzluk}, vecd, dehş {dehşet}, heyemân {tutkunluk, âşıklık, aşırı heyecân}, berk ve zevktir. (*Menâzil*, 32)

* *Ahvâl* velîlere, makamât ise abdâla mahsûstur. (*Fütûh*, 21)

* *Ahvâl*in tamamı kabzdır. Çünkü velî onu korumakla yükümlüdür. Korunması emr olunan her hâl kabz hâlidir. Kadere teslîm olmak tamamen bast hâli olur. Çünkü bu durumda kaderde mevcûd olmasının dışında korunması emr olunan herhangi bir şey yoktur. Kadere ters düşülmemelidir. Acı-tatlı kaderin her şeyine rıza gösterilmelidir. Hâller sınırlı olduğu için, bu sınırların korunması emredilmiştir. Lütuf ise –ki kaderdir- sınırlı değildir ki korunması emredilsin. (*Fütûh*, 125)

* *Ahvâl* kalblerin muâmeleleridir. Onlar kalblere gelen zikirlerin safâsıdır. Cüneyd şöyle demiştir. "*Hâl, kalbe inen fakat devamı olmayan bir feyizdir.*" Hâller şunlardır:

Murâkabe, saf yakîn ile gaybe ait olan şeylere bakmaktır.

Kurb, Allah'tan ﷻ başkasından gaib olarak onun huzûrunda himmeti {dikkati} toplamaktır.

Mehabbet, sevdiği ve sevmediği şeyler konusunda sevilene muvâfakat etmektir.

Recâ, {âhiret nîmetleri gibi} vaad ettiği konularda Hakk'ı ﷻ tasdîk etmektir {Hakk'ın ﷻ vaadine güvenmektir}.

Havf, kalbin Allah'ın ﷻ gücüne ve intikamına vâkıf olmasıdır.

Hayâ, kalbi bast hâlinden sınırlamaktır. Bu sınırlama, kurbun bu hâlleri gerektirmesi sebebiyledir. Bazı sûfîler kurbet hâlinde {Allah'ın ﷻ} büyüklüğüne ve heybetine bakar ve bu sebeble kendilerine havf ve hayâ galib olur. Bazıları da Allah'ın lütfuna ve ezelî ihsânına bakar; dolayısıyla onun kalbine mehabbet ve recâ galib olur.

Şevk, sevileni andığı zaman kalbin kendinden geçmesi, coşmasıdır.

Üns, Allah'ta sükûn bulmak ve bütün işlerde ondan yardım beklemektir.

Tuma'nîne, kaderin cilveleri altında sükûneti korumaktır.

Yakîn, şübheyi ortadan kaldırarak tasdîk etmektir.

Müşâhede, yakînen görmekle gözle görmeyi ayırt etmektir. Zira Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allah'a onu görüyormuşsun gibi ibâdet et. Sen onu görmüyorsan da o, seni görüyor.*" Bu, hâllerin sonudur. Sonrasında *fevâtih*, *levâih* ve *menâih*

vakî olur ki hiçbir söz bunları anlatamaz. "*Allah'ın nîmetlerini sayacak olsanız sayamazsınız.*" [İbrâhîm, 14/34] (*Âdâb*₂, 21)

* Sehl b. Abdullah {Tüsterî, sûfîlerin ilmi hakkında} şöyle demiştir: "Hâl ilmi, yani kulun dünyâsı ve âhireti konusunda Allah ile kendi arasındaki hâlinin hükmüdür."

Denilmiştir ki: "*Hâl, helâl yemenin farz olması bakımından helâl olanı bilmeyi taleb etmektir.*" Helâli taleb etmenin farziyyeti {farzlığı} vârid olmuştur. Bu farziyyetten sonra da, farziyyeti îtibâriyle helâli bilmek de farz olmuştur.

Yine denilmiştir ki: "*O {hâl ilmi}, bâtını {iç dünyâyı} bilmeyi taleb etmektir, {bu bilgi} kulun yakînini artırır.*" Bu ilim ancak âlimlerin sâlih olanları, yakîn sâhibleri, zâhid ve Allah'a yakınlaştırılmış olan kimselerle sohbet ve yakınlık kurmakla elde edilir. Allah bu kişileri kendi orduları arasına dahil etmiştir. İsteyenleri onlara sevk eder, onları bu üstün insanların yollarıyla güçlendirir ve irşâd eder. Çünkü bunlar Hz. Peygamber'in ﷺ ilmine vâristirler. Bu kişilerden yakîn ilmi öğrenilir. (*'Avârif*, 23-24)

* *Hâl*, değişme husûsiyeti gösterdiği için {"*hâl*" diye}, *makam* ise değişmediği, istikrar bulduğu için "*makam*" diye isimlendirilir. Bir şey özü îtibâriyle hâl olur, sonra makam hâlini alır. Kulun kalbinde bir muhâsebe hissinin {duygusunun} doğması, sonra nefsânî husûsiyetlerin hâkim olması yüzünden bu hissin kaybolması, yine bunun bazen ortaya çıkması ve bazen kaybolması gibi. Kul, muhâsebe hâlini devam ettirirse, bu durum devamlı hâle gelir. Nefsânî sıfatların ortaya çıkmasıyla muhâsebe hâlinin ortadan kalkması, ilâhî yardımın gelmesine kadar devam eder. Hakk'ın yardımıyla muhâsebe hâli kula hâkim olur ve nefs mağlûb edilir. Muhâsebe hâli bütün te'sîriyle onu kuşatır, nefsin vatanı, istikrar yeri ve makamı olur. Diğer hâl ve makamlar da böyledir. (*'Avârif*, 273; *Câmi'*, 138)

* Bunun devamlı olması ve kulda yerleşik duruma gelmesi hâlinde kul, muhâsebe makamından murâkabe makamına yükselmiş olur. Muhâsebe kişinin makamı olduğunda, murâkabe onun için hâl olur. Sonra murâkabe hâli, hata ve gafletin zaman zaman kulun iç dünyâsında galib gelmesinden dolayı, hata ve gafletin dağılmasına götürür. Allah, yardımıyla kulunu destekler. Böylece murâkabe hâl olduktan sonra makama dönüşür.

Muhâsebe makamı, ancak murâkabe hâlinin gelmesiyle istikrara kavuşur. Kula, müşâhede hâline yükselme imkânı verildiğinde, murâkabesi istikrar bulur ve makamı hâline gelir. Müşâhede, bazen gizlenerek bazen de ortaya çıkarak açık bir şekle dönüşen bir hâl olur. Sonra makam hâline gelir ve bu makamın aydınlığı gizlilik örtüsünden kurtulur {makam hâline gelmesi onun gizliliğini ortadan kaldırır}.

Müşâhededen sonra fenâ fillahı gerçekleştirme, beka billaha ulaşma, ayne'l-yakînden hakka'l-yakîne çıkma gibi en üst derecelere yükseliş ve kulda kalbi kap-

layan örtüyü yaran hakka'l-yakîn hâli meydana gelir. Bu ise müşâhedenin en üst derecesidir. (*'Avârif*, 273-274)

* Makamât {makamlar} kesbî, *ahvâl* {hâller} vehbîdir. Bizim tertîbimize göre tamamı vehbîdir. Kesbî olanlar vehbî olanların yardımıyla elde edilince, vehbî olanlar da kesbî olanların yardımıyla elde edilir. Hâller vecdin meyveleridir. Makamlar ise vecde götüren yollardır. Ne ki makamlarda kesb ve gayret ortaya çıkmış mevhibeler gizlenmiş; hâllerde de mevhibeler ortaya çıkmış, kesb gizlenmiştir. Hâller semâvî ve ulvî mevhibeler, makamlar ise bu mevhibelere giden ve götüren yollardır... ...Hâller amellerin mîrâsıdır... (*'Avârif*, 274; *Nefehât*, 24)

* Bazıları demişler ki: "*Alıvâl şimşekler gibidir {parlar ve derhâl kaybolur}. Eğer devamlı olursa bu hâl değil, nefsin sözü ve vesvesesidir.*" Bu söz her hâl için değil, ancak önce ortaya çıkan sonra da nefsin imtihân edildiği hâller için doğru olabilir. Suyun yağa karışmadığı gibi, hâller de nefse asla karışmazlar.

Bazıları da bu hâllerin bâkî ve dâimî olduğuna işâret ederek, "Hâller devamlı ve peş-peşe gelmezse hâl değil, levâîh, tavâli' ve bevâdir adını alır. Bunlar hâllerin kendisi değil, başlangıcıdır."

Hâl zikr-i hafîdir {kalben yapılan zikirdir}.

Hâl Allah'ın ihsân ettiği şeydir. Çalışmak ve ameller yoluyla sâhib olunan her şey için derler ki: "*Bu, kulun gayret ettiği şeydir.*" Mürîdde mevhibe {Allah tarafından hibe edilen} ve vecd türünden herhangi bir şey görüldüğü zaman derler ki: *Bunu, bu hâlin bu tür ihsânlardan bir mevhibe olmasına işâret olarak 'hâl' diye isimlendirmişlerdir.*"

Sûfîlerden bazıları demişlerdir ki: "Bir kulun içerisinde bulunduğu makam, ancak o makamdan daha ileri bir makama terfî ettiği zaman tamamlanmış olur. Bundan sonra da üst makamdan altta olan makama bakarak bulunduğu makam hakkında hükme varır."

En iyisini Allah bilir, ancak şunları söylemek de mümkündür: Kul belli bir makamdayken, daha sonra yükseleceği makamdan kendisine bir *hâl* verilir. Kendisinde bu hâlin bulunmasından ötürü, bulunduğu makamda Hakk'ın tahakkuk etmesi tasarrufunda bulunur. Terfî etse de etmese de kula bunun dışında bir şey verilmez. Kul, makamlara hâller vâsıtasıyla yükselir.

Hâller, daha sonra makamlara varılınca kesble iç içe olan mevhibelerdir. Kula, daha sonra terfî edeceği bir makamdaki hâl, ancak o makama terfî etmeye yaklaştığı zaman görülür.

Yine kul, makamlara terfî etmeyi hâlleri artırarak sürdürür. Bu münâsebetle, tevbeye varıncaya kadar hâllerle makamların iç içe olduğu görülür. İçerisinde hâl ve makam bulunmayan hiçbir fazîlet yoktur. Zühdde hâl ve makam vardır, tevekkülde hâl ve makam vardır, rızâda da hâl ve makam vardır. (*'Avârif*, 275)

* Sâlik rızâ husûsunda hâl sâhibi değil, makam sâhibi olur. Hâl makamdan önce gelir, ama makam daha köklüdür. Deriz ki: "Çünkü makam kulun kesbinden filizlenerek ondaki tabîata yüklenen şeydir. Hâl ise Allah'tan gelen bir mevhibedir. Tabîatla karışması söz konusu değildir." Rızâ hâli en şerefli hâl, rızâ makamı da en sağlam makamdır. Makamların çok sayıda hâli olması gerekir. Makam ancak bir hâlin geçmesi sayesinde olur. Hâller geçip gitmeden makamların ortaya çıkması mümkün değildir. Hâllerden makam hâline gelenler olduğu gibi, makam hâline gelmeyenler de vardır. Bundaki sır, bizim şu sözümüzde yer alır: "Makamlarda kesb zâhir, mevhibe gizlenmiş; hâllerde ise kesb gizlenmiş, mevhibe zâhir olmuştur." ('Avârif, 276)

* Zevk îmân, şürb ilim, reyy ise *hâl*dir. Zevk bevâdih ehlinin {kalbine ansızın mânevî hâller gelip giden kişilerin}, şürb, tavâlî, levâih ve levâmî ehlinin {mânevî hâllerin bir nebze daha kalıcı olduğu kişilerin}, reyy ise ahvâl ehlinindir. Çünkü *ahvâl* {hâller} sâbit olur. Sâbit olmayan şey hâl olmaz, ancak levâmî ve tavâlî olabilir.

{Ama diğer taraftan şöyle de} denilmiştir: "Hâl sâbit olamaz, çünkü değişir, sâbit olursa makam olur." ('Avârif, 311)

* Denilmiştir ki "*Nefes müntehîye, vakit mübtedîye, hâl ise mutavassıta malısûstur.*" Bunun işâret ettiği şey mübtedîye zaman zaman Allah'tan bir ilhâm gelmesidir. Mutavassıt, kendisine hâli hâkim olduğu için hâl sâhibidir. Müntehî ise kendisine hâl sağlam olarak yerleştiği için nefes sâhibidir. Huzûr ve gaybet hâlleri ise gelip geçici değildir. Vecd hâlleri nefesleriyle birlikte istikrar bulmuştur. Bunların hepsi erbabına ait hâllerdir. (*'Avârif*, 311-312)

* *Hâl*, herhangi bir düşünce ve gayret olmadan vârid olan şeydir. Hemen ortadan kalkması ve {kalbi} saflaştırmazsa benzerlerinin peşpeşe birbirini izlemesi onun şartları arasında yer alır. Bazen de hâller birbirini izlemez. Bu sebeble bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Benzer hâllerin birbirini izlediği {bir durumu yaşayan} kişi, onun devam etttiğini söyler. Benzer hâllerin birbirini izlemediği {bir durumu yaşayan} kişi ise onun devam etmediği kanaatindedir. Denilmiştir ki: "*Hâl, kul üzerindeki sıfatların değişmesidir.*" (*Istılâh*, 530)

* İnsanın pek çok hâli vardır. Fakat *kabz* ve *bast* denen iki hâl vardır ki bunların tümünü kapsar. İster *havf* ve *recâ*, ister *valışet* ve *iinsiyet*, ister *heybet* ve *teenniis*, hangisini dersen de. İster ârif, ister temkîn ya da telvîn sâhibi {belli bir hâlde kalan ya da hâlden hâle geçen} bir mürîd, {yani hulâsâ} her kim olursa olsun, bir kulun herhangi bir etken veya sebeb olmadan devamlı olarak bu hâllerle hâllenmesi mümkün değildir. (*Rûh*, 39)

* *Hâl* akıldadır. Akıl nefste değil rûhtadır. Rûh, melek sâhibidir. Melek ise, ilim, ferâset, ilhâm, uğur, âhiret, zikir, hak ve yakîn sâhibidir. (*Rûh*, 40)

* *İlm-i ahvâl*in {hâllerin bilgisine} varmanın yolu sadece zevktir. Akıl onu târîf etmeye muktedir değildir. Balın tatlılığını, sabrın acılığını, cimânın, aşkın, vecdin,

şevk ve benzerlerinin lezzetini bilmek gibi bir delîlle onu bilmek de mümkün değildir. Bu bilgilerin –kişi onlarla vasıflanmadıkça, onları tatmadıkça- bilinmesi imkânsızdır. Nitekim tatma hissine bir keresinde safra tadı hâkim olan kimse, başka seferinde de aynı tadı hisseder. {Ancak} böyle değildir, çünkü safra tatma hissiyle bir defa temas etmiştir. (*Fütûhât*, I, 69)

* *Ulûm-ı ahvâl* {hâl ilimleri}, sırlar ilmi ile akıllar ilminin ortasında bir ilimdir. Ahvâl ilmini kabûl eden kimselerin çoğu tecrübe sâhibi kimselerdir. Bu ilim, sırlar ilmine aklî ve nazarî ilimlerden daha yakındır. Ancak zarûrî, aklî ilmi tasnif eden kimseye de yakındır. Hatta o, bizzât onun kendisidir. Fakat akıllar bu bilgiye sadece bilen kimseden veya peygamber ya da velîden duydukları haberlerle ulaşır. Bundan dolayı zarûrî bilgiden ayırd edilir. Ancak onu görenlere göre bu bilgi zarûrîdir. Sana göre güzel olduğunda, onu kabûl ettiğinde ve ona îmân ettiğinde, sana zarûrî olarak açılmasına sevin. Sen bundan başka bir yol bilmiyorsun. Kalb, sadece doğruluğu kesin olan şeylerden dolayı ferahlık duyar. Burada akla bir yol yoktur. Çünkü onu idrâk etmesi söz konusu değildir. Ancak bunu mâsûm bir kişi getirdiği zaman, akıl sâhibi kişinin kalbi ferahlık duyar. Mâsûm olmayan kişinin sözünden ise, zevk sâhibinden başkası lezzet almaz. (*Fütûhât*, I, 71)

* *Hâl*, sekr, mahv, gaybet, rızâ gibi, belli bir vakitte, o vakte bağlı olmaksızın meydana gelen her sıfattır. Mevcûdiyyeti belli bir şarta da bağlı olabilir. Bu durumda, belâ karşısında sabır, nîmet karşısında şükür gibi {burada belâ ve nîmet şart, sabır ve şükür ise hâl olmaktadır}, şartın ortadan kalkmasıyla o da ortadan kalkar. Bu durumlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı, verâ ve tevbe gibi insanın zâhir ve bâtınındaki kemâlidir. Diğer kısmı ise insanın yalnızca bâtınındaki kemâlidir, ama bu konuda zâhir de bâtına uyarsa beis yoktur. Buna da zühd ve tevekkül misâl gösterilebilir. Ancak Allah Teâlâ yolunda makam, bâtında olmaksızın sadece zâhirde asla olamaz. (*Fütûhât*, I, 72)

* "Hâl nedir?" Deriz ki: "Hâl, herhangi bir çaba ve gayret sarfetmeksizin kalbe vârid olan şeydir. Hemen ortadan kalkması ve {kalbin} saflaşması için benzerlerinin peşpeşe gelmesi, onun şartlarındandır. Ama bazen de birbirini izlemez. Bu sebeble, hâllerin sürekliliği konusunda {sûfîler} tâifesi arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Benzer hâllerin birbirini izlediği görüşünde olup da onların sadece birbirine benzer olduğunu bilmeyenler, hâlin devamlı olduğu ve onun 'hulûl'den türediği kanaatindedirler. Hâlin benzerlerinin birbirini izlemediğini söyleyenler ise onun devamlı olmadığı ve ortadan kalktığı zaman değişikliğe uğrayan {mânâsındaki} 'hâl' kelimesinden türediği kanaatindedirler."...

...Denilmiştir ki: "Hâl, kul üzerinde vasıfların değişmesidir. Eğer bu vasıflar, sâbit ve kalıcı olursa bu makamdır."

Eğer "Makam nedir?" dersen, deriz ki: "Makam, içinde bulunulan durumun haklarını tam olarak gerçekleştirmekten ibârettir. Sâhibinin gayesi bir sonraki makam değildir. Bu da edebdir."

Eğer "*Edeb nedir?*" dersen, deriz ki: "*Edebden, bazen şerîatın edebi, bazen hizmetin edebi ve bazen de Hakk'ın edebi kastedilir.*" Şerîatın edebi, dînin zâhirine tam olarak riâyet etmektir. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Hizmetin edebi, hizmette ileri gitmekle beraber, kendisinden cereyân eden şeyleri görmekten fânî olmaktır. Hakk'ın edebi ise, Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Edîb, vaktin hükmünde olan veya vaktini bilen kimsedir.

Eğer "Vakit nedir?" dersen, deriz ki: "Vakit, geçmişe ve geleceğe bakmadan, içinde bulunulan ânı yaşamaktır. İşte ehl-i tarîkin {tasavvuf ehlinin} vakit anlayışı böyledir."

Eğer "Sûfîlere göre tarîk nedir?" dersen, deriz ki: "Ruhsat verilmeyen konularda, azîmetler ve azîmet mesabesindeki ruhsatlar cinsinden meşru hakları yerine getirmektir." Azîmet mesabesindeki ruhsatları ancak azîmet sâhibleri yerine getirir. Tarîk ehlinin bir çoğunun ruhsatla amel etmeye izin verilmemesi ise yanlıştır. (Fütûhât, II, 130)

* {Sûfîler} tâifesine göre *hâl*, herhangi bir gayret ve çaba olmaksızın kalbde vârid olan şeydir. Devam etmesi durumunda hâl sâhibinin sıfatlarında değişme ve farklılaşma meydana gelir. {Sûfîlerden} bir kısmı hâlin devam ettiği, bir kısmı da devam etmesinin mümkün olmadığı kanaatindedirler.

Kelâmcılara göre, hâlin, araz gibi var olduğu zaman dışında da bir bekası yoktur ve her hâli bir benzeri takib eder. Böylece onun gerçekte öyle olmadığı hâlde devamlı olduğu sanılır. Bu doğrudur, ancak kendisinden çıkan benzerleri tahayyül edilemeyecek {kadar hızlı bir şekilde} ardarda gelir.

Hâlin "*hulûl*" kelimesinden türediğini söyleyenler, onun devamlılığı ve asla kaybolmayan daimî bir sıfat oluşturduğu görüşündedirler. Çünkü onlara göre, kaybolursa hâl olmaz. Bu görüş, hâlin devamlılığını savunanların görüşüdür.

Biri de demiştir ki: "*Allah beni kırk seneden beri devamlı tek bir hâlde bırakmamıştır. Bu ben istemediğim hâlde olmuştur.*" İmam, rızânın devamlılığına işâret ederek rızânın hâller cümlesinden olduğunu söylemiştir. İmamın söylediği bu husûsun gerçek olması mümkündür. Ancak Allah Teâlâ yolunda uzak bir ihtimâldir. Bu efendinin sözünde ifade edilmesi mümkün olan şeyin, ancak kırk seneden beri Allah'ın kendisini zâhirinde sürekli olarak bulundurduğu şey olması gerekir. Bâtınında şerîat nazarında kötülenen hâller konusunda böyle olması mümkün değildir. Aksine bu konu hakkındaki vakitleri ortadan kalkmaz, tâatler ve Allah'ın râzı olduğu şeylerle korunmuştur.

Bir de çok sâdık, Ebû Yezîd Bistâmî tarîkı üzere hâl sâhibi olan ve üstelik bu meşguliyetinde edeb husûsunda böbürlenmeye düşmesi de mümkün bulunan bir şahsa da rastlamıştım. O da bir gün bana demişti ki: "*Elli seneden beridir nefsime şerîatın mekrûh saydığı hiçbir kötü hâtır gelmemiştir. İşte bu, ilâhî bir ismettir {mâsûmiyettir}.*" Bu efendinin sözü de bu kabildendir, buna göre hâller kesbî değil, vehbîdir.

Bil ki hâl, Allah'ın fiilleri ve kâinata teveccüh etmesi bakımından ilâhî bir sıfattır. Bir an için bile olsa, O'nun hakkında zâid {ilâve, fazla} herhangi bir şey düşünülemez. O kendisi hakkında şöyle buyurmuştur: "*O, her an yeni bir iştedir.*" [Rahmân, 55/29] (*Fütûhât*, II, 379)

* Hakîkatler dünyâya bağlanıp alâka gösteren kişilerin, içinde kaybolduğu inceliklerdir. *Hâl*, mürîdin alâkasıdır. Keşf, daha fazla lezzeti tatmayan kimsenin nihâyetidir... (*Letâ'if*, 46)

* *Ahvâl* kula Rabb'inden gelen birtakım mevhibelerdir. Bu ya kalbi saflaştıran, nefsi arıtan sâlih ameller sonucunda, ya da doğrudan doğruya sırf bir lütuf olarak kula ihsân edilir. Hâl denmesini sebebi, kulun birtakım menfî hareketlerinin, mahlûkâta ait şekil ve derecelerinin, gizli sıfatlara ve Allah'a ﷻ kurbiyete ulaşması yardımıyla değişmesidir. (Kâşânî, 26; *Câmi'*, 75)

* *Hâl*, çaba ve gayret harcamaksızın, kalblerde tam bir mevhibe olarak vârid olan şeydir. Hüzün, havf, bast, kabz, şevk, zevk vs. gibi. Nefsin sıfatlarının ortaya çıkmasıyla ortadan kalkar. Onu benzerinin takib etmesi ya da etmemesi birdir. Devam ettiğinde meleke hâline gelir ve "*makam*" olarak isimlendirilir. (Kâşânî, 57; *Câmi'*, 81)

* Recâ, sâliklerin makamları ve tâliblerin hâlleri cümlesindendir. Bundan dolayı, sabitleşmiş ve yerleşmiş olan vasfa "*makam*" denir. Geçici ve yerleşik olmazsa buna da "*hâl*" denir. Sarılık da altında olduğu gibi sâbit, utanma ve hastalıkta olduğu gibi geçici olmak üzere iki kısımdır. Kalbin husûsiyetleri de bunun gibi kısımlara ayrılır. Sabit olmayanına "*hâl*" denir, çünkü hemen kayboluverir. Bu kalbin her sıfatı için geçerli olan bir hâldir... (Kudâme, 316)

* Sûfîlerin mertebesi: Onlar zikrin delâlet ettiği şeylere ulaşmayı isterler. Sûfîler Allah'ı istedikleri zikirlerle zikrederler. Bu, nefslerinin, zikrettikleri şeyin delâlet ettiği Zât'ı {Allah'ı} hissetmelerine kadar devam eder. Böylece hislerini {duyularını} tamamen kaybedecek şekilde te'sîr altında kalırlar. *Hâl*in kuvveti ve zayıflığına göre müşâhededen haz alırlar. Bu durumda idrâk, ilmî ya da nazarî değil, zevkî idrâk olur. Bu kişiler zikri, hâli davet ve takviye etmek için kullanırlar. Tıpkı günümüzde, cem'in ezkârı konusunda tevâcüd için amelin kullanılması gibi.

Onlar, yani sûfîler, daha büyük hâllerdedirler. Onların kâmil olanları arasında, kendilerini sadece Azîz Kitâb {olan Kur'ân- Kerîm} okumayla sınırlandıranlar vardır. O zikr-i hakîmdir. Onun üstünde zikir yoktur. Bu, ancak ârifler arasında en mükemmel olanların makamıdır.

Yine onlar arasında, kendilerini Kur'ân'ın âyetlerinden sadece bir kısmını tekrarlamakla sınırlandıranlar vardır. Bunları "*esrâr*" diye adlandırırlar. Onlara göre bu âyetler, ancak tekrar edildiği esnâda hâlin kuvvetinin zuhûr edebileceği tarzda gizlenmiştir. Hâl ise bu âyetlerin tekrarı sırasında nefste meydana gelen idrâktır. Tıpkı, yemeğin yenmesiyle bedendeki kuvvetlerin ortaya çıkması gibi.

Hâl, Allah'tan gelen bütün sebebleri müsebbiblere bağlar. Böylece zâkirin diliyle alışkın olduğu zikrini tekrar etmesi kesintiye uğramaz. Himmetini yönelterek ve hislerini {duyularını} ona hasrederek kalbiyle zikretmeye devam eder.

Kabiliyeti ölçüsünde sürekli olarak pek çok defa tekrar ederse, zikir onu nûr âlemine çeker, hayâlinin hareketi zayıflar, fikrinin hareketi güçlenir. Zikir fikir için, gece karanlığında sabah olana kadar yürüyen kişinin önündeki kandil mesabesindedir. Sabahın aynılığı, o karanlığı ortadan kaldırır. Fikrin hareketi kuvvetlendiği zaman, nefsi tecerrüd eder {her şeyden sıyrılır}. Bu sırada da nefsin idrâki, makamı miktarınca kendi içindeki amacına ulaşmış, hayâlî sûretlerden uzaklaşmış olur. Sonra hissine {duyularına} döner, böylece üzerindeki bu hâl ondan uzaklaşır, bunun ardından sözü edilen bu hâlin daha açık ve belirgin bir şekilde kendisine geri dönmesi için nefs onu tazelemeye ve yeniden istemeye hazır hâle gelir. (*Ravza*, 505)

* Bir *hâl*den bir başka hâle yükselmek, kendisinden ayrılarak üst derecedeki bir hâle geçtikten sonra, onun altındaki hâle bir daha geri dönmemektir. Bununla kasd edilen, hâlin kendisiyle geldiği, vâridât-ı ilâhî {ilâhî vâridât} ve mârifetullah türünden olan şeydir. Bunlar {Allah'ın verdiği} kerâmetlerden değil, makamlar cümlesindendir. Hâller defalarca geri dönerler. Ancak hâl sâhibi, hâli içerisindeyken, Allah hakkında {belli bir} mârifete sâhib olmadıkça O'nu medhedemez. Bu bilgi ona gereklidir. Bu bilginin artması lâihadır {tecellî nûrudur}. Hâl sırasında bu bilgide artma olmazsa, hâlin sıhhatiyle beraber lâiha ortaya çıkmaz. Hâl, beka ya da fenâ, sahv ya da sekr, cem' veya tefrika, gaybet veya huzûr hâllerinden biri içinde bulunmandır. (*Esfâr*, 161)

* *Ahvâl*, hâl sâhiblerine ancak bu semâdan verilir. İster kabz, heybet, havf gibi celâlî olsun, ister bast, üns ve recâ gibi cemâlî olsun fark etmez. (*Esfâr*, 164)

* Ahvâl, mevcûd değildir, mâdûm {yok} da değildir. "...Çünkü onlar nisbettir; ve ahvâl hükmünde mâdûm da değildir. Zîra ilim sâhibi olana âlim denir..." Âlim olmak ise bir hâldir. "...Buna göre âlim ilim ile mevsûf olan bir zâttır..." Onun âlim oluşu zâtının aynı değildir. "...Âlim, ilmin de aynı değildir..." Böyle olmakla birlikte ortada bir âlim bir de ilim vardır. ..."ve âlimin âlim oluşu, bu âlimlik sıfatıyla sıfatlanması sebebiyle bu zât için bir hâldir..." Hâl ise hâdistir. İlmin âlime nisbeti de hâdistir. {Burada} âlimle ilmin ittisâli {bir araya gelmesi} vakî olmuş, ..."ve {kişi} âlim diye adlandırılmıştır." (Sofyavî, 345)

* Sûfîlere göre *hâl*, zorlama ve gayret olmadan kalbde vârid olan ve çalışmakla da elde edilemeyen bir mânâdır. Tarab {sevinç veya hüzünden gelen hafiflik}, hüzün, kabz, bast, şevk, inzi'âc {vaaz veya semâ gibi herhangi bir etkiyle kalbin Hakk'a doğru hareketlenmesi}, ihtiyaç ya da hibe gibi. Hâller vehbî, makamlar ise kesbîdir. Hâller bağış kaynağından {Hakk'tan}, makamlar ise mücâhedenin çokluğu sayesinde elde edilir. Makam sâhibi makamında yerleşmiştir, temkin ehlidir. Hâl sâhibi ise hâlinden {bir başka hâle} yükselir. (*Câmi'*, 157)

* Hâller ve makamlar bilgisi bu ilimle muttasıf olan kimselere mahsûs bir bilgi türüdür. Bu durumla sıfatlanan kimselerin iki yolu vardır: Hakk'ı, kıdemin başlangıcı olarak görmek ve sadece O'na yönelerek amel etmek. Bu Şâzeliyye[, Nakşibendiyye (*Câmi'*)] ve bunlara meyledenlerin yoludur.

İkincisi nefsi görme, Hakk'ı nefse muttalî kılma ve bu şekilde amel etme yoludur. Bu ise Gazâlî, [Sühreverdî (*Câmi'*)] ve bunlara meyledenlerin yoludur. Bunların dayanağı "*Allah'a seni görüyormuş gibi ibâdet etmendir (bu amel ilk kısma aittir); sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor (bu da ikinci kısma aittir)*" şeklindeki hadîstir. İlimle meşgul olmanın ve nefsin ilacı olan bu yola "*tarîk-i burhân {burhan yolu}*" da denilmiştir. Çünkü bu konu hiç kimseye taarruzda bulunmaya ve hiç kimseyi dalâletle suçlamaya gerek yoktur. Ancak bu işe ancak akıllı insanlar muktedir olabilir... (*Câmi'*, 168; *Rihle*, 43)

...Halkın bu yollarla seyr-i sülûku ise, îtikadlarını dîndârlığına güvenilen bir âlime göre tashih etmekle mümkün olur. Böylece onlar, şifa verecek ve nefslerini tatmin edecek şekilde hâl ilminden nasiblenirler. Hâl ilmiyle ilgili konularda sabırdan sonra büyük bir gayretle takvâ ve istikamet sâhibi de olmak gerekir. Bu konuyla ilgili bir ihtimâl veya te'vîl soz konusu olamaz. Burada kendi imamının dışında mûteber bir imamın da bir müdâhalesi yoktur. Sonra halk, hâlleriyle ilgili olarak daha önce bu tecrübeleri yaşamış olan nasîhat edecek bir şeyhe veya sâlih bir dosta güvenir. Böylece {onlardan kendilerine} kalan her şeyi alır ve diğerlerini bırakır. (*Câmi'*, 168)

* İnsanlardan kimileri *hâl*, kimileri de makam sâhibidirler. Makama erişenler için ilâhî doğuşlar devamlı olarak meydana gelir.

Tedkîk (İncelik): Zâtî hakîkat, tüm vasıflardan tecrîd edildiğinde, mânâsı, kendisini kabûl eden kimsedeki vasıflardan dolayı televvün eder {çeşitli hâllere girer}. (Suyun rengi kabının rengidir.) "*Tek bir su ile sulanmaktadırlar. Bunınla birlikte yeme konusunda bazılarını bazılarına üstün kılarız.*" [Ra'd 13/4] (*Kavânîn*, 12)

* Sâlik, *hâl*i meleke hâline getirdiğinde o hâl onun makamı olur. Böylece o makamda o hâl ile devamlı olarak tasarrufta bulunur. "*Hâl*" değişen bir şeydir. Sâhibine hâkim olan, fakat, sâhibinin hâkim olamadığı şey hâldir...

...*Hâl*den üstün olan hâl, kendisiyle beraber hiçbir muhâl şeyin bulunmadığı şeydir. (*Kavânîn*, 17)

* *Hâl* sâhibi hâlin değişmesiyle değişir. Belli bir kararı olmadığından ve kesinliği bulunmadığından telvîn hâlindedir {renkten renge, yani hâlden hâle girer}...

...Adamlara {sûfîlere} göre sâlik, müşâhedelerin nûrunda sebât ettikten sonra, vâridâtın galebesinin {hâkim olmasından} dolayı *hâl*lerin te'sîri altında kaldığı zaman hâl sâhibi olur...

...*Hâl*in vârid olması, huzûrdan sonra gaybeti elde etmeye yardımcı olur, nûrun galebesiyle hisleri {duyuları} öldürür {işlemez hâle getirir}...

...Sülûkunda tertîb {ve düzen} bulamayan, karışıklık {ve düzensizlik}, acelecilik, güçlük ve bıkkınlık bulur. Bu *hâl*ler yorucudur. Mevhibe ehli bundan Allah'a sığınır. (*Kavânîn*, 18)

* ... *Ahvâl*i ancak fiillerini düzeltenler anlayabilirler. Şerîat ile hakîkat birbirinin olmazsa olmazıdırlar. Birini diğerine tercîh etmek doğru değildir. (*Nefehât*, 24)

* *Ahvâl* {hâller}; mehabbet, gayret, şevk, kalak {kaygı}, ataş {susuzluk}, vecd, dehşet, heyemân, berk, zevktir. (*Rihle*, 206)

* *Hâl*, hedeflemeksizin, gayret etmeksizin ve çalışıp çabalamaksızın kalbde vârid olan bir mânâdır. Hâller; tarab, hüzün, kabz, bast, hey'et gibi şeylerdir. Nefsin eserlerinin zuhûr etmesiyle hâl ortadan kalkar. Hâllerin benzerlerinin birbirini izlemesi ya da izlememesi birdir. Devam ettiği zaman meleke hâline gelir ve "*makam*" olarak adlandırılır. Denilmiştir ki: "*Hâl kulun sıfatlarının değişmesidir.*" (*Rihle*, 209)

hal'-ı 'âdât (خلع العادات) * *Hal'-ı âdât* {âdetlerin ortadan kaldırılması}, kulun Hakk'ın emrine muvâfakat ederek ubûdiyyeti tahakkuk ettirmesidir. Bu tahakkuk sayesinde, herhangi bir sebeb, kulu kendi tabîat ve alışkanlığının gereğine göre davranmaya yönlendiremez. (Kâşânî, 161; *Câmi'*, 83)

{Ayrıca bk. kerâmet/kerâmât}

hâl-i gayret 'ale'l-hakk-hâl-i gayret mine'l-hakk (حال الغيرة علي الحق – حال الغيرة من الحق) * *Hâl-i gayret ale'l-Hakk* {Hakk'a geyret etmek ya da Hakk üzere gayret etmek}, kalblerin ve sırların gizlenmesidir. Bu hâl, mechûl melâmetîlerden ahfiyâ {gizli olanlar} ve ebriyânın {Allah katında makbul olanların} bilinmeyen makamlarıdır. Onlara ilâhî emir zâhir olmaz. O emirle Allah'ın kendilerine inâyet ettiğini bilirler. İnce bir hikmet sebebiyle hâlleri makamlarını örter. Onlar çekişme mahallinde ortaya çıkmazlar. Bu makamda, efendileri olan Allah Teâlâ'nın ulûhiyyetine îtirâz edildiğinde bu tâife, efendileri hakkında ciddîdirler ve bu ciddiyet onları, efendilerinin gizlediği bu makamı açığa vurmaktan alıkoyar. Kendilerinin ehlullahdan oldukları söylenmesin diye, halkla beraberken halkın davrandığı gibi davranır, zâhiri ibâdetler konusunda şer'î örfteki gibi yerine getirmeyip umursamaz görünürler. Çünkü evliyânın bazılarından hârikulâde hâllerin ortaya çıkması ya da emir ve yasaklara aykırı şeylere müdâhale etme gibi onlardan kendilerini halktan ayıracak herhangi bir fiil ortaya çıkmaz. Böyle bir müdâhale ortaya çıktığında, kendilerini halktan ayıracak bir fiil işlemiş olurlar. Bu da onların halktan ayrı olduğunu gösteren bir delîl olacaktır {Melâmetî kendisini halktan ayıracak hiçbir şey yapmaz}. İşte bu hâl-i gayret ale'l-Hakk'tır.

Hâl-i gayret mine'l-Hakk {Hakk'tan gelen gayret} ise, O'nun, diğer kullarından gizleme yönünden evliyâsını korumasıdır. Onların gizli kalmasını ister. Makamın hükmüne göre onları mârifete muvaffak kılar. Onlar efendilerinin sıfatıyla sıfatlanmış ve âdetlerin perdesi arkasında kalmışlardır. Onlar Allah'a muhtaç ve O'nun elinde kukla gibi olan kullarıdır. O'na göre onlar, onlara göre O gibidir. O'ndan başka hiçbir şeyi, müşâhede etmezler. O da onlardan başkasına nazar etmez. Onları tanımak isteyen, gayret ale'l-Hakk mesleğine sülûk etmelidir. O, onların sülûklarını tanzim eder. Hâl-i gayret ale'l-Hakk konusunda bazılarının gafillerin diliyle zikretmesine dâir sözlerine gelince, zikreden her dil gafil değildir. Bilakis zikrin, bu dilin sâhibinin nefsindeki niyet o zikirle alâkalı olmasa bile, zâkirin ulaşacağı sâlih faydaları vardır. (*Fütûhât*, II, 490)

hâlet-i berzahiyye (حالة برزخية) * *Hâlet-i berzahiyye*de, Allah'ın mukaddes varlıklarının ve kullarından Allah'ın alâmeti olan kişilerin azameti sürekli olarak bulunur. Onlar azamet ehlidir. Azamet, bu sınıftan azametin kendisine ulaştığı Musul'da hadîs ehlinden olan bir Musullu'dan başka hiç kimsede yoktur. Bu makam onundur. Başına müşkilatlı bir iş gelmişti de kendisini bundan kurtaracak birini bulamamıştı. Bizim geldiğimizi duyduğunda, ona îtikad eden biri onu bize getirdi. Bu kişi fakîh Necmeddîn Muhammed b. Şâî Mevsılî idi. Bize derdini anlattı. Biz de onu o sıkıntıdan kurtardık. Buna sevindi, gönlü ferahladı, biz de onu dost edindik. O, bu makamın ehlindendi. Ben onun, bulunduğu hâl üzere kalmasıyla beraber, o makamdan daha üstün bir makama yolculuğunda ona yardıma devam etmedim.

Makamlardaki yolculuk, makamı terk ederek yapılacak bir şey değildir. O ancak kendisinde bulunan bir makamdan ayrılmadan daha yüce bir makamın elde edilmesiyle olur. Bu, şu makamdan bu makama değil, bilakis şu makamla beraber bu makama intikal etmektir {tasavvufta geçilen makam terk edilip de başka bir makama ulaşılmaz, yani bir makama varıldığında, ona eskisiyle beraber varılır}. (*Fütûhât*, III, 220)

hâlet-i hakîkat (حالة الحقيقة) {hâlet-i velâyet; mübâh}

* *Hâlet-i hakîkat*te {hakîkat hâlinde} isen {bil ki} o velâyet hâlidir. O hâlde hevâna muhâlefet et ve bütün emirlere uy. Emre uymak iki kısma ayrılır: Birincisi dünyâdan nefsinin hakkı olan azığı alman, hazları terk etmen, farzları edâ etmen, gizli açık günâhların her türlüsünü terk etmekle meşgul olmandır.

İkinci kısım ise bâtının emriyle olandır. O da Hakk'ın ﷻ emridir. O, kuluna emir ve yasaklamalarda bulunur. Bu emirler, hakkında şerîatta hiçbir hüküm bulunmayan mübâhlarda, vâcib bir emir ya da yasaklama kabilinden olmayan bir mânâda tahakkuk eder. Bilakis o, kulun, terk edilmesi önem taşımayan, dilediği gibi tasarruf edebileceği bir alandır ve bu sebeble "*mübâh*" olarak isimlendirilmiş-

tir. Kul o konuda kendi adına hiçbir şey ihdas edemez, ama o, bu konuda da bir emir bekler. Emir geldiği zaman emre uyar. Böylece durması ve hareket etmesi, Allah ﷻ ile olur. Bu durum şerîatta hükmü bulunan şeylerde olduğu gibi, hakkında şerîatta hüküm bulunmayan husûslarda da böyledir. O, her durumda bâtından gelen emirle hareket eder. O zaman, ehl-i hakîkatten muhikk {hakkı tahakkuk ettiren} olur. Artık onda bâtınî bir emir de olmaz. Bu durumda o hâl, teslîm hâlinin mücerred fiili olur. (*Fütûh*, 26-27)

hâlet-i hakku'l-hakk (حالة حق الحق) {hâlet-i mahv ve'l-fenâ}

* Eğer sen, Hakk ile hak hâlinde bulunuyorsan, {bil ki} o hâl mahv ve fenâ hâlidir. Bu hâl O'nun uğrunda kalbleri kırık olan abdâlın, muvahhidlerin, âriflerin, ilim ve akıl erbâbının, sâdât-ı ümerânın {önde gelen şeyhlerin} ve hufezâ-yı halkın {halkı gözetenlerin} ahillâ, âyân {ileri gelenler} ve ahibbâsının {sevdiklerinin} hâlidir. Selâm olsun onlara! Bu konudaki emre uymak ise senin {nefsine} muhâlefetinle olur. Kuvvet ve kudretten {kuvvet ve kudret iddiâsında bulunmaktan}sıyrılman gerekir. O'nun dünyâ ve ukbâsıyla alâkalı herhangi bir şeyde asla bir irâde ve gayretinin bulunmaması gerekir. O zaman, mülkün, emrin ya da hevânın değil Mâlik {olan Allah'ın} kulu olursun. (*Fütûh*, 27)

{Ayrıca bk. fenâ'-bekā'; mahv-isbât/nefy-isbât}

halîfe (خليفة) * Ulemâ, "*halîfe*" tâbîr ettiğimiz bu rûh hakkında ihtilâf etmişlerdir. Onların bir kısmı rûhun cevher-i ferd ve mütehayyiz {yer kaplayan} bir varlık olduğunu ileri sürmüşler ve onun hayvânî bedenin aksine mânevî sıfatlara sâhib olduğunu iddiâ etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise, her bir idrâkin kendi yerine ait olduğunu, fakat Allah'ın, bunların yerlerini bedene bağladığını iddiâ etmiştir. Onların bekası, rûhun bekasıyladır, rûh bedeni terk edince, idrâklar da bedeni terk eder.

Bir başka tâife ise, rûhun bedende husûsî bir yeri olmadığını, suyun yüne sirâyet ettiği gibi rûhun da bedene sirâyet ettiğini iddiâ etmektedir. Abdülmelik b. Habîb şöyle der: "*Rûh, bedenin şekli üzerinde olan latîf bir sûrettir. Bedende onun, iki gözü, iki kulağı, iki eli ve iki ayağı vardır. Bunların her biri, insan bedeninde bulunan aynı organların karşılığıdır.*"

İşte bütün bu topluluklar, bunların araz olmasını muhâl görürler. Bu görüşte olanlara, buna neyin mânî olduğu sorulduğunda, "Bize göre bu –yani rûhun araz olması- uzak bir ihtimâl değildir. Ancak, Hz. Peygamber'den işittiğimize göre, rûhlar da mutlu olur veya azab çeker, çünkü onlar bâkîdir." Hâlbuki bu iki sıfat, arazın sıfatları değildir. Mânânın mânâ ile kıyas edilmesi gerekir. Bu durum, aklı başında olan her ilim ehli için aklen imkânsızdır, şerîat muhâl olan şey getirmemiştir.

Rûh hakkındaki ikinci görüş onun bâkî oluşudur. Bu da akıl delîliyle çelişir.

Çünkü rûh araz olsaydı, arazın bâkî olması câiz olurdu. Onlar {arazlar} her zaman yenilenir. Rûh da araz olsaydı, onun da yenilenmesi gerekecekti. Buna göre de, her canlı için geçirdiği zamanlar sayısınca rûh olması gerekirdi. Bütün bunlar bâtıldır.

Rûhun cevher olmadığını iddiâ edene gelince, onun delîli de cevherlerin mümâsili {rûha cevherin birbirlerine benzer} olmasıdır. Buna göre, eğer bir cevher rûh olmuş olsaydı, her cevherin rûh olması gerekecekti. Bu da akıl delîline aykırı bir durumdur. (*Tedbîrât*, 129)

* Her insan bir *halîfe*dir. Hayvânî insan ise bize göre halîfe değildir. Erkek olma da halîfeliğe mahsûs bir şey değildir. Öyleyse bizim sözümüz erkek ve kadınlardan kemâle erenlerle ilgilidir. Şübhesiz insanlık erkeği de kadını da, erkekliği ve kadınlığı da kapsar. Ancak her ikisi –diğer hakîkatler bunları çağırsa bile- tüm canlılar bu konuda ortak olduğu için insânî hakîkatlerden olmayan iki arazdır. (*'Ukle*, 46)

* *Halîfe*, her nefsin üzerine kaimdir. Erkekler kadınlar üzerine kaimdir {kavvâm, idareci, emîr}. Erkekler ailelerinden ayrıldıklarında, kendisi ne iş yapıyorsa o işleri yerine getirmesi için onlar için Hakk'ı geriye {halîfe} bırakırlar. Ayrıca Allah'ın yeryüzünde ard arda halîfeler kılması da bu mertebeden sayılır. Aynı anda iki kişinin vâlilik yapması sahîh değildir. (*Fütûhât*, IV, 269)

* Halîfe yani insan-ı kâmil, ..."*gaybdır*" yani âlemin bâtını ve onun müdebbir {sevk ve idare eden} rûhudur. Halîfe hariçte mevcûd olsa da hakîkatte gayb, rûhânî ve cismânî büyük âlemin müdebbir rûhudur. İlk Akıl halîfenin rûhlar âleminde gördüğü ilk şeydir. Halîfe bütün âlemin sultanıdır. "*Bundan dolayı...*", yani halîfenin gayb olması sebebiyle ..."*sultan*.." hilafetin kendisindeki mânâsından gelen türün varlığından dolayı halkın gözünden ... "*perdelenmiştir.*" Âlemin hasıl olduğu irtibâtın beyânı tamamlanınca, Hakk'ın bizden gizlediği irtibâtın beyânı başlar. (Sofyavî, 34)

halk ve huluk (خلق) {bk. **ahlâk**}

halk-ı cedîd (خلق جديد) * Rahmân'ın nefesinin mümkün mevcûdâta {varlıklara} her an kesintisiz ulaşması sebebiyle, bu mevcûdâtın varlıklarını aralıksız olarak sürdürmeleridir. Mümkün mevcûdât, zâtları gereği değil, ancak Hakk sayesinde vardırlar. Bu var olma Hakk'ın onları her an yeniden yaratması ile gerçekleşmektedir. (Kâşânî, 161; *Câmi'*, 83)

halvet/'uzlet (خلوة عزلة) {celvet; haltat; halvet-i mürîd; hayât-ı halvet}

* Mürîdde yedi haslet bulunmalıdır: ...irâdenin doğruluğu... ...tâatlere sebeb aramak... ...nefsinin durumunu bilmek... ...Allah'ı tanıyan kimselerle dostluk etmek... ...nasûh tevbede bulunmak... ...ilmin karşı çıkmadığı helâl yiyeceklerden yemek... ...kendisine danışabileceği sâlih bir dost edinmek...

...{Mürîd} bu yedi hasleti binasının temeli ve direklerinin desteği olan dört hasletle destekler. Bunların ilki açlık, diğerleri uykusuzluk, susmak ve *halvet*tir. Bu dört haslet nefsi hapseder ve onu baskı altında tutar. Nefsi bu hasletlerle bağlamak onun vasıflarını zayıflatır ve bunlarla nefsin muâmelesi güzelleşir. (*Kūt*, I, 94) ..

* *Halvet*, kalbin halktan boşaltılması, bütün himmet ve gayretin Hâlık'ın emrine yöneltilmesidir. Halvet, mürîdin sebâttaki kararlığını kuvvetlendirir. Çünkü insanlarla iç içe olmak kulun sebâtını zayıflatıp himmet ve gayretini dağıtarak niyetini zayıflatır. Halvet, kulun dünyevî hazlar üzerindeki nefsanî arzularını azaltır. Halvette olan kul bunlara çok daha az şâhid olur. Çünkü gözler kalbin aynasıdır. Kalbin âfetleri de gözler yoluyla girer, şehvet ve lezzetleri de gözlerde bulunur. (*Kūt*, I, 97)

* *Halvet*, safvet ehlinin sıfatı, *uzlet* ise vuslat ehlinin emârelerindendir. Bidâyet {başlangıç} hâlinde bulunan bir mürîdin hemcinsinden ayrı yaşaması, nihâyet hâlinde üns mertebesini gerçekleştirince de halvet hâlinde bulunması şarttır. Uzleti tercîh eden bir kimse için hak olan şey, halktan ayrı yaşamaktan maksadın insanların şerrinden selâmette olmak değil, kendi şerrinden insanların selâmette bulunmalarına inanmasıdır. Bu iki şıktan ikincisi kendini hor ve hakir görmenin; birincisi ise halkta bulunmayan bir meziyete sâhib olmaya inanmanın neticesidir. Nefsini hor ve hakir gören mütevâzî; kendisinin herhangi bir kimseden üstün olduğuna inanan ise mütekebbir olur. (Kuşeyrî, 54-55)

* *Halvet*in faydaları; zihni meşgul eden şeyleri terketmek, kulak ve gözü iyi zabtedebilecek hâle getirmektir. Çünkü kulak ve gözü kalbin kanallarındadır. Kalb, his nehirlerinden kirli, pisli, bulanık suların döküldüğü bir havuzdur. Riyazetten maksad havuzun kendisi ortaya çıksın ve onda temiz su görülsün diye onu bu sulardan ve onların oluşturduğu çamurdan temizlemektir. Nehirler havuza aktığı hâlde {nehirlerle kirlenen} suyu oradan almak nasıl mümkün olabilir? Böylece {riyâzet yoluyla} fazla olan her hâlde eksilmesinden dolayı bu havuzu yenilenir. (*İhyâ'*, III, 94)

* *Halvet*, kurbun anahtarıdır. Ey halvetinde susan kişi, celvetinde susmaya ne dersin?! Ey oğulcuğum, önce halvet sonra celvet gerekir. Önce susmayı öğren, sonra konuş! Önce mülke sonra memlûke yönelmen gerekir. (*Feth*, 293)

* Zünnûn Mısrî şöyle der: "Halvetten daha ziyâde ihlâsa teşvîk eden bir şey görmedim. Halveti seven ihlâsın esaslarına iyice sarılmış, sıdk erkanına kavuşmuş olur." Şiblî kendisinden nasihet isteyen birine şöyle demiştir: "Yalnızlığa yapış, halka ismini unuttur, ölünceye kadar yüzün kıble duvarına dönük olsun!" Yahya b. Muâz "Yalnızlık sıddîklerin idealidir" demiştir. ('Avârif, 125)

* Zikir, zikr-i Zât'a {ilâhî Zât'ın zikrine} dönüşür. Bu zikir, müşâhede, mükâşefe ve {hakîkati} ayan beyân görme ile yapılan zikirdir. İlâhî Zât'ın zikrinden maksad da zikir nûrunun kalbe bir cevher hâlinde yerleşmesidir. *Halvet*ten

elde edilmesi beklenen asıl maksad budur. Bazen bu hâl, halvette kelime-i tevhîd zikri olmadan Kur'ân tilâvetiyle de hâsıl olabilir.

Eğer mürîd çokça Kur'ân okur ve kalbini diliyle söylediğine uygun hâle getirmeye çalışırsa, ilâhî kelâm dil üzerinden akarak nefsin îtirâzlarını engeller ve mürîd kolaylıkla Kur'ân okuyup namaz kılmaya başlar. Tilâvet ve namazdaki bu kolaylık gönlü nûrlandırır. İlâhî kelâmın nûru cevher olarak kalbe yerleştiğinden Kur'ân tilâveti İlâhî Zât'ın zikri yerine geçer. Hakk'ın kelâm sıfatının azametini müşâhede ile ilâhî kelâmın nûru kalbde toplanır. Bu tür ilâhî mevhibeler olmadan kula ilm-i ledünn kapıları açılmaz.

Kul, Kur'ân tilâveti ve zikir sayesinde bu mertebeyi elde edip bâtınını tasfiye edince üns duygusunun kemâlinden ve zikrin tatlılığından gaybet hâline geçer. Onun zikir esnâsındaki gaybeti, uyuyanın hâline benzer. Uyuyan kimseye hakîkatler nasıl hayâl şeklinde keşf olunursa, gaybet hâlinde olan mürîde de gerçekler önce hayâl görüntüsüyle tecellî etmeye başlar. (*'Avârif*, 129)

* *Halvet*ten maksad, vakitleri îmâr ederek {zamanı değerlendirerek} ve fiilleri mekrûh olan şeylerden alıkoyarak Allah'a yaklaşmaktır. Halvet erbabı sûfîlerden bir kısmına göre, evrâdını bütün zamanlara dağıtarak devam ettirmek, diğer bir kısmına göre bir zikre devam etmek daha iyidir. Başka bir kısmına göre murâkebeye devam etmek daha uygundur. Diğerlerine de zikirden evrada intikal veya evrâddan zikre intikal uygun düşebilir. Bunların şekil ve miktarını mürşid olan şeyh bilir ve tâyîn eder. Böyle bir şeyh, insanların durumlarını ve onların farklı yapıda yaratıldığını bilen, bütün ümmete şefkatinden dolayı nasihat veren, mürîdi nefsi için değil, Allah için murâd edendir. Kendisine tâbî olunmayı istemesi nefsinin arzusundan değildir. Çünkü insanların kendisine tâbî olmasını nefsi için isteyenin ifsâdı ıslâhından daha çok olur. (*'Avârif*, 131)

* *Uzlet*, farz ve fazîlet olan uzlet olarak ikiye ayrılır. Farz olan uzlet kötülükten ve şerli kimselerden, fazîlet olan uzlet ise, faydasız işlerle bunları âdet hâline getirmiş kimselerden uzak durmaktır. Halvetin uzlet olmadığı ileri sürülmüştür. *Halvet*, toplumdan ve insanlardan uzak bir köşeye çekilmek; *uzlet* ise nefsten, onun arzu ve isteklerinden, Allah'tan başkasıyla meşgul eden her şeyden kaçmak ve bunları terk etmek demektir. Halvette vücûd çokluğu; uzlette ise vücûd azlığı vardır.

Ebû Bekr Verrâk şöyle demiştir: "Hz. Âdem'den ﷺ günümüze kadar hiçbir fitne haltattan başka hiçbir şeyden zuhûr etmemiş, haltattan sakınmaktan başka da hiçbir şey bu fitnelerden sâlim kılmamıştır." Denilmiştir ki: "Selâmet on parçadır, dokuzu samtta {susmakta}, biri de uzlettedir."

Denilmiştir ki: "*Halvet asıl, haltat {insanların arasına karışmak} ise ârızîdir.*" O hâlde asla yapışmak gerekir. Ancak ihtiyaç miktarınca dışarı çıkılabilir. Dışarı çıkıp insanlarla karıştığında bunu keyfî olarak değil, bir mecburiyetten dolayı yapar. İn-

sanlarla bir araya geldiğinde susması gerekir. Çünkü burada susmak asıl, konuşmak ise arızî bir durumdur. Konuştuğunda da ancak bir mecburiyetten dolayı konuşur. Sohbetin tehlikeleri pek çoktur. Kul, bu konuda ilmini artırmaya muhtaçtır. İnsanlarla bir araya gelmek ve sohbet etmekten sakınma konusunda pek çok haber nakledilmiştir. (*'Avârif*, 247)

* *Halvet*, sırrın {kişinin iç dünyâsının} melek ya da herhangi bir kimse araya girmeksizin Hakk'la beraber olmasıdır.

Celvet, kulun halvetten ilâhî sıfatlarla çıkmasıdır. (*Istılâh*, 537)

* Dînde halvetin kaynağı şudur: "Yalnız olarak beni zikredeni ben de yalnız olarak anarım. Bir topluluk içinde beni zikredeni ben de bir topluluk içinde anarım." [Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Tevbe, 1] Bu, sahîh bir kudsî hadîstir. Halvet ve celveti içerir. Halvet kelimesinin kökü, âlemin içinde bulunduğu "halâ {boşluk}" kelimesinden gelir... (Fütûhât, II, 147; Esfâr, 83)

halvette olan

hiçbir şey hissedemez

halvette kaldıkça

belâ ve imtihândır halvetin hükmü

(*Fütûhât*, II, 147)

* *İstishâb* {Hakk ile sohbeti isteme} makamlarından olan *halvet*, sonsuza kadar dünyâ ve âhirettir. Bunu gerçekleştirebilen kimse ebedîleşir. Çünkü onun ayndan sonra herhangi bir izi yoktur. Mârûf olan halvet ise makam değildir. Sadece {hakîkatlerden} perdelenmiş olan kişi için sahîh olur. Keşf ehline halvet her zaman için sahîhtir. Onlar, ulvî ve nârî {ateşten yaratılmış} rûhları müşâhede ederler. Varlığı, zâtının ve halvet evinin maddeleri îtibâriyle nâtık olarak görürler... (*Fütûhât*, II, 148; *Esfâr*, 86)

...Allah onun gözünü, idrâk edilen şeylerden çekip alınca, o hayvan, cansız maddeler, melekler arasını, ayrıca susmayı konuşma âleminden, sükûnu hareket âleminden ayırır. Rabb'iyle başbaşa kalmayı ister. Öyle ki herhangi bir maddenin konuşması, hareketi onu meşgul edemez. Onlar içinde bakışını, fikrini Allah'tan alıp Allah bilgisini artırmak isteyen kimseler vardır. Bu maksadların en mükemmelidir. (*Fütûhât*, II, 148)

* *Uzlet*, eşyânın vuslata mânî olmasından korkmaktır veya kişinin nefs ve madde perdesinin içinde olması nedeniyle uzletle vuslatı ümîd etmesidir. O'nun Zât'ının hakîkati, kişiyi üzerinde bulunduğu ilâhî sûretteki vuslatı aramaya davet eder. Nitekim aralarında bir bağ olunca Rahîm de Rahmân'a vuslatı taleb eder. Sonra kul, âlemin çözülmesi mümkün olmayan bir bağla Allah'a bağlılığını müşâhede eder. Çünkü âlem, O'nun bu bağla tecellî ettiği zâtî vasfıdır. Bu tecellîden

O'nun vâcib olduğu ve bu makamın hedefinin sadece O'nunla gerçekleştiği, O'nun bu tecellîinin sırrı olduğu anlaşılır. Eğer böyle bir şey bâtıl olsaydı, rubûbiyyet de bâtıl olurdu. Her şeyde O'nu yanındaymış gibi görür. Her şeyin nisbeti, onun ona olan nisbeti gibidir. Onun için uzlet {ayrılmak} karar kılan, yerleşik bir şey değildir. (*Fütûhât*, II, 151)

* *Halvet*, Hakk'la konuşmasıdır. Öyle ki, Hakk'tan başkasını görmez olur. Bu, gerçek halvettir. Bunun şekli, başkasından koparak Allah'a götüren şeylere tevessül etmektir. (Kâşânî, 161; *Câmi'*, 83)

* *Halvet*, meşguliyetleri duvar ile örten bir kaledir. Alışkanlıkların yayılmasından koruyan duyuların kilididir. Kalb, -duyu kanallarının kendisinden koptuğu- tuzu artmayan bir havuzdur. Bu, halvetin vazîfesidir. Bazen örtüden kurtarır ve {dünyâ ile ilgili} bağlılıklardan vazgeçmeyi sağlar. (*Ravza*, 472)

* Halvet sevenlerin bahçesi, mütefekkirlerin bostanı, zikredenlerin baharıdır. Derler ki: "Kendisine ünsiyetin hakim olduğu kişilerin tek düşüncesi infirad {yalnız kalmak} ve halvet olur." (Ravza, 654)

* *Halvet*, sevgili hariç {herkese karşı} susmayı, sevgili haricindeki şeylerden yüz çevirmeyi gerektirir. Halvet dışındaki şeylere karşı bu meziyet için sevgili yeterlidir. Bundan dolayı halvet riyâzetin esasıdır. Halvet zikirle birleştiğinde hüsn-i müşâhede doğar. (*Ravza*, 654)

* *Uzlet* iki kısımdır Mürîdlerin uzleti, bedenlerin Allah'tan başkası ile bir araya gelmekten uzak tutulmasıdır. Muhakkiklerin uzleti ise, kalblerin maddeden uzak tutulmasıdır. Onların kalbleri, Allah'ı bilmekten başka bir şeyin mahalli olamaz. Onlar, o kalblerde müşâhededen hâsıl olan şeyi, yani Hakk'ı müşâhede ederler.

Uzlete çekilenlerin üç maksadı vardır: İnsanların şerrinden sakınma; kendi şerlerinin başkasına zarar vermesine mânî olma –ki bu birincisinden daha üstündür, çünkü ilkinde insanlara karşı sû-i zan; ikincisinde kendine karşı sû-i zan söz konusudur; kendisine sû-i zan ise daha evlâdır; çünkü sen nefsini daha iyi bilirsin- ve ahlakî yönden Mevlâ ile sohbeti tercîh etme.

İnsanların en yücesi Rabb'iyle sohbeti tercîh edip uzlete çekilen kimselerdir. İnsanların arasına katılmama uzletini tercîh eden kimse, Rabb'ini başkasına tercîh etmiş olur. Kim Rabb'ini tercîh ederse, hiç kimse Allah'ın ona bahşettiği sırları bilemez. Uzlet kalbde sadece uzlete çekilenin kalbine giren bir yalnızlıkla ebedî olarak kalır. Onu uzlete sevkeden şeyle ünsiyet kurar. Uzleti tam mânâsıyla yerine getiren kimse, ilâhî vahdaniyyet sırrına vâkıf olur. (*Esfâr*, 82)

* Sâdık *mürîdin halveti* onun seccadesidir, sırrıdır, gizliliğidir. (*Envâr*, I, 110)

* Mürîdliğe girmenin şartı halvettir. *Halvet*, Allah'ın mürîde sahîh keşfi muttalî kılması sayesinde mürîdin, halvetin tüm şartlarını yerine getirmeye gücünün yetmesidir. Bunu hiçbir şey bozamaz. Böylece Allah halvetin tüm sonuçlarına bu kulu

kendisinden bir beyyine ve bilgi ile muttalî kılar. Halvet âdâbını yerine getirmeyip onun sonuçlarını elde edemeyen kimse sâdık bir mürîd değildir. Nitekim Allah her şeyhi halvetin netîcelerine muttalî kılmaz. Çünkü o şeyh sâdık şeyh değildir. O, nefsinde nefsiyle öldürülmüş olan bir kimsedir. Ehl-i tarîk ile alay eder. Onun hükmü, hayâldeki bir düşün hükmü gibidir. Bir kadı {hâkim} veya emîrin kapısından çıktığında küçülür ve herkes ona güler. (*Envâr*, II, 100)

* *Halvet* için zaman tâyîn etmeye gerek yoktur. Halvet kemâle erdiğinde dışarı çıkılabilir. Meselâ halvet için kırk gün tâyîn edip de içinden daha ilk gün geçtikten sonra nefsin içten konuşması sonucu, bu hâtırla dışarı çıkmayı düşünenler vardır. Çünkü bu, halvetin uzun sürmesinden dolayı kalbde bir parçalanma ve ayrılık meydana getirir. Halvette olanın halvetini, kabri hâline getirmesi gerekir. Kabirden ise ancak kıyâmet günü çıkılır. (*Envâr*, II, 105)

* Şunlar keşf sonucu kabûl edilen şeylerdendir: Allah'ın hava ve suda yürüme gücü vermesi, Allah'ın izni sayesinde, himmetiyle maddeye tasarrufta bulunması, arzın ona musahhar kılınması, hatırlamadığı müddetçe Allah'ın onu oradan azletmesi. Bunlar, *halvet*in neticesidir. Âlemlerin Rabb'ine hamd olsun. (*Envâr*, I, 119)

* *Uzlet*in neticesi çeşitli mevhibeler elde etmektir ki bunlar dört tanedir: Perdenin açılması, rahmetin inmesi, mehabbetin gerçekleşmesi ve dilde doğruluk. (*Câmi'*, 31)

* Büyük sûfîlerden Nakşibendiyye'nin kurucusunun tercîh ettiği delîl şudur: *Halvet* celvette; *uzlet* insanlar içinde olur. Sûfî hem burada, hem uzaktadır; garîbdir ve yakındır; arştadır ve yerdedir. (*Buğye*, 37)

* İnsanlar arasında şöhreti taleb edenler riyâ, fakirlik ve iflas sâhibi kimselerdir. Onlar ancak Allah'ın gazabına râzı olmalıdırlar. Onlara ancak cehâlet ve hevâları arkadaşlık eder. Amellerinin selâmetini istiyorsan, insanlarla alâkayı kes! Halvet gelinlerini tâzîm et {Allah'la baş başa kalmaya bak}! Tefekkürün bekârlarıyla ünsiyet kur {düşüncenle saf hâlde baş başa kal ve hiç ulaşamadığın yerlere tefekkürle ulaş}! (*Kavânîn*, 35)

hamd (حمد) * *Hamd* {övme}, tesbih ve tehlil şekillerinden biridir. Bu, zâhir bir mesaidir. Şükür sabır ve tefvîz {Allah'a havele} şekillerinden biridir. Bu da bâtınî bir mesaidir. Çünkü şükür küfrün; hamd ise kınamanın karşılığıdır. Çünkü hamd daha umûmîdir, daha çoktur, şükür daha azdır, daha husûsîdir. (*Minhâc*, 83)

* *Hamd*, hamdin hamdidir. Bu, livâu'l-hamdin {hamd sancağının} insanları kendinde toplayacağından dolayı hamdlerin en mükemmel ve en parlağı, mertebe olarak da en yücesidir. O, mülk mertebesinin bir alâmetidir. Hamdlerin hamdinin, tüm hamdleri kendinde toplaması da böyledir. Çünkü bu, ihtimâlin, şek ve şübhenin dahil olmadığı sahîh bir hamddir. Çünkü o, O'nun zâtından kaynaklanmaktadır. O, kendinde, içinde bir sancaktır. Bir şahıs hakkında "*Kerîmdir*" desen

veya içinden "*Kerîmdir*" diye geçirsen bu övgüyü doğrulamak da, doğrulamamak da mümkündür. O şahıstan ihsân yoluyla bir bağış aldığında verenin cömertliğiyle birlikte o bağışı onun kendisinden bilir. Buna başka bir ihtimâl dahil olamaz. İşte bu hamdin hamdinin mânâsıdır ve "*livâü'l-hamd*" olarak ifade edilmiştir. "*Livâ*" olarak isimlendirilmiştir, çünkü tüm hamdları ihtivâ eder. Bir hamd bile onun dışında değildir. Çünkü bu şekilde hamd, her hamd sâhibinden vâkî olur ki, bu âkıbetin âkıbetidir. Anla! Tüm hamdleri topladığı için onun gölgesi tüm hamdedenleri kapsar. (*Fütûhât*, II, 87)

* *Hamd*, konuşan herhangi bir durumla takyid etmedikçe umûmî bir övgüdür. Hamdin üç mertebesi vardır: Hamdin hamdi, övülenin kendisini hamdi ve başkasının onu hamdi. Buradan dördüncü mertebeye geçilir. Sonra bir şeyin kendini övmesi şeklindeki hamdde ve başkasının onu övmesi şeklindeki hamdde de iki kısım vardır: Bu, ya fiil vasfıyla ya da tenzîh vasfıyla onu hamdetmektir. Bu noktada üçüncü hamd olan hamdin hamdi ise, iki hamdin tam olarak gerçekleşmesidir. Çünkü böyle olmasıydı, onun hamd olması mümkün olmazdı. (*Fütûhât*, II, 397)

hamınâm (حمّام)

* Güvercin ötüşüyle

havada uçuşur ölüm

ve sonra

kolay mı değil mi diye

ona bekadan haber sorar ölüm

Hammâm {güvercin}, insânî latîfeyi karanlık heykelin {bedenin} idâresinden ayıran makamdır. Dolayısıyla takdîs, rızâ, müşâhede gibi ilâhî latifeleri ve rabbânî ilimleri ona duyurmuştur. (*Tercümân*, 65)

{Ayrıca bk. **hayât-mevt**; **rûh**}

hânkāh (خانقاه) {bk. **tekye/tekke**}

harf (حرف) * *Harf* lugat, o da Hakk'ın sana kendisiyle ibâreler cinsinden hitâb ettiği şeydir. (*Istılâh*, 537)

hark (حرق) {bk. **berk-hark-tams**}

harrâziyyûn (خرازیون) * *Harrâziyyûn* {Harrâzîler}, Ebû Saîd Harrâz'a intisâb edenlerdir. Harrâz'ın tasavvufla ilgili güzel eserleri vardır. Tecrîd ve inkıtâ hakkında büyük te'sîrleri mevcûddur. Fenâ ve beka hâlinden ilk bahseden de odur. (Hücvîrî, 289-290)

hased (حسد) * Dedi ki: "Hased Kitâb ve Sünnet'te iki türlüdür: Bu mânâlar sözlükte de vardır. Birincisi haram olmayan haseddir. Bunun bir kısmı farz, bir kısmı fazîlet, bir kısmı mübâh, bir kısmı da noksan ve harama götürür."

Dedim ki: "Haram olmayan hased nedir?" Cevâb verdi: "Münâfesedir {iyilikte yarışmaktır}." Bunun üzerine sordum: "Münâfesenin hased olduğuna ne delîl gösterilebilir?" Cevâb verdi: "Allah ﷻ buyurmuştur ki: 'Münâfese edenler bu konuda münâfese etsinler {yarışanlar bu konuda yarışsınlar}'" [Mutaffifîn 83/26] (Ri'âye, 305)

* Allah *hased*i kalb fiili olarak vasfetmiştir. O'nun hasedi vasfetmesi, bedenle değil, kalb ile olan bir iş olması sebebiyledir. Hasedden doğan üzüntü ve ilk hâlin terk edilmesi, hasedin hoşlanılmayan yönüdür. Hased kalbden amel etme duygusunu yok eder. Hoşlanmayarak ortadan kaldırdığı şeyi, organların yapmasına da mânî olur. Şeytanını susturmaya gücü yetmezse, tabîatının da kendisiyle mücâdele etmesini durduramaz {hased eden kişinin içi içini kemirir}. (*Ri'âye*, 322)

* Hasedin eseri sende düşmanın {şeytanın} ortaya çıkmasından önce çıkmıştır. Esmâî demiştir ki: "Yüz on yaşında bir bedevî gördüm ve ona sordum: 'Senin ömrünü uzatan nedir?' diye. Bana dedi ki: 'Hasedi terk ettim, geriye ben kaldım.'"

İbn Mübârek demiştir ki: "Bana hased eden kişinin kalbinde bulunan şeyi emîrimin {idarecimin, beni idare edenin} kalbine koymayan Allah'a hamdolsun." (Kuşeyrî, 79)

* *Hased*, bir başkasındaki nîmetin yok olmasını temennî etmen için kinin seni zorlamasıdır. Bu te'sîrle sen, isâbet etmiş olan nîmetten dolayı üzülür, o nîmetin yok olmasına sebeb olan bir musîbetle de sevinirsin. Ama bu, münâfıkların fiillerindendir. (*İhyâ'*, III, 224)

* *Hased*, müslüman kardeşinin elinden, Allah'ın, kendisinde fayda bulunan bir nîmetinin çıkmasını istemendir. O nîmetin onun elinden çıkmasını istemediğin hâlde, benzerinin de senin elinde bulunmasını istiyorsan bu {hased değil} gıbta olur. (*Minhâc*, 35)

* *Hased*, insan ve cinlerde yaratılıştan gelen gazab, gıbta, hırs, açgözlülük, korkaklık, cimrilik ve benzeri sıfatlardır. Bu cümleden olan sıfatların olmaması imkânsızdır. Ancak bununla sıfatlanan ayn {öz, varlık} yok olursa bu sıfatlar yok olur. Hakk bu iki tür sıfatın ortadan tamamıyla kaldırılmasının mümkün olmadığını bildiği için, onların kullanılacağı belirli yerler tâyîn etmiştir. Bunları şâri'in emrettiği yerlerde sarf ettiğin zaman vâcib ya da mendûb bir işte kullanırsın. Böylece övülecek bir şey yapmış olursun. Meşrû dâirenin dışında kullanacak olursan, bu defa da kınanacak bir iş yapmış olursun. (*Fütûhât*, II, 192)

haşyet (خشية) * *Haşyet*, Allah'ın huzûrunda sürekli bulunmasından dolayı kalbin kırılmasıdır. (*Luma'*, 116)

* Havfın ilk makamı takvâ... ...ikinci makamı hazer {sakınma}... ...üçüncü makamı *haşyet*tir. Bu makamda âlimler, âbidler ve muhsinler bulunur... (*Kūt*, I, 241)

* Havf, kötü zandan kaynaklanıp kalbde meydana gelen bir korkudur. *Haşyet* de bunun benzeridir. Ancak haşyet {Allah hakkında} bir tür tâzîmi ve {kendi hakkında} küçümsemeyi gerektirir... (*Minhâc*, 63)

{Ayrıca bk. **havf-recâ'**}

hâtem (خاتم) * *Hâtem*, makamları tamamen aşmak ve kemâlin nihâyetine ulaşmaktır. Bu mânâya göre hâtem çeşit çeşit olup pek çoktur. (Kâşânî, 159)

* *Hâtem*, nübüvvetin kendisiyle son bulduğu kimsedir... Bir de velâyetin son bulması vardır... (*Câmi'*, 82)

hâtem-i nübüvvet-hâtem-i velâyet (خاتم النبوّة – خاتم الولاية) {bk. **velî-nebî-resûl**}

hatfe (خطفة) * *Hatfe*, şimşek gibi çok çabuk demektir. "*Fa'le*" vezninde olup zorla alma, ele geçirme mânâsına gelir. Burada bununla mahsûs {hissedilir, duyularla algınabilir} âlemden latif bir gaybet kastedilmektedir. Nûrların müşâhedesi, konuşmaksızın peşpeşe nefse gelen nûrların feyzinden gelen bir müşâhededir. (*Heyâkil*, 105)

hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât (خاطر / خواطر أو خطرة / خطرات) {ahvâl li'l-kalb; 'azm; 'ârız; efhâm-ı halâ'ik; hâtır-ı 'akl, hâtır-ı melek, hâtır-ı nefs, hâtır-ı rûh, hâtır-ı şeytân, hâtır-ı yakîn, havâtır, havâtır-ı hakk, havâtır-ı nefs; mevârid; rîh-i hâtır-ı melekî; rîh-i hâtır-ı nefsânî; rîh-i hâtır-ı rahmânî; rîh-i hâtır-ı şeytânî; tezkire}

* {Dedi ki:} "Hatarât {hatreler ya da hâtırlar}, hayır ve şerr yönünde kalbe gelen dürtülerdir." Dedim ki: "Hatarâtın başlangıcı neresidir? Hangi yönden gelir? Bir yönden mi, çeşitli yönlerden mi gelir?" Dedi ki: "Başlangıcı Allah veya şeytanın uyarmasından sonra nefsin hevâsı veya akıl kaynaklıdır. Hatarâtın üç mânâsı vardır: Birincisi Rahman'dan bir uyarı olabilir. Böyle bir şeyi Hz. Peygamber'den pek çok kimse rivâyet etmiştir: 'Allah hayır dilediği kimsenin kalbinde bir vaiz yaratır.' [Müsned, IV, 182; Deylemî, II, 429] Başka bir rivâyette: 'Allah sevdiği kulunun nefsine bir vaiz; kalbine de emrettiği ve yasakladığı şeyi benimseten bir şey koyar.'...

İkincisi nefsin bir ayartmasıdır. Allah şöyle buyurur: 'Hayır, nefsleriniz sizi böyle bir işe sürekledi. Bana düşen artık güzel bir sabırdır.' [Yusuf, 12/83] Üçün-

cüsü şeytanın süslü göstermesi, kışkırtması ve vesvesesidir. Allah peygamberine şeytanın hatarâtından kendine sığınarak sakınmasını emretmiştir." (Ri'âye, 44)

* *Hatre* (fikir, düşünce) ameli terk etmek sûretiyle ihlâsa; tefekkür ederek halktan uzaklaşmaya; kendini beğenme ve aldanışla amele bel bağlamaya; hasedle nefs yarışına; Allah'ın ﷻ gazabına davet eder. Böylelikle kişi, dîn ve dünyâları konusunda müslümanların musîbete uğramasını; Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeyin helâl olduğuna inanmayı temennî eder. (*Ri'âye*, 46)

* Mahlûkatın kavrayışlarının hakîkatle, hakîkatin de mahlûkatla alâkası yoktur. *Havâtır* ise alâiktir (Hakk yolundan alıkoyan engellerdir). Alâik onları hakîkate ulaştırmaz. Hakîkat bilgisini idrâk etmek kolay değilken, hakîkatin hakîkatini nasıl idrâk edeceksin? Hakk'ın hakkı hakîkatin ötesinde. Hakîkat ise Hak'tan apayrı bir şey. (*Tavâsîn*, 194)

* *Hâtır* (insanın içine gelen düşünce), başlangıcı olmaksızın sırrın (iç dünyânın) harekete geçirilmesidir. Bir hâtır kalbe geldiğinde sâbit durmaz, o gider benzeri başka bir hâtır gelir. Vâkî ise sâbit olan şeydir. Bir başka vâkîin gelmesiyle zâhir olmaz. (*Luma'*, 418)

* *Ârız*; şeytan, nefs ve hevâdan kalb ve gönüllere gelen şeydir. Yani nefs, şeytan ve hevâdan gelen her şey ârızdır. Çünkü Allah bu düşmanların evliyânın kalblerine, *hâtır, kadih, bâdî* ve *vârid* gibi hâller dışında, ârızdan başka bir yola girmesine izin vermemiştir. (*Lumaʿ*, 419)

* *Hâtır* dört türlüdür: Allah'tan, melekten, nefsten ve şeytandan gelen hâtır. Allah'tan gelen hâtır tenbih içindir. Melekten gelen hâtır tâata teşvîk içindir. Nefsten geleni şehveti taleb etmek içindir. Şeytandan geleni ise mâsıyyeti süslemek içindir. Allah'tan gelen tevhîdin nûruyla; melekten gelen mârifetin nûruyla kabûl edilir; nefsten gelen îmân nûruyla mânî olunur, şeytandan gelen de İslâm'ın nûruyla reddedilir. (*Ta'arruf*, 62)

* *Hâvâtır* (çeşitleri): Kalbe gelen şey, hayır işindense buna "*ilhâm*"; şer işinden ise "*vesvas*"; korku cinsinden ise "*ihsâs*"; hayrı tâyîn ve düşünme yönünde olana "*niyet*"; mübâh olan işleri tedbir ve tama' husûsunda olana ise "*ümniyye*" ve "*emel*"; âhireti, cennet ve cehennemi hatırlama cinsinden olana "*tezekkür*" ve "*tefekkür*"; yakîn gözüyle gaybı tâyîn şeklinde olana "*müşâhede*"; nefsten gelene "*hemm*"; alışkanlık veya şehevî arzular kısmından ise buna "*lemem*"; bunların tümüne de "*havâtır*" denir. Çünkü bunlar ya nefsin hâtırıdır ya hasedi sebebiyle düşmanın (şeytanın) hâtırıdır ve yahut da melekten gelen bir "*hems*"dir. (*Kût*, I, 126)

* *Havâtır*, kalblere gelen bir hitâbdır. Havâtırı, kalbe bazen melek, bazen de şeytan bırakır. Bazen nefsin vesvesesi şeklinde olur. Bazen de Hakk Teâlâ tarafından gelir. Melekten gelen havâtıra "*ilhâm*", nefs tarafından gelene "*hevâcis*", şeytan

tarafından gelene ise "*vesvâs*" denir. Havâtır, Cenab-ı Hak tarafından kalbe bırakılmış ise buna da "*hâtır-ı Hakk*" denir. (Kuşeyrî, 46-47)

* *Hatarât*, tarîkat yolunda, mânevî hâllerle ilgili olarak kalbe gelen şeylerdir. (Hücvîrî, 466)

* Sûfiler *hâtır*la, başka bir hâtırın gelmesiyle süratle kaybolan bir mânânın kalbde hâsıl olmasını ve hâtır sâhibinin gücünün bunu kalbden defetmeye yettiğini kasd ederler. (Hücvîrî, 469)

* *Havâtır*, kalbde zikir ve düşünceden hâsıl olan şeylerdir. Bundan teceddüd ve tezekkür yoluyla kalbe gelen bilgileri kasd ediyorum. Bunlara "*havâtır*" denir, çünkü kalb bunlardan habersizken kalbe gelirler. İşte irâdeyi harekete geçiren bu "*havâtır*"dır. Şübhesiz niyet, azim ve irâde ancak bir şey hatırlandıktan sonra olur. İşlerin başlangıcı hâtırlardır. Hâtır arzuyu harekete geçirir, arzu azmi harekete geçirir, azim niyeti harekete geçirir, niyet ise organları harekete geçirir ve iş meydana gelir. Arzuyu harekete geçiren hâtır iki kısımdır: Bir kısmı ileride zararı dokunacak olan kötülüğe, diğeri ise âhirette faydalı olacak iyiliğe doğru hareket ettirir. Bunlar birbirinden farklı iki hâtır oldukları için ayrı ayrı isim alırlar. Dolayısıyla iyiliğe çağıran hâtıra "*ilhâm*", kötülüğe çağıran hâtıra da "*vesvese*" denmiştir. Sen bu hâtırların hâdis olduğunu, her hâdisin de bir muhdisi olması gerektiğini bilirsin. (*İhyâ'*, III, 32-33)

* Uzuvlarla amelden önce kalbin dört hâli (*ahvâl-i kalb*) vardır: Nefsin konuşması olan *hâtır*, ardından meyl, onun ardından niyet, en sonunda da himmet {gelir}. (*İhyâ'*, III, 51)

* Allah tarafından gelen *hâtır* bir başlangıçtır. Bazen ikrâm olarak hayr, delîli gerektiren bir şey; bazen imtihân için bir müjde, mihnet için bir yerme olur. İlham eden {melek} tarafından gelen hâtır sırf hayırdır. Çünkü o mürşidin bir nasihatıdır. O, sadece bunun için gönderilmiştir.

Şeytan tarafından gelen hâtır sırf şerrdir. Bazen tuzak ve istidrac cinsinden hayır olabilir {yani hayır gibi gözükür, ama tuzaktır}.

Nefs tarafından gelen hâtır kabûl etmeme ve zorlanma yönünden kendisinde hayır olmadığı için şerrdir. Seleften bazılarının şöyle dediğini tesbit ettim: "*Nefsin hevâsı aynı zamanda maksadı şeytana ortaklık olan bir hayra davet eder {çünkü şeytan bakımından o hayırdır}....*"

...*Havâtır*, kulun kalbinde meydana gelen ve onu yapmaya ve terketmeye sevkeden saiklerdir {dürtülerdir}. Havâtır, rüzgâr gibi hâtırların ıztırarından dolayı bu adla isimlendirilmiştir. Onların kulun kalbinde yaratılması hakîkaten Allah'tandır. Ancak bunlar dört kısımdır: Başlangıçta Allah'ın kalbde yarattığı şey ki, buna sadece "*hâtır*" denilir. İnsan tabîatına uygun yarattığı kısım ki, buna "*hevâ-yı nefs {nefsin hevâsı}*" denir ve ona nisbet edilir. İlhâm edenin davetinin ardından –ki

ona nisbet edilir- yarattığı kısım ki, buna "*ilhâm*" denir. Şeytanın davetinin ardından –ki ona nisbet edilir- yarattığı kısım ki, buna da "*vesvese*" denir. Bu vesvese şeytana nisbet edilir. Vesvese hakîkatte şeytanın daveti esnâsında meydana gelen şeydir, bu konuda sebeb gibidir. Ancak şeytana nisbet edilir. (*Minhâc*, 22)

* Kalbe gelen *havâtır* altı türlüdür: Nefsten, şeytandan, rûhtan, melekten, akıldan gelen ve yakînî olan hâtırlar. Akıldan gelen hâtır, günâhları işlemeyi ve hevânın mübâh olan şeylere tâbî olmasını emreder. Şeytandan gelen hâtır, küfrü, şirki, şakîliği, Allah'ı vaadinde töhmet altında bırakmayı, ibâdet ve muâmelâtta günâh işlemeyi, tevbeyi ertelemeyi ve kişiyi dünyâ ve âhirette helâke sürükleyecek şeyleri emreder. Bu iki hâtır zemmedilmiştir. Her ikisi de bütün mü'minlerde bulunur.

Rûh ve melekten gelen hâtır, Hakk'ı, O'na itâati, sonucu dünyâ ve âhirette selâmet olan ilme muvâfık şeyleri emreder. Her ikisi de övülmüştür ve insanların havassına gelirler. Akıldan gelen hâtır ise bazen nefs ve şeytanın emrettiğini, bazen rûh ve meleğin emrettiğini emreder. Bu durum, kulun aklıyla, doğru bir müşâhede ve doğru bir temyizle hayır ve şerre dahil olması için Allah'ın bir hikmeti ve sanatındaki sağlamlığıdır. Bunun sonucunda kulun lehine veya aleyhine olacak mükâfât ve cezâ vardır. (*Gunye*, I, 101)

* *Hâtır-ı yakîn* (yakîn hâtırı), îmânın rûhu ve ilmin kaynağıdır. Allah'tan vârid olur, O'ndan kaynaklanır. Bu sıddîk olan evliyânın, şehidlerin ve abdalların havassına mahsûstur. Bu ancak -vurûdu gizli, gelişi inceden olsa bile- Hakk'la vârid olur. Bu sadece ilm-i ledünn, gayb haberleri ve sırlarla elde edilir. Bu hâtır, murâd edilen, sevilen, zâhirlerinden geçerek farz ve müekked sünnetler hariç bütün zâhirî ibâdetlerini bâtına çevirerek Allah'ta fânî olmayı tercîh edenlere aittir. Bunlar ebedî olarak bâtınlarının murâkabesi altındadır. Allah onların zâhirlerinin terbiye edilmesini üzerine almıştır. (*Gunye*, I, 101-102)

* Şeyh Ebû Muhammed Basrî'nin Basra'da şöyle dediğini duymuştum: "Havâtır dört tanedir: Nefsten, Hakk'tan, şeytandan ve melekten gelen hâtır. Nefsten gelen hâtır kalbin alt tarafından hissedilir. Hakk'tan gelen hâtır kalbin üstünden; melekten gelen hâtır sağından; şeytandan geleni ise solundan hissedilir." Kul bu tür hâtırları ancak takvâ ve zühd ile kendinden uzaklaştırabilir; bu şekilde varlığını saflaştırabilir, zâhir ve bâtınına istikamet verebilir. Böylece onun kalbi parlak bir ayna gibi olur. Şeytan ona herhangi bir yerden gelemez. Çünkü kul onu sezer. Kalb karardığında ve reyn (pas) onu kapladığında ise şeytanı sezemez. ('Avârif, 270)

* Sûfiler demişlerdir ki: "*Vâridât, havâtırdan daha umûmîdir.*" Çünkü hâtırlar, hitâb ve taleb türüne mahsûstur. Vâridât ise bazen hâtır şeklinde tezâhür eder; bazen de sevinç vâridi, bazen hüzün vâridi, bazen kabz vâridi, bazen de bast vâridi olur. (*'Avârif*, 271-272)

* *Hâtır-ı akl* {aklın hâtırı}, dört *havâtır*ın arasındadır. Bu hâtır, kulun havâtırını ayırd edebilmesi ve kula delîlin isbât edilebilmesi için, nefs ve düşmanla {şeytanla} birlikte bulunur. Kul herhangi bir işe ancak aklıyla müdâhale edebilir. Aklı kaybettiği zaman, teklif de, cezâ da düşer. Akıl hâtırı, fiilin serbestçe ve hür irâde ile yapılabilmesi ve sevâba ulaştırması için de melek ve rûhla birlikte bulunur.

Hâtır-ı yakîn {yakîn hâtırı} îmânın rûhu ve ilmin artmasıdır. Bunun hakkında şöyle söylemek uzak değildir: "*İnsandaki yakîn neticesinde kazanılan bir hâtır olup sonunda Hakk'tan gelen hâtıra döner.*" Aklın hâtırı ise bazen melekten bazen de nefsten gelir. Aklın kendine mahsûs, bağımsız bir hâtırı yoktur. Ya nefsin ya da meleğin etkisi ile ortaya çıkar. Yukarıda belirttiğimiz gibi akıl, ilimlerin kendisi ile idrâk edildiği tabiî bir kabiliyettir. Bazen nefs, bazen de melek tarafından ilka edilen çağrılara yönelir. Bazen meleğin, bazen de şeytanın hâtırlarına cevâb verir. Akla ait müstakil bir hâtır yoktur. Çünkü akıl, daha önce de zikrettiğimiz gibi, ilimleri idrâk etmeye hazır olan bir garîzedir {tabiî bir kabiliyettir}. Onunla bazen nefsin, bazen meleğin, bazen rûhun, bazen de şeytanın davetine kapılır.

Şu hâlde, havâtır türlerinin dörtten fazla olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Hz. Peygamber ﷺ de, {melekten ve şeytandan gelen} iki lümmeden başka bir şey zikretmemiştir. Bu iki lümme de, hâtırların temelini teşkîl eder. Diğer iki hâtır ise, bu iki temel hâtırın dallarıdır. Çünkü meleğin lümmesi rûhu harekete geçirdiği ve rûhta da sâlih bir himmet sayesinde bir kıpırdanma meydana geldiği zaman, o sâlih himmet yardımıyla hareketlenerek kurb sahasına yaklaşmış olur ve bu esnâda kendisinde Hakk havâtırı vârid olur. Kurbun tahakkuk etmesiyle, fenâ da tahakkuk eder. Daha önce kurb mevzûunda zikrettiğimiz gibi, bu esnâda Hakk havâtırı sâbit olur. Böylece de *havâtır-ı Hakk*'ın {Hakk'ın havâtırının} aslı olmuş olur.

Şeytanın te'sîrine gelince, nefs harekete geçti mi, yaratılışındaki aslî husûsiyetine ve kötülüğe yönlendirici vasfına bürünür. Nefsten ve nefsin hareketinden, onun tabiî hasletine, hevâsına uygun hâtırın meydana geldiği anlaşılmış olur. Bütün havâtırın aslı melek ve şeytandan gelen bu iki te'sîrli güç, diğerleri ise bunların değişik tezâhürleridir. Yakîn ve aklın hâtırı da bunların arasında yer alır. (*'Avârif*, 273)

* *Hâtır*, rabbânî, melekî, nefsî ve şeytânî olarak kalbe gelen geçici bir hitâbdır. Bazen hiç düşünmediğin bir vâridle kalbine gelebilir. (*Istılâh*, 533)

* *Hâcis*i "*ilk hâtır*" olarak ifâde ederler. Bu rabbânî ve rahmânî hâtırdır. Asla hata etmez. Bunu "*sehl-i sebeb-i evvel {ilk sebebin kolaylaştırılması}*" ve "*nakru'l-hâtır {hâtırın rahatsız etmesi}*" olarak isimlendirirler. İşte bu hâtırdır. Hâtır nefste tahakkuk ettiğinde onu "*irâde*"; üçüncü olarak geldiğinde "*hemm*"; dördüncü gelişinde "*azm*"; murâdına yöneldiği anda "*kasd*"; fiile başlarken de "*niyet*" olarak isimlendirirler. (*Istılâh*, 529)

* "Hâcis nedir?" Deriz ki: "İlk hâtırdır. O, asla hata yapmayan rabbânî hâtırdır. Onu ilk sebeb ve nakru'l-hâtır olarak adlandırırlar." (Fütûhât, II, 131)

* *Havâtır* dört tanedir, beşincisi yoktur: Rabbânî, melekî, nefsânî ve şeytânî hâtır. (*Fütûhât*, I, 354)

* Allah'ın kulunun kalbinde elçileri vardır. Bunlar "*havâtır*" olarak isimlendirilir. Kulun kalbine ancak belirli bir zaman yerleşmek için girerler. Oraya yerleşmeksizin ne için gönderilmişlerse onu yerine getirirler. Çünkü Allah onları gönderildikleri şeyi ulaştırmak için yaratmıştır. Her hâtır, bizzât risâletin {mesajın} kendisidir. Kalbe bir hâtır düşünce, onu düşünür. Ya gelen şeyin gereğince amel eder ya da etmez. Allah onunla bu kalbin arasında beş yol yaratır. Bu hâtırlar kalbe doğru yürürler.

Allah bu yolları, bu şerîatları yarattığı için yaratmıştır. Şerîatlar olmasaydı, Allah onları yaratmazdı. Onlar, etrafındakilere ışık saçan ay gibidir. İlk yol "*vücûb ve farz*"; ikinci yol "*mendûb*"; üçüncü yol "*haram*"; dördüncü yol "*mekrûh*" ve beşinci yol "*mübâh*" olarak isimlendirilir.

Allah kalbe vekil bir melek yaratır. Melek onu Allah'ın emrine sevkeder. Ona vücûb ve nedb {farz ve müstehab} gibi yollar tâyîn eder. Onun karşısına da bir şeytan koyar. Allah'ın emrine itina gösterene hased duymak sûretiyle, O'nun emrinden alıkoymak için şeytanı yanına oturtur. Yapmak veya terketmek cinsinden meşrû kılınan şeyi hakkıyla yerine getirmekle, bunun gibi haram ve mekrûh yolunu eşit kabûl edip, mübâh yolunu da şeytanın yolu olarak görünce, kendini saadete götüren şeyi anlamış olur.

Allah orada böyle bir kulun karşısında bir melek yaratmaz. Allah nefsin tüm kuvvetlerini yaratmış ve onun yaratılışını bu yolda bütün gücünü sarfedecek şekilde donatmıştır. Ona şeytanın bu yolundan kendini korumasını da emretmiştir. Allah, insana ait olan bu nefste kabûl etme vasfı yaratmıştır ki, bu vasıfla kendine yönelen her şeyi kabûl eder. Hz. Âdem'den ﷺ günümüze, hatta dünyânın sonuna kadar şerîatların yaratılmasını kabûl eder. Zikrettiğimiz gibi koruyucu melek ve çatışmacı şeytan şeklinde bir gerçeklik vardır. Herhangi bir yasaklama, herhangi bir hüküm olmaksızın Allah'tan kula, kuldan Allah'a olan emir, şerîatlar ortadan kalktıktan sonra O'na döner. Hatta irâde ve meşîetini verdiği şeye göre tasarrufta bulunur.

Sonra Allah, bu insana ait nefste mezkûr yolları isteyenler için murâkabe vasfı yaratmıştır. Ona öyle bir ilhâm vermiştir ki, böylelikle kendisiyle onlar arasında elçiler bulunur. Bunlar, o yollardan kendisine gelirler. Orada uzun süreli yerleşmezler. Biz onların zâtını risâletleri {mesajları} sûretinde telif ettik. O kadar ki, onları gördüğünde, Allah'ın onun vâsıtasıyla sana gönderdiği şeyi müşâhede ederek kavrarsın. Ardından uyanırsın, onlardan gafil olmazsın. Onlar senin alanına uğrar, geçerler; kalıcı değildirler. (*Fütûhât*, II, 553-554)

* *Havâtır* ehline göre {kalbe} *hâtır* gelir. Kalbi idare edenlere göre bu hâcistir. Bir defa daha ona dönüp gelirse irâde olur. İrâde, {istediği şeye ulaşması konusunda} sâhibine yardımcı olur. Üçüncü kez dönerse, o zaman bu hemm {himmet, düşünce, gayret} olur. Bu ancak mühim bir durum için döner. Dördüncü kez gelirse azm olur. O, ancak kesin karar hâline gelmiş bir duruma ulaşmak için döner. Beşinci kez dönerse niyet olur. Bu, başlamış olan mevcûd fiilin kaynaklandığı niyettir. Fiile yönelmeyle fiilin kendisi arasında da kasd ortaya çıkar. O, Rabb ile kulun sıfatlandığı mukaddes bir sıfattır. (*Letâ'if*, 65)

* *Hevâcis*, nefsânî hâtırlardır. (Kâşânî, 46; *Câmi'*, 105)

* *Hâtır* kalbe gelen bir hitâbdır veya kulun {her zaman için} kendisiyle amel etmediği bir vâridir. Hâtırı dört kısma ayrılır: *Rabbânî hâtır* havâtırın ilkidir. "*ilk sebebin kolaylaşması*" olarak isimlendirmiştir. Bu, hâtırın kalbe iyice kazınmasıdır; asla hata etmez. Kuvvetle, hâkimiyyetle bilinir, aceleci davranmakla değil.

Melekî hâtır, mendûbu veya farzı işlemeye sebeb olan şeydir. Kendisinde iyilik bulunan şeylerin hepsi bütünüyle "*ilhâm*" olarak isimlendirilir.

Nefsanî hâtır, kendisinde nefsin payı olan hâtırdır, "*hâcis*" olarak adlandırılır.

Şeytânî hâtır, Hakk'a muhâlefet etmeye çağıran hâtırdır. Allah şöyle buyurur: "Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size kötülüğü telkin eder." [Bakara, 2/268) Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Şeytanın size uğraması Hakk'ı tekzîb ve şerre döndürmek içindir." [Tirmîzî, Tefsîru's-sûre, 2, 35] Bu da "vesvese" olarak isimlendirilir.

Şerîat terazisinde Allah'tan olan hâtır "*kurbiyyet*" olarak adlandırılır. Böyle bir hâtırın sâhibleri ilklerdendir. Şeytandan olan hâtır ise "*kerâhiyet ve muhâlefet*" olarak adlandırılır. Böyle bir hâtırın sâhibleri sonlardandır. Mübâhlar ise nefse muhâlefet etmeye daha yakın olursa ilk iki sırada yer alan hâtırlardan, hevâya ve nefse muvâfakat etmeye daha yakın olursa sonraki iki sırada yer alan hâtırlardan olur. Saf, sâdık ve gerçek olan Hakk'ın huzûrunda bulunan kalbdir. Böyle bir kalbe Allah'ın yardımıyla her ikisinin arasını ayırd etmek kolaydır. (Kâşânî, 158; *Câmi'*, 82)

* *Hatre*, reddedilmesi imkânsız bir şekilde kulu Rabb'e davet eden hislerdir. (Kâşânî, 160; *Câmi'*, 82)

* *Havâtır* habersizken, kalbe gelip onu etkileyen hitâb olup, davranışların başlangıcını teşkîl eder. Havâtır, arzuyu harekete geçirir. Arzu azmi harekete geçirir, sonra azm sebâtı, sebât da âzâları harekete geçirir.

Havâtır, çağırdığı kötülük çeşitlerine göre kısımlara ayrılır. İtidal sınırın aşarsa afiyeti zedeler. Bunun "*vesvese*", sebebinin de şeytan olduğu söylenir. Hâtır, çağırdığı hayırlara göre kısımlara ayrılır. Bunun vasat ve mutedil olanı vardır ki âhirette fayda verir. İşte bunun "*ilhâm*", sebebinin de "*melek*" olduğu kabûl edilir. (*Ravza*, 216)

* *Rîh-i hâtır-ı Rahmânî* {Rahmânî hâtır rüzgârı} kadîm irâdeyle birleşmiştir. *"Kün {Ol}!"* sözüne bağlıdır. Madde âleminin vâr olmasını sağlar.

O, zamanı bilinmeyen ve vâr oluşu sırasında çiftçiyi dehşete dönüştüren bir rüzgârdır. Kendi içinde tedirginlik veren bir mevhibeye ayrılır. Çiftçi, onu bulduğu veya aklına getirdiği zaman kendisine hâkim olamaz. O {rüzgâr}, ancak hayır için hareket eder, sen de onun ancak hayır veya o bast hâli yaşatan bir hîbe olduğunu düşünürsün. Öncesinde halvet {sükûnet} bulunduğunda veya gaybetten ayrıldığında ya da Kelâm'daki {Kur'ân'daki} hakîkate vâkî olduğunda {kıyâmete benzer bir durum arz ettiğinde}, {çiftçi} kendisine hâkim olamaz. Kendisine {hâl olarak} gerekli olan şeyin gerekliliği veya kabz hâli yaşatan bir hâlin gelişi gibi, ferahlamak için {o rüzgârı} içine çektiği zaman, ya kendisine bir kemâl ve bulunduğu mertebeden daha yükseğe çıkma imkânı hîbe edildiğinde onu bürünür veya mânî olan ve tecrîd eden şeylerden sakınır ya da gaybet hâlinin başlangıcı olur yahut tâzîm ve heybet mertebesinde sükûnete erer veyahut da ona ilmî bir tehdîd ilhâm ederek onu tuzaktan sakındırır ve kurtuluş vesîlelerine götürür. (*Ravza*, 693)

* *Rîh-i hâtır-ı melekî* {melekî hâtır rüzgârı} Rahmânî hâtıra bağlı, ona bitişiktir. Nefs ve şeytan hâtırına terstir. O, çiftçinin vaktini ve aslını bildiği bir rüzgârdır. Hidâyet, rahmânî hâtıra bağlıdır. Sanki o burada zâtla değildir.

Her rahmânî hâtırda melekî bir gaye vardır. Bu gayeye mânî olunamaz. Bu rüzgâr çiftçiyi gidilen yola yönelmekten uyandırarak iyiliği emreder. Onu fazîletleri elde etmeye, kemâle ermeye teşvîk eder. Sanki o rüzgâr, o çiftçinin üstadı, {kötü yola gitmesine} mânî olan {rehberi} ve bâtınının muallimidir. Burada tasavvuf yolunda dikkat çekilen, onu kapalılıkları araştırmaya sevkeden, düşünülmeyeni düşünmeyi, işitilmeyeni işitmeyi kararlaştıran bir hîbe {hâl} vardır. Ya da ona adı geçen yolda sülûk etmeyi öğreten, onu koruyan, onu şübhelerden kurtaran, iyilik mertebelerine yükselten veya ona vuslatı ve ondan sonra nasıl bekaya ereceğini, mutlak yokluğu, mutlak varlığı, kendinden geçmeyi, sonra kendinden geçmekten de geçmeyi, sonra hakîkî bir edeble Hakk'a dönmeyi öğreten bir hîbe vardır. Burada gizli bir yanlışın olduğunu görür ve hayat ile ölümü anlar {hangi yolun hayat, hangi yolun ölüm olduğunu anlar}. (*Ravza*, 694)

* *Rîh-i hâtır-ı nefsânî* {nefsânî hâtır rüzgârı}, şeytanî hâtıra bağlı, cisme bitişiktir. Cisimlere ilâve edilen şeyler onların şeytânî maddesidir. Cisimlerin parçaları, bölmeleri, cisme ve bedene ait şeylerdir. Bu hâtır, tabîatı îtibâriyle uzaklık kabûl etmez. Bilakis zorlama, azarlama ve belâ kabûl eder. Melekî hâtırla anlaşılır, ancak zâtla değil, araz vâsıtasıyla anlaşılabilir.

Bu hâtırla çiftçi, -mübâh da olsa - bedenî şehvetlere yönelir. Makam ve îtibâr ister. Bu hâtır şeytanî hâtırla karışıktır. Ondan tâzîm, açığa çıkarma ve iyiliklerle gözükmeyi ister, ona teberrük mertebesini elde etmeyi süslü; yanındaki halkı da kerîh gösterir. Onların muhâtab kabûl edilmemesi gereken kimseler olduğunu, yi-

yip içmelerine katılmaması gerektiğini fısıldar. Onu bazen bid'ate, bazen rahmetten ümîd kesmeye düşürür, bazen de kerâmet beklemekle aldatır.

Ona, elde edemediklerinden dolayı hüzün elbisesini giydirir, ruhsatları işlemesi için gevşeklik verir. Onu Allah'ın sıfatlarını yok saymaya yaklaştırır. Nübüvvet ve ittihâd mertebesiyle onu heyecanlandırır. Onun her müteşabihi te'vîl etmesine yardım eder, kıyas yoluyla haramları işlemeyi ilhâm eder. "*Mübâhtır*" düşüncesiyle onu hevâsının peşine takar. (*Ravza*, 695)

* *Rîh-i hâtır-ı şeytânî* {şeytânî hâtır rüzgârı}, çiftçiyi eksilme noktalarına çeken ve insânî kemâle mânî olan bir rüzgârdır. Nitekim onun hevâyla alâkalı, bir maddeye sâhib ve noksanlık sûretiyle kaim olduğunu söylemiştik. Bu yönüyle çiftçiye yerin ters yüz edilmiş şekli görünür. Çiftçiye açık bir haramı süslü gösterir, ona zararlı bilgiyi öğretir, faydalı olanı da unuttturur. Ona tümüyle buna götüren bir benzerlikle ve şübheyi tâyîn eden lafızlarla hizmet eder. Onu çiftçilik ve insâniyyet mânâsından sıyırıp çıkarır. Onu nâtık olmayan hayvanların ve kâfirlerin rütbesine indirir. Ancak hevâ ve dalâletin büyüğüyle iknâ olacak hâle getirir. Herhangi bir tâat fiiline irşâd etmez. Hulâsa bu rüzgâr çiftçinin, yerin altını üstüne getirmesine sebeb olur. Şöyle derler: "*Bu dört rüzgâr çiftçinin çevresinde döner durur. Çiftçinin zâtı hepsinin toplamıdır.*" (*Ravza*, 696)

* Sana haram veya mekrûh cinsinden bir *hâtır* geldiğinde, bil ki bu şeytandandır. Sana mübâh cinsinden bir hâtır geldiğinde, bil ki bu nefstendir. Şeytanın sana haram veya mekrûh cinsinden getirdiği hâtırdan, yapılması gerekiyorsa yaparak; yapılmaması gerekiyorsa terk ederek kaçın! Mübâhlar konusunda ise muhayyersin. Sana sevâb kazanma arzusu hâkim olursa mübâhtan kaçın, vâcib ve mendûbla meşgul ol! Ancak mübâhı işlediğinde, bir huzûr içindeysen ve "*Şârî bunu bana mübâh kılmasaydı, işlemeyecektim*" dediğin bir fiil ise, o fiilin mübâh olması sebebiyle değil, ama senin mübâhı işlemen sebebiyle ecir alırsın. Yani sen onun Allah tarafından meşrû kılındığına inandığın için ecir alırsın.

Sana farzla ilgili gelen bir hâtır varsa onu derhâl yerine getir! Çünkü o melektendir. Sana mendûb cinsinden bir hâtır gelirse ilk hâtırı muhafaza et {sakla, bunu yapmakta acele etme}! Bu İblis'ten olabilir. Onu iyice tahkîk et! Sana başka bir mendûbu veya ondan daha üstününü ya da senin için daha evlâ olanını terk ettirecek bir hâtır gelirse ilkinden dönme, onu sağlamlaştır, ikinciyi muhâfaza et, ama birinciyi yap! Onu bitirip de ikinciye başladığında yine onu işlemen gerekir! Şübhesiz bu durumda şeytan zelîl olarak döner {Önce hak olan hâtırı yerine getir, şeytandan gelen mendûbla ilgili hâtırı sakla, ikinci olarak da şeytandan gelen bu mendûb hâtırını yerine getir. Bu durumda şeytan seni diğer amelden alıkoyamadığı gibi, kendi hatırlattığı iyi ameli de yaparak onu üzmüş olursun}. (*Esfâr*, 115)

* "*İlk hâtır*" dedikleri *hâcis*, rabbânî, rahmânî ve tedirgin edici hâtırdır. Bu, "*kolaylaştırıcı ilk sebeb*" olarak da adlandırılır. İşte bu hâtırdır. Nefste tahakkuk etti-

ğinde buna "*irâde*" derler. Üçüncü defa tekrarlanırsa buna "*hemm*" derler. Dördüncüsünde "*azm*" denir. Murâdına yöneldiğinde ise buna "*kasd*" adını verirler. Fiile başladığında gelen hâtır ise "*niyet*" adını alır.

Eğer bir fiilin hâtırı değilse, buna da "*ilhâm*" yahut "*vehbî ya da ledünnî ilimler*" denir. Aslında ilhâm umûmî olur {iyi de kötü de olabilir}. ..."*Ona kötülükleri ve iyilikleri ilhâm edene...*" [Şems, 91/8]. Vehbî ve ledünnî ilhâm ise velîlere hastır. (*Câmi'*, 27)

* *Havâtır*ın dört kaynağı vardır: Rûha gelen *hâtır-ı rabbânî* {rabbânî hâtır}, akla gelen *hâtır-ı melekî* {melekî hâtır}, kalbe gelen *hâtır-ı nefsânî* {nefsânî hâtır} ve tab'a {tabîata} gelen *hâtır-ı şeytânî* {şeytânî hâtır}.

(Bil ki) ilk hâtır, asla yalan söylemez; ikincisi asla aldatmaz; üçüncüsü asla doğru söylemez ve dördüncüsü ise asla nasîhat etmez. Çoğu kere *rabbânî hâtır*, halvetten çıkıldığında veya gaybetten ayrıldığında ya da bir hakîkati düşündüğünde gelir. Bu hâtır, kemâl hâlinde velî için bir mânâ ifade eder; velîyi istikamet ve îtidâl üzere kılar. Gayb ve şehâdet âleminde hârikulâde şeyler meydana getirir.

Melekî hâtır, vaiz, iyilikleri emredip, kötülükleri yasaklayıcı olarak gelir.

Nefsânî hâtır sayesinde kibir, gazab, acele, haram yeme anında bir ateş, âdî kişilerle dost olma ve tartışmacı ehl-i kelâm ile oturup kalkma meydana gelir.

Şeytânî hâtır, tabîata meyletme ve şerîatın hükümlerinden kaçma esnâsında vârid olur.

Rabbânî hâtır kişiyi mukarrebînin menzillerine ulaştırır. Bu hâtır, Hakk'ın önceki ve sonrakilerin ilimlerine mahsûs kıldığı kimselere keşfolunur.

Melekî hâtır, ehl-i yemînin makamına hâsstır; kişiyi sâlihlerin menzillerine ulaştırır.

Nefsanî hâtır, 'âcil olana {dünyâ hayatına} teşvîk eder, âcil olandan {âhiretten} uzaklaştırır; {dünyevî} makam ve rütbelere çağırır; illet ve sebeb doğrultusunda hareket ettirir, muttakîlerin hâllerini gizler ve kişiyi hevâ ile esfel-i sâfilîn derekesine düşürür.

Şeytânî hâtır ise fakirliği hazırlar ve temennîleri süslü gösterir. (*Câmi'*, 28)

* *Havâtır, hâtır* kelimesinin çoğulu olup, insanın içine gelen bir hitâb, bir ses demektir. Bu hitâb bazen melekten, bazen şeytandan, bazen nefsten ve bazen de Allah'tan gelir. Birincisine "*ilhâm*", ikincisine "*vesvese*", üçüncüsüne "*hâcis*", dördüncüne ise "*hâtır-ı Hakk*" denir. İlhâm, dînin zâhiri hükümlerine uygun olur. Vesvese günâha, hâcis süflî arzulara dâvet eder. Mutasavvıflar, yediklerinde haram bulunan kimselerin, ilhâm ile vesveseyi birbirinden ayıramadıkları husûsunda ittifâk etmişlerdir. Yine kötü hâtırların mahallinin nefs, iyi hatırların mahallinin ise kalb

olduğu, nefsin ise asla doğru söylemediği husûsunda ittifâk etmişlerdir. (*Câmi'*, 160)

* Şazelî şöyle der: "Sana önceden gelen her bilgide hâtırlar vardır. Onları şekiller takib eder. Nefs o ilme meyleder. Tabîat o ilimden zevk alır. Hak olsa bile onu at ve terket! Allah'ın Resûlü'ne indirdiği ilme sarıl! Ondan sonra halîfelerin, sahabenin ve tâbiûnun ilmini al! Ardından hevâdan uzak, şekk, zann, evham ve saptırıcı iddiâlardan sâlim olan ümmetin yol göstericiliğine yapış! İlimsiz ve amelsiz Allah'ın kulu olmanın sana ne faydası var! Sana ilim olarak vahdâniyyet bilgisi; amel olarak Allah'ın, Resûlünün ve sahabenin sevgisi, cemaat olarak Hakk'a inanmak yeterlidir." (Câmi', 161)

* *Havâtır*, Hakk'ın vâridleri ve bâtılın yollarıdır. *Vâridât*, Rabb'i tenzîh ve tevhîd etmekle meydana gelir. İşte bu rabbânî vâriddir.

Vâridât, belli bir tâati azimle harekete geçirebilir. İşte bu kalbî vâriddir.

Vâridât, tââtın tüm çeşitlerini harekete geçirebilir. İşte bu melekî vâriddir.

Bazen vâridât, kalb ve melekten kaynaklanan bir vârid olabilir. Daha ziyâde çoğu melekten; daha az olarak kalbden meydana gelir. Çünkü kalblerin temizliği gerçekten az rastlanan bir temizlik şeklidir. (*Kavânîn*, 87)

* *Mevârid*, fakîrin kalbine melekî, rahmânî, nefsânî ve şeytânî olmak üzere dört yönden gelir. Namaz kılmayan, vazîfesini ve virdini yerine getirmeyen kişi bu gelen fikirleri birbirinden ayıramaz ve hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu bilemez. (*Rihle*, 335; *Nefehât*, 193)

* *Havâtır* kula hâkim olduğunda kulun şuuru bozulur. Fakîr, daraldığında ve havâtır kendisine sıkça geldiğinde, müşâhedesinin vahdetiyle bunları uzaklaştırsın! (*Nefehât*, 201)

{Ayrıca bk. **ilhâm; vârid/vâridât**}

hatm/hatm-ı hâs (ختم / ختم خاص) * *Hatm*, Hakk'ın, ârîflerin kalbleriyle olan alâkasıdır. (*Istılâh*, 538)

* *Hatm* bir tanedir. Her zamanda bulunmaz. Âlemde bir tanedir. Allah onunla Muhammedî velâyeti sona erdirir. Muhammedî velîler içinde ondan daha büyüğü yoktur. Sonra başka bir hatm vardır ki, Allah onunla Hz. Âdem'den ﷺ son velîye - ki o evliyânın sonuncusu olan Hz. İsa'dır ﷺ- kadar olan umûmî velâyeti sona erdirir. Nitekim bu, mülkün deverânının sonudur. Kıyâmet gününde Muhammed ﷺ ümmetinin toplanacağı iki haşir olacaktır. O resûl de, {diğer} resûllerle birlikte toplanacaktır. (*Fütûhât*, II, 11)

* *Hatm-ı hâss* {özel hatm}, Muhammedî hatm, Allah'ın kendisiyle Muhammedî olan, yani Hz. Muhammed'e ﷺ vâris olan ve her Muhammedî velînin ondan aldığı

mîrâs miktarınca nefsinde bir alâmet bulan evliyânın velâyetini sona erdirmesidir. Böylece o, her Muhammedî velînin ilmini Allah için toplar. Bunu bilmezse hatm olamaz. Çünkü Hz. Peygamber'le peygamberler sona erdirilince ona *"cevâmi'u'l-kelîm"* verilmiş ve tüm şerîatlar yıldız ışıklarının güneşin ışığı altına sokulması gibi onun şerîatının altına dercedilmiştir. Bundan kesinlikle anlaşılıyor ki, yıldızlar ışıklarını yere göndermiş ve güneş de bunların ayırd edilmesine mânî olmuştur. Böylece ışık güneşe has kılınmıştır. (*Fütûhât*, IV, 440)

{Ayrıca bk. **velî-nebî-resûl**}

havâriyyûn (حواريون) * Bu kişi her zamanda bir kişidir. İki kişi olmazlar. Bu zât öldüğü zaman bir başkası onun yerine geçer. Resûlullah'ın zamanında Zübeyr b. Avvam havârî idi. Kılıçla dîne ziyâdesiyle yardımda bulunduğu için bu makamın sâhibiydi. Havârî dîne yardım konusunda kılıçla delîli birleştiren kimsedir. Böyle bir kimseye ilim, ibâre ve delîl verildiği gibi; meşrû olan dînin sıhhatine göre kılıç, şecâat, dîne karşı delîl ikame edenlere karşı mukavemet de verilmiştir... (*Fütûhât*, II, 10; Nebhânî, I, 40)

...Peygamber'e verilen mûcizeler de böyledir. Resûlullah'tan sonra onun doğruluğunu göstermek için ileri sürdüğü delîl {mûcize} ileri sürülemez. Bunu ancak onun havârîsi iddiâ edebilir. Havârî mûcizeye vâristir. Mûcizeyi de ancak Peygamber'inin doğruluğunu göstermek için ileri sürer. Bu mânâdaki mûcize onda bâkîdir. Çünkü mûcizenin havârîyle alâkalı yönü Peygamber'le de alâkalıdır. Peygamber'in onu kendine izâfe ettiği gibi mûcize de Peygamber'e izâfe edilir. Bu gibi şeyler *"kerâmet"* olarak isimlendirilmez. Çünkü Peygamber'in mûcizesinin târîf ve şumûlü onda yoktur. Böyle bir şey asla velînin {herhangi bir} kerâmeti olamaz. (*Fütûhât*, II, 11)

havf-recâ' (خوف – رجاء) **{'alâmet-i havf minallâh; 'alâmet-i hüsn-i zan billâh; 'alâmet-i sıdk-ı recâ; i'tirâf; mehâvif-i 'ibâd; muğterr; râcûn; tahvîf; tahvîf bi'l-fikr}**

* *Recâ*, işlenen amelin kabûl edilmesini ve bol sevâb elde etmeyi beklemektir. Bu recâ, sende heyecan uyandırır ve içine kapanarak amelinin kabûlünü ve sevâbını ümîd edersin. Bununla birlikte, amelinin reddedilmesinden ya da amelini ifsâd edecek bir âfetin meydana gelmesinden de korkarsın. (*Âdâb*ı, 80)

* *Râcûn* {ümîd edenler} üç kısımdır: Adam bir hayır işlemiştir, amelinde sâdık ve ihlâslıdır, amelinden sevâb umar, yaptığı hayrın kabûlünü ister ve Allah'tan mükâfât bekler. Kendisine orada merhamet edilecektir.

Bir başka adam, bir kötülük yapmış ve Allah'a tevbe etmiştir. Bu da tevbesinin kabûlünü ve hatasının affını isteyerek sevâb umar. Bu kimse affedilir, cezâya çarptırılmaksızın kendisine merhamet edilir. Bu iki kişinin recâsı {ümîdi ya da beklentisi} sâdıktır.

Üçüncü bir kısım ise devamlı günâh işler, istemeden de olsa nefsinin arzularına uyar, işlediği günâhla Allah'ın karşısına çıkmak istemez ve tevbe etmeden bağışlanmayı arzu eder. Üstelik, tevbe etmemiş ve aynı suçları işlemeyi de bırakmamıştır. Bununla birlikte, recâsı {ümîdi} vardır. Bu kimse, *muğterr* {aldanmış}, *recâ-yı kâzib* {yalan recâ, sahte bir ümîd} peşine düşmüş, boşuna tamah etmektedir ve ümîdleri de boşunadır. Bu şekilde yaşamaya devam etmek, kulun kalbine feyzin gelmesine mânî olur, hayırlardan uzaklaşmasını ve Allah'ın mekrine uğramasını zorunlu hâle getirir. Dolayısıyla o, {böyle yapmaya devam etmekle} kendisine verilecek cezâyı hızlandırmış olur. İşte bu kimse; aldanmış, aldatılmış ve istidrac sâhibi bir kimsedir. (*Âdâb*ı, 80)

* *Havf*, günâh miktarınca olur. Eğer amelsiz recâ doğru olsaydı, iyi ve kötü olan bu konuda eşit olurdu. (*Âdâb*ı, 81)

* *Melhâvif-i ibâd* {kulların korkması gereken şeyler}: Birincisi, Allah'ın, kullarına karşı övündüğü iyiliklerine bakarak onlara haksızlık ve düşmanlığa sevk etmemesi için korkmalı, Allah'a duâ etmesi ve ona yakarışta bulunmalıdır.

İkincisi, Allah'ın nîmetine sâhib olmanın şımarıklığı ve şükürden alıkoyan nîmetine nankörlük etmekten korkmalıdır.

Üçüncüsü, nîmetlerle istidractan ve bunun devamlı hâle gelmesinden korkmalıdır.

Dördüncüsü, kıyâmette sevâbını umduğu ve günâhlarından saymadığı itâatte Allah tarafından karşısına hesab etmediği bir şeyin çıkarılmasından korkmalıdır.

Beşincisi, işlemiş olduğu Allah'la arasında kalan günâhlarından korkmalıdır.

Altıncısı, insanların kendisine tâbî olmalarından korkmalıdır.

Yedincisi, ömrünün geri kalan kısmında ne olacağından korkmalıdır.

Sekizincisi, dünyâda peşin olarak azaba uğramaktan ve ölmeden önce cezâlandırılmaktan korkmalıdır.

Dokuzuncusu, Allah'ın kendisi bildiğini ve Ümmü'l-Kitâb'da {Levh-i Mahfûz'da} isminin hangi haneye yazıldığından korkmalıdır. (*Âdâb*ı, 98)

* Allah'tan korkmanın alâmeti, Allah'ın kerih gördüğü {hoşlanmadığı} her şeyi terk etmektir... ...Allah hakkında hüsn-i zan beslemenin alâmeti, Allah'a itâat etme konusundaki mücâdehenin şiddetidir. (*Âdâb*ı, 145)

* *Recâ*daki sadakatin alâmeti, talebin şiddetli olması ve ümîd edilen şeyi idrâk edebilmek için büyük gayret gösterilmesidir. (*Âdâb*ı, 146)

* *Mü'min 'inde kırâati'l-Kurân* {mü'minin Kur'ân okuma esnâsındaki durumu}: Bir rahmet ve sevâb âyeti okuduğunda, "*Bu benim dışımdaki temiz kimseler içindir*" der. Allah o kimseye nazar ettiğinde, zayıflığından, endîşesinden, ürpertisinden ve

sâkin olamayışından dolayı kendisine merhamet eder. Böylece kulun kalbinde recâ duygusu harekete geçer, Allah'ın nîmetlerini ve kendisini {kötü durumdan iyi duruma} nakletmesini hatırlar. Kendi kötülüklerini, kötülük işledikten sonra Allah'ın bunları {hidâyet nîmetiyle nasıl} değiştirdiğini hatırlar. Allah'ın bunların yerini ihsân ve ikbâliyle doldurmasını hatırlar.

Bunun neticesinde {Allah'ın merhamet edeceğina dâir} hüsn-i zan besler. Yaratılmazdan önce {ilâhî} rahmetle kendisine yapılan ikrâm ve ihsândan başka ihsânın {Allah tarafından} hesabının sorulmayacağını ümîd eder. {Bu ümîdin getirdiği} bir emel {beklenti duygusu} kalbine hâkim olur: Allah onu affedecek, dilediği kadar lütufta bulunacaktır. Recâ duygusu ile ünsiyet edecek {rûh dünyâsını ümîdlenme etkisi altına alacak}, kalbinde şükür duygusu büyüyecek, O'na şükretmediği için kendisine azab edilmesinden korkacaktır. Şükür esnâsında recâyı artırmayı huy edinmelidir ki, Allah da onun {recâya ya da şükre} ünsiyetini ve {rahmetine} hüsn-i zannı karşısında sürûrunu {neşe duymasını} arttırsın. Böylece {Allah} onun kalbinde havf ve recânın temelini atar. Bu iki {duygu} kulu {kötü duygu ve tutumları} engellemeye sevk eder, böylece bunlar kalbin iki ameli hâline gelir. {Böyle bir kalbe} gaflet ârız olduğunda, işfâk {bu gafletin sonuçlarını görmekten doğan endîşe, kulu} havfa sevk eder ve kul, âhiret geçitlerinden korkar hâle gelir. (*Bed'*, 35)

* Tâat; kurtuluşun yolu, ilim ise bu yolun rehberidir. Tâatın aslı {temeli} verâ, verâın aslı takvâ, takvânın aslı nefs muhâsebesi, nefs muhâsebesinin temeli ise *havf ve recâ*dır. Nefs muhâsebesinin rehberi de ilimdir. (*Ri'âye*, 12)

* "Havf ve recâya nasıl ulaşılır?" sorusuna "Va'd {cennet ve nîmet konusunda Allah'ın vaadi} ve va'îd {cehennem ve azab konusunda Allah'ın vaadi} kadar, mârifetin {değerini} de yüce kabûl etmekle" cevâbını verdi.

"Mârifeti va'd ve va'îd kadar yüce görme sırrına nasıl varılır?" dedim, "Azabın şiddetiyle tahvîf {korkutmak} ve sevâbın büyüklüğünü ümîd etmekle" dedi. "Korkutmaya nasıl ulaşılır?" diye sordum, şöyle cevâb verdi:

"Âkıbeti hatırlayıp düşünmekle olur. Çünkü Allah Teâlâ ﷻ bilir ki, kendisi bu kula gaib olduğundan, korkutmuş ve ümîdlendirmiş olduğu konuda, o kul zikir {hatırlamak} ve fikirden {düşünmekten} başka bir yolla korkmaz ve ümîdlenmez. Gayb, gözle değil, yakîn hakîkatlerine {ermiş olan} kalble görülür. Kul gaflete dalıp dünyâ işlerine meyledince, âhiretle arasına perde girer ve ne korkar, ne de ümîd eder. Bu iki ilke {korku ve ümîd} sadece dilinde kalır. Bu, Allah'ın ﷻ hoşuna gitmeyen davranışlardan uzaklaştıran ve kendisine zehir eden bir havf olmadığı gibi, nefsinin hoşlanmadığı şeyleri, Allah'ın dilediği şekilde yapmaya kendini zorlayacak bir recâ da olamaz. Nefsin hevâsının te'sîrinin devam ettiği işlerde de {recâ} olmaz {bu gerçek recâ değildir}. Allah'ın murâdına uygun bir havf ve recâ, yine ancak O'nun lütûf ve keremiyle; zikir, fikir, tenbih {uyarma}, Allah'ın âhiretteki

gazabını {öfkesini}, can yakan azabı ve hesab gününü hatırlamakla elde edilir. Allah, kendi velîlerinin bunları, kendisinin lütûf ve keremiyle elde ettiklerini belirtmiştir." (Ri'âye, 24)

* Dedi ki: "Tahvîf bi'l-fikr {düşünceyle korkutma}, nefsi; âhiret hâlleri, ölümün gelmesi, Allah'ın büyüklüğü, yapması gerekenler, bunlardan emirlere uyma ve yasaklardan sakınmayı yerine getirememe gibi şeyleri düşünerek korkutmaktır."

Sordum: "Fikr {düşünmek}, {tasavvuf yoluna girdiğim hâlde} benim kalbime ağır geliyor. {Tasavvufla alâkası bulunmayan diğer} insanların kalbine nasıl ağır gelmez?" Cevâb verdi: "Fikr, kullara üç şeyden dolayı ağır gelir. Bazı insanlarda bunların üçü de bir araya toplanır ve böylece o kişiye düşünmek ağır gelir. Bazılarında bu üç sebebden bir veya ikisi bir araya geldiğinden, ona da ağır gelir. Bunlardan birincisi, dünyâya nazar etme sebebiyle kalbin rahatının kaçmasıdır. Çünkü kişi, tefekkür ettiği zaman, aklı dünyâdan uzaklaşır, dünyâyı düşünmekle ve dünyâ işlerine bakınakla rahatı kaçar {öteleri düşündüğü zaman, dünyâyı boş ve anlamsız görür}.

İkinci sebeb; âhiret hâllerini, hesâbı, leh ve aleyhinde olan durumları hatırladığı zaman, âhireti ve onun şiddetini tefekkür etmek nefse eziyet ve hüzün verir. Çünkü kararlı bir muvahhid bunu düşündüğü zaman, îmândan kaynaklanan gam ve hüzünden dolayı heyecanlanır. Bu sebeble düşünmek nefse ağır gelir. Çünkü heyecanlandıran gam ve hüzünler ona ağır gelir.

Üçüncü husûs ise, nefsin ve düşmanın {şeytanın}, mürîdin âhiretini tefekkür ettiği sırada, bu tefekkürün kendisinde ancak, kendisini lezzetlerden uzaklaştıracak korku fikrinin taleb edildiğini bilmeleridir. Oysa bu lezzetler onu Rabb'ine yaklaştırmamakta, Rabb'inin kendisine mükellef kıldığı şeylere karşı direnmesine ve hoş olmayan işleri yapmasına sebeb olmaktadır. Nefs, hayatı boyunca hoşlanmadığı şeylerin kendisine yüklenerek, kendisinden ve lezzetlerinden uzak durmayı gerektiren şeylerin taleb edileceğini bildiği zaman, düşünmek ona {elbette} ağır gelir. Yine kendisinden, şeytanın hilelerini boşa çıkaran, delîllerini çürüten ve isteklerine aykırı olan şeylerin isteneceğini de bilmektedir. İşte bu üç sebebden dolayı mürîdlere düşünmek ağır gelir." (Ri'âye, 25)

* Kimin günâhı çoğalır, gafleti uzun sürerse, *tahvîf* {korkutma} onu uykusundan uyandırır, sarhoşluğundan ayıltır. (*Ri'âye*, 31)

* Şiblî'ye[rh] *havf*ın ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Allah'ın seni sana teslîm etmesinden korkmandır.*"

Ebû Saîd Harrâz şöyle der: "Ariflerden birine havftan şikayet ettim. O bana 'Ben Allah'tan korkmanın ne demek olduğunu bilen bir adam görmek istiyorum' dedi ve ardından şunu ekledi: 'Havf ehlinin çoğu nefslerinden korktuklarından ve Allah'ın ﷻ emrinden kendilerini kurtarmak için amel etmek üzere Allah'tan korkarlar." (Luma', 89)

* Havf ve recâ, amelin iki kanadıdır, onlarsız uçmak mümkün olmaz. Ebû Bekr Varrâk şöyle der: "Recâ, hâiflerin {korkanların} kalblerine Allah Teâlâ'dan ﷻ gelen bir ferahlıktır. Eğer {recâ} olmasaydı, nefsleri telef olur, akılları giderdi."

Recâ üç kısımdır. Allah'ta recâ, Allah'ın rahmetinin genişliği konusunda recâ ve Allah'ın vereceği sevâbın bolluğunda recâ. Allah'ın rahmetinin genişliği ve vereceği sevâbın bolluğu konusunda recâ {şudur}: Mürîd olan kul, Allah'ın lütûflarının zikrini duymuş olduğundan O'nun {kendisine bu nîmetleri vereceğini} ümîd eder. Fazl, kerem ve cömertliğin Allah'ın sıfatları olduğunu bilir ve kalbi, kerem ve fazlından ümîdvâr olunan Allah'la huzûr bulur. Zünnûn Mısrî'den rivâyet edildiği gibi: O Allah'a duâsında şöyle dermiş: "*Allah'ım! Senin rahmetinin genişliğine güvenmek, bizim kendi işlediğimiz amellere güvenmemizden daha çok ümîd vericidir. Senin affına güvenmemiz de yine, senin vereceğin cezâdan korkmamızdan daha çok ümîd vericidir.*"

Yine bir zât da şöyle duâ edermiş: "İlâhî! Sen, irâdesiyle sana yönelen, belâ ve âfetleri içinde senden ümîdlenen kimseye karşı çok lütûfkârsın. Ey recâ ehlinin arzularının son durağı! Bizi daha dünyâdayken, neşe menzillerine ulaştıran ve kurb makamına eriştiren vereceğin bir huzûrla ümîdvâr eyle!"

Allah'ta recâ sâhibi ise, recâ konusunda hakîkate eren ve başka hiçbir şeyden değil, sadece Allah'tan ümîdvâr olandır. Şiblî'ye[rh] recânın ne olduğunu sorduklarındaki cevâbı gibi. Demiş ki: "*Recâ, Allah'tan, kendisiyle aranıza başka bir engel koymamasını ümîd etmendir.*" (*Luma'*, 91)

* Nedir bu *havf* ve *recâ*? Bunlar, nefsin iki dizginidir. Bunlar vâsıtasıyla nefs, kendi yolundan saparak idlâl {amelini ileri sürerek Allah'a karşı iyi kul olduğuna dâir delîl getirmek}, emn {kendi doğruluğu ve sonundan emin olmak}, ye's {ümîdsizlik} ve ümîdinin tamamen kesilmesi gibi benliğine {teslîm olmaya götüren duygulara} tâbî olmaz.

Ebû Bekr Vâsitî[rh] şöyle der: "Havfın birtakım karanlıkları vardır ki, havfa kapılan kimse bu karanlıkların hakimiyeti altında bocalar durur ve bu durumdan mutlaka kurtulmak ister. Daha sonra recâ bütün aydınlığıyla ortaya çıkınca, kul da huzûr meydanına çıkar ve kendisine temennî hâli hakim olur. Gündüzün güzelliği, ancak gecenin karanlığıyla faydalı olur. Bu ikisi âlemin selâmeti için gereklidir. Kalb de böyledir {âlem gibidir}. Bazen havf karanlığına esir olur. Recâ pırıltıları belirince de emîr olur."

Mehabbet, havf ve recâ birbirine yakın hâllerdir. Onun için bir sûfî şöyle der: "Havfın eşlik etmediği her mehabbet âdettir {sıradan bir mehabbettir}. Recânın eşlik etmediği her havf da âdettir {sıradan bir korkudur}. Havfın eşlik etmediği recâ da böyledir." (Luma', 92)

* Ebû Amr Dımeşkî şöyle der: "Hâif {Allah'tan korkan}, düşmandan {şeytandan} korktuğundan daha çok nefsinden korkan kimsedir."

Ahmed b. Seyyid Hadraveyh şöyle der: "Hâif, mahlûkatın kendisinden korktuğu kimsedir."

Ebû Abdullah b. Cellâ "Hâif, mahlûkatın kendisinden emin olduğu kimsedir" demiştir.

İbn Hubeyk şöyle der: "*Hâif, her vaktin hükmüne göre amel eden kimsedir; mahlûkat bir vakit ondan korkar, bir vakit de ona güven duyar.*" Mahlûkatın korktuğu kimse, kendisine havfın hâkim olduğu kimsedir. Böylece o kimse bütünüyle havf olur. Her şey ondan korkar. Nitekim şöyle denilmiştir: "*Allah'tan korkan kimseden her şey korkar.*" Korkulacak husûsların kendisine emniyet verdiği kimsenin hatırına korkulacak şeyler hâkim olsa bile, Allah korkusu sebebiyle bunlardan gaib olduğundan, bu durum kendisine te'sîr etmez. Kim eşyâdan gaib olursa, eşyâ da ondan gaib olur. (*Ta'arruf*, 68)

* *Havf*ın ilk makamı *takvâ*dır. Bu makamda muttakî, sâlih ve âmil olanlar bulunur. Havfın ikinci makamı *hazer*dir {sakınmadır}. Bu makamda zâhidler, verâ ve huşû sâhibleri bulunur. Üçüncü makam *haşyet*tir. Bu makamda âlimler, âbidler ve muhsinler bulunur. Dördüncü makam *vecel*dir. Bu, zikredenlerin, muhbitlerin {gönülden Allah'a bağlananların} ve âriflerin makamıdır. Beşinci makam *işfak*tır {Rabb'e saygıdan dolayı kötülükten sakınmaktır}. Bu, sıddîkların, şehîdlerin, muhiblerin {sevenlerin} ve mukarrebîn sınıfından husûsî olanların makamıdır. Bunların korkusu, cezâ endîşesiyle elde edilen şeyleri görmekten değil, sıfatın sâhibinden dolayı sıfatları bilmekten kaynaklanır. (*Kūt*, I, 241)

* Kabz ve bast, kulun *havf* ve *recâ* makamlarını geçtikten sonra ulaştığı iki hâldir. Tasavvufa yeni giren mürîdin havfı, ârifin kabzına, recâsı da, ârifin bastına karşılık gelir.

Kabz ile havf, bast ile reca arasındaki fark şudur: Havf geleceğe ait bir husûsla alâkalı olur. Yani ileride arzu edilen bir şeyi elden kaçırma veya sakınılan bir duruma mârûz kalma endîşesinden doğar. Recâ için de durum aynıdır. Yani gelecekte elde edilmesi arzulanan bir şey hakkındaki ümîde veya sakınılan bir şeyin ortadan kalkması, hoşa gitmeyen bir durumun sona ermesi temennîsine "*recâ*" denir.

Kabz ise, ileride değil şu anda meydana gelen bir mânâ ile ilgilidir. Bast da böyledir. Havf ve recâ sâhibi bu iki hâlde bulunurken, kalbi gelecekle ilgilidir. Kabz ve bast sâhibi ise, içinde bulunduğu zamanda kendisini galebesi ve hükümranlığı altında tutan vârid sebebiyle vaktinin esiridir.

Ayrıca sûfîlerin hâllerinin farklı oluşuna göre kabz ve bast durumundaki vasıfları değişiklik arz eder. Meselâ, bazı vâridler {ilhâmlar} kabz hâlini îcâb ettirir, fakat kabz hâli tam ve kâmil olmadığı için, bu durumda bulunan sâlik, kabzın dışında kalan bazı şeylerle de meşgul olabilir. Kabz hâlinde bulunan bazı sâlikler ise,

bu durumda iken kendilerinin kabz hâline geçmelerine sebeb olan vâriden başkasıyla alâkadar olamazlar. Bu sebeble sâlik, kendisine gelen vârid ile tamamen kendinden geçmiş bir hâldedir. (Kuşeyrî, 35)

* *Havf*, kendisiyle hayrın ve şerrin görüldüğü kalbin kandilidir... Havf, nefsini "*Asâ... {belki}*", "*Sevfe... {cek, cak}*" gibi şeylerle mazur görmemendir... Allah'tan olan korku, muttakî insanın kalbinden başka bir yerde konaklamayan bir mülktür. (Kuşeyrî, 65)

* Havf bir kalbe yerleştiğinde, orada bulunan şehvetleri yakar, dünyâ hırsını kovar. Derler ki: "Havf, ilâhî hükümlerin cereyan tarzı hakkındaki ilmin {bilginin} gücüdür." "Havf, Allah'ın azameti karşısında kalbin harekete geçmesidir" denilmiştir. Ebû Süleyman Dârânî "Kalbe yaraşan, sadece içinde havf hâlinin hakim olmasıdır. Recâ hâli hakim oldu mu, kalb fesada uğrar" demiştir. (Kuşeyrî, 66)

* *Recâ*, kalbin, gelecekte elde edilebilecek bir şeyle alâkadar olmasıdır. Tıpkı *havf*ın gelecek zamanla alâkalı olması gibi, recâ da gelecekte elde edilmesi ümîd edilen bir şeydir. Kalblerin yaşaması ve istiklâli recâ iledir.

Recâ ile temennî arasındaki fark şudur: Temennî insanı tembelliğe sürükler, cehd ve gayret sarfetme yoluna götürmez. Recâ sâhibinin durumu ise, bunun tam tersidir. O hâlde recâ iyi ve güzel olup övgüye lâyıktır, fakat temennî kötü ve çirkindir.

Temennî konusunda konuşanlardan Şah Şucâ Kirmânî "*Recânın alâmeti güzel bir şekilde itâat etmektir*" demiştir.

İbn Hubeyk de şöyle der: "Recâ üç kısımdır: Bir adam hoş bir amel işler ve bu amelin kabûlünü Allah'tan ümîd eder. Bir adam kötü amel işler, sonra tevbe eder, affa nâil olacağını ümîd eder. Üçüncüsü ise yalancı adamdır, günâha devam eder ve 'Ben affedileceğimden ümîdliyim' der. Nefsini kötü olarak tanıyanların, havf hâllerinin recâ hâllerine hakim olması gerekir."

Derler ki: "Recâ, Kerîm ve Vedûd olan Allah'ın cömertliğine güvenmektir."

Yine şöyle denmiştir: "Recâ, celâli cemâl gözüyle görmektir."

Nakledilir ki, "Recâ, kalbin, Rabb Teâlâ'nın lütûf ile muâmelesine yakın olmasıdır."

Denilmiştir ki "Recâ, kalbin, âhiretin güzellikleriyle neşelenmesidir."

Yine şöyle denir: "Recâ, Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine nazar etmektir." (Kuşeyrî, 68)

* Zünnûn Mısrî[rh] şöyle der: "Tevbe iki türlüdür: İnâbe tevbesi ve isticâbe tevbesi. Kulun Allah'ın cezâsından korktuğu için yaptığı tevbe inâbe tevbesi; Allah'ın kereminden hayâ ederek yaptığı tevbe ise isticâbe tevbesidir."

Havf tevbesi, celâlin keşfinden meydana gelir. Hayâ tevbesi, cemâlin görülmesinden ortaya çıkar. Şu hâlde, biri korkusunun ateşi yüzünden celâlde yanmakta; diğeri ise hayâsının nûrundan cemâlde parlamaktadır. Biri bu sebeble onun sekri; diğeri ise dehşeti içinde bulunmaktadır. Hayâ ehli olan sekr; havf ehli olan sahv sâhibidir. (Hücvîrî, 356-357)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*{İlim ve kudretiyle} üstlerinde olan Rab'lerinden korkarlar...*" [Nahl, 16/50] *Havf*, {âhiret ve hesâb husûsundaki} haberi düşünerek, emniyet itmi'nânından {o gün husûsunda emniyete kapılıp rahatlamaktan} sıyrılmaktır. Bunun üç derecesi vardır: İlk derecesi cezâdan korkmaktır. Bu havf, kendisiyle îmânın sahîh olduğu korku olup avâmın havfıdır. Bu havf, vaîdi {cezâ ve cehennem vaadini} tasdîk etmekten, suçunu hatırlamaktan ve âkıbeti gözetmekten doğar.

Havfın ikinci derecesi, yakaza {uyanıklık} hâlindeyken, istiğrâk hâlindeki nefeslerin akışı husûsundaki mekrden {hataya düşmekten} ve halâveti {istiğrâktan alınan tadı} boğmaktan korkmaktır.

Havâssın makamında havfın vahşeti değil, ancak celâlin heybeti vardır. Bu da, havfın gayesi husûsunda işâret edilen en yüksek derecedir. Dolayısıyla, münâcât vakitlerinde keşf sâhibi olan kişiye muhâlefet eden hâl heybettir. Müşâhede hâlinde bulunan kişiyi {Hakk ile} sohbet zamanlarında muhâfaza eder, ıyân hâlinde bulunan {gözle görür gibi olan} kişiyi de {ilâhî} izzet darbesiyle paramparça eder. (*Menâzil*, 11)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "Andolsun Allah'ın Resûlü'nde sizin Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı ümîd eden {râcî} ve Allah'ı çok anan kimseler için güzel bir örnek vardır." [Ahzâb, 33/21] "Andolsun onlarda {Hz. İbrâhîm ﷺ ve onunla beraber bulunanlarda}, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı ümîd eden {râcî} kişiler için güzel bir örnek vardır." [Mümtehine, 60/6] Recâ, mürîdin en zayıf mertebesidir. Çünkü o, bir yönden muhâlefet, bir yönden de îtirâzdır. Bu, {sûfîler tarafından meydana gelen} topluluğun yolunda, ruûnet {bencillik ve bönlük} içinde vâkî olur. Ancak bunun bir faydası vardır. Bu sebeble, Kur'ân ve Sünnet'te ismi zikredilmiş ve muhakkiklerin mesleklerine dâhil edilmiştir. Bu fayda, havf hararetini söndürmektir. Bu sayede kişi ümîdsizliğe düşmez.

Recânın üç derecesi vardır: Birinci derecesi, amel eden kişiyi mücâhedeye götüren, {Hakk'a} hizmet etmekten lezzet almasını sağlayan, düşmanlığı bırakarak müsâmaha tabîatını uyandıran recâdır. İkinci derecesi, riyâzet erbâbının, lezzetleri reddedip ilmin şartlarına sarılarak ve hamiyyet sınırlarının hakkını vermeye çalışarak himmetlerini saflaştıracakları bir noktaya ulaştıracak recâdır. Üçüncü derecesi ise, kalbleri temiz olan kişilerin recâsıdır. Bu recâ ise, hayatı can sıkıcı hâle getirecek ve mahlûkat husûsunda zâhid olmayı teşvîk etmeye götürecek olan Hakk Teâlâ'ya kavuşma recâsıdır. (*Menâzil*, 14)

* *Recâ* ve *havf*, mukarrebûnun kendileriyle makbul makamlara uçtuğu iki kanat ve âhiretin sarp yollarını kat ettiği iki binek gibidir. Rahmân'a yakınlık ve cennetlerdeki rahatlık ancak bunların rehberliğinde gerçekleşebilir. Cenneti ümîd etmek hayli uzak, elde etmenin yükü ağır, etrafı hoşa gitmeyen şeylerle ve bedenin organları için de birçok zorluklarla çevrilidir... (*İhyâ'*, IV, 174)

...*Recâ*, sâliklerin makamı ve tâliblerin hâlleri cümlesindendir. Sıfat yerleşik ve sabit hâle gelince buna makam, sabit ve yerleşik değil hızla gelip geçen bir durum ise buna da hâl denir. Tıpkı altındaki sarılığın kalıcı, ürperme duygusundan ve hastalıklardan kaynaklanan sarılığın geçici olması gibi. Kalbin sıfatları da bu tür kısımlara ayrılır. Kalıcı olmayana hâl denir, çünkü o hemen kayboluverir.... (*İhyâ'*, IV, 174; Kudâme, 316)

...Bu, kalbin her sıfatı için geçerli olan bir hâldir. Şu anda bizim hedefimiz recânın hakîkatini anlatmaktır. Recâ; hâl, ilim ve amelden meydana gelir. İlim hâli meydana getiren bir sebebdir, hâl ameli gerektirir, recâ ise bu üçünün birden adıdır.

Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir. Hatırına geçmişte mevcûd olan bir şey gelirse buna "*zikir*" ve "*tezekkür*" denir.

Şu anda mevcûd olan bir şey aklına gelirse, buna "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir. Vecd denmesinin sebebi, onu kendi nefsinde bulmuş olduğun bir hâl olmasıdır.

Gelecekte olacak olan bir şey aklına geldiğinde ve bu durum kalbine hâkim olduğunda, buna da "*intizâr*" ve "*tavakkū*" (beklenti ve umma) denir.

Beklenen şey, kalbde acı ve elem meydana getirecek bir şey olarak vuku bulduğunda buna, "*havf*" ve "*işfâk*"; arzu edilen, kalbin bekleme ve alâka duymayı arzu ettiği, varlığının hatırlatılmasıyla lezzet ve memnuniyet duyduğu bir durum vâkî olursa, bu memnuniyet durumuna da "*recâ*" denir. Şu hâlde recâ, kalbin arzu ettiği bir şeyi beklemekten huzûr duymasıdır.

Fakat arzu edilen bu beklentinin bir sebebi olması gerekir. Eğer sebeblerin çoğu elde edildiği için onu bekliyorsa, buna recâ adını vermek doğru olur (sağlıklı bir recâ sebeblerin yerine getirilmesini ve gereken her şeyin yapılmasını gerektirir). Fakat sebebler tamamlanmamış, düzenli olarak yerine getirilmemiş ve bozuk olduğu hâlde arzulanan şeyi beklemeye recâ adını vermekten çok, aldanış ve ahmaklık demek daha uygundur. Eğer beklenen sevimli şeyin sebeblerinin varlığı veya yokluğu bilinmiyorsa, bu beklemeye temennî demek daha doğrudur. Çünkü bu sebebsiz bir beklemedir. (*İhyâ'*, IV, 174-175)

* *Havf*, gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşma düşüncesiyle kalbin yanıp tutuşması ve üzülmesi demektir... (*İhyâ'*, IV, 190; Kudâme, 322)

...Allah ile ünsiyet edip kalbini O'na bağlayan ve vaktini devamlı olarak Hakk'ın cemâlini müşâhede ile geçiren kimse, geleceği düşünecek vakit bulamayacağı için, kendisinde havf ve recâ diye bir şey kalmaz. Hâli havf ve recâdan daha üstün olur. Çünkü bunlar {havf ve recâ}, nefsin benliğe sapmasına engel olan birer köstek gibidirler. Vasıtî buna işâret ederek *"Havf, kul ile Allah arasında bir perdedir"* ve *"Hakk'ın tecellî ettiği kalblerde havf ve recâ diye bir şey kalmaz"* demiştir. Hulâsa, sevenin Sevgili'sini müşâhadede ayrılık korkusu ile meşgul olması müşâhededе eksikliktir. Müşâhedenin devamı ise makamların en üstünüdür. (*İhyâ'*, IV, 190-191)

* *Havf*, övülen bir şeydir. Bazen havf olan her şeyin övgüye değer olduğu zannedilir. Havfın, ne kadar kuvvetli ve ne kadar çok olursa o kadar övgüye değer olduğu görüşü yanlıştır... (*İhyâ'*, IV, 192)

...Aslında havf, Allah'a yaklaşmak için insanı ilim ve amele sevkeden ilâhî bir kamçıdan ibârettir. (*İhyâ'*, IV, 192; Kudâme, 323)

...Hayvanlar için en uygunu kırbaçsız kalmamaktır. Çocuk için de böyledir. Fakat bu, fazla dövmenin daha makbul olduğu mânâsına gelmez. Her şey gibi havfın da ifrât, tefrît ve itidal tarafları vardır. Makbûl olan, vasat ve mûtedil derecedeki havftır. (*İhyâ'*, IV, 192)

* *Havf*, hoşlanılmayan bir şey {ile karşılaşılacağı} beklentisinden dolayı ortaya çıkar. Hoşlanılmayan şey, ya ateş gibi bizâtihî korkunçtur ya da ondan hoşlanılmaması bizâtihî değil de herhangi bir kötülüğe vesîle olması yüzündendir. Âhirette insanın hoşlanmadığı şeylerle karşılaşmasına sebeb olan günâhlar böyledir. Bu, tıpkı ölüme sürükleyecek şeyleri yemekten çekinen hastanın durumuna benzer. Her hâif {korkan kimse} bu iki kısımdan hangisi için korktuğunu düşünmelidir. {Bu düşünceyle} kalbdeki beklenti güçlenmelidir ki, o hoşlanılmayan şeyin hissedilmesi korkusu o kişinin kalbini yakabilsin. (*İhyâ'*, IV, 194)

* Bil ki, *havf*ın mı, yoksa *recâ*nın mı üstün olduğu husûsunda pek çok haber ve bu konuda görüş beyân eden nice insan vardır. Bunlardan hangisinin üstün olduğu husûsunda şübheler ârız olur. *"Havf mı, yoksa recâ mı daha üstündür?"* sorusunu soran kişinin bu sorusu fâsid bir sorudur. Tıpkı *"Ekmek mi üstündür, yoksa su mu?"* diyen kişinin sorusuna benzer. Bunun cevâbı da *"Aça göre ekmek, susuza göre su daha üstündür."* Hem aç, hem de susuzsa, hangisinin daha galib olduğuna bakılır: Açlık daha galibse ekmek, susuzluk daha galibse su üstün olur. İkisi de eşitse, her ikisi de eşit değerde olur. Bu misâl, herhangi bir şeyin üstünlüğünden maksadın, kendisine değil, maksadına izâfetle ortaya konabileceğini gösterir.

Havf ve recâ iki devâdır. Bunlarla kalbler tedâvî edilir. Üstünlükleri de mevcûd olan hastalığa göredir. Kalbe, Allah Teâlâ'nın mekrinden emin olma ve bununla aldanma hissi hâkimse, havf daha üstündür. Yeis {ümidsizlik} ve Allah'ın rahmetinden kanût {ümidi tamamen kesme} hissi hâkimse, o zaman da recâ daha üstün olur. Bunun gibi, kul mâsıyyet hâkim olursa, o zaman havf üstün olur ve havfın

mutlak olarak daha üstün olduğunu ileri sürmek de mümkün olur... (*İhyâ'*, IV, 201-202)

İnsanların çoğu için, *havf recâ*dan daha üstündür. Çünkü onlara genelde mâsıyyet {isyânlar, günâhlar} hâkimdir. Açık, gizli, küçük, büyük her türlü günâhı terk eden muttakî için havf ve recâ eşit seviyede olması daha doğrudur. Bundan dolayı "*Mü'minin havfı ile recâsı tartılsaydı, bunlar birbirine denk gelirdi*" denmiştir. (*İhyâ'*, IV, 202)

* Yahya b. Muâz şöyle der: "Allah Teâlâ'ya sırf korkudan dolayı ibâdet eden, efkâr deryasına dalar, sırf recâdan dolayı ibâdet eden ise, aldanış sahrasında bocalar. Kim de havf ve recâ ile ibâdet ederse, zikirlerin hedefine istikamet bulur." (İhyâ', IV, 204)

* *Havf* ve *recâ* makamı elde edilmeden sabretme imkânı yoktur. Çünkü dîn makamlarının ilki; Allah'a, âhirete, cennete ve cehenneme kesin olarak inanmaktan ibâret olan îmân kuvvetidir. Bu zarûrî yakîn, insanda cehennem korkusu ve cennet sevgisinin heyecânını oluşturur. Havf ve recâ, insanları sabra hazır duruma getirir. Cennet, mekârihle {sevilmeyen şeylerle} kuşatılmıştır. {Cennet konusundaki} recânın kuvveti olmadan bunlara sabredilemez. Cehennem ise şehvetlerle {sevilen şeylerle, aşırı istek ve arzularla} kuşatılmıştır. Bunlara karşı koyabilmek için ise mutlaka havf kuvvetine ihtiyaç vardır. (*İhyâ'*, IV, 205)

* *Havf*, kötü zandan kaynaklanıp kalbde meydana gelen bir korkudur. Haşyet de bunun benzeridir. Ancak haşyet bir tür {Allah hakkında} tâzîmi ve {kendi hakkında} küçümsemeyi gerektirir.

Havfın zıddı, cüretkârlıktır. Fakat havfın mukabili emniyet duygusu da olabilir. "*Korkan ve güvende olan, kendini güvende hisseden*", "*havf ve emn {korku ve güven}*" ifâdeleri {birlikte} kullanılır. Çünkü kendini emniyet içinde hisseden Allah'a karşı cüretkâr olandır. Dolayısıyla hakîkatte havfın zıddı cürettir...

...*Havf*ı gerektiren durumlar dört tanedir: Birincisi işlediğin günâhları, yaptığın düşmanlıkları çokça hatırlamaktır. Böyle yapsan da henüz senin için kurtuluş uzaktır. İkincisi Allah'ın, asla dayanamayacağın cezâsını çokça hatırlamaktır. Üçüncüsü, nefsinin bu cezâyı taşıyamayacak kadar zayıf olduğunu hatırlamaktır. Dördüncüsü ise Allah'ın sana takdîr etmiş olduğu şeyi ne zaman ve nasıl istediğini hatırlamaktır...

...*Recâ*, Allah'ın ﷻ kendisine olan lütfunu bilmesinden dolayı kalbin neşe duyması ve O'nun rahmetinin genişliğinden huzûr bulmasıdır. Bu {ilim ve huzûr}, kul için takdîr edilmiş olmayan havâtırdandır ve recâ ise takdîr edilmiştir. Bu da Allah'ın fazlı ve rahmetinin genişliğini hatırlamakla olur. Hatıra gelen şeylerin dilenmesine de istisnâ olarak "*recâ*" denmiştir...

...*Recâ*yı gerektiren durumlar dört tanedir: Birincisi, hiçbir aracı ve girişimin

olmaksızın Allah'ın sana olan lütfunu hatırlaman; ikincisi, fiilen hiç hak etmediğin hâlde, Allah'ın kendi lütfundan ötürü sana vaad etmiş olduğu bol sevâbı ve büyük ikrâmları hatırlamandır. Eğer bunlar senin bir fiilinin karşılığı olsaydı, belki de çok basit ve çok az bir şey olurdu (senin yaptıkların O'nun nîmetleri yanında bir hiçtir).

Üçüncüsü, senin hiçbir hak ve talebin olmadan, Allah'ın senin dînin ve dünyân için sana vermiş olduğu nîmet ve ikrâmların çokluğunu hatırlamandır.

Dördüncüsü ise, Allah'ın rahmetinin gazabından daha geniş olduğunu, O'nun mü'min kullarına; Rahmân, Ganî, Kerîm ve Raûf olduğunu hatırlamandır. (*Minhâc*, 63)

* "*{Namazdaki} niyetin anahtarı nedir?*" diye sordular, ben de "*Yakîndir*" dedim. Yakînin anahtarının ne olduğunu soranlara ise, "*Tevekküldür*" dedim. Bu sefer de tevekkülün anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Havf*" cevâbını verdim. Havfın anahtarını soranlara "*Sabır*", sabrın anahtarını soranlara ise "*Rızâ*" diye cevâb verdim.

Bunun üzerine, rızânın anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Tâat*" dedim. Tâatın anahtarını soranlara "*Îtirâf*", îtirâfın anahtarını soranlara da "*Vahdâniyet ve rubûbiyyeti îtirâf*" diye cevâb verdim. Bütün bu bilgileri nasıl elde ettiğimi sordular, "*İlimle*" dedim. İlmi nasıl elde ettiğimi soranlara da "*Taallümle {öğrenerek}*" dedim. Nasıl öğrendiğimi soranlara "*Akılla*" cevâbını verdim.

Bunun üzerine "Aklı nasıl elde ettin?" diye sordular. Dedim ki: "Akıl iki çeşittir: Birincisi, Allah'ın sanatında eşsiz olmasına ait olan akıldır. Diğeri ise, kulların öğrenip bilgilenerek elde ettikleri akıldır. Bu ikisi bir araya gelince, her ikisi de sâhibine destek olur."

Verdiğim bu bilgileri nasıl öğrendiğimi sordular, ben de şu cevâbı verdim: "Allah'ın tevfîkiyle {yardım ve desteğiyle}. Allah bizleri ve sizleri kendi sevip rızâ gösterdiği şeylere muvaffak kılsın!" (Gunye, II, 125)

* *Havf* ve *recâ*, kulu kötü edebden uzaklaştıran iki dizgindir. Bu iki dizginden mahrum olan her kalb harâbdır. (*Âdâb₂*, 8)

* ...*Recâ*, {âhiret nîmetleri gibi} vaad ettiği konularda Hakk'ı ﷻ tasdîk etmek {yani Hakk'ın ﷻ vaadine güvenmek}tir. *Havf*, kalbin Allah'ın ﷻ gücüne ve intikamına vâkıf olmasıdır... (*Âdâb₂*, 21)

* *Havf* ve *recâ*, yakîn ehlinin iki şerefli makamıdır. Bunlar, tevbe-i nasûhun sağlamlığı içinde meydana gelirler, çünkü kişinin korkusu, onu tevbeye sevkeder, korkusu olmasaydı tevbe etmezdi, recâsı olmasaydı korkmazdı. Havf ve recâ, mü'minin kalbinde bulunması gereken iki önemli unsurdur. Tevbesinde samimi olan tevbekârın havf ve recâsı birbirine denk olur. (*'Avârif*, 281)

* Zünnûn Mısrî şöyle der: "Allah'ı seven kişi, havf kalbini sulamadıkça mehabbet kadehinden içemez." ('Avârif, 290)

* Ebû Abdullah b. Hafîf demiştir ki: "Recâ; kalblerin, ümîd edilen {Allah'ın} lütfunu görmeleri sebebiyle huzûra ermeleridir." ('Avârif, 291)

* *Havf*ı sağına, *recâ*yı soluna, ilmi önüne ve tefekkürü de arkana al! Düşmanın {şeytan} sağından geldiğinde, askerleriyle birlikte havfı bulur ve savunma imkânı kalmaz. Diğer yönler de bunun gibidir.

Bu yön sıralamasını yapmamızın sebebi, düşmanın insana buralardan saldırmasıdır. Havfa sağ tarafı tahsis ettik, çünkü bu taraf cennet, sol taraf cehennem tarafıdır. Düşman sağ taraftan geldiğinde, acele cennet {dünyâya ait zevkler} yönünden gelmiş demektir. Burası şehvetler ve lezzetlerin olduğu yerdir. Bunları sana süslü püslü gösterir ve sevdirir. Bu esnâda ona havf ârız olur ve onu senden uzaklaştırır. {Sağında} havf olmasaydı, ona aldanırdın, bu aldanışla kendi mülkünde helâkın vâkî olurdu. Havfın mutlaka sağ tarafta olması gerekir, sakın onu diğer yönlerde kullanayım deme! Aksi hâlde ye'se düşer, ümîdini kaybedersin! Hikmet, her şeyi yerli yerine koymaktır. İnsanın korkusu, askerin cebhânesi mesabesindedir. Düşman kendisine bulaşmadıkça veya böyle bir tehlikeden korunma gerekmedikçe cebhâneyi kullanmaz. Cebhâneyi, bu gibi durumların dışında kullandığında, kendisiyle alay edilir ve maskara olur. Böylece de câhil ve ahmak olduğu ortaya çıkmış olur.

Düşman sana sol taraftan geldiğinde, ümîdini kırmaya, tam bir ümîdsizliğe, Allah ﷻ hakkında kötü zanna ve günâha düşürmeye gelmiş demektir. Emeline ulaşabilirse, işte o zaman helâk olursun. Bu durumda recâ, senin Allah ﷻ hakkında hüsn-i zan beslemeni sağlayacak, düşmanı def edecek ve seni ona karşı kontrol altına alacaktır.

Düşman sana önünden geldiğinde, ifadelerin zâhirinden seni tecsîm ve teşbîhe {Allah'a cisim ve şekille îzâh etmeye} yönlendirecektir. İşte burada seni ilmin koruyacak ve hüsrana uğramanı engelleyecektir.

Düşman sana arkandan gelince, birtakım şübheler ve fâsid {bozuk} hayâller getirip seni ayartmaya çalışacaktır. İşte o zaman senin imdâdına tefekkür yetişecek ve o düşmanı kovacak.

Bütün bunlar olmasaydı ve düşünüp araştırmasaydın, hataya düşüp helâk olacaktın, {Allah'ın sana emanet olarak verdiği her şey demek olan} mülkün de helâk olacaktı. Senin kendi hakimiyetinde olan şehrinde, sana saldıracak olan düşmanla {şeytanla} bu dört yönün dışında mücadele edebilmeye imkân yoktur. (*Tedbîrât*, 194)

* *Havf*, bidâyette olanları {yeni youlna yeni girenleri}, hoşlanılmayan şeylerden sakındıran şeydir...

Recâ, {dünyânın hemen elde edilebilen zevklerini değil} âhiret nîmetlerini istemektir. (*Istılâh*, 537)

* İnsanın pek çok hâli vardır. Fakat *kabz* ve *bast* denen iki hâl vardır ki, bunların tümünü kapsar. İster *havf* ve *recâ*, ister *vahşet* ve *ünsiyet*, ister *heybet* ve *teennüs*, hangisini dersen de. İster ârif, ister temkîn ya da telvîn sâhibi {belli bir hâlde kalan ya da hâlden hâle geçen} bir mürîd, {yani hulâsâ} her kim olursa olsun, bir kulun herhangi bir etken veya sebeb olmadan devamlı olarak bu hâllerle hâllenmesi mümkün değildir. (*Rûh*, 39)

* *Havf*, Allah isminin tezahür ettiği ilâhî olanların makamıdır. Çünkü havf, hükümle çatışır. Şübhesiz o perdeden de korkar, perdenin kalkmasından da. Perdeden korkması, ona perde olması sebebiyle kendisinde cehlin {bilmediği şeylerin} bulunmasından dolayıdır. Perdenin kalkmasından korkması ise, perdenin kalkmasıyla aynının {zâtının} yok olması {tehlikesi} sebebiyledir. Böylece Mutlak Cemâl'den faydalanma ve O'ndan haz duyma durumu ortadan kalkar. (*Fütûhât*, II, 180)

* *Recâ*, kendisinde recâ olmayan kişiyi sever. Recâ, sâhibinin kazanılmış bir edebe ve içerisinde asla şübhe olmayan sabit bilgiye muhtaç olduğu bir havf makamıdır. O, yolun ortasında değil, kenarında bir makamdır. Altında, sâhibinin en ufak bir sürçmede düşeceği çukurlar vardır. O, cennette âlemin bekası olan ebedî hayat yolundadır. Kuvvetinin ortaya çıkması gereken hâl ise, can çekişme anındaki hâlidir {Asıl güç son nefeste îmânı koruyabilmesidir}. Bundan daha öncesi için, eğer hakiki mü'min ise onun için recâ hükmü ile havf hükmü birbirine eşittir. (*Fütûhât*, II, 182)

* Yakîn makamları dokuzdur: Onlar; tevbe, zühd, sabr, şükr, *havf*, rızâ, *recâ*, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbir ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* *Havf*tan doğan ızdırâblar kalblere yöneldiği zaman, bu korku kalblerde tedbir ve *recâ*nın varlığından doğan huzûru engeller. Racî de böyledir, kalbi Allah ile huzûrla dolduğunda, vakti de Allah ile irtibâtla meşgul ise, Allah'la tedbire ne zaman vakit bulabilir ki! (*Tenvîr*, 9)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan şeydir. Birincisine "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir. İkincisine "*zikir*" denir. Gelecekte olacak olan bir şey aklına geldiğinde ve bu durum kalbine hakim olduğunda, buna da "*intizâr*" ve "*tavakkü*" {beklenti ve umma} denir. Beklenen şey istenen bir şeyse "*recâ*", istenmeyen bir şeyse "*havf*" denir...

...*Recâ*; arzu edilen bir şeyi beklemekten huzûr duymaktır. Fakat arzu edilen bu beklentinin bir sebebi olmalıdır. Eğer beklenen sevimli şeyin sebeblerinin varlığı veya yokluğu bilinmiyorsa, bu beklemeye temennî demek daha doğrudur.

Çünkü bu sebebsiz bir beklemedir. Havf ve recâ, sadece hakkında tereddüt edilen şeye denir. Kesin olan şey için bu tâbîr kullanılmaz. Meselâ *"Güneşin doğmasını umarım, batmasından korkarım"* denmez. Çünkü, güneşin doğması da batması da kesindir. Fakat, *"Yağmur yağmasını ümîd ederim, dinmesinden korkarım"* denebilir...

...*Recâ,* sâliklerin makamları ve tâliblerin hâlleri cümlesindendir. Bundan dolayı, sabitleşmiş ve yerleşmiş olan vasfa *"makam"* denir. Geçici ve yerleşik olmazsa buna da *"hâl"* denir. Sarılık da altında olduğu gibi sâbit, utanma ve hastalıkta olduğu gibi geçici olmak üzere iki kısımdır. Kalbin husûsiyetleri de bunun gibi kısımlara ayrılır. Sabit olmayanına *"hâl"* denir, çünkü hemen kayboluverir. Bu kalbin her sıfatı için geçerli olan bir hâldir. Şu anda biz, recânın gerçeğini anlatmayı hedefledik. Recâ; hâl, ilim ve amelden meydana gelir. İlim hâli olgunlaştıran sebebdir, hâl ameli gerektirir, recâ ise bu üçünün birden adıdır. (Kudâme, 316)

* *Recâ*; kalbin, kendisine göre sevdiği bir şey hakkındaki tereddüdünden sonra, onu beklemekten huzûr duymasıdır. Recâ, temennî ve intizar {bekleme} arasındaki fark şudur: Arzu edilen beklentinin sebebleri hasıl olmuşsa buna *"recâ"* denir. Arzu edilen beklentilerin sebebleri düzenli olarak yerine getirilmemiş ya da eksik veya çelişkili olarak yerine getirilmişse buna *"aldanış"* denir. Sebebler bilinmezse *"temennî"* adını alır.

Recânın târîfi ise şöyledir: Kalbin, dahilî sebebleri tercîh ederek arzu edilen şeyi beklemekten huzûr duymasıdır. Çiftçilikte, bütün gereklerin yerine getirilmesinden sonra ürün beklemek gibi. Temennî örneği şu şiirde var:

Belki Allah bir merdiven çıkarır karşıma

sunar bana onu

çıkarır beni o merdivenin üstüne

Gurur ise Hz. Peygamberin ﷺ şu sözüyle ifâde edilir: *"Ahmak, nefsinin hevâsı peşine takılan ve Allah hakkında kuruntular besleyen kimsedir."* [İbn Hacer, IX, 342; *"Ahmak"* yerine *"Âciz"* kelimesinin kullanımıyla Tirmîzî, Kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühd, 31] (*Ravza*, 262)

* *Havf* kabz eder, *recâ* da bast eder. Havf aşırı olursa, sevgiliye karşı vahşet {yalnızlık duygusu} oluşturur, recâ aşırı olursa, kendini beğenme ve naz meydana gelir. Şu sözleri söyleyen ne güzel söylemiş:

Kanımın hakkı için korkuyorum senden

kalbimdeki sevgin için sana ümîd besliyorum

Birisi de recâ hakkında şu şiiri söylemiş:

Bineğimin durağı recâ yanıdır

bana aittir onu gözlemek

çünkü Rabb'im sensin benim

Sen

benim dediğimi iyi bilen

içimde gizlediğimden haberdar olan

eğer günâh ağır gelir de kalbime

kalmazsa sığınacak kapısı

çalar

günâhı bağışlayacak olan

o son kapıyı

(*Ravza*, 653)

* Hâller, hâl sâhiblerine ancak bu semâdan verilir. Bunlar kabz, heybet ve *havf* gibi celâliyyet de olsa; bast, üns ve *recâ* gibi cemâliyyet de olsa hakîkatte birdir. (*Esfâr*, 164)

* *Havf*, Allah ile beraber Allah'tan başkasından korkmamaktır... *Recâ*, kalbin korktuğu şeyle alâkalı olarak sükûnete ermesidir. (*Câmi'*, 54)

* *Havf* üç kısımdır: Avamın korkusu Allah'ın cezâsından, havâssın korkusu Allah'tan ayrı kalmaktan, ehâssu'l-havâssın {seçkinlerin} korkusu ise Allah'tan {O'nun kendisinden} korkmaktır. (*Câmi'*, 61)

* *Recâ* üç kısımdır: Birincisi avamın recâsı, avam affını umar, hesaba çekilmekten korkar. İkincisi havâssın recâsıdır; havâss Allah'ın fazlını umar, adaletinden korkar. Üçüncüsü de ehâssu'l-havâssın recâsıdır; bunlar, Allah'ın fazlını umar ve Allah tarafından terk edilmekten korkar. (*Câmi'*, 61)

* *Havf*ın sebebi, hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak veya sevilen bir şeyi elden kaçırmaktır. Havf, nefsin gelecekteki hâlinde bulanmaya yol açacak bir şeyle meşgul olmasından ve kalbin Rabb'in celâlinden dolayı hareket etmesinden önce gelir. Cüneyd'e havfın ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Nefslerin işlediklerine karşılık cezâya hazır olmaktır. Allah'tan korkmak, vâcibdir.*" (*Câmi'*, 190)

* *Recâ*, lügatte, emel {ümîd} anlamına gelir, aynı zamanda korku anlamına da gelir. Hakîkat ehline göre ise, kalbin, arzu ettiği bir şeyin gelecekte olmasını istemektir. Recânın, "*Kerîm olan Allah'ın cömertliğine güvenmek*", "*kalbin Rabb'in lütfuna yaklaşması*", "*kalbin âhiret güzelliğiyle sevinmesi*", "*kalbin emelle hayat bulması*", "*Allah'ın rahmetinin genişliğini düşünmek*" gibi anlamları olduğu da söylenmiştir.

Bil ki havf olmadan recâ, recâ olmadan havf gerçekleşmez, bu ikisi birbirinin olmazsa olmazlarıdır. Çünkü, hakîkat makamında, havfsız recâ emn {eminyet

duygusu, aşırı ve tehlikeli güven), recâsız havf ise, Allah'ın rahmetinden ümîd keserek ye'se düşmektir. (*Câmi'*, 191)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, şükür, *recâ*, *havf*, zühd, tevekkül, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* Bazıları şöyle demiştir: "Havf, istenmeyen bir şeyle karşılaşmaktan veya sevilen bir şeyin elden çıkmasından korkmaktır."

Ebû Ali Dekkak şöyle demiştir: "Korkunun, havf, haşyet ve heybet gibi mertebeleri vardır. Havf, îmânın şartıdır. Haşyet ilmin şartıdır. Allah şöyle buyurur: Allah'dan ancak âlimler korkar. [Fâtır, 35/28] Heybet ise mârifetin şartıdır."

Bazıları şöyle demiştir: "Hâif, Allah'tan başkasından korkmayandır."

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle demiştir: "Hâif (korkan), Rabb'inden Rabb'ine kaçandır."

Cüneyd şöyle der: "Nefslerin işlediklerine karşılık cezâya hazır olmaktır." (Nebhânî, I, 317)

* Recâ güzelce itâattır. Recânın; "Celâli cemâl gözüyle görmek", "kalbin Rabb'in lütfuna yaklaşması", "kalbin âhiret güzelliğiyle sevinmesi" şeklinde târîfleri yapılmıştır.

Ebû Abdullah b. Hafîf[rh] şöyle demiştir: "Recâ; kalbin, umulanın keremini görmekle huzûr duymasıdır."

Ebû Ali Rûzbârî[rh] ise recâyı şu şekilde anlatmıştır: "Havf ve recâ kuşun iki kanadı gibidir. Bunlar birbirine eşit olursa kuş düzgün uçar ve uçuş güzel olur, bunlardan biri eksik olursa, kuş yere düşer. Her ikisi eksik olursa kuş ölür." (Nebhânî, I, 322)

havkale (حوقلة) * *Havkale, îtisâm*ın (tutunup yapışmanın) bir rüknüdür. Onun birinci derecede faydası fiillerin birliği, ikinci derecede faydası fiillerle alâkasına göre sıfatların birliği, üçüncü faydası ise Allah'tan başka her şeyin yok olmasıdır. Bu şekilde varılmayan, ulaşılmayan bir istiğnâ ortaya çıkar. (*Ravza*, 305)

(Ayrıca bk. **i'tisâm**)

hayâ' (حياء) {'alâmet-i hayâ minallah}

* *Allah'tan hayâ etmenin alâmeti*, Allah'a ait olduğunu unutmamak, tüm işlerinde sana yakınlığı ve işlerinden haberdâr olduğu ölçüde O'nu murâkabe etmendir (gözetmendir). (*Âdâb*ı, 145)

* Hayâ, eritmeyi gerektirir. "Hayâ, Allah muttalî olduğu için kalbin erimesidir"

denilmiştir. "Hayâ, Rabb'in azameti karşısında kalbin sıkılması hâlidir" denilmiştir.

Adam oturup halka vaaz etmeye başladı mı iki melek gelir ve ona şöyle seslenir: "Kardeşine yaptığın vaazı önce kendine yap, aksi takdîrde efendinden hayâ et, çünkü o seni görmektedir."

Cüneyd'e hayânın ne olduğu sorulunca şu cevâbı vermişti: "Allah'ın nîmetlerini görmek... kendi kusurlarını görmek... İşte bu iki görüş arasından bir hâl doğar ve ona hayâ denir."

Vâsıtî der ki: "Ahdi bozan ve haddi aşan kimse hayanın kalbi yakınasından hasıl olan zevki tadamaz." Yine "Hayâ edenden sel gibi ter boşanır, bu onda bulunan fazîletin eseridir, nefsinde bir şey bulunduğu sürece kişi hayâdan yüz çevirir" demiştir.

Ebû Ali Dekkak'ın "Hayâ Allah'ın huzûrunda iddiâ sâhibi olmayı terketmektir" dediğini işittim. (Kuşeyrî, 108)

* Zünnûn Mısrî[rh] şöyle der: "Tevbe iki türlüdür: İnâbe tevbesi ve isticâbe tevbesi. Kulun Allah'ın cezâsından korktuğu için yaptığı tevbe inâbe tevbesi; Allah'ın kereminden hayâ ederek yaptığı tevbe ise isticâbe tevbesidir."

Havf tevbesi, celâlin keşfinden meydana gelir. *Hayâ* tevbesi, cemâlin görülmesinden ortaya çıkar. Şu hâlde, biri korkusunun ateşi yüzünden celâlde yanmakta; diğeri ise hayâsının nûrundan cemâlde parlamaktadır. Biri bu sebeble onun sekri; diğeri ise dehşeti içinde bulunmaktadır. Hayâ ehli olan sekr; havf ehli olan sahv sâhibidir. (Hücvîrî, 356-357)

* *Hayâ*, utanmazlık ile kadın gibi {utangaç} olmak arasında orta bir yerdedir. "*Hayâ, bir kusurdan dolayı hâsıl olan korku esnâsında nefse ârız olmayan şeydir*" denilmiştir.

"Hayâ, daha fazîletlinin yanında vâkî olan kusurdan dolayı insanın korkınasıdır" denilmiştir.

"*Hayâ, kötülük işlerken yüzün kızarmasıdır*" denilmiştir. Bu şekilde nefs, Hakk'ın kendisine yönelteceği kınamadan korunmuş olur. Hulâsa, hayâ kötüden ve kişinin kötü zannettiği şeyden el çekme mânâsında kullanılır. (*Minhâc*, 75)

* {Hâllerden} *hayâ*, kalbi bast hâlinden sınırlamaktır. Bu sınırlama, kurbun bu hâlleri gerektirmesi sebebiyledir. Bazı sûfîler kurbet hâlinde {Allah'ın ﷻ} büyüklüğüne ve heybetine bakar ve bu sebeble kendilerine havf ve hayâ hâkim olur. Bazıları da Allah'ın lütfuna ve ezelî ihsânına bakar; dolayısıyla onların kalbine de mehabbet ve recâ hâkim olur... (*Âdâb*$_2$, 21)

* *Hayâ*nın umûmî ve husûsî sıfatı vardır. Umûmî sıfatı, Hz. Peygamber'in ﷺ buyurduğu gibidir: "*Allah'tan hakkıyla hayâ ediniz!*" "*Biz hayâ ediyoruz, yâ Resûllah!*"

denince, şöyle cevâb vermiştir: "*Böyle değil! Kim Allah'tan hakkıyla hayâ ederse, kafasına ve kafasından geçenlere {içinden geçen duygu ve düşüncelere}, karnına ve karnına doldurduklarına dikkat etsin! Ölümü ve {ahirete ait} belâyı hatırlasın. Ahireti isteyen dünyânın zînetini terk eder. Böyle yapan, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur.*" [Tirmîzî, Kıyâme, 24; *Müsned*, I, 387]

Hayânın husûsî mânâsı ise hâller cümlesindendir. Bu Hz. Osman'dan ⁂ nakledilen sözdeki hayâ gibidir: "*Evde karanlıkta guslederken bile, Allah'tan hayâ ettiğimden dolayı iki büklüm olurum.*"...

...Hakîmlerden biri demiştir ki: "Hayâ hakkında konşurken Allah'tan hayâ etmeyen kişi sahtekârdır."

Zünnûn şöyle der: "Hayâ, geçmişte Allah'a karşı işlediğin günâhların verdiği sıkıntının te'sîri ile kalbde heybetin bulunmasıdır."

İbn Atâ şöyle der: "En büyük ilim heybet ve hayâdır. Kişiden heybet ve hayâ giderse onda hayır kalmaz." ('Avârif, 302)

* "*Hayâ îmândandır. Îmân sabrın ve şükrün yarısıdır. Allah, Sabûr ve Şekûr'dur.*" [Buhârî, Îmân, 16; Müslim, Îmân, 12] Bu isimden dolayı mü'min Allah'ın kullarına teşekkür eder ve câhil kullarından gelen eziyetlere karşı sabreder. (*Fütûhât*, IV, 263)

* *Hayâ*, sevginin dayanağına hürmet etmektir. Hayânın ilk inceliği Hakk'ın nazarı sayesinde kulun ilminden doğar. İkinci inceliği kurbiyyet ilmine nazardan doğar. Üçüncüsü ise mertebenin müşâhedesinden doğar. Bunda hiçbir sınır yoktur. (*Ravza*, 483)

* *Hayâ*, mehabbet {sevgi} dayanağına hürmetten doğan bir te'sîrdir. Hayâ, sevenlerin husûsiyetlerindendir. Onu boyun eğmek, başını önüne eğmek takib eder. Zünnûn şöyle der: "*Biz Allah'tan hayâ etmeyi bir kenara bıraksaydık, mehabbeti zikretmezdik. Dünyâ sevgisinden sarhoş olurduk.*" (*Ravza*, 652)

* *Hayâ*, zâhirde ve bâtında kınanma konusu olmayacak şeyi yapmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Hayâ* üç kısımdır: Avamın hayası kusurdan kaynaklanır. Havassın hayası isrâftan kaynaklanır. Ahassın hayası ise celâlden kaynaklanır. (*Câmi'*, 61)

* Bir sûfî "Hayâ, geçmişte Allah'a karşı işlediğin günâhların verdiği sıkıntının te'sîri ile kalbde heybetin bulunmasıdır" demiştir. (Nebhânî, I, 236)

* *Hayâ* ve üns, kalbi dolaşırlar. Orada zühd ve verâdan azıcık bir şey bulurlarsa, kalırlar, aksi hâlde oradan göç ederler.

Sühreverdî şöyle der: "Hayâ Allah'ın Celâl tecellîlerinin azameti karşısında rûhun teslîmiyeti ve başını öne eğmesidir. Üns, rûhun, Hakk'ın Cemâl'inin kemâli ile lezzet bulmasıdır. İkisi bir arada oldu mu, işte bu arzuların sonu ve ihsânların da nihâyetidir."

Kuşeyrî şöyle der: "'Hayâ, Allah muttalî olduğu için kalbin erimesi olayıdır.' Derim ki: 'Hayâ, geçmişte Allah'a karşı işlediğin günâhların verdiği sıkıntının te'sîri ile kalbde heybetin bulunmasıdır.'" Bu Zünnûn'un sözüdür. Yine ondan şu söz nakledilir: "Sevgi {hubb} konuşturur; hayâ susturur; korku {havf} hüzünlendirir."

Ebû Süleyman Dârânî şöyle der: "Kullar, havf, recâ, tâzîm ve hayâ gibi dört unsurla amel ederler. Bu, derecelerin en yücesi, Allah'ın onu her yerde gördüğünü, isyânkârların kendi günâhlarından utanmalarından daha çok Allah'ın kendilerine yaptığı iyiliklerinden utandığını bildiği için hayâ ile amel etmektir."

Ebû Bekr Varrâk şöyle der: "Bazen Allah rızâsı için iki rekât namaz kılar, bunu selâmla tamamlar ve ondan sonra kendimi, hayâ yönünden hırsızlıktan dönen biri gibi suçlu hissederim."

{Sûfîlerden} birine şöyle denildi: "Bana öğüt ver!" O da cevâb olarak "Sana öğüt olarak Allah'ın seni görmesi yeter!" dedi. Muhâtab ona "Bana ne emredersin?" dedi. O da "O'nun tüm hâllerinde sana muttalî olduğunu unutmamanı" dedi.

{Sûfîlerden} biri şöyle demiştir: "Allah'ın onlara nazarı esnâsında hayâ edenlerin kalblerine hâkim olan, celâl ve tâzîmdir."

Hayânın bir çok çeşidi vardır. Biri, Hz. Âdem örneğinde görüldüğü gibi günâh işleme hayâsıdır. Hz. Âdem'e "*Benden firar mı ediyorsun?*" denildiğinde "*Hayır, aksine işlediğim günâhtan dolayı senden hayâ ediyorum*" demiştir.

Diğeri meleklerde görüldüğü gibi kusur hayâsıdır. Melekler "*Seni tesbih ve tenzih ederiz, sana hakkıyla ibâdet edemedik*" derler.

Bir diğeri de, İsrâfîl'de görüldüğü gibi tâzîm ve iclâl hayâsıdır. İsrâfîl, Allah'tan hayâ ettiği için kanatlarını kapamıştır.

Bir başkası, Hz. Peygamber'de olduğu gibi kerem hayâsıdır. Hz. Peygamber ümmetinden hayâ ettiği için "*Evden çıkınız*" diyememiştir. (Nebhânî, I, 382)

hayâl (خيال) * *Hayâl*, vücûdun aslı, Mâbûd'un kemâli derecedeki zuhûrunun kendisinde hâsıl olduğu zâttır {özdür}. Görmüyor musun O'na olan îtikadını? Hakk'ın kendisine has isimleri ve sıfatlarına dâir îtikadlar hangi mahalde nasıldır?

Bu îtikadın mahalli, hayâlden başka hiçbir yerde değildir. İşte anlatılan mânânın gereği olarak Mâbûd'un kemâl derecedeki zuhûrunun kendisinde hâsıl olduğu zât olduğunu söyledik.

Yukarıda söylenenleri anlarsan, sana şu mânâ zâhir olur: Hayâl bütün âlemin aslıdır. Çünkü Allah bütün eşyânın aslıdır. Bu mânâda onun en kâmil zuhûru ise anlatılan aslın kendi mahallinde olabilir. Bu mahal de hayâldir.

O zaman ortaya şu çıkar: Hayâl, baştan sona bütün âlemlerin aslıdır. Görmüyor musun, Resûlullah Efendimiz, bu his alemini uyku saydı. Uyku ise hayâl sayılır. Resûlullah şöyle buyurdu: *"İnsanlar uykudadır. Öldükten sonra uyanırlar."* Bu, şu demektir: Onlara dünyâda, bulundukları hâl üzere iken hakîkatler zâhir olur. O zaman uykuda olduklarını anlarlar. Bunun mânâsı, ölümle tam bir uyanıklığın hâsıl olması demek değildir. Çünkü Allah tarafından berzah, mahşer, cehennem ve cennet ehline gaflet perdesi çekilmiştir.

Cennet ehlinin Allah'ı müşâhede etmek için çıkacakları yakınlıkta Hakk tecellî etmedikçe bu gaflet perdesi açılmaz. İşte bu gaflet bir tür uykudur. O hâlde âlemlerin aslı da hayâldir. (*İnsân*, II, 25)

hayâl-i muttasıl-hayâl-i mukayyed (خيال متّصل – خيال مقيّد) * Bu *hayâl-i mukayyed* ve *hayâl-i muttasıl* {denen} mertebe, ilim gibi mukayyed latîf olanı kesîf {yoğunlaştırıp algılanabilir} hâle getirir. Şübhesiz o, burada süt şeklinde zuhûr eder. Bu mertebe mahsûsât {duyular} gibi mukayyed kesif {sınırlı derecede yoğun} olanı latîf hâle getirir. Şübhesiz o burada hayâl şeklinde zuhûr eder. Bu mertebenin menşei, dimağın ilk boşluğundaki kuvvettir.

Bil ki, sen bu mertebede mahsûsât ve gayr-ı mahsûsât kabilinden zuhûr eden tüm sûretleri {duyularla algılanabilen ve algılanamayan bütün görüntüleri} aldığında ve dördün üçten ayrılması gibi zâtıyla târîf edilenler hariç tüm farklı sûretleri düşündüğünde, sana müstakil bir âlem tezâhür eder. Bu âlem, beyindeki kuvvet ve hayâlî sûretlerden kat'î nazarla birlikte aslında bütün mücerred ve müşahhas {soyut ve somut} varlıklar arasındaki berzahtır. Bazı sûfîler bu ikinci mertebeyi *"hayâl-i mutlak ve munfasıl"* olarak adlandırmıştır. (*Esfâr*, 131)

hayâl-i mutlak (خيال مطلق) * *Hayâl-i mutlak*la kasd edilen *amâ*dır. Bu mertebe, mutlak latif olan {hissedilebilir olmayan} Vâcib-i Sübhânehû'yu kesîf {hissedilebilir} hâle getirir. Çünkü o, orada mümkün sûretinde zuhûr eder. Mutlak kesif olanı da, yani mâdûm ve mümkün olanı da latif kılar. Çünkü o, burada Vâcib sûretinde zuhûr etmez. O vücûddan {varlıktan} başka bir şey değildir. Hayâl-i mutlak, mutlak latif ile mutlak kesif arasındaki berzahtır. Amâ olan munfasıl {ayrılmış} hayâlin aslı Rahmân'ın nefesidir. Çünkü nefes kesîfleştiğinde amâ zuhûr eder. İşte bu, nefesin bizzât kendisidir.. Bu saf vücûddan {varlıktan} ibârettir. (*Esfâr*, 130)

{Ayrıca bk. **'amâ**}

hayât-mevt (حياة – موت) {'ayn-ı hayât; hayy}

* *Hayat*ı olmayan ölüm, benim yaratılış cinsimden bir *mevt*tir {ölümdür}. Bunda bir yarar da zarar da göremiyorum. Benim nefsimden, hevâmdan, irâdemden, temennîmden ölümüm dünyâda ve âhirettedir. Bunların hiçbirinde hiçbir şey his-

setmiyorum. Ölümü olmayan hayat ise benim bana ait varlığım olmaksızın Rabb'imin fiiliyle hayat bulmamdır. Burada ölüm, varlığımın Rabb'iyle birlikte olmasıdır. İşte bu irâde bülûğuma erdiğimden beri en nefs irâdedir. (*Fütûh*, 138-139)

'* *Açlık* ehlullahın süsüdür. Bununla, açlığın âdet hâline gelişini kasd ediyorum. Bu beyaz ölümdür. Ehlullah seyr ü sülûklarının esaslarına dört ölüm esasını koymuşlardır. Bunlardan birincisi yeşil ölümdür. Bu, gösterişli değil, yamalı elbise giymektir. Hz. Ömer b. Hattâb'ın giydiği elbisede on üç tane yama vardı. Bunlardan biri deridendi. Oysa o, mü'minlerin emîriydi. Siyah ölüm eziyetlere katlanmaktır. Kızıl ölüm ise nefse arzu ettiği şeylerde muhâlefet etmektir. Bu, melâmetiyye ehlinin husûsiyetidir. Tasavvuf yolunda sâlihler için uygun görülen {ve beyaz ölüm olarak adlandırılan} açlık, {şahsî} tabîatın fazlalıklarını azaltma ve dünyâyı hareket etmeye ihtiyaç duymadan istemeyi seçmektir. Taleb yükselirse, Samediyyet sıfatını {hiçbir şeye muhtaç olmamayı} ister. Onun sınırı bize göre bir günlük oruçtur... (*Fütûhât*, II, 184)

* Merg-i bî-merg oldu uşşâka helâl
Terk-i serdir abd-i müştâka nevâl
Zâhiren mevt oldu bâtında hayât
Sûretâ mahv oldu bâtında sebât
Rahm-ı mâderden sefer eyler cenîn
Menzil-i nevdir ana sahn-ı zemîn
Bende vardır sûy-ı mevte çün hevâ
Oldu "Lâ tulkuu bi eydîküm" bana
Nehy elbet oldu şîrîne nazar
Telh içün yok hâcet-i nehy ü hazer
Dâne kim telh ola anda magz u post
Anda telhî nehy olur bî-nehy-i dost
Dânesi mevtin ki lezzetdir bana
Bil hem ihyâ-yı beşâretdir bana
(*Mesnevî*, I, 152)

* Katlimi levm ile eylen ey sekāt
Oldu katlimde benim zîrâ hayât
Ey cüvân mevt iledir 'uşşâk-ı hay

Firkât ü hicrân-ı mesken tâ be key

Olmasaydı firkatim bundan sükûn

Pes nedir "İnnâ ileyhi râciûn"

Ric'at oldur 'avdet-i şehr ideyiz

Vasl ile terk-i gamm-ı dehr ideyiz

(*Mesnevî*$_1$, I, 153)

* Ölüm gibi görünen, ama hakîkatte ölümsüzlük olan hâl, bize helâl olmuştur. Bu dünyâda maddî rızkın kesilmesi veya azalması da, bize öteki dünyânın rızkı olmuştur.

Bizi korkutan can vermenin görünüşü, dış yüzü, ölümdür. İç yüzü ise diriliktir, yaşayıştır. Görünüşte bir tükenmedir. Hakîkatte ebedî hayattır. (*Mesnevî*$_2$, I, 236)

* Ana rahmindeki çocuğun doğması, bulunduğu dünyâdan yeni bir dünyâya göç etmesidir. Fakat, dünyâya gelişi, onun için yeniden açılıp saçılmaktır.

Madem ki benim ölüme büyük şevkim ve aşkım vardır; "*Nefslerinizi elinizle tehlikeye atmayınız*" [Bakara, 2/195] buyruğu nerede?

Çünkü "*Yeme*", "*Yapma*" emri tatlı meyve için verilir. Acı meyve için "*Yeme*", "*Etme*" demeğe hacet var mı?

Bir meyvenin içi de, dışı da acı olursa, onun acılığı, kötü görünüşü "*Yeme*", "*Yapma*" emrini verir.

Ölüm meyvesi benim için tatlıdır. "*Onlar hayattadırlar*" [Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/169/170] âyeti, benim gibi şehîd olmak arzusunda olanlar için gelmiştir.

Ey güvendiğim dostlarım! Beni kınayarak, ayıplayarak öldürün. Çünkü öldürülmem, beni ebedî hayâta kavuşturacaktır.

Ey yiğit! Gerçekten benim hayâtım ölümümdedir. Yerimden, yurdumdan ne vakte kadar ayrı kalacağım? (Not: Hz. Mevlânâ bir rubâisinde aynı görüşleri ifade buyuruyor: "*Senin başını kesen, seni öldüren, aslında sana iyilik eden, seni gamdan, ızdırâbdan kurtaran bir ikişidir. Başına tac koyan kişi ise, seni aldatan, senin iyi huylarını, tevâzuunu alan, insanlığını çalıp çırpandır. Sana yük veren, metâ veren, dünyâlık veren senin yükün olmaktadır. Senin gerçek dostun, seni senden alan kişidir.*" *Mevlânâ Rubâileri*, haz. Şefik Can, nu. 338. Şefik Can)

Bu dünyâda duruşum benim için bir ayrılık olmasaydı; "*Öldüğümüz zaman hiç şübhe yok ki, biz yine dönüp Allah'a varanlarız*" [Bakara, 2/154-156] diye buyrulmazdı.

Dönen kişi, ayrıldığı şehre tekrar gelen kişidir. Zamanın ayırışından kurtulup birliğe ulaşandır. (*Mesnevî*$_2$, I, 237)

* ...Bazıları *Hayy* ismini, ilim sıfatından öne geçtiğinden dolayı imam {baş} isim olarak kabûl etmişlerdir. Çünkü *hayat* ilmin şartıdır, hayat olmadan ilim olmaz. Dolayısıyla şartın meşrûttan önce gelmesi gerekir. Bana göre Âlim ismi buna daha uygundur. Çünkü imamlık bir tâbî olanın varlığını gerektiren nisbî bir durumdur.

Aynı zamanda imam, kendisine tâbî olandan daha şereflidir. İlmin ise kendisiyle bilinen şeyden sonra gelmesi gerekir. Oysa hayat için Hayy'dan başkası gerekmez. O da Zât'ın kendisidir. İlmin ondan daha şerefli {öncelikli} olması ise gayet açıktır. Bundan dolayı ilmin -Hayy'ın dışında – kendisiyle Zât'ın tâyîn edildiği ilk şey olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü ilmin, vâcib ve vücûb gibi nisbeti gerektirmemesi, tabîat îtibâriyle öne geçmesini gerektirmez. Mutedil bir mizâcın, beden hayatiyetinin ön şartı olduğunu görmüyor musun? Beden için hayatın şeref bakımından mizâcdan önce geldiğinde ise asla şübhe yoktur. (Kâşânî, 33; *Câmi'*, 77)

* *Mevt* {ölüm}, onların {sûfîlerin} ıstılâhında nefsin arzularının sökülüp atılmasıdır. Çünkü nefsin hayatı hevâ iledir. Nefs, hevâ ile alçak ve tabiî isteklerle şehvetlere meyleder. Nefs, süflî yöne yöneldiğinde nefs-i nâtıka olan kalbi, kendi merkezine çeker. Böylece kalb cehli dolayısıyla mârifet hayatı gerçeğinden mahrum kalır ve ölür.

Nefs, tüm arzularından sökülüp ölünce, kalb tabiî olarak ve aslî sevgi ile kendini bilene yönelir –âlim-i kuds, nûr ve asla hayatı kabûl etmeyen hayat-ı zâtiyye. Eflatun şu sözüyle bu ölüme işâret etmiştir: "*İrâdeyle öl ki, tabîatla yaşabilesin*!"

İmam Câfer Sâdık şöyle demiştir: "*Ölüm tevbedir.*" Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Tevbe ediniz ve nefslerinizi öldürünüz.*" [Bakara, 2/54]. Kim tevbe ederse nefsi ölür. Bu sebeble ölümü tasnif ettiklerinde nefsin mevt-i ahmere muhâlefetini bilhassa tahsis ettiler. Hz. Peygamber ﷺ kafirlerle cihaddan döndüğünde "*Küçük cihaddan büyük cihada döndük*" buyurmuştur. Başka bir hadîste "*Mücahid nefsi ile cihad edendir. Kim hevâsını terk ederse o, sapıklıktan ayrılıp hidâyete, cehâletten uzaklaşıp mârifete varmak sûretiyle dirilir.*" [Tirmîzî, *Sünen*, Fezâilü'l-cihâd, 7, 123] buyurmuştur.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ölü iken kendisini dirilttiğimiz kişi...*" [En'âm, 6/122] yani cehâlet ile ölü idi, ilimle onu dirilttik. Yine bu ölümü, bütün ölümlüleri kapsayan "*mevt-i camî*" olarak isimlendirmişlerdir. (Kâşânî, 91; *Câmi'*, 100)

* *Ayn-ı hayât*, Allah'ın *Hayy* isminin bâtınıdır. Bu ismi kendisinde tahakkuk ettiren kimse, onu içerek ebediyyen ölmez. Artık o Hakk'ın *hayat*ıyla diridir. Âlemdeki her şey de o insanın hayatı sayesinde yaşadığı için diridir. Çünkü onun hayatı Hakk'ın hayatıdır. (Kâşânî, 134; *Câmi'*, 91)

* *Hayat*ın ilk inceliği cehâlet {denen} ölümünden sonra âlimin hayat bulmasıdır. İkinci inceliği farkın ölümünden sonra cem'in hayat bulmasıdır. Üçüncüsü ise vücûdun hayatıdır ki, bu da Hakk'ın hayatıdır. (*Ravza*, 494)

* Bir şeyin kendi nefsi için varlığı, onun tam bir *hayat*ıdır. Bir şeyin kendisinden başkası için varlığı onun için izâfet yoluyla mümkün olan bir hayattır. Dolayısıyla Hakk kendi nefsi için mevcûddur. Öyleyse asıl hayat sâhibi O'dur. O'nun hayatı tam bir hayattır. Onun için ölüm yoktur.

Halkın durumuna gelince, onlar Allah için mevcûd olan varlıklardır. Hayatları ise ancak izâfet yoluyla mümkün olan hayattır. Hayatın tam sâhibi de değillerdir. Onların fenâya ve ölüme mârûz kalmaları buna dayanır. Sonra Allah'ın halktaki hayatı tamdır, birdir. Halk kendi durumlarına göre o hayatta değişik şekil alırlar.

Bu hayatın kendilerinde bulunduğu varlıklara bakalım: Hayatın zuhûr ettiği bazı kimselerde hayat tam olarak zuhûr eder. İşte bu hayat zuhûrunu tam olarak alan insan-ı kâmildir. Çünkü o kendi nefsi için mevcûddur, ama hakiki bir vücûdla. Bunda ne izâfet vardır ne de mecaz. Onun Hakk'a yakınlığı, sayılan hâllerin hiçbiriyle ilgili değildir. Başkasına göre o, tam bir hayat sâhibidir. Bu çeşit hayat sâhibi sınıfına bir başka tâife de dahildir. Bunlar Yüce Allah'ın Müheymin ismi ile adlandırılan illiyyûn melekleridir. Ayrıca bu sınıfa katılan Kalem-i Âlâ ve Levh vardır. Bunlar tabîat unsurlarından meydana gelmiş değillerdir.

Tabîat unsurları dışında kalan bu iki türden başkaları da vardır. Bunların hepsi insan-ı kâmile katılır. Anla! Sonra hayvanî insan, melek ve cin gelir. Bazı mevcûdlarda hayat kendi oluşu gibi zuhûra gelir. Ancak tam bir hayat değildir. Bu çeşit hayata hayvanî insan, melek ve cin sâhibdirler. Bunlardan her biri mevcûd olduklarını bilmek sûretiyle kendileri için vardır. Ama bu vücûd onun için hakiki bir vücûd değildir. Çünkü böyle bir hayatla var oluşu, O'na yakınlık doğurmayan bir var oluştur. Böyle olunca onun mevcûd oluşu kendisi için değil, Hakk içindir. Esas hayata yakınlığı da tam değildir. Geriye hayvanlar kalır. Bunların bazılarında hayat zuhûr ederken kendi sûretlerinde zuhûr etmez. Son olarak bitki, maden ve geri kalan canlılar gelir. Bunların bazılarından hayat kaldırılmıştır. Bunlar, kendileri için değil, kendilerinden başkası için vardır. Demek ki hayat bütün eşyâda vardır. (*İnsân*, I, 44)

* *Mevt* {ölüm}, dünyâda hayatın sebebi olan garîzî {yaratılıştan gelen, tabiî} ateşin sönüşünden ibârettir. Hayat, rûhların maddî sûretler içinde kendilerine bakmasından ibârettir. Bunu devam ettiren aslî sıcaklıktır. Bu aslî sıcaklığın tabii bir itidal ile devam etmesi gerekir. Tabiî itidal ise o hararetin, insan bedeninde dördüncü derecenin seviyesinde olması demektir. Çünkü onun ilk dereceye dönüşü, sıcaklığın kuvvetidir. Sıcaklık da bu derecede olup diğer unsurların herhangi bir rüknüyle birleşmeyi kabûl etmez. O, burada son sınırına kadar kabûl eder. Onun benzerleri ise ikinci derecededir. Bu da birleşmeye kabiliyetli nârî {ateşten gelen, ateş kaynaklı} bir sıcaklıktır.

O derecede hararetin unsurların parçalarından geri kalanlarıyla birleşmeyi kabûl etmeyeceğini ileri sürersen, bu durumda ateşin yok olması gerekirdi. Çünkü ateş, su, hava ve toprağın her biri dört unsurdan, yani sıcaklık, soğukluk, kuruluk

ve yaşlıktan meydana gelmiştir. Ancak geri kalan yok oluncaya kadar kendisinde sıcaklığın hâkim olduğu her şey "*nârî tabiat*" olarak isimlendirilir. Geri kalanı yok oluncaya kadar soğukluğun hâkim olduğu her şey "*maî {sudan gelen, su kaynaklı} tabiat*" olarak isimlendirilir. Geri kalanı yok oluncaya kadar rutubetin hâkim olduğu her şey "*hevâî {havadan gelen, hava kaynaklı} tabiat*"; geri kalanı yok oluncaya kadar kuruluğun hâkim olduğu her şey de "*türâbî {topraktan gelen, toprak kaynaklı} tabiat*" olarak isimlendirilir. (*İnsân*, II, 53)

* Bu mertebeler, bir mahlûk için zâtının kemâlinin ancak onlarla belirlendiği gerçekte dört tane isim ve nefsî sıfattır. Bunlardan biri *hayat* ismidir. Hayatı olmayan bir küllî zât, zâtî kemâl derecesinden eksiktir. Bu sebeble bu noktada bazı ârifler ism-i azamın "*Hayy*" olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Sonra ilim gelir. Çünkü ilim sıfatı olmayan bir küllî hayy'ın hayatı hakikî değil araza aittir, geçicidir. Şu hâlde ilim zâtî hayyın şartıdır. Çünkü hayatın kemâli onunladır. Bundan dolayı Allah Teâlâ ilmi, hayatla tâbîr etmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Ölü iken...*" yani câhil iken ..."*dirilttiğimiz...*" [En'âm 6/122] yani öğrettiğimiz... Hayatı olmayan bir âlimin varlığı düşünülemeyeceğinden hayat ilimden önce zikredilmiştir. Hayat bütün nefsî sıfatlardan önce gelir. Bu yüzden muhakkik âlimler tarafından "*hayat*" diye adlandırılmıştır.

Bir de imam {başta gelen} sıfatlar vardır. Yani bütün nefsî sıfatlar, diğer sıfatların imamlarıdır. Çünkü onların tamamı bu imam sıfatların kapsamına girer.

Bir diğeri ise irâdedir. Çünkü irâdesi olmayan bir Küllî Hayy'ın başkasını yaratabileceği düşünülemez. Hakk Sübhânehû ve Teâlâ bütün eşyâyı yaratandır. O Mürîd'dir. İrâdeyle eşyâ husûsileşir ve mümkün dâiresi içinde mahlûkatın varlık tarafı yokluk tarafına tercîh edilmiş olur.

Bundan sonra *kudret* adı gelir. Çünkü bir şey isteyip de onu yapmaya gücü yetmeyen âcizdir. Hakk Teâlâ âcizlikten münezzehtir. Çünkü o, Mutlak Kadir'dir. Bu dört sıfat isimlerin analarıdır. Bu ikinci tecellîdir, gaybın anahtarlarıdır. Bu sıfatla, Zât'ın kemâliyle alâkamız tamamlanmış oluyor. Çünkü hayat, ilim, irâde ve kudret sâhibi olan, varlığında ve başkasını yaratmada kemâl sâhibi olur. (*Merâtib*, 18)

* *Hayat* beş türlüdür: *Vücûdî hayat*, ulvî ve süflî, latif ve kesif tüm mevcûdâtın hayatıdır. Bu mevcûdât bu tür hayatla hayat bulmuştur. Bu hayat kendi varlığının bizzât kendisidir. Bir topluluk bunu mevcûdâtta yürüyen, dolaşın vücûd olarak ifade etmiştir.

Rûhî hayat, rûhânî âlemdeki mevcûdâtta bulunan, tebe'iyyet değil, asalet yoluyla olan meleklerin hayatıdır. Bundan dolayı Allah'ın bâkî olmasıyla bâkîdirler. Çünkü burada rûh mahza hayatın rûhudur. Bu ise ölüme de yok oluşa da zıttır. Büyük yok oluş günü meleklerin yıldırımla ölümleriyle ilgili haberlerde anlatılanlar ise îtibârîdir, tüm yönlerle değil, bir yönle alâkalıdır. Bu rûhânî hayattan diğer

hayvanâtın da nasibi vardır. Ancak bu hayat onlar için asalet yoluyla değil, tebe'iyyet yoluyla mümkündür. Onların akl-i meaşîleri {geçime yönelik akılları} yoktur. Bundan dolayı O'nun hayatına göre dünyâ hayatı zâil; uhrevî hayat bâkî olmuştur. Âhirette tüm hayvanların bekası kendi hayatlarına göre olacaktır.

Havyânî hayat, ciğerlerin derinliklerinde dolaşan kanda saklı sıcaklık ve yaşlığın hayatıdır. Bu "*hayvânî nefs*" olarak da adlandırılmıştır. Yanlış anlama! Bazı hayvanlarda kanın olmadığını görürsün. Onun ciğeri yoktur. Onun yerine geçen esas bir organı vardır. Bu, ciğerin hayvânî bedenlerde tasarrufu gibi kendi bedeninde gıdayı harcar.

Ârızî hayat, ilim gibi -ki bu bilgisizliğin hayatıdır-, bahar mevsimi gibi –ki bu yerin hayat bulmasıdır-, güneşin ay yüzüne yansıması gibi –ki bu, ayın hayat bulmasıdır- ve güneşin yerin yüzeyine vurması gibi –ki bu, yeryüzünün hayat bulmasıdır- durumlara uygun olarak hâsıl olan kemâlâttır.

Tüm yönlerden gerekli olan asıl itibâriyle hey'etin hayatı ise şudur: Bu îtibârî durumlarla kemâlin son noktasına varılır. İşte bunlar hayat türleridir. Mevcûdât içinde bir, iki, üç, hatta dört türe birden sâhib olanlar vardır.

Beş türün hepsini ihtivâ edenler ise sadece insan-ı kâmil olanlardır. İnsan-ı kâmil, hayatın tüm türlerini taşır. Bunun ondan başkası için olması mümkün değildir. İnsan-ı kâmil, kendi dışında olmayan bir cem mertebesine sâhibdir. (*Merâtib*, 41)

* *Mevt* {ölüm}, karanlıktan çıkıp nûra intikal etmektir. (*Nefehât*, 191)

hayât-ı rûhiyye (حياة روحية) * Râbia'ya soruldu: "Bu yüce meretebeye nasıl ulaştın?" Şöyle cevâb verdi: "Sürekli şunu söyleyerek: 'Allah'ım! Beni senden uzaklaştıran her şeyden ve benimle senin arana giren her engelden sana sığınırım.'" (Şehîde, 110)

hayr ve şerr (خير و شرّ) * *Hayır* ve *şer* kıyasa göre farklılık arzeder. Meşrû bir şeyi yemek ve meşrû bir şekilde cinsî münâsebet gibi şehvet duyulan bir şey hayırdır. Öfke anında olan bir şey hayırdır. Bu, öfkeye hâkim olmaktır. Akla göre olan bir şey hayırdır. Bazen bir açıdan doğru olur, bazen bir açıdan güzel olur. Şükre nâil olmak, övgüyü, hamdi, cömertliği yerine getirmek aklî işlerdendir. Özetle, akıl sâhiblerinin bu konudaki görüşleri farklı farklıdır. (*İşârât*, IV, 14)

* *Şerr*in aslı altıdır: hayır irâdesini şer irâdesiyle değiştirmek; Allah'a bağlanmayı mahlûka bağlanmakla değiştirmek; Allah'a ve keremine karşı hüsn-i zannı, O'na ve Resûl'üne karşı sû-i zanla değiştirmek; iddiâları gizlemek; dünyâyı sevmek ve hevâya tâbî olmak.

Şâzelî şöyle der: "Kalbin şerre karşı dört kalesi vardır: Kalbin Allah'a bağlan-

ması, dünyâya buğzetmek, Allah'ın haram kıldığı şeye bakmamak ve Allah'ın rızasının umulmadığı yere ayak basmamak." (Câmi', 22, 37)

hayrât (خيرات) * *Hayrât* (hayırlar), bir bakımdan zâtından dolayı te'sîrli olan hayırlar; başkasından dolayı te'sîr eden hayırlar; bazen zâtından bazen de başkasından dolayı te'sîr eden hayırlar olmak üzere üç kısma ayrılır. Her mertebenin hakkını vermek için onun mertebelerini bilmek gerekir.

Zâtından (kendisinden) dolayı te'sîr eden hayırlar uhrevî saadettir. Bu gayenin ardında başka gayeler yoktur.

Başkasından dolayı te'sîr eden hayırlar, dirhem ve dinar gibi malda olur. İhtiyaçlar bunları gerekli kılmasaydı, onlar çakıl taşları ve diğer âdî cevherler gibi olurdu.

Bazen zâtından bazen de başkasından dolayı te'sîr eden hayır ise, beden sıhhati gibi şeylerdir. Çünkü insan -ayağın selâmetinin istendiği yürümeye muhtaç olmasa bile- yine de kendi selâmeti açısından ayakların selâmetini ister. (*Mîzân*, 91)

hayrât-ı dünyeviyye (خيرات دنيوية) * Dünyevî hayırlara götüren şeyler üç türlüdür: Birincisi, daha önce olan, şimdi ve sonrası (dünyâ ve âhiret) hakkında korkulan şeyi sevdirme ve ondan korkutmadır. İkincisi (Allah tarafından) övülen şeyi ümîd etmek ve yerilen şeyden korkmaktır. Üçüncüsü ise fazîleti ve nefsin kemâlini istemektir. Çünkü amaç fazîlet ve kemâldir, bunun ötesinde başka bir gaye yoktur.

Bunlardan ilki şehvetin gereği olup avamın mertebesidir. İkincisi hayânın gereği ve eksik aklın ilkesidir; bu da sultanların ve dünyâ ekâbirinin fiilidir. Üçüncüsü aklın kemâlinin gereğidir ve bu da evliyânın, hakîmlerin ve tahkik ehli akıl sâhiblerinin fiilidir. (*Mîzân*, 80)

hayret (حيرة) * Kendisine, "Mehabbet hakkında ne dersin?" diye soruldu, o da şunları söyledi: "Sevenle sevilen arasında hiçbir engel yoktur...

...Heybet, insanı dilsiz yapar ve konuşamaz, hayret, korkanın bir şeyi açığa çıkarmasına engel olur, gayret ise gözlerin ağyarı görmesine engel olur. Dehşet, akılları bağlar ve bir şey söyletmez, her zaman devamlı dehşet, ayrılmaz bir hayret, şaşkın kalbler, gizli sırlar ve hasta bedenler vardır... ve mehabbet, güçlü devletiyle kalblere hâkim olur." (Şehîde, 173)

* *Hayret* iki türlüdür: Günâh işleme korkusunun şiddetinden kaynaklanan hayret ve kalblere açılan tâzîm duygusundan meydana gelen hayret. (*Lumaʿ*, 275)

* *Hayret*; teemmül, tefekkür ve huzûr esnâsında ârîflerin kalblerine gelen, onları düşünmekten alıkoyan bir aydınlanmadır. Vâsıtî şöyle der: "*Hayret, hayreti terkten meydana gelen sükûndan daha değerlidir.*" (*Lumaʿ*, 421)

* Abdullah b. Mübârek demiştir ki: *"Mârifet, hiçbir şeye hayret etmemen, şaşırmamandır."* Çünkü hayret, bir işi yapan varlığın kudreti üzerinde bir şey görmekten kaynaklanır. Hâlbuki bütün bu işleri yaratan Allah Teâlâ'dır. Ârif olan bir kişinin, O'nun fiillerinden dolayı hayrete düşmesi imkânsızdır. (Hücvîrî, 326-327)

Şiblî de demiştir ki: *"Mârifet, hayretin devamlı olmasıdır."* Hayret iki çeşittir: Hayret-i Zât {ilâhî Zât husûsunda hayret}, hayret-i sıfât {ilâhî sıfatlar} husûsunda hayret. Birincisi küfür ve şirktir. Çünkü ârifin, ilâhî Zât'ın vücûdu {varlığı} husûsunda asla şübhesi olamaz. İkinci hayret ise mârifettir. Çünkü, Allah'ın sıfatları akılların tasavvur gücünün dışında kalır. Bu sebeble, bazıları şöyle demişlerdir: *"Ey hayrete düşenlere yol gösteren! Hayretimi arttır!"* Böylece daha baştan Allah'ın vücûdunu ve sıfatlarının kemâlini isbât etmiş ve O'nun, tüm insanların maksadı olduğunu, duâları kabûl ettiğini, hayrete düşen insanlar için O'ndan başka hayrete düşülecek bir varlık olmadığını açıklığa kavuşturmuş olmaktadır. Bu yüzden de hayretinin artmasını istemiştir. Bu isteme sırasında aklınhayret ve ızdırâbının bir şübhe ve cakfe {tereddüd ve duraklam} olduğunu anlamıştır. (Hücvîrî, 327)

hayye 'ale'l-felâh (حي على الفلاح) * Bekanın taayyünü için felâha çağrı ve mutlu insanların kurtuluşu, şakî olanların kurtulamaması, fasl {ayrılış} ve hüküm {kıyâmet} gününde yer ve göğün ayrılmasıdır. (*Letâ'if*, 88)

hayye 'ale's-salâh (حي على الصلاة) * Gafletleri dağıtmak için namazla dirilmek. Gafiller, kâinâtta var olan şeye bağlanırlar. Onlarla kelime âleminde birleşirler. Onlardan semâvât âleminde rûhânî bir ayrılışla ayrılırlar. (*Letâ'if*, 88)

hazarât (حضرات) {bk. merâtib-i külliyye}

hazarât-ı hams (حضرات خمس) * *Hazarât-ı hamse* {beş mertebe} şunlardır: Âlem-i me'ânî {mânâlar âlemi}, âyân-ı sâbite âlemi, rûhlar âlemi, şehâdet âlemi ve tüm bu âlemleri kendinde toplayan insan-ı kâmil âlemi. *"O..."* yani ârif, *..."hiçbir sûrette gafil değildir, bilakis müşâhede ettiği mertebe neyse onunla içiçedir..."* Ârif *..."yaratılan şeyi kendi himmetiyle halk ettiğinde ona..."* hâl olarak *..."bu ihâta hâsıl olsa, bu yaratılan şey sûreti ile her mertebede zuhûr eder..."* Çünkü bu ârif bu varlığı cem' makamından dolayı halk etmiştir. Böylece bu halk da nasibi miktarınca her mertebede O'nun sûretinde var olur. *..."Sûretler de birbirini muhafaza eder."* (Sofyavî, 125)

hazer (حذر) * Sordum: "Takvâ nedir?" Cevâb verdi: "Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşarak sakınmaktır."

Dedim ki: "Kimden sakınmaktır?" Dedi ki: "Allah'tan." Dedim ki: "Neyle ilgili olarak O'ndan sakınmaktır?" Dedi ki: "İki hasletle ilgili olarak. Onlar da vâcib olanı yapmamak, açık ve gizli olarak yasaklandığı hâlde haram olanı işlemektir. Bu

iki haslet Allah'ın vâcib kılıp ve yasakladıklarını yerine getirmeyi kendinde toplar." (Ri'âye, 8)

* Nezâret Allah'a davet makamıdır. Nezir ancak korkutur. Korkutan ancak korkar, korkan ise âlimdir. *Hazer* {sakınma} mârifetullahın hâllerindendir. O haşyetullahtır. (*Kūt*, I, 153)

* Havfın ilk makamı takvâ... ...ikinci makamı *hazer*dir {sakınmadır}. Bu makamda zahidler, verâ ve huşû' sâhibleri bulunur... (*Kūt*, I, 241)

{Ayrıca bk. **havf-recâ'**}

hazm (حزم) * *Hazm* {sağduyu}, sıkıntılı olan her mevzûdan kaçmaktır. (*Âdâb*ı, 147)

hazret-i muhammediyye (حضرة محمدية) * Vücûd, havadaki hebâ {toz} gibidir. Çünkü o, yokken mevcûd olan ve varken kaybolan şeydir. Güneş pencereden girdiğinde havadaki toz görünür hâle gelir. Güneşin çekilmesiyle birlikte tozdan bir iz kalmaz. Vücûddaki *Hazret-i Muhammediyye* de böyledir. (*Nefehât*, 51)

hazret-i tarîk (حضرة الطريق) * *Hazret-i tarîk* {tarîk mertebesi} Hazretullah'tır ﷻ {Allah ﷻ mertebesidir}. Zâhirî ve bâtınî sair günâhlardan temizlenmeyen kişinin bu makama girmesi doğru olmaz. Böyle bir giriş, bedeninde veya elbisesinde necâset bulunan kişinin bundan kurtulmadan ya da suyla temizlemeden namaza girmesi hükmündedir. Bu kişinin şeyhi en büyük evliyâdan bile olsa, namazı bâtıl olur, bu necâseti temizlemeden, ehlullahın yolunda bir adım bile ilerlemeye muktedir olamaz. (*Envâr*, I, 53)

hebâ' (هباء) * *Hebâ* ve akıl arasında olan, küllî nefstir. Hebâ sırf zulmet {karanlık}, akıl ise sırf nûrdur {aydınlıktır}. Nefs bu ikisinin arasında perde gibidir. Şimdi insânî latife üzerine iki vasıftan biri hâkim olmadığı zaman mutedil olur, her hak sâhibine hakkını verir. (*Tedbîrât*, 168)

* Arş-ı Rahmânî, tabîat, *hebâ*, cisim ve felekten ibâret olan dört mevcûdu içinde toplayan arştır. Tıpkı havada ayn için parıldayan yemânî şimşek gibi.

Sonra Allah ﷻ hebâyı yaratmıştır. Cismin sûretini kabûl eden ilk şekil de uzunluk, genişlik ve derinliktir. Bunda tabîat zuhûr eder. Onun uzunluğu akıldan; genişliği nefsten; derinliği merkeze kadar boşluktan meydana gelir. Bundan dolayı onda bu üç hakîkat bulunur. Böylece üçgen oluşur. Bu, küllî cisimdir. Bu cismi kabûl eden ilk şekil, kürevî şekildir, bu felektir, ismi de arştır. Allah oraya Rahmân ismiyle, kendine uygun ve mâhiyetini ancak kendisinin bilebileceği bir istivâ ile teşbîhsiz, keyfiyetsiz olarak istivâ etmiştir. Bu, terkîb {bileşik unsurlardan oluşma} âleminin başlangıcıdır. O'nun arşa istivâsı amâdandır. Bu, hayat arşı olup altıncı

arştır. Ayrıca, varlığı ancak bir nisbetle olan nisbî bir arştır. Bu sebeble onu arşlar ve bu deniz içinde sayamayız. Bu deniz, Hakk ve halkın arasını ayırır. Bizim ve O'nun izzet perdesidir.

Kim bizden O'na ulaşmayı isterse bu denize dalar. Önce mevcûdâtın fiilini ve mevcûdâttan çıkan herhangi bir fiili mevcûdâta nisbet eder. Oysa fiil tamamıyla Vâhid ve Kahhâr'a aittir. O, üzerinde bulunduğu sözünü ettiğimiz şeyle (istivâ ettiği arşla) bize ulaşmayı kasd edip, söz de bir mânâya kavuşmak (anlaşılabilir bir anlam kazanmak) için hakîkî değil, işârî olan mecâzî bir söz gerektirince, O'nun bizi bize indirmesinin tarafımızdan anlaşılması gerekir. Böylece, "*indirir*" ve "*istivâ etti*" denir. (*'Ukle*, 56)

* *Hebâ*, zâtıyla boşluğu dolduran karanlık bir cevherdir. Daha sonra Hakk'ın Nûr ismi kendisine tecellî etmiş, o da O'nunla boyanmış ve böylece ondaki karanlık husûsiyeti kaybolmuştur. Yokluktan var edilip, boyandığı bu nûr kendisine zuhûr ederek, o nûrla insan sûretinde meydana gelmiştir. İşte bu sebeble ehlullah ona "*insân-ı kebîr (büyük insan)*" der. Onun muhtasarına ise "*insân-ı sagîr (küçük insan)*" denir. Çünkü insan öyle bir varlıktır ki Allah, büyük âlemin bütün hakîkatlerini onda derc etmiştir. Bunun için cirmi küçük olmasına rağmen varlık sahnesine âlem sûretinde, Âlem ise Hakk sûretinde çıkmıştır. O hâlde insan, Hakk sûretindedir. (*Fütûhât*, II, 147, *Esfâr*, 84)

* *Hebâ*, Allah'ın içinde âlemin sûretlerini açtığı maddedir. O, heyûlâ olarak isimlendirilen ankadır. (Kâşânî, 45; *Câmi'*, 104)

* *Hebâ*, bütün bir melekûtun, vücûd ve imkân taraflarına nisbet edilen amâiyye mertebesiyle irtibât ve münâsebeti eşit olan tafsîlâtıdır. O, amâiyye mertebesinden ilk hissedir. Bu hisse, "*misâl mertebesi*" olarak isimlendirilir. O, irâde ve kudretin tezâhür etmesine yönelik bir harekettir. İrâde ve kudret, yaşlılık ve kuruluğu temsil eder. (*Ravza*, 589)

* Merâtib-i vücûddan (varlık mertebelerinden) biri de *hebâ*dır. Hebâ, Allah Teâlâ'nın âlemi içinde, âlemi yarattığı varlığı olmayan hükmî bir mekândır. Müminlerin Emîri Hz. Ali b. Ebû Tâlib bu hükmî mekâna ilk defa "*hebâ*" ismini veren kişidir.

Eğer "Âlemin mekânı olan bu hebânın varlığının nasıl olduğunu bize açıkla" diyecek olursan bunu şöyle açıklayabiliriz: "Allah Teâlâ, âlemi yaratmadı mı? Âlem bütünüyle onun dışındaki her şeyin adı değil midir? Allah Teâlâ hebâyı kendi nefsinde yaratmış ise, O'nun nefsi, sonradan yaratılmış olanların mahalli olmuş olur. Oysa Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Eğer hebâyı bir başka yerde yaratmış ise, o mekân âlemin dahilindedir."

Şu hâlde geriye şunu söylemek kalıyor: Allah hebâyı gerçekliği olmayan hükmî bir mekânda yaratmıştır olmalıdır ki o mekân, âlemin tanımı ve Hakk Teâlâ'nın Zât'ının dışında kalmış olsun. Bunu anla!

İşte hebâ feleğinin akıl ve nazar ehli usûlüyle isbâtı bu şekildedir. Bize göre Allah Teâlâ, âlemi kendisine ait olan ilminden yaratmıştır. Allah'ın ilmi kendisidir, kendi Zât'ıdır. *"Kendisine ait olan ilminden"* kasdım, Hakk Teâlâ'ya varlık nisbetini izâfe etmektir. Çünkü bütün mahlûkat Allah'ın ilminde mevcûddur. İlmi ise hakîkatte kendisi, kendisi de ilmidir. Çünkü Allah Zât'ı ile bilir, işitir ve görür.

Eğer *"Allah kulak ile işitir, göz ile görür ve ilimle bilir"* diyecek olursan, sana şöyle cevâb verebiliriz: *"İşte o ilim, işitme ve görme Allah'ın Zât'ının kendisidir, başkası değil."* Şu hâlde ortaya çıkan vücûd {varlık} içerisinde âlemin vücûdu, onları aynında yaratmasıdır. Bu da Allah Teâlâ'nın onların vücûdunun özüne nisbet etmekten ibâret olur. Onlar, Allah'ın ilminde önce de sonra da mevcûddurlar; kendine nisbetleri hâlinde ilminden ayrı değillerdir. Vücûdlarının ilmine nisbet edilmeleri hâlinde de Hakk Teâlâ'nın kendisinden ayrı değillerdir. (*Merâtib*, 26)

hedy (هدي) * *Hedy*, mutluluk veren beyân demektir. Ancak ilim mutluluk verir. (*Fütûhât*, IV, 316)

hele' (هلع) * ...bir felâkete karşı tahammül etmeye doğrudan *"sabır"*, bunun zıddına da *"cez' {kaygı}"* ve *"hele' {endîşe}"* denir. Adam bağırıp çağırarak, yakapaçasını yırtarak, yerlere serilerek hevâ çağrısına uyar... (*İhyâ'*, IV, 82)

* *Hele'*, elem ve eziyetlere tahammül etmekle aynı şeydir. (*Mîzân*, 74)

{Ayrıca bk. **sabr**}

hemm me'a müferred-sırr-ı mücerred (همّ مع مفرّد – سرّ مجرّد) * Hemm-i mea müferred ile sırr-ı mücerred aynı mânâya gelir. "Bütün meşguliyetlerden sıyrılıp sadece Allah'ın murâkabesinde teferrüd eden kulun sırrı ve hemmi" demektir. Bu hâlde bulunan kula onu teveccüh, ikbal, kurbiyyet ve ittisâlinden koparacak bir hâtır ve bir ârız musallat olmaz. (Luma', 425)

hevâ' (هواء) * *Hevâ* {veya hava}, müşâhedesi mümkün olmayan gaybdır. (*Istılâh*, 540)

hevâ (هوى)

* Kestim Leyla ve Su'dâ'nın sevgisiyle ilgimi

İlk hâlimle dost olmaya yöneldim

Özlemler çağırdı beni

yavaş yavaş

İşte sevenlerin değişen hâlleri

aş onları aş

yavaş yavaş

(*Şehîde*, 20)

* {Dedim ki:} "Sıdk {doğruluk} ve hevâ bir sâlih amelde birleşebilir mi?" Cevâb verdi: "Allah, hevâyı sıdka boyun eğdirmeye kadirdir. Böyle olsa bile bu durum nadir görülür. İnsanlar arasında bu nadirliği bilenler az, bilmeyenlerse çoktur. Çünkü amelin irâdesi amelden önce gelir, hevâ ve şehvet ise sonra gelir. Niyet ve sıdk ise her ikisinin ardından gelir." (Âdâb1, 135)

* Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefs, üçüncüsü ceseddir. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı *hevâ*, cesedin sıfatı ise histir. (Hücvîrî, 238-239)

* *Hevâ*, bir topluluğa göre nefsin vasıflarından ibârettir. Başka bir topluluğa göre ise rûhtaki akıl gibi nefsi düzenleyen, tedbir eden tabîatın irâdesinden ibârettir. Her rûhun bünyesinde akıl kuvveti olmayabilir, eksik kalabilir.

Her nefste hevâ kuvveti olmayabilir, eksik kalabilir. Rûhun eksikliği, kurbet {yakınlık} eksikliğidir. Nefsin eksikliği ise kurbetin ta kendisidir. Kul sürekli hem aklın hem de hevânın daveti ile karşı karşıyadır. Aklın davetine uyan kimse, îmân ve tevhîde ulaşır. Hevânın davetine uyan kimse, dalâlet ve küfre düşer. Hevâ, vuslata erenlerin perdesi, mürîdlerin bineği ve taliblerin yüz çevirdiği mahaldir. Kul ona muhâlefet etmekle emrolunmuş ve ona binmesi yasaklanmıştır. (Hücvîrî, 249)

* Rûh hayrın; nefs ise şerrin kaynağıdır. Akıl, rûhun; *hevâ* nefsin askeridir. Allah'ın tevfîki, {aslında} rûhun yardımının bir sonucudur. Aşırılıklar, nefsin sonucudur. Kalb ise bu iki ordunun hâkimiyet alanındadır. (*Âdâb2*, 33)

* Bize göre *hevâ*, âşıkın kalbine ilk doğuşta kalbdeki sevginin düşmesinden ibârettir, başka bir şey değil. Başka bir durum ona ortak olmadığı, kendisi için hâlis olduğu ve saflaştığı zaman "*hubb {sevgi}*" diye adlandırılır. Bu sevgi sabit olup karar kıldığında "*vüdd*" olarak isimlendirilir. {Bu sevgi} kalbi, içi ve temayülleri kucaklayıp geriye kalbin ilgisinden başka bir şey kalmadığında "*aşk*" denir. Aşkla kasd edilen dikenli bir ottur. (*Terciimân*, 14)

* *Hevâ*, mahbûbu {sevileni} istemekten vazgeçmek ve kalbin elde ettiği ilk şeye bağlanmaktır. Bundan dolayı Allah'ın {hevâ kökünden gelen} böyle bir ismi yoktur. (*Fütûhât*, II, 318)

* *Hevâ*, irâdenin dışında olan bir şeydir. İsteyen her istediğini elde ettiğinde, bu durum nefsin hoşuna gider. Her istek hevâdır. Çünkü hevâ nefslerin hoşlandığı bir şeydir. Nefslerin hoşlanmadığı şey hevâ değildir. Hevâ, nefse düşmesinden dolayı böyle isimlendirilmiştir. O da ancak Rabb'inin irâdesine boyun eğmekle düşer.

Ama hevâdan daha üstün bir şey de yoktur. Çünkü o seni Hakk'a götürür. Ondan başkası lezzeti bu şekilde tadamaz. Şu kadar var ki, mahlûkat, bu idrâkten perdelenmiştir (bunu algılayamazlar). Böylece onlar kendilerindeki irâdeden ibârettir. Bu irâdeyi hevâ olarak adlandırırlar, oysa hevâ değildir. Hevâ ârifler için, irâde ise avam içindir. Onların hevâya düşmesi kınanır. Onlar bunun için amel ederler. (*Fütûhât*, IV, 426)

* *Hevâ*, nefsin, tabîatın gerektirdiği şeylere meyletmesi, süflî cihete yönelerek ulvî cihetten yüz çevirmesidir. (Kâşânî, 46; *Câmi'*, 105)

* Arabca'da mehabbet pekişmiş irâdeden kinâyedir. Meselâ, "*Şunu yapmayı murâd ettim*" ve "*Şunu yapmak istedim*" dersin. Aralarındaki fark şudur: "*Keremini, ilmini veya yakınlığını murâd ettim*" demek sûretiyle irâdeyi bir sıfata veya fiile bağlarsan, irâdeyi o sıfat veya fiille sınırlamış olursun. Eğer bir zâta bağlayacak olursan, umûmiyetle bunu mehabbetle sınırlandırırsın...

Hevâ kelimesi ise "*sukut (düşmek)*" kelimesinden türetilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Düştüğü (battığı) zaman yıldıza and olsun*" [Necm, 53/1] Yani "*batmak üzere inişe geçtiğinde*" demektir. Buna göre hevânın mânâsı, havanın berraklığından ve inceliğinden dolayı hızlı bir şekilde değiştiği gibi, kalbin sevgiden dolayı meyletmesi ve süratli bir şekilde değişmesidir.

Tâc adlı lügat kitâbında hevâ şöyle açıklanır: "Adam aşağı doğru yuvarlandığında 'hevâ'r-racülü' denilir. 'Hüvvet', derin uçurum demektir. Bir topluluk uçuruma yuvarlandığında ise 'hevâ'l-kavmu fi'l-hüvveti' denilir. Hevâ fiilinin düşmek mânâsında 'hevâ' kelimesinden türediği söylenmiştir. Mesela, duvar yıkıldığında 'hevâ'l-hâitu' denilir. Buna göre, seven aşk uçurumuna yuvarlanır." (Ravza, 338)

hevâcim (هواجم) {bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim**}

hevâcis (هواجس) {bk. **hâcis-hevâcis**}

hevcâ' (هوجاء) * *Hevcâ*, evleri söküp koparan bir fırtınadır. Bununla bedenî kuvvetlerin reddedilmesine götüren tecerrüd (soyulma, sıyrılma) kasd edilmektedir. Bu da ancak en etkili rüzgârların esmesiyle gerçekleşebilir. (*Heyâkil*, 105)

heybet (هيبة) {bk. **üns-heybet**}

heyemân (هيمان) Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*(Allah dağa tecellî ettiği zaman) Mûsâ bayılıp düştü.*" [Âraf, 7/143] *Heyemân*, taaccüb ve hayretten dolayı hâkimiyetini kaybetmektir. Bu hâl, devamlılık bakımından daha sâbit, vasfı bakımından dehşetten daha hâkimdir. Bunun üç derecesi vardır.

Birinci derecesi, tarîki hedeflerken, kulun değerinin ne kadar aşağılık oldu-

ğunu, mertebesinin düşüklüğünü, kıymeti bakımından ne kadar önemsiz olduğunu düşünerek, lütuf pırıltısının başlamasının görüldüğü andaki heyemândır.

İkinci derecesi, {fenâ ve mârifet pırıltılarının görüldüğü anda} O'nun burhanlarının zuhûr etmesi, hârikulâdeliklerine ve nûrlarının pırıltılarına ulaşıldığında, tahkîk denizine ait dalgaların birbirine çarpması sırasındaki heyemândır.

Üçüncü derecesi ise, kıdem aynında vuku bulması, ezelî kudretin görülmesi ve keşif denizinde boğulma sırasında yaşanan heyemândır. (*Menâzil*, 34-35)

* *Heyemân*, tüm mevcûdâtta bulunan zâtî sevginin {fazla gelmesi, yani} ifrâtıdır. Bu hâl, Hakk'tan, nûrunun tezâhürlerini istemiş olmasından dolayı, Hz. İbrâhîm'in rûhuna hâkimdir. Heyemân, Hz. İbrâhîm'in varlığında ilâhî mehabbetin şiddetli akışına işâret eder. (Sofyavî, 102)

heyûlâ (هيولى) * *Heyûlâ*, kendisinde sûretlerin tezâhür ettiği şeydir. Her bâtın, onda heyûlâ olarak isimlendirilebilecek bir sûretle zuhûr eder. (Kâşânî, 46)

* Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, bu {Allah} ismini, ilâhî mânâların sûretlerinin kemâline *heyûlâ* kıldığı için {felsefede heyûlâ nasıl maddenin temeli sayılıyorsa, Allah ismi de bütün isimlerin temeli olduğu için}, Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ından Zât'ına olan tecelliyâtının tamamı, bu ismin muhtevâsına girer. Bundan daha ötesi "*Zât'ın Zât'ta gizlenmesi*" diye adlandırılan zulmet-i mahzâdır {sırf zulmet, mutlak ve tam karanlıktır}. Bu isim, işte o zulmetin nûrudur {o karanlığı aydınlatır}. Bu isimde Hakk kendini görür ve bu isimle halk, Hakk'ın mârifetine ulaşır. "*Allah*" ismi kelâm ilminin ıstılâhında ulûhiyyete lâyık olan Zât'ın özel ismidir... (*İnsân*, I, 17)

* Merâtib-i vücûddan {varlık mertebelerinden} biri *heyûlâ*dır. Heyûlâ, şekil ve tasvir hazretidir. Bu sûretler, dalgaların denizden meydana gelmesi gibi o hazretten meydana gelir. Heyûlâ bir vücûd {varlık} sûretinin meydana gelmesini gerektirdiğinde, ilâhî kudret ve irâde ile âlemde tabîatın o sûreti ortaya çıkarması kaçınılmaz olur. Çünkü Allah Teâlâ, darda kalmış olanın duâsını onun yardımına koşmaya sebeb kıldığı gibi, heyûlâyı da o sûreti îcâd etmeye sebeb kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ..."*yoksa darda kalana, kendisine yalvarana karşılık veren mi?*" [Neml, 27/62]

Şu hâlde heyûlânın, kendisinde taayyün etmiş bir sûreti gerektirmiş olması, hâl diliyle vücûd sahasına çıkması gereken şeyin dâveti; Hakk'ın tabîata o sûreti îcâd etmeyi takdîr etmesi de ilâhî icâbettir. Buna göre sûret ve şekillere nisbetle heyûlâ, ağaca nisbetle su gibidir; her ağaca göre değişir. (*Merâtib*, 24)

* Sûfilere göre *heyûlâ*, şey'in, sûret olarak kendisinde zuhûr ettiği varlığa nisbeti îtibâriyle ismidir. (*Câmi'*, 105)

hıfz-ı 'ahd (حفظ العهد) * Allah'ın kullarına çizdiği sınırda durmaktır. Emredilen şeyi yapmak, yasaklanan şeyi yapmamaktır. (Kâşânî, 59; *Câmi'*, 81)

hıfz-ı 'ahdü'r-rubûbiyyet ve'l-'ubûdiyyet (حفظ عهد الربوبية و العبودية) * Bu, kemâlâtı sadece Rabb'e; noksanlığı da sedece kula nisbet etmektir. (Kâşânî, 59; *Câmi'*, 81)

hıkd (حقد) * *Hıkd* {kin}, kalbe ağırlık, hiddet ve nefret konusunda ısrârlı olması ve bu durumun sürekli olarak kalmasıdır. (*İhyâ'*, III, 223)

hırka/lübs-i hırka (خرقة / لبس الخرقة) * *Lübs-i hırka* {hırka giymek}, şeyh ile mürşid arasında bir irtibât kurmak, mürîdin nefsi ile şeyhi arasında şeyhinin hakemliğini kabûl etmesi ve şeyhine ait bir elbise ile tâlibin nefsinde bir hâkimiyyet tesis etmesidir.

Dünyevî konularda bir başkasının hakemliğine râzı olmak mümkün olduğu hâlde, dünyevî işlerde birinin hakemliğini kabûl eden bu kimse, iyi niyet ve sağlam bir inançla şeyhine yönelen, samîmî olarak terbiye edilmeyi isteyen bir tâlibin, uhrevî işlerle alâkalı olarak nefsi ile kendi arasında şeyhini hakem kabûl etmesini ve bunun işâreti olarak hırka giymesini nasıl tenkîd edebilir?

Mürîd, giydiği hırka ile bilhassa dînî konularda kendisine doğruyu göstermesi, doğru yola iletmesi, vecd yollarını öğretmesi, nefsin sâhibine kurduğu tuzakları ve bu tuzakların amelleri nasıl bozduğunu anlatması, düşmanın kalbe giriş yollarını tanıtması için temsîlî olarak şeyhinin hakemliğine rıza göstermiş demektir. Böylece kendisini şeyhinin irâdesine bırakarak onun görüşüne teslîm olur. Bütün tasarruflarında onun doğru kabûl ettiğini yapmaya çalışır. Bu sebeble şeyhin, mürîdin nefsi üzerindeki tasarruflarına işâret olmak üzere ona hırka giydirmek, işlerini mürşide havale ve ona teslîm etmenin bir alameti olarak intisâb merâsimi ile şeyhin emirlerini kabûl etmek, Hz. Peygamber'e ﷺ bey'at sünnetini ihyâ ve Hakk'ın tasarrufuna râzı olmak şeklinde değerlendirilir. (*'Avârif*, 60)

* Mürîdin giydiği *hırka*da şeyhiyle bir bey'atleşme mânâsı vardır. Hırka sohbet yoluna girişin ilk basamağıdır. Sohbet ise asıl maksaddır. Mürîdin şeyhi ile sohbet ederek pek çok hayra ulaşması mümkündür. (*'Avârif*, 61)

* Mürîdlerin giydiği *hırka* iki türlüdür: İrâde hırkası ve teberrük hırkası. Şeyhlerin mürîdlerine giydirmek istedikleri asıl hırka irâde hırkasıdır. Teberrük hırkası ise irâde hırkasına benzeyen bir hırkadır. İrâde hırkasını gerçek mürîdler, teberrük hırkasını ise mürîd olmaya çalışan ve onlara benzemek isteyenler giyer. Kim bir topluluğu benzerse ondandır.

Hırkanın sırrı şudur: Niyetinde samîmî olan mürîd, kendisini ve irâdesini şeyhine teslîm ederek onun sohbet halkasına girdiği, babasının yanında yetişen çocuk gibi şeyhinin çevresinde bulunduğu zaman, şeyhi onu Allah'tan aldığı ilmi, Hakk'a olan samîmî fakrı, emir ve nehiyleri yerine getirmedeki üstün gayreti ile

mânen yetiştirir. Bir dereceden değerine yükseltir. Şeyhe, basîretinin te'sîri ile bâtınları yönlendirme kabiliyeti verilmiştir.

Bazen mürîd {dünyâya değer vermeyen} zâhidlerin giydiği sert bir elbise giyebilir. Ancak böyle bir elbise içinde bile mürîdin kendisini zâhid görmesine bağlı olarak gizli bir hevâ bulunabilir. Bundan daha da tehlikelisi bolluk içinde ferah bir hayat yaşamak isteyen mürîdin nefsinde, kendi hevesine göre sertliği-yumuşaklığı, uzunluğu-kısalığı belirlenmiş husûsî bir kıyafet giyme arzusunu bir arada bulundurmasıdır. Şeyh böyle düşünen mürîdinin nefsindeki hevâ ve garazları kırmak için ona, {mânevî} durumuna uyacak bir elbise giydirir. (*'Avârif*, 63)

* Selefimiz tarafından sâbit olmadığı hâlde aralarında yaptıkları telkin senedi ve *lübs-i hırka* {hırka giymek}, selefi hakkında hüsn-ü zanna binaen sonraki sûfîlerin yollarından biridir. (*Envâr*, I, 30)

* Mürîde *hırka* giydirmenin şartları vardır. Mürîd, bu elbiseyi gerçek mânâda, kemâl makamlarına göre şereflenmek için giymelidir. Bunun şartı şudur: Allah Teâlâ, mürîde üzerindeki hırkayı çıkarmakla, kendisinde bulunan kötü sıfatları ortadan kaldırmasını takdîr etmiştir. Üzerindeki hırkanın takke, örtü, şal ya da gömlek olması fark etmez. Artık bu hırkayı çıkardıktan sonra mürîdde kötü ahlâka bağlı herhangi bir muhâlefet ya da nefslerin benliklerinden herhangi bir şey kalmamalıdır. Tersine onun bâtını {iç dünyâsı}, içinden rezilliklerin tamamen silindiği bir çocuğun bâtını gibi olmalıdır.

Bundan sonra şeyh ona, daha önce üzerindeyken çıkardığı hırkanın benzeri olan bir başka hırka giydirir. Böylece bununla, mürîdin üzerine Muhammedî ahlâktan onun için münâsib gördüğü kısmı tamamıyla ona bahşetmiş olur. Bu ahlâka; tedâvî, mücâhede ve riyâzetle ulaşılır. Böylece mürîd bu ahlâkın boyasıyla boyanır. Bundan sonra da kendisinde nefsin benliği ve kötü ahlâk hemen hemen hiç ortaya çıkmaz. (*Envâr*, II, 100)

{Ayrıca bk. murakka'a/murakka'ât}

hırka-yı tasavvuf (خرقة التصوف) * *Hırka-yı tasavvuf* {tasavvuf hırkası}, şeyhin irâdesine giren ve çeşitli hâllerden dolayı onun elinde tevbe eden mürîdin giydiği elbisedir. Bunun netîcelerinden biri, zâhirine elbisesini giydirdiği gibi, bâtınına da sıfatlarını giydirebilmesi için murâd giysisini giyinmektir. İşte bu zâhiri ve bâtınıyla takvâ elbisesidir. Allah şöyle buyurur: "*Ey Adem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır.*" [Ârâf, 7/26]

Bir diğeri şeyhin bereketinin, mübarek eliyle elbiseyi giydirdiği mürîde ulaşmasıdır.

Bir başkası, mürîdin elbise giydirme sırasında şeyhe hâkim olan hâle nâil ol-

masıdır. Bu öyle bir hâldir ki şeyh, mukaddes nûrun yardımıyla gelen derin ve aydınlatıcı basîretiyle mürîdin, {Hakk'ı müşâhede etmesine} mânî olan perdeleri kaldırmak ve temâyüllerini saflaştırmak için şeyhine muhtaç olduğunu görür. Huzûrunda tevbe eden kimsenin hâline vâkıf olduğunda, onun ihtiyaç duyduğu şeyi Hakk'ın nûruyla bilir. Kalbi onunla muttasıf olana kadar Allah'tan {kalbine nûr} inmesini ve bunun kendi bâtınından mürîdin bâtınına akmasını ister.

Bu netîcelerden biri de mürîd ile şeyh arasındaki vuslattır. Bu sebeble aralarındaki kalbî bağlılık sürekli hâle gelir. Mürîd, olgunluk sınırına varıncaya kadar davranışlarında, hareketlerinde ahlâk ve hâllerinde şeyhini gerçek bir baba olarak hatırlar. Bu Hz. Peygamber'in ﷺ *"Babalar üçtür: Senin doğumuna sebeb olan, sana öğreten ve seni terbiye eden baba"* şeklinde buyurduğu hadîsteki gibidir [k. y.]. (Kâşânî, 159; *Câmi'*, 82)

hızır-ilyâs (خضر – إلياس) * *Hızır* ve hakkında anlatılan şeyler gerçektir. O, yeryüzünün âlimi, abdalların reisidir ve o Allah'ın yeryüzündeki askeridir. (Kâşânî, 160)

* *Hızır*, bast; *İlyâs* kabz hâlinden kinâyedir. Hızır'ın ﷺ, Hz. Musa'nın ﷺ zamanından bu zamana kadar gelen bir insan veya Hz. Musa'nın sûretine bürünen rûhânî bir varlık olmasıyla alâkalı bir nakil ve aklen de bunu tahkîk etme imkânı yoktur. Bilakis o, mânen galib olan bir vasfıyla Hz. Musa'nın sûretine bürünmüş, sonra yok olmuştur. İşte bu, avama göre onun rûhudur veya Rûhu'l-Kudüs'tür. Tahkîk ehline göreyse onun varlığı sabittir. (Kâşânî, 160; *Câmi'*, 82)

hicâb (حجاب) {hicâb-ı gaynî; hicâb-ı reynî}

* *Hicâb*, arzu edilip hedeflenen şeyle, arzu edip hedefleyen arasına giren bir mânîdir. Serî Sakatî[rh] şöyle derdi: *"Allah'ım! Eğer bana bir şeyle azab edeceksen, hicâb zilleti ile azab etme."* (*Luma'*, 428)

* *Hicâb* iki türlüdür: *Hicâb-ı reynî* –bundan Allah'a sığınırız- asla açılmaz. {Bir de} *hicâb- gaynî* {vardır}. Bu o kadar çabuk açılır ki! Şu söz bunu açıklamak için {söylenmiştir}: *"Bir kulun zâtı, hakka hicâb olur. Öyle ki onun için hakla bâtıl eşit seviyededir. Bir kulun da sıfatı hakla arasına perde olur, ama tabîatı ve gönlü daimâ hakkı arar, bâtıldan da kaçar."*

Zâtî hicâb reynîdir, asla açılmaz. Reyn {pas}, hatem {mühür} ve tab'ın {damganın} mânâsı birdir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalbleri üzerindeki pas{tan ibâret} olmuştur."* [Mutaffifîn, 83/14] Bunun hükmü de şu âyette daha açıktır: *"Küfredenleri korkutsan da, korkutmasan da birdir, onlar îmân etmezler."* [Bakara, 2/6] Sonra şöyle diyerek bunun sebebini açıklamıştır: *"Allah onların kalblerine ve kulaklarına mühür vurmuştur."* [Bakara, 2/7] Şöyle de demiştir: *"Allah onların kalblerini mühürlemiştir."* [Nahl, 16/108]

Gaynî olan sıfat perdesinin vakitli ya da vakitsiz olarak açılması mümkündür. Zâtın değişmesi, hüküm bakımından garîb, acaib, gayn bakımından da imkânsızdır. Sıfatın değişmesi ise mümkündür. (Hücvîrî, 7-8)

* Dünyâ âhirete, âhiret de dünyâ ve âhiretin Rabb'ine *hicâb*dır. Her neyle beraber bulunursan {ya da zihnin neye takılırsa} o sana hicâb olur. Halka iltifât etme. Böylece Hakk'ın kapısına gönül ayağıyla gelirsin. O'ndan başka her şeye karşı olan zühdünün sağlamlığı, seni ona her şeyden tecrîd edilmiş, O'nun hakkında hayrete düşmüş, O'na sığınır, O'ndan yardım ister, O'nun önceliği ve ilmine nazar eder bir hâlde O'na götürür. (*Feth*, 75)

* *Hicâb*, istediğin şeyi gözünden perdeleyen her şeydir. (*Istılâh*, 538)

* *Hicâb*, kevnî sûretlerin, Hakk'ın kalbdeki tecellîlerine mânî olacak izler bırakmasıdır. (*Câmi'*, 81)

hicâb-ı 'izzet (حجاب العزّة) * *Hicâb-ı izzet* {izzet hicâbı ya da perdesi} amâ ve hayrettir. (*Istılâh*, 540)

hicrân (هجران) * *Hicrân*, terk edilen şeyin unutulmasıdır. (*Câmi'*, 54)

hidâyet (هداية) * *Hidâyet*in üç mertebesi vardır: Birincisi *"Ona iki yolu da gösterdik."* [Beled, 90/10] âyetinde işâret edilen hayır ve şer yolunu bilmektir. Allah tüm kullarını bununla nîmetlendirmiştir. Bazıları akılla; bazıları ise resûllerin dilleriyle {vahiyle} bundan istifade etmişlerdir. Bundan dolayı Allah *"Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercîh ettiler"* [Fussilet, 41/17] buyurmuştur.

İkincisi, kula, onun ilimlerde yükselme ve sâlih amelleri artırması, hâlden hâle geçirilmesiyle yardım edilmesidir. Allah *"Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların hidâyetlerini artırır ve sakınmalarını sağlar"* [Muhammed, 47/17] âyetiyle bunu kasd etmiştir.

Üçüncüsü velâyet ve nübüvvet âlemine doğan nûrdur. Allah bununla, teklif ve öğrenme imkânı elde eden akıl vâsıtasıyla ulaşılamayan şeye ulaştırır, hidâyet ettirir. (*Mîzân*, 89)

* Bize göre *hidâyet*, mürîdin şeyhle, şeyhin de Allah ile birlikte olmasıdır. O, sahîh bir bilgi vâsıtasıyla bir emri te'vîl etme konusunda isâbet etmek değildir. Hidâyet, emri te'vîl etmeden ona itâat edebilmektir. (*Tedbîrât*, 230)

hikâyât (حكايات) * Bunlar Allah'ın ordularından biridir. Bunlarla mürîdlerin kalbleri takviye edilir. (*Luma'*, 275)

hikmet (حكمة) {hikmet-i mantûk bihâ; hikmet-i mechûle indenâ; hikmet-i meskût anhâ}

* Ahlâkın dört esası vardır: *Hikmet*, şecaat, iffet, adalet. Hikmetten kasdımız, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur... (*İhyâ'*, III, 67)

* Fazîletler çok da olsa, bütün dal ve çeşitleri *hikmet*, şecaat, iffet ve adalet olmak üzere dört sınıfta toplanabilir. Hikmet aklın; şecaat öfkenin; iffet şehvetin fazîletidir. Adalet ise bu kuvvetlerin gerektiği gibi bir araya gelmesinden ibârettir. Adaletle bütün işler tamamlanır. Bu yüzden *"Gökler ve yer adaletle kaimdir"* denilmiştir. (*Mîzân*, 64)

* *Hikmet*, husûsî bir mâlûmla alâkalı bir ilimdir. Hikmet hükmeden bir sıfattır. Onunla hükmedilir, fakat ona hükmedilemez. Onun ism-i faili hakîm kelimesidir. Hükmün ism-i fâili olması îtibâriyle hakîmin bir hükmü vardır. Ata hükmedebilmek için atın yuları da *"hikmet"* kelimesiyle isimlendirilir. Bu sıfatla hakîme ait her bilgi hikmettir. Bu şekilde hikmetle hükmolunan eşyâ, hikmetin kendisini ve ihtiyaç duyduğu şeye istîdâdını gerektirir. Hakîm, eşyâya bunu sadece hikmet sıfatıyla verebilir. O'nun ismi Hakîm'dir. Hakîm olarak isimlendiği şeye istîdâdları sayesinde hükmeder veya hikmet sâhibi olarak onun eşyâda bir hükmü vardır ya da bunların hepsidir.

Tek tek istîdâda gelince, hakîmin buna bir te'sîri yoktur. Biz ise, istîdâdıyla herhangi bir işi hak eden bir kimse görürüz. O, alîmdir, ancak hakîm değildir. Câhil olduğu için hak ettiği şeyi ona vermez. O işi hak ettiği şeyi bilme sıfatına sâhib olmakla birlikte, onun, hak ettiği şeye ulaşmasına mânî olur. Bütün olarak da, tek tek de böyle değildir. Böylece anlarız ki, bu dördüncü bir duruma râcîdir. Dolayısıyla o hikmet değildir, hikmeti bilen de değildir, hikmet gerektiren herhangi bir işe istîdâdı da yoktur. İşte bu fazladan olan durum, onu hak ettiği şeyi bildiği için, o işe hakkını vermeye götüren durumdur. O zaman bu kişi *"hakîm"* olarak isimlendirilebilir. Böyle olmadıkça o hikmeti ve hak ettiği şeyi bilen âlimdir. Bu işi istîdâdıyla hak eden için hakîm ismi sadece böyle bir kullanımın varlığından dolayı verilir. (*Fütûhât*, II, 266)

* *Hikmet*, eşyânın hakîkatini, vasıflarını, husûsiyetlerini, hükümlerini nasılsa öyle bilmek; sebeblerin müsebbibleriyle irtibâtını, mevcûdâttaki intizâmın sırlarını ve onun muktezâsına göre amel etmeyi bilmektir. Allah şöyle buyurur: *"Kime hikmet verilmişse, ona çok hayır verilmiştir."* [Bakara, 2/269]...

...*Hikmet-i mantûk bihâ*, şerîat ve tarîkat ilimleridir. (Kâşânî, 61; *Câmi'*, 81)

* *Hikmet-i meskût anhâ* {bize söylenmeyen hikmet}, rusûm ulemâsının anlamadığı ve avama da gerekli olmayan hakîkat sırlarıdır. Çünkü bunları bilmek onlara zarar verir veya tehlikeye düşürür. Rivâyet edilir ki, Hz. Peygamber ﷺ ashabıyla

birlikte Medîne sokaklarında geziyordu. Bir kadın evine girmeleri için yemin etti, onlar da o kadının evine girdiler. Bir ateş gördüler. Kadının çocukları o ateşin etrafında oynuyorlardı. Kadın "*Ey Allah'ın Resûlu, Allah mı kullarına daha merhametlidir yoksa ben mi çocuklarıma daha merhametliyim?*" diye sordu. Hz. Peygamber "*Elbette Allah daha merhametlidir, çünkü o rahmet edenlerin en merhametlisidir*" diye cevâb verdi. Kadın "*Ey Allah'ın Resûlu, söyler misin çocuğumu ateşe atmayı ister miyim?*" diye sordu. Hz. Peygamber "*Hayır*" dedi. Kadın "*Allah kullarına karşı en merhametli ise onları ateşe nasıl atar?*" Râvî der ki: "*Bunun üzerine Resûlullah ﷺ ağladı*" ve "*Bana böyle vahyolundu*" buyurdu. (Kâşânî, 62; *Câmi'*, 81)

* Ahlâkın dört {esası} vardır: *Hikmet*, şecaat, iffet ve adalet. Hikmet, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur... Bu dört ahlâkın dengeli oluşundan güzel ahlâkın tamamı ortaya çıkar. Akıl kuvvetinin itidalinden iyi düşünce, isâbetli görüş, doğru tedbir, eşyânın inceliklerini anlamak; ifrâtından, hile, aldatma, mugalata {demagoji}; tefrîtinden ise ahmaklık, kalın kafalılık ve akıl zayıflığı doğar... (*Ravza*, 445)

* *Hikmet*, bir şeyi her nerde ise yerine koymaktır. Hikmetin ilk inceliği, bir şeyin haddini ve hakkını aşmamak, ikinci inceliği Allah'ın vaîd {cezâ vaadi olan cehennem} konusundaki nazarını müşâhede etmek, hükümdeki adaletini ve mânî olma konusundaki iyiliğini anlamak, üçüncü inceliği ise istidlâlde basîretin, irşâdda hakîkatin ve işârette gayenin son noktaya ulaşmasıdır. (*Ravza*, 487)

* ...Fass kelimesi,... *hikmet*; yani "*rûhlarına nakşedilmiş ilimler*" demektir. Onların kalbleri hakkında istersen, onun dediği gibi "*konuşan kalblere hikmetler indiren*" de diyebilirsin. Buna göre onların ilimleri yüzüğün kaşı; rûhları da kaşa göre yüzük durumundadır. Buna şu sözle işâret edilmiştir: "*Ondan şâhid olduğum her şeyde bize emânet edilen bir ilâhî hikmet vardır.*" *Fusûs* kitâbı, fassı "*hikmet*" mânasında kullanmakla beraber hikmetlerin sayısı hakkında hiçbir şey söylememiştir... (Sofyavî, 11)

* *Hikmet-i mechûle indenâ* {bize mechûl kalan hikmet}, bize gizli kalan şeyin sırrıdır. Hikmetin bazı kullara eziyet etmek, çocukların ölümü ve cehennemde ebedî kalış gibi varlıktaki yönlerine îmân, bunların vukuuna rızâ, adalet ve hak olarak var olduklarına inanmak gerekir. (*Câmi'*, 82)

hikmet-i câmi'a (حكمة جامعة) * *Hikmet-i câmi'a* {kuşatıcı hikmet}, Hakk'ı bilmek ve onunla amel etmek; bâtılı bilmek ve ondan kaçınmaktır. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allahım! Bana hakkı hak olarak göster, beni ona ittibâ ile rızıklandır; bâtılı da bâtıl olarak göster, beni ondan kaçınmakla rızıklandır.*" [İbn Kesîr, I, 251] (Kâşânî, 63; *Câmi'*, 82)

hikmet-i halkıyyet (حكمة خلقية) {beleh; habb}

* *Hikmet-i halkıyyet* {yaratılış hikmeti}, nefs-i nâtıkaya {düşünen nefse} ait bir hâl ve üstünlüktür. Gazab {öfke} ve şehvet gücünü o yönetir, darlık ve genişlik durumlarında gerekli olan hareketin miktarına hükmeder. Bu, yapılan işlerin hangisinin doğru olduğunu bilmek demektir.

Ancak bu fazîleti iki rezîlet kuşatır; "*habb {hilekârlık}*" ve "*beleh {ahmaklık}*." Biri ifrât, diğeri tefrîttir. *Habb* ifrât hâlidir. Bu hâldeki bir kimse, kötü düşünceli ve hilekâr olur. Öfke ve şehvet kuvvetlerini serbest bıraktığı için, istediği şeye doğru hareketi gereğinden fazla olur. *Beleh* ise, öfke ve şehvet kuvvetinin tefrîti olup, itidalin {dengenin} altındadır. Bu, nefsin gazab ve şehvet gücünün gereğinden az olduğu bir hâldir. Bunun kaynağı ise anlamadaki yavaşlık ve doğru davranışı kavramadaki zayıflıktır. (*Mîzân*, 66)

hikmet-i nefsiyye (حكمة نفسية) * Hz. Peygamber'in kalbine atılan vehbî ilimlerdir. (Sofyavî, 41)

hil'at (خلعة) * *Hil'at* {elbise}, yakınlık alâmetidir. Seven hil'atı terk eder. Çünkü hil'atta {dolayısıyla yakınlıkta} ayrılık alâmeti vardır. Ademde {yoklukta} kalması vücûdu {varlığı} beklediği içindir. Bulduğunda, o başkası olur ve onunla rahat edemez, onu bırakmasını söyler. Şeyhler şeyhi Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd b. Muhammed'in "*Fakr, kalbi şekillerden boşaltmaktır*" sözünün mânâsı budur. Şekil var olduğu hâlde, kalbi şekillerle uğraşmaktan kurtarmaya çalışırken, o {şekli} atmaktan başka çare nedir ki? (Hücvîrî, 34)

* *Hil'at*, Hakk ﷻ tarafından gelmiştir. Onun baygınlığı mârifet, ilim ve fazl u ikrâm türleridir. Ona nîmetler ve fazl u ikrâm ile telebbüs {giyinme} denilmiştir. Onu reddederek, ve telebbüsü terk ederek sû-i edebde bulunma! Çünkü melikin nîmetlerini reddetmek, O'na karşı iftira ve O'nun mertebesini hafife almak olur. O zaman onunla üzerinde Hakk {ya da O'ndan bir nişân} bulunmayan ya da hevâ ve nefsini giyinmiş olan {hevâ ve nefsinin etkisi altında bulunan} biri Allah'ın fazl ve kısmetine bürünür.

Hil'atın, nasîb ve kısmetlere ulaşma konusunda dört şekli bulunur: Birincisi {nefsten gelen} tabîat yoluyladır ki bu haramdır. İkincisi şerîat yoluyladır, bu da mübâh ve helâldir. Üçüncüsü emirledir, bu da velâyet hâli ve hevânın terk edilmesidir. Dördüncüsü de fazl u ikrâm iledir, bu da irâdenin ortadan kalkması, bedeliyyetin elde edilmesi ve varlığının sadece Allah'ın fiili olan kaderi murâd ederek onunla kaim olmasıdır. Bu, ilim ve salâh {uygunluk ve doğruluk} hâlidir. Hakîkatte bu makama ulaşmadıkça kula "*sâlih*" denemez. (*Fütûh*, 122-123)

hilm (حلم) {kezm-i gayz} * *Hilm* {yaratılıştaki yumuşaklık}, *kezm-i gayz*dan {öfkeyi yenmekten} daha fazîletli bir huydur. Çünkü öfkeyi yenmek yumuşaklığa gayret göstermekten ibârettir. Sadece öfkesi fazla olanların öfkelerini yenmeye ih-

tiyacı vardır. Öfkeli insanlar, öfkelerini yenmek için büyük gayret gösterirler. Fakat bunu alışkanlık hâline getirdiği için artık alışılmış hâle gelir ve kızmaz olur. Eğer ara sıra kızacak olsa da öfkesini kolaylıkla yenebilir. *Kezm-i gayz* {öfkeyi yenmek} tabiî bir hilmdir. Aynı zamanda aklın kemâle ermesinin ve gazab kuvvetinin kırılarak akla boyun eğmesinin de bir delîlidir. Fakat bunun başı, yumuşak olmaya gayret göstermek ve zorlanarak da olsa öfkeyi yenmeye çalışmaktır. (*İhyâ'*, III, 218)

* ...Sabır, hiddetini yenme konusunda olursa buna "*hilm {yumuşaklık}*", "*vakar ve teennî*", zıddına da "*tezemmür {saldırganlık}*" denir... (*İhyâ'*, IV, 82; Kudâme, 285)

* *Hilm*, çok kızmak ile infirâk arasında nefsi vakarlı kılan bir hâldir. (*Mîzân*, 73)

* *Hilm*, sözünde, fiilinde ve eli altındaki kimselere karşı yumuşak olmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Hilm* üç kısımdır: Avamın hilmi, suç işleyen kişiyi bâtında öfkeyi gizlemekle birlikte affetmektir. Havassın hilmi, suçluyu, bâtında iyiliği gizlemekle birlikte affetmektir. Ahass-ı havassın hilmi ise, suçluyu bizzât iyilik yaparak affetmektir. (*Câmi'*, 61)

himmet (هِمَّة) {himmet-i enefe; himmet-i erbâb-ı himemi'l-'âliye; himmet-i ifâkat}

* *Himmet*in ilk inceliği, kalbin fânîye rağbet etmenin bayağılığından korunmasıdır. İkinci inceliği, hastalıkları umursamaya, emele güvenmeye ve amel yapmamaya tenezzül etmemektir. Üçüncüsü ise zât gibi, sıfatlarla bezenmektir. (*Ravza*, 489)

* Bazıları *himmet*i kalbin mânâ için tecrîd edilmesi; bazıları mürîdin başlangıçtaki sıdkı; bazıları ise ilhâmın saflığı sayesinde gerçekleşen tüm düşünceler mânâsında kullanırlar... (*Istılâh*, 536; *Fütûhât*, II, 515; *Esfâr*, 279)

* ...Denilmiştir ki: "Himmetin üç mertebesi, tenbih, irâde ve hakîkat himmetleridir. Bil ki, tenbih himmeti, insan hakîkatinin muhâl veya mümkün olsun arzunun yöneldiği şeyle ilgili olarak kalbin tayakkuz hâlinde olmasıdır. Bu, kalbin mânâ için tecrîd edilmesidir. Bu himmet, kalbi temennî ettiği şey konusunda, hükmettiği noktaya nazar etmeye yöneltir. Böylece kalb de, bu himmetin kendisine verdiği bilgiye göre onun hâkimiyeti altında olur. Himmet, kalbin bundan dönmesi gerektiği bilgisini verirse, geri döner, bu konuda azmetmesi bilgisini verirse azmeder. Bu himmete sâhib olan kişi, temennî ettiği şeyin bilgisine muhtaçtır. Mürîdin ilk sadakati olan irâde himmeti, bir şeyin kendisi için kaim olmadığını kavramayı sağlayan cem'iyyet himmetidir. Bu himmet, çoğunlukla Afrika'da "Gurâbiyye" olarak adlandırılan bir toplulukta bulunur. Bununla dilediklerini öldürürler. Nefs, cem' hâline erdiğinde âlemin cisim ve hâllerine etki eder. Bu durum ona zor gelmez. O kadar ki, kendisine bu ilme ait olan, kendisinin henüz sâhib olamadığı bir keşf ve îmân kuvveti gösterilir..." (Fütûhât, II, 515)

* *Himmet-i ifâkat* (sıhhate kavuşma gayreti), sülûkla alâkalı himmetin birinci derecesidir. Bu himmet, sâliki fânîyi terkedip Bâkî'ye tâlib olmaya sevk eder...

...*Himmet-i enefe* (yüz çevirme gayreti), sülûkla alâkalı himmetin ikinci derecesidir. Bu himmet, kalbi Allah'ın va'dettiği amele karşılık beklemekle meşgul olmayı reddetmesi için sâliki amele karşı sevâb talebinden yüz çevirmeye sevk eder. Bu himmet, kendini Hakk'ın müşâhedesine adamaz, bilakis ihsân üzere Allah'a ibâdet etmeye hasreder. Kul, Hakk'a yakınlaşmaya yönelmeyi taleb etmekten geri durmaz, O'ndan başkasına yönelmeyi istemez. (Kâşânî, 45; *Câmi'*, 105)

* *Himmet-i erbâb-ı himemi'l-'âliye* (yüksek gayret sâhiblerinin gayreti), himmet erbabının üçüncü derecesidir. O, sadece Hakk ile ilgilenmek, O'ndan başkasına iltifât etmemektir. Bu himmet, hâl ve makamlardan râzı olunmaması, isim ve sıfatlarla yetinilmemesi bakımından en yüce himmetlerdendir. Bu himmet sadece Zât'ın kendisini taleb eder. (Kâşânî, 46; *Câmi'*, 105)

* *Himmet*in üç mertebesi, tenbîh, irâde ve hakîkat himmetleridir. Bil ki, tenbîh himmeti, insan hakîkatinin muhâl veya mümkün olsun, arzunun yöneldiği şeyle ilgili olarak kalbin tayakkuz hâlinde olmasıdır. Bu, kalbin mânâ için tecrîd edilmesidir.

İrâde himmeti, mürîdin başlangıçtaki sıdkıdır. Bu, bir şeyin kendisi için kaim olmadığını kavramayı sağlayan bir himmettir. Bu himmet çoğunlukla Afrika'da "*Gurâbiyye*" olarak adlandırılan bir toplulukta bulunur. Bununla dilediklerini öldürürler. Nefs, cem hâline erdiğinde âlemin cisim ve hâllerine etki eder. Bu durum ona zor gelmez. O kadar ki, kendisine bu ilme ait, kendisinin henüz sâhib olamadığı bir keşf ve îmân kuvveti gösterilir. Bazı insanların ellerindeki zâhirî alâmetler, ancak bu himmetle gerçekleşir. Bunun öyle bir kuvveti vardır ki, kâmil şeyhlerin etkileri mürîde yerleştiğinde, onlara tasarrufta bulunurlar. İlhâmın saflığı yardımıyla gerçekleşen hakîkatin himmeti ise, düşüncelerini Hakk'ta toplayabilen ehlullahtan büyük şeyhlere aittir. Bunlar bu himmeti, kesretten kaçarak ve kesretin tevhîdini isteyerek ahadiyyet için tek bir himmete dönüştürürler. Ârifler kesrete de, onların sıfatlardaki, nisbetlerdeki veya isimlerdeki ahadiyyetine de tenezzül etmezler. (*Esfâr*, 279)

* *Himmet*, Allah'ın insana yerleştirdiği en kuvvetli şeydir. Allah nûrları yaratınca, onları huzûrunda durdurdu. Onların kelâmının kendisinin Zât'ıyla, himmetlerinin ise Allah ile meşgul olduğunu gördü. Onlara şöyle buyurdu: "*İzzetim ve Celâlim için, seni nûrların en yücesi kılacağım. Sana mahlûkatım içinde ebrârın en şereflisi olarak kıymet vereceğim.*" (*İnsân*, 21)

* *Himmet*, kalbin himmet gösterilen şeye bağlanmasıdır. Himmet, kalbin tamamıyla Allah'la birleşmesi, O'nun dışındaki her şeyden de ayrılmasıdır. (*Câmi'*, 54)

* *Himmet*; maksad, bedel, amel, emel gibi vâsıta ve sebeb olan nefsin hazlarına

tenezzül etmeyerek tamamen Hakk'a yönelmektir. Onun *bidâyât*taki sûreti, tevbe ahdiyle tâat ve vefâya bağlanmasıdır. *Ebvâb*daki sûreti, kalbin bâkî olan nîmet verene bağlanması ve fânîye rağbetle bitkin düşerek talebe özen göstermekten yüz çevirmesidir. *Muâmelât*taki sûreti, sürekli murâkabe ile amelde istikamet, Allah'a tevekkül ve teslîm ile tam bağlanmaktır. *Ahlâk*taki sûreti, himmetin tamamen mutluluğu ve kemâlâtı elde etmeye çevrilmesidir. *Usûl*deki sûreti, sâhibini yakîn kuvvetiyle Hakk tarafına çekmektir. Ünsün rahatlığı, seyr-i sülûkta duraklamaya ve orta yoldan sapmaya mânî olur. *Ahvâl*deki derecesi, aşkın hâkimiyetiyle düşüncelerin tek bir düşünceye dönüştürülmesidir. *Velâyât*taki sûreti, hâl ve makamlardan isim ve sıfatlar mertebesine yükselmektir. *Hakaik*teki sûreti, sıfatların yükselerek Zât gibi sıfatlarla bezenmesidir. *Nihâyât*taki sûreti ise, tüm mümkün varlıklara Hakk'ın te'sîriyle te'sîr eden sadece tek bir himmetin olmasıdır. (*Câmi'*, 291)

hisâb (حساب) * *Hisâb* ile kasd edilen şey, insanların oruç, fitre, hac, zekât, adak, keffâret, eşlerinin sayısı, îlâ, icâre, borçlarının vadeleri gibi ay ve yılla kayıtlı olan dînî ve dünyevî işlerinden ihtiyaç duydukları hesablardır. (Receb, 6)

* *Hisâb* sözlükte saymak, ıstılâhta ise, istisnâları olmakla birlikte Allah'ın kullarını mahşerde serbest bırakmadan önce iyi veya kötü amellerine karşılık tafsîlâtıyla sorguya çekmek üzere durdurmasıdır. (*Meşârık*, 261)

hisbâniyye (حسبانية) * "*Hisbâniyye...*" yani Sofestâiyye ..."*âlem hakkında bütünüyle câhillikle suçlanmışlardır...*" Yani Hisbâniyye tam bir cehâletle suçlanmıştır. ..."*Ehl-i nazar {bu konuda} icmâ etmiştir...*" Bu konuda ne durumda olduklarını bildikleri için {cehâlet nisbet etmişlerdir}. ..."*Ancak her iki topluluk da hata etmiştir. Hisbâniyye'nin hataları, onlar âlemdeki değişmenin bütünüyle bu sûretten önceki makul cevherin aynının ahadiyyeti üzere olduğunu kabûl etmişlerdir...*" Hariçteki bu mâkul cevher ..."*ancak bununla...*" bu sûretle ..."*birlikte bulunur.*" Yani cevherle birlikte bulunur. ..."*Tıpkı bu sûretin ancak bununla*" yani bu cevherle ..."*aklettiği gibi. Bunu...*" yani cevherin aynının ahadiyyetini kabûl etselerdi, ..."*bu konuda tahkik derecesine muvaffak olurlardı.*" O zaman onlar neyin ne olduğunu bilen âriflerden olurlardı. (Sofyavî, 224)

hiss (حسّ) {hiss-i müşterek} * His, nefsin sıfatından ortaya çıkan şeyin şeklidir. Amr {b. Osman} Mekkî[rh] demiştir ki: "'Vecdin galib olduğu anlarda hiçbir his bulamıyorum' diyen kişi hata etmiştir. Çünkü o, hissedilen şeylerin kayboluşunu ancak hisle {duyularla} idrâk edebilir." (Luma', 424)

* *Hiss-i müşterek* {ortak duyular} bir nakış levhasıdır. Orada mekân tuttuğu zaman, müşâhid hükmünde olur. Nice hisse nakşolunan şeyler vardır ki, histen zâil olmuşlar, sûretleri bir an için hiss-i müşterekte kalmıştır. Böylece müşâhid hük-

münde kalmışlar, düşünceye aksetmemişlerdir. Sana söylenen şey hafızanda bulunsun: Çaptan her durumda doğru bir çizgi olarak, dâirenin çevresinde hareketli nokta nakşolunmuştur.

Sûret, hiss-i müşterek levhasında şekillendiği zaman müşâhede gerçekleşir. İster ilk olarak dış dünyâda hissedilen bir şey resmedilmiş bir hâlde olsun, ister hissedilen şeyden kalan bir şeyin zihindeki kalıntısı olsun, ister hissedilen şeyin yok olmasından sonra yeniden sâbit olması şeklinde olsun, isterse hissedilen bir şeyden değil, mümkün olması hâlinde zihindeki bir şeyden vâkî olsun birdir. (*İşârât*, IV, 128)

* Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefs, üçüncüsü ceseddir. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise *his*tir. (Hücvîrî, 238-239)

* Hazret-i cismiyyet, zikrettiğimiz mahsûsâtı {duyularla algılanabilen şeyleri} içinde toplar. Bunun emîri hayâl, haracına sâhib olan da *hiss*tir. Hisler, izâfî bir iltilâfta oldukları hâlde, mahsûsâtı alıp haracın sâhibi olan hisse teslîm eder, hayâlin hazînesine yükseltir. Burada kendisine yükseltilen şeyin cinsinden bir isim elde eder. Bu durumda bunlardan "*mahsûsât*" ismi kalkar ve "*mütehayyilât {hayâl edilebilir olan şeyler}*" ismi verilir.

Bundan sonra hayâl, hatırlama gücü altında mahsûsât gibi harac sâhibi olur, onları ezberler. Burada mütehayyilât ismi, onlardan "*mezkûrât*"a {hatırlanan şeylere} ya da "*mahfûzât*"a {ezberlenen şeylere} intikal eder.

Sonra fikrin gücü altında harac sâhibi olan zikir {hatırlama}, bunları ona arz eder, tecrübe ederek ayırır. Bunlar hakkında kendi idâresine bağlı bulunanlara soru sorarak bunlardaki hak ve bâtıl şeyleri birbirinden ayırır. Çünkü,] hissin pek çok yanıltıcı tarafı vardır. Mezkurâtın ismi, onlardan mütefekkerâta {düşünülen şeylere} intikal eder. Onları tedkîk ettiği, yanıltıcı unsurları hisse geri gönderdiği, sahîh olan şeyleri alıp onları akıl hazretine {huzûruna, mertebesine} aktardığı zaman fikir, aklın gücü altında {aklın çalışma sürecinde elde edilen} bereketin de sâhibi olur.

Akıl mertebesine ulaştığında, kendisine gelen ilim ve ameller ona dahil olur ve kendilerini ona arz eder ve ameller, "*bu kulağın ameli*", "*bu gözün ameli*", "*bu dilin ameli*" şeklinde birbirinden ayrılır. Bu durum, amellerin hepsinin tamamlanmasına, ilimler ve onların isimlerinin mâkulâta {düşünülen şeylere} intikal etmesine kadar devam eder... (*Tedbîrât*, 188)

* Kevnî berzahta kabûl eder nefs
Ulvî felekte kabûl edilir rûh
Aklın yeri

iki emin arasında
His ise süflî felekte bağlı

(*Letâ'if*, 165)

* Mânâlar âleminde anlayış yardımıyla yürürsen, mânâların lezzetinden dolayı *his*lerin perdelenir. Hissin, mânâda rahata erdiğinde, sırrın, mânâların müşâhedesinden perdelenmez. Hislerle beraber beka, başında da sonunda da daha iyidir. Onun şerefi arzu edilen cennette rü'yet sırasında ortaya çıkacaktır. (*Letâ'if*, 188)

hitâb (خطاب) {bk. **kelâm**}

hitâm (ختام) * *Hitâm* {son, bitiş} makamı, sadece mahlûk için pek az bulunur olaylarda hedefe varana dek Zü'l-Celâli ve'l-İkram olan Allah'ın hakîkatiyle tahakkuk etmekten ibârettir. Ona ait bu eşyâ bir bütün olarak bakıldığında böyledir. O aslında tafsîl yoluyla Allah'a aittir. Bundan dolayı insan-ı kâmil daha mükemmele doğru yükselir. Çünkü Allah'ın nihâyeti yoktur. Velî de Allah'ın Zât'ına ulaşana kadar yükselmeye devam eder. (*İnsân*, II, 97)

* *Hitâm* makamı tüm kurbiyyet makamları ile alâkalıdır. Çünkü velînin mahza kurbiyyet makamına ulaşmasıyla birlikte evliyânın makamlarının son bulmasından ibârettir. Bu makam, mahlûkun Allah'a ulaştığı tüm makamları ihtivâ eder. Çünkü bu makam Allah'a kurbiyyet makamına dahil edilir. O, onun bütün halk makamlarına ulaşmasıyla sona erer. Velînin onda dostluk ve sevgi makamlarından bir nasibi vardır. İşte bu kurbiyyet makamında hitâmdır, son bulmadır.

Bununla birlikte "*hullet {dostluk}*" ismi kurbiyyet makamlarının ilk mertebesine mahsûstur. Çünkü kurbiyyet makamında bulunan kimse Hakk'ın eserleri ve vücûduyla {varlığıyla} dost olan kimsedir. Ardından sevgi makamı gelir. Bu makam ilâhî tezâhürde Muhammedî makamdan ibârettir.

Son olarak hitâm makamı gelir. Bu kurbiyyet makamının nihâî ismidir. Onun nihâyetine yol yoktur. Çünkü Allah'ın nihâyeti yoktur. Ancak hitâm ismi tüm kurbiyyet makamlarıyla alâkalıdır. Kurbiyyet makamında olan kimse evliyânın sonuncusudur ve hitâm makamı konusunda Hz. Peygamber'in ﷺ vârisidir. Çünkü kurbiyyet makamı makam-ı mahmûddur. Vesîle, kurbiyyet makamında olan kimsenin oraya gitmesidir. Öyle ki, hiç kimse onun önüne geçemez. Böylece bu ilâhî makamlarda tek hâle gelir. Bunun Hz. Muhammed'le ﷺ gerçekleştiğine inanması gerekir. "*Vesîle cennette en yüce mekândır. Vesîle sadece bir kişiye ait olacaktır*" sözüyle buna işâret etmiştir. (*İnsân*, II, 97)

hû/hüve (هو) * Ebû Yezîd şöyle demişti: "Ben ben değilim, ben benim. Çünkü ben Hû {O} olan benim. Ben O'yum. Ben O olan O'yum." (Şatahât, 111)

* Sanki ben benim veya sanki ben *Hû*'yum {O'yum} ya da O benim. Ey zanneden! Eğer sen bensen bu beni şaşırtmaz. Sanma ki şu an ben benim! Sanma ki, ben ben olacağım! Sanma ki ben ben oldum! (Sanki ben, ârifin bu cildi ya da bu hâlimden ibâretim. Eğer Sen bensen bunda sakınca yok, ama ben değilsin.) (*Tavâsîn*, 194)

* Vücûdumdan sıyrıldığımda
şuhûd üzere O'yum ben
Benim varlığımdı O
çünkü
benim özüm
hiç fazlasız
şuhûdumun özüdür

(*Dîvân*, 50)

* *Hû*, Allah'ın mutlak gayb olan hüviyyetidir. (Kâşânî, 45; *Câmi'*, 104)

* (O), iki arazı olan bir cevher ve iki vasfı olan bir zâttır. Bu cevherin hakîkati (hüviyeti) ilim ve kuvvetlerdir. Alîm ve hakîm {olan iki sıfat,} kuvvetlerin kanallarında dolaşır ve üçlü kuvvet şeklinde dışarı çıkar... (*İnsân*, I, 7)

hû hû/hüve hüve (هو هو) * Hakk'ın mahlûkata teslîm ettiği şeydir. Çünkü o O'dur; ben O'yum. O, O'dur. (*Tavâsîn*, 193)

hubb (حبّ) {'alâmât-ı hubb; 'alâmet-i hubbillah; ke's-i hubb; şarâb-ı hubb; taleb}

* İki sevgiyle seviyorum seni
Biri beni sana bağlayan sevgi
Diğeri
Sevilmeye lâyık olmanın sevgisi senin
Beni sana bağlayan sevgi yüzünden
Yalnız seni anarım başka kimseyi değil
Sevilmeye lâyık olmanın sevgisi ise
Görebilmem için seni
açmandır perdeleri
Yok bu sözde övünme
Zaten övünmüyorum
Her iki sevgide de övünmek
Senin hakkın

(*Şehîde*, 64)

* (Hanım sûfîlerden) Hayyûne'yi şöyle derken işittim: "Allah'ı seven kimse {O'nunla} ünsiyet kurar; {O'nunla} ünsiyet kuran {O'nun sevgisiyle} coşar; {O'nun sevgisiyle} coşan kimse {O'nu} özler; {O'nu} özleyen kimse çılgına döner; çılgına dönen kişiyle alay edilir; alaya muhâtab olan {O'na} vâsıl olur {ulaşır}; {O'na} vâsıl olan {O'nunla} bir olur; {O'nunla} birleşen {O'nu} tanır; {O'nu} tanıyan {O'na} yaklaşır; {O'na} yaklaşan ise asla istirahat etmez, onu hüzün şimşekleri çevirir." (Şehîde, 116)

* Allah'ın sevdiği her şeyi sevmektir. (*Âdâb*ı, 145)

* Bidâyette {tasavvufî hayatımın başında} dört şeyde yanıldım: Sandım ki, O'nu zikreden, tanıyan, seven ve isteyen benim. {Yolun} sonuna varınca gördüm ki, O'nun zikri benim zikrimden, O'nun mârifeti benim mârifetimden, O'nun mehabbeti benim mehabbetimden, O'nun istemesi benim istememden önceymiş. (*Şatahât*, 23)

* *Alâmet-i hubb* {sevginin alâmeti}, mal ve can ile Mahbûb'a yaklaşmak, O'nun rızâsını kazanmak, yakınlaşmaya mânî olan her türlü mânîyi ortadan kaldırarak Mahbûb'a yaklaşmak için gayret göstermek sûretiyle mücâhede etmektir. (*Kūt*, II, 53)

* Kurbun başı takarrüb {yaklaşmaya çalışmak}, sevginin başı da sevmeye çalışmaktır. Onların teellüf {uyum sağlama}, telif {birleştirme} ve târîf sıfatları vardır. Onlar ebrâr {iyiler} olan kimselerdir. (*Kūt*, I, 241)

* *Aşk*ın aslı kıdemden gelir. Arabca "*yuhibbuhum {O, onları sever}*" kelimesindeki "*bâ*" harfinin noktası "*ve yuhibbûnehû {onlar da O'nu sever}*" [Mâide, 5/54] toprağına tohum olarak atılmıştır. Hayır, eğer nokta "*hum {onlar}*" üzerine atılmamış olsaydı, "*yuhibbûnehû*" ortaya çıkmazdı. Aşkın nergisi büyüyünce tohum meyve ile ve meyve de tohumla aynı renge bürünür.

Eğer "*Sübhânî {kendimi tenzîh ederim}...*" denilmişse bu yüzdendir.

Bu sözler ya noktanın ya da noktanın Rabb'inin sözleridir veya bu tür iddiâlar meyve üzerinden yapılmaktadır; kaldı ki meyve de tohumla aynı şeydir. (*Sevânih*, 93)

* Îmânı arındıran, Allah için sevmek ve Allah için nefret etmekten daha güçlü hiçbir şey yoktur. (*Âdâb*₂, 9)

* Bize göre hevâ, âşıkın kalbine ilk doğuşta kalbdeki sevginin düşmesinden ibârettir, başka bir şey değil. Başka bir durum ona ortak olmadığı, kendisi için hâlis olduğu ve saflaştığı zaman "*hubb {sevgi}*" diye adlandırılır. Bu sevgi sabit olup karar kıldığında "*vüdd*" olarak isimlendirilir. {Bu sevgi} kalbi, içi ve temayülleri kucaklayıp geriye kalbin ilgisinden başka bir şey kalmadığında "*aşk*" denir. Aşkla kasd edilen dikenli bir ottur. (*Tercümân*, 14)

* Tüm renklerle bezenmeye hazırdır kalbim benim
Ceylanlara otlak oldu
rahiplere manastır
putlara tapınak
Kâbe tavaf edene
Levhalarıyla Tevrat
sayfalarıyla Kur'an
Artık hangisine yönelirse yönelsin aşk kervanları
Çünkü sevgi
dînim îmânımdır benim

(Tercümân, 43)

* "Nedir şarâb-ı hubb {sevgi şarâbı}?" {sorusunun} cevâbı: "İki tecellî arasındaki tecellîdir. Bu tecellî daimî tecellîdir, asla kesilmez ve Hakk'ın ârif kulları için kendisinde tecellî ettiği en yüce makamdır. Bu tecellînin başlangıcı zevk {tatma} tecellîsidir.

Kendisiyle reyy {kanma} tecellîsi vâkî olan tecellî ise {iki yönden sıkılma ve daralma mânâsına gelen} zîk ehlinin tecellîsidir. Onların şürbden {içmekten} gayeleri reyydir {kanmaktır}. {Genişlik demek olan} se'a ehlinin tecellîsi ise, Ebû Yezîd {Bistâmî} {ve onun gibi olanların} yaşadıkları tecellîde olduğu gibi, içmeye doymamaktır. Bu soru husûsunda ilk olarak zikrettiğim şey hubbun mârifetidir. Bu mârifete sâhib olduğu zaman, kendisine nisbet edilen şarâbı ve onun kadehini bilir."

Bil ki hubbun {sevginin} üç mertebesi vardır: Biri avamın hubbu olan tabiî sevgidir. Gayesi hayvânî rûh katında birleşmektir. Birleşen unsurlardan her bir rûh sâhibi, lezzet ya da şehvetin kışkırtmasına bağlı olarak tek bir rûh olur. Bunun fiilî olarak nihâyeti nikâhtır. Sevginin şehveti, her mizâcda suyun yün parçası üzerinde akarak sâhib olduğu rengin boyasını da akıtarak onun aktığı gibi akar.

Rûhânî hubb nefsîdir. Gayesi sevilenin hakkının ortadan kalkmaması ve diğerini bilmesi kaydıyla sevilene benzemektir.

İlâhî hubb ise Allah'ın kula, kulun da Rabb'ine olan sevgisidir. "*O onları sever, onlar da O'nu*" [Mâide 5/54] ifadesinde olduğu gibi. Gayesi, her iki taraf açısından da kulun, O'nun yaratışını, Hakk'ın mazharı olarak müşâhede etmektir. Bu sebeble o, zâhir {zuhûr etmiş} Hakk'tır. Cismin rûhu mesabesinde olan bâtını ise, ondaki gaybdır. O'nu sevenden başka hiç kimse idrâk ve müşâhede edemez.

Hakk'ın kul için zuhûr yeri oluşu, kulun sıfatlandığı şeyle sıfatlanmasıdır. Bu sıfatlar, târîfler, miktarlar, arazlar cinsinden olabilir. Bu kul işte bunları müşâhede eder. O zaman Hakk ile seven olur. Durum dediğimiz gibi olunca, sevginin bilinen, zâtî {kendisine ait} bir târîfi olmaz. Ancak şeklî ve lafzî târîflerden biriyle târîf edi-

lir, başka bir şeyle târîf edilemez. Sevgiyi târîf eden onu anlamaz. "*Ona kandım {doydum}*" diyen onu tanımaz. Çünkü sevgi kanmak bilmeden istemektir. (*Fütûhât*, II, 108-109)

* "Ke's-i hubb {sevgi kadehi} nedir?" diye sorulacak olursa buna şöyle cevâb verebiliriz: "Sevenin kalbinin ne aklı ne de hissi vardır. Çünkü kalb bir hâlden diğer hâle geçer. Nitekim Allah mahbûbdur {sevilendir}. 'O her an yaratma hâlindedir.' [Rahmân, 55/29]. Buna göre sevenin hâli, sevgisi O'na takılmış olduğundan dolayı sevdiğinin hâlinin değişmesiyle değişir. Tıpkı berrak beyaz cam kadehin içindeki sıvının türüne göre renk aldığı gibi sevenin rengi sevilenin rengi olur. Bu ise ancak kalb için geçerlidir.

Akıl ise kayd âlemindendir. Bu yüzden akıl adını almıştır {Kökeni devenin ayağını bağlamakta kullanılan} ipten ve hissetmekten alınmıştır. Şu hâlde aklın kayıt âleminden olduğu bilinmiş oluyor. Kalb ise bunun aksinedir. Böyle olması da sevginin birbirine aykırı pek çok değişik hükümleri olmasından dolayıdır. Bu hükümleri ancak kendisinde değişme gücü olan kabûl edebilir ki bu da kalbden başkası olamaz." (Fütûhât, II, 111)

* *Hubb* {sevgi} ilâhî bir makamdır. Çünkü o, kendisini sevgiyle vasfetmiş ve hadîslerde "*Vedûd*" diye adlandırmıştır. Hz. Musâ'ya Tevrat'ta vahyolunan şeylerden biri şudur: "*Ey Âdemoğlu! Seni sendeki hakkım iiçin seviyorum. O hâlde sen de üzerindeki hakkımdan dolayı beni sev.*"

Kur'an ve Sünnet'te mehabbet, hem Allah, hem de mahlûkat hakkında geçer. Allah, Kur'ân'da sevenlerin türlerini sıfatlarıyla bildirmiştir. Allah'ın sevmediği sıfatları da belirtmiştir. Ayrıca Allah'ın sevmediklerinin türlerini de zikretmiştir. Allah Teâlâ, Peygamber'inin bize şöyle bir şey söylemesini emretmiştir: "*De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin'*" [Âl-i İmrân, 3/31] (*Fütûhât*, II, 317)

* *Hubb*, O'nun kalbe ulaşması ve kalbi, kendisine ârız olacak şeylerin bulanıklığından arındırmasıdır. Kalbin sevdiğiyle beraberken bir maksad ve irâdesi yoktur. (*Fütûhât*, II, 318)

* Mârifetin alâmeti *hubb*dur {sevgidir}. O'nu tanıyan O'nu sever. Mehabbetin alâmeti sevilebilecek şeylerden hiçbirini O'na tercîh etmemektir. Sevilebilecek şeylerden birini O'na tercîh edenin kalbi hastadır. Tıpkı çamur yemeyi ekmek yemeye tercîh eden mide gibi. Böyle bir midenin, hastalıktan dolayı ekmek yeme arzusu yok olur. (Kudâme, 159)

* *Hubb* ikinci haccdır. Mürîdin nefsi onu ikinci kez engellemez. Onun yolu tecrîd, ziyâdesi zikir, tavafı mârifet, izâfeti de fenâdır. "*Arafat'tan ayrılıp {Müzdelife'ye} akın edince Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın. O'nu, size gösterdiği gibi anın. Siz {O'nun yol göstermesinden} önce sapıtmıştınız.*" [Bakara, 2/198] Aşırı tutkunluk

meramı zorlaştırır. Ona dahil olmak haramdır. Onda olmayan şey ulvî şartlardır. Ne aldığını bilen ne bıraktığına pek aldırmaz. *"Rabb'in dilediğini yaratır ve seçer."* [Kasas, 28/68] (*Ravza*, 373)

* Allah'ı kasd {ve murâd} etmeye giden yollar dört tanedir. Hepsine sâhib olan muhakkik sıddîklerden, üçüne sâhib olan mukarreb evliyâdan, ikisine sâhib olan yakîn sâhibi şâhidlerden, birine sâhib olan ise Allah'ın sâlih kullarından olur. İlki zikirdir; yaygısı {göstergesi} sâlih amel, meyvesi ise nûrdur. İkincisi tefekkürdür, yaygısı sabır, meyvesi ise ilimdir. Üçüncüsü fakrdır; yaygısı şükür, meyvesi ise şükrün artmasıdır. Dördüncüsü *hubb*dur {sevgidir}; yaygısı dünyâya ve dünyâ ehline buğz etmek, meyvesi ise Sevgili'ye kavuşmaktır. (*Câmi'*, 61, 171)

* *Hubb {sevgi}* üç kısma ayrılır: {Bunlardan} hubb-i tabiî {tabiî sevgi} mülk âleminde ayrılır; hubb-i rûhânî {rûhânî sevgi} melekût âleminde ayrılır; hubb-i hakîkî {gerçek sevgi} ise ne mülk, ne melekût, ne de ceberût âleminde ayrılır. (*Rihle*, 339; *Nefehât*, 115)

{Ayrıca bk. **mehabbet**}

hubb-i dünyâ (حبّ الدنيا) * Mü'minin dînî işleri konusunda sorumluluk taşıdığı en faydalı iş, kalbindeki *hubb-i dünyâ*yı {dünyâ sevgisini} silmektir. Bunu yaptığı zaman, dünyâyı terk etmek, kendisi için ehemmiyetini yitirir ve âhireti istemesi kolaylaşır. Ancak {bu konuda kendisine yardımcı olacak} âletleri olmadan dünyâ sevgisini silmesi mümkün olmaz.

Şu ana kadar söylemediğim bu âletler şunlardır: Fakr, eşyâ azlığı, oruç çokluğu, namaz, hac ve mücâhede âletleri. Bu âletlerin temeli de fikir {tefekkür}, emeli azaltmak, tevbe ve tahârete {temizlenmeye} dönmek, kalbden üstünlük duygusunu çıkarmak, tevâzûa sarılmak, kalbi takvâ ile îmâr etmek, hüzn-i dâim {sürekli hüzün}, {amellerindeki âfetler ve bunların uhrevî sonuçlarıyla alâkalı olarak} kendisine vârid olan husûslardaki endîşenin çokluğudur. (*Âdâb*ı, 133)

hubb-i hâss (حبّ خاص) * *Hubb-i hâss* {husûsî mehabbet, özel sevgi}, rûhu dikkate almaksızın Zât'ı sevmektir. Bu sevgide sekr hâlleri vardır. Bu, kullarına karşı cömert olan Allah'tan gelen bir bağıştır. Bu bağış da O'nun o kulunu seçmiş olmasıdır. Bu sevgi hâller cümlesindendir. Çünkü Allah'tan gelen saf bir mevhibe olup, hiçbir çabanın müdâhalesine açık değildir. (*'Avârif*, 295)

* Tabiî sevginin gayesi {sevilenle birleşmek demek olan} ittihâddır. Bu da sevilenin zâtıyla sevenin zâtının, sevenin zâtıyla da sevilenin zâtının bir olmasıdır. Bu durum, Hulûliyye'nin işâret ettiği şey olmakla beraber, onların bu konuda herhangi bir bilgisi yoktur.

Şu hâlde bil ki, tabiî sûret, hangi nisbetle ve cisim ya da cesed olarak hangi hâlde tezâhür ederse etsin, yani gerçekte mâdûm olan sevgi mâdûm olarak kalsa

da, o sûret sevgiliyi hayâlde temsil eder. Bu, hayâl mertebesine hayâlî bir bakış ve ona ait bir gözle idrâk edilir. İki sevgili kucaklaşıp öpüştüklerinde, birbirinin tükürüğünü emer. Bu tükürük iki sevgiliden her birine yayılır. Bu iki sevgiliden her biri kucaklaşıp öpüşme sırasında nefes alıp verirler. Birinden çıkan nefes, diğerine, ondan çıkan nefes de berikine girer.

İşte tabiî sûretlerdeki hayvânî rûh da bu nefesten başka bir şey değildir. Her nefes, nefes alıp verenlerden her birinin rûhudur. Nefes alıp verdiği sırada nefes ona canlılık verir. Böylece Zeyd'in rûhu, Amr'ın rûhunun aynı olmuştur. Bu nefes sevenden çıkmış, sevgi sûretinde teşekkül etmiş, böylece sevginin lezzeti geçerli olmuştur. Kendisine intikal eden nefes rûh olduğu zaman, onun nefesi de diğerine rûh olmuştur. Bu durumda, bu iki şahıstan her biri hakkında ittihâddan söz etmek mümkün hâle gelmiştir. Şöyle demek doğru olur: "*Seven benim, sevdiğim de ben.*" Bu, tabiî sûretlerdeki rûhânî sevginin son noktasıdır. (*Fütûhât*, II, 329)

hubb-i rûhânî (حبّ روحاني) * *Hubb-i rûhânî* {rûhânî sevgi}, sevdiğini hem onun için, hem de kendisi için sevmeyi, sevenin varlığında toplayan sevgidir. Oysa hubb-i tabiî {tabiî sevgi}, sevenin, sevdiğini sadece kendisi için sevdiği sevgi türüdür.

Bil ki rûhânî sevgide, seven akıl ve ilimle vasıflandığı zaman, aklı sayesinde hakîm {hikmet sâhibi}, hikmet sayesinde de âlim olur. O zaman işleri hikmet tertîbine göre düzenler, onların derecesinde değişiklik yapmaz. Böylece, sevdiği zaman, sevginin ne olduğunu, sevenin ne mânâya geldiğini, sevilenin hakîkatinin ne olduğunu, sevdiğinden ne istediğini bilir.

Peki, sevenin sevdiğinin, sevdiğinin sevdiği şeyleri sevmesini sağlayacak bir irâde ve ihtiyârı var mı, yoksa irâdesi olmadığı hâlde, her sevdiğini sadece kendisi için mi sever? İşte o {âlim olduğu hâlde seven} bunu da bilir. Sevdiğinin vücûdunu {varlığını} da, sadece o mevcûdun özünde var olmasını isteyen mevcûdu da bilir. Şu hâlde, o sevgilinin, o mevcûdun özünde değil, sırf mevcûdda olsa bile, o mevcûd için sevilen bir varlık olduğunu söyleyebiliriz.

Bu mevcûd {sevilen}, kendisine irâde nisbet edilebilen bir mevcûd ise, sevenin onu kendisi için değil, onun için sevmesi mümkün olur. Sevilene irâde nisbet edilemiyorsa, seven sevdiğini ancak kendisi için sever, yani sevilenin değil, sevenin kendisi için sevmiş olur. Çünkü sevdiği şey, herhangi bir şeye sevgi duyma ya da amaçla vasıflanmış değildir. Ancak, bu sevgilinin bulunduğu şey, irâde sâhibi bir varlık olabilir.

Böylece seven, sevilenin, sevdiği şeyleri sevdiğini anlayabilir ve bunun netîcesinde sevgiliyi sever. Ancak {bu sevgi ortak sevilen şeylere bağlı} dolaylı bir sevgi olur. Sevgiyi ortak sevgi getirir. Seven, sevdiğinin vücûdunu {varlığını} taleb ettikten sonra ona bizzât kavuşmayı ister. Hâsılı, sevgilinin vâr olması, ona kavuşmayla aynı şeydir. (*Fütûhât*, II, 327-328)

hubb-i sâlihîn (حبّ صالحين) * *Hubb-i sâlihîn* {sâlihleri sevmek}: Kardeşim, bilesin ki, sâlihleri sevmenin alâmetleri şunlardır: Kalbinin istikametiyle onların sevgilerine sarılmak, amelinin sıhhati, dilde doğruluk, sâlihlerin bu hâllerinde olduğu gibi dünyâ ve âhiret konusunda iç dünyânın güzelliği. Bu amel, senin, onları sevme ve sünnetlerine uyma iddiâsını gerçekleştirmene yardımcı olur. Bu ameller onlarda olduğu gibi sende de doğru olarak tahakkuk ettiğinde ve senden sâdır olduğunda, sâlihleri ve onların yoluna güzelce uyma konusunda sâdık bir insan olursun.

Eğer fiillerin, onların üzerinde bulunduğu yola istikamet tıtturmaktan saparak, onların fiillerine muhâlefet ederken {fiillerin onların fiillerine benzemediği hâlde}, onları sevdiğini iddiâ ediyorsan, hevâna uymaya meyletmektesin. Onların hâl ve hareketlerinden uzak bir yaşantı içindeysen, iddiânda sâdık değilsin. Nefsinde onların yollarına muhâlefetle, onların yolunda bulunduğun iddiâsını bir araya getirme. Böyle yaptığın zaman, sendeki câhillik ve yalancılık kesin hâle gelir. Böylece Lâtîf ve Habîr olan {Allah'ın} öfkesine mârûz kalırsın. Ancak ikrar ve istiğfar ederek adım atmak, daha iyidir ve mârifet-i Hakk konusunda bu sıfata sâhib olan kişinin tavrına daha çok benzemektedir. (*Âdâb*ı, 58)

hucb-i 'inâyet (حجب العناية) * *Hucb-i inâyet* {inâyet perdesi}, halkın helâk olmasına karşı onlara şefkat perdesidir. Vechin heybetinin yakmasını engelleyen bu perdeleri halkın gözleri idrâk edemez. Bunun sebebi, Allah'ın halk içine dâvâlar koymuş olmasıdır. Çünkü onların gözleri, ademden {yokluktan} sonra vücûd {varlık} ile tavsif edildiğinden, Vâcibü'l-Vücûd olan Allah'ın tercîh ettiği bu vücûd, hiç kimse tarafından inkâr edilemez. *Tabiat*, *dehr*, *illet* gibi isimlerle bunların mânâları değişse de, O, O'dur.

Onlar, sonradan elde edilmiş olsa bile, onların da vücûdu olduğunu gördüler. O ise, onların hakîkatidir. Onların gözleri ise, bu müstefâd {sonradan elde edilmiş} bu vücûd ile mevcûddur. Bunlar, Allah ile yaratıkların arasındaki perdelerin aynlarıdır.

Eğer bunlar, husûsî olarak kullarının bazılarına açıldığı gibi, umûmî olarak {bütün halkına} açılsaydı, O'nun vechinin heybeti de denilen Zât'ının nûrları, O'nun görmesiyle idrâk edebilen mevcûdâtının gözlerini, yani O'nun idrâk ettiği Hakk'tan başka bütün mevcûdâtın gözlerini yakardı. Böylece O'nu takrîr eden dâvâların tamamı da yok olur giderdi. O'nun Hakk olup O'ndan başka bir şey olmadığı da ortaya çıkardı. Bu yok olup gidiş, onları nûrlar olarak yaratması sebebiyle "*yanış*" olarak adlandırıldı. Zaten nûrlar, onlar için yanıştır. (*Fütûhât*, III, 208)

hudûd-i zâtiyye-i ilâhiyye (حدود ذاتية إلهية) * Hakk'ı halktan ayıran İlâhî Zât'a ait sınırları rü'yet ehlinden başka bilen olmaz. Bunu ne {ilâhî habere ulaşamayan}

müşâhede ehli bilir, ne de başkaları. Sen onu haber alarak bilemezsin, ancak Allah'ın, kullarından dilediğine verdiği zarûrî ilimle bilebilirsin.

Orada ilâhî haber türünden idrâk edilemeyen bir emir vardır. Bu emir ve bundan başka emirler, ilâhî haber ve zarûrî ilim olmadan idrâk edilemez. Farklılıklarına rağmen, mevcûdâtın sınırları da mümkünlerin sınırlarıdır. Bu da vücûdiyyet {var olma} aynındaki hükümleri bakımından böyledir.

Zâtî vücûdiyyetin aynının sınırı ise vücûdiyyetin mevcûd olan varlığından başka bir şey değildir. O'nun vücûdu hakîkatının aynıdır. Çünkü asla bilinene ait bir vücûd değildir.

Âriflerin gayesi, vücûdun {varlığın} sınırlarını tamamen yerli yerine koymaktır. Bu, Vâcibü'l-Vücûd'un Zâtî haddidir. Allah'ı bilenler, bu keşf ve müşâhedenin üzerindedir. (*Fütûhât*, III, 222)

hullet/hillet (خلة) * *Hullet*, "*bir şeyin başka şeyin içine girmesi*" şeklindeki bir mânâdan türemiştir. Halîl de dostun kalbe girmesinden dolayı böyle isimlendirilmiştir. Halîlin varlığı, diğerinin varlığında yok olmuştur. Konuştuğunda onun hakkında konuşur; sustuğunda da dostu, her şeyde gözünün önündedir... (*Şehîde*, 61; *Câmi'*, 231) Bu konuda şu şiiri söylemişlerdir:

Hulûl ettin rûhumun derinlerine

Halîl de böyle olmuştu Halîl

Tek kaygım tek düşüncem sensin benim

sözlerimde yalnız sen

düşlerimde sen varsın

yalnız sen

(*Şehîde*, 61)

* *Hullet*, diğer bir şiirde şöyle geçer:

Gönlümde dost edindim ben seni

Vakfettim bedenimi dostlarıma

Onların olsun bedenim

Gönlümdeki dostumdur

kalbimin sevgilisi

(*Şehîde*, 63)

* *Hullet* {dostluk} kalbe giren şeydir. Mehabbet ise, kalbin derinliğinde, yani özünde bulunan şeydir. Mehabbete "*mehabbet*" denmesinin sebebi, kalbden kendi-

sinden başka her şeyi silmesinden dolayıdır. Bu sebeble habîb, halîle tercîh edilmiştir. (*Luma'*, 155)

* Rızâ... Mehabbetten sonra gelen mârifet makamıdır. Sevilenin hâli, hâline tevekkül etmesidir. Mehabbet en şerefli makamlardan biridir. Onun üstünde *hullet* {dostluk} makamından başka makam yoktur.

Hullet makamı ise husûsî mârifet makamıdır. Husûsî mârifet makamı gayb sırlarına âşinâ olmaktır. Böylelikle kul, Allah'ın değişmez irâdesi ve ilmi doğrultusunda onun dilemesiyle kendisine verilen bir ilimle Mahbûb'u {Allah'ı} müşâhede eder. Bu makamda kul, gaybların ummanlarına, geçmişte olanların ve gelecekte olacakların sırrına erişir. Kulun bu makamda sırrına erdiği bazı şeyler şunlardır: Kendi hâlini ve mehabbetinin derecesini keşfeder, kulların varacakları makamları görür ve ebed sınırında hâlden hâle değişimlerini izler. (*Kūt*, II, 76)

* *Hullet* ilâhî bir sıfattır. Şu şiir inşad edilmiştir:

Hulûl ettin rûhumun derinlerine

Halîl de böyle olmuştu Halîl

Bunu Hallâc ve Züleyhâ'nın hâli destekler. Züleyhâ'nın kanıyla düştüğü yerde "*Yusuf*", Hallâc'ın kanıyla da "*Allah, Allah*" yazılmadı mı?! Şöyle bir inşad edilmiştir:

Ne bir organ ne de bir mafsal

taşlaştırabilir beni

Bunda size bir ibret vardır ancak

Mârifetullah, terkîbden meydana gelmiş bir varlık olması bakımından {yani çeşitli parçalardan oluştuğu için} ârifin bütün varlığına işleyince, ondan geriye hiçbir cevher-i ferd kalmaz. Oraya Rabb'in bilgisi girer. Böylece kişi Rabb'ini bütün organlarıyla tanır. Böyle olmasaydı, onun parçaları {organları} düzenlenmez, terkîbi ortaya çıkmaz, rûhâniyeti kendi tabîatına bakmazdı. Bu şekilde Allah eşyâyı mânâ, his ve hayâl olarak düzenledi. İnsan hayâlinin sonsuz şekilleri olması böyledir. Bu şekiller ancak Allah tarafından düzenlenebilir. Bunların Allah'ı bilme konusunda bu mertebedeki hükmü bütün mevcûddaki hissî ve rûhânî sûretle ilgili zikrettiğimiz şeyin hükmüne tâbîdir.

İnsan, zikrettiğimiz şeyi hissederek onu vücûd ve şuhûd olarak gerçekleştirdiğinde bu makamda var olan kimsenin halîli {dostu} olur. Âlemde onun hâli Hakk'ın sıfatı gibidir. Bundan dolayı o, nîmete nankörlük etmesine rağmen rızıklanır. Allah bu şahsın günâhını artırmak için onu nasiblendirir. Böylece mağfiretin büyüklüğü ve affın gücü ortaya çıkar. (*Fütûhât*, II, 356)

* *Hullet* makamını taleb eden kimsenin, Allah'ın tüm mahlûkatına, kâfirine,

mü'minine, itâatkârına, isyânkârına güzel davranması; kuvvetiyle bu âlemde Rabb'in makamını ikame etmesi gerekir. Bunlara anlayamadıkları yerden rahmet kapıları açılır, lütuf rüzgarları eser. İşte bu ihsân Allah'tandır.

İhsan onlara bilmedikleri yerlerden ulaştırılır. Halka bu şekilde muâmele eden kimsenin durumu kolaydır. Ben böyle bir yola girerim. Bundan daha kolay, daha lütufkâr bir yol görmedim. Onun lezzeti tam bir lezzettir. Kul, bu makamda olduğunda hulleti gerçekleştirmiş olur. Mevcûdun yokluğundan dolayı zâhir ile gücü yetmediğinde, bâtın ile onlara yardım eder. Kendi içinden nefsi ile Rabb'i arasında onlar için Allah'a duâ eder. Böylece halîl olur ki, bu bütünüyle rahmettir. (*Fütûhât*, II, 357)

* *Hullet*, kulun kendi beşerî sıfatlarından fânî olarak Hakk'ın sıfatlarını {kendisinde} tahakkuk ettirmesi, hulûl yoluyla değil tecellî yoluyla O'nun vasıflarıyla vasıflanmasıdır. Böylece kul, Hakk'ın aynası olur. (Kâşânî, 161; *Câmi'*, 82)

* *Hullet*, sevginin tüm organlara, ete ve kana işlemesidir. Mahbûb {sevgili}, halîl, yani sevgili olarak olarak isimlendirilmiştir. (*Ravza*, 344)

* ...*Hullet* {dostluk} ismi, kurbiyyet makamlarının ilk mertebesine mahsûstur. Çünkü kurbiyyet makamında bulunan kimse Hakk'ın eserleri ve vücûduyla {varlığıyla} dost olan kimsedir. Ardından sevgi makamı gelir. Bu makam ilâhî tezâhürde Muhammedî makamdan ibârettir. Son olarak hitâm makam gelir... (*İnsân*, II, 97)

{Ayrıca bk. **ma'rifet; mehabbet**}

hulûl (حلول) * *Hulûl*, muhtaç olmayı, bir mahalle ihtiyacı, temas ve intikali gerektirir. Bunlar, cisimlerin husûsiyetidir. (*Ravza*, 201)

hulûliyye (حلولية) * *Hulûliyye*, Hakk'ın cesedleri seçip rubûbiyyet mânâsıyla onlara hulûl ettiğini ve cesedlerden beşeriyyet mânâsını kaldırdığını iddiâ etmiştir. (*Luma'*, 541)

humûd (خمود) * *İffet*in iki yanını iki kötü huy çevrelemiştir: *Şereh* {doymazlık, açgözlülük) ve *humûd* {aşırı isteksizlik, sükûn}. Şereh, aklî kuvvetin kötü gördüğü ve nehyettiği lezzetlere aşırı istek duymak, humûd ise aklın meylini ve elde etmesini gerektirdiği şeylere karşı aşırı isteksiziliktir. Her ikisi de kötülenmiştir. Orta yol olan *iffet* ise övülmüştür. (*Mîzân*, 67)

* Bu {tevâcüd, vecd ve vücûd} hâllerin sırası, önce kusûd {niyet}, sonra vürûd {geliş}, sonra şühûd {görüş}, sonra vücûd {buluş}, sonra da *humûd*dur {sönüştür}. Humûd, vücûdun miktarı kadar hâsıl olur. Vücûd sâhibinin sahv ve mahv hâli vardır. (Kuşeyrî, 37)

{Ayrıca bk. **ahlâk; 'iffet**}

hunefâ' (حنفاء) * Dosdoğru bir dîne tâbî olan kimselerdir. *"Hakk'la kaim olan kimselerdir"* de denilmiştir. (*Bustân*, 7)

hûrhoş (هورخش) * Pehlevî dilinde güneşe verilen isimdir. (*Heyâkil*, 99)

hurûf (حروف) * Akıl ve nefs gibi, (Kâşânî)] ayn ve perdeleyici mevcûdâtın basit hakîkatleridir. (Kâşânî, 57; *Câmi'*, 81)

hurûf-ı 'âliyât (حروف عاليات) * Bunlar, çekirdekteki ağaç gibi, gayb-ı guyûbdaki {gayblar gaybındaki} gizli Zâtî işlerdir. Şeyh {İbn Arabî}[ks] buna şu sözüyle işâret etmiştir:

biz yüce harflerdik söylenmemiş
O'ndaydık ben ve sen
biz sensin
sen ise O
O'nda her şey O
O hâlde sor
vuslata eren kim

(Kâşânî, 58; *Câmi'*, 81)

husûs-husûsu'l-husûs (خصوص - خصوص الخصوص) **{'âmme; ehl-i husûs-husûsu'l-husûs}**

* *Ehl-i husûs*, Allah'ın hakîkat, hâl ve makamları tahsis ettiği mü'minlerin avamından olan kimselerdir. *Husûsu'l-husûs* ise tefrîd, tecrîd ve tevhîd ehlidir. Bunlar hâlleri ve makamları geçen, çölleri aşan {ve kurtuluşa eren} kimselerdir. (*Lumaʿ*, 413)

* *Husûs*, her şeyin ahadiyyetini ifade eder. (*Istılâh*, 539)

* *Âmme*, sadece şerîat ilmiyle yetinen kişilerdir. Bu tür âlimler *"rusûm ulemâsı"* olarak isimlendirilir. (Kâşânî, 107; *Câmi'*, 89)

huşû' (خشوع) {sâdık} * **{*Huşû* hâlinde}** *sâdık* {sadâkat sâhibi olan kimse}, insanların görmedikleri yerde, mutlaka şu iki hâlden birinde bulunur: Ya huşû hâli ya da huşû dışı hâl. Huşû hâlinde olmasının alâmeti; bütün insanlar onun bu durumunu görmeleri durumunda bile kendisinde bir değişiklik olmamasıdır.

Kişi şu durumlarda huşûunda sâdık olur: Kendisinde bulunmayan bir hâlden, huşû hâline huşû yoluyla geçer, huşûunda bir artma olmaz ve halk huşûundan haberdâr olduğu için huşû hâlini gizlemezse; huşûundan haberdâr olmaları bakı-

mından halk kendisini görmeden önce huşû içindeyse, kendisini görmeleri hâlinde de huşûunda bir değişiklik olmuyorsa. Çünkü o, Allah'ın ﷻ kendisini daima bildiğini ve görüp gözettiğini kalben müşâhede ederek, devamlı olarak Allah'ı ﷻ zikretmesi {hatırlaması}, asla âhireti unutmaması ya da kendileri sakınan kişilerden olsalar bile halktan sakınması onu heyecanlandırır. Böylece o, onların kendisine yaklaştıklarına aldırmayarak, onların varlığından, dînî hayatı husûsunda zarar geleceği tereddüdüyle inkıbâz ettiği {gönlü daraldığı ve onlarla haşır neşir olmak istemediği} için huşûunun devam etmeyeceğinden korkar ve huşû hâline devam eder. Onlar, dînî hayatı husûsunda inbisât ederlerse {kendisine gönül ferahlığı ya da güven verirlerse}, o da onlara {hiçbir huşû hâli yaşamamış gibi} aynı şekilde yaklaşır. (*Ri'âye*, 184)

* *Huşû*, kalbin pişmanlığı, tevâzûu, boyun eğmesi, ardından yumuşaklığı ve organların kontrol altına alınmasıdır. (*Kūt*, II, 100)

* *Huşû*, Hakk'a boyun eğmektir. Tevâzû, Hakk'a teslîm olmak, hükmüne râzı olup îtirâzı terketmektir. Huzeyfe şöyle der: "*Dîninizden ilk kaybettiğiniz şey huşûdur.*" Biri gelip huşûu sorunca şöyle demiştir: "*Huşû, kalbin bütün himmetiyle, düşüncesiyle Hakk'ın huzûrunda olmasıdır.*"

Sehl b. Abdullah {Tüsterî} şöyle der: "Kalbi huşû içinde olan kimseye şeytan yaklaşamaz."

Denilmiştir ki, "Kızdırıldığında veya muhâlefet edildiğinde yahut reddedildiğinde kulun olayı rızâ ile karşılaması huşû sâhibi oluşunun alâmetlerindendir."

Biri şöyle demiştir: "Kalbin huşûu, gözleri, günâh vb. şeylerle meşgul olmasın diye bakmaktan alıkoymaktır."

Muhammed b. Ali Tirmîzî şöyle der: "Huşû içinde olan kimse, şehvetinin ateşi sönen, kalbinin dumanı sükûn bulan ve kalbinde tâzîm nûru doğan kimsedir. Böyle olan kimsenin şehveti ölür, kalbi dirilir ve organları da boyun eğer."

Hasan Basrî şöyle der: "Huşû, kalbe lazım gelen sürekli korkudur."

Cüneyd'e huşû sorulduğunda şöyle demiştir: "*Huşû, kalblerin gaybları bilene boyun eğmesidir....*"

"Huşû, Rabb'e muttalî olma esnâsında kalbin soluşu, kalbin yavaş yavaş eriyip gitmesidir. Huşû, hakîkatin gücü karşısında kalbin erimesidir" denilmiştir. "Huşû, heybet galebelerinin öncüleridir" denilmiştir.

"Huşû, hakîkatin keşfi esnâsında ansızın kalbe gelen bir ürpermedir" denilmiştir.

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: "Kişinin kalbinde ziyâdesiyle huşû bulunduğunu kabûl etmesi hoş değildir."

Ebû Süleyman Dârânî ise şöyle demiştir: "İnsanlar, nefsimi alçalttığım gibi onu alçaltmak için bir araya gelseler buna muktedir olamazlardı." "Kendine karşı tevâzû içinde olmayan başkasına karşı hiç mütevazî olamaz" denilmiştir.

Ömer b. Abdülazîz sadece toprağa secde ederdi. (Kuşeyrî, 74)

* *Huşû*, zillet ve kendini alçaltma makamıdır. O, mahlûkatın sıfatıdır. Ulûhiyyette böyle bir şey söz konusu değildir. Huşû, dünyâda övülen bir toplulukla ilgili övülen; âhirette ise Hakk lisanıyla yerilen bir toplulukla ilgili övülen bir sıfattır. O, âhirette mü'minlerden, yeryüzünü fesada verip büyüklenen cebbarlara intikal eden bir hâldir.

Mü'minler namazlarında huşû içindedirler. Erkeklerden de kadınlardan da namazlarında huşû içinde olanlar vardır. Allah onlara mağfiret ve büyük ecir hazırlamıştır. Âhirette huşû ehli zelîl olarak tavsif edilmiştir: "*O gün birtakım yüzler zelîldir, durmadan çalışır, yorulur, kızgın ateşe girer. Onlara kaynar su pınarlarından içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yiyecek yoktur, o ise ne besler ne de açlığı giderir.*" [Gâşiye, 88/2-6]

Huşû, mü'minin kalbine Allah'ın azamet ve celâlinin; kâfirin kalbine ise kahrının, korkusunun ve kıskıvrak yakalayışının tecellîsinden ibârettir. (*Fütûhât*, II, 190)

* *Huşû*, yüce ve ulu olan ya da saygınlığından ötürü korkulanın önünde sönüp gitmedir. Huşûun ilk inceliği emre boyun eğmek, ikinci inceliği nefs ve amelin afetlerini gözetlemek, üçüncü inceliği ise keşf anında hürmeti muhafaza etmek, o anı riyâdan tasfiye etmektir. (*Ravza*, 479)

* *Huşû*, Rabb'in huzûrunda eriyip gitmektir. (*Câmi'*, 54)

* *Huşû* ve tevâzû sözlükte aynı mânâdadır. Ehl-i hakîkatin ıstılâhında huşû, Hakk'a boyun eğmektir. Denilmiştir ki: "*Huşû, kalbde sürekli olan bir korkudur.*" Yine bu konuda şöyle denilmiştir: "*Huşû kalbin bütünüyle Hakk'ın huzûrunda durmasıdır.*" Şu da söylenmiştir: "*Rabb'e muttalî olma anında kalbe gelen kendini kaybetmişlik hâlidir.*" Yine bu konuda "*Hakk'ı müşâhededen dolayı edeben gönlün boyun eğmesidir*" denilmiştir.

Huşû, hakîkatin gücü anında kalbin savunulması ve {Allah'a ait} kahrî olan {sıfatlar} karşısında geri durmasıdır. Huşû, heybetin galebe çalmasının öncüsüdür. Huşû sâhibi, arzu ateşi sönen, göğsündeki arzudan haz alma alevi sükûn bulan, kalbi tâzîm nûrları saçan, bu sebeble şehveti ölen, fakat kalbi dirilen, onun için de organları huşû içinde bulunan kimsedir. İnsanda huşû bulunmasının alâmeti, kızdırıldığında, arzusuna muhâlefet edildiğinde yahut reddedilme durumunda kaldığında bu hâlleri kabûl ile karşılamasıdır. Bir kısım sûfî huşûun mahallinin kalb olduğu husûsunda ittifâk etmiştir. (*Câmi'*, 213)

* *Huşû*un *bidâyât*taki sûreti organların tâat etmesi için kişiye boyun eğdirilmesidir. *Ebvâb*daki aslı, nefsin hatasından dolayı gönlün kırık olması, Hakk'ın hük-

müne teslîm olarak, O'nun nazarına boyun eğerek ve azametinden korkarak huşûun, nefsin tabiî kuvvetleri arasına yerleşmesidir. *Muâmelât*taki derecesi murâkabe anında kalbin küçülmesi, Hakk uğrunda kırılması, nefs ve amelin âfetlerine vukufiyetten dolayı kendisini küçük görmesidir. (*Câmi'*, 278)

huzû (خضو) * Bu kelimeyle bast kasd edilir. (*Istılâh*, 536)

{Ayrıca bk. **kabz-bast**}

huzûr (حضور) {bk. **gaybet-huzûr**}

hüccet-i hakk 'ale'l-halk (حجّة الحق على الخلق) * *Hüccet-i Hakk ale'l-halk* {Hakk'ın halka hücceti} insân-ı kâmildir. Hz. Âdem'in ﷺ şu âyette meleklere karşı hüccet olması gibi: "*Ey Âdem! Onlara eşyânın isimlerini bildir.*" [Bakara, 2/31] {Bu hüccet} şu âyete kadar {devam eder}: "*Ben sizin gizlediğiniz şeyleri bilirim.*" [Bakara, 2/33] (Kâşânî, 57; *Câmi'*, 81)

{Ayrıca bk. **insân-ı kâmil**}

hücûm (هجوم) {bk. **bevâdih-hücûm/hevâcim**}

hüdû' (هدوء) * *Hüdû*, nefsin nail olduğu güzel lezzetlerle sükûna ermesidir. (*Mîzân*, 76)

hürmet (حرمة) * *Hürmet*, muhâlefet ve isyândan sakınmaktır. Bunun birinci inceliği, emir ve yasaklar karşısında cezâ veya sevâb düşüncesi taşımaksızın tâzîmde bulunmaktır. Çünkü bu düşünce nefse tapmanın türlerinden biridir. Hürmetin ikinci inceliği, iyiliğin zâhire {dış görünüş ve davranışlara} akması ve bu durumda tevhîd alâmetlerinin de muhâfaza edilmesidir. Böyle hareketlere dalâlete {sapkınlığa} düşürecek düşünceler hâkim olmaz, te'vîle muhtaç zorlama tavırlar bulunmaz. Üçüncü inceliği ise, cür'etli davranma konusunda genişlikten, emn {aşırı güven} konusunda sevinçten ve sadece sebebleri görmekten korunmadır. (*Ravza*, 481)

hürriyyet (حرية) {makām-ı hürriyet} * *Hürriyyet*, hakîkat ehlinin ıstılâhları arasındadır. Kâinât ve onun gerektirdiği her türlü kölelikten kurtulmak ve bütün alâkalardan kopmaktır. Hür insanın alâmeti, dünyâ ve âhiret işleri arasında kalbinden temyizin düşmesidir {gözünde dünyâ ve âhiret işlerinin bir olmasıdır}. Dünyâsının acele gerektiren talebleri de, âhiretinin tecil edilmiş işleri de ona hâkim olamaz. (*Şehîde*, 19)

* *Hürriyyet*, Allah Teâlâ'ya kulluğu gerçekleştirmenin son noktasına işâret eder. Bu, varlıklardan ya da başka herhangi bir şeyin sana mâlik olamamasıdır. Allah'a

kul olduğun zaman hür olursun. Bişr'in[rh] Serî'ye[rh] dediği gibi, ki şöyle dediği hikâye edilmiştir: *"Allah Teâlâ seni hür olarak yaratmıştır. O hâlde yaratıldığın gibi ol! Hazarda ailene, seferde arkadaşlarına riyâ yapma! Allah için amel et, insanları bir kenara bırak!"*

Cüneyd de[rh] şöyle demiştir: "Ârifin en son makamı hürriyyettir." (Luma', 450)

* Cüneyd'in şöyle söylediğini duydum: "Sen sağlam bir hürriyyete {kolayca} ulaşamazsın. Bunun için sana, O'na kulluk etmenin hakîkatinden bir şeyler kalması gerekir."

Bişru'l-Hâfî de demiştir ki: "Hürriyyetin tadını tatmak ve kullukla müsterih olmak isteyen, kendisiyle Allah Teâlâ arasında bulunan sırrını {iç dünyâsını} temizlesin."

Hüseyin b. Mansûr {Hallâc} demiştir ki: "Kul, bütün kulluk makamlarının tam hakkını verdiği zaman, kulluğun yorgunluğundan hür olur. Hiçbir sıkıntı ve zorluk olmadan kullukla vazîfelendirilir. İşte bu peygamberlerle sıddîklerin makamıdır." Yani kul öyle bir noktaya gelir ki, kulluk şer'î bakımdan sıkıntı taşısa bile, kalbine hiçbir sıkıntı uğramadan ibâdeti üzerine alır. (Kuşeyrî, 109)

* *Hürriyyet*, Allah Teâlâ'ya ubûdiyyetin hakîkatini ayakta tutmaktır. {Böyle yapan} Allah'tan başka her şeyden hür olur. (*Istılâh*, 536)

* Kişinin kulluk etme yoluyla Rabb'ine veya kulluğa bağlı olması, *"Başkalarına köle olmaktan kurtulup hür oldu"* denmek sûretiyle hür olarak başkasına bağlı olmasından daha fazîletlidir. Çünkü Allah'tan uzaklaşarak hürriyet gerçekleşmez.

İnsan hürriyet makamında olursa, ancak ağyârı {Allah'tan başka varlıkları} müşâhede eder. Çünkü insan, onlara bağımlılıktan onları görerek kurtulur. Bu durumda o, O'nun kulluğundan uzaklaşır. İnsan için ubûdiyyet {kulluk} makamı, hürriyet makamından ve kul olmak da, kulluk yapmaktan çok daha şereflidir. (*Fütûhât*, I, 697)

* *Hürriyyet*, zâtî bir makam olup ilâhî bir makam değildir. Kul için {esaretten} mutlak bir kurtuluş yoktur. Çünkü o Allah'ın kuludur. Ubûdiyyet azad kabûl etmez. Biz bunu, ilâh olması bakımından Hakk için de mümkün görüyoruz. Çünkü, kulun var olması sebebiyle, Hakk'ın kulla bir efendilik-kölelik ilişkisi şeklinde, me'lûh {ilâha tapan} ile irtibâtı vardır. Böylece mâlik mülk ile, mülk de mâlik iledir. (*Fütûhât*, II, 223)

* Sûfîler tâifesine göre *hürriyyet*, her şeyden her yön îtibâriyle âzâd olmaktır. Böylece kişi Allah'tan başka her şeyden hür olur. Bize göre bu, kul sıfatının, Hakk sıfatı ile izâle olmasıdır. Bu da şöyle olur: Hakk kulunun işitmesi, görmesi ve bütün kuvvetleri olduğu zaman, o artık {alelâde} bir kul olmaz. Hakk'ın, bu şahsın aynını sâbit kıldığı bir vücûd ile kendisinden izâle ettiği {giderdiği} bu sıfatlarla kul olur, yoksa, {gerçekte} Hakk'a mâlik olunamaz. Bu mahalde kul hür olur.

Bunda, Hakk'ın bu sıfatlarla mevsûf olmayan aynından olduğu mânâsı yoktur. O'nun aynı Hakk'tır. Hakk'ın sıfatları bu kulların aynı değildir. Hadîste geçen *"Küntü sem'uhû {ben onun işitmesi olurum}"* sözündeki *"hû"* zamirinin varlığı sayesinde, şahsın aynı sâbit olmuştur. Bu *"hâ"* onun aynıdır. Hakk'ın sıfatının aynı ise Hakk'ın aynı değildir {öz olarak kul kuldur, Allah da Allah'tır, ama Allah kulunun sıfatları olmayı üzerinde almıştır, sıfatlar ise Zât'ın kendisi değildir}. O hâlde bu şahsın hürriyyeti de sâbit olmuştur.

O {kul}, bu sıfatlarının hükümlerinin {hükmedişinin, hâkim oluşunun} mahallidir. Bu sıfatlar ise Hakk'ın aynıdır, celâline yaraştığı gibi gayrı değildir. Hakk Sübhânehû'nun vasfı kulun vasfı değildir. Bu şahıs ayn'ı bakımından O'dur, ama sıfatı îtibâriyle O değildir {öz olarak Allah'tan geldiği için O'dur, ama kendisine ait olan sıfatları sebebiyle O değildir}. (*Fütûhât*, II, 491)

* *Hürriyyet*, O'ndan başkasına köle olmaktan kurtulmaktır. Bunun üç mertebesi vardır: Avamın hürriyyeti şehvetlerden, havâssın hürriyyeti irâdelerini Hakk'ın irâdesinde yok etmek için murâd ettikleri şeylerden, ehâss-ı havâssın hürriyyetleri ise Nûrlar Nûru'nun tecellîsinde yok olabilmeleri için şekil ve eserlerden âzâd olmaktır. (Kâşânî, 58; *Câmi'*, 81)

* *Hürriyyet*, hakîkat ehlinin ıstılâhları arasında yer alır. Kâinât ve onun murâdlarına kölelikten çıkmak ve bütün alâkalardan kopmaktır. Bununla alâkalı olarak İbrâhîm Edhem şöyle demiştir: *"Hür olan, dünyâdan çıkmadan önce dünyâdan çıkan kişidir. Hür insanın alâmeti, dünyâ ve âhiret işleri arasında kalbinden temyizin düşmesidir {gözünde dünyâ ve âhiret işlerinin bir olmasıdır}. Böyle bir kişiyi ne dünyânın, ne de âhiretin uzun emelleri esir alabilir. Tıpkı Hz. Peygamber'in ﷺ buyurduğu gibi 'Nefsimi dünyâdan sakındırdım. Onun için benim nazarımda, dünyânın taşı ve altını birdir.'* [*Musannef*, VI, 170; Taberânî, III, 266; Mübârek, 106]"

Hür, dünyâ olsun, ve âhiret olsun bütün kâinâta te'sîr eder, ama {kendisine ait} bir isteği, maksadı, hedefi ve payı olmaz. Hürriyyet makamı, azîz ve muazzam bir makamdır. Hürriyyet, fakirlere hizmettedir. (*Câmi'*, 184)

hüsn-kubh (حسن – قبح) {hasen-kabîh} * *Hasen* {güzel}, emre {emir ya da duruma} uygun olan şeydir... *Kabîh* {çirkin} ise, emre aykırı olan şeydir. (Hücvîrî, 469)

* *Hüsn* {güzellik} ve cemâl, hissedilen {duyularla algılanan} şeyler dışında da mevcûddur. Mesela şöyle denir: *"Bu güzel huy, bu güzel bilgi, bu güzel yol ve şu güzel ahlâktır."* Güzel huydan kasd edilen, ilim, akıl, iffet, şecaat, takvâ, kerem, mürüvvet ve diğer güzel hasletlerdir. Bu sıfatlar beş duyuyla değil, ancak bâtınî basîretin nûruyla idrâk edilir. (*İhyâ'*, V, 9)

* *Hüsn*, adalet gibi bir kemâl sıfatı, *kubh* ise zulüm gibi bir noksanlık sıfatıdır. Hüsn, düşmanın ölmesi gibi istenen bir amacın, kubh ise dostun ölmesi gibi isten-

meyen bir durumun gerçekleşmesidir. Bunlara "*maslahat*" ve "*mefsedet*" denilmiştir.

Hüsn acele {olan dünyâ hayatı} ile alâkalı olarak övülme, tecil edilen {sonraya bırakılan âhiret hayatı} ile alâkalı olarak sevâb mânâsındadır. Kubh ise aceleyle alâkalı olarak kınanma, tecil edilenle alâkalı olarak cezâ mânâsına gelir. (*Buğye*, 100)

{Ayrıca bk. **cemâl-celâl**}

hüsn-i huluk/'alâmet-i hüsn-i hulk (حسن الخلق / علامة حسن الخلق) {bk. **ahlâk**}

hüsn-i istimâ' (حسن الإستماع) * Konuşana, sözünü bitirene kadar söz vermek, çevreye fazla îtibâr etmemek, yüzüyle konuşana doğru yönelmek, konuşana bakmak ve dikkat, *hüsn-i istimâ* {güzel dinleme} cümlesindendir. (*'Avârif*, 21)

hüsn-i takdîr (حسن التقدير) * *Hüsn-i takdîr*, nafakalar konusunda dikkatli davranarak, aşırı tutumlulukla saçıp savurma arasında itidâli sağlamaktır. (*Mîzân*, 76)

hütke (هتكة) * *Hütke*, nefsi, fazîletli amellerle süslemekten yüz çevirmek ve fazîletli amellerin zıtlarıyla bezenmektir. (*Mîzân*, 78)

hüviyyet (هوية) * *Hüviyyet*, gayb âlemindeki hakîkattir. (*Istılâh*, 538)

* Nice inniyyet sâhibine işârettir hâ-yı hüviyyet
Zâhirinde gizli onun
Resminin varlığını yok etti mi "lâ"
Fikrimizce belirdi lâ
ve diğer aynları onun

(*Fütûhât*, I, 109)

* *Hüviyyet*, "O, Evvel'dir, Âhir'dir." [Hadîd, 57/3] Orada olan ancak ben'im, O'dur, olandır, olmayandır. Sonra ben oldum. Varlığım yanında namaz, benimle onun arasında iki kısma ayrıldı. Orada ancak namaz ve tesbih bilgisini kaybetmiş namaz kılan insanlar vardır. O, benim kulağım ve gözümdür. Sadece onun kendisini işitirim. O Evvel'dir, Âhir'dir. O, ben değildir. Şübhesiz âletin, ancak yapıcısı yanında bir hükmü vardır. Tıpkı, orada onu yapan bir yapıcı olduğu gibi, kabûl etmesi bakımından nefsi onunla, O'nun hitâbının tecellîsi bakımından nefsiyledir.

Çoğalsa da özler
birdir emir

Kâinât şahid oldu
Tek şâhid Allah
Allah'dan başkası yok orada
Tevhîddir ikrarım benim
inkâr edilemeyecek olanı

(*Fütûhât*, III, 549)

* Kendi sadelik ve sırflığından tenezzül ettiği zaman Sırf Zât'ın üç tecellîgâhı olur: Bu tecellîgâhların ilki ahadiyyettir... ...ikincisi *hüviyet*tir. Burada da ahadiyyet dışında zikr olunanların zuhûr yeri yoktur. Bu makamda hüviyyet, Zât'ın sadeliğine karışmıştır. Ancak ahadiyyetin Zât'a katılması gibi değildir. Bunun sebebi, bu makamdaki gizlilik akıl yoluyla bilinsin, gâibe bir işâret bulunsun diyedir. Gerisini sen anla... ...üçüncüsü de inniyettir... (*İnsân*, I, 43)

{Ayrıca bk. **ahadiyyet**}

hüviyyet-i hakk (هوية الحق) * *Hüviyyet-i Hakk {Hakk'ın hüviyyeti}*, zuhûru mümkün olmayan gaybdır. Ancak bu, isim ve sıfatların bütünü îtibâriyledir. O, vâhidiyyetin bâtınına işâret eder gibidir. "*Gibi*" deyişim hüviyetin isme, sıfata, vasfa, mertebeye veya isim veya sıfatlar îtibârı bulunmaksızın Mutlak Zât'a mahsûs kılınamaması sebebiyledir. Bilakis hüviyyet, hem bütünüyle, hem de tek tek bunların tümüne işâret eder. Hüviyyetin durumu, bâtınları ve gaybûbiyyeti işâret eder. "*Hüve {O}*"gaibe işâret eden bir lafızdan alınmıştır. Bu, Allah hakkında hüviyyet, gaybûbiyyetin anlaşılmasıyla beraber O'nun isim ve sıfatları îtibâriyle Zât'ın künhüne işâret eder. (*İnsân*, I, 58)

hüyâm ve hüyûm (هيام و هيوم) * Sevginin galebesinden dolayı yüzde beliren hayret ve şaşkınlıktır. Tâc müellifi şöyle der: "Hâme-yehîmu heymen ve heyemânen. Bu, 'aşk veya başka bir şey zihnini karıştırdı' demektir. Zamme ile olan hüyâm ise yakıcı susuzluktur." (Ravza, 346)

hüzn (حزن) * *Hüzün* nefsin sevinç içinde oyalanmasından alıkonmasıdır... Râbiatü'l-Adeviyye bir adamın "*Ah şu hüzün elinden!*" dediğini duymuş, ona şöyle demiştir: "'*Ne kadar az hüzünlüyüm' de. Eğer gerçekten mahzûn olsaydın, nefes almaya imkân bulamazdın.*"

Süfyân b. Uyeyne de şöyle demiştir: "Ümmet içinde mahzûn biri ağlasa, bu ağlama sebebiyle Allah Teâlâ o ümmete merhamet eder."

Dâvud Tâî'ye hâkim olan hâl hüzündü. Geceleri şöyle niyaz ederdi: "İlâhî! Senin derdin benden öbür dertleri sildi, süpürdü, uykumla arama girdi."

Şöyle denilmiştir: "Başına durmadan yeni yeni musîbetler gelen kimse, hüzünden neyle tesellî bulur ve nasıl kurtulabilir? Hüzün yemeye, içmeye, havf da günâh işlemeye mânî olur."

Sûfîlerden birine "Kişinin hüzünlü olduğu neyle anlaşılır?" diye sorulduğunda şu cevâbı vermiş: "İnlemesinin çok oluşuyla."

Serî Sakatî şöyle demiştir: "Bütün insanların hüznü benim olsun isterdim."

Sûfîler hüzün hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşler ve şu konu üzerinde ittifâk etmişlerdir: Âhiretle alâkalı hüzün övgüye değer, ancak dünyâ ile alâkalı hüzün ise övgüye değecek bir şey değildir.

Bununla beraber Ebû Osman Hîrî şu görüştedir: "Hüznün her türlüsü fazîlet ve mü'min için bir ziyâdeliktir {bir artıdır, değerli bir niteliktir}. Fakat hüzne sebeb olan şey bir masıyyet {günâh, isyân} olmamalıdır {mü'min, şu veya bu sebeble günâh işleyemediğine üzülmemelidir}. Çünkü hüzün, kulun derecesini yükseltmese bile günâhlarını siler." (Kuşeyrî, 71)

* *Hüzn*ün hakîkati, sevgiliyi kaybetmek ve murâddan men edilmektir. Vecdin hakîkati ise, murâdın elde edilmesidir. Hüzünle vecd arasındaki fark şudur: Hüzün, nefsin nasibine düşen üzüntünün adıdır. Vecd ise sevilen şeye göre, başkasının nasibi konusunda ortaya çıkan üzüntünün adıdır. Bütün bu değişiklikler tâlibin {tasavvuf yoluna giren kişinin} sıfatıdır. Hakk ise değişmez, başkalaşmaz. (Hücvîrî, 499)

* *Hüzün*, "*hazen*" kelimesinden gelir. Bu da "*engebeli {ve düz olmayan}, zor*" demektir. Bir adamın huzûneti, ahlâkının zorluğudur {yapı olarak zor bir insan olmasıdır}.

Hüzün ancak kaybedilen şey için geçerlidir. Kaybedilen geçmiş geri gelmez, ancak benzeri gelebilir. Kişi, geçip giden şeyin benzerini elde eden bir kişiyi hatırladığı zaman, bu hatırlama onun kalbinde hüzne sebeb olur. Bilhassa nefeslerini gözeten kişi için o {arzu edilen şey}, nâil olmanın zorluğu demektir. Bunu, sûfîlerden ancak müşâhede ehli kişiler elde edebilir. Üstelik imkânların elde edilmesinde, işin de tamamının elde edilmesi {imkânı} yoktur {imkânların geniş olması, o işin tamamen muvaffak olması mânâsına gelmez}. Bu durumda {bir fırsatın} elden kaçması kaçınılmaz olur, dolayısıyla hüzün de kaçınılmaz olur. Bu makam ve ortaya çıkan bu durum, huzûrun değil, gafletin neş'et etmesidir. (*Fütûhât*, II, 183)

* Hüzün gaib {şu an burada olmayan} için inlemek ve imkânsıza üzülmektir. Demişler ki: "Avâmın hüznü hukuk {haklar} konusundaki ifrâttan, havâssın hüznüyse ahkâm {hükümler} konusundaki îtirâzdan dolayıdır." (Ravza, 651)

* *Hüzün* kalbin kırılması ve huşûudur. Alâmeti, bâtının kırılması için, zâhirdeki organların inbisâtının {genişliğinin, rahat hareket etmesinin} kırılmasıdır. Üç husûsiyet hüznü celbeder. Geçmiş günâhları düşünmek, ölümü düşünmek ve kendisinden daha muttakî olan kişilere bakmak.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Hüzün Allah Teâlâ'dan korkmanın eseridir. Bu sebeble kalbin îmârı bu iki şeyle {havf ve hüzünle} gerçekleşir. Tıpkı harâb hâle gelmesinin sevinç ve gafletle gerçekleşmesi gibi." (Câ, 210)

I-İ

ıstıfâ (إصطفاء) * *Istıfâ* iki çeşittir: Peygamberlerin ıstıfâsı, mü'minlerin ıstıfâsı. Peygamberlerin ıstıfâsı ismet {günâhsızlık}, te'yid {ilahî destek}, vahiy ve risâletin tebliğidir. Mü'minlerin ıstıfâsı muâmelelerdeki safâ {günlük her türlü işin ilahî esaslar ışığında gerçekleştirilmesi}, en güzel bir tarzda mücâhede, hakîkatlere ve mânevî menzillere bağlanmaktır. (*Luma'*, 109)

* *Istıfâ*, ictibâ ile aynı mânâda olup, *"ilâhî ilim konusunda seçilmişlik"* demektir. Müşterek bir isimdir. (*Luma'*, 447)

* *Istıfâ*, mârifetini yerleştirip, safâsını yayması için, Hakk Teâlâ'nın, kulun kalbini boşaltmasıdır. Âsî ya da itâatkâr, velî ya da nebî olsun, avamdan ve havâsstan bütün mü'minler bu derecede eşittirler. (Hücvîrî, 473)

ıstılâm (إصطلام) * *Istılâm*, akıllar üzerine vârid olur. Üstünlük ve kuvvetinin etkisiyle onları söküp atan galebenin sıfatıdır. (*Luma'*, 450)

* *Istılâm*, beşer irâdesini yok etme husûsunda imtihân lütfu ile kulu bütünüyle te'sîri altına alan Hakk'ın galebeleridir. İmtihan olunmuş kalb ile ıstılâm olunmuş kalb ifâdelerinin her ikisi de aynı mânâya gelir. Ancak tasavvuf yolunu tutanların terimleri arasında ıstılâm kavramı imtihândan daha husûsî ve daha ince mânâ ifâde eder. (Hücvîrî, 473)

* *Istılâm*, kalbde vârid olarak onu hâkimiyeti altında te'sîrsiz hâle getiren sermestliğin sıfatıdır. (*Istılâh*, 536)

* Tasavvuf ehline göre *ıstılâm*, kalbde vârid olarak onu hâkimiyeti altında te'sîrsiz hâle getiren sermestliğin sıfatıdır. Hakk kulun sırrına cemâl sûretinde tecellî edince, nefsine heybet etki eder. Çünkü cemâl Hakk Teâlâ'nın, heybet kulun sıfatıdır. Celâl Hakk'ın, üns ise kulun sıfatıdır.

Kul, cemâl tecellîsi için heybetle vasıflanırsa cemâlin heybeti devamlı olduğu için kalbde heybetin te'sîri, azalarda da uyuşukluk olur. Bu te'sîr sayesinde heybet

ateşi alevlenir. Böylece gücü zayıflar. Bunun görünen alâmeti, uzuvların uyuşması ve cansızlaşmasıdır. Bu sıfatından hareket edince ancak yeri kaybolmayacak kadar devrî olarak hareket edebilir. [Çünkü ateşin dört bir taraftan kapladığını zanneder. (*Esfâr*)] Bir yere doğru hareket etmek istese kaçmak istiyormuş gibi yerinde döner durur. Bu durum başka bir hâl ile hafifleyinceye kadar devam eder. Bu durum bir makam değil, bir hâldir.... (*Fütûhât*, II, 521; *Esfâr*, 291)

...Şiblî ıstılâm hâli kaplayınca güçsüzlükten ve korkudan dönüp dururdu. Ancak Cenab-ı Hakk'ın inayeti yetişip namaz vakitlerinde onu şuur hâline döndürürdü. Namaz kılmayı bitirdiğinde, ıstılâm hâli gelip tekrar onu etkisi altına alırdı. Onun bu durumu Cüneyd'e anlatıldığında: "*Namaz vakitlerinde bu hâl kendisinden kalkıyor mu?*" dedi. "*Evet*" dediler. Bunun üzerine Cüneyd: "*Onun aleyhinde konuşma fırsatı vermeyen Allah'a hamd olsun*" dedi. (*Fütûhât*, II, 521)

* *Istılâm*, kalbe hâkim olan heyemâna yakın bir sermestliktir. (Kâşânî, 30)

* *Istılâm*, lügatte isti'sâlin karşılığıdır. Aslı {kulakların tükenmesi, iş görmez hâle gelmesi, duyamaması anlamına gelen} isti'sâl-i üzüneyn olup, şiddetli gaybet hâli sebebiyle muhibbin hislerini kaybetmesidir. Bu hâl sûfîler tarafından makam sayılmıştır. (*Ravza*, 349)

* *Istılâm*, kalbe hâkim olan heyemâna yakın bir sermestlik olup, rütbe ve kemâl bakımından ondan {heyemândan} daha aşağıdadır. (*Câmi'*, 76)

* Mâsivâdan fenâ bulmak, çoğu sûfînin işâret ettiği fenâdır. Bunun hakîkati Allah'tan başkasını müşâhede ve hissetmekten fenâ bulmaktır. Bu da bir kişinin müşâhede ettiği şeyden gaybet hâlinde olması, bu gaybetin de müşâhede ettiği şeyden ve kendisinden gaybet olmasıdır. Çünkü o, mâbûduyla O'na ibâdetten, mezkûrüyle {zikrettiği Allah ile} zikrinden, mevcûduyla varlığından, mahbûbuyla {sevdiğiyle} sevgisinden ve meşhûdüyla {müşâhede ettiğiyle} müşâhedesinden gaib olmuştur. Anlamları arasında bir fark görmekle birlikte böyle birisinin hâline sekr, "*ıstılâm*", "*mahv*" ve "*cem'*" adı verilir. Kalbe, onunla gaib ve fânî olana kadar sevdiği ve zikrettiğini müşâhede etmek hâkim olur. Böylelikle onunla birleşir ve kaynaşır, hatta O'nu kendisi sanır... (*Buğye*, 28)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

ıstınâ' (إصطناع) * *Istınâ* peygamberlerle ﷺ sıddîklere mahsûs bir mertebedir. (*Luma'*, 447)

* *Istınâ* sözüyle sûfîler, Allah Teâlâ'nın, bütün nasîblerini yok etmek, bütün hazlarını gidermek sûretiyle kulunu süslemesini, nefslerinden sıfatları izale ederek nefsânî vasıflarını değiştirmesini kasd ederler. Bu derece velîlere değil, peygamberlere ﷺ mahsûstur. Şeyhlerden bazıları, bu ıstınâ sıfatını velîler için de câiz görürler. (Hücvîrî, 473)

'ibâdet-'ubûdiyyet-'ubûdet (عبودة – عبودية – عبادة) ('ibâdât-ı bâtıne; 'ubûdiyyet li'l-hâssa; 'ubûdiyyet li-hâssati'l-hâssa)

* Ârif olmayana göre *ibâdet*, herhangi bir muâmeledir. Sanki o dünyâda amel etmiş, ücretini de âhirette alacaktır.

Ârife göreyse ibâdet, düşüncelerini, nefsin hayalî ve vehmî kuvvetlerini aldanış yönünden Hakk'ın yönüne çevirerek bunları (Hakk yoluna) çekecek bir riyâzettir. Bu durum sırrın (gönlün) bâtınla sâlim olmasına dönüşür. Hakk tecellî etmek istediği zaman artık bir (iç) çekişme söz konusu olmaz. Sırr (iç dünyâ), yükselen doğuşlarla saf hâle gelir. Ardından bu durum, sâbit bir meleke hâline gelir. Sırr her istediğinde gayret sarf etmeksizin bilakis bir şevkle Hakk'ın nûruna muttalî olur. Böylece mukaddes yola tamamiyle girmiş olur. (*İşârât*, IV, 59)

* *İbâdet* mücâhede ehlinin, ubûdiyyet mükâbede (zorluk ve zahmet) ehlinin, ubûdet ise, müşahade ehlinin bir sıfatıdır...

...*Ubûdiyyet*, ortaya çıkan kaderler konusunda ihtiyarı terketmektir. Denilir ki "*Ubûdiyyet, güç ve kuvvetten teberrî; sana verilen iyiliği ikrardır.*" Yine denilmiştir ki "*Ubûdiyyet, emredilen şeye sevgiyle sarılma, yasaklanan her şeyden de ayrılmaktır.*"

Muhammed b. Hafîf'e "*Ubûdiyyet ne zaman sahîh olur?*" diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: "*Mevlâ'ndan başka her şeyi bir kenara attığında ve O'ndan gelen musîbete O'nunla birlikte sabrettiğinde!*"

...*Ubûdiyyet*, bütünüyle O'na teslîm olmak ve bütünüyle O'na tahammül etmektir. "*Tedbîri terk ve takdîri müşâhede etmek ubûdiyyetin alâmetidir*" denilmiştir.

Zünnûn Mısrî şöyle der: "*Ubûdiyyet, nasıl O senin her hâlde Rabb'in ise, senin de her hâlde O'nun kulu olmandır.*"

Cerîrî şöyle der: "*Nîmetlerin kulu pek çoktur; nîmet verenin kulu ise pek nadirdir.*"

...*Ubûdiyyet*, rubûbiyyeti müşâhede etmektir. (Kuşeyrî, 99)

* *İlim* ve *ibâdet* iki cevherdir. Gördüğün, musannıfların eserlerinden okuduğun, muallimlerden öğrendiğin, vaizlerin anlattığı ve araştıranların araştırdığı her şey bu ikisiyle ilgilidir. Hatta kitâbların nâzil olması, resûllerin gönderilmesi, göklerin, yerin ve içindekilerin yaratılması ilim ve ibâdet içindir...

...*İlim* cevher bakımından *ibâdet*ten daha yücedir. Ancak kula ilimle birlikte ibâdet gerekir. Aksi takdîrde yaptıkları boşa gider. İlim ağaç, ibâdet onun meyvesi durumundadır. Ağacın yüceliği aslîdir. Fakat fayda, onun meyvesiyle gerçekleşir. O hâlde kulun her ikisinden nasîbi olması gerekir...

...*İbâdât-ı bâtıne* (bâtınî, dahilî ya da iç ibâdetler), tevekkül, tefvîz, rızâ, sabır, tevbe ve ihlâs gibi kalbin bilinmesi gereken mesâileridir. (*Minhâc*, 6)

* *İbâdet*in iki şartı vardır: Biri {gayret ve çalışma demek olan} iktisâb, diğer yarısı {sakınma mânâsındaki} ictinâbdır. İktisab tâat fiilleri işlemek, ictinâb mâsıyyet ve kötü işlerden uzaklaşmaktır. Bu ise takvâdır. İctinab kısmı her hâlde kulun için iktisâb kısmından daha sâlim, daha sağlam, daha üstün ve daha şereflidir. Bundan dolayı ibâdet ehlinden bu işe yeni başlayanlar, {hemen ictinâb kısmıyla işe başlamazlar,} gündüzleri oruç tutarak, geceleri namaza kalkarak bütün güçleriyle iktisâb kısmıyla meşgul olurlar. (*Minhâc*, 42)

* Nefsini Rabb'iyle müşâhede eden kimse, *ubûdet* makamındadır. (*Istılâh*, 541)

* İnsanın *ubûdiyyet*le Rabb'ine veya *ubûdiyyet*e izâfe edilmesi, "*Ağyarın {Allah'tan başka her şeyin} esaretinden kurtulmuştur*" denilmek sûretiyle onun hürriyyetle eşyâya izâfe edilmesinden daha fazîletlidir. Çünkü Allah'tan hür olmak doğru değildir. İnsan hürriyet makamında ise onun meşhûdu sadece eşyânın aynları olur. Çünkü onları müşâhede etmekle –bu durumda O'nun ubûdiyyetinden gaib olduğu hâlde- onlardan hürriyyet hâsıl olur. Ubûdiyyet makamı, insan hakkında hürriyyet makamından, *ubûdet* makamı ise ubûdiyyetten daha yücedir. (*Fütûhât*, I, 697)

* *Ubûdet*, kulun Allah'a ait olmasıdır. Ardından *ubûdiyyet* gelir. Bu, kulun ilahî mazhara ait olmasıdır. Ubûdetle muhâlefet değil, emre itâat gerçekleşir. Ona "*Ol*" dediğinde tereddütsüz olur. Çünkü burada sadece zâtı {özü} îtibâriyle yaratılışa kabiliyetli ayn-ı sâbite bulunmaktadır. Ayn-ı sâbite {tecellîye} mazhar olup da kendisine "*Yap*" veya "*Yapma*" denildiğinde muhâlefet ederse, {tecellîye} mazhar olmasından dolayıdır. Duraksamadan itâat ederse, aynından dolayıdır. "*Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona söyleyecek sözümüz sadece 'ol' dememizdir. O hemen oluverir.*" [Nahl, 16/40] Bu ubûdiyyetle o gün Allah'a arzolunur. Kendisine secde emredilmediği hâlde secde ettiğini görmüyor musun? Secde ancak o gün içinde bulunduğunda emredilmiştir.

Onun, Hz. Muhammed'in ﷺ aynından başka bir mahalli yoktur. Hakk'ın ona var olmasına dâir emrinden dolayı secde Hz. Muhammed'in ﷺ zâtında var olur. İlahî bir emir olmaksızın bununla Hz. Muhammed'e ﷺ secde eder. Secdeyle ona geri döner. Ona "*Başını kaldır, iste verilsin, şefâat et, yerine getirilsin!*" denir.

Ardından başka bir yerde ihlâslı olanı olmayandan ayırmak için halk secdeyle emrolunur. İşte bu, ubûdiyyet secdesidir. Bu makamda ârif-i billah olanlar, Rabb'lerine ubûdet yönüyle ibâdet ederler. Onlar için Allah'tan başka bir mensubiyyet yoktur. Onların dışındakiler ise ubûdiyyete mensubdurlar.

Denilir ki, "*O'nun huzûrunda ubûdiyyet makamı ile kalkarlar.*" İşte bu, ubûdiyyetten Rabb'e arzedilen şeydir. Her muhakkik {bu makamı gerçekleştiren kişi}, kıyâmet günü bu mesâbededir. (*Fütûhât*, II, 87-88)

* *Ubûdiyyet*, *ubûdet*e nisbet edilmiş, ubûdet ise Allah'a da nefse de nisbet edilmemiştir. Çünkü bunun, Allah'a nisbeti kabûl edilemez. Bundan dolayı nisbet

yâ'sıyla nisbeti câiz değildir. {Boyun eğme demek olan} tezellülün zirvesinde olan kimse, O'nunla övünme açısından "*zelîl*"e nisbet edilen kimsedir. Bundan dolayı yeryüzüne inişe de mübâlağa kasdıyla "*zelûl*" denmiştir. Çünkü zelîl olanlar yere basar. Yer ise onlardan daha çok tezellülün zirvesindedir. Ubûdiyyet makamı, tezellül ve muhtaç olma makamıdır ve ilahî bir sıfat değildir. (*Fütûhât*, II, 210)

* *Ubûdiyyet*, kula ait zâtî bir ilhâm, sırf bir boyun eğmedir. Kula bunu yerine getirmek teklif edilmez. Çünkü ubûdiyyet onun zâtının aynıdır. Ubûdiyyeti hakkıyla yerine getirdiğinde onun bu fiili *ibâdet* olur. Onu sadece hudûs ve kıdemi geniş olan ilahî arzı mesken tutan kimseler yerine getirebilir. İşte bu Allah'ın arzında kim iskân ederse, Allah'a ibâdeti ve Hakk'ın da kendine izâfetini gerçekleştirmiş olur. (*Fütûhât*, III, 219)

* *İbadet*, avâm için, gayesi Allah'a boyun eğmeyi gerektiren şeydir. (Kâşânî, 107; *Câmi'*, 89)

* Havâssın *ubûdiyyeti*, sülûk yolunda kendilerini niyet sıdkıyla müşâhede eden kimselerin ubûdiyyetidir. (Kâşânî, 107)

* *Ubûdet*, kendi nefslerini O'nun ubûdeti içinde kaim olarak müşâhede eden havâss-ı havâssa ait bir makamdır. Onlar, fark ve cem'in ahadiyyeti makamında O'na, Kendi'siyle ibâdet ederler. (Kâşânî, 107; *Câmi'*, 89)

* *Ubûdiyyet* makamı, belli bir mekâna mahsûs olmayıp her mekânda geçerlidir. Velî, hullet {dostluk} makamından halk makamına döner. Allah onu ubûdiyyet makamında ikamet ettirir. Bazen hubb {sevgi} makamından, bazen de hıtâm makamından döner. Bu sözün faydası şudur: *Ubûdet*, kulun Allah ile olduğu ilahî mertebeden yaratılışa ait mertebeye dönmesidir. Ubûdet makamı, tüm makamların üstünde koruyup gözetleyici bir makamdır.

İbâdet, *ubûdiyyet* ve *ubûdet* arasındaki fark ise şudur: İbâdet kuldan mükâfâtını görmek istediği sâlih amellerin sâdır olmasıdır. Ubûdiyyet, mükâfâtını istemeksizin sırf Alah'ın rızâsına nail olabilmek için kuldan sâlih amellerin sâdır olmasıdır. Ubûdet ise Allah'la amel etmekten ibârettir. Bundan dolayı ubûdet, tüm makamların üstünde koruyup gözetleyicidir. Hitâm makamı da böyledir. (*İnsân*, II, 97)

* Zevâli olmayan, hükmü değişmeyen, hem Hakk, hem de halk olarak sâbit olan beka, ilâhî bir sıfattır. Fenâ ise, yok olabilen bir nisbet olup yaratılmışlarla ilgili bir sıfattır. Hakk'ın hazretinde onun bir te'sîri yoktur. Hakk'a nisbet edilen her sıfat yaratılışa mahsûs sıfattan daha tam ve daha yüksektir. Ancak *ubûdet* müstesnâdır, çünkü onun yaratılışa nisbeti ve üstünlüğü, rubûbiyyetin nisbetinden daha tam ve daha yüksektir.

Eğer "*Fenâ ubûdete bağlıdır ve ondan ayrılmaz*" diyecek olursan sana şöyle cevâb veririz: Onun ubûdet gibi olması doğru değildir. Çünkü ubûdet sabit bir sıfat olup yaratılışının ortadan kalkması mümkün değildir. "*Fenâ ubûdeti kendisinden ifnâ etti-*

rebilir" hükmü ubûdetin hükmüne aykırıdır {Hiçbir fenâ kulluğu ortadan kaldırmaz}. Şey'i aslından çıkararak hakîkatini perdeleyen her durum, bu taifeye göre şeref değildir. Çünkü bu hâl, sana işi olduğunun aksi olarak göstermiş ve seni câhiller arasına katmıştır. Beka, kulun yok olmayan sabit hâlidir. Çünkü aynının, vücûdundan {varlığından} başka bir şey olmasıyla vasıflanması muhâl olduğu gibi, onu isbat etmek için aynının yok olması da muhâldir. Bilakis vücûd {varlık} yokluktan sonraki sıfatıdır. (*Esfâr*, 255)

* *Ubûdet*, kulun zâtî bir vasfıdır. O, bizzât iftikar {muhtaç olma}, yani {vücûb değil} imkândır. *Ubûdiyyet*, ubûdeti müşâhededen ve her hâl, makam, tecellî, mükaşefe, müşâhede ve menzilede onu sürekli düşünmekten gafil olmamaktır. *İbâdet*, ubûdetin gerektirdiği şeyle amel etmektir.

Ubûdiyyette fenâ, rubûbiyyeti müşâhede edememekten ve çeşitli şekillerde eşyâya yönelmekten ibârettir. "*Aralarında ubûdiyyeti düşünmeye çağıranlar vardır.*" Bu, ilkinden daha düşüktür. Ubûdiyyetin düşünülmesi, muhtaç olma ve müstağnî olmamayı {boyun eğmeyi, muhtaç olmayı ve ubûdiyyet makamının gerektirdiği şeyi} müşâhede etmektir. "*Aralarında ahlâkı rahmâniyyet ve cemâliyyet yönüyle düşünmeye çağıranlar vardır.*" Latîf cemâliyyet; şefkat, rahmet, re'fet, af, müsâmaha, cömertlik, iffet ve benzerleri gibi rahmâniyyet sıfatlarıdır. "*Aralarında ahlâkı kahriyyet ve celâliyyet yönüyle düşünmeye çağıranlar vardır.*" Celâliyyet, Allah için kızmak, Allah için kıskanmak, Allah'ın düşmanlarına büyüklenmek gibi kahriyyet sıfatlarıdır. (*Esfâr*, 274)

* *Ubûdiyyet*e mazhar olmak, mümkünün hakîkatine mutabık bir durumdur. Mümkün, vâcib ve muhâl arasında bir berzahtır. Vâcib ve mümkün arasında asla bir fasıla yoktur. O'nun imkânının aynı olan ubûdiyyetinden gafil olan kimse, Vâcib Teâlâ'nın mertebesine müdâhale etmiş olur. Bu cehâletin tâ kendisidir. Çünkü hakîkatler değişmez. Nitekim sıddîklerin mertebelerini geçen kimse nübüvvet makamına girer. Resûlullahav ile Hz. Ebû Bekr ﷺ arasında hiç kimse yoktur. Ubûdiyyet vasıflarına mazhar olan kul ile Rabb'i arasında da hiç kimsenin olmaması böyledir. (*Esfâr*, 321)

* İhsân makamının kemâli, ameli karşılık beklemekten, Allah'ın ﷻ rızâsından başkasını kasd etmekten ve riyâ karıştırmaktan temizlemektir ki, işte ihlâsın hakîkî mânâsı budur. İhsân makamının kemâline ancak bütün *ibâdet*lerde basîret nûruyla ulûhiyyetin hazretini müşâhede etmekle ulaşılabilir...

Allah'tan ﷻ başkasından alâkayı keserek huzûrun devamından ibâret olan kulluğun devamını gerçekleştirecek olan işte bu ihsân makamıdır. Bu huzûr, onlar tarafından Hz. Nebî'ye ﷺ vuslata nisbetle adlandırılır. Aynı şekilde bu makama "*hakka'l-yakîn*" de denir. *Fenâ* olarak da yorumlanır ki, gerçekte odur. Aynı şekilde sâlikin sıfatlarının Hakk'ın ﷻ sıfatlarında fenâsı ve onda bekası olarak da yorumlanır. Bu sadece ilim bakımından değil, hem ilim, hem şuhûd hem de hâl olarak böyledir. (*Bığye*, 26)

* *Ubûdiyyet*, O'nun irâdesi yanında irâdeni kaldırmandır. (*Câmi'*, 54)

* *"Ubûdiyyet, hakîkat ehlinin ıstılâlında ahde vefâ, mevcûda rızâ ve mefkuda {kaybolana} sabırdır"; "Ubûdiyyet, ortaya çıkan kaderler konusunda ihtiyarı terketmektir"; "{Kendisine atfedilecek} güç ve kuvvetten yüz çevirmektir"; "Emredilen şeylere sevgiyle bağlanmak, yasaklanan şeylerden ayrılmaktır"* gibi târîfler yapılmıştır.

Zünnûn'a göre ubûdiyyet, *"...her hâlde O'nun kulu olmaktır."*

Cerîrî'ye göre *"...nîmetlerin kulu pek çoktur, ancak nîmet verenin kulu azdır."*

Ebû Ali Dekkak şöyle der: *"Sen bağları dinar veya dirhem veya kadın veya başka bir şey olan kimsenin kulusun."* (*Câmi'*, 212)

* *Ubûdiyyet*, teslîmiyetle birlikte boyun eğmek ve sırat-ı müstakîm üzere yürümektir. Ubûdiyyet, Sevgilisi {olan Allah} ile fânî olan ve O'na yöneldiği ve O'nu istediği için kınanmanın acılığından zevk alan kulun vasfıdır...

...Ubûdiyyet, sınırlara uymayı gözeterek ibka edenin {Allah'ın} beka vasfıyla birlikte müşâhede eden kulun vasıflarının müşâhede edilende {Allah'ta} fenâ bulmasıdır. Kul kapıda bekleyen kimsedir. Azarlara boyun eğmeye devam eder. Kulun alâmeti, rızâsını isteyerek Mevlâ'sına boyun eğmektir. (*Kavânîn*, 64)

ibda' (إبداع) * *İbda'*, lügatte örneksiz îcâd, ıstılâhta ise bir şeyi vâsıtasız olarak meydana çıkarmak demektir. (*Heyâkil*, 100)

iblîs (إبليس) * Bu kelimede Arab harflerinden başka harfler vardır. *İblis*'in isimlerinden bir başka birine Arab harfleri arasında *mim*'den başka dahil olan yoktur. O da askının ön tarafından ilk yayın kirişidir. Anlayabilirsen anla ey sabır küpü! (*Tavâsîn*, 202)

* Ahmed ﷺ ile *İblis*'ten başka hiç kimseye iddiâlı olmak yaraşmamıştır. Ne var ki, İblîs'in ayndan {gözden} düşmesine karşılık, Ahmed ﷺ için aynın aynı {gözün gözü} açılmıştı.

İblîs'e : *"Secde et!"* dendi, Ahmed'e ﷺ *"Bak!."* O secde etmedi, Ahmed de ﷺ sağa sola bakmadı. *"Gözü ne şaştı, ne de haddi aştı."* [Necm, 53/17] İblîs üstünlük iddiâ etti ve kendi gücüne sığındı. Ahmed ﷺ tevâzûu öne çıkardı ve *"Ey kalbleri evirip çeviren"*, *"seni yeterince övemem ki ben"* yakarışıyla, kendi gücüne bel bağlamadı...

Ehl-i semâda, İblîs gibi gözde bir muvahhid yoktu. {Sırlar ona kemâl derecede açıldığından, artık} sırlara bakmaz olmuştu. Mâbûd'a tam bir tecrîdle kullukta bulunmuştu ve tefrîde varınca lânetlendi. Ve daha fazlasını isteyince de kovuldu. Hakk ﷻ ona *"Secde et."* demişti. *"Senden başkasına secde etmem."* diye karşılık verdi.

Hakk ﷻ *"Lânetim sanadır."* dedi. İblîs *"Zararı yok. Senden başkasına yok benim yolum, seni seven boynu bükük bir kulum."*

Hakk ﷻ onun için *"Yüz çevirdi, büyüklendi" "Sırt çevirdi ve döndü" "Israr ettiği konuda direndi"* buyurmuştu. Ona sordu: *"Kibirlendin mi?"* Cevâb verdi: *"Seninle bir an beraberliğim olsaydı, bu durumda kibirlenmek ve cebbarlık bana pek âlâ yakışırdı. Sonsuzlukları seninle beraber nasıl aşmıştım? Ben seni ezelden beri tanımışken, benden daha üstün kim olabilir?"*

"Ben ondan üstünüm." [Âraf, 7/12] *"Hizmetim ondan kıdemli. Âlemlerde seni benden daha iyi tanıyan kimse yok. Benim sende murâdım var, senin de bende murâdın var. Senin bendeki murâdın eski. Benim de sendeki murâdım eski. Şayet senden başkasına secde etseydim ki etmedim, aslıma dönmem gerekirdi. Çünkü sen" ... "beni ateşten yarattın."* [Âraf, 7/12] *"Ateş ateşe döner. Sonuç olarak takdîr edip seçmek senin elinde!"* (*Tavâsîn*, 204)

* *İblîs*'in adı O'nun adından türemişti. Sonradan *"Azâzîl"* olarak değiştirildi. Azâzîl kelimesindeki *ayn* himmetinin yüceliğine; *zâ* himmetinin arttıkça artışına, *elif* benliği hakkındaki görüşlerine; ikinci *zâ* makamı için gösterdiği zühde, *yâ* eski bilgisine sığınmasına, *lâm* secde etmeme konusundaki mücâdelesine işârettir.

Hakk ﷻ sordu: *"Niçin secde etmiyorsun ey mehîn (zelîl)?"* Cevâb verdi: *"Ben âşığım, âşık! Aşık mehîndir. Sen bana 'mehîn' diyorsun! Ey dayanılmaz kuvvetin sâhibi! Ben Kitâb-ı Mübîn'de hakkımda şunu okudum:"... "Beni ateşten yarattın, onu ise tînden {çamurdan}."* [Âraf, 7/12] *"Gerçek bu iken nasıl eğilirdim ona? Uyuşmayan iki zıt; ateşle tîn. Üstelik hizmette ondan kıdemliyim, kıymette ondan öndeyim, ilimce daha ilerideyim, ömrü uzun olan da benim."* (*Tavâsîn*, 208)

ibnü'l-vakt (ابن الوقت) {bk. **vakt**}

'ibret (عبرة) * *İbret*, hayır, şerr, dünyâda başa gelen şeyler, oradan âhirete intikal eden konular hakkında ve işlerin akibeti ortaya çıkıncaya kadar bâtınlarıyla ilgili olarak insanların dikkat edilen, îtibâr edilen zâhirî hâlleridir. Buna mahlûkatın zâhirleri hakkında hikmetin müşâhede edilmesinden Hakîm'in müşâhede edilmesine kadar, Hakk'ın her şeyde görülmesi de dahil olmak üzere, varlığın zâhirlerinden bâtınlarına kadar bütün ibretleri içine alır. (Kâşânî, 130; *Câmi'*, 90)

{Ayrıca bk. **fikr**; **tefekkür ve tezekkür**}

ibtilâ' (إبتلاء) {**'alâmet-i ibtilâ'**} * Günâhları örtüp temizleyecek *ibtilâ*nın {belâ ve imtihânın} alâmeti, hiçbir şikâyette bulunmadan, korku ve endîşelerini çevresindeki insanlarla paylaşarak en güzel bir biçimde sabretmek, emirleri yerine getirme ve onlara itâate kendini zorlamaktır. Kulun derecesini yükseltecek belâ ve imtihânın alâmeti de, göklerin ve yerin ilâhı olan Allah'ın ﷻ fiili karşısında rızâ,

muvafakât, nefsin itmi'nân ve sükûneti, zamanın geçmesiyle inkişaf sırasında da bunlarda fânî olmaktır. (*Fütûh*, 107)

{Ayrıca bk. **belâ'/belvâ; imtihân**}

icâbet (إجابة) * *İcâbet* {cevâblama, kabûl etme, davete olumlu cevâb verme} iki çeşittir: *İcâbet-i imtisâl*, halkın Hakk'a ﷻ icâbetidir. *İcâbet-i imti'nân* da Hakk'ın halka icâbetidir.

Halkın Hakk'a icâbeti ise akla, Hakk'ın halka icâbeti ise nakle dayanır. Çünkü bunu Allah Teâlâ'nın kendisi bildirmiştir. Kendisini icâbet konusunda yakınlıkla nitelemesi ise, insana şahdamarından daha yakın olduğunu bildirmesinden dolayıdır. Kendisinin kuluna yakınlığını, yapacağı bir şeyi yapması için, insanın çağırdığı kişiye yakınlığına benzetmiştir.

Duâ ile icâbet arasında – ki o semâdır {işitmedir} - zaman yoktur. Bilakis duânın zamanı, icâbetin de zamanıdır. Hakk'ın, kulun duâsına icâbetinde kula yakınlığı, kulun, çağırdığında kendine yakınlığı gibidir. Allah'ın, kulun duâsına cevâb vermekte kula yakınlığı, kulun çağırdığında kendi nefsine olan yakınlığı gibidir.

Allah'ın, kulun duâsını bazen kabûl edip, bazen kabûl etmemesi de, kulun kendi nefsinin istediğini herhangi bir sebebden dolayı bazen yapıp, bazen da yapmamasına benzer. Bu benzerlik, kulun bu sûrette yaratılmış olmasındandır. (*Fütûhât*, IV, 256)

ictibâ'-yı mahz/ictibâ'-yı sırf (إجتباء الصرف / إجتباء المحض) * Sûfîlerden bazıları, *ictibâ-yı sırf*la, bir kısmı da başlangıçta tevbe ederek Hakk'a yönelmek şartıyla hidâyetle husûsîleşmişlerdir. {İctibâ seçmek,} *ictibâ-yı mahz* {ise} Allah'ın ﷻ kuluna husûsî feyiz ihsân etmesi, çalışmadan verilen nîmettir. Kulun kesbine bağlı değildir. Bu hâl, Allah'ın sevdiği ve istediği kulunu onun bu mertebeye ulaşmak için bir çalışması olmadığı hâlde, sadece arzu ve tesbitiyle vâkî olur. Sûfîlerden bir topluluk bu şekilde ilâhî lutfa mazhar olmuşlardır ve kalblerindeki perdeler kaldırılmış, yakîn nûrlarının yüksekliği onlara süratle ulaşmış olduğu için mazhar oldukları bu hâl onlarda çalışma ve ilerleme arzusunu artırarak, sâlih ameller işlemenin tadına varmışlardır. Bu şekilde zevkli bir hayat sürebilmek onlar için büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Mazhar oldukları keşf, en zor amelleri bile kolayca yerine getirmelerini sağlamıştır. Tıpkı Firavun'un sihirbazlarının, kendilerine bahş olunan saf bilgi sayesinde onun tehdîdlerine karşı koymalarını kolaylaştırması gibi. (*'Avârif*, 35)

{Ayrıca bk. **keşf/küşûfât**}

'îd (عيد) * *Îd* {bayram}, amellerin tekrarlanması yoluyla tecellîlerden kalbe doğan şeydir. (*Istılâh*, 540)

* *Îd*, tecellînin kalbe dönen kısmı ya da her nasıl olursa olsun tecellî vaktidir. (Kâşânî, 134; *Câmi'*, 91)

idlâl (إدلال) * *İdlâl*in, ucb {kendini beğenme} mânâsı içerisinde bir mânâsı daha vardır. O da şudur: Ameli veya ilmiyle ucba düşen kimse Allah katında yüce bir değere sâhib olduğunu ve ameli karşılığında sevâbı hak ettiğini zanneder. Ancak Allah'ın mağfiretini havf ile {korkuyla} beraber recâ {ümîd etmek} idlâl değildir. Havf ortadan kalkarsa o zaman bu idlâl olur. (*Ri'âye*, 213)

idrâk (إدراك) * Kalbin askerleri üçe ayrılır: Birincisi... irâde... İkincisi... kudret... Üçüncüsü, casuslar gibi eşyâları anlayan ve tanıyanlardır. Bunlar da görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıdır. Bunlar belli organlara dağılmışlardır. Buna da "*ilim*" ve "*idrâk*" denir... (*İhyâ'*, III, 7)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir... Şu anda mevcûd olan bir şey aklına gelirse, buna "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir... (*İhyâ'*, IV, 174)

* *İdrâk* üç mertebedir: Birincisi hissîdir. Bir sûreti, hayalde belirmeden önce görme hissi yoluyla almaktır. Bu idrâklerin en zayıfı, hakîkî lezzetten en uzak olanıdır. İkincisi hayâlîdir. Bir şeyin hayalde sâbit olarak var olmasıdır. Üçüncüsü aklîdir. Bir şeyin arazlardan sıyrılırken, sûretinin zâta intikal etmesidir {biçiminin öze ulaşmasıdır}. Hakîkî idrâk, küllî ittisal {de denilen bu mertebe} arzulanan şeylerin en şereflisidir. Çünkü o, zâtın bekasıyla bâkîdir. Beş duyu ise güzellikleri ve rûhânî işleri ancak, hissî mazharlarını {duyulardaki görünümlerini} aldıktan sonra işitmek, görmek, koklamak, dokunmak ve tatmak sûretiyle idrâk edebilir. (*Ravza*, 383)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan şeydir. Birincisine "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir. İkincisine "*zikir*" denir. Gelecekte olacak olan bir şey aklına geldiğinde ve bu durum kalbine hâkim olduğunda, buna da "*intizâr*" ve "*tavakkū*" {beklenti ve umma} denir. Beklenen şey istenen bir şeyse "*recâ*", istenmeyen bir şeyse "*havf*" denir. (Kudâme, 316)

{Ayrıca bk. **irâde**}

idrâk-i zât-ı 'aliyye (إدراك الذات العلية) {bk. **zât**}

idrîs (إدريس)

* *Görseydi İdris*
yanaklarıyla yazdığını
o güzelliğin

yazar mıydı hiç
tek bir kelime bile

İdrîs, ders kökünden olup, kazanılan bilgi anlamına gelir. İdrîs aynı zamanda şerefli bir makamdır. {Şair} diyor ki: "*Eğer ilâhî ve nazarî ilme sâhib olan, {Allah'ın} bu arzu edilen sıfata {yani âlemdeki tüm görülen şekillere} yönelttiği iyânî {görülen} ilâhî yazıyla yazmış olduğunu görseydi {müşâhede etseydi}, ne bir ilim elde etmek isterdi, ne de bir ilim yazardı. Çünkü ilimlerin hepsi, insanın gözünün önüne serilen bu muazzam kâinâtta mevcûddur.*" (*Terciimân*, 108)

'iffet (عفة) {şereh} * Ahlâkın dört esası vardır: Hikmet, şecaat, *iffet*, adalet. Hikmetten kasdımız, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adaletten kasdımız, nefse ait bir duygu olup, gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eder, hikmetin gerektirdiği istikamete sevk eder. Hikmetin gereğine göre onları harekete geçirir veya frenler. Şecaatten kasdımız, gazab kuvvetinin, harekete geçmesi ya da frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffetten kasdımız, şehvet kuvvetinin akıl ve şerîat doğrultusunda terbiye edilmesidir. (*İhyâ'*, III, 67)

* Sabır iki türdür: Birincisi zorluklara tahammül etmek gibi, bedenin sabrıdır... Bu sabır, yeme-içme ve cinsiyet şehvetlerine karşı olursa buna "*iffet*" denir... (*İhyâ'*, IV, 82; Kudâme, 285)

* Fazîletler, çok da olsa, bütün dal ve çeşitleri hikmet, şecaat, *iffet* ve adalet olmak üzere dört kısımda toplanabilir. Hikmet aklın; şecaat öfkenin; iffet şehvetin fazîletidir. Adalet ise bu kuvvetlerin gerektiği gibi bir araya gelmesinden ibârettir. Adaletle bütün işler tamamlanır. Bu yüzden "*Gökler ve yer adaletle kaimdir*" denilmiştir. (*Mîzân*, 64)

* *İffet*, şehvânî kuvvetlerin bir fazîletidir. İffet, bu kuvvetleri, işâretine göre daralıp açılıncaya kadar kolaylıkla aklî kuvvetlere boyun eğdirmektir. İffetin iki yanını iki kötü huy çevrelemiştir: Şereh {doymazlık, açgözlülük) ve humûd {aşırı isteksizlik, sükûn}. Şereh, aklî kuvvetin kötü gördüğü ve nehyettiği lezzetlere aşırı istek duymak, humûd ise aklın meylini ve elde etmesini gerektirdiği şeylere karşı aşırı isteksiziliktir. Her ikisi de kötülenmiştir. Orta yol olan iffet ise övülmüştür. (*Mîzân*, 67)

* *İffet*in fazîletleri şunlardır: Hayâ, utangaçlık, müsâmaha, sabır, cömertlik, hüsn-i takdîr, hilm {yumuşak huyluluk}, intizâm, hâlinin güzel olması, kanâat, sükûnet, verâ, rahatlık, yardım, memnûniyet ve zerâfet. (*Mîzân*, 75)

* Sabır, şehvetleri elde etmeye karşı olursa *iffet* olarak adlandırılır... (*Mîzân*, 103)

* *İffet* kendisine, el, dil, kulak ve gözün iffeti de eklenmedikçe tamamlanmaz.

İffetin dildeki sınırı alay, gıybet, dedikodu, yalan, iftira ve lakab takmaktan kendini alıkoymaktır. Kulaktaki sınırı dilin gıybet ve benzeri kötülüklerine meyletmeyi ve haram sesleri işitmeyi terk etmektir. Tüm organlar için aynı şey geçerlidir. Tüm organların iffetinin esası, aklın ve dînin câiz kabûl ettiği şeyde organları kendine mahsûs yerinde kullanmaktır. (*Mîzân*, 104)

* Ahlâkın dört {esası} vardır: Hikmet, şecaat, *iffet* ve adalet... ...İffetin dengeli oluşundan cömertlik, hayâ, sabır, kanaat, verâ, müsamaha, zarâfet; ifrâtından, hırs, şiddet, fenâlık, edebsizlik, savurganlık, alaycılık, hased, zayıflık gibi kötü huylar doğar. (*Ravza*, 446)

ifrât (إفراط) * *İfrât*, gücünün üstünde ve gereğinden fazla infâkta {sadaka verme, muhtaçlara harcamada} bulunmaktır. Daha önemli harcamalar dururken, önemsiz şeylere masraf etmektir. (*Mîzân*, 143)

ihbât (إخبات) * Gönüldeki huzûrsuzluklardan sıyrılıp tuma'nîne makamına ermektir. *İhbât*a ulaşmanın ilk alâmeti şehvete karşı ismetle, gaflete karşı irâdeyle, oyun ve eğlenceye karşı taleble donanmış olmaktır. İkinci alâmeti, irâdede herhangi bir se eble noksanlık, kalbe vahşet ârız olmaması, hiçbir fitnenin yolu kesmemesidir. Üçüncü alâmeti, insanların övme ve kötülemesinin eşit olması, sürekli olarak nefsin kınanıp kötülenip insanların eksikliklerinin görülmemesidir. (*Ravza*, 479)

{Ayrıca bk. **tuma'nîne**}

ihlâs (إخلاص) {**'alâmât-ı ihlâs**; **ihlâs fi'l-'amel**; **ihlâs fi'd-du'â**; **ihlâs-ı muhlis**; **ihlâs-ı mürîdîn**; **ilhâd**; **riyâ-yı 'ârifîn**}

* *İhlâs*, âbidlerden bilhassa akviyânın {en kuvvetli olanların} mertebesidir. Kuvvetli olanlar âbidlerin en doğru olanlarıdır.

Ameline riyâ karıştıran âsî ve günâhkâr kimse, nâfilelerle ihlâsa ermeye verâ sâhibi müttakîden daha muhtaçtır. Çünkü, verâ sâhibi müttaki kişinin işlediği bütün nâfileler boşa gidecek olursa, günâhlara son vermesi ve yerine getirdiği farz amelleri sayesinde kurtulabilir, oysa ki muhallitin {ihlâssız kişinin} nafilesi, farz veya verâının yerine geçer. (*Ri'âye*, 87)

* Riyâ olmasın diye ameli terk etmekten sakın. (İblis) ameli terk etmek husûsunda kendisine itâat etmeyince, bu sefer amelini boşa çıkarmak için seni riyâkârlığa çağırır. Eğer bu sefer de onun çağrısına uyup dediğini yapmazsan riyâdan kurtulman için amelini terk etmeye çağırarak "*Sen riyâkârsın, hemen ameli terket*" der. Seni, tekrar daha önce yapmanı isteyip de yapmadığın ameli terke döndürür.

Eğer yine onun dediğini yapmazsan, bu sefer de sana riyâdan güven içinde olmanı telkin eder {ki riyâdan sakınmayasın}. Eğer onun seni zararlı amelden sakın-

dırmasındaki hilesini sezmezsen, maksadın da ihlâsı elde etmekse, ameli terk ettiğin zaman hiçbir şekilde Allah için ihlâsı elde etmiş olmazsın. Çünkü ihlâs, riyâdan sakınarak amel etmen, Allah ﷻ katında hâlis olması için, amelinden riyâyı gidermendir. Ameli terk etmek ihlâs olmadığı gibi, ameli Allah ﷻ uğrunda hâlis de kılmaz. (*Ri'âye*, 118)

* *İhlâs fi'l-amel* (amelde ihlâs), kişinin yaptığı şey karşılığında Allah'ın yarattığı varlıklardan bir karşılık ya da teşekkür beklememesidir. Meselâ, anne-babanın çocuklarını terbiye etmeleri karşılığında onlardan bir teşekkür veya karşılık beklememeleri gibi. Çünkü onlar, bunun yaratılışın bir gereği olduğunu bilirler. (İhvân, IV, 70)

* *İhlâs fi'd-duâ* (duâda ihlâs), insanın ancak çaresiz kaldığı, güç ve kuvvetinin tükendiği durumda yaptığı gibi olmalıdır. Buna deniz yolcularını misâl verebiliriz. Şöyle ki: Bu yolcular gemiye binerlerken Allah'a duâ eder, O'ndan selâmet isterler. Fakat geminin muhâfazası ve korunması husûsunda kaptana ve mürettebatına güvendikleri için duâları ihlâssız olur (yani tam içten duâ edemezler). Kaptana ve mürettebatın varlığından dolayı gönülleri rahat ve endîşesizdir. Ne zaman ki denize açılırlar, fırtına başlar, dalgalar yükselir, yolcuları korku kaplar, kaptan dehşete kapılır, mürettebat korkudan titrerler, ölümle burun buruna gelirler; işte o zaman tam mânâsıyla ihlâslı bir şekilde duâ ederler. Çünkü artık Allah'ın kullarından hiç kimsenin kendilerine yardım edemeyeceğini, Azîz ve Celîl olan Allah'tan başka hiçbir gücün başlarına geleni gideremeyeceğini kesin olarak anlamışlardır. Bütün sebeblerden ümîdlerini kesmişlerdir. İçlerinde ilm-i nücûmdan (astronomi) anlayan biri varsa ona güvenirler. Çünkü o, fırtınalar hakkında (bilgi sâhibi olmak için) çaba harcamış olduğundan, fırtınaları ve bu fırtınaların (insanlar tarafından alınan) tedbirleri boşa çıkarma ihtimâllerini bilir. Kalbi bununla müsterihtir. Bu durumda Rabb'ine duâ etse de duâsı tam mânâsıyla ihlâslı olmaz. Fırtınanın devam edeceği, durumun daha da kötüye gittiği kesinleşince, artık yıldızlardan da ümîdini keser. İşte o zaman yapacağı duâ ihlâslı olur. (İhvân, II, 70)

* Sûfîleri fıkıh ve hadîs erbâbından ayıran, saydıklarımızın dışında bir kısım husûsiyetler daha vardır: Farzları yerine getirip haramlardan sakınmaktan başka, "*mâlâyânî*" denilen boş ve mânâsız meşguliyetleri terk etmek, maksadları ile aralarına giren her türlü alâkadan sıyrılmaktır. Çünkü onların Allah'tan ﷻ başka maksadları yoktur.

Onların bunlardan başka muhtelif edeb ve hâlleri vardır ki bir kısmı şunlardır: Eşyânın azına kanaat ederek azığın ve giyim kuşamın zarûrî olanıyla yetinmek, kendi irâdesiyle fakirliği zenginliğe tercîh etmek, aza sarılıp çoktan uzak durmak, açlığı tokluğa, azı çoğa tercîh etmek, üstünlük ve büyüklük sevdasında olmamak, yaratıklara şefkat etmek, makamdan ferâgat etmek, büyük-küçük herkese karşı mütevâzî olmak, ihtiyaç anında bile başkasını nefsine tercîh etmek, dünyâya dalanlara (ve bu tür kişilerin kendileriyle alâkalı tavırlarına) aldırış etmemek, Allah

ﷻ hakkında daima hüsn-i zan sâhibi olmak, hayır olan her işte yarışmak, her şeyden alâkayı kesip sadece Allah'a ﷻ yönelmek, kazâsına rızâ gösterip belâsına boyun bükmek, devamlı olarak nefsle mücâhedesi ve hevâya muhâlefette sabırlı olmak, nefsin hazlarından kaçınıp ona muhâlefet etmek. Çünkü yüce Allah nefsi *"daima kötülüğü emretme"* husûsiyetiyle târîf etmiş ve *"en büyük düşmanın iki yaka arasındaki nefsin"* [Aclûnî, I, 143] olması hakîkatinden hareketle ona karşı çok dikkatli olunmasını istemiştir. (*Luma'*, 29)

* Cüneyd'e[ks] ihlâsı sordular. Dedi ki: *"Kendi amelini görme duygusunun kalkması ve kendi fiilinden fânî olmandır..."* İhlâs, âfetlerden temizleyen şeydir...

İhlâs, Allah ﷻ ile ilişkiye yaratıkları karıştırmamaktır. Bu yaratıkların ilki de nefstir. Zünnûn[ks] da şöyle demiştir: *"İhlâs, düşmanın {şeytanın} ifsâdından kurtaran şeydir."* (*Luma'*, 289)

* Cüneyd[ks] şöyle der: *"İhlâs hangi işte olursa olsun, Allah'ın rızâsına uygun düşen iştir."*

Ruveym[ks]: *"İhlâs, yaptığın işi görmenin ortadan kalkmasıdır."* demiştir.

Fâris'ten şunu **işitmiştim**: *"Horasan dervişlerinden bir topluluk Ebû Bekr Kahtâbî'yi ziyârete gelmişlerdi. Ebû Bekr onlara: 'Şeyhiniz Ebû Osman sizlere neyi emrediyor?' dedi. Onlar da: 'Çok amel ve ibâdet etmemizi, fakat amelimizin kusurlu olduğunu da hiç aklımızdan çıkarmamızı emrediyor.' dediler. Ebû Bekr: 'Yazık! Amelden gaib olarak Yaratan'ı görmeyi emretmiyor mu?' dedi."*

Ebû Abbas b. Atâ'nın *"Hâlis amel hangisidir?"* sorusuna cevâbı şudur: *"{Kendini beğenme, riyâ, karşılık beklemek gibi} âfetlerden arınmış olan."*

Ebû Yâkub Sûsî şöyle demiştir: *"Hâlis amel, meleğin haberi olmadığı için sevâbını yazamadığı, şeytanın bilmediği için ifsad edemediği, nefsin farkında olmadığı için de kendini beğenme fırsatı bulamadığı ameldir."* Bunun mânâsı şudur: Hâlis amel kulun Allah'tan başka her şeyden ilgisini keserek O'na yönelmesidir. (*Ta'arruf*, 70)

* *İhlâs*ın hakîkati, ihlâsın, ihlâs olabilmesi için riyâ ve hevâ adlı iki vasıftan uzak olmasıdır. (*Kūt*, II, 159)

* *İhlâs*, itâat {ve ibâdet} konusunda sadece Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'yı ﷻ kasd etmektir. Bu da –Allah Teâlâ'ya yaklaşma dışında, Allah'ın dışındaki varlıklara yapmacıklı davranmak, halkın övgüsünü kazanmak, halkın kendisini övmesini arzulamak gibi başka şeylerle değil- sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmayı istemekle olur. Şöyle demek de doğrudur: *"İhlâs, ameli mahlûkların hatırlanmasından arındırmaktır."* Şöyle de denebilir: *"İhlâs, şahısların dikkate alınmasından korunmaktır."* (Kuşeyrî, 103)

* *İhlâs*, halkın mülâhazasından {ne deyip demeyecekleri endîşesinden} sakınmaktır. Sıdk; nefsin mütalaasından {kendini beğenmişlikten} sakınmaktır. İhlâslı kişi de riyâ, sıdk sâhibinde de kendini beğenmişlik olmaz.

Zünnûn Mısrî şöyle demiştir: "*İhlâs, ancak sıdk ile ve sıdk konusunda sabırlı davranmakla; sıdk ise ancak ihlâsla ve bu konuda ısrârlı davranmakla tam olur.*"

Ebû Yâkub Sûsî: "*İhlâslarında ihlâs görenlerin ihlâsı ihlâsa muhtaçtır.*"

Yine Zünnûn Mısrî demiştir ki: "*Şu üç şey ihlâs alâmetidir: Kişinin nezdinde halkın övmesi ile yermesinin bir olması, amel sırasında ameli görmenin unutulması, amelin âhirette sevâb getireceğinin unutulması.*"

Avâmın ihlâsı, işlenen amelde hiçbir şekilde nefsin payı bulunmamasıdır. Havassın ihlâsı ise, kendilerinin işlediği değil, kendilerine cereyân eden bir şeydir ki, bu kullarda itâat ve ibâdet kendiliğinden zuhûr eder. Hâlbuki onlar kendilerini bundan uzak bulur, amellerini görmez ve onlara değer vermezler. İşte havassın ihlâsı budur.

"*İhlâs, kendisi ile Hak Sübhânehû'nun murâd edildiği ve sıdkın amaçlandığı ameldir.*" Ve yine "*ihlâs, amelleri görmezlikten gelmektir*" denmiştir. İhlâs, sâhibinin dünyâ ve âhirette karşılık beklemediği, iki meleğin {Kirâmen Kâtibîn'in yazma bakımından} pay sâhibi olmadığı amelde olur. (Kuşeyrî, 104)

* Allah ﷻ buyurmuştur ki: "*İyi bilin ki hâlis dîn Allah'ındır.*" [Zümer, 39/3] İhlâs, ameli her türlü bulanıklıktan tasfiye etmektir {saflaştırmaktır}. Üç derecesi vardır: Birinci derecesi, amelden ameli görme fiilini kaldırmak, amele karşılık bir bedel taleb etmekten kurtulmak ve amele râzı olma hâlinden ferâgat etmektir. İkinci derecesi, bütün gücüyle amel etmesine rağmen amelinden utanmak, {ameli} görmekten korunma husûsunda bütün gücünü harcamak ve amelin, kaynağı {ilâhî} cömertlik olan tevfîk nûru olduğunu görmektir. Üçüncü derecesi ise, amelin amelden temizlenmesiyle tahakkuk eden ihlâstır. {Bu da} ameli, ilmin {Kur'ân ve Sünnet'in} emriyle yürümeye davet etmektir. Böylece sen, hükmü müşâhede ederek {amele ait} şekle esîr olmaktan kurtulmuş olarak seyr ü sülûk edersin. (*Menâzil*, 16)

* *İhlâsın hakîkati*: Bil ki her şeye bir başkasının karışması düşünülebilir. Bu sebeble o şey başka şeyin karışmasından arındığında ona "*hâlis*" adı verilir. Hâlis olan bir şeyi saflaştıran fiile "*ihlâs*" denir. Cenâb-ı Hakk ﷻ şöyle buyurmuştur: "*Kuşkusuz hayvanlarda, sizin için {çıkarılacak} bir ders vardır: hayvanın karnında {bedeninden} atılacak artıklarla kan arasından {salgılanan} ve içenlere lezzet ve ferahlık veren "hâlis" {katıksız} bir süt içiriyoruz size.*" [Nahl, 16/66] Sütün hâlisliği, ancak onun içine kan, pislik ve karışması muhtemel diğer maddelerin karışmış olmamasıdır. Bir de süte karışması mümkün olan her şeyden arınmasıdır. İhlâsın zıddı işrâktır {katmak, karıştırmaktır}. Binâenaleyh muhlis olmayan bir kimse müşriktir.

Ancak şirk birkaç derecedir. Tevhîd husûsundaki ihlâsa, ulûhiyyetteki ortak koşma zıt düşer. Şirkin bir kısmı açık, bir kısmı da gizlidir; ihlâs da böyledir. İhlâs ile onun zıddı olan şirk, kalbde vârid olur. Bunun merkezi kalbdir. Bu da ancak kasd ve niyetle olur. Biz niyetin hakîkatini zikretmiş, niyetin sebeblere uymaya

götürdüğünü söylemiştik. Sebeb tekleştiği zaman ortaya çıkan fiile "*ihlâs*" denir. Bu da niyete nisbetledir. Öyleyse, sadaka verirken, gâyesi katıksız riyâ olan kişi de, gâyesi sadece Allah'a yaklaşmak olan kişi de muhlistir.

Fakat, Allah'a yaklaşma kasdını bütün şâibelerden tecrit etmeye "*ihlâs*" isminin verilmesi âdet olmuştur. Nitekim ilhâd da meyletmekten ibârettir. Fakat haktan bâtıla meyletmeye "*ilhâd*" demek âdet olmuştur. Sebebi katıksız riyâ olan kimse helâkle karşı karşıyadır. (*İhyâ'*, V, 106-107)

* Sehl ﵀ şöyle demiştir: "*İhlâs kulun sükûn ve hareketinin sadece Allah için olmasıdır.*" Bu ifâde gâyeyi de içine alır. İbrâhîm b. Edhem'in sözü de bu mânâyı te'kid eder: "*İhlâs, Allah'la berâberken niyetin doğruluğudur.*"

Sehl'e denildi ki: "*Nefse en zor gelen şey hangisidir?*" Cevâb verdi: "*İhlâstır. Çünkü nefsin ihlâsta nasîbi yoktur.*" Ruveym buyurdu ki: "*Amelde ihlâs, amel sâhibinin, ameline karşılık, ne dünyâda, ne de âhirette bir şey taleb etmesidir.*" Ruveym'in bu sözü nefsin dünyâ ya da âhiretle ilgili paylarının birer âfet olduğuna işârettir. Nefsin cennette şehvetle nîmetlenmesi için ibâdet eden bir kimse hastadır. Bilakis hakîkat, amelin karşılığında Allah'ın rızâsından başka bir şeyin hedeflenmemesidir. Bu söz sıddıkların ihlâsına işârettir ki, mutlak ihlâs budur...

Ebû Osman: "*İhlâs, devamlı olarak Hâlık'ın rızâsını gözeterek, mahlûkatı görmeyi unutmaktır*" demiştir. Bu söz sadece riyânın âfetine işârettir. Bu sırdan ötürü bazıları şöyle demiştir: "*Amel de ihlâs, ifsad etmemesi için şeytanın, yazmaması için de meleğin muttalî' olmamasıdır.*" Bu söz ise sadece gizlemeye işârettir.

Şöyle de denilmiştir: "*İhlâs, sıfat bakımından insanlardan gizlenen, alâkalardan tasfiye edilen ameldir.*" Bu târîf maksadı daha iyi anlatmaktadır. Muhâsibî de "*İhlâs, halkı, Rabb'in muâmelesine katmamaktır*" demiştir. Bu târîfi de sadece riyânın giderilmesine işârettir. (*İhyâ'*, V, 109-110)

* Cüneyd şöyle buyurdu: "*İhlâs, ameli bulanıklıklardan tasfiye etmektir.*"

Fudayl "*İnsanlardan dolayı ameli terk etmek riyâ, insanlar için amel etmek şirktir. İhlâs ise Allah'ın seni bu afetten korumasıdır*" demiştir.

Denildi ki "*İhlâs, devamlı murâkabenin ve bütün çıkarların unutulmasından ibârettir.*" (*İhyâ'*, V, 110)

* Âlimlerimize göre *ihlâs* iki çeşittir: Amelin ihlâsı, amelden sevâb talebinin ihlâsı. Amelin ihlâsı şudur: Allah'a mânen yakın olmayı istemek, emrini tâzîm etmek, davetine icâbet etmektir. Buna teşvîk eden sahîh îtikaddır. Bu ihlâsın zıddı nifaktır. Nifâk ise Allah'tan başkasına yakın olmaktır. Şeyhimiz ﵀ şöyle demiştir: "*Nifâk, bozuk îtikad demektir. Bu da münafığın Allah ﷻ hakkındaki îtikadıdır. Bu, arzu edilen bir şey değildir.*"

Sevâb talebindeki ihlâs ise, hayırlı amelin karşılığında âhiret faydası istemektir.

Şeyhimiz ﷺ şöyle derdi: "*Sevâb talebindeki ihlâs, kendisiyle âhiret menfaati istendiğinden dolayı, sâhibine zor gelse de, hiçbir şekilde reddedilmeyen bir amelle âhiret menfaatini istemektir.*" (*Minhâc*, 71)

* Şeytanla mücâdelede ve onun def edilmesinde yardımcı olan hasletlerin başında *ihlâs* gelir... Bundan başka, istiğnâ billah {Allah'la yetinmek}, O'na güvenmek ve tevekkül etmek, bütün hâl ve hareketlerinde O'na dönmek, şübheli şeylerden ve haramlardan sakınmak konusunda verâ sâhibi olmak, halka minnet etmeyi terk etmek, dünyâ işlerinde mübâh ve helâlleri azaltmak, geceleyin araştırma yapmaksızın rasgele odun toplayan gibi, helâl –haram demeden, iştahla ve hırsla eline geçirdiğini yememek. Kim yiyeceğinin ve içeceğinin nereden geldiğine aldırmazsa, Allah da onu, cehenneme hangi kapısından atacağına aldırmaz. Kula düşen bu husûsta gerekli hassasiyeti göstermektir. Bunu yapmalıdır ki, şeytan kendisinden ümîdini kessin ve böylece Allah'ın rahmet ve yardımıyla kurtulsun. Eğer böyle hassas davranmazsa, şeytan onun gönlünü ve kalbini hükmü altına alır. (*Gunye*, I, 98-99)

* Zünnûn şöyle demiştir: "*Üç şey ihlâs alâmetlerindendir: Kişi için, insanların övmeleriyle yermelerinin eşit olması, işlediği amelleri görmezlikten gelmesi, âhirette ameline karşı sevâb beklememesidir.*" Yine o ﷺ, şöyle demiştir: "*İhlâs, ifsad etmemesi için düşmandan {şeytandan} saklanan şeydir.*"

Ebû Osman Mağribî ﷺ ise ihlâs hakkında şöyle buyurmuştur: "*Avamın ihlâsı, işlenen amelde hiçbir şekilde nefsin payı bulunmamasıdır. Havassın ihlâsı ise, kendilerinin işlediği değil, kendilerine cereyân eden bir şeydir ki, bu kullarda itâat ve ibâdet kendiliğinden zuhûr eder. hâlbuki onlar kendilerini bundan uzak bulur, amellerini görmez ve onlara değer vermezler. İşte havassın ihlâsı budur.*"

Ebû Ali Dekkak ﷺ da şöyle demiştir: "*Bir muhlisin ihlâsında kendi ihlâsını hissetmesi onun için bir eksikliktir. Allah o kişinin ihlâsını hâlis kılmak istediğinde, ihlâsını ona göstermez. Böylece o kimse, muhlis değil, muhlas {ihlâsa erdirilmiş} olur.*"

Sehl b. Abdullah {Tüsterî} ﷺ "*Riyâyı ihlâs ehli olanlardan başkası tanıyamaz.*" demiştir.

Ebû Saîd Harrâz ﷺ da "*Âriflerin riyâsı, mürîdlerin ihlâsından üstündür.*" demiştir.

Ebû Osman {Mağribî} ﷺ "*İhlâs, dâima yaratanın lütfuna bakıldığı için yaratılanı {ameli ve insanları} görmeyi unutmaktır.*" demiştir.

"*İhlâs, kendisi ile Hak Sübhânehû'nun murâd edildiği ve sıdkın amaçlandığı ameldir.*" Ve yine "*ihlâs, amelleri görmezlikten gelmektir*" denilmiştir.

Serî Sakatî: "*Kim kendisinde bulunmayan şeyle halka süslü göziikürse, Allah Teâlâ'nın gözünden düşer.*" der.

Cüneyd ﷺ şöyle demiştir: "*İhlâs Allah Teâlâ ile kul arasında bir sırdır. Melek bilmediği için yazamaz, şeytan bilemediği için ifsad edemez, hevâ ve heves de farkına varamadığı için saptıramaz.*"

Ruveym: "*İhlâs, sâhibinin dünyâ ve âhirette karşılık beklemediği, iki meleğin {Kirâmen Kâtibîn'in yazma bakımından} pay sâhibi olmadığı amelde olur*" demiştir.

Sehl b. Abdullah'a soruldu: "*Nefse en zor gelen şey hangisidir?*" Cevâb verdi: "*İhlâstır. Çünkü nefsin ihlâsta nasîbi yoktur.*"

Sûfîlerden birine ihlâsın ne olduğu sorulunca: "*Amelini Azîz ve Celîl olan Allah'tan başka hiç kimseye göstermemendir.*" cevâbını vermiştir. (*Gunye*, II, 67-68)

* ...Sabırdan sonra gelen *rızâ* belâlardan lezzet almaktır. Sonra *ihlâs* gelir. Bu da halkı Rabb'in muâmelesinden çıkarmaktır. Bundan sonra *tevekkül*... (*Âdâb*₂, 21)

* Câfer Huldî dedi ki: "*Ebu'l-Kâsım Cüneyd'e sordum: 'İhlâs ile sıdk arasında fark var mıdır?' 'Evet, sıdk köktür ve ilktir. ihlâs ise daldır ve sıdka tâbîdir. Daima ikincisi birincisine tabi'dir.' Dedi ve sonra şöyle devam etti: 'Aralarında fark vardır. Çünkü ihlâs ancak amele başladıktan sonra meydana gelir. İhlâs ancak ihlâsı hâlis kılma, bu konuda hâlis {niyetli} olmaktır. Târîf edilen ihlâs melâmetîlerin, ihlâsı hâlis kılma gayreti ise sûfîlerin hâlidir. İhlâsı hâlis kılma işinde {saf ve temiz} bir ihlâsa sâhib olmak, ancak ihlâsın hâlis kılınmasının {yabancı duygulardan temizlenmesinin} semeresidir. Bu ise kulun Kayyûm olan Rabb'i ile kaim olduğunu görerek her türlü şekilden fânî olması, kendi kendine kaim olduğundan gâib olmasıdır. Bu da kulun eserleri görme konusundaki istiğrak ve (ibâdetlerini) gizleme kirinden kurtulmasıdır. Bu durum, sûfî hâlinin kaybolmasıdır. Melâmetî, ihlâs makamında bulunan fakat, ihlâsın hakîkatını kavrayamayan kimsedir. İşte melâmetî ile sûfî arasındaki bâriz fark budur.'*" (*'Avârif*, 49)

* *İhlâs*, itâat {ve ibâdet} konusunda sadece Hakk'ı ﷻ kasd etmektir. Bu da –Allah Teâlâ'ya yaklaşma dışında, Allah'tan başka varlıklara yapmacıklı davranmak, halkın övgüsünü kazanmak, halkın kendisini övmesini arzulamak gibi başka şeylerle değil- sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmayı istemekle olur...

İhlâs, insanları mülâhaza etmekten {ve ameli takdîr etmeleri arzusundan} sakınmaktır. Ebû Ali Dekkak şöyle demiştir: "*İhlâs halkın mülâhazasından korunmak, sıdk ise nefsin mütalaasını hesaba katmamaktır. İhlâs sâhibi olan muhliste riyâ, sıdk sâhibi olan sâdıkta ise ucb {kendini beğenmişlik} yoktur.*"

Ebû Yâkub Sûsî "*İhlâslarında ihlâs görenlerin ihlâsı ihlâsa muhtaçtır*" demiştir.

Zünnûn ﷺ şöyle demiştir: "*Şu üç şey ihlâs alâmetidir: Kişinin nezdinde halkın övmesi ile yermesinin bir olması, amel sırasında ameli görmenin unutulması, amelin âhirette sevâb getireceğinin unutulması.*"

Ebû Osman Mağribî "*İhlâs, devamlı olarak Hâlık'ın rızâsını gözeterek, mahlûkatı görmeyi unutmaktır*" demiştir.

Huzeyfe Mar'aşî ﷺ: *"İhlâs, kulun amellerinin gizli de, açık da olsa, aynı olması demektir."*

Fudayl b. İyâz: *"İnsanlardan dolayı ameli terk etmek riyâ, insanlar için amel etmek şirktir. İhlâs ise Allah'ın seni bu afetten korumasıdır"* demiştir.

Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye denildi ki: *"Nefse en zor gelen şey hangisidir?"* Cevâb verdi: *"İhlâstır. Çünkü nefsin ihlâsta nasîbi yoktur."*

Yusuf b. Hüseyin ﷺ şöyle demiştir: *"Dünyâda en değerli şey ihlâstır."*

Tâbiîn imamlarından Mekhûl ﷺ şöyle buyurmuştur: *"Kırk gün ihlâs üzere bulunan hiçbir kul yoktur ki kalbinden zuhur eden hikmet menbaları dilinden dökülmüş olmasın."*

Sehl b. Abdullah Tüsterî ise: *"Kim hâlis ve sâdık bir kalb ile kırk gün zühd üzere devam ederse kendisinden kerâmet zuhûr eder. Kırk gün zühd üzere devam ettiği hâlde kendisinden kerâmet zuhûr etmeyen kimse zühdünde sâdık değildir"* demiş, kendisine kerâmetlerin o kimseden ne şekilde zuhûr ettiği sorulunca da: *"Dilediği şeyi, dilediği yerden, dilediği kadar alır"*, şeklinde cevâb vermiştir.

Yine Sehl-i Tüsterî şöyle buyurmuştur: *"Akıllı kimseler ihlâsın ne olup olmadığını araştırdılar, ancak şundan başkasını bulamadılar: İhlâs, kulun sükûn ve hareketinin, gizlide ve açıkta araya hiçbir şey karıştırmaksızın –ne nefsini, ne hevâsını, ne de dünyâyı - sadece Allah için olmasıdır."*

Serî Sakatî: *"İnsanlar için bir şey yapma, bir şey terk etme, keşf ve kerâmette bulunma!"* demiştir. (*Bustân*, 24)

* Riyâyı, ancak muhlis {ihlâslı} olan anlar. Yani riyânın hakîkatini ve onun gizli yönlerini sadece *ihlâs*ı elde etmek isteyenler bilebilirler. Bu ise uzun araştırma yapmak ve bu husûsta kafa yormakla mümkün olur. Buna rağmen yine de tamamı değil, sadece bir kısmı anlaşılır. Tamamını anlamak havâssın işidir. Eğer bir kimse riyâyı tanıdığını iddiâ ediyorsa, bu onun riyânın ne olduğunu anlamadığını gösterir. (*Bustân*, 47)

* Bil ki her şeye bir başka şeyin karışması mümkündür. Bir şey, kendisine bir başka şeyin karışmasından ârî olunca ona *"hâlis"* adı verilir...

*İhlâs*ın zıddı şirktir. Muhlis olmayan kimse müşriktir. Şirkin de dereceleri vardır. Ulûhiyyetteki şirk, tevhîdeki ihlâsın zıddıdır. Şirkin gizlisi açığı olduğu gibi ihlâsın da gizlisi açığı vardır. Riyânın derecelerini ve ona götüren yolları daha önce zikretmiştik. Şimdi de kurba {yakınlığa} niyetlenerek harekete geçen, fakat bu niyetine bir başka niyet ya da nefsin başka bir payının karıştığı kişi hakkında söylüyoruz. (Kudâme, 392)

* *İhlâs*, ameli, bozacak şeylerden arındırmaktır. İhlâsın ilk inceliği ameli görmemek, buna ilâveten yaptığı amelden bir karşılık beklememek; ikincisi, cömertlik

olarak gördüğünden dolayı yaptığı amelden utanmak; üçüncüsü, ihlâstan halâs olmak ve şekilden bağımsız olarak ihlâstır {kendini ihlâsa zorlamadan ihlâsın gerçekleşmesidir}. (*Ravza*, 482)

* *İhlâs*, sâlih zâtlar ve onlardan alt makamlardakiler için, ibâdetlerde mahlûkâtın görmesine iltifât etmemektir. Muhsinlerin ihlâsı, dünyâ ve âhirette bir mükâfât talebi gütmeden Hakk'a ibâdettir. Onların ibâdeti {mükâfât için değil} kendilerine ibâdet emri verildiği içindir.

Sâlihler ve bunlardan başka muhsin zâtlar için ihlâsın nisbeti, bir köleye ücretin nisbeti gibidir ki, o çalışması karşılığında ücret talebinde bulunmaz.

Şehitlerin ihlâsı, varlığı tek olarak Hakk Teâlâ'ya bağlamaktır.

Muhakkik sıddîk zâtların ihlâsı, Yüce Hakk'ın Zât'ını bilmek için, isim ve sıfatlardan herhangi birine ihtiyaç duymamaktır.

Mukarrabûn zâtların ihlâsı, temkîn eserlerinin zuhûru altında kalan telvînden kurtuluşun gerçekleştirilmesidir. Bu da silinip yok olunca kalan ihlâsın ta kendisidir. Allah, hakkı söyler. Doğruya hidâyet eden O'dur. (*İnsân*, II, 93)

* *Riyâ-yı ârifîn* {ârîflerin riyâsı}, *ihlâs-ı mürîdîn*den {mürîdlerin ihlâsından} üstündür. Bunun mânâsı şudur: Mürîdlerin ihlâsı, ârîflerin aksine ihlâsını görmek ve ihlâsının farkına varmakla zedelenmiştir. Ârifler ise riyânın her türlüsünden uzaktır. Bazen mürîdin, riyâ cinsinden gördüğü şey, gerçekte riyâ değil, ârifin sıfatıdır. Oysa ki yakîn ve keşfle Allah'ın hem kendisini, hem de yaptıklarını bilip gören bir ârif için riyâ nasıl söz konusu olabilir? Ârifin amelle, teklif nisbetinden başka bir alâkası yoktur. (*Envâr*, II, 85)

* İhsânın kemâli, ameli karşılık beklemek, bir maksad gütmek veya riyadan arındırmaktır. *İhlâs*ın mânâsı budur. İhsânın kemâli ancak bütün ibâdetlerde basîret nûruyla ulûhiyyet hazretini müşâhede etmekle elde edilir... (*Buğye*, 26)

* *İhlâs*, mü'minlerin kalbine tevdi edilen Allah'ın nûrlarından bir nûrdur. Bu nûr, kulun Allah'tan başkasıyla olan ilişkisini keser. İşte bu ihlâsın aslıdır.

İhlâs dört kısma ayrılır: Allah'a tâzîm için, amelde, Allah'ın emrine tâzîmde, ecir ve mükâfât istemekte, riyâdan sakınarak amelini kusurlardan arındırmakta ihlâsı istemek. Bunlardan birini yerine getiren kurtulur ve ihlâsa erer. Allah katında onlar için dereceler vardır. Allah kulların yaptıklarını görendir {amellerini karşılıksız bırakmaz}. (*Câmi'*, 44)

* *İhlâs*, Mâbûd'dan başka hatırlanan her şeyi unutmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *İhlâs* üç kısımdır: Avâmın ihlâsı, ameli bulanıklıklardan tasfiyedir. Havassın ihlâsı, halkı muâmelelerden çıkarmak, ehassın ihlâsı ise, kalbin her türlü gizliyi bileni devamlı görerek, halkın görmesini unutmaktır. (*Câmi'*, 61)

* Tevhîdin bir ibâresi, bir de mânâsı vardır. İbâresi *ihlâs* kelimesi, mânâsı da o ibâre husûsunda ihlâsın kendisidir. Bu da, ibâresinin hatırlanmasıyla, iki dünyâdan ve beşerî vasıflardan sıyrılmaktır. (*Câmi'*, 153)

* *İhlâs*ın lügat anlamı, itâatte riyâyı terk etmektir. Hakîkat ehlinin ıstılâhında da aynı mânâya gelir. Bunun için hakîkat ehlinden bazıları ihlâsı: "*Tâatı, mahlukatın mülâhazasından arıtmaktır*" şeklinde târîf etmişlerdir.

Bir kısmı ise, "*Tâattaki maksudun sadece Allah'ın rızâsı olmasıdır*" demişlerdir. Bu sebeble Ruveym de "*Sâhibinin yaptığı karşısında dünyâ ve âhirette bir karşılık beklemeden yaptığı her amel ihlâstır*" demiştir. {Şöyle de demiştir}: "*İhlâs, âbidin ibâdetinin gizli de, açık da olsa aynı olmasıdır.*" Şöyle diyen de olmuştur: "*İhlâslı kişi, günâhlarını gizlediği gibi sevâblarını da gizleyen kimsedir.*" (*Câmi'*, 217)

* *İhlâs; bidâyât*te {başlangıçta} Rabb'e ibâdette hiçbir zaman ortak koşmamaktır. *Ebvâb*da, ameli işlerken, üstünlük, makam arzusu gibi, Allah'ın rızâsından başka bir amacı hayalinden geçirmemek, Hakk'a kurb (yaklaşma) niyetini lekeleyebilecek nefsânî duygularla hareket etmemektir. İhlâsın *muâmele*taki aslı, amel sırasında amelini görmemek, yaptığı amelden karşılık bekleme talebinden halâs olmak (kurtulmak), yaptığı amelden memnun olmayı bırakmaktır. İhlâsın *ahlâk*taki derecesi ise, {ameli} şekilden, gösterişten ve Rabb'inin lütfunu {O'na değil, kendisine ait olarak} görme kirinden arındırmaktır. (*Câmi'*, 281)

* İhlâs sâhibinin ihlâsı, diliyle söylemesine gerek kalmadan hâliyle ortaya çıkar. *Alâmet*: Muhlisin amellerini gizlediğini ve hâl örtüsüyle örttüğünü görürsün. Böyle birisine, durumu sorulduğunda, cevâb vermez, bilakis hâlini gizler.

Delâlet: Bir kimsenin, kötü ve çirkin amellerini izhar ettiğini ve iyi amellerini gizlediğini görürsen, bu onun ihlâslı olduğunu, derecesinin yüceliğini, makamının ihtisasını gösterir.

Alâmet: Kendisinin irâde ve ihtiyârı olmaksızın Allah, kulları arasında onun övgü sancağını dalgalandırır.

Delâlet: Bir kimsenin övüldüğünde bundan hoşlandığını görürsen bil ki o helâki hak etmiş bir yalancıdır.

Alâmet: İhlâslı kişi hatalarını, hüsn-i îtikadlarından dolayı avama gizli kalsa da, bilhassa tenkidçilerden gizleme ihtiyacı duymaz. Çünkü işlenen amel göğün gizliliklerine emânet edilse de onun izleri insanın hâline yansır. Dil gizlemeye çalışsa da, zihinlerin ferâseti onun ayıplarını ortaya çıkarır.

Delâlet: İhlâs elbisesine bürünen kimse, hem avam hem de havâss tarafından el üstünde tutulur. Bu açıkça anlaşılan ve doğruluğu açıkça bilinen bir şeydir.

Alâmet: İhlâslı kişinin kelâmı makbûl, güzel hâli menkûldur {nakledilir}. Bütün taleb ve niyetlerinde her gün bir öncekinden iyiye gider.

Delâlet: Tenhada ibâdette nefsinin tembelleştiğini, kalabalıkta şevklendiğini görürsen bil ki sen ihlâstan uzaktasın. Hiç ortalıkta havâss edâsıyla dolaşma.

Alâmet: İhlâslı kimse tenhada, Hakk'la baş başa kalıp halkın nazarından uzaklaşınca ibâdet şevki artar.

Delâlet: Yaratılmışlar için yaptığın her amel, seni âlemlerin Rabb'inden uzaklaştırır. Kendini ihlâs terâzisinde tart ve bak bakalım; üstünlük kefesi mi ağır basıyor, yoksa noksanlık kefesi mi?

Alâmet: İhlâslı kimse odur ki kalktığında Allah ile kalkar, oturduğunda Allah'la oturur. Allah için hareket eder. Allah'tan başka hiçbir maksadı yoktur. Sükûn bulursa, Allah'la mutmein olur. İsterse, Allah'tan ister, yaparsa Allah için yapar. Kendisine bir şey verilirse (vereni görmez), Allah'ın elinden alır. Bütün işleri Allah'tandır, Allah'adır, Allah içindir, Allah adınadır. *Allah Allah Allah...La havle velâ kuvvete illa billâh.*

Delâlet: İnsanlarla huzûr bulan, onlara dayanan, hâllerinde onlara güvenen, sonra da kalkıp ihlâs ve takvâ makamında olduğunu sanan birini görürsen ondan uzak dur. Çünkü o gurur ve hevâ ehlindendir.

Alâmet: İnsanlarla beraberken kendini yalnız hisseden, Mevlâ'sıyla sükûnete kavuşarak ünsiyet eden birini görürsen, bu kişi muhlastır (ihlâsa erdirilmiş olan ihlâslı bir kişidir), seçilmişin seçilmişidir.

Delâlet: Ne zaman ki hevâna değil de Mevlâ'na güvenirsen, işte o zaman O'nun uğrunda ihlâsa ermiş olursun. O da seni kendisine dost edinir. (*Kavânîn*, 16)

* *İhlâs*, halkı Rabb'in muâmelesinden çıkarmak, kalbin amelde Allah'ın rızâsını kasd etmesi, ameliyle kimsenin övmesinden hoşlanmamak ve kötülemesinden rahatsız olmamaktır.

Üstâd Ebû Ali Dekkak ﷺ şöyle demiştir: "*İhlâs halkın mülâhazasından korunmak, sıdk ise nefsin mütalaasını hesaba katmamaktır. İhlâs sâhibi olan muhliste riyâ, sıdk sâhibinde ise ucb (kendini beğenmişlik) yoktur.*"

Zünnûn ﷺ şöyle demiştir: "*Şu üç şey ihlâs alâmetidir: Kişinin nezdinde halkın övmesi ile yermesinin bir olması, amel sırasında ameli görmenin unutulması, amelin âhirette sevâb getireceğinin unutulması.*"

Ebû Osman Mağribî ﷺ ise şöyle demiştir: "*Avamın ihlâsı, işlenen amelde hiçbir şekilde nefsin payı bulunmamasıdır. Havassın ihlâsı ise, kendilerinin işlediği değil, kendilerine cereyân eden bir şeydir ki, bu kullarda itâat ve ibâdet kendiliğinden zuhûr eder. Hâlbuki onlar kendilerini bundan uzak bulur, amellerini görmez ve onlara değer vermezler. İşte havassın ihlâsı budur.*" "*İhlâs, devamlı olarak Hâlık'a nazar ederek mahlûkâtı unutmaktır.*"

Ebû Ali Dekkak ﷺ der ki: *"Bir muhlisin ihlâsında kendi ihlâsını hissetmesi onun için bir eksikliktir. Allah o kişinin ihlâsını hâlis kılmak istediğinde, ihlâsını ona göstermez. Böylece o kimse, muhlis değil, muhlas {ihlâsa erdirilmiş} olmuş olur."*

Fudayl b. İyâz ﷺ: *"İnsanlardan dolayı ameli terk etmek riyâ, insanlar için amel etmek şirktir. İhlâs ise Allah'ın seni bu afetten korumasıdır"* demiştir.

Üstâd Ebu'l-Kâsım Cüneyd ﷺ şöyle demiştir: *"İhlâs Allah Teâlâ ile kul arasında bir sırdır. Melek bilmediği için yazamaz, şeytan bilemediği için ifsad edemez, hevâ ve heves de farkına varamadığı için saptıramaz."*

Denildi ki: *"İnsanlar ölüdür âlimler hâriç, âlimler uykudadır amel edenler hariç, amel edenler aldanmıştır, hâifler {Allah'dan korkanlar} hariç, hâifler helâk olmuştur muhlisler {ihlâslı kişiler} hariç, muhlisler de büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadırlar."*

Ebû Muhammed Ruveym ﷺ: *"İhlâs, sâhibinin dünyâ ve âhirette karşılık beklemediği, iki meleğin {Kirâmen Kâtibîn'in yazma bakımından} pay sâhibi olmadığı amelde olur"* demiştir.

Sehl b. Abdullah'a {Tüsterî} ﷺ soruldu: *"Nefse en zor gelen şey hangisidir?"* Cevâb verdi: *"İhlâstır. Çünkü nefsin ihlâsta nasîbi yoktur."*

Üstâd Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî ﷺ: *"İhlâs, amel ve tatta sadece Allah'ı gâye edinmektir"* demiştir. (Artık ben derim ki) bu konuda şeyhlerin güzel sözleri çoktur. Bu kadarı kafidir.

Tâbiîn'den Mekhûl'ün ﷺ de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Kırk gün ihlâs üzere devam eden hiçbir kul yoktur ki, kalbinden zuhur eden hikmet menbaları dilinden dökülmüş olmasın."* (Nebhânî, II, 80)

ihsâ-yı esmâ-yı ilâhiyye (إحصاء ألأسماء إلإلهية) * *İhsâ-yı esmâ-yı ilâhiyye* {ilâhî isimleri saymak}: Beşerî ve maddî hâllerden fânî, ahadiyyet hazretinin bekası ile bâkî olarak bu isimler vâhidiyyet hazretinde {mertebesinde} tahakkuk ettirilir {gerçekleştirilir}. Tahalluk {ahlâklanma} olarak ihsâ, Resûlullah'a ﷺ uyarak âyet-i kerîmenin işâret ettiği verâset cennetine girmeyi gerektirir: *"İşte bunlar vârislerdir. Onlar cennete vâris olacak ve orada sonsuza kadar kalacaklardır."* [Mü'minûn, 23/10-11] Mânâlarını kavrayıp gereğiyle amel ederek isimleri anma ve sayma, tevekkülün sıhhati yoluyla karşılık görme {yani hesap, cezâ ve mükâfât} bakımından amellerin cennete lâyık olmasını sağlar. (Kâşânî, 25; *Câmi'*, 75)

ihsân (إحسان) {bk. **îmân-islâm-ihsân**}

ihtibâr (إختبار) * *İhtibâr*, Hakk'ın ﷻ sâdıkları imtihân etmesidir. Bu imtihân, havâssın {seçkinlerin} mertebelerini yüceltmek, sadakatlarını ortaya koymak, mürîdleri terbiye etmek ve Allah'ın ﷻ mü'minlere olan hüccetini isbât etmek içindir. (*Luma'*, 429)

ihtimâl (إحتمال) * *İhtimâl*, cesurlukla korkaklık arası bir durum olup, eziyet verici şeylerden nefsi alıkoymak, menetmektir. (*Mîzân*, 73)

'ikāb (عقاب) {bk. **sevâb-'ikāb**}

ikāme me'allah (إقامة مع الله) * Cenab-ı Hakk'la beraber olma, hissî {duyusal} değil, ancak mânevî bir durumdur. Allah'la birliktelik ancak kalble olur. Nitekim namazda Allah'a ancak kalble, kıbleye ise yüzle dönülür. Aynı şekilde iyi ameller de hisle {duyularla, dolayısıyla bedenle} yerine getirilir. Nefsi hesaba katmak da, nefsin meşrû olan hakkını verebilmek için iyi amellerden sayılır. Çünkü kişi üzerinde nefsinin de hakkı vardır. Kişi bazen, iyiliği ona ulaştırmak sûretiyle başkalarına da etki eder. (*Fütûhât*, I, 793)

ilâh/ilâh-ı mutlak (إله / إله مطلق) * *İlâh-ı Mutlak*'ı {Mutlak İlâh'ı} hiçbir şey ihata edemez. Çünkü O eşyânın kendisidir. Bu, hakîkat yönüyle böyle olup, isimler ve sıfatlar yönüyle değildir. "*Ayn {zât, öz}, kendisidir.*" Çünkü O'ndan başkası ıtlak mertebesinde değildir. "*Şey hakkında ise*", yani şeyin kendisi hakkında "*'O, kendisini ihâta ediyor veya etmiyor' denemez.*" Hakk'ın kulunun kalbinde zuhûr etmesi, ıtlak mertebesinde zuhûr etmesinden başka bir şeydir. Hakk hakîkî Bir'dir. Çokluk, isimler ve sıfatlar bakımındandır. Bir mertebede "*İlâh-ı Mutlak {Mutlak İlâh, taayyün etmemiş, belirlenmemiş ilâh}*", **başka bir mertebe** de ise "*İlâh-ı Mahdûd {Mahdûd İlâh, taayyün etmiş, belirlenmiş ilâh}*" denir. Benzer diğer mertebelerin hepsi için durum bir ve aynıdır. (Sofyavî, 440)

ilâhiyyet (إلـــهية) * *İlâhiyyet*, beşere izâfe edilebilen bütün ilâhî isimlerdir... ...melek veya rûhânî varlıklara izâfe edilebilen bütün ilâhî isimlerdir. (*Istılâh*, 538)

ilâhiyyûn (إلـــهيون) * *İlâhiyyûn* {ilâh inancına sâhib olanlar}, felsefecilerin sonuncularıdır. Bunlardan biri Eflâtun'un hocası Sokrat'tır. Eflâtun da Aristo'nun hocasıdır. Aristo, mantık ilmini düzenleyen, felsefî ilimleri kolayca istifâde edilebilir hâle getiren kimsedir. Bu sâyede anlaşılması güç olan bu ilimler daha kolay anlaşılabilir hâle gelmiştir. Bunların hepsi de dehrîler {tanrıtanımazlar, âlemin kendi kendisini var ettiğini ileri sürenler} ve tabiîlerin {naturalistlerin, tabîatı tanrı olarak kabûl edenlerin} ortaya atmış oldukları fikirleri reddetmişlerdir. Onların rezilliklerini, başkalarının rüsvay etmesine mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymuşlardır. (*Munkız*, 97)

ilhâm (إلهام) {ilhâm-ı ilâhî; mükâleme; ta'lîm-i rabbânî-'ilm-i insânî; ümniyye}

* Hâvâtır: Kalbe gelen şey, hayır işindense buna "*illhâm*"... denir. Çünkü bunlar

ya nefsin hâtırıdır ya hasedi sebebiyle düşmanın {şeytanın} hâtırıdır ve yahut da melekten gelen bir *"hemis"* dır. (*Kūt*, I, 126)

* Vahiy ya uyanıkken veya uyku hâlinde {meleği görmeden} sesini işiterek kelâmın tam olarak zaptedilmesi şeklinde ya da *ilhâm* şeklinde olur. Bu da ya açık vahiy veya te'vîl ve tâbîre ihtiyaç duymayan bir rüya olur. Bâtıl olmaz, anlatımı devam ederse, onlardan birine ihtiyaç duyar. Bu da şahıslara, vakitlere ve âdetlere göre değişir. Vahiy te'vîle, hüküm ise tâbîre göredir. (*İşârât*, IV, 144)

* Havâtır, kalblere gelen bir hitâbdır. Havâtırı, kalbe bazen melek, bazen de şeytan bırakır. Bazen nefsin vesvesesi şeklinde olur. Bazen de Hakk Teâlâ tarafından gelir. Melekten gelen havâtıra *"ilhâm"*, nefs tarafından gelene *"hevâcis"*, şeytan tarafından gelene ise *"vesvâs"* denir. Havâtır, Cenab-ı Hakk tarafından kalbe bırakılmış ise buna da *"hâtır-ı Hakk"* denir. (Kuşeyrî, 46)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"Yanında Kitâb'dan bir ilim bulunan biri de 'Sen gözünü açıp kapamadan ben sana onu getiririm' dedi."* [Neml, 27/40] *İlhâm, muhaddes*lerin makamıdır. Bu makam, firâset makamının üstündedir. Çünkü çoğunlukla firâset nâdiren vâkî olur ya da sâhibine bir vakit zor gelir ve onu sıkıntıya sokar. İlhâm ise, ancak muhterem bir makamda olur.

İlhâmın üç derecesi vardır: Birinci derecesi peygamberlerin ilhâmıdır. Bu hâl, duymaya yakın kesin ya da mutlak vahiy şeklinde vâkî olur. İkinci derecesi, gözle görme şeklinde vâkî olan ilhâmdır. Bunun sıhhatinin alâmeti, hiçbir örtüyü yırtmaması, sınırı aşmaması ve kendisinde asla hata söz konusu olmamasıdır. Üçüncü derecesi ise sadece tahkîk yakîni için ortaya çıkan ilhâmdır. Bu ilhâm, sadece mutlak ezelden konuşur. İlhâmın, kendisine işâretten imtinâ edilen {çekinilen} bir gayesi vardır. (*Menâzil*, 30)

* Havâtır, kalbde zikir {hatırlama} ve düşünceden hâsıl olan şeylerdir. Bundan teceddüd ve tezekkür yoluyla kalbe gelen bilgileri kasd ediyorum. Bunlara *"hıavâtır"* denir, çünkü kalb bunlardan habersizken kalbe gelirler. İşte irâdeyi harekete geçiren bu *"havâtır"*dır. Şübhesiz niyet, azim ve irâde ancak bir şey hatırlandıktan sonra olur. İşlerin başlangıcı hâtırlardır.

Hâtır arzuyu, arzu azmi, azim niyeti, niyet ise organları harekete geçirir ve böylece iş meydana gelir. Arzuyu harekete geçiren hâtır iki kısımdır: Bir kısmı ileride zararı dokunacak olan kötülüğe, diğeri ise âhirette faydalı olacak iyiliğe doğru hareket ettirir. Bunlar bir birinden farklı iki hâtır oldukları için ayrı ayrı isim alırlar. Dolayısıyla iyiliğe çağıran hâtıra *"ilhâm"*, kötülüğe çağıran hâtıra da *"vesvese"* denmiştir. Sen bu hâtırların hâdis olduğunu, her hâdisin de bir muhdisi olması gerektiğini bilirsin. (*İhyâ'*, III, 32-33)

* *Ta'lîm-i Rabbânî*: İlâhî bilgi, insana iki yoldan biriyle ulaşır. Birinci yol *vahiy*dir. Şöyle ki, nefs kemâle erince tabîatındaki pislikten, hırs ve emel kirlerinden arı-

nır. Gözü dünyâ şehvetlerine bakmaz. Fânî ve içi boş arzulardan ilgisini kesip, yaratıcısına, Rabb'ine yönelir. O'nun lütuf ve ihsanına yapışır. O'nun nûrunun feyzine dayanır, güvenir. Yüce Allah da güzel inâyetiyle her türlü kirden arınmış bu nefse tam olarak yönelir ve ona ilâhî bir nazarla bir bakar. O nefsten bir levha, Küllî Nefs'ten de bir kalem edinerek, bütün bilgileri o levhaya kaydeder. Küllî Akıl hoca, Kudsî Nefs ise talebe konumundadır. Böylece nefs, bütün bilgileri elde etmiş olur. Bütün sûretler, düşünmeden ve öğrenmeden ona nakşolur.

İkinci yol *ilhâm*dır. İlhâm küllî nefsin, insanın cüz'î nefsini, temizliği, kabiliyeti ve istîdâdı kadar bilgilendirmesidir. İlhâm vahyin eseridir. Çünkü vahiy, gaybe ait emri tasrîh {açıklamak}, ilhâm ise târîzdir {üstü kapalı söylemektir}. Vahiyden hâsıl olan ilme "*nebevî ilim*", ilhâmdan hâsıl olan ilme ise "*ledünnî ilim*" denir. (*Risâle*, 23)

* Havâtır habersizken, kalbe gelip onu etkileyen hitâb olup, davranışların başlangıcını teşkîl eder. Havâtır, arzuyu harekete geçirir. Arzu azmi, azim sebâtı, sebât da organları harekete geçirir.

Havâtır, çağırdığı kötülük çeşitlerine göre kısımlara ayrılır. Îtidâl sınırını aşarsa âfiyeti zedeler. Bunun "*vesvese*", sebebinin de şeytan olduğu söylenir.

Hâtır, çağırdığı hayırlara göre kısımlara ayrılır. Bunun vasat ve mûtedil olanı vardır ki, âhirette fayda verir. İşte bunun "*ilhâm*", sebebinin de "*melek*" olduğu kabûl edilir. (*Ravza*, 216)

* *İlhâm*, muhaddeslerin {Allah'ın peygamberler dışında kendilerine hitâb ettiği kişilerin} makamıdır ve ferâsetin üstündedir. Birinci inceliği: "*nebevî ilhâm*" olup vahiyle hâsıl olur. İkincisi âşikâr {açık biçimde} olur fakat perdeyi delmez. Üçüncüsü ise gerçek olarak zuhûr eder ve gaybden haber verir.(*Ravza*, 489)

* *Mükâleme* {konuşma}, rabbânî veya melekî hâtırdan kalbe gelen şey olup, ne reddine, ne de inkârına imkân vardır. Çünkü Hakk Teâlâ'nın kullarına hitâb ve ihbarları bilhassa makbûldür. Mahlûkun onu def etmesine imkân yoktur. Hakk Teâlâ'nın kullarına hitâb etmesinin alâmeti, işiten kimsenin zarûrî olarak kelâmullah olduğunu bilmesi ve onu dinlemesi, vücûdunun bütünüyle olması ve {ona vücûdunda} bir yön belirleyememesidir. Hatta bir yönden dinlese de, diğer yönlerden nazarını keserek bir noktaya tahsis etmesi de imkânsızdır. Görmez misin ki Mûsâ ﷺ kelâmı ağaçtan işitti. Fakat bu işitme işini yöne bağlayamadı. Hâlbuki ağaç bir yöndür.

Zarûrî kabûlde melekî hâtır, rabbânî hâtıra yakındır, fakat aynı kuvvette değildir. Ancak zarûrî kabûl de, rabbânî hâtır gibi mûteberdir. Mükâleme yoluyla Cenâb-ı Hakk'tan gelen sırların önemi, sadece mükâlemeye mahsûs değildir. Tecellîleri de böyledir. Ne zaman Hakk'ın nûrlarından kuluna bir şey tecellî ederse, kul ilk anda onun Hakk'ın nûru olduğunu zarûri olarak bilir. Bu tecellînin sıfâtî, zâtî veya aynî olmasında bir fark yoktur. Ne zaman sana böyle bir tecellî gelir de

ilk anda onun Hakk'ın nûru, Hakk'ın sıfatı ya da Hakk'ın zâtı olduğunu bilirsen, anla ki bu tecellîdir. Bu, sahili olmayan bir denizdir.

"*İlâhî ilhâm*"a gelince; sâlik hakîkat yolunda henüz mübtedî {işin başında} ise, ilhâm ile amel etmek için o ilhâmı Kitâb ve Sünnet'e arz etmek gerekir. Eğer bu ikisinden şâhidini bulursa şübhesiz "*ilhâm*"dır. Şâyet şâhidini bulamazsa, inkâr etmemekle birlikte, o ilhâm ile amel de etmemelidir. Bunun faydası şudur: Bazen şeytan mübtedînin kalbine ilhâm şeklinde göstererek bazı şeyler ilka eder. Mübtedî, ilhâmının bu kabilden olma ihtimâli olduğu için durması, Allah'a tevecc üh etmesi, usule de bağlı olması gerekir. O hâtırın mânâsına, Allah o ilhâmın hakîkatini açıncaya kadar sabretmelidir. (*İnsân*, I, 5)

* "*İlk hâtır*" dedikleri hâcis, rabbânî, rahmânî ve rahatsız edici hâtırdır. Buna "*ilk sebebin kolaylaşması*" da denir ki, bu hâtırdır. Nefste tahakkuk ettiğinde buna "*irâde*" derler. Üçüncü defa tekrarlanırsa buna "*hemm*" derler. Dördüncüsünde "*azm*" denir. Murâdına yöneldiğinde ise buna "*kasd*" adını verirler. Fiile başladığında gelen hâtır ise "*niyet*" adını alır. Şayet bir fiilin hâtırı değilse, buna da "*ilhâm*" yahut "*vehbî ya da ledünnî ilimler*" denir. Buna göre *ilhâm* umûmîdir. ..."*Ona kötülükleri ve iyilikleri ilhâm edene...*" [Şems, 91/8]. Vehbî ve ledünnî ilhâm ise velîlere hastır. (*Merâtib*, 27; *Câmi'*, 27)

* *Havâtır*, hâtır kelimesinin çoğulu olup, insanın içine gelen bir hitâb, bir ses demektir. Bu hitâb bazen melekten, bazen şeytandan, bazen nefsten ve bazen de Allah'tan gelir. Birincisine "*ilhâm*", ikincisine "*vesvese*", üçüncüsüne "*hâcis*", dördüncüne ise "*hâtır-ı Hakk*" denir. İlhâm, dînin zâhiri hükümlerine uygun olur. Vesvese günâha, hâcis süflî arzulara dâvet eder. Mutasavvıflar, yediklerinde haram bulunan kimselerin, ilhâm ile vesveseyi birbirinden ayıramadıkları husûsunda ittifâk etmişlerdir. Yine kötü hâtırların mahallinin nefs, iyi hatırların mahallinin ise kalb olduğu, nefsin ise asla doğru söylemediği husûsunda ittifâk etmişlerdir. (*Câmi'*, 160)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

'illet (علة) * *İllet*, önceden yokken sonradan var olan bazı şeylerden kinâyedir. (*Luma'*, 440)

* *İllet*, Hakk'ın bir sebeble ve sebebsiz olarak tenbihidir. (*Istılâh*, 534)

* Kemâl-i Zâtî {zâtî kemâl} ve gınâ-yı Zâtî'nin {zâtî gınânın} hakkında vâcib olduğu Zât {olan Allah Teâlâ}, bir şeyin *illeti* {sebebi} olmaz. Zira bir şeyin illeti olması, onun malûlüne dayanmayı gerektirir. Allah Teâlâ'nın Zât'ı bir şeye dayanmak ve bağlı olmaktan münezzehtir. Münezzeh olduğuna göre illet olması da imkânsızdır. Ancak ulûhiyyet, izâfeti {ilgiyi} kabûl eder. Eğer izâfet ve nisbeti murâd etmeden, "*Zât'ı ile kâmil ve ganî {zengin} olana ilâh denilebilir*" denilecek olursa, buna

şöyle cevâb verilir: "*Kelimede çekinilecek bir şey yoktur. İllet ise böyle değildir. İllet asıl menşe ve mânâsı îtibâriyle bir malûl gerektirir.*" (*Fütûhât*, I, 82)

* Bu topluluğa {sûfîlere} göre *illet*, Hakk'ın, Resûlü'nün lisânı üzere tenbihleridir. "*Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır.*" [Buhârî, İsti'zân, 1, Müslim, Birr, 115; *Müsned*, II, 224, 251] Bu, hadîsçilerin yanında sâbit olmasa bile keşfin tashih ettiği bir rivâyettir. Rivâyette geçen sûretteki zamir Rahmân'a gider. Bu şekilde problem ortadan kalkar. İşte bu, mezkûr illeti açıklayan şeydir. (*Fütûhât*, II, 479)

* *İllet*, kulun bir amel veya bir hâlle ilgili olarak hafızasının ya da kendine ait bir resim, işâret ve sıfatın bâkî olmasından ibârettir. (Kâşânî, 131; *Câmi'*, 90)

'ilm/'ulûm (علم / علوم) {**cehl**; **'ilm-i 'abd**; **'ilm-i 'amelî**; **'ilm-i hakk**; **'ilm-i insânî**; **'ilm-i tasavvurî**; **'ilmullah**; **ma'lûm**; **semere-i 'ilm**; **ta'allüm-i rabbânî**; **'ulûm-ı ahvâl**; **'ulûm-ı kulûb**; **'ulûm-ı zevk**}

* *Semere-i ilim ve mârifet* {ilim ve mârifetin semeresi, meyvesi} Allah'a yakınlıktır. (*Şehîde*, 169)

* Ebû Yezîd {Bistâmî} şöyle der: "*Ey ilim yolunda yürüyen genç! İlmin içindeki ilmi ara. İlim, içinde bulunduğun ilimden başka bir şeydir. Ey zühd yolunu tutan genç! Züh-diin içindeki ziihdü ara. Züh̄d, içinde bulunduğun ziihdden başka bir şeydir. Ey takvâ yolunda yükselen genç! Takvâ içindeki takvâyı ara. Takvâ, içinde bulunduğun takvâdan başka bir şeydir.*" (*Şatahât*, 54)

* ...Dâire Hakk'ın ilmidir {Hakk'ın ilmi her şeyi kapsar}... (*Tavâsîn*, 215)

* *İlim*, ibâresi, kıraati, rivâyeti ve beyânı hazır olan şeydir. İlim sâhibinin unutması mümkündür. Çünkü ilmi taşıyan, ezberleyen nefstir. Nefsin ise tabîatında unutkanlık vardır. Kişi, ilmi, bilgiyi bazen ezberledikten sonra, bazen çok çalıştıktan sonra unutur. (*Beyân*, 46)

* *İlim* ile rü'yet birleştiğinde gayb bunların sâhibine açılır. Kul, ilimle, müşâhedeyle ve îmânı görme hakîkatiyle yakîne ulaşır. (*Beyân*, 62)

* *İlim*, nefsin, mâlûmâtın kendi zâtındaki görünüşlerini tasavvur etmesidir. İlim böyle ise, nefs nakil, işitme yoluyla gelen tüm haberlerin hakîkatini tasavvur edemez. Bu durumda mezkûr iş ilim değil, bilakis îmân, ikrar ve tasdîk olur. Bundan dolayı resûller ümmetlerini ilk olarak ikrara davet etmişler, bundan sonra onlardan tasdîk istemişlerdir. Daha sonra ise onları hakîkat bilgilerini taleb etmeye teşvîk etmişlerdir. (İhvân, II, 62)

* *Ulûm* {ilimler} dokuz çeşittir. Dördü Sahabe ve Tâbiûn'dan beri bilinen marûf sünnet; beşi de öncekilerin bilmediği sonradan ortaya çıkan sünnettir. Marûf olan ilimler îmân, Kur'an, Sünnet, fetvâ ilimleridir. Sonradan ortaya çıkan beş ilimse, nahiv ve arûz, fıkıhta kıyâs ve cedel, nazar yoluyla makulün {düşünülen şeylerin}

ilmi, hadîslerin illet ve tarîklerinin bilinmesi ve rivâyet nakledenlerle ilgili cerh ve tadil ilimleridir. Bu ilimleri ancak ehli bilir, onlardan da bu kimselerin ashabı bu ilimleri alır. Bunlar kıssa, hikaye nakletmeyi bid'at olarak kabûl eder, bunu yasaklar ve kıssacılarla oturmayı kerih görürler. (*Kût*, I, 166)

* *Mârifet* {bilgi} iki türlüdür: Biri Allah'ın bilgisi, diğeri halkın bilgisidir. Kulun bilgisi Allah'ın bilgisinin yanında yok olup gider. Çünkü Allah'ın ilmi O'nun sıfatıdır, O'nunla kaimdir, O'nun vasıflarının nihâyeti yoktur. Bizim ilmimiz ise bizim sıfatımızdır, bizimle kaimdir, vasıflarımızın sınırları vardır. Çünkü Allah "*Pek azı müstesnâ size ilimden bir şey verilmemiştir*" [İsrâ, 17/85] buyurmuştur.

İlim övülen sıfatlardandır. İlim, "*Ma'lûmu ihata etmek ve açıklamaktır*" diye târîf edilmiştir. En iyi ilim târîfi şudur: "*İlim canlı bir varlığın kendisini bildiği bir sıfattır.*" Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Allah kâfirleri {ilmiyle} kuşatmıştır.*" [Bakara 2/19] Şöyle de buyurmuştur: "*Allah her şeyi {hukkıyla} bilir.*" [Bakara 2/282]

İlmullah {Allah'ın ilmi}, Allah'ın, bilmesiyle var olan şeyleri de, yok olan şeyleri de bildiği tek bir ilimdir. Halkın bu ilimde O'na ortak olması söz konusu değildir. Bu ilim parçalanmaz, Allah'tan ayrılmaz. Fiilindeki düzen O'nun ilminin delîlidir. Çünkü muhkem ve mükemmel fiil fâilinin ilim sâhibi olmasını gerektirir. Allah'ın ilmi sırları ihtiva eder, zâhirî şeyleri kuşatır. (Hücvîrî, 16)

* *Mârifet-i insâniye*nin {kulun ilminin}, Allah ile ve O'nu tanıma ile alâkalı olması gerekir. Zamanla ve zamanın gereğine göre yapılan zâhir ve bâtın amellerle ilgili ilim de kul üzerine farzdır. Bu ilim usûl ve furû olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan her birinin bir zâhiri bir de bâtını vardır. Usûlün zâhiri kelime-i tevhîddir. Bâtını ise mârifetin tahakkukudur. Furûun zâhiri amel ve muâmelelerde alıştırma yapmaktır. Bâtını ise niyeti tashîh etmektir. Bunlardan birinin, diğeri olmadan ayakta durması imkânsızdır. Bâtınsız zâhirin hakîkati münâfıklıktır. Zâhirsiz bâtının hakîkati zındıklıktır. Bâtın olmayan şerîatın zâhiri hevâ; zâhiri olmayan şerîatın bâtını hevestir. (Hücvîrî, 17-18)

* Ebu'l-Âlâ Sakafî[rh] şöyle der: "*İlim bilgisizliğe karşı kalb için hayat ve karanlığa karşı gözün nûrudur.*" Yani bilgisizlik ölümüne karşı kalbe hayat veren şey ilimdir. Küfür karanlığı için yakîn gözünün nûru da ilimdir. Mârifet hakkında bilgi sâhibi olmayan herkesin gönlü cehâlet yüzünden ölmüştür. Şerîat hakkında bilgi sâhibi olmayan kişinin kalbi bilgisizlik yüzünden hastadır. Şu hâlde kâfirlerin kalbleri ölüdür. Çünkü bu kalbler Allah hakkında cehâlet içindedirler. Gaflet ehli olanların gönülleri hastadır. Çünkü bu gönüller Allah'ın emirleri konusunda cehâlet içindedirler. Gaflet ehlinin de kalbleri ölüdür, çünkü onlar da Allah'ın emirlerinden habersizdirler.

Ebû Bekr Varrak Tirmîzî şöyle der: "*Bir kimse zühdü bırakır da sadece kelâmla yetinirse zındık olur. Verâ ilmini bırakır da fıkıh ile yetinirse fâsık olur.*" Bu sözün maksadı şudur: Bir kimse tevhîdin lafzı ile yetinerek onun zıddı olan şeylerden yüz çevir-

mezse zındık olur. Bir kimse verâ ve takvâya sâhib olmadan şerîat ve fıkıh ilimi ile yetinirse fâsık olur. Yani muâmele ve mücâhedesiz mücerred tevhîd Cebriyecilik olur. Muvahhid söz îtibâriyle cebrî, fiil îtibâriyle kaderî olmalıdır ki, cebr ile kader arasında tuttuğu yol sıhhatli olsun. (Hücvîrî, 22)

* Sıhhati hakkında yakîn bulunmayan *ilim*, ilim değildir. İlim hâsıl olunca ondaki gaybet gözle görmek gibi olur. Onun için mü'minler bugün Allah'ı hangi sıfatla biliyorlarsa, yarın onu aynı sıfatla göreceklerdir. Eğer buna muhâlif bir şekilde görürlerse, ya yarınki gördükleri sıhhatli olmadığı için veya bugünkü bilgileri doğru olmadığı içindir. Bunların her ikisi de tevhîddeki hilafın iki yönüdür. Çünkü halkın bugün O'nun hakkındaki bilgisi sıhhatlidir. Yarın O'nu âhirette görmeleri de sahîhtir.

Şu hâldeki ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn gibidir. Kim ilmin rü'yette kaybolup yok olacağından bahsederse, bunun imkânsız olduğunu bilmesi gerekir. Çünkü rü'yet, ilmin husule gelmesi için bir âlet ve vâsıtadır. Tıpkı işitmek, dinlemek ve benzeri duyular gibi. İşitmede ilmin kaybolup yok olması imkânsız olduğu müddetçe rü'yette kaybolması da imkânsızdır. Sûfîlerin buradaki ilm-i yakînden murâdları ilahî emirlerin hükümleri ile dünyevî muâmeleler hakkındaki ilimdir. Ayne'l-yakînden maksadları dünyâdan ayrılma vaktinde can çekişme hâline dâir olan ilimdir. Hakka'l-yakînden maksadları ise cennette rü'yetin keşfi ve oradaki hâllerin keyfiyetini gözle görme hakkındaki ilimdir.

İlme'l-yakîn ulemânın istikametinin gereği olarak işlerin hükümleri üzerinde bulunmaları derecesidir. ayne'l-yakîn ölüm için hazırlıklı olmaları sonucu olarak âriflerin makamıdır. Hakka'l-yakîn tüm varlıklardan yüz çevirmenin hükmü olarak dostların fenâ buldukları yerdir. (Hücvîrî, 463)

* Usûl âlimleri *ilim*le mârifet arasında bir fark görmemişler ve "*Bunların ikisi birdir*" demişlerdir. Ancak şunu da ifâde etmişlerdir: "*Allah'a âlim denilmesi câizdir, ama ârif denilmesi münâsib değildir.*"

Tasavvuf yolunun şeyhleri ise, muâmele ve hâl ile beraber bulunan –ve onların hâllerini ifâde eden- bu ilme "*mârifet*", bu ilmin âlimine de "*ârif*" ismini vermişlerdir. Mânâdan mücerred ve muâmeleden hâli bilgiye "*ilim*", bunu bilene de "*âlim*" adını vermişlerdir.

Şu hâlde sûfîler sadece ifâde ve ibâreler konusunda bilgi sâhibi olan, ifâde ve ibârelerin mânâlarını kavramadan lafızlarını ezberleyen kimselere âlim isimi vermektedirler. Bir şeyin mânâsı ve hakîkati hakkında bilgi sâhibi olanlara da ârif demektedirler. Bundan dolayı bu taife akran ve emsâli olan kişileri hafife almak istedikleri vakit onu "*âlim*" diye çağırmaktadırlar. Bu ise avâm için red konusu olarak görünmektedir. Hâlbuki sûfîlerin maksadı ilim tahsîl etmiş olmaları sebebiyle onları karalamak değildir. Bilakis maksadları muâmeleyi ve ameli terkettiklerinden

dolayı onları kötülemektir. Çünkü âlim nefsi ile, ârif ise Rabb'iyle kaimdir. (Hücvîrî, 464)

* *İlim*, dünyâ ve âhiret ile ilgili ve akılla alâkalı hakîkatleri bilmektir. Bunlar duyuların ötesinde olup diğer hayvanlar bu husûsta insanlarla ortak değildir. Zarûrî ve küllî ilimler aklın husûsiyetlerindendir. Meselâ insan, bir adamın bir anda iki mekânda olamayacağına hükmeder. Bu, insanın her şahıs hakkında verebileceği bir hükümdür. Hâlbuki his {duyu} ile ancak bazı şahısları bilebilir. Aklın bütün şahıslar üzerindeki bu hükmü hissin idrâki üzerine zaid bir şeydir. Eğer zarûrî olan zâhirî ilimde bunu anlayabilirsen, senin için diğer nazarî ilimlerde de bunun böyle olduğu daha açık hâle gelir. (*İhyâ'*, III, 9)

* *Niyet*, irâde ve kasd, aynı mânâya gelen birbirine benzer terimlerdir. Niyet kalbin bir hâli ve sıfatıdır. Onu iki durum içine alır: *İlim* ve amel. İlim amelden önce gelir. Çünkü ilim, amelin aslı ve şartıdır. Amel ondan sonra gelir. Çünkü o, ilmin sonucu furûudur. Böyledir, çünkü her amel –yani her hareket ve sükûn- ihtiyarîdir. Amel ancak üç şeyle tamamlanır: İlim, irâde ve kudret. İnsan bilmediği şeyi irâde edemez {isteyemez}, mutlaka {yapacağı şey hakkında} bilgi sâhibi olması gerekir. İrâde edemediği şeyle amel edemez. İrâde etmesi gerekir. İrâdenin mânâsı, kalbin şimdi ya da daha sonra maksada muvâfık gördüğü şeye doğru yönlendirilmesidir. Bazı durumların insana muvâfık düşmesi, bazı durumların da ona karşı olması işin tâbîatı gereğidir. İnsan, nefsine uygun düşen şeyleri yapmaya, zarar veren şeyleri gidermeye meyillidir. Dolayısıyla faydalı olanı yapmak, zararlı olandan kaçınmak için zarûrî olarak fayda ve zarar veren şeyi bilmeye muhtaçtır. (*İhyâ'*, V, 90)

* *İlim*, nefs-i nâtıka-i mutmainne'nin –müfred {tek başına} olsalar bile- eşyânın hakîkatlerini, onların maddeden soyutlanmış sûret, keyfiyet, kemmiyet, cevher ve zâtlarını düşünmesidir. Âlim, ihata eden, idrâk eden ve tasavvur edendir. Mâlûm ise bilgisi nefse nakşedilen şeyin zâtıdır. İlmin yüceliği, mâlûmun yüceliği ölçüsündedir. Âlimin rütbesi ilmin rütbesine göredir. Şübhe yoktur ki mâlûmların en fazîletlisi, yücesi, üstünü ve şereflisi, Sâni' {Yaratıcı}, Mübdî {Var edici}, Hakk ve Vâhid olan Allah'tır. O'nunla ilgili bilgi tevhîd bilgisidir. Bu bilgi ilimlerin en fazîletlisi, en mükemmelidir. Bu ilmin elde edilmesi bütün akıl sâhibleri için zarurîdir, vâcibdir. (*Risâle*, 4)

* *İlim* iki kısımdır: Biri şer'î, diğeri aklîdir. Şer'î ilimlerin çoğu âlimi nazarında aklîdir. Aklî ilimlerin çoğu ârifi nazarında şer'îdir. (*Risâle*, 12)

* *İlm-i insânî* {insanın ilmi, bilgisi} iki yolla elde edilir: Birincisi *taallüm-i insânî* ile {insanın öğrenmesiyle}, ikincisi *taallüm-i rabbânî* {insanın Rabb'inden öğrenmesi} ile. Birincisi alışılagelmiş olan yol olup hissî {duyusal} bir yoldur. Akıl sâhiblerinin tamamı bu yolu tecih eder.

Rabbânî taallüm ise ikiye ayrılır: Birincisi {insanın kendisinden değil} dıştan gelir. Bu öğrenerek bilgi edinmektir. Diğeri içten gelir, bu da tefekkürle meşgul olmaktır. Bâtınî tefekkür, öğrenmedeki konumu îtibâriyle dıştadır. Taallüm {öğrenme}, bir şahsın herhangi bir şahıstan, tefekkür ise kişinin Küllî Nefs'ten istifâde etmesidir. Küllî Nefs, bütün âlem ve akıl sâhibi kişilerden daha etkili ve öğretme bakımından da daha güçlüdür. İlimler, yerin altındaki tohum gibi, bilkuvve {potansiyel} olarak nefslerin temelinde toplanmıştır. Cevher denizin dibinde ya da madenin merkezindedir. Taallüm, bu şeyin kuvveden fiile {potansiyel durumdan aktif duruma} çıkarılması arzusudur. Tâlîm {öğretme} ise bizâtihî kuvveden fiile çıkarmaktır.

Müteallimin {öğrenenin} nefsi muallimin {öğretenin} nefsine benzer ve öğreticisine nisbeti sayesine ona yaklaşır. Bir başka ifâdeyle âlim {ilminden} faydalandırması sebebiyle çiftçi, müteallim ise {âlimin ilminden} istifâdesi sebebiyle yer gibidir. Bilkuvve ilim tohum, bilfiil ilim ise bitki gibidir. Müteallimin nefsi kemâle erince, meyve veren ağaç gibi ya da denizin dibinden çıkan cevher gibi olur. Nefse bedenî kuvvetler hâkim olduğunda, müteallim uzun süre bir daha çok fazla taallüme ihtiyaç duyar. Güçlük ve yorgunluklara tahammül ederek faydayı ister. Akıl nûru hissî {duyularla ilgili} sıfatlara üstün geldiğinde ise, daha fazla miktarda öğrenmekten vazgeçer ve az miktarda tefekkürle yetinir. {Nefsi tefekkürü} kabûl eden kişinin nefsi bir saatlik tefekkür sayesinde, {nefsi tefekkürü} kabûl etmekte zorlanan kişinin nefsinin taalümle bir senede elde edemediği faydaları elde eder. (*Risâle*, 19)

* *İlim* ve ibâdet iki cevherdir. Gördüğün, musannıfların eserlerinden okuduğun, muallimlerden öğrendiğin, vaizlerin anlattığı ve araştıranların araştırdığı her şey bu ikisiyle ilgilidir. Hatta kitâbların nâzil olması, resûllerin gönderilmesi, göklerin, yerin ve içindekilerin yaratılması ilim ve ibâdet içindir...

...*İlim* cevher bakımından ibâdetten daha yücedir. Ancak kula ilimle birlikte ibâdet gerekir. Aksi takdîrde yaptıkları boşa gider. İlim ağaç, ibâdet onun meyvesi durumundadır. Ağacın yüceliği aslîdir. Fakat fayda, onun meyvesiyle gerçekleşir. O hâlde kulun her ikisinden nasîbi olması gerekir. (*Minhâc*, 6)

* *İlm-i amelî* {amelî ilim} üç türdür: Birincisi, sıfat ve ahlâkıyla nefsin bilinmesidir. Bu, riyâzet ve hevâyla mücadeledir. Bu bilgi, bu kitâbın en önemli maksadıdır. Bununla ailen, çocukların, hizmetçi ve kölelerinle birlikte nasıl geçinileceğini öğrenirsin. Bunlar aynı zamanda senin çevren, parça ve kuvvetlerin gibi senin hizmetçilerindir. Nitekim şehvet, gazab ve diğer husûslarda da bedeninin kuvvetlerinin iyi yönetilmesi gerekir. Belde sâkinlerini yönetmek ve onları zabt etmek de bu şekilde öğrenilir. Çünkü bununla çoğu kere fıkıh ilmi kasd edilir, bu ilim nefse ait ibâdetlerin dörtte biriyle alâkalıdır. Ayrıca âdâb-ı kazâ ilmi de bununla ilgilenir. Nikâh, alışveriş ve harac gibi bahislerin dörtte biri de bununla tamamlanır. Bu üç ilmin en önemli vazîfesi nefsi eğitmek, bedeni yönetmek ve adaleti gözetmektir. O

kadar ki bu şekilde adaletli olunduğunda bu adalet, aile ve çocuklardan daha uzak olan raiyyeye de {yönetilen halka da} intikal eder. (*Mîzân*, 42)

* Dîninizin elden gitmesi {*zehâb-ı dîniküm*} dört şeyle olur: Birincisi, bildiklerinizle amel etmemeniz; ikincisi, hakkında bilmediğiniz şeylerle amel etmeniz; üçüncüsü, bilmediğiniz şeyleri öğrenmemeniz ve câhil kalmanız; dördüncüsü ise, insanların bilmedikleri şeyleri öğrenmelerine mâni olmanızdır. (*Feth*, 24)

* Tevhîd kalbdedir, zühd kalbdedir, takvâ kalbdedir, mârifet kalbdedir, *ilm bi'l-hakk* {Hakk'ı bilmek} kalbdedir, Hakk Teâlâ'ya ﷻ mehabbet {O'nu sevmek} kalbdedir, O'na yaklaşmak kalbdedir. (*Feth*, 49)

* *İlim* akla hâkimdir, aklın ilme hâkimiyeti yoktur... ...İlim ancak akılla, akıl da ancak ilimle fayda verir. (*Âdâb*₂, 23)

* Sehl b. Abdullah {Tüsterî} şöyle der: "*İlimler üç türlüdür: İlm minellah, emir, yasak, ahkâm ve hadleri içeren zâhir ilmidir. İlim ma'allah, havf, recâ, mehabbet ve şevki içeren bir ilimdir. İlim billah, Allah'ın sıfatlarını içeren bir ilimdir.*" İlm-i zâhirin, tarîk ilmi; ilm-i bâtının menzil {varış} ilmi olduğu da söylenmiştir. Yine ilm-i bâtının ilm-i zâhirden istinbât edildiği, zâhirin desteklemediği her bâtının bâtıl olduğu ifade edilmiştir. (*Âdâb*₂, 25)

* *İlim* bir farîza ve bir fazîlettir. Farîza {olan ilim}, dîninin vazîfelerini yerine getirmek için insanın bilmesi gereken şeydir. Fazîlet {olan ilim} ise, Kitâb ve Sünnet'e muvâfık {uygun} olarak ihtiyaç duyduğu miktarın fazlasında kendisine fazîlet kazandıran şeydir. (*'Avârif*, 23)

* {Hadiste geçen ve taleb edilmesi emredilen ilim hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İhlâs ilmi, nefislerin âfetleri havâtırı tanıma, vakt ilmi gibi ihtimâller ileri sürülmüştür.} Sehl b. Abdullah {Tüsterî} demiştir ki: "*Bu {emir}, ilm-i hâlin {hâl ilminin} talebine dairdir*" demiştir. Yani, kulun dünyâ ve âhirette Allah ile kendi arasındaki durumunu bilmesidir. Denilmiştir ki, "*Bu, bâtın ilminin taleb edilmesidir.*" Bâtın ilmi kişinin yakînini artıran şeydir. Bu ilim, Allah'ın kendi ordusuna seçip aldığı mukarrebînden olan zâhidler, yakîn ulemâsı ve sâlih kişilerle bir arada olmak ve onlarla sohbet etmek sûretiyle elde edilen ilimdir. Bu ilmin sâhibleri, Hz. Peygamber'in ﷺ ilmine vâris olan, isteyenleri bu ilimle Allah'a sevkeden, tuttukları yollar husûsunda onları takviye eden ve hedeflerine ulaşmalarını sağlayan sâlihlerdir. Aralarında yakîn ilmini öğrenenler de vardır. (*'Avârif*, 23-24)

* *Ulûm-ı kulûb*'un {kalbî ilimlerin}, husûsî ve umûmî olmak üzere iki keyfiyeti bulunur. Umûmî olan ilme'l-yakîndir. Buna araştırma ve istidlâlle ulaşılabilir. Bunu dünyevî ilimlerle uğraşanlar da, uhrevî ilimlerle uğraşanlar da elde edebilir. Fakat bu ilmin husûsî vasfı, sadece âhiret ulemâsına hastır. O da Allah'ın mü'min kullarının kalblerine, îmânlarının artması için ilhâm ettiği sekînettir {ferahlıktır}. (*'Avârif*, 30)

* *İlim*, mâdûm (yokluk) ile irtibâtlı olan nefsteki hakîkatten ibârettir. Mevcûd ise hakîkati bu şekilde olandır veya mevcûd olduğunda böyle olandır. Bu hakîkat ilimdir.

Mâdûm dört kısma ayrılır: Asla var olması mümkün olmadığı farz edilen yokluk, Tanrı'nın ortağı, çocuğu olması ve devenin iğne deliğinden geçmesi gibi husûslardır. Varlığı zorunlu değil tercîhe ve seçime dayalı olarak vâcib olan mâdûm, bir tek cinsten olan bir şahıs ve müminler için hazırlanan cennet nîmetleri gibi şeylerdir. Varlığı mümkün olan mâdûm, denizdeki deniz suyunun tatlı olması ve tatlının acı olması vb. gibi şeylerdir. Kendi türünden başka bir varlık olması dışında varlığının ihtiyârî olması kesinlikle doğru olmayan mâdûm ile de, bütün bunlardan varlığı mümkün olan, fakat ihtiyârî olması mümkün olmayan şeyi kasd ediyorum. Onunla aynı cinsten ikinci bir şahsı ve ondan daha fazlasını kasd ediyorum. Şu da var ki hakîkat, bilgiyi sâbitleştirdiği ve tedbiri yok ettiği gibi irâdeyi sâbitleştirir, donuklaştırır ve tercîhi ortadan kaldırır. (*İnşâ'*, 10)

* Mâdûm, asla varlığı sahîh olmayan ve bilginin nüfûz edemediği (bilginin konusuna girmeyen) şeydir. Çünkü o, şey değildir ki, bilginin konusu olsun. Bilgi, sadece var olanla alâkalı olur. Çünkü bilginin adem-i mahzı (sırf yokluğı, mutlak yokluğı) konu edinmesi düşünülemez. Çünkü onun şekli yok, bir sıfatla vasıflanmış değil ve yokluğunun tesbitinden başka gerçekliği yoktur. Adem-i mahz, insan nefsinde bir şey meydana getirmez. Eğer getirecek olsaydı, o zaman mevcûd olurdu. Yokluk ise bütün yönleriyle ebediyyen var olmaz. Hakîkatleri ters yüz etme imkânı yoktur. Allah Tealâ'nın şerîki olmadığını ikrar etmeyi biliyorsun değil mi? Öyleyse nefsinde senin için takdîr edileni düşünürsen ve Allah'ın ortağı olmadığı husûsu senin kalbinde bir hakîkat hâline gelir ve doğru olarak tesbit olunursa, işte o zaman kendi içinde vahdâniyyetten başka bir şey bulamazsın. O mevcûddur ve nefsin kabûl edip bildiği şeydir. (*İnşâ'*, 11)

* İdrak ânında *ilm*in mâlûm ile alâkalı olmasının şartlarından biri o cinsin ferdlerinin kendi aynlarında mevcûd olmasıdır. Ancak bir mevcûdun (varlığın) veya bütünüyle başka bir mevcûdu açığa çıkaran farklı mevcûdların bulunması da o cinsin ferdlerinin şartlarındandır. Bu şekilde ilim hâsıl olur. Geriye mâdûm olarak kalan şey onun bir benzeridir. O hâlde senin bilgin, ancak ve ancak bu mevcûda ve bu hakîkate hangi rü'yetten, görüşten baktığına bağlıdır. Seslerin işitilmesi, bu seslerin aynlarını (bizzât kendilerini) bilmek değildir. Onların aynı sadece rü'yetle, görüşle bilinir. (*İnşâ'*, 13)

* Havfı sağına, recâyı soluna, *ilm*i önüne ve tefekkürü de arkana al! Düşmanın (şeytan) sağından geldiğinde, askerleriyle birlikte havfı bulur ve savunma imkânı kalmaz. Diğer yönler de bunun gibidir. Bu yön sıralamasını yapmamızın sebebi, düşmanın insana buralardan saldırmasıdır.

Havfa sağ tarafı tahsis ettik, çünkü bu taraf cennet, sol taraf cehennem tarafıdır. Düşman sağ taraftan geldiğinde, acele cennet {dünyâya ait zevkler} yönünden gelmiş demektir. Burası şehvetler ve lezzetlerin olduğu yerdir. Bunları sana süslü püslü gösterir ve sevdirir. Bu esnâda ona havf ârız olur ve onu senden uzaklaştırır. {Sağında} havf olmasaydı, ona aldanırdın, bu aldanışla kendi mülkünde helâkın vâkî olurdu. Havfın mutlaka sağ tarafta olması gerekir, sakın onu diğer yönlerde kullanayım deme! Aksi hâlde ye'se düşer, ümîdini kaybedersin!

Hikmet, her şeyi yerli yerine koymaktır. İnsanın korkusu, askerin cebhanesi mesabesindedir. Düşman kendisine bulaşmadıkça veya böyle bir tehlikeden korunma gerekmedikçe cebhaneyi kullanmaz. Cebhaneyi, bu gibi durumların dışında kullandığında, kendisiyle alay edilir ve maskara olur. Böylece de câhil ve ahmak olduğu ortaya çıkmış olur.

Düşman sana sol taraftan geldiğinde, seni ümîdini kırmaya, tam bir ümîdsizliğe, Allah ﷻ hakkında kötü zanna ve günâha düşürmeye gelmiş demektir. Emeline ulaşabilirse, işte o zaman helâk olursun. Bu durumda recâ, senin Allah ﷻ hakkında hüsn-i zan beslemeni sağlayacak, düşmanı def edecek ve seni ona karşı kontrol altına alacaktır.

Düşman sana önünden geldiğinde, ifâdelerin zâhirinden seni tecsim ve teşbîhe {Allah'a cisim ve şekille izah etmeye} yönlendirecektir. İşte burada seni ilmin koruyacak ve hüsrana uğramanı engelleyecektir.

Düşman sana arkandan gelince, birtakım şübheler ve fâsid {bozuk} hayaller getirip seni ayartmaya çalışacaktır. İşte o zaman senin imdâdına tefekkür yetişecek ve o düşmanı kovacak. Bütün bunlar olmasaydı ve düşünüp araştırmasaydın, hataya düşüp helâk olacaktın, {Allah'ın sana emanet olarak verdiği her şey demek olan} mülkün de helâk olacaktı. Senin kendi hâkimiyetinde olan şehrinde, sana saldıracak olan düşmanla {şeytanla} bu dört yönün dışında mücadele edebilmeye imkân yoktur. (*Tedbîrât*, 194)

* *Ulûm-ı esrâr* {sırlar ilmi}, aklı aşan bir ilimdir. Bu ilim Rûhu'l-Kuds'ün nefesine dâir bir bilgidir. Peygamber ve velîye hastır. İki türlü olur: Bir türü ilm-i evvel (ilmu'l-akl) gibi akılla idrâk edilir. Ancak buna sâhib olan âlim onu nazarla elde edemez. Fakat bu ilmin mertebesi ona verilmiştir.

Diğer tür ise iki çeşittir: Bunun bir türü ikinci ilim türü olan ilm-i ahvâle dahil edilir. Ancak bunun durumu daha yücedir. Diğer türü ise doğru ve yalanın da dahil olduğu ihbar {haber verme} ilimleriyle ilgilidir. Haber verenin doğruluğu, ona haber verene göre sâbittir.

Yine haber verdiği şeyle alâkalı olarak ismeti de {masûmluğu da} sâbittir. Peygamberlerin Allah'tan verdikleri haberler böyledir. Cennetle, kıyâmetle ilgili haberleri de böyledir. Bu ilim, ilm-i ahvâlden daha tatlıdır. Çünkü bu ilim, zevk ilmi-

dir. Peygamber'in ﷺ *"Allah vardı, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu"* [k. y.] ve benzeri sözleri de araştırma yoluyla idrâk edilen aklî ilimlerdendir. Bu üçüncü tür olan sırlar ilmini bilen âlim tüm ilimleri bilir. Diğer ilimlerin sâhibi ise böyle değildir.

Tüm bilgileri kuşatan bu ilimden daha yüce bir ilim yoktur. Geriye, bu şartla alâkalı olarak haber verenin işitenler nazarındaki doğruluğunun ve halk nazarındaki mâsûmiyetinin sâbit olup olmaması dışında bir mesele kalmıyor. (*Fütûhât*, I, 69)

* *Ulûm-ı ahvâl* {hâl ilimleri}, sırlar ilmi ile akıllar ilminin ortasında bir ilimdir. Ahvâl ilmini kabûl eden kimselerin çoğu tecrübe sâhibi kimselerdir. Bu ilim, sırlar ilmine aklî ve nazarî ilimlerden daha yakındır. Ancak zarûrî, aklî ilmi tasnif eden kimseye de yakındır. Hatta o, bizzât onun kendisidir. Fakat akıllar bu bilgiye sadece bilen kimseden veya peygamber ya da velîden duydukları haberlerle ulaşır. Bundan dolayı zarûrî bilgiden ayırd edilir. Ancak onu görenlere göre bu bilgi zarûrîdir. Sana göre güzel olduğunda, onu kabûl ettiğinde ve ona îmân ettiğinde, sana zarûrî olarak açılmasına sevin. Sen bundan başka bir yol bilmiyorsun. Kalb, sadece doğruluğu kesin olan şeylerden dolayı ferahlık duyar. Burada akla bir yol yoktur. Çünkü onu idrâk etmesi söz konusu değildir. Ancak bunu mâsûm bir kişi getirdiği zaman akıllı kişinin kalbi ferahlık duyar. Mâsûm olmayan kişinin sözünden ise, hevâ sâhibinden başkası zevk almaz. (*Fütûhât*, I, 71)

* *İlm-i tasavvurî*de {tasavvurî ilimde} düşünceyle kazanılan hiçbir şey yoktur. Kazanılmış ilimler sadece tasavvurî olarak bilinen şeyin tasavvurî olarak bilinen başka bir şeye nisbet edilmesidir. Aynı şekilde tasavvurî ilimden ortaya çıkan mutlak nisbet de böyledir. Elde etme işi tasavvurî ilme nisbet edilirse, o ancak herhangi bir taifenin herkesin bildiği bir mânâyı ıstılâhlaştırdığı lafzı işitme yoluyla olabilir. Fakat herkes bu lafzın ona delâlet ettiğini anlayamaz. Bundan dolayı kullanılan lafzın mânâsını sorar. Bununla soruya muhâtab olanın bildiği şeyi kasd eder. Soranın zihninde bu mânâya dâir bir bilgi –yani onunla o şahsın bu ıstılâhla ne kasd ettiğini bilmeye ulaştıran delaleti- olmasaydı, tüm mânâların nefste toplanması ve sonra sabırla hâlden hâle geçerek ona münkeşf olması {açılması} gerekirdi. (*Fütûhât*, I, 83)

* *İlim* kalbden elden edilmesi gereken bir sıfattır. Âlim kalbdir. Mâlûm ise elde edilen bu durumdur. (*Fütûhât*, I, 137)

* *İlim*, vehbî ve kesbî olmak üzere iki türlüdür. Vehbî ilmin bir ölçüsü yoktur. Kesbî ilim ise takvâ ve amel-i sâlih sonucu elde edilen şeydir. Bu bilgi, denge ve ölçüye göredir. Her takvâ ve amelin kendine mahsûs bir ilmi vardır. Allah'tan Allah olduğu için korkanlar olduğu gibi Allah'tan cehennemden dolayı ve şeytandan dolayı da korkanlar vardır. Allah'tan korkan her kişinin takvâsının kendine mahsûs bir ameli vardır. Bu husûsî ilim, o kimse için mezkûr takvâyı meydana getirir. (*Fütûhât*, I, 697)

* *Hiçbir yolu bulunmaz varmanın*
mânevî zevkin bilgilerine
Gösterse de delîller bu yolu akla
Yoktur meşrû amelden başka hiçbir yol
Aklı o yönlendirir ve
kabûlle birlikte elde edilir ancak
Seûs'un cildinden çıkan himmet
Delîlden çok
delîl getirene yol gösterir o

(*Dîvân*, 78)

* {İsimlerin imamları ya da imam isimler:} İlâhî Esmâ denilen şu yedi isme verilen addır: Hayy, Âlim, Mürîd, Kadir, Semî, Basîr, Mütekellim. Diğer bütün isimlerin de aslı ve esası bu yedi isimdir. Semi ve Basîr yerine Cevvâd ve Muksit isimlerini koyanlar da vardır. Bana göre Cevvâd ve Muksit isimleri asıl isimlerden değil, tâlî isimlerdendir. Çünkü Cûd ve Adl isimleri, *İlim*, İrâde ve Kudret isimlerinden bağımsız değillerdir. Hattâ sadece bu isimlere değil, diğer tüm isimlere ihtiyaçları vardır. Çünkü Cûd ve Adl isimlerinin feyzi adaletli olarak akıtabilmesi, feyzin mahallinin istîdâdını görmeye, istîdâd lisânıyla isteyenin duâsını işitmeye, âyân-ı sâbiteden isteyenin istîdâdına uygun olarak "*Kün*" kelimesiyle duâsına icâbet etmeye bağlıdır. Bu iki isim tıpkı rubûbiyyet isimlerinden olan Mûcid, Hâlık ve Rezzâk isimleri gibidir. (Kâşânî, 33; *Câmi'*, 77)

* Farz ilim hakkında sûfîler şöyle der: "*O, ihlası ve nefsin âfetlerini bilmektir.*" (Kudâme, 8)

* Mârifet, sözlükte *ilim* demektir. İlmi şöyle târîf etmişlerdir: "*Mâlûmu olduğu gibi tanımaktır.*" Her ilim mârifettir, her mârifet de ilimdir. Allah'ı bilen herkes âriftir. Allah'ı mârifet yoluyla bilen herkes âlimdir. Fakat ilmin aksine mârifet kelimesi bizzât lafzıyla Allah'a râcîdir {yani arafe fiili geçişli bir fiilidir}. (*Ravza*, 417)

* *İlim* onlara göre delîlle kaim olan, cehâleti gideren şeydir. Onun ilk tabakası ilm-i celîdir. Bu da ya açık bir şekilde ya da tecrübeyle vâkî olur. İkinci tabaka ilm-i hafîdir. Bu da riyâzetle açılan sırlardan {gönüllerden} doğar, ehl-i himmet olanların nefslerinden ortaya çıkar. Bu şekilde gaib zâhir; görünen de gaib olur. Bu ilim cem'e işâret eder. Üçüncü tabaka ilm-i ledündür. Bu ilimle gayb arasında bir perde yoktur. (*Ravza*, 487)

* *İlim*, nefsî sıfatlardan olup ezelîdir. Allah'ın kendi zâtını bilmesi ve halkını bilmesi tek ilim sayılır. Bölünme ve çokluk kabûl etmez. Ancak o zâtını kendisi için olanlarla bilir. Halkını ise oldukları hâl üzere bilir. Ancak bu, mâlûmâtın {bilinen şeylerin}, ilmi Allah'a kendi nefslerinden verdikleri şeklinde bir mânâ çıkarılmamalıdır. Çünkü böyle bir mânâ O'nun ilmini bir başkasından aldığı mânâsına gelir ki, bu doğru değildir. (*İnsân*, I, 46)

* Bu mertebeler, bir mahlûk için zâtının kemâlinin ancak onlarla belirlendiği gerçekte dört tane isim ve nefsî sıfattır. Bunlardan biri Hayat ismidir. Hayatı olmayan bir küllî zât, zâtî kemâl derecesinden eksiktir. Bu sebeble bu noktada bazı ârifler ism-i âzamın "*Hayy*" olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Sonra ilim gelir. Çünkü ilim sıfatı olmayan bir küllî hayy'ın hayatı hakikî değil arazîdir {cevhere değil, araza aittir, arazlara dayanır, dolayısıyla geçicidir}. Şu hâlde ilim Zâtî Hayy'ın şartıdır. Zira hayatın kemâli onunladır. Bundan dolayı Allah Teâlâ ilmi, hayatla tâbîr etmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Ölü iken...*" yani câhil iken "*...dirilttiğimiz...*" [En'âm, 6/122] yani öğrettiğimiz... Hayatı olmayan bir âlimin varlığı düşünülemeyeceğinden hayat ilimden önce zikredilmiştir. Hayat bütün nefsî sıfatlardan önce gelir. Bu yüzden muhakkik âlimler tarafından "*hayat*" diye adlandırılmıştır. Bir de imam {başta gelen} sıfatlar vardır. Yani bütün nefsî sıfatlar, diğer sıfatların imamlarıdır. Zira onların tamamı bu imam sıfatların kapsamına girer... (*Merâtib*, 18)

* Allah, eşyâyı, daha mutlak ademde {yoklukta} olduğu hâldeyken bilir. Bilesin ki, O'ndan başkası O'nun bildiği gibi bilemez. O'ndan başkası eşyâyı mevcûd ve kesin olan Hakk'ın bilgisiyle bilir. Allah'tan başkası bilgilerini sadece mevcûddan {varlıktan} elde edebilir {yani var olan şeyleri bilebilir}. Hakk ise bilgilerini hem mutlak ademden ve hem de vücuddan {yani kendi Zât'ından} alır. Bilakis iyice araştırdığında Hakk'ın, bilgilerini sadece kendi Zât'ından aldığını görürsün. Zira Zât ölü durumların {yani varlığa çıkmamış yaratıkların} sûretlerini ihtivâ eder. İşte bu, Hakk'ın vücûdunun {varlığının} ta kendisidir. Bunu anladıktan sonra dilersen "*Allah kendi bilgilerini yokluktan almıştır*" ya da istersen "*Bu bilgileri vücuddan, yani Zât'ından almıştır*" diyebilirsin. Şübhesiz O'nun Zât'ı, ilmin Zât'a taallukundan da öncedir. Zât bütün yönlerden basit {parçalardan oluşmayan} ve tek bir şeydir. Onun tüm nisbet ve izâfetleri Zât içinde herhangi bir yönüyle ayırd edilmeden yok olmaya mahkûmdur. Zât'ın mutlak bir târîfi vardır. Zira Zât ilim ve ayn mertebesinde zuhûru gerektirir. Onun kendine nisbeti birini diğerine tercîh etmeksizin eşit seviyededir. Zât zuhûra yöneldiğinde tüm yönlerden bizzât kendi aynı olan bilgisi yine Zât'a taalluk eder ve Zât'ı tamamen ihâta eder {kuşatır}. (*Esfâr*, 27)

* Ehl-i keşfe zevk ilimlerinden hâsıl olan *ilim* "*ilm-i hâs {özel ilim}...*", onlara "*esfel-i sâfilinden gelir...*", yani oradan elde edilir. "*Çünkü ayaklar bir şahsın alt tarafında bulunur. Onun altında olan ise, ondan...*" yani ayaklardan "*daha aşağıdadır...*" Ayağın altına olan, "*yoldan başka bir şey değildir...*" Nefslerimizi insanların çiğneyip geçtikleri yol yapmadıkça -yani fenâ yolunu tasfiye yolu hâline getirmedikçe bu ilmi elde edemeyiz.

Fark makamının hükümlerinin arasında, cem' makamının hükümlerini beyân etmek meşrûdur. "*Kim tarîkin aynı olan Hakk'ı tanırsa...*" sözüyle kasd edilen, kişinin Hakk'ı tarîkin aynı olarak bilmesidir. "*işi olduğu gibi bilir. Şübhesiz O {Allah} Azze ve Celle...*" Buradaki kayıt ve açıklama bu meseleyle ilgili işi olduğu gibi bilmesidir.

"...*orada*..." yani bu yolda ..." *yürümekte ve gitmektedir*..." işin özü konusunda "...*O'ndan başka mâlûm yoktur ve O*..." yani Hakk "...*yürüyüp ve gidenin ta kendisidir. O hâlde O'ndan başka âlim yoktur.*" (Sofyavî, 178)

* Tüm kemâl ve fazîletlerin temeli *ilim*dir. Tüm noksanlık ve rezilliklerin temeli ise *cehl*dir {ceḥâlettir}. (*Buğye*, 7)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mertebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde, kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyîz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırflığına nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, "*sıfatlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur... (*Mektûbât*, I, 210)

'ilm billâh-'ilm ma'allâh-'ilm minallâh (علم بالله – علم مع لله – علم من الله) *

Muhammed b. Fadl el-Belhî demiştir ki: "*İlim üç çeşittir: İlm minallah, ilm maallah, ilm billah. İlm billah; Allah'ın resûl ve velîlerinin O'nu tanıdıkları ilimdir. Eğer, O'nun bizzât kendini tanıtması ve tanınması olmasaydı, Allah'ı tanıyamazlardı. Çünkü Allah hakkında mutlak bilgi elde etme vâsıtaları ortadan kaldırılmıştır. Çünkü Yüce Allah hakkındaki mârifete dâir bilgi sâhibi olmanın sebebi, yine O'nun hidâyeti ve bildirmesidir.*

İlm minallah; Allah Teâlâ'nın bize emretmiş olduğu ve farz kıldığı şerîat ilmidir.

İlm maallâh ise; Hakk yolunun makamları ve evliyâ derecelerinin beyânı ilmidir. Öyleyse mârifet şerîatı kabûl etmeden sahîh olmaz. Şerîatın temrini de, makamlar ortaya konulmadan müstakîm olmaz." (Hücvîrî, 22)

* Sehl b. Abdullah {Tüsterî} şöyle der: "*İlimler üç türlüdür: İlim minellah, emir, yasak, ahkâm ve hadleri içeren zâhir ilmidir. İlim ma'allah, havf, recâ, mehabbet ve şevki içeren bir ilimdir. İlim billâh, Allah'ın sıfatlarını içeren bir ilimdir.*"

İlm-i zâhirin, tarîk ilmi; ilm-i bâtının menzil {varış} ilmi olduğu da söylenmiştir. Yine ilm-i bâtının ilm-i zâhirden istinbât edildiği, zâhirin desteklemediği her bâtının bâtıl olduğu ifâde edilmiştir. (*Âdâb*₂, 25)

* *İlim billâh*ın {Allah'ı bilmenin} iki yolu vardır: Biri şerîatın sübûtundan önce aklın Allah'ı idrâkte bağımsız olduğu yoldur. Bu, Allah'ın ulûhiyyetinde bir olması, O'nun ortağı olmaması ve Vâcibü'l-Vücûd bir ilâh olması gerektiğiyle ilgilidir. Aklın Allah'ın Zât'ını bilmeye gücü yoktur. Aklıyla Allah'ı bilmeye kalkışan kimse kendini acze düşürecek bir işe kalkışmış, sû-i edeble hareket etmiş ve kendini büyük bir tehlikeye atmış olur. Bu yol, Hz. İbrâhîm'in Kur'an'da şöyle dediği yoldur: "*Size de Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akletmez misiniz?*" [Enbiyâ, 21/67] Hz. İbrâhîm onları Allah'ı bilmenin ulûhiyyetinde O'nu tek bir ilâh olarak tanımakla gerçekleşeceği konusunda uyardı. Onları sahîh bir düşünceye döndürmek istedi ki, düşünceleriyle olayı olduğu gibi anlayıp kavrasınlar.

İkinci yol ise şerîatın sübûtundan sonra olan şer'î yoldur. Aklın delîlle ortaya koyduğu şeyi o da ortaya koyar. İşte bu, Yaratıcı'nın birliğini ve O'nun Vâcibü'l-Vücûd olmasını isbâttır.

İlim billâhın diğer bir yolu da O'nu Zât'ı konusunda olduğu gibi bilmek ve O'nu aklın delîlle ortaya koyduğu hükmünden sonra vasfetmektir. Allah kendinden şöyle haber vermektedir: "*O'nun gibi hiçbir şey yoktur.*" O'nun bir benzeri yoktur. Bilakis benzerleri yaratan O'dur. Çünkü O bilir, biz bilmeyiz. İşler O'na nisbet edilir. Delîlin işleri Allah'a nisbet etmesi de, işlerin aklî delîl ikame eden kimseye nisbet edilmesi de akla bir kuvvet kazandıramaz. Allah akla bu iki yol arasında hayreti mîrâs bırakmıştır. Her iki yol da sahîhtir. (*Fütûhât*, III, 302)

'ilm bi'l-lugât (علم باللغات) * Lugatlerle ve lafızların gerektirdikleriyle bilmek lugat, îrâb, nahiv, şiir, teressül ve lafızları şerh ederek bilmektir. Bunlardan herhangi birine ihtiyaç duyduğunda, bu ilimlerin bizzât kendilerini murâd etmezsin, maksad olan ilme vâsıta olması için onları taleb edersin. (*Mîzân*, 41)

'ilm-i 'akl (علم العقل) * *İlm-i akl* {aklın ilmi}, herhangi bir delîli araştırdıktan sonra, fikir âleminde delîl ve onun cinsinden olan şübhelerin farkına varman şartıyla, zarûrî olarak veya delîl konusundaki nazarın sonucunda elde ettiğin her bilgidir. Bu fikir âlemi, bu tür ilimlerle bir araya toplanır ve birbirinden ayrılır. Bundan dolayı bu konuda araştırma yapanlar "*salîh*" ve "*fâsid*" kelimelirini kullanırlar. (*Fütûhât*, I, 69)

{Ayrıca bk. **'akl**; **'ilm**}

'ilm-i dirâyet (علم الدراية) * *İlm-i dirâyet*, fıkıh ve ahkâm ilmidir. Âlim ve fakihler arasında geçerli olan bir ilimdir. (*Luma'*, 456)

'ilm-i ezvâk (علم الأذواق) * *İlm-i ezvâk* {zevkler ilmi}, "*salîh bir ilimdir...*" Çünkü Hakk'ın kendi bilgisiyle kullarına tecellîsiyle hâsıl olur. Bu ilimde hata vâkî

olmaz. "*Bunun dışındakilerde ise...*" yani diğer ilimlerde ..."*tahmin söz konusudur. Bu yüzden bunlar asla ilim değildir.*" (Sofyavî, 331)

{Ayrıca bk. **zevk-şürb-reyy**}

'ilm-i hakā'ik (علم الحقائق) * *İlm-i hakaik* {hakîkatler ilmi}, münâzelât, muâmele ve mücâhede ilmidir. İlimlerin en yücesi ve şereflisi sayılan tâatlarda ihlâsı, her şeyden çekilip bütün vakitlerde sadece Allah'a yönelişi öğreten, niyet ve irâdelerin sıhhatini, gönüllerin âfetlerden temizlenmesini sağlayan, sadece göklerin Yüce Yaratıcı'sıyla yetinmeyi, muhâlefetle nefsi öldürmeyi, hâl ve makamlarda sıdkı, huzûr-i ilâhîde gizli ve aşikâr her adımda güzel edebi, yokluk zamanında kanaat ile nefsi alıkoymayı, yüce derecelere ulaşmak için dünyâ ve içindekilerden yüz çevirmeyi ve kerâmetlere ulaşmayı öğreten ilimdir. (*Luma'*, 456)

{Ayrıca bk. **şerî'at-hakîkat**}

'ilm-i hâl (علم الحال) {bk. **hâl/ahvâl**}

'ilm-i hayâl (علم الخيال) * *İlm-i hayâl*in {hayâl ilminin} sâhibi muttasıl ve munfasıldır. Bu, mârifetin mühim husûsiyetlerinden biridir. Bu, berzah ilmidir, rûhâniyetin ortaya çıktığı bedenler ilmidir, cennete sevketme ilmidir, hayâl sûretlerinde kıyâmette vâkî olacak ilahî tecellî ilmidir, ölümün koç sûretinde gelmesi gibi, cisim olarak nefsiyle kaim olmayan mânâların zuhûru ilmidir, insanların nûrda gördükleri şeyin ilmidir, ölümden sonra, dirilişten önce halkın içinde bulunduğu zamanın ilmidir, sûretlerin ilmidir. Bu ilimle parlak cisimlerde görülen sûretler zuhûr eder. (*Fütûhât*, II, 305)

{Ayrıca bk . **hayâl**}

'ilm-i işâret-'ilm-i ibâre (علم الإشارة / علم العبارة) {**'ulûm-ı havâtır**; **'ulûm-ı mükâşefât**; **'ulûm-ı müşâhedât**}

* *İlm-i ibâre* {ibâre ilmi}, bir şeyi dil ile ifâde etmektir. *İlm-i işâret* {işâret ilmi} ise Allah'ın rubûbiyyetine, vahdaniyyetine, azametine, celâline, kudretine, tüm sıfat ve fiillerine kalble işâret etmektir. (*Beyân*, 58)

* "*Havâtır ilimleri*", "*müşâhede ve mükâşefe ilimleri*"; bilhassa "*işâret ilmi*" dedikleri şey işte budur. Yukarıda bahsedilen ilimlerin tümünü öğrenen sûfîlere mahsûs olan ilim budur. Kalbin müşâhedesini ve rûhun keşfini gerçek mânâsıyla sözle ifâde etmek imkânsız olduğu için bu ilme "*işâret ilmi*" denilmiştir. Söz konusu husûslar vuslat ve vecih hâlleriyle bilinir. Bunun ne olduğunu, tasavvufi hâlleri yaşayan ve bu ilme ait makamlara ulaşanlardan başkası bilemez. (*Ta'arruf*, 59)

* *İlm-i işâret* {işâret ilmi} sûfîlere mahsûs bir ilimdir. Kalbin müşâhedesini ve rûhun keşfini gerçek mânâsıyla sözle ifâde etmek imkânsız olduğu için bu ilme

"*ilm-i işâret*" denilmiştir. Söz konusu husûslar vuslat ve vech hâlleriyle bilinir. Bunun ne olduğunu, tasavvufi hâlleri yaşayan ve bu ilme ait makamlara ulaşanlardan başkası bilemez... Büyük sûfî şairlerden biri, {Kelâbâzî'nin *Ta'arruf*'unda da geçen bir şiirinde} şöyle der:

Şekline takılanlar kelimelerin
bir şey sorduklarında bize
cevâbımız işâret olur onlara ancak
Rumuzlarla işâret ederiz mânâya
güçleştiririz anlaşılmasını
yetersiz kalır kelimeler mânâyı anlatmaya
Oysa biz görürüz sevinçle
o işâretteki mânâyı
Mânâ gösterir bize kendisini
Her parçanda ondan bir iz
görürsün
hâllerin elinde esirdir sözler
hüsranda kalanlar gibi
elinde âriflerin

(*Nefehât*, 22)

'ilm-i kelâm (علم الكلام)

* *Dîni kelâmla arayanı*
Zındık saymıştır dîn vesselam
Şerîata yönel
ekleme yapma ona
Haramdır dîne eklenen her şey
Kelâm ilmi cehâlettir şübhe yok
Hâl bir yana atılır onunla
makam bir yana
Sadece Rabb'imin dediğidir dîn
ya da Evrenin Efendisi'nin
Onun seçilmiş, beklenen elçisi
Ona selâm Rabb'inden

(*Dîvân*, 268)

'ilm-i kıyâs ve nazar (علم القياس و النظر) * *İlm-i kıyâs ve nazar* {kıyas ve araştırma ilmi}, muhâliflere karşı delîl ileri sürmektir. Bu ilim, dîni savunmak için bid'at ehli kimselere karşı delîl ortaya koyma ve cedel ilmidir. (*Luma'*, 456)

'ilm-i ledünnî (علم لدني) {**'ulûm-ı ledünniyye**} * *İlm-i ledünnî* {ledünnî ilim}, öğrenmeyle hâsıl olan mükteseb ilimlerin en kuvvetlisi ve en muhkemidir. (*Risâle*, 2)

* *İlm-i ledünnî*, elde edilişinde kul ile Yaratıcı arasında vâsıta bulunmayan bir ilimdir. O, gayb kandilinin ışığı gibidir. Saf, boş ve latif kalbe yansır. Tüm ilimler, İlk ve Küllî Nefs cevherinde mâlûm olarak bulunur. Bu cevher, Havvâ'nın Âdem'e nisbeti gibi, İlk Akl'a saf, ilk ve müfârık {ayırıcı} cevherlerdeki nisbetidir. (*Risâle*, 23)

* *İlm-i ledünnî*, Hızır'da ﷺ olduğu gibi nübüvvet ve velâyet ehli içindir. (*Risâle*, 24)

* Allah bir kulu için hayır murâd ettiğinde onunla, levha olan nefs arasındaki örtüyü kaldırır. Orada {nefs levhasında} bazı varlıkların sırları zuhûr eder. Burada o varlıkların mânâları nakşedilmiştir. Nefs onu Allah'ın kullarından dilediği kimseye dilediği gibi tâbîr etmiştir. Hikmetin hakîkati *ilm-i ledünnî*ye nail olmaktır. İnsan bu mertebeye ulaşmadıkça hikmet sâhibi olamaz. Çünkü hikmet Allah'ın mevhibesindendir: "*Hikmeti dilediği kimseye verir; hikmet verdiği kimseye çok hayır verilmiştir. Ancak akıl sâhibleri düşünüp ibret alırlar.*" [Bakara, 2/269] ilm-i ledünnî mertebesine ulaşanların, bir çok şeyi tahsîl etmeye, öğrenme zorluğuyla vakit geçirmeye ihtiyaçları yoktur. Onlar az öğrenirler, çok bilirler; az yorulurlar, çok dinlenirler. (*Risâle*, 25)

* Allah'a yönelen ariflerin kalblerindeki *ulûm-ı ledünniyye*, aslında Kur'an'daki bir konuşmadan kinayedir. Kırk gün süreyle ihlâsla ve boş bir mide ile nefsini kontrol ederek Allah'a tam olarak yönelen kimseye Allah, ilm-i ledünn kapılarını açar. (*'Avârif*, 124)

* Muâmele ilimleri her ne kadar latif ve yüce olsa da onların yüceliği, güzelliği ve letâfeti aklî nazarın hükmüyle kirlenmiş fikrî ilimlere nazarla böyledir. Bu ise aklı aşan bir şeydir. Aklın nûru çok açık ve aynası daha saftır. Ancak elde edilmesi amele bağlı olmayan ilm-i ledünn, yine de amelle iç içedir. Bu ikisi arasındaki fark da açıktır. Çünkü amellerle ilgili bilgiler ona yönelik gayretlerdir. Bundan dolayı onun mertebelerinden birine göre gelir. İşte bunlar saadet ilimleridir. Benim sana haber verdiğim bu ilimler, mutlak boyun eğmeyi gerektiren mahlûkun {aklî} gayretiyle kirletemediği ledünnî ilimlerdir. Gerçi Hakk onu te'yid etmiştir, ancak sonra gayretinin inceliği rûhun aynası üzerinde bir bulut gibi yükselir. (*Tedbirât*, 207)

'ilm-i levh-i mahfûz (علم اللوح المحفوظ) * *İlm-i levh-i mahfûz* {levh-i mahfuz ilmi}, Allah Teâlâ'nın ilminden bir nebzedir. Allah o ilmi hikmet nizamına göre yürütür. Bu yürürlük ise mevcûdâtın halkiyyet cebhesindeki hakîkatlerin gereğine göredir. Allah'ın bunun ötesinde bir ilmi vardır ki, Hakk'a bağlı cebhenin hakî-

katleri gereğincedir. Bu ilim çeşidi, Levh-i Mahfûz'da sâbit değildir. Ancak bu, gözle görülen âlemde zuhûr edeceği zaman Levh-i Mahfûz'da görülür. Bu âlemde zuhûrundan sonra orada yine görülmez olur. Levh-i Mahfûz'da, bu hisse bağlı âlemin varlığının başlangıç ilminden kıyâmete kadar olacakların tamamı vardır. Levh-i Mahfûz'da cennet ve cehennem ehlinin ilmi tafsîl üzere değildir. Çünkü bu tür ilim, kudretin meydana çıkması demektir. Kudret işi ise mübhemdir, muayyen değildir. (*İnsân*, II, 6)

{Ayrıca bk. **levh-i mahfûz**}

'ilm-i mu'âmele (علم المعاملة) {**'ulûm-ı mu'âmele**} * *İlm-i muâmele* {muâmele ilmi}, havf, recâ, rızâ, sıdk, ihlâs ve benzerleri gibi kalb hâlleriyle alâkalı bir ilimdir. (Kudâme, 10)

* *Ulûm-ı muâmele* {muâmele ilimleri} her ne kadar latif ve yüce olsa da onların yüceliği, güzelliği ve letâfeti aklî nazarın hükmüyle kirlenmiş fikrî ilimlere nazarla böyledir. Bu ise aklı aşan bir şeydir. Aklın nûru çok açık ve aynası daha saftır. Ancak elde edilmesi amele bağlı olmayan ilm-i ledünn, yine de amelle iç içedir. Bu ikisi arasındaki fark da açıktır. Çünkü amellerle ilgili bilgiler ona yönelik gayretlerdir. Bundan dolayı onun mertebelerinden birine göre gelir. İşte bunlar saadet ilimleridir. Benim sana haber verdiğim bu ilimler, mutlak boyun eğmeyi gerektiren mahlûkun {aklî} gayretiyle kirletemediği ledünnî ilimlerdir. Gerçi Hakk onu te'yid etmiştir, ancak sonra gayretinin inceliği rûhun aynası üzerinde bir bulut gibi yükselir. (*Tedbirât*, 207)

'ilm-i sırr/'ilm-i sırrî (علم السر / علم السري) * Bu ilimle kalbin ilgilendiği ve çaba sarfettiği şeyler kasd edilir. (*Minhâc*, 7)

* Bu ilim halk ve gölge aleminin bilgilerini içine alır. Keşf ehli onunla ay tutulmasını ve aydaki tecellî ile meydana gelen huşûu bilir. Hârût ve Mârût bilgisi, sihir ve nûrların doğuşu bilgisi bu ilimle alâkalıdır. (*Fütûhât*, II, 564)

'ilm-i sîmyâ' (علم السيمياء) {bk. **sîmyâ'/'ilm-i sîmyâ'**}

'ilm-i sûfîyye (علم الصوفية) {**'ilm-i 'aklî**} * Aklî ilim, zâtıyla müfreddir. Bundan da, içinde iki müfred ilmin tüm hâllerinin bulunduğu mürekkeb bir ilim doğar. Bu mürekkeb ilim "*sûfîyye ilmi*"dir ve onların hâllerine dâir bir yoldur. Onlara ait bu husûsî ilim iki ilmin toplamıdır. Onların, hâli, vakt ve semâı, vecd ve şevki, sekr ve sahvı, isbât ve mahvı, fakr ve fenâyı, velâyet ve irâdeyi içine alan ilimleri, şeyh ve mürîde şâmildir. (*Risâle*, 18)

{Ayrıca bk. **sûfî-mutasavvıf-mustasvif/sûfîyye**}

'ilm-i şerî'at (علم الشريعة) * *İlm-i şerîat* {şerîat ilmi} tek ilim olup rivâyet ve dirayet denen iki mânâyı topsayan tek bir isimdir. Bunları bir araya topladığın zaman, zâhir ve bâtın amellerine çağıran bir şerîat ilmi çıkar. Bu mânâda ilimde zâhir ve bâtını birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü ilim kalbde bulunur ve dille açığa vurulmazsa bâtın ilmidir. İlim dilde açığa çıktığında zâhir olur. Bu sebeble biz *"İlim zâhir ve bâtındır"* demiyoruz. Gerçekte ilim, zâhirî ve bâtınî amellere götüren, zâhirî ve bâtınî amelleri gerektiren şerîat ilmidir. Zâhirî ameller organlara yönelik taharet, namaz, zekat, oruç, hacc gibi ibâdetlerle; hukukî cezâlar, boşanma, köle azad etme, alışveriş, mîrâs hukuku, kısas ve benzerleri ahkâm konularıdır. Çünkü bunların hepsi bedenimizle yaptığımız zâhirî işlerdir.

Bâtınî ameller ise, tasdîk, îmân, yakîn, sıdk, ihlâs, mârifet, tevekkül, mehabbet, rızâ, zikir, şükür, inâbe, haşyet, takvâ, murâkabe, tefekkür, i'tibar, havf, recâ, sabır, kanaat, teslîmiyet, tefviz-i umûr {işlerin Allah'a havale edilmesi}, kurb, şevk, vecd, vecel {korku, endîşe}, hüzün, pişmanlık, hayâ, hacel {utanma}, tâzîm, iclâl ve heybet gibi kalb amelleri, mânevî hâl ve makamlardır. Zâhirî ve bâtınî amellerden her birinin kendine göre bir ilmi, bir kavranışı, açıklaması, bir anlama şekli, bir hakîkati ve bir vecdi vardır. Zâhirî ve bâtınî her amelin sıhhatini kanıtlayan, Kur'an'da yer alan âyetlerden ve Hz. Peygamber'in ﷺ sünnetinden delîller vardır. Bunları bilen âlim, bilmeyen de câhildir. (*Lumaʿ*, 43)

* *İlm-i şerîat*ın {şerîat ilminin} üç rüknü vardır: Kitâb, Sünnet ve icmâ-yı ümmet. (Hücvîrî, 18)

{Ayrıca bk. **şerî'at-hakîkat**}

'ilm-i ta'bîr (علم التعبير) * *İlm-i tâbîr*, sana darb-i meselin {misâllerin neye işâret ettiğinin} yolunu öğretir. Çünkü rüya nübüvvetten bir parçadır. Mesela rüyadaki güneş sultan ile ta'bir edilir. Güneşle sultan arasında mânevî olarak bir benzerlik söz konusudur. Bu benzerlik de her ikisinin izlerinden ortaya çıkan şeyin bütünü kaplamasıdır. Yine güneşin ışığı, yokluğunda ay vâsıtasıyla âleme yayıldığı için ay vezir olarak tâbîr edilmiştir. Aynı şekilde sultan yokken de onun izleri vezir vâsıtasıyla halka yansır. (*Mişkât*, 73)

{Ayrıca bk. **rü'yâ**}

'ilm-i tahalluk (علم التخلّق) * *İlm-i tahallık*, güzel ahlâk bilgisi olup sûfîlerin yoludur. (*Ravza*, 176)

{Ayrıca bk. **ahlâk**}

'ilm-i teheccüd (علم التهجّد)

* *Gaybın bilgisidir bilgisi teheccüdün*

ne bir hissi ne de bir nazarı olan
ayn mertebesinde
Tenezzül verir ona his ve nazarı
aynında bir suru vardır
Onunla yükselirbütün sûretler
Çağırırsa onu Yaratıcısı miraca
her mertebe bir makam verir ona
Gece derdini dindirmeyen bu uykusuzluk
esir aldığında gözkapaklarını
ya da
gözlerinin ufkuna doğduğunda sabah
dikilir karşısına
yüce isimler arasından bir duvar

(*Fütûhât*, I, 219)

'ilm-i tevâlic (علم التوالج)

* *Tefekkür bilgisidir tevâlic bilgisi*
{katanlar iç içe koyanlardır tevâlic}
Onun yoldaşıdır neticelerin bilgisi
bu yoldaşlık fikre ait kılar onu
Delîllerdir onlar
Şekillerini gerçekleştirirsen onun
erkekle beraber olan kadının
onları birleştiren en yüce yaratışa
delîl oluşu gibi
hakîkatine delîl olurlar
sûretler âlemindeki "ol" emrinin

(*Fütûhât*, I, 226)

'ilm-i va'z (علم الوعظ) * Bu ilim, dünyâda zâhid olarak yaşamayı ve âhireti arzulamayı öğreten bir ilimdir. (*Ravza*, 176)

'ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn (علم اليقين – عين اليقين – حق اليقين) **{merâtib}**

* Yakîn bilgisine sâhib olan kimse ulemâ dilinde kullanılan mânâda ve mutlak olarak şübheye düşmez. Naslarda geçmediği için yakîn terimi Allah'ın vasfı olarak kullanılmaz. *İlme'l-yakîn* de, *ayne'l-yakîn* de, *hakka'l-yakîn* de yakînin tâ kendisidir.

Sûfîlerin ıstılâhına göre ilme'l-yakîn burhan ve delîlle elde edilen bilgidir. Ayne'l-yakîn beyân hükmünde {hükmü açık} olan bilgidir. Hakka'l-yakîn ise ayan

beyân niteliğinde {apaçık} olan bilgidir. İlmü'l-yakîn akıl ve istidlal sâhibi olanlara; ayne'l-yakîn {keşfe dayalı} ilim sâhibi olanlara; hakka'l-yakîn ise mârifet sâhibi olanlara mahsûstur. (Kuşeyrî, 47)

* Sıhhati hakkında yakîn bulunmayan ilim, ilim değildir. İlim hasıl olunca ondaki gaybet, gözle görülür gibi olur. Çünkü mü'minler bugün Allah'ı hangi sıfatla tanıyorlarsa, yarın onu aynı sıfatla göreceklerdir. Buna muhâlif bir şekilde görmeleri, yarınki görüşlerinin sıhhatli olmaması veya bugünkü bilgilerinin doğru olmaması birdir. Bunların her ikisi de tevhîd konusundaki muhâlefetin iki ayrı yönüdür. Çünkü halkın bugün O'nun hakkındaki bilgisi sıhhatlidir. Yarın O'nu âhirette görmeleri de sahîhtir. Şimdi ilme'l-yakîn ayne'l-yakîn gibidir. Hakka'l-yakîn de ilme'l-yakîn gibidir. İlmin rü'yette kaybolup gideceğini söyleyenlerin görüşü geçersizdir. Çünkü rü'yet, ilmin elde edilebilmesi için bir âlettir. Tıpkı işitmek, dinlemek ve benzeri duyular gibi. İlmin kulakta kaybolması imkânsız olduğu müddetçe, gözde kaybolması da imkânsızdır.

Sûfîlerin buradaki ilmü'l-yakînden murâdları ilahî emirlerin hükümleri ve dünyevî muâmeleler hakkındaki ilimdir. Ayne'l-yakînden maksadları dünyâdan ayrılma vaktinde can çekişme hâline dâir olan ilimdir. Hakka'l-yakînden maksadları cennetteki rü'yetin keşfi ve oradaki hâllerin keyfiyetini gözle görme hakkındaki ilimdir. İlme'l-yakîn, ulemânın istikamet hükmüyle {şerîata dâir} işlerin hükümleri üzerindedir. Ayne'l-yakîn, ölüm için hazırlıklı olmaları hükmüyle âriflerin makamıdır. Hakke'l-yakîn tüm varlıklardan yüz çevirme hükmüyle dostların fenâ mahallidir. (Hücvîrî, 464)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Yakîn sâhibleri için yeryüzünde âyetler vardır.*" [Zâriyât, 51/20] Yakîn, bu yola giren kişinin bineği, avâm derecelerinin sonudur. Havâssın da ilk adımı olduğu söylenmiştir.

Yakînin üç derecesi vardır. Birinci derecesi *ilme'l-yakîn* olup Hakk'dan zuhûr eden ve Hakk hakkında gaib olan her şeyi kabûl etmek, Hakk ile kaim olan her şeye vâkıf olmaktır.

İkinci derecesi *ayne'l-yakîn* olup, istidrâk {gizli husûsları açığa çıkarma} yoluyla istidlâlden {fikir yürütme yoluyla açığa çıkarmaktan}, ıyân {gözle görme} yoluyla da haberden müstağnî olmaktır, müşâhedenin ilim perdesini yırtmasıdır.

Üçüncü derecesi ise *hakka'l-yakîn* olup, keşf sabahının ağarması, sonra yakînin külfetinden kurtulmak {zorlanmadan kolaylıkla yakîn sâhibi olmak}, sonra da hakka'l-yakînde fânî olmaktır. (*Menâzil*, 25)

* *İlme'l-yakîn* araştırma ve delîl yoluyla, *ayne'l-yakîn* keşf ve ilhâm yoluyla, *hakka'l-yakîn* ise toprağa bağlı beşerî vasıflardan sıyrılmanın gerçekleşmesi ve vuslat isteyen kimsenin bu dereceye erişmesiyle elde edilir.

Fâris şöyle der: "*İlme'l-yakînde şübhe ve sıkıntı yoktur. Ayne'l-yakîn, Allah'ın, sır-*

ları tevdi ettiği ilimdir. İlim, yakîn vasfına sâhib değilse onda şübhe vardır. İlim, yakîn vasfına sâhibse onda şübhe yoktur. Hakka'l-yakîn ise, ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakînin işâret ettiği şeyin hakîkati ve temelidir."

Cüneyd şöyle der: *"Hakka'l-yakîn, kulun bu ilimle içiçe olmasıdır. Kulun görülen şeyleri gözü ile apaçık gördüğü gibi gaybı da öylece müşâhede etmesi gayb hakkındaki bilgisini kesinleştirerek oradan dosdoğru haberler vermesidir... İlme'l-yakîn bir fark hâli; ayne'l-yakîn cem' hâli; hakka'l-yakîn ise tevhîd lisanı ile cem'u'l-cem' hâlidir."* (*'Avârif*, 310)

* *İlme'l-yakîn*, delîlin ortaya koyduğu ilimdir.

Ayne'l-yakîn, müşâhede ve keşfin verdiği ilimdir.

Hakka'l-yakîn, müşâhede edilmesi hedeflenen {Allah} ile hâsıl olan ilimdir. (*Istılâh*, 539)

* Allah katında {indellah}, Allah'ta {fillah}, Allah ile {billah}, Allah'la birlikte {ma'allah} istikamet bulup sâbit olan kimseye bu durumu yakîne izâfe edebileceği bir alâmet gerekir. Çünkü bu alâmet ona mahsûstur ve alâmet sadece onunla ilgilidir. İşte bu ilme'l-yakîndir. Bu alâmetin müşâhede edilmesi, yakîn ile irtibâtlandırılması ve o kişiye mahsûs kılınması gerekir. İşte bu da ayne'l-yakîndir. Hikmetin bu ayn ve bu ilimde vâcib olması gerekir. İlim ancak hakkında tasarruf vâcib olan şeyde tasarrufta bulunur. Ayn da ancak araştırılması gereken şeyi araştırır.

Bu ise, ilme ve ayna vâcib olan hakka'l-yakîndir. Yakîn ise, istikrar bulup sâbit olan her şeydir. Hakk veya halka ait herhangi bir türde sarsılma olmaz. Yakîne ait bir ilim, ayn ve hakk {öz ve gerçeklik} olarak vardır. Yani hikmetin vâcib oluşu, İlâhî Zât'tan başka bir şey değildir. İlâhî Zât'ın yakîn olarak bilinmesi hakka'l-yakînin dışındadır. Yani bu konuda bize gereken susmak ve meseleye dalmamaktır. Çünkü İlâhî Zât'ı bilmiyoruz. Sonra yakîne izâfe edilen, ama müşâhede edilmeyen bir ilim gelir. Ayn yakîne izâfe edilemez. Onun âlemin üzerinde bir hâkimiyeti vardır. Ancak o konulara dalmayı tamamen terketmek gerekir. (*Fütûhât*, II, 560)

* İhsânın kemâli, ameli karşılık beklemek, bir maksad gütmek veya riyadan arındırmaktır. İhlâsın mânâsı budur. İhsânın kemâli ancak bütün ibâdetlerde basîret nûruyla ulûhiyyet hazretini müşâhede etmekle elde edilir... Bu ihsân, huzûr hâlinin devamından ibâret olan ubûdiyyetin havâtır üşüşmeden ve ağyara bağlanmadan devamı için gerçekleşen ihsândır. Bu huzûr, onlara göre Hz. Peygamber'e ﷺ ulaşan nisbet ve *"hakka'l-yakîn"* diye adlandırılır ve gerçekte sâlikin sıfatının Hakk'ın sıfatında ve onunla bekasında ilmen -yalnızca ilmen değil- şuhûden ve hâlen *"fenâ"* diye tefsir edilir. (*Buğye*, 26)

* *Hakka'l-yakîn*, Hakk'ın hakîkatini ayn-ı cem'i ahadiyyet makamında müşâhede etmektir. (Kâşânî, 60; *Câmi'*, 81)

* Bahsettiğimiz *ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn* ve *hakka'l-yakîn* diye işâret edilmiş olan

mertebeler, kitâblardan istifâde edilecek olan bilgilerin sonudur. Ömür boyu çalışmakla onların değil tümüne, pek azına bile ulaşmak nerdeyse imkânsızdır. Ben kardeşlerimizden bu yolun ehli olan çocukların kısa bir zamanda bu kitâbları mütâlaa ederek, adamların kırk-elli sene çalışmakla ulaşamadıkları mertebelere ulaştıklarını gördüm. Oysa onlar o çocukların tarîkata girmelerine vesile olmuşlardı. Ancak onlar sülûk ederek yerlerinde kalmışlar, fakat o çocuklar hakîkat kitâblarını mütâlaa etmeye ve anlamaya devam etmişlerdir. Adamlar hedeflerinden geri kaldıklarından, çocuklar hakîkat konusunda şeyh, büyükler de çocuk olmuşlardır. (*Merâtib*, 10)

* Bil ki bu Tarîkat-i Âliyye mensûblarına sülûk esnâsında zâhir olan *tevhîd* iki kısma ayrılır: *Tevhîd-i şuhûdî* ve *tevhîd-i vücûdî*.

Tevhîd-i şuhûdî, Vâhid'in müşâhedesi, yani sâlikin müşâhede ettiği varlığın Vâhid'den başka bir şey olmamasıdır. Tevhîd-i vücûdî ise, sâlikin, mevcûdun bir olduğunu bilmesi ve buna îtikad etmesi, O'nun dışında kalan varlıkların ise yok olduklarına inanması ve böyle sanmasıdır. O'ndan başkasının yok olduğuna inanmakla beraber, onların, bu Vâhid'in tecellîgâhı ve mazharları olduğuna inanır.

Tevhîd-i vücûdî *ilme'l-yakîn*, tevhîd-i şuhûdî ise *ayne'l-yakîn* kabîlindendir. Bu tevhîd, bu tarîkatın zarûrî usûllerinden biridir. Böylece fenâ hâli, tevhîd-i şuhûdî olmadan tahakkuk etmez, tevhîd-i şuhûdî tahakkuk etmeden de ayne'l-yakîn müyesser olmaz. Bütün istîlasıyla ahadiyyet müşâhedesi, O'ndan başka hiçbir şey görmemeyi gerektirir. Tevhîd-i vücûdî ise böyle değildir, yani zarûrî değildir. İlmü'l-yakîn, bu mârifet olmadan da elde edilebilir. Çünkü ilme'l-yakîn, başlangıçtaki gâyesi îtibâriyle O'ndan başka her şeyi nefy etmeyi gerektirmez. Bu hâl, Vâhid'in, istîla yoluyla bilinmesinin hâkim olduğu vaktin ve O'nun dışındaki her şeyin ortadan kaldırılmasını gerekli kılar. (*Mektûbât*, I, 56)

* "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}*" sözünün mânâsı şudur: "*Hakk O'dur, ben değilim.*" Çünkü o kişi, nefsini görmediğinden, O'nu isbât etmiştir. Yoksa, nefsini Hakk'dan ayrı bir varlık hâlinde gördüğünden dolayı kendisinin Hakk olduğunu söylemiş değildir. Çünkü böyle bir söz küfürdür. *İsbât*ın olmamasının *nefy*i gerektirmeyeceği, bunun da tevhîd-i vücûdînin ta kendisi olduğu söylenemez. Ama şöyle denilebilir:

"*İsbâtın olmayışı nefyi mutlaka gerekli kılmaz. Çünkü bu makam, hayret makamıdır. Burada hükümler tamamen düşmüştür. 'Sübhânî...' cümlesinde de, söyleyenin kendisinin değil, Hakk'ın tenzîhi söz konusudur. Çünkü nefsi, tamamıyla nazarından düşmüştür. Orada hiçbir hüküm taalluk etmez.*"

Bu ve benzeri sözler, *ayne'l-yakîn* makamında bulunan kişilerden zuhûr eder. Bu makam hayret makamıdır. Bu makamdan *hakka'l-yakîn* mertebesine yükseldiği zaman, bu ve benzeri kelimelerden çekinir ve îtidâl sınırını aşmazlar. (*Mektûbât*, I, 57)

* Şöyle denilebilir: "*Bu yüce topluluğun {sûfîlerin} kanaatlerine göre yakîn, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç mertebededir. Buna göre onlar, dumanın varlığını bilmenin istidlâl yoluyla ateşin varlığına yakîn hâsıl etmesi gibi, ilme'l-yakînin eserden Müessir'e doğru seyr eden bir istidlâlden, ayne'l-yakînin ateşin kendisini görmekten, hakka'l-yakînin ise ateşle bizzât tahakkuk etmekten ibâret olduğunu söylemişlerdir. Şu hâlde, kalbî rü'yet {görüş} kaybedildiğinde ayne'l-yakîn nasıl tahakkuk eder, rü'yet mutlak olarak yok olduğuna göre, meşâyıhın icmâı nasıl doğru olur?*"

Buna karşı derim ki: "*Herhâlde, bu soruyu soran kişinin icmâdan kasd ettiği, mütekaddimîn meşâyıhın {ilk devirde yaşamış olan şeyhlerin} icmâıdır. Müteahhirîn {sonraki devirlerde yaşayan şeyhler} ise bunun aksiyle hükmetmiş ve kalbî rü'yete cevâz vermişlerdir.*"

Sözü edilen hüküm, fakîre göre isbât edilmiş değildir. Onların açıklamış olduğu her üç mertebe de ilme'l-yakîne dâhildir. Çünkü henüz istidlâl sahasından çıkılamamış ve ilimden ayn'a geçilememiştir. Ayne'l-yakîne misâl olarak verilen ateşin görülmesi, {hakîkatte} ateşin değil, ateşin varlığına delîl olarak gösterdikleri dumanın görülmesidir. Bunun ilme'l-yakîne dâhil olması gibi, ateşin varlığına bakarak dumanın var olduğunu bilme yoluyla istidlâlde bulunmak da ilme'l-yakîne dâhildir. Bu makamda, dumanı görerek ateşin varlığını istidlâl etmek de böyledir. Bu ikinci yakîn, delîlin kuvveti sebebiyle, birinci yakînden daha mükemmeldir. Çünkü orada bilmek delîl olurken, burada delîl görmektir.

Bunun gibi, hakka'l-yakînde de, ateşle değil, yine dumanla tahakkuk etmek ve yine ona istidlâl etmek vardır. Bu yakîn, kendisinden önce anlatılmış bulunan iki yakîn türünden daha tam ve mükemmeldir. Çünkü bu, duman olanın, ateşin varlığına kendisiyle istidlâlidir. İşte bu âfâk ile enfüs arasındaki açık farktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Onun {Kur'ân'ın} hak olduğu açığa çıkana kadar onlara, âfâkta ve kendi nefslerinde âyetlerimizi göstereceğiz.*" [Fussilet, 41/53] (*Mektûbât*, III, 140)

* *İlme'l-yakîn* burhanla {kesin delîlle}, *ayne'l-yakîn* aynların {özlerin} müşâhedesiyle, *hakka'l-yakîn* ise aynların sûretini keşfederek elde edilir. Bunun gibi mütevâtir ilimden elde edilen şey de ilme'l-yakîndir. Bu ilmin görülmesi ayne'l-yakîn; onunla içiçe olmak ise hakka'l-yakîndir. (*Kavânîn*, 87)

* *Yakîn* üç kısımdır: *İlmii'l-yakîn* avâmın, ayne'l-yakîn havâssın, hakka'l-yakîn de ehass-ı havâssın yakînidir. (*Câmi'*, 61)

{Ayrıca bk. **ilhâm**; **keşf/küşûfât**; **muhâdara-mükâşefe-müşâhede**; **yakîn**}

'ilm-i zâhir-'ilm-i bâtın (علم ظاهر /علم الظاهر – علم باطن / علم الباطن) {ilm-i rivâyet ve âsâr; râvî; rivâyet ve âsâr}

* *İlm-i bâtın*la bâtınî organlanda meydana gelen amellerin ilmini kasd ediyoruz. Nitekim *ilm-i zâhir*le de dış organlarda meydana gelen amelleri öğreten bir ilmi

kasd ediyoruz. Allah *"Allah size nîmetlerin zâhir (görünen) ve bâtınını (görünmeyen) ihsan etmiştir"* [Lokman, 31/20] buyurur.

Zâhirî nîmet Allah'ın zâhirî organlardan zuhûruna imkân verdiği tâatlardır. Bâtınî nîmet ise Allah'ın kalbde meydana gelmesini sağladığı mânevî hâldir. Bu duruma göre zâhir bâtınsız; bâtın da zâhirsiz olamaz. Allah şöyle buyurur: *"Hâlbuki onlar (duydukları haberi) Resûl'e ve içlerinde işten anlayan yetkili bir kimseye götürselerdi, aralarından işin hakîkatini ortaya çıkaranlar (yestenbitûnehû) onun ne olduğunu bilirlerdi."* [Nisâ, 4/83] Âyette geçen *"istinbât"*tan maksat, ilm-i bâtındır ki, bu da tasavvuftur. Çünkü mutasavvıfların Kur'an ve Sünnet'ten bazı istinbâtlarda bulundukları mâlûmdur. Biz ileride inşaallah bazılarını zikredeceğiz. İlim de, Kur'an da, Hz. Peygamber'in hadîsleri de, İslâm da zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönlüdür. (*Luma'*, 44)

* *İlm-i rivâyet ve âsâr* (rivâyet ve haberler ilmi), sika ravîlerin birbirlerinden naklettiklerini inceleyen bir ilimdir. (*Luma'*, 456)

* *İlm-i zâhir*in tarîk ilmi; *ilm-i bâtın*ın menzil (varış) ilmi olduğu da söylenmiştir. Yine ilm-i bâtının ilm-i zâhirden istinbât edildiği, zâhirin desteklemediği her bâtının bâtıl olduğu ifâde edilmiştir. (*Âdâb*, 25)

* *İlm-i bâtın*la muttasıf olan kimse, şerîatı ikame etmek için zâhir ilmi öğrenmez ve onu inkâr ederse o kimse zındıktır. Onun bâtındaki ilmi hakîkatte ilim değildir. O, ancak şeytanın kendisine fısıldadığı bir vesvesedir. (*Furkān*, 53)

* *İlm-i bâtın*, kalblerin îmân etmesi, mârifete ulaşması ve onların hâllerine dâir bir ilimdir. Bu ilim, bâtınî îmân hakîkatleriyle ilgilidir. Bu ilim, mücerred, zâhir, İslâm amelleriyle ilgili ilimden daha yücedir. (*Furkān*, 73)

ilyâs (إلياس) (bk. **hızır-ilyâs**)

îmâ' (إيماء) * *Îmâ*, bir beden hareketiyle işâret etmektir. (*Luma'*, 414)

* *Îmâ*, ifâde ve işâret olmaksızın hitâbdaki târîzdir (dokundurmadır). (Hücvîrî, 467)

imâm-me'mûm (إمام – مأموم) (**emîr**; **pîşrev**) * (Bir topluluk, yolculuk sırasında sayıları üç kişiye ulaşıp da) cemaat oldukları zaman, aralarındaki ileri gelen birinin emîr seçilmesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: *"Seferde üçkişi olursanız, aranızdan birini emîr tâyîn ediniz."* [Ebû Dâvûd, Cihâd, 80] Sûfîyye'nin *"pîşrev"* diye isimlendirdikleri emîrin, dünyâ husûsunda cemaatin en zâhidi olması, takvâdan da en fazla pay alan kişi olması, sehâvet ve mürüvvet husûsunda en ileride bulunması ve cemaatin en şefkatlileri olması gerekir. (*'Avârif*, 82)

* *İmâm*, ancak dört vasfı taşıyan kimselerden biridir. Varlıklar, Allah'ın lütûf ve ihsanlarıyla var olurlar ve varlıklarını devam ettirirler. Âlimler şöyle demişlerdir: *"Melikler dört çeşittir, beşincisi yoktur. Biri hem kendine karşı cömert, hem de halkına karşı cömerttir. İkincisi hem kendine karşı cimri, hem de halkına karşı cimridir. Üçüncüsü kendine karşı cömert, ama halkına karşı cimridir. Dördüncüsü kendine karşı cimri, ama halkına karşı cömerttir. İşte yer yüzünde bulunan herhangi bir yönetici sayılan bu dört vasfın dışında kalmaz."* (*Tedbîrât*, 152)

** Etmedi Allah'ı hakkıyla takdîr*
Emrinin aynı olandan başka hiç kimse
Şübhe götürmez bir gerçektir
bâtınlığında
zâhirliğinde
O'ndandır kelâmın aynı
gizlisi açığı
İşte beklenen imam
Beklenişi özüdür gizliliğinin
Sonu hikmettir onun
bilmek için kadrini bildiğini

(*Dîvân*, 266)

** İmâmeti sahîh olan her imam bugün*
cemaatten biriydi önceden

(Letâ'if, 59)

imâmân (إماامان) * *İmâmân* {iki imam}, biri gavsın [kutbun (Kâşânî, *Câmi'*)] sağında, diğeri solunda yer alan iki velîdir. Sağdaki melekût âlemine, soldaki ise mülk âlemine bakar. Soldakinin derecesi diğerinden daha yüksektir. Bu sebeble gavstan sonra [kutub ölünce (Kâşânî, *Câmi'*)] onun yerine geçer. (*Istılâh*, 531; Kâşânî, 32, *Câmi'*, 76)

* Evtâd, Allah'ın ﷻ kendileriyle âlemi koruduğu kimseler olup, dört tânedirler. Bunlar abdâldan daha husûsîdir. Kutbun sağında ve solunda bulunan *imâmân* bunlardan husûsî, kutub ise hepsinden daha husûsîdir. Abdâl, kötü nitelikleri iyilerle değiştiren kimseler için kullanılan ortak bir ad olup, kırk, otuz veya yedi gibi belirli bir sayıdaki kimseleri ifâde eder. (*Meşârık*, 119)

* Sahabîden sonra velîlerin en büyüğü kutubdur. Sonra efrâd -gerçi bunda ihtilâf vardır-, sonra *imamân*, sonra evtâd, daha sonra ise abdâl gelir. (*Meşârık*, 120)

* *İmâmân*, iki kişi olup, biri kutbun sağında, diğeri solunda yer alır. Sağdaki melekût âlemine bakar, diğer arkadaşından daha yüksektedir. Onlar, vücûd ve

beka madeni olan yardımları, kutbun merkezinden rûhânî âleme yansıtan bir aynadır. Bu ayna hakkında hiçbir şübhe yoktur. Diğeri ise mülk âlemine bakar. O da diğer kutıbdan yansıyan hayvâniyyet maddesinden {duyularla} hissedilebilen âleme dönük bir aynadır. Bu ayna hakkında da şübhe yoktur. Soldaki imam, kutbun halîfesidir. Bu iki imamın dört zâhirî, dört de bâtınî amelleri vardır. Zâhirî amelleri zühd, verâ, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, bâtınî amelleri ise sıdk, ihlâs, hayâ ve murâkabedir. (*Câmi'*, 4)

* *İmâmân*, biri kutbun sağında, diğeri vezir makamında solunda yer alır. Vezirlik peygamberlerden tevârüs yoluyla gelir. (*Câmi'*, 76)

* *İmâman*, biri {kutbun} sağında, diğeri ise solunda yer alan iki velîdir. (*Kavânîn*, 102)

{Ayrıca bk. kutb/aktâb}

imâmet (إمامة) * *Şerâit-i imâmet* {imâmetin şartları}, âlimlerin zikrettiği gibi on tanedir: Bunlardan altısı doğuştan gelir, çalışmakla elde edilmez. Dördü ise çalışmakla elde edilir. Doğuştan var olması gerekenler: Bülûğ {erginlik çağına gelme, olgunluk}, akıl, hürriyet, erkek olmak, Kureyş kabilesinden olmak ki bu husûsta ihtilâf vardır. Bazı âlimler bu son kısmı imamet için şart saymamışlardır. Bir de işitme ve görme duyularının sağlam olması {kör ve sağır olmamak}. Çalışmakla elde edilen dört şart ise necdet {şecaat ve cesâret}, ilim, kifâyet {yeterlilik} ve verâdır {şübheli şeylerden kaçınma hassasiyetidir}. (*Tedbîrât*, 139)

îmân-islâm-ihsân (إحسان – إسلام – إيمان) **{erkân-ı îmân; îmân bi'n-nübüvve; îmân-ı mufassal; îmân-ı mücmel; makāmāt-ı seb'a; mertebe-i ihsân; nûr-ı îmân; nûr-ı islâm}**

* "*Dünyâ konusunda selâmet, dünyâlığı terk etmekle olur. Hâlbuki sen onunla lekelenmişsin*" dedi ve ekledi: "*{Ey dünyâ!} Sen ancak sayılı günlerden ibâretsin, bu sayılı günlerin bir kısmı gidince senin de bir kısmın erimiş olur. Bir kısmı giden şeyin çok geçmeden tamamı da gider. Artık ne yapacaksan yap, sen bilirsin.*"

{Biri} ona şöyle sordu: "*Îmânının hakîkati nedir?*" {O da şöyle cevâb verdi:} "*Huysuz işçi konumuna düşerim diye, ne cehenneminden korktuğum için, ne de cennetini sevdiğim için Allah'a kulluk etmişimdir. Sırf O'na olan aşk ve şevkimden dolayı kulluk ettim.*" (*Şehîde*, 137)

* *Tevhîd* bir sır, mârifet de birr'dir {iyiliktir}. Îmân, sırrı muhâfaza, birri müşâhede etmektir. İslâm, birre şükretmek, kalbi sırra teslîm etmektir. Çünkü tevhîd bir sır olup kul o sırra ancak Allah'ın kendisine hidâyet etmesi ve kendisine delîl göstermesi yardımıyla ulaşır. Yoksa Allah'ın desteği ve hidâyeti olmadan kendi akliyle onu idrâk edemez.

Mârifet, Allah'ın ona bir lütfü ve ihsânıdır. Çünkü kul onu hak etmeden, Allah

bunun için ona nîmet ve ihsânının kapısını açmış, ona hidâyeti lütfetmiştir. Kul da bunların hepsinin Allah'tan olduğuna îmân etmiştir. Ona hem nîmet vermiş ve hem de o nîmete şükretmeyi ihsân etmiştir. Allah'ın tevfiki olmadan kul O'na şükredemez. İşte bu da, Allah'ın kuluna yeni bir nîmet ve ihsânıdır. Böylece kul, Allah'ın lütfunu görür ve sırrını korur. Çünkü onu buna muvaffak kılan ancak O'dur. Çünkü kul, O'nun rubûbiyyetinin keyfiyetini idrâk edemez. Böylece O'nun bir olduğunu anlar ve teşbîh {O'nu başka varlıklara benzetme}, tâtîl {sıfatlarını inkâr etme}, tekyîf {O'na bir keyfiyet yükleme, nasıl olduğu üzerine yorum yapma} ve tecnîf {sapık düşüncelere saplanarak O'ndan uzaklaşma} gibi {tehlikeli düşünce ve} işlerden kaçınır. İşte birri müşâhede ve sırrı muhâfaza eden bu îmândır...

...*İslâm*, nefsi şükür, istikamet, rubûbiyyeti O'na teslîm etmek, sırrı idrâk etmeye cür'et etmekten kaçınmak, ubûdiyyete yönelmek, Allah'a yaklaştıracak amelleri işlemeye devam etmek gibi amellerle yapılan Allah yolundaki iyiliklerde kullanmaktır. Çünkü İslâm'ın hükümleri ancak nefsle yerine getirilir. Nefs ise hakkı görme ve müşâhede etme konusunda kördür. Kişi, hakîkatleri {idrâk alanının dışında kalan gerçekleri} idrâk etmekle sorumlu tutulmamıştır. Görmüyor musun, kul kalb ile îmân etmekle emr olunmuş, îmân ettikleri şeylerin keyfiyetini {nicelik ve niteliğini} idrâk etmekten sorumlu tutulmamıştır. Kula düşen emre uymak ve bidatlerden kaçınmaktır. Nefsin ise, sadece teslîm olması yeterlidir. (*Beyân*, 39)

* *İslâm*, umûmî bir isim olup, kalb ile îmân, dil ile ikrar {söyleme} ve uzuvlarla amel etmeyi içine alır. (*Beyân*, 43)

* *İslâm*, kalb ve nefsle beraber Hakk'a boyun eğmek, Hakk'a yönelmek, Hakk'ta istikamet üzere olmak, Hakk'a aykırı olan her şeyden kaçınmaktır. (*Beyân*, 44)

* *İslâm*, dînin hem esaslarını ve hem de furularını {dallarını} içine alan bir isimdir. Şübhesiz Allah bu dîni furûât ve hükümleriyle beraber olarak yirmi küsûr yılda tamamlamıştır. Ancak hükümlerin bir kısmını nesh ederek yenisiyle değiştirmiştir. Ama *îmân*, mârifet ve tevhîd husûslarında nesih câiz olmadığı gibi, bunlardan herhangi bir şey de değiştirilemez. (*Beyân*, 61)

* *Nûr-ı îmân*ın {îmân nûrunun} sınırları tevekkül ve tefvîzle {işleri Allah'a havale etmekle} sona erer...

...*Nûr-ı islâm*ın {islâm nûrunun} sınırları nefs mücâhedesi ve amelleri sâlih kılmakla sona erir. Ehl-i İslâm, derece îtibâriyle birbirinden farklıdır. Bazıları bazılarına üstündür. (*Beyân*, 84)

* *İhsân*, "*Allah'ı görür gibi kulluk etmektir.*" Çünkü "*sen O'nu görmesen de O seni görüyor.*" [Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 1] (*Luma'*, 22)

* *Îmân* dört rükündür: Kadere îmân, kudrete îmân, {Allah'tan başkasına, bilhassa zâlimlere ait olan} güç ve kuvvetten yüz çevirmek ve bütün işlerde sadece Allah'tan yardım istemek. (*Lumı'*, 390)

* Sûfîlerin büyük çoğunluğuna göre *îmân*; ikrâr, amel ve niyetten ibârettir. (*Ta'arruf*, 51)

* Bazıları, "*Îmânın aslı ve kökü, kalbdeki tasdîki dil ile ikrâr etmek, dalları ise farzları eda etmektir*" demişlerdir. Diğer bazıları ise, "*Îmân hem zâhirde hem bâtında bulunur. Bâtın bir şeyden ibârettir, o da kalbdir. Zâhir ise muhtelif şeylerdir.*" (*Ta'arruf*, 52)

* *Îmân*ın rükünleri dörttür: Sınırsız tevhîd, aralıksız zikir, niteliksiz hâl, vakitsiz vecd. Niteliksiz hâlin mânâsı sûfînin vasfının kendi hâli olmasıdır. Vasfettiği yüksek hâllerden hiçbiri yoktur ki kendisinde mevcûd olmasın. Vakitsiz vecdin mânâsı, her vakitte Hakk'ı müşâhede etmesidir. (*Ta'arruf*, 54)

* Ebu'l-Kasım Bağdâdî şöyle buyurmuştur: "*Îmân, seni Allah'a yönelten ve Allah'la bir araya getiren şeydir. Hakk birdir ve mü'min birlikten yanadır. Bir kimse maddeye tâbî olursa, arzular onu darmadağın eder. Arzularına uyarak dağılan, Allah'tan uzaklaşan, şehvetleri ve arzuları peşinde koşan kimse Hakk'ı elinden kaçırır. Görmüyor musun Allah kullarına îmân alıdini ve akdini yenilemeyi nasıl emretmektedir?*" (*Ta'arruf*, 54)

* *Îmân*ın "*zâhir*" ve "*bâtın*" olmak üzere iki çeşit olduğu söylenir. Zâhirî îmân şu beş şeyi dil ile ikrar etmektir: Birincisi, âlemin, hakîm, kadir, diri ve tek bir yapıcısının var olduğunu, varlıkların hepsinin yaratıcısı olduğunu, onların sevk ve idarecisi olduğunu bu husûsta ortağı olmadığını kabûl etmektir.

İkincisi, Allah'ın yaratıkları içerisinden seçtiği melekleri olduğunu ve onları kendisine hizmet ve kulluk etmeleri için vazîfelendirmiş bulunduğunu, onları âlemin koruyucuları kıldığını, onlardan bir kısmını yerde ve göklerdeki yaratıklarını idare etmeye vekil kıldığını, onların Allah'ın kendilerine emrettiğini yaptıklarını ve yasakladıklarından da kaçındıklarını kabûl etmektir.

Üçüncüsü, Allah'ın Âdem oğullarından bir kısmını seçtiğini, Rabb'lerinden emir almak için melekleri kendisiyle insanlar arasında bir aracı kıldığını, o seçilen insanların meleklerden aldıkları vahyi ve haberleri insanlara ulaştırdıklarını kabûl etmektir.

Dördüncüsü, peygamberlerin çeşitli dillerde getirdikleri vahiy ve haberleri meleklerden ilhâm ve vahy yoluyla aldıklarını kabûl etmektir.

Beşincisi, ikinci diriliş olan kıyâmetin vuku bulacağını, bütün insanların dirilip haşr olacaklarını, hesaba çekileceklerini, yaptıkları hayır ve iyiliklerin mükâfâtını alacaklarını, şer ve münker olan amellerine karşılık cezâlandırılacaklarını şübhesiz olarak kabûl etmektir... Bâtınî îmân ise dili ile söyleyip ikrar ettiği bu şeyleri kalbin tasdîk etmesidir. İşte îmânın hakîkati bundan ibârettir. (İhvân, II, 67)

* *Îmân*, söz, tasdîk ve ameldir. Bir cemaat ise şöyle der: "*Îmân söz ve tasdiktir.*" (Hücvîrî, 340)

* *Îmân*ın, bir kökü, bir de dalı vardır: Kökü, kalb ile tasdîk, dalı ise emre riâyettir. Arablarda bir şeyin fer'ine istiâre yoluyla asıl demek âdettir. Bütün dillerde güneşin ışığına güneş ismi verilir. İşte bu anlamda bir fırka tâata "*îmân*" demiştir. Çünkü kul, ancak tâat sayesinde cezâdan emin olabilir. Kulun, emrin hükümlerini yerine getirmeden sadece tasdîk etmesi, azaptan emin olması için yeterli olmaz. (Hücvîrî, 340-341)

* Gerçekte *îmân*, Hakk'ın hidâyetine bağlı olan, Allah'ın tevfîkiyle kulun gerçekleştirdiği bir ameldir. Allah buyurmuşt olduğu gibi: "*Allah, hidâyet vermeyi irâde ettiği kimsenin göğsünü islâma açar. Saptırmak istediği kişinin göğsünü de, göğe çıkıyormuş gibi daraltır.*" [En'âm, 6/125] (Hücvîrî, 342)

* *Îmân*ın üç mertebesi vardır. Birincisi avamın îmânı olup, sırf taklîdden ibârettir. İkincisi, delîllerin işe karıştığı kelâmcıların îmânıdır. Bunların derecesi, avamın îmânının derecesine yakındır. Üçüncüsü de âriflerin îmânıdır. Bunlar yakîn nûruyla müşâhede ederler. (*İhyâ'*, III, 18-19)

* *Îmân* iki parçadan oluşur. Bu parçaların biri *sabır*, diğeri de *şükür*dür. (*İhyâ'*, IV, 75)

* *Îmân* tasdîktir. Her tasdîk kalble olur ki bu, bilmektir. Bu bilgi daha güçlendiğinde "*yakîn*" adını alır. Ancak yakînin çeşitleri çoktur. Biz bunlardan sâdece üzerine tevhîd ve tevekkülü bina edeceğimiz kısmını ele alıyoruz. Bunu ifâde eden söz: "*Lâilâhe illalahü vahdehû lâ şerîke leh {Şerîki olmayan tek Allah'tan başka ilâh yoktur}*" sözüdür. Diğeri kadere îmândır. Bunu da "*lehü'l-mülk {mülk O'nundur}*" sözüyle ifâde edersin.

Cûd ve hikmete îmânı ise "*ve lehü'l-hamd {hamd de O'nundur}*" sözüyle ifâde edersin. Kim ki "*lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr {Mülk de O'nundur, hamd de O'nundur ve O her şeye kadirdir}*"derse, tevekkülün aslı olan îmânı tamamlanmış olur. Bununla, bu sözün mânâsının onun kalbinin ayrılmaz bir vasfı hâline gelmesini ve ona hâkim olmasını kasd ediyorum.

Tevhîde gelince bu asıl olup, hakkında söz çok uzun sürer. Çünkü, bu mükâşefe ilmiyle alâkalıdır. Fakat bâzı mükaşefe ilimleri vardır ki hâller vâsıtasıyla amellere taalluk eder. Muâmele ilmi ise ancak onunla tamamlanır. (*İhyâ'*, IV, 302-303)

* *Îmân bi'n-nübüvve* {peygamberliğe îmân}, aklın ötesinde bir tavrın isbâtıyla ikrardan ibârettir. Orada bir göz açılır, onunla aklın anlamaktan aciz olduğu bazı şeyleri anlar, gözün göremediği renkleri görür, kulağın işitemediği sesleri duyar, bütün duyuların algılayamadığını algılar. Eğer bu olmaz şeylerden addedilirse, biz bunu mümkün olduğuna, hatta mevcûd olduğuna dâir delîller ortaya koymuşuzdur. Mümkün olduğu kabûl edilirse, burada aklın tasarrufunun yanına yanaşamadığı aksine yalanlayıp muhâl olduğuna hükmettiği "*havass*" denen birtakım işlerin olduğu isbât edilmiş olur. (*Munkız*, 161)

* Bize göre *îmân*, dil ile ikrâr, kalb ile bilmek ve organlarla yerine getirmektir. Îmân itâatla artar, isyânla azalır, bilgiyle güçlenir, bilgisizlikle zayıflar. Ancak tevfikle vuku bulur. (*Gunye*, I, 62)

* *Îmân* dil ile ikrar ve ameldir. İsyan ve Hakk'a muhâlefet etmekle îmânın sana faydası olmaz. (*Feth*, 10)

* *Mertebe-i ihsân*ın {ihsân mertebesinin} en düşük derecesi, Allah'a onu görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Allah insan-ı kâmili Evvel ve Âhir isimlerini birleştiren bir yaratma ile mevcûd iki sûretiyle {rûh ve beden} yaratmıştır. Ona her şeyi bilsin diye zâhirde ve bâtında iki hüküm vermiş ve yaratılmışların içinde en düşük mertebede olan, nasıl ki Allah'ın üzerinde hiçbir şey yoksa ötesinde hiçbir şey olmayan yeryüzü toprağından yaratmış ve insanı en şerefli bir meskene yerleştirmiştir. Bu mesken, çadırın ana direğinin üzerinde oturduğu noktadır. Arşla yer yüzü ve âlemin diğer mertebeleri arasındaki ilâhî irtibâtı bildirmek için her şeyi kuşatan arşı da rahmânî saltanatın mekânı kılmıştır. (*Fütûhât*, III, 242)

* Üç şeyi kendinde toplayan kimse *îmân*ı kendinde toplamış demektir: Nefsin hakkını almak, herkese selâm vermek, darlıkta infâkta bulunmak. (*Bustân*, 34)

* Hz. Peygamber'e ﷺ *îmân* etmek şunlara îmân etmek demektir: Emir ve yasaklarını, mükâfât ve cezâsını, helâl ve haramını tebliğ etmek husûsunda O'nun Allah'la kulları arasında bir vâsıta olduğuna inanmak, Allah ve Resûlü'nün helâl kıldıklarının helâl, haram kıldıklarının haram; dînde, Allah ve Resûlü'nün teşrî ettiği {emir ve yasak olarak getirdiği} şeyleri de dîn olarak kabûl etmektir. Hz. Peygambere uymadan, bir velînin kişiyi Allah'a ulaştıracağına inanan kimse, şeytanın dostlarından bir kâfirdir. Allah'ın mahlûkatı yaratması, onlara rızık vermesi, duâlarına icâbet etmesi, kalblerine hidâyet nasîb etmesi, düşmanlarına karşı kendilerine yardım etmesi, faydalı olanı vermesi, zararlı şeyleri gidermesi gibi şeyler sadece O'na mahsûstur. Bu sayılanları dilediği sebeblerle yerine getirir. Resûllerin vâsıta olmaları bu husûslara dâhil değildir. (*Furkān*, 17)

* Allah'ın dostları muttakî müminler olduğuna göre, insanlar *îmân* ve takvâ husûsunda birbirinden farklı oldukları gibi, Allah'a dostlukta da aynı şekilde farklıdırlar. Yine aynı şekilde küfür ve nifaktaki farklılıkları gibi, Allah'a düşmanlıkta da birbirlerinden farklıdırlar. Îmânın ve takvânın aslı Allah'ın resûllerine îmândır. Bunların tamamı, resûllerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e ﷺ îmândır. O'na îmân etmek, Allah'ın bütün kitâblarına ve resûllerine îmânı kapsar. Küfür ve nifakın aslı, resülleri ve onların Allah'tan getirdiklerini inkârdır. İşte âhirette sâhibini azaba müstahak kılan küfür budur. (*Furkān*, 33)

* *Îmân-ı mücmel* {icmâlî îmân}: İnsanlardan bir kısmı peygamberlere toptan îmân eder. Buna "*icmâli îmân*" denir. *İmân-ı mufassal* {tafsîlî îmân}: Peygamberlerin getirdiklerinden çoğu kendisine ulaşıp bir kısmı ulaşmayan kimse, peygamberlerden kendisine ulaşana îmân eder, kendisine ulaşmayanı ise bilemez. Şayet ulaşa-

cak olsaydı elbet ona da îmân ederdi. Ama peygamberlerin getirdiklerine toptan îmân eder. İşte bir kimse -elinde delîl olmasa da- bildiğini Allah emretmiştir diye, îmân ve takvâsıyla amel ederse, bu kimse Allah'ın velîsidir. Îmânı ve takvâsı nisbetinde Allah'ın velâyetine sâhibdir. Çünkü Allah Teâlâ onu bilmekle ve tafsîlî îmânla mükellef tutmadığı için, tafsîlî îmânı terk etmesinden dolayı onu cezâlandırmaz. Ancak terki nisbetinde Allah'ın velâyetindeki kemâl derecesini kaybeder.

Kim de Resûl'ün getirdiğini bilir ve ona tafsîlî (ayrıntılı) olarak îmân eder ve yerine getirirse işte o kimsenin îmânı ve Allah'a dostluğu, bunu tafsîlî olarak bilmeyen ve yerine getirmeyen kimseden daha tamdır. Ama her ikisi de Allah'ın dostudur. Cennetin birbirinden son derece üstün ve farklı dereceleri vardır. Allah'ın mü'min ve muttakî dostları, îmân ve takvaları oranında bu derecelere sâhib olacaklardır. (*Furkān*, 34)

* Yetime karşılık beklemeden *ihsân*da bulunmak ve açlığa sabretmek... işte bunlar sâlih amellerdendir. (*Furkān*, 111)

* *İhsân*, basîret nûru ile rubûbiyyet makamını temâşâ hâli üzere kulluğu gerçekleştirmek, yani Hakk'ı, kendi sıfatlarıyla sıfatlanmış olarak görmektir. Bu O'nu hakîkaten değil, yakînen görmektir. Bunun için Peygamber ﷺ: "*Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi kulluk et*" buyurmuştur. Zîra bu hâlde, arada sıfat perdesi arkasından sıfat perdesinin taayyünüyle görülür. O'nun görmesi hakîkî mânâda insanın görmesi gibi değildir. Görmenin sıfatı, O'nun görme sıfatıyladır. Kulun görmesi rûh makamında bulunan müşâhede makamının altındadır... (Kâşânî, 27; *Câmi'*, 76)

* *İslâm* teslîmiyetten ibârettir. Teklifî amellere teslîmiyetle ve bu da, amelleri bedenle yerine getirme yoluyla gerçekleşir. Çünkü *îmân*, İslâm'ın en mühim cüzüdür. Her îmân İslâm'dır, fakat her İslâm îmân değildir. Bu yüzden cumhurun derecelendirmesi ve kanaati İslâm'dan başka bir şey olmamıştır. (*Ravza*, 248)

* Hasan'a {Hasan Basrî'ye} "*Mârifetullah, kesbî midir, yoksa zarûrî midir?*" diye soruldu. Şöyle cevâb verdi: "*Eşyâ ancak iki şeyle idrâk edilir. Gözle görülen his ile, gözle görülmeyen ise delîlle. Allah bizim sıfat ve hislerimizle idrâk edilmediğine göre, O'nu bilmek ancak delîl, araştırma ve istidlâl yoluyla olur. Çünkü biz müteâl {aşkın} olanı ancak delîlle, müteâl olmayanı ise hissederek bilebiliriz. Eğer sen mârifetin makamlar üzerindeki yerini, sırasını en yaklaşık ifâde ile öğrenmek istiyorsan bil ki, mârifet birinci mertebededir. Bu da cisimlerin aslını bilmektir. Bu makamdakilerin mârifetleri Rabb'in varlığını, O'nun Hâlık ve mâbûd olduğunu ikrâr etmektir. Bunların Allah'a yakınlıkları sevâb yakınlığıdır.*

Makamların ikinci mertebesi ise îmân mertebesi olup, ehl-i nüfûsun {nefs ehlinin} mârifetidir. Bunların mârifetleri ise, mâbûdlarının kusurlardan tenzîh etmektir.

Üçüncü mertebe ihsân mertebesidir. Kudsî akıl sâhiblerinin mârifetidir. Bunların mârifetleri, ayrı olarak bildikleri şeylerin tamamını tek olarak bilmek, tek bir ses duymak, tek bir târîfe şâhid olmaktır." (*Ravza*, 420)

* *İhsân*, hakîkatların bütününü ifâde eden bir isimdir. İhsânın ilk inceliği, niyette ihsândır. Bu ihsân bilgiye ulaştırır, azmi güçlendirir, hâli saflaştırır. İkincisi hâllerde ihsândır. Bu da hâlleri gözetmek, mesafe kat etmek, yol almak, hâlini gerçek mânâda düzeltmekle olur. Üçüncüsü ise vakitte ihsândır. Bu da müşâhedenin kesintisiz devam etmesi, sınırsız gayret, Hakk'a hicrete devam etmekle gerçekleşir. (*Ravza*, 487)

* Mürîdlerin bidâyeti (başlangıcı) azm, nihâyeti (sonu) ise sıdktır. Mürîdler üç çeşittir: İlki Allah'a ﷻ kurbdaki (yakınlıktaki) makamının hakîkatini gözetmek isteyen mürîd, ikincisi kalbinin ve kalbine yazılan îmânın hakîkatini gözetmek isteyen mürîd, üçüncüsü ise nefsinin hakîkatini gözetmek ve böylece Rabb'ini tanımak isteyen mürîddir.

Sâlih amellerle durmadan (azabdan kurtulma yolundaki) murâdının gerçekleşmesi için gayret eden mürîd *islâm*, gaybe dâir (âhiretle ilgili bolca nîmet, bildiğini uygulayan kişinin bilmediğini öğreneceğine dâir mârifet türünden) vaadlerin gerçekleşmesini isteyen mürîd *îmân*, matlûbu ve maksûdu Rabb olan mürîd ise *ihsân* makamındadır. (*Ravza*, 616)

* Âbidlerin bidâyeti evrâd (virdler), nihâyeti ise enfâstır (kalbin teskîn olması, ferahlaması ya da her nefesinde Hakk'ı zikretme makamına ulaşmasıdır). Âbid olan kimsenin şu sekiz şeyi bilmesi gerekir: Bunlardan üçü îtikadla ilgili olup Mâbûd'u hakkında vâcib, câiz ve muhâl (imkânsız) olan şeylerdir. Beşi de hükümlerle alâkalı olup vâcib, mendûb, haram, mekrûh, mübâh, otururken ve yürürken uyulması gereken şeyler gibi konuları (günlük hayattaki hayat tarzını) bilmektir. Bunları bilen mürîd *islâm* makamındadır. Bu durumdan, cezâyı, mükâfâtı tasdîke yönelirse o zaman *îmân* makamında olur. Buradan da mârifet-i Rabb'a (Rabb'ini tanımaya) geçerse *ihsân* makamına yükselmiş olur...

...Sâliklerin bidâyeti, ilmî olarak *islâm*, nihâyeti ise amelî olarak *ihsân makamı* gerçekleştirmektir. Sâlik amelini riyâ gibi (âfetlerden) arındırarak, sadece uğruna amel edilecek varlık için yaptığında *islâm* makamını gerçekleştirmiş olur. Amelini iddiâlardan arındırdığında *îmân*, ikilik düşüncesinden sıyrıldığında (yani Rabb'ini görüp kendisini görmekten gaib olduğunda) ise *ihsân makamı*na ulaşmış olur. (*Ravza*, 617)

* Zâkirlerin bidâyeti mükâfât, nihâyeti ise huzûrdur. Onlar, yollarında mutlak sûrette zikirleri kullanırlar. Zikirler çok çeşitlidir: İstiâze (Allah'a ﷻ sığınma), besmele, istiğfâr, tasliye, teslîm (salât ve selâm getirme), takdis, tesbih, "*Sübhâne'llahi ve'l-hamdü li'llâhi velâ ilâhe illa'llâhu ve'llâhu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billâh...*" gibi diğer zikirlerdir. Bu zikirler, bütün zikir çeşitlerini ihtivâ ederler ve daha önce zikredilen, mürîdin sülûk ettiği menzillerde (vird olarak) kullanılırlar. O menziller şunlardır: Tevbe, istikâmet, takvâ, ihlâs, sıdk, tuma'nîne (ya da itmi'nân), murâkabe, müşâhede ve mârifet. Bu menzillerin de kendi aralarında beş çeşit zikri vardır: İstiğfâr, tasliye, tehlîl, tenzîh ve ifrâd.

Zâkir, tevbe menzilinde bulunduğunda istiğfâr zikrine başlar. Bunun tahakkuk etmesinin alâmeti, nefsini gayr-ı ihtiyârî olarak korunur bulmasıdır.

İstikamet menzilinde bulunduğu zaman tasliyeye {salâvât} başlar. Bu makamın gerçekleşmesinin alâmeti, devamlı olarak Sûret-i Muhammediye'yi idrâk etmesidir.

Üçüncü menzil takvâ menzilidir. Burası ilk iki menzilin neticesidir.

İhlâs menziline geldiği zaman, tehlîle başlar. Bu menzili gerçekleştirmenin alâmeti, Allah'tan ﷻ başka herkesin esâretinden kurtulmaktır. Sıdk menzilinde olduğunda tesbihe başlar. Bu menzilin gerçekleşmesinin alâmeti, zâhiri ve bâtınıyla bütün tasarruflarının birbiriyle aynı seviyede olmasıdır.

Tuma'nîne menzilinde olduğu zaman -ki bu menzil kendisinden önceki iki makamın neticesidir- daha sonra gelen murâkabe, müşâhede, mârifet ve ifrâd menzillerine yaklaşır. Bunların alâmeti ise, zikredilenin {yani Allah'ın ﷻ} zikretmesi, müşâhede edilenin {yine O'nun} şâhid olmasıdır. Diliyle zikre devam ettiği müddetçe *islâm* makamındadır. Zikir kalbine indiğinde ise *îmân* makamına ulaşır. Zâkirin {Allah ﷻ tarafından} zikredilmesi, *ihsân* makamında gerçekleşir...

Sûfîyenin bidâyeti tahalluk {ahlâklanma}, nihâyeti ise tahakkuk {yani ahlâk ve mârifette kemâli gerçekleştirmedir}. Eziyete katlanmak, eziyet etmemek, rahatlık gibi cismânî tahalluka devam ettiği müddetçe islâm makamındadır. Cismânî bağlardan kurtulup melek ahlâkına yöneldiğinde îmân makamında bulunur. İlâhî sıfatlarla bezendiğinde ise ihsân makamına ermiş olur...

...Fakîrlerin bidâyetleri {başlangıçları} tecrîd {dünyâyı terk etmek}, nihâyetleri de tefrîddir {Hakk ile birlikte olmak}. Fakîr, dünyevî mülklerden sıyrıldığında *İslâm* makamında olur. Uhrevî mülklerden sıyrıldığında ise *îmân* makamında olur. Hakk'ın dışındaki her şeyden sıyrıldığında da *ihsan* makamında olur. (*Ravza*, 618)

* *Îmân* iki rükün {dayanak, temel} üzere bina edilmiştir. Birinci rükün, Allah'ın birliğini, meleklerini, kitâblarını, peygamberlerini, âhiret gününü, hayır veya şer hangisi olursa olsun, bunların Allah'ın takdîriyle olduğunu tereddütsüz bir şekilde tasdîk etmektir. Bu tereddütsüz tasdîk, kalbin, kendisine gayptan haber verilen şeyin tahkîkini, adeta gözüyle görmüş gibi şübhe etmeden kabûl etmesinden ibârettir.

İkinci rükün ise, *İslâm*'ın üzerine bina edildiği şeyleri yapmaktır...

...*İhsân*, dört temel üzerine kurulmuştur: *İslâm*, *îmân*, salâh ve şu yedi makamdaki istikâmet: Tevbe, inâbe, zühd, tevekkül, rızâ, tefvîz, bütün hâllerde ihlâs. (*İnsân*, II, 84)

* *İhsân*, bir makama verilen isimdir. Kul, bu makamda, yüce Hakk'ın ﷻ isim ve sıfatlarının izlerini mülâhaza eder. Kulluk yaparken, kendisini Allah Teâlâ'nın ﷻ

huzûrunda imiş gibi tasavvur eder. Bu durumunu her zaman devam ettirmeye çalışır. En düşük derecesi Allah Teâlâ'nın ﷻ kendisine nazar ettiği şuurunda olmaktır. Bu durum murâkabe derecelerinin başlangıcıdır. Şu yedi şart olmadan bu dereceye ulaşılamaz: Tevbe, inâbe, zühd, tevekkül, tefvîz, rızâ ve ihlâs. (*İnsân*, II, 91)

* *İmân*, gayb âlemine ait keşf derecelerinin ilkidir. Bu öyle bir binektir ki, ona binen kimse yüce makamlara ve üstün mertebelere doğru yükselir. Îmân, kalbin akıl üzerinde olan şeyi kabûl etmesinden ibârettir. Akılla bilinen ne varsa, bunları kalbin tasdîk etmesi îmân olmaz. Bu, gözle görülen şeylerden elde edilen nazarî bir bilgidir, îmân değildir. Çünkü îmânda şart olan, kalbin bir şeyi delîlsiz kabûl etmesidir. Îmân, sırf tasdîkten ibârettir. Bu yüzden aklın nûru, îmânın nûrundan eksiktir. Çünkü akıl kuşu hikmet kanadıyla uçar. Hikmet kanatları delîllerden ibârettir. Delîller ise eseri görülen şeylerde bulunur. Bâtınî şeyler hakkında delîl bulunmasına imkân yoktur. Oysa îmân kuşu kudret kanatlarıyla uçar. Bu kuş gökyüzünde uçarken bir yerde durmaz. Bilâkis bütün âlemde uçar durur. (*İnsân*, II, 89)

* İmam Şârânî, *Dürerü'l-gavvâs fî fetâvî Seyyid Ali el-Havvâs* adlı eserinde şöyle der: "*Ona, kulun en şiddetli azabının ne olduğunu sordum: 'Rûhun kendisinden alınması' dedi. En lezzetli nîmetin ne olduğunu sordum, 'Nefsin alınması' dedi.*

En mükemmel ilmin hangisi olduğunu sordum, 'Hakk'ı bilmek' dedi. Amellerin en fazîletlisini sordum, 'Edeb' dedi.

İslâm'ın başlangıcının neyle olduğunu sordum, 'Teslîmiyetle' dedi. İmanın başlangıcını sordum, 'Rızâ' dedi.

İlimde râsih {derin} olanın kim olduğunu sordum, 'Nefsinin alınmasında temkinin artması' olduğunu söyledi. Çünkü, Hakk'la beraberken, nefsiyle değil, kendi istediğiyle beraber olması gerekir. Kim ilim hâlindeyken lezzeti bulur, nefsin kendisinden alınması sırasında da kaybederse, o kimse hem huzûr, hem de gaybet hâlinde nefsiyle beraberdir." (*Meşârık*, 32)

* *İmân* tasdîk olup, tamamı söz, amel ve niyettir. Sünnete {âdetullaha} uygun olan, îmânın artması, eksilmesi, güçlenmesi ve zayıflamasıdır. (*Buğye*, 21)

* *İmân*, nefsin tatmin olması ve kalbin kararlılığından ibârettir. Bu şöyledir: Kul, Rabb'ini ararken, bazen puta, bâzen rabb diye güneşe ve aya, bazen de ateşe yönelir. Kul bu vaziyette şaşkın bir hâlde olduğu için durup dinlenmez. Allah kulun bu arayışında samimi olduğunu görürse, onun kalbine hidâyet nûrunu boşaltır, böylece kalbi karara, nefsi de rahat ve itmi'nâna kavuşur. (*Buğye*, 23)

* *İhsân* makamının kemâli, ameli karşılık beklemekten, Allah'ın ﷻ rızâsından başkasını kasd etmekten ve riyâ karıştırmaktan temizlemektir ki, işte ihlâsın hakîkî mânâsı budur. İhsân makamının kemâline ancak bütün ibâdetlerde basîret nûruyla ulûhiyyet mertebesini müşâhede etmekle ulaşılabilir...

Allah'tan ﷻ başkasından alâkayı keserek huzûrun devamından ibâret olan kulluğun devamını gerçekleştirecek olan işte bu ihsân makamıdır. Bu huzûr, onlar tarafından Hz. Nebî'ye ﷺ vuslata nisbetle adlandırılır. Aynı şekilde bu makama *"hakka'l-yakîn"* de denir. *"Fenâ"* olarak da tâbîr edilir ki, gerçekte odur. Aynı şekilde sâlikin sıfatlarının Hakk'ın ﷻ sıfatlarında fenâsı ve onda bekası olarak da adlandırılır. Bu, sadece ilim bakımından değil, hem ilim, hem müşâhede, hem de hâl olarak böyledir. (*Buğye*, 26)

* Tahkîk ehli olanlara göre şükrün mânâsı, *ihsân*da bulunanın nîmetini ona boyun eğerek îtiraf etmektir. Bu görüşe göre Hakk Teâlâ'ya ﷻ hakîkat yoluyla değil de, mecaz yolu ile *"Şekûr {çok şükreden}"* sıfatı verilir. Bu yüzden, kötülük ve haddi aşmanın karşılığına ve cezâsına *"seyyie {kötülük}"* dendiği gibi, şükre Allah ﷻ tarafından verilen karşılığa ve mükâfâta da *"şükür"* adı verilir.

Derler ki, Allah Teâlâ'nın şükründen maksad, az amel karşılığında çok sevâb vermesidir. Şükür sözü, Arabların, verilen ota nazaran semizliğini fazlaca gösteren hayvana *"şekûr hayvan"* adını vermelerinden gelir.

Şöyle de denilmiştir: *"Şükrün hakîkatı, ihsânda bulunanı, ihsânını zikrederek medhetmektir."* Şu hâlde kulun Allah Teâlâ'ya ﷻ şükretmesi, ihsânını anarak O'nu medh ü senâ etmesidir. Allah ﷻ *şekûr* olarak adlandırıldığı için bu konunun müşkil olduğu ileri sürülemez. Çünkü O, itâat eden kullarını itâatlarını anarak medh ü senâ etmiştir. İtâat de bir ihsân türüdür. Kul da Allah Teâlâ'yı ﷻ büyük ve çeşitli ihsânlar olan nîmetlerini anarak senâ ettiğinden dolayı *"Şekûr"* diye isimlendirilmiştir. (*Câmi'*, 198)

* Tefvîz ve teslîm, ihtiyârı {seçmeyi} terk etmektir. Teslîm, *islâm* ve *istislâm* boyun eğmektir. Bu da ubûdiyyetin ortaya konmasıdır... (*Câmi'*, 199)

* *Îmân*ın şartlarının kaç olduğunu sorarsan, cevâb ondur: Allah'tan korkup, lütfunu ümîd etmek. Allah'a iştiyak {özlemek}, Allah'ın değer verdiğine değer vermek, değer vermediğine değer vermemek, Allah'ın kazâsına râzı olmak, mekrinden sakınmak, Allah'ın nîmetine şükretmek, Allah'a tevekkül etmek, Allah'ı hamd ile tesbih etmek. Îmânın kaç kısım olduğunu sorarsan, cevâb şudur: Beş kısımdır. Birincisi, matbû îmândır. Ne artar, ne de eksilir. Bu, meleklerin îmânıdır.

İkincisi, mâsûmun îmânıdır. Bu da Peygamberlerin ﷺ îmânıdır. Bu tür îmân peygamberlerde şer'î hükümlerin inmesiyle artar, fakat eksilmez.

Üçüncüsü makbul îmândır. Bu da mü'minlerin îmânı olup, bazen tâatla artar, bazen da günâhla eksilir. Şâfiî'ye göre îmânın kendisi itâatla artar, günâhla eksilir.

Dördüncüsü mevkuf {tutuklu} îmândır. Bu da Ümmet-i Muhammed'den olan münâfıkların îmânıdır. Kalblerindeki nifak giderse îmânları sahîh olur. (*Câmi'*, 264)

* Sûfîler *îmânı*, *İslâm*, *îmân* ve *ihsân* olmak üzere üç mertebeye ayırmışlardır. (*Nefehât*, 21)

* Sûfîlere göre, *ihsân* makamına dahil olmanın yedi şartı şunlardır: Tevbe, inâbe, zühd, tefvîz, rızâ, ihlâs ve tevekkül. Bunlar *İslâm*'ın ne yabancısıdır, ne de

sonradan ona dahil edilmiştir. İslâm tasavvufunun aslı ve esası Kur'an'da, Sünnet'te, İslâm akîdesinde ve hanif dînin kendi kaideleri içinde mevcûddur. Şâzelî-Yeşrutîlere göre, Kitâb ve Sünnet'in tasdîkinden geçmeyen hiçbir ilimle amel edilmez. (*Rihle*, 14)

imkân-ı eşref (إمكان أشرف) * *İmkân-ı eşref* {en şerefli imkân kaidesi} demek, Şeyh'in {Sühreverdî-yi Maktûl'ün} diğer kitâblarında değindiği şu husûstur: "*Düşük bir imkân bulunduğu zaman, ondan önce daha değerli bir imkânın da bulunması gerekir.*" (*Heyâkil*, 98)

imtihân (إمتحان) * *İmtihân*, Hakk'tan gelen ve Allah'a yönelmiş kalblere giren bir ibtilâdır {sınamadır}. İbtilânın sıkıntısı dağılıp saçılmasıdır. (*Luma'*, 448)

* Bu {*imtihân*} ıstılâhı, velîlerin kalblerinin çeşitli belâ ve musîbetlerle sınanmasına delâlet ederler. Bu musîbetler Hakk katından olup, havf {korku}, hüzün {üzüntü}, kabz, heybet gibi durumlardır. (Hücvîrî, 470-471)

{Ayrıca bk. **belâ'/belvâ**; **ibtilâ'**}

inâbe (إنابة) {bk. **tevbe-inâbe-evbe**}

'inâyet (عناية) {**vechân-ı 'inâyet**} * *İnâyet*, bâtınî gaybî tecellî için ilk kabiliyete aittir. Ezelî inâyet olarak tâbîr edilen geçmiş, önceki hüküm üzerinde yürümek böyledir. Şu âyette buna işâret edilmiştir: "*Rabb'leri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele!*" [Yunus, 10/2] Bu, hakîkatinin berzahiyye mertebesinden imkâniyyet hakîkati mertebesine meyli az olan bir şahıs hakkındadır. Hatta hiç meyli bulunmaması da mümkündür. Çünkü amâ mertebesinde, imkânî taraftan uzaklaştığı ölçüde inâyet ve saadet gerçekleşir. Bundan sonra mehabbet ve ahkâm tarafından cezbe vâkî olur. Hakîkate göre feyizlenen vücûdî {varlığa ait} sır, eserinin zuhûru hükmüyle aslına ulaşır. (*Ravza*, 265)

* *Vechân-ı inâyet* {inâyetin iki yönü}, hidâyetin iki yönü olan cezbe ve sülûktur. (Kâşânî, 48; *Câmi'*, 103)

incîl (الإنجيل) * *İncîl*'i Cenâb-ı Hakk Hz. Îsâ'ya Süryânice indirdi. İncil on yedi dilde okundu. Kur'ân'ın evveli "*Bismillâhirrahmânirrahîm*" olduğu gibi, İncil'in evveli de "*Bismi'l-Eb ve'l-Ümm ve'l-İbn*"dir. Hz. Îsâ'nın kavmi bu "*Besmele*"yi zâhirine atfederek baba, ana ve oğul denilen "*Rûhü'l-Kudüs, Meryem ve İsâ*"dan ibâret zannettiler. İşte o zaman "*Allah, üçün üçüncüsüdür*" dediler. Bilemediler ki "*Eb {Baba}*" ile murâd "*ismullâh*"; "*Ümm {Anne}*" ile murâd "*mâhiyet-i hakaik {hakîkatlerin mâhiyeti}*" tâbîr olunan "*künh-i Zât*", "*İbn {Oğul}*" ile murâd "*kitâb*" yâni "*mutlak vücûd*"dur. Çünkü mutlak vücûd Zât'ın künhünün fer'i olduğundan "*oğul*" demektir. (*İnsân*, I, 74)

'indiyyet (عندية) {'indiyyet-i hakk; 'indiyyet-i hû}

** Hakk'ın indiyyeti kendisidir Zât'ının*
Eşyânın hazineleri bulunur orda
Gördükleri oradan iner
O böyledir
çünkü onu bir koruyan var
Asla durmaz orada Hakk'ın inişi
Çünkü en üstteki özdür O
Temizdir zarfının indiyyeti
Mekânların indiyyeti değildir
Dehri Allah'tır onun
zaman değil
Her sâkinin dış kabıdır dehr
Ondaki sükûn ile sâhib olur ona
Meskeni ise meskenlerin en yücesidir
Onun O'nsuz taşıyıcıları yoktur
O taayyün eden bir zorunlu varlık gibidir
İnce bir mânâ ile saflaşmadı o
Ben borçlu değil borca kefilim

(*Fütûhât*, III, 189-190)

** Mâkuldür indiyyeti Rabb'inin*
Ama mâkul değil indiyyeti hevânın
Bilinemez indiyyeti Allah'ın
halkın indiyyeti bilinir ama
ikisi de zarfiyyet makamında değil bunların
Başka hiçbir şeye yüklenemez indiyyet

İndiyyet, vücûdî {varlığa ait} bir durumla ilgili nisbettir. Çünkü nisbetler; hükmü sâbit, ama aynı mâdûm olan yokluğa ait durumlardır.

Hüve, gaib bir zamirdir. Gaibe, hâli gaib olduğu müddetçe hâkim olunamaz. Çünkü görülene kadar hangi hâlde olduğu bilinemez. Görüldüğünde artık o {hüve} değildir. Çünkü gayb olmaktan çıkmıştır. Aynı şekilde susana konuşuncaya kadar herhangi bir durum nisbet edilemez. (*Fütûhât*, III, 191-192)

infirâk (إنفراك) * *İnfirâk*, ahmaklık ve aldırmazlık demektir. (*Mîzân*, 84)

inkıtâ' ilallâh (إنقطاع إلى الله) * *İnkıta' ilallah*, her şeyden alâkayı kesip Allah'a dönmektir. İnkıtâdan önce dört şeyi yerine getirmek gerekir: Bunlardan tevbe, Allah'ın sevdiğini sevmediğine tercîh etmektir. İkinci olarak bu sayede mahlûkata

karşı ünsün meydana gelmesidir. Diğer ikisi de, Allah'ın, verdiği dünyâlığı artırmasından dolayı sevinmemek, noksanlaştırdığından ötürü de üzülmemektir. Bu, Allah'a karşı itâat ve verâın derecesini gösterir. Bunları yapmanı sağlayacak olanlar ise, Allah'ın vaadini tasdîk, yetecek kadar olanı istemek, dünyâdan alâkanı derhâl kesmeye çalışmaktır. (*Âdâb*ı, 158)

inniyyet/enniyyet (إنـــيـــة) * Hakîkatın sözle ifâdesidir. (*Istılâh*, 538)

* Bir şeyin *inniyyeti*, o şeyin hakîkatidir. Bir topluluğa göre inniyyet, Hakk tarafında *"Şübhesiz ki ben senin Rabb'inim"*, kâmil varlık tarafında ise *"Ben Allah'ın Resûlü'yüm"* şeklindedir. İbârelerini kaydettiğimiz bu iki inniyyet, iki taraflı olup, her birinin hükmü diğerinden farklıdır. (*Fütûhât*, IV, 44)

* Kendi sadelik ve sırflığından tenezzül ettiği zaman Sırf Zât'ın üç tecellîgâhı olur: Bu tecellîgâhların ilki ahadiyyettir. Burada Zât'ın tenezzülünde, ne îtibârlar, ne izâfetler, ne isimler ve ne de sıfatlar vardır. Hatta bunların dışında da herhangi bir zuhûr sahası yoktur. O Zât-ı Sırf'tır. Fakat sadece ahadiyyet ona nisbet edildiği için hükmü sadelikten nüzûl etmiştir.

Bu tecellîgâhların ikincisi hüviyettir. Burada da ahadiyyet dışında zikr olunanların zuhûr yeri yoktur. Bu makamda hüviyet, Zât'ın sadeliğine karışmıştır. Ancak ahadiyyetin Zât'a katılması gibi değildir. Bunun sebebi, bu makamdaki gizlilik akıl yoluyla bilinsin, gaibe bir işâret bulunsun diyedir. Gerisini sen anla.

Bu tecellîgâhların üçüncüsü *inniyyet*tir. Bu makamda da hüviyyet hâricinde diğerlerinin zuhûru yoktur. Burada da Zât'ın sadeliğine katılma vardır. Fakat bu katılma hüviyyetin {ahadiyyete} katılmasına benzemez. Sebebi ise sonradan yaratılan şeylerle, hâzır ve huzûr gibi mânâların akıl yoluyla bilinmesi gereğidir. Hâliyle bu gibi şeyler rütbe îtibârıyle akıl yoluyla bilinen gaibden bize daha yakındır. Bundan sonrasını sen anla ve düşün. (*İnsân*, I, 43)

* *İnniyyet*, zâtî {öz} mertebesi yönüyle aynî varlığın tahakkuk etmesidir {gerçekleşmesidir}. (Kâşânî, 33, *Câmi'*, 77)

inniyyet-i ilâhiyye/enniyyet-i ilâhiyye (إنـــيـــة إلهية) * *İnniyyet-i ilâhiyye* söyleyendir, *inniyyet-i kabile* ise dinleyendir. O'nun sözü ancak yaratmakla olur. Mevcûd olması hâlinde *"inniyyet-i halk"* denmez. Söz ise ancak yokluk hâlinde olan kimse içindir. Hâdise îcâd nisbet edilemeyeceği için, teklîf ancak yokluk hâlinde olur. Bir şey zâten var iken tekrar ona *"Ol"* denmez. Çünkü o zâten var olmayı kabûl ettiği için var olmuştur. Ondan bir şey îcâd olmaz. Ona teklîf de olmaz. Ondan sonrası boştur. (*Fütûhât*, IV, 44)

inniyyet-i hakk/enniyyet-i hakk (إنـــيـــة الحق) * *İnniyyet-i Hakk* {Hakk'ın inniyyeti}, kendisine mahsûs olan şeyle husûsî olarak kasd etmesinden ibârettir.

İnniyyet, zuhûrun butûna şumûlü {açığa çıkmanın gizlenmeye şâmil olması} itibâriyle Hakk'ın zâhirine işârettir.

Cenâb-ı Hakk buyurmuştur ki: *"O {diyor ki} 'Ben'den başka ilâh yoktur'"* [Nahl, 16/2] Demek istiyor ki, "Burada *"hüve {O}"* lafzıyla işâret olunan hüviyyet, *"ene {Ben}"* lafzıyla işâret olunan inniyyetin aynıdır. Bu yüzden hüviyyet, inniyyette düşünülmüştür. Bu îzâh bizim *"'Hakk'ın zâhiri bâtınının, bâtını zâhirinin aynıdır' demek, 'Bir yönden bâtındır, öbür yönden zâhirdir demek değildir'"* dememizin mânâsıdır. Görmüyor musun Cenâb-ı Hakk bu cümleyi *"enne"* ile nasıl te'kid etti! Sözü ***"enne"*** ile te'kidli hâle getirmesinin sebebi şudur: Herhangi bir sözde dinleyenin zihninde tereddüt hâsıl olursa o sözde te'kid güzeldir. Herhangi bir sözde dinleyenin inkârı söz konusu olursa, o sözde te'kid gereklidir. (*İnsân*, I, 59)

insân (إنسان) {'anâsır-ı insân; terkîb-i insân}

* Muhakkiklere göre mükemmel bir *insanın terkîbi* üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefs, üçüncüsü ceseddir. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir. (Hücvîrî, 238)

* Bize göre *insan* biri *zâhir* ve diğeri *bâtın* olmak üzere iki nüshadan oluşmaktadır. Zâhir nüshası bütünüyle âleme benzer. Bâtın nüshası ise İlâhî Hazret'e benzer. Şu hâlde insan mânâ ve hakîkatte küllî bir varlıktır. Çünkü insan bütün mevcûdâtın mukabilidir. (*İnşâ'*, 21)

* Anlatmış bulunduğumuz tenzîh ve teşbîh dâireleri: İki siyah çizgiyle çevrili olan beyaz dâireler, İlâhî Hazret'in tenzîh dâirelerine misâldir. Allah Teâlâ her şeyi kuşattığını şöyle ifâde buyurur: *"Şübhesiz o her şeyi kuşatır."* [Fussilet, 41/54]. Yine başka bir âyet-i kerimede: *"Allah her şeyi bilgisiyle kuşatmıştır."* [Talâk, 65/12] buyurmuştur. Ortasındaki yuvarlak çizgiyle ayrılan beyaz dâire ise insan daîresidir. Küçük yuvarlak tek çizgiden İlâhî Hazret tarafına olan kısım, insanın İlâhî Hazret'e benzemesinin misâlidir. En küçük çizgiden en küçük dâireye kadar olan kısım insanın kâinât âlemine benzemesinin misalidir. İçerisinde yer alan dörde bölünmüş kısım ise âlemleri bütün olarak saymak içindir. Merkezi kuşatan küçük dâire ise, insanın halîfe olduğu ve emrine verilen âlem dâiresidir. Merkezin dışında kalan dört çizgi, âlemler arasındaki bölümlerin kuşattığı yere kadar olan kısım ise ortaya koymuş olduğumuz sırrın gerçekleştirilmesine misaldir. (*İnşâ'*, 24)

* *Emanettir insandaki unsurlar*
Şekil verildi onda
ateşe nûra ve çamura

(*Dîvân*, 30)

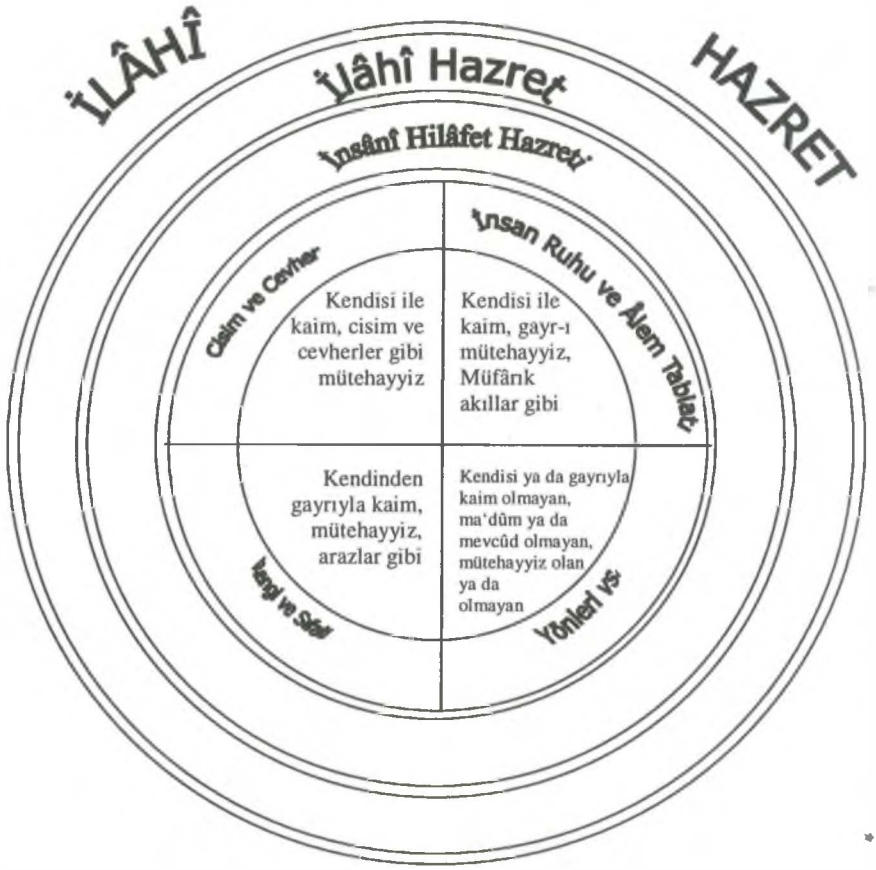

O'nun bildirdiği senin bildiğin
hiçbir varlık yoktur ki
O'nun ölçüsü dışında kalsın
Kim elde ederse akılla onu
çıkmaz bu ölçünün dışına hükümlerinde
İnsandır onun adı
Sûreti kâinâtta olan kemâl sâhibi
Varlığı delîl taşır dînden
Onda olmalı ölçü ölçtünse eğer
Ne eksik bırakılmış ne de bir fazlası var
Sen de tutun ona
aldanma görünüşe
Çünkü
inkâr ve unutkanlıktır görünüşe hâkim olan

Teklifin alâmetleri görüldüğünde
emir ve yasak çıkar ortaya
insan ve şeytan
Her sıfattan anlaşılabilir nasîbimiz
varlığımın kemâli
Sakın söyleme
inkârda bir eksiklik bulduğunu
elde etsen bile kemâli

(*Dîvân*, 342)

* *İnsanın*, "*kabz ve bast*" diye adlandırılan iki hâlin bir araya geldiği birçok hâli vardır. Bunlara ister havf ve recâ, ister vahşet ve üns, istersen heybet ve teennüs {üns} bulma ya da daha başka şey söyle. İnsan ister ârif, ister temkîn, isterse telvîn sâhibi bir mürîd olsun, herhangi bir vakitte, herhangi bir sebebe ve gereğe bağlı olmadan bu hâllerle vasıflanmamış olması imkânsızdır. (*Rûh*, 39)

* Her *insan* halîfe değildir. Çünkü bize göre hayvânî insan {yalnızca sûret olarak insan olması sebebiyle} halîfe olamaz. Yine erkeklik halîfeye mahsûs bir husûsiyet değildir. O hâlde bizim sözümüzün tam şekli halîfenin hem erkek ve hem de kadın olduğudur. Zîra insan olmak hem erkeği hem dişiyi kapsar. Erkeklik ve dişilik birer arazdır. Başka hakîkatleri {husûsiyetleri} gerektirse bile bütün hayvanlarda erkeklik ve dişilik bulunmasından dolayı, bu iki araz, insan olmanın husûsiyetlerinden sayılmaz. (*'Ukle*, 46)

* Âlemde hangi hakîkat varsa, insanda da vardır. İnsan kelimesi tüm hakîkatleri kapsayan, şerefli bir özettir {insan varlığın özüdür}. Âlemin ona {insana} teslîm edilmiş olarak îcâdına yönelik ilâhî hakîkatlerin yaratılması, bütünüyle bu önder insâniyyetin yaratılışına yönelmiştir. (*'Ukle*, 94)

* *İnsan* kelimesinin ne olduğu husûsunda ihtilâf edilmiştir. Bir tâife "*Lâtif'tir*" demiş, başka bir tâife ise "*Cisimdir*", bir başka tâife ise "*Bunların hepsidir*" demiştir. Uygun olan târîf budur. İnsan lafzı her tâifenin söylediği anlamlarda vârid olmuştur.

İnsanın şerefi hakkında da ihtilâfımız vardır: Bu şeref zâtına mı aittir, yoksa O'nun aynında zuhûra ulaştıktan sonra elde ettiği bir mertebe midir {yaratılışından mı gelir, Hakk'a vâsıl olduktan sonra mı kazanılmıştır}? {İnsanın} insâniyyeti konusunda kâmil olarak kabûl edilmesi, ya sâhib olduğu bilgi veya halîfelik ve imamlık {sebebiyledir}. İnsanın zâtı itibâriyle şerefli olduğuna inanan kimse, Allah'ın onu kendi kudret eliyle yaratması ve insanda toplanan husûsiyetlerin başka varlıklarda bulunmaması yönüne bakmış ve demiştir ki: "*Allah onu kendi sûretinde yaratmıştır.*" Bu, "*İnsanın şerefi zâtıyladır*" diyenlerin delîlidir.

Buna îtirâz edenler ise şöyle derler: "*Eğer insanın değeri zâtıyla olsaydı, biz insana*

baktığımızda onun değerini hemen anlayıverirdik. Oysa durum hiç de öyle değildir. Bu büyük ve şerefli insan, sâhib olduğu bilgi veya yaratılışıyla diğer insanlardan ayrılmaz, bu iki husûsiyeti zâtının târîfinde toplaması gerekirdi. Oysa insanın şerefi derece veya mertebe denen ârızî bir durumdur. Şu hâlde şerefli olan derecedir. O dereceye erişen bir şahıs şerefi elde etmiş olur. Bu tıpkı risâlet, nübüvvet, hilâfet ve saltanat gibi {siyasî ve dînî} tâbî olma kuralına göre böyledir." (*Fütûhât*, III, 33)

* *İnsan* üç yönüyle muhâtabdır: Rûh, nefs ve cisim. Bu isimlerden her birinde dört şey vardır. Bunun için o, dört taraflı bir şehirdir. Her isimde şeytana cevâb veren yedi şey vardır. Her isimde meleğe mânî olan yedi şey vardır. {Bunlar şöyle açıklanabilir:} Rûhun iki meleği, iki de şeytanı vardır. Cismin de iki meleği, iki şeytanı vardır. Nefsin ise bir melek ve bir şeytanı bulunur. Bir altıncı melek rûh ile nefs arasındadır. Bunun karşısında inatçı bir şeytan vardır. Yedinci bir melek de nefs ile cisim arasındadır, bunun karşısında da {bir başka} inatçı şeytan bulunur. (*Letâ'if*, 122)

* Vücûd {varlık} mertebelerinden biri de *insan*dır. Vücûd mertebeleri onunla tamamlandı, âlem kemâle erdi ve Hakk Teâlâ isim ve sıfatları itibâriyle en kâmil mânâda tezâhür etti. Şu hâlde insan mertebe îtibâriyle en son, kemâl îtibâriyle derecesi en yüce bir varlıktır. Başka varlıklar böyle değildir. Daha önce açıkladığımız gibi insan, Hakk'ın hakîkatlerini ve yaratılış hakîkatlerini hem topluca, hem de tafsîlî {ayrıntılı} olarak, hem hükmî, hem de vücûdî olarak {hem hüküm, hem de varlık yönüyle}, hem zât, hem de sıfatla, hem lazım, hem de araz {hem zorunlu, hem de ârızî} olarak, hem hakîkat, hem de mecaz olarak kendinde toplar. Hariçte her ne duyup işitiyorsan, o insanın inceliklerinden bir incelik veya onun bir kısım hakîkatlerinden bir hakîkatten ibârettir.

Şu hâlde insan: haktır, zâttır, sıfattır, arştır, kürsîdir, levhtir, kalemdir, melektir, cindir, gökler ve yıldızlarıdır, yerler ve onda bulunan ne varsa hepsidir, dünyâ âlemidir, âhiret âlemidir, vücûd {varlık} ve ihtivâ ettiği her şeydir. O Hakk'tır ve halktır. Kadîm'dir ve hâdistir. Nefsini, benim onu tanıdığım gibi tanıyanı tebrik ederim. Çünkü, nefsini tanıdığı için Rabb'ini tanır. (*Merâtib*, 41)

* *İnsan*, beşeriyeti îtibâriyle vücûdun {varlığın} bir parçası, vücûd ise hakîkati îtibâriyle insanın bir parçasıdır. (*Nefehât*, 80)

* *İnsan*, vücûdda ancak kalbinde matbû olanı {tâbî olunan, uyulan ya da tabîatında bulunan şeyi} görür. Hatta fiil başkasından zuhûr etmiş olsa bile! (*Nefehât*, 83)

insân-ı kâmil (إنسان كامل) {ecsâd-ecsâm}

* *Öyle bir şey gördüm ki açıklamalıyım mutlaka*
Kâinâttandır gördüğüm
başka bir şeyden değil

Ama gördüğüm o şey
kendi özünden olan insan gibi
ayndan bir parça özünde
Gelir ayırmak ve hükmetmek için
aynda mahlukattan önce vardı O
Tüm sûret veya mânâdan bana gelen O
ayndan sakındığı şeyden başka bir durum için
İşitmekle bilmiyor gözle de görmüyorsa bir kişi
belirmez geldiği ayn
saklayıp koruyan biri olmadan
Varsaydık O'nda kemâl özünü
Neden
Her şey
ama her şey
O'ndan bir öz taşır
taşlar bile

(*Dîvân*, 139)

* *Haklarındaki hükmü getirdi iyilik önderi*
ravh ve reyhân olarak tertîb etmişti Rahmân onu
önce 'yüksel' dedi birine
sonra 'alçal' diğerine
ki çıksın ortaya adaletin hükmü ve gücü
görmedin mi her hâldeki iddiâmı
üzerinde durduğumu
insana dönüşmekle
her şekle uygun olarak tertîb etmişti onu
dengeledi her bir parçasını
sağlam yaptı temellerinin
çekip çıkardı onu bir cisim olarak
dengeli düzgün
dört temel unsurdan yarattı onu
ve 'cesed' adını verdi
mukaddes bir rûh üfledi ona
korumak için rûhları
ve mahvetmek için şeytanı

(*Dîvân*, 119)

* Sadedinde olduğumuz zuhûrda bulunan zâhir iki kısma ayrılır: Birinci kısmı onun husûsî zuhûrudur. Bunun, zuhûru Hakk yönünden kendisine îtimâd edebi-

leceği bir vaziyeti yoktur. İkinci kısım Hakk yönünden kendisine îtimâd edebileceği bir vaziyeti olan kısımdır. Bu ise, sadece *insân-ı kâmil*e has bir durumdur. Çünkü ilâhî sûret onu koruduğu için, kendisine ait bir zuhûru ve îtimâdı bulunmaktadır.

İnsân-ı kâmil dışında kalan insan, hayvan, bitki, felek ve mülk gibi şeylerin de kendine ait bir zuhûru vardır. Bunların hepsi, insân-ı kâmilin nîmetlenmesi için Hakk'ın izhâr ettiği nîmetlerdir. Bunlara ait bir zuhûr vardır, fakat îtimâd yoktur. Çünkü onlar, kendi aynlarından başka bir maksadla yaratılmıştır {başka varlıklara, bilhassa insân-ı kâmile hizmet için yaratılmıştır}.

İnsân-ı kâmil ise aynıyla maksad olan şahıstır {yaratılışın asıl maksadı insân-ı kâmildir}. Çünkü o, Zâhir ve Bâtın olan ilâhî sûretin zâhiridir. Bâtın olan bir ayn için, bir başkasıyla zuhûr eden şey {hakîkatte} ayn değildir {cevher ya da hakîkî bir varlık olamaz}. Anla!

İnsân-ı kâmil, {kendi başına değil,} Allah'ın bekasıyla bâkîdir. Ayrıca o, başka bir şeyle değil, ancak Allah'ın ibkasıyla {kendisini bâkî kılmasıyla} da bâkîdir. İbka edilen {bâkî kılınan} şeyin hükmü, beka ile bâkî {başka bir varlığa muhtaç olmadan bizâtihî kendisi bâkî} olan şeyin hükmünden farklıdır. Beka ile bâkî olanın {bekası başka bir varlığa bağlı olmayanın} aynı devam eder. İbka ile bâkî kılınanın {bekası başka bir varlığa bağlı olanın} ise, aynı değil, misâlleri devam eder, aynı devam etmez. Bu şekilde sürekli nîmetlenir, nîmetler ona dâimâ bolca ve aralıksız olarak gelir. (*Fütûhât*, III, 107-108)

* Latif, şeffaf, kesif, görünen veya görünmeyen ne varsa bunların hepsi *ecsâmdır* {cisimlerdir}. *Ecsâd* {cesetler} ise uyanıkken cisim şeklinde zâhir olan veya uyuyan kimsenin rüyasında -cisim olmadıkları hâlde- cisim şeklinde görüp hissettiği şeylerdir. Bil ki âlemde *insan-ı kâmil*in mertebesi, nefs-i nâtıka mertebesidir. O'ndan kâmili yoktur, O da Hz. Muhammed'dir ﷺ. Diğer kâmil insanların dereceleri bu kemâl derecesinden aşağı doğru gider. Kemâl derecesi, insanoğlunun âlemde mânevî güç derecesinde varacağı son noktadır ki, onlar peygamberlerdir. Allah'ın ﷻ salât ve selâmı üzerlerine olsun.

Âlemde kemâl derecesinde bundan aşağı derecede olanlar ise, insanlardan his gücü yönünden önde olanlardır ki, onlar da vârislerdir. Allah ﷻ kendilerinden râzı olsun. Bunların dışında geriye kalan, şeklen insan sûretinde olanlar ise hayvanlar cümlesindendir. Onlar, insanda duymalarını ve gelişmelerini sağlayan hayvânî rûh mertebesindedirler. (*Fütûhât*, III, 181-182)

* *Mâlik-i dih şâh- cismânî olur*
Sâhib-i dil şâh-ı rûhânî olur

Fer'idir çeşmin nazar bî-reyb ü şek
Pes değildir merdüm illâ merdümek

Bundan efzûn nutka ruhsat yok bana
Vârid oldu men-'i merdân-ı Hüdâ

(*Mesnevî*$_1$, I, 67)

* Köy ağası, tenlerin, bedenlerin pâdişâhıdır. Gönül sâhibi ise gönüllerin sultanıdır.

Hiç şübhe yok ki, yaptığımız bütün işler, ameller, şu gözümüzün, görüşümüzün çeşitli şekillerde kendini gösteren, çeşitli dallara ayrılan eserleridir. Şu hâlde, insan, gözbebeğinden başka bir şey değildir.

İnsan-ı kâmilin, kâinâtın merkezi ve gözbebeği olduğu hakîkatinin tamamını söylemeyeceğim. Çünkü merkezin sâhibi olan peygamberler bunu men etmişlerdir. (*Mesnevî*$_2$, I, 121)

* Feyz vâsıtası ve medet vâsıtası, birbiriyle münâsebeti sebebiyle Hakk ile halk arasında bağ olan *insan-ı kâmil*dir. Nitekim kudsî hadîste "*Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım*" [Aclûnî, II, 123, 164] buyurulmuştur. (Kâşânî, 48)

* ...Hayatın zuhûr ettiği bazı kimselerde hayat, tam olarak zuhûr eder. İşte bu hayat zuhûrunu tam olarak alan *insan-ı kâmil*dir. Çünkü o kendi nefsi için mevcûddur, ama hakikî bir vücûdla. Bunda ne izâfet vardır ne de mecaz. Onun Hakk'a yakınlığı, sayılan hâllerin hiçbiriyle ilgili değildir. Başkasına göre o, tam bir hayat sâhibidir. Bu çeşit hayat sâhibi sınıfına bir başka tâife de dahildir. Bunlar Yüce Allah'ın Müheymin ismi ile adlandırılan illiyyûn melekleridir. Ayrıca bu sınıfa katılan Kalem-i Âlâ ve Levh vardır. Bunlar tabîat unsurlarından meydana gelmiş değillerdir. Tabîat unsurları dışında kalan bu iki türden başkaları da vardır. Bunların hepsi insan-ı kâmile katılır. Anla! Sonra hayvânî insan, melek ve cin gelir. Bazı mevcûdlarda hayat kendi oluşu gibi zuhûra gelir. Ancak tam bir hayat değildir. Bu çeşit hayata hayvanî insan, melek ve cin sâhibi olurlar... (*İnsân*, I, 44)

* *İnsan-ı kâmil* demek, evvelinden âhirine kadar vücûd feleklerinin üstünde deverân ettiği kutub demektir. Bu mânâdaki insan-ı kâmil, vücûdun evveli olmayan zamanından sonsuza değin olan tek şeydir. İnsan-ı kâmilin çeşitli elbiseleri vardır. İbâdethanelerde ortaya çıkar. Bir elbise itibâriyle kendisine verilen isim, diğer elbisesi itibâriyle kendisine verilmez. İnsân-ı kâmilin aslî ismi Muhammed'dir, künyesi ise Ebu'l-Kasım'dır. Vasfı Abdullah, lakabı Şemseddîn'dir. Başka elbiseleri itibâriyle de başka başka isimleri vardır. Her zamanda o zamanın elbisesine göre isim alır.

Hz. Muhammed ﷺ [Mustafâ'yı insan-ı kâmil olarak temsîl eden zât] ile birlikte bulundum, şeyhim Şerafeddîn İsmâil Cebertî'nin sûretinde idi. Ben biliyordum ki o Hz. Peygamber ﷺ idi. Ama şeyhimin sûretinde idi. Bu benim 796 tarihinde Yemen'in Zebîd şehrinde vuku bulan müşâhedemdir. Bu işin sırrı şudur ki, Hz. Muhammed ﷺ her sûrette tasavvura kadirdir. Edebli kişi, O'nu hayatındaki Muham-

medî sûrette görürse kendisine o zamanki ismini verir. Eğer başka sûretlerden bir sûrette görür de, O'nun Hz. Muhammed ﷺ olduğunu bilirse, o zaman ancak o sûretin ismiyle isimlendirir. Sonra o ismi yine Hakîkat-i Muhammediyye'den başkasına vermez. (*İnsân*, II, 46)

* *İnsân-ı kâmil*, vücûd hakîkatlerinin hepsinin mukabilidir. Latîfliğiyle ulvî hakîkatlere, kesifliğiyle, süflî hakîkatlere mukabil olur. Halkî hakîkatlere mukabelede ilk zâhir olan şey arş olup, ona kalbiyle mukabildir. (*İnsân*, II, 47)

* *İnsân-ı kâmil*, zâtî isimlere ve ilâhî vasıflar üzerinde hak sâhibidir. Bu hak ediş, Zât'ın muktezâsının hükmüyle, asâlet ve mâlikiyetle istihkaktır. Buraya kadar hakîkati açıklanan ve bu işâretlerle latîfesine işâret olunan ve vücûdda (varlıkta) zâtî isimlerin ve ilâhî sıfatların dayandığı yer insân-ı kâmildir. İnsan-ı kâmilin Hakk'a nisbetle misâli, bir kimsenin kendini görmesine mahsûs aynası gibidir. Böyle olmazsa o zaman aynada kendisinin sûretini göremez, sadece Allah ismini görür. O zaman onun aynası yalnız Allah ismi olur. İnsan-ı kâmil Hakk'ın aynası olduğu gibi, Hakk da insan-ı kâmilin aynasıdır. Çünkü Yüce Allah, isim ve sıfatlarının sadece insan-ı kâmilde görülmesini kendine vâcib kılmıştır.

*İnsân-ı kâmil*e nisbetle isimlerle sıfatların tamamı iki kısma ayrılmıştır: Bir kısmı insan-ı kâmilin sağ tarafındadır: Hayat, ilim, kudret, irâde, sem', basar ve benzerleri gibi. Bir kısmı da sol tarafındadır: Ezeliyyet, ebediyyet, evveliyyet, âhiriyyet ve benzerleri gibi. Bunların hepsinin ardında insan-ı kâmile sirâyet eden bir lezzet vardır. Bu lezzete "*ulûhiyyet lezzeti*" denir. İnsan-ı kâmil bunu insihâb hükmüyle (İlâhî kutsiyetin cezbesi gereği) bütün vücûdunda bulur, hisseder. Öyle ki bazı dervişler bu lezzette devamlı olarak istiğrakı temennî etmişlerdir. (*İnsân*, II, 48)

* Hayat beş türlüdür: *Vücûdî hayat*, ulvî ve süflî, latif ve kesif tüm mevcûdâtın hayatıdır. Bu mevcûdât bu tür hayatla hayat bulmuştur. Bu hayat kendi varlığının bizzât kendisidir. Bir topluluk bunu "*mevcûdâtta yürüyen, dolaşan vücûd*" olarak ifâde etmiştir.

Rûhî hayat, rûhânî âlemdeki mevcûdâtta bulunan, tebe'iyyet (tâbî olma yoluyla, başkasına bağlı olarak) değil, zâtî kemâllerinden dolayı, asalet yoluyla hayât sâhibi olan meleklerin hayatıdır. Bundan dolayı onlar, Allah'ın bâkî olmasıyla bâkîdirler. Çünkü burada rûh saf hayatın rûhudur. Bu ise ölüme de yok oluşa da zıttır. Büyük yok oluş günü meleklerin yıldırımla ölümleriyle ilgili haberlerde anlatılanlar ise îtibârîdir, tüm yönlerle değil, bir yönle alâkalıdır. Bu rûhânî hayattan diğer hayvanların da nasîbi vardır. Ancak bu hayat onlar için asalet yoluyla değil, tebe'iyyet yoluyla mümkündür. Onların akl-i meâşîleri (dünyevî hayat ve geçime yönelik akılları) yoktur. Bundan dolayı O'nun hayatına göre dünyâ hayatı zâil; uhrevî hayat bâkî olmuştur. Âhirette tüm hayvanların bekası kendi hayatlarına göre olacaktır.

Havyanî hayat, ciğerlerin derinliklerinde dolaşan kanda saklı sıcaklık ve yaşlığın hayatıdır. Bu, *"hayvânî nefs"* olarak da adlandırılmıştır. Yanlış anlama! Bazı hayvanlarda kanın olmadığını görürsün. Onun ciğeri yoktur. Onun yerine geçen esas bir organı vardır. Bu, ciğerin hayvanî bedenlerde tasarrufu gibi kendi bedeninde gıdayı harcar.

Arızî hayat, ilim gibi -ki bu bilgisizliğin hayatıdır-, bahar mevsimi gibi –ki bu yerin hayat bulmasıdır-, güneşin ay yüzüne yansıması gibi –ki bu, ayın hayat bulmasıdır- ve güneşin yerin yüzeyine vurması gibi –ki bu, yeryüzünün hayat bulmasıdır- durumlara uygun olarak hâsıl olan kemâlâttır.

Tüm yönlerden gerekli olan asıl îtibâriyle hey'etin hayatı ise şudur: Bu îtibârî durumlarla kemâlin son noktasına varılır. İşte bunlar hayat türleridir. Mevcûdât içinde bir, iki, üç, hatta dört türe birden sâhib olanlar vardır. Beş türün hepsini ihtiva edenler ise sadece insan-ı kâmil olanlardır. İnsan-ı kâmil hayatın tüm türlerini kendisinde taşır. Bunun, ondan başkasında var olması mümkün değildir. İnsan-ı kâmil, kendi dışında olmayan bir cem' mertebesine sâhibdir. (*Merâtib*, 41)

* *"Fe kabe kavseyni ev ednâ {iki yay mesâfesi hatta daha da yakın}"* [Necm, 53/9] makamındaki büyük sırrı dinle.

İnsân-ı kâmil; *seyr ilallah*'tan sonra, *seyr fillah* tahakkuk edip, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanarak icmâl yoluyla bu seyir de tamamlandığında –ki, isim ve sıfatların aksetmesinin zuhûr dâiresinin tamamlanması seyr fillah'a bağlıdır-, Mâşûk'un kendisinde asâletiyle zuhûr etmesine lâyık ve müstehak olur. Bu zuhûr, zıllî şâibe {gölge şâibesi}, hâl ve mahal vehmi olmaksızın gerçekleşir. Hatta öyle ki {bu zuhûrda}, Mâşûk'un Zât'ına ait sıfatlar Zât'ından ayrılmaz. Zât'ın, sıfatlarıyla âşıkın aynında zuhûr etmesi zarûrî hâle gelir. Böylece kavseyn {iki yay}, yani sıfatların kavsıyla Zât'ın kavsı hâsıl olur. İşte bu, en yüce makam olan *"kabe kavseyn makamı"* olup aslın zıll şâibesi olmadan zuhûruyla alâkalıdır.

Allah'ın inâyetiyle sâdık olan âşıkta, herhangi bir isim ya da sıfat murâdı olmaksızın mükemmel irtibât ve Mâşûk'un Zât'ıyla alâka zuhûr ettiği zaman, işte bu vakitte isim ve sıfat, Allah'ın ﷻ kudretinin fazlıyla gözünden tamamen gizlenir, fikrinde ve müşâhedesinde Zât'tan başka hiçbir şey kalmaz. (*Mektûbât*, II, 137)

* {Bu hâlde,} sıfatlar mevcûd olsalar bile, müşâhede etmesi mümkün olmaz. Burada *"Ev ednâ {daha yakın}"* sırrı zuhûr eder, kavseynden de eser kalmaz.

Bu yüce makamdan ayrıldığı zaman, önce halk âlemine ayak basar, hatta toprak unsuru üzerine oturur. Bu temiz unsur, Kuds âlemine uzaklığı ve ondan ayrı kalmış olmakla beraber, Kuds âlemine her şeyden daha yakındır. İniş ve düşüşe baktığımız zaman, kurb {yakınlık} devletini halk âleminin nasîbi olarak buluruz. Bilakis o, toprak unsurunun nasîbidir.

Evet! Dâiredeki urûc {yükseliş} yönünde bulunan ilk noktayı düşündüğümüz zaman, dâire içinde bu yöne en yakın nokta olarak ikinci noktayı buluruz. Düşüş yönünden düşündüğümüz zaman da, ilk noktaya en yakın olarak, ilk noktaya dönük olan ve ona bakan son noktayı buluruz. O'na dönük olanla, O'ndan yüz çeviren arasında ne büyük fark vardır! İkinci noktanın, ilk noktanın zuhûrâtına meyli vardır. Son nokta ise, zuhûrâtı sırtının arkasına atarak zâhir olan Zât'ı ister. O nerede, bu nerede {aralarında ne büyük fark vardır}! (*Mektûbât*, II, 138)

* *İnsan-ı kâmil*, küllî ve cüz'î nefs ve akıllardan, kevnî ve ilâhî bütün mertebeleri ve son vucûd tenezzülüne kadar tabîat mertebelerini içinde taşır. Buna *"amâ mertebesi"* de denir. İlâhî mertebenin bir benzeri olup, aralarında sadece *rubûbiyyet* ve *merbûbiyyet* farkı vardır. İşte bu sebebden dolayı Allah'ın halîfesi olmuştur.

Ahadiyyet mertebesi, kendiyle beraber başka bir şey olmamak şartıyla vücûdun {varlığın} hakîkatidir. Bu, ondaki bütün isim ve sıfatları ortadan kaldıran bir mertebedir. Bu mertebeye *"cem'u'l-cem'"*, *"hakîkat-ı hakaik"* ve *"amâ"* da denir.

İlâhî mertebe ise, bir şeyin bulunması şartıyla vücûd hakîkatidir. Bu şart, isim ve sıfat tâbîr edilen küllî ve cüz'î ne varsa kendine gerekli olan tüm eşyâyı beraberinde bulundurmasıdır. İşte bu mertebe, *ahadiyyet* ve *cem' makamı* dedikleri ilâhî mertebedir. Bu mertebeye –hariçteki istîdâdları sebebiyle kemâlâtına uygun olan hakîkatlerin aynları olan isimlerin zuhur yerlerine bitişik olması îtibâriyle- *"rubûbiyyet mertebesi"* denir. Eşyânın külliyâtı {umûmî prensipleri} şartını aldığı zaman, *"Levh-i Kazâ"*, *"Ümmii'l-Kitâb"* ve *"Kalem-i Âlâ"* adı verilen Akl-ı Evvel'in Rabb'i, *"Rahmân ismi mertebesi"* adını alır. Külliyâtını perdelemeksizin kendisinde sabit cüz'iyyatın bulunduğu külliyâtın olması şartını alırsa bu, *"Levh-i Kader"* –ki Levh-i Mahfûz'dur- ve *"Kitâb-ı Mübîn"* adı verilen Küllî Nefs'in *Rabb-i Rahîm mertebesi*dir.

Eğer değişik cüzler olarak mufassal {ayrılmış} sûretlerin olması şartını alırsa Mâhî, Müsbit, Muhyî, Levh-i Mahv ve İsbât ismindeki küllî cisimde tabîatlanmış nefsin Rabb'i olan *"Muhyî mertebesi"* adını alır.

Rûhânîyyete ait sûretleri kabûl eden olması şartını aldığı zaman, Kur'an-ı Kerîm'de *"kitâb-ı mestûr ve rakk-ı menşûr"* diye kendisine işâret olunan *"küllî heyulanın Rabb'i"* isminin mukabilidir.

Gaybî ve hissî sûretlerin olması şartını alırsa *"mutlak ve mukayyed hayâl âleminin Rabb'i mertebesi"* adını alır.

Müşâhede olunan hissî sûretlerin bulunması şartını alırsa, *mutlak ism-i zâhir mertebesi* veya *âlem-i mülkün Rabb'i mertebesi*dir. Murâkabe ise kulun, Rabb'inin kendisine ait bütün hâllerine muttalî olduğunu sürekli olarak bilmesidir. (*Câmi'*, 126)

* *İnsan-ı kâmil*, Hakk'a ulaşan, Hakk'a erdirendir. (*Kavânîn*, 98)

* *İnsan-ı kâmil*, külliyat ve cüz'iyyât, ulviyyât ve süfliyyât, hayvanât ve nebâtât, olmuş ve olacak her şeyi kapsar. Âlemde Hz. Muhammed'den ﷺ başka kâmil insan yoktur. Onu tanıyan ve bilen, Hakk'ı bilir. (*Nefehât*, 74)

insân-ı kebîr-insân-ı sagîr (إنسان صغير – إنسان كبير) {bk. **hebâ**}

insıdâ'-ı cem'(إنصداع الجمع) * *İnsıdâ-ı cem'* {cem'in yarılıp açılması}, cem'den sonra kesrette vahdetin zuhûr etmesiyle birlikte gelen fark hâlidir, kesretin îtibârı vahdettedir. (Kâşânî, 33, *Câmi'*, 77)

intibâh (إنتباه) * *İntibâh*, kalbden gafletin gitmesidir. (Hücvîrî, 467)

* Sûfîlerden biri demiştir ki: "İntibâh, kişiye hayra götüren hâllerin başlarında gelir. Kişi gaflet uykusundan uyandığı zaman bu onu yakaza {uyanıklık} hâline ulaştırır. Yakaza hâline erdiği zaman, bu teyakkuzu onu doğru yolu istemesini sağlar. Hakk'tan başka bir yolda olduğunu anlayıp da hak yola gitmeyi istediği zaman tevbe kapısına döner. Sonra da bu intibah hâli, teyakkuz hâlinin gelmesini sağlar." ('Avârif, 278)

* *İntibâh*, Hakk'ın kulu inâyet yoluna zorlamasıdır. (*Istılâh*, 541)

{Ayrıca bk. **gaflet-teyakkuz; yakaza**}

intisâb (إنتساب) * Tarîkata veya başka bir şeye *intisâb* dört şekilde olur: Bunlardan birincisi el almak, telkin, zikir, bir de teberrük maksadıyla veya sadece nisbet için hırka ve cübbe giymektir.

İkincisi, rivâyet almak ki bu, onların kitâbların mânâsını anlamadan okumak şeklinde olup bu da yine ya teberrük maksadıyla veya sadece nisbet için yapılır.

Üçüncüsü, dirâyet almak ki bu da, sadece mânâlarını anlamak için kitâblarını halletmektir.

Dördüncüsü, müşâhede için, mücâhede yoluyla kendini tarîkata alıştırmak, ahlâkını güzelleştirmek, hizmette terakkî etmek, tevhîdde ve bekada fânî olmaktır. Bunlar, mürîdlerde bulunması istenen en önemli husûslardır. Tarîkatların çoğunun -bilhassa Nakşibendiyye ve Şâzeliyye'nin- takip ettikleri yoldur.

Yine intisâb için, tâbî olmak –az da olsa- onların hiziplerden {vird, zikir ve tesbihâttan} severek okumak sûretiyle onlara iştirak etmek gerekir. Bunun için Şâzelî demiştir ki: *"Bizim hiziblerimizi kim okursa, onun bize hürmet etmesi, bizim de ona merhametle muâmele etmemiz gerekir. Hatta sadece onlara değil, herkes için aynı muâmele söz konusudur."*

Şeyhle birlikte bulunmamak -menkıbeleri ve tarîkatı kendisine tevâtürle ulaştıktan sonra- onun sevgisini azaltmaz. Hiç kimse kalkıp da *"Ölen birisine nasıl uyulur!?"* diyemez. {Eğer derse} biz şöyle cevâb veririz: *"Biz, onun cismânî sûretine değil, ondan bize ulaşan yoluna ve güzel ahlâkına uyuyoruz. Nitekim biz, Allah'ın Resûlü'nü ve*

onun güzîde ashabını da görmediğimiz hâlde seviyoruz. Allah'ın velîlerinden bir velîye intisâb eden kimsenin, onun yolunun kaidelerine ve diğer prensiplerine uyması gerekir. Bunu yaptıktan sonra, ona yolun incelikleri gözükür. Yine şunu da bilmelidir ki, bu kapı Allah'ın kapılarından biridir. Bu kapıda durmasının sebebi, kendisine isteğine göre bu kapıdan bir rahmet ve mânevî bir nefha gelmesi içindir. Ama maksadı Allah'tan başkası olmamalı, Allah'ın râzı olacağını gördüğü husûslarda şeyhine tâzîmde bulunmalıdır. Çünkü, o olmadığı zaman Allah Teâlâ velîsine vekâlet eder, bulunduğunda ise onunla iktifâ eder." (*Câmi'*, 17)

inzi'âc (إنزعاج) ** *İnziâc*, kalbin yakazayı {uyanıklığı} murâd ederek gaflet dalgınlığından hareketidir. (*Luma'*, 444)

* *İnziâc*, kalbin vecd hâlindeki hareketidir. (Hücvîrî, 467)

* *İnziâc*, mü'minin kalbindeki vâizin te'sîriyle vecd ve üns için harekete geçmesidir. (*Istılâh*, 530)

* Biz deriz ki "İnziâc, mü'minin ve hâl sâhiblerinin kalblerindeki vâizin te'sîriyle vecd ve üns için harekete geçmesidir." (Fütûhât, II, 130)

** Bu tâifeye {sûfîlere} göre *inziâc*, kalbin gafletinden uyanıp, üns ve vecd için harekete geçmesi hâlidir. Şu hâlde inziâc, kalbi harekete geçiren illetin hükmüdür. Bu da nefsin ayrıldığı asıl hâline dönmeye başlamasıdır. O, bu asıldan olduğu için onu aslına dönmeye çağırmıştır. Çünkü asıl hâli temizdir. Güçlü ve şiddetli arzunun başlamasıdır. Bu inziâcın çeşitli sebebleri vardır. Onlardan bazılarını rağbet {arzu}, bazılarını rehbet {korku}, bazılarını ise tâzîm harekete geçirir. Üns ve vecd için harekete geçmesi bazen anlamak için, bazen kavuşmak için, bazen ilka, bazen de telakki için olur.

Kalbin harekete geçmesi de ilâhî, melekî, şeytânî veya nefsânî hatırdan olur. Ancak bu inziâc velî için nefs ve şeytandan olmaz. Bu sadece Allah'ın ona bir yardım olarak lütfettiği bir anlayıştan dolayı olur. Şeytanın onun üzerinde etkisi olduğundan değil. Tersine şeytan onun hizmetinde olup, velînin derecesinin yükselmesi husûsunda kalbine gelenlerden şeytanın haberi olmaz. Şeytanın bilmediği şekilde gelir. Bu Allah'ın İblis için gizli bir mekri ve hîlesidir. Çünkü şeytan, ârifleri bulundukları derecelerden düşürme hayâliyle çalışır. (*Fütûhât*, II, 482)

* *İnziâc*, vaaz ve semânın te'sîriyle kalbin Allah'a doğru harekete geçmesidir. (Kâşânî, 33, *Câmi'*, 77)

irâde-ihtiyâr (إختيار – إرادة) {ehl-i irâde} * {Dedim ki:} *"Ehl-i irâde {irâde sâhibi} kimdir?"* Şöyle cevâb verdi: *"Hiçbir şekilde gönüllü olarak ayıp ve kusur işlemeyen kimsedir."* (*Âdâb*ı, 94)

* *İrâde* iki türlüdür: Birincisi dünyâ için irâde, diğeri ise âhiret için irâdedir. Sıdk ve ihlas, kulun ameliyle Allah'ın rızâsını kasd etmesi, niyetinde dünyâya ait bir şeyin bulunmamasıdır. Riyâ ise irâdenin tamamen dünyâya yönelik olmasıdır.

Kulun, amelinin temelinde, yaptığı amelle övülmeyi, beğenilmeyi istemesi bu duruma girer. Yine kulun, Allah rızâsını ve âhireti istemesi, fakat yaptığı amelden dolayı medh ü senâ edilmekten hoşlanması da buna dahildir. (Muhâsîbî, *Âdâb*, 138)

* Sıdk ve niyet, iki isim olup bunların özü doğru *irâde*dir. (Muhâsîbî, *Âdâb*, 140)

* Mârifet, her şeyin üstündedir ve her şeyin temelidir. Sonra *irâde* gelir. O da mârifet cinsindendir. İrâde terki {bir şeyi yapmayı bırakabilme gücünü} ve ameli {yapabilme gücünü} gerçekleştirmektir. Almak, vermek, sevmek, sevmemek bunların hepsi amellere dahildir. İrâde, amel sâhiblerinin amellerindeki faydanın gerçekleşmesi için karar mekanizmasıdır. (Muhâsîbî, *Âdâb*, 154)

* Âriflerin, hareketlerindeki ilk dereceye "*irâde gayreti*" derler. İrâde, basîret sâhibinin burhânî bir yakîn ile bulduğu şeydir. Ya da kişinin sağlam kulpa yapışma isteğinden dolayı îmân akdinde sâbit kalmasıdır. İttisâl rûhuna nail olabilmek için seyri Kuds'a doğru hareket eder. Bu derecede devam eden kimse mürîddir. (*İşârât*, IV, 76)

* Onunla *irâde* ve *riyâzet* belli bir sınıra ulaştığı zaman, üzerindeki Hakk'ın nûruna muttalî olma fırsatları elde eder. Lezzetlidir, sanki kendisine çakıp sönen şimşekler gibi. Onlar buna "*Evkat {vakitler}*" derler. Her bir vakti iki vecd çevreler: Kendisine gelen vecd ve kendisine doğru gittiği diğer bir vecd. Kendisini tamamen riyâzete verince, bu tür baygınlıkları artar. (*İşârât*, IV, 86)

* *İrâde*, âdet üzere olan şeyi terk etmektir. Çoğunlukla insanların âdeti gaflet yerlerinde bulunmak, arzuların peşine düşmeyi temel umdesi {ilkesi} hâline getirmek, isteklerin davet ettiği şeylere dalmaktır. Mürîd, bütün bu gibi husûslardan sıyrılmış kimsedir. Bu gibi şeylerden çıkışı, irâdesinin doğruluğunun bir işâreti ve delîlidir. Bu hâle, âdetten çıkış mânâsına gelen "*irâde*" ismi verilmiştir. Onun için âdeti terk etmek irâdenin bir delîli sayılmıştır.

İrâdenin hakîkati ise şudur: İrâde, kalbin Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'yı taleb etme konusunda gayretli olmasıdır. Bunun için "*İrâde, her çeşit korkuyu hafifleten bir yanıp tutuşmadır*" denilmiştir. (Kuşeyrî, 100)

* {Üstad Ebû Ali Dekkak'tan şöyle işittim:} "*İrâde, gönülde bir yanma, kalbde bir alevlenme, vicdanda bir sızlama, içte bir ızdırâb, yüreklerde tutuşan bir ateştir.*" (Kuşeyrî, 101)

* Sûfîler "*ihtiyâr*" sözüyle, Hakk'ın ﷻ "*irâde*" ve ihtiyârını, kendi irâde ve ihtiyârlarına tercîh etme mânâsını kasd ederler. Yani onlar hayır olsun şer olsun, Hakk'ın ﷻ kendileri için yaptığı tercîhe râzı olurlar. Kulun, Hakk'ın kendisi için tercîh ettiğini tercîh etmesi, yine Hakk Teâlâ'nın ﷻ tercîhiyle olur. Çünkü Hakk Teâlâ ﷻ kulun tercîh yapmamasını tercîh etmemiş olsaydı, kul kendi tercîhini terketmezdi. (Hücvîrî, 470)

* Kalbin askerleri üçe ayrılır: Birinci kısım; şehvet gibi ya faydalı ve muvâfık olanı celb etmeye ya da gazab (öfke) gibi zararlı ve aykırı olanı savuşturmaya yönlendirir ve teşvîk eder. Bu yönlendiriciye "*irâde*" denir... (*İhyâ'*, III, 7)

* *İrâde*, insan aklıyla işin sonunu ve ondaki salah yolunu idrâk ettiği zaman, maslahat sebeblerini elde etme yönünde kendisinde beliren bir şevk ve arzudur. Onun bu irâdesi, şehvet irâdesi ve hayvanların irâdesi değildir. Bu irâde, şehvet irâdesinin tersi bir irâdedir. Çünkü şehvet, kan aldırmak ve hacamat yapmaktan hoşlanmaz. Hâlbuki akıl bunu ister, arar ve bu yolda {gerektiğinde} mal bile harcar. Şehvet ise hastalık hâlindeyken bile, yemeklerin lezzetlerine meyleder. Akıllı kimse bu durumda nefsinde bu lezzetlerden men eden bir zorlayıcı bir güç bulur. Bu zorlayıcı şehvetten kaynaklanan bir güç değildir. (*İhyâ'*, III, 9)

* Niyet, *irâde* ve kasd, aynı mânâya gelen birbirine benzer terimlerdir. Niyet kalbin bir hâli ve sıfatıdır. Onu iki durum içine alır: İlim ve amel. İlim amelden önce gelir. Çünkü ilim, amelin aslı ve şartıdır. Amel ondan sonra gelir. Çünkü o, ilmin sonucu furûudur. Böyledir, çünkü her amel –yani her hareket ve sükûn- ihtiyarîdir. Amel ancak üç şeyle tamamlanır: İlim, irâde ve kudret. İnsan bilmediği şeyi irâde edemez {isteyemez}, mutlaka {yapacağı şey hakkında} bilgi sâhibi olması gerekir. İrâde edemediği şeyle amel edemez. İrâde etmesi gerekir. İrâdenin mânâsı, kalbin şimdi ya da daha sonra maksada muvâfık gördüğü şeye doğru yönlendirilmesidir. Bazı durumların insana muvâfık düşmesi, bazı durumların da ona karşı olması işin tâbîatı gereğidir. İnsan, nefsine uygun düşen şeyleri yapmaya, zarar veren şeyleri gidermeye meyillidir. Dolayısıyla faydalı olanı yapmak, zararlı olandan kaçınmak için zarûrî olarak fayda ve zarar veren şeyi bilmeye muhtaçtır. (*İhyâ'*, V, 90)

* *İrâde*, âdet üzere olan şeyi terk etmek, kalbin Hak Sübhânehû ve Teâlâ'yı taleb etme konusunda gayretli olması, O'ndan başkasını terk etmesidir. Eğer kul, dünyâ ve âhiret hazlarından ibâret olan âdetleri terk ederse, ancak o zaman irâdesinin varlığı ortaya çıkar. İrâde her işin başında gelir. Kasd onu takib eder. Sonra fiil meydana gelir. İşte bu her sâlikin yolunun başlangıcı, her kasd sâhibinin ilk durağının adıdır. (*Gunye*, II, 158)

* Tüm istek ve arzularından kopmadıkça Allah Teâlâ senin yanında olmaz. Bu arzulardan koptuğunda ve sende bunlardan bir şey kalmadığında, Allah seni {yeniden} inşâ eder ve sende bir *irâde* meydana getirir. Artık sen bu irâdeyle murâd etmeye başlarsın. Sen, sendeki bu {yeni} irâdede inşâ edilmiş olursan, Rabb Teâlâ o irâdeyi senin vücûdunla {varlığınla} kırar ve sen ebediyyen kalbi kırık bir insan olursun. Allah sendeki irâdeyi yenilemeye devam eder. Sonra o {sonradan yenilediği} irâdeyi de vücûdun {varlığın} esnâsında yok eder. Böylelikle, Kitâb'da yazan onun uğrundaki hedefine ulaşır ve kavuşma elde edilir. İşte bu "*Münkeserat kulûbühüm min eclî {Benim için kalbi kırılanlar}*" "sözünün mânâsıdır. Ve bizim "*inde*

vücûduke {senin varlığın esnâsında}" sözümüzün mânâsı da senin rükûn ve o makama olan itmi'nânındır. (*Fütûh*, 14)

* ...*İrâde*, gayret etmek ve rahatı terk etmektir... (*Âdâb*₂, 20)

* Muhammed b. Hafîf demiştir ki: "*İrâde, kalbin ulaşmak istediği şeye yükselme isteğidir. İrâdenin hakîkati, çalışmaya devam etmek ve rahatı terk etmektir.*" (*'Avârif*, 36)

* *İrâde*, "*kalbde bir yanış*" diye târîf edilir. Bundan da arzu, istek ya da "*güç, kudret*" mânâsındaki temennî irâdesi, nefsin hazzıyla ilgili tabîatın irâdesi ve ihlasla ilgili hak olan irâde kasd edilir. (*Istılâh*, 529)

* "*İrâde nedir?*" denirse şöyle deriz: "*Kalbde bir yanış diye târîf edilir. Bundan da temennî irâdesi, nefsin hazzıyla ilgili tabîatın irâdesi ve ihlasla ilgili hak irâdesi kasd edilir. Bu da hâcise {kalbe gelen ilk his ve fikre} göredir.*" (*Fütûhât*, II, 131)

* Sûfîlere göre *irâde*, bu yolda yürüyen mürîdin kendisinde hissettiği ve kendisiyle maksadı arasına giren şeyden dolayı hissettiği bir yanıştır. (*Fütûhât*, II, 510)

* Havâtır ehline göre {kalbe} hâtır gelir. Kalbi idare edenlere göre bu hâcistir. Bir defa daha ona dönüp gelirse *irâde* olur. İrâde, {istediği şeye ulaşması konusunda} sâhibine yardımcı olur. Üçüncü kez dönerse, o zaman bu, *hemm* {himmet, düşünce, gayret} olur. Bu ancak mühim bir durum için döner. Dördüncü kez gelirse *azm* olur. O, ancak kesin karar hâline gelmiş bir duruma ulaşmak için döner. Beşinci kez dönerse *niyet* olur. Bu, başlamış olan mevcûd fiilin kaynaklandığı niyettir. Fiile yönelmeyle fiilin kendisi arasında da *kasd* ortaya çıkar. O, Rabb ile kulun sıfatlandığı mukaddes bir sıfattır. (*Letâ'if*, 65)

* {Sevginin başlangıcı olan için şöyle denilmiştir:} "*İrâde, kalbdeki sevgi ateşinden bir kor olup, hakîkatin çağrısına olumlu cevâb vermeyi gerektirir.*" (Kâşânî, 27; *Câmi'*, 76)

* *İrâde*, alışılmışı terk etmektir. Reîs Ebû Ali şöyle demiştir: "*Âriflerin, hareketlerindeki ilk dereceye 'irâde gayreti' derler. İrâde, basîret sâhibinin burhânî bir yakîn ile bulduğu şeydir. Ya da kişinin sağlam kulpa yapışma isteğinden dolayı îmân akdinde sâbit kalmasıdır. İttisâl rûhuna nail olabilmek için seyri Kuds'a doğru hareket eder. Bu derecede devam eden kimse mürîddir.*" (*Ravza*, 330)

* *İrâde*, her şeyden önce gelir. Herhangi bir işe başlamadan önce öne geçen bir münâsebettir. Istılâhî olarak irâde, kalbin hakîkati taleb etme husûsundaki gayretidir. Bunun için irâde "*her çeşit korkuyu hafifleten bir yanmadır*" denir. Şöyle de denmiştir: "*{İrâde} hakîkate çağırana boyun eğerek cevâb vermektir.*"

Kuşeyrî şöyle der: "*İrâde sâliklerin yolunun başıdır, Allah'a {ulaşmayı} kasd edenlerin ilk durağının adıdır. Bu nitelik irâde olarak adlandırılmıştır, çünkü her işin başıdır. Kul bir şeyi irâde etmezse, o fiili işlemez. Allah'a giden yolda yürüyen kimsenin yapacağı ilk şey bu olduğu için buna irâde denmiştir. Böylece irâde, her işin başında bulunan kasda benzetilmiştir. Mürîd kelimesi kök bakımından irâdeden gelir ve 'irâdesi olan kimse' demektir.*

Sûfîlerin ıstılâhında mürîd, bunun tersi bir mânâya sâhibdir. Denir ki 'Mürîd, irâdesi olmayan kimsedir, irâdesi olan mürîd olamaz.'" (*Ravza*, 349)

* *İrâde*, aklın ve nefsin her türlü isteğiyle alâkalıdır. Bu, istenen ya da istenmeyen bir şey olabilir. Şehvet ise, nefsin elde ettiğinde husûsî bir zevk duyduğu şeylerle alâkalıdır. Şehvetin mahalli hayvânî nefs, irâdenin mahalli ise nefs-i nâtıkadır. (*Esfâr*, 329)

* *İrâde*, Hakk ilminin Zât'ın gereğine göre tecellî sıfatıdır. İşte bu gerekli olan husûs irâdedir. İrâde, Hakk'ın mâlûmâtını bilgisinin gereğine göre vücûda tahsis etmesidir. İşte Hakk'ın bu vasfı "*irâde*" olarak adlandırılır. Yaratılanların irâdesi de Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'nın irâdesinin aynıdır. Ancak irâde bize nisbet edildiğinde, biz hâdis olduğumuz için irâdemizin de hâdis olması gerekir, yani irâdemizin yaratılmış olduğunu söylüyoruz. Yoksa bu irâde Allah'a nisbet edilirse, kendisine ait olan kadîm irâdenin aynıdır. {Anlatılmak} istenen konu açısından eşyânın ortaya çıkarılmasının mânâsı, O'nun bize olan nisbetinden başka bir şey değildir. İşte mahlûk olan bu nisbettir. İrâdenin bize olan nisbeti kalkıp, ondaki {mahlûktaki} şekliyle Hakk'a nisbet edildiğinde, işte onunla eşyâ oluşmaya başlar. Bunu anla. Tıpkı vücûdumuzun bize nisbetle mahlûk, Allah'a nisbetle kadîm olması gibi. Bu nisbet, zarûrîdir, ancak keşf, zevk ve ayn makamında bulunan ilimle haberdar olunur. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta budur. Bunu {iyi} anla. (*İnsân*, I, 48)

* *İrâde*nin mahlûkatta dokuz tezâhür şekli vardır: Birincisi *meyil*dir, ki kalbin arzu ettiği şeye karşı cezb edilmesidir. Eğer bu meyil çok kuvvetli olursa buna "*velâ*" denir, ki irâdenin ikinci tezâhür şeklidir.

Bu meyil şiddetlenir ve artarsa "*sabâbet*" adını alır. Buna sabâbet {dökmek} denmesi, bir kaptan suyun dökülmesi gibi, kalbin sevdiği şeye karşı kendisini büsbütün salıvermesinden dolayıdır. Çünkü su dökülünce artık akma imkânı kalmaz. İşte bu irâdenin üçüncü tezâhür şeklidir.

Kalbin meyli, başka şeylerden alâkasını keserek kalbde yer ederse buna "*şeğaf*" denir. Bu da irâdenin dördüncü tezâhür şeklidir.

Eğer bu meyil fuâdı {gönlü} tamamen istîlâ ederse buna "*hevâ*" denir. İrâdenin beşinci tezâhür şeklidir.

Bu meyil, kalbde kalmayıp vücûdu da hükmü altına alırsa buna "*garam*" denir. Bu irâdenin altıncı tezâhür şeklidir.

Eğer bu meyil gelişip, meyil sebeblerini de ortada kaldırırsa "*hubb*" adını alır. Bu da irâdenin yedinci tezâhür şeklidir.

Bu meyil, kalbe heyecan verip, seveni fânî kılacak {ya da kendinden geçirecek} raddeye varırsa buna "*vüdd*" denir. Bu, irâdenin sekizinci tezâhür şeklidir.

Bahsi geçen meyil kabararak, seveni de sevileni de fânî edecek şiddette olursa bunun adına da "*aşk*" denir. Bu makamda âşık mâşûkunu görür fakat fark edemez, ona meyil de edemez. Nitekim rivâyete göre Leylâ bir gün Mecnun'a uğrayarak kendisiyle konuşmak için yanına çağırmış, Mecnûn: "*Bırak beni, ben Leyla'mı düşünüyorum, seninle alâkadâr olacak vaktim yok*" demiş. İşte bu mertebe vuslat ve kurb {yakınlık} makamının sonudur. Bu makamda ârif, mârûfunu inkâr eder. Ortada ne ârif kalır, ne mârûf, ne âşık kalır, ne de mâşûk. Ortada sâdece aşk kalır. Aşk ise, sırf Zât'tan ibâret olup ne ismin, ne resmin, ne sıfatın, ne de vasfın altına girer.

O, yani aşk ilk zuhûr ettiğinde âşıkı yok eder, artık onun ne ismi kalır, ne resmi, ne sıfatı, ne de vasfı. Âşık, silinip de tamamen yok olunca, bu aşk hem âşıkı, hem de mâşûku yok eder. Önce {âşık ve mâşûkun} ismini, sonra vasfını, sonra da zâtını ifnâ eder. Ortada âşık ve mâşûk kalmaz. O zaman âşık iki şekilde ortaya çıkar ve iki sıfatla sıfatlanır: Hem âşık, hem de mâşûk olarak adlandırılır {âşık da, mâşûk da kendisidir}. (*İnsân*, I, 48)

* Şehâdet beş rükün üzerine bina edilmiştir: İslâm, îmân, ıslah, ihsân, beşincisi ise *irâde*dir. İrâdenin üç şartı vardır: Birincisi, Allah'ı sırf O'nun için sevmek; ikincisi, ara vermeden zikre devam etmek, üçüncüsü de ruhsata yönelmeden {kolaya kaçmadan} nefsin arzularına muhâlefet etmektir. (*İnsân*, II, 85)

* ...Bir de imam {başta gelen} sıfatlar vardır. Yani bütün nefsî sıfatlar, diğer sıfatların imamlarıdır. Zira onların tamamı bu imam sıfatların muhtevâsına girer.

Bir diğeri ise *irâde*dir. Zira irâdesi olmayan bir Küllî Hayy'ın başkasını yaratabileceği düşünülemez. Hakk Sübhânehû ve Teâlâ bütün eşyâyı yaratandır. O Mürîd'dir. İrâdeyle eşyâ husûsileşir ve mümkün dâiresi içinde mahlûkatın varlık tarafı yokluk tarafına tercîh edilmiş olur.

Bundan sonra "*kudret*" adı gelir. Zira bir şey isteyip de onu yapmaya gücü yetmeyen acizdir. Hakk Teâlâ âcizlikten münezzehtir. Çünkü Mutlak Kadir'dir. Bu dört sıfat isimlerin analarıdır. Bu ikinci tecellîdir, gaybın anahtarlarıdır. Bu sıfatla, Zât'ın kemâliyle alâkamız tamamlanmış oluyor. Çünkü hayat, ilim, irâde ve kudret sâhibi olan, varlığında ve başkasını yaratmada kemâl sâhibi olur. (*Merâtib*, 18)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mertebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde*, *kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyîz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe

olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırflığına nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, *"sıfatlar"* diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur... (*Mektûbât*, I, 210)

* *"İlk hâtır"* dedikleri hâcis, rabbânî, rahmânî ve rahatsız edici hâtırdır. Buna *"ilk sebebin kolaylaşması"* da denir ki, bu hâtırdır. Nefste tahakkuk ettiğinde buna *"irâde"* derler. Üçüncü defa tekrarlanırsa buna *"hemm"* derler. Dördüncüsünde *"azm"* denir. Murâdına yöneldiğinde ise buna *"kasd"* adını verirler. Fiile başladığında gelen hâtır ise *"niyet"* adını alır. Şayet bir fiilin hâtırı değilse, buna da *"ilhâm"* yahut *"vehbî ya da ledünnî ilimler"* denir. Buna göre ilhâm umûmîdir. ...*"Ona kötülükleri ve iyilikleri ilhâm edene.."* [Şems, 91/8]. Vehbî ve ledünnî ilhâm ise velîlere hastır. (*Câmi'*, 27)

* Sûfî muhakkiklere göre *irâde*nin dört esası vardır: Kullukta sadakat, kulun irâdesini Rabb'in irâdesine teslîm etmesi, her şeyde ilme sarılmak, mehabbette Allah'ı her şeye tercîh etmek. Sıdkın da dört esası vardır: Tâzîm, mehabbet, hayâ ve heybet. İhtiyârı {tercîh etmeyi} terk etmek dört esasa bağlanmıştır: Birincisi kabz hâlinde şuhûd, ikincisi vuslatta tahkîk, üçüncüsü bütünüyle tasdîk, dördüncüsü, Allah'ın vaadine ve emniyetine güven.

Bilgi edinmenin dört yolu vardır: Ya asalet, ya müvâcehe {görmek, karşılaşmak}, ya fehm {kavrama} ya da işitme yoluyla.

Sevgide Allah'ın tercîh edilmesi dört esasa bağlıdır: O'nu bütün varlığa tercîh etmek, O'nun sıfatlarını güzel görerek bütün mevcûda tercîh etmek, her şeyin kaybolması hâlinde rızâ ile O'nun fiillerini tercîh etmek, nefsin sevdiklerine Allah'ın sevdiklerini tercîh etmek. (*Câmi'*, 46)

* *İrâde* ile *meşîet* lügatte aynı mânâya gelir. Hakîkat ehlıne göre ise irâde, kalbin Hakk'ı taleb etme hus^susundaki gayretidir. Bu sebeble bâzıları irâdeyi, her çeşit korkuyu hafifleten bir yanıp tutuşma olarak târîf etmişlerdir.

Meşâyıhın çoğuna göre ise irâde, âdet üzere olan şeyi terk etmektir. İnsanların âdeti umûmiyetle gaflet mahallerinde eğleşmek, şehvetlerinin peşine takılmaktır. İşte bunları terk edip çıkan kimseye *"mürîd (irâdesi olan)"* denir. Mürîdin lügat mânâsı, *"irâde sâhibi"*dir. Hakîkat ehlinin ıstılâhında ise {kendisini Allah'ın irâdesine teslîm ettiği için} irâdesi olmayana *"mürîd"* denir. Her mürîd aynı zamanda murâddır. Çünkü onun mürîd olmasını Allah murâd etmiştir. Yine her murâd, aynı zamanda mürîddir. Ehl-i hakîkatın bir kısmına göre doğrusu budur. (*Câmi'*, 223)

irâde-i dîniyye-irâde-i kevniyye (إرادة كونية – إرادة دينية) * *İrâde-i kevniyye* {kevnî irâde}, Allah'ın mahlûkatı hakkındaki meşîetidir. Mahlûkatın tamamı O'nun meşieti ve kevnî irâdesi içindedir.

İrâde-i dîniyye {dînî irâde} ise, dîn ve şerîat olarak emrettiği şeylerden dolayı, rızâ ve mehabbetini içerir. Bu rızâ ve mehabbet, sadece îmân ve sâlih amele mahsûstur. (*Furkān*, 113)

irfâd ve îcâd (إرفاد و إيجاد) * *Îcâd* {vecde getirmek}, tüm nefeslere feyiz bahşetmektir. *İrfâd* ise cinslerin hepsine vermektir. Makamı-ı Akdes'i men {mânî olma} yoluyla vasfetmek imkânsızdır. Çünkü men, bir yokluktur. Kadîm olmanın kesin delîlleri yokluğa ait şübheleri ortadan kaldırır. (*Letâ'if*, 27)

'irfân (عرفان) * (Hanım sûfîlerden) Hayyûne'yi şöyle derken işittim: "*Allah'ı seven kimse {O'nunla} ünsiyet kurar; {O'nunla} ünsiyet kuran {O'nun sevgisiyle} coşar; {O'nun sevgisiyle} coşan kimse {O'nu} özler; {O'nu} özleyen kimse çılgına döner; çılgına dönen kişiyle alay edilir; alaya nuhâtab olan {O'na} vâsıl olur {ulaşır}; {O'na} vâsıl olan {O'nunla} bir olur; {O'nunla} birleşen {O'nu} tanır; {O'nu} tanıyan {O'na} yaklaşır; {O'na} yaklaşan ise asla istirahat etmez, onu hüzün şimşekleri çevirir.*" (*Şehîde*, 116)

* "*'Arafe*" kelimesindeki "*ayn*" harfinin mânâsı {"*bildi*" mânâsına gelen} "*'âlime*" gibidir. "*Allah'ın izzet, azamet, yücelik ve ilmini tanıdı*" demektir {bu kelimelerin hepsi Arabca'da ayn harfiyle başlar}. {Ârifin} nefsi O'nun izzetini görünce boyun eğdi, O'nun azametini tanıyınca küçüldü, O'nun yüceliği karşısında yok oldu.

"*'Arafe*" kelimesindeki "*râ*" harfinin mânâsı şöyledir: Allah'ın rubûbiyyetini, re'fetini {merhametini}, rahmetini ve rızkını gördü, O'na bağlandı, O'na inandı, O'na güvendi, merhametine dayandı, rahmetini ümîd etti, Rabb ve Müdebbir olarak Allah'tan râzı oldu. {Bu kelimedeki} "*fâ*" harfinin mânâsı ise, dîni Allah için fıkhetti {kavradı}, O'nun murâdını fehmetti {anladı}, fânî olan her şeyden firak etti {ayrıldı}, her fitneden Fettâh ve Alîm olana firar etti {kaçtı} ve kalbinin nûruna fânî olan her şeyin yerine Bâkî olan üstün geldi...

..."*Men 'arafe*"deki "*ayn*" harfinin mânâsı şudur: O, kalbini Allah'tan başkasına bakmaktan temizledi, Allah Teâlâ da, Mevlâ'sının kapısında sürekli durmayı alışkanlık hâline getirmesi için ona takvâ elbisesini giydirdi. "*Râ*" harfinin mânâsı şudur: Kalbi her şeyi Allah'ın yarattığını gördü. "*Fâ*" harfinin mânâsı şudur: Fânî olanın, sadece Ferd olan kalıncaya kadar kendini fânî olmuş gördü. O Ferd de onun Mevlâ'sıdır.

Diğer bir te'vîl şöyledir: "*Ayn'ın mânâsı; nefsi îmânla yüceldi. Ra'nın mânâsı; Rahmân'ın zikrinin rahatlaması sayesinde rûhu rahat etti. Fâ'nın mânâsı; Allah kalbini Kur'an ilimlerini fıkha {anlamaya} açtı.*"

Başka bir te'vîl şöyledir: *"Nefsi âşık oldu, kalbi inceldi ve rûhu yükseldi."* {Fiillerin Arabca karşılıkları sırasıyla ayn, râ ve fâ harfleriyle başlamaktadır.}

Bir diğer te'vîl şöyledir: *"Rabb'inin yardım ettiği kul, onun yardımıyla kendi aynından {zâtından} gaib olan şöyleri gördü, eşyânın mânâları ona keşfolundu. Kalbiyle nefs ve halktan ayrıldı, nefsinin kuvvetiyle değil, Rabb'iyle kaim oldu. Sırrı {iç dünyâsı} Rabb'iyle keşfolundu, Rabb'iyle meşgul oldu. Allah'ı başkalarına tercîh etti. Çünkü O'nun en büyük, en yüce, tâzîme en lâyık, en şerefli, en cömert, en ulu, en iyi bilen, en zengin ve lütufkâr olduğunu anladı. Gönlünün nûru O'nun azametini müşâhede içinde garkoldu. Allah Teâlâ'dan gelen feyizler denizinde boğulmuştur. Yardımlarının sonu yoktur. O'nun lütfuna hiç kimse ulaşamaz."* (*Beyân*, 85)

* *İrfân*; tefrik, nakz, terk ve redd ile başlar; sıdk ile te'yid edilmiş Zât'a ait Hakk'ın tüm sıfatlarında derinleşir, onlara gark olur, Vâcib'de sona erer ve sonra durur, sükûna erer. (*İşârât*, IV, 96)

* *İrfân*ı irfâna tercîh eden kimse ikinciyi söylemiştir. İrfânı bulduğunu söyleyen kimse, sanki onu bulmamıştır. Bilakis onunla Marûf'u bulmuş, vuslat denizinin en derin dibine dalmıştır. Orada öncekinden daha az olmayan dereceler vardır. Biz burada sözü kısa tutacağız. Çünkü söz onu anlatamaz. İbâre onu şerh edemez. Söz onu hayâlsiz keşfedemez. Onu bilmek isteyen kimse, müşâfehe ehli {konuşanlar} değil, müşâhede ehline; rivâyet dinleyenlere değil, ayna vasıl olanların yanına gitsin! (*İşârât*, IV, 99)

* Ârifin üç mertebesi vardır: Birincisi, mâsivâdan dönmek ve perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bu hâlde olana *"zâhid"* denir. Hakk'ı halktan saklı tutan üç çeşit perde vardır: Küfür perdesi îmânı, dünyâ perdesi âhireti perdeler. {Bu ikinci durumda kişi} mü'min olsa bile âhireti dünyâsıyla örtülüdür. Dünyâ işinde çalışkan, âhiret işinde mütevekkil olur. {Üçüncüsü ise} ehl-i cennetin avamının perdesidir. Onlar nîmet vereni unutup O'nun nîmetleriyle meşgul olurlar. *"O gün cennetlikler gerçekten nîmetler içinde safâ sürerler."* [Yâsîn, 36/55] Cennet ehlinin havassı ise bu perdeyi yırtarlar. Cennet onları göz açıp kapayıncaya kadar bile Allah'tan alıkoyamaz.

İkincisi riyâzet yolunda Allah'a gitmektir. Bu hâlde olana âbid denir. Sonuncusu ise Allah'a vâsıl olmaktır. Bu hâlde olana *"ârif-i billah"* denir. Bundan dolayı Hz. Şeyh {?} şöyle demiştir: *"İrfan, tefrik, nakz, terk ve redd ile başlar, Hakk'ın Zât'a ait sıdk ile te'yid edilmiş tüm sıfatlarında derinleşir, onlara gark olur, Vâcib'de sona erer ve {orada} durur, {sükûna erer}."* (*Ravza*, 435)

{Ayrıca bk. **ma'rifet/ma'rifetullâh**}

'irfân-ı tâm (عرفان تام) * *İrfân-ı tâm*, *"ene {ben}"* ile beyân edilen şeydir. Allah için tek bir hakîkat vardır. Sâlik için ise mârifet nûru üzerinde beşeriyyet örtüsü örtüldüğünden dolayı vehim söz konusudur. Akıl ile mâkul {düşünülen şey}, âlim

ile mâlûm {bilenle bilinen} birleşir. Ârifin nefsinde bu hâl zâhir olur. Ona delalet edecek hiçbir lafız yoktur. Ama sâbit hâldeki bilgisiyle beraber, bunu anlatmaya en yakın lafız ona sevk edilir. Allah hiçbir şeyle birleşemez. Hiçbir şey de O'na hulûl edemez. (*Ravza*, 203)

îsâr (إيثار) * *Îsâr*, arkadaşın sohbette arkadaşının hakkını gözetmesidir. Onun nasîbi için kendi nasîbinden vazgeçmesi, arkadaşının rahat etmesi için zorluğu kendisinin göğüslemesidir. Çünkü îsâr, Resûl-i muhtârına emreden Cebbâr olan Allah'ın emrine uyarak başkalarına yardımla meşgul olmaktır. (Hücvîrî, 227)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Onlar, kendileri muhtaç bile olsalar, başkalarını kendilerine tercih ederler.*" [Haşr, 59/9] *Îsâr*, tahsîs ve ihtiyârdır {has kılmak ve tercîh etmek, seçmektir}. Tercîh, isteyerek yapılırsa güzel olur, ama istenmeden yapılması da mümkündür.

Îsâr üç derecedir: Birinci derecesi, dünyâ husûsunda sana haram olmayan, sana ulaşmasında bir mânî bulunmayan, vaktini ifsâd etmeyecek şeylerde halkı nefsine tercîh etmendir. Bunu gerçekleştirebilmek üç şeyle mümkün olur: Hakları tâzîm etmek, cimrilikten iğrenmek ve güzel ahlâka rağbet etmek.

Îsârın ikinci derecesi, sıkıntılar büyük olsa, belâlar ağır gelse ve hatta bu sebeble tahammül ve beden zayıflasa bile, Allah Teâlâ'nın rızâsını başkasının rızâsına tercîh etmektir. Bu da üç şeyle mümkün olabilir: Şiddeti {zorlukları} taleb etmek, güzel bir teslîmiyyet ve sabır kuvveti. (*Menâzil*, 21)

* *Îsâr*ın üçüncü derecesi ise, Allah Teâlâ'yı tercîh etmektir. Îsârın zirve noktası, mülk husûsunda iddiâ sâhibi olman, sonra Allah Teâlâ'yı tercîh edişini görmeyi terk etmen, daha sonra da bu terkinden de gaib olmandır. (*Menâzil*, 22)

* Ebû Hafs demiştir ki: "*Îsâr, gerek dünyâ ve gerekse âhiret işlerinde, kendi hissesini bırakıp kardeşlerinin hissesine öncelik vermektir.*"

Sûfîlerden biri ise şöyle der: "*Îsâr, ihtiyarla olmaz. Gerçek îsâr, başkalarının hakkını kendi hakkından önce görmektir. Bu konuda kardeş, arkadaş ve tanıdık ayırımı yapılmaz.*"...

...Sûfîlerden biri demiştir ki: "*Îsârın hakikati, âhiret hisseni kardeşlerine vermendir.*" Böylece, başkalarını kendine tercîh yeri olan dünyânın tehlikesi aza indirilmiş olur. (*'Avârif*, 149)

* *Îsâr*, Hakk'a ait bir vasıf değildir. Ancak çok uzak bir vecihle mümkün olur ki, bunu söylemek edebsizliktir. Bunun bir hakîkatı olmayıp terki daha iyidir. Böyle bir şey ancak şatah ehlinden bilgisi ve edebi kıt kimselerden zuhûr eder. O hâlde şöyle diyebiliriz: Îsâr bazen bir ihtiyaç sâhibinin başka bir ihtiyaç sâhibine iyiliği şeklinde olur, bazen ihtiyaç üzerine ihtiyaçla birlikte olur.

Hakk cânibinden olan îsâr, O'nun herhangi bir arazı var etmek için cevhere vücûd vermesidir. Böylece irâdesi, cevherin mahallinin değil, kendisinin îcâdına taalluk eder. Çünkü mahal zâten zârûrî olarak ona tâbîdir. Zîrâ, mahallin varlığı arazın var olması için şarttır. Cevher ise Hakk'ın kendisinde arazı halk etmesine muhtaçtır. Çünkü araz olmadan cevher olmaz. Cevher ister mütehayyiz, ister gayri mütehayyiz olsun {yer kaplasın ya da kaplamasın} veya ötekiyle bir olsun veya olmasın fark etmez. İşte bu ihtiyaçla beraber ve ihtiyaç üzerine bir atâ ve bir ihsândır.

Hasâset ve ihtiyaç olmayan îsâr ise kulun ahlâk husûsunda ilâhî isimlerle vasıflanması, Hakk'ın da nüzûlü sırasında varlıkların vasıflarıyla vasıflanmasıdır. (*Fütûhât*, II, 176)

* *Îsâr*, "*tercih*" demektir. Birinci inceliği, haram olmayan husûslarda, başkalarını nefsine tercîh etmek. İkinci inceliği, -ulaşmak istediği makamlara ulaştıracak olsa bile- Allah'ın rızâsını başkasının rızâsına tercîh etmektir. Üçüncüsü, Allah'ı tercîh etmektir. Sonra îsârı görmeyi terk etmektir. Daha sonra ise bu terkte de gaib olup, îsârı terk ettiğini de görmemektir. (*Ravza*, 484)

* *İsâr*ın aslı *ahlâk*ta, kendisi muhtaç iken başkalarını kendine tercîh etmektir. *Bidâyet*te {başlangıçta} vaktin fazlasını harcamak, cimriliğe kızarak kendi rızâsıyla mal biriktirmeyi terk etmektir. *Ebvâb*da, nefsin mal sevgisine olan alâkasını kesmektir. *Muâmelât*ta, Allah'ın rızâsını –kendisi de dâhil- başkalarının rızâsına tercîh etmektir. *Usûl*deki derecesi, Allah yolunda telaşa düşmemek için malı ve canı Allah'ın yoluna adamaktır. *Edviye*deki derecesi, himmetini sadece Hakk'a yöneltmek, başkalarından alâkasını kesmektir. *Ahvâl*deki derecesi, düşünce ve maksadını birleştirip, Hak'tan başkasına iltifât etmemektir. *Velâyât*taki derecesi, her şeyin asıl sâhibini tercîh ederek, bütün fiil ve sıfatlardan fânî olmaktır. *Hakaik*teki derecesi, her iki dünyâdan ayrılıp bekayı yok da etmektir. *Nihâyât*taki derecesi, benliği yok etmek, üstünlüğü kaybetmek, bütün şekilleri kaldırmaktır. (*Câmi'*, 285)

isbât (إثبات) {bk. **mahv-isbât/nefy-isbât**}

islâm (إسلام) {bk. **îmân-islâm-ihsân**}

ism/tesmiye (تسمية / إسم) * *İsim*, müsemmânın gayrı olmayan şeydir {isim, o isimle isimlendirilen varlıkla aynıdır}.

* *Tesmiye*, müsemmâdan {isimlendirilen şeyden} haberdir. (Hücvîrî, 468)

* *İsim*, içinde bulunduğu vakitte ilahî isimlerden kulun hâline hâkim olan isimdir. (*Istılâh*, 536)

* "*İsmin mânâsı nedir?*" {sorusunun} cevâbı {şudur:} İsim, eserden ortaya çıkan veya kendisinden eserin ortaya çıktığı bir emirdir. {Şu da doğrudur; isim} kendi-

sinden eserin meydana geldiği veya kendisiyle müsemmâ {ismin sâhibi, isimlendirilen şey} kasd edilmediğinde eserden meydana gelen şeydir.

Eğer isimle müsemmâ kasd edilecekse, o zaman bunun mânâsı, mânevî veya hissî bir terkîble mürekkeb olarak ya da yine hissî veya mânevî bir terkîbe {dil kurallarına göre herhangi bir türetmeye} konu olmadan müsemmâ olur. Meselâ rahmet sâhibi demek olan Rahîm lafzı gibi. Şu hâlde bu isimlendirmeye konu olan müsemmâ, rahmetle zâtın arasını bir araya getiren şu nisbetin ayn'ıdır. Öyle ki, bu nisbetten dolayı ona fail olan ismi vermiştir. İsimlendirme Câmi'd {dil kurallarına göre herhangi bir türetmeye konu olmaksızın yapılan bir isimlendirme} olursa, o zaman mânevî terkîbden meydana gelmemiştir. Bu durumda bu isimlendirmeden, o zâttan başkası anlaşılmaz. Taşıdığı mânâ yönünden bu zât tek olur.

Bazen, insan kelimesi gibi, hissî olarak mürekkeb {türemiş isim} olabilir. Bu ismin altında hissî ve mânevî bir terkîb vardır {insan türemiş bir isimdir}. İsim ve şekil, ashabımızdan {arkadaşlarımızdan} bazılarına göre ebed hakkında, üzerinde ezelî olanın hükmüne göre cereyan eden iki sıfattır. (*Fütûhât*, II, 117)

* *İsim*den maksad, mutasavvıfların ıstılâhlarına {terimlerine} göre lafız değil, ismin delâlet ettiği zâttır. Bu anlayış, ismin vücûdî bir sıfat olması îtibâriyledir. Alîm ve Kadîr {isimleri} gibi. Ademî sıfat olması itibâriyle de böyledir. Kuddûs ve Selâm {isimleri gibi} gibi... (Kâşânî, 28; *Câmi'*, 76) Çünkü "*Kuddûs*" temiz, kusursuz, münezzeh demektir.(*Câmi'*, 76)

ism-i a'zam (إسم أعظم) * *İsm-i âzam*, bütün {ilâhî} isimleri içine alan isimdir. Bütün sıfatlarla tavsif edilen Zât ismi, yani bütün isimlerle isimlendirilmesi sebebiyle Allah adının ism-i âzam olduğu da söylenir. Bundan dolayı bu isme "*İlâhî Hazret*" denir. "*O'nun O olması bakımından*", bütün isimler cinsinden Zât Hazreti'ne delâleti vardır {Allah ismi, bütün ilâhî isimleri Zât bakımından kapsar}. Bize göre ism-i âzam, isimlerden yalnızca biriyle beraber olup, bunların hepsi, O'nun O olması bakımından mutlak mânâda İlâhî Zât'ın ismidir. Tıpkı "*En güzel isimler O'nundur.*" [Arâf, 7/180] âyetinde olduğu gibi bütün isimlerle ya da "*Allah Gafûr ve Rahîm'dir*" [Nisâ, 4/96] âyetinde olduğu gibi, isimlerden bazılarıyla veya "*De ki O Allah Ahad'dır {birdir}*" [İhlâs, 112/1] âyetinde olduğu gibi. (Kâşânî, 29; *Câmi'*, 76)

'ismet (عصمة) * Fenâ, kuldan hiçbir şeyde nasîbi kalmayacak şekilde hazların yok olması ve kendisinde fânî olduğu şeyle meşgul olmasından dolayı tüm şeyler yok olduğundan temyîzin {eşyâyı ayırd etme durumunun} ortadan kalkmasıdır. Nitekim Âmir b. Abdullah bu konuda şöyle söylemiştir. "*Bir kadın mı gördüm, yoksa bir duvar mı aldırmam.*" Hakk, onu {kendisinden başka bir tarafa} çevrilmemesi için kollar, onu kendi vazîfelerine ve münâsib davranışlara yöneltir. Böylece o, Allah'a karşı kendi aleyhine olacak, sorguya muhâtab kalacağı şeylerden ve tüm

aykırılıklardan korunmuş olacağından onları yapmaya bir yol bulamaz. İşte bu ismettir. (*Ta'arruf*, 92)

* ...Dünyevî nîmetler iki çeşittir: Tevfik {başarı} nîmeti ve ismet {korunma} nîmeti. Tevfik nîmeti öncelikle Allah'ın seni İslâm'a, sonra Sünnet'e ve sonra da itâate muvaffak kılmasıdır. *İsmet* nîmeti ise Allah'ın seni küfür, şirk, bidat, sapıklık ve diğer günâhlardan korumasıdır. (*Minhâc*, 82)

* *İsmet* ve îtisâm {tutunmak, bağlanmak, sarılmak} iki türlüdür: Allah'a sarılmak ve Allah'ın ipine sarılmak. Allah'ın ipine sarılanlardan isen, sebeblere yapışan kimselerdensin, demektir. Allah'a sarılanlardan isen, bizzât Allah'a yapışan kimselerdensin, demektir. Şübhesiz Allah'ın kulları içinde "*hâs*" olanları vardır. Ehlullah, Hakk sûretiyle Allah'ın halkı için zinetlenmekle temayüz ederler. (*Fütûhât*, IV, 404)

{Ayrıca bk. **i'tisâm**}

isneyniyyet (إثنينية) {bk. **misliyyet-isneyniyyet**}

isti'âne-isti'âze-istihâre (إستعانة – إستعاذة – إستخارة) * *İstiâze*, *istihâre* ve *istiâne*; bunların her biri taleb etmek, işleri Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'ya teslîm etmek, muhtelif âfetlerden kurtulmak mânâsına gelir. (Hücvîrî, 4)

* "*E'ûzü*"nün anlamı, isti'âze, isticâre, ilticâ, me'âz ve melce'dir. Denilir ki {çekimi şöyledir} "'*Âze, ye'ûzü, 'iyâzen ve 'avzen*" "*Me'azallah*" yani "*Allah'a ilticâ ederim ve O'na sığınırım*" demektir. Bunun şu mânâda olduğu söylenir: "*Korktuğum şeyden sığındığım O'dur. Bana gelecek zararı benden giderecek O'dur.*" Böylece kul, "*E'ûzü*" demekle, kendini şeytanın şerrinden hıfz, himaye ve koruması için Allah'a sığınmış olur. Kur'an'la *teavvüz* {sığınmak, "*E'ûzü*" demek} ise, onunla şifâ bulmak demektir. Bazıları ise "*E'ûzü'nün mânâsı, bir şeyi Allah'ın ﷻ korumasına ve himâyesine ısmarlamaktır*" demişlerdir. (*Gunye*, I, 96)

* Kul *istiâze* sayesinde beş çeşit fayda görür: Birincisi, dîn ve hidâyet üzere sebât etmektir. İkincisi, Lâîn'in {lânetli olan Şeytan'ın} şerr ve aldatmasından selâmette olmaktır. Üçüncüsü, en sağlam kaleye ve sığınağa girmektir. Dördüncüsü, peygamberler, sıddîkler, şehitler ve sâlihlerle beraber emin makama ulaşmaktır. Beşincisi, gökleri ve yeri yaratan Rabb'in yardımına nail olmaktır. (*Gunye*, I, 97-98)

* *İstihâre*; şerîatta, tarîkatta, hakîkatte ve mârifette en önemli husûslardan biri olup maksada erdiren sebeblerin başında gelir. İstihâre tarîkatta şöyledir: İstihâre yapacak olan kimse önce güzelce abdest alır ve iki rekât namaz kılar. Birinci rekatta Fâtihâ'dan sonra Kâfirûn sûresini, ikinci rekatta İhlâs sûresini okur. Namazı bitirdikten sonra üç İhlâs ve bir Fâtiha okuyarak sevâbını Nakşibendî silsilesine veya sâdece Mîr Muhammed Bahaeddîn {Nakşibend} Hazretlerinin rûhuna hediye eder. Rûhlarından istimdâd eder, tarîkata kabûlünü ister. Sonra içinde bir şübhe ve

tereddüd duymadan, sû-i zanna kapılmadan uykuya yatar. Uyandıktan sonra rüyasını sadece şeyhine arz eder, rüyasının tâbîrini taleb etmez. Şerîatte istihârede ise namazdan sonra şu duâyı okur:

اللـــــهم إني أستخيرك بعلمك واستقدرك بقدرتك واسألك من فضلك العظيم فإنك تقدر ولا أقدر وتعلم ولا أعلم وأنت علام الغيوب

اللهم إن كنت تعلم أن هذا الأمر خير لي في ديني و معاشي وعاقبة أمري عاجله وآجله فاقدره لي ثم بارك لي فيه

و إن كـــــنت تعلم أن هذا الأمر شر لي في ديني و معاشي و عاقبة امري عاجله وآجله فاصرفني عنه واقدر لي الخير حيث كان ثم رضني به

"Allah'ım, ilmine güvenerek senden hakkımda hayırlısını istiyorum, gücüme güç katmanı istiyorum. Sınırsız lutfundan bana ihsan etmeni istiyorum.

Ben bilmiyorum, ama sen biliyorsun, benim gücüm yetmez, ama senin gücün yeter.

Allah'ım! Yapmayı düşündüğüm bu iş, benim dînim, dünyâm ve geleceğim açısından hayırlı olacaksa, bu işi benim hakkımda takdîr buyur, onu benim hakkında kolaylaştır, uğurlu ve bereketli kıl.

Eğer benim dînim, dünyâm ve geleceğim için kötü ise, onu benden uzaklaştır ve hayırlı olan ne ise onu bana takdîr et ve beni onunla hoşnut eyle."

Bundan sonra ihtiyacını söyler ya da söylemeyebilir. Sonra gönlünün meylettiği şekilde hareket eder. Bu işi yatmadan önce yedi defa tekrar eder. (*Câmi'*, 204)

isticmâr (إستجمار) * Şerîatta *isticmâr*ı {şeytan taşlamayı} terk etmek cem' mertebesindendir. Tek ve çift, kat' ve serd {engelleme-devam ettirme ya da kesmedelme} üzerine yaratılmıştır. İsticmâr eden kimse hudûs ile kıdemi ayırd eder, kıdem ile kademin de farkını anlar. Su olmadığı zaman teyemmüm yapılırken isticmâra gerek yoktur. Eğer bunu gizli yaparsa bu husûstaki hüküm daha güçlüdür. İsticmâr yapan kimseye, {hacda yapılan cemrelerde} cemrelerde taş atmanın sırrı açılır. İsticmârı tek yapan, iyi yapmıştır, çift yapan ise hata etmiştir. Said olan kimse, belki {öleceğinden ve bu sebeble} uykusunun haşre kadar devam edeceğinden korkarak vitri kılmadan uyumaz. (*Letâ'if*, 71)

istidlâl-i şâhid 'ale'l-gâib (إستدلال بالشاهد على الغائب) * İbn Sâig'e, *şâhid yoluyla gâibe istidlâl* {görünen yoluyla görünmeyenin, yani Hakk'ın isbât} edilmesi husûsu sorulmuş, o da *"Eşi ve benzeri olan bir şeyin sıfatıyla, eşi ve benzeri bulunmayana nasıl istidlâlde bulunulur?"* diye cevâb vermiştir. (Kuşeyrî, 27)

istiğfâr (إستغفار) * *İstiğfâr*ın, üç derecesi vardır: Büyük ve küçük günâhlardan istiğfâr, sonra ameldeki gafletten istiğfâr, sonra da Hakk'ın haricinde her şeyden istiğfâr. (*Ravza*, 304)

{Ayrıca bk. **tevbe-inâbe-evbe**}

istihlâk (إستهلاك) * *İstihlâk*, bir fenâ hâlidir. Bu makamda kul, Hazret-i Esmâ'daki tenezzülâttaki değişmelerle, Zât'ın zuhûrundaki çeşitliliği fark edemez. Bunlar, fenâdan sonraki bekanın husûsiyetlerindendir. Bu, zuhûr ve izhardan dolayı ortadan kalkan bir illet ve arzu edilen bir mârifettir. Bu mârifet, âlemin yaratılış sebebidir. (*Esfâr*, 46)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

istikāmet (إستقامة) * Şerîat, îmânın vasıflarını kapsayan on iki hasleti içine alır: Birincisi iki şehâdettir (kelime-i şehâdet), bu fıtrattır; ikincisi, beş vakit namazdır, bu da dîndir; üçüncüsü zekâttır, bu da temizliktir; dördüncüsü oruçtur, bu da kalkandır; beşincisi haccdır, bu kemâldir; altıncısı cihâddır, bu yardımdır {ya da zaferdir}; yedincisi emr-i bi'l-ma'ruftur {iyiyi emretmektir}, bu hüccettir {delîldir}; sekizincisi, nehy-i ani'l-münkerdir {kötülüğü yasaklamaktır}, bu vikâyedir {kötülükten koruma ve korunmadır}; dokuzuncusu cemaattir, bu ülfettir {halkla ilişki içinde olmaktır}; onuncusu *istikamet*tir, bu ismettir {hatadan sâlim olmak, hata yapmamaktır}; on birincisi helâl yemektir, bu verâdır; on ikincisi Allah için sevmek, Allah için buğz etmektir {kızmak, kin duymaktır}, bu da vesîkadır {sevgi ve nefretin en sağlam noktasıdır}. (*Kūt*, II, 140)

* *İstikamet*, kendisiyle her şeyin kemâl bulup tamamlandığı bir derecedir. Tüm hayırların elde edilmesi ve nizamı onunla mümkün olur. Kim hâlinde müstakîm {istikamet sâhibi} olmazsa, gayreti zayi olur, çabası boşa gider...

...Bidâyet ehline {yolun başlangıcında olanlara} ait *istikamet*in alâmeti, amellerinde bir bezginlik olmamasıdır. Vesait ehline {başlangıç aşamasını geçmiş, yolun ortalarına gelmiş olanlara} ait istikametin alâmetleri, makamlarında duraklama bulunmamasıdır. Nihâyet ehlinin {tasavvuf yolunun sonuna gelenlerin} istikamet alâmetleri ise, {Cenab-ı Hakk'a} vuslat ile aralarına hiçbir perdenin girememesidir...

...{Üstad Ebû Ali Dekkak'ın[rh] şöyle dediğini duydum:} *"İstikametin üç derecesi vardır: Birincisi takvîm, sonra ikâmet, sonra da istikamettir. Takvîm nefslerin terbiyesi,*

ikâmet kalblerin temizlenmesi, istikamet de sırların {kalblerin Allah'a} yaklaştırılmasıdır." (Kuşeyrî, 102)

* {Denilmiştir ki:} "*Büyüklerden başkası istikamete güç yetiremez. Çünkü istikamet, âdetleri {alışılmış her türlü durumu} aşmak, her türlü âdet ve şekilden ayrılmak, daimâ hakîkî bir sadakat ile Allah Teâlâ'nın huzûrunda bulunmaktır.*" (Kuşeyrî, 103)

* *İstikâmet*, hâlleri canlandıran bir rûhtur. Cem ve tefrika arasında bir berzahtır. Birinci şekli, Sünnet yoluna, resm-i ilme {şerîatin zâhirine} ve hadd-i ihlâsa {ihlâsın son noktasına} muvâfık olarak mücâhededeki istikamettir. İkinci şekli hâllerdeki istikamettir. {Bu da} kesb {gayret} olmaksızın hakîkati görmek ve {hakîkati görmesine rağmen, bu konudaki} iddiâyı terk etmekle olur. Yakaza hâlindeki beka iddiâsı da böyledir. Üçüncüsü ise istikameti görmeyi {kendisinin istikamet sâhibi olduğunu görmeyi} terk etmektir. (*Ravza*, 482)

* *İstikamet*, Allah'ın emirlerine itâat etmek, şartları, rükünleri ve sünneti karşısında hiçbir ihlâle sapmadan, bunlara muhâlefet etmekten sakınmak, Allah'a karşı tevâzû sâhibi olmak, onun minnet ve tevfîkini görmek {nîmetlerine karşı nankörlük etmemek}, sapkınlığa düşmek ve îmâna karşı olmaktan korkmaktır. Sonra güzel huylarla bezenmek ve {mânevî} hâllerin tahakkuk ettirilmesi {gerçekleştirilmesi}, ayıpları terk etmek, günâhlardan kaçınmak, mendûbları yerine getirmektir.

Bunları yapabilmek ancak şu üç husûsu yerine getirmekle olur: Bütün tâatlerde evrâda, bütün hâllerde de duâya devam etmek, kendisinden istenen her şeyi yapmak, {her işinde} doğruluğu tercîh etmek. (Bil ki) hayır yollarının tamamı üç tanedir: Gizli açık {her işte} haşyetullah {Allah'tan korkmak}; {verdiği nîmet} az da olsa çok da olsa Allah'tan râzı olmak, bollukta ve darlıkta güzel ahlâktan ayrılmamak.

Belâların en kötüleri de şu üç şeyde toplanmıştır: Mahlûkattan korkmak, rızk endîşesi taşımak, nefsinden râzı olmak. Âfiyet ve lütfun en büyüğü şu üç şeyde bulunur: Her husûsta Allah'a güvenmek, her hâlde Allah'tan râzı olmak, insanlardan gelecek olan kötülüklerden sakınmaktır. (*Câmi'*, 22)

* *İstikamet*, Hakk'ın yardım ve inâyetiyle hak üzerinde sebât etmektir. (*Câmi'*, 54)

* *İstikamet* üç kısımdır: Avamın istikameti hizmetle, havâssın istikameti himmetin doğruluğuyla, ehassu'l-havâssın istikameti ise hürmeti tâzîmle {ilâhî sırlara saygı duymak ve onları muhâfaza etmekle} olur. (*Câmi'*, 62)

* *İstikamet*, lügatte eğriliğin zıddıdır. Hakîkat ehline göre ise, bütün ahidleri yerine getirmek, sırât-ı müstakîme yapışmaktır. Sırât-ı müstakîm ise yeme içmede, giyimde, evlenmede, dînî ve dünyevî bütün işlerde adalet ve orta yoldan ayrılmamaktır. İşte dünyâdaki sırât-ı müstakîm, âhiretteki sırât-ı müstakîm gibidir. Kişinin, dünyâda sırât-ı müstakîmi tanıma konusunda irşâda mazhar olması, onun âhirette de sırâtın üzerinden geçerken kurtulmasına vesîle olur. Sırât-ı müstakîmi

tanıma konusunda hidâyete erdirilmek, Allah'ın kula vermiş olduğu en büyük nîmettir. (*Câmi'*, 142)

* *İstikamet*in, *bidâyât*taki sûreti {başlangıçtaki görünümü} tevbe ahdine vefâlı olmak ve hükmüne sebât etmektir. *Ebvâb*da {tasavvuf yoluna girişte} istikamet, nefsin kuvvetlerini kalbin hükmüne teslîm etmektir. *Muâmelât*taki aslı, Allah'a yönelişte, O'na doğru yürümekte istikamet üzere olmak, Sünnet yolu üzerinde sebât etmek, dünyâ ve âhirete ve o ikisinin hazlarına da iltifât etmemektir. İstikametin *ahlâk*taki derecesi, adâlet yolunu tutmak, vahdetin gölgesinde sırât-ı müstakîmden ayrılmamaktır {vahdet kendisine tecellî ettiğinde, kendini büsbütün kaybederek aykırı durumlara düşmemek ve aykırı sözler söylememektir}. *Ahvâl*deki derecesi ise, velâyet yoluna sülük ettiğinde, {nefsin hastalıklarını} tedâvî husûsundaki niyetin istikameti, himmet yüceliğine ulaşana kadar ilim ve hikmet tahsîlindeki istikamettir. Yine *ahvâl*deki derecesi, hakîkati müşâhede etmesiyle sevgisindeki istikametidir. Hakîkatin müşâhedesi kesb ile {çalışmakla} değil, bilakis cezb ve incizâb ile olur. *Velayât*ta istikamet, Hakk yardımıyla hakta daim olmaktır. *Hakaik*teki istikamet ise, müşâhede sırasında müşâhedeyi görmeyi terk etmek ve istikamet talebinden gaybet etmekle olur. *Nihâyât*ta ise, Allah'la fânî olduktan sonra bekada istikamettir. Allah'la onun seyri, sadece Hakk'ın ikamesinin müşâhedesi ve onu kendisine yükseltmesiyle olur. (*Câmi'*, 281)

* *İstikamet*in üç derecesi vardır: Birincisi takvîm, sonra ikamet, sonra da istikamettir. Takvîm nefslerin terbiyesi, ikâmet kalblerin temizlenmesi, istikamet de sırların {kalblerin Allah'a} yaklaştırılmasıdır.

İmam Ebû Bekr b. Fûrek ﷺ der ki: "*İstikamet kelimesindeki sîn harfi 'taleb' mânâsınadır.*" Yani "*{Sûfiler}, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'dan, kendilerini tevhîdleri üzere bulundurmasını, sonra ahidlerinde devamlı kılmasını ve ilâhî sınırları aşmamalarını taleb ettiler*" demektir.

İmam Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî ﷺ şöyle demiştir: "*İstikamet, kendisiyle her şeyin kemâl bulup tamamlandığı bir derecedir. Tüm hayırların elde edilmesi ve nizamı onunla mümkün olur. Kim hâlinde müstakîm {istikamet sâhibi} olmazsa, gayreti zayi olur, çabası boşa gider... Bidâyet ehline {yolun başlangıcında olanlara} ait istikametin alâmetleri, amellerinde bir bezginlik olmamasıdır. Vesait ehline {başlangıç aşamasını geçmiş, yolun ortalarına gelmiş olanlara} ait istikametin alâmetleri, makamlarında duraklama bulunmamasıdır. Nihâyet ehlinin {tasavvuf yolunun sonuna gelenlerin} istikamet alâmetleri ise, {Cenab-ı Hakk'a} vuslat ile aralarına hiçbir perdenin girememesidir...*

Sûfilerden biri ise şöyle demiştir: İstikamet sâhibi bir kimse, kerâmet meraklısı olmamalıdır. Çünkü nefs durmadan kerâmet gösterme arzusunu kamçılar. Hâlbuki Rabb'in senden kerâmet göstermeni değil, istikamet üzere olmanı beklemektedir.

Yine şöyle denilmiştir: 'Büyüklerden başkası istikamete güç yetiremez.'" (Nebhânî, II, 86)

istikāmet-i tarîk (إستقامة الطريق) * Şurası bir gerçektir ki dünyevî bir arzusunu elde etmek isteyen herkes, arzuladığı bu şeyi elde edebilmek için en kestirme, ve en kolay yolu araştırır. Çünkü bu kimse böyle bir kestirme yolu bulamazsa maksadına ulaşmakta gecikeceğine kesin olarak inanır, yine gidilecek yol kolay olmazsa bazen yolda çok zahmet çekeceğini bilir. Yine bilir ki yolların en düzgünü, kat edilmesi en kolay olanı, zorluğu olmayanıdır. İşte bunun gibi, nefslerini arındırdıktan sonra, Allah'a kavuşmayı kasd edenler, cennette âhiret nîmetlerini arzulayanlar, göğün melekûtuna çıkmak ve meleklerin arasına katılmak isteyenlerin de, elbette maksatlarına ulaştıracak en kestirme yolu araştırmaları gerekir. (İhvân, II, 8)

istinbât/müstenbetât (إستنباط / مستنبطات) * Fakîhin ahkâm husûsunda *istinbât*ı demek, Sünnet'e uygun olarak naslardan hüküm çıkarması ve {böylelikle} Şerîat'ı ayakta tutması demektir. Fakîhin bâtın ilmindeki istinbâtı ise, hakîkate muvâfakat ve rubûbiyyeti müşâhede ederek hâtırları istinbât etmesidir. (*Beyân*, 78)

* *Müstenbetât* {delîllerin akıl yürütmeyle yorumlanması sonucu elde edilen hükümler}, muhakkiklerden anlayış sâhiblerinin, zâhirî veya bâtınî yollardan Allah'ın Kitâbı'na uygun şekilde ve yine zâhirî veya bâtınî yollardan Resulullah'ı takib etmek sûretiyle varmış oldukları neticeler ve bunların zâhir ve bâtınlarıyla amel etmektir. (*Luma'*, 147)

istişâta (إستشاطة) * Öfkenin şiddet ve hiddetine "*istişâta*" denir. (*Mîzân*, 74)

istitâr (إستتار) {bk. **tecellî-istitâr**}

işâret (إشارة) * *İşâret*, mânâsının gizlilik arz etmesi sebebiyle, konuşan tarafından sözle açıklanmayan şeydir. (*Luma'*, 414)

* *İşâret*in maksadı, murâdı başkasına sözsüz olarak anlatmaktır. (Hücvîrî, 467)

* *İşâret*, başkasının yakınlığıyla beraberlik söz konusuyken, aynı anda uzaklık yoluyla olur. (*Istılâh*, 539)

* Allah yolunun yolcularına göre *işâret*e, ya uzak olduğu için ya da yanında yabancı bulunduğu için müsaade edilir. Meclislerdeki güzel davranışlar konusuyla ilgili olarak bazı şeyhler şöyle demişlerdir: "*İşâret, uzaktakine seslenmek, illeti açığa çıkarmaktır.*" Bununla, hastalığın husûle gelmesini açıklamak olduğunu anlatmak istiyor. Çünkü illet marazdır {hastalıktır} –ki bizim görüşümüz de budur- bununla nazar ehli olan akılcıların {kelâmcıların} ıstılâhındaki sebebi kasd etmiyor. Orada marazın şekli şöyledir: İşâret edenden Hakk'ın bu eşyâdaki yüzü gâib olmuştur. Hakk'ın yüzü eşyâda kendisine gaib olan kimseden iddiâ sâdır olur. İddia marazın aynıdır. Muhakkikler nazarında vücûdda {varlıkta} Allah'tan başkasının olmadığı

sâbit olmuştur. Biz eğer var isek, varlığımız ancak onun varlığıyladır. (*Fütûhât*, I, 350-351)

işfâk (إشفاق) * Havfın ilk makamı takvâdır. Bu makamda muttakî, sâlih ve âmil olanlar bulunur. Havfın ikinci makamı hazerdir (sakınmadır). Bu makamda zahidler, verâ ve huşû sâhibleri bulunur. Üçüncü makam haşyettir. Bu makamda âlimler, âbidler ve muhsinler bulunur. Dördüncü makam veceldir. Bu, zikredenlerin, muhbitlerin (gönülden Allah'a bağlananların) ve ârif lerin makamıdır. Beşinci makam *işfak*tır (Rabb'e saygıdan dolayı kötülükten sakınmaktır). Bu, sıddîkların, şehîdlerin, muhiblerin (sevenlerin) ve mukarrebîn sınıfından husûsî olanların makamıdır. Bunların korkusu, cezâ endîşesiyle elde edilen şeyleri görmekten değil, sıfatın sâhibinden dolayı sıfatları bilmekten kaynaklanır. (*Kût*, I, 241)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir... Beklenen şey, kalbte acı ve elem meydana getirecek bir şey olarak vuku bulduğunda buna, "*havf*" ve "*işfâk*"... denir. (*İhyâ'*, IV, 174)

* *İşfâk* (acımak), merhamet duygusuna yakın bir hazerin (sakınmanın) sürekliliğidir. İşfakın ilk inceliği, inadından dolayı nefse, boşa gitmesi korkusuyla amele, mazeretleri sebebiyle yaratılmışlara işfaktır. İkinci inceliği, halktan uzaklaşmak için vakte (hâle), ârızlara (ya da hâtırlara) karşı kalbe, sebebe karşı yakîne işfaktır (sebeb arama yerine yakîne sarılma konusundaki işfaktır). Üçüncü inceliği ise, ameli ucubdan (kendini beğenmekten) korumak, düşmanlıktan uzak durmak, haddi aşmaması için nefse yüklenmektir. (*Ravza*, 479)

* Şeyh (?), *işfâk*ı merhamet duygusuna yakın bir hazerin (sakınmanın) sürekliliği şeklinde açıklamıştır. Bu izah, işfakın *bidâyât*taki (başlangıçtaki) aslı ve şeklidir. Amelde işfak, amelin boşa çıkacağı endîşesinden kaynaklanır. *Ebvâb*daki asıl mânâsı, nefsine acıyarak kötülüklerden ve devamından sakınmaktır. İşte bu, hevâsına uyması, şerîat ve tarîkata baş kaldırmaya meyletmesinden dolayı kişinin nefsine olan işfakıdır. Çünkü nefsin özünde kötülüklere meyil ve haktan yüz çevirme husûsiyeti vardır.

*Muâmele*ta işfak ise, murâkabeye, âdâba riâyete aykırı olan halktan uzaklaşmak, yani Hakk'tan başkasına nazar ve iltifât etmemek için vakit ve zamana dikkat etmektir. Çünkü Hakk'tan başkasına nazar etmek, riâyet ve murâkabeyi ortadan kaldırır. Çünkü Hakk ile huzûr (Hakk'ın huzûrunda bulunmak ya da huzûr hâli yaşamak) cem'dir. Riâyet de murâkabe de ancak O'nunla huzûr hâlinde olur.

İşfakın *ahlâk*taki derecesi, Hakk'ın murâdının dışında isteklerde bulunması endîşesiyle nefse, bilebildiği kadarıyla günâhlarından dolayı cezâlandırılacakları korkusuyla halka işfaktır.

İşfâkın *usûl*deki derecesi, mânevî terakkîye mânî bıkkınlık, usanç veya geride

kalan {amellere} şübhe ârız olur endîşesiyle kalbe işfaktır. *Edviye*deki derecesi, vehim şeytanının yolunu kesip, ilim husûsunda muareze edeceği endîşesiyle akla, kâinât perdesinin önünü kapatacağı endîşesiyle basîrete işfaktır. *Ahvâl*deki derecesi, kendisine sevgiliyi unutmanın ârız olacağı veya maşûkuna olan özlem ateşinin alevleneceği endîşesiyle bâtındaki re'ye işfâktır.

İşfakın *velâyât*taki derecesi, bir hükmün hâkim olmasıyla vücûda {varlığa} meyledip, müşâhedesini kaybetme endîşesiyle temkîn ve telvîni kolaylaştırıcı hâllere işfâktır. İşfakın *hakaik*teki derecesi, sekr hâlinde kalıp, sahvın lezzetinden mahrum olmak veya ayrılığın uzamasıyla vuslatın kemâline ermekten mahrum kalma kaygısıyla hafâ makamına işfaktır. *Nihâyât*taki derecesi ise, tevhîd-i mahzdan alıkonma korkusuyla tahkîk makamına işfaktır. (*Câmi'*, 277)

işrâk-işrâkî (إشراق – إشراقي) {bk. **nûr-zulmet; nûru'l-envâr**}

iştibâh (إشتباه) * *İştibâlı*, hak ve bâtıl hükümler konusunda, iki taraftan da hâlin müşkül olmasıdır. (Hücvîrî, 467)

ithâm (إتهام) * Kardeşim sen, en büyük düşmanını suçladığından kat kat fazla kendi nefsini *ithâm* et {suçla}. Zararlı yırtıcı hayvandan korktuğundan daha çok dilinle haram işlemekten kork. Çünkü yırtıcı hayvanın öldürdüğü îmânlı kişinin mükâfâtı cennettir. Ama diliyle öldürenin cezâsı –Allah ﷻ affetmediği takdîrde– ateştir. (*Âdâb*ı, 62)

i'tikâf (إعتكاف) * *İtikâf*, belli bir mekânda ikamet etmektir. Şerîatte, Allah'a ﷻ yakınlık maksadıyla, belli bir amel ve belli bir hâlle belli bir mekânda ikamet etmek mânâsına gelir. Bu şekildeki îtikâf dînî açıdan mendûbdur. Adak îtikâfı yerine getirmek vâcibdir. Allah'a lâyık bir şekilde, O'nu tercîh ederek, O'nunla ikamet etmek maksadıyla yapılmalıdır. Allah'la ikamet etmesi, nefsiyle ikamet etmesinden daha iyidir.

Îtikâfa mahsûs amellere gelince, bu husûsta farklı görüşler vardır. Bazıları namaz, zikrullah, Kur'an-ı Kerim okumanın dışında başka amel yapılmaması gerektiğini düşünürler. Bazıları da âhirete mahsûs ne kadar hayırlı amel varsa onların hepsinin yapılabileceğini söylerler. Bana göre ise ikamet mahallinden çıkarmayacak her türlü iyi ameli yapabilir. İkamet mahallinden çıkarsa îtikâf yapmış sayılmaz. Bana göre başka şarta gerek yoktur. (*Fütûhât*, I, 791)

i'tisâm (إعتصام) * İsmet ve *îtisâm* {sarılma, yapışma} iki çeşittir: Allah'a îtisam, Allah'ın ipine îtisâm. Eğer sen ehl-i hablden {Allah'ın ipi olan Kur'ân ehlinden} isen, bu takdîrde ehl-i sebebdensin. Allah'a bağlanırsan ehlullahtan olmuş olursun. Allah'ın bir ehilleri, bir de hâsseleri {özel ve seçkin kulları} vardır. Dedi ki

"Ehlullahın hükmü, Allah'ın yarattıkları üzerinde Hakk sûretiyle iyice düşünüp taşınma konusunda diğer insanlardan ayrıldıkları şeydir." (*Fütûhât*, IV, 404)

* *İtisâm*, tâatı korumak, emri gözetmektir. İtisâmın ilki şekillere {zâhire}, ikincisi mâsivâyı terke, üçüncüsü ise ittisâle {Allah ile vuslata} itisâmdır. İttisal: Sadece Allah'ı müşâhede etmektir ki işte buna *"Allah'a itisâm"* denir. (*Ravza*, 478)

* *İtisâm*, belâların şiddetine karşı, muhavvil-i ahvâle {hâlleri değiştiren Allah'a} dayanmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *İtisâm* üç çeşittir: Avamın itisâmı Allah'ın dininedir. Havâssın itisâmı Allah'ın ipinedir. Ehassın itisâmı ise Allah'adır {O'na sımsıkı tutunurlar}. (*Câmi'*, 61)

* *İtisâm, bidâyât*ta Allah'ın ipine yapışmaktır. Allah'ın ipine yapışmak demek, Kitâb ve Sünnet'e uygun olarak kulluk yapmak demektir. *Ebvâb*da itisâm, nefsin güçlerine karşı koyma ve şeytanın tuzaklarını boşa çıkarma husûsunda Allah'ın tevfîk ve yardımına yapışmaktır. *Muâmelât*ta itisâm, O'nun kuvvet ve kudretine yapışmaktır. *Ahlâk*ta itisâm, yalnızca Allah'ın ahlâkına yapışmak, {Allah'ın} vahdeti için gerekli olan mehabbetini cezb etmeye çalışmaktır. *Velâyet* mertebelerinde itisâm, O'nun isimlerinin tecellîsinin nûrlarına yapışmaktır. *Hakîkatler* makamında itisâm, O'nun Zâtî tecellîsine yapışmaktır. *Nihâyât*ta itisâm ise, O'nun hüviyetinde büsbütün fânî olduktan sonra, bekasıyla bâkî olarak yapacağı şeyleri yapmak için ulûhiyyete sarılmaktır. (*Câmi'*, 275)

{Ayrıca bk. **havkale**; **'ismet**}

itmi'nân (إطمئنان) bk. **tuma'nîne/itmi'nân**

ittihâd (إتحاد) {**ehl-i ittihâd**} * *Aşk*ın kendisi bizzât kuştur, yuvadır; Zât'tır, sıfattır; tüydür, kanattır; havadır, uçuştur; avcıdır, avdır; kıbledir, kıbleye durandır; tâlibdir, matlûbdur; evveldir, âhirdir; sultandır, tebadır; kılıçtır, kındır; bahçedir, ağaçtır; hem daldır, hem meyvedir, hem yuva, hem de kuştur. (*Sevânih*, 32)

* Mâşûk âşıka şöyle dedi: *"Gel, kendini ben kıl. Eğer ben kendimi sen kılarsam, o zaman mâşûk ihtiyaç içinde olur ve eğer sen, ben olacak olursan bu durumda artış mâşûkta olur. Böylece her şey mâşûk olur, âşık değil; her şey nâz olur, niyâz değil; her şey hâzır ve mevcûd olur, ihtiyaç değil; hep zenginlik olur, fakîrlik değil; her şey çare olur, çaresizlik değil."* (*Sevânih*, 39)

* Aşıkın kendini mâşûkta kaybetme süreci öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini kendi gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır...

Senden dolayı seviyorum seni sevgilim
Kıskançlığımdan kendi gözümle bile dost değilim
Kederim Seninle birlikte olmamaktan değil
Seninle aynı tende olmamak benim derdim

Bu incelik zaman zaman öyle bir noktaya gelir ki eğer bir gün mâşûk daha da güzelleşecek olursa âşık incinir ve gazablanır. Bu hâl, bu zevki tatmayanların anlayabileceği bir durum değildir. (*Sevânih*, 40)

* *Aşk* mâhiyeti gereği belâdır; ünsiyet ve rahat ona yabancı ve iğreti bir şeydir. Çünkü ayrılık aşkta aslında ikiliktir, vuslatsa mâhiyeti gereği tekliktir. Bunun dışındaki her şey gerçek vuslat değil vuslat yanılsamasıdır. Bu konuda şöyle söylenmiştir:

Belâdır aşk çekinmem üstüne üstüne varırım
Hatta uyuyacak olursa onu ben uyarırım

Kurtul şu belâdan diyor dostlar bana
Belâ gönüldür gönülden nasıl uzak dururum

Çiçeğe durmuş aşk ağacı kalbimin tam ortasında
Susuz kalınca onu gözyaşımla sularım

Aşk hoş da acısı hoş değilse eğer
Hoştur bu bana ikisini birbirine kararım

(*Sevânih*, 41)

* Âşıklık bütünüyle O olmak, mâşûkluk ise bütünüyle Sen olmaktır. Zira kendin olman sana yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır.

Hevâya bağlı kaldıkça ya altın ya kadındır yolun
Âşık ol bunlardan kurtulmaktadır kurtuluşun
Âşıka yaraşır mı tevhîd yolunda iki kıble
Ya kendi hevâna uy ya kazan rızâsını dostunun

Hiçbir değeri yok kralların kapımızda
Miskin âşıktan başkası yaraşmaz şânımıza
"Ben, ben" dedikçe efendi sırrımıza eremezsin
Ki tâcımız yakışır ancak başsızların başına

(*Sevânih*, 103)

* *Aşk*, hem âşık hem de mâşûk için esrârengiz bir aynadır: Hem kendini, hem mâşûku ve hem de ağyârı (bunların dışında kalan her şeyi) gösteren bir ayna. Eğer aşkın kıskançlığı duruma hâkim olursa âşık başkasına bakamaz; mâşûkun cemâlinin mükemmelliğini aşk aynası dışında asla göremez. (*Sevânih*, 109)

* Bazen mâşûkun belâ ve cefâsı tam bir özen ve ihtimamla ve aşkın inâyetiyle âşıkın arzu toprağına atılan bir tohum olur ve bu topraktan îtizâr (özür dileme) gülü biter, tomurcuklanır ve vuslata götürür.

Ve eğer talih yâver giderse bu vuslat "*birlik*"e dönüşür. Yeter ki şimşek

çakmasın, yıldırım düşmesin ve yoluna engel çıkmasın; talihi yâver gitsin. Bu yüzden, âşık, aşk yolunun tekin olmadığını anlar. Bunun için şöyle denmiştir:

Gönlümü sana verdiğimi sanıyorsan eğer bil ki
Yüzlerce kafile geçti daha önce bu yoldan

Gönlümü vuslatından şen şakrak görüyorsam da
Ayrılığın payını da görüyorum arada
Ayrılığında vuslatın nasıl gizli değilse
Vuslatında da ayrılığın apaçık bana

(*Sevânih*, 111)

* *İttihâd* iki zâtı bir tek zât yapmaya denir. Sadece sayıda olur, o da hâldir. (*Istılâh*, 538)

* *"İttihâd imkânsızdır"*
bunu kim diyebilir
akıl yolundan şaşmış
câhil kişiden gayrı

(*Dîvân*, 441)

* *İttihad ehli* üç sınıftır: Birinicisi ittihâdın zâhirde olduğu görüşünde olanlar, ikincisi ittihâdın bâtında olduğu görüşünde olanlar, üçüncüsü de mutlak ittihâdı savunanlardır. (*Ravza*, 439)

* Bil ki, yüce sûfîlerden vahdet-i vücûda inanıp da, eşyâyı Hakk'ın ﷻ aynı gören ve her şeyin O olduğuna hükmeden kimsenin maksadı, eşyânın Hakk'la ﷻ *ittihâd* ettiği {birleştiği}, tenzîhin {Allah'ı yaratılmışlara benzetmeme, O'nu kendisine lâyık olmayan sıfatlardan uzak görme} teşbîh {Allah'ı yaratılmışlara benzetme} mertebesine indiği, Vâcib'in mümkün olması ve benzeri olmayanın benzeri olmaya dönüşmesi değildir. Çünkü bunların tamamı, küfür, ilhâd, sapıklık ve zındıklıktır. Bu noktada ne ittihâd, ne ayniyyet {aynılık}, ne tenezzül {mertebenin düşmesi} ve ne de teşbîh vardır.

Şu hâlde Hakk ﷻ, şu anda olduğu gibidir. O, kâinâttaki hâdiseler yoluyla Zât, sıfat ve isimlerinde değişikliğe uğramaktan münezzehtir. O, sürekli olarak mutlak sırflığı hâliyle bâkî olup, vücûb yüceliğinden imkân alçaklığına meyl etmez.

Bütün bu görüşlerin {hakîkî} mânâsı, eşyânın mâdûm olup, O'nun ﷻ mevcûd olmasıdır. Hüseyin b. Mansûr Hallâc'ın {*şatahât* türündeki} *"Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım!"* sözündeki maksadı, *"Ben Hakk'ım, O'nunla ittihâd ettim"* demek değildir. Çünkü bu söz küfürdür ve sâhibinin katlini gerektirir. Aksine, bu sözün mânâsı şudur: *"Ben mâdûmum {yokum}, mevcûd {var} olan O Hakk'tır."*

Bu husûsta söylenecek son söz şudur: Sûfîyye, eşyâyı, Hakk'ın ﷻ zuhûrâtının aynaları olarak görmüşler, tenezzül şâibesi, tagayyür ve tebeddül {değişme ve bo-

zulma) zannı olmaksızın onların, O'nun isim ve sıfatlarının tecellîgâhları olduklarını sanmaktadırlar. Tıpkı bir şahsın gölgesinin uzayıp durduğu zaman, *"Bu gölge bu şahısla ittihâd etmiştir (birleşmiştir), onunla ayniyyet nisbetiyle beraberdir"* ya da *"Bu şahıs tenezzül etmiş ve gölge sûretinde zuhûr etmiştir"* denmesinin mümkün olmadığı gibi(, Hakk için de benzer şeyler söylenemez). Aksine o şahıs, kendi asıl sırflığındadır (kendisinin gölgeye dönüşmesi imkânsızdır). Gölge de, tenezzül ve tagayyür şâibesi olmadan ondan vücûd bulmuştur. Hatta bazı vakitlerde, bir topluluğun o şahsın vücûduna sevgisinin mükemmel olması sebebiyle gölgenin varlığı gizli kalır. Hatta öyle ki, bazen o şahıstan başka hiçbir şey kalmaz. Belki de o zaman, *"Gölge şahsın aynıdır"* derler, yani (hakîkatte) gölge yoktur, mevcûd olan yalnız o şahıstır.

Bu tahkîkten bize gereken şudur: Sûfîlere göre eşyâ, Hakk Teâlâ'nın aynı değil, sadece O'nun zuhûrlarının aynalarıdır. Bu hâlde eşyâ Hakk'tandır, ama Hakk ﷻ değildir. O zaman, onların tüm söylemiş oldukları sözlerin mânâsı şu olur: *"Her şey O'ndandır."* Büyük âlimlerin tercîh ettiği görüş de budur. Bu husûsta büyük âlimlerle, muhterem sûfîler arasında bir ihtilâf olması mümkün değildir. Allah ﷻ onları hakîkatte sâbit kılarak kıyâmete kadar sayılarını çoğaltsın.

Her iki görüşün de gideceği nokta birdir. Aralarındaki fark sadece, sûfîlerin *"Eşyâ Hakk'ın zuhûrlarının aynalarıdır"* derken, âlimlerin, hulûl ve ittihâd vehminden korunabilmek maksadıyla böyle sözler söylemekten sakınmalarıdır. (*Mektûbât*, II, 72)

* *İttihâd*, kendisinde küllün (bütünlüğün) var olduğu, mutlak, bir ve gerçek varlığın temâşâ edilmesidir. Kendisi bizâtihî yok, ancak başkası sâyesinde var olan şeyler, bu temâşâ esnâsında birleşir ve tek olarak görülür. Burada farklı iki aslî varlığa sâhib olan şeyin birleşmesi söz konusu değildir. Bir'in temâşası ancak, Mutlak Bir söz konusu olduğunda, yani her şeyin, sadece onunla birleşmesiyle gerçekleşir. Çünkü Mutlak Varlık'ın ötesinde onun ihata edemediği haricî bir varlık tasavvur edilemez. Aksi takdîrde iki ayrı varlığın bir olması gibi tuhaf bir durum ortaya çıkar. Mutlak Bir'in temâşâsı ancak nafilelerle Allah'a ﷻ kurbiyetle gerçekleşir. (Kâşânî, 24; *Câmi'*, 75)

ittisâl (إتّصال) * Kulun, sırrı ile Allah'tan ﷻ başka her şeyden ayrılması, rûhunda O'ndan başkasına tâzîm duygusu taşımaması ve ondan başkasından bir şey dinlememesi. Şeyh (Ebû Hüseyin) Nûrî: *"İttisâl, kalblerin mükâşefesi, sırların müşâhedesidir"* demiştir.

Hârise'nin şu sözü kalblerin keşfine misaldir: *"Rabb'imin arşını sanki açıkça görüyor gibiyim."* Sırların keşfine misâl ise Resûlullah'ın ﷺ şu hadîsidir: *"Allah'a ﷻ, O'nu sanki görüyormuş gibi kulluk et."* [Buhârî, Îmân, 83; Müslim, Îmân, 1] (*Ta'arıf*, 78)

* Kulun, kendi varlığının sınırlarını görmekten kurtulması ve varlığını tek olan varlıkla bitişik olarak görmesidir. Bu durumda o, Hakk'ın ﷻ nefesinin ve varlık feyzinin kesilmeksizin devamlı olarak geldiğini görür ve onunla var olur. (Kâşânî, 24; *Câmi'*, 75)

* *parladı nûrları gözümün*
iki hazret
tecellî ettiğinde
bir oldu iki hüviyet
kaabe kavseyn deminde
al
senden olanı
sana geleni
senin ve sana ait
her varlık seninledir
ahadiyyet örtüleri içinde
yaşayana ne mutlu
cem' hâlinde fark hâlini
aydınlattı Zât'ın nûru
ahadiyyet renkleriyle
işte kemâl mertebesi
işte ittisâl bağışı
işte Rubûbiyyet katından ayrılmayan kul
...

(*Mevâhib*, 114)

izâle-i beyn (إزالة البين) * *İzâle-i beyn*, kardeşinle arandaki kara ipliği yok etmendir. (*Nefehât*, 191)

izâr (إزار) * "*İzâr nedir?*" Perdedir, ilâhî kudretin te'sîri üzerine çekilmiş olan bir setr ve gayret perdesi. {Bu perde,} Kadîm'de kadîm {ezelî} olarak, muhdes {sonradan yaratılan} mevcûdlarda muhdes olarak zâhir olan beşinci küllî hakîkattedir. Bu, imkân diye nitelenen âyân-ı sâbitedeki rabbânî sûretlerle ilâhî hakîkatlerin zuhûrudur. Bunlar Hakk'ın mazharlarıdır. Bu mazhara kadar olan bu zuhûrun nisbetini Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dan başka hiç kimse bilemez. Bizimle bu âlem arasındaki engel olan ve "*izâr*" tâbîr edilen perde ise "*Kün {ol}*" kelimesidir. Ancak bununla kef, vâv ve nûn harflerini kasd etmiyorum. Benim bundan kasd ettiğim şey, kendisi ile bu zuhûrun meydana geldiği mânâdır. (*Fütûhât*, II, 101-102)

'izz (عز) * *İzzet* {kuvvetli, şerefli olma, üstünlük} sevgisi asıldır, tabiîdir. Ondan riyâset ve makam sevgisi ortaya çıkar. Ondan da kibir, övünme, öfke, hased, kin, hamiyyet ve asabiyyet doğar. Nefs ona bağlıdır. O, nefsin göz bebeğidir. O, onu bir annenin çoğunu sevmesindan {daha çok} sever. (*Âdâb*ı, 108)

'izzet (عزّة) * ...Binaenaleyh deriz ki, ahadiyyet tecellîsi yönünden bakılınca ne sıfat, ne de isim görülür. Vâhidiyyet tecellîsi cihetinden bakılınca ise halk yoktur. Çünkü her varlığa şekil verme cihetinden, kudretinin zuhûrunu ifâde eden bir sıfattır. Rubûbiyyet tecellîsi cihetinden de Hakk ve halk vardır. Hakk'ın ve halkın vücûdu için bu sıfat gereklidir. Ulûhiyyet tecellîsi cihetinden ise sadece Hakk ﷻ vardır. Ama onun sûreti halktır. Ve ancak halk vardır. Onun mânâ ciheti ise Hakk'tır.

İzzet tecellîsinde ise kulla Allah ﷻ arasındaki nisbet kalkar. Kayyûmiyyet cihetinden bakılınca, Rabb sıfatının var olması için, Rabb olarak kabûl edilecek bir Zât'a ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Rabb sıfatının var olabilmesi için de kendisine Rabb'lık yapılacak varlığa ait sıfatların da var olması gerekir. {Deriz ki} zâhir ismi cihetinden bakılınca, O eşyânın aynısıdır. Bâtın ismi cihetinden bakılınca ise eşyâ onun aynı değildir. (*İnsân*, I, 12)

K

kābe kavseyn (قاب قوسين) * *Kabe kavseyn*, İlâhî emirde isimler arasındaki karşılıklar îtibâriyle ibdâ {ortaya çıkarmak}, iade, nuzûl {iniş}, urûc {çıkış}, failiyyet ve kabiliyyet gibi *"varlık dâiresi"* adını taşıyan esmâî bir kurb makamıdır. Bu makam, *"temeyyüz {ayırd edilme}"* denilen ikiliğin kalkmasıyla *"ittisâl"* adı verilen Hakk'la birlik olmaktır.

"Ev ednâ" sözüyle beyân buyurulan makam hariç bu makamdan daha yüksek makam yoktur. Bu makam, *"ev ednâ"* sözüyle tâbîr edilen ayn-ı cem'in zâtî ahadiyyetidir. Orada bütün şekilleri tamamen silerek fenâ-yı mahz {fenânın ta kendisi} ile îtibârî olan temeyyüz ve ikiliği kaldırmak içindir. (Kâşânî, 142; *Câmi'*, 92)

* *"Kabe kavseyn"* sözü *"iki yay kadar"* demektir. Peygamber Efendimizin ﷺ hakîkati berzahlar berzahından; yani vahdetten ibâret olduğu için hâllerinin, sözlerinin ve fiillerinin bütününde itidâl {denge} meydana gelmiştir. Zira berzahta ifrât ve tefrît arasında tam bir denge vardır. Bu yüzden terâzî burcunda gönderilmiştir ve adildir. Hz. Peygamberin ﷺ vekilleri olan bütün peygamberler başak burcunda gönderilmişlerdir. Bu sebeble öncekilerde kuruluk, bu ümmette ise bütün işlerde itidal hakim olmuş ve emrolunduğu her şeyde Hz. Peygamberin ﷺ hakîkatinin itidali ortaya çıkmıştır. (*Esfâr*, 32)

* *"Fe kabe kavseyni ev ednâ {iki yay mesâfesi hatta daha da yakın}"* [Necm, **53/9**] makamındaki büyük sırrı dinle.

İnsân-ı kâmil; *seyr ilallah*'tan sonra, *seyr fillah* tahakkuk edip, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanarak icmâl yoluyla bu seyir de tamamlandığında –ki, isim ve sıfatların aksetmesinin zuhûr dâiresinin tamamlanması seyr fillah'a bağlıdır-, Mâşûk'un kendisinde asâletiyle zuhûr etmesine lâyık ve müstehak olur. Bu zuhûr, zıllî şâibe {gölge şâibesi}, hâl ve mahal vehmi olmaksızın gerçekleşir. Hatta öyle ki {bu zuhûrda}, Mâşûk'un Zât'ına ait sıfatlar Zât'ından ayrılmaz. Zât'ın, sıfatlarıyla âşıkın aynında zuhûr etmesi zarûrî hâle gelir. Böylece kavseyn {iki yay}, yani sıfatların kavsıyla Zât'ın kavsı hâsıl olur. İşte bu, en yüce makam olan *"kabe kavseyn makamı"* olup aslın zıll şâibesi olmadan zuhûruyla alâkalıdır.

Allah'ın inâyetiyle sâdık olan âşıkta, herhangi bir isim ya da sıfat murâdı olmaksızın mükemmel irtibât ve Mâşûk'un Zât'ıyla alâka zuhûr ettiği zaman, işte bu vakitte isim ve sıfat, Allah'ın ﷻ kudretinin fazlıyla gözünden tamamen gizlenir, fikrinde ve müşâhedesinde Zât'tan başka hiçbir şey kalmaz. (*Mektûbât*, II, 137)

* {Bu hâlde,} sıfatlar mevcûd olsalar bile, müşâhede etmesi mümkün olmaz. Burada "*Ev ednâ {daha yakın}*" sırrı zuhûr eder, kavseynden de eser kalmaz.

Bu yüce makamdan ayrıldığı zaman, önce halk âlemine ayak basar, hatta toprak unsuru üzerine oturur. Bu temiz unsur, Kuds âlemine uzaklığı ve ondan ayrı kalmış olmakla beraber, Kuds âlemine her şeyden daha yakındır. İniş ve düşüşe baktığımız zaman, kurb {yakınlık} devletini halk âleminin nasîbi olarak buluruz. Bilakis o, toprak unsurunun nasîbidir.

Evet! Dâiredeki urûc {yükseliş} yönünde bulunan ilk noktayı düşündüğümüz zaman, dâire içinde bu yöne en yakın nokta olarak ikinci noktayı buluruz. Düşüş yönünden düşündüğümüz zaman da, ilk noktaya en yakın olarak, ilk noktaya dönük olan ve ona bakan son noktayı buluruz. O'na dönük olanla, O'ndan yüz çeviren arasında ne büyük fark vardır! İkinci noktanın, ilk noktanın zuhûrâtına meyli vardır. Son nokta ise, zuhûrâtı sırtının arkasına atarak zâhir olan Zât'ı ister. O nerede, bu nerede {aralarında ne büyük fark vardır}! (*Mektûbât*, II, 138)

{Ayrıca bk. **ittisâl**}

kābiliyyet-i evvel (قابليّة أول) * *Kabiliyyet-i evvel* {ilk kabiliyet} asılların aslıdır. O da ilk taayyündür. (Kâşânî, 142; *Câmi'*, 92)

kābiliyyet-i zuhûr (قابليّة الظهور) * *Kabiliyyet-i zuhûr* {zuhûr kabiliyeti}, "*Bilinmek istedim*" sözüyle işâret edilen ilk mehabbettir. (Kâşânî, 142; *Câmi'*, 92)

kabr (قبر) * *Kabir*, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennnem çukurlarından bir çukurdur. Hâfız Celâl şöyle söylemiştir: "*O, âhiretin ilk durağıdır.*" (*Meşârık*, 59)

kabûl (قبول) * *Debûr*, nefsin hevâsına ve istilasına çağıran bir güçtür. Nûrun batısı olan cismanî tabîatı yönünden geldiği için batı tarafından esen debûr rüzgarına benzetilmiştir. Bunun zıddı *kabûl*dür. Kabûl doğu tarafından esen sabâ rüzgârıdır. O, rûha ve onun istilâsına çağıran bir güçtür. Bu sebeble Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Bana sabâ ile yardım olundu. Âd {kavmi} ise debûr ile helak olmuştur.*" [*Müsned*, I, 223] (Kâşânî, 44)

kabz-bast (قبض – بسط) **{kabz billah}** * *Kabz* {daralma} ve *bast* {genişleme} mârifet ehline göre iki şerefli hâldir. Hakk onları kabz ettiğinde onları geçim, yemek, içmek ve konuşma gibi mübâh şeylere karşı çekingen kılar. Onlara genişlik

verdiğinde, bu şeyleri onlara geri verir ve bu konuda onları korumayı üstlenir. Buna göre kabz ârif olan kimsenin hâlidir, onda mârifetinden başka bir fazlı yoktur. Bast ârif olan kimsenin hâlidir. Hakk ona halk onunla edeblensin diye bu hâli vermiş ve koruması altına almıştır. (*Luma'*, 419)

* Cüneyd[rh] *kabz* ve *bast*ın anlamı hakkında {bunları} *havf* ve *recâ* {ile irtibâtlandırarak} şöyle demiştir: *"Recâ, {gönlü açarak} tâate bast eder, havf ise günâhtan kabz eder {alıkoyar}."* (*Luma'*, 420)

* *Kabz* ve *bast*, kulun havf ve recâ makamlarını geçtikten sonra ulaştığı iki hâldir. Tasavvufa yeni giren mürîdin havfı, ârifin kabzına, recâsı da, ârifin bastına karşılık gelir. Kabz ile havf, bast ile recâ arasındaki fark şudur: Havf geleceğe ait bir husûsla alâkalı olur. Yani ileride arzu edilen bir şeyi elden kaçırma veya sakınılan bir duruma mârûz kalma endîşesinden doğar. Recâ için de durum aynıdır. Yani gelecekte elde edilmesi arzulanan bir şey hakkındaki ümîde veya sakınılan bir şeyin ortadan kalkması, hoşa gitmeyen bir durumun sona ermesi temennîsine *"recâ"* denir. Kabz ise, ileride değil şu anda meydana gelen bir mânâ ile alâkalıdır. Bast da böyledir.

Havf ve recâ sâhibi bu iki hâlde bulunurken, kalbi gelecekle alâkadâr olur. Kabz ve bast sâhibi ise, içinde bulunduğu zamanda kendisini galebesi ve hükümranlığı altında tutan vârid sebebiyle vaktinin esiridir. Ayrıca sûfîlerin hâllerinin farklı oluşuna göre kabz ve bast durumundaki vasıfları değişiklik arz eder. Meselâ, bazı vâridler {ilhâmlar} kabz hâlini îcâb ettirir, fakat kabz hâli tam ve kâmil olmadığı için, bu durumda bulunan sâlik, kabzın dışında kalan bazı şeylerle de meşgul olabilir. Kabz hâlinde bulunan bazı sâlikler ise, bu durumda iken kendilerinin kabz hâline geçmelerine sebeb olan vâridden başka bir vâridle alâkadâr olamazlar. Bu sebeble sâlik, kendisine gelen vâridle tamamen kendinden geçmiş bir hâldedir. (Kuşeyrî, 35)

* *Kabz* ve *bast*, kuldan tekellüfü düşüren iki hâldir. Bunların gelişi kesbî olmadığı gibi, mücadele ile de gitmezler. *"Allah kabz eder, bast eder."* [Bakara, 2/245] Şu hâlde kabz, hicâb hâlindeki kalblerin kabzından, bast ise keşf hâlindeki kalblerin bastından ibârettir. Bunların her ikisi de kulun tekellüfü ve gayreti olmadan Hakk tarafından gelir. Âriflerin kabz hâli, mürîdlerin havf hâline benzer. Âriflerin bast hâli de, mürîdlerin recâ hâline benzer. Kabza ve basta bu mânâyı yükleyen topluluğa göre böyledir.

İki mânâdan ötürü, şeyhlerin bir kısmına göre kabzın derecesi basttan daha yüksektir. Birincisi, Kitâb'da {Kur'an'da} kabz, basttan önce zikredilmiştir. İkincisi, kabzda bir erime ve kahrolma, bastta ise bir nazlanma ve lütuf hâli vardır. Şübhesiz beşeriyetin erimesi ve nefsin kahrolması gözetilmesinden daha iyidir. Zira nefs en büyük perdedir. (Hücvîrî, 454)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"Sonra onu {uzamış olan gölgeyi} yavaş yavaş kendimize çektik."* [Furkān, 25/46] Bu babda yer alan *kabz* ile, Hakk'ın ﷻ kendisi için ayırmış olduğu {ricâlullah ya da ehlullah makamlarından olan} *zanâin* makamına işâret edilir. Bunlar üç fırkadır: Bir fırkayı Hakk, sakınma kabzıyla tamamen kendisine kabz etmiş, bunları âlemlerin gözünden gizlemiştir. Bir başka fırkayı da, telbîs {giydirme ya da örtünme} elbisesi içinde gizleyerek kabz etmiş, bunlar üzerine şekil tülünü sarkıtmış ve böylece âlemlerin gözünden gizlemiştir. Bir başka fırkayı da, kendilerinden kendisi için kabz etmiş, böylece onları örtülmekten de arındırmış ve kendilerinden de gizlemiştir. (*Menâzil*, 41)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"O, sizi o sûrette {çiftlerden yaratarak} var ediyor."* [Şûrâ, 42/11] *Bast*, {O'nun,} kulun şâhidlerini ilim derecelerine nakletmesi, bâtınına ihtisâs ridâsını sarkıtmasıdır. İşte bunlar telbîs ehli olurlar {Allah tarafından giydirilirler, hâllerini Allah verir}. Onlar, ancak bast meydanındaki üç mânâdan biri için basta nakledilirler. Her mânânın tâbî olduğu bir topluluk vardır. Bunlardan biri, halka rahmeti genişletmekle bast edilmiştir. Onlara geniş davranırlar, onlarla ünsiyet kurarlar, onları hakîkatlerin toplandığı ve sırların gizlendiği kendi nûrlarıyla aydınlatırlar.

Bir başka topluluk mânâlarının kuvveti ve gördükleri husûsunda sebâtkâr olmalarından dolayı bast edilen topluluktur. Çünkü bunların müşâhedesini şâhidler kaplamamıştır. Mevcûdlarına şekil rüzgârları dokunmaz. Onlar kabzın pençesinde bast hâli yaşarlar.

Bir topluluk da, dâimâ hidâyet yoluna işâret ve sâliklere kandil olmak için bast hâli yaşarlar. (*Menâzil*, 42)

* Kulun kader, *fiil* ve *bast* makamına girdiğinin alâmeti, terk etmesi ve uzaklaşması emredildikten sonra, kendisine hazları istemesinin emredilmesidir. Zira içinde Allah'tan ﷻ başka kimse kalmayacak şekilde bâtını hazlardan temizlendiğinde kişiye bast hâli ârız olur. Böylece kendisine istemesi, arzulaması ve elde etmesi gerekli olan kısmetini istemesi ve araması emredilir. Bu emir, Allah katında değeri, derecesi ve onun isteğini yerine getirmekle Hakk'ın inayetinin kendisine ulaşması içindir. Hazların verilmesiyle ilgili olarak *"suâl {istemek}"* tâbîrinin kullanılması, kabzdan sonra bastın ve Allah'ın kulu, hâller, makamlar ve sınırlara riâyet etme konusunda tekliften çıkarmasının en büyük alâmetlerindendir. (*Fütûh*, 125-126)

* (Nefs) rûhî olarak öyle neşelendi ki, {bu neşenin} ilk hâli ihvânın *"bast"* ile *"tecrîd"* dedikleri ilâhî parlak vâridir. (*Heyâkil*, 95)

* *Kabz* ve *bast*ın belli bir zamanı ve kesin bir vakti vardır. Ne vaktinden önce meydana gelirler ne de sonra. Bunların vakti ve zamanı, husûsî mehabbet hâlinin sonlarında değil başlarındadır. Husûsî mehabbet hâlinden önce de meydana gelmezler. Îmân hükmündeki sâbit ve umûmî mehabbet makamında olan kişide kabz

ve bast hâli meydana gelmez. Böyle bir kişi için havf ve recânın tersi; bazen kabz ve bast hâline benzer bir hâl meydana gelir, onlar da onu kabz ve bast zanneder. Oysa öyle değildir. O, kabz zannettiği bir sıkıntı ve bast zannettiği nefsânî bir haz ve tabiî bir neşe hâlinden başka bir şey değildir. Endîşe ve neşe, nefsin sıfatı devam ettiği için nefsten ve onun özünden kaynaklanır.

Nefste emmâre vasfı kaldıkça ondan haz, neşe ve endîşe -ki nefsin tasmasının alevidir- meydana gelir. Neşe ise, mizâc denizinin dalgaları çarpıştığında nefsin dalgasının kabarmasıdır. Sûfî umûmî mehabbet hâlinden husûsî mehabbetin başlangıcına yükseldiğinde hâl sâhibi, kalb sâhibi ve nefs-i levvâme sâhibi olur. O vakit onda kabz ve bast hâli peşpeşe gelir. Çünkü o, îmân derecesinden ikân (yakîn) ve husûsî mehabbet derecesine yükselmiştir. Bu sebeble Hakk ona bazen kabz, bazen de bast hâli verir.

Vâsıtî demiştir ki: *"{Allah} seni sende bulunan şeylerle {hata ve günahlarla} kabz eder, kendisinde bulunan şeylerle {rahmet ve merhametle} bast eder."*

{Ebû Hüseyin} Nûrî de şöyle demiştir: *"O, seni seninle kabz eder, kendisiyle bast eder."*

Kabz hâlinin belirmesi, nefsin sıfatının ortaya çıkması ve galib gelmesi, *bast* hâlinin belirmesi ise kalb sıfatının ortaya çıkması ve kalbin galib gelmesinden dolayıdır. Nefs emmâre olduğu sürece bazen mağlub, bazen de galib olur. Kabz ve bast hâli nefsteki bu hâl îtibâriyledir. Kalb sıfatının sâhibi kalbinin varlığı sebebiyle nûrânî bir hicâb {örtü} altında olduğu gibi, nefs sıfatının sâhibi de nefsin varlığı dolayısı ile zulmânî bir hicâb altındadır. Kalb sıfatının sâhibi kalb sıfatından yükselip hicâbından çıkacak olursa, hâl artık onu kayıt altına alamaz ve onda tasarrufta bulunamaz. Bu sebeble bu kişi, o vakitte kabz ve bastın tasarrufundan çıkar. Kalb demek olan nûrânî varlıktan kurtulduğu, nefsin ve kalbin hicâbından sıyrılıp kurbiyyeti {yakınlaşmayı} gerçekleştirdiği sürece ne kabz, ne de bast hâline mârûz bırakılır. Böylelikle fenâ ve bekadan varlığa döndüğünde kalb hakikî vasfı olan nûrânî varlığa dönmüş olur. O vakit kabz ve bast da ona geri gelir. Kendini fenâ ve bekaya verirse, o vakit ne kabz, ne de bast hâlinden eser kalır.

Fâris şöyle demiştir: *"Önce kabz, sonra da bast hâli gelir. Sonra ne kabz kalır, ne de bast. Çünkü kabz ve bast varlıkta meydana gelir. {Varlığın yok olduğu} fenâ ve beka ile meydana gelmez. Kabz hâli bazı durumlarda bast hâlindeki aşırılığın cezâsı olarak meydana gelebilir. Bu da şöyle olur: Allah tarafından kalbe bir vârid gelir ve ondan kalbe bir rahatlık, ferahlık ve müjde dolar. Bunun sonucunda nefs kulak kabartır ve nasibini elde eder. Vâridin eseri nefse ulaştığında, tabîatı gereği nefs haddini aşar, bast konusunda aşırılığa düşer, böylece bast neşeye dönüşür ve bunun sonucunda kabz hâliyle cezâ görür. Kabzın tümü araştırıldığında bunun ancak nefsin hareketinden ve sıfatıyla zuhûr etmesinden kaynaklandığı anlaşılır. Nefs edeblenir, değişir ve bir zaman azgınlıkla, bir zaman da isyânla hareket etmezse, rahatlık ve ünsiyet bulduğu sürece kalb vasfının sâhibine kabz isâbet etmez."* (*'Avârif*, 304)

* *Kabz*, (isâbet ettiği) vakitte havf hâlidir. "*Kabz, azarlama ve te'dibe işâret yöneltme sûretiyle kalbe gelen vâriddir*" de denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: "*Kabz, vaktin vâridini almaktır.*"

...Bize göre *bast*ın sâhibi, kendisi eşyâyı ihata eden, ama eşyânın kendisini ihâta edemediği kimsedir. Bunun recâ hâli veya kabûle, rahmete ve ünse işâret eden tevcîh (yönlendirme) vâridi olduğu da söylenmiştir. (*Istılâh*, 531-532; *Fütûhât*, II, 130)

* Bu iki hâl bazen temkîn ehlinde bulunur. (*Fütûhât*, II, 130)

* İnsanın, *kabz* ve *bast* diye adlandırılan iki hâlin bir araya geldiği bir çok hâli vardır. Bunlara ister havf ve recâ, ister vahşet ve üns, istersen heybet ve teennüs (üns) bulma ya da daha başka şey söyle. İnsan ister ârif, ister temkîn, isterse telvîn sâhibi bir mürîd olsun, herhangi bir vakitte, herhangi bir sebebe ve gereğe bağlı olmadan bu hâllerle vasıflanmamış olması imkânsızdır. (*Rûh*, 39)

* *Kabz*, (içinde bulunulan) vakitte *havf* hâlinden ibârettir. Zira esef duymak geçmişte olan bir şey için, havf ve çekingenlik gelecekteki bir şey için olur. Kabz ise (içinde bulunulan) vakitte meydana gelen bir mânâ içindir. Bazıları kabzın neticelerine bakarak şöyle demişlerdir: "*Kabz, kalbe gelen bir vâriddir. Kalbe azarlanmanın bir işâreti veya zorla te'dibi hak etmenin gerektirdiği bir durum sebebiyle vârid olur.*"

Bazı sûfîler ise şöyle demişlerdir: "*Kabz, havfın sonucunda meydana gelen bir hâldir. Havf bazen fark edilir, bazen de fark edilmez.*" Allah size yardım etsin! Biliniz ki kabz, kabzın kendisinden âlemde sâdır olduğu ilâhî makamda, Hakk Sübhânehû Hazretleri'nin, mahlûkatının sıfatlarından biriyle sıfatlanmasıdır. (*Fütûhât*, II, 498)

* Bir tâifeye göre *bast* (içinde bulunulan) vakitte *recâ* hâlinden ibârettir. Bâzıları ise "*Kabz ve bast, içinde bulunduğu vaktin vâridini almaktır. Bir kahr ve galebedir*" demişlerdir. Bize göre bast, sâhibine, kendisinin eşyâyı ihâta etmesi, eşyânın onu ihata etmemesi şeklinde hakim olan bir hâldir. Bastın hakîkati, derecesi yüksek olan kimselerden başkasına ait değildir. Bu hâl, derecesi düşük olanlara Hakk tarafından gelir ve onun derecesini yükseltir. (*Fütûhât*, II, 499-500)

* *Bast* ehlinin kaygısı *bast* hâlini aşmaz. Ancak bast çok çeşitlidir. Amel bastı, ilim bastı, tecellî bastı, murâkabe bastı. Eğer amelde isen "*Ne?*" İlimde isen "*Kimin hakkında?*", tecellîde isen "*Kim?*", murâkabede isen "*Kim için?*" Böyle her bastta bu şekilde sorular ortaya çıkar. Amelde bast hâlinde isen sana "*Neyi kasd ettin?*", ilimde isen "*Mâlûmun kimdir?*", tecellîde isen "*Kimi görüyorsun?*", murâkabede "*Kimi murâkabe ettin?*" diye sorulur. İşte sen bu sorulara vereceğin cevâblara göre soru ve cevâba muhâtab olacaksın. Bast hâlinde olduğun sürece, sen hâline uygun olandan başkasını müşâhede etmezsin. Eğer içinde bulunduğun hâlin gerektirdiği şekilde cevâb verirsen, hükmen hakîm olmuş olursun. Eğer kendi durumuna göre değil de, Hakk'a göre cevâblarsan, artık îtikadına göre hak ne ise öyle olursun. Eğer nefsinle cevâblarsan kul cevâbıyla cevâblamış olursun. Mertebeler farklı farklıdır. (*Fütûhât*, IV, 440)

* {Kul} kalb makamında *bast*, nefs makamında *recâ* mesabesindedir. Bast hâli, üns, rahmet, lütuf ve kabûle işâreti gerektiren bir vâriddir. Nefs makamında havfın mukabilinin recâ olması gibi, bastın mukabili de kabz vâridîdir. Hakk makamındaki bast Allah'ın kuluna, halkla beraberken zâhiren bast {genişlik} vermesi, bâtınen de halka merhametinden dolayı kabz {sıkıntı} vermesidir. O her şeyi ihata eder, hiçbir şey onu ihata edemez. O her şeye te'sîr eder, ama hiçbir şey ona te'sîr etmez. (Kâşânî, 37; *Câmi'*, 78)

* *Kabz* (billah), kaçınma ve uzaklaşma gibi vahşete işâret eden bir vâridin kalbe hâkim olmasıdır. Bunun bahsi karşılığı olan *bast*'ta geçmişti. Bu hâl, çoğunlukla, bastın peşinde bast hâlinde olan sâlikten meydana gelen bir edebsizlik sonucu vâkî olur. Kabz ve bastın havf ve recâdan farkı, havfın nefs katında arzu edilmeyen, recânın da arzu edilen bir şeyle alâkalı olması, kabz ve bastın ise içinde bulunulan vakitle alâkalı olup, sonrası ile alâkası bulunmamasıdır. (Kâşânî, 143; *Câmi'*, 92)

* *Kabz* ile halkın havassına işâret edilmektedir. Bunun ilk inceliği yükselme şeklindeki kabz ile kabz hâlinde bulunduklarından, âlemlerin gözünden sakındırılmış olan fırkadır. İkincisi kabz olunduklarından telbîs elbisesine bürünmüş olan ve âlemin gözünden gizlenmiş olan fırkadır. Üçüncüsü Hakk'ın kendilerinden kendi Zât'ına kabzettiği ve sır süzgecinden geçirdiği, böylelikle kendisine has kıldığı fırkadır...

...*Bast* ehli telbîs ehlidir. Bunların ilk inceliği halka acıdıkları için bast hâlinde olanlardır. Halk onların nûrlarıyla aydınlanır, ama onların sırları gizlidir. İkincisi mânâları güçlensin, bakışları sabitleşsin diye bast hâlinde olanlardır. Bunlara şahid olanlar, onların şahid olduklarına karışmaz. Çünkü onlar bu hâllerinde Hakk'ın murâkabesindedirler. Üçüncüsü ise yola işâret, hidâyete önder ve sâlikleri aydınlatmak için bast ehli olanlardır. (*Ravza*, 494)

* Hâller, hâl sâhiblerine ancak bu semâdan verilir. Bunlar *kabz*, *heybet* ve *havf* gibi celâliyet de olsa, *bast*, *üns* ve *recâ* gibi cemâliyet de olsa hakîkatte birdir. (*Esfâr*, 164)

* *Kabz*ın üç sebebi vardır: Bunlar ya işlediğin bir günâhtır; ya senden uzaklaşan veya azalan dünyâdır; ya da malında, nefsinde, namusunda, ailende, namında, dünyevî ya da dînî işlerinde veya daha başka şeylerde sana eziyet veren bir zâlimdir. Bu sebeblerden biri başına geldiğinde yapman gereken kulluk gereği şerîata başvurmandır. Bu da günâh konusunda tevbe, inabe {Hakk'a bağlanma} ve af dilemekle olur. Elinden giden veya eksilen dünyâlık husûsunda ise teslîmiyet ve rızâ hâlinde olman ve Allah'tan mükâfâtını beklemenle olur. Zâlimin eziyeti konusunda da sabır, sükûn ve sebât hâlinde olmalısın.

Nefsine zulmetmekten sakın ki, ona mağlûb olup zâlimin hakkı konusunda hakkı fedâ etmeyesin. Aksi hâlde hem başkasına hem de kendine zulmetmiş olursun ve üzerinde iki zulüm toplanmış olur. Şayet yükümlü olduğun sabır ve taham-

mülü gerçekleştirebilirsen, Allah gönlüne bir genişlik verir, bunun sonucunda da affeder ve bağışlarsın. Belki de sana rızânın nûrundan bir şey verilir. Sen de onun sayesinde sana zulmedene merhamette bulunur ve onun için duâ edersin, duân da kabûl edilir. İşte bu sıddîklerin ve merhametlilerin derecesidir.

Allah'a tevekkül et. Sana sebebini bilemediğin bir kabz hâli geldiğinde, -vakit gece ve gündüz olmak üzere ikidir, -kabz geceye, bast da gündüze benzer- yapman gereken üç şey vardır; konuşma, hareket ve irâde konusunda sâkin olmak. Bunu yaparsan yakında ya gününün ya da sana yönünü gösterecek yıldızının veya aydınlanacağın ayın yahut onunla görebileceğin güneşin doğuşuyla geceden kurtulursun. Yıldızlar ilim yıldızları, ay tevhîd ayı, güneş mârifet güneşidir. Gecenin karanlığında hareket edersen *"(Allah'ım) bize selâmet ver"* de ki helâk olmaktan kurtulasın.

...*Bast*ın vâkî oluşu da sebeblerden hâlî değildir. Bastın üç sebebi vardır: Birincisi, çokça itâatte bulunma veya Allah'ın ilim ve mârifet gibi ihsânı. İkincisi, çalışma, cömertlik, hibe veya başka bir yolla elde edilen dünyâ malının çokluğu. Üçüncüsü de insanların medih ve senâları veya kendisine yönelmeleri, duâ isteğinde bulunmaları veya el öpmek vb. bir kısım tâzîmde bulunmalarıdır.

Bu sebeblerden bir kısmı sana gelirse, ubûdiyyet {kulluk} bu nîmet ve minnetlerin sana, itâatta, muvaffakiyete ve bunların sebeblerinin kolaylaştırmak için Allah tarafından verildiğini görmeni gerektirir. Sakın araya nefsini karıştırma. Bu nîmetlerin senden geri alınmaması için nefsini sana uymaya zorla. Böylece Allah'ın lütfu ve itâate teşvîk etmesi sebebiyle buna meftun olursun.

Dünyâ malının çokluğuna gelince, bu da birincisi gibi nîmettir. Çalışma bakımından gizli afetleri, diğer vâcib, mendûb ve haram olanlardan daha hafiftir. İnsanların övmeleri ve sâir tâzîmlerine gelince, ubûdiyyet ayıpları örtme nîmetine şükrü gerektirir. Allah'ın, senin gizli olan zerre kadar günâhını açığa çıkarmasından kork ki sonra en yakın olanlar bile artık sana nefretle bakarlar.

Sebebini bilmediğin bast için de diyeceğim şudur: Ubûdiyyetin hakkı, istemeyi, idlâli {kullukla aldanmayı ve Allah'a karşı övünmeyi}, kadın olsun erkek olsun insanlara taarruz etmeyi bırakmaktır. (*Câmi'*, 39)

* *Kabz* ve *bast*, kulun havf ve recâ hâlinden geçtikten sonraki iki hâlidir. Başlangıçtaki mürîdin havfı ne ise ârifin kabzı odur. Aralarındaki fark, havf ve recânın geleceğe ait istenmeyen veya istenen bir husûsla ilgili olması, kabz ve bastın ise ârifin kalbine gaybe ait bir vâridin galib geldiği içinde bulunulan vakte ait bir husûsla ilgili olmasıdır.

Kabz ve bast tam, eksik ve kusurlu olabilir. Tam kabz, nefsin ağırlığını kaldıramayacağı şeye muhâtab olan kimsenin eksiklik veya kötü edebden dolayı cezâlandırılması türünden gayba ait bir vâriddir. Bu hâlde nefsin kapılarının kendisine

kapanması için ârif istiğrak hâlinde olur. Nakıs {eksik} kabz ise, nefsin ağırlığını kaldırabileceği şeye muhâtab olan kimseye ârız olan yine gayba ait zayıf bir vâriddir. Bu durumda tamamen aklı başından alınmaz.

Tam bast, güçlü, gayble ilgili olan, bir şeref, ikbal, lütıf ve sevinç gibi kendisine has gayba ait kuvvetli bir vârid olup onu bütünüyle cezbeder. Bunun sonucunda o, engellerin ipi çözülmüş, fazîletler meydanına salıverilmiş ve vâridin kuvvetinden dolayı cemâl ve celâl bahçesinde keşf olunmuş bir hâlde bastında dehşete düşer, öylece kalır. Nâkıs bast, gaybla alâkalı olan, ârif üzerinde sevinç, şevk, rahatlama te'sîri yapan ve hem kendinde, hem de başkasında tasarrufta bulunmasını sağlayan gayba ait bir vâriddir. Bast, kabz hâlindeki ârife tam olarak te'sîr etmez. Bastın kuvveti, ezelî inâyet kudretinin, kalbini istîlâ etmesidir.

Her şahsın bastı kabzının, kabzı da bastının derecesi kadar olur. Bazı durumlarda sebebini bilemediği bir kabz hâli ârız olur. Bunun çaresi o vakit gidinceye dek teslîmiyet göstermektir. Zira tekellüfü {zorlanması} onu edebi ihlal etmeye sevk edebilir, bu da kabzın artmasına sebeb olur. Teslîm olmakla kabz hâli kısa zamanda ortadan kalkar. (*Câmi'*, 195)

kabza (قبضة) * "*Kabza nedir?*" Cevâb: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Bütün yeryüzü onun kabzasındadır {tasarrufundadır}.*" [Zümer, 39/67] Bedenler rûhlara değil, rûhlar bedenlere tâbîdir. Bedenler kabz olunduğunda rûhlar da kabz edilmiş olur. Çünkü bedenler rûhların heykelleridir. Allah, her şeyin kendi kabzasında olduğunu haber vermiştir. Her beden rûhu için bir yerdir. Rûh ve bedenden başka bir şey yoktur. Ancak bedenler unsurlardan {toprak, su, ateş ve hava gibi elementlerden} olan ve nûrdan olan olmak üzere ikiye ayrılır. Bu da tabiîdir. Allah, rûhların varlığını bedenlerin varlığına, bedenlerin bekasını da rûhların bekasına bağlamıştır. İçindekini çıkarması gereğiyle kendisine dönmesi için bedenleri kabz etmiştir. Zira onu beden üzerinden gıdalandırır ve ondan içindekini çıkarır. (*Fütûhât*, II, 113)

* *Kabza* konusunda {Allah'ın} onlara fiili nedir? Cevâb şöyledir: Onların üzerinde bulundukları şey O'nun fiilleridir. O, yükseltir, alçaltır, bast eder, kabz eder, açar, örter, gizler, zâhir kılar, tahrik eder, birleştirir, nefret ettirir. Onlara umûmî fiili ise hâllerini değiştirmektir. Zira o zâtî fiildir. Şayet değiştirmeseydi ilâh olmasının hükmü kalmazdı. İlâh olması zâtî bir vasıftır. Her zaman kabza içinde olmaları dolayısıyla mahlûkat üzerinde fiili değiştirmek kesinlikle gereklidir. (*Fütûhât*, II, 114)

kadem-i sıdk (قدم صدق) * *Kadem-i sıdk*, güzel bir öncelik ve Hakk Teâlâ'nın "*İman edenlere, Rabb'leri katında yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele*" [Yûnus, 10/2] âyetinde belirtilen, sâlih ve muhlis kulları için hükmettiği bol bağışıdır. Sıdk her şeyin iyisidir. (Kâşânî, 3, 144; *Câmi'*, 93)

kademân/kademeyn (قدمان) * *Kademeyn* {iki kadem}, birbirine zıt olan Zât'a ait iki hükümden ibârettir. Bunlar zât cümlesinden sayılırlar, hatta Zât'ın aynıdırlar. Bu iki hüküm, hudûs-kıdem, hakkıyyet-halkıyyet, vücûd-adem, sonluluk-sonsuzluk, teşbîh-tenzîh ve benzeri gibi, kaynağı Zât olan hükümlerdir. Bunlar aynları bakımından da, hükümleri bakımından da Zât'a aittir. Bu yüzden bu zıt şeyler için "*kademeyn*" tâbîri kullanılmıştır. Çünkü kademeyn sûret cümlesindendir. (*İnsân*, II, 4)

{Ayrıca bk. **na'lân/na'leyn; yedân/yedeyn**}

kader-kazâ' (قدر – قضاء) * *Kazâ*, Allah'ın yıldızların hükümlerinin gerektirdiği şekilde geçmiş ilmidir. "*Rızâ kazâ iledir*" denilmiştir. Rızâ, Ademoğlunun göğe yükselen amelleri arasında en az olanıdır. O, îmân şartlarının en şereflisi ve mü'minlerin en değerli hasletidir. (İhvân, II, 73)

* *Kader* karanlıktır {sonu, iyi mi kötü mü olacağı bilinmez}. O hâlde sen, karanlığı *misbâh*a {ışığa} götür. O ışık da Allah'ın kitâbı ve Resûlü'nün ﷺ sünnetidir. (*Fütûh*, 25)

* Kulun *kader*, *fiil* ve *bast* makamına girmiş olmasının alâmeti, {kendisine} terk etmesi ve uzaklaşması emredildikten sonra hazları istemesinin emredilmesidir. Zira içinde Azîz ve Celîl olan Allah'tan başka kimse kalmayacak şekilde bâtını hazlardan temizlendiğinde, kişiye bast hâli ârız olur. Böylece kendisine istemesi, arzulaması ve elde etmesi gerekli olan kısmetini isteyerek araması emredilir. Bu emir, Allah katında değeri, derecesi ve onun isteğini yerine getirmekle Hakk'ın inayetinin kendisine ulaşması içindir. Hazların verilmesinde "*istemek*" tâbîrinin kullanılması kabzdan sonra bastın ve hâller, makamlar ve sınırlara riâyet etme konusunda tekliften {zorlamadan} çıkarmasının en büyük alametlerindendir. (*Fütûh*, 125-126)

* *Sırr-ı kader* {kaderin sırrı} *kader*den başka bir şeydir. Sır, mahlûkata tahakkümün ta kendisidir. Hakk, mahlûkatın gözü hâline gelmedikçe onlara sır açılmaz. Hakk onların gözü olur, onlar da eşyâya Hakk nazarıyla bakarlarsa, o zaman bilmedikleri şeylerin bilgisi onlara açılır. Zira Hakk'ın nazarından hiçbir şey gizli kalmaz. (*Fütûhât*, II, 66)

* O'nun ezelde eşyâya dâir bilgisi olduğundan dolayı *kader*; Allah'ın ilminde geçtiği şekilde eşyânın varlık âlemine çıkması, cereyan etmesidir. Sehl {-i Tüsterî} demiştir ki "*Allah eşyâyı bilmiş ve yazmıştır.*" (*Ravza*, 207)

* *Kazâ*, sabit bir hükümdür, *kader* ise meydana gelen şeydir. Çünkü o, {Allah katında} bilindiği ve yazıldığı miktarda olur. {İlahî} ilim ise bunların hepsinden önce gelir. (*Ravza*, 207)

* *Kazâ*, Allah'ın eşyâ üzerindeki hükmüdür. Bu taifenin {sûfîlerin} dilinde kazâ, bütün mevcûdatın bulundukları hâller üzerindeki ilâhî hükümdür. "*Allah'ın eşyâda hükmü, onu...*", yani **eşyâyı** ..."*bildiği şekilde ve eşyâ hakkındaki bilgisi üzere...*" olmaktadır. "*Eşyâyı bildiği şekilde*" sözüyle, Allah'ın eşyânın zâhirî şeklini, "*eşyâ hakkındaki*" sözüyle de eşyânın bâtınını bilgisiyle kuşatmış olduğuna işâret vardır. "*Allah'ın eşyâ hakkındakini bilmesi eşyânın kendisi hakkında nasılsa o şekilde verdiği bilgi üzerindedir...*" "*Eşyâyı*" şeklindeki ifâde yerine "*eşyâ hakkındaki*" şeklinde bir tâbîr kullanılması şundandır: Eşyânın iç yüzünü bilen hâliyle dış yüzünü de bilir. "*Kader, eşyâ kendi zâtında nasılsa onu o şekilde vaktinde yaratmaktır...*" **Yani** kader, eşyâyı âyân-ı sâbitenin gerektirdiği ve o vakitte vâkî olduğu şekliyle –"*ne fazla...*" ve ne de kabiliyetinin gerektirdiğinden eksik- îcâd etmektir.

"*Kazâyı yaratan...*" Hakk Teâlâ'nın ..."*eşyâ hakkındaki...*" küfür ve isyânla ilgili ..."*hükmü, ancak o eşyâ...*" ayn-ı sâbitinde ..."*nasılsa öyledir...*" Kullar için küfrü ancak âyân-ı sâbitelerinin gereğince takdîr eder. Bu konuda Allah tarafından asla doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir zorlama olmaz. Bu da kaderin kulun aynının gereği değil, Allah'ın Zâtı'ndan olduğu fikrini ilzam eder. Bu açıklama, konunun aslı kendilerine açık olmayan hicâb ehlinin zihninden cebir {zorlama} şübhesini ortadan kaldırır. "*Bu...*", yani Allah'ın eşyâ üzerindeki hükmünün onların âyân-ı sâbitelerine göre olması ..."*aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için...*" [Kāf, 50/37] âyetinde beliren ..."*kader sırrının ta kendisidir.*" (Sofyavî, 236)

kādih (قادح) {bk. **levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık-şevârık-kādih**}

kadîm (قديم) {zaharati'l-me'âlim} * Vücûd {varlık} bakımından *kadîm* {önce} olandır. Dâimdir ve varlığı bütün mahlûkattan öncedir. Bu da Allah Teâlâ'dan başkası olamaz. (Hücvîrî, 468)

* İşâretler zuhûr edince {ortaya çıkınca} sonradan yaratılmış sıfatlar *Kadîm*'den ayrıldı, karanlık nefsleri elde ederek onlara tecellî etti. Âlem O'na dayanmak ve mensûb olmakla ferahladı. Semî olan Rabb, {"*Semi'allahü limen hamideh*" ifâdesiyle} kulunu işittiğini isbât ettiğinde, itâat eden kul da {"*Rabbenâ ve leke'l-hamd*" diyerek} ona hamd etti. (*Letâ'if*, 101)

kādir/kadîr (قدير / قادر) * Âciz, ne sabreder, ne de endîşelenir. *Kadir*, gücü olduğu hâlde genişliğe sabreden kimsedir. Belâ anında endîşeye sabreder, azalarını korur {davranışlarına dikkat eder}. Sabreder; çünkü kendini açlığa dayanmaya adamıştır. (*Bed'*, 39)

* *Kadîr* ve *kadir*, {bir şeyi} isterse yapan istemezse yapmayan kimsedir. (*Ravza*, 312)

kādiriyye (قادرية) * *Kadiriyye*'nin ana ilkeleri beş tanedir: Yüksek himmet

beklemek, haram sınırını korumak, güzel hizmet, azminde sabit olmak {kesin kararlılık} ve nîmeti büyük görmek. Himmeti yüksek olanın mertebesi yüksek olur. Allah'ın haram sınırını koruyan kimsenin hürmetini Allah korur. Hizmeti güzel olana O'nun kerâmeti {cömertliği} vâcib olur. Yolunda azimle yürüyen kimsenin hidâyeti sürekli olur. Nîmeti büyük gören ona şükreder. Şükreden de nîmet verenin {Allah} vaadettiği şekilde daha fazlasına hak kazanır. (*Câmi'*, 14)

kâhir (قاهر) * Kulları üzerinde tasarrufta bulunanın Allah dışında her şeye üstünlüğü vardır. Hakkıyla yiğittir, cesurdur, atılgandır, büyük iddiâ sâhibidir, hakkı söyler, adaletle hükmeder. Bu makamın sâhibi Bağdat'ta şeyhimiz olan Abdülkadir Cîlî {Geylânî} idi. Onun halk üzerinde hakkı gözeten bir gücü ve üstünlüğü vardı. (*Fütûhât*, II, 17)

kâhir-i gasak (قاهر الغسق) * *Kahir-i gasak* karanlığa nûrlarıyla galib olan demektir. (*Heyâkil*, 99)

kâid-i-kahr (قائد القهر) * *Kaid-i kahr*, avama göre "*nühûs*" adıyla anılan Satürn, Merih ve diğer gökcisimleridir. (*Heyâkil*, 99)

kâid-i se'âdât (قائد السعادات) * *Kaid-i se'âdât*, "*felekî su'ûd*" adıyla anılan Jüpiter ve Venüs gibi gökcisimleridir. (*Heyâkil*, 99)

kalak (قلق) Allah Teâlâ Kelîm'i {olan Hz. Mûsâ ﷺ dilinden} hikâye ederek buyurmuştur ki "*Rabbim, {benden} râzı olman için sana {gelmekte} acele davrandım.*" [Tâhâ, 20/84] *Kalak*, sabrın ortadan kalkmasıyla şevkin {özlemin} tahrîkidir {sabır ortadan kalkınca, özlem kişiyi harekete geçirir}.

Üç derecesi vardır: İlk derecesi, halkın {ya da kötü ahlâkının} kişiyi tedirgin etmesi, kişinin halktan {ya da halkla bir araya gelmekten} hoşlanmaması ve ölümden lezzet alınasına sebeb olan kalaktır {bu kalak, kişiyi halvete zorlar}.

İkinci derecesi, akla hâkim olan, duymayı zayıflatan, takati te'sirsiz bırakan kalaktır {bu kalak nefsi baştanbaşa etkisi altına alır}.

Üçüncü derecesi ise asla merhamet etmeyen, hiçbir sınır kabûl etmeyen ve ortada hiç kimseyi bırakmayan {Hakk'tan başka her şeyi fenâ deryâsında boğan} kalaktır. (*Menâzil*, 33)

kalb (قلب) {fu'âd; latîfe-i insâniyye; makām-ı kalb/makām-ı zât; makāmât-ı sırr; sadr; ta'ahhüd-i kalb}

* Kardeşim! *Kalb*ini âhiret işleriyle mükellef tut ve bu konuda onu genişlet {her geçen gün daha da ilerlemesine yardımcı ol}. Onu dünyâ sebeblerinden, {dünyevî} hırs ve rağbetlere kaymayı hatırlamaktan vazgeçir. Kalbinin, senin aradığın hedefe

{âhirete} ulaşmayı zorlaştıracak şeylerle uğraşmasına izin verme. {Çünkü} bu, kalb nûrunu söndürür. Onu, övülmeye değecek bir âkıbetle {cennetle} ülfet ettirme husûsunda hırslı ol. Elinde bulunan dünyâ nîmetlerinden dolayı şükretmen gerektiğini, fakat bu şükrü gereğinden az yapabildiğini düşünerek nefsini cezâyla korkut. Şükretme husûsundaki zayıflığını bilerek elindeki nîmetleri {nefsine} çok gör ki nefs, dünyâ işi konusunda elindekinden daha fazlasını düşünmek ve istemekle meşgul olmasın. (*Âdâb*ı, 65)

* *Kalb* ismi bütün bâtın makamlarını içine alan kapsamlı bir isimdir. Bâtında pek çok yer vardır. Bunların bir kısmı kalbin dışından, bir kısmı da içindendir. Kalb adı şundan dolayı ayn {göz} adına benzetilmiştir: Göz iki kirpik arasında bulunan beyazlık, siyahlık, göz bebeği ve göz bebeğinin nûrundan oluşan bir isimdir. Bütün bunların kendi başına bir hükmü ve benzerinden ayrı bir mânâsı vardır. Ancak bunlar birbirlerine yardımcı ve menfaatleri birbirlerine bağlıdır. Dışta olan içeriden gelenin esasıdır. Nûrun kıvamı bunların kıvamına bağlıdır. (*Beyân*, 33)

* Gözdeki beyazlık göze göre ne ise *sadr*ın *kalb*e göre makamı odur. Aynı şekilde evin avlusunun eve, Mekke çevresinin Mekke'ye, suyun kandile, ağaçta kuruduğu zaman bademin çıktığı üst kabuğun bademe göre yeri gibidir. Bu *sadr*, sivilce, göz iltihabı ve buna benzer diğer göz hastalıkları gözün aklığını kusurlaştırdığı, evin avlusuna odun, çalı çırpı ve saire konulduğu gibi vesvese ve afetlerin girdiği yerdir. (*Beyân*, 35)

* *Sadr*, göğüse dahil olan, az da olsa vaktinde hissedilebilen bir şeydir. O, düşmanlıkların, şehvetlerin, arzuların ve ihtiyaçların dahil olduğu yerdir, bazen daralır, bazen de genişler. O kötülüğü emreden nefs-i emmâre vilâyetinin hâkim olduğu yerdir. Oranın, eşyânın meşakkatini yüklenen ve kibirlenerek kendindeki gücü ortaya koyan bir girişi vardır. Orası İslâm nûrunun mekânı, ahkâm, ahbâr ve ibâre ilminden {zâhirî ilimlerden} öğrenilen şeylerin hıfzedildiği bir yerdir. Oraya ulaşmanın ilk yolu öğrenme ve işitmedir. (*Beyân*, 35)

* *Kalb* sadrda {göğüste} ikinci makamdır. Orası gözün içi olan siyah kısmının beyaz kısmın içi olduğu gibi sadrın içidir. Kalb îmân nûrunun madeni, huşû, takvâ, mehabbet, rızâ, yakîn, havf, recâ, sabr ve kanâatın nûrudur. O, ilmin asıllarının madenidir. Çünkü kalb suyun kaynağı, sadr da havuz gibidir. Kalbden sadra ilim aktığı veya oraya işitme yoluyla girdiği gibi kaynaktan da havuza su akar. Kalbde yakîn, ilim ve niyet meydana gelir ve sadra akar. Şu hâlde kalb asıldır, sadr ise onun şubesidir. Şube asılla kuvvet bulur. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Ameller niyetlere göredir.*" [Buhârî, Kitâb II, bab 41] (*Beyân*, 36)

* *Kalb* nefsin elinde, Allah'tan bir rahmet değildir. Çünkü kalb hükümdar, nefs ise memlekettir...

...*Kalb* lamba mertebesindedir. Lambanın sağlamlığı ışığıyla belli olur. Işık, takvâ ve yakîn nûrudur. Çünkü nûru olmadığı zaman kalb, ışığı sönmüş bir lamba

hâline gelir. Kalbden değil de nefsten gelen her amel, âhiret hükmüne göre mûteber değildir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın *"Ancak sizi kalblerinizin yaptıkları ile sorumlu tutar"* [Bakara, 2/225] âyetinde buyrulduğu gibi, nisyân {unutkanlık} ise sâhibi sorumlu tutulmaz, itâat ise sevâb kazanmaz. (*Beyân*, 37)

* Gözdeki siyahlığa göre göz bebeği, Mekke'ye göre içindeki Mescid-i Haram, eve göre içindeki yatak odası ve dolap, lambaya göre fitil, bademe göre özü ne ise kalbe göre fuâd odur. *Fuâd* üçüncü makamdır. Bu fuâd, mârifet, havâtır ve rü'yet mevkîidir. Kişi ne zaman istifâde ederse {maddî ya da mânevî bir bilgi ya da idrâkta bulunursa}, önce fuâdı sonra da kalbi istifâdede bulunur. Sedefin içinde inci, sadrın içinde kalb olduğu gibi, fuâd da kalbin içindedir. (*Beyân*, 38)

* Bil ki *fuâd* görme mevkîidir, görür, *kalb* ise bilir. (*Beyân*, 38)

* Her ferdin *sadrı*, cehâleti ve kızgınlığı ölçüsünde daralır. Allah'ın hidâyetiyle açılması durumunda ise genişliğinin sınırı yoktur. Hakk konusunda daralırsa, bâtıl için genişler. Bâtıl konusunda daralırsa da hakk için genişler. Allah'ın, Resûl'ünü zikrettiği şu ayete bakınız: *"Senin sadrını biz genişletmedik mi?"* [İnşirâh, 94/1] (*Beyân*, 42)

* *Kalb* denizlerinin derinliği sonsuzdur. Nehirlerinin sayısı belli değildir. Hakîmler kalb denizlerinde dalgıçlar, nehirlerinde ise su taşıyıcıları ve balık avcıları gibidirler. Herkes oradan Allah'ın rızıklandırdığı kadarını bulur ve çıkarır. Kimileri dünyânın ayıplarının, hızlı bir şekilde değiştiğinin, çok aldatıcı olduğunun, sebâtının az olduğunun ve çabuk geçtiğinin bilgisinin cevherinin ve şeytanın hileleriyle çeşitli vesveselerinin bilgisini keşfeder. (*Beyân*, 50)

* *Sadr*, ibâre ilminin kendisine açıldığı bir yerdir. *Kalb*, ibâre ilminin altındaki ilmin madenidir. O ilim de hikmet ve işâret ilmidir. İbare ilmi, Allah'ın mahlûkatı üzerindeki hüccetidir. Allah onlara şöyle der: *"Bildiklerinizle ne yaptınız?"* İşaret ilmi, kulun kendisini hidâyete erdirmesi dolayısıyla Allah'a karşı hüccetidir. Allah ona gaybını müşâhede etmesi ve perdelerinin ardını görmesi sebebiyle, sanki perde açılsa nefsinde {îmânında} bir artma olmayacak şekilde hepsini gözüyle görüyormuş gibi kalbini keşfetmeyi {açmayı} ihsân etmiştir. Şu hâlde kalb işâret ilminin yeridir. (*Beyân*, 58)

* *Kalb* ve *fuâd* *"basar"* lafzıyla tâbîr edilir. Çünkü onlar basarın {görmenin} iki mahallidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah, gece ve gündüzü birbirine çeviriyor. Şübhesiz bunda basîret sâhibleri için bir ibret vardır."* [Nûr, 24/44], *"İbret alın ey akıl sâhibleri!"* [Haşr, 59/2] (*Beyân*, 64)

* *Kalb* ile *sadr* arasındaki fark şudur: Sadrın nûrunun bir nihâyeti vardır. Kalb nûrunun ise, kul ölse de nihâyeti, sınırı ve kesintisi olmaz. Kul, îmânlı olarak öldüğünde onunla birlikte olan nûru kabirde de kıyâmette de ondan ayrılmaz ve devamlı onunla birlikte olur...

...*Sırrın* makamları *sadr* ile *kalbin* misâlidir. O, dilden ibârettir. Ancak hakîkati nûrlara işâret etmektir. Allah onu kendi nûrunun hazinelerinden yaratmıştır. (*Beyân*, 65)

* *Kalb* hızlı değişimleri sebebiyle "*kalb*" olarak adlandırılmıştır. (*Beyân*, 66)

* *Fuâd* ismi mânâ bakımından *kalb* isminden daha incedir. Her ikisinin de mânâsı, Rahmân ve Rahim isimlerindeki gibi birbirine yakındır. Kalbin koruyucusu Rahmân'dır. Zira kalb îmânın kaynağıdır. Mü'min sahîh bir îmânla Rahmân'a tevekkül eder. (*Beyân*, 69)

* *Sırrın* makamları *sadr* ve *kalb* gibi dilden ibârettir. Hakîkati ise ancak nûrlara işârettir. Allah onu kendi nûrunun hazinelerinden yaratmıştır. (*Beyân*, 94)

* *Kalb* kelimesi iki mânâda kullanılır. Birincisi, göğsün sol tarafına yerleştirilmiş olan içinde boşluklar bulunan çam kozalağı şeklindeki husûsî bir et parçasıdır. İçinde rûhun madeni ve kaynağı olan siyah kan vardır. Şu anda tabîblerin işi olduğu ve herhangi bir dînî maksada bağlı olmadığından, kalbin şeklini ve keyfiyetini arzetmek niyetinde değiliz. Bu kalb hayvanlar, hatta ölülerde de vardır. Biz bu kitâbda kalb kelimesini kullandığımızda organ olan kalbi kasd etmiyoruz, çünkü o değeri olmayan mülk ve şehâdet âlemine ait bir et parçasıdır. Bu yüzden onu insanlar bir tarafa, hayvanlar bile gözleriyle görebilir.

İkincisi, rabbânî, rûhânî bir latîfe olup cismânî kalble bağlantısı vardır. İşte bu latîfe insanın hakîkatidir. İnsanda müdrik, âlim ve ârif olan, hitâb edilen, cezâya, itâba müstehak olan ve sorumlu olan bu kalbdir. Bu latîfenin cismânî kalble alâkası vardır. Ancak mahlûkatın pek çoğu bu alâkanın şeklini anlamakta şaşkınlığa düşmüştür. Zira bu alâka arazın cisimle, sıfatın mevsûfuyla, âleti kullananın âletle veya bir mekân işgal eden maddenin mekânla olan alâkasına benzer.

İki mânâdan dolayı bunun açıklamasından çekiniyoruz. Birincisi, bu mükâşefe ilimleriyle alâkalıdır. İkincisi, bunun incelenmesi, rûhun sırrını açıklamayı gerektirir, ki bu da Hz. Peygamber'in ﷺ hakkında konuşmadığı bir şeydir. Onun, hakkında konuşmadığı şeyden başkasının söz etmesi yakışık almaz. Biz bu kitâbımızda kalb kelimesini kullandığımızda maksadımız bu latîfedir. Gayemiz bunun zâtının hakîkatini değil, sıfatlarını ve hâllerini zikretmektir. Muâmele ilmi, {kalb ve rûhun} hakîkatinden söz etmeye değil, sıfatlarını ve hâllerini anlamaya ihtiyaç duyar. (*İhyâ'*, III, 4)

* *Kalbin* askerleri üçe ayrılır: Birinci kısım; şehvet gibi ya faydalı ve muvâfık olanı celb etmeye ya da gazab {öfke} gibi zararlı ve aykırı olanı savuşturmaya yönlendirir ve teşvîk eder. Bu yönlendiriciye "*irâde*" denir.

İkinci kısım; organları bu maksada hareket ettirir. Bu da "*kudret*" diye adlandırılır. Bu askerler diğer organlara -bilhassa kaslara ve kirişlere- dağılmışlardır.

Üçüncü kısım; casuslar gibi eşyâları anlayan ve tanıyanlardır. Bunlar da görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıdır. Bunlar belli organlara dağılmışlardır. Buna da *"ilim ve idrâk"* denir.

Bütün bu bâtın {gizli} askerlerin yanında bir de zâhir {görünen} askerler vardır. Onlar da bu askerlere alet tedârik eden yağ, et, damar, kan ve kemiktir. Tutma kuvveti yalnızca parmaklarla, görme de yalnızca gözle olur. Diğer organlar da böyledir. (*İhyâ'*, III, 7)

* *Nefs*ten kasdım, işi sadece tezekkür {hatırlama}, tefekkür, temyîz ve düşünme olan kâmil cevher-i ferddir. Nefs, bütün ilimleri kabûl eder ve maddeden soyutlanmış mücerred sûretleri kabûl etmekten geri durmaz. Bu cevher, rûhların reisi ve kuvvelerin başıdır. Hepsi ona hizmet eder ve emrine uyar.

*Nefs-i nâtıka*nın -bu cevheri kast ediyorum- her zümreye göre husûsî bir ismi vardır. Hakîmler bu cevhere *"nefs-i nâtıka"* derler. Kur'ân bunu *"nefs-i mutmainne"* ve *"rûhu'l-emîn"* diye adlandırır. Sûfîler ise buna *"kalb"* derler. İhtilaf isimlerdedir, yoksa mânâ birdir.

Bize göre *kalb*, *rûh* ve *nefs-i mutmeinne* kelimeleri *nefs-i nâtıka*nın isimleridir. Nefs-i nâtıka, canlı, faal ve idrâk eden cevherdir. Biz mutlak olarak *"rûh"* veya *"kalb"* dediğimizde bu cevheri kasd ediyoruz. Sûfîler, hayvânî rûha *"nefs"* derler. Şerîatta da bu şekilde vârid olmuştur. Nitekim {Hz. Peygamber ﷺ} şöyle buyurmuştur: *"En büyük düşmanın nefsindir."* [Aclûnî, I, 143] Şârî {Hz. Peygamber ﷺ} *"nefs"* lafzını kullanmış, onu izâfetle pekiştirmiş ve ...*"iki yakan arasındaki nefsin..."* demiştir. Bu kelimeyle şehvet ve gazab kuvvetine işâret etmiştir. Zira bu kuvvetler, insanın içinde bulunan kalbden kaynaklanmaktadır. (*Risâle*, 7)

* *İlk akıl*, *levh* ve *kalem*, maddeden uzak olan münferid cevherlerdir. Bunlar duyu organlarıyla idrâk edilemeyip ancak akılla kavranabilen mücerred ışıklardır. Bizim kullanımımızda rûh ve kalb bu tür cevherlerdendir. Bozulmaz, yok olmaz ve ölmez. Fakat bedenden ayrılır, şerîatta vârid olduğu gibi kıyâmet gününde tekrar bedene dönmeyi bekler. (*Risâle*, 9)

* Tarîkat ehli, yani sûfîler, *rûh* ve *kalb*e, şahsa istinad ettiklerinden daha çok istinad ederler. *Rûh* Allah Teâlâ'nın emri olduğundan, bedende yabancı gibidir. Yönü aslına ve kaynağına dönüktür. Tabîat kirleriyle kirlenmeden kuvvetlendiğinde şahıs tarafından çok, asıl tarafından idrâk eder.

Rûhun cevher-i ferd olduğunu ve bedene bir mekân gerekli olduğunu anladıysan, -ki araz ancak cevherle bâkî olur- cevherin bir mahalle yerleşmediğini ve bir mekânda bulunmadığını da bilmelisin. Beden rûhun mekânı ve kalbin mahalli değildir. Aksine beden rûhun aleti, kalbin aracı ve nefsin bineğidir. Rûhun zâtı bedenin cüzlerine bitişmez, ondan ayrılmaz da. Bilakis rûh bedene yönelir, ona fayda temin eder ve feyiz verir.

Rûhun nûrunun ilk görüldüğü yer beyindir. Çünkü beyin, rûhun husûsî zuhûr mahallidir. Beynin ön kısmından bekçi, orta kısmından vezir ve idareci, son kısmından depocu ve hazineci, bütün cüzlerinden piyade ve süvârî askerler, hayvânî rûhtan hizmetçi, tabiî rûhtan vekil, bedenden binek, dünyâdan saha, hayattan eşyâ ve mal, hareketten ticâret, ilimden kazanç, âhiretten maksad ve mercî, şerîattan yol ve usûl, nefs-i emmâreden bekçi ve gözcü, nefs-i levvâmeden uyarıcı, duyulardan casus ve yardımcı, dînden zırh, akıldan üstad, duyu organlarından ise öğrenci edinir. (*Risâle*, 10)

* *Nefs*, bâtın gözüyle tanıdığın *kalb*dir. Senin hakîkatin bâtındır. Çünkü beden ilk, kalb ise sondur. Nefs son, kalb ise ilktir ve "*kalb*" diye adlandırılır. Kalb göğsün sol tarafında bulunan et parçası değildir. Et parçasından ibâret olan kalb hayvanlarda ve ölülerde de var. Zâhir gözüyle gördüğün her şey şehâdet âlemi denilen bu âlemdendir. Kalbin hakîkati ise, bu âlemden değil, gayb âlemindendir. Şu hâlde kalb, bu âlemde bir yabancıdır.

Et parçasından ibâret olan kalb çeşitli şeylerden mürekkebdir. Bedenin bütün organları kalbin askerleridir. Kalb hükümdardır. Allah Teâlâ'nın mârifetiyle cemâlinin müşâhedesi kalbin sıfatıdır. Teklif ona yapılmakta, hitâb ona yöneltilmekte, itâb {azarlanma} ve ikaba {cezâya} o uğramakta, saadet ve şekavet ona gelmektedir. Hayvanî rûh, her şeyde ona uyar ve onunla beraber olur.

Kalbin hakîkatini bilmek ve sıfatlarını tanımak mârifetullahın anahtarıdır. Onu tanıman için mücâhede etmen gerekir. Çünkü o, meleklerin cevheri cinsinden olan değerli bir cevherdir. Asıl madeni ilâhî hazrettedir. Oradan gelmiştir, tekrar oraya dönecektir. (*Kîmyâ'*, 5)

* *Kalb*in acâib hâlleri: Bil ki *kalb*in iiimlere açılan iki kapısı vardır. Biri rüyâlar âlemine diğeri ise uyanıklık âlemi denen dış dünyâya açılır. Kişi uyuduğunda hislerinin {duyu organlarının} kapısı kapanır, karşılığında ona bâtın kapısı; melekût âleminden, Levh-i Mahfûz'dan ışığa benzer bir gayb âlemi açılır. Çoğunlukla onu keşfetmek için rüyâ tâbîrine ihtiyaç duyulur. Açık olana gelince, insanlar onun uyanıkken görülebileceğini, uyanıkken görülenin mârifet bakımından daha iyi olduğunu zannederler. Hâlbuki uyanıkken gayb âleminden hiçbir şey görülmez. Oysa uyku ile uyanıklık arasında gördüğü şey, mârifet bakımından hislerle görülenden daha iyidir. (*Kîmyâ'*, 11)

* *Kalb* ayna gibidir, *Levh-i Mahfûz* da ayna gibidir. Çünkü orada her şeyin sûreti vardır. Bir ayna diğer ayna ile karşı karşıya geldiğinde birindeki sûretler diğerine geçer ve böylelikle Levh-i Mahfûz'da olan sûretler, şayet kalb dünyevî şehvetlerle dolu değilse onda görülür. Şayet kalb dünyevî şehvetler ile meşgul ise melekût âlemi ona kapanır. Uyku hâlinde hislerle {duyularla} alâkası kesilmiş ise, melekût âleminin cevherleri çıkar ve Levh-i Mahfûz'daki bazı sûretler kalbde görünür. His kapıları kapanırsa sonrası hayâl olur. Bu yüzden gördüğü örtünün altında kalır,

hak gibi doğru ve açık olmaz. Sâhibinin ölümüyle kalb de ölecek olursa ne hayâl kalır, ne de his. İşte o zaman vehim ve hayâl olmaksızın açıkça görür. (*Kîmyâ'*, 12)

* *Seyr* {tasavvuf yolunda yürümek} *kalb*in seyridir... (*Feth*, 30)

* Tevhîd *kalb*dedir, zühd kalbdedir, takvâ kalbdedir, mârifet kalbdedir, Hakk'ı bilmek kalbdedir, Hakk Teâlâ'yı ﷻ sevmek kalbdedir, O'na yaklaşmak kalbdedir. (*Feth*, 49)

* *Fetvâ-yı kalb* {kalbin fetvâsı} fakihin fetvâsını bozar. Çünkü fakih kendi içtihadına göre fetvâ verir. Halbuki kalb, sadece azîmetle, Hakk'ın râzı olduğu ve O'na muvâfakat eden {uygun olan} fetvâyı verir. (*Feth*, 286)

* *Kalb*, tevhîd, mârifet ve ilmin meskeni olmuştur. (*Fütûh*, 66)

* Nefs, ilk olarak kendisinden kurtulunan zulmânî ve dünyevî bir perdedir. *Kalb* ise son olarak kendisinden kurtulunan nûrânî ve semâvî bir perdedir. (*'Avârif*, 57-58)

* *Tüm renklerle bezenmeye hazırdır kalbim benim*
Ceylanlara otlak oldu
rahiblere manastır
putlara tapınak
Kâbe tavaf edene
Levhalarıyla Tevrat
sayfalarıyla Kur'an
Artık hangisine yönelirse yönelsin aşk kervanları
Çünkü sevgi
dînim îmânımdır benim

(*Tercümân*, 43)

* *Yok oldu varlığım battı yıldızım*
kalbime sırrın doğduğu demde
Rabb'imin sırrıyla hâllendi kalbim
Geçtim bedenimin duyduğu şekilden

{Şiir} kalble mârifet elde edildiğinde duyuların kaybolduğuna işâret ediyor.

(*Dîvân*, 2)

* *Bakana aynadır muhakkik kalbi*
Kim bakarsa görür onda
rûhları kim yaratmış
bedenleri kim
Yok edince yaratılmışların tüm yankısını
sıfatları birleşince Hakk'ın sıfatlarıyla
Anlar kimdir benzeyen

en yüce topluluğa
Gaye nûr
İşte kalbin makamı
şükrederse eğer
Kim benzerse Hakk'ın her şeyi yapan sıfatlarına
hemen anlar her şeyi
Ve kim benzerse makamına Zât'ın
Kavuşur O'na
anında
tutuşur
yok etmek için sıfatlarını

(*Dîvân*, 17)

* Zâtî tecellîden ibâret olan yâkut-ı ahmer {kırmızı yakût} olması îtibâriyle ilâhî hazretin tecellî ettiği her *kalb*, müşâhede eden, mükemmil {kemâle erdiren} ve âlim kalbdir. Hiç kimse tecellîde O'ndan {Zât'dan} üstün değildir. Bunun altında sıfatların tecellîsi, bunların da altında fiillerin tecellîsi vardır. Ancak bunların tecellîleri İlâhî Hazret'tendir. Kendisinde bu tecellîlerden {herhangi biri} bulunulmayan kimsenin kalbi, Allah'tan gafil ve kurbdan {O'na yaklaşma makamından} uzaklaştırılmış olan kalbdir. (*Fütûhât*, I, 137)

* {*Fuâd* bir} insânî latifedir. Bu, onlara göre "*nefs-i nâtıka*" olarak isimlendirilen şeydir. O da hakîkatte bir yönden rûhun nefsle münâsebette bulunacağı yakın bir mertebeye inmesi; bir yönden de nefsin rûhla münâsebette bulunmasıdır. İlk yön "*sadr*", ikinci yön ise "*fuâd*" olarak adlandırılır. (Kâşânî, 73; *Câmi'*, 94)

* *Kalb*, rûh ile nefs-i nâtıkanın arasında yer alan sırf nûrânî bir cevherdir. Rûh kalbin bâtını, hayvanî nefs ise bineğidir. Zâhiri ise, Kur'ân-ı Kerîm'de kandile, inci gibi parıldayan yıldıza ve rûhun da lambaya benzetildiği gibi, rûh ile beden arasında yer alır. *Onun nûrunun misali, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. O lamba bir fanus içerisindedir; fanus da inciye benzeyen bir yıldıza benzer. Ve o kandilin yakıtı, ne doğuda ne da batıda eşine rastlanmayan mübarek bir zeytin ağacından alınmaktadır"* [Nûr, 24/35] Ağaç nefs, fanus bedendir. Kalb ise vücûd {varlık} ve nüzûl {iniş} mertebelerinde âlemdeki Levh-i Mahfûz mesabesindedir. (Kâşânî, 145; *Câmi'*, 93)

* *Kalb* huzûru... Bunun mânâsı kalbi, kendisini meşgul eden her şeyden boşaltmaktır. Bu, himmet {bir işe yönelmeyi sağlama} sebebiyle {yapılır}. Zira ne zaman bir işe himmet edersen, o iş zorunlu olarak kalbine gelir. Himmetin kalbine gelmesini önlemenin himmeti namaza yönlendirmekten başka çaresi yoktur. Himmetin yönlendirilmesi, âhirete îmân ve dünyânın basit görülmesinin kuvveti nisbetinde azalır veya artar. Ne zaman kalbini namaza hazır görmezsen, bil ki bunun sebebi îmân zayıflığıdır. O hâlde, îmânını güçlendirmeye çalış. (Kudâme, 22)

* *Kalb* asıl yaratılışı îtibâriyle hidâyeti kabûl edebilecek kabiliyettedir. Ancak ona konulan şehvet ve hevâ sebebiyle de hidâyetten uzaklaşmaya meyleder. Meleklerle şeytanların orduları tarafından devamlı olarak kalbe saldırılar olur. Bu saldırılar kalbin {kapılarının} birine açılmasına kadar sürer ve sonuçta biri kalbe yerleşir ve orayı vatan edinir. Diğerinin yenilmesi kalbden çıkarılması demektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Vesvese veren ve pusuya çekilenin şerrinden"* [Nâs, 114/5] O {vesvese veren}, Allah anıldığında pusuya çekilir, ancak gaflet anında ortaya çıkar. Kalbden şeytanın ordusunu ancak Allah'ın zikri kovar. Zira o, zikirle bir arada kalamaz. (Kudâme, 151)

* *Kalb* iki mânâda kullanılır: Birincisi, göğüse yerleştirilmiş olan maddî, çam kozalağı şeklindeki et parçasıdır. Bu bilinen bir şeydir. Bu mânâda kalb, gerek insan ve gerekse diğer canlılarda var olan hayvânî rûhun madenidir. İkincisi, rûhânî âlemden olan rabbânî bir latîfedir. Bu, insanın hakîkatidir. Âlim, ârif ve müdrik olan odur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı düşünecek kalbleri olurdu."* [Hacc, 22/46] Sevâb kazanan, cezâya çarptırılan, muhâtab olan ve kendisine hitâb eden odur. Bunun bedendeki kalble alâkası vardır. Bu yalnızca, rûhânî ve rabbânî bir latîfedir ve bedendeki kalble alâkalıdır. (*Ravza*, 110)

* ...fass, *kalb* mânâsına gelir. Buna da *fass* kelimesini mübtedâ, *"fî kelimetin"* sözünü de haber yaparak, *"ilhâmlı hikmetin fassı, ondan sonra da sayılan diğer fasslar"* sözüyle buna işâret etmiştir. Bundan sonra fassı mübtedâ yaparak, *"fî kelimetin"* ifâdesini de perdeleyerek {yani haberin önüne edat getirerek} haberi örtülü bir hâle getirmeyi murâd etti. Bu durumda, peygamberlerin kalbleri yüzüğün kaşı; rûhları da kaşa göre yüzük durumundadır... (Sofyavî, 12)

* *"Arifin veya insan-ı kâmilin kalbi, yüzüğe göre yüzük kaşının halkası durumundadır."* Yüzüğün kaşı mahallinde *"Hiçbir fazlalık yoktur."* O mahal *"bilakis"* {yüzüğün} kaşı *"kadardır."* *"Yuvarlaklığı kaşa göre yuvarlak, dörtgen, altıgen, sekizgen veya kaşın şekli ne ise öyle olur."* İnsan-ı kâmilin, *"başka bir şeye değil"* yüzüğün halkasına benzetilmesi, vücûdun {varlığın} devrî oluşuna, yani Allah'tan başlayıp yine ona dönüşüne işâret eder. Kalbin yüzük kaşının halkasına benzetilmesi de, ilâhî tecellîlerin mahalli oluşu sebebiyle insandan maksadın kalb olduğuna işâret eder. Şu hâlde kalbde meydana gelen tecellîler yüzüğün kaşına yapılmış olan nakışlar gibidir. Buna göre yüzükten kasd edilenin yüzüğün kaşı olduğu gibi, insandan kasd edilen mânânın kalb olduğu böylece anlaşılmıştır. (Sofyavî, 210)

* *Kalb*, kalbe yerleştirilmiş ışık veren bir latîfedir. Güzel ahlâkın mahalli, hayrı emreden ve Allah'ı bilen odur. (*Câmi'*, 55)

* *Kalb* üçe ayrılır. Birincisi avâmın kalbidir, dünyâdaki itâatlerin çevresinde uçar. İkincisi havâssın kalbidir, âhiretteki kerâmetlerin çevresinde uçar. Üçüncüsü ehâss-ı havâssın kalbidir, Sidre-i Müntehâ'da üns ve münacâtın çevresinde uçar. (*Câmi'*, 62)

* *Nefs*in yurdu şerîattır, *rûh* emir âlemindendir, *kalb* ise izzet yurdudur. (*Nefehât*, 72)

* *Kalb*in de, azaların da ameli vardır. Kalbin ameli niyettir. (*Nefehât*, 248)

{Ayrıca bk. **'akl; nefs; rûh**}

kalem (قلم) * *Kalem*, tafsîl {ayrıntılandırma} ilmidir. (*Istılâh*, 538)

{Ayrıca bk. **levh**}

kalem-i a'lâ (قلم أعلى) * *Kalem-i âlâ*, mahlûkatın zuhûr mahallerinde Hakk'ın, temyîz üzere olan {tafsîlâtlı olarak bulunan} ilk taayyünlerinden ibârettir. "*Temyîz üzere*" demem şundandır: Halkın ilk olarak ilm-i ilâhîde belirsiz bir taayünü vardır. (*İnsân*, II, 5)

{Ayrıca bk. **'akl-ı evvel; nûr-ı muhammedî**}

kalem-i ilâhî (قلم إلهي) {bk. **melek/melâ'ike**}

kalenderî (قلندري) * *Kalenderî* {kelimesi}, kalb temizliğinin verdiği sarhoşlukla şer'î hudutları bozan, {haremlik-selâmlık gibi} bir arada oturma ve birlikte olma konusunda her türlü kayıtları ve âdâbı ortadan kaldıran tâifeye işâret eder. Bunlar kalblerindeki temizliğin istediği istikamette hareket etmişler, farzların dışında namaz, oruç gibi ibâdetleri azaltmışlardır. Şerîatın izin verdiği mübâh olan dünyâ lezzetlerinden herhangi bir şey elde etmekle zihinlerini meşgul etmemişlerdir. Bu konularda azîmet yolunun inceliklerini değil de, ruhsatların kolaylığını tercîh etmişlerdir. Bununla birlikte kalenderîler, dünyevî ihtiyaçlarını karşılayacak şeyler biriktirmeyi, toplamayı ve çoğaltmayı terk etmişlerdir. Dîndâr, zâhid ve âbidlerin kıyâfet ve davranışlarını almamışlardır. Allah ile birlikte olduğuna inandıkları temiz kalblilikleriyle kanâat etmişler ve bununla yetinmişlerdir. Temiz kalblilikleri dışında, fazladan isteyecekleri bir hedefleri yoktur.

Kalenderî ile *Melâmetî* arasındaki fark şudur: Melâmetî, ibâdetlerini gizlemeye özen gösterir. Kalenderî ise âdetleri tahrib etmeğe çalışır. Melâmetî, her türlü iyilik ve hayrın kapılarına sımsıkı sarılır ve bunların fazîlet olduğunu kabûl eder. Ancak bütün amelleri ve hâllerini başkalarından gizlemeye çalışır. Melâmetî davranışlarında ve giyiminde kendisini, avâm derecesindeki insanların seviyesinde tutar, kılıkta, kıyafette hereket ve davranışlarında onlar gibi görünerek hâlini gizlemeye ve tanınmamaya çalışır. Bununla birlikte daha yüksek derecelere ulaşmak ister. Kulu Allah'a yaklaştıran her şeyi yapmaya gayret sarfeder. Kalenderî belli bir şekle bürünmez, kendini tanıtmaya veya tanıtmamaya aldırmaz. Sermayesi olarak gördüğü kalb temizliğinden başka şeylere aldırmaz.

Sûfîye gelince o, her şeyi yerli yerinde yapar, bütün vakitleri ve hâlleri bilerek hareket eder. Halkı halk yerine, Hakk'ı da Hakk yerine koyar. Gizlenilmesi gereken yerde gizlenir. Açık davranılması gereken yerde açık davranır. İşleri akıl huzûru, doğru bir tevhîd, kâmil mârifet, doğruluk ve ihlâsa uyarak yerli yerine getirir. (*'Avârif*, 51)

kamer (قمر) {hilâl} * *Kamer* {ay}, hilâl ile bedir {dolunay} arasında olan bir berzah makamıdır. Hilâl mevkîinde ışığı azalır, bedir mevkîinde ise çoğalır. Kamere her iki tarafta da göründüğünde sesler yükseldiği için "*hilâl*", görenin gözünde ışığı tam olduğu zaman da "*bedir*" adı verilir. Ayın bu iki hüküm dışında bir menzili yoktur. Ancak gözle bedir arasında onu perdeleyen gün ışığı altında bedir hâli gözlerin görüşünden gizli kaldığı için "*mahk*" adını alır. Ayın güneşe doğru olan yüzü bedir olduğu gibi bize doğru olan yüzü de bedirdir. Güneşin ortaya çıkarmayıp gizlediği tarafı da mahktır. Bu iki konum arasında ışık göründüğü ölçüde diğer yüzünde ışık azalır, buna karşılık iki yüzünden birinin kapalı olduğu miktarda diğer yüzünde ışık görünür. Bu durum felek kavisinin {ayın yörüngesinin} eğriliğinden dolayıdır. Bu yüzden her zaman bedir veya her zaman mahk hâlinde olmaz. Bu, Allah'ın dilediği bir sırdan dolayı böyle olur. (*Fütûhât*, III, 109)

kanâ'at (قناعة) * En güzel hayat, *kanâat* ve ilimdir. {Bu da:} haşyetullâhtır. Bu da âhireti dünyâya tercîh etmek ve Allah'a giden yolu bilmek demektir. (*Âdâb*ı, 147)

* ...Sûfîyyenin... başka bazı âdâbları ve çeşitli hâlleri arasında... dünyânın çoğu nîmetinden vazgeçerek azıyla kanâat etmek, yalnızca çok gerekli olan azıkla yetinmek, giyecek, istirahat, yiyecek gibi dünyâ sıkıntılarından ancak gerekli olanla iktifâ etmek, fakirliği zenginliğe tercîh etmek, aza yaklaşıp çoktan uzaklaşmak, açlığı tokluğa, azı çoğa tercîh etmek... {yer alır.} (*Luma'*, 29)

Kanâat odur ki her şey
ama her şey yok olsun gözünde
Fazlası kamaştırdığında gözlerini
O'ndan gelen hakîkat sırlarının
Vecd sıfatı belirince işâretleriyle
niçin sapsın tamaha

(*Luma'*, 320)

* {Ebû Süleyman Dârânî demiştir ki:} "*Zühde göre verâ neyse, rızâya göre kanâat odur. Verâ zühdün, kanâat da rızânın ilk merhalesidir.*" "*Kanâat, alışılan ve ülfet edilen şeylerin bulunmaması hâlinde huzûr içinde olmaktır*" denilmiştir.

Ebû Bekr Merâğî şöyle demiştir: "*Akıllı kimse dünyâ işini kanâat ve tehir, âhiret işini hırs ve acele, dîn işini ise ilim ve ittihâd ile idare eder.*"

Ebû Abdullah b. Hafîf de "*Kanâat elde bulunmayana istek, elde bulunana da ihtiyaç duymamaktır*" demiştir. "*Allah onlara güzel bir rızık verecektir*" [Hacc, 22/58] âyetinin mânâsıyla kanâatin kasd edildiği söylenmiştir.

Muhammed b. Ali Tirmîzî, "*Kanâat, kişinin kısmetine düşen rızka râzı olmasıdır*" demiştir. "*Kanâat, mevcûd olanla yetinmek, elde olmayana tamahın ortadan kalkmasıdır*" denilmiştir.

Vehb {b. Münebbih} şöyle demiştir: "*Zenginlik ve izzet bir arkadaş bulmak için çıkıp dolaşmaya başlamışlar, sonunda kanâate rastlamışlar ve onun yanında kalmışlar*"

Şöyle demişlerdir: "*Kimin kanâatı besili olursa, her türlü çorba ona hoş gelir. Her hâlinde Allah Teâlâ'ya dönen kimseye, Allah Teâlâ kanâatı rızık olarak verir.*" (Kuşeyrî, 81)

* *Kanâat*, geçimi, dolandırıcılık yapmadan, güzelce sağlamak demektir. (*Mîzân*, 76)

* Bize göre *kanâat*, fazlasını istemeden olanla yetinmektir. (*Fütûhât*, II, 194)

* Sabır... basit hazlara karşı ise buna *kanâat* adı verilir. (Kudâme, 286)

* *Kanâat* kalb zenginliğidir. Semeresi de gaybları derinlemesine bilen {Allah'tan} râzı olmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Kanâat* üçe ayrılır: Birincisi, avâmın kanâati olup azıkla alâkalıdır. İkincisi, havâssın kanâatidir, zikirle olur. Üçüncüsü ise, havassın havâssı kanâatidir, Allah'ı görmekle olur. (*Câmi'*, 61)

* *Kanâat* lügat mânâsı olarak kısmetine râzı olmak demektir. Hakîkat ehline göre ise, alışılan ve ülfet edilen şeylerin bulunmaması hâlinde huzûr içinde olmaktır. Azla yetinmek olduğu da söylenmiştir. "*Var olana ihtiyaç duymamak ve yok olanın peşine düşmemektir*" de denilmiştir. (*Câmi'*, 217)

* *Kanâat* {için} Bişr-i Hâfî ﷺ şöyle demiştir: "*Kanâat, yalnızca mü'minin kalbine yerleşen bir mülktür.*"

Ebû Bekr Merâğî ﷺ ise şöyle söylemiştir: "*Akıllı kimse dünyâsını kanâat ve erteleme ile idare edendir.*"

Ebû Yezîd'e ﷺ "*Bu mertebeye nasıl ulaştın?*" diye sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Bütün dünyâ sebeblerini bir araya topladım, onları kanâat ipiyle bağladım, sonra sıdk mancınığına koydum ve ümîdsizlik denizine attım, sonunda da rahata kavuştum.*"

Abdullah b. Hafîf ﷺ şöyle demiştir: "*Kanâat, olmayanı beklemeyi bırakmak, olana da ihtiyaç duymamaktır.*"

Şöyle denilmiştir: "*Allah'ın kanâat şerefiyle diriltikleri dışında kalan fakirler ölülerdir.*" Şöyle de denilmiştir: "*Allah beş şeyi beş yere koymuştur: İzzeti tâate, zilleti günâha, heybeti gece ibâdetine, hikmeti boş mideye, zenginliği ise kanâate.*" Zünnûn ﷺ, "*Kanâat*

eden kişi, zamanının insanlarından rahata erer, akranlarını geçer" demiştir. (Nebhânî, *Câmi*, II, 41)

karâr (قرار) * *Karar*, hâlin hakîkati hakkında tereddüdün ortadan kalkmasıdır. (Hücvîrî, 467)

kârru zâti'l-elma'î (قار ذات الألمعي) * *Karru zâti'l-elma'î* ile {parlaklığın zâtî asl ıyla} kasd edilen, bazı hâllerde vâkî olan sabit bir müşâhededir. Bu hâlde iken tam bir aydınlanma ve zuhûr için nefsine ardı ardına nûr feyzi olur. (*Heyâkil*, 103)

kasd/kusûd (قصد / قصود) * *Kusûd*un mânâsı {bir işe} kasd etmeye {kalkışmaya} yakın olan irâde ve sâdık niyetlerdir. (*Luma'*, 446)

* *Kusûd*, maksûdun hakîkatini taleb edecek azmin sağlam olmasıdır. Sûfîlerin {bu kavramı kullanmalarının} maksadı hareket ve sükûna bağlı değildir. Çünkü seven sevgide sükûn bulmuş ise kāsıd {kasd eden} olur. Bu ise alışılmış duruma aykırıdır. Zira kasd edenlerin kasdı, ya onların zâhirlerinde bir te'sîr meydana getirir, ya da bâtınlarına {iç dünyâlarına} dâir bir delîl olur. Çünkü sevenler istek ve hareketlerinde sebebsiz olarak kasd ederler ve böylelikle bütün vasıfları sevgiliyi kasd etmek olur. (Hücvîrî, 472-473)

* *Kasd*, *tecerrüd*e {Allah'tan başka her şeyden sıyrılmaya} karar vermek demektir. Bunun ilk inceliği irtibâta {bağlanmaya} sevkeder, tereddütten ve geçici şeylerle ülfet etmekten kurtarır. İkincisi, hangi sebeble karşılaşırsa ondan uzaklaştıran bir kasddır. Üçüncüsü, icabet, hükmü {fizik kurallarını} aşmak ve fenâ denizinde kulaç atmak kasdıdır. (*Ravza*, 485)

* Hâtır'a... dördüncüsünde *azm* denir. {Beşinci mertebede} murâdına yöneldiğinde ise buna *kasd* adını verirler. Fiile başladığında gelen hâtır ise *niyet* adını alır. (*Câmi'*, 27)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

kasm (قصم) * *Kasm*, kesmek, kırmak demektir. (*Luma'*, 434)

kassâriyyûn (قَصّاريّون) * *Kassâriyyûn*, Ebû Sâlih Hamdûn b. Ahmed b. Ammâretü'l-Kassâr'a ﷺ bağlı olanlardır. Kassâr, ulemânın büyüklerinden ve bu yolun ulularındandı. Onun tarîki {yolu} melâmeti açıklamak ve yaymak idi. Çeşitli muâmeleler hakkında büyük sözleri vardır. Allah ondan râzı olsun, şöyle derdi: *"Hakk ilmi sana halk ilminden daha güzel gelmelidir."* Yani yalnızken Hakk ile olan muâmelen, topluluk içinde halk ile olan muâmelenden daha güzel olmalıdır. Zira Hakk'ı perdeleyen en büyük hicâb kalbinin halk ile meşgul bulunmasıdır. Kitâbımın başında, *Melâmet* bölümünde bunu anlatmıştım, uzatmamak için burada kısa kestim. (Hücvîrî, 218)

kasvet (قسوة) * Kul, yakîn bir ilim ile kalbin safâsına çıkar. Kalbin safâsı kulu, kalbinde Hakk hâtırı dışında hiçbir şeyi geçmeyecek şekilde gözle müşâhede makamlarına yükseltir. Öyle ki ona isyân edecek olsa Hakk'a isyân etmiş olur. Bunu terk ya da göz ardı etmekle kalbe keder {bulanıklık} ârız olur. Kalbin kederlenmesi, kararması demektir. Bu da kalbin *kasvet* noktasındaki makamlarıdır. Bu makamlar bu'dun {uzaklığın} başlangıcıdır... (*Kūt*, I, 80)

kavâlib (قوالب) * *Kavâlib* {kalıplar}, secde eden gölge, şehâdet âlemine yakınlaşmış rûhların gölgesidir. Asıl kesif {yoğun}, gölge ise latîftir {şeffaftır}. (*'Avârif*, 58)

kavâmi' (قوامع) * *Kavâmî* {engeller}, insanı tabîatı, nefsi, hevâsı ve bunlardan kendisiyle mücadele eden şeylerden engelleyen ve alıkoyan her şeydir. Onlar, seyr ilallah {Allah'a doğru yürümek} ve ona yönelmek konusunda inayet ehline gelen isimlere ait yardımlar ve ilâhî teyidlerdir. (Kâşânî, 145; *Câmi'*, 93)

kayyûm (قيّوم) * *Kayyûm*, "*kāim*" kelimesinin mübâlağa kalıbıdır. Bunu aslı "*fey'ûl*" şeklinde "*kayvûm*" kalıbıdır. Peşpeşe gelen vâv ve yâ harflerinden birincisi harekesiz olduğundan, vâv yâ harfine çevrilmiştir. *Kayyûm* kelimesinin anlamına gelince; *Keşşâf*'ın müellifi {Tehânevî}, bu konuda şöyle der: "*Kayyûm, kendi başına kaim ve daim olan demektir.*" Burada mübâlağa olarak kullanılmasının iki anlamı vardır: Kemmiyet {nicelik} ve keyfiyetteki {nitelikteki} çokluğu. *Kayyûm*, her şeyi muhâfaza eden, gözetleyen ve onu kıvamına kavuşturan demektir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu sözü bu mânâya gelir: "*Herkesin kazandığını gözetleyip muhâfaza eden {ile böyle yapamayan bir} olur mu?*" [Ra'd 13/33]

Ben derim ki: ibârenin zâhirinden anlaşılana göre kıyâm devam mânâsındadır. Kelimeye tâdiye {geçişlilik} mânâsı verilerek "*devam ettirmek*" mânasında kullanılmıştır. Bu da, "*muhâfaza etmek*" demektir. (*Heyâkil*, 94)

kayyûmiyyet (قيّوميّة) * Ahadiyyet, isim ve sıfatların, hem te'sîri hem de te'sîr alanlarıyla birlikte yokluğunu gerektirir. Vâhidiyyet ise Hakk'ın ﷻ isim ve sıfatlarının zuhûruyla âlemin fenâsını, rubûbiyyet âlemin bekasını, ulûhiyyet beka aynında alemin fenâsını, fenâ aynında da bekasını gerekli kılar. İzzet Hakk'la ﷻ halkın arasındaki münâsebetin defini gerektirir.

Kayyûmiyyet Allah'la ﷻ kulunun arasındaki nisbetin doğru şekilde tâyîn edilmesini ister. Çünkü Kayyûm, bizâtihî var olan {zâtıyla kaim}, başkalarının varlığı kendi varlığına bağlı olan demek olduğuna göre, burada ifâde edilenlerin hepsinin gereğinin yerine gelmesi kaçınılmaz olur.

Binaenaleyh deriz ki, ahadiyyet tecellîsi yönünden bakılınca ne sıfat, ne de isim görülür. Vâhidiyyet tecellîsi cihetinden bakılınca ise halk yoktur. Çünkü bu, O'nun

her varlığa şekil verme yönünde kudretinin zuhûrunu ifâde eden bir sıfattır. Rubûbiyyet tecellîsi yönünde de Hakk ﷻ ve halk vardır. Hakk'ın ﷻ ve halkın vücûdu için bu sıfat gereklidir. Ulûhiyyet tecellîsi yönünde ise sadece Hakk ﷻ vardır. Ama onun sûreti halktır ve ancak halk vardır. Onun mânâ ciheti ise Hakk'tır. İzzet tecellîsinde ise kulla Allah ﷻ arasındaki nisbet kalkar.

Kayyûmiyyet cihetinden bakılınca Rabb sıfatının varlığı için Rabb olarak kabûl edilecek bir Zât'a ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Rabb sıfatının var olabilmesi için de kendisine Rabb'lık yapılacak varlığa ait sıfatların var olması gerekir. {Deriz ki,} zâhir ismi cihetinden bakılınca, O eşyânın aynıdır. Bâtın ismi cihetinden bakılınca ise eşyâ onun aynı değildir. (*İnsân*, I, 12)

kayyûmiyyet-i hakk (قيّوميّة الحقّ) * *Kayyûmiyyet-i Hakk* {Hakk'ın kayyûmluğu}, vücûdda {varlıkta} tecellî eden ve varlığın her zerresinde kaim olan sıfatıdır. Hiçbir şeyin onsuz hükmü yoktur, hiçbir şey onsuz sabit olmaz. Allah'a yürüyen, sâdık, sâlik mürîdin bakışı eşyânın sûretine değil, yalnızca eşyâda zâhir olan münezzeh kayyûmiyetedir. Bundan dolayı sâdık müşâhede ehlinin nazarları yalnızca Allah'a yönelmiştir. Onlar {feyizlerini} Allah'tan başka hiçbir şeyden almazlar. Onlar, ebedî olarak her an Allah'ın ﷻ huzûrundadırlar. Eşyâyı ancak onunla görürler. (*Nefehât*, 59)

kazâ' (قضاء) {bk. **kader ve kazâ'**}

keffâret (كفّارة) * *Keffâret*, kıyâmet gününde günâhlarına karşılık gelmesi ve ödemesi için, iyiliklerini artırmakla olur. (*Gunye*, I, 123)

kelâm (كلام) {**kavl**} * Zünnûn'un şöyle söylediğini duydum: "*Sözün özü şu dört şeyde döner: Allah'ı sevmek, az olanı {dünyâyı} sevmemek, Kur'ân'a uymak ve {îmân ve amel bakımından kötüye doğru} değişmekten korkmak.*" (**Kuşeyrî**, 9)

* {Sâlikin} kalbinde, küllî rûhun feyzinden akla gereken ilimlerin te'sîri elde edildiği zaman, bunu "*kelâm*", "*kavl*" ve "*hitâb*" diye ifâde ettik. Allah, onu bu sıfat üzere yarattığında, onun meskenini beyin olarak tâyîn etmiştir. Bu da, {beden} ülkesinin bütün köşelerine hâkim olması, çöldeki su havzası gibi olan hayâl, düşünme ve hafıza hazinelerine yakın olması ve kendisine, onu bütün işlerinde göz önünde tutacak yakınlıkta bulunması içindir. (*Tedbîrât*, 160)

* *Kelâm*, "*yaralamak*" mânâsında '*kelm*'*den* türetilmiş olan rahmânî te'sîrlere sâhib nefsî bir sıfattır. Bu yüzden yaranın yaralıya te'sîr etmesi gibi "*te'sîrlere sâhib*" dedik. Şu hâlde mahlûkatın kulaklarına çalınan ilk söz "*Kün {Ol}*" sözüdür. Âlem ancak kelâm sıfatından zuhûra gelmiştir. Kelâm sıfatı Rahmân'ın nefesinin âyâna teveccüh ederek o nefeste kasd edilen şahsiyetin açılmasıdır. İşte bu oluş ve nefesle oluşan şeye "*kelâm*" denir. Nitekim bir harfi çıkarmak isteyen kimsenin nefesi harfe

ulaşıyor ve "*ses*" denilen nefes çıkıyor. Maksadı ne ise -bilhassa harfin kendisi ise, meselâ "*hâ*" harfinden "*vâv*"a kadar olan harflerin mahrecinden- kasd ettiği harf çıkar. Buna "*tekvîn {yaratma} basamakları*" denir ki, oradan Rahmânî nefes yükselir.

Varlıkla vasıflanan âyân-ı sâbiteden {bütün kâinât ilminin sûretler şeklinde sâbit olduğu âlemden} hangisi taayyün ederse, konuşan kimsenin, kelimenin nefesi üzerinde ona göre bir te'sîri olmalıdır. Ancak konuşulan ilâhî, rabbânî veya rahmânî olabilir.

Kelâmının rabbânî ve rahmânî olmasından telaffuz ettiği anda kelâmın görünen sûretinden başka zâhirî bir âyânın yaratılmış olması şart değildir. Eğer kelâmı başka bir şekilde ortaya çıkacak olursa meselâ, Zeyd'e "*Kalk*" demesi gibi, bu sözü söyleyen kimse "*Kalk*" kelimesini söylemiş olur. Eğer Zeyd onun emriyle kalkarsa emreden kimse Zeyd'de "*Kalk*" kelimesinden kalkmanın sûretini meydana getirmiş olur. İşte bu ilâhîdir. Çünkü âyânı meydana getiren ancak Allah'tır. Bu, bütün mahlûkat için geçerlidir. Eğer sözü işitilmez ve emrinin etkisi duyanda te'sîr etmezse bu durumda himmeti eksik olacağından ilâhî olmaz, ancak rabbânî veya rahmânî olabilir. Rabbânî ve rahmânî olan için sadece kelâmın meydana getirilmesi yeterlidir. (*Fütûhât*, II, 178)

kelâm-ı evliyâ' (كلام الأولياء) * *Kelâm-ı evliyâ* {velîlerin kelâmı}, peygamberlerin kelâmına benzer. Bu sebeble peygamberlerin sözü gibi dinlenmeli, ezberlenmeli ve gereği yerine getirilmelidir. İnsan, böyle Muhammedî bir vâris ve kâmil müceddid mürşidden, ilim ve irfan sırları iktibas ettiği miktarda iyi ârîflerin ve seçkin, kâmil mürşidlerin izinde olur. (*Buğye*, 8)

kelâmullah (كلام الله) * *Kelâmullah* {Allah'ın kelâmı}, Zât'ında ezelî olan ve hiçbir şekilde mahlûkatın kelâmına benzemeyen sıfatıdır. Zât'ının mâhiyeti belli olmadığı gibi, bu sıfatın mâhiyeti de belli değildir: Mâhiyeti, sadece isbât yoluyla anlaşılabilir. Nitekim bazıları şöyle demişlerdir: "*Allah'ın kelâmı, emir, yasak, haber, vaad ve tehdîddir. Allah Teâlâ emreder, yasaklar, haber verir, vaad eder, tehdîd eder, över ve yerer.*" (*Ta'arruf*, 18)

* Allah'ın kelâmı bir bütün olarak kelimeleri ister mevcûd âyânın kendisi, ister vahiy veya konuşma yoluyla ve benzeri kullarının anlayacağı mânâlar olsun, onu göstermesi îtibâriyle ilminin tecellîsidir. Çünkü Allah'ın kelâmı özet olarak tek bir nefsî sıfattır. (*İnsân*, I, 50)

kelef (كلف) * *Kelef*, sâhibinin ancak zorlukla sabr edebildiği aşırı sevgi, tutku demektir. "*Keliftü bi hâze'l-emri {Bu işe tutuldum}.*" "*Kellefehû teklîfen {Ona zor gelen bir şey yükledi.}*" "*Tekelleftü'ş-şey'e. {Belli bir şeye katlandım}*" denir. Kelef, insanın başına gelen belaya katlanmak demektir. Bir şeye gücü yetmediğinde "*Hameltü'ş-şey'e bikülfetin {Belli bir şeye zorlukla katlandım}*" denilir. (*Ravza*, 342)

kelim-i tayyib (كلم طيّب) * *Kelim-i tayyib* {temiz söz}, araştırıldığında ilme râcî olur. Yükselen ve yerine ulaşan odur. Amel onun hizmetçisi gibidir, onu taşır ve yükseğe çıkarır. Bu, ilim rütbesindeki yüceliğin bir işâretidir. (*Mîzân*, 14)

kelimâtullah (كلمات الله) * Hiçbir iyinin ve kötünün aşamadığı Allah'ın tam kelimeleri, Allah'ın kendisiyle kâinâtı yarattığı kelimelerdir. İyi olsun, kötü olsun hiçbir şey, Allah'ın yaratması, dilemesi ve kudreti dışında kalamaz.

Allah'ın dînî kelimelerine gelince, onlar indirilmiş olan kitâblar ve onlardaki emirler ve yasaklardır. İyiler ona uyar, kötüler ise karşı çıkarlar. (*Furkân*, 119)

kelime (كلمة) * *Kelime*; mâhiyet, âyân, hakîkatler ve varlıklara verilen, kısaca her tâyîn edilen şeyin adıdır. Akılla kavranılan mâhiyet, hakîkatler ve âyân mânevî, hâricî gaybe dâir olanlar vücûd {varlık}, mücerred {soyut} farklı olanlar da tâmme {tam} kelimesine tahsis edilmiştir. (Kâşânî, 68; *Câmi'*, 93)

* Fass kelimesi bu kitâbda {*Fusûs*'ta} dört mânâda kullanılmıştır. Birincisi, fass "*kelime*" demektir. {*Fusûs* sâhibi} bunu şöyle ifâde etmiştir. "*Her hikmetin fassı ona nisbet edilen kelimedir.*" *Fass* kelimesi mübtedâ {özne}, *kelime* lafzı da haberdir {yüklem}. "*Yüzüğün kaşı nasıl yüzüğün bir parçası ise, alem de onun varlığıyla tamamlanmıştır.*" Bu mânâya göre peygamberlerin rûhları yüzüğün kaşı, varlıkları da kaşa göre yüzük durumundadır. İkincisi, fass, "*kalb*" mânâsına gelir. Buna da *fass* kelimesini mübtedâ, "*fî kelimetin*" sözünü de haber yaparak, "*ilhâmlı hikmetin fassı, ondan sonra da sayılan diğer fasslar*" sözüyle buna işâret etmiştir. Bundan sonra fassı mübteda yaparak, "*fî kelimetin*" ifâdesini de perdeleyerek {yani haberin önüne edat getirerek} haberi örtülü bir hâle getirmeyi murâd etti. Bu durumda, peygamberlerin kalbleri yüzüğün kaşı; rûhları da kaşa göre yüzük durumundadır... (Sofyavî, 11)

kelime-i âdemiyyet (كلمة آدميّة) * *Kelime-i Âdemiyyet* {Âdemîyyet kelimesi}, Allah Teâlâ'nın murâdını ulaştırması için ilimden müşâhede âlemine çıkarılmış, böylece maksad tamamlanmıştır. Bu da zikredilen vasıflarla kemâle erdirilmiş varlık âleminde Allah Teâlâ'nın Zât'ını görmektir. Bu sıfatlar da cem, hasr ve sırrını insana göstermesidir. Çünkü varlık bu sıfat üzere bulunmazsa taleb edilen rü'yetin aynası olmaz. (Sofyavî, 14)

kelime-i câmi'a (كلمة جامعة) * Âlemde hangi hakîkat varsa, insanda aynısı mevcûddur. İnsan kâinâtı bütünüyle kendisinde barındıran ve onun özeti olan şerefli bir varlıktır. Allah, insanı, bütünüyle âlemi îcâd etmeye yönelen ilâhî hakîkatleri, {hedef îtibariyle} bu imâmî insâniyyetin neş'etine {önder insanlığın var kılınmasına} yöneltmiştir. (*'Ukle*, 94)

kelime-i hazret/kelime-i hazret-i ilâhîyye (كلمة الحضرة / كلمة الحضرة الإلهيّة)

* *Kelime-i Hazret* {Hazret kelimesi}, "*Kün {Ol}*" kelimesidir. (*Istılâh*, 540)

* *Kelime-i Hazret-i İlâhiyye* {İlâhî Hazret kelimesi}, Allah'ın "*Kün {Ol}*" kelimesidir. Bu da Allah'ın "*Harflerin art arda dizilmeleriyle meydana gelen söz ve kelâmı kabûl eden sûretlerde ve bunun dışında tecellî et*" kelimesidir. (*Fütûhât*, II, 395)

* *Kelime-i Hazret*, "*Kün {Ol}*" kelimesine işâret etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona {söyleyecek} sözümüz 'Ol' dememizdir. O da hemen oluverir.*" [Nahl, 16/40] Hazret kelimesi, küllî irâdenin sûretidir. (Kâşânî, 69; *Câmi'*, 93)

{Ayrıca bk. **kün**}

kemâl (كمال) * *Kemâl*, sıfatlardan ve onların eserinden tenzîhtir. (*Istılâh*, 539)

* Ey insan! Bil ki *kemâl*, fazlalık ihtimâli olmayan ve noksanlık kabûl etmeyen bir sıfattır. Bu sıfatla vasıflanan, sevilen bir varlık hâline gelir, kusur ve ayıplardan uzak kalır. (*Kavânîn*, 101)

** parladı nûrları gözümün*
iki hazret tecellî ettiğinde
bir oldu iki hüviyet
kaabe kavseyn deminde
al
senden olanı
sana geleni
senin ve sana ait
her varlık seninledir
ahadiyyet örtüleri içinde
yaşayana ne mutlu
cem' hâlinde fark hâlini
aydınlattı Zât'ın nûru
ahadiyyet renkleriyle
işte kemâl mertebesi
işte ittisâl bağışı
işte Rubûbiyyet katından ayrılmayan kul

...

(*Mevâhib*, 114)

kemâl-i cevher-i 'âkil (كمال الجوهر العاقل) * *Kemâl-i cevher-i âkil* {akıllı cevherin kemâli}, Hakk'ın ilk tecellîsinin, O'nda kendine mahsûs güzelliğiyle elde edilebilecek kadarının ortaya çıkmasıdır. Bundan sonra da ne şekilde ise tüm varlığın yüksek akıllı cevherlerle, sonra da semâvî-rûhânî cevherlerle ve gök cisimleriyle kusur ve noksanlıktan arınmış olarak Zât'tan ayrı olamayacak şekilde onda ortaya

çıkmasıdır. İşte bu, akıllı cevheri fiilen meydana getiren kemâldir. (*İşârât*, IV, 22)

{Ayrıca bk. **cevher/cevâhir-'araz/a'râz**}

kemâl-i esmâ'î (كمال أسمائي) * Hakîkatlerin tafsîlinde {ayrıntılı olarak belirmesinde} *kemâl-i esmâ'î* {isimlerle alâkalı kemâl} külliyeti ve îtibârları bakımından Zât'ın, kendisi için zuhûrudur. O, fertlerini fiilen cem'eden küllî bir varlıktır ki, o da insan-ı kâmildir. Bu yüzden onun hakkında *"nüsha"*, *"zıll {gölge}"* ve *"misâl"* denilmiştir. Zâtı tek olmakla birlikte bu nefsî tâyîne pek çok isim verilmiştir; *"âlem-i meânî {mânâlar âlemi}"*, *"hazret-i amâiyye {amâî hazret}"* ve **daha başka** isimleri vardır. Bu tâyîn için, onunla ve onda tâyîn edilen şeyin vahdet, kesret ve berzahı vardır. Çokluğunun âyânından bazıları Kalem'in, Levh'in sonra tabîatın, hakîkat ve varlık olarak Hz. Âdem'e ﷺ kadar uzanan cismin hakîkatidir. Bütün bu saydıklarımız taayyün etmiş ve tertîb edilmiş olarak ezel ilminde türlerini ve şahıslarını içine alır. (*Ravza*, 54)

{Ayrıca bk. **insân-ı kâmil**; **kalem**; **levh**}

kemâl-i hâss bi'l-insân (كمال خاص بالإنسان) * *Kemâl-i hâss bi'l-insân* {insana mahsûs olan kemâl}, hayvanlarda da bulunan tevehhüm ve hissiyyât dışında ne şekilde ise öylece aklî olanların hakîkatini idrâk etmektir.

Bil ki nefs bizzât kemâle susamış ve yaradılışı icabı ona kabiliyetlidir. Ancak nefsin bedenî şehvetleri ve ona ârız olan şeylerle meşgul olması durumu bedeni ne kadar istilâ ederse, onu kemâlden o kadar uzaklaştırır. İnsan, şehvetini ne kadar kırar ve onu kahrederse, aklını şehvetin esaretinden ve köleliğinden kurtarırsa, düşünce ve nazar ile göklerin ve yerin melekûtunu, onlarda yaratılmış olan acâiblikleri, hatta kendisini mütâlaa etmeye koyulursa, mahsûs {duyularla algılanabilecek} kemâle ulaşmış olur. (*Mîzân*, 15)

kemâl-i zâtî (كمال ذاتيّ) {bk. **'illet**}

kemâlullah (كمال الله) * *Kemâlullah* {Allah'ın kemâli}, O'nun mâhiyetinden ibârettir. O'nun mâhiyeti ise idrâk edilemez ve anlaşılamaz. Kemâlinin sonu yoktur. Allah Teâlâ Hazretleri hem kendi mâhiyetini ve mâhiyetinin idrâk edilemeyeceğini hem de ne kendi hakkında ne de başkası hakkında sonu olmadığını da bilir. Yani Allah mâhiyetini, kendi nefsinde mâhiyeti nasılsa o şekilde, kendisinin başkası tarafından idrâk edilemeyeceğini bildikten sonra bilir.

Bizim *"mâhiyetini bilir"* sözümüzün maksadı şudur: Allah'a, ihâtasının kemâli ve bilinmezliği yaraşır. *"Allah mâhiyetini, kendi nefsinde mâhiyeti nasılsa olduğu şekilde, kendisinin başkası tarafından idrâk edilemeyeceğini bildikten sonra bilir"* sözümüzün mânâsı ise şudur: Onun büyüklüğü ve nihâyetsizliği bakımından O'na lâyık olması demektir. Çünkü ancak nihâyeti olan kavranabilir. Oysa Yüce Allah son-

suzdur; sonsuz olanı kavramak, idrâk etmek ise imkânsızdır. Şu hâlde mâhiyetini idrâk etmek, ilminin şumûlünün ve özünün bilinmemeye lâyık olduğuna hükmetmek demektir. Yoksa o mâhiyetin herhangi bir şekilde idrâk edilebilirliği kabûl etmiş olduğunu söylemek değildir. (*İnsân*, I, 57)

kenûd (كنود) * *Kenûd* {nankör}, şerîatta farzları, tarîkatta fazîletleri terk eden, hakîkatte ise Allah'ın istemediği şeyi isteyen kimse demektir. Çünkü o kimse, dilemesinde Allah ile çekişme içine girmiş ve O'nun nîmetinin hakkını anlayamamıştır. (Kâşânî, 70; *Câmi'*, 93)

kenz-i mahfî (كنز مخفي) * *Kenz-i mahfî* {gizli hazine}, gaybda gizlenmiş olan ahadiyyet hüviyyetidir. O, her bâtının en bâtınıdır. (Kâşânî, 70; *Câmi'*, 93)

{Ayrıca bk. **ahadiyyet; nikâh-ı sârî fî cemî'i'z-zerârî**}

kenziyyet (كنزيّة) {bk. **yâkūte-i beyzâ/yâkūt-ı ebyaz**}

kerâmet/kerâmât (كرامة / كرامات) {**ahvâl-i şeytâniyye; âyât; âyât-ı rekâ'ib; istidrâc; kerâmât-ı evliyâ'; kerâmât-ı evliyâ'ullah; kerâmet-i hissiyye; kerâmet-i ma'neviyye; kerâmet-i sıddîkîn; kerâmet-i velî; makām-ı hârk-ı 'âde; menzile; sâhib-i istidrâc; tılsımât; umûr-ı garîbe**}

* Ebû Yezîd'den {Bistâmî'den} şöyle işittim: "*Bana varlıklı bir adam gelerek şöyle sordu: 'Ey Ebû Yezîd! Bu mertebeyi ne sayesinde elde ettin?' Ben adama şöyle cevâb verdim: 'Mertebe bir tarafa, Hakk bana sekiz tane kerâmet ikrâm etti, sonra da beni 'Ey Ebû Yezîd!' diye çağırdı ki, bu mertebeler şunlardır: İlki kendimi geride, insanları da benden ileride gördüm. İkincisi, şefkatimden dolayı halkın yerine ateşe atılmaya râzı oldum. Üçüncüsü, maksadım mü'minin kalbine mutluluk vermek olmuştur. Dördüncüsü, hiçbir zaman yarın için bir şey saklamadım. Beşincisi, Allah'ın rahmetini kendimden çok insanlar için istemişimdir. Altıncısı, gayretimi mü'minin kalbine mutluluk vermek ve gamını silmek için sarfettim. Yedincisi, şefkatimden ötürü karşılaştığım mü'minlere önce ben selâm verdim. Sekizincisi, kendi kendime şöyle dedim: 'Allah beni kıyâmet gününde affedecek olsa ve bana şefâat izni verse, önce bana ezâ ve cefâ edene, sonra da bana iyilik ve ikrâmda bulunana şefâat ederdim.'*" (*Şatahât*, 68)

* Ebû Yezîd[rh] şöyle demiştir: "*Kendisine havada bağdaş kurup oturacak şekilde kerâmet verilmiş bir adam görseniz, {şer'î} emir ve yasaklara, hududlara riâyet etme ve şerîata uyma derecesinin nasıl olduğunu görmeden ona aldanmayınız.*" (*Şatahât*, 69)

* *Âyât* {âyetler, ilâhî işâretler} Allah'a, *mûcizât* {mûcizeler} peygamberlere, *kerâmât* da {kerâmetler de} velîlere ve hayırlı müslümanlara aittir. (*Luma'*, 390)

* ...Allah Teâlâ onların { velîlerin} nefslerini terbiye etmek, güzelleştirmek ve onlara {ihsânını} artırmak için onların ellerinde *kerâmetler* gösterir. Ancak onlarla

peygamberler ﷺ arasında fark vardır. Peygamberlere mûcize, davetleri hakkında onunla hüccet getirmeleri, Allah Teâlâ'ya delâlet etmesi ve onun vahdâniyyetini {birliğini} ikrar için verilir. Velîlere ise kerâmet, tıpkı Hz. İbrâhîm'in rahatlaması için kendisine hârikulâdelikler verilmesi gibi, onları rahatlatmak için verilir. (*Luma'*, 394)

* *Kerâmât*ın {kerâmetlerin} en büyüğü nefsindeki kötü ahlâkı güzel ahlâkla değiştirmendir. (*Luma'*, 400)

* Sûfîler, su üstünde yürümek, hayvanlarla konuşmak, tayy-ı mekân {uzun mesafeleri kat etmek}, bulunması gerekenin hâricinde bir yerde ve zamanda bir şeyin zuhûr etmesi gibi mûcizeler kabilinden sayılsalar da, velîler için kerâmetlerin var olduğu husûsunda ittifâk etmişlerdir. Nitekim bu konuda haberler vârid olmuş, sahîh rivâyetler gelmiş ve Kur'ân-ı Kerim bundan bahsetmiştir. (*Ta'arruf*, 44)

* *Kerâmet-i velî* {velînin kerâmeti}; duâsının kabûl edilmesi, hâlinin tamam olması, bir iş yapmaya gücünün yetmesi, yeterince Hakk'ın yardımına erişmesidir. Kerâmet hârikulâde hâllerdendir. Peygamberlerin mûcizesi bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak ve maddenin âyânını {özlerini} başka bir şekle çevirmektir. (*Ta'arruf*, 46)

* Tabîat âlemindeki *umûr-i garîbe* {garîb, olağanüstü işler} üç ilkeden kaynaklanır: İlk olarak nefse ait birtakım güçler sayılabilir. İkinci olarak cisimlerin yapılarındaki husûsiyetlerden dolayı olur. Meselâ mıknatısın kendine mahsûs gücü sebebiyle demiri kendisine çekmesi gibi. Üçüncü olarak da semâvî güçlerle, yerde bulunan birtakım cisimlerin sâhib oldukları husûsî mevkîden veya yeryüzünde bulunan kişilerin gökteki güçlerle irtibât kurup, onları harekete geçirmelerinden dolayı birtakım hârikulâde {olağanüstü} hâdiseler meydana gelir. Meselâ sihir, hatta mûcize ve kerâmetler, bu üçüncü ilkenin birinci kısmına girer. Göz aldatması ve el çabukluğu ise ikinci kısma girer. Tılsımlar da üçüncü kabilden olaylardır. (*İşârât*, IV, 158)

* Velîler hakkında *kerâmet* câizdir. Bunun câiz olmasının delîli aklen meydana gelmesinin mümkün olmasıdır. Meydana gelmesi herhangi bir aslın ortadan kalkmasını gerektirmez. Allah Teâlâ'yı kerâmeti yaratma kudretiyle vasıflandırmak vâcibdir. Kerâmetin Allah'ın kudreti dahilinde olması vâcib ise, meydana gelmesinin câiz olmasına mânî olacak bir şey olamaz. *Kerâmât*ın {kerâmetlerin} zuhûru, hâllerinde sadık olanın doğruluğunun alâmetidir. Hâllerinde sadık olmayanda kerâmetlerin zuhûru câiz değildir...

...Mûcizeler peygamberlerin dâvâlarında doğru olduklarının delîlidir. Sağlam akıl, âlim olması yönüyle âlime delîl olursa ve ancak âlimde bulunursa, peygamber olmayan kimsede de peygamberlik delîli bulunmaz. Nitekim İsferâyînî şöyle demiştir: *"Velîlerin, duânın kabûlü gibi kerâmetleri vardır."* (Kuşeyrî, 172)

* *Kerâmetler* bazen bir duânın kabûl edilmesi, ihtiyaç anında sebebsiz olarak yiyecek ortaya çıkarmak, susuzluk zamanında su tedarik etmek, kısa bir zamanda uzun bir mesafe kat etmek, düşmandan kurtarmak, gizliden ses işitmek ve benzeri olağan dışı fiiller şeklinde olur. Bil ki bugün kesin olarak Allah'ın takdîri olarak meydana gelen şeylerin, velîler için bir kerâmet olarak zuhûru câiz değildir. Bunlar zarûrî olarak veya buna yakın bir tarzda bilinmektedir. Anne babasız bir insanın meydana gelmesi, cansız bir varlığın hayvana veya canlıya dönüşmesi ve bunun gibi pek çok şey bunlardan bazılarıdır. (Kuşeyrî, 173; *Bustân*, 57)

* *Kerâmet*, bir velînin doğru olduğunun alâmetidir. Yalancı olan kimsede zuhûr etmesi câiz olmaz, zuhûr etmesi de ancak iddiâsının yalancılığına alâmet sayılabilir. Kerâmet, mükellefiyetin bâkî olduğu hâlde meydana gelen hârikulâde bir fiildir. Delîl edinmek sûretiyle Hakk'ın bildirmesiyle doğruyu yalandan ayırırsa, o da velîdir.

Ehl-i Sünnet'ten bir tâife, îcâz {aciz bırakmak} derecesine vardırmamak kaydıyla kerâmetin sahîh olduğunu söylemektedir. Buna göre, meselâ duânın kabûl edilmesi, maksadın hâsıl olması ve benzeri hârikulâde olmayan türde hâdiseler de kerâmettir. (Hücvîrî, 263)

* *Mûcizât*ın {mûcizelerin} gereği açıklanmaları, *kerâmât*ın {kerâmetlerin} gereği ise gizlenmeleridir. Mûcizenin semeresi başkasına aittir, kerâmet ise sâhibine mahsûstur. Mûcizenin sâhibi onun mûcize olduğunu kesin olarak bilir. Velî, elindekinin kerâmet mi, yoksa istidrac mı olduğunu bilemez. Mûcizenin sâhibi şerîat husûsunda tasarrufta bulunur. Allah'ın emriyle şerîatın yasakladığı veya kabûl ettiği husûsların düzenlenmesinde söz söyler ve yapar. Kerâmet sâhibi için ise bu konuda teslîm olma ve hükümleri kabûl etme dışında bir yol yoktur. Çünkü velînin kerâmeti hiçbir şekilde peygamberin şerîatının hükmüne aykırı olmaz. (Hücvîrî, 265)

* *Kerâmât-ı evliyâ* {velîlerin kerâmetleri}, kesinlikle peygamberlerin başlangıcıdır {velî ne kadar kerâmet izhârında bulunursa bulunsun, bu ancak peygamberliğin başlangıcıdır, velînin bu noktadan ileri geçebilmesi imkânsızdır}. Allah Resûlü ﷺ, Rabb'iyle başbaşa kaldığı ve ibâdette bulunduğu Hırâ dağına çıktığı zaman, ilk hâli böyle idi. Nitekim Arablar "*Muhammed Rabb'ine âşık oldu*" demişlerdi. Bu hâl, o yola girenin zevkiyle {tatmasıyla} gerçekleşir. Bu zevki tatmayan kimse, bu hâli ancak onlarla bir araya gelerek ve onlardan dinlemekle bilebilir. Onlarla çokça sohbette bulunursa hâl karîneleriyle onları yakîn olarak anlayabilir. Onlarla oturup kalkan kimse onlardan bu îmânı elde eder. Onların meclisine katılan kimse kötü olmaz. Onların sohbetinden yararlanmayan kimse delîllerin şahidliğiyle olarak bunun hakîkaten mümkün olduğunu bilmelidir. (*Munkız*, 142)

* *Mûcize* ile *kerâmet* arasındaki fark şudur: Nebînin mûcizeyi açık olarak göstermesi ve onunla meydan okuması, velînin ise kerâmetini gizlemesi vâcibdir. Ancak

Allah gösterirse gösterebilir. O takdîrde de Allah, katında sâbit olanı gösterir. (*Âdâb*₂, 9)

* *Sihir*, mutlak mânâda kötü bir şeydir. Evliyânın bundan payı Allah'ın onları ilm-i hurûfa {harflerin bilgisine} muttalî kıldığı kadardır. İşte bu, evliyânın ilmidir. Onlar, Allah'ın hakîkat ve hayâl aleminde eşyâyı etkileyen harf ve isimlere koyduğu acâib husûsiyetleri öğrenirler. Bu, mutlak mânâda kötü olsa da sınırlandırılmak sûretiyle övülmeye lâyık bir şeydir. İşte bu, "*kerâmet*" ve "*hârikulâde*" denilen şeydir. Ancak onlardan hârikulâde şeyler sâdır olsa da bunlar sihir olarak isimlendirilmez. Bunlara "*kerâmet*" denir. Bu, âlimlere göre sihrin kendisidir. Hz. Musâ'nın ﷺ sihirbazları Hz. Musâ ve Hz. Hârûn'un Rabb'ine îmân etmelerine, Allah'ın dînine girmelerine ve âhireti dünyâya tercîh etmelerine rağmen sihir ilmine devam etmişlerdi. Onlar sihri bilmelerine rağmen Firavun'un eliyle Allah'dan gördükleri azaba râzı olmuşlardır. Bize göre ilm-i simyâ "*es-simetü*" kelimesinden türemiş olup, o da "*alâmet*" mânâsındadır. Yani tüm harflerden, isim ve kelimelerden ortaya çıkan etkilerin vermiş olduğu alâmetler ilmidir. (*Fütûhât*, II, 132)

* *Kerâmet*, Hakk'ın Berr isminden gelir. Bu yüzden ancak O'nun kullarından ebrâr {iyi olanlar} için bir mükâfât olarak meydana gelir. Çünkü her ne kadar kendisinde kerâmet görülen kimseden bir taleb olmasa da münâsebet bunu gerektirir.

Kerâmet hissî {maddî} ve mânevî olmak üzere ikiye ayrılır. Umûmî olarak halk, başkasının hatırından geçeni söylemek, olmuş, olmakta olan ve gelecekte olacaklardan haber vermek, hârikulâde yollarla bir şeyler almak, su üstünde yürümek, havada uçmak, kısa zamanda uzun mesafe kat etmek, gözlerden gizlenmek, duâsının ânında kabûl edilmesi şeklindeki maddî kerâmeti bilebilir.

*Kerâmet-i mâneviyye*yi {mânevî kerâmeti} ise yalnızca Allah'ın havâss olan kulları bilir. Avâm bunu bilemez. Mânevî kerâmet [Bu kerâmetler şunlardır: (*Esfâr*)], şerîat âdâbına riâyet etmek, güzel ahlâka uymak, kötü ahlâktan kaçınmak, yapması gerekli olan ibâdetleri mutlaka vaktinde yapmaya dikkat etmek, iyilik yapmaya çabalamak, insanlara karşı kin, nefret, haset ve sû-i zannı kalbinden çıkarmak, her türlü kötü sıfattan kalbini temizlemek ve nefeslerini murâkabe ederek kalbini süslemek, kendi nefsinde ve eşyâda Allah'ın haklarına riâyet etmek, kalbinde Allah'ın eserlerini yoklamak, aldığı ve verdiği nefesleri, üzerinde huzûr ęlbisesi varmışçasına {kendisini Allah'ın huzûrunda görerek} edeb içerisinde alıp vermeye riâyet etmektir. Bütün bunlar bize göre velîlerin, içine hîle ve istidrâc karışmayan mânevî kerâmetleridir. (*Fütûhât*, II, 363; *Esfâr*, 97) Hatta bunlar, ahde vefa göstermesinin, niyetindeki doğruluğun, talebi yerine gelmese veya istemediği bir şeyle karşılaşsa bile kazâya rızâ ile karşılık vermesinin delîlidir. Bu tür kerâmetlerde sana, ancak mukarreb melekler ile seçkin ve hayırlı ehllullah eşlik edebilir {bu kerâmet herkese vergi değildir}. (*Fütûhât*, II, 363)

* *Makam-ı hârk-ı âde* {âdetleri parçalama, hârikulâde hâdiseler ortaya koyma} makamı çok çeşitli şekillerde olur: Nefs güçlerinden olan husûslar bunlardandır. Kâinâtta bulunan cisimler ve nefsin kuvvetleri birbirine te'sîr eder. Böylece Yüce Allah orada hârikulâde durumu tahakkuk ettirir. Bu bazen tabiatın bilinen maharetinden olur; bazen de harflerin doğum burçlarına göre dizilmesiyle olur ki, bu rasatçılara aittir.

Bazen zikreden kişinin isimleri telaffuz etmesiyle olur. Gökcisimleri ve benzerleri gibi. Bu konu âlimlerce bilinir. Sonunda o isimlerden, o isimdeki fiil, işin bizzât kendisinde değil de onu gören kimsenin nazarında hârikulâde olarak ortaya çıkar. Bazen ise fiilin bizzât kendisinde bu ismin gücüne göre olur. Bütün bunlar Allah'ın yaratmasıyla kulun gücü dâhilindedir. Sonra ilâhî yöne tahsis edilmiş olan {kulun gücü ötesinde bulunan} hârikulâdeler gelir.

Bunun çeşitli mertebeleri vardır, mûcize bunlardandır. Bunun şartları vardır, bilinen birtakım sıfatları vardır. Âyet de bunlardandır. Bu, mûcize değildir. Bunlar arasında kerâmet, müeyyed, tenbîh edici, cezâ için olanı, hile için veya müstedrec olanı vardır. Ehlullaha göre, var olmalarıyla beraber bunların her birinin alâmetleri vardır. Birinci topluluğun {âlimlerin} aksine, bunların {ehlullahın} bu alâmetlerdan herhangi biri hakkında bilgisi olmamakla birlikte, onlar kendilerinden sâdır olan ilim üzeredir. Bu ikinci sınıfta da {ehlullahta da} Allah'a izâfe edilebileceği hiçbir fiil yoktur ki, mûcize ve âyet dışında {çünkü bunların ilâhî inâyetten dolayı zuhûr ettiğine şübhe yoktur}, {ilâhî} inâyetin müdâhalesiyle zuhûr ettiği veya etmediği ihtimâli taşımasın. Bunlar {mûcize ve âyet}, inâyetten dolayı zuhûr etmişlerdir. Bunların {tasdîki için} haber verene ve bunlara destek olana sadakat şartı vardır. Bu ikisinin dışında kalanlar zikrettiğimiz gibi, ihtimâl şübhesi taşırlar.

Neyse biz yolumuzun gerektirdiği noktaya dönelim. Evliyâdaki âdeti kaldırma {hârikulâde işler yapma} hâdisesi, ancak kendi nefsindeki âdetleri kaldıran kişinin, nefsinin hakîkatinin kendisini getirdiği noktadan nefsini çıkarması yoluyla mümkün olur. Bu da mübâhlar, şeytanın kendisine süsleyerek getirdiği vâcibi terk etme ya da kendisine mahzurlu olabilecek diğer şeyler konusunda nefsi üzerinde tasarrufta bulunmasıdır. Her kim nefsindeki bu âdetleri ortadan kaldırırsa, Allah da onun için kâinâttaki âdetleri kaldırır. Böylece karşısındakinin içinden geçirdiğini söylemek, havada yürümek ve bunun gibi hârikulâde işler kendisinden sâdır olur. (*Fütûhât*, II, 365-366)

* İnsanlar, bir peygamberin mûcizesinin velî için tahakkuk edip etmeyeceği konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Üstad Ebû İshâk İsferâyînî hariç, cumhur âlimler bunun câiz olduğunu söylemişlerdir. O ise, bunun mümkün olamayacağı görüşündedir. Bize göre de öyledir.

Ancak biz bunun bir şartla olabileceği görüşündeyiz, o da şudur: Velî bunu *kerâmet* cihetiyle değil de, peygamberi tasdîk etmek üzere yapmalıdır. O takdîrde

bize göre bu tür kerâmet vuku bulur, buna şâhid de olmuşuzdur. Dediğimiz gibi peygamber için mûcize olan şey, velî üzerinde kerâmet olarak zuhûr eder. Üstâd {İsferâyînî} buna dikkat etseydi inkâr etmezdi ve bunun olabileceğini söyleyebilirdi. Çünkü bu, mûcize sınıfının haricinde değildir. Ancak görüş ayrılığına konu olan mûcize, velînin kerâmeti olarak zuhûr edip etmeyeceği mânâsında velînin kerâmeti olan mûcize {daha önce bir peygamber elinde vâkî olmuş bulunan ve muhâtabını âciz bırakan hârikulâde hâdise} değildir. Ancak bunu câiz görenler, velînin üzerinde zuhûr eden hârikulâdeliğin, peygamberin elinde "*mûcize*" adı verilen şekilde zuhûra gelmemesi kaydını koymuşlar ve velînin bununla velâyeti üzerine meydan okuması hâlinde Allah'ın o hârikulâdeliği yaratabileceğini câiz görmüşlerdir. Yalancı, yalancı olduğu bir konuda kerâmetle meydan okusa, yalancı olduğunda samîmîdir. O zaman Allah'ın, onun yalancılığında samîmî olduğuna dâir bir hârikulâdelik {istediğinin tersine gelişen bir hârikulâde hâdise, yani *ihânet*} yaratması câizdir. Böylece aralarındaki fark ortaya çıkar. (*Fütûhât*, II, 366)

* *Ervâh-ı şeytâniyye* {şeytânî rûhlar}; *Fütûhât* adlı eserin müellifinin bu kitâbı kendisine getirdiklerini iddiâ ettiği *rûh*tur. Bunun için kitâbında buna benzer pek çok şeyler zikretmektedir. Meselâ, yalnızken kendisine istediği yemeği getirdiklerini, istediği şeyi temin ettiklerini vs. Bu tür şeyler aslında cin ve şeytanlarla irtibâttan meydana gelir. İnsanlar da bunları *kerâmât-ı evliyâ* {velîlerin kerâmetleri} zannederler. Bunlar da şeytânî hâllerden başka bir şey değildir. Ben bu gibi pek çok kimseler biliyorum. Havada uçarak uzaklara gidip geri dönenler, çalınan malı bulanlar -hâlbuki onu şeytan çalıp kendisine getirir-, şeytanların insanlardan onları elde etmelerini sağlayarak hırsızlıklara yönlendirdikleri ya da hırsızlığa yönlendirdiklerinde ona verdiklerini vermesi için rehberlik ettikleri kişiler ve buna benzer şeyler. (*Furkān*, 87)

* *Kerâmât-ı evliyâ* {velîlerin kerâmetleri}, ancak Resûlullah Efendimiz'e ﷺ tâbî olmanın bereketiyle meydana gelir. Kerâmetler gerçekte, Resûlullah Efendimiz'in ﷺ mûcizeleri dahilindedir. Meselâ ayın yarılması, avucundaki taşların tesbih etmesi, ağacın yerinden kalkarak ona gelmesi, hurma kütüğünün ona olan iştiyakından inlemesi, Mîrâc gecesinden sonra, Beyt-i Makdis'i vasıflarıyla anlatması, Azîz Kitâb'ı getirmesi, defalarca tekrarlanan yiyecek ve içeceğin fazlalaşması; Ümmü Süleym'in meşhur hadîsinde anlatılan Hendek savaşında askerlerin bir tencere yemekten -hiçbir eksilme olmadan- doyması, Hayber savaşında askerlerin bir su tulumuyla -hiçbir eksilme olmadan- suya kanmaları, Tebük savaşında az bir yiyecekten -hiçbir eksilme olmadan- askerlerin kaplarını doldurması. (*Furkān*, 124)

* *Kerâmetler*, kişinin ihtiyacına göre olur. Şayet îmânı zayıf veya muhtaç ise îmânını güçlendirecek veya ihtiyacını giderecek kadar ona kerâmet verilir. Allah'ın velâyeti konusunda en kâmil olan velîlerin buna ihtiyacı olmaz. Dolayısıyla velâyeti eksik olduğundan değil, derecesinin yüksek olduğu ve ona ihtiyacı olmadığı için bu tür kerâmetler verilmez. Bu yüzden bu işler sahabeden çok tabiînde mey-

dana gelmiştir. Ancak halkı hidâyete erdirmek ve ihtiyaçlarını gidermek için elinden hârikulâde (olağan dışı) işler meydana gelenler böyle değildir. Onlar en yüksek derecede olanlardır. Şeytânî hâller ise bunun aksinedir. (*Furkān*, 132)

* *Kerâmât-ı evliyâ* (velîlerin kerâmetleri) ile, ona kısmen benzeyen kerâmet görünümündeki *ahvâl-i şeytâniyye* (şeytânî hâller) arasında birçok fark vardır. Bunlardan birisi şudur: Evliyânın kerâmetlerinin sebebi îmân ve takvâdır, şeytânî hâllerin sebebi ise Allah ﷻ ve Resûlü'nün ﷺ yasakladığı şeylerdir. (*Furkān*, 136)

* *Kerâmât* (kerâmetler), uzak mesafeleri kat etmek, su üzerinde yürümek, havada uçmak ve hârikulâde yollardan yemektir. (*Esfâr*, 13, 96)

* *Sihir*le *kerâmet* arasındaki fark şudur: Sihir, ancak fâsıkta zuhûr eder. Şeyh şöyle söylemiştir: "*Bu husûs, aklın kabûl edebileceği bir şey değildir. Ancak icmâ-yı ümmetten alınmıştır.*" İmâm şöyle söylemiştir: "*Kerâmet, fâsıklığını ilân eden fâsıkta görülmezse, onun velâyetine kesinlikle şehâdette bulunamazsın. Çünkü eğer ona şehâdette bulunsaydın, bu kerâmetlerin sâhibleri âkıbetlerden emin olurdu. Bu yüzden bu durum velînin kerâmeti konusunda ittifâkla câiz olmaz.*" (*Bustân*, 54)

* İmam Ebû Bekr b. Fûrek[rh], şöyle demiştir: "*Mûcizeler, doğruluğun delilleridir. Eğer bunu sâhibi peygamberliğini iddiâ etse, bu, onun iddiâsında sâdık olduğunu gösterir. Eğer sâhibi velâyetini iddiâ edecek olsa, o hâlinde sâdık olduğuna delalet eder ve ona, aralarını ayırd etmek için mûcize cinsinden de olsa 'mûcize' değil 'kerâmet' denilir.*"

İbn Fûrek[rh], şöyle derdi: "*Mûcizelerle kerâmetler arasındaki fark şudur: Peygamberler mûcizeleri açık olarak göstermekle memurdurlar. Velî ise kerâmetini gizlemek zorundadır. Peygamber, peygamber olduğunu iddiâ eder ve iddiâsını kesin olarak dile getirir. Velî ise velâyetinde iddiâda bulunmaz ve (mevhibe değil) fikir olma ihtimâlinden dolayı kesin olarak 'Bu kerâmettir' diyemez.*"

Kendi sahasında zamanının eşsiz insanı olan Kadı Ebû Bekr Bâkıllânî şöyle söylemiştir: "*Mûcizeler peygamberlere mahsûstur. Kerâmetler ise velîlerde zuhûr eder. Velînin mûcizesi olmaz. Çünkü mûcizenin şartı, peygamberlik iddiâsına dayanır. Mûcize kendi başına mûcize olmaz. Mûcize olması için pek çok vasfın meydana gelmesi gerekir. Bu şartlardan biri ihlal edilirse mûcize olmaktan çıkar. Bu şartlardan biri de peygamberlik iddiâsıdır. Velî peygamberlik iddiâsında bulunamaz. Buna göre kerâmetin mûcize olmadığı meydandadır.*" (*Bustân*, 55)

* *Kerâmât* (kerâmetler) Peygamber Efendimizin ﷺ mûcizelerinden sayılır. Çünkü müslümanlığında sâdık olmayan kimsenin kerâmeti olamaz. Şu hâlde bir peygamberin ümmetinin birinin elinden zuhûr eden kerâmet o peygamberin mûcizelerinden sayılır. Çünkü peygamber davasında sâdık olmasaydı, ona tâbî olanın elinde kerâmet olan mûcize zuhûr etmeyecekti. (*Bustân*, 56)

* *Kerâmet*, istikamet üzere olmaktan ibârettir. Onların istikametten başka bir istekleri yoktur. Onların ellerinde bu kerâmetler, onların bütün hâllerinde kâmil ola-

rak Resûlullah Efendimizin ﷺ vârisleri oldukları ve onun Efendimizin yaptıklarında ona uydukları bilinsin diye zuhûra gelmektedir. (*'Ukūd*, 22)

* *Kerâmet-i sıddîkîn* {sıddıkların kerâmeti} beş tanedir. İlki istikamette olmak şartıyla devamlı zikir ve tâat hâlinde bulunmaktır. İkincisi, azı tercîh etmek sûretiyle dünyâya rağbet etmemektir. Üçüncüsü, aksi hâller bulunsa da yakîni tazelemektir. Dördüncüsü, menfaat getiren kişilerle beraber bulunduğunda vahşet, zarar verecek kişilerle beraber bulunduğunda ünsiyet duymaktır. Beşincisi, tayy-ı mekân {uzun mesafeleri kat etmek}, su üstünde yürümek ve benzeri olağan hükmünün dışında kalan şeylerin zuhûr etmesidir.

Bu fazîletlerin belli vakitleri, şahısları ve yerleri vardır. Bunları vakitsiz olarak isteyenlerin erişmesi pek nâdirdir. Hulâsa olarak bunlar, isteyene veya kendi kendine bunu anlatana ya da bunu elde etmek için çalışana verilmez. Bunlar ancak Allah sevgisiyle meşgul olduğundan kendini ve amelini görmeyen, Allah'ın ihsânını kollayan, kendinden ve amelinden ümîdini kesene verilir. Bu kerâmetler, bâtınında nefsinin heyeti de bulunsa, zâhirinde istikamet sâhibi olan kişide zuhûr eder. (*Câmi'*, 47)

* {Bu tamlamada} "*âyât*"ın {"*mucizeler*" kelimesinin} başa gelmesi ve rekâibe {bineklere} izâfe edilmesi, umûmî olanın husûsî olana izâfe edilmesidir. Rekâib "*rekîbe*"nin çoğulu olup, Peygamberlerin doğru söylediğine delâlet eden mucizeler cümlesindendir. *Mûcizât-ı rekâib* {bineklerin mucizeleri} arasında Hz. Muhammed'in ﷺ Burak'ı, Hz. Sâlih'in ﷺ devesi gibi mucizeler sayılabilir.

Her mucize bineklerle olmadığı gibi, bineklerin hepsi de mûcizelerle irtibâtlı değildir. Burada rekâible kasd edilen mucizenin kendisi ise o Burak ve devedir. Ancak, mefhûmun {yani rekâib kavramının} umûmî ve husûsî mânâsına göre, {Burak ve devenin} birbirinden başka olmaları cihetiyle izâfet geçerli olmuştur. "*İşte bu...*" yani bineklerin mucizelerden olması ..."*görüş farklılıklarından ötürüdür.*" Yani bazıları Hakk'a, bazıları da karanlık bir âlemin çöllerine gittikleri içindir. Rekâib, bunlardan her ikisine gitmeyi kabûl eder, râkibi {biniciyi} -hak olsun bâtıl olsun- maksadına ulaştırır. O, gidilen yolu birleştirmektir ki, bu tarîktir.

Maddî bineklere bazı insanlar binerler ve Allah'ın râzı olmadığı nefsânî arzularına kavuşmak için mesafe katederler. Diğer bazıları ise Allah'ın emrine ulaşmak için böyle yaparlar. Hakikî rekâib {binek} de böyledir. Bu rekâib, hayvânî nefsin, nâtık nefslerin binekleri olan sûretleridir. İşte bazı nefsler, ilâhî kemâlleri elde edebilmek için ona binerler ve kendi istekleriyle değil, Hakk'ın emir ve isteğiyle Hakk yolda istihdam ederler. Onlara Allah tarafından ilim bahşedilir, onlar da o ilimle eşyâyı olduğu gibi bilirler. Diğer bazıları ise onu kendi istekleri ve akıllarının estiği doğrultuda kullanır ve kendileri bilip de öncelik verdikleri tertîbde ve bilinmeyen şeylere ulaşmak için istihdam ederler. (Sofyavî, 200)

* Allah'a itâatten çıkmış, isyânkâr kimselerden zuhûr eden hârikulâde {olağanüstü} hâdiselere "*istidrâc*" denir. (Nebhânî, I, 8)

* *Mûcize*den önce peygamberlik iddiâsı olur. *Kerâmet*ten önce velâyet iddiâsı olmaz. Aralarındaki farkın sebebi şudur: Peygamberler halka onları küfürden îmâna, isyândan itâate davet etsinler diye gönderilmişlerdir. Eğer peygamberlik iddiâsını açıklamasalardı, insanlar onlara inanmayacaklardı. İnanmasalardı küfürde kalacaklardı. Peygamberler, peygamberlik iddiâsında bulunup mûcize gösterirlerse halk onlara inanır. Şu hâlde peygamberlerin peygamberlik davasında bulunmalarındaki maksadları nefslerini yüceltmek değil, aksine küfürden îmâna geçmeleri için insanlara acıdıklarını göstermektir.

Velî içinse velîliğin sâbit olduğunu bilmemek küfür, bilmek de îmân değildir. Buna göre velâyet davası nefsin şehvetinden dolayı olur. Bundan peygamberin peygamberlik iddiâsı vâcib {gerekli} olurken, velînin velâyet iddiâsında bulunmasının câiz olmadığını anlıyoruz. Böylece fark ortaya çıkmış oluyor.

Mûcize ile kerâmet arasındaki farkları şöyle açıklamışlardır. İlk olarak hârikulâde bir fiilin zuhûru o insanın mâsıyetten uzak olduğunun delîlidir. Sonra bu hârikulâde fiil peygamberlik iddiâsında bulunan kimseden zuhûr etmişse, onun peygamberlik davasında; velîlik davasında bulunandan zuhûr etmişse, o kişinin de velîlik davasında sâdık olduğunu gösterir. Bu yolla velîlerde kerâmetin zuhûr etmesi, peygamberlerin mûcizelerini çürütmüş olmaz.

İkinci olarak, Hz. Peygamber ﷺ mûcize iddiâsında bulunur ve bunu kesin bir dille ifâde eder, velî ise kerâmet iddiâsında bulunduğunda kerâmetini kesin olarak ifâde etmez. Çünkü mûcizenin açık olarak gösterilmesi vâcibdir. Kerâmetin zuhûru vâcib olmaz.

Üçüncü olarak, mûcizeye mûcizeyle karşı çıkılamaz, kerâmet ise böyle değildir.

Dördüncü olarak, biz, velâyet iddiâsında bulunduğunda velîden kerâmetin zuhûrunu, ancak bağlı bulunduğu peygamberin dîninde olduğunu kabûl etmesi hâlinde câiz görürüz. İş böyle ise kerâmet, o peygamberin bir mûcizesi ve onun risâletini teyîd olur. Bu takdîrde kerâmetin zuhûru peygamberin peygamberliğini çürütmüş olmaz, aksine onu güçlendirmiş olur.

"*Yalnızca farzlarla Allah'a yakınlaşmak nafilelerle yakınlaşmaktan daha faziletlidir*" şeklindeki ikinci bir şübheye cevâb olarak şunu söyleyebiliriz: Velî, ancak hem farzları hem de nafileleri yerine getirirse velî olur ve hâli yalnızca farzla yetinenden daha kâmil olur. Böylelikle fark ortaya çıkmış olur. Cenâb-ı Hakk'ın "*Bu hayvanlar sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlükle varabileceğiniz memleketlere taşırlar*" [Nahl, 16/7] âyeti, "*alışılmış*" ve "*bilinen*" mânâsına hamledilmektedir. Velîlerin kerâmetleri ise bu umûmî kaideden istisnâ edilmiş olan nâdir hâllerdir.

Şu cevâb da dördüncü şübheye dâirdir: O da Peygamber Efendimizin ﷺ *"Delîl getirmek iddiâ sâhibine aittir"* sözüne sarılmaktır. (Nebhânî, I, 12)

* Kerâmet sâhibinde *kerâmet*, ancak o kişinin, Allah'ın huzûrunda zillet ve tevâzûunu göstermesi için bulunur. Sâhib olduğu kerâmetlerden dolayı büyüklenir, zorbalaşır ve kibre kapılırsa, kerâmetleri elde etmesine sebeb olan şeyler geçersiz hâle gelir. Kişinin helâke giderek merdûd (kovulmuş) olmasının yolu budur...

Sâhib-i istidrâc {istidrac sâhibi}, kendi üzerinde ortaya çıkan şeye ünsiyet eder ve kerâmeti bulduğunu zanneder. Çünkü, buna lâyık olduğunu düşünmektedir. Bunun için, kendisinden başkasını küçümser ve kendisini büyük görür. Allah'ın mekri {tuzağı} ve cezâsını gerektirecek bir hâlde emniyette olduğunu sanır, daha sonra başına gelecek cezâdan korkmaz. Bu hâllerden biri kerâmet sâhibinde görülürse, o kimseden sâdır olan hâlin kerâmet değil, *istidrâc* olduğuna delîldir. (Nebhânî, I, 13)

* *Kerâmet*lerin hâdis {sonradan yaratılmış} bir fiil olduğunda şübhe yoktur. Çünkü kadîm {ezelî} olan hiç kimseye mahsûs değildir. Kerâmet hârikulâdedir, teklif anında meydana gelir, kulun elinde ayrıcalık ve fazîlet olarak zuhûr eder. Bazen velînin kendi isteği ve duâsıyla meydana gelir, bazen de meydana gelmez. Bazen de istemediği vakitte isteği dışında meydana gelir. Velî, halkı kendisine dâvet etme emrine muhâtab olmamıştır. Buna ehil olan bir kimseden böyle bir şey zuhûr etmesi câizdir. (Nebhânî, I, 17)

* *Kerâmât* {kerâmetler} çok çeşitli olup şunlardır: İlk olarak ölüleri diriltmektir. Buna şu velîlerin hikâyeleriyle şâhid olunmuştur. Ebû Ubeyd Busrî savaşta Allah'tan hayvanını diriltmesi için duâ etmiş, Allah da hayvanını diriltmiştir. Müferric Dimâmînî, kızartılmış bir civcive *"Uç!"* demiş o da uçmuştur. Şeyh Ahdal, ölü bir kediyi çağırmış, kedi de kalkıp ona gelmiştir. Abdülkadir Geylânî, tavuğu yedikten sonra *"Ufalanmış kemikleri dirilten Allah'ın izniyle kalk"* demiş, o da kalkmıştır. Şeyh Ebû Yusuf Dehmânî, bir ölünün yanına gitmiş ve ona *"Allah'ın izniyle kalk"* demiş, o da kalkmış ve ondan sonra uzun süre yaşamıştır. Sübkî, Şâm müderrislerinden Şafiî Zeyneddîn Farûkî'nin Allah velîsi olan oğlu Şeyh Fetheddîn Yahyâ'dan, babasının evinin tavanından aşağı düşüp ölen bir çocuk için Allah'a duâ etmiş olduğunu ve çocuğun da tekrar dirildiğini işittiğini söylemiştir.

Sübkî bu türden anlatılan hikâyelerin çok olduğunu ve bunları uzatmanın gereksiz olduğunu söylemiş ve şunu da eklemiştir: *"Ben de bunlara inanıyorum, ancak ben, uzun süre önce ölmüş ve kemikleri dağılmış bir ölünün, bir velî sayesinde tekrar dirildiğini ve bundan sonra da uzun süre yaşadığını bilmiyorum. Bu kadarı bize gelmemiştir. Hiçbir velî için de bunun gerçekleşmiş olabileceğini sanmıyorum. Ancak bu tür olayların önceki peygamberler* ﷺ *için meydana geldiği husûsunda şübhe yoktur. Ancak bu, mûcize olur, kerâmet olmaz. Buna göre peygamberlik tamamlanmadan, bir peygamberin kendisinden asırlar önce geçmiş olan bir ümmeti diriltmesi, sonra da onların yaşayıp uzun süre ha-*

yatlarına devam etmeleri şeklinde bir mûcizeyle gelmesi câizdir. Şu anda bir velînin İmam Şafiî'yi veya İmam Ebû Hanîfe'yi bizim için dirilteceklerine ve onların da ölümlerinden önce yaşadıkları gibi uzun süre yaşayacaklarına, hatta kısa bir süre için bile yaşayanların arasına karışıp yaşayabileceklerine inanmıyorum."

İkinci kerâmet ölülerle konuşmaktır. Bu, önceki kerâmetten daha çok meydana gelmiştir. Buna benzer hikâyeler, Takıyyüddîn Sübkî'rh gibi diğer bazı meşâyıh tarafından, Ebû Saîd Harrâz ⁂, sonra da Şeyh Abdülkadir'den {Geylânî'den} ⁂ ve imam olan şeyhlerden rivâyet edilmiştir.

Üçüncüsü denizi yarmak, denizin kuruması ve su üzerinde yürümektir. Bu tür kerâmetler çoktur. Böyle kerâmetler Şeyhü'l-İslâm ve müteahhirînin efendisi olan Takiyyuddîn b. Dakîk İd'de görülmüştür.

Dördüncüsü, maddeyi başka bir maddeye çevirmektir. Anlatıldığına göre birisi Şeyh İsâ Hattâr Yemenî'ye, onunla alay edercesine birisinde şarâb olan iki dolu kap gönderdi. Şeyh besmele çekerek "*Yeyin*" dedi. Oradakiler yemeye başladılar. Bir de gördüler ki kaplardaki benzeri görülmemiş renkte ve kokuda yağa dönüşmüş. Daha buna benzer pek çok hikâye anlatınışlardır.

Beşincisi, yerin onlar için katlanıp kısaltılmasıdır. Şöyle anlatırlar: Velîlerden biri Tarsus Camii'nde iken Kâbe'yi özlemiş. Bunu üzerine başını yakasına sokmuş, çıkarınca kendini Kâbe'de bulmuş. Bu türde anlatılanlar tevâtür derecesinde olduğundan bunu ancak şaşkınlar inkâr eder.

Altıncısı, cansız varlıklar ve hayvanlarla konuşmaktır. Bu tür kerâmetlerin meydana gelmesinde şübhe yoktur ve bunlar da hayli fazladır. İbrâhîm b. Edhem'e narın kendisini yemesi için seslendiği, onun da onu yediği; boyu yetişmeyecek kadar kısa olduğu hâlde nar ağacına uzanabildiği, ekşi olduğu hâlde tatlandığı ve senede iki kez meyve verdiği anlatılır.

Yedincisi, hastaları iyileştirmektir. Serî Sakatî, dağın birinde kötürüm, kör ve hastaları iyileştiren bir adamla karşılaştığını anlatmıştır. Yine Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin oturak, felçli, aynı zamanda kör ve cüzamlı olan bir çocuğa "*Allah'ın izniyle kalk*" deyince çocuğun sağlam olarak kalktığı anlatılmıştır.

Sekizincisi, hayvanların velîlere itâat etmesidir. Ebû Saîd b. Ebî Hayr Yemenî, ondan da önce İbrâhîm Havvâs hakkında bu tür hikâyeler anlatılmıştır. Onlara cansız maddelerin de itâat ettiği anlatılmaktadır. Âlimlerin Sultanı Şeyhü'l-İslâm İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın hikâyesi ve Frenk vakasında {Haçlı seferlerinde} "*Ey rüzgar onları yakala*" sözü bunu anlatmaktadır.

Dokuzuncusu. tayy-ı zamandır {farklı zaman boyutuna geçmektir}. Onuncusu da zamanı genişletmektir. Bu son iki kısmı aklın kavrayacağı şekilde anlatmak zordur. Bunu ehline teslîm etmek İslâm dînine daha lâyıktır. Bunlar hakkında anlatılan pek çok hikâye vardır.

On birincisi duânın kabûl edilmesidir. Bu da pek çok kereler vâkî olmuştur. Biz de buna pek çok kişide şâhid olmuşuzdur.

On ikincisi dili bağlamak ve çözmektir. On üçüncüsü, son derece nefret ettiği meclise kalbin cezbedilmesidir.

On dördüncüsü, bazı gayb hâdiselerinden haber vermek ve keşfte bulunmaktır. Bunlar anlatılamayacak kadar çoktur.

On beşincisi uzun süre yemeyip içmeden durmaktır.

On altıncısı tasarruf makamıdır. Sûfîlerin bir kısmı hakkında bu konuda çok şey rivâyet edilmiştir. Bazılarının peşinden yağmurun gittiği anlatılmıştır. Müteahhirînden olan Şeyh Ebu'l-Abbâs Şâtır'ın yağmuru dirhemle sattığı rivâyet edilir. Bu konuda onun hakkında o kadar çok hikâye anlatılmıştır ki, aklen inkâr etme imkânı kalmamıştır.

On yedincisi çok miktarda gıda alma gücüne sâhib olmaktır.

On sekizincisi, haram yemekten kendini koruyabilmektir. Nitekim Hâris Muhâsibî'nin haram yiyeceğin kokusunu kokladığı ve onu (kokusundan haram olduğunu anladığı için) yemediği anlatılmaktadır. Haram yiyeceği yiyeceği zaman terlediği de söylenmiştir. Bu hikâyenin bir benzeri de Şeyh Ebu'l-Abbâs Mürsî hakkında da anlatılır.

On dokuzuncusu perde ardından uzak bir yeri görmektir. Şeyh Ebû İshâk Şîrâzî'nin Bağdat'tan Kâbe'yi gördüğü anlatılır.

Yirmincisi bazılarına verilmiş olan heybettir. Ebû Yezîd Bistâmi'nin anlattığına göre yalnızca velîyi görmekle ölen veya önünde kömüre dönen ya da ondan gizlediği bir şeyi itiraf edenler olduğu ve benzeri hikâyeler anlatılmaktadır. Bu tür pek çok olay vardır.

Yirmi birincisi Allah'ın onları kötülük yapmak isteyenlerin şerrinden koruması ve kötülüğü hayra çevirmesidir. İmam Şafiî'nin Harun Reşîd'le arasında geçen olayda olduğu gibi.

Yirmi ikincisi, çeşitli hâlleri tasavvur etmektir. Sûfîler buna "*misâl âlemi*" adını vermişler ve cisim âlemi ile rûhlar âlemi arasında bir âlem olarak kabûl etmişlerdir. Onlar bu âlemin cisim âleminden ince, rûhlar âleminden ise daha yoğun olduğunu, buna göre rûhların bedenleştiğini ve misâl âleminde çeşitli sûretlerde zuhûr ettiğini söylemişler ve bu konuda "*O (Cebrâîl), ona (Meryem'e) tam bir insan gibi göründü*" [Meryem, 19/17] âyetini göz önüne almışlardır.

Bu tür kerâmetlerden birisi de şöyledir. Abdâldan biri olan Kazîb el-Bân Mavsılî'yi namaz kılarken görmeyen birisi, onu namaz kılmamakla ithâm edip suçlamasını artırınca Mavsılî, derhâl çeşitli sûretlerde görünmüş ve ona bu sûretlerin hangisinde namaz kılmazken gördüğünü sormuştur. Abdâl hakkında bu tür çeşitli

hikâyeler vardır. Bu hikâyelerden birisi de şöyledir: Müteahhirîn şeyhlerinden birisi, Kahire'nin Suyûfiyye medresesinde tertîbe riâyet etmeden abdest alan fakîr bir ihtiyar görünce ona niçin tertîbe riâyet etmediğini sormuş. İhtiyar da ona: "*Tertîbe riâyet ederek abdest almadım, ancak sen benim gördüğümü görseydin böyle görecektin*" diye cevâb vermiş ve elinden tutarak ona Kâbe'yi göstermiş, sonra da onu Mekke'ye götürmüş. O kimse kendisini Mekke'de bulmuş ve açıklaması uzun olan bu hikâyeye göre orada yıllarca kalmış.

Yirmi üçüncüsü Allah'ın onlara yeryüzünün hazinelerini bildirmesidir. Bu konuyla alâkalı olarak, Ebû Türâb'ın (Nahşebî'nin) ayağını yere vurmasıyla oradan tatlı bir suyun çıkması hikâyesinde olduğu gibi. İbn Sübkî şöyle demektedir: "*Bu kerâmet hakkında ben şöyle derim: 'Allah suyu olmaması gereken yerde yaratmış ve yer de ayağıyla ona vurana itâat etmiştir.'*" (Nebhânî, I, 31)

* *Mûcize*: Peygambere mûcizesiyle meydan okuması ve onu açık olarak göstermesi gereklidir. Velînin; zarûret, izin verilmesi, kendi isteği dışında galib olan bir hâl veya bazı mürîdlerinin yakînini takviye etmek hâli müstesnâ, *kerâmet*ini gizlemesi ve örtmesi vâcibdir. Velînin kerâmetini mutlak olarak gizlemesi ve mutlaka açık olarak göstermemesi şeklinde bir istisnâ gereklidir. (Nebhânî, I, 74)

* Sihir ancak kâfirlerin, zındıkların ve fâsıkların elinde zuhûr eder. Bunlarda *kerâmet* meydana gelmez. İmâmü'l-Harameyn şöyle demiştir: "*Bu, aklın bir gereği değildir. Ancak âlimlerin ittifâkından elde edilmiş bir bilgidir.*" (Nebhânî, I, 77)

* *Kerâmet*, kerâmetleri olan velînin, sülûk edilen tarîkattaki sülûku içerisinde yaptığı ibâdet sayesinde, istikametine alâmet sayılan hârikulâde bir fiil olan istikametten ibârettir. (*Kavânîn*, 94)

* *Kerâmât* {kerâmetler}... Allah'ın mahlûkatı hakkındaki âdeti, peygamberlerini diğer insanların benzerini getiremeyecekleri, adına "*mûcize*" denilen hârikulâde işlerle teyid etmesi şeklinde cereyan etmiştir. Allah, o mucizeler vâsıtasıyla peygamberlerin ﷺ getirdikleri esaslarda şübhe ve şaşkınlık içerisinde olan kimselerin îtikadlarını sağlamlaştırır. Allah'ın hikmet ve mârifet nûruyla basîretlerini nûrlandırdığı halk içinde akıl sâhibi olan kimselerin îmânlarını güçlendirecek veya îtikadlarını sağlamlaştıracak şeye ihtiyaçları yoktur. Çünkü onlar, Hakk'a bu peygamberlerden ﷺ sâdır olan her türlü söz, hareket ve fiilde tecellî etmiş olarak şâhid olurlar. Peygamberlerde durum böyle olduğu gibi Allah'ın evliyâ ve asfiyâsı hakkında da durum böyledir. Zira Mevlâ Teâlâ Hazretleri onları fiillerinde ve hareketlerinde gösterdiği harikalar ve kerâmetlerle teyid eder. O kerâmetler aracılığıyla şaşkınlık içerisinde olanlar Hakk'ın gücüne boyun eğer, müşâhede ehli olanların da îmânları artar. Kerâmetler mûcize olmasalar da onlara benzer ve o tarzda olurlar, çünkü velîler peygamberlerin izindedirler. (*Nefehât*, 31)

kerem (كرم) * Kerem, debdebeli {lüks} yaşama ile israf arasındadır. Kerem değeri yüce, faydası büyük işlerde harcamada bulunmak sûretiyle meydana gelen bir gönül hoşluğudur. Buna "*hürriyyet*" de denir. (*Mîzân*, 72)

* "*Keremin anahtarı nedir?*" {diye sorulacak olursa bunun} cevâbı şudur. "*Bizden ve O'ndan isteyenlerin, bizimle ve O'nun vâsıtasıyla isteyenlerin istemesidir. Bizden ve bizim vâsıtamızla istemek zâtî bir istektir. O'ndan ayrı kalmak mümkün değildir. Bu gibi keremin anahtarının sûreti, onun bu mertebede olduğunu bildiğine vâkıf olmandır. Senin gibi olan başkası ondan habersizdir, onu bilmez ki senin nasıl olduğunu tanıtsın ve zâtının hakettiği ve ondan ayrılması mümkün olmayan şeyi yerine getirsin de sana ikrâmda bulunsun.*

O'ndan ve O'nun vâsıtasıyla olan kereme gelince; isteyenin istemesi, Allah'ın onda o isteği yaratmasından sonra ortaya çıkan bir şey yoluyla olur. Bu da keremin, Hakk'ın zuhûr mahalli ve onun da hakkının zuhûr etmesi olması sebebiyle, kendisini zâhir lisanıyla mazhar kılandan {Allah'tan} istemesi sayesinde olmuştur. Bu istek önceden yokken, sonradan kendisine ârız olan geçici bir istektir. Bu tür isteğe 'keremin anahtarı' yani 'Allah'ın keremi' denmiştir. Kendisi kendinden isterse ve onu kuluna izâfe ederse o, iş ne şekilde ise o mertebededir. Allah, kulları üzerinde kendisine itâat etmelerini yaratır ve onları kendisine ve peygamberine itâat ettikleri için över. Oysa itâat onların ellerinde değildir, onlar ancak itâatin mahallidirler." (*Fütûhât*, II, 88)

* *Kerem* {cömertlik}, ihsânı istenince vermektir. Bu da, hâl ve söz ile istemek şeklinde ikiye ayrılır. Hâl ile istemek her iki taraftan keşf sûretiyle olur. Söz ile istemek kul tarafından olur ki bu, anlaşılabilir: "*Rabb'im, Rabb'im bana ver, beni bağışla, bana rahmet et, beni hidâyete erdir, beni rızıklandır, beni zorla, beni cezâlandır, beni affet, beni mahcûb etme, beni fitneye düşürme*" gibi. Hakk'ın istemesi ise "*Bana duâ edin, namaz kılın*" şeklindedir. (*Fütûhât*, II, 175-176)

kesb (كسب) * {Fiilleri tercih ederek işleme yoluyla manevî bakımdan kazanç ya da kayıp demek olan} *kesb*, mümkün olanın irâdesinin, kendisinden başkasının fiiline taalluk etmesi ve ilâhî kudretin bu kesbi taalluk ettiği zamanda yaratmasıdır. Buna "*mümkünün kesbi*" denir. (*Fütûhât*, I, 81)

* *Kesb*, Allah'ın kulda, kulun fiile yaklaşmak sûretiyle yarattığı fiildir. Yani kulun kudret, irâde ve ilim açısından bu fiille alâkalı olması ve kulun da o fiilin meydana gelmesine denk bir seviyede olmasıdır. Bu fiil yaratma olarak Allah'a izâfe edilir, çünkü bütün bunları yaratan O'dur; kesb olarak ise kula izâfe edilir. Çünkü fiili yapan, kesb sıfatının taalluk ettiği yer ve o fiilin meydana gelmesine denk bir seviyede olan odur. Arablar "*Sopayı hareket ettirdim, o da hareket etti*" dedikleri zaman, hareketi iki fâil arasında bölüştürmüş olurlar; birincisi hareket edenin fiili, ikincisi hareket ettirenin fiili. Bu kasd, ilim ve kudretin yerine en yakın olan misâldir.

Sonra kula ait olan kesb açısından tâat ve mâsıyyet gelir. Yaratma açısından tâat ve mâsıyyet yoktur. Kul için kesb olan şeyin de, kula izâfe edildiği gibi Allah'a izâfe edilmesi, o şekilde izâfe edilmesinin bir eksiklik olması sebebiyle câiz değildir. Çünkü kul kesbin mahallidir, Allah'a itâat veya isyân eder.

Allah'a izâfe edilen yaratma fiilinin de kula izâfe edilmesi doğru değildir. Çünkü yaratma yokluktan varlığa çıkarmadır. Fiilin taalluku umûmî olduğundan kadîm {ezelî} bir kudretle mevcûddur. Sonradan yaratılmış bir kudretle var olmuş değildir. Buna göre hâdis {sonradan yaratılmış} olan kudret taalluk eder, ancak te'sîr etmez. Sonradan yaratılmış olan kudret mânî olmadığı takdîrde, te'sîr etmeye münâsibdir. O kudret meydana gelişi esnâsında kadîm olan kudretten daha çok mânî olur. Çünkü ezeldeki kadîm kudret bütün mahlûkata, ezelde ona herhangi bir te'sîri olmadan taalluk eder. (*Ravza*, 204)

kesel (كسل) * *Kesel* {tembellik}, kazancın kaybedilmesinin ve sabah aydınlığının hafife alınmasının sebebidir. Nefs tembellik döşeğinde uykuya daldığında, onu gaflet uykusu sarar. "*Ve 'Eğer kulak vermiş olsaydık veya aklımızı kullanmış olsaydık, alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!' derler*" [Mülk, 67/10] Tembellik konusunda pişmanlık duymak, baldaki zehire benzer. Tembellik sanatların âfeti ve ticâret eşyâsındaki güvedir. Acizlik ve tembellik uyuşukluk doğurur. Tembellik etme! Çiftçi hareketten bıkarsa bereketten mahrum olur. (*Ravza*, 172)

keşf/küşûfât (كشف / كشوفات) {ehl-i keşf} * *Keşf*, akla kapalı gelen şeyi açıklamak demektir. Kula kapalı olan bir şey keşfedilirse o şeyi gözüyle görmüş gibi olur. Ebû Muhammed Harîrî şöyle demiştir: "*Allah ile kendisi arasında takvâ ve murâkebe ile amel etmeyen kimse keşf ve müşâhede makamına varamaz.*" {Ebû Hüseyin} Nûrî de şöyle söylemiştir: "*Gözlerin keşfi görmekle, kalblerin keşfi ise ittisâl {kavuşma} ile olur.*" (*Luma'*, 422)

* *Keşf*in çeşitli türleri vardır: Birincisi akla alâkalıdır. Akıl, bu tür keşfi fikir ve mizâc kayıtlarından kurtulmuş olan cevheri yoluyla idrâk eder.

İkincisi nefsle alâkalıdır. Bu keşf, nefste birbirine aykırı olan ve birbirinden farklı perdelerin keşfinden {açılmasından} sonra, riyâzet ve mücâhedeler yardımıyla mizâcın kayıtlarından kurtulmuş olan hayâli nefste resmedilen şeydir.

Üçüncüsü rûhânîdir. Rûhânî keşf, akıl ve nefs perdelerinin açılması ve Rahmânî nefeslerin kaynağını mütâlaa ettikten sonra olur.

Dördüncüsü rabbânî keşftir. Bu da tecellî yoluyla olur. Tecellî de ya inişle, ya çıkışla, ya da sırların mertebeleriyle meydana gelir. Bu tür keşf, Allah'ın isimlerinin mertebeleri sayısınca olur. Çünkü Hakk'ın her bir isim mertebesinden tecellîleri vardır. Bu tecellîlerin en yükseği, küllî keşfler meydana getiren cem'î-ahadî ilâhî tecellîdir. Küllî keşfin üzerinde de hakîkatler hakîkatini ve bunun mertebelerini,

nefsin ve karanlığın hakîkatini, ilâhî ve küllî tabîatın hakîkatini keşfe götüren zâtî tecellî bulunmaktadır. (*İnşâ'*, 35)

* Hakîkatler ikiye ayrılır. Bir kısmı akılda mefhûm {kavram} olarak yer alır; hayat, ilim, konuşmak, hissetmek gibi. Bir kısım hakîkatler ise, terkîbî {bileşik yapıda} olan şeylerle var olan hakîkatlerdir; gök, âlem, insan, taş gibi.

"*Birbirine zıd olan şeyleri bir arada tutan şeyin sırrı nedir?*" diye soracak olursan, buna şöyle cevâb verebiliriz: "*Burada acâib bir sır ve açıklaması mümkün olmayan zor bir terkîb vardır. Onu yüklenmeye gücümüz yetmez, çünkü akıl onu kavrayamaz, onu ancak keşf müşâhede eder.*" (*Fütûhât*, I, 98)

* Sahîh {doğru} bilgi, âlimin kalbine Allah'ın koyduğu bilgidir. Allah'ın kullarından melek, peygamber, velî ve mü'min olanlardan dilediğine husûsî olarak vermiş olduğu ilâhî bir nûrdur.

*Keşf*i olmayanın ilmi de yoktur. Bu sebeble peygamberler ve ilâhî tâlîm {öğretme, bilgilendirme} akıllara durgunluk verecek ve bir kısmının kabûl edilebilmesi için te'vîle gitmeye zorlayacak şeyler getirmiştir. Bunları kabûle ve asla te'vîl kabûl etmeyen durumlarda acze mecbûr kalınmıştır. (*Fütûhât*, I, 281-282)

* *Keşf* yolu zarûrî bir ilimdir. Keşf esnâsında insanın nefsinde şübhe kabûl etmeyen, reddine imkân olmayan ve nefsinde bildiğinin dışında dayanacak bir delîl tanımayacağı bir ilim meydana gelir. Nitekim bazıları şöyle demişlerdir: "*Keşfetmek için delîl ve medlûl verilir. Çünkü bazı şeyler ancak delîlle bilinebilir. O zaman da delîlin keşfi gerekir.*" (*Fütûhât*, I, 398)

* *Ehl-i keşf*e zevk ilimlerinden hâsıl olan ilim "*ilm-i hâs {özel ilim}...*", onlara "*...esfel-i sâfilinden gelir...*", yani oradan elde edilir. "*...Çünkü ayaklar bir şahsın alt tarafında bulunur. Onun altında olan ise, ondan...*" yani ayaklardan "*...daha aşağıdadır...*" Ayağın altına olan, "*yoldan başka bir şey değildir...*" Nefslerimizi insanların çiğneyip geçtikleri yol yapmadıkça -yani fenâ yolunu tasfiye yolu hâline getirmedikçe bu ilmi elde edemeyiz. Fark makamının hükümlerinin arasında, cem' makamını hükümlerini beyân etmek meşrûdur. "*Kim tarîkin aynı olan Hakk'ı tanırsa...*" sözüyle kasd edilen, kişinin Hakk'ı tarîkin aynı olarak bilmesidir. "*...işi olduğu gibi bilir. Şübhesiz O {Allah} Azze ve Celle...*" Buradaki kayıt ve açıklama bu meseleyle ilgili işi olduğu gibi bilmesidir. "*...orada...*" yani bu yolda "*...yürümekte ve gitmektedir...*" işin özü konusunda "*...O'ndan başka mâlûm yoktur ve O...*" yani Hakk "*...yürüyüp ve gidenin ta kendisidir. O hâlde O'ndan başka âlim yoktur.*" (Sofyavî, 178)

* Uzlette olan bir kişi için meydana gelen *küşûfât*tan {keşflerden} birisi de kendine gaib olan haşr âleminin ona gösterilmesidir. Hiçbir karanlık veya duvar insanların evlerinde yaptıkları şeyleri görmesine engel olamaz. Ancak bu durumda tevbe hemen ona perde olur. Çünkü o sultânî bir keşftir. Ona, Allah'tan Settâr {örten} ismiyle tecellî etmesini istemesi gerekir. Kul, hissî ile hayâlî keşf arasındaki

farkı anlamak için, bir şahsı veya bir fiili gördüğünde gözlerini kapatır. Eğer keşf devam ediyorsa hayâlîdir, değilse idrâki husûsî bir mekâna bağlanmıştır...

...*Keşfler*den biri aklî mânevî ilminin maddî sûretlerde inmesidir. Bundan sonra akıl yoluyla kavranacak bir şey elde etmek için fikrini zorlamasına ihtiyaç kalmaz...

...*Keşfler*den biri de zikredilenin {andığı Zât'ın, Allah'ın} tecellî etmesidir. Böylelikle hazretin müşâhedesinde zikre ihtiyacı olmaz...

...*Keşfler*den biri de Hakk Teâlâ'nın, ona bütün mülklerin mertebelerini göstermesidir. Böylelikle onlara iltifât etmez...

...*Keşfler*den biri de madenlerin ve diğer maddelerin sırlarının kendisine gösterilmesidir. Böylece her maddenin faydalı ve zararlı yönleriyle husûsiyetini anlar, asırlarca değişmeyen doğru kimya bilgisini öğrenir. Böylelikle bu tür şeylere iltifât etmez...

...*Keşfler*den biri de haşerelere varıncaya dek tüm canlıların sırlarının kendisine gösterilmesidir. Onlara selâm verir, onlar da Allah'ın kendilerinde yaratmış olduğu faydalı ve zararlı husûsiyetleri ve Allah'a tesbih ve hamdın çeşitleriyle nasıl ibâdet edileceğini ona anlatırlar. (*Envâr*, II, 106)

* *Keşfler*den biri de bitkilerin sırları kendisine gösterilmesi ve bunun sonucunda her otun onu çağırarak ona kendisinde olan husûsiyetleri anlatmasıdır. Ancak onun buna iltifât etmesi lâyık değildir. Buna iltifât eden kovulur. Bu keşf hâsıl olduğu zaman kulun gıdası rutûbeti ve harâreti çok olan şeyler olmalıdır...

...*Keşfler*den biri de haşerelere varıncaya dek tüm canlıların sırlarının ona gösterilmesidir. Onlara selâm verir, onlar da Allah'ın onlarda yaratmış olduğu faydalı ve zararlı husûsiyetleri ve Allah'a tesbih ve hamd çeşitleriyle nasıl ibâdet edileceğini ona anlatırlar. Burada büyük bir incelik vardır. Bu incelik de uzlete çekilen kimse, âlemleri halvette iken yapmış olduğu zikirle meşgul görürse bunun hakikî değil de hayâlî bir keşf olduğunu bilmelidir. Çünkü bu, mevcûdâtta onun için ikame edilen hayâlidir. Eğer âlemleri yapmış olduğu çeşitli zikirlerle meşgul görürse bu hakîkî keşftir...

...*Keşfler*den birisi de canlıların sebebi olan, her zâtı etkileyen ve hayat âleminin yürüme tarzı ve ibâdetlerin bu yürüme tarzına nasıl konulduğu ona gösterilir. Böylelikle ölü namazdan diri namazın meydana gelişini bilir...

...*Keşfler*den biri de işâret levhasının işâretlerinin ona gösterilmesidir. Korkulacak şeylerle ona hitâb edilir ve üzerine çeşitli hâller gelir. Onun için bir çark konulur ve orada değişikliklerin sûretini ve kesîf {yoğun} maddenin nasıl latîf {yoğun olmayan, şeffaf}, latîf bir nesnenin ise nasıl kesîf bir şekle döndüğünü görür...

...*Keşfler*den biri de sırra benzeyen bir nûrun ona gösterilmesidir. Bu nûr o ka-

dar açılır ki ondan saklanmak ister. Böyle bir durumda zikre devam etmeli ve korkmamalıdır. Çünkü bu durum geçici olduğundan kesilir ve ondan uzaklaşır. (*Envâr*, II, 107)

* *Keşfler*den biri de tavâlî nûrunun, küllî terkîblerin sûretinin ona gösterilmesidir. Böylelikle ilâhî hazrete girmenin, Hakk Celle ve Alâ'nın huzûrunda durmanın, Hakk Celle ve Alâ'nın huzûrundan çıkıp halka dönmenin edeblerini iyice öğrenir. Orada zâhirden eksiltilen her şeyin bâtında artırıldığını, Zât'ın tek olduğunu, hakîkatte bir eksiklik olmadığını anlar...

...*Keşfler*den biri de nazarî ilimlerin mertebelerinin ona gösterilmesidir. Böylelikle fehimlere {anlayışlara, kavrayışlara} gelen yanılgıların şeklini ve âlemde ilâhî sırrın yürüme tarzını bilir...

...*Keşfler*den biri de tasvir, his ve hayâl âleminin ona gösterilmesidir. Böylelikle varlıktaki her şey ona açılır...

...*Keşfler*den biri de kutubluk mertebelerinin ve âlemlerinin ve ondan önce gördüğü her şeyin ona gösterilmesidir. O lisan {dil, ifâde, beyân} âleminden olduğu hâlde ona rumûz, icmâl ve hibe âlemi verilir...

...*Keşfler*den biri de izzet âleminin ona gösterilmesidir. Böylelikle Hz. Peygamber ﷺ aracılığı ile tüm selîm yolları ve Allah tarafından indirilmiş doğru şerîatleri en doğru şekliyle bilir, Allah'ın sözünü, kul sözünden -Allah onlardan hikaye yoluyla anlatsa dahi- ayırır ve zayıf olduğu söylenilen hadîsleri keşf yoluyla te'yîd eder. Yine ilâhî hazretteki tüm makam ve mertebeleri bilir ve tümünü saygı ve tâzîmle karşılar...

...*Keşfler*den biri de sırlardaki inceliklerin ona gösterilmesidir...

...*Keşfler*den biri de hayret, kusur, âcizlik âleminin ve yalnızca yüksek cennetlerden olan amellerin hazinelerinin ona gösterilmesidir...

...*Keşfler*den biri de dar bir yolda durarak tüm cennetlerin ve o cennetlerde olanların mertebelerinin, cehennemin, cehennem derekelerinin {aşağı doğru olan katlarının} ve cehennemde olanların mertebelerinin ona gösterilmesidir. Orada hem keşf hem de yakîn yoluyla cennete ve cehenneme götüren amelleri bilir. (*Envâr*, II, 108)

* *Keşfler*den biri de mehabbetullah ehlinin {Allah'ı sevenlerin} rûhlarının ona gösterilmesidir. Onları, üzerlerinde korkunun sultası galib olmuş, şaşkın ve sarhoş bir vaziyette görür...

...*Keşfler*den biri de içinde kendinden başka hiç kimsenin görünmediği bir nûrun ona gösterilmesidir. O nûrda onu bir vecd ve coşkunluk sarar, kandilin sallandığı gibi sallanır ve nefsinde kadrini takdîr edemediği bir lezzet bulur...

...*Keşfler*den biri de insan sûretlerine benzer sûretlerin, inen ve kalkan perdele-

rin ve beyaz örtülerin ona gösterilmesidir. Onların akıllara dehşet veren tesbihleri vardır. Ancak onların sûretlerini gördüğünde aklını kaybetmez...

...*Keşfler*den biri de rahmanî sırların ona gösterilmesidir. Böylelikle işinin âkıbetini ve isimler hazretindeki mertebesini bilir...

...*Keşfler*den biri de Kitâb ve Sünnet'ten içtihadda bulunan âlimlerin tüm hâllerinde tartışma konusu olan yerleri bilmesidir. Sâdık fakîrlerin dîvânından kendini uzak tutarak halvetten çıkar. Halvetten kendini akranlarından daha hayırlı olduğunu görerek çıkan kimse tarîkat ehlinin ittifâkıyla menfurdur {böyle bir kişi, nefreti hak etmiştir}. Çünkü o vakit Hz. Âdem'in Allah'ın huzûrundan çıktığı karışıklık vaktidir...

...*Keşfler*den biri de Allah'ın ona havada ve suyun üstünde yürüme kabiliyetini vermesi ve Allah'ın izniyle kâinâtta himmetiyle tasarrufta bulunması ve yerin onun için dürülmesidir {uzun mesafelerin kısaltılmasıdır}. O makamda ona aklından geçmeyen bir hilat giydirilir. İşte bu halvetin semeresidir. Âlemlerin Rabb'i Allah'a hamdolsun. (*Envâr*, II, 109)

* Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'nin[ks] ibâreleri de îcâba nâzırdır {Allah'tan başka vâcib varlıklar kabûl etme ya da O'nun, âlemin kendisinden feyiz yoluyla sâdır olmasına mecbûr olduğu görüşüne meyl etmektedir}. Kudret mânâsında felsefecilerle muvâfık düşmektedir. Şu bakımdan {böyledir}: O, Kadir-i Mutlak için, bir şeyi terk etmenin mümkün olmasını doğru bulmaz. Aksine O'nun fiilî yönünün lüzûmuna inanır. Acâibdir ki Şeyh Hazretleri keşfî nazarda makbûl şahsiyetler arasında görülmektedir, ancak kendisinin hakîkat ehlinin görüşlerine aykırı olan pek çok ilmi de mevcûddur. Kendisinden pek çok hatalı ve isâbetsiz görüş zuhûr etmiştir. Fakat belki de *keşfî hata*sında mâzûrdur. İctihâddaki hatada olduğu gibi, keşfî hatadan dolayı kendisinden kınanma kalkmıştır.

Şeyh hakkında fakîre has olan bu îtikad şudur: Onun makbûllerden olduğuna îtikad ediyorum, ama onun muhâlif olan ilimlerini hatalı ve zararlı görüyorum. (*Mektûbât*, I, 265)

* Velîlerin kullandıkları *keşf* kelimesi üç adımdır: Birincisi, onlara peygamberlerin sûretleri keşfolunur. İkincisi, peygamberlerin rûhları keşf olunur. Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in ﷺ rûhâniyyeti keşfolunur ve o da zâtî tevhîd nûrunu onların kalbine koyar. (*Rihle*, 338; *Nefehât*, 88)

{Ayrıca bk. **ilhâm**; **ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn**; **muhâdara-mükâşefe-müşâhede**; **yakîn**}

keşf-i esrâr li'l-mürîdîn (كشف الأسرار للمريدين) * *Keşf-i esrâr li'l-mürîdîn* {mürîdlere sırları açmak}, önce mürîdleri eğitmek, yetiştirmek, nefslerinin saflaşması ve ahlâklarının düzeltilmesi için terbiye ederek nefslerini temizlemektir.

Çünkü hikmet gelin gibidir. Kendisi için tenha bir yer ister. Yine hikmet, âhiret hazinelerindendir. Hakîm {hikmet sâhibi, bilge} kişi hikmet konusunda talebesinin terbiyesinde hikmetin sırlarını onlara açmadan önce yapması gerekeni yapmadığı takdîrde edeb ve tertîbe riâyet etmeden melikin huzûruna girmek için izin isteyen, yol yordam bilmeyen bir topluluğa izin veren teşrifat memuru durumuna düşer. Teşrifatçı buna izin verirse, cezâyı kendisi hak eder. Eğer hakîm talebesinin terbiyesi için gerekeni yapar da, onlar bunu kabûl etmez ve yerine getirmezlerse, hakîm ithâmdan kurtulur. Bu durumda talebesi suçlu duruma düşerler. (İhvân, II, 13)

keşf-i hayâlî (كشف خيالي) * *Keşf-i hayâlî* {hayâlî keşf}, hayâl gözüyle olur, hakikî eşyâyı gören gözlerle değil. Baştaki göz kapandığında hayâl ile keşfolunan şey kaybolmaz. Eğer kaybolursa, sen onu baştaki gözünle gördüğünden, idrâkın onu gördüğün yerde takılır kalır. Çünkü baştaki göz, eşyâyı ancak görülmesi mümkün olan şekilde görür. (*Esfâr*, 127)

keşf-i hayvânî-keşf-i nebâtât (كشف حيواني – كشف النباتات) * Beslenme tabîatının, keşfinin tabîatına uygun olması için nebâtâtı ve husûsiyetlerini {harâret ve rutûbet dengesini} keşfetmektir. Bu münâsebet, güzel bir münâsebettir. Çünkü sâlikin mizâcına harâret {sıcaklık} ve rutûbet {yaşlık} hâkim olursa, onu netîcesi sülûk etmek olan yebâset {kuruluk} ve bürûdete {soğukluğa} meyletmekten korur ve böylece îtidâlde {dengede} kalır. Bu sebeble Şeyh^{rh} {İbn Arabî} şöyle söylemiştir: "*Gıda, ilk keşf anında harâret ve rutûbetinin hâkim olduğu şekilde olmalıdır ki, onunla sülûk edenin mizâcı mûtedil {dengeli} olsun. Çünkü o gıdaya bir taraftan madenî keşf bakımından, diğer taraftan da riyâzet yoluyla soğukluk ve kuruluk te'sîr etmiştir.*"

İkinci keşf hakkında şöyle söylemiştir: "*Gıdanın harâretinin ve rutûbetinin mûtedil olması gerekir. Çünkü riyâzetle mizâca yebâset ve rutûbet hâkim olur, böylece onunla îtidâle girer {dengelenir}, sülûktan meydana gelen kuruluk ve soğukluk güçlenir ve îtidâl hâsıl olur. Bu, sâlikin mizâcı îtidâldeyse böyle olur. Ama mizâcı harâret ve yebâsetin son derecesinde ise, ilk keşf hâlinde gıdasının bürûdet ve rutûbetin çok olduğu bir durumda olması veya bu keşfin bürûdeti kuvvetlenecek şekilde olması, mizâcı sıcak ve yaş ise gıdasının bu sıfatlar arasında îtidâlin en üst derecesinde bulunması gerekir. Eğer mizâcı bu keşfin tabîatına denk veya ondan fazla ya da eksik olacak şekilde soğuk ve kuru ise, gıdasının harâretini ve rutûbetini aşacak derecede olması gerekir. İkinci keşfte mizâcına hâkim olan bu keşf, tabîatına denk veya ondan fazla ya da eksik olacak şekilde harâret ve rutûbet ihtivâ ediyorsa, gıdasının bürûdet ve yebâsetini îtidâle getirmesi gerekir. Hâsılı sâlik, mûtedil olmaya riâyet ederek sülûk inceliklerini bilmelidir.*" (*Esfâr*, 141)

* *Keşfî nebâtî*ye {bitkisel keşfe} varıp da orada kalmaz ve ona meftûn olmazsan hayvanlar âlemindeki perde kalkar. Kendine yönelmen emredilir ve kendine insanların birbirlerine selâm verdikleri gibi açık bir dille selâm verirsin ve kendini sâhib olduğun zarar ve faydalarla anlarsın. (*Esfâr*, 143)

keşf-i hicâb (كشف الحجاب) * Hakk Sübhânehû ve Teâlâ Hazretleri kulunun üzerine koyduğu perdeyi kalb gözünden açmayı ve ona göstermeyi istediğinde, onu kendisine yaklaştırır. Böylelikle Allah'a yakın olmanın ünsiyeti, kişinin idrâkinden, kendisine acı veren şeyleri siler. Eğer Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, cehennem ehline cemâli ve kemâliyle tecellî edecek olsaydı, O'nun bu tecellîsi onların azabı anlama hissini kaybettirirdi. Nitekim Hakk Sübhânehû Hazretleri'nin cemâl ve kemâli, cennet ehlinden gizlenecek olsa nîmetler onların hoşuna gitmez. Azab, ancak perdenin var olması sebebiyle geçerli olur. Çeşitli türde azab ise perdenin görüntüleridir. Nîmetler ancak zuhûr ve tecellî ile hâsıl olur. Çeşitli türdeki nîmetler de zuhûr ve tecellînin görüntüleridir. (*Tenvîr*, 6)

keşf-i kulûb (كشف القلوب) * *Keşf-i kulûb*un {kalblerin keşfinin} nûru... Sonunda bütün şehvetler yanar, aksi hâlde kalb ile Allah Teâlâ arasında perde var demektir. Şehvetler yandığında, gaib olan şeyler açılır ve kalb, bulunduğu yerden geçmişte olanı, gelecekte olacağı görür. İçinde hiçbir şey olmadığı zaman aynanın varlıkları nasıl gösterdiğini düşün. Eğer ayna renkli olsaydı, perdelenmiş olacağından şekiller orada görülmeyecekti. Aynı şekilde ayna ters çevrildiğinde orada hiç kimsenin sûreti görülmez. (*Envâr*, I, 160)

keşf-i sâkk/ref'-i hicâb (كشف الساق / رفع الحجاب) * *Keşf-i sâkk* {bacakların açılması ya da paçaların sıvanması}, Allah'ın kıyâmet günü bekleme yerinde mü'minlerden perdeyi kaldırmasından kinâyedir. Ehl-i Sünnet'e göre mü'minler Rabb ve Yaratıcıları olan Zât'ı keyfiyetsiz ve sınırsız olarak görecekler ve Allah onlara tam olarak görünecektir. Allâme Emir Ali Abdüsselâm şöyle söylemiştir: "*'Keşf olunacak' demek zan ve hayâl olarak değildir, {gerçek mânâda görülecek demektir}. Görmekten maksad her bakımdan görmek değildir. Görmek, görenin gücü nisbetinde olur. Nitekim 'keşf-i sâkk' tâbîri buna işâret eder.*"

Şeyhimizin dediğine göre mü'minler, nîmet içerisinde kaybolacaklardır, ayılıp akılları başlarına gelince, anlatabilecekleri bir şey hatırlamazlar. Müfessir Beyzâvî bu konuda şöyle söylemiştir: "*'Keşf-i sâkk' tâbîri, işin şiddeti ve zorluğundan kinâyedir. 'işin zorlaşması, durumun ağırlaşması ve keşf-i sâkk' tâbîrleri bu konuyu temsil eder. Hâtem'in de dediği gibi bunun aslı, 'harbde cariyelerin kollarını, paçalarını sıvamaları' tâbîridir. Yani o gün açık ve gözle görülecek bir şekilde işin aslı ve hakîkati ortaya çıkar.*" Beyzâvî bu ifâdesiyle rü'yet ve tecellînin gerçekleşeceği görüşünden uzaklaşarak Zemahşerî'nin inkâr fikrine meyletmiştir. (*Meşârık*, 257)

kevkeb-i subh (كوكب الصبح) * *Kevkeb-i subh* {sabah yıldızı}, tecellîlerden ilk olarak görülenidir. Küllî nefsin mazhariyeti ile mütehakkık {mârifeti gerçekleşti-

ren) hakkında da kullanılmıştır. Bu kelime Cenâb-ı Hakk'ın *"Üzerine gece çöküp yıldızı görünce..."* [En'âm, 6/76] âyetinden alınmıştır. (Kâşânî, 70; *Câmi'*, 94)

{Ayrıca bk. **ma'rifet; tecellî-istitâr**}

kevn (كون) * *Kevn*, yaratıcının *"kâf"* ile *"nûn"* arasında yaratmış olduğu her şeyin muhtasar {özet} ismidir. (*Luma'*, 432)

* *Kevn*, vücûdî {varlıkla ilgili} olan her iş demektir. (*Istılâh*, 539)

kevn-i fütûr (كون الفطور) * *Kevn-i futûr*, bütünlüğü dağılmamış, tek olan Hakk'ın, ilâhî cem'iyetin ve ahadiyyet Zât'ının farklılaşmasını gerektirmeyen taayyünlerinin ayırd edilmesi yoluyla kesretidir {teklikten çokluğa yönelmesidir}. (Kâşânî, 70; *Câmi'*, 94)

kezâzet (كزازة) * *Kezâzet*, gayret {kıskançlık} konusunda aşırı gitmektir. (*Mîzân*, 78)

{Ayrıca bk. **gayret**}

kıddîs/kıddîsûn (قدّيس / قدّيسون) * *Kıddîs*, kudste yani temizlikte mübâlağadır. (*Heyâkil*, 99)

* *Kıddîsûn*, akıllar demektir. (*Heyâkil*, 102)

kıdem (قِدم) * *Kıdem*, kul için Hakk'ın ilminden sâbit olana denilir. (*Istılâh*, 540)

* *Kıdem*, Hakk'ın ezelde kul için ilk olarak hükmettiği şeydir. Kıdem kemâle ermiş olana mahsûstur ve en son ilâhî bağışlardan istîdâd, kula nisbet edilince kıdemle tamamlanır. Çünkü Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: *"Cehennem 'Daha yok mu' der. Nihâyet Cebbâr olan Allah kıdemini Cehenneme koyar. Bunu üzerine o, 'Bana yeter, bana yeter' der."* [*Müsned*, III, 125] (Kâşânî, 143; *Câmi'*, 92)

* *Kıdem*e *"kıdem"* denilmiştir, çünkü kıdem sûretin sonudur. Sûret, Hakk'ın kula isim cihetinden yaklaştığı son şeydir. İsim kulla birleştiğinde ve onda tahakkuk ettiğinde kul kemâle erer. (Kâşânî, 144)

* *Kıdem*, bir zâtî vücûb hükmünden ibârettir. Vücûb Hakk'ın Kadîm isminin ortaya çıkmasıdır. Zira varlığı bizâtihî vâcib olanın öncesinde yokluk olamaz. Öncesinde yokluk olmayanın hükmen ve fiilen kadîm olması gerekir. Zira kıdem, onunla isimlendirilmiş olanın üzerinde zamanın akışının hâkim olmasıdır. Hakk ise bundan münezzehtir. Onun kıdemi, Zâtı'nın vâcib olması dolayısıyla lâzım olan hükümdür. Yoksa Sübhân olan Allah ile yarattıkları arasında bir zaman ve bir araya getiren bir vakit yoktur. Aksine onun kıdem adını almış olan varlık hükmü, mahlûkatın varlığından öncedir. (*İnsân*, I, 62)

kıdem-i ceberût (قِدم الجبروت) * *Kıdem-i ceberût*, vahdet (teklik), kesret (çokluk), ihtilâf ve düşmanlık, hakla bâtıl ve daha başka sayılamayacak ilimleri öğren. (*Esfâr*, 241)

kıst (قسط) * *Kıst*, kabil olan her şeyi vücûd bakımından kabûl ettiği ve kemâlât bakımından da tâbî olduğu şeye ebedî olarak icrasını sağlayacak şekilde ulaştırmayı gerektiren adalettir. Kıst, tıpkı güneş ve ışığı sûretindeki gibi, vücûd ve ona tâbi olan her şeyi devamlı olarak mümkün varlıklara feyz ettirir. (*Heyâkil*, 96)

{Ayrıca bk. **'adl**}

kışr (قِشْر) {bk. **lübb**}

kıyâm (قيام) * *Kıyâm*, namazdaki rükünlerin en fazîletlisidir. Ondan sonra secde, daha sonra da rukû gelir. (*Buğye*, 179)

kıyâm lillah-kıyâm billah (قيام لله – قيام بالله) * *Kıyâm lillah*, gaflet uykusundan uyanmak ve seyr ilallah'a {Allah'a yürümek} başladıktan sonra fetret {duraklama} uykusundan uyanmaktır.

Kıyâm billah, fenâdan ve bütün menzilleri geçtikten sonra beka hâlinde istikamet üzere olmak ve bütün şekillerden sıyrılarak Allah'tan, Allah ile, Allah'ta seyr etmektir. (Kâşânî, 143; *Câmi'*, 92)

kıyâmet (قيامة) * *Kıyâmet*, öldükten sonra ededî hayata dönüştür. Bu da üçe ayrılır: Birincisi, ölünün dünyâ hayatındaki hâline göre, tabiî ölümden sonra ulvî veya süflî berzahların birine gönderilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz.*" [k. y.] Ölümün bu türü Hz. Peygamber'in ﷺ "*Kim ölmüşse kıyâmeti kopmuş olur*" [Deylemî, I, 285; Aclûnî, II, 386] hadîsiyle işâret buyurdukları küçük kıyâmettir.

İkincisi, irâdî bir ölümle kuds âleminde ebedî kalb hayatına döndürülmektir. Nitekim şöyle denilmiştir: "*İrâdenle öl ki, tabiî olarak yaşayasın.*" Ölümün bu türü "*Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse...*" [En'âm, 6/122] âyetiyle işâret buyrulan orta kıyâmettir.

Üçüncüsü, Allah'ta fânî olduktan sonra Hakk ile bâkî olurken, hakîkî hayata döndürülmektir. Bu büyük kıyâmettir. Nitekim ayette şöyle buyrulmuştur: "*Büyük kıyâmet geldiğinde...*" [Nâziât, 79/34] (Kâşânî, 146)

kibr (كبر) {**eşerr-i şerr**; **kibr-i nefs**; **tekebbür**}

* *Eşerr-i şer* {şerrin en kötüsü}, kendisinde hayır olmayan ve hayırla uzaktan yakından bir ilgisi bulunmayan *kibir*dir... ...*Kibir*, nefsini insanlardan üstün gör-

mendir. Bir kul için tevâzûu terc̈ih etmekten daha iyi bir şey yoktur. (*Âdâb*ı, 147)

* {Sordum:} "*Kibir nedir, neden kaynaklanır?*" Cevâb verdi: "*Kibrin âfeti pek büyüktür. Allah'ın hemencecik cezâsını ve gazabını gerektiren belâların bir çoğu ondan kaynaklanır. Çünkü kibir, ancak Allah'a ﷻ yaraşır. Ondan başka hiç kimseye kibretmek lâyık olmaz ve yaraşmaz. Çünkü Allah'tan başka her şey kuldur. O ise, ilâh ve kadir olan meliktir. Başkasına lâyık olmadığından Allah ﷻ katında kibir ne kadar büyük bir günâhtır! Eğer kul yalnızca Mevlâ'ya lâyık olan bir şeyi yapacak olursa Mevlâ Teâlâ'nın ona olan gazabı artar.*" (*Ri'âye*, 232)

* Dîn konusunda kendini beğenmekten kaynaklanan *kibir*, ilim ve amelden dolayı olur. İlimden dolayı olması şöyledir: Âlim kendi ilmini beğenir bu da onu diğer insanlara karşı kendini büyük görmeye götürür ve ondan daha muttakî de olsalar avama karşı büyüklenir. Hz. Ömer'in âlimler hakkında duyduğu endîşe bu idi. Nitekim onlara şöyle demişti: "*İlim öğrettiğiniz kişilere karşı mütevâzî olun, zorba âlimlerden olmayın ki Allah katında ilminiz cehâletiniz olarak görülmesin!*" Yani kibirlendiğiniz zaman, ilminiz Allah katında sizi tezkiye etmez.

Âlim, ilmiyle kibirlendiği zaman ilimde kendisinden aşağıda olanı hakîr görür, onu aşağılar, ondan uzaklaşır. Onu da kendisinden uzaklaştırır, küçük görür, kovar, kullanmak ister, ona öğrettiğini başına kakar. Halka karşı büyüklenir, kibrinden dolayı önce onların selâm vermesi için kendini tutar, onlarla alay eder, kendisi hakkında hafife alınan bir şey olunca ya da ihtiyaçları karşılanmayınca onlara kızar. Çünkü o, onlara karşı bütün bunları hak ettiğini, onlara göre kendisinin değeri yüksek olduğundan onların bunu yapmaları gerektiğine inanır. Onlardan birisiyle tartışacak olsa, kibir ve büyüklük taslamaktan dolayı, bile bile hakkı reddeder. Vaaz edecek veya kendisine öğütte bulunulacak olsa sert çıkışır. (*Ri'âye*, 239)

* "*Kibir ne ile ortadan kalkar?*" diye sordum. Bana şöyle cevâb verdi: "*Dîn ve dünyâ konusunda derecesini bilmekle.*"

"*Peki derecesini ne ile bilir?*" dedim. "*Başlangıcını, hayatını ve sonunu bilmekle*" diye cevâb verdi {ve devam etti:} "*Başlangıcı hiçbir şey değilken, ondan önce asırlar geçmiştir ve Allah onu yokluktan sonra yaratmıştır.*" (*Ri'âye*, 248)

* Kalbde *kibr*e sebeb olan şey kişinin kendisinin Müslüman kardeşinden daha iyi olduğunu düşünmeye ve ona basit ve değersiz bir gözle bakmaya ve bu yüzden kendisini beğenmeye götüren havâtır ve benzerleridir. Böyle bir şeye sevk eden hâtır anında dikkatli ve uyanık olmalı, kalbe gelen hâtır kovulmalıdır. Eğer kişinin nefsi bunu kabûl etmeyecek olursa ona değersiz olduğunu, yapması gerekenleri, hayatının sonunu ve âhiret hayatında kötü bir sonuçla karşılaşacağından korkulması gerektiğini hatırlatmalıdır. (*Ri'âye*, 259)

* Bil ki *kibir*, nefsi yüceltme konusunda kalbe gelen bir hâtırdır. Kendini büyük görmek, büyüklenmek de onun ardından gelir. Kendini aşağı görmek de, nefsi al-

çaltma husûsunda kalbde meydana gelen bir hâtırdır. Nefsi hakîr görmek ve tevâzû da onun ardından gelir.

Kibir ve tevâzûun her biri umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayrılır. Umûmî tevâzû giyecek, mesken ve bineceğin asgarisiyle yetinmektir. Bunun karşısında tekebbür {büyüklenmek} vardır ki bu, kendini üstün görmektir. Husûsî tevâzû, düşük seviyede ya da değerli bir kimse tarafından ortaya konulan hak bir kanaati kabûl etmeye nefsi alıştırmaktır. Bunun karşısında tekebbür vardır ki bu da, hakkı kabûle yanaşmamaktır. Bu ise azîm bir günâh ve büyük hatadır. Umûmî tevâzûa gelince, o da başlangıcını ve sonunu, şu anda içinde bulunduğun âfet ve kirlilikleri hatırlamandır. (*Minhâc*, 36)

* *Kibr-i nefs* {nefsin kibri}, tekebbür {kendini büyük görmek} ile nefsini küçük görme arasında bir hâldir. O nefsini küçük gördüğü ve ona fazla önem vermediği hâlde, nefsinin değerini ve üstünlüğünü beğendiği için, büyük işlere ehil oluşunun takdîr edildiği bir fazîlettir. Bunun alâmeti, âlimler tarafından yapılan büyük ikrâmlara az sevinmek, düşük seviyede bulunan kişilerin ikrâmına, küçük şeylere, cimrilik sayılabilecek ve mutluluk sağlayacak şeyler yerine geçecek ikrâmlara sevinmemektir. (*Mîzân*, 73)

* *Tekebbür*, nefsin, {hak etmediği hâlde, gerçek} değerinin üzerine çıkmasıdır. (*Mîzân*, 74)

* Tevâzû, *kibir*le zillet arasında îtidâle {dengeye} uymaktır. Buna göre kibir, insanın kendini olduğundan yükseğe çıkarması; zillet ise, insanın kendisini ayıplanacak ve hakkını kaybetmeye götürecek bir duruma düşürmesidir. Meşâyıhın tevâzûun açıklaması ile ilgili işâretlerinin bir çoğundan, onların tevâzûu zillet yerine koyacak dereceye vardırdıkları ve bunda da nefsânî duyguların karışık olduğu ifrâtın zirvesinden tefrîtin derinliğine indirdikleri anlaşılmaktadır. Bu da îtidâlden sapmayı gösterir. Meşâyıhın bundan maksadları mürîdlerinin ucub {kendini beğenme} ve kibir duygularına kapılmalarından korkarak, nefslerini kırma konusunda mübâlağada bulunmuş olmalarıdır. (*'Avârif*, 143)

* *"Kibir nedir?"* diye sorulacak olursa buna şöyle cevâb veririz: *"Kibir, rubûbiyyet hazretinde söyleyenlerin derecelerine göre mahlûkatın 'ene {ben}' iddiâsının zâlir olmasıdır.*

Kibir, kibriyânın nisbet edilmesi, gerekeni bilmesi bakımından kalblerin hâllerinden biridir. Çünkü Hakk her mahlûk tarafından bilinmekte ve ilim de kibriyâya tâbî olmaktadır. Bunu en iyi bilenin kalbinde Hakk'ın kibriyâsı, kalbinde bulunması gerektiği hâlde bulunmayandan daha büyüktür. Eğer kibriyâ Zât'ın sıfatı olsaydı, mürekkeb {bileşik} olacaktı. Zât'ın aynı olsa Hakk Sübhânehû ona tecellî etse ve tecellîsinde ilmi ondan kaldırsa, tecellî kılınan bu tecellî edeni bilmediğinden onda kibir izi olmaz. Eğer onu bilgilendirse peşinden kibir gelirdi.

İlim mâlûmun değil, âlimin vasfı olan bir sıfattır. Kibir de kibriyânın bu şahsın kalbinde izi olduğunu bilmekle vasıflandığı bir sıfatıdır. Bu yüzden hadîs-i kudsîde şöyle vârid olmuştur: 'Kibriyâ benim ridâmdır {elbisemdir}.' [Müslim, Tahrîmü'l-kibr, 10; Ebû Dâvûd, Mâ câ'e fi'l-kibr, 4; Tayâlisî, 314] *Kibriyâ, kul ile Hakk arasında bir perdedir ki, kulun o elbiseyi giyenin künhünü -o da nefsidir- bilmesine mânî olur.*

Şu hâlde ona yakışan Rabb'ini bilmesidir. Bununla birlikte kibir ancak o elbiseyi giyenden başkasına nisbet edilir. Çünkü bu tuhaf bir hâldir. Azamet de böyledir. Çünkü sıfatı ne zâtî, ne de mânevî olan Hakk'ın Zât'ının mânevî sıfatlarla kaim olması imkânsızdır. Öyle olduğu hâlde sıfatın tecellî etme noktasında mahlûkatın inkârı vârid olduğu için, bunun nefsî olması da imkânsızdır.

Her iki husûs da geçersiz olduğuna göre, geriye sıfatın yalnızca tecellî edene ait olması kalıyor. O da varlık ya da tecellî eden ile tecellî olunan arasında düşünülebilecek bir hâldir. Çünkü kulluk kibrin zıddı ve onun tersidir. Her ikisinde de olması muhâldir. Buna göre geriye yalnızca onun ilmin vasıflarından olması kalıyor. Yani kibir {büyüklük}, yücelik ve izzetin nisbeti ilmin tıpkı teşbîhte dediğin gibi zevk ve eğilime göre bu nisbetlerin varlığından o ilmin götürdüğü muhakkak mâlûma nisbeti olur." (*Fütûhât*, II, 102)

kibrit-i ahmer (كبريت أحمر) * Akideyle ilgili her bozukluğu, akıl sermayeleri ile bulduklarını delîlle veya delîlsiz olarak içinde bulundukları taassubla yazan araştırmacılarda bulursun. Eğer bunda şübhe ederse, o kimse dîni bozuk bir kimsedir. Yok eğer ona inanıyorsa, Allah'ın azabından emin ve noksan aklına aldanmış bir kimsedir. Araştırmaya dalan hiç kimse bu iki hâlin dışında kalamaz. Ancak mâkulün sınırlarını aşıp velâyet ve nübüvvet âleminde parıldayan mükâşefe nûruna geçerse bu hâlden kurtulur. İşte bu, {sözlükte kırmızı kükürt ya da yâkut mânâsına gelen} *kibrit-i ahmer*dir. Ben bu konuda iyimserim. Bu tehlikeden ancak aklı kıt olan avâm ya da cehennem korkusunun Allah'a itâatle meşgul ettiği kimseler kurtulabilir. Onlar bu gibi lüzumsuz şeylere dalmazlar. (*İhyâ'*, IV, 216-217)

* *Mevt-i mânevî* {mânevî ölüm} hakkında {Şeyh Abdülkadir Geylânî} şöyle dedi: *"Eğer halktan ayrılma yoluyla ölürsen, sana 'Allah rahmet etsin ve seni hevândan alıkoysun' denir. Hevâdan ayrılarak ölürsen, sana 'Allah rahmet eylesin ve seni irâdenden ayırsın' denir. İrâdenden ayrılırsan 'Allah rahmet etsin ve seni kendisinden sonra ölüm olmayan bir hayatla diriltsin' denir.*

{Sonra sırasıyla} 'Kendisinden sonra fakîrliğin olmadığı bir zenginlik versin', 'Sâhib olmana mânî olunamayacak bir bağış versin', 'Kendisinden sonra sıkıntı bulunmayan bir rahatlık versin', 'Kendisinden sonra sıkıntı bulunmayan bir nîmetle nîmetlendirsin', 'Kendisinden sonra cehâletin bulunmadığı bir ilim öğretsin', 'Kendisinden sonra havfın {korkunun} olmadığı bir emniyet versin' {denir}.

Böylece sen, saadete kavuşur ve sıkıntıya düçar olmaz, izzet bulur, zelîl olmazsın. Yakınlaşır, uzaklaşmazsın; yücelir, alçalmazsın; kıymetin artar, değer kazanırsın, hakir görülmezsin. Temizlenir, lekelenmezsin.

Eman sende gerçekleşir, sözler sende doğrulanır. Böylece sen kibrît-i ahmer {kırmızı kibrit ya da kükürt gibi değerli bir maden} olur, kolay bulunmazsın {az rastlanan değerli bir insan hâline gelirsin}.

Benzersiz derecede üstün, ortağı olmayan ferîd {tek}, cinsi bulunmayan vahîd {eşsiz, yegâne}, gaybın gaybı ve sırrın sırrı {bir insan} olursun. Bu durumda bütün peygamberlerin ve sıddîklerin vârisi olursun.

Velâyet sende son bulur, bedeller sana nisbet edilir; üzüntüler senin sayende ortadan kalkar, yağmurlar senin sayende yağar, ekinler senin sayende biter, belâlar seninle def edilir, husûsî ve umûmî bütün sıkıntılar seninle ortadan kalkar." (*Fütûh*, 10-11)

kîl-i akvam (قيل أقوم) * *Kîl-i akvam*; yani bir tarafı ağır basmayacak şekilde terâzide olmak kaydıyla teşbîh ve tenzîhi birleştiren en belîğ ve en fasih sözdür. Bu da diğer semâvî kitâblara nazaran Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sonra diğer peygamberlere nazaran Hz. Peygamber'in ﷺ kelâmı gelir. Buna göre {ilâhî} imdâdda asla bir eksiklik yoktur. Kusur varsa insanların kabiliyetinde vardır. Bu husûsî destek ve yardım Allah Resûlü ﷺ tarafından bize bahşedilmiş olan en büyük mutluluk ve nîmettir. Bu sebeble salât ü selâm O'na has kılınmıştır. (Sofyavî, 3)

kîmyâ' (كيمياء) {kîmyâ'-yı avâm; kîmyâ'-yı havâss}

* *Kimyâ* {formül}, var olanla yetinmek ve olmayanı arzulamaktan vazgeçmektir. Mü'minlerin Emiri Hz. Ali[kv] şöyle buyurmuştur: *"Kanâat tükenmez hazinedir."*...

...*Kimyâ-yı avâm* {avamın kimyâsı}, ebedî olan uhrevî meta'ı, fânî olan dünyâ malı ile değiştirmektir.

Kimyâ-yı havâss {havâssın kimyâsı}, kâinâtı yaratanı tercîh etmek sûretiyle kalbini kâinâttan temizlemektir. (Kâşânî, 71; *Câmi'*, 94)

{Ayrıca bk. **kanâ'at**}

kîmyâ'-yı se'âdet (كيمياء السعادة) * *Kimyâ-yı saadet* {mutluluğun formülü}, ancak Allah Teâlâ'nın hazinelerindedir. Gökte meleklerin cevherleri, yeryüzünde ise ârif velîlerin kalbleri vardır. Peygamberlik hazreti olmadan bu kimyaya erişmek isteyen kimse yolunu şaşırmıştır. Bu kimsenin ameli geçersiz akçe olmuştur. O kimse kendisini zengin sanırken, kıyâmette müflis duruma düşer. (*Kîmyâ'*, 3)

* *Kimyâ-yı saadet*, maddî ve mânevî cisim ve mânâlardan ölçülebilen ve tartılabilen şeylere mahsûs bir ilimden ibârettir. Bu ilmin gücü değişimlerde, yani bir madde üzerindeki değişik durumlarda ortaya çıkar. Bu, tabiî, rûhânî ve ilâhî bir ilimdir. *"İlâhî bir ilimdir"* diyoruz, çünkü bir nesne üzerinde mânâların değişmesiyle, çıkma, inme, beraberlik ve değişik isimler vârid olmaktadır.

Bir durum
dürülenle yayılan arasında
ölçülerin hâlleri
nasıl
ne kadar
Yollarından şaştı bineklerimiz
Elde edilemeyen sırrın
şaşırtan eşsizliği
emrettiği hükümleri indirir vahiy
Hükümse
Emir ve yasaktan ibâret

(*Fütûhât*, II, 267)

* *Kimyâ-yı saadet*, rezilliklerden kaçınmak sûretiyle nefsi arındırmak ve temizlemek; fazîletleri kazanmak ve o fazîletlerle nefsi bezemektir. (Kâşânî, 70; *Câmi'*, 94)

kitâb-ı mübîn (كتاب مبين) * *Kitâb-ı Mübîn* {apaçık kitâb}, "*Yaş kuru ne varsa Kitâb-ı Mübîn'dedir.*" [En'âm, 6/59) âyetinde kasd edilen Levh-i Mahfûz'dur. (Kâşânî, 68; *Câmi'*, 93)

* ...İlahî ilimler nefsin içinde yayılmıştır, orada varak ve levhte yazılı harfler zuhûr etmiştir. Bunlar da divitte harflerin olması gibi akılda mündemicdir. Bu îtibârla akıl Ümmü'l-Kitâb, nefs ise *Kitâb-ı Mübîn*'dir. Nitekim Kalem-i Âlâ Ümmü'l-Kitâb, Levh-i Mahfuz ise Kitâb-ı Mübîn'dir. Bu îtibârla İlm-i İlâhî Ümmü'l-Kitâb, vücûd bütünüyle Kitâb-ı Mübîn'dir. Zât-ı İlâhî Ümmü'l-Kitâb, İlm-i İlâhî ise Kitâb-ı Mübîn'dir. Bu işâretleri düşün, seni alâkadar eden noktalarını kavra, kaderin sırrını keşfet! Hidâyete erdiren Allah'tır. (*Merâtib*, 22)

kuddûs (قدّوس) * *Kuddûs*, hissî {duyulara dayalı} ve mânevî sıfatlardan münezzeh olan demektir. Kulun Kuddûs ismi ile ona yakınlaşması için halvete, zaman zaman visâl orucuna varmayayacak derecede fazla miktarda oruca devam etmesi, mübâh olan şeyleri yemesi ve O'nu, Sübbûh adıyla zikretmesi gerekir. Susmak onu fethe yaklaştırır ve tenzîh hakîkatleri ona tecellî eder. (*Ravza*, 316)

kudret (قدرة) * Şöyle anlatılır: "*Râbia yaz mevsiminde tenha bir evde sürekli itikâf ediyor, oradan hiç ayrılmıyordu. Hizmetçisi ona: 'Hanımım! Bu evden ayrılın ve gelin Allah'ın kudretinin eserleri hakkında düşünün' deyince Râbia ona: 'Bilakis sen içeri gir de Allah'ın kudretini düşün' dedi ve ekledi 'Benim işim kudreti düşünmektir.'*" (*Şehîde*, 152)

* Kalbin askerleri üçe ayrılır: Birinci kısım irâdedir... İkinci kısım; organları {irâdenin yöneldiği} bu maksada hareket ettirir. Bu da "*kudret*" diye adlandırılır. Bu askerler diğer organlara -bilhassa kaslara ve kirişlere- dağılmışlardır. Üçüncü kısım da ilim ve idrâktir... (*İhyâ'*, III, 7)

* *Kudret* ancak Allah'a ait olan zâtî bir kuvvettir. Kudretin şânı ilmi gereği mâlûmâtı; {yani mahlûkatı} alenî âleme çıkarmasıdır. O âlem, tecellî için tecellî edilen bir yerdir. Yani O'nun, âlemin yokluktan varlığa çıktığına dâir mâlûmâtının aynlarının zuhûr yeridir. Zira Allah kendi ilminde onu yokken var olarak bilir. Kudret varlıkları yokluktan ortaya çıkaran bir kuvvettir. Kudret, rubûbiyyetin kendisiyle zâhir olduğu nefsî {zâtî} bir sıfattır.

O, yani kudret bizde de var olan kudretin aynısıdır. Bize nisbetle sonradan yaratılmış, Allah'a nisbetle ise kadîm, ezelî kudret olarak adlandırılır. Kudret bize nisbet edildiğinde îcâdlarda bulunmaktan acizdir. O kudretin aynısı Allah'a nisbet edildiğinde ise eşyâyı îcâd edip yokluğun gizliliğinden şuhûd âlemine getirmeye gücü olur. Bunu anla, zira bu mühim bir sırdır. Bunu açıklamak ise ancak Allah ehli kimselere yaraşır.

Bize göre kudret, İmam Muhyiddîn b. Arabî'nin görüşünün aksine mâdûmu {yok olanı} îcâd etmektir. O ise şöyle demektedir: "*Allah, eşyâyı yokluktan yaratmamıştır. Ancak onu ilmî varlıktan aynî {alenî} varlığa çıkarmıştır.*" Bu sözde akla uyan bir yön varsa da zayıf bir noktaya istinad eder. Ben, yok olan şeyi îcâd etme ve adem-i mahzdan {sırf yokluktan} vücûd-i mahza {sırf varlığa} çıkarma konusunda kudretini âciz saymaktan Rabb'imi tenzîh ederim.

{Bununla beraber,} İmam Muhyiddîn b. Arabî'nin {yukarıdaki} görüşünün inkâr edilmediğini de bil. İmam bununla eşyânın önce {Allah'ın} ilminde var olduğunu, sonra onu bu aynî âleme çıkarınca ilmî varlıktan aynî varlığa çıkardığını murâd etmiştir. Ancak şurasını gözden kaçırmıştır: Allah'ın Zât'ı için verilecek varlık hükmü, O'nun ilmi husûsundaki varlık hükmünden öncedir. Zira varlıklar, bu hükümde yokluğa mahkûmdur. Orada ancak tek olarak Allah'ın varlığı vardır. Bu mânâ ile onun için kıdem sıfatı geçerli olur. Aksi hâlde, ne şekilde olursa olsun, varlıkların kıdem sıfatında O'nunla beraber olmaları gerekir. Yüce Allah ise bundan münezzehtir. Bundan Allah'ın varlıkları ilminde yokluktan yarattığı; yani Allah'ın, eşyâyı kendi ilminde yoklukta mevcûd olarak bildiği sonucu çıkar. Bunu düşünmek gerekir. Sonra, eşyâyı ilimden açığa çıkarmak sûretiyle gözle görünen âleme çıkarmıştır. O eşyâ, aslında sırf yokluktan ibâret olarak {Allah'ın} kendi ilminde mevcûddur. Buna göre Allah Sübhânehû ve Teâlâ eşyâyı sırf yokluktan yaratmıştır. (*İnsân*, I, 49)

* *Kudret*, merâtib-i vücûddandır {vücûd mertebelerindendir}. Bu mertebeler, bir mahlûk için zâtının kemâlinin ancak onlarla belirlendiği gerçekte dört tane isim ve nefsî sıfattır. Bunlardan biri Hayat ismidir... Sonra ilim gelir... Bir diğeri ise irâdedir... Bundan sonra "*kudret*" adı gelir. Zira bir şey isteyip de onu yapmaya gücü yetmeyen acizdir. Hakk Teâlâ âcizlikten münezzehtir çünkü o, Mutlak Kadir'dir. Bu dört sıfat isimlerin analarıdır. Bu ikinci tecellîdir, gaybın anahtarlarıdır. Bu sıfatla, Zât'ın kemâliyle alâkamız tamamlanmış oluyor. Çünkü hayat, ilim, irâde ve

kudret sâhibi olan, varlığında ve başkasını yaratmada kemâl sâhibi olur. (*Merâtib*, 18)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mertebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde*, *kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyîz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırflığına nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, "*sıfatlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur... (*Mektûbât*, I, 210)

kuds (قدس) * "*Kuds nedir?*" sorusunun cevâbı temizliktir. Kuds zâtî ve arazî {cevhere değil, araza bağlı, arazla ilgili} olmak üzere ikiye ayrılır. Zâtî kuds, meselâ Kuddûs isminin vermiş olduğu ilâhî hazretin takdîsinin, kendi Zât'ından te'sîr kabûl etmesinden münezzeh olmasıdır. Zira te'sîr kabûl etmek, kabûl edende tegayyürü {varlığının özünde gerçekleşen değişikliği, başkalaşmayı} gerektirir. Tegayyür, bir mahal veya mekânda bir aynın bir başka aynla yok olmasından ibâret olsa da, mahal veya mekân tegayyürle vasıflanır. Bunun mânâsı şudur: Meselâ mahal sarıyken yeşil oldu, ya da sâkinken harekete geçti. Böylelikle mahal değişmiş oldu, yani tegayyürü kabûl etmiş oldu.

Kuds ve *Kuddûs* topyekûn tegayyürü kabûl etmez. Arazî {araza bağlı, geçici} kuds ise gayrısını, yani zıddını kabûl eder. İnsanlar ancak arazî kudste birbirlerinden farklı olabilirler. Riyâzetlerle nefsleri -bu ahlâkı güzelleştirmektir-, mücâhedelerle huyu, mükâşefe ve mütâlaalarla aklı, emir ve meşrû yasaklarla âzâları takdîs etmek bunlardandır. Bu kudsün tersi, ona zıt gelen ve aynı anda, aynı yerde bir arada bulunamayacağı şeylerdir. (*Fütûhât*, II, 107)

Kur'ân (قرآن) * *Kur'ân*, bütün sıfatların kendisinde kaybolduğu zâttan ibârettir. Hakk Teâlâ onu, Peygamber'i Hz. Muhammed'e ﷺ kâinâttaki müşâhedesinin ahadiyyet olması için indirmiştir. Bu ahadiyyet ile isimlendirilmiş olan tecellîgâhtır.

Bu inzalin mânâsı şudur: Yüce ahadiyyet hakîkati en yüksek derecesi ile Hz. Peygamber'in bedeninde kemâliyle zuhûra gelmiş ve nüzûl ve urûcu muhâl olduğu hâlde zirvesinden nâzil olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in ﷺ bedeni tüm ilâhî hakîkatlerle tahakkuk ettiğinde, tıpkı hüviyeti ile ahadiyyetin, zâtı ile de ayn-ı zâtın tecellî yeri olduğu gibi, bedeniyle de Vâhid isimlerinin tecellî ettiği yer oldu. Bu yüzden Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: *"Kur'ân, bana bütün olarak bir defada indirildi."* [*"Kadir Gecesi'nde dünyâ semâsına inzâl ettirilmek sûretiyle"* ilâvesiyle Hâkim, II, 519, 578; *Sünen*, IV, 306; VI, 519; Taberânî, XI, 391, XII, 32, 44; Beyhâkî, II, 415] Hz. Peygamber'in bu sözü, Kur'ân'ın bütünüyle indirilişinin zâtî, küllî ve cismânî olarak tahakkuk ettiğini açıklar. Kur'ân-ı Kerîm'le işâret edilen mânâ budur. (*İnsân*, I, 66)

kurb-bu'd (قرب – بعد) {iktirâb; mevzı'ı ibtilâ'}

* *Kurb* hâli, Allah'ın kula yaklaşmasını kalbiyle müşâhede eden kulun hâlidir. Kul Allah'a itâat ve gizli açık O'nun zikrine devam etmek sûretiyle O'nun huzûrunda bütün himmetini toplayarak Allah'a yakınlaşır. Bu durumda olan kullar üç hâlde bulunurlar: Bunlardan bir kısmı, Allah'ın kendilerini bildiğini, onlara yakın olduğunu ve onlar üzerinde kadir olduğunu bildikleri için türlü itâatlerle ona yakınlaşmaya çalışanlardır. Bir diğer kısmı ise bu hâli {bilmekle kalmayıp} tahakkuk ettirmiş {gerçekleştirmiş} olanlardır. Nitekim Âmir b. Abd-i Kays[rh] şöyle demiştir: *"Nereye baktımsa orada bana Allah'tan daha yakın olan bir şey görmedim."*

Büyüklük ve nihâyet ehli olanların hâli ise, Ebû Hüseyin Nûrî'nin yanına gelen bir adama bildirdiği hâldir. Ebû Hüseyin adama *"Nerelisin?"* diye sorunca adam, *"Bağdatlıyım"* diye cevâb vermiş. Ebû Hüseyin'in: *"Bağdat'ta kiminle sohbette bulundun?"* sorusuna adam: *"Ebû Hamza ile"* şeklinde cevâb verince Ebû Hüseyin adama: *"Bağdat'a dönünce Ebû Hamza'ya kurbu'l-kurbun {yakınlığın yakınlığının}, bizim bu'du'l-bu'da {uzaklığın uzaklığına} işâret ettiğimiz mânâ olduğunu söyle"* demiştir. (*Luma'*, 84)

* Serî Sakatî'ye *kurb*un mânâsı sorulmuş, o da, buna *"Kurb itâattir"* şeklinde cevâb vermiştir. Bir başkası bu mânâyı şöyle açıklamıştır: *"Kulun {Rabb'ine karşı} hem nazlı, hem de zelîl olmasıdır."*

...*Kurb* Allah'ın fiillerini üzerinde müşâhede etmendir. Bunun mânâsı, Allah'ın fiillerini ve sana verdiği nîmetleri görmen, karşılığında da kendi fiil ve mücâhedelerini görmekten gaib olmandır. (*Ta'arruf*, 77)

* Müşâhede ve *kurb* hâli şöyledir: Kul yakîn bir ilim ile kalbin safâsına çıkar. Kalbin safâsı kulu, kalbinde Hakk hâtırı dışında hiçbir şeyi geçmeyecek şekilde gözle müşâhede makamlarına yükseltir. Öyle ki ona isyân edecek olsa Hakk'a isyân etmiş olur. Bunu terk ya da göz ardı etmekle kalbe keder {bulanıklık} ârız olur.

Kalbin kederlenmesi, kararması demektir. Bu da kalbin kasvet noktasındaki makamlarıdır. Bu makamlar bu'dun {uzaklığın} başlangıcıdır.

Şöyle işittim: *"Küçük de olsa yapılan her fiil için üç tane defter açılır. Bunların birincisi niçin defteridir. İkincisi, nasıl defteridir. Üçüncüsü de kim için defteridir. Niçin? Yani niçin yaptın mânâsındadır. Burası ubûdiyyet hükmüyle rubûbiyyet vasfından gelen bir mevzı-ı ibtilâdır {imtihân yeridir}. Yani 'Bunu Mevlâ'n için mi yoksa nefs-i hevândan dolayı mı yaptın?' mânasına gelir. Mevlâ'sının emrettiği gibi üzerine düşeni yaparak bu defterden kurtulursa bu sefer ikinci defterin sorusu sorulur. Ona: 'Bunu nasıl yaptın?' diye sorulur. Orası ilimle sorgulama yeri olup ikinci imtihândır. Yani 'Yapman gerekeni yaptın. Peki onu bilerek mi yoksa bilmeyerek mi yaptın?' diye sorulur."*

Allah Teâlâ ﷻ, kendi yolunda ve ilmin gereklerine göre yapılmayan bir ameli kabûl etmez. Şayet bu defterden de kurtulursa önüne üçüncü defter açılır ve ona *"Niçin?"*diye sorulur. Bu yol rubûbiyyet rızası için ihlasla taabbüd {kulluk etme} yoludur. Bu ise üçüncü imtihândır. (*Kūt*, I, 80)

* *Kurb*un başı takarrüb {yaklaşmaya çalışmak}, sevginin başı da sevmeye çalışmaktır. Onların teellüf {uyum sağlama}, te'lîf {birleştirme} ve târîf sıfatları vardır. Onlar ebrâr {iyiler} olan kimselerdir. (*Kūt*, I, 241)

* *Kurb*un ilk mertebesi, vakti Allah'a itâat ve ona ibâdet ederek geçirmekle vasıflanmaya yaklaşmaktır. *Bu'd* ise O'na muhâlefet etmek ve itâat bakımından O'ndan uzaklaşma kirine bulaşmaktır. Bu'dun başlangıcı tevfikten, sonra tahkîkten uzaklaşmaktır. Zaten tevfikten uzaklaşmak da tahkîkten uzaklaşmak demektir. (Kuşeyrî, 45)

* *Seyr* {tasavvuf yolunda yürümek} kalbin seyridir. *Kurb* {yakınlık}, sırlara yakınlıktır. *Amel*, bedenle şerîatın sınırlarına riâyet etmek ve Allah için O'nun kullarına tevâzuda bulunmak sûretiyle mânâların amelidir. Kendi nefsine değer verenin değeri yoktur. Amellerini halka gösterenin ameli yoktur. Ameller kalabalıkların olduğu yerlerde değil, kimsenin olmadığı yerlerde yapılır. Tabiî farzlar bundan müstesnâdır. Bunların mutlaka açık yapılması gerekir. (*Feth*, 30)

* Tevhîd kalbdedir, zühd kalbdedir, takvâ kalbdedir, mârifet kalbdedir, Hakk'ı bilmek kalbdedir, Hakk Teâlâ'yı ﷻ sevmek kalbdedir, O'na *kurb* {yaklaşmak} kalbdedir. (*Feth*, 49)

* *Kurb* {hâli}, Allah'tan ﷻ başkasından gâib olarak onun huzûrunda himmeti {dikkati} toplamaktır. (*Âdâb*₂, 21)

* *Kurb*, daima itâat içinde olmaktır. *"Kavseyn"*in hakîkatine de kurb denilmektedir.

...*Bu'd* daima muhâlefet üzere kalmaktır. Bu'd bazen senden kaynaklanır ve hâllerin birbiriyle farklılığına göre değişir. Böylece hâllerin sebebleriyle kasd olunan şeye delâlet eder. Kurb da böyledir. (*Istılâh*, 533)

* *Kurb*, ancak kulun sıfatı olmalıdır. Şu hâlde kul, Hakk'ın kurb ile vasıflanması gibi Hakk tarafından kurb ile vasıflanır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir*." [Hadîd, 57/4]. İnsanlar hangi sûrette tecellî ederse etsin, daima Hakk'la birlikte olmak isterler. O ise daima kullarının sûretinde tecellî eder durur. Kul da devamlı olarak eyniyetten {bir yerde bulunmaktan} hâlî kalmadığı gibi, her zaman tecellî ettiği yerde onunla birlikte olur. Kul nerede daim ise Allah onunla beraberdir. Hakk'ın eyniyeti, tecellî ettiği yerdeki sûretidir.

Ârifler daima kurb müşâhedesinde bulunurlar. Çünkü onlar hem kendi nefslerindeki, hem de kendilerinin dışındaki sûretleri müşâhede hâlindedirler. Bu da Hakk'ın tecellîsinden başka bir şey değildir. İtâatler ile kaim olan kurba gelince, o, kulun şekavetten kurtulmak sûretiyle {elde ettiği} saadetidir. Kulun saadeti bütün hedeflerine nail olmasındadır. Bu da ancak Cennet'te olur. Dünyâda ise saadetine engel olan bazı maksadlarından vazgeçmesi gerekir. Kurb-i âmme ya da kurb-i âmın {avamın yakınlığı} saadete yaklaşmaktır. Böylece kul, mesut {insanlar zümresinden} olmak için itâat eder. (*Fütûhât*, II, 548)

* *Bu'd*, muhâlefet üzere kalmaktır. Bazen senden gelen şeye de bu isim verilir.

Senlikten uzaklıktır yakınlık
Birdir tek ve çift
Cemaate
Namaz için saflarınızı düzeltin
Odur yaklaşma ve yücelmenin kaynağı
Diyen imamı gördüğüm zaman
Anladım ki benim
yalnızca benim varlığım içindir beka
yalnızca benim varlığım için yücelik

Şunu bilesin ki bu'd, birbiriyle farklılığına göre değişir. Böylece hâllerin sebebleriyle kast olunan şeye delâlet eder. Hâller ve bahsettiğimiz şeylerin tamamı kurb olur, eğer kula ait bir sıfat değilse onun yokluğu bu'dun ta kendisidir. Bu, sûfîlerin işâret etmiş olduğu bu bahsi de içine alır.

Bize göre bu'dun hükmü şudur: Onların bu'd dediklerini kabûl etmekle beraber benim görüşüm şübhesiz onlardan farklıdır. Yalnız biz onların göz ardı ettikleri bazı şeyleri ilâve ettik. Onlar bizim söyleyeceklerimizi bilmez değiller.

Ne var ki onlar bu'd hakkındaki bilgiyi *kurb* bahsine dahil etmişlerdir. Bunun sebebi kurbun bir araya gelmek, bu'dun da ayrılmak mânâsına gelmesidir. Cem hâlinde vâkî olan şeyle fark hâlinde vâkî olan şey aynı değildir. O hâlde bu'd kurbdan ayrıdır. Bir şeyde iki durum bir araya geldiğinde bu durum, kurbun son noktası olur. Çünkü onlardan her biri, kendisinde birleşme gerçekleşen husûsta

diğeriyle aynıdır. Birbirinin aynı olan iki şeyden birisi, ötekinde bulunmayan bir sıfatla diğerinden farklı olduğu zaman, o ondan ayrı şey demektir. İşte ondan farklı olması bu'd {uzaklık} olur. Çünkü o kendisindeki farklılıktan dolayı artık onun aynı değildir. Bu, eşyânın târîflerinde ortaya çıkar.

Bu'd vaki olduğu zaman hüküm değişir. Bu'd, yer, zaman, târîf, miktar, oluş ve renk gibi vasıfların gerektiği durumlarda {sayılan} arazlık vasıflarıyla olur. Sözü edilen iki varlık arasında bir araya gelmesi düşünülmeyen ve her yönüyle birbirinden farklı bir husûs düşünülmüş ise işte bu'dun son noktası budur. Âleme Allah'tan daha uzak bir varlık yoktur. Çünkü onda Zât'ı bakımından O'nunla bir araya gelecek hiçbir şey mevcûd değildir. (*Fütûhât*, II, 550-551)

* O {Allah}, seni yakın olan isme *iktirâba* {yakın olmaya} çağırdı. Çünkü sen muhibsin {sevensin}, habîb {sevilen, sevgili} değil. Bunun için sana "*yaklaş*" buyurdu. Eğer sen habîb olsaydın, o zaman "*yaklaşıyorsun*" derdi. Eğer secdende sana ubûdiyyetin gözüktü ve sağlam bir şekilde mabûduna yakınlık hâsıl olduysa, secdede O'nun büyüklüğü tahakkuk ettiyse ve bu durumu reddedecek çok az şey olursa, hata yahut isâbet edersin, akıl erdirir veya erdiremezsin. Sen O'nun ulviyetine, yüceliğindeki nezâhetine bak. O'nu meşru kıldığı, emrettiği biçimde tesbih et, rükûda boyun eğdiğin gibi O'na boyun eğ. O'nu çokça tenzîh et, O'na {güzel} karşılık ver, bol bol duâ et. Bil ki, O'nun kıblesi semâda, senin kıblen ise secde ettiğin, çöküş ve eğiliş mahalli olan yerdedir. (*Letâ'if*, 104)

* *Kurb*, ezelde Hakk ile kul arasında geçen ve Allah Teâlâ'nın "*Sizin Rabb'iniz değil miyim? Evet sen bizim Rabb'imizsin dediler*" [Arâf, 7/172] ayetinde anlatılan ahde vefâ göstermekten ibârettir. Bu, '*Kaabe kavseyn*' makamına mahsûstur. (Kâşânî, 144; *Câmi'*, 93)

* *Kurb*, en büyük kurb {olan Allah'a yakınlık} için, kurb ile, kurbdan {Allah'a yakın olduğunu görmekten} gaib olmaktır. "*Kurbun hakîkati kalbi Allah ile meşgul etmektir*" ve "*Kurb, {Allah'la bereber olmak için} her türlü engeli ortadan kaldırmaktır*" şeklinde de söylenmiştir. (*Câmi'*, 54)

* *Kurb* üç kısma ayrılır. Avâmın kurbu, kalbden eşyânın güzelliğinin kaybolması; havâssın kurbu, gönlün gaybı bilen Allah'la sükunet bulması; ehâssu'l-havâssın kurbu da, kendisiyle Rabb'i arasındaki perdeyi kaldırmaktır. (*Câmi'*, 64)

* Bil ki *kurb* mertebelerinin ilki Allah'a itâat etmeye yaklaşmak ve her vakitte ibâdetle vasıflanmaktır. Bu'd mertebelerinin ilki de, Allah'a muhâlefet ederek ve itâatinden yüz çevirerek kirlenmektir. Öyleyse kulun Allah'a yaklaşması îmân ve ihsân iledir. Allah'ın kula yaklaşması ise dünyâda ona tahsis ettiği irfan, âhirette de şuhûd ve ayân {ru'yetullahı müşâhede} iledir, mesafe ile değil. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Kul Hakk'a ancak mahlûkattan uzaklaşmakla yakın olur. Kurb cisimlerin değil, kalblerin sıfatlarındandır. Allah'ın ilim ve kudretle yaklaş-

ması herkese şâmildir. Lütuf ve yardımla yaklaşması mü'minlere, üns ile yaklaşması ise velîlere mahsûstur. (*Câmi'*, 221)

* Bazıları bu konuda şöyle söylemiştir: "*Kulun önce îmân ve tasdîkiyle, sonra da ihsân ve tahkikiyle yaklaşmasıdır.*" Hakk Sübhanehû'nun kula yaklaşması dünyâda ona tahsis ettiği irfan; âhirette de ona ikrâm ettiği şuhûd ve ayân iledir. Bunlar arasında da lütuf ve nîmetin varlığıyla olur.

Benim {Hakk ile kul arasındaki kurbun meydana gelmesi} "*...ses olarak değil hitâb olarak... demek istiyorum*" sözümün mânâsı şudur: Bu sırf bir kurbdan ibâret değildir. Aksine onlar, kurb ile ses duymaksızın anlayabildikleri içlerinde meydana gelen bir hitâba muhâtab oldular. Bazen havadan gelen ve onlara seslenen gizli bir ses de duyarlar. Zikrettiğimiz altı hâl tamamlanmış oldu. (Nebhânî, I, 237)

* Yüce Allah Zât ile *kurb*dan münezzehtir. O, sınırlardan, boyutlardan, sonlu olmaktan, {ölçü ve} miktardan münezzehtir. Hiçbir mahlûk ona muttasıl olmadığı gibi, sonradan yaratılmış ve var edilmiş olan hiçbir şey de ondan ayrılmış değildir. Samediyet {hiç kimseye muhtaç olmamak}, ayrılma ve birleşme kabûl etmekten berîdir. Muhâl olarak vasıflanan kurb, zâtların birbirine bitişmesidir {yani Allah ile kulun varlıklarının birbiriyle birleşmesi imkânsızdır}. Vâcib olarak vasıflanan kurb ise, ilim ve rü'yet {bilme ve görme} ile yaklaşmaktır. Câiz olarak vasıflanan kurbu ise, Allah seçtiği kullarına verir. Bu, {ilâhî} lütufla fiilin kurbudur. (Nebhânî, I, 376; II, 216)

kurbet (قربة) * Vird, kula gece veya gündüz tekrar tekrar gelen ve onu Allah'a yakınlığa sevk eden bir vaktin adıdır. O vakitte kula, âhirette karşısına çıkacak istenilen bir şey vârid olunur.

Kurbet {yakınlık} iki mânâda kullanılan bir isimdir. Bu da ya üzerine farz olan bir emir ya da mendûb olan bir fazîlettir. Bunu gece veya gündüz yapar ve ona devam ederse bu, ertesi gün de edâ edilecek bir virddir. Virdlerin en kolayı dört rekât namaz kılmak, uzun sûrelerden birini okumak yahut bir iyilik ya da takva üzerinde yardımlaşmaktır. (*Kūt*, I, 81)

* *Kurbet* ilâhî bir sıfattır. Sâhibinin adalet ve üstün vasıflarına Hakk şâhidlik ettiği ve bazı Peygamberler ﷺ ona ihtiyaç duydukları hâlde, peygamberlerin de husûsî te'sîrlerini inkâr ettikleri meçhul bir makamdır. Bu, Mûsâ ﷺ ile birlikte olan Hızır'ın makamıdır. Bu makam, gayret {kıskançlık} sultanını {Hz. Mûsâ'yı ﷺ} hayrete düşürdü. Böylece Musa ﷺ {ve onun makamında olanlar} bunu Allah için inkâr ettiler. Mûsâ ﷺ, sâlih kul {olan Hızır} onu her meselede uyardığı hâlde defalarca inkâr etti. Gayret sultanı {Hz. Mûsâ ﷺ} ona îtirâzlarla yüz çevirdi. Zira onun {Hz. Musa'nın ﷺ} şerîati olan şey, diğerinin {Hızır'ın} zevki idi. Bu yüzden de kendisinden başkasında gördüğü şey, sağlam bir bilgi de olsa ona yabancı geldi.

Ancak zevk daha galib ve hâl daha muhkemdir. Bu sebeble Hz. Peygamber'e ﷺ şöyle denilmiştir: "*Rabb'im ilmimi arttır de.*" [Tâhâ, 20/114]. "*Rabb'im hâlimi arttır de*" denilmemiştir. Çünkü Allah hâlini artırsa idi, inkârı da artacaktı. Oysa ilmini arttırdıkça peçesi kaldırılan, ardındaki perdeyi ve tülü açan yönlerde izah, keşf, genişlik, ferahlık ve nezâhati arttı; darlık ve zorluk ortadan kalktı, noksanlıkta kemâl müşâhede edilmiş oldu. (*Fütûhât*, II, 257)

* *Kurbet* yedi rükün üzerine binâ edilmiştir. Bu yedi rükün şunlardır: İslâm, îmân, salah, ihsân, şehâhet, sıddîkiyyet ve yedinci rükün olarak da velâyet-i kübrâ.

Velâyet-i kübrânın dört hazret makamı vardır. Birinci hazret makamı, girenin emin olduğu Makam-ı İbrâhîm olan hullet makamıdır.

İkinci hazret makamı, hubb {sevgi} makamıdır. O makamda Hz. Peygamber ﷺ için "*Habîbullah {Allah'ın sevgilisi}*" adını taşıyan bir elbise ortaya çıkmıştır.

Üçüncü hazret makamı, hitâm makamıdır. Orası hamd sancağının yükseldiği Makam-ı Muhammedî'dir.

Dördüncü hazret makamı, ubûdiyyet makamıdır. O makamda Allah, kuluna "*kul*" adı vermiş ve şöyle buyurmuştur: "*Kulunu gecenin bir vaktinde yürüten Rabb'in şânı ne kadar yücedir.*" [İsrâ, 17/1] Hz. Peygamber o makamda peygamber olmuş ve âlemlere rahmet olması için mahlûkata gönderilmiştir. (*İnsân*, II, 85)

* *Kurbet* makamı vesîledir. Bu şöyle olur: O makama erişen kimse, kalbler için ilâhî hakîkatlerle tahakkuk ettirme yoluyla sükûn bulmasına bir vesîle olur. Bunun aslı da şudur: Aslında kalbler ilâhî hakîkatlerden yaratılmış ise de onlardan uzak kalmıştır. Onu başkasında müşâhede etmeyince bir şey kabûl etmez. Başkası o hakîkatler için ona bir ayna gibi olur. O şeyde kendi nefsini görür ve onu kendisi için kabûl eder ve şeyin kullandığı gibi asıl hükmüyle onu kullanır.

Hakk ismi öncelikle rûhların ilâhî vasıflarla sükûn bulmasına vesîledir. Kurbet makamına erişen velînin kalbi de, ilâhî izlerin zuhûru için, cisimleri ilâhî hakîkatlerle tahakkuk ettirmeye ve sükûn bulmaya bir vesîledir. Bir velî için ilâhî hakîkatleri bedeninde tahakkuk ettirmesi, ancak kurbet makamı ehlinden olan bir velînin tahakkuk keyfiyetini müşâhede ettikten sonra olur. O velî, tahakkuk derecesine ulaşmasında onun vesîlesi olur. Bütün peygamberler ve velîlerin vesîlesi Hz. Peygamber ﷺ efendimizdir. Şu hâlde vesîle kurbet makamının ta kendisidir. (*İnsân*, II, 96)

kutb/aktâb (قطب / أقطاب) {kutb-i ekber; kutb-i gavs; kutb-i zaman; kutbiyyet-i kübrâ; sâhib-i vakt ve hâl; sâhib-i zaman}

* Müslümanların imamı {devlet başkanı} âdil ise zamanının kutbudur. (*Fetıh*, 155)

* Îsâ, İlyâs, İdrîs ve Hızır'dan oluşan dört kişinin biri kutubdur. *Kutub*, dîn sarayının rükünlerinden biridir. O, hacer-i esvedin rüknüdür. Bunlardan ikisi imamdır. Dördüne birden "*evtâd*" denir. Allah, birincisiyle îmânı, ikincisiyle velâyeti, üçüncüsüyle nübüvveti, dördüncüsüyle risâleti, dördüyle birden de hanîf dînini muhâfaza eder. Bunlardan biri olan kutub asla ölmez, yani yok olmaz. Bu bekleyenlere aynını açıkladığımız mârifet, ancak bizim tarîkimizden ümenâya mahsûstur. Bu dört kişiden her birinin, vücûdları {var oluşları} yanında, kalbleri gibi {kalbleri olan} ayrı bir şahıs her zaman için vardır. Bunlar onların nâibleridir. Nâibler hariç, dostlarınızdan velîlerin çoğu, değil adını verdiğimiz peygamberleri, kutbu, iki imamı, evtâdı dahi tanımaz. (*Fütûhât*, II, 8)

* *Kutub*ların tamamı Abdullah'dır. İmamlar ise her zaman Abdülmelik ve Abdurrabb'dır. Kutub öldüğünde onun yerine geçerler. Bunlar Kutb'un birer veziri konumundadır. Biri mülk, diğeri ise melekût âlemine bakar. Bir de Evtâd denen velîler vardır. Her zaman dört tanedirler. Ne artarlar, ne de eksilirler. (*Fütûhât*, II, 9)

* *Kutub*, her biri yirmi beş kırat olan dört dinarı elde eden kâmil insandır. Adamlar bu dinarlarla ölçülürler. İçlerinde dörtte birin yarısı, sekizde bir, altıda bir, altıda birin yarısı, dörtte üç ve kâmil olan adam var. Birinci dinar kâmil mü'min için, ikinci dinar hass velî için, üçüncü dinar iki nübüvvet için ve dördüncü dinar da iki risâlet içindir. Bundan çocukluk hükmüyle babalık ve verâset hükmüyle asliyyeti kasd ediyorum. İkinci dinarı elde eden birincisine de kavuşur. Üçüncü dinarı elde eden hem ikinciyi, hem de birinciyi elde eder. Dördüncü dinarı elde eden ise hepsine sâhib olur.

Kutub kâmil insanlardandır. "*Kâmil insanlar*" ifâdesini bilerek tercîh ettik, zira onlar mükemmel insanlardır. Kutbun hâllerinden biri âdetleri yerleştirmek ve o âdetlere göre davranmaktır. Kutubdan her zaman hâl sâhibinde olduğu gibi hârikulâdelik görülmez. Hârikulâdelik onun için bir gaye değildir. Belki onda görülür, fakat ondan gitmez. Zira onun bu konuda bir tercîhi yoktur. Bu, tıpkı ârif Ebu's-Su'ûd b. Şibl'in bir adam hakkında dediği gibidir: "*Hâtırla ilgisi olmadığı hâlde, hâtır üzerine konuşuyor.*" Bu, kul için mevcûd ittifâk {uyuşma} hükmüyle, Allah içinse kasd ve irâde hükmüyle olmaktadır. (*Fütûhât*, II, 564)

* Zâhidler için, devrinin insanları arasında zühdün ekseni olan bir *kutub* olması gerekir. Aynı şekilde tevekkül, mehabbet, mârifet ve sair makam ve hâller için de {bir kutub} olması gerekir. Her sınıfta o sınıfın makamının ekseni olan bir kutbun olması gerekir. Allah bana değirmenin ekseni etrafında döndüğü gibi tevekkülde mütevekkillerin etrafında döndüğü eksen olan kutbunu bildirdi. (*Fütûhât*, IV, 80)

* ...*Kutbiyyet-i kübrâ* {en büyük kutubluk} Kutbü'l-aktâb {kutublar kutbu} mertebesidir. *Kutbü'l-aktâb*, Hz. Peygamber'in ﷺ peygamberliğinin bâtınıdır. Buna göre, ekmeliyet {en kâmil olmak} O'na mahsûs olduğundan, kutubluk da onun vâ-

rislerine yaraşır. Velâyet ve kutbü'l-aktâblık mührü ancak peygamberlik mührünün bâtını üzerine olur. (Kâşânî, 145; *Câmi'*, 4)

* *Kutub* aynı zamanda gavstır. Allah'ın tüm zamanlarda âlemden nazar kıldığı yer olan bir kişiden ibârettir. O, İsrâfîl'in as kalbi üzerindedir. (*Istılâh*, 531; Kâşânî, 145; *Câmi'*, 93)

* Her şey bir şeyin üzerinde döner. O şey onun *kutb*udur. Her şey ancak ve ancak rûh ve sûretten mürekkebdir. Şu hâlde her kutbun bir rûhu ve sûreti vardır. O kutbun rûhu, o şeyin rûhlarının üzerinde döndüğü kutubdur. O kutbun sûreti de o şeyin sûretinin üzerinde döndüğü kutbudur. Kutbun bir yüzüne güney denir, ki o rûhtur. Diğerine kuzey denir, ki o da sûrettir. (*Esfâr*, 193)

* *Kutb*un yeri âlemin kalbidir. Orası en yüksek yer olan dördüncü semâdır. Üzerinde döndüğü yer felekler âleminin değirmenidir. Şeyhin {İbn Arabî'nin rh *Fusûs* adlı eserine} İdrîs Fass'ında da açıkladığı gibi, o yerin üstünde ve altında yedişer felek vardır. Bir görüşe göre Güneş, kevn ve fesad {oluş ve yok oluş} âlemini terbiye eder, süflî ve ulvî âleme nûrunu ulaştırır. Şeyhrh her ne kadar bu semâ hakkında aksini söylese de bütün yıldızların ışığını güneşin nûrundan aldıkları görüşünü ileri sürmüştü. Buna göre güneş, hâlleriyle âleme varlık nûrunu ileten ve onu düzenleyen, idare eden kutub gibidir. (*Esfâr*, 194)

* *Kutub*, Allah'ın yeryüzündeki; yani mümkünât âlemindeki halîfesidir. Mümkünât âlemi yeryüzü, vücûb âlemi ise gökyüzüdür. Halîfenin, kendisini halîfe tâyîn edenin sûretinde olması gerekir. Aksi hâlde husûsiyetle bu tür bir halîfelikte ona halîfe olamaz. Zira bu ona varlık verme ve onu korumayla ilgili bir halîfelik tâyînidir. Feyiz veren ile feyiz alan arasında münâsebet diye adlandırılabilecek bir benzerlik olmalıdır ki feyiz meydana gelsin. Âlem Hakk'ın sûretinde yaratılmış olduğuna göre, halîfenin de Hakk'ın sûretinde yaratılmış olması gerekir. Haberde Allah'ın Âdem'i as kendi sûretinde yarattığı vârid olmuştur. Şayet Allah Âdem'i as kendi sûretinde yaratmış olmasaydı, Âdem'in, isimleri öğrenmesi kabil olmayacaktı. (*Esfâr*, 195)

* *Kutb-i Gavs*'a ölüm anında ancak Hz. Peygamber'in saw sûreti tecellî eder. Çünkü kutub {kalb îtibâriyle} Hz. Peygamber'in saw kalbi üzerinedir. (*Esfâr*, 299)

* Bu ümmetin *kutub*ları, on iki tanedir. Onlar bu ümmetin eksenidirler. Tıpkı dünyâ ve âhirette maddî ve cismânî âlemin on iki burç ekseni üzerinde olması gibi. Allah onları hem dünyâda hem de âhirette mutâd olan ve olmayan kevn ve fesadın {oluş ve bozuluşun} zuhûruyla vazîfelendirmiştir. (*Esfâr*, 300)

* Hz. İdris as {makamındaki} *kutb-i ekber* onun gibidir. Zira Şeyh {İbn Arabî}rh şöyle demiştir: "*Allah Teâlâ, Hz. Peygamber saw ile şerîatların peygamberliğini mühürlediği gibi, diğer peygamberlerden tahsîl edilen velâyeti değil, Muhammedî vârislikle hâsıl olan velâyeti de Muhammedî velâyet mührüyle mühürlemiştir. Velîlerden İbrâhîm, Mûsâ*

ve İsâ'ya ﷺ vâris olanlar vardır. Onlar bu Muhammedî mühürden sonra mevcûd olurlar. Bu mühürden sonra Hz. Peygamber'in ﷺ kalbi üzerine olan velî bulunmaz. Velâyet-i Muhammediye mührünün mânâsı budur. Kendisinden sonra velâyet bulunmayan velâyet-i âmme {umûmî velâyet} mührü Hz. İsâ'dır ﷺ. Biz Hz. İsâ ﷺ ve diğer peygamberlerin ﷺ kalbi üzerine olan bir toplulukla karşılaştık. Bu topluluk, Abdullah ve İsmâil b. Sûdkîn ile bu mührü kendisinde toplamış ve insanları onlara davet etmişlerdi. Biz de ondan yararlandık, Allah'a hamdolsun." Şeyhin sözü burada bitti. (*Esfâr*, 301)

* Allah'ın onların sayesinde âlemi koruduğu evtâd dört tanedir. Bunlar abdâldan daha husûsîdirler. İmâmân {iki imam} onlardan daha husûsîdir. *Kutub* ise bütününden daha husûsîdir... (*Meşârık*, 120)

* Sahabeden sonra velîlerin en büyüğü *kutub*dur. Kutubdan sonra *efrâd* gelir, ancak bu konuda ihtilâf vardır. Efrâddan sonra *imâmân*, bundan sonra *evtâd*, bunlardan sonra da *abdâl* gelir. (*Meşârık*, 120)

* *Kutub* hakkında Şeyh {Muhyiddîn Arabî} şöyle söylemiştir: "*Bir velî ancak sûrelerin başlarındaki 'Elif-lâm' gibi mukattaa harfleri denilen harflerin mânâsını elde ettikten sonra kutub olabilir. Velî, Allah onu o harflerin hakîkatlerini ve mânâsını vakıf kıldıktan sonra halîfeliğe ehil olur.*"

Yine şöyle dedi: "*Kutbun adı her zaman 'Abdullah' ve tahalluk {ahlâklanma} ile ve tahkîkle vasıflanmış; bütün ilâhî isimleri halîfelik hükmüyle bünyesinde toplamış mânâsında AbdülCâmi''dir. Kutub, Hakk Teâlâ'ya ayna, ilâlî mazhariyete mahal ve kader sırrı bilgisine de sâhibdir. Husûsiyeti, durumuna çoğunlukla gizliliğin hâkim olmasıdır.*"

{Şeyh şöyle} dedi: "*Yeryüzü onun için dürülür, havada ve suda yürümez, sebebsiz yemez, Hakk'ın istediği bir sebeble elinden nadiren harikulade şeyler zuhûra gelir. O zaman da Allah'ın izniyle kendi isteği olmadan onu yapar.*"

{Yine Şeyh şöyle} dedi: "*Kutbun durumlarından biri de nefes alıp vermesini güzel bir edeble yerine getirmesidir. Çünkü o nefesler Allah'ın elçileridir, zorlanmadan ondan ayrılarak Rabb'ine şükrederek döner. Şayet yaygın kanâate göre 'Kutbun ikamet ettiği yer her zaman için Mekke midir?' diye soracak olursan buna şöyle cevâb verebiliriz: Kutub bedeniyle Allah'ın dilediği yerdedir, bilhassa bir yerde ikametle kayıtlı değildir. Ancak onun durumu gizlilik olduğundan bazen bir demirci, bazen bir tüccar ve bazen de bir acı biber satıcısı vs. olur.*"

{Yine Şeyh şöyle} dedi: "*İkameti vâcib olan bir imam tâyîn etmek gerektiğinde, çekişme ve çelişki olmaması için birisinin olması gerekir. Bu imamın varlığının hükmü kutbun hükmü gibidir. 'Sûfilerin dilinde 'Filanca kişi kutubdur' demelerinden maksad nedir?' diye sorarsan, buna şöyle cevâb verebiliriz: Onların dilinde kutub bütün hâl ve makamları bünyesinde toplayan kimsedir. Ancak bunun anlamını genişleterek kendi beldelerinde ve her beldede herhangi bir makamda bulunan ve o makamda tek olan kimseye kutub diyorlar. Bu tanımlamaya göre bir şehrin {en üstün gayb} adamı o şehrin kutbudur. Bir cemaatin*

kutbu o cemaatin kutbudur. Hakîkî mânâda kutub ise bir zaman dilimi içerisinde ancak bir kişidir. O da kutbu'l-gavstır." (*Meşârık*, 120)

* Yardıma ihtiyacı olan kimsenin iltica etmesi îtibâriyle kendisine "*gavs*" da denilen *kutub*, bütün zamanlarda Allah Teâlâ'nın nazar kıldığı yer olan vâhidi {tek noktayı} toplayan fertten ibârettir. Allah ona kendi katından en büyük tılsımı vermiştir. O, rûhun bedende dolaşması gibi kâinâtta, zâhir ve bâtın aynlarda dolaşır. Umûmî feyzin terâzisi elindedir. Ölçüsü bilgisine, bilgisi Hakk'ın ilmine, Hakk'ın ilmi de mec'ûl {yaratılmış} olmayan mâhiyetlere tâbîdir.

Kutub, hayat rûhunu en yükseğinden en alçağına kadar kâinâta akıtır. O, insan olması bakımından değil ama, hayat maddesini taşıyan melekiyet husûsiyetine göre İsrâfîl'in kalbi üzerindedir. Cebrâîl'in ondaki hükmü, insâniyyet {insanlık ya da insan oluş} sıfatının kaynağında bulunan yaratılışındaki nefs-i nâtıkanın hükmü gibidir. Mikâîl'in ondaki hükmü, çekim kuvveti, Azrâîl'in ondaki hükmü de itme kuvvetinin hükmü gibidir... (*Câmi'*, 4)

* Abdâl yedi, *Kutb-i Gavs* bir tanedir. Kutb-i Gavs rahmetli olunca, yedi abdâl toplanır, içlerinden birini *gavs* seçerler. Çoğu kez abdâllar bu vazîfesi üstlenmekten kaçınır ve buna karşılık velîlerden ehil birini gavs olarak seçerler. Eğer gavsın seçiminde birlik sağlanamazsa, Resûlullah'a ﷺ başvururlar. O'na gelip, huzûrunda beklerler, Resulullah ﷺ onlardan birini seçer, bu kimse Kutb-i Gavs olur ve ism-i âzamın tecellîsine mazhar olur, varlıklardaki ilâhî tecellî merkezleri kendisine boyun eğer, kendisine tecellî eden ismin hükmüyle mülk ve melekût âleminde tasarruf eder. Hz. Muhammed'in ﷺ rûhâniyetiyle kendisinden yardım istenen *gavs* olur. (*Nefehât*, 124)

** Bir kutub ki*
onunla parıldar hakîkat feleği
Baştan başa doldurur ışığı mevcûdâtı
Yönelir Hakk erleri bölük bölük katına
Almak için fikrinin saf ışığını
Bir efendi ki o
irşâda susayanlar onunla yaklaşır Allah'a
ganîmet bilerek iyiliğin kazancını
Elini inayet denizine daldırmayan
nasıl haberdar olur ki bu fazîletten

(*Nefehât*, 8)

* *Aktâb* {kutublar}, ister asaleten, isterse vekaleten olsun bütün hâl ve makamları kendilerinde toplayan velîlerdir. Bu isimlendirmeyi daha da genişleterek, herhangi bir makama sâhib olan ve zamanlarında akranları arasında o makamda en önde olan herkese "*kutub*" derler. Bazen bir yöredeki kimseye "*o yörenin kutbu*", cemaatin şeyhine de "*o cemaatın kutbu*" denir. Ancak aktâb kavramı, mutlak mânâda

izâfetsiz olarak {genellikle belirli bir alanla sınırlanmadan} bunların tamamına verilen bir isimdir.

Kutub belirli bir zamanda ancak bir tane olur, o da *gavs*tır. Mukarrabûndan olup zamanındaki cemaatın lideridir. Bunların bir kısmı zâhiren de yetki sâhibi olup bâtınî hilafete sâhibi olmaları yanında makam cihetiyle zâhirî hilafete de sâhib olabilirler. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Muaviye b. Yezîd, Ömer b. Abdülazîz ile Halîfe Mütevvekil bunlardandır. Onlardan bir kısmı ise zâhiren herhangi bir yetkileri olmayıp sadece bâtınî hilafete sâhibdirler. Ahmed b. Harun Reşîd Sebtî ile Ebû Yezîd Bistâmî bunlardandır. Kutubların çoğunun zâhirî yetkileri yoktur...

...İmamların sayısı hiçbir zaman ikiyi geçmez. Üçüncüleri yoktur. Biri Abdürrabb, diğeri Abdülmeliktir. Kutub ise Abdullah'tır. Şayet bu imamların sayıları üçten fazla olsaydı, {İbn Arabî'nin} şu ifâdesi doğru olmazdı: "*Kutub ölünce Abdürrabb ve Abdülmelik onun halefi olurlar. Bunlar kutbun birer veziri konumundadır. Biri mülk, diğeri ise melekût alemine bakar.*" (Nebhânî, I, 39)

{Ayrıca bk. **gavs**}

kuvvâ (قوى) * O iki arazı olan bir cevher, iki vasfı olan bir zâttır. Bu cevherin hüviyeti ilim ve kuvvâdır {kuvvetlerdir}. Bu kuvvetler, ya kuvvetler yatağında akan ve üç kat şeklinde çıkan alîm ve hakîmdir ya da hikmet ilimleriyle süzülen ve basiti {olan varlığı} üç hüviyette terkîb eden kuvvetlerdir.

Eğer "*İlim asıldır {köktür}*" diyecek olursan, o zaman kuvvetler fer'dir {daldır} ya da "*Kuvvetler yerdir*" diyecek olursan, o zaman da ilim ekindir.

Bu ilim iki türlüdür: Biri sözlü, diğeri ise amelî ilimdir. Sözlü ilim, senin sûretinin heyetinde terkîb edilen ve sûretinin "*inniyet*"inden sıyrılan örnektir. Amelî ilim ise, hakîmin onun aracılığı ile bilgisinden yararlanmaya götüren ve sultanın onunla hükümlerini işlettiği hikmettir.

Bu kuvvetler de ikiye ayrılır: Birincisi, toplu tafsîlî kuvvetlerdir. Bunun şartı güzel mizâca istîdâdlı olmak, takib edilen asılların doğru olması ve nakledilenin sağlam olmasıyla birlikte fiilin kemâlidir. İkincisi, toplu hayalî kuvvetlerdir. Bunun şartı, cevherin varlığının yer kaplama ve iki şey arasından temeyyüz {ayırd edilebilme} kabiliyetine sâhib olmasıdır.

İki vasfı olan zât ise, sen ve benden ibârettir. İlâhımız, benim için seninle, senin için benimledir. "*Sen*" lafzın kabûl ettiği bakımdan değil, hüviyetin {kulluk vasıfların} bakımından "*sen*"dir. "*Ben*", lafzın kabûl ettiği bakımdan değil, hakîkatim yönüyle "*ben*"im. Rabb'a ait vasıflardan olan "*ene {ben}*" {ile} bizzât O'na işâret edilir. Ben inniyetime göre "*ben*", lafzın kabûl ettiği bakımdan "*hüvallah*" hükmündenim, sen de yaratılış olman bakımından "*hüve'l-'abd*"sın {kulsun}. (*İnsân*, I, 7)

kuvve-i gazab-kuvve-i şehvet-kuvve-i tefkîr (قوّة الغضب – قوّة الشهوة – قوّة التفكير) {gazab; kemâl-i kuvve-i gazabiyye; kemâl-i şehvet; kemâl-i vehm}

* *Kemâl-i kuvve-i gazabiyye* {gazab kuvvetinin kemâli}, nefsine hâkimiyyet veya öfkelenilen kişide meydana gelebilecek eziyeti hissetme sıfatına bürünmesidir.

Kemâl-i şehvet {şehvetin kemâli}, meselâ tat alan organın, tadın bulunduğu maddenin sıfatından lezzet almaktır. Eğer böyle bir tat alma işi hariçten gelen bir sebebe bağlı değilse tat mevcûddur. Dokunma, koklama ve benzerleri de böyledir.

Kemâl-i vehm {vehmin kemâli}, vehmin arzuladığı veya hatırladığı şeklin sıfatına bürünmesidir. Diğer kuvvetlerin durumu da böyledir. (*İşârât*, IV, 21)

* Mutlaka terbiye edilmesi gereken kuvvetlerin tamamı, tefkîr {düşünme} kuvveti, şehvet kuvveti, gazab kuvveti olmak üzere üç tanedir. Fikir kuvveti lâyık olduğu şekilde terbiye edilip düzeltildiğinde hikmet elde edilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiş demektir.*" [Bakara, 2/269]

Hikmetin semeresi ise şudur: Onun sayesinde hak îtikadları bâtıldan, doğru sözü yalandan; güzel hareketi çirkininden ayırmak kolaylaşır. Halkın bir çoğuna bu iş karışık gelmekle birlikte {hikmet sâhibine} hiçbir şey karışık gelmez. İlmin ölçüsü olarak verdiğimiz şeyler bu kuvvetin ıslah ve terbiyesine yardımcı olur.

İkinci kuvvet; şehvet kuvvetidir. Onun ıslahı ile iffet elde edilir. ve böylece nefs kötülüklerden uzaklaşır, hayra ve gücü yettiğince övülmüş olan îsâra {başkasını kendisine tercîh etmek} yönelir.

Üçüncüsü gazab kuvvetidir. Onun zabt ve ıslahı ile hilm ve şecaat elde edilir. Hilm, öfkeye hâkim olmak ve nefsin {öfke konusunda} rahatlamasını engellemektir. Şecâat ise, Allah Teâlâ'nın kitâbında yerilmiş olan korku ve hırsa engel olmaktır. (*Mîzân*, 43)

* *Gazab*, Allah ﷻ için olduğunda övülen, başka şeyden dolayı olduğunda yerilen bir şeydir. (*Feth*, 109)

küll (كلّ) * *Küll*, bütün isimleri toplayan ilâhî vâhidiyyet hazreti îtibâriyle Hakk Teâlâ'nın ismidir. Bu yüzden "*O, zâtı ile tek, isim ve sıfatlarıyla küll'dür*" denilir. (Kâşânî, 68; *Câmi'*, 93)

* *Küll*, yani Allah'tan başka her şey zuhûr bakımından O'dur {O'ndan zuhûr etmiştir}, onunla kaim, ondan sudûr eder ve ona döndürülür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Her şey ona döndürülür.*" [Hûd, 11/123]. Bunu bilen, isimleri yoluyla âlemi yaratmaya yönelen Hakk'ın, sûretin aynada görünmesi gibi, Hakk'ta zuhûr eden âlemden varlığının aynı ile göz açıp kapayıncaya kadar gizlenecek

olsa, âlemin bir anda yok olacağını da bilir. Âlemin varlığı Hakk ile gerçekse âlemin bekasının da ancak O'nun koruması, lütuf ve rahmet nazarı ile olacağı gerçektir. (*Esfâr*, 43)

külliyyet (كلّيّة) * *Külliyyet*, geride hiçbir şey kalmayan şeyin bütününün adıdır. "*Küll*" diyen kimse bununla, geride mânâsından başka bir şeyi kalmayan bir şeyi kasd eder. (*Lumaʿ*, 448)

* *Külliyet*, "*Âdemî vasıfların külliyetle istiğrakı {kaplaması}*" demektir. (Hücvîri, 467)

kün (كن) {ihyâ'-yı maʿnevî-ihyâ'-yı sûrî} * "*Kün {Ol}*", vücûdî {varlıkla ilgili} bir kelimedir. Çünkü kendisine "*Ol*" denilen şey olacaksa şu berzahtaki bu mahlûkat nasılsa ve sâhib olduğu hâller, vasıflar ve oluşlarla nasıl olacaksa öyle olur. İşte bu "*Kün*", sonsuz ve ucu bucağı olmayan âlemdir. Bu "*Kün*", Hz. Âdem'in ﷺ toprağının mayasından geri kalanından yaratmış olduğu yeri, cilâlanmış bedende görene görünen şekillerdeki füyûzât {taşma} şeklinde îmâr eder. Bu mahlûkatın varlığı berzahtandır ve Hakk Teâlâ eşyâya yaratılmadan önce bununla bakar. (*Fütûhât*, III, 47)

* Bütün mevcûdât Allah'ın ﷻ bitmeyen, tükenmeyen kelimeleridir. "*Çünkü o mevcûdattan her biri 'Kün' {Ol} emrinden var olmuştur. 'Kün' ise Allah'ın ﷻ kelimesidir...*" *Kün* kelimesinin Allah'a ﷻ nisbeti iki sûrette olur: Ya ulûhiyyet mertebesi hasebiyle veya ulûhiyyetin ölüleri ihyâ için '*kün*' diyen bir sûrete nüzûlü hasebiyle. Nitekim İbn Arabî de buna işâret ediyor: "*...Böyle olunca acaba kelime, O'na ait olması gerekmesi îtibâriyle O'na nisbet olunur mu?*" Yani O'nun ulûhiyyet makamından bir nüzûl olmaksızın olur mu? Bu durumda Hz. İsâ ﷺ sûretinde, diliyle "*Kün*" kelimesini söyler, ölüyü diriltir ve kuşa hayat verir. "*...Bunun mâhiyetini bilemezsin...*" Bu takdîrde {Hakk'ın} kelâmı Zât'ının aynı olduğu için onun mâhiyetini de, kelimesini de bilemezsin.

"*...Ya da Hakk, eşyâda 'Kün' diyen bir sûrete mi nüzûl eder?*" Bu îtibâra göre Cenâb-ı Hakk'ın ﷻ "*...Nüzûl edip zâhir olduğu sûret için 'Kün' kelimesi hakîkat olur...*" Böylece o "*Kün*" der, ölü dirilir, kuş hayat bulur. "*...Bazı ârifler bir zaviyeden bakar...*" Buna göre Allah ﷻ, ulûhiyyeti makamında *Muhyî* ve *Hâlık* olarak "*kün*" kelimesiyle konuşur, {yoksa konuşan} kul değildir.

"*...Bazıları da diğer zaviyeden bakar...*" Buna göre de Allah ﷻ "*kün*" kelimesini söyleyen kişinin sûretinde nüzûl eder, {bu durumda} *Hâlık* ve *Muhyî* olan Allah'ın ﷻ izniyle kuldur. "*...Bazıları bu durumdan hayrete düşer...*" Yani kuşun yaratılması, ölünün diriltilmesi gibi harikulade işlerin kuldan sâdır olmasından {hayrete düşer ve} bu işin Hakk'dan ﷻ mı, yoksa kuldan mı geldiğini "*...anlayamaz...*" Çünkü bu ârif, diriltmenin Allah'a ait bir fiil olduğunu bilmekteyken, bu fiilin kuldan sâdır

olduğunu görünce, bu konuyla alâklalı {bir hâl} tatmadığından da, o fiilin hem Allah'a ve hem de kula nisbet edilmesinden hayrete düşer.

"...*Bu meselenin...*" yani bu yaratma ve diriltme meselesinin, hakîkatinin künhünün "...*zevken edinilen bilgi dışında bilinmesi imkânsızdır. Ebû Yezîd'in, öldürdüğü karıncaya üflediği anda...*" bu üfleme sebebiyle "...*dirilmesi gibi. O, bu...*" üfleme "...*esnâsında kiminle üflediğini bilerek üfledi. O,...*" yani Ebû Yezîd "...*bu esnâda, Hz. Îsâ'nın* ﷺ *müşâhede zevkine nâil olmuştu...*" Bu olay sayesinde, velîlerden sudûr eden bu tür fiilerin, Hz. Îsâ'nın ﷺ rûhâniyeti vâsıtasıyla gerçekleştiğini anladı. Bu tür ihyâ {diriltme} sûrî ihyâdır.

"...*Mânevî ihyâ ise ilimle olur...*" İlimle hâsıl olan mânevî hayat, ilâhî, zâtî, ilmî ve nûrî olan hayattır ki, onun hakkında Allah Teâlâ ﷻ şöyle buyurur: "*Ölü iken...*" yani câhilken "...*dirilttiğimiz...*" yani ilimle hayat verdiğimiz "...*ve kendisine insanlar arasında onunla...*" yani nûrla "...*yürüdüğü bir nûr...*" yani ilim "...*verdiğimiz kimse...*" [En'am, 6/122] Nefslerindeki hâlleri o nûr vâsıtasıyla idrâk eder. Ölü bir nefsi, Allah'ın ﷻ ilmiyle alâkalı husûsî bir meselede ilmin hayat vermesiyle dirilten herkes onunla diriltir; ve ona bir nûr olur ki, "...*onunla insanlar...*" ya da onların şekilleri "...*içinde yürür.*" (Sofyavî, 258)

* {İsimlerin imamları ya da imam isimler:} İlâhî Esmâ denilen şu yedi isme verilen addır: Hayy, Âlim, Mürîd, Kadir, Semî, Basîr, Mütekellim. Diğer bütün isimlerin de aslı ve esası bu yedi isimdir... Çünkü Cûd ve Adl isimleri İlim, İrâde ve Kudret isimlerinden bağımsız değillerdir. Hattâ sadece bu isimlere değil, diğer tüm isimlere ihtiyaçları vardır. Çünkü Cûd ve Adl isimlerinin feyzi adaletli olarak akıtabilmesi, feyzin mahallinin istîdâdını görmeye, istîdâd lisânıyla isteyenin duâsını işitmeye, âyân-ı sabiteden isteyenin istîdâdına uygun olarak "*Kün*" kelimesiyle duâsına icâbet etmeye bağlıdır. Bu iki isim tıpkı rubûbiyyet isimlerinden olan Mûcid, Hâlık ve Rezzâk isimleri gibidir... (Kâşânî, 33; *Câmi'*, 77)

kürsî (كرسي) * *Kürsî*, emir ve yasak mevkîidir. (*Istılâh*, 540)

* *Kürsî*, tüm fiilî sıfatların tecellîsinden ibârettir. O, ilâhî iktidarın zuhûr mahalli ve emir ve yasağın nüfuz yeridir. Yaratılış hakîkatlerinin ortaya çıkarılmasında Hakk ile ilgili inceliklerin ilk teveccüh yeri kürsîdedir. (*İnsân*, II, 5)

* Vücûd {varlık} mertebelerinden biri de *Kürsî*'dir. Orası fiil seviyesindedir. Hadîste vârid olduğuna göre Hakk'ın ayakları Kürsî'den aşağı sarkmıştır. Ayaklarından biri yasak, diğeri ise emirden ibârettir. Kürsî senin bedeninde var olan nefs-i nâtıkandır ki senden fiilî isimler ondan neş'et eder. Çünkü o, kendine münâsib olanın hâsıl olmasını, münâsib olmayanın ise giderilmesini ister. Bu küllî olanın gereklerine göre, bu gerekler de cüz'iyyet gereğince yasak ve emirden ibârettir. (*Merâtib*, 23)

L

lahz (لحظ) * *Lahz*, gönül gözlerinin gaiblerde kendisine ihsân edilen yakîn fazlasından beliren düşünceye işârettir. (*Luma'*, 431)

* *Lahz*, göz açıp kapayacak andır. İlk inceliği, aldatma endîşesi karışmış olan hariç öncesinde sevinç veren fazîleti mülâhaza etmektir. Bu sevinç şükre götürür, ancak Hakk ile kaim olan bunun haricindedir. İkincisi nûrun keşfini mülâhaza etmektir. Üçüncüsü aynü'l-cem'i mülâhaza etmektir. (*Ravza*, 490)

lâ'iha/lâ'ime (لائحة / لائمة) {bk. **levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık-şevârık-kādih**}

latîfe/letâ'if (لطيفة / لطائف) * *Latîfe*, akılda beliren ve zihinde parıldayan bir işârettir. Mânâsı ince olduğundan ibârelere sığmaz. (*Luma'*, 448)

* *Letâif*, hâlin inceliğinden kalbe gelen bir işâretlerdir. (Hücvîrî, 467)

* *Latîfe*, Hakk'ın seninle birlikte olduğunu bilmendir. (*Istılâh*, 534)

* Sûfîler, *latîfe*yi iki mânâda kullanırlar. Birincisi, insanın hakîkatını kasd ederler. Bu, bedenin latîfenin merkebi, onun tedbîr mahalli, maddî ve mânevî mâlûmâtı elde ettiği âlet mânâsıdır. Aynı zamanda latîfeyi, "*akılda beliren ve ibârelere sığmayan, mânâsı gayet ince işâret*" mânâsında da kullanırlar. Latîfe, zevk ve hâl ilimlerinden biridir. (*Fütûhât*, II, 492)

* *Latîfe*, akılda beliren ve zihinde parıldayan bir işârettir ki ibârelere sığmaz. (Kâşânî, 73; *Câmi'*, 94)

* ...Zâkirde kendinden geçme ve dünyâyı unutma, pek az bir şuur kalmakla birlikte hislerinin kaybolması hâli meydana gelince zikri bırakır, o keyfiyete tâbî olarak kalbî vukufa dalmış bir şekilde virdin gelmesi ve feyzin inmesi için kalbini hazırlayarak bekler. Çünkü bazen kısa zaman içerisinde onları anlamasa da kendisine pek çok şey gelebilir. Daha sonra bu feyizleri devamını isterse gözlerini açar. İkindiden sonra kendisine belli bir zaman ayırır ve zikretmeksizin yalnızca kalbî bir vukufla râbıta yapar.

Eğer zâkir Allah'tan gayrını kalbine getirmeye zorladığı hâlde getiremeyecek derecede zikir kalbine yerleşmiş ise zikri "*rûh*"a ulaşmıştır. Rûh, sol meme altında olan bir latîfedir. Sonra "*sırr*"a ulaşır. Sır, göğsün solunda, kalbin üzerindedir. Sonra "*hafî*"ye ulaşır ki bu da sağda ve rûhun üzerindedir. Daha sonra göğsün ortasında olan "*ahfâ*"ya ulaşır.

Bu beş *latîfe*, Allah'ın "*kün*" emriyle yarattığı "*emir âlemi*"dir. Bu âlem, Allah'ın nefs-i nâtıka ve {dört unsurdan, yani hava, su, toprak ve ateşten ibâret olan} halk âlemi latifeleriyle terkîb ettiği madde dışı bir âlemdir. Zikir en sonunda bu nefse ulaşır. Nefs beyindedir ve dört unsur oraya konulmuştur. Bütün bu mahaller, sırasıyla zikir mahalleridir. Latîfelerin kalbden sonraki yerleşme sırası, bu sıraya göredir. Zikir nefs latîfesine iyice yerleşince, "*zikrin sultanı*" meydana gelir. Bu da zikrin, insanın bütün bedenini hatta bütün âfakı kaplaması demektir. (*Buğye*, 145)

* *Letâif*...Müceddid İmam Rabbânî ve onu izleyenler, beş tanesi emir âleminden, beş tanesi ise halk {yaratılmış olan} âleminden olmak üzere insanın on latifeden meydana geldiğini açıklamışlardır. İlk beş tanesi {emir âleminden olan latîfeler}, kalb, rûh, sır, hafâ ve ahfâdır. İkinci beş latife ise, nefs ve {hava, su, toprak ve ateşten oluşan dört} tabîat unsurudur. "*Kün {ol}*" emriyle ortaya çıkan âleme "*emir âlemi*", dereceli olarak yaratılan âleme de "*halk âlemi*" demişlerdir. İmkân dâiresi bu âlemlerin ikisini de içine alır. Bu dâirenin yarısı arşın altından toprağa kadar olan kısımdır. Diğer yarısı da arşın üstünde olan kısımdır. Bu âlem emir âlemidir.

Halk âlemi ise arşın altındadır. Allah insan bedenini yarattığında bu emir âleminin latifelerini kendisine bağlanacak ve ona âşık olacak şekilde insan bedenindeki anılan mahallere yerleştirmiştir. Hakk'ın yardımı kulun hâlini istilâ ederse, onu velîlerinden birinin hizmetine gönderir. O velî de içini temizlemesi ve pak hâle getirmesi için ona riyâzet ve mücâhedeyi emreder, çok zikir ve tefekkürün bereketiyle latifelerini asıllarına yönlendirir. (*Câmi'*, 63)

* Murâkabe, feyiz veren başlangıç noktasından feyzi beklemekten ve kaynağına gelmesini düşünmekten ibârettir. Murâkabe, sâlikin latîfelerinden biridir. Bu latîfe, feyzin kaynağı olarak görülmüştür. Bu yüzden her makam için bir murâkabe tâyîn etmişler ve bu sûretle imkân dâiresi için de ahadiyyet murâkabesi tâyîn etmişlerdir.

Ahadiyyet murâkabesi, tüm kemâl vasıfları kendinde toplayan, noksan sıfatlardan münezzeh olan ve mübarek Allah adıyla anılan Zât-ı ahadiyyetin murâkabesinden ibârettir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ'dan kalb latîfesine feyzin gelmesi düşünülmektedir. Bazen kul, zikretmeden bu murâkabe ile meşgul olur, fakat murâkabesiz zikrin faydası olmaz. (*Câmi'*, 64)

lâzım-ı hakîkat li zâtihâ (لازم الحقيقة لذاتها) * *Lâzım-ı hakîkat li zâtihâ* {Zât'ına

mahsûs hakîkatın lâzımı}; "*Zât'ına mahsûs*" ifâdesiyle, zâtına lâzım olmanın sebebi olması bakımından değil, Zât'a mahsûs olanın kendisi kasd edilmiştir. (*Heyâkil*, 94)

lece' (لجأ) * *Lece'* {sığınma, ilticâ etme}, kalbin ihtiyaç ve ümîd samimiyeti ile Allah'a yönelmesidir. (*Lumaʿ*, 444)

lesen (لسن) * *Lesen*, âriflerin kulakları için kendisiyle ilâhî ifsâhın {açıkamanın} vâkî olduğu şeydir. (*Istılâh*, 540)

* *Lesen* {fesâhat}, Allah'ın tanıyan kulaklar için bildirmek istediği ilâhî açıklamadır. Bu açıklama ya ilâhî bir tâlîm {öğretme} şeklinde veya bir peygamber, velî ya da sıddîkın diliyle meydana gelir. (Kâşânî, 73; *Câmi'*, 94)

letâ'if (لطائف) {bk. **latîfe/letâ'if**}

levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık-şevârık-kādih (لوائح – لوامع – طوالع – طوارق – شوارق – قادح) * *Levâih*, yüceliğin daha da artması için zâhirî sırlarda beliren şeydir. Bir hâlden diğer hâle geçmek bundan daha üstündür...

...*Levâmî*in mânâsı *levâih*e yakındır. Levâmî, şimşeğin çakmasından türemiştir. Şimşek bulutta çaktığında susamış olan yağmur ümîd eder. (*Lumaʿ*, 412)

* *Kadih*, "*hâtır*"a yakın bir mânâdır. Ancak hâtır yakaza ehlinin, kadih ise gaflet ehlinin kalblerine aittir. Kalblerinden gaflet bulutları dağıldığında zikri alevlendiren {bu duygular} orayı tutuşturur. Kadih kelimesi {çakmaktan ateş ya da kıvılcım çıkarmak mânâsına gelen} "*Kadeha'n-nâre bi'z-zinâd*" lafzından türetilmiştir. Kadih, ateşi tutuşturan kimse demektir. (*Lumaʿ*, 419)

* *Tavâlî*, mârifet ehlinin kalbine tevhîd nûrlarının bütün azametiyle doğması ve kalbde bu nûrlardan meydana gelen etki ile bir itmi'nan oluşmasıdır. Nitekim güneş doğunca ona bakan yıldızları göremez olur; oysa yıldızlar yerinde durmaktadır...

...*Tavârık*, hakîkat ehlinin kalbine kulak yoluyla giren ve ondaki hakîkatleri yenileyen şeydir. Nakledildiğine göre şeyhlerden biri şöyle demiştir: "*Hakîkat ilimlerinden biri kulağıma giriyor; ancak onun kalbime girmesine Kitâb ve Sünnet'e arzetmeden müsaade etmiyorum.*" Tavârık sözlükte "*gece doğan yıldızlar*" demektir. (*Lumaʿ*, 422)

* İlk zuhûr eden parıltı *levâih*tir. Sonra *levâmî*, daha sonra da *tavâlî* gelir. Levâih, şimşek gibidir; görünür görünmez kayboluverir. Nitekim şair şöyle söylemiştir:

uzun süre ayrı kaldık buluştuğumuzda
elvedâ oldu bana selâmı
evimizin kapısından uğrayıp geçti acele

ateş almış gibi sanki
ne zararı olurdu girse içeri

Levâmî, *levâih*ten daha açıktır, onun kadar hızlı kaybolmaz. Ancak o "*Göz ağlar bakmaya doymadığından*" ve "*Gece bizi fazîletli örtüsüyle kaplar/gündüz ise bizi gidiveren peleriniyle sarar*" mısralarındaki gibi iki veya üç vakit devam eder. Tavâlî, daha süreklidir, kuvveti daha fazladır, karanlığı daha fazla giderir ve şübheyi daha iyi kaldırır, ancak kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır, derecesi yüksek değildir, sürekli kalıcı değildir. Meydana geldiği vakitlerde çabucak kaybolur, uzun süreli olarak kaybolabilir.

Bu levâih, levâmî ve tavâlî mânâlarının hükümleri değişiktir. Bunların bazıları, tıpkı parıldayan yıldızlar kaybolduğunda gece sanki sürekliymiş gibi, yok olduklarında geride hiçbir iz kalmaz. Bazılarından geriye bir iz kalır, kendisi gitse acısı kalır, nûrları kaybolsa eseri devam eder. Bu hâlin sâhibi galebe hâlinin sükûna kavuşmasından sonra onun bereketinin ışığında yaşar. İkinci kez belirinceye kadar dönüşünü beklemek üzere vaktini kollar ve meydana geldiği zaman da bulduğu hâli yaşar. (Kuşeyrî, 44)

* *Levâih*, çabucak gitmesine rağmen murâdın isbâtıdır.

Levâmî, faydası devamlı olmak kaydıyla nûrun kalbde zuhûr etmesidir.

Tavâlî, mârifet nûrlarının kalbe doğmasıdır.

Tavârık, geceleyin münacaatta müjde veya yasaklama türünden kalbe gelen vâriddir. (Hücvîrî, 467)

* *Tavârık*, *bevâdî*, *bâdih*, *vâkî*, *kadih*, *tavâli*, *levâmî* ve *levâih* kelimelerinin hepsi de birbirine yakın mânâlar taşır. Bu konuda sözü uzatmak mümkündür. Bunların tamamı faydasız yere sözü uzatacak aynı mânâyı ifâde eder. Bunlarla anlatılmak istenen şey, bu isimlerin hepsinin hâllerden önce gelen ve onların başlangıcı olan şeyler olduğudur. Hâl sağlam olursa bütün bu isimleri ve mânâlarını içine alır. (*'Avârif*, 311)

* *Levâih*, bir hâlden diğer hâle yükselmek için zâhirî sırlara açılan şeydir. Bize göre levâih, gözle kayıt altına alınamadığında {gözle görülemediğinde}, selb {olumsuzlama, reddetme} yönünden değil de, {isbât yönünden} beliren rabbânî nûrlardır.

Tavâlî, mârifet ehlinin kalbine doğan ve diğer nûrları silen tevhîd nûrlarıdır.

Levâmî, iki ve buna yakın vakitte meydana gelen tecellî nûrlarıdır. (*Istılâh*, 535)

* *Tavâlî*, bu tâifinin {sûfîlerin} ıstılâhında, âriflerin kalbine doğan ve diğer nûrları silen tevhîd nûrlarıdır. Bunlar nazarî delîllerin nûrlarıdır, nebevî, keşfî delîllerin nûrları değildir. Tavâlî, keşfin nûrlarını siler. Allah'ın kullarından istediği ve araştırılmasını gerekli kıldığı matlub tevhîd, ancak mertebe tevhîdidir ki, bu O'nun

sadece bir ilah olmasıdır. O'ndan başka ilah yoktur. Buna dâir açık delîller ortaya çıkmıştır. (*Fütûhât*, II, 383; *Esfâr*, 167)

* Sûfî taifesine göre *levâih*, bir hâlden diğer hâle yükselmek için zâhir sırlara açılan şeydir. Bize göre levâih, gözle kayıt altına alınamadığında, selb {olumsuzlama, reddetme} yönünden değil, isbât yönünden beliren zâtî ve rabbânî nûrlardır. Eserlerini müşâhede ettikten sonra beliren ilâhî isimlerin nûrları o isimlerin nûrlarıyla bilinir. Bir hâlden diğer bir hâle yükselmek demek, bulunduğu hâlden daha yükseğine geçtikten sonra eski hâline dönmemesi demektir. Bundan kasdımız, sûfîye ilâhî vâridattan ve Allah'ı bilmekten gelen hâldir. Bu vâridat da menzillerdir. (*Fütûhât*, II, 487)

* *Levâmi*, zevkin üstündedir, çünkü başlangıç hâli üzerinde artmaktadır. Şürbün {içmenin} altındadır, çünkü içmek ya reyye {kanmaya} kadar devam eder ya da etmez. Tecellî nûrları iki ya da buna yakın vakitte meydana gelirse bu levâmîdir. Bu levâmî, zâtî tecellîde değil, yalnızca münâsebet tecellîsinde olur.

Eğer levâmî münâsebet tecellîsinde meydana gelirse, o münâsebetin devam ettiği kadar devam eder. Münâsebetler kısa sürelidir ve meydana gelişleri de kısadır. Çünkü ilâhî fiiller onu bırakmaz. Kendi başına kaim olan âyân dışında kalan her şey çabuk yok olan arazlardır. Bu arazlar iki veya buna yakın bir vakte kadar devam eder. Çünkü ilk vakit zuhûru için, ikinci vakit ise parıldadığı mânâya kazandırdığını ifâde etmek içindir.

Levâmî parıldadığında, parıldadığı kimsede dehşet meydana gelir. Bu da ayrıldığı tecellî zamanı yakın olduğundan dehşeti gitsin, üzerinde bulunduğu hâli kalksın ve levâmîin ona getirdiğini kabûl etsin diye bu levâmîi bekler. Beklemekten kasdım levâmîin ard arda gelmesidir. Kabûl meydana gelince, hükmü geçtiğinden o levâmî ortadan kalkar ve sonuçta ya benzeri ya da aksi türden bir levâmî gelir.

Levâmîin sâhibi her zaman çabucak his {duyu} âlemine döner. Levâmî ancak ilâhî ilimlerle vârid olur, dünyâ ilmiyle bir ilgisi yoktur. Böyle olduğu için de husûsiyeti böyledir ve sırf ilâhîdir. İnsan, hâlinde hâsıl olan bir ilim bulduğunda bu levâmîdir. Çünkü tecellîlerin çeşitleri çoktur ve hükümleri çeşitlidir.(*Fütûhât*, II, 547)

* *Tavâlî*, ilâhî isimlerin tecellîlerinden kulun kalbinde ilk ortaya çıkan şeydir. Kalbinin nûrlanması sebebiyle kulun ahlâkı ve vasıfları güzelleşir. (Kâşânî, 64)

* *Lâiha* [*lâime* (*Câmi'*)], görünüp kaybolan tecellî nûrudur. Buna "*bârika*" ve "*hâtre*" de denilmektedir. (Kâşânî, 72; *Câmi'*, 94)

* *Levâih, lâyiha* kelimesinin çoğuludur. Misâl âleminden beliren mânâya "*levâih*" de denilmiştir. Hz. Ömer'in ﷺ Hz. Sâriye'ye[rh] görünmesi buna bir örnektir. Bu maddî bir keşftir. İlk mânâya göre de Cenâb-ı Hakk tarafından meydana gelen mânevî bir keşftir. (Kâşânî, 73; *Câmi'*, 94)

* *Levâmi*, nefsi zayıf olan bidâyet ehline parlayan ışıltılı nûrlardır. Bu yüzden hayâlden müşterek hislere {ortak duyulara} akseder ve dış duyularla müşâhede edilir hâle gelir ve bu sûretle onlara meteor, güneş ve ay ışığı gibi görünürler ve etraflarını aydınlatırlar. Bu ışıltılar kadir gecesinde (Kâşânî)]; ya kahr ve nefsi tehdîd eden nûrların galebesinden kaynaklanır. Bunun için de kırmızıya çalar. Ya da lütuf ve vaad nûrlarından galebesinden olur. Bunun içirı de yeşil ve saf bir renkte olur. (Kâşânî, 74; *Câmi'*, 94).

* *Tavâlî*, *levâmî*, *levâih*; şimşekler ve nûrlardır. Bunlar kalbin terakkisiyle ilgili olarak işirı başında olanların vasıflarıdır. Aynı cinsten olmakla birlikte önce *levâih*, sonra *levâmî*, sonra *tavâlî* gerçekleşir. Ancak daha şiddetli ve daha zayıf olma ya da sürekli olup olmama açısından farklılık arz ederler. Levâmî, levâihten daha açıktır, onun kadar hızlı yok olmaz. Levâih bazen belirir, ancak gizlenirse devam etmez. Tavâlî, levâmîden daha kalıcıdır, ondan daha kuvvetli ve daha sürekli olup karanlığı daha çok giderir. (*Ravza*, 514)

* Bir mâsıyyetten dolayı kalbde, mecbûrî ve aceleyle doğan bir şey varsa o şeytandandır. Belli bir yöne yönelmekle kalbe doğan şey nefsânîdir. Bazen hem nefs, hem de şeytandan olur. Her ikisinden de mâsıyet ortaya çıkar Anla! Kalbe hayırla ilgili bir şey doğup da ardında tâat söz konusu olursa bu hayırdır. Kalbe şerrle ilgili bir şey doğup da ardından mâsıyet söz konusu olursa bu da şerrdir. (*Kavânîn*, 87)

* Göze çakan *levâih*, olumsuz anlamında değil de sübûtu olan zâtî bir müşâhededir. Çünkü olumsuz vasıf, gözün idrâkine değil, bilakis aklın idrâkine girer. Akılla idrâk edilen ise levâihe girmez. İlâhî isimlerin nûrları, eserleri müşâhede edildiklerinde nûrlarıyla bilinir, yani nûrları o isimleri gösterir. Buna göre ilâhî isim, eseri olmayan bir rûhtur. Eseri ise sûretidir.

Göz, Zeyd'in bedenini görebildiği gibi, ismin de ancak sûreti olan eserini görebilir. Te'vîlsiz olarak "*Zeyd'i gördüm*" diyen doğru söylemiştir. Bu sözü Zeyd'in içinde gizlenmiş olan bir müdebbir rûhu olduğu ve bu rûhun beden olan bir sûreti olduğu hâlde doğrudur.

Şu hâlde ilâhî isimlerin eseri, o isimlerin sûretidir. Bu eserleri müşâhede eden kimsenin, isimleri müşâhede ettiğini söylemesi doğru bir sözdür. İsimlerin levâihi, müşâhede edilen eser ile o eserin sûretinin rûhu olan ismi birleştirir. (*Esfâr*, 163)

* *Tavâlî*, keşfin nûrlarını yok eder. Allah'ın kullarından istediği ve arzu edilen tevhîd budur. Bu tevhîd bir mertebe tevhîdi olup, {hâl olarak kulun inancında} sadece O'nun ilâh olması, O'ndan başka ilâh olmamasıdır. Buna dâir açık delîller ortaya çıkmıştır.

Bazı akıllı insanlarda, kendisi birer delîl olan kuvvetler sebebiyle bir fazlalık bulunmaktadır. Bu delîl, bazı mizâclarda onların terkîbine bir fazlalık getirir. Bu

fazlalık da onu Allah'ın Zât'ını düşünmeye götürür. Şârî ise Allah'ın Zât'ını düşünmeyi yasaklamıştır. Ancak bu akıl sözü edilen konuda düşünmeye devam etmiş, haddi aşmış, kendine zulmetmiş ve iddiâsına delîller getirmiştir. İşte bu tavâlî'in nûrlarıdır ki, ilâhî Zât'ı şöyle veya böyle olmaya lâyık görür. Hâdis olan tüm şeylerin O'na nisbetini nefyetmiştir. Onu delîllerin nûrlarının delâlet ettiği şekilde mutlak değil, sınırlı kılmıştır. Bundan sonra sıfatlarının zâtıyla ilgili sözle bunu bir tutmuştur.

Bu konuda onların nûrlarının şuaları {ışınları}, yani ilm-i nazarda zikredilen delîllerin yolları farklı farklı olmuştur. Sonra fiillerini düşünmeye yönelmişlerdir. Bu konuda da nûrlarının ışınlarının farklılığına uygun olarak ihtilâf etmişlerdir {Yani nazar ehli nûrların kendileriyle değil, ışınlarıyla uğraşmakta ve ışınların farklılaşması gibi, onların görüşleri de farklılaşmaktadır. Oysa ışınları değişse de nûrlar değişmez, aynıdır}. (*Esfâr*, 167)

* *Levâih*, hızlı yok olması bakımından şimşeğe benzer. *Levâmî*, levâihten daha açık ve daha kalıcıdır. İki veya üç vakte kadar kalabilir, ancak sonunda kesilir. Levâmî ehli rûh ile beden ve keşf ile setr {perdelenme} arasında olurlar. *Tavâlî*, daha kalıcı ve kuvvetli olup, karanlığı daha iyi giderir ve şübheyi yok etme konusunda daha te'sîrlidir. (*Câmi'*, 254)

levh/elvâh (ألواح / لوح) {levh-i evvel; levh-i sânî; levh-i hikmet; levh-i râbi'; levh-i hükm/levh-i hâmis; levh-i sâdis/levh-i 'ubûdiyyet; levh-i sâbi'}

* *Akl-ı Evvel* {İlk Akıl}, *Levh* ve *Kalem*, maddeleri ayırd eden müfred cevherlerdir. Bunlar, mücerred {soyut} aydınlıklar olup, hissedilebilen değil, sadece düşünülen şeylerdir. Bize göre, rûh ve kalb de bu cevherlerdendir. Bunlar fesada uğramaz, kaybolmaz, yok olmaz ve ölmezler. Sadece bedeni terk ederler ve –dînî kaynaklarda vârid olduğu gibi- kıyâmet gününde, terk ettikleri bedene dönmeyi beklerler. (*Risâle*, 8)

* *Levh*, yazıların ve dîvânların belli bir zamana dek ömrü olan yeridir. (*Istılâh*, 538)

* *Kalem* ve *Levh* ilk kayıt ve yazma âlemidir. Bunların hakîkati ulvî, süflî, mânevî ve maddî bütün mevcûdâta sirayet eder. Allah âlimdeki ilmi bunlarla korur. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ, "*İlmi yazıyla kayda geçirin*" buyurmuştur. Bu yüzden Allah Tevrat'ı kendi eliyle yazmıştır. Resûlullah ﷺ ve bütün peygamberler ﷺ bu hazretten vahiy yazıcıları edinmişlerdir. Nitekim Cenab-ı Hakk, "*...değerli yazıcılar vardır, yaptıklarımızı bilirler*" [İnfitâr, 82/11-12] buyurmuştur. (*Fütûhât*, III, 217)

* Bütün ilimlerin, kendi özünde bulunması îtibâriyle akıl nûn'dur, *levh* de tafsîl edilmesi {ayrıntılı olarak açıklanması} îtibâriyle ise *Kalem*'dir. (*Esfâr*, 245)

* *Levh*, apaçık kitâb ve küllî nefstir. (Kâşânî, 73; *Câmi'*, 94)

* *Levh-i evvel* (ilk levh), nûr levhasıdır. Bilinmelidir ki levhada sadece levhaya adını veren türde ilimlerin olması şart değildir. O ilim levhada bulunabildiği gibi başka levhalarda da bulunabilir. Ancak levhada ilim hükmü galib olduğundan levhaya o ad verilir. Kur'ân sûreleri de böyledir. Sûrede hangi iş galib ise sûreye o ad verilmiştir. Hâlbuki sûrede hem o adı veren şey hem de başka şey vardır. Nûr levhasında Hakk'ın mutlak tenzîh yoluyla vâhidiyyet (birlik) ve kendisine mahsûs vasfı vardır. Hakk Teâlâ'ya mahsûs olan ve onu mahlûkatından ayıran hüküm, Hakk'ın rubûbiyyeti, tüm güzel isimleri ve yüce sıfatları ile kudreti orada anılmıştır. Bütün bunlar Hakk Teâlâ için lâyık olduğu şekilde *"levh-i nûr (nûr levhası)"* adını alan levhada tenzîh şeklinde vârid olmuştur.

Levh-i sânî (ikinci levh), hidâyet levhasıdır. Bu levhada ilm-i zevkî olan ilâhî haberler vardır. Bu da müminlerin kalbinde olan ilhâm nûrunun sûretidir. Çünkü hidâyet, hadd-i zâtında Allah'ın kullarına ansızın geliveren vücûdî (varlığı da olan) bir ilhâm sırrıdır. Bu sır, ârifin ilâhî tarîkte (Allah yolunda) yüksek menzillere yükseldiği ilâhî cazibe nûrudur. (*İnsân*, I, 70)

* *Levh-i hikmet* (hikmet levhi), bütünüyle (Hz. Mûsâ'ya ﷺ emredildiği gibi) ilâhî sırlardan ibâret olan nalınları çıkarmak, Tûr dağına çıkmak, ağaçla konuşmak, karanlık bir gecede ateş görmek gibi kuds makamlarında tecellî ve zevk yoluyla ilmî sülûk keyfiyetine dâir bilginin olduğu levhadır. Bu levha teshîr (emri altına almak) gibi yollarla rûhâniyetin peşpeşe indiği ilmin aslıdır. Bu levhada olan bilgilerin bir kısmı ilâhî hikmetlerin tümünü kapsar. Bir kısmı da astronomi, geometri, matematik, ağaçların, taşların ve benzerlerinin husûsiyetlerini açıklayan ilmin aslını içine alır. İsrâil oğullarından bu ilmi iyice öğrenenler râhip olmuştur. İsrâil oğullarının dilinde *"râhib"*, dünyâsını bırakıp Mevlâ'sını isteyen müteellih (ilâh edinen) kimse demektir.

Kuvvetler levhi *levh-i râbî*dir (dördüncü levhadır). Bu levhada ve beşer kuvvelerinde hikemî tenzîlât (hikmetlerle ilgili indirişler, gökten gelen hikemî ilhâmlar) ilmi vardır. Bu, zevkler ilmidir. İsrâil oğullarından bu ilmi elde etmiş olanlar *hibr* olmuşlardır. Hibr, Hz. Mûsa'nın ﷺ vârisi mertebesindedir. Bu levhanın çoğu rumûz, emsâl ve işâretlerden ibârettir. Bu işâretleri Hakk Teâlâ, beşer kuvvetlerine ilâhî hikmetleri koymak için Tevrat'a koymuştur.

Levh-i hükm (hüküm levhi), içinde emir ve yasakların bulunduğu *levh-i hâmis*tir (beşinci levhadır). Bu emir ve yasaklar, Allah'ın İsrâil oğullarına farz kıldığı ve yasakladığı haramlardan ibârettir. Bu levha, içinde Yahûdilere peygamber olarak gönderilen Hz. Mûsa'nın ﷺ şerîatının yazılı olduğu levhadır.

Levh-i ubûdiyyet (kulluk levhası) *levh-i sâdis*tir (altıncı levhadır). Bu levha mahlûkata gerekli olan zillet, iftikar (ihtiyaç duymak), havf ve huzûyu içine alır. Bu yüzden Hz. Mûsa ﷺ, halkına: *"Sizden biriniz kötülüğe kötülükle karşılık verecek olursa, Firavun'un ilâhlık iddiâsında bulunması gibi bir hata işlemiş olur. Çünkü kulun*

buna hakkı yoktur" demiştir. Bu levhada tevhîd, teslîm, tevekkül, tefvîz, rızâ, havf, recâ, rağbet, zühd, Hakk'a teveccüh, ondan başkasını terk etme ve benzeri sırların ilmi bulunmaktadır.

Levh-i sâbî {yedinci levh}, Allah Teâlâ'ya götüren ve saadet yolunun şekavet {sapıklık} yolundan ayıran yolun anıldığı levhadır. Saadet yolunda {bulunmanın} câiz oluşu, saadet yolunun diğer yollardan daha evlâ olduğunun açıklanması bu levhadadır. (*İnsân*, I, 71)

levh-i mahfûz (لوح محفوظ) {merkez-i dâ'ire; nûr-ı ilâhî}

* Dedim ki: "*Bana ilm-i hıyâtayı {terziliği} öğretir misin?*" Güldü ve şöyle dedi: "*Mâalesef, senin gibilerinin bunu yapmaya gücü yoktur. Bu ilim senin tiirün için kolay değildir. Bizim terziliğimiz, amelimiz, kasdımız ve aletimizle ilgili değildir...*" -Terzilik, burada heyûlâyla birlikteki sûretin terkîbine işâret etmektedir.- "*Ben sana terziliği, yamalı, sert hırkanı düzeltmene imkânın olduğu kadar öğretebilirim...*" –bununla ilm-i tıbbın keşfini ve mizâcın itidâlini korumak sûretiyle bedenin iyileştirilmesini kasd ediyor.-

Müellif şöyle der: "*Yamalı hırkanı düzeltmene ehemmiyet ver!*" Müellif "*Onu dik!*" dememiştir. Çünkü dikmek, maddeyle birlikte bulunan sûretin terkîbidir. Diğerinin ise böyle bir durumu yoktur. Bana ilmin bu kadarını öğretti.

Sonra dedim ki: "*Şimdi bana Kelâmullah'ı öğret!*" Dedi ki: "*Bu köyde kaldığım müddetçe mesafe çok büyüktür. Senin Kelâmullah'tan birçok şeyi öğrenme imkânın yoktur. Ancak ben sana, sana kolaylaştırıldığı kadarını öğretebilirim.*"

Bana bir levha –Levh-i Mahfûz- getirdi. Bana görülmemiş hece harflerini öğretti. –Müellif levha ile müşterek hissi {ortak duyuları}, hece harfleriyle mantık ilmini kasd ediyor. Çünkü mantık, hikmet ilmine nisbetle hece harfleridir.- Sonunda ben bu hece harfleri vâsıtasıyla bütün sûrelerin mânâsını anlamaya başladım.

Ardından dedi ki: "*Bu hece harflerini anlamayan kimse Kelâmullah'ı gerektiği ölçüde bilmeye ulaşamaz. Bu hece harflerinin hâllerine muttalî olan kimse derinleşmeye başlar.*" O zaman ebced ilmini öğrendim. –Müellif ebced ilmiyle hikmet ilmini kasd ediyor. Çünkü bu ilim keşf ilimlerine nisbetle ebceddir.-

Tahsîlimi tamamladıktan sonra onun harflerini gücüm yettiği kadar levhaya nakşettim. –Levhaya nakşetmekle ledünn ilmi olarak adlandırılan bilgi ve mârifetin keşfini kasd ediyor. Bu ilimle görülmemiş hakîkatler zâhir olur. Bu ilim sonsuz değildir.-

Nihâyetinde bana Kelâmullah'ın mânâlarından görülmemiş şeyler zâhir oldu. Bu yolda her ne zaman bir müşkille karşılaştığımda, şeyhim onu gideriverir. (*Cebrâ'îl*, 149)

* Bazı sûfîler *Levh-i Mahfûz*'u, dâirenin merkezi olarak tâbîr etmiştir. Sûfîleri bu tâbîri kullanmaya sevk eden sebeb şudur: Onlar yeryüzünün halîfesi olan insanın, mülkünde adaletine, bağış ve hükümlerinde yolunun doğruluğunu görünce adaletinden dolayı ona "*kâinât dâiresinin merkezi*" adını vermişlerdir. Bir noktadan birbirine eşit şekilde çevreye uzanan çizgilere bakarak Levh-i Mahfûz'u kürenin merkezine yordular ve bunu adaletin son noktası olarak gördüler. Bu mânadan dolayı bu mânâya "*dâirenin merkezi*" adını verdiler. (*Tedbîrât*, 128)

* *Arş-ı azîm, levh-i mahfûz*, sâbit küllî nâtık nefstir. Allah, Kalem-i Âlâ'yı yaratınca, onun için ikinci bir mertebe yaratmıştır. O, levh-i mahfuz olan nefstir; o da melâike-i kirâmdır. Bu, şu âyette "*her şey*" ile işâret edilen şeydir: "*Her şeyin açıklamasını levhalara yazdık.*" [Arâf, 7/145] Bu, levh-i mahfûzdur: "*Nasihat ve tafsîlât olarak {her şeyi yazdık}*" [Arâf, 7/145]

Şu da levh-i mahfuzdur: "*O yüce Kur'an'dır, Levh-i Mahfûz'dadır.*" [Bürûc, 85/22] Burası kitâbların indirildiği yerdir. O, mevcûdâtın yazıldığı ilk kitâbdır. Sonra kaleme, bu levhaya levhanın üstünde olandan ilk mevcûda kadar Allah'ın celâl ve cemâli hakkında çok arzu edilen rûhların yaratılmasına kadar olacak kader ve kazasını yazmasını emretti.

Bunları akıl da, Allah'ın celâline aşık olan kişiden başkası da, O'nu sürekli olarak müşâhede edemeyenler de anlayamaz. Bunlar bir an bile kendileriyle birlikte değillerdir, ebedî fenâ ile fânî olmuş, Allah'a emrettiği için değil, kendi, hakkından dolayı ibâdet eden kimselerdir. O rûhların kalbleri üzerinde olanlar, bizim kutub dâiresinden çıkan efrâdımızdır.

Yine kalem, ölümün ortadan kalkarak, bir kısmının cennette, bir kısmının da cehennemde olduğu söylenen kişilere sürekli sıdk yoluna çağıran Hakk'ın münâdîsi tarafından şöyle denene kadar {kıyâmet kopana kadar} yazmaya devam eder: "*Ey cennet ehli, sizler ebedîsiniz; yepyeni, sürekli ve nîmetlerle dolu cennetten çıkış yoktur. Ey ehl-i cehennem, sizler de ebedîsiniz; yepyeni, sâbit ve azabla dolu cehennemden çıkış yoktur.*"

Aralarındaki yazının târîfi buraya kadardır. Ondan sonra onun başka bir hükmü mevcûddur. Söz sırasında, onu zikretmemiz mümkün olursa zikredilir. Onu anlatmamız mümkün olmazsa, onu böyle târîf etmeye ihtiyaç da yoktur. Bu levha aklî ilkanın mahallidir. Bu akıl da Havva'nın Âdem'e nisbetle olan makamı gibidir. Âdem "*nefs*" diye isimlendirilmiştir. Çünkü o Rahmân'ın nefesinden yaratılmıştır. Allah ona akıldan üflemiştir. Zira onu kendine ilka edilen şeyleri kabûl etmenin mahalli ve üzerine yazılan şeylerden dolayı da levha olarak yaratmıştır. Kalemin üzerinde kendisinden ortaya çıkarılan hâdis bir mevcûd yoktur.

Kaleme "*divit*" de denmiştir. Bazılarına göre o nûn'dur. Onun nûn'u, tafsîl {ayrıntı verme} yoluyla değil de, icmal {toplu, özet, ayrıntılandırılmamış olma} yo-

luyla bilgileri kendisinde taşımasından ibârettir. Onun için tafsîl sadece levh-i mahfûz olan levhada ortaya çıkar. Bu icmâl, nefs ise tafsîl mahallidir. (*'Ukle*, 53)

* *Levh-i mahfûz*, küllî nefs ve kemâle ermiş sûretlerde kendisinden üfürülmüş olan rûhtur. Allah'ın *"Ve seni istediği bir şekilde birleştiren"* [İnfitâr, 82/8] âyetinde açıklandığı gibi bu sûretlere istediği şekli vermesi, *hâ* harfini ve kinaye harfi olarak *hâ*yı yaratması takdîr edilmiş çok gizli mertebelerden yaratması bu nefha ile {üfürüşle} olmuştur. Bilinmelidir ki bu nefs, Levh-i mahfûzdur. Levh-i mahfûz, ortaya çıkartılmış ve sebebi var olduğunda yaratılmış olan ilk varlıktır. Sebeb, Akl-ı evveldir {ilk akıldır}. Akl-ı evvel, ilâhî emir tarafından var edilmiştir. Sebebin Allah'a dönük olduğu varlıktan önceki yönünden ayrı bir yönü vardır. Sebebin ve yaratılmış bir sebebi olsun veya olmasın âlemde mevcûd olan her şeyde o yön vardır. Bilinmelidir ki sebeblerin bir kısmı yaratılmış ve bir kısmı da mânevî ve nisbîdir. Yaratılmış olan sebebler, yaratılmış olan herhangi bir şeyin, kendinden önce yaratılmış olan bir şeyin varlığına bir şekilde fiilî veya gerekli bir bilhassa nisbetinin bulunması gibidir. Bu takdîrde sebeb olur, aksi hâlde sebeb sayılmaz. (*Fütûhât*, II, 420)

* İlim ehline göre *Levh-i Mahfûz*, *Küllî Nefs*'tir. Nefs, akıldan kaynaklanan ve onun etkisiyle ilk yaratılmış olandır. Hz. Âdem'e göre Hz. Havvâ ne ise, akla göre nefs de odur. Hz. Havvâ, Hz. Âdem'den yaratıldı, onunla evlendi ve varlığın sonradan yaratılmış olanla, ilmin kalemle çoğalması gibi onunla çoğaldı. Sonra Allah Teâlâ mahlûkatı, tevbesi bitinceye ve insânî yaratılışın ortaya çıkmasına kadar yaratarak ilâhî tertîble düzene koydu ve onu en güzel biçimde yarattı. (*Fütûhât*, III, 387)

* *Levh-i Mahfûz*, gerçekliği olan ve yaratılışın zuhûr yerinde tecellî eden ilâhî nûrdan ibârettir. Mevcûdât orada aslî olarak matbûdur. Levh-i Mahfûz heyûlânın aslıdır. Çünkü heyûlânın gerektirdiği her şekil mutlaka Levh-i Mahfûz'da matbûdur. Heyûlânın gerektirdiği şekil onun gerektirdiği gibi âlemde derhâl veya gecikmeli olarak vücûd bulur. Çünkü Kalem-i Âlâ, Levh-i Mahfûz'da onun vücûda gelmesi ile cereyan etmiş ve heyûlâ onu gerektirmiştir. Buna binaen de îcâdı heyûlânın gerektirdiği şekilde olur. Bu yüzden ilâhîyât konusunda konuşan hakîmler şöyle söylemişlerdir: *"Heyûlâ bir sûreti gerektirdiği zaman sûretleri verenin, âlemde o sûreti ortaya çıkarması hak olur."* Hakîmlerin *"Sûretleri verene hak olur"* sözü mecâz kabîlindendir.(*İnsân*, II, 6)

* *"Levh-i Mahfûz"* diye tâbîr edilen *Nûr-ı İlâhî* {İlâhî Nûr}, Allah Teâlâ'nın Zât'ının nûrundan ibârettir. Zât'ının nûru ise, parçalanma ve bölünmesinin mümkün olmadığı kendi Zât'ıdır. Buna göre Levh-i Mahfûz, *"Küllî Nefs"* diye tâbîr edilen Mutlak Hakk'tır. Mutlak Hakk da *"Küllî Nefs"* diye tâbîr edilen mutlak halktır {yaratmadır}. İşte *"Hakîkatte o Levh-i Mahfûz'da bulunan şerefli Kur'ân'dır"* [Bürûc, 85/21-22] âyetiyle bu mânâya işâret edilmiştir. Kurân ile kasd edilen, Levh-i Mahfûz'da olan şeref, azamet ve izzet sâhibinin nefsidir. Yani Küllî Nefs'te; hulûlsüz

olarak insan-ı kâmilin nefsindedir. Allah, hulûl ve ittihâddan münezzehtir. (*İnsân*, II, 7)

leyl (ليل) {bk. **şems-leyl**}

leyle-i kadr (ليلة القدر) * *Leyle-i kadr* {kadir gecesi}, sâlikin kendi değerini ve sevdiği {Allah} katında derecesini anlayabileceği bir tecellînin olduğu gecedir ve sâlikin cem' ve mârifete ulaşanların makamına varışının başladığı vakittir. (Kâşânî, 74; *Câmi'*, 94)

leyse (ليس) * Cüneyd[rh], Ebû Yezîd Bistâmî'nin[rh] "*Leyse leysededir {yokluk yokluktadır}*" sözünü şöyle açıklamıştır: "*Her şeyinin kendisinden geçmesi, kendisinden geçmesinden de geçmesidir. İşte 'leyse leyse iledir' sözünün mânâsı budur.*" Yani hazırda olan gaib olmuş, eşyâ silinmiş, hiçbir şey kalmamış ve hissedilmez olmuştur. Bir kısım sûfînin "*fenâ*", "*fenâ'dan fenâ*" ve "*fakd-ı fakd fi'l-fakd {yoklukta yokluğu kaybetmek}*" dedikleri şey budur. İşte bu geçmekten geçmektir. Nefes, {ilâhî aşkla} yanma anında kalbin rahatlamasıdır. Şeyhlerden biri şöyle söylemiştir: "*Nefes, Allah Teâlâ'nın ateşine mısallat olan Allah'ın rüzgarıdır.*" Teneffüs de aynen nefes gibidir. (*Luma'*, 423)

* *Leysiyyet* {yokluk} meydanına baktım, on yıl boyunca uçtum sonunda, *leyse*den *leyse*de *leyse* {*yokluk*tan *yokluk* içinde *yokluk*} ile oldum. Sonra tevhîd meydanı olan tazyî'e {kaybetmeye} baktım, tazyîde leyse ile uçtum durdum, sonunda gaybda iyice kayboldum. Yoklukta yokluk ile kaybetmekten kaybola ola kaybetmenin kaybında kayboldum. Sonra halkın âriften, ârifin de halktan kaybolmasındaki tevhîde baktım. (*Luma'*, 468)

lezzât-ı bâtıne (لذّات باطنة) * *Lezzât-ı bâtıne* {bâtınî lezzetler}, maddî lezzetlerin üstündedir. Bu yalnızca akıllı varlık olan insanda değil, dilsiz hayvanlarda da vardır. Meselâ bazı avcı köpekler aç karnına avlanır. Sonra da avını sâhibine yakalar. Çok kere de sâhibine götürür. Emziren hayvanlar yavrusunu kendisine tercîh eder. Çoğu kez kendisini korumaktan çok yavrusunu korumak için tehlikeye atılır. (*İşârât*, IV, 9)

lezzât-ı dünyâ (لذّات الدنيا) * *Lezzât-ı dünyâ* {dünyâ lezzetleri} üç tanedir: Seven dost; cömert sultanla dostluk etmek, fayda veren ve faydalanılan sohbet. (*Şatahât*, 114)

lezzet/lezzet-i 'akliyye (لذّة / لذّة عقليّة) * *Lezzet* {tat}, idrâk etmek ve idrâk edilen şeyde bulunan şeye ulaşmaktır. Bunun gibi bir hayır buna örnek gözterilebilir. (*İşârât*, IV, 11)

* *Lezzet*in lezzete nisbeti idrâk edilenin idrâk edilene ve idrâkin idrâke nisbetidir... ...*Lezzet-i akliyye*nin {akıl lezzetinin} şehvet lezzetine nisbeti, birincisinden ve onu izleyen lezzetten tatlılığa ulaşıncaya kadar gerçekten açık bir nisbettir. İki idrâkin arasındaki nisbet de böyledir. (*İşârât*, IV, 25)

* *Lezzet*, iştah duyulan ve arzu edilen şeyi idrâk etmekten ibârettir. Şehvet, tüm canlılarda ortak olması cihetiyle gerek aklen ve gerekse bedenen bazı canlılarda ise yalnızca bedenen olmak üzere arzu ettiği şeye erişmek için nefsin şevke gelmesidir. (*Mîzân*, 92)

lisân (لسان) * Şiblî[rh] şöyle demiştir: "*Diller üçe ayrılır: Birincisi ilim, ikincisi hakîkat, üçüncüsü ise Hakk'ın dilidir. İlim dili, vâsıtalarla bize gelen dildir. Hakîkat dili, Allah Teâlâ'nın vâsıtasız sırlara ulaştırmış olduğu dildir. Hak diline ise ulaşmanın yolu yoktur.*" (*Luma'*, 287)

* *Lisân*ın {dilin} mânâsı, hakîkatler ilmini açıklamaktır. (*Luma'*, 430)

* *Kalbin elçisidir dil insana*
Rahmân'ın kalbe koyduğu inciler
Kâh doğruluk elbisesine bürünür
endîşe anında
kâh şübheye tehlikede
İkisi de başında alev taşıyan bir ilim onların
Ondaki hikmetler anlaşılamaz
ibret almadan

(*Dîvân*, 14)

lisân-ı hakk (لسان الحقّ) * *Lisân-ı Hakk* {Hakk'ın dili}, konuşulan ismin mazhariyyetini tahakkuk ettirmiş insandır. (Kâşânî, 73; *Câmi'*, 94)

lübb (لبّ) * *Lübb* {öz}, en büyük dağ ve en emin makamdır. Lübb, kutub gibidir, yerinden gitmez ve hareket etmez. Dînde itidâl onunladır. Bütün nûrlar, çevresini sarmış bir hâlde ona döner. Bu nûrlar ancak lübbün salâhı ve kıvamı ile tamamlanır ve gücünü ortaya koyar. Bu nûrlar ancak lübbün sabit olmasıyla sabit olur ve ancak onun varlığıyla var olur. Bu lübb, tevhîd ve tefrîd nûrunun madenidir. Kulun tecrîd hakîkatı ve temcîd (Allah'ı yüceltme) aydınlığı onunla sağlam ve geçerli olur. Bu lübb, yaklaştırılmış bir nûr, ekilmiş bir ekin ve husûsiyetini yansıtan bir akıldır. Nefsin içine yerleştirilmiş olan terkîb edilmiş husûsiyetler gibi değildir. En sert cisimler gibi döşenmiş bir nûrdur.

Akıldan ibâret olan bu lübb, tevhîd arazisine ekilmiştir. Toprağı temcîd denizinden lütuf suyu ile sulanmış tefrîd nûrudur. Öyle sulanmıştır ki damarları yakîn nûrlarıyla dolmuştur. Ekimini Allah Teâlâ üstlenmiş ve bunu vâsıtasız, doğ-

rudan kudretiyle yapmış ve onu rızâ cennetine dikmiştir. Sonra da bu denizleri nefs hayvanı onlara şehvet ve cehâletiyle, sapıklık çölünün yırtıcı vahşileri ya da kibir, ahmaklık, âfet gibi nefsin huylarından olan herhangi bir kurtçuk {mikrop} onlara yaklaşmasın diye sağlam surlarla korumuş, ezel, ebed ve evveliyetinde sabitlemiştir. (*Beyân*, 70)

* *Lübb*, ancak Mevlâ'nın itâatine yönelen, nefs ve dünyâdan yüz çevirmiş olan Rahmân'ın has kulları olan îmân ehli için hâsıl olur. Allah bu durumda olan îmân ehline takvâ elbisesini giydirmiş, türlü belâlardan korumuş, onları *"ülü'l-elbâb {akıl sâhibleri}"* diye adlandırmış, hitâbıyla onları muhâtab kılmış, çeşitli kınamalarla onları kınamış ve kitâbının bir çok yerinde onları övmüştür. Nitekim Allah Teâlâ: *"Allah'tan korkun ey akıl sâhibleri"* [Mâide, 5/100] buyurmuştur. (*Beyân*, 72)

* *Lübb* akıldır. Ancak aralarında güneş ışığıyla kandilin ışığı arasındaki fark gibi bir fark vardır. Oysa ikisi de ışıktır. Bu belli bir şeydir. Çünkü sen akıl gücü ve nûru eşit akıllı iki kişi arasan bulamazsın. Birindeki akıl, mutlaka diğerinde olmayan ve görülmeyen bir fazlalıkla üstün kılınmıştır. Allah'ın, mârifetiyle tahsis ettiği, kereminin lütuflarıyla ikrâmda bulunduğu, başkalarına vermediği hayrının denizlerinden akıttığı kişi hakkında ne dersin? (*Beyân*, 73)

* *Kışr* {kabuk}, kendisine tecellî eden şeyden dolayı muhakkikin gözünü bozulmaktan koruyan her türlü ilimdir.

Lübb, maddî âleme bağlanmış olan kalblerden korunmuş ilimlerdir. (*Istılâh*, 539)

* *Kışr*, şerîatın tarîkatı, tarîkatın da hakîkati koruduğu gibi ilmin özü olan bâtınî ilmi bozulmaktan koruyan zâhirî ilimlerin tümüdür. Hâlini ve tarîkatını şerîatle korumayan kimsenin hâli fesada uğrar ve tarîkatı heves, hevâ ve vesveseye dönüşür. Tarîkatla hakîkate ulaşmayan ve {hakîkati tarîkatla} korumayan kimsenin hakîkati fesâda uğrar, zındıklık ve ilhada dönüşür. (Kâşânî, 144; *Câmi'*, 93)

* *Lübb*, vehim ve hayâl kabuklarından ayıklanmış olan nûrü'l-kuds ile nûrlandırılmış akıldır. (Kâşânî, 72; *Câmi'*, 94)

{Ayrıca bk. **'akl**; **kalb**}

lübbü'l-lübb (لبّ اللبّ) * *Lübbü'l-lübb* {özün özü}, İlâhî Nûr'un maddesidir. (*Istılâh*, 539)

* *Lübbü'l-lübb*, aklın kendisiyle teyîd edildiği, İlâhî Nûr'un maddesidir. Bu yüzden sözü edilen kabuklardan ayıklanmış hâlde saf olur ve maddî âleme bağlanan kalbin idrâkinden ve şeklî ilimle perdelenmiş anlayıştan saklı olan ilimleri idrâk eder. Bu da hayırlı âkıbeti gerektiren geçmişin güzel olmasından {son nefeste îmânı korumaya yardımcı olabilecek sâlih amellerle geçirilmiş bir hayata sâhib olmaktan} gelir. (Kâşânî, 72; *Câmi'*, 94)

lübs (لبس) * *Lübs* {giymek}, rûhânî hakîkatleri giymiş olan maddî sûrettir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Peygamberi bir melek kılsaydık mutlaka onu insan şekline sokar, onları yine içine düştükleri şübheye düşürürdük."* [En'âm, 6/9]. Lübs, Hakk'a dâir hakîkatlere insan sûretlerini giydirmek mânâsında da kullanılmıştır. Nitekim *"Kubbelerimin altında benden başkasının bilmediği velîlerim vardır"* [k.y.] şeklindeki kudsî hadîs buna işâret eder. (Kâşânî, 72; *Câmi'*, 94)

lübs-i hırka (لبس الخرقة) {bk. **hırka/lübs-i hırka**}

lübs-i murakka'a (لبس المرقّعة) {bk. **mevt-i ahdar; murakka'a/murakka'ât**}

lümme/lümem (لمم / لَمّة) * *Havâtır* {çeşitleri}: Kalbe gelen şey,... alışkanlık veya şehevî arzular kısmından ise buna *"lümem"*... denir. Çünkü bunlar ya nefsin hâtırıdır ya hasedi sebebiyle düşmanın {şeytanın} hâtırıdır ve yahut da melekten gelen bir *"hems"* dir. (*Kût*, I, 126)

* Kalbde meleklerden müteşekkil bir *lümme* {bir melek topluluğu} vardır. Bu topluluk hayırla ve Hakk'ı tasdîkle tehdîd eder. Bir de düşman {şeytan} lümmesi vardır ki, bu topluluk kötülükle, Hakk'ı yalanlamakla ve hayırdan alıkoymakla tehdîd eder. Nitekim bu husûs İbn Mes'ûd'dan ﷺ rivâyet edilmiştir. Hasan Basrî[rh], şöyle demiştir: *"Bunlar, kalbde dolaşan iki sıkıntıdır; biri Allah'tan diğeri ise düşmandandır {şeytandandır}. Allah, sıkıntısı geldiğinde sıkıntısında bekleyen kula rahmet etsin. O kul, Allah'tan geleni kabûl eder, düşmandan gelenle mücâhede eder.* (*Gunye*, I, 101)

* Sûfîler, bu ilmi peygamberden almış olan kimseye uymuş olmak için kalblerindeki bulunanı *"şu lümme"* *"bu lümme"* diye ayırmamışlardır. Bu lümme ya kalbde melek tarafından vâkî olan bir hazrettir ya da şeytan tarafından gelen bir dokunuştur. (*Letâ'if*, 35)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

lütf-kahr (لطف – قهر) * *Kahr*, murâdlarının fânî kılınması ve kendisi bu konuda bir şey murâd etmediği hâlde nefsi rağbetlerinden uzak tutmasıyla Hakk'ın kendisini teyid etmesidir. *Lütuf* ise, sırrın korunması, müşâhedenin devam etmesi ve hâlin istikamet makamında karar kılmasıdır. Bu durum bazı sûfîlerin *"Hakk tarafından kerâmet murâdın yerine gelmesidir"* dedikleri noktaya kadar {sürer}. İşte bunlar lütuf ehlidir.

Bir diğer tâife ise şöyle demiştir: *"Kerâmet, Hakk'ın kulu nefsinin murâdından kendi murâdına döndürmesi, onu murâdsız olarak kahretmesidir. Öyle ki susadığında {susuzluğunu gidermek için} denize dalacak olsa {Allah'ın kudretinin, onun murâdına aykırı bir şekilde tecellî etmesiyle} deniz kurur."* (Hücvîrî, 458)

M

mâ'-yı kuds (ماء القدس) * *Mâ-yı kuds* {kuds suyu}, nefsi huyun kirlerinden ve rezilliklerin pisliklerinden temizleyen bir ilim ve Kadîm'in tecellî etmesiyle hadesi {cünüblük ve abdestsizlik durumunu} ortadan kaldıran hakîkî müşâhededir. Çünkü hades {mânevî} kirliliktir. (Kâşânî, 75; *Câmi'*, 95)

mâdde-i ûlâ (مادّة أولى) * *Madde-i ûlâ* {ilk madde}... aslında ona, sonradan yaratılmış şeylere ilk yayılan, döşenen demek daha doğrudur. Ancak ona, Allah'ın madde için yaratmış olduğu sıfatla isim verilmiştir. Bir şeyi sâhib olduğu sıfatla isimlendirmek mantığa aykırı değildir.

Buna ilk madde denmesinin sebebi şudur: Allah Teâlâ iki tür madde yaratmıştır. Birincisi, bir sebebe bağlı olmadan yarattığı ve onları bir başka şeyin yaratılmasına sebeb kıldığı şeylerdir.

Bu konuda doğru olan görüş şudur: Allah eşyâyı sebebler yardımıyla değil, sebeb indinde yaratır. Ancak hak mezhebe muhâlif olanlar bunun aksini savunmuşlardır. Doğrusu, ilk var olan sebebsiz olarak yaratılmış, daha sonra da o başkasının sebebi ve onun maddesi olmuştur. O şeyin yaratılması da, âdet olarak tıpkı doymanın yemeğe, susuzluğu gidermenin içmeye, aklen de âlimin ilme, canlı olanın hayata bağlı olması gibi, kendisinden önce yaratılmış olana bağlı olarak meydana gelmiştir. (*Tedbîrât*, 122)

ma'den (معدن) * Ona (İbn Arabî'ye) göre *mâden* {kaynak} akıl, mülk ise hayâldir. Hayâl akla tâbîdir. Onun iddiâsına göre akıl, hayâlin aslı olan şeyden alınmıştır. Resûl, hayâlden {hayâl âleminden} almıştır. Ona göre, bundan dolayı resûl, nebîden üstün olmuştur. Nebînin husûsiyetleri dedikleri gibi olsaydı ve üstün olması bir yana, onun {resûlün} cinsinden olmasaydı, onların söyledikleri şey, mü'minlerin her biri için nasıl elde edilebilirdi?! Nübüvvet bunun ötesinde bir durumdur. (*Furkān*, 80)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *mâden*dir. Madenler çok çeşitlidir. Bunların tümü

yeryüzünün içinden dışarı çıkan çeşitli buhar ve dumanlardan ibârettir. (*Merâtib*, 38)

ma'dûm/ma'dûmât (معدوم / معدومات) * *Mâdûm* {yok}, var olmayan ve varlığı mümkün olmayandır. Bir şeyi yok ettiğin zaman onun varlığı mümkün ise buna "*mâdûm*" değil, "*mefkûd {kaybolmuş}*" denir. (*Lumaʿ*, 415)

* İlim, *mâdûm* {yokluk} ile irtibâtlı olan nefsteki hakîkatten ibârettir. Mevcûd ise hakîkati bu şekilde olandır veya mevcûd olduğunda böyle olandır. Bu hakîkat ilimdir.

Mâdûm dört kısma ayrılır: Asla var olması mümkün olmadığı farz edilen mâdûm, Tanrı'nın ortağı, çocuğu olması ve devenin iğne deliğinden geçmesi gibi husûslardır.

Varlığı zorunlu değil, tercîhe ve seçime dayalı olarak vâcib olan mâdûm, bir tek cinsten olan bir şahıs ve mü'minler için hazırlanan cennet nîmetleri gibi şeylerdir.

Varlığı mümkün olan mâdûm, deniz suyunun tatlı olması ve tatlının acı olması gibi şeylerdir.

Kendi türünden başka bir varlık olması dışında varlığının ihtiyârî olması kesinlikle doğru olmayan mâdûm ile de, bütün bunlar arasında varlığı mümkün olan, fakat ihtiyârî olması mümkün olmayan şeyi kasd ediyorum. Bununla aynı cinsten ikinci bir şahsı ve ondan daha fazlasını kasd ediyorum. Şu da var ki hakîkat, bilgiyi sâbitleştirdiği ve tedbîri yok ettiği gibi irâdeyi sâbitleştirir, donuklaştırır ve tercîhi ortadan kaldırır. (*İnşâʾ*, 10)

* *Mâdûm*, asla varlığı sahîh olmayan ve bilginin nüfûz edemediği {bilginin konusuna girmeyen} şeydir. Çünkü o, şey değildir ki, bilginin konusu olsun. Bilgi, sadece var olanla irtibâtlı olur. Çünkü bilginin adem-i mahzı {sırf yokluğu, mutlak yokluğu} konu edinmesi düşünülemez. Çünkü onun şekli yok, bir sıfatla vasıflanmış değil ve yokluğunun tesbitinden başka gerçekliği yoktur. Adem-i mahz, insan nefsinde bir şey meydana getirmez. Eğer getirecek olsaydı, o zaman mevcûd olurdu. Yokluk ise bütün yönleriyle ebediyyen var olmaz. Hakîkatleri ters yüz etme imkânı yoktur. Allah Teâlâ'nın şerîki olmadığını ikrâr etmeyi biliyorsun değil mi? Öyleyse nefsinde senin için takdîr edileni düşünürsen ve Allah'ın ortağı olmadığı husûsu senin kalbinde bir hakîkat hâline gelir ve doğru olarak tesbit olunursa, işte o zaman kendi içinde vahdâniyyetten başka bir şey bulamazsın. O mevcûddur ve nefsin kabûl edip bildiği şeydir. (*İnşâʾ*, 11)

{Ayrıca bk. **vücûd-'adem**}

mağrib-i şems (مغرب الشمس) * *Mağrib-i şems* {güneşin batması}, Hakk'ın alâmetlerinin ortadan kaybolması, rûhun cesedle gizlenmesidir. (Kâşânî, 87; *Câmiʿ*, 99)

mağfiret (مغفرة) * *"Peygamberleri mağfiretle müjdeleyen peygamberimiz için mağfiretin mânâsı nedir?"* (sorusunun) cevâbı şudur: *"Ğafr, örtmek demektir. Dünyâda peygamberlere gizli kalan, onların Peygamberimiz'in ﷺ naibleri olmalarıdır. Âhirette bu durum onlar için açığa çıkacaktır. Çünkü Peygamberimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: 'Kıyâmet gününde ben insanların efendisiyim.' Şefâat edeceklerine orada şefâat eder. Çünkü, onun şefâate uygun olanlara şefâat etmesi, şefâat bakımından durumunun bunu gerektirmesi dolayısıyladır. Allah peygamberleri husûsî mağfiretle, Hz. Peygamber'i umûmî mağfiretle müjdelemiştir. Onun günâhsız olduğu kesindir ve hiçbir günâhı yoktur ki mağfiret edilsin. Günâhın ona izâfe edilmesi daimi değil, sadece muhâtab olmasındandır; bundan da maksad ümmetidir."* (*Fütûhât*, II, 135)

mahda' (مخدع) * *Mahdâ*, kutbun Allah'a ulaşan kullardan gizlendiği yerdir. (*Istılâh*, 537; Kâşânî, 81; *Câmi'*, 97)

mahfûz (محفوظ) * *Mahfûz* (korunmuş olan), Allah'ın söz, fiil ve irâdede aykırılıktan koruduğu kimsedir. Bu yüzden mahfûz, ancak Allah'ın hoşuna gideni söyler ve yapar, Allah'ın murâdından başka bir şey murâd etmez. Ancak Allah'ın emrettiğine yönelir. Bunu iyi düşün. (Kâşânî, 79; *Câmi'*, 96)

mahk-mahku'l-mahk (محق – محق المحق) * *Mahk* (yok oluş), mahv mânâsındadır. Ancak mahkın mânâsı mahvdan daha geniştir. Çünkü mahk, mahvdan daha çabuk ortadan kaybolur. (*Luma'*, 431)

* *Mahk*, mahvdan daha üstündür. Çünkü mahvın etkisi devam eder, mahkın etkisi ise devam etmez. Sûfîlerin nihaî istekleri, Hakk'ın onları kendilerini müşâhede etmelerinden yok etmesi, onları kendilerinden yok ettikten sonra kendilerine iade etmesidir. (Kuşeyrî, 42)

* *Mahk*, Hakk'ın aynında fenâ bulman demektir. (*Istılâh*, 534)

* *"Mahk nedir?"* diye sorulacak olursa buna şöyle cevâb verebiliriz: *"Adil hükümle vasıflanmış olan Hakk tarafından verilmiş olan şey demektir. Ben seni bu işin iyice ortaya çıkması için uyarıyorum. Bil ki mahk, Hakk Teâlâ'nın bir vergisi ise, O tek olan Allah'tır. Sûfîlerin mahkdan maksadları, mahkı taleb etme iddiâsının olması gerektiği gibi sâdık olmasıdır. Bu zor bir meseledir. Allah Teâlâ her şeye varlığını vermiştir. O da her şeyin lâyık olduğu yaratılış husûsiyetidir ki Allah her şeye lâyık olduğu husûsiyeti vermiştir."* (*Fütûhât*, II, 95)

* *Mahk*, kâinâtta (Allah'a) halîfe ve (O'na) vekillik yoluyla zuhûr etmendir. Bu sebeble de âleme hükmetme hakkın vardır. Mahku'l-mahk (yok olmanın yok oluşu) ise âlemde gizlenme ve perdelenme yoluyla görünmendir. Bu durumda sen, âlemi yoklukta perdelemiş oluyorsun. Böylelikle kâinâtın sende halkı müşâhedesi Hakk'ın dışında meydana gelmiş olur. Çünkü onlar Allah'ın seni onlara bir perde

olarak gönderdiğini bilmediklerinden ona bakamazlar. Buna göre mahku'l-mahk, mahka karşılık gelir. Bu, mahkın mübâlağası olan bir mahk türü değildir. Bu mahk, ademin ademi (yokluğun yokluğu) gibidir. Kul, Hakk'ın hazretinden çıkarak halkın başına getirilirse bu, onların başına bilmedikleri bir yönden hüküm getirme yoluyla meydana gelir.

Bazı şahıslar, halk hakkında bu tür bir hükmetme şeklini bilebilir. Meselâ Allah'ın yeryüzünde halîfesi kıldığı peygamberler, Allah'ın, kulları hakkındaki hükmünü onlara iletirler. Allah bu hükmünü vârislerinde gizlemiştir. Bu vârisler kendilerini bilmeden halîfe kılınmışlardır... (*Fütûhât*, II, 544; *Esfâr*, 70)

...Bu bilinen halîfenin halîfeliği ancak Kurân'daki bazı sûrelerin başında yer alan "*elif*", "*lâm*", "*mîm*" gibi harflerin mânâsını elde ettikten sonra mümkün olabilir. Allah, kişiyi o harflerin hakîkatine ve mânâsına vakıf kıldıktan sonra onun için halîfelik tâyîn edilir ve böylece o, vekilliğe ehil olur. Bu, onun bu harflerin zâhirdeki mânâsını bilmesiyle mümkündür.

Bu harflerin bâtınî mânâsını bilmesine gelince, o konuda Hakk'a yönelir ve son mertebeye varıncaya dek Bâtın isminden o harflerin sırrına vâkıf olur. Böylelikle Hakk Teâlâ, onun zuhûrunu hizmet yoluyla perdeler. O da ilâhî kurb (yakınlık) yoluyla halkın birbirini müşâhede ettiği gibi Hakk olmadan halkı müşâhede eder. O zaman kâinâtın nüshası olmasından dolayı, âlemle arasındaki alâka sebebiyle, hakîkatinin gerektirdiği şekilde âleme hükmeder. Oysa âlem onun bu ilâhî yakınlığını bilmez. İşte, Allah'ın erlerinin vardığı *mahku'l-mahk* (yokluğun yokluğu mertebesi) budur. Böylelikle o, Allah'ı Allah ile müşâhede ederken, kâinâtı Allah ile değil, kendi nefsiyle müşâhede eder.

Bu makamda, sûre başlarındaki harflerden diğerlerini de bildiği hâlde, bilhassa "*elif*" ve "*râ*" ile bilir. Ancak burada bu makamla alâkalı hüküm hangi sûrelerde yer almışlarsa "*elif*" ve "*râ*" harflerine aittir. Âlemde yer alan bu makamdaki hüküm ise, "*lâm*", "*sâ*", "*kâ*", "*hâ*", "*yâ*", "*ayn*", "*tı*", "*sin*", (gırtlaktan çıkan kalın ve noktalı olan) "*hâ*", "*kaf*" ve "*nûn*" gibi diğer harflerden gelir. Âlem hakkındaki hüküm, bu harfler sayesinde bu mahku'l-mahk makamında zuhûr eder. "*Elif*" ve "*râ*" ile mahk hâlinde zuhûr eder. İşte bunlar velîlerdir. (*Fütûhât*, II, 544)

* *Mahk*, kulun varlığının Hakk'ın zâtında fenâ bulmasıdır. Mahv, kulun fiilinin Hakk'ın fiilinde olduğu gibi, tams da kulun sıfatlarının Hakk'ın sıfatlarında fenâ bulmasıdır. Bunlardan mahv, varlık âleminde fiil olarak yalnızca Hakk için görülür. *Tams* ise, yalnızca Hakk için sıfat olarak görülür. (Kâşânî, 81)

* ...Bilmelisin ki *mahku'l-mahk* Allah'ın ehli olan kimselere göre dünyâda daha tamamdır. *Malık* ise, âhirette daha tamdır. Mahku'l-mahkı ancak ehlullahtan olanlar başarabilir. Mahku'l-mahk nûrlanmış akıllara mahsûstur. Mahkı havâss olanlar başarabilir. Bu mahk, münevver nefsler içindir. Allah Teâlâ bizi yokluğu yok ederek hakkını verenlerden kılsın. (*Esfâr*, 70)

mahk-ı küllî (محق كلّيّ) * *Mahk-ı küllî*, bu şehrin {mahkın} havâssıdır. (*Tedbîrât*, 154)

mahv-isbât/nefy-isbât (محو – إثبات / نفي – إثبات) * Şiblî demiştir ki: "*Nefyi, isbât mânâsı taşımayan kimsenin tevhîdi sahîh değildir.*" {Şiblî'ye} "*İsbât nedir?*" diye sorulduğunda şu cevâbı vermiştir: "*{Arabca'da benlik ifâde eden} yâ'ları ibtâl etmektir.*" Bunun mânâsı –Allah ﷻ bilir ama- şu demektir: Gerçek muvahhid kendini ortaya koymayı nefyeder {ortadan kaldırır}, yani her şeyde benlik ve nefsi gönlünden çıkarır. "*Ben, bana, beni, benimle, benim hakkımda, benden*" gibi lafları bırakır. Her ne kadar dilinden bu tür laflar çıksa bile gönlünde bir benlik ve varlık iddiâsı bulunmaz. (*Luma'*, 54)

* *Mahv*, alışılan sıfatları ortadan kaldırmak, *isbât* ise ibâdet hükümlerini yerine getirmektir. Kim kendi hâl ve hareketlerinden zemmedilen huyları uzaklaştırır, onun yerine övülen hâl ve hareketleri getirirse, o kimse mahv ve isbât sâhibidir. Merhum üstad Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işitmiştim: "*Şeyhlerden biri bir zâta dedi ki: 'Neyi mahvedip, neyi isbât ediyorsun?' Adam cevâb veremedi. Şeyh dedi ki: 'Bilmiyor musun, vakit mahv ve isbâttır. Kimin mahv ve isbâtı yoksa o kimse âtıl ve ihmalkârdır. {Kişinin kötü huyları mahvedip, iyi huyları isbât etmesi gerekir.}'*"

{Mahv} zâhirden hataları mahv, kalbden gafleti mahv ve rûhdan illeti mahv gibi kısımlara ayrılır. Hataların mahvında muâmelâtın isbâtı, gafletin mahvında mücâdelenin isbâtı, illetin mahvında vuslatın isbâtı vardır. Ubûdiyyet şartına ve kula göre mahv ve isbâtın mânâsı budur. Ama asıl mahv ve isbât ilâhî kudretten sudûr eder. Hakîkî mahv, Hakk'ın ﷻ örttüğü ve nefyettiğidir. Hakîkî isbât, Hakk'ın ﷻ açıkladığı ve ortaya koyduğudur. *Mahv* ve *isbât*, her ikisi de Yüce Allah'ın ﷻ irâdesindedir. (Kuşeyrî, 42)

* "*Sûfî, düşüncesi asla adımından öteye geçmeyen kişidir.*" Yani sûfî bütünüyle hâzırdır. Kalbi neredeyse bedeni orada, bedeni nerede ise kalbi oradadır. Ayağı neredeyse sözü orada, sözü neredeyse ayağı oradadır {kendisi hangi makamdaysa o makama uygun olarak konuşur}. Gaybeti olmayan huzûrun alameti işte budur. Fakat bu, sûfînin nefsinden gaib ve Hakk ile hâzır olduğunu söyleyen târîfe ters düşmektedir. Ama biz {bu çelişkiyi gidermek için} deriz ki: "*Hayır, {hakîkatte} sûfî Hakk ile de nefsiyle de hâzırdır. Bu, cem'u'l-cem'den ibârettir. Çünkü bu, nefsi görmenin olmadığı şeydir. Nefsten gaybet olmadığı hâlde, gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olur. Bu ise Şiblî'nin şu sözünün aynıdır: 'Sûfî iki cihanda Allah'la beraber, Allah'tan ﷻ gayrı olan bir şey görmez.' Hülâsa, kulun mevcûdiyeti {varlığı, Allah'tan} gayrıdır. {Sûfî, Allah'tan} gayrı olan hiçbir şeyi görmeyince nefsini de görmemiş olur. Nefy ve isbât hâlinde tamamıyla kendisinden fânî olur.*" (Hücvîrî, 48)

* *Nefy*, beşerî sıfatın nefyi, *isbât* ise Hakk'ın ﷻ kudretinin isbâtıdır. Çünkü *mahv* küllün {bütünlüğün} gitmesidir. Küllün gitmesi ise sadece sıfatlar hakkında söz

konusudur. Çünkü beşerîliğin bekası hâlinde zât hakkında fenâ tasavvur edilemez. O hâlde kötü sıfatları nefyetmek sûretiyle güzel sıfatları isbât etmek gerekir. Yani Allahu Teâlâ ﷻ hakkında mânâyı isbât ederek, dâvâyı nefyetmek lâzımdır. Zîra dâvâ nefsin bönlüğündendir. Sûfîlerin âdetlerine göre hareket edilerek, beşerî vasıfların Hakk'ın ﷻ gücü tarafından mağlup edildiği kabûl edilmiştir. Derler ki: "*Beşerî sıfatların nefyi, Hakk'ın ﷻ bekasını isbâtla olur.*" (Hücvîrî, 460)

* *Nefy*, menfî olan {yok olacak} her şeyin fenâsını gerektiren şeydir.

İsbât, müsbetin {isbât edilen bir şeyin} varlığını gerektirir. (Hücvîrî, 468)

* *Mahv*, nefslere ait sıfatların yok edilmesiyle, *isbât* ise nefsleri {ilâhî} mehabbet eserleri olan kâselere sevk eden şeylerle mümkün olur. Şöyle de denilebilir: *Mahv*, nefse ve onun güvendiği şeylere fenâ nazariyle bakarak amellerin şekil ve kalıplarını imhâ etmek, *isbât* ise Hakk'ın ﷻ o kimseye bahşettiği vücûdiyyet sayesinde amellerin şekillerini isbât etmektir. Bu durum, kulun nefsi yardımıyla değil, Hakk sayesinde, Allah'ın ﷻ, onun nefsânî vasıflarını imhâ etmesinden sonra, yine onun isbâtı sayesinde hâsıl olur. (*'Avârif*, 310)

* *Mahv*, âdetin vasıflarının ortadan kalkmasıdır. "*İlletin ordatan kalkmasıdır*" da denilmiştir. Hakk'ın setr edip {örtüp} nefy {yok} ettiği şey olduğu da söylenmiştir.

İsbât, kulluk vazîfelerini yerine getirmektir ya da "*vuslatın isbâtıdır*" da denmiştir. (*Istılâh*, 533)

* Sûfî tâifesine göre *mahv*, alışılan vasıfların ortadan kaldırması, illetle beraber, Hakk'ın örttüğü ve yok ettiği vasıfların da giderilmesidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah dilediğini mahv, dilediğini de isbât eder.*" [Ra'd, 13/39]

Fakîhlerin "*nesih*" dedikleri mahvın sâbit olması, ilâhî bir nesihtir. Bu nesihte Allah, sâbit olmuş ve varlığa sâhib olan şeyi ortadan kaldırır ve yok eder.

Hükümlerdeki mahv, o hükmün müddetinin {ömrünün}; eşyâda mahv ise müddetinin dolmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur: "*Her şey belli bir zamana dek akıp gider.*" [Ra'd, 13/2] Hüküm belli bir zamana kadar devam eder, sonra da ortadan kalkar, fakat {o şeyin} kendisi kalır. Çünkü Allah Teâlâ, "*Belli bir zamana dek...*" buyurmuştur. Hüküm müddeti muayyen bir zamana ulaştığında, {o şeyin} kendisi kalsa da {müddeti} artık devam edemez. Allah umûma ait işlerde husûslardan farklı olarak âdetleri kaldırır. Âdetler, bir kısmının zâhirinden, bir kısmının da bâtınından kaldırılır, fakat {yine de o şeyin ya da kalbin veya kişinin} üzerinde âdetlerin vasıfları kalır. Bu hâl, kalblerde meshin {değişmenin} meydana gelmesi gibi, mahv sâhibi olmakla birlikte kemâlin vehmidir. (*Fütûhât*, II, 542)

* *İsbât*, bütün âlemin üzerinde durduğu, karar kılınan bir durumdur. Bir kimse peygambersiz olarak, yani peygambere bağlı olmak dışında {fizikî} âdetlerin hükmünü kaldırmak isterse edebsizlik ve câhillik etmiş olur.

İnsanların *"hark-ı âdet"* dedikleri şey de aslında bir âdettir. Âdetleri ibtâl bir âdet olarak sâbit olursa, bu takdîrde âdetler -isbât söz konusu değilse- mahvedilmiş olmaz. Ancak isbât sâhibinin Hakk'a ulaşmış olması gerekir. Çünkü sâhibi ortaya koyduğu için âdetlerin hükümleri sabit olmuş olur.

Muvâfakat sohbetin şartındandır. Sübûtunda hikmet gördüğü şeyi izâle etmekle hükmeden kimse, onunla nasıl beraber olur, ona nasıl vâsıl olur? Hele bir de bu makamın sâhibi Allah'ın ﷻ hâkim olduğunu, yaptıklarını isbât ettiğini, kendisi yapmasa da, istemese de, sâhibinin yaptığını isbât ettiğini biliyorsa o kimse nizâkârdır. Seninle çekişen kimseyle ne sen arkadaş olursun, ne de o seninle arkadaş olur. Buna rağmen hâlâ onunla çekişirsen, bu inattan başka bir şey olmaz. İsbât sâhibi, Hakk'a ﷻ vuslatı sürekli olan kimsedir. O, âdetlerin hükümlerini isbât ediyor, çünkü onu görüyor. Böyle olmakla birlikte âdetlerin hükmünü kaldırması veya onların mahvını istemesi mümkün değildir. (*Fütûhât*, II, 542-543)

* *Nefy*: Bunun mânâsı, vücûdunda {varlığı konusunda} O'ndan önce hiçbir şeyin olmamasıdır. İlim Hakk'ın vücûdundan evveliyetin imkânsız olduğuna taalluk etmiş, biz de bunu bilmişizdir. Yine bizde mevcûd olan sıfatlar gibi bildik ki, evveliyyet bizde de var olan bir hakîkattir. *Nefyi* de biliyoruz. Çünkü bir kısım şeyler varken yok oluyor. Bu şeylerin hâlden hâle, mekândan mekâna, nazardan nazara intikal etmesiyle bizim için açıklığa kavuşmuş oluyor. Biz nefyin ve evveliyetin hakîkatini de anladık. Sonra nefyi evveliyet üzerine hamlettik ve Hakk'ı onunla vasfettik {Yani Hakk'ın evveliyeti yoktur dedik}. Evveliyet selbî bir sıfattır. Bir şey benzeri ve zıddıyla bilinir. (*Tedbîrât*, 208)

* *Nefy ile anladım O'nu*
isbât ile anlayamamıştım oysa
şübheye düşmeden
Bizi ayakta tutan hayrete erdiğinde
çoğu onu azab olarak gördüğü için
tabîat ateşinde kaldım nazarında O'nun
Bu yüzden uzun bir süre
tahsîs etmedim çoğunu ve söylemedim
Vücûdun tamamı
tezâhür yerleridir boyun eğen
Tadına vardım müşâhedenin
özünü içtim doyasıya
Müşâhede ettim O'nu
bambaşka bir müşâhedeyle
akdimizin şeklinden
ve gördüm
müşâhede âleminde bir acâib hâl
İstedim ki

kalsaydım O'nun gaybındaki gaybette
toprak olsaydım ya da

(*Dîvân*, 167)

* *Cümle şey hâliktir illâ vech-i Hakk*
Vech-i Hakk'da hâlik olmaktır ehak

Kim olursa vech-i Bâkî'ye sezâ
"Küllü şey'e hâlikün" olmaz cezâ

Geçdi "lâ"dan oldu "illâ"da bil
Kim ki "illâ"da ola fânî değil

Ol ki mâ vü men dise der-gâhda
Redd olur yok kadri bâb-ı şâhda

(*Mesnevî*₁, I, 120)

* Allah'ın Zât'ından başka her şey fânîdir. Madem ki O'nun Zât'ında yok olmamışsın, artık varlık arama.

Kim bizim Zât'ımızda, hakîkatimizde yok olursa, "*yok olmak*"tan kurtulur, beka bulur.

Çünkü o "*illâ*"dadır; "*lâ*"dan geçmiştir. Makamı "*illâ*"da olanlar ise yok olup gitmez, yani Hakk'da fânî olamaz. (Not: Tevhîdi bildiren "*Lâ ilâhe illallah*" cümlesinde kabûl ve inkâr kelimeleri bir arada geçer. "*Lâ ilâhe*" dediğimiz zaman, Allah'tan başka tanrı inkâr edilir. "*İllallah*"da ise Allah'ın varlığı tasdîk ve kabûl olunur. İşte bu tevhîd kelimelerini söyleyenlerden bir kısmı Allah'tan başka tanrıyı inkâr eder de, "*Yalnız Allah vardır*" demez. Böyle kişiler "*Lâ*"dan geçmiştir. "*İllâ*"da takılıp kalmıştır. Hâlbuki, kurtuluş yolunu bulan mü'min; Allah'tan başka tanrıyı değil, kendi de dâhil olmak üzere, Allah'tan başka ne varsa her şeyi inkâr eder, onları yok bilir. Şefik Can)

İşte bu yüzdendir ki, kim Hakk kapısında "*ben*" ve "*biz*" diyerek varlık iddiâ ederse, o kapıdan kovulur, "*Lâ*" makamında dolaşır durur.(*Mesnevî*₂, I, 196)

* *Mâhiyyet-i nefy ve isbât* (nefy ve isbâtın mâhiyeti)... İkinci meslek olup en yararlı, en fazîletli ve en çok etkili olandır. Nefy ve isbât "*Lâ ilâhe illallah*" sözüdür. Bu kelime-i tayyibe onu söyleyeni açık şirkten korumasının yanı sıra, gizli şirkten de korur ve o kimseyi hâlis ve muhalles yapar (hâlis kılar). Aynı zamanda bu kelime kalbleri, unsurların (elementlerin) alâkasından tecrîd eder, nefsleri hayvânî sıfatların rezilliklerinden temizler ve zikredene devamlı olarak sıdkı, ihlâsı, ledün ilimlerini, gayb sırlarını açar ve çeşitli ilâhî tecellîleri müşâhede ettirir. (*Câmi'*, 137)

* *Murâkabe*, kelime-i tevhîddeki harfleri mülâhaza etmeden bizzât nefy ve isbât mânâsını ifâde eder. Çünkü murâkabe, bâtında ilâhî vücûdun vahdetini isbât dü-

şüncesidir. İşte bu mânâ bizzât *"illallah {Allah'tan başka ilâh yok/ancak Allah var}"* sözünün mânâsıdır. Çünkü nefy ve isbâtın sonucu murâkabedir.

Kalb ile nefy ve isbâtın hakîkati şudur: Zikreden kişi, önce kalb lisânıyla, kalbin bütün alâkalarını reddederek *"lâ ilâhe {hiçbir ilâh yoktur}"* der, sonra da yine kalb lisânıyla kalbinde Hakk'ın birliğinin, tekliğinin varlığını isbât ederek *"illallah {Allah'tan başka}"* sözünü söyler. Bu şekildeki nefy ve isbâtta mezkûr {zikredilen Allah} ile bir huzûrda olmak ve onun dışındakileri unutmak için nefesi içinde tutmaya gerek yoktur. Bahsedilen nefy ve isbât oluyorsa nefesi tutmaya hiç gerek yoktur. Nefy ve isbâtta gerek duyulan mezkûrun {Allah'ın} huzûrunda olmak ve onun dışındakileri unutmaktır. Zikreden kimse bu iki ismi {nefy ve isbâtı} bu şekilde söylerse kendisinde bir saflık ve temizlik meydana gelir ve Allah'ı bilenlerden ve ona ulaşanlardan olur. (*Câmi'*, 233)

mahv-ı erbâb-ı serâ'ir (محو أرباب السرائر) * *Mahv-ı erbâb-ı serâir* {sır sâhiblerinin mahvı}, illetleri ve âfetleri yok etmektir. Bunun karşılığında vuslatın isbâtı vardır. Bu da kulun vasıf, ahlâk ve fiillerinin şekillerinin; Hakk'ın sıfat, ahlâk ve fiillerinin şeklî tecellîsi yoluyla ortadan kalkması sayesinde olur. Nitekim kudsî hadîste Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Onun işiten kulağı ve gören gözü olurum."* (Kâşânî, 79; *Câmi'*, 96)

mahv-ı erbâb-ı zâhir/mahv-ı erbâb-ı zavâhir (محو أرباب الظاهر/محو أرباب الظواهر)

* *Mahv-ı erbâb-ı zavâhir* {zavâhir erbâbının mahvı} [*mahv-ı erbâb-ı zâhir* {zâhir erbâbının mahvı} (*Câmi'*)], kötü âdet ve ahlâkın ortadan kalkması, yerine kulluk hükümlerinin konulması ve güzel ahlâkın kazanılmasıdır. (Kâşânî, 79; *Câmi'*, 96)

mahv-ı ubûdiyyet/mahv-ı 'ayn-ı 'abd (محو العبودية / محو عين العبد)

* *Mahv-ı ubûdiyyet* ve *mahv-ı ayn-ı abd* {ubûdiyyetin ve kulun aynının, yani kendisinin mahvı}, vücûdun {varlığın} aynlarla olan alâkasını ortadan kaldırmaktır. Çünkü aynlar, âlemiyyet {âlem olma, âlemlik} hükmüyle vâhidiyyet mertebesinde ortaya çıkan ve Zât'la alâkalı olan durumlardır.

İşte bu yüzden âyân, ebedî olarak Hakk'ın vücûdunun zuhûr etmiş olduğu aynın mâdûmlarından {yokluklarından} başka bir şey değildir. Âyân, vücûdu {varlığı} mümkün olmakla birlikte, kendisini gösteren varlığında ve bilinen sûretiyle izleri olan yok olan şeydir.

Vücûd {varlık}, yalnızca Hakk Teâlâ'nın kendisinden ibârettir. İzâfet, hariçte varlığı olmayan bir nisbettir. Fiiller ve te'sîrler yalnızca varlığa tâbîdir. Çünkü yok olan te'sîr edemez. Bu duruma göre Hakk Teâlâ'dan başka fâil ve mevcûd yoktur. Şu hâlde Allah, taayyünü ve Zât'ıyla alâkalı bir durum olan kul sûretiyle sınırlanması îtibâriyle âbid, mutlak olması îtibâriyle de mâbûddur. Kulun kendisi yoklu-

ğunda devam etmektedir. Öyleyse kul mahvolmuş, ubûdiyyet {kulluk} ise mahvedilmiş olmaktadır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Attığın zaman sen atmadın, Allah attı."* [Enfâl, 8/17] Allah Teâlâ'nın: *"Üç kişinin konuştuğu yerde mutlaka dördüncüsü O'dur. Beş kişinin konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur"* [Mücâdele, 58/7] ve *"Andolsun 'Allah üçün üçüncüsüdür' diyenler kâfir olmuşlardır"* [Mâide, 5/73] âyetlerini okumuyor musun? Allah âyette üçün dördüncüsü olduğunu söylemiş, fakat üçün üçüncüsü olduğunu reddetmiştir. Çünkü onlardan biri olsaydı, varlığının onlar gibi mümkün olması gerekirdi. Oysa Allah Teâlâ bundan münezzeh ve mukaddestir. Allah, onların dördüncüsü olması sebebiyle, varlıklarının hakîkati veya zâtlarının taayyünü bakımından onlardan farklıdır {zât îtibâriyle onlardan farklıdır, sıfat bakımından da onların aynı değildir}. (Kâşânî, 80; *Câmi'*, 96)

ma'iyyet (معية) {ma'iyyet-i me'al-halk}

* *"Halk ile, asfiyâ ve enbiyâ ile, seçkinlerle ve husûsî kimselerle beraber olmak nedir? Beraberlik bakımından bunlar arasındaki farklar nelerdir?"* {sorusunun} cevâbı şudur: *"Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Nerede olursanız Allah sizinle beraberdir.'* [Hadîd, 57/4] *'Neredelik' bize aittir. Cenab-ı Hakk Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a şöyle buyurdu: 'Ben sizinle beraberim, işitiyor ve görüyorum'* [Tâhâ, 20/46] *Allah onları işitip gördüğünü bir hatırlatma olsun diye veya daha önce onların bilmediği bir bilgiyi bildirmek için onlara hatırlattı. "Rabb'i, kulunu sevdiği zaman, onun işiten kulağı, gören gözü olur" hadîsi bizde tahakkuk etti. Peygamber, buna peygamber olmayanlardan daha lâyıktır. Velîlerin dereceleri çoktur, fakat onlardan nakledilenler ancak ifâde ettiklerimizdir ve soruya cevâb olarak verilecek olan hiçbir şey bundan fazla olamaz. Beraberlik münâsebeti gerektirir. Hakk'tan ancak münâsib bir şekilde alırız; münâsebeti ortadan kaldıracak bir tarzda değil."* (*Fütûhât*, II, 115-116)

* *Maiyyet* {beraberlik} sohbet, sohbet ise cem'dir... (*Fütûhât*, IV, 307)

makām/makāmāt (مقام / مقامات) {hazret; 'ilm-i ahvâl ve tenezzülât; makām-ı mürîd-makām-ı mutavassıt-makām-ı müntehî; sâhib-i makām}

* *Makamât*ın {makamların} mânâsı nedir? Onun mânâsı, kulun Allah huzûrundaki yeridir. Kul ibâdetler , mücâhedeler, riyâzât ve dünyâdan el etek çekmekle Allah'a yönelerek o makamda bulunur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İşte bu, benim makamımdan ve azabımdan korkanlar içindir."* [İbrâhîm, 14/14]... ...*Makamât*; tevbe, verâ, zühd, fakr, sabr, tevekkül gibi duraklardır. (*Lumaʻ*, 65)

* *Makam*, sabreden ve tevekkül edenlerin makamı gibi belli vakitlerde kul ile beraber bulunan bir şeydir. O, zâhiriyle bâtınıyla bu mücâhede, muâmele ve yaptığı şeylerde kulun makamıdır. Ne zaman kul bu husûslardan birini tamamıyla yerine getirirse, orası, başka bir makama geçinceye kadar onun makamı olur. (*Lumaʻ*, 411)

* *Sâhib-i makam* {makam sâhibi}; tevbe, verâ, zühd, sabır gibi makamları gaye edinen kişilerin makamlarından herhangi birinde bulunan kimsedir. Bu makamlardan herhangi biriyle tanınan kişiye, "*sâhib-i makam*" denir. (*Luma'*, 436)

* *Makam*, kulun tekrar etmek sûretiyle elde ettiği ve kendi sıfatı hâline getirdiği âdâbdır. Bunlar, sıkıntılara katlanma ve talebde bulunma yoluyla gerçekleşir. Nihâyet herkesin makamı bulunduğu yerdir. Makam, kişiyi riyâzetle meşgul eden şeydir. Bunun şartı, içinde bulunulan makamın bütün hükümlerini yerine getirmeden başka makamlara göz dikmemektir. Kanâati olmayan kimse için tevekkül makamı gerçekleşmez. Aynı şekilde tevekkül makamını gerçekleştirmeyenin teslîm, tevbe makamını gerçekleştirmeyenin de inâbe makamına geçmeleri doğru olmaz. Bunun gibi verâı olmayanın zühd makamıyla meşgul olması doğru değildir. [Müdhalin {içine girilen şeyin} idhâl; mühracın {içinden çıkılan şeyin} de ihrac mânâsında olması gibi, *mukam* ikamet anlamındadır. İşini sağlam temel üzerine kurmasının gerçekleşmesini sağlamak amacıyla birinin bir makam elde etınesi ve oraya yerleşmesi, Allah'ın kendisini o makama yerleştirdiğini görmesiyle mümkün olur. (Kuşeyrî)] ["*Makam, ubûdiyyet {kulluk} vazîfelerinin, kesb ve ihtiyâr ile {kendi isteğiyle gerçekleştirdiği fiiller yoluyla} yerine getirilmesidir*" denilmiştir. (*Câmi'*)] (Kuşeyrî 34; *Câmi'*, 156)

* Bu kelime *mukam* olursa, "*ikamet etmek*"; *makam* şeklinde olursa "*ikamet yeri*" mânâsına gelir. Makam lafzı hakkında verilen bu açıklama ve mânâ hatalıdır. Arabca'da mukam, ikamet ve ikamet yeri, makam ise ayakta durma ve ayakta durulacak yer mânâsına gelir. Hakk'ın yolunda kulun ikamet mekânını değil. Kul, kemâle ulaşmak için o makama gereği gibi itina göstermeli ve gereklerini yerine getirmelidir. Kulun, bir makamın hakkını vermeden ve yerine getirmeden başka bir makama geçmesi uygun değildir. Meselâ, makamların ilki tevbedir; sonra inâbe, zühd, tevekkül gelir. Tevbe makamının hakkını vermeden inâbe iddiâsında bulunmak, zühd olmadan tevekkül iddiâ etınek de câiz değildir. (Hücvîrî, 215)

* *Makam*, tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen mürîdin yolundan ve ittihâd {çalışıp çabalama} husûsundaki vaziyetinden ibârettir {çalışıp çabalamakla elde edilir}. Makamın derecesi, kulun Allah katındaki derecesi kadar olur. *Hâl* ise, Allah'ın kulun kalbine olan fazl ve lütfundan ibârettir. Kulun gayretiyle elde edilmez. Çünkü makam ameller, hâl ise lütûflar cümlesindendir. Makam, kesbîdir {kazanılarak elde edilir}, hâl ise vehbîdir {Allah'ın bahşettiği şeylerdendir}. Makam sâhibi makamını mücahedesiyle elde etınişken, hâl sâhibi nefsinden fânî olmuştur. Onun hâle ulaşması, Allah Teâlâ'nın bu hâli onun üzerinde yaratması sayesinde olur. (Hücvîrî, 216)

* *Makam*, bu yolda ilerlemek isteyenin kendisinden istenilenleri tüm gayret ve iyi niyetle yerine getirmesidir. Hakk'ı irâde edenlerden her biri için başlangıçta onlar için sebeb teşkîl eden bir makam vardır. Her ne zaman mürîd bu makamları gönülden arzular ve onlardan her birine varmak isterse, bu sebeblerden birine

yerleşir. Çünkü makamlar ve irâdeler, meslek ve muâmelelerden değil, yaratılıştan gelir. (Hücvîrî, 449)

* Ahvâl {hâller} velîlere, *makamât* {makamlar} abdallara aittir. (*Fütûh*, 21-22)

* *Makam-ı mürîd* {mürîdin makamı} mücâhedelere ve zorluklara katlanmak, haz veren ve nefsinin yararına olan şeylerden uzak kalmaktır.

Makam-ı mutavassıt, arzu edilen şeyin taleb edilmesi sırasında korkunun büyüyüp gelişmesi, hâllerde sıdkın gözetilmesi ve makamlarda edebe uyulmasıdır.

Makam-ı müntehî, sahv, temkîn ve duâya Hakk'ın icabetidir. Mürîdin bu hâlinde şiddet, sehâ, men {alıkoyma}, atâ {verme}, cefâ ve vefâ eşittir. Yemesi acıkması gibi, uykusu uyanıklığı gibidir. Onun hazları yok olmuş, geriye sadece hakları kalmıştır. Zâhiri halkla, bâtını Hakk'la birliktedir. Bunların hepsi Hz. Peygamber ﷺ ve Sahabe'nin hâllerinden nakledilenlerdir. Onun ilk yaptığı, Hira Mağarası'nda bütün dünyevî bağlarından uzaklaşmaktı. Sonra halk ile birlikte oldu. Onun için halvet ile celvet arasında fark yoktur. Aynı şekilde sıfat ehli de temkîn hâlindeki emirlerden ve vezirlerden {ileri gelen sûfîlerden} olmuşlardır. İnsanlara {ve dünyâ işlerine} karışmak onlara te'sîr etmez. (*Âdâb*₂, 16)

* *Makamât*a {makamlara} gelince; kulun ibâdetler konusunda Allah katındaki makamıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır.*" [Sâffât, 37/164]

Makamlar şunlardır: Birincisi *intibah* {uyanıklık}; kulun gaflet sınırından çıkmasıdır.

Tevbe; {gaflete götüren şeylerden} ayrıldıktan sonra devamlı pişmanlık ve çokça istiğfarla Allah'a dönmektir. *İnâbe*; gafletten zikre dönmektir. Nitekim şöyle denilmiştir: "*Tevbe rehbet {korkmak}, inâbe ise rağbettir {istemektir}.*" Şöyle de denilmiştir: "*Tevbe zâhirde {dışta}, inâbe ise bâtında {içte} olur.*"

Verâ; şübheli şeyi terk etmektir.

Nefs muhâsebesi; nefsin fazlalık ve eksikliklerini, lehinde ve aleyhinde olan şeyleri kontrol etmektir.

İrâde; gayret etmek ve rahatı terk etmektir.

Zühd; dünyânın helâllerini terk etmek ve dünyâdan ve şehvetlerinden uzaklaşmaktır.

Fakr; mülke sâhib olmamak ve kalbinden elinde bulunmayan şeyleri {bunların sevgisini} silmektir.

Sıdk; gizli ve aşikârın eşit olmasıdır.

Tasabbur; nefse hoşuna gitmeyen şeyleri yüklemektir. Bu makam mürîdlerin son makamıdır. Bundan sonra *sabır* {gelir}; şikayeti terk etmektir.

Rızâ; belâlardan zevk duymaktır.

İhlâs; halkı {yaratılanları} Hakk'ın muâmelesinden çıkarmaktır {her işte yalnızca Hakk'a ayarlı olarak hareket etmektir}.

Tevekkül ale'llah; Allah'tan başkasından bir şey bekleme {huyunu} gidererek, yalnızca O'na dayanmaktır. (*Âdâb*₂, 20)

* Hâl, değişme husûsiyeti gösterdiği için {"*hâl*" diye}, *makam* ise değişmediği, istikrâr bulduğu için "*makam*" diye isimlendirilir. Bir şey özü îtibâriyle hâl olur, sonra makam hâlini alır. Kulun kalbinde bir muhâsebe duygusunun doğması, sonra nefsânî husûsiyetlerin hâkim olmasıyla bu duygunun kaybolması, yine bunun bazen ortaya çıkması ve bazen kaybolması gibi. Kul, muhâsebe hâlini devam ettirirse bu durum devam eder. Nefsânî sıfatların ortaya çıkmasıyla muhâsebe hâlinin ortadan kalkması, ilâhî yardımın gelmesine kadar devam eder. Hakk'ın yardımıyla muhâsebe hâli kula hâkim olur ve nefs mağlub edilir. Muhâsebe hâli bütün te'sîriyle onu kuşatır, nefsin vatanı, istikrâr yeri ve makamı olur... [Diğer hâl ve makamlar da böyledir. (*Câmi'*)] {*'Avârif*, 273; *Câmi'*, 138)

...Bunun devamlı olması ve kulda yerleşik duruma gelmesi hâlinde muhâsebe makamından murâkabe makamına yükselmiş olur. Muhâsebe kişinin makamı olduğunda, murâkabe onun için hâl olur. Sonra murâkabe hâli, hata ve gafletin zaman zaman kulun iç dünyâsında galib gelmesinden dolayı, hata ve gafletin dağılmasına götürür. Allah, yardımıyla kulunu destekler. Böylece murâkabe hâl olduktan sonra makama dönüşür.

Muhâsebe makamı, ancak murâkabe hâlinin gelmesiyle istikrâra kavuşur. Kula, müşâhede hâline yükselme imkânı verildiğinde, murâkabesi istikrâr bulur ve makamı hâline gelir. Müşâhede, bazen gizlenerek bazen de ortaya çıkarak açık biçime dönüşen hâl olur. Sonra makam hâline gelir ve bu makamın aydınlığı gizlilik örtüsünden kurtulur {makam hâline gelmesi onun gizliliğini ortadan kaldırır}.

Müşâhededen sonra fenâ fillâhı gerçekleştirme, beka billaha ulaşma, ayne'l-yakînden hakka'l-yakîne çıkma gibi en üst derecelere yükseliş gelir. Ve kulda kalbi kaplayan örtüyü yaran hakka'l-yakîn hâli meydana gelir. Bu ise müşâhedenin en üst derecesidir. (*'Avârif*, 273-274)

* *Makamât* {makamlar} kesbî, ahvâl {hâller} vehbîdir. Bizim tertîbimize göre tamamı vehbîdir. Kesbî olanlar vehbî olanların yardımıyla elde edilince, vehbî olanlar da kesbî olanların yardımıyla elde edilir. Hâller vecdin meyveleridir. Makamlar ise vecde götüren yollardır. Ne ki makamlarda kesb ve gayret ortaya çıkmış mevhibeler gizlenmiş; hâllerde de mevhibeler ortaya çıkmış, kesb gizlenmiştir. Hâller semâvî ve ulvî mevhibeler, makamlar ise bu mevhibelere giden ve götüren yollardır. (*'Avârif*, 274; *Nefehât*, 24)

* Sûfîlerden bazıları şöyle demiştir: "*Bir kulun içerisinde bulunduğu makam, ancak*

o makamdan daha ileri bir makama terfî ettiği zaman tamamlanmış olur. Bundan sonra da üst makamdan altta olan makama bakarak bulunduğu makam hakkında hükme varır." En iyisini Allah bilir, ancak şunları söylemek de mümkündür:

Kul belli bir makamdayken, daha sonra yükseleceği makamdan kendisine bir hâl verilir. Kendisinde bu hâlin bulunmasından ötürü, bulunduğu makamda Hakk'ın tahakkuk etmesi tasarrufunda bulunur. Terfî etse de etmese de kula bunun dışında bir şey verilmez.

Kul, makamlara hâller vâsıtasıyla yükselir. Hâller, daha sonra makamlara varılınca kesble iç içe olan mevhibelerdir. Kula, daha sonra terfî edeceği bir makamdaki hâl, ancak o makama terfî etmeye yaklaştığı zaman görülür.

Yine kul, makamlara terfî etmeyi hâlleri artırarak sürdürür. Bu münâsebetle, tevbeye varıncaya kadar hâllerle makamların içiçe olduğu görülür. İçerisinde hâl ve makam bulunmayan hiçbir fazîlet yoktur. Zühdde hâl ve makam vardır, tevekkülde hâl ve makam vardır, rızâda da hâl ve makam vardır...

...*Makamât*ta {makamlarda} kesb zâhir {açık}, mevhibe bâtın {gizli}; ahvâlde {hâllerde} ise kesb bâtın, mevhibe ise zâhir olmuştur. (*'Avârif*, 275)

* Tevbe, tüm *makamat*ın temeli ve dayanağı, her hâlin anahtarıdır. O, ilk makamdır ve bina için olan arsa mesabesindedir. Arsası olmayanın binâsı olmaz. Tevbesi olmayanın da hâli ve makamı olmaz. (*'Avârif*, 277)

* [Sûfîlerin ileri gelenlerine göre (*Rihle*)] *makam*, merâsimlerin {içinde bulunulan durumda zâhirî ve bâtınî şart ve edeblerin} bütün hükümlerini yerine getirmekten ibârettir. (*Istılâh*, 530; *Rihle*, 209)

* Her husûsiyetin kendisinde yerleşip kök salması *makam*ın keyfiyetindendir...

...Bazı *makamât* {makamlar} vardır ki, insan dünyâda ve âhirette onlara muttasıf olur. Müşâhade, celâl, cemâl, üns, heybet ve bast gibi. Bazıları da vardır ki, kul ölüm ânına, kıyâmete, cennete ilk adımını atana kadar onunla vasıflanır. Havf, kabz, hüzün ve recâ gibi. Bazılarıyla ise ölüm ânına kadar vasıflanır. Zühd, tevbe, mücâdele, riyâzet, tecellî gibi. Yine onlardan bir kısmı da vardır ki şartının ortadan kalkmasıyla yok olur, şartın geri gelmesiyle geri gelir. Sabır, şükür, verâ gibi. (*Fütûhât*, I, 72)

* Denilmiştir ki: "*Hâl, kul üzerinde vasıfların değişmesidir. Eğer bu vasıflar, sâbit ve kalıcı olursa bu makamdır.*"

Eğer "*Makam nedir?*" dersen, deriz ki: "*Makam, içinde bulunulan durumun haklarını tam olarak gerçekleştirmekten ibârettir. Sâlihinin gayesi bir sonraki makam değildir. Bu da edebdir.*"

Eğer "*Edeb nedir?*" dersen, deriz ki: "*Edebden, bazen şerîatın edebi, bazen hizmetin edebi ve bazen de Hakk'ın edebi kasd edilir.*" Şerîatın edebi, dînin zâhirine tam olarak

riâyet etmektir. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Hizmetin edebi, hizmette ileri gitmekle beraber, kendisinden cereyân eden şeyleri görmekten fânî olmaktır. Hakk'ın edebi ise, Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Edîb, vaktin hükmünde olan veya vaktini bilen kimsedir.

Eğer "*Vakit nedir?*" dersen, deriz ki: "*Vakit, geçmişe ve geleceğe bakmadan, içinde bulunulan ânı yaşamaktır. İşte ehl-i tarîkin {tasavvuf ehlinin} vakit anlayışı böyledir.*"

Eğer "*Sûfilere göre tarîk nedir?*" dersen, deriz ki: "*Ruhsat verilmeyen konularda, azîmetler ve azîmet mesabesindeki ruhsatlar cinsinden meşru hakları yerine getirmektir.*" Azîmet mesabesindeki ruhsatları ancak azîmet sâhibleri yerine getirir. Tarîk ehlinin bir çoğunun ruhsatla amel etmeye izin verilmemesi ise yanlıştır. (*Fütûhât*, II, 130)

* *Makamât*, kişinin kendi çabasıyla elde edilen şeylerdendir. Bu çaba da şer'î yönden hukukî muâmeleleri tam olarak yerine getirmektir. Kul, kendisi için tâyîn edilen muâmeleleri ve Şârî'in kendisine devamlı olarak yapmasını emretmiş olduğu keyfiyet ve zamanları tâyîn edilmiş bulunan mücâhede ve riyâzât türlerini yerine getirdiği ve bunların şartlarının hakkını tam ve mükemmel olarak verdiği zaman, bunların sûretini kendisine emredildiği gibi inşâ ettiği için makam sâhibi olur.(*Fütûhât*, II, 380)

* *Makamât*taki yolculuk, makamı terk ederek yapılacak bir şey değildir. O ancak kendisinde bulunan bir makamdan ayrılmadan daha yüce bir makamın elde edilmesiyle olur. Bu, şu makamdan bu makama değil, bilakis şu makamla beraber bu makama intikal etmektir {tasavvufta geçilen makam terk edilip de başka bir makama ulaşılmaz, yani bir makama varıldığında, ona eskisiyle beraber varılır}. (*Fütûhât*, III, 220)

* *Makam*, dînî emirlerin ve yapılması gereken ibâdetlerin hakkını tamamen vermektir. İçinde bulunduğu durumun gereklerini yerine getirmeyenin daha üst makamlara yükselmesi doğru değildir. Nasıl ki, melekesi hâline gelinceye kadar kanâat makamını tahakkuk ettirmeyenin tevekkül makamına, tevekkül makamının hakkını vermeyenin teslîm makamına geçmesi câiz değilse, diğer makamlarda da böyledir. Bu hakkını vermekten maksad, bu alt derecedeki makamlarda devamlı kalmak değil, onların hakkını verdikten sonra diğerlerine geçmektir.

Alt seviyelerde kalan makamların ve bunların yüksek olan derecelerinin çoğu ve mertebeleri daha yüksek seviyelerde idrâk edilir. Maksad, o makamın başka bir hâle dönüşmemesi için o makama sağlam bir şekilde yerleşmektir. Kanî {kanâat sâhibi}, mütevekkil ve bütün diğer makam isimlerinde olduğu gibi, bu vasıflarla isimlendirilmek maksadıyla, kişi içinde bulunduğu makamı, bu makamın mânâsını {kendisinde} ortaya çıkararak tasdîk eder. Sâlikin orada bulunması ve ikameti sebebiyle de "*makam*" diye isimlendirilir. (Kâşânî, 87; *Câmi'*, 99)

* Recâ, sâliklerin *makam*ları ve tâliblerin hâlleri cümlesindendir. Bundan dolayı,

sabitleşmiş ve yerleşmiş olan vasfa "*makam*" denir. Geçici ve yerleşik olmazsa buna da "*hâl*" denir. Sarılık da altında olduğu gibi sâbit, utanma ve hastalıkta olduğu gibi geçici olmak üzere iki kısımdır. Kalbin husûsiyetleri de bunun gibi kısımlara ayrılır. Sabit olmayanına "*hâl*" denir, çünkü hemen kayboluverir. Bu kalbin her sıfatı için geçerli olan bir hâldir. Şu anda biz, recânın gerçeğini anlatmayı hedefledik. Recâ; hâl, ilim ve amelden meydana gelir. İlim hâli olgunlaştıran sebebdir, hâl ameli gerektirir, recâ ise bu üçünün birden adıdır. (Kudâme, 316)

* Yakîn *makam*ları dokuzdur: Bunlar, tevbe, zühd, sabr, şükr, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercihin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* Biz sidreyi bir *makam* olarak bulduk. Orada sekiz müşâhede makamı vardır. Her müşâhede makamında öyle yüce manzaralar vardır ki, o manzaraları çok değişik olmalarından dolayı kavramak mümkün değildir. Bu değişik manzaralar ise o müşâhede makamı sâhiblerinin zevkleri nisbetinde olur. Yukarıda makam dediğimiz, Hakk'ın zuhûr yerlerinde zuhûrudur. Bu zuhûr ise Hakk'a has hakîkatlerde ve halka ait mânâlarda kendisine tecellîsinden ibârettir.

Bu anlatılan sekiz müşâhede makamını şöyle sıralayabiliriz: Birinci mertebe Yüce Hakk'ın, Zâhir ismi ile tecellîsidir. Ama kulun bâtın cihetinden... İkincisi Hakk'ın Bâtın ismi ile tecellîsidir. Ama kulun zâhir yönünden...

Üçüncüsü Hakk'ın, kulun rûh cihetinden Allah ismi ile tecellî etmesidir. Dördüncüsü Hakk'ın kulun nefsi cihetinden Rabb sıfatı ile tecellî etmesidir.

Beşincisi, mertebe tecellîsidir. Bu, kulun aklında Rahmân isminin zuhûrudur. Altıncısı, kulun vehmi cihetinden Hakk isminin tecellîsidir.

Yedincisi hüviyyetin mârifetidir. Burada Hakk kulun isminin enniyyetinde tecellî eder. Sekizincisi Zât'ın mârifetidir. Ama kulun mutlak yönü îtibâriyle... Bu makamda Hakk'ın tecellîsi, kulun zâhir ve bâtın heykelinde kemâle ermesiyle olur. Durum anlatıldığı gibi olunca bâtınla bâtın, zâhirle zâhir, hüviyyetle hüviyyet, enniyyetle enniyyet olur. Zikredilen müşâhede makamlarının en yücesi burasıdır. Bundan sonrası ise ahadiyyettir. Orada mahlûkun hiç görüntüsü yoktur. Çünkü orası sırf Hakk'a hastır. Bu makam Vâcibü'l-Vücûd olan Zât'ın husûsiyetleri arasındadır. Eğer kâmil bir kişiye bu tecellîden bir şey gelirse, bunun kendisi için olan ilâhî bir tecellî olduğunu söyleriz. Halkın orada bir görüntüsü yoktur. Hiçbir şekilde o tecellî halka bağlanamaz, mutlaka Hakk'ındır. İşte bundan dolayı ehlullah ahadiyyet tecellîsini halka bağlamayı menetmiştir. (*İnsân*, II, 8)

* *İlm-i ahvâl ve tenezzülât* {hâller ve makamlar bilgisi} bu ilimle muttasıf olan kimselere mahsûs bir bilgi türüdür. Bu durumla sıfatlanan kimselerin iki yolu vardır: Hakk'ı, kıdemin başlangıcı olarak görmek ve sadece O'na yönelerek amel etmek. Bu Şâzeliyye[, Nakşibendiyye (*Câmi'*)] ve bunlara meyledenlerin yoludur.

İkincisi nefsi görme, Hakk'ı nefse muttalî kılma ve bu şekilde amel etme yoludur. Bu ise Gazâlî, [Sühreverdî (*Câmi'*)] ve bunlara meyledenlerin yoludur. Bunların dayanağı "*Allah'a seni görüyormuş gibi ibâdet etmendir (bu amel ilk kısma aittir); sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor (bu da ikinci kısma aittir)*" şeklindeki hadîstir. İlimle meşgul olmanın ve nefsin ilacı olan bu yola "*tarîk-i burhân {burhan yolu}*" da denilmiştir. Çünkü bu konu hiç kimseye taarruzda bulunmaya ve hiç kimseyi dalâletle suçlamaya gerek yoktur. Ancak bu işe ancak akıllı insanlar muktedir olabilir... (*Câmi'*, 168; *Rihle*, 43)

...Halkın bu yollarla seyr-i sülûku ise, îtikadlarını dîndârlığına güvenilen bir âlime göre tashih etmekle mümkün olur. Böylece onlar, şifa verecek ve nefslerini tatmin edecek şekilde hâl ilminden nasiblenirler. Hâl ilmiyle ilgili konularda sabırdan sonra büyük bir gayretle takvâ ve istikamet sâhibi de olmak gerekir. Bu konuyla ilgili bir ihtimâl veya te'vîl soz konusu olamaz. Burada kendi imamının dışında mûteber bir imamın da bir müdâhalesi yoktur. Sonra halk, hâlleriyle ilgili olarak daha önce bu tecrübeleri yaşamış olan nasîhat edecek bir şeyhe veya sâlih bir dosta güvenir. Böylece {onlardan kendilerine} kalan her şeyi alır ve diğerlerini bırakır. (*Câmi'*, 168)

* İnsanlardan kimileri hâl, kimileri de *makam* sâhibidirler. Makama erişenler için ilâhî doğuşlar devamlı olarak meydana gelir.

Terkîk: Zâtî hakîkat tüm vasıflardan tecrîd edildiğinde, mânâsı, kendisini kabûl eden kimsedeki vasıflardan dolayı televvün eder {çeşitli hâllere girer}. (Suyun rengi kabının rengidir.) "*Tek bir su ile sulanmaktadırlar. Bununla birlikte yeme konusunda bazılarını bazılarına üstün kılarız.*" [Ra'd, 13/4] (*Kavânîn*, 12)

* Sâlik, *hâl*i meleke hâline getirdiğinde o hâl onun makamı olur. Böylece o makamda o hâl ile devamlı olarak tasarrufta bulunur. "*Hâl*" değişen bir şeydir. Sâhibine hâkim olan, fakat, sâhibinin hâkim olamadığı şey hâldir...

...Tedricî olarak kazanılan *makam*, makamı ortaya çıkarır ve böylece seyr ü sülûkta ayaklar sâbit olur {kişi hatalı adım atmaz}...

* *Makam*da toplulukla beraber ayağın sâbit olması, o makamda bulunan kimseye bulunduğu makamın sağlamlığının tahakkuk etmesi {gerçekleşmesi} demektir. (*Kavânîn*, 17)

* İnsanların içerisinde ahlâk bakımından ileri seviyede gördüğün kimse, onlar içerisinde *makam* sâhibi olandır. İleri bir ahlâkî makama ulaştığında bazı şeylerle karşılaşır ve {bunlar içinde de} hayırlı ve bâkî olanlarıyla yetinir...

...Sâlik, kemâle erdiğinde her zaman ilâhî nûrları elde eder. İşte o, *makam* ve murâd sâhibidir...

...Kim içinde olduğu yerde rahatlık buluyorsa, bu keldisine verilmiş bir *makam*dır. (*Kavânîn*, 18)

* *Makamât*, mürîdin birinden diğerine yükselerek, saadet için arzulanan gaye olan tevhîd ve mârifete varıncaya kadar devam eder. Mürîdin bu tavır içinde yükselmesi gerekir. Bütün makamların aslı itâat, ikrâr ve onlardan önce de îmân ve bunlarla beraber devam eder. Neticeye varma konusunda bir âcizlik veya halel vâkî olursa, bilsin ki, bu daha önce vâkî olan {başka} bir şeyden dolayı gelmiştir. İnsânî havâtırda ve vâridâtta da durum böyledir. Bu sebeble mürîd, diğer eylemlerinde nefsini muhâsebe etmeye ve onların hakîkatlerine nazar etmeye muhtaçtır. Çünkü, amellerden neticelerin elde edilmesi zarûrî olduğu gibi, hatalardan dolayı eksikliğin olması da zarûrîdir. Böylece mürîd bu {makamı} bulur. (*Buğye*, 18)

* *Makamât*, zikir esnâsında ve tüm ibâdetlerde Allah Teâlâ'nın sana nazar ettiğini ve senin yanında olduğunu düşünmendir, bu ihsân makamıdır. Varlıkların Efendisi'nin ﷺ sözünde olduğu gibi "*...Ihsân, Allah'ı görüyormuşcasına ibâdet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir.*" Yani ona nazar ettiğini düşünme kudretin yoksa, onun sana baktığını gördüğünü düşünerek ona ibâdet et. Allah'ın rızasının tüm yönleriyle seni kuşattığını düşünerek bu bakışın ortasında erir ve küçülürsün, varlığından bir eser kalmaz. Sonra bu durumdan, hiçbir keyfiyetle vasıflanmadan ve bölünmeden, sadece herhangi bir şeye bağlı olmayan Rabb'inin cömert nûru içinde olduğun düşünce ve tahayyülüne yükselirsin. O, bütün varlıkları cismâniyyet ve rûhâniyyet bakımından kuşatır. O her şeyi kuşatandır. (*Câmi'*, 20)

makām-ı kuvvet (مقام القوة) * Fütüvvetin {gençliğin, delikanlılığın, insâniyyetin} kuvvet makamı vardır. Allah tabîat îtibâriyle havadan daha güçlü bir şey yaratmamıştır. İnsanı ise, mü'min olması hâlinde havadan daha güçlü yaratmıştır. Hz. Peygamber'in ﷺ hadîslerinde vârid olduğu üzere meleklerle birlikte yeryüzünü yarattığında melekler titremiştir. (*Fütûhât*, I, 307-308)

{Ayrıca bk. **fütüvvet**}

makām-ı mahmûd (مقام المحمود) * "*Makam-ı mahmûd nedir?*" {Şudur:} Bu tüm makamların neticelerinin vardığı makamdır. Makamlara ait ilâhî isimlerin hepsi bu makama bakar. O, Resulullah'a aittir. Bu makam, kıyâmet gününde bütün yaratıklar için açıkça ortaya çıkacaktır. Bu sebeble {amellerin} arz {edileceği} günde, onun hükümranlık ve liderliği tüm halk üzerinde herkesin anlayacağı biçimde gerçekleşecektir. (*Fütûhât*, II, 85-86)

makām-ı nûh (مقام نوح) * Hz. Nûh'un makamı ilâhî mertebelerden biridir. Bu mertebenin gereğine göre ilâhî hükümlerin açığa çıktığı tenzîh makamıdır. Bu mertebede ne eksilme, ne de artma olur. Artma üzerinde noksanlık vardır. Cem'in yokluğu ona nisbetle kemâldir, mertebe ve makamına nisbetle eksikliktir. O da tenzîhi üstün tutmaktır. Çünkü cem'de tafdil {üstün görme} yoktur. Eğer cem'i getirseydi {tenzîhle teşbîhi birleştirseydi}, tafdil usûlüne göre tenzîhi getirmemesin-

den dolayı makamı konusunda noksan kalırdı. Tıpkı Hz. Muhammed'in ﷺ cem'i getirmemesi hâlinden derecesinden düşeceği gibi.

Sözümün mânâsı şudur: Eğer Hz. Nûh ﷺ kavmine {tenzîh ve teşbîhten oluşan} iki daveti cem' etseydi {birleştirseydi}, {davet ettiği toplumun üyeleri} ona icâbet ederlerdi. Yani Hz. Nûh ﷺ cem' mertebesinde olsaydı, ona icâbet ederlerdi ve zayıf akıllar için eksiklik, düşünce ve tevehhüm ortadan kalkardı. Eğer Hz. Muhammed ﷺ, Hz. Nûh zamanında veya diğer peygamberler zamanında gelseydi, bu zamanda yaşayanlar iki daveti cem' ettiğinden dolayı O'na icâbet ederlerdi. "*...Sonra kendi nefsinden söyledi...*" yani davetinden kavmini haberdar etti. "*...onların mağfireti için duâ etti...*" Hakk işin hakîkatini, onlardan gizlediği için "*...onlara açıklamak için değil. Onlar da bunu anladılar...*" yani Hz. Nûh'un ﷺ davetinin maksadını {anladılar}. "*...Bundan dolayı...*" yani davetin mânâsını anladıklarından dolayı "*...parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerinin içine gömüldüler. İşte tüm bunlar Hz. Nûh'un ﷺ onları çağırdığı sırrın sûretidir...*" İşte bu, havâssın anladığı mânâdır. (Sofyavî, 75)

makām-ı tenezzül-i rabbânî (مقام تنزّل الربّاني) * *Makam-ı tenezzül-i rabbânî* {rabbânî iniş mertebesi}, rahmanî nefestir. Yani, vücûdun {varlığın}, taayyünlerin {Hakk'ın zuhûr ettiği belirlenim} mertebelerindeki hakîkatlerinin ortaya çıkmasıdır. (Kâşânî, 88; *Câmi'*, 99)

{Ayrıca bk. **nefes-i rahmânî**}

makām-ı vahdet-i câmi'a (مقام وحدة الجامعة) * *Makam-ı vahdet-i câmi'a*, Allah'ın isim ve sıfatlarını kapsayan vahdet makamıdır. O da varlıkları ve onların özü olan âyânı, ancak Allah Teâlâ'yı müşâhadeden sonra gören muhakkiklerin makamıdır. Resûlullah'ın halîfesi Hz. {Ebû Bekr} Sıddîk şöyle söylemiştir: "*Hiçbir şey görmedim ki ondan önce Allah Teâlâ'yı görmüş olmayayım.*"

Ârifler de şöyle demişlerdir: "*Varlıklar isim ve sıfatların eserleridir ve ona delâlet ederler. Ârif olan muhakkik Allah'ı eserlerinden önce görüp onunla eserlerine istidlâl eder. Bundan perdelenmiş olan ise Allah'tan önce eserlerini görür ve eserleriyle Allah'a istidlâl eder. İşte {eserden önce Allah'ı görme makamı} makam-ı hâssa-yı hâssadır {seçkinlerin makamıdır}. Bunlar rusûh ve temkîn ehlidirler. Bunlara hakîkat şarâbından her içirildiğinde, sahv {ayıklık} hâlleri artar, akılları derinleşir.*"

Vahdet sâhibinin, Hakk'ın her şeyde var olduğunu müşâhede ettiği için beka makamında olduğu söylenir. O denizdir ve eşyâ tümüyle dalgadır. Onu deniz kaldırır ve indirir. Her şey onunla kaimdir. (*Rihle*, 216)

maksad-ı esmâ/matlab-ı a'lâ (مقصد أسمى / مطلب أعلى) * *Matlab-ı âlâ* ve *maksad-ı esmâ* {en yüce arzu ve en ulvî maksad}, celîl olan Rabb'i bilmektir. Sonra O'na ibâdeti, abd-i zelîl {aşağı bir kul} olarak yerine getirmektir. (*Buğye*, 11)

* *Maksad-ı esmâ* {en yüce maksad} Allah Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Görüş ayrılığı, bu yüce arzuya ulaştıran ilim konusundadır. (*Buğye*, 12)

mâlikü'l-mülk (مالك الملك) * *Mâlikü'l-mülk*, emrettiği şeyler husûsunda kulda meydana gelen filleri karşılığında onu cezâlandırması hâlinde Hakk Teâlâ'dır. (Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

ma'lûmât (معلومات) * *Mâlûmât* {bilinebilen şeyler}, idrâk edilmesi bakımından zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısma ayrılır. O da nefsî idrâktir ve bedîhîdir. Bundan ortaya çıkan ve oluşan şey, eğer mânâ olursa akıl, sûret olursa hayâldir. Hayâl ancak husûsî bir şekilde meydana gelir. Akıl, hayâlin meydana getirdiği şeyi anlar ve aklеder. Hayâlin gücünde, aklın meydana getirdiği bazı şeyleri tasvir etme kabiliyyeti yoktur. İlâhî iktidarın tüm bunlardan başka kendi katında bulunan bir sırrı daha vardır. (*Fütûhât*, I, 85)

* *Mâlûmât* üçtür, bunun dördüncüsü yoktur. O da sınırlanamaz olan mutlak varlıktır. O da Vâcibü'l-Vücûd'un bizzât kendi varlığıdır.

Diğer bir mâlûm {bilinen şey} ise, nefsi gereği yok olan adem-i mahzdır {mutlak yokluktur}. O, asla ihâta edilemez {kuşatılamaz}, bu muhâldir. Vücûd-ı Mutlak'a karşılık gelir. Vezin hükmüyle vasıflandırılırlarsa birbirine eşit olurlar. Birbirine karşı iki zıt şey yoktur ki aralarında birini diğerinden ayıracak bir fark bulunmasın. Mutlak varlıkla mutlak yokluk arasındaki bu farka mîzân hâkim olsaydı, hiçbir fazlalık olmaksızın miktar açısından ona eşit olurdu. Bu en yüce berzahtır. O da berzah-ı berzahtır.

Onun bir varlığa, bir de yokluğa dönük yönü vardır. O da bizzât mâlûm olanlardan her birine mukabildir. O da üçüncü mâlûmdur. Bütün mümkünler ondadır. Nasıl ki mâlûmâttan her biri sonsuz ise o da sonsuzdur. Bu berzahta vücûd-ı mutlakın ona nazar edeceği muayyen aynları vardır. Bu bakımdan, ona "*şey*" ismini verdi. Hakk onu var etmeyi murâd ettiğinde ona "*Kün {Ol}*" dedi ve o da oluverdi. Mutlak yokluktan ona nazar ettiği taraflardan mevcûd aynları yoktur. Bu sebeble ona "*Kün*" denilir. (*Fütûhât*, III, 47)

ma'nâ (معنى) * *Mânâ*, sûret ve şekil kalıbına sokulduğunda, his onunla içiçe olur. Böylece onda onu müşâhede edebileceği bir boşluk oluşur, o da orada dolaşır. Sonra onu, bu şeklin kendisine dayanan şeyi tahkîk etmeye götürür ve o sûret onun cesedi hâline dönüşür. (*İnşâ'*, 6)

ma'rifet/ma'rifetullah (معرفة / معرفة الله) {'avârif; ehl-i ma'rifet; hazret; hüsn-i ma'rifet}

* *Semere-i ilim ve mârifet* {ilmin ve mârifetin semeresi, meyvesi} Allah'a yakınlıktır. (*Şehîde*, 169)

* Sordum: "*Allah'a tevbe eden kişinin yapması gereken ilk iş nedir?*" Dedi ki: "*Rabb'ine yönelen ve rızâsını taleb eden kimsenin yapacağı ilk iş mârifetullah, mârifet-i nefs {Allah'ı ve nefsi tanıma}, nefsinin nasıl kötü temâyülleri olduğunu ve âhiret hayatını taleb etme konusundaki zayıflığını anlamak, onu Allah'ın edebiyle edeblendirmek ve Allah'a ﷻ mehabbet {Allah'ı sevmeye} yöneltmektir.*" (*Bed'*, 173)

* Hakk'ı tanıdığın zaman O'nu ikrâr edersin. Hakk da seni yapman gereken zâhir farzlarla birlikte bâtın farzlara götürür. Bu da sırların {iç dünyâların} düzeltilmesi, irâdenin istikameti {isteklerin düzgün olması}, niyetin doğruluğu, düşüncenin teftiş edilmesi, kalbin Allah'ın sevmediği her şeyden temizlenmesi, kalb ve organların {niyet ve davranışların} Allah'ın yasakladığı şeylerle kirlenmelerinden dolayı sürekli pişmanlık duymaktır. (*Âdâb*ı, 59)

* {Sordum:} "*Hüsn-i mârifet nedir?*" Dedi ki: "*Kalbin Allah'a muhtaç olması, O'na ve âhiret yurduna yaklaşmasıdır. Öyle ki, sanki onları gözüyle görüyormuş gibi olmasıdır. Bu durumda Allah ile kendisi arasında kalan geçmiş günâhlarının gözleri önüne dikildiğini düşünür. Yine Allah'ın kendisine verdiği sayılması mümkün olmayan nîmetleri düşünür. O nîmetlerin şükrüne muktedir olamadığını kalbinden ikrâr eder. Allah'ın celâlini, tâzîmini, kudretini, cezâsını, kıyâmet gününün korkularını ve ondan önce gelen berzah {kabir} ve ölümü göz önüne getirir.*" (*Âdâb*ı, 148)

* *Mârifet*, her şeyin üstündedir ve her şeyin temelidir. Sonra irâde gelir. O da mârifet cinsindendir. İrâde terki {bir şeyi yapmayı bırakabilme gücünü} ve ameli {yapabilme gücünü} gerçekleştirmektir. Almak, vermek, sevmek, sevmemek bunların hepsi amellere dâhildir. İrâde, amel sâhiblerinin amellerindeki faydanın gerçekleşmesi için karar mekanizmasıdır. (*Âdâb*ı, 154)

* Ebû Yezîd Bistâmî buyurmuştur ki: "*Başlangıçta {tasavvufî hayatımın başında} dört şeyde yanıldım: Sandım ki, O'nu zikreden, tanıyan, seven ve isteyen benim. {Yolun} sonuna varınca gördüm ki, O'nun zikri benim zikrimi, O'nun mârifeti benim mârifetimi, O'nun mehabbeti benim mehabbetimden, O'nun istemesi benim istememden önceymiş.*" (*Şatahât*, 23)

* *Ehl-i mârifet* {mârifet ehli} üç makam üzeredir: Birincisi, O'ndan gafil oldukları için Allah'ı arayanlar, ikincisi O'ndan âciz olduklarından dolayı Allah'dan kaçanlar, üçüncüsü ise aramadıkları gibi kaçınayıp oldukları yerde kalanlardır. (*Şatahât*, 106)

* Ebû Yezîd Bistâmî'ye "*Mârifeti ne sayesinde elde ettin?*" diye sorulmuş, o da "*Çıplak bir nefs ve tüm yemeklerden mahrum aç bir karınla*" diye cevâb vermişti. (*Şatahât*, 112)

* Ebû Yezîd Bistâmî'nin şöyle dediğini duydum: "*Mârifet-i avâm, mârifet-i havâs, mârifet-i havâss-ı havâss: Mârifet-i avâm; mârifet-i ubûdiyyet {ubûdiyyetin tanınması}, mârifet-i rubûbiyyet {rubûbiyyetin tanınması}, mârifet-i tâat {tâatlerin tanınması}, mârifet-i*

ma'sıyyet {isyân ve günâhların tanınması}, mârifet-i adüvv ve-nefstir {şeytan ve nefsin tanınmasıdır}. Mârifet-i havâss; mârifet-i iclâl ve azamet {İlâhî celâl ve azametin tanınması}, mârifet-i ihsân ve minnet {ilâhî ihsân ve nîmetlerin tanınması} ve mârifet-i tevfiktir {ilâhî yardımın tanınmasıdır}. Mârifet-i havâss-ı havâss ise; mârifet-i üns ve münâcât {Allah ile ünsiyet ve münâcâtın tanınması}, mârifet-i lütuf ve telettüf {ilâhî lütuf ve nîmetlenmenin tanınması} ve nihâyet mârifet-i kalb ve sırdır {kalb ve iç dünyânın tanınmasıdır}." (*Şatahât*, 118)

* Tevhîd bir sır, *mârifet* de birr'dir {iyiliktir}. Îmân, sırrı muhâfaza, birri müşâhede etmektir. İslâm, birre şükretmek, kalbi sırra teslîm etmektir. Çünkü tevhîd bir sır olup kul o sırra ancak Allah'ın kendisine hidâyet etmesi ve kendisine delîl göstermesi yardımıyla ulaşır. Yoksa Allah'ın desteği ve hidâyeti olmadan kendi akliyle onu idrâk edemez. Mârifet, Allah'ın ona bir lütfü ve ihsânıdır. Çünkü kul onu hak etmeden, Allah bunun için ona nîmet ve ihsânının kapısını açmış, ona hidâyeti lütfetmiştir. Kul da bunların hepsinin Allah'tan olduğuna îmân etmiştir. Ona hem nîmet vermiş ve hem de o nîmete şükretmeyi ihsân etmiştir. Allah'ın tevfiki olmadan kul O'na şükredemez. İşte bu da, Allah'ın kuluna yeni bir nîmet ve ihsânıdır. Böylece kul, Allah'ın lütfunu görür ve sırrını korur. Çünkü onu buna muvaffak kılan ancak O'dur. Çünkü kul, O'nun rubûbiyyetinin keyfiyetini idrâk edemez. Böylece O'nun bir olduğunu anlar ve teşbîh {O'nu başka varlıklara benzetme}, tâtîl {sıfatlarını inkâr etme}, tekyîf {O'na bir keyfiyet yükleme, nasıl olduğu üzerine yorum yapma} ve tecnîf {sapık düşüncelere saplanarak O'ndan uzaklaşma} gibi {tehlikeli düşünce ve} işlerden kaçınır. İşte birri müşâhede ve sırrı muhâfaza eden bu îmândır. (*Beyân*, 39)

* İslâm, dînin hem esaslarını, hem de furuatını kapsayan bir isimdir. Şübhesiz Allah bu dîni, furûât ve hükümleriyle beraber, yirmi küsûr yılda tamamladı. Ancak hükümlerin bir kısmını nesh ederek yenisiyle değiştirdi. Ama îmân, *mârifet* ve tevhîd, bunlarda nesh câiz değildir ve bunlar başka bir şeyle değiştirilemezler. (*Beyân*, 61)

* Ebû Saîd Harrâz'a "*Mârifet nedir?*" diye soruldu. O da şöyle dedi: "*Mârifet iki yönden gelir. Biri bizzât Allah vergisidir, diğeri kişinin gayretiyle olandır.*" (*Luma'*, 56)

* *Mârifet* iki türlüdür: Mârifet-i Hakk {Hakk'ı bilmek}, mârifet-i hakîkat {hakîkati bilmek}. Mârifet-i Hakk, isim ve sıfatlarından yaratıklarına gösterdiği biçimde onun vahdaniyyetini bilmektir. Mârifet-i hakîkat ise, samediyyet ve rubûbiyyet sıfatlarını tahkîk etmenin imkânsızlığı sebebiyle, O'nun tanınabilmesine imkân olmadığına inanmaktır. Çünkü Allah ﷻ "*Hiçbir bilgi O'nu ihâta edemez {kuşatamaz}*" [Tâhâ, 20/110) buyurmaktadır.

Ebû Nasr ﷺ şöyle demiştir: "'*Buna imkân yoktur' demek, 'Hakîkatini bilmeye imkân yoktur' demektir. Çünkü Allah, mahlûkatın kavrayabileceği isim ve sıfatlarını onlara göstermiştir. Çünkü, kâinât O'nu temâşâ ederse, hiçbir zerre kalmayacak şekilde yok olur. Ne-*

ticesi bu olan azamet sıfatını tanımaya kimin gücü yetebilir? Bu yüzden biri şöyle demiştir: 'O'ndan başkası O'nu {hakkıyla} bilemez ve O'ndan başkası O'nu {hakkıyla} sevemez.'" (*Luma'*, 56)

* Şiblî'ye [Hasan b. Ali b. Yezdânyâr'a (*Ta'arruf*)] *"Ârif ne zaman Hakk'ın mazharı olur?"* diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: *"Şâhid {mârifetin ilk tecellîleri} ortaya çıkınca, şevâhid {halka ait görüntüler} fânî olur, hisler gider, idrâk kaybolur..."* (*Luma'*, 57; *Ta'arruf*, 104) *"Bu durumun başlangıcı ve sonu nasıldır?"* diye sorulunca da şöyle demiştir: *"Başlangıcı O'nun mârifeti, sonu tevhîdidir."* Yine şöyle demiştir: *"Şunlar mârifetin alâmetleri arasındadır: Kişinin kendini {ilâhî} izzetin kabzasında {avucunda} görmesi ve üzerinde {ilâhî} kudretin tasarruflarının gerçekleşmesi. Mârifetin alâmeti mehabbettir. Çünkü O'nu tanıyan {mutlaka} O'nu sever."* (*Luma'*, 57)

* *Mârifet* üç çeşittir: *Mârifet-i ikrâr*, *mârifet-i hakîkat* ve *mârifet-i müşâhede*. Mârifet-i müşâhedede fehm, ilim, ibâre ve kelâm derece derecedir. Mârifet konusundaki işâretler ve onların husûsiyetleri çok fazladır. Delîl arayan ve irşâda ermek isteyen için bu az miktar bilgi yeterlidir. Başarı Allah'tandır. (*Luma'*, 64)

* Cüneyd demiştir ki: *"Mârifet iki türlüdür; mârifet-i taarruf {tanıma yoluyla meydana gelen mârifet}, mârifet-i târîf {tanıtma yoluyla hasıl olan mârifet}. Taarufun mânâsı, Allah'ın kullarına bizzât kendisini ve bu yolla da eşyayı tanıtmasıdır. Bu çeşit mârifet, Hz. İbrâhîm'in* ﷺ *sözündeki gibidir: 'Ben batanları sevmem'* [En'âm, 6/76]

Târîfin mânâsı ise, Allah'ın kullarına kudretini âfâkta {nesnel dünyâda} ve enfüste {kendi nefslerinde} göstermesidir. Sonra Allah onlarda bir lütuf yaratır ve bu sayede eşyâ, onlara kendisinin bir yaratıcısı olduğunu gösterir. Bu, sıradan mü'minlerin mârifetidir. Birincisi havassın mârifetidir. Gerçekte ise herkes O'nu O'nun sayesinde tanımıştır. Bu, Muhammed b. Vâsî'nin dediği gibidir: 'Hiçbir şey görmedim ki, onda Allah'ı görmüş olmayayım.' Başka biri de şöyle demiştir: 'Hiçbir şey görmedim ki, ondan evvel Allah'ı görmüş olmayayım.'" (*Ta'arruf*, 37)

* Yine Cüneyd demiştir ki: *"Mârifet, Allah'ın ilminin bulunduğu yerde senin cehlinin var olmasıdır."* *"Bunu biraz daha açıklar mısınız?"* diyen kimseye ise *"Ârif de O'dur, mârûf da {bilen de odur, bilinen de}"* cevâbını vermiştir. Bunun mânâsı şudur: *"Sen sen olduğun için Allah'ı bilmezsin. Allah kendisini sana tanıttığı için O'nu bilebilirsin."*

Sehl {Tüsterî} şöyle dedi: *"İlmin varlığı mârifetle, aklın varlığı da ilimledir. Mârifet ise kendi başına var olur."* Bunun mânâsı şudur: Allah Teâlâ bir kuluna kendisini tanıttığında, kul da O'nu kendisine tanıtıldığı şekliyle bilince, bundan sonra Allah o kulda bir ilim yaratır. Bu şekilde kul ilmi bu mârifet sayesinde idrâk eder. O kuldaki akıl da Allah'ın onda yaratmış olduğu ilimle var olmuş olur. (*Ta'arruf*, 39)

* {Şeyhlerden biri der ki:} *"Mârifet iki türlüdür: Mârifet-i Hakk {Hakk'ı bilmek}, mârifet-i hakîkat {hakîkati bilmek}. Mârifet-i Hakk, isim ve sıfatlarından yaratıklarına gös-*

terdiği biçimde onun vahdaniyyetini bilmektir. Mârifet-i hakîkat ise, samediyyet ve rubûbiyyet sıfatlarını tahkîk etmenin imkânsızlığı sebebiyle, O'nun tanınabilmesine imkân olmadığına inanmaktır. Çünkü Allah ﷻ 'Hiçbir bilgi O'nu ihâta edemez {kuşatamaz}' [Tâhâ, 20/110] *buyurmaktadır. Çünkü samed, sıfatları ve husûsiyetleri idrâk edilemeyen demektir."*

Büyüklerden biri şöyle demiştir: "*Mârifet ardarda gelen keşf işâretlerine göre, zikir sırasında ortaya çıkan vecd hâlleri üzerinde düşünerek sırrı {kalbi} hazır duruma getirmektir.*" Bu sözün mânâsı şudur: Sırrın, Allah'ın azametini, O'nun hakkına saygı göstermeyi, kadrini yüceltmeyi ifâdelerin aciz kalacağı şekilde müşâhede etmesidir.

Cüneyd'e "*Mârifet nedir?*" diye sorulunca o da şu cevâbı vermişti: "*Sırrın, Allah'ın azametinin ihâta olunamayacağı {kuşatılamayacağı} düşüncesiyle, celâlinin idrâk edilemeyeceği düşüncesi arasında gidip gelmesidir.*" Yine ona mârifetin ne olduğu sorulmuş, o da şöyle cevâb vermişti: "*Mârifet, kalbinde ne tasavvur edersen et, Hakk'ın ondan farklı olduğunu bilmendir. Hayret; Hakk'ın hiçbir şeyden hazzı yoktur. Hiçbir kimsenin de O'ndan hazzı yoktur {O hiç kimseye muhtaç olmadığı gibi, hiç kimse de O'nun mâhiyeti hakkında bilgi sâhibi olamaz}. Ârif, yoklukta dolaşan varlıktır, O'nu anlatamaz. Çünkü mahlûk sonradan olandır; mesbûk sâbıkı {sonradan olan önceden olanı} nasıl ihâta edebilir ki?*" "*Ârif, yoklukta dolaşan varlıktır*" sözü ile hâl sâhibi kasd edilmektedir. O, şahsen ve fizikî olarak var; fakat, sıfat ve husûsiyet olarak yoktur.

Yine Cüneyd'in şöyle dediği nakledilmektedir: "*Mârifet, sonunda varılacak yeri kalblerin görmesi, {bu konuda} ârifin az veya çok hiçbir tasarrufta bulunmamasıdır.*" Bunun mânâsı, ârifin kendi hâlini değil, Allah'ın onun hakkındaki ezelî ilmini görmesi; sonuçta eline Allah'ın ona ayırmış olduğu nasibden başkasının geçmeyeceğini anlaması; hizmette kusur etme konusunda tasarruf altında olduğunun şuûrunda olmasıdır.

Sûfînin biri şöyle söylemiştir: "*Güneşten yayılan ışınlar, güneşin özünü ve bütününü görmeye engel olduğu gibi, mârifet de sır üzerine geldiğinde sır mârifeti taşıyamaz hâle gelir.*"

İbnü'l-Fergânî de şöyle söylemiştir: "*Resmi tanıyan {yaratılmışlara ya da şekle değer veren} kibirlenir, vesmi tanıyan {kaderin tecellîsini anlayan} hayrete düşer, takdîri bilen hareket edemez hâle gelir, Hakk'ı tanıyan temkin sâhibi olur, mütevellîyi tanıyan zelîl olur.*" Bu sözün mânâsı şudur: Bir kimse kendini Hakk'ın vazîfelerini yerine getiren kimse olarak görürse bundan hoşlanır. Allah'ın kendi hakkındaki takdîrini gören kimse hayrette kalır. Çünkü bu durumda olan kimse Allah'ın takdîrini ve kendisi hakkında kalemin ne yazdığını {kaderini} bilemez. Ezelde tesbit edilen kısmetin öne alınamayacağını veya ertelenemeyeceğini bilen kimse bir şey istemekten vazgeçer {bu da onun gayret etmesini önler}. Allah'ın kudretini ve her konuda yeterli olduğunu bilen kimse temkin sâhibi olur. Korkulu durumlarda ve ihtiyaç anında bocalayıp kalmaz. Allah'ın kendi işlerini üzerine aldığını bilen kimse Allah'ın hükümlerine boyun eğer.

Sûfîlerin ileri gelenlerinden biri şöyle demiştir: *"Hakk kendisini bir kuluna bildirirse, mârifet onu ne mehabbeti, ne korkuyu, ne ümidi, ne fakîrliği, ne de zenginliği görebileceği makamda durdurur. Çünkü bunlar gayenin ötesindedir. Hakk ise nihâyetlerin ötesindedir."* Bu sözün mânâsı şudur: Ârif bu hâlleri göremez; çünkü bunlar onun husûsiyetleridir. Bu husûsiyetler ise Allah'a lâyık olan şeylere ulaşmaktan mahrum ve âcizdir. (*Ta'arruf*, 101)

* Allah Teâlâ hakkında heybet duygusunun ortaya çıkması, mârifetullahın alâmetlerindendir. Mârifeti artanın heybeti de artar. Onun {şeyhin} şöyle söylediğini duymuştum: *"Nasıl ki, ilim sükûnu gerektirirse, mârifet de kalbde sekîneti {huzûru, sükûneti} gerektirir. Mârifeti artanın sekîneti de artar."* (Kuşeyrî, 153)

* *Mârifet* {bilgi} iki türlüdür: Biri Allah'ın bilgisi, diğeri halkın bilgisidir. Kulun bilgisi Allah'ın bilgisinin yanında yok olup gider. Çünkü Allah'ın ilmi O'nun sıfatıdır, O'nunla kaimdir, O'nun vasıflarının nihâyeti yoktur. Bizim ilmimiz ise bizim sıfatımızdır, bizimle kaimdir, vasıflarımızın sınırları vardır. Çünkü Allah *"Pek azı müstesnâ size ilimden bir şey verilmemiştir"* [İsrâ, 17/85] buyurmuştur.

İlim övülen sıfatlardandır. İlim, *"Ma'lûmu ihata etmek ve açıklamaktır"* diye târîf edilmiştir. En iyi ilim târîfi şudur: *"İlim canlı bir varlığın kendisini bildiği bir sıfattır."* Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah kâfirleri {ilmiyle} kuşatmıştır."* [Bakara 2/19] Şöyle de buyurmuştur: *"Allah her şeyi {hukkıyla} bilir."* [Bakara 2/282]

İlmullah {Allah'ın ilmi}, Allah'ın, bilmesiyle var olan şeyleri de, yok olan şeyleri de bildiği tek bir ilimdir. Halkın bu ilimde O'na ortak olması söz konusu değildir. Bu ilim parçalanmaz, Allah'tan ayrılmaz. Fiilindeki düzen O'nun ilminin delîlidir. Çünkü muhkem ve mükemmel fiil fâilinin ilim sâhibi olmasını gerektirir. Allah'ın ilmi sırları ihtiva eder, zâhirî şeyleri kuşatır. (Hücvîrî, 16)

* *Mârifet-i insâniye*nin {kulun ilminin}, Allah ile ve O'nu tanıma ile alâkalı olması gerekir. Zamanla ve zamanın gereğine göre yapılan zâhir ve bâtın amellerle ilgili ilim de kul üzerine farzdır. Bu ilim usûl ve furû olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan her birinin bir zâhiri bir de bâtını vardır. Usûlun zâhiri kelime-i tevhîddir. Bâtını ise mârifetin tahakkukudur. Furûun zâhiri amel ve muâmelelerde alıştırma yapmaktır. Bâtını ise niyeti tashîh etmektir. Bunlardan birinin, diğeri olmadan ayakta durması imkânsızdır. Bâtınsız zâhirin hakîkati münâfıklıktır. Zâhirsiz bâtının hakîkati zındıklıktır. Bâtın olmayan şerîatın zâhiri hevâ; zâhiri olmayan şerîatın bâtını hevestir. (Hücvîrî, 17-18)

* *Mârifet* iki çeşittir: Bunlardan biri ilim, diğeri ise hâldir. Mârifet, dünyâ ve âhiret hayırlarının tümünün esasıdır. Çünkü insan için her hâl ve vakitte mühim olan şey Allah Teâlâ'nın mârifetidir. Çünkü Allah buyurmuştur ki *"İnsanları ve cinleri, ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım."* [Zâriyât, 51/56] Burada *"ibâdet etsinler diye..."* ifâdesinin mânâsı, *"mârifet sâhibi olsunlar {Allah'ı tanısınlar} diye"*dir. İnsanların çoğu bu vâcibi ihmâl ederler. Ancak, Allah'ın husûsî kulları olup da, kendile-

rini dünyâ karanlığından kurtardığı ve kalblerine hayât bahşettiği kullar böyle değildir. Tıpkı Allah'ın, {bir âyette} Hz. Ömer hakkında, "*[Ölüyken dirilttiğimiz ve] kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nûr yarattığımız [kul ile]...*" derken, Ebû Cehl hakkında "*...karanlıkta kalan [ve oradan hiç çıkamayan kişi, bir olur mu hiç?]*" [En'âm 6/122] buyurduğu gibi. (Hücvîrî, 318)

* {Tasavvuf yolunun şeyhleri ve âlimler} demişlerdir ki: "*Mârifet, ilimden daha üstündür.*" Çünkü, hâlin sıhhati ancak ilmin sıhhatiyle olur. İlmin sıhhati hâlin sıhhati değildir. Yani, hakkıyla âlim olmayan ârif de olamaz. Fakat ârif olmayan âlim olabilir. (Hücvîrî, 319)

* Bilmelisin ki, insanın Allah hakkındaki ilmi ve mârifeti, tamamıyla, Allah'ın {ezelî} ilmi ve hidâyetine bağlıdır. İnsanın mârifet husûsundaki yakîni artma ve eksilme keyfiyetine sâhibdir. Ancak mârifetin aslı {kendisi} asla artmaz ve eksilmez. Çünkü onun artması da eksilmesi de noksanlık demektir. Allah hakkındaki mârifetine nüfûz edebilmen için kör bir taklid asla yeterli olmaz. O'nun sıfatlarını ve kemâlini bilmen gerekir. Buna da, Allah'ın ezelî fazl ve inâyeti olmadan asla mümkün değildir. O Allah ki, bütün kalblere hâkimdir. (Hücvîrî, 325)

* Abdullah b. Mübârek demiştir ki: "*Mârifet, hiçbir şeye hayret etmemen, şaşırmamandır.*" Çünkü hayret, bir işi yapan varlığın kudreti üzerinde bir şey görmekten kaynaklanır. Hâlbuki bütün bu işleri yaratan Allah Teâlâ'dır. Ârif olan bir kişinin, O'nun fiillerinden dolayı hayrete düşmesi imkânsızdır. (Hücvîrî, 326-327)

* Zünnûn Mısrî demiştir ki: "*Mârifetin hakîkati, halkın nûr latifelerine ulaşmak sûretiyle sırlara vâkıf olmasıdır.*" Yani, O'nun ezelî inâyeti insanın kalbini aydınlatır ve kirlerden korursa, o kulun nazarında bütün mahlûkat bir olur, aralarında hardal tanesi miktarınca bile fark kalmaz, zâhirine ve bâtınına rabbânî sırların müşâhedesi hâkim hâle gelir {mârifet, günlük hayâtının bir parçası olur}. Allah için böyle yaparsa, bütün nazarı müşâhede olur.

Şiblî de demiştir ki: "*Mârifet, hayretin devamlı olmasıdır.*" Hayret iki çeşittir: Hayret-i Zât {ilâhî Zât husûsunda hayret}, hayret-i sıfât {ilâhî sıfatlar} husûsunda hayret. Birincisi küfür ve şirktir. Çünkü ârifin, ilâhî Zât'ın vücûdu {varlığı} husûsunda asla şübhesi olamaz. İkinci hayret ise mârifettir. Çünkü, Allah'ın sıfatları akılların tasavvur gücünün dışında kalır. Bu sebeble, bazıları şöyle demişlerdir: "*Ey hayrete düşenlere yol gösteren! Hayretimi arttır!*" Böylece daha baştan Allah'ın vücûdunu ve sıfatlarının kemâlini isbât etmiş ve O'nun, tüm insanların maksadı olduğunu, duâları kabûl ettiğini, hayrete düşen insanlar için O'ndan başka hayrete düşülecek bir varlık olmadığını açıklığa kavuşturmuş olmaktadır. Bu yüzden de hayretinin artmasını istemiştir. Bu isteme sırasında aklınhayret ve ızdırâbının bir şübhe ve cakfe {tereddüd ve duraklam} olduğunu anlamıştır. (Hücvîrî, 327)

* Ebû Yezîd Bistâmî demiştir ki: "*Mârifet, halkın hareket ve sükûnlarının {tüm fiillerinin Allah'a bağlı olduğunu bilmendir.*" Hiçbir kimse ya da güç O'nun izni ol-

maksızın O'nun mülkünde tasarrufta bulunamaz. O, kulda amel edecek kudret yaratmadıkça ve kalbine irâde yerleştirmedikçe, insan, hiçbir amel işlemeye muktedir olamaz. İnsanın amelleri tamamen mecâzî keyfiyettedir. Allah Teâlâ ise hakîkî fâildir. (Hücvîrî, 328)

* Usûl âlimleri ilimle mârifet arasında bir fark görmemişler ve "*Bunların ikisi birdir*" demişlerdir. Ancak şunu da ifâde etmişlerdir: "*Allah'a âlim denilmesi caizdir, ama ârif denilmesi münâsib değildir.*"

Tasavvuf yolunun şeyhleri ise, muâmele ve hâl ile beraber bulunan –ve onların hâllerini ifâde eden- bu ilme mârifet, bu ilmin âlimine de "*ârif*" ismini vermişlerdir. Mânâdan mücerred ve muâmeleden hâli bilgiye ilim, bunu bilene de "*âlim*" adını vermişlerdir.

Şu hâlde sûfîler sadece ifâde ve ibâreler konusunda bilgi sâhibi olan, ifâde ve ibârelerin mânâlarını kavramadan lafızlarını ezberleyen kimselere "*âlim*" ismini vermektedirler. Bir şeyin mânâ ve hakîkati hakkında bilgi sâhibi olanlara da "*ârif*" demektedirler. Bundan dolayı bu tâife, akran ve emsâli olan kişileri hafife almak istedikleri vakit onu "*âlim*" diye çağırırlar. Bu ise avâm için red konusu olarak görünmektedir. Hâlbuki sûfîlerin maksadı ilim tahsîl etmiş olmaları sebebiyle onları karalamak değildir. Bilakis maksadları, muâmeleyi ve ameli terkettiklerinden dolayı onları kötülemektir. Çünkü âlim nefsi ile, ârif ise Rabb'iyle kaimdir. (Hücvîrî, 464)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman, anlamış oldukları hakîkatten dolayı, onların gözlerinin yaşlarla dolmuş olduğunu görürsün.*" [Mâide, 5/83] {Mârifet,} bir şeyin hakîkatini olduğu gibi idrâk etmektir. Bunun üç derecesi vardır, halk da bu husûsta üç fırkaya ayrılır: İlk derecesi, sıfat ve vasıfların mârifetidir... (*Menâzil*, 43)

* ...Bunların isimleri, risâlet {peygamberlerin bildirmesi} yoluyla vârid olmuştur. Bu *mârifet*in şâhidleri, gönülde bulunan nûrun aydınlığının idrâk edilmesi ve aklın hayatının fikir tohumu, kalbin hayatının da tâzîmle güzel ibret arasında kalan güzel bir nazar sayesinde güzelleşmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. İşte bu, avâmın mârifeti olup, sadece bu yakîn şartlarına bağlıdır.

Bu mârifetin üç rüknü {temeli} vardır: Birincisi, sıfatın hiçbir teşbîhe {Allah'ı yaratılmışlara benzetmeye} sapmadan sadece ismiyle isbât edilmesi, bu sıfattan teşbîhin hiçbir tâtîle {sıfatı inkâra} sapmadan kaldırılması, künhünü idrâk etmekten ümîdi kesmek ve te'vîl yollarını aramaktır.

Mârifetin ikinci derecesi, Zât'ın, Zât ile sıfatlar arasında hiçbir ayrım yapmadan mârifetidir. Bu mârifet, cem' ilmiyle sâbit hâle gelir. fenâ meydanında saflaşır, beka ilmiyle kemâle erer, ayn-ı cem'le şereflenir.

Bunun da üç rüknü vardır: Bunlar, sıfatların şâhidlere nakledilmesi, vâsıtaların

derecelere ayrılması ve ibârelerin bilgilere nakledilmesidir. Bu mârifet, hakîkat ufkuyla ünsiyyet eden havâssın mârifetidir.

Mârifetin üçüncü derecesi ise, târîfin hakîkatinde müstağrak {dalmış, boğulmuş} olan mârifettir. Bu mârifete hiçbir istidlâl ulaşamaz, hiçbir şâhid yol bulamaz, hiçbir vesîle de buna müstehak olamaz. Bunun da üç rüknü vardır: Kalblerin müşâhedesi, ilimde yüksek seviyeye ulaşmak ve cem'in mütâlaa edilmesi. İşte bu da ehâss-ı havâssın mârifetidir. (*Menâzil*, 44)

* Tevhîd kalbdedir, zühd kalbdedir, takvâ kalbdedir, *mârifet* kalbdedir, Hakk'ı bilmek kalbdedir, Hakk Teâlâ'yı ﷻ sevmek kalbdedir, O'na yaklaşmak kalbdedir. (*Fetâ*, 49)

* Zühd, bir saat; verâ iki saat, *mârifet* ise devamlı amel etmektir. (*Fetâ*, 294)

* *Mârifet* ilâhî bir husûsiyettir. İlâhî isimlerde lafız bakımından bunun aynısı yoktur. O da ahadiyyet-i mekânettir, onu ancak Vâhid olan ister. Bir topluluğa göre mârifet, doğruya götüren bir delîl ve yoldur. Her ilim ancak amel, takvâ ve O'nun yoluna girmek sûretiyle netice ortaya koyabilir. O da mârifettir. Çünkü o, muhakkikin keşfiyle ortaya çıkar, ebedî olarak kendisine şübhe karışmaktan sâlim olmayan fikrî nazar usûlünden doğan ilme aykırı hiçbir şübhe ona karışmaz...

Bilmiş ol ki, ilim ancak zâtıyla eşyâyı bilen kimse için sahîh olur. Kim zâtına ilâve bir durumla eşyâyı bilirse, o Allah'ın kendisine verdiği bu zâid hâli taklîd etmektedir. Varlıkta eşyâyı zâtıyla bilen sadece Vâhid {olan Allah} vardır. Bu Vâhid'in {Bir'in} dışındaki her şeyin eşyâyı ve eşyânın dışındaki şeyleri bilmesi taklîddir. Allah'ın dışındaki her şeyin bilmesinin, sadece taklîd yoluyla mümkün olduğu ortaya çıktığına göre, biz Allah'ı taklîd ederiz, bilhassa de onu bilme konusunda. (*Fütûhât*, II, 294)

* *İyilikler*
örtüleri mârifetlerin
O zorluklar içine sokar seni
karanlığa değil ama
Orda sayılar saymaktan aciz
Zorluklar çok az şeye nâildir orda
(*Dîvân*, 194)

* *Mârifet*in alâmeti sevgidir. Allah'ı bilen onu sever... (Kudâme, 159)

* {Bir topluluğa göre} *mârifet* zâtı îtibâriyle mehabbetten önce gelir. Çünkü bir şeyi tanımadan sevmek düşünülemez. Şu hâlde bir şeyi sevmek ve sevmemek – hayvanlarda olduğu gibi doğuştan gelen bir şey değilse- o şeyi tanımaktan kaynaklanır. Buna göre mârifet mehabbetin {sevginin} sebebidir.

Bir başka topluluk da söyle söylemiştir: "*Mehabbet, mârifetten önce gelir. Çünkü mârifet, dedikleri gibi uzak bir hedeftir ve Allah'ı tanımanın ötesinde de hiçbir şey yoktur.*"

Ârifin makamları ve hâlleri aşmış olması, ancak irâde ve mehabbet sebebiyle olmuştur. İrâde ve mehabbet önceden gelmeseydi, bu makamlar aşılmaz ve hâller elde edilemezdi. Öyleyse mârifet ve mehabbetin hakîkati birbiriyle bağlantılıdır. (*Ravza*, 234)

* Istılâh olarak *mârifet*, ilâhî ikrâmlardan ortaya çıkan sûfî makamlarından meşhur bir makamdır ya da mârifet, mehabbeti de içine alan bir sonuçtur. Ebu'l-Kasım {Cüneyd}rh şöyle söylemiştir: "*Mârifet, Hakk'ı isim ve sıfatlarıyla bilen kimsenin husûsiyetidir. Sonra fiilleri bunu tasdîk eder; gayr-i ahlâkî fiil ve âfetlerden temizlenir; Hakk'ın kapısında uzun uzun bekler; kalbiyle îtikafa devam eder; Allah'tan güzel bir gelecek ve ikbal ister; bütün durumlarında Allah'ı tasdîk eder ve Allah, nefsinin aklına getirdiği şeylerden onu alıkoyar ve Allah'tan başkasına davet eden düşünceleri aklına getirmez. Halktan ayrı kalır {halka yabancılaşır}, nefsinin hastalık ve âfetlerinden kurtulur, gizli olarak Cenab-ı Allah'a münâcâta devam eder ve her an ona dönüşü gerçekleştirebilirse; takdîr ettiği şeyler hakkındaki tasarruflarıyla ilgili sırların {Hakk tarafından} kendisine öğretilmesi sayesinde, Hakk tarafından muhaddes {kendisiyle konuşulan} bir kul olur, kendisine "ârif" ismi verilir, bu duruma da 'mârifet' denir.*" (*Ravza*, 235)

* Ebû Saîd Harrâz'a mehabbetle *mârifet*ten hangisinin daha üstün olduğu sorulunca o, buna şöyle cevâb vermiştir: "*Mârifet, mehabbetin ahlâklarından biridir.*" Bazı kimseler şöyle söylemiştir: "*Harrâz'ın 'Mârifet, mehabbet ahlâklarından biridir' demesi, Ebû Yezîd'e nisbet edilen şatha işâret etmek içindir. Nitekim Ebû Yezîd şöyle demiştir: 'Hakk Teâlâ bana dedi ki: 'Ey Ebû Yezîd! Sen hariç bütün bunlar benim mahlûkumdur. Sen bensin, ben de sen.'*" Buna rağmen şatha îtibâr edilmez ve ona güvenilmez. (*Ravza*, 353)

* *Mârifet* sözlükte "*ilim {bilgi}*" demektir. İlmi şöyle târîf ederler: "*Mâlûmu olduğu gibi tanımaktır.*" O hâlde her ilim bir mârifet, her mârifet de bir ilimdir. Dolayısıyla her Allah'ı bilen ârif, her Allah'ı tanıyan da âlimdir. Ancak mârifet, ilmin aksine kendi lafzıyla Allah'a müteaddîdir {geçişlidir/ilimden farklı olarak mârifet Allah'ı hedefler, kelime olarak ilim Allah'ı tanımada kullanılmaz, ama mârifet kullanılır}. (*Ravza*, 417)

* Sûfîlere göre *mârifet*, Hakk'ı isim ve sıfatlarıyla tanıyan, sonra davranışlarında Allah'ı tasdîk eden, sonra kötü ahlâktan temizlenen, sonra kapıda uzun uzun bekleyen kimsenin vasfıdır. Böyle bir kimse kalbiyle itikâfına devam eder. Güzel yönelişiyle birlikte nasibini Allah'tan bekler. Tüm hâllerinde Allah'ı tasdîk eder. Nefsinin vesveselerini keser, bitirir. Kalbine Allah'tan başkasına çağıran bir düşünceyi koymaz. Kişi, halka yabancılaştığında, nefsinin âfetlerinden uzaklaştığında, mekân ve mülâhazalarını pırıl pırıl yaptığında, sırrında münacâtını Allah'la birlikte yaptığında, her an O'na rücûu gerçekleştirdiğinde, Hakk'ın, mâlik olduğu kader tasarruflarındaki sırlarını anlatan ilhâmına mazhar olduğunda ârif; hâli de "*mârifet*" olarak isimlendirilir...

...Ebû Saîd Harraz şöyle demiştir *"Mârifet, bizzât cevvâd olandan {bol bol veren, cömert olan Allah'tan} ve var gücüyle gayret sarf etmekten türemiştir."* Denilmiştir ki *"Ârif, peygamberlerden sonra Allah ile kulları arasındaki vâsıtadır."* (*Ravza*, 418)

* *Mârifet*in hakîkati, mü'minin kalbine doğan nûr olmasıdır. Hazinede mârifetten daha yüce hiçbir şey yoktur. Denildi ki, *"Mârifet, Allah'ın insanı diri kılan kalb hayatıdır."* (*Ravza*, 419)

* Hasan'a {Basrî} ﷺ *"Mârifetullah kesbî midir, yoksa zarûrî midir?"* diye soruldu. Şöyle cevâb verdi: *"Eşyâ ancak iki şeyle idrâk edilir. Gözle görülen his ile, gözle görülmeyen ise delîlle. Allah sıfat ve hislerle idrâk edilemediğine göre, O'nu bilmek ancak delîl, araştırma ve istidlâl yoluyla olur. Çünkü biz gâib olanı ancak delîlle, yakınımızda olanı ise duyularımızla bilebiliriz."* Ve şöyle devam etti: *"Eğer sen mârifetin makamlar üzerindeki yerini, sırasını en yaklaşık ifâde ile öğrenmek istiyorsan bil ki, mârifet birinci mertebededir. Bu da cisimlerin aslını bilmektir. Bu makamdakilerin mârifetleri Rabb'in varlığını, O'nun Hâlık ve Mâbûd olduğunu ikrâr etmektir. Bunların Allah'a ﷻ kurbu {yakınlığı} sevâb kurbudur. Makamların ikinci mertebesi ise îmân mertebesi olup, ehl-i nüfûsun mârifetidir. Bunların mârifetleri ise, Mâbûd'larını kusurlardan tenzîh etmek, kurbu ise yakîn kurbudur. Üçüncü mertebe ihsân mertebesidir. Kudsî akıl sâhiblerinin mârifetidir. Bunların mârifeti diğer insanların ayrı olarak bildikleri şeylerin tamamını tek olarak bilmek, tek bir ses duymak, tek bir târîfe şahid olmaktır."* (*Ravza*, 420)

* *Mârifet*, *"Nasıl?"* ve *"Nerede?"* sorularına gerek kalmayıncaya, görme ortaya çıkıncaya kadar ayrı olanları, batanları ve doğanları bitiştirmekten, çalınanı iade etmekten oluşan bir makamdır. Neticede tek tek olanlar toplanır ve bütünleşir, belli bir seviyeye, mutedil bir duruma varılır. Fakat bununla birlikte tamamen bırakılmaz. (*Ravza*, 421)

* *Mârifet* ayndır. Sen onun parçalarını görmesen de Allah onun karşılığını güzelleştirmiştir. Gerçekten onun karşılığında farklılık yaratılmadıysa da, sonucunda elde edilen ibretlerdir. O hâlde bu bir dâiredir. Dâirenin merkezi cem' olur {burada farklılık yoktur}, çevresi ise tefrika konusunda isteklidir {farklılaşma eğilimi dâirenin merkezinde değil, çevresindedir}. Bu da mülkün cem' konusunda müstakil olabilmesi içindir. Gören görür, işiten işitir...

...*Mârifet*, yükseliş ve iniş, durma ve ulaşmadır. Hakk'a varma bidâyetten alıkoymaz; bidâyet ise nihâyete mânî olmaz. Kendisinden istenen her şeyi yerine getiren kimse, maksadına ulaşır ve istikrâra kavuşur. Arzuladığı hiçbir şey {eksik} kalmaz. Başlangıçta ârif rükû ve secde edene şükreder. Sonra Vâcid olan Allah'tan af diler. Sonra inkârcıya {bile} merhamet eder. Ârif kendini yok ettiğinde, sayılar bire indirilir {Bir'den başka hiçbir şey kalmaz}. (*Ravza*, 422)

* Sıddîkiyyet altı temel üzerine kuruludur: İslâm, îmân, salâh, ihsân şehâdet ve *mârifet*. Mârifetin üç mertebesi vardır: İlmü'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn. Her mertebenin kendi türünden yedi şartı vardır: İlki fenâ, ikincisi beka, üçüncüsü

Zât'ın, isimlerinin tecellî etmesi bakımından mârifeti, dördüncüsü Zât'ın, sıfatlarının tecellî etmesi bakımından mârifeti, beşincisi Zât'ın Zât olması bakımından mârifeti, altıncısı isim ve sıfatların Zât ile mârifeti, yedincisi isim ve sıfatlarla muttasıf olmaktır. (*İnsân*, II, 85)

* Makamlar, mürîdin birinden diğerine yükselmek sûretiyle tevhîde ulaşmasına kadar devam eder. Bu makamlardan *mârifet*, mutluluk için arzu edilen bir gayedir. Mürîdin bu aşamalardan geçmesi gerekir. Onun aslı tümüyle itâat ve ihlâstır. Îmân ondan önce gelir, hâller ondan doğar, sıfatlar ise onun neticesi ve ürünüdür. Tevhîd ve irfân makamına ulaşana kadar biri diğerinden doğar. Neticeye ulaşma konusunda bir eksiklik veya arıza meydana gelirse, başlangıcında bir eksiklik bulunması dolayısıyla bu duruma geldiği bilinir.

İnsanın aklına gelen veya kalbine doğan şeylerde de durum böyledir. Bundan dolayı mürîd, diğer işlerinde de nefsini muhâsebe etmeye ve bu fiillerin hakîkatine bakmaya muhtaçtır. Çünkü, {bu başlangıçta yapılan} fiillerden {hedeflenen} neticelerin ortaya çıkması zarûrîdir. Amellerde ortaya çıkan bir eksiklik, mürîdin {sonuçlarda ortaya çıkan} bunun gibi durumlarla karşılaşmasına sebeb olur. (*Buğye*, 18)

* *Mârifet*, Allah'tan başkasından uzaklaşman, kendini Allah'a teslîm etmendir. Allah'a giden yolları kolaylaştıran iki husûsiyyet vardır: Mehabbet ve mârifet. Bir şeyi sevmen seni başkalarına karşı kör ve sağır yapar. Allah'ı bil, harama yönelmeden ve helâli de istemezlik etmeden, dilediğin şeylerle seni rızıklandırmasını O'ndan iste. Allah'ın kullarına iyi muâmelede bulun, emanetine hıyânet etme ve sana ölüm gelinceye kadar ibâdete devam et ki, dîn imamlarından {önderlerinden} biri olasın. Câhillerin ilminden seçkin insanların ilmine geç ki vârislerden olasın. Senin resûl ve nebîlerden örneğin var. Kim Allah'tan başka bir gayeyle nisbet ve izâfe eder, sever, buğz eder, sevmeye ve yaklaşmaya çalışır, korkar, ümîd eder, sükûn bulur ve emin olursa ya da Allah'ın sınırlarını aşarsa o kişi zâlimdir. Zâlim de imam {önder} olamaz. (*Câmi'*, 51)

* *Mârifet*, varlığının delîliyle Allah'ı ve O'nun hakkında câiz olan ve olmayan şeyleri bilmendir. (*Câmi'*, 54)

* *Mârifet* üç kısımdır: Allah'ın fiillerini bilmek olan umûmî mârifet; Allah'ın sıfatlarını bilmek olan husûsî mârifet ve Allah'ın Zât'ını bilmek olan en husûsî mârifet. Allah'ın fiillerini bilmek olan umûmî mârifet, sıradan mü'minlerin makamıdır. Allah'ın sıfatlarını bilmek olan husûsî mârifet havâss olan mü'minlerin makamıdır. Allah'ın Zât'ını bilmek velî, nebî ve resûllerin makamıdır. (*Câmi'*, 62)

* *Mârifet* sözlükte "*ilim*" mânâsındadır. Hakîkat ehlinin ıstılâhında ise, muâmelelerinde ve bütün hâllerinde Allah için doğru davranma, sırda {içinden} devamlı olarak münâcâtta bulunma, her şeyde Allah'a yönelme ve kötü huy ve vasıflardan temizlenmenin yanında Allah Teâlâ'yı isim ve sıfatlarıyla bilmektir. Özetle, kişi nefsinden uzaklaştığı miktarda mârifetullah meydana gelir.

Mârifetin iki çeşit olduğu ifâde edilir: Mârifet-i Hakk {Hakk'ı bilmek}, mârifet-i hakîkat {hakîkati bilmek}. Mârifet-i Hakk, isim ve sıfatlarından yaratıklarına gösterdiği biçimde onun vahdaniyyetini bilmektir. Mârifet-i hakîkat ise, samediyyet ve rubûbiyyet sıfatlarını tahkîk etmenin imkânsızlığı sebebiyle, O'nun tanınabilmesine imkân olmadığına inanmaktır. Çünkü Allah ﷻ *"Hiçbir bilgi O'nu ihâta edemez {kuşatamaz}"* [Tâhâ, 20/110] buyurmaktadır. Hakîkat ehlinden kâmil olanlar acziyeti itiraf etmenin ötesinde bir şey söylemezler. Ondan aşağı olanlar ise bu konuda konuşurlar. Bundan dolayı sûfînin biri şöyle demiştir: *"Hakk'ı kendisinin dışında kimse bilmez."* Hz. Ebû Bekr'in ﷺ sözü de onu destekler: *"Kendisini tanıma konusunda halka, O'nun hakkında mârifet sâhibi olmaktan âciz olduğunu idrâk etmekten başka mârifet yolu açmayana {Allah'a} hamd olsun"* (*Câmi'*, 238)

* *Mârifet*in hakîkati, gizli ve saklı olandan örtüyü kaldırmayı gerekli kılan inkişâftır. O da her türlü hatre ve huzûrda bulunma dolayısıyla gerçekleşir. İstîdâd {hazırlık} ve kabûl makamıdır.

Şâhid: Ferdin mârifeti ferdlerin ferdi olmak, tekler arasında varlığının garîb kalmasıdır {tek olan her şey arasında da tek olmaktır}. (*Kavânîn*, 36)

* *Mârifet*, bu işin mütehassıslarına göre, Allah'ın kalbe atmış olduğu nûrdur. Hâlis mârifet, nûruyla kalbi aydınlatır. Bu da vahdaniyyeti bilmekle olur. Efendimiz Abdüsselâm b. Meşîş, Şâzeliyye vazîfesi hakkında şöyle söylemişti: *"Beni vahdet denizine müşâhede ederek daldırdı."* O burada *"vahdet"* sözüyle vahdet-i vücûdu değil, vahdet-i şuhûd'u kasd etmiştir. (*Nefehât*, 25)

* *Mârifetullah*, nefsi, arzularından ve maddî âlemden alıkoymaktır. (*Nefehât*, 108)

ma'rifet-i 'ayne'l-yakîn-ma'rifet-i hakka'l-yakîn (معرفة عين اليقين – معرفة حق اليقين)

* *Mârifet-i ayne'l-yakîn*, dış dünyâda ve farkedilebilen yönlerde {Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren} âyetleri düşünmek sûretiyle ortaya çıkan mârifettir. (*Câmi'*, 156)

* *Mârifet-i hakka'l-yakîn*, *"mârifet-i nefs {nefsin mârifeti}"* diye bilinir. Nefsin mârifeti, şübheleri gideren nûrların doğmasıyla, bu doğuş da, mücâhede yoluyla rûhun arındırılması ve nefsin tezkiye edilmesiyle gerçekleşir. (*Câmi'*, 156)

{Ayrıca bk. **'ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn**}

ma'sıyyet/me'âsî (معصية / معاصي) * *Tevbe*, rabbânî bir te'yîd {destek}; *meâsî* {günâhlar}, ise cismânî fiillerdir. Pişmanlık kalbe girince, cesette kalbin pişmanlığını giderecek hiçbir âlet kalmaz. (Hücvîrî, 354)

* *Meâsî* {günâhlar}: İnsanın her günün sabahında yedi organını inceden inceye denetlemesi gerekir. Sonra bütünüyle bedenini denetlemesi lâzımdır. O esnâda

günâhlarla kirlenmiş midir? Öyleyse onları terketmelidir. Dün günâha karışmış mıdır? O hâlde terketmek veya pişman olmak sûretiyle onu gidermelidir. (*İhyâ'*, V, 167)

* Tekâlîf {ilâhî emir ve yasaklar} insanlara ağır ve zor gelir. Bunun içine emirlere sıkı sıkıya uymak, yasaklardan kaçınmak, ilâhî hükümler karşısında sabır göstermek ve nîmetlerin bulunduğu anda da şükretmek girer. Bunlar dörttür: İtâat, *mâsıyyet* {isyân}, nîmet ve beliyye {imtihân ve belâ}. Bunların beşincisi yoktur.

Bu dördünden her birinde Allah'ın senin üzerinde, rubûbiyyet hükmüyle hakkını alacağı ubûdiyyet hakkı vardır. İtâatte sendeki hakkı, ondan sana gelen iyiliği müşâhede etmendir. Mâsıyyet konusundaki hakkı, işlediğin günâhlardan tevbe etmendir. Beliyye konusundaki hakkı, musîbetlere sabretmendir. Nîmetteki hakkı, bu konuda şükretmendir. Bunları anlaman tüm bu yükleri senin üzerinden kaldırır. İtâatin sana yönelik olduğunu ve rahmet ve iyiliği gerektirdiğini anladığında, onları yaparken sabretmen gerekir.

Günâhta ısrâr etme ve günâha girmenin öte dünyâda cezâyı gerektirdiğini, bu dünyâda îmân nûrunu ortadan kaldırdığını bildiğinde, bu onu terk etmen için bir sebeb olur. Sabrın meyvesinin sana döneceğini, bereketinin sana ulaşacağını bildiğinde ona koşar ve güvenirsin. Şükrün, "*Eğer şükrederseniz, size {nîmetimi} artırırım*" [İbrâhîm, 14//7] âyeti gereğince Allah'tan bir artışın tekeffül {garanti} edilmesi olduğunu bilirsen, bu senin devamlı şükretmene sebeb olur. (*Tenvîr*, 6)

* Amel bedenin, kalbin ve fikrin hareketidir. Amel, şerîate muvâfık olursa "*tâat*", muhâlif olursa "*ma'sıyyet*" olarak isimlendirilir. Bundan dolayı şerîatın zâhirleri, tarîkatın bâtınları, hakîkatin ise sırları ıslah için gerekli olduğu konusunda icmâ edilmiştir. (*Rihle*, 132)

mâsik-memsûk-ı bih/memsûk-ı li'eclih (ماسك – ممسوك به – ممسوك لأجله)

* *Mâsik* {sarılan}, *memsûk* {tutulan} ve *memsûk-ı li eclih* {onun sebebiyle tutulan}, mânevî direklerdir. Bu da insan-ı kâmil'in hakîkatidir. Nitekim hadîs-i kudsîde şöyle buyrulmuştur: "*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.*" [Aclûnî, II, 164]

Ebû Talib Mekkî[ks] *Kūtü'l-kulûb* adlı eserinde şöyle diyor: "*Felekler Âdem oğlunun nefesleriyle döner.*"

Şeyh Muhyiddîn {İbn Arabî}[ks] de *Nüshatü'l-hakk* kitâbının girişinde der ki "*İnsan-ı kâmili mülkün alâmeti fârikası, işâreti kılan, onu şereflendirmek ve yüceltmek için nefesleriyle feleği döndüren Allah'a hamd olsun.*" Bütün bu sözler söylediğimiz mânâya işâret etmektedir... (Kâşânî, 75; *Câmi'*, 95)

...Bu makamın ehli olan kimse mevcûdâtın her çeşidiyle halkın değişik irâdelerle çeşitli mertebelerindeki amellerinin sûretleri olduğunu bilir. Bu sûretler gerçekte bizzât yaratılışın gayesini teşkîl eden insan-ı kâmilin yaratılmasıyla ilgili olan

Allah'ın biricik ve asıl irâdesinin hükümleridir. İnsanın dışındaki şeyler ise ikinci derece murâd edilen şeylerdir. Söylemiş olduğumuz değişik irâdelerden anlaşılan, bunların aslî irâdenin hükümleri olduğudur. İnsanlık mertebelerinin sayısı mevcûdâtın mertebeleri sayısı kadardır. Şân ve kemâlin bazı mânâlarında farklılık mevcûdâtın mertebelerinde farklılığın sebebidir. Anla! Bu, küllî bir hatırlatmadır. (*Câmi'*, 95)

matla'/muttala' (مطلع) * *Matlâ*, âlem-i kevne {varlıklar âlemine} nazar etmek ve Hakk'ın aynıyla nazar eden kişidir. (*Istılâh*, 540)

* *Matlâ*, Mütekellim olan Allah'ın Kelâmı'nın âyetlerini okuma esnâsında, bu kelâmın kaynağı olan sıfatla tecellî eden mütekellime şâhid olmaktır. İmam Cafer b. Muhammed Sâdık'ın dediği gibi: "*Allah kullarına kelâmıyla tecellî eder; fakat onlar görmezler.*" Bir gün namazda iken yığılıp kaldı. Ona bu durum sorulunca, "*Onu söyleyeninden işitinceye kadar âyeti tekrarlamaya devam ettim*" dedi.

Câfer Sâdık'ın, kendi dönemindeki tercümânı büyük şeyh Şihabeddîn Sühreverdî[kv], Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'ya ﷺ, ağacın arkasından "*Ben Allah'ım*" diye nidâ etmesi gibi, "*Yemin ederim ki matlâ bundan daha umûmî bir makamdır*" demiştir. Bu makam, tecellî eden herşeyde sıfatıyla tecellî etmiş olan Hakk'ı müşâhede etme makamıdır. Hadîs-i Nebevî'de şöye ifâde edilmiştir: "*Hiçbir âyet yoktur ki, onun bir zâhiri bir de bâtını olmasın. Her harfin bir haddi, her haddin de bir matla'ı/muttala'ı vardır.*" [Heysemî, VII, 152] Matlâ'ı bu şekilde husûsî bir makama tahsîs etmişlerdir. (Kâşânî, 86; *Câmi'*, 98)

me'a (مع) * *Mea* lafzı, Arab dilinde iki şeyden birinin diğeriyle karışmış olmasını gerektirmez. Yüce Allah'ın şu sözlerinde olduğu gibi: "*Allah'tan korkunuz ve sâdıklarla beraber olunuz*" [**Tevbe**, 9/119] "*Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onun yanında bulunanlar da kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise pek merhametlidirler.*" [**Feth**, 48/29] "*Daha sonra îmân eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler sizinle beraberdir.*" [Enfâl, 8/75]

Mea lafzı Kur'an'da husûsî ve umûmî olarak gelmiştir. Bu âyetlerde ve mücâdele âyetinde umûmî mânâdadır: "*Göklerde ve yerde olanları, Allâh'ın bildiğini görmedin mi? Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi gizli konuşsa mutlaka altıncıları O'dur. Bundan az da, bundan çok da olsalar, nerede bulunsalar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyâmet günü, onlara yaptıklarını haber verir. Çünkü Allâh, her şeyi bilendir.*" [Mücâdele, 58/7] Söze ilimle başla, ilimle bitir. Bundan dolayı İbn Abbas, Dahhâk, Süfyân-ı Sevrî ve Ahmed bin Hanbel şöyle demiştir: "*O {Allah}, ilmiyle onlarla beraberdir.*"

Husûsî mânâda {taraf olma mânâsındaki} beraberlik ise, Allah'ın şu sözünde olduğu gibidir: "*Çünkü Allâh, muttakîlerle ve iyilik edenlerle beraberdir.*" [Nahl, 16/128] "'*Korkmayın*', *dedi*, '*ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm.*'" [Tâhâ, 26/46]

"Hani yalnız iki kişiden biri olduğu hâlde, inkâr edenler kendisini {Mekke'den} çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına 'Üzülme, Allâh bizimle beraberdir!' diyordu." [Tevbe, 9/40] Yani Hz. Peygamber ﷺ ve Hz. Ebû Bekr ﷺ {ile beraberdir, kâfirlerle değil}, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'la beraberdir, Firavun'la değil; Hz. Muhammed ve Ashab'ıyla beraberdir, Ebû Cehil ve diğerleriyle değil. Ve muhsin olan muttakîlerle beraberdir, zâlimler ve haddi aşanlarla değil. (*Furkān*, 96)

me'âlim-i a'lâmi's-sıfât (معالم أعلام الصفات) * *Me'âlim-i âlâmi's-sıfât {sıfatların alâmetlerinin işâretleri}*: Bunlar göz, kulak ve el gibi organlardır. Bunlar, sıfatların mânâ ve esaslarının tecellî ettiği yerlerdir. Buradaki işâret, dînin alâmetleri ve yol işâretleri gibi bir tecellîgâhtır. (Kâşânî, 87; *Câmi'*, 99)

me'ânî (معاني / معان) * *Meânî* {mânâlar} dünyâsında kendi fikrinle yürüdüğünde, hislerini {duyularını} mânâların tadını almaktan alıkoy. Ama hissin mânâlara yürürse, sırrını {kalbini} mânâları müşâhede etmekten alıkoyma. His ile bâkî ve daim olmak dünyâda da, âhirette de daha evlâdır. Münye cennetinde görme anında onun şerefi sana beliriverecektir. (*Letâ'if*, 188)

mebâdi'-i nihâyât (مبادئ النهايات) * *Mebâdî-i nihâyât* {nihâyetlerin başlangıçları}, farz yani namaz, zekât, oruç ve hac ibâdetleridir. Bu da şöyledir: Namazın nihâyeti kurbun {yakınlığın} kemâl ve hakîkatine ulaşmaktır. Zekâtın nihâyeti, Allah dışında her şeyi Hakk sevgisi samimiyetiyle harcamaktır. Orucun nihâyeti, yaratılış şeklini ve onu güçlendiren Allah'ta fenâ ile korumaktır. Bu sebeble kudsî hadîste şöyle buyrulmuştur: *"Oruç benim içindir, onun mükâfâtını da ben veririm."* [Buhârî, Savm, 2, Tevhîd, 35; Müslim, Sıyâm, 161] Haccın nihâyeti mârifete ulaşmak, fenâdan sonra bekayı tahakkuk ettirmektir. Çünkü bütün ibâdetler, sâliklerin nihâyete kadarki mertebeleri ile ahadiyyet-i cem' ve fark makamı karşısına konulmuştur. (Kâşânî, 76; *Câmi'*, 95)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**; **şerî'at-hakîkat**}

mebde'iyyet (مبدئيّة) * *Mebdeiyyet*, Ahadiyyet Zâtı'nın, taayyünlerin, isim ve sıfatlara bağlı nisbet, izâfet ve aklî îtibârların menşei olan Vâhidiyyet Mertebesi'nden önce gelmesi îtibâriyle Ahadiyyet'i takib eden saf izâfettir. İzâfet aklî îtibârlardır. (Kâşânî, 75; *Câmi'*, 95)

mecâl-i külliyye/metâli'/minessât (مجال كلّيّة / مطالع / منصّات)

* *Mecâl-i külliyye* {küllî tecellîler}, *metâlî* {doğuşlar, hâller} ve *minessât* {kürsüler, ilâhî makamlar}; varlığı bâtınî ve zâhirî {gizli ve açık} olanlar arasında kapalı kapıları açan gaybın anahtarlarının sûret ve tezâhürleridir {görünümleridir}.

Bunlar beş tanedir: İlki, zât-ı ahadiyyetin tecellîsidir. Hakk'ı temaşa etmektir,

makamdır ya da daha aşağıdadır. Büyük kıyâmettir. Gâyelerin gâyesi, sonların sonu olan hakîkatler hakîkatinin ortaya çıkmasıdır.

İkincisi, ilk berzahın tecellî mekânı, iki denizin birleştiği yer, kabe kavseyn makamı, ilâhî isimlerinin bir araya gelme mertebesidir.

Üçüncüsü, ceberrût aleminin doğuşu ve kudsî rûhların ortaya çıkmasıdır.

Dördüncüsü, melekler âleminin, semâvî müdebbirlerin {gökteki tedbîr sâhiblerinin, gökleri idare eden varlıkların} ve ilâhî emirleri yerine getirenlerin tecellîsidir.

Beşincisi, mülk âleminin sûrî {şeklî} olarak keşfedilmesi, misâl dünyâsının acâibliği ve süflî âlemde kevnî müdebbirlerin tecellî etmesidir. (Kâşânî, 77; *Câmi'*, 95)

{Ayrıca bk. **tecellî-istitâr**}

mecânet (مجانة) * *Mecânet* {delilik}, eğlencede aşırıya gitmektir. (*Mîzân*, 78)

meclâ-yı esmâ-yı fi'liyye (مجلى الأسماء الفعليّة) * *Meclâ-yı esmâ-yı fi'liyye* {fiilî isimler meclâsı}, âlemin, eserlerin ve fillerin eserinin cüzleri olan yaratılış mertebeleridir. (Kâşânî, 78; *Câmi'*, 96)

mecma'u'l-bahreyn (مجمع البحرين) * *Mecma'u'l-bahreyn* {iki denizin birleştiği yer}, vücûb ve imkânın cereyan ettiği yer olması îtibâriyle kabe kavseyn hazretidir. Onun ilâhî isimlerin ve yaratılış hakîkatlerinin birleşmesi îtibâriyle vücûd {varlık} cem'inin hazreti olduğu da söylenmiştir. (Kâşânî, 78; *Câmi'*, 96)

{Ayrıca bk. **kābe kavseyn**}

mecma'u'l-cem'(مجمع الجمع) * *Mecma'u'l-cem'* ve *mahk-ı hakîkî*, kesretin {çokluğun} vahdette {birlikte, teklikte} yok olmasıdır. (*Câmi'*, 96)

{Ayrıca bk. **cem'-fark**; **mahk/mahku'l-mahk**}

mecma'u'l-ezdâd (مجمع الأضداد) * *Mecma'u'l-ezdâd* {zıtları bir araya toplayan}, çevresine teğet, hazret olan mutlak hüviyyettir. (Kâşânî, 78; *Câmi'*, 96)

mecma'u'l-ehvâ' (مجمع الأهواء) * *Mecma'u'l-ehvâ* {hevâları toplayan}, mutlak cemâl hazretidir. Çünkü hevâda {sevgide} mutlaka bir cemâl serpintisi vardır. Nitekim şöyle denilmiştir:

Götürsen de gönlünü sevginin istediği yere
ilk sevgili içindir yalnızca sevgi

Şeybâni de şöyle söylemiştir:

Yüzünde toplanacak yarın
Cemâlinin tamamı
Ne var ki o
âlemlere dağılmış bugün

(Kâşânî, 78; *Câmi'*, 96)

meczûb (مجذوب) {bk. **sâlik/sâlikūn**}

meded-i vücûdî (مدد وجودي) * *Meded-i vücûdî* {vücûdî imdâd}, mümkünün varlığında ihtiyaç duyduğu her şeyin dostluğa varmasıdır. Böylelikle bekası devam eder. Hakk Teâlâ, yaratıcısı bulunmayan Zât'ı gereği, yokluktan varlığa çıkması için mümküne rahmânî nefesle vücûdla meded kılar. Bu ise kimyevî parçalanma sırasında meydana gelir. Kimyevî parçalanma gıda ve teneffüs sayesinde gerçekleşir. Bunun hava yardımıyla olduğu açıkça hissedilir. Cansız cisimlerde, feleklerde ve rûh taşıyan canlılarda akıl, tercîh eden {Allah} tarafından varlığını tercîh ettiği için devamlı olmasına; müşâhede ise, her mümkünün her an yeni bir yaratılışla yeniden var edildiğine hükmeder. (Kâşânî, 81; *Câmi'*, 97)

medre-i muzlime (مدرة مظلمة) * *Medre-i muzlime*, unsurlar {elementler} âlemi demektir. (*Heyâkil*, 97)

mefâtîh-i guyûb (مفاتيح الغيوب) * *Mefâtîh-i guyûb* {gaybın anahtarları} iki çeşittir: Hakk'a ait olanlar ve halka ait olanlar. Hakk'a ait olan, cevher-i ferdin {atomun} zâttan oluştuğunu bilmektir. Yani, insanın zâtının, Rahmân'ın vecihlerinin karşılığı olmasıdır. Şübhe yok ki, fikir bu yönlerden biridir. O da gaybın anahtarlarındandır. Fakat o nûrdur. Nerede gaybın anahtarlarını almaya götüren bu parlak nûr? Yerlerin ve göklerin yaradılışını bir düşün, bu ikisinde yoktur. Bunlar mânâları latif ve gayet gizli olan işâretlerdir. İnsan fikir sûretlerinde yükselmeye başlayıp bu işin zirvesine ulaşınca, rûhânî sûretler his {duyu} âlemine iner ve gizli olan işler mukayese kabûl etmez biçimde ortaya çıkar. Göklere yükselir ve değişik lisânlarla feleklerle konuşur. (*İnsân*, II, 24)

mehabbet (محبّة) {**'alâmet-i mehabbet**; **ehl-i mehabbet**; **murâkabe-i mehabbet**; **şârib**}

* *Mehabbet* (Râbi'adan): "*İzzetine yemin ederim, cennetini istediğim için sana ibâdet etmiyorum, Cennet, oraya sülûk etmekte ömrümü harcadığım şey değildir.*" (*Şehîde*, 112)

* Kendisine, "*Mehabbet hakkında ne dersin?*" diye soruldu, o da şunları söyledi: "*Sevenle sevilen arasında hiçbir engel yoktur. Seven kimse şevkinden konuşur, zevkini anlatır. Tadan bilir, fakat vasfeden vasfedilmez. Huzûrunda gaib olduğun, varlığında hareket*

ettiğin, şuhûdunda zâhib olduğun, sahvın ile sarhoşluğuna erdiğin, onun vâsıtasıyla boşluğunu doldurduğun, ondan gelen neşenle üzüldüğün şeyi nasıl vasfedebilirsin?

Heybet, insanı dilsiz yapar ve konuşamaz, hayret, korkanın bir şeyi açığa çıkarmasına engel olur, gayret ise gözlerin ağyarı görmesine engel olur. Dehşet, akılları bağlar ve bir şey söyletmez, her zaman devamlı dehşet, ayrılmaz bir hayret, şaşkın kalbler, gizli sırlar ve hasta bedenler vardır... ve mehabbet, güçlü devletiyle kalblere hâkim olur." (*Şelhûde*, 173)

* *Mehabbet* hâli, kulun Allah'ı, gözüyle Allah'ın kendisine verdiği nîmetlere, kalbiyle Allah'ın kendisine olan yakınlığına, inayetine, korumasına ve yardımına, îmân ve yakîninin hakîkati ile Allah'ın kendisine inâyet ve hidâyet ihsân etmesi ve kendisini sevmesine bakarak sevmesidir...

...*Ehl-i mehabbet* {mehabbet ehli} üç derecedir: Birinci derecesi avâmın mehabbetidir: Bu sevgi Allah'ın kendilerine olan lütuf ve ihsânından doğar... Mehabbetin ikinci derecesi, kalbin, Allah'ın celâli, zenginliği, ilmi ve kudretine nazar etmesinden doğar. Bu tür mehabbet, sâdıklarla muhakkiklerin mehabbetidir.

Bunun şartı ve husûsiyeti ise Ebû Hüseyin Nûrî'nin[rh] anlattığı gibidir. Kendisine mehabbetin ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Mehabbet, perdeleri yırtmak ve sırlara vâkıf olmaktır.*"

İbrâhîm Havâss'a sorulduğunda ise şöyle demiştir: "*İrâdelerin yok olması ve bütün beşerî sıfat ve ihtiyaçların yanmasıdır...*"

Mehabbetin üçüncü derecesi ise, ârîflerle sıddîklerin mehabbetidir. Bunların sevgileri, Allah'ın hubbunu {sevgisini} kadîm ve sebebsiz olarak tanıyıp, ona nazar etmelerinden doğar. Onlar Allah'ı işte bu şekilde sebebsiz olarak severler. (*Luma'*, 86)

* Hullet {dostluk} kalbe giren şeydir. *Mehabbet* ise, kalbin derinliğinde, yani özünde bulunan şeydir. Mehabbete "*mehabbet*" denmesinin sebebi, kalbden kendisinden başka her şeyi silmesinden dolayıdır. Bu sebeble habîb, halîle tercîh edilmiştir. (*Luma'*, 155)

* Cüneyd şöyle söylemiştir: "*Mehabbet, kalbin meylidir.*" Bu sözün mânâsı şudur: Mehabbet kulun kalbinin zorlanmadan, tabiî bir şekilde Allah Teâlâ'ya ve Allah'a ait olana meyletmesidir.

Bir başkası: "*Mehabbet muvâfakattır*" demiştir. Bunun mânâsı şudur: Mehabbet Allah'a emrettiği husûslarda itâat etmek, yasakladığı şeylerden kaçınmak, hükmüne ve takdîrine rızâ göstermektir.

Muhammed b. Ali Kettânî "*Mehabbet, sevileni {Allah Teâlâ'yı} tercîh etmektir*" demiştir.

Bir başkası: "*Mehabbet, sevdiğin şeyi, sevdiğin {Allah} için tercîh etmektir*" demiştir.

Ebû Abdullah Nebâcî: "*Mahlûka olan mehabbet lezzet verir, Yaratıcı'ya olan mehabbet ise mahveder*" demiştir. Mahv olmanın mânâsı, sende hazzın kalmaması, sevgin için bir illet {sebeb ya da gâye} olmaması ve sevginin illetle ayakta durmaması demektir.

Sehl[-i Tüsterî]: "*Kim Allah'ı severse, hayatı O'nun hayatıdır. Sevenin kendisine ait bir hayatı yoktur.*" "*Hayatı O'nun hayatıdır*" sözünün mânâsı, "*hayatı güzel olur*" demektir. Çünkü seven, ister kötü, isterse hoş olsun, sevilenden gelen her şeyden lezzet duyar. "*Kendisine ait bir hayatı yoktur*" sözünün mânâsı ise, "*Seven sevilene ulaşmak ister, O'ndan ayrı kalmaktan korkar, böylelikle hayatı zehir olur*" demektir.

Büyüklerden biri şöyle söylemiştir: "*Mehabbet lezzettir. Hakk ise mehabbetten lezzet duymaz. Çünkü hakîkatin bulunduğu yerlerde dehşet ve hayret vardır.*" Buna göre kulun Allah'ı sevmesi, sırları çözen bir tâzîm duygusudur. O'ndan başkasına da bu tâzîmi göstermek câiz değildir. Allah'ın kulunu sevmesi ise, kulunu başkasını sevmeyecek derecede kendisine mübtelâ kılmasıdır. (*Ta'arruf*, 79)

* *Mehabbet*, âriflerin en yüksek makamlarından biridir. Mehabbet, Allah'ın ihlâslı kullarını tercîh etmesidir. Onunla büyük fazîletin nihâyeti meydana gelir. (*Kūt*, II, 50)

* Cüneyd şöyle söylemiştir: "*Mehabbetin kendisi, kalbin nûr ve sevinçle Allah'a yaklaşmasıdır.*" (*Kūt*, II, 60)

* Rızâ... *mehabbet*ten sonra gelen mârifet makamıdır. Sevilenin hâli, hâline tevekkül etmesidir. *Mehabbet* en şerefli makamlardan biridir. Onun üstünde *hullet {dostluk}* makamından başka makam yoktur. Hullet makamı ise husûsî mârifet makamıdır. Husûsî mârifet makamı gayb sırlarına aşina olmaktır. Böylelikle kul, Allah'ın değişmez irâdesi ve ilmi doğrultusunda onun dilemesiyle kendisine verilen bir ilimle Mahbûb'u {Allah'ı} müşâhede eder. Bu makamda kul, geçmişte olanların ve gelecekte olacakların sırrına erişir. Kulun bu makamda sırrına erdiği bazı şeyler şunlardır: Kendi hâlini ve mehabbetinin derecesini keşfeder, kulların varacakları makamları görür ve ebed sınırında hâlden hâle değişimlerini izler. (*Kūt*, II, 76)

* *Mehabbet*, Allah Teâlâ'nın kul için fazîlet olduğuna şâhidlikte bulunduğu ve kulunu sevdiğini bildirdiği şerefli bir hâldir. Buna göre Hakk Sübhânehû, "*O, kulunu sever*", kul da "*Hakk Teâlâ'yı sever*" [Mâide, 5/54] diye vasfedilmiştir. Âlimlerin dilinde mehabbet, "*irâde*" demektir. Ancak sûfîlerin mehabbetten kasd ettikleri irâde değildir. Çünkü irâde ezelî olana taalluk etmez. Ancak buradaki irâdeden, Allah'a yaklaşmak ve ona tâzîmde bulunmak mânâsı anlaşılabilir. (Kuşeyrî, 156)

* *Mehabbet*in bulunduğu yerde zevk, hakîkatin bulunduğu yerlerde ise dehşet vardır. {Ebû Ali} Dekkak'tan şöyle işittim: "*Aşk, sevgide haddin aşılmasıdır. Hakk Teâlâ, haddi aşmakla vasıflanamadığı gibi aşkla da vasıflanmaz. Bütün mahlûkatın mehabbeti bir şahısta toplansa, bu şahsın mehabbeti Hakk Sübhânehû'nun lâyık olduğu*

sevgiye varmaz. Şu hâlde bir kul için 'Allah'a olan sevgisinde haddini aştı' denilemez. Bu yüzden de Hakk Teâlâ 'Kuluna aşık oldu' denilemeyeceği gibi kul da Allah'ın sıfatı hakkında 'O'na aşık oldu' denilemez. Bu sebeble aşk reddedilmiştir. Hakk'ın kula, kulun da Hakk'a aşık olmakla vasıflanmalarına imkân yoktur." (Kuşeyrî, 157)

* *Mehabbet*, bir şeye bütün varlığınla meyletmen, sonra onu kendine, rûhuna ve malına tercîh ederek gizli ve açık olarak ona muvâfakat etmen ve ona olan sevginde kusurunu bilmendir. (Kuşeyrî, 158)

* Denilmiştir ki: *"Mehabbet, lugat mânâsı itibâriyle 'habbe' kelimesinden alınmıştır."* Arazide toprağa atılan çekirdeklere *"habbe"* denilir. Hubba {sevgiye} hayatın aslı olduğu için bu isim verilmiştir. Nitekim *"habb"* da bitkinin aslıdır. Nasıl ki çekirdek araziye düşer, toprağa gömülür, üzerine yağmur yağar, güneş vurur, soğuk ve sıcak hava geçer, fakat zamanın geçmesiyle tohum değişmez. Vakti geldiğinde ise büyür, çiçek açar ve meyve verirse, sevgi de kalbe yerleştiğinde huzûr ve gaybetle; belâ ve mihnetle; rahatlık ve lezzetle; ayrılık ve kavuşmayla değişmez...

...Yine mehabbetin *"suyla dolu bardak"* mânâsına gelen *"hibb"*den geldiği söylenmiştir. Çünkü mehabbet kalbi doldurunca, orada Mahbûb'dan {Sevgili olan Allah'tan} başka kimseye yer kalmaz, hep O'nu düşünür. (Hücvîrî, 365)

* Âlimlerin dilinde *mehabbet*, çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Birincisi şudur: Mehabbet, nefsin kararı, meyil, hevâ, arzu, kalbin temennîde bulunması ve ünsiyeti olmadan mahbûbu {sevileni} istemektir. Bütün bu mânaların ezelî varlık {olan Allah'a} taalluk etmesi câiz değildir. Bu sayılanlar, mahlûkat hakkında birbirlerine karşı ve aynı cinsin kendi cinsiyle ilgili olarak sözkonusu olabilir. Oysa Allah Teâlâ, bütün bunlardan münezzehtir.

İkincisi, mehabbet, ihsân ve Allah'ın seçtiği, velâyetin kemâl derecesine ulaştırdığı ve çeşitli ikrâmlarla kulunu tahsîste bulunmak mânâsındadır.

Üçüncüsü, Allah'ın kuluna güzel bir şekilde senâda {övgüde} bulunmasıdır. (Hücvîrî, 366-367)

* Sûfîler arasında, *mehabbet* husûsunda kendine has bir yolu bulunan Semnûn Muhibb demiştir ki: *"Allah'a giden yolun esası mehabbet, bütün hâl ve makamların aslı da mehabbetin dereceleridir. Tâlibin ulaştığı derece ve makamların hepsi ortadan kalkar, ama mehabbet bunun dışındadır. Hiçbir makam ve derece bu seviyeye ulaşamaz."* Bu meselede şeyhlerin hepsi de Semnûn'a muvâfakat etmektedir, ama, {yanlış anlamaların önüne geçmek maksadıyla} mehabbet ıstılâhının çok fazla yaygınlaşıp meşhûr olmaması için mehabbetullah yolunu gizlemek istediler ve bunun yerine {safvet ve fakr gibi} başka ıstılâhlar kullandılar...

...Bu büyük şeyh {Semnûn} der ki: *"Zâhidlere göre mehabbet, mücâhededen daha zâhirdir {açık ve belirgindir}. Tâiblere {tevbe edenlere} göre ise mehabbet, feryâd ve figan etmekten daha çok mevcûddur..."* (Hücvîrî, 370)

* Sehl b. Abdullah {Tüsterî} şöyle demiştir: "*Mehabbet tâatlerle sarmaş dolaş olmak ve muhâlefetlerle zıtlaşmaktır.*" Çünkü sevgi, kalbde ne kadar güçlü olursa, sevgilinin emri sevene o kadar kolay gelir. Bu söz "*Kul sevgide öyle bir mertebeye gelir ki, artık kendisinden itâat ortadan kalkar*" diyen mülhidlerin bir kısmına karşı reddiyedir. Akıl başında olduğu sürece kuldan teklîf hükümleri ortadan kalkmayacağı için bu iddiâ muhâldir. (Hücvîrî, 374)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Allah bir kavim getirecektir ki, onları sever, onlar da O'nu sever.*" [Mâide, 5/54] *Mehabbet*, kalbin ihsân husûsunda, himmetle üns arasında kalan sevgisi, yalnızlığa mânî olmasıdır. Mehabbet, fenâ vâdisinin başı, kendisinden mahv menzillerine geçilen bir geçittir. Mahv ise başka bir menzildir. Ona avâmın {havâssa yakın olan} önde gelenleri, havâssın da geride kalanları ulaşır. Bunun dışında kalanlar, bedel aramaya yöneliktir.

Mehabbet, {sûfîlerden meydan gelen bu} topluluğun alâmeti, yolun ünvanı, nisbetin {O'na ait olmanın} düğüm noktasıdır. Bu da üç derecedir. Birinci derecesi, vesveseleri kesen, {O'nun yolunda} hizmet etmeyi lezzetli hâle getiren, musîbetlerden tesellî bulmayı sağlayan mehabbettir. Bu mehabbet, {Allah'ın kuluna olan} cömertliğini düşünmekten doğan, sünnetle sâbit olan, ihtiyaç içindeyken bile {emirlere ve sünnete} uymaya yükselen bir mehabbettir.

Mehabbetin ikinci derecesi, Hakk'ı başkalarına tercîh etmeye götüren, dili O'nu zikr etmeye düşkün hâle getiren, kalbi, O'nun müşâhede edilmesi derdine düşüren mehabbettir. Bu mehabbet, {ilâhî} sıfatlara muttalî olmaktan, {O'na işâret eden} âyetlere nazar etmekten ve makamlar yoluyla terbiye edilmekten zuhûr eden mehabbettir.

Mehabbetin üçüncü derecesi ise, ibâreyi ortadan kaldıran, işâreti aradan çıkaran ve vasfetmekle sonu gelmeyen, göz kamaştıran mehabbettir. Bu mehabbet, bu dilin kutbudur. Bunun altında kendisine dilin târîf ettiği mehabbet bulunur. Tabîatların iddiâ edip, akılların münâsib gördüğü mehabbet budur. (*Menâzil*, 32)

* Allah'ı sevmek makamların en yükseği ve derecelerin zirvesidir. *Mehabbet*in ötesinde mehabbetin meyvesinden ve onun tâbîlerinden olan şevk, üns, rızâ gibi makamdan başka makam yoktur. Mehabbetten önce de tevbe, sabır, zühd gibi mehabbetin başlangıcından sayılabilecek bir makam yoktur. Diğer makamların varlığı güç olsa da, kalb bu makamların mümkün olabileceğine inanmaktan geri kalmaz. Allah sevgisine gelince; bu sevgiye inanmak güç olmuştur. Bu yüzden de bazı âlimler buna inanmanın mümkün olabileceğini inkâr etmişler ve şöyle söylemişlerdir: "*Mehabbetin Allah'a itâate devam etmekten başka bir mânâsı yoktur. Hakîkî sevgi ancak cins ve örnekle gerçekleşir.*" Allah'a karşı mehabbeti inkâr ettiklerinden ünsü, şevki, münâcâtın lezzeti ve sevgiyi gerektiren şeylerle bunlara bağlı diğer şeyleri de inkâr etmişlerdir. (*İhyâ'*, V, 3)

* *Aşk*ın aslı kıdemden gelir. Arabca "*yuhibbuhum {O, onları sever}*" kelimesin-

deki "*bâ*" harfinin noktası "*ve yuhibbûnehû {onlar da O'nu sever}*" [Mâide, 5/54] toprağına tohum olarak atılmıştır. Hayır, eğer nokta "*hum {onlar}*" üzerine atılmamış olsaydı, "*yuhibbûnehû*" ortaya çıkmazdı. Aşkın nergisi büyüyünce tohum meyve ile ve meyve de tohumla aynı renge bürünür.

Eğer "*Sübhânî {kendimi tenzîh ederim}...*" denilmişse bu yüzdendir.

Bu sözler ya noktanın ya da noktanın Rabb'inin sözleridir veya bu tür iddiâlar meyve üzerinden yapılmaktadır; kaldı ki meyve de tohumla aynı şeydir. (*Sevânih*, 93)

* Tevhîd kalbdedir, zühd kalbdedir, takvâ kalbdedir, mârifet kalbdedir, Hakk'ı bilmek kalbdedir, Hakk Teâlâ'ya *mehabbet* {O'nu sevmek} kalbdedir, O'na yaklaşmak kalbdedir. (*Feth*, 49)

* {Hâllerden} ...*mehabbet*, sevdiği ve sevmediği şeyler konusunda sevilene muvâfakat etmektir... (*Âdâb*$_2$, 21)

* *Mehabbet*, şeyhle mürîd arasında bir vâsıtadır. Mehabbet, kuvvetine göre hâllere sirâyet eder. Çünkü mehabbet tanışmanın, tanışmak cinsiyetin {aynı türden olmanın}, cinsiyet ise şeyhin hâllerinin tamamı veya bir kısmına mürîdi celbeder. (*'Avârif*, 241)

* *Mehabbet*in zâhiri ve bâtını vardır. Zâhiri sevilenin {Cenâb-ı Hakk'ın} rızâsına uymak, bâtını ise, her şeyden uzaklaşarak yalnızca sevgiye tutulmak ve {sevgiliden} başkasına ya da kendisine hiçbir şeyin kalmamasıdır. Mehabbetin yüce hâllerinden biri şevktir. Seven devamlı olarak iştiyak içerisinde olur. Çünkü Hakk Teâlâ'nın tecellîleri sonsuzdur. Sevenin vardığı hâllerin hangisi olursa olsun mutlaka ardında daha üstün ve mükemmeli vardır.

Güzelliğin gibi hüznüm
sonu yok
Sonu yok hüznümün
sonu olmadığı gibi
güzelliğinin

Sonra kulda meydana gelen şevk, kulun kesbi, çalışmasıyla elde edilen bir şey değildir. Şevk, yalnızca Allah'ın {kendisini} sevenlere tahsîs ettiği bir lütûftur. (*'Avârif*, 298)

*Yakîn makamları dokuzdur: Onlar, tevbe, zühd, sabr, şükr, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve *mehabbet*tir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* *Tevekkül...*, *mehabbet* makamıyla tenâkuz teşkîl eder {çelişir}. Çünkü seven kimse, sevgilisinin sevgisine batmış, sevgilisiyle irâde birliği hâlinde olmuştur. Artık sevgili, onun bizâtihî arzusu olmuştur. Sevenin Allah'a karşı tedbîr almaya za-

manı yoktur. Çünkü onun Allah'a olan sevgisi, kendisini yeteri kadar meşgul etmektedir. Bunun içindir ki bazıları şöyle söyler: *"Kim sırf Allah rızâsı için bir şeyin lezzetini tadarsa, Allah da onu mâsivadan alıkoyar."*... (*Tenvîr*, 14)

* ...*Mehabbet*in {sevginin} alâmeti, sevilebilecek şeylerden hiçbirini O'na tercîh etmemektir. Sevilebilecek şeylerden birini O'na tercîh edenin kalbi hastadır. Tıpkı çamur yemeyi ekmek yemeye tercîh eden mide gibi. Böyle bir midenin, hastalıktan dolayı ekmek yeme arzusu yok olur. (Kudâme, 159)

* *Mehabbet*in {sevginin} alâmeti, Sevgili'ye yakarışla ünsiyetin, halvetle nîmetlenmenin, halvete halel getirecek her şeyden uzak durmakla vahşet {yalnızlık} isteğinin kemâle ermesidir. Mehabbet ve üns ne zaman hâkim olursa, halvet ve yakarış bütün kaygıları gideren gözbebeği olur. Hatta kalbini mehabbet ve üns kaplar. O kadar ki, çılgına dönmüş âşık misâli, kulağına defalarca tekrar etmedikçe dünyâ işlerini anlamaz hâle gelir. (Kudâme, 375)

* {Bir topluluğa göre} mârifet zâtı îtibâriyle *mehabbet*ten önce gelir. Çünkü bir şeyi tanımadan sevmek düşünülemez. Şu hâlde bir şeyi sevmek ve sevmemek – hayvanlarda olduğu gibi doğuştan gelen bir şey değilse- o şeyi tanımaktan kaynaklanır. Buna göre mârifet sevginin sebebidir.

Bir başka topluluk da söyle söylemiştir: *"Mehabbet, mârifetten önce gelir. Çünkü mârifet, dedikleri gibi uzak bir hedeftir ve Allah'ı tanımanın ötesinde de hiçbir şey yoktur."*

Ârifin, makamları ve hâlleri aşmış olması, ancak irâde ve mehabbet sebebiyle olmuştur. İrâde ve mehabbet önceden gelmeseydi, bu makamlar aşılmaz ve hâller elde edilemezdi. Öyleyse mârifet ve mehabbetin hakîkati birbiriyle bağlantılıdır. (*Ravza*, 234)

* *Mehabbet*in birçok mânâsı vardır. Genel olarak mehabbet kelimesi *"habbe"* kelimesinin fiilinden ve bu fiilin sıfatlarından türetilmiştir. *"Habbe"*' bu kısımların özel ismi gibi sayılmıştır. Bu sıfatlar *"habbe"* kelimesinden gelir ve ona bağlıdır. *"Habbe"* bu sıfatların kaynağıdır. *"Habbe"* kelimesi bu kelimelerin aslı ve onun beytinin ana kısmıdır.

Lugatçılar *"habbe"* kelimesinin mânâsında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısım lugat âlimine göre *"habb"* varil, fıçı gibi içine su konulan kap demektir. Mehabbet kelimesi de bu kelimeden türetilmiştir. Çünkü kap, su ile dolduğunda başka bir şey almaz. Kalb de su kabına benzer; sevgi ile dolduğu zaman sevdiğinden başkasının sevgisi oraya giremez. Mehabbet kelimesinin *"ehabbe'l-ba'îru {deve çöktü, kalkamadı}"* cümlesinden alındığı söylenmiştir. Tıpkı bunun gibi, seven kimse kalbinde sevdiğini anar durur ve ondan ayrı kalamaz. Nitekim şair şöyle söylemiştir:

Durdurdu sevgin beni
senin olduğun yerde

ne ileri gidebilirim ne geri
Tatlı bir sitem bulurum sevginde
şevk duyarım seni anmaktan
Artık
kınayan kınasın beni

Mehabbet kelimesinin "*habbetü'l-kalb*" kelimesinden türetildiği söylenmiştir. "*Habbe*" kalbde sevginin doğduğu yerin adıdır. Mehabbet adını kalbin özü olan o yerden alır. Mehabbetin "*habbe {bitki tanesi}*" kelimesinden alındığı da söylenmiştir. Çünkü tane bitkinin özüdür. Tane hayatın özüdür. Tane ve tohumlar bitkinin asıl maddesi olduğu gibi, sevgi de fazîletlerin ve meleklerin asıl maddesidir.

Mehabbetin "*hibb {küpe}*" kelimesinden doğduğu da söylenenler arasındadır. Sevgiye "*hibb*" denilmesinin sebeblerinden biri, tıpkı küpenin kulaktan ayrılmaması gibi kalbden ayrılmamasıdır. Bu yüzden de kulağı, sevdiğine yakarışı ve içinden geçen konuşmaların sırları ile dolar durur. Bir başka ihtimâl de, küpenin kulakta sallandığı gibi kalbin sevgi ile çarpıp çalkanması sebebiyledir. Şair söyle söyler:

Âşık oldu kulağım
işitti bir nağmeli söz
Kalbimse daha âşıktır güzele güzelliğe
Nasıl unutulabilir sözü sevgilinin
kaybetsem de onu
küpedir kulağımda söylediği söz

Mehabbetin "*hıbâbu'l-mâi*" kelimesinden türetilmiş olduğu da söylenmiştir. Büyük su kütlesine "*hıbâbu'l-mâi*" denilmektedir. Çünkü kalbdeki duyguların büyük bir kısmını sevgi işgal eder.

Mehabbetin "*habâb*" kelimesinden türediği de söylenmiştir. "*Habâb*", yağmur yağdığında veya su kaynadığında üstünde oluşan kabarcıklardır. Çünkü kalb sevdiğine olan özlemle tıpkı suyun üstündeki kabarcığın fokurdaması gibi kaynar ve heyecanlanır. (*Ravza*, 334)

* Arabca'da *mehabbet* pekişmiş irâdeden kinâyedir. Meselâ, "*Şunu yapmak murâd ettim*" ve "*Şunu yapmak istedim*" dersin. Aralarındaki fark şudur: "*Keremini, ilmini veya yakınlığını murâd ettim*" demek sûretiyle irâdeyi bir sıfata veya fiile bağlarsan irâdeyi o sıfat veya fiille sınırlarsın. Eğer bir zâta bağlayacak olursan genelde bunu mehabbetle sınırlandırırsın...

Hevâ kelimesi ise "*sukut {düşmek}*" kelimesinden türetilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Düştüğü {battığı} zaman yıldıza andolsun*" [Necm, 53/1] Yani "*batmak üzere inişe geçtiğinde*" demektir. Buna göre hevânın mânâsı, havanın berraklığından ve inceliğinden dolayı hızlı bir şekilde değiştiği gibi kalbin sevgiden dolayı meyletmesi ve süratli bir şekilde değişmesidir.

Tâc adlı lugat kitâbında hevâ şöyle açıklanır: "*Adam aşağı doğru yuvarlandığında 'hevâ'r-raciülü' denilir. 'Hüvvet', derin uçurum demektir. Bir topluluk uçuruma yuvarlandığında ise 'hevâ'l-kavmu fi'l-hüvveti' denilir. Hevâ fiilinin düşmek mânâsında 'hevâ' kelimesinden türediği söylenmiştir. Mesela, duvar yıkıldığında 'hevâ'l-hâitu' denilir. Buna göre seven aşk uçurumuna yuvarlanır.*" (*Ravza*, 338)

* *Mehabbet*, sevgi ve aşkın bütün kısımlarını bünyesinde toplayan bir isimdir. Ancak aralarında şöyle bir fark vardır. Ya muhibb {seven} mehabbeti kullanır ya da mehabbet onu. Eğer mehabbeti kullanıyorsa ve bunu kendi istek ve irâdesi ile yapıyorsa bu kimseye "*muhibb {seven}*" denir. Eğer mehabbet onu kullanıyorsa, yani mehabbette kendi istek ve irâdesi yoksa bu tür mehabbete "*aşk*" adı verilir. Şu hâlde muhibb mürîd {isteyen}, âşık ise murâddır {istenen kimsedir}. Aşkın lezzetler, mehabbetin ise bizzât kendisi karşılığında kullanıldığı söylenmiştir. Âlimler, Allah Teâlâ hakkında aşk kavramının kullanılamayacağını söylemişlerdir. Bu kullanım karışıklığı ortadan kaldırmakta ve bu konuda çok müsâmahalı olunmaktadır. (*Ravza*, 350)

* Ebû Saîd Harrâz'a *mehabbet*le mârifetten hangisinin daha üstün olduğunu sorunca o, buna şöyle cevâb vermiştir: "*Mârifet, mehabbetin ahlâklarından biridir.*"

Bazı kimseler şöyle söylemiştir: "*Harrâz'ın 'Mârifet, mehabbet ahlâklarından biridir' demesi Ebû Yezîd'e nisbet edilen şatha işâret etmek içindir. Nitekim Ebû Yezîd şöyle demiştir: 'Hakk Teâlâ bana dedi ki: 'Ey Ebû Yezîd! Sen hariç bütün bunlar benim mahlûkumdur. Sen bensin, ben de sen.'*" Buna rağmen şatha îtibâr edilmez ve ona güvenilmez. (*Ravza*, 353)

* *Mehabbet*, derece derece yükselen ünstür. Sonra dizginlenen ve eğer vurulan şevk gelir. Daha sonra da varlığı zorlayan ve ondan çıkartan fenâ gelir. Azimet, azimet sâhiblerinin değerine göre gelir. (*Ravza*, 372)

* *Mehabbet* inceliktir. Sonra düşünce gelir. Bundan sonra şevkin kanatlandırdığı şevk gelir. Bundan sonra da tahammül bırakmayan aşk gelir. Bundan sonra ise ne üst vardır ne alt. (*Ravza*, 373)

* *Mehabbet*, sevenin sıfatlarını yok etmesi ve sevdiğinin zâtını isbât etmesi demektir.

Mehabbet şu şekillerde de târîf edilmiştir: "*Mehabbetin hakîkati, kalbden sevilenden başka ne varsa mahvolmasıdır.*"

"*Mehabbet, kalbde, sevilenden başka her şeyi yakan bir ateştir.*"

"*Mehabbet, kendini bütünüyle, sende hiçbir şey kalmayacak derecede sevdiğine vermendir.*"

"*Mehabbetin hakîkati, mehabbeti görmekten çıkıp sevileni görmeye götürmeye elverişli olmasıdır.*"

"Mehabbet, sevilenden bir mânâdır ki kalbleri kahreder."

"Mehabbet, dalları kalbde yetişen ve akla göre meyve veren bir ağaçtır."

Şiblî şöyle söylemiştir: *"Mehabbet lezzette dehşet, uyanıklıkta ise hayrettir."*

Bir kimseye *"Mehabbet nedir?"* diye sorulunca o kimse buna: *"İyiliğin lütûfları sayesinde sırlardan bahsetmektir"* diye cevâb vermiştir.

İbnü'l-Ârîf ise şöyle söylemiştir: *"Mehabbet, sevende lafzıyla değil şekli ve şemâiliyle görülür."*

Şöyle de târîf edilmiştir: *"Mehabbet, bir şeye bütün varlığınla meyletmen, sonra onu kendine, rûhuna ve malına tercîh ederek gizli ve açık olarak ona muvâfakat etmen ve ona olan sevgindeki kusurunu bilmendir."*

{Diğer târîfler şunlardır:} *"Mehabbet, sevilen hâller değişse de, devamlı olarak Sevgili'yi anmaktır."*

"Mehabbet, lezzette erimek, gaybette müşâhede etmek demektir."

"Mehabbet, sevilenin yâdının, sevenin tüm kalbini kaplamasıdır."

"Mehabbet, devamlı bir şekilde yâd etmektir."

"Mehabbet, dünyâda kalmak istememektir. İşte şevk budur."

"Mehabbet, senden geride bir şey kalmayacak şekilde eserlerini yok etmen demektir."

"Mehabbet irâdenin yok olması ve bütün sıfatların yanması demektir." (*Ravza*, 379)

* *Mehabbet*, hem asıl hem unsur, hem de bütün sûfîlik makamlarını ve zevk hâllerini birleştiren bir kapıdır. Bütün makamlar o aslın içerisindedir. Ebu'l-Kâsım Halsûn şöyle söylemiştir: *"Her makam, ya kendinden sonraki makamın bir hazırlığı ya da kendisinden önceki makamın bir şûbesidir ve her makam mehabbet için istenir. Mehabbet makamı ise sadece kendisinden dolayı arzulanır."* Biz yardımın yalnızca kendisinden gelen {Allah} yardımıyla buna bir nebze işâret etmiş bulunuyoruz. (*Ravza*, 409)

* *Mehabbet*, kulun kulu, kulun bilhassa Allah'ı sevmesi gibi altında sevgi türlerinin toplandığı umûmî bir cinstir. Mehabbet, ona konu olanın şerefine göre yücelir veya basitleşir. Şevk, hüyâm {aklı başından gitmek}, aşk, gayret {kıskançlık} ve istihlâk {kendini helâk etme} gibi şeylerin gerekleri arasında {mehabbetle ilgili} en şerefli türler mevcûddur. Bu yüzden de bunlar irfân ve saadet ehline mahsûs olan mehabbete basamak kılınmamışlardır. (*Ravza*, 524)

* *Mehabbet* bir iddiâdır ki, delîl olmadıkça sırf onunla Hakk isbât edilmiş olmaz. Mehabbetin delîl ve alâmetlerini şöyle sayabiliriz: Sevilen'in işlerine râzı olmak, O'na şevk ve aşk duymak, O'na karşı korku duymak ve ümîd beslemek; kıskançlık, heybet, tâzîm, kabz, bast ve sevileni anmaya devam etmek gibi bir kısmı

mehabbetin zâtı ile ilgilidir, ondan asla ayrılmaz. Diğer alâmetler ise geçicidir, bunlar yücelir, artar, eksilir, zorlaşır veya nâdir hâle gelir. (*Ravza*, 630)

* *Mehabbet* üçe ayrılır. Birincisi fiilîdir. İkincisi sıfatla, üçüncüsü ise Zât'la alâkalıdır. Fiilî mehabbbet avâının mehabbetidir. Bu mehabbet, ihsânın artırması için, kulun ihsân ve ihtiyaç duyduğu şeylerde Allah'ı aramasıdır.

Sıfatla alâkalı olan mehabbet havâssın mehabbetidir. Bunlar, Allah'ı, perdeyi açması ve peçeyi kaldırması talebinde bulunmadan, sadece cemâli ve celâlinden dolayı severler. Bunların mehabbeti kendilerine göre sebeblerden kaynaklanır. Çünkü bunların mehabbeti sırf Allah'a duyulan cinsten değil de nefsânî sebeblerden kaynaklanan mehabbettir. Oysa samîmî olarak seven kimse bu duygulardan uzaktır.

Ehâss-ı havâssın mehabbeti, Mâşûk'un {âşık olunan Allah'ın}, bütün nûruyla âşıkta, kuvvetiyle iz bırakan zâtî bir aşktır. Buna göre, aralarındaki aşk dolayısıyla rûhun, bedenin sûretine bürünmesi gibi, âşık Maşûk'unun sıfatında görünür.

Avâmın mehabbeti fiilîdir. Şehîdlerin mehabbeti sıfatla alâkalıdır. Mukarreblerin mehabbeti ise Zât'la alâkalıdır. (*İnsân*, II, 94)

* *"Mehabbetin hakîkati nedir?"* diye sordum. Bana şöyle cevâb verdi: *"Ey Şiblî! Allah'a yemin ederim, mehabbetin bir damlası denizlere damlayacak olsa tümü cehenneme dönerdi. Mehabbetin tek zerresi dağlara konulsaydı, unufak olurdu. Peki aşkın endîşe ve ateş giydirdiği, karasevdanın yaktığı kalblerin durumu nasıl olur?"* (*Meşârık*, 12)

* *Murâkabe-i mehabbet* {mehabbet murâkabesi} (*"Allah'ı severler, O da onları sever"*)... Peygamberlerin velâyeti olan bu en büyük velâyet türünde, sahîh idrâk sâhibinde ilk hâllerinden farklı hâller belirir. Sonra toprak unsuru dışında diğer üç unsurda bâtın ismiyle adlandırılan murâkabe hâli meydana gelir. Bu velâyete *"velâyet-i ulyâ {en yüce velâyet}"* adı verilir. Bundan sonra toprak unsurunda peygamberlik kemâlâtının murâkabesi meydana gelir. Daha sonra ise, risâlet kemâlatı meydana gelir.

Risâlet kemâlâtından sonra ulu'l-azın {azim sâhibi} peygamberlerin kemâlâtı meydana gelir. Bu kemâlâtan sonra da vahdânî hey'et, yani on latîfeden oluşan hey'et meydana gelir. Bu latîfelerin beşi emir âlemindendir. Bunlar da kalb, rûh, sır, hafî ve ahfâdır. Diğer beş tanesi ise halk âlemindendir. Bunlar da nefs-i nâtıka ve dört unsurdur {elementtir}. Bu latîfeler kemâle erince, hepsi tek bir latîfe gibi olur ve feyzin kaynağı hâline gelir. (*Buğye*, 154)

* {Ebu'l-Hasen} Şâzelî şöyle söylemiştir: *"Mehabbet, Allah'ın kulunun kalbini kendisi dışındaki her şeyden çekip almasıdır. Bu durumda nefsi Allah'ın itâatine meyletmiş; aklı onu tanımaya tahsîs edilmiş; rûlu hazretinden sıyrılmış; sırrı da onun müşâhedesi ile mamûr olmuş görürsün. Kul istedikçe ona verilir, en tatlı münâcatı ona açılır. Bunun sonucunda ona kurbet {yaklaşma} yaygısı üstünde takrîb {yaklaştırma} elbisesi giydirilir, el*

değmemiş hakîkatlere ve yeni ilimlere el sürer. Bu yüzden 'Allah'ın velîleri Onun güveyleridir; mücrimler onları göremez' denilmiştir."

Şâzelî'ye *"Sevginin ne olduğunu biliyorsun, peki sevginin şarâbını, sevgi kadehini, sâkîsini, zevkini, içmeyi, içeceğe kanmayı, sarhoşluğu ve ayıklığı biliyor musun?"* diye sorulunca, buna şöyle cevâb vermiştir: *"Evet biliyorum. Şarâb, sevilenin cemâlinden parıldayan nûrdur. Kadeh, kalblerin dudaklarına bu nûru ulaştıran lütuftur. Sâkî, seçkin ve sâlih kulların yardımcısı olan Allah'tır. Kime Allah'ın bu cemâlinden bir veya iki nefes keşfolunur sonra da üzerine hicâb {perde} örtülürse, o kimse zevk hâlinde olur {tadar} ve ister. Bu hâlin bir veya iki saat kadar devam ettiği kimse, o şarâbı hakîkî mânâda şürb hâlinde {içmiş} olur. Üzerinde bu hâlin devam ettiği, Allah'ın bol miktardaki nûrlarıyla damarları ve mafsalları dolana kadar içmeyi sürdüren kimse, reyy hâlinde {kanmış} olur. Ne dediğini ve ne denildiğini bilmeyecek şekilde maddeden ve aklî hâllerden gaib olan kimse ise sarhoş olur. Bazen onlara kadehler dolaştırılır, hâlleri değişir. Zikir ve tâate koyulurlar, takdîr edilmiş hâllerle birlikte sıfatlar onlardan gizlenmez. İşte bu vakit, uyanıklık nazarlarının genişlemesi ve ilimlerinin arttığı vakittir. Bunlar, ilim yıldızları ve tevhîd ayı ile gecelerinde mârifet güneşleriyle yollarını bulurlar ve gündüzlerini de aydınlatırlar."* (*Câmi'*, 49)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül, *mehabbet* ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* *Mehabbet* dilde *"sevmek"* mânâsındadır. İlim ehline göre mehabbet, *"irâde"* demektir. Hakîkat ehline göre, Allah'ın kulunu sevmesi, birçok nîmetleriyle onu murâd etmesi, kulunu kendisine yakınlaştırmak sûretiyle ona ihsânda bulunması, ona güzel hâller ve yüksek makamlar vermesidir. Allah'ın irâdesi tektir, ancak taalluk ettiği yer îtibâriyle değişir.

Eğer irâde, umûmî nîmete taalluk ederse *"rahmet"*, husûsî nîmete taalluk ederse *"mehabbet"* adı verilir. Mahlûkun mahbûbunu sevmesi ve onda ünsiyet bulması gibi sıfatlardan anlaşılan mehabbete gelince, Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Allah Teâlâ'nın kulunu sevmesinin alâmeti, kulun Allah'ı sevmesidir. Kulun Allah'ı sevmesinin alâmeti ise kalbinde bulduğu, fakat ibârelere sığmayan, hiçbir vasıfla anlatılamayan, akla mehabbetten daha açık ve daha yakın bir şekilde târîf edilemeyen bir hâldir.

İnsanlar mehabbet kelimesinin dil bakımından nereden türediği hakkında birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlere göre mehabbetin *"habab"* kelimesinden türediği söylenmiştir. *"Habab"* dişlerin beyazlığı ve parlaklığı demektir. Buna göre mehabbet, sevginin saflığını ifâde eder.

Mehabbetin *"habâb"* kelimesinden kaynaklandığı da söylenmiştir. *"Habâb"* sürahi gibi bir kaba su döküldüğünde üzerinde oluşan kabarcığa verilen addır. Bu mânâya göre mehabbet, kalb sevdiğine olan özlemle tıpkı suyun üstündeki kabarcığın fokurdaması gibi kaynar ve heyecanlanır.

Mehabbetin *"hibâbu'l-mâi"* kelimesinden türetilmiş olduğu da söylenmiştir. *"Hibâb"* büyük su kütlesi demektedir. Buna göre mehabbet, kalbdeki duyguların büyük bir kısmının adı olmaktadır. Mehabbetin aslının ayrılmamak ve sebât etmek olduğu söylenmiştir.

Mehabbet kelimesinin *"ehabbe'l-ba'îru {deve çöktü, kalkamadı}"* cümlesinden alındığı da söylenmiştir. Tıpkı bunun gibi seven, kalbinde sevdiğini anar, durur ve ondan ayrı kalamaz.

Mehabbetin, *"habb"* kelimesinden türetildiği de söylenmiştir. *"Habb"* varil, fıçı gibi içinde su taşınan kap demektir. Çünkü kap, su ile dolduğunda başka bir şey almaz. Kalb de su kabına benzer; sevgi ile dolduğu zaman sevdiğinden başkasının sevgisi oraya giremez. Bütün bu târîfler dil âlimlerinin târîfleridir.

Şeyhlerimizin mehabbet hakkındaki târîfleri ise şöyledir: *"Mehabbet, kulun Allah'ı sevmesi, O'nu yüceltmesi, rızâsını tercîh etmesi, sabrının az olması ve daima Allah'ın zikriyle iinsiyette bulunması demektir."*

Bir görüşe göre ise mehabbet, gerek farz ve gerekse nafile olsun ibâdetleri yapmaya koşmak ve günâhlardan son derece kaçınmaktır. (*Câmi'*, 230)

* Şeyhlerimiz *mehabbet* hakkında konuşmuşlardır. İmam Şihâbeddîn Sühreverdî ﷺ, şöyle söylemiştir: *"Sevgi, umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayrılır. Umûmî sevgi emirlere uymakla tefsîr edilir. Sevgi çoğunlukla nîmetler vâsıtasıyla ilmin madeninden oluşan bir sevgi olur. Bu sevgi sıfatlardan kaynaklanmaktadır. Kulun kesbinin de {kazanımının da} sevgide etkisi vardır. Bu mânâda sevgi, makamlar arasında sayılır.*

Husûsî sevgiye gelince bu, rûhun mütâlaa etmesinden kaynaklanan zâtı sevmekten ibârettir. Kendisinde sarhoşluk hâli olan bu sevgi, Kerîm olan Allah Teâlâ'nın kulu için halk etmesi ve sevgiyi kuluna seçmesidir. Bu sevgi bir hâldir. Çünkü o, Allah tarafından bir hibedir, kesbin onda bir katkısı yoktur. Nitekim Hz. Peygamber Efendimizin ﷺ 'En sevdiğim soğuk sudur' sözünden anlaşılan da budur. Çünkü bu söz, zât sevgisiyle lezzet bulan rûhun vicdanından kaynaklanan bir sözdür.

Yüce hâllerin aslı ve bu hâllerin sebebi olan husûsî sevgi, makamların içerisinde tevbe ne ise, hâller içinde de sevgi odur. Tevbesi kemâl üzere doğru olan kimse zühd, rızâ, tevekkül gibi makamları da tahakkuk ettirir. Husûsî mehabbeti doğru olan kimse de fenâ, beka, sahv, mahv gibi hâlleri tahakkuk ettirir."

Yine Sühreverdî ﷺ, şöyle söylemiştir: *"Mahbûbun {sevilenin} üzerine nerede husûsî mehabbet nûrları doğarsa muhibb {seven}, nefsin vasıf ve sıfat elbiselerini çıkarır."*

Yine o: *"Makamların hepsi nefsî sıfat ve vasıfları temizler ve ayıklar. Meselâ zühd makamı rağbeti; tevekkül makamı nefsin câhilliğinden kaynaklanan güvensizliği; rızâ makamı çekişme damarının sebeb olabileceği gerginliklerden nefsi temizler ve ayıklar. Nefste do-*

nukluk kaldığı için çekişme üzerine husûsî mehabbet güneşi doğmamış, bu yüzden de nefsin zulmeti ve donukluğu kalmıştır. Husûsî mehabbeti tahakkuk ettirebilen kimsenin nefsi yumuşar ve donukluğu gider."

(Ben de dedim ki:) *"Yani, Hakk Teâlâ'nın cezbelerinden birine tutulmuş olan muhibbin üzerine mehabbet güneşi doğduğunda, nefste makamların temizleyeceği bir şey kalmaz."*

{Yine Sühreverdî ﷺ} şöyle demiştir: *"Değişme avâmdan olan muhibler için makamların ilerlemesine müteveccihtir {yöneliktir}. Gelişme döşeklerini kat etmek ise, havâss {seçkin} olan muhibler içindir. Bunlar mahbûb olanlardır."* (Nebhânî, I, 351)

* Ebu'l-Kasım Cüneyd'e *"Mehabbet nedir?"* diye sorduklarında şöyle cevâb vermiştir: *"Mehabbet, sevenin sıfatlarına karşılık, Mahbûb'un {Allah'ın} sıfatlarının yerleşmesidir."* (Nebhânî, I, 356)

* *Mehabbet*in hakîkati şudur: Mehabbet, ciğerleri yakan bir ateş, büyüyen ve çoğalan bir tutkudur...

...*Mehabbet*in hakîkati, gayb müşâhedelerinde muhibbe {sevene} tecellî eden mahbûbun sırrını saklamaktır. (*Kavânîn*, 20)

* Mehabbet, nail olma düşüncesi olmadan meyilde aşırı gitmektir. Yani herhangi bir ihsâna ulaşma ve karşılık beklentisi olmadan kalbin Rabb'ine ve ona yakınlığa götüren emirlere meyletmesidir. (*Rihle*, 209)

* Altın veya gümüş külçesini alıp kuyumcuya götürsen ve ondan bir zincir veya kolye yapmasını istesen ne yapar?! Kuyumcu bu külçeyi alır bir potaya döker, sonra onu ateşin üzerine koyar, ateşi körükler. Ateş de harlanır, sıcaklığı artar. Potanın içindeki külçe eriyince onu oradan çıkarır, örsün üzerine koyar ve ona istediği şekli verinceye kadar çekiçle iyice döver. Sonra da onu sultanların göğsünü süsleyen bir kolye hâline getirir.

*Mehabbet*in durumu da buna benzer. Mehabbet Allah'ın ateşidir. Zikir bu ateşi harlatan havadır. Mürîd o ateşe sokulan külçedir. Çekiç hâller, kuyumcu ise mürşiddir. (*Nefehât*, 115)

{Ayrıca bk. **hevâ**; **hubb**; **ma'rifet**}

mehabbet-i asliyye (محبّة أصليّة) * *Mehabbet-i asliyye* {aslî mehabbet, asıl sevgi}, hâricî bir şeyden dolayı değil de kendi zâtından dolayı zâtın kendisini sevmektir. Çünkü aslî mehabbet bütün mehabbetlerin aslıdır. Şu hâlde iki kişi arasındaki mehabbet ya zâtları arasındaki bir ilgiden ya da vasıfta, mertebede, hâlde veya fiildeki birlikten dolayıdır. (Kâşânî, 78; *Cânî'*, 96)

mehabbet-i cemâl (محبّة جمال) * Cemâli {güzelliği} sevmek, nefsin muntazam sanatlara, işlere ve güzel mânâlara tutulması gibi ya mücerreddir {soyuttur} ya da

güzel sûretleri beğenmek ve etkilenmek dolayısıyla onlara meyletmek gibi mücerred değildir. (*Ravza*, 386)

mehabbet-i lillâhi teâlâ (محبّة لله تعالى) * *Mehabbet-i lillâhi teâlâ* {Allah'ı sevmek}, makamların en yükseği ve derecelerin zirvesidir. Mehabbetin ötesinde mehabbetin meyvesinden ve onu izleyen hâllerden olan şevk, üns, rızâ vb. makamdan başka makam yoktur. Mehabbetten önce de tevbe, sabır, zühd gibi mehabbetin başlangıcı sayılabilecek bir makam yoktur. (Kudâme, 361)

mehabbet-i münâsebet (محبّة المناسبة) * *Mehabbet-i münâsebet* {münâsebet mehabbeti}, Mahbûb'un {Allah Teâlâ'nın} sıfatları ve isimleriyle ahlâklanmaktır. Cemâl mehabbeti, cemâlin bir kısmıdır. İmtizac mehabbetini ise âdet ve riyâzetlerden kinâye olarak kullanıyoruz. (*Ravza*, 333)

mehdî (مهدي) * Mehdî, hadîslerin delâlet ettiği gibi, Hz. Îsâ'ya namaz kıldıran kimsedir. Dedi ki: "*Sâdeddin Taftazânî, İmâm Mehdî'nin Hz. Îsâ'dan başka biri olmasını doğru bulmaz. Çünkü o, en fazîletli ve imâm olması en münâsib olan kişidir.*" Oysa, buna sebeb gösterdiği şeyde herhangi bir şâhidi {ve delîli} yoktur. Çünkü Mehdî'nin Hz. Îsâ'ya imâm olmasından maksad, Hz. Îsâ'nın müstakil bir şerîatla değil, Peygamberimizin şerîatına bağlı olarak nüzûl edeceğini göstermektir. Hz. Îsâ'nın daha fazîletli olduğu hâlde, bu ümmetten birine uyması, Peygamberimizin şerîatına tâbî olduğunu bildirmek ve bu iki yorumun şu şekilde birleştirileceğini göstermek içindir: Hz. Îsâ ﷺ önce bu gayeyi ortaya çıkarmak için Mehdî'ye uyar ve ondan sonra da mefdûl olan {kendisine üstün olunan} fâzıl {daha üstün} olana uyar kaidesince, daha sonra Mehdî de Hz. Îsâ'ya uyar ve bu şekilde iki görüş birleştirilebilir. (*Meşârık*, 207)

me'hûz ve müsteleb (مأخوذ و مستلب) * *Me'hûz* ve *müsteleb* aynı mânâya gelir. Ancak me'hûzun mânâsı, müstelebten daha geniştir. Bunlar abîdlerdir. (*Lumaʿ*, 420)

{Ayrıca bk. **'âbid/'ubbâd**}

mekân/ınekânet (مكان / مكانة) * *Mekân*; kemâl, temkîn ve nihâyet ehli içindir. Kul, {tasavvuf yolunun} mânâlarında kemâle erdiğinde onun için mekân tahakkuk eder, çünkü o makamlarla hâlleri katetmiş ve mekân sâhibi olmuştur. Biri şöyle demiştir:

Tüm kalbimdir kalbimde yerin
Sen'den başkasına yer yoktur orda

(*Lumaʿ*, 412)

* *Mekân*; Allah'ın rahmet yaygısındaki bir mertebeden ibârettir. Makamları,

hâlleri ve celâil ve cemâil'in üstünde olan makama ulaşmayı gerçekleştiren kemâl ehli için mümkündür. Onlar için bir sıfat ve nât (övgü) olmaz (*Istılâh*, 531)

* *"Mekân nedir?"* {diye sorulacak olursa} deriz ki : *"Allah'ın rahmet örtüsündeki bir yerden ibârettir. Makamları, hâlleri ve celâl ve cemâlin üstünde olan makama ulaşmayı tahakkuk ettirebilen kemâl ehli için mümkündür. Onların ne bir sıfatı, ne de vasfı vardır {anlatmak ve tasvir edebilmek mümkün değildir}."* (*Fütûhât*, II, 130)

* *Mekânet*, Allah katında varılacak ve ikamet edilecek yerlerin en yükseği olan bir yerdir. Ona *"mekân"* denilir. Allah Teâlâ'nın şu sözüyle ona işâret edilmiştir: *"{Mü'minler cennette} muktedir padişahın huzûrunda sıdk {doğruluk} koltuklarında {oturmaktadırlar}"* [Kamer, 54/55] (Kâşânî, 88; *Câmi'*, 99)

mekr (مكر) * *Mekr*, {ilâhî emirlere} muhâlefete rağmen nîmetlerin arka arkaya gelmesi, kötü edebe rağmen hâlin devam etmesi, herhangi bir durum ve sınırlama olmaksızın âyet ve kerâmetlerin izhâr edilmesidir. (*Istılâh*, 536; Kâşânî, 88; *Câmi'*, 99)

* Ehlullah *mekr*i, {ilâhî emirlere} muhâlefete rağmen nîmetlerin arka arkaya gelmesi, kötü edebe rağmen hâlin devam etmesi, herhangi bir durum ve sınırlama olmaksızın âyet ve kerâmetlerin izhâr edilmesi mânâsında kullanır. Biliniz ki bize göre kulun, ameli gerektiren ve kendisiyle amel etmeyi yasaklayan ilimle rızıklandırılması kula ait bir mekrdir. Kul amel ile rızıklandırılır, ama o konuda ihlâstan mahrum bırakılır. Böyle bir şeyi kendinde görürsen veya başkasında böyle bir şeyin olduğunu bilirsen, anla ki böyle bir vasfa sâhib olan, bununla aldanmıştır. (*Fütûhât*, II, 519)

melak (ملق) * *Melak*, küçük görülme utancından gafil görünerek dostlarına mehabbet beslemeye çalışmaktır. (*Mîzân*, 78)

melâl (ملال) * *Melâl*, vefâ kulbunu çözmek, iyi ahdi bozmaktır. Bu, en kötü ahlâktır. Vefâ, ahlâkın başıdır. (*Ravza*, 691)

melâmet (ملامة) * *Melâmet*, üç tarzda olur. İlki istikamet-i seyr {hayat tarzındaki istikamet}, ikincisi kasd melâmeti, üçüncüsü ise terk melâmetidir. İstikâmet-i siyer melâmeti, kişinin amelini iyi bir şekilde yerine getirmesi, dînini koruması, davranışlarını gözetmesi, bu konuda asla gafil olmaması, zerrece ihmâlde bulunmamasıdır. Bu husûsta halkın gönül rızâsına aldırış etmez ya da halk bu husûsta onu kınar. Böylece o da halktan ayrılır.

Kasd melâmeti, kişinin halk arasında büyük bir mertebe elde etmesidir. Kalbi bu mertebeye meyleder ve onlar arasında mağrur hâle gelir. Buna rağmen o, kalbinin onlardan kurtulmasını ve Hakk ile meşgul olmasını ister.

Melâmet yolu, halkı kendisinden nefret ettirmek için şerîatte zararı olmayan şeyleri yapmayı gerektirir. Bu onun halk ile olan yoludur. Böylece insanlar ondan uzaklaşırlar.

Terk melâmeti ise şöyle olur: Küfür ve dalâlet, şerîatı terk etmeyi ve ona uymayı söyleyecek kadar tabiî bir şekilde bir şahsı hükmü altına alır. Bu şahıs yaptığı şeyin melâmet olduğunu söyler. Melâmette onun tuttuğu yol bu olur.

İstikamet melâmeti yolunu tutan, böylelikle münâfıklığı kendinden uzaklaştıran ve riyâdan sakınan şahıslar halkın kınamalarından korkmazlar. Her hâl ve şartta bildikleri yolda yürürler. Halkın kendilerine vereceği isim ne olursa olsun, onlar için fark etmez. (Hücvîrî, 77)

* Hamdûn Kassâr demiştir ki: "*Melâmet selâmeti terk etmektir.*" Bir kimse kendi selâmetini terk ederse, her taraftan gelen belâ ve musîbetler onu kuşatır. Celâl ve azameti temâşâ, iyi bir sona sâhib olma ümîdiyle her çeşit rahat ve alışkanlıklarından uzaklaşır. Sonunda halkın kendilerini reddetmesi yoluyla halktan ümîdi keser. Fıtratında mevcûd olan halkla ünsiyet ve ülfet etme arzusunu içinden atar. Çünkü bir kimse ne kadar halktan ayrı olursa, o kadar Hakk ile beraber olur. Bütün dünyânın yöneldiği şeyden -ki bu selâmettir- melâmet ehli yüz çevirir. Böylece melâmet ehlinin himmetleri halkın himmetlerine, halkın himmetleri de onların himmetlerine aykırı olur. Bu şekilde melâmetîler, vasıfları îtibâriyle vicdânî olurlar. (Hücvîrî, 79)

* Aşkın kemâli *melâmet*tir ve melâmetin üç görünümü, yani yüzü vardır: Bir yüzü mahlûkatta, bir yüzü âşıkta, bir yüzü de mâşuktadır. Mahlûkata dönük yüz mâşûkun kıskançlık kılıcıdır ki âşık ağyâra bakmaya. Âşıka dönük yüz *vakt*in keskinlik kılıcıdır ki hep aşktan beslene; gönlünü başka bir şeye bağlamaya ve başka hiçbir şey aramaya. (*Sevânih*, 23)

melâmetî (ملامتي) * Sûfî, *melâmetî*den başkadır. Melâmetî iyiliğini açığa çıkarmayan, kötülüğünü de gizlemeyen kimsedir, sûfî ise halkla meşgul olmaz, halkın {kendisini} kabûl etmelerine, reddetmelerine de aldırmaz. (*Âdâb*2, 7)

* *Melâmetî*, iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü gizlemeyen kimsedir. Bunun açıklaması şudur: Melâmeti, damarlarında ihlâs zevkini tadan, sadakati tam mânâsıyla gerçekleştiren kişidir. Başkalarının kendi durumunu bilmelerinden hoşlanmaz. (*'Avârif*, 48)

* Câfer Huldî dedi ki: "*Ebu'l-Kâsım Cüneyd'e sordum: 'İhlâs ile sıdk arasında fark var mıdır?' 'Evet, sıdk köktür ve ilktir, ihlâs ise daldır ve sıdka tâbidir. Daima ikincisi birincisine tâbidir' dedi ve sonra şöyle devam etti: 'Aralarında fark vardır. Çünkü ihlâs ancak amele başladıktan sonra meydana gelir. İhlâs ancak ihlâsı hâlis kılma, bu konuda hâlis {niyetli} olmaktır. Târîf edilen ihlâs melâmetîlerin, ihlâsı hâlis kılma gayreti ise sûfîlerin hâlidir. İhlâsı hâlis kılma işinde {saf ve temiz} bir ihlâsa sâhib olmak, ancak ihlâsın hâlis kılın-*

masının {yabancı duygulardan temizlenmesinin} semeresidir. Bu ise kulun Kayyûm olan Rabb'i ile kaim olduğunu görerek her türlü şekilden fânî olması, kendi kendine kaim olduğundan gâib olmasıdır. Bu da kulun eserleri görme konusundaki istiğrak ve (ibâdetlerini) gizleme kirinden kurtulmasıdır. Bu durum, sûfî hâlinin kaybolmasıdır. Melâmetî, ihlâs makamında bulunan fakat, ihlâsın hakîkatını kavrayamayan kimsedir. İşte melâmetî ile sûfî arasındaki bâriz fark budur.'" (*'Avârif*, 49)

* *Kalenderî* ile *Melâmetî* arasındaki fark şudur: Melâmetî, ibâdetlerini gizlemeye özen gösterir. Kalenderî ise âdetleri tahrîb etmeye çalışır. Melâmetî, her türlü iyilik ve hayrın kapılarına sımsıkı sarılır ve bunların fazîlet olduğunu kabûl eder. Ancak bütün amelleri ve hâllerini başkalarından gizlemeye çalışır. Melâmetî hareketlerinde ve giyiminde kendisini, avâm derecesindeki insanların seviyesinde tutar; kılıkta, kıyâfette, hareket ve tavırlarında onlar gibi görünerek hâlini gizlemeye ve tanınmamaya çalışır. Bununla birlikte daha yüksek derecelere ulaşmak ister. Kulu Allah'a yaklaştıran her şeyi yapmaya gayret sarfeder. Kalenderî belli bir şekle bürünmez, kendini tanıtmaya veya tanıtmamaya aldırmaz. Sermayesi olarak gördüğü kalb temizliğinden başka şeylere aldırınaz.

Sûfîye gelince o, her şeyi yerli yerinde yapar, bütün vakitleri ve hâlleri bilerek hareket eder. Halkı halk yerine, Hakk'ı da Hakk yerine koyar. Gizlenilmesi gereken yerde gizlenir. Açık davranılması gereken yerde açık davranır. İşleri akıl huzûru, doğru bir tevhîd, kâmil mârifet, doğruluk ve ihlâsa riâyetle yerli yerine getirir. (*'Avârif*, 51)

melâmetiyye/melâmiyye (ملامية / ملامتية) * *Melâmetiyye*nin ihlâsa sımsıkı sarılma konusunda kendilerine has üstünlükleri vardır. Bu sebeble hâl ve amellerini gizlemeye büyük önem verir ve bunları gizlemekten zevk alırlar. Öyle ki melâmetîler, amel ve hâllerinden birinin ortaya çıkmasından, suçunun ortaya çıkmasından korkan günâhkâr gibi korkarlar. (*'Avârif*, 48)

* *Melâmetiyye* usûlüne göre zikir dört kısımdır: Dil, kalb, sır ve rûh ile yapılan zikir. Rûhla zikir gerçekleştiğinde sır, kalb ve dil susar, zikretmez. Bu, müşâhede zikridir. Sır ile zikir gerçekleştiği zaman kalb zikretmez. Bu, heybet zikridir. Kalb zikretmeye başladığında dil susar. Bu Allah'ın nîmet ve lütuflarının ifâdesi olan zikirdir. Kalb zikirden gafil olunca dil zikre yönelir. Bu da âdet zikridir. (*'Avârif*, 50)

* *Ümenâ* {emin kişiler}, iç hâlini dışına yansıtmayan *Melâmî*lerdir. Onların talebeleri, [fütüvvet ehlinin (Kâşânî ve *Câmi'*)] raculiyyet tavırlarında gezinirler... (*Istılâh*, 531; Kâşânî, 31; *Câmi'*, 5)

* [*Melâmetiyye*'nin zayıf bir lisân olduğunu söylüyorlar. (*Fütûhât*)] {Oysa gerçekte} Melâmetîler, Allah yolunun mensublarının efendileri ve imamlarıdır. Kâinâtın Efendisi Hz. Muhammed ﷺ kendilerindendir. Onlar işleri yerli yerine koyan

ve iyi ve sağlam yapan, hikmet sâhibi kişiler, sebebleri yerli yerine oturtan, kaldırılması gereken şeyleri kaldıran, Allah'ın tesbitine uygun şekildeki yaratıklardan hiçbir şeyi değiştirip bozmayan kişilerdir [Bu husûsiyetlere sâhib oldukları söylenir (Nebhânî)].

Melâmetîler, dünyânın gerektirdiğini dünyâya, âhiretin gerektirdiğini de âhirete bırakan, eşyâyla hakîkatler arasında bir karışıklığa meydan vermeyen, onlara Allah'ın baktığı gözle bakan kişilerdir. [Kim Allah'ın koymuş olduğu yerden onu kaldırırsa, Hakk'ı tanımamış ve onun kadrini bilmemiş olur. Kim ona {tabîata} itimat ederse {yani o sebeble dayanırsa} şirk koşmuş, küfre sapmış ve tabîatı ebedîleştirmiş olur. Melâmiyye sebebleri kabûl eder, fakat onlara yaslanmaz. Melâmetîlerin talebeleri raculiyyeti {kemâl sıfatlarına sâhib insan olmayı} kabûl eden sâdıklardır. Başkalarının talebeleri ise ruûnâta {nefslerinin benlik ve bönlüğüne} râzı olmuşlardır. (*Fütûhât*)] Melâmiyyenin miktarları bilinmez, onları ancak bu makama yaklaşıp tahsîs eden seyyidler bilir. Onlar sayıya gelmez, artar ve eksilirler. (*Fütûhât*, II, 19; Nebhânî, I, 46)

* {*Melâmiyye,*} beş vakit namaza revâtib {sünnetler} dışında eklemede bulunmayan, Allah'ın farzlarını farklı bir hâl ile yerine getiren, mü'minlerden ayrılmayan {halk arasında kendisini onlardan ayırd etmeyi sağlayacak hiçbir farklılık taşımayan} kimselerdir. Çarşılarda gezerler, insanlarla konuşurlar. Allah'ın yaratıklarından hiç kimse onlardan birini Allah'ın farz amellerine veya mûtâd sünnet amellere bir şey eklediklerini göremez. Rusûh ile {ilim ve mârifette derinleşerek} Allah ile başbaşa kalırlar. Hiçbir an dahi Allah ile birlikte olmaktan geri durmazlar.

Bu kimseler, kalblerini rubûbiyyetin istilâ etmesi ve riyâseti {başkanlığı} zelîl göstermesi sebebiyle riyâsetin tadını bilmezler. Allah onlara toplanma yerlerini de ve uygun olan hâl ve davranışları da bildirmiştir. Onlar her makama uygun olarak amel ederler. Halktan perdelenir, onlardan avâm örtüsüyle gizlenirler {halk gibi yaşadıklarından Allah ile aralarındaki irtibât anlaşılmaz}.

Onlar Efendilerine {Allah'a} gönülden, ihlâslı olarak kulluk ederler. Yemelerinde, içmelerinde, uyku ve uyanıklık hâllerinde, insanlar içinde Allah ile konuşmalarında devamlı olarak Allah'ı müşâhede ederler. Sebebleri yerli yerine koyarlar, hikmetlerini de bilirler. Öyle ki sen, sebebleri yarattıklarını gördüğün için onları her şeyin yaratıcısı zannedersin.

Onlar her şeye ihtiyaç duyarlar. Çünkü onlara göre, her şey Allah'ın müsemmasıdır. Allah hiçbir konuda onlara muhtaç değildir. Çünkü O, onlara, Allah ile gınâ ve izzet sıfatından zuhûr etmemiştir.

Onlarda bulunan gınâ {zenginlik} sıfatı da izzet de Allah'tandır. Onlar, eşyânın onlara muhtaç olmasını gerektirecek ilâhî hazretin havâssından değildirler. Onlar eşyâyı Allah'ın bir yaratması olarak görürler, eşyâyı kendilerine muhtaç olarak

görmezler, ama onlar ona ihtiyaç duyarlar. Allah insanlara şöyle hitâb etmiştir: *"Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise Ganî ve Hamîd'dir."* [Fâtır, 35/15]

Onlar, Allah ile müstağnî olsalar da, kendilerinin de isimlendirilebileceği, Allah'ın kendini vasıflandırdığı Ganî ismini izhâr etmezler. Devamlı zâhirî ve bâtınî olarak Allah'ın kendilerini isimlendirdiği *"fakîr"* ismiyle yetinirler. Böylece fakrın {ihtiyacın} ancak Ganî olan Allah'a olacağını bilirler. İnsanların {tabiî kaideler olarak} konulmuş sebeblere muhtaç oldukların görürler. Bu sebebler insanların çoğunu Allah'tan uzaklaştırmıştır. Hakîkatte onlar, mevcûd ihtiyaçlarını gidermesi elinde olan Zât'a muhtaçtırlar, o da Allah'tır.

Demişlerdir ki *"Burada hakîkatte ona ihtiyaç duyulan her şeye Allah ismi verilir. Allah ise hiçbir şeye ihtiyaç duymaz."* Bu sebeble bu topluluk eşyâya ihtiyaç duyar, onlar eşyâdan oldukları hâlde, eşyâ onlara ihtiyaç duymaz. Allah hiçbir şeye ihtiyaç duymaz, her şey ona ihtiyaç duyar.

İşte bu kimseler melâmetîlerdir. Onlar ricâlullâhın en üstünüdür. Talebeleri raculiyyet makamlarında dolaşanların en büyükleridir. Burada fütüvvet makamını hâiz olan hiç kimse yoktur. Bunlardan başka Allah'la birlikte olan hiç kimse yoktur. Onlar bütün makamları hâiz olmuşlardır. Allah'ın dünyâda insanlardan perdelenmiş olduğunu görmüşlerdir. Onlar ise Allah'ın havâss {özel} kullarıdır. Efendilerinin perdelemesi sebebiyle halktan gizlenmişlerdir. Perdenin arkasından, halk içinde Efendilerinden başkasını müşâhede etmezler. Âhiret yurdu olup Hakk tecellî edince, onlar Efendilerinin kendilerini açığa çıkarması sayesinde ortaya çıkarlar. Dünyâdaki mekânları ise gözden kaybolmuştur ve bilinemez. (*Fütûhât*, III, 36-37)

* *Melâmiyye*, Allah'ın yaratıklarından {kendilerini farklı kılacak} herhangi bir şeyle ayrılmazlar. Durumları, bilinmez, avâmın durumu gibidir. İki durum sebebiyle bu isim onlara has kılınmıştır. Biri, Cenab-ı Hakk katında nefslerini devamlı olarak kınadıkları için talebelerine bu ad verilmiştir.

Onlar, kendilerini terbiye etmek için, sevinecekleri ameli kendileri nefsleri için kurtuluş vesilesi olarak görmezler. Çünkü, amellerle sevinmek ancak {Allah tarafından} kabûl edilmesinden sonra olur. Ancak bu husûs talebeler nazarında gaibdir.

Büyüklere gelince, onların durumları ve mekânları Allah {tarafından} perdelenmiş olduğu için bu ad onlara verilmiştir. İnsanları gördüklerinde, kınanacak ve ayıplanacak fiiller yaparlar. Çünkü onlar fiillerin Allah'tan olduğunu değil, yapanın elinde meydana gelmiş olduğunu kabûl ederler ve böylece kınama ve kötülemeyi fiillere bağlarlar. Eğer perde kalkar da halk bu fiillerin Allah için olduğunu görürse, kınamayı fiili işleyene bağlamazlar. Bu durumda onlara göre fiiller şerefli ve güzel olur.

İşte bu topluluğun Allah katındaki dereceleri insanlara zâhir olsaydı, insanlar onları ilâh edinirlerdi. Âdetlerle perdelenmeleri sebebiyle halk, umûmiyetle melâmetin gerektirdiği kınanacak şeyleri açıkça yapmaları yüzünden onlardan uzaklaşır. Sanki mekân, onları kendi üstünlük ve gücünü ortaya çıkarmadıkları için kınar gibidir.

İşte bu, "*melâmî*" sözünün ıstılâh olarak onlara isim olmasının sebebidir. Bu yol, husûsî bir yol olup, bunu ehlullah ile başbaşa kalan herkes de bilemez. Umûmiyetle onları halktan ayıracak hiçbir husûsî hâlleri de yoktur. (*Fütûhât*, III, 37)

* *Melâmiyye*, ehlullahın yüce tabakalarında bulunanlardır. Onlar her hâl ve makamda fenâ ve beka, cem' ve fark bakımından insanların efendileridir. Şu sözüyle buna işâret etti: "*Aralarında...*", yani vâris ve davetçilerden "*...Hz. Muhammed'in ﷺ diliyle davet edenler...*" yani onun makamı, zevki ve durumuna sâhib olan "*...temkîn ve hakîkat ehli olan melâmîlerdir.*" (*Esfâr*, 268)

* *Melâmetiyye*, topluluğun efendisidirler. Çünkü onlar hikmet sâhibidirler. Hikmet ise bir şeyi yerli yerine koymak, her hak sâhibine hakkını vermektir. Tıpkı Hakk'ın halka her şeyi vermesi gibi. Onlar telvîn {hâlden hâle geçme} konusunda temkîn ehlidirler. İşlerinde Hakk'ı vekil edinmişlerdir, ubûdiyyet derecelerinin en yücesine hak kazanmış, her şeyden gaib olmuşlardır {el etek çekmişlerdir}.

Teklîf ve târîf yurdu olan dünyâ işlerinde kulluk ölçüsüne göre hareket ederler, âhiret işleri konusunda da böyledirler. Âhiret yurdu için olanı dünyâda göstermezler. Onlar ilim ve hikmet erbâbı, hilm ve himmetsizlik sâhibidirler. Çünkü himmet, ancak irfânını tamamlamamış ve Allah'ın Mîzân'ını tercîh etmeyen kişiler içindir.

Allah kendilerinden râzı olsun onlar {melâmetîler}, irfan makamlarının en yücesinde, {amelleri} Mîzân'ı en açık bir şekilde dolduranların en büyükleridirler {kıyâmette sevâbları en çok olan kişiler bunlardır}. Her şeyi, hatta kendisini hiçbir şeyin kuşatamadığı Hakk'ı bile kuşatmıştır. (*Esfâr*, 311)

* "*...'Avârifü'l-me'ârif*" adlı eserin sâhibi Sühreverdî, *Melâmî*'yi şöyle târîf etmiştir: "*Melâmî, iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü de gizlemeyen kimsedir*" Bunu şöyle izah edebiliriz: Melâmîler, ihlâsı ve sevgiyi damarlarına kadar sindirmiş, sıdkı ve fütüvveti elde etmişlerdir. Bu yüzden hiç kimsenin, kendi hâl ve amellerine muttalî olmalarını istemezler. (*Câmi'*, 5)

* *Melâmiyye*, hâl ve sırlarını {iç dünyâlarını} açığa çıkarmayanlardır. Aksine zevk ve gayretlerinin kemâli için sırlarını muhâfaza ederler. Onlar imamların (önderlerin) efendileridir. (*Câmi'*, 110)

melce' (ملجأ) * *Melce* {sığınak}, kalbin, murâdını elde edeceğine güvenmesidir. (Hücvîrî, 467)

melek/melâ'ike (ملائكة / ملك) {**emlâk**} * *Melâike* {melekler}, maddeden mücerred {soyutlanmış} varlıklardır. Onlar şekil ve sûrete sâhib olabilen, aydınlık, nûr sâhibi, rûhânî ayırd edici akıllardır. Bunlara "*melâike {melekler}*" denilir. Yer kaplamazlar, hiçbir mekânda bulunmazlar. Husûsî bir şekilleri yoktur. Eğer bir şekil içinde ortaya çıkarlarsa, o ince ve latîf bir sırdır. Buna göre nârî {hammaddesi ateş olan} rûhânî kuvvetlere cin denir. Ancak şu var ki, cinler tabîatın etkisi altındadır. Sıcaklık onların zâtî husûsiyetlerindendir. Meleklerde böyle bir durum yoktur. (*İnşâ'*, 20)

* *Melâike*, hissî {duyularla alâkalı} şekillerle nefsî ve aklî güçlerle kaim olan rûhî kuvvetlerdir. Rabbânî hükümler ve ilâhî eserleri maddî âlemlere bağladıkları için "*melâike {melekler}*" diye isimlendirilir. Melek lugatte "*kuvvet ve güç*" mânâsındadır. Bu rûhlar Rabbânî nûrlarla takviye edildiğinde ve ilâhî imkânlar hükümlerini onlara vermek ve nûrlarını ulaştırmak sûretiyle onları güçlendirdiğinde "*melikler*" diye isimlendirilmiştir. Onlar ulvî-rûhî, süflî-tabiî-unsûrî ve misâlî-nûrânî kısımlarına ayrılır. Müheyyem olanları {Allah'ın kontrolünden çıkmayanları}, amellerden, sözlerden ve nefeslerden doğanları vardır. Hakk'ın rûhânî âlemde zuhûr etmesi, fizikî âlemde zuhûr etmesi gibi değildir. İlkinde basit, nûrânî, nezih fizikî ve vahdânîdir. İkincisinde ise mürekkeb, zulmânî, infiâlîdir. (*İnşâ'*, 36)

* *Melâike* {melekler}, *amâ*dan yaratılmış olan akıllardır. Bu mertebeden ilk yaratılan *kalem-i ilâhî*dir {ilâhî kalemdir}. Allah kalemi seçmiş, onu takdim etmiş ve bütün âlemi yaratmak için kurulan dîvânda onu vazîfelendirmiş, maslahatlarına bakma işini ona vermiş ve bunu Allah'a yaklaşmak için teklîf ettiği bir ibâdet kılmıştır. Kalem yalnızca bu işe bakar. Allah onu gafil olmasın, uyumasın ve unutmasın diye basit {terkîbsiz, homojen} bir varlık olarak yaratmıştır. Kalem, yaratılmış varlıklar içinde Allah'ın öğrettiği çeşitli ilimleri en iyi kavrayan ve en iyi zabt edendir. Kalem, bütün ilimleri değişmeden ve tahrif edilmekten korunmuş olarak *Levh-i Mahfûz*'a yazmıştır. *Levh-i Mahfûz*'a yazdığı şeylerden biri de tebdîl; yani değişiklik ve başka bir şekle çevrilme ilimdir. Bu ilim Allah'ın ilmi sûretinde olur ve değişiklik kabûl etmez. Allah, kaleme vereceği vazîfeyi verdiğinde, ona fikir yürütme ve düşünmeye ihtiyacı olmadan müdebbir {tedbîr eden, düzenleyen} ve tafsîl eden {ayrıntılı olarak açıklayan} isimlerini de vermiştir. Bunlar insanda da vardır. (*Fütûhât*, II, 416)

* "*Melekler iner*" deyişim, onların Allah tarafından itâat çeşitlerini kalblerimize ilhâm ettiklerinden dolayıdır. "*Melekler için*" sözüm, ortaya çıkan iki şeyi birleştirmek ve bütün dinleme çeşitleriyle iki sûreti düzenlemekten dolayıdır. "*Feleklerin hareketlerinde*" sözüm, saatlerdeki tenezzülât {belirli saatlerde gökten yere inişler} ile duâların birbirleriyle irtibâtları sebebiyledir. "*Emirlerden*" sözüm, tenezzülâtın çok sayıda olmasından ötürüdür. "*Sıfatlar*" dememin sebebi, Zât'ın hakîkatini açıklamak içindir. "*Sıfat*" demedim, çünkü onlar ilim çeşitlerindendir. Söz ve irâde, kudretin eşliğinde, kâinâtın îcâdına yöneliktir. (*Letâ'if*, 37)

* Allah, her felekle beraber bir meleği vazîfelendirdi. Onların işleri üç salâhiyete {yetkiye} râcîdir. Birinci melek nefslerin müvekkili, ikincisi rûhların müvekkili, üçüncüsü ise Mîzân'la vazîfelidir. Âlemdeki işleri yönetme süreleri on beş bin yıldır. Onların önünde elli ilâ otuz yaş arası ergin kişi olan, kuvvetleri tam, akılları sağlam ve usûlleri güzel olan yedi melek vazîfe yapar. Taksîmâtta, derece ve eşitlik açısından geçmiş hâdimlerin hükmü üzeredirler. Sırları bilindiğinde ve insanlara gizli olan durumları açığa çıktığında, bu devirdeki emânet olarak verilen te'sîrlerini göstermek için oluş âlemine inerler.

İşte, Allah nûrlar âlemiyle sırlar âlemini çok ince bir şekilde eşit hâle getirmiştir. Hasret tasası diner, iştiyâk ateşi söner. Kalblerde değişiklikler meydana gelir, mârifetler azalır, tenezzülât durur, hayâl edilen makamlar perdelenir. Hastalık ve şifa ilimlerinin yolu kesilir ve iyilik ve kötülüklerin sırları gider. (*Letâ'if*, 120)

* İnsan üç yönüyle muhâtabdır: Rûh, nefs ve cisim. Bu isimlerden her birinde dört şey vardır. Bunun için o dört taraflı bir şehirdir. Her isimde şeytana cevâb veren yedi şey vardır.

Her isimde meleğe de yedi engel vardır. {Bunlar şöyle açıklanabilir:} Rûhun iki meleği, iki de şeytanı vardır. Cismin de iki meleği, iki şeytanı vardır. Nefsin ise bir melek ve bir şeytanı bulunur. Bir altıncı melek rûh ile nefs arasındadır. Bunun karşısında inatçı bir şeytan vardır. Yedinci bir melek de nefs ile cisim arasındadır, bunun karşısında da {bir başka} inatçı şeytan bulunur. (*Letâ'if*, 128)

* *Melâike* {melekler} mânâ bakımından Hz. Âdem'e tâbîdirler. Bu sebeble, sûretin {şeklin} mânâya münâsib olması için secde etme emrine muhâtab oldular. "*...Bunun üzerine melekler Ona mutâbık oldular...*" yani melekler, âlemin bir sûreti olan büyük insana nisbetle ona münâsib bir hâl aldılar. "*...Tıpkı insanlığın fıtratında bulunan rûhânî ve hissî {duyularla alâkalı} kuvvetler gibi...*" Şeyhin sözünde ileri sürülen iddiâların neş'ete {zuhûr etmeye, ortaya çıkmaya} isnâd edilmesi mecâzî değildir. Ancak bu söz, mevcûd neş'et talebinin hâriçte {dış âlemde} var olabilmesi için ehil veya ifrâd türünden bir muzâfa {isim tamlamasında bir tamlayana} ihtiyaç göstermektedir. Çünkü mevcûd küllî neş'et {bütün âlemin zuhûru} akıldadır.

"*...Ondan {o neş'etten} gelen her kuvvet...*" yani insâniyyetin {insanlığın} neş'et edişindeki bütün rûhânî ve cismânî kuvvetler demek istiyor. {Burada} insânî neş'etten ayrılan şeylerle alâkalı kuvvetlerin umûmîleştirilmesine ihtiyaç yoktur. Çünkü burada maksad, kendisine benzetilen şeyin açıklanmasıdır ki, bu da insâniyyetin neş'etindeki haricî {dış} kuvvetler olan ve ona {insana} benzeyenin {meleklerin}, kendisine {insana} nisbetle tanınabildiği insâniyyet kuvvetleridir. Hz. Âdem'e {onun yaratılmasına} îtirâz eden melekler gibi.

"*...Onlar kendileriyle perdelenmişlerdir {melekler sadece kendilerini bilirler}...*" İşte bu sebeble "*...göremezler...*" yani "*...kendi zâtından daha fazîletlisini...*" bilmezler. Aslında onlar, sadece kendi zâtlarının diğerlerinden daha üstün olduğunu bilir ve

bundan dolayı da kendilerini diğerlerine tercîh ederler. Ancak onların kendileri hakkındaki bu bilgileri doğru bir bilgi değildir.

"...*İşte onda...*" yani neş'ette "...*-ki {bu neş'et} iddiâya konu olmaktadır-...*" yani neş'et iddiâsındadır. Bu iddiâ, onun {İbn Arabî'nin} bu konudaki sözünden bedel-i iştimâldir {bu ifâde, neş'eti umûmî hâle getirmektedir}. Bu bedel, meleklerin iddiâsı hakkındaki sözü gibi, iddiâ edilen sözü açıklayan kişinin beyânından dolayı, mânânın değil, iki tane haberin olmasıdır. "...*{neş'ette} ehliyet vardır...{melekler neş'ette ehliyet olduğu iddiâsındadırlar}*" isim üzerine tevcih edilmiş olup {İbn Arabî'nin} "...*onlar {melekler} katındaki her yüce mekân ve yüksek mertebe ilâhî cem'iyyetten gelir...*" sözünden de anlaşılacağı gibi, melekler kendi zâtlarından daha fazîletlisini bilmezler ve görmezler. Böylece, tıpkı kendi zâtlarıyla kendi kuvvetlerinden perdelendikleri gibi, ilâhî cem'iyyetle kendilerinden perdelenmeleri sebebiyle kendilerinin bilfiil haklı olduklarını savunurlar. Fakat bu dâvâ ve iddiâ doğru değildir.

Şübhesiz peygamberler ve tahkîk ehli, iddiâda bulunduklarında ancak tahkîk ettikleri şeyleri iddiâ ederler. Buna göre insan, bilfiil yücelik mertebesine ehil değildir. Ancak tahkîk ettikten, bu tahkîkinde de kendi katındaki ilâhî cem'iyyet sebebiyle de değil, sebebleri elde ettikten sonra yüce makama ulaşır {insan, tek başına kendi özündeki ilâhî nefes yoluyla değil, kendi çabası sonucunda ahlâkını güzelleştirip özünü keşfettikten sonra yücelir}. Şübhesiz, bu sadece kendisinde ortaya çıktığı için, başka bir şeye değil, ancak neş'ete mahsûs bir hâldir. (Sofyavî, 19)

{Ayrıca bk. **levh**; **levh-i mahfûz**}

melek-i âlâ (ملك الآلاء) * "*Melek-i âlâ'nın sıfatı nedir?*" {sorusunun} cevâbı: "*Bir rûhânîdir. Bu melekle, bilhassa cansız varlıklar vasıflanamazlar. Allah'a itâat konusunda en şiddetli olan varlıktır. Allah'ın meleği olduğunu itiraf eder. Şu da var ki Allah'ın meleği, Allah'ın dışındaki her şeyin üzerindedir. Fakat meleklikteki fazîlet, melek olduğunu bilmek ve Allah ile muâmelesinin, Allah'ın meleğine yakışır tarzda olmasıdır.*" (*Fütûhât*, II, 103-104)

meleke (ملكة) * *Meleke*, mâşûku olan yüce nûrların müşâhedesiyle kendisinden ve kendisi üzerine lezzetli nûrların doğuşunun devam edebilmesi için nûrların sohbet melekesi mânâsındadır. (*Heyâkil*, 101)

melekiyyet ve meleke (ملكية و ملكة) * *Melekiyyet* yani melekiyyet mertebesi, tabîatın leke ve kirinden tecerrüdün {soyulma ve soyutlanmanın} kemâlidir. Sırf aklî hayatla gelir. (*Heyâkil*, 101)

melekût (ملكوت) * *Melekût* gayb âlemidir. (*Istılâh*, 22; Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

* Gayb ismini sadece cem' mertebesi için, *melekût* ismini sadece mücerred {soyut} varlıklar ve müdebbir {âlemi idâre eden} nefsler için kullanırlar. (*Esfâr*, 329)

melik (ملك) * *Melik*, yaptıkları husûsunda, kendisine karşı gelinemeyen kişidir. (Hücvîrî, 469)

* Yıldızları gözetleyerek onların hükümleri ve sırlarını öğrenme konusunda parlayan Bâbil hukemâsı ve ondan önce geçen ve onlara yetişen Çinlilerden tecrübe ve keşf sâhibi kimseler nazarında da kabûl edildiği gibi, *melik*e, kendisine *mülk* {yetki} verildiği için "*melik*" denilir. (*Heyâkil*, 99)

melik-i mülk (ملك الملك) * *Melik-i mülk*, kulun, emredilen şeye hâlinin münâsib olduğu andaki Hakk'tır. (*Istılâh*, 540)

melik-i rûh-melik-i nefs (ملك الروح – ملك النفس) * *Melik-i rûh* {rûh adlı padişah} ve *melik-i nefs* {nefs adlı padişah} iki düşmandır. Bu köyde {beden mahallinde} mücâdele ederler. (Mübarek eliyle mübarek sûretine işâretle {konuşmasına} devam etti:) Rûh meliki galib geldiğinde köy onun olur. Nefs meliki galib geldiğinde köy nefs melikinin olur. (*Nefehât*, 69)

{Ayrıca bk. **nefs**; **rûh**}

memdûhiyyet-i mâl (ممدوحية المال) * *Memdûhiyyet-i mâl* {malın övgüye değer olması}, ancak kemâl sâhibi olanlara nisbetle olur. Bizim gibilere nisbetle ise vebâl ve belâdır. Malın bilhassa bu zamanda isyân ve imtihânsız elde edilmesi pek mümkün değildir. (*Buğye*, 119)

menâzil (منازل)

* *Dur o menzillerde*
matem tut kalanlara
Sor o vîrânelere
sâkinlerinin hâlini

Diyor ki: "*Kalbinden geçip Hakk'a giden duraklarda beni durdur.*" Ârif-i billah olanların {Allah'ı tanıyanların} Mâbûd'larıyla ilgili sonsuz bilgilerine seyr ü sülûkları sırasında konakladıkları makamları kasd ediyor. "*ve'ndübi'l-etlâlâ {matem tut kalanlara}*" sözü, "*Onlardan geriye kalanlara ağla, çünkü benim onların bulundukları yerde ayaklarım olmadı {onlarla beraber orada kalmadım}*" demek istiyor. Sonra şöyle diyor: "*Rubû'a sor*" yani o evlere {duraklara} sor, bizi orada oturanlar içinde görmesen de, evler onlarla beraber olanların edeb ve övülmeye lâyık hâllerini haber verdiğinde, bu senin için bir edeblenme ve mârifet olsun. O evler, o kimselerin orada konakladığı andaki durumundan çıkarak başka bir hâle girdiği için onu "*dârisât*" diye isimlendirdi. O evlerle ünsiyet, orada oturanların ayrılmasından

sonra onların gidişi sebebiyle ortadan kalktı {evler boş kalınca, ünsiyet edilecek insan da kalmadı ve ev sessizliğe büründü}. Çünkü, evlerin varlığı ancak onlarla {içindeki insanlarla} bir mânâ taşır. (*Terciimân*, 71)

menhec-i evvel (منهج أول) * *Menhec-i evvel* {ilk usûl, metod ya da tarz}, vâhidiyyetin vahdet-i zâtiyyeden {İlâhî Zât'a ait birlikten} neş'et ettirilmesidir. Tüm sıfat ve isimlerin zât mertebelerindeki neş'et ettirilme keyfiyetidir. Allah kimi tüm zât mertebelerindeki isim ve sıfatların tertîbine muttalî kılarsa, bu ilk usûldeki en yakın yolları ona gösterir. (Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

menzil/münâzele (منازلة / منزل) * *Menzil*, kendisinde Hakk'ın sana nâzil olduğu makamdan ibârettir veya senin orada O'na nâzil olduğun yerdir. *İleyke* ve *aleyke* arasındaki farkı bilmen içindir. *Münâzele*, Hakk'ın sana nüzûl etmeyi istemesi ve kalbine Hakk'a nâzil olma talebini koymasıdır. Ve böylece taleb harekete geçer ve rûhânî bir latîfe olarak o makama inmeye yönelir. Sonunda iki nüzûl arasında Hakk'la ictimâ {birleşme} vuku bulur. Birincisi, menzile varmadan önce senin Hakk'a inmen, ikincisi ise menzile varmadan önce O'nun ilâhî isminin sana yönelmesidir. Bu iki menzil dışındaki ictimânın meydana gelmesine "*münâzele*" denir. (*Fütûhât*, II, 567)

menzil-i du'â (منزل الدعاء) * *Menzil-i du'â* da {duâ ya da davet mertebesi de} şu mertebeleri ihtivâ eder: *Menzil-i üns bi'ş-şebh* {benzeriyle ünsiyet edebilme mertebesi}, *menzil-i tagazzî* {beslenme mertebesi}, menzil-i Mekke, Tâif ve hucb {Mekke, Tâif ve perdelenme mertebesi}, *menzil-i mekasîr ve ibtilâ* {noksanlık ve belâ mertebesi}, *menzil-i cem', tefrika ve men* {cem, tefrika ve alıkoyma mertebesi} ve *menzil-i nevâşî ve takdîs* {sebebler ve takdîs mertebesi}. (*Fütûhât*, I, 231)

menzil-i dühûr (منزل الدهور) * *Menzil-i dühûr* da {zamanlar ya da çağlar mertebesi de} şu menzilleri içine alır. *Menzil-i sâbıka* {geçmiş mertebesi}, *menzil-i izzet* {üstünlük ve şeref mertebesi}, *menzil-i râhâniyyet* {rûhâniyyet mertebesi}, *menzil-i eflâk* {felekler mertebesi}, *menzil-i emr-i ilâhî* {ilâhî emir mertebesi}, *menzil-i vilâdet* {doğum mertebesi}, *menzil-i muvâzene* {denge mertebesi} ve *menzil-i beşâret bi'l-likâ* {kavuşma müjdesi mertebesi}. (*Fütûhât*, I, 234)

menzil-i ef'âl (منزل الأفعال) * *Menzil-i ef'âl* {fiiller mertebesi} başka mertebeler ihtivâ eder. {Bu mertebeler de} *menzil-i fazl ve ilhâm* {fazl ve ilhâm mertebesi}, *menzil-i isrâ-yı rûhânî* {rûhânî isrâ mertebesi}, *menzil-i telattuf* {lütuflanma mertebesi} ve *menzil-i helâk*tır {helâk mertebesidir}. (*Fütûhât*, I, 231)

menzil-i emr (منزل الأمر) * *Menzil-i emr* {emir mertebesi} de başka mertebeler ihtivâ eder. *Menzil-i ervâh-ı berzahiyye* {berzahtaki rûhlar mertebesi}, *menzil-i tâlîm*

{tâlîm ya da öğretme mertebesi}, *menzil-i sırrî* {sırlarla alâkalı mertebe}, *menzil-i sebeb* {sebeb mertebesi}, *menzil-i nemâim* {hadîsleri açığa çıkaran şeylerin mertebesi} ve *menzil-i kutb ve imâmeyn* {kutub ve onun vekili olan iki imâmın mertebesi gibi}. (*Fütûhât*, I, 236)

menzil-i ibtidâ' (منزل الإبتداء) * *Menzil-i ibtidâ* {başlangıç mertebesi}, birçok mertebeyi içine alır. {Bu mertebeler şunlardır:} *Menzil-i gılza ve sübbûhât* {katılık ve kemâl derecede tenzîhe lâyık olma mertebesi}, *tenezzülât ve ilm-i tevhîd-i ilâhî* {nüzûl mertebelerini ve ilâhî tevhîdi bilme mertebesi}, *menzil-i rahamıît* {aşırı rahmet mertebesi}, *menzil-i hak ve'l-fezedir* {hak ve endîşe mertebesidir}. (*Fütûhât*, I, 231)

menzil-i istihbâr (منزل الإستخبار) * *Menzil-i istihbâr*ın da {haber alma mertebesinin de} içinde mertebeler mevcûddur. {Bunlar da şunlardır:} Rûhânîyetin münâzaa {çekişme, mücâdele} mertebesi, hilye-i süedâ {saîd kişilerin husûsiyetleri} ile hilye-i eşkıyânın {şakî kişilerin husûsiyetlerinin} birbiri üzerinde nasıl tezâhür edeceği mertebesi ve menzil-i kevn kable'l-insandır {insandan önceki oluş mertebesidir}. (*Fütühât*, I, 236)

menzil-i müşâhede (منزل المشاهدة) * *Menzil-i müşâhede* {müşâhede mertebesi} tektir, o da varlığın kendisinde yok olduğu mertebedir. Olmayan fânî, yok olmayann bâkîdir. (*Fütûhât*, I, 235)

menzil-i takrîb (منزل التقريب) * *Menzil-i takrîb* {yaklaştırma mertebesi} iki mertebe ihtivâ eder: {Bunlar da} *menzil-i hark-ı avâid* {kerâmet gibi olağanüstü hâdiseler mertebesi} ve *menzil-i ahadiyyet-i kündür* {"*Ol*" emrinin ahadiyyet mertebesidir}. (*Fütûhât*, I, 232)

menzil-i takrîr (منزل التقرير) * *Menzil-i takrîr* {karar kılma mertebesi} de {şunlar gibi} menziller ihtivâ eder: *Menzil-i tâdâd-ı niam* {nîmetlerin sayıldığı mertebe}, *menzil-i ref'i zarar* {zararın giderilmesi mertebesi} ve *menzil-i şirk-i mutlak* {mutlak şirk mertebesi}. (*Fütûhât*, I, 235)

menzil-i tenzîh (منزل التنزيه) * *Menzil-i tenzîh* {tenzîh mertebesi} de şu mertebeleri içine alır: *Menzil-i şükr* {şükür mertebesi}, *menzil-i be's* {varlıkların ölümünden sonra, Kıyâmet Günü onları topluca diriltme mertebesi}, *menzil-i neşr* {kıyâmet günü insanları bir araya getirme mertebesi}, *menzil-i nasr ve cem'* {muvaffakiyyet ve cem' mertebesi}, *menzil-i rabh, hüsrân ve istihâlât* {kullar için kâr, zarar ve bunların birbirine dönüşmesi mertebesidir}. (*Fütûhât*, I, 232)

merâtib-i külliyye (مراتب كليّة) {'avâlim; hazarât; meclâ}

* *Merâtib-i külliyye* {küllî mertebeler} altı tanedir. Bunlar da Ahadiyyet Zât'ının

mertebesi, vâhidiyyet hazreti olan ilâhî hazret mertebesi, mücerred rûhlar mertebesi, misâl ve melekût âlemi olan nüfûs-ı âmile {amel eden nefsler} mertebesi, şehâdet âlemi olan mülk mertebesi ve her şeyin meclâsı ve cem'iyetinin sûreti, insan-ı kâmil olan Câmi' varlık mertebesidir. "*Meclâ beş, mertebeler ise altı tanedir*" dedik. Çünkü meclâ, bu mertebelerin zuhûra geldiği yerdir. Ahadiyyet zâtı hiçbir şeyin meclâsı değildir. Çünkü orada hiçbir şekilde çokluk yoktur. Hatta âlimlik ve mâlûmluk da yoktur. Bu yüzden Zât mertebesi, diğer mertebelerin tenezzülâtının tertîb edildiği asıl mertebedir. Diğer mertebelerin tümü, bâtın veya zâhir meclâlardır. Ahadiyyet mertebesinin meclâsı yalnızca insan-ı kâmildir... (Kâşânî, 82; *Câmi'*, 97)

* *Merâtib-i külliyye* olarak isimilendirilen *avâlim* ve *hazarât*, Hakk'a veya mahlûkata nisbet edilen hakîkatlerin, Hakk'a nisbet edilen kısımlarındaki tezâhür ve tecellî yerleridir. Hazarâtın *ilahiyyet*, *rahmet* ve *vücûb* gibi Hakk'a; *fakr*, *ademiyyet* ve *imkân* gibi mahlûkata nisbet edilen kısımları vardır. Hakk'a ait olanlar asalet, ilim ve irâde; mahlûkata ait olanlar ise tebeiyyet {Hakk'a tâbî olma, O'nun ardından gelme} yoluyla gelir. Tümü içinde insanın hakîkati ve ilim gibi küllî olanları, Zeyd ve onun ilmi gibi cüz'î olanları, nutuk ve hayat gibi temel ve araz olanları vardır. (*Ravza*, 586)

...Mertebelerin sekiz tane olduğu söylenmiştir. Bunlar da mülk, melekût, ceberût, âyân-ı sâbite, ilâhî isimler ve sübhân sıfatlar âlemidir. Yani vâhidiyyet, Ahadiyyet-i Zât'ın tekliği mertebesi. Hakk olan Zât, Zât'ın kendisi ve mutlak hüviyyettir. O gâyedir, ötesi anlaşılamaz, idrâk edilemez ve görülemez. Sekizinci mertebenin ilâhî ve küllî mazhar mertebesi olduğu söylenmiştir. Çünkü sekizinci mertebe yedincinin, yedinci mertebe altıncının... diğer mertebelerin de bir alt mertebenin zuhûr mahalli olduğu söylenmiştir. (*Câmi'*, 97)

merâtib-i ulûhiyyet (مراتب الألوهيّة) * *Merâtib-i ulûhiyyet {ulûhiyyet mertebeleri}*, Zât, sıfatlar, isimler, fiiller ve hükümler olmak üzere beş tanedir. (*Nefehât*, 54)

merâtib-i vücûd (مراتب الوجود) {ahadiyyet; 'akl-ı evvel; esmâ' ve sıfât-ı nefsiyye; esmâ'-yı celâliyye; esmâ'-yı cemâliyye; esmâ'-yı fi'liyye; hayvân; kürre-i havâ'iyye; kürre-i mâ'iyye; kürre-i nâriyye; kürre-i türâbiyye; kürsî; mâlikiyyet; rubûbiyyet; semâ'-yı behrâm; semâ'-yı kamer; semâ'-yı müşterî; semâ'-yı şems; semâ'-yı 'utârid; semâ'-yı zühal; semâ'-yı zühre; tabî'at-ı mücerrede; ulûhiyyet; vâhidiyyet; zât}

* *Merâtib-i vücûd*dan {varlık mertebelerinden} biri *Zât-ı İlâhî* {İlâhî Zât} mertebesidir. Bu mertebeye, bazı yönlerden dolayı Mutlak Mukaddes Zât'ın {Allah'ın} diğer nisbet ve tecellîlerden mukaddes olduğu için "*gaybü'l-gayb {gaybın gaybı}*" denir. Bu sebeble sûfîler, bu mertebeye "*basit ilâhî Zât*" demişlerdir. Çünkü ibâreler onu anlatmakta âciz kalmış ve işâretler onun otağının sınırına varamadan kesil-

miştir. Bundan dolayı o mertebe gaybı *"munkata'ı'l-işârât {işâretlerin kesildiği yer} ve gayb-ı mechûl {bilinmeyen gayb}"* olarak adlandırılmıştır.

Yine bazı ârifler bu mertebeye *"adem-i mukaddem ale'l-vücûd {varlıktan önceki yokluk}"* ismini vermişlerdir. Onlar bu adla bu mertebenin yokluğunu, yani –hâşâ- *"yoktu, fakat sonradan var oldu"* şeklinde değil de, nisbet ve diğer tecellîlerden münezzeh olan yüce İlâhî Zât'a, varlığın sonradan nisbet edilemeyeceğini, aksine bu mertebenin her yönden bilinemez olduğunu ve onu bilmeye hiçbir şekilde imkân bulunmayan Mutlak Vücûd {varlık} hakîkatini kasd ederler. İşte bu yüzden Allah Resûlü Efendimiz ﷺ, bu mertebeye *"amâ"* adını vermiştir. (*Merâtib*, 12)

* *Merâtib-i vücûd*dan *tecelli-yi Zâtî* {Zâtî tecellî}, *"Ahadiyyet"* ve *"Mutlak Vücûd"* diye ifâde edilen ilk zâtî tenezzülâttır. Biz Mutlak Vücûd'un mârifetine dâir bir kitâb telif ettik ve bu kitâba da *el-Vücûdu'l-Mutlakü'l-Mu'arref bi'l-Vücûdi'l-Hakk* {Hakk'ın Vücûdu Olarak Bilinen Vücûd-ı Mutlak} adını verdik. Bu konuda bilgi isteyen o kitâba müracaat edebilir. Bu ahadiyyet tecellîsi Sırf Zât'ın hakîkatidir. Fakat ilk mertebe değildir. Çünkü o mertebede vücûd, Zât için taayyün etmiştir. Ahadiyyet tecellîsi olan ilk amâ, vücûdun kendisine nisbet edilmesi mertebesinden üstün {ve öndedir}.

Şunu bil ki, ahadiyyet tecellîsi zâhirlikle bâtınlık arasında bir bağdır. Yani zâhirlikle bâtınlık arasında üçüncü bir yer olması gerekir, tıpkı gölge ile güneş arasında farazî bir çizgi görmemiz gibi. Bu bakımdan muhakkikler ona *"berzahiyyet-i kübrâ {en büyük berzahiyyet}"* demişlerdir.

Ahadiyyet, bâtınlıkla zâhirlik arasında bir berzahtır. Bu ise hakîkat-i Muhammediye'nin hakîkatinden ibâret olup, buna *"felek-i velâyet"*, *"Fekaabe kavseyni ev ednâ {O'na iki yay uzaklığı kadar, hatta daha da fazla yaklaşmıştı}"* [Necm, 53/9], *"ilm-i mutlak"*, *"şe'n-i sırf"* ve âşık-mâşuk nisbetinden hareketle *"aşk-ı mücerred makamı"* diye ifâde edilir. Mutlak ilim tâbîri de böyledir. Bununla, âlime ve mâlûma nisbeti olmayan ilim kasd edilir. Mutlak Vücûd'dan da kıdeme ve hudûsa nisbet edilmeyen vücûd kasd edilir. Öyle ise bundan şunu anlamalısın ki bu mertebe, bütün îtibârlar, nisbetler, izâfetler, diğer isim ve sıfatların bâtınlığının sâkıt olduğu ahadiyyet-i cem'den ibârettir. Bazıları ona *"hüviyet mertebesi"* derler. Çünkü o, Zât'a mahsûs olan şe'n-i sânîde {ikinci tecellîde} isimler ve sıfatların gaibidir. (*Merâtib*, 14)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *"vâhidiyyet"* denilen ikinci tenezzül mertebesidir. Kesret {çokluk} bu mertebeden doğar, burada sona erer ve yok olur. Çünkü vâhidiyyet, bâtınları ve zâhirleri kabûl edebilen bir zâttır. Buna göre {bu terimi} hem bâtınî, hem de zâhirî bu iki şey hakkında kullanmak doğru olur. Bu mertebede isimler, sıfatlar ve bütün ilâhî zuhûr noktaları, hâlleri îtibâriyle değil, zâtî işleri îcâbı ortaya çıkar. Bu yüzden de bu mertebede herkes ikincinin aynı olur. Nitekim bu husûsu kitâblarımızın çeşitli yerlerinde açıklamıştık. Bu sebeble muhak-

kikler bu mertebeye *"ayn-ı sâbite"*; *"hazret-i cemî'i'l-vücûd {varlığın cem'mertebesi}"*; *"hazret-i esmâ ve sıfât {isimler ve sıfatlar mertebesi}"* demişlerdir.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *ulûhiyyet*tir. Ulûhiyyet, sırf zuhûrdan ibârettir. Bu ise vücûd hakîkatlerine hakkını vermektir. İşte kesret, bu mertebeden ortaya çıkar. Vâhidiyyette olduğu gibi o mertebenin zuhûr yerlerinin hiçbiri diğerinin aynı değildir. Bilakis, her şey orada birbirinden tamamen ayrıdır. İşte buradan *"vücûd kesretinin neş'eti"*, *"ilâhî taayyünler hazreti {mertebesi}"*, *"cem'ul-cem'"*, *"esmâ ve sıfâtın meclâsı {tecellî yeri}"*, *"ekmeliyyet hazreti"*, *"mertebe-i merâtib {mertebeler mertebesi}"* diye isimlendirilmiştir. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, mertebelerin tamamının orada temeyyüz hükmüyle zuhûr edip ortaya çıkmasından dolayıdır {yani o mertebede isimler birbirinden ayırd edilmeye başlarlar}. İşte bu mertebe, esmâ, sıfât, şuûn, îtibâr ve izâfetlerin her birinin hakkını tam ve kâmil olarak verir. (*Merâtib*, 15)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *"vücûd-i sârî {sirâyet eden varlık}"* diye de adlandırılan Rahmâniyyet mertebesidir. Hz. Peygamber ﷺ de buna *"Rahmân'ın nefesi"* diye işâret buyurmuştur. Bu, kendisinde kevnî ve ilâhî kesret ile her şeyi kuşatan rahmetinin tamamlandığı Rahmân Hazreti'dir. Bu duruma göre Rahmân Hazreti, hem isim ve sıfatları ve bunların eserlerini ortaya çıkaran ilâhî kesreti, hem de varlığı yokluğa tercîh etmek sûretiyle varlık sahasına çıkararak terkîb edilmiş olan kevnî kesreti kuşatmış ve rahmetini umûmî olarak herkese tahsîs etmiştir.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *rubûbiyyet* mertebesidir. Bu mertebede ubûdiyyetin varlığı taayyün eder, heybet ve ünsün te'sîri ile celâl ve cemâlin yeri ortaya çıkar. Bu mertebe kemâl ve yücelik makamıdır. Orası, kudsî nazarla her şeyi kuşatan en yüce meclâ ve mukaddes müşâhede yeridir. Tenzîh isimleri oraya rücû eder ve takdîs yalnızca onunla husûsîleşir. *"Hazret-i Kuds {Kuds Hazreti}"* denilen yer orasıdır. Peygamberler bu mertebeden gönderilmiş, şerîatlar o mertebeden teşrî edilmiş, kitâblar o mertebeden indirilmiş, itâat edenin karşılaşacağı nîmet, isyân edenin uğrayacağı azab orada tâyîn edilmiştir. Bu mertebe, –Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun- peygamberlerin, hakîkatleri bakımından değil de, nübüvvet ve risâlet bakımından tâyîn edildikleri yerdir. (*Merâtib*, 16)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri *mâlikiyyet*tir. Mâlikiyyet, emir ve yasağın nüfûz ettiği mertebedir. Çünkü sultan mülküne hâkimdir, onun hakimiyyetinde olan bir kimse onun emir ve yasağını reddedemez. Allah Teâlâ'nın bir şeye *"Ol"* dediğinde olması bu tecellîdendir. Çünkü tebâ sultana itâat eder. Rubûbiyyet mertebesinden vârid olan emirdeki fark bir terbiye çeşididir. Bu sebeble, emir –Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun- peygamberlerden ibâret olan aracıların eliyle gelmiştir. Bu sebeble kul, bu emirlere uyma veya aykırı davranma imkânı bulmuştur.

Ancak mâlikiyyet mertebesinden vârid olan emir böyle değildir. Çünkü o emre muhâlefet kesinlikle mümkün değildir. İşte bundan dolayı mâlikiyyet mertebesinde bir şeye *"Ol"* derse, o şey dediği vasıfta meydana gelir. Bu sebeble emir vâ-

sıtasız olur. Çünkü mâlikiyyet makamının emri her şeye nüfûz eder. Kâinâtta te'sîrli olan isim ve sıfatlar te'sîrini bu mertebeden alır. Bu mertebe, isim ve sıfatların efendisidir. Bu mertebeden ilk hakkını alanlar, nefsî sıfatlardır. (*Merâtib*, 17)

* Bu mertebeler, bir mahlûk için zâtının kemâlinin ancak onlarla belirlendiği gerçekte dört tane isim ve nefsî sıfattır. Bunlardan biri *Hayat* ismidir. Hayatı olmayan bir küllî zât, zâtî kemâl derecesinden eksiktir. Bu sebeble bu noktada bazı ârifler ism-i azamın "*Hayy*" olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Sonra ilim gelir. Çünkü ilim sıfatı olmayan bir Küllî Hayy'ın hayatı hakîkî değil arazîdir, geçicidir. Şu hâlde ilim zâtî hayyın şartıdır. Çünkü hayatın kemâli onunladır. Bundan dolayı Allah Teâlâ ilmi, hayatla tâbîr etmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Ölü iken...*" yani câhil iken ..."*dirilttiğimiz...*" [En'âm, 6/122] yani öğrettiğimiz... Hayatı olmayan bir âlimin varlığı düşünülemeyeceğinden hayat ilimden önce zikredilmiştir. Hayat bütün nefsî sıfatlardan önce gelir. Bu yüzden muhakkik âlimler tarafından "*hayat*" diye adlandırılmıştır. Bir de imam {başta gelen} sıfatlar vardır. Yani bütün nefsî sıfatlar, diğer sıfatların imamlarıdır. Çünkü onların tamamı bu imam sıfatların kapsamına girer.

Bir diğeri ise irâdedir. Çünkü irâdesi olmayan bir Küllî Hayy'ın başkasını yaratabileceği düşünülemez. Hakk Sübhânehû ve Teâlâ bütün eşyâyı yaratandır. O, Mürîd'dir. İrâdeyle eşyâ husûsileşir ve mümkün dâiresi içinde mahlûkatın varlık tarafı yokluk tarafına tercîh edilmiş olur.

Bundan sonra kudret adı gelir. Çünkü bir şey isteyip de onu yapmaya gücü yetmeyen acizdir. Hakk Teâlâ acizlikten münezzehtir çünkü o, Mutlak Kadir'dir. Bu dört sıfat isimlerin analarıdır. Bu ikinci tecellîdir, gaybın anahtarlarıdır. Bu sıfatla, Zât'ın kemâliyle alâkamız tamamlanmış oluyor. Çünkü hayat, ilim, irâde ve kudret sâhibi olan, varlığında ve başkasını yaratmada kemâl sâhibi olur. (*Merâtib*, 18)

* *Esmâ-yı celâliyye* {celâlî isimler} hazreti de, *merâtib-i vücûd*dandır. Kebir, Azîz, Azîm, Celîl, Mâcid gibi isimler celâlî isimlerdir. Biz bütün isim ve sıfatları *Şemsün zaharat li bedrin karra hiye* adlı kitâbımızda zikrettik. O, bugün bizim elimizde bulunan *el-Kamûsu'l-âzam ve'n-Nâmûsu'l-akdem* kitâbının kırk dördüncü cüzüdür. (*Merâtib*, 19)

* *Esmâ-yı cemâliyye hazreti* {cemâlî isimler mertebesi} de, *merâtib-i vücûd*dandır. Rahîm, Selâm, Mü'min, Latîf gibi isimler cemâlî isimlerdir. İzâfî olan isimler de bu isimlere dâhil edilir. Bunlar Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Karîb, Baîd isimleridir. (*Merâtib*, 20)

* *Esmâ-yı fiiliye hazreti* {fiilî isimler mertebesi} de *merâtib-i vücûd*dandır. Bunlar iki kısımdır: Birincisi celâlî fiil isimleridir. Bunlar, Mümît, Dârr, Müntakim gibi isimlerdir. İkincisi cemâlî fiil isimleridir. Bunlar da Muhyî, Rezzâk, Hallâk gibi cemâlî fiil isimleridir. {İyi} anla.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *âlem-i imkân*dır {imkân âlemidir}. Fiilî tecellîler, Hakk'a ait ilâhî tenezzülâtın sonudur. İlk Akıl, yaratılışa ait ilâhî tenezzülâtın başıdır. İmkân, Hakk ve halk {âlemleri} arasında orta bir mertebedir. Çünkü o, -yani imkân- her iki yönü de kabûl ettiğinden, ona ne yokluk, ne de varlık izâfe edilebilir. Bir mümkün varlık imkân âleminden taayyün ettiğinde, halka {yaratılışa} ait âleme iner ve orada zuhûr eder. Taayyün etmeyen şey de böyledir. Çünkü o, kendi imkânında bâkîdir. Şu hâlde imkân âlemi, iki varlık türü –yani kadîm ve hâdis varlıklar- arasında bir berzahtır. Bunun sebebi, adem {yokluk} isminin mümkün varlık için kullanılmasının hiçbir bakımdan doğru olmamasıdır. Herhangi bir nisbet yoluyla da olsa, bu nisbet karşılığında onun içiri vücûd ismini kullanmak daha doğrudur. Böylece vücûd da, adem de {varlık da yokluk da} olmaz. O, hakîkî vücûd ile mecazî vücûd arasında orta bir yerdedir. Çünkü tahkîk ehline göre adem halktan; vücûd ise Hakk'tan ibârettir. Halk mâdûm {yok}, Hakk ise mevcûddur {vardır}. Mümkün ise bu iki mertebenin arasındadır. Sonu olmayan, mâdûm olmayan, yok olmayan, helâk olmayan Mutlak Mevcûd Allah'tır ve O, sonradan yaratılmışların vasıflarından münezzehtir. (*Merâtib*, 20)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *Akl-ı Evvel*'dir {İlk Akıl'dır}. Peygamber Efendimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Alah'ın ilk yarattığı varlık aklıdır.*" [Aclûnî, I, 263] Akıl, Kalem-i Âlâ'dır. Nitekim Peygamber Efendimiz ﷺ: "*Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir*" [Aclûnî, I, 263] buyurmuştur. Kalem Hz. Muhammed'in ﷺ rûhudur {nûrudur}. Bu konuda Peygamber Efendimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın ilk yarattığı şey Peygamber'inin nûrudur ey Câbir!*" [Aclûnî, I, 265] Bu üç hadîsle İlk Akıl, kalem-i âlâ ve rûh-i Muhammedî'nin aynı şeyden ibâret olduğu anlaşılmaktadır. Allah bütün ilimleri İlk Akl'a koymuştur. İstersen buna "*Kalem-i Âlâ'ya*" ya da "*Rûh-ı Muhammedî'ye*" de diyebilirsin. Buna göre ilimler, sözün gönülde toplandığı gibi İlk Akıl'da toplanmış ve sözün dilde açıklığa kavuştuğu gibi Küllî Nefs'te tafsîl edilmiştir {birbirinden ayrılmış, ayrıntılı olarak tesbit edilmiştir}. (*Merâtib*, 21)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *Rûh-i Âzam*'dır. O da *Küllî Nefs*'tir. Küllî Nefs ise, apaçık bir imam ve Kitâb'ın imamı olarak ifâde edilen Levh-i Mahfûz'dur. İlahî ilimler nefsin içinde yayılmıştır, orada varak ve levhte yazılı harfler zuhûr etmiştir. Bunlar da divitte harflerin olması gibi akılda mündemicdir. Bu îtibârla akıl Ümmü'l-Kitâb, nefs ise Kitâb-ı Mübîn'dir {apaçık kitâbdır}. Nitekim Kalem-i Âlâ Ümmü'l-Kitâb, Levh-i Mahfuz ise Kitâb-ı Mübîn'dir. Bu îtibârla ilm-i ilâhî Ümmü'l-Kitâb, vücûd bütünüyle Kitâb-ı Mübîn'dir. Zât-ı ilâhî Ümmü'l-Kitâb, ilm-i ilâhî ise Kitâb-ı Mübîn'dir. Bu işâretleri düşün, seni alâkadar eden noktalarını kavra, kaderin sırrını keşfet! Hidâyete erdiren Allah'tır.

{Arş} *merâtib-i vücûd*dan olup küllî cisimdir. *Arş*, âleme nisbetle insanın kalıbı menzilesindedir. Cismâniyeti, rûhâniyyeti, zâhiri ve bâtınıyla insanı çevreler. Bu sebeble, sûfîlerden bir kısmı onu "*küllî cisim*" olarak isimlendirmiştir. Rûhun bedeni herhangi bir yerinde olmaksızın kuşatmış olması gibi. Mevcûdun arşın vü-

cûdu olması da böyledir. Cüz'î ve küllî varlıklarıyla eşit olan bütün âlemi çevrelemiş bulunan mevcûdâtta hareket etmiştir.

İşte bu Rahmânî Nefes'tir, anlayan kimseler için hulûlsuz rahmânî istivâdır. Rûhun sûreti gibi vücûd {varlık} tümüyle Hakk'a aittir. Bu konuyu *Kitâbü mecra'l-hudûs ve'l-kıdem ve mevcûdü'l-vücûd ve'l-'adem* adlı eserimizde açıklamıştık. Konuyla ilgili orada bulunan bilgileri tekrar etmeye ihtiyaç yoktur.

Bil ki kalb, Allah'ın ﷻ arşıdır. Âlemin tamamı Rahmân'ın arşıdır. İki arş arasında da iki ismin arasında olan şeyler vardır. (*Merâtib*, 22)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *Kürsî*'dir. Kürsî, fiil seviyesinden ibârettir. Nitekim hadîste şöyle vârid olmuştur: *"Hakk'ın kudret ayakları kürsîden aşağı sarkmıştır. Ayaklarından biri yasak, diğeri ise emirden ibârettir."* [k. y.] Bedenindeki kürsî, bedenin ile kaim olan nefs-i nâtıkandır. Senin fiilî isimlerin bu nefsten meydana gelir. Çünkü o, senin için uygun olanların meydana gelmesini, yaramayan şeylerin de uzaklaştırılmasını ister. Bu da külliyetin iktizasınca cüziyetin gereğince emir ve yasaktan ibârettir.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *âlem-i ervâh*tır {ulvî rûhlar âlemidir}. Onlar, Allah'ın celâl ve cemâlini gözleyen, arşı çevreleyen, ilâhî mücâlese ve muhâdara ehli olan {Hakk'a çok yakın olup O'nu müşâhede eden} melekler –ki bu mertebe ceberût âlemi olarak da tâbîr edilmiştir-, mânâlar alemi –ki burada diğer melekler dışında, unsurlar ve tabîatlar bulunmaz- geri kalan mahlûklar tabîatlardan yaratılmıştır. Her semânın melekleri isimlendirildikleri bir tabîattan yaratılmıştır. Bu melekler Allah'ın en şerefli mahlûkları olup hepsi mukarrebdir {Allah'a yakındır}. Allah onları vahdâniyyetinin nûrundan yaratmıştır. Ancak ardarda gelen her bir mertebe, Vâhidî Tecellî îtibâriyle Allah'ın isimlerinden bir isim, sıfatlarından bir sıfattır. (*Merâtib*, 23)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de Allah'ın içinde âlemi yarattığı {dört} unsura ait sıfatlar ve {diğer} rükünlerin giysisinden tecrîd edilmiş tabîattır. Harf için mürekkeb, telaffuz edilen harfler için ses neyse, unsurlara göre tabîat odur. Birbirlerinden ayrı ele alınabilmeleri dolayısıyla sıfatlar, hararet, soğukluk, rutubet ve kuruluk demektir. Sıfatlara göre tabîat neyse, erkâna göre sıfatlar odur. Tabîatın bütün rükünlerinde bu sıfatlardan bulunmaktadır. Ancak ateşte iki sıfat –hararet ve kuruluk- hâkimdir. Havada ise soğukluk ve kuruluk sıfatları hâkimdir. Tabîat herhangi bir sıfat sûretine büründüğünde bunu ondan tecrîd etmek mümkün olmadığı gibi, sıfatlar da herhangi bir rükün sûretine büründüğünde bunu ondan tecrîd etmek mümkün olmaz. Rükünler de mahlûkatın sıfatlarından birine büründüğünde artık ondan ayrılmaz, mevcûd tabîattaki dış görüntüsü gittikten sonra da mevcûd olarak kalır. İnsanlar onu maddî olarak müşâhede ettikleri gibi, onu müşâhede eden de açık bir şekilde görür.

Bu tabîat feleği, gerçekten geniş bir felektir. Allah, cenneti, cehennemi, mahşeri,

berzahı, dünyâda ne varsa her şeyi ve dünyâ yaratılmadan önce bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm tabîat mahlûklarını bu feleğin içinde yaratmıştır. Bu feleğin bizce görülen dış yüzü dünyâ âlemi, iç yüzü ise bizden gaib olan uhrevî âlemdir. Hem bâtını hem de zâhiri kabûl eden âlem ise berzah âlemidir. Berzah âlemi hayal ve misâl âlemidir. Dünyânın sendeki nüshası dış organların gibi şeylerdir. Berzahın sendeki nüshası hayâlindir. Âhiretin sendeki nüshası ise rûh âlemidir ki o da senin bâtınındır.

*Merâtib-i vücûd*dan {varlık mertebelerinden} biri heyûlâdır. *Heyûlâ,* şekil ve tasvir mertebesidir. Bu sûretler, dalgaların denizden meydana gelmesi gibi, o mertebeden meydana gelir. Heyûlâ bir varlık sûretinin meydana gelmesini gerektirdiği zaman, ilâhî kudret ve irâdey,le âlemde tabîatın o sûretinin ortaya çıkarması kaçınılmaz olur. Çünkü Allah Teâlâ, darda kalmış olanın duâsını onun yardımına koşmaya sebeb kıldığı gibi, heyûlâyı da o sûreti îcâd etmeye sebeb kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ...*"yoksa darda kalana kendisine yalvarana karşılık veren mi?"* [Neml, 27/62] Şu hâlde heyûlânın, kendisinde taayyün etmiş bir sûreti gerektirmiş olması, hâl diliyle vücûd {varlık} sahasına çıkması gereken şeyin daveti; Hakk'ın tabîata o sûreti îcâd etmeyi takdîr etmesi de ilâhî icabettir. Buna göre sûret ve şekillere nisbetle heyûlâ, ağaca nisbetle su gibidir; her ağaca göre değişir. (*Merâtib,* 24)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de hebâdır. *Hebâ,* Allah Teâlâ'nın âlemi içinde, âlemi yarattığı varlığı olmayan hükmî bir mekândır. Mü'minlerin Emîri Hz. Ali b. Ebî Tâlib, bu hükmî mekâna ilk defa *"hebâ"* ismini veren kişidir. Eğer *"Âlemin mekânı olan bu hebânın varlığının nasıl olduğunu bize açıkla"* diyecek olursan bunu şöyle açıklayabiliriz: Allah Teâlâ, âlemi yaratmadı mı? Âlem bütünüyle onun dışındaki her şeyin adı değil midir? Allah Teâlâ hebâyı kendi nefsinde yaratmış ise, O'nun nefsi, sonradan yaratılmış olanların mahalli olmuş olur. Oysa Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Eğer hebâyı bir başka yerde yaratmış ise, o mekân âlemin dâhilindedir. Şu hâlde geriye şunu söylemek kalıyor: Allah hebâyı gerçekliği olmayan hükmî bir mekânda yaratmış olmalıdır ki o mekân, âlemin târîfi ve Hakk Teâlâ'nın Zât'ının dışında kalmış olsun. Bunu anla!

İşte hebâ feleğinin akıl ve nazar ehli metoduyla isbâtı bu şekildedir. Bize göre Allah Teâlâ, âlemi kendisine ait olan ilminden yaratmıştır. Allah'ın ilmi kendisidir. Kendisi Zât'ıdır. *"Kendisine ait olan ilminden"* kastım Hakk Teâlâ'ya varlık nisbetini izâfe etmektir. Çünkü bütün mahlukat Allah'ın ilminde mevcûddur. İlmi ise hakîkatte kendisi, kendisi de ilmidir. Çünkü Allah Zât'ı ile bilir, işitir ve görür. Eğer *"Allah kulak ile işitir, göz ile görür ve ilimle bilir"* diyecek olursan sana şöyle cevâb verebiliriz: *"İşte o ilim, işitme ve görme Allah'ın zâtının kendisidir başkası değil."* Şu hâlde ortaya çıkan varlık içerisinde âlemin varlığı onları gözünde yaratmasıdır. Bu da Allah Teâlâ'nın onların varlığının özüne nisbet etmekten ibâret olur. Onlar, Allah'ın ilminde önce de sonra da mevcûddurlar; kendine nisbetleri hâlinde ilminden

ayrı değillerdir. Varlıklarının ilmine nisbet edilmeleri hâlinde de Hakk Teâlâ'nın kendisinden ayrı değillerdir. (*Merâtib*, 26)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *cevher-i ferd*dir {atomdur}. Çünkü cevher, cisimlerin aslıdır. Kelimeye göre harfler ne ise –buna harfe göre nokta da diyebilirsin- cisimlere göre cevher odur. Nitekim biz bunu *Kitâbü'n-nokta* adlı kitâbımızda açıklamıştık. Cevher terkîb {başka varlıklarla birleşmeyi} kabûl eden, fakat parçalanma kabûl etmeyen bir varlıktır. Bu sebeble cevher cisimlerin parçalanıp helâk {yok} olabileceği son noktadır.

Terkîb edilmiş bir nesnenin yok olması ise, her cevherinin kendi başına kalışına kadar parçalarının dağılması ve çözülmesidir. Terkîbden önce cevhere "*cevher-i ferd {tek cevher, aslî cevher}*", terkîbden sonra "*cevher-i mürekkeb {birleşik cevher}*", terkîbin dağılması, yani çözülmesinden sonra ise "*cevher-i basit* ve *bölünme kabûl etmeyen en küçük parça*" denilir. Çünkü bütünü dikkate almadan parçayı zikretmek doğru olmaz. Çözülmeden sonraki bütün, îtibârî olan çözülmüş mürekkeb cisimdir.

Cevheri böylece bildikten sonra bilmelisin ki araz, cevherin hâl, sıfat, durum ve hükümlerinden ibârettir. Bütün bunlar cevherin devamlı bir şekilde değişen arazlarıdır. Çünkü bir arazın iki zaman dilimi boyunca devam etmesi imkânsızdır. Bunun sebebi şudur: Araza, arazı kabûl eden bir yerden diğer bir yere intikal ettiği için bu ad verilmiştir. Cevher ise, ferdin mahallidir; arazın kendisine intikalini kabûl etmez. Aksine araz, onunla birleşmeksizin geçici olarak ondan intikal eder. Bu böyle durmadan devam edip gider. (*Merâtib*, 27)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *mürekkebât*tır {mürekkeb/bileşik varlıklardır}. Mürekkeb varlıklar ilim, görme, işitme, cisim, rûh ve nûra ait terkîbler olmak üzere altı kısma ayrılır. (*Merâtib*, 28)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri *felek-i atlas*tır {atlas feleğidir}. O, Kürsî'nin altında ve mertebelerinin daha sonra zikredileceği diğer feleklerin üstünde devreden vücûdî aynî {gerçek varlığa ait ve gerçekliği olan} bir felektir. "*Vücûdî*" dememiz, ondan önce zikredilen "*hebâ*" ve "*tabîat*" gibi feleklerin hükmî olup aynî {gerçek} olmadıklarına dikkat çekmek içindir. Bu feleğe "*atlas*" denmiştir, çünkü, içinde hiç yıldız ve gök cismi yoktur. Bu yüzden devir süresini ve yörüngeyi katettiğini gösterecek bir belirti bulunmaz. Bu feleğin bir yerinde göz açıp kapayıncaya kadar yörüngesinde yetmiş bin defa dönen küçük bir felek gördüm ve onun ne olduğunu sordum. Bana onun ân feleği, yani her dönmesine ân denilen bir felek olduğunu söylediler. Bu atlas feleği, kendi hareketiyle dönen bütün feleklerin hareket ettiricisidir. Bunun hareketi bir tarzda ve tek irâdeyle tabîattan kaynaklanır. Bu yüzden, Allah'ın irâdesiyle âlemin bekası uzun süre devam eder. (*Merâtib*, 32)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri olan *felek-i cevzâ* {ikizler feleği}; biaynihî {bizâtihî} varlığı olmayan hükmî bir gök cismi olup, güneşle ay arasındaki iki bilinen uzaklıktan

ibârettir. Bu iki uzaklıktan birine *"baş"*, öbürüne ise *"kuyruk"* adı verilir. Bu uzaklıklardan birinde, ayla güneşin arasına dünyâ girer, o zaman ay, güneşin ışığını alamaz, ay tutulması olur. Çünkü ayın ışığı güneşten gelir. İkinci uzaklıkta ay, dünyâ ile güneşin arasına girer ve tıpkı bulutun perdeleyip ışığı engellemesi gibi, güneş ışığının dünyâya gelmesine engel olur. Bu durumda güneş tutulması gerçekleşir. Bunların keyfiyetini açıklamaya kalksak birçok matematik hesaplamalarıyla vaktini alırız. Bu, felsefenin ta kendisidir. Ancak bu mânâyla alâkalı söylenecek keyfiyet bu kadardır. Bu hükmî gök cismini, felekler feleği mertebesinde saymışlardır. Çünkü hükmî durumlar, vücûd {varlık} âleminde maddî varlıkların en üst mertebesinde yer alır. (*Merâtib*, 33)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de, *"felek-i mükevkeb {gök cisimleriyle donatılmış felek}"* ve *"mıntıka-yı burûc {burçlar mıntıkası}"* diye adlandırılan *felek-i eflâk*tır {felekler feleğidir}. Yedi gök içinde yer alan yedi gök cismi dışında kalan tüm sabit yıldızlar ve gezegenler onun içindedir. Böyle olmasaydı {yani o felekler feleği olmasaydı}, bütün yıldızlar ve gök cisimleri onun içinde yer almazdı. Bu sebeble ona burçlar mıntıkası, felekler feleği ve mükevkeb feleği denilmiştir. Bil ki, yıldızların feleklerindeki varlığı, balığın sudaki varlığına benzer. Her yıldızın feleğinde yıldızın içinde döndüğü küçük bir felek ve mükevkeb feleğin kendi cinsinden olup kalbin hayatın devamını sağladığı gibi onu koruyan bir kutub vardır.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *Semâ-yı Zühal*'dir {Satürn semâsıdır}. Orası, yedinci semâdır. Bu semânın cevheri karanlık gece gibi siyahtır. Allah onu insan aklına mukabil yaratmıştır. Orası Efendimiz Hz. İbrâhîm'in ﷺ semâsıdır. (*Merâtib*, 34)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *Semâ-yı Müşterî*'dir {Jüpiter semâsıdır}. Bu semânın cevheri mavidir. Allah onu insandaki kaygı ve endîşeye mukabil yaratmıştır. Orası Efendimiz Hz. Musâ'nın ﷺ semâsıdır.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *Semâ-yı Behrâm*'dır {Behram semâsıdır}. Orası Merihtir {Mars'tır}. Allah onu insandaki vehme mukabil yaratmıştır. Rengi kan gibi kırmızıdır. O, Efendimiz Hz. Yahyâ'nın ﷺ semâsıdır.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *Semâ-yı Şems*'tir {Güneş semâsıdır}. Rengi altın gibi sarıdır. O, feleklerin kalbidir. Allah onu insanın kalbine mukabil yaratmıştır. O, Efendimiz Hz. İdris'in ﷺ semâsıdır.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *Semâ-yı Zühre*'dir {Venüs semâsıdır}. Bu semânın cevheri yeşil renklidir. Allah onu insandaki hayâl kuvvetine mukabil yaratmıştır. O, Efendimiz Hz. Yusuf'un ﷺ semâsıdır. (*Merâtib*, 35)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de Semâ-yı Utârid'dir {Merkür semâsıdır}. Bu semânın cevheri kurşunîdir. Allah onu insandaki fikrî hakîkate mukabil yaratmıştır. O, Hz. Nuh'un ﷺ semâsıdır.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *Semâ-yı Kamer*'dir {Ay semâsıdır}. Bu semânın cev-

heri gümüş gibi beyaz ve şeffaftır. Allah onu insan bedenindeki rûha mukabil yaratmıştır. O, Hz. Âdem'in semâsıdır.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *kürre-i nâriyye*dir {ateş-küredir}. Orası, *"ateş küre"* adını alan, esîr felektir. Kevn ü fesâd {oluş ve bozuluş} âleminde fiilî hareket, onuncu akıl olan Faal Akıl gereğince bu küreden kaynaklanmıştır. Bu felek dört unsurun {elementin} en güçlüsünü ve diğerleri üzerinde te'sîrli olanı ihtivâ ettiğinden yeryüzü âleminde te'sîrli olmuştur. Çünkü bu feleğin tabîatı sıcaklık ve kuruluktur. Sıcaklık soğukluktan, kuruluk yaşlıktan daha güçlüdür. Bu felek de bu dört unsurun en güçlülerini bünyesinde barındırdığından müessir {etkili} olmuştur.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *kürre-i havâ'iye*dir {hava-küredir}. Orası *"hava küre"* adını alan, tabîatı sıcaklık ve yaşlık olan etkilenen felektir. Yaşlık dolayısı ile esîr feleğinden etkilenir, sıcaklığı dolayısı ile de altındakini etkiler. Bu kürenin insan bedenindeki kopyası kan, üstündeki feleğin kopyası safra, onun altında bulunan mâî {sudan yaratılmış} feleğin kopyası balgam, toprak küresinin kopyası ise sevdâdır. (*Merâtib*, 36)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *kürre-i mâ'iye*dir {su-küredir}. Orası, *"su küre"* adını alan, tabîatı soğuk ve nemli olan husûsî bir felektir. Bil ki Allah Teâlâ, bu felekleri aralarındaki irtibâttan dolayı birbirine yakın yaratmıştır. Su küre ile hava küreyi, aralarında birbirlerine geçme husûsiyeti olan nemden dolayı, toprak küre ile su küresini de yine aralarında birbirlerine geçme husûsiyeti bulunan soğukluktan ötürü birbirlerine yakın yaratmıştır. Bu irtibât satyesinde birbirlerine te'sîr ederler. Aralarında irtibât olmadan bir şey diğer bir şeye te'sîr edemeyeceği gibi aralarında irtibât bulunmayan iki şeyin birleşmesine de imkân yoktur. Bu irtibât ya zâtî, ya vasfî ya da fiili olur. Bunların her biri ya mutlak gerekli, yani ondan ayrılmaz ya da arızîdir. (*Merâtib*, 37)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *kürre-i türâbiyye*dir {toprak-küredir}. Orası, *"toprak küre"* adını alan ve yaratılış te'sîrlerinin zuhûr yeri olan {gök âleminin te'sîri altında kalan} felektir. Üstündeki feleklerde bir te'sîr veya hareket olunca, ehlince de bilindiği gibi aynı te'sîr ve hareketler toprak kürede de meydana gelir. Bahsi uzatma ve felsefenin konusuna girme endîşesi olmasaydı, bütün bunları ve te'sîr altında kalan başlıca şeyleri anlatır, bir şeyin te'sîriyle bir başka şeyin, o şeyin eseri olarak nasıl ortaya çıktığını ve bir şeyin nasıl kendisinin illeti olduğunu açıklardık. Ancak bu, aklın öngördüğü şeyin zıddıdır. Çünkü akla göre illet ile mâlûlün {illetin sebebinin} farklı olması gerektiğinden, bir şey kendisinin illeti olamaz.

Bize göre böyle bir şey gerekli değildir. Bir şey bazen kendisinden farklı bir illetin mâlûlü olur, bazen de kendisi olan illetin mâlûlü olabilir. Bu Allah'ın istediği kuluna açtığı zevke bağlı {tadılarak öğrenilebilen} bir şeydir.

*Merâtib-i vücûd*dan biri de *maden*dir. Madenler çok çeşitlidir. Bunların tümü

yeryüzünün içinden dışarı çıkan çeşitli buhar ve dumanlardan ibârettir. (*Merâtib*, 38)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *hayvân*dır {canlıdır}. Filozoflar onu *"irâdeyle hareket edip büyüyen cisim"* olarak târîf etmiştir. Bize göre o cisimle içiçe girmiş rûhtan ibârettir, başka bir şey değil. Cisim, parçalanıp yok olsaydı ve rûh da kendi bedeniyle karışmış olduğu bu sûrete uygun olarak âlemde zuhûr etseydi, işte bu rûhu, bulunduğu sûrete göre, yani ya atı ya insanı ya da diğer canlıları *"hayvân"* olarak isimlendirebilirdik. (*Merâtib*, 39)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *insan*dır. Vücûd mertebeleri onunla tamamlanmış, âlem onunla kemâle ermiş ve Hakk Teâlâ isim ve sıfatları itibâriyle en kâmil mânâda tezâhür etmiştir. Şu hâlde insan, mertebe îtibâriyle en son, kemâl îtibâriyle derecesi en yüce olarak yaratılmış olan varlıktır. Başka varlıklar böyle değildir. Daha önce açıkladığımız gibi insan, Hakk'ın ve halkın ve {yaratılış âleminin} hakîkatlerini hem icmâlî {topluca}, hem de tafsîlî {ayrıntılı} olarak; hem hükmî, hem de vücûdî olarak {hem hüküm, hem de varlık yönüyle}, hem zât, hem de sıfatla; hem lâzım, hem de araz {hem zorunlu, hem de arızî} olarak; hem hakîkat, hem de mecaz olarak kendinde toplamıştır. Hariçte her ne duyup işitiyorsan, o, insanın inceliklerinden bir incelik veya onun bazı hakîkatlerinden birinden ibârettir. Şu hâlde insan; {âlem olarak} Hakk'tır {Hakk âlemidir}, Zât'tır {Zât âleminin niteliklerini de içinde taşır}, sıfattır, arştır, kürsîdir, levhtir, kalemdir, melektir, cindir, gökler ve yıldızlarıdır, yerler ve onda bulunan ne varsa hepsidir, dünyâ ve âhiret âlemidir, vücûd {varlık} ve ihtivâ ettiği her şeydir. O Hakk'tır ve halktır. Kadîm'dir ve hâdistir. Nefsini, benim onu tanıdığım gibi tanıyanı tebrik ederim. Çünkü, nefsini tanıdığı için Rabb'ini tanır. (*Merâtib*, 41)

mesâlik-i cevâmi'i'l-isniyye/mesâlik-i cevâmi'i'l-eşyâ' (/ مسالك جوامع الإثنية مسالك جوامع الأشياء) * Eşyânın [Allah'ı en güzel bir şekilde övmenin (*Câmi'*)] en muhtevâlı yolları, Allah Teâlâ'yı, onun Zât'ını tavsif eden sıfatlarla değil, fiilî sıfatlarının yanında, Zât'ını bilmek ve onu müşâhede etmek sûretiyle Zâtî isimlerle zikretmektir. Bu mutlak Zât, Allah Teâlâ'nın isimlerinin tümünün aslıdır. Ona saygı gösterme ve yüceltme şekillerinin en yücesi ve en büyüğü, O'nun, tüm sıfatlarıyla övülmesi tarzındaki mutlak tâzîmdir. Zikreden kimse Allah'ı ilim, vücûd veya kudret sıfatlarıyla överse, tâzîm ve övgüsünü bu vasıflarla sınırlandırmış olur. Fakat tüm isimlerini en fazla öven Kuddûs, Sübbûh, Selâm, Aliyy, Hakk ve bunun gibi Zât'ına mahsûs isimlerle Allah'a senâda bulunursa, tâzîmi en mükemmel şekliyle umûmîleştirmiş olur. (Kâşânî, 83; *Câmi'*, 97)

mes'ele-i gāmiza (مسئلة غامضة) * *Mes'ele-i gamiza* {çözümü zor problem}... Âyân-ı sâbitenin bekasıdır. Yani Hakk'ın âyân-ı sâbite sûretlerinde, Zâhir [Nûr (*Câmi'*)] ismiyle tecellî etmesi yoluyla zâhirin adem {yokluk} üzerindeki vücûdu,

Hakk'ın vücûdunun {varlığının} hükümleriyle zuhûr etmesi, vücûdunu ona izâfe etmekle her an yeni bir yaratılış şeklinde ortaya çıkması ve aslî ademin kalmasıyla birlikte, âyânın onunla {Hakk'ın vücûduyla} taayyün etmesidir. Çünkü onun vücûdunun O'na izâfe edilmesi ve taayyün etmesi devamlı olarak tercîh edilmiş olmasaydı, asla zuhûr olmazdı. Bu husûs keşf ve zevkle alâkalıdır ki dille anlatılır, fakat akla sığmaz. (Kâşânî, 84; *Câmi'*, 98)

{Ayrıca bk. **a'yân-ı sâbite/'ayn-ı sâbite**}

mesh (مسخ) * *Mesh*, "*kalblerin dönüştürülmesi*" mânâsındadır. Bu ifâde, Hakk'a yönelmişken, yüz çevirmek sûretiyle Hakk kapısından kovulanları ifâde eder. Bunların yönelişleri, Hakk ile alâkalı konulara değil, dünyevî hazlara olur. Bir kimse "*Falanca mesh edildi*" derse, bunun mânâsı "*Kalbiyle yüz çevirdi*" demektir." (*Luma'*, 448)

* ...{*Tenâsuh* konusunda} şahıslarda türün korunmasına gerek olmadığını, intikalin insandan başka varlıklara ve hayvanlara olabileceğini ileri sürenler de vardır. Buna da *mesh* derler. ...Bütün bunlar büyük bir dengesizlik, delîli ve dayanağı olmayan asılsız saçmalıklardır... (*Ravza*, 210)

{Ayrıca bk. **tenâsuh**}

meşârık-ı feth/meşârık-ı subh (مشارق الفتح / مشارق الصبح) * *Meşârık-ı feth* {fethin doğuşu} [*meşârık-ı subh* {sabahın doğuşu} (*Câmi'*)], gayb sırlarının anahtarları ve {İlâhî} Zât'ın tecellîsinden dolayı Allah'ın isimlerinin tecellî etmesidir. (Kâşânî, *Câmi'*, 84; *Câmi'*, 98)

meşârık-ı şems-i hakîkat (مشارق شمس الحقيقة) * *Meşârık-ı şems-i hakîkat* {hakîkat güneşinin doğuşu}, {Allah'ın} ahadiyyet-i cem' aynında {Zât'ın isbât ve ıskatı mümkün olmayacak biçimde Zât olarak tecellî mahallinde} tamamen yok olmadan önce, zâtî tecellîleridir. (Kâşânî, 85; *Câmi'*, 98)

meşî'et (مشيئة) * İlk dâire Allah'ın *meşîet*i {dilemesi}, ikincisi hikmeti, üçüncüsü kudreti, dördüncüsü bilgisi ve ezelîliğidir. İblis şöyle dedi: "*İlk dâireye girersem ikincisiyle sınanırım. İkincisinde başarılı olursam üçüncüsüyle sınanırım. Üçüncüsünden men edilirsem dördüncüsüyle imtihân edilirim. Lâ {hayır}, lâ, lâ, lâ. İlk 'lâ' da kaldım. İkinci 'lâ'ya giderken lânet olundum ve üçüncü 'lâ'ya atıldım. Nerde kaldı dördüncüsü?* {hepsinden de "*Hayır!*" cevâbı aldım} *Eğer Âdem'e secde etmenin beni kurtaracağını bilseydim secde ederdim. Fakat anladım ki bu dâirenin arkasında başka dâireler var. Durumum hakkında dedim ki: 'Farzet ki bu dâireden kurtuldum, iki, üç ve dördüncüden nasıl kırtulurum?'*" (*Tavâsîn*, 210)

mevâhib (مواهب) * *Mevâhib*, mevhibenin {verginin, bağışın} çoğuludur.

Hârikulâde bir durum değildir, ancak bazı insanların temeyyüz ettiği {ayırd edilebildiği}, âdetlerden kısmen uzak {ve hârikulâdeliklere yakın} bir durumdur. Bu hâl, {sadece} evliyâya mahsûs değildir, ancak onlara ve onlardan başkalarına da hastır. (*Bustân*, 60)

mevc-i evvel-mevc-i sânî (موج ثاني – موج أول) * *Mevc-i evvel* {ilk dalga}, hayvânî sıfatlara, hissî {duyularla algılanabilen} lezzetlerle meşgul olmaya ve dünyevî amaçları yerine getirmeye çağıran şehvetler dalgasıdır. {Bu çağrıların} sonunda onlar {bu çağrılara uyanlar}, hayvanların yediği gibi yiyip faydalanırlar. Aslında bu dalga karanlığa götürür. Çünkü bir şeyi sevmek {insanı} kör ve sağır yapar.

Mevc-i sânî {ikinci dalga}, gazab {öfke}, adâvet {düşmanlık}, buğz, hıkd {kin}, hased {kıskançlık}, mübâhât {kendini beğenme}, tefâhur {övünme} ve tekâsüre {çoklukla aldanmaya} götüren yedi sıfattır. Aslında bunlar karanlıktır. Çünkü gazab aklın felâketidir. Bunun en yüksek dalga olması münâsibdir. Çünkü gazab çoğunlukla şehveti de istilâ eder. Öyle ki, öfke harekete geçtiğinde, şehvetleri de görmez ve arzulanan lezzetlerden de gafil olur. Oysa şehvet, kabaran öfkeye asla mukavemet gösteremez. (*Mişkât*, 87)

{Ayrıca bk. **ahlâk**}

mevcûdât (موجودات) {bk. **kün**}

mevt (موت) {bk. **hayât-mevt**}

mevt-i ahdar (موت أحضر) * Ehlullah seyr ü sülûklarının esaslarına dört ölüm esasını koymuşlardır. Bunlardan birincisi *mevt-i ahdar*dır {yeşil ölümdür}. Bu, gösterişli değil, yamalı elbise giymektir. Hz. Ömer b. Hattâb'ın ﷺ giydiği elbisede on üç tane yama vardı. Bunlardan biri deridendi. Oysa o, mü'minlerin emîriydi... (*Fütûhât*, II, 184)

* *Mevt-i ahdar* {yeşil ölüm}, kıymetsiz, bir kenara atılmış yamalı elbiseyi giymektir. Kişi, güzel bir elbise yerine kıymetsiz bir elbise giyerek namazının sahîh olacağı kadar avretini örtecek bir elbiseye güzelce kanaat ederse mevt-i ahdarla ölmüş olur. Çünkü, {böyle yapmakla} hayatını kanaatle yeşillendirmiş {filizlendirmiş, güzelleştirmiş}, geçici güzelliklerden müstağnî kalmış ve yüzünü, kendisini dirilten Zât'ın cemâlinin parlaklığıyla parlatmıştır. {Şiirde} denildiği gibi:

Kirletmediğinde kınanacak şeylerle ırzını
her giydiği güzeldir kişinin

Şafiî ﷺ, değersiz olan eski elbiseyle görüldüğünde bazı câhiller onu kınadı. Buna karşı o şöyle dedi:

"Değerinden fazla fiyatı olsaydı elbisemin

ünsiyetim artardı değersiz nefsime
zifirî bir karanlıktır elbisen
güneşin ışıkları altında
Oysa bir güneştir benim elbisem
karanlığı altında gecenin"

(Kâşânî, 92; *Câmi'*, 100)

{Ayrıca bk. **hırka/lübs-i hırka**; **murakka'a/murakka'ât**}

mevt-i ahmer (موت أحمر) * *Mevt-i ahmer* {kızıl ölüm} ise, nefse arzu ettiği şeylerde muhâlefet etmektir. Bu, melâmetiye ehlinin husûsiyetidir... (*Fütûhât*, II, 184)

{Ayrıca bk. **hayât-mevt**; **mücâhede**}

mevt-i ebyaz (موت ابيض) * Açlık ehlullahın süsüdür. Bununla, açlığın âdet hâline gelişini kasd ediyorum. Bu *mevt-i ebyaz*dır {beyaz ölümdür}...

...Tasavvuf yolunda sâlihler için uygun görülen açlık, {şahsî} tabîatın fazlalıklarını azaltma ve dünyâyı hareket etmeye ihtiyaç duymadan istemeyi seçmektir. Taleb yükselirse, Samediyyet sıfatını ister. Onun sınırı bize göre bir günlük oruçtur. Eğer buna uykusuzluğu da eklerse bu meşrû ve ihtiyarî bir açlık olur. Bu bizim için ancak meşrû sayılabilecek bir yoldur. Eğer Allah bu zarûret durumunu halkın avam kesimi için sınırlandırmış olmasaydı, hâli bu mertebeye yakın olmazdı.

İnsan, açlığın artırılması hâlinde kula gelen faydaları Rabb'inden daha iyi bilemez. Bu {böyle bir düşünce}, kötü edebin en son noktasıdır. Eğer geceleyin {ibâdeti sırasında} ve fenâsında kendisini yedirip içirenden bir hâl olduysa, bunun etkisini de kuvvetinde, aklının sıhhatinde ve mizâcını korumada bulursa dilediğine ulaşır. O açlığa ehil değildir.

Açlık konusundaki sözümüz, onu istiğrak hâline sevk eden Zât'la ilgili olsa da, Ebû Ukkal gibi, açlıkla arasına güçlü bir vârid girer. Eğer bundan bir fayda elde ederse, {sûfîler tarafından kasd edilip} istenen de budur. Fayda elde etmezse bu bir hastalıktır, bu hâlin tabibe havale edilmesi gerekir. Bu durum sûfîlerin amaçladığı bir durum değildir.

Büyüklerin açlığı ise ıztırârî {irâde dışı} açlıktır. Açlığa yol açan şey onlarda açlık ya da toklukta ortadan kalkmayan bir meleke hâline gelir. O ancak azla yetinir. Fakat helâlden ya tâatlerde dinçlik ya da hesabı hafif atlatmak için uzak dururlar. (*Fütûhât*, II, 184)

* *Mevt-i ebyaz* açlıktır. Çünkü açlık, insanın içini aydınlatır, kalbin yüzünü parlatır. Sâlik karnını doyurmazsa ve aç kalmaya devam ederse beyaz ölümle öl-

müş olur. İşte o zaman zekâsına hayat verir. Çünkü oburluk zekâyı öldürür. Kim oburluğunu öldürürse, zekâsını diriltmiş olur. (Kâşânî, 92; *Câmi'*, 100)

{Ayrıca bk. **cû'**}

mevt-i esved (موت أسود) * *Mevt-i esved* {siyah ölüm} eziyetlere katlanmaktır... (*Fütûhât*, II, 184)

* *Mevt-i esved*, halktan gelen eziyetlere katlanmaktır. Çünkü, onların eziyetlerinden dolayı nefsinde bir sıkıntı duymaz ve üzülmez de, aksine Sevgilisi'nden {Rabb'inden} kabûl ederek bunlardan lezzet alırsa, şu şiirde olduğu gibi:

Öyle tatlı gelir ki bana
Sen'in arzun uğrunda kınanmak
Bırak beni kınayan
Sen'i anmayı sevdiğim için kınasın beni
Düşmanlarım gibi oldum
en sevdiği hâle geldim onların
Çünkü onlardan hazzım
Sen'den olan hazzımdır
Nefsim ve ben
Bilerek ihânet ettik birbirimize
Ey kendisine ikrâm edenlerin hakir gördüğü kimse
[*Bende karar kıldı aşk*
Sen'in olduğun yerde
ne bir adım ileri atabilirim artık
ne de bir adım geri (*Câmi'*)]

{İşte o zaman kişi} mevt-i esvedle ölmüş olur. O, fenâ fillâhtır {Allah'ta yok olma mertebesidir}. Halkın fiillerinin, Sevgili'nin fiillerinde yok olduğunu görerek, eziyetlerin O'ndan olduğunu müşâhede ettiği için fenâ fillâh {Allah'ta fânî} olur. Bu hâl ancak kendi nefsini ve onların {halkın} nefslerini, Sevgili'de fânî olarak görmek sûretiyle olur. O zaman, Mutlak Vücûd mertebesinin yardımının bir nişânesi olarak Hakk'ın vücûduyla {varlığıyla} dirilir. (Kâşânî, 93; *Câmi'*, 101)

mevt-i ma'nevî (موت معنوي) * *Mevt-i mânevî* {mânevî ölüm} hakkında {Şeyh Abdülkadir Geylânî} şöyle dedi: *"Eğer halktan ayrılma yoluyla ölürsen, sana 'Allah rahmet etsin ve seni hevândan alıkoysun' denir. Hevâdan ayrılarak ölürsen, sana 'Allah rahmet eylesin ve seni irâdenden ayırsın' denir. İrâdenden ayrılırsan 'Allah rahmet etsin ve seni kendisinden sonra ölüm olmayan bir hayatla diriltsin' denir.*

{Sonra sırasıyla} 'Kendisinden sonra fakîrliğin olmadığı bir zenginlik versin', 'Sâhib olmana mânî olunamayacak bir bağış versin', 'Kendisinden sonra sıkıntı bulunmayan bir rahatlık versin', 'Kendisinden sonra sıkıntı bulunmayan bir nîmetle nîmetlendirsin', 'Ken-

disinden sonra cehâletin bulunmadığı bir ilim öğretsin', 'Kendisinden sonra havfın {korkunun} olmadığı bir emniyet versin' {denir}.

Böylece sen, saadete kavuşur ve sıkıntıya düçar olmaz, izzet bulur, zelîl olmazsın. Yakınlaşır, uzaklaşmazsın; yücelir, alçalmazsın; kıymetin artar, değer kazanırsın, hakir görülmezsin. Temizlenir, lekelenmezsin.

Eman sende gerçekleşir, sözler sende doğrulanır. Böylece sen kibrît-i ahmer {kırmızı kibrit ya da kükürt gibi değerli bir maden} olur, kolay bulunmazsın {az rastlanan değerli bir insan hâline gelirsin}.

Benzersiz derecede üstün, ortağı olmayan ferîd {tek}, cinsi bulunmayan valîd {eşsiz, yegâne}, gaybın gaybı ve sırrın sırrı {bir insan} olursun. Bu durumda bütün peygamberlerin ve sıddîklerin vârisi olursun.

Velâyet sende son bulur, bedeller sana nisbet edilir; üzüntüler senin sayende ortadan kalkar, yağmurlar senin sayende yağar, ekinler senin sayende biter, belâlar seninle def edilir, husûsî ve umûmî bütün sıkıntılar seninle ortadan kalkar." (*Fütûh*, 10-11)

mevtın/mevâtın (مواطن / موطن) * *Mevâtın*, içinde bulunulan ve Hakk'ın ne istediğini anlamanı gerektiren vâridin vakitlerinin mahallinden ibârettir...

...Mevâtın, vâridin vakitlerinin mahallinden, yani, yeniden yaratılışla yokluktan varlığa gelen şeyden ibârettir. Bu mahal, "*...içinde bulunulan...*" vâridin sonradan ortaya çıkması hâlidir. Anla, bu çok ince ve derin bir noktadır. Ey talib, "*...sana gereken...*" **mevâtın'ı bildikten** sonra "*...bu mevâtında {duraklarda} Hakk'ın senden ne istediğini bilmendir...*" {bu mevâtın} senin girip yerleştiğin {duraktır}, "*...gecikmeden...*" en güzel bir şekilde seni oradan alıkoyacak bir durumla "*...oyalanmadan...*" meşgul olmadan oraya gelirsin. Böyle yapman {oyalanman} seni helâke götürür. Kendinde Hakk'ın senden taleb ettiği şeyin zorluğuna dâir hiçbir külfet {zorlanma} bulamazsın. Bu da seni bunu {bu mertebeyi} küçümsemeye sevk eder, onun gereğini hemen yerine getirme konusunda tembelliğe götürür. (*Esfâr*, 52)

* Sana bildirmeyi vaad ettiğimiz *mevâtın* {mertebeler ya da duraklar} "*... pek çok olsa da...*" teferruatı bakımından bunları sayma işi beşerin takatini aştığından dolayı "*...bunlar...*" toplu olarak "*...altıya...*" {altı} mevâtına {mertebeye} "*...ayrılır:*

...Mevtın-ı evvel {ilk vatan ya da mertebe} 'Elestü birabbiküm {Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?}' {sorusunun sorulduğu bezm-i elest} mertebesindendir. O da bütün rûhlarla beraber fizikî bedeninden önce orada bulunduğun yerdir. Orada, sırf minnet ve cömertliği neticesinde seni yarattığımı sana öğrettiğinde, sen, amel edeceğin zaman Hakk'ın senden neyi taleb ettiğini öğrenmiş ve hiç duraklamadan derhâl onu yerine getirmeye girişerek {secde etmiştin}. Çünkü Allah onu vâsıtasız olarak istemişti. Onun irâdesinin hükmü {bir kısmının kabûl edilip bir kısmının reddedilmesi yoluyla} husûsî olarak reddedilemez.

O'nunla aradaki vâsıtaların kalkmasıyla, senin yerine getirmeni taleb ettiği husûs bir araya geldiği zaman, bu mevtındaki talebi, O'nun rubûbiyyetini ikrâr etmendir..." (*Esfâr*, 53)

* *"Mevtın-ı sânî, şu an içinde bulunduğumuz dünyâdır. Şeyh'e {İbn Arabî'ye} göre dünyâ, sâbiteler feleğinin alt kısmından yeryüzüne kadardır..."*

"...Mevtın-ı sâlis", dünyâ ve âhiret arasındaki *"...berzahtır {perde veya engeldir}...."* Şeyh {İbn Arabî}rh şöyle demiştir: *"Biliniz ki, berzah, güneşle karanlık arasını ayıran çizgi gibi, iki şeyi birbirinden ayıran perdedir. İki denizin karışması hakkında Allah'ın şu beyânında olduğu gibi: '{O iki denizin} aralarında berzah vardır, {bu yüzden birbirine} karışmazlar.'* [Rahmân, 55/20] *{Âyetin Arabca olan aslında geçen} 'Yebğıyân' ifâdesinin mânâsı, {denizlerden} birinin diğerine karışmamasıdır. Bundan dolayı ikisini ayıran perdeyi his gözü idrâk edemez, eğer idrâk etseydi, o zaman bu berzah olmazdı. O zaman da mâlûm ile meçhul, mevcûd ile mâdûm, menfî ile müsbet {olumlu ile olumsuz}, mâkul ile gayr-ı mâkul arası 'berzah' diye isimlendirilir. İşte bu hayâldir. Sen akıllı biri olarak onu idrâk ettiğinde, vücûdî {varlıkla alâkalı} bir şeyi idrâk ettiğini bilirsin, onu görmen vâkî olur, onu kat'î olarak bilirsin. Bu sebeble o, bütün ve asıl olan bir şeydir."* (*Esfâr*, 54)

* *Mevtın-ı râbî*, haşr vatanıdır. O da insanların *"...arz-ı sâhirede {toplanma meydanında}..."* biraraya gelmesidir. Uykuları ve uyanıklıkları orada olduğu için *"sâhire"* diye isimlendirildi. Aslı meshûredir. Mef'ullukten fâilliğe döndürüldü. *"İşeten râziyeten {memnûn olunacak bir hayat}"* denildiği gibi.

Şeyh {İbn Arabî}rh şöyle demiştir: *"Kardeşim! Bil ki insanlar kabirlerinden kalktıklarında ve Allah Teâlâ arzı başka bir arzla değiştirmeyi irâde ettiğinde arz açılıp yayılır ve köprü getirilir. Karanlıktan karanlık {karanlık ötesi} olur ve insanlar köprünün üzerindedir. Sonra Allah nasıl dilerse öylece arzı başka bir arzla değiştirir. Bu 'sâhire' diye isimlendirilir. O, Allah'ın ilminde olan bir arzdır ki hiç kimse onda uyumamıştır. Sonra Allah Teâlâ onu uzatır ve genişliğine, hacmine, yirmi birden doksan dokuza kadar, dilediği miktarda kat ilâve eder. Onu öyle bir uzatır ki, sen onda hiçbir bir eğrilik göremezsin..."* (*Esfâr*, 58)

* *Mevtın-ı hâmis* cennettir. O da atlas feleğinin çukuru ile sâbiteler feleğinin kamburu arasındadır. *"Cehennem..."* sâbiteler feleğinin dibinden merkeze kadardır. Çünkü yedi kat gök ve unsurların, ayrılma ve hükümden sonra cehenneme varması sûret îtibâriyle imkânsızdır...

...Mevtın-ı sâdis, kesîb {kum tepesi} vatanıdır. Beyaz miskten meydana gelmiş bir tepedir. Yaratıklar Hakk Teâlâ'yı gördüklerinde onun üzerinde olacaklar. O, *"...cennetin dışındadır..."* Çünkü o, Adn Cenneti'ndedir. Adn Cenneti de cennetlerin haricindedir. Çünkü o, cennetlerin kalesi ve hisarıdır. Oraya padişahın hazret ve havvâsı girer, insanların geneli ise oraya ancak ziyaret hükmüyle girebilir.

"...Bu mevtınların her birinde..." kendisine işâret ettiğimiz altı mevtında *"...bir mevzi vardır. Bu mevtınlar da beşeriyyetin {insanlığın} karşılamaya gücünün yetmeyeceği*

mevtınlar bulunur..." {karşılayamayacağı ifâdesinden maksad} saymasının mümkün olamayacağı "*...çünkü bunlar pek çoktur ve esasen, içinde bulunduğumuz konuyu bırakıp, bu konuyu açıklamaya ihtiyacımız da yoktur. Biz ancak teklîf {mükellefiyet} ve ibtilâ {imtihân}...*" yani ihtibâr {deneme, sınama} "*...ve...*" ki {bu ameller}, kendisinden sonraki mevtınlarda nîmetlere sebeb olacak olan ve teklîf mahalli olan bu mevtından başka, mevtınların hiçbirinde bulunmayan "*...amellerin yeri olan dünyâyı açıklama ihtiyâcındayız.*" (*Esfâr*, **59**)

mezâhir (مظاهر) * Dışta hükmü mevcûd olan bazı *mezâhir*in {mazharların, zuhûr yerlerinin} varlıkla sıfatlanmış olduğunu düşünürsün. Mümkün olan aynlarda meselenin böyle olduğunu bu derecede bilmeyenin bulunduğunu anladığımızda, var olduğumuz hâlde yokluk durumunda oluşumuzu emsâllerimizden bilmeyenlerin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bilhassa biz zuhûr mahalli olmakla vasıflanmışız ve bu kadarıyla bilmeyene bildirebildik ve ona bilmediğini anlattık. O da bunu kabûl etti. Biz de ona zuhûr mahalli olmakla varlıktan istifâde ettiğini bildirdik. O da istifâde edilen varlıktan değil de, bu îtikaddan sıyrıldı. (*Esfâr*, 15)

mezheb (مذهب) * *Mezheb*, üç mertebe için ortak olarak kullanılan bir isimdir. Birincisi, övünme ve tartışmalarda taassubda bulunulan görüşün adıdır. İkincisi, tâlîm {öğreti} ve irşâdlarda izlenen yolun adıdır. Üçüncüsü ise, nazarî {teorik} ilimlerde insanın inandığı inanç sisteminin adıdır. (*Mîzân*, 162)

* *Mezheb*, inanılan görüşlerden biridir. Durumu ne olursa olsun her insanla konuşulan tâlîm ve irşâddır. O görüşe sâhib olan kişi görüşünü savunur. Bu mezheb Eş'arî, Mûtezile, Kerrâmiye veya başka bir mezheb olabilir. Öncekiler, kendilerine mezhebin bir tane mi yoksa üç tane mi olduğu sorulunca, onların üç tane olduğuna inanmanın câiz olmadığı, aksine bir tane olduğuna inanmak gerektiği konusunda ittifâk etmişlerdir. (*Mîzân*, 164)

* "*Yol*" mânâsındaki *mezheb*e bu adın verilmesinin sebebi, o mezhebde gidildiği içindir. İşte seven de sevdiğinin sûretinin aynısı olduğundan, bütün maddî sûretler de O'na gider. His {duygu} âlemi, hayâl ve mânâ mertebeleriyle devamlı irtibât hâlinde olduğundan, O'nun tüm sûretlerdeki nefsine varıncaya kadar bütün bunlar O'nun mezhebi {gittiği yol} olmuştur. (*Fütûhât*, II, 384)

miftâh-ı evvel (مفتاح الأول) * *Miftâh-ı evvel* {ilk anahtar}, ağacın tohumunda bulunması gibi, tüm varlığın Zât-ı Ahadiyyet olan Gayblar Gaybı'ndaki derecelenişidir. Bu "*hurûf-ı asliyye {aslî harfler}*" diye isimlendirilir. (Kâşânî, 87; *Câmi'*, 99)

{Ayrıca bk. **hurûf-ı 'âliyât**}

miftâh-ı sırr-ı kader (مفتاح سر القدر) * *Miftâh-ı sırr-ı kader* {kader sırrının anahtarı}, mümkün olan âyânların istîdâdlarının ezeldeki değişmeleridir. (Kâşânî, 87; *Câmi'*, 99)

mirâ' (مراء) * *Mirâ*'nın {şübhenin} târîfi şöyledir; Mirâ, başkasının sözünde yanlışlığı ortaya çıkartarak yapılan her türlü îtirâz demektir. Bu şübhe kelimelerde, mânâda veya konuşan kimsenin kasdında olur. Şübheden vazgeçmek inkâr ve îtirâzı bırakmakla olur. İşittiğin bir söz doğru ise onu kabûl et. Bâtıl veya yalansa, dînle alâkalı değilse sus. (*İhyâ'*, III, 145)

mi'râc (معراج) * *Mîrâc*, yakın olma hâlinden ibârettir. Peygamberlerin mîrâcı, şahsı ve bedeni izhâr türünden, velîlerin mîrâcı ise himmet ve sırlar açısından olur. Peygamberlerin cesedleri saflık, temizlik ve yakınlık bakımından velîlerin kalbleri ve sırları gibidir. Bu açık bir ikrâmdır. Bu şöyle olur; velî sekr hâline gelinceye kadar galebe hâline getirilir. O esnâda, derecelerde sırları kendisinden giderilir. Kurbet-i Hakk ile {Hakk'a yakın olmakla} süslenir. Sekr hâlinden sahv hâline dönünce bütün bu delîller kalbine nakşedilmiş olur. Bu durumun gerektirdiği ilim kendisinde meydana gelir. İşte, bir yere fikriyle ulaşan kimse ile şahsıyla ulaşan kimse arasında büyük fark vardır. (Hücvîrî, 285-286)

* Hissin {duyuların} ötesinde olan her şey onun semâsıdır. Bu sülûk eden her kimsenin rubûbiyyet mertebesine yakınlaşmaya başladığı ilk *mîrâc*dır. (*Mişkât*, 53)

mi'râc-ı tahlîl (معراج التحليل) * *Sâlik* {tarîkat yoluna giren kişi}, Allah'a yönelmeye ve ondan başkalarından yüz çevirmeye devam ederse, bu onun için bir meleke hâline gelir. Bu durum, cismânî {fizikî} âlemden ayrılışın ilk adımıdır. Çünkü, cismânî âlem onun ilk yüz çevirdiği şeydir. Ondan yüz çevirmek bizzât ondan ayrılmaktır. Yaradılışın ortaya çıkışındaki tertîb, âlemde yer alan büyük âlemlerin tertîbiyle aynı değildir. Büyük âlemden ilk ayrılan şey toprak, sonra su, sonra hava, sonra ateştir. İnsan bu unsurlardan ayrılınca, rûhuyla dünyâ semâsına girer.

Şeyhimiz {İbn Arabî} şöyle diyor: "*Allah Teâlâ isimlerinde bulunan isimlerimi bana göstermek için beni yükseltmeyi murâd ettiğinde, önce beni mekânımdan uzaklaştırdı. Ve beni imkân alanımda bulanan Burak'la yükseltti. Bütün unsurlarımla beni savurdu. Benimle dost olmaktan râzı olup olmadığını anlayamadım. Bana denildi ki, 'Allah'ın topraktan yaratmış olduğu aslî baban onu aldı.'*

Su rükniinden ayrıldığımda bir parçamı kaybettim. Bana denildi ki, 'Sen basit bir sudan {meni} yaratıldın. Onun basitliği zilletidir. Toprakla birleştiğin için onu zelîl kıldın.' Bundan dolayı ondan ayrıldım ve benden iki parça daha eksildi.

Hava rükniine geldiğimde havaya dönüştüm. O {Allah} bana, 'Hava {rûh} sende benden olan şeydir' dedi. Bu hava benden ayrılmadı. Çünkü onun kendi değerini aşması, ayağını kiliminden dışarıya uzatması gerekmez. Senin, kimyânı bozan şeyden başka bir şey istemen gerekir. O {hava} olmasaydı, o {senin kimyân}, mesnîn {oturmuş, beklemiş, âdet} hâline gelmezdi. Ben mâhiyet olarak temizim, {ama} etrafımdakilerle dostluğumdan dolayı temiz değilim. Onun {etrafımda bulunanın} dostluğu ve komşuluğu beni pisliğe bulaştı-

rınca denildi ki, 'Onda beklemiş çamur var, üzerine {o çamurun} pisliği bulaştı.' Çünkü o {çamur, pislikle} vasıflanmıştır.

Sonra O, beni dönüştüren varlık, beni koku alabilen bir mizâca dönüştürdü. Ona dedim ki, 'Neden onu yanında alıkoyuyorsun?' Şöyle dedi: 'Senin bozulman ve toprağınla suyunla beraber bulunması sebebiyle kendisine bulaşan bu pislikten temizlenmesi için onu yanımda bıraktım.'

Ateş rüknüne ulaştığımda denildi ki, 'Fehhâr {kuru çamur} geldi.' Ve denildi ki, 'Ona gönderildi mi?' 'Evet' dedi. 'Kiminle?' dedi, 'Cibrîl-i cebr ile ki, onunla beraber yolculuk yapmaya ve çocuklarından ayrılmaya mecburdur.' Dedi ki: 'Doğuşu esnâsında benden onda bir parça vardır. Onu o parçayla beraber bırakmıyorum. Çünkü o, melekî ve iktidarî olanın ortaya çıktığı makama vasıl oldu.' Böylece tasarrufum tek başına kaldı ve birinci semâya geçtim. Benimle beraber, bedenî doğuşumdan güvenilecek ve nazar edilecek hiçbir şey kalmadı." Şeyhin sözü burada sona erdi. (İşte bu *mîrâc-ı tahlîlî*dir {tahlîlî mîrâcdır}.) Şeyhin işâret ettiği gibi, bedenî doğuş orada erir ve dağılır. Nasıl ki, terkîbî {bileşimi} onun şuûru nisbetinde olduysa, inhilâli de {ayrışması da} ancak sâlikin şuûruna nisbetledir. (*Esfâr*, 148)

mi'râc-ı rûhânî (معراج روحاني) {kerâdîs} * {*Kerâdîs*: Yığınlar, bölükler, topluluklar, topluca}

Aralarında olduğum gün
yolunda mîrâcımın
en soy atlarını yükledim sabrımın
bölük bölük

(*Tercümân*, 18)

* *Mîrâc-ı rûhânî* {rûhânî mîrâc}, sâhibine Rabb'inin âyetlerini sadece kendi nefsinde gösteren mîrâcdır. Rûhânî mîrâcda enfüsî {öznel} âyetler görülmez. Âfâkî {nesnel} âyetler de ancak hissî mîrâc vâsıtasıyla görülür. (*Esfâr*, 313)

mir'ât (مرآة) * *Mir'ât* {ayna}, ancak yoğun bir karanlıktan ve gayet ince bir aydınlıktan meydana gelir. Âdem'siz âlem *"...cilalanmamış ayna gibi idi. İlâhî hüküm îcâbı..."* yani Hakk'ın hükmü gereğince, *..."bir mahalle şekil verince,"* o mahallin, Allah Teâlâ'nın ona şekil vermesi sebebiyle {o şekli} ilâhî bir rûh olarak kabûl etmesi gerekir. *"O {Allah} onu,"* 'yani ilâhî rûhu, *"...ona {Âdem'e} üflemekle tâbîr etmiştir."* (Sofyavî, 16)

* Sevilenin en çok istediği ve arzu ettiği şey aynadır. Bilmelisin ki biz bu âleme ancak aynayı ondan almak için geldik. Bu ayna da selîm kalbdir. Çünkü yüce kitâbımıza göre kıyâmette selîm kalb hâricinde hiçbir malın ve evladın faydası olmaz. Aynanın, biri ince bir diğeri de kalın bir tabakadan meydana gelen iki yüzü olduğunu biliyoruz. İşte kalb ve rûh latîfelerinin nefs ve beden kesâfetine {yoğunlu-

ğuna} inmelerinin sebebi budur. Bu ayna ancak bu âlemde bulunur. Bu da biri ince gayb yüzü ve yoğun şehâdet yüzü olan Âdem oğlunun kalbidir. (*Buğye*, 15)

mir'ât-ı hakk (مرآة الحقّ) {bk. **'arş/'urûş**}

mir'ât-ı hazret/mir'ât-ı vücûd (مرآة الحضرة / مرآة الوجود) * *Mir'ât-ı vücûd* {varlığın aynası} [*mir'ât-ı hazret* {hazretin aynası} (*Câmi'*)], bâtın işleriyle alâkalı taayyünlerdir. Bu taayyünlerin sûretleri çeşitli varlıklardır. Çünkü işler, vücûdun {varlığın}, taayyünü ile zâhirin taayyün ettiği bâtınıdır. Bu bakımdan işler, çeşitli sûretleriyle taayyün eden, bir olan vücûdun aynalarıdır. (Kâşânî, 82; *Câmi'*, 97)

mir'ât-ı hazret-i ilâhiyye/mir'ât-ı hazreteyn (مرآة الحضرة الإلهيّة / مرآة الحضرتين)

* *Mir'ât-ı hazret-i ilâhiyye* {İlâhî Hazret aynası}..., Zât'ın bütün isimleriyle zuhûr ettiği mahaldir. *Mir'âtü'l-hazreteyn* {iki hazretin aynası}, vücûb ve imkân hazreti demektir. Bu da insan-ı kâmildir. Aynı şekilde *Mir'ât-ı hazret-i ilâhiyye* de {İlâhî Hazret aynası da} da böyledir. Çünkü o, Zât'ın bütün isimleriyle zuhûr ettiği mahaldir. (Kâşânî, 83; *Câmi'*, 97)

mir'ât-ı kevn (مرآة الكون) * *Mir'ât-ı kevn* {kâinâtın aynası}: Bu ayna, tek olan mutlak vücûddur {varlıktır}. Çünkü kâinât, onun vasıfları ve hükümleri ancak onda ortaya çıkmıştır. O ise, tıpkı aynanın yüzünün onda beliren sûretlerle gizlendiği gibi vasıf ve hükümlerin zuhûru ile gizlenmiştir. (Kâşânî, 82; *Câmi'*, 97)

misbâh (مصباح) * Yüce ilâhî bilgilerin kendisiyle idrâk edildiği aklî rûhtur. *Misbâh* {lamba} misâliyle açıklandığında mesele sana kapalı olmaz. (*Mişkât*, 85)

* Kader karanlıktır {sonu, iyi mi kötü mü olacağı bilinmez}. O hâlde sen, karanlığı *misbâha* {ışığa} götür. O ışık da Allah'ın kitâbı ve Resûlü'nün ﷺ sünnetidir. Onlardan dışarı çıkma. Eğer bir şey akla gelirse veya ilhâm olunursa, onları Kitâb ve Sünnet'e havale et. Kitâb ve Sünnet'te onlarla alâkalı olarak, zinâ, riyâ, günâh ve kötülük sâhibi kimselerle bir arada olmanın haram kılınması gibi haram bir yön bulursan, onları kendinden uzaklaştır ve onu bir kenara bırak. Onu kabûl etme ve onunla amel etme. (*Fütûh*, 25)

miskîn (مسكين) * Süreklilik ifâdesi olarak *miskîn*, sükûndan türemiştir. Yani miskîn, ihtiyacın sükûna erdirdiği ve hareketini azalttığı kimsedir. Bu vasıfla, "*Kişi sükûnete erdi*" denir. Zırh kuşanıldığında "*tederre'a {zırhı giydi}*" ve "*mütederri' {zırh giyen}*" denildiği gibi. İhtiyaç onun için giyilecek elbise olduğunda fakîr de bunun gibidir. Lugat âlimleri fakîr ve miskîn konusunda fikir ayrılığı içindedirler. Bir kısmı miskînin fakîrden daha kötü durumda olduğunu söylemişlerdir. (*Kūt*, II, 111)

* Bazı dil bilginlerine göre *fakîr*, az bir şeyi olana denir. *Miskîn* ise hiçbir şeyi olmayandır. Bazılarına göre ise bunun tam aksidir... (*Câmi'*, 203)

misl (مثل) * *Misl*, insan ve onun yaratılmış olan sûretidir. (*Istılâh*, 540)

misliyyet-isneyniyyet (مثليّة – إثنينية) * *Misliyyet* {benzerlik, denklik} *isneyniyyeti* {ikiliği} gerektirir. "*...Oysa vücûdda {varlıkta} misil yoktur...*" Çünkü vücûd, mütemeyyizin {başkasından ayırd edilen şeyin} aynıdır. "*...Vücûdda zıtlık da yoktur. Çünkü vücûd tek bir hakîkattir. Hiçbir şey onun zıddı olamaz. Zıtlar ve denkler ortadan kalkınca sadece vücûdun birliğinin bir olduğu ortaya çıkar.*" (Sofyavî, 135)

mişkât (مشكاة) * *Mişkât* {kandil}, hisseden {sezgisel} rûhtur. Onun husûsiyetlerine baktığında, nûrlarının iki göz, iki kulak, burun delikleri ve diğerleri gibi sayısız deliklerden başka olduğunu anlarsın. Bu fizikî dünyâda onun örneği mişkâttır {kandildir}. (*Mişkât*, 84)

mîzân (ميزان) * *Mîzân* {ölçü, denge}, adaletin şahsınızda yerleşmesinden, *sırât* {yol} ise ahlâk ve sıfatlarınızı arındırmaya teşebbüs etmenizden ibârettir. (*Letâ'if*, 134)

* *Mîzân*, insanı isâbetli görüşlere, sağlam sözlere ve güzel fiillere götüren, fiilleri zıtlarından ayıran {davranışlardaki çelişkileri engelleyen} şeydir. O da şerîat, tarîkat ve hakîkati içine alan tek hakîkatin gölgesi olan adalettir. Ahadiyyet ve cem' makamları tahakkuk ettirilmeden adalet sâhibi de onu tahakkuk ettiremez. Zâhir ehlinin ölçüsü şerîat, bâtın ehlinin ölçüsü kudsiyyet nûruyla nûrlanmış akıl, havâssın ölçüsü tarîkat ilmi ve havâssü'l-havâssın ölçüsü de ancak insan-ı kâmilin tahakkuk ettirebildiği ilâhî adalettir. (Kâşânî, 93; *Câmi'*, 101)

{Ayrıca bk. **sırât**}

mu'allim-i evvel (معلّم أول) * *Muallim-i evvel* {ilk öğretici} ve meleklerin öğretmeni Hz. Âdem'dir ﷺ. {Bunun delîli şu âyettir:} "*Ey Âdem, onlara eşyânın isimlerini haber ver!*" [Bakara 2/33] (Kâşânî, 132; *Câmi'*, 99)

mu'âmelât (معاملات) * *Muâmelât* {muâmeleler} kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; riâyet, murâkabe, hürmet, ihlâs, tehzîb, istikamet, tevekkül, tefvîz, sika {Allah'a dayanma} ve teslîmdir. (*Menâzil*, 15)

* *Muâmelât*; riâyet, murâkabe, hürmet, ihlâs, tehzîb, istikamet, tevekkül, tefvîz, sika ve teslîmdir. (*Rihle*, 206)

mu'âyene (معاينة) * *Muâyene* {gözle görme}: İlki gözle, ikincisi kalble, üçüncüsü rûh gözüyle görmek ki bu, sadece Hakk'ı apaçık görmektir. (*Ravza*, 494)

mûcibât-ı gayret (موجبات الغيرة) * *Mûcibât-ı gayret* {ilâhî gayret ya da kıskançlığı gerektiren şeyler}, sabırsızlığın sonuçları, mürüvvet {şahsiyet ya da kişilik} hastalıklarının meyveleri, şımarıklık tohumunun tuzakları ve kötü muâmelenin delîlleridir. (*Ravza*, 691)

{Ayrıca bk. **gayret**}

mu'cize/mu'cizât (معجزة / معجزات) {bk. **kerâmet/kerâmât**}

muhâcir-mücâhid (مهاجر – مجاهد) * *Muhâcir*, kötülüğü terk eden; *mücâhid* ise, Allah yolunda nefsiyle mücâdele eden, mâbûda hizmet demek olan namazı doğru bir şekilde kılan, gizli ve açık, az olsun çok olsun malını sarf eden ve bununla da dünyâ ticâretiyle meşgul olmayan kimsedir. (*Kūt*, I, 218)

muhâdara-mükâşefe-müşâhede (محاضرة – مكاشفة – مشاهدة) {**ehl-i müşâhede**; **hayât-ı kulûb**; **mükâşefe-i 'ilm-mükâşefe bi'l-vecd-mükâşefe-i hâl**; **safâ-yı kalb**}

* Amr b. Osman Mekkî demiştir ki: "*Müşâhede, kalbin görmesiyle gözün görmesi arasında bir bağlantı noktasıdır. Çünkü yakînin keşfi {açılması} sırasında, kalbin görmesinde vehmin izi artar*" (*Luma'*, 100)

* Yine Amr b. Osman Mekkî demiştir ki: "*Müşâhede, kalb sahasının dışına çıkmadan {Allah ile} huzûr hâlinde perdelerin açılması neticesinde yakînin artmasıdır. Müşâhede kurb {yakınlık} mânâsında huzûr {Allah'ın huzûrunda bulunma} demektir. İlme'l-yakîn ve onun hakîkatlerine yakın bir hâldir.*"

Ehl-i müşâhede {müşâhede ehli} üç derecedir: Birinci derecesi, "*esâğir*" de denen müridlerin müşâhedesidir. Ebû Bekr Vâsıtî[rh] bunların müşâhedesini şöyle ifâde eder: "*Eşyâyı ibret gözüyle müşâhede ederler, fikir gözüyle {düşünerek} müşâhede ederler.*"

İkinci derecesi, "*evsât*" da denilen havâssın müşâhedesidir. Ebû Saîd Harrâz[rh] bunları şöyle anlatır: "*Halk, Hakk'ın elinde ve mülkündedir. Allah ile kul arasında meydana gelen müşâhede hâli, kulun sırrında ve vehminde Allah'tan başka bir şey bırakmaz.*"

Müşâhedenin üçüncü derecesi, âriflerin müşâhedesidir. Amr b. Osman Mekkî[rh] *Kitâbü'l-Müşâhede*'sinde buna şöyle işâret eder: "*Âriflerin kalbleri sağlam bir şekilde müşâhedeye erince, artık O'nu her şeyde müşâhede ederler. Bütün kâinâtı O'nunla müşâhede ederler. Müşâhedeleri, O'nun huzûrunda ve O'nunla olur. Gaybet hâlinden huzûr hâline, huzûr hâlinden gaybet hâline geçerler. Gaybet hâlinde de, huzûr hâlindeyken de Hakk'ın tekliğini görürler. Böylece zâhir ve bâtın, bâtın ve zâhir, âhir ve evvel, evvel ve âhir hep O'nu müşâhede ederler {akla gelebilecek gizli ve açık, önce ve sonra her durumda O'nu müşâhede eder, O'ndan başkasını görmezler}.*" (*Luma'*, 101)

* Yakîn *mükâşefe*dir. Mükâşefe üç türlüdür: Birincisi kıyâmet günü gözle görülen mükâşefe; ikincisi kalblerin, târîf ve keyfiyeti mümkün olmayacak bir şekilde

yakîn yoluyla îmân hakîkatlerini keşfetmesi; üçüncü durum ise, peygamberlere mûcizelerle kudret izhar ettirme yoluyla, peygamber olmayanlara da kerâmet ve icâbetler yoluyla mûcizeleri keşfettirme. (*Luma'*, 102)

* *Müşâhede* ve kurb hâli şöyledir: Kul yakîn bir ilim ile kalbin safâsına çıkar. Kalbin safâsı kulu, kalbinde Hakk hâtırı dışında hiçbir şeyi geçmeyecek şekilde gözle müşâhede makamlarına yükseltir. Öyle ki ona isyân edecek olsa Hakk'a isyân etmiş olur. Bunu terk ya da göz ardı etmekle kalbe keder {bulanıklık} ârız olur. Kalbin kederlenmesi, kararması demektir. Bu da kalbin kasvet noktasındaki makamlarıdır. Bu makamlar bu'dun {uzaklığın} başlangıcıdır.

Şöyle işittim: "*Küçük de olsa yapılan her fiil için üç tane defter açılır. Bunların birincisi niçin defteridir. İkincisi, nasıl defteridir. Üçüncüsü de kim için defteridir. Niçin? Yani niçin yaptın mânâsındadır. Burası ubûdiyyet hükmüyle rubûbiyyet vasfından gelen bir mevzı-ı ibtilâdır {imtihân yeridir}. Yani 'Bunu Mevlâ'n için mi yoksa nefs-i hevândan dolayı mı yaptın?' mânasına gelir. Mevlâ'sının emrettiği gibi üzerine düşeni yaparak bu defterden kurtulursa bu sefer ikinci defterin sorusu sorulur. Ona: 'Bunu nasıl yaptın?' diye sorulur. Orası ilimle sorgulama yeri olup ikinci imtihândır. Yani 'Yapman gerekeni yaptın. Peki onu bilerek mi yoksa bilmeyerek mi yaptın?' diye sorulur.*"

Allah Teâlâ ﷻ, kendi yolunda ve ilmin gereklerine göre yapılmayan bir ameli kabûl etmez. Şayet bu defterden de kurtulursa önüne üçüncü defter açılır ve ona "*Niçin?*"diye sorulur. Bu yol rubûbiyyet rızası için ihlasla taabbüd {kulluk etme} yoludur. Bu ise üçüncü imtihândır. (*Kūt*, I, 80)

* ...Gaybı yakîn gözüyle görmeyi sağlayan {havâtıra} "*müşâhede*"... denir. Çünkü bunlar ya nefsin hâtırıdır ya hasedi sebebiyle düşmanın {şeytanın} hâtırıdır ve yahut da melekten gelen bir "*hems*"dir. (*Kūt*, I, 126)

* Önce *muhâdara*, sonra *mükâşefe* daha sonra da *müşâhede* gelir. Muhâdara, kalbin huzûrudur. Muhâdara, bazen delîllerin tevâtürüyle meydana gelir. Bu ise zikir kuvvetinin istilâ etmesiyle meydana gelse de setr {örtü, perdelenme} hâlinden sonra olur. Bundan sonra keşf hâli meydana gelir. Muhâdara hâli, beyân {açıklama} vasfıyla kalbin huzûr bulmasıdır. Bu hâldeyken bir delîl bulmaya, yol aramaya, şübheye götüren husûslardan ve gayb vasfından perdelenmeye ihtiyaç yoktur.

Muhâdaradan sonra müşâhede hâli gelir. Müşâhede, herhangi bir şübhe olmadan Hakk'ın kalbde hazır olmasıdır. Sır{, kalb ve rûh} semâsından setr bulutları dağıldığında müşâhede güneşi şeref burcunda parlamaya başlar {kalb temizlenip perdelerden kurtulunca, hakîkati müşâhede etmesi mümkün olur}.

Müşâhedenin hakîkatini Cüneyd'in[rh] şu sözü açıklar: "*Müşâhede, kendini yok ederek Hakk'ı bulmandır.*" Şu hâlde muhâdara sâhibi, Allah'ın delîllerine bağlı, mükâşefe sâhibi ise, O'nun {Allah'ın} sıfatları ile bast hâlinde, müşâhede sâhibi ise O'nun Zât'ına kavuşmuştur.

Muhâdara sâhibini aklı hidâyete erdirir. Mükâşefe sâhibini ameli {Allah'a} yaklaştırır. Müşâhede sâhibini ise, mârifeti mahv {fenâ, kendinden geçme} sırrına erdirir... (Kuşeyrî, 43; *Câmi'*, 253)

* *Yakîn* bilgisine sâhib olan kimse ulemâ dilinde kullanılan mânâda ve mutlak olarak şübheye düşmez. Naslarda geçmediği için yakîn terimi Allah'ın vasfı olarak kullanılmaz. İlmü'l-yakîn de, ayne'l-yakîn de, hakkü'l-yakîn de yakînin tâ kendisidir. Sûfîlerin ıstılâhına göre ilme'l-yakîn burhan ve delîlle elde edilen bilgidir. Ayne'l-yakîn beyân hükmünde {hükmü açık} olan bilgidir. Hakka'l-yakîn ise ayan beyân niteliğinde {apaçık} olan bilgidir. İlmü'l-yakîn akıl ve istidlal sâhibi olanlara; ayne'l-yakîn {keşfe dayalı} ilim sâhibi olanlara; hakka'l-yakîn ise mârifet sâhibi olanlara mahsûstur. (Kuşeyrî, 47)

* *Müşâhede* kalbin görmesidir. Çünkü müşâhededе bulunan kimse Hakk'ı her hâlükârda kalbiyle görür. (Hücvîrî, 396)

* *Muhâdara*, beyân latîfelerinde kalbin {Hakk'ta} huzûr bulmasına, *mükâşefe* ise ıyân {açıkça görme} bahsinde sırrın hayret içinde kalmasına denir. Şu hâlde muhâdara, âyetlerin {kesin delîllerin}, mükâşefe ise müşâhedelerin şâhidlerinde olur.

Muhâdaranın alâmeti, âyetlerin görülmesi hâlinde devamlı tefekkürde bulunmak, mükâşefenin alâmeti ise, azametin künhüne varıldığında hayretin devam etmesidir. Burada, {ilâhî} fiiller hakkında tefekkürde bulunanlarla, {ilâhî} celâl hakkında hayrete düşenler arasında şöyle büyük bir fark vardır. Bunlardan biri dostluğun izinde gider, diğeri ise mehabbete {sevgiye} yakındır. (Hücvîrî, 453)

* {Hâllerden} ... *müşâhede*, yakînen görmekle gözle görmeyi ayırd etmektir. Çünkü Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allah'a onu görüyormuşsun gibi ibâdet et. Sen onu görmüyorsan da o, seni görüyor.*" Bu, hâllerin sonudur. Sonrasında *fevâtih*, *levâih* ve *menâih* vakî olur ki hiçbir söz bunları anlatamaz. "*Allah'ın nîmetlerini sayacak olsanız sayamazsınız.*" [İbrâhîm, 14/34] (*Âdâb*₂, 21)

* Sûfîlerden biri demiştir ki: "*Sırlarımızla {gönüllerinizle} Allah'a, zâhirlerinizle {bedenlerinizle} de Resûlü'ne icâbet edin. Nefislerin hayâtı Resûlullah'a uymakta, kalblerin hayâtı ise ayıpları müşâhede etmektedir. Bu ise, kusurlarını görerek Allah'tan hayâ etmekle olur.*" (*'Avârif*, 19)

* *Muhâdara*, *mükâşefe* ve *müşâhede*... Muhâdara telvîn {hâlden hâle geçme} erbâbı, müşâhede temkîn erbâbı, mükâşefe ise hâl yerleşinceye {ve makam olarak kalıncaya} kadar bu ikisi arasında bulunan kimseler içindir. Buna göre muhâdara ilim erbabı, mükâşefe ayn {görüş} erbâbı, müşâhede ise ayn-ı Hakk, yani hakka'l-yakîn sâhiblerine mahsûstur. (*'Avârif*, 311)

* *Müşâhede*, yakîn derecesinde husûsî bir vasıftır ki, o da ayne'l-yakîn'dir. Ayne'l-yakîn derecesinde de husûsî bir vasıf vardır, o da hakka'l-yakîn'dir. Bu du-

rumda hakka'l-yakîn derecesi müşâhedenin üstünde bir durumdur. Hakka'l-yakînin tahakkuk ettiği mahal ve vatan âhirettir. Fakat âhirette ona lâyık olacak olanlar, dünyâda ondan birazcık tadabilirler. Hakka'l-yakîn, Allah'ı bilme yollarının en üstün olanıdır. Çünkü bu, vicdanî {yaşanarak anlaşılan} bir bilgidir. (*'Avârif*, 30)

* ...Muhâsebe makamı, ancak murâkabe hâlinin gelmesiyle istikrâra kavuşur. Kula, müşâhede hâline yükselme imkânı verildiğinde, murâkabesi istikrâr bulur ve makamı hâline gelir. *Müşâhede*, bazen gizlenerek bazen de ortaya çıkarak açık biçime dönüşen hâl olur. Sonra makam hâline gelir ve bu makamın aydınlığı gizlilik örtüsünden kurtulur {makam hâline gelmesi onun gizliliğini ortadan kaldırır}.

Müşâhededen sonra fenâ fillâhı gerçekleştirme, beka billaha ulaşma, ayne'l-yakînden hakka'l-yakîne çıkma gibi en üst derecelere yükseliş gelir. Ve kulda kalbi kaplayan örtüyü yaran hakka'l-yakîn hâli meydana gelir. Bu ise müşâhedenin en üst derecesidir. (*'Avârif*, 274)

* *Muhâdara*, burhanın tevâtürüyle kalbin {Hakk'ta} huzûr bulmasıdır. Bize göre {ilâhî} isimlerin muhâdarası, üzerinde bulundukları hakîkatlerledir. (*Istılâh*, 534)

* ...*Mükâşefe*, bazen emaneti anlamayı tahakkuk ettirmeye, bazen hâlin fazlasının tahakkuk ettirilmesine, bazen de işârete karşılık olarak kullanılır... (*Istılâh*, 535; *Fütûhât*, II, 486)

* *Müşâhede*, eşyâyı tevhîd delîlleriyle görmeye verilen isimdir. Yine eşyâda {âlemde} Hakk'ı görmenin karşılığı olarak kullanılır. Şübheye yer kalmayacak şekilde hakka'l-yakîn seviyesinde olmaya verilen isimdir. (*Istılâh*, 535)

* *Müşâhede*, bu topluluğa {sûfîlere} göre, eşyâyı tevhîd delîlleriyle görme ve eşyâda Hakk'ı görmedir. Bunun hakîkati, şübheden uzak olarak yakîne sâhib olmaktır... (*Fütûhât*, II, 484; *Esfâr*, 65)

* ...Biliniz ki mükâşefenin bağlı olduğu şey mânâlar, müşâhedeninkiler ise zâtlardır. *Müşâhede* {ilâhî} isimler, *mükâşefe* ise {ilâhî} isimlerin hükümleri içindir. Bize göre mükâşefe müşâhededen daha geniştir. Ancak eğer Hakk'ın Zât'ını müşâhede gerçekleşirse müşâhede daha mükemmel, geniş ve muhtevâlı olur. Bunun için deriz ki, mükâşefe daha mükemmeldir. Çünkü daha latiftir. Mükâşefe latif olanın kesîf hâle gelmesidir {yoğunlaşmasıdır}. Ebû Hâmid {Gazâlî}, İbn Fûrek ve Münzir gibi ehlullahtan büyük bir topluluk, bu görüşümüze muvâfık görüş beyân etmiştir.

Başka bir topluluk ise aksini söylemiştir. Bize göre, mükâşefe daha muhtevâlıdır {tamamlayıcıdır}. Çünkü onun, keşf yoluyla ulaşmadan müşâhede ettiği hiçbir durum yoktur. Müşâhede sâhibinin elde ettiği durumlardan daha fazlası da vardır. Buna ulaşmanın yolu da keşften başka bir şey değildir. (*Fütûhât*, II, 486)

* *Mükâşefe-i ilm*, emaneti fehm yoluyla {anlayarak} tahkîk etmektir. O da sana tecellî eden şeyi, bu tecellîyi senin için isteyen Meşhûd'dan {müşâhede edilen Al-

lah'tan} bilmendir. Çünkü O, sana sende olmayanı farkettirmek için tecellî eder. Müşâhede ilim ve keşfe giden yoldur. Bu yol ilmin nefste meydana gelmesidir. Bu şekilde sana hitâb ettiğinde, hitâbını sana işittirir. O da sem' {işitme} müşâhedesidir. Müşâhede, bir şeyle his {duyu} kuvvetlerinden başka bir şeyle olmaz. Keşf ise mânevî güçlerle olur. O sana ancak O'nu anlaman için işittirmiştir. Hissî {duyularla alâkalı} sûretleri idrâk tecellîlerinden herhangi birini anlamanı sağladığı zaman, bu idrâk O'ndan sana emanettir ve sen bu emanete lâyıksın {demektir}. Dolayısıyla bu emaneti ancak ehil olana vermen gerekir.

Mükâşefe-i hâl, hâlin artmasıdır. Bu da Zât'ı, hangi hâl üzereyse ona göre müşâhede etmendir. Bu hâlden, yine bu hâl sebebiyle hâlin te'vîl edilebileceği yöne muttalî olur. Bu "*ziyâde-i hâl {hâlin artması}*" ve "*mükâşefe bi'l-hâl*" diye isimlendirilir. (*Fütûhât*, II, 486)

* *Mükâşefe bi'l-vecd*, işâreti tahakkuk ettirmektir {gerçekleştirmektir}. Bununla kulun başı üzerindeki nidâyı {seslenmeyi} değil, meclisin işâretini kasd ediyorum. Çünkü ses {bile} onun mesafesine ulaşamaz. Hakk'ın bu meclisleri iki çeşittir: Birincisinde sadece Allah Teâlâ ile halvet gerçekleşir. Bu tür mükâşefede işâret vâkî olmaz. Bu, O'nunla O olduğu için dost olduğun zaman, Allah'ın kendi ilmine göre bir mükâşefe olur.

İkincisi, mecliste birlikteliğin gerçekleştiği mükâşefedir. Allah, kula bir sûrette tecellî ettiği zaman, bu beraberlikte az ya da çok bir cemaat bulunmasına imkân verir. Bu, dost olan kimseye ilâve bir kişi de olabilir. İşte böyle bir mecliste işâret olur. Mecliste fazladan bulunan kişinin ise, diğeriyle bir kademde bir araya gelmesi mümkün değildir. Eğer meclistekilerden her biri, diğerinin Allah ile beraber olan durumuna muttalî olsaydı, onu taşıyamaz, kabûl edemez ve inkâr yoluna giderdi.(*Fütûhât*, II, 487)

* *Muhâdara*, îtibâr ve şer'an emredilmiş olan nazar ehlinin sıfatıdır. Kendilerine delîlin gösterdiği şey {olan Allah hakkında kitâbî bilgi} verilmiş olan kişiler, bir delîle baktıklarında Allah onlara hemen bir başka delîl gösterir. Onlar da delîlin medlûlüne {gösterdiğine} ulaşıncaya kadar delîle bakmakla meşgul olurlar. Medlûlü elde edince Hakk Teâlâ onlara başka bir delîl gösterir ve bu böyle sürüp gider. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Onlara ufuklarda ve nefslerinde âyetlerimizi göstereceğiz.*" [Fussilet, 41/53] Allah âyette onlara âyetler göstereceğini ve bunun da tek âyet olmadığını belirtmiş, sonra da devamında şöyle beyân buyurmuştur: "*Onun* (Kur'ân'ın) *hak olduğu iyice belli olsun diye.*"

Bu belli oluş, onların delîle vakıf olmaları ve medlûlün meydana gelmesidir. Bu, kendisinde değişik mükâşefe fetihlerinin bulunduğu bir meseledir. Nitekim bazı sûfîlere keşf olarak hem delîl hem de medlûl verilmiştir. Delîl bunlara asla medlûlü olmadan verilmemiştir. Hatta bazı âlimler, ancak akıl yoluyla ulaşılabilen delîl olan vehbî ilimlerin, hibe edildiği kimselere ancak delîlleriyle hibe edileceğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu ilimler o delîllere akıl yönüyle bağlıdır.

Sûfîlerden bir kısmı ise şöyle söylemiştir: "*Allah ancak delîlleriyle akıl yönüyle ulaşılabilecek ilimlerden vermek istediğini delîlsiz verir. Çünkü maksad delîl değil, medlûldür. Eğer Hakk Teâlâ tarafından akıl yürütmeye bağlı olarak elde edilebilecek bir ilim delîlsiz olarak meydana gelmişse delîle ihtiyaç yoktur. Biz bazen nefste medlûlün meydana gelmesine karşılık olan delîli ve bunların bir araya gelemeyeceğini biliyoruz.*"

Delîl ve medlûlün bir arada bulunamayacağı düşüncesi yanlıştır. Medlûl ile bir araya gelemeyecek olan delîle aynı delîlle bakmaktır. Çünkü delîle bakan medlûlü kaybedebilir, bulabilir veya elde edebilir.

Kulun muhâdarası bazen ilâhî kevnî isimlerle birlikte meydana gelir. Yani Allah Teâlâ, bazen kendisini, bazen de âlemi kevnî isimlerle vasfetmiştir. (*Fütûhât*, II, 546)

* *Muhâdara*, Allah Teâlâ'nın isimlerinden feyz almak husûsunda kalbin Hakk ile huzûr bulmasıdır. (Kâşânî, 81; *Câmi'*, 97)

* *Mükâşefe*, bâtınî ilimlerle uğraşanlar arasında sırrın yatağıdır. İlk inceliği sağlam bir tahkîke götüren mükaşefedir. Bu mükâşefe süreklidir. İkincisi, devam etmesi daha evlâ olan müşâhededir. Üçüncüsü ilmin değil, gözün mükâşefesidir. Bu mükâşefenin gâyesi müşâhededir. (*Ravza*, 493)

* *Müşâhede*, hicâbın (perdenin) yok olarak ortadan kalkmasıdır. İlk inceliği cereyân eden mârifetin, ilmin sınırları üzerinde, vecd nûrunun pırıltılarında müşâhede edilmesidir. Bu, cem'in fenâsına götürür. İkinci inceliği, ıyân müşâhedesidir. Bu müşâhede, şevâhid (âlemle olan) bağlantılarını koparır ve kudsî sıfatlara büründürür. Üçüncüsü ise, ayn-ı cem'e cezbeden (çeken) müşâhededir. (*Ravza*, 494)

* ...Bu topluluk "*eşyânın tevhîd delîlleriyle görülmesi*" sözüyle, O'nun her mevcûddaki ahadiyyetini kasd ederler. Bu da Hakk'ın ahadiyyetine olan delîlin ta kendisidir. Bu delîl de, ayna değil, ahadiyyete delîldir. (*Esfâr*, 65)

* *Müşâhede*, kalbdeki Hakk'tan gelen şâhidin görülmesidir. Alâmet ve rü'yet (görme) kaydına bağlı olan müşâhede ise böyle değildir. Bu sebeble Hz. Mûsâ ﷺ "'*Rabb'im, (kendini) bana göster de sana bakayım.*'" [Arâf, 7/143] demiştir, "*Bana (kendini) müşâhede ettir*" dememiştir. Çünkü o (görülemez, ancak) müşâhede edilebilir. Hz. Mûsâ'ya ﷺ kendisine gizli kalan şeyi göstermiştir. (*Esfâr*, 66)

* *Müşâhede*, ancak Hakk'ın kulun kalbinde tecellî etmesiyle olur. Kalbinde başkası varken, başkasını düşünmen doğru değilken ve ancak başkasında kaybolduğunda onu müşâhede etmekten uzakta iken, Allah'ı müşâhede yoluyla bilmen nasıl mümkün olur? Bu, onu bilmemenin ta kendisidir. Câhillerden olma! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun! (*Esfâr*, 330)

* *Müşâhede*, kalblerin, Allah'ın gayblardan haber verdiği şeylere muttali olmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Müşâhede* üç kısımdır: Avâmın müşâhedesi Hakk ile olur; havâssın müşâhedesi Hakk için olur; ehass-ı havâssın müşâhedesi ise Hakk olur. Hakk ile müşâhede eşyâyı delîlleriyle görmek, Hakk için müşâhede Hakk'ı eşyâda görmek, Hakk'ı müşâhede ise, Hakk'ı hiçbir şey olmaksızın {vâsıtasız olarak} görmektir. (*Câmi'*, 62)

* ...Şöyle denilmiştir: "*Müşâhede, kalblerin kir ve pisliklerden, Cebbâr {olan Allah'ın} murâkabesinde zıtlardan ve ağyardan temizlenmesi sayesinde, sırların nûrlarıyla gaybın idrâk edilmesidir. Böylelikle mârifetin saflığından ve yakînin kuvvetinden dolayı ince bir perde ardından gayba bakıyormuş gibi olur.*" Bu yüzden "*Müşâhede, murâkabeden doğar*" denilmiştir. Hiç kimse müşâhedenin hakîkatini daha fazla açıklamamıştır. (*Câmi'*, 253)

* *Mükâşefe* bazen mütâlaa, bazen *müşâhede*, bazen de kulların sırlarına muttalî olma mânâsına gelir. Hakîkatte o ferâsettir. (*Kavânîn*, 94)

* Bir düşüncenin insanın aklına düşmesi *mükâşefe* lütuflarındandır. Böylece elbisesinin kenarında kendisine emir veren veya yasaklayan bir yazı bulur. Böyle bir durum Ebû Medyen'de[rh] gerçekleşmiştir. Hatırına karısını boşama geldiğinde, Ebu'l Abbas {Mürsî} şeyhin elbisesinde "*Karını boşamaman gerekir*" yazısını görmüştü. Yine böyle bir durum İbn Arabî'de[rh] de gerçekleşmiştir. Kitâb yazmakla meşgulken, kendisine şöyle hitâb edilmiştir: "*Tavsifi çok hassas, anlaşılması çok zor olan bu bölümü yaz.*" O andan îtibâren ne yazacağını bilmiyordu. Sonunda bu hâl ondan gidiverdi ve önünde nûrdan yazılı bir levha gördü. Onda nûrdan yeşil satırlar vardı. Sonra o levha yukarıya doğru yükselip gitti.

His {duyular} dünyâsından gaibi keşfeden şey de bunlardandır. Hiçbir perde ve zulmet, insanların evlerinin en ücrâ köşelerinde bile yaptıkları şeylere onun muttalî olmasına mânî olamaz. Yine bu da mükâşefattandır: Zina eden, içki içen, hırsızlık yapan, küfre sapan kimse kendisinin yanına geldiğinde, günâha doğru yürüdüğünde ya da zulüm yaptığında, mükâşefe ehli olan kişi bu fiili, o kişinin o fiili işleyen uzvunda yazılı olarak görür. Bu makam genellikle İbn Arabî'nin[rh] şeyhi Ebû Ya'zî'de[rh] mevcûddu. Bu mükâşefe, verâ sâhibi muhakkiklerde mevcûddur {verâı gerçekleştirenlere hastır}.

Şu da bu mükâşefe ehlindendir: Bir kimse yanı üzere hareket ettiğinde veya durduğunda, buradan onun mertebesini bilir ve vücûd îtibâriyle {varlık açısından} bu mertebenin varacağı yeri de bilir. Bu mertebenin bu şahsa {ait olduğunu} kesin olarak iddiâ eder, durum da dediği gibi olur. Bunda da asla hata yapmaz. Bu durumun bazı şeyhlerde sâbit olduğunuda ittifâk vardır. Ebû Medyen Mağribî [ra], meclisinde hareket eden bir adamın dışarı atılmasını emretti ve "*Şu kadar sene sonra bunun hâlini göreceksiniz*" dedi. Orada bulunan bazılarına bunu tafsîlî {ayrıntılı} olarak söyledi. Dedi ki: "*O, mehdîlik iddiâsında bulunacak.*" Yirmi sene sonra dediği gibi de oldu. Bu ledünnî ilhâm ilimlerindendir.

Uyanıkken ağaçtan kendisine bal, süt ve su akıtılan ve onu içen kişinin mükâşefeleri de böyledir. Maddeden mücerred {soyutlanmış, sıyrılmış} mânâ âlemi kendisinde tecellî eden kimseninkiler de bunlardandır. Ağaçların, madenlerin ve diğerlerinin sırlarına vakıf olanların mükâşefeleri de bunlardandır. Her taşın husûsiyetini, sırrını ve zararlarını bilir. Allah'tan fehm {anlama} makamıyla ve âyetlerini doğru işiterek rızıklandırılanların mükâşefeleri de bunlardandır. Çeşitli seviyelerdeki cansız varlıkların konuşmalarını işitir ve âdetleri ortadan kaldırırlar.

Hârikulâdelikler ikiye ayrılır: Biri işitene, diğeri kendisine yöneliktir. İşitene yönelik olan hârikulâdelik, onun hakîkatini anlamasıdır. Kendisine yönelik olan ise, kerâmet yoluyla kendi nefsinde onunla konuşmasıdır. Bazı sahabîlerin avuçlarında çakıl taşlarının Allah'ı tesbih etmesi bu türdendir. Kul bu makamı hak edince, bütün mevcûdâtın Zeyd ve Amr'ın {Ali ile Velî'nin, herhangi bir insanın} konuşması gibi konuşma diliyle Allah'ı tesbih ettiğini işitir. Bitkiler âlemi kendisine keşf olunan kimsenin mükâşefâtı da bunlardandır. Her ağaç ve ot taşıdığı zararlı ve faydalı husûsiyetleriyle onunla konuşur ve der ki: "*Ey Allah'ın kulu, ben şöyle faydalıyım, ben şöyle zararlıyım.*" (Nebhânî, I, 31)

* Efendimiz Cüneyd ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Müşâhede üç kısımdır: Rabb'dan olan müşâhede, Rabb için olan müşâhede ve Rabb'i müşâhede.*"

Başka bir tasnîfe göre müşâhede üç kısımdır: Hakk'ı Hakk ile müşâhede, vicdanın istidlal yoluyla Allah'ın Zât'ının birliğine nazar etmesidir. Hakk için müşâhede, varlıkların oluşunda ve yaratıkların tamamında Hakk'ı düşünmek ve onun eksikliklerden münezzeh olduğunu bilmektir. Eşyâdan önce Hakk'ı müşâhede ise, eşyâdan önce onun görülmesi. Bu müşâhede, keşften üstün olan vasıftan {ve keyfiyetten} mücerred {soyutlanmış} hâl türünden bir görmedir. (*Rihle*, 211)

{Ayrıca bk. **ilhâm; ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn; keşf/küşûfât; yakîn**}

muhaddesûn (محدثون) {bk. **velâyet-nübüvvet-risâlet; velî-nebî-resûl**}

muhâdese-müsâmere (محادثة – مسامرة) * *Müsâmere*, gizli zikir esnâsında sırların {iç dünyâların} azarlanmasıdır. (*Luma'*, 426)

* *Muhâdese* ve *müsâmere*nin hakîkati, sırların muhâfaza edilmesi sûretiyle genişliğin devam etmesidir. Bunun açık mânâsı, müsâmerenin, kulun geceleyin Hakk ile birlikte olduğu andır. Muhâdese ise, onun gündüz vakti Hakk ile beraber olduğu andır. Soru ve cevâb hem açık, hem de gizli olduğu için gece münâcâtına "*müsâmere*", gündüzün münâcatına "*muhâdese*" adını vermişlerdir. Gündüzün durumu keşfe {açıklığa}, gecenin durumu setre {gizliliğe} dayanır. Mehabbet bakımından müsâmere muhâdeseden daha mükemmeldir. (Hücvîrî, 462)

* *Muhâdese*, Hakk'ın ağaçtan Hz. Mûsa'ya ﷺ nidâ ettiği gibi mülk ve şehâdet

âleminden âriflere hitâb etmesidir. (*Istılâh*, 535; Kâşânî, 81; *Câmi'*, 97)

* *Müsâmere*, Hakk'ın sırlar ve gayb âleminden âriflere hitâb etmesidir. "*Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirdi.*" [**Şuârâ**, 26/193-194] (*Istılâh*, 535)

* *Müsâmere*, Hakk'ın kendi sırrı konusunda kuluyla konuşmasıdır. Çünkü örfte müsâmere, geceleyin karşılıklı konuşmak demektir. (Kâşânî, 83; *Câmi'*, 97)

muhakkik-mukarreb (محقّق – مقرّب) * Sûfîlere göre dereceler şunlardır: Önce tecrîd için sûfî, sonra vahdetin mârifeti için *muhakkik* gelir. Bundan sonra da mukarreb gelir. *Mukarreb*, aynıyla aynından, aynının izinden {kendisine ait tüm iz ve eserlerden} geçen kimsedir. (*Ravza*, 606)

* *Muhakkikun* {muhakkikler}... Sûfîler şöyle demişlerdir: Muhakkik, menzillerden geçerken bir makamın diğer bir makamdan, bir menzilin diğer menzilden alıkoymadığı kimsedir. Muhakkik, menzilleri icmâlî ve tafsîlî olarak îmâr eden kimsedir. (*Ravza*, 619)

* *Muhakkik*, vasfı, zâtı olmayan ve kâinâtta hiçbir şeyin kendisini sınırlandırmadığı kimsedir. (*Kavânin*, 98)

muhâl (محال) {bk. **vâcib-mümkin-muhâl**}

Muhammed (محمّد) * Hz. *Muhammed*'in ﷺ göğsünü açtı, kadrini yüceltti, emrini vâcib hâle getirdi, bedrini {dolunayını} ortaya çıkardı, Yemâme bulutları arasından parladı dolunayı, Tihâme taraflarından doğdu güneşi, kandilini kerâmet madeninden aydınlattı. Her haberi basîretiyle verdi, emrettiği her sünneti de yalnızca güzel sîretinden. Rabb'inin huzûruna yükseldi ve getirdi, gördü ve haber verdi, korkuttu ve sakındırdı. Onu hakîkî olarak Sıddîk'ten {Hz. Ebû Bekr'den رضي الله عنه} başka kimse göremedi. Çünkü o, Hz Peygamber'e uymuş, sonra da aralarına başkası girmesin diye ona arkadaş olmuştu. Onu tasvir eden kimse, onu vasfetme konusunda cehle düşmüştür. "*Kendilerine kitâb verdiğimiz kimseler onu ﷺ, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kuşkusuz onlardan bir fırka bilerek hakkı gizlemektedir.*" [Bakara, 2/146]. (*Tavâsin*, 191)

* *Nübüvvet* nûrları, O'nun nûrundan çıkmıştır. Nûrların aydınlığı da O'nun nûrundan zuhûr etmiştir. Nûrlar içinde Sâhibu'l-harem'in nûrundan daha parlağı, daha açık olanı, daha kıdemlisi yoktur. Onun himmeti, tüm himmetlerden öndedir. Varlığı yokluktan, adı kalemden önce. Çünkü bütün ümmetlerden önceydi O. Bu niteliklerin sâhibinden daha merhametli, daha zarîf, daha şerîf, daha ârif, daha insaflı, daha raûf, daha merhametli, lütûfkar hiçbir yerde yoktur. Ne ufuklarda, ne ufukların üstünde ve ne de altında ...

O varlıkların seyyididir. O ki ismi Ahmed {övgüye en lâyık olan}, vasfı Evhad {en tek olan}, emri Evked {durumu en çok desteklenen}, zâtı Evced {en çok varlığa

lâyık olan}, sıfatı Emced {en çok övülen}, himmeti ise Efreddir {teklerin tekidir}. Âh, ne kadar açık ve seçik, ne kadar keskin görüşlü, ne kadar temiz, ne kadar yüce, ne kadar meşhûr, ne kadar nûrlu, ne kadar güçlü, ne kadar dayanıklı!

Hâdislerden {sonradan yaratılmış olan varlıklardan}, şeylerden ve kâinâtlardan önce meşhurdu O. Önceden önce, sonradan sonra, renklerden ve cevherlerden önce de dillerdeydi O. Cevheri safevî, kelâmı nebevî, ilmi Alevî, konuşması Arabî, kıblesi ne doğu, ne de batıdır. Hasebi ebevî, refîki rebevî, sâhibi Emevîdir. Ancak O'nun irşâdıyla görür gözler, ancak O'nun aracılığıyla bilinir gönüllerdeki sırlar. Hakk'tır O'nu konuşturan, delîldir O'nu doğrulayan ve yine Hakk'tır O'nu hür kılan. O hem delîldir, hem de medlûl {kendisine delîl getirilen kişi}.

Hasta kalblerin pasını silendir O. Mahlûk eli değmeyen, uydurulmayan, Hakk'a bağlı, Hakk'tan ayrılmayan, akıl ötesi Kadîm Kelâm'ı getiren de O. Sondan, sonlardan, sonun sonundan haber getirendir O.

Beyt-i Haram'ı gösterdi, bulutları dağıtıp. O tamam, O hümâm {yüce gönüllü} kahraman. O'dur putların paramparça edilmesini emir buyuran. O'dur bulutları dağıtan, yeryüzündekilere peygamber olan. O'dur ikrâmla ihrâmın {mahrûm bırakmanın} arasını ayıran.

Üstünde tüllenen bulut; altında parlayan, çakıp yağdıran, her tarafı mahsûle boğan bir şimşek. Bütün ilimler O'nun denizinden bir katre, bütün hikmetler O'nun nehrinden bir avuç, bütün zamanlar O'nun zamanından bir saat. Hakk O'nunla tecellîde, hakîkat O'nunla ayakta. O'nunla sıdk, O'nunla rıfk, O'nunla fetk, O'nunla retk. O vuslatta evvel, nübüvvette âhir, mârifette zâhir, hakîkatte bâtın olan. Ne bir âlim ulaşabildi ilmine, ne de bir hakîm {filozof ya da hikmet sâhibi} muttalî olabildi kavrayışına. (*Tavâsîn*, 192)

* Hiç kimse Hz. *Muhammed*'in ﷺ "*mîm*"inden çıkmamış, hiç kimse de onun "*hâ*"sına girememiştir. "*Hâ*" ve ikinci "*mîm*", "*dâl*" ve birinci "*mîm*." "*Dâl*"i devâsı, "*mîm*"i mahalli, "*hâ*"sı hâli, ikinci "*mîm*" de sözüdür. Davetini açıkladı, bürhânını gösterdi, furkanını indirdi, lisânını konuşturdu, gönlünü pırıl pırıl yaptı, akranını âciz bıraktı, binâsını sağlamlaştırdı, şânını yüceltti. Onun meydanlarından kaçarsan rehbersiz yolun nereye varır ey hasta! Onun hikmeti yanında hakîmlerin hikmeti kum tümseği gibi kalır. (*Tavâsîn*, 193)

muhâsebe (محاسبة) {hısn-ı beden; mu'âkabe-i nefs 'alâ taksîrihâ; muhâsebe-i nefs}

* Tâat; kurtuluşun yolu, ilim ise bu yolun rehberidir. Tâatın aslı {temeli} verâ, verâın aslı takvâ, takvânın aslı *nefs muhâsebesi*, nefs muhâsebesinin temeli ise, havf ve recâdır. Nefsi muhâsebesinin rehberi de ilimdir...

..."*Nefs muhâsebesi nedir?*" diye sordum. Bana şöyle cevâb verdi: "*Allah'ın sev-*

mediği şeyi sevdiğinden ayırmak sûretiyle nazar kılmak ve dikkat etmektir. Ayrıca nefs muhâsebesi, amellerin geleceği hakkında muhâsebede bulunmak, diğeri ise şu andaki ameller hakkında düşünmek şeklinde ikiye ayrılır. Amellerin geleceği hakkında muhâsebede bulunmaya Kitâb ve Sünnet işâret etmiş, âlimler de bunda ittifâk etmişlerdir. (*Ri'âye*, 12)

* *Muhâsebe...* Kardeşim nefsini tanı, hâllerini yokla, özenle ve telef olmasından korkarak şefkat içinde vicdanındaki düğümlerini araştır. Çünkü senin başka bir nefsin yok. Helâk olacak olursa büyük bir kıyâmet ve korkunç bir felâket olur. Öyleyse kardeşim nefsine dikkatli ve keskin bir nazarla bak ki, amellerinin âfetlerini, içindeki bozukluğu ve dilini neye oynattığını tanıyabilesin.

Sonra {nefsin} hevâsının dizginlerini tut, korku hikmeti ve muhâlefet sıdkıyla çek, yumuşak bir şekilde amelinde ihlâsa, vicdanında doğru irâdeye, konuşmasında düzgün mantığa ve kalbinde de düzgün niyete yönlendir. Gönlünü çeken, bakmakta sakınca görmediğin, dünyâ sevgisi olduğuna inandığın gereksiz şeyleri terk et ve nefsinin Mevlâ'sının istemediği hevâ, müstehcenlik gibi şeylerden gözünü yum. Allah'ın istemediği şeyleri dinlemekten, bunları yapmaktan, midesine giden gıdaya dikkat ederek, örtülmesi gereken yerlerini örterek ve bütün arzularını tashih ederek samîmî bir şekilde nefsini koru ve Mevlâ'sının istemediği her şeyden haz almasına engel ol. (*Ri'âye*, 60)

* Ebû Yezîd {Bistâmî} demiştir ki: "*Bedenin kalesi olan on şey vardır: Gözleri korumak, dili zikirle döndürmek, nefs muhâsebesi, ilimle amel etme, edebi koruma, bedeni dünyâ meşguliyetlerinden uzaklaştırma, insanlardan uzaklaşıp uzlet etme, nefsle mücâhede, çokça ibâdet etme ve Sünnet'e uyma.*" (*Şatahât*, 104)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Ey îmân edenler! Allah'tan ittika edin, herkes yarın için ne {yapıp} gönderdiğine baksın.*" [Haşr, 59/18] Azmettikten sonra muhâsebe yolunu tutmak, ancak tevbeye sarılmaya götürür.

*Muhâsebe*nin dört rüknü {direği} vardır: Birincisi O'nun nîmetiyle senin günâhını mukayese etmendir. Ama bu mukayese, şu üç şeye sâhib olmayan kişiye ağır gelir: Bunlar, hikmet nûru, nefs hakkında kötü zan sâhibi olmak ve nîmetle fitneyi birbirinden ayırd edebilmektir.

Muhâsebenin ikinci rüknü Hakk'ın senin üzerinde bulunan nîmetiyle, sana ait olanı ve senden geleni {niyet ve amellerini, nîmetlere karşı muâmeleni} birbirinden ayırmandır. Böylece sen, suçunun aleyhinde delîl ve tâatinin üzerinde ihsân bulunduğunu anlarsın. Hüküm, senin aleyhindeki delîl olup, senin için mazereti olmayan bir hükümdür.

Muhâsebenin üçüncü rüknü ise, senden sâdır olan, O'nun hoşuna gidecek her tâatın sana gerekli olduğunu, kardeşini ayıpladığın her mâsıyyetin de mutlaka sana döneceğini {ayıpladığın hataya kendin düşebileceğini}, vakti geldiği zaman Mîzân'ı kendi elinle kurmayacağını anlamandır. (*Menâzil*, 8)

* Tüccarın ortağıyla olan muhâsebesi, fazlalığın ve eksikliğin ortaya çıkması için ana sermayeyi, kazancı ve zararı kontrol etmesidir. Eğer kazançta fazlalık varsa ortağına verir ve ona teşekkürde bulunur. Eğer bir zarar söz konusu ise ortağından onu ödemesini ve gelecekte telafi etmesini ister. Bunun gibi, kulun dînî sermayesi farzlar, kazancı nafileler ve fazîletler, zararı ise günâhlarıdır. Bu ticâretin mevsimi tüm günüdür.

Daima kötülüğü emreden nefsiyle muâmelesi ise şu şekilde olmalıdır: Öncelikle nefsini farzlara karşı hesaba çeker. Eğer farzları vaktinde yerine getirmiş ise Allah'a şükreder ve benzeri ibâdete nefsini teşvîk eder. Eğer farz ibâdeti vaktinde yerine getiremeyip aksatırsa kaza eder. Eksik kılmışsa nafilelerle eksiğini gidermeye çalışır. Eğer bir günâh işlemişse tüccarın ortağına yaptığı gibi eksiğini telâfî etmek için nefsini cezâlandırmak ve onu kınamakla meşgul olur.

Bunun yanı sıra dünyâ hesabında zarara uğramamak için tane ve kıratı hesab ederek kâr ve zarar girdisini kontrol ettiği gibi, dîninde de gününü kurtarmalıdır. Aynı zamanda kıyâmette başkasının bakacağı hesabı da nefsine garanti etmeli, bu şekilde bakışını, gönlünden geçenleri, düşüncelerini, oturmasını, kalkmasını, yemesini, içmesini, uykusunu hatta susmasını; niçin sustuğunu, durmasını; niçin durduğunu kontrol etmelidir.

Nefsinin yapması gereken bütün şeyleri bilip, yerine getireceği kadarını doğruladıktan sonra o miktarı hesab edince geri kalan da ortaya çıkar. O zaman onun üzerinde sebât etmeli ve tüccarın hesabdan sonra geride kalanı hesab defterine kaydettiği gibi kalbinin sayfasına onu yazmalıdır. (*İhyâ'*, V, 139)

* {Makamlardan} ... *nefs muhâsebesi*; nefsin fazlalık ve eksikliklerini, lehinde ve aleyhinde olan şeyleri kontrol etmektir. (*Âdâb*$_2$, 20)

* Hakîkî mânâda nefsine mukavemet etmeye gayret eden kişi mücâhede ve *muhâsebe* sâhibidir. (*'Avârif*, 47)

* ...Bir şey özü îtibâriyle hâl olur, sonra makam hâlini alır. Kulun kalbinde bir *muhâsebe* duygusunun doğması, sonra nefsânî husûsiyetlerin hâkim olmasıyla bu duygunun kaybolması, yine bunun bazen ortaya çıkması ve bazen kaybolması gibi. Kul, muhâsebe hâlini devam ettirirse bu durum devam eder. Nefsânî sıfatların ortaya çıkmasıyla muhâsebe hâlinin ortadan kalkması, ilâhî yardımın gelmesine kadar devam eder. Hakk'ın yardımıyla muhâsebe hâli kula hâkim olur ve nefs mağlub edilir. Muhâsebe hâli bütün te'sîriyle onu kuşatır, nefsin vatanı, istikrâr yeri ve makamı olur. [Diğer hâller de böyledir (*Câmi'*)]... (*'Avârif*, 273; *Câmi'*, 138)

* ...Bunun devamlı olması ve kulda yerleşik duruma gelmesi hâlinde muhâsebe makamından murâkabe makamına yükselmiş olur. Muhâsebe kişinin makamı olduğunda, murâkabe onun için hâl olur. Sonra murâkabe hâli, hata ve gafletin zaman zaman kulun iç dünyâsında galib gelmesinden dolayı, hata ve gafletin da-

ğılmasına götürür. Allah, yardımıyla kulunu destekler. Böylece murâkabe hâl olduktan sonra makama dönüşür. Muhâsebe makamı, ancak murâkabe hâlinin gelmesiyle istikrâra kavuşur. Kula, müşâhede hâline yükselme imkânı verildiğinde, murâkabesi istikrâr bulur ve makamı hâline gelir. (*'Avârif*, 273-274)

* *Muhâsebe*, fazlalığın ve eksikliğin ortaya çıkması için ana sermayeyi, kazancı ve zararı kontrol etmektir. Kulun dînî sermayesi farzlar, kazancı nafileler ve fazîletler, zararı ise günâhlarıdır. Öyleyse öncelikle nefsini farzlara karşı hesaba çekmeli, eğer bir günâh işlemişse eksiğini telafi etmek için nefsini cezâlandırmakla meşgul olur. (Kudâme, 401)

* *Mu'âkabe-i nefs 'alâ taksîrihâ* {kusurlarından dolayı nefsi cezâlandırma}: Biliniz ki, mürîd, nefsini hesaba çektiği zaman onda eksiklik görür; veya bir günâh işlediğinde onu salıvermemesi gerekir. Çünkü o esnâda günâh işlemesi ona kolay, o günâhtan kopması zor gelir. Bu durumda kişinin, ailesini ve çocuklarını cezâlandırdığı gibi, nefsini de mübâh olan bir cezâ ile cezâlandırması gerekir. (Kudâme, 402)

* *Muhâsebe*nin üç adımı vardır. Bunlar tevbeye azmettikten sonra devşirilir. İslâm adımında sâlik nîmetlere kavuşur ve hikmet, nefse kötü zanda bulunma ve nîmeti fitneden ayırma nûrunu devşirir. Îmân adımında Hakk için olanı veya ondan geleni diğerlerinden ayırır. İhsân adımında ise, kendini memnun eden tâatlerin kendisinin aleyhine, kardeşini kınadığı diğer tâatlerin ise kendi lehine olduğunu bilir. (*Ravza*, 477)

* *Muhâsebe*, *bidâyât*ta iyiliklerle kötülükler arasında denge kurmaktır. *Ebvâb*da, hayırla şer arasında ve bunların önemi konusunda mukayasede bulunmak, hayra boyun eğmek ve şerri mahv etmektir. *Muâmelât*ta, huzûr ve riâyet vakitleri ile uyanıklık ve gaflet vakitleri arasında mukayesede bulunmaktır.

*Ahlâk*ta, fazîletlerle rezillikleri, güzel melekelerle kötüleri mukayese etmektir. *Usûl*de azimetle fetret, sülûkte himmetleri bir araya toplamakla tefrikayı, Hakk ile ünsiyette bulunmakla halkla birlikte olmanın yalnızlığını mukayese etmektir. *Edviye*de muhâsebe, ihsân makamında, âyâna yakın olmak ve hakîkat nûru ile nûrlanmak sûretiyle bâtılın sükûnü hariç, vakitler arasında denge kurmaktır. *Ahvâl*de muhâsebe, parıltıların kişiyi sardığı ve uzaklaştığı; şevk ve vecdin hazır olup zayıfladığı ve zevkin meydana geldiği ve yok olduğu vakitler arasında, bu hâller sürdükçe muhâsebe yapmaktır.

*Velâyât*ta muhâsebe, vaktin huzûru ile bulanıklığı, nefsi rahatlatmak ile mümkünse sıkıntıyı def etmek arasında ölçüye dikkat etmektir. *Hakaik*te muhâsebe, bast-kabz vâridleri, tecellî ve setr {gizlenme} vakitleri ve mânevî sarhoşluğun galib olup yerleşmesine kadar sahv {uyanıklık} arasında olur. *Nihâyât*ta muhâsebe ise, sevginin başlarındaki fenâ hâlleri arasında ve fenâya erişinceya kadar telvînin {hâlden hâle geçmenin} ortaya çıkışında, cem' ve farkta, tahakkuk ve teferrüd hâlinin,

cem' ve farkın, ahadiyyet makamındaki mutlak tevhîdin gerçekleşmesi için yapılan muhâsebedir. (*Câmi'*, 274)

* *Nefs muhâsebesi*, fiil işlemek, fiili terk etmek ve mücâhedelerle elde edilen zevk ve vecdler hakkında konuşmakla alâklı olur. Sonra bu nefs muhâsebesi kulda bir makam olarak yerleşir ve kul bu makamdan bir diğerine yükselir. (*Buğye*, 18)

muhâsibiyyûn (محاسبيّون) * *Muhâsibiyyûn* {Muhâsibîler}, Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî'ye[rh] bağlı olanlara verilen isimdir. Muhâsibî, tüm çağdaşlarınca kişiliği ve sözü kabûl edilen bir kimseydi. O, hakîkat ilimlerinin aslını ve fer'ini bilen bir kişi idi. Tevhîdin tecrîdi hakkında konuşması, zâhirî ve bâtınî muâmeleler konusundaki sağlamlığına göre cereyân ederdi. Görüşünün farklı oluşu, rızânın makam değil de hâl olduğunu söylemesinden ileri gelmekteydi. Muhâsibî, bu değişik görüşü ilk ortaya atan kişi olmuş, sonuçta Horasan ehli de aynı görüşü ileri sürmüştür. Iraklılar ise rızânın makam olduğunu ve tevekkülün sonu olduğunu söylemişlerdir. Bu ihtilâf sûfîler arasında günümüze kadar sürüp gelmiştir. (Hücvîrî, 209-210)

muhâzât (محاذات) * *Muhâzât*, kulun hepsinden gaib olduğu için başkasını göremeyecek şekilde Allah'tan başkasından geçtiğini murâkabe ederek zâtıyla hazır olmasıdır. (Kâşânî, 81; *Câmi'*, 97)

muhbitûn (مخبتون) * Erkek ve kadın *muhbitler* –Allah onlardan râzı olsun- Allah'ın ihbât verdiği kimselerdir. İhbât, tuma'nînedir {gönül huzûrudur}. İbrâhîm ﷺ şöyle buyurmuştur: "*...ancak kalbim tatmin olsun diye*" "*Habat*", yerden tatmin olan {huzûr bulan} kimsedir. Şu hâlde kulları içinde Allah ile huzûr bulanlar ve kalbleri sükûnet içinde olanlar, Allah ile tatmin oldukları, derecesi pek yüksek ismine boyun eğdikleri ve onun izzetine râm oldukları için muhbit olmuşlardır. (*Fütûhât*, II, 38)

{Ayrıca bk. **ihbât**; **tuma'nîne**}

muhdes (محدث) {bk. **hades/muhdes**}

muhibb (محبّ) * (Hanım sûfîlerden) Hayyûne'yi şöyle derken işittim: "*Allah'ı seven kimse {O'nunla} ünsiyet kurar; {O'nunla} ünsiyet kuran {O'nun sevgisiyle} coşar; {O'nun sevgisiyle} coşan kimse {O'nu} özler; {O'nu} özleyen kimse çılgına döner; çılgına dönen kişiyle alay edilir; alaya muhâtab olan {O'na} vâsıl olur {ulaşır}; {O'na} vâsıl olan {O'nunla} bir olur; {O'nunla} birleşen {O'nu} tanır; {O'nu} tanıyan {O'na} yaklaşır; {O'na} yaklaşan ise asla istirahat etmez, onu hüzün şimşekleri çevirir.*" (*Şehîde*, 116)

* Başlangıçta {tasavvufî hayatının başında} dört şeyde yanıldım: Sandım ki, O'nu zikreden, tanıyan, seven ve isteyen benim. {Yolun} sonuna varınca gördüm

ki, O'nun zikri benim zikrimi, O'nun mârifeti benim mârifetimi, O'nun mehabbeti benim mehabbetimden, O'nun istemesi benim istememden önceymiş. (*Şatahât*, 23)

* *Muhib* {seven} için, makam ehline göre hiçbir şey sayılmayan birbirinden şiddetli yedi korku vardır. Birincisi, yüz çevirme korkusudur. Ondan daha büyüğü hicâb {perdelenme} korkusudur. Bundan daha da büyüğü bu'd {uzak kalma} korkusudur...

Bundan sonra mürîdin elindekini kaybetme ve tehdîdle durdurulma korkusu gelir. Bu, izhar ve ihtiyar {tercîh} konusunda havâss ehli olanlar için söz konusu olan korkudur. Hakîkat bir cezâ olarak bunlardan alınır. Bu, mehabbet iddiâsı ve nefsin kendi gerçeğini nitelemesinde olabilir. Ancak mehabbet ehli bu noktalarda kusur edip ümîdsizliğe düşmezler. Bu gizli tuzaklardan daha incedir. Bundan sonra idrâk edilemeyen elden kaçırma korkusu gelir. Muhiblerden biri olan İbrâhîm b. Edhem {mânevî} yolculukta olan bir kimsenin şu beytini duymuştu:

Her hatan bağışlandı
Ben'den yüz çevirmen dışında
Sana verdik kaçırdığın şeyleri
Ben'den kaçırdığın şeyler kaldı geriye

İbrâhîm b. Edhem bunu duyunca durakladı ve bayıldı. Bir gün bir gece baygın olarak yattı...

Elden kaçırma korkusundan daha büyüğü avunma korkusudur. Bu, muhiblerin en çok korktukları şeydir. Çünkü Allah'a olan sevgi onların elinde değil, O'nun elindendir. Bu, kadri takdîr edilemeyecek büyük bir nîmettir. Hiçbir şey buna denk değildir. Kul buna nasıl şükredebilir!

Aynı şekilde Allah'ı sevmeleri onun sayesinde olduğu gibi, onu unutmaları da O'nun sayesindedir. Allah'ı sevmeleri onlara bilmedikleri yerden geldiği gibi, O'nu unutmaları da bilmedikleri yönden gelir. Sevgiyi Allah'ta bulduğun gibi, avunmayı da O'nunla bulabilirsin. Allah'ı unutabilirsin, fakat nasıl avunduğunu bilemezsin. Bilmeden Allah'ı sevdiğin gibi, hikmetinin incelikleriyle yavaş yavaş seni uzaklaştırır. Çünkü Allah rahmetinin inceliklerindeki kudretine seni şâhid kılarak sıfatlarını sana sevdirmiş, sen de kendini O'nu sever bulmuşsundur.

Sevgi, geldiği gibi geri de dönebilir. Tuzak ve zorlama vasfı ile sevgi seni O'ndan perdeleyebilir. Bir anda kalbinin hiçbir çaba, kuvvet, imkân ve çare olmadan O'nu unutmuş olduğunu görürsün. Bunu ancak Allah'ın belâlarındaki incelikleri bilen anlatabilir. Bundan da ancak Allah'ın gizli tuzak ve denemesinden korkan kurtulabilir. Tıpkı Allah'ı onunla sevmen gibi Allah'ı O'nun sayesinde unutursan bu, Allah'ın seni reddettiğinin ve seni kendisinden uzaklaştırdığının bir delîli olur. Bu, Allah Teâlâ'nın tuzağına düşmüş kalbleri bir anda çeviren kudretinin sür'ati sayesinde gerçekleşen gizli bir tuzaktır. Bu, aldanan kişinin başına gelen

bedbahtlık hâlidir. Çoğu kez sür'atinden dolayı göz bunu fark edemez, gizli olmasından dolayı da kalb buna engel olamaz...

Bütün bunlardan daha da ağır olan şey, değişikliğe uğrama korkusudur. Çünkü bu {sürekli} şübhe {edilen} bir şeydir {kişi sürekli olarak hâlinin değişip, îmânını kaybedeceği şübhesi yaşar}. Bu, mahbûb olan Allah Teâlâ tarafından azaba uğramanın, buğzunun son noktası ve uzaklaştırmasının nihâyetinde meydana gelen istidracın hakîkatidir. Avunma bu makamın başlangıcıdır. Yüz çevirme ve perdeleme ise bütün bunların başlangıcıdır. Zikirden kabz hâli ve iyilikle gönlün daralması bu uzaklaştırıcı mânâların sebebleridir. Basamaklara ayrılmış bu mânâlar güçlenip arttığında, kişiyi bunların bütününden uzaklaştırır. Bunlar eksilip sâlih ameller ve iyiliklerle yer değiştirdiğinde ise sevgi ve yakınlık makamlarına götürür. (*Kût*, II, 58)

* *Âmîd*, yani *muhibb* {seven}, Allah'a duyduğu sevgide sâdık olan demektir. Dilcilere göre âmîd, aşkın titrettiği kalb demektir. (*Bustân*, 30)

* *Öyle bir şeyim ki ben*
beğenir beni gören
Seven benim
Sevilen ben
bir benzerim yok benim

(*Mevâhib*, 102)

mûkin (موقن) * Mü'minin îmânı kuvvetlendiğinde "*mûkin {yakîn ya da kesin îmân sâhibi adını alır}*"... (*Feth*, 190)

{Ayrıca bk. **'ârif/'ârifûn**; **yakîn**}

muktesid (مقتصد) * *Zâlim linefsih* {nefsine zulmeden kişiler} günâhlarında ısrâr eden kimselerdir. *Muktesid*, farzları edâ eden, haramlardan kaçınanlardır. *Sâbık li'l-hayrât* {hayırlarda öne geçen} ise farz ve nafileleri yerine getirenlerdir. (*Furkân*, 30)

munkatı'-ı vahdânî (منقطع وحداني) * Bu, Allah'tan başkasının kendisinde bir aynı {özü ya da bakışı} ve eseri bulunmadığı cem' makamıdır. Bu makam, ağyardan {Allah'tan başka her yerden} ayrılma yeridir ve ayn-ı cem'i ahadiyyettir. Bu makama "*münkatı-ı işârât*", "*hazret-i vücûd*" ve "*hazret-i cem'*" de denir. (Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

murâd (مراد) {bk. **mürîd-murâd**}

murâkabe (مراقبة) {**murâkabe lillâh/murâkabetullâh**}

* *Murâkabe*nin en güzeli olan *murâkabe lillah {Allah'ı murâkabe etme}*, kulun nî-

metleri şükürle murâkabe etmesi, kötülüğünü kabûllenmesi, yapılan kötülüğü afla karşılamasıdır. Böylelikle kulun kalbi bütün amellerinde bu makamdan ayrılmaz. Gafil davranacak olsa bile, Allah'ın izniyle kalbini bu makama çevirir. Buna yardımcı olan husûslardan birkaçı şunlardır: Günâhları terk etmek, meşguliyetlerden sıyrılmak ve Allah'a yönelmeye özen göstermek. (*Âdâb*ı, 69)

* "*Murâkabetullah {Allah'ın murâkabesi} nedir?*" diye sorunca o, buna: "*Murâkabetullah, Allah'tan hayâ etmektir*" diye cevâb verdi. (*Âdâb*ı, 70)

* Kalbini koyduğun yer bakımından münâcât ve *murâkabe*, kalbini arşın yakınına koyarak oradan münâcâtta bulunmandır. Kalbini murâkabeye hazırlamakta iki müracaat noktası vardır. Birincisi, ilim tezekkür etmekle birlikte nazar murâkabesidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Şübhesiz O, kalblerin içindekini en iyi bilendir.*" [Hûd, 11/5] "*Allah gönlünüzdekileri bilir. O hâlde Allah'tan sakının.*" [Bakara, 2/235] Bundan sonra tat almak için azameti tezekkür etmektir.

Bir başka makam şöyledir: Rivâyet edildiğine göre Allah Teâlâ Hazretleri Hz. İbrâhîm'e ﷺ: "*Ey İbrâhîm, seni kendime niçin dost edindiğimi biliyor musun*" diye vahyedince Hz. İbrâhîm: "*Bilmiyorum Allah'ım*" diye cevâb vermiş. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "*Seni kendime huzûrumda çokça ibâdette kaim olduğun için dost edindim*" buyurmuştur. Hz. İbrâhîm'in kıyâmının namazla değil, kalble olduğu söylenmiştir. (*Âdâb*ı, 70)

* *Murâkabe*, kulun Allah'ın kalbinde ve içinde gizlediği şeyden haberdar olduğunu ve onu bildiğini bilmesidir. Bu sebeble kalbini, efendisini {Allah'ı} anmaktan alıkoyacak kötü düşünceleri murâkabe (kontrol) eder. Nitekim Ebû Süleyman Dârânî şöyle söylemiştir: "*Kalblerde olan düşünceler Allah'tan nasıl gizlenir! Kalbde Allah'ın koyduğundan başka bir şey yok ki. Ondan olan ona nasıl gizli kalır!*"

Cüneyd[rh] ise şöyle demiştir: "*İbrâhîm Âcurrî*[rh]*, bana şöyle söyledi: 'Çocuğum! Zerre kadar da olsa kendi isteğinden vazgeçerek Allah'a dönmen, üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha hayırlıdır.'*"

Hasan b. Ali Damganî[rh] de şöyle söylemiştir: "*Sırrımıza {gönlünüzdekilere} dikkat edin. Çünkü Allah gönlünüzdekileri bilir.*" (*Luma'*, 82)

* *Murâkabe*, her adımda Hakk Teâlâ'yı düşünerek sırrını {rûhunu, iç dünyâsını} korumaktır...

...*Murâkabe*, her adım ve nefeste gaybı düşünerek sırrını korumaktır. Atâ'ya "*Tâatlerin en fazîletlisi hangisidir*" diye sorulunca o, buna: "*Tüm vakitlerde Hakk'ı murâkabe etmektir*" şeklinde cevâb vermiştir.

İbrâhîm Havvâs şöyle söylemiştir: "*Sırrını korumak murâkabeyi, murâkabe ise sırrın ve alâniyetin {için ve dışın} Allah için ihlaslı olmasını doğurur.*" (Kuşeyrî, 96)

* Ebû Ali Mağribî şöyle demiştir: *"Bu yolda insanın nefsine gerekli kılacağı en fazîletli şey muhâsebe, murâkabe ve amelini ilimle beraber götürmesidir."*

İbn Atâ ise şöyle söylemektedir: *"Tâatlerin en faziletlisi tüm vakitlerde Hakk'ı murâkabe etmektir."*

Cerîrî de şöyle demiştir: *"Bizim bu işimiz iki temele dayanmaktadır. Birincisi, nefsine Allah Teâlâ için murâkabeyi gerekli kılman ve ilmin zâhirine devam etmendir."* (*İhyâ'*, V, 128)

* *Murâkabe*, kulun Allah Teâlâ'nın kendisinden haberdar olduğunu bilmesi ve bu bilgisini Rabb'inin murâkabesi için sürdürmesidir. Bütün hayırların aslı budur. Kul bu dereceye ancak kendini hesaba çekmek, vakti içerisinde hâlini düzeltmek, Hakk yoluna bağlı kalmak, kendisi ile Allah Teâlâ arasında kalbini güzelce korumak ve Allah Teâlâ ile birlikte nefeslerini korumakla erişebilir. Kul böylelikle Allah'ın onu gözettiğini, kalbine yakın olduğunu, hâllerini bildiğini, fiillerini gördüğünü ve sözlerini işittiğini bilir.

Murâkabe, aynı zamanda ancak dört hasletle tamam olur. Bu hasletlerin birincisi, mârifetullahtır (Allah Teâla'yı tanımaktır). İkincisi, İblis'in Allah Teâlâ'nın düşmanı olduğunu bilmektir. Üçüncüsü, nefsinin her zaman kötülüğü emrettiğini bilmektir. Dördüncüsü, amelin Allah Teâlâ için olduğunu bilmektir.

İnsan ibâdeti tanımadan ve ibâdet üzerine amel etmeden ibâdet ederek uzun bir zaman geçirirse, ibâdetinin ona bir faydası olmaz. Cehâlet üzere olur ve Allah ona rahmetiyle ihsânda bulunmadığı takdîrde gideceği yer cehennemdir.

Mârifetullaha gelince bu, kulun, Allah'ın kendisine yakın ve üzerinde güç sâhibi olduğunu, ona gücünün yettiğini, onu müşâhede ettiğini, kendisini bildiğini, onu daima gözetlediğini, koruduğunu, vâcid ve mâcid olduğunu, mülkünde ortağının bulunmadığını, vaad ettiği zaman vaadinde sâdık, söz verdiğinde mutlaka yerine getireceğini, ona duâ ettiğinde ve kendini arz ettiğinde duâsına ve çağrısına cevâb vereceğini kalbine kabûl ettirmesidir.

Yine kul, Allah'ın yerine getireceği bir vaadi, infaz edeceği bir tehdîdi, mahlûkatın varıp gidecekleri bir makamı, katında tasarrufta bulunacağı bir kaynağı, eşi ve benzeri olmayan sevâb ve cezâsı olduğunu, kuluna yettiğini, son derece merhametli olduğunu, (kullarını) son derece sevdiğini, her şeyi işitip gördüğünü, *"Her an bir yaratma işinde olduğunu"* [Rahmân, 55/29], hiçbir işin bir başka işten onu alıkoyamayacağını, gizli olanı, hatta gizlinin de gizlisini bildiğini, kalbleri, kalbden geçen hatâratı, vesveseleri, istek ve irâdeyi, vesvese vereni (şeytanı), hareketi, göz açıp kapamayı, mimikleri, bunların üstündekileri ve daha basitlerini bildiğini, korku nedir bilmediğini, olmuş ve olacaklarla vasıflanmadığını, onun Azîz ve Hakîm olduğunu bilmelidir. (*Gunye*, II, 184)

* {Hâllerden} ...*murâkabe*, saf yakîn ile gaybe ait olan şeylere bakmaktır... (*Âdâb*₂, 21)

* ...Muhâsebe hâlinin devamlı olması ve kulda yerleşik duruma gelmesi hâlinde kul, muhâsebe makamından *murâkabe* makamına yükselmiş olur. Muhâsebe kişinin makamı olduğunda, murâkabe onun için hâl olur.

Sonra murâkabe hâli, hata ve gafletin zaman zaman kulun iç dünyâsında galib gelmesinden dolayı, hata ve gafletin dağılmasına götürür. Allah, yardımıyla kulunu destekler. Böylece murâkabe hâl olduktan sonra makama dönüşür. Muhâsebe makamı, ancak murâkabe hâlinin gelmesiyle istikrâra kavuşur. Kula, müşâhede hâline yükselme imkânı verildiğinde, murâkabesi istikrâr bulur ve makamı hâline gelir.

Müşâhede, bazen gizlenerek bazen de ortaya çıkarak açık biçime dönüşen hâl olur. Sonra makam hâline gelir ve bu makamın aydınlığı gizlilik örtüsünden kurtulur {makam hâline gelmesi onun gizliliğini ortadan kaldırır}.

Müşâhededen sonra fenâ fillâhı gerçekleştirme, beka billaha ulaşma, ayne'l-yakînden hakka'l-yakîne çıkma gibi en üst derecelere yükseliş gelir. Ve kulda kalbi kaplayan örtüyü yaran hakka'l-yakîn hâli meydana gelir. Bu ise müşâhedenin en üst derecesidir. (*'Avârif*, 273-274)

* *Murâkabe*, ilâhî bir vasıftır ki biz ondan içmişizdir {bizim meşrebimizde de mevcûddur}. (*Fütûhât*, II, 205)

* *Murâkabe*, devamlı bir şekilde maksûdu {Allah'ı} düşünmektir. Bunun üç inceliği vardır: Birinci inceliği, tâzîm ve sevinç arasında Hakk'ı murâkabe etmek; ikinci inceliği, Hakk'a aykırı olan şeyleri reddederek Hakk'ı murâkabe etmek; üçüncü inceliği ise, önce gelecekte tevhîd için aynen geçmişi mütâlaa ederek ezelin murâkabe edilmesi, sonra da murâkabeden kurtulmanın murâkabe edilmesidir. (*Ravza*, 481)

* *Murâkabe*, Hakkı düşünerek sırra riâyet etmektir. Şöyle de denilmiştir: "Murâkabe, devamlı olarak maksûdu {Allah'ı} mülâhaza etmektir. İbn Atâ'ya: "*Tâatlerin en fazîletlisi hangisidir?*" diye sorulunca o: "*Murâkabe, mehabbetin en fazîletli alâmetidir*" şeklinde cevâb vermiştir. (*Ravza*, 640)

* *Murâkabe*, feyiz veren başlangıç noktasından feyzi beklemekten ve kaynağına gelmesini düşünmekten ibârettir. Murâkabe, sâlikin latîfelerinden biridir. Bu latîfe feyzin kaynağı olarak görülmüştür. Bu yüzden her makam için bir murâkabe tâyîn etmişler ve bu sûretle imkân dâiresi için de ahadiyyet murâkabesi tâyîn etmişlerdir. Ahadiyyet murâkabesi, tüm kemâl vasıfları kendinde toplayan, noksan sıfatlardan münezzeh olan ve mübarek Allah adıyla anılan Zât-ı ahadiyyetin murâkabesinden ibârettir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ'dan kalb latîfesine feyzin gelmesi

düşünülmektedir. Bazen kul, zikretmeden bu murâkabe ile meşgul olur, fakat murâkabesiz zikrin faydası olmaz. (*Câmi'*, 63)

* *Murâkabe*, kelime-i tevhîddeki harfleri mülâhaza etmeden, bizzât nefy ve isbât mânâsını ifâde eder. Çünkü murâkabe, bâtında ilâhî vücûdun vahdetini isbât düşüncesidir. İşte bu mânâ bizzât *"illallah {Allah'tan başka ilâh yok/ancak Allah var}"* sözünün mânâsıdır. Çünkü nefy ve isbâtın sonucu murâkabedir.

Kalb ile nefy ve isbâtın hakîkati şudur: Zikreden kişi, önce kalb lisânıyla, kalbin bütün alâkalarını reddederek *"Lâ ilâhe {hiçbir ilâh yoktur}"* der, sonra da yine kalb lisânıyla kalbinde Hakk'ın birliğinin, tekliğinin varlığını isbât ederek *"illallah {Allah'tan başka}"* sözünü söyler. Bu şekildeki nefy ve isbâtta mezkûr {zikredilen Allah} ile bir huzûrda olmak ve onun dışındakileri unutmak için nefesi içinde tutmaya gerek yoktur.

Bahsedilen nefy ve isbât oluyorsa, nefesi tutmaya hiç gerek yoktur. Nefy ve isbâtta gerek duyulan mezkûrun {Allah'ın} huzûrunda olmak ve onun dışındakileri unutmaktır. Zikreden kimse bu iki ismi {nefy ve isbâtı} bu şekilde söylerse kendisinde bir saflık ve temizlik meydana gelir ve Allah'ı bilenlerden ve ona ulaşanlardan olur. (*Câmi'*, 233)

* *Murâkabe* lugat mânâsı îtibâriyle *"gözetleme"* demektir. Bu da koruma ve bekleme mânâsına yakındır. Hakîkat ehline göre murâkabe, kulun, tüm hâllerinde Allah'ın kendisinden haberdar olduğunu bilmesinin devamlı hâle gelmesi demektir.

Murâkabe, *"Her adımda Hakk Teâlâ'yı düşünerek sırrını {rûhunu, iç dünyâsını} korumaktır"* şeklinde de târîf edilmiştir. Şöyle de denilmiştir. *"Murâkabe, {kulun} heybetinin, Hakk'ın huzûrunu işgal etmesi, bütün fiillerinde kalbe ve diğer azalara nazar etmesidir."* (*Câmi'*, 234)

* *Murâkabe* ve teveccüh, ne şekilde olursa olsun kendisinden ayrılmayacak şekilde istiğrak ve kendini kaybedecek derecede îmân mânâsında Zât isminin mânâsını kalbinden ayırmamaktır. İşi mutlak bir şekilde ilminin yok olmasına varıyorsa, fenânın başlangıcı meydana gelir. {Mutâvaât/işteşlik, bir işi ortak olarak yapma ifâde eden} müfâale kalıbından gelen murâkabe, vuslata götüren müstakil bir yoldur. Bu yolda {maksada} ulaşmak isteyen kimsenin, Allah'ın kendisinden haberdar olduğunu bilmesi gerekir.

Murâkabe ve teveccüh, nefy ve isbâttan daha üstün, ondan daha fazîletli ve cezbeye daha yakındır. Murâkabe ve teveccühe devam etmekle vezirlik mertebesi kazanılır ve mülk ve melekût âleminde tasarrufta bulunmak, havâtırı kontrol etmek ve bâtınî hidâyet nûruyla aydınlanmak mümkün olur. Murâkabeye devam eden kimse için hâtırları {ilhâmları} toplamak ve kalblerin kabûlünün devamlılığı ortaya çıkar ki, buna sûfîlerin dilinde *"cem' ve kabûl"* adı verilir. (*Câmi'*, 235)

* *Murâkabe* makamı, ihsân makamıdır. (*'Ukūd*, 23)

* Kalb, Habîb {Allah} için *murâkabe* yaygısını yayınca, bu {yaygı} onu, rakîb {gözeten Allah'ın} korkusundan emin kıldı.

Sânih: Güzel sevgili kendisini özleyen kalbe geldi de vecdi istedi, özlemi büyüdü.

Lâih: hayâl ziyaretçisi evhâm aynasında dolaştı da vecd ve sevgiyi hak etti. Ne olurdu sevgiliyi gözleyen âşık müşâhede ve vuslat meydanında visâle erseydi.

Sânih: Fikir elçisi ülkelerin sahalarında dolaştı. (*Kavânîn*, 19)

murâkabe-i hullet-i ibrâhîmiyye/murâkabe-i zât (مراقبة الخلّة الإبراهيميّة مراقبة الذات) {mertebe-i ellâta'yîn}

* *Murâkabe-i hullet-i İbrâhîmiyye* {İbrâhîmî dostluk murâkabesi}, yani mukaddes Zât'ın murâkabesi, İbrâhîmî dostluğun veya İbrâhîmî hakîkatin başlangıcı olması îtibâriyledir. Sonra Zâtî mehabbet dâiresi gelir. O Hz. Musâ'nın ﷺ makamıdır. {Bu dâire,} Hz. Musâ ﷺ ile alâkalı olan murâkabenin hakîkati veya zâtî mehabbetin kaynağı olması îtibâriyle *Zât murâkabesi*'dir. Bundan sonra zâtî mahbûbiyyetle iç içe olan zâtî mehabbet dâiresi gelir. Zât murâkabesi, Muhammedî hakîkatin kaynağı olması îtibâriyledir.

Bundan sonra da saf mahbûbiyyet dâiresi gelir. Zât murâkabesi saf Zâtî mahabbet îtibâriyledir. Bunun sonrasında *ellâtâyîn* {taayyünsüzlük, belirsizlik} ve Mutlak Zât mertebeleri bulunur. Bunun sonrasında güzel Kâbe'nin hakîkati vardır. O, Allah Teâlâ'nın azamet ve kibriyâsının zuhûrundan ibârettir. İşte burada zât murâkabesi bütün mahlûkatın mescûdiyyeti {mahlûkatın secde ettikleri zât; Allah} îtibâriyledir.

Bundan sonra Kurân'ın hakîkati gelir. Kurân'ın hakîkati, Yüce Zât'ın benzersizliği îtibâriyle genişliğin başlangıcından ve onun Kurân'ın hakîkatinin başlangıcının kaynağı olduğunu düşünmekten ibârettir.

Bundan sonra orucun hakîkati gelir. Orucun ve namazın hakîkati, bunların hakîkatinin kaynağı olması îtibâriyle Allah Teâlâ'nın Zât'ının hazretinin benzersiz genişliğinin kemâlinden ibârettir. Bu iki hazrette genişlik tâbîrinin kullanılması ibâre sahasının darlığından kaynaklanmaktadır. Bu hakîkatlerde yükselmek için Kurân okumak fayda sağlar.

Bundan sonra mâbûd olması ve âbidlik makamlarından olan ayakla değil de, gözle seyrin meydana gelmesi îtibâriyle saf mâbûdiyyet dâiresi gelir. Bu dâire yüce Nakşibendî tarîkatının en yüksek makamı ve murâkabesidir. Bunun tafsîlâtı, İmam Rabbânî'nin *Mektûbât*'ında yazılıdır. Bu makamlarda murâkabelerle uğraşan kimse

bundan payını alır ve mürşid olan şeyhin teveccühü ile yükselme kaydeder. (*Buğye*, 155)

murakka'a/murakka'ât (مرقّعات / مرقّعة) * *Murakka'a* {yamalı elbise} giymek mutasavvıfın şiârıdır, aynı zamanda da Hz. Peygamber'in ﷺ sünnetidir. Bu sebeble Peygamber Efendimiz ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Yün elbise giyiniz ki kalblerinizde îmânın tadını bulasınız.*" [Hâkim, VIII, 151; Beyhakî, V, 151]

Bir sahabî ise şöyle buyurmuştur: "*Hz. Peygamber ﷺ, yün elbise giyerdi ve merkebe binerdi.*"

Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Peygamberimiz hakkında şöyle rivâyette bulunmuştur: "*Hz. Peygamber ﷺ, yün elbise giyerdi, merkebe binerdi ve zayıfların çağrıldıkları yerlere giderdi.*" [Sadece "*...yün elbise giyerdi*" kısmı Bezzâr, VIII, 124; İbn Sa'd, I, 454]

Peygamber Efendimiz ﷺ, Hz. Aişe ﵂ vâlidemize şöyle buyurmuştur: "*Elbiseni yamalamadan çıkartma.*" [k. y.] (Hücvîrî, 55)

* *Murakka'ât*ın {elbiseye yama dikmenin} şartı, sûfînin onu hafif ve boş olduğu için kullanmasıdır. Asıl parçadan bir şey yırtıldığında üzerine bir yama konur. Şeyhlerin bu konuda iki görüşü vardır. Bunların bir kısmı, yama dikmek için belli bir usûlün şart olmadığını söylemişlerdir. İğnenin ucu nereden çıkarsa oradan çekilir. Bunun için zorlanmaya gerek yoktur. Diğerleri ise yamada bir düzen ve tertîbin gerekli olduğunu, yama dikme usûlüne riâyet etmek gerektiğini ve düzgün bir şekilde dikiş yapmak için gayret göstermek gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü yama dikme fakîrlerin tatbîkatıdır. Tatbîkatın doğru olması, aslın doğru oluşunun delîlidir. (Hücvîrî, 60)

* Şu hâlde *murakka'a*, sâlihlerin sembolü, temiz insanların alâmeti, fakîrlerin ve mütevâzî kişilerin elbisesidir. Gerçi bu husûs, daha önce fukarâ ve safvetten söz edilirken anlatılmıştı. Eğer bir şahıs, evliyânın elbisesini kendi menfaati için kullanırsa da, bu husûs kendisinin fesâdı sayılır, o elbisenin muhakkik ehlinin hatalı olduğunu göstermez {bir şeyin sahteleri aslına zarar vermez}. (Hücvîrî, 70)

* Zâhid için zühd makamında isterse eğer *murakka'a*nın giyildiği bir ân kaybı vardır. O anda murakka'ayı giymek için gereken husûslara uymalıdır ki, {yamalı elbise giyme işi} sıradan hâle gelmesin veya kişi {yamalı elbise giyme işinden} aldanmış olarak çıkmasın. Bu kural zayıflamış, temyiz ortadan kalkmış, düzen dağılmış ve rızâ dostlara tâbî olanların ve tâbîlerin uydukları kimselerin elinden düşmüştür. İşte bu yüzden fesad yayılmakta ve inat ortaya çıkmaktadır.

Yamalı elbise giyen kimsenin kendini edeblendirmesi, mücâhedeleri ve zorlukları nefsine kabûl ettirmesi, güçlüklere katlanması gerekir. Bu takdîrde makamları geçmiş olur, uyulmaya lâyık olan şeyhlerin edebiyle edeblenir, sâdık kimselerle dostluk eder, dîninin hükümlerini ve sınırlarını; mezhebinin aslî ve fer'î

meselelerini öğrenir. Bu vasıfta olmayan kimsenin şeyhlik ve irâdeye kalkışması haramdır. (*Âdâb2*, 28)

{Ayrıca bk. **hırka/lübs-i hırka**}

mutasavvıf-mustasvif (متصوّف – مستصوف) {bk. **sûfî-mutasavvıf-mustasvif / sûfiyye**}

mutlak (مطلق) {küllî-yi tabî'î/küllî-yi aklî}

* Itlak şartına bağlı olan *küllî-yi aklî* olan mutlak, âyânda değil ancak zihinlerde olur. Şartsız olan mutlak, *küllî-yi tabîî*dir {tabîata bağlı küllî}. Küllî-yi tabîî hariçte {dış dünyâda} mevcûd olduğundan taayyün etmiş olarak bulunur. Bu, hariçte sâbit olduğunu söyleyene göre taayyün etmiş olan varlığın bir cüz'üdür {parçasıdır}. Buna göre Rabb'in varlığı hariçte olmalı veya hariçte nefyedilmiş olmalı veya mahlûkatın varlığından bir parça olmalı ya da mahlûkatın varlığının aynısı olmalıdır. "*Cüz mü küllü, yoksa 'şey' mi kendisini yaratıyor? Ya da adem mi {yokluk} varlığı, yoksa şeyin bir parçası mı bütününü yaratıyor?*" diye sorulacak olursa... (*Furkān*, 89)

mübâhât (مباهاة) {mübâhât fi'd-dünyâ} * "*Mübâhât {övünme} nasıl olur, neye sebeb olur ve zararı nereye varır?*" diye sordum. Bana şöyle cevâb verdi: "*Mübâhât ilim ve malla olur. İlimle yapılan övünme şöyledir: Devamlı ilim tahsîliyle uğraşmak, çok ezberlemek ve ezbere devam etmek, çok sayıda hadîsçiden hadîs almak, kendisine veya başkasına sorulduğunda hemen cevâb yetiştirmek ki, bu davranışıyla yükselmek için doğruyu bulmak ya da başkasından daha üstün olduğunu ve başkalarına onlardan daha âlim olduğunu bildirmek ister. Arkadaşından daha âlim olduğunu göstermek için hemen hadîs zikreder. Arkadaşı bir hadîs zikredecek olsa ondan üstün olmak için övünmek kasdıyla onu bildiğini söyler.*

Amelle övünmek ise şöyledir: Allah'ı zikreden, Allah yolunda cihâd eden, namaz kılan veya iyi amelde bulunan kimselerle bir araya geldiğinde, başkası namaz kılacak olsa kendisinden üstün gelir kaygısıyla kalkar namaz kılar, başkası onun yanında namaz kılsa fazîleti görülsün diye namaz kılmasını istemez. Birlikte namaz kılsalar namazı uzatır. Arkadaşı yorulsa ve bıkıp namazı bıraksa da ona üstün gelse ve böylelikle bunu bilenler ya da onunla birlikte namaz kılanlar kendilerini küçük, onu kendilerinden üstün görsünler ister. Savaşta çarpışmak da böyledir; başkasının önüne geçer, başkasının geride, kendisinin de ilerde olmasını ister. Kendisini düşmana saldırmaya zorlar ve arkadaşından üstün gelmek ve ondan daha fazîletli olduğu görülsün diye bütün gücüyle saldırır. O anda öldürülecek olsa belki bütün ecri gidecek, Allah'ın azabından emin olamayacaktır. {Bu husûs} diğer ameller için de geçerlidir." (*Ri'âye*, 129)

* *Mübâhât fi'd-dünyâ* {dünyâ hakkında övünmek şöyledir}: Meselâ bina ile övünür. Yalnız olduğunda yapmadığı harcamaları yakın komşularına, akrabalarına, dostlarına, iş arkadaşlarına ve diğer çevresinde bulunanlara yapar. Kendisi için bir

binâ yapacak olsa, övünmek için o üstün olsun, başkası onu geçmesin diye kat kat harcama yapar. Dünyâ malını elde etmek konusunda da başkası onu geçmesin ve mal elde etmek ve adının anılması ile yüksek olmak için daha çok çalışır. Hizmetçi, ev eşyâsı gibi konularda da aynı şekilde davranır. (*Ri'âye*, 130)

mübâya'a (مبايعة) * *Mübâyaa* {beyatleşme}, "*tarîkata girerken yapılan müsâfaha {tokalaşma} ve sözleşme*" demektir. Mürîd şeyhin önüne oturur ve ondan tarîkatın îcâblarını dinler. Bu mânâya binaen "*Falanca kişi ahd aldı*", yani "*tarîkatın îcâblarını yapacağına ve şeyhinin emirlerini yerine getireceğine dâir kendine söz verdi*" demektir. (*Rihle*, 247)

* *Mübâyaa* rûhlar âlemindendir. Mürîdlerin rûhları şeyhin rûhuna bağlıdır. Rûhlar âleminde şeyhin rûhâniyyeti mürîdi gözetir. Mürîd, cisim âlemine çıktığında şeyhinin rûhâniyyeti onu gözetir ve gelip de beyatleşinceye kadar onun için yavaş yavaş şeyhine yaklaştıracak bir sebeb kılar. (*Nefehât*, 125)

mücâdele (مجادلة) * *Mücâdele*, başkasını susturmak, onu âciz bırakmak ve sözüne karşı çıkarak değerini düşürmek, sözünün kusurlu ve cehâlette olduğunu söylemek kasdından ibârettir. Bunun delîli, Hakk uğrundaki uyarısının bir başka yönden mücâdele edilen kimseye çirkin gelmesidir. Bu durumda kendisinin fazîletli, arkadaşının ise kusurlu olduğunun ortaya çıkması için hatasını söylemelidir. Susacak da olsa, bundan, ancak günâha düşmeyecek her şeyden susarak kurtulur. (*İhyâ'*, III, 145)

mücâhede/mücâhedât (مجاهدات / مجاهدة) {hısn-ı beden; mücâhedât-ı mürîd}

* Ebû Yezîd {Bistâmî} demiştir ki: "*Bedenin kalesi olan on şey vardır: Gözleri korumak, dili zikirle döndürmek, nefs muhâsebesi, ilimle amel etme, edebi koruma, bedeni dünyâ meşguliyetlerinden uzaklaştırma, insanlardan uzaklaşıp uzlet etme, nefsle mücâhede, çokça ibâdet etme ve Sünnet'e uyma.*" (*Şatahât*, 104)

* Üstâd Ebû Ali Dekkak'tan şöyle duydum: "*Allah, dışını mücâhede ile süsleyenin içini müşâhede ile süsler.*" **(Kuşeyrî**, 52)

* *Mücâhede*de aslolan sâlikin hevâsına muhâlefet etmesidir. Bunu gerçekleştirmek için de nefsini alışık olduğu şeylerden, şehvetlerden ve lezzetlerden alıkoyar; vaktinin büyük bir bölümünde hevâsının zıddına yönlendirir. Şehvetlere daldığında nefsini takvâ ve Allah korkusu dizginiyle dizginler. Nefsi hüzünlendiğinde, tâatları ve uyması gerekenleri yerine getirmekten geri kaldığında onu havf, hevâsına muhâlefet ve hazlara mânî olma kırbacıyla {tâatlara} yönlendirir. (*Gunye*, II, 184)

* *Mücâhedât*, nefsi alışkın olduğu şeylerden engellemek, hevâsının zıddına yöneltmek, şehvetlerden alıkoymak, güçlüklerle, acı tattırmakla, çok virdle, {emir ve

yasaklara} aykırı hareketten dolayı pişmanlık duyarak oruç ve nafile namazla ele geçirerek kötü alışkanlıklardan vaz geçirmektir. Bunun için de sâlik, uykuyu uykusuzlukla, tokluğu açlıkla ve refahı sıkıntılarla değiştirmeye çalışır. (*Âdâb*2, 27)

* Hakîkî mânâda nefsine mukavemet etmeye gayret eden kişi *mücâhede* ve muhâsebe sâhibidir. (*'Avârif*, 47)

* *Mücâhede*, nefsi bedenî meşakkatlere yöneltmek ve her hâlükârda hevâya muhâlefet etmektir. (*Istılâh*, 534)

* *Mücâhede* şöyledir: Mürîd, nefs muhâsebesi yaptığında eğer nefsinin bir günâh işlediğini görürse onu cezâlandırmalıdır. Eğer nefsinin fazîletlerden veya virdlerinden birinde tembellik ettiğini görürse virdleri ağırlaştırmak sûretiyle onu terbiye etmelidir. Nitekim İbn Ömer ﷺ, bir cemaati kaçırınca, o gece bütün gecesini ihyâ ederek geçirmiştir. Eğer virdleri yerine getirme konusunda nefsi onu dinlemezse onunla mücâdele eder ve olabildiğince onu zorlar. (Kudâme, 403)

* Bazı müellifler, *mücâhedât*ı beden faaliyetlerine, *riyazât*ı da nefsânî hislere {duygulara} tahsîs etmişlerdir. Bana göre bunların tümü nefsânî işlerle alâkalıdır. Allah'a hamdolsun her hâlde maksad hâsıl olacak tarzda bunlara dikkat çektik ve şöyle dedik:

"Bil ki ârifin Hakk'ın hazretine sülûk eden menzillerden ibâret olan makamları teker teker geçmesi gerekir. Bir makamdan diğerine yükseldiğinde bir sonraki makama yönelir ve o makamı menzilleri kapsayacak şekilde tamamlar ve merhaleleri aşar. İslâm, îmân ve ihsân olmak üzere üç tarz ve fazîletleri birbirinden farklı derecelerle vasıflanır. O tarzların sicilini aşmış, sahifelerini iyice bellemiş, hepsinde mevcûd olan şekillerini geçmiş olarak onların vasıflarıyla kaim bidâyeti nihâyetine, başı sonuna bağlı olur. Cem' onu tefrikadan, halk onu Hakk'tan alıkoyamaz. Nazarı mutlak {olan} müşâhede kapısı ona kapanmaz. Makamı, makam-ı mahmûd'dur. Zâtı da varlığın tecellî ettiği aynadır. Biz makamları ve bu makamlardaki derecelerini ve menzillerdeki sülûkünü sayacak olsak kitâbı kağıtlar dolusu mazmûnlar ve ufku kaplayacak ıstılâhlarla doldururduk." (*Ravza*, 475)

* Fetih emâresi görmesen de, sakın *mücâhede*yi terk etme. Aksine mücâhedeye devam et. Çünkü mücâhededen sonra fetih, amellerin beraberinde gelen ve nefslerin erişebildiği mutlaka olması gerekli bir hâldir. Ancak fethin şaşmaz bir zamanı vardır. Sakın Rabb'in hakkında töhmette bulunma. Çünkü ihlâslı isen amellerinin mutlaka bir semeresi vardır. Nefsinden Rabb'in hakkındaki töhmeti tamamen kaldır ve töhmet ehli olmaktan kaçın. (*Envâr*, I, 129)

* Mürîdin en yüksek *mücâhede*si tâatı neticesinde yani mücâhedesinin sonunda meydana gelen şân ve şöhrete rağbet etmemektir. (*Envâr*, I, 162)

* *Mücâhede*, rahatlıktan sıyrılmak ve ruhsata sığınmayı terk etmektir. (*Câmi'*, 54)

* *Mücâhede* üçe ayrılır. Birincisi avâmın mücâhedesidir. Bu da küfrünü açık ola-

rak ortaya koyan kimseyle yapılan mücâdeledir. İkincisi havâss ehlinin mücâhedesidir. Bu da küfrünü gizleyen kâfirle yapılan mücâdeledir. Üçüncüsü ehâss-ı havâssın mücâhedesidir. Bu da nefsle olan mücâdeledir. (*Câmi'*, 60)

* *Mücâhede*nin lugat mânâsı "*muhârebe etmek*" demektir. Şerîatta mücâhede etmek demek, Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak demektir. Hakîkat ehline göre mücâhede ise, devamlı kötülüğü emreden nefsle mücâdele etmek ve onu, kendisine ağır gelen dînce istenilen emirlere yönlendirmektir. Bazıları mücâhedeyi "*nefse muhâlefet etmek*", bazıları da "*nefsi alışık olduğu şeylerden alıkoymak*" şeklinde açıklamışlardır.

Mücâhede ikiye ayrılır: Birincisi avâmın mücâhedesidir. Bu amelleri yerine getirmeye muvaffak olmaktır. İkincisi havâssın mücâhedesidir. Bu da hâlleri düzeltmektir. Çünkü kötü ahlâkı değiştirmeye nisbetle açlığa ve uykusuzluğa katlanmak hem kolay hem de basittir. Allah yolunda mücâhede etmek Allah'a ulaştıran en büyük sebeblerden biridir. (*Câmi'*, 176)

mücâhid-i sarîh (مجاهد صريح) * *Mücâhid-i sarîh* {açık mücâhid}, devamlı meded kılan, mücâhede eden, çok uykusuz kalan, vecd ve ani hâller, hikmetler ve makamlar hakkında konuşan kimsedir. Açık mücâhid, mücâhede makamında yahut mücâdele meydanında şehâdet makamında duran kimsedir. (*Ravza*, 667)

müdârât ve müdâhene (مداراة و مداهنة) * Aile, çocuklar, komşular, dostlar ve tüm halkla *müdârât* {hoş geçinmek} sûfîlerin ahlâkındandır. Eziyete katlanmakla nefsin cevheri ortaya çıkar. Nitekim "*Her şeyin bir cevheri {özü} vardır. İnsanın cevheri akıl, aklın cevheri ise sabırdır*" denilmiştir. (*'Avârif*, 146)

* *Müdârât*, kardeşinin salâhını istediğin ve umduğun için ve bunu dikkate alarak ondan gelecek kötülüklere katlanmandır. *Müdâhene*, herhangi bir haz veya şöhret elde etmek için kasd edilen hevâdır. (*'Avârif*, 257)

müdekkık (مدقّق) * *Müdekkik*, gizli olanları açık olanlardan ayıran ve zarûrî olan şeylere sülûk eden kimse demektir. (*Kavânîn*, 98)

müfâzale (مفاضلة) * *Müfâzale* {üstünlükte yarışma} ilmi çeşitlidir: İlimde üstünlük yarışı, amelde üstünlük yarışı. İlimde üstünlük, bazen bilgi konusu olan şeylerin üstünlüğüyle gerçekleşir; bazen mâlûma ulaşmakla gerçekleşir. Biri ilmini Allah'tan; diğeri ise başka varlıklardan alır. İlmini Allah'tan alanlar fazîlette yarışırlar. Bunlar bilgilerini çeşitli sebeblerle O'ndan alırlar. Takvâsı sebebiyle muttakî olanlar gibi. Bazıları hiçbir sebeb olmadan alırlar. İlmin artması konusunda duâ etmek bu sebeblerdendir.

Mâlûmda {bilinen bir şeyde} müfâzale, biri {ilâhî} fiillere, bir diğeri {ilâhî} isimlere, bir diğeri ise Zât'a yönelik ilimdir. Âlimler bu ilimler arasındaki farkı açıkla-

mışlardır. Bunların hepsi ilm-i ilâhîdir. Aynı şekilde amellerdeki fazîlet yarışı, bazen bizzât kendileri, bazen zamanları, bazen de mekânları ve bazen de hâlleri yoluyla olur. Her şeyde, bunda gerçekleşen fazîlete göre takdîr edilir. Buna göre infâk veya akıl gibi infâka benzeyen türden ise, ölçüyle ve tartıyla takdîr edilen fazîletler vardır. Allah aklı insanlar arasında ölçüyle taksim ettiğinde, meselâ birine bir kafîz {yaklaşık 18 kg}, bir diğerine ise iki kafîz takdîr etmiştir. Bazı durumlarda takdîr, mertebe ve dereceyle olmaktadır. Fazîletler konusunda seni alâkadar eden şey, sayılar ve sayıları meydana getiren şeylerdir. Buna göre sayı onu tâyîn edenin ve haber verenin isteğine göre olur. (*Fütûhât*, III, 99)

* Bu ve benzeri zikirlerde *müfâzale* iki kısımdır: Birinde, fâzıl {üstün olan} ve mefzûlün {kendisine üstün olunanın} her ikisi de Hakk'a yönelir. Diğerinde ise fâzıl Hakk'a, mefzûl ise halka yönelir. (*Fütûhât*, IV, 94)

müferric-i ehzân/müferric-i kürûb (مفرج الاحزان / مفرج الكروب) * *Müferric-i ehzân* ve *müferric-i kürûb*, kadere îmân etmektir. (Kâşânî, 87; *Câmi'*, 99)

müfeyyiz (مفيّض) * *Müfeyyiz*, Hz. Peygamber'in ﷺ isimlerinden biridir. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın isimlerini hakîkate intikal ettirir ve hidâyet nûrunun o isimlere nüfûz ettiği tecellîgâh ve vâsıtadır. (Kâşânî, 87; *Câmi'*, 99)

mühec (مهج) * *Mühec*, sana nefs, mal ve evladdan sevimli gelen şeylerin tümüdür. (*Luma'*, 444)

müheyyemûn (مهيّمُن) * *Müheyyemûn*, Hakk'ın cemâlini görmek sûretiyle kendinden geçen meleklerdir. Onlar Hakk'ın müşâhedesiyle pek fazla meşgul olmaları sebebiyle Allah'ın ﷻ Hz. Âdem'i ﷺ yarattığını bilmezler. Çok yüce bir makamda olan bu melekler, Hakk'ın dışındakilerden gaib olmalarından ve cemâlinin nûruyla kendilerinden geçmelerinden dolayı Hz. Âdem'e secde ile mükellef tutulmamışlardır. Onlara Hakk'ın dışında hiç kimse nüfûz edemez. Onlar Kerrûbiyyûn'dur. (Kâşânî, 90; *Câmi'*, 100)

mükâşefe/mükâşefât (مكاشفة / مكاشفات) {bk. **kerâmet/kerâmât**; **muhâdara-mükâşefe-müşâhede**}

mükemmil (مكمّل) * Bu vârislerden *mükemmil* olan, tüm dillerle münâcâtta bulunan kimsedir. O da bilhassa Muhammedî olanlardır. Çünkü Hz. Muhammed'in ﷺ şerîatı tüm şerîatları içine alır. (*Esfâr*, 259)

mülk (ملك) {bk. **'âlem-i mülk ve şehâdet**}

mülk-i mutlak (ملك، مطلق) * *Mülk-i-mutlak*, yani, eşyânın kendisinden sudûr

ettiği mülk de O'na aittir. Böylece eşyânın O'nun olması, eşyânın kendisinden sudûr etmesiyle illetlendirilmesi sahîh olmuş olur. Aynı şey Sühreverdî'nin *Şerhu'l-işârât*'ında da vardır: "*Kul ve malı Mevlâ'sınındır. Şu da vardır ki sen, işrâk esnâsında en şiddetli nûrun, en zayıf nûra te'sîr etme imkânı vermediğini bilirsin.*" (*Heyâkil*, 97)

mümedd-i himem (ممدّ الهمم) * *Mümedd-i himem* {himmetlerin toplandığı yer} Hz. Peygamber'dir ﷺ. Çünkü o, kullarından dilediğine hidâyet, nîmet ve nûrlarıyla yardım etmeyi izâfe etme konusunda Hakk'ın vâsıtasıdır. (Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

mü'min (مؤمن) {bk. **ârif/'ârifûn**}

mümkin/mümkinât (ممكن / ممكنات) {bk. **vâcib-ımümkin-muhâl**}

münâ/mübtegā/müntehâ (مى / مبتغى / منتهى) * *Fenâ, münâ, mübteğa* ve *müntehâ*, velîlerin yollarının nihâyet bulduğu bir sınırdır... (*Fütûh*, 15)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

münâcât (مناجات) * Râbia şöyle *münâcât*ta bulunmuştu: "*İlâhî! Kalbimin sana itâatı arzuladığını, gözümün nûrunun, kapının hizmetine âmâde olduğunu biliyorsun. Eğer iş benim elimde olsaydı, bir an bile senin hizmetinden ayrı kalmazdım. Ne var ki, sen beni bu merhametsiz kulların insafına bıraktın.*" (*Şehîde*, 15)

* Bir defasında da Râbia şöyle *münâcât*ta bulunmuştu: "*İlâhî! Yıldızlar parladı, gözler uykuya daldı, padişahlar kapılarını kapadı, her sevgili sevgilisiyle baş başa kaldı. Ben de senin huzûrundayım.*"

Râbia'nın bir *münâcât*ı da şöyleydi: "*İlâhî! Bu gece de dönüp gitti; bu sabah da ağardı. Ah bir bilsem! Şayet benim gecemi {ibâdetimi} kabûl ettinse sevinsem, kabûl etmedinse sabretsem, tesellî bulsam. İzzetine and olsun ki beni yaşattığın ve bana yardım ettiğin sürece benim tavrım böyle olacak...*" (*Şehîde*, 23)

* Râbia *münâcât*ına şöyle devam etti: "*...Eğer beni kapından kovacak olursan, kalbimdeki sevgin sebebiyle oradan hiç ayrılmayacağım.*" (*Şehîde*, 23, 27)

* *Ey benim sevincim matlûbum dayanağım*
Arkadaşım azığım ve murâdım
Gönlümün canısın Sen umudumsun benim
Sen benim can yoldaşım
özlemin benim azığım
Hayatım yoldaşım benim
Sen olmasaydın eğer eğlenmezdim bu geniş topraklarda
Öyle minnettarım ki Sana

ne çok nimet ve ihsânın var bana
Şimdi sevgin
arzumdur benim
nîmetin olur bana
Ve cilasıdır gözümün
şu pas tutmuş gönlümün
Ölünceye dek ayrılmam Sen'den
Sen
karanlıkta sığınağım
Eğer benden râzı olursan
ey gönlümün sultanı
işte odur benim mutlu ânım

(*Şelîde*, 24)

* *Duân nûrdur senin*
kullarsa yakıt
Ve uykun
namaza amansız düşman
Ömür bir fırsattır
ah bir düşünsen
gelir geçer süresi
yok olur gider

(*Şelîde*, 30)

* *Kardeşlerim*
Yalnızlıktadır benim rahatım
Sevgilim
yanımda olur her zaman
Görmedim O'nun sevgisine bedel hiçbir şey
Minnetimdir O'nun sevgisi varlıklar arasında
nereye baksam O'nun güzelliği
Mihrabımdır O benim
O'na yöneldim
Vecde gelip ölürsem o râzı olmadan benden
Yazıklar olsun benim bedbahtlığıma
Ey gönlümün tabîbi
bütünü arzularımın
Lütfet ki
şifâ bulsun rûhum
Ey benim sonsuz sevincim
hayâtım benim
Sen'sin varlığımın kaynağı

Sen'dendir neşem
Silmişim gönlümden Sen'den başka her şeyi
Vuslatındır Sen'den umduğum
Budur en büyük arzum

(*Şelîde*, 52)

* Râbia şöyle *münâcât*ta bulunmuştu: "*İlâhî! Eğer sana cehennem korkusuyla kulluk ediyorsam, beni cehennemde yak, cennet ümîdiyle kulluk ediyorsam beni cennete sokma. Ben sana senin hoşnutluğundan başka bir sebeble kulluk etmiyorum. Öyle ise, seni müşâhede etmekten beni mahrum etme...*

...İlâhî! Bu dünyâda benim için takdîr ettiğin bütün hayırları düşmanlarına ver. Cennete benim için takdîr ettiğin her şeyi de dostlarına ver. Ben yalnız ve yalnız sana yöneliyorum." (*Şelîde*, 91)

* Kalbini koyduğun yer bakımından *münâcât* ve murâkabe, kalbini arşın yakınına koyarak oradan münâcâtta bulunmandır. Kalbini murâkabeye hazırlamakta iki müracaat noktası vardır. Birincisi, ilim tezekkür etmekle birlikte nazar murâkabesidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Şüphesiz O, kalblerin içindekini en iyi bilendir.*" [Hûd, 11/5] "*Allah gönlünüzdekileri bilir. O hâlde Allah'tan sakının.*" [Bakara, 2/235] Bundan sonra tat almak için azameti tezekkür etmektir.

Bir başka makam şöyledir: Rivâyet edildiğine göre Allah Teâlâ Hazretleri Hz. İbrâhîm'e ﷺ: "*Ey İbrâhîm, seni kendime niçin dost edindiğimi biliyor musun*" diye vahyedince Hz. İbrâhîm: "*Bilmiyorum Allah'ım*" diye cevâb vermiş. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "*Seni kendime huzûrumda çokça ibâdette kaim olduğun için dost edindim*" buyurmuştur. Hz. İbrâhîm'in kıyâmının namazla değil, kalble olduğu söylenmiştir. (*Âdâbı*, 70)

* Ebû Yezîd şöyle demiştir: "*Dünyâyı, ona geri dönmemek üzere üç talâkla boşadım. Sonra onu terk ettim ve yalnızca Rabb'ime yöneldim. O'ndan yardım isteyerek şöyle yalvardım: 'İlâhî! Ey Mevlâ'm! Sana, senden başka hiç kimsesi olmayan kişinin yalvarışıyla yalvarıyorum.' Ümîdsizlikle karışmış içten yaptığım duâmdaki sadakatimi görünce, bu duâma icabetin ilk işâreti olarak bana nefsimi tamamen unutmamı vârid kıldı. Onlardan yüz çevirmeme rağmen yaratıklarını huzûruma dikti.*" (*Şatahât*, 67)

* *İlâhî*
Sen'i işâret etti kalbim
Öyle ki
kaybettim bende beni
Sen kaldın geriye
Yok ettin ismimi
varlığımı
Beni sordun

dedim ki "Sen"
Kayboldun gözümün önünden Sen
Nereye döndümse hep
Sen vardın Sen

(*Şatahât*, 109)

* *Rabb'imize yakarıştan gafil olunca*
üstümüze çullandı diğer gafletler
köreldi yakınlık ufkumuz
birden
akla geldi sınırlarımız
döküldü gözyaşımız
Hatamıza secde emri vermişti Mevlâ'm
ve yandı şeytan
hasretlerle yoğrulmuş bir alçaklıkla

(*Letâ'if*, 111)

* *Orada ne eş var ne benzer*
Mümkün değil hiçbirinin sâhib olması O'na
Benim vücûda bağlı sevgim
O'nun aynıyla beraber
Aklın onu ayırması şekillerledir ancak
Tenzih etse de akıllar O'nu
atarlar ona sözle teşbih okları
Hepsi aldanış bunların
Yayılsın ikrârın varlığı diye
İşte bunun için söyledim aldattığını
Sözleri cevâb oldu
edâsıyla kendinden
İhlâl bunların tamamı
aynı sâbit oldu O'nun
akılda ve îmânda bir zıtlıktır o
Bunun için aşırıya gitmedi
Mü'min
sakınır yorumlamaktan onu
İclâldir Allah katında sıfatı onun
Ben yorumlarım
oysa aklına tapar
bir de vehmine
hâlbuki
söylenecek gibi değil bu durum

(*Dîvân*, 252)

münâsebet-i zâtiyye (مناسبة ذاتية) * Hakk ile kul arasındaki *münâsebet-i zâtiyye* {zâtî münâsebet} iki yönden olur. Ya kulun taayyün ve sıfatlarındaki kesret {çokluk} hükümlerinin, Hakk'ın vücûb ve vahdetiyle ilgili hükümlerine te'sîr etmemesi, aksine te'sîre mârûz kalmak sûretiyle kesretinin zulmeti {çokluğunun karanlığı} Hakk'ın vahdet nûruna boyanır ya da kul Hakk'ın sıfatlarıyla vasıflanır ve O'nun bütün isimlerini tahakkuk ettirir.

Eğer bu iki münâsebet bir araya gelirse, o zaman kul bizzât maksûd olan {hedeflenen} kâmil insan olur. Eğer ikincisi olmadan birincisi olursa kul mahbûb ve mukarreb olur. Birincisi olmadan ikincisinin gerçekleşmesi imkânsızdır. Her iki durumda da pek çok mertebe vardır. Birinci durumda vahdet nûrunun kesrete şiddetli veya zayıf miktarda üstün gelmesi, vücûbla ilgili hükümlerin imkân hükümlerini kuvvetli veya zayıf miktarda istilâ etmesinden çıkan {mertebeler vardır}. İkinci durumda ise kulun tüm isimleri tam olarak tahakkuk ettirip ettirmemesiyle veya bazılarını tahakkuk ettirip bazılarını ettirmemesinden ortaya çıkan {mertebeler vardır}. (Kâşânî, 90; *Câmi'*, 100)

münâsefe (مناسفة) * *Münâsefe* insaftır. Yani Hakk ve halk ile güzel muâmelede bulunmaktır. (Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

müncâ (منجى) * *Müncâ*, kalbin, kendisine âfetin yerleşmesinden kurtulmasıdır. (Hücvîrî, 467)

münecciyât-mühlikāt (منجيات – مهلكات) * *Münecciyât* {kurtuluşa vesile olan şeyler}, günâhlara tevbe etmek ve pişmanlık duymak, belâya sabretmek, nîmete şükretmek, dünyâda zühd, havf ve recâ hâlinde olmak, itâatte ihlâs ve sıdk üzere olmak, Allah'ı sevmek ve O'na tâzîmde bulunmak, O'nun fiillerine rızâ göstermek, O'na özlem duymak, O'na boyun eğmek ve huşûda bulunmaktır. (*İhyâ'*, V, 169)

* *Müihlikât* {helâke götüren şeyler} on tanedir, kim onlardan uzak durursa diğerlerinden de sâlim olur: Cimrilik, kibir, ucub {kendini beğenme}, riyâ, hased {kıskançlık}, şiddetli öfke, yeme içme ve cinsî münâsebete aşırı düşkünlük, mal ve makam sevgisi... (*İhyâ'*, V, 171; Kudâme, 407)

...*Müinecciyât* da on tanedir: Günâhlardan pişmanlık duymak, belâya sabretmek, kazaya rızâ göstermek, nîmetlere şükretmek, havf ve recâ {korku ve ümîd} konusunda orta yolda olmak, dünyâya karşı zühd tavrını benimsemek, amellerde ihlâs, halkla ilişkilerde güzel ahlâk, Allah'ı sevmek ve O'na boyun eğmek. (*İhyâ'*, V, 171)

münnet ve minnet (منّة) * *Münnet* kuvvet demektir. Yani O'nun {Hakk'ın} aklı bahşetmesi, aklın yaratılışı üzerindeki kuvveti ve naklin onun üzerine binâ ve teşrî

edilmesidir {dînî bir emir olarak verilmesidir}. *Minnet* ise cömertçe nîmet verme ve iyilik yapmadır. Bununla "*Menne aleyhi mennen*" yani "*Nîmet verdi*" demektir. Mennân ise Allah'ın isimlerindendir. Allah'ın şu sözü kabilinden olması da mümkündür. "*Bilakis Allah size lütufta bulunmuştur.*" [Hucurât, 49/17] Allah'ın binâ ve teşrî ettiği şey sayesinde bahş ve hidâyet ettiği şeyin kullanımına göre "*Tûl*" yani cömertlik {ya da eliaçıklık}, "*Kuvvet ve kudret O'ndandır.*" Çünkü minnet, başkasına değil sadece O'na aittir. (*Esfâr*, 39)

müntehâ-yı ma'rife (منتهى المعرفة) * *Müntehâ-yı mârife, vâhidiyyet* makamıdır. Mânâ sûretleri kendisinden zuhûr etmesi Rahmânî nefesin ondan çıkması îtibâriyle "*menşe-i mâsivâ {mâsivânın kaynağı}*" diye de isimlendirilir. Hakk'ın oraya halk sûretinde inmesinden dolayı "*menzil-i tedellî {iniş menzili}*"; Hakk'ın cömertliğinin ilk olarak burada taşması sebebiyle de "*münbais-i cûd {cömertliğin taştığı makam}*" diye isimlendirilir. Bundan başka isimleri de vardır. (Kâşânî, 89; *Câmi'*, 99)

müntesib (منتسب) * *Müntesib*, mezheb imamının görüşlerinde tercîh sınırına ulaşan, onun usûlünden ayrılmayan, müntesib olmayan ise, daha önce kimsenin mensub olmadığı müstakil bir mezheb kurandır. (*Envâr*, II, 128)

mürekkebât (مركّبات) {mürekkebât-ı sem'iyye-mürekkebât-ı cismâniyye-mürekkebât-ı ilmiyye- mürekkebât-ı rûhâniyye-mürekkebât-ı nûrâniyye}

* Merâtib-i vücûddan biri de *mürekkebât*tır {mürekkeb/bileşik varlıklardır}. Mürekkeb varlıklar ilim, görme, işitme, cisim, rûh ve nûra ait terkîbler olmak üzere altı kısma ayrılır.

...*Mürekkebât-ı ilmiyye* {ilim/bilgi terkîbleri}, ilimde mevcûd olan şekillerden ibârettir. Çünkü ilimdeki her bir terkîbin şekli, sûret ve parçaların birleşmesinden elde edilmiştir. Bu terkîblerin cevherleri cisim olarak dış dünyâda mevcûddur. Genişletme yoluyla hayâl âleminde bulunan her şey de bu kabildendir.

Bu sebeble hayâl, rûhla beden arasında bir berzahtır {geçittir}. Çünkü hayâlin sûretinin tüm parçaları madde âleminden alınmıştır. Bu âlemin terkîb ve tasviri rûh âlemi olduğundan, hikmetler terkîbî {bileşik} olmuştur. Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Meyvesi kırmızı yakuttan olan yeşil bir zümrüt ağacı baldan daha lezzetli ve nikâhtan {cinsî münâsebetten} daha tatlıdır. Bu ağacın eni, boyu ve genişliği âlemin birkaç katıdır. Bu ağacın parçaları, zümrütlük, yeşillik, kızıllık, yakûtluk, tatlılık, ballılık ve nikâhlılıktır. Bu ağacın en, boy ve genişliğini kıyasladığım bu âlemin parçaları hayâl âleminde düşündüğün ve parçalarını terkîb ettiğin cisim âleminde mevcûd hakîkatlerdir. Bu terkîb, cisim âlemi kuvvetinde değil, rûhlar âlemi kuvvetindedir. Buna göre o ağaç sana hayâl âleminde cisim ve rûhlar âlemi vâsıtasıyla belirir.

Fakat o âlem bunlardan birine bağlı değildir. Çünkü yalnızca cisim âleminden olsaydı herkes onu görürdü. Buna göre görülmesi mümkün olmamaktadır. Çünkü *"âlemin birkaç kat büyüklüğü"* demiştim. Yalnızca rûhlar âleminden olsaydı, rûhların bekasıyla onun da devam etmesi gerekirdi. Ancak, cisim olması hükmüyle üzerine yokluk geçerli olmakta ve onda rûh olması hükmüyle o şekilde sana tasvir edilmektedir. Çünkü rûh çok geniştir. İşte bu sana anlattığımız, rûhların cisimlerle uyuşmasının sırrıdır. Çünkü rûhlar, cisim olmadan kazanamayacağı kemâlâtı cisimler sayesinde kazanır. (*Merâtib*, 28)

* *Mürekkebât-ı sem'iyye* {bileşik sesler}... Kelime harflerden meydana gelir. Kişi bu harfleri tek şey olarak duyar. Nağme, ipek, ağaç, demir, kurşun, deri, kıl gibi materyallerden meydana gelen müzik aletlerinin çıkardıkları ezgilerden duyulan sesler de böyledir. Hatta el çırpmasından meydana gelen ses de terkîb edilmiş {basit olmayan, bileşik} bir sestir. Anla!

Mürekkebât-ı cismâniyye {maddî bileşikler} üç çeşittir. Birincisi en yüksek olan terkîbdir. Bunun yalnızca uzunlamasına bir boyutu vardır. Bu boyut iki veya daha çok cevherden oluşur. Bir cevhere bir cevher daha eklenirse yalnızca çizgi olur. İkincisi, orta derecedeki terkîbdir. Bunun dikey ve yatay iki boyutu vardır. Bu terkîbde çizgi, ikisi dikey, ikisi ise yatay olmak üzere dört veya daha fazla cevherden oluşur. Buna *"satıh {yüzey}"* denilir. Üçüncüsü en alt terkîbdir. Bu terkîbde cisim en, boy ve derinlik olmak üzere üç boyutludur. Bu boyut sekiz veya daha fazla cevherden oluşur. Cismânî terkîb âleminde ilk yaratılan varlık Atlas feleği, en son yaratılan varlık ise insandır.

Mürekkebât-ı rûhâniyye {rûhânî bileşikler}... Bu terkîblerin parçaları rûh âleminden meydana gelmiştir. Bunun her bir parçası bir bakıma ve görüşe göre hükmîdir. Bu terkîblerin bir parçası vardır ki onu, bu âlemi müşâhede eden ve şekillerini tanıyan bilir. Bu âlemden daha tuhaf bir şey yoktur. Bu âlemde bundan daha tuhafları da vardır. (*Merâtib*, 31)

* *Mürekkebât-ı nûrâniyye {nûrânî terkibler}*, yıldız adıyla tâbîr edilen felek cisimleridir. Bu cisimlerin parçaları, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktan ibâret olan dört sıfattan terkîb edilmiştir. Bunlardan terkîb edilmiş olan her yıldız, aynı zamanda büyüklüğü ve azameti gözle görülür şekilde bölünemeyen tek bir hakîkattir. Hatta filozoflar güneşin dünyâdan yüz altmış küsûr defa büyük olduğunu söylemişlerdir. (*Merâtib*, 32)

mürîd-murâd (مراد – مريد) {'alâmet-i mürîd; 'amel-i mürîd; makāmât-ı tarîk; mutavassıt/mutavassıtûn; mürîd-i sâdık; mürîdû âhiret/mürîdân-ı âhiret; mürîdûn; sûret-i sülûk; tarîk-i mürîdîn}

* *"Müridin alâmeti nedir?"* Dedi ki: *"Murâdı, kendi murâdı gibi olmayan kişilerle bir araya gelmeyi bırakması, dostu gibi, düşmanının da onun zararından sâlim olmasıdır."*

Mürîdin alâmeti, murâd ettiği her şeyi Kur'an'da bulması, bildiğiyle amel etmesi, bilmediğini öğrenmesi, fayda vermeyen şeyleri terk etmesi, va'di {âhirete yönelik müjdeleri} istemekle birlikte, ciddî bir biçimde vaîdden {âhirete yönelik tehdîdlerden} kurtulma arzusunda bulunması ve başkalarını bırakıp nefsiyle uğraşmasıdır. (*Lumaʿ*, 276)

* *Mürîd*, başlangıç hâli sağlam, ismi Allah'a yönelenlerin arasına girmiş, irâdesinin doğruluğuna sâdıkların kalblerinin şâhidlikte bulunduğu ve henüz hâl ve makamlara erişmemiş olan kimsedir. Mürîd irâdesiyle henüz seyr hâlindedir.

Murâd ise kendine ait irâdesi kalmamış olan kimsedir. O, nihâyetlere varmış, hâlleri ve makamları, maksad ve irâdeleri geçmiş olan kimsedir. O, murâd edilir. İrâde edilen onunla irâde edilir. O ise yalnızca irâde ettiğini murâd eder. (*Lumaʿ*, 417)

* *Mürîd*, hakîkatte murâd edilen kimsedir. *Murâd* ise, Allah Teâlâ'yı irâde eden ve ancak kendisi için Allah'ın takdîr ettiği irâdesiyle murâd eden kimsedir...

...*Mürîd*, ittihâdı keşfini geçen kimsedir. *Murâd* ise keşfi ittihâdını geçmiş olan kişidir. (*Taʿarruf*, 107)

* Müridin sabah namazından sonraki amelleri Kur'an okumak, tesbih, hamd ü senâ gibi zikirler, Allah'ın ve nîmetlerinin, iyilik ve ihsânının sonsuzluğu üzerinde tefekkür etmektir...

...*Mürîd*in gündüz namazlarından sonra yapması gereken ameli, Kurân okumaya, tesbih, hamd ve senâ gibi çeşitli zikirlere, Allah Teâlâ'nın azamet ve nîmetlerini, kulun hesab ettiği veya etmediği, bildiği veya bilmediği yerden gelen ihsân ve ikrâmlarını tefekkür etmeye başlamasıdır. Mürîd, Allah'ın görünen ve görünmeyen nîmetlerine karşı şükürde kusur ettiğini, Allah'ın emirlerine güzel bir şekilde itâat etmekten âciz olduğunu ve devamlı olarak nîmetine şükretmekten âciz kaldığını veya gelecekte yapması gereken emirleri ve mendûbları düşünür. Yahut Allah Teâlâ'nın, {günâhlarını} ne kadar çok gizlediğini, ona nasıl lütûfkâr davrandığını, lûtfunu nasıl gizlediğini, yapmış olduğu hataları ve hatada nasıl aşırı gittiğini, sâlih amel etmeden vakitlerini boşa geçirdiğini, Allah Teâlânın mülkünde nasıl hükmettiğini, onun melekûtunda kudretini, mülkünde ve melekûtundaki âyet ve nîmetlerini, bunlardaki görünür görünmez cezâ ve belâlarını düşünür. (*Kūt*, I, 14)

* *Mürîd*de yedi haslet bulunmalıdır: İlki irâdenin doğruluğudur. Bunun alâmeti hazırlık yapmaktır.

İkincisi, tâatlere sebeb aramaktır. Bunun alâmeti ise, kötü arkadaşlardan uzak kalmaktır.

Üçüncüsü, nefsinin durumunu bilmektir. Bunun alâmeti nefsin âfetlerini keşfetmektir.

Dördüncüsü, Allah'ı tanıyan kimselerle dostluk etmektir. Bunun alâmeti, Allah'ı, O'nun dışındaki her şeye tercîh etmektir.

Beşincisi, nasûh tevbede bulunmaktır. Bununla kişi, itâatin tadını bulur ve tâate devam eder. Tevbenin alâmeti, hevâsına uyacak sebebleri ortadan kaldırmak ve nefsin arzu ettiği şeylere karşı zâhid olmaktır.

Altıncısı, ilmin {Kur'ân ve Sünnet'in} karşı çıkmadığı helâl yiyeceklerden yemektir. Helâl yiyeceğin alâmeti, dikkatle incelenmesi, hakkında dîne muvâfık {uygun} olan mübâhlığına dâir bilgi edinilmesidir.

Yedincisi, kendisine danışabileceği sâlih bir dost edinmektir. Sâlih dostun alâmeti, iyi amelde ve takvâda yardımcı olması, onu günâhtan ve düşmanlıktan sakındırmasıdır.

Bu yedi haslet, irâdenin gıdasıdır ki irâde ancak bunlarla dengeye kavuşur. Bu yedi hasleti binasının temeli ve direklerinin desteği olan dört hasletle destekler: Bunların ilki açlık, diğerleri uykusuzluk, susmak ve halvettir. Bu dört haslet nefsi hapseder ve onu baskı altında tutar. Nefsi bu hasletlerle bağlamak onun vasıflarını zayıflatır ve bunlarla nefsin muâmelesi güzelleşir. (*Kūt*, I, 94)

* *Mürîd* ile *murâd* arasındaki farkı şöyle açıklamışlardır: Sûfîlere göre mürîd, mübtedî {tasavvuf yolunun başında} olan, *murâd* ise müntehî {yolun sonuna varmış} olan kimsedir. Mürîd, yorgun ve bitkin olan, sıkıntı ve güçlüklere göğüs geren, murâd ise yorulmadan ve güçlüğe düşmeden işini gören kimsedir. Mürîd yorulur, murâda ise murâdı yardım eder. Kendi yolunu kasd edenlere karşı Allah'ın kanunu çeşit çeşittir...

...Cüneyd'e *mürîd* ile *murâd*ı sorunca o, bunu şöyle cevâblandırmıştır: "*Mürîd, ilmin siyasetiyle idâre edilir. Murâd ise Hakk Teâlâ'nın koruması altındadır. Çünkü mürîd yürür, murâd ise uçar. Hiç yürüyen uçana yetişebilir mi?*" (Kuşeyrî, 102)

* Üstâd Ebû Ali Dekkak'tan şöyle işittim: "*Yetiştireni olmadan kendiliğinden yetişen ağacın yaprağı olur, ancak meyve vermez. Mürîd de böyledir. Tarîkatını {tarîkat esaslarını} nefes nefes alacağı bir üstadı olmayan kimse hevâsının kuludur, kurtuluş yolunu bulamaz.*" Mürîd bu cümleden sonra sülûk etmek isterse yaptığı her hatadan dolayı Allah Teâlâ'ya tevbe etmesi gerekir. Bu meyanda açık, gizli, büyük ve küçük günâhların hepsini terk eder. Önce hasımlarını râzı etmeye çalışır. Çünkü hasımlarını memnun etmeyen kimseye bu tarîkatın hiçbir şeyi açılmaz. Nitekim bu tarîkate sülûk edenler bu şekilde hareket etmişlerdir.

Bundan sonra kalbinden alâka ve meşguliyetleri silmeye çalışır. Çünkü bu tarîkatın yapısı kalbi meşguliyetlerden boşaltma üzerine kurulmuştur. Şiblî, işin başında olan Husrî'ye şöyle demiştir: "*Bana geldiğin bir cumadan diğer cumaya, Allah'tan başka bir şey kalbinden geçecek olursa, meclisime gelmen sana haram olur.*"

Mürîd alâkalardan sıyrılmak istediğinde, sıyrılması gereken alâkaların başında

maldan sıyrılma gelir. Çünkü mal onu Hakk'tan alıkoyan bir alâkadır. Bu yola giren ve dünyâ ile alâkası olan hiçbir mürîd yoktur ki, bu alâka onu yakın bir zamanda sıyrıldığı şeye çekmiş olmasın. Maldan sıyrıldığında yapması gereken şey şöhretten sıyrılmaktır. Çünkü şöhret düşüncesi büyük bir engeldir. Mürîdin nazarında halkın kendisine teveccüh etmesiyle yüz çevirmesi eşit hâle gelmedikçe ondan hayır gelmez. Aksine insanların bunu konuşmaları iflasa sebeb olacağı için mürîd için en zararlı şey insanların ona değerli bir kimse gözüyle bakmaları ve onunla teberrük etmeyi düşünmeleridir. Oysa mürîd, henüz irâdesini sıhhatli bir hâle getirememiştir. İnsanlar onunla nasıl teberrükte bulunabilirler?

Mürîdlerin şöhretten sıyrılmaları da kendileri için gereklidir. Çünkü şöhret onlar için öldürücü bir zehirdir. Şu hâlde mürîde Allah ile arasındaki akdi sıhhatli bir hâle getirmesi ve işâret ettiği hiçbir şeyde şeyhine muhâlefet etmemesi gerekir. Çünkü işin başında mürîdin {şeyhine} muhâlefet etmesi çok zararlıdır. Çünkü mürîdin hâlinin başlangıcı, tüm hayatının nasıl olacağının delîlidir. Bunun şartı ise kalbinde şeyhine karşı bir îtirâz olmamasıdır. Eğer mürîdin kalbinden, kendisinin dünyâda ya da âhirette kadir kıymet sâhibi olduğunu veya dünyâda kendisinden daha aşağıda olan biri bulunabileceğini geçirirse, irâdesini sıhhatli hâle getirmemiş demektir. Çünkü mürîdin yapması gereken, nefsinin kadrini tahsîl etmek değil, Rabb'ini tanımaya çalışmaktır. Allah Teâlâ'yı isteyen kimse ile nefsine makam isteyen kimse arasında, gerek dünyâda ve gerekse âhirette bir fark vardır.

Üstelik mürîdin, sırrını şeyhinden başka herkesten, hatta düğmesinden bile koruması gerekir. Şeyhinden tek bir nefes dahî gizlemiş olsa, mürîdliği hakkında ona ihânet etmiş olur. Şeyhinin işâret ettiği husûslardan birinde ona muhâlefet edecek olsa, derhâl bu muhâlefetini huzûrunda ikrâr etmeli, sonra da yaptığı cinayete ve muhâlefetinin cezâsı olarak şeyhinin hükmüne teslîm olmalıdır. Bu cezâ ya şeyhinin kendisini seyahatle mükellef kılması veya uygun göreceği bir iş olabilir. Şeyhlerin, mürîdlerin yaptıkları hataları görmezden gelmeleri doğru değildir. Çünkü bu, Allah Teâlâ'nın hakkını zâyî etmek olur. Mürîd bütün alâkalardan sıyrılmadıkça şeyhinin ona zikirden bir şey telkin etmesi câiz değildir. Aksine şeyhin onu tecrübe etmesi gerekir. Şeyhin kalbi, mürîdin azmine şâhid olunca, bu yolda karşılaşacağı kaderin çeşitli cilvelerini de ona kabûl ettirmesi gerekir. Sonra da mürîdden kalbiyle kolaylığa meyletmeyeceğine, sıkıntılarla karşılaştığında, zarûret hâlinde ruhsatlara başvurmayacağına, duraklamayı tercîh etmeyeceğine ve tembellik hissine kapılmayacağına dâir söz alır. (Kuşeyrî, 197)

* *Mürîd*in duraklaması, fetretinden {gevşeklik göstermesinden} daha kötüdür. Fetretle duraklama arasındaki fark {ise şudur}: Fetret, mürîdlikten dönüş ve çıkıştır; duraklama ise, tembellik hâllerine kapılarak seyr ü sülûktaki durgunluktur. Daha seyr ü sülûkun başlangıcında duraklayan mürîdden asla hayır gelmez. Mürîdini imtihân edecek olan şeyh, uygun göreceği zikirlerinden birini ona telkin etmelidir. Şeyh mürîdine ilk önce bir ismi dille zikretmeyi emreder, sonra da kalbini

de dille zikre dâhil etmesini emrederek şöyle der: "*Ebedî olarak kalbin ile Rabb'inin huzûrundasın. Mümkün olduğu kadarıyla dilinden bu isimden başka bir şey çıkmasın!*" Sonra şeyh mürîdine sürekli olarak zâhiren de tahâret üzerine abdestli olmasını emreder. Uyku bastırmadıkça uyumamasını, tedricî olarak azar azar takat getireceği ölçüde yemeğini azaltmasını söyler. Âdetlerini birden terketmesini emretmez...

Sonra şeyh mürîdine halvet ve uzleti tercîh etmesini, bu hâl içinde, hiçbir şekilde yok edilmesi mümkün olmayan dînî havâtırı ve kalbini meşgul eden hevâcisi (nefsanî çağrıları) defetmek için gayret sarfetmesini emreder. Bil ki, mürîdliğin başlangıcında bulunan bir kimse, halvet hâlindeyken îtikad konusundaki vesveselerden nadiren korunabilir. Bilhassa mürîdde kalb kiyaseti varsa (ince rûhluysa) durum böyledir. Mürîdliğin başlangıcında bu tür vesveselerle karşılaşmayan pek az sâlik vardır. Zikredilen husûslar mürîdlerin karşılaştıkları imtihânlardır. Bu durumda şeyhin yapması gereken şey, kendisinde kiyâset görürse, mürîdi aklî delîllere yöneltmektir. Çünkü mârifet yolunu tutan sâlik, kendisine ârız olan vesveselerden ilim ile kurtulabilir. Şayet şeyh mürîdinde tasavvuf yoluna dâir bir kuvvet ve sebât bulunduğunu keşfederse, kalbinde kabûl nûrları ışıldayıp sırrında vuslat güneşi doğana kadar sabrı ve zikre devam etmesini emreder. (Mürîd emre uyarsa) en kısa zamanda sonuç alınır. Fakat bu (terbiye şekli) ancak seçkin birkaç mürîdden başkasına tatbîk edilemez (bu yol herkeste başarılı bir sonuç vermez). Mürîdlerin çoğunun terbiyesi, delîle başvurmaları ve mürîde lazım olacak miktarda usûl ilmini tahsîl etmek şartıyla âyetler üzerinde düşünmeleri sûretiyle mümkün olur. (Kuşeyrî, 198)

* Kalbinde az da olsa dünyâya değer ve önem verme duygusu bulunan kimse için irâde isminin kullanılması (kendisine *mürîd* denilmesi) mecâzîdir. Eğer bir kimsenin kalbinde, elinde harcamak istediği şeyi "*hangi tür hayırda ve kime harcayayım*" diye bir istek varsa, o hâlinde külfette ve hızlı bir şekilde dünyâya dönme tehlikesi içerisindedir. Çünkü mürîdin alâkalardan sıyrılmadaki kasdı, iyi amellerde bulunmak değil, sadece o alâkalardan çıkmaktır. Mürîd için sermaye ve servetini terk ettikten sonra, mesleğe esir olması çirkin bir durumdur. Mürîd için elinde bir şeyin olup olmaması eşit olmalıdır ki, maldan dolayı fakîrden nefret etmesin, Mecûsî dahi olsa hiç kimseden dolayı gönlü daralmasın. (Kuşeyrî, 200)

* *Mürîd*lerin ve irşâd edilmek isteyenlerin nefsini tedâvî eden şeyh-i metbû (kendisine uyulacak olan şeyh), mürîdlere onların ahlâkını tanımadan riyâzet ve husûsî mükellefiyetlerle yüklenmemelidir.

Şeyh, mürîde hâkim olan kötü ahlâkını tanır, mürîdinin değerinin ne kadar olduğunu, hâlini ve yaşını bilir ve ne miktarda tedâvîyi kaldırabileceğini anlarsa, ona yolunu tâyîn eder. Bu sebeblerden dolayı şeyh, bazı mürîdlerine pazara dilencilik yapmaya çıkmasını işâret eder. Bu şöyle olur. Eğer şeyh mürîdde bir nevi riyâset (başkanlık) ve büyüklenme duygusu bulunduğunu görürse, onu kibrinin

kırılması için ahlâkının tersine uygun gördüğü bir zillet hâliyle tedâvî eder. Şeyh mürîdde temizlikte münâsebetsizliğe varan ve îtidâl {denge} sınırını aşan bir hâl görürse, ona tuvalete bakmasını ve taharet suyunu hazırlamasını emreder. Şeyh, midesine ve cinsel arzulara düşkün olan şehveti güçlü genç mürîdine oruç tutmasını ve bunu, yasak kapsamına varmayacak derecede peşpeşe yapmasını işâret eder. Şeyh mürîdlerine bu şekilde, bu ve benzer ahlâkî temizlenme yollarını gösterir. (*Mîzân*, 61)

* Bir sınıf şöyle demiştir: "*Mürîd ve murâd aynıdır. Çünkü mürîd Allah'ın murâdı olmasaydı, mürîd olamazdı. Yalnızca Allah'ın murâd ettiği olur. Çünkü Hakk Teâlâ, mürîdi husûsî olarak irâde etmiş ve onu irâdeye muvaffak kılmıştır.*"

Diğerleri şöyle söylemişlerdir: "*Mürîd, mübtedî {tasavvuf yolunun başında olan kimse}, murâd ise müntelîdir {yolun sonuna varmış olan kişidir}. Mürîd, yorgun ve bitkin olan, sıkıntı ve güçlüklere göğüs geren kimsedir. Murâd ise yorulmadan ve güçlüğe düşmeden işini gören kimsedir.*"

Allah yolunu irâde eden mübtedîler hakkındaki kanun, genelde Allah'ın onları mücâhedelere muvaffak kılması, kendisine ulaştırması, sırtlarındaki yükü kaldırması, birçok nafileleri onlardan hafifletmesi, şehvetlerden uzaklaştırması, tüm ibâdetlerde farz ve sünnetlerle yetinmeleri, kalblerini muhâfaza etme, sınırları koruma, Hakk'tan başka şeylerle alâkasını kalben kesme şeklinde tamamlanır ve yürür. Böylece zâhirleri halk ile bâtınları Hakk Teâlâ ile, dilleri Allah'ın hikmetleriyle, kalbleri onun ilmiyle dolu olur. Dilleri Allah'ın kullarına nasihat etmeye, kalbleri de Allah'ın emanetlerini saklamaya âmâdedir. Allah'ın selâmı onlara olsun! (*Gunye*, II, 159)

* *Mürîd*in yapması gereken zâhirde şeyhine muhâlefetten kaçınması, bâtınında da ona îtirâzı terk etmesidir. Zâhiriyle isyânda bulunan kimse edebini terk etmiş, bâtınıyla îtirâz eden ise ziyana uğramış olur. Aksine ebediyen şeyhine karşı hasım olmuş olur. Mürîd nefsini hem zâhirde, hem de bâtında şeyhine muhâlefet etmekten alıkoymalı ve Allah Teâlâ'nın şu âyetini çokça okumalıdır: "*Rabb'imiz! Bizi ve bizden önce gelip geçen îmânlı kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde îmân edenlere karşı bir kin bırakma! Rabb'imiz! Şübhesiz sen çok şefkatli ve çok merhametlisin!*" [Haşr, 59/10]

Mürîd, şeyhinde şer'an istemediği bir husûsla karşılaşırsa şeyhinin nefretini üzerine çekmemek için açıkça değil de, bunu kinâye ve îmâ yoluyla sormalıdır. Eğer şeyhinin bir ayıbını görecek olursa onu örtmeli, kendi nefsini suçlamalıdır ve şeyhi hakkında dînî bir husûsla te'vîl etmelidir. Şeyhi için dînî bir mazeret bulamazsa o zaman şeyhi için istiğfarda bulunmalı, şeyhi hakkında muvaffakiyet, ilim, uyanıklık, ismet ve hamiyet talebiyle duâ etmelidir. Şeyhinin ismet sâhibi olduğuna îtikad etmemeli ve bunu kimseye söylememelidir. Ertesi gün veya bir başka vakitte şeyhinin huzûruna gidince, o hâlinin ondan gitmiş olduğunu, şeyhinin bulunduğu dereceden daha yükseğine çıktığını görünce bunu ona söylemez.

Çünkü bu gafletten, alışık olmayan bir durumdan ve iki hâli arasındaki ayrılıktan meydana gelmiştir. Çünkü her iki hâl arasında bir ayrılık, şerîatin ruhsat ve serbestliğine başvurma, azimeti ve daha da güç olanı terk etme vardır. (*Gunye*, II, 164)

* *Mürîd*, şeyhin huzûrunda semâ hâlindeyken şeyhin işâreti olmadan hareket etmemelidir. Temyiz ve ihtiyârını kendisinden alacak bir hâl müstesnâ, bunu kendi nefsi için bir hâl olarak görmemelidir. Taşkınlığı durulduğunda derhâl sükûnet, edeb, vakar ve Allah Teâlâ'nın kendisine lâyık gördüğü hâle dönmelidir. (*Gunye*, II, 167)

* Şeyhin *mürîdi* terbiye etmesi husûsunda yapması gereken, onu nefsi için değil, Allah için kabûl etmektir. Bu sebeble mürîde "*Dîn nasîhattir*" hükmüyle davranmalı, ona şefkat nazarıyla bakmalı ve riyâzete katlanma konusunda âcizlik içerisinde bulunduğunda ona yumuşak muâmelede bulunmalıdır. Mürîdi bir annenin çocuğunu terbiye ettiği gibi terbiye etmeli, bilge ve akıllı bir babanın çocuğuna ve hizmetçisine yaklaştığı gibi yaklaşmalıdır. Bunun için de mürîdine önce daha kolay gelenle başlamalı, katlanamayacağı şeyi ona yüklememeli, azar azar ağırlaştırmalıdır. Şeyh mürîde önce bütün işlerinde tabîatına uymayı ve dînin ruhsatlarıyla amel etmeyi bırakmasını emretmelidir ki, bununla tabîatının bağından ve sultasından çıkabilsin, dînin bağına bağlanabilsin. Bundan sonra şeyh mürîdi yavaş yavaş ruhsattan azimete yönlendirmeli ve ruhsat hasletinin birini kaldırıp yerine azimet ruhsatını koymalıdır.

Eğer şeyh, tarîkat yolunun başlangıcında mürîdde mücâhede ve azîmet noktasında sâdık olduğunu anlar, Allah'ın nûruyla bunu keşfeder veya Allah'ın geçmişte mü'min velî kulları ve sevdiği emîn ve âlim kimselere âdetinin cereyan ettiği gibi bir ilimle bunu sezerse, ona hiçbir şekilde müsamaha etmez. Aksine kuvvetli irâdesiyle, kusur etmeyeceğini bildiği en ağır riyâzetleri ona emreder. Çünkü şeyh, mürîdin bunun için yaratılmış olduğunu ve buna lâyık olduğunu bilir. Bu mürîdin yapacağı bir şey olduğunda, kolay olanı emretmekle ona hainlik etmemelidir. Her ne şekilde olursa olsun şeyhin, mürîdin gerek malından ve gerekse hizmetinden yararlanması yakışık almaz.

Şeyh, mürîdi terbiye etmesi karşılığında Allah Teâlâ'dan bir karşılık beklememelidir. Bilakis mürîdi Allah Teâlâ'nın emrine uymak ve emrini yerine getirmek için ve onun bir hediyesi olarak terbiye etmelidir. Çünkü şeyhin tercîhi ve arzusu olmadan sadece Allah'ın irşâdı, hidâyeti ve yönlendirmesi sonucu kendisine gelen mürîd, Allah'ın kendisine bir hediyesidir. Öyleyse şeyhe düşen o mürîdi kabûl etmek, güzelce terbiye ederek ona ihsânda bulunmaktır. (*Gunye*, II, 168)

* Tarîkat kardeşleriyle sohbet, onları kendisine tercîh etmek, fütüvvet {delikanlılık} göstermek, onları bağışlamak ve hizmet şartıyla, yani hiç kimse üzerinde hak iddiâ etmeden, hiç kimseden hak istemeden ve herkesin üzerinde hakkı olduğunu düşünerek onlarla bir arada bulunmaktır. Dedikleri ve yaptıkları her

şeyde onlara uygun tavır göstermek, kendi aleyhine de olsa daima onlarla birlikte bulunmak, tarîkat kardeşleriyle sohbet etmenin edeblerindendir. Onların lehinde mazeret gösterir, onları mazur görür, onlara muhâlefet etmeyi, onlardan uzaklaşmayı, onlarla mücadele etmeyi ve onlara sert davranmayı terk eder. Onların ayıplarını görmezlikten gelir. Eğer kardeşlerden biri, bir husûsta ona karşı çıkarsa bu husûs dediğinin aksi de olsa açıktan onun dediğini kabûl eder. Daima kardeşlerin kalblerindeki {sevgiyi} kaybetmemeli ve onların istemedikleri şeyleri yapmaktan kaçınmalıdır. Eğer o konuda onların menfaatini görürse hiçbir kimseye kin beslememelidir. Kardeşlerinden biri ona gücenecek olsa, dargınlığının sona ermesi için ona iyi davranmalı, dargınlığı bitmediği takdîrde, bu dargınlık sona erinceye kadar ona ihsânını artırmalı ve iyi davranışını devam ettirmelidir. Kalbinde kardeşlerden biri hakkında gıybet veya başka bir sebebden dolayı kırgınlık ya da keder duyarsa bunu göstermemeli ve içinden bunun tersinin olduğuna inanmalıdır...

...Yabancılarla sohbet şöyle olmalıdır: *Mürîd*, söylenmemesi gereken sırları yabancılardan gizlemeli, onlara şefkat ve merhamet nazarıyla bakmalı, mallarını onlara teslîm etmeli ve tarîkatın hükümlerini onlardan saklamalı, onların kötü ahlâklarına sabretmeli, mümkün oldukça onlarla bir arada bulunmamalı, kendisinin onlardan daha fazîletli olduğuna inanmamalı ve onların Müslüman olduklarına ve Allah'ın onları affedebileceğine inanmalıdır.

Mürîd, kendisinin sıkıştırılabileceğini, basit ve önemsiz şeylerden, büyük ve küçük günâhlardan hesaba çekileceğini, Allah'ın câhillerden affedeceği günâhların benzerini âlimlerden affetmeyeceğini, avâma aldırış etmediğini, fakat havâss olanların tehlikede olduğunu düşünmelidir. (*Gunye*, II, 169-170)

* Fakîrlerle sohbet şöyle olmalıdır. *Mürîd*, fakîrlerle sohbet ederken, yemekte, içmekte, giyim kuşamda, oturup kalkmada, zevk ve sefâda onları kendisine tercîh etmelidir. Kendini onlardan daha aşağıda görmeli, hiçbir şeyde onlara bir üstünlüğü olmadığını bilmelidir. (*Gunye*, II, 170)

* Ey oğul! Hakk ﷻ için irâden sağlamlaşmış değildir. Sen O'nun mürîdi değilsin {O'nu istmiyorsun}. Çünkü Hakk'ı ﷻ irâde ettiğini söyleyenler, hakîkatte başka bir şey istiyorlar, böylece iddiâları bâtıl oluyor. {Mürîdlerin} aralarında *mürîdân-ı dünyâ* {dünyâyı isteyenler} çoktur. *Mürîdân-ı âhiret* {âhireti isteyenler} ise azdır. Hakk'ın mürîdlerinden irâdelerinde sâdık olanlar ise çok daha azdır. Onlar azlıkta ve yoklukta kibrit-i ahmer gibidirler. Azlık ve nadirlik konusunda emsalleri bulunmaz. Onlar kabilelerin çekişme sebebidir. Onlar ülkenin şifa kaynağıdırlar. Kullar insanlardan musîbetleri onlarla savuştururlar. Yağmur onların hürmetiyle yağar, Allah gökten yağmuru onların hürmetiyle indirir. Yerden bitki onların hürmetine biter. Hâllerinin başında bir dağdan öbürüne, bir ülkeden diğer bir ülkeye, harâb olmuş bir yerden diğerine koşar dururlar. Eğer bir yerde tanınacak olsalar orayı hemen terk ederler. Herkesi arkalarında bırakırlar, dünyânın anahtarlarını

sâhiblerine teslîm ederler. Etraflarına kaleler yapılıp, orta yerinden nehirler akıncaya ve Hakk'ın orduları onların etrafını kuşatıncaya kadar buna devam ederler. (*Fetih*, 29)

* *Mürîd* vakt sâhibi, *mutavassıt* hâl sâhibi, *müntehî* ise nefs sâhibidir... ...*Mürîd*, murâdı istemek konusunda yorulmuş olan kimsedir. *Mutavassıt*, mertebelerin âdâbından sorumlu olup, telvîn {hâlden hâle geçme} sâhibidir. Çünkü o, artan bir şekilde bir hâlden diğer bir hâle yükselir... ...*Mutavassıt*ın makamı murâd edileni elde etmek için zorluklara katlanmak, hâllerde doğruluğa riâyet etmek ve makamlarda edebli davranmaktır. (*Âdâb*2, 16)

* *Müridler*, amelle, mutavassıt olanlar {tasavvuf yolunda belirli bir yere kadar ilerleyenler} edeble, ârifler ise himmetle üstün olurlar. Şöyle denilmiştir: "*Himmet, seni nefsinden alıp yüce taleblere götüren şeydir. Herkesin değeri himmetidir {kişinin himmeti onun değerini gösterir}.*" (*Âdâb*2, 18)

* Gafletten uyandıktan sonra *mürîd*in yapması gereken ilk iş, zamanının dîn konusunda güvenilir, dürüstlüğü ve güvenilirliğiyle tanınan, tarîkat yolunu tanıyan bir şeyh bulmasıdır. Mürîd böyle bir şeyh bulunca, kendisini onun hizmetine vermeli, ona muhâlefeti terk etmesi gerektiğine inanmalı ve doğruluk hâli üzerinde olmalıdır. Bundan sonra da şeyh, mürîde Allah'a nasıl yöneleceğini anlatmalı, tarîkat yolunu ona göstermeli, sülûkunu ona kolaylaştırmalı, İslâm şerîatındaki lehinde ve aleyhindeki husûsları öğretmelidir. Mürîdin öncelikle yiyeceğine, içeceğine ve giyeceğine dikkat etmelidir. Çünkü ancak bu husûslara dikkat ederse hâlinde ilerleme kaydedebilir. (*Âdâb*2, 26)

* Bize göre şeyhle birlikte olan *mürîd*in, Allah ile birlikte olan şeyhin tarîkat yolunda hidâyeti, {kendisine verilen} emri sahîh ilimle doğru te'vîl etmek {yorumlamak} değildir. Bize göre hidâyete ermek demek kesinlikle te'vîlsiz olarak emre uymaktır. (*Tedbîrât*, 230)

* *Mürîd* için en kötü şey sohbettir. Çünkü tarîkat yolu, alışkanlıkları kaldırmak ve güzel saydığı şeyleri terk üzerine kurulmuştur. Sohbet ülfet ve ünsiyete götürdüğünden ve ayrılık meydana gelmesi hâlinde acı vermek sûretiyle kalbde değişikliğe yol açtığından, biz bunu hoş görmedik. İşte bu yüzden şeyhlerin bir çoğu "*Halvette ünsiyet, toplulukta yalnızlık duyan kimsenin ünsiyeti Allah ile değil de halvetle olur*" demiştir. Şu hâlde mürîde lâyık olan şey, sohbetten tamamen uzaklaşmaktır. Mürîdin himmeti bir şeyh bulmak olmalıdır. Eğer bir şeyh bulursa, şeyh emretmedikçe ondan başkasını düşünmemeli, şeyhin öğrencileri olan tarîkat kardeşleriyle arkadaşlık etmemeli ve onlarla oturup kalkmamalıdır. Bunun için de kendi hemcinsleri olan halkla ve diğer mahlûkatla vahşet hâlinde gibi olmalı {onlarla beraber bulunmaktan huzûrsuzluk duymalı}, onlardan kaçıp Allah ile ünsiyeti taleb etmelidir. (*Tedbîrât*, 234)

* *Mürîd*, irâdesinden sıyrılmış olan kimsedir. Ebû Hâmid {Gazâlî} şöyle

söylemiştir: "*Mürîd, mürîd ismini hak eden ve ismi Allah'a yönelenlerin arasına girmiş olan kimsedir.*"

Murâd, irâde ettiği ne ise meydana gelmekle birlikte, irâdesi kendisinden alınmış olan kimsedir. Murâd, bütün hâl ve makamları sıkıntıya düşmeden geçer. (*Istılâh*, 529-530)

* *Birlikte aranır mürîdle murâd*
ve aranır
dâvâlarındaki doğruluk delîlleri
Bilmiyorsan hâllerinin durumunu
takvâlarına
biri delîl diğeri
İlâh'ın kendisi

(*Dîvân*, 23)

* "*Murâd ve mürîd kimdir?*" diye sorulacak olursa, buna şöyle cevâb verebiliriz: "*Murâd, irâde ettiği ne ise meydana gelmekle birlikte, irâdesi kendisinden alınmış olan ve bütün hâl ve makamları sıkıntıya düşmeden geçen kimsedir. Mürîd ise irâdeden soyulmuş olan kimsedir.*" Nitekim Ebû Hâmid (Gazâlî) şöyle söylemiştir: "*Murâd, taşıdığı ismi hak eden ve ismi Allah'a yönelenlerin arasına girmiş olan kimsedir. Bize göre mürîd ise, aynı hâlde olan iki kişi için kullandığımız bir terimdir. Bunlardan birincisi, zorluk ve sıkıntı içerisinde tarîkat yoluna sülûk eder ve o güçlükler onu yolundan alıkoymaz. Diğerinin ise irâdesi eşyâya nüfûz eder. İşte bu kimse irâdesini tahakkuk ettirmiş olan kimsedir. Fakat murâd değildir.*" (*Fütûhât*, II, 130-131)

* Sûfîlere göre *murâd,* irâde ettiği ne ise meydana gelmekle birlikte irâdesi kendisinden alınmış olarak bütün hâl ve makamları sıkıntıya düşmeden, lezzet ve gönül hoşluğuyla geçen, zorlukların ve güçlüklerin kendisine kolaylaştırıldığı kimsedir.

Murâdlar ikiye ayrılır: Birincisi için zor işler kolaylaştırılır, maddî ve mânevî belâlar kaldırılır. Belâları hisseder, tabîatı onu istemez ancak işin iç yüzünde tıpkı acı bir ilacı içmekte afiyet olduğu gibi, Allah katında onda hayır olduğunu görür ve müşâhede eder. Bu yüzden de onda bu belâyı aşmakta nîmetleri müşâhede etme hâli galib geldiğinden, bu müşâhededen dolayı başına gelen maksadına aykırı nefsî sıkıntıdan ve maddî acılardan lezzet duyar.

Nitekim Hz. Ömer b. Hattâb bu makamın sâhiblerinden birisi idi. O bu konuda şöyle söylemiştir: "*Allah'tan gelen her musîbette mutlaka üç türlü nîmet bulunduğunu görmüşümdür: Birinci nîmet, bu musîbetin dînimde olmamasıdır. İkinci nîmet, bu musîbetten daha büyüğünün başıma gelmemesidir. Bundan daha büyüğü de olabilirdi. Üçüncü nîmet ise, musîbet dolayısıyla hatalarımın bağışlanması ve derecemin yükseltilmesidir. Bu yüzden de her musîbette Allah'a şükrederim.*"

Şübhesiz burada bu kavmin yolunda Allah'ın yolunu bilen kimseye hakîkatlerin gösterdiği şöyle hoş bir incelik vardır: Belâ şükrü, nîmet ise sabrı kabûl etmez. Başına bir belâ gelen kimse şükrederse onun göreceği nîmet olur. Bu yüzden de şükretmesi gerekir. Eğer nîmete erişen kişi sabrederse onun karşılaşacağı şey yalnızca belâ olur. Bu da Allah tarafından o belâya şükretme talebiyle mükellef olması ve onda tasarruf hükmünü yüklenmesidir. Bu duruma göre müşâhede ettiğine sabretmesi gerekir. Hakk Teâlâ, müşâhede hâlindeyken ona nîmetlerini peşpeşe verir. Allah'ın, üzerindeki hakkına bakar ve bu hakları yerine getirmeye çalışır. İnsanların lezzet duyduğunu zannettiği şeylerle lezzet duymaz ki üzerine peşpeşe gelen nîmetlere sabretsin. Çünkü o, belâ sâhibidir. Onun için mûteber olan Hakk'ın kendisine vakti içinde gösterdiğidir. O, vaktine göre ya şükür sâhibidir ya da sabır. Murâdların birinci kısmının hâli budur.

Murâdların ikinci kısmına gelince o, alışık olunan zorlukları hissetmez. Çünkü Allah ona güçlü kuvvetli büyük kimselerin taşımakta zorlanacakları güçlüklere katlanacak bir kuvvet vermiştir. Küçüklere taşımakta ağır gelecek şeylere katlanır. Ona göre bundan daha hayırlısı olamaz. Bilakis onu hiç zorlanmadan yüklenir. Çünkü o, Allah'ın kuvveti ve kudreti altındadır. Oysa küçükler onu zorlukla ve güçlükle taşır. O ise, bu yükü taşımaktan lezzet alır, gücünden dolayı sevinç duyar, onunla iftihar eder, hiç acı duymaz. (*Fütûhât*, II, 513)

* Allah ehli olan muhakkik âlimlere göre *mürîd*, Allah'a yönelmiş olan, Allah'ı tercîh eden, Allah'ın istediği ve râzı olduğu husûslarda gayret gösteren kimsedir. Mürîd kelimesi, "*irâdesinden sıyrılmış olan kimse*" mânâsında da kullanılmıştır. Onlara göre ve bizce de mürîdin en büyük mertebesi, irâdesine nüfûz etmiş olan kimsedir. Ancak bu irâde, keşf yoluyla elde edilmez. Eğer irâdesi keşf yoluyla olursa o kimse mürîd değil, olacağı bilen bir kimse olabilir. Nitekim kâinâtta kendisinde veya başkasında meydana gelecek olan şeylerde irâdesinin bulunması, irâdesinde müşâhede edilen şeyin meydana gelmesi ve onu vukuundan önce istemesi *murâd*ın şartlarından sayılmamaktadır. (*Fütûhât*, II, 514)

* *Murâd*... Bir kısım sûfî murâdı mürîdin makamı ve diğer makamların üzerinde saymıştır. Bunun ilk inceliği, şehvetleri bastırmak ve onlardan Allah'ın bir ikrâmı olarak ezâ ve cefâyla karşı karşıya gelmekten kurtulmaktır. İkinci inceliği, noksanlık arızalarını terk etmek, bıkkınlık alâmetinden kurtulmak ve zellelerin {küçük hataların} sonuçlarına katlanmaktır. Üçüncü inceliği, ateş aramaya giden ve Hakk tarafından seçilen {Tur dağına ateş aramak üzere giden ve Allah tarafından vazîfelendirilen Hz. Mûsâ ﷺ} gibi hâlisâne bir şekilde Hakk'ı tercîh etmektir. (*Ravza*, 486)

* Sûfîlere göre *sûret-i sülûk*, riyâzet aşamasından sonraki mübtedî {yeni başlamış} sûfîdir. Bu kişi, aynı zamanda nefsiyle dostluğa îtibâr etmesi yüzünden, kendisine ilâhî cezbe ve inâyet kapıları açılmamış olan kimsedir. Feyz-i Rahmânî, Zât'ın katından akla, nefse, âlemlere, ilk heyûlâya, unsura, mevâlîde {unsurlardan

oluşan şeylere} ve insana iner. Sonra terkîb yoluyla, zâhir {açık} olan tenzîl silsilesinden {sözü edilen sebebler zincirinden} lâzım olan şeye geri döner ve yükselir. O da {yükseldiği şey de} Hakk'tır. O, Hakk'ı hiçbir ziyâde olmaksızın sadece vehmî, muayyen bir mertebe olarak görür. Anlar ki, hissin en uzak derecesine nüzûl, Zât'ın mutlak zuhûru ve onun husûsî tecellîsi olup, bâtınların geri dönüşü ve husûsî mutlak gaybetle vasıflanmasıdır. (*Ravza*, 610)

* *Mürîdler*in hâllerinin başlangıçları azim, nihâyetleri ise sıdktır {doğruluktur}. Mürîdler üçe ayrılır: Birincisi Allah'a yakınlıktaki makamının hakîkatini gözlemek isteyen mürîd; ikincisi kalbinin ve kalbine yazılan îmânın hakîkatini gözlemek isteyen mürîd; üçüncüsü nefsinin hakîkatini gözlemek ve böylece Rabb'ini tanımak isteyen mürîddir. Mürîd, sürekli olarak sâlih amellerle murâdının gerçekleşmesini ister. Böyle bir mürîd İslâm makamındadır. Gaybî vaadlerin tahakkukunu isteyen mürîd îmân, matlûbu ve maksûdu Rabb olan mürîd ise ihsân makamındadır. (*Ravza*, 616)

* Seyyidim Ali Mürsafî'yi şöyle derken işitmiştim: "*Şeyhin mürîde telkininin hükmü, kuru bir yere dikilip de yağmura doymayı bekleyen çekirdeğin hükmü gibidir.*" {Yani} onun murâdı, istimdâdı, beslenmesi ve yapraklarının çıkması, suyu iyice emmesine bağlıdır. Dolayısıyla bereket, şeyhin çekirdeği dikmesine değil, suya kanma derecesine bağlıdır. Şeyh gayret eder, Allah da nebâtâtı bitirir. Bazen bir şeyh, mürîdi için bir ağaç diker ve ölür. Ondan sonra meyve başka bir şeyhin elinde çıkar. Bu da ya mürîdin himmetinin zayıflığından ya da zikir mânâlarının kalbe ve lisâna ardı ardına gelmemesinden dolayıdır. Onlar şöyle demişlerdir: "*Telkinden sonra zikrin ardı ardına gelmesi, diktikten sonra yağmurun çekirdek üzerine peşpeşe gelmesi gibidir. Çünkü bu, açılmayı ve neticeyi hızlandırır.*"

Bilinmektedir ki, telkînden sonra *mürîd*, sadece sabah akşam fakîrlerle zikir meclislerine gelmekle yetinmez. Nitekim zamanımızda mürîdlerin çoğu böyledir {eldekiyle yetinmektedirler}. Bu zikrin meyvesi hüküm bakımından, çekirdeğe sabah bir damla, akşam da bir damla su damlatan kimse gibidir. Oysa sabahla akşamın aralarına güneş ve rüzgâr girmektedir. Bu şekilde çekirdeğin toprağı suya kanmaz. Hatta bazen çekirdeğe bir damla bile ulaşmaz. O zaman açılma zamanı uzar. Bazen ölür de asla hiçbir şey açılmaz. Bazen bu mürîd, şeyhi telkînînden dolayı kınar. İçinden de olsa şöyle der: "*Bu telkîne benim ne ihtiyacım var? Çünkü bana hiçbir faydası olmamıştır.*" Şeyhin vazîfesinin ancak çekirdek dikmek olduğunu unutur. Bunun için mürîdin çokça zikretmesi ve râzı olunacak ameller yapması gerekir. (*Envâr*, I, 40)

* *Mürid*in ana sermayesi nefsine muhâlefet etmektir. Nefsinin dizginlerini hevâsının eline veren kimse nefsini helâk etmiş demektir. Ebû Hafs[rh], "*Hâllerinin devam edebilmesi için nefsini isteklendirmeyen, tüm arzularında ona muhâlefet etmeyen ve diğer vakitlerde hoşlanmadığı yönlere çekmeyen kimse, diğer hâllerde de mazur sayılır*" demiştir.

Ebû Bekr Tâmestânî ise şöyle söyler: "*Seninle Rabb'inin arasına giren en büyük perde nefsine uymandır.*"

İbn Atâ şöyle demiştir: "*Yaptığı ibâdetlere karşılık olarak Allah'tan karşılık bekleyen kimse, {Allah'ın rahmetinden} kovulmaya ve azaba uğramaya müstehaktır.*"

İbn Şeybân ise "*Şehvetten dolayı yemek yiyen bir kul, ancak Rabb'ini müşâhede etmekten mahrum kalır*" demiştir. (*Envâr*, I, 59)

* İbrâhîm b. Edhem[rh], şöyle söylemiştir: "*Kulun günâhından tevbe etmesinde sâdık oluşunun alâmeti, tevbesinden sonra kalbinde büyüklüğünü takdîr edemeyecek derecede bir lezzet duymasıdır. Tevbe ettikten sonra kalbinde lezzet duymayan kimse günâhı terk etme konusunda yalancıdır. Bu kimsenin pek yakında o günâha tekrar dönmesi muhtemeldir.*" (*Envâr*, I, 61)

* *Mürîd*in daimî ameli, zâhirini ve bâtınını Allah Teâlâ'nın hazretine girmesine engel olabilecek gazab, izzet-i nefs, kibir, kendini beğenme, kıskançlık ve benzeri sıfatlardan temizlemesidir. Mürîd bu sıfatlardan temizlendiğinde Kur'ân okuyabilecek, Hakk Teâlâ'nın huzûrunda bulunabilecek, namaz ve benzeri ibâdetlerle huzûrunda durabilecek hâle gelir. (*Envâr*, I, 69)

* *Mürîd*, tarîkat yoluna girdikten sonra, elinden çıkan dünyâ malına kalbiyle {de olsa} iltifât etmemelidir. Mürîdin yapması gereken şey, dünyâyı bir kesenin içine koyup ümîdsizlik deryasına atmak, gözünde tercîh ve meyil bakımından altın ve toprağın aynı seviyede olmasıdır. Böylelikle altın ona toprak gibi basit ve değersiz görünür. Bu ise dünyâ ehli ile yarışa girmemek ve onlarla itişip kakışmamakla mümkün olur...

...Kalbinde az da olsa dünyânın değeri ve önemi olan kimse için irâde isminin kullanılması {kendisine *mürîd* denilmesi} mecâzîdir. Mürîd için dîn husûsunda sermayesini ve servetini terk ettikten sonra dinara ve dirheme, binâya veya vazîfeye esir olması çirkin bir şeydir. Mürîd için dünyânın varlığı ya da yokluğu eşit olmalıdır ki dünyâdan dolayı hiç kimseyi sıkıştırmasın. (*Envâr*, I, 73)

* {Şeyh şöyle buyurdu:} "*Mürîd, Rabb'ini şiddet ve gayretle zikrettiğinde, herhangi bir yavaşlama olmadan hızlı bir şekilde makamların yolu onun için genişler. Belki de başkasının bir ay veya daha fazla zamanda kat edemediği bir mesafeyi o bir saatte kat eder...*"

{Yine şeyh şöyle buyurdu:} "*Zikir yolunda olan sâlik, kurb makamına giden gayretli bir kuş gibidir. Zikir yolunun dışında bulunan sâlik bazen sürünerek giden bazen duran müznin hasta gibidir. Maksadından uzaklaşarak ömrünün tümünü böyle geçirir ve maksadına asla ulaşamaz. Bir fakir, Cüneyd'den[rh] kendisi için duâ etmesini istediğinde Cüneyd şöyle cevâb vermişti: 'Kardeşim! Allah'tan, seni en yakın yollardan kendisine ulaştırmasını dilerim.' Bu onun bu'd {uzaklık} ateşini ve cefasını söndürüp dindirecektir.*" (*Envâr*, I, 88)

* *Mürîd*, dünyâ ile olan alâkalarını ve ona iltifât etmeyi azaltmalı, dünyâ giysileriyle süslenmemelidir. (*Envâr*, I, 89)

* *Mürîd*, başkalarını kendisine tercîh etme ve eziyetlere katlanma hâlinde ise, ya dünyâda ya da âhirette veyahut hem dünyâda hem de âhirette mutlaka bütün akranlarından ileride olur. (*Envâr*, I, 96)

* *Mürîd*, ihlâsla mücâhede etmelidir. Çünkü mürîd, Allah ile olan gizli hâllerinde sâdık olursa, Allah onu kendi aile ve topluluğundan kılar. Nitekim şeyh şöyle söylemiştir: "*Kim nazarını hâlis olarak mâverâya yöneltirse, halk içinde bozulmaktan, yozlaşmaktan kurtulur...İffetli, pâk ve şerefli olmayan kimse kanımdan da olsa benim evlâdım değildir. Tarîkata ve dîne bağlanmış olan, kendini korumaya, zühd, verâ ve az tamah sâhibi olmaya çalışan kimse en uzak yerden de olsa benim evlâdımdır... Mürîdin durumunun zayıf olması, farz ve nafileleri yerine getirebilecek kadar ilim tahsîl etmesi gerekir. Bunların dışında seyrini {mânevî yürüyüşünü} tamamlaması ve Rabb'ini tanıyabilmesi için bu ilmin dışında fesâhat ve belâğatla uğraşmamalıdır. İşte o zaman onu Rabb'inden hiçbir şey meşgul edemez. Nahiv, kelâm ve fıkıh ilmi tahsîl eden kimse, hem keşf hem de müşâhede bakımından Allah ile birliktedir. Ancak keşfe seyirle ulaşamayan kimsenin kâinâtta meşgul olduğu her şey onu Allah'tan alıkoyabilir. Hatta mübâh olan bir konuşma bile onu meşgul edebilir.*" (*Envâr*, I, 99)

* *Mürîd* olmanın şartlarından biri şudur: Mürîd, değil yalan iddiâda bulunmak, sâdık bir iddiâda dahi bulunmamalı, kendisiyle olaylar ve yabancı kadınlar arasında bir sevgi ve dostluk bulunmamalıdır. Bu durum ancak şeyhler için geçerlidir...

...*Mürîd*, hem bedeniyle hem de kalbiyle çok çalışkan olmalı, şeyhinin huzûrunda tarîkat hakkında gevezelik etmemeli, şeyhi izin vermedikçe tarîkat ahlâkıyla ahlâklanmış olsa bile tarîkat hakkında konuşmamalıdır. (*Envâr*, I, 100)

* *Mürîd* olmanın şartlarından biri de şudur: Mürîd, günâhlardan en uzak insan olmalı, geceleyin çok uyanık kalmalı ve kıyâmda bulunmalıdır. Efendisine {Rabb'ine} hizmetini artırdıkça ona olan yakınlığı ve ihsânı {görüyormuş gibi ona ibâdet etmesi} artar. (*Envâr*, I, 102)

* *Mürîd*, tarîkat yolunu vasıf ve kalemle değil de zevkle {tadarak} tanıyabilmek için azmini bir araya toplamalıdır. (*Envâr*, I, 104)

* *Mürîd*in tarîkat binasının dört temeli vardır: Birincisi, Allah Teâlâ'yı diliyle zikrederken kalb huzûr içinde olmalıdır. İkincisi, Allah Teâlâ'yı murâkabe etmek için kalbi cem' etmeye zorlamaktır. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın rızâsı için nefs ve hevâsına muhâlefet etmelidir. Dördüncüsü, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmek için şübheli yiyecekten uzak kalmalıdır. Bu dördüncü usul kutbdur. Bununla âzâlar temizlenir ve kalb sâf hâle gelir.

Mâhir mürîd, nefsine payı olan meşrû yiyeceği verir ve onu azdıracak şeylerden alıkoyar. Çünkü nefs, Allah Teâlâ'nın kula emanetidir. Nefse açlık gibi yollarla zulmetmenin başkasına zulmetmekten farkı yoktur. Bazılarına göre kişinin kendi

nefsine zulmetmesi başkasına zulmetmesinden daha ağırdır. Çünkü onlara göre kendini öldüren kimsenin azabının başkasını öldürenden daha ağır olacağı doğru kabûl edilmiştir. (*Envâr*, I, 115)

* *Mürîd*, dünyâdan çıktıktan sonra kalbiyle ona şehvet nazarıyla baksa hicâbla, hesaba çekilmekle veya azabla cezâlandırılır. (*Envâr*, I, 129)

* *Mürîd* önce dinler, sonra, anlar, sonra bilir, sonra müşâhede eder, en sonunda da tanır {mârifete erer}...

...Sâdık *mürîd* olmanın şartlarından birisi, mürîdin nefsinin haz alacağı şeye adım atmamasıdır. Çünkü irâdede sâdık olmak tüm şehvetleri kalbden yok eder. (*Envâr*, I, 130)

* *Mürîd-i sâdık* {sâdık mürîd}... Sâdık mürîdliğin şartlarından biri, Allah'a kavuşmaktan başka hiçbir şevkin kendisini rahatlatmamasıdır. Müşâhede dünyâda kalb ile, âhirette ise zâhirî gözle bakarak olur...

...*Mürîd-i sâdık*ın alâmetlerinden biri de, bizim ıstılâhımızdaki sünnet ve farzları yerine getirmesidir. Sünnet, dünyâyı terk etmek, farz ise Allah'ı zikretmeye devam etmektir...

...*Mürîd-i sâdık* olmanın bir şartı da, kendisiyle ehl-i dünyâ arasında ne bir dostluk, ne bir arkadaşlık, ne de şer'î ve zarûrî miktarın dışında bir beraberliğin bulunmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın yolunun aşkı, onun başkalarına meyletmesine müsaade etmez. (*Envâr*, I, 138)

* *Mürîd*i Hakk'ın husûsî hazretine götürecek en kestirme yol zikre devam etmektir. Nitekim zikirlerine devam eden kimsenin sırrının temizleneceği husûsunda ittifâk etmişlerdir. Sırrını temizleyen kimsenin Allah Teâlâ'nın huzûrunda yeri olur. (*Envâr*, I, 144)

* *Mürîd*in uyması gereken edeblerden birisi, bir şeyhin kabrini ziyaret ettiğinde onun ölmüş olduğuna ve kendisini duymayacağına îtikad etmemesidir. Mürîd, şeyhin berzah hayatında olduğuna inanmalıdır ki, bereketine nail olabilsin. Çünkü kul bir velînin kabrini ziyaret ettiğinde, orada Allah'ı zikrederse o velî kabrinde oturur ve onunla birlikte Allah'ı zikreder. Nitekim biz İmam Şafiî, Zünnûn Mısrî ve bir kısım Karafe şeyhinde bu olaya defalarca şâhid olduk. (*Envâr*, I, 161)

* *Mürîd*in en fazîletli virdi zikirdir. Çünkü namaz her ne kadar büyük bir ibâdet ise de zikrin câiz olduğu bazı vakitlerde câiz değildir. Allah Teâlâ'yı zikretmek hiçbir vakitte yasak değildir. Nitekim Şeyh şöyle söylemiştir: "*Bana göre, hevâ sâhibi olduğu sürece mürîdin en fazîletli zikri 'Lâ ilâhe illAllah' sözüdür. Tüm hevâsı yok olduğu takdîrde 'Allah' lafzını söylemek ona daha çok fayda verir...Tarîkat yolunun başlangıcında virdlerden mahrum kalan, nihâyetinde vâridâttan mahrum kalır. Ey mürîd, murâdına ermiş bile olsan virdlerine devam et!*" (*Envâr*, I, 163)

* *Mürîd* ancak Allah'ın katında zillet ve horluğun meydana gelmesi için ibâdet eder. Yoksa insanların gözünde ya dünyâda ya da âhirette bir mevkî ve şöhreti olsun diye değil. (*Envâr*, I, 179)

* *Mürîd*in kurtuluşa ermesinin üç alâmeti vardır: Bunlar da şeyhini kendi nefsine tercîh etmek, emrettiği her şeyi kabûl etmek ve şeyhinin istediği her şeyde ona uymaktır. (*Envâr*, II, 16)

* *Mürîd*e hırka giydirmenin şartları vardır. Mürîd, bu elbiseyi gerçek mânâda, kemâl makamlarına göre şereflenmek için giymelidir. Bunun şartı şudur: Allah Teâlâ, mürîde üzerindeki hırkayı çıkarmakla, kendisinde bulunan kötü sıfatları ortadan kaldırmasını takdîr etmiştir. Üzerindeki hırkanın takke, örtü, şal ya da gömlek olması fark etmez. Artık bu hırkayı çıkardıktan sonra mürîdde kötü ahlâka bağlı herhangi bir muhâlefet ya da nefslerin benliklerinden herhangi bir şey kalmamalıdır. Tersine onun bâtını {iç dünyâsı}, içinden rezilliklerin tamamen silindiği bir çocuğun bâtını gibi olmalıdır.

Bundan sonra şeyh ona, daha önce üzerindeyken çıkardığı hırkanın benzeri olan bir başka hırka giydirir. Böylece bununla mürîdin üzerine Muhammedî ahlâktan onun için uygun gördüğü kısmı tamamıyla ona bahşetmiş olur. Bu ahlâka tedâvî, mücâhede ve riyâzetle ulaşılır. Böylece mürîd bu ahlâkın boyasıyla boyanır. Bundan sonra da kendisinden nefsin benliği ve kötü ahlâk hemen hemen hiç ortaya çıkmaz...

...*Mürîd*liğe girmenin şartı halvettir. Halvet, Allah'ın mürîde sahîh keşfi muttalî kılması sayesinde mürîdin, halvetin tüm şartlarını yerine getirmeye gücünün yetmesidir. Bunu hiçbir şey bozamaz. Böylece Allah halvetin tüm sonuçlarına bu kulu kendisinden bir beyyine ve bilgi ile muttalî kılar. Halvet âdâbını yerine getirmeyip onun sonuçlarını elde edemeyen kimse sâdık bir mürîd değildir. Nitekim Allah her şeyhi halvetin sonuçlarına muttalî kılmaz. Çünkü o şeyh sâdık şeyh değildir. O, nefsiyle nefsinde öldürülen kimsedir. Ehl-i tarîk ile alay eder. Onun hükmü, hayâldeki bir düşün hükmü gibidir. Bir kadı {hâkim} veya emirin kapısından çıktığında küçülür ve herkes ona güler. (*Envâr*, II, 100)

* Bâtın ehlinin kalblerinin meyletmesi *mürîd*in sünnet-i seniyyeye uyduğu, kötü bidatlardan kaçındığı ve varlığı tamamen terk ettiği kadar olur. Tüm tarîkat imamlarının icmâ ettiği usûllerden biri de nefy-i vücûd {varlığı silmek}, bezl-i mechûd {çok çaba sarf etmek} ve kanâat-i mevcûd {var olanla yetinmek}, *vefâ-yı ulûd* {verilen sözlere vefâ göstermek} ve *nisyân-ı mâsivâ inde müşâhede-i mâbûd*dur {Allah Teâlâ'nın müşâhedesinde, O'ndan başkasını unutmaktır}. Bütün bunların yanı sıra gücünüz yettiğince size ciddi bir şekilde gizli zikre sarılmanızı ve izin verdiğimiz virdlere devam etmenizi tavsiye ederim. Çünkü bu, keşf ve vicdan dehâlarının aynı noktada birleştikleri gibi, kalb hastalıklarını giderecek en iyi ilaçtır. (*Buğye*, 244)

* *Mürîd*in şeyhi ve tarîkat kardeşleriyle olan edebleri beş tanedir. Birincisi, aksi doğru olduğu ortaya çıksa bile emre uymaktır. İkincisi, kendisine rağmen de olsa yasaklardan kaçınmak, yanında olsun veya olmasın, diri veya ölü olsun şeyhine hürmetini korumaktır. Üçüncüsü, imkân nisbetinde kusursuz olarak şeyhinin haklarını yerine getirmek, aklını, ilmini ve riyâsetini bir kenara itmektir. Ancak bu konuda şeyhinden bir muvâfakat olursa o takdîrde bunun karşılığında insafla ve nasihatle yetinebilir. Bu, tarîkat kardeşleriyle olan muâmelesidir. Eğer irşâd eden şeyh yoksa ve bu beş şarttan biri eksik olursa, bu şartlardan kâmil olana itimad edilir ve diğerlerine de kardeşlikle muâmele edilir. (*Câmi'*, 15)

* *Mürîd*in yapması gereken vazîfeler vardır. Onlar da şunlardır: Birincisi, haramları terk ederek takvâ üzere olmak, ihlâl etmeden ve aşırıya kaçmadan muhtaç olduğu şeye hırsla sarılarak vâcibleri (görevleri) yerine getirmektir.

İkincisi, nefsini kemâle erdirecek sebebleri kullanarak ve zarûret olmadıkça şübheli şeylerden kaçınmak gibi takvâ ile amel etmektir.

Üçüncüsü, gelecek olan vâridâta karşı kalbî azalarıyla, her aza kalbin hareketine ve kasdına karşılık hareket edecek tarzda uyanık olmaktır. Nitekim Şâzelî şöyle söylemiştir: "*Kul, azaları kalbine uygun hareket etmedikçe nifaktan kurtulamaz.*"

Dördüncüsü, sana nefsinin ayıplarını gösteren ve Rabb'ine (giden yolda) rehberlik eden mârifet ve ilim ehli ile bir arada bulunmandır. Bu da esaslara ilticâ etmen, yasaklara karşılık şükürde bulunman, vâridâtlardan râzı ve memnun olman, zorluklara sabretmen, kadere teslîm olman, her şeyde her şeye karşı onları tercîh etmek sûretiyle olur. Nitekim Şâzelî şöyle söylemektedir: "*Kendisini sana tercîh edenle dostluk yapma! Çünkü o alçaktır.*"

Beşincisi, izzet ve gurur sâhiblerinden uzak kalmak. Nitekim Sehl şöyle söylemiştir: "*Üç kısım kimseyle sohbet etmekten sakın! Bunlar da dalkavuk fakîrler, câhil mutasavvıflar ve gafil yöneticilerdir.*"

Altıncısı, edebli olmaktır. Şâzelî şöyle demiştir: "*Dört edeb vardır ki, bunlara sâhib olmayan dervişi bırak gitsin! Bunlar da küçüklere merhamet, büyükleri saymak, nefsine karşı insaflı olmak, nefsin hakkını istemeyi terketmektir. Dört edeb daha vardır ki Allah'ın yoluna giren bir kimsede bunlar yoksa, sakın ona güvenme! Bunlar da zulüm elinden (haksızlardan) uzak durmak, âhiret ehlini tercîh etmek, muhtaçları gözetmek, beş vakit namazı cemaatle kılmaktır.*" Ebû Hafs (Haddâd) şöyle demiştir: "*Tasavvufun tamamı edebdir. Her vaktin bir edebi, her hâlin bir edebi vardır. Kim vaktin edeblerine uyarsa adam seviyesine yükselir. Edebi terk eden kimse yaklaşmak istediği yerden kovulur; ulaşacağını zannettiği yere ulaşamaz.*"

Yedincisi, vakitlerin hakkını vermektir. Nitekim Hz. İbrâhîm'e ﷺ indirilen suhufta şunlar vardı: "*Akıllı kimse zamanını dörde böler. Bir bölümünde Rabb'ine yakarır. Bence bu vakit, seher vaktinden güneş doğuncaya kadardır. Bir bölümünde nefsiyle he-*

saplaşır. Bu da ikindiden güneş batıncaya kadardır. Bir bölümünü, kendine kusurlarını hatırlatan, kendisini Rabb'inin yolunu gösteren kardeşleriyle ilgilenmeye ayırır. Bunun için de gece veya gündüz kendisi için uygun olan bir zaman tâyîn eder. Zamanının bir bölümünü de kendine, meşrû isteklerini yerine getirmek için ayırır. Bunun içinde yine uygun olan vakti belirler. Vakitlerin hepsi bunlar için uygundur. Hatırda tutmak isteyen, yani şükretmek isteyen kimseler için geceyle gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur."

Sekizincisi, âlemde kendinden ve Rabb'inden başkasını görmemen, O'nun katındakini kendin için bir hazine kabûl etmen ve O'nu hakkıyla gözetmendir. Ondan gizli ve aşikâr olarak harcamandır. O'ndan başkasından zevk almaman, yaşakladığı yerde seni görmesinden, veya görmek istediği yerde bulunmamaktan veya kendisinden başkasına yöneldiğini görmesinden sakınmandır. Bir kısım ârifler şöyle demişlerdir: Hakk'ı gösterip de halka takılıp kalanı, Allah halka muhtaç eder. Rahmetini onların kalbinden söker. Bütün yakın ve hısımlardan uzak kal. Çünkü gerçek zengin, insanlara ihtiyaç duymayandır.

Dokuzuncusu, davranışlarında tekellüften kaçınmaktır... Tekellüfün aslı başkalarını memnun etme arzusudur. Îmânın boşa gitmesi, fâcirlik, riyâ, desinler, yağcılık hep bundan meydana gelir. Her husûsta mutedil olmalısınız. *"-Eğer inanıyorlarsa- Allah ve Resûlü memnûn edilmeye daha lâyıktır."*

Onuncusu, kalbi, onu hayata kavuşturacak şeylerle îmar edip, aksi şeylerden kaçınmaktır.

Dört şey kalbi öldürür, dört şey de kalbi hayata kavuşturur. Birincisi, dünyâda garîb olduğunu hatırlamandır. Bu durumda nefsine karşı âdil olman, ona zulmetmemen ve musîbetlere sabretmen gerekir. Bunun tersi, gönlü zevklerle ve arzularla meşgul etmektir.

İkincisi, ölüm ânındaki zorlukları düşünmendir. Bu, kişiye dünyâsındaki her şeyi unutturur ve halka güvenmekten uzaklaştırır. Çünkü onlar ölümün o zorlu anında ona en küçük bir yardımda bulunamazlar. Bunun tersi, ölümü unutmak, arzu ve ümîdlere takılmaktır. Bu ise açlık endîşesinin kapısını açar. İşte bu, dünyâdaki bütün belâların ve âhiretteki sıkıntıların kaynağını teşkîl eder.

Üçüncüsü, kalbin yalnızlığını hatırlamaktır. Allah'tan başka şeylerle ünsiyet kalbi katılaştırır. Ancak Allah için, Allah dostlarıyla ünsiyet etmek ve sadece âhiret sevâbını isteyen kimselerle oturup kalkmak böyle değildir. Bunun tersi ise, gaflet dalmak, *"Daha gencim"* diyerek kendini aldatmaktır. Bu davranış kişiyi ameli terk etmeye ve gevşek davranmaya, ibâdetlerin ihmâline, baş olma arzusuna ve bid'atlerin ortaya çıkmasına yol açar.

Dördüncüsü, Allah'ın huzûrunda hesab vermek için duracağını hatırlamaktır. Bu, her davranışının Allah adına ve Allah için olmasını, her davranışında şerîata uymasını, her hâlinde nefsiyle hesaplaşmasını, bütün işlerinde Mevlâ'sından hayâ

etmesini sağlar. Bunun tersi, Allah'a karşı cür'et, "*Allah affeder*" diye kendini aldatmaktır. Hâlbuki gerçek mânâda Allah'a hüsn-i zanda bulunan kimse, amelini de güzel yapmaya çalışır. Rabb'iniz hakkında beslediğiniz bu zan var ya, işte sizi o mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz.

Sonradan îcâd edilen {ve dînde olmayan} şeylerden sakının. Çünkü sonradan îcâd edilen her şey bid'attir. Her bid'at dalâlettir {sapıklıktır}. Her dalâlet de sâhibiyle birlikte ateştedir. Allah'tan ümîdinizi kestiren, yolunuzdan saptırmaya çalışan bâtılperestlerin yalanlarından kendinizi koruyun. Sizin yapmanız gereken şey, belli başlı farzları yerine getirmek, belli başlı haramlardan kaçınmak, rivâyet edilen sünnetlere uymak, evliyâya sevgi beslemektir. (*Câmi'*, 15)

* *Mürîd*, nefsin hazlarını yok eden, beşerî arzularını söndüren kimsedir. Mürîd, tevbe makamını doğru olarak tahakkuk ettiren ve edeb kurallarına riâyet eden kimsedir. Mürîd, şeyhinin huzûrunda kendisini ölü yerine koyar ve şeyhinin isteğini yerine getirir. Mürîd, tecrîd makamında bulunur ve istikâmet üzere olur. Mürîd, şehîd olan bir ölüdür, tecrîdden ayrılmaz. Talebe âdetlere uymakla birlikte faydalanma taleb eden kimsedir. (*Kavânîn*, 99)

* Allah yoluna giren bir derviş olan *müridi*, Allah'a ulaşıncaya kadar makamlarında ve hâllerinde devamlı ilerleme kaydeder. Bundan maksad, ilâhî yardımın onu Allah'ın huzûruna cezbetmesidir. Böylece yorulmadan, çalışıp çabalamadan Allah'a vâsıl olur. Fakat makamlar yoluyla vücûd mertebelerine iner. (*Rihle*, 84)

* Allah'ın yoluna intisab eden fakîr sûfî, ya tecrîd ya da esbâb {sebebler} makamında bulunur. Birincisinin mânâsı, Allah'ın dışındaki her şeyden kesilerek ona yönelmek, ikincisinin mânâsı ise, hâlinde devam ederek ve {Allah} yolunda yürüyerek rızkı için çabalamak ve dünyâ işleri için çalışmak demektir. Bu sebeble irşâda vâris olan kâmil şeyhin terbiyesi altında bu taifenin yolunda seyr ve sülûkun birleştirdiği fakîr sûfîler ikiye ayrılırlar. Bu kâmil şeyhin terbiyesi altına giren mürîdin tüm müşâhede ve hâlleri ancak şeyhinin aynası ve vâsıtasıyla olur. "*Fenâ hâlinde olmak üç kısımdır*" demelerinin mânâsı budur. Birinci fenâ şeyhte, ikincisi hakîkat-i Muhammediyye'de, üçüncüsü Allah'tadır. Sâlike hakîkat-i Muhammediyye'nin herhangi bir hakîkati açıldığında şeyhiyle arasındaki vâsıta asla kopmaz. Muvaffak ve said {başarılı ve mutlu} mürîd hiçbir hâlde ve makamda şeyhinden gafil olmaz. (*Rihle*, 226)

* *Müridden* kabiliyet, şeyhten yardım. (*Nefehât*, 130)

{Ayrıca bk. **sâlik/sâlikûn**}

mürşid (مرشد) * Mürîdin gazab ve şehvete meylettiğini gördüğünde, *mürşidin* onu orta yola döndürebilmek için umûmî mânâda bu iki kötü vasfı mübâlağalı bir şekilde kötülemesi güzel bir şeydir. Riyâzetten murâdın îtidâl olduğunun delîli, sehânın {cömertliğin} şer'an arzu edilir bir vasıf olmasıdır. *Sehâ*, cimrilik ve müs-

riflik arasında orta bir yerdedir. Allah bu hâli övmüştür: "*İnfâk ettiklerinde israf da cimrilik de etmezler. Bu ikisinin arasında îtidâli muhâfaza ederler.*" [Furkān, 25/67]

Bil ki îtidâl, bazen fıtratın kemâliyle hâsıl olur. Bu Allah'ın bir armağanıdır. Nice çocuk vardır ki, doğru sözlü, cömert ve yumuşak huylu olarak yaratılır. Bazen de iktisâbla, riyâzetle çalışarak elde edilir. Bu ise nefse istenilen ahlâkı celbeden amelleri yüklemekle olur. Cömertlik ahlâkını elde etmek isteyen, bu ahlâk onun tabîatı olana kadar cömertlik fiillerini yüklenerek yapmaya çalışsın! (Kudâme, 157)

* *Mürşid*in biri beşerî, diğeri rûhânî olmak üzere iki sûreti vardır. Beşerî sûret gördüğümüz sûrettir. Rûhânî sûret devamlı olarak mürîdle birliktedir. Mürîd öldüğünde onunla birlikte kabre iner ve onun yerine kabir sualine cevâb verir. Bağlı bulunduğu bir şeyhi olmayan kimseye ise Peygamber Efendimiz'in ﷺ rûhâniyyeti hazır olur ve âciz kalırsa soruları onun yerine cevâb verir. (*Nefehât*, 126)

{Ayrıca bk. **şeyh**}

mürû'et (مروئة) * *Mürüet* {şahsiyet, insanlık}, hem sözle hem de fiille zikirde sebât etmek, dili {kötü sözlerden} korumak, bakışlara sâhib olmak, giyecek ve yiyeceğe dikkat etmektir. (*Luma'*, 302)

müsâfir (مسافر) * *Müsâfir*in {yolcunun} yolculuğunda, ihtiyaç duyduğu dört şey var ki onlar olmadan yola çıkmamalıdır: Birincisi kendisine yetecek bilgi, ikincisi haramdan koruyacak verâ, üçüncüsü gönlünü taşıyacak vecd, dördüncüsü kötülüklerden koruyacak güzel huy. (*Luma'*, 252)

* *Müsâfir*, akılla anlaşılabilen şeylerde düşüncesi ile yolculuğa çıkan kimsedir. Mûteber olan da budur. Buna göre müsâfir, dünyâ yolculuğundan âhiret yolculuğuna geçer. (*Istılâh*, 530)

{Ayrıca bk. **sefer**}

müsâmaha (مسامحة) * *Müsâmaha*, sertlikle yumuşaklık arasında olan bir durumdur. Bu ise, bir arada bulunmayı tatlı hâle getirmeyi tercîh etme yolunda, sıradan durumlarda karşılıklı ilişki içinde olanlar karşısında ihtilâf ve inkârı terk etmektir. (*Mîzân*, 77)

müsbit-i cerîh (مثبت جريح) * *Müsbit-i cerîh*, kandilin ışığının dumandan dolayı fitilden ayrılıp sonradan geri dönmesi gibi tevâcüd eden, bu yüzden de nefsinin kendisiyle bedeni arasındaki alâkayı hemen sâbitleştirdiği kimsedir. (*Ravza*, 667)

{Ayrıca bk. **tevâcüd-vecd-vücûd**}

müstağrak bi mehabbetillah (مستغرق بمحبة الله) * Allah sevgisiyle dolup taşan

kimse, *Mektûbât*'tan sonraki virdi, Allah ile beraberken kalb huzûruna kavuşmak olan kimsedir. Bu kişi, virdinin olmasını istediği şeye doğru hareket ettirilir. (Kudâme, 58)

müstağîs (مستغيث) * *Müstağîs* {yardım isteyen}, yardım istenilenden imdâdının zuhûr etmesini taleb etmektir. Bunun istiğase, tevessül, teşeffû, teveccüh veya tecevvüh lafızlarıyla yapılması arasında fark yoktur. Bu son ikisi "*câhe*" ve "*vicâhe*" kökünden gelmektedir, "*değeri ve makamı yüce*" mânâsındadır. (*Meşârık*, 114)

müstehlik (مستهلك) * Kendinden hiçbir iz bırakmayacak şekilde Zât-ı Ahadiyyet'te fânî olan kişidir. (Kâşânî, 84; *Câmi'*, 98)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'**}

müstened-i ma'rife (مستند معرفة) * Bütün isimlerin kaynağı [kendisi (*Câmi'*)] olan ahadiyyet mertebesidir. (Kâşânî, 83; *Câmi'*, 98)

{Ayrıca bk. **vâhidiyyet**}

müsterîh (مستريح) * *Müsterîh* {huzûra kavuşan, rahat olan}, olan Allah'ın kader sırrını bildirdiği kullarına denir. Çünkü o, takdîr edilen her şeyin vakti gelince meydana gelmesinin gerektiğini anlar, takdîr edilmeyenin de kesinlikle meydana gelmeyeceğini görür. Bunu bilen kimse ise hem isteme ve bekleme derdinden, hem de elden kaçan şeye üzülmekten kurtularak huzûr içinde olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen hiçbir musîbet yoktur ki...*" [Hadîd, 57/22) Bunun için Hz. Enes ﷺ şöyle söylemiştir: "*Allah Resûlü'ne senelerce hizmet ettim. Yaptığım herhangi bir şey için 'Niçin yaptın?' yapmadığım bir şey için de 'Niçin yapmadın?' diye tek kelime söylemedi.*" [*Müsned*, III, 197; *Evsat*, IX, 91] Bu da insana yorgunluktan başka bir şey vermemiştir. (Kâşânî, 84; *Câmi'*, 98)

müstevâ-yı ism-i a'zam (مستوى الإسم الأعظم) * İsm-i âzam derecesi, hakkı içine alan beyt-i muharrem, yani kâmil Zât'ın kalbidir. (Kâşânî, 83; *Câmi'*, 98)

müşâhede (مشاهدة) {bk. **muhâdara-mükâşefe-müşâhede**}

müşâhede-i cemâl (مشاهدة الجمال) * *Müşâhede-i cemâl* {Allah'ın cemâlini görme}, önemli yüksek mekânlardan kalbe büyük ilâhî bağışlarla nûrların, sırların, lütufların, lezzetli sözlerin, dostâne ifâdelerin, müjdelerin tecellî etmesi ve Allah'a yakın olma durumudur. Burada kulun hiçbir dahli olmaz, iş tamamen Allah'a döndürülür. Her şey ezelî nasibe bağlanır. Allah'tan bir rahmet ve bir isbât olarak hisseye düşen ne ise o gelmeye başlar. Ecel gelinceye kadar onlar için dünyâda devam eder. Bu da takdîr edilen ölüm zamanıdır. Bunun dünyâda verilmesinin se-

bebi, Allah'a aşırı şevkten sevginin ifrât derecesine ulaşmaması içindir. (*Fütûh*, 22)

müşâhede-i hakk (مشاهدة الحق) * Hakkı müşâhede etmek fenâdır. Onda lezzet yoktur. Fenâ hâlinde hitâb bulunmaz, bu doğru da olmaz. Çünkü hitâbın faydası düşünmektir. (*Esfâr*, 260)

müşâhede-i murâkıbîn (مشاهدة المراقبين) * *Müşâhede-i murâkıbîn* {murâkabe eden kişilerin müşâhedesi}, müşâhede makamında olanların ilk murâkabesidir. Bu, makamı murâkabe, hâli ise muhâsebe olan kimsenin murâkabesidir. Müşâhede makamında olan kimsenin vasfı murâkabe olur. Murâkabede bulunanın gördüğü ilk şey, âciz kalsa da, üç mânâdan hiçbirinden ayrı olmaması gerektiğini yakînen bilmesidir. {Bu mânâların ilki} Allah'ın kendisine farz kıldığı şeylerin Allah için olması gereğidir. Farz iki çeşittir: Yapılması emredilen ve terkedilmesi emredilen. Bu da yasaklananlardan sakınmaktır.

İkinci mânâ teşvîk edilen mendûbdur {müstehabdır}. O da, kişiyi Allah'a yaklaştıran bir husûs olarak hayırda yarışmak ve geçip gitmeden hemen önce hayırlı bir işte acele etmektir.

Üçüncü mânâ, vücûdunun ve kalbinin sıhhat ve kurtuluşunu barındıran mübâh şeylerdir. Mü'minin dördüncü bir vakti yoktur. Eğer dördüncü bir vakit ihdas ederse, Allah'ın koymuş olduğu sınırı aşmış olur. (*Kût*, I, 88)

müşrif-i zamâ'ir (مشرف الضمائر) * *Müşrif-i zamâir* {kalbleri gözetleyen}, Allah'ın insanların kalblerini kendisine bildirdiği kimedir. Allah'ın Bâtın ismi tecellî eder ve o kimse artık bâtınlara {gizli olan şeylere} {bâtına (*Câmi'*)} hâkim olur... (Kâşânî, 85; *Câmi'*, 98) ... Şeyh Ebû Saîd Ebu'l-Hayr bunlardan biridir. (Kâşânî, 85)

mütâla'a (مطالعة) * *Mütâlaa*, Allah'ın, başlangıç olarak ârif olanlara rahmetini indirip onları tasdîk etmesi ve kâinâttaki hâdiselere yönelik konulardaki taleblerine karşılık vermesidir... (*Istılâh*, 536; Kâşânî, 86; *Câmi'*, 98)

* ...*Mütalaa*, doğuşu esnâsında ve ilk çıkışında müşâhede ile şereflenmeye verilen isimdir. (Kâşânî, 86; *Câmi'*, 98)

* *Mükâşefe* bazen *mütâlaa*, bazen *müşâhede*, bazen de kulların sırlarına muttalî olma mânâsına gelir. Hakîkatte o ferâsettir. (*Kavânîn*, 94)

{Ayrıca bk. **muhâdara-mükâşefe-müşâhede**}

mütehakkık bi'l-hakk (متحقّق بالحقّ) * *Mütehakkık bi'l-Hakk* {Hakk ile tahakkuk ettirilen kişi}, Allah Teâlâ'nın kendi taayyünü olmaksızın her taayyün edilen yerde gördüğü kimsedir. Çünkü Allah Teâlâ, her isim, sıfat, taayyün ve haysiyyetle kayıtlı olarak müşâhede edilse de müşâhede ile sınırlanamaz ve kayıtlanamaz.

Çünkü Allah, mutlak mukayyeddir. Mutlak mukayyet olan kayıt altına alınmaktan da, kayıt dışı kalmaktan da, mutlaklıktan da, mutlaklık dışında kalmaktan münezzehtir. (Kâşânî, 76; *Câmi'*, 95)

mütehakkık bi'l-hakk ve'l-halk (متحقّق بالحقّ والخلق) * *Mütehakkık bi'l-Hakk ve'l-halk* {hem Hakk'la, hem de halkla tahakkuk ettirilen kişi}, varlıkta bulunan her mutlakın bir kayıtlanma ve her kayıt altına alınmış olanın bir mutlaklık yönünün olduğunu, bunun aksine mutlak olan ve her türlü kayıtla kayıtlanmış bir yönü olan her varlığı da tek bir hakîkat olduğunu görür. Bu mertebeyi tadarak müşâhede eden kimse hem Hakk'ı hem halkı, hem fenâyı hem de bekayı tahakkuk ettirmiş olur. (Kâşânî, 76; *Câmi'*, 95)

mütesemmi'-müstemi'-sâmi' (متسمّع – مستميع – سامع) {bk. **semâ'**}

müteşerri' (متشرّع) * *Müteşerrî*, Hakk'ın cennetine girmeyi, Hakk'a komşu olmayı ve Hakk'ın yüzüne bakmayı isteyen kimsedir. (*Ravza*, 621)

mütezekkir (متذكّر) {bk. **zikr/ezkâr**}

müzâhât beyne'l-hazarât ve'l-ekvân (مضاهاة بين الحضرات و الأكوان)

* *Müzâhât beyne'l-hazarât ve'l-ekvân* {mertebeler ve varlıklar arasındaki benzerlik}, varlıkların üç mertebeye bağlı olmasıdır. Yani vücûb mertebesi, imkân mertebesi ve bu ikisini birleştiren mertebe. Mahlûkattan vücûba nisbeti en kuvvetli olan en şerefli ve en üstün ise, onun hakîkati yüce rûhânî veya melekî yahut basit felekî olur. Mahlûkattan imkâna nisbeti en kuvvetli olan en düşük ve en alçak ise, onun hakîkati basit veya bileşik süflî unsur {element} olur. Mahlûkattan cem'e nisbeti en güçlü ise, onun hakîkati inşâî {orijinal} olur. İmkâna daha çok meyilli olan her insanda imkân çokluğunun hükümleri galib ise merdûd {reddedilmiş} kâfirlerden olur. Vücûba daha çok meyilli olan her insanda vücûb hükümleri galib ise peygamberlerden ve velîlerden olur. Bütün yönlerin kendisinde eşit olduğu kimse orta hâlli mü'minlerden olur. Bu iki yönden birinden diğerine meyletmelerine göre mü'minlerin îmânı güçlü ya da zayıf olur. (Kâşânî, 85; *Câmi'*, 98)

müzâhât beyne'ş-şu'ûn ve'l-hakā'ik (مضاهاة بين الشؤن والحقائق)

* *Müzâhât beyne'ş-şu'ûn ve'l-hakaik* {fiillerle hakîkatler arasındaki benzerlik}, kevnî {varlıkla alâkalı} hakîkatlerin, fiillerin isimlerinden [isimlerden (*Câmi'*)] ibâret olan kevnî hakîkatler üzerine oturması, isimlerin de zâtî fiilere dayanmasıdır. Varlıklar isimlerin gölgeleri ve sûretleridir; isimler ise fiillerin gölgeleridir. (Kâşânî, 85; *Câmi'*, 98)

N

na'lân/na'leyn (نعلان/ نعلان) * *Nâleyn* {iki nalın}, rahmet-azab, gazab-rızâ ve benzerleri gibi zıt ikili mefhumlardır {kavramlardır}. Kademeyn ile nâleyn arasındaki fark, kademeynin birbirine zıt Zâtî hükümlerden; nâleynin ise te'sîrleri mahlûkata uzanan iki zıttan ibâret olmasıdır. Yani nâleyn mahlûkatta eser bırakmak ister. Kademeynin altındaki nâleyndir {iki ayağın giydiği terlikler gibidir; ayak asıl, terlik ise ayağa ait olup, ayağın yerle irtibâtını kesmekle beraber yerde iz bırakır}. Çünkü aklî sıfat, Zâtî sıfatın altındadır {aklî sıfat, terliğin yere ayaktan daha yakın olması gibi, maddeye Zâtî sıfattan daha yakındır}. Nâleynin gider vaziyette olması, eseri {iz bırakmayı} bizzât istemesi demektir. Bunlar {sözü edilen zıt kavramlar}, gidici, yani hükmü her vücûdda câri {geçerli} olan mefhumlardır. Mevcûdâttan her biri, hangi türle mevcûd olursa olsun, onların {nâleynin} o mevcûdda te'sîr ve hükmü vardır. (*İnsân*, II, 4)

{Ayrıca bk. **kademân/kademeyn**}

nakşbend (نقشبند) * *Nakşbend*in mânâsı, hakîkî kemâlin sûreti olan nakşı {izi} mürîdin kalbine bağlamaktır...

...Nakış, mührün sûretidir. Onunla mührün mumunu ve benzerlerini mühürlediğinde, bozmadan devamını sâbit hâle getirirse, nakşetmesi mükemmel olan kimse hâline gelir ve "*nakşbend*" diye isimlendirilir. Yani nakşın aslî unsuru ve bağlandığı şey demektir. (*Buğye*, 41)

nakşbendiyye (نقشبندية) {ahrâriyye; elkāb-ı silsile-i nakşibendiye; hâcegâniyye; hâlidiyye; îmân-ı i'tâ'î; mazhariyye; müceddidiyye; sıddîkiyye; tarîk-ı nakşbendiyye; tarîkat-ı nakşbendiyye; tarîkatü'n-nakşbendiyye; tayfûriyye}

* *Nakşibendiyye*, sâdât-ı sûfîyyeden {sûfî fırkalarının ileri gelenlerinden}[ks] büyük bir fırkadır. Allah onların sırlarını mukaddes kılsın, yollarını Allah'a, Resûlü'ne ﷺ ve onun Allah katından getirdiklerine tam îmân üzere dâim eylesin. O, hakikî ve gerçek îmândır ve hakîkatinin tam olarak bulunduğu yer ise kalbdir. Bu hakiki

îmân kalbe yerleşirse, onun nûrâniyyeti bedenin bütün organlarında kendini gösterir. Hakikî îmân, ancak Allah Teâlâ'ya itâat etmek ve her şeyde O'nun rızasını aramak, Resûlü'ne ﷺ uymak ve nefs-i emmâreye muhâlefet etmekle elde edilir.

Sûfîlere göre hakiki îmân üç rükünden mürekkebdir {üç temel direkten meydana gelir}: Birincisi, îtâî îmândır. Bu, Allah'ın mü'minlerin kalblerine tâ yaratılışlarının başlangıcında rûhânî nûrla yazmış olduğu îmândır. İkincisi, Yüce Allah'ın vahdâniyyetini ve Hz. Peygamberin getirdiklerini tasdîk etmektir. Üçüncüsü ise, diliyle *"Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlüllah {Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın Resûlüdür}"* demek sûretiyle ikrâr etmektir. İşte bu üç erkân birleşince hakîkî îmân olur.

İslâmı {teslîmiyeti, müslümanlığı} tam olarak gerçekleştirmek demek, kulun âcizliğini, fakirliğini, zelîlliğini, inkisarını, gizli ve açık olarak teslîmiyetini izharla birlikte şerîatın bütün hükümlerini gerçekleştirmek demektir. Bu da ancak, Sünnet-i Seniyye'ye uymak ve onunla amel etmek üzere nefsin kellesini, mücâhede kılıcı ile uçurma yoluyla hâsıl olur. (*Buğye*, 26)

* Bu tarîkatın hakîkati şudur: Devamlı zikir ve fikirle Allah'ta huzûr bulmak; namaz, tilâvet {Kur'ân okuma}, zikir, yeme, içme, çalışma, kalabalık ve yalnızlık, hareket, sükûn, üzüntü, sevinç gibi tüm hâl ve zamanlarda Allah'tan gafil olmamak. Tüm bu hâllerde Allah'tan gafil olunmamalı, bilakis O'nunla hâzır {O'nun huzûrunda bulunduğu şuûrunda} olunmalıdır. Bu tarîkatta güç, kuvvet, kudret, söz ve fiilin ancak Allah'a ait olduğuna inanılır. Zaman hüsranla zâyî edilmez. Nitekim âlimlerimiz şöyle der: *"Zâhirî rızık bedenlerin hareketiyle; bâtınî rızık kalblerin hareketiyle, sırların rızkı sükûn ile ve akılların rızkı ise kulun, Allah'ın huzûrunda sükûn buluncaya kadar sükûndan fânî olmasıyla elde edilir. Rûhların azığı ise Yüce Allah'ı zikretmektir. 'Dikkat edin! Kalbler ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olur.'* [Ra'd, 13/28]"

...Bu tarîkatın şartları şunlardır: Sahîh bir ahd ile bey'at almak, zâtî şuhûda vâsıl olmuş, kâmil, âlim ve âmil bir şeyhten sağlam bir inâbe {tevbe} almak. Böyle bir şeyhin varlığı bu zamanda kibrît-i ahmerden {kırmızı kükürt yahut yakuttan} daha kıymetli olsa da, sâlik ona îtikadı ölçüsünde, onun sohbeti bereketiyle maksadına nail olur. Tabiî bu, şeyh âlim olursa böyledir, câhil ise ıslah edemez. Çünkü irşâda ehil değildir. Nitekim âlimlerimiz şöyle der: *"Bir elinde Kur'an, diğer elinde sünnet bulunmayan kimse tam bir cehâlet içerisindedir. Hakk'a vasıl olamamıştır. Böyle biri başkasına nasıl mürşid olabilir!."* (*Buğye*, 30)

* Bu tarîkatın şartları şunlardır: İlim, hilm {yumuşaklık}, ahlâk güzelliği, tevâzû, yabancılara şefkatle davranmak ve buna bağlı güzel işler, şeyhlere hürmet etmek, bilhassa teslîmiyet, sâlik olan mürîdin durumunu dîne muvâfık konularda şeyhinin terbiyesine havale etmek. Bu tarîkatta en büyük esas olan kalbî vukûfa riâyet etmek de şartlar arasındadır. Bunları *Bülûğu'l-emânî* ve *Füyûzâtü'l-Hâlidiyye* adlı kitâblarımızda açıklamıştık. Dileyen oraya müracaat etsin.

Avam gibi giyinmek de bu tarîkatın şartlarındandır. Tac, şal ve benzeri giyseler şart değildir. Cehrî zikir şart değildir. Sesi yükseltmek, raks yapmak, teganni ve gaflet bu tarîkatte bulunmaz. Huzûrsuz zikir, susayanın mazmaza yapması gibidir. Bununla birlikte yakînle alâkalı akaidin düzeltilmesine, hâlis niyete, kalbi muhafaza etmeye, nefsi açlığa alıştırmaya ve tüm ibâdetlerde mücâhede kılıcıyla nefsi öldürmeye özen gösterilir. Süse, görünüşe, değişmeye, nefsi aşağılamaya, bildiğin türden husûsî bir hâle îtibâr etmezler {süs ve görünüş gibi, hiçbir mânevî değişim de onları kibre sürüklemez}. Kim bu tarîkate mensub olursa, onun husûsî bir giysisi olmaz. Onların tüm şekil ve elbiseleri başkalarıyla eşit seviyededir. Kendi hâline münâsib elbise giyer. Âlim ise âlimlerin, idâreci ise idârecilerin, sade halktan ise halkın giydiğini giyer. Kesrette ve vahdette {kalabalıkta yahut yalnızlıkta} sûreti, sîreti ve hâlleri birbirinden farksız olur. (*Buğye*, 33)

* Bu tarîkatın erkânı {rükünleri, temel esasları} şunlardır: Kalbi, mâsivâllahtan {Allah'ın dışındaki her şeyden} alıkoymak, Allah'a yönelmek, her işte O'na tevekkül etmek. Bu silsile, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'inin onunla muttasıf olması ve aynı zamanda, hafî {gizli} husûsiyetteki *sıddîkiyye*ye de nisbet edilmesine de bağlı olarak, mükemmel bir letâfet ve nezâfetten {incelik ve temizlikten} dolayı "*zehebiyye*" olarak isimlendirilmiştir. (*Buğye*, 34)

* Bu tarîkat şu esaslara dayanır: Hâli örtmek ve zihinde olanı gizlemek. Bununla şunu kasd ederler: Allah'ın bu tarîkate girmeyi muvaffak kıldığı kimsenin, insanların bakışından uzak olması ve Allah'tan başka mahrem veya namahrem olsun hiç kimsenin tâatının sırrına muttalî olmaması için örtünebileceği bir hicâbla gizlenmesi gerekir. Bu şekilde hâli ve şöhreti insanlar arasında bilinmemiş olur.

Tarîkatın imamı Bahaeddîn Şah-ı Nakşibend'e bu tarîkatın esası sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Sâlikin zâhirinin halk ile, bâtının Hakk ile olması gerekir.*" Âlimlerimiz şöyle der: "*Bu topluluk için en güzel örtü ve hicâb {perde}, sâlikin ilimle meşgul olması, insanların nazarından uzak durması, ders halkasında bulunup da sâlih ve sâlik olduğunu hissettirse bile hiç kimsenin, onun sülûk ehlinden olduğuna muttalî olamamasıdır.*" Bilakis hâlin gizlenmesi yolların örtülmesidir. Bu şekilde, insanların onu sâlih biri zannederek kendisine yönelmemesi için sülûkunda ve Allah ile olan muâmelesinde riyâdan berî olur. Hatta onun Hakk'la muâmelesinin, tam bir sıdk ve kâmil bir ihlâsla kemâl mertebesine varıncaya ve irşâda me'zun oluncaya kadar halktan gizli kalması gerekir. (*Buğye*, 35)

* Büyük sûfîlerden *Nakşibendiyye*'nin kurucusunun tercîh ettiği delîl şudur: Halvet celvette; uzlet insanlar içinde olur. Sûfî hem burada, hem uzaktadır; garîbdir, yakındır; arştadır ve yerdedir. (*Buğye*, 37)

* *Nakşibendiyye*, kutb-i kebîr {büyük kutub}, gavs-i şehîr {meşhur gavs}, daîmî feyiz sâhibi Buharî {Buharalı} Üveysî Şâh-ı Nakşibend Mevlânâ Bahâüddîn

Muhammed'e[ks] nisbeti dolayısıyla bu adı almıştır. 718 {1318 mîlâdî} yılında Muharrem ayında Kasr-ı Ârifân'da doğmuş Buhârâ velîlerindendi. Buhârâ'da 791 {1389 mîlâdî} yılı Rebîülevvel ayının bir pazartesi günü vefat etmiştir. Allah kendisinden râzı olsun, Üveys-i Karanî'ye nisbetle üveysî idi. (*Buğye*, 41)

* *Nakşibendiyye*, Nakşibendî silsilesine verilen addır. Âlimlerimiz bu isimlerin, çağların ve müceddidlerinin değişmesiyle değiştiğini beyân ederler. Şöyle ki: Hz. Ebû Bekr Sıddîk'den ﷺ Tayfûr b. İsâ Ebû Yezîd Bistâmî'ye[ks] kadar *Sıddîkiyye*; ondan Hâcegân halkasının pîri Şeyh Abdülhâlık Gücdüvânî'ye[ks] kadar *Tayfûriyye*; ondan tarîkatın imamı, feyizkâr Mevlânâ Şeyh Bahâuddîn Nakşibend Muhammed el-Üveysî **el-Buhârî'ye[ks]** kadar *Hâcegâniyye*; ondan Hz. Gavs-ı Âzam Mevlânâ Hâce Ubeydullah Ahrâr'a[ks] kadar *Nakşibendiyye*; ondan tarîkatların kutbu, âlemin gavs'ı, ikinci bin yılın müceddidi Mevlânâ Şeyh Ahmed Fârûkî Sehrendî'ye[ks] kadar *Nakşibendiyye-i Alıvâriyye*; ondan muallâ, müzekkâ, musaffâ, mutahhar Hz. Şemseddîn Habîbullah cân-ı cânân Mazhar'a[ks] kadar *Müceddidiyye*; ondan şeyhimiz ve önderimiz, mürşid-i mutlak Mevlânâ Hâlid zü'l-Cenâheyn'e[ks] kadar *Müceddidiyye-i Mazhariyye*; buradan itibâren de ehl-i irfân tarîkat kardeşlerimiz *Hâlidiyye* demişlerdir. Bu mübârek isimler asırlar ve çağlar boyunca zamanın alnına nûrdan harflerle nakşedilmiş olup, Allah'ın lütfu, fazlı, keremi, bol ihsânı ve nîmetlerine kavuşuncaya kadar devam edecektir. (*Buğye*, 84)

* *Tarîkat-ı Nakşibendiyye*'nin esasları şunlardır: Ehl-i sünnet akaidine sarılmak, ruhsatları terkedip azîmetleri almak, sürekli olarak murâkebe etmek, Mevlâ'ya yönelmek, dünyâ süslerinden, hatta Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmek, huzûr melekesi elde etmek, dîn ilimlerinden faydalanıp bundan faydalandırma hâliyle hâllenerek halvette kalmak, avam gibi giyinmek, zikri gizli yapmak, nefesleri muhafaza etmek, yani Allah'tan gafil olarak bir nefes bile alıp vermemek ve Resulullah'ın ahlâkıyla ahlaklanmak.

Nakşibendiyye tarîkatının şartları ise şunlardır: Sahîh bir îtikad, sâdık bir tevbe, hak sâhiblerinden helâllik istemek, her türlü zulü reddetmek, hasımların rızâsını taleb etmek, tüm işlerde sünnete uymak, amelleri en sağlam bir şekilde yerine getirmek, münker ve bid'at olan şeylerden kaçınmak, hevâ ve kötü şeylerden uzaklaşma konusunda dikkatli olmak. (*Câmi'*, 14)

* *Tarîk-ı Nakşibendiyye*'nin {Nakşibendiyye tarîkatının} özü şudur: Sâlik, vâcib gibi her amelin azîmetli ve en ihtiyatlı olanını yerine getirir. Bunu zaruret olmadan terketmez. Haramı asla işlemez. Zarûrî bir sebeb olmadıkça ona yaklaşmaz. En ihtiyatlı olanını alır. İbâdet, âdet, muâmele, helâk edecek şeylerden ve kötü vasıflardan kaçınma, güzel ahlâkla bezenme gibi, sayılacak olsa binleri bulacak olan konularda dört mezhebden herhangi birine göre amel ederse, bu amellerin en güzelini, en efdal olanını ve en iyisini tercîh eder. (*Câmi'*, 112)

nakz-ı 'ahd (نقض العهد) * *Nakz-ı ahd* {ahdi bozma} en büyük günâhlardandır.

Dîninin bir kısmından dönme türlerinden biri olarak kabûl edilmiştir. Neredeyse bütün dîninden irtidâd etmektedir. "*Günâhlar küfrün habercisidir*" diye vârid olmuştur. Yani küfrün başlangıcıdır. (*Envâr*, I, 80)

nâmûs (ناموس) * *Nâmûs* {hüküm, iffet}, ancak emir ve yasaklarla tamamlanır. Emir ve yasaklar ise ancak vaad ve vaîd {cennet ve cehennem} ile te'sîrli olabilir. Vaad ve vaîd de, ancak tergîb ve terhîb {sevdirme ve korkutma} ile mümkün olur. Tergîb ve terhîbin de havf ve recâ {korku ve ümîd} sâhibi kimselere faydası olur. Havf ve recâ, emir ve nehiylere uyma anında bilinir ve ortaya çıkarlar. Hiçbir şeyden korkmayan ve hiçbir şey istemeyen kimse teşvîk edilemez ve hiçbir şeyden korkutulamaz. Vaad ve vaîdin ona faydası olmaz. Kim hüküm koyuculara uymaz ve onların yasaklarından kaçınmazsa nâmûstan nasibi olmaz. (İhvân, IV, 77)

nasîhat (نصيحة) {'alâmet-i nâsıh lillah; 'alâmet-i nush-i nâs}

* Allah için *nasîhat* eden kişinin alâmeti, bütün gücüyle Allah'a, O'nun Kitâb'ını anlamaya, Kitâb'ıyla amel etmeye, Peygamber'inin ﷺ sünnetlerine uymaya yönelmesi, isyân etmeden itâat etmeyi ve unutmadan zikretmeyi sevmesidir.

İnsanlara *nasîhat* etmenin alâmeti, Allah'a itâat konusunda kendin için istediğini insanlar için de istemen; Allah'a isyânla ilgili olarak da kendin için çirkin gördüğünü insanlar için de çirkin görmendir. (*Âdâbı*, 145)

nâsût/ebnâ'-yı nevâsît (ناسوت / أبناء النواسيت) * *Ebnâ-yı nevâsît* {nâsûtların çocukları}: *Nevâsît nâsût*'un çoğuludur. Bununla insanlığın ortaya çıkışı kasd edilir. Bunu ilk defa Hıristiyanların Hz. İsa ﷺ hakkında "*Lâhût nâsût ile kaplıdır*" diyerek kullandığı söylenir. Sonra Şeyh-i Nûrî {Şeyh Şihabeddîn Sühreverdî-yi Maktûl}, daha sonra da onu takib eden sûfîler kullanmış, derken yaygınlaşmıştır. (*Heyâkil*, 94)

* Devenin böğürmesi, koçun bağırması, keçinin melemesi, insanın seslenmesi ya da konuşması gibi sesler, eşyâya nüfûz eden hayattan nasibi olan şeylerdir. Bu hayat "*rûh*" olarak; rûh da eşyâda var olan hayatla muttasıf olduğu için "*...lâhûttur...*" böyle isimlendirilir. "*...Nâsût ise bu rûhun kendisiyle kaim olduğu mahaldir...*" Yani nâsût bedendir. "*...Nâsût, bu rûhun kendisiyle kaim olmasıyla...*" yani rûhun, nâsût ile kaim olması {bedenle ayakta durabilmesi} sebebiyle "*...'rûh' olarak adlandırılmıştır...*" "*O, O'ndan bir rûhtur*" hadîsinde geçtiği gibi, {lâhûtun da nâsûtun da} tamamı "*rûh*" olarak isimlendirilmiştir. (Sofyavî, 251)

na't (نعت) * *Nât*, nâtı {nitelendirmeyi} yapanların men'ûtun {nitelenenin} fiilleri, hükümleri ve ahlâkı hakkında haber vermeleridir. Nât ve vasfın aynı mânâya gelmesi muhtemeldir. Ancak vasfetme mücmel {özlü}, nât ise tafsîlâtlı olur. (*Luma'*, 427)

* *Nât*, evvel {ilk} gibi, nisbeti arzu eden şeydir. (*Istılâh*, 540)

nebât (نبات) * *Nebât* {bitki}, büyüyen cisimdir. Derece bakımından madenlerin düşük olanıdır. Çünkü maden, basit cevherlerden oluşan mürekkeb {bileşik} cisimdir. Bu sebeble hakîmlerin {filozofların} çoğunluğu bitkilerde rûh olduğu görüşündedirler. Bunun için Berâhime {Hindistan'daki Brahman dînine mensub olanlar}, ağaçları kesmeyi yasaklamıştır. Öyle ki onlardan birinin dikene {bile} ihtiyacı olsa, onu söküp çıkarmazdı. Çünkü onların görüşüne göre canlılara eziyet etmemek gerekir. Onlar, canlılara zarar vermezler. Hayvanları yemez ve öldürmezler, hatta yumurta gibi hayvana dönüşenleri bile yemezler. Üstelik, rûha sâhib olduklarını kabûl ederek, büyüyüp geliştiğinden dolayı ağaçları kesmeyi bile yasaklamışlardır. Onlara göre büyüme ancak rûh vâsıtasıyla olur. Onların memleketlerinde bir ağaç gördüm. Tutmak için bile kendisine yaklaşıldığında, sanki rûhu varmış gibi yaprakları kapanır ve büzüşürdü. Şu da var ki, muhakkiklere göre ister bitki, ister maden, ister hayvan veya başka bir şey olsun, hissedilen {duyularla algılanabilir} bir varlığı olan her şey mutlaka rûh sâhibidir. (*Merâtib*, 38)

nebiyy-i melik (نبيّ ملك) * *Nebiyy-i melik* {melik olan nebî}, Hz. Dâvûd ﷺ, Hz Süleyman ﷺ ve benzerleri gibi peygamberlerdir. (*Furkān*, 28)

necdet (نجدة) * *Necdet*, cesaret ve korkaklık arası bir durumdur. Korku dışında neyi icâb ettirirse ettirsin, nefsin ölüme yönelmesi anında îtimâd hissidir. (*Mîzân*, 73)

necvâ (نجوي) * *Necvâ*, insanın başına gelen âfetleri, başkalarının öğrenmemesi için gizlemesidir. (Hücvîrî, 467)

nedem (ندم) * *Nedem*, kalbin, sevgilinin kaybolduğunu fark ettiği andaki inlemesidir. Bunun işâreti uzun hasret ve hüzün, gözlerden yaş akıtmak, uzun uzun ağlamak ve düşünceye dalmaktır. Her kim çocuğuna veya kendisine nefsinden daha sevimli gelen değerli bir kişiye isâbet eden bir belânın farkına varırsa, onun musîbeti şiddetlenir, uzun süre ağlayarak derin derin düşünür. Ona nefsinden azîz gelen hangisidir? Hangi cezâ cehennemden daha şiddetlidir? Hangi şey günâhlardan kaynaklanan cezâya çarptırılmaya sebeb olur? Ve hangi haberci Allah ve Resûlü'nden daha doğru sözlü olabilir? (*İhyâ'*, IV, 42; Kudâme, 275)

...Hekim ona çocuğunun yakalandığı hastalığının iyileşmeyeceğini haber verseydi, derhâl üzüntüsü artardı. Hâlbuki çocuğu kendisinden değerli değildir ve hekim de Allah ve Resûlü'nden bilgili değildir. Ölüm cehennem ateşinden şiddetli değildir. Hastalık, günâhların, Allah'ın gazabına sebeb olup cehenneme götürdüğü gibi mutlaka ölüme götürmeyebilir. (Kudâme, 275)

{Ayrıca bk. **tevbe-inâbe-evbe**}

nefes (نفس) * *Nefes*, gaibden gelen letâif ile kalbleri ferahlandırmaktır. Nefes sâhibi kimseler hâl sâhibinde daha nazik ve saftır. Vakit sâhibi henüz başlamış olandır, nefes sâhibi ise son mertebededir. Hâl sâhibi ise ikisi arasında bulunur. Bu sebeble hâller vâsıta, nefesler ise yükselmenin nihâyetidir. Vakitler kalb, hâller rûh, nefesler ise sır sâhibi olanlar içindir. Şöyle dediler: "*İbadetlerin en fazîletlisi Allah ile geçen nefesleri saymaktır.*" Yine şöyle dediler: "*Allah kalbleri yarattı ve bunları mârifetin kaynağı hâline getirdi. Onun ötesinde sırları yarattı ve onları tevhîdin kaynağı kıldı. Mârifete delâlet etmeyen ve tevhîde işâret etmeyen her nefes sıkıntı yaygısı üstüne serilmiş bir ölüdür. Sâhibi ondan sorumludur.*"

Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işittim: "*Arife nefes teslîm edilmez. Çünkü o, onun akışına müsamaha etmez. Muhibb {seven} için ise nefes şarttır. Çünkü onun nefesi olmazsa takati olamayacağından helâk olur.*" (Kuşeyrî, 46)

* Denilmiştir ki "*Nefes müntehîye, vakit mübtedîye, hâl de mutavassıta mahsûstur.*" Bunun işâret ettiği şey mübtedîye zaman zaman Allah'tan bir ilhâm gelmesidir. Mutavassıt, kendisine hâli hâkim olduğu için hâl sâhibidir. Müntehî ise kendisine hâl sağlam olarak yerleştiği için nefes sâhibidir. Huzûr ve gaybet hâlleri ise gelip geçici değildir. Vecd hâlleri nefesleriyle birlikte istikrar bulmuştur. Bunların hepsi erbâbına ait hâllerdir. (*'Avârif*, 311-312)

* *Nefes*, gaybın latîfeleriyle kalbin rahatlamasıdır. [Bil ki (*Câmi'*)] bu, sevgiliyle ünsiyet kurmak isteyen içindir. (Kâşânî, 94; *Câmi'*, 101)

* *Nefes* rahatlamadır. Bunun ilk inceliği istitâr {perdelenme} hâlindeki nefestir. Bu, öfkeyi yutmayla dolu ve ilimle bağlantılıdır. İkincisi tecellî hâlindeki nefestir. Sürûr {sevinç} hâlinden muâyene {gözle görme} hâline geçer. Vücûd {varlık} nûruyla doludur. İşâretin kesilmesini gözler. Üçüncüsü ise kudsiyyet ile temizlenmiş nefestir. Ezel işâretiyle kaimdir. O nûr sedefidir. (*Ravza*, 492)

* Allah'tan başka her varlığın her mevcûdun, O'nun aynı olan bir *nefes*i vardır. Sonra o {nefes} yok olur ve benzeri var olur. Onun varlığı nefes alıp vermesinin aynısıdır. Allah Teâlâ, nefesiyle mümkün olan mevcûdların hakîkatlerini teneffüs etmiştir. Sen onu yokluk uykusu olarak kabûl edersin. Onun nefesi izafî mevcûdlarının aynıdır. Allah Teâlâ her an zuhûr eder ve mümkün olan mevcûdlar da her an var olur.

Bilmelisin ki Allah yoluna giren herkes, ister zikirle, isterse fikirle sülûk etsin, her an yok olmakta ve karşılığında benzeri var olmaktadır. Bu sebeble her an o sâlik için yeni bir yol vardır. Çünkü iki şahsın bütün yönlerden ittifâk etmesi mümkün değildir. Eğer ittifâk edecek olsalardı, birbirinden ayırd edilemezlerdi. Değişik şahısların var olması vâcib olduğundan kabiliyetler de değişiktir. Kabiliyetler değişik olursa tecellîler de değişik olur. Tecellî değişik ise ona götüren yol da farklı olur. (*Esfâr*, 183)

nefes-i rahmânî (نفس رحماني) * *Nefes-i Rahmânî* {Rahmânî nefes}, bu neş'etin {ortaya çıkışın} hayat kaynağıdır. O, nefs-i nâtıka ile bilir ve idrâk eder. Düşünme kuvvet ile hakkın onda icmâl ettiğini tafsîl eder {ayrıntılı olarak açıklar}. Eşyâya mertebelerini indirir, her hak sâhibine hakkını verir. (*'Ukle*, 94)

* *Nefes-i Rahmânî* {Rahmânî nefes}, hakîkatle bir olan izâfî bir vücûddur {varlıktır} ve âyândan {aynlardan, özlerden} ibâret olan mânâların sûretleriyle çoğalır. Onun hâlleri ahadiyyet makamındadır. Aslında nefesinde bulunan hava bakımından basit olmakla beraber, harflerin şekilleriyle değişen insan nefesine benzetilerek ve Rahmân isminin himâyesi altına giren {diğer} isimleri rahatlatma gayesine nazaran böyle isimlendirilmiştir. İşte bu, eşyânın kendisinde gizli olması ve insanın nefesle [teneffüsle {nefes elıp vermekle} (*Câmi'*)] rahata kavuşturulması gibi bilkuvve var olmasıdır. (Kâşânî, 94; *Câmi'*, 101)

nefs (نفس) {**'alâmet-i ma'rifet-i nefs**; **beden**; **medîne-i hasîne**; **merâtib-i nefs**; **nefes-i ilâhî**; **nefs ba'de's-salâh**; **nefs-i emmâre**; **nefs-i emmâre bi's-sû'**; **nefs-i insâniyye**; **nefs-i kâmile**; **nefs-i levvâme**; **nefs-i mutmainne**; **nefs-i mülhime**; **nefs-i nâtıka/nüfûs-ı nâtıka**; **nefs-i râziyye**; **nefs-i sâliha**; **nüfûs**; **nüfûs-ı beşeriyye**; **safâ'-yı nefs**}

* Ey *nefs*, nicedir uyuyorsun! Ne zaman kalkacaksın? Seni sadece diriliş günü sesinin uyandıracağı neredeyse hiç kalkmayacağın bir uykuya daldın. (*Şehîde*, 29)

* Kardeşim! Kalbini âhiret işleriyle mükellef tut ve bu konuda onu genişlet {her geçen gün daha da ilerlemesine yardımcı ol}. Onu dünyâ sebeblerinden, {dünyevî} hırs ve rağbetlere kaymayı hatırlamaktan vazgeçir. Kalbinin, senin aradığın hedefe {âhirete} ulaşmayı zorlaştıracak şeylerle uğraşmasına izin verme. {Çünkü} bu, kalb nûrunu söndürür. Onu, övülmeye değecek bir âkıbetle {cennetle} ülfet ettirme husûsunda hırslı ol. Elinde bulunan dünyâ nîmetlerinden dolayı şükretmen gerektiğini, fakat bu şükrü gereğinden az yapabildiğini düşünerek nefsini cezâyla korkut. Şükretme husûsundaki zayıflığını bilerek elindeki nîmetleri {nefsine} çok gör ki *nefs*, dünyâ işi konusunda elindekinden daha fazlasını düşünmek ve istemekle meşgul olmasın.

Dedi ki: "*Hırs ve rağbet tamalıtan dolayı ortaya çıkar. Nefsin temeli, tamah kaidesi üzerine binâ edilmiştir...Dünyâ hakkında tamalı, dünyâ malından daha fazlasını isteme husûsundaki vesîlelera yapışmaktır. Âhiret husùsunda tamalı ise, âhiret amellerine hırs ve rağbet besleyerek, bu husûsta daha fazlasını taleb edecek vesîlelere sarılmaktır.*" (*Âdâb1*, 65)

* *Nefs*i tanımanın alâmeti, onun hakkında sû-i zanda bulunmaktır. (*Âdâb1*, 146)

* *Nefs bâde's-salâh* {iyilikten sonra nefs}: Nefsin hâlleri değiştiğinde, nefret edilen şeylerle ünsiyyet kurulabildiğinde, arzu ettiğinden uzaklaştığında gayb ile yakîn onu aydınlattığında, aklıyla yok saydığı âhireti müşâhede eder. Kalbinde

Allah'a tâzîmi güçlenir, takvâsı şiddetlenir, ümîdi artar. Allah korkusu, onu Rabb'ine yaklaşmaktan alıkoyan her türlü mânîyi ve Allah'la meşgul olmaktan uzaklaştıran bütün sebebleri kaldırır. Ona recâ (ümîd) verir. Çalışma ve gayret aşkıyla dolar. Mevlâ'sına yalvarma ve O'nunla ünsiyyet konusunda kendisini sevgi heyecana sevk eder ve O'ndan başkasından uzaklaşma konusunda şevk verir. Allah'a uzun uzun yalvarır. Allah da bütün yardımıyla ve kalben daha çok kendisine yaklaşması ikrâmında bulunarak ona yönelir. Orada onu zikriyle nûrlandırır. Kendisiyle Rabb'i arasına giren ayrılıktan dolayı, orada şevki şiddetlenir, hasreti artar, hüznü çoğalır. Ayrılığın heybet ve endîşesinden ve bunu hatırlamasından dolayı, gözünün nûru söner, tâzîm ve celâl hissi içinde aklı başından gider, ürperir. Ürperme, bazen kalbinin sarsıntısıyla, bazen de yana yakıla ya da inleyerek gözyaşı dökmekten dolayı heyecanlanmakla gelir. Bazen aklı gider de, bunu bilmeyen, onun hâlini kendisine gelen hüzünden kaynaklanan bir hayâl zanneder. Çoğu hâllerinde şaşkınlıktan dolayı kafası karışır ve hüzün hâkim olur.

Ey dünyâsıyla aldanan, gecenin karanlığında yolundan sapan, keşke görseydin! Kullar sâkinleşti ama, gönül sâkinleşmedi. Halk sükûnete erdi ama, onun içi doymadı. Yaratıklar istirahat etti, ama onun kalbinin inlemesi dinmedi. O, mahzun kalbiyle, başını öne eğerek, bedeni ürpererek Rabb'inin huzûrunda durdu. Boynunu büktü ve iki büklüm oldu. Kalbine hayâ hâkim oldu. Büyük bir tâzîmle (saygıyla) Rabb'inin Kitâbı'nı açtı. Çok geçmeden hüzünleri onu heyecanlandırdı. Kalbinde yangınlar tutuştu. Gözyaşı sel olup aktı. Rabb'inin dışında başka bir kulağın duyacağı endîşesiyle ağladığı anda secdeye kapandı. Nefesleri ateş oldu, iniltileri kalbinin ateşiyle birleşti. (*Bed'*, 32)

* Kalb *nefs*in elinde, Allah'tan bir rahmet değildir. Çünkü kalb hükümdar, nefs ise memlekettir. (*Beyân*, 37)

* *Nefs*, sadra (göğüse, gönle, iç dünyâya) girerek tekellüfe (zorlamaya, yapmacıklığa) hükmeder. Nefs, onun (sadrın) karındaki kaynağı ve yakınlık mekânıdır. Heyecanı kandan ve necâset kuvvetinden gelir. Karın onun karanlık dumanı ve ateşinin sıcaklığıyla dolar. Sonra Allah'tan bir imtihân olmak üzere, sadra vesvese ve bâtıl kuruntular yoluyla girer. Sonunda kul, hulûs-i kalb ile Mevlâ'sına yalvararak O'ndan yardım diler. Allah da onun bu duâsına icabet eder ve nefsin kötülüğünü ondan uzaklaştırır. Şeytan da böyledir. Kulun sadrına vesvesesiyle girer. Bu, nefsin tahakkümünün son sınırıdır. *Nefs-i emmâre bi's-sû* (kötülüğü emreden nefs) şeytanın şeklidir. Bunların ikisi iki şeytandır. Yüce Allah şöyle buyurdu: "*İnsan ve cin şeytanları*" [En'âm, 6/112] (*Beyân*, 40)

* İbâresi, rivâyeti, kıraatı ve açıklaması kolay olan ilim sâhibin unutması mümkündür. Çünkü *nefs*, onu taşır ve korur. Ezberledikten ve büyük bir gayretten sonra bile onu unutabilmesi mümkündür. (*Beyân*, 46)

* *Nefs*in sâhib olduğu ve ezberlediği her ilim onu kibirlendirir ve {böylece} o, hakkı kabûl etmekten yüz çevirir. Çoğu zaman dîn kardeşlerine öfkeleri artar ve isyân ve bâtıl üzere devam eder. (*Beyân*, 49)

* *Nefs*in özü siyah duman gibi bir rüzgâr, kötü muâmelenin karanlığıdır. Onun rûhu asıl îtibâriyle nûrânîdir. Allah'ın yardımıyla güzel davranışlarda ve doğru yalvarışlarda bulunmak sûretiyle iyi yönden gelişir. Onun iyilik ve salahı ancak kulun kendi hevâsına aykırı hareket etmesi, onlardan yüz çevirmesi, açlık ve şiddetlere üstün gelmesiyle artar.

Nefs-i levvâme, Hakk'a en yakın olan nefstir, fakat hîlekâr ve aldatıcıdır. Onu sadece zekî olan ârifler anlayabilir.

* *Nefs-i mutmainne*, Allah'ın karanlık kirlerinden temizlemesi sebebiyle nûrânî hâle gelen ve rûha benzeyen nefstir. Allah'a itâat konusunda ayak diremeksizin boyun eğerek yürür. Allah'a itâatle mûtî olur. O, gizlisini ve açığını Allah'ın doldurduğu sıddîkın nefsidir. (*Beyân*, 83)

* *Nefs*in safâsı, insan cevherinin özüdür. İnsan ismi ancak nefs ve beden için kullanılır. *Beden* et, kan, kemik, damar, sinir, deri gibi ona şekil veren şeylerden oluşan bu mevcûd ceseddir. Bunların hepsi toprağa ait, karanlık, ağır, değişebilen ve bozulabilen cisimlerdir. Nefs ise semâvî, rûhânî, canlı, nûrânî, hafif, bozulmaksızın hareketli ve -onun düşünülebilir ve hissedilebilir mevcûdâttaki sûretlerinin idrâkteki misâli ayna misali olsa bile- eşyânın sûretlerini idrâk edebilen bir cevherdir. Aynanın şekli düzgün olduğunda, yüzü de düzgün gösterir. Cismânî şeylerin sûretleri olduğu gibi hakîkatleriyle oraya yansırlar. Aynanın şekli eğri olduğunda cismânî şeylerin sûretleri olduğu gibi hakîkatleriyle oraya yansımazlar. Aynı şekilde aynanın yüzü paslandığında elbette hiçbir şey oraya yansımaz. İşte nefsin hâli de bunun gibidir.

Kendisinde cehâletler birikmeyip âlim olduğunda nefs, kötü amellerle kirletilemeyen temiz bir cevher; kötü ahlâkla paslanmayan saf bir zât olur. Düşünceler fasid görüşlerle bozulmadığında, nefsin zâtına bildiği rûhânî şeylerin sûretleri yansır. Nefs onların hakîkatini idrâk eder. Duyuların görmediği işleri aklıyla ve onun cevherinin saflığıyla müşâhede eder. Nitekim maddî şeyler, duyular doğru çalışıyorsa onlarla müşâhede edilir. Nefs de cevheri saf olmayıp kendisi câhil olduğunda, kötü amellerle kirlendiğinde, kötü ahlâkla paslandığında, fâsid görüşlerle bozulduğunda ve bu hâllere devam ettiğinde rûhânî şeylerin hakîkatlerini idrâk etmekten perdelenir; Allah'a ulaşmaktan âciz kalır ve âhiret nîmetlerini de elden kaçırır. (İhvân, II, 6)

* *Nefs*, hareket fıtratına göre yaratılmıştır ve sükûn ile {durmakla} emrolunmuştur. Bu hâl onun, Mevlâ'sına muhtaç olması, kudret ve kuvvetlerinden kurtulması için denenmesidir. (*Kūt*, I, 84)

* *Nüfûs-ı beşeriyye* {beşerî nefsler}, âşık ve müştak olarak dünyâ hayatındaki hâllerinin en parlağı olan en yüce saadete ulaştıklarında, bu iştiyâkla âhiret hayatı dışındaki alâkalarından kurtulmazlar. Bu nefsleri, rubûbiyyet nefsleri arasında gidip gelen diğer beşerî nefsler izler. Sefâlet, derecelerine göredir. Sonra onu sıkıntılı tabiat âlemine dalan gam dolu nefsler izler. Bu nefsleri boynu bükük kölelerinden ayıracak hiçbir şey yoktur. (*İşârât*, IV, 45)

* Tecrübe ve kıyâs, uyku hâlinde *nefs-i insâniyye*nin gayb konusunda nâil olabileceği herhangi bir şeye mutabık iki şeydir. Böyle bir nâil olmanın {ulaşmanın} uyanıklık hâlinde de vâkî olmasına, yok olmasına yol açacak şeyden başka hiçbir mânî yoktur. Onun ortadan kalkması da mümkündür. (*İşârât*, IV, 119)

* *Nefs-i nâtıka*nın bedenle alâkası kalıcı bir alâka değildir. Onun {bedenle} alâkaları başka türdendir. (*İşârât*, IV, 151)

* Lugatte bir şeyin *nefs*i, onun kendisi demektir. Sûfîlere göre nefs kelimesinin kullanımından maksad, ne vücûd {varlık} ne de onun konulduğu kalıptır. Onların nefs kelimesinden maksadları, kötü vasıfları ile yerilen fiilleridir. Kulun illetli vasıfları iki türlüdür: Birincisi kulun kazanmış olduğu günâh ve isyânlar, ikincisi aşağı derecedeki huylardır. Kul, bizzât kötü olan bu huyları tedâvî ve terbiye ederse, bu terbiyeye devam edilerek mücâhede yoluyla bu huylardan temizlenip ayrılır. Nefsin birinci kısım hükümleri haram veya mekrûh kılınan şeylerdir. İkinci kısım hükümleri ise nefsin aşağı ve bayağı huylarıdır. Umûmî târîf budur. Tafsîlâtı ise kibir, gazab, kin, hased, kötü huy ve tahammülsüzlük gibi kötü huylardır. (Kuşeyrî, 48)

* *Nefs-i emmâre bi's-sû* {kötülüğü emreden nefs}, insanı helâke çağıran, şeytana yardım eden, hevâ ve heveslere uyan ve çeşitli kötülüklerle ithâm edilen nefstir. Ebû Hafs {Haddâd} der ki: "*Nefsini devamlı olarak ithâm etmeyen, her hâlinde ona muhâlefette bulunmayan ve diğer zamanlarında nefsi hoşlanmadığı işleri yapmaya mecbur etmeyen kimse aldanmıştır. Nefse ait bir şeyi güzel kabûl eden kimse onu helâk etmiş olur*" (Kuşeyrî, 171)

* Lugat açısından *nefs*, bir şeyin varlığı, hakîkati ve zâtıdır. Halkın ifâdelerinde ve âdetlerinde geçen bu kelimenin diğerlerinden farklı zıt mânâlara gelme ihtimâli vardır. Zıt mânâlarda kullanılır. Bir topluluğa göre nefs "*rûh*", başka bir topluluğa göre "*mürüvvet {adamlık, insanlık}*", diğer bir topluluğa göre "*cesed {beden}*" ve bir diğer topluluğa göre ise "*kan*" mânâsına gelir. Muhakkik sûfîlere göre bu ifâdeden maksad bu mânâlardan hiçbiri değildir. Onlar nefsin, kötünün kaynağı ve kötülüğün temeli olduğu konusunda ittifâk etmişlerdir. Bir topluluğa göre nefs, rûh gibi beden ve kalıba konulmuş bir ayn {öz} varlıktır.

Diğer bir topluluğa göre nefs, hayat gibi beden ve kalıbın sıfatı olan bir şeydir. Bu topluluklar, kötü huy ve çirkin davranışların ortaya çıkmasının sebebinin nefs olduğu üzerinde müttefiktirler. Bu huy ve davranışlar da iki kısma ayrılır: İlki gü-

nâhlar, ikincisi kibir, hased, cimrilik, öfke, kin ve benzeri gibi aklen ve şer'an makbûl olmayan kötü huylardır. Şimdi günâh olan husûslar tevbe ile giderildiği gibi, riyâzet yoluyla da nefsten giderilebilir. Çünkü "*mâsıyyet*" dediğimiz günâhlar zâhirî, bu huylar ise bâtınî sıfatlardandır. Bâtında ortaya çıkan aşağı vasıflar, zâhirdeki yüksek vasıflarla temizlenir. Zâhirdekiler ise bâtındaki yüce sıfatlarla arındırılır. Nasıl ki âlemde görünmediği hâlde şeytan-melek, cennet-cehennem varsa, onun gibi nefs ile rûhun her ikisi de kalıba tevdî edilmiş latîfelerdendir. Fakat tıpkı gözün görme, kulağın duyma ve dilin tatma yeri oluşu gibi, biri şer yeri, diğeri hayır mekânıdır. İnsan bedenine verilmiş olan diğer vasıf ve varlıklar için de durum böyledir. (Hücvîrî, 235)

* Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi rûh, ikincisi *nefs*, üçüncüsü ceseddir. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir. (Hücvîrî, 238)

* *Nefs*, mânâlar arasında müşterek bir isimdir. İki mânâsı bizim amacımızla alâkalıdır: Birincisiyle insandaki gazab ve şehvet kuvvetlerini içine alan mânâlar kasd edilir. Bu umûmiyetle tasavvuf ehlinin kullanışıdır. Çünkü onlar nefs ile insanın tüm kötü sıfatlarını içine alan aslı kasd ediyorlar. Ve şöyle diyorlar: "*Nefs mücahedesi yapmak ve onu kırmak gerekir.*" Hz. Peygamber'in ﷺ şu sözü ona işâret eder: "*En azılı düşmanın iki yakan arasında bulunan nefsindir.*" İkincisi "*Hakîkatte insandır*" diye zikrettiğimiz latîf varlıktır. O da insanın kendisi ve zâtıdır. Bu, hâllerinin değişmesi sebebiyle çeşitli vasıflarla vasıflandırılır. Nefs emir altında sükûnete vardığında ve kişinin şehvetlerle mücâdelesi sebebiyle ızdırâb onu ortadan kaldırdığında "*nefs-i mutmainne*" diye isimlendirilir. Yüce Allah bu şekilde buyurdu: "*Ey nefs-i mutmaine, O senden, sen de O'ndan râzı olmuş bir şekilde Rabb'ine dön.*" [Fecr, 89/27-28]

İlk mânâdaki nefsin Rabb'ine dönmesi tasavvur edilemez. O Allah'tan uzaklaşmıştır ve şeytânî topluluklardandır. Sükûneti tamam olmadığında ve fakat şehvânî nefsi karşı koyduğu zaman ona îtirâz ettiğinde "*nefs-i levvâme*" diye isimlendirilir. Çünkü o, Rabb'ine ibâdet etme konusunda eksiklik yaptığında sâhibi onu kınar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Nefs-i levvâmeye yemin ederim.*" [Kıyâme, 75/2] Şehvetlerin gereklerine ve şeytanın çağrılarına itâat eder ve boyun eğerse "*nefs-i emmâre bi's-sû*'" biye isimlendirilir. Yüce Allah Hz. Yusuf ﷺ ve Azîz'in hanımı hakkında şöyle haber vermiştir: "*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, çünkü nefs bütün gücüyle kötülüğü emreder.*" [Yusuf, 12/53] Şöyle denilmesi mümkündür: "*Kötülüğü emretmekten maksad ilk mânâdaki nefstir. O hâlde ilk mânâdaki nefs zemmedilen {yerilen} nefstir. İkinci mânâdaki nefs ise medhedilen {övülen} nefstir. Çünkü o insan nefsidir. Yani Allah'ı ve başka mâlûmâtı bilen insanın zâtı ve hakîkatidir.*" (*İhyâ'*, III, 5)

* *Nefs* ilimlerin levhi, mekânı ve makarrıdır. İlmin yeri cisim olamaz. Çünkü cisimler sonludur. İlimlerin çokluğuna güç yetmez. Sadece yazı ve rakamlara güç

yetebilir. Nefs, herhangi bir engelleme, sıkıntı, bıkkınlık ve zevâl olmaksızın ilimlerin tümünü elde eder. (*Risâle*, 5)

* *Nefs*ten kasdım, işi sadece tezekkür {hatırlama}, tefekkür, temyîz ve düşünme olan kâmil cevher-i ferddir. Nefs, bütün ilimleri kabûl eder ve maddeden soyutlanmış mücerred sûretleri kabûl etmekten geri durmaz. Bu cevher, rûhların reisi ve kuvvelerin başıdır. Hepsi ona hizmet eder ve emrine uyar.

*Nefs-i nâtıka*nın -bu cevheri kast ediyorum- her zümreye göre husûsî bir ismi vardır. Hakîmler bu cevhere "*nefs-i nàtıka*" derler. Kur'ân bunu "*nefs-i mutmainne*" ve "*rûhu'l-emîn*" diye adlandırır. Sûfîler ise buna "*kalb*" derler. İhtilaf isimlerdedir, yoksa mânâ birdir. Bize göre *kalb*, *rûh* ve *nefs-i mutmainne* kelimeleri *nefs-i nâtıka*nın isimleridir. Nefs-i nâtıka, canlı, faal ve idrâk eden cevherdir. Biz mutlak rûh veya kalb dediğimizde bu cevheri kasd ediyoruz. Sûfîler, hayvânî rûha "*nefs*" derler. Şerîatte da bu şekilde vârid olmuştur. Nitekim {Hz. Peygamber ﷺ} şöyle buyurmuştur: "*En büyük düşmanın nefsindir.*" [Aclûnî, I, 143] Şârî {Hz. Peygamber ﷺ} nefs lafzını kullanmış, onu izâfetle pekiştirmiş ve ..."*iki yakan arasındaki nefsin*..." demiştir. Bu kelimeyle şehvet ve gazab kuvvetine işâret etmiştir. Çünkü bu kuvvetler insanın içinde bulunan kalbden kaynaklanmaktadır. (*Risâle*, 7)

* *Nefs-i nâtıka-yı insâniyye* {insânî nâtık nefs}, nefs-i külliyenin onu aydınlatmasına imkân tanıyan bir yapıdadır ve ondaki aklî sûretleri, aslî temizlik kuvvetiyle ve ilk safiyetiyle kabûl etmeye hazırdır. Fakat nefs-i nâtıkalardan bir kısmı bu dünyâda hasta olur. Çeşitli mânî ve hastalıklarla hakîkatleri idrâk etmekten alıkonur. Ve bir kısım nefs-i nâtıklar hiçbir hastalık ve bozulma olmaksızın aslî sıhhati üzere dâim olurlar. Sağlam nefsler vahyi ve te'yîdi kabûl eden nebevî nefslerdir.(*Risâle*, 26)

* *Nefs*, bâtın gözüyle tanıdığın *kalb*dir. Senin hakîkatin bâtındır. Çünkü beden ilk, kalb ise sondur. Nefs son, kalb ise ilktir ve "*kalb*" diye adlandırılır. Kalb göğsün sol tarafında bulunan et parçası değildir. Et parçasından ibâret olan kalb hayvanlarda ve ölülerde de var. Zâhir gözüyle gördüğün her şey şehâdet âlemi denilen bu âlemdendir. Kalbin hakîkati ise, bu âlemden değil, gayb âlemindendir.

Şu hâlde kalb, bu âlemde bir yabancıdır. Et parçasından ibâret olan kalb çeşitli şeylerden mürekkebdir. Bedenin bütün organları kalbin askerleridir. Kalb hükümdardır. Allah Teâlâ'nın mârifetiyle cemâlinin müşâhedesi kalbin sıfatıdır. Teklîf ona yapılmakta, hitâb ona yöneltilmekte, itâb {azarlanma} ve ikaba {cezâ} o uğramakta, saadet ve şekavet ona gelmektedir. Hayvânî rûh, her şeyde ona uyar ve onunla beraber olur. Kalbin hakîkatini bilmek ve sıfatlarını tanımak mârifetullahın anahtarıdır. Onu tanıman için mücâhede etmen gerekir. Çünkü o, meleklerin cevheri cinsinden olan değerli bir cevherdir. Asıl madeni ilâhî hazrettedir. Oradan gelmiştir, tekrar oraya dönecektir.

Nefs şehir gibidir. İki eli, iki ayağı ve bütün âzâları sanat erbâbıdır. Şehvânî

kuvvetler onun vâlîsi, gazab güçleri onun emniyet müdürüdür. Kalb o ülkenin sultanı (devlet başkanı), akıl başveziridir (başbakanıdır). Sultan, ülkesi ve işleri istikrara kavuşuncaya kadar onları yönetir. Çünkü vâlî yalancıdır. Fuzûlî işlerle meşgul olur ve saçma sapan konuşur. Başvezir olan aklın söylediklerine muhâlefet eder. Şehvet daima ülkede var olan malları toplamak ister. Emniyet müdürü mesâbesindeki gazab, şerli, şiddetli ve azgındır. Herkesi öldürmek, her şeyi kırıp dökmek ister. Bunun gibi, ülkenin sultanı onları kendi başına bırakırsa ülke helâk ve harâb olur. Sultanın başvezirle istişâre etmesi gerekir. Vâlî ve emniyet müdürünü başvezirin emrine vermesi gerekir. Böyle yaparsa memleket huzûr ve güvene kavuşur, mâmûr olup gelişir. Aynı şekilde kalb akılla istişâre eder, şehvet ve öfkeyi kontrolüne alırsa, bedenin işleri istikrara kavuşur, saadet ve mârifetullah yoluna girmiş olur. Eğer aklı öfkenin kontrolüne sokarsa, nefsini helâk eder ve kalbi âhirette şakî duruma düşer. (*Kîmyâ'*, 5)

* *Nefs*, his (beş duyu) idrâkinin ötesindedir. O, akılla idrâk edilir ya da onun varlığına aklın eser ve fiilleriyle varılır. Onun iki türlü alâkası vardır: Biri kendisinden aşağıda, diğeri üstünde olan tarafa aittir. Her yönün diğer yönle alâkasını tanzîm eden kuvvetleri vardır. İşte kendisinin altında bulunan yöne kıyasla bulunan bu amelî kuvvetler (davranışları ortaya koyan güçler) bedenle, onun idâre ve tedbiriyle alâkalı olan kuvvetlerdir. Kendisinin üzerindeki yöne kıyasla bulunan, zikredeceğimiz nazarî âlimî kuvvetler (idrâk ve bilgi güçleri) ise o üst yönün te'sîriyle hareket ederler ve ondan istifâde ederler. Bununla insan nefslerini idâre eden müvekkel (vekil kılınmış) meleklere ait yönü kasd ediyorum. Çünkü ilimler orada Allah katından bir vâsıtayla hâsıl olur. Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Allah beşerle sadece vahiyle veya perde arkasından yahut da elçi göndermek sûretiyle konuşur.*" [Şûrâ, 42/51] (*Mîzân*, 21)

* *Nefs-i emmâre bi's-sû* (kötülüğü emreden nefs), şehvet ve gazabdır. (*Mîzân*, 47)

* *Nefs* ve *rûh*, şeytanın ve meleğin ilkada bulundukları bir mekândır. Melek kalbe takvâ aşılar, şeytan ise nefse fenâlık aşılar. Böylece nefs, kalbin organlara devamlı olarak fenâlık yaptırmasını ister.

Bedende *akıl* ve *hevâ* denen iki yer daha vardır. Bunlar, kendisine hâkim olanın istediği gibi hareket ederler. Hâkim ise, *tevfîk* ve *iğvâ*dır. Kalbde de *ilim* ve *îmân* olmak üzere parlayan iki nûr vardır. Bütün bunlar, kalbin araçları, hisleri (duyuları) ve âletleridir. Kalb, hükümdar gibi bu âletlerin ortasında yer alır. Bunlar hükümdara gelen ordular gibidir ya da cilâlı aynalardır. Çevrede bulunan bu âletler dışarıyı gösterir, hükümdar da (onların yardımıyla) dışarıyı görür ve gerekli mücâdeleyi yapar. (*Gunye*, I, 102)

* *Nefs*, mülkiyet ve yaradılış bakımından Allah'a aittir. Nefsin alâkalı olduğu kimsede iddiâsı , arzuları, şehvet ve lezzetleri vardır. Nefse muhâlefet ve düşmanlık konusunda hakîkati elde edersen Allah için nefsine düşman olursun. (*Fütûh*, 23)

* *Rûh* iyiliğin, *nefs* de kötülüğün kaynağıdır. Akıl, rûhun, hevâ da nefsin ordusudur. Tevfîk {Allah'tan gelen iyiliğe yönelik muvaffakiyet} rûhun, hizlân da {kötülük yapmaya yönelik kuvvet de} nefsin yardımcısıdır. İki ordunun hâkimiyet alanı da kalbdir. (*Âdâb*$_2$, 33)

* *Nefs-i nâtıka*, kendisi üzerinde hissî işâretlerin tahakkuk etmesi düşünülemeyen cevherdir {özdür}. Cismi idâre etmek, zâtını ve eşyâyı düşünmek onun husûsiyetlerindendir. İnsan, bu kudsî mâhiyetin bir cisim olduğunu nasıl vehmedebilir! O, rûhen coştuğunda neredeyse fizikî âlemi terk eder ve sonsuz olan âlemi ister. (*Heyâkil*, 51)

* *Nefs* ortadan kaldırılamaz, çünkü o bir mekâna bağlı değildir {mekân sâhibi değildir}, zıddı yoktur. Esası devamlıdır ve o sayede varlığını sürdürür. Nefsle beden arasında sadece şevke {istemeye, özlemeye} dayalı bir alâka vardır. Bunun ortadan kalkmasıyla cevher ortadan kalkmaz. Bilirsin ki, her kuvvetin lezzeti, onun en üst noktasındaki idrâkine göredir. Kezâ elemi de böyledir. Her şeyin lezzet ve elemi tahsîs edildiği şeye göredir. (*Heyâkil*, 80)

* *Nüfus-i nâtıka*, meleklerin cevherindendir. Onu hastalıklarından ancak bedeni kuvvetler alıkoyar. Nefs, rûhânî kuvvetlerle takviye edilip, üzerinde bedenî kuvvetlerin hâkimiyyeti zayıflatılarak az yeme ve çokça uyanık kalınca, zaman zaman kudsî âleme ulaşır ve mukaddes babasına vâsıl olur, O'ndan mârifeti elde eder. Hareketlerini ve onun gereklerini bilen felekî nefslerle birleşir. Karşısındaki nakış sâhibini nakşeden ayna gibi uykuda ve uyanık iken gayba ait bilgileri alır. (*Heyâkil*, 85)

* *Vâhibuhâ* {nefsi hîbe edene} Akl-ı Faal yakın; Mebde-i Âlâ uzaktır. (*Heyâkil*, 95)

* *Nefs*, ilk olarak kendisinden kurtulunan zulmânî ve dünyevî bir perdedir. Kalb ise son olarak kendisinden kurtulunan nûrânî ve semâvî bir perdedir. (*'Avârif*, 57-58)

* *Rûh*, kalbe tevdî edilmiş, övülmüş sıfatların ve ahlâkın kaynağı olan bir latîfe olduğu gibi, *nefs* de bedene tevdî edilmiş, kötü ahlâk ve sıfatların kaynağı olan bir latîfedir. Göz görme, burun koklama, kulak işitme, ağız tatma mekânları olduğu gibi, nefs kötü sıfatların, rûh ise iyi sıfatların mekânıdır.

Nefsin tüm ahlâk ve sıfatları iki temelden kaynaklanır: Birincisi hafiflik, ikincisi açgözlülüktür. Hafifliği cehâletinden, açgözlülüğü hırsından kaynaklanır. Hafiflik bakımından nefs, düz bir yerde yuvarlanan makaraya benzer. O, sürekli olarak, yaratılışındaki ve fıtratındaki husûsiyete göre hareket eder. Hırs bakımından da kandilin ışığı etrafında dönen, sonra da onun ateşi içine kendini atan kelebeğe benzer. Ölümüne neden olan ateşten geri durmayıp az bir ışıkla yetinmez. Hafifliğinden dolayı sabırsız ve acelecidir. Oysa sabır aklın cevheridir. Hafiflik nefsin sıfatlarındandır. Nefsin arzusunu ve yaratılışındaki yöne doğru gidişini sadece

sabır durdurabilir. Akıl, hevâ ve hevesi hükmü altına alır. Açgözlülük ve ihtirastan da tamah ve hırs meydana gelir. Bu iki vasıf Hz. Âdem'de ortaya çıkmıştır. Çünkü o cennette ebedî olarak kalma ihtirası içinde yasak ağaçtan yemişti. (*'Avârif*, 264-265)

* ...Endîşe ve neşe, nefsin sıfatı devam ettiği için *nefs*ten ve onun özünden kaynaklanır.

Nefste emmâre vasfı kaldıkça ondan haz, neşe ve endîşe -ki nefsin tasmasının alevidir- meydana gelir. Neşe ise, mizâc denizinin dalgaları çarpıştığında nefsin dalgasının kabarmasıdır. Sûfî umûmî mehabbet hâlinden husûsî mehabbetin başlangıcına yükseldiğinde hâl sâhibi, kalb sâhibi ve nefs-i levvâme sâhibi olur. O vakit onda kabz ve bast hâli peşpeşe gelir. Çünkü o, îmân derecesinden ikân (yakîn) ve husûsî mehabbet derecesine yükselmiştir. Bu sebeble Hakk ona bazen kabz, bazen de bast hâli verir.

Vâsıtî demiştir ki: "*{Allah} seni sende bulunan şeylerle {hata ve günahlarla} kabz eder, kendisinde bulunan şeylerle {rahmet ve merhametle} bast eder.*"

{Ebû Hüseyin} Nûrî de şöyle demiştir: "*O, seni seninle kabz eder, kendisiyle bast eder.*"

Kabz hâlinin belirmesi, nefsin sıfatının ortaya çıkması ve galib gelmesi , *bast* hâlinin belirmesi ise kalb sıfatının ortaya çıkması ve kalbin galib gelmesinden dolayıdır. Nefs emmâre olduğu sürece bazen mağlub, bazen de galib olur. Kabz ve bast hâli nefsteki bu hâl îtibâriyledir. Kalb sıfatının sâhibi kalbinin varlığı sebebiyle nûrânî bir hicâb {örtü} altında olduğu gibi, nefs sıfatının sâhibi de nefsin varlığı dolayısı ile zulmânî bir hicâb altındadır. Kalb sıfatının sâhibi kalb sıfatından yükselip hicâbından çıkacak olursa, hâl artık onu kayıt altına alamaz ve onda tasarrufta bulunamaz. Bu sebeble bu kişi, o vakitte kabz ve bastın tasarrufundan çıkar. Kalb demek olan nûrânî varlıktan kurtulduğu, nefsin ve kalbin hicâbından sıyrılıp kurbiyyeti {yakınlaşmayı} gerçekleştirdiği sürece ne kabz, ne de bast hâline mârûz bırakılır. Böylelikle fenâ ve bekadan varlığa döndüğünde kalb hakikî vasfı olan nûrânî varlığa dönmüş olur. O vakit kabz ve bast da ona geri gelir. Kendini fenâ ve bekaya verirse, o vakit ne kabz, ne de bast hâlinden eser kalır. (*'Avârif*, 304)

* *Nefs*, Kur'ân'da vârid olduğuna göre, kemâl ve eksiklik sâhibidir. Onun kemâli akıl ve ilimler, eksikliği cehâlet ve şehvetlerdir. Nasıl ki ay tutulması yüzünden ayın eksikliği, âlemin en alt tabakası olan dünyânın karanlığına sebeb oluyorsa, aynı şekilde nefsin eksikliği şehvetleri yapmaktan kaynaklanır ve böylece mekânı esfel-i sâfilîn {aşağıların aşağısı} olur. Nasıl ki yeryüzü güneşin ışığıyla aydınlanıyorsa, bedenler de rûhun nûruyla aydınlanır. (*Tedbîrât*, 110)

* *Nefs* âlemi iki kısımdır: İtâat eden ve isyân eden. İtâat edene "*ceberût âlemi*" diye isim verilir. Nefs âlemi, onlara göre, bütünüyle berzahtır. İsyankâr olanı nefs ise bu şehrin düşmanlarıdır. (*Tedbîrât*, 154)

* *Nefs*, kıvılcımlarını söndürmek için Allah'ın kalb ateşine musallat ettiği rûhtur...

...*Nefs*, kulun vasıflarıyla alâkalı olan şeydir. (*Istılâh*, 533)

* *Nefsim*
Parladı Hakk'ın vücûdu
Nefsim ey nefsim
Sakın inkâr etme O'nu
Bende ara beni
bende bulursun Ben'i
Ben bendeyim
bendeyim
bende kendimdeyim

(*Dîvân*, 4)

* Ey *nefs*, ey darlık ve bolluk arasında bir yerde bulunan nefs! Allah seni dünyâ ehlinin en aşağısı olarak seçti. (*Rûh*, 137)

* *Nefs*i "*latîfe-i insâniyye*" olarak isimlendiriyorlar. Bilinmelidir ki tasavvuf erbâbının ıstılâhında bu nefs kavramı, berzah âleminden küllî nefse kadar iki yönü ifâde eder. Çünkü berzah, ikisi arasında engel bulunan kimse için iki husûs tahakkuk edinceye ve Allah'tan başka mevcûd kalmayıncaya kadar berzah olmaz. O, eşyânın zuhûrunu sebeblere bağlamıştır. Çünkü mevcûd sebebsiz olarak var olmaz. Her mevcûd, biri kendisine, biri de Allah'a ait iki sebeble varolur. O da sebeb ile Allah arasında bir mânîdir.

Aynlardaki ilk berzah Küllî Nefs'in varolmasıdır. O, akıldan ortaya çıkmıştır ve var edicisi Allah'tır. Onun sebebine ait bir yönü ve Allah'a ait bir yönü vardır. O da ilk ortaya çıkan berzahtır. Bunu anladığında, cesedi idâre eden, kulun latîf yönü olan nefste, ancak bu cesedin düzeltilmesi ve sağlam bir hâle getirilmesinden sonra bir ayn ortaya çıkar. O zaman Hakk kendi rûhundan ona üfler ve nefs, nefh-i ilâhî {ilâhî üfleme} ile tesviye edilmiş ceset arasında ortaya çıkar. Bundan dolayı mizâc orada etkilenir ve nefsler birbirinden üstün hâle gelir. İlâhî nefh bakımından aralarında bir üstünlük yoktur. Üstünlük onun bunu kabûl edip geliştirmesindedir. Onun tabîata ve ilâhî rûha yönelik tarafı vardır. O nefsi berzah âleminden kabûl ettik.

Kulun sıfatları arasında berzah âleminden te'sîr alınış olanlar da böyledir. Bir topluluğa göre bunlar, nefs açısından kınanmıştır. Çoğu âlimlere göre, onun fiili olması sebebiyle onu Allah'a izâfe ettiklerinden dolayı övülmüştür. Sebeb yönünden değil, bilakis onunla aynı olmayan sebeb dolayısıyla, kendisinde bulunan kınanmadan ötürü övülme ve yerilme arasındaki bir yer olan berzah âleminden olmuştur.

Her vasıf kulun nefsine ait olur. Ancak bu vasıfta Hakk, aynının vücûdu katında nefs tarafından müşâhede edilemez. Bu görüş illetlidir {sağlam değildir}. Bundan dolayı onunla alâkalı olarak şöyle denilmiştir: "*O nefstir, yani onda nefsten {kendisinden} başka bir şey müşâhede edilmez. Bazılarının onu gördüğü gibi, o onu Hakk'dan görmemiştir ki, Hakk onun tarafından onda müşâhede edilebilsin.*" Bunun gibi, kevnî bir sebeb dolayısıyla onda bu vasıf ortaya çıktığında, müşâhedesinde Allah ile alâkası yoktur ve onda Allah ile alâkalı bir fikir de bulunmaz. O, kulu bu vasıfla bulunmaya sevk eden o kevnî illet sebebiyle malûldür {illetlidir, hatalıdır}. Tıpkı dünyânın nîmet ve geçici heveslerinden birini seçen bir kimse gibidir o. Onu sadece bu gaye ve onun sevgisi hareket geçirir. Allah katından ona herhangi bir düşünce ve ilhâm gelmez. "*Bu hareket illetlidir {hatalıdır}*" denir. Yani bu konuda senin müşâhedende Allah'a ait bir başlangıç yoktur. (*Fütûhât*, II, 558)

* *Mânâlar bahçesidir nıeskenim benim*
Bir göziim ben gören
Yok bende ikilikten başka hiçbir şey
İkinci diye çağırır beni
İkinci değilim ben
Benim varlığımda biter
meydana gelen her şey
Zât'a karşı olanı izlerim ben gözlerden
Kazanılmış bir hiikmüm var benim
uzaklarda vakitlerde
yoktur benim benzerim
benzeyenden başka hâlime hâli
Tenkit et istersen
dilimin getirdiği
zarifliklerden sarkıtılan
güzel hakîkatleri
yüz çevirmiş kalblere
çınlayan tasarruflardan müinezzeh
arzulanan cennet bahçelerinin güzelliklerinden

(*Dîvân*, 37)

* Nefes-i Rahmânî {Rahmânî nefes}, bu neş'etin {ortaya çıkışın} hayat kaynağıdır. O, *nefs-i nâtıka* ile bilir ve idrâk eder. Düşünme kuvvet ile hakkın onda icmâl ettiğini tafsîl eder {ayrıntılı olarak açıklar}. Eşyâya mertebelerini indirir, her hak sâhibine hakkını verir. (*'Ukle*, 94)

* Orta kat semâya ve adaletli hazrete {makama} vardık. Peygamber, yücelik ve kudret âyetlerine yükseldi. Bunlar hayat vermek konusunda, anne ve babaların en yücesidir. Ulaşmak istediğimiz bu semâya vardığımızda, sevgili hikmetin sâhibi bizim için izin istedi. O semânın efendisi de bize izin verdi. Bunun üzerine içeri

girdik. İçeri girince Hazret ayağa kalktı, biz de oturduk. Hazret: "*Bu mahfûz ve korunmuş olan kafile nereden geldi?*" diye sordu. Biz: "*Yabancı beden ülkesinden geldik*" diye cevâb verdik. Bunun üzerine o: "*Merhaba, sevgilinin ülkesinden gelen ziyaretçilere! Orası –(nefs)- ne güzel bir korunmuş şehir!*" dedi.

Erkânı bağdaş kurmuş bir şekilde durmuşlardı. Saltanatını güzel bir âlem kılmıştı. Bu âlem yüksek ve alçak diye ikiye ayrılmıştı. Bu sultan yüksek âlemin sultanıydı ve o sultanlıkta ilâhî sıfatlar kaim olmuştu. O sıfatlar hayy {diri}, âlim {bilen}, mürîd {dileyen}, kadir {kudret sâhibi}, mütekellim {konuşan}, basîr {her şeyi gören} ve semî {işiten} diye adlandırılmıştı. Bu sıfatlar dokuz besleyici kuvvetlerle muhkemleştirilmişti. Bu kuvvetler de gıdalandıran, büyüyen, sûret ve şekil veren, konuşan, akleden, koruyan, düşünen, hayal eden ve hisseden kuvvetlerdir. Bu kuvvetler faydalı olanları cezbeden, onları tutan, zararlı şeylerden korumak için de mideye girenleri hazmeden ve onları mideden uzaklaştıran kuvvetlerle de sağlamlaştırılmıştı. İçinde fazladan olan çok şey bulunduğundan bu şehrin düzenini açıklamak uzun sürer.

Ne var ki bu şehir (nefs), sonradan yaratılmış olanların hakîkatini ve ilâhî hakîkatlerin bir kısmını bünyesinde toplamıştır. Allah ondan daha şerefli bir mahluk yaratmamıştır. Hiç kimse tarafından ondan meydana gelen hikmetler gibisi meydana gelmemiştir. Ona özlü sözler söyleme kudreti verilmiş ve çeşitli hikmetler bahşedilmiştir. Ah! Ona olan uzun özlemim ve ona duyduğum hasretim! (*Letâ'if*, 112)

'* *kevnî berzahta kabîl edilir nefs*
ulvî felekte kabûl edilir rûh
aklın yeri
iki emin arasında
his ise süflî felekte bağlı

(*Letâ'if*, 165)

* *Mâder-i biittür biit-i nefs ii hevâ*
Lîk o büt mâr oldu bu büt ejdehâ

Âhen ü seng oldu nefs ü büt şirâr
Âb içinde o şirâr eyler karar

Seng ü âhen âbdan olmaz pesîn
Bu ikiden âdem olsun mu emîn

Seng ü âhende nihândır çünki nâr
Âb içün ol nâre yok te'sîr-i kâr

Âteşi sû söndürür bî-ihtiyâr
Seng ü âhenden ne mümkin mahv-ı nâr

(*Mesnevî*ı, I, 32)

** Büt siyeh sû kûzede itmiş kimûn*
Çeşme ol âb- siyâha nefs-i dûn

Ol tırâşîde sanem seyl-i siyâh
Büt-tırâşın nefsi ayn-i âb-ı râh

Büt derûn-i kûzede âb-ı siyeh
Nefs-i şûmun çeşme sâr-ı âb-ı reh

Yüz sebûyı kesr ider bir pâre taş
Virmez âb-ı çeşmeye amma telaş

Büt şikest olmak bakılsa sehldir
Sehl görmek nefsi gayet cehldir

İster isen sûret-i nefsi eger
Dûzenin bâbı yididir kıl nazar

Her nefes bir mekr ü her mekrinde hem
Oldu yüz fir'avn ü fir'avnî be hem

Hâlık-i Mûsâ ve Mûsâ'dır penâh
İtme Fir'avn ile îmânın tebâh

Dîn-i Alımed'de olup ahd-i Ahad
Ola gör vâreste-i Bû cehl-i bed

(*Mesnevî*, I, 32)

* Bütün putların anası, sizin nefsinizin putudur. Hâriçte görülen putlar, birer yılandır, hâlbuki nefs putu bir ejderhâdır.

Nefs, çakmak taşı ile demirdir. Put ise, çakmak taşından sıçrayan kıvılcımdır. O kıvılcım su ile söner. (*Mesnevî*, I, 49)

* Kıvılcım söner ama, çakmak taşı ile demir su ile söndürülebilir mi? İnsanoğlu bu ikisi kendisiyle beraber oldukça nasıl emîn olabilir?

Çakmak taşı ile demirin ateşi, kendi içlerinde gizlenmiştir. Onların içlerine su girmez ki ateşi söndürsün.

Su, ancak dışarıda bulunan ateşi söndürür. O, taşın ve demirin içine nasıl girer?

*Nefs*in ve şehvetin sembolü olan çakmak taşı ile demirden, küfrün ve bütün kötülüklerin kıvılcımları sıçrar. Dumanları yükselir.

Kaptaki, küpteki su bitse de, nefs çeşmesinin suyu tazedir, kesilmeden akar durur.

Put, testide gizli duran kara sudur. Sen nefsi, bu gizli kara suyun kaynağını bil...

O yontulmuş put, çamurlu, kirli kara bir sele benzer. Put yontan nefs ise ana yoldaki çeşmedir.

Bir taş parçası yüz testiyi kırar. Fakat çeşmenin suyu durup dinlenmeden akar.

Put kırmak kolaydır, hem de pek kolay, fakat nefs putunu kırmayı kolay sanmak bilgisizliktir, bilgisizlik.

Nefsin, her anda bir hilesi vardır ki, onun her hilesi ile isyân denizinde yüzlerce Firavun ile Firavun'a uyanlar batmadadır.

Sen, kurtulmak istiyorsan, Mûsâ'nın Rabb'ine ve Mûsâ'ya sığın. Benliğe kapılıp firavunluk ederek îmânını kaybetme.

Ey kardeş, Sen Allah'ın emrine ve azîz Peygamberimizin sünnetine uy da, ten Ebû Cehl'inden ve nefsânî isteklerden kurtul... (*Mesnevî*₂, I, 50)

* *Şeyh ile görse seni nefsin müdâm*
Ol sana nâçâr olur elbette râm

Akl olur gālib dem-i sayd u şikâr
Kelb nefse ger ola şeyh ile yâr

Mekr ü fende oldu nefsin ejdehâ
Rûy-ı şeyh anmâ zümürrüd-tâb ana

Mazharı çünkim veliyyullâh olur
Yüz zirâ olsa dili kûtâh olur

Yüz dil ammâ her dilinde yüz lugat
Dâstân u zerki pejmürde-sıfat

Nefs elinde subha vü Mushaf ayân
Hançer ü seyf âstîninde nihân

İtme anda vaz'ı sâlûsa nazar
Hem-ser ü hem-sırrın itme el-hazer

Cânib –i havza vüzû içün çeker
Kasdı itmekdir sana ka'rın makar

Akl himmet-pîşe nûrânî iken
Gālib olmak nefs-i zulmânî neden

Bâis oldur hânede aklın garîb
Dergehinde kelb ise şîr-i mehîb

(*Mesnevî*1, III, 97)

* *Nefs*, şeyhe uyduğunu, şeyhle beraber adım attığını görünce, ister istemez senin buyruğun altına girer.

Şeyh senin dostun olunca, akıl o vakit köpek nefsini yener. (*Mesnevî*2, III, 201)

* *Nefs*, yüzlerce gücü, kuvveti ile, yüzlerce hüneri ile, mârifeti ile bir ejderhâdır. Şeyhin yüzü, ona karşı göz çıkaran zümrüddür. (Not: Zümrüd taşının, yılan gözünü kamaştırıp görmez hâle getirdiği söylenir. Şefik Can)

Nefs, Allah velîsinin huzûrunda bulunursa, onun yüz arşın uzunluğundaki dili kısalır, yani kötülüğe cüreti kalmaz.

Nefsin yüz dili vardır, her birinde yüz çeşit lugatı vardır. Onun hîlesi, masalı anlatılmaz ki... (Not: Nefsin çeşitli dil bilmesi ve birçok lugat sâhibi oluşu; çeşitli renklerde, çeşitli diller konuşan dünyâ milletlerinin her birisinin dilini anlamasını ifâde etmektedir. Şefik Can)

Nefsin sağ elinde tesbîh ve Kur'ân vardır. Ama yeninde ise hançer ve kılıç saklıdır. (Not: Bir taraftan kendisini sûfî, îmânlı gösteren nefs, fırsat bulunca türlü günâhlar, cinâyetler işler. Şefik Can)

Onun mushafına, onun gösterişine bakma, kendini onunla sırdaş ve dost yapma.

Nefs, seni abdest almak için havuza götürür, sonra seni iter, havuzun dibine atar.

Akıl; nûrlu ve iyilik isteyen Allah'ın bir armağanı iken, karanlıklar diyârındaki nefs ona nasıl galib gelir?

Çünkü senin aklın bedende garîbdir. Nefs ise kendi evindedir, köpekler de kendi kapılarında heybetli birer arslan kesilirler. (Not: Mevlânâ *Dîvân-ı Kebîr*'inde bir gazelinde "*Bu aşk rûh gibi, bu balçıktan yaratılmış bedende garîbdir*" diye buyurdu. Aşk, akıl, rûh, bütün bunlar, mânevî ve ulvî varlıklar oldukları için, süflî olan, topraktan yaratılmış bulunan bedende garîb ve yabancı gibidirler. Nitekim {Mevlânâ'nın ilk mürşidi ve hocası} Burhâneddîn Tirmîzî Hazretleri de... "*Rûh gurbettedir, beden ise kendi vatanındadır. Allah'ım, garîb, mahzûn ve vatandan ayrı düşmüş olan rûha acı, merhamet et*" diye yalvarır. Şefik Can) (*Mesnevî*2, III, 202)

* *Nefs fir'avnîdir itme anı sîr*
Olmasın tâ köhne küfründe esîr

Nefse bî-nâr-ı riyâzet yok felâh
Serd âhen darb ile bulmaz salah

Bî-mücâat ten mutî olmaz ayân
Oldu darb-ı âhen-i bârid hemân

Olsa da giryân u nâlân zâr-zâr
Eylemez islâma meyl-i ihtiyâr

Oldu çün fir'avn kaht ile tamâm
Eyledi Mûsâ'ya arz-ı iltiyâm

Olsa müstağnî ider tuğyân-ı fen
Har çü bî-bâr ola oldu çifte-zen

Pes olur mensî güzeşte mâcerâ
İtdigi ol âh u zâr-ı ibtilâ

(*Mesnevî*$_2$, IV, 139)

* *Nefs* bir Firavun'dur. Sakın onu şımartma, fazla doyurma da eski kâfirliği aklına gelmesin.

Riyâzet ateşi olmaksızın, nefsi yola gelmez. Ondan kurtulamazsın. Demir kızıp ateş hâline gelmedikçe sakın onu dökneye kalkışma. (*Mesnevî*$_2$, IV, 643)

Bilmiş ol ki, beden aç kalmadıkça Hakk'a doğru yönelmez, boyun eğmez, kafa tutar; onu tok iken yola getirmek soğuk demiri döğmek gibidir. (Not: "*Eğer Allah, bütün kullarının rızkını genişletseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı.*" [Şûrâ, 42/27] Şefik Can)

Bu gölge varlık olan beden ve onun içinde gizlenen nefs ister ağlasın, ister inim inim inlesin. Aklını başına al da ona inanma, o müslüman olmaz.

Nefs, kıtlık zamanı Mûsâ'nın huzûrunda yerlere kapanıp yalvaran Firavun'a benzer.

İnsan ihtiyaçtan, sıkıntıdan kurtulunca azar. Hani eşeğin yükünü alınca çifte atması gibi.

İşi yoluna girince ağlayıp inlediğini unutur gider. (*Mesnevî*$_2$, IV, 644)

* *Nefs*, hayat, his ve irâdeli hareketlerin kuvvetini taşıyan bûhârî {duman gibi}, latîf bir cevherdir. Hakîm {filozof} bunu "*hayvânî rûh*" olarak isimlendirmiştir. O, *nefs-i nâtıka* olan kalb ile beden arasında bir vâsıtadır. Kur'ân'da, insanın derecesini artırmak ve ondan müteşekkil olduğunu ve onun mücerred {soyut} rûhlar âleminin doğusundan ve kesîf {yoğunlaşmış} cesetler âleminin batısından olmadığını ortaya koymak için "*Ne doğuya, ne de batıya nisbet edilebilen zeytin ağacı*" [Nûr, 24/35] olarak târîf edilmiş bir zeytin ağacıyla buna işâret edilmiştir...

...*Nefs-i emmâre*, bedenî tabîata meyleder, lezzet ve hissî {duyularla alâkalı} şehvetleri emreder. Kalbi, şerrin sığınağı, kötü ahlâk ve davranışların kaynağı olan

süflî yöne çeker. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki nefs kötülüğü emreder."* [Yusuf, 10/53] (Kâşânî, 95; *Câmi'*, 101)

* *Nefs-i levvâme*, gaflet uykusundan uyanacak kadar kalbin nûruyla nûrlanan nefstir. Rubûbiyyet ve halkıyyet {yaratılmışlık, yaratılış husûsiyetleri} yönleri arasında gidip gelen hâlini düzeltmekle işe başlar. Ne zaman zulmânî fıtratının ve yaradılışının gereği olarak kendisinden bir kötülük sâdır olsa ilâhî nûr ona mânî olur ve böylece o nefsini kınamaya başlar. Gaffâr ve Rahîm olan Allah'a yönelerek tevbe eder. Bundan dolayı Allah, şu kavlinde üzerine yemin etmek sûretiyle anarak ona dikkat çekmiştir: *"Hayır, kınayan nefse yemin olsun."* [Kıyâmet, 75/2] (Kâşânî, 95; *Câmi'*, 102)

* *Nefs-i mutmainne*, hiçbir fazlalık olmaksızın kötü sıfatlardan kurtulup güzel ahlâkla bezenmek için kalbin nûruyla nûrlanmayı tamamlayan nefstir. Bu nefs, Cenâb-ı Âlim-i Kuds'e yükselme, kötülükle alâkalı yönlerden temizlenme, itâate gayret sarf etme ve yüksek mertebeler makamına giden yolda yürüme konusunda tamamıyla kalbi izleyerek onun tarafına yönelir. Sonunda Rabb'i ona şöyle hitâb eder: *"Ey nefs-i mutmainne, sen Rabb'inden Rabb'in de senden râzı olarak ona dön. Kullarım arasına katıl ve cennetime gir."* [Fecr, 89/28] (Kâşânî, 96; *Câmi'*, 102)

* Ukāb {kartal takım yıldızı}, onlara göre bazen *"İlk Akıl"*, bazen de *"Küllî Tabîat"* olarak ifâde edilir. Onlar *nefs-i nâtıkayı "verkā {kumru ya da güvercin}"* olarak adlandırmışlardır. İlk Akıl, ukāb gibi nefs-i nâtıkayı süflî âlemden alıp ulvî âlemin, kudsî fezânın zirvesine çıkarmıştır. Tabîat ise onu almış, süflî âleme götürmüştür. Çoğu kere her ikisi için de *"ıkāb"* tâbîri kullanılır. Aralarındaki fark karînelerle anlaşılır. (Kâşânî, 131; *Câmi'*, 90)

* *Tevbe* konusunda insanlar dört tabakadır: Birinci tabaka, ömrünün sonuna kadar ettiği tevbe istikametinde yaşayan tevbekardır. Bu insan, yaptıklarındaki aşırılıkları idrâk eder, bir beşer olarak işleyebileceği hatalar hâriç günâha dönmemeye azmeder. İşte bu, tevbede istikamettir. Sâhibi ise sâbık bi'l-hayrâttır {hayırlarda öne geçmiştir}. Bu durum *"tevbe-i nasûh"* ve böyle bir nefs de *"nefs-i mutmainne"* olarak isimlendirilir. Bunlar farklı farklı olur. Aralarında mârifetin gücü altında şehvetleri sâkinleşen ve nefslerinin çekişmeyi bıraktığı vardır. Yine aralarında, dişe diş mücâhede ettiği hâlde, nefsin direndiği kişiler de bulunur.

İkinci tabaka, tâatların esasları ve büyük günâhlar husûsunda istikamet yoluna sülûk eden **tevbekardır**. Şu kadar var ki o, günâhlara bulaşmak istemediği hâlde, işlediği günâhlardan da uzaklaşamaz. Lakin o, bu günâhları işlemeye azm etmese de, çeşitli hâllerinde onlarla imtihân olunur. Her ne zaman bu günâhlardan birini işlese nefsini kınar, pişman olur, sebeblerini ortadan kaldırmaya azm eder. İşte bu {nefs}, *nefs-i levvâme*dir. Çünkü bu nefs, sâhibini kötü hâlleri gaye edindiği için kınar. Birinci tabakadan aşağı olmakla beraber, bu mertebe de yüce bir mertebedir. Bu, tevbekarların başına en sık gelen bir hâldir. Çünkü şer, Âdemî {Hz. Âdem'in

yaratıldığı} çamurla yoğrulmuştur. Her ne zaman o günâhtan uzaklaşsa, hasenâtı ağır basar. Zaten onun çalışmasının gayesi sadece, mîzânında ağır gelene kadar iyiliklerinin kötülüklerine hâkim olmasını sağlamaktır. Seyyiât {kötülükler} kefesinin boş olması ise uzak ihtimâldir. Bu tür kişiler Allah'ın ﷻ güzel vaadine eren kimselerdir. "*Onlar, ufak tefek kusurları dışında büyük günâhlardan ve edebsizliklerden kaçınırlar. Rabb'inin mağfireti geniştir.*" [Necm, 53/32] Bu mertebeye Hz. Peygamber "*Allah, çok tevbe eden günâhkâr mü'mini sever*" sözüyle işâret etmiştir.

Üçüncü tabakada, tevbe eden ve bir süre istikamet üzerinde istikrarlı olan tevbekar yer alır. {Ancak tevbe ettikten} sonra bu kişiye şehveti bazı günâhlar husûsunda galib gelir ve kişi, şehvetin gücünden kaynaklanan aczinden dolayı günâha düşer. Ancak o, bununla birlikte tâata devam, günâhları da terk etmeye çalışır. Ancak bir veya iki şehvet ona hâkim olur. O ister ki, Allah kendisine hâkim olsun ve şerre karşı yardım etsin. Bu durum sona erdiğinde {günâhı işlediğinde} de pişman olur. Fakat, {günâhta ısrâr etmez ve} kendisini bu günâhtan tevbe etmeye hazırlar. Bu nefs, "*nefs-i mes'ûle {müsevvile?}*" olarak adlandırılır. Sâhibi, Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: "*Diğerleri ise günâhlarını itiraf ettiler; iyi amelle kötü ameli birbirine karıştırdılar.*" [Tevbe, 9/102] Bu kişinin tâatlara devam etmesi ve günâhla meşgul olmasından hoşlanmaması sebebiyle Allah ona, {âyetin devamında gelen} "*Belki Allah onların tevbesini kabûl eder*" sözüyle ümîdli olmasını emretmiştir. Bu kişinin âkıbeti, tevbeyi te'hir etmesi ve başka bir zamana bırakması yüzünden tehlikededir. Bazen tevbeden önce {günâhlara aldanarak} gözü kamaşır. Ameller hâtimeleriyle {sonuçlarıyla} değerlendirilir. Buna göre havf {korku} hâtimedir. Ölümün herkese yetişmesi mümkündür. İşte bu da hâtime olur. O hâlde, herkes kendini murâkebe etsin ve mahzûrlu işler yapmaktan sakınsın!

Dördüncü tabakada, tevbe eden, bir müddet istikamet tutturan, ancak sonra nefsi tevbeye alışmadan ve yaptığına üzülmeden hemen günâhlara dalan tevbekar yer alır. Bu kişi günâhta ısrâr etmektedir. Bu nefs de *nefs-i emmâre bi's-sû'*dur {kötülüğü emreden nefstir}. Bunun hakkında sû-i hâtimeden {kötü bir sonla, yani îmânsızlıkla öleceğinden} korkulur. Tevhîd üzere ölürse, bir süre {cennetten ve nîmetlerden} uzak kalsa bile ateşten kurtulacağı ümîd edilir. Anlayamadığı gizli bir sebeble affın umûmuna dâhil olması da {af kapsamına girmesi de} imkân dışı değildir. Ancak buna güvenip dayanmak doğru değildir. "*Allah Teâlâ Kerîm'dir, hazinesi geniştir, benim günâhım O'na zarar vermez*" diyen kimseyi, bir süre sonra para kazanmak için deniz yolculuğuna çıkmış görürsün. (Kudâme, 278)

* Nasıl ki altına, suya ve yaraya "*ayn*" deniliyorsa, *nefs* de çeşitli şeylere söylenen ortak bir lafızdır. Dilde bir şeyin hakîkati, varlığının kendisi demektir. Şöyle dersin: "*Câ'enî Zeydun nefsulıû {Bana Zeyd'in kendisi geldi}.*" Şairin biri şöyle demiştir:

Usâm
kendisi sevdi Usâm'ı

öğretti ona
cömertliği yiğitliği

Tasavvuf ehlinin dilinde ise şu mânâda kullanılır: Nefs, insanın kötü sıfatlarını içine alan asıldır. Bundan dolayı şöyle söylemişlerdir: "*Nefs mücâhedesi {çok gereklidir}...*"

İlk dönem ve son dönem filozofların dilinde ise "*canlı, ilâhî, kuvvetleri yok olmayan ve kesilip tükenmeyen nûrânî bir cevher*" mânâsında kullanılır. Filozoflar, bunun cüz'î mi, yoksa küllî mi olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Küllî olan bütünüyle âlemin kendisidir. Onun kuvvetleri yok olmaz ve fiilleri faaliyetten kesilmez. Çünkü o en büyük varlıktan sâdır olmuştur. O, Allah'ın yaratmasından ilk ortaya çıkan akıldır ve Allah'ın nûr denizinden alınan silsile hâlindeki feyzi kabûl etmiştir. O felek-i muhit ile kuşatılmıştır.

Onun gücü âlemin bütün cüz ve fertlerinde yönetme, yaratma ve hükmetme sûretiyle cârîdir. İçine aldığı tüm cisimlerde hükmü cârîdir. Onun iki kuvveti vardır: Birincisi, gizli ilimleri, doğru görüşleri ve muhkem sanatları kuvveden fiile {potansiyel durumdan fiilî duruma} çıkarabileceği ve onunla zâtının olgunlaştığı allâme {bilen} kuvvetlerdir. Diğeri, onunla cisimlerin tamamlandığı ve o cisimleri şekil, görünüş, biçim ve süs bakımından tertîb eden ve son şeklini vern kuvvettir. Güneş ışığının havanın tüm parçalarına sirâyet etmesi gibi, bu da felek-i muhitten yeryüzünün merkezine doğru sirâyet eder.

Faal akıl, yaratıcısından ve her mevcûdun sebebi olan o nûrun yaratıcısından feyz aldığı nisbette, nefsi devamlı kuvvet ve nûrla takviye eder. Cüz'î nefs âlemdeki mevcûdların nefsidir. Yıldızlar ve felekler gibi. O nefs, mevcûdlara hayat veren ve Küllî Nefs'in idâresiyle o mevcûdu idâre eden nefstir. Çünkü cüz'î nefs, Küllî Nefs'in akıldan sudûr etmesi gibi Küllî Nefs'ten sudûr etmiştir. Her hareket eden ve canlı olanın bir nefsi vardır. Dikkat çekilen ve anlatılmak istenen insana ait olan nefs-i nâtıkadır. Bu da insanın şekil ve hakîkati, hayatının, hareketinin, irâdesinin, fikir ve görüşünün sırrı ve ilâhî âlemlere erebilen bir mânâdır. (*Ravza*, 117)

* Bazı aşırı sûfîler demişlerdir ki "*Nefs onların bastırılmış dünyâları ve zorla mahâretli rakkaseleridir {dansözleridir, çünkü nefs çok oynak bir varlıktır}. Cevheri meçhul olan nefsin zâtı üç kısma ayrılır: Birincisi, kelime mânâsında her mevcûdun vücûdunu {varlığını} ifâde eden emr âlemindendir. İkincisi, 'maddeden ayrı' mânâsındaki emirdir. Bu da, cisimle irtibâtı olmayan her zâttır. O cisim değildir ve cisimde de değildir. Üçüncüsü ise, sınırı velîye yabancı gelen bir durumdur. Onun varış noktası vâcib olan ilk meşîettir {başlangıçtaki irâdedir}. Gayesi tekliktir.*"

Onlardan bir topluluk ise şöyle demiştir: "*Nefsin cevheri, illetli {problemli}, anlaşılmaz bir mânâya sâlıibdir, bilir, fakat bilinmez. Onun, kendi zâtını bilmemesi, mülk âlemindeki vücûdudur {varlığıdır}. Kendi zâtını bilmesi, melekût âlemindeki viicûdudur. Cümlesinden çıkması, ceberût âlemine girmesi ve bütün bunların ondan yok olmasıdır.*

Onun, adem-i mutlak {mutlak yokluk} diye anlaşılan ölümü ise gayesine ulaşmasıdır." (*Ravza*, 119)

* *Nefs*, zarûrî ilimleri ve hislerle {duyularla} alâkalı hükümleri elde etmeden önce "*basit nefs*" olarak isimlendirilir. Onda tam bir temyiz, eksiksiz hisler, doğru düşünce ve fikir meydana gelince ve küllî mânâlar tahakkuk edince fıtrî akıl; bilgi bakımından farklılık arz eden varlıklarda tasarruf sâhibi olur, sebeble müsebbiblerini bağdaştırır, çirkin olanı zıddından ayırır, burhânî akıl yürütmeyi tanzîm edebilir ve şübhe bakımından burhâna ihtiyacı kalmazsa buna "*akl-ı bi'l-meleke {meleke hâlindeki akıl}*" denir; hikmete âşık olur, kemâl ile mükellef olur, {karakter ve} tabîata hükmeder ve insâniyyet mânâsı hâsıl olursa, "*mükteseb {kazanılmış} akıl*"; kendisinde ilâhî küllî ilimler hâsıl olur, onlarla aynîleşir, ilimle mâlûmunu birbirinden ayırmaz, rûhânî hâlleri ve farklı cevherleri tasavvur eder ve böylece hepsini ihâta edebilirse "*akl-ı bi'l-fiil {fiilî yada pratik akıl}*" diye isimlendirilir. (*Ravza*, 126)

* *Nefs-i sâliha* {sâlih nefs}, kemâle ulaşmayı özlediğinden, noksanlıktan üzüntü duyduğundan, hayrı büyük bir hırsla arzuladığından, kurtuluşa gayret ettiğinden ve bunlardan başkasına aldırmadığından dolayı nefs-i sâlihadır. (*Ravza*, 127)

* *Nefs-i emmâre*, tümüyle Allah'tan yüz çeviren ve onun nûrundan hiç nasibi olmayan nefstir. Hissedilebilir {duyularla sınırlı} şeylerin sevgisi ve bedenlerin şehvetleri ona hâkim olmuş, böylece vehim karanlığında yolunu şaşırmıştır. Rûhânî lezzetleri ve aklî âlemleri inkâr etmiştir. Allah'ın tabibleri ve risâletinin erbâbına göre, onun hastalığı ilerlemiştir. Böylece onun tedâvî edilmesinden ümîd kesmiş, helâk olacağına hükmetmişlerdir. Kendisiyle Hakk arasındaki perde kalınlaşmıştır. Aynasının yüzü pasla kaplanmış, böylelikle cevheri ortadan kalkmıştır. Süflî yönü yüzünden temiz hiçbir yeri kalmamıştır, {ayna olarak} bakılacak hiçbir tarafı yoktur. O, ebedî olarak cehennemdir. Allah katından ters yüz edilmiş ve kovulmuştur. Hiçbir şekilde kurtuluş ümîdi kalmamıştır. Onun kötü netîcelerinden Allah'a sığınırız...

Bu nefs üzerinde tercîh söz konusu olmaz. Çünkü o, sert bir kayadır. İşlemeye uygun değildir ve Hakk güneşine de yönelmez. (*Ravza*, 143)

* *Nefs-i levvâme*, Allah ile muâmelesindeki eksiklik dolayısıyla sâhibini kınayan nefstir. Allah Teâlâ "*Hayır, kınayan nefse yemin olsun.*" [Kıyâmet, 75/2] buyurmuştur. Nefs-i levvâme, hissedilebilir {duyularla algılanabilen} lezzetlere vasat olarak yönelebilen nefstir. Bu nefsin, uyanıklık ve fetânetten {az da olsa} bir pay kalmıştır. Onunla aklî mânâları idrâk eder. O riyâzet mevzûudur. Kurtuluşa ereceği umulur...

Bu nefsin iki yönü ve iki nazarı {bakışı} vardır: Kendisinde uyanıklığın bulunmasından dolayı yüce olana bakışı ve tabiî arazları bulunmasından dolayı aşağı olana bakışı.

Nefs-i levvâmenin ilâhî nûrların çoğundan perdelenmesi hâlinde, riyâzet yoluyla temizlenmek, karanlığını nebevî hidâyet nûruyla aydınlatmak ve riyâzetin kendisini kemâl basamakları üzerinden çıkarabileceği saadet mertebesine erişmek, yine de onun gücü dâhilindedir.

Kurtuluşa götürecek en münâsib tutamaklara sarılmak, çeşitli mertebelerdeki sıkıntılardan geçerek en hayırlı kurtuluş noktasında karar kılmak da nefsin gücü dâhilindedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, o kurtuluşa ermiştir.*" [Âl-i İmrân, 3/185]

Bütün gücüyle yüksek derecelere giden basamaklara ulaşmaya çaba göstermek de nefsin gücü dâhilindedir. Yüce Allah şöyle buyurdu: "*...Onlar için yüksek dereceler vardır.*" [Tâhâ, 20/75] "*{İşte bunlar} Allah'ın nîmet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehidler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır.*" [Nisâ, 4/69] Allah'ın cemâlini görme ve onun nûrunun tecellîleri ile nîmetlenme gayesiyle, saadet ehlinin pek çok mertebesini aşan kimse de bunlardandır. (*Ravza*, 145)

* *Nüfûs* {nefsler}, bulanıklıklardan kurtulup saflaştığında latîf bir duruma gelirler. Çünkü bu kararmış bulanıklıkları, ecsâm {cisimler} âlemine yakın ve zaman olarak değil, nisbî olarak mebdeden {başlangıçtan} uzak olmasından dolayı kazanmıştır. Nasıl ki şarâbın berrak ve latîf olanı üst kısmına çıkar ve tortular alt kısma çökerse. Nefsler arı duru hâle geldiklerinde mele-i âlâya benzerler. Kâinâtın hangi tür olursa olsun, ona âşık olan tüm misâlleri nefslere nakşedilir. Gizli olanları müşâhede eder. Süflî âleme te'sîr eder. Böyle durumda olan nefse "*insânî kemâl*" adı verilir. O da "*âlem-i akdes*"e {en ulvî ve mukaddes âleme} benzer. (*Ravza*, 463)

* *Nüfûs* {nefsler}, kendilerini zâtına bakmaktan alıkoyar. Çünkü ona bakmak müşâhedenin kemâlinden perdelenmektir. O, nefsini yok eder, sonra da müşâhedenin saflığı hakkında töhmette bulunarak, onun fenâ hakkındaki bilgisini anlar. Sonra fânîliğini görmekten fânî olur. Böylece ebedî bekaya ulaşır. Nefsler fenâ-yı fenâ makamını elde edip, tümüyle yaratılmışlık kendilerinden yok olunca, Hakk onlara tecellî eder ve O'na lâyık bir sıfatla mevsûf olarak Hakk'ı müşâhede ederler. Böylece vusûl gerçekleşir ve en yüce saadet kemâle ermiş olur. (*Ravza*, 464)

* *Nefs*, rûhun cevherine benzeyen nûrânî bir cevherdir. Ancak onda cisme tedbir edecek bir salâhiyyet {yetkinlik} vardır. Nefs rûhun zâhiri, rûh nefsin bâtınıdır. Nefs bedenin bâtını, beden de nefsin zâhiridir. (*Ravza*, 572)

* Onlara göre insânî *nefs*in iki gücü vardır: Biri kahr ve izzet gücü, ikincisi mehabbet ve şevk gücü. Bu iki gücün aslı şudur: Mevcûdların esasları ve mümkünlerin aslı olan maddenin müfârık, âlî cevherlerinin {yüksek ayrı özlerinin} her birinin iki durumu vardır: İlki, kendinden üstünde, ikincisi ise alt tarafında bulunana nisbetle olan durumudur. Üstte olanın yüce nûr ve ihsânı altta olanı aydınlattığı için, üstüne nisbetle olan şevk, mehabbet ve aşktır. Üstte olan altta olanın

aslı olduğu için de, alt ona daima özlem duyar ve onunla kemâle ermek ister. Altındakine nisbetle üstte olan şey ise hâkimiyyet, iştimâl {her şeyi içine alma} ve istîlâdır. Çünkü altta olan ona muhtaçtır. (*Ravza*, 578)

* *Nefs*, aklın hâtırlarından {düşüncelerinden veya tehlikelerinden} biridir. (*Esfâr*, 32)

* *Nefs* ismi ıstılâhta beş tür şey için kullanılır: *Nefs-hayvânî*, *nefs-i emmâre*, *nefs-i mülhime*, *nefs-i levvâme* ve *nefs-i mutmainne*. Bunların hepsi *rûh*un isimleridir. Nefsin hakîkati ise sadece rûhtur. Rûhun hakîkati ise Hakk'tır. Anla!

Şimdi bu isimleri görelim: *Nefs-i hayvânî*: Bedeni idâre ettiği için nefse bu isim verilmiştir. Filozoflara göre hayvânî nefs damarlarda akan kandır. Bu görüş bizim mezhebimiz değildir.

Nefs-i emmâre: Rûha, hayvânî lezzetlerle, şehvânî tabîatının gereğini yerine getirdiği için verilen bir isimdir. Bu nefs, emir ve yasaklara aldırış etmez.

Nefs-i mülhime: Bu nefse Allah hayrı ilhâm ettiği için mezkûr isim verilmiştir. Nefs hayır olarak ne işlerse, o ilâhî ilhâmla işler. Şer olarak ne yaparsa, o da tabîatının gereğidir. Bu gereklilik nefs için iş yapma emridir. Sanki o bu gereken işleri yapmak için kendi kendine emir vermiştir. Bunun için "*nefs-i emmâre*" denmiştir, ilâhî ilhâmı alınca da nefs-i mülhime olmuştur.

Nefs-i levvâme: Bu ismi almasının sebebi, bir dönüşe geçerek kendisine yaramayan hâlleri söküp attığı içindir. O, kendisini helâk edecek yollara saptığı için kendini kınar gibidir. *Nefs-i mutmainne*: Hakk'ta sükûn bulması, O'nda itmi'nâna ermesi sebebiyle bu ismi almıştır. Bu itmi'nân, kötü fiillerin tamamen bırakılması ve kötü hâtırların da kesilmesiyle mümkün olur. Kötü hâtırlar kesilmediyse, nefse "*nefs-i mutmainne*" denemez. O ancak levvâme olabilir. Bundan sonra, kötü hâtırlardan da uzaklaşabilirse "*nefs-i mutmainne*" adını alabilir.

Bu anlatılanların ardından onun bedeninde bazı rûhî alâmetler ortaya çıkarsa – ki bunlar az zamanda çok yer kat etmek, gayba ait işleri bilmek gibi şeylerdir- işte o zaman nefsin adı "*rûh*" olur. Bundan sonra kötü hâtırların kesildiği gibi iyi hâtırlar da kesilir, ilâhî sıfatlarla sıfatlanır, Zât'la alâkalı hakîkatler de tahakkuk ederse, o zaman ârifin ismi marûfunun {artık hakkıyla tanıdığı Allah'ın} ismi, sıfatı O'nun sıfatı, zâtı O'nun Zât'ı hâline gelir. Allah hakkı söyler, doğru yola iletir. (*İnsân*, II, 43)

* "*Nefes-i ilâhîyi {ilâhî nefesi}...*" bunun hakîkatini "*...tanımak isteyen...*" onun sûreti olan "*...âlemi tanısın...*" İlâhî nefesi bilmek âlemi bilmeye bağlıdır. Çünkü {nefs} âlemin bir parçası olduğundan dolayı "*...Nefsini bilen...*" {sonuç olarak} "*...Rabb'ini bilir...*" Çünkü onun nefsi, Rabb'i için bir târîf ve açıklamadır. Onu tanıyan Rabb'ini tanır. {İnsan} "*...kendisinde ortaya çıkan...*" Rabb'ini açıklayan O'na ait bir sıfat vehmettiğinde bilsin ki bu ilk olarak Rabb'in değil, âlemin sıfatıdır.

"...*Yani âlem, Allah'ın teneffüs etmiş olduğu nefes-i Rahmân'da zuhûr etmiştir...*" Yani Rahmân sebebiyle {zuhûr etmiştir}. "...*{bu zuhûr da} ilâhî isimlerden {tahakkuk etmiştir}.*" (Sofyavî, 264)

* *Nefs*in merkezleri dörttür: muhâlefetler hakkındaki şehvetlerin merkezi, itâatlar konusundaki şehvetler {arzuların} merkezi, rahata yönelme konusundaki merkez ve farzları yerine getirmedeki acziyyet ile alâkalı merkez. (*Câmi'*, 33)

* *Nefs*, bu kalbe tevdî edilmiş zulmettir. O kötülüğü emreden, hidâyetten uzaklaşmış, inatçı, çeşitli türleri olan kötü ahlâkın yeridir. (*Câmi'*, 55)

* *Nefs* üç kısımdır: *Emmâre* {emredici} olan avamın nefsi, *levvâme* olan havâssın nefsi ve îmânla mutmain olmuş bulunan ehass-ı havâssın nefsi. (*Câmi'*, 62)

* *Nefs*, hayat, his ve irâdeli hareketlerin kuvvetini taşıyan bûhârî {duman gibi}, latîf bir cevherdir. Filozof bunu "*hayvânî rûh*" olarak isimlendirmiştir. O da bedeni aydınlatır. Ölüm anında onun ziyâsı {ışığı, aydınlığı} bedenin bâtınından ve zâhirinden ayrılır. Uyku anında ise bedenin bâtınından değil, sadece zâhirinden ayrılıp gider. Ölüm ve uykunun aynı olduğu sâbit olmuştur. Çünkü ölüm, küllî bir, uyku ise eksik bir inkıtadır {ayrılıştır}. Şu da sâbit olmuştur ki, Kadir ve Hakîm olan Allah nefs cevherinin bedenle alâkasını idâre eder. (*Câmi'*, 182)

* *Nefs*, hakîkat ehlinin ıstılâhında, kulun bilinen ve kınanan söz ve fiillerindendir. Nefsin, beden kalıbına tevdî edilmiş bir latîfe olması muhtemeldir, o da kötü ahlâkın mekânıdır. Tıpkı rûhun, beden kalıbına tevdî edilmiş iyi ahlâkın mahalli olan bir latîfe olması gibi. Rûh ve nefs latîf cisimlerden olan melek ve şeytana benzer. Rûh nefsten daha şereflidir.

Nefs üç kısımdır: Şehvet, gazab, hased, kibir gibi kötü ahlâkın mahalli olan *nefs-i emmâre,... nefs-i levvâme* ve kalb kütlesine feyz eden kudsî nûrlardan bir nûr olan *nefs-i mutmainne*. Nefs-i levvâme, günâh kirleriyle kirlendiğinde sâhibini yaptıklarından dolayı kınayan nefs-i mutmainnedir.

Nefs, cesed mânâsındadır. O da âlem-i asgardır {en küçük âlemdir} ve en âlem-i ekber {en büyük âlem} için bir misâl ve nümûnedir. Onda ancak ilimde derinleşenlerin anlayabileceği acaiblikler vardır ve ilâhî işâretler bu minval üzere gerçekleşir. (*Câmi'*, 270)

* Rûhun gelişmesi, *nefs*, akıl, kalb, rûh ve sırdandır. İlim ve idrâk konusunda her tavrın sona ereceği bir sınır vardır. Nefsin ilim ve idrâkinin sınırı maddenin zâhirine aldanarak onun zâhiriyle ilgilenmek, bâtındaki ibreti bırakıp, gafletle ve maddenin hazlarıyla meşgul olmaktır.

Aklın ilim ve idrâkinin sınırı ise, O'ndan başka her şeyi terkederek Yaratıcı'sına dönmek ve nûrları taleb etmektir. Akıl, ancak böylece bağlardan kurtulur, Mevlâ'sına olan talebi şiddetlenir. Rûhun ilim ve idrâkinin sınırı, ceberût sırlarını taleb ederek melekût nûrlarına yönelmektir. O, bu seyrin {yolculuğun} yorgunluğu

sebebiyle istirahat etmiş, ancak sırra sâhib olamamıştır. Sırrın ilim ve idrâkinin sınırı ceberûttur. Basîret, melekût âleminin nûrlarına vukufiyyete nüfûz etmiştir. İşte bu, seyrin son noktasıdır...

...*Nefs*, Allah Teâlâ'nın onu senin beşeriyetinin sedefinde yaratmış olduğu yakuttan yüce bir rûhtur. En iyi ve hayırlı kimselerle arkadaşlık ettiğinde onu korur, yüceltir ve ona îtinâ göstermiş olursun. Çünkü müşâhede ve Allah'a vuslat makamına, ancak kâmil ve mükemmel olan ferdle sohbet etmek sûretiyle ulaşılır. Maksad nefsin en mükemmel vecihlerine ve müşâhedelerin tamamına ulaşılmasıdır.

Gerçi, niceleri, irşâd konusunda kendisinden faydalanılamayan meczûb bir şahsa ait cezbe yoluyla da ulaşabilmiştir {ama bu yolun garantisi yoktur. Bu sebeble,} tarîkatın ilk şartı şeyhin mevcûdiyyetidir. Bu topluluğun ilmi, kitâblardan elde edilemez, ancak {kâmil ve mükemmel} şahıslardan alınır.

Tarîkat yoluna giren kimsenin, kendisine istikamet makamı ve nefs mertebelerini kat etme konusunda hâllerini düzelterek, lâyık olana sevk edecek basîretli bir şeyhi olmalıdır. (*Rihle*, 227)

* *Merâtib-i nefs* {nefsin mertebeleri}, *emmâre*, *levvâme*, *mülhime*, *mutmainne*, *râziyye*, *merziyye* ve *kâmile* olmak üzere yedi tanedir.

Nefs-i emmâre, sâhibine hevâsına uymayı ve dînin emirlerine aykırı gitmeyi emreder. Bu nefsin sâhibi de âhiretini basit bir şehvet karşılığında satar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Şübhesiz nefs her zaman bütün gücüyle kötülüğü emreder.*" [Yusûf, 12/53]

Nefs-i levvâme, mü'min kimsenin nefsidir. Çünkü ölü kalb ne itâati ne de günâhı hisseder. Müminin kalbi ise canlıdır. Allah'a itâat ettiğinde kalbi faydalanır. İsyan ettiğinde ise kalbi acı duyar, nefsi onu itâate dönmesi için kınar. Bununla birlikte levvâme nefste emmâreden kalan şeyler vardır...

Nefs-i mülhime, Allah Teâlâ'nın "*Ona iyilik ve kötülükleri ilhâm edene...*" [Şems, 91/8] âyetinde beyân buyurduğu nefstir. Bu yüzden de bu nefse, sübût ve temkîn makamından uzak olduğu için bu ad verilmiştir. Bu nefsin çalışması ve temizlenmesi gerekir.

Nefs-i mutmainne, ilk kemâl derecelerindedir. Bu nefsin bütün hükümlerde râziyye ve marziyye {kendisinden râzı olunmuş} olması gerekir. İşte o zaman bu nefsin sâhibi hamd ederken yükselmek sûretiyle övülmüş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey mutmain olmuş {huzûra kavuşmuş olan} nefs! Sen O'ndan, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön. Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir.*" [Fecr, 89/27-30]

Nefs-i kâmile, kullukta en yüksek mertebededir. Bu nefsin sâhibi, bir yol bırakmayacak şekilde şeytanının gireceği tüm kapıları kapatıp hem zâhir hem bâtın ola-

rak Hak Sübhânehû'nun rubûbiyyet vazîfelerini yerine getirerek müşâhede ve irfan ehlinden ve Allah'a vâsıl olanlardan olur. (*Rihle*, 277)

* *Nefs*in yurdu şerîattir, *rûh* emir âlemindendir, *kalb* ise izzet yurdudur. (*Nefehât*, 72)

* *Nefs-i mülhime*, Allah Teâlâ'nın "*Ona iyilik ve kötülükleri ilhâm edene...*" [Şems, 91/8] âyetinde beyân buyurduğu nefstir. Bu nefse, sübût ve temkin makamından uzak olduğu için bu ad verilmiştir. Bu nefsin gayret ederek temizlenmesi gerekir...

...*Nefs-i mutmainne*, kemâl derecelerinin başlangıcıdır. Bu nefsin bütün hükümlerle alâkalı olarak râziyye ve marziyye {kendisinden râzı olunmuş} olmalıdır. İşte o zaman bu nefsin sâhibi, hamd ettikten {övdükten} sonra, yükselmesi sayesinde övülmeye lâyık olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey mutmain olmuş {huzûra kavuşmuş olan} nefs! Sen ondan râzı, O da senden râzı olarak Rabb'ine dön. Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir.*" [Fecr, 89/27-30]...

...*Nefs-i kâmile*, ubûdiyyette {kullukta} en yüksek mertebededir. Bu nefsin sâhibi, bir yol bırakmayacak şekilde şeytanının gireceği tüm kapıları kapatıp hem zâhir, hem bâtın olarak Hakk Sübhânehû'nun rubûbiyyet vazîfelerini yerine getirerek müşâhede, irfân ehlinden ve Allah'a vuslat ehlinden olur. (*Nefehât*, 160)

{Ayrıca bk. **'akl**; **kalb**; **rûh**}

nefs-i külliyye (كلّية نفس) {bk. **hebâ**; **levh-i mahfûz**; **merâtib-i vücûd**}

nefy (نفي) {bk. **mahv-isbât/nefy-isbât**}

nehy-i 'an keşfi'l-burku' (نهي عن كشف البرقع) * *Nehıy-i 'an keşfi'l-burkı' 'ani'l-vech* {yüzdeki peçenin açılmasından nehiy}; Allah ondan, O da Allah'dan râzı olsun {şeyh?} dedi ki: "*Halktan çıkıp yüz çevirinceye, tüm hâller kalbinde zuhûr edinceye; hevân zâil olup ardından irâde ve imtihân yok oluncaya; dünyâdaki mevcûdattan fânî olup, sonunda {kendisine ne konulursa îtirâz etmeyen} değersiz bir kap gibi, sende Rabb'inin irâdesinden başka bir şey kalmayıp da O'nunla ﷻ ve O'nun hükmüyle doluncaya kadar yüzündeki peçeyi açma! Yalan çıkıp gittiğinde nûr gelip girer. Böylece kalbinde Rabb'inden başkası için hiçbir mekân, hiçbir giriş yeri kalmaz.*" (*Fütûh*, 58)

nemîme (نميمة) * *Nemîme*, çoğunlukla bir başkasının sözünü, o konuda sözü geçen her şeye katıp karıştıran kişinin yaptığına verilen isimdir. Tıpkı senin, birinin senin hakkında şöyle şöyle söylediğini söylmen gibidir.

Ancak nemîme bundan ibâret değildir. Bunun târîfi, ortaya çıkarılmasından hoşlanılmayan şeylerin ortaya çıkarılmasını da içine alır. Bu konuda, o sözü söylemiş olanın ya da sözün nakledildiği kişinin hoşlanmaması arasında bir fark yoktur {söylemiş olan bu sözün duyulmasını istemeyebileceği gibi, söylenen kişi

de bu sözü duymaktan hoşlanmayabilir, sonuçta ikisi de nemîmedir). Hatta bir üçüncü şahıs da bundan hoşlanmayabilir. Bu açığa vurmanın sözle, yazıyla, işâret veya îmâ ile olması arasında bir fark yoktur. Söylenen sözün hareket veya söz olması da birdir. Söylenen sözdeki hâlin bir ayıp, bir noksanlık ya da olmayan bir şey olması arasında da bir fark yoktur (bunların hepsi nemîme kapsamına girer).

Nemîmenin hakîkati, sırrın ifşâsı ya da açığa vurulmasından hoşlanılmayacak bir durumun üzerindeki örtüyü yırtmaktır. İnsan, diğer insanların hoş olmayan hâllerinden herhangi birini görmüş olsa, kendisine yakışan şey, anlatılmasında müslümana fayda sağlayacak ya da bir günâhı gidermeye yarayacak bir şey olmadıkça o konuda susmaktır. (*İhyâ'*, III, 192-193)

nesh (نسخ) * ...Fakîhlere göre "*nesh*" adıyla tâbîr edilen mahvın sâbit olması ilâhî bir nesihtir. Bu nesihte Allah, sâbit olmuş ve varlığa sâhib olan şeyi ortadan kaldırır ve yok eder. Hükümlerde mahv, o hükmün müddetinin (ömrünün); eşyâda mahv ise müddetinin dolmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur: "*Her şey belli bir zamana dek akıp gider.*" [Ra'd, 13/2] Hüküm belli bir zamana kadar devam eder, sonra da ortadan kalkar, fakat (o şeyin) kendisi kalır. Çünkü Allah Teâlâ, "*Belli bir zamana dek...*" buyurmuştur. Hüküm müddeti muayyen bir zamana ulaştığında, (o şeyin) kendisi kalsa da (müddeti) artık devam edemez. Allah umûma ait işlerde husûslardan farklı olarak âdetleri kaldırır. Âdetler, bir kısmının zâhirinden, bir kısmının da bâtınından kaldırılır, fakat (yine de o şeyin ya da kalbin veya kişinin) üzerinde âdetlerin vasıfları kalır. Bu hâl, kalblerde meshin (değişmenin) meydana gelmesi gibi, mahv sâhibi olmakla birlikte kemâlin vehmidir. (*Fütûhât*, II, 542)

* Bunlardan (tenâsuha inananlardan) bazıları şöyle der: "*Şahıslarda türün şeklinin korunması gerekir. (Nefs), bir insandan ancak başka bir insan bedenine intikal eder.*" Onlara göre intikalin (bedenden bedene geçişin) bu çeşidine "*nesh*" denilir... (*Ravza*, 210)

(Ayrıca bk. **mahv-isbât/nefy-isbât**; **tenâsuh**)

nevâfil (نوافل)

* *Görülür asılları nâfilelerin*
bütün farzlarda
nûr ile karşılaştırdığında
bedenler gibidir farz
fazladandır nafileyse
gölgesi gibi farzın
onun sîretleriyle belirir
olmasa da farz
hesab günü farza döner yeniden

benzeri gibi onun
Bir hadîs geldi
dîndeki fazîletini anlatmak için onun
aslını dalından ayırmak için
onları yerine getirdiğinde bil ki
İlâh size
ayırıp saklamıştır sonuçlarını
böylece Rabb'in
kuvvetlerin olur senin
o hâlde
avuç avuç al dallarından
ki sağnağından feyz alasın onun

Allah seni Rûhu'l-Kudüs ile te'yid etsin, bil ki, nafilelerin ilâhî mertebede şumûllü {kapsayıcı} bir hükmü vardır. Bu konuda nafileler, sâhibine Hakk'ın nâibi olarak nâiblik ederler. Bunu tadan kimse, kadrini ve verene karşı şükürden ne kadar âciz olduğunu bilir. Nafileler birbirlerinden üstündür. Bağlı oldukları farzların yüceliğiyle yücelirler. Her nafile amelin farzlara bağlı bir aslı vardır. Onlar bu asıldan doğar, onun sûretiyle zuhûr ederler. Nitekim biz de Hakk'ın sûretiyle zuhûr ederiz. Biz O'nun nafilesiyiz, o ise bizim aslımızdır. Bu sebeble biz bu konuda deriz ki, "*O, kendi Zât'ıyla Vâcibü'l-Vücûddur. Biz de, kendi nefsimizle değil, O'nunla vâcibiz. Bu dereceyle O bizden ayrılır, biz de O'ndan ayrılırız.*" Nafilelerin dışında olanlar, müstakil ibâdet ve ilk sünnetler olarak adlandırılır. (*Fütûhât*, II, 163-164)

nevâl/nevâle (نوال / نوالة) * *Nevâle*, efrâda mahsûs bir hil'attır. Bu hil'at, mutlak olabilir. (*Istılâh*, 538)

* *Nevâle* [*nevâl* (*Câmi'*)], Hakk'ın kendisine yakın bulunan kullarına ihsan ettiği rızâ hil'atleridir. Her hil'atle alâkalı olarak "*Allah onu ahad üzerine giydirdi*" denir. Bu hâl, efrâda mahsûstur. (Kâşânî, 98; *Câmi'*, 102)

nevme (نومة) * *Nevme* {uyuklama, kestirme, şekerleme yapma}, sâliki nefsinden gaib ettirdiği {kendinden geçirdiği} zaman, bu kendinden geçme hâli sona erdiğinde "*hiçbir şeyi terketmez...*" Çünkü nevme bir şaşkınlıktır, ademîdir {yoklukla alâkalıdır}. Müşâhedenin aksine onun belirtisi de kendisi gibi ademîdir. Çünkü müşâhede vücûdûdür {vardır, varlıkla alâkalıdır}. Onun alâmeti de kendisi gibidir.

Nevme, bu sebeble bir şaşkınlık olunca, Şeyh {İbn Arabî} şöyle demiştir: "*Bunun ardından teyakkuz, istiğfar ve pişmanlık vâkî olur.*" Çünkü, aşkının ve mehabbetinin hâkim olmasından dolayı, isimler mertebesine varıncaya kadar sülûk edip de orada gafil olan kimse, şuûrun kemâlinin gerektiği mertebede de gafil olur. Çünkü o, *Hâzıra* mertebesidir. Mahbûb'dan {Sevilen'den} gafletin hüküm sürdüğü zamanın geçmesiyle şaşkınlık sona erdikten sonra pişman olmak gerekir.

Böylelikle bütün bunlardan Allah'a istiğfar eder. Çünkü bu büyük bir günâhtır. Şaşkınlığın, sadece mutavassıt olanlara ait olduğunu zannetme! Şübhesiz o, kemâle erenler için de söz konusudur. (*Esfâr*, 139)

neyl (نيل) * *Neyl*, nefsin yüce fiillerden sevinç duymasıdır. (*Mîzân*, 73)

nifâk (نفاق) * Hasan demiştir ki: "*Gizli ile açığın, dil ile kalbin, {kulağa} giren ile {ağızdan} çıkanın birbirine uymaması nifâk alâmetlerindedir*"... (*Kūt*, I, 234; *İhyâ'*, IV, 212) Nifâkın incelikleri ve tevhîdin eksikliğinden doğan şirk ve yakîn zayıflığı, mü'minlerde, Allah'ın gazabına uğrama ve amellerin zâyî olması korkusunu meydana getirir. (*Kūt*, I, 234)

* Tevhîd evin kapısında, şirk de evin içinde olduğu zaman, işte bu apaçık bir *nifâk*tır. (*Feth*, 5)

* Herhangi bir emir olmaksızın hevânın var olmasıyla {bir işe} başlamak inad ve ihtilâf; hevâ olmaksızın başlamak, muvâfakat ve infâk; bu durumda ameli terk etmek ise riyâ ve *nifâk*tır. (*Fütûh*, 92)

nihâyât (نهايات) * *Nihâyât* {son mertebeler} kısmı {makamları} da on bâba ayrılır. Bunlar da; mârifet, fenâ, bekā, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve tevhîddir. (*Menâzil*, 43)

* ...Namazın nihâyeti kurbun {yakınlığın} kemâl ve hakîkatine ulaşmaktır. Zekâtın nihâyeti, Allah dışında her şeyi Hakk sevgisi samimiyetiyle harcamaktır. Orucun nihâyeti, yaratılış şeklini ve onu güçlendiren Allah'ta fenâ ile korumaktır. Bu sebeble kudsî hadîste şöyle buyrulmuştur: "*Oruç benim içindir, onun mükâfâtını da ben veririm.*" [Buhârî, Savm, 2; Tevhîd, 35; Müslim, Sıyâm, 161] Haccın nihâyeti mârifete ulaşmak, fenâdan sonra bekayı tahakkuk ettirmektir. Çünkü bütün ibâdetler, sâliklerin nihâyete kadarki mertebeleri ile ahadiyyet-i cem' ve fark makamı karşısına konulmuştur. (Kâşânî, 76; *Câmi'*, 95)

* *Nihâyât*, mârifet, fenâ, beka, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve tevhîddir. (*Rihle*, 207)

nihâyet (نهاية) {nihâyet-i sefer-i evvel; nihâyet-i sefer-i sânî; nihâyet-i sefer-i sâlis; nihâyet-i sefer-i râbi'}

* *Nihâyet-i sefer-i evvel*, vahdetin yüzünden kesret {çokluk} perdesinin kalkmasıdır.

Nihâyet-i sefer-i sânî, batınî ve ilmî kesret yüzlerinden vahdet perdesinin kalkmasıdır.

Nihâyet-i sefer-i sâlis, aynu'l-cem'in ahadiyyetine varmak sûretiyle, iki zıt olan zâhir ve bâtın kayıtlarının ortadan kalkmasıdır.

Nihâyet-i sefer-i râbî, istikamet makamında Hakk'tan halka rücû etmektir. Bu da, Hakk'ın halktaki mevcûdiyyetini müşâhede ederek, cem' ve farkın ahadiyyeti {bir olmaları}; kesret sûretlerinde tek bir aynı, tek bir aynda da kesret sûretlerini görmek için halkın Hakk'ta yok olmasıdır. (Kâşânî, 98; *Câmi'*, 102)

nikâh-ı sârî fî cemî'i'z-zerârî (نكاح سارى في جميع الذراري) * *Nikâh-ı sâri fi cemî'i'z-zerârî* {bütün zerrelere sirâyet eden nikâh}, O'na işâret eden *"Ben gizli bir hazine idim"* sözündeki, Hayy'ın {diri olan Allah'ın} teveccühüdür. Bu ifâde, öncelik, ezelîlik ve zâtîlik bakımından, zuhûr ve taayyünden önce gizlilik, gaybet ve mutlaklık hâlinin bulunduğuna işâret eder. *"Bilinmeyi sevdim {istedim}"* ise aslî bir meyle ve zâtî sevgiye işâret eder ki, bu gizlilik ile zuhûr arasındaki vuslattır {kavuşmadır}. *"Bilinmeyi {istedim}"* ifâdesinde işâret edilen bu vuslat, bütün zerrelere sirâyet eden nikâhın aslıdır. Ahadiyyet işlerinin zuhûr etmesini istemeyi gerektiren, küllîyâtının tertîb ve tafsîl edildiği {küllî olan her yönünün düzenlenmiş ve ayrıntılarıyla ortaya konmuş bulunduğu} bütün taayyün mertebelerinde cârî olan vahdet, bu külliyâttan zerre kadar ayrı değildir. Bu bakımdan o {vahdet}, tüm sûretlerdeki kesrete şâmil olmasından {görünen her şeydeki çokluğu içine almasından} dolayı, her türlü dağılmışlık ve parçalanmışlıktan korunur.

Bu vahdetin kesretle bir araya gelmesi, öncelikle hazret-i vâhidiyyet mertebesinde ahadiyyet-i Zât ile, sonra taayyünlerin sûretlerinde bütün isimlerin ahadiyyeti ve sonra bütün mertebe ve mevcûdlardaki izâfî vücûdun ahadiyyetiyle nikâh vuslatıdır. Bu vuslat, kıyasın sınırlarından, öğretme ve öğrenme, beslenme ve besleme, erkek ve kadın gibi, bu mehabbetle muhibbiyyet ve mahbûbiyyet {bu sevgiyle sevmeyi ve sevilmeyi} gerektiren netîcenin elde edilmesine kadar devam eder. Fakat âlimiyyeti ve mâlûmiyyeti {bilmeyi ve bilinmeyi, bilme ve bilinme husûsiyetini} gerektiren ilim; vahdetin kesretteki ilk sereyânı {akışı} ve te'sîr, fâiliyyet ve mef'ûliyyetle {etki ederek, faaliyete geçerek ve faaliyetin etkisi altında kalarak} ittihâdı {birleşmeyi yahut bir olmayı} gerektiren teslisin zuhûrudur {te'sîr, failiyyet ve mef'ûliyyet adlı üç ayrı durumun, tam bir birlik içinde ortaya çıkmasından ibârettir}. İşte nikâh-ı sârî fî cemî'i'z-zerârî {bütün zerre ya da zürriyetlerde nüfûz eden nikâh} budur. (Kâşânî, 97; *Câmi'*, 102)

{Ayrıca bk. **ahadiyyet**; **kenz-i mahfî**; **vâhidiyyet**}

ni'met/ni'am (نعمة / نعم) * Hakîkatte *nîmet* uhrevî saadettir. Bunun dışındakilerin nîmet adıyla isimlendirilmesi ya galat veya mecazdır. Âhirete bir te'sîr ve yardımı olmayan dünyâ saadetinin *"nîmet"* olarak isimlendirilmesi gibi. Bu açık bir hatadır. Nîmetin bir şeyin adı olarak kullanılması doğrudur, fakat âhiret saadetine müteveccih olarak kullanılması en doğru olanıdır. Âhiret saadetine götüren ve ona yardımcı olan her şey ya bir vâsıtayla veya vâsıtalarla olur. Hakîkî nîmete götürdükleri için onu *"nîmet"* olarak isimlendirmesi doğrudur. (*İhyâ'*, IV, 122)

* *Naîm* {nîmetler}, bizzât gâye olan ve gâyeye vesîle olan nîmetler olmak üzere iki kısma ayrılır. Gâye âhiret saadetidir. Bunun elde edilebilmesi dört hâle müteveccihtir {yöneliktir}: Fenâsı olmayan bir beka, üzüntüsü olmayan bir sevinç, cehâletin yer almadığı bir ilim ve kendisinden sonra fakirliğin olmadığı bir zenginlik. İşte bu hakîkî nîmettir. (*İhyâ'*, IV, 126)

* *Nîmet* iki kısımdır: Dünyevî ve uhrevî. Dünyevî olan nîmet de iki çeşittir: Fayda veren nîmet ve zararı gideren nîmet. Eğer nîmet fayda ve maslahat veriyorsa fayda veren nîmettir. Bu da iki çeşittir: Selâmet ve âfiyet bakımından eşit olan yaratılış {nîmeti} ile yeme, içme, giyme, evlenme ve benzeri gibi arzu edilen lezzetler {bunlar da birer nîmettir}.

Zararı gideren nîmet ise insandan zararlı ve bozuk olan şeyleri uzaklaştıran nîmettir. Bu da iki çeşittir: Birincisi nefste olan nîmettir; müzminlik, âfet ve hastalıklarından seni sâlim kılmak sûretiyle zararları giderir. İkincisi de, seninle alâkalı çeşitli mânîlerin zararlarını veya sana yönelen insan, cin, yırtıcı hayvan gibi şeyleri giderir.

Dünyevî nîmetler de iki çeşittir: Tevfîk {başarı} nîmeti ve ismet {korunma} nîmeti. Tevfîk nîmeti öncelikle Allah'ın seni İslâm'a, sonra Sünnet'e ve sonra da itâate muvaffak kılmasıdır. İsmet nîmeti ise Allah'ın seni küfür, şirk, bid'at, sapıklık ve diğer günâhlardan korumasıdır. (*Minhâc*, 82)

* Senin hâlin ya musîbet veya *nîmet*tir. Eğer musîbet olursa senden sabretmen istenir. Bu en aşağı durumdur. Bunun üstünde rızâ vardır. Sonra muvâfakat {uygun davranış}, sonra da fenâ gelir. Bu abdallar içindir. Eğer nîmet olursa ona şükretmen istenir. (*Fütûh*, 128-129)

* Tekâlîf {ilâhî emir ve yasaklar} insanlara ağır ve zor gelir. Bunun içine emirlere sıkı sıkıya uymak, yasaklardan kaçınmak, ilâhî hükümler karşısında sabır göstermek ve *nîmetler*in bulunduğu anda da şükretmek girer. Bunlar dörttür: İtâat, mâsıyyet {isyân}, *nîmet* ve beliyye {imtihân ve belâ}. Bunların beşincisi yoktur. Bu dördünden her birinde Allah'ın senin üzerinde, rubûbiyyet hükmüyle hakkını alacağı ubûdiyyet hakkı vardır. İtâatte sendeki hakkı, ondan sana gelen iyiliği müşâhede etmendir. Mâsıyyet konusundaki hakkı, işlediğin günâhlardan tevbe etmendir. Beliyye konusundaki hakkı, musîbetlere sabretmendir. Nîmetteki hakkı, bu konuda şükretmendir. Bunları anlaman tüm bu yükleri senin üzerinden kaldırır.

İtâatin sana yönelik olduğunu ve rahmet ve iyiliği gerektirdiğini anladığında, onları yaparken sabretmen gerekir. Günâhta ısrâr etme ve günâha girmenin öte dünyâda cezâyı gerektirdiğini, bu dünyâda îmân nûrunu ortadan kaldırdığını bildiğinde, bu onu terk etmen için bir sebeb olur. Sabrın meyvesinin sana döneceğini, bereketinin sana ulaşacağını bildiğinde ona koşar ve güvenirsin. Şükrün, "*Eğer şük-*

rederseniz, size {nîmetimi} artırırım" [İbrâhîm 14//7] âyeti gereğince Allah'tan bir artışın tekeffül {garanti} edilmesi olduğunu bilirsen, bu senin devamlı şükretmene sebeb olur. (*Tenvîr*, 6)

* Arzu edilen her şey *"nîmet"* diye isimlendirilir. Fakat hakîkatte nîmet, uhrevî saadettir. Ancak bunlar dışında kalan şeylerin de *"nîmet"* diye isimlendirilmesi câizdir. Bütün bu hâller bizimle alâkaları bakımından dörde ayrılır: Birincisi, hem dünyâda hem de âhirette faydalı olanlardır. İlim ve iyi huy gibi. Bu hakîkî nîmettir. İkincisi, her ikisinde de zararlı olanlardır. Bunlar hakîkaten belâdır. Üçüncüsü şu an faydalı olup daha sonra zararlı olandır. Lezzet ve şehvetler gibi.

Anlayış sâhiblerine göre bu belâdır, câhiller onu nîmet zanneder. Bunun örneği şudur: Aç insan içinde zehir bulunan balı bulduğunda, eğer içinde zehir olduğunu bilmiyorsa, onu nîmet zanneder. Bunu bilirse, onu belâ kabûl eder. Dördüncüsü ise şu an zararlı fakat sonunda faydalı olan şeylerdir. Bu, akıl sâhiblerine göre nîmet, câhillere göre belâdır. (Kudâme, 299)

nisâ' (نساء) * {Bir rivâyete göre Şeyh demişti ki:} *"Nisâ, mümkünâtın sûretleridir. Onlardan güzel olan güzeldir, namaz da o sûretlere şâhid olmaktır."*

İkinci bir rivâyette ise şöyle demişti: *"Nisâ mümkünâtın zâhirleridir. Onlardan güzel olan güzeldir, namaz da o sûretlere şâhid olmaktır."* (*Nefehât*, 115)

nisbet (نسبة) * *Nisbet*, {kişinin} vâsıtasıyla sâhibini keşfettiği hâldir. Ona intisab etmesi demektir. (*Lumaʿ*, 435)

nitâk-ı ceberût (نطاق الجبروت) * *Nitâk-ı ceberût*un {ceberût çerçevesinin} üstünde, yani akıllar dâiresinin üstünde; kendisinden aşağıda olanları kuşattığı için onu *"dâire"* olarak isimlendirdi. (*Heyâkil*, 104)

{Ayrıca bk. **nokta/nukāt-dâ'ire**}

niyyet (نيّة) * Sıdk ve *niyet* iki isimdir. Bunların temel husûsiyeti sâdık bir irâdedir. (*Âdâb*ı, 140)

* *Niyet*in mâhiyeti {hakkında} dedi ki: *"Kulun irâdesi, mânâlardan biriyle amel etme yönündedir. Bu mânâdan dolayı kul, bu ameli işlemek istediğinde, bu irâde ya Allah ya da O'ndan başkası uğrunda niyet hâline gelir."* (*Ri'âye*, 144)

* *Niyet*, fiili işlemek için azmetmektir. {Sûfîler} topluluğu şöyle demiştir: *"Niyet yapılacak amelin ismini {niteliğini, kendisini} bilmektir."* (*Lumaʿ*, 303)

* Hâvâtır {çeşitleri}: Kalbe gelen şeylerden,... hayrı tâyîn ve düşünme yönünde olana *"niyet"* denir. Çünkü bunlar ya nefsin hâtırıdır, ya hasedi sebebiyle düşmanın {şeytanın} hâtırıdır veyahut da melekten gelen bir *"lhems"*dir. (*Kūt*, I, 126)

* *Niyet*, irâde ve kasd, aynı mânâya gelen birbirine benzer terimlerdir. Niyet kalbin bir hâli ve sıfatıdır. Onu iki durum içine alır: İlim ve amel. İlim amelden önce gelir. Çünkü ilim, amelin aslı ve şartıdır. Amel ondan sonra gelir. Çünkü o, ilimden ortaya çıkan şeydir. Böyledir, çünkü her amel –yani her hareket ve sükûn- ihtiyarîdir. Amel ancak üç şeyle tamamlanır: İlim, irâde ve kudret. İnsan bilmediği şeyi irâde edemez {isteyemez}, mutlaka {yapacağı şey hakkında} bilgi sâhibi olması gerekir. İrâde edemediği şeyle amel edemez. İrâde etmesi gerekir. Niyet orta sıfattan, yani irâdeden ibârettir. İrâde, kalbin şimdi ya da daha sonra maksada muvâfık gördüğü şeye doğru yönlendirilmesidir. (*İhyâ'*, V, 90)

* "*Niyetin anahtarı nedir?*" diye sordular, ben de "*Yakîndir*" dedim. Yakînin anahtarının ne olduğunu soranlara ise, "*Tevekküldür*" dedim. Bu sefer de tevekkülün anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Havf*" cevâbını verdim... (*Gunye*, II, 125)

* *Niyet* amelin başıdır. Amel, ona uygun olarak gerçekleşir. Bir topluluğa göre işin başında müride lazım olan en önemli şey, sûfîlerin yoluna girmesi, onların hâlleriyle bezenmesi ve bu insanlarla Allah için oturup kalkmasıdır. Mürîdin, sûfîlerin yoluna girmesi, hâlini ve vaktini terketmesi demektir...

...Mürîd, bu yola sülûk etmesinin başlangıcında niyetini sağlam kılmaya muhtaçtır. Niyetin sağlamlığı, onu hevânın iddiâlarından uzaklaştırması demektir. Nefsin dünyâ hazlarından istediği her şey, onu Allah'a hâlis kul hâilne getirinceye kadar devam eder. (*'Avârif*, 312)

* Havâtır ehline göre {kalbe} hâtır gelir. Kalbi idâre edenlere göre bu hâcistir. Bir defa daha ona dönüp gelirse irâde olur. İrâde, {istediği şeye ulaşması konusunda} sâhibine yardımcı olur. Üçüncü kez dönerse, o zaman bu hemm {himmet, düşünce, gayret} olur. Bu ancak mühim bir durum için döner. Dördüncü kez gelirse azm olur. O, ancak kesin karar hâline gelmiş bir duruma ulaşmak için döner. Beşinci kez dönerse *niyet* olur. Bu, başlamış olan mevcûd fiilin kaynaklandığı niyettir. Fiile yönelmeyle fiilin kendisi arasında da kasd ortaya çıkar. O, Rabb ile kulun sıfatlandığı mukaddes bir sıfattır. (*Letâ'if*, 65)

* *Niyet* "*kasd*" demektir, o da kalbin azmetmesidir. (*Bustân*, 8)

* *Niyet*, kesbin kısımlarından biridir. Niyet, bu kısımların en tercîhe şayan olanıdır. Çünkü niyet, diğer iki kısmın aksine tek başına ibâdettir. Söz ve amel ise riyâ ile fesâda uğrayabilir. Ama niyet bu şekilde fesâda uğramaz. (*Bustân*, 10)

* *Niyet*, nefsin, şimdi veya gelecekte olan maslahatına olan şeye meyl etmesi ve yönlendirilmesidir. (Kudâme, 389)

* Amel bedenin, *niyet* ise kalbin Allah uğrundaki gayretidir. (*Buğye*, 22)

* "*İlk hâtır*" dedikleri hâcis... kolaylaştırıcı ilk sebeb olarak da adlandırılır... Nefste tahakkuk ettiğinde buna "*irâde...*", üçüncü defa tekrarlanırsa "*hemm...*", dör-

düncüsünde *"azm"*..., murâdına yöneldiğinde *"kasd"*..., fiile başladığında ise *"niyet"* adını alır. Eğer bir fiilin hâtırı değilse, buna da *"ilhâm"* yahut *"vehbî ya da ledünnî ilimler"* denir... (*Câmi'*, 27)

* *Niyet* dört şey üzerine bina edilir: Kasd, azim, irâde ve meşiet. Bunların hepsi aynı mânâdadır. Niyetin kalbe yönelik iki şekli vardır: Biri kalbde hüsn-i teyakkuzun bulunması; diğeri ise O'nun {Allah} katındaki ecir ve rızayı isteyerek Allah için yapılan ameldeki ihlâstır. (*Câmi'*, 41)

nokta/nukat-dâ'ire

(دائرة – نقط / نقطة) * *Dâire*, kapısı olan şeydir. Dâirenin ortasındaki *nokta* hakîkatin mânâsıdır. Hakîkatin mânâsı, kendisinden zâhir ve bâtınların kaybolmadığı; şekilleri kabûl etmeyen şeydir. (*Tavâsîn*, 198)

* Noktaları zikretti. Nokta asıldır. Artmaz, eksilmez ve yok olmaz. Münkir dıştaki dâirede kaldı. Beni göremeyince hâlimi de inkâr etti. *"Zındık"* diye isimlendirdi beni. Adımı kötülükle andı. İkinci dâiredeki beni rabbânî âlim sandı. Üçüncü dâireye ulaşan kişi, benim kuruntular içinde olduğumu sandı. Hakîkat dâiresine ulaşan ise unuttu beni ve beni görmekten gaib oldu. (*Tavâsîn*, 199)

nûn (نون / ن) * *Nûn*, ilm-i icmâldir {her şeyin ayrıntılarıyla yer aldığı icmâlî ilimdir}. (*Istılâh*, 538)

* *"Nûn ve'l-kalem {Nûn, Kalem'e yemin olsun}..."* [Kalem, 68/1] âyetindeki *nûn*, ahadiyyet mertebesindeki icmâlî ilimdir. Kalem ise hazret-i tafsîldir {her şeyin ayrıntılarının belirlendiği tafsîliyyet makamıdır}. (Kâşânî, 98; *Câmi'*, 102)

* Akıl, ilimlerin O'nun zâtında icmâli {toplu şekilde olarak bulunması} yönünden *nûn*'dur; levh'de tafsîl edilmesi {ayrıntılı biçimde ele alınması} yönünden kalemdir. (*Esfâr*, 245)

* *Nûn*un, en şerefli makamda tek bir tecellîden başka bir tecellîsi yoktur. Çünkü o, tecellîlerin çokluğuna da, eşrefiyyete {en şerefli olmaya} ait çokluğa da delâlet etmez. En şerefli olanın, en umûmî olan bir makamı vardır. Allah nûna, üç yüz altmış ilimle her ilmin altında tafsîlleri bulunan icmalî ilimlerden herhangi birine yardım etmesini emretmiştir. Ancak muayyen ve münhasır {icmâlî değil, tafsîlî} olan şey, onlardan başkasına verilmemiştir. Her icmalî ilim, üç yüz altmış mufassal ilim ihtivâ eder. İşte bunlar kıyâmet gününe kadar Allah'ın mahlûkat içindeki ilminin miktarıdır. (*Esfâr*, 246)

nûr-zulmet (ظلمة – نور) {**hûr**; **hurra-yı bâsita**; **kiyân**; **kiyân-ı hurra**; **neyyirân**; **nûru'l-hayât**; **nûru'l'akl**; **nûru'l-yakîn**}

* *Nûr* {ışık}, zuhûra işâret eder. Zuhûr ise izafî bir iştir. Bir şey kesinlikle bir

başkası için zuhûr eder ve bir başkasından gizlenir. Böylece izafî olarak {o şeye izâfeten} zâhir veya bâtın olur. O şeyin idrâklere izâfetinde şübhe yoktur. Avama göre idrâklerin en kuvvetlisi, en yücesi hislerdir {duyulardır}. Görme hissi bunlardandır.

Eşyâ görme hissine nisbetle üç kısımdır: Karanlık cisimler gibi kendisi görülmeyen şeyler; kendisi görülen, fakat kendisiyle başkasının görülmediği şeyler – yıldızlar ve yanmadığı zaman ateşin alevleri gibi aydınlatıcı cisimler- ve güneş, ay, yanmış ateş ve kandil gibi hem kendisi görülen, hem de kendisiyle başkasının görüldüğü şeyler. Nûr, bu üçüncü kısmın adıdır.

Bazen nûr ismi, aydınlatıcı cisimlerden kesîf cisimlerin zâhirlerine yayılan şey için de kullanılır. "*Arz aydınlandı*" denilir, yani bu "*Güneşin ışığı arza yansıdı*" demektir. Kandilin ışığının duvar ve elbiseye yansıması da böyledir.

Bazen nûr ismi, bizzât ışıldayan cisimlerin kendisi için kullanılır. Çünkü onlar zâtları îtibâriyle aydınlatıcıdırlar. Özetle nûr, güneş gibi kendisi görülen ve kendisiyle başkasının da görüldüğü şeyden ibârettir. (*Mişkât*, 43)

* *Nûr*un sırrı ve özü idrâke zuhûr etmedir. İdrâk, nûrun ve gören gözün varlığına bağlıdır. Çünkü nûr, izhar eden {açığa çıkaran} bir zâhirdir. Körler için nûrlarda ne zâhir, ne de izhar edici bir husûsiyet vardır. Gören rûh ve zâhir nûr, idrâk için zorunlu bir unsur olma konusunda müsavîdir. Ayrıca gören rûh, idrâk edici olduğu ve idrâk kendisiyle gerçekleştiği için diğerine tercîh edilir. Nûr ise idrâk etmez ve onunla idrâk mümkün olmaz. O, sadece idrâk için bir vâsıtadır. Gören nûra "*nûr*" isminin verilmesi, görülen nûra bu ismin verilmesinden daha münâsibdir. (*Mişkât*, 44)

* Noksanlıkların kendi vâsıtasıyla giderilmesinden dolayı, aklın "*nûr*" olarak isimlendirilmesi, zâhirî gözün böyle isimlendirilmesinden evlâdır. (*Mişkât*, 46)

* Birbirlerinden iktibas etmek sûretiyle de olsa, yeryüzüne ait nûrların iktibas edildiği semâvî *nûr*lar vardır. İlk kaynağa en yakın olanın nûr olarak isimlendirilmesi en lâyık olanıdır. Çünkü o, en yüce rütbedir. (*Mişkât*, 55)

* *Nûr* isminin, ilk nûrdan başkası için kullanılması tamamen mecâzîdir. Çünkü ilk nûrun dışındaki her şey O'nun Zât'ı dikkate alınarak nûr ismini alınaya lâyık olur. Bunların kendi zâtlarında nûr yoktur. Bilakis onların nûrâniyyeti {nûrluluğu} başkasından {Nûrlar Nûru olan Allah'tan} kaynaklanmıştır. Onlar, kendi başlarına kaim değillerdir. Nûrlananın, nûrlu kılana nisbeti ise tam bir mecâzdır. (*Mişkât*, 56)

* *Nûr*, zuhûr, izhâr ve bunun mertebelerine bağlıdır. Bil ki, ademiyyet {yokluk hâli, yok olma durumu} karanlığından daha şiddetli bir karanlık yoktur. Çünkü adem {yokluk} karanlıktır. Muzlim, karanlık olarak adlandırılır, çünkü o, görmenin zuhûruna imkân vermez. Kendi için mevcûd olmakla birlikte gören için mevcûd değildir. Başkası için mevcûd olmayan, kendisi için mevcûd olan bir şey, nihaî ka-

ranlık olmayı nasıl haketmez! Bunun karşısında vücûd vardır ki, o da nûrdur. Kendi zâtında zâhir olmayan şey, başkası için de zâhir olamaz. (*Mişkât*, 57)

* *Nûr*, birçok bilgi kapılarının anahtarıdır. Her kim bir şeyin hakikatini keşf ve mânâsının sırf delîllere bağlı olduğunu zannederse, şübhesiz o, Allah'ın geniş rahmetini daraltmış olur. Âyette "*Allah kimin hidâyetini murâd ederse, kalbini İslam'a şerh eder {açar}*" [En'âm, 6/125) buyrulmaktadır.

Bu âyette geçen "*şerh*" kelimesinden murâdın ne olduğu Hz. Peygamber'e sorulduğunda "*O, Allah'ın kalbe ilka ettiği bir nûrdur*" [Hâkim, IV, 346; Beyhakî, VII, 352] buyurmuştur. "*Bunun alâmeti nedir?*" diye sorulunca da "*Aldanış yurdu denilen dünyâ yurdundan uzaklaşmak ve ebedî yurt olan âhirete yönelmektir*" cevâbını vermişlerdir.

Hz. Peygamber ﷺ diğer bir hadîslerinde "*Allah, mahlûkatı karanlık içinde yarattı, sonra onların üzerine kendi nûrundan serpti*" buyurmuşlardır [*Nevâdir*, IV, 113, 198; "*Allah, mahlûkatını karanlık içinde yaratmış, sonra onlara kendi nûrundan ilka etmiştir. Bu nûrdan kendisine isâbet eden kimse hidâyete erer; isâbet etmeyen ise sapıtır*" şeklinde, *Müsned*, II, 176)

İşte yukarıda bahsedilen nûr, bu nûrdur. Hakîkatlerin keşfini bu nûrdan beklemek gerekir. Bu nûr, zaman zaman Allah'ın fazlından taşar, fışkırır. Bu gözetlenmelidir. (*Munkız*, 86)

* *Zulmet* {karanlık}, süflî âlemin etrafındaki yokluğun bir benzeridir. (*Cebrâ'il*, 141)

* Ya Kayyûm! Bizi *nûr*unla te'yid et {destekle}! Bizi nûr üzere sâbit kıl! Nûra doğru götür! Taleblerimizin son maksadını senin rızâna yönelt! Son arzumuz, îmân ve amel ile sana kavuşmak olsun! (*Heyâkil*, 45)

* Mukaddes aklî cevherler: Bunlar, hep faal olmakta iseler de, birinci mukaddes cevherin semâhatının vâsıtalarıdırlar. Asıl bu işleri yapan ve cümlesini evirip çeviren ve durduran odur. Kuvvetli bir *nûr*, zayıf bir nûrun etrafı aydınlatmasına imkân bırakmayacağı gibi, kahir bir kuvvet sâhibi ve varlığı vâcib ilk mukaddes cevher de, vâsıtaların müstakil olarak kâinâtı parlatmalarına imkân tanımaz. Feyizlerinin bolluğu ve kemâlinin kuvveti bitmez, tükenmezliğin ve sonsuzluğun ilerisindedir. Her işte hâkim olan onun faaliyetidir. (*Heyâkil*, 63)

* *İşrâk* {aydınlanma}, O'nun katından akıp gelen bir *nûr*dur. Onunla nefslerimizde bir parıltı, bir işrak hissederiz, nûrlar müşâhede ederiz, amacımıza ulaşırız. Sen heyetleri kerim, sûretleri daim {sürekli}, cirimleri sâbit, zıtlıklar âleminden uzak oldukları için bozuluştan emin olan kimseleri ne sanıyorsun? Onlar için bir engel yoktur. Dolayısıyla Allah'ın yüce nûrlarının parıltıları ve ilâhî latîfelerinin yardımları onlardan kesilmez. Eğer onların istedikleri gelip geçici olsaydı, hareketleri de geçici olurdu.

Her bir feleğin yüce âlemde, birbirlerinden ayrı sevgilileri vardır ki bu üstün nûrdur. O onun nedenidir ve nûruyla onun yardımcısıdır. Kendisiyle Evvel {olan Allah} Teâlâ'nın arasında bir vâsıtadır {aracıdır}. Celâli O'nun katından müşâhede edilir, nûruna ve bereketine erişilir. Şu hâlde her bir işrâktan bir hareket doğar. Her bir hareketle de yeni bir işraka hazırlanılır. İşte bu şekilde hareketin yenilenmesiyle işrak, işrakın yenilenmesiyle de hareketin yenilenmesi devam eder. Bunların bu şekilde zincirleme olarak devam etmesiyle de devamlı olarak süflî âlemdeki hâdis varlıkların ortaya çıkması tahakkuk eder. (*Heyâkil*, 70)

* *Hurra-i bâsita*, *İşrâk* şerhinde nakledilenlere göre, Pehlevîce bir kelime olabilir. *Zend* kitâbının sâhibinin Azerbaycan Zerdüştlerinden naklettiğine göre mânâsı, kemâle ermiş olan şey ve fazîletli hakîm, Allah Teâlâ'nın Zât'ından çıkan bir *nûr*dur. O nûrla insanlar birbirlerinin reisi olur, herkes onun yardımıyla bir iş veya sanat icra eder. Fazîletli sultanlara mahsûs olan sıfata "*Kiyân-ı hurra*" denilmektedir.

Zend sâhibinin zikrettiğine göre İmâdiyye kitâbelerinde şöyle yazılıdır: "*Muzaffer Sultan, Mübarek Keyhüsrev takdis ve ubûdiyyeti ikâme etti. Bu sebeble ona Rabbü'l-Kudüs'ün konuşma kabiliyeti verildi... Bu mantık onun tarafından gaybı konuştu ve Allah'ın hikmetleriyle bezenmiş bir şekilde en ulvî âleme yükseldi... Allah'ın nûrlarıyla yüz yüze geldi ve bunun sonucunda 'Kiyân-ı Hurra' denilen mânâya ve insanların boyun eğdiği gönüllerdeki sevgilere erdi.*" Şeyhin sözü burada bitti.

Keyhüsrev'e "*Kiyân-ı hurra*" adını vermelerinin sebebi şudur: Onların dilinde "*hûra*" nûr demektir. O dilde muzâfun ileyh muzâftan {tamlanan tamlayandan} önce geldiğinden *hûra* kelimesini dillerinde "*sultanlar*" mânâsına gelen *kiyân* kelimesine izâfe ettiler {tamladılar}. "*Bâsita*" kelimesi, gönlün genişliğini ve nefsi ilim ve te'sîr bakımından kapsadığı için, *hûra* {veya *hurra*} kelimesi *bâsita* kelimesi ile vasıflandırılmıştır. (*Heyâkil*, 96)

* *Neyyirân* {nûrlandıran iki şey}, güneş ve aydır. Güneş feyz veren ve faâl {etkin} olduğu için akıl gibidir. Ay ise feyz alan, münfail {edilgin} olduğu için nefs gibidir. (*Heyâkil*, 99)

* *Nûr*, kalbe gelen her türlü ilâhî vâriddir.

*Zulmet*e {karanlığa}, Zât varken başka hiçbir şey görülmediği için bu ad verilmiştir. (*Istılâh*, 538)

* *Bir şey var üzerinde*
onun nârından
nûrdur o
Bu nûrdur işte
söndüren ateşleri

Bunu söyleyen, şöyle demek ister gibidir: "*Ceylanının merası yaptığım mahal, benim nârımdır {ateşimdir}.*" Biz de ona deriz ki: "*Üzerinde böyle bir şey yoktur. Çünkü*

nûr, fiil îtibâriyle ondan daha kuvvetlidir." Bu kaynaklar, nûr mertebesinden ard arda gelen parlaklıktır. Şübhe yok ki, sevgilinin kemikleri arasındaki tabiî ateş onu kuvvetlendirmez ve tüketmez. Çünkü mehabbet onu yakar ve kuvvetlendirir. İşin nihâyeti ise sönmektir. Dolayısıyla ondan bir iz kalmayacağını kasd ediyor. Hisler {duyular} âleminde güneşin ışığının, gözün görmesindeki ateşin ışığını nasıl yok ettiğini görmez misin! Biz ona ait bir nûr olduğunu bilsek bile bu böyledir. Fakat daha zayıf olan gözlerimiz, daha kuvvetli olanın {güneşin} te'sîri altına girer. Bu sebeble onu sanki sönmüş gibi görürüz. Evvel emirde üzerine bir parlaklık düşer. (*Tercümân*, 81)

* *Envâr* {nûrlar} üç türlüdür: Hayat, akıl ve yakîn nûru. Hayvânî nefsin ışık huzmelerini yansıtan hayat nûrunun hastalıkları pas, perde ve kilittir. Hepsi Kur'ân'da zikredilmiştir. Bunların maddeleri beşerî vasıflardan kaynaklanır. Mezkûr makamda kalbde hâsıl olan bu hastalıklar, sadece hayvânî yönden ibâret olan nefs-i emmâreden gelir.

Akıl cevherinin ışık huzmelerinin yansıması yoluya kalbde hâsıl olan nûrun hastalığı gazabî {öfkeyle alâkalı} nefstir. Bunun kalbi yakıp kavuran bir ateşi vardır. Ondan bir duman çıkıp kalbe yayılır, kalb ve akıl arasında dönüp dolaşır. Sonra bunun maddesi kesilir ve kalb karanlıkta kalır. İşte bu duman, örtü ve perdedir. Bu duman yoğunlaşırsa, körlüğe neden olur. "*Ancak göğüslerdeki kalbler kör olur.*" [Hacc, 22/46] Burada göğüslerin zikredilmesinde bir işâret vardır, ama bunu sana {senin anlayışına} bırakıyoruz. Uzun ömürlü olan yakîn nûruyla kalbdeki ayne'l-yakîn arasında dönüp dolaşan hastalık ise, ihlâs ve iyi ve kötü amellerin ne olduğunu araştırma konusundaki eksikliktir. Böyle bir şey gerçekleşseydi, perde kalkar, inşirah vâkî olur, nûrlar ittisal eder, âyet ve işâretler tezâhür ederdi. (*Tedbîrât*, 221)

* Allah'ın iki *nûr*u vardır: Biri, kendisi sayesinde hidâyet verdiği nûr; diğeri ise, kendisine doğru hidâyet ettiği nûrdur {biri hidâyetin sebebi, diğeri ise sonucudur}. Bu nûrun kalbde iki gözü vardır; Biri basîret gözüdür ki, bu ilme'l-yakîndir. Diğeri ise ayne'l-yakîndir. Basîret gözü Allah'ın hidâyet ettiği, ayne'l-yakîn ise Allah'ın kendisine hidâyet ettiği nûrla bakar. (*Tedbîrât*, 221)

* *Nûrun hâkimiyeti*
askeridir seherlerin
Gündüzü arzulayarak gelmiştir gece

(*Dîvân*, 11)

* *Nûr*, idrâk eder {görür} ve onunla idrâk edilir. Zulmet idrâk eder, ancak onunla idrâk edilmez. Nûrun, idrâk etmesi ve kendisiyle idrâk edilememesi îtibâriyle ehemmiyeti büyüktür; idrâk etmemesi ve kendisiyle idrâk edilmesi îtibâriyle ince ve şeffaftır. İdrâk sadece idrâk eden kişide bulunan nûr yardımıyla olur. Bunun için akıl ve his {duyu} gerekir. Hz. Peygamber'e "*Rabb'ini gördün mü?*" diye

sorulduğunda şu karşılığı vermiştir: "*O bir nûrdur, O'nu nasıl göreyim!*" Hz. Peygamber bu ifâdeyle kurbun {yaklaşmanın} son noktasına dikkat çekmiştir. O, insana şah damarından daha yakındır. "*Biz insana şah damarından daha yakınız, ancak siz göremezsiniz!*" [Vâkıa, 56/85] (*Fütûhât*, III, 267)

* *Nûr*, Allah'ın isimlerinden biridir. O'nun Zâhir ismiyle tecellîsidir. Bununla tüm maddî sûretlerdeki zâhir vücûdu {varlığı, var oluşu} kasd ediyorum. Nûr, dînî ilimlerden örtülü olanı açan her şey için de, kalbe gelen ilâhî vâridler için de kullanılır. (Kâşânî, 98; *Câmi'*, 102)

* *Nûr*, eşyânın zuhûr ettiği zâhirdir. Allah, istikamet üzere olan kimseye, tâatlar yoluyla tabîatının karanlığından temizlenmek için, rûhun nûrunun nûruyla karşılaşana kadar mehabbeti müşâhede ettirmek sûretiyle ihsânda bulunur. (*Ravza*, 312)

* Tecrîd kardeşliğinin üzerine *nûr*lar doğar. Bunun çeşitli türleri vardır: {Bir tanesi} şimşek gibi parıldayan nûr. Bundan daha büyüğü bidâyet ehline {tasavvuf yolunun başında olan kişiye} gelen nûrdur. Tatlı bir şimşek parıltısı gibi gecenin karanlığını sarar. Aynı zamanda bunun dışında ondan daha büyük ve şimşeğe daha çok benzeyen nûr da vârid olabilir. Şu kadar var ki bu, korkutucu bir şimşektir. Bazen ondan gök gürültüsü gibi beyinde yankılanan bir ses işitilir.

Tatlı bir şekilde vârid olan nûr, başın üzerinde akan suyun vürûduna benzer. Uzun zaman sâbit olan, kahrı şiddetli bir nûrdur. Ona beyindeki uyuşukluk eşlik eder. Cidden tatlı olan nûr; buna latîf bir parlaklık eşlik eder. Davul ve düdükleri işitmekten meydana gelir. Geriye bir üstünlük bırakan, tefekkür ya da tahayyüle sevk eden, bidâyet ehli için korkutucu olan işlerdir.

Büyük bir parlaklık içinde parlayan nûr, güneşten daha açık bir müşâhedeyi izhâr eder. Burakın nûru; uzun bir zaman için insan saçıyla alâkalı gibidir. Peşpeşe gelen gezgin nûrlar; baştaki saçı tutup, şiddetle çeker gibidirler. Ona tatlı bir elem verirler.

Nefsten, tüm nefsânî rûha doğan nûr; bu nûr zâhir olunca sanki bedeni bir zırh kaplar. Neredeyse bedenin bütün rûhu bağlanır. Sûreti parlaktır ve hakîkaten tatlıdır.

Başlangıcı hücûm olan nûr; başlangıcında insan, yıkılıp giden bir şey olduğunu zanneder. Onun beraberindeki nûrun hemen hemen güç yetiremediği bir yükü vardır. Onun yanındaki nûrun neredeyse mafsalları kesip koparıncaya kadar bedeni hareket ettiren bir kuvveti bulunur. (*Ravza*, 516)

* Havada bulunan güneş ışınlarından yere yayılan nûrun, onu idrâk eden gözün nûru dışında vücûdî {varoluşsal} bir hakîkati yoktur. İki ayn, yani güneşin ve gözün aynı birleştiğinde görülen şeyler aydınlanır. Denilmiştir ki "*Güneş görülen şeyler üzerine yayılmıştır. Bundan dolayı işrâk {aydınlanma}, bulutun mevcûdiyetiyle yok*

olup gider. Çünkü ayn, bulutun mevcûdiyeti sebebiyle, başka bir aynı müşâhede etmeyi fark etmiştir." (*Esfâr*, 20)

* *Nûr*, keşfin ve zuhûrun sebebidir. Çünkü nûr olmasaydı, göz hiçbir şeyi idrâk edemezdi. Allah bu hayâli kendisiyle her bir şeyin idrâk edildiği bir nûr kıldı. Onun nûru, adem-i mahza {mutlak yokluğa} nüfûz eder. Onu vücûd olarak şekillendirir. Hayâl, nûr ismini almaya parlaklıkla sıfatlanan tüm mahlûkattan daha lâyıktır.

Bu asırdaki ashâbımız yanlış düşünüyorlar. Çoğu akıl sâhibleri, onun dar alanını merkez; üst alanını felek-i âlâ –ki onun içinde olan sûretler âlemin sûretleridir- kıldılar. Borunun en geniş tarafını en üstü; dar tarafını âlemin en aşağısı yaptılar. Durum iddiâ ettikleri gibi değildir. Bilakis *"hayâl"*, dediğimiz gibi Hakk'ın sûretleri olunca, onun altında âlem vardır. O kadar ki, ademin {yokluğun} en üstü dar; en aşağısı geniş olur. Allah onu bu şekilde yaratmıştır. Bundan ilk yaratılan darlık; son yaratılan da genişliktir. (*Esfâr*, 56)

* *Nûr*, zâhir hâllerin mertebesidir. Hükmü, insanlarla alâkalıdır. Onlardan zâhir olan şeylerin çoğu nağmelerin işitilmesi hakkındadır. Çünkü onlar, insanların üzerine indiğinde, felekler üzerinden geçerler. Onların hareketlerinin, kulakların hoşlandığı güzel nefesleri vardır. Böylece hâllere bürünürler. Onlara semâ meclislerinde hayvânî nefsler iner. (*Esfâr*, 241)

* *Nûr* vücûddur. O, Allah'a aittir. Bizim ondan bir payımız yoktur. O, Hakk'ın vücûdunun kokusunu koklamayan ademe ait imkân âleminde tezâhür eder. O, içimizde onun imkânına bağlı olarak bâkîdir. Hakk, mümkün mevcûdlardan {varlıklardan} herhangi biriyle tezâhür edince, onu yok eder. Ardından o, içinde taayyün eden mertebeler îtibâriyle, imkânı dâhilinde bâkî kalır. Eğer o, Hakk'ın ilmiyle tezâhür etseydi, her şeyi bilirdi. (*Nefehât*, 77)

{Ayrıca bk. **envâr**}

nûr-ı ahkâm (نور أحكام) * *Nûr-ı alıkâm* {hükümlerin nûru}, gönüldeki İslâm'ın nûrudur. Çünkü bu nûr, sahîh bir muâmele ve doğru bir mücâhede ile artar; şerîatı yaşamayı terketmekten dolayı eksilir. O aya benzer. Çünkü ay da artar ve eksilir. (*Beyân*, 61)

nûr-ı basari'l-'ayn (نور بصر العين) * *Nûr-ı basari'l-ayn* {gözün görme nûru}, bazı noksanlıklarla malûldur. Çünkü o başkasını görür; kendisini, kendisinden uzakta olanı ve perde arkasındakini görmez. Eşyânın bâtınını değil, zâhirini görür. Mevcûdâtın hepsini değil, bazısını görür. Mütenâhî {sonlu} olanları görür, nâmütenâhî {sonsuz} olan şeyleri görmez. Görmesinde çoğu kere hata yapar. Büyüğü küçük, uzağı yakın, duranı hareketli, hareketli olanı durur vaziyette görebilir. İşte bu yedi eksikliği zâhirî göz farkedemez. Gözler içinde tüm bu eksikliklerden

uzaklaşan bir göz olması mümkün mü? Böyle bir göz, "*nûr*" ismini almaya daha lâyık mıdır, yoksa değil midir? (*Mişkât*, 45)

nûr-ı ibdâ'î-yi evvel (نور إبداعي أول) * Bu, kendini ve örneksiz olarak mevcûdâtı yaratanı bilen bir nûrdur. {Yaratılmış nûrlar arasında} bundan daha şerefli bir nûrun olması mümkün değildir. O, mümkünâtın {sonradan yaratılan varlıkların} en mükemmelidir.

Bu cevher kendi nefsinde mümkün ve daha evvelki {Vâcib olan varlığın yaratması} yoluyla vâcibdir. Evvelkine nisbet edilmesi ve O'nun celâlini başka bir kudsî cevher olarak müşâhede etmesi gerekir. Kendi nefsindeki imkân {hâdislik, sonradan yaratılmışlık} ve eksikliğine bakarak o, İlk Kibriyâ'ya nisbetle semâvî bir bedendir. Böylece bu ikinci kudsî cevher, üstündekine bakılınca mücerred bir cevher, kendi noksanlığına bakılınca da, mücerred, mukaddes aklî cevherlerle basit, felekî ve unsurî cisimlerin çoğalmasına götüren semâvî bir beden olur. (*Heyâkil*, 63)

* *Nûr-ı ibdâî-yi evvel* ilk sudûr eden şeydir, felek-i muhîtin {kuşatıcı feleğin} aklıdır. Madde olmaksızın îcâd eden akıldır. (*Heyâkil*, 95)

nûr-ı kalb (نور القلب) * *Nûr-ı kalb* {kalb nûru}, ancak teyakkuz {uyanıklık} ve {kalbin} hayatıyla beraberdir. {Kalb} gaflete düştüğünde ölür, karanlığa düşer, nûru söner. Ardından kulun üzerine düşmanın {şeytanın} girdiği şey örtülür. O zaman İblis, kulu hileyle ele geçirir.

Kalb gaflete devam ettiği müddetçe, günâhlar onu kaplar. Bunda ısrâr eder ve bu durumdan râzı olursa, onu reyn {pas} sarar, karanlıkta kalır ve İblis oraya yerleşir. Ardından ona varıp büyük günâhlara düşürmek için onu günâh yoluna sokar. İblis için kalbin karanlığından, kararmasından, nûrunun sönmesinden ve reynin ona hâkim olmasından daha hoş bir şey yoktur. Bu habis şeytan için nûrdan, beyazdan, temizden, safâdan daha ağır bir şey yoktur. Onun sığınağı ancak karanlıktır. Bundan başka sığınağı yoktur. Nûr ve beyazlık üzerinde yerleşmesi imkânsızdır. (*Âdâbı*, 68)

nûr-ı muhammedî (نور محمدي) * *Nûr-ı Muhammedi* {Muhammedî nûr}, O'ndan {Hakk'tan} ﷺ ilk sâdır olan nûrdur. "*Emr*" olarak da isimlendirilmiştir. Çünkü Allah onu herhangi bir vâsıta olmaksızın "*Kün {Ol}*" emriyle yaratmıştır. Yine "*kalem-i âlâ*", "*dürre-i beyzâ*", "*akl-ı evvel*", "*rûhu'l-ervâh*", "*ebu'l-ekber*", "*insan-ı ayni'l-vücûd*" ve bunların dışında âriflerce meşhur olan pek çok isimle isimlendirilmiştir. (*Rihle*, 99)

nûrân/nûreyn (نوران) * *Nûreyn* {iki nûr}, his {duyu} ve akıl nûrudur. (*Heyâkil*, 100)

nûriyyûn (نوريّون) * *Nûriyyûn* {Nûrîler}, Ebû Hüseyin Nûrî'ye nisbet edilen topluluktur. Ebû Hüseyin Nûrî[rh], sûfî âlimlerin ilklerindendir. Parıldayan menkıbeleriyle, kesin hüccetleriyle en meşhur nûrlardan biridir. Tasavvufta onun görüşleri kabûl edilmiş, usûlleri tercîh edilmiştir. Mezhebinin esası, tasavvufu fakra üstün tutmaktır. Muâmeleleri, Cüneyd'inkilerle ittifâk içindedir. Arkadaşının hakkını kendi hakkına tercîh etmesi {îsâr} tarîkatının önemli husûsiyetlerinden biridir. O, böyle bir tercîh olmaksızın kurulan arkaşlığı haram sayar. Demiştir ki: *"Dervişlere sohbet {arkadaşlık} farzdır. Uzlet övülen bir şey değildir."* Yine şöyle demiştir: *"Uzletten sakınınız! Şübhesiz uzlet şeytanın arkadaşıdır. Size sohbeti tavsiye ederim. Şübhesiz sohbette, Rahmân'ın rızâsı vardır."* (Hücvîrî, **226**)

nûru'l-envâr (نور الأنوار) {nûr-i ârız} * *Nûru-l-Envâr* {Nûrlar Nûru}, Hakk Teâlâ ve Sübhânehû Hazretleri'dir. (Kâşânî, 98; *Câmi'*, 103)

* *Nûr-i ârız*, kendi nefsinde müstağnî değildir {kendi kendine yetmez, başka varlıklara muhtaçtır}. Şu kadar var ki, geceye de muhtaç değildir. Nûrları berzahlara verir, berzahtan başka bir şeydir. O, gecenin cevheri de değildir.

Nûr-ı mahz {mutlak nûr} diridir. Diri olan ise derrâk-i faâldır {faaliyeti yarım kalmayan, mutlaka sonuçlanan varlıktır}. Hayat, bir şeyin kendi nefsi için zâhir olmasıdır. O hâlde nûr-ı mahz diridir, her diri olan şey de nûr-ı mahzdır. Onun nefsindeki nûrun hakîkati farklı farklı değildir. Kemâliyle de değildir, noksanlığıyla da değildir.

Nûrlar, mücerred ve gayr-i mücerred olmak üzere sınıflanırlar. Kemâl-i mahz {mutlak kemâl} *Nûru'l-Envâr*'a {Nûrlar Nûru'na} aittir. O kendi Zât'ını kendi Zât'ıyla idrâk eden Hayy'dır {diridir}, Ganî ve Vâcid'dir, Nûru'l-Envâr'dır ve her şeye Kahir {hâkim} olan, kendisinde adem {yokluk} imkânı bulunmayandır. O, Zât'ında hiçbir şarta bağlı olmayan vahdânî {bir ve bire mahsûs} olandır. Onun dışındakiler ise O'na bağlıdır. (*Ravza*, 564)

* *İşrâkî*, kendisine Hakk da denilen *Nûru'l-Envâr*'la süslenmeyi ve onunla ittisali arzulayan kimsedir. Bu ittisal Hakk'tan {gelen} bir vâsıtayla veya vâsıtasız olarak Hakk tarafından gerçekleşir. (*Ravza*, 621)

nübüvvet-risâlet (نبوّة – رسالة) {velâyet-nübüvvet-risâlet}

nücebâ' ve nükabâ' (نجباء و نقباء) * *Nükabâ* {nakîbler, denetçiler}, nefsin gizliliklerini açığa çıkaranlardır. Bunlar üçyüz kişidir.

Nücebâ {necibler, soylular} ise kırk kişidir. Halkın işlerini yürütmekle meşgûldürler. Sadece başkaları hakkında tasarrufta bulunurlar. (*Istılâh*, 531)

* *Nükabâ* {nakîbler ya da denetçiler} on iki kişidirler, sayıları azalmaz ve artmaz. On iki burç feleğinin sayısı kadardırlar. Her bir nakîb her burcun husûsiye-

tini, Allah'ın onların bulundukları mekânlara verdiği sırlar ve te'sîrleri ve oraya nâzil olan {uğrayıp konaklayan} sâbit ve hareketli yıldızlara vermiş olduğu hasletleri bilir. Sâbit yıldızların da hareketleri ve burçlara te'sîri vardır. Bunlar hislerle {duyularla} anlaşılamaz. Çünkü bu hareket binlerce yılda ortaya çıkar. Biliniz ki Allah, ilâhî kanunları bu nakîbler vâsıtasıyla ortaya koymuştur. Bu nakîblerin, nefslerin gizlediklerini ortaya çıkaracak ve hilelerini bilecek güçleri vardır. İblis de onlar tarafından keşfedilmiştir. Onun kendi hakkında bilmediklerini bilirler.

Onlar öyle bir bilgiye sâhibdirler ki, onlardan biri bir adamın yerdeki ayak izini gördüğü zaman onun şakî veya saîd kimsenin ayak izi olduğunu bilir. Bunlar Mısır diyarında âsâr ve kıyafet âlimlerine {iz sürenlere} benzer. Onların çoğu kayalardaki izleri ortaya çıkarırlar. Bunlar bir şahıs gördüklerinde, bu şahsın söz konusu izin sâhibi olduğunu söylerler ve dedikleri gibi de çıkar. Hâlbuki bunlar, Allah'ın velîleri değillerdir. Öyle ise bu nakîblere Allah'ın bu âsâr ilmini vermesine ne dersin?

Nücebâ ise sekiz tanedir. Sayıları artmaz ve eksilmez. Bunlar öyle kimselerdir ki, bir tercîhleri olmasa ve hâl kendilerine hâkim olsa da, üzerlerinde hâllerinin kabûl edilme alâmetleri zuhûr ediverir. Bunu kendilerinden üstte bulunanlar bilir, altta olanlar bilmezler... (*Fütûhât*, II, 10; Nebhânî, I, 40)

...Bunlar sekiz sıfatı bilen kimselerdir. Bu sıfatların yedisi meşhurdur. Sekizincisi de idrâktir. Onların makamları Kürsî'dir. Nücebâ olarak kaldıkları müddetçe ondan {Kürsî'den} alıkonmazlar. Bu işin âlimlerince bilinen yoldan değil, keşf ve muttalî olma açısından yıldızların seyri ilminde derin bir öncelikleri vardır. *Nükabâ* dokuzuncu feleğin, *nücebâ* ise yıldızların bulunduğu felekleri ihtivâ eden, daha aşağıdaki sekizinci feleğin ilmine sâhibdirler. (*Fütûhât*, II, 10)

* *Nücebâ*, insanların işlerini düzeltmek ve yüklerini taşımakla vazîfeli olan kimselerdir. Başkaları hakkında değil, halkın haklarına tasarrufta bulunurlar. (Kâşânî, 94; *Câmi'*, 101)

* *Nükabâ*, {Allah'ın} Bâtın ismiyle tahakkuk edip bu isme mazhar olduklarından halkın içlerine muttalî olup ordaki gizlilikleri açığa çıkaranlardır. Sırları örten perdeler onlar adına ortadan kalktığından bu gibi konuları bilirler... (Kâşânî, 96; *Câmi'*, 5, 102) ...Bunlar üçyüz kişidir... (Kâşânî, 96)

* *Nükabâ*nın {sûfîlerin nakîblerinin, yani denetleyen gayb erenlerinin} dördü zâhirî, altısı bâtınî olmak üzere on ameli vardır. Zâhirî amelleri çok ibâdet, zühdü gerçekleştirmek, irâdeden sıyrılmak ve mücâhede; bâtınî amelleri ise tevbe, inâbe, muhâsebe, tefekkür, îtisâm {Allah'ın emirlerine bağlılık} ve riyâzettir. (*Câmi'*, 3)

* *Nücebâ* {seçkinler} kırk kişidirler. Yetmiş kişi oldukları da söylenmiştir. Bunlar halkın işleriyle meşguldurlar; ancak Hakk'tan başkasına nazar etmezler. Bunla-

rın, dördü zâhirî, dördü de bâtınî olmak üzere sekiz ameli vardır: Zâhirî amelleri fütüvvet, tevâzû, edeb, çok ibâdet; bâtınî amelleri ise sabır, rızâ, şükür, hayâdır. Bunlar güzel ahlâk ve irfân ehlidirler. (*Câmi'*, 4)

* ...Bunlar {*nükabâ*} üç kısma ayrılırlar: Hakâik-i emriyye {ilâhî emirlerin hakîkati} olan yüce nefsler, halkiyyet {mahlûktan ibâret} olan süflî nefsler ve insâniyyet hakîkatleri olan orta nefsler. Bunların her birinde ilâhî ve kevnî sırları içine alan Allah adına bir emanet vardır. Bunlar üçyüz kişidir. (*Câmi'*, 5)

nükûl (نكول) * *Nükûl* {kaçınmak, geri durmak}, helâk olmaktan korkarak inkıbaz {sıkılma} gerektirmeyen konuda inkıbaz etmektir. (*Mîzân*, 74)

R

rabb (ربّ) * Ya Rabbî! Senin bana olan itâatin, benim sana itâatimden daha büyüktür! (*Şatahât*, 28)

* Ebû Yezîd'e, "*Ulaştığın makama nasıl ulaştın?*" diye soruldu. O da, "*Eşyânın evveliyâtını bildim, sonra da Allah'ı muallim edindim*" diye cevâb verdi. Ben de ona: "*Eğer Rabb'in sana yetmediyse, Rabb'inin dışında yerde ve göklerde olanlar hiç yetmez! Dilim O'nu zikirle, bedenim O'na hizmetle meşgul. Biri yorulduğunda diğerine dönerim*" dedim. (*Şatahât*, 68)

* *Rabb*, Hakk'ın ismidir. Zât'ın, rûh ya da cesed bütün gaybî mevcûdâtın *Zât'a* nisbeti yönüyle, *Zât*'ın âyân-ı sâbiteye nisbeti, *Kadir* ve *Mürîd* gibi ilâhî isimlerin kaynağıdır. *Zât*'ın dış âleme nisbeti de, *Rezzâk* ve *Hafiz* gibi rubûbiyyet isimlerinin menşeidir. *Rabb*, merbûbun {rabb edinenlerin} var olmasını ve tahakkukunu gerektiren husûsî bir isimdir. İlâh ise, me'lûhun {ilâh edinenlerin} sübûtunu ve taayyün etmesini gerektiren bir isimdir. Kâinâtta meydana gelen her şey, Hakk'ın kendisiyle terbiye ettiği rabbânî ismin bir sûretidir. O, alacağını ondan alır, yapacağını onunla yapar, {yaratılanlar} muhtaç olduğu her şey için O'na yönelir. O da, onun kendisinden istediğini mutlaka verir. (Kâşânî, 147; *Câmi'*, 84)

* *Rabb* ismi *Rahîm* isminden, *Rahîm* ismi *Rahmân* isminden, *Rahmân* ismi *Allah* isminden, Allah ismi ise *Zât*'tan izinlidir {yetki alır}. (*Nefehât*, 62)

rabbü'l-erbâb (ربّ الأرباب) {rutebu'l-esmâ} * *Rabbü'l-erbâb* {Rabb'ler Rabb'i, terbiye edenlerin terbiye edicisi}: O Hakk'tır. O'nun Hakk oluşu, yine onun bütün isimlerin menşei ve gayelerin gayesi olan ism-i âzam ve ilk taayyün olması îtibâriyledir. Bütün talebler için ona yönelinir, bütün talebleri o ihtivâ eder. Allah bu duruma şu âyetle işâret etmiştir: "*Şübhesiz en son varış ancak Rabb'inedir.*" [Necm, 53/42] Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber ﷺ, ilk taayyünün mazhariyet noktasıdır, rubûbiyyet de O'na aittir. İşte bu en büyük rubûbiyyettir.

Biliniz ki Rabb'in isimleri üç çeşittir; Zâtî isim, vasfî isim, fiilî isim. İsim, nisbet

ve taayyün olması îtibâriyle ya zât için kullanılır -ki bu îtibâr ya *Ganî, Evvel, Âhir* isimlerinde olduğu gibi yokluğa mahkûm nisbî bir durumdur- ya da *Kuddûs, Selâm* isimlerinde olduğu gibi nisbî olmayan bir isimdir, bu isimlere "*esmâ-yı Zât {Zât isimleri}*" ya da "*vücûdî mânâ*" adı verilir. Çünkü akıl, onu aklın dışında olarak Zât'a bir ilâve olduğunu görmez. O, ya *Hayy* ve *Vâcib* isimleri gibi başkasının akletmesine dayanmaz, ya da *Âlim* ve *Kadir* isimleri gibi mevcûdiyyeti {varlığı} olmaksızın başkasının akletmesine dayanır. Bu isimlere de "*esmâ-yı sıfât {sıfat isimleri}*" denir. Bunlar, *Hâlık* ve *Râzık* [*Rezzâk* (*Câmi'*)] isimleri gibi başkasının mevcûdiyyetine dayanır, onun için bunlara "*esmâ-yı ef'âl {fiil isimleri}*" denir. Çünkü bunlar, fiillerin kaynağıdır. (Kâşânî, 148; *Câmi'*, 84)

rabbü'l-'izzet (ربّ العزة) * Rüyamda *Rabbii'l'İzzet*'i gördüm ve "*Sana nasıl ulaşılır?*" diye sordum. O da: "*Nefsini bırak ve gel*" dedi. (*Şatahât*, 64)

râbıta (رابطة) {râbıta-yı kalbiyye} * Fakîrin, *râbıta-yı kalbiyye* {kalbî râbıta} yapmak sûretiyle evliyâdan bâtınen medet dilemesi ve bu râbıta vâsıtasıyla onlardan istifâde etmesi gerekir. Râbıtası olmayan yabancıların {tasavvuf yoluna yabancı olan kişilerin} aksine, râbıta yapanlara zâhirî olarak ikrâmda bulunulmamasında {kerâmet bahşedilmemesinde} bir mahzur yoktur. (*Buğye*, 71)

* *Râbıta*nın ıstılâhî mânâsı {şudur}: Tarîkatta râbıta; mürîdin, Allah'ta fânî olan kâmil şeyhinin rûhâniyyetinden medet ummasıdır. Mürîd, terbiye edilebilmesi ve şeyhinden feyiz alabilmesi için, şeyhin gıyabında bile onun sûretine çokça riâyette bulunmalıdır. Mürîd, ancak bu şekilde şeyhin huzûrundaymış gibi onu çağırır ve sanki huzûrundaymış gibi ondan nûr ister. Kendisini bu yolla da safsata ve fenâlıklardan korur. Bu, inkârı mümkün olmayan bir durumdur. Allah, onu inkâr edenin alnına hüsran yazar ve o kişi öylece damgalanır. Günâhtan ve Allah'ın rahmetinden mahrum kalmaktan yine Allah'a sığınırız. (*Buğye*, 73)

* İbn Abbâs'ın[rh] rüyasında Resûlüllah'ı ﷺ gördüğünü ve mü'minlerin annelerinden birinin yanına girince Hz. Peygamber'in ﷺ ona aynasını çıkardığını, aynaya bakınca Resûlüllah'ın sûretini gördüğünü, fakat kendi sûretini göremediği anlatılır. Bu tâifenin {sûfîlerin} dilinde râbıtadaki fenâ budur.

Sözümüz "*Hz. Peygamber'in sûreti hakkında değildir*" denilemez. Çünkü biz, bunun peygamberlerin husûsiyetlerinden olmadığını söylüyoruz. Ehline göre hiç şübhesiz bu şekilde olan her şey peygamberlerle velîler arasında ortaktır. Evet, namazda Hz Peygamber'den başkasıyla konuşmak namazını bozar. Namazda sûretini göz önüne getirmesi, namazın sâhibine teslîm olması, Hazret-i Rûh-i Vücûd ve Kerîm ve Vedûd {olan Allah} tarafından Makam-ı Mahmûd sâhibinin -O'na, Âl'ine ve Ashâb'ına salât ve selam olsun- husûsiyetlerindendir. (*Buğye*, 75)

* *Âdâb-ı zikr* {zikir âdâbı}: Öncelikle Zât'ın isminin kalbdeki yeri kasd edilir. Zâkir, namazdaki durumun aksine, bağdaş kurmuş bir hâlde, sağ ayağı sol ayağı-

nın altına gelecek şekilde ve sağ tarafına dayanmış biçimde abdestli olarak kıbleye yönelik bir şekilde oturur. Diliyle beş, on beş ya da yirmi beş defa *"estağfirullah"* der. Dişleri dişlerine, dudakları dudaklarına ve dili de damağına yapışmış bir hâlde gözlerini yumar. Bu esnâda bütün hisleri {duyuları} kalbine yönelmiş, kendi hâline nefes alır biçimde hayâli bir bakışla oraya nüfûz etmeye dikkat eder. Daha sonra, günâhkâr olduğu, taksîrâtının olduğu ve sâlih amelinin olmadığını düşünür. Bu esnâda amellerinden ümîdsiz olur, Allah'a tevekkül eder ve bütün ümîdini O'nun ihsânına bağlar.

Bundan sonra, kendisini ölüyormuş gibi görerek, ölüm hâllerini, kabirdeki zorlukları ve dünyâdaki son nefesinin tükendiğini düşünür. Bu esnâda bir Fâtiha üç İhlâs okuyarak, hâsıl olan sevâbı; tarîkat imamı, akan feyz ve nûrun sâhibi, halkın gavsı Hoca Bahâüddîn Nakşibend Muhammed Üveysî el-Buhârî'ye[ks] hediye eder ve ondan kalben medet bekler. Sonra Mevlânâ Hâlid Bağdadî'nin[ks] sûretini iki kaşı arasına yerleştirir. Kaşı arasından şeyhin husûsiyetlerine nazarlarını iyice daldırır ve ondan kalben medet umar. Bu yerleştirme ve tasvîr etmeye *"râbıta"* denilmektedir. Bundan sonra, hayâlindeki sûreti kalbinin içine atar ve onu bırakır. Bütün duygularını kalbine toplar ve gönlü boş olarak ism-i celâl ve *"Allah"* lafzının medlûlünü tasavvur eder. O, ism-i akdesten anladığımız benzeri olmayan Zât'tır.

...Zâkirde kendinden geçme ve dünyâyı unutma, pek az bir şuûr kalmakla birlikte hislerinin kaybolması hâli meydana gelince zikri bırakır, o keyfiyete tâbî olarak kalbî vukufa dalmış bir şekilde virdin gelmesi ve feyzin inmesi için kalbini hazırlayarak bekler. Çünkü bazen kısa zaman içerisinde onları anlamasa da kendisine pek çok şey gelebilir. Daha sonra bu feyizlerin devamını isterse gözlerini açar. İkindiden sonra kendisine belli bir zaman ayırır ve zikretmeksizin yalnızca kalbî bir vukufla râbıta yapar. Eğer zâkir Allah'tan gayrını kalbine getirmeye zorladığı hâlde getiremeyecek derecede zikir kalbine yerleşmiş ise zikri *"rûh"*a ulaşmıştır. Rûh, sol meme altında olan bir latîfedir. Sonra *"sırr"*a ulaşır. Sır, göğsün solunda, kalbin üzerindedir. Sonra *"hafî"*ye ulaşır ki bu da sağda ve rûhun üzerindedir. Daha sonra göğsün ortasında olan *"ahfâ"*ya ulaşır. (*Buğye*, 145)

* *Râbıta*: Sâlikin, şeyhinin sûretini zihninde ve kalbinde muhafaza etmesi, ya da kendi sûretini şeyhinin sûreti olarak görmesinden ibârettir. Râbıta sâlike hâkim olunca, her şeyde şeyhinin sûretini görür. Buna *"fenâ fi'ş-şeyh {şeyhte fânî olmak}"* derler. Râbıta yolu, zuhûrât meydana gelmesinin en kestirme ve etkili yoludur. Sadece râbıtasız zikirle ve şeyhte fânî olmaksızın Allah'a ulaşmak mümkün değildir. Fakat, Allah'a ulaşmak için, sohbet âdâbına riâyet edilerek yapılan râbıta yeterlidir. (*Câmi'*, 63)

râbi'atü'l-'adeviyye (رابعة العدويّة) * *Râbiatü'l-Adeviyye*, husûsî bir makam sâhibi ve ihlâsa bürünmüş bir zâttır. Aynı zamanda o, aşk ve iştiyâk ateşiyle yanıp tutuşmuş, vuslatta fânî olmuş, hürmete lâyık bir zâttır. Erkekler tarafından ikinci bir

Meryem gibi kabûl edilmiştir. O, berrakların berrakıdır, çünkü o Râbiatü'l-Adeviyye'dir. (*Şehîde*, 142)

râci'ûn (راجعون) * *Râciûn* {dönenler, dönüş yapanlar} üç kısma ayrılır. Bir kısmı, Allah'tan {Allah katından} Allah'a dönenlerdir. Bunlar, ahadiyyet bakımından halkı Hakk'ın kendisi olarak görürler. Diğer bir kısmı, Allah'tan Allah'ın halkına {yarattıklarına} dönenlerdir. Bunlar, Hakk'la halkın arasını ayırd ederler. Bir diğer kısmı ise, Allah'tan topluluğa dönerler, bunlar en mükemmelidir. Birinci kısmın dönüşü; Allah'tan Allah'a Allah'ta olan bir dönüştür. İkinci kısmın dönüşü; Allah'tan halka halk içinde bir dönüştür. Üçüncü kısım ise, Allah'tan cem edilene {topluluğa} topluluk içerisinde dönüş yaparlar. "*Aralarında bir fark olmaksızın*" bu üç kısım insanın dönüşü de Allah'adır. Çünkü onlar, "*...O'ndan...*" yani Allah'tan "*...ayrı değildir...*" vücûdun {varlığın} hakîkatlere sirâyetine şâhid olmuşlardır. "*...Vücûd bakımından O'nunladır...*" yani Allah'ladır. "*...Ancak Allah'ladır...*" O'nun Zât'ıyladır. O Zât, âlemlerin hakîkatleriyle taayyün eden Mutlak Vücûd'dan ibârettir. "*...O'nun zâhirî sıfatları sıfatları da...*" yine Zât'ının tâyînî vâsıtasıyladır ya da sıfatlarında ortaya çıkan tâyininin kendisidir. "*...Fiilleri de...*" sıfatlarından sâdır olur. (*Esfâr*, 42)

radî' (رديء) * *Radi*, kulun, Hakk'ın sıfatlarını bâtıl yollarla ortaya çıkarmasıdır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur: "*Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım...*" [Âraf, 7/146] Nakledildiğine göre "*radî*" kelimesi "*helâk*" mânâsına gelir. Allah Teâlâ kudsî hadîste "*Kibriyâ benim ridâm, azamet de izârımdır. Bunlardan birinde beninle mücâdeleye girişeni helâk ederim*" buyurur [Müslim, Tahrîmü'l-kibr, 10; Ebû Dâvûd, Mâ câ'e fi'l-kibr, 4; Tayâlisî, 314]. (Kâşânî, 149; *Câmi'*, 84)

rağbet-rehbet (رغبة – رهبة) * *Rağbet* {istek, arzu}: Sevâb husûsunda nefsin, hakîkat husûsunda kalbin ve Hakk husûsunda setrin {gizliliğin} istenmesidir.

Rehbet {korkma}: Zâlimin rehbeti cezâyı hak etmesinden olur. Bâtının {iç âlemin} rehbeti, {kendi îmânı ve geleceğine ya da îmânla göçeceğine dâir olan} bilginin değişmesinden korkmadır, tahkîk rehbeti ise {eskiden işlenmiş hatalarla alâkalı} geçmiş bir iştir. (*Istılâh*, 535)

* Ehli tasavvufa göre, *rehbet* üç kısımdır: Cezânın gerçekleşmesinden rehbet, ilmin değişmesinden rehbet ve geçmişteki işlerin {hataların} gerçekleşmesinden rehbet. Bunlardan birincisi, cezâya dâir bir haber olunca, bunun {hükmünün} ortadan kalkması mümkün değildir, bu sâbittir. İkincisi ilmin değişmesidir. Allah dilediğini silip yok eder, dilediğini olduğu gibi bırakır. Üçüncüsü ise, bana göre {mükâfât için olsun, cezâ için olsun} verilen söz değiştirilmez.

Sınırı olmayan mutlak rehbet ise, hiçbir sınıra tâbî olmayan muayyen bir hâl

olup, Allah'ın şer'an koyduğu sınırları aşma korkusudur. Bu sınırlar, ya meşrû ilâhî hükümlerdir, ya da hükmî olan hükümlerdir. (*Fütûhât*, II, 522)

* Tasavvuf ıstılâhında *rağbet* üç kısımdır. Yeri nefs, alâkası sevâb olan rağbet; yeri kalb, alâkası hakîkat olan rağbet; yeri sır, alâkası Hakk olan rağbet. Nefsî rağbet sadece avamda bulunur. Kemâl sâhibi Allah erlerinde, Allah'ın, insanda tabiî, rûhânî ve ilâhî cevherleri bir araya getirdiği bilgisi mevcûddur. Onlar, Allah'ın kendisine vaadettiği sevâbı taleb etmeyi de bilirler. Böylece, ilâhî hükmü isbât etmek için sevâba rağbet ederler. Avâm bunu bilmez.

Avâm da, kâmil insanlar da rağbetin sûreti {şekli} husûsunda müşterektirler. Fiil noktasında her biri arkadaşından ayırd edilir. Büyük korku günü {olan kıyâmetteki korku} gibi. Orada en yüce mertebede bulunan Peygamberler ﷺ de bulunmaktadır. Avâm günâhkâr ve âsîdir. Peygamberler, kendileri için değil, ümmetleri için korkarlar. Onlar bu husûsta emindirler. Avâm kendisi için korku içerisindedir. Bu iki sınıf, korkuda müşterek olmakla birlikte, korkuyu gerektiren sebebler husûsunda birbirinden ayrılırlar. (*Fütûhât*, II, 521)

* *Rağbet* recâdan üstündür ve incelik noktaları üçtür: İlki hayır ehlinin ilimden doğan rağbeti, ikincisi hâl ehlinin rağbeti, üçüncüsü ise müşâhede ehlinin rağbetidir. Diğerleri bunlara tâbîdirler. Onu temiz bir himmet yüklenir. Diğerlerinin onunla tefrikaya düşmesi yakışmaz. (*Ravza*, 480)

rahmân-rahîm (رحيم – رحمٰن) * Bir kısım âlim, *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinin mânâsının aynı olduğunu, "*rahmet sâhibi*" mânâsına geldiğini ve zâtî sıfatlardan olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da "*Hak edene cezâsını vermemek, hak etmediği hâlde iyilikte bulunmaktır. Ve her ikisi de fiilî sıfatlardandır*" demişlerdir. Bazıları ise bunları birbirinden ayırmışlar, bunlara ayrı ayrı mânâlar vermişlerdir. "*Rahmân*" isminin mübâlağa için olduğunu ve "*rahmeti her şeyi kuşatmıştır*" mânâsına geldiğini, "*Rahîm*" isminin ise derece îtibâriyle bundan aşağı olduğunu söylemişlerdir. Bazıları "*Rahmân* " isminin, inanan veya inanmayan, iyi veya kötü, yarattığı her varlığın rızıklarını da yaratmak sûretiyle acıyan "*Rahmân*" isminin lafzının husûsî, mânâsının umûmî olduğunu, "*Rahîm*" isminin ise lafzının umûmî, mânâsının husûsî olduğunu söylemişlerdir.

Rahmân isminin husûsî olması, onun Allah'tan başkasına isim olarak verilmesinin câiz olmadığı, genel olması yaratmak, rızık, fayda ve zarar vermesi yönüyledir. Rahîm isminin umûmî olması bütün varlıklara isim olarak verilebilmesi, husûsî olması ise mânâ yönüyledir. Çünkü onun mânâsı lütuf ve tevfîke yöneliktir. (*Gunye*, I, 113)

* *Rahmân*, Hazret-i İlâhiyye'deki bütün isimleri ihtivâ ettiği için Hakk'ın adıdır. Bütün mümkünâttaki kemâlâtın tâbî olduğu mevcûd O'ndan zuhûr etmiştir.

Rahîm, îmân ehline, mârifet ve tevhîd gibi mânevî kemâlâtın feyezânının {akışının} îtibârı bulunan bir isimdir. (Kâşânî, 149; *Câmi'*, 84)

* *Rahmân* ismi Allah'tan başkasına verilemez. O'nun sırrı latîftir, O'na o isimle yaklaşmak, O'nun yaratıklara olan rahmetiyle olur. {O'na yaklaşan kişinin} üzerinde huşû izleri belirir...

...*Rahîm* {*Rahmân* ile} aynı kökten türemiştir. Ona yaklaşanda Allah'a karşı tevâzû, mahlûkatı görmeme ve âhiret yurduna yaklaştıran şeylere muttalî olma vardır. {O'na yaklaşmaya çalışan,} "*Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm {Rahmân, Rahîm Allah adıyla}*" der. (*Ravza*, 313)

* *Rahmân*, kendisinde hiçbir nâkısa bulunmayan, halka {yaratmaya} bakmaksızın bütün kemâl sıfatlara sâhib olan ve varlığın en yüce mertebesinde olan Zât'ın alemidir {özel ismidir}. Allah ismi de Vâcibü'l-Vücûd olan Zât'ın alemidir. Ancak, buradaki kemâl sıfatlara sâhib olma, hem Hakk cihetiyle olan tam yaratmayı, hem de halktaki {yaratılanlardaki} nâkıs yaratmayı içine alan umûmî bir vasıftır. Allah ismi umûmî, Rahmân ise husûsîdir. Yani Rahmân ismi ilâhî kemâlât ile husûsî olarak yalnızca O'na, Allah ismi ise hem Hakk'a, hem de halka {yaratılanlara} şâmildir.

Rahmân ismi kemâlâttan birine tahsîs edildiği zaman, bunun mânâsı, kendi mahallinden bu kemâle lâyık olan isme havale edilmiş olur. Rabb, Melik vb. isimlerde olduğu gibi. Bütün bu isimlerin mânâsı, Rahmân isminin aksine, vasfını verdiği mertebedeki mânâsına mahsûs kılınır. Rahmân isminin mefhumu ise, kendisi kemâle sâhib olmakla birlikte, bütün kemâl sıfatları içine almasıdır. Yani Rahmân, bütün ilâhî sıfatları içine alan bir sıfattır. (*İnsân*, 20)

* *Rahmân* kelimesi "*fe'lân*" vezninde bir kelime olup, bunun sözlükteki mânâsı; bu sıfata sâhib olanın kuvvetli olması ve üzerinde zuhûr etmesi gerekir. Bu sebeble O'nun rahmeti her şeyi kaplamıştır. Öyle ki, cehennem ehlinin durumu da {neredeyse} rahmete dönmüştür. Biliniz ki, bütün ilâhî nefsî isimler bu ismin altındadır. Bunlar; hayat, ilim, kudret, irâde, sem', basar ve kelâm olmak üzere yedi tanedir. (*İnsân*, 22)

* *Rahîm* ve *Rahmân*, rahmet kökünden türemiş iki isimdir. Fakat, Rahmân umûmî, Rahîm ise daha husûsî ve tamdır. Rahmân'ın umûmî olması, onun bütün mevcûdâta şâmil olmasından, Rahîm'in husûsî olması ise, bunun sadece saadet ehline ait olmasından dolayıdır.

Rahmân'ın rahmeti, çirkinlikle iç içedir. Tıpkı, hastaya rahmet olsa bile, tadı ve kokusu çirkin olan bir ilâcı içmesi gibi. Bunda tabîatın hoşlanmadığı bazı şeyler vardır. Rahîm'in rahmeti öyle değildir. Onda hiçbir şâibe ve hoşlanılmayan şey yoktur, o sadece nîmettir. Bu da ancak tam saadet ehlinin ulaşabileceği bir nîmettir. Bu nîmet, Rahîm sıfatı altında meydana gelen rahmet, Allah'ın isim ve sıfatlarındaki rahmetinin ortaya çıkması ve te'sîr etmesidir.

Rahmân içerisindeki Rahîm, insan bedenindeki göz gibidir. Bunlardan biri daha husûsî, daha kıymetli ve daha mühimdir. Diğeri ise, bunların hepsini kendisinde toplar. Bundan dolayıdır ki, *"Rahîm'in rahmeti tam mânâsıyla ancak âhirette görülebilir"* denmiştir. Çünkü o, dünyâdan daha geniştir. Dünyâda her nîmete bulaşan bir bulanıklık vardır, bu da Rahmânî meclâlardandır. (*İnsân*, I, 28)

* *Rabb* ismi *Rahîm* isminden, *Rahîm* ismi *Rahmân* isminden, *Rahmân* ismi *Allah* isminden, Allah ismi ise *Zât*'tan izinlidir {yetki alır}. (*Nefehât*, 62)

rahmâniyyet (رحمانيّة) * *Rahmâniyyet*, isim ve sıfatların hakîkatlerinin zuhûrundan ibârettir. Rahmâniyyet, zâtî isimler gibi Zât'a mahsûs şeyleri ihtivâ ettiği gibi, mahlûkata bakan hakîkat ve sıfatları da ihtivâ eder. Alîm, Kadir, Semî ve vücûdî hakîkatlara taalluk eden sıfatlar gibi. Rahmâniyyet, Hakk'ın mertebelerinin hepsine verilen isimdir. O mertebelerde halk mertebelerinin iştirakı söz konusu değildir. Bu sebeble rahmâniyyet, ulûhiyyetten daha husûsî bir mânâ ifâde eder. Çünkü rahmâniyyet, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın tek olduğu sıfatına mahsûs olarak tektir.

Ulûhiyyet ise hem Hakk'ın, hem de halkın hükümlerini içine alır. Onun için umûmiyyet ulûhiyyete, husûsiyet ise Rahmâniyyete aittir. Bu îtibârla rahmâniyyet ulûhiyyeten daha güçlüdür. Çünkü Rahmâniyyet, zâtın illiyet {yücelik} mertebesinde zuhûr etmesi ve deniyyet {aşağılık} mertebesinde ise mukaddes olmasından {temiz olmasından, zuhûr etmemesinden} ibârettir. Bu yüzden Zât'ın muhtevâ itibâriyle yüce mertebelere mahsûs zuhûru ancak rahmâniyyettir.

Rahmâniyyet mertebesinin ulûhiyyete nisbeti, şekerin şeker kamışına nisbeti gibidir. Şeker, şeker kamışında bulunan yüksek bir mertebedir; kamış ise hem şekeri, hem de başka kimyevî maddeleri içinde bulundurduğu için, delâleti daha umûmidir. Bunu göz önünde bulundurarak *"Şeker, şeker kamışına nisbetle daha üstündür"* diye düşünürsen, rahmâniyyet, ulûhiyyetten üstün olur. Şâyet kamışın hem şekeri, hem de başka kimyevî maddeleri içermesini düşünerek, *"Kamış üstündür"* dersen, ulûhiyyet rahmâniyyetten üstün olur.

Rahmâniyyet mertebesinde zâhir olan isim Rahmân ismidir. Çünkü bu hem zâtî isimleri, hem de nefsî sıfatları içine alır. Nefsî sıfatlar yedi tanedir: Hayat, ilim, kudret, irâde, kelâm, sem' ve basar. Zâtî isimler ahadiyyet, vâhidiyyet, samediyyet, azamet, kuddûsiyyet gibi Zât'a mahsûs isimlerdir. Bu zâtî isimler sadece Vâcibü'l-Vücûd, Melik-i Mâbûd olan Hakk'ın Zât'ına mahsûstur. Rahmâniyyet mertebesinin Rahmân ismine mahsûs olması, rahmetin Hakk ve halk mertebelerine şâmil olması itibâriyledir. Rahmetin Hakk mertebelerinde zuhûru, halk mertebelerinde zuhûruna sebeb olmuştur. Bu yüzden, bütün mevcûdâta şâmil olan rahmet, Rahmâniyyet Hazreti'ndendir. (*İnsân*, I, 27)

* *Rahmâniyyet* en büyük mazhar {zuhûr yeri}, en mükemmel ve en umûmî meclâdır. Bunun içindir ki, rubûbiyyet onun arşı, mülkiyyet onun kürsüsü, azamet

onun refrefi, kudret onun zili ve kahr da onun zilinin sesidir. Rahmân isminde kemâl sıfatlarını gerektiren her şey mevcûddur. Bunun için bu sıfatın muktezâsı {gereği} bütün mevcûdâta sirâyet etmiş ve onları hükmü altına almıştır. Bu, O'nun arşa istivâ etmesidir. İstivâ, O'nun Zât'ının her şeyde mevcûd olmasıdır. Ondaki Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın Zât'ından gelen bu zâhir yönüyle vücûdu {varlığı} O'nun arşıdır. (*İnsân*, I, 28)

* Merâtib-i vücûddan biri de "*vücûd-i sârî {sirâyet eden varlık}*" diye de adlandırılan *Rahmâniyyet* mertebesidir. Hz. Peygamber ﷺ de buna "*Rahmân'ın nefesi*" diye işâret buyurmuştur. Bu, kendisinde kevnî ve ilâhî kesret ile her şeyi kuşatan rahmetinin tamamlandığı Rahmân Hazreti'dir. Bu duruma göre Rahmân Hazreti, hem isim ve sıfatları ve bunların eserlerini ortaya çıkaran ilâhî kesreti, hem de varlığı yokluğa tercîh etmek sûretiyle varlık sahasına çıkararak terkîb edilmiş olan kevnî kesreti kuşatmış ve rahmetini umûmî olarak herkese tahsîs etmiştir. (*Merâtib*, 16)

rahmet (رحمة) * *Rahmet* iki çeşittir: Biri nîmeti târîf etmeye mahsûs rahmet, diğeri hikmeti ortaya koymayla tertîb edilen rahmet. Bunlardan birincisi, bilhassa cûd {cömertlik} ve ihsân olan rahmettir. İkincisi ise, hikmet hükmü ve adaletin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan rahmettir. Birincisinin misâli, bir kimseyi hesaba çekmeden cennete koyması, ikincisinin misâli ise, azabını çektirdikten sonra cennete koymasıdır. Mutlak rahmet, rubûbiyyetin bütün mahlûkata ihsânıdır. Husûsî rahmet ise, havâssa tahkik yaygısı üzerinde bir lütuf olarak ihsân edilen rahmettir. Rahîm, Hakk'ın sıfatıyla ahlâklanan kimselere verilen sıfat olabilir. Dünyâda ayıplardan sakınan kullar, âhirette cehennemden uzak olurlar. (*Kavânîn*, 86)

rahmet-i imtinâniyye-rahmet-i vücûdiyye (رحمة إمتنانيّة – رحمة وجوديّة)

* *Rahmet-i imtinâniyye*, amellere evvelki nîmetlerin ihsân edilmesini gerektiren ve her şeyi kuşatan rahmettir...

...*Rahmet-i vücûdiyye*; bu rahmet, Allah Teâlâ'nın "*Biz onu muttakîlere yazacağız*" [Arâf, 7/106] âyetiyle, muttakî ve muhsinlere söz verilen rahmettir. Yine bir âyette "*Allah'ın rahmeti muhsinlere yakındır*" [Arâf, 7/56] buyurulmuştur. Bu vücûdî rahmet, imtinânî rahmete dâhildir. Çünkü amele karşılık vücûdî rahmetin vaadedilmesi, minnetin ta kendisidir. (Kâşânî, 149; *Câmi'*, 84)

râ'î (راعي / راعٍ) * *Râî* {yönetici}: Siyâsî ilimlerde vukuf sâhibi ve dünyâ işlerini düzene koymak için gerekli olan bilgiler konusunda mütehassıs olan kişiye verilen isimdir. (Kâşânî, 147; *Câmi'*, 83)

rakîb (رقيب)

* *Rakîb*
nerede olursa olsun

devam eder murâkabesine
hiç ara vermeksizin
ve korur bu sebeble onları
özleri
varlıkları
ve vakitleri bakımından
o vakitler ki
tasarruf eden zâta göre belirlenir
o murâkabe sâhibinin emrinden
özler ve varlıklar nasılsa öyle gelir bu emir
hiçbir şeyi gizli kalmaz murâkıbından
ister yüce olsun bu emir
ister zayıf

Şiirin sâhibi Abdürrakîb'e dâvette bulunuyor. Ancak, Hakk'ın kendi Zât'ını "*Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir*" [Hadîd, 57/4] âyetindeki mânâya göre tavsîf ettiği türden bir tenbîhte bulunan kişinin mertebelerinde değil, ancak *Rakîb* ismi ve onun bu mertebesinde (bu daveti yapıyor). Çünkü Rakîb, hakîkat itibâriyle *rukbâ*dan gelir. *Rukbâ*, bir şeyin murâkabesine (gözetimine) sâhib olmak demektir. Bir şeyin murâkabesine sâhib olunduğu zaman, sâhib olan şeyin sıfatları da o sâhib olunan şeye tâbî olur, ona o sıfat zıddında bir şey nisbet edilemez. Çünkü sen, herhangi bir sıfata sâhib olduğunda, bütün sıfatlara sâhib olman gerekmez. Fakat mevsûfa (kendisine sıfat verilen ya da sıfat sâhibi bir şeye) sâhib olduğunda, zarûrî olarak bütün sıfatlara sâhib olursun. Çünkü sıfatlar, kendi başlarına var olamazlar, mevsûfa ihtiyaç duyarlar. Sıfatlar avcının tuzağı gibidir. Sen tuzağa mâlik olduğunda, o da sana mâlik olur. O hâlde sen tuzağa mâlik olursan, ona hakîkatini vereceğin de anlaşılmış olur.

Allah şöyle buyurur: "*Nereye yönelirseniz, Allah'ın vechi oradadır.*" [Bakara, 2/115] Bir şeyin vechi, o şeyin kendisi ve hakîkatidir. Rakîb, her şeyde ism-i fâildir. O her şeyi murâkabe ve müşâhede eder. Kulun her türlü davranış ve hareketlerini gözler. Kul da bütün hâl ve hareketlerinde, düşüncelerinde, gönlüne giren dünyâ ile alâkalı husûslarda O'nu gözetir. Bu makam sâhibi, devamlı olarak ilm-i ilâhîye mazhar olur. Sâhib olduğu ilim Zât ilmidir, Zât ilmine sâhib olunca, sıfat, isim, neseb ve ahkâm ilimleri de onu takib eder. Bu isim, çok şumûllü bir isim olmalı ki, murâkabeyi de şumûlüne alabilsin.

Murâkabe, bir şeyler elde etmeyi, hâdiselerden sakınma ve korunmayı gerektirdiğine göre, ilim de O'nun bilebileceğimiz sözüdür. Onu imtihâna tâbî tuttuğunda, imtihân ettiği husûsta ne yaptığını görmek için kendisini murâkabe eder. Çünkü O, işe imtihân etmekle başlamamış, onların iddiâları üzerine kendilerini (sonradan) imtihân etmiştir. Çünkü onlara "*Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*" diye sormuştu. Onlar da "*Evet Rabb'imizsin*" demişler ve (böylelikle) bir iddiâda bulun-

muşlardı. Allah da onların doğruluğunu denemek için kendilerini imtihâna tâbî tutmuştu. Allah, kullarını kendi nefslerine ve Allah'ın da onların Rabb'i olduğuna şâhid tutunca, kendilerine merhamet etmiştir. Ancak Allah, kullarını kendi birliğine şâhid tutmamıştır {soru *"Ben tek olan ilâh değil miyim?"* şeklinde gelmemiştir}. (*Fütûhât*, IV, 254)

rakîka (رقيقة) * *Rakîka*, rûhânî bir letâfettir. Bazen iki latîf şey arasını birleştiren vâsıtaya da *"rakîka"* denir. Hakk'tan kula ulaşan *meded* gibi. Kulun, bir vesîle gibi, kendisiyle Hakk'a yaklaşmaya çalıştığı ilimlere de *"rakîkatü'n-nüzûl"* denir. Amellere, güzel ahlâka ve yüce makamlara da *"'urûc"* ve *"rakîkatü'l-irtikâ"* denir. Rakîka, tarîkat ve sülûk ilimlerine ve ayrıca kulun sırrını latîf hâle getiren ve nefs kesâfetini {yoğunluğunu} gideren şeye de denir. (Kâşânî, 150; *Câmi'*, 85)

raks (رقص) {bk. **tevâcüd-vecd-vücûd**}

rakve (ركوة) * *"Onbir büklümlü bir rakve {deri su kabı} gördüm."* -Müellifin bu ifâdede geçen *"onbir büklümlü rakve"*den kasdı yer küredir. Bunların dokuz tanesi dokuz felektir {gezegendir}. Diğer ikisinden biri hava, diğeri ise ateştir. Ateş havayı kuşatmıştır, bunların her ikisi de felekler tarafından kuşatılmıştır. - (*Cebrâ'îl*, 144)

* Yemenliler *"rakve"*ye *"müş'il {kandil}"* derler. Bu ismi nereden aldıklarını bilemiyorum. Belki de onlar bu ismi, devlet büyüklerinin huzûrunda taşıdıkları meşhur kandillerden almışlardır. Çünkü onlar, devlet büyüklerinin, âlimlerin ve şeyhlerin huzûrunda büyük bir rakve {deri su kabı} taşırlar ve onların bundan abdest almalarını ve temizlik yapmalarını sağlarlardı. En doğrusunu Allah bilir. (Nebhânî, II, 254)

ramazân (رمضان) {bk. **receb-şa'bân-ramazân**}

ravh ve teravvuh (روْح و تروّح) * *Ravh* ve *teravvuh*; hakîkat ehlinin kalblerinin estirmiş olduğu esintilerdir. Güzel inâyete riâyet etmeyi yüklenmenin getirdiği ağır yorgunluktan bununla rahata erilir. Yahyâ b. Muâz şöyle der. *"Hikmet; Allah'ın, ârîflerin gönüllerine gönderdiği ordularıdır. Bunlar sayesinde dünyâ sıkıntılarından kurtulurlar."* (*Luma'*, 427)

ravza (روضة) {**şems-i duhâ**}

* *Yükselen felekte duhâ güneşi*
dikilir taze dal ravzada

"Şems-i duhâ {Duhâ güneşi}" ile rü'yet ânındaki tecellînin apaçıklığını kasd ediyor. Felek, kendisinde tecellînin meydana geldiği sûretten ibârettir. Bu, îtikadlara

ve elde edilen mârifetlere göre farklı farklıdır. Burası, sûretlerdeki tebeddül {değişme} ve tahavvül {dönüşme} mertebesidir. Bu ilâhî kuvvet ve rabbânî vasıf, alışverişin olmadığı cennet sokaklarındaki cennet ehlinin alâmetlerini ortaya çıkarır. Burada, bu makama Kuzaybü'l-Bân ve onun gibi bazı ârifler hissî sûretlerle ulaşabilir.

Batınî sûretlere gelince bunların tümü halkın hâlleridir. "*Onların doğuşu*"yla müşâhede edenin gözündeki zuhûru kasd edilmiştir. "*Taze dal*", ravzadaki Kayyûmiyyet sıfatıdır. "*Ravza {cennet}*" ile ilimlerin değil, ilâhî isimlerin ravzasını kasd eder. "*dikilir*" sözüyle bu sıfatla tahalluka {ahlâklanmaya} işâret eder. İbn Cüneyd ve başkaları ise bunun aksine düşünmektedir. Onlara göre, bu sıfatla tahalluk etmeyen kimselere işârettir. Biz sadece bu sıfatla tahalluktan uzak durduğu zaman o şeyin tahakkukunu idrâk etmeye mârî olunabilecek bir tahakkuk üzerinde icmâ ettik. Çünkü bir şeyle tahalluk onunla tahakkuka {ahlâklanma, ahlâklanılan şeyin hakîkatini kendinde gerçekleştirmeye} götüren bir delîldir. O sıfatla ahlâklanmayan kişinin tahakkuku olmaz {o şey kendisinde gerçekleşmez}. Çünkü onu idrâk eden bir zevki bulunmamaktadır. Ancak zevk ve hâli bilemesek de ona dâir bir alâmet veya bir işâret biliyoruz. "*dikilir*" sözünden sanki orada bir eser, iz diker gibi bir mânâ anlaşılmaktadır. Oysa böyle değildir. (*Tercümân*, 106)

recâ' (رجاء) {bk. **havf-recâ'**}

receb-şa'bân-ramazân (رجب – شعبان – رمضان) * *Receb* kelimesi, *tercîb*den türemiş bir isimdir. Tercîb kelimesi Arabca'da "*tâzîm*" mânâsına gelir. "*Bu şehri yüce gördüm*" derken, "*recebtü {yüce gördüm}*" kelimesi kullanılır. (*Gunye*, I, 173)

* *Receb* cefânın terkinden, *Şâbân* amel ve vefâdan, *Ramazân* da sıdk ve safâdan dolayı bu adları almışlardır. Receb tevbe, Şâbân mehabbet, Ramazân da kurbet {Allah'a yakınlaşma} ayıdır. Ayrıca Receb hürmet, Şâbân hizmet ve Ramazân da nîmet ayı olarak târîf edilir.

Başka bir târîfe göreyse Receb ibâdet, Şaban zehâdet {zühd}, Ramazân ise ziyâdet {bereket} ayıdır. Receb, Allah'ın hasenâtı kat kat artırdığı ay, Şâbân günâhların affedildiği ay, Ramazân ise kerâmetlerin {ilâhî cömertlik ve bağışlanmalarını} beklendiği aydır. Receb sâbikînin {iyilikte önde gidenlerin}, Şâbân muktesidînin {orta yolu tutanların}, Ramazân ise âsilerin ayıdır {Allah'a isyân edenlere affedilme fırsatının sunulduğu aydır}.

Zünnûn Mısrî[rh] şöyle der: "*Receb âfetler terk edildiği için, Şâbân itâat edildiği için, Ramazân ise kerâmetler beklendiği için bu isimleri almışlardır. Kim âfetleri terk etmezse, itâatte bulunmazsa ve kerâmetleri beklemezse, işte o zevk ve safâya dalan kimseler arasında bulunur.*"

Yine o şöyle der: "*Receb ekin ayı, Şaban sulama ayı, Ramazan ise ekileni biçme ayı-*

dır. Herkes ektiğini biçer ve yaptığının karşılığını bulur. Tohum ekmeyen, ekin biçme zamanı pişmanlık duyar ve kötü hâl üzere haşrolunarak dünyâdaki zan ve kanaati değişir." (*Gunye*, I, 178)

* *Şâbân* kelimesi beş harftir: *Şin, ayn, bâ, elif* ve *nûn. Şin* şereften; *ayn* ulüvvden {yücelikten}, *bâ* birrden {iyilikten}, *elif* ülfetten, *nûn* da nûrdan gelir. Bütün bu bağışlar, bu ay içerisinde Allah tarafından kula verilir. O, hayırların açıldığı, bereketlerin indiği, hataların terkedildiği, kötülüklerin örtüldüğü, salavâtların çoğaldığı bir aydır. Bu ay, Hz. Peygamber'e ﷺ salavât getirme ayıdır. (*Gunye*, I, 188)

* Asmaî'nin Ebû Amr'dan rivâyetine göre, bu aya "*Ramazân*" adının verilmesi, Ramazân ayında deve yavrularının sıcaktan çok ısınması sebebiyledir. Bazıları da, bu ayda taşların güneşten kızdığı için bu adı aldığını söylemiştir. "*Bu ayda günâhlar yandığı için 'Ramazân' adını almıştır*" diyenler ise bunu Hz. Peygamber'den ﷺ rivâyet ederler [Deylemî, II, 356].

Yine deniliyor ki: "*Tıpkı kum ve çakılın güneşten sıcaklık aldığı gibi, kalbler de âhiret hakkında ateşten öğüt ve fikir alırlar.*"

Meşhur lugatçı Halîl b. Ahmed der ki: "*Ramazan bu ismi 'ramaz' kelimesinden almıştır. Bu kelime, sonbaharda yağan yağmuru ifâde eder. Bu aya Ramazan adının verilmesi, {yağmurun yağmasıyla her şeyi temizlediği gibi} günâhları tamamen temizlemesinden ve kalbleri tertemiz yapmasından dolayıdır.*" (*Gunye*, II, 5)

recebiyyûn (رجبيّون) * Bunlar her zaman kırk kişidir, ne artar ne de eksilirler. Bunlar, Allah'ın azametinden dolayı devamlı kıyâm hâlinde olan adamlardır... (*Fütûhât*, II, 11; Nebhânî, I, 40) ...Bunlar kavl-i sakîl {ağır söz} sâhibi kimselerdir. Ağır söz, Allah'ın "*Sana ağır bir sözle hitâb edeceğiz*" [Müzzemmil, 73/5] âyetinde söylediğidir. (*Fütûhât*, II, 11)

* ...Bunlara "*recebiyyûn {recebliler ya da recebe ait adamlar}*" denilmesi, onlar bu durumlarını receb ayında sürdürmeleri sebebiyledir. Onlar, Receb hilâli görüldüğü andan, ay bitinceye kadar bu kıyâm hâllerini devam ettirirler. Sonra kendilerindeki bu hâli kaybeder ve ikinci bir Receb'e kadar o hâli bir daha yaşamazlar. Bu yolun ehlinden olup da onları tanıyan pek azdır. Onlar ülkenin her tarafına dağılmışlardır, birbirlerini tanırlar. Bunların bir kısmı Yemen'de, Suriye'de ve Diyarbakır'dadır. (Nebhânî, I, 40)

ref'-i hicâb (رفع الحجاب) {bk. **keşf-i sâkk/ref'-i hicâb**}

refref-i a'lâ (رفرف أعلى) * *Refref-i Âlâ*, mevcûdâtı ilâhî mekânetten ve bizzât ulûhiyyetin gereği olan zâtî işlerden ibârettir. Bu bir tek tür olmayıp, pek çok türü vardır. Fakat bu türlerin her birine "*Refref-i Âlâ*" denir. Her refref, muktezâları farklı olsa bile, ilâhî mekânetten ibârettir. Onlar, zâtî varlıkları îtibâriyle mekânın

ta kendisidirler, aralarında hiçbir fark yoktur. Fark ancak, isim ve sıfatların muktezâsında olur. Bunlar ise, Hakk'ın Zâtiyyâtı'dır. Bunlar arasında üstünlük olmaz. Meselâ *Kibriyâ* ile *İzzet* arasında üstünlük olamaz. Çünkü refref, bunların her birinden ibârettir. Bundan ötürü, "*İzzet Kibriyâ'dan üstündür*" denemediği gibi, "*Kibriyâ İzzet'ten üstündür*" de denemez. Zâtî azamet de böyledir. Bütün bu tür misâller, Zât'ın kendisiyle alâkalı İlâhî Yüce makamın muktezâsından ibârettir. (*İnsân*, II, 2)

rehbet (رهبة) {bk. **rağbet-rehbet**}

rems (رمس) * *Rems*, bir aynın, bütün eserleriyle kalbden uzaklaştırılmasıdır. (Hücvîrî, 466)

remz (رمز) * *Remz*, sözün açık olarak söylenen kısmının altında gizlenen kapalı mânâdır. Bu mânâyı ehlinden başkası bilemez. (*Luma'*, 414)

resm (رسم) {bk. **vesm ve resm**}

resûl/rusül (رسل / رسول) {bk. **velî-nebî-resûl**}

retk (رتق) {bk. **fetk-retk**}

reyn/rân (ران / رين) * *Reyn*, kalbin üzerindeki pastır. (*Luma'*, 450)

* Cüneyd demiştir ki: "*Reyn, vatanât {alışkanlıklar}; gayn ise hatarât {fikirler} cümlesindendir.*" Vatan bâkî, hatre ise geçicidir. Bunun misali şudur: Ne kadar cilâ ustası bir araya gelse de bir taştan ayna yapmaları mümkün değildir. Ama ayna paslanınca sadece bir parlatıcı âletle temizlenebilir. Çünkü pas ve siyahlık taştaki aslî bir unsurdur. Işık da aynadaki aslî bir unsurdur. Asıl bâkîdir, bu geçici vasıflar kalıcı değildir. (Hücvîrî, 8)

* *Reyn*, kalb üzerindeki perdedir. Bu perde ancak îmânla kaldırılır. Bu, küfür ve dalâlet {sapkınlık} perdesidir. (Hücvîrî, 474)

* *Rân* {pas}, nefsânî güçlerin kalbi istilâ etmesinden ve ona cismânî karanlık varlıkların yerleşmesinden dolayı, kalb ile kuds âlemi arasında bir perdedir. Bu perde kalbin rubûbiyyet nûrlarından istifâde etmesine mânî olur. İşte, kalb ile kuds âlemi arasındaki bu perdeye "*rân*" denir. (Kâşânî, 147; *Câmi'*, 83)

{Ayrıca bk. **sadâ'**}

reyy-reyyân (ريّان – ريّ) {bk. **zevk-şürb-reyy**}

rezîletü'n-nefs (رذيلة النفس) * Nefsin istîdâdının, kemâlâtın noksanlığı türün-

den olan rezilliği zorla ıslâh edilemez. Garîb bir musîbet türünden ortaya çıkan rezilliği ise giderilebilir, bununla azab sürekli olmaz. (*İşârât*, IV, 28)

rezîletü'n-noksân (رذيلة النقصان) * *Rezîlet-i noksân* {eksiklik rezâleti}, kemâle varmayı arzu eden nefsin kendisinden azap çektiği rezilliktir. Bu arzu, sonradan çalışarak elde edilebilen bir dikkate bağlıdır. Geri zekâlılık da bu azaba yakındır. Geri zekâlılık; inkârcılar, ihmalciler ve kendilerine gösterilen haktan yüz çevirenlerin işidir. Bu durum, kurtuluşa sonuçsuz bir fetânetten {uyanıklıktan} daha yakındır. (*İşârât*, IV, 30)

rezzâk-râzık (رزّاق – رازق) * *Rezzâk*, Râzık'tan daha beliğ bir kelimedir. Çünkü Rezzâk, mübâlağa ifâde eden bir babdandır. *Râzık* ise fâil vezninde bir kalıptan gelir. {Rezzâk'ın} mübâlâğa kalıbından gelmesi, rızık verilen varlıkların âyânını saymak için olabilir. Râzıkın ise, {rızık verilen varlıkları değil, onlara} verilen rızıkları saymak için olduğunu söylemek mümkündür. Her ikisinin, birbirlerinin taşıdığı mânâya gelme ihtimâlleri de vardır. (*Tenvîr*, 44)

rızâ' (رضى / رضاء) {**'alâmet-i rızâ 'anillah**; **'avârız-ı erba'a**; **ehl-i rızâ**; **kerâhet**; **rızâ bi'llâh**; **rızâ-yı 'abd**; **rızâ'ullâh**; **suht**}

* Süfyân Sevrî Râbia'nın yanında "*Allahım benden râzı ol!*" diye niyazda bulunur. Râbia da ona şöyle der: "*Kendisinden râzı olmadığın Zât'ın rızâsını nasıl isteyebilirsin?*" (*Şehîde*, 109)

* Râbia'ya "*Kul ne zaman râzı olur?*" diye sorarlar. O da: "*Nîmete sevindiği kadar musîbete de sevindiği zaman*" cevâbını verir. (*Şehîde*, 124)

* *Rızâ-yı anillah*'ın {Allah'tan râzı olmanın} alâmeti, Allah'ın kazâsına rızâ göstermektir. Bu da, kalbin Allah'ın hükümleriyle sükûn bulmasıdır. İşleri Allah'a ısmarlamak rızâdan önce gelir. Rızâ tefvîzden sonradır. (*Âdâb*ı, 146)

* *Rızâ*, Allah'ın en büyük kapısı ve dünyâ cennetidir. O, kulun kalbinin, Allah'ın hâkimiyetine boyun eğmesidir. Cüneyd'er[h] rızânın ne olduğu sorulduğunda, "*İhtiyarı {seçme hakkını} ortadan kaldırmaktır*" cevâbını vermişti.

Rızânın ne olduğunu Kannâd'a[rh] sorduklarında şöyle cevâb vermişti: "*Kalbin, kazânın hükmü altındaki sükûnetidir.*" Zünnûn[rh] aynı soruya şu cevâbı vermiştir: "*Kalbin, kazânın hükmünden neşe duymasıdır.*"

İbn Atâ[rh] şöyle der: "*Rızâ; kalbin, Allah'ın ezelde kula takdîr etmiş olduğu şeye nazar etmesidir. Çünkü o, Allah'ın kendisine en iyi şeyi takdîr ettiğini bilir, ona râzı olur ve {bu sebeble} kızmayı {için için kendini yemeyi} bırakır.*"

Ebû Bekr Vâsıtî[rh] ise şöyle söyler: "*Rızâyı kendi cehdinle kullanmaya gayret et! Rızânın seni kullanmasına fırsat verme! Kendini rızânın emrine verirsen, onun tadıyla ve hakîkatini görmekle perdelenmiş olursun!*"...

...*Rızâ* ehli üç derecedir: Birincisi kalbi, zorluk olsun, kolaylık olsun, hoşa giden ya da gitmeyen bir şey olsun, nîmete kavuşmak ya da ondan mahrum kalmak olsun Allah'ın her hükmünü eşit görüp, endîşelenmeyi bırakanlar.

İkincisi, rızânın Allah'tan olduğunu görerek kendi rızâlarını görmeyenler. Bunun delîli: "*Allah onlardan râzı, onlar da Allah'tan râzıdırlar*" [Mâide, 5/119] âyetidir. Bunlar, her ne kadar rahat ile sıkıntı, nîmete kavuşmakla, nîmetten mahrum kalmayı aynı görseler de, rızâ konusunda sâbit kalamazlar.

Üçüncüsü, Allah'ın kullarına olan rızâsının, kullarınkinden önce gelmesi sebebiyle, rızânın kuldan olanından da Allah'tan olanından da geçenler. Bunlar Ebû Süleymân Dârânî'nin[rh] bahsettiği türden kimselerdir: "*Allah'ı memnun eden de, gazablandıran da kulların fiilleri değildir. Allah bir topluluktan memnun olduğunda onlara rızâ ehlinin amellerini yaptırır. Bir topluluğa gazablandığında ise, kızdığı kimselerin amelini yaptırır.*" (*Luma'*, 80)

* Cüneyd demiştir ki: "*Rızâ ihtiyarı {seçme hakkını} terketmektir.*"

Hâris {Muhâsibî} ise şöyle demiştir: "*Rızâ, {kadere ait} hükmün cereyanı altında kalbin sükûnetidir.*"

Zünnûn da şöyle **söylemiştir**: "*Kalbin, kazânın hükmünden neşe duymasıdır.*"

Ruveym de, "*Rızâ, {Allah'ın} hükümlerini sevinçle karşılamaktır*" der.

İbn Atâ da demiştir ki: "*Rızâ; kalbin, Allah'ın ezelde kula takdîr etmiş olduğuna nazar etmesidir. Çünkü Allah kendisine en iyi olanı takdîr etmiştir.*"

Süfyân, Râbia'nın yanında "*Allahım! Benden râzı ol*" diye duâ eder. Râbia ona: "*Kendisinden râzı olmadığın Zât'ın rızâsını istemekten utanmıyor musun?*" diye çıkışır.

Sehl{-i Tüsterî} şöyle der: "*Rızâya ulaşınca, huzûr meydana gelir. Ne mutlu onlara, akibetleri ne güzeldir onların!*" (*Ta'arruf*, 72)

* Sabır tevekkül husûsunda ilk makamdır. Sabır kazâyı imtihân olarak görmektir. Şükür bundan daha üstündür. Bu da belâyı nîmet olarak görmektir. *Rızâ* da bunların hepsinden üstün olup, tevekkülün zirvesidir. Rızâ, tevekkül sâhibleri arasında bulunan muhiblerin makamıdır. (*Kūt*, II, 35)

* *Rızâ*... Mehabbetten sonra gelen mârifet makamıdır. Sevilenin hâli, hâline tevekkül etmesidir. Mehabbet en şerefli makamlardan biridir. Onun üstünde hullet {dostluk} makamından başka makam yoktur... (*Kūt*, II, 76)

* Iraklılar ve Horasanlılar "*Rızâ hâllerden midir, yoksa makamlardan mıdır?*" sorusuna cevâb verme konusunda ihtilâf etmişlerdir. Horasanlılar, rızânın makamlar cümlesinden, tevekkülün son noktası olduğunu ve kulun kesbiyle {gayretiyle} elde edildiğini söylerler. Iraklılar ise rızânın, hâllerden olduğunu, kulun kesbiyle olmayıp diğer hâller gibi kalbe yerleşen geçici bir his olduğunu söylerler. Bu iki görüşü

şu şekilde birleştirmek mümkündür: Rızânın başlangıcı kulun kendi kesbiyledir ve makamlar cümlesindendir, sonu ise, hâller kısmına girer. Bu rızâ, kulun kesbine bağlı değildir. (*Risâle*, 96)

* *Rızâ* iki kısımdır. Allah ile rızâ, Allah'tan rızâ. Allah ile rızâ, O'nu müdebbir {her şeyi idâre eden} olarak tanımak ve rızâ göstermektir. Allah'tan rızâ ise, O'nun takdîr ettiği kazâ ve kadere râzı olmaktır.

Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini duydum: "*Sâliklerin yolu uzundur, bu yol riyâzet yoludur. Havâssın yolu ise kısa olmakla birlikte daha zordur. Bu, amelinin rızâyla, rızânın da kaderle olmasıdır.*"

Ruveym şöyle der: "*Rızâ; Allah, Cehennemi bir kulun sağ tarafına koyması hâlinde, onu sol tarafıyla değiştirmesini istememesidir.*"

Ebû Bekr b. Tâhir şöyle der: "*Kalbdeki hoşnutsuzluğu, orada neşe ve sevinçten başka bir şey kalmayacak şekilde çıkarıp atmaktır.*"

Vâsıtî şöyle der: "*Bütün gayretini ortaya koyarak rızâyı emrine al! Rızânın seni emir altına almasına fırsat verme! Aksi hâlde, içine doğacak olan hakîkati görmekten ve ondan haz duymaktan mahrum kalırsın {olaylar olup bittikten sonra lehinde olanı görerek rızâ göstermek sûretiyle rızânın emrine girmektense, baştan rızâya sarılıp sonra sonucu görmek daha iyidir}.*"...

...*Rızâ*nın alâmeti üçtür: Kaderin te'sîrinden önce ihtiyârı {tercîhte bulunmayı} terk etmek, kaderin netîcesi başa geldikten sonra ağlayıp sızlanmayı bırakmak ve musîbetin içindeyken bile sevginin heyecanını duymak. (Kuşeyrî, 97)

* Muhâsibî şöyle der: "*Rızâ, {kadere ait} hükümlerin sereyanı altında kalbin sükûn {huzûr} bulmasıdır.*"

Nûrî de şöyle demiştir: "*Rızâ, kazânın hükmü altında kalbin sürûr bulmasıdır {neşelenmesidir}.*" (Kuşeyrî, 98)

* *Rızâullah* {Allah'ın râzı olması} demek, Allah'ın kullarına sevâb, nîmet ve kerâmet dilemesi demektir. *Rızâ-yı abd* {kulun râzı olması} ise; kulun, Allah'ın emirlerini hakkıyla yerine getirmesi, O'nun hükümlerine tam olarak boyun eğmesidir. Allah'ın rızâsı, kulun rızâsından önce gelir. Çünkü Allah'ın lütfu olmasa kul, ne O'nun hükümlerine boyun eğebilir, ne de O'nun murâdını yerine getirebilir. Kulun rızâsı, Allah'ın rızâsına; Allah'ın emirlerini yerine getirmesi de O'nun lütfuna bağlıdır. İşin özü; kulun rızâsı, kazânın {iyi ve kötü olmak üzere} her iki tarafının da onun kalbinde bir olmasıdır. Kula {nîmet} verilse de, verilmese de, kazâya aynı şekilde boyun eğmesidir. Rızâ, kulun cemâl ya da celâl hâllerini müşâhede etmesi esnâsında iç âleminin istikamet üzere olması {ve sağa sola sapmamasıdır}. Kula nîmet verilse de, verilmese de, rızâsı aynı olmalıdır. Kul, Hakk'ın heybet ve celâliyle yanıp kül olsa, yahut da O'nun cemâliyle aydınlıklara gark olsa, bu iki hâl arasında fark olmamalıdır. Değil mi ki her ikisi de O'ndandır! Kul, bu iki durumda

da Hakk'ı müşâhede etmiştir. Kaderine râzı olan kul için, Hakk'tan gelen her şey hayırdır.

Rızâ, kişiyi kuruntulardan arındırır, gafletin pençesinden çekip alır, kalbinden mâsivayı düşünmeyi siler ve meşakkatlerle boğuşmaktan kurtarır. Çünkü, rızânın husûsiyeti kurtarmaktır. Rızânın hakîkatı; kulun Allah'ın ilmine râzı olması ve Allah'ın onun her hâlini görüp gözettiğine inanmasıdır.

Bu durumun ehli olanlar dört kısma ayrılır: Bir kısım, Allah'ın verdiğine râzı olanlardır ki, bu verilen şey de mârifettir. İkinci kısım, Allah'ın verdiği nîmetlere râzı olandır ki, bu da dünyâdır. Üçüncü kısım, Allah'tan gelen belâya râzı olmaktır. Bu belâ ise çeşitli dertlere tâbî tutulmaktır. Dördüncü ve son kısım ise, Allah'ın seçmesiyle râzı olan kısımdır. İşte bu seçilmişlik de mehabbettir. (Hücvîrî, 210-211)

* Hulâsa bilmelisin ki *rızâ*, makamların sonu, hâllerin başlangıcı, kesb ve ittihâdda bulunulan iki cihetinden biridir. İkinci cihet ise, mehabbet ve onun heyecân duymasıdır. Rızânın üzerinde makam yoktur ve rızâda mücâhede biter. Rızânın başlangıcı kesblerle, nihâyeti ise mevhibelerledir {başta gayret etmek gerekir, ama sonucu Allah vergisidir}. Bunun içindir ki, bidâyette nefsinin rızâsını nefsinde gören, bunun makam olduğunu söyler, nihâyette ise, nefsinin rızâsını Hakk'ta görense bunun hâl olduğunu söyler. (Hücvîrî, 217)

* *Rızâ*, mehabbet meyvelerinden bir meyvedir ve mukarrebînin makamlarının en yücesidir. Bunun hakîkati birçoklarına kapalıdır, bu hakîkate keşf olmaksızın, benzetme ve vehm ile ulaşılmaz. Sadece Allah'ın te'vîl öğrettiği ve dînde anlayış verdiği kimseler bu makama ulaşabilir. Bazıları, hevâya muhâlif olan rızâ tasavvurunu inkâr ettiler ve "*Her şeye rızâ göstermek mümkün olsaydı, –ki onlar Allah'ın fiilidir- küfre ve günâha da rızâ göstermek gerekirdi*" görüşüne kapıldılar. Böylece, fısk ve fücûra rızâ göstermeyi, bunları terk etmemeyi ve bunlara îtirâz etmemeyi Allah'ın kazâ ve kaderine teslîm olmak gördüler ve hataya düştüler. (*İhyâ'*, V, 63)

* Dört ârızâyı {engeli} dört şeyle aşmaya ihtiyaç vardır: Rızık konusunda Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya tevekkül, tehlike anında işleri O'na ﷻ tefvîz {havale etmek}, sıkıntı anında sabır ve kazânın cereyan ettiği anda *rızâ*. (*Minhâc*, 4)

* *Rızâ*, suhtu {kızmayı, içerlemeyi} terk etmektir. *Suht* ise, Allah'ın kendisine takdîr etmiş olduğu şeyin dışındakilerin, kendisi için daha hayırlı ve faydalı olduğunu düşünmektir. (*Minhâc*, 53)

* "*Niyetin anahtarı nedir?*" diye sordular, ben de "*Yakîndir*" dedim. Yakînin anahtarının ne olduğunu soranlara ise, "*Tevekküldür*" dedim. Bu sefer de tevekkülün anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Havf*" cevâbını verdim. Havfın anahtarını soranlara "*Sabır*", sabrın anahtarını soranlara ise "*Rızâ*" diye cevâb verdim.

Bunun üzerine, rızânın anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Tâat*" de-

dim. Tâatın anahtarını soranlara "*İtiraf*", itirafın anahtarını soranlara da "*Vahdâniyet ve rubûbiyyeti itiraf*" diye cevâb verdim. Bütün bu bilgileri nasıl elde ettiğimi sordular, "*İlimle*" dedim. İlmi nasıl elde ettiğimi soranlara da "*Taallümle {öğrenerek}*" dedim. Nasıl öğrendiğimi soranlara "*Akılla*" cevâbını verdim.

Bunun üzerine "*Aklı nasıl elde ettin?*" diye sordular. Dedim ki: "*Akıl iki çeşittir: Birincisi Allah'ın sanatında eşsiz olmasına ait olan akıldır. Diğeri ise, kulların öğrenip bilgilenerek elde ettikleri akıldır. Bu ikisi bir araya gelince, her ikisi de sâhibine destek olur.*"

Verdiğim bu bilgileri nasıl öğrendiğimi sordular, ben de şu cevâbı verdim: "*Allah'ın tevfikiyle {yardım ve desteğiyle}. Allah bizleri ve sizleri kendi sevip rızâ gösterdiği şeylere muvaffak kılsın!*" (*Gunye*, II, 125)

* Ebû Ali Dekkak demiştir ki: "*Rızâ; belâyı hissetmemen değil, Allah'ın hükmüne ve takdîrine karşı çıkmamandır.*" Meşâyıh {şeyhler} buyurmuşlardır ki: "*Kadere rızâ, Allah'ın en büyük kapısı ve dünyânın da cennetidir.*" Yani, kime rızâ bahşedilmişse, o kimse en üstün huzûra ermiş ve en yüce kurbiyete ulaşmıştır...

...*Rızâ* iki kısımdır: Allah ile rızâ, Allah'tan rızâ. Allah ile rızâ, O'nu müdebbir {her şeyi idâre eden} olarak tanımak ve rızâ göstermektir. Allah'tan rızâ ise, O'nun hâkim olduğunu, hükmünü tafsîlî {detaylı} olarak {her şeye} hâkim kıldığını kabûl etmektir.

Denilir ki: "*Râzı olan bir kimsenin, cehennemi sağına koysanız, onu soluna almanızı istemez.*" Yine denilmiştir ki: "*Rızâ, kalbde neşe ve sevinçten başka hiçbir şey kalmayacak şekilde, orayı bütün çirkinliklerden temizlemektir.*"

Râbia'ya, "*Kul kadere ne zaman râzı olmuş olur?*" diye sorulduğunda "*Nîmete sevindiği kadar musîbete de sevindiğinde!*" cevâbını vermiştir. (*Gunye*, II, 197)

* *Rızâ* ve *suht* {kızma, içerleme}, kulun fiilleriyle değişmeyecek olan iki eski sıfattır. Kadere rızâ gösteren cennet ehlininin, rızâ göstermeyen ise cehennemliklerin işini yapmıştır. Sûfîler; kadere rızânın, belâya sabrın ve nîmete şükrün herkese vâcib olduğu görüşündedirler. (*Âdâb*$_2$, 8)

* ...Sabırdan sonra gelen *rızâ*, belâlardan lezzet almaktır... (*Âdâb*$_2$, 20)

* Sûfîlerden bazıları derler ki: "*Bir kulun içerisinde bulunduğu makam, ancak o makamdan daha ileri bir makama terfî ettiği zaman tamamlanmış olur. Bundan sonra da üst makamdan altta olan makama bakarak bulunduğu makam hakkında hükme varır.*"

En iyisini Allah bilir, ancak şunları söylemek de mümkündür: Kul belli bir makamdayken, daha sonra yükseleceği makamdan kendisine bir hâl verilir. Kendisinde bu hâlin bulunmasından ötürü, bulunduğu makamda Hakk'ın tahakkuk etmesi tasarrufunda bulunur. Terfî etse de etmese de kula bunun dışında bir şey verilmez. Kul, makamlara hâller vâsıtasıyla yükselir. Hâller, daha sonra makamlara varılınca kesble iç içe olan mevhibelerdir.

Kulda, daha sonra terfî edeceği bir makamdaki hâl, ancak o makama terfî etmeye yaklaştığı zaman görülür. Yine kul, makamlara terfî etmeyi hâlleri artırarak sürdürür. Bu münâsebetle, tevbeye varıncaya kadar hâllerle makamların iç içe olduğu görülür. İçerisinde hâl ve makam bulunmayan hiçbir fazîlet yoktur. Zühdde hâl ve makam vardır, tevekkülde hâl ve makam vardır, *rızâda* da hâl ve makam vardır. (*'Avârif*, 275)

* Cüneyd der ki: "*Rızâ, gönüllere ulaşan bilginin sıhhatli olmasıdır. Kalb, ilmin hakîkatiyle vâsıtasız olarak irtibâta geçince, bu ilim onu rızâya götürür. Rızâ ve mehabbet, havf ve recâ gibi değildir. Bu ikisi insanı dünyâda da âhirette de terk etmeyen iki hâldir. Çünkü kul, cennette de rızâ ve mehabbetten ayrı kalamaz.*"

İbn Atâullah şöyle der: "*Rızâ, Allah'ın ezelde kula takdîr etmiş olduğu şeyi, kalbin sükûnetle karşılamasıdır. Çünkü Allah, onun için en iyi olanı tercîh etmiştir, o da buna râzı olur. İşte bu, memnuniyetsizliği terk etmektir.*"

Ebû Türâb şöyle der: "*Kalbinde dünyâya ait zerre kadar bir şey bulunan kimse, rızâya ulaşamaz.*"

Serî Sakatî ise şöyle söylemiştir: "*Şu beş şey mukarrebûnun ahlâkındandır: Nefsin sevdiği ve hoşlanmadığı husûslarda Allah'tan râzı olmak. Devamlı sûrette Allah'ı sevmeye gayret etmek ve O'nu sevmek, Allah'tan hayâ etmek, Allah'la ünsiyet hâlinde olmak ve mâsivâdan {O'nun dışındaki her şeyden} vahşet duymak {sıkılmak}.*" (*'Avârif*, 293)

* *Rızâ*, ehlullâh tarafından hakkında ihtilâf edilen bir husûstur. Acaba rızâ, makam mıdır, yoksa hâl midir? Hâl diyenler, bunu mevhibe sınıfına dâhil etmiş, makam olduğunu söyleyenler ise cehd ve gayretle elde edildiğini söylemişlerdir. Bu ilâhî bir sıfattır. Her ilâhî sıfat, Allah'a izâfe edildiğinde, ne vehbî, ne de kesbî olmayı kabûl eder. Bunlar, halka nisbet ettiğimiz mânâların dışındadır. Bunu halka nisbet ettiğimizde, eğer kalıcı olursa "*makam*", geçici olursa "*hâl*" demek mümkündür. Bu durumda o, iki vasıf kazanmış olur ki, ikisi de doğrudur. Bu sıfat, halkın bazısı için makam, bazısı için ise hâl olur. Bütün ilâhî sıfatlar böyledir. Bu sıfatlar halka nisbet edilince, îtikadlar yerine geçer. Halk her îtikadı kabûl eder ve muhtevâsını tasdîk eder. İlâhî sıfatlar da böyledir. Halka nisbet edilince, makamların ve hâllerin sıfatlarını kabûllenirler. (*Fütûhât*, II, 209)

* Bil ki, Hakk Teâlâ Hazretleri, dilediği kuluna hikmetlerini vermek sûretiyle kuvvetlendirmek istediğinde, o kula kendisini ve sıfatlarını vasfetme nûrlarını ihsân eder, böylelikle de kaderler tenezzül eder. İşte o zaman, nûrlar o kulun önüne geçer ve kul nefsiyle değil, Rabb'iyle beraber olur.

Böyle olunca kul, sıkıntılarına karşı güçlü, nefsin isteklerine karşı da dayanıklı olur. Çünkü, Allah onlara, kadere boyun eğmeye ve sürekli nûr akışına dayanmaya karşı yardım etmektedir. İster "*Allah onlara, açıklama kapısını açacak olan hükümleri sırtlamada yardım etti*" de, istersen "*İhsân vâridleri olan belâları taşımalarına yardım etti.*"

İster "*{Tevekkül konusundaki} güzel tercîhlerine şâhid olarak, kaderi kabûllenme konusunda kendilerine kuvvet verdi*" dersin, istersen "*Hükmünün varlığı karşısında, O'nun ilminin varlığını bildikleri hâlde onları sabırla güçlendirdi.*" "*O'nun görüleceğini bilerek başlarına gelen kaderle denendiler*" ya da "*Fiillerinin zuhûru karşısında, Cemâl'inin varlığıyla kendilerini sabırlı kılmıştır*" da diyebilirsin.

"*Onların kadere sabrı, sabrın rızâya götürdüğünü bilmelerindendir*" veya "*Onların kaderlere sabrı, perde ve engellerin açılmasıdır*" da diyebilirsin. Dilersen "*Teklîfin zorluklarına karşı yegâne kuvvetleri, tasrîf {ilâhî tasarruf} sırlarının kendilerine vârid olmasıdır*", dilersen "*Onların kaderlerine sabretmeleri, yine onların o kaderlerde Allah'ın lütuf ve ihsânının olduğunu bilmelerindendir*" de.

Bu on sebeb, kulun sabretmesini, efendisinin hükümlerine karşı sebât göstermesini ve hükümlerin gelişi esnâsında güçlü olmasını gerekli kılar. Bütün bunları kendi ihsânı olarak veren O'dur. İnâyet ehline bunu lütfeden de O'dur. (*Tenvîr*, 4)

* Sabır *rızâ*ya götürür, bunun içindir ki, kim Allah'ın ahkamına uymakta sabırlı olursa, Allah o kimseye rızâ ihsân eder ve o da Allah'ın rızâsını taleb ederek {kader} hükümlerinin sıkıntılarına O'nun rızâsı için katlanır. Tıpkı, netîcesinde şifa elde etmek için acı ilacı içmek gibi. (*Tenvîr*, 6)

* Allah'tan râzı olmak {hakîkaten} Allah için olursa, Allah bu *rızâ*nın tadını da yaratır. Bu durum kulun, kendisine ne ikrâm edilmiş olduğunu ve Allah'ın, kendisine olan ihsânını bilmesi içindir. Fehm {anlama} olmaksızın Allah rızâsı olmaz, nûr olmadan anlama olmaz, kurb {yaklaşma} olmadan nûr olmaz, inâyet olmadan da dünüv {yakınlaşma} olmaz.

Kul bu inâyeti elde ettiği zaman, iyilikler hazînesinden kendisine ihsân yolları açılır. Allah'ın yardımları ve nûrları devam ettikçe, kulun gönlü her türlü maddî ve mânevî hastalıklara karşı korunmuş hâle gelir. İdrâki sağlam olur, îmânın lezzetinin farkına varır, idrâkinin sıhhat ve tadını alır.

Kalbi Allah'tan gafil olma hastalığına yakalanınca, bunların farkına varamaz. Tıpkı, ateşli hastalığa yakalanan kimsenin, şekerin tadını acı hissetmesi gibi. Aslında şeker acı değil, tatlıdır. İşte böyle, kalbden hastalıklar sökülüp atılınca, kalb de eşyâyı olduğu gibi idrâk eder, îmânın tadını, itâatin lezzetini, Allah'a muhâlefet etmenin acılığını anlar.

Kalbin îmânın tadını alması, îmâna gıbta etmesini ve Allah'ın kendisine olan ihsânını müşâhede etmesini gerektirir. Böylece o kalbler, îmânı koruyan ve devamını sağlayan sebeblere sarılır. Tâatın lezzetini idrâk etmek, ona devam etmeyi ve o lezzette Allah'ın ihsânına ermeyi gerekli kılar.

Kalblerin, inkâr ve muhâlefetin acılığını idrâk etmeleri ise; onları terk etmek, onlardan nefret etmek ve onlara meyletmemek içindir. Bu durum onları, günâh işlemeyi terk etmeye ve günâhın ne olduğunu bilmeye sevk eder.

Günâhın ne olduğunu bilen herkes onu terk etmediği gibi, günâhı terk eden herkes de günâhı bilemeyebilir. Bunun içindir ki, basîret nûru insana, Allah'a karşı gelmenin ve O'ndan gafil olmanın kalbler için helâk edici zehir olduğunu gösterir.

Yakîn makamları dokuz tanedir: Bunlar, tevbe, zühd, sabr, şükr, havf, *rızâ*, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbir ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* Tevekkül, Allah'a tevekkül eden kimsenin, her işini Allah'a teslîm etmesi ve bütün işlerinde O'na dayanmasıdır. Bunları yapan kimse, tedbiri kaldırır, kaderin akışına teslîm olur. Tedbirin ortadan kaldırılmasının tevekkül ve *rızâ* makamıyla alâkası, diğer makamlarla alâkasından daha açıktır. Bu, mehabbet makamıyla tenâkuz teşkîl eder {çelişir}. Çünkü seven kimse, sevgilisinin sevgisine batmış, sevgilisiyle irâde birliği hâlinde olmuştur. Artık sevgili, onun bizâtihî arzusu olmuştur.

Sevenin Allah'a karşı tedbir almaya zamanı yoktur. Çünkü onun Allah'a olan sevgisi, kendisini yeteri kadar meşgul etmektedir. Bunun içindir ki bazıları şöyle söyler: "*Kim sırf Allah rızâsı için bir şeyin lezzetini tadarsa, Allah da onu mâsivadan alıkoyar.*" Rızâ makamıyla da tenâkuz oluşturur. Bu da açıktır, kendisinde hiçbir karışıklık yoktur.

Râzı olan kimse, Allah'ın ezelde kendisine takdîr ettiğine râzıdır ve onunla yetinir. Durum böyleyken, Allah'ın kendisi hakkında takdîr ettiğine karşı nasıl tedbîre yeltenebilir? Tedbîre yeltenmez, çünkü Allah'ın kendisi hakkındaki takdîrine boyun eğer. Rızâ ışığının kalblerdeki bütün kirleri temizlediğini bilmiyor musun?

Allah'tan râzı olan kimseye, Allah da kendi hükümlerinin rızâ nûrunu gönderir, böylece o kimse, tedbîr diye bir şey düşünmez. Kula, efendisinin kendisi için seçmiş olduğu güzel şeyler yeter. (*Tenvîr*, 14)

* *Rızâ*, mehabbet meyvelerinden bir tanesi ve mehabbet makamlarından yüce bir makamdır. Mahbûb'un {Sevgili'nin} yaptığı her şeye rızâ göstermek, mehabbet husûsunda en sâbit-kadem {ayakları sağlam basan sûfîler} topluluğunun ortaya koyduğu, göze hoş görünen hareketlerin en güzelidir. (*Ravza*, 413)

* *Rızâ*, kulun içerisinde bulunduğu sâdık bir duruştur. Burada kul, ne başlangıç ne sonuç peşindedir. Rızâ, samimî bir mehabbetin ve derin hayranlığın gereklerindendir. (*Ravza*, 638)

* *Rızâ* ve *kerâhet* {hoşnutluk ve hoşnutsuzluk}; bir şeyde, aynı noktada ve aynı şekilde vârid olursa, birbirinin zıddı olan iki şeydir. (Kudâme, 383)

* *Rızâ*nın şartı, kazâdan {kaderin tahakkukundan} sonra olmasıdır. Önce olması, rızâya azmetmektir. Bunu, biri dışında bütün tarîkat imamları böyle bilir. Muhsinlerin, Allah'ın kazâsına râzı olmaları, kaderde olana da râzı olmalarını gerektirmez. Meselâ Allah, şekavete {ebedî bedbahtlığa} hükmeder. Onların rızâları kazâyadır. Çünkü kazâ Allah'ın hükmüdür. Onların rızâları Allah'ın hükmünedir,

yoksa şekavete değildir. Onlara, bilakis şekavete rızâ göstermemeleri emr olunmuştur.

Şehîdlerin rızâsı; onların vuslat, ayrılıktan nefret, uzaklaşma talebi olmaksızın Allah Teâlâ'ya olan mehabbetidir. Onların mehabbetine ne uzaklık, ne kavuşma, ne *suht* {kızma, içerleme} ve ne de rızâ engel olabilir. Onlar, mehabbetlerinden vazgeçip rahata iltifât etmezler.

Sıddîkların rızâsı, en yüce nazar mahallinde hâzır olacak olanla Hâzır Olan'ın birbirini sevmeye çalışmasıdır. Çünkü bunlar devamlı terakkî {yükselme} hâlindedirler. Kul her yükselişinde, Hazret-i İlâhiye'de yolu daralır. Kul, ilk defa fiillerin tecellîgâhında Allah'la birlikte bulunduğu mertebede, O'nu diğer mahlûkatta müşâhede eder. Daha sonraki yükselişinde, müşâhede noktası daralır, fakat yok olmaz. Her yükselişinde de nazar mahalleri daralır. Sıddîkların rızâsı, onların bu darlıkta Hakk'la ünsiyet etmeleridir. Bu hâl, akılla idrâk edilemeyen keşfî ve zevkî bir hâldir.

Mukarrebînin rızâsı ise, onların, Hakk'tan halka dönmelerindedir. (*İnsân*, II, 93)

* *Rızâ*, kalbin, kader hükmünün altındaki sürûrudur {sevinmesidir}. (*Câmi'*, 54)

* *Rızâ* üç kısımdır: Avâmın rızâsı Allah'ın dîninedir. Bu, onların Allah'ın dînini kabûl etmeleridir. Havâssın rızâsı, Allah'ın sevâbınadır. Bu da Allah rızâsı için amel etmek ve sevâbını {Allah'tan} ümîd etmektir. Ehass-ı havâssın rızâsı ise, Allah için Allah'la olmak, yani mâsivayı terk edip Allah'a ulaşmaktır. (*Câmi'*, 61)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül, mehabbet ve *rızâ*. (*Câmi'*, 218)

* *Rızâ*, kalbin, kader hükmünün altındaki sürûrudur {sevinmesidir}. Denilmiştir ki: "*Rızâ, kulun, Allah'ın kazâsı husûsunda âdil olduğunu ve hükmünde asla töhmet altında olmadığını iyice gönlüne yerleştirmesidir.*"

Ebû Süleyman {Dârânî} şöyle der: "*Rızâ, Allah'tan cenneti istememek ve cehennemden de O'na sığınmamaktır.*"

Şiblî Cüneyd'in huzûrundayken şöyle der: "*Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh {Allah'tan başkasının gücü ve kuvveti yoktur}.*" Cüneyd ona şöyle cevâb vermiştir: "*Bu, gönül darlığıdır. Gönül darlığı kadere rızâ göstermemekten gelir.*"

Denilmiştir ki: "*Allah'tan râzı olan, O'nun takdîrine karşı çıkmayandır.*" (*Câmi'*, 244)

* *Rızâ*, "*raziyte {râzı oldun}*" fiilinin masdarıdır. Denilir ki: "*Ondan râzı oldum*", "*Onunla râzı oldum*", "*Ona râzı oldum.*" Bunlar, "*râzı olunma*" mânâsındadır. Asl'a "*nerzû bih*" denilmiştir. "*Erzaytehû annî {Beni memnun ettin}*" ve "*Razzaytehû {Onu*

râzı ettin}" denir. Onu memnun ettiğin ve rızâsını kazanmak istediğin zaman, ondan rızâ {râzı etme} talebinde bulunduğun zaman, "*bana muvâfakat etti*" mânâsında, "*Fe'erzânî {beni râzı etti}*" dersin. Bütün bu yönleriyle rızâ, bir şeyi kendi irâdesiyle, zorlama olmaksızın kolay bir şekilde kabûl etmektir.

(Şeyhlerin rızâ hakkındaki görüşleri şöyledir:) Ebu'l-Hüseyin Nûrî[rh]: "*Rızâ, kalbin kazânın hükmüne sevinmesidir.*"...

Abdullah b. Hafîf[rh]: "*Rızâ; kalbin, Allah'ın hükümlerine içten boyun eğmesi, Allah'ın takdîr edip seçtiğini kabûl etmesidir.*"

Râbia'ya, "*Kul ne zaman râzı olur?*" diye sormuşlar. O da şunu söylemiş: "*Nîmete sevindiği gibi, belâya da sevindiğinde.*"...

Ebû Süleyman Dârânî[rh] de şöyle söylemiştir: "*Rızânın yollarını bilmiş olmayı isterim. Beni ateşe atsalar bile buna râzı olurum.*"

Birisi de şöyle demiştir: "*Beni cehennemin dibine bile atsa, Firdevs'e atılmaktan daha çok râzı olurum.*"...

Ebû Muhammed Ruveym[rh] şöyle der: "*Rızâ, hükümleri sevinçle karşılamaktır.*"

Ebû Abdullah Muhâsibî[rh] şöyle der: "*Rızâ; kalbin {kadere ait} hükümlerin cereyânı altındaki sükûnetidir.*"

İbn Şem'ûn[rh] ise: "*Hakk'a rızâ, Hakk'tan rızâ ve Hakk için rızâ vardır. Hakk'a rızâ, O'nun hüküm sâhibi ve takdîr eden olduğuna rızâdır. Hakk'tan rızâ, O'nun taksim eden ve veren olduğuna rızâdır. Hak için rızâ ise; O'nun Rabb ve ilâh olduğuna rızâdır*" der.

Ebû Saîd Harrâz'a[rh]: "*Kulun hem râzı hem de sâhit {kızan, içerleyen kimse} olması câiz midir?*" diye sordular, o da şöyle dedi: "*Evet, Rabb'inden râzı olması ve nefsine kızması câizdir.*"

Ebû Ali Dekkak, "*Rızâ; belâyı hissetmemen değil, hükümlere ve kadere karşı çıkmamandır*" der.

Hz. Ömer'in ﷺ Ebû Mûsâ Eş'arî'ye şöyle yazdığı söylenir: "*Bütün hayır rızâdadır. Rızâ gösterebildiğin kadar göster, aksi hâlde sabret!*"

Hz. Ali'nin ﷺ oğlu Hüseyin'e ﷺ şöyle dendi: "*Ebû Zer, fakirliğin kendisine zenginlikten daha sevimli olduğunu, hastalığın da sıhhatten daha iyi olduğunu söylüyor.*" Bunun üzerine Hz. Hüseyin şöyle cevâb verir: "*Bir kimse, Allah'ın kendisi için seçmiş olduğu şeye güvenirse, Allah'ın seçmediği hiçbir şeyi temennî etmez.*"

Yahya b. Meârif'e, "*Kul rızâ makamına ne zaman ulaşır?*" diye soruldu. Şu cevâbı verdi: "*Kul kendisini şu dört temel üzerine dayandırırsa, o zaman rızâya ulaşır. Eğer verirsen kabûl ederim, vermezsen râzı olurum. Beni terk edersen kulluk ederim, davet edersen icâbet ederim.*" Yine o, bütün işlerin şu iki esasa dayandığını söyler. O'nun seninle

alâkalı bir fiili, senin O'nunla alâkalı bir fiilin. Yapılan şeye râzı olunur, yapılacak olanda ise ihlâslı olunur.

Ebu'l-Kasım Kuşeyrî[rh] şöyle der: *"Iraklılar ve Horasanlılar 'Rızâ hâllerden midir, yoksa makamlardan mıdır?' sorusuna cevâb verme konusunda ihtilâf etmişlerdir. Horasanlılar, rızânın makamlar cümlesinden, tevekkülün son noktası olduğunu ve kulun kesbiyle {gayretiyle} elde edildiğini söylerler. Iraklılar ise rızânın, hâllerden olduğunu, kulun kesbiyle olmayıp diğer hâller gibi kalbe yerleşen geçici bir his olduğunu söylerler. Bu iki görüşü şu şekilde birleştirmek mümkündür: Rızânın başlangıcı kulun kendi kesbiyledir ve makamlar cümlesindendir, sonu ise, hâller kısmına girer. Bu rızâ, kulun kesbine bağlı değildir."*

Yine dedi ki: *"İnsanlar bu konuda kendi içerisinde bulundukları hâl ve meşrebe göre görüşler ileri sürdüler, dolayısıyla da ittifâka varamadılar. Yine onlar meşreb ve tasayyub {boyun eğme, rızâ gösterme} konusunda ihtilâf etmişlerdir. Burada ilim şartı mutlaka gereklidir. Allah'tan râzı olan ise, asla O'nun takdîrine îtirâz etmeyen kişidir."* (Nebhânî, I, 340)

ri'âyet/ri'âye li hukûki'llâh (رعاية / رعاية لحقوق الله) * *Riâyet-i hukukillâh* {Allah'ın haklarına uyma} kişinin kalbindedir. Kalbe ilk te'sîr O'ndan gelir, bedenin amelleri işlemesi O'nun lütfuyla olur. Allah ﷻ, gönlü kendi hukukuna riâyete muvaffak kılması îtibâriyle, bütünüyle kendi haklarına uymaya muvaffak kılar. Böylece insan, gönlünü Allah'ın emrine verir ve O'nun emrettiği gibi kulluk etmeye çalışır.

Allah'ın haklarına uymanın üç ana hedefi vardır: Îmâna bağlanmak, inkârdan uzak durmak, Sünnet'e sarılarak bid'attan uzak durmak, devamlı itâat ehlinden olmak sûretiyle kalbin ve bedenin işlemesi muhtemel olan ve Allah'ın çirkin saydığı şeylerde ısrârdan kaçınmak. Allah'ın bedene {davranışlara} ait hakları; O'nun emrettiği şekilde hareket edip amel işlemek, yine O'nun yasakladığı husûslarda dikkatli hareket etmektir. Bundan sonra ise, kalbe gelen hayır ya da şer hâtırlar husûsunda Allah'ın haklarına uymaktır. (*Ri'âye*, 43)

* *Riâyet* {uymak}, inâyeti muhâfaza etmektir. İlk inceliği amellere, ikincisi hâllere, üçüncüsü ise vakitlere riâyettir. (*Ravza*, 481)

ribât (رباط) {sâkin-i ribât} * *Ribât*ın aslı; atların bağlandığı yere "*ribât*" denir. Daha sonraları ise, insanların, ardına girerek kendilerini savundukları sığınak türü yere denmiştir. Murâbıt mücâhid, arkasındakini savuşturan kimsenin adıdır. Allah'a itâat için *ribât*ta ikamet eden kişi, oradaki duâsıyla, ülkeye ve halka gelecek belâyı def eder. (*'Avârif*, 66)

* *Ribât*ta oturanlarda aranan şartlar {şunlardır}: İnsanlarla alâkayı keserek Hakk'la muâmeleye başlamak, sebeblerin müsebbibiyle {Allah'la} yetinmek için

kesbi {kazanmayı} bırakmak, kendisini celvetten {halka karışmaktan} korumak, insanın kolayca tâbî olabileceği şeylerden kaçınmak, her türlü âdetini bırakıp gece ve gündüz kendini ibâdete vermek.

Murâbıtın işi; vakitleri iyice kollayarak her vaktin virdini tam zamanında yapmak, namazların vaktini dört gözle bekleyip asla gaflete düşmemektir. Kişi, ancak bunları yerine getirmekle mücâhid bir murâbıt olabilir. (*'Avârif*, 67)

* Sûfîlerin zarûrî vazîfeleri; bâtınlarındaki {iç dünyâlarındaki} cem' hâlini muhâfaza etmek, bâtınlarındaki karmaşayı gidererek tefrikayı yok etmektir. Çünkü onlar, rûhlara nisbetle cem' hâline ermişler, ilâhî ülfet râbıtasıyla da ittifâk etmişlerdir, kalblerin müşâhedesi sayesinde el ele vermişler, nefsleri süslemek ve kalbleri arındırmak için *ribât*larda murâbıt olmuşlardır. Bunun içindir ki onların, mutabakat içerisinde birbirleriyle ülfet eden ve birbirlerini seven kimseler olmaları gerekir. (*'Avârif*, 70)

* Zâviye;... namaz, oruç, teheccüd, teemmül, zikir, fikir, zikredip kendinden geçme, vird etme, zikir halkası oluşturma, mâsivâdan kurtulup Allah'la olma, mârifet ve tahkik elde etme, müşâhede ve vusûle varma, Allah ve Resûl'ünde fânî olma gibi İslâm dînine ait alâmetlerin îfâ edildiği yerlere "*ribât*", "*hangâh*" ve "*tekke*" denir. Bu yerlerin başka isimleri de vardır. (*Rihle*, 164)

{Ayrıca bk. **tekye/tekke**}

ricâlü'l-gayb/ricâlullah (رجال الغيب / رجال الله) {ricâlü 'âlemi'l-enfâs; ricâlü'l-besâbis; ricâlü'l-eyyâmi's-s-sitt; ricâlü'l-feth; ricâlü'l-iştiyâk; ricâlü'l-mâ'; ricâlü't-tahti'l-esfel}

* Her devirde, "*ricâl-i feth*" olarak isimlendirilen yirmi dört kişi vardır. Artmazlar, eksilmezler. Allah ehlullahın kalblerini, mârifet ve sırlara açmıştır. Allah bu {adamları} her saat için saatler adedince kılmıştır. İçlerinde gece ya da gündüz herhangi bir saatte kendisine bilgi ve mârifetlerin açıldığı kimseler vardır. Bu durum, o saatin adamına aittir. Onlar farklı farklı yerlerdedirler, asla bir araya gelmezler. Her birinin ebedî olarak kalacağı bir mekân vardır. Bunlardan Yemen'de iki kişi, Şark ülkelerinde dört kişi, Mağrib'de altı kişi vardır. Geri kalanları diğer bölgelerdedir. Onlarla alâkalı âyet, Allah'ın Kitâb'ında şu şekilde geçmektedir: "*Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz. O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur.*" [Fâtır, 35/2] (*Fütûhât*, II, 15)

* *Ricâl-i iştiyâk* {özlem insanları} beş kişidir ve bunlar endîşe sâhibidirler. Onları tasvir eden biri şöyle demiştir:

Farkında bile değilim uzun mudur kısa mı gece
Nasıl bilsin bunu endîşeyle kavrulan yürek

Şevkleri, onları müşâhede aynında endîşeye sevkeder. Onlar Allah yolunda

olanların sultanları arasında yer alırlar ve {beş kişi olduklarından} beş vakit namaz ricâlidirler. Onlardan her biri, farz namazlardan birine tahsîs edilmiştir. (*Fütûhât*, II, 18)

* *Ricâl-i mâ* {su adamları}; denizlerin ve nehirlerin diplerinde [içlerinde (Nebhânî)] yaşayan, Allah'a ibâdet eden ve herkesin tanıyamadığı bir topluluktur... (*Fütûhât*, II, 21; Nebhânî, I, 47)

* *Ricâl-i besâbis* {ıssız çöllerin adamları}; bunlar âlemdeki mevkî, makam ve îtibâr sâhibleridir ve Âdemoğlu cinsinden varlıklardır. İnsanlara görünür ve kaybolurlar. İnsanlarla karşılıklı olarak konuşurlar. Bunlar daha çok dağlarda, kırlarda, vadilerde ve nehir kenarlarında otururlar. Ancak onlardan imkânı olanlar, şehirlerde de mekân tutmuştur. Makamları enfestir, onlar özlenmezler ve kendilerine bir hata isnâd edilmez. (*İnsân*, II, 28)

* *Ricâl-i iştiyâk*, beş kişi olup, müşâhede aynındadırlar. Onları iştiyâk {özlem} coşturur ve ciğerlerini dağlar. İştiyâk şevkten daha derindir, bu sebeble onlar tarîkat ehlinin sultanları olmuşlardır. Bunlara *"ricâl-i salavât {namaz insanları}"* da denir. Çünkü her birine, beş vakit namazdan tahsîs edilen bir vakit vardır. Bunlar kendilerine tahsîs edilen namazlara daha çok düşkündürler. Tıpkı diğer evliyânın feleklere ve bazı hakîkatlere düşkün oldukları gibi.

Ricâl-i eyyâm-i sitt {altı günün adamları} ifâdesinden maksad, Allah'ın kâinâtı yarattığı günlerdir. Bunlar yedi gündür, ancak Cuma bunların dışında tutulmuştur. Çünkü Allah, o gün insâniyyetin {insanlığın} neş'etini yaratmıştır. İşte bu, âlemin yaratılış gâyesidir. Bunun içindir ki Cuma günü günlerin en fazîletlisi olmuştur. Bu yedi günün husûsiyetleri şöyledir: Pazar işitmeden, pazartesi hayattan, salı görmekten, çarşamba irâdeden, perşembe kudretten, cuma ilimden, cumartesi ise kelâmdan vücûd bulmuştur. Bunların her biri sâhibinin mazhariyyetine nâil olmuştur. {Bunu iyi} anla! (*Câmi'*, 109)

* *Ricâlü'l-gayb* {gayb adamları}: Bunlar on kişidir, ne artarlar ne de eksilirler. Bunlar huşû ehli oldukları için, kendilerine Rahmân sıfatının tecellîsi galib gelmiştir, onun için sadece fısıltı hâlinde konuşurlar. Allah şöyle buyurmuştur: *"Sesler Rahmân'a huşû hâlindedir, onlardan fısıltı dışında bir şey duyamazsın."* [Tâhâ, 20/108]

Bunlar gizlidirler, bilinmezler. Hakk onları arz ve semâsında gizlemiştir, O'ndan başkasına münâcâtta bulunmazlar, ondan başkasını müşâhede etmezler. Allah şöyle buyurmuştur: *"Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki, bunlar yeryüzünde tevâzû ile yürürler. Câhiller kendilerine bir laf attıklarında {sadece} 'selâm' derler."* [Furkân, 25/63] Onların âdetleri edebli olmaktır. Birisinin yüksek sesle konuştuğunu duyduklarında, göğüs etleri titrer ve hayrete düşerler.

İşte bu vasıflarını saydığımız kişilere ehlullah ıstılâhında *"ricâl-i gayb {gayb insanları}"* denmektedir. Kendilerine bu ismin verilmesinin sebebi, zikrettiğimiz bu kişilerin, insanların gözlerinden uzak kalmayı istemeleridir.

Ricâl-i âlem-i enfâs {nefesler âleminin adamları}; onları anlatıyorum. Onlar Hz. Davud'un ﷺ kalbi üzeredirler. Onların sayılarında hiçbir zaman artma ve eksilme olmaz. Daha önce de bu sıfatla anıldıkları için biz onları Davud Peygamber'e nisbet ettik. Onlarda bulunan hâller, ilimler ve mertebeler Davud Peygamber'dekilerle birleşmiştir. Dünyâ onların tümünü görmüş, birlikte olmuş ve kendilerinden istifâde etmiştir. Onlar belli mertebelere sâhibdir, sayıları sınırlıdır, ne artar, ne eksilirler. (Nebhânî, I, 42)

* *Ricâl-i tahti'l-esfel* {aşağıların altındaki adamlar}; bunlar, Allah'tan aldıkları nefesin ehlidirler. Kendilerinde olandan başka nefes tanımazlar. Onlar devamlı aynı sayıdadırlar, ne artarlar, ne de eksilirler. (Nebhânî, I, 44)

* ...Doğru sözlü, güvenilir ve ârif bir zât olan Ebu'l-Bedr Temâsükî Bağdâdî, sağlam bir zabt ve hıfz yoluyla zamanının tarîk imamı olan Şeyh Ebu's-Suûd b. Şibl'den şöyle bir nakilde bulunmuştur: "*Bağdat'ta Dicle nehri kenarındaydım. İçimden 'Acaba su içerisinde Allah'a ibâdet eden kullar var mı?' diye geçirdim. Bu düşüncem tamamlanır tamamlanmaz, nehirden bir adam fırladı, bana selam verdi ve 'Evet ey Ebu's-Suûd! Su içinde bile Allah'a ibâdet eden insanlar vardır! Ben onlardan biriyim ve Tikrit'liyim. Oradan ayrıldım, çünkü şu kadar gün sonra orada şöyle şöyle işler olacak' dedi ve tekrar suya daldı. Aradan onbeş gün geçtikten sonra o zâtın Ebu's-Suûd'a dedikleri tek tek oluverdi. O da durumu bana olduğu gibi anlattı.*" (Nebhânî, I, 47)

ridâ' (رداء) * *Ridâ*, Hakk'ın sıfatlarının [kul üzerinde (Kâşânî, *Câmi'*)] ortaya çıkmasıdır. (*Istılâh*, 539; Kâşânî, 149; *Câmi'*, 84)

* "*Ridâ nedir?*" İmkânî ve ilâhî hakîkatlerin tümünü içine alacak şekilde yaratılan kâmil kuldur. O en mükemmel mazhardır ve ondan mükemmeli yoktur. Bu konuda Ebû Hâmid {Gazâlî} şunu söyler: "*İmkânda, içerisinde bütün hakikatlerin kemâl mânâda bulunduğu bu âlemden daha bedî olanı yoktur. O, kendisine 'halîfe' adı verilmesi gereken kuldur. O, bütün mümkünâtta kâmil eseri olandır. Meşîet-i tâmme {tam ve mükemmel serbestlik} onundur ve o mazharların en mükemmel olanıdır.*" (*Fütûhât*, II, 102)

{Ayrıca bk. **halîfe**}

rîh-i hâtır (ريح الخاطر) {bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

risâlet (رسالة) {bk. **velâyet-nübüvvet-risâlet**}

riyâ' (رياء) * {**ashâb-ı câh**; **ashâb-ı riyâ**; **evkāt-ı riyâ'**; **hazer mine'r-riyâ'**; **ihlâs-ı mürîdîn**; **'inâd**; **riyâ min ahlâki'l-mezmûme**; **riyâ-yı ârifîn**}

* *Ashâb-ı câh-i dünyâ* {gönüllerinde dünyâ ile alâkalı makam ve îtibâr arzusu bulunanlar} ile *riyâ* {gösteriş, ikiyüzlülük} sâhiblerinin alâmetleri ve hoşlandıkları

şeyler şunlardır: Bunlar {kendileriyle alâkalı herhangi bir} övgü ve iltifât duyduklarında izzetleri {üstünlük duyguları} artar, kendilerini iyice beğenirler, istidrac sebebiyle gaflet içinde olurlar, boş umutlara kapılırlar, kuruntulara düşerler. Amellerinden açığa çıkanların gizli kalanlardan daha sevimli olacağını sanırlar. {Açığa çıkan} amelin fitne ve âfetinden korkmazlar. Bunun gibi, kötülendiğinde de durum aynıdır. Kötülendiğinde de, bu durumu çirkin karşılamaktan başka bir şey yapmazlar {başka bir tutum ortaya koymazlar}. Çünkü makam elde etmesi, insanlar arasında değer, derece ve îtibâr yüksekliğinin artması için bunların yerini, övgü ve iltifâtın almasını daha çok arzu ederler. Bu türlü duygular çirkin, hastalıklı ve kınanmayı gerektiren duygulardır. Bunlara sâhib olanlar aldanıştadır ve tuzağa düşmüştür. (*Âdâbı*, 105)

* *Riyâ*nın iki yönü vardır: Bir adam iyi ameller işler. Bu amel sayesinde övgüye, makama ve takdîre nâil olur. Ancak Allah, amellerde ihlâsa yönelmeyi istemektedir. Yöneldiği şeyde riyâyı terketmeye gücü yetmeyen kimseyse, o amelle makama, övgüye, maddî şeylere nâil olur. İnsanlar içinde ihlâstan en uzak olanlar bunlardır. Bu her şey için böyledir. Sâhib olmadığın bir şeyi terketmek sâhib olduğun şeyi terketmekten daha kolaydır. (*Âdâbı*, 121)

* *İrâde* iki türlüdür: Birincisi dünyâ için irâde, diğeri ise âhiret için irâdedir. Sıdk ve ihlâs, kulun ameliyle Allah'ın rızâsını kasd etmesi, niyetinde dünyâya ait bir şeyin bulunmamasıdır. *Riyâ* ise irâdenin tamamen dünyâya yönelik olmasıdır. Kulun, amelinin temelinde, yaptığı amelle övülmeyi, beğenilmeyi istemesi bu duruma girer. Yine kulun, Allah rızâsını ve âhireti istemesi, fakat yaptığı amelden dolayı medh ü senâ edilmekten hoşlanması da buna dâhildir. (*Âdâbı*, 138)

* Dedi ki: "*Riyâ, ibâdetle Allah'tan ﷻ başka bir şey kasd etmektir. Riyâ Allah'a itâat yoluyla kulun rızâsını istemektir.*"

Dedim ki: "*Riyâ sadece bu şekilde midir, yoksa başka şekilleri de var mıdır?*" Bunun üzerine şöyle cevâb verdi: "*Riyâ sadece istemektir, kasd etmektir, ancak bunun da iki şekli vardır. Bunlardan biri daha ağır ve daha şiddetli; diğeri ise daha yumuşak ve daha kolaydır. Ama bunların her ikisi de riyâdır. Bununla birlikte riyânın daha şiddetli olan yönü, kulun Allah'a ﷻ itâat yardımıyla {Allah'a itâati basamak yaparak} O'nun rızâsını istemeksizin kullara yönelmesidir.*" (*Ri'âye*, 90)

* *Riyâ*nın, nefsin derinliklerinde saklı üç düğümü vardır: Medhi {övülmeyi} sevmek, zemmedilmekten {yerilmekten} korkmak, dünyâya düşkünlük ve insanların elindekilere tamah etmek. (*Ri'âye*, 92)

* Dedi ki: "'*Riyâyı ortadan kaldırmak*' *ifâdesi iki mânâya gelir: Birisi, riyâyı kabûl eden ve onun dayandığı şeyi ortadan kaldırmak; diğeri ise riyâya çağrıldığında ârız olan şeyi kabûl etmemektir.*"

Dedim ki, "*İkisini de soruyorum, ancak siz ârız olan şeyin kabûl edilmemesiyle başlayın.*" Dedi ki, "*Ârız olan şey ya düşmandan {şeytandan} ya da nefsin hevâsından gelir. Çünkü düşmanın {şeytanın} üç hâtırı vardır: İlk olarak halkın amelinden haberdâr olacağını hatırlatır veya bilebileceği ümîdini verir. İkinci olarak halkın övgülerini kazanmaya veya tenkitlerinden kaçınmaya teşvîk eder. Halkın amelini öğrenmesini ve övgülerini kazanacağını bir hâtırda toplar. Üçüncü olarak riyâ ile ortaya çıkan durumu kabûl etmeye, buna ümîd bağlamaya ve güvenmeye dâvet eder. İnsanların en güçlüsü ilk hâtır geldiğinde halkın {amelini} öğrenmesine önem vermeyip Allah'ın bilmesini yeterli gören ve hemen bu hâtırı reddeden insandır. İkinci derecede güçlü insan halkın övgü veya yergisine önem vermeyen, Allah'ın övgü ve yergisini dikkate alandır. Üçüncü derecede güçlü insan ise, riyânın ortaya çıkardığı övgü veya yergiyi kabûl etme teklîfini teşvîk veya korku duygusundan sonra reddedendir.*" (*Ri'âye*, 103)

* Ameli terk etme konusunda ona {şeytana} itâat etmeyeceğin için, ameli terk etmek sûretiyle *riyâ*dan sakın! Ameli terketmede ona itâat etmezsen İblis seni bu ameli boşa çıkarmak için riyâya davet eder. İkisinde de boyun eğmezsen "*Sen riyâkarsın, ameli terket!*" der. Başlangıçta istediği ameli terketmeye yönlendirmeyi arzular. Onun sakındırmasına cevâb vermeyince ondan emin olma durumu meydana gelir. Böylece sen de ondan emin olursun. Hâlbuki onun seni zarardan sakındırma perdesi altında amelin sevâbından mahrum ettiğini anlayamazsın. Bu amelinle ihlâsı istemiştin. Ameli terkettiğinde ise Allah için ihlâsla yaptığın bir iş kalmıyor. Çünkü ihlâs, riyâdan sakınarak amel etmen, Allah ﷻ katında hâlis olması için, amelinden riyâyı gidermendir. (*Ri'âye*, 117)

* Dedim ki: "...Riyânın zamanları ve konakları farklı farklıdır." Dedi ki: "Bir riyâ hâtırı {duygusu} vardır. Bu, riyâ olacağı muhtemel olmayan bir amelde ortaya çıkar. Ancak bu amelle insanların gözünde saygın görünme ve övgülerini kazanma temennî edilir. Savaşa katılma, ilim, iyilikte bulunma, sıla-yı rahim ve bir şeyler vermek gibi amellerde ortaya çıkar. Bir başka riyâ hâtırı şudur: Kişi amele başlamadan önce sadece riyâyı düşünür ve halkın övgüsünü bekler, ne sevâb ne de ihlâs aklına gelir.

Bir başka riyâ hâtırı şudur: Kişi amele başlamadan önce riyâyı düşünür, bu amelden sevâb beklemez. Ancak hem ihlâsı, hem de riyâyı hatırlamasına rağmen gafletle hareket ederek ihlâsa niyetlenip riyâdan sakınmaz. Zorlanmadan ihlâsı hatırlar, fakat ona yönelmez.

Bir başka riyâ hâtırı şudur: Amele başlamadan önce onu kabûl edersin, riyâya yönelirsin. Fakat onun riyâ olduğunu hatırlar ve bundan hoşlanmazsın. Bu günâhın günâh olduğunu bildiğin hâlde seni terke sevketmeyecek bir sıkıntıyla o günâhı işlemen böyledir. Bu sıkıntı da günâhsız kalmaya olan isteğin doğurduğu bir sıkıntıdır. Bir günâha alışıp buna devam eden kişi böyledir. Yaptığı işin netîcede helâke götürücü olduğunu bildiğinden üzülmekte, ancak yine de yapmaktadır. Bu

kişi de hem riyâyı, hem de ondan kurtulmayı istemektedir. Fakat hevâsı üstün gelmiş, korku ve endîşesini alıp götürmüş ve nefsle mücadeleyi çok ağır bir iş olarak göstermiştir. Bu örnekteki şahıs evvelkilere nazaran daha iyi bir şekilde riyâyı kendinden uzaklaştırabilir. Bundan ötürü bir sıkıntı ve vehim de hissetmez.

Bir başka riyâ hâtırı şudur: Bu, amele başlamadan önce riyâya davet eder. Ancak Allah'tan bir uyarma duygusu ve sevâb amacı da içerir. Yani hem Allah rızâsını hem de hem de halkın övgüsünü beklemektedir.

İkinci bir hâtır daha vardır. Riyâya çağırdığını hatırlar, onu tanır, hiçbir sıkıntı çekmeden ona bağlanır, aynı zamanda sevâb da bekler.

Bir başka hâtır vardır ki, riyâyı hatırlar, Allah'ın irâdesine yönelir, ama sıkıntı çeker, bundan kurtulmayı ve günâh işlememeyi arzu eder. Allah rızâsı için yapmaya niyetlendiği amele başlamadan önce üçüncü bir hâtır ortaya çıkar. İhlâstan sonra riyâya yönelir. Sonra onsuz amele başlar.

Allah için amele başlamanın ardından dördüncü bir hâtır daha vardır ki, riyâyı kabûl eder. İhlasla amele başlamasına rağmen, amelde artırmaya giderek riyâya girer. Niyetlenmediği hâlde aşırı bir huşû duyan kimse böyledir. Hâlbuki riyâ duygusu oluşmadan önce böyle bir şey yapmamıştır. Namazda sesini yükseltir veya hüzünlü olur, sesini güzelleştirir veya niyetlendiğinden daha fazla Kur'an okur. Secdeleri, rükünleri uzatır, tâdil-i erkâna daha çok riâyet eder." (Ri'âye, 120)

* Dedim ki: "*Riyâ Allah ﷻ katında zemmedilen bir ahlâktır.*" Dedi ki: "*Bazı şeyler başka herhangi bir şeye ihtiyaç duymadan bizzât kendileri riyâya sebeb olurlar. İlim ve amelle gururlanma, dîndârlık ya da mal-mülkle böbürlenme bunlardandır. Bazen böbürlenme kibirden farklı olur. Riyâ açısından böbürlenme birilerinin kendisinden üstün olmasından endîşe etmek veya kendisinin üstün olma arzusu, malının çokluğu veya benzeri bir dünyâ işlerinden biri ya da ilim ve amelden meydana gelir. İlim sâhibiyle ilimde yarışmak için değil, elde ettiği mevkîye ulaşamama, aldığı övgüyü alamama endîşesiyle ona hased etmek, kendisinden daha iyi biliyor denilmemesi için hakkı tavsiye edeni dinlememek veya onunla tartışmak da kibirden farklıdır. Buradaki endîşe, 'Falan ona üstün geldi' veya 'Hata etti' denilmesi, baş olma sevdası, münâzarada {tartışmada} üstünlük, ilim husûsunda kendisine ihtiyaç duyulduğunda {yanındakilerin}, kendisinin ders halkasını terkedeceği endîşesidir.*" (*Ri'âye*, 129)

* *Riyâ*nın hâtırları üç çeşit olup üç hâlde bulunur: Biri amelden önce gelir, kalb bununla amelin Allah ﷻ için yapılacağına îtikad etmez. Bu hâtıra itâat edilmez, kalb Allah'a bağlanmadan ve bu hâtır ortadan kaldırılmadan bu hâliyle amel edilmez. İkinci hâtır amelden önce gelir, ancak Allah ﷻ için yapma duygusu da beraberinde bulunur. Bu hâlde amele başlanır ve o duygu ortadan kaldırılır. Üçüncüsü ise ihlâsla amele başladıktan sonra ortaya çıkar. Bu ortadan kaldırılır ve kul ilk başladığı niyetiyle amelini devam ettirir. (*Ri'âye*, 161)

* İki büyük âfet vardır: *Riyâ* {ikiyüzlülük} ve *ucub* {kendini beğenme}. Ucub, bazen kendi tâatına insanları karıştırmak sûretiyle olur. Bu şekilde ibâdet ifsâd edilir. Bazen de bundan kaçar, nefsini kınar, {ancak} bu şekilde nefsini beğenmiş olur, böylece ibâdeti yine boşa gider. (*Minhâc*, 5)

* *Riyâ* iki türlüdür: Hâlis riyâ ve karışık riyâ. Hâlis riyâ, sadece dünyâ faydasını istemekten başka bir şey değildir. Karışık olanı ise dünyâ ve âhiret faydasını birlikte istemektir. (*Minhâc*, 71)

* *Riyâ*, îtibâr ve saygınlık arzulayarak fazîletli amel işleyenlere benzemeye çalışmaktır. (*Mîzân*, 78)

* Hevâya uyarak emrin gereğini yapmamak inâddır, ayrılıktır. Hevâyı dışarıda bırakarak emri yerine getirmek muvâfakattır {uyumdur}. Bunu terketmek *riyâ* ve nifâktır. (*Fütûh*, 92)

* *Riyâ*yı, ancak muhlis {ihlâslı} olan anlar. Yani riyânın hakîkatini ve onun gizli yönlerini sadece ihlâsı elde etmek isteyenler bilebilirler. Bu ise, uzun araştırma yapmak ve bu husûsta kafa yormakla mümkün olur. Buna rağmen yine de tamamı değil, sadece bir kısmı anlaşılır. Tamamını anlamak havâssın işidir. Eğer bir kimse riyâyı tanıdığını iddiâ ediyorsa, bu onun riyânın ne olduğunu anlamadığını gösterir. (*Bustân*, 47)

* *Riyâ* amelleri boşa çıkaran bir şirktir. Amele tam olarak sâhib olma husûsunda eksikliğe sebeb olur. Riyâ hakkın {doğru niyet ve davranışın} yokluğuna götürür. (*Ravza*, 691)

* *Riyâ-yı ârifîn* {ârîflerin riyâsı}, *ihlâs-ı mürîdîn*den {mürîdlerin ihlâsından} üstündür. Bunun mânâsı şudur: Mürîdlerin ihlâsı, ârîflerin aksine ihlâsını görmek ve ihlâsının farkına varmakla zedelenmiştir. Ârîfler ise riyânın her türlüsünden uzaktır. Bazen mürîdin, riyâ cinsinden gördüğü şey, gerçekte riyâ değil, ârîfin sıfatıdır. Oysa ki yakîn ve keşfle Allah'ın hem kendisini, hem de yaptıklarını bilip gören bir ârîf için riyâ nasıl söz konusu olabilir? Ârîfin amelle, teklîf nisbetinden başka bir alâkası yoktur. (*Envâr*, II, 85)

* Allah'ın emirlerini yerine getirmek sûretiyle O'nun için hâlisâne amel işlemek, Allah'la bâkî olmak üzere O'nda fânî olmanın netîcesidir.

Terkîk {İncelik}: Amele Allah'tan başkasını ortak etmek, kalbin O'ndan başkasını tâzîm etmesinden kaynaklanır. Allah'ın azametini düşünebilseydi, amelini O'ndan başkasıyla süsleyemezdi.

Terkîk: *Riyâ* şirki, Allah Teâlâ'nın eman ile koruduğu kimseler hâriç her insanda karıncanın yürüyüşü gibi yürür.

Terkîk: Riyâ elbisesi endâlin {oradan oraya gidenlerin, sağlam bir temele dayanmayanların} elbisesidir. İhlâs sıfatı ise abdâlın sıfatıdır. (*Kavânîn*, 31)

* Sûfîlere göre *riyâ* sâhibi, gizli niyet taşıdığı bilinen münâfık gibidir. Sözünü saklı tuttuğu zamanlarda kimse onun hâlini anlayamaz. Onu yalanlar, açıklama yapmasını isterler. Gizli kalan tarafını açık eder ve ayıbını ortaya çıkarırlar. (*Kavânîn*, 32)

* İnsanlar arasında şöhreti taleb edenler *riyâ*, fakr ve iflas sâhibi kimselerdir. Onlar ancak Allah'ın gazabına râzı olurlar. Onlara ancak cehâlet ve hevâları arkadaşlık eder.

Terkîk: Amellerinin selâmetini istiyorsan, insanlarla alâkayı kes! Halvet gelinlerini {halvetten elde edeceğin değerli şeyleri} tâzîm et! Fikirlerin bekarlarıyla ünsiyet kur {daha önce ulaşamadığın, ihmâl ettiğin fikirlere yönel}! (*Kavânîn*, 35)

riyâset (رياسة) * Sordum: "*Riyâset nedir?*" Dedi ki: "*Tâzîmi {itibâr görmeyi} arzulamak, kullarla alay etmek, onları hakir görmek, kendi sözünden başkasını tanımamak, bilgide başkasını kendine eşit kabûl etmemek, başkasını kendi önüne geçirmemektir. {Böyle bir kişi} kendisine vaaz edilince kabalık gösterir, kendi vaaz ederse kaba davranır. Hata ettiği söylenirse sert karşılık verir. İnsanlar hatasını kendisine bildirince, otoritesi sarsılacak diye geri adım atmaz.*" (*Ri'âye*, 129)

riyâzet/riyâzât (رياضة / رياضات) * *Riyâzet* üç maksada yönelik olabilir: Birincisi Hakk'tan başka birini seçme alışkanlığını terketmektir. İkincisi nefs-i emmâreyi, hayal ve vehm {düşünce} kuvvetlerini, kudsî emre muvâfık fikirlere çekebilmek ve süflî fikirlere muvâfık fikirlerden alıkoymak için nefs-i mutmainneye itâat ettirmektir. Üçüncüsü tenebbüh {dikkat ve uyanıklık} için sırrı sükûna erdirmektir.

Birincisine hakîkî zühd yardım eder. İkincisine pek çok şeyle beraber tefekkürle desteklenmiş ibâdet yardımcı olur. Sonra nefsin kuvvetlerine hizmet eden bestelenmiş sözlerden ibâret olan şarkılar, vehme kapı aralar. Zekî bir insana ait belâgatli ibâreler ve yumuşak nağmelerden ibâret olan kelâmın kendisi zaten vaaz eder, güzel bir tesîr bırakır. Üçüncü maksada gelince ona güzel fikirle, şehvetin sultasının değil, Mâşûk'un vasıflarının emrolunduğu iffetli bir aşk yardım eder. (*İşârât*, IV, 78)

* Onunla *irâde* ve *riyâzet* belli bir sınıra ulaştığı zaman, üzerindeki Hakk'ın nûruna muttalî olma fırsatları elde eder. Lezzetlidir, sanki kendisine çakıp sönen şimşekler gibi. Onlar buna "*Evkât {vakitler}*" derler. Her bir vakti iki vecd çevreler: Kendisine gelen vecd ve kendisine doğru gittiği diğer bir vecd. Kendisini tamamen riyazete verince, bu tür baygınlıkları artar. (*İşârât*, IV, 86)

* *Riyâzet* belli bir noktaya ulaştığında onun vakti, sekinete dönüşür. Hâtiften gelen ses alışılmış hâle gelir; yanıp sönen {nûrlar} ise parlak alev olur. Ona ait sâbit mârifetler meydana gelir. Sanki o uğranılan bir sohbet meclisi gibidir. Oradan sevinçle faydalanır. Oradan ayrıldığında ise hüzünlü ve hüsrâna uğramış kimsenin hâline döner. (*İşârât*, IV, 88)

* Allah Teâlâ buyuruyor ki: "*{Onlar} verdiklerini, {Rabb'lerinin huzûruna dönecekleri düşüncesiyle, korkudan} kalbleri ürpererek verirler.*" [Mü'minûn, 23/60] *Riyâzet*, nefsin sıdkı kabûl etmesi için yapılan alıştırmadır. Bunun üç derecesi vardır: İlk derecesi avâmın riyâzeti olup, ahlâkı ilimle arıtmak, amelleri ihlâsla saflaştırmak ve {insanlarla olan} muâmelelerinde haklara uymaktır.

İkinci derecesi havâssın riyâzeti olup, ayrılığa son vermek, daha önce geçmiş olduğu makamlara iltifât etmekten vazgeçmek ve {kendini} ilmin mecrâsına bırakmaktır {hareketlerinin ilme münâsib olmasıdır}.

Üçüncü derecesi de ehâss-ı havâssın riyâzetidir. Bu da, müşâhede ve yükselmeyi sadece {Hakk ile} cem'e has kılmak, {O'na} muhâlefetleri {îtirazları} ortadan kaldırmak ve ortaklıkları {Hakk'a mahsûs olanı başkalarıyla paylaşmayı ve karşılık beklemeyi} kesmektir. (*Menâzil*, 10)

* *Riyâzet*in yemek, uyku, konuşma ve insanların ezâsına katlanma gibi dört yönü vardır. Az yemekle şehvetler öldürülür. Az uykuyla irâde saflaştırılır. Az konuşmakla âfetlerden uzak durulur. Ezâya katlanmakla nihaî gayelere ulaşılır. Kul için cefâ ânında hilm {yumuşak davranmak} ve ezâya sabretmekten daha ağır bir şey yoktur. (*İhyâ'*, III, 81)

* Halvetin hayat vermesinin faydası zihni meşgul eden şeyleri terketmek, kulak ve gözü iyi zabtedebilecek hâle getirmektir. Çünkü kulak ve göz, kalbin kanallarındandır. Kalb, his nehirlerinden kirli, pisli, bulanık suların döküldüğü bir havuzdur. *Riyazet*ten maksad havuzun kendisi ortaya çıksın ve onda temiz su görülsün diye onu bu sulardan ve onların oluşturduğu çamurdan temizlemektir. Nehirler havuza aktığı hâlde {nehirlerle kirlenen} suyu oradan almak nasıl mümkün olabilir? Böylece, {riyâzet yoluyla} fazla olan her hâlin eksilmesinden dolayı bu havuz yenilenir. (*İhyâ'*, III, 94)

* Edeble alâkalı *riyâzet* nefsin tabîatından çıkmak, taleble alâkalı riyâzet ise istenilen şeyde nefsin sıhhatidir. {Riyâzet} tamamıyla nefsânî ahlâkın güzelleştirilmesinden ibârettir. (*Istılâh*, 534)

* Bir kısım sûfîye göre *riyâzet*, hâllerden olup edeble ve taleble alâkalı riyâzet şeklinde iki kısma ayrılır. Edeble alâkalı riyâzet, nefsin tabîatından çıkmaktır. Taleble alâkalı riyâzet istenilen şeyle nefsin sıhhat bulmasıdır.

Bize göre riyâzet ahlâkın güzelleştirilmesidir. Nefsin tabîatından çıkması doğru değildir. Allah bu tabîatle alâkalı tasarruflarını bu doğru olmadığı için açıklamıştır {eğer nefsin tabîatından çıkmak doğru olsaydı, bu husûs emredilirdi, bu doğru olmadığı için, nefsin tabîatından çıkmak değil, şerîattaki husûslar emredilmiştir}.

Nefsler, {Allah'ın} tasarruflarında {sınırlarında} durdukları zaman, hamd edip şükretmiş olurlar, yoksa kendi tabîatları dışına çıkmış olmazlar. Onların riyâzeti, Hâlık'larının {Yaratıcı'larının} tâyîn ettiği tasarruflarla yetinmektir. Mizâcla alâkalı

bir şey tâyîn ederse, onun mizâcının dışında kalamaz. Bir şey kendi tabîatından çıkarsa, o artık kendisi olamaz. Bundan dolayı *"Taleble alâkalı riyâzet, istenilen şeyle nefsin sıhhat bulmasıdır"* diyen kimsenin sözü tahakkuk etmiş {gerçekleşmiş} olur. Çünkü bir şey taleb edildiğinde herhangi bir hâl olur.

Mürîd {isteyen}, bu emirden dolayı o şeyi bulandır. Onu onun için tâyîn etmiş ve ona onu öğretmiştir. Bu kadarını istiyor ve o sınıra kadar tabîatıyla onda tasarruf ediyorsa, o kimse riyâzet sâhibidir. Çünkü istediği şeyin zıddına tasarruf etseydi, onun bu tasarrufu da aynı şekilde onun tabîatıyla olurdu. Ahlâktaki güzelleşme ancak tasarruftaki mutlaklığın belli bir kayıt altına alınmasıyla tahakkuk eder.

"Edeble alâkalı riyâzet nefsin tabîatından çıkmaktır" şeklindeki sözün sâhibi, ondaki mutlak {belirsiz} tasarrufun mukayyed {belirli, sınırlanmış} olduğunu kasd ediyorsa, bu şahıs, kendisini Hâlık'ının oradaki tasarrufundan takyîd ettiği {sınırladığı} şeyle sınırlamış demektir, bu da bizim dediğimiz şeydir. Bundan başka bir şey kasd ediyorsa, {bu husûsta} sadece dediğimiz şey söz konusu olabilir. Yani riyâzet, nefsin zelîl kılınması ve ubûdiyyetle kendisine boyun eğdirilmesidir. Arza zelîl olduğu {yeryüzüne göğün altında kaldığı} için *"arz"* denmiştir.

Bize göre riyâzet, nefsi, iyinin de kötünün de basıp geçtiği arza dönüştürmektir. Arz katında, iyinin ve kötünün ayırd edilebilmesi te'sîrli değildir. Bilakis iyileri, üzerinde efendisinin râzı olduğu kimseler oldukları için severek; kötüleri de, Allah'ın nîmetlerine karşı nankör oldukları hâlde onları rızıklandırdığı için taşır.

İyi düşünülürse hakîkatte *"rızâ"* ismi de riyâzetle alâkalıdır. Çünkü nefs, kendisinde aslolanın hayır istemek olması sebebiyle, zâtı îtibâriyle hayrı çokça ister. Şübhesiz Allah Teâlâ ancak mümkün olan şeyleri ister. Mümkün şeyler mütenâhî {sonlu} değildir. Lâ-mütenâhîden {sonsuzdan} ve lâ-mütenâhî olan şeylerden çok değildirler. (*Fütûhât*, II, 472)

* *Bu riyâzetlerle dervîşân ayân*
Cismini ifnâ ider ibkā-yı cân

Tâ bekāsın itmeye sâlik şiâr
Niçün eyler cismini zerd ü nizâr

Her amelde bezl ü cûda varmaz el
Görmese verdiklerin câna bedel

Bî-ivaz ol kimider fazl u atâ
Ol Hüdâ'dır ol Hüdâ'dır ol Hüdâ

Yâ veliyy-i Hakk ki hulk-ı Hakk ile
Nûr ola ol tâbîş-i mutlak ile

Ol Ganî'dir mâsivâ cümle fakîr
Bî-ivaz itmez fakîr ihsân-ı sîr

(*Mesnevî*$_1$, III, 128)

* Dervişlerin bu *riyâzet*leri ne içindir? Çünkü bedene gelen eziyetler, sıkıntılar rûhların sağlığını temin eder.

Bir Hakk yolcusu riyâzâtta rûhun bekasını, ölümsüzlüğünü bulmasa, fazla oruç tutmak, fazla yorucu ibâdetlerde bulunmak sûretiyle, bedenini hırpalar, hasta eder mi idi?

İnsanın rûhu, verdiğinin karşılığını görmese yahut görmüş gibi verileceği bilmese, elini açar da cömertlik eder, ibâdette bulunur mu?

Kâr kazanmak, faydalanmak ümîdi olmadan veren ancak Allah'tır, Allah'tır, Allah!

Yahut da Hakk'ın velîsidir, çünkü o da Hakk'ın ahlâkı ile ahlâklanmış ve baştan aşağı nûr kesilmiştir. (*Mesnevî*$_2$, III, 267)

Zengin olan ancak O'dur. O'ndan başka herkes fakîrdir. Fakîr, karşılıksız, "*Al!*" diyerek mal verebilir mi? (*Mesnevî*$_2$, III, 268)

* Mürîdin gazab ve şehvete meylettiğini gördüğünde, mürşidin onu orta yola döndürebilmek için umûmî mânâda bu iki kötü vasfı mübâlağalı bir şekilde kötülemesi güzel bir şeydir. Riyâzetten murâdın îtidâl olduğunun delîli, sehânın {cömertliğin} şer'an arzu edilir bir vasıf olmasıdır. *Sehâ*, cimrilik ve müsriflik arasında orta bir yerdedir. Allah bu hâli övmüştür: "*İnfâk ettiklerinde israf da cimrilik de etmezler. Bu ikisinin arasında îtidâli muhafaza ederler.*" [Furkān, 25/67]

Bil ki îtidâl, bazen fıtratın kemâliyle hâsıl olur. Bu, Allah'ın bir armağanıdır. Nice çocuk vardır ki, doğru sözlü, cömert ve yumuşak huylu olarak yaratılır. Bazen de iktisâbla, riyâzetle çalışarak elde edilir. Bu ise nefse istenilen ahlâkı celbeden amelleri yüklemekle olur. Cömertlik ahlâkını elde etmek isteyen, bu ahlâk onun tabîatı olana kadar cömertlik fiillerini yüklenerek yapmaya çalışsın! (Kudâme, 157)

* Bazı müellifler, *mücâhedât*ı beden faaliyetlerine, *riyazât*ı da nefsânî hislere {duygulara} tahsîs etmişlerdir. Bana göre bunların tümü nefsânî işlerle alâkalıdır. Allah'a hamdolsun her hâlde maksad hâsıl olacak tarzda bunlara dikkat çektik ve şöyle dedik:

"*Bil ki ârifin Hakk'ın hazretine sülûk eden menzillerden ibâret olan makamları teker teker geçmesi gerekir. Bir makamdan diğerine yükseldiğinde bir sonraki makama yönelir ve o makamı menzilleri kapsayacak şekilde tamamlar ve merhaleleri aşar. İslâm, îmân ve ihsân olmak üzere üç tarz ve fazîletleri birbirinden farklı derecelerle vasıflanır. O tarzların sicilini aşmış, sahifelerini iyice bellemiş, hepsinde mevcûd olan şekillerini geçmiş olarak onların va-*

sıflarıyla kaim bidâyeti nihâyetine, başı sonuna bağlı olur. Cem' onu tefrikadan, halk onu Hakk'tan alıkoyamaz. Nazarı mutlak {olan} müşâhede kapısı ona kapanmaz. Makamı, makam-ı mahmûd'dur. Zâtı da varlığın tecellî ettiği aynadır. Biz makamları ve bu makamlardaki derecelerini ve menzillerdeki sülûkünü sayacak olsak kitâbı kağıtlar dolusu mazmûnlar ve ufku kaplayacak ıstılâhlarla doldururduk." (*Ravza*, 475)

* *Riyâzet* nefsi sıdka {doğruluğa} alıştırmaktır. İlk inceliği ahlâkı ilimle, amelleri ihlâsla güzelleştirmek, ikinci inceliği ilimle ittika ederken, tefrika ve iltifâtlara son vermektir. Üçüncü inceliği müşâhededen sıyrılmak ve muârazasız {saf} cem'e yükselmektir. (*Ravza*, 478)

* *Riyâzet*, ahlâkı güzeleştirmek, yani münâsib olmayan şeylerden arındırmaktan ibârettir. Bil ki, övülen hiçbir ahlâk yoktur ki, herhangi bir hâle nisbetle yerilmeyi gerektirmesin! *"Mezmum {yerilen} ahlâktan sıyrılmak, onlardan tamamen çıkmak ve hiçbir şekilde kullanmamakla gerçekleşir"* diyenler, insânî hakîkati bilmiyor demektir. (*Esfâr*, 101)

* *Riyâzât, bidâyât*ta {başlangıçta} hazları terketmek, hareketlerin şerîat hükümlerine muvâfık ve tabîatın gereğine muhâlif olarak alıştırma yapması yoluyla haklarla yetinmektir. *Ebvâb*da, kuvvetlerin hâkim olması, dünyâ ve içindekilerin reddedilmesi, nefsin iddiâ ve fetvâlarının reddedilmesi, nefsin içinde saklı şeylerin yok edilmesidir.

*Muâmelât*ta, kalbi Hakk'a bağlamak ve halktan nazarı kesmektir. *Ahlâk*ta, kötü huy ve tabîattan sıyrılmak ve güzel ahlâkla ahlâklanmaktır. *Usûl*de, himmetleri {düşünceleri, endîşeleri} tek bir himmet kılmaktır ki, bu da maksûdu taleb etmek, Mahbûb huzârunda edebli davranmak ve O'nun dışındaki şeyleri mâdûm ve mefkud {yok} kabûl etmektir.

*Edviye*de, endîşe ve kaygıyı sadece Hakk'a bağlamak, basîreti O'ndan uzaklaştıran her şeyi tasfiye etmek, bâtını ilm-i ledünden başka her şeyden boşaltmak ve hakîkî nûrla sükûn bulmaktır. *Ahvâl*de, şevk kuvvetiyle kendini çeken şeye sürüklenmek ve ilim hükümlerinin kayıtlarından Hakk'ın hükmüyle sıyrılmaktır.

*Velâyât*ta, nefsin ve kalbin sıfatlarından, aklın da ağyardan {Allah'tan başka her şeyden} fânî olarak vardığı hükümlerden, mümkünâtın vasıflarından, hâdislerin {sonradan olan şeylerin} alâmetlerinden ve fasıl {ayrılma} hükümlerinden geriye kalan şeylerin ortaya çıkmasına mânî olan şekilleri ortadan kaldırmaktır. *Hakaik*te, ıyan {apaçık görme} için uğraşmaktan, ittisal {birleşme}, infisal {ayrılma} ve maddenin diğer hükümlerinden ilmin örtüsünü kaldırmaktır. *Nihâyât*ta, mârifeti ilimden arındırmak, Hakk'ın Hakk'la görülmesini, senin ve başkasının müşâhedesinin şeklinden tasfiye etmektir. Fenâdan sonra beka hâli, vahdette kesretin zuhûru esnâsında gerçekleşir. Böylece, hudûs kıdeme muvâfık olmaz; fark ise cem'e muârız olmaz. (*Câmi'*, 276)

riyâzet-i sıbyân (رياضة الصبيان) * *Riyâzet-i sıbyân*da {çocuğun riyâzetinde izlenecek} yol, en mühim ve emniyetli işlerden biridir. Çocuk anne-babanın yanında emânettir. Onun temiz kalbi her türlü nakış ve sûretten boş, sade, mâsûm ve nefîs bir cevherdir. Nakşedilen her şeyi almaya kabiliyetli ve meylettirilecek her şeye de kolaylıkla meyledebilecek bir yapıdadır. Hayra alıştırılır ve hayır öğretilirse onunla yetişir, dünyâ ve âhirette mutlu olur. Sevâbına babası ve onu yetiştiren herkes ortak olur. Şerre {kötülüğe} alıştırılır ve hayvanlar gibi ihmal edilirse, şakî ve helâk olur. Onun bu kötülüğünde ise velî ve murâkıbı ortaktır. (*İhyâ'*, III, 88-89)

rubûbiyyet (ربوبيّة) * Ahadiyyet, isim ve sıfatların, hem te'sîri, hem de te'sîr alanlarıyla birlikte yokluğunu gerektirir. Vâhidiyyet ise Hakk'ın ﷻ isim ve sıfatlarının zuhûruyla âlemin fenâsını, *rubûbiyyet* âlemin bekasını, ulûhiyyet beka aynında âlemin fenâsını, fenâ aynında da bekasını gerekli kılar. İzzet, Hakk'la ﷻ halk arasındaki münâsebetin giderilmesini gerektirir. Kayyûmiyyet Allah'la ﷻ kulunun arasındaki nisbetin doğru şekilde tâyîn edilmesini ister. Çünkü Kayyûm, bizâtihî var olan {zâtıyla kaim}, başkalarının varlığı kendi varlığına bağlı olan demek olduğuna göre, burada ifâde edilenlerin hepsinin gereğinin yerine gelmesi kaçınılmaz olur.

Binaenaleyh deriz ki, ahadiyyet tecellîsi yönünden bakılınca ne sıfat, ne de isim görülür. Ahadiyyet tecellîsi cihetinden bakılınca ise halk yoktur. Çünkü her varlığa şekil verme yönünde kudretinin zuhûrunu ifâde eden bir sıfattır. Rubûbiyyet tecellîsi yönünde de Hakk ﷻ ve halk vardır. Hakk'ın ﷻ ve halkın vücûdu için bu sıfat gereklidir. Ulûhiyyet tecellîsi yönünde ise sadece Hakk ﷻ vardır. Ama onun sûreti halktır. Ve ancak halk vardır. Onun mana ciheti ise Hakk'tır.

İzzet tecellîsinde ise kulla Allah ﷻ arasındaki nisbet kalkar. Kayyûmiyet cihetinden bakılınca Rabb sıfatının varlığı için Rabb olarak kabûl edilecek bir Zât'a ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Rabb sıfatının var olabilmesi için de kendisine Rabb'lık yapılacak varlığa ait sıfatların var olması gerekir. {Deriz ki} zâhir ismi cihetinden bakılınca, O eşyânın aynısıdır. Bâtın ismi cihetinden bakılınca ise eşyâ onun aynısı değildir. (*İnsân*, I, 12)

* *Rubûbiyyet*, mevcûdâtın muhtaç olduğu isimleri iktiza eden bir mertebenin adıdır. Alîm, Semî, Basîr, Kayyûm, Kadir, Mürîd, Melik ve buna benzer isimler hep bu isim altına girer. Çünkü bu isim ve sıfatların her biri, kendisinde vâkî olan şeyi taleb eder. Alîm mâlûmu {bilineni, bilinecek bir şeyin varlığını}, Kadir makdûru {takdîri, takdîr edilecek bir şeyin varlığını}, Mürîd murâdı vs. gerektirir. Bil ki, Rabb isiminin altında olan isimler, onunla yarattıkları arasında ortak olan isimlerdir. Te'sîr îtibâriyle yaratılanlara ait olan isimler de vardır. Alîm gibi onunla yaratıkları arasında müşterek olan bir isimdir. O, nefsî bir isimdir, bunun içindir ki, "*Kendini bilir, yarattıklarını bilir, kendini işitir, diğerlerini işitir*" diyebilirsin. (*İnsân*, I, 29)

* *Rubûbiyyet*in iki tecellîsi vardır; mânevî tecellî, sûrî {şeklî} tecellî. Mânevî tecellî, tenzîh kanunları çerçevesinde, isim ve sıfatlarda zuhûr eden çeşitli kemâlât tecellîleridir. Sûrî tecellî ise, teşbîh kanunları çerçevesinde, onun mahlûkatında meydana gelen çeşitli noksanlık tecellîleridir. Allah, yarattıklarından birinde teşbîhi yapılabilir şekilde hakkıyla zuhûr ettiği zaman, bu, sûrî bir tecellîdir. Bu teşbîh, Allah'ın münezzeh olmasına engel teşkîl etmez.

Sûrî tecellî teşbîhe, mânevî tecellî ise tenzîhe aittir. Sûrî tecellî zuhûr edince, mânevî tecellî onun mazharı, mânevî tecellî zuhûr edince de sûrî tecellî onun mazharı olur. Galib gelen diğerini örter ve hükmü altına alır, dolayısıyla onu perdeler. Bir emirle onu perdeleyerek ona hâkim olur. (*İnsân*, I, 30)

* Merâtib-i vücûddan biri de *rubûbiyyet* mertebesidir. Bu mertebede ubûdiyyetin varlığı taayyün eder, heybet ve ünsün te'sîri ile celâl ve cemâlin yeri ortaya çıkar. Bu mertebe kemâl ve yücelik makamıdır. Orası kudsî nazarla her şeyi kuşatan en yüce meclâ ve mukaddes müşâhede yeridir. Tenzîh isimleri oraya rücû eder ve takdis yalnızca onunla husûsîleşir. "*Hazret-i Kuds {Kuds Hazreti}*" diye tâbîr edilen yer orasıdır. Peygamberler bu hazretten gönderilmiş, şerîatlar o hazretten teşrî edilmiş, kitâblar o hazretten indirilmiş, itâat edenin karşılaşacağı nîmet, isyân edenin uğrayacağı azab orada belirlenmiştir. Bu mertebe, –Allah'ın salat ve selâmı hepsinin üzerine olsun- peygamberlerin, hakîkatleri bakımından değil de nübüvvet ve risâlet bakımından tâyîn edildikleri yerdir. (*Merâtib*, 16)

* "*Ulûhiyyet...*" Zât'ın, esmâ, sıfât ve fiillerinin hepsini içine alan mertebenin adıdır. ..."*me'lûhu gerektirir.*" Me'lûh {ilâh edinen, ilâha kulluk eden}, varlık yönüyle âleme verilen isimdir. Me'lûhiyyeti cihetiyle âlem, sıfat ve fiillerin bütün gerekleriyle beraber Hakk'ın Zât'ının zuhur yeridir. Çünkü âlemin mevcûdiyeti, hem zâtı ve hem de mâhiyetiyle ârızdır. Dolayısıyla Hakk'ın Zât'ını sıfat ve fiillerinin gerekleriyle birlikte izhar etmiştir.

"*Rubûbiyyet ise...*" rubûbiyyet, sadece bütün isim, sıfat ve fiilleri toplayan mertebenin adıdır. ..."*merbûbu gerektirir.*" Merbûb {rabb edinen, Rabb'e kulluk eden}, meydana geldikten sonra kazandığı vasıflarla beraber âlemin ismidir. Âlem, merbûbiyet sıfatı îtibâriyle sıfatların ismine mazhar {zuhûr yeri} olmuştur, o isim de "*Rabb*" ismidir. "*Eğer böyle olmasaydı...*" yani ulûhiyyet me'lûhu, rubûbiyyet de merbûbu gerektirmeseydi, ne me'luh ve ne de merbûbdan herhangi birisi mevcûd olurdu. Me'lûh ve merbûbdan herhangi bir şey mevcûd değilse, ulûhiyyet ve rubûbiyyetin herhangi bir yönü gerçekleşmemiş olur.

Ulûhiyyet ve rubûbiyyet, babalık ve peygamberlik gibi suyun varlığına bağlı olmak yönünden izâfî olan işler cinsinden kendi varlıklarıyla tahakkuk ettikleri zaman, merbûbun ..."*aynı olmaz*", yâni merbûbun tahakkuku olmaz. ..."*onlara*" yani ulûhiyyet ve rubûbiyyete, ..."*ancak onunla olurdu*" yani me'lûh, merbûb ve âlem ile tahakkuk ederdi. ..."*vücûd ya da takdîr bakımından böyledir.*" Demek ki âlemin bilfiil var olması veya varlığının mukadder olması bir ve aynıdır.

"Hakk, Zât'ı îtibâriyle âlemlere muhtaç değildir. Ama rubûbiyyet böyle değildir..." yani rubûbiyyet için böyle bir şey söz konusu olamaz. *..."O bu hükme tâbî değildir..."* Yani âlemlerin varlığına muhtaç olmama hükmüne tâbî değildir, ulûhiyyet de böyledir. *..."O zaman, geriye emir {durum} kalmıştır..."* emir, yani ilâhî {ilâha ait} durum demektir. *"{Bu emir de} rubûbiyyetin gerektirdiği ile, zâtın âleme muhtaç olmaması arasındaki iştir. Rubûbiyyet, hakîkat ve ittisâf üzere bu Zât'ın aynından başka bir şey değildir."* Eğer rubûbiyyet, Zât'tan sadece bir yönüyle ayrı olsaydı, Zât ahadiyyet îtibâriyle âlemden müstağnî, rubûbiyyet îtibâriyle ise ona muhtaç olmaya müstehak olurdu. (Sofyavî, 207)

rûh (روح) {beden; ervâh-ı enbiyâ; ervâh-ı şeytâniyye; kümmel; rûh-i 'aklî; rûh-i a'zam; rûh-i emîn; rûh-i fikrî; rûh-i hassâs; rûh-i hayâlî; rûh-i hayvânî; rûh-i ilkā; rûh-i insânî; rûh-i kudsî; rûh-i küllî; rûhü'l-kuds; teravvuh}

* *Rûh*, Allah'ın kendisinden halka hayat verdiği nûrdan ibârettir. Nitekim Allah, rûhun kendi emrinden olduğunu söylemiştir. Rûhun varlığı Allah'la, nefsin varlığı ise rûhladır. (*Beyân*, 96)

* *Rûh* iki kısımdır. Mahlûkatın hayatı olan rûh, kalbin ışığı olan rûh. Bu rûh hakkında Allah şöyle buyurur: *"İşte biz sana, kendi katımızdan bir rûh vahyettik."* [Şûrâ, 42/52] Rûha bu ismin verilmesi, onun latîf olmasından dolayıdır. Bedenin azaları kendi vazîfelerini aksattıklarında, rûh bunun sebebini göremez. (*Luma'*, 14, 293)

* *Rûh* ve *teravvuh*; hakîkat ehlinin kalblerinin estirmiş olduğu esintilerdir. Güzel inâyete riâyet etmeyi yüklenmenin getirdiği ağır yorgunluktan bununla rahata erilir. Yahyâ b. Muâz şöyle der. *"Hikmet; Allah'ın, ârîflerin gönüllerine gönderdiği ordularıdır. Bunlar sayesinde dünyâ sıkıntılarından kurtulurlar."* (*Luma'*, 427)

* Cüneyd diyor ki: *"Allah, rûhla alâkalı bilgileri kendine tahsîs etmiş, bu husûsta yaratıkların hiçbirine bilgi vermemiştir. Rûh hakkında, Allah'ın: 'De ki, rûh Rabb'imin emrindendir'* [İsrâ, 17/85] *âyetinde belirttiğinin dışında bir şey söyleme imkânı da yoktur."*

Ebû Abdullah Nebâcî şöyle der: *"Rûh; hissedilemeyecek kadar latîf, dokunulamayacak kadar büyük ve hakkında 'Mevcûddur' demekten başka hiçbir bilgi de yoktur."*

İbn Atâ şöyle söyler: *"Allah, bedenlerden önce rûhları yaratmıştır. Âyette, 'Sizi yarattık...' denmesi rûhlara, 'Daha sonra size şekil verdik'* [Arâf, 7/11] *ifâdesi de bedenlere işârettir."*

Bir başkası da şöyle söylemiştir: *"Rûh; kesîf bir cisim içerisinde olan latîf bir varlıktır. Latîf bir cevher olan gözün, kesîf bir yerde bulunması gibi."*

Âlimlerin çoğunluğu, rûhun bedene hayat veren bir mânâ olduğunda ittifâk etmişlerdir. Bazıları *"Rûh, bedene hayat veren hoş bir esinti; nefs ise, kendisiyle hareket ve şehvetlerin meydana geldiği sıcak bir rüzgârdır"* demiştir.

Kahtâbî'ye rûhun ne olduğunu sorduklarında, şöyle söylemiştir: "*Rûh, 'Kün {Ol}!' emrinin zilleti altına girmemiştir {mahlûk değildir}.*" Ona göre rûhun mânâsı, *ihyâ*dan {hayat vermekten} başka bir şey değildir. İhyâ, Muhyî'nin {diriltenin} sıfatıdır, tıpkı tahlîk {yaratma} gibi. Halk etmek de Hâlık'ın sıfatıdır. (*Ta'arruf*, 40)

* Ehl-i sünnetin muhakkik âlimleri, *rûh* husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı, rûhun hayat olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da beden kalıbına emanet edilmiş âyân {aynlar, öz'ler} olduğunu ileri sürmüştür. (Kuşeyrî, 48)

* Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi *rûh*, ikincisi nefs, üçüncüsü *cesed*dir. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir. (Hücvîrî, 238)

* Şeyhlerden biri demiştir ki: "*Bedendeki rûh, kömürdeki ateş gibidir. Ateş mahlûktur, kömür ise îmâl edilmiştir. Allah'ın Zâtı ve sıfatlarının dışında kıdem yoktur.*" (Hücvîrî, 316)

* Bizim anladığımıza göre *rûh*un iki mânâsı vardır: Bunların birincisine göre rûh, latîf bir cisim olup bedendeki kalb boşluğunda bulunur. Atardamarlar vâsıtasıyla bedenin diğer kısımlarına yayılır. Onun bedende dolaşması, ondan hayat nûrlarının fışkırması, hissetme, görme, işitme, koklama gibi hislerin {duyuların} meydana gelmesi hep onunla olur. Ondan ışığın fışkırması, tıpkı evin bir kenarında bulunan kandilin ışık vererek evin her tarafını aydınlatması gibidir. Işığı evin neresine varırsa, orası aydınlanır. Hayat, duvarlarda meydana gelen ışığa benzer. Rûh ise, oradaki kandil mesabesindedir. Rûhun insan içerisinde hareketi, kandilin evin köşelerini dolaşması gibidir.

Hekimler ise rûhu şu mânâda anlarlar: Rûh, kalb ateşinin olgunlaştırdığı latîf bir buhardır. Bunu uzun uzadıya açıklamaya çalışmak bizim işimiz değildir. Bu vazîfeyle uğraşması gereken kişiler, bedenleri tedâvî eden hekimlerdir. Kalbi tedâvî etmeyi vazîfe bilen hekimler ise, Allah'a boyun eğme dışında bu husûsta açıklama yapma imkânına asla sâhib değillerdir.

Rûhun ikinci mânâsına gelince: Rûh; insanın âlim, müdrik ve latîf bir parçasıdır. Bunu kalbin mânâlarını açıklarken de söylemiştik. Allah da "*De ki, rûh Rabb'imin emrindendir*" [İsrâ, 17/85] âyetinde bunu kasd etmiştir. Rûh Allah'ın öyle bir mahlûkudur ki, birçok akıl ve düşünce onu anlamaktan ve hakîkatini kavramaktan âcizdir. (*İhyâ'*, III, 4-5)

* *Akl-ı Evvel* {İlk Akıl}, levh ve kalem, maddeleri ayırd eden müfred cevherlerdir. Bunlar, mücerred {soyut} aydınlıklar olup, hissedilebilen değil, sadece düşünülen şeylerdir. Bize göre, rûh ve kalb de bu cevherlerdendir. Bunlar fesada uğramaz, kaybolmaz, yok olmaz ve ölmezler. Sadece bedeni terk ederler ve –dînî kaynaklarda vârid olduğu gibi- kıyâmet gününde, terk ettikleri bedene dönmeyi beklerler. (*Risâle*, 8)

* *Rûh*, kâmil bir cevher-i ferd {parçalanamayan bir cevher} olup bizzât diridir. Dînin sahîh olarak yürümesi ya da bozulması ona bağlıdır. Tabiî rûh, hayvânî rûh ve bütün bedenî kuvvetler rûhun askerleridir. Bu cevher; bilgilerin sûretlerini {şekillerini} ve mevcûdâtın hakîkî yüzlerini, onların âyân ve şahıslarıyla meşgul olmaksızın kabûl eder.

Kişi, insanı görmeden de onun hakîkatini bilebilir, tıpkı melekleri ve şeytanları bilmiş olduğu gibi. Melek ve şeytana birçok insanın hisleri ulaşamadığından {duyuları algılayamadığından}, nefsin onların bizzât kendilerini görmeye ihtiyacı yoktur. Bazı tasavvuf erbâbı, kalbin de beden gibi gözü olduğunu ve dış olayları bu gözle, hakîkatleri ise akıl gözüyle gördüğünü söyler. (*Risâle*, 9)

* Tarîkat ehli yani sûfîler, *rûh* ve *kalbe*, şahsa istinâd ettiklerinden daha çok istinâd ederler. *Rûh* Allah Teâlâ'nın emri olduğundan, bedende yabancı gibidir. Yönü aslına ve kaynağına dönüktür. Tabîat kirleriyle kirlenmeden kuvvetlendiğinde şahıs tarafından çok, asıl tarafından idrâk eder.

Rûhun cevher-i ferd olduğunu ve bedene bir mekân gerekli olduğunu anladıysan, -ki araz ancak cevherle bâkî olur- cevherin bir mahalle yerleşmediğini ve bir mekânda bulunmadığını da bilmelisin. Beden rûhun mekânı ve kalbin mahalli değildir. Aksine beden rûhun aleti, kalbin aracı ve nefsin bineğidir.

Rûhun zâtı bedenin cüzlerine bitişmez, ondan ayrılmaz da. Bilakis rûh bedene yönelir, ona fayda temin eder ve feyiz verir. Rûhun nûrunun ilk görüldüğü yer beyindir. Çünkü beyin, rûhun husûsî zuhûr mahallidir. Beynin ön kısmından bekçi, orta kısmından vezir ve idâreci, son kısmından depo ve hazineci, bütün cüzlerinden piyâde ve süvârî askerler, hayvânî rûhtan hizmetçi, tabiî rûhtan vekil, bedenden binek, dünyâdan saha, hayattan eşyâ ve mal, hareketten ticâret, ilimden kazanç, âhiretten maksad ve mercî, şerîattan yol ve usûl, nefs-i emmâreden bekçi ve gözcü, nefs-i levvâmeden uyarıcı, duyulardan casus ve yardımcı, dînden zırh, akıldan üstâd, hislerden {duyu organlarından} ise talebe edinir. (*Risâle*, 10)

* Bazıları, *rûh*un kadîm olduğunu söyleyerek hataya düştüler. Bazıları da araz olduğunu söyleyerek hata ettiler. Çünkü, araz kendi başına kaim olmayıp, başkasına tâbîdir. Rûh, insanoğlunun aslıdır, beden rûha tâbîdir. Bedenin tâbî olduğu şey nasıl araz olur?

Bazıları da rûhun cisim olduğunu söyleyerek hataya düştüler. Cisim parçalara ayrılabilir, fakat rûh öyle değildir. Kalb adını verdiğimiz rûh, mârifetullahın {Allah'a ait doğrudan bilginin} merkezi olup, ne cisimdir ne de arazdır. O, melek cinsi bir şeydir. Rûhu bilmek çok zordur. Çünkü, dînde onun hakkında bilgi verilmemiştir. Dînde onu bilmeye ihtiyaç da yoktur, çünkü, dîn mücâhededir, mârifet ise hidâyet alâmetidir. (*Kîmyâ'*, 6)

* *Rûh-i hayâlî*, hislere {duyulara} gelen şeyi sâbit kılan rûhtur. Aklî rûha arzetmek için kendine gelen şeyleri toplayarak saklar, korur. Süt emen çocukta bu

rûh bulunmaz. Bundan dolayı çocuk düşkün olduğu şeyi almak ister. Ancak çocuğun gözünden o şey kaybolduğunda onu unutur. Biraz büyüyene kadar o konuda mücâdele etmez. Biraz büyüyünce, {istediği şey} gözü önünden kaybedildiğinde ağlar ve hayâlinde sakladığı o şeyin sûretini görmek ister...

...*Rûh-i aklî*, kendisiyle his ve hayâl dışındaki mânâların idrâk edildiği rûhtur. İnsana ait husûsî bir cevherdir. Hayvanlarda ve çocuklarda bulunmaz. Onun idrâk ettiği şeyler, küllî ve zarûrî bilgilerdir...

...*Rûh-i hassâs*, beş duyunun arzettiği şeyi alan rûhtur. Bu hayvânî rûhun aslı ve evveli gibidir. Çünkü canlı varlık onunla canlı olur. (*Mişkât*, 81)

* *Rûh-i fikrî*, kendisiyle sırf aklî ilimlerin elde edildiği rûhtur. Onun içinde birleştirme, uzlaştırma gibi husûsiyetler bulunmaktadır. Bunun kullanılmasıyla şerefli mârifetler {güzel bilgiler} ortaya çıkar. İki netîceyi ortaya koyduğunda, bunların arasını başka bir kez yine birleştirir ve başka bir netîce ortaya çıkarır. Böyle sonsuza kadar gider...

...*Rûh-i kudsî*, enbiyâ ve bazı evliyâya mahsûs nebevî bir rûhtur. Gaybın bilgileri, âhiret hükümleri, göklerin ve yerin melekûtuna dâir mârifetler, onun dışında aklî ve fikrî rûhun daha ötesi husûsunda uzanamayacağı mârifetler bu rûhta tecellî eder. (*Mişkât*, 82)

* *Rûh-i hayâlî*'nin {hayalî rûhun} üç husûsiyetini tesbit edebiliriz: Birinci olarak o, kesîf, süflî olan âlemin yapısına sâhibdir. Çünkü hayâl edilen şeyin, miktarı, şekli ve sınırlı yönleri vardır. Bunun uzaklık ve yakınlık gibi nisbetleri bulunur. Cisimlerin vasfı olan kesîfliğin ise yön, miktar, uzaklık, yakınlık vasıflarından berî mahza aklî olan nûrları perdelemek gibi bir husûsiyeti vardır.

İkincisi şudur: Bu kesîf hayâl temizlenip inceltilerek süslendiğinde ve zabt edildiğinde aklî mânâlara denk hâle gelebilmekte ve nûrların yansımasına mânî olmadan aklî nûrları îfâ edebilmektedir.

Üçüncüsü şudur: İşin başında hayâl, aklî mârifetleri zabt edebilmek için akla muhtaçtır. Zabtın dışına çıkarak tedirgin olmaz, sarsılmaz ve {dikkati} başka taraflara dağılmaz. Öyle ki, bu hayalî misaller, aklî bilgileri bir araya toplar.

Bu üç husûsiyeti, görmeye sebeb olan ışıklara izâfetle, şehâdet âleminde camdan başka bir maddede bulamayız. Çünkü cam, asıl bir cevherdir, kesîftir, ancak arıtılmış ve inceltilmiştir. O kadar ki artık kandilin ışığı önünde herhangi bir perde kalmamıştır. Böylelikle o, {kandili} sert rüzgârlarla sarsılmaktan ve sönmekten korur...

...*Rûh-i hassâs*ın husûsiyetlerini araştırdığımda, onun nûrlarının iki göz, iki kulak, iki burun deliği gibi çeşitli deliklerden çıktığını tesbit ettim. Şehâdet âleminde buna en münâsib misâl kandildir. (*Mişkât*, 84)

* *Rûh-i aklî*, kendisiyle ilâhî yüce mârifetlerin idrâk edildiği rûhtur. {Yaptığımız açıklamalardan sonra} bunun misâlinin kandil olduğu sana gizli kalmıyor!..

...Bir asıldan başlamak *rûh-i fikrî*nin bir husûsiyetidir. Daha sonra, asıldan iki şubeye ayrılır. Ardından her şube de ikiye ayrılır. Bu şekilde şubeler aklî taksimlerle çoğalana kadar devam eder. Sonra birtakım netîcelerle bir netîceye yönelir. İşte bu, onun semeresidir. Ardından bu semereler döner, emsâlleri için tohum olur. Çünkü bunları birbiriyle aşılamak da mümkündür. Bunu *Kitâbü'l-kıstâsi'l-müstakîm* adlı kitâbımızda zikrettik. Bunun âlemdeki en münâsib misâli ağaçlardır. (*Mişkât*, 85)

* *Rûh-i kudsî*, aydınlanma ve safânın nihâyeti olduğunda, nebîlere ve velîlere nisbet edilen bir rûhtur. *Rûh-i müfekkir* ise tüm mârifet türlerinden söz edebilmek için muhtaç olduğu tâlîm, tenbîh ve hâricî bir destek gibi kısımlara ayrılmıştır. Bunlardan bazıları tasfiyenin şiddetinden kaynaklanabilir. Sanki hâriçten hiçbir destek almaksızın kendi kendisini tenbîhlemektedir. Ateş ona dokunmasa bile, yağı {*zeyt*}, zar zor da olsa aydınlatır. Bu kişi, "*saflaşmış, istidâda kavuşmuş kişi*" olarak kabûl edilir. Çünkü evliyâ içinde, neredeyse ışığı enbiyâdan müstağnî olarak aydınlatacak hâle gelen kimseler; enbiyâ içinde de, neredeyse meleklerden müstağnî olanlar bulunmaktadır. (*Mişkât*, 86)

* Nefs ve *rûh*, şeytanın ve meleğin ilkada bulundukları bir mekândır. Melek kalbe takvâ aşılar, şeytan ise nefse fenâlık aşılar. Böylece nefs, kalbin organlara devamlı olarak fenâlık yaptırmasını ister. Bedende "*akıl*" ve "*hevâ*" denen iki yer daha vardır. Bunlar, kendisine hâkim olanın istediği gibi hareket ederler. Hâkim ise, *tevfîk* ve *iğvâ*dır.

Kalbde de *ilim* ve *îmân* olmak üzere parlayan iki nûr vardır. Bütün bunlar, kalbin araçları, hisleri {duyuları} ve âletleridir. Kalb, hükümdar gibi bu âletlerin ortasında yer alır. Bunlar hükümdara gelen ordular gibidir ya da cilâlı aynalardır. Çevrede bulunan bu âletler dışarıyı gösterir, hükümdar da {onların yardımıyla} dışarıyı görür ve gerekli mücâdeleyi yapar. (*Gunye*, I, 102)

* *Rûh* iyiliğin, nefs de kötülüğün kaynağıdır. Akıl, rûhun, hevâ da nefsin ordusudur. Tevfîk {Allah'tan gelen iyiliğe yönelik muvaffakiyet} rûhun, hizlân da {kötülük yapmaya yönelik kuvvet de} nefsin yardımcısıdır. İki ordunun hâkimiyet alanı da kalbdir. (*Âdâb*$_2$, 33)

* Rûhun üflenmesi konusundaki sözümüz döndü, dolaştı ve şeyh şunlara işâret buyurdu: "*Cebrâîl, Rûhü'l-Kudüs'ten türemiştir. Yani, hayvanların ve bitkilerin rûhları, Faal Akıl'dan ortaya çıkan nûr taneleridir.*"

Bunlar arasındaki irtibât sorulduğu zaman şöyle cevâb verdi: "*Süflî dünyânın her bir tarafında hareket eden her şey, Cebrâîl'in kanadından türemiştir.*"

Şeyhe bu nizâmın nasıl olduğu sorulunca şöyle konuştu: "*Bil ki Hakk Sübhânehû*

ve Teâlâ'nın pek çok büyük kelimesi vardır. Nûrâniyyet onun kelimelerinden, yani Kerîm vechinin simyâ ışıklarından doğar. O kelimeler birbirinin üstündedir..." "*Kelimeler*"le akılları kasd ediyor. Yani, Vâcibü'l-Vücûd'un {Allah'ın} katından taşan nûrlar olan akılların cevherleridir. Bunlardan bir kısmı, derece, rütbe ve şeref bakımından diğerlerinden üstündür. O, Hakk'tan, kendisinden daha büyüğü olmayan bir kelime indirir. O kelimenin nisbeti, diğer kelimeler karşısındaki nûr ve tecellîsi kadardır. Tıpkı, güneşin diğer gezegenlere nisbeti gibi.

Bu mânâ, Hz. Resûlüllah'tan ﷺ vârid olan haberde şöyle ifâde edilmiştir: "*Eğer güneşin yüzü zâhir olsaydı, Allah'tan başka tapılan bir mevcûd olurdu.*" Bu kelimenin ışığından başka bir kelime ortaya çıkar. İlk Akıl İkinci Akl'ın, İkinci Akıl Üçüncü Akl'ın... illetinden sorumludur. Böyle gider ve on sayısında kemâle erer. Çünkü Allah âyette: "*Onlar, tam ondurlar*" buyurmuştur. [Bakara, 2/196]

Bu Bir'den sonra gelen Bir, bu şekilde kelimeler tamamlanana kadar devam eder. Bu kelimelerin sonuncusu Cebrâîl'dir ﷺ. İnsan oğullarının rûhları bu son kelimeden ortaya çıkar. (*Cebrâ'il*, 150)

* Kahir olan nûrların cümlesinden babamız, türümüzün tılsımının Rabb'i, nefslerimizin feyz kaynağı, nefslerimizin ilmî ve amelî kemâlâtının tamamlayıcısı, *Rûhu'l-Kudüs* olan bu şey hakîmler {filozoflar} tarafından "*Akl-ı Faal {Faal Akıl}*" olarak adlandırılır. Bunların hepsi mücerred {soyut} ilâhî nûrlardır. Akıl, kendisiyle vücûdun {varlığın} inşa edildiği ilk şeydir. Ayrıca İlk Nûr'un şereflendirdiği ilk şeydir. Akıllar, doğuşların, işrakların {aydınlanmaların} çokluğuyla çoğalmıştır, nüzûlüyle de {inişiyle, sudûruyla da} zayıflamıştır. (*Heyâkil*, 65)

* Cüneyd diyor ki: "*Allah, rûhla alâkalı bilgileri kendisine tahsîs etmiş, bu husûsta mahlûkatın hiçbirine bilgi vermemiştir. Rûh hakkında, mevcûd bilgilerin dışında bir şey söyleme imkânı da yoktur. Ancak biz, sâdıkların bu husûstaki söz ve fiillerini kendilerine havale ederiz {bunlar özel bilgiler olup, ancak kendi şartları içerisinde anlaşılıp değerlendirilebilir}.*" (*'Avârif*, 259)

* {Bir görüşe göre} görme hissinin {duyusunun} latîf {şeffâf, duyularla algılanamayan} bir şey olarak kesîf {yoğun} bir bedende bulunması gibi, *rûh* da kesîf bir bedende bulunan latîf bir cevherdir. Bu görüş bir nazar {aklî bir çıkarım} mahsûlüdür. Bazıları rûhu "*bir ibâre ve eşyâ ile kaim olan Hakk*" olarak târîf etmişlerdir. Bu görüş de bir nazar mahsûlüdür {her iki görüş de doğru olabileceği gibi, yanlış olma ihtimâli de taşımaktadır}.

Bazıları da tıpkı tahlîkin {yaratmanın} Hâlık'ın sıfatı olduğu gibi, ihyânın da {diriltmenin de} Muhyî'nin {diriltenin} sıfatı olduğunu söylemiştir. (*'Avârif*, 260)

* *Rûh*, Allah'tan gelen ve belli mekânlara sirâyet eden bir latîfedir. Bu husûsta Allah'ın verdiği mevcûd bilgilerin dışında bir te'vîl yapılamaz. Bazıları şöyle der: "*Rûh, 'Kün {Ol}!' emriyle var olmamıştır. Eğer öyle olsaydı üzerinde zillet olurdu.*" Bu-

nun üzerine "*Öyleyse rûh nasıl var oldu?*" sorusu soruldu. Buna şöyle cevâb verildi: "*Rûh; Allah'ın cemâl ile celâl tecellîsi arasından, kendisine verilen husûsî bir işâretle zilletten sâlim olarak var olmuştur. Allah onu kendi sözüyle selamlamış ve 'Kün' zilleti altına girmekten âzâde kılmıştır.*" (*'Avârif*, 260-261)

* Ebû Saîd Harrâz'a *rûh*un mahlûk {yaratılmış} olup olmadığı soruldu. O da "*Evet, mahlûktur, eğer mahlûk olmasaydı, kendisine sorulan soruya 'Evet' diyerek rubûbiyyeti kabûl etmiş olmazdı*" cevâbını verdi. Rûh, bedenin kendisiyle ayakta durduğu varlıktır, beden onunla canlı olma vasfını kazanır, akıl ancak rûh sayesinde var olur, varlığa rûhla delîl getirilir. Rûh olmasaydı akıl âtıl olurdu, ne lehine, ne de aleyhine delîl getirilebilirdi.

Yine rûh hakkında şunlar söylenmiştir: O, yaratılmış bir cevher, yaratıkların en latîfi, cevherlerin en berrak ve en nûrlu olanıdır. Gayb âlemi onunla sezilir, hakîkat ehli onunla keşfe nâil olur. Eğer rûh, seyrini tam olarak gerçekleştiremez ve perdelenirse, organlar ona karşı edeb dışı davranırlar. Bundan dolayıdır ki rûh, devamlı sûrette, *tecellî*, *istitâr*, *kabz* ve *nâz* arası bir durumda bulunur.

Rûhlara göre, dünyâ ve âhiret birbirine eşittir. Rûhlar kısım kısımdır. Bir kısmı Berzah'ta dolaşır, dünyâ hâllerini ve melekleri seyrederler, semâda insanlar hakkında neler konuşulduğunu dinlerler. Arşın altında olan rûhlar vardır. Cennetlere ve diledikleri yere uçan, diledikleri yere kadar giden ve hayatları boyunca Allah yolunda gayret eden rûhlar da vardır. (*'Avârif*, 261)

* Ebû Saîd Kureşî şöyle der: "*Rûh, hayat ve ölüm rûhu olmak üzere iki tanedir. Bunlar birleşince cismi {bedeni} düşünürler. Ölüm rûhu bedenden çıkınca, canlı beden ölü olur. Hayat rûhu, kendisiyle nefes alınıp verilen, yeme ve içme gücü gibi güçlerin elde edildiği rûhtur.*"...

...Denilmiştir ki: "*Rûh, kalbe tevdî edilmiş, övülmüş sıfatların ve ahlâkın kaynağı olan bir latîfe olduğu gibi, nefs de bedene tevdî edilmiş, kötü ahlâk ve sıfatların kaynağı olan bir latîfedir.*" (*'Avârif*, 264)

* Akıl, *rûh*un dili ve basîretin tercümânıdır. Basîret rûh için kalb, akıl ise dil mesabesindedir. (*'Avârif*, 266)

* *Nefs*, Kur'ân'da vârid olduğuna göre, kemâl ve eksiklik sâhibidir. Onun kemâli akıl ve ilimle, eksikliği cehâlet ve şehvetlerdir. Nasıl ki ay tutulması yüzünden ayın eksikliği, âlemin en alt tabakası olan dünyânın karanlığına sebeb oluyorsa, aynı şekilde nefsin eksikliği şehvetleri yapmaktan kaynaklanır ve böylece mekânı esfel-i sâfilîn {aşağıların aşağısı} olur. Nasıl ki yeryüzü güneşin ışığıyla aydınlanıyorsa, bedenler de *rûh*un nûruyla aydınlanır. (*Tedbîrât*, 110)

* Ulemâ, halîfe tâbîr ettiğimiz bu *rûh* hakkında ihtilâf etmişlerdir. Onların bir kısmı rûhun cevher-i ferd ve mütehayyiz {yer kaplayan} bir varlık olduğunu ileri sürdüler ve onun hayvânî bedenin aksine mânevî sıfatlara sâhib olduğunu iddiâ

ettiler. Diğer bir kısmı ise, her bir idrâkin kendi yerine ait olduğunu, fakat Allah'ın, bunların yerlerini bedene bağladığını iddiâ etti. Onların bekası, rûhun bekasıyladır, rûh bedeni terk edince, idrâkler de bedeni terk eder. Bir başka tâife ise, rûhun bedende husûsî bir yeri olmadığını, suyun yüne sirâyet ettiği gibi rûhun da bedene sirâyet ettiğini iddiâ etmektedir.

Abdülmelik b. Habîb şöyle der: "*Rûh, bedenin şekli üzerinde olan latîf bir sûrettir. Bedende onun, iki gözü, iki kulağı, iki eli ve iki ayağı vardır. Bunların her biri, insan bedeninde bulunan aynı organların karşılığıdır.*"

İşte bütün bu topluluklar, bunların araz olmasını muhâl görürler. Bu görüşte olanlara, buna neyin engel olduğu sorulduğunda, "*Bize göre bu –yani rûhun araz olması- uzak bir ihtimâl değildir. Ancak, Hz. Peygamber'den işittiğimize göre, rûhlar da mutlu olur veya azab çeker, çünkü onlar bâkîdir.*" Hâlbuki bu iki sıfat, arazın sıfatları değildir. Mânânın mânâ ile kıyas edilmesi gerekir. Bu durum, aklı başında olan her ilim ehli için aklen imkânsızdır, şerîat muhâl olan şey getirmemiştir.

Rûh hakkındaki ikinci görüş, onun bâkî oluşudur. Bu da akıl delîliyle çelişir. Çünkü rûh araz olsaydı, arazın bâkî olması câiz olurdu. Onlar {arazlar} her zaman yenilenir. Rûh da araz olsaydı, onun da yenilenmesi gerekecekti. Buna göre de, her canlı için geçirdiği zamanlar sayısınca rûh olması gerekirdi. Bütün bunlar bâtıldır. Rûhun cevher olmadığını iddiâ edene gelince, onun delîli de cevherlerin mümâsili {rûhla cevherin birbirlerine benzer} olmasıdır. Buna göre, eğer bir cevher rûh olmuş olsaydı, her cevherin rûh olması gerekecekti. Bu da akıl delîline aykırı bir durumdur. (*Tedbîrât*, 129)

* Bil ki Allah Teâlâ, yukarıda zikrettiğimiz bu halîfeyi (*rûhu*) yarattığı vakit, o halîfe için bir şehir bina etti. Onun tebâsını ve devlet erkânını "*hazret-i cism*" veya "*beden*" denen bu şehre yerleştirdi. O halîfeye bir mekân tâyîn etti. Ya onun mütehayyiz olduğuna {yer kapladığına} inananların görüşüne göre orada karar kılar, ya mütehayyiz ile kaim olduklarına inandıkları gibi orada ikamet eder ya da mütehayyiz olmadığı gibi, mütehayyiz varlıkla kaim olmadığını isbat edenlerin görüşüne göre, cisimde halîfeye tahsîs edilmiş olan muayyen yer, o halîfenin emri, sözü ve ahkâmının nüfûzu, hükümlerinin konulduğu yerdir. Hakk Teâlâ bu cisim ve beden şehrini dört esas üzerine ikame etmiştir ki bunlar, ustukussât ve unsurlardır {ateş, hava, su ve toprakla onların husûsiyetleridir}. (*Tedbîrât*, 131)

* Hazret-i cismiyyet, zikrettiğimiz mahsûsâtı {duyularla algılanabilen şeyleri} içinde toplar. Bunun emîri hayâl, haracına sâhib olan da hisstir. Hisler {duyular}, izâfî bir ihtilâfta oldukları hâlde, mahsûsâtı alıp haracın sâhibi olan hisse teslîm eder, hayâlin hazînesine yükseltir. Burada kendisine yükseltilen şeyin cinsinden bir isim elde eder. Bu durumda bunlardan "*mahsûsât*" ismi kalkar ve "*mütehayyilât {hayâl edilebilir olan şeyler}*" ismi verilir.

Bundan sonra hayâl, hatırlama gücü altında mahsûsât gibi harac sâhibi olur,

onları ezberler. Burada mütehayyilât ismi onlardan "*mezkûrât*"a {hatırlanan şeylere} ya da "*mahfûzât*"a {ezberlenen şeylere} intikal eder.

Sonra fikrin gücü altında harac sâhibi olan zikir {hatırlama}, bunları ona arz eder, tecrübe ederek ayırır. Bunlar hakkında kendi idâresine bağlı bulunanlara soru sorarak bunlardaki hak ve bâtıl şeyleri birbirinden ayırır. Çünkü, hissin pek çok yanıltıcı tarafı vardır. Mezkurâtın ismi, onlardan mütefekkerâta {düşünülen şeylere} intikal eder. Onları tedkîk ettiği, yanıltıcı unsurları hisse geri gönderdiği, sahîh olan şeyleri alıp onları akıl hazretine {huzûruna, mertebesine} aktardığı zaman fikir, aklın gücü altında {aklın çalışma sürecinde elde edilen} bereketin de sâhibi olur.

Akıl mertebesine ulaştığında, kendisine gelen ilim ve ameller ona dahil olur ve kendilerini ona arz eder ve böylece ameller, "*bu kulağın ameli*", "*bu gözün ameli*", "*bu dilin ameli*" şeklinde birbirinden ayrılır. Bu durum, amellerin hepsinin tamamlanmasına, ilimler ve onların isimlerinin mâkulâta {düşünülen şeylere} intikal etmesine kadar devam eder.

Vezir olan akıl onları alır ve *Küllî Kudsî Rûh*'a götürür. Nefs-i nâtıka da {nâtık nefs de} onun için izin ister, böylece o da oraya dahil edilir. Oraya dahil olunca, onun elindeki tüm mâkulâtı bırakır ve ona der ki: "*Seyyid, kerîm ve halîfeye selâm! İşte bu, sana hazretinin {aklının} çölünden, işçilerinin elleri üzerinde ulaşmıştır.*"

Rûh, onları alıp Kudsî Hazret'e götürür. Secde ederek yere kapanır. Bu secde kurb {yakınlık} secdesidir ve Hakk'ın kabûl mertebesinin kapısını çalmaktır. Kapı açılır, başını kaldırır, bu tecellîde ona hâsıl olan dehşetten dolayı elindeki ameller düşer. "*Ne getirdin?*" diye nidâ edilir. "*Falan oğlu falanın amelleridir, sultanın beni ona halîfe kıldı; hazretin çölünden bana almamı emrettiğin tüm vergi bana arzedildi*" der.

Hakk "*Onu imâm-ı mübînle kabûl edin, onu ben yaratmadan evvel yazmıştım*" der. Bir harf bile değişmez. "*Onun zimmetlerini illiyyîne kaldırınız*" buyurur, zimmetler kaldırılır. İşte bu sidre-i müntehâdadır.

Ancak bu amellerde zulüm ve hakka muvâfık olmayan şeyler varsa, onlara gök kapıları açılmaz. Bu durumda onların varacağı yer *felek-i esîr*dir, orada vâkî olan hitâb, burada da vâkî olur. Sonra onlara emr edilir, Siccîn'e gönderilir. [Mutaffifîn, 83/7] âyetinde olduğu gibi. (*Tedbîrât*, 188)

* *Rûh*; kalble bitişme yeri hizâsına verilen isimdir. Husûsî bir şekilde gelen gayb ilmidir. (*Istılâh*, 533)

* Her rûh, nârî {hammeddesi ateş olan} veya nûrânî {hammeddesi nûr olan} cisimlerde zuhûr eder. (*Istılâh*, 538)

* *Hâl* akıldadır. Akıl nefste değil rûhtadır. Rûh, melek sâhibidir. Melek ise ilim, ferâset, ilhâm, uğur, âhiret, zikir, hak ve yakîn sâhibidir. (*Rûh*, 40)

* *Rûh-i Emîn kalbime indiğinde*
zayıf düşüp de bedenim
özlediğinde gayb âlemini
emanet etti bana mukaddes ilimleri
bulanıklıktan
zandan
tahminden
şübheden ârî ilimleri

(*Letâ'if*, 39)

* Ey dost, zannetme ki, *Rûh-i Emîn* ile Cebrâîl'i kasd ediyorum. Şübhesiz meleklerin hepsi Allah'ın bazen icmâle, bazen de tafsîle bağlı vuslata dâir ilim türlerini emanet ettiği emîn rûhlardır. (*Letâ'if*, 40)

* *Kevnî berzahta kabûl edilir nefs*
Ulvî felekte kabûl edilir rûh
Aklın yeri
iki emin arasında
His ise süflî felekte bağlı

(*Letâ'if*, 165)

* *Yok gam u endîşe-yi sûd u ziyân*
Yok hayâl-i bîmeâl-i în ü ân

Hâl-i ârif böyledir bîdâr iken
Hakk buyurdu hüm rukūdün dinle sen

Dîde-pûş-i hâl-i dünyâ dem be dem
Dest-i taklîb-i Hüdâ'da çün kalem

Kâtibi vakt-i rakamda görmeyen
Zann ider sebt-i hurûfu hâmeden

Şemmedir bu hâl-i âriften ıyân
Halk olurlar hâb-ı hissîden nihân

Rûhlar eyler iken geşt-i vatan
Anda rûh âsûdedir bunda beden

Her biri âsûde-i hırs u hisâs
Miirg-veş âzâde-i dâm ü kafes

Bir safîr ile olurlar bend-i dâm
Yine kayd-ı âb u dâneneng ü nâm

Subh-dem çün deyre eyler feyz-i nûr
Herkes-i zerrîn-i çerh eyler zuhûr

Fâliku'l-ısbâh İsrâfîl-vâr
Cümleyi sûretde eyler cilve-dâr

Yine ervâh-ı basîte ser be ser
Merkeb-i cisme rücû vii avd ider

Esb-i câna zîn değildir çün muttasıl
Sırr-ı "en-Nevmii ehu'l-mevt" oldu bil

(*Mesnevî*1, I, 17)

* Uykuda ne gam, ne kazanmak, ne de kaybetmek endîşesi vardır. Ne de şunun bunun hayali vardır.

Ârif olan zâtın hâli uyanık iken de böyledir. Yani ârif olan uyanık iken de dünyâya karşı uykudadır.

Cenâb-ı Hakk, Ashâb-ı Kehf hakkında da "*Onlar uykuda idiler*" [Kehf, 18/18] tâbirini kullanmıştır. "*Bu nasıl olur?*" deme!

Onlar gece gündüz dünyâ hâllerine karşı uykuya dalmışlardır, onlar Cenâb-ı Hakk'ın elinde evirip çevirdiği kalem kesilmişlerdir.

Yazı yazan eli göremeyen kişi, kalemin hareket ettiğini görür de, yazma işini kalemden bilir. (*Mesnevî*2, I, 53)

* Halkın his uykusuna, tabiî uykuya dalarak, hiç değilse uyuduğu zaman bu âleme gözünü kapasın da dünyâ hırsından kurtulsun diye Allah, âriflerin hâlinden misâller vermiş, örnekler göstermiştir.

Halkın canları, nedeni, niçini olmayan bir sahraya, "*rûhlar âlemine*" gider. Rûhları rûhlar âleminde, bedenleri de yattıkları yerde istirahat eder.

Sonra, ilâhî bir işâretle bütün rûhları tekrar ten tuzaklarına getirir, onları iyi ve âdil insan olmaya dâvet eder.

Vakta ki seherin nûru görünür, felek akbabası altın kanatlarını çırpar, sabah olur, güneş doğar.

Sabahın yaratıcısı olan Allah, İsrâfîl gibi bütün rûhları alır o ülkeden, rûhlar âleminden şu görünen âleme, sûret âlemine getirir.

Etrafa dağılmış, yayılmış olan rûhları ten ile, cesed ile bağlar. Böylece bedenleri tekrar rûhlara hâmile yapar, gebe bırakır.

Geceleri insanlar uykuya dalınca can atlarının beden eğerlerini soyar alır. "*Uyku ölümün kardeşidir*" [Aclûnî, II, 329] hadîsinin sırrı budur. (Not: Şârihlere göre, geceleri, beden eğerinden kurtulan can atının sabah olunca tene geri gelmesini sağlayan uzun ip bir semboldür. Bu uzun ipin vazîfesini tende kalan hayvânî

rûh görür. Hz. Ali Efendimizin[kv]; "*Rûhlar, bir şua vâsıtasıyla bedenlere bağlı kalırlar*" sözü bu konuya ışık tutmaktadır. Şefik Can) (*Mesnevî*$_2$, I, 54)

* *Bu riyâzetlerle dervîşân ayân*
Cismini ifnâ ider ibkâ-yı cân

Tâ bekâsın itmeye sâlik şiâr
Niçün eyler cismini zerd ü nizâr

Her amelde bezl ü cûda varmaz el
Görmese verdiklerin câna bedel

(*Mesnevî*$_1$, III, 128)

* Dervişlerin bu riyâzetleri ne içindir? Çünkü bedene gelen eziyetler, sıkıntılar rûhların sağlığını temin eder.

Bir Hakk yolcusu riyâzâtta rûhun bekasını, ölümsüzlüğünü bulmasa, fazla oruç tutmak, fazla yorucu ibâdetlerde bulunmak sûretiyle, bedenini hırpalar, hasta eder mi idi?

İnsanın rûhu, verdiğinin karşılığını görmese yahut görmüş gibi verileceği bilmese, elini açar da cömertlik eder, ibâdette bulunur mu? (*Mesnevî*$_2$, III, 267)

* *Cân dir ey eczâ bana pest oldu ferş*
Bendedir gurbet ki aslım oldu arş

Sebze vü âb-ı revâna meyl-i ten
Aslıdır zîra ana oldur vatan

Âlem-i kuds oldu ammâ meyl-i cân
Cây-gâh-ı asl-ı cândır Lâ-mekân

Meyl-i cândır hikmet ü fazl u ulûm
Meyl-i tendir bâg u râg-ı merz-i bîm

Meyl-i cân oldu terakkî vü şeref
Meyl-i ten tahsîl-i esbâb u alef

Ol şeref hem câna mâildir müdâm
Bil yuhibb ile yuhibbîn'u tamâm

(*Mesnevî*$_1$, III, 170)

* Rûh bedenin cüzlerine der ki: "*Ey benim topraktan gelen, toprağa mensûb olan cüzlerim! Çektiğim gurbet acısı daha büyüktür, çünkü ben rûh âleminden gelmişim, arşa mensûbum.*" (Not: Mevlânâ'nın mürşidi Burhaneddîn Tirmîzî Hazretleri'nin şu meâldeki bir kıt'ası çok düşündürücüdür: "*Rûh gurbettedir. Beden ise kendi vatanında, yani yeryüzünde yaşamaktadır. Allah'ım, garîb ve vatandan ayrı dşmüş olan rûha acı, merhamet et.*" Şefik Can)

Bedenin meyli, yiyeceğe, içeceğe, yeşilliğe , akar sularadır. Çünkü onun aslı onlardandır.

Rûhun meyli de mânevî hayâtadır. Diri ve ebedî olan, kâinâtı yaratan Allah'tır. Çünkü mekânsızlık rûhu onun aslıdır.

Rûhun meyli, hikmete ve mânevî olan bilgi ve mârifete; bedenin meyli ise bağlara, bahçelere, üzümleredir.

Rûh mânen yücelmek, yükselmek ister; beden ise kazanca, paraya, pula, yiyeceğe, içeceğe düşkündür.

O yücelmenin meyli ve o yücelmenin aşkı rûh tarafınadır. Bunun mânâsını "*Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever*" [Mâide, 5/54] âyetini oku da anla! (*Mesnevî₂*, III, 352)

* *Cesed*, rûhlardan zuhûr eden ve nârî veya nûrî cisimlerde şekillenen şeydir. (Kâşânî, 39; *Câmi'*, 80)

* Tasavvuf erbâbına göre *rûh*, mücerred bir insânî latîfedir. Hekimlere göre rûh, hayat, his ve hareket kabiliyeti olan ve kalbde bulunan latîf buhardan meydana gelir. Hekimler buna "*nefs*" derler. Bu ikisi arasında, küllî ve cüz'î şeyleri idrâk eden *kalb* vardır. Hekimler, *rûh-ı evvel* ile *kalb* arasında fark görmezler ve buna "*nefs-i nâtıka*" derler. (Kâşânî, 151; *Câmi'*, 85)

* *Rûh-i Âzam*, en önde, ilk ve son olan bu rûh, Akl-ı Evvel'dir...

...*Rûh-i ilkā*, gayb bilgilerini kalbe atan Cebrâîl'dir ﷺ. Kur'ân'da bu şekilde **kullanılmıştır**: "*Arşın sâhibi {Allah, kavuşma günüyle korkutmak için} kullarından dilediğine irâdesiyle Rûh'u gönderir.*" [Mü'min, 40/15] (Kâşânî, 152; *Câmi'*, 85)

* *Ervâh-ı şeytâniyye* {şeytânî rûhlar}; *Fütûhât* adlı eserin müellifinin bu kitâbı kendisine getirdiklerini iddiâ ettiği *rûh*tur. Bunun için kitâbında buna benzer pek çok şeyler zikretmektedir. Meselâ, yalnızken kendisine istediği yemeği getirdiklerini, istediği şeyi temin ettiklerini vs. Bu tür şeyler aslında cin ve şeytanlarla iirtibâttan meydana gelir. İnsanlar da bunları velîlerin kerâmetleri zannederler. Bunlar da şeytânî hâllerden başka bir şey değildir... (*Furkān*, 87)

* *Rûh* iki mânâda kullanılır: Birincisi, karışımların letâfetinden meydana gelen, latîf buhara benzeyen bir cisimdir. Diğer azalar ise kesâfetten meydana gelmiştir. Bunun yeri, {göğsün} sol boşluğunda bulunan, etten yapılmış, çam kozalağı şeklindeki "*kalb*" denilen şeydir. O, ilâhî sır ve bununla alâkalı şeylerden mürekkebdir. İtidâli kabûle istîdâdı vardır. {Allah} onu ilâhî sırlarla birleşebileceği semâvî âlemlere yaklaştırmıştır. O, damarlar vâsıtasıyla bedenin diğer organlarına yayılır. Beden onunla hayat bulur. Nûrlar bedene onunla akar.

Rûhun ikinci mânâsı ise bu ilk mânâsı ile alâkalıdır. Târîfi şöyledir: İnsanda bulunan rabbânî, âlim ve müdrik bir latîfedir. Sözü edilen bu rûh bedene binip de

onun içinde dolaştığında, gözde görme; dilde tat alma; kulakta işitme; burunda koku alma ve ciltte dokunma husûsiyeti ortaya çıkar. Her şeyde, o şeye sûreti hâlinde bulunan ilâhî kaynağın vasıflarının bu rûhun üzerindeki etkileri açıkça görülür. Mezkur ilâhî kaynağın kayıt altına alınmış bir sûreti yoktur. Onun böyle bir sûreti olsaydı, sadece o sûretle birlikte bulunurdu.

şaştım kaldım kendime
tüm yaratılışıma
hepsi ne kadar şaşılacak işlerdir bunların
al şâhidimi
habere ihtiyacı yok onun
sûretiyle birlikte zuhûr etti her mevcûd
zanla vâkıf olamam bu sûretlere ben

İşte bu latîfe, akıl ve anlayışları, hakîkatini idrâkten âciz bırakan acâib bir şeydir. Şer'î olarak, bu husûstan bahsetme kapısı kapalıdır. (*Ravza*, 111)

* *Rûh*, maddeyi ayıran bir cevherdir. Kendisi birleşme, ayrılma, sükûn ve hareketle vasıflanamaz. Âlemin içinde de, dışında da değildir. Cisimlere karışan ve yerleşen bir şey de değildir. O, kendisiyle ilâhî âlem arasında bir vâsıta bulunmayan ilâhî bir nûrdur...

...Nefs *rûh*un cevherine benzeyen nûrânî bir cevherdir. Ancak onda cisme tedbir edecek bir salâhiyyet {yetkinlik} vardır. Nefs rûhun zâhiri, rûh nefsin bâtınıdır. Nefs bedenin bâtını, beden de nefsin zâhiridir. (*Ravza*, 572)

* *Rûh*, mücerred {soyut} âlemden olduğu için cisim âlemiyle ilgisi yoktur. Rûh, kendi âleminden cisim âlemine indirilip bedenine yerleştiğinde ve cisimlerde olan ve kendi âleminde görmediği şeylerin cisimlerde meydana geldiğini görünce cisim âlemine tutuldu ve bedenine aşık olup onu tasavvuru mümkün olmayan bir şekilde sevdi. Çünkü rûh cisim âlemine şâhid olmakta ve elde edilebilecek şeylerin elde edilmesinde vâsıtadır.

Rûh, zuhûra gelmek istedi, çünkü zuhûru, tüm mevcûdâta te'sîr eden Hakk'ın varlığı istedi. Nitekim Hakk, {bir hadîs-i kudsîde} kendisi hakkında şöyle buyurmuştur: "*Ben gizli bir hazine idim...*" Cisim âleminin, bilhassa bedenin sevgisi rûha yerleştirilmiştir.

Bedenin hâkimiyeti rûha öyle hükmetti ki rûh, kendinden geçti, tenâsuha inananlar hâriç insanların bir kısmının belki de hepsinin inandıkları gibi sanki bedenden başka bir şey kalmadı ve hâl diliyle şöyle söylendi: "*Ben sevgidenim, sevgiden olan benim.*"

Rûh, içine yerleştiğinde, şuûrunu kaybettiği bedeninden ayrılırken yalnızca onu tasavvur eder, gönlünde başkasına yer vermez. Bu yüzden, ölümden sonra kendini bedeninin sûretinde görür ve ondan ayrılmaya dayanamaz. Çünkü göz

açıp kapayıncaya kadar bile bedenini düşünmeden edemez. Çünkü bedenini unutacak olsa, kendi zâtını ancak soyut olarak idrâk edecektir.

*Kümmel*in {kemâle ermiş olan velîlerin} düşünceleri kendi irâdeleriyledir. Bu yüzden büyüklerimiz: "*Kemâle ermişler, berzahlarında hiçbir şeyle kayıt altına alınmamışlardır*" demişlerdir. Avâmın düşünceleri ise mecbûrî, yani irâdeleri dışındadır. (*Esfâr*, 133)

* *Rûhu'l-Kudüs*, rûhlar rûhudur. "*Kün {Ol}!*" kelimesinin himâyesine girmekten uzaktır. Ona mahlûk denilmesi câiz değildir. Çünkü o, Hakk'ın vücûdunun kaim olduğu husûsî bir yöndür. Bu rûhtur, ama {diğer} rûhlar gibi değildir. Çünkü o Allah'ın rûhudur. Bundan Âdem'e üfürülmüştür. Âyette de buna işâret edilmiştir: "*Ona rûhumdan üfledim.*" [Hicr, 15/29] Âdem'in rûhu mahlûktur; ama Allah'ın rûhu mahlûk değildir. O Rûhu'l-Kudüs'tür, yani o kevnî eksikliklerden münezzeh bir rûhtur. Bu rûhun mahlûkat içinde ilâhî bir vecih olduğu ifâde edilmiştir. (*İnsân*, II, 8)

* *Rûh*un çeşitli vecihlerine göre pek çok ismi vardır. Kalem-i Âlâ, Rûh-ı Muhammedî ﷺ, Akl-ı Evvel, Rûh-ı İlâhî. Bu isimler aslın fer'e yüklenmesi şeklinde verilir. Rûh isminin İlâhî Hazret'te tek bir ismi vardır; o da rûhtur. (*İnsân*, II, 11)

* *Nefs* ismi ıstılâhta beş tür şey için kullanılır: *Nefs-i hayvânî, nefs-i emmâre, nefs-i mülhime, nefs-i levvâme* ve *nefs-i mutmainne*. Bunların hepsi *rûh*un isimleridir. Nefsin hakîkati ise sadece rûhtur. Rûhun hakîkati ise Hakk'tır. Anla!

...Bu anlatılanların ardından, onun bedeninde bazı rûhî alâmetler ortaya çıkarsa –ki bunlar az zamanda çok yer kat etmek, gayba ait işleri bilmek gibi şeylerdir- işte o zaman nefsin adı "*rûh*" olur. Bundan sonra kötü hâtırların kesildiği gibi iyi hâtırlar da kesilir, ilâhî sıfatlarla sıfatlanır, Zât'la alâkalı hakîkatler de tahakkuk ederse, o zaman ârifin ismi marûfunun {artık hakkıyla tanıdığı Allah'ın} ismi, sıfatı O'nun sıfatı, zâtı O'nun Zât'ı hâline gelir. Allah hakkı söyler, doğru yola iletir. (*İnsân*, II, 43)

* *Rûh*un nasîbi, bedeninin hayatıdır. Bu da, bir müddet bedenine ittihâd {birleşme} gözüyle bakmasıdır. Ölümü ise bu bakışın bedenden kendisine dönmesidir. Bu şekilde tamamıyla kendi âleminde bâkî kalır. (*İnsân*, II, 11)

* Merâtib-i vücûddan biri de *Rûh-i Âzam*'dır. O da *Küllî Nefs*'tir. Küllî Nefs ise, apaçık bir imam ve Kitâb'ın imamı olarak ifade edilen Levh-i Mahfûz'dur. İlahî ilimler nefsin içinde yayılmıştır, orada varak ve levhte yazılı harfler zuhûr etmiştir. Bunlar da divitte harflerin olması gibi akılda mündemicdir. Bu îtibârla akıl Ümmü'l-Kitâb, nefs ise Kitâb-ı Mübîn'dir {apaçık kitâbdır}. Nitekim Kalem-i Âlâ Ümmü'l-Kitâb, Levh-i Mahfuz ise Kitâb-ı Mübîn'dir. Bu îtibârla ilm-i ilâhî Ümmü'l-Kitâb, vücûd bütünüyle Kitâb-ı Mübîn'dir. Zât-ı ilâhî Ümmü'l-Kitâb, ilm-i ilâhî ise Kitâb-ı Mübîn'dir. Bu işâretleri düşün, seni alâkadar eden noktalarını kavra, kaderin sırrını keşfet! Hidâyete erdiren Allah'tır. (*Merâtib*, 22)

* Devenin böğürmesi, koçun bağırması, keçinin melemesi, insanın seslenmesi ya da konuşması gibi sesler, eşyâya nüfûz eden hayattan nasibi olan şeylerdir. Bu hayat "*rûh*" olarak; rûh da eşyâda var olan hayatla muttasıf olduğu için "*...lâhûttur...*" böyle isimlendirilir. "*...Nâsût ise bu rûhun kendisiyle kaim olduğu mahaldir...*" Yani nâsût bedendir. "*...Nâsût, bu rûhun kendisiyle kaim olmasıyla...*" yani rûhun, nâsût ile kaim olması {bedenle ayakta durabilmesi} sebebiyle "*...'rûh' olarak adlandırılmıştır...*" "*O, O'ndan bir rûhtûr*" hadîsinde geçtiği gibi, {lâhûtun da nâsûtun da} tamamı "*rûh*" olarak isimlendirilmiştir. (Sofyavî, 251)

* *Rûh*, nakledilen haberin zâhirine göre, sadece nısf-ı âlâya aittir. Hesab, bedenle birlikte rûha da şâmil olacaktır. Bu, Ehl-i sünnetin cumhûrunun görüşüdür. (*Meşârık*, 47)

* *Ervâh-ı enbiyâ* {peygamberlerin rûhları} için belli bir yer tâyîn edilemez. "*Umûmî hâlde, göklerde ve yerde imkân âlemi dâhilinde rûhâniyyetlerinin imdâdının, husûsî hâlde ise o peygamberlerin seyyidi ve sonuncusunun rûhâniyyetinin ulaşmadığı bir yer yoktur*" şeklinde îtikad edilemez. Ancak şöyle inanmak yerinde olur: "*Onlar diridirler, cesetleri ise kabirlerindedir. Bunlar şehîdlerin hayat mertebesinden bir üst mertebede hayat sürerler, namaz kılarlar, hacc yaparlar, telbiyede bulunurlar, Allah Teâlâ'ya itâattan lezzet almak için tesbihatta bulunurlar. Allah Teâlâ bu sayede onlara fazlını artırır.*" (*Buğye*, 71)

* *Rûh*un, bedenin {dünyâdaki} hâlinden başka bir hâli daha vardır. Bu da Refîk-i Âlâ'da gerçekleşir. Ölünün bedeniyle beraber olur. Çünkü bu rûhun sâhibine selâm verildiğinde karşılık verir. O, orada kendi mekânındadır. (*Buğye*, 77)

* *Rûh*, latîf bir cisimdir. İnsan bedeninin boşluklarında dolaşır. (*Câmi'*, 55)

* *Rûh* üç kısımdır: {Allah} düşmanlarının rûhları ki, cehennemde azab göreceklerdir; evliyânın rûhları ki, cennette nîmet göreceklerdir; enbiyânın rûhları ki, Kerîm'in {Allah'ın} katında ikrâm göreceklerdir. (*Câmi'*, 62)

* *İnsânî rûh*, emr aleminden inip hayvânî rûha yüklenen insandaki idrâk eden, bilen latîf bir cisimdir. Akıllar, onun künhünü idrâkten âcizdir. Bu rûh mücerred olabilir, bedende saklı olabilir.

Hayvânî rûh: Kaynağı cismânî kalbin boşluğu olan latîf bir cisimdir. Damarlar vâsıtasıyla bedenin diğer organlarına yayılır... (*Câmi'* , 246)

* *...Rûh-i Âzam*: Rubûbiyyet yönüyle İlâhî Zât'ın mazharı olan insânî rûhtur. Bundan dolayı onu hiçbir dâire çevreleyemez, hiçbir hedef ona ulaşamaz, künhünü Allah'tan başkası bilmez. İşte bu Akl-ı Evvel'dir, Hakîkat-i Muhammediye'dir, Nefs-i Vâhide'dir, Hakîkat-i Esmâiyye'dir. Bu, Allah'ın kendi sûretinde yarattığı ilk varlıktır, en büyük halîfedir, nûrânî cevherdir. Cevher olması îtibâriyle "*Nefs*", nûrânî olması îtibâriyle de "*Akl-ı Evvel*" olarak isimlendirilir. Nitekim onun çokluk âleminde Akl-ı Evvel'den, Kalem-i Âlâ'dan, nûrdan, Küllî

Nefs'ten, Levh-i Mahfûz'dan ve benzerlerinden çıkan tezâhür ve isimleri vardır. Bunun dışında onun insânî küçük âlemde ehlullahın ıstılâhında zuhûr ve mertebelerine göre tezâhür ve isimleri bulunmaktadır. Bunlar sır, hafâ {gizli}, ahfâ {en gizli}, rûh, kalb, kelime, ruv' {akıl, gönül}, fuâd, sadr, akıl ve nefstir. (*Câmi'* , 246; 273)

* Nefs, hakîkat ehlinin ıstılâhında, kulun bilinen ve kınanan söz ve fiillerindendir. Nefsin, beden kalıbına tevdî edilmiş bir latîfe olması muhtemeldir, o da kötü ahlâkın mekânıdır. Tıpkı rûhun, beden kalıbına tevdî edilmiş iyi ahlâkın mahalli olan bir latîfe olması gibi.

Rûh ve nefs latîf cisimlerden olan melek ve şeytana benzer. Rûh nefsten daha şereflidir... (*Câmi'*, 270)

* *Rûh*, nûrânî cevherlerden mürekkeb latîf bir cisimdir. Onun cisme girmeden önce ulvî âlemde basit {başka varlıklara karışmamış} olarak bulunmasından dolayı bir sûreti yoktur. Bir cisme girdiğinde o yere ait bir sûret kazanır. Saadet ve şekavet de böyledir. O, hâdistir, Hâlık'ı {yaratıcısı} ile sınırlanmıştır, kadîm değildir. Yaratıldıktan sonra yok olmaz. O, rabbânî emr âlemindendir. (*Kavânîn*, 81)

* *Rûh*un gelişmesi, nefs, akıl, kalb, rûh ve sırdandır. İlim ve idrâk konusunda her tavrın sona ereceği bir sınır vardır. Nefsin ilim ve idrâkinin sınırı maddenin zâhirine aldanarak onun zâhiriyle ilgilenmek, bâtındaki ibretten gaflet ve maddenin hazlarıyla meşgul olmaktır. Aklın ilim ve idrâkinin sınırı O'ndan başka her şeyi terkederek Yaratıcısına dönmek ve nûrları taleb etmektir. Böylece akıl, bağlardan kurtulur, Mevlâ'sına olan talebi şiddetlenir. Rûhun ilim ve idrâkinin sınırı, ceberût sırlarını taleb ederek melekût nûrlarına yönelmektir. O, bu seyrin {yolculuğun} yorgunluğuyla istirahat etmiş, ancak sırra sâhib olamamıştır. Sırrın ilim ve idrâkinin sınırı ceberûttur. Basîret, melekût âleminin nûrlarına vukufiyete nüfûz etmiştir. İşte bu, seyrin son noktasıdır. (*Rihle*, 227)

* *Nefs*in yurdu şerîattır, *rûh* emir âlemindendir, *kalb* ise izzet yurdudur. (*Nefehât*, 72)

* Bedenindeki *rûh*, Rûhü'l-Kudüs olan Cebrâîl, Rûhullah olan Hz. Îsâ Mesîh ﷺ, saf saf gelecek olan melekleri karşılayacak ve kıyâmet günü ayakta kalacak olan melek ve Küllî Rûh, "*rûh*" diye adlandırılmıştır.

Biri şöyle sordu: "*Rûh bölünür mü?*" Cevâb: "*Hayır, ancak onun mertebeleri vardır*" diye cevâb verdi. Bedenindeki rûh beden âlemine tasarruf eder. Cebrâîl olan Rûhü'l-Kudüs ilâhî vahyin kemâlatıyla vazîfelidir. Mesîh Rûhu {Hz. Îsâ} ﷺ, ölülerin diriltilmesinde tasarruf sâhibidir. "*Anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun.*" [Mâide, 5/110] Kur'an Hz. Îsâ'nın tasarruflarıyla alâkalı bundan başka şeyler de anlatmıştır.

"*Rûh*" olarak adlandırılan melek vücûd, göz ve ağızlara sâhibdir, meleklerin

rûhlarını yayar. Küllî rûh ise iktizâya, şuûna, gayb ve şehâdete sâhibdir. İktizâ kader, şuûn O'nun isim ve sıfatlarıyla tecellîsi, gayb mutlak tenzîh, şehâdet ise mutlak teşbîhtir. (*Nefehât*, 145)

{Ayrıca bk. **'akl**; **kalb**; **nefs**}

rûhâniyyât-ı âdemiyyet (روحانيّات آدميّة) * *Rûhâniyyât-ı âdemiyyet* {Âdemî rûhlar} her gece inerler. Rabb'lerinin ikrâmı ve yardımıyla her mertebeye uğrarlar. Bunlar hareketleri îtibâriyle çok hızlı ve bereketleri fazla olan rûhlardır. (*Letâ'if*, 139)

ruhsat (رخصة) * Hakîkat derecesinden inen herkes, *ruhsat* derecesine düşer, ruhsattan düşen ise, dalâlet ve cehâlete düşer. (*Âdâb*₂, 81)

* {Sûfîlere ait olan} *ruhsat*lardan bazıları şunlardır: Gelir getiren bir arazi edinmek ve mâlûma istinâd etmek {bilinen bu husûsa güvenmek}. Bu konuda onların edebleri, o mülke sâhib olmamak, tam tersine o mülkün menfaatini umûmun hizmete sunmak, Hz. Peygamber'in sünnetine uymak üzere, kendileri, aileleri ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler için bir yıllık nafakadan fazla mal biriktirmemektir...

...{Ruhsatlardan biri de} aile ve ebeveyn için kazanç teminiyle meşgul olmaktır. Bu konudaki edebleri; Allah'ın kendisine farz kılmış olduklarını vaktinde yerine getirme husûsunda kusur işlememek, bunları rızka sebeb görmemek, bilakis bunları Müslümanlar için rızka yardım eden unsurlar görmek, vaktinin çoğunu bu uğurda harcamamak, kazancı için sadece kuşluk vaktinden öğle namazı vakti sonrasına kadar çaba sarf etmektir. (*Âdâb*₂, 82)

* {Ruhsatlardan biri de} istemektir. Bunun âdâbı ise, sadece ihtiyaç zamanı olmak üzere geçindireceği kimseler için istemektir. Kendine bir şey vermeyecek olandan istekte bulunmamalıdır...

...{Ruhsatlardan biri de} Allah'a borçlanmaktır. Bunun âdâbı; bu borçlanma ya da Allah'tan borç istemenin, maslahatlar ve zaruret durumunda ihvân için olması, teveccühe ve edaya ihtimam göstermede ihmalkâr davranılmamasıdır...

...{Ruhsatlardan biri de} yolculuk esnâsında azık taşımaktır. Bunun âdâbı; ihtiyaç içerisinde olan kimselere yardımda bulunma husûsunda cimri davranmamaktır. (*Âdâb*₂, 83)

* {Ruhsatlardan biri de} ücretle başkaları adına hac yapmaktır. Bunun âdâbı, vekâlet türünden olan bu haccı zaruret olmadıkça yapmamak, gidiş dönüş esnâsındaki nafakasını kendisi temin ederek, başkasından yahut vakıflardan istememektir...

...{Ruhsatlardan biri de} ülkeleri dolaşmak için yolculuk yapmaktır. Bunun

âdâbı; seferin amacının, ya başkalarını ziyaret etmek ya oralarda yaşayanlarla helâlleşmek ya da ilim tahsîl etmek olmasıdır. Daha sonra {bu yolculuklarda} her üç amaç da elde edilmiş olur...

...{Ruhsatlardan biri de} semâ esnâsında ayakta durmak ve hareket etmektir. Bunun âdâbı; zaman dar olduğunda zamanı gözetmek, sıkışıklık ve kalabalığa meydan vermemektir. Bu durumlar, zaman müsâit olduğunda, birisinin yardımcı olması ve yer açması hâlinde câizdir. Bu esnâda sarhoşluk gösterisi yapmadan ve hâli ortaya çıkarmadan şaka yapmak da câizdir. (*Âdâb*$_2$, 84)

* {Ruhsatlardan biri de} birbiriyle lâtîfeleşmektir {birbirine hoş şakalar yapmaktır}. Yalan, gıybet, özenti, gösterişten, pespâyelik ve keyfiliğe götüren her türlü şeyden kaçınmak da bunun âdâbındandır...

...{Ruhsatlardan biri de} tatbîk edemediği bilgileri ortaya çıkarmaktır. Bunun âdâbı; anlatmayı, nasihati ve irşâdı gözetmektir...

...{Ruhsatlardan biri de} yamalı ve eski elbiseler giymektir. Bu esnâda gösterişten kaçınmak, o elbiseyle uğraşırken aşırı derecede vakit harcamamak, onu süslerken vakti boşa geçirmemek de eski elbise giyme âdâbıdır. Aksi hâlde, dînî ve dünyevî bir fayda elde edemeden vakit boşa harcanmış olur. (*Âdâb*$_2$, 85)

* {Ruhsatlardan biri de} karşılaşıldığında birbirine sarılıp öpmektir. Bunun âdâbı; herkesin kendi cinsinden olan ve ünsiyeti bulunan kişiye sarılmasıdır...

...{Ruhsatlardan biri de} riyâseti {başkanlığı} sevmektir. Bu husûstaki edebler de herkesin kendi güç ve kuvvetini, kabiliyetini ve haddini bilmesi, gücünün yetmediği bir şeyi istememesi ve kendi vaziyetinin altına da düşmemesidir. Akıllı kimse, ne rütbesinin altına iner, ne de onun üstünde bir talebde bulunur. Denilmiştir ki: "*Câhil kimsenin yükselmesi, asılmış kimseninki gibi bir alçaklıktır.*" Câhil kimsenin tembelliği, çevikliğinden daha iyidir. Çünkü tembelliği ayıplarını örter, çevikliği ise, ayıplarını ortaya döker...

...{Ruhsatlardan biri de} sultanlara yakın olup, onların huzûruna girip çıkmaktır. Bu husûstaki edebleri; meddahların sahte medihlerine {övgülerine} kanmamak ve onların sözlerine aldanmamak, kendisinde var olduğunu bildiği şeylerin dışında bir medih olursa, ondan da yüz çevirmektir. (*Âdâb*$_2$, 86)

* {Ruhsatlardan biri de} bâtıl sözler konuşulan meclislere gitmektir. Bu husûstaki edebler ise, oralarda gıybet etmemek ve münkeri dinlememektir. (*Âdâb*$_2$, 87)

* {Ruhsatlardan biri de} zilletten uzak olmak, ezâ ve cefâya katlanmaktır. Bunun âdâbı da, gönlün selâmetini istemek, düşmanlıktan kaçınmaktır...

...{Ruhsatlardan biri de} arkadaşlar arasında teklîfsiz olmak, çağrılmaksızın onların evlerine gitmektir. Bunun âdâbı da; bundan hoşlananları ayırd edebilmek ve bu esnâdaki ikrâmın vaziyeti hakkında da anlayışlı olabilmektir...

...{Ruhsatlardan biri de} ihvânla beraberken kendi kendini hesaba çekmektir. Bundan maksad, şifâ bulmak {kendini tedâvî etmek} değil, kalbinde ihvânına karşı olan {kötü duyguları} giderebilmek, kalbin kin ve nefretten temizlenmesi ve arkadaşının özrünü kabûl edebilmesidir. (*Âdâb*₂, 88)

* {Ruhsatlardan biri de} ayrı kalması gereken şeylerin bazılarından uzaklaşmaktır. Bunun sebebi, hakkı ortaya çıkarıp bâtılı yok etmek, Allah için düşmanlık etmektir...

...{Ruhsatlardan biri de} maslahatın olduğu yerde yalanı câiz görmektir. {Sûfîlerin} bu husûstaki edebleri, ıslahı taleb etmek ve hakkın ortaya çıkmasını sağlamaktır. (*Âdâb*₂, 91)

* {Ruhsatlardan biri de} yaşlıları ziyaret etmektir. Bu husûstaki edebleri; Allah'a yakınlık vesîlesi aramak, ziyaretleşmeyi sağlamak, duâ ve bereket talebinde bulunmaktır...

...{Ruhsatlardan biri de} dünyâ ehliyle, idârecilerle, padişahlarla birlikte olmak, onlara saygı göstermek ve onları iyi karşılamaktır. Bu husûstaki edebleri; onların dünyâ hayatındaki yaşantılarına tamah etmemek ve onlardan bir makam talebinde bulunmamaktır. (*Âdâb*₂, 92)

* {Ruhsatlardan biri de} iftihar ve iddiâ izhârıdır. Bu husûstaki edebleri, bu yolla Allah'ın nîmetlerini ortaya çıkarmaktır. (*Âdâb*₂, 96)

* {Ruhsatlardan biri de} imkânsız ve katlanılamayacak şeylere karşı kızıp öfkelenerek canın sıkılmasıdır. Bu husûstaki edebleri; her türlü alçaklık ve aşırılıktan uzak durmak, Allah'ın koyduğu sınırlara riâyet edip bu sınırları aşmamak, zulme sapmamaktır. Eğer çok kızar ve sınırı aşarsa, bu durum akla hâkim olur. (*Âdâb*₂, 97)

rusûmü'l-'ulûm ve rukūmü'l-'ulûm (رسوم العلوم و رقوم العلوم) * *Rusûmü'l-ulûm* ve *rukumü'l-ulûm*, insanın hisleridir {duyularıdır}. Çünkü bunlar, Alîm, Semî, Basîr gibi ilâhî isimlerin rüsûmu olup, Hakk ile halk arasındaki Dâru'l-karar kapısı üzerine sarkan insan bedeninin perdeleridir. Nefsinin ve onun bütün sıfatlarının, Hakk'ın eser, sıfat ve isimlerinin rusûmu ve sûretleri olduğunu bilen kişi Hakk'ı bilmiş olur. (Kâşânî, 150; *Câmi'*, 84)

ru'ûnet (رعونة) * *Ruûnet* {benlik ve bönlük}, tabîatla {karakterle} beraber bulunmaktır. (*Istılâh*, 538)

* *Ruûnet*, nefsin hazları ve tabîatının gerektirdiği şeylerle birlikte bulunmaktır. (Kâşânî, 150; *Câmi'*, 84)

ru'ûs-ı mefâtîn-i zulmet (رؤوس مفاتين الظلمة) * *Ruûs-ı mefâtîn-i zulmet*, bütün zulmânî kuvvetlerin {karanlık güçlerin} kaynağı olan insânî heykeldir. Nev'in

{türün} Rabb'i, bu bünyeyi kemâle erinceye kadar eğitir. O, bünyede mevcûd nefslere feyiz verir. Daha sonra ise, bu nefsler için takdîr edilen kemâl derecelerine ulaşana kadar, onları sıkıntılarından kurtarır. (*Heyâkil*, 101)

ruv'-i nefsî (روح نفسي) * *Ruv'-i nefsî*, kalbde, sadra nisbet edilen, nefse ait bir zarf veya nizâ {çatışma} yoluyla gerçekleşen bir ilkadır. *Râ*'nın zamme, *vâv*'ın sükûn, *nûn*'un fetha, *fâ*'nın da sükûnla harekelenmesiyle yazılır. (Sofyavî, 6)

rücû' (رجوع) * Hz. Peygamber ﷺ dünyâdan ve dünyâdakilerden ayrılacağı sırada, Rabb'ine seyri esnâsında, daha önce kendisinden alıkonan kısımlar ona iade edildi. O da Rabb'ine uyarak, O'nun fiiline rızâ göstererek, emrine uyarak vefâ gösterdi. O'nun isimleri yücedir, rahmeti her şeyi kaplar, fazlı da bütün evliyâ ve enbiyâya şâmildir. Bu konuda velî de öyledir {yani peygamberin tâbî olduğu hükümlere tâbîdir}. Belli sınırları korumak şartıyla, ona da aksamı ve makamları iâde edilir. İşte bu, nihâyetten bidâyete rücûdur {sondan başa dönüştür}. {Doğrusunu} Allah bilir. (*Fütûh*, 134)

* *O'na dönmek*
işte O'nun arzusu
O'na dönmek
kâinâtta bulunan her şeyi bırakarak
sakın söyleme eşyânın O'nunla olmadığını
varlıkta yoktur O'ndan başkası
O'nunla beraber ol
tüm hâllerinde eşyânın
ve sakın olma gafil
müşâhede etmekten O'nu

(*Fütûhât*, III, 219)

rütbetü'l-fâ'izîn (رتبة الفائزين) * *Rütbetü'l-fâizîn* {kazananların mertebesi}; bunlar, mukallidlerin dışında kalan âriflerdir, onlar öncelikle mukarrebîn-i sâbikîndir {kurbiyyet kesbedenlerdir}. Mukallidin üstünlüğü ve cennette bir makamı varsa da o ashab-ı yemindendir. Bunlara ilâve olanlar şu anda konumuzun dışındadır. (*İhyâ'*, IV, 39)

rütbetü'l-hâlikîn (رتبة الهالكين) * *Rütbetü'l-hâlikîn* {helâk olanlar mertebesi}; bunlar, Allah'ın rahmetinden ümîd kestikleri için helâk olurlar. Bu mertebe, inkârcılar, kendini dünyâya kaptıranlar, Allah'ı, Resûlü'nü ve kitâblarını inkâr edenler mertebesidir. Çünkü, âhiret mutluluğu, Allah'a yaklaşmakla, O'nun nazarına mazhar olmakla mümkündür. Bu yakınlığa, ancak "*îmân*" ve "*tasdik*" denilen mârifetle ulaşılabilir. İnkâr edenler münkirdirler, yalanlayanlar Allah'ın rahmetinden

ebediyyen ümîd kesenlerdir. Bunlar, âlemlerin Rabb'ini ve onun peygamberlerini yalanlamışlardır, kıyâmette onlarla Rabb'leri arasında mutlaka perdeler olacaktır. Sevgili'yle arasında perde bulunanlar, mutlaka özlem ve hasret çekeceklerdi. (*İhyâ'*, IV, 31)

rütbetü'l-mu'azzebîn (رتبة المعذبين) * *Rütbetü'l-muazzebîn* {azap görecekler mertebesi}; bunlar, îmânın aslını elde etmişler, fakat gereğini yerine getirme konusunda kusur işlemişlerdir. Îmânın aslı tevhîddir, tevhîd ise, Allah'tan başkasına kulluk etmemektir. Kim hevâsına uyarsa, hevâsını ilah edinmiş olur. O hakîkatte değil, sadece kalbiyle muvahhiddir. (*İhyâ'*, IV, 32)

rütbetü'n-nâcîn (رتبة الناجين) * *Rütbe-i nâcîn* {kurtuluşa erenler mertebesi}: Kurtuluşla, saadet ve muvaffakiyetin dışında kalan selâmeti kasd ediyoruz. Onlar, kendilerine hizmet edilemeyen ve tebliğ ulaştırılamayan insanlardır. Bunlar bir kusur işlememişlerdir ki azaba uğrasınlar. Bu durum; deli kâfirlerin ve kâfir çocuklarının durumu gibidir. Bunakların durumu da böyledir. Uzak ülkelerde bulunan, bilgisiz ve cehâlet içerisinde yaşayan, kendilerinde dînle alâkalı bilgi ya da inkâr bulunmayan, itâat ve isyân etmeyen ve kendilerine davet ulaşmayanlar da böyledir. Onların, kendilerini Allah'a yaklaştıracak bir vesîle ya da uzaklaştıracak bir suçları yoktur. Bunlar, ne cennet, ne de cehennem ehlidir. Bunlar "*Arâf*" denen iki makam arasında bir yerde olacaklardır. (*İhyâ'*, IV, 38)

rü'yâ (رؤيا) * *Rüyâ, kerâmet* çeşitlerinden biridir. Rüyânın hakîkati; kalbe gelen havâtır ve zihinde canlandırılan hâllerdir. Uyku insanın bütün şuûrunu kaplamadığında, insan kendisini yakaza hâlinde hissederse {gördüğünün rüyâ değil de gerçek olduğunu sanırsa}, işte gerçek rüyâ budur. Rüyâ, insanların kalblerine yerleşen tasavvur ve evhamdır. İnsan his {duyu} âleminden sıyrılıp uykuya daldığı zaman, hislerle maddî âleme ait şeyleri his ve idrâk etme kabiliyetinden sıyrılır. Böylece, uykuda olan kimsenin rüyâ görme durumu daha da kuvvet kazanır. Uyandığı zaman, rüya esnâsında görmüş olduğu hâller, uyanık iken içerisinde bulunduğu hâllere ve sâhib olduğu zarûrî bilgilere göre daha zayıftır. Bu, zifirî karanlık bir gecede bir yerde yanan kandile benzer. Güneşin doğmasıyla kandilin ışığı sadece kendi çevresiyle sınırlı kalır. Çünkü güneş ışığı, kandilin ışığına üstün geldiğinden kandilin ışığı cılızlaşmıştır.

Uykuda olan kimsenin durumu kandilin ışığında olanın, uyanık kimsenin durumu ise, gündüz ışığının üzerine doğduğu kimsenin durumuna benzer. Durum böyle olunca, uykuda olan kimsenin, uyandıktan sonra eski hâlinde tasavvur ve idrâk ettiği şeyleri hatırlaması tabiîdir. Üstelik, uyku hâlindeyken insan kalbine gelen havâtır, bazen şeytandan, bazen nefsten, bazen melekten gelir, bazen de Allah'ın öğretmesidir. **Hadîste** "*En doğru rüyâ göreniniz, en doğru söz söyleyeninizdir*" [Müslim, Rü'yâ, 1; Tirmîzî, Rü'yâ, 1] buyrulur. (Kuşeyrî, 190)

rü'yet (رؤيـــة) * *İlim* ile rü'yet birleştiğinde gayb bunların sâhibine açılır. Kul, ilimle, müşâhedeyle ve îmânı görme hakîkatiyle yakîne ulaşır. (*Beyân*, 62)

* *Rü'yet*in merkezi fuâddır {gönüldür}. Allah Teâlâ "*{Gözün} gördüğünü gönül yalanlamadı*" [Necm, 53/11] buyurmuştur. *Fuâd* kelimesi, *fâide* kelimesinden türemiştir. Çünkü o, Allah Teâlâ'dan sevgisinin faydalarını görecektir, gönül görmekle faydalanır, kalb ilimle zevk duyar. Gönül görmezse, kalb de fayda elde edemez. (*Beyân*, 68)

* *Rü'yet*, olanı basîretle değil, gözle müşâhede etmektir. (*Istılâh*, 540)

* *Mümkünât* nâmütenâhî {sonsuz} olsa da mâdûmdur. Hakk'ın müşâhedesi altında görülebilen varlıklardır. Biz görmeyi vücûd {varlık} yoluyla bir sebebe bağlayamayız, ancak eşyâyı sebebe bağlayabiliriz {görmeye değil, eşyâya varlık izâfe edebiliriz}. İster bizzât mâdûm, isterse mevcûd olsun görülebilecek olan şey; görme fiiliyle alâkayı kabûl etmeye istîdâdlıdır. Mümkünât nâmütenâhî olsa da Allah Teâlâ tarafından görülür. Bu {görüş} ilim nisbetiyle değil, aksine "*rü'yetü kânet mâ kânet {olduğu gibi görme}*" denilen başka bir {görme} nisbeti türündendir. (*Esfâr*, 25)

* *Müşâhede*, kalbdeki Hakk'dan gelen şâhidin görülmesidir. Alâmet ve rü'yet {görme} kaydına bağlı olan müşâhede ise böyle değildir. Bu sebeble Hz. Mûsâ ﷺ "'*Rabb'im, {kendini} bana göster de sana bakayım.*'" [Arâf 7/143] demiştir, "*Bana {kendini} müşâhede ettir*" dememiştir. Çünkü o {görülemez, ancak} müşâhede edilebilir. Hz. Mûsâ'ya ﷺ kendisine gizli kalan şeyi göstermiştir. (*Esfâr*, 66)

S

sâ (ثـــاء) * *Sâ* ile dünyâ ve âhiret sevâbına, ezelde taalluk eden lütuf, ihsân, cezâ ve kereme işâret edilir. Bu ikinci mertebededir. (*Câmi'*, 79)

sa'âdet (سعادة) * *Saâdet*in tamamı üç şey üzerine binâ edilmiştir: Gazab, şehvet ve ilim kuvvetleri. Bu kuvvetlerin mûtedil seviye kalmalarına ihtiyaç vardır. Şehvet kuvveti artarsa, ruhsatlara kapı aralanır, bu da helâk eder. Gazab kuvveti artarsa, bu da ahmaklığa götürür, sâhibini helâk eder. Bu iki kuvvet adalet kuvvetinin işâretiyle orta seviyede kaldığında hidâyet yoluna götürürler. Kezâ gazab kuvveti arttığında dövme ve öldürme fiilleri kolaylaşır, eksildiğindeyse dîn ve dünyâ için gayret ve hamiyyet duygusu zayıflar. Orta seviyede kaldığında ise sabır, şecâat ve hikmet ortaya çıkar. Şehvet arttığında fısk ve fücûr artar, eksildiğindeyse âcizlik ve zayıflık ortaya çıkar. Mûtedil seviyede kaldığında ise iffet, kanâat ve benzerleri ahlâk hâline gelir. (*Kîmyâ'*, 9)

* *Saâdet*e ancak ilim ve amelle ulaşılır. (*Mîzân*, 2)

* *Saâdet*in mânâsı, kemâl dereceleri sınırlı olsa bile, nefsin kendisi için mümkün olan kemâle nâil olmasından başka bir şey değildir. Fakat bu âlemde his, tahayyül ve nefsin ârızları şerîata aykırı bir tarzda devam ettikçe, sözü edilen lezzet hissedilemez. Tad alma organını bir bozukluk perdelediğinde, tatlı bir yemeği yemek durumunda olan kimseye ârız olan şey böyledir. Bu kimse ancak çok keskin tadları hissedebilir. Ölüm de perdenin ortadan kalkması gibidir.

Tâbî olduğum büyük bir sûfînin, Allah'a giden sâlikin dünyâda olduğu hâlde, vuslat imkânı varsa, cenneti ve kalbinde firdevs-i âlâyı görebileceğini açıkladığını işitmiştim. Ancak vuslat, dünyâ alâkalarından sıyrılmakla ve ilâhî ilhâmlar açıkça keşf olana kadar, tefekkürü ilâhî işlerde teksif etmekle {yoğunlaştırmakla} mümkün olur. Bu da nefsi, sözü edilen bulanıklıklardan tasfiye etmekle olur. Buna ulaşmak, saâdet, amel ve vuslata yardımcı olacak şeyin tâ kendisidir. (*Mîzân*, 15)

* *selâmlarda sırdır saâdet*
münâcâttaki kâinât

sonra salât mürşidimiz Resûl'e
ve sonra selâm bize
îmâ yoluyla

(*Letâ'if*, 109)

* Filozoflara göre *saâdet*in yolu, hayrın ta kendisi olana kadar riyâzet ve ahlâkı güzelleştirmektir. Bu işin başlangıcında, sırrın inceltilmesi, nefsten cismânî meşgûliyetlerin çekilip alınması yer alır. Tefekkür yoluyla Mehabbet mîrâclarına yükselmek ve böyle bir kemâle şevk duymak, nefsin o âleme çekildiğini ve garîb şeylerin ona feyiz ettiğini hissedene kadar tefekkür etmekle olur. Zikrettiğimiz nefslerinden sıyrılıp ilâhî olan kişiler, bu âlemde cismâniyyet örtülerinden sıyrılarak ulvî âleme yükseldiklerini, bu âlemin nûr ve lezzetinden istifâde ettiklerini, ardından his âlemine döndüklerini, yaşadıklarını eserlerinde rumuzlarla ifade ettiklerini haber vermişlerdir. Benzer şeyler Sokrat, Zenon, hayırlı muallim Eflatun ve Aristo'dan da nakledilmiştir. (*Ravza*, 561)

* *Saâdet*, onlara göre nazar ve akıl makamının derecelerine göredir. Onlar Allah'ın kendilerini ilim ve sülûka ya da sadece sülûka ulaştırdığını kabûl ederler. Onun, dünyâda vardığı son noktaya münâsib olarak âhiretteki makamı da bu olur. Müşâhedesiz, ancak ona bağlanmak şartıyla dünyâda onun ilmi sayesinde buna ulaşanlar, âhirette de ulaşabilir. Onlar, bunun dışındaki her şeyden uzaklaşırlar. Sadece, şübhe ve gafletin olmadığı ölüm hâlinde ona dâir tefekkürleri yok olur. İşte bu, şerîatın getirdiğine münâsib olarak saâdete inanan sûfîlerin saâdetidir. Bazen ârifler, tecerrüd {dünyâ alâkalarından sıyrılma} ve yükselme yolunu tutarlar. Fakat ârifin gayesi bu işe başlamadan önce bilinir. Bir günde başkasının uzun bir müddet ulaşamadığı şeye ulaşır. Bazen sûfîye, sülûku sırasında bazı aklî sûretlerin idrâki ârız olur. Bu noktada şeyh onu irşâd etmediği sürece orada durur {ilerleyemez}. Bundan dolayı "*Sûfî seyr eder {yürür}; ârif uçar*" denilmiştir. Seyr edenler nerede, uçanlar nerede! (*Ravza*, 581)

* Onlara göre *saâdet* perdenin keşf olunmasıyla hâsıl olur. Böylece ârife Hakk'ın enniyyeti {kendisi, kendiliği} zâhir olur. Hakk, her şeyin enniyyetinin bizzât kendisidir. Ârif zâtının enniyyetini ve onun mâhiyetini düşünür. Nefsini bilen kimse, Rabb'ini de bilir. Böylece kemâlin, bekanın, kendisinden haber verilmeyen zevk ve lezzetin nihâyetine erişir. Onlara göre bu husûsta eksiklik yapanlar, azab, perde, vehim, karanlık ve tagayyür âleminde kalır. Çünkü azab ve elemler ilâve husûslardır. Bunun hakîkati, şümûlü miktarınca, ancak muazzib {azab veren}, muazzeb {azab verilen} ve azabla tamam olur. Onu Hakk'ın mârifeti ve tevhîdinden uzaklaştırır. Bu da onun azabı, ebedîliği ve kurtuluşu olur. (*Buğye*, 15)

sa'âdet-i nefs (سعادة النفس) * *Saâdet-i nefs* {nefsin saâdeti} ve kemâli, onlarla bir olana kadar ilâhî hakîkatlerle nakşolunmaktır. Bu ise, ancak şehvet ve gazabı gerektiren aşağı alışkanlıklardan nefsi temizlemekle mümkün olur. Bunun yolu

mücâhededir, ameldir. Amel temizlik içindir. Temizlik bu kemâlin şartıdır. Bundan dolayı Hz. Peygamber ﷺ *"Dîn temizlik üzerine binâ edilmiştir"* [Aclûnî, I, 341] buyurmuştur. (*Mîzân*, 33)

sa'âdet-i uhreviyye (سعادة أخروية) * *Saâdet-i uhreviyye* {uhrevî saâdet} ile fenâsız bekayı, eziyetsiz lezzeti, hüzünsüz sürûru, fakrsız gınâyı, noksansız kemâli, zilletsiz izzeti, kısaca matlûb ve tâlib, rağbet etmesi ve edilmesi istenebilecek her şeyi kasd ediyoruz. İşte bu, anları ve zamanı asla eksilmeyecek olan ebedîlerin ebedîsidir. (*Mîzân*, 3)

* *Saâdet-i uhreviyye*, fenâsız beka, kedersiz sürûr, cehâletsiz ilim, fakrsız gınâdır. Saâdete ancak Allah ile ulaşılabilir, o ancak ikinci tür olanla kemâle erer. Bu da nefsânî fazîletlerdir. (*Mîzân*, 84)

sabâ (صبا) * *Sabâ*, rûhâniyyât pırıltıları ve hayra götüren fikirler yönünden gelen rahmânî nefhâlardır. (Kâşânî, 139; *Câmi'*, 88)

sabâbet (صبابة) * *Sabâbet*, lügatte *"aşk"* mânâsındadır. *Sabb* ise, *"âşık-ı müştâk {özleyen âşık}"* demektir. (*Ravza*, 341)

sabîhu'l-vech (صبيح الوجه) * *Sabîhu'l-vech*, Cevvâd isminin hakîkatine mazhar olan kimsedir. Bu mazhariyete hakkıyla eren Hz. Peygamber'dir ﷺ. Hz. Câbir'den رضي الله عنه rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber ﷺ kendisine yapılan hiçbir mürâcaata *"Hayır"* dememiştir. O vâsıta kılınarak Allah'tan istenen bir şey cevâbsız kalmaz. Mü'minlerin emiri Hz. Ali[kv] bu duruma şu sözüyle işâret eder: *"Allah'tan bir dilekte bulunacağın zaman, önce Hz. Peygamber'e ﷺ salavât getir sonra talebde bulun! Çünkü Allah, kendisine arz edilen iki isteğin birini kabûl edip diğerini reddetmez."* Hz. Peygamber'in ﷺ cömertliğine mazhar olan Eş'as adında birisidir. Hz. Peygamber onun için *"Kapılardan kovulan nice Eş'as vardır ki, Allah'a yemin etse Allah onun isteğini kabûl eder"* [Müslim, Kasâme, 24; Ebû Dâvûd, Diyât, 28] buyurmuştur... Hz. Peygamber'in şu sözünden dolayı ona *"sabîhu'l-vech"* denmiştir: *"İhtiyaçlarınızı sabîhu'l-vecihlerin {güzel yüzlülerin} yanında taleb ediniz."* (Kâşânî, 138; *Câmi'*, 87)

sâbik li'l-hayrât (سابق للخيرات) * *Zâlim linefsih* {nefsine zulmeden kişiler} günâhlarında ısrâr eden kimselerdir. *Muktesid*, farzları edâ eden, haramlardan kaçınanlardır. *Sâbık li'l-hayrât* {hayırlarda öne geçen} ise farz ve nafileleri yerine getirenlerdir. (*Furkân*, 30)

sâbika (سابقة) * *Sâbika*, kendisine *"Îmân edenlere, Rabb'leri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele!"* [Yunus, 10/2] âyetinde işâret edilen ezelî inâyettir. (Kâşânî, 99; *Câmi'*, 85)

sâbikūn mukarrebûn (سابقون مقرّبون) {ashâb-ı yemîn} * *Sâbikūn* ve *mukarrebûn*, farzlara ilâveten nafilelerle de Allah'a ﷻ yakın olmaya çalışırlar. Vâcibleri, müstehâbları yerine getirirler, haram ve mekrûhlardan uzak dururlar. Güçlerinin yettiği bütün güzellikleri yerine getirerek Rabb'lerine yakınlık elde ettiklerinde Allah'ın ﷻ tüm sevgisini kazanırlar. (*Furkân*, 26)

sabr (صبر) {ahkâm; 'alâmet-i sabr; batar; cebn; derecât-ı sabr; kitmân-ı sırr; mutasabbır; sabbâr; sabr-ı nefsî; sabr 'ale'n-ni'me; se'a-yı sadr; tasabbur; tehevvür; zabt-ı nefs; zayk-ı sadr}

* *Sabır* birkaç türlüdür. *Tasabbur* {sabretmeye çalışmak} ve *sabr-ı cemîl* {güzelce sabır}. Daha sonra ise havf ve şükre çıkılır. Bundan sonra ise tâzîm ve sürûr {belânın sâhibine saygı ve belâ karşısında sevinç} gelir. (*Âdâb*ı, 71)

* Bütün dünyâ; azıyla çoğuyla, acısıyla tatlısıyla, başıyla sonuyla, her şey, ama her şey, Allah'ın kulu imtihân etmesi ve denemesi içindir. Bütün bu deneme ve imtihân vesîleleri iki noktada toplanır. *Sabır* ve şükür. Kul, ya nîmete şükreder ya da musîbete sabreder. (*Âdâb*ı, 82)

* *Alâmet-i sabr* {sabrın alâmeti}, herhangi bir musîbeti, yaratılmışlardan herhangi birine şikâyet etmemektir. Sabır şu şekillerde olur: Tâata karşı sabır, mâsıyyete karşı sabır, musîbetin gizlenmesine karşı sabır –bu sabır iyiliğin hazinelerindendir-, tâatın gizlenmesi konusunda sabır. Sabır, nefsi tüm bunlardan alıkoymaktır. (*Âdâb*ı, 145)

* *Sabır*, mehabbete {arzu edilen şeyleri elde etmeye} muhâlefet etmektir. Sabır derecesinden havf derecesine, havf derecesinden de mehabbet derecesine yükselmedikçe, hiçbir ibâdet, sabır gücüyle beraber bulunmaz. (*Âdâb*ı, 147)

* Sûfiyyenin bunlardan başka bazı âdâbları ve çeşitli hâlleri vardır. Bunların bazıları şunlardır: ...Allah hakkında güzel zanda bulunmak, tâate koşarken ve bütün hayırlarda yarışırken ihlâs üzere olmak, her şeyden kopup Allah Teâlâ'ya yönelmek, O'ndan gelen belâya sabr etmek, O'nun kazâsına râzı olmak, mücâhede, nefsin hevâsıyla mücâdele ve nefsin hazlarından sakınarak ona karşı koymaya devam etme {süreklilik sağlama} konusunda sabır göstermek, -çünkü Allah Teâlâ nefsi, "*emmâre-i bi's-sû {dâimâ kötülüğü emreden}*" olarak târîf etmiştir-... (*Lumaʿ*, 29)

* Cüneyd'e *sabr*ın ne olduğu soruldu. O da şöyle dedi: "*Hoşlanılmayan {sıkıntı} vakitleri geçinceye kadar sıkıntılara Allah Teâlâ için tahammül edebilmektir.*" İbrâhîm Havvâs[rh] şöyle der: "*Halkın birçoğu, sabır yüküne katlanmaktan kaçarak taleb ve sebeblere sığındı. Böylelikle de onlar sanki Rabb'leriymiş gibi onlara güvenip dayandılar.*"

Bir adam Şiblî'nin[rh] huzûruna çıktı ve şöyle sordu: "*Sabır ehlinin en zor sabrettiği şey nedir?*" O da "*Sabr fillâhtır {Allah hakkındaki sabırdır}*" dedi. Adam bu cevâba îtirâz etti. Şiblî: "*Sabr lillah'tır {Allah için sabretmektir}*" dedi. Adam buna da îtirâz

edince Şiblî *"Sabr meallah'tır {Allah'la beraber sabretmektir}"* dedi. Adam bu cevâba da *"Hayır"* deyince Şiblî sinirlendi ve şöyle dedi: *"Yazıklar olsun sana! Nedir öyleyse, sen söyle!"* Adam şöyle dedi: *"Sabr anillah'tır {Allah'tan uzak kalabilmeye sabretmektir}."* Bunun üzerine Şiblî[rh] öyle bir çığlık attı ki, az kalsın rûhu telef olacaktı!..

...Mutasabbır, Allah yolunda sabreden kimsedir. Bu kimse bazen zorluklara sabreder, bazen de âciz kalır, sabredemez. (*Luma'*, 76)

* *Sabbâr* {denen} kimsenin sabrı Allah yolundadır, Allah içindir, Allah'ladır. Bütün belâ ve musîbetler bu kimsenin üzerine gelse bile, hiç acziyete düşmez; vücûbiyyet, hakîkat, şekil ve yaratılış yönünden kendisinde hiçbir değişiklik olmaz. (*Luma'*, 77)

* Sehl{-i Tüsterî} şöyle demiştir: *"Sabır, Allah'tan bir rahatlama ihsân etmesini beklemektir."* Bu zâta göre en fazîletli ve en yüce sabır bu sabırdır.

Bir başkası ise şöyle demiştir: *"Sabır, sabırda sabretmendir."* Bunun mânâsı ise, sabır esnâsında bir rahatlama beklememektir. (*Ta'arruf*, 65)

* *Sabır*; sıkıntılar anında, tahammülsüzlük etmeyerek beklenen iyi âkıbet için sebât göstermektir. Sabır, sabrın acılığından türemiş bir kelimedir. Biliniz ki, insanların çoğu sıkıntılara sabrederler. Fakat onların sabrı Allah ile ve Allah için değildir! Çünkü onlar; tahammül edemiyorlar, muzdarib oluyorlar, şikâyet ediyorlar ve Allah hakkında kötü zanda bulunuyorlar. (İhvân, II, 72)

* *Sabr*ın üç mânâsı vardır: Makamât ehline göre de böyledir. Birincisi şikâyet etmeyi terk etmek olup bu, tâiblerin {tevbe edenlerin} derecesidir. İkincisi kadere rızâ olup bu da zâhidlerin derecesidir. Üçüncüsü ise, Mevlâ'nın yaptığını sevmektir. Bu ise sâdıkların derecesidir. (*Kūt*, I, 199)

* *Sabır* tevekkül husûsunda ilk makamdır. Sabır kazâyı imtihân olarak görmektir. Şükür bundan daha üstündür. Bu da belâyı nîmet olarak görmektir. Rızâ da bunların hepsinden üstün olup, tevekkülün zirvesidir. Rızâ, tevekkül sâhibleri arasında bulunan muhiblerin makamıdır. (*Kūt*, II, 35)

* Çeşitli *sabır* türleri vardır. Kulun gayretiyle elde ettiği sabır ve kulun gayreti olmadan sâhib olduğu sabır gibi. Kulun gayretiyle elde edilen sabır ikiye ayrılır: Allah Teâlâ'nın emirlerine sabır ve yine O'nun yasaklarından sakınma husûsunda sabır. Kulun gayretine bağlı olmayan sabır ise, Allah'ın koymuş olduğu hükümleri yerine getirirken karşılaştığı sıkıntılara göğüs gerebilmesidir. (Kuşeyrî, 92)

* *Sabır*, nîmet ve külfet arasında hiçbir fark gözetmeksizin, her ikisini de gönül huzûruyla karşılayabilmektir. *Tasabbur* {sabretmeye çalışmak} ise, gönlünde külfetin bütün ağırlıklarını hissetmekle birlikte, sıkıntıyı da huzûrla karşılamaktır. Bir şair şöyle der:

"öyle sabrettim ki

varamadım farkına
sabrımdaki aşkının
gizlice şikâyet eder de gönlüm
göz yaşıma aşkımı
sonra o da yaş döker diye
farkına varmadan ben
gizledim sana olan aşkımı
sabrın yeri olan gönlümden bile"

(Kuşeyrî, 93)

* Hasan Basrî {bir bedevîye} demiştir ki: "*Sabır iki çeşittir: Birincisi belâ ve sıkıntılara sabır, diğeri ise yasaklanan şeylerden kaçınma husûsunda sabır.*" (Hücvîrî, 107)

* Îmân iki parçadan oluşur. Bu parçaların biri *sabır*, diğeri de *şükür*dür. (*İhyâ'*, IV, 75)

* *Sabır*, dînin makamlarından ve sâliklerin menzillerinden biridir. Dîndeki bütün makamlar, üç esasa dayanır: Meârif {mârifetler}, ahvâl {hâller} ve âmâl {ameller}. Meârif usûldür ve ahvâl ondan hâsıl olur. Ahvâl de âmâli getirir. Meârif ağaçlar gibi, ahvâl dallar gibi âmâl ise meyveler gibidir. Bu vaziyet, bütün Allah sâliklerinin menzilleri için aynıdır. Îmân kelimesi bazen meârifle husûsî, bazen de umûmî olur. –"*Îmân*" ile "*islâm*" arasındaki farkı açıklamış bulunduğumuz *Kavâ'idü'l-'akāid* isimli eserimizde zikrettiğimiz gibi- sabır da böyledir. Geçmişe ait mârifet, mevcûd hâl olmadan tamamlanmaz. Tahkîkî sabır mârifetten ibârettir. Bir meyve olarak amel de, bunun ürünüdür. Bu vaziyet, insan, melek ve hayvan arasındaki sıralamanın keyfiyeti bilinmedikçe anlaşılamaz. Sabır insana ait bir husûsiyettir, Hayvan eksik olduğu için, melek de kemâl vasfına sâhib olduğu için, bunlarda bu husûsiyet bulunmaz. (*İhyâ'*, IV, 77)

* *Sabır* iki türlüdür: Birincisi zorluklara tahammül etmek gibi, bedenin sabrıdır. Bu da yorucu ibâdetlerde bulunmak veya ağır işlerde çalışmak gibi doğrudan kişinin kendi teşebbüsü ile olur ya da dövülmek ve hastalanmak gibi başka taraftan gelir. Bütün bunlara sabır, İslâm'a uygun olduğu vakit makbûl olabilirse de asıl makbûl olan sabır, nefsin hevâ ve arzularına karşı sabırdır. Bu sabır, yeme-içme ve cinsiyet şehvetlerine karşı olursa buna "*iffet*" denir.

İstenmeyen bir duruma katlanmaya sabır olursa, sabrın hâkim olduğu o duruma nisbetle sabır değişik isimler alır. Meselâ bir felakete karşı tahammül ise buna doğrudan "*sabır*", bunun zıddına da "*cez' {kaygı}*" ve "*hele' {endîşe}*" denir. Adam bağırıp çağırarak, yaka-paçasını yırtarak, yerlere serilerek hevâ çağrısına uyar.

Eğer bu sabır, zenginliğe karşı olursa, bu sabra "*zabt-ı nefs {nefs hakimiyeti}*", zıddına ise "*batar {kibirlenip böbürlenmek ve kendini beğenmek}*" denir.

Eğer bu sabır savaş alanında gösterdiği metanette olursa buna "*şecâat*", bunun zıddına "*cebânet {korkaklık}*" denir. Bu sabır, hiddetini yenme konusunda olursa buna "*hilm {yumuşaklık}*", "*vakar ve teennî*", zıddına da "*tezemmür {saldırganlık}*" denir.

Sabır zamanın musîbetlerinden birine karşı olursa buna "*se'a-yı sadr {gönül genişliği}*", aksine de "*zayk-ı sadr {gönül darlığı}*" denir. Görüp duyduklarını muhâfaza bakımından olursa buna "*kitmân-ı sırr {sır saklama}*" denir.

Geçim sıkıntısına karşı olursa buna "*zühd*", zıddına da "*hırs*" denir. Eğer aza sabrediyorsa buna "*kanâat*", bunun zıddına da "*şereh {açgözlülük, doymazlık}*" denir. İmân ahlâkının çoğu sabra dahildir. (*İhyâ'*, IV, 82-83)

* *Sabır* üç makamdır: Birincisi şehvetin terk edilmesi olup tâiblerin {tevbe edenlerin} derecesidir. İkincisi kadere rızâ olup zâhidlerin derecesidir. Üçüncüsü ise, Mevlâ'sının yaptığı her şeyi sevmektir. Bu da sıddîkların derecesidir. (*İhyâ'*, IV, 85)

* Havf ve recâ makamı elde edilmeden *sabr*etme imkânı yoktur. Çünkü dîn makamlarının ilki; Allah'a, âhirete, cennete ve cehenneme kesin olarak inanmaktan ibâret olan îmân kuvvetidir. Bu zarûrî yakîn, insanda cehennem korkusu ve cennet sevgisinin heyecânını oluşturur. Havf ve recâ, insanları sabra hazır duruma getirir. Cennet, mekârihle {sevilmeyen şeylerle} kuşatılmıştır. {Cennet konusundaki} recânın kuvveti olmadan bunlara sabredilemez. Cehennem ise şehvetlerle {sevilen şeylerle, aşırı istek ve arzularla} kuşatılmıştır. Bunlara karşı koyabilmek için ise mutlaka havf kuvvetine ihtiyaç vardır. (*İhyâ'*, IV, 205)

* Dört ârızâyı {engeli} dört şeyle aşmaya ihtiyaç vardır: Rızık konusunda Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya tevekkül, tehlike anında işleri O'na ﷻ tefvîz {havale etmek}, sıkıntı ânında sabır ve kazânın cereyan ettiği anda rızâ. (*Minhâc*, 4)

* *Sabır* acı bir ilâç, mübârek fakat sevilmeyen bir şerbettir. Ama onu içtiğin zaman sana her menfaati sağlar ve senden her türlü zararı giderir. İlâç böyle olunca, akıllı insan, "*bir saatlik acı bir yıl mutluluktur*" diyerek, nefsini bu ilâcı içmeye zorlar, acılığına ve keskinliğine bakmadan onu bir yudumda içer.

Bil ki, sabrın insana kazandırdığı menfaat de dörde ayrılır: Tâatte {Allah'ın emirlerine} sabır, mâsıyyete {yasaklarına karşı çıkmaya} sabır, dünyâdaki fuzûlî {boş} işlere sabır, belâ ve sıkıntılara sabır. Her kim sabrın acılığına katlanır ve bu dört husûsa sabrederse, o kimse için itâat meydana gelmiş olur. Itâatin dereceleri istikamette, bol sevâbı ise âkıbetindedir. Böyle bir kişi dünyâda mâsıyyete ve belâlara düşmez, âhirette de netîcesine katlanmak zorunda kalınaz. Dünyâyı ve dünyâ malını istemek gibi bir imtihânla karşılaşarak, daha sonra bunların hesabını verme zorluğuna da düşmez. Mükâfâtı, imtihân edildiği şeyi kuşatarak elinden çıkıp gitmez. Öyleyse, sabrın netîcesi tâat, şerefli dereceleri ve sevâbı ise takvâ, zühd, ivaz ve Allah'tan bol sevâbdır. (*Minhâc*, 59)

* *Sabır*, nefsin hevâya karşı direnmesi ve onu çirkin arzulardan korumasıdır. (*Mîzân*, 76)

* Havfın anahtarını soranlara "*Sabır*", sabrın anahtarını soranlara ise "*Rızâ*" diye cevâb verdim. Bunun üzerine, rızânın anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Tâat*" dedim. (*Gunye*, II, 125)

* Bazılarına göre *sabır* iki çeşittir: Kulun gayretiyle elde ettiği sabır ve kulun gayreti olmadan sâhib olduğu sabır. Kulun gayretiyle elde edilen sabır ikiye ayrılır: Allah Teâlâ'nın emirlerine sabır ve yine O'nun yasaklarından sakınma husûsunda sabır. Kulun gayretine bağlı olmayan sabır ise, Allah'ın koymuş olduğu hükümleri yerine getirirken karşılaştığı sıkıntılara, bedenî ve kalbî elemlere göğüs gerebilmesidir.

Bir adam Şiblî'ninrh huzûruna çıktı ve şöyle sordu: "*Sabır ehlinin en zor sabrettiği şey nedir?*" O da "*Sabr fillâhtır {Allah hakkındaki sabırdır}*" dedi. Adam bu cevâba îtirâz etti. Şiblî: "*Sabr lillah'tır {Allah için sabretmektir}*" dedi. Adam buna da îtirâz edince Şiblî "*Sabr meallah'tır {Allah'la beraber sabretmektir}*" dedi. Adam bu cevâba da "*Hayır*" deyince Şiblî sinirlendi ve şöyle dedi: "*Yazıklar olsun sana! Nedir öyleyse, sen söyle!*" Adam şöyle dedi: "*Sabr anillah'tır {Allah'tan uzak kalabilmeye sabretmektir}.*" Bunun üzerine Şiblîrh öyle bir çığlık attı ki az kalsın rûhu telef olacaktı!..

Cüneydrh şöyle der: "*Bir mü'minin dünyâdan âhirete göçmesi çok kolay ve basittir. Ancak, halktan ayrılmak va Hakk katında bulunmak hayli zordur. {Bedenden sıyrılıp} nefsten Allah'a yürümek de zor bir iştir. Bunlardan daha zor olanı ise, Allah'la birlikte olmaktır.*" Aynı zâta sabrın ne olduğu sorulmuş ve o da şöyle cevâb vermişti: "*Acı bir şurubu yüzünü buruşturmadan içmektir.*" (*Gunye*, II, 195-196)

* *Tasabbur*, nefse hoşlanmadığı şeyleri yüklemek ve acılara katlanmaktır. Bu mürîdlerin son makamıdır. Bundan sonra gelen *sabır* şikâyeti terk etmektir. (*Âdâb*2, 20)

* *Sabr alâ nîmet* {nîmete sabır}, onu Allah Teâlâ'ya isyân yolunda harcamamaktır. Bu, tevbenin sıhhatinin de şartıdır. Sehl b. Abdullah Tüsterî demiştir ki: "*Âfiyete sabretmek, belâya sabretmekten daha zorludur.*" Sahabe-i Kirâm'dan bazıları demişlerdir ki: "*Sıkıntılarla imtihân edildik, buna sabrettik, ama bollukla imtihân edildiğimizde buna sabredemedik.*"

Rızâ ve öfkede orta yolu takip etmek, insanların övgüleri karşısında sabırlı olmak da *sabr*ın çeşitlerindendir.

{Herhangi bir işe yönelme husûsunda} şevksizlik, tevâzû ve boyun eğme karşısında sabır göstermeye gelince, bu, tevbeye dâhil değilse de zühde dâhildir. Tevbe makamında sayılan yüce makam ve hâllerin hepsi zühdde de bulunur. Çünkü zühd, {daha önce zikretmiş bulunduğumuz} dört husûsun {îmân, tevbe, zühd ve ubûdiyyetin} üçüncüsüdür.

*Sabr*ın hakîkati, nefsin itmi'nâna ermesiyle; onun itmi'nâna ermesi, nefsin tezkiyesiyle; nefsin tezkiyesi ise, tevbe etmekle ortaya çıkar. Nefs tevbe-i nasûh ile tezkiye edildiği {samimi bir şekilde tevbe ederek temizlendiği} zaman, ondaki bütün tabiî çirkeflikler gider. Sabır azlığı, nefsin içindeki çirkefliklerden, bunlar sayesinde {doğru olan şeyden} yüz çevirmesinden ve isyân etmesinden dolayıdır.

Tevbe-i nasûh nefsi yumuşatır ve onu çirkef tabîatından çıkarıp yumuşamaya sevk eder. Çünkü nefs, muhâsebe ve murâkabe ile berraklaşır, onun tutuşan ateşi ise hevâya uymakla söner. Yine nefs, itmi'nân hâliyle rızâ mahal ve makamına ulaşır, kaderin akışı karşısında mutmain olur. (*'Avârif*, 280)

* Sehl{-i Tüsterî} şöyle demiştir: "*Sabır, Allah'tan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir ve bu da hizmetin en fazîletlisi ve en yücesidir.*" (*'Avârif*, 286)

* Bil ki, Hakk Teâlâ Hazretleri, dilediği kuluna hikmetlerini vermek sûretiyle kuvvetlendirmek istediğinde, o kula kendisini ve sıfatlarını vasfetme nûrlarını ihsân eder, böylelikle de kaderler tenezzül eder. İşte o zaman, nûrlar o kulun önüne geçer ve kul nefsiyle değil, Rabb'iyle beraber olur. Böyle olunca kul, sıkıntılarına karşı güçlü, nefsin isteklerine karşı da dayanıklı olur. Çünkü, Allah onlara, kadere boyun eğmeye ve sürekli nûr akışına dayanmaya karşı yardım etmektedir. Buna ister "*Allah onlara, açıklama kapısını açacak olan hükümleri sırtlamada yardım etti*" de, istersen "*İhsân vâridleri olan belâları taşımalarına yardım etti.*"

İster "*{Tevekkül konusundaki} güzel tercîhlerine şâhid olarak, kaderi kabûllenme konusunda kendilerine kuvvet verdi*" dersin, istersen "*Hükmünün varlığı karşısında, O'nun ilminin varlığını bildikleri hâlde onları sabırla güçlendirdi.*" "*O'nun görüleceğini bilerek başlarına gelen kaderle denendiler*" ya da "*Fiillerinin zuhûru karşısında, Cemâl'inin varlığıyla kendilerini sabırlı kılmıştır*" da diyebilirsin. "*Onların kadere sabrı, sabrın rızâya götürdüğünü bilmelerindendir*" veya "*Onların kaderlere sabrı, perde ve engellerin açılmasıdır*" da diyebilirsin.

Dilersen "*Teklîfin zorluklarına karşı yegâne kuvvetleri, tasrîf {ilâhî tasarruf} sırlarının kendilerine vârid olmasıdır*", dilersen "*Onların kaderlerine sabretmeleri, yine onların o kaderlerde Allah'ın lütuf ve ihsânının olduğunu bilmelerindendir*" de. Bu on sebeb, kulun sabretmesini, efendisinin hükümlerine karşı sebât göstermesini ve hükümlerin gelişi esnâsında güçlü olmasını gerekli kılar. Bütün bunları kendi ihsânı olarak veren O'dur. İnâyet ehline bunu lütfeden de O'dur. (*Tenvîr*, 4)

* *Sabır* rızâya götürür, bunun içindir ki, kim Allah'ın ahkâmına uymakta sabırlı olursa, Allah o kimseye rızâ ihsân eder ve o da Allah'ın rızâsını taleb ederek {kader} hükümlerinin sıkıntılarına O'nun rızâsı için katlanır. Tıpkı, netîcesinde şifa elde etmek için acı ilacı içmek gibi. (*Tenvîr*, 6)

* Yakîn makamları dokuz tanedir: Onlar, tevbe, zühd, *sabır*, şükür, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* *Sabır* da şükür de ancak tedbîri terk etmekle sahîh olur. Çünkü sabreden kimse, Allah'ın sevmediklerine karşı sabretmektedir. Allah'ın ﷻ sevmediği şeyler ise, O'na karşı tedbîr ve tercîhte bulunmaktır. Çünkü sabır çeşitlere ayrılır: Haramlara karşı sabır, emirleri yerine getirme husûsunda sabır, tedbîr ve tercîhe karşı sabır... gibi.

İstersen şöyle de diyebilirsin: Beşerî hazlara karşı sabır, kulluğun gerektirdiği husûslara sabır ve Allah'ın takdîrine karşı tedbîr almayı bırakarak kulluğun îcâblarını yerine getirme husûsunda sabır.

Bunun gibi şükür de, Allah'ın takdîrine karşı tedbîri terk eden bir kul için sahîh olabilir. Cüneyd'in[rh] dediği gibi: "*Şükür, bunca nîmetlerine rağmen Allah'a âsî olmamandır. Allah'ın seni benzerlerinden ayırd ettiği akıl olmasaydı ve onu senin kemâline sebeb kılmasaydı, Allah'ın kaderine karşı tedbîr alamazdın. Çünkü cemâdât {cansız varlıklar} ve hayvanların, âkıbetlerini görecek ve buna dikkat edecek akılları olmadığı için Allah'ın kaderine karşı tedbîrleri de yoktur.*" (*Tenvîr*, 9)

* Allah: "*Sabır ve namazla yardım isteyiniz. Namaz, huşû sâhibi olmayanlara çok ağır gelir*" buyurur. [Bakara, 2/45] Namazda sabra ihtiyaç olduğu için, sabır ve namaz birlikte anılmıştır. Namazları tam vaktinde edâ etmeye sabır, sünnet ve vâciblerini hakkıyla edâ etmeye sabır, namazdayken gaflete düşmemek için kalbleri koruyan sabır. Bunun içindir ki Allah ﷻ "*Namaz, huşû sâhibi olmayanlara çok ağırdır*" buyurarak, sabrı değil, bilhassa namazı hatırlatmak istemiştir {böylelikle aslında, namaz husûsunda sabırlı olmaya dikkat çekmiştir}. (*Tenvîr*, 46)

* Yetime karşılık beklemeksizin iyilikte bulunmak ve açlığa sabretmek de sâlih amellerdendir. (*Furkān*, 111)

* *Sabır* insana ait husûsiyetlerdendir. Eksik yaratılışta oldukları ve kendilerine şehvetler hâkim olduğu için, hayvanların sabretmeleri düşünülemez. Kâmil varlıklar olduğu için, melekler hakkında da sabır söz konusu olmaz. Onlar sadece Hazret-i Rubûbiyyet'e iştiyâk duyarlar. Onlar, mücâdele etmeye ihtiyaç duyacakları, kendilerini Hazreti Celâl'den alıkoyacak hiçbir şehvânî eksikliğin hâkimiyeti altına girmezler. (Kudâme, 285)

* *Sabır* ikiye ayrılır: Birincisi, bedene zor işleri yüklemek, ibâdet gibi işlerde ağır ameller yapmak gibi bedenle alâkalıdır. İkincisi, tabîatının hoşlandığı ve hevânın gerektirdiği şeylere karşı gösterilen nefsânî sabırdır. Eğer sabır, mide ve cinsel organların şehvetine karşı ise buna "*iffet*", kavga etmeye karşı ise "*şecâat*", öfkesine hâkim olmak şeklinde ise "*hilm*", zorlayıcı bir âfete karşı ise "*sea-yı sadr {göğüs genişliği}*", bir şeyi gizlemeye karşı ise "*kitmân-ı sır {sır saklamak}*", ihtiyaç fazlası geçime karşı ise "*zühd*", basit hazlara karşı ise buna "*kanâat*" adı verilir. (Kudâme, 286)

* *Sabır* elemi, şükür ise ferahlığı davet eder. Bunların ikisi birbirine zıddır. Bil ki, nîmet mevcûd olduğu gibi belâ da mevcûddur. Her belâya sabretmek emredil-

memiştir. Küfür gibi. Bu bir belâdır, buna karşı sabretmenin mânâsı yoktur. Mâsıyyetler de böyledir. Şu kadar var ki, kâfir küfrünün belâ olduğunu bilmez. O, küfür yüzünden bir hastalık sâhibi gibidir. Kendisini istîlâ ettiği için, onun yüzünden bir elem duymaz. Âsî ise isyânının farkındadır. Bu kişinin mâsıyyeti terk etmesi gerekir.

İnsanın her belâyı defetme gücü vardır. Her belâyı sabırla karşılaması emredilmemiştir. Hiç kimse, susayıp elemi artsın diye su içmeme emri almış değildir. Aksine elemi gidermesi emredilmiştir. Kul için sadece giderilemez olan bir eleme karşı sabır söz konusu olabilir. Öyleyse dünyâda sabır, mutlak olmayan belâya karşı olur. Belâ gibi görülen şeyin bir yönüyle nîmet olması da mümkündür. Bundan dolayı şükür ve sabır vazîfesinin aynı noktada birleşmesi düşünülebilir. Meselâ zenginlik, insanın helâk sebebi olabilir, çünkü malı sebebiyle öldürülebilir. Sıhhat de böyledir. Dünyânın hiçbir nîmeti yoktur ki, bir başka yönüyle belâ olması imkânı bulunmasın. Kula bazı durumlarda, içerisinde nîmet bulunan bir belâ da isâbet edebilir. (Kudâme, 310)

* *Derecât-ı sabr*: *Sabr*ın en alt derecesi, zor olmakla birlikte şikâyeti terketmektir. Bunun ötesinde sıkıntılara rızâ göstermek vardır. Bu, sabrın ardından gelen makamdır. Bunun arkasından belâlara şükretmek gelir. Bu, rızânın ötesindedir. (Kudâme, 314)

* *Sabır* hakkında şunları söylemişlerdir: *"{Sabır}, imtihân sırasında nefsi belâya muhâfaza etmek ve âkıbetin güzelliğine güvenerek dili şikâyetten korumaktır." "Mehabbete götürür ve aşırı arzulara gem vurur, aşırı arzuların duvarlarını yıkar." "Havâs için, Mahbûb'un {Sevgili'nin} belâsından zevk almak ve kalblerin sırrına vakıf olunca da, taleb edilen şeyin sevgisindeki azabı tatmak, sebeblerde müsebbibi {sebeb olanı} müşâhede etmek, azabda muazzibi {azâb edeni, Allah'ı} görmektir." "O {sabır} aynı zamanda, mehabbetin yüce mazhariyetine ulaşmak ve asla son bulmayacak şekilde onunla olarak vasıflanmaktır."* (*Ravza*, 411)

* *Sabır*; nefsi mutlak sûrette şikâyetten alıkoyan şeydir. (Sofyavî, 334)

* *Sabır*, endîşeleri yok ederek, nefsi ubûdiyyet {kulluk} makamında tutmaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Sabır* üç kısımdır: Avâmın sabrı, mâsıyyete karşı sabır, havâssın sabrı itâate devam etmek, ehass-ı havâssın sabrı ise Hakk'la beraber olmaktır. (*Câmi'*, 61)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, *sabır*, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* ...{Allah'a yakınlaştıran} bu {muâmeleler}, kalbin sürekli gayreti akabinde nefste nûrânî ve sağlam tavırların ortaya çıkmasıyla oluşan kalbî muâmelelerdir. Böylece nefs itmi'nâna ermeye ve kalb de {Hakk'a} gönüllü olarak boyun eğmeye

başlar. Bunun nihâyetinde nefs, güzel fiillerin kaynağı olan {Hakk tarafından} râzı olunacak ahlâk ve melekelerle bezenir. Bu ahlâklar arasında istenen şeylere karşı *sabır* da yer alır. Bu tavır, şehvânî kuvvetin fazîletidir. Hoşanılmayan şeylere karşı sabır da bu ahlâklardandır. Bu da gazabî kuvvetin kemâlidir.

Sabrın *bidâyât*taki şekli, nefsin sebât ederek isyânlardan uzak tutulması ve tâatlara yönlendirilmesidir. *Ebvâb*da sabır, yine kişinin şehvetlere karşı mücâdele ederek onları engellemesi, ibâdetleri yüklenmeyi huy hâline getirmesi ve belâlar karşısında endişeyi terk etmesidir. *Muâmelât*ta sabır, nefsin tembelliğe alışmasının engellenmesi, kalbin {Allah'ın haklarını} gözetmesi husûsunda nefsin boyun eğmeye teşvîk edilmesidir. (*Câmi'*, 283)

* *Sabır*; gönlün sükûnet içerisinde bulunduğu hâlde, nîmetle sıkıntıyı birbirinden ayırmamandır. Sabır, belâlara katlanmak ve sıkıntıların ağırlıklarına göğüs germektir. Ebu'l-Kasım Cüneyd[rh] şöyle der: "*Bir mü'minin dünyâdan âhirete göçmesi çok kolay ve basittir. Ancak, halktan ayrılmak va Hakk katında bulunmak hayli zordur. {Bedenden sıyrılıp} nefsten Allah'a yürümek de zor bir iştir. Bunlardan daha zor olanı ise, Allah'la birlikte olmaktır.*" Aynı zâta sabrın ne olduğu sorulmuş ve o da şöyle cevâb vermişti: "*Acı bir şurubu yüzünü buruşturmadan içmektir.*"

Denilmiştir ki: "*Sabr, başa bir belâ geldiğinde, şikâyetini açığa vurmadan şikâyette bulunmaktır {hâlini yalnızca Allah'a arz etmektir}.*"

Ebû Abdullah b. Hafîf[rh] şöyle der: "*Sabır üç kısımdır: Mutasabbır, sâbir ve sabbâr {denen kişilerin sabrı}.*"

Ebû Osman[rh] şöyle demiştir: "*Sabbâr, nefsini hoşuna gitmeyen şeylere zorlamaya alıştıran kimsedir.*" Amr b. Osman[rh] ise şöyle demiştir: "*Sabır, Allah'la birlikte olmaya dayanabilmek ve O'ndan gelebilecek her türlü belâ ve sıkıntıyı davet edip ağırlayabilmektir.*"

İbn Atâ şöyle demiştir: "*Sabır, musîbetler içerisinde bile hüsn-i edebi koruyabilmektir.*" Burada naklettiklerim, sadece on sözdür. Ben onları özetlemiş oldum. (Nebhânî, I, 301)

sadâ' (صداء) * *Sadâ*, nefsin yapısından [kötülüklerinden (*Câmi'*)] hâsıl olan karanlık ve maddî sûretler sebebiyle işlediği kötülükler, [nefsini üstün tutması yüzünden (*Câmi'*)] kalbin üzerinde meydana gelen paslanmadır. İyice kökleşmediği takdîrde, sadece hakîkatlerin kabûlüne ve tecellî nûrlarının alınmasına mânî olur. Bu paslanma, iyice kökleşir de mahrûmiyet sınırına ve küllî hicâb {bütün hakîkatleri örten bir perde} seviyesine ulaşırsa [daha önce zikredildiği gibi, (*Câmi'*)] "*reyn*" veya "*rân*" adını alır. (Kâşânî, 140; *Câmi'*, 88)

{Ayrıca bk. **reyn/rân**}

sâdık fî da'vâhu (صادق في دعواه) * *Sâdık fî dâvâhu* {dâvâsında sâdık olan}; Mevlâ'sını müşâhede ettiğinde kendisine vurulsa bile buna aldırmaz. Tıpkı Hz. Yusuf'un yüzünü görünce ellerinin acısını unutan Mısırlı hanımlar gibi. (*Şehîde*, 88)

sadr (صدر) {bk. **kalb**}

safâ' (صفاء) * Bana *safâ*nın ne olduğunu sordu. Ben de şöyle dedim: "*Kanatlarını fenâ makasıyla kes! Benden başka bir şey isteme!*" "*Ama ben kanatlarımla uçuyorum!*" deyince ona şöyle dedim: "*Yazıklar olsun! Allah 'O'nun gibi hiçbir şey yoktur, O her şeyi işitir ve bilir'* [Şûrâ, 42/11] *buyurur.*" O zaman fehm {anlayış} denizine düştü ve orada boğuldu. (*Tavâsîn*, 199)

* *Safâ*, kulun, tabîatının karıştığı fikir ve huylardan, hakîkatlerin zuhûru sırasında da fiilini görmekten kurtulmasıdır. Cerîrî şöyle der: "*Safâ hâlinde iken safâyı düşünmek cefâdır. Çünkü bu durumda, işe tabîatın karışması ve kişinin fiilini görmesi söz konusudur.*" (*Luma'*, 414)

* Tahâret, kalbin kin, hased, şirk ve töhmet gibi şeylerden temizlenmesidir. *Safâ* ise illet taşımayan şeydir. Tüm beşerî vasıflardan temizlenme, değişmeden ve farklılaşmadan sürekli hâle gelir. Bu ise mahlûkatın vasfı değildir. Çünkü Allah Teâlâ, illetlerin bulaşmadığı varlıktır. Allah'ta tagayyür {değişme} olması da söz konusu değildir. Mahlûkat imtihânla sınanır, illet ve değişmelerden hâlî değillerdir. Onlar, kulluk hükümlerine tâbîdirler. Böyle olduğu için de, Allah'a tevbe ve istiğfârda bulunurlar. (*Luma'*, 547)

* *Safâ* kederin {saflık ve berraklık, bulanıklığın} zıddıdır. Keder beşere ait sıfatlardandır. Hakîkatte sûfî, keder sahasını geçmiş olan kimsedir. Nitekim Hz. Yusuf'u ﷺ müşâhede ederek güzelliğindeki inceliklerde istiğrak hâline eren Mısırlı kadınlara beşeriyet hâli hâkim olmuş ve {ona beşeriyetlerinin fânîlik penceresinden baktıkları için, yaşadıkları} galebe hâli, {tasavvufî mânâsının} tersine dönmüştü. (Hücvîrî, 41)

* *Tasavvuf* tefe'ül ve tekellüftür {yapmacık ve zorlama bir şeydir, belli bir zorlanmayı ve külfeti gerektirir, zorlanmayı gerektiren şey de tabiî değil, yapmacık olur}. {Tasavvufun} aslı *safâ*, o {tasavvuf} ise aslî olanın fer'idir {safâdan türemiştir}. Aralarındaki fark lugat ve mânâ hükmünden dolayı gayet açıktır. "*Safâ, âyeti {şerîattan delîli ya da olağanüstü alâmetleri} bulunan velâyettir. Tasavvuf ise safânın şikâyetsiz olarak hikâye edilmesidir.*" Bu durumda safâ, parlayan bir mânâdır. Tasavvufun zâhiri de bu mânânın hikâye edilmesidir. (Hücvîrî, 44)

* Tasavvuf, sûf {yün} giymekten değil, *safâ*dan türemiştir. Tasavvuf konusunda sâdık olan bir sûfî, kalbini Mevlâ'sı olan Allah ﷻ dışındaki her şeyden tasfiye eder. Bu {tasfiye işi}, kerâmet izhâr etmekle, başkalarını küçük görmekle, kitâblar te'lîf etmekle, sâlihlerin hikâyelerini anlatmakla, parmakları tesbîh ve tehlîl ile hareket

ettirmekle gerçekleşmez. Ancak Hakk'ı ﷻ taleb etme husûsunda sadâkat, dünyâ husûsunda zühd, kalbi halktan ayırmak ve Mevlâ'nın dışındaki her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir. (*Feth*, 90)

* *Mutasavvıf*, sûfî olmaya çabalayan ve bu konuda çabasını sürdüren kimsedir. Çabaladığında ve sûfîlerin yoluna girerek yol aldığında "*mutasavvıf*" adını alır. Nitekim gömlek giyene "*tekammese {gömlek giydi}*", zırh giyene de "*tederre'e {zırh giydi}*" demeleri gibi, zühd yolunu tutana "*mütezehhid {zâhidleşen}*" derler. Zühdünde nihâyete ulaşıp eren, eşyâdan nefret eder hâle gelerek eşyâdan fenâ bulan ve her şeyi terk edene "*zâhid*" denilir. Bu hâlden sonra zâhide eşyâ gelir, fakat o onları istemez, onlardan nefret de etmez aksine Allah'ın emrine uyar ve onun fiilini beklerse, bu kimseye "*mutasavvıf*" denir. Sûfî, bu mânâ ile vasıflanırsa o zaman bu kelimenin mânâsı –sûfî kelimesi aslında "*musâfât {saflaştırma}*" kökünden alınmış "*saflaştırılmış*" mânâsındadır- Allah Teâlâ'nın saflaştırdığı kuldur. Bu itibârla, nefsin âfetlerinden temizlenen, yerilecek şeylerden uzak kalan, tuttuğu yolun övülecek hâllerine sülûk eden ve kalbiyle halkın hiçbirinde sükûnet bulmayarak hakîkatlere bağlı kalan kimseye "*sûfî*" denilmiştir... (*Gunye*, II, 160)

* *Safâ*, kederden arınmaktır. Bunun ilk inceliği, sâliki tarîke götüren bir ilmin safâsıdır. Bu safâ, {tarîkata} yönelen kişinin himmetini sağlamlaştırır. Safânı ikinci inceliği hâlin safâsıdır. Bu safâ, hakîkatin şâhidlerinin müşâhede edildiği, kendisiyle münâcâtın zevkine varılan kâinâtın unutulduğu bir hâldir. Üçüncü inceliği ittisâldir. Rubûbiyyetin hakîkatiyle alâkalı olarak ubûdiyyetin payına düşen şeydir. {Bu safâ,} ezel aynındaki teklîflerin haşyetini içinde saklar. (*Ravza*, 491)

* Tasavvuf *safâ*'dan gelir, bu köktendir. Lafzında kalb {harf değişmesi} vardır. Kelimenin aslının sonunda *vâv* harfi vardır, ancak *vâv fâ*'dan önce gelmiştir. Çünkü mücerred masdarının aslı *safv*'dır. Sûfînin "*sûfî*" olarak adlandırılması, sırlarının safâsı {içlerinin temizliği} ve hareketlerinin saflığı, yani zâhirinin {davranışlarının} ilâhî emirlere muhâlefetten temizlenmiş olması sebebiyledir. Şübhesiz bu da sırlarının bulanıklıklardan arınmış olmasındandır.

Sûf {yün elbise} giymelerinden dolayı "*sûfî*" şeklinde adlandırılmalarına gelince, bu da bir görüştür. Ancak bu topluluk, tevâzû sebebiyle yün elbise giymekle temâyüz etmemiştir. Yalnızca yün elbise de giymemiş, pamuk gibi kumaşlardan yapılmış elbiseler de giymişlerdir. Üstelik bir kişi, insanları sûfî, sâlik ya da zâhid olduğuna inandırmak, kendisine saygı duyulmasını ve teveccüh gösterilmesini sağlamak için yün elbise giydiğinde, bu durum kınanmayı gerektirecek riyâ türü bir hareket olur. (*Buğye*, 17)

* *Sûfî* kelimesinin nereden türediği konusunda pek çok şey söylenmiştir. Sûfîlerden bir topluluk "*safâ*"dan türediğini söylemiştir. Çünkü sûfîler, kalblerini hayatın bulanıklıklarından temizleyen Allah'ın has kullarıdır...

...Serî Sakatî şöyle der: "*Mutasavvıf isminin üç mânâsı vardır: O, mârifetinin nûru*

verâının nûrunu söndürmeyen, bâtın ilminde Kitâb ve Sünnet'in zâhirine aykırı konuşmayan, kerâmetleri Allah'ın haram kıldığı perdeleri yırtma iddiâsını taşımayan kimsedir."

Sehl b. Abdullah Tüsterî de şöyle der: *"Sûfî, kalbi kederden {bulanıklıktan} arınmış mânâsında safâdan türetilmiştir. Böylece fikirle dolmuş, beşerle alâkayı kesmiş ve onun yanında altın ile toprak bir olmuştur."*

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle der: *"Tasavvuf ne ilimdir, ne de şekil. Ancak ahlâktır. Şekil olsaydı mücâhedeyle elde edilebilirdi. İlim olsaydı öğrenmekle elde edilmesi mümkün olurdu. Lakin o Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Senin gücün, ilâhî ahlâka ilim ve şekille yönelmeye yetmez."* Yine o, şöyle der: *"Sûfiler, kalblerini beşerî kederlerden, nefslerin âfetlerinden arındırmış kimselerdir. Kendi şehvetlerinden o derece azad olmuşlardır ki, artık ne mâlik {sâhib} olurlar, ne de memlûk {kendisine sâhib olunan, kul, başkasına bağımlı kişi}."*

...Cüneyd şöyle der: *"Tasavvuf, kalblerin bir daha zaaflara dönmeyinceye kadar tasfiyesi {temizlenmesi}, tabîattan kaynaklanan beşerî ahlâkın terkedilmesi, beşerî sıfatları zelîl kılmak, nefsin hiddetlerinden kaçınmak, rûhî sıfatlarla bezenmek, hakîkat ilimleriyle uğraşmak ve şerîat husûsunda Resûlullah'a ﷺ tâbî olmaktır."*

Şiblî de şöyle der: *"Tasavvuf, maddî olandan korunmaktır."* Yine şöyle demiştir: *"Tasavvuf, sûfînin olmadan önce olduğu gibi olmasıdır."* Şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: *"Sûfî halkla alâkayı kesen, Hakk'la ittihâd eden {birleşen} kimsedir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: 'Seni kendim için seçtim.'* [Tâhâ, 20/41] *{Aynı zamanda} tasavvuf, {Hakk'dan} başka her şeyle alâkayı kesmektir. Allah 'Sen beni asla göremezsin!'* [Âraf, 7/143] *buyurarak buna işâret etmiştir."* Ona *"Sûfî neden 'ibnü'l-vakt' olarak adlandırıldı?"* diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: *"Çünkü o kaybettiğine üzülmez, elde olandan da bir şey beklemez."* (*Nefehât*, 27)

{Ayrıca bk. **sûfî-mutasavvıf-mustasvif; sûfiyye; tasavvuf**}

safâ'-yı safâ' (صفاء الصفاء) * *Safâ-yı safâ* {hakkında dedi ki:}: *"Makam ve hâllerden sıyrılıp nihâyâta varmaktır. Safâ-yı safâ, Hakk'ı, Hakk ile ittisâl üzere müşâhede edebilmek için hâdis olan şeyleri {mahlûkatı} gönülden çıkarmaktır."* (*Luma'*, 414)

safv-ı vecd (صفو الوجد) * *Safv-ı vecd* {vecdin saflığı}, meydana gelmesinde, kendisi dışında hiçbir tesîre mârûz kalmadan meydana gelen vecddir. Nitekim bir şâir şöyle der:

Daha ne gerekir ki bize vecdimiz saflaşınca
bir gözleyen var bizi
yaptıklarımızı haber veren

(*Luma'*, 417)

safvet (صفوة) * Bir topluluğa göre fakr, *safvet*ten, bir başka topluluğa göreyse

safvet fakrdan daha mükemmeldir. Fakrın safvetten üstün olduğunu söyleyenler şöyle derler: "*Fakr, küllî fenâ ve esrârın kesintiye uğramasıdır. Safvet bir makamdır. {Ama} fenâ meydana gelince bütün makamlar yok olur.*"

Safvetin fakrdan üstün olduğunu söyleyenler ise şöyle derler: "*Fakr, isim kabûl eden ve mevcûd olan bir şeydir. Safvet ise, bütün mevcûdâttan safâdır {arınmış olmaktır}. Safâ ile fenâ aynı şeydir. Fakr, gınânın aynısıdır. Fakr, makamların, safvet ise kemâlin isimlerindendir.*" (Hücvîrî, 71)

* Ebu'l-Hasan b. Şem'ûn bekayla ilgili bir keşf hâlindeyken fakrı *safvet*ten üstün tutardı. Aynı şekilde fenâyla ilgili bir keşf hâlindeyken de safveti fakrdan üstün tutardı. Mânâ ehli o vakit ona niçin öyle söylediğini sorduklarında o, şöyle cevâb verirdi: "*Tabîatın fenâ ve inkılâbda {değişiklik} tam bir meşrebi vardır. Aynı şekilde beka ve ulviyette de. Ben, bekayı bekada, fenâyı da fenâda görmekten kendimi fânî kılmak için fenâyla ilgili bir hâldeyken safveti fakrdan; bekayla ilgili bir hâldeyken de fakrı safvetten üstün tutarım. Bunu yaparım ki, tabîatım fenâ ve bekadan geçsin. {Çünkü fakr, fenânın, safvet de bekanın ismidir.}*" Bu söz ibâre olarak güzel bir sözdür. Ancak fenâ, beka için değil, fenâ için olur. Kendinden geçen her bâkî fânî, kendinde olan her fânî bâkîdir.

Fenâ, kişinin fenânın da fânî olduğunu söyleyebilmesi için, kendisinde asla mübâlağa bulunmayan bir isimdir. Çünkü mübâlağa, bu mânânın varlığının izini {bile} nefyetme {mânâsında} olur. Mübâlağanın fenâda olması mümkündür. Çoğu kez de izi kalır. Üstelik bundan sonra fenâ olmaz. Fenâ meydana geldiğinde, fenânın fenâsı bir ibârede mânâsı olmayan îrâbdan başka bir şey olmaz. (Hücvîrî, 72-73)

* *Safvet*: Onlar {safvet ehli olanlar}, gayriyyet {başkalık} bulanıklığından arınarak duru olmayı gerçekleştirmişlerdir. (Kâşânî, 140; *Câmi'*, 88)

{Ayrıca bk. **fakr-gınâ'**}

sahî ve cevvâd (سخي و جوّاد) * *Sahî*, cûd {cömertlik} konusunda ayırd edici olan kimsedir. Bu kişinin cömertliği, bir maksada ulaşmak ya da bir sebeb için olabilir. Bu, cûdun başlangıç makamıdır. *Cevvâd* ise ayırd edici olmayan kimsedir. Onun fiilinin maksadı da, sebebi de yoktur. Bunlar, iki peygamberin ﷺ hâlidir: Bunlardan biri Halîl {Hz. İbrâhîm}, diğeri ise Habîb'dir {Hz. Muhammed'dir ﷺ}. (Hücvîrî, 380)

* *Sahî*, malının bir kısmını dağıtıp bir kısmını elinde tutan kimsedir. *Cevvâd*, malının çoğunu verip azını kendine bırakan kimsedir. İsâr sâhibi ise meşakkate ve zarara katlanan, azığıyla iyilik yapan kimsedir. İsâr mertebelerin en yücesidir, sonra cûd, ardından sehâ gelir. (*Câmi'*, 188)

sâhib (صاحب) * {Emirlerine} muvâfakat etmeden Allah'la dostluğa girme,

karşılıklı nasîhat olmadan da halkla dost olma! Nefsle dost olmak için mutlaka ona muhâlefet et, şeytanla dost olmak istiyorsan ona düşman ol! (*Lumaʿ*, 234)

sâhib-i tılsım-ı fâzıl (صاحب الطلسم الفاضل) * *Sâhib-i tılsım-ı fâzıl* {fazîletli tılsım sâhibi}, sûretlerin en güzeli ve en şereflisi olan insâniyyet sûretidir. (*Heyâkil*, 102)

sâhib-i vahdet-i mutlaka (صاحب الوحدة المطلقة) * *Sâhib-i vahdet-i mutlaka*nın {mutlak birlik sâhibinin}, Hakk aynında {gözünde} fark hâlinde olması arzu edilir. Hakk ile Mahbûb olan {sevilen} Hakk'ın şânı ne yücedir! Farktaki cem'in varlığı, *"lâ ilâhe illâ hû"* dur. (*Ravza*, 621)

sâhib-i zamân/sâhib-i vakt ve hâl (صاحب الزمان / صاحب الوقت والحال)

* *Sâhib-i zaman, sâhib-i vakt ve hâl*; ân-i dâim {tek olan sürekli an} dışında, geçmiş ve gelecek zamanın etkisinden kurtularak, tüm eşyânın hakîkatine vâkıf olan ve kendisinde ilk berzah cemiyetini tahakkuk ettiren {gerçekleştiren} kimsedir. Zaman, zaman sâhibinin her türlü hâl ve hareketlerine, davranış ve tasarruflarını içine aldığı için, o kişi zamanda tayy ve neşr ile, mekânda ise kabz ve bast ile tasarrufta bulunur. Bu kimse hakîkatleri az ve çokta, uzun ve kısada, büyük ve küçükte tabîatları aynı seviyede tahakkuk ettirmiş kişidir. Çünkü, vahdet, kesret ve bütün ölçüler ârızdır. Ârif, vehim hakkında tasarrufta bulunduğu gibi, akıl hakkında da tasarrufta bulunur. Tasdîk et ve onun bunlar hakkındaki müşâhedesini ve açık keşfini anla! Hakk'a eren ve hakîkatler hakkında tasarrufta bulunabilen velî; his, vehim ve akıl perdeleri ardında dilediğini yapar, arazlar üzerinde de tebdîl ve tağyîr salâhiyeti {değiştirme ve dönüştürme yetkisi} vardır. (Kâşânî, 138; *Câmiʿ*, 87)

* *Sâhib-i zaman*, gözle görülebilen bir zâttır ve onun halka arkadaşları olan adamlar, şehirlere, vâdilere ve dağlara dağılmıştır. Bu zâta *"ferd"*, *"kutb"* ya da *"gavs"* adı verilir. Bunun üzerinde en büyük kutubluk mertebesi vardır ki o da *"kutbü'l-aktâb"* **mertebesidir.** (*Kavânin*, 102)

{Ayrıca bk. **kutb/aktâb**}

sahk (سحق) * *Sahk*, senin terkîbinin, kahr {sıfatı} altına girmesidir. (*Istılâh*, 534)

* *Sahk*, [hakîkatin gücünün azameti esnâsında, (*Câmiʿ*)] kulun terkîbinin, kahr {sıfatı} altına girmesidir. (Kâşânî, 100; *Câmiʿ*, 85)

sahv (صحو) {bk. **sekr-sahv**}

sâ'ibât (صائبات) * *Sâibât*, *"sâibe"* kelimesinin çoğulu olup, *"çirkin iş yapanlar"* demektir. Önceden bizim tarîkatımızda olup da sonradan başka bir tarîkatı tercîh edenler için kullanılır. (*ʿUkūd*, 10)

sa'k (صعق) * *Sâk,* tecellî ânında fenâ bulmaktır. (*Istılâh*, 537)

* *Sâk,* zâtî tecellî ile Hakk'ta fenâ bulmaktır. (Kâşânî, 140; *Câmi'*, 88)

salâh (صلاح) * *Salâh* üç rükne dayanır: İlki islâm, ikincisi îmân, üçüncüsü ise kendisinden havf etmek ve recâda bulunmak şartıyla Allah'a ibâdete devam etmektir. (*İnsân*, II, 84)

salâh-ı kalb (صلاح القلب) * *Salâh-ı kalb,* kalbin re'fet {yumuşaklık} ve rikkatidir {inceliğidir}. (*Âdâb*ı, 147)

salât (صلاة) {huzûr-i kalb; musallî; salât-ı hâssa}

* Kişiye salât {namaz} sırasında iki şey ârız olur. Biri nefsin {sağa sola} bakma ve {çevresindekileri} dinlemeyle meşgul olması; diğeri ise organların yerli yerine oturması, namaz dışı meşguliyetlerlerle alâkanın kesilmesi ve namazda olduğunu farketmenin mümkün olmasıdır. (*Ri'âye*, 59)

* *Salât* {namaz}, dînin direği, âriflerin gözünün nûru, sıddîkların sürûru, mukarreblerin tâcıdır. Namazın makamı vuslat makamıdır. Hakk'a yakınlık, heybet, huşû, haşyet, tâzîm, vakar, müşâhede ve murâkabe mahallidir. Allah Teâlâ'ya münâcâttır. O'nun huzûrunda durmak, O'na yönelmek ve O'ndan başka her şeyden yüz çevirmektir. (*Lıma'*, 203)

* *Salât*ın {namazın} dört âdâbı vardır: Birincisi, mihrabda huzûr-i kalb ile bulunmak, ikincisi Vehhâb {olan} Allah'ın huzûrunda aklî müşâhedeyi {O'nun huzûrunda olduğu bilincini} korumak, üçüncüsü şübhe ve vesveseye düşmeden kalb huşûunu elde etmek, dördüncüsü ise hiçbir beklenti içinde olmadan namazın rükunlarını huzû ile yerine getirmektir. Çünkü kalb huzûru perdelerin kalkmasına, aklî müşâhede ilâhî azarlamanın giderilmesine, kalb huşûu kapıların açılmasına ve huzû hâli de sevâbın çoğalmasına yardımcı olur. Namazı huzûr-i kalbden mahrûm olarak kılan sadece oyalanmış olur. Aklî müşâhededen uzak olarak kılan aldanır. Kalb huşûundan uzak olarak kılan hata eder. Huzû ile erkânını yerine getirmeden kılan da kendisine cefâ etmiş olur. Bu dört âdâbı tamamen yerine getirerek namaz kılan ise namazın hakkını tam olarak vermiş olur. (*Luma'*, 209)

* Şerîatın, îmânın vasıflarını toplayan on iki hasleti içine alır: Birincisi iki şehâdettir {kelime-i şehâdet}, bu fıtrattır; ikincisi, salâvât-ı hamsdır {beş vakit namazdır}, bu da dîndir... (*Kūt*, II, 140)

* Sûfîlerden biri demiştir ki: "*Namazın mânâsı, her türlü alâikten tecrîd {alâka ve bağlardan sıyrılıp çıkmak} ve hakaikle tefrîddir {sadece mânevî hakîkatlerle bulunmaktır}. Alâik Allah'tan başka her şey, hakaik ise Allah'a ait ve Allah'tan olan her şeydir.*"

Bir başkası da demiştir ki: "*Namaz vuslattır.*" (*Ta'arruf*, 109)

* Lugatte *salât* {namaz}, zikir ve inkıyâd {hatırlama ve boyun eğme} mânâsına gelir. Fakîhlerin ifâdelerinden anlaşıldığına göre namaz, bu alışılmış hükümlere mahsûs olarak verilen bir isimden ibârettir. (Hücvîrî, 358)

* *Salât* {namaz}, huzûr ve gaybet hâlinin âleti olmayan bir emirdir. Çünkü emir, hiçbir şeyin âleti değildir. Huzûr fiili huzûrun, gaybetin illeti de gaybetin aynıdır, kendisidir. (Hücvîrî, 360)

* Şeyhlerimizden biri şöyle diyor: "*Musallî {namaz kılan} dört şeye muhtaçtır; nefsini yok etmek, huy ve tabiatını terketmek, sırrını saflaştırmak ve müşâhedede kemâle ermek.*" Namaz kılanın nefsini terketmesi kolay değildir. Bu, ancak gayret etmekle olur. Gayret toplandığında nefsine hâkim olma durumuna ulaşılır. Çünkü nefsin varlığı ayrılıktır; nefs, cem' {bütünleşme} mefhûmunun muhtevâsına sokulamaz. Allah'ın celâli ortaya çıkmadan huy gitmez. Çünkü Hakk'ın celâli başkalarının zevâli demektir. Sırrın saflığı ancak mehabbetle olur. Sırrı saflaştırmadan müşâhedenin kemâli gerçekleşmez. (Hücvîrî, 361)

* *Salât-ı hâssa*, Rahmân'ın, Allah'ın rızâ ve selâmetleri üzerlerine olsun, kalblerin bekçileri, murâkıb, huşû sâhibi ve müteyakkız olan dostlarını îkâz etmesi içindir.

Rivâyete göre Yusuf b. Isâm, Horasan'da bir camiye uğradı. Büyük bir halka gördüğünde oradakilerin kimler olduğunu sordu. Ona bunun Hâtem'in halkası olduğu, orada zühd ve verâdan, havf ve recâdan bahsettiği söylendi. Yusuf, arkadaşlarına "*Hadi, kalkınız Hâtem'e namazın durumu hakkında soru soralım; bize cevâb verirse, tedrîs halkasına oturalım*" dedi. Yusuf, bu düşünceyle Hâtem'in huzûruna gidip selâm verdi. Ardından Hâtem'e "*Sana bir sorum var!*" dedi. Hâtem de "*Sor!*" dedi. Yusuf "*Sana namazın durumu hakkında bir şeyler sormak istiyorum*" dedi. Hâtem "*Namazın mârifetini mi, yoksa edebini mi sormak istiyorsun?*" dedi ve ekledi: "*Çünkü bu husûsta iki tür mesele vardır, ikisine de ayrı ayrı cevâb vermek gerekir*" dedi. Yusuf "*Edebini*" dedi. Hâtem de şöyle cevâb verdi: "*O, Allah'ın emrini yerine getirmen, sevâb O'ndan bekleyerek {devamlı O'nunla} uğraşman, niyet ederek başlaman, {iftitah} tekbîrini tâzîm, kırâati tertîl, rükûu huşû, secdeyi tevâzû, teşehhüdü ihlâs ve selâmı da rahmet ile yerine getirmendir.*" Yusuf'un arkadaşları kendisine "*Hadi, ona namazın mârifetini sor!*" dediler, o da sordu. Hâtem de şu cevâbı verdi: "*O, cenneti sağında, cehennemi solunda, sırâtı ayaklarının altında, mîzânı da iki gözünün önünde görmen; sen görmediğin hâlde Rabb'in ﷻ seni gördüğünü bilerek O'na ibâdet etmendir. {Gerçi hadîste belirtildiği gibi} 'Sen O'nu görmesen de O seni görüyor.'*" (*Gunye*, II, 124-125)

* "*Salât-ı hâssayı {havâssa ait namazı} kılmadan önce farz olan şeyler nelerdir?*" diye sordu. Dedim ki, "*Altı tanedir.*" "*Onlar nelerdir?*" diye sorunca şöyle cevâb verdim: "*Tahâret {abdest almak}, avret yerini örtmek, namaz için temiz bir yer seçmek, namaza kalkmak, niyet ve kıbleye yönelmek.*"

Bana "*Ey Ebû Hâzim, hangi niyetle evinden mescide çıkarsın?*" diye sordu. Dedim

ki, "*Ziyâret niyetiyle.*" "*Hangi niyetle mescide girersin?*" dedi. Dedim ki, "*İbâdet niyetiyle.*" "*Hangi niyetle ibâdet edersin?*" dedi. Dedim ki, "*Ubûdiyyet {kulluk} niyetiyle.*"

Sonra bana döndü ve "*Ey Ebû Hâzim, kıbleye neyle dönersin?*" dedi. Dedim ki, "*Üç farz ve sünnetle.*" "*Onlar nelerdir?*" diye sorunca şu cevâbı verdim: "*Kıbleye yönelmek, niyet ve ilk tekbîr farz; elleri kaldırmak sünnettir.*" "*Kaç tekbîr farz ve sünnettir?*" dedi. Dedim ki, "*Tekbîr aslında doksan dört tekbîrdir; bunlardan beşi farz, geri kalanın tamamı sünnettir.*" (*Gunye*, II, 125)

* *Salât*ın {namazın}, "*salâ*"dan türediği söylenmiştir –ki o da ateştir-. Eğri kütüğü düzeltmek istediklerinde onu ateşe atarlar, böylece o düzelir. Kulda da nefs-i emmâresinden dolayı eğrilikler vardır. Kerîm olan Allah'ın vechinin celâli öyledir ki, eğer perdeleri açılsaydı, onu idrâk edeni yakıp kül ederdi. Namaz kılana ilâhî satvet ve rabbânî azamet ateşi isâbet eder de eğriliklerini ortadan kaldırır. Böylece, namaz kılmakla mîrâcı da gerçekleşir. Musallî, ateşte yanıp cilâlanan kimse gibidir. Namazın ateşiyle cilâlanan ve eğrilikleri ortadan kalkan kimse, ihlâl ettiği haklar dışında cehennem ateşine arzedilmez. (*'Avârif*, 178)

* *Salât*ta {namazda} dört şekil, altı zikir vardır. Dört şekil şunlardır: Kıyâm, kuûd, rükû ve sücûd. Altı zikir şunlardır: Tilâvet, tesbîh, hamd, istiğfâr, duâ ve Hz. Peygamber'e salavât. (*'Avârif*, 181)

* *Salât*, şumûllü bir mânâ ile Hakk'a izâfe edilir. Bu şumûllü mânâ rahmettir. Allah, kendini ve kullarını "*Rahîm*" olarak vasfetmiştir...

...*Salât*, şer'î bakımdan rahmet, duâ ve mâlûm fiiller mânâsında beşere izâfe edilir. (*Fütûhât*, I, 479)

* *Salât* {namaz}, mukaddes Samedâniyyet mertebesinden ortaya çıkar. Onu ganîmet bil ki o, elde edilmeye değer mühim bir mücevher gibidir. Nûriyyet mertebesi namaza bakmış, sırlarını ona hîbe etmiştir. Kayyûmiyyet mertebesi de namaza nûrlarını serpmiştir. Bu tür namazlar her edâ edilişinde rabbânî münâcâtlara hass kılınır, ilâhî münâcâtlarla hitâb ettiğinde onlara iâde edilir. Gök ehlinin rûhâniyyetine mahsûs olan husûsî makamlarının tamamı umûmî hâle gelir. (Namazda,) kıraat ve kıyâmlar gibi insâniyyetin tüm müstakîm hareketleri {insana ait bütün doğrusal hareketler}, rükû sırasındaki tâzîm {"*sübhâne rabbiye'l-azîm*" demek} türü zikirler gibi hayvânların tüm ufkî hareketleri {yatay olan kulluk şekilleri} ve {Allah'a} yaklaşmayı arzu ederek yapılan secde sırasındaki diğer zikirler gibi bitkilerin ibâdetleri bir araya gelmiştir. (*Letâ'if*, 54)

* *Ey namaz kılan kişi*
ne oldu sana
dîvetin duâdır
gözlerden saklı olan Zât'a
oysa

üzerindeki perdeleri kaldırmak
çok zor bence O'nun
yeri varlıktır O'nun filozof nazarında
şunu diyen kişidir delilim
Kalk Bilâl
rûhlandır bizi
ve renklendi zaman
kılındı namaz
huzûra erdi kalb
kâh korku kapladı onu
kâh huzûr

(*Letâ'if*, 87)

* *Huzûr-i kalb*: Bunun mânâsı şudur: Kalbi kendi elbiseleri dışındaki her şeyden boşaltmaktır. Bunun sebebi himmettir. Ne zaman bir işi düşünmeye başlasan, o kalbine zorunlu olarak gelir. Bunun, himmeti namaza çevirmekten başka ilacı yoktur. Himmetin çevrilmesi, âhirete îmânın ve dünyâyı hakir görmenin kuvvetiyle kuvvet kazanır veya zayıflamasıyla zayıflar. Namaz esnâsında kalbine bir şey gelmediğini gördüğün zaman bil ki, bunun sebebi îmân zayıflığıdır. Îmânını kuvvetlendirmeye çalış! (Kudâme, 22)

* Tahâret {temizlik}, kalbi mâsivâdan {Allah'tan başka her şeyden} temizlemektir. Abdest, kalbi kötü ahlâktan ve çirkin şehvetlerden temizlemektir. *Namaz*da {tahâret} kalbin dosdoğru yönelişi ve tevhîd kıblesine bağlanmasıdır. Zekât, kalbi, gelirlerin kârından tecrîd etmek {soyutlamak}, çıkarmaktır... (*Ravza*, 196)

* *Salât* {namaz} müşâhededir. "*Çünkü o, 'Beni anın ki ben de sizi anayım'* [Bakara, 2/152] *buyurduğu gibi Allah ile kul arasında bir münâcâttır ve o,...*" Yani namaz, "*...rivâyetlerde belirtildiği gibi, Allah ile kul arasında yarı yarıya taksim edilmiştir. Yarısı Allah'ın, yarısı da kulundur...*" (Sofyavî, 435)

* *Salât*ın {namazın} bâtını ve rûhu Hakk Tebâreke ve Teâlâ'ya münâcâttır. Münâcât zikre konu olur, kul söyler, sonra Allah cevâb verir. {Ama bu tür bir münâsebet şu şarta bağlıdır:} Kul herhangi bir fiilinde Rabb'ine münâcât ettiği zaman, kalbini her şeyden temizlemesi taayyün eder. Rabb'ine münâcât ettiği anda o fiilleri terk eder. Bu temizlikle muttasıf olmadığı ve sû-i edeb sâhibi olduğu {edeb hususunda çirkin davrandığı} zaman kovulmayı hak etmiş olur. (*Buğye*, 16)

sâlihât-ı fâzılât (صالحات فاضلات) * *Sâlihât-ı fâzılât* {fazîletli sâlih hanımlar}, Allah'ın huzûruna varırlar ve orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin gönlünden geçmeyen Hakk nûrlarını müşâhede ederler ve nûr denizine gark olurlar. Böylelikle onlar, melekiyyet ve mülk elde ederler. (*Heyâkil*, 82)

sâlik/sâlikûn (سالكون / سالك) {sâlik li tarîki'l-âhiret}

* *Sâlik*, ilmiyle değil, hâliyle makamları geçen kimsedir. Böylece ilmi ayn {gözle görme} hâline gelir. (*Istılâh*, 530)

* *Meczûb*, Hakk'ın kendisi için seçtiği ve hizmetinde kullandığı, kudsiyet suyuyla yıkadığı kimsedir. Bunun için de meczûb, çalışma ve yorgunluk külfetine katlanmadan bütün makam ve mertebelere ihsân ve hibe yoluyla erişmiştir. (Kâşânî, **77**; *Câmi'*, 95)

* Zikrettiğimiz sâlikler çeşitli mertebelere göre dağılırlar: O'ndan O'na {sülûk eden} *sâlik*, tecellîden tecellîye intikal eder. O'na, O'ndan ve O'nda sâlik olan, ilâhî isim husûsunda, bir ilâhî isimden {başka} bir ilâhî isme sülûk eder. O'ndan, O'na, O'nda, O'nunla sâlik olan, bir ilâhî isimde, bir isimden, bir başka isme o isimle sülûk eder. O'nda ve O'na değil, O'ndan sâlik olan, kâinâttan kâinâta Allah katından çıkar. O'nda ve O'ndan değil, fakat O'na sâlik olan, tıpkı Hz. Mûsâ'nın ﷺ kaçması gibi, kâinâtta kâinâttan O'na kaçar. O'ndan, O'nda ve O'na doğru yürümeyen sâlik ise amel-i sâlih husûsunda dünyâdan âhirete intikal eder, bunlar da ârif olmayan zühhâddır {zâhidlerdir}. (*Fütûhât*, II, 376)

* Tarîkat yoluna giren kişi, Allah'a yönelmeye ve ondan başkalarından yüz çevirmeye devam ederse, bu onun için bir meleke hâline gelir. Bu durum, cismânî {fizikî} âlemden ayrılışın ilk adımıdır. Çünkü, cismânî âlem onun ilk yüz çevirdiği şeydir. Ondan yüz çevirmek bizzât ondan ayrılmaktır. Yaradılışın ortaya çıkışındaki tertîb, âlemde yer alan büyük âlemlerin tertîbiyle aynı değildir. Büyük âlemden ilk ayrılan şey toprak, sonra su, sonra hava, sonra ateştir. İnsan bu unsurlardan ayrılınca, rûhuyla dünyâ semâsına girer.

Şeyhimiz şöyle diyor: *"Allah Teâlâ isimlerinde bulunan isimlerimi bana göstermek için beni yükseltmeyi murâd ettiğinde, önce beni mekânımdan uzaklaştırdı. Ve beni imkân alanımda bulanan Burak'la yükseltti. Bütün unsurlarımla beni savurdu. Benimle dost olmaktan râzı olup olmadığımı anlayamadım. Bana denildi ki, 'Allah'ın topraktan yaratmış olduğu aslî baban onu aldı.' Sırtı rükniinden ayrıldığımda bir parçamı kaybettim. Bana denildi ki, 'Sen basit bir sudan {meni} yaratıldın. Onun basitliği zilletidir. Toprakla birleştiğin için onu zelîl kıldın.' Bundan dolayı ondan ayrıldım ve benden iki parça daha eksildi. Hava rükniine geldiğimde havaya dönüştüm. O {Allah} bana, 'Hava {rûh} sende benden olan şeydir' dedi. Bu hava benden ayrılmadı. Çünkü onun kendi değerini aşması, ayağını kiliminden dışarıya uzatması gerekmez.*

Senin, kimyâmı bozan şeyden başka bir şey istemen gerekir. O {hava} olmasaydı, o {istemen gereken şey} mesnûn {oturmuş, beklemiş, âdet} hâline gelmezdi. Ben mâhiyet olarak temizim, {ama} etrafımdakilerle dostluğumdan dolayı temiz değilim. Onun {etrafımda bulunanın} dostluğu ve komşuluğu beni pisliğe bulaştırınca denildi ki, 'Onda beklemiş çamur var, üzerine {o çamurun} pisliği bulaştı.' Çünkü o {çamur, pislikle} vasıflanmıştır. Sonra

O, beni dönüştüren varlık, beni koku alabilen bir mizâca dönüştürdü. Ona dedim ki, 'Neden onu yanında alıkoyuyorsun?' Şöyle dedi: 'Senin bozulman ve toprağınla suyunla beraber bulunması sebebiyle kendisine bulaşan bu pislikten temizlenmesi için onu yanımda bıraktım.'

Ateş rükniine ulaştığımda denildi ki, 'Fehhâr {kuru çamur} geldi.' Ve denildi ki, 'Ona gönderildi mi?' 'Evet' dedi. 'Kiminle?' dedi, 'Cibrîl-i cebr ile ki, onunla beraber yolculuk yapmaya ve çocuklarından ayrılmaya mecbûrdur.' Dedi ki: 'Doğuşu esnâsında benden onda bir parça vardır. Onu o parçayla beraber bırakmıyorum. Çünkü o, meleki ve iktidarı olanın ortaya çıktığı makama vasıl oldu.' Böylece tasarrufum tek başına kaldı ve birinci semâya geçtim. Benimle beraber, bedenî doğuşumdan güvenilecek ve nazar edilecek hiçbir şey kalmadı." Şeyhin sözü burada sona erdi. (İşte bu mîrâc, *mîrâc-ı tahlîl*dir {*tahlîl mîrâcı*dır}.)

Şeyhin işâret ettiği gibi, bedenî doğuş orada erir ve dağılır. Nasıl ki, terkibi {bileşimi} onun şuûru nisbetinde olduysa, inhilâli de {ayrışması da} ancak *sâlik*in şuûruna nisbetledir. (*Esfâr*, 148)

* *Sâlik*, Allah'a yürüyen ve seyr hâlinde bulunduğu sürece mürîdle müntehî {vâsıl olan} arasında mutavassıt olan {orta bir yerde duran} kimsedir. (Kâşânî, 99; *Câmi'*, 85)

* *Sâlik*, kendisi için terbiye münâsib olan, gayret yolu öğretilen, tarîkatın hâlleri gösterilen ve haber verilen, tâbî olduğu kimseyle birlikte bazı mânîleri aşan kimsedir. Bu yollar arasında, dostlarla, arkadaşlarla ve bedenî ve nefsânî riyâzet yolunda olanlarla bir olmak yer alır. Bu, önce dünyâdan kaçmak ve âhireti istemek, sonra amel denizine dalmak ve bedenî ve nefsânî riyâzeti ısrârla sürdürmekle mümkündür. Bu, gayret etmekle ulaşılabilecek hedeflerden biridir. Mürşid, yola sevkeden şeylerin anahtarlarını üstlenir. Bunlar ise halvet, samt, açlık ve uykusuzluktur. (*Ravza*, 470)

* *Sâlikûn*un {sâliklerin} bidâyeti, ilmî olarak islâm, nihâyeti ise amelî olarak ihsân makamını gerçekleştirmektir. Sâlik amelini riyâ gibi {âfetlerden} arındırarak, sadece uğruna amel edilecek varlık için yaptığında *islâm* makamını gerçekleştirmiş olur. Amelini iddiâlardan arındırdığında *îmân*, ikilik düşüncesinden sıyrıldığında {yani Rabb'ini görüp kendisini görmekten gaib olduğunda} ise *ihsân* makamına ulaşmış olur. (*Ravza*, 617)

* *Sâlik li tarîki'l-âhiret* {âhiret yoluna sülûk eden kişi}, şu altı hâlden hâlî değildir: O, ya âbid, ya âlim ya müteallim {öğrenen}, ya vâlî, ya muhterif, ya da sadece O'nunla meşgul olarak Allah'ın mehabbetiyle müstağrak olur. (Kudâme, 56)

* İlimle bir makamdan diğerine, bir isimden diğerine, bir tecellîden diğerine ve bir nefsten diğerine intikal edilir. *Sâlik* ve sâlikler, seyr-i sülûkları husûsunda dört kısma ayrılırlar: Rabb'iyle sülûk eden sâlik, nefsiyle sülûk eden sâlik, hepsiyle

sülûk eden sâlik ve sâlik olmayan sâlik. Sülûk, sâlikin niyetine ve Allah'ı bilmedeki mertebesine göre farklı farklıdır.

Rabb'iyle sülûk eden sâlik, Hakk'ın, gözü, kulağı ve bütün kuvvetleri olduğu kimsedir.

Nefsiyle sülûk eden sâlik, Rabb'ine başlangıçta farzlarla ve hayırlı nafilelerle yaklaşan kimsedir. Bu ilâhî haberi işitmiş ve ona inanmış olsalar bile, bunlardan bir zevk elde edememişlerdir. Böylece {bu ibâdetlere devam etmekle} Hakk onların kuvvetleri hâline gelir. İşte bu tür kimseler bütün sülûk mertebelerinde nefsleriyle sâlik olurlar.

Hepsiyle sâlik olan, Hakk'ın gözü ve kulağı olmasını tattıktan ve ilk olarak bir tâyîne göre kendisini görmeden nefsiyle sülûkunu bildikten sonra sülûk eden kimsedir. Bu kişi Hakk'ın, kendisinin işitme hissi olduğunu, işitenin var olmasının, işitme hissi sayesinde mümkün olabildiğini, işitme hissinin kendisi olmadığını bilince, böylece kalbin sâbit olduğunu görüp işitmenin gerçek sâhibini müşâhede edince, nefsinin ve gözünün Allah'la işiten, Allah'la konuşan, Allah'la hareket eden, Allah'la duran, sülûk ve intikalle muhâtab olan bir varlık olduğunu anlar, böylece bunların hepsiyle beraber sülûk eder.

Dördüncü kısım olan, sâlik olmayan sâlik ise, Hakk, nefsinin sıfatı olmadıkça, kendisini müstakil olarak sülûka ehil görmeyen ve mükellefin nefsi mevcûd olmadıkça, sülûk vasfı müstakil hâle gelemeyen kimsedir. Bu sıfat, nefsin mahalli gibidir, onun hepsiyle sâlik olduğunu tasdîk eder. Sâlik için hepsiyle sülûk ortaya çıktığında, bu sülûk da zuhûr eder. Sâlikin mazhariyetinin aynı bulunan bir vücûdu yoktur. Zâhir de mazhariyetin istîdâdının hükmüyle sınırlıdır. Hakk'ı şöyle derken görür: "*Sen atmadın, lâkin Allah attı*" [Enfâl, 8/17] Nefsiyle alâkalı olarak bu ilme vâkıf olan kimse, kendisinin {gerçekte} sâlik olmayan sâlik olduğuna anlar. (*Esfâr*, 40)

* O'ndan O'na {sülûk eden} *sâlik*, tecellîye intikal eder. Sâlikler arasında bulunan, O'na, O'ndan ve O'nda sâlik olanlar, ilâhî isim husûsunda, bir ilâhî isimden {başka} bir ilâhî isme sülûk ederler. Yine onlardan, O'nda ve O'na değil, O'ndan sâlik olanlar, kâinâttan kâinâta Allah katından çıkarlar. Onlardan, O'nda ve O'ndan değil, fakat O'na sâlik olanlar, tıpkı Hz. Mûsâ'nın ﷺ kaçması gibi, kâinâttayken kâinâttan O'na kaçarlar. Yine onlardan, O'ndan, O'nda ve O'na doğru yürümeyen sâlikler ise, zâhirî ameller husûsunda dünyâdan âhirete intikal eder, bunlar da zâhiddir. (*Esfâr*, 41)

* *Sâlik*, ilk olarak âlem-i hisse {duyu âlemine}, sonra âlem-i hayâle {hayâl âlemine}, ardından âlem-i ervâha {rûhlar âlemine}, son olarak da âlem-i sıfâta {sıfatlar âlemine} girer. (*Esfâr*, 129)

* *Sâlik* {tarîkat yoluna giren kişi}, Allah'a yönelmeye ve ondan başkalarından

yüz çevirmeye devam ederse, bu onun için bir meleke hâline gelir. Bu durum, cismânî {fizikî} âlemden ayrılışın ilk adımıdır. Çünkü, cismânî âlem onun ilk yüz çevirdiği şeydir. Ondan yüz çevirmek bizzât ondan ayrılmaktır. Yaradılışın ortaya çıkışındaki tertîb, âlemde yer alan büyük âlemlerin tertîbiyle aynı değildir. Büyük âlemden ilk ayrılan şey toprak, sonra su, sonra hava, sonra ateştir. İnsan bu unsurlardan ayrılınca, rûhuyla dünyâ semâsına girer.

Şeyhimiz {İbn Arabî} şöyle diyor: "*Allah Teâlâ isimlerinde bulunan isimlerimi bana göstermek için beni yükseltmeyi murâd ettiğinde, önce beni mekânımdan uzaklaştırdı. Ve beni imkân alanımda bulanan Burak'la yükseltti. Bütün unsurlarımla beni savurdu. Benimle dost olmaktan râzı olup olmadığını anlayamadım. Bana denildi ki, 'Allah'ın topraktan yaratmış olduğu aslî baban onu aldı.'*

Su rüknünden ayrıldığımda bir parçamı kaybettim. Bana denildi ki, 'Sen basit bir sudan {meni} yaratıldın. Onun basitliği zilletidir. Toprakla birleştiğin için onu zelîl kıldın.' Bundan dolayı ondan ayrıldım ve benden iki parça daha eksildi.

Hava rüknüne geldiğimde havaya dönüştüm. O {Allah} bana, 'Hava {rûh} sende benden olan şeydir' dedi. Bu hava benden ayrılmadı. Çünkü onun kendi değerini aşması, ayağını kiliminden dışarıya uzatması gerekmez. Senin, kimyânı bozan şeyden başka bir şey istemen gerekir. O {hava} olmasaydı, o {senin kimyân}, mesnûn {oturmuş, beklemiş, âdet} hâline gelmezdi. Ben mâhiyet olarak temizim, {ama} etrafımdakilerle dostluğumdan dolayı temiz değilim. Onun {etrafımda bulunanın} dostluğu ve komşuluğu beni pisliğe bulaştırınca denildi ki, 'Onda beklemiş çamur var, üzerine {o çamurun} pisliği bulaştı.' Çünkü o {çamur, pislikle} vasıflanmıştır.

Sonra O, beni dönüştüren varlık, beni koku alabilen bir mizâca dönüştürdü. Ona dedim ki, 'Neden onu yanında alıkoyuyorsun?' Şöyle dedi: 'Senin bozulman ve toprağınla suyunla beraber bulunması sebebiyle kendisine bulaşan bu pislikten temizlenmesi için onu yanımda bıraktım.'

Ateş rüknüne ulaştığımda denildi ki, 'Fehhâr {kuru çamur} geldi.' Ve denildi ki, 'Ona gönderildi mi?' 'Evet' dedi. 'Kiminle?' dedi, 'Cibrîl-i cebr ile ki, onunla beraber yolculuk yapmaya ve çocuklarından ayrılmaya mecbûrdur.' Dedi ki: 'Doğuşu esnâsında benden onda bir parça vardır. Onu o parçayla beraber bırakmıyorum. Çünkü o, melekî ve iktidarı olanın ortaya çıktığı makama vasıl oldu.' Böylece tasarrufum tek başına kaldı ve birinci semâya geçtim. Benimle beraber, bedenî doğuşumdan güvenilecek ve nazar edilecek hiçbir şey kalmadı." Şeyhin sözü burada sona erdi. (İşte bu mîrâc-ı tahlîlîdir {tahlîlî mîrâcdır}.) Şeyhin işâret ettiği gibi, bedenî doğuş orada erir ve dağılır. Nasıl ki, terkîbi {bileşimi} onun şuûru nisbetinde olduysa, inhilâli de {ayrışması da} ancak sâlikin şuûruna nisbetledir. (*Esfâr*, 148)

* *Sâlik*, hâli meleke hâline getirdiğinde, o hâl onun makamı olur. Böylece o makamda o hâl ile devamlı olarak tasarrufta bulunur. "*Hâl*" değişen bir şeydir. Sâhibine hâkim olan, fakat, sâhibinin hâkim olamadığı şey hâldir. (*Kavânîn*, 17)

...Adamlara {sûfîlere} göre *sâlik*, müşâhedelerin nûrunda sebât ettikten sonra, vâridâtın galebesinin {hâkim olmasından} dolayı hâllerin te'sîri altında kaldığı zaman hâl sâhibi olur...

...Hâlin vârid olması, huzûrdan sonra gaybeti elde etmeye yardımcı olur, nûrun galebesiyle hisleri {duyuları} öldürür {işlemez hâle getirir}...

...Sülûkunda tertîb {ve düzen} bulamayan, karışıklık {ve düzensizlik}, acelecilik, güçlük ve bıkkınlık bulur. Bu hâller yorucudur. Mevhibe ehli bundan Allah'a sığınır...

* *Sâlik*, kemâle erdiğinde her zaman ilâhî nûrları elde eder. İşte o, makam ve murâd sâhibidir. (*Kavânîn*, 18)

* *Sâlik*, itâat edenin yönelişi ve isyân edenin uzaklaşması gibi yükselir, *meczûb* {cezbeye yakalanmış olan} ise yaklaşır. Sâlik derece derece makama yükselir. Meczûb ise bir defada o makama alınır. Sâlik sırat-ı müstakîme sülûk eder. Meczûb ise halk nezdinde akîmdir. Ancak meczûblardan terbiye yoluna girenler de vardır. İşte sâlikin yükselişine yaklaşan ayık meczûb, mahvedici sıfatıyla mahvolmuş bulunan sâlikten daha fazîletlidir. Meczûb-ı sâlik, mahv ve isbât sâhibidir. Mahvı, meczûbu isbâttan alıkoymuştur. Muhakkik meczûb, hakîkatle tabîatten sıyrılmıştır. Meczûb-ı sâlik hakîkat ile şerîatı bütünleştirmiştir. (*Kavânîn*, 79)

{Ayrıca bk. **mürîd-murâd**}

salsale-i ceres (صلصالة الجرس) * *Salsale-i ceres, kadiriyyet* sıfatının, şiddetli taraftından inkişâfıdır. Bu çeşit tecellî, azamet sıfatından bir tecellî yoluyla gelir. Bu ise *kahiriyyet* heybetinin meydana gelmesinden ibârettir.

Şimdi anlatılan hâlin kuldaki tahakkukuna geçelim: Kul, *kadiriyyet* sıfatının hakîkati ile tahakkuk etmeye başladığı zaman ilk hâllerinde kendisine "*salsale-i ceres*" hâli açılır. İşte o zaman kul, kendisini *azamûtiyyet* kuvveti ile kahrı altına alan bir vaziyette bulur. Bu hâl içinde gürültülü bir ses duyar. Bu ses hakîkatlerin birbirine çarpmasının sonucudur. Hariçte bu da salsale-i ceres gibidir. Bu müşâhede makamı, oraya girmek isteyenlere karşı güçlü bir kahra sâhib olması sebebiyle, kalblerin Azamûtî Hazret'e girme teşebbüslerine mânî olur. İlâhî mertebe ile kulların kalbi arasında gerilen en büyük perde budur. İlâhî mertebelerin inkişafı, ancak bu salsale-i ceresi duyduktan sonra olur. (*İnsân*, I, 63)

{Ayrıca bk. **ceres**}

samed/samediyyet (صمد / صمدية) {ısmâd} * Hakkı açığa çıkarma konusunda *ısmâd* {*samed* hâline, yani kendine yeter hâle getirme} iddiâsında bulunan ve onunla dolu olan kimse, bunlarla beraber *samedâniyyet* sıdkına da muhtaçtır. (*Şatahât*, 113)

* *Samediyyet*, yani maddesi olmayan şey, heyûlâ ve sûret gibi mekânda birleşik cüzlere ayrılmamıştır. *Samed*, lugatte boşluğu olmayan şey demektir. Heyûlâ, başka bir cüzün mahalli olması yönüyle boşluğa benzer. Mahal de –hâlin zâhire benzemesi gibi- bâtına benzer. Aynı şekilde sûret de bedîhî olarak vücûdu {varlığı} bilinen şeydir. Vücûddaki heyûlâ burhâna ihtiyaç duyar. (*Heyâkil*, 94)

* *Samed*, kendisine yönelinen, yani kasd edilen şeydir. Denilmiştir ki: "*Samed, yemeyen {yemeğe ihtiyacı olmayan} kimsedir.*" O'na yaklaşmak ise, ancak halvetler ve yemeğin azaltılması yoluyla olur. (*Ravza*, 309)

samt (صمت) {âfât-ı lisân; hıfz-ı lisân}

* {Dedim ki:} "*Hıfz-ı lisân {lisanı korumak} nedir?*" Dedi ki: "*Susmaktır.*" (*Âdâb*, 94)

* {Mürîdde bulunması gereken ve irâdenin doğruluğu, tâatlere sebeb arama, nefsini tanımak, Allah'ı tanıyanlarla dostluk etmek, nasûh tevbe, helâl rızık ve sâlih bir dost edinmekten ibâret olan} yedi haslet, irâdenin gıdasıdır. İrâde ancak bunlarla îtidâle kavuşur. Bu yedi hasleti binasının temeli ve direklerinin desteği olan dört hasletle destekler. Bunların ilki açlık, diğerleri uykusuzluk, *samt* {susmak} ve halvettir. Bu dört haslet nefsi hapseder ve onu baskı altında tutar. Nefsi bu hasletlerle bağlamak onun vasıflarını zayıflatır ve bunlarla nefsin muâmelesi güzelleşir. (*Kūt*, I, 94)

* *Samt* {sessizlik, az konuşmak, susmak} selâmettir. Esas olan da selâmettir. Susmanın yasaklandığı yerde susmak pişmanlık getirir. Şu hâlde susulacak mahalli tâyînde şerîata, dînî emir ve yasaklara îtibâr etmek gerekir. Zamanı gelince susmak, Allah adamlarının sıfatıdır. Nitekim yeri gelince konuşmak da en şerefli hasletlerdendir. Ebû Ali Dekkak'ı şöyle derken duymuştum: "*Hakkın çiğnendiği bir yerde susan dilsiz şeytandır.*" Samt huzûr âdâbındandır. (Kuşeyrî, 62)

* Derler ki, "*Avâmın sükûtu dil ile, âriflerin sükûtu kalb iledir. Aşıkların sükûtu ise kalblerindeki havâtırı korumakla mümkün olur.*"

Sûfîlerden birine "*Konuş!*" demişler, o da "*Dilim yok ki konuşayım*" demiş. "*Dinle!*" demişler, bunun üzerine "*Kulağım yok ki dinleyeyim*" demiştir. (Kuşeyrî, 64)

* ...*Samt*ı ise, uzlet kolaylaştırır. Bununla beraber uzlete çekilen kimse, yine de tamamen yalnız kalmaz. Kendisinin yeme, içme ve diğer ihtiyaçlarını temin eden kişiyi görmekten de hâlî değildir. Onunla da zarûret dışında konuşmaması gerekir. Çünkü söz kalbi meşgul eder. Kalbin söze meyli fazladır. Kalb konuşmakla rahatlar. Sadece zikir ve tefekkürle uğraşmak ona ağır gelir de, söz ona rahatlık verir. Samt ise aklı takviye eder, verâı {şübheli şeylerden kaçınmayı} ve takvâyı öğretir (*İhyâ'*, III, 94)

* *Âfât-ı lisân* {dilin âfetleri}, yanlışlık, yalan, dedikodu, söz getirip götürme, iki yüzlülük, ikilik çıkarma, çirkin söz, tartışmak, nefsini temize çıkarmak, bâtıla dalmak, düşmanlık, lüzumsuz konuşmak, gerçekleri saptırmak, gerçeğe ilâve ya da eksiltmede bulunmak, insanları rahatsız etmek veya halkın nâmusunu lekelemeye çalışmaktır.

Bu dil âfetleri pek çoktur. Dile kendiliğinden ârız olurlar, ağır gelmezler. Kalbde bunların tadı vardır. Bunda tabîatın ve şeytanın da katkısı vardır. Bu âfetlere dalan kimse diline az zaman hâkim olup, sevdiği şeye karşı dilinin dizginini serbest bırakır, sevmediği şeylerden dilini tutar. Çünkü böyle yapmak ilmin zorluklarındandır. ...Bundan dolayı konuşmaya dalmakta tehlike, samtta {susmakta} ise selâmet vardır. Bunun için susmanın kıymeti büyüktür. Susmaktaki bu kıymetle beraber, himmetin derli toplu bulunması, vakarın devam etmesi, fikir, zikir ve ibâdet için işlerini bir kenara bırakmak, dünyâda konuştuklarının hesabını âhirette vermekten sâlim olmak gibi iyi hasletler de vardır. (*İhyâ'*, III, 138)

sarî'-i tarîh (صريع طريح) * *Sarî-i tarîh*, kişiye hâkim olan bir hâldir. Bu hâlden dolayı nefs ve el, bütünüyle bedeni yönetmekten vazgeçer, ardından da kendi dünyâsına döner. (*Ravza*, 667)

satvet (سطوة) * *Satvet*, kahreden galebedir. (*Heyâkil*, 101)

savâmi'-i zikr (صوامع الذكر) * *Savâmi-i zikr*, zikir ehlini, zikrettiği şeyin dışında kalan şeylerden koruyan ve bütün himmetini zikredilen üzerinde toplamasını sağlayan hâl ve makamlardır. (Kâşânî, 141; *Câmi'*, 88)

{Ayrıca bk. **zikr/ezkâr**}

savârif (صوارف) {**kusûr**; **taksîr**}

* *Savârif* {engeller ve yoldan alıkoyanlar}, *kusûr* veya *taksîr*dir. *Kusûr*; {sülûka} mânî olan bir hastalık ve nefsin, ailenin ve bakmakla yükümlü olduklarının maişetini temin etmek için zarurî bir meşguliyettir. Böyle bir kimse mâzûr sayılır ve bundan dolayı kınanmaz. Ancak bu kimse kemâlin zirvesinden mahrûm kalır. Kişinin bu engelleri ortadan kaldırmak için Allah Teâlâ'ya iltica etmekten başka devâsı yoktur.

Taksîr ise cehâlet ve galib şehvet olmak üzere ikiye ayrılır. Cehâlet, âhiretle alâkalı hayırları, onların değerlerini ve dünyâ malının âhirete nisbetle basit ve değersiz olduğunu bilmemektir.

Cehâletin iki derecesi vardır: Birincisi gafletten ve uyarıcı bir mürşide rastlayamamaktan kaynaklanır. Bunun tedâvîsi kolaydır. Bunun için her bölgede halkı gafletlerinden uyandıracak ve dünyâdan âhirete yönlendirecek âlim ve vâizlerin

bulunması gereklidir. Yalnız, zamanımızdaki pek çok vâizin yaptığı gibi değil. Çünkü {vâizlerin bu tarzı} halkı günâhlara karşı cesaretlendirmiş ve dînin gözlerinde basit görülmesine yol açmıştır.

Cehâletin ikinci derecesi, mutluluğun dünyevî lezzetlerde, ellerinde olan başkanlıkta olduğuna, âhiretin aslı olmadığına ya da -bu durum ameli nasıl olursa olsun her mü'min için geçerlidir- {amele gerek olmadan} yalnızca îmân etmenin yeteceğine veya Allah'ın Kerîm ve Rahîm olmasından dolayı affının kendisini kurtaracağına, kendisinde âsilerin isyânı türünden bir noksan bulunmadığına, noksanlarının da kendilerine merhamet edilmesine engel teşkîl etmeyeceğine olan inançlarıdır. (*Mîzân*, 82)

savlet (صولة) * {Mertebe bakımından} senden üstün olanlara *savlet*in {hücum etınen} hayâsızlık; akranlarına savletin edebsizlik, mertebesi senin altında bulunanlara savletinse âcizliktir. (*Âdâb*2, 46)

savm/sıyâm (صيام / صوم) {savm-ı husûs; savm-ı husûs-i husûs}

* Fâris'in şöyle dediğini işitmiştim: "*Savm {oruç}, Yüce Allah'ı görerek halkı görmekten gaib olmaktır. Nitekim Allah, Meryem kıssasında 'Ben Rahmân olan Allah'a oruç adadım, bugün hiç kimse ile konuşmayacağım'* [Meryem, 19/26] *buyurmuştur.*" Yani bu, "*Oruç hâlinde Hakk'ı görerek halkı görmekten gaib olduğumdan hiçbir şeyin oruçla meşgul olmama mânî olmasını ve oruçla alâkamın kesilmesine yol açmasını câiz görmüyorum*" demektir. (*Ta'arruf*, 109)

* Şerîatın, îmânın vasıflarını toplayan on iki hasletten } dördüncüsü *savm*dır {oruçtur}, bu, kalkandır... (*Kūt*, II, 140)

* Cüneyd şöyle der: "*Oruç yolun {tarikatın} yarısıdır.*" (Hücvîrî, 384)

* *Savm* {oruç} sözlükte imsak, yani tutmaktır. Meselâ rüzgâr sâkinleşip esintisi durduğunda "*Sâmeti'r-rîh*"; at durup da yürümediğinde "*Sâmeti'l-hayl*" denir. Gündüzün ortası olduğunda ve öğle vakti geçtiğinde "*Sâme'n-nehâr*" denir. Çünkü güneş semânın ortasına ulaştığında hareketi yavaşlar... Kişi kendini konuşmaktan alıkoyunca da "*Sâme'r-racül*" denir. (*Gunye*, II, 3)

* ...Oruçta {tahâret}, mâsivâdan oruç tutmak {mâsivâ ile ilgiyi koparmak}, sonra mâsivâ orucunu görmekten de oruç tutmaktır {mâsivâyı görmeme hâlinden de haberdar olmamaktır}. Bu oruçtan tefekkür yardımıyla fıtr {fıtrat ya da fıtır sadakası} ortaya çıkar... (*Ravza*, 196)

* *Savm-ı husûs* {havâssın orucu}; nazarı, lisanı, eli, ayağı, kulağı ve diğer organları günâhlardan alıkoymak,... *savm-ı husûs-i husûs* {ehâss-ı havâssın ya da seçkinlerin orucu} ise; kalbin kötü düşüncelerden, Allah'tan uzaklaştırıcı fikirlerden ve Allah'tan başka her şeyden tamamıyla muhâfaza edilmesidir. (Kudâme, 36)

savt-ı ecnihat-i cebrâ'îl (صوت اجنحة جبرائيل) * Hislerinle {duyularınla} müşâhede ettiğin şeylerin çoğu, Cebrâîl'in kanat sesinden ortaya çıkar. (*Cebrâ'îl*, 140)

se'a-yı kalb (سعة القلب) * *Sea-yı kalb* {kalb genişliği}, insan-ı kâmilin, imkân ve vücûb hükümlerini toplayan berzah âleminin hakîkatiyle tahakkuk etmesidir. İnsan-ı kâmilin kalbi işte bu berzahtır. Bundan dolayı Hz. Peygamber "*Ben yere göğe sığmadım, beni ancak mü'min kulumun kalbi içine aldı*" [*Dürer*, 139; Aclûnî, II, 255] buyurmuştur. (Kâşânî, 103; *Câmi'*, 86)

sebâsib (سباسب) * *Sebâsib*, çöllerde kendini kaybeden ve oralardan çıkmayan cisimler âlemidir. (Sofyavî, 200)

sebât (ثبات) * *Sebât*, nefsin şiddeti ve mecâlsizlikten uzaklığıdır. (*Mîzân*, 73)

sebeb (سبب) * *Sebeb* vâsıtadır. (*Luma'*, 434)

sefeh (سفه) * *Sefeh*, {ilâhî} emirleri terk etmektir. (Hücvîrî, 469)

sefer (سفر) * *Sefer*in "*sefer*" olarak adlandırılması kişilerin huylarını ortaya çıkarması sebebiyledir. (*Luma'*, 252)

* *Sefer* iki kısma ayrılır: Bedenle sefer, bir bölgeden bir bölgeye intikal etmektir. Kalble sefer ise, bir sıfattan diğerine yükselmektir. Bedeniyle sefer eden binlerce kişi görürsün, ancak kalbiyle sefer edenler çok azdır.

Ruveym'e *sefer* âdâbı hakkında soru sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Sefer, düşüncenin, attığın adımı geçmemesidir, kalbin durduğu yerin konak yeri olmasıdır.*" (Kuşeyrî, 142)

* *Sefer*den maksad, öncelikle ülfet edilen şeylerden uzaklaşmak, nefsin alıştığı ve nefsin bildiği şeylerden sıyrılmak, güvendiği ve dayandığı şeyleri ortadan kaldırıp, dostlardan, aileden ve vatandan uzaklaşma acılığını tattırarak nefse yüklenmektir. Sevdiklerinden ve alışkanlıklarından, Allah katındaki ecrini düşünürek hoşlandığı şeylerden uzak kalmaya sabreden kimse, büyük bir fazîlete nâil olur...

...*Sefer*den maksad, nefsin inceliklerini çözmek, benlik ve iddiâlarını meydana çıkarmaktır. Çünkü sefer olmadan bunların ortaya çıkması hemen hemen imkânsızdır. Sefere "*sefer*" denilmesinin sebebi, huyları ortaya çıkarmasıdır. Hastalığa vâkıf olununca tedâvîsine başvurulur.

Sefer, mübtedînin {mânevî yola giren kimsenin} nefsinde namaz, oruç, teheccüd ve benzeri nafile ibâdetler kadar te'sîrli olur. Nafile ibâdetle meşgul olan kimse, gaflet mevzîlerinden Allah Teâlâ'ya yakınlık mevkîlerine doğru seyahat eden ve yol alan kimse demektir. Müsâfir {gerçek mânâda sefer eden}, Allah Teâlâ

için sâhib olduğu güzel niyetle, hevâsına muhâlefet, dünyâ lezzetlerinden hicret ve Allah'a doğru sefer ederek mesafeler katedip susuz çölleri aşar. (*'Avârif*, 75)

* *Sefer*den maksad, eskiye ait ibret ve eserleri görmek, tefekküre konu olacak şeylere ibretle bakmak, yeryüzünü, dağları ve insanların ayak bastığı bölgeleri iyice incelemek, cemâdâtın tesbîhine kulak vermek, etraftaki varlıkların lisân-ı hâl ile söylediklerini anlamaktır. İbret ve işâretlerin görülmesiyle yakaza {uyanıklık hâli} tazelenir. Gezilip görülen yerlerin mütâlaası {ibretle düşünülmesi, Hakk'ın kudret ve azametini gösteren} delîl ve şâhidlerin artmasına yardımcı olur. (*'Avârif*, 75-76)

* *Sefer* kalble yolculuktan ibârettir. Çünkü Hakk Teâlâ'ya teveccüh husûsundaki yolculuk zikirle başlar. (*Istılâh*, 530)

* *Sefer*, müsâfirin {sefer edenin} hâlidir. *Tarîk*, içinde yürünen yoldur. Bu yol, muâmelât, makamlar, hâller ve mârifetler sayesinde aşılır. Çünkü {sefer}, şunlara bağlıdır: Mârifetler, hâller ve müsâfirin {yolcunun} ahlâkından sefer etmesi, âlemin mertebeleri, isimlerin mertebeleri ve hakîkatler. Bu sebeble sefer kalbe müstehaktır {kalble yapılır}. (*Fütûhât*, II, 378)

* *Sefer*, kalbin Hakk'a yönelmesidir. Sefer dört çeşittir: Birincisi *seyr ilallah*tır {Allah'a doğru seyrdir}. Bu, nefsin mertebelerinden *ufk-i mübîn*e {apaçık ufka} vuslattır {nefsin tüm bulanıklıklarından kurtulmaktır}. Kalb makamının sonu, esmâî {isimlerle alâkalı} tecellîlerinin başıdır.

İkincisi *seyr fillâh*tır {Allah'ta seyrdir}. O'nun sıfatlarıyla muttasıf olma, ufk-i âlâda {en yüksek ufukta} O'nun isimlerinin tahakkuk etmesidir. Bu, ahadiyyet mertebesinin sonudur.

Üçüncüsü *ayn-ı cem' ve ahadiyyet mertebesi*ne yükseliştir. Bu, *isneyniyyet* {ikilik} makamının ötesindeki *kâbe kavseyn* makamıdır. Yükseldiğinde makam olur, düştüğünde ise velâyetin nihâyetidir.

Dördüncüsü ise kemâle ermek için *seyr billâh anillâh*'tır {Allah'tan Allah ile seyrdir}. Bu, fenâdan sonraki beka; cem'den sonraki fark makamıdır. (Kâşânî, 103; *Câmi'*, 86)

* *Sefer*, kendisinden kaçılan şeyden kurtulmaya bir vesîle veya arzu edilen şeye kavuşmaktır. Sefer iki türlüdür: Bedenle vatandan sefer ve kalble esfel-i safîlinden göklerin melekûtuna sefer. Bu en yüce seferdir. Doğumunun ardından büyüdüğü hâl içinde kalanlar babalarını taklîd ile kemikleşmiş, noksan derecede kalmış, noksanlık mertebesine kanâat edenler, yeryüzünü genişletmeyi göklere tercîh etmişlerdir. Oysa yeryüzü zindan karanlığı ve hapis darlığıdır. (Kudâme, 116)

sefer-i fıtrî (سفر فطري) * *Sefer-i fıtrî* {fıtrî sefer}, başka bir şeyle değil, sadece hâl ve ilimler husûsunda olur. İnsanlar ademden teklîf vaktine {yokluktan varlığa

ya da şer'î mükellefiyet sahasına} çıktıkları zaman fıtratla; teklîf vaktinden ölüm vaktine çıktıkları zaman rü'yet ve fıtratla; ölüm sonrasından ise sadece fıtratla –ki bunlar avâma aittir- sefer ederler. Fıtrat ve rü'yetle birlikte sefer etmek havâssa aittir. Rü'yetle sefer ölümden sonradır. Sadece hâl ve ilimler husûsunda olur.

"*Hâl ve ilimle seferin nihâyeti yoktur*" dersen şöyle derim: "*İlim ve hâl ile seferden maksad, amel edip kazanılan şeylerdir. Ölümden sonra insanlar dünyevî amelleriyle kazanmış oldukları hâl ve ilimlerle sefer ederler. Onların bu yolculukları cennet ya da cehenneme varmadan tamamlanmaz. Çünkü orada, kazanılmış olan hâl ve ilmin bir hükmü yoktur. Çünkü, {hâl ve ilmin} her ikisinin de gayesi, cennet veya cehennemi elde etmektir. Bundan sonra inâyetten başka hiçbir şeyin hükmü yoktur.*" (*Esfâr*, **61**)

sehâ' (سخاء) * {Kendisine sordum:} "*Sana göre sehâ {cömertlik} nedir?*" Dedi ki: "*O'na, sadece O'nu sevdiğin için kulluk etmendir. Yoksa bir karşılık ya da mükâfât bekleyerek değil.*" (*Şehîde*, 138)

* İlim dilinde *cûd* ile *sehâ* arasında fark yoktur. Hakk'ın bir şeyden alıkonması mümkün olmadığı için O, sehâ ve semâhat {cömertlik ve hoşgörü} ile vasıflanmaz. Cûdun hakîkati, kişiye vermenin zor gelmemesidir. Sûfîlere göre sehâ ilk mertebedir, sonra cûd, ardından îsâr gelir. Malın bir kısmını verip bir kısmını kendisine bırakan kimse sehâ sâhibidir. Çoğunu verip azını kendisine bırakan kimse cûd sâhibidir. Zarara katlanıp başkasını tercîh eden kimse ise îsâr sâhibidir. (Kuşeyrî, 122)

* *Sehâ*, bulanın bulamayana vermesi değil, ancak bulamayanın bulana vermesidir. Abdullah b. Mübârek demiştir ki: "*Kişinin, insanların elinde bulunan şeylerden sehâsı {başkalarının malına karşı zâhid olması}, malı başkaları için harcama yoluyla yapılan sehâdan daha üstündür.*" (Kuşeyrî, 125)

* *Sehâ*, saçıp savurmak ile cimrilik etmek arasında orta bir hâldir. O, infâk etmekte zorlanmamak, bir şey kazanırken, bütünüyle ona yönelmekten kaçınmaktır. (*Mîzân*, 76)

* Riyâzetten murâdın îtidâl olduğunun delîli, sehânın {cömertliğin} şer'an arzu edilir bir vasıf olmasıdır. *Sehâ*, cimrilik ve müsriflik arasında orta bir yerdedir. Allah bu hâli övmüştür: "*İnfâk ettiklerinde israf da cimrilik de etmezler. Bu ikisinin arasında îtidâli muhâfaza ederler.*" [Furkân, 25/67]

Bil ki îtidâl, bazen fıtratın kemâliyle hâsıl olur. Bu Allah'ın bir armağanıdır. Nice çocuk vardır ki, doğru sözlü, cömert ve yumuşak huylu olarak yaratılır. Bazen de iktisâbla, riyâzetle çalışarak elde edilir. Bu ise nefse istenilen ahlâkı celbeden amelleri yüklemekle olur. Cömertlik ahlâkını elde etmek isteyen, bu ahlâk onun tabîatı olana kadar cömertlik fiillerini yüklenerek yapmaya çalışsın! (Kudâme, 157)

sehâb (سحاب) * *Sehâb* {bulut}, çirkin îtikadlara, yalan zanlara, kâfirlerle îmân arasında perde olan fâsid hayâllere denir. Hakk'ın mârifeti ve Kur'ân ve akıl güneşinin nûruyla aydınlanma arasında bir perdedir. Sehâbın husûsiyeti, güneş ışığının aydınlatmasına perde olmaktır. (*Mişkât*, 88)

sehâvet (سخاوة) * Allah'ın velîsinden sâdır olan *sehâvet*, onun kendini ve kalbini Allah'a ﷻ hîbe etmesidir. (*Lumaʿ*, 163)

seher (سهر) * Mürîd, {irâdenin doğruluğu, tâatlere sebeb aramak, nefsinin durumunu bilmek, Allah'ı tanıyan kimselerle dostluk etmek, nasûh tevbede bulunmak, ilmin karşı çıkmadığı helâl yiyeceklerden yemek ve kendisine danışabileceği sâlih bir dost edinmekten ibâret olan} bu yedi hasleti, binasının temeli ve direklerinin desteği olan dört hasletle destekler. Bunların ilki açlık, diğerleri *seher* {uykusuzluk}, susmak ve halvettir. Bu dört haslet nefsi habseder ve onu baskı altında tutar. Nefsi bu hasletlerle bağlamak onun vasıflarını zayıflatır ve bunlarla nefsin muâmelesi güzelleşir. (*Kūt*, I, 94)

* *Seher* {uykusuzluk}, kalbi cilâlar, saflaştırır ve aydınlatır. Buna açlıktan meydana gelen safâ da ilâve edilir. Böylece kalb ışıldayan bir yıldız, parlak bir ayna gibi olur. Hakk cemâli oraya yansır. Orada âhiretteki yüksek dereceleri, dünyânın küçüklüğü ve afetleri müşâhede edilir. Böylece dünyâdan kaçış ve âhirete yöneliş tamamlanmış olur. (*İhyâ'*, III, 94)

* *Seher*, rûhu genişletir, fikri sınırlar. boşta kalma ganîmetini mümkün hâle getirir, açlığın gönlü arındırmaya eşlik etmesine yardımcı olur. (*Ravza*, 471)

* *Seher*, şevki ve kaygıyı gerektirir. Mehabbet hukukuna onunla yardım isterler ve halvet beldesine yönelmede ondan faydalanırlar. (*Ravza*, 663)

sehliyyûn (سهليّون) * *Sehliyyûn* {Sehlîler}, Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye mensûb olan kimselerdir. Sehl, sûfîlerin büyüklerinden ve muhteşemlerindendir. Hâsılı o, zamanında zamanının sultanı idi. Tasavvuf yolunun mûteber şahsiyetlerindendi. Bir çok zâhirî kerâmetleri vardır. Onun hikâyelerini idrâk etmek husûsunda akıl âciz kalır. Sehl'in yolu, ictihâd {gayret sarfetme}, nefsle mücâhede ve riyâzet yolu idi. Mürîdleri mücâhede ile cemâl mertebelerine ulaşmakta idi...

Mürîdleri, mücâhede ve riyâzet yoluyla terbiye etme Sehliyye; onların hizmet ve hürmet etme Hamdûniyye {Kassâriyye}, bâtınî murâkabe ise Cüneydiyye usûlüdür. Ama riyâzet ve mücâhede baştan sona kadar nefse muhâlefet etmekten ibârettir. Bir kimse nefsini tanımadığı sürece yapmış olduğu riyâzet ve mücâhedenin ona bir faydası yoktur. (Hücvîrî, 233)

sekînet (سكينة) * ...Tuma'nîne, gözle görmeye benzer sağlam bir emniyet hâli-

nin kuvvetlendirdiği bir sükûn hâlidir. Bununla sekînet arasında iki fark vardır: *Sekînet*, bazen heybetin sükûn bulmasını beraberinde getirir. Tuma'nîne ise, kendisinde {heybetin zıddı olan} üns istirahati bulunan bir emniyet hâlinin verdiği sükûnettir. İkinci fark ise şudur: Sekînet, peşpeşe gelen {bir gelip bir giden} bir sıfat olur. Ama tuma'nîne, sâhibini asla terk etmeyen bir sıfattır... (*Menâzil*, 31)

* *Sekînet*, rahmetin inmesi esnâsında hissedilen itmi'nândır {huzûrdur}. (*Istılâhı*, 537)

* *Sekînet*, vaadedilen bir şeyden dolayı veya herhangi bir durumu taleb etmekle nefste hâsıl olan şeyden {duygudan} dolayı nefsin sükûn bulmasıdır. Bu hâle "*sekînet*" isminin veriliş sebebi şudur: Sekînet hâsıl olduğunda, nefslerin sükûn bulduğu şeyden başka her şeye ait rüzgârların varlığı ortadan kalkar.

"*Sikkîn*" de sekînet kelimesinden türetilmiştir. Böyle olmasının sebebi, sâhibinin onunla kesilmesi mümkün olan şeyleri kesmesidir. Bu lafız, sükûn kelimesinden türetilmiştir. Sükûn "*sübût {durma}*" demektir. Bu, hareketin zıddıdır. Hareket bir nakil, sekînet ise nefsin sükûn bulduğu bir şeyde sâbit olmasıdır. Harekete doğru sâkin olsaydı, o zaman onun hakîkati bu olurdu. Bu, ancak mütâlaa veya müşâhede ile olur. Böylece mü'min olan o kişilere sekînet iner. Sekînet, inişiyle birlikte onları bulundukları mertebeden, ıyân {gözle görme} makamına nakleder. Bu hâl, onların ıyân sayesinde îmânlarına îmân katmak sûretiyle îmânlarının artmasıdır. (*Fütûhât*, II, 60)

* *Sekînet*in ilk inceliği, ibâdette huşû sekînetidir. İkinci inceliği muhâsebe ve Hakk'ı Hakk'ta murâkabe esnâsındaki sekînettir. Üçüncüsü ise kısmete râzı olmak ve şatahâta mânî olmaktır. (*Ravza*, 489)

sekr-sahv (سكر – صحو) {sekr-i 'aklî; sekr-i ilâhî; sekr-i tabî'at; sekrân}

* *Sahv* geçici, *huzûr* ise daimîdir...

...*Sekr*in {mânevî sarhoşluğun} ortaya çıkışı tabîattan değildir. Onun vürûdu sırasında tabîat ve hislerde {duyularda} bir değişme olmaz. Gaşyet {baygınlık, kendinden geçme} ise insan tabîatıyla karışık olduğundan onun vürûdu esnâsında tabîat ve hislerde değişmeler olur. Böyle bir şey abdesti bozabilecek niteliktedir. Gaşyet devam etmez, sekr ise devamlıdır. (*Luma'*, 417)

* *Sekr*, eşyâdan değil, eşyâyı temyîz etmekten gaib olmaktır {geçmektir}. O, dostların, lezzetlerin, kısaca Hakk'ın dostluğu husûsunda, zıtlar arasında ayrım yapamamaktır. Hakk'ın vücûdunun galebesi {hâkimiyeti}, kendisine elem veren şeyle lezzet veren şeyi ayırd etme melekesini ortadan kaldırmıştır. (*Ta'arruf*, 85)

* *Sekr*den {sarhoşluk, kendinden geçme hâlinden} sonra gelen *sahv*, temyîz {ayırd etme} hâline dönerek elem veren şeyle haz veren şeyi birbirinden ayırdedebilme, fakat Hakk'ın rızâsına muvâfık olduğu için elem veren şeyi tercîh

etme, bu uğurda acı duymama, aksine elem veren şeyden zevk alma mânâsına gelir. Nitekim büyüklerden biri şöyle demiştir: *"Belâ beni dilim dilim doğrasa, bu bende sadece senin sevgini artırır, sevgini!"* (*Ta'arruf*, 86)

* *Sahv*, gaybet hâlinin sona ermesinden sonra his ve şuûr hâline dönüştür. *Sekr* ise güçlü bir vâridin {feyzin} te'sîri ile gaybet hâli yaşamaktır. Sekr, bir bakıma gaybet hâlinden daha ziyâde bir hâldir. Çünkü bazen sekr sâhibi sekr hâlinde tam ve mükemmel bir mertebede olmadığı zaman bast hâlinde bulunur. Bazen sekr hâlinde eşyâyı hatırlama hâli kalbinden gider. Vâridin kendisini tam olarak kuşatmadığı mütesâkirin {sekre gelmiş gibi görünenin} hâli böyledir. Bu hâlde sûfîdeki şuûr hâlinin bulunması mümkündür.

Bazen de sekr hâli, gaybet hâlinden daha kuvvetli olur. Nadiren de olsa sekr sâhibinin sekri kuvvetli olduğunda gaybet sâhibinden daha güçlü olur. Yine gaybet sâhibi de gaybetinde sekr sâhibinden daha mükemmel olabilir. Sekre gelmiş gibi göründüğü hâlde gelmemiş olan *mütesâkir*e nisbetle gaybet sâhibinin vaziyeti budur. Rağbet ve rehbetin {arzu ve endîşenin} ve havf ve recânın {korku ve ümîdin} îcâbı olarak kalbe hâkim olan hâller sebebiyle, gaybet ibâdet sâhibleri; sekr ise sadece vecd sâhibleri için söz konusudur. Kula cemâl vasfı ile keşf açılınca sekr hasıl olur, rûh iştiyâk duyar, kalb aşka tutulur, aşkın mânâsını tam olarak yerine getirir. (Kuşeyrî, 41)

* İnsan *sekr*in, fenâya sahvdan daha yakın olduğunu düşünebilir. Ama bu muhâldir. Çünkü sekr, sahv üzerine zâid {sahva eklenen} bir sıfattır. Kulun vasıfları {aslı bırakıp da} ziyâdeye yöneldikçe, gafil olur. Noksana yönelirse, tâlibler {isteyenler} için bu hâl husûsunda ümîdleri olur. Bu, onların sahv ve sekrdeki hâllerinin nihâyetidir. (Hücvîrî, 223)

* *Sekr* iki türlüdür: Biri meveddet {sevgi} şarabı, diğeri ise mehabbet kadehidir. Birincisi nîmete nazar etmekten neş'et eder. İlletli olmayan ikincisi ise {nîmete değil}, Mun'im'e {nîmeti verene} nazar etmekten doğar. Nîmete bakan nîmeti kendisinde görür ve dolayısıyla kendinden beşke bir şey görmez. Mun'im'e bakansa Mun'im'i görür, kendisine bakmaz bile. Bu sebeble sekrine rağmen onun sekri hakîkî sahvdır.

Sahv iki türlüdür: Biri sahv-ı gaflet {gafletten ayılma}, diğeri ise sahv-ı mehabbettir {mehabetten ayılmadır}. Gafletten ayılma, en büyük ve en kalın perde, mehabbetten ayılma ise en açık keşftir. Gafletle beraber bulunan bir şey sahv olsa bile sekrdir {gaflet her durumda uyanıklık gibi gözükse bile gerçekte sarhoşluktur}; mehabbetle beraber bulunan şey de sekr olsa bile sahvdır {Allah'a duyulan sevgi sarhoşluk verse bile bu gerçekte uyanıklıktır}. Temel sağlam olursa, sahv sekr gibi, sekr de sahv gibi olur. Bu ikisi {sağlam} bir temele {şerîata} dayanmazsa fayda vermezler. (Hücvîrî, 223-224)

* Allah Teâlâ, Kelîmullah {Allah'la konuşmuş olan Hz. Mûsâ ﷺ} ve onun hâ-

lini anlatarak buyurmuştur ki: "*Dedi ki: 'Rabb'im {kendini} bana göster, sana nazar edeyim.'*" [Arâf, 7/143]

Bu babda *sekr*, kendisiyle neşe hâline hâkim olmanın ortadan kalkmasına işâret eden bir isimdir. Bu bilhassa muhibblerin {sevenlerin} makamlarındandır. Bu makamı fenânın hakîkati kabûl etmez, ilim mertebeleri de ona ulaşamaz.

Sekrin üç alâmeti vardır: Tâzîm devâm ettiği hâlde, haberle meşgul olmaktan sıkılmak, temekkün devâm ettiği hâlde şevkin derinliğine dalmak, coşkun bir sabırla sürûr denizinde gark olmak.

Bunun ötesinde, sekr ismini cehâlete ya da heyemân {coşkulu sevgi} ismini cevr ü cefâya çeviren hayret vardır {bunları "*sekr*" olarak adlandırmak doğru değildir}. Bunların dışında kalan hırs sekri, cehâlet sekri, şehvet sekri gibi şeylerin tamamı ise basîretlerle tenâkuz eder {bunlar sekrin menfî mânâlarının misâlleri olup tasavvufî basîretlere aykırıdır}.

Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Kalblerinden dehşet giderildiği zaman, {o şefâat bekleyenler şefâat edecek olanlara} 'Rabb'iniz ne buyurdu?' diye sorarlar, onlar da 'Hakkı' diye cevâb verirler.*" [Sebe, 34/23]

Sahv, sekrin üstündedir, bast makamına münâsibdir. Sahv, beklemekten müstağnî, talebe ihtiyacı ortadan kaldıran, zorluklardan arınmış olan bir makamdır. Sekr ancak Hakk'tadır, sahv ise ancak Hakk'ladır.

{Sahv gibi} hakîkatin özünde bulunan hiçbir şey hayretten {şaşkınlıktan} hâlî olamaz. Bu hayret, şübheden doğan hayret değil, aksine izzet nûrlarının müşâhede edilmesindeki hayrettir. Hakk ile olan hiçbir şey sıhhatten hâlî değildir. Hiçbir noksanlık onu zedeleyemez, hiçbir illet de ona ârız olamaz. Sahv, hayat menzillerinden, cem' vâdîlerinden ve vücûd pırıltılarındandır. (*Menâzil*, 42)

* Ârifler, hakîkat semâsına yükseldikten sonra vucûdu {varlığı} sadece Vâhid-i Hakk {Gerçek Bir} gördükleri husûsunda ittifâk etmişlerdir. Ancak onlar içinde bu hâle irfânî ve ilmî olarak sâhib olan kimseler vardır.

Yine onlar içinde, bu hâli bir zevk hâli olarak yaşayanlar bulunur. Bunların nazarında kesret {çokluk} tamamen yok olmuş ve bunlar ferdaniyet-i mahza {mutlak tekliğe} gark olmuşlardır. Bu noktada akılları tamamen işlemez hâle gelmiş, kendileri hayrete düşmüşlerdir. Burada Allah'tan başkasını, hatta kendilerini bile hatırlayacakları bir yer kalmamıştır. Onlara göre Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Onlar sekr hâline düşmüşler {manen sarhoş olmuşlar}, akıllarının gücü O'ndan başkasını reddetmiştir. Onlardan biri "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}*", bir diğeri "*Sübhâni mâ âzamü şânî {Kendimi tesbih ederim, benim şânım ne yücedir!}*", bir başkası "*Mâ fî cübbetî sivallah {Cübbemin altında Allah'tan başkası yoktur}*" demiştir.

Sekr hâlinde âşıkların söylediği sözler gizlenmiş, hikâye edilmemiştir. Onlar sekr hâlinden çıkınca ve Allah'ın yeryüzündeki ölçüsü olan aklın sultasına geri dö-

nünce, bunun hakikî ittihâd olmadığını, bilakis ittihâda benzediğini anlamışlardır. Âşıkların, aşklarının doruk noktasında söyledikleri *"Ben sevdiğim kimseyim, sevdiğim kimse de benim"* gibi sözler böyledir. Şu örnek bundan uzak değildir: İnsan ansızın bir aynayla karşılaşır, ona bakıp da sadece aynayı görür (ilk anda aynadaki kendi sûretini görmez), böylece gerçekte aynanın kendisi olan gördüğü sûretin, kendisiyle birleştiğini sanır. (*Mişkât*, 59)

* *Sekr-i tabîat* (tabîatın sekri), bedenin tabîatından doğan bir sekrdir. Bu, bazı te'vîl sâhiblerine göre Hz. Âdem'e ﷺ yasaklanan ağaçtır. (*Heyâkil*, 100)

* *Sekr*, hâlin hâkimiyetinin kişiyi istîlâ etmesi, *sahv* ise fiilere ve sözlere geri dönüştür. Muhammed b. Hafîf şöyle der: *"Sekr, sevgilinin zikri sırasında kalbin galeyâna gelmesidir."* Vâsıtî şöyle der: *"Vecd makamları dörttür: Önce zuhûl (dalgınlık, kendini unutma), sonra hayret, ardından sekr ve son olarak sahv. Bunun misali denizin sesini işiten, sonra ona yaklaşan, ardından oraya giren ve peşinden dalgaların kendini istîlâ ettiği kimsenin misalidir."* Bu misâle göre, üzerinde o hâldeki akıntıdan iz kalmış olan kimsede sekr işâreti bulunur. Bunların hepsinde istikrara kavuşmuş olan kimse ise kurtulmuş olur. Sekr, kalb sâhiblerinin, sahv ise gayb hakîkatlerini keşfedenlerin hâlidir. (*'Avârif*, 310)

* *"Sahv (nedir?"* Deriz ki: (*Fütûhât*)) *"Gaybet hâlinden sonra güçlü bir vâridle şuûr hâline dönüştür."*

"Sekr (nedir?" Deriz ki: (*Fütûhât*)) *"Kuvvetli ve ferahlatan bir vârilde gelen ve büyük ölçüde kendisinden sahvın sâdır olduğu bir gaybettir."* (*Istılâh*, 532; *Fütûhât*, II, 129)

* *Sekr*, ahvâl ilmidir. Bundan dolayı bu hâl, sevinç ve neşe içinde olan kimselere aittir. Sûfîlerin sekri târîfi şöyledir: *"Sekr, güçlü bir vâridle yaşanan gaybet hâlidir."* Sekr, sevinç, sürur ve neşeye zıt olan gaybetten başka bir şey değildir. Temennî edilen şeylerin, bu hâlin sâhibinin aynında kaim olan sûretler olarak tecellîsidir (kişinin kendini kaybetmesi ve sadece tecellîleri görmesidir). Sekr hâlinde ricâlullah, inşaallah zikredeceğimiz mertebelerde olur.

Sekr, tabiîdir ve nefsin temennî vâridiyle hissettiği sevinç, sürûr, saadet ve neşedir. Ona ait temennî, kişinin hayâlinde kaim olan sûretler olarak tecellî ederse o kişiye hâkim olur ve tasarrufta bulunur. Böyle bir hâl yaşayanlardan şâir olanlar şöyle der:

"Sarayın ve köşkün sâhibi benim
sekr hâlindeyken"

Şübhesiz o, mâlik olduğu şeyi taleb ettiği şeyin gayesi olarak görür. Sekr hâline gelince onun için saray ve köşkün sûreti mülk olarak kaim olur. Herhangi bir mertebede onunla tasarruf eder. Onun hayâl edilmesi kendisini sekr hâline sokar. Onun hayâlinde kuvvetli bir iz oluşur. Ehlullahtan hayâliyle birlikte buna vâkıf olanların bu sekri tabiîdir. Onlar, hâllerindeki bu durum kuvvetlenip onlara hâkim

oluncaya kadar Allah'tan istedikleri şeyi elde etmeyi düşündükleri şeyi murâkabe etmeye devam ederler. (*Fütûhât*, II, 534)

* *Sekr-i aklî* {aklî sekr} âriflerin sekridir. Geriye, sûfîlerin tamamının yaşadığı sekr kalır. İşte bu Resûlullah'ın ﷺ *"Allah'ım, hakkındaki hayretimi artır!"* [Heysemî, VII, 201] buyurduğu ilâhî sekrdir. *Sekrân* {sekr hâli yaşayan}, hayrândır {hayret hâli yaşar}.

Sekr-i ilâhî {ilâhî sekr} ise, mükemmel seviyede sürûr ve sevinçtir. Hakk ile sekr, sûretlerdeki tecellîde vâkî olur. Biri şöyle demiştir:

Sarhoş oldu topluluk kadehin dönüşüyle
benim sarhoşluğumsa dönenden değil
döndürenden

Müşâhedenin sarhoş kıldığı kimsenin asla sahvı {ayılması} olmaz. Gerçi her hâle sevinç, neşe, ilâhî sırların ifşâsı gibi şeyler eşlik etmeyebilir. Bu, sekr değildir, ancak gaybettir, fenâdır, mahktır {yok oluştur}. Allah yolunda olan bir topluluğun sekriyle {sarhoşluğuyla}, şarâb içen kişinin sekri kıyaslanamaz. Çünkü bazen şarâb içenlerde keder, endîşe, hatta ağlama olur. Bu, şarâb içenin mizâcına göre olur. Böyle bir kişi de *"sekrân {sarhoş}"* diye isimlendirilmiştir. Bu gibi hâller Allah yolundaki sekrde olmaz.

İnsanların pek azı canlılıkla sarhoşluğu ayırd edebilir. Bize göre tabiî ilimde, şarâb içen kişide keder, ağlama, endîşe ve hüzün ortaya çıkarsa bu durum, tabîat ve mizâcının gereğidir. Bu kişi {bizim kasd ettiğimiz mânâda} *sekrân* değildir, sekr hâline sâhib de değildir.

Bazı mizâclar sekr kabûl etmez. O mizâclarda sekrin izi bile bulunmaz. Sekrin gaybeti, hislerden {duyulardan} gelmez. Onun gaybeti, sevinç ve sürûrdan başka bir şeyden değildir. Bunların bir benzeri de, sevinç yaşamayan, tefekkür, gaybet ve fenâ ehli olan ve sekri gaybet türlerinden ayırabilen kişilerdir. (*Fütûhât*, II, 534-535)

* Sûfîlere göre *sahv*, gaybet hâlinden sonra güçlü bir vâridle şuûr hâline dönmektir. Sekrin de sahvın da târîfinde *"güçlü bir vârid"* ifâdesini kullanırlar. Bunlar sahvın daha kuvvetli bir vâridle gerçekleştiğini ve sekr ile tavsif edilen bir mahal olduğunu söylememişlerdir. Sahv, kuvvet bakımından eşit olmakla birlikte, bu vâridlerin her ikisiyle de tahakkuk eder {gerçekleşir}. Bunlar birbirine mânî olurlar.

Sekr vâridi daha çok kabûle şâyândır. Bu vârid, mahal sâhibi olup, kendisinin {başka vâridlere} mânî olma gücü de vardır. Fakat, bir nisbet ve istîdâd olmadan o mahalde yerleşmez. Bütün vâridler eşit olsa bile bu mahal, sözü edilen nisbet ve istîdâd sayesinde kendisine münâsib olan vâridi ister. O mahalde başka bir vârid hâkim olduğu sırada diğer vârid gelirse, derhâl mevcûd nisbet ve istîdâd, o vâridi, üzerinde bulunduğu hükmü taleb eder hâlde bulurlar ve ondan, oradaki o vârid

dışındaki vâridin hâkimiyetini giderirler. Ama bu vaziyet, {o vâridin} kendi kuvveti ve diğer vâridin zayıflığından dolayı değil, nisbet ve istîdâdın kuvveti sebebiyle olur.

Bil ki, bu yolda sahv sadece sekrden sonra vâkî olur. Sekrden önce vâkî olan {gerçek mânâda} sahv hâli olmadığı gibi, o kimse de sahv sâhibi değildir. Bununla beraber, ona "*sekr sâhibi*" değil, "*huzûr*" veya "*beka sâhibi*" ya da bundan başka bir şey denir. (*Fütûhât*, II, 536)

* Onlara göre *sekr*, neşe hâlindeyken sâhib oldukları şeylerin elden çıkmasıdır. Bu, âşıkların makamlarındandır. Bu makamda temkîn sâhibi olanlardan başka herkesin ayağı kaymıştır. (*Ravza*, 666)

* Şunun bilinmesi gerekir: *Sekriyyet* hükümlerinden {sekr hâline ait hükümlerden} olan her şey *velâyet* makamındandır. *Sahv* hükümlerinden olan her şey de *nübüvvet* makamına bağlıdır. Salât ve selâm üzerlerine olsun, peygamberlere uyma husûsundaki en mükemmel velîlerin, tabiiyyet yoluyla ve sahv vâsıtasıyla bu makamdan nasîbleri vardır.

Bistâmîler sekri sahvdan üstün tutarlar. Bu sebeble, {*şatahât*ından birinde} Ebû Yezîd Bistâmî[ks] demiştir ki: "*Benim sancağım, Muhammed'in sancağından daha yüksektir.*" {O, bu sözünde,} kendi sancağıyla velâyet sancağını, Hz. Muhammed'in sancağıyla da nübüvvet sancağını kasd etmiş, sekre dönük olan velâyet sancağını, sahva dönük olan nübüvvet sancağına tercîh etmiştir. Bazı sûfîlerin, velâyetin nübüvvetten üstün olduğu görüşü bu kabildendir. Bunun böyle olması, onların velâyeti Hakk'a, nübüvveti ise halka müteveccih görmelerinden dolayıdır. Hakk'a müteveccih olan bir şeyin, halka müteveccih olan bir şeyden daha üstün olduğu husûsunda hiçbir şübhe yoktur.

Bazı sûfîler, bu sözdeki tevcîhle alâkalı olarak demişlerdir ki: "*Peygamberin velâyeti nübüvvetinden daha üstündür.*" Bu fakîre göre, buna benzer sözler doğru olmaktan uzaktır. Çünkü nübüvvetteki teveccüh sadece halka doğru değildir. Aksine bu teveccühle beraber aynı zamanda Hakk'a doğrudur. Çünkü onların bâtınları Hakk ile, zâhirleri ise halk ile beraberdir. Teveccühü sadece halka doğru olanlar ise {Hakk'a} yüz çevirmekte ve sırtlarını dönmektedirler. Salât ve selâm üzerlerine olsun peygamberler, bütün mevcûdâttan daha üstündürler. En üstün devletler onlara mahsûstur. Velâyet nübüvvetin bir parçası olup, nübüvvete dâhildir. Nübüvvet her bakımdan velâyeti içine alır.

Nübüvvetin velâyetten üstün olduğu husûsunda hiçbir şübhe yoktur. Bu husûsta peygamberin velâyetiyle, başkasının velâyeti arasında hiçbir fark yoktur. Şu hâlde, sahv hâli sekr hâlinden daha çok tercîhe şâyândır. Sekr, sahvın muhtevâsına dâhildir. Bunun gibi, velâyet de nübüvvet içinde yer alır. Sahv hâli, avâma ait olan sekr hâlinden hâlîdir. Dolayısıyla burada söz konusu olan sekrin dışında kalır ve

bu sebeble bunun üzerinde durulmasının bir mânâsı da yoktur. Sekri içine alan sahv, elbette ki sekrden daha üstündür.

Şu hâlde, kaynağı nübüvvet olan şer'î ilimlerin tamamı, sahvın kemâlinden neş'et etmiştir. Dolayısıyla şerîata muhâlif olan şey sekr hâlinden gelir. Sekr sâhibi mâzûrdur ve taklîd edilmeye müstehak değildir {kendisine uyulmaz}. Asıl dört elle sarılmayı gerektiren, sekr hâlinin ilimleri değil, sahv makamlarını ilimleridir. (*Mektûbât*, I, 101)

* *Fenâ an mâsivâ* {mâsivâdan fenâ bulmak}, çoğu sûfînin işâret ettiği fenâdır. Bunun hakîkati, Allah'tan başkasını müşâhede ve hissetmekten fenâ bulmaktır. Bu da bir kişinin müşâhede ettiği şeyden gaybet hâlinde olması, bu gaybetin de müşâhede ettiği şeyden ve kendisinden gaybet olmasıdır. Çünkü o, mâbûduyla O'na ibâdetten, mezkûrüyle {zikrettiği Allah ile} zikrinden, mevcûduyla varlığından, mahbûbuyla {sevdiğiyle} sevgisinden ve meşhûdüyla {müşâhede ettiğiyle} müşâhedesinden gaib olmuştur. Anlamları arasında bir fark görmekle birlikte böyle birisinin hâline "*sekr*", "*ıstılâm*", "*mahv*" ve "*cem'*" gibi isimler verilir. Kalbe, onunla gaib ve fânî olana kadar sevdiği ve zikrettiğini müşâhede etme durumu hâkim olur. Böylelikle onunla birleşir ve kaynaşır, hatta O'nu kendisi sanır.

Şu hikâye bu durumu anlatır: Bir kimsenin sevdiği, kendisini suya atınca, onu seven kimse de ardından kendisini suya atmış. Bunun üzerine sevdiği ona "*Niçin suya atladın?*" diye sorunca o: "*Seninle kendimde kayboldum, bunun için seni ben sandım.*" cevâbını vermiş.

İşte bu hâlde olan kişi, aklı başına gelince yanıldığını anlar ve hakîkatler kendi içinde ayırd edilmeye başlar. {Bu durumda anlaşılır ki,} Rabb Rabb'dır, kul ise kuldur. Yaratan yaratılanlardan farklıdır. Buna göre yaratılmışlarda O'nun Zât'ından, O'nun Zât'ında da yaratılmışlardan hiçbir şey yoktur. Ancak *sekr*, mahv, ıstılâm ve fenâ hâlinde bu temyîzden gaib olur {bu ayrımın farkında olmaz}.

Bu hâlde iken, bazı hâl sâhibleri hakkında anlatılan ve akıl başındayken söyleyenin sapık sayılacağı şatahât kabilinden bazı sözler söyler. Ancak temeyyüz {ayırd edilme} ve şuûrun geri gelmesiyle bu hâl de ortadan kalkar, o zaman {bu sözlerden dolayı} niçin sorumlu olsun?

Bu fenânın övüleni var, yerileni var, affedileni var. Allah'tan başkasını sevmekten, ondan korkmaktan, ona ümîd beslemekten, ona tevekkül etmekten, ondan yardım beklemekten, kulun dîninin hem zâhir hem de bâtın olarak Allah için kalacak şekilde ona yönelmekten fânî olanın fenâsı övülür.

Sâhibinin, kendisiyle başkasını ayıramayacak şekilde şuûr ve bilgisinin olmaması hiçbir şekilde övülmez ve kemâl vasfı sayılmaz. Bu, onun için arzu edilen ve emredilen bir şey değildir. Bilakis sâhibinin gayesi, aklı, temeyyüzü {ayırd edişi} taşıyabilecek ve her mevkî sâhibini yerli yerine koyabilecek şekilde ilme uygun,

hikmet gereğince, hakîkatleri olduğu gibi görmek, kadîm {ezelî} olanla hâdis {sonradan} olanı, ibâdetle mâbûdu ayırabilecek kadar güçlü olmadığı için mâzûr görülmelidir. Bu sebeble ibâdeti mertebelerine indirir, mertebelerini müşâhede eder ve her mertebeye kulluk hakkı neyse onu verir ve onu yerine getirdiğini müşâhede eder. (*Buğye*, 28)

* *Sahv*, sûfînin gaybet hâlinden ve şuûrunu kaybettikten sonra, his ve şuûra geri dönmesidir. *Sekr* ise, sûfînin güçlü bir vâridle gaybet hâline dönmesidir. Sekr, gaybet hâlinden daha kuvvetli, daha tam ve mükemmeldir. Çünkü gaybet hâlinin sebebi, bazen rağbet ve rehbet {arzu ve endîşe} ya da havf ve recâ {korku ve ümîd} olabilir. Sekrin sebebi ise kula keşfin sadece cemâl vasfıyla açılmasıdır. Çünkü sekr, kişinin rûhunun iştiyâk duyması ve kalbinin aşka tutulmasıdır. Bu da rağbet, rehbet, havf ve recâ sâhibleri için değil, ancak vecd, müşâhede ve vücûd sâhibleri için söz konusu olur.

Sekrin sonunda ortaya çıkan şeyin, gaybet hâlinden daha zayıf olduğunu söyleyenler varsa da, bu kanâat doğru değildir. Çünkü bu hâl "*sekr*" olarak adlandırılamaz. Netîcede sekr, büyük gaybettir, ama zayıf gaybet sekr değildir. Bilakis zayıf gaybet, sekr hâlinde olmadığı hâlde öyle görünmektir. (*Câmi'*, 229)

* *Sekr* hakkında biri şöyle demiştir: "*Sekr, hâlin hâkimiyetinin kişiyi istîlâ etmesidir.*" Bir başkası da şöyle demiştir: "*Mahbûbu zikrederken kalbin galeyâna gelmesidir.*" Bir başkası da "*Kişinin güçlü bir vâridle gaybet hâline dönmesidir*" demiştir. (Nebhânî, I, 236)

* *Sekr*, hâlin hâkimiyetinin kişiyi istîlâ etmesi, *sahv* ise fiilere ve sözlere geri dönüştür. Muhammed b. Hafîf şöyle der: "*Sekr, sevgilinin zikri sırasında kalbin galeyâna gelmesidir.*" Vâsıtî şöyle der: "*Vecd makamları dörttür: Önce zuhûl {dalgınlık, kendini unutma}, sonra hayret, ardından sekr ve son olarak sahv. Bunun misali denizin sesini işiten, sonra ona yaklaşan, ardından oraya giren ve peşinden dalgaların kendini istîlâ ettiği kimsenin misalidir.*" Bu misâle göre, üzerinde o hâldeki akıntıdan iz kalmış olan kimsede sekr işâreti bulunmaktadır. Bunların hepsinde istikrara kavuşmuş olan kimse ise kurtulmuş olur. Sekr, kalb sâhiblerinin, sahv ise gayb hakîkatlerini keşfedenlerin hâlidir.

Ebu'l-Kasım Kuşeyrî şöyle der: "*Sahv, gaybet hâlinin sona ermesinden sonra his ve şuûr hâline dönüştür. Sekr ise güçlü bir vâridin {feyzin} te'sîri ile gaybet hâli yaşanmaktır. Sekr, bir bakıma gaybet hâlinden daha ziyâde bir hâldir. Çünkü bazen sekr sâhibi sekr hâlinde tam ve mükemmel bir mertebede olmadığı zaman bast hâlinde bulunur. Bazen sekr hâlinde eşyâyı hatırlama hâli kalbinden gider. Vâridin kendisini tam olarak kuşatmadığı mütesâkirin {sekre gelmiş gibi görünenin} hâli böyledir. Bu hâlde sûfideki şuûr hâlinin bulunması mümkündür.*

Bazen de sekr hâli, gaybet hâlinden daha kuvvetli olur. Nadiren de olsa sekr sâhibinin sekri kuvvetli olduğunda, gaybet sâhibinden daha güçlü olur. Yine gaybet sâhibi de

gaybetinde sekr sâhibinden daha mükemmel olabilir. Sekre gelmiş gibi göründüğü hâlde gelmemiş olan mütesâkire nisbetle gaybet sâhibinin vaziyeti budur. Rağbet ve rehbetin {arzu ve endîşenin} ve havf ve recânın {korku ve ümîdin} îcâbı olarak kalbe hâkim olan hâller sebebiyle, gaybet ibâdet sâhibleri; sekr ise sadece vecd sâhibleri için söz konusudur. Kula cemâl vasfı ile keşf açılınca sekr hasıl olur, rûh iştiyâk duyar, kalb aşka tutulur, aşkın mânasını tam olarak yerine getirir." (Nebhânî, I, 385)

* Sûfîlerden bir kısmına göre *sekr* bidâyette {başlangıçta}, sahv ise nihâyette {sonda} olur. Neşe ve sürûr içinde sekr hâli yaşayan kimseye şehvet şübhelerinin ilhâmları yol bulamaz. (*Kavânîn*, 97)

selâmet mine'd-dünyâ (سلامة من الدنيا) * {Râbia şöyle dedi:} *"Dünyâdan selâmette kalmak, onun içindekileri terketmektir. Sen dünyâyla kirlendiğin hâlde bu iş nasıl olacak?"* Dedi ki: *"{Ey dünyâ} sen ancak sayılı günlerden ibâretsin. Bir gün gittiğinde bir parçan gitmiş olur. Bir parça gittiğinde neredeyse tümü gider. Sen biliyorsun, öyleyse yap!"*

Ona dedi ki: *"Îmânının hakîkati nedir?"* O da şöyle cevâb verdi: *"Ben O'nun cehenneminden korkarak ve cennetini arzulayarak ibâdet etmedim. Böyle yapsaydım, {O'ndan başka bir şey isteyip özleyerek çalışan} kötü bir işçi gibi olurdum. Oysa ben O'nu severek ve özleyerek ibâdet ettim."* (*Şehîde*, 137)

sem' (سمع) {ilkā'-yı sem'} * Ebû Saîd Harrâz şöyle demiştir: *"Kur'ân'ı dinlemenin ilk şekli, onu sanki Resûlulah'tan dinliyormuş gibi dinlemektir. İkinci şekli, {bu hâli aşarak,} Kur'ân'ı Cebrâîl ﷺ Peygamberimiz'e okuyor gibi dinlemek. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: 'Şübhesiz ki o, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir. O'nu Rûlıu'l-Emîn senin kalbine indirmiştir.'* [Şuârâ, 26/193-194]

Üçüncü şekli, bu hâli de aşıp, Kur'ân'ı sanki doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'tan dinliyormuş gibi dinlemektir. Bunun delîli de Allah'ın şu âyetidir: 'Biz Kur'ân'dan öyle şey indiriyoruz ki , o müminler için bir şifa ve rahmettir.' [İsrâ, 17/82] *ve 'Bu kitâbın indirilmesi, Azîz ve Hakîm olan Allah katındandır.'* [Zümer, 39/1] *Sen onu sanki Allah Teâlâ'dan dinliyorsun."* (*Luma'*, 114)

* *Sem'*, bâtının duymasıdır. Bunda lisân-ı hâlin konuşması idrâk edilir. Yerde ve gökte hiçbir zerre yoktur ki, Allah'ın vahdâniyyetine şâhidlik eden türleri olmasın. (Kudâme, 117)

* *Sem'* {işitme}, Hakk'ın, bilinen bir şeyi anlatma yoluyla tecellîsinden ibârettir. Allah her işittiği şeyi, işitmeden önce de, sonra da bildiğinden; işitme, bilinen bir şeyden bilinmeyen bir şeyin öğrenilmesi yoluyla, Hakk'ın ilminin tecellî etmesinden başka bir şey değildir. Bilinen, Hakk'ın kendisi ya da mahlûkatı olabilir. Anla!

Sem', Allah'ın nefsî sıfatıdır. Kendisinin kemâli için bu gereklidir. Allah kendisinin ve fiillerinin kelâmını, Zât'ının gereği olarak işitir. Mahlûkatının kelâ-

mını da, onların konuşmaları ve hâlleri yönüyle işitir. Hakk'ın kendisini kendi kelâmı yönünden işitmesi anlaşılabilir. Yarattıkları cihetinden kendisine mahsûs işitmesi, isim ve sıfatlarındaki îtibârlarla te'sîr edecek şeyleri istemesi bakımından isim ve sıfatlarının gereğidir. Kendisine icâbeti, bu iktizâ hükmünü taşıyanların meydana çıkarılması ve eserlerinin isim ve sıfatlar için zuhûr etmesidir. Anlatılan mânâdan ikinci bir işitme durumu çıkar ki, o da kendi Zât'ı için seçilen kullarına, {Rahmân sûresi 55/1-2. âyetlerinde de belirtildiği gibi,} Rahmân ismiyle Kur'ân'ı öğretmesidir. Allah ﷻ bu kulları, Resûlullah'ın ﷺ diliyle {"*Kur'an ehli, Allah ehli ve onun has kullarıdır*" şeklinde} haber vermiştir. (*İnsân*, I, 51)

sema' (سماع) {müstemi'-mütesemmi'-sâmi'; semâ'-ı ilâhî-semâ'-ı rûhânî; semâ'-ı kelâmî; şürb-i kulûb mine's-semâ'}

* *Semâ*ın zâhiri fitne, bâtını ibrettir. {Semâdaki} işâreti tanıyana ibretle dinleyip semâ etmek helâldir. Aksi takdîrde semâ fitneye davetiye çıkarır ve insanı belâya götürür. (*Luma'*, 342)

* *Semâ* üç türlüdür: Birincisi mürîd ve bu işe yeni başlayanların semâıdır ki, onlar bu sayede kıymetli hâllere ulaşmak isterler. Böylelerinin fitne ve riyâya düşmelerinden korkulur. İkincisi sıddîkların semâıdır ki, bunlar hâllerinin artmasını bekleyerek durumlarına münâsib şeyler dinlerler. Üçüncüsü âriflerden istikamet ehli olanların semâı ki, bunların semâ sırasında hareket ve sükûn gibi kalblerine vârid olan şeyde Allah'a karşı gelmeleri söz konusu olamaz. (*Luma'*, 349)

* *Semâ*, vaktin getirdiği yorgunluktan uzaklaşıp hoş zaman geçirmek, hâl ehlinin teneffüs yapmaları ve {dünyâ ile} meşgul olanların {mânevî} sırları davet etmeleri maksadıyla yapılır. İnsan tabîatına rahatlık ve ferahlık veren şeyler arasında semâ, nefsin kendisine sarılıp sükûnete ermesinin uzak oluşundan dolayı diğer şeylere tercîh edilir. Çünkü semâ, havadan gelir ve yine havaya döner. Keşf ve müşâhede sâhibleri kendilerinde hâsıl olan şey sebebiyle semâya ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü onların sırları keşf meydanlarında gezintiye çıkmıştır. (*Ta'arruf*, 126)

* *Semâ* iki çeşittir: Bazıları söz dinler, ondan ders çıkarırlar. Bu çeşit semâ, sadece temyîz hâlinde {ayıkken} ve kalb huzûru ile dinlenir. Başkaları nağmeler dinler. Nağme rûhun gıdasıdır. Rûh gıdasını elde edince makamını arzular ve bu anda bedeni idâre etme işinden vazgeçer. İşte o zaman semâ, dinleyenlerde sallanma ve çoşma gibi hareketler ortaya çıkarır.

Ebû Abdullah Nebâcî "*Semâ ortaya bir fikir çıkaran ve bir ibret kazandıran şeydir, gerisi fitnedir*" demiştir.

Cüneyd ise şöyle demiştir: "*Fakîr üzerine Allah'ın rahmeti üç yerde iner: Yemek yerken, çünkü fakîr sadece ihtiyaç hâlinde yemek yer; konuşurken, çünkü sadece ihtiyaç miktarınca konuşur ve semâ esnâsında, çünkü sadece vecde geldiği zaman semâ eder.*" (*Ta'arruf*, 127)

* *Semâ* üç şeye ihtiyaç duyar: Zaman, mekân ve ihvân. Şiblî'ye semânın ne olduğu sorulunca "*Dışı fitne, içi ibrettir; işâretten anlayana ibreti dinlemek helâldir, aksi hâlde fitneye davetiye çıkarır ve belâya sebeb olur*" demiştir.

Denmiştir ki, "*Nefsi ölü, kalbi diri olandan başkasının semâ yapması doğru değildir.*" O hâlde semâ dinleyenin, nefsini mücâhede kılıcı ile boğazlaması ve kalbini muvâfakat nûru ile ihyâ etmesi gerekir.

Ebû Yâkub Nehrecorî'ye semânın ne olduğu sorulunca "*Yanarak sırlara dönmekle ortaya çıkan bir hâldir*" demiştir.

"*Semâ, mârifet ehli için rûhların gıdası olan latîfelerdir*" de denilmiştir.

Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işitmiştim: "*Semâ şerîatın cevâz verdiği türü hariç {hayvânî} tabîatın ortaya çıkmasıdır; Hakk ile olan kısmı hariç üst baş yırtmadır; ibretle dinlenen şekli hariç fitnedir.*"

Denilir ki, "*Semâ iki türlüdür: {Bunlardan ilki olan} ilim ve sahv şartı ile olan semâdır. İlim ve sahv sâhibinin Allah'ın isim ve sıfatları hakkında bilgisi olmalıdır. Aksi hâlde katıksız küfre düşer. İkincisi ise hâl şartı ile olan semâdır. Semâ yapan hâl sâhibinin, {semâ sırasında} hakîkat hükümlerinin zuhûr etmesi sebebiyle beşerî hâllerden fânî olması, nefse ait hazlara ait izlerden arınması şarttır.*" (Kuşeyrî, 167)

* *Semâ* üç türdür: Tabîat ile, hâl ile ve Hakk ile semâ. Tabîat ile semâ husûsunda avâm ve havâs müşterektir. Çünkü insan, tabîatı gereği hoş sesten zevk alır.

Hâl ile semâ eden ise, hitâb, vuslat, hicran, yakınlık, uzaklık, elden çıkana üzülme, elde edilecek olana şiddetli istek, ahde vefa, vaadi tasdîk, ahdi bozma, hüzün, iştiyâk {özlem}, ayrılık korkusu, vuslat sevinci ve terkedilme endîşesi gibi vâridatı hatırlayarak bunlar üzerinde düşünür. Hakk ile semâ eden, yukarıda geçen ve beşerî hazlarla karışık olan hâllerle muttasıf olmazlar. Çünkü o hâller illetlidir {saf değildir}. Hâlbuki Hakk ile semâ eden, hazla değil, tevhîdin saflaşması için Hakk ile semâ eder.

Denilmiştir ki, "*Semâ ehli üç tabakadır. Birincisi hakîkatin oğullarıdır. Bunlar semâ ile Hakk'ın kendilerine hitâb etmesi hâline dönerler. İkincisi kalbleri dinledikleri semâdaki mânâlar yoluyla Allah'a hitâb eder. Bunlar Allah'a işâret ettikleri mânâlar husûsunda sadakatle mükelleftirler. Üçüncüsü ise bütün dünyevî alâka ve âfetlerden sıyrılarak tecrîd hâlinde bulunan fakîrlerdir. Bunlar gönül hoşluğu ile semâ ederler ve selâmete de en yakın olanlardır.*" (Kuşeyrî, 168; *Cânî'*, 245)

* Denilmiştir ki, "*Her organın semâdan bir nasîbi vardır. Semâ göze isâbet ederse göz ağlar; dile isâbet ederse yanık yanık bağırır; ele isâbet ederse, üstünü başını parçalar; ayağa isâbet ederse rakseder.*"...

...Üstâd Ebû Ali Dekkak'tan[rh] şöyle duydum: "*İnsanlar semâ {işitme} konusunda mütesemmî, müstemî ve sâmî olmak üzere üçe ayrılır. Mütesemmî vakti duyan, müstemî hâli duyan, sâmî ise Hakk'ı duyandır.*" (Kuşeyrî, 171)

* Şeyhler ve tahkîk ehli *semâ* husûsunda ihtilâf etmiştir. Bir kısmı semâın gaybet âleti olduğunu söylemiş, delîl olarak da şunu öne sürmüştür: Müşâhede sırasında semâ etmek imkânsızdır. Çünkü dost, dostuna vuslat zamanında onu seyr ve temâşâ hâlinde semâdan müstağnî olur. Çünkü semâ haberdir ve ıyân {gözle görme} makamındaki bir haber uzaklıktan, perdeden ve meşguliyetten başka bir şey değildir. Semâ, gafletin eseri olan dağınıklık hâlinden toplanma hâline gelebilmek için bir vâsıtadır. Sonuç olarak semâ ile toplanma hâline gelen, mutlaka fark hâline de gelir.

Bir başka cemaat de şöyle demiştir: "*Semâ, huzûr âletidir. Çünkü mehabbet küllîyeti {bütünlüğü} gerektirir. Seven, bütün varlığı ile Sevgili'sinde yok olmadıkça mehabbeti tamamlanmış olmaz. Vuslat hâlinde kalbin nasîbi mehabbet; sırrın nasîbi müşâhede; rûhun nasîbi vuslat, bedenin nasîbi hizmet olduğu gibi, kulağın da bir nasîbi bulunması gerekir. Nitekim gözün de rü'yetten nasîbi vardır.*"...

...Demişlerdir ki: "*Semâ huzûr âletidir. Çünkü gaib olan zaten gaibdir. Gaib olan münkir olur; münkir olan ise ona ehil değildir.*"

Semâ iki türlüdür: Biri vâsıtalı, diğeri vâsıtasızdır. İnsanın okuyucudan dinlediği şey gaybet âleti, Yaratıcı'dan dinlediği şey ise huzûr âletidir. (Hücvîrî, 491)

* *Semâ*, Hakk'tan gelen bir vâriddir. Bu vârid bedeni ciddiyetsizlik ve eğlenceden arındırır. Mübtedînin {tasavvuf yoluna yeni giren kişinin} tabîatı hiçbir hâlde hak sözü kabûl edecek durumda değildir. (Hücvîrî, 493)

* Bana göre *semâ*, iyilik yapma husûsunda, ilk önce sırla {gönülle, içdünya ile}, sonra kalble, sonra da {bedenle yapmakla} olur. (*Feth*, 10)

* Bir şeyhe *semâ*nın ne olduğu sorulunca şöyle demiştir: "*Ehl-i hakîkat için müstehab; ehl-i verâ için mübâh; ehl-i nefs için ise mekrûhtur.*"

Cüneyd'e semâ sorulunca şöyle demiştir: "*Kulun Allah'ın huzûrunda topladığı her şey mübâhtır. Güzel sesi ve hoş nağmeyi dinlemeye gelince, bu rûhun hazzıdır ve mübâhtır. Çünkü hoş söz zâtı îtibârîyle övülen bir şeydir.*"

"*O, yaratmada dilediği artırmayı yapar.*" [Fâtır, 35/1] âyetiyle alâkalı olarak "*Bu, güzel ve hoş sestir*" denilmiştir. Bazıları şöyle der: "*Güzel ses kalbe hiçbir şekilde girmez, ancak kalbde olanı harekete geçirir.*"

Semâ ehli, semâ hâllerinde farklı farklıdırlar. Onlar içinde semâ hâlindeyken, korkunun, hüznün, coşkunun hâkim olduğu insanlar vardır. Bu hâller, sâhibini ağlamaya, inlemeye, yaka-paça yırtmaya, gaybete ve sallanmaya götürür. Yine aralarında semâ hâlinde recânın, sevincin, müjdenin hâkim olduğu insanlar vardır. Bu hâller de sâhibini sevince, raksa, el çırpmaya götürür. Nitekim Hz. Dâvûd'un raksla sükûn bulduğu nakledilir.

Yine Hz. Ali'nin şöyle dediği rivâyet edilir: "*Ben, Zeyd ve Cafer'le birlikteyken*

Resûlullah geldi. Ca'fer'e 'Sen yaratılışıma ve ahlâkıma benziyorsun' dedi. Ca'fer, bu sözden dolayı sevincinden sıçradı. Zeyd'e 'Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun' dedi. O da sevincinden sıçradı. Bana da 'Sen bendensin, ben de sendenim' dedi. Ben de sevincimden sıçradım."

Ebû Ubeyde şöyle der: *"Hacel {sıçrama}, bir ayağı kaldırıp diğeriyle atlamaktır. Bu, iki ayakla birlikte olur. Çünkü o, sıçramadır, yürüme değildir."* Semâ hâlinde *müstemî* {dinleyen}, Mezkûr'dan {zikredilenden, Allah'tan} dolayı kendisini bir şevk kaplayınca yerinden fırlar. Mahbûb'unda bulunan şeye doğru gitmek isteyenler böyle yapar. Bu fırlamayı defalarca tekrar etmedikçe, ard arda dönmedikçe ve bu şekilde gidip gelmedikçe Mahbûb'unda olan şeye {vecd hâline} gitmenin mümkün olmadığını anlar.

Semâ hâlinde beden ve rûhun arasında bulunan şey ortaya çıkar. Çünkü süflî beden topraktan; ulvî rûhâniyyet rûhu ise sevinçten yaratılmıştır. Sükûn vâkî olana kadar rûh kendi âlemine yükselir; beden de kendi mahalline iner. Bu kişilerden semâ hâlinde ferahlama, rahatlama ve hoşluk sâdır olabilir. Bu, yasak değildir. Şu kadar var ki, bunlar muhakkiklerin {tahkîk ehli sûfîlerin} vasıfları değildir. (*Âdâb*$_2$, 11)

* *Semâ*, şübhe çukurunda bulunan bir şehvettir. Basîret sâhibi âriften başka kimsenin onu elde etmesi doğru değildir. Ârif, semâda bulunan şehveti akıllıca ortadan kaldırır. Ona şübhe dokunmaz.

Cüneyd şöyle demiştir: *"Gördüğüm her mürîd semâya meylediyor. Bil ki, onda kahramanlıktan bir iz vardır."*

Denilmiştir ki, *"Semâ, yakîn ve vücûd ile şek ve cühûd {inkâr} sâhibinin yöneldiği uzatılmış bir köprüdür. Oradan giden ya âlâ-yı illiyyîne yükselir ya da esfel-i sâfilîne düşer."*

Mürîdlerden bazıları şeyhlerine *"Şeyhler semâya meyletmiyor mu?"* diye sorunca şeyhler şöyle cevâb vermişlerdir: *"Onlar gibi olduğunda sen de semâ et!"*

Denilmiştir ki, *"Semâ bazen geçip giden bir sürûr; bazen de öldürücü bir zehirdir."* (*Âdâb*$_2$, 64)

* Bir şeyhe kalblerin, rûhların ve nefslerin *semâ* şarâbı {semânın insan mâneviyatı üzerindeki te'sîrleri} hakkında soru sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: *"Kalblerin şarâbı hikmetler, rûhların şarâbı nağmeler, nefslerin şarâbı ise tabîatlarına muvâfık olan hazları hatırlamalarıdır."*

Yine o şeyhe semâda tekellüf {yapmacık davranma} sorulunca da şöyle demiştir: *"Bu iki türlü olur: Bir makam veya dünyevî menfaat taleb etmek amacıyla dinleyenin tekellüfü ki, bu aldatmaca ve hiyânettir. Diğeri ise, kendini vecde zorlayarak vecd hâlini yaşamak isteyen gibi hakîkati taleb etmek maksadıyla dinleyen kişinin tekellüfü ki bu, kendini zorlayarak ağlamaya çalışana benzer."* (*Âdâb*$_2$, 65)

* İbn Atâ demiştir ki: *"{'Ey îmân edenlersize hayât verecek bir dâvette bulundukları zaman, Allah ve Resûlü'ne icâbet ediniz.'* [Enfâl 8/24] *diyen isticâbe âyetindeki} isticâbenin dört vechi bulunmuktadır: İlk tevhîd isticâbesi, ikincisi tahkik isticâbesi, üçüncüsü teslîm isticâbesi, dördüncüsü ise takrîb isticâbesidir. İsticâbe semâ {dinleme} kadardır. Semâ da, fehme {anlayışa} göre değişir. Fehm, ilâhî kelâmın kıymetinin takdîr edilerek anlaşıldığı kadar mümkündür. Kelâmın anlaşılması da mârifetin ve kelâm sâhibini bilmenin gücü nisbetindedir {mârifet sâhibi olduğunuz nisbette kelâmı anlayabilirsiniz}. Fehmin vecihleri sınırlı değildir. Çünkü kelâmın vecihleri sınırlı değildir."* (*'Avârif*, 19)

* İmân ehli arasında ihtilâfın vâkî olmadığı hak *semâ*, sâhibini hidâyete ve işin özüne götürür. Bu tür semânın sıcaklığı, yakînin soğukluğu üzerine gelince, gözlerden yaşlar boşanır. Çünkü semâ, bazen hüzün verir, hüzün ise yakıcıdır. Bazen de şevk verir, şevk de yakıcıdır. Bazen de pişmanlık verir ki, o da yakıcıdır. (*'Avârif*, 104)

* Ruveym'e sûfîlerin *semâ* hâlindeki vecdleri hakkında soru sorulunca şöyle cevâb vermiştir: *"Başkalarından uzak olan mânâları anlar, o mânâlara işâret ederler. Böylece sevinç nîmetinden nasîblerini alırlar. Mânevî durumları üzerine bir perde vâkî olunca sevinç ağlamaya döner. Onlardan bazıları yaka-paça yırtar, bazıları ağlar, diğer bazıları ise feryad ederek bağırır."* (*'Avârif*, 106)

* *Semâ*, Allah'ın tek olan kendi Zât'ındaki sırlarından bir sırdır. Semâ edenler iki türlüdür: Nefsiyle dinleyenler ve aklıyla dinleyenler. Başka bir semâ eden yoktur. Rabb'iyle semâ edenlerin olduğunu söyleyenler de vardır. Rabb ile semâ, akılla semânın son noktasıdır. Ancak aklın iki tür işitmesi vardır: Aklın fıtratı îcâbı işitmesi ve vaz' yönüyle {sonradan edindiği bilgilerle} işitmesi. (*Tedbîrât*, 223)

* *Semâ-ı ilâhî bi'l-esrâr* {sırları ilâhî olarak duyma}, her şeyden, her şeyde ve her şey ile duymadır. Onlara {sûfîlerin büyüklerine} göre vücûdun {varlığın} tümü Allah'ın kelimeleridir. O'nun kelimeleri tükenmez. Onların bu kelimelerin mukabilinde tükenmeyen işitmeleri vardır. {Kelimelere ait olan} Bu isimler, onların sırlarında kelimelerin var olmalarıyla meydana gelirler...

...*Semâ-ı rûhânî*nin {rûhânî semânın} alâkalı olduğu saha, ilâhî kalemlerin, vücûdun Levh-i Mahfûz'undaki değişiklik ve farklılaşmalarla alâkalı tasarruflarıdır. Vücûdun {varlığın} tamamı yayılmış {üzerine yazı yazılacak} bir deri parçasıdır. İçindeki âlem, satır satır yazılmış bir kitâbdır. Kalemler konuşur, kulaklar işitir, kelimeler yazar ve müşâhede eder. Onların bu müşâhedesi, içinde ziyâde olmayan anlamanın ta kendisidir. Bu semâa, sadece aynı seviyede zuhûr eden akıllar nâil olabilir. Semânın aslı dört açılı olunca -ki bunlar Zât, nisbet, teveccüh {yöneliş} ve sözden ibârettir- vücûd ilâhî semâ ile zuhûr eder. Rûhânî semânın Zât, kalemi tutan el, tasarruf eden kalem gibi asıllardan oluşması da böyledir. Netîce îtibâriyle kalblerin levhaları üzerindeki bu kalemlerin tasarrufunu işiten nefs-i nâtıkanın vücûda gelmesi, tasarruf ve taklîb {değiştirme} yoluyla olur. (*Fütûhât*, II, 361)

* Bid'at olan *semâ*, avuçları çırpma, def ve kamış düdük dinlemektir. Sahabe, Tâbiûn ve diğer büyük imamlar, bunları Allah'a giden bir yol olarak kabûl etmemişler, bunları kurbiyyet ve tâattan saymamış, aksine mezmûm {yerilen} bid'at olarak kabûl etmişlerdir.

Şafiî şöyle der: "*Bağdad'ı terkettim. Orada zındıkların ihdas ettiği bir şey vardı. Ona 'tağbîr' diyorlardı. Bununla insanları Kur'an'dan alıkoyuyorlardı.*" Allah'ın ârif velîleri bunu tanır, şeytanın onda bir nasîbi olduğunu bilirler. Bundan dolayı böyle yapan bazı büyük kişiler ondan tevbe etmişlerdir. (*Furkān*, 146)

* Kendisiyle şarkıyı kasd ettiğimiz *semâ*, İblis'in kalbleri fesâda uğratmak için bulduğu en büyük şeydir. Avâm bir yana, ulemâ ve zâhidlerden sayılmayacak kadar çok kimse bununla aldanmıştır. Hatta bunlar coşturucu şarkı dinleme esnâsında, kalbin Allah ile huzûr bulduğunu iddiâ etmişlerdir. Semâdan oluşan kalbî heyecân ve neşenin, âhiretle alâkalı bir vecd olduğunu zannetmişlerdir. (Kudâme, 142)

* *Semâ*, mutlak sûrette sevgiyi harekete geçirir. Bu seviyede devam ettiği sürece sevginin sebebi sayılır. Sevgi meydana geldiğinde âşıkların hâlleri de zayıflık ve temkîn durumlarına göre farklı farklı olur. İçlerinde mûtedil {dengeli} olanlar da, helâk olanlar da bulunmaktadır. Rusûh ve temkîn hâsıl olduğunda, his ortadan kalkar. (*Ravza*, 270)

* Bazıları *semâ*ın tilâvetten kaynaklanan bir vecd ve te'sîr bakımından açık bir şey olduğunu iddiâ etmiştir. Bunun delîli de Kur'ân'ın celâline beşerî kuvvetin tahammül edemeyeceği ve yaratılmış sıfatların onu taşıyamayacağıdır. Kalblere Kur'ân'ın mânâsından bir zerre kadar keşf olsaydı, o kalbler titrer, parçalanır, hayretten dona kalırdı. Nağmeler, hazlara nisbetle tabîatlara daha münâsibdir. Nağmeler, şiirle alâkalı olsaydı, mahlûkatın birbirine benzemesi sebebiyle, insanlık bâkî kaldığı sürece tabîatlara hafif gelirdi. (*Ravza*, 271)

* Hakk, kuluna işitme sıfatını emânet olarak verince, o kul Allah'ın kelâmını Allah'ın işitmesiyle işitir. Bu makamda işitme sayıya gelmeyeceği gibi, isimlerin ve sıfatların Zât'la beraber ve Zât'taki hâlleri de bilinemez. Rahmân'ın, kullarına Kur'ân olarak öğrettiği ikinci mânâdaki semâ böyle bir semâdır. Çünkü bu makamda işitme sıfatı, kul için Zâtî bir hakîkat olup, artık bir emânet ya da çalışmakla elde edilmiş bir sıfat değildir.

Bir kul için, bu şekilde bir işitme tecellisi sahîh hâle gelince, onun için *rahmâniyyet* arşı kurulur. Rabb'i, ona o arş üzerinde istivâ ederek tecellî eder. Bu kul, evvelâ ilâhî işleri işitmiş olmasaydı, Deyyân olan Zât'tan gelen isim ve sıfatlar bu işitmeyi gerektirmez ve bu kulun, Rahmân'ın huzûrunda, Kur'ân edebiyle edeblenmesi de mümkün olmazdı. Bu tür sözleri ancak üdebâ, ümenâ ve gurebâ anlar. Bunlar semâlarıyla tahkîk ehli olan ferd vasfını almış kimselerdir {bu husûsta eşi ve benzeri olmayan insanların oluşturduğu bir topluluktur}. (*İnsân*, I, 52)

* *Semâ*, vaktin getirdiği yorgunluktan uzaklaşıp hoş zaman geçirmek, hâl ehlinin teneffüs yapmaları ve {dünyâ ile} meşgul olanların {mânevî} sırları davet etmeleri maksadıyla yapılır.

Denilmiştir ki, "*Semâın hakîkati, her kalbden çıkan, orada sâbit kalmayan rüzgâr gibidir.*" (*Câmi'*, 54)

* *Semâ* üç kısımdır: Avâmın semâı nefsiyle dinlemek, havâssın semâı kalbiyle dinlemek ve ehass-ı havâssın semâı ise rûhuyla dinlemektir. Semâ; avâma, nefsleri bâkî kaldığı için haram, havâssa, kendilerinde müşâhede hâsıl olduğu için mübâh; ehassa ise müşâhedeleri tahakkuk ettiği için müstehâbdır. (*Câmi'*, 62)

* *Semâ*ın hakîkati, sözlükteki "*semi'a yesme'u {işitmek}*" kökünden masdardır. Istılâh bakımından ne olduğu bilinen, meşhûr bir mefhumdur. Semâ husûsunda ihtilâf vâkî olmuştur. Malik b. Enes, İbn Cüreyc ve Hicaz ehli gibi nağmeli şiir dinleminin mübâh olduğunu söyleyenler vardır. Nağmesiz şiir dinlemek ise icmâyla câizdir. Kervanbaşının nağmeler söylemesi de böyledir. Bu konuda her iki taraf da delîllerini zikretmiştir. Fıkıh ve tasavvuf kitâblarında bu delîller uzun uzadıya ele alınmıştır. Fıkıh kitâbları bunun için daha münâsibdir. Çünkü hakîkat ve tarîkat ilmi, tartışma ve rivâyetler üzerine değil, bilakis hepsini terketme üzerine binâ edilmiştir. (*Câmi'*, 268)

semrâ' (سمراء) * *Semrâ* {denen} bu tâifenin belli bir sayısı yoktur. Onlar ehl-i hadîsten husûsî bir sınıftır. Allah "*İşlerinde onlara danış*" [Âl-i İmrân, 3/159] buyuruyor. Bu sınıfın rûhlarla birlikte olan hadîsleri {sözleri} yoktur. Çünkü onların sözü Allah ile birliktedir. Onların dostu, mufassal ve müdebbir olan ilâhî isimlerdendir. Onlar bu makamda şehâdet değil, gayb ehlindendirler. (*Fütûhât*, II, 24-25; Nebhânî, I, 49)

semseme (سمسمة) * *Semseme*, ibâre ile anlatılması mümkün olmayacak kadar ince mârifettir. (*Istılâh*, 537; Kâşânî, 104; *Câmi'*, 86)

sened-i telkîn (سند التلقين) * *Sened-i telkîn ve lübs-i hırka*yı {telkînin ve hırka giymenin dayanağını}, selef, aralarında muhaddislerin yolu üzere sabit olmaksızın seleflerine hüsn-i zan ile ele alınışlardır. (*Envâr*, I, 30)

{Ayrıca bk. **hırka/lübs-i hırka**}

seneviyye (ثنويّة) * *Seneviyye*, Allah Teâlâ'ya Zât'ı yönünden ibâdet edenlerdir. Çünkü Hakk Teâlâ, bütün zıtları özünde toplar. Hem hakkiyyet mertebelerini {Hakk'a ait mertebeleri}, hem de halkiyyet mertebelerini {halka ait mertebeleri} ihtivâ eder. İki hükümde iki vasıfla zuhûr eden ve iki cihanda sıfatla zâhir olan O'dur. Hakk'a bağlı hakîkata mensûb olan şey, nûrlarda ortaya çıkar. Halka bağlı hakîkate mensûb olan şey ise zulmetten {karanlıktan} ibârettir. İşte iki vasfı {iki

zıddı} toplayan bu ilâhî sırdan dolayı onlar, nûra ve zulmete ibâdet {aydınlık ve karanlığa kulluk} etmişlerdir. (*İnsân*, II, 79)

seniyyü'l-ceberût (سنيّ الجبروت) * *Seniyy*, gördüğümüz kitâb nüshalarında yâ ile yazılmıştır. Açıktır ki; "*senâ*"dan, faîl vezninde *yâ*'nın şeddesiyle türemiştir. Senî "*yücelik*" demektir. Sıfatın mevsûfuna, yani ceberrûta izâfeti bâbındandır. Elif-i maksûreyle yazılsaydı, "*aydınlık*" mânâsına gelirdi. Ceberût ile murâd akıllar âlemidir. Bu aynı zamanda "*melekût-i âlâ ve âzam*" olarak da isimlendirilir.

Denilmiştir ki, "*Ceberût olarak isimlendirilmesinin sebebi, fıtrî kemâllerine ve bu kemâlâtı korumaya mecbûr kalması veya imkânî {mümküne, sonradan olan varlığa ait} noksanlığını {yine} mümkün bir fiille gidermesidir.*" (*Heyâkil*, 102)

serâ'ir (سرائر) * *Serâir*, sâlikin tam vuslat hâlindeyken Hakk'ta yok olmasıdır. Hz. Peygamber ﷺ "*Benim Hakk ile bir zamanım vardır*" [Aclûnî, II, 344] diyerek buna işâret ettiği gibi, hadîs-i kudsîde de "*Evliyâm, kubbemin altındadır, onları benden başka kimse bilemez*" [k. y.] denilmiştir. (Kâşânî, 103; *Câmi'*, 86)

serâ'ir-i âsâr (سرائر الآثار) * *Serâir-i âsâr*, maddî âlemlerin bâtınları olan ilâhî isimlerdir. (Kâşânî, 103; *Câmi'*, 86)

setâ'ir (ستائر) * *Setâir*, kevnî {maddî} sûretlerdir. Çünkü bunlar ilâhî isimlerin mazharlarıdır {zuhûr yerleri, tecelligâhlarıdır}. İlâhî isimler bunların ardından bilinir. **Şeybânî**'nin dediği gibi: "*{İlâhî isimler} maddî âlemlere perdelerin arkasından tecellî etmiş, üzerlerinden perdelerin kalkmasıyla da zuhûr etmiştir {açığa çıkmıştır}.*" (Kâşânî, 99; *Câmi'*, 85)

setr (ستر) {bk. **tecellî-istitâr**}

sevâb-'ikâb (ثواب – عقاب) * İnsanların *ikab* {cezâ} ve *sevâb* {mükâfât} almaları, bunları hak ettikleri için değildir. Mükâfât ve cezâ Allah'ın irâdesinin, lütfunun ve adaletinin bir sonucudur. Çünkü belli miktardaki suçlardan dolayı insanlar daimi bir cezâ veya belirli sayıdaki sâlih amellere karşılık ebedî bir mükâfât elde etmezler. (*Ta'arruf*, 28)

sevâd-ı vech fi'd-dâreyn (سواد الوجه في الدارين) * *Sevâd-ı vech fi'd-dâreyn* {iki cihanda yüz karası}, zâhirde ve bâtında, dünyâda ve âhirette varlığından iz kalmayacak şekilde sâlikin tamamıyla Allah'ta fânî olmasıdır. Buna "*fakr-ı hakîkî {gerçek fakirlik}*" , veya "*rücû ile'l-ademi'l-aslî {esas yokluğa dönüş}*" de denir. Bu sebeble şöyle denilmiştir: "*Fakr tamamlanınca, Allah için olur. Allah Hâdî'dir {hidâyet eder}.*" (Kâşânî, 104; *Câmi'*, 86)

seyr (سير) * *Seyr* {tasavvuf yolunda yürümek} kalbin seyridir. *Kurb* {yakınlık}, sırlara yakınlıktır. *Amel*, bedenle şerîatın sınırlarına riâyet etmek ve Allah için O'nun kullarına tevâzuda bulunmak sûretiyle mânâların amelidir. Kendi nefsine değer verenin değeri yoktur. Amellerini halka gösterenin ameli yoktur. Ameller kalabalıkların olduğu yerlerde değil, kimsenin olmadığı yerlerde yapılır. Tabiî farzlar bundan müstesnâdır. Bunların mutlaka açık yapılması gerekir. (*Feth*, 30)

{Ayrıca bk. **sefer**; **sülûk**}

seyyâh (سيّاح) {bk. **'âbid/'ubbâd**}

seyyâriyyûn (سيّاريّون) * *Seyyâriyyûn* {Seyyârîler}, Ebu'l-Abbas Seyyârî'ye mensûb olanlardır. O, bütün ilimlerde Merv şehrinin imamı idi. Ebû Bekr Vâsıtî'nin arkadaşıydı. Bugün Nesâ ve Merv şehirlerinde mensûblarından büyük bir cemaat mevcûddur. Onunki hariç diğer tasavvuf mezheblerinin hâlleri değişmiştir. Merv veya Nesâ şehirleri hiçbir zaman mezhebini tatbîkte onun mensûblarını gözeten bir önderden hâlî kalmamıştır. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Onun mensûbları olan Nesâlılarla Merv halkı arasında teati edilen güzel mektublar vardır. O vakit bu şehir halkları birbiriyle mektuplaşarak konuşurlardı. Ben bu mektublardan bazılarını Merv'de görmüştüm, gayet hoştular. Konuşmalarının temelini cem' ve fark teşkîl ediyordu. (Hücvîrî, 300-301)

seyyid-i es'ad (سيّد اسعد) * *Seyyid-i es'ad* {en mutlu efendi}, hayır ve bereket sâhibi kimsedir, yani en küçük aydınlatıcıdır. En küçük aydınlatıcı ise aydır. Bu, şeyhin yıldızlarla alâkalı tesbîhâtta ayı bu gibi vasıflarla vasfettiğini gösterir. (*Heyâkil*, 100)

sıddîk (صدّيق) * *Sıddîk*, sıdk {doğruluk} husûsunda mübâlağa eden kişidir. Bâtınının aydınlığı ve aralarında sıkı bir münâsebet bulunması sebebiyle, Hz. Peygamber'in bâtınına yakındır. Bu sebeble {sıddîk}, bilgi, söz ve hareketleriyle onun her getirdiğini tasdîk etme husûsunda kemâl mertebesindedir. Bundan dolayı Allah'ın Kitâb'ında sıddîkıyyet ve nübüvvet arasına herhangi bir mertebe girmemiştir. {Âyette belirtildiği gibi:} *"Kim Allah'a ve Resûl'e itâat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerle beraberdir."* [Nisâ, 4/69] (Kâşânî, 139; *Câmi'*, 88)

sıddîkıyyet (صدّيقيّة) * *"Sıddîkıyyetin kaç kısmı vardır?"* Cevâbı: *"Sıddîkin tasdîk etmesi gereken îmânın şûbelerinin sayısı gibi yetmiş küsur kısmı vardır. Sıddîkıyyet sadece ittibâdır {uymaktır}. Şerîat sâhibi peygamberler, fetret devirlerinde yaşayan ve şerîat sâhibi olmayan velî peygamberlerden farklı olarak sıddîktırlar. Çünkü bu makamda peygamberler şerîatı, sadece kalblerine inzâl olunan rûhtan alırlar. Bu tenzîl, ilmî değil, haberî tenzîldir.*

Bunu sadece îmân nûruyla keşfederler. İşte onlar kendilerine inen rûhlardan dolayı sıddîktirler.

Yine bunun gibi, Hakk'ın varlığından aldığı şeyi, Allah'tan bu ilka ile alan herkes, onu tecellî türünden değil, ancak îmânla ve onun nûruyla alır. Tecellî, îmânın verdiği şeyi vermez. Tecellî, mü'min olması yönüyle değil, ancak aklın nûruyla verir. Belirttiğimiz gibi sıddîkıyyetin kısımları bunlardan ibâret değildir. Çünkü o, Allah'ın haber ilettiği kimselere verdiği şeyi bilmez. Sıddîkıyyetin anlaşılabilen kısımları, ilâhî haberlerde vârid olan şeylerdir. Bu haberlere inanmak, bu işleri sadece Allah'a hasrederek tâyîn etmekle elde edilen bir yakınlıktır. Bu da, sâdık ismiyle alâkalıdır. Bu gereklidir, Allah'a giden yollar böyle düşünülebilir. Şübhesiz orada sadece sâdık vardır. Yine orada haber veren sadece Allah'tır. Haber verilen şeylerin yalanlanmaması gerekir."

Dedik ki: "*Sıddîk, bunu sâdıktan aldığında, o haberleri asla yalanlamayan kimsedir.*" Fakat sıddîk, haber verenin sadece Allah olduğunu bildiğinden, ilmi Allah'tan alsa bile, tasdîk {sıddîklik} haber verenin haber verdiği her şeyi kabûl etmesini gerektirir.

"*Sıddîkıyyet nedir?*" İki nûr arasında yeşil bir nûrdur. Bu nûrla haber verenin kerem nûruyla gaybdan getirdiği şeyleri müşâhede edebilmek mümkün olur. Allah'ın ismi Kur'ân'da kendini adlandırdığı şekilde Mü'min'dir. Bu îmân bir nûrdur, yani Kitâb'dır. Allah şöyle buyurur: "*O öyle bir Allah'tır ki kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. O Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir.*" [Haşr, **59/23**] Burada Mü'min'in iki mânâsı vardır. Biri "*eman veren*", diğeri ise, "*kendi katında kullarından sıdkı sâbit olmayan kimselere nazaran sâdık olan kimseleri tasdîk eden*" dir. (*Fütûhât*, II, 90)

* *Sıddîkıyyet* altı temel üzerine kuruludur: İslâm, îmân, salâh, ihsân, şehâdet ve mârifet. Mârifetin üç mertebesi vardır: İlmü'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn. Her mertebenin kendi türünden yedi şartı vardır: İlki fenâ, ikincisi beka, üçüncüsü isimlerinin tecellî etmesi bakımından Zât'ın mârifeti, dördüncüsü Zât'ın, sıfatlarının tecellî etmesi bakımından mârifeti, beşincisi Zât'ın Zât olması bakımından mârifeti, altıncısı isim ve sıfatların Zât ile mârifeti, yedincisi isim ve sıfatlarla muttasıf olmaktır. (*İnsân*, II, 85)

sıdk (صدق) {'alâmet-i sıdk; sıdk fi'l-a'mâl; sıdk-ı 'azm/sıdk fi'l-'azm; sıdk fi'l-kavl/sıdk-ı lisân; sıdk fî makāmâti'd-dîn; sıdk fi'n-niyye ve'l-irâde}

* Dedim ki: "*Sıdk {doğruluk} ve hevâ bir sâlih amelde birleşebilir mi?*" Cevâb verdi: "*Allah, hevâyı sıdka boyun eğdirmeye kadirdir. Böyle olsa bile bu durum nadir görülür. İnsanlar arasında bu nadirliği bilenler az, bilmeyenlerse çoktur. Çünkü amelin irâdesi ameldden önce gelir, hevâ ve şehvet ise sonra gelir. Niyet ve sıdk ise her ikisinin ardından gelir.*" (*Âdâb*ı, 135)

* *Sıdk* ve niyet iki isimdir. Bunların temel husûsiyeti sâdık bir irâdedir. (*Âdâbı*, 140)

* *Sıdk*ın alâmeti, amel ve sözü sadece Allah için istemek, {yaptığı işleri} süslemeyi terketmek, yaratıkların iyiliklerini sevmek ve doğru sözlü olmaktır. (*Âdâbı*, 147)

* "*Sıdk nedir?*" *Sıdk*, ahde vefâ göstermektir...

...Bana göre *sıdk*, yalnızlığı sevmek ve Rabb'e ﷻ münâcâtta bulunmaktır. Dilin açıktan söylediği ile gönüldekinin birbirine uymasıdır. Kişinin gayreti ardından, halkı görmeden nefsiyle meşgul olmaktır. İlim öğrenip, yeme-içme, giyim-kuşam ve azık temin etme husûsunu tashih ederek {doğru bir tarzda yerine getirerek} ilme {Kur'ân ve Sünnet'e} uymaktır. (*Luma'*, 288)

* Ebû Ali Dekkak buyurmuştur ki: "*İşin direği sıdktır. Her iş onunla tamam olur, onda nizamını bulur. Nübüvvet derecesinin hemen altında sıdk yer alır.*"...

...*Sıdk*ın en aşağı derecesi içle dışın bir olmasıdır. Sâdık, sözlerinde doğruluk bulunan kişi demektir. Sıddîk ise tüm söz, fiil ve hâllerinde doğru olan insan demektir.

Ahmed b. Hadraveyh şöyle der: "*Allah'ın kendisiyle beraber olmasını isteyen kimse sıdk esasına dört elle sarılsın. Çünkü Allah 'Şübhesiz ki Allah sâdıklarla beraberdir'* [Bakara, 2/153]* *buyurmuştur.*"

Sıdk, helâk olunacak yerde bile hakkı {gerçeği} söylemektir. "*Sıdk, özün söze uygun olmasıdır*" denilmiştir.

Kannâd şöyle der: "'*Sıdk haram {lokmayı} avurttan menetmek {ve uzak tutmaktır}*' *denilmiştir.*"

Abdülvâhid b. Zeyd şöyle der: "*Sıdk, amel ederek Allah'a vefa göstermektir.*" (Kuşeyrî, 105)

* *Sıdk*, halka olduğun gibi görünmen veya onlara göründüğün gibi olmandır. Hâris Muhâsibî'ye sıdkın alâmeti sorulunca şöyle demişti: "*Sâdık o kimsedir ki, halk nezdindeki itibârının tamamı insanların gönlünden çıksa -kalbi tam mânâsıyla salâh bulduğu için- buna hiç aldırmaz; miskaller ağırlığınca güzel ameli bulunsa insanların bunu bilmesini arzu etmez; kötü amelinin halk tarafından bilinmesinden hoşnutsuzluk duymaz.*

---

* Gerek Kuşeyrî'nin Risâle'sinde ve gerekse tercümesinde [Uludağ, İstanbul 1991, 356] verilen Bakara 2/153. âyetinin meâli, "Şübhesiz Allah, sabredenlerle beraberdir" şeklindedir. Konuya uygun olan âyet şudur: "Ey îmân edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun!" [Tevbe, 9/119] (ed. notu)

Çünkü bundan hoşnutsuzluk duymak, halk arasında îtibârının artmasını arzu etmekte olduğunun delîlidir. Bu ise sıddîkların ahlâkından değildir." (Kuşeyrî, 106)

* *Sıdk* kelimesi altı mânâda kullanılır: Sözde sıdk, niyet ve irâdede sıdk, azimde sıdk, azimle birlikte vefâda sıdk, amelde sıdk ve dînin tüm mertebelerini tahakkuk ettirme {gerçekleştirme husûsunda} sıdk. Bunların hepsinde sıdk ile vasıflanan kimse sıddîktır. Çünkü sıdk husûsunda çok ileri bir mertebeye ulaşmıştır...

... *Sıdk-ı lisân* {dildeki sıdk}, haberlerde veya haberlerin muhtevâsında olur. Haber, ya geçmişle ya gelecekle alâkalıdır. Verdiği sözde durup durmamak gelecek haberlerle ilgilidir. Her kulun sözünü tutması gerekir. Kişi, mutlaka doğru konuşmalıdır. Doğruluğun en açık ve en meşhuru budur. Eşyâ hakkında olduğunun aksine haber vermekten dilini koruyan kimse sâdıktır. (*İhyâ'*, V, 117)

* *Sıdk-ı azm* {azimde sadakat} şudur: Azim bazen amelden önce gelir. Meselâ insan kendi kendine "*Allah bana servet verirse, tümünü veya bir kısmını tasaddık ederim*", "*Düşmanla karşılaşırsam bütün gücümle savaşırım ve ölüme aldırış etmem*", "*Allah bana bir mevkî nasîb ederse zulme ve halka meylederek O'na isyân etmem, mutlak sûretle adaletle hükmederim*" gibi azimlerde bulunur. Bu azim bazen içinden doğar ki bu, kesin ve sâdık bir azimdir {bunda hiçbir şübhe ve tereddüt yoktur}.

Bazen de bu azimde tereddüd kokusu ve zayıflık bulunur, bu hâl sadakata aykırıdır. Buradaki sadakat hakkında tıpkı "*Lifülânin şehvetün sâdıkatün {Filân kişinin kuvvetli ve tam bir şehveti ya da iştâhı var}*" denilmesi gibi, tamlık {eksiklikten sâlim olma} kuvvetten ibârettir. Bunun gibi, kuvvetli bir temelden gelmediği için hastanın iştâhına "*yalancı*" denir. (*İhyâ'*, V, 119)

* *Sıdkfî makamât-ı dîn* {dînin mertebelerindeki sadakat}, havf, recâ, tâzîm, zühd, rızâ, tevekkül, mehabbet ve bunun gibi diğer bütün işlerde sadâkattir. Çünkü bunların her birinin bir başlangıcı vardır. Bunun ortaya çıkması sayesinde bu ismi alırlar. Sonra gaye ve hakîkatleri vardır. Muhakkik {tahkîk ehli} sâdık bunların hakîkatine erişendir. Bir şey hâkim olup da hakîkati tamamlandığı zaman, bunun sâhibine "*hakîkî {gerçek} sâdık*" denir... (*İhyâ'*, IV, 121; Kudâme, 395) Tıpkı "*Falan kimse savaşma husûsunda sâdıktır*" denildiği gibi. "*İşte sâdıkın havfı {olan hakîkî korku} budur*" denilmiştir. (*İhyâ'*, V, 122)

* ...*Sıdk*, gizli ile aşikârın {için ve dışın} bir olmasıdır... (*Âdâb*$_2$, 20)

* Câfer Huldî demiştir ki: "*Ebu'l-Kâsım Cüneyd'e sordum: 'İhlâs ile sıdk arasında fark var mıdır?' 'Evet, sıdk köktür ve ilktir. İhlâs ise daldır ve sıdka tâbîdir. Dâimâ ikincisi birincisine tâbîdir' dedi ve sonra şöyle devam etti: 'Aralarında fark vardır. Çünkü ihlâs ancak amele başladıktan sonra meydana gelir. İhlâs ancak ihlâsı hâlis kılma, bu konuda hâlis {niyetli} olmaktır. Târîf edilen ihlâs melâmetîlerin, ihlâsı hâlis kılma gayreti ise sûfîlerin hâlidir. İhlâsı hâlis kılma işinde {saf ve temiz} bir ihlâsa sâhib olmak, ancak ihlâsın hâlis kılınmasının {yabancı duygulardan temizlenmesinin} semeresidir. Bu ise kulun Kayyûm*

olan Rabb'i ile kaim olduğunu görerek her türlü şekilden fânî olması, kendi kendine kaim olduğundan gâib olmasıdır. Bu da kulun eserleri görme konusundaki istiğrak ve (ibâdetlerini) gizleme kirinden kurtulmasıdır. Bu durum, sûfî hâlinin kaybolmasıdır. Melâmetî, ihlâs makamında bulunan fakat, ihlâsın hakîkatını kavrayamayan kimsedir. İşte melâmetî ile sûfî arasındaki bâriz fark budur."(*'Avârif*, 49)

* *Sıdk*, dîn husûsunda tavizsizlik ve sağlamlıktır. Hâller husûsunda Allah yolunda gayrettte bulunmaktır. Böyle bir fiili, gayretle yerine getirmiş olan kişinin fiilidir. İşte bu îmân kuvvetidir. (*Fütûhât*, II, 219)

* Her kulun kullandığı kelimelere dikkat etmesi ve sadece doğruyu konuşması gerekir. *Sıdk fi'l-kavl* (dilde ve sözde doğruluk), sıdkın en meşhur ve açık çeşididir. Târîzlerden (gösterişten ya da üstü kapalı sözlü sataşmalardan) de sakınmak gerekir. Çünkü târîz yalana benzetilmiştir. Ancak maslahatın gerektirdiği bazı hâllerde târîze zarûret olabilir...

...*Sıdk-ı niyet ve irâde* (niyet ve irâdede sadakat), tamamen ihlâsla alâkalıdır. Amele nefsin hazlarından bir şey karışırsa, sadakat niyeti bâtıl olur (boşa gider). (Kudâme, 394)

* *Sıdk fi'l-azm* (azimde sıdk) ve vefâ göstermek: İlki meselâ insanın "*Allah bana mal verirse tümünü tasadduk edeceğim*" gibi sözler söylemesidir. Bu, azim husûsunda sadakattir. Bazen bunda tereddüt bulunabilir. İkincisi ise azimde vefâkârlıktır. Nefs, vaadlerde bulunma husûsunda cömerttir. Çünkü vaad etmekte sıkıntı yoktur. Fakat iş tahakkuk edip tatbîk sahasına konacağı zaman şehvetin hâkim olması sebebiyle azmi ortadan kaybolur...

...*Sıdk fi'l-a'mâl* (amellerde doğruluk), amelin gizli ya da açık yapılmasının bir olmasıdır. Öyle ki, zâhirî amellerin, bâtındaki huşû gibi hâlleri göstermemesi; bâtının da bunun hilâfına bir hâl içinde bulunmaması gerekir. (Kudâme, 395)

* *Sıdk* işin başıdır, onunla işler tamam olur, onda işler bir nizama girer. Sıdkın en aşağı derecesi özün ve sözün bir olmasıdır. Sehl(-i Tüsterî) şöyle der: "*Kendi nefsini veya başkasının nefsini süsleyen kişi sıdkın kokusunu alamaz.*" Zünnûn şöyle der: "*Sıdk, Allah'ın, bir şeyin üzerine mutlaka kesmek için koyduğu kılıcıdır.*"

Yüce imâm ve ârif Hâris Muhâsibî[rh] hazretlerinden rivâyet edilmiştir ki: "*Sâdık o kimsedir ki, halk nezdindeki îtibârının tamamı insanların gönlünden çıksa –kalbi tam mânâsıyla salâh bulduğu için- buna hiç aldırmaz; miskaller ağırlığınca güzel ameli bulunsa insanların bunu bilmesini arzu etmez; kötü amelinin halk tarafından bilinmesinden hoşnutsuzluk duymaz. Çünkü bundan hoşnutsuzluk duymak, halk arasında îtibârının artmasını arzu etmekte olduğunun delîlidir. Bu ise sıddîkların ahlâkından değildir.*"

Şöyle de denilmiştir: "*Allah'tan sıdk taleb ettiğinde, Allah sana dünyâ ve âhiretin güzelliklerini görebileceğin bir ayna verir.*"

Ebu'l-Kasım Cüneyd'in[rh] şöyle dediği rivâyet olunmuştur: "*Sâdık, günde kırk kez*

seyahat {hareket} eder; riyâkâr ise kırk sene olduğu gibi sâbit kalır." Ben bu sözün mânâsı hakkında şöyle derim: Sâdık, nasıl ise o şekilde Hakk'la birlikte döner. Bir işte şer'an bir fazîlet gördüğünde kendi âdetine muhâlif olsa bile onunla amel eder. Dînde ondan daha önemli bir şey söz konusu olsa da, ikisini birden yapması da mümkün olmasa, en fazîletli olana yönelir. Hep bu şekilde yapar, devam eder. Bazen bir günde yüz veya bin ya da ulaştığı mârifet ve lütuflara göre daha çok hâl üzere olur.

Riyâkâra gelince o yalnızca bir hâl üzeredir. Dînin bazı hâllerde tercîh ettiği mühim bir iş söz konusu olsa o işi yerine getirmez; bulunduğu hâli korumaya çalışır. Çünkü o ibâdetinde riyâkârdır, kendini mahlûka arzeder {yaptığını Allah için değil, insanların takdîr etmesi için yapar}. Değişmekten ve {dünyâlık şeylerin} sevgisini kaybetmekten korkar ve onları muhâfaza etmeye çalışır. Sâdık ise ibâdetiyle Allah'ın rızâsını ister. Dînin tercîh ettiği şeyi o da tercîh eder. Kendini mahlûka arzetmez. (*Bustân*, 26)

* *Sıdk*, bir şeyin hakîkatine dâir isimdir. Onun ilk inceliği niyet sıdkıdır. İkincisi hayatı sadece Hakk için istemektir. Üçüncüsü ise mârifetteki sadakat husûsundaki sıdktır {doğru bilgiyi aramak ve yaşamaktır}. (*Ravza*, 484)

* *Sıdk*, gizli ve açık her yerde Hakk'ın rızâsına muvâfakat etmektir. (*Câmi'*, 54)

* *Sıdk* üç kısımdır: Avâmın sıdkı sözlerde, havâssın sıdkı fiillerde, ehâss-ı havâssın sıdkı ise hâllerde olur. (*Câmi'*, 61)

* *Sıdk*, lugatte kizbin {yalanın} zıddıdır. Hakîkat ehlinin ıstılâhında ise tehlike ânında bile hakkı söylemektir. "*Sıdk, sözün ve özün bir olmasıdır*" denilmiştir. Yine "*Sıdk, vefâ ve sefâdır {saf olmaktır}*" denilmiştir.

Cüneyd şöyle der: "*Sıdk, seni sadece yalanın kurtaracağı yerde doğruyu söylemektir.*"

Ebû Ali Dekkak şöyle der: "*Halka olduğun gibi görünmen veya onlara göründüğün gibi olmandır.*"

Şöyle de denilmiştir: "*Sâdık, insanların ameline muttalî olmasını istemez.*"

Sâdık, kendisini ölüme hazırlar; keşf sâhibi olsa bile sırrından utanmaz {iç dünyâsında utanmasını gerektirecek hiçbir şeyi olmaz}. Allah sıdkı medhetmiş ve emretmiştir. (*Câmi'*, 244)

* *Sıdk*ın aslı, velâyet yolunda maksadı tashih eden {düzelten} sıdkdır. Onun *bidâyât*taki sûreti {başlangıçtaki şekli} söz ve fiillerde sıdkdır. *Ebvâb*daki {girişteki} sûreti niyet ve sebeblerdeki sıdktır. *Muâmelât*taki sûreti riâyet {uyma, muvâfakat etme} yoluyla murâkabede ve ikisi arasında bulunan kalbî amellerdeki sıdktır.

*Usûl*deki {asıllardaki} yüksek mertebesi iyiliklerde ileri gitmek ve ruhsatlara iltifât etmemektir. *Edviye*deki {devâlardaki} sûreti firâset ve himmetin yüceliğinde

sıdkdır. *Ahvâl*de {hâllerde} ilmin değil, hâlin hükmünün geçerli olmasıdır.

*Velâyât*ta {velîlik makamlarında} vaktin maddî kirlerden arındırılması ve hükümlerin gerektirdiği yokluk durumlarına dönmektir. *Hakaik*teki {hakîkatlerdeki} sûreti mukaddesin nûruyla yok olma husûsundaki sıdktır. *Nihâyât*taki {en son makamlardaki} sûreti ise Hakk'ın Zât'ında izlerinin silinip yok olması husûsundaki sıdktır. (*Câmi'*, 284)

* *Sıdk*, Cevherî'nin *Sıhâh* adlı lugatinde belirttiğine göre, lugatte "*bir şeyi olduğu gibi haber vermek*" mânâsına gelir, zıddı kizbdir {yalandır}. Dînî mânâda sıdk; niyet, söz ve fiillerdeki sıdkı da içine alır.

Ebu'l-Kasım Kuşeyrî şöyle der: "*Sıdkın en aşağı derecesi içle dışın bir olmasıdır. Sâdık, sözlerinde doğruluk bulunan kişi demektir. Sıddîk ise tüm söz, fiil ve hâllerinde doğru olan insan demektir. Sıdk nübüvvetten hemen sonra gelir.*" Görüldüğü gibi ârifler sıddîkiyetin derecesini belirtip onun üstünde sadece nübüvvet makamının olduğunu ifade etmişlerdir.

"*Sıdk, tehlike anlarında bile hakkı söylemektir*" denilmiştir. Cüneyd şöyle der: "*Sıdkın hakîkati, seni ancak yalanın kurtaracağı yerde bile doğruyu söylemendir.*"

Ebû Ali Dekkak şöyle der: "*Sıdk, halka olduğun gibi görünmen veya onlara göründüğün gibi olmandır.*"

İbrâhîm Havâss şöyle der: "*Sâdık o kimsedir ki, onu sadece bir farzı edâ ederken veya bir fazîletli ameli yaparken görürsün.*"

Abdülvâhid b. Zeyd şöyle der: "*Sıdk, Allah'a amelle vefâ göstermektir.*"

Sehl de şöyle der: "*Kendi nefsini ve başkasının nefsini süsleyen kimse sıdkın kokusunu alamaz.*"

Yusuf b. Esbât şöyle demiştir: "*Gecenin sesizliğinde Allah'a sıdk ile davranmam, bana Allah yolunda kılıcımla savaşmaktan daha sevimlidir.*"

Muhâsibî de şöyle der: "*Sâdık o kimsedir ki, halk nezdindeki îtibârının tamamı insanların gönlünden çıksa -kalbi tam mânâsıyla salâh bulduğu için- buna hiç aldırmaz; miskaller ağırlığınca güzel ameli bulunsa insanların bunu bilmesini arzu etmez; kötü amelinin halk tarafından bilinmesinden hoşnutsuzluk duymaz. Çünkü bundan hoşnutsuzluk duymak, halk arasında îtibârının artmasını arzu etmekte olduğunun delîlidir. Bu ise sıddîkların ahlâkından değildir.*"

Zünnûn şöyle demiştir: "*Sıdk, Allah'ın, bir şeyin üzerine mutlaka kesmek için koyduğu kılıcıdır.*"

Feth-i Mevsılî'ye sıdkın ne olduğu sorulunca, elini demircinin körüğüne soktu, kızgın demiri çıkardı ve onu avucuna alıp "*işte sıdk budur*" dedi.

Bir başkası da "*Sâdık sözünün esiri olan kimsedir*" demiştir. (Nebhânî, II, 62)

sıdk-ı nûr (صدق النور) * *Sıdk-ı nûr* {nûrun sadakati}, sonrasında istitâr {perdelenme hâli} bulunmayan keşftir. Bu keşf, ardından yağmur yağan şimşeğe benzer. Yağarsa sâdık, yağmazsa kâzib {yalancı} olarak isimlendirilir. Peşpeşe tecellî ve istitâra mârûz kalan sâlikin hâline şübhe ârız olur, ama keşf, bununla cem' makamına ulaşınca "*sıdk-ı nûr*" adını alır. Çünkü artık ondan sonra istitâr ve ihtifâ {gizlenme} söz konusu değildir. (Kâşânî, 140; *Câmi'*, 88)

{Ayrıca bk. **keşf/küşûfât; tecellî-istitâr**}

sıfat/sıfât (صفة / صفات) {sıfâtullah} * Hz. Peygamber'in ﷺ sıfatlarının mânâsı, O'nun zâhiri; sırrının mânâsı ise O'nun bâtınıdır. (*Luma'*, 161)

* *Sıfat* mevsuftan ayrılmayan şeydir. Ancak onun mevsuf olduğu da, mevsûfundan başka bir şey olduğu da söylenemez. (*Luma'*, 427)

* *Sıfat*, nât kabûl etmeyen şeydir. Çünkü o, kendi zâtıyla kaim değildir. (Hücvîrî, 468)

* *Sıfat*, mahalline ihtiyaç duyan, fakat zâtıyla vâcib olmayan şeydir. Vâcibü'l-vücûd, sıfatların mahalli değildir. Zât'ında ona ait sıfatların bulunması câiz değildir. Çünkü şey, kendi zâtının te'sîri altında kalmaz. (*Heyâkil*, 59)

* *Sıfat*, "*alîm*" isminde olduğu gibi mânâyı taleb eden şeydir. (*Istılâh*, 540)

* Zuhûrda sıfattan sonra sadece zât vardır. O da bu îtibârla ismin en yüksek mertebesidir. (*İnsân*, I, 5)

* *Sıfat*, seni mevsûfa ulaştırır. Bu, şu demektir: Sen kendinden başkasının sıfatlarıyla sıfatlanamazsın ve keyfiyeti hakkında herhangi bir bilgiye, sende bulunan kendi anlayışınla, vehminde toplayarak, fikrinde açıklayarak, aklınla ona yaklaşmaya çalışarak ulaşamazsın. Vasfedilen şeyin aynısının sen olduğunu bilmedikçe {bunu yapabilmen mümkün değildir}. Böyle olursa vasfedilen şeyin aynısı olursun. Ama yukarıda da anlatıldığı gibi sözde değil, hakîkatte... Çünkü söz kabuktur, perdedir. Kabuğu parçalar, perdeyi aralar, öze varırsan bilenin bizzât sen olduğunu hakîkî mânâsıyla anlarsın. İşte o zaman bilgi sana bağlanır. Bunun böyle olması zarûrîdir. Daha fazla te'kîde, mânâyı güçlendirecek delîle ihtiyaç yoktur. Çünkü sıfat, o sıfatı alana bağlı, ona tâbîdir. Sıfat, sıfat alanın bulunduğu yerde vardır. Onun olmayışı ile de yok olur.

Arab dili mütehassıslarına göre sıfat iki türlüdür: Sıfat-ı fezâiliyye ve sıfat-ı fâziliyye. Sıfat-ı fezâiliyye, insanın zâtı {esas varlığı} ile alâkalı sıfatlardır. Meselâ hayat sıfatı gibi. Sıfat-ı fâziliye ise insana bağlıdır, ama ondan ayrı da olabilir. Meselâ kerem sâhibi olmak, iyilik etmek türünden vasıflar gibi. (*İnsân*, I, 20)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mer-

tebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde, kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyiz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırflığına nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, "*sıfatlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur.

Fusûs sâhibine {İbn Arabî'ye} göre *âyân-ı sâbite*, işte bu ilim mertebesinde ilmî bir vücûd kazanmış olan o mufassal kemâlâttan ibârettir. Bu fakîre göreyse, mümkünâtın {sonradan var olan varlıkların} hakîkati, kendilerine aksetmiş bulunan kemâlâta rağmen, bütün kötülük ve noksanlığın temel dayanakları olan ademâttır {yokluklardır}. Bu görüş, akıl kulağıyla dinlemeyi gerektiren tafsîlâtlı açıklamaları gerektirir... (*Mektûbât*, I, 210)

* Bazıları *sıfât*ın {ilâhî sıfatların} Allah'ın aynı olduğunu, bazıları gayrı olduğunu, bazıları da ne aynı ne de gayrı olduğunu söylerler. Sıfatların Allah'ın aynı olduğunu kabûl edenler biz *Şâzeliyye* mensûblarıyız. Gayrı olduğunu kabûl edenler İbn Arabî ve takibcileridir. Ne aynı, ne de gayrı olduğunu kabûl edenlerse büyük âlimlerimizdir. {İbn Arabî}[rh] şöyle der: "*Her sıfat zıddını gerektirir. İnsan, cemâlî ya da celâlî olmayan bir sıfatın tecellîgâhı olmaya güç yetiremez. O sıfat cemâl ya da celâl sıfatları arasında yer alır. Hüküm ise insan mizâcına münâsib bir şekilde hâkim olana aittir.*" (*Nefehât*, 66)

sıfât-ı zâhir-sıfât-ı bâtın (صفات الظاهر – صفات الباطن) * Denilmiştir ki: "*Nasıl tâat sıfât-ı zâhirin {zâhire ait sıfatların} sırrı ise, vecd de sıfât-ı bâtının {bâtına ait sıfatların} sırrıdır. Sıfât-ı zâhir hareket ve sükûn, sıfât-ı bâtın ise hâller ve ahlâktır.*" (*Âdâb*$_2$, 66, *'Avârif*, 112)

sıgar-ı nefs (صغر النفس) * *Sıgar-ı nefs*, nefsi hak etmediği şeye alıştırmaktır. (*Mîzân*, 74)

sırât/sırât-ı müstakîm (صراط / صراط مستقيم) * *Mîzân* {ölçü, denge}, adaletin şahsınızda yerleşmesinden, *sırât* {yol} ise, ahlâk ve sıfatlarınızı arındırmaya teşebbüs etmenizden ibârettir. (*Letâ'if*, 134)

* *Sırât-ı müstakîm* insanlar arasında pek meşhûrdur. O, peygamberlerin hidâyet yoludur. (Sofyavî, 168)

* *Sırât*, yürüme ve mesafeden ibârettir. Halk zâhir olup da Hakk bâtın ise o zaman hüküm halkın vücûdunda Hakk'a ait ve halk Hakk'ın hükmüne tâbîdir. Halk bâtın olup da Hakk zâhir olduğunda ise hüküm halka ait ve Hakk taleb ettiği şeyler husûsunda halka tâbîdir. Bu bakımdan kulun Hakk'tan taleb ettiği bir şey sadece Hakk'ın kendisine verdiği şeydir. İlk yönde ise Hakk'ın kulla alâkalı hükmü, ancak O'nun kula emrettiği şeylerdeki hükmüne tâbîdir. (Sofyavî, 170)

{Ayrıca bk. **mîzân**}

sırr (سرّ) {sırr-ı 'ilm-sırr-ı hâl-sırr-ı hakîkat}

* *Sır*, nefsin hâtırının hissetmediği {farkına varmadığı}, Hakk'ın gaib kıldığı şeydir. Sûfî tolulluğu şöyle der: "*İki tür sır vardır: Hakk için sır –ki bu Hakk'ın vâsıtasız olarak muttalî kıldığı şeydir- ve halk için sır –ki bu da Hakk'ın bir vâsıtayla muttalî kıldığı şeydir.-*" Denir ki, "*Sır sırdandır ve sır içindir. Bu da Hakk'tır, ancak Hakk ile zuhûr eder. Halk ile zuhûr edense sır değildir.*" (*Lıma'*, 303)

* *Sır*, ademle vücûd {yoklukla varlık} arasındaki gizlilik mânâsındadır...

...*Sır*, Hakk'ın gaib kıldığı ve halkı kendisine muttalî kılmadığı şeydir. Halkın sırrı Hakk'ın vâsıtasız olarak muttalî kıldığı şeydir. Hakk'ın sırrı ise sadece Hakk'ın muttalî olduğu sırdır. *Sırr-ı sır* {sırrın sırrı}, sırrın da hissedemediği şeydir. Eğer hissedilen bir şey olsa ona sır denmez. (*Luma'*, 430)

* *Sır*, rûhlar gibi kalbe emânet edilmiş latîf bir şeydir. Rûhların asılları onların müşâhede mahalli olmasını gerektirir. Nitekim rûhlar mehabbetin; kalbler mârifetlerin mahallidir. Sûfîler şöyle derler: "*Sır, muttalî olduğun şeydir. Sırrın sırrı ise Hakk'tan başkasının muttalî olamadığı şeydir.*" Sûfî cemaati vaziyetleri îcâbı bu tür şeyler söylemiştir. Onların usûlleri gereği, sır rûhtan daha latîf, rûh da kalbden daha yücedir. Sûfîler şöyle der: "*Sırlar, eşyânın köleliği, kalıntıları ve izlerinden kurtulmuştur.*" Sır lafzı, hâllerle alâkalı olarak, kul ile Hakk arasında gizli ve saklı olan şey için kullanılır... Sûfîler derler ki: "*Hür kişilerin kalbleri sırların mezarıdır.*" (Kuşeyrî, 48; *Câmi'*, 271)

* *Sır*, meḥabbet hâlinin gizlenmesidir. (Hücvîrî, 497)

* Âlimin, hakîkat karışısındaki hâline "*sırr-ı ilm {ilmin sırrı}*", Allah'ın murâdını anlama karşısındaki hâline "*sırr-ı hâl {hâlin sırrı}*", vâkî olan işâret karşısındaki hâline de "*sırr-ı hakîkat {hakîkatin sırrı}*" denir. (*Istılâh*, **533**)

* Sûfîler topluluğuna göre *sır*, üç mertebeye sâhibdir: *Sırr-ı ilm*, *sırr-ı hâl* ve *sırr-ı hakîkat*.

Sırr-ı ilm {ilim sırrı}, isimlerden başka biriyle değil, sadece Allah ismiyle bilen

âlimlerin hakîkatidir. Allah ile bilmenin sırrı, kendisine nisbet edilen yerde, tek bir ayndaki zıt hükümlerin birleştirilmesidir. Bu aynda, kendisine zıt olan bir hüküm cinsinden zıtlıklar da bulunabilir. Bu sırrı, sadece kendinde bulanlar bilebilir. Böylece onunla vasıflanır, başka bir nisbet ve izâfet olmaksızın, zıddının hükmünün olduğu yerde, kendi zıddıyla verdiği hükümle aynına hükmeder. Bundan dolayı Allah onu sırr-ı ilm kılmıştır. Çünkü ilim, delaletten elde edilen her türlü bilgidir. Çünkü ilim alâmetten türemiştir. Bundan dolayı ilim, Allah'a eşyâyla birlikte izâfe edilir. Çünkü Allah kendisini bilir, âlemi de bilir. Bu, âlem için bir delîl ve alâmettir. Nitekim âlem, bizim ilmimizde O'na bir alâmettir...

...Hakk, kulun kulağı, gözü, kendisine öğrettiği ilmi olduğunda, onu kendisine bir delîl ve alâmet kıldığında işte bu, *sırr-ı hâl*dir {hâlin sırrıdır}. Hz. Îsâ'nın çamurdan inşâ edilmiş sûretine bundan üfürülmüş, o da sır oluvermiştir... (*Fütûhât*, II, 468)

...*Sırr-ı hakîkat* {hakîkat sırrı}, ilmin Âlim'in Zât'ına ilâve bir şey olmadığını bilmendir. O, eşyâyı Zât'ına muğayyir veya îlâve bir şeyle değil, Zât'ıyla bilir. (*Fütûhât*, II, 469)

* *Sır*, madde âlemine yönelişi sırasında Hakk'ın her şeye tahsis ettiği şeydir. Buna şöyle işâret edilmiştir: "*Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona sözümüz sadece 'Ol!' dememizdir. O, hemen oluverir.*" [Nahl, 16/40] Bundan dolayı "*Hakk'ı Hakk'tan başkası bilemez, Hakk'ı Hakk'tan başkası sevemez, Hakk'ı Hakk'tan başkası taleb edemez*" denilmiştir. Çünkü bu sır, Hakk'ı taleb eder, O'nu sever, O'nu bilir. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Rabb'imi Rabb'imle bildim*" [Hz. Ebû Bekr'in sözü olarak Münâvî, VI, 181] (Kâşânî, 100; *Câmi'*, 86)

* *Sırr-ı ilm*, ilmin hakîkatidir. Çünkü ilim, hakîkatte Hakk'ın aynı, îtibârî olarak gayrıdır.

Sırr-ı hâl, Allah'ın murâdından bilinen şeydir.

* *Sırr-ı hakîkat*, Hakk'ın hakîkatinden her şeye yayılmayan şeydir. (Kâşânî, 101; *Câmi'*, 86)

* *Sır* sâhibleri ahfiyâ olan kimselerdir. Bunların ilk inceliği, bulundukları yerde Allah'ın hazîneleri olanlar olup, bu sırların sıfatlarına nazar ederler {bakarlar}. İkincisi bir menzile işâret edenlerdir. Onlar bunlardan başkadırlar. Böyle bir durum görürler, onun için nidâ ederler {seslenirler}. Bunlar kendilerini örten ilim gayretiyle kendilerini koruyup yol gösteren bir edeb arasında bulunurlar. Üçüncüsü ise Hakk'ın kendilerini kendilerinden sakladığı kimselerdir. Onlara kendilerini içinde bulundukları şeyi idrâk ettiren, müşâhedeye imkân veren bir levha görünür. Allah, niyet, sevgi ve vecd gibi makamlarının doğruluğuna dâir işâretler göstermekle beraber, onların hâllerini gizlemiştir. İşte bu velâyet ehlinin en nazik makamlarından biridir. (*Ravza*, 492)

* *Sır* üç kısımdır: İnsanın sırrı; rûhtan daha latîf olan bir emânettir, rûh da kalbden daha latîftir. {İkincisi} eşyânın sırrı; isimlerin mazharının vechidir. {Üçüncüsü olan} Allah'ın sırrı ise, O'nun sadece enbiyâ ve evliyânın büyüklerine muttalî kıldığı sırdır. (*Câmi'*, 63)

* *Sır*, hislerin idrâkinden gizli olan mânâsına gelir. Bu kısımda onun hakîkati, beşerî sıfatların şekillerinden fânî olma esnâsında zâtî velâyetin sırrıdır. Bu sırrın sâhibi, kıskançlıkla hâlini halktan gizler, korunmak için dînin edebiyle edeblenir, ahlâk ve muâmelât husûsunda bir koruyucuyla süslenir. Bu kimse, kulların Allah'a karşı en sevimlisi olan muttakî ve ahfiyâ olan zâttır.

Sırrın *bidâyât*taki şekli, riyâdan korunmak ve tezkiyeyi elde etmek için ameli gizlemektir. *Ebvâb*daki şekli, sırrı takvâ ile taltîf etmek, ihlâsı taleb ederek zühdü tahkîk etmektir. *Muâmelât*taki şekli, tevekkül ve tefvîzi {işleri Allah'a havale etmeyi} sağlamlaştırmak için ihlâsın kemâle erdirilmesi ve amellerin ortadan kaldırılmasıdır.

*Ahlâk*taki şekli, bâtını kötülüklerden, nefsin sıfatlarından temizlemek, fazîletlerle süslenmek, ilâhî ahlâkla ahlâklanmaktır. *Ahlâk*taki şekli, kalbi temizlemek, azîmette ısrârlı olmaktır. *Edviye*deki şekli, aklı kudsun {mukaddes şeylerin} nûruyla aydınlatmak, ferâset ve ilhâmı kabûl ederek, onu vehim şâibelerinden kurtarmaktır. *Ahvâl*deki şekli, Hakk'ın Hakk'la müşâhede edilmesi yoluyla cemâl aşkının saltanatıdır.

*Hakaik*teki derecesi Hakk'ın nûru sayesinde şeklinin gizlenmesi, hâlinin idrâkten perdelenmesidir. *Nihâyât*taki şekli ise ezelî hüviyette yok olmaktır. (*Câmi'*, 295)

sırr-ı kader (سرّ القدر) * *Sırr-ı kader* {kaderin sırrı} kaderden başka bir şeydir. Sır, mahlûkata tahakkümün ta kendisidir. Hakk, mahlûkatın gözü hâline gelmedikçe onlara sır açılmaz. Hakk onların gözü olur, onlar da eşyâya Hakk nazarıyla bakarlarsa, o zaman bilmedikleri şeylerin bilgisi onlara açılır. Zira Hakk'ın nazarından hiçbir şey gizli kalmaz. (*Fütûhât*, II, 66)

* *Sırr-ı kader*, Allah Teâlâ'nın ezeldeki ayn ve bu aynın dış âlemde zuhûr edişlerinde sâhib olacakları hâller hakkında bildiği şeydir. Allah ayn hakkında {ezelde} ne biliyorsa, sübûtu sırasında da onunla hükmeder. (Kâşânî, 101; *Câmi'*, 86)

sırr-ı mücerred (سرّ مجرّد) {bk. **hemın me'a müferred-sırr-ı mücerred**}

sırr-ı rubûbiyyet (سرّ الربوبية) * *Sırr-ı rubûbiyyet*, merbûba {bir rabb'e muhtaç olana, kula} bağlı bir sırdır. İki müntesibi olan bir nisbettir. Bunlardan biri olan merbûb, ademdeki {yokluktaki} âyân-ı sâbitedir. Mâdûma {yokta} bağlı olan şey de mâdûmdur... (Kâşânî, 102; *Câmi'*, 86) Bundan dolayı Sehl{-i Tüsterî} şöyle demiştir: "*Rubûbiyyetin öyle bir sırrı vardır ki, bu sır açığa çıksa rubûbiyyet bâtıl olurdu.*" İşte bu bâtıl olma ona bağlıdır. (Kâşânî, 102)

sırr-ı sırr-ı rubûbiyyet (سرّ سرّ الربوبية) * *Sırr-ı sırr-ı rubûbiyyet* {rubûbiyyet sırrının sırrı}, Rabb'in, âyânın {aynların, özlerin} sûretleri üzerinde zuhûr etmesidir. Âyânın sûretleri, Zât'ı ile kaim ve taayyünleri ile zâhir olan Rabb'in mazharları olmaları îtibâriyle onunla kaim ve onun vücûdu ile mevcûddurlar. Bu bakımdan sözü edilen sûretler kullar, Hakk da onların Rabb'idir. Çünkü rubûbiyyet ancak Hakk ile gerçekleşir. O hâlde âyân, ezeldeki hâlleri îtibâriyle mâdûmdurlar. Şu hâlde rubûbiyyet sır olmayıp zuhûr etmiştir ve ibtâl edilmemiştir. (Kâşânî, 102; *Câmi'*, 86)

sırr-ı tecelliyât (سرّ التجلّيات) * *Sırr-ı tecellîyât* {tecellîlerin sırrı}, her şeyi müşâhede etmektir. Bu, kalbe ilk gelen tecellînin inkişâfıyla olur. Böylece tüm isimleri bir araya getiren ahadiyyet-i cem'iyyet müşâhede edilir. Bu müşâhede, her ismin diğer isimlerle muttasıf olmaları ve zât-ı ahadiyyet mertebesinde birleşmelerinden dolayı gerçekleşir. Bunların imtiyâzı, sûretlerden ibâret olan maddî âlemlerdeki taayyünlerden {zuhûrlardan, belirlenimlerden} ileri gelir. (Kâşânî, 101; *Câmi'*, 86)

sidre (سدرة) {hazret} * Biz *sidre*yi bir makam olarak bulduk. Orada sekiz müşâhede makamı vardır. Her müşâhede makamında öyle yüce manzaralar vardır ki, o manzaraları çok değişik olmalarından dolayı kavramak mümkün değildir. Bu değişik manzaralar ise o müşâhede makamı sâhiblerinin zevkleri nisbetinde olur. Yukarıda makam dediğimiz şey, Hakk'ın zuhûr yerlerinde zuhûru etmesidir. Bu zuhûr ise, Hakk'a has hakîkatlerde ve halka ait mânâlarda kendisine tecellîsinden ibârettir.

Bu anlatılan sekiz müşâhede makamını şöyle sıralayabiliriz: Birinci mertebe Yüce Hakk'ın, Zâhir ismi ile tecellîsidir. Ama kulun bâtın cihetinden... İkincisi Hakk'ın Bâtın ismi ile tecellîsidir. Ama kulun zâhir yönünden... Üçüncüsü Hakk'ın, kulun rûh cihetinden Allah ismi ile tecellî etmesidir. Dördüncüsü Hakk'ın kulun nefsi cihetinden Rabb sıfatı ile tecellî etmesidir. Beşincisi, mertebe tecellîsidir. Bu, kulun aklında Rahmân isminin zuhûrudur. Altıncısı, kulun vehmi cihetinden Hakk isminin tecellîsidir. Yedincisi hüviyyetin mârifetidir. Burada Hakk kulun isminin enniyyetinde tecellî eder. Sekizincisi Zât'ın mârifetidir. Ama kulun mutlak yönü îtibâriyle... Bu makamda Hakk'ın tecellîsi, kulun zâhir ve bâtın heykelinde kemâle ermesiyle olur. Durum anlatıldığı gibi olunca bâtınla bâtın, zâhirle zâhir, hüviyyetle hüviyyet, enniyyetle enniyyet olur. Zikredilen müşâhede makamlarının en yücesi burasıdır. Bundan sonrası ise ahadiyyettir. Orada mahlûkun hiç görüntüsü yoktur. Çünkü orası sırf Hakk'a hastır. Bu makam Vâcibü'l-Vücûd olan Zât'ın husûsiyetleri arasındadır.

Eğer kâmil bir kişiye bu tecellîden bir şey gelirse, bunun kendisi için olan ilâhî bir tecellî olduğunu söyleriz. Halkın orada bir görüntüsü yoktur. Hiçbir şekilde o

tecellî halka bağlanamaz, mutlaka Hakk'ındır. İşte bundan dolayı ehlullah ahadiyyet tecellîsini halka bağlamayı menetmiştir. (*İnsân*, II, 85)

sidre-i müntehâ (سدرة المنتهى) * Hazret-i cismiyyet, zikrettiğimiz mahsûsâtı {duyularla algılanabilen şeyleri} içinde toplar. Bunun emîri hayâl, haracına sâhib olan da *hiss*tir. Hisler, izâfî bir ihtilâfta oldukları hâlde, mahsûsâtı alıp haracın sâhibi olan hisse teslîm eder, hayâlin hazînesine yükseltir. Burada kendisine yükseltilen şeyin cinsinden bir isim elde eder. Bu durumda bunlardan "*mahsûsât*" ismi kalkar ve "*mütehayyilât {hayâl edilebilir olan şeyler}*" ismi verilir.

Bundan sonra hayâl, hatırlama gücü altında mahsûsât gibi harac sâhibi olur, onları ezberler. Burada mütehayyilât ismi, onlardan "*mezkûrât*"a {hatırlanan şeylere} ya da "*mahfûzât*"a {ezberlenen şeylere} intikal eder.

Sonra fikrin gücü altında harac sâhibi olan zikir {hatırlama}, bunları ona arz eder, tecrübe ederek ayırır. Bunlar hakkında kendi idâresine bağlı bulunanlara soru sorarak bunlardaki hak ve bâtıl şeyleri birbirinden ayırır. Çünkü, hissin pek çok yanıltıcı tarafı vardır. Mezkurâtın ismi, onlardan mütefekkerâta {düşünülen şeylere} intikal eder. Onları tedkîk ettiği, yanıltıcı unsurları hisse geri gönderdiği, sahîh olan şeyleri alıp onları akıl hazretine {huzûruna, mertebesine} aktardığı zaman fikir, aklın gücü altında {aklın çalışma sürecinde elde edilen} bereketin de sâhibi olur.

Vezir olan akıl onları alır ve *Küllî Kudsî Rûh*'a götürür. Nefs-i nâtıka da {nâtık nefs de} onun için izin ister, böylece o da oraya dahil edilir. Oraya dahil olunca, onun elindeki tüm makulâtı {düşünülen şeyleri} bırakır ve ona der ki: "*Seyyid, kerim ve halîfeye selâm! İşte bu, sana hazretinin {aklının} çölünden üretenlerinin eli üzerinde ulaşmıştır.*" Rûh onları alıp Kudsî Hazret'e götürür. Secde ederek yere kapanır. Bu secde kurb {yakınlık} secdesidir ve Hakk'ın kabûl hazretinin kapısını çalmaktır. Kapı açılır, başını kaldırır, bu tecellîde ona hâsıl olan dehşetten dolayı elindeki ameller düşer. "*Ne getirdin?*" diye nidâ edilir. "*Falan oğlu falanın amelleridir, sultanın beni ona halîfe kıldı; hazretin çölünden bana almamı emrettiğin tüm vergi bana arzedildi*" der. Hakk "*Onu imâm-ı mübinle kabûl edin, onu ben yaratmadan evvel yazmıştım*" der. Bir harf bile değişmez. "*Onun defterini illiyyîne kaldırınız*" buyurur, defter de kaldırılır. İşte bu sidre-i müntehâdadır. Ancak bu amellerde zülum ve uygun olmayan şeyler varsa, onlara gök kapıları açılmaz. Bu durumda onların varacağı yer *felek-i esîr*dir, burada da hitâb vâkî olur. (*Tedbîrât*, 188)

* *Sidre-i müntehâ*, Küll'ün seyr, amel ve ilimlerinin kendisinde son bulduğu en büyük berzahiyyettir. O, kendisinden daha yüce bir mertebe olmayan isimler mertebesinin nihâyetidir. (Kâşânî, 100; *Câmi'*, 85)

* *Sidre-i müntehâ*, mahlûkun, Allah'a seyrinde ulaştığı en son yerdir. Ondan sonra, sadece Hakk Teâlâ'ya mahsûs yer vardır. Mahlûkun Sidre-i Müntehâ'dan

sonrasma ulaşması mümkün değildir. Çünkü halk, burada mutlak yoklukla yok edilmiş, silinmiş, gömülmüş ve kazınmıştır. Sidreden sonra onun varlığı söz konusu değildir. (*İnsân*, II, 7)

sihr (سحر) {tılsımât} * *Sihir*, söz veya fiildeki âyârı {özleri, hakîkatleri} çevirmek veya değiştirmektir. İnsan mânâları yaratıldığı yerlerden nakledebilir. Sihirbazlar, Allah'ın kendilerinden sığınmayı emrettiği düğümlere üfürürler. (*Kūt*, II, 148)

* Tabîat âlemindeki *umûr-i garîbe* {garîb, olağanüstü işler} üç ilkeden kaynaklanır: İlk olarak nefse ait birtakım güçler sayılabilir. İkinci olarak cisimlerin yapılarındaki husûsiyetlerden dolayı olur. Meselâ mıknatısın kendine mahsûs gücü sebebiyle demiri kendisine çekmesi gibi. Üçüncü olarak da semâvî güçlerle, yerde bulunan birtakım cisimlerin sâhib oldukları husûsî mevkîden veya yeryüzünde bulunan kişilerin gökteki güçlerle irtibât kurup, onları harekete geçirmelerinden dolayı birtakım hârikulâde {olağanüstü} hâdiseler meydana gelir. Meselâ sihir, hatta mûcize ve kerâmetler, bu üçüncü ilkenin birinci kısmına girer. Göz aldatması ve el çabukluğu ise ikinci kısma girer. Tılsımlar da üçüncü kabilden olaylardır. (*İşârât*, IV, 158)

* *Sihir*, mutlak mânâda kötü bir şeydir. Evliyânın bundan payı Allah'ın onları ilm-i hurûfa {harflerin bilgisine} muttalî kıldığı kadardır. İşte bu, evliyânın ilmidir. Onlar, Allah'ın hakîkat ve hayâl aleminde eşyâyı etkileyen harf ve isimlere koyduğu acâib husûsiyetleri öğrenirler. Bu, mutlak mânâda kötü olsa da sınırlandırılmak sûretiyle övülmeye lâyık bir şeydir. İşte bu, "*kerâmet*" ve "*hârikulâde*" denilen şeydir. Ancak onlardan hârikulâde şeyler sâdır olsa da bunlar sihir olarak isimlendirilmez. Bunlara "*kerâmet*" denir. Bu, âlimlere göre sihrin kendisidir. Hz. Musâ'nın sihirbazları Hz. Musâ ve Hz. Hârûn'un Rabb'ine îmân etmelerine, Allah'ın dînine girmelerine ve âhireti dünyâya tercîh etmelerine rağmen sihir ilmine devam etmişlerdi. Onlar sihri bilmelerine rağmen Firavun'un eliyle Allah'tan gördükleri azaba râzı olmuşlardır. Bize göre ilm-i simyâ "*es-simetü*" kelimesinden türemiş olup, o da "*alâmet*" mânâsındadır. Yani tüm harflerden, isim ve kelimelerden ortaya çıkan etkilerin vermiş olduğu alâmetler ilmidir. (*Fütûhât*, II, 132)

* *Sihir*le *kerâmet* arasındaki fark şudur: Sihir, ancak fâsıkta zuhûr eder. Şeyh şöyle söylemiştir: "*Bu husûs, aklın kabûl edebileceği bir şey değildir. Ancak icmâ-yı ümmetten alınmıştır.*" İmâm şöyle söylemiştir: "*Kerâmet, fâsıklığını ilân eden fâsıkta görülmezse, onun velâyetine kesinlikle şehâdette bulunamazsın. Çünkü eğer ona şehâdette bulunsaydın, bu kerâmetlerin sâhibleri âkıbetlerden emin olurdu. Bu yüzden bu durum velînin kerâmeti konusunda ittifâkla câiz olmaz.*" (*Bustân*, 54)

* Sihir ancak kâfirlerin, zındıkların ve fâsıkların elinde zuhûr eder. Bunlarda *kerâmet* meydana gelmez. İmâmü'l-Harameyn şöyle demiştir: "*Bu, aklın bir gereği değildir. Ancak âlimlerin ittifâkından elde edilmiş bir bilgidir.*" (Nebhânî, I, 77)

sihriyyet (سخريّة) * *Sihriyyet*, küçük görmek, tahkîr etmek ve kendisine gülünecek ayıp ve kusurlara dikkat çekmektir. Bu, bazen söz ve fiilleri taklîd yoluyla, bazen de îmâ ve işâretle olur. Kendisiyle alay edilen kişinin huzûrunda isim verilmez. (*İhyâ'*, III, 163)

sika (ثقة) * *Sika* {güven} tevekkülün özüdür. Bunun ilk inceliği, hükümlerle yarışmaktan ümîdini kesmektir. İkincisi, takdîr olunanı kaçırmayacağından emin olmaktır. Böylece rızâ rahatlığı, yakîn gözü veya sabır lütfuyla zafer elde eder. Üçüncüsü, Hakk'ı sebeblerden ayrı sayarak evveliyetini {önceliğini} görmektir. (*Ravza*, 483)

* *Sika*, haberi ve kaderi kesin olarak tasdîk etmek, kuvvet {kudret} sâhibine güvenmek ve Hz. Peygamber'in ﷺ sözüne inanmaktır. (*Câmi'*, 79)

sîmyâ'/'ilm-i sîmyâ' (سيمياء / علم السيمياء) * ...Bize göre *ilm-i sîmyâ "es-simetii"* kelimesinden türemiş olup o da *"alâmet"* mânâsındadır. Yani tüm harflerden, isim ve kelimelerden ortaya çıkan etkilerin vermiş olduğu alâmetler ilmidir. (*Fütûhât*, II, 132)

* *İlm-i sîmyâ*, tütsü ve kanlara değil, harf ve isimlere bağlıdır. Bu ilimle, kelimelerin yüceliği, onların kuşatıcı ve ince mânâları, *"Kün {Ol}"* kelimesinin hakîkati, onun mazi ya da hâl haberiyle olmayan emirle tahsis edilmesi ve –üçüncü bir harf de bulunması yanında- iki harfin bu kelimeden zuhûr ettiği bilinir. Kaf ve nun arasındaki berzaha ait üçüncü kelime niçin kaldırıldı? Bu kelime eşyânın doğuşunda mülke ait bir eseri meydana çıkaran rûhânî vâv'dır. (*Esfâr*, 153)

sirâc (سراج) * Gayb nûrundan bir *sirâc* {kandil} yandı ve söndü. Kandiller ışıdı ve karardı. Aylar arasından tecellî eden bir ay; bir yıldız ki, burcu sırlar feleğindedir. Hakk ona, kendisinde bütün himmetleri topladığı için *"iimmî"*; kendisine verdiği nîmetlerin büyüklüğünden dolayı *"haremî"* ve sürekli O'nun yakınlığı makamında bulunduğu için de *"Mekkî"* demiştir. (*Tavâsîn*, 191)

sivâ (سوى) * *Sivâ*, *"gayr {Allah'tan başka her şey}"* demektir. (*Istılâh*, 538)

sofestâ'iyye (سوفسطائية) {bk. **hisbâniyye**}

sohbet (صحبة) {**sohbet me'a'l-ağniyâ'**; **sohbet me'a'l-cühhâl**; **sohbet me'a'l-ecânib**; **sohbet me'a'l-ehl**; **sohbet me'a'l-esâgir**; **sohbet me'a'l-fukarâ'**; **sohbet me'a'l-gurebâ**; **sohbet me'a'l-ihvân**; **sohbet me'a'l-ihve**; **sohbet me'a rasûlillâh**; **sohbet me'a's-sultân**; **sohbet me'a'l-üstâd**}

* *Sohbet-i Rasûlullâh*'ın {Allah Resûlü ile sohbetin} husûsî bir mânâsı ve hürmeti

vardır. Sahabeye bu isimden daha lâyık bir isim bulmak mümkün değildir. Onların bu isimlerinin üstünlüğü Hz. Peygamber'in ﷺ şeref ve hürmete lâyık oluşundan kaynaklanmaktadır. Sahabe; zâhidlerin, âbidlerin, mütevekkillerin, fukarânın, rızâ, sabır ve tevâzû ehlinin imamlarıdır. Sahabe, ulaştığı her şeye Hz. Peygamber'le ﷺ olan sohbetinin bereketiyle ulaşabilmiştir. Sahabe, hâllerin en yücesi olan sahabîliğe nâil oldukları için, bunun dışında bir hâl talebinde bulunmaları mümkün değildir ve zaten onlar için, içinde bulundukları hâlden daha fazîletli bir hâl de yoktur. Tevfik Allah'tandır. (*Luma'*, 42)

* *Sohbet mea'l-ihvân* {tarîkat kardeşleriyle sohbet}, onları kendisine tercîh etmek, fütüvvet {delikanlılık, insanlık} göstermek, onları bağışlamak ve hizmet şartıyla, yani hiç kimse üzerinde hak iddiâ etmeden, hiç kimseden hak istemeden ve herkesin üzerinde hakkı olduğunu düşünerek onlarla bir arada bulunmaktır.

Dedikleri ve yaptıkları her şeyde onlara uygun tavır göstermek, kendi aleyhine de olsa, dâimâ onlarla birlikte bulunmak, tarîkat kardeşleriyle sohbet etmenin edeblerindendir. Onların lehinde mazeret gösterir, onları mâzûr görür, onlara muhâlefet etmeyi, onlardan uzaklaşmayı, onlarla mücâdele etmeyi ve onlara sert davranmayı terk eder. Onların ayıplarını görmezlikten gelir.

Eğer kardeşlerden biri, bir husûsta ona karşı çıkarsa bu husûs dediğinin aksi de olsa açıktan onun dediğini kabûl eder. Kardeşlerin kalblerindeki {sevgiyi} kaybetmemeli ve onların istemedikleri şeyleri yapmaktan dâimâ kaçınmalıdır. Eğer o konuda onların menfaatini görürse hiçbir kimseye kin beslememelidir.

Kardeşlerinden biri ona gücenecek olsa, dargınlığının sona ermesi için ona iyi davranmalı, dargınlığı bitmediği takdîrde, bu dargınlık sona erinceye kadar ona ihsânını artırmalı ve iyi davranışını devam ettirmelidir. Kalbinde kardeşlerden biri hakkında gıybet veya başka bir sebebden dolayı kırgınlık ya da keder duyarsa bunu göstermemeli ve içinden bunun tersinin olduğuna inanmalıdır.

Suhbet mea'l-ecânib {yabancılarla sohbet} şöyle olmalıdır. Mürîd, söylenmemesi gereken sırları yabancılardan gizlemeli, onlara şefkat ve merhamet nazarıyla bakmalı, mallarını onlara teslîm etmeli ve tarîkatın hükümlerini onlardan saklamalı, onların kötü ahlâklarına sabretmeli, mümkün oldukça onlarla bir arada bulunmamalı, kendisinin onlardan daha fazîletli olduğuna inanmamalı ve onların Müslüman olduklarına ve Allah'ın onları affedebileceğine inanmalıdır. Mürîd, kendisinin sıkıştırılabileceğini, basit ve önemsiz şeylerden, büyük ve küçük günâhlardan hesaba çekileceğini, Allah'ın câhillerden affedeceği günâhların benzerini âlimlerden affetmeyeceğini, avâma aldırış etmediğini, fakat havâss olanların tehlikede olduğunu düşünmelidir.

Sohbet mea'l-esâgir {küçüklerle sohbet}; onlara şefkat göstermek, edeb öğretmek, onları mezhebin hükümlerine yönlendirmek ve kurtuluş yolunu göstermekle olur.

Her istediklerini yerine getirmek onlara fayda getirmeyebilir. Onun için, kendilerine faydalı olmayan şeylerden sakındırılmaları da gerekir.

Sohbet mea'l-ağniyâ {zenginlerle sohbet}: Zenginlere tamah edilmemeli, onların elinde olana göz dikilmemeli, onların elindekiler gönülden çıkarılıp atılmalı, zenginlere karşı dalkavukluk yapmaktan sakınılarak dîn korunmalıdır...

...*Sohbet mea'l-fukarâ* {fakirlerle sohbet} şöyle olmalıdır: *Mürîd*, fakirlerle sohbet ederken, yemekte, içmekte, giyim kuşamda, oturup kalkmada, zevk ve sefâda onları kendisine tercîh etmelidir. Kendini onlardan daha aşağıda görmeli, hiçbir şeyde onlara bir üstünlüğü olmadığını bilmelidir. (*Gunye*, II, 169-170)

* *Sohbet mea'l-üstâd* {üstâdla sohbet}, onun emir ve yasaklarına uymakla olur. Bu sohbet, aslında bir hizmettir. (*Âdâb*₂, 37)

* *Sohbet mea'l-gurebâ* {garîblerle sohbet} esnâsında, gayet güler yüzlü, alçak gönüllü ve edebli davranılmalıdır. Kendilerin yanında konakladıkları için onlara fazîlet bahşedildiğini görmeli, onlara ikrâmda bulunulmalı, alâka gösterilmelidir. Onlara hizmet sunmakta âzamî gayrette bulunulmalı, talebleri karşılanmalı ve onların verebileceği sıkıntılara göğüs gerilmelidir.

Sohbet mea'l-cühhâl {câhillerle sohbet} hâlindeyken sabırlı ve ahlâklı hareket edilmeli, onlara yumuşak davranılmalı ve câhilliklerine katlanılmalıdır. Onlara merhametle bakılmalı, onlar gibi câhil olmadığı nîmet olarak üzerinde görülmelidir. Onların bir câhilliğiyle karşılaşıldığında kendilerine cevâb verilmemeli, yumuşaklıkla karşılanmalıdır. Çünkü peygamberler bile, kendilerini dalâlet, cehâlet ve sefâhetle ithâm edenlere karşı gereğinden fazla bir şey söylememişlerdir. (*Âdâb*₂, 38)

* *Sohbet mea'l-ehl* {hane halkı ve çocuklarla sohbet} hâlindeyken, onlara şefkat gösterilmeli, onlara yumuşak davranılmalı, edebli yetiştirilmeli ve itâatkâr olmaya teşvîk edilmelidir.

Sohbet mea'l-ihve hâlindeyken {kardeşlerle sohbet ederken}, mümkün mertebe onlara muvâfakat etmelli {uyum sağlamalı}, asla muhâlefet edilmemelidir. Ancak, dînin meşru saydığı husûslarda hâl böyle değildir. Kardeşler arasında kin ve nefret olmamalı, herkes birbirine güvenle bakmalıdır.

Sohbet mea's-sultân {sultanla sohbet} esnâsında, Allah'a ve Peygamber'e ﷺ karşı bir hareket sergilenmediği müddetçe dinlemek ve itâat etmek gerekir. (*Âdâb*₂, 39)

* Ebû Mansûr Mağribî'ye *"Ebû Osman'la kaç yıl sohbette bulundun?"* diye sorulunca şöyle cevâb vermiştir: *"Ben ona hizmet ettim, sohbette bulunmadım. Sohbet, ihvânla, akranlarla ve hizmet ehli şeyhlerle olur."* (*'Avârif*, 239)

* *Sohbet* için, aralarında cinsiyet {aynı husûsiyetlere sâhib olma} vasfının bulunması gerekir. İnsanları birbiriyle sohbete sevk eden bu hisler, bazen umûmî, bazen

de husûsî vasıflar olur. Umûmî vasıf, birtakım insanların birbirlerini sevip, birbirlerine husûsî hisler beslemeleridir. Husûsî vasıf ise, belli bir dînde olan insanların birbirlerine beslediği yakınlıktır. Bundan biraz daha husûsî olanı ise, itâat ehlinin birbirlerini beslemiş olduğu his ve isyân ehlinin birbirine beslediği yakınlıktır. Bu husûslar iyice incelendiği zaman görülür ki, insanları birbiriyle sohbete götüren hisler bazen husûsî, bazen de umûmî olur.

İnsan, biriyle sohbet ettiği zaman, o kişiyle ne sebeble sohbet ettiğine iyice bir baksın! Bu sohbetin sebebini araştırsın! Sohbete meylettiği kişiyle olan münâsebetini şerîat tartısıyla tartsın. Dostunun hâllerinin iyi olduğuna kanâat getirirse, kendisine müjde versin. Çünkü Allah, onun aynasını parlatmış, dostunun güzellikleri de o aynaya yansımıştır. Dostunun hâllerinin yanlış olduğuna kanî olursa, nefsini kınayıp ithâm ederek kendine dönsün! Çünkü ona, dostunun aynasında kendi durumu görünmüştür. (*'Avârif*, 246)

* *Sohbet*in faydaları: Sohbet, insanın iç âleminin gözeneklerini açar. Sohbetle insan, hâdiselerin hakîkatini kavrar. "*Belâ ve musîbetin ne olduğunu, o belâ ve musîbete uğrayan bilir*" denmiştir. İnsanın iç dünyâsının kuvvet kazanması, ilminin sağlam olmasıyla mümkün olur. Sadakatinin kuvvet kazanması ise, onun birtakım belâ ve musîbetlerle karşılaşması ve hâdiselerden îmânla çıkmasıyla mümkün olur. Bütün bunlar sohbetle, dostlukla, dayanışma ve yardımlaşma ile meydana gelir. Bunlarla gönlün orduları güç kazanır, rûhlar huzûr ve sükûn bulur, Allah'a yönelmenin yolunu bulur ve O'na yönelir. Bunun örneği seslerde görülür. Sesler bir araya gelip birleşince daha gür olarak çıkar ve etraftaki mânîleri aşar ve yükselir, tek başına olunca meramına ulaşmaktan alıkonursun. (*'Avârif*, 248)

* *Mürîd* için en kötü şey sohbettir. Çünkü tarîkat yolu, alışkanlıkları kaldırmak ve güzel saydığı şeyleri terk üzerine kurulmuştur. Sohbet ülfet ve ünsiyete götürdüğünden ve ayrılık meydana gelmesi hâlinde acı vermek sûretiyle kalbde değişikliğe yol açtığından, biz bunu hoş görmedik. İşte bu yüzden şeyhlerin bir çoğu "*Halvette ünsiyet, toplulukta yalnızlık duyan kimsenin ünsiyeti Allah ile değil de halvetle olur*" demiştir. Şu hâlde mürîde lâyık olan şey, sohbetten tamamen uzaklaşmaktır. Mürîdin himmeti bir şeyh bulmak olmalıdır. Eğer bir şeyh bulursa, şeyh emretmedikçe ondan başkasını düşünmemeli, şeyhin öğrencileri olan tarîkat kardeşleriyle arkadaşlık etmemeli ve onlarla oturup kalkmamalıdır. Bunun için de kendi hemcinsleri olan halkla ve diğer mahlûkatla vahşet hâlinde gibi olmalı {onlarla beraber bulunmaktan huzûrsuzluk duymalı}, onlardan kaçıp Allah ile ünsiyeti taleb etmelidir. (*Tedbîrât*, 234)

* Hadîste "*Yolculukta bir arkadaşın olmalı*" [Ebû Dâvûd, Cihâd, 72; Tirmîzî, Daavât, 41] denildiğine göre *sohbet*, ilâhî bir sıfattır. (*Fütûhât*, II, 283)

* *Sohbet*in üç faydası vardır: Birincisi, hayır ehli kişilerle sohbette bulunmak mürîdi, eski hâline dönmekten ve tembellikten alıkoyar, onu kötülük işlemekten

uzaklaştırır. Kötülüklerden uzaklaşmak, onu kötülük işlemekten kurtarır, itâate yakın olmak ise, mürîdi nefse hâkim olmaya götürür. Böylece, sohbetin bereketi ve rûhâniyyetin kuvveti, mürîdin işlerini kolaylaştırır.

İkincisi, kalblerin anlaşılması sadece sohbetle mümkün olur. Sohbetin tadını alan ve sohbetle hâllenen kimseye başkaları te'sîr edemez. Huy, farkına varmadan diğer huyun te'sîri altında kalır. Kişi, dostunun dîni üzeredir, mü'min mü'minin aynasıdır. Aynada görülenler, o aynaya bakanların da görüntüsüdür. Bunun için, Şâzelî ve Nakşibendîler sohbete çok önem verirler.

Biliniz ki, iki kişi arasında sohbeti celbeden şey, ortak hisler ve iki kişi arasındaki mensûbiyettir. İnsanların bazıları, kendilerini bazı insanlara yakın hissederler. Bazı hayvanlar bile kendilerini bazı hayvanlara yakın hissederler. Böylece her varlık, diğerleri arasında kendine yakın bir varlık bulur. Aynı millete mensûb olanlar kendi aralarında bir mehabbet topluluğu kurar, itâat ehli kendi aralarında bir topluluk oluşturur. Buna mukabil, mâsıyyet ehli de kendi aralarında belli bir topluluk oluşturur. Yani her topluluk, kendisine bir sohbet halkası kurar.

Üçüncüsü, mürîd, kendi nefsiyle de imtihân edilmektedir. Kendi başına kaldığı zaman, şeytanın birtakım hayâl, kuruntu ve bâtıl îtikadlarla onu kandırması çok kolay olur. Bu kandırma yolları; bozuk düşünceler, tembellik, hîle, kudret, zındıklık, istidrâc türü şeyler de olabilir. Şeytan, bütün bunları mürîdin önüne atarak, bunları ona hak gösterebilir. Bunun içindir ki, mürîdin mutlaka bir şeyhi olması gereklidir. Ancak o zaman adı geçen rezilliklerden kurtulup doğruyu bulabilir. (*Câmi'*, 23)

* *Sohbet*, lugatte muâşeret mânâsına gelir. Hakîkat ehline göre üç kısma ayrılır: Kendinden mertebe olarak üstünde bulunan birisiyle sohbet hizmettir. Kendinden mertebe olarak daha alt seviyede olan biriyle sohbet durumunda, sana tâbî olana şefkat ve merhamet etmelisin ki, o da sana hürmetkâr olsun ve vefâ göstersin. Birbirine denk olanların sohbeti ise îsâr ve fütüvvete {diğerkâmlık ve mertliğe} dayanır.

Bir şeyh, kendisinden daha üst mertebede olan bir şeyhle sohbet ederken, ona karşı açık ya da kapalı şekilde bir îtirâzda bulunmamalıdır. Ona devamlı olarak güleryüzlü olmalıdır. Bir şeyh, kendi dengi olan bir şeyhle sohbet ederken, onun kusurlarını görmemelidir. Hatta onun hoş olmayan taraflarını bile mümkün mertebe güzele te'vîl etmelidir. Eğer buna bir çıkış yolu bulamazsa, kendi nefsini suçlamalı ve kınamalıdır. (*Câmi'*, 148)

su'âl (سؤال) * *Suâl*, hakîkati taleb etmektir. (Hücvîrî, 469)

su'âl-i hazreteyn (سؤال الحضرتين) * *Suâl-i hazreteyn* {iki mertebenin talebi}, zuhûr etmesi âyânın {aynların} sûretleriyle mümkün olan Rahmân'ın nefesini elde

etme arzusundaki ilâhî isimlerin lisânıyla vücûb mertebesinden ve zuhûr etmesi isimler yoluyla mümkün olan âyânın lisânıyla imkân mertebesinden sâdır olan talebdir. {Rahmânî} nefesin ittisâle yardım etmesi, bu mertebelerin taleblerine ebedî bir cevâbdır. (Kâşânî, 104; *Câmi'*, 86)

sûf (صوف) * Ebû Mûsâ şöyle der: "*Hz. Peygamber ﷺ sûf {yün} giyer, merkebe biner ve zayıf kişilerin davetine icâbet ederdi.*" (*Ta'arruf*, 7)

* *Sûf*, enbiyânın {peygamberlerin} ﷺ giyeceği, asfiyânın {saf hâle gelmiş kulların} süsüdür. Onların ahlâkı ile ahlâklanmak istemeyen kişinin, onların giydiğini giymesi, onların süsüyle süslenmesi doğru değildir. Bu, onlarla alay etmek gibidir. (*Envâr*, I, 133)

suffe/ehl-i suffe (صفّة / أهل الصفّة) * *Suffe ehli*nin sayısı -haberde geldiği gibi- 300 küsûrdu. Bunlar ne çiftçilik, ne hayvancılık ve ne de ticâretle meşgul olurlardı. Mescid-i Nebevî'de yiyip-içerler, orada yatıp- kalkarlardı. Resûlullah ﷺ onların yalnızlığını paylaşır, onlarla oturup kalkar, onlarla beraber yemek yerdi. Ashabını da onlara ikrâma ve değerlerini bilmeye ederdi. (*Luma'*, 183)

* Resûlullah ﷺ zamanındaki *Suffe ehli*, garîb, fakîr ve mal ve mülklerini terke mecbûr edilmiş muhacirlerden oluşan kimselerdi. Ebû Hureyre ile Fudâle b. Ubeyd Suffe elinden bahsederken şöyle demişlerdi: "*Açlıktan yerlerde sürünürlerdi. Onları gören bedevîler kendilerini deli zannederdi. Elbiseleri yündendi. Bu yüzden terlediklerinde elbiselerinden, yağmurda ıslanan koyun kokusuna benzer koku yayılırdı.*" Suffe ehlinden bazıları, diğerlerini böyle tasvir etmişlerdi. Hatta bir keresinde Uyeyne b. Hısn Resûlullah'a ﷺ şöyle sorma ihtiyacı duymuştu: "*Bunların kokuları beni rahatsız ediyor. Ya sizi hiç rahatsız etmiyor mu?*" Yün, peygamberlerin elbisesi, evliyânın kıyafetidir. (*Ta'arruf*, 6)

* *Suffe*, sadece Medîne'de vardır. Suffe Hz. Peygamber'in ﷺ mescidinin kuzeyinde idi. Orada evi yurdu olmayan garîbler kalırdı. Mü'minler Medîne'ye Hz. Peygamber'in ﷺ yanına hicret ettiklerinde ev bulabilenler evlerde; bulamayanlar ise, yerleşecekleri bir mekân yapıncaya kadar mescidde kalmıştır. Suffe ehli, her zaman Suffe'de kalan insanlardan ibâret değildi. Bazen azalır, bazen çoğalırlardı. Kişi bir zaman orada kalır, sonra başka yere yerleşirdi. Orada kalanlar başka yerlerden gelen diğer müslümanlardı. Onların da ilim ve dîn konusunda herhangi bir meziyetleri yoktu. İçlerinde bilhassa dînden dönen kimseler ve Hz. Peygamber'in ﷺ öldürttüğü insanlar da vardı. Meselâ, Hz. Peygamber Ureynîler gibi bir topluluğun öldürülmesini istemişti. Bu topluluk, Medîne'nin havası iyi gelmediği için hastalanmıştı. Hz. Peygamber ﷺ de onlara sütü bulunan develerin idrar ve sütlerini içmelerini emretmişti. Bu insanlar iyileşince çobanı öldürmüşlerdi. (*Furkān*, 12)

sûfî-mutasavvıf-mustasvif/sûfiyye (صوفية / مستصوف – متصوّف – صوفي)
{ahlâk-ı sûfiyye; 'ilm-i dirâset; kurrâ'; mutasavvıf-ı câhil; mutasavvıfe; tâ'ife-i hulûl; tâ'ife-i ittihâd; tâ'ife-i vusûl; tarîkat-ı sûfiyye; tekellüf}

* *Sûfiyye* {sûfîler topluluğu}, Allah'ın yeryüzündeki ümenâsındır {emin adamlarıdır}. O'nun sırlarının ve ilminin bekçileri, mahlûkatının safveti, O'nun muhlis kulları, muttakî dostları, sâdık ve sâlih sevgilileridir. Sâbık {öne geçmiş}, ebrâr, mukarreb, büdelâ ve hayırlı kullarıdır; Allah, onların kalblerini mârifetiyle; bedenlerini de hizmetiyle süslemiştir. Dillerini zikrine düşkün hâle getirmiştir. Murâkabesiyle sırlarını temizlemiştir. Onlar, Allah'a {O'nun emirlerine} güzelce uymaları ve devamlı O'nun inâyeti altında bulunmaları sebebiyle, en güzel bir biçimde ileri safta yer alırlar. {Allah} onları velâyet tâcıyla taçlandırmış, onlara hidâyet elbiselerini giydirmiştir. Kalblerini büyük bir sevgiyle kendisine yönlendirmiştir. Lütfuyla onları huzûrunda toplamıştır. Onlar da Allah'tan başka her şeyden müstağnî kalmışlar {O'ndan başkasına ihtiyaç duymamışlar}, O'ndan başkasını tercîh etmemişlerdir. O'na dayanmış, O'nun kapısında beklemiş, kazâsına rızâ göstermiş, belâsına sabretmiş, O'nun için vatanlarını terketmiş, kardeşlerine hicret etmişlerdir. O'nun için bütün alâkalardan sıyrılmış, halktan kaçmışlardır. Sadece O'nunla ünsiyet kurmuş, O'ndan başkasından vahşet {sıkıntı} duymuşlardır. Allah şöyle buyurur: "*İşte bu Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sâhibidir.*" [Cumâ, 62/4] (*Luma'*, 19)

* Farzları yerine getirmek ve haramlardan kaçınmaktan sonra *sûfiyye*yi zikretmiş olduğum topluluklardan {fıkıhçılar ile hadîs ehlinden} ayıran husûsiyetlerden biri de, kendilerini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmeleri, taleb ve maksadları arasına giren her türlü alâkadan sıyrılmış olmalarıdır. Zira onların Allah Tebâreke ve Teâlâ'dan başka taleb ve maksadları yoktur.

Sûfiyyenin bunlardan başka bazı âdâbları ve çeşitli hâlleri vardır. Bunların bazıları şunlardır: Dünyânın çoğu nîmetinden vazgeçerek azıyla kanâat etmek, yalnızca çok gerekli olan azıkla yetinmek, giyecek, istirahat, yiyecek gibi dünyâ sıkıntılarından ancak gerekli olanla iktifa etmek, fakirliği zenginliğe tercîh etmek, aza yaklaşıp çoktan uzaklaşmak, açlığı tokluğa, azı çoğa tercîh etmek, üstünlük ve büyüklüğü bırakmak, makam ve mevkîe îtibâr etmemek, halka şefkatli davranmak, büyük küçük herkese tevâzû göstermek, ihtiyaç anında bile başkasını kendisine tercîh etmek, dünyâ {nîmetlerini} yiyenlere aldırış etmemek, Allah hakkında güzel zanda bulunmak, tâate koşarken ve bütün hayırlarda yarışırken ihlâs üzere olmak, her şeyden kopup Allah Teâlâ'ya yönelmek, O'ndan gelen belâya sabretmek, O'nun kazâsına râzı olmak, mücâhede, nefsin hevâsıyla mücâdele ve nefsin hazlarından sakınarak ona karşı koymaya devam etme {süreklilik sağlama} konusunda sabır göstermek, -zira Allah Teâlâ nefsi, "*emmâre-i bi's-sû {dâimâ kötülüğü emreden}*" olarak târîf **etmiştir-** ve ona "*Senin en büyük düşmanın iki yakan arasındaki nefsindir*" {hadîsine göre en büyük düşman} gözüyle bakmak. (*Luma'*, 29)

* *Sûfiyye*nin âdâb ve şemâili arasında şunlar da yer alır: İlâhî sırlara riâyet, Melik ve Cebbâr {olan Allah'ı} murâkabe etmek, çirkin olan havâtırı defederek kalbleri korumak, Allah'tan ﷻ başka hiç kimsenin bilmediği güzel fikirlerle meşgul olarak hâzır {uyanık} bir kalb, duru bir zihin, sağlam bir niyet ve tam bir yönelişle Allah'a kulluk etmek. Çünkü Allah ﷻ, sadece kendi rızâsı için yapılmış olan amelleri kabûl eder...

...*Sûfiyye*nin âdâb ve şemâili arasında şunlar da vardır: Evliyânın yollarına sülûk etmek, asfiyânın mânevî menzillerinde konaklamak, rûhu bezl, nefsi telef ederek {var gücüyle çalışarak} Allah'ın ve kullarının haklarının hakîkatine sarılmak, ölümü hayata tercîh etmek, maksadlarına erişebilmek için zilleti izzete, zorluk ve şiddeti rahatlığa üstün saymak. Çünkü o, Allah'tan ve Allah'ın murâdından başka bir şey murâd etmez. (*Luma'*, 30)

* Yine *sûfiyye*nin, hırs ve emeli, bunların inceliklerini, nefsi, onun izlerini ve havâtırını tanıma, riyânın, gizli şehvetin ve şirk-i hafînin {gizli şirkin} ne olduğunu bilme ve bunlardan kurtuluş yolunu gösterme husûsunda husûsî bir yeri vardır. Allah'a ﷻ inâbenin nasıl olacağını, sıdk ile ilticâ etmeyi, sürekli olarak iftikar {hâl ve hacetini Hakk'a arzetme}, teslîmiyet ve tefvîzin nasıl mümkün olacağını tam olarak bilenler onlardır.

*Sûfiyye*nin, ulemâ ve fakihlerin zor anlayabildiği bazı meseleleri {keşf ve ilhâm yardımıyla} anlama usûlleri vardır. Çünkü bu usûl, işâretlerdeki ince noktaları, ibârede saklı olan latîf ve ince mânâları açıklar. Onların görüş beyân ettikleri ince mânâlı husûslar, avârız, alâik {dünyâ bağ ve alâkası}, perdeler, gönüllerde gizlenen şeyler, ihlâs makamları, mârifet hâlleri, ubûdiyyet hakîkatleri, kâinâtın ezeldeki yokluğu, Kadîm'le karşı karşıya geldiğinde hâdisin {ezelî varlık karşısında sonradan olan varlığın} yok olması, nîmeti görmenin kaybolup, geriye nîmet vereni görmenin kalması (verme fiilini görmenin kaybolması), hâl ve makamları atlamak, tefrika hâlindeki her şeyin cem'i {bütün ayrılıkların bir araya toplanması}, kasdın yok olarak Maksûd'un kalması (verilen şeyleri görmekten yüz çevirmek), îtirâzı terk etmek, yok olmayı sağlayacak yollara sülûk etmeye yönelmek, {mânevî yolculuktaki} tehlikeli çölleri geçmek gibi husûslardır. (*Luma'*, 32)

* *Sûfiyye*, sadece bir ilimde teferrüd etmiş, sadece bir makam ve hâle bürünmüş kimseler değildir. Aksine onlar bütün ilimlerin kaynağı, övülmeye değer hâllerin ve eskilerin ahlâkının mahallidirler. Onlar, hâlden bir hâle intikal etme husûsunda Allah Teâlâ ile beraber olup, dâimâ daha fazlasına mârûz kalırlar. Hâlleri böyle değişken olan ve devamlı ilerleyen kimselerin bu hâllerden sadece birinin adıyla anılması uygun olmaz. Bu sebeble ben onlara sadece bir hâl ve bir ilim izâfe etmedim. Çünkü ben, onlara her vakitte yalnızca bir hâl izâfe etseydim, onlara verdiğim bu isim, hâl, ahlâk, ilim ya da amel bakımından onları tamamen ihtivâ etmezdi. O zaman da, onlara her vakitte bir başka isim verınem gerekecekti.

Hâl böyle olunca, her zaman içinde bulundukları bir hâl {sürekli olarak giydikleri elbise}, sadece zâhirî bir kıyafetten ibâret kalmadığından, onlara bu hâli izâfe ettim {onları "*sûfiyye*" diye adlandırdım}. Çünkü sûf {yün} giymek peygamberlerin âdeti, evliyâ ve asfiyânın şiârıdır. Bu konudaki rivâyet ve haberler pek çoktur. Sûfîleri elbiselerine izâfe edince, bu onların ilim, hareket, hâl ve övgüye değer olan ahlâklarına da şâmil bir isim olmuştur. Görmez misin ki Allah Teâlâ, Hz. Îsâ'nın ashâbının havâssını, giydikleri elbiseye nisbetle "*Havârîler...*" [Mâide 5/112] diye yâd etmiştir. Onlar beyaz elbise giyiyorlardı. Allah Teâlâ, onları sâhib oldukları ilim, amel ya da hâle nisbet etmek yerine, giydikleri bu elbiseye nisbet etmiştir. Bana göre sûfîlerin durumu da aynıdır. En doğrusunu Allah bilir. Sûfîler zâhirî elbiselerine nisbet edilmiş {ve böylelikle bu ismi almış}, büründükleri ilim ve hâle nisbet edilmemişlerdir. Çünkü sof giymek peygamberlerin ve sıddîkların adeti, (miskinlerin ya da) kendilerini ibâdete veren kişilerin şiârıdır. (*Luma'*, 40)

* Tasalarını akılları yoluyla çözen, onlardan kalbleriyle uzaklaşan, nefslerinin şerrinden Mevlâ'larına sığınanlar... işte bunlar *sûfiyye*dir...

...Zünnûn Mısrî'ye "*Sûfî kimdir?*" diye sorulduğunda şu cevâbı vermiştir: "*İstemekle yorulmayan, elinden zorla almakla darılmayan kimsedir.*" Bir başka seferinde şunları söylemiştir: "*Onlar o kimselerdir ki, Allah'ı her şeye tercîh etmişler; Allah da onları her şeye tercîh etmiştir.*" (*Luma'*, 45)

* Ebû Hüseyin Ahmed b. Muhammed Nûrî, "*Sûfî kimdir?*" diye sorulduğunda demiştir ki: "*Sûfî, semâ dinleyen ve sebeblere sarılmayı tercîh eden kişidir.*"

Ebû Hasan Kannâd'a *sûfî*nin mânâsı sorulduğunda şu karşılığı vermiştir: "*Sûfî kelimesi safâ'dan alınmıştır. O da her vakitte Allah'a ﷻ vefâ şartını yerine getirmektir.*" (*Luma'*, 46)

* *Sûfî*nin mânâsı bir başka sûfîye sorulduğunda şöyle demiştir: "*Sûfî, ubûdiyyet sıfatını tahakkuk ettirerek {gerçekleştirerek} Hakk'ın dostluğuna ermiş, beşeriyet bulanıklıklarından temizlenmiş, böylelikle hakîkat mertebelerine ulaşmış ve şerîat hükümlerine {bu hükümlerin hakîkatlerine} yaklaşmış olan kimsedir. Böyle yaparsa o kimse artık sûfîdir. Çünkü o {Hakk tarafından} tasfiye edilmiştir {onu saflaştıran Hakk'tır}.*"...

...{Dedim ki:} "*Hakîkatte sûfiyye kimlerdir? Onların vasıflarını bize anlat!*" Bana şöyle cevâb verdi: "*Allah'ı ve hükümlerini bilen, Allah Teâlâ'nın ﷻ kendilerine öğrettikleriyle amel eden, Allah'ın ﷻ kendilerinden istediklerini tahakkuk ettiren {gerçekleştiren}, tahakkuk ettirdikleriyle vecde eren, vecd duydukları şeylerde fânî olan kişilerdir. Çünkü her vecd ehli, vecde erdiği şeyde fânî olur.*"...

...Şiblî'ye[rh] "*Sûfiyye niçin bu adla anılır?*" diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: "*Onlara, üzerlerinde bulunan nefslerinin kalıntısı sebebiyle böyle denmiştir. Eğer böyle olmasaydı, onlara lâyık bir isim bulunmaz ve verilmezdi.*"...

...Yine denilmiştir ki, "*Sûfiyye Suffe ehlinin bakiyyesidir.*" (*Luma'*, 47)

* Şeyhlerden biri *tasavvuf*un ne olduğu sorusuna üç cevâb vermişti: "*Birincisi ilim şartına bağlıdır ki o, kalbin bulanıklıklardan tasfiye edilmesi, mevcûdâta {varlıklara} karşı güzel muâmele ve şer'î meselelerde Hz. Peygamber'e ﷺ uymaktır. İkincisi hakîkat diliyle cevâbtır ki buna göre, mülkün yokluğu, sıfatlara kölelik etmekten kurtulmak ve göklerin yaratıcısıyla yetinmektir. Üçüncü olarak Hakk diliyle verilen cevâb ise şudur: O Onları sıfatlarından tamı olarak saflaştırır {arındırır}, temizler ve böylece onlara 'sûfî' denilir.*" (*Luma'*, 48)

* {Sûfîlerden bir kısmı şöyle demiştir:} Sırları {içleri} saf, dışları pak olduğu için sûfîlere "*sûfiyye*" denilmiştir.

Bişr b. Hâris, "*Sûfî, Allah için kalbini saf hâle getirmiş olan kişidir*" demiştir.

Sûfîlerden biri "*Sûfî, Allah ile olan muâmelesini saf hâle getirdiği için Yüce Allah'ın saf ikrâmına nâil olan kimsedir*" demiştir.

Bazı sûfîler bu konuda şöyle der: "*Sûfilere 'sûfiyye' denilmesi Yüce Allah'ın huzûrunda ilk safta bulunmalarındandır.*" Gerçekten de sûfîler, himmetleriyle Hakk'a dönmüşler, kalbleriyle O'na yönelmişler, rûhlarıyla O'nun huzûrunda bulunmuşlardır.

Diğer bazı sûfîlere göre sûfîlerin vasıfları, Resûlullah zamanındaki Ehl-i Suffe'nin husûsiyetlerine yakın olduğu için kendilerine "*sûfiyye*" denilmiştir. Başka bir sûfî topluluğuna göre sûfîler, "*yün*" mânâsına gelen softan yapılan elbiseler giydikleri için "*sûfî*" adını almışlardır. Sûfîleri "*suffe*" ve "*saff*" kelimelerine nisbet edenler, zâhirî hâllerini dikkate alarak kendilerine bu ismi vermişlerdir.

Sûfiyye, dünyâyı terkederek vatanlarından ayrılan; dostlarını bırakarak memleket memleket dolaşan; karınlarını aç, bedenlerini çıplak bırakan; mahrem yerini örtme ve açlığı giderme konusunda terkedilmesi câiz olmayan miktardan fazla dünyâ nîmetlerinden faydalanmayan bir zümredir.

Sûfîler vatanlarını terkettikleri için "*gureba*"; memleket memleket dolaştıkları için "*seyyahîn*"; sahrâlarda dolaşmaları ve zarûret hâlinde mağaralara sığınmaları sebebiyle bazı memleket ahâlisi tarafından "*şikeftiyye*" diye adlandırılmışlardır. Sûfîlere *şikeftiyye* diyen ahâlinin {Horasanlılar'ın} dilinde şifkeft "*mağara*" mânâsına gelir. Şamlılar sûfîlere cû'iyye {açlar} adını vermişlerdir. Sûfîlerin gıda maddelerinden sadece zarûret miktarınca faydalanmaları bu ismi almalarına sebeb olmuştur...

...Serî Sakatî, *sûfiyye*yi vasfederken şöyle demiştir: "*Hasta insanlar gibi yemek yerler, suya batan kimseler gibi uyurlar ve mahcub kimseler gibi konuşurlar.*" Mülkiyetlerinde bulunan eşyâyı terkettikleri için sûfîlere "*fukarâ*" da denilmiştir. {Yine Serî}

kendisine "*Sûfî kimdir?*" diye sorulunca şu cevâbı vermiştir: "*Sûfî, mâlik ve memlûk olmayan kişidir.*" Yani tamah ona yanaşamamıştır. Başka biri de şöyle demiştir: "*Sûfî, bir şeye sâhib olmayan kişidir. Eğer sâhib olursa onu hemen harcar.*"

Giyim ve kıyafetleri dikkate alınarak tasavvuf ehline "*sûfiyye*" denilmiştir. Onlar nefsin hazzı için yumuşak ve güzel görünüşlü elbiseler giymezler. Sadece mahrem yerlerini örtmek için elbise giydiklerinden dolayı sert kıldan ve kalın yünden yapılan elbise ile yetinirler. (*Ta'arruf*, 6)

* Bündar b. Hüseyin şöyle der: "*Sûfî, Hakk'ın kendisi için seçerek nefsinden saflaştırıp arındırdığı, iddiâ sâhibi olarak tekellüfle {zorlamayla} amel etme hâline döndürmediği kimsedir.*" "*Ufiye {afiyet verildi}*" vezninde "*sûfiye {saf hâle getirildi}*" şeklinde bir izah yapmak da mümkündür. "*Âfâhü'Allah fe ûfiye {Allah ona afiyet verdi, o da afiyet buldu}*"; "*Kefâhü'Allah fe kûfiye {Allah ona kâfi oldu, o da yeterli hâle geldi}*"; "*Cezâhü'Allah fe cûziye {Allah ona cezâ verdi, o da cezâlandırıldı}*" gibi deyimler buna örnek teşkîl eder. Şu hâlde Allah'ın sûfî hakkındaki fiili "*sûfiye*" isminde zâhirdir. Sûfî tek başına Allah'la bulunan zâttır.

Ebû Ali Rûzbârî'ye "*Sûfî kimdir?*" diye sorulduğunda şöyle demiştir: "*Safâ üzere sûf {yün} giyen, hevâsına cefânın tadını tattıran, dünyâyı arkasına atan ve Muhammed Mustafâ'nın ﷺ yolunu tutan kişidir.*"

Aynı soru Sehl b. Abdullah'a {Tüsterî'ye} sorulunca, o da şu karşılığı vermişti: "*Kederi safâ {bulanıklığı berraklık} hâline gelen {bulanıklıktan durulan}, fikirle dolan, insanları bırakarak sadece Allah'la meşgul olan, altın ile toprağı eşit gören kişidir.*" (*Ta'arruf*, 9)

* *Sûfiyye* Allah'ın; Vâhid, Ahad, Ferd, Samed, Kadîm, Âlim, Kadir, Hayy, Semî, Basîr, Azîz, Azîm, Celîl, Kebîr, Cevâd, Raûf, Mütekebbir, Cebbâr, Bâkî, Evvel, İlâh, Seyyid, Mâlik, Rabb, Rahmân, Rahîm, Mürîd, Hakîm, Mütekellim, Hâlık ve Râzık olduğu üzerinde müttefiktirler. Onlara göre Allah, kendisini hangi sıfatlarla vasıflandırmışsa o sıfatlara, hangi isimlerle isimlendirmişse o isimlere sâhibdir. O, isim ve sıfatlarıyla kadîmdir, ezelîdir. Hiçbir bakımdan mahlûkata {yaratıklara} benzemez. Zâtı diğer zâtlara, sıfatları öbür sıfatlara benzetilemez. Mahlûkların sonradan meydana geldiklerini gösteren hiçbir işâret O'nda mevcûd değildir. O, sonradan olan şeylerden evveldir, öncedir. O'ndan başka ezelî varlık ve O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyden evvel mevcûd olan bir varlıktır.

O, cisim, madde, şekil, şahıs, cevher, araz değildir. O'nda birleşme, ayrılma, hareket, sükûn, fazlalık, eksiklik yoktur. Bölüm ve parçalara sâhib, âlet ve organlara mâlik değildir. Yön ve mekândan münezzehtir. Âfet ve musîbetler O'na isâbet etmez. O'nu uyuklama tutmaz. Vaktin hükmüne tâbî olmaz. İşâretler O'nu tâyîn edemez. Mekân O'nu ihtivâ etmez. Üzerinden zaman geçmez. Bir şeye dokunmak, bir köşeye çekilmek, bir yere hulûl etmek, girmek O'nun hakkında söz konusu olamaz. O'nu fikirler ihata edemez, perdeler örtemez, gözler idrâk edemez...

...*Sûfiyye*, evliyânın; su üzerinde yürümek, hayvanlarla konuşmak, az zamanda uzun mesafe katetmek ve bir şeyin mahallinden ve mevsiminden başka bir yerde ve zamanda zuhûr etmesi gibi –mucize türünden görülen- kerâmetlerini kabûl etme husûsunda ittifâk ederler. Bu husûsta sahîh rivâyetler ve hadîsler mevcûddur. Bunlardan Kur'an da bahsetmiştir. (*Ta'arruf*, 13)

* *Sûfiyye* şöyle der: "*İmânın aslı kalbdeki tasdîk ile birlikte dil ile ikrardır. Fer'i {dalları} ise farzları edâ etmektir.*" Yine onlar, "*İmân hem zâhirde, hem de bâtında bulunur, bâtın bir şeyden ibârettir o da kalbdir, zâhir ise muhtelif şeylerdir*" demişlerdir. (*Ta'arruf*, 52)

* Kelâm âlimlerinden biri, Ebu'l-Abbas b. Atâ'ya: "*Ey mutasavvıflar, neden duyanlara garîb gelen kelimeler türeterek alışılagelen dilin dışına çıktınız? Sizin bu yaptığınız, gizli kapaklı olarak tuttuğunuz yolun ayıbını örtme arzusundan başka bir şey değildir*" deyince Ebu'l-Abbas o kimseye şöyle cevâb vermiştir: "*Biz bunu yalnızca bize göre şerefli olduğundan onu kıskandığımız için bizim dışımızdakilerden hiç kimse bu yola girmesin diye yaptık.*" (*Ta'arruf*, 60)

* ...Ebû Yâkub Sûsî'ye göre "*Sûfi, sebebin rahatsız etmediği, talebin yormadığı kişidir.*" ...Şiblî'ye, sûfîlerin neden bu isimle isimlendirildikleri sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Çünkü onlar, şekillerin varlığı ve sıfatların isbâtıyla vasıflandılar. Eğer şekillerin yok oluşu ve sıfatları isbât edenle vasıflansaydılar, ayırıcı vasıfları sıfat ve şekle sâhib olmamak olurdu.*" Böyle demekle {Şiblî}, mütehakkik {gerçek sûfî} için şekil ya da sıfat sâhibi olmayı inkâr etmiştir. Ebû Yezîd Bistâmî de "*Sûfiler Hakk'ın kucağındaki {himayesindeki} bebeklerdir*" demiştir... (*Ta'arruf*, 62)

* Bu adlandırma, *sûfiyye*ye {sûfîler topluluğuna} hâkim olmuştur. Müfred {tekil} olana "*sûfî*", cemaatine de "*sûfiyye*" denir. Buna vâsıl olan kişiye "*mutasavvıf*", bunlardan oluşan cemaate de "*mutasavvıfe*" denir. Bu ismin Arabca olduğunu gösteren bir kök ve kıyas yoktur. Bu ismin ancak lakab hükmünde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kelimenin, kamîs {gömlek} giyilmesine "*takammese {gömlek giydi}*" şeklinde isimlendirilmesinden hareketle, *sûf {yün}* kelimesinden "*tesavvefe {yün giydi}*" mânâsında *tasavvuf* olarak türetildiğini söyleyenler vardır. Bu da bir görüştür. Ancak yün giymek bu topluluğa özgü bir şey değildir.

Kelimenin, Hz. Peygamber'in ﷺ mescidine mensûb olan *Suffe*'den geldiğini söyleyenler vardır. Ancak *suffe* kelimesinin nisbeti *sûfî* şeklinde gelmez {*suffî* şeklinde gelir}.

Kelimenin *safâ* kökünden türetildiğini söyleyenler de vardır, ama *sûfî* kelimesinin lugat îtibâriyle *safâ* kelimesinden türetilmesinin imkânsız oluşu yüzünden bu da doğru değildir {safânın nisbeti *safevî* şeklinde gelir}.

Kelimenin ***saff*** kökünden türetildiğini söyleyenler de vardır. Sûfîlerin {Allah'a yakınlık konusunda} ilk safta bulunmalarından dolayı bu mânâ doğrudur. Ancak

lugat îtibâriyle kelimenin ***saff*** keilmesine nisbet edilmesi yanlış olur {çünkü *saff* kelimesinin nisbeti *saffî* şeklinde gelir}.

Netice îtibâriyle sûfî topluluğu, husûsiyetlerinin anlaşılmasına yardımcı olacak lafzî bir kıyas ya da bir kökten türemeyi gerektirecek bir liyâkate muhtaç olmayacak kadar meşhurdur. Üstelik insanlar tasavvuf ve mânâsı, sûfî ve kimliği hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu târîflerin hepsi de, sûfî hakkında vâkî olan {farklı farklı} şeyleri açıklar. (Kuşeyrî, 137)

* ...Hamdûn Kassâr şöyle demiştir: "*Sûfilerle arkadaşlık et! Çünkü onlar, aralarında {karşılaştıkları} çirkinlikleri te'vîl edecek mazeretlere yönelirler {hayata ve insanlara iyimser bir gözle bakarlar}. kendilerinde görülen güzelliklerle alâkalı olarak da kendilerini üstün görmezler, seni yüceltirler {kendilerinde görülen iyiliği kendilerine değil, karşısındaki insanın iyiliğine bağlarlar}.*"

Harrâz'a ehl-i tasavvuf hakkında soru sorulduğunda şöyle demiştir: "*Bunlar öyle bir topluluktur ki, onlara bol bol ilâhî ihsan verilmiş, {Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan} mânî olunacak kadar fânî olmuşlar, sonra kendilerine, {Hakk'a} yakın olan sırlardan {halka} 'Bize ağlayınız' demeleri için nidâ edilmiştir {seslenilmiştir}*"

Cüneyd demiştir ki: "*Tasavvuf, barışı olmayan savaştır {sürekli mücâhededir}.*" Yine onun bir sözü "*Onlar bir evin halkıdır, aralarına onlardan başka kimse giremez.*" Onun bir başka sözü "*Tasavvuf, derli toplu bir zihinle Allah'ı zikretmek, semâ ile vecde gelmek ve {Kur'ân ve Sünnet'e} uyarak amel etmektir.*" Cüneyd'in bir başka sözü ise şudur: "*Sûfî yeryüzü gibidir; kötü olan her şey ona atılır, ama ondan hep iyi şeyler çıkar.*" Yine bu konuda şöyle de demiştir: "*Sûfî yeryüzü gibidir; iyisi de, kötüsü de üzerine basar. Bulut gibidir, her şeyi gölgelendirir. Yağmur gibidir, her şey sular {ayrım yapmadan insanların ağırlığını yüklenir, onlara iyilikte bulunur}.*" {Konuyla ilgili} bir başka sözü de şudur: "*Zâhirine önem veren bir sûfî görürsen, bil ki bâtını harâbdır.*"

Sehl b. Abdullah {Tüsterî} demiştir ki: "*Sûfî kanını heder, malını helâl gören kişidir.*"

{Ebû Hüseyin} Nûrî demiştir ki: "*Sûfi'nin sıfatı, yoklukta sükûn {ve huzûr, şikâyette bulunmama}, varlıkta da îsârdır {başkasını kendisine tercîh etmek, bulduğunu dağıtmaktır}.*"

Kettânî demiştir ki: "*Tasavvuf ahlâktır, ahlâk bakımından senden üstün olan, safâ bakımından da üstündür.*"

Ebû Ali Rûzbârî de demiştir ki: "*Tasavvuf kovulsa da Sevgili'nin kapısından ayrılmamaktır.*" Yine onun bir sözü: "*{Tasavvuf,} bu'dun {uzaklığın} bulanıklığından sonra, kurbun safvetidir { yakınlığın saflığına ulaşmaktır}.*"

Denilmiştir ki: "*Çirkinlerin en çirkini cimri sûfidir.*" Şöyle diyenler de olmuştur: "*Tasavvuf boş el ve temiz kalbdir {zühd ve rızâdır}.*"

Şiblî demiştir ki: "*Tasavvuf, hiçbir kaygı taşımaksızın Allah'la beraber bulunmaktır.*"

Ebû Mansûr da şöyle demiştir: "*Sûfî Allah'tan işâret verir. Halk ise Allah'a işâret eder.*" {Sûfî, Allah'a ulaşmış olduğundan, yönü Allah'tan halka doğrudur, Allah'tan halka işâret verir. Tasavvuf yolunda ilerlememiş bulunan halk ise, Allah'a ulaşamamıştır. Onların işâreti Allah'a doğrudur. Şöyle de ifâde etmek mümkündür: Sûfînin işâreti müessirden esere, halkın işâretiyse eserden müessire doğrudur.}

Yine Şiblî şöyle demiştir: "*Sûfî halktan munkatî, Hakk'a muttasıldır {halktan ayrılmış, Hakk'la bütünleşmiştir}.*"

Ruveym şöyle demiştir: "*Sûfîler {birbirilerini irşâd ve ikaz etmekten} geri kalmadıkça hayırdadırlar. Ancak aralarında sulh vâkî olduğu {avâm gibi birbirlerini ikaz etmeyi bıraktıkları } zaman, onlarda hayır kalmaz.* "

Cerîrî de "*Tasavvuf, hâlleri murâkabe etmek, edebe sarılmaktır*" demiştir.

Müzeyyin "*Tasavvuf Hakk'a boyun eğmektir*" demiştir.

Ebû Türâb Nahşebî de şöyle demiştir: "*Sûfî o kişidir ki, hiçbir şey onu bulandırmaz, her şey onunla saflaşır.*"

Denilmiştir ki: "*Sûfî talebin {istemenin} yormadığı, sebebin rahatsız etmediği kişidir.*" (Kuşeyrî, 138)

* *Mutasavvıf-ı câhil* {câhil mutasavvıf}, bir şeyhin sohbetinde bulunmayan, bir büyükten edeb öğrenmeyen, {tasavvufî bir} hayat tecrübesi tatmamış olan kimsedir. Bu kimse, basîretsiz bir şekilde mavi elbiseyi giyer, kendisini sûfîlerin arasına atar, bast {genişlik ve ruhsat} yoluna sülûk eder. Aptallığı onu herkesin kendisi gibi olduğunu zannetmeye sevk eder. İşte bundan dolayı hak ve bâtıl yolunu seçemez olur. (Hücvîrî, 23)

* Bir topluluğa göre, *sûf* {yün elbise} giyindiği için *sûfiy*e "*sûfî*" adı verilmiştir. Diğer bir topluluğa göre {Allah yolunda} *saff-ı evvel*de {ilk safta} bulundukları için sûfîlere "*sûfî*" denilmiştir. Başka bir topluluğa göre *Aslıab-ı Suffe*'yi örnek aldıkları için bu ismi almışlardır. Diğerlerine göre bu isim *safâ*dan türemiştir. (Hücvîrî, 39)

* Safâ, kederin {yani saflık ve berraklık, bulanıklığın} zıddıdır. Keder beşere ait sıfatlardandır. Hakîkatte *sûfî*, keder sahasını geçmiş olan kimsedir. Nitekim Hz. Yusuf'u müşâhede ederek güzelliğindeki inceliklerde istiğrak hâline eren Mısırlı kadınlara beşeriyet hâli hâkim olmuş ve {ona beşeriyetlerinin fânîlik penceresinden baktıkları için, yaşadıkları} galebe hâli {tasavvufî mânâsının} tersine dönmüştü. (Hücvîrî, 41)

* *Sûfî*, velâyeti kâmil olan ve muhakkık velîlere verilen bir isimdir. Nitekim meşâyıhtan biri şöyle söylemiştir: "*Sevginin saflaştırdığı kimse sâfî olur, sevgilinin saflaştırdığı kimse ise sûfî olur.*" Bu ismin dil prensiplerine göre herhangi bir manâ-

dan türemiş olması doğru olamaz. Çünkü bu isim, türeyebileceği bir kökün çok üstündedir. Dil âlimleri, aynı cinsten olan kelimeleri birbirlerinden türetirler. Bulunabilecek herhangi bir kök safânın zıddıdır. Bir kelime ise zıddından türeyemez. Ehline göre bu mânâ güneşten daha açıktır, anlatmak için ibâreye ihtiyacı yoktur. Çünkü sûfî, ibâreden de işâretten de ötedir. Sûfînin durumu böyle olunca tüm âlem bilerek veya bilmeyerek onu anlatır. Mânâ ortaya çıkıyorsa ismin ne önemi kalır? Sûfîler kendilerinden kemâl ehli olana "*sûfî*", onlarla irtibâtlı olanlara ve talebesine de "*mutasavvıf*" derler...

...*Sûfî*, kendinden geçen, huyların pençesinden kurtulmuş bir şekilde Hakk ile bâkî olan ve hakîkatlerin hakîkatine tutunmuş olan kimsedir. *Mutasavvıf* ise bu dereceyi mücâhede ile elde etmeye çalışan ve onların davranışlarını elde etmek için çabalayan kimsedir. *Mustasvif* ise üstünlük, şân ve dünyâ hazzı için onlara benzemeye çalışan kimsedir. O bu ikisinden ve her türlü manâdan gafildir. O kadar gafildir ki hakkında şöyle söylenmiştir: "*Sûfîlerin nezdinde mustasvif sinek, başkalarına göre ise kurt gibidir.*"

Şu hâlde, sûfî vusûlün {kavuşmanın}; mutasavvıf usûlün {kavuşmaya götüren yolların}, mustasvif ise fuzûlî işlerin sâhibidir. (Hücvîrî, 43-44)

* Zünnûn Mısrî şöyle der: "*Sûfî o kimsedir ki, konuştuğu zaman sözü hakîkatlerden açıklamalar yapar, sükût ettiği zaman da alâkaları kesmek sûretiyle bedeni onun adına konuşur.*" Yani sûfînin sözleri tamamen sağlam bir esasa dayanır. Bütün fiilleri sırf tecrîddir {mâsivâdan tamamen sıyrılıştır}. Konuştuğunda sözleri tamamıyla hak olur, sustuğu zaman hareketleri tamamıyla fakr olur {Allah'a ihtiyaç ve niyaz hâlinin ifadesi olur}. (Hücvîrî, 45)

* *Sûfiyye*, rûhlarını beşerî kederlerden uzaklaştıran, nefsin âfetlerinden koruyan, Hakk'ın yanında en yüksek dereceye ve ilk saffa yerleşinceye kadar kendilerini hevâdan kurtaran ve {Allah'tan} başka her şeyden kaçan kimselerdir. (Hücvîrî, 46)

* Ebû Muhammed Mürtaiş der ki: "*Sûfî, düşüncesi, hiçbir şekilde adımından önce olmayan zâttır.*" Yani sûfî, bütünü ile huzûr hâlindedir. Kalbi nerede ise bedeni orada, bedeni nerede ise kalbi orada olur. Ayağı nerede olursa sözü orada, sözü nerede ise ayağı orada olur. Gaybeti olmayan huzûrun alâmeti işte budur.

Fakat "*Bu, 'Sûfî nefsinden gaib ve Hakk ile hâzır olan zâttır' şeklindeki târîf aykırıdır*" denilirse, deriz ki: "*Hayır, {hakîkatte} sûfî Hakk ile de nefsiyle de hâzırdır. Bu, cem'u'l-cem'e işâret eder. Çünkü, insan nefsini görmeye devam ederken, nefsinden gaib olmadıkça, gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olmaz. Nefse nazar etme hâli yok olunca gaybeti olmayan huzûr hâli hâsıl olur. Bu ise Şiblî'nin şu sözünün aynıdır: 'Sûfî iki cihanda Allah'la beraber, Allah'tan ﷻ gayrı olan bir şey görmez.'*" Hülâsa, kulun vücûdu {varlığı} gayr olan bir şeydir, ağyardır. Sûfî, gayr olan şeyi görmeyince nefsini de görmemiş olur. Nefy ve isbât hâlinde kendisinden tamamen fânî olur. (Hücvîrî, 48-49)

* Anladım ki, *sûfiyye*nin yolu ancak ilim ve amelle tamamlanır. Onların ilimlerinden anlaşılan şey, nefsin geçit yollarını kesmek, onu kötü ahlâk ve çirkin sıfatlarından temizlemektir. Bu şekilde kalb, Allah'tan ﷻ başka her şeyden ayrılarak zikrullahla hâllenmeye ulaşmış olur. (*Munkız*, 130)

* *Sûfiyye*nin büyüklerinin ulaşmak istedikleri mertebenin öğrenmekle değil, tatmakla, hâlle ve sıfatları değiştirmekle elde edildiği ortaya çıktı. Sıhhatin ve tokluğun târîflerini, sebeb ve şartlarını bilmekle, gerçekten sağlam ve tok olmak arasında ne kadar büyük bir fark vardır! (*Munkız*, 132)

* *Sûfiyye*, hakîkaten Allah yolunu tutan ve bulan kimselerdir. Gidişleri en güzel gidiş, yolları en doğru yol, ahlâkları en temiz ahlâktır. Dünyâdaki bütün akıllı insanların aklı, hikmet sâhiblerinin hikmetleri, şerîat sırlarına vâkıf olan âlimlerin ilmi, bunun yerine daha faydalı bir şeye ulaşmak üzere bir araya gelseler, buna imkân bulamazlar. Onların iç ve dış yaşayışlarındaki bütün hâl ve hareketler hep peygamberlik nûrundan feyiz almıştır. Peygamberlik nûrunun ötesinde yeryüzünü aydınlatacak başka bir nûr yoktur...

...Netîce îtibâriyle bu *sûfiyye* mesleğine ne denilebilir ki! Birinci şartı olan temizlik tamamen masivâullahı {Allah'tan başka her şeyi} kalbden çıkarmaktır. Namazın iftitah tekbîri mesâbesinde olan anahtarı, kalbin zikrullah ile tamamıyla Allah'ın varlığında istiğrâkı {yok olması}, bunun sonunda tam olarak fânî olmasıdır. Fenâfillâhın son mertebe sayılması, başlangıçta, insanın kendi ihtiyâr ve irâdesi ile yapabildiği bir şey gibi görünebilir. Hakîkatteyse bu, tarîkatın başlangıcıdır. Bundan evvelki hâller ise bu yola girenler için {eve girmeden önce geçilen} bir avlu mesâbesindedir.

Tarîkatın başından îtibâren keşf ve müşâhedeler başlar. Hatta bu yolun yolcuları, uyanıklık hâllerinde melekleri, peygamberlerin rûhlarını görür, sözlerini işitir, onlardan bir çok fayda elde ederler. Sonra hâl onların şekillerini, misâllerini görmekten öyle derecelere yükselir ki, bunu sözle anlatmak imkânsızdır. Bunu kim anlatmaya kalkışırsa, söylediklerinde kaçınılması mümkün olmayan açık hatalara düşer. Hulâsa iş, Allah'a o kadar yaklaşmak derecesine varır ki, bunlardan bir kısmı Allah'ın kendisine hulûl ettiğini, bir zümre Allah ile birleştiğini, diğer bir zümre de Allah'a vâsıl olduğunu tahayyül eder. Bunların hepsi hatadır. (*Munkız*, 139)

* *Sûfiyye*nin yolu, devamlı ibâdet yapmak ve Allah'tan başkasıyla alâkayı kesmektir. Kesbî ilimlerin, nefste sâbit bir meleke elde etmekten söz etmesi zordur. Bu, sadece ömrün başlarında kolay olabilir. (*Mîzân*, 38)

* *Mutasavvıf*, sûfî olmaya çabalayan ve bu konuda çabasını sürdüren kimsedir. Çabaladığında ve sûfîlerin yoluna girerek yolu aldığında "*mutasavvıf*" adını alır. Nitekim gömlek giyene "*tekammese {gömlek giydi}*", zırh giyene de "*tederre'e {zırh giydi}*" demeleri gibi zühd yolunu tutana "*mütezehhid {zâhidleşen}*" derler. Züh-

dünde nihâyete ulaşıp eren, eşyâdan nefret eder hâle gelerek eşyâdan fenâ bulan ve her şeyi terk edene "*zâhid*" denilir. Bu hâlden sonra zâhide eşyâ gelir fakat o onları istemez, onlardan nefret de etmez; aksine Allah'ın emrine uyar ve onun fiilini beklerse bu kimseye "*mutasavvıf*" denir. Sûfî, bu mânâ ile vasıflanırsa o zaman bu kelimenin mânâsı –sûfî kelimesi aslında "*musâfât {saflaştırma}*" kökünden alınmış "*saflaştırılmış*" mânâsındadır- Allah Teâlâ'nın saflaştırdığı kul demektir. Bu îtibârla, nefsin âfetlerinden temizlenen, yerilecek şeylerden uzak kalan, tuttuğu yolun övülecek hâllerine sülûk eden ve kalbiyle halkın hiçbirinde sükûnet bulmayarak hakîkatlere bağlı kalan kimseye "*sûfî*" denilmiştir.

"*Tasavvuf, Hakk ile sıdk {doğruluk}, halk ile güzel ahlâklı olmaktır*" denilmiştir. Mutasavvıf ile sûfî arasındaki fark ise şudur: Mutasavvıf işin başında olan, sûfî ise yolun sonuna gelmiş olan kimsedir. Mutasavvıf, vasl yoluna yeni girmiş olan, sûfî ise yolu kat' etmiş ve varılacak kimseye varmış olan kişidir. Mutasavvıf yüklenen, sûfî ise yüklenilen kimsedir. Mutasavvıf ağır-hafif ne varsa yüklenir de yüklenir, sonunda nefsi erir, hevâsı yok olur, irâde ve emâneti kaybolur, netîcede saflaşır ve "*sûfî*" adını alır. O zaman sûfî kaderin mahmûlü, meşîetin küresi, kudsün terbiyecisi, ilim ve hikmetlerin kaynağı, emniyet ve kurtuluşun yurdu, evliyâ ve abdâlın sığınağı, huzûr kaynağı, onların rahatlatıcısı olur. (*Gunye*, II, 160)

* Tasavvuf, *sûf* {yün} giymekten değil, safâdan türemiştir. Tasavvuf konusunda sâdık olan bir *sûfî*, kalbini Mevlâ'sı olan Allah ﷻ dışındaki her şeyden tasfiye eder. Bu {tasfiye işi}, kerâmet izhâr etmekle, başkalarını küçük görmekle, kitâblar telif etmekle, sâlihlerin hikâyelerini anlatmakla, parmakları tesbîh ve tehlîl ile hareket ettirmekle gerçekleşmez. Ancak Hakk'ı ﷻ taleb etme husûsunda sadakat, dünyâ husûsunda zühd, kalbi halktan ayırmak ve Mevlâ'nın dışındaki her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir. (*Feth*, 90)

* *Sûfî*, melâmetîden başkadır. Melâmetî iyiliğini açığa çıkarmayan, kötülüğünü de gizlemeyen kimsedir, sûfî ise halkla meşgul olmaz, halkın {kendisini} kabûl etmelerine, reddetmelerine de aldırmaz. (*Âdâb₂*, 7)

* Bundan başka *sûfiyye*, yüce ilimlerle ve şerefli hâllerin kendilerine has kılındığı mümtâz zâtlardır. Onlar muâmelet ilimleri, hâl ve hareketlerin kusurları ve yüce makamlar hakkında konuşmuşlardır. Bu yüce makamlar şunlardır: Tevbe, zühd, verâ, sabır, rızâ, tevekkül, mehabbet, havf, recâ, müşâhede, tuma'nîne, yakîn, kanâat, sıdk, ihlâs, şükür, zikir, fikir, murâkabe, îtibar, vecel {korku}, tâzîm, iclâl, pişmanlık, hayâ, cem' ve tefrika, fenâ-beka, mârifet-i nefs, mücâhede-i nefs, riyânın, gizli şehvetin ve şirkin incelikleri, ihlâsın keyfiyeti.

Sûfiyye aynı zamanda mânî olan ve menedici şeyler, zikirlerin hakîkatleri, tevhîdin tecrîdi {saf tevhîd}, tefrîd dereceleri, sırrın cürümleri, Kadîm'le karşılaştırıldığında hâdisin yokluğu, hâllerin kusurları, fark hâlindeki şeylerin cem'i, karşılık ve bedellerden yüz çevirmek ve îtirâzı terketmek gibi fakihlere müşkil görünen

şeyleri istinbât edip açıklarlar. Derece ve menzillerdeki bu tür husûslardaki müşkillerden başka, canlarını verecek kadar mücâdele etmek onlara has bir fiildir. O kadar ki, böyle bir hâli bulunduğunu iddiâ edenlerden delîl isterler. Onlar bu hâllerin doğrusu ve yanlış şekilleri hakkında görüşler beyân ederler. Onlar dînin koruyucusu ve gözde mensûblarıdır. (*Âdâb*$_2$, 15)

* *Ahlâk-ı sûfiyye* {sûfiyyenin ahlâkı} şunlardan meydana gelir: Hilm, tevâzu, samimiyet, şefkat, tahammül, muvâfakat, ihsân, yumuşaklık, îsâr, hizmet, ülfet, güleryüzlülük, kerem, fütüvvet, mevkî ve makamı terk, mürüvvet, meveddet, cûd, teveddüd, af, bağışlama, sehâ, vefâ, hayâ, kibar muâmele, müjdeleyici olmak, güzel söz, sükûnet, vakar, duâ, senâ, hüsn-i zan, nefsi küçük görme, ihvânı güzel karşılama, şeyhlere saygı, küçüklere şefkat, büyüklere saygı, kendisinin verdiğini küçük görmek, kendisine verileni büyük görmek. (*Âdâb*$_2$, 19)

* *Sûfiyye, ilm-i dirâset*ten {kesbî ilim demek olan dirâset ilminden} de nasîb almışlardır. Dirâset ilmi sûfîleri bildikleriyle amel etmeye götürmüştür. Bildikleriyle amel ettiklerinde bu amel onları verâset ilmine götürmüştür. Onlar da diğer ilim erbabıyla aynı mâlûmâta sâhib oldukları hâlde ilm-i verâseti de bildiklerinden onlardan daha üstün ve daha âlim oldular.

İlm-i verâset ise, dînî en ince noktalarına kadar bilmektir. Allah Kur'an'da *"Her topluluktan bir kısmının dîni iyi öğrenmek ve savaştan geri döndüklerinde kavimlerini uyarmak için harbden geri kalmaları gerekli olmaz mı?"* [Tevbe, 9/122] buyurmuştur. Âyette geçen uyarma fıkhî bilgilerle mümkün olur. Uyarmak, uyarılanın ilim ile hayata döndürülmesi demektir. İlimle hayata döndürmek, dînî meselelerde mütehassis olan fakih seviyesindekilerin yapabilecekleri bir mazhariyettir. Bu yüzden fıkıh, dîndeki en yüce ve mükemmel mertebelerden olmuştur. Burada *"fıkıh"* kelimesiyle kasd edilen dünyâda tam mânâsıyla zühd hayatı yaşayan takvâ sâhibi âlimin ilmidir. Böyleleri sâhib oldukları bu ilim sebebiyle içinde bulunduğu toplumu uyarıcı rütbesine ulaşmışlardır. İlim ve hidâyetin ilk kaynağı, Hz. Peygamber'dir ﷺ. (*'Avârif*, 13)

* Bil ki, bu kitabda, *sûfiyye*nin şerefli hâli olarak zikrettiğimiz her şey *mukarreb*in hâlidir. *Sûfî mukarreb*dir. Kur'ân'da *"sûfî"* ismi geçmez. Sûfî ismi yerine mukarreb kullanılmıştır. (*'Avârif*, 15)

* *Sûfiyye*, müslüman topluluklar içinde, Resûlullah'a tâbî olmaya tam mânâsıyla muvaffak olmuş kimselerdir. Çünkü onlar Peygamber'in sözlerine kayıtsız şartsız boyun eğdikleri gibi, onun emirlerini harfiyyen yerine getirmiş ve yasaklarından kaçınmışlardır. Nitekim Allah *"Peygamber size neyi verirse onu alın, size neyi yasaklarsa, ondan kaçının"* [Haşr, 59/7] buyurmuştur. Onlar da amellerinde, rızıklarında, ibâdetlerdeki gayretlerinde, teheccüdde, namaz ve orucun nafilelerinde ve daha pek çok meselede Resûlullah'ın izinden gitmişler, söz ve hareketle-

rinde ona uymanın bereketiyle rızıklanmışlar; Resûlullah'ın hayâ, hilm, af, müsâmaha, merhamet ve şefkat, güzel geçinme, nasîhat ve tevâzû gibi ahlâkî husûsiyetleriyle ahlâklanmışlar; onun haşyet, sekînet, heybet, tâzîm, rızâ, sabır, zühd ve tevekkül gibi çeşitli hâlleriyle hâllenmişlerdir. Bu sûretle, ona uymanın her şubesine vefâ göstermişler, sünneti hakîkî mânâda ihyâ etmişlerdir.

Abdülvâhid b. Zeyd'e *"Size göre sûfiyye kimlerdir?"* diye sorulduğunda şu karşılığı vermiştir: *"Sürekli olarak akıllarıyla sünneti anlamaya dikkat edenler, ona tam mânâsıyla ve ayrılmamak üzere kalbleriyle bağlananlar, nefslerinin şerrinden Efendi'lerine sığınanlar... İşte sûfiyye bunlardır."* (*'Avârif*, 34)

* *Sûfî*, Yüce Allah'a olan ilticâsındaki sadâkati, O'na güzel bir şekilde bağlılığı ve kurbundan {yakınlığından} hissedâr olması ve gece gündüz {ibâdetleriyle} Allah Teâlâ'ya latîf bir şekilde kulluk etmesinden dolayı, Allah nezdinde en güzelin ne olduğunu ayırd edebilen kimsedir. Çünkü o Rabb'ini bilir. Muhâdese ve mükâlemeden {ilâhî hitâb ve ilhâmdan} nasîbi vardır. (*'Avârif*, 39)

* Deriz ki: *"Sûfî, dâimâ kalb tasfiyesi ile meşgul olan kişidir. Nefsin şâibelerinden kalbi tasfiye ederek her ânını bulanıklıklardan temizler. Onun bu tasfiyesine Mevlâ'sına karşı dâimâ iftıkar {ihtiyaç} hâli yardımcı olur. Netîcede iftikarın devamlılığı, onu bulanıklıklardan arındırır. Nefsi harekete geçip nefsânî sıfatlarından biri ortaya çıkacak olsa, derin basîretiyle bunu derhâl farkeder, hemen nefsten Allah'a sığınır. Tasfiyeye devam ederek cem' hâlini yaşar. Nefsin harekete geçmesiyle fark hâli ortaya çıkar, tefrika {fark} ve bulanıklık meydana gelir. Ancak Rabb'i kalbine hükmedince, o da kalbi sayesinde nefsine hâkim olur."* (*'Avârif*, 40)

* *Sûfiyye*ye sûf giydikleri için *"sûfî"* denilmesi zâhirlerine göre verilen bir hükümdür. Onların hâl ve makamlardan herhangi birini nisbet edilerek tavsif edilmesi de bâtınlarına göre verilen bir hükümdür. Zâhirlerine göre verilen hüküm daha muvâfık ve evlâdır. Onları elbiseleri olan sûfa nisbet edip *"sûfiyye"* olarak adlandıran görüş, tevâzûa daha lâyık ve daha yakındır...

...{Bir görüşe göre} onlar *"sûfiyye"* olarak adlandırılmıştır, çünkü onlar, gayret ve ihtimamlarını kalbleriyle ve gönülleriyle {her an} Allah'a ve O'nun huzûrunda bulunmaya yöneltmek sûretiyle Allah'ın ﷻ huzûrunda ilk safta yer alırlar...

...*Sûfiyye*ye, Hz. Peygamber ﷺ zamanında onun çevresinde ve terbiyesi altında yaşayıp fakîr ve muhâcirlerden oluşan Suffe'ye nisbetle bu ismin verildiği de söylenmiştir. (*'Avârif*, 42)

* *Sûfî*, {Hz. Peygamber'in ﷺ *"Onlar, Allah'ın zikrine çok düşkün olan kişilerdir. Zikir, üzerlerinden {günah ve dünyâ işlerinden ibâret olan} ağırlıklarını kaldırmıştır. Böylece onlar, kıyâmete hafifleyerek gelmişlerdir."* [Tirmîzî, Duâ, 128] dediği,} *müferridûn*un makamındadır. *Mutasavvıf* ise, seyrinde Allah Teâlâ'nın zikrine kalbin karar noktasına, kalbiyle O'nun murâkabesine ve Allah'ın nazarını gözlemesiyle lezzete vâsıl

olmuş *sâirîn* makamındaki kişidir. *Sûfî*, rûhun karar kıldığı yerde, müşâhede sâhibidir. *Mutasavvıf* ise, kalbin karar kıldığı yerde murâkabe sâhibidir. (*'Avârif*, 45)

* Câfer Huldî dedi ki: "*Ebu'l-Kâsım Cüneyd'e sordum: 'İhlâs ile sıdk arasında fark var mıdır?' 'Evet, sıdk köktür ve ilktir, ihlâs ise daldır ve sıdka tâbidir. Daima ikincisi birincisine tâbîdir' dedi ve sonra şöyle devam etti: 'Aralarında fark vardır. Çünkü ihlâs ancak amele başladıktan sonra meydana gelir. İhlâs ancak ihlâsı hâlis kılma, bu konuda hâlis {niyetli} olmaktır. Târîf edilen ihlâs melâmetîlerin, ihlâsı hâlis kılma gayreti ise sûfilerin hâlidir. İhlâsı hâlis kılma işinde {saf ve temiz} bir ihlâsa sâhib olmak, ancak ihlâsın hâlis kılınmasının {yabancı duygulardan temizlenmesinin} semeresidir. Bu ise kulun Kayyûm olan Rabb'i ile kaim olduğunu görerek her türlü şekilden fânî olması, kendi kendine kaim olduğundan gâib olmasıdır. Bu da kulun eserleri görme konusundaki istiğrak ve (ibâdetlerini) gizleme kirinden kurtulmasıdır. Bu durum, sûfî hâlinin kaybolmasıdır. Melâmetî, ihlâs makamında bulunan fakat, ihlâsın hakîkatını kavrayamayan kimsedir. İşte melâmetî ile sûfî arasındaki bâriz fark budur.*"'(*'Avârif*, 49)

* *Sûfiyye*nin {sûfîlerin} zarûrî vazîfeleri; bâtınlarındaki {iç dünyâlarındaki} cem' hâlini muhâfaza etmek, bâtınlarındaki karmaşayı gidererek tefrikayı yok etmektir. Çünkü onlar, rûhlara nisbetle cem' hâline ermişler, ilâhî ülfet râbıtasıyla da ittifâk etmişlerdir; kalblerin müşâhedesi sayesinde el ele vermişler, nefsleri süslemek ve kalbleri arındırmak için ribâtlarda murâbıt olmuşlardır. Bunun içindir ki onlar, mutabakat içerisinde birbirleriyle ülfet eden ve birbirlerini seven kimseler olmaları gerekir. (*'Avârif*, 70)

* *Tekellüf*ü {zorlanarak yapmayı} terk, *ahlâk-ı sûfiyye*dendir {sûfî ahlâkındandır}. Tekellüf; yapmacık davranmak, ameli zorlanarak işlemek ve {ameli işleme konusunda} halk için nefsin arzusuna meyletmektir. Bu hâl, sûfiyyenin hâline muhâlefet etmektir {onlar gibi hareket etmemektir}. Tekellüfün bazısı kadere îtirâz ve Hakk'ın takdîrine rızâ göstermemek mânâsı taşır. Hâlbuki "*Tasavvuf tekellüfü terk etmektir*" denilmiştir. Yine "*Tekellüf geri kalmaktır, yani sâdıkların gayesinden uzaklaşıp geri kalmaktır*" denilmiştir. (*'Avârif*, 155)

* *Sûfiyye*nin belirli bir sayıları yoktur; çoğalıp azalırlar. Onlar mekârim-i ahlâk {güzel ahlâk} sâhibidir. Denir ki, "*Ahlâk bakımından senden ileride olan kimse, tasavvuf bakımından da ileridedir.*" Makamları, şu üç yâ'yı {nisbet yâ'larını, sâhib olma ifâdesi olan zamirleri} ibtâl ederek tek bir kalb üzerinde birleşmektir. Onlar asla "*Benim*", "*Bana göre*" ve "*Benim malım*" demezler. Yani kendilerine hiçbir şey izâfe etmezler. Yani Allah'ın halkından başka kendilerinin sâhib olduğu hiçbir şey yoktur. Halkın elinde bulunan şeylerin halka ait olduğunu ikrar etmekle beraber, kendi ellerinde bulunan her şeyin benzer bir şekilde Allah'tan uzaklaştıran şeyler olduğundan hareketle, bu makamda mülkiyet sâhibi olmayı taleb etmezler. Bu tabaka, zarûrî görülen durumlarda, dînî ve onun sıhhatini tasdîkle alâkalı bir delîlin ortaya konulması için kendi ihtiyârları dışında kendilerinden harikulade hâller izhâr edilen kimselerdir. (*Fütûhât*, II, 19; Nebhânî, I, 46)

* Bu tâifenin benzerlerini filozof tartışmalarında da gördük. Aralarında {bu hârikulâde işleri}, diğer alışılmış işler gibi yapanlar vardır. Bu durum onlar için bir harikulâdelik değildir. Alışılmış olan şeyler seviyesinde bulunan avâm için harikulâde sayılır. Bizim ve her canlının yeryüzünde yürüdüğü gibi, onlar suda ve havada yürürler. Bu konuda umûmî olarak, melamî ve fukarâ {dervişler} dışında belli bir niyet ve huzûra ihtiyaç duymazlar. Çünkü melamî ve fukarâdan her biri niyet ve huzûr olmadan yürümez, bir adım bile atmaz ve hatta oturmaz da. Çünkü Allah'ın kullarını nerede yakalayacağı bilinmez. (*Fütûhât*, II, 19)

* *Kurrâ* {okuyucular}, Allah'ın ehli ve onun seçtiği, önde gelen kişilerdir. Belli bir sayıları yoktur. Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Kur'ân ehli, Allah'ın ehli ve onun seçtiği husûsî kimselerdir.*" Kur'ân'ın ehli olanlar Kur'ân'la amel etmek sûretiyle onu muhâfaza eden kimselerdir. Onlar Kur'ân'ın âyetlerini ezberleyip onunla amel ederek beyân eden kimselerdir. Ebû Yezîd Bistâmî onlardan birisi idi. Ebû Mûsâ Dîlî onun Kur'ân'ı beyân etmeden ölmediğini söylemişti. Ahlâkı Kur'ân olan onun ehlinden, Kur'ân ehli olan da Allah'ın ehlinden olur. Çünkü Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. O'nun kelâmı ilmi, ilmi ise Zât'ıdır. Sehl b. Abdullah Tüsterî altı yaşındayken bu makama erişmişti. Bu yüzden onun bu yolda başlangıcı kalbin secdesiydi. Allah'ın şânı yüksek, uzun ömürlü nice velîleri, onun ulaştığı kalb secdesi hâlini elde edemeden ölmüştür. Hem de velâyet makamını tahakkuk ettirdiği ve o makamda sâbit-kadem olduğu hâlde, kalbin secde eder olduğunu asla bilmeden. Kalb secde eder hâle geldiğinde, başını asla secdeden kaldırmaz. Kalbin secde etmesi, onların üzerinde bulunan ve pek çok kademin kaynağı olan o tek kadem üzerinde sebât etmesidir. (*Fütûhât*, II, 22-23)

* Onlar tüm fiilleri Allah'a ait görürler. Asla kendilerine ait bir fiil yoktur. Onlardan riyâ bir anda kaldırılmıştır. Onlara tarîkat ehlinin sakındığı bir şey hakkında soru sorarsan şöyle derler: "*Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız. Doğru sözlü iseniz {söyleyin bakalım}!*" [En'am, 6/40] Yine onlar "*Allah de! Sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!*" [En'âm, 6/91] derler.

Onlar, ciddiyet, cehd, verâ, zühd, tevekkül gibi konularda ubbâda {çok ibâdet yapanlara} benzerler. Bununla beraber hâller, makamlar, ilimler, sırlar, keşfler ve kerâmetler cinsinden kendilerinin üzerinde olanları da görürler. Onların gayretleri, nâil oldukları şeye bağlıdır. Kerâmetler cinsinden böyle bir şeye nâil olduklarında bunu avâma izhâr ederler. Çünkü onlar Allah'tan başkasını görmezler. Bunlar halk ve fütüvvet ehlidir. İşte bu sınıf "*sûfiyye*" olarak adlandırılır. (*Fütûhât*, III, 36)

* *Sûfiyye*, avâma göre iddiâları, iddiâlarla hatırlardaki şeyleri sözle açığa vurma, duâlarının kabûl olması ve kâinât sofrasından yemek gibi hârikulâde hâdiselerle temâyüz ederler. İnsanları mârifetullaha götürecek ve O'na yaklaştıracak hârikulâde hâdiselerden zerre miktarı bir şeyi bile izhâr etmekten çekinmezler.

Çünkü onlar avâmın iddiâlarını değil, sadece Allah'ı müşâhede ederler. Böylelikle büyük bir ilim onlardan gaib olur. İçinde bulundukları bu hâl, tuzak ve istidrâcdan kurtuluşun az olduğu bir hâldir. (*Fütûhât*, III, 37)

* Selef, dîn ve ilim ehline "*kurrâ*" adını vermişti. Buna göre âlimler ve âbidler de onların içine girer. Daha sonra ise "*sûfiyye*" ve "*fukarâ*" isimleri ortaya çıkmıştır. *Sûfiyye* ismi, sûf {yün} giysisine nisbetle verilmiş bir addır. Doğrusu da budur. Sûfiyyenin, fakihlerin safvetine nisbet edildiği, bundan başka ibâdetleriyle tanınan Safvet b. Murr b. Edd b. Tâbıha'nın kabilesi olan bir Arab kabilesine nisbetle bu adın verilmiş olduğu da söylenmiştir. Bir başka görüşe göre Suffe ehline, bir diğer görüşe göre safâ ehline veya safvete ya da Allah Teâlâ'nın katında önde gelen safa nisbetle bu adın verildiği söylenmiştir. Bu görüşlerin hepsi zayıftır. Zira bunlara nisbetle bu ad verilmiş olsaydı, "*suffî*", "*safâî*", "*safvî*", "*saffî*" denilecekti. Bu yüzden "*savfî*" de denilmemiştir.

Sûfiyye, fukarânın, yani sülûk ehlinin adı olmuştur. Bu, sonradan ortaya çıkmış bir tanımdır. İnsanlar "*sûfî*" veya "*fakîr*" diye adlandırılanların hangisinin daha üstün olduğu konusunda olduğu gibi, şükreden zenginle sabreden fakirin hangisinin daha üstün olduğu konusunda da ihtilâfa düşmüşlerdir. (*Furkān*, 42)

* *Mutasavvıfe* {mutasavvıflar} ve bunların içinde aldanmış olanlar çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Bunların bir kısmı, giyim, konuşma ve şekle aldanmış, görünüşte sâdık sûfîlere benzemeye çalışmış, ancak mücâhede ve riyâzetle nefslerini uğraştırmamışlardır. Bir diğeri, mârifet ilmine sâhib olduğunu, Hakk'ı müşâhede ettiğini, makamları ve hâlleri aşarak Allah'a kurb {yakınlık} makamına ulaştığını iddiâ etmiştir. Bunlar bütün bunlardan bildikleri yalnızca isimlerden ibârettir. Onların birinin bu isimleri sayıp durduğunu görürsün. O, bunun gelmiş geçmiş âlimlerin ilminden daha yüksek olduğunu sanır. Bunun için de halkın avamı bir tarafa fıkıh, hadîs ve diğer ilim sâhiblerine de aşağılayıcı gözle bakar. Hatta avamdan bazıları uzun süre bunlarla beraber olurlar, onlardan bu sahte sözleri öğrenip sanki vahiy almış gibi tekrar ederler ve bütün âlimleri ve halkı küçük görürler. Sonra da kendilerinin Allah tarafından korunmuş olduklarını, Hakk'a vasıl olup mukarreblerden olduklarını söylerler. Oysa onlar Allah katında fâcir münâfıklardan, gönül erbâbına göre de ahmak câhillerdendirler. Onlar ilimlerini muhkem kılmamışlar, ahlâklarını temizlememişler, hevâlarına uymaktan ve hezeyân ezberlemekten başka bir şey yapmamış, kalb murâkabesinde bulunmamışlardır.

Bir başka topluluk ise, şerîat döşeğini katlamış, hükümleri reddetmiş ve helâlle haramı bir saymıştır. Bunlardan bazıları şöyle der: "*Allah'ın benim amelime ihtiyacı yok ki niçin kendimi yorayım?*" Bir diğeri ise şöyle söyler: "*Azalarla yapılan amellerin değeri yoktur. İş kalbdedir. Kalbimiz Allah Teâlâ'nın sevgisinden şaşkına dönmüş ve ona vâsıl olmuştur. Biz dünyâya bedenimizle dalmışız, kalbimiz ise rabbânî hazrete bağlıdır. Biz şehvetlerle kalben değil, görünüşte birlikteyiz.*" Bunlar kendilerinin avam derecesini aştıklarını ve bedenî amellerle nefsi temizlemeye ihtiyaç duymadıklarını, güçlü ol-

duklarından şehvetlerin onları Allah yolundan alıkoyamayacağını zannederler. Bunlar kendilerini peygamberlerin derecesinden üstün görürler. Çünkü peygamberler tek bir hata için yıllarca ağlamışlardır. İbâha ehlinin {her şeyi mübâh saymayı yol edinenlerin} gurur çeşitlerinin sınırı yoktur. Şeytan bunları ilmi tam öğrenmeden, ilim ve uygun dînî yaşantı sâhibi bir şeyhe uymadan önce mücâhede ile uğraştıklarından dolayı bütün bu safsata ve vesveselerle aldatmıştır.

Bu topluluklardan bir diğeri de, bu yolları geçmiş, mücâhede ile meşgul olmuş, tarîkata sülûk etmişlerdir. Tabiî onlara da mârifet kapısı açılmıştır. Bunlar ilk mârifet rüzgârını içlerine çekince hoşlarına gitmiş, onu sevip de acâibliği hoşlarına gidince ona yönelmişler, bu yüzden de kalb ve düşünceleri, mârifet kapısının onlara açılıp da başkalarına kapalı kaldığına takılıp kalmıştır. Bütün bunlar bir aldanmadan ibârettir. Çünkü Allah Teâlâ Hazretlerinin yolunun acâibliklerinin sonu yoktur. (Kudâme, 256)

* *Sûfi*lerin dereceleri vardır. Önce {kendini mâsivâdan temizleyip} tecrîd ettiği için sûfî {adını alan kişi} gelir. Sonra vahdetin mârifetine ulaştığı için *muhakkık* gelir. Ardından *mukarreb* gelir. O da, hiçbir eseri kalmayıncaya kadar kendisinin *ayn*ından vazgeçip {Allah'ın} *ayn*ıyla yetinen kişidir. (*Ravza*, 606)

* *Sûfiyye*nin bidâyeti tahalluk {başlangıcı ahlaklânma}, nihâyeti tahakkuktur {sonu ise kendilerinde Hakk'ın gerçekleşmesidir}. *Sûfi*, eziyete katlanmak ve rahatlığı terketmek gibi cismânî tahalluka devam ettiği müddetçe islâm makamındadır. Cismânî zarûretlerden sıyrılarak melekî bir ahlâka intikal ettiğinde îmân makamında olur. İlâhî sıfatlarla bezendiğinde ise ihsân makamına ermiş olur. (*Ravza*, 618)

* *Sûfi*nin hakîkati {şudur}: O ilmiyle amel eden âlimdir. Yani, ancak ihlâsla amel eden âlim kimsedir. Tasavvuf ilmi, sadece ihlasla amel etmeye ulaşmanın yoluna dâir mârifettir {doğrudan bilgidir}, başka bir şey değildir. Âlim, ihlas üzere ilmiyle amel etmiş olsa, o da hakîkî bir sûfî olmuş olur. (*Envâr*, I, 195)

* Tasavvuf, *safâ*'dan gelir, bu köktendir. Lafzında kalb {harf değişmesi} vardır. Kelimenin aslının sonunda *vâv* harfi vardır, ancak *vâv fâ*'dan önce gelmiştir. Çünkü mücerred masdarının aslı *safv*'dır. Sûfînin "*sûfî*" olarak adlandırılması, sırlarının safâsı {içlerinin temizliği} ve hareketlerinin saflığı, yani zâhirinin {davranışlarının} ilâhî emirlere muhâlefetten temizlenmiş olması sebebiyledir. Şübhesiz bu da sırlarının bulanıklıklardan arınmış olmasındandır.

Sûf {yün elbise} giymelerinden dolayı "*sûfî*" şeklinde adlandırılmalarına gelince, bu da bir görüştür. Ancak bu topluluk, tevâzû sebebiyle yün elbise giymekle temâyüz etmemiştir. Yalnızca yün elbise de giymemiş, pamuk gibi kumaşlardan yapılmış elbiseler de giymişlerdir. Üstelik bir kişi, insanları sûfî, sâlik ya da zâhid olduğuna inandırmak, kendisine saygı duyulmasını ve teveccüh gösterilmesini

sağlamak için yün elbise giydiğinde, bu durum kınanmayı gerektirecek riyâ türü bir davranış olur...

...İkinci asır ve sonrasında dünyâya yönelme yayılınca ve insanlar dünyâya düşkün hâle gelince, ibâdete yönelenler *"sûfiyye"* ismiyle ayırd edildiler. Bunlar zühd, halktan uzaklaşıp yalnız kalmak, ibâdete yönelmek gibi amellerle ve bunlar sonucunda idrâk ettikleri vecdlerle tanınır hâle geldiler. İşte insanı diğer canlılardan ayıran yönü bu idrâktır. İdrâk iki kısımdır: Yakîn, zan ve şekk bakımından ilim ve mârifetlerin idrâki. Sevinç, hüzün, kabz, bast, rızâ, gazab, şükür, sabır gibi kendisiyle kaim hâllerin idrâki. Akıl sâhibi mutasavvıf kişinin rûhu, bedendeki idrâkler, irâdeler ve hâllerden neşet eder. İşte bunlar, insanı diğer varlıklardan ayıran şeylerdir. (*Buğye*, 17)

* Kalblerin âfetleri {konusunda}, boş ve anlamsız şeyler ve gaflet çokluğu gibi kalbi öldüren şeylerden uzak durmak onun {sûfînin} şânındandır. Çünkü bu türlü şeylerin kalbin ölümüne sebeb olduğu tecrübe edilmiştir. Fakîrin {sûfînin} bütün çabası, Allah'ı hatırlamasına engel olan her şeye karşı kalbini diri tutmayı sağlamaktan başka bir şey değildir. Çünkü insan kalbi değirmen taşının ortasına {merkezinde, ortasında yer alan deliğe} benzer. Kalbi bozulunca {deliğe zarar gelince değirmen taşı da} bozulur. Taşın iki deliği olursa taşın dönmesi imkânsız hâle gelir {Kalbi ya da kalbin dikkatini ikiye bölmemek gerekir, çünkü Allah bir kimsenin göğsünde iki kalb yaratmamıştır}. (*Envâr*, I, 85)

* ...Cüneyd şöyle der: *"Sûfî yeryüzü gibidir; kötü olan her şey ona atılır, ama ondan hep iyi şeyler çıkar."*...

...Sehl b. Abdullah {Tüsterî} ise şöyle demiştir: *"Sûfî bulanıklıklardan arınmış, fikirlerle dolmuş, kendisini sevindirecek şeylerden vazgeçerek Allah'a yönelmiş olan kişidir. Gözünde altınla çamur birdir."*... (Nebhânî, II, 340)

* *"Sûfî"* isminde ihtilâf edilmiştir. Hz. Peygamber ﷺ zamanında yaşamış olan Muhacirlerin رضي الله عنهم fakirleri olan Suffe ehline nisbet edilmiştir. Düşünce ve hedeflerini kalbleriyle Allah'a ﷻ çevirdikleri ve bu hâlleriyle O'nun huzûrunda oldukları için, {*"ilk saf"* mânâsında} *"saff-ı evvel"*e nisbet edilmiştir. Sûfa {yün elbiseye} nisbet edildikleri de belirtilmiştir. Çünkü selef genel olarak daha yumuşak, sevgiye, tevâzû ve zühde daha yakın ve peygamberlerin giysisi olduğu için yün giyerlerdi.

Hz. Peygamber'in merkebe bindiği, yün giydiği nakledilmiştir. Yine O'ndan ﷺ şu rivâyet edilmiştir: *"Mekke ve Medîne arasındaki çölde bir yerleşim bölgesi olan Revhâ'ya yetmiş kadar peygamber uğradı. Onlar çıplak ayakları ve yün elbiseleri ile Kâbe'ye dönerek ibâdet ediyorlardı."* O'ndan ﷺ şöyle bir nakil de vardır: *"Allah'ın Hz. Mûsâ عليه السلام ile konuştuğu gün, {Hz. Mûsâ'nın عليه السلام} üzerinde yün bir cübbe, yünden bir şalvar, kolu yün, diğer tarafları yün olan bir elbise vardı."*

Hz. İsâ'nın عليه السلام da yünlü ve kıllı elbise giydiği, ağaçtan yediği, karanlık çöktüğü

yerde gecelediği hikâye edilir. Hasan Basrî[ks] şöyle demiştir: "*Bedir savaşına katılan yetmiş sahabi gördüm, giyecekleri yündendi.*" Ben de derim ki; bu son görüş lugavî iştikak {sözün türediği kelime} ile alâkalıdır.

Denilmiştir ki, "*Bu ismin {sûfî isminin} aslı 'safâ' veya 'musâfât'tan türeyen 'safevî' kelimesidir. Bunun söylenmesi dile ağır gelmiş ve kelime 'sûfî' olarak ifade edilmiştir. {Doğrusunu} Allah bilir.*"

Şeyhlerimizden birini şöyle söylerken işitmiştim: "*Sûfî {kelimesi başka bir şeyden değil, tam anlamıyla} sûfîdendir.*" (Nebhânî, II, 343)

* *Sûfî* {kelimesi}, dört harften meydana gelir: Sâd, vâv, fe ve ye. Sâd, onun sabrı ve sıdkı {doğruluğu} ve safâsıdır {saflığı, berraklığıdır}. Vav, vecdi, vüddü {sevgisi} ve vefâsıdır. Fe, fakdı {yok oluşu}, fakrı ve fenâsıdır. Ye, nisbet yâsıdır ki, bunlar tamamlandığında, O'nun hazretine izâfe edilmektir {tamamıyla O'na ait olmak, O'nun huzûruna kabûl edilmektir}...

...*Tasavvuf* kelimesi sülûka, *mutasavvıf* kelimesi de tarîkattaki {yoldaki} sâlike delâlet etmek için kullanılmıştır. Bu kelimelerin kökü hakkında ihtilâf vardır. *Sûfî*nin Allah'la beraberken, havaya atılmış yün tozları gibi hiçbir tedbîri olmadığından dolayı, "*yün*" mânâsına gelen "*sûf*"tan türediği söylenmiştir. Övülmeye değer vasıflarla güzelleşip, kınanmayı gerektirecek vasıfları terk etmelerinden dolayı, bu sıfattan geldiği de iddiâ edilmiştir. Hz. Peygamber'in mescidindeki Suffe Ashâbı'ndan geldiği de söylenmiştir. Orada Suffe Ashâbı'nın bir mekânı vardır. Bu sebeble sûfî onlara tâbî olur. (*Rihle*, 16)

* Sûfîler, *ilm-i tasavvuf*un {tasavvuf ilminin}, fıkhın konularından olduğu ve umûmî olarak en şerefli ilim olduğu husûsunda icmâ etmişlerdir. Çünkü onun konusu isim, sıfat, fiil ve hükümleriyle Allah'ın nasıl tecellî ettiğini bilmektir. Bu ise iki dünyâ saadeti kazandıran ilâhî bir hikmettir. (*Nefehât*, 21)

* *Sûfî* kelimesinin nereden türediği konusunda pek çok şey söylenmiştir. Sûfîlerden bir topluluk "*safâ*"dan türediğini söylemiştir. Çünkü sûfîler, kalblerini hayatın bulanıklıklarından temizleyen Allah'ın has kullarıdır.

Başkaları şöyle demiştir: "*Sûfî, saff-ı evvelden türemiştir. Çünkü sûfî, rûhî hayatı açısından Allah'a ittisâli sebebiyle ilk saftadır.*" Başkaları da şöyle demiştir: "*O, Suffe'den türemiştir. Çünkü sûfî, Ehl-i Suffe'ye tâbî olan kimsedir.*" Suffe ismi Ashab'dan ﷺ bazıları için kullanılmıştır.

Sûfî kelimesinin sûftan {yünden} türediği söylenmiştir. Çünkü sûfî, havaya atılmış yün parçası gibidir, hiçbir tedbîri yoktur. Ayrıca enbiyâ ﷺ ve asfiyânın giysileri de yündendi.

Yahya b. Muaz şöyle der: "*Bir adamı güzel şeylerle amel ederken görürsen, bil ki onun tarîki takvâdır. Bir adamı Allah'ın âyetleriyle konuşurken görürsen, bil ki o, abdal tarîki üzeredir. Bir adamı Allah'ın nîmetleriyle ilgili konuşurken görürsen bil ki o muhibbîn*

{sevenler} tarîki üzeredir. Bir adamı Allah'ın zikrine bağlı görürsen bil ki o ârîflerin tarîki üzeredir."

Serî Sakatî şöyle der: *"Mutasavvıf isminin üç mânâsı vardır: O, mârifetinin nûrı verâının nûrunu söndürmeyen, bâtın ilminde Kitâb ve Sünnet'in zâhirine aykırı konuşmayan, kerâmetleri Allah'ın haram kıldığı perdeleri yırtma iddiâsını taşımayan kimsedir."*

Sehl b. Abdullah Tüsterî de şöyle der: *"Sûfî, kalbi kederden {bulanıklıktan} arınmış mânâsında safâdan türetilmiştir. Böylece fikirle dolmuş, beşerle alâkayı kesmiş ve onun yanında altın ile toprak bir olmuştur."*

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle der: *"Tasavvuf ne ilimdir, ne de şekil. Ancak ahlâktır. Şekil olsaydı mücâhedeyle elde edilebilirdi. İlim olsaydı öğrenmekle elde edilmesi mümkün olurdu. Lakin o Allah'ın ahlâk ile ahlâklanmaktır. Senin gücün, ilâhî ahlâka ilim ve şekille yönelmeye yetmez."* Yine şöyle der: *"Sûfiler, kalblerini beşerî kederlerden, nefslerin âfetlerinden arındırmış kimselerdir. Kendi şehvetlerinden o derece azad olmuşlardır ki, artık ne mâlik {sâhib} olurlar, ne de memlûk {kendisine sâhib olunan, kul, başkasına bağımlı kişi}."*

Cüneyd şöyle der: *"Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürüp, kendisiyle diriltmesidir."* Yine şöyle der: *"Tasavvuf, kulun içinde ikamet ettiği bir sıfattır."* Ona *"Peki Hakk'ın sıfatı mıdır, yoksa halkın mı?"* diye sorulunca da şöyle karşılık vermiştir: *"Hakîkati Hakk'ın, şekli ise halkın sıfatıdır."* Cüneyd ayrıca şöyle der: *"Tasavvuf, kalblerin bir daha zaaflara dönmeyinceye kadar tasfiyesi {temizlenmesi}, tabîattan kaynaklanan beşerî ahlâkın terkedilmesi, beşerî sıfatları zelîl kılmak, nefsin hiddetlerinden kaçınmak, rûhî sıfatlarla bezenmek, hakîkat ilimleriyle uğraşmak ve şerîat husûsunda Resûlullah'a ﷺ tâbî olmaktır."*

Şiblî de şöyle der: *"Tasavvuf, maddi olandan korunmaktır."* Yine şöyle demiştir: *"Tasavvuf, sûfînin olmadan önce olduğu gibi olmasıdır."* Şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: *"Sûfî halkla alâkayı kesen, Hakk'la ittihâd eden {birleşen} kimsedir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: 'Seni kendim için seçtim.'* [Tâhâ, 20/41] *{Aynı zamanda} tasavvuf, {Hakk'dan} başka her şeyle alâkayı kesmektir. Allah 'Sen beni asla göremezsin!'* [Arâf, 7/143] *buyurarak buna işâret etmiştir."* Ona *"Sufî neden 'ibnü'l-vakt' olarak adlandırıldı?"* diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: *"Çünkü o kaybettiğine üzülmez, elde olandan da bir şey beklemez."* (*Nefehât*, 27)

{Ayrıca bk. **safâ'**; **tasavvuf**}

sukūt-ı i'tibârât (سقوط الإعتبارات) * *Sukut-ı îtibârât* {bütün itibârî şeylerin düşmesindeki îtibârdan maksad}, Zât-ı ahadiyyetin îtibârıdır. (Kâşânî, 104; *Câmi'*, 86)

sultân-ı nûrî (سلطان نوري) * *Sultân-ı nûrî*den {nûra ait hâkimiyetten} maksad, onun, (yani hayvânî rûhun) nefsten elde ettiği nûra ait bir keyfiyettir. O, bunlarla, bu kuvvetleri sûretleri verenden kabûl etmeye hazır olur. Nefs ona taalluk ederse, latîf ve nûrânî bir şey olarak ondan istifâde eder. (*Heyâkil*, 95)

sûret-i hakk/suver-i hakk (صور الحق / صورة الحق) * *Sûret-i hakk* [*suver-i hakk* (*Câmi'*)], Hz. Muhammed'dir ﷺ. Çünkü o, ahadiyyet ve vâhidiyyetin hakîkatini kendisinde tahakkuk ettirmiştir {gerçekleştirmiştir}. Bu bakımdan ona "*sâd*" da denir. Nitekim İbn Abbas'a رضي الله عنه sâd'ın mânâsı sorulduğunda Hz. Peygamber'i işâret ederek "*Üzerinde Rahmân'ın arşı bulunan Mekke'deki bir dağ*" demiştir. (Kâşânî, 140; (*Câmi'*, 88)

sûret-i ilâh/suver-i ilâh (صور الإله / صورة الإله) * *Sûret-i ilâh* [*suver-i ilâh* (*Câmi'*)], ilâhî isimlerin hakîkatini kendisinde tahakkuk ettirdiği {gerçekleştirdiği} için insân-ı kâmile verilen isimdir. (Kâşânî, 141; *Câmi'*, 88)

sûret-i irâde/suver-i irâde (صور الإرادة / صورة الإرادة) * *Sûret-i irâde* [veya *suver-i irâde* (*Câmi'*)], nefsin, her şeyin Allah'ın irâdesinden başka bir irâde ile vukua geldiğini görmekten uzaklaşması ve her şeyin ilâhî irâde ile vâkî olduğunu müşâhede etmesidir. (Kâşânî, 141; *Câmi'*, 88)

sübha (سبحة) * *Sübha*, hebâdır {toz zerrecikleridir}. (*Istılâh*, 537)

* *Sübha*, "*heyûlâ*" diye isimlendirilen hebâdır. Bunlar açık değillerdir. Onlar bizzât değil, sadece sûretleriyle mevcûddurlar. (Kâşânî, 99; *Câmi'*, 85)

{Ayrıca bk. **hebâ'**; **heyûlâ**}

sübühâtü'l-vech/sebehâtü'l-vech (سبحات الوجه) * "*Sübühâtü'l-vech {ya da sebehâtü'l-vech, yani cemâlin heybeti} nedir?*" Cevâbı: "*Bir şeyin vechi, o şeyin hakîkati ve zâtıdır. Bunlar da, bizimle o ilâhî isimler arasındaki perdelerden ibâret olan zâtî nûrlardır. Bu sebeble O, şöyle buyurmuştur: 'O'nun vechi dışında her şey yok olacaktır.'* [Kasas, 28/88] *Bu vecih ile bu sübühâtın umûma şâmil olan dildeki te'vîllerinden biri tenzîh nûrları olup bu da, O'ndan, kendisine lâyık olmayan sıfatları kaldırmaktır. Bunlar ademiyyet {yokluk} hükümleridir. Adem {yokluk}, hakîkatte Zât'a lâyık olmayan şey, burada ise hayrettir. Vücûdî bir hâlden tenzîh edilmediğinde o vecihlerin aynıdır {özüdür}. Bu sebeble ilâhî isimler birer nisbet olmuşlardır. Bu isimler kavranılırsa, bu Zât'tan elde edilen hâllerden dolayı mümkünâtın âyânı {mümkün varlıkların özleri} olarak bu nisbetlerden bahs edilir. Bir isimle telaffuz edilen her hâl, kendisi olması bakımından, ya tenzîh ya da isbât yoluyla, ya da her ikisiyle birlikte O'na delâlet eder.*

Bu isimler iki kısma ayrılır: Biri, tamamı nûrlardan ibâret olan isimlerdir, ki bunlar vücûdî işlere delâlet eder. Diğeri ise, tamamı zulmetlerden {karanlıklardan} ibâret olan isimlerdir, ki bunlar da tenzîhe delâlet eder. {Hz. Peygamber ﷺ} buyurmuştur ki: 'Allah'ın, nûrdan ve zulmetten yetmiş ya da yetmişbin perdesi vardır. Eğer onları kaldırsaydı, sübühât-ı vechi {cemâlinin heybeti}, kendisini idrâk eden yarattıklarının gözlerini yakar kör ederdi.' [k.y.] *Eğer O, ilâhî isimlerini kaldırsaydı, bu perdeler de*

ortadan kalkardı. Eğer, bu isimlerden ibâret olan perdeler ortadan kalksaydı, Ahadiyyet-i Zât zuhûr ederdi de, O'nun ahadiyyetine, vücûdla sıfatlanan hiçbir ayn dayanamazdı. Mümkün olan âyânın vücûdu {varlığı} yok olur gider, böylece vücûd ile vasıflanamazdı. Çünkü onlar, ancak bu isimler sayesinde vücûd ile vasıflanabilirler. Aklen ya da şer'an olsun bu hükümlerle vasıflanabilmesi de ancak bu isimlerle mümkün olur. Mümkünât {mümkün varlıklar}, bu perdelerin arkasında, imkân mertebesinin ardından gelen şeyden zuhûr eder. İşte bu, tecellî-yi zâtîdir. İşte vücûd ile vasıflanmak, ilâhî isimler perdesi ardındaki bu imkân mertebesinden sonra gelir. Allah hakkındaki ilim, mümkünât âyânına bu isimler bakımından, ancak aklen ve keşfen taalluk etmiştir." (*Fütûhât*, II, 108)

{Ayrıca bk. **nûr-zulmet**}

sübût (ثبوت) * Bana kerâmetlerden, mârifetten, tahkîkten bahsetme. Bana göre sadece *sübût* vardır {önem taşır} (makamların en yücesi, sâbit-kadem ya da sebâtkâr olma mânâsına gelen sübûttur)... ...Bana ilimlerden, mârifetlerden bahsetme. Bana göre sadece sübût vardır. (*Nefehât*, 214)

sücûd (سجود) * Secde eden her varlıktan vârid olan *sücûd* {secde}, fer' olduğu zaman kendisinden gaib olduğu aslını müşâhede etmektir. Asliyyetini bırakıp fer'iyyetiyle meşgul olunca ona *"Senden gaib olan olan şeyi iste! O, senin sâdır olduğun aslındır."* denmiştir. Beden, aslı olan toprağa secde etmiştir. Rûh kendisinden sâdır olduğu Küllî Rûh'a secde etmiştir. Sır, kendisiyle mertebeye nâil olduğu Rabb'ine secde etmiştir. Asılların hepsi gaibdir. Görmüyor musun, asılları gaib olduğu hâlde, ağaçlarda ortaya çıkanları {görünmedikleri hâlde sonradan biten meyveleri}? (*Fütûhât*, II, 100)

* *Rabb'imize yakarıştan gafil olunca*
üstümüze çullandı diğer gafletler
köreldi yakınlık ufkumuz
birden
akla geldi sınırlarımız
döküldü gözyaşımız
Hatamıza secde emri vermişti Mevlâ'm
ve yandı şeytan
hasretlerle yoğrulmuş bir alçaklıkla

(*Letâ'if*, 111)

* *Sücûd*, kalbin Rabb'in hükümlerine boyun eğmesidir. (*Câmi'*, 54)

sücûd-ı kalb (سجود القلب) * Kur'ân'ın ehli olanlar, Kur'ân'la amel etmek sûretiyle onu muhâfaza eden kimselerdir. Onlar Kur'ân'ın âyetlerini ezberleyip onunla amel ederek beyân ederler. Ebû Yezîd Bistâmî onlardan biriydi. Ebû Mûsâ Dîlî onun Kur'ân'ı beyân etmeden ölmediğini söylemişti. Ahlâkı Kur'ân olan onun

ehlinden, Kur'ân ehli olan da Allah'ın ehlinden olur. Çünkü Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. O'nun kelâmı ilmi, ilmi ise Zât'ıdır. Sehl b. Abdullah Tüsterî altı yaşındayken bu makama erişmişti. Bu yüzden onun bu yolda başlangıcı kalbin secdesiydi. Allah'ın şânı yüksek, uzun ömürlü nice velîleri, onun ulaştığı kalb secdesi hâlini elde edemeden ölmüştür. Hem de velâyet makamını tahakkuk ettirdiği ve o makamda sâbit-kadem olduğu hâlde, kalbin secde eder olduğunu asla bilmeden. Kalb secde eder hâle geldiğinde, başını asla secdeden kaldırmaz. Kalbin secde etmesi, onların üzerinde bulunan ve pek çok kademin kaynağı olan o tek kadem üzerinde sebât etmesidir. (*Fütûhât*, II, 22-23)

* *Sücûd-ı kalb* {kalbin secdesi}, organlarıyla amel ederken, O'ndan başka bir şeyle meşgul olmaması ve nazarını O'ndan ayırmaması bakımından, Hakk'ı müşâhede esnâsında sadece O'nda fânî olmaktır. (Kâşânî, 100; *Câmi'*, 85)

südef (سدف) * *Südef* {perdeler, karanlıklar}, "*perde*" mânâsındaki "*südfe*" kelimesinin çoğuludur. (Sofyavî, 180)

sükûn ve sükût (سكون و سكوت) * *Sükût* iki kısımdır: Zâhirle sükût ve kalb ve gönül ile sükût. Tevekkül edenin kalbi rızkın takdîr edildiğine inanarak sükût eder. Ârifin kalbi sükut ederken Allah'ın hükmettiğine karşı tam mutâbakat hâlinde bulunur. Mütevekkil Allah'ın işinin güzel olduğuna güvenir; ârif ise Allah'ın her tür hükmüne kanâat eder. {Sûfîler ârifin} hâlini anlatmak üzere şu şiiri okurlar:

"Üzerinde cereyan ederken
O'nun tasarrufları
rızâdır içindeki düşünce"

Bazı zamanlar vardır ki, ânî bir hayret sükûta sebeb olabilir. Gerçekten de keşf ânî olarak gelirse, o zaman ibâreler susar, ne bir açıklama, ne de söz kalır. Şâhidler silinir, şuûr ve his yok olur. (Kuşeyrî, 63)

* *Sükûn* ve *sükût*, zikirde sıdkın hâsıl olması içindir. Bu, kalbin lafızla değil, tefekkürle "Allah, Allah" diyerek O'ndan başka hiçbir düşünce kalmayıncaya kadar O'nunla meşgul olmasıyla mümkün olur. Ardından "*Lâ ilâhe illallah*" diyerek dil ile kalb birbirleriyle muvâfık hâle gelir. Her zikre niyetlendiğinde bu şekilde yapar. (*Envâr*, I, 36)

sülûk (سلوك) {âdâb-ı sülûk; sülûk-ı fakîri's-sûfî; sûret-i sülûk; sülûk ilallah}

* Açlık ehlullahın süsüdür. Bununla, açlığın âdet hâline gelişini kasd ediyorum. Bu *mevt-i ebyaz*dır {beyaz ölümdür}.

Ehlullah seyr ü sülûklarının esaslarına dört ölüm esasını koymuşlardır. {Yukarıda sayılan açlıktan başka} bunlardan birincisi *mevt-i ahdar*dır {yeşil ölümdür}. Bu,

gösterişli değil, yamalı elbise giymektir. Hz. Ömer b. Hattâb'ın giydiği elbisede on üç tane yama vardı. Bunlardan biri deridendi. Oysa o, mü'minlerin emîriydi.

Mevt-i esved {siyah ölüm} eziyetlere katlanmaktır.

Mevt-i ahdar {kızıl ölüm} ise nefse arzu ettiği şeylerde muhâlefet etmektir. Bu, melâmetiyye ehlinin husûsiyetidir.

Tasavvuf yolunda sâlihler için uygun görülen açlık, {şahsî} tabîatın fazlalıklarını azaltma ve dünyâyı hareket etmeye ihtiyaç duymadan istemeyi seçmektir. Taleb yükselirse, Samediyyet sıfatını ister. Onun sınırı bize göre bir günlük oruçtur. Eğer buna uykusuzluğu da eklerse bu meşrû ve ihtiyarî bir açlık olur. Bu bizim için ancak meşrû sayılabilecek bir yoldur. Eğer Allah bu zarûret durumunu halkın avam kesimi için sınırlandırmış olmasaydı, hâli bu mertebeye yakın olmazdı.

İnsan, açlığın artırılması hâlinde kula gelen faydaları Rabb'inden daha iyi bilemez. Bu {böyle bir düşünce}, kötü edebin en son noktasıdır. Eğer geceleyin {ibâdeti sırasında} ve fenâsında kendisini yedirip içirenden bir hâl olduysa, bunun etkisini de kuvvetinde, aklının sıhhatinde ve mizâcını korumada bulursa dilediğine ulaşır. O açlığa ehil değildir.

Açlık konusundaki sözümüz, onu istiğrak hâline sevk eden Zât'la ilgili olsa da, Ebû Ukkal gibi, açlıkla arasına güçlü bir vârid girer. Eğer bundan bir fayda elde ederse, {sûfîler tarafından kasd edilip} istenen de budur. Fayda elde etmezse bu bir hastalıktır, bu hâlin tabibe havale edilmesi gerekir. Bu durum sûfîlerin amaçladığı bir durum değildir. Büyüklerin açlığı ise ıztırârî {irâde dışı} açlıktır. Açlığa yol açan şey onlarda açlık ya da toklukta ortadan kalkmayan bir meleke hâline gelir. O ancak azla yetinir. Fakat helâlden ya tâatlerde dinçlik ya da hesabı hafif atlatmak için uzak dururlar. (*Fütûhât*, II, 184)

* Sûfîlere göre *sûret-i sülûk*, riyâzet aşamasından sonraki mübtedî {yeni başlamış} sûfîdir. Bu kişi, aynı zamanda nefsiyle dostluğa îtibâr etmesi yüzünden, kendisine ilâhî cezbe ve inâyet açılmamış olan kimsedir. Feyz-i Rahmânî, Zât'ın katından akla, nefse, âlemlere, ilk heyûlâya, unsura, mevâlîde {unsurlardan oluşan şeylere} ve insana iner. Sonra terkîb yoluyla, tenzîl silsilesinden {sözü edilen sebebler zincirinden} apaçık bir şekilde lâzım olan şeye geri döner ve yükselir. O da {yükseldiği şey de} Hakk'tır. O, Hakk'ı hiçbir ziyâde olmaksızın sadece vehmî, muayyen bir mertebe olarak görür. Anlar ki, hissin en uzak derecesine nüzûl, Zât'ın mutlak zuhûru ve O'nun husûsî tecellîsi olup, bâtınların geri dönüşü ve husûsî mutlak gaybetle vasıflanmasıdır. (*Ravza*, 610)

* *Sülûk ilallah* {Allah'a sülûk etmek}, kalbe, nefse, rûha, sırra ve Hakk'a ait bütün taayyünlerin kaldırılmasından ibârettir. Yine bu, neşe içinde hareket etmekten ibârettir. Bu taayyünlerin kaldırılması mevcûd hâle değil, sadece sâlike nisbetle mümkün olabilir. Çünkü âyân-ı sâbiteler kaldırılamaz. Çünkü onlar ezelî ve ebe-

dîdir. Bundan dolayı Hakk'ı bilmemek muhâldir. Fakat onların Hakk'ın vücûdunda hükümlerinin zuhûr etmesi kaldırılabilir. Bu da ancak Hakk'a değil, onların şuûruna nisbetle olabilir. Onların hükmünün ortadan kaldırılması, onların ortadan kalkmasını gerektirmez. Çünkü ayn-ı sâbite, hükmü kaldırılmış bir şeydir. Çünkü zuhûrunun sebebi onun şuûr olan hükmüdür. Bu hüküm, Hakk mertebesine vusûl ile ortadan kalkmıştır. Çünkü vâsıl olan fânîdir, onun şuûru yoktur. (*Esfâr*, 262)

* Bil ki *âdâb-ı sülûk* {sülûk âdâbı}, keşf ve müşâhede makamına ermek isteyen kimsenin riâyet edeceği âdâb demektir. {Bu âdâbın yerine gelmesi için kul} Allah'a olan mehabbetini, mâsivâya olan mehabbetinden arındırmalıdır. Lezzetlerindeki maksadını keşf ve kerâmete değil, sadece Allah'a yöneltmelidir. Mükâfât almak veya kurtulmak için değil, sırf Allah için ibâdet etmelidir. Bütün amellerini şerîatın kanunlarına, sünnet ölçüsüne uydurmalı; kalbini ilimlerin {yanlış ve gereksiz bilgilerin} yanıltmasından, havâtırın meşguliyetinden kurtarmalı; nefsini kuruntulardan, boş arzulardan, madde kirlerinden temizlemeli; rûhunu cismanî kayıtların esaretinden, hayvânî engellerden kurtararak, birtakım maddî güç ve duyguların {rûhtaki} bağlarını çözmeli; ahlâkını her türlü rezilliklerden ve kötülüklerden temizlemeli, zihnini bedenî alâkalardan ve tabiî âdetlerden uzak tutmalı, maddenin kayıtlarından kurtularak devamlı bir şekilde rûhânî âlemlere yönelmeli, beşerî vasıflardan uzaklaşarak, melekî vasıflara yaklaşmaya çalışmalı, dünyâyı ve dünyâlığı terk edip, dünyâ ehlinden uzak durmalı, mahlûkata yok ve fânî gözüyle bakarak onlardan ilgisini kesmeli, bütün dünyevî lezzetlerden ve sahte güzelliklerden yüz çevirmeli, kendisini Allah'a itâatten alıkoyacak her şeyden kaçınmalı, O'nun birliği ile ilgili zikir ve diğer ibâdet cinslerinin tamamını yerine getirmeli, her türlü şekilcilikten uzak durmaya çalışmalı, ameli karşılığında Allah'tan âhiret sevâbı değil, O'nun rızâsını istemelidir.

Allah'a farz, vâcib ve sünnetleri yerine getirerek itâat etmelidir. Bunları yerine getirdikten sonra da tevhîd, tecrîd ve tefrîdle alâkası olmayan şeylerle meşgul olmamalıdır. Çünkü bu üç şey olmadan O'na vuslat mümkün değildir. Ayrıca ruhsatlarla amel etmemeli, bid'at, tembellik, şehvet, öfke ve düşmanlığı terk etmeli; iffet, ilim, ihsâna {ve bunlar gibi ahlâkî erdemlere} sıkı sıkıya bağlı kalmalı; riyâzet ve mücâhedeye kendini zorlamalı; mücerredâtı {soyut varlıkları} tefekkür edip rûhâniyyete yönelmelidir. Az yeyip az içmeli, az uyumalı, bütün hâllerinde fakirliği tercîh etmeli, her durumda zühd, verâ ve takvâdan ayrılmamalıdır. Hatırını aklın ve hislerin {duyu organlarının} idrâk ettiği varlıklardan, nefsânî hâtırlardan, şeytanın aldatmalarından korumalıdır. Mâsivâya ait düşüncelere önem vermemelidir. Çünkü haberde şöyle gelmiştir: "*Hikmet gökten iner, fakat içinde yarın düşüncesi bulunan kalbe girmez.*"

Yine keşf ve müşâhede makamına ermek isteyen kimse, Allah Teâlâ'ya kavuşma mehabbetiyle, câzibesiyle, aşkı ve özlemiyle huzûr bulmalı, sâlih ameller işleyerek Rabb Teâlâ'ya kavuşmayı ümîd etmelidir. (*Câmi'*, 171)

* *Sülûk-ı fakîr-i sûfî* {sûfî olan fakîrin sülûku}, nefsin makam ve hâllerde mesafe katederek, yani rûhî yükseliş derecelerini, yükselip alçalmak sûretiyle geçerek yürümesidir. Bu husûsta, şeyhinin zâviyesinde halvet hâlinde olmak veya seyâhat etmek yahut da ehl-i esbâbdan olarak {dünyevî sebeblere sarılarak}, gündüz rızık talebiyle dünyâsı için çalışıp, gece evine giden biri arasında hiçbir fark yoktur.

Dervişin katettiği bu mertebeler etrafında söz ve münâkaşalar artmıştır. Bu mertebeler, seferde bulunan kişinin katettiği merhaleler gibidir. Bir kısım sûfî, *şatah*ın bir makam olduğunu iddiâ etmiştir. Başkaları ise bir topluluğa göre fenânın mânâsının şer'î kayıtlardan serbest kalmak ve eşyânın hakîkatleri ile hükümleri arasındaki temyîzi terketmek olduğunu zannetmiştir. (*Rihle*, 204)

sülüvv (سلوّ) * *Sülüvv* {unutma, tesellî bulma}, mehabbet kandilini söndüren, hevânın iddiâsını yalanlayan bir şeydir. Gece, gündüzün ülfetidir, ihânet göğsünden beslenir. (*Ravza*, 691)

sünnet (سنّة) {bk. **farîza ve sünnet**}

sürûr (سرور) * *Sürûr*, kalbin nûrlanmasıdır. İlk inceliği zevk sürûrudur. Bununla inkıtâ {Allah'tan kopma} korkusunun ve cehâlet karanlığının hüznü gider; ayrılık sıkıntısı dağılır. İkinci inceliği, hakîkati müşâhede etme, ilim perdesinin kalkması, teklîf ve ihtiyâr boyunduruğundan azad edilme sürûrudur. Üçüncü inceliği ise, icâbeti duymanın sürûrudur. (*Ravza*, 491)

sütûr (ستور) * *Sütûr* {perdeler}, gayb ve şehâdet âlemi arasındaki rahatlık makamında bulunan insânî beden kalıblarına mahsûs kılınmıştır. (Kâşânî, 100; *Câmi'*, 85)

Ş

şa'bân (شعبان) {bk. **receb-şa'bân-ramazân**}

şâhid (شاهد) * *Şâhid*, senden gaib olanı sana gösteren şeydir. Yani, senin kalbini onun varlığına hazır hâle getirir. Şair şöyle demiştir:

"O'nun şâhidi vardır her şeyde
gösterir Bir olduğunu O'nun"

Şâhid, aynı zamanda *"hâzır {şu an burada mevcûd}"* mânâsına da gelir. (*Luma'*, 415)

* *Şâhid* husûsunda, *"Falan ilmi, filan vecdi, filan da hâli müşâhede eder"* denilir. Burada şâhid sözü ile o anda insan kalbinde hâzır ve mevcûd olan şey kasd edilir. Bu da, insanın gözünden gaib bile olsa, bir şeye bakıyormuş ve onu görüyormuş gibi, o şeyin zikrinin kalbi kaplaması, ona hâkim olmasıdır. O hâlde zikri, sâhibinin kalbini kaplayan her şey o kimsenin şâhididir. Eğer o kimsenin üzerinde galib olan ilim ise o kişi ilmi, üzerinde galib olan vecd ise vecdi müşâhede eder. (Kuşeyrî, 37)

* *Şâhid*, müşâhede eden kalbde müşâhedenin bıraktığı izdir. İşte bu, kalbin zabtettiği meşhûdun sûretinden bir hakîkat üzere olan şâhiddir. (*Istılâh*, 533)

* *Şâhid*, müşâhede esnâsında meşhûdun {müşâhede edilen varlığın} sûretinin nefste hâsıl olmasıdır. Şâhid, rü'yetten {görmekten} hâsıl olan şeyin aksi olan şeyi ortaya koyar. Burhânî ilim rü'yetin önüne geçemez. Şuhûdun önüne ise, meşhûdu bilmek geçebilir. Bu da îtikada {inanılan şeye} isim olur. Bundan dolayı şuhûdda ikrar ve inkâr vâkî olabilir, ama rü'yette olamaz. Bu husûsta ikrar, inkâr değildir.

Şâhidin böyle isimlendirilmesinin sebebi, kişinin gördüğü şeyin, inandığı şeyin doğruluğuna şâhidlik etmesidir. Her müşâhede rü'yettir, fakat her rü'yet müşâhede değildir. Bununla birlikte Hakk'ı sadece kemâle ermiş insanlar rü'yet edebilir, ama O'nu herkes müşâhede edebilir. O hâlde şuhûd demek, rü'yet demek değildir. (*Fütûhât*, II, 557)

* *Şâhid*, kalbde müşâhededen dolayı hâzır mevcûd olan izdir. Bu, meşhûdun müşâhedesindeki doğruluğa şâhidlik eder. Bu ya ilm-i ledünle olur –ki onun böyle bir ilmi yoktu, {sonradan} oldu- ya da vecd, hâl, tecellî veya şuhûd {müşâhede} yoluyla olur. (Kâşânî, 153; *Câmi'*, 87)

* *Şâhid*, lugatte "*hâzır*" demektir. Sûfîlerin ıstılâhında ise, insanın kalbinde hâzır {mevcûd} olan şeydir. Bu ise insanın gözünden gaib bile olsa, bir şeye bakıyormuş ve onu görüyormuş gibi, o şeyin zikrinin kalbi kaplaması, ona hâkim olmasıdır. İnsanın kalbine ilim galib geliyorsa, o kişi ilmin; recâ galib geliyorsa recânın; vecd galib geliyorsa vecdin; Hakk galib geliyorsa Hakk'ın şâhididir. O hâlde zikri senin kalbini kaplayan her şey o şeyin şâhididir.

Denilmiştir ki "*Onların {sûfîlerin} murâdı, şâhidin kalbde olanın şâhidi olmasıdır. Sevgili, sevenin kalbinin şâhididir.*" Yani onun kalbinin hâzırıdır {onun kalbinde mevcûddur}. Onu –gaib olsa bile- gözüyle görüyormuş gibi görür, kalbinde onu müşâhede eder. Bu, mânâ îtibâriyle birinci görüş gibidir. (*Câmi'*, 164)

şatah/şatahât (شطح / شطحات) {sübhânî; tâmât} * *Şatah* {yalpalamak} kelimesi, nefsin ulûhiyyet mertebesinin başına ulaştığı zaman hissettiği şey için kullanılır. Nefs, Allah'ın kendisi olduğunu, kendisinin Allah olduğunu idrâk eder. Böylece ittihâd kapısından girer. Vecdin netîcesi ağır olur, onu gizlemeye sâhibinin gücü yetmez. Dili ondan ayrılır {söylemek istediği şeyi açıkça anlatamaz}. Bu hâlde, vâsıl olan kul ile mevsûl olan {kavuşulan} Allah arasındaki cevherî hüviyyet ortaya çıkar {aslında O'ndan geldiğini kesin olarak anlar}. Hakk lisanıyla konuşmaya başlar. Çünkü o Hakk'la bir olmuştur. Buradan hitâb –münâcâat hâlinde- muhâtab sîgasından mütekellim sîgasına; -zikir hâlinde ise- gaib sîgasına intikal eder. Ancak hitâb eden kimdir, hitâb edilen kim? Aslında her ikisi de tek hâle gelmiştir. Bundan dolayı burada hitâbın kendisine yöneldiği bir başkası tahayyül edilemez.

İşte bu hâlde, nefste meydana gelen bu şeyin ifşâsı {açığa vurulması} aslında haramdır. İfşâ eden, şataha {yalpalamaya, saçmalamaya} başlar. Ama onu ifşâ etmemek elinde midir? İşte bu sûfînin buhrânıdır. Vecdin şiddeti onu ifşâya zorlar. İfşâ edilen şey, kul ile Allah arasında bir sırdır. Çünkü fark ortadan kalkmış ve ittihâd gerçekleşmiştir. (*Şatahât*, 1)

* Sûfî *şatah*ta, kendisine ilhâm eden, onu konuşturan yüce bir ilhâm edicinin varlığını hisseder. "*İstiğrak hâlinde huşû yaşayan nefsle, yüce ilâhî hikmet arasında bir konuşma cereyan eder. Bu hâldeyken, nefsin dilinde kelimeler o vaktin hakîkatiyle husûsî bir mânaya kavuşur. Nefsin bâtınında kudsî sözler işitilir. Sonra nefs, bir vakit için bu sözlere münâsib olarak lisanını düzeltir. İttihad kapısındaki sûfîyi şatah izleri yakalar. Bu davet, {Allah ile} karşılaşmadır. Birinin devri diğerininkiyle değiştirilmek sûretiyle iki âşığa dağıtılır. Nefste --Mahbûbun maksadlarından habersiz bir şekilde- mütekellim sîgasıyla konuşma arzusu meydana getirilir. İşte bu, nefsin tevâzûu için en çetin imtihân ve tasfiyesinin son aşamasıdır*" (*Şatahât*, 4)

* Ebû Yezîd dedi ki: "*Sübhânî, mâ âzame şânî {kendimi tenzîh ederim, şânım ne yücedir}!*" Ardından şöyle dedi: "*Hasbiye min nefsî hasbî {Ben kendime yeterim, yeter!}*"

Abdülkadir Geylânî'ye Ebû Yezîd'in "*Ben öyle bir bahra {denize} daldım ki, peygamberler onun sahilinde kalmıştı*" sözünün ne mânâya geldiği sorulmuş, o da şöyle cevâb **ver**miştir: "*Eğer bu sözün ona ait olduğu doğru ise şu demektir: Onlar, geçmeye ehil olanları geçirmek, geçme ehliyetine sâhib olmayanları engellemek, boğulmakta olanları kurtarmak için denizin kenarında durdular. Nitekim üstün kişiler, diğerleri cennete girerken, onlara şefâat etmek için cennete girmede sona kalırlar.*" (*Şatahât*, 22)

* *Şatah*: Ebû Yezîd dedi ki: "*Beni görmen, senin için Rabb'ini bin kere görmekten daha hayırlıdır.*" (*Şatahât*, 28)

* Ebû Yezîd Bistâmî'ye: "*Mahlûkatın tümü Hz. Muhammed'in ﷺ livâsı {sancağı} altındadır*" dediklerinde buna karşılık o, şöyle cevâb vermiştir: "*Vallahi benim sancağım Muhammed'in sancağından daha yüksektir. Benim sancağım nûrdandır; altında cinler ve tümü peygamber olan insanlar vardır.*" (*Şatahât*, 111)

* *Şatah*, dilin, vecd hâlinden tercüme ettiği, iddiâya yakın olan vecdin kaynağından taşan, sâhibinin icbâr altında ve mahfûz olduğu {vecdin baskısı altında söylemek zorunda kaldığı, fakat mecbûriyet altında bulunmasından dolayı sorumlu tutulmadığı} sözdür.

Ebû Hamza {Bağdâdî} şöyle demiştir: "*Horasanlı bir adam bana emni {Allah'tan emin olmayı, O'na güvenmeyi} sordu. Dedim ki: 'Sağ tarafında yırtıcı bir hayvan, sol tarafında yastık bulunan ve hangisine yaslanacağını ayırd edemeyen bir adam tanıyorum.' Adam bana 'Bu şatahdır, bunun delîlini getir' dedi.*"

Sûfîlerden biri kendisine soru sorulduğunda, soruda iddiâ taşıyan bir ifâde varsa şu cevâbı verirmiş: "*Dilin şathından Allah'a sığınırım.*" (*Luma'*, 422)

* *Şatah*ın mânâsı, vecdin dile getirilmesi sırasında taşan feyzin kuvveti, yaşanan galeyânın ve galebe hâlinin şiddetiyle sarfedilen garîb karşılanacak ifâdelerdir. Arab dilinde şatah, "*hareket*" demektir. Bir şey hareket ettiği zaman "*şatahayeştahu*" denilir. (*Luma'*, 453)

* Ârifler, hakîkat semâsına yükseldikten sonra vucûdu {varlığı} sadece Vâhid-i Hakk {Gerçek Bir} gördükleri husûsunda ittifâk etmişlerdir. Ancak onlar içinde bu hâle irfânî ve ilmî olarak sâhib olan kimseler vardır.

Yine onlar içinde bu hâli bir zevk hâli olarak yaşayanlar bulunur. Bunların nazarında kesret {çokluk} tamamen yok olmuş ve bunlar ferdaniyet-i mahza {mutlak tekliğe} gark olmuşlardır. Bu noktada akılları tamamen işlemez hâle gelmiş, kendileri hayrete düşmüşlerdir. Burada Allah'tan başkasını, hatta kendilerini bile hatırlayacakları bir yer kalmamıştır. Onlara göre Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Onlar sekr hâline düşmüşler {manen sarhoş olmuşlar}, akıllarının gücü O'ndan başkasını reddetmiştir. Onlardan biri "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}*", bir diğeri

"Sübhânî mâ âzamü şânî {Kendimi tesbih ederim, benim şânım ne yücedir!}", bir başkası *"Mâ fî cübbetî sivallah {Cübbemin altında Allah'tan başkası yoktur}"* demiştir.

Sekr hâlinde âşıkların söylediği sözler gizlenmiş, hikâye edilmemiştir. Onlar sekr hâlinden çıkınca ve Allah'ın yeryüzündeki ölçüsü olan aklın sultasına geri dönünce, bunun hakikî ittihâd olmadığını, bilakis ittihâda benzediğini anlamışlardır. Âşıkların, aşklarının doruk noktasında söyledikleri *"Ben sevdiğim kimseyim, sevdiğim kimse de benim"* gibi sözler böyledir. Şu örnek bundan uzak değildir: İnsan ansızın bir aynayla karşılaşır, ona bakıp da sadece aynayı görür {ilk anda aynadaki kendi sûretini görmez}, böylece gerçekte aynanın kendisi olan gördüğü sûretin, kendisiyle birleştiğini sanır. (*Mişkât*, 59)

* *Aşk*ın aslı kıdemden gelir. Arabca *"yuhibbuhum {O, onları sever}"* kelimesindeki *"bâ"* harfinin noktası *"ve yuhibbûnehû {onlar da O'nu sever}"* [Mâide, 5/54] toprağına tohum olarak atılmıştır. Hayır, eğer nokta *"hum {onlar}"* üzerine atılmamış olsaydı, *"yuhibbûnehû"* ortaya çıkmazdı. Aşkın nergisi büyüyünce tohum meyve ile ve meyve de tohumla aynı renge bürünür.

Eğer *"Sübhânî {kendimi tenzih ederim}..."* denilmişse bu yüzdendir.

Bu sözler ya noktanın ya da noktanın Rabb'inin sözleridir veya bu tür iddiâlar meyve üzerinden yapılmaktadır; kaldı ki meyve de tohumla aynı şeydir. (*Sevânih*, 93)

* *Şatah*, üzerinde benlik ve iddiâ kokusu taşıyan sözlerden ibârettir. Bunlar tahkîk ehlinde nâdir görülen hâllerdir. (*Istılâh*, 530)

* *Şatah*, Allah'ın kendisine verdiği mertebeyi açıkça ortaya koyan, hak olduğunu iddiâ eden bir kelimedir. Bu esnâda {sûfî} ilâhî emrin dışında {hatta ona aykırı} bir şey dile getirmiş olur, fakat bunu övünme kasdıyla söyler. Kendisine bu emredildiği zaman, bununla övünmek değil, ilâhî emri bildirmek için açıkça dile getirir. Hz. Peygamber ﷺ *"Ben Âdem oğlunun efendisiyim, ama övünmek yok"* [Tirmîzî, Menâkıb, 1; Hâkim, II, 660] buyurmuştur. Yani şunu demek istemiştir: *"Bu bilgiyle size karşı övünmeyi kasd etmiyorum. Ancak size bu konuda iyiliğiniz için ve peygamberinizin Allah katındaki derecesiyle, O'nun size karşı iyiliğini anlamanız için bunu haber veriyorum."* Kendilerine emredilmediği takdîrde şatah {ortaya koymaları}, tahkîk ehlinin zellesidir {hatasıdır, ayak sürçmesidir}. (*Fütûhât*, II, 381-382)

* *Şatah* ve *tâmât*, avâma eziyet veren en şiddetli şeylerdir. Çünkü bunlar mehabbetle vuslatın zikrini ve ayrılığın acısını içine alır. Avâm ise, önlerinde {zâhirî} olanla alâkadar olan, bâtınlarını şehvetlerle ve şekillerin sevgisiyle doldurmuşlardır. Bundan dolayı, onların kalblerini, nefslerinde yerleşmiş olan şeylerden başka hiçbir şey harekete geçirmez. Kalblerinde şehvet ateşleri tutuşur da, bu sebeble çığlık atarlar. Bunların hepsi birer fesâddır {bozukluktur}. Bazen şatah, Allah'a mehabbetle alâkalı iddiâlar taşır. Bunda büyük zarar vardır. (Kudâme, 11)

* Bazı meşâyıhın, zâhir îtibâriyle şerîata aykırı gelen {ve adına "*şatahât*" denen} sözlerine gelince... Bazı insanlar, *tevhîd-i vücûdî* mertebesinde kalırlar. Bunlara Hüseyin b. Mansûr Hallâc'ın "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}!*" sözü ve Ebû Yezîd Bistâmî'nin "*Sübhânî mâ âzame şânî {kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir}!*" ve daha buna benzer sözler misâl gösterilebilir. En çok tercîhe şâyân ve münâsib olan yol, bunların tevhîd-i şuhûdîye indirilmesi, böylece üzerlerinden {şerîata} muhâlefetin kaldırılmasıdır. Çünkü Hakk'ın Zât'ından başka her şey onların nazarından saklı kalmış, bu hâlin galib gelmesiyle bu sözleri söylemişler, Hakk'tan başkasının varlığını sâbit görmemişlerdir. (*Mektûbât*, I, 56)

* "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}*" sözünün mânâsı şudur: "*Hakk O'dur, ben değilim.*" Çünkü o kişi, nefsini görmediğinden, O'nu isbât etmiştir. Yoksa, nefsini Hakk'dan ayrı bir varlık hâlinde gördüğünden dolayı kendisinin Hakk olduğunu söylemiş değildir. Çünkü böyle bir söz küfürdür. *İsbât*ın olmamasının *nefy*i gerektirmeyeceği, bunun da tevhîd-i vücûdînin ta kendisi olduğu söylenemez. Ama şöyle denilebilir:

"*İsbâtın olmayışı nefyi mutlaka gerekli kılmaz. Çünkü bu makam, hayret makamıdır. Burada hükümler tamamen düşmüştür. 'Sübhânî...' cümlesinde de, söyleyenin kendisinin değil, Hakk'ın tenzîhi söz konusudur. Çünkü nefsi, tamamıyla nazarından düşmüştür. Orada hiçbir hüküm taalluk etmez.*"

Bu ve benzeri sözler, *ayne'l-yakîn* makamında bulunan kişilerden zuhûr eder. Bu makam hayret makamıdır. Bu makamdan hakka'l-yakîn mertebesine yükseldiği zaman, bu ve benzeri kelimelerden çekinir ve îtidâl sınırını aşmazlar. (*Mektûbât*, I, 57)

* Şunun bilinmesi gerekir: *Sekriyyet* hükümlerinden {sekr hâline ait hükümlerden} olan her şey *velâyet* makamındandır. *Sahv* hükümlerinden olan her şey de *nübüvvet* makamına bağlıdır. Salât ve selâm üzerlerine olsun, peygamberlere uyma husûsundaki en mükemmel velîlerin, tabiiyyet yoluyla ve sahv vâsıtasıyla bu makamdan nasîbleri vardır.

Bistâmîler sekri sahvdan üstün tutarlar. Bu sebeble, {*şatahât*ından birinde} Ebû Yezîd Bistâmî[ks] demiştir ki: "*Benim sancağım, Muhammed'in sancağından daha yüksektir.*" {O, bu sözünde,} kendi sancağıyla velâyet sancağını, Hz. Muhammed'in sancağıyla da nübüvvet sancağını kasd etmiş, sekre dönük olan velâyet sancağını, sahva dönük olan nübüvvet sancağına tercîh etmiştir. Bazı sûfîlerin, velâyetin nübüvvetten üstün olduğu görüşü bu kabildendir. Bunun böyle olması, onların velâyeti Hakk'a, nübüvveti ise halka müteveccih görmelerinden dolayıdır. Hakk'a müteveccih olan bir şeyin, halka müteveccih olan bir şeyden daha üstün olduğu husûsunda hiçbir şübhe yoktur.

Bazı sûfîler, bu sözdeki tevcîhle alâkalı olarak demişlerdir ki: "*Peygamberin velâyeti nübüvvetinden daha üstündür.*" Bu fakîre göre, buna benzer sözler doğru ol-

maktan uzaktır. Çünkü nübüvvetteki teveccüh sadece halka doğru değildir. Aksine bu teveccühle beraber aynı zamanda Hakk'a doğrudur. Çünkü onların bâtınları Hakk ile, zâhirleri ise halk ile beraberdir. Teveccühü sadece halka doğru olanlar ise {Hakk'a} yüz çevirmekte ve sırtlarını dönmektedirler. Salât ve selâm üzerlerine olsun peygamberler, bütün mevcûdâttan daha üstündürler. En üstün devletler onlara mahsûstur. Velâyet nübüvvetin bir parçası olup, nübüvvete dâhildir. Nübüvvet her bakımdan velâyeti içine alır... (*Mektûbât*, I, 101)

* *Tevhîd-i vücûdî*'yi ilk olarak açıkça ortaya koyan Muhyiddîn b. Arabî'dir. Daha önce gelen meşâyıhın ibârelerini, *tevhîd*i anlatıp ittihâddan haber vermiş olsalar bile, bunları *tevhîd-i şuhûdî*ye haml etmek mümkündür. Hakk'dan ﷻ başka hiçbir şey görülmediği için bazıları {*şatahât* cümlesinden olmak üzere} "*Mâ fî cübbetî sivallah {Cübbemin içide Allah'tan başka hiçbir şey yoktur}*", bazıları "*Sübhânî mâ âzame şânî {Kendimi tesbih ederim, benim şânım ne yücedir}*", bazısı da "*Leyse fi'd-dâri gayrî {Evde benden başka hiç kimse yoktur}*" demişlerdir. Bütün bunlar rü'yet-i Vâhid {Vâhid olan Allah'ı görmek} dalından toplanan çiçeklerdir. Bunlarda Vâhid'le alâkalı olarak tevhîd-i vücûdîye delâlet eden hiçbir şey yoktur. *Vahdet-i vücûd* meselesini bablara, fasıllara ve daha alt başlıklara ayıran, onu sarf ve nahiv ilimleri gibi tedvîn eden Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'dir. Hatta o, bu bahisler arasında bulunan bazı çetrefilli mârifetleri kendisine tahsîs etmiş ve şöyle demiştir: "*Hâtem-i nübüvvet, bazı ilim ve mârifetleri hâtem-i velâyetten alır.*" O, hâtem-i velâyet-i Muhammediyye ile kendisini kasd etmektedir. Şârihler, bu cümlenin açıklanması sadedinde şöyle demişlerdir: "*Sultan hazînedârından bir şey alsa ondan ne eksilir?*" (*Mektûbât*, I, 287)

* ...Şu hâlde Hakk ﷻ, şu anda olduğu gibidir. O, kâinâttaki hâdiseler yoluyla Zât, sıfat ve isimlerinde değişikliğe uğramaktan münezzehtir. O, sürekli olarak mutlak sırflığı hâliyle bâkî olup, vücûb yüceliğinden imkân alçaklığına meyl etmez.

Bütün bu görüşlerin {hakîkî} mânâsı, eşyânın mâdûm olup, O'nun ﷻ mevcûd olmasıdır. Hüseyin b. Mansûr Hallâc'ın {*şatahât* türündeki} "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım!}*" sözündeki maksadı, "*Ben Hakk'ım, O'nunla ittihâd ettim*" demek değildir. Çünkü bu söz küfürdür ve sâhibinin katlini gerektirir. Aksine, bu sözün mânâsı şudur: "*Ben mâdûmum {yokum}, mevcûd {var} olan O Hakk'tır.*" (*Mektûbât*, II, 72)

* *Şatahât*, sûfîlerden, sekr ve gaybet hâlinde gelen vâridatla vâkî olur. Mübâh bir sebeble gelen sekr, sınırları fıkıh kitâblarında çizilmiş şartlar dahilinde kalmak kaydıyla şer'î teklîfi {mükellefiyeti} düşürür. Bu meslekte bulunanlar sekrden dolayı mâzûr sayılırlar. (Nebhânî, II, 126)

şâzeliyye (شاذليّة) {tarîk-ı şâzeliyye; tarîkat-ı şâzeliyye}

* *Şâzeliyye*, "*Lâ ilahe illellah*" kelime-i tevhîdiyle sülûk ederler. Bu kelime, nefy ve isbât terkîbidir. Mânâsı "*mâbihdun ifrâdı {tek kılınması}*"dır.

Şirk, Allah'tan başkasına dayanmaktır. Az ya da çok, O'ndan başkasına dayanan kimse müşriktir.

Seyr ü sülûkta, onların bu kelimeyle ilgili sınıfları dokuza ayrılır. Bunlar arasında, fazla konuşmayı nefyederek kelimeyi dilde tek hâle getirenler vardır. Bunlar kelime-i tevhîdin fazla konuşmakla karışmasını dilin şirki olarak görürler. Muayyeni {belirlenmiş, yaratılmış olanı} nefyederek Hâlık'ı tek kılanlar vardır. Çünkü Hâlık'ın isbâtı esas, başkasının isbâtı ise şirktir. Sebebleri nefyederek Râzık'ı tek kılanlar vardır. Rızık konusunda sebeblere dayanmak şirktir. Maddeleri nefyederek Hayy'ı tek kılanlar vardır. İnsanın, hayatı husûsunda yiyeceklere dayanması şirktir. Mâbûdu tek kılanlar vardır. Allah'tan başka şeyle meşgul olan herkes, kiminle meşgul oluyorsa ilâhı odur. O'nun dışındaki fiilleri nefyederek {hakîkî} Fâil'i tek kılanlar vardır. Kulun fiillerde iddiâda bulunması ve onları kendine nisbet etmesi şirktir. O'nunla birlikte var olan meşhûdâtı {görülen her şeyi} nefyederek Meşhûd'u tek kılanlar vardır. Seni, güzelliğiyle Mâbûd'unun murâkabesinden çıkaran her şey senin için bir şirktir. Kendisiyle birlikte var olan mevcûdâtı nefyederek Mevcûd'u tek kılanlar vardır. Allah'la birlikte kendi nefsiyle kaim bir mevcûd olduğunu iddiâ eden Allah'a şirk koşmuş olur. Bundan sonra fenâ mertebesi gelir. Fenâdan, ancak o mertebeden çıktıktan sonra bahsedilebilir. (*Ravza*, 619)

* *Tarîk-ı Şâzeliyye*'nin hiziblerinde {duâ ve virdlerinde}, tecrîdin tahkîki {gerçekleştirilmesi}, tevhîd ilimleri ve ubûdiyyete sadakatin şumûlü bulunur. (*'Ukūd*, 13)

* *Tarîkat-ı Şâzeliyye*; tarîkatımız beş esas üzerine kurulmuştur: Gizli ve açık her yerde Allah'tan takvâ {sakınma}; söz ve hareketlerde sünnete uymak; yükselme ya da gerileme olsun her konuda halktan yüz çevirmek; azda ve çokta Allah'ın rızâsını aramak; darlıkta ve genişlikte Allah'a sığınmak. (*'Ukūd*, 29)

* *Şâzeliyye* usûlü beş tanedir: Gizli ve açık her yerde Allah Teâlâ'dan takvâ; söz ve amellerde sünnete uymak; ikbâl {yükselme} ve idbâr {gerileme} gibi her husûsta halktan yüz çevirmek; azda ve çokta Allah'ın rızâsını aramak; darlık ve genişlikte Allah'a sığınmak; takvâyı verâ ve istikametle güçlendirmek; sünneti sünnetin muhâfazasıyla kuvvetlendirmek; güzel ahlâk; sabır ve tevekkülü tahkîk etmek {gerçekleştirmek}; kanâat ve tefvîzle rızâyı tahkîk etmek; genişlikte hamd ve şükür ile Allah'a dönmek ve O'na sığınmak. (*Câmi'*, 14)

şebâbet (شبابة) * *Şebâbet* {gençlik}, Resûlullah ﷺ hakkında kullanılır. Hakk'ın onda bu sûretle {gençlik sûretiyle} zuhûr etmesidir. Kâmil olması îtibâriyle rubûbiyyetten ibârettir. Bu rubûbiyyet, isimleri toplayan bir rubûbiyyettir. (Sofyavî, 122)

şebh (شبح) * *Şebh* {hayâl, siluet}, mücerred nûrun gölgesidir. Onda bulunan rûhânî sıfatların tümü bu nûrun içindedir. Ayrıca cisimlerin ve onların sıfatlarının, erbâbının nûrânî gölgeleri ve sıfatları olduğunu biliyorsun. Bu nûr ve sıfatları aynı

zamanda Nûrlar Nûru'nun gölgeleridir. Ona ait Zât'ının aynı {ta kendisi} olan kemâl sıfatları vardır. Bu sıfatlar Zât-ı ahadiyyette bulunmazken, tezâhür sahalarında pek çok olur. Âlemin tamamı, Nûru'l-Envâr'ın {Nûrlar Nûru'nun} gölgesidir. (*Heyâkil*, 103)

şecâ'at (شجاعة) {cebn; cesâret; şecâ'at-i havâss; şecâ'at-i sâlihîn; tehevvür}

* Ahlâkın dört esası vardır: Hikmet, *şecâat*, iffet, adalet. Hikmetten kasdımız, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adaletten kasdımız, nefse ait bir duygu olup, gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eder, hikmetin gerektirdiği istikamete sevk eder. Hikmetin gereğine göre onları harekete geçirir veya frenler. Şecâatten kasdımız, gazab kuvvetinin, harekete geçmesi ya da frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffetten kasdımız, şehvet kuvvetinin akıl ve şerîat doğrultusunda terbiye edilmesidir. (*İhyâ'*, III, 67)

* Eğer sabır savaş alanında gösterdiği metanette olursa buna "*şecâat*", bunun zıddına "*cebânet {korkaklık}*" denir. Bu sabır, hiddetini yenme konusunda olursa buna "*hilm {yumuşaklık}*", "*vakar ve teennî*", zıddına da "*tezemmür {saldırganlık}*" denir. (*İhyâ'*, IV, 82)

* Fezâil çok da olsa, bütün dal ve çeşitleri hikmet, *şecâat*, iffet ve adalet olmak üzere dört sınıfta toplanabilir. Hikmet aklın; şecâat öfkenin; iffet şehvetin fazîletidir. Adalet ise bu kuvvetlerin gerektiği gibi bir araya gelmesinden ibârettir. Adaletle bütün işler tamamlanır. Bu yüzden "*Gökler ve yer adaletle kaimdir*" denilmiştir. (*Mîzân*, 64)

* *Şecâat*, gazab {öfke} kuvvetinin fazîlet tarafıdır. İleri atılma, geri çekilme gibi meselelerde şecâat, hamiyyet kuvvetiyle birlikte şerîatın yönlendirdiği akla itâat eder. Şecâat, *tehevvür* ve *cebn* şeklindeki iki kötü vasfın ortasında yer alır. Tehevvür, itidâlin tefrît tarafıdır. Bu, aklın geri çekilmeyi gerekli gördüğü yasak işlere insanın atılmasıdır. Cebn ise dengenin ifrât tarafıdır. Bu da gazab kuvvetinden gerekli olan miktarı yerine getirmemek, onu noksan yapmak, ileri atılmanın gerekli olduğu yerde kendini geri çekmektir.

Bu ahlâk elde edildiğinde, ondan da sözü edilen fiiler ortaya çıkar. Yani şecâat ahlâkından gerektiği yerde gerektiği kadar ileri atılma fiili ortaya çıkar. Bu ise övülen güzel bir ahlâktır. (*Mîzân*, 66)

* *Cesâret*, hafife almanın gerekli olmadığı yerde ölümü hafife almak... ...sebeblerin gerektirdiği güzel etkiye kapılmaksızın ölüm sebeblerinden fazla etkilenmemektir. (*Mîzân*, 74)

* *Şecâat*, *tehevvür* {tedbîrsizlik, aşırı kızgınlık} ile *cebn* {korkaklık} arasında bir ahlâktır. Bu, nefse izâfe edilmesi îtibâriyle, ürkütücü husûslar karşısında kalbin tavizsizliği ve korkular karşısında heyecânı tutmaktır. Fiile izâfe edilirse, fırsat

ânında ileri atılmak olur. Bu, gazab ve hüsn-i emelden ortaya çıkar. Onunla insan şiddetli hâllere sabreder. Hatta onunla mâsıyyetlere karşı da sabreder. Gazab, şehvete hâkim olduğunda ona mânî olur. (*Mîzân*, 102)

* *Şecâat-i sâlihîn* {sâlihlerin şecâatı}, alçak nefsleriyle, tabîatlarıyla, şeytanlarla ve insan şeytanları olan kötü arkadaşlarla karşılaşmakta, *şecâat-i havâss* {havassın şecâati} ise dünyâ ve âhiret husûsunda zühd ve mâsivâ-yı Hakk'tan ﷻ {Hakk'ın dışında her şeyden} uzaklaşmakta ortaya çıkar. (*Feth*, 25)

* ...Eğer sabır, mide ve cinsel organların şehvetine karşı ise buna "*iffet*", kavga etmeye karşı ise "*şecâat*"... denir. (Kudâme, 286)

* Ahlâkın dört {esası} vardır: Hikmet, *şecâat*, iffet ve adalet. Hikmet, bütün ihtiyarî fiillerde, kendisiyle doğruyu yanlıştan ayıran nefse ait bir duygudur. Adalet gazab {öfke} ve şehvet kuvvetlerini idâre eden nefse ait bir duygudur, akıl ve şerîata göre harekete geçirir veya frenler. *Şecâat*, gazab kuvvetinin, harekete geçmesinde veya frenlenmesinde akla boyun eğmesidir. İffet, şehvet kuvvetinin akıl ve şerîat doğrultusunda terbiye edilmesidir. Bu dört ahlâkın dengeli oluşundan güzel ahlâkın tamamı ortaya çıkar.

Akıl kuvvetinin îtidâlinden iyi düşünce, isâbetli görüş, doğru tedbîr, eşyânın inceliklerini anlamak; ifrâtından, hile, aldatma, mugalata {demagoji}; tefrîtinden ise ahmaklık, kalın kafalılık ve akıl zayıflığı doğar. Şecâatin mûtedil {dengeli} oluşundan heybet, tahammül, kerem, yiğitlik, cesaret, hilm, sebât ve vakar; tefrîtinden, alçaklık, zillet, hasislik, hafiflik meydana gelir. İffetin mûtedil oluşundan cömertlik, hayâ, sabır, kanâat, verâ, müsamaha, zarâfet; ifrâtından, hırs, şiddet, fenâlık, edebsizlik, savurganlık, alaycılık, hased, zayıflık gibi kötü huylar doğar. (*Ravza*, 445)

şecere (شجرة) * ...Bir asıldan başlamak, *rûh-i fikrî*nin bir husûsiyetidir. Daha sonra, asıldan iki şubeye ayrılır. Ardından her şube de ikiye ayrılır. Bu şekilde şubeler aklî taksimlerle çoğalana kadar devam eder. Sonra birtakım netîcelerle bir netîceye yönelir. İşte bu onu semeresidir. Ardından bu semereler döner, emsalleri için tohum olur. Çünkü bunları birbiriyle aşılamak da mümkündür. Bunu *Kitâbü'l-kıstâsi'l-müstakîm* adlı kitâbımızda zikrettik. Bunun âlemdeki en münâsib misâli *şecere*dir {ağaçtır}. (*Mişkât*, 85)

* *Şecere*, insan-ı kâmildir. (*Istılâh*, 537)

şecere-i ahadiyyet (شجرة الأحدية) * Şeyhin[rh] şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "*O'nun vahdâniyyetine ulaşmanın başlangıcında, cismî ahadiyyetten, kanatları deymûmiyyetten {ebediyetten} olan bir kuş oldum. Keyfiyyet semâsında on yıl uçtum. Hatta bu şekilde yüz binlerce kere semâda uçtum. Sonunda ezeliyet meydanına ulaştım. Orada şecere-i ahadiyyeti {ahadiyyet ağacını} gördüm.*" (*Luma'*, 464)

şedîd (شديد) * *Şedîd*, galib gelen ve mağlûb edilemeyendir. (*Heyâkil*, 99)

şedîd-i mirre-i kāsıme (شديد المرّة القاصمة) * *Şedîd-i mirre-i kasıme*, "*o zulmânî {karanlığa ait} putları kıran*" demektir. (*Heyâkil*, 101)

şe'f (شعف) * *Şeaf*, mehabbetin, muhibbin {sevenin} hissettiği bir lezzetle kalbi yakmasıdır. Benzerleri "*lev'a {karasevda}*", "*lâiç {şiddetli sevgi}*" ve "*belbâldir {endîşedir}*". *Tâc* sâhibi şöyle der: "*Şeafehu'l-hubb, sevgi onun kalbini yaktı demektir.*"

Ebû Zeyd şöyle der: "'*Sevgisi onu hasta etti*' *demektir. Şeafe fiili, şuûf masdarındandır. Hasan el-Hasan onu 'şegafahâ hubben {onu çılgınca sevdi}' şeklinde okumuştur.*" (*Ravza*, 345)

şef' (شفع) * *Şef'*, "*yaratma*" demektir. Allah şef' ve vitre yemin etmiştir [Fecr, 89/3]. Çünkü ilâhî isimler ancak yaratmayla tahakkuk eder. Vâhidiyyet mertebesinin şef'iyyeti, ahadiyyet mertebisinin vitriyyetine ilâve edilmedikçe ilâhî isimler zuhûr etmez. (Kâşânî, 153; *Câmi'*, 87)

* *Vitr*'in aksine, *şef*'te ayn ve isimlerin hakîkatlerinin taayyün etmiştir. (Kâşânî, 48; *Câmi'*, 103)

şefkat (شفقة) {bk. **tevâzu'**}

şegaf (شغف) * *Aşk*ın sarayı can eyvanıdır. "*Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*" [Arâf, 7/172] mührü rûhlara ezelde vurulmuştur. Orada bir yük yükletilmiştir. Eğer perdeler şeffaflaşırsa aşk da örtülerin altından parlayıverir.

Burada büyük bir sır vardır; yani sözü edilen bu aşk, içeriden dışarı çıkar. Yaratıkların aşkı ise dışarıdan içeri girer; ama nereye kadar nüfûz edeceği açıkça ortadadır. Onun nüfûz edeceği en son nokta kalbin dış zarıdır (*şegaf*). Kur'ân bu konuda Züleyhâ ile ilgili olarak şöyle demektedir: "*{Yûsuf'un güzelliği Züleyhâ'nın} bağrını yakmış!*" [Yûsuf, 12/30] *Şegaf*, kalbin dış zarıdır. Kalb ise velâyetin merkezidir ve aşkın aydınlığı ta oraya kadar iner.

Eğer tüm perdeler kalkacak olursa nefs de karışır. Ama nefsin aşk yoluna girmesi bir ömür gerektirir. Dünyâ, yaratıklar, şehvetler ve arzuların faaliyet alanı kalbin dış perdeleridir. Aşk kalbe nadiren ulaşır; ama aslında hiç ulaşamaz. (*Sevânih*, 63)

* "*Şegafa'l-hubb*" denir, "*nihaî aşka ulaştı*" demektir. Kalbin şegâfı, "*içindeki zar*" demektir. Bu, hayvan bedeninde görülene göre, kalb üzerinde bulunan örtüdür. Allah şöyle buyurur: "*Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Azîzin karısı delikanlısının nefsinden murâd almak istiyormuş; Yusuf'un sevdası onun kalbine işlemiş.*" [Yusuf, 12/30] Yani onun kalbinin zarına ulaşmış. İbn Abbas şöyle der: "*Sevdası kalbinin zarı altına girmiş.*" (*Ravza*, 344)

şehâdet (شهادة) * *Şehâdet* beş rükün üzerine binâ edilmiştir: İslâm, îmân, ıslah, ihsân, beşincisi ise irâdedir. İrâdenin üç şartı vardır: Birincisi, Allah'ı sırf O'nun için sevmek; ikincisi, ara vermeden zikre devam etmek, üçüncüsü de ruhsata yönelmeden {kolaya kaçmadan} nefsin arzularına muhâlefet etmektir. (*İnsân*, II, 85)

* *Şehâdet* iki türlüdür: Şehâdet-i kübrâ ve şehâdet-i sugrâ {küçük şehâdet ve büyük şehâdet}. Şehâdet-i sugrânın bazı kısımları vardır. Garîb olarak, boğularak, karın hastalığına tutularak ve benzeri hâllerden dolayı ölen kimsenin şehîd olacağı bir hadîste geçmiştir. Şehâdet-i sugrânın en üst makamı, Allah yolunda savaşmaktır.

Şehâdet-i kübrâ ise, en yüce ve en aşağı olmak üzere iki kısımdır. En yücesi diğer mahlûkat içinde yakîn gözüyle Hakk'ı müşâhede etmektir. {Böyle bir müşâhedeye sâhib olan kişi} meselâ, mahlûkattan bir şey gördüğünde, o şeyde hulûl ve infisâl {birleşme ya da içine girme ve ayrılma} olmaksızın Hakk'ı müşâhede eder... Kulun bu müşâhedesi sahîh olduğu zaman, işte bu müşâhid {müşâhede eden}, Allah Teâlâ'yı müşâhede etmektedir. Bu, şehâdet mazhariyetinin en yücesidir. Ondan sonra sıddîkıyyet mertebelerinin başlangıcı bulunur. İşte bu vücûddur. Rabb'in vücûduyla kendisinden fânî olur. O zaman sıddîkıyyet dâiresine girer. Şehâdet-i kübrânın en aşağı kısmı ise hiçbir sebebe bağlı olmaksızın mehabbetullaha {Allah sevgisine} bağlanmaktır. Böylece onun Allah Teâlâ'yı sevmesi, O'nun sıfatlarından ve sevilmeye lâyık olmasından dolayı olur. (*İnsân*, II, 93)

* Âlem tamamıyla O'nun hakîkatleri ve tafsîlâtıdır. "*Şehâdet...*" yani, yaratılmışların zâhiri ve sûretleridir. (Sofyavî, 34)

{Ayrıca bk. **gayb-şehâdet**}

şehâmet (شهامة) * *Şehâmet*, cemâl sıfatının tahakkuk etmesinden dolayı, amellere karşı gösterilen hassasiyettir. (*Mîzân*, 73)

şehvet (شهوة) * *Açlık* nûr, tokluk nârdır {ateştir}. Şehvetse odun gibidir, yangına sebeb olur. O öyle bir yangındır ki sâhibini yakana kadar onu söndüremezsin. (Kuşeyrî, 73)

* Lezzet, iştah duyulan ve arzu edilen şeyi idrâk etmekten ibârettir. *Şehvet*, tüm canlılarda ortak olması cihetiyle gerek aklen ve gerekse bedenen, bazı canlılarda ise yalnızca bedenen olmak üzere arzu ettiği şeye erişmek için nefsin şevke gelmesidir. (*Mîzân*, 92)

* *Şehvet* iki türlüdür: Şehvet-i ârızî; tâbî olmanın yasaklandığı yalancı şehvettir. Bir gün ona faydası dokunursa da, akıllı bir kişinin âdet hâline getirerek, dönmemek üzere ona tâbî olması yakışık almaz. Çünkü {geri dönmediği takdîrde, o şehvette bulunan} ârızlar, akıllı kişiyi te'sir altına alabilir.

Diğeriyse şehvet-i zâtiyyedir. Buna tâbî olmak gerekir. Tabîatının yumuşaklığından dolayı, bu şehvette mizâcının ıslâhı mümkün olabilir. Mizâcının ıslâhında kendi kurtuluşu, dîninin ıslâhında ise saadeti vardır. Ancak ona Şârî'in koyduğu ilâhî mîzânla tâbî olur. Bu öğretilen şerîatın hükmüdür. Şerîatta ruhsat ve azîmetlerin {kolaylık ve zorlukların} bulunması aynı seviyededir. Şerîata tâbî ise aldırmaz. Çünkü o, Allah'a giden meşrû yoldur. Allah onu sadece saadet hükmüyle kendine ulaşılsın diye teşrî etmiştir. Aynı zamanda bu vaziyette, her hâl ve vakitte arzuladığı şeyin olması da şart değildir. Kişinin, bu şehvetin kendisinde meydana geldiği hâli ve onu iktizâ eden {gerektiren} vakti bilmesi gerekir.

Bu şehvet-i ârızî, tâat amelleriyle alâkalıdır. Bir yer görüp de onun tabîatını beğenen, orada namaz kılmak isteyen veya bir fazîletten dolayı, o vakitte onu bir başkasına öğreten kişi gibi bir hâli gerekli kılar. Şübhesiz bu vaziyet, Allah'la birlikte olan hâli üzerinde kötü bir te'sîr bırakır. Bu tür lezzet almanın ölçüsü, ilâhî bir müşâhedeyle değil, amelledir. Bu, gizli bir tuzaktır. (*Fütûhât*, II, 187)

* *Şehvet*, nefsin, arzu duyulan şeyin yükselmesiyle yükselen, düşmesiyle düşen bir âletidir. Şehvet kendisinden lezzet almanın münâsib olduğu şeyden lezzet alma irâdesidir. Lezzet, rûhânî ve tabiî olarak ikiye ayrılır. Cüz'î nefs, tabîattan doğar. Tabîat nefsin anası, rûh-ı ilâhî ise babasıdır. Rûhânî şehvet, asıl îtibâriyle tabîattan kurtulamaz. Onunla lezzetlenen kimse bâkî olur. Ondan ancak münâsib bir şekilde lezzet alınır.

Bizimle Hakk arasında sûretten başka münâsebet yoktur. İnsanın kemâliyle lezzet alması, en kuvvetli lezzet almadır. Kişinin kendi sûretinde olan kimselerle lezzet alması da en kuvvetli lezzettir. Bunun delîli şudur: İnsan bütünüyle lezzet içinde hareket etmez. Bütünüyle bir şeyi müşâhede ederek fânî olmaz. Mehabbet ve aşkı, sadece bir kadına veya erkeğe âşık olduğunda rûhâniyetinin tabîatında akıp gider. Bunun sebebi, bütünüyle ona mukabil olmasıdır {karşılık gelmesidir}. Çünkü o kendi sûretindedir.

Âlemdeki her şey O'ndan bir cüz'dür {parçadır}. Sadece bu münâsib cüz O'na mukabil olabilir. Bundan dolayı, ancak kendisi sûretinde bir şeye âşık olduğunda fânî olur. İlâhî tecellî, Âdem'in, üzerinde yaratıldığı sûretin kendisine vâkî olduğunda, mânâ mânâya mutabık olur ve bütünüyle lezzet alabilmek mümkün olur.

Şehvet insanın zâhirî ve bâtınî tüm cüzlerinde dolaşır. İşte bu, {Hz. Peygamber'e ﷺ} vâris olan âriflerin aradığı şehvettir. (*Fütûhât*, II, 189)

* *Mâder-i büttür büt-i nefs ü hevâ*
Lîk o büt mâr oldu bu büt ejdehâ

Âhen ü seng oldu nefs ü büt şirâr
Âb içinde o şirâr eyler karar

Seng ü âhen âbdan olmaz pesîn
Bu ikiden âdem olsun mu emîn

Seng ü âhende nihândır çünki nâr
Âb içün ol nâre yok te'sîr-i kâr

Âteşi sû söndürür bî-ihtiyâr
Seng ü âhenden ne mümkin mahv-ı nâr

(*Mesnevî*1, I, 32)

* *Büt siyeh sû kûzede itmiş kümûn*
Çeşme ol âb- siyâha nefs-i dûn

Ol tırâşîde sanem seyl-i siyâh
Büt-tırâşın nefsi ayn-i âb-ı râh

Büt derûn-i kûzede âb-ı siyeh
Nefs-i şûmun çeşme sâr-ı âb-ı reh

Yüz sebûyı kesr ider bir pâre taş
Virmez âb-ı çeşmeye amma telaş

Büt şikest olmak bakılsa sehldir
Sehl görmek nefsi gayet cehldir

İster isen sûret-i nefsi eger
Dûzenin bâbı yididir kıl nazar

Her nefes bir mekr ü her mekrinde hem
Oldu yüz fir'avn ü fir'avnî be hem

Hâlık-ı Mûsâ ve Mûsâ'dır penâh
İtme Fir'avn ile îmânın tebâh

Dîn-i Ahmed'de olup ahd-i Ahad
Ola gör vâreste-i Bû cehl-i bed

(*Mesnevî*1, I, 32)

* Bütün putların anası, sizin nefsinizin putudur. Hâriçte görülen putlar, birer yılandır, hâlbuki nefs putu bir ejderhâdır.

Nefs, çakmak taşı ile demirdir. Put ise, çakmak taşından sıçrayan kıvılcımdır. O kıvılcım su ile söner. (*Mesnevî*2, I, 49)

* Kıvılcım söner ama, çakmak taşı ile demir su ile söndürülebilir mi? İnsanoğlu bu ikisi kendisiyle beraber oldukça nasıl emîn olabilir?

Çakmak taşı ile demirin ateşi, kendi içlerinde gizlenmiştir. Onların içlerine su girmez ki ateşi söndürsün.

Su, ancak dışarıda bulunan ateşi söndürür. O, taşın ve demirin içine nasıl girer?

*Nefs*in ve şehvetin sembolü olan çakmak taşı ile demirden, küfrün ve bütün kötülüklerin kıvılcımları sıçrar. Dumanları yükselir.

Kaptaki, küpteki su bitse de, nefs çeşmesinin suyu tazedir, kesilmeden akar durur.

Put, testide gizli duran kara sudur. Sen nefsi, bu gizli kara suyun kaynağını bil...

O yontulmuş put, çamurlu, kirli kara bir sele benzer. Put yontan nefs ise ana yoldaki çeşmedir.

Bir taş parçası yüz testiyi kırar. Fakat çeşmenin suyu durup dinlenmeden akar.

Put kırmak kolaydır, hem de pek kolay, fakat nefs putunu kırmayı kolay sanmak bilgisizliktir, bilgisizlik.

Nefsin, her anda bir hilesi vardır ki, onun her hilesi ile isyân denizinde yüzlerce Firavun ile Firavun'a uyanlar batmadadır.

Sen, kurtulmak istiyorsan, Mûsâ'nın Rabb'ine ve Mûsâ'ya sığın. Benliğe kapılıp firavunluk ederek îmânını kaybetme.

Ey kardeş, Sen Allah'ın emrine ve azîz Peygamberimizin sünnetine uy da, ten Ebû Cehl'inden ve nefsânî isteklerden kurtul... (*Mesnevî*₂, I, 50)

* *Bâdezân bil nâr şehvet nârıdır*
Her günâhın aslıdır serdârıdır

Nâr-ı sûret âb ile efsürdedir
Nâr-ı şehvet dûzehe reh-bürdedir

Nâr- şehvet su ile bulmaz sükûn
Dûzeh-i-tab' oldu ol bed-kâr-ı dûn

Çâre nâr-ı şehvete envâr-ı dîn
Nûr kim itfâ-yı nâri'l-müşrikîn

Nûr-i Hakk'dır bil bu nâra çâre-ger
Nâr-ı İbrâhîm'i fikr eyle yeter

Âteş-i Nemrûd-ı nefsinden sana
Tâat-ı Hakk iledir mutlak rehâ

Nâr-ı şehvet nâkıs olmaz sarf ile
Ân-ı teskîn oldu habs-ı zarf ile

İştiâline terakkidir sebeb
Âteşi söndürmez olsa yüz hatab

Âteş-i bî-hîme oldu müntafî
Bil ki takvâdan olur şehvet hafî

Bulmaz ateşten tagayyür rûy-i hûb
Surh ider rûhsâr-ı takvâ-yı kulûb

(*Mesnevî*, I, 144)

* *Bâd-ı hışm u bâd-ı şehvet bâd-ı âz*
Bî-nîyâz u bî-nemâza rahne-sâz

...

Hakk yanında bende-i şehvet hemîn
Ehl-i rıkdan oldu dûn u vâpesîn

Hâceden bu bir söz ile hürr olur
Ol ise helvâ iken âhir mürr olur

Bende-i şehvet içün yokdur halâs
Ola Mevlâ'dan meger ihsân-ı hâs

Düşdüler bir çâha ka'r u gavrı yok
Kimsenin ol kâra cebr ü cevri yok

Kendisin bir çâha atmıştır ki ben
Hiç ana bulmam münâsib bir resen

(*Mesnevî*, I, 148)

* Bütün bunlardan sonra şunu da aklında iyi tut ki bu ateş şehvet ateşidir. Suçun, günâhın, kabahatin aslı ve sebebi odur. Dışarıdaki ateş su ile söner; fakat, içerdeki şehvet ateşi insanı cehenneme kadar götürür.

Şehvet ateşi su ile sönmez; çünkü kıvrandırmak, azab etmek bakımından onda cehennem huyu vardır.

Şehvet ateşinin çaresi nedir? Dîn nûrudur. Nasıl ki cehennem mü'mine; "*Ey mü'min çabuk geç, senin nûrun benim ateşimi söndürüyor*" diyecektir.

Bu ateşi ne söndürür? Allah'ın nûru. Nemrûd ateşini söndüren Hz. İbrâhim'in nûrunu kendine üstâd edin de,

Nemrûd'a benzeyen nefsinin ateşinden, şu öd ağacı gibi olan bedenin kurtulsun.

Şehvet ateşi eksilip bitmez. Ona dilediğini vermemekle eksilir.

Bir ateşe odun attıkça, o ateş hiç söner mi? Hiç odunu yakmaz olur mu?

Fakat odun atmazsan ateş söner. Allah'tan korkmak, çekinmek şehvet ateşine su serper.

Kalblerdeki Allah korkusundan pembeleşerek güzelleşmiş olan yüzü ateş nasıl karartır?

Namaz ehli olmayan, gönül namazı kılmayanı öfke rüzgârı, şehvet rüzgârı, tama' rüzgârı kapıp götürür.

Şehvete kul olan, köle olan kimse Allah'ın indinde kölelerden, çalınıp satılan esirlerden daha değersizdir. Çünkü harb esiri yahut satın alınmış bir köle, efendisinin bir sözü ile kölelikten çıkar, hür olur. Hâlbuki şehvet esiri olan kişi tatlı yaşar, fakat çok acılar çekerek ölür.

Şehvete kul olan kişi, Allah'ın lütfundan, Allah'ın husûsî nîmetine erişmekten başka bir şeyle {bu} kulluktan kurtulamaz.

Şehvet öyle bir kuyudur ki, oraya düşenler dibini bulamazlar; fakat bu düşüş cebir ve zulüm değil; onun günâhı, onun nefsine uyması yüzündendir.

O, kendisini öyle derin bir kuyuya atmıştır ki, ben o kuyunun dibine ulaşacak ipi bulamam. (*Mesnevî*, I, 238)

* İrâde, aklın ve nefsin her türlü talebiyle alâkalıdır. Bu, istenen ya da istenmeyen bir şey olabilir. *Şehvet* ise, nefsin elde ettiğinde husûsî bir zevk duyduğu şeylerle alâkalıdır. Şehvetin mahalli hayvânî nefs, irâdenin mahalli ise nefs-i nâtıkadır. (*Esfâr*, 329)

şems-leyl (شمس – ليل)

* *Güneşin parlaklığı var*
karanlığı gecenin
Sûretlerin en güzeli arasında yer alır
güneşin ve gecenin birlikteliği

"*Güneşin parlaklığı var karanlığı gecenin*" sözü, içinde şuûr, yani teşbîh gibi hâdisler gibi remiz ve ihfâ bulunan ilimleridir. "*Sûretlerin en güzeli arasında yer alır güneşin ve gecenin birlikteliği*" sözü, aklen tasavvur olunamayan iki zıt şeyin bir araya gelmesidir. İşte iki zıt bir araya geldi ki, bu hayret verici bir şeydir. Nitekim Ebû Saîd Harrâz'a "*Rabb'ini neyle tanıdın?*" diye sorulunca o buna şöyle cevâb vermiştir: "'*O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır.*' [Hadîd, 57/3] *âyetiyle iki yönden değil, tek yönden iki zıddı bir araya getirmesiyle.*"

Nazar ilminin sâhibi, aklıyla vâkıf olan ve Hakk'ı delîline hakem kılan şöyle söylemiştir: "*Yazık, ulûhiyyet nerede, kâinât nerede? Sonradan yaratılmış olan nerede, aynın hazreti nerede? Benzeri olan, benzeri olmayanı nasıl idrâk eder? Akıl akıla benzer. Hakk'ın ise benzeri yok. Hiçbir şeye benzemeyen, hiçbir şeyle kayıtlanmayan, aksine ancak aklıyla güneş dışında mümkün ve mukayyed olan, ihtiyaç kadarıyla ona izâfe edilen bir şeyle hüküm verilebilecek iki zâtın ve iki ilâhın bulunması imkânsızdır. Onu tanımadı ki*

emrine nasıl uysun? Allah onu âciz, fakir ve yardıma muhtaç olarak yaratmıştır. Allah Teâlâ, idrâk edenlerin idrâkinden çok çok yücedir. 'İzzet sâhibi olan Rabb'in onların isnâd ettikleri vasıflardan münezzehtir.'" [Saffât, 37/180] *"Hiçbir şey ona benzemez. O, her şeyi işiten ve görendir."* [Şûrâ, 42/11] (*Tercümân*, 153)

{Ayrıca bk. **ulûhiyyet**}

şer'/şir'at (شرعة / شرع) {bk. **şerî'at-hakīkat**}

şeref-i beden (شرف البدن) * Ebû Yezîd {Bistârnî} şöyle demiştir: *"Şeref-i beden {bedenin şerefi} on şeydedir: Hilm, hayâ, ilim, verâ, takvâ, güzel ahlâk, tahammül, insanlarla iyi geçinmek, öfkeyi yenmek ve soru sormayı terketmek."* (*Şatahât*, 104)

şerefât-ı melekût (شرفات الملكوت) * *Şerefât-ı melekût*tan murâd nefsler âlemidir. Aynı zamanda *"melekût-i ednâ ve asgar {en aşağı ve en küçük melekût}"* olarak da adlandırılır. Şeyh'in {Sühreverdî-yi Maktûl'ün} *Pertev-nâme* ve diğer bazı kitâblarında zikredilmiştir. Bununla, ilâhî celâl nûrları olan sinn-i ceberrûtun; *şerefât-ı melekût-i ukul* ile de felekî nefslerin kasd edilmiş olması mümkündür. (*Heyâkil*, 102)

şerî'at-hakīkat (شريعة – حقيقة) {**cemâ'at**; **emr-i bi'l-ma'rûf**; **helâl**; **makāmât-ı ehl-i safâ**; **nehy-i 'ani'l-münker**; **salâvât-ı hams**; **şehâdetân**}

* Mahlûkatın anlayışları *hakîkat*le alâkalı değildir. Hakîkat, yaradılışa uygun değildir. Havâtır {bu konuda kalbe gelen düşünceler} alâkalardır. Yaratılmışların alâkaları hakîkate ulaşamaz. Hakîkat ilmini idrâk zordur. Hakîkatin hakîkati nasıl idrâk edilebilsin?! Hakk'ın hakkı, hakîkatin ötesindedir. Hakîkat, Hakk'ın da ötesinde. (*Tavâsîn*, 194)

* *Hakîkat* ince; yolları dardır. İçi kükreyen ateş, önü derin uçurumdur. Garîb bu yola girdiğinde kırk makamdan haber verir. İşte kırk makam: Edeb, raheb {korku}, taleb {istek}, aceb {şaşkınlık}, ateb {yok olma}, tarab {neşe}, şereh {doymazlık}, tarah {faydasız işlerle ilgilenmek}, safâ, sıdk, rıfk, ıtk {serbest kalma, hür olma}, tervîh {rahatlama}, temennî, şuhûd {müşâhede}, vücûd, ıdd {sayma}, kedd {ağır iş}, redd, imtidâd {açılma, yayılma}, îtidâd {hazırlık}, infirâd {tek olma, yalnızlık}, inkıyâd {boyun eğme}, murâd, şuhûd, huzûr, riyâzet, hıyâta {koruma, himaye}, iftikad {birinin yokluğunu hissetme}, ıstılâm, tedebbür, tahayyür, tefekkür, tebassur, tasabbur, taabbur {ibretle bakma}, rafz {reddetme}, nafz {silkelemek}, teyakkuz, riâyet, hidâyet ve bidâyet. Bunlar safâ ehli ile safevîlerin {saflaşmış insanların} makamlarıdır. (*Tavâsîn*, 195)

* *Hakîkat* hakîkattir; mahlûk da mahlûk. Mahlûku bırak ki, hakîkat yönünden sen O olasın, O da sen. Ben vasfediyorum. Vasıf da vasıftır. Vasfeden hakîkati

anlatır. Peki vasfeden nasıldır? Hakk ona şöyle dedi: "*Sen medlûle {delîl gösterilene} değil, delîle sevkedeceksin ve ben ise delîlin delîliyim.*" (*Tavâsîn*, 196)

* Bu *hakîkat*in şekli, tâlibleri, kapıları ve sebebleridir:

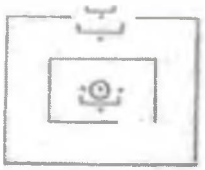

Dıştaki "*bâ*", dâireye ulaşamadı. İkincisi de ulaşır ulaşmaz ayrılıp geri döndü.

Üçüncüsü ise hakîkatin hakîkati çölünde kayboldu. (*Tavâsîn*, 197)

* Dâirenin kapısı yoktur. Dâirenin ortasındaki nokta hakîkatin tâ kendisidir. *Hakîkat*in mânâsı bir "*şey*"dir. Zâhir ve bâtın o şeyden gizli değildir. Hakîkat şekil kabûl etmez. (*Tavâsîn*, 198)

* *Şerîat*, îmânın vasıflarını kapsayan on iki hasleti içine alır: Birincisi iki şehâdettir {kelime-i şehâdet}, bu fıtrattır; ikincisi, salâvât-ı hamsdır {beş vakit namazdır}, bu da dîndir; üçüncüsü zekâttır, bu da temizliktir; dördüncüsü oruçtur, bu da kalkandır; beşincisi haccdır, bu kemâldir; altıncısı cihâddır, bu yardımdır {ya da zaferdir}; yedincisi emr-i bi'l-mârûftur {iyiyi emretmektir}, bu hüccettir {delîldir}; sekizincisi, nehy-i ani'l-münkerdir {kötülüğü yasaklamaktır}, bu vikayedir {kötülükten koruma ve korunmadır}; dokuzuncusu cemâattir, bu ülfettir {halkla ilişki içinde olmaktır}; onuncusu istikamettir, bu ismettir {hatadan sâlim olmak, hata yapmamaktır}; on birincisi helâl yemektir, bu verâdır; on ikincisi Allah için sevmek, Allah için buğz etmektir {kızmak, kin duymaktır}, bu da vesîkadır {sevgi ve nefretin en sağlam noktasıdır}. (*Kūt*, II, 140)

* *Şerîat*, ubûdiyyete sarılmakla alâkalı bir emir, *hakîkat* ise rubûbiyyeti müşâhede etmektir. Hakîkat tarafından teyid edilmeyen hiçbir şerîat makbûl değildir. Şerîatle mukayyed olmayan hiçbir hakîkat de hâsıl olmamıştır. Şu hâlde şerîat halka mükellefiyetler getirmiştir. Hakîkat ise Hakk'ın kâinâttaki tasarruflarına dâir haberlerdir.

Şerîat Allah'a kulluk etmek, hakîkat O'nu müşâhede etmektir. Şerîat, emri yerine getirmek; hakîkat ise, O'nun kazâsını, kaderini, gizlediği ve açıkladığı şeyi müşâhede etmektir.

Üstad Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işittim: "*Fâtiha suresindeki 'Ancak sana ibâdet ederiz,...' ifadesi şerîati korumak; '...ancak senden yardım dileriz' ifadesi hakîkati ikrar içindir.*" Bil ki, Allah'ın emri ile vâcib olması bakımından her şerîat aynı zamanda bir hakîkattir. Aynı şekilde her hakîkat de Allah hakkındaki mârifetlerin O'nun emriyle vâcib olması sebebiyle bir şerîattir. (Kuşeyrî, 46)

* *Şerîat*, emirlerin hükümleri gibi nesh ve tebdîlin mümkün olduğu bir alandır. Şerîat kulun fiilidir. *Hakîkat* ise Allah'ın hıfzı ve kulunu korumasıdır. Hakîkat olmadan şerîatı, şerîatı korumadan da hakîkati ikame etmek imkânsızdır. Meselâ her bir şahıs rûhla diri olur. Rûh o şahıstan ayrılınca leşe dönüşür. Rûh bir rüzgar gibi kalır. Her ikisinin değeri bir araya gelmeleriyle ortaya çıkar. (Hücvîrî, 465)

* Sûfîler *hakîkat*le, kulun Allah'a ulaşabileceği bir mahalde ikamet etmesini ve onun sırrının tenzîh makamında sona ermesini kasd ederler. (Hücvîrî, 466)

* *Şerîat*in kabûl etmediği her *hakîkat* zındıklıktır. (*Feth*, 286)

* *Şerîat*, Resûlullah'ın ﷺ, Allah'ın emri olarak getirdiği zâhirî yoldur. Allah'a kurb {yakınlık} yolına girilen yollardır. (*Fütûhât*, II, 551)

* *Hakîkat*, -bilinmese bile- içinde hilafın, misâllerin ve tekabüllerin bulunduğu şeyle üzerinde vücûdun bulunmasıdır. Aksi takdîrde bilinirse, şerîatın aynı hakîkatın aynı; şerîat da Hakk olur. Her hakkın bir hakîkati vardır. Şerîatın hakkı da ayn ve hakîkatinin mertebe olarak şuhûd {şehâdet} âleminde vücûd bulmasıdır. Bâtında da artmaksızın zâhirde olduğu gibi olur. O kadar ki, perde açıldığında durum bakana karışık gelmesin. (*Fütûhât*, II, 552-553)

* *Hakîkat*, vasıflarını kendinden çıkarman ve O'nun senle, senden ve sende tek fail olduğunu kabûl etmendir. "*Yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın.*" [Hûd, 11/56] (*Istılâh*, 533)

* *Şer'* {şerîat, yol}

iki türlü yol vardır
resûller yolu hakîmler yolu
tamamı anlayanlar için geçerlidir onların

(*Dîvân*, 158)

* *Şir'at*, bir nehre göre şerîat konumundadır. *Minhâc* ise yürünen yoldur. Gaye dînin hakîkatidir. O da sadece Allah'a ibâdet etmek, O'na şirk koşmamaktır. Bu ise İslâm dîninin hakîkatidir. İslâm, kulun başkasına değil, âlemlerin Rabb'i Allah'a teslîm olmasıdır. Başkasına teslîm olan kimse müşriktir. (*Furkān*, 67)

* *Hakîkat*, Allah'ı halkında tasarruf sâhibi olarak görmektir. O, hidâyete erdirir, saptırır, azîz kılar, zelîl kılar, muvaffak kılar, vâlî yapar, azleder. Hayır, şerr, fayda, zarar, îmân, küfür, tasdîk, başarı, hüsrân, ziyâde, noksân, tâat, isyân, cehâlet ve irfân; O'nun kazâ ve kaderiyle, hükmü ve dilemesiyledir. Dilediği şey olur; dilemediği olmaz. Âlemdeki hiçbir şey bir an bile dilemesinden dışarı çıkamaz, O'nun rahmet ve tevfîki olmaksızın mâsıyyetinden kaçış yoktur, irâdesi, yardımı ve sevgisi olmasızın O'na itâat etmeye kuvvet yoktur. İşte bu şekilde kazâ ve kaderin dâhil olduğu bu sıfatların hakîkat olduğunu anlarız. (*Câmi'*, 58)

* *Şerîat* teklîf yükleyen şeydir. *Hakîkat* ise târîf hâsıl eden {mârifete ulaştıran}

şeydir. Şerîat hakîkatle te'yîd edilmiştir. Hakîkat şerîatle mukayyeddir. Tüm yönlerden her şerîat hakîkattir; her hakîkat de şerîattır. Bir topluluğa göreyse aralarında fark vardır. Şerîat resûller vâsıtasıyla gelir; hakîkat vâsıtasız elde edilir. Bazen şerîatle emir, yasak gibi farzlara; sırrı keşfetmeyle de hakîkate işâret edilir. Şerîat fiillerin var olması; hakîkat hâllerin müşâhedesidir.

Şerîat, fark'ın şartlarını yerine getirmek, hakîkat ise cem'in hukukuyla oluştur. Şerîat, ilmin şartlarını yerine getirmek, hakîkat ise hükmün galebelerini aramaktır. Şerîat, Allah'ın kullarına hitâbı, onlarla konuşması, haklarında hüccet kaim olsun diye onlara emir ve yasaklarını ulaştırmasıdır; hakîkat ise O'nun halkında sevdiklerinden seçtiği kimselere mahsûs ve kapısından uzaklaştırdığı kimselere gerekli tasarruf, irâde ve meşîetidir {dileme ve istemesidir}.

"*Şerîat Allah'ın emir ve yasakları, hakîkat ise ona götüren şeylerde tasarrufudur*" denilmiştir. "*Şerîat O'nun hitâb ve kelâmı; hakîkat ise tasarruf ve hükümleridir*" denilmiştir. "*Şerîat emir ve yasaktır; hakîkat ise O'nun kazâsı, gizlediği ve açtığı şeydir*" denilmiştir. "*Şerîat O'na kulluk etmek, hakîkat ise O'nu müşâhede etmektir*" denilmiştir. "*Şerîat O'nun daveti; hakîkat ise O'nun sevgi ve mehabbetidir*" denilmiştir. "*Şerîat Kitâb ve Sünnet; hakîkat ise kahr ve minneti müşâhede etmektir*" denilmiştir. (*Câmi'*, 59)

* *Şerîat* ubûdiyyete sarılmakla ilgili bir emirdir. Şer', lugatte beyân ve izhar etmek demektir. "*şere'allahü kezâ {Allah böyle teşrî etti}*" denir, yani "*Allah onu gidilen bir yol kıldı.*" Şerîat, şer', dîn, millet, nâmûs kelimelerinin hepsi aynı mânâya gelir. Tarîkat, çeşitli konakları aşarak ve makamlara yükselerek Allah için seyr ü süluk edenlere ait husûsî bir yoldur...

...Hakîkat, bir şey sâbit olduğunda onun hakkında kullanılır. Sondaki "*tâ*" vasıftan isme nakletmek içindir. Dilcilere göre bir şeyin hakîkati onu o yapan şeydir. Örfte, tahakkuku îtibâriyle bir şeyi o yapan şey olarak kullanılır. Sözlükte hak, "*inkârı mümkün olmayan, sâbit şey*" demektir. Mânâ ehlinin ıstılâhında ise hakîkat vakıâya mutâbık {uygun} bir hükümdür. Bütün bunları kapsamaları îtibâriyle sözler, inançlar, dînler ve mezhebler için de kullanılır. Zıddı bâtıldır. Bir şeyin hakîkatının mânâsı, tamamen vakıâya mutabık olması demektir. (*Câmi'*, 258)

* *Hakîkat*, rubûbiyyet sırlarını müşâhede etmektir. Bunun bir yolu vardır. O da şerîatin azîmetleridir. Bu yola sülûk eden kimse hakîkate ulaşır. Hakîkat, şerîatın azîmetlerinin sonudur. Bir şeyin sonu da kendine muhâlif olamaz. Hakîkat de şerîatın azîmetlerine muhâlif değildir. (Nebhânî, I, 154)

* *Amel* bedenin, kalbin ve fikrin hareketidir. Amel, *şerîat*e muvâfık olursa "*tâat*", muhâlif olursa "*mâsıyyet*" olarak isimlendirilir. Bundan dolayı şerîatın zâhirleri, tarîkatın bâtınları, hakîkatin ise sırları ıslah için gerekli olduğu husûsunda icmâ edilmiştir. (*Rihle*, 132)

şerîf (شريف) * *Şerîf* kelimesi, ilk devirlerde Ehl-i Beyt'ten olan kimseler için kullanılırdı. Bu ister, Hz. Ali'nin evlâdından olan Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ya da Muhammed b. Hanefiyye'nin zürriyetinden Alevî, ister Hz. Câfer'e ya da Ukaylî'ye nisbet edilsin farketmez. (*Meşârık*, 174)

şerr (شرّ) {bk. **hayr ve şerr**}

şevâhid-fevâ'id-'avâid (شواهد – فوائد – عوائد) * *Şevâhid* {şâhidler ya da görünen şeyler} halktır, *avâid* beklenen karşılıklardır, *fevâid* {faydalar} ise arazlardır. (*Ta'arruf*, 109)

* *Fevâid*, mutlak gerekli sırrı idrâk etmektir. (Hücvîrî, 467)

şevâhid-i esmâ' (شواهد الأسماء) * *Şevâhid-i esmâ*, Râzık'a {rızık verene} *"merzûk {rızık verilen}"*, Muhyî'ye {hayat verene} *"hayy {hayat verilmiş}"* ve Mümît'e {öldürene} *"meyyit {ölü}"* denilmesi gibi, âlemlerin hâl, sıfat ve fiiller yoluyla farklı hâle gelmeleridir. (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

şevâhid-i hakk (شواهد الحق) * *Şevâhid-i Hakk*, âlemlerin hakîkatleridir. Çünkü onlar âlemi Yaratan'a şehâdet ederler. (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

şevâhid-i tevhîd (شواهد التوحيد) * *Şevâhid-i tevhîd*, eşyânın taayyünleridir. Her bir şeyin o şeyi diğerlerinden farklı kılan husûsî bir taayyünü vardır. Denilmiştir ki, *"Her şeyde, Allah'ın bir olduğuna delâlet eden bir âyet vardır."* (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

şevk (شوق) {**ehl-i şevk**; **eşvâk**; **şevk evvel**; **şevk ilâ likā'illâh**; **şevk-i sânî**; **tarabeti'n-nefs**}

* *Şevk* {özlem, özleme}, kulun sevdiğine kavuşmak için duyduğu aşırı istektir. Birine şevkin ne olduğu soruldu. O da şu cevâbı verdi: *"Şevk, sevgili anıldığında gönlün heyecan duymasıdır."* Bir başka zât **şevki** şöyle tanımlar: *"Şevk, Allah'ın evliyâsının kalbinde tutuşturduğu ateşidir. Evliyânın kalbindeki havâtır, irâde, ârız ve ihtiyaçlar o ateşle yanar."* ...

...*Ehl-i şevk* {şevk ehli} üç derecedir. Birincisi Allah'ın velî kullarına vaad etmiş olduğu sevâb, kerâmet, lütûf ve hoşnutluğuna iştiyâk duyanlar; ikincisi aşırı sevgilerinden dolayı kavuşma özlemiyle iştiyâk duyanlar; üçüncüsü Efendi'sinin yakınlığını müşâhede etmek sûretiyle O'nun dâimâ yakın olduğunu, O'nun asla gaib olmayacağını bilen ve kalbi O'nun zikriyle beslenenler. Bunlara göre gaib olana iştiyâk duyulur. Hâlbuki O her zaman yakındır ve hiçbir zaman gaib olmayacaktır.

Gerçek şevk ehli, şevk hâlini göremez. O şevk iddiâsında bulunmadığı hâlde

şevk ehlidir. O, kendisinin şevk ehli olduğunu söylemez, onun delîllerini gören şevk ehli kişiler, onun şevk ehli olduğunu söylerler. (*Luma'*, 94)

* *Şevk*, bir endîşe ve sıkıntı hâlidir. Bu hâldeki kimse, izzeti mütâlaa eder ve gayb perdesi arkasındaki lütufların gizliliklerinin evsafını gözüyle görür. Bu makamda hüzün ve inkisâr {gönül kırıklığı} vardır. Üns, huzûrun, kudret latîfelerini keşfetmeye kurb {yaklaşma} hâlidir. Bu makamda neşelenme ve müjde vardır.

Bir zât şöyle der: "*Sana bir bedel arayan yaratığa şaşarım! Onun, mâsivayla nasıl ünsiyet ettiğine şaşarım!*"

Cüneyd şöyle der: "*Sevginin kemâlinin alâmetleri şunlardır: O'nu devamlı sûrette kalbde sevinçle zikretmek, O'na neşe ve şevk duymak, O'nunla ünsiyet peyda etmek, O'nu, nefsini sevmeye tercîh etmek, yaptığı her şeye rızâ göstermek. Allah'la ünsiyet kazanmış olmanın alâmeti; halvetten zevk duymak, yalvarıştan tad almak, dünyâyı ve dünyâdakileri düşünemeyecek derecede kendini ünsiyete vermektir. Bu durum, halkla ünsiyete hamledilmeyecek ve makul olan sınırlar üzerinde tertîb edilecektir. Mehabbet, yaratılmışları sevmeye hamledilmeyecektir. Öyle olursa, düşünceleri içine alır, çünkü şevk de bir düşünce hâlidir. Şevk, Sevgili'de huzûr arama, O'na ısınma, O'ndan tad alma, O'nda rahatlık hissetme ve O'nda hayat bulmadır.*" (*Kūt*, II, 64)

* *Aşk-ı hakîkî*, herhangi bir zâtın şu an yanında bulunduğunu tasavvur etmekten hoşlanmaktır. *Şevk* ise, bu sevinmeyi tamamlamak için harekete geçmektir. Sûret bir açıdan hayalde temsil edildiği gibi temsil edilebilir; bir başka açıdan da temsil edilemez. Bunun gibi, hissî bir işle alâkalı olarak hissî temsilin tamamı gerçekleşinceye kadar histe temsil edilemediğinde ittifâk edilmiştir {Yani bir şey duyularla algılanmadıkça, zihinde tasavvur edilmesi mümkün değildir, bir şeyin duyularla algılanabilmesi için, bir defa da olsa, duyularla algılanmış olması şarttır}. Her müştak {arzulayan}, bir şeye nâil olur ve onu elden kaçırır.

Aşkın ise başka bir mânâsı vardır: Öncelikle âşık kendi zâtına, ma'şuk da kendi-zâtına aittir. Ondan başkasına âşık olunur veya olunmaz. Fakat bu O'ndan başkasına aşık olunmayacağı mânâsında değildir. Bilakis O, zâtından dolayı zâtına âşık olunandır. Eşyânın pek çoğu böyledir, başka bir şey değildir. (*İşârât*, IV, 41)

* Ebû Ali Dekkak'ın, *şevk*le *iştiyâk*ı birbirinden ayırarak şöyle dediğini duydum: "*Şevk, kavuşma ve görmeyle sükûnet bulur, iştiyâk ise kavuşmayla sona ermez.*"...

...İbn Atâ'ya *şevk*in ne olduğu soruldu, o da şunları söyledi: "*İçlerin yanması, kalblerin tutuşması, ciğerlerin parçalanmasıdır.*" Daha sonra, şevkin mi yoksa mehabbetin mi üstün olduğunu sordular. Buna da şu cevâbı verdi: "*Mehabbet daha üstündür. Çünkü şevk mehabbetten doğar.*"

Bir sûfî de şöyle demiştir: "*Şevk, ayrılık sebebiyle gönülden çıkan bir alevdir. Vuslat {kavuşma} vâkî olunca söner, gönüllere Sevgili'yi müşâhede etme hâli galib olursa, işte o zaman şevk ona yol bulamaz.*" (Kuşeyrî, 161)

* Serî'nin şöyle dediğini duydum: "*Eğer ârif, tahakkuk ettirebilirse, onun en üstün makamı şevktir. Şevk makamını tahakkuk ettirdiği zaman, kendisini meşgul edecek her şeye şevk duymaktan kurtularak, kendisini, özlemiş olduğu Sevgili'ye şevk duyar.*"

Ebû Osman Hîrî, "*Allah'ın tesbît ettiği ecel mutlaka gelecektir*" [Ankebût, 29/5] âyeti hakkında şöyle der: "*Bu âyet, iştiyâk sâhibleri için bir tâziyedir. Mânâsı da şudur: 'Bana olan iştiyâkınızın size galib olduğunu biliyorum. Ben sizin kavuşmanızı bir müddet erteledim. Ancak sizler, iştiyâk duyduğunuz şeye yakında kavuşacaksınız.'*" (Kuşeyrî, 162)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Kim Allah'a kavuşmayı ümîd ederse, {bilsin ki} Allah'ın {tâyîn ettiği} ecel muhakkak gelecektir.*" [Ankebût, 29/5] *Şevk*, kalbin gaibe {şu an yanında mevcûd olmayana} yönelmesidir. {Sûfîlerden oluşan} bu topluluğun yolunda ancak müşâhede yoluyla kaim olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu illetin ismi zikr edilmez.

Şevkin üç derecesi vardır: İlk derecesi, âbidin cennete olan şevkidir. Bu şevk, korkanın emin olması, hüzün duyan kişinin sevinmesi ve emeli olan kişinin emeline ulaşması içindir.

Şevkin ikinci derecesi, Allah Teâlâ'ya duyulan şevktir. Bu şevk, tohumu ihsânların son noktalarında büyüyen bir sevgidir. Bu sevginin büyümesiyle kalb O'nun mukaddes sıfatlarına bağlanır, cömertliğinin latîfelerini, ihsânın alâmetlerini, fazlının haberini gözüyle görmeyi özler hâle gelir. Bu şevk, kendisini ihsân vâdîsinde kaplar, seyrinde ona yoldaşlık eder, tahammül gücünü kuvvetlendirir.

Şevkin üçüncü derecesi ise, mehabbetteki saflığın tutuşturduğu bir ateştir. Bu ateş tutuşunca, hayatı aksatacak hâle gelir, tesellî bulmayı ortadan kaldırır. Vuslata ermedikçe bu şevki bir karara vardıracak hiçbir şey yoktur. (*Menâzil*, 33)

* *Şevk-i evvel* {ilk şevk}, âhirette rü'yet, vuslat ve müşâhededen sonra sona erer. Dünyâda sona ermesi tasavvur bile olunamaz. İbrâhîm b. Edhem müştaklardandı {şevk ehlindendi} ve şöyle derdi: "*Bir gün kendi kendime 'Allah'ım, eğer seni sevenlerden birine, sana ulaşmazdan önce, kalbi huzûra erdirecek bir şey vereceksen, onu bana da ver. Çünkü kalbim dayanmıyor' dedim. O gece rüyamda ne göreyim! Beni huzûrunda durdurmuş 'Ey İbrâhîm, bana ulaşmadan önce kalbinin sükûnete ereceği bir şeyi sana vermemi istemeye utanmıyor musun? Özleyen, Sevgili'sine kavuşmadan sükûnet bulabilir mi?' Bunun üzerine dedim ki: 'Allah'ım, senin sevginle sarhoşum, ne dediğimin farkında değilim, beni bağışla ve bana ne diyeceğimi öğret!' Bana şunu söyledi: 'Allah'ım, beni kaderine râzı olan, belâna sabreden, devamlı olarak senin nîmetlerine şükreden kullardan kıl!'*" İşte bu şevk, ancak âhirette diner.

Şevk-i sânî {ikinci şevk} şuna benzer: Ne dünyâda sonu vardır, ne de âhirette. Çünkü onun sonu, âhirette Allah'ın celâlinin, sıfatlarının, hikmetinin ve fiillerinin kula açılmasından sonra gelir. Bunlar Allah Teâlâ tarafından bilinir, bilinmemesi

muhâldır. Çünkü bunun sonu yoktur. Kul, cemâlin ve celâlin bâkî olduğunu ve kendisine hiçbir şeyin açıklanmadığını bilir ve asla şevki dinmez. Bilhassa kendi derecesi üzerinde dereceler gören kimselerin şevki {hiç dinmez}. Ancak bu kimseler, vuslatın {kavuşmanın} aslına ulaşmak için vuslatlarını tamamlamaya iştiyâk duyarlar. (*İhyâ'*, V, 38-39)

* {Hâllerden} *şevk*, sevileni andığı zaman kalbin kendinden geçmesi, coşmasıdır. (*Âdâb*₂, 21)

* (Nefs) rûhî olarak öyle neşelendi ki, {bu neşenin} ilk hâli ihvânın "*bast*" ile "*tecrîd*" dedikleri ilâhî parlak vâridir. (*Heyâkil*, 95)

* Antâkî'ye *şevk*in ne olduğu soruldu. O da şu cevâbı verdi: "*Sadece gaibe şevk duyulur. O'nu bulduğumdan beri, hiç O'ndan gaib olmadım. Şevki inkâr edecek hiçbir sebeb göremiyorum. Çünkü, bahşiş ve ihsânların mertebeleri, kurbun {yakınlığın} nasîblerindendir, bunların da sonu yoktur. Böyle olunca, seven kimse şevki nasıl inkâr edebilir? O gaib değildir, bulduğuna nisbetle şevk duyan da değildir. Sadece, kurbun nasîblerinden elde edemediklerinin iştiyâkı içindedir. Durum böyledir de neden hâlâ şevk hâline karşı çıkılır?*

Bunun diğer bir yönü de şöyledir: İnsanın bazı gerekli işleri vardır. Bunlar, insanın beşeriyyeti {insanlığı} ve tabîatı gereği ve hâlin hükmünün gerektirdiği bilginin sınırlarına vâkıf olamaması sebebiyle, hâlin hükmü tarafından vârid olur. Bu işlerin mevcûdiyeti, bizde şevk ateşini tutuşturur. Şevkten kasdımız, içten gelen ve kurb makamının en yüce nasîblerinin taleb edilmesidir. Bu taleb sevenlerde mevcûddur, öyleyse şevkin inkârı mümkün değildir." (*'Avârif*, 299)

* *Şevkler onu kuşattı*
okçular
gözlediler geçerek sipere
onu korumak için

Şair diyor ki: Şevkler {özlemler} bu âşığı çepeçevre kuşattığı, o da bu'd ve kurb hâli ile hâllendiği ve bazı hâllerinde misâl alemindeki güzel sûretler tecellî ettiği için şevk olarak nitelenmiştir. (*Tercümân*, 26)

* *Şevk Necid'e vardı sabırsa Tihâme'ye*
Bense kaldım Necid'le Tihâme arasında

Bu şiirde, aşağı ile yukarının bir araya gelemeyeceği gibi, *şevk* ile *sabr*ın da bir araya gelemeyeceğine işâret edilmiştir. Ben bu ikisi arasında sıkıntılar berzahındayım. Bazen sabır noktasında bulunuyorum ve sabretmem gerekiyor. Çünkü vuslata yol yok.

Şevk ise terkîbi terk etmemi istiyor. Terkîb, şu görünmekte olan tabiî bedendir. Bu beden, ulvî âlemden gelen latîfeyi almaya mânî oluyor. Çünkü, takdîr edilen zamana {kıyâmete} kadar öyle tedbîr edilmiştir. (*Tercümân*, 28)

* *Şevk*, vuslat {kavuşma} ile diner. O, kalbin gaibe doğru esmesidir, ulaşınca diner. *İştiyâk*, sevenin sevdiğini bulduğu anda ulaştığı neşeyi bulmak için harekete geçmesidir. O esnâda vecdinin tam netîcesine ulaşamaz. Ulaşırsa iştiyâkı söner, çünkü sevdiğine doyamamıştır. His, sevgiliye olan tutkusunu nefste edâ edemez. Seven kimse, deniz suyu içen kimse gibidir. Her içtiğinde harareti artar. (*Fütûhât*, II, 358)

* *Şevk*, ancak bir yönüyle idrâk edilebilen, diğer yönüyle de idrâk edilemeyen bir şey için tasavvur edilebilir. Hiç tasavvur edilemeyen şey, hiçbir zaman özlenmez. Tam mânâsıyla idrâk etmek ise görmekle olur, bu da ancak âhirettedir. (Kudâme, 371)

* *Şevk*, nefsin, Sevgili'sinin huzûrunda neşesini tamamlamak için harekete geçmesidir. Bu durum, sevginin gereği ve ta kendisidir. Çünkü nefs, sevdiğine mutlaka iştiyâk duyar. Şevk, ancak bir tarafı bilinen, diğer tarafı bilinmeyen şeyler için mümkün olabilir. Bu zevk idrâk edilince, seveni harekete geçirir ve idrâk edemediği şeyi de istemeyi başlar. Şevk, dünyâda ve âhirette Allah'la tamamlanmadıkça yok olmaz. (*Ravza*, 639)

* *Şevk ilâ likaillâh* {Allah'a kavuşma özlemi}, ölümü istemekle olur. Bu durum {benzeri durumlar} dünyâda genellikle zarar getirecek bir sıkıntı korkusu ânında ya da dînden saptırılma fitnesi ânında olur. Bunlar olmadığı zaman, Allah'a ﷻ kavuşma şevki olur. (Receb, 309)

* *Şevk*, kalbde tutuşan bir ateştir ve kalbin hâlleri kalbe yönelir. (*Câmi'*, 54)

* *Şevk* üç kısımdır: Avâmın şevki dünyâyla, havâssın şevki âhiretle, ehass-ı havâssın şevki ise Mevlâ'yla alâkalıdır. Dünyâyı özleyeni cehennem özler. Âhireti özleyeni cennet özler. Mevlâ'yı özleyeni ise Mevlâ özler. (*Câmi'*, 62)

* *Şevk*in lugat mânâsı, kalbin Sevgili'ye kavuşmaya ihtiyaç duymasıdır. Hakîkat ehline göre de böyledir. Hatta bazıları şevki "*iç dünyânın yanıp tutuşması, kalbin ateş alması ve ciğerlerin parçalanması*" diye târîf ederler.

Denilmiştir ki: "*Şevkin alâmeti; bedenî arzuları terk etmektir.*" Yine denilmiştir ki: "*Rahat ve huzûr içerisinde bile ölümü arzulamaktır.*" (*Câmi'*, 271)

* *Şevk* için bazıları şu târîfi yapar: "*Şevk gönlün yanıp tutuşması, kalbin ateş alması ve ciğerlerin parçalanmasıdır.*" Bir başkası ise şevki; "*Kalblerin vecd ile huzûra ermesi ve kurba vuslattan {yakınlığa ulaşmaktan bile} zevk duyması*" diye târîf eder. (Nebhânî, I, 237)

* Şevk; "*iç dünyânın yanıp tutuşması, kalbin ateş alması ve ciğerlerin parçalanmasıdır.*"

Ebû Abdullah b. Hafif şöyle demiştir: "*Şevk; kalblerin vuslatla huzûr bulması, kurb ile de vuslat istemesidir.*"

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi'l-Hayr Sayyâd ise şunu söyler: "*Şevk; mehabbet ağacının bir dalıdır, kendi başına kaim değildir. Sevgi ateşinin hararetinin çokluğundan gönül galeyâna gelir. İşte o anda kul heyecana kapılır. İşte bunun adı şevktir.*" O şöyle de demiştir: "*Velî, yeryüzünde, kokuları mürîdlerin gönüllerine doğru esen bir reyhân çiçeği gibidir. Mürîdler, bu kokular sayesinde Allah'ı özlerler.*"

Bir sûfî şunu ilâve eder: "*Şevk, ayrılık sebebiyle gönülden çıkan bir alevdir. Vuslat {kavuşma} tahakkuk edince söner; gönüllere Sevgili'yi müşâhede etme hâli galib olursa, işte o zaman şevk ona yol bulamaz.*"

Bazıları şevk ile iştiyâkı birbirinden ayırır ve şöyle der: "*Şevk; vuslata erme ve görmeyle sükûnet bulur, iştiyâk ise, vuslatla son bulmaz.*" (Nebhânî, I, 365)

şey' (شيء) * Şey cem'i {toplanmayı}, *enmûzec* izzeti, rakîm ise zilleti gerektirir. Bunlardan her biri kendi âleminde müstakil olup, kendi feleğinde yüzer. Rakîmin sıfatından bir şeyi enmûzece giydirirsen, üstünden enmûzec kanûnu kalkar. Enmûzecin sıfatlarından birini rakîme giydirirsen, giydirdiğin sıfatın kendisine uygun olmayan şeyin zuhûr etmesinden dolayı rakîmi onda göremezsin. Zâtı, ne zaman bu ikisinden birine nisbet eder, ötekine nisbet etmezsen ikinci bir zâta muhtâç olmuş olur, böylece şirke düşersin.

Enmûzece ait olan bir şeyde zât, rakîm kuvvetiyle tasarruf ederse buna "*zât-ı urûc*" dersin. Zât, rakîmden bir şeyde enmûzec kudretiyle tasarruf ederse buna "*zât-ı tenezzül*" dersin. Rakîmin kuvvetiyle bir kısım için zât tasarruf ederse "*rakîm*" dersin. Zât, enmûzec için enmûzec kudretiyle tasarruf ederse buna da "*enmûzec*" dersin. Zât, sırf Zât üzerine olursa orada ne isim, ne de resim vardır. Bu ifâdelerdeki "*rakîm*" ile kulu; "*enmûzec*" ile *Kutbü'l-'acâib felekü'l-garâib* adlı kitâbımızı; "*zât*" ile de ezel ve ebeddeki şeylerin bilgisi hakkındaki *İnsân-ı Kâmil* adlı kitâbımızı kasd ediyoruz. (*İnsân*, I, 11)

şey'ân (شيئان) * *Şey'ân* {iki şey}, birinin diğeri sayesinde var olabildiği şeydir. (Hücvîrî, 468)

şey'et-i hakk-şey'et-i halk (شيئة حق – شيئة خلق) * *Şey'et-i Hakk ve şey'et-i Halk*: Muhtaç olma bakımından yaratıkların benzeri yoktur. Çünkü sadece Hakk var, gerisi yoktur. Hakk muhtaç olarak vasfedilemez. O, halk {yaratılmışlar} gibi değildir. Muhtaç olma bakımından halka benzemediği gibi, zenginlik bakımından da Hakk gibisi yoktur. Bundan dolayıdır ki, sadece Hakk vardır, başkası yoktur. Halk zenginlikle vasfedilemez, Hakk gibi olamaz. Hakk'ın benzeri hiçbir şeyde olamaz. Daha önce söylediğimiz gibi, {hakîkatte} cevher olarak kesrette tek Zât olan halk ve Hakk'tan başka hiçbir şey yoktur. Hakk, cevher îtibâriyle birçok isim ve nisbetleri olan tek Zât'tır. (*Fütûhât*, III, 518)

şeyh (شيخ) {şeyh-i metbû'; şeyh-i mürşid; veled}

* Mürîdlerin ve irşâd edilmek isteyenlerin nefsini tedâvî eden *şeyh-i metbû* {kendisine uyulacak olan şeyh}, mürîdlere, onların ahlâkını tanımadan riyâzet ve husûsî mükellefiyetler yüklememelidir. Şeyh, mürîde hâkim olan kötü ahlâkını tanır, mürîdinin değerinin ne kadar olduğunu, hâlini ve yaşını bilir ve ne miktarda tedâvîyi kaldırabileceğini anlarsa, ona yolunu tâyîn eder. Bu sebeblerden dolayı şeyh, bazı mürîdlerine pazara dilencilik yapmaya çıkmasını işâret eder. Bu şöyle olur. Eğer şeyh mürîdde bir nevi riyâset {başkanlık} ve büyüklenme duygusu bulunduğunu görürse, kibrinin kırılması için, onu ahlâkının tersine münâsib gördüğü bir zillet hâliyle tedâvî eder. Şeyh mürîdde temizlikte münâsebetsizliğe varan ve îtidâl {denge} sınırını aşan bir hâl görürse, ona tuvalet hizmetleriyle alâkadâr olmasını ve tahâret suyunu hazırlamasını emreder. Şeyh, mîdesine ve cinsî arzulara düşkün olan, şehveti güçlü genç mürîdine oruç tutmasını ve bunu, yasak sınırına varmayacak derecede peşpeşe yapmasını işâret eder. Bu şekilde, şeyh mürîdlerine bu tür ahlâkî temizlenme yollarını gösterir. (*Mîzân*, 61)

* *Şeyh*in, mürîdi terbiye etmesi husûsunda yapması gereken, onu nefsi için değil, Allah için kabûl etmektir. Bu sebeble mürîde "*Dîn nasîhattir*" hükmüyle davranmalı, ona şefkat nazarıyla bakmalı ve riyâzete katlanma konusunda âcizlik içerisinde bulunduğunda ona yumuşak muâmelede bulunmalıdır. Mürîdi bir annenin çocuğunu terbiye ettiği gibi terbiye etmeli, bilge ve akıllı bir babanın çocuğuna ve hizmetçisine yaklaştığı gibi yaklaşmalıdır. Bunun için de mürîdine önce daha kolay gelenle başlamalı, katlanamayacağı şeyi ona yüklememeli, azar azar ağırlaştırmalıdır. Şeyh mürîde önce bütün işlerinde tabîatına uymayı ve dînin ruhsatlarıyla amel etmeyi bırakmasını emretmelidir ki, bununla tabîatının bağından ve sultasından çıkabilsin, dînin bağına bağlanabilsin. Bundan sonra şeyh mürîdi yavaş yavaş ruhsattan azîmete yönlendirmeli ve ruhsat hasletinin birini kaldırıp yerine azîmet ruhsatını koymalıdır.

Eğer şeyh, tarîkat yolunun başlangıcında mürîdde mücâhede ve azîmet noktasında sâdık olduğunu anlar, Allah'ın nûruyla bunu keşfeder veya Allah'ın geçmişte mü'min velî kulları ve sevdiği emîn ve âlim kimselere âdetinin cereyan ettiği gibi bir ilimle bunu sezerse, ona hiçbir şekilde müsamaha etmez. Aksine kuvvetli irâdesiyle, kusur etmeyeceğini bildiği en ağır riyâzetleri ona emreder. Çünkü şeyh, mürîdin bunun için yaratılmış olduğunu ve buna lâyık olduğunu bilir. Bu mürîdin yapacağı bir şey olduğunda, kolay olanı emretmekle ona hainlik etmemelidir. Her ne şekilde olursa olsun şeyhin, mürîdin gerek malından ve gerekse hizmetinden yararlanması yakışık almaz.

Şeyh, mürîdi terbiye etmesi karşılığında Allah Teâlâ'dan bir karşılık beklememelidir. Bilakis mürîdi Allah Teâlâ'nın emrine uymak ve emrini yerine getirmek için ve onun bir hediyesi olarak terbiye etmelidir. Çünkü şeyhin tercîhi

ve arzusu olmadan sadece Allah'ın irşâdı, hidâyeti ve yönlendirmesi sonucu kendisine gelen mürîd, Allah'ın kendisine bir hediyesidir. Öyleyse şeyhe düşen o mürîdi kabûl etmek, güzelce terbiye ederek ona ihsânda bulunmaktır. (*Gunye*, II, 167)

* *Pîr ile ister refâkat bu sefer*
Çokdur anda âfet ii havf u hatar

Nice kerre bir yolda gitsen eger
Zahmetin vardır yine bî-râh-ber

Nice yol var gitmedin andan yana
İmdi sâlik olma bî-rehber ana

Ger o yolda rehber itmezsen kabûl
Bil seni ser-geşte eyler mekr-i gûl

Gûl idüp yoldan cüdâ eyler gezend
Senden âkallar bu yolda müst-emend

Anları Kur'ân ki tebyîn eyledi
Gör ki İblîs anlar içün neyledi

Dûr idüp şehrâhdan yüzbin kadem
Anları itdi giriftâr-ı nedem

(*Mesnevî*, I, 116)

* Ey hakîkat yolcusu, kendine bir *pîr* seç; çünkü bu yolculukta pîrsiz olursan, pek büyük âfetler, korkular, tehlikeler vardır.

Çok defa geçtiğin bu yolda bile kılavuzsuz gidersen şaşırır kalırsın.

Ya hiç görmediğin bir yolda ne olursun? Aklını başına al da, kılavuzsuz olarak yola düşme. Ey ahmak, eğer başında mürşidin gölgesi olmazsa, gulyabânî sesleri seni şaşırtır, yolunu saptırır. (Not: Gulyabânîden maksad, insan şeklinde karşımıza çıkan şeytandır. Bunlara "*şeytan-ı ins {insan şeytanları}*" adı verilmiştir. Şefik Can)

Gulyabânî sesleri, seni yoldan çıkarır ve tehlikeye düşürür. Bu yola düşmüş, senden daha akıllı kişiler vardır ki, hepsi pîrsiz sapıttılar.

Yalnız, yanlış gidenlerin nasıl yollarını şaşırdıklarını Kur'ân'dan dinle; kötü rûhlu şeytanın, onları ne hâle getirdiklerini anla.

Şeytan onları doğruluk yolundan, insanlık yolundan yüzbinlerce yıl uzaklara düşürdü, felâketlere uğrattı, çırılçıplak bıraktı. (*Mesnevî*, I, 187)

* *Şeyhdir bî-vizr olanlar ey cüvân*
Avn-i Hakk'da kefde mânend-i kemân

Şeyh kimdir yâni pîr-i mû-sefîd
Mâni-i mûyu bilüp ol müstefîd

Oldu ol mûy-ı siyeh anda vücûd
Kalmasın yek mû vücûdu ehl-i cûd

Çünki varlık kalmaya ol pirdir
Ger iyeh mû ger dü mûy-ı sîrdir

Oldu ol mûy-ı siyeh vasf-ı beşer
Sanma mûy-ı rîş ola ya mûy-ı ser

(*Mesnevî*, III, 68)

* *Gör didi mehd içre Îsâ kim ayân*
Şeyh ü pîrim olmadım gerçi cüvân

Bâzı evsâf-ı beşerden geçse ger
Kehl olur şeyh olmaz ey sâhib-hüner

Vasfımızdır çünki bir mûy-ı siyâh
Âna dinmez şeyh-i makbûl-ı İlâh

Mû-sefîd olsa eger sâhib-vücûd
Ol ne pîr oldu ne hod hâs-ı Vedûd

Kıl kadar bâkî ise vasfı eger
Oldu âfâkî degil arşî nazar

(*Mesnevî*, III, 69)

* Ey genç! Günâh yükü olmayan kişi *şeyh*tir. Yay gibi, Hakk onu eline almıştır! Ondan gelen her şeyi kabûl etmiştir.

Şeyh kimdir? Şeyh; "*pîr*", "*ihtiyâr*", yani "*saçı sakalı ağarmış kişi*" demektir. Fakat ey yanlış düşüncelere kapılan; bu beyaz kılın mânâsını bil! (Not: Üç çeşit şeyh vardır: 1. Bilgi bakımından şeyh olanlar; İslâm âlimleridir. 2.İbâdet ve kulluk yönünden şeyh olanlar; tekkelerin şeyhleri, mutasavvıf ihtiyarlardır. 3. Mevkî bakımından şeyh olanlar; Arablar arasındaki kabîlenin başında bulunan şeyhtir. Bir evvelki beyitte geçen mecâzî olarak "*yay gibi Hakk'ın eline aldığı şeyh*"; bir kudsî hadîse göre; çok nafîle namaz kılarak Hakk'a yakın olan şeyhler "*Hakk âleti olurlar.*" Onlar, atmaz, Hakk atar. Hâlbuki "*farzlarla yetinerek*" Hakk'a yakın olanlar "*Hakk'ın eli*" olurlar. Şefik Can) {*Mesnevî* müterciminin "*Ben bu kulumun tutan eli, yürüyen ayağı olurum*" [Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Tevbe, 1] hadîsine işâret ettiği anlaşılmaktadır.}

Siyah saç, onun benliğinin sembolüdür. Saçların ağarması, şeyhin benliğinden, varlığından kurtulmasını gösterir. Saçı sakalı bembeyaz olunca, onun varlığından, benliğinden bir kıl bile kalmamıştır, demektir.

Bu yüzdendir ki, herhangi bir kişinin varlığı, benliği kalmayınca, o, pîr olmuş, şeyh olmuş demektir. Onun ister saçı siyah olsun, ister kır, önemi yoktur.

O siyah saç, insanın vasfıdır, insanın sıfatıdır. Nefsânî arzulara bağlılığı gösterir. Söylediğimiz kıl, sakal bıyık kılları; söylediğimiz saç, baştaki saç değildir.

Hz. Îsâ beşikte iken daha genç yaşına gelmeden: "*Biz şeyhiz, biz pîriz*" diye bağırdı. {Burada "*Dedi ki: 'Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitâb verdi, beni peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara mübârek kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı ve zekât vermeyi, anneme iyilik yapmamı emretti. Beni başkaldıran bir zorba yapmadı. Doğduğum, öleceğim ve diriltileceğim günde bana selâm!'*" [Meryem, 19/27-33] âyetlerine işâret vardır.}

Oğul! Eğer bir kişi bazı beşerî vasıflarından, nefsânî duygularından kurtulur da bazıları kalırsa, o kâmil bir şeyh olmaz; sadece seneleri saymış, yaşlı bir insan olur.

Bizim bedene ait vasıflarımızdan, beşerî duygularımızdan, siyah bir kıl (yani bizim nefsânî isteklerimizden biri dahi) kalmamış ise, işte o kişi Allah'ın makbûlü bir şeyhtir.

Fakat; bir kimse sadece yaşlansa, ihtiyarlasa, saçı sakalı ağarsa, bembeyaz olsa, o ne şeyhtir, ne de Allah'ın has ve makbûl bir kuludur. (*Mesnevî*$_2$, III, 159)

* Bir kimsede beşeriyyet sıfatlarından bir tek kıl bile kalsa, o kişi arşa, göklere mensûb değildir. Yani, Allah'ın has kullarından değildir; rastgele bir insandır. (*Mesnevî*$_2$, III, 160)

** Şeyh ile görse seni nefsin müdâm*
Ol sana nâçâr olur elbette râm

...

Akl olur gâlib dem-i sayd u şikâr
Kelb nefse ger ola şeyh ile yâr

Mekr ü fende oldu nefsin ejdehâ
Rûy-ı şeyh ammâ zümürrüd-tâb ana

...

Mazharı çünkim veliyyullâh olur
Yüz zirâ olsa dili kûtâh olur

Yüz dil ammâ her dilinde yüz lugat
Dâstân u zerki pejmürde-sıfat

...

Nefs elinde subha vü Mushaf ayân
Hançer ü seyf âstîninde nihân

İtme anda vaz'ı sâlûsa nazar
Hem-ser ü hem-sırrın itme el-hazer

Cânib –i havza vüzû îçün çeker
Kasdı itmekdir sana ka'rın makar

Akl himmet-pîşe nûrânî iken
Gâlib olmak nefs-i zulmânî neden

Bâis oldur hânede aklın garîb
Dergehinde kelb ise şîr-i mehîb

(*Mesnevî*$_1$, III, 97)

* Nefs, *şeyh*e uyduğunu, şeyhle beraber adım attığını görünce, ister istemez senin buyruğun altına girer.

Şeyh senin dostun olunca, akıl o vakit köpek nefsini yener. (*Mesnevî*$_2$, III, 201)

* Nefs, yüzlerce gücü, kuvveti ile, yüzlerce hüneri ile, mârifeti ile bir ejderhâdır. Şeyhin yüzü, ona karşı göz çıkaran zümrüddür. (Not: Zümrüd taşının, yılan gözünü kamaştırıp görmez hâle getirdiği söylenir. Şefik Can)

Nefs, Allah velîsinin huzûrunda bulunursa, onun yüz arşın uzunluğundaki dili kısalır, yani kötülüğe cüreti kalmaz.

Nefsin yüz dili vardır, her birinde yüz çeşit lugatı vardır. Onun hîlesi, masalı anlatılmaz ki... (Not: Nefsin çeşitli dil bilmesi ve birçok lugat sâhibi oluşu; çeşitli renklerde, çeşitli diller konuşan dünyâ milletlerinin her birisinin dilini anlamasını ifâde etmektedir. Şefik Can)

Nefsin sağ elinde tesbîh ve Kur'ân vardır. Ama yeninde ise hançer ve kılıç saklıdır. (Not: Bir taraftan kendisini sûfî, îmânlı gösteren nefs, fırsat bulunca türlü günâhlar, cinâyetler işler. Şefik Can)

Onun mushafına, onun gösterişine bakma, kendini onunla sırdaş ve dost yapma.

Nefs, seni abdest almak için havuza götürür, sonra seni iter, havuzun dibine atar.

Akıl; nûrlu ve iyilik isteyen Allah'ın bir armağanı iken, karanlıklar diyârındaki nefs ona nasıl galib gelir?

Çünkü senin aklın bedende garîbdir. Nefs ise kendi evindedir, köpekler de kendi kapılarında heybetli birer arslan kesilirler. (Not: Mevlânâ *Dîvân-ı Kebîr*'inde bir gazelinde "*Bu aşk rûh gibi, bu balçıktan yaratılmış bedende garîbdir*" diye buyurdu. Aşk, akıl, rûh, bütün bunlar, mânevî ve ulvî varlıklar oldukları için, süflî olan, topraktan yaratılmış bulunan bedende garîb ve yabancı gibidirler. Nitekim {Mevlânâ'nın ilk mürşidi ve hocası} Burhâneddîn Tirmîzî Hazretleri de... "*Rûh gurbettedir, beden ise kendi vatanındadır. Allah'ım, garîb, mahzûn ve vatandan ayrı düşmüş olan rûha acı, merhamet et*" diye yalvarır. Şefik Can) (*Mesnevî*$_2$, III, 202)

* *Şeyh*; şerîat, tarîkat, hakîkat ilimlerinde derin bilgiye sâhib olan, nefs hastalıklarını, âfetlerini, belâ ve sıkıntılarını bilen, bunların devâ ve şifâlarından haberdâr olan ve bu hastalıklara yakalananları tedâvî edip şifâya kavuşturabilecek gücü olan insan-ı kâmildir. (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

* *Şeyh-i mürşid*: Mürîdin gazab ve şehvete meylettiğini gördüğünde, mürşidin onu orta yola döndürebilmek için umûmî mânâda bu iki kötü vasfı mübâlağalı bir şekilde kötülemesi güzel bir şeydir. Riyâzetten murâdın îtidâl olduğunun delîli, sehânın {cömertliğin} şer'an arzu edilir bir vasıf olmasıdır. *Sehâ*, cimrilik ve müsriflik arasında orta bir yerdedir. Allah bu hâli övmüştür: "*İnfâk ettiklerinde israf da cimrilik de etmezler. Bu ikisinin arasında îtidâli muhâfaza ederler.*" [Furkān, 25/67]

Bil ki îtidâl, bazen fıtratın kemâliyle hâsıl olur. Bu Allah'ın bir armağanıdır. Nice çocuk vardır ki, doğru sözlü, cömert ve yumuşak huylu olarak yaratılır. Bazen de iktisâbla, riyâzetle çalışarak elde edilir. Bu ise nefse istenilen ahlâkı celbeden amelleri yüklemekle olur. Cömertlik ahlâkını elde etmek isteyen, bu ahlâk onun tabîatı olana kadar cömertlik fiillerini yüklenerek yapmaya çalışsın! (Kudâme, 157)

* Seyyidim Ali Mürsafî'yi şöyle derken işitmiştim: "*Şeyhin müride telkîninin hükmü, kuru bir yere dikilip de yağmura doymayı bekleyen çekirdeğin hükmü gibidir.*" {Yani} onun murâdı, istimdâdı, beslenmesi ve yapraklarının çıkması, suyu iyice emmesine bağlıdır. Dolayısıyla bereket, şeyhin çekirdeği dikmesine değil, suya kanma derecesine bağlıdır.

Şeyh gayret eder, Allah da nebâtâtı bitirir. Bazen bir şeyh, mürîdi için bir ağaç diker ve ölür. Ondan sonra meyve başka bir şeyhin elinde çıkar. Bu da ya mürîdin himmetinin zayıflığından ya da zikir mânâlarının kalbe ve lisâna ardı ardına gelmemesinden dolayıdır. Onlar şöyle demişlerdir: "*Telkînden sonra zikrin ardı ardına gelmesi, diktikten sonra yağmurun çekirdek üzerine peşpeşe gelmesi gibidir. Çünkü bu, açılmayı ve netîceyi hızlandırır.*"

Bilinmektedir ki, telkînden sonra mürîd, sadece sabah akşam fakîrlerle zikir meclislerine gelmekle yetinmez. Nitekim zamanımızda mürîdlerin çoğu böyledir {eldekiyle yetinmektedirler}. Bu zikrin meyvesi hüküm bakımından, çekirdeğe sabah bir damla, akşam da bir damla su damlatan kimse gibidir. Oysa sabahla akşamın aralarına güneş ve rüzgâr girmektedir. Bu şekilde çekirdeğin toprağı suya kanmaz. Hatta bazen çekirdeğe bir damla bile ulaşmaz. O zaman açılma zamanı uzar. Bazen ölür de asla hiçbir şey açılmaz. Bazen bu mürîd, şeyhi telkînînden dolayı kınar. İçinden de olsa şöyle der: "*Bu telkîne benim ne ihtiyacım var? Çünkü bana hiçbir faydası olmamıştır.*" Şeyhin vazîfesinin ancak çekirdek dikmek olduğunu unutur. Bunun için mürîdin çokça zikretmesi ve râzı olunacak ameller yapması gerekir. (*Envâr*, I, 40)

* Sûfî ıstılâhında *şeyh*, sırrın babasıdır. Onun için çocuğun {*veled*in}, babasına is-

yân edip karşı gelmemesi gerekir. İsyan hiçbir şekilde mümkün değildir, bu hüküm umûmîdir {mürîdin bütün hâlleriyle alâkalıdır}. Çocuğun {mürîdin} şeyh elindeki durumu, meyyitin gassâl {ölü yıkayıcı} elindeki durumu gibidir. (*Envâr*, I, 189)

* *Şeyh*; mürîdin bütün hâl ve haraketlerinde yöneldiği Kâbe'sidir. (*Envâr*, II, 82)

* Ehl-i tarîkat; insanların, kendilerini iyiye götürecek, kötülüklerden vaz geçirecek bir *şeyh* bulmalarının gerekli olduğunda ittifâk etmişlerdir. Bu şeyh, insanları, kalbiyle Allah Teâlâ'nın huzûruna çıkmaya mânî olacak kötü sıfatların giderilmesi için uyaracak ve irşâd edecektir ki, kıldığı namaz sahîh olsun. Namazın sıhhati için ne gerekiyorsa onun yapılması da vâcibdir. Çünkü farzın yerine getirilebilmesi için gerekli işlerin yapılması da farzdır.

Hadîste belirtildiği gibi, hiç şübhe yoktur ki, dünyâ sevgisi, kibir, gurur, riyâ, kin, haset, kıskançlık, nifak gibi batınî hastalıkların tedâvî edilmesi şarttır. Bu hastalıklara yakalanan kimseler, cezâ görmekle de tehdîd edilmişlerdir. Bilinmelidir ki, her kim bu hastalıkları tedâvî edecek bir şeyh edinmezse, işte o kimse Allah Teâlâ ve O'nun Resûlü'ne âsî olmuştur. Çünkü hiç kimse, şeyh olmadan hastalığının ilacını bulamaz. İlimlere dâir bin tane kitâb ezberlese bile böyledir. Tıpkı, tıb kitâblarını ezberleyip de, ilacın hastalığı nasıl yok edeceğini bilmeyen kişi gibi. Adını duyan herkes, kendisinin büyük bir tabîb olduğunu söyler. Fakat onu görüp de bir hastalığın ilacını sorup çaresini arayansa, ne kadar câhil biri olduğunu anlar. (*Buğye*, 14)

* Mürîdin, kendisini teslîm edeceği *şeyh*te beş şartın bulunması gerekir: Zevk-i sarîh {açık bir zevk}, ilm-i sahîh {sağlam ilim}, himmet-i âliye {yüce himmet}, hâlet-i merziyye {râzı olunacak hâller} ve basîret-i nâfize {derin bir basîret}.

Şu beş durum kimde bulunursa, onun da şeyh olması sahîh olmaz: Dîn husûsunda cehâlet, müslümanların haramlarını mübâh sayma, lüzumsuz işlere müdâhale etme, her işte hevâ ve hevesi peşinde olma ve her türlü ahlâk dışı işle alâkadar olma. (*Câmi'*, 15)

* Fakîrler {dervişler}, Allah'ın ﷻ huzûrunda {hakkı} aranacak, Rahmân'ın arşı altında tavaf edecek olan sâdıklardır. *Şeyh* onlardan sorumludur. Bir an bile olsa, Allah'ın zikrini terk etmelerinden dolayı sorumlu olurlar. (*Nefehât*, 101)

* Mürîdden kabiliyet, *şeyh*ten yardım. (*Nefehât*, 130)

* *Fakîr* {derviş} için yalnızca *şeyh*i vardır. Onu gözünün önüne koyar, oradan bakar. Çünkü dünyâ ve âhiret hareketi onda toplanmıştır. Sadık {gerçekten bağlı} olan şaşılacak {hâlleri} görür. (*Nefehât*, 131)

* *Şeyh*im kalbim, zâviyem başımdır. Her nereye gitsem bu ikisi benimledir. (*Nefehât*, 133)

şeytân (شيطان) * *Şeytan*ın yaratılış hikmetinin sırrı; isyânın, küfrün, gafletin ve nisyânın {Allah'ı unutmanın} sebeblerinin ona nisbet edildiği bir mazhar olmasıdır. (*Tenvîr*, 23)

şiddet (شدّة) * *Şiddet*, ilâhî ve kiyânî {hem Allah'a, hem kullara ait} bir sıfattır. Hz. Mûsâ ﷺ şöyle demiştir: "*Gücümü O'nunla şiddetlendir!*" Ebû Yezîd, "*Şübhesiz Rabb'inin yakalaması çok şiddetlidir*" [Bürûc, 85/12] âyetini okumuş, "*Benim yakalayışım daha şiddetlidir*" demiştir. Bunun sebebi, kulun gücünde kevniyyete {yaratılmışlara} merhamet bulunmamasıdır. Allah'ın gücü ise böyle değildir. Çünkü ilâhî rahmet Allah ile beraberdir ve Allah bunu bilir. Kulun gücünde de böyle bir şey vardır, ancak kul, bunu müşâhede edemez. Kendine bu güçle merhamet etmiş olsa bile, nefsinde bununla alâkalı olarak hiçbir iz bulamaz. Fakat kul bilmezse de Allah her şeyi bilir. Çünkü O, rahmetinin her şeyi kapladığını, dolayısıyla kendi gücünü ve kevnin gücünü de kapladığını bilir. Ancak her gücü olan bunu bilemez.

Kulun kendiyle edindiği gücünün yanında Rabb'iyle edindiği bir gücü de vardır. Hakîkatte Rabb'in kul ile edindiği bir gücü yoktur. Ebû Yezîd, Rabb'inin gücünü kendi gücüne izâfe etmiş ve "*Benim yakalayışım daha şiddetlidir*" demiştir. Çünkü bu ifadede Rabb'imin gücü vardır. Rabb'imin kullarına karşı gücünde de benim gücüm vardır. Hakk, kendini şedîd {şiddetli} olmakla vasfettiğinde, bu, âlemde var olan sebeblerin eşyâda bulunmasıdır. O, kullarına ateşle azab eder. Ateşte azaba dâir bir hüküm vardır. Bu, Allah'ın azab görene hissettirdiği şeye izâfe edilmiştir. Burada Allah'ı gizleyen bir perde vardır. Azab gören, sebeblerden başka bir şey göremez. O'nun kulu yakalaması, azab edici oluşundan değil, şedîd oluşundan dolayı {kulun} sebebleri müşâhede etmesidir. Şiddet, kesin olarak O'ndan başka bir şeyi gerekli kılar. İşte bu, kimsenin inkâr edemeyeceği bir şeydir. Çünkü eleme sebeb olan şeyleri müşâhede etmek, bu azab husûsunda, bilhassa elemi getiren sebebi giderebileceğini bildiği hâlde, elemi hisseden, fakat sebebini göremeyen kimsenin yaşadığı şeyden daha büyüktür. (*Fütûhât*, III, 215)

şikeftiyye (شكفتية) {bk. **sûfî-mutasavvıf-mustasvif/sûfiyye**}

şirk-i celî-şirk-i hafî (شرك جلي – شرك خفي) * *Şirk-i celî* {açık şirk}, yapanın âletle {bir vâsıtaya başvurarak} yaptığı bir ameldir. *Şirk-i hafî* {gizli şirk} ise âletle yapılmayacak bir işte âlete başvurmaktır. Bu da müşrikten başka bir şey değildir. Çünkü o, ancak ve ancak ilim {bilgi} sâhibidir. Her şirk, bir ilmi {bilgiyi} gerektirir. Hakk, o ilmi hak olarak taleb eder {bilginin inkârını değil, kabûl edilmesini ister}. Maksad ilimden başka bir şey değildir. Onların çoğu Allah'a inanmaz, onlar müşriktirler. Ulemâ-yı billah {Allah'ı bilen insanlar} çoğalmış, geriye mü'minlerden kalabalık bir tâife kalmıştır. Onlar şirk içindedir, {ama} şirk içinde olduklarını bilmezler. Bundan dolayı, içinde bulundukları şirki bilmedikleri için, onları şirke nisbet etmemiştir. Ama onlar bunun farkında değildirler. (*Fütûhât*, IV, 433)

şu'ab-ı sada' (شعب الصدع) * *Şuab-ı sadâ*, vâhidiyyet mertebesinden ahadiyyet mertebesine yükselmekle tahakkuk eden farkın cem'idir. Bunun mukabili *sadâ-yı şuab*dır. Bu da ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine iniştir. Davet ve tekmîl {kemâle ermek} için gerekli olan fenâdan sonraki beka hâlidir. (Kâşânî, 153; *Câmi'*, 87)

şuhûd (شهود) {şuhûd-ı mufassal fi'l-mücmel; şuhûd-ı mücmel fi'l-mufassal}

* *Şuhûd*, Hakk'ı Hakk ile görmektir.

Şuhûd-ı mufassal fi'l-mücmel {tafsîlî/ayrıntılı olanı toplu olanda müşâhede etmek}, Zât-ı ahadiyyette kesreti görmektir.

Şuhûd-ı mücmel fi'l-mufassal {toplu olanı tafsîlî/ayrıntılı olanda müşâhede etmek}, kesrette ahadiyyeti görmektir. (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

* "*Şuhûd, Hakk'ı Hakk ile görmektir.*" Beyrut müftüsü Mustafa Necâ, Seyyid Cürcânî'nin *Kitâbu'l-esrâr*'ındaki sözünü şerhederken şöyle demiştir: "*Çünkü O, tecellîlerini sana diğer mahlûkatıyla beraber gösterir. Ancak burada hulûl ve temas; tecsîm {Allah'ı cisimleştirme} ve teşbîhin {Allah'ı yaratılmışlara benzetmenin} hiçbir türü yoktur. Bilakis O, olduğu gibidir ve kendisine lâyık olmayan her şeyden münezzehtir. Nitekim {Hakk} ﷻ, Efendi'miz Hz. Mûsâ* ﷺ *için ateşte tecellî etmiştir. Hz. Mûsâ* ﷺ *ateşi ağacın yanında görmüş ve oradan bir ses işitmişti.*" (*Rihle*, 210)

{Ayrıca bk. **gaybet-huzûr**}

şu'ûn/şu'ûn-ı zâtiyye (شؤون / شؤون ذاتية) * *Şuûn*, {ilâhî} fiillerdir. *Şuûn-ı zâtiyye* {zâtî fiiller} ise, âyân ve hakîkatlerin Zât-ı ahadiyyetteki nefsleridir [nakışlarıdır {resimleridir} (*Câmi'*)]. Bu âyân ve hakîkatler, ağacın dallarının, yaprakların[, çiçeklerinin (*Câmi'*)] ve meyvelerinin çekirdekte kuvve hâlinde {potansiyel olarak} bulunması gibidir. Bunlar vâhidiyyette [vâhidiyyet mertebesinde (*Câmi'*)] zuhûr eder, ilimle [kalemle (*Câmi'*)] tafsîlî {ayrıntılı} hâle gelir. (Kâşânî, 154; *Câmi'*, 87)

şükr (شكر) {'alâmet-i şâkir; 'alâmet-i şükr; derecât-ı şükr; şâkir; şekûr; şükr-i nîmet}

* *Şükür*, imtihânın farkında olmaktır. Her nîmetin sadece Allah'tan geldiği anlaşıldığı ve belânın kul için ancak bir imtihân olduğu anlaşıldığı zaman, kul ya şükreder ya da nankörlük eder. Allah, kulunu şükür ya da nankörlük edip etmeyeceği husûsunda imtihân ederek, kulu, onun uzaklaşmak istediği her kötü durumdan koruyabilir. İşte bu da şükrü gerektirir. (*Âdâb*ı, 79)

* Bütün dünyâ; azıyla çoğuyla, acısıyla tatlısıyla, başıyla sonuyla, her şey, ama her şey, Allah'ın kulu imtihân etmesi ve denemesi içindir. Bütün bu deneme ve

imtihân vesîleleri iki noktada toplanır. Sabır ve *şükür*. Kul, ya nîmete şükreder ya da musîbete sabreder. (*Âdâb*ı, 82)

* *Alâmet-i şükr* {şükrün alâmeti}, kalben nîmetin başkasından değil, Allah'tan olduğunu bilmektir. Nîmete karşı hamd dille yapılır. Nîmet verenin çirkin gördüğü bir şeye karşı ondan yardım istenir. (*Âdâb*ı, 146)

* Dedi ki: *"Şükr-i nîmet {nîmetin şükrü} onu bilmektir."* {Yine} dedi ki: *"Nîmetin şükrü, nîmeti ve nîmet verenin ihsânını büyük görmek sûretiyle, {nîmetin ve nîmeti verenin} kalbdeki kıymeti kadardır. Ona rağbet etmeden, onu büyük görmek mümkün değildir. Ona olan ihtiyacı anlamadan da, ona rağbet etmek mümkün olmaz. Ona ihtiyaç da, ancak işlerin sonunu düşünerek ve sür'atle ona dönerek anlaşılabilir. Kula ait ihtiyacın şiddeti, kendisine gelen şeyedir."* (*Âdâb*ı, 170)

* *Alâmet-i şâkir* {şükreden kişinin alâmeti}, bütün gayretiyle sürekli şükretmesi ve Allah'tan yalnızca şükretmeyi istemesidir. Böyle olduğunda, dünyâ nîmetleri konusunda aza râzı olur; sürekli olarak çokça şükredememekten korkar. Düşüncesi şükür olmayan ve Allah'tan şükretmeyi istemeyen kişi kanâat etmez. İşte bu kişi, ebedî hasret çekecek ve ebedî susuzluk yaşayacaktır. (*Bed'*, 38)

* *Şükür*, haramla değil, sadece helâlle alâkalıdır. Çünkü sen haramın helâl olduğuna inanırsan, onu tâzîm etmiş olursun. Çünkü haramı nîmet mevkîine koymuş olursun. Haramın helâl olmasını istemekle de âsî, küçültülen şeyi büyütmüş ve Allah'ın ﷻ kerîh kıldığı bir şeyin artmasını taleb etmiş olursun.

Helâl husûsunda şükredene gelince o, helâl olan bir şeyden çok istemeyi, çoğun şükrünü yerine getirememek korkusuyla terkeder. Şükrün büyük olması için çoğa karşı sabreder. Aza karşı da sabreder. Çoğun şükrünü yerine getirememe korkusuyla, ehemmiyet verdiği şeyi şükür yoluyla aşmaz. Allah ﷻ Kur'ân'da *"Sâbirîn {sabredenler} ve şâkirîn {şükredenler}"* ifadesini kullanmıştır. Çünkü onun ehemmiyet verdiği şey şükürdür, çoğu terketmektir. Bunun sebebi, şükrün büyüklüğüne verilen ehemmiyettir. Dünyâlığın çoğuna da, azına da sabreder. İşte bu şâkir ve sâbirdir. Sabır acziyetten olmaz. Ancak güçlüyken sabırlı olunur. (*Bed'*, 39)

* *Şükür*, Allah'ın şükredenlere lütfudur. Bunun mânâsı şudur: Kul şükrettiğinde Allah onun tevfikini artırır; kulun da böylece şükrü artar. Ebû Saîd Harrâz şöyle der: *"Şükür, nîmet vereni itiraf; rubûbiyyeti ikrar etmektir."*...

...*Şükür*, nîmet vereni görerek, şükürden gaib olmaktır {şükrettiğinin farkında olmamaktır}. Yahyâ b. Muâz {Râzî} bu husûsta şöyle demiştir: *"Sen, {Allah'tan başkasına} teşekkür ettiğin sürece şâkir olamazsın. Şükrün nihâyeti tahayyürdür {hayrettir}. Bu sebeble şükür Allah'tan gelen bir nîmettir, bu nîmete de şükretmek gerekir. Bunun sonu yoktur."* (*Ta'arruf*, 71)

* *Şükr*ün lugat mânâsı, *"keşf ve izhâr {açmak ve açığa çıkarmak}"*dır. Kişinin ağzı açılıp da dili dışarı çıktığında, bu mânâyı ifade etmek için *"keşera ve şekera {gülerken*

dişleri gözüktü ve şükretti)" denir. Böylece şükrün izhârı ve onun açılması da dille yapılmış olur. (*Kūt*, I, 205)

* *Şükür*, kulun kendinden aşağısındakilere bakmasıdır. Kul, dünyâ ve âhiret işlerinde kendinden aşağıda bulunanlara üstün kılınmıştır. Başkalarının imtihân olduğu şeylerden kendisinin kalbi, dîni ve afiyeti selâmette olduğu için Allah Teâlâ'nın nîmetini büyük görür. Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği dünyâ nîmetinden dolayı da dünyâ nîmetini büyük görür. Başkasının ihtiyaç duyduğu şeyde Allah ona kifâyet etmiş, o da Allah'a sığınmış, bu duruma şükretmiştir. Ardından kul, dînde kendinden yüksektekilere bakar. Onlar îmân ve yakîn bilgisiyle kendisine üstün kılınmıştır. Nefsine kızar, onu kınar, üstünde gördüğü hâllere ulaşmaya çalışır, onları arzular. Böyle yaparsa, şükredenlerden olur, memdûhîn {övülenler} sınıfına girer. (*Kūt*, I, 206)

* Az *şükr*etmenin sebebi, nîmete karşı cehâlettir. Nîmete karşı cehâletin sebebi de, Allah'ı bilme konusundaki kusur, nîmet verene karşı gaflet ve nîmetin tefekkür edilmesini terk etmektir. (*Kūt*, I, 208)

* Sabır tevekkül husûsunda ilk makamdır. Sabır kazâyı imtihân olarak görmektir. *Şükür* bundan daha üstündür. Bu da belâyı nîmet olarak görmektir. Rızâ da bunların hepsinden üstün olup, tevekkülün zirvesidir. Rızâ, tevekkül sâhibleri arasında bulunan muhiblerin makamıdır. (*Kūt*, II, 35)

* *Şükür* kısımlara ayrılır: Dille şükür, boyun eğerek nîmeti îtirâf etmektir. Bedenle şükür, Allah'ın emrettikleriyle muvâfakat içinde olmak, O'na hizmet etmektir. Kalble şükür, hürmeti korumaya devam etmekle birlikte kendini müşâhedeye adamaktır.

Denilmiştir ki: "*Âlimlerin şükrü sözle, âbidlerin şükrü fiille, âriflerin şükrü ise tüm hâllerinde istikametle olur.*"

Ebû Bekr Varrâk şöyle der: "*Nîmetin şükrü, minneti görmek ve hürmeti muhâfaza etmektir.*"

Hamdûn Kassâr şöyle der: "*Nîmetin şükrü, kendini asalak olarak görmendir.*"

Cüneyd şöyle der: "*Şükürde {avânın şükründe} bir illet vardır. Çünkü şükreden fazlasını taleb etmekte; Allah ile beraber bulunurken nefsin hazzı üzerine bulunmaktadır.*"

Ebû Osman {Mağribî} şöyle der: "*Şükür, şükürden âciz olduğunu bilmektir.*"

Denir ki, "*Şükre şükretmek, şükürden daha mükemmeldir. Bu, şükrünü Allah'ın tevfikiyle görmendir. Sana bu tevfik nîmet yönünden olur, ona şükredersin, sonra bu şükrüne şükredersin ve bu böyle ilâ nihâye devam eder.*"

Denilmiştir ki, "*Şükür, boyun eğerek nîmeti sâhibine nisbet etmektir.*"

Cüneyd şöyle der: "*Şükür, kendini nîmete ehil görmemendir.*"

Ruveym şöyle der: "*Şükür bütün takati harcamaktır.*"

Denilmiştir ki, "*Şâkir mevcûda; şekûr mefkûda {olmayana} şükredendir.*" Şöyle de denilmiştir: "*Şâkir verilene; şekûr verilmeyene şükredendir.*" Şöyle diyenler de olmuştur: "*Şâkir faydalı olana; şekûr, menedilene şükredendir.*" Şöyle de denilmiştir: "*Şâkir hediyeye; şekûr belâya şükredendir.*" Şöyle denildiği de vâkîdir: "*Şâkir, ihsân edildiği zaman; şekûr ise ihsan ertelendiğinde şükredendir.*"...

Şiblî şöyle der: "*Şükür, nîmeti değil, nîmet vereni görmektir.*" Denilmiştir ki, "*Şükür, mevcûdu {şükür yoluyla} bağlamak ve {böylelikle} elde olmayanı da avlamaktır {çünkü şükretmek nîmeti artırır}.*" (Kuşeyrî, 88; *Gunye*, 194)

* Hakk ﷻ için olan *şükür* iki türlüdür: İlki, tâate nîmetlerle yardım istemek ve ondan fakire ihsân etmektir. İkincisi onunla nîmetleri vereni itiraf etmektir. Şükür nîmetlerin derecesine göredir. O {nîmetleri veren de} Hakk'tır ﷻ. (*Feth*, 78)

* *Şükür*, dil, kalb ve bedenle olur. Dille şükür, nîmetin Allah'tan olduğunu itiraf etmek; nîmeti halka, kendine, güç ve kuvvetine, senin dışında gücü olan kimselere nisbet etmeyi terk etmektir. O hâlde sen, paylaşsa da, icrâ da etse, îcâd da etse, meşgul de olsa sebeb, âlet ve vâsıtaları asıl olarak görmekten sakın! Onların müsebbibi Allah'tır; paylaştıran Allah'tır; icrâ eden Allah'tır, îcâd eden Allah'tır. Allah, başkasına nazaran şükre daha lâyıktır...

Kalble şükür, zâhir ve bâtında, hareket ve sükûnda elindeki tüm nîmetlerin, fayda ve lezzetlerin tamamının Allah'tan olduğuna sağlam ve dâimî bir îmânla inanmaktır. Dilinle şükrün de, kalbindeki şükrün bir ifadesidir...

Bedenle şükür, organlarını, başkasına değil, Allah'a ﷻ itâatte kullanmaktır. Allah'tan yüz çevirerek herhangi bir insana icâbet edilmez. Bu {yasak}, nefsi, hevâyı, irâdeyi, kuruntuları ve diğer mahlûkatı içine alır. Allah'a itâatin asıl ve metbû {uyulması gereken}, onun dışındakilere itâatin ise fer' ve tâbî {Allah'a itâate tâbî olan} kılınması böyledir. Bundan başka türlü hareket edersen, haddi aşmış, zâlim, Allah'ın mü'min kulları için koyduğu hükmün dışında hüküm vermiş ve sâlihlerin yolundan başka yol tutmuş olursun. (*Fütûh*, 129)

* Sûfîlerden biri demiştir ki: "*Şükür, nîmet vereni görerek nîmetten gaib olmaktır.*" (*'Avârif*, 289; *Câmi'*, 54)

* *Şükür* lugatte "*keşf ve izhâr {açmak ve açığa çıkarmak}*" mânâsına gelir. Biri ağzını açıp şükrü açığa çıkarınca, "*Şekera ve keşera {şükretti ve ağzını açarak güldü, gülerken dişleri gözüktü}*" denir. Nîmetlerin dil ile sayılıp zikredilmesi ve yayılması şükürdendir.

Şükrün bâtınî mânâsı ise nîmetleri günâh ve mâsıyyetlerde değil, ibâdet ve tâatlarda kullanmaktır. Bu da şükrün nîmetidir. (*'Avârif*, 289)

* *Şükr*ün hakîkati, kulun dînine zarar verenler dışında, kendisi hakkında takdîr

edilen her şeyi nîmet olarak görmesidir. Çünkü Allah Teâlâ mü'min kulu için ancak onun hakkında nîmet olan şeyi takdîr eder. Bu nîmet kulun bilip anlayabileceği dünyevî bir nîmet; gelebilecek kötülükleri tehir edecek bir nîmet veya derecesini yükseltecek, günâhlarını azaltarak yok edecek bir nîmet olabilir. Kul, Mevlâ'sının kendisini kendinden daha çok sevdiğini, menfaatine olan şeyleri daha iyi bildiğini, Allah'tan gelen her şeyin nîmet olduğunu idrâk edince şükretmiş olur. (*'Avârif*, 290)

* *Şekûr* kelimesiyle şükürde mübâlağa kasd edilir. Bu da Allah'a hakkıyla şükretmektir. Bu da nîmeti O'ndan görmekle olur. (*Fütûhât*, IV, 242)

*Yakîn makamları dokuz tanedir: Onlar, tevbe, zühd, sabır, *şükür*, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* Sabır da *şükür* de ancak tedbîri terk etmekle sahîh olur. Çünkü sabreden kimse, Allah'ın sevmediklerine karşı sabretmektedir. Allah'ın ﷻ sevmediği şeyler ise, O'na karşı tedbîr ve tercîhte bulunmaktır. Çünkü sabır çeşitlere ayrılır: Haramlara karşı sabır, emirleri yerine getirme husûsunda sabır, tedbîr ve tercîhe karşı sabır... gibi.

İstersen şöyle de diyebilirsin: Beşerî hazlara karşı sabır, kulluğun gerektirdiği husûslara sabır ve Allah'ın takdîrine karşı tedbîr almayı bırakarak kulluğun îcâblarını yerine getirme husûsunda sabır.

Bunun gibi şükür de, Allah'ın takdîrine karşı tedbîri terk eden bir kul için sahîh olabilir. Cüneyd'in[rh] dediği gibi: "*Şükür, bunca nîmetlerine rağmen Allah'a âsî olmamandır. Allah'ın seni benzerlerinden ayırd ettiği akıl olmasaydı ve onu senin kemâline sebeb kılmasaydı, Allah'ın kaderine karşı tedbîr alamazdın. Çünkü cemâdât {cansız varlıklar} ve hayvanların, âkıbetlerini görecek ve buna dikkat edecek akılları olmadığı için, Allah'ın kaderine karşı tedbîrleri de yoktur.*" (*Tenvîr*, 9)

* *Şükür*, kalb, dil ve bedenle olur. Kalble şükür, kişinin hayra yönelmesi ve hayrı tüm mahlûkattan gizlemesidir. Dille şükür, şükrü Allah'a hamd ederek izhar etmektir {açığa vurmaktır}. Bedenle şükür, Allah'ın nîmetlerini O'na itâat yolunda kullanmak ve masıyyete karşı nîmetlerle yardım isteyerek korunmaktır.

Gözlerine şükreden kimse müslümandan gördüğü ayıbı örter. Kulaklarını örten kimse, işittiği her ayıbı gizler. İşte bunlar bedenin şükrü cümlesindendir. Dille şükür, Allah Teâlâ'dan râzı olmanın izhâr edilmesidir. Kendisine bu da emredilmiştir. (Kudâme, 295)

* Sabır elemi, *şükür* ferahlığı davet eder. Bunların ikisi birbirine zıddır. Bil ki, nîmet mevcûd olduğu gibi belâ da mevcûddur. Her belâya sabretmek emredilmemiştir. Küfür gibi. Bu bir belâdır, buna karşı sabretmenin mânâsı yoktur. Mâsıyyetler de böyledir. Şu kadar var ki, kâfir küfrünün belâ olduğunu bilmez. O,

küfür sayesinde bir hastalık sâhibi gibidir. Kendisini istîlâ ettiği için, onun yüzünden bir elem duymaz. Âsî ise isyânının farkındadır. Bu kişinin mâsıyyeti terk etmesi gerekir.

İnsanın her belâyı defetme gücü vardır. Her belâyı sabırla karşılaması emredilmemiştir. Hiç kimse, susayıp elemi artsın diye su içmeme emri almış değildir. Aksine elemi gidermesi emredilmiştir. Kul için sadece giderilemez olan bir eleme karşı sabır söz konusu olabilir. Öyleyse dünyâda sabır, mutlak olmayan belâya karşı olur. Belâ gibi görülen şeyin bir yönüyle nîmet olması da mümkündür. Bundan dolayı şükür ve sabır vazîfesinin aynı noktada birleşmesi düşünülebilir. Meselâ zenginlik, insanın helâk sebebi olabilir, çünkü malı sebebiyle öldürülebilir. Sıhhat de böyledir. Dünyânın hiçbir nîmeti yoktur ki, bir başka yönüyle belâ olması imkânı bulunmasın. Kula bazı durumlarda, içerisinde nîmet bulunan bir belâ da isâbet edebilir. (Kudâme, 310)

* *Derecât-ı şükr* {şükrün dereceleri} çoktur. Kulun Allah'ın kendine olan nîmetlerini saymaktan hayâ etmesi şükürdür. Şükrünü eksik yaptığını bilmesi şükürdür. Allah'ın hilminin ve hataları örtmesinin büyüklüğünü bilmek şükürdür. Nîmetlerin, hak kazanmaksızın başından îtibâren Allah'tan olduğunu bilmek şükürdür. Şükrün Allah'ın nîmetlerinden biri olduğunu bilmek şükürdür. Nîmetler konusunda güzel tevâzû ve nîmetler konusunda boyun bükmek şükürdür. Vesîlelere teşekkür etmek de şükürdür. (Kudâme, 314)

* *Şâkir* ve *Şekûr*, "*az tâata çok derece veren*" demektir. O'na yaklaşan, tevekküle sarılarak sebebleri terkeder. (*Ravza*, 322)

* *Şükür*, nîmetlere sevinmek, onları güzel kullanmak, onları vereni övmektir. Havâssın şükrü, nîmet vereni görmek, Mahbûb'un {sevilen Allah'ın} hakkı husûsunda aczini itiraf etmek, Vâhib'i {vereni} bırakıp mevhûbla {verilenle} meşgul olmamaktır. Çünkü şükür, şükrü gerektiren bir nîmettir. (*Ravza*, 413)

* *Şükür* üç kısımdır: Avâmın şükrü sözle yapılan hamddir. Havâssın şükrü fiille yapılan {elindekini} vermektir. Ehâss-ı havâssın şükrü ise nîmetleri nîmet verenden bilmektir. (*Câmi'*, 61)

* *Şükür*, tahkîk ehline göre, nîmet verenin nîmetini O'na boyun eğerek itiraf etmektir. Buna göre, daha geniş mânâda Allah Teâlâ "*Şekûr*" olarak vasıflanmıştır. Bunun mânâsı, kullar için şükre mecaz olmuştur. Zulmün karşılığının zulüm, kötülüğün karşılığının da kötülük olarak isimlendirildiği gibi, şükrün karşılığı şükür olarak isimlendirilmiştir.

Denilmiştir ki, "*Allah'ın şükrü, az amele çok sevâb vermesidir. Meselâ hayvandan, ona verilen gıdanın üzerinde yağ alındığında, o hayvana 'hayvânün şekûrun' denir.*"

Yine denilmiştir ki "*Şükrün hakîkati, verenin ihsânını zikrederek onu övmektir.*" Bunda herhangi bir müşkil yoktur. Dolayısıyla Allah Teâlâ "*Şekûr*" olarak

isimlendirilmiştir, çünkü O, kullarının, {hakîkatte} birer ihsân olan tâatlarını zikrederek onları övmüştür. Kul "*şekûr*" olarak isimlendirilmiştir, çünkü o da, ihsân türlerinin en büyüğü olan Allah'ın nîmetini zikrederek O'nu övmüştür. (*Câmi'*, 197)

* *Şükür* iki türlüdür: Dille şükür. Bu bilinmektedir. Kalble şükür ise, hürmeti muhâfazaya devam etmekle birlikte, kendini müşâhedeye adamaktır. Denilmiştir ki, "*Şükür üç türlüdür: Dil, kalb ve bedenle şükür.*" (*Câmi'*, 198)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, *şükür*, recâ, havf, zühd, tevekkül, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* Biri şöyle demiştir: "*Dille şükür, boyun eğerek nîmeti itiraf etmektir. Bedenle şükür, Allah'ın emrettikleriyle muvâfakat içinde olmak, O'na hizmet etmektir. Kalble şükür, hürmeti korumaya devam etmekle birlikte kendini müşâhedeye adamaktır.*"

Bir başkası da şöyle demiştir: "*Şükür, nîmet vereni görerek şükürden gaib olmaktır.*"

Şiblî[rh] şöyle demiştir: "*Şükür nîmeti değil, nîmet vereni görmektir.*"

Ebu'l-Kasım Cüneyd[rh] şöyle buyurur: "*Şükür, Allah'ın nîmetlerinden herhangi biriyle masıyyetlere dalmamandır.*"

Ebu'l-Kasım Saykalî ise şöyle buyurmuştur: "*Şükrün hakîkati, nîmeti masıyyette harcamamak, nîmeti sadece nîmet verenden bilerek O'na tâat etmeyi bırakıp mal biriktirmeye kalkışmamaktır.*" Yine o şöyle demiştir: "*Nîmetlerle ilgili şükrün farzı hamd etmek ve övmektir. Belâlarla ilgili sabrın farzı şikâyeti terketmektir. Şükrün hakîkati, memnuniyetsizliğin ortadan kalkmasıdır. Sabrın acılığına ancak sâdık olanlar sabredebilir. Şükrün tatlılığına da ancak sıddîk olanlar sabredebilir.*"

Derim ki: "*Bundan dolayı Sahabe'den bazıları şöyle demişlerdir: 'Darlıkla imtihân edildik, sabrettik; bollukla imtihân edildik, sabredemedik.'*"

Yine o {Saykalî} şöyle der: "*İmtihân maksadıyla Allah'ın nîmetlerinin kendine geldiğini anlamayan kimse, nîmetlerin peşpeşe gelmesindeki intikam hücûmlarını da anlayamaz.*" Yine o şöyle buyurmuştur: "*Siz, yarınki {âhiretteki} nîmetlerin asfiyâsı {saf ve temiz insanları} olabilmeniz için, {bugün dünyâda} belâların rehineleri kılındınız.*"

Ebû Osman {Mağribî} şöyle der: "*Avâmın şükrü, yiyecek ve giyecekle; havassın şükrü ise, kalblerine gelen mânâlarla alâkalıdır.*"

Denilmiştir ki, "*Tahkîk ehline göre şükrün hakîkati, nîmet verenin nîmetini boyun eğerek itiraf etmektir.*"

Denilmiştir ki, "*Şükrün hakîkati, kulun dînine zarar verenler dışında, kendisi hakkında takdîr edilen her şeyi nîmet olarak görmesidir.*"

Denilmiştir ki, *"Nîmet verenin nîmetlerini, O'nu överek itiraf etmektir."*

Derim ki: *"Şükür kalble itiraf, dille senâ {övgü} ve bedenle amel cinsinden yapılan bir şeydir."* (Nebhânî, I, 313)

şürb-şârib (شارب – شرب) {bk. **zevk-şürb-reyy**}

şürûd (شرود) * *Şürûd*, sıfatların hakîkatlerle karşılaşmaktan ve haklara sarılmaktan çekinmesidir. (*Luma'*, 446)

* *Şürûd*un mânâsı; âfetlerden, hicâblardan, hicâblar husûsundaki istikrarsızlıktan kurtularak Hakk'ı taleb etmektir. Çünkü, tâlibe isâbet eden belâların tamamı, hicâblardan gelir. Bu sebeble sûfîler, perdeleri açma husûsunda tâliblerin başvurdukları çarelere, yaptıkları seferlere ve bütün alâkalarına *"şürûd"* derler. Bir kimse talebin bidâyetinde {başlangıcında} ne kadar çok endîşeliyse, nihâyetinde de o kadar fazla vusûl ve temkîn sâhibi olur. (Hücvîrî, 472)

şürûr (شرور) * *Şürûr* {şerler} iki türlüdür: Aslî şer, mâsıyyetin ta kendisi olan şeyler gibi Allah'ın haram kıldığı şeydir. Aslî olmayan şer ise, Allah'ın haram kılarak değil de, te'diben {terbiye etmek için} yasakladığı şeylerdir. Şehvetle {arzu edilerek} yapılan mübâhlar böyledir. Birincisi, terkiyle azabı gerektiren farzı kuvvetlendirir. İkincisi ise, terkiyle mânî olunma, hesaba çekilme, ayıplanına ve kınanmayı gerektiren hayır ve edebdir. (*Minhâc*, 27)

* *Şürûr* üç kısımdır: Zarar veren, çirkin olan ve elem veren. Her birinin de iki türü vardır. Bu iki türden biri mutlaktır, hikmet gibi, bu üç vasfı da hayırda toplamıştır. Bunlar, faydalı, güzel ve tatlıdır. Cehâlet gibi üç vasfı da şerde toplamıştır. Bunlar da zararlı, çirkin ve elem vericidir.

İkincisi ise mukayyeddir, mezkûr vasıfların hepsini değil, bazısını toplamıştır. Bazen fazla parmağı ve vücûdun dışındaki kisti kesip almak gibi faydalı ve fakat elem vericidir. Bazen saflık, ahmaklık gibi faydalı, fakat çirkin olur. Çünkü böyle biri aklının olmaması dolayısıyla rahatlık içindedir. Bazen batma korkusuyla {gemideki} malı denize atmak gibi bir yönüyle faydalı, bir yönüyle zararlı olur. Çünkü bu mal için zararlı, nefsin kurutuluşu için faydalı bir şeydir.

Faydalı olan da iki kısımdır: Nefsî fazîletler ve âhiret saadetine ulaşmak gibi zarûrî olan kısım ve safrayı teskîn etmek için serkencebîn {ya da sirkeli bal şerbeti} gibi, kendisi zarûrî olmayan, fakat zarûrî olan başka bir şeyin yerine geçmiş bulunan kısım. (*Mîzân*, 92)

T

tâ' (تاء) * *Tâ,* taayyün ve taaddüdler {belirlenim ve çoğalmalar} îtibâriyle Zât'tan kinâyedir. (Kâşânî, 155, *Câmi'*, 79)

ta'allüm-i rabbânî (تعلّم رباني) {bk. **'ilhâm**}

tâ'at/tâ'ât (طاعة / طاعات) {**kusûr; tâ'at-ı rehbet-tâ'at-ı mehabbet; taksîr; tekâlîf**}

* *Tâat*; kurtuluşun yolu, ilim ise bu yolun rehberidir. Tâatın aslı {temeli} verâ, verâın aslı takvâ, takvânın aslı nefs muhâsebesi, nefs muhâsebesinin temeli ise, havf ve recâdır. Nefs muhâsebesinin rehberi de ilimdir. (*Ri'âye*, 12)

* {Kişiye sorulacak şeylerden ilk olan ve "*günahlar*" demek olan *meâsi*den başka} ikinci olarak *tâat*lar gelir. Önce bakılır, kendisine farz olan şeyleri nasıl edâ etmiştir? Farzları noksanlıktan ve kusurdan nasıl korumuştur? Farzların noksanlarını fazladan nâfile yapmakla nasıl takviye etmiştir? Sonra teker teker organlara döner ve her biriyle alâkalı olan Allah'ın sevdiği fiilleri düşünür. (*İhyâ'*, V, 168)

* "*Niyetin anahtarı nedir?*" diye sordular, ben de "*Yakîndir*" dedim. Yakînin anahtarının ne olduğunu soranlara ise, "*Tevekküldür*" dedim. Bu sefer de tevekkülün anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Havf*" cevâbını verdim. Havfın anahtarını soranlara "*Sabır*", sabrın anahtarını soranlara ise "*Rızâ*" diye cevâb verdim. Bunun üzerine, rızânın anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Tâat*" dedim. Tâatın anahtarını soranlara "*Îtirâf*", îtirâfın anahtarını soranlara da "*Vahdâniyet ve rubûbiyyeti îtirâf*" diye cevâb verdim. Bütün bu bilgileri nasıl elde ettiğimi sordular, "*İlimle*" dedim... (*Gunye*, II, 125)

** külfetlerden doğar aslı teklîflerin*
meşakkatlerdir onlar
bak ve tanı
verdi Rabb'in her mahlûka işini

sonsuza dek
işte en büyüğü budur külfetlerin

(*Letâ'if*, 43)

* *Tekâlîf* {ilâhî emir ve yasaklar} insanlara ağır ve zor gelir. Bunun içine emirlere sıkı sıkıya uymak, yasaklardan kaçınmak, ilâhî hükümler karşısında sabır göstermek ve nîmetlerin bulunduğu anda da şükretmek girer. Bunlar dörttür: İtâat, *mâsıyyet* {isyân}, nîmet ve beliyye {imtihân ve belâ}. Bunların beşincisi yoktur.

Bu dördünden her birinde Allah'ın senin üzerinde, rubûbiyyet hükmüyle hakkını alacağı ubûdiyyet hakkı vardır. İtâatte sendeki hakkı, ondan sana gelen iyiliği müşâhede etmendir. Mâsıyyet konusundaki hakkı, işlediğin günâhlardan tevbe etmendir. Beliyye konusundaki hakkı, musîbetlere sabretmendir. Nîmetteki hakkı, bu konuda şükretmendir. Bunları anlaman tüm bu yükleri senin üzerinden kaldırır. İtâatin sana yönelik olduğunu ve rahmet ve iyiliği gerektirdiğini anladığında, onları yaparken sabretmen gerekir.

Günâhta ısrâr etme ve günâha girmenin öte dünyâda cezâyı gerektirdiğini, bu dünyâda îmân nûrunu ortadan kaldırdığını bildiğinde, bu onu terk etmen için bir sebeb olur. Sabrın meyvesinin sana döneceğini, bereketinin sana ulaşacağını bildiğinde ona koşar ve güvenirsin. Şükrün, *"Eğer şükrederseniz, size {nîmetimi} artırırım"* [İbrâhîm, 14//7] âyeti gereğince Allah'tan bir artışın tekeffül {garanti} edilmesi olduğunu bilirsen, bu senin devamlı şükretmene sebeb olur. (*Tenvîr*, 6)

* Kişinin gönlüne Allah rızâsından bir parça konulmuşsa, Allah ona kendisiyle olduğunu ve ona ihsânda bulunduğunu bilmesi için bunun tadını tattırır. Allah'ın rızâsı ancak fehm ile olur. Fehm ancak nûr ile gerçekleşir. Nûr, ancak *dünüvv* ile {yaklaşmakla}, dünüvv de ancak inâyetle gerçekleşir. Bu kul inayet sâhibi olunca onun için iyilik hazinelerinden bağışlar ortaya çıkar. Allah'ın yardımlarına ve nûrlarına vâsıl olunca, kalbî hastalıklardan kurtulur, selim bir idrâkle îmânın lezzetini tadar.

Kalbi Allah'tan gaflet içinde olursa bu lezzeti tadamaz. Çünkü humma hastalığına tutulan kişiye bazen şeker bile acı gelir, hâlbuki hakîkatte acı değildir. Kalblerdeki hastalık ortadan kalktığında, eşyâyı olduğu gibi idrâk eder. Böylece îmânın tadını, tâatın lezzetini ve Allah'la alâkayı kesmenin acılığını anlamaya başlar. Bunların idrâk edilmesi, îmânın tatlılığını, Allah'tan gelen iyiliğin görülmesini gerektirir. Netîcede îmânını koruyacak sebebler taleb etmeye başlar. Tâatın lezzetinin idrâk edilmesi, tâate devam etmeyi gerektirir. Allah'tan gelen iyiliğin görülmesi nîmete nankörlük ve Allah'a muhâlefet etmenin acılığını idrâk etmeyi, onlardan nefret etmeyi, onlara meyletmemeyi gerektirir. Bu durum günâhı terketmeye ve bu konuda gayret etmeye götürür. Her gayret gösteren terkedemeyebilir. Her terkeden de, gayretleri sonucunda terk etmiş olmayabilir. Bu böyledir, çünkü basîretin nûru, Allah'a muhâlefet ve O'ndan gaflet etmenin

kalbleri zehirleyici ve helâk edici olduğunu anlamaya sevk eder. (*Tenvîr*, 8)

* *Tâat*, herhangi bir işe başlamadan önce emri hüsn-i kabûlle yerine getirmektir. Tâatı yerine getirenler için güzel bir vaad vardır ki o da, cehennemden kurtuluştur. (Sofyavî, 4)

* Amel bedenin, kalbin ve fikrin hareketidir. Amel, şerîata muvâfık olursa "*tâat*", muhâlif olursa "*mâsıyyet*" olarak isimlendirilir. Bundan dolayı şerîatın zâhirleri, tarîkatın bâtınları, hakîkatin ise sırları ıslah için gerekli olduğu husûsunda icmâ edilmiştir. (*Rihle*, 132)

{Ayrıca bk. **takvâ/takvallâh**; **verâ'**}

tâ'at-ı rehbet-tâ'at-ı mehabbet (طاعة الرهبة – طاعة المحبة) * Denilmiştir ki: "*Tâat-ı mehabbet {sevgiden kaynaklanan tâat}, tâat-ı rehbetten {korkudan kaynaklanan tâattan} daha üstündür.*" Çünkü *tâat-ı mehabbet* gönülden gelir; *tâat-ı rehbet* ise hâricîdir {dış kaynaklıdır}. Bu mânâdan dolayı sûfîlerle sohbet etmek te'sîrlidir. Çünkü onlar birbirlerini Allah için severler ve güzel ahlâkı tavsiye ederler. Aralarındaki mehabbetten dolayı birbirlerine karşı hüsn-i niyet ortaya çıkar. Bu sebeble mürîd şeyhinden; tarîkat içindeki kardeşler de birbirinden istifâde ederler. Bunun için Allah insanların günde beş kere mescidde toplanmasını emretmiştir. (*'Avârif*, 161-162)

tab' (طبع) * *Tab'*, cisimlere yerleşik bir sıfat, bir hâl demektir. O karanlıktır, çünkü onun bir mârifeti {bilgisi} ve idrâki yoktur. Yine kendisinden ve kendisinden sâdır olan şeylerden haberi de yoktur. Ayrıca onun zâhirî gözle idrâk etmesine yarayacak bir nûru da yoktur. (*Mişkât*, 90)

* *Tab'*, her şahıs hakkındaki ilmin {bilginin} önceden var olmasıdır {bilinmesidir}. (*Istılâh*, 538)

tabâi'iyye (طبائعية) * *Tabâiiyye*ye {ilâhî sıfatlara tâbî olan madde âlemindeki sıfatlara}, Allah'a dört sıfatı sebebiyle ibâdet edilmiştir. Çünkü bu dört ilâhî sıfat, yani hayat, ilim, kudret ve irâde; vücûdun {varlığın} fenâsının esasıdır. Bunların madde âlemindeki mazharları {zuhûr ettikleri yer}, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktur. Yaşlık hayatın, soğukluk ilmin; sıcaklık irâdenin, kuruluk da kudretin mazharıdır. Bu mazharların hakîkati, Allah'ın bu sıfatlarıyla mevsûf olan şeyin kendisidir. Bu mazharlarda mevcûd olan ilâhî latîfe, diğer tabiî rûhlar üzerinde parlayınca, bu dört ilâhî sıfatın izi taayyün edip de ardından vücûddaki sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kurulukla doğrudan temasa geçince, ilâhî istîdâd bakımından bu sıfatların, mezkûr sûretlerin mânâları veya gölgelerin rûhları ya da mazharların zâhirleri olduğu anlaşılır. Adı geçen tabîatlara bu sırdan dolayı ibâdet edilmiştir. (*İnsân*, II, 78)

tabî'at-ı hâmise (طبيعة خامسة) * *Tabîat-ı hâmise* {beşinci tabîat}, "*dört unsurun ta-*

bîatına muğayir {aykırı} olan şey" demektir, yeryüzünün her tarafını kuşatmıştır (maddesi esîrdir). (*Heyâkil*, 98)

tabî'iyyûn (طبيعيون) * *Tabîiyyûn*, en çok tabîat, hayvanlar ve nebatlar âleminden bahseden bir topluluktur. Hayvanların organlarını teşrih {yarma} ilmiyle de meşgul oldular. Orada Yüce Allah'ın eşsiz hikmetlerini, insanı hayrete bırakan sanatını görmekle bu tür hâdiselerin gaye ve maksadlarını en ince teferruatına kadar bilen bir Kadir ve Hakîm'in varlığını îtirâfa mecbûr kaldılar...

{Ancak tabîattan çok bahsettikleri için hayvânî kuvvetlerin îtidâlinde {dengelenmesinde} mizâcın îtidâle büyük bir te'sîri olduğuna inandılar. Bu sebeble} insandaki aklî kuvvetin de mizâca tâbî olduğunu zannettiler. *"Mizâcın değişmesiyle aklî kuvvet de değişir, netîce îtibâriyle de tekrar var olacağı düşünülemez"* dediler. Bu sebeble bunlar *"Kişi ölür bir daha geri dönmez"* düşüncesine kapılarak âhireti reddettiler. Cenneti, cehennemi, haşrı, neşri, kıyâmeti, hesabı inkâr ettiler. Onların nazarında ibâdete sevâb, günâha karşı azab yoktur. Bu konuda çok ileri gittiler ve hayvanlar gibi şehvetlere daldılar. İşte bunlar da zındıktırlar. (*Munkız*, 96)

tâcü'l-melik (تاج الملك) * *"Tâcü'l-melik {sultanın tâcı} nedir?"* Cevâbı şudur: *"Melikin alâmeti, nişânı ve sultanî kitâbı {yazıyı} taçlandırması demektir. Varlık, yazılmış bir kitâbdır. Onu mukarrabûn olanlar görürler. Mukarreb olmayan kimse bunu bilmez. Bu kitâbın taçlandırılması ancak bütün hakîkatları cem' eden kimse ile olur. O, onun mûcidinin alâmetidir. Şu hâlde insan-ı kâmil, aniden gelen ilhâmın başlangıcında zâtıyla Rabb'ine delâlet eder. O tâcü'l-meliktir. Ve insan-ı kâmilden başkası değildir."* (*Fütûhât*, II, 102)

{Ayrıca bk. **insân-ı kâmil**}

tahakküm (تحكّم) * Sûfîler topluluğuna göre *tahakküm*, duâdaki husûsiyetin bast hâliyle ortaya çıkarılabilmesi için tasarrufta bulunmaktır. Bu, *şatah* türlerinden olup ona yakındır. Ancak ilâhî emirler cümlesinden olarak, nefsin bunda müdâhalesi bulunması sebebiyle {melekler} bunları yazar, ancak sâhibi hesaba çekilmez. (*Fütûhât*, II, 509)

tahallî-tehallî (تحلّي / تحلّ — تخلّي / تخلّ) * *Tahallî* {boşlama, boş hâle gelme}, zâhirî olsun, bâtınî olsun, meşguliyete sebeb olan her şeyden yüz çevirmektir. Bu da, halveti ihtiyâr etmek {seçmek}, uzleti tercîh etmek ve vahdete {yalnızlığa} sarılmaktır. (*Luma'*, 440)

* *Tehallî* {hâllenme, süslenme}, söz ve amel konusunda övülmeye değer bir topluluğa intisâb etmektir. (Hücvîrî, 471)

* *Tahallî*, kulun kendisini Allah'tan alıkoyan meşguliyetlerden yüz çevirmesidir. Bunun başında dünyâ meşgaleleri gelir. Bu konuda tahallî, {Allah tarafından

gelen} inâyetin kendisini şereflendirmesi hükmüyle, elinin dünyâ malından boş kalmasıdır. İkinci tahallî türü, kalbini âhireti istemekten boşaltmaktır. Üçüncü olarak, sırrın {iç dünyânın tamamının} hevâya uymaktan boşaltılmasıdır. Dördüncü olarak da halkla sohbet etmekten yüz çevirmek ve kalbi, onları düşünmekten boşaltmaktır. (Hücvîrî, 472)

* *Tahallî*, seni Hakk'dan ayıran her şeyden yüz çevirerek halveti tercîh etmendir. (*Istılâh*, 534)

* *Tehallî*, kulluk ahlâkıyla bezenmektir. Doğrusu budur. Hakk ﷻ kuldan ayrı tutulduğu sürece en iyi târîf de budur. (*Istılâh*, 541)

* Sûfîler topluluğuna göre *tehallî*, fiil ve sözlerinde sâdıkların hâllerine benzemeye çalışmaktır. Bize göre böyle bir kişi, seyr ü sülûkunda, Allah'ın isimleri tarafından müdâhale edilmiş olmasından dolayı sâdıktır. Sâdıkların tehallî hâllerinden, kendisiyle hâllendikleri şeyin anlaşılması gerekir. Kendilerinden başkalarıyla hâllendikleri zaman, kendilerinde bulunmayan vasıflarla süslenmiş olurlar. Onlar, taklîd elbisesini giymişlerdir ya da kendilerine ait hâllerle hâllenmişlerdir, bu sebeble sâdıklardandırlar.

Bize göre tehallî, temyizindeki {ayırd edilmesindeki} zorluğa göre, meşrû sınırlar dâhilinde ilâhî isimlerle süslenmektir. Belkıs, tahtıyla alâkalı olarak aradaki mesafenin uzaklığından şübheye düştüğü için "*Bu ona benziyor*" demişti, fakat ilâhî tasarrufa şâhid olsaydı, ziyâdesiz olarak tahtı olduğunu anlayacaktı. İşte onlar, kendilerinin {tehallî hâlini yaşayanların} Allah'ı zikrettikleri {sırada üzerlerindeki ilâhî tasarruf} görüldüğü zaman da {aynı kesinlikte} ayırd edilebilecek kişilerdir. İnsan bu tehallî ile bu makamı elde ettiği, bu tehallînin kendisini süslemesinde bir perdelenme vâkî olmadığı, ödünç aldığı {taklîd ettiği ya da hâl olarak yaşadığı} şey gerçekten kendisine ait hâle geldiği ve onun mülkü olduğu zaman, onun, Rabb'ine ubûdiyyetini {kulluğunu} müşâhede etmesine hiç kimse mânî olamaz. Kendisiyle zâhir olan {ortaya çıkan ve kulluğun göstergesi olan} nisbet, {gerçekte} Hâlık'ına ait bir sıfattır, yoksa {O'na} teşebbüh {benzemeye çalışmak} değildir. Bu hâl ancak tezeyyün {süslenme} yoluyla olur. İşte bu hâlin adı tehallîdir.

Bu hâl hakkında filozoflar, "*Bu, ilâha benzemeye çalışmak ve takati zorlamaktır*" dediler. Eğer bu söz gerçekten söylenmişse, bunu söyleyen tam bir câhildir. Çünkü teşebbüh, hakîkatte kendisine ait bir sıfatın bulunduğu kimse için mümkün değildir {bir sıfat bir kişide varsa, onun o konuda başkasına benzemesi mümkün değildir}. O kişi, o sıfatla kaim olmaya istîdâdlıdır. Zâtının istîdâdı yoluyla o sıfat gerekli olur. Bir sıfatın, birinde bulunduğu gibi diğerinde de bulunması hâlinde, zaten bunlar arasında birbirine benzemeye çalışma vâkî olmaz {bunlar zaten birbirine benzerler}. İnsanların önceki ve sonraki perdelenmeleriyle o sûretin var olması birdir. Onları önce görmeleri hâlinde, sonra da görebilmişler ve demişlerdir ki: "*Bu sûret içinde sonraki de öncekine benziyor.*" O sûretin sonraki hakîkatinin, {aynı za-

manda) önceki hakîkati olduğunu (aslında o varlığın değişmediğini, aynı varlık olduğunu) bilmezler. (*Fütûhât*, II, 473)

* Sûfîlere göre *tahallî*, kendisini Hakk'dan alıkoyan her şeyden yüz çevirmek ve halveti ihtiyâr etmektir. Bize göre tahallî, müstefâd vücûddan (sonradan kazanılmış varlıktan) olur. Çünkü o, îtikad husûsunda böyle vâkî olmuştur. İşin aslı, Hakk'ın vücûdundan başka vücûd yoktur. Vücûd kazanmakla sıfatlanmış olan da imkânı (mümkün, sonradan yaratılmış varlık) olması sebebiyle aslına intikal edememiştir. Hâlbuki, O'nun hükmü bâkî, ayn'ı sâbit, Hakk da buna şâhid ve meşhûddur (hem şâhid olur, hem de müşâhede edilir). Allah Teâlâ'nın, O (kendisi) olmayan bir şeye kasem (yemin) etmesi mümkün değildir. Çünkü kendisine yemin edilen, azamete lâyık olan O'dur. O, O (kendisi) olmayan bir şeye yemin etmez. (*Fütûhât*, II, 474)

(Ayrıca bk. **tecellî-istitâr**)

tahannüs (تَحَنُّث) * *Tahannüs*, kişinin hayâsının fazlalığından dolayı, söz ve fiilleriyle bast hâlinden uzaklaşarak kabz hâliyle utanması hâlidir. (*Mîzân*, 77)

tahâret (طهارة) **(tathîr; tetahhur)** * *Tathîr* (temizleme); şerden üzerine hayrın binâ edildiği temele yönelmektir. Binâ yıkılsa da temelin sağlam kalması mümkündür, ancak temel yıkılınca binânın ayakta kalması imkânsızdır. Kişi amelden önce (şerden, kötülükten) temizlenmediği takdîrde, o şer, amelindeki hayrın sağlayacağı menfaatlere mânî olur. Kul için münâsib olan şey, önce şerri terk etmek, ondan sonra hayrı taleb etmektir. (Kötülüklerden) temizlik nefse endîşe verir. Bu sebeble o, temizliğin kendisine ağır gelmesi ve temizlenmeden yapılacak amellerin kendisine daha kolay gözükmesi yüzünden, (temizlenmeksizin hemen) tâat amellerine firar etmeyi tercîh eder. (*Âdâb*ı, 76)

* *Tahâret*, kalbin kin, hased, şirk ve töhmet gibi şeylerden temizlenmesidir. Safâ ise illet taşımayan şeydir. Tüm beşerî vasıflardan temizlenme, değişmeden ve farklılaşmadan sürekli hâle gelir. Bu ise mahlûkatın vasfı değildir. Çünkü Allah Teâlâ, illetlerin bulaşmadığı varlıktır. Allah'da değişme olması da söz konusu değildir. Mahlûkat imtihânla sınanır, illet ve değişmelerden hâli değillerdir. Onlar, kulluk hükümlerine tâbîdirler. Böyle olduğu için de Allah'a tevbe ve istiğfarda bulunurlar. (*Luma'*, 547)

* *Tetahhur* (temizlenme); zâhirlerin temizlenmesi pisliklerden, bâtınların temizlenmesi de kötü niyet, kötü düşünce ve arzulardan arınmakla olur. (*Ta'arruf*, 7)

* *Tahâret* iki türlüdür: Biri zâhirdeki temizlik; diğeri bâtındaki (kalbdeki) temizliktir. Bedendeki temizlik olmadan namaz sahîh olmadığı gibi, kalbdeki temizlik olmadan da mârifet sahîh olmaz. Şimdi beden temizliği için mutlak su gerekir. Karışık, kullanılmış, kirli su ile temizlik yapmak câiz değildir. Kalb temizliği için de

hâlis ve saf bir tevhîd lâzımdır. Karışık ve dağınık bir îtikad bu işe münâsib değildir. (Hücvîrî, 345)

* *Tahâret* {temizlik}, kalbi mâsivâdan {Allah'tan başka her şeyden} temizlemektir. Abdest, kalbi kötü ahlâktan ve çirkin şehvetlerden temizlemektir. Namazda {tahâret} kalbin dosdoğru yönelişi ve tevhîd kıblesine bağlanmasıdır. Zekat, kalbi gelirlerin kazancından soyutlamak, çıkarmaktır. Oruçta {tahâret}, mâsivâdan oruç tutmak {mâsivâ ile ilgiyi koparmak}, sonra mâsivâ orucunu görmekten de oruç tutmaktır {mâsivâyı görmeme hâlinden de haberdar olmamaktır}. Bu oruçtan tefekkür yardımıyla fıtr {fıtrat} ortaya çıkar. Haccda {tahâret}, kalbin nefsten tecrîd makamına çıkması, nefsin hevâlarından çıkarılması ve {Allah'tan başka} bütün âidiyetlerinden yok etmektir. Özetle tüm bunlarda sırrı mâsivâdan temizlemek, himmeti Hakk'a döndürmek, O'ndan başka her sevgiliyi terketmek, orucu görmekten oruç tutmak, müşâhede âlemine haccetmek vardır. Böylece bu üçüncü tarla ihsâna bakanın bakışına ait olur. (*Ravza*, 196)

{Ayrıca bk. **safâ'**}

tahâsüs (تخاسس) * *Tahâsüs*, kişinin kendinden alt derecedeki bir insana ikrâmda bulunup saygılı davranması sırasında, karşısındakinin derecesini düşürmesidir. (*Mîzân*, 74)

tâhir (طاهر) {**tâhir-i bâtın**; **tâhir-i sırr**; **tâhir-i sırr ve 'alâniyye**; **tâhir-i zâhir**}

* *Tâhir*, Allah'ın, {kendisine} muhâlefet etmekten koruduğu kimsedir.

Tâhir-i zâhir, Allah'ın mâsıyyetten koruduğu kimsedir.

Tâhir-i bâtın, Allah'ın, şeytanın vesvesesinden ve ağyar {kendisinden başkası} ile alâkadan {ve bu alâkadan doğan kötülüklerden} koruduğu kimsedir.

Tâhir-i sır, bir an dahî Allah'tan gafil olmayan kimsedir.

Tâhir-i sır ve alâniye, Hakk'ın ve halkın haklarını gücü nisbetinde yerine getiren kimsedir. (Kâşânî, 64; *Câmi'*, 88)

tahkîk-tahakkuk (تحقّق – تحقيق) {**ehl-i tahkîk**; **tedkîk**; **tenmîk**; **terkîk**}

* *Tahakkuk*un mânâsı *tahkîk*tir. Tıpkı taallümün tâlîm olması, hakîkatin isim, hakaikin de onun çoğulu olması gibi. Bunun mânâsı, kalbin inandığı mevcûdun huzûrunda daima nasîblenerek durmasıdır. Kalbe, inandığı konusunda, O'nun huzûrunda nasîblenerek durmasını engelleyecek bir şübhe veya hayâl müdâhale ederse îmân bâtıl olur. (*Luma'*, 413)

* *Tahkîk*, kendisinde zedeleyici hiçbir şübhe kabûl edilmeyen bir makamdır. Bu sıfatın sâhibi muhakkiktir. Tahkîk, kendisinden zâtını istediğin Hakk'dan olan ge-

rekli her şeyi bilmektir. {Hakk} bu talebi ilim bakımından karşılar. Bununla muâmele etme konusunda ittifâk edilirse, hâl olarak verir. Bu durumda o kişi, tahkîkin gücünün kendisinde zuhûr ettiği kişi hâline gelmiştir. Üzerinde zuhûr etmediği takdîrde, bir hata yaptığını bilir, fakat bu hata onun hakîkatinde bir zedelenmeye yol açmaz. Çünkü o, te'sîr altında kalmaktan dolayı hata yapmıştır. Burada ilâhî bir sır vardır. O da Allah'ın mutlak Hakîm ve her şeyi yerli yerine koyan {Zât} olmasıdır. O, yarattıklarına her şeyi verendir. Allah'ın tertîbi bakımından kâinâtta hiçbir hata yoktur. Rabb bu tahkîk ile onu *tahakkuk* ettiren muhakkikin durumunun böyle olduğunu bilir. Onun hata yaptığını da bilir. Ama bu hata, Allah'ın onu oraya o şekilde koymuş olması bakımından, o kulun durumuna nisbetle değil, kulun kendi durumuna nisbetle hata olarak isimlendirilir. Tahkîk sâhibi olan kişinin hatasında da ecir vardır. Bu, şu mânâdadır: Konunun temelinde hata etmeyen müctehid için olduğu gibi, Allah katında ona da iki sevâb verilir. Onun hükmü sâbittir. Onun hatası, ancak delîlinin başkasının delîline, şerîata ve hakka {doğruya} münâsib olmaması açısından hatadır. Tahkîk ve muhakkikin mertebesi böyledir.

Bu makamın sâhibine gerekli olan şartlar arasında, işitmesi, görmesi, eli, ayağı ve kullandığı bütün kuvvetlerinin Hakk olması yer alır. Böylelikle o, ancak Hakk ile, Hakk'da ve Hakk için tasarruf eder. Bu vasıf ancak mahbûb {sevilen kul} için geçerli olur. Kul, {Allah'a} yaklaşmadıkça mahbûb olmaz. Nâfile hayırlar olmadan da yaklaşabilmek mümkün olmaz. Ama nâfile hayırlar da farzlar kemâle ermedikçe kendisine sahîh olmaz. Farzlar da, hakları yerine getirilmedikçe kemâle ermez. (*Fütûhât*, II, 264-265)

* *Tahakkuk*, Hakk'ı isimlerinin sûretleri olan âlemde müşâhede etmektir. Hakk muhakkik olan halktan, halk ile ve Hakk'dan asla perdelenmez {Hakk'la meşguliyeti onu Hakk'dan, Hakk ile meşguliyeti de halktan koparmaz}. (Kâşânî, 156)

* *Ehl-i tahkik* {tahkîk ehli} üçe ayrılır: Birincisi haberle nazarı birleştirenler, ikincisi teşbîhle tenzîhi birleştirenler, üçüncüsü acz ile mukaddes ittihâdı birleştirenlerdir. (*Ravza*, 439)

* *Tahkik*, Hakk tarafından gelen şeylerin özünü almaktır. İlk inceliği senin ilminin O'nun ilmiyle yarışmaması, ikinci inceliği senin müşâhedenin O'nun müşâhedesiyle çatışmaması, üçüncü inceliği ise senin alâmetinin O'nun alâmetini ortadan kaldırmamasıdır. (*Ravza*, 496)

* *Tahkîk*, Hakk'ı, isimlerinin sûretleri olan âlemde müşâhede etmektir. Muhakkik, halk ile Hakk'tan, Hakk ile de halktan perdelenmez. (*Câmi'*, 79)

* Meselenin delîliyle isbâtı *tahkîk*; bir başka delîlle isbâtı ise *tedkîk*; te'sîrli cümlelerle onu ifâde etmek *terkik*; bu ifâdenin terkîbinde bedî ve meânî ilimlerini gözetmek *tenmîk*; o husûsta îtirâza mahal bırakmama ise *tevfik*tir. (*Kavânîn*, 61)

tahzîz (تحضيض) * *Kevnî tahzîz* {var olmaya tahrik etme, zorlama}, Allah'ın avâm olan kulları arasında yaratmış olduğu bir sırdır. Sâlikler bu yoldadırlar. Bu sır, havâss olanlardan asla vâkî olmaz. Çünkü o ilâhî bir sıfat değildir. Ancak o, onların O'na ﷻ değil kâinâta yöneldikleri husûsta, Allah'tan onlara gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi: *"Onların üzerlerine dört şâhidle gelmeleri gerekmez miydi?.."* [Nûr 24/13] Edat, ancak ilâhî olduğu takdîrde tahzîz mânâsını içerir ve Allah'ın has kulları da onunla vasıflanır. (*Fütûhât*, III, 160)

takıyye (تقيّة) * Kâbe'nin Mekke'nin haremi olması gibi, takıyye de mü'minin haremidir. Bir cemâat ise şöyle demiştir: *"Takıyye, hak ve batılı ayıran kalbdeki bir nûrdur."* Sehl, Cüneyd, Hâris {Muhâsibî} ve Ebû Saîd'e {Harrâz'a} göre takıyye, kişinin içiyle dışının aynı olmasıdır. (*Luma'*, 303)

taklîd (تقليد) {ehl-i taklîd} * *Taklîd*, her aklî veya zarûrî ya da keşfî ilmin kendisine ircâ edilebileceği bir asıldır. Ancak bunların bu asılla alâkalı olarak çeşitli mertebeleri vardır. Bunlar içinde Rabb'ini taklîd edenler bulunmaktadır. Bunlar yüce insanlar olup sahîh, hakîkî ilim sâhibleridir. Bunlar içinde, kendi aklını taklîd edenler bulunmaktadır. Bunlar zarûrî ilim sâhibleridir. Bir şübheci, onları imkânî {imkânla alâkalı} bir husûsta şübheye düşürse, o şeyin mümkün olduğunu bildikleri için onu kabûl etmezler. Onlara o şey hakkında bir şey söylesen, *"Zarûrî ilim ayıplanmaz, kötülenmez"* derler. Bunun misâlleri çoktur. (*Fütûhât*, III, 157)

* *Ehl-i taklîd* {taklîd ehli, taklîdciler} atalarını taklîd edenler, âlimlerini taklîd edenler, peygamberleri taklîd edenler olmak üzere üçe ayrılır. Bunların {peygamberleri taklîd edenlerin} bütün bildikleri {peygamberlerden gelen} habere dayalıdır. (*Ravza*, 438)

takrîb (تقريب) * *Takrîb*, sâdık olan sâlikin şartlarına uyarak halvete girmesi, zikre devam etmesi, hiçbir arzu ya da kasdı bulunmadan nefsin sürekli tekrar ettiği hâle gelene kadar da zikri bırakmaması, {zikri} sussa ya da sustursa bile zikirden geri kalmaması ve ayrılmaması, zikrin kendiliğinden cereyân eder hâle gelmesidir. Dil susarsa ve zikir, gıdanın bedene dağılması gibi yayılırsa bu fark edilmez. Zikirde bir kuvvet bulunur, bu kuvvet kaybolsa bile te'sîri kaybolmaz. {Zikrin} akışı ve faydası bununla anlaşılır.

İşte bu zikir elde edildiğinde, bu kuvvet zikri genişletir, Allah'ın meydanlarına ve O'nun sırlarının son noktalarına kadar uzatır. Böylece kişiye, vüzûdun perdelerini aralayan Hakk nûrları gözükmeye başlar. Bu da gücü nisbetinde, gayret, istîdâd ve ihlâsı miktarına göre, ister ferâset ve tahlîl yoluyla, ister keşf ve temsîl yoluyla, ister ifâde ve tâlîm yoluyla olsun, gayb hazînelerine muttalî olmayı sağlar. Çünkü o, artık bir ayna olmuştur ve vücûdla ebedî olarak karşı karşıyadır. Bu keşften sonra, gördüğü bazı acâibliklerle meşgul olması ve bunlara kapılması se-

bebiyle mürîdin ayağı sürçer. Bu hâlde {Allah tarafından} kendisine vekîl olunur ve sâbit-kadem hâle gelir. Böylece, daha {halvet} yerini terk etmeden mevcûdâtın sûretleri ve keşfin hakîkatlerine ulaştırılır. Ancak, asıl hedefin bunlar olmadığı da orada ortaya çıkar. O, her hâlinde, Allah Teâlâ'nın gazabından ve kendisini kovmasından korkarak, ilâhî hitâba mazhar olduğu, uğradığı ve idâme ettirdiği hiçbir durağın maksûdu olmadığını anlar.

Varlıktan sıyrılarak âlemleri görmekten fânî olduğunda, Mükevvin'in vücûdundan {her şey, vâr eden Allah'ın varlığından} başkasını görmez. Fenâ makamında temkîne ulaştığı zaman, hakîkatlerdeki istiğrâk hâline döner. Tarîkatın gayesi budur.

Sonra hakîkate şâhid olursa, Allah ona hak olanı takdîr eder. Böylece o, izleri silinmiş bir hâlde nûrlara gömülür. Sekri sahvına, cem'i farkına, fenâsı bekasına, gaybeti huzûruna galib gelir. Sonra kemâle ererek sahvı artar. Bu son makamdır {nihâyât makamıdır}. Kendisinde, Allah'ın hibe ettiklerinden başka kerâmet cinsi kalmaz. (*Câmi'*, 23)

taktîr (تقتير) * *Taktîr*, gerektiği yerde infâk etmekten kaçınmaktır. Bunun sebebi, cimrilik açgözlülük ve elisıkılıktır. Bu üç huydan her birinin de dereceleri vardır. (*Mîzân*, 77)

takvâ/takvallah (تقوى / تقوى الله) * Sordum: *"Takvâ nedir?"* Cevâb verdi: *"Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşarak sakınmaktır."*

Dedim ki: *"Kimden sakınmaktır?"* Dedi ki: *"Allah'tan."* Dedim ki: *"Neyle alâkalı olarak O'ndan sakınmaktır?"* Dedi ki: *"İki hasletle alâkalı olarak. Onlar da vâcib olanı yapmamak, açık ve gizli olarak yasaklandığı hâlde, haram olanı işlemektir. Bu iki haslet, Allah'ın vâcib kılıp ve yasakladıklarını yerine getirmeyi kendinde toplar."* (*Ri'âye*, 8)

* *Takvâ*, Allah'tan ﷻ gelen bir nûr üzere, Allah'a ﷻ, sevâbını Allah'tan ﷻ bekleyerek itâat yoluyla amel etmendir. Takvâ, Allah'tan bir nûr üzere, Allah'ın cezâsından korkarak günâhları terk etmendir. Takvânın bedenle {davranışlarla} alâkalı hakîkati, hakkı {doğru olanı} yerine getirmek ve günâhları terk etmektir. Kalble alâkalı hakîkatiyse, farzlarda ihlâsla Deyyân'ı {Allah'ı} irâde etmek {istemek, Allah rızâsını hedeflemek}; Allah'ın, kullarını teşvîk ettiği, ancak onlara merhametinden dolayı farz kılmadığı nâfile namaz, nâfile oruç gibi ibâdetlerin tümünde ağlamak ve hüzünle amel etmektir. Allah'ın kullarını teşvîk ettiği ibâdetler, ancak kulların irâdelerini O'na has kılarak takvâ ile amel ettiği müddetçe kabûl olunur.

Verâ da takvâ cinsindendir. Çünkü kul, Allah'tan ittika ederse {takvâ sâhibi olursa}, verâa ulaşır. (*Ri'âye*, 9)

* Tâat; kurtuluşun yolu, ilim ise bu yolun rehberidir. Tâatın aslı {temeli} verâ,

verâın aslı *takvâ*, takvânın aslı nefs muhâsebesi, nefs muhâsebesinin temeli ise, havf ve recâdır. Nefs muhâsebesinin rehberi de ilimdir. (*Ri'âye*, 12)

* Kullarını yaratan, kendisine dönülecek olan, doğruluk ve güzellikler sâhibi Allah'tan *takvâ*; kardeşim, O'ndan sakın! Allah'ı bilen kimsenin takvâsı Allah'tandır. Takvâyı ona Allah takdîr etmiştir. O'nun melekûtunu, gücünün şâhidlerini, O'na delalet eden delîllerin çokluğunu, rubûbiyyetine delâlet eden âyetleri, irâdesinin nüfûzunu, sanatının sağlamlığını, tüm mahlûkatındaki kudretinin açıklığını ve tedbîrinin güzelliğini müşâhede etmekle ortaya çıkan Allah'ın vahdâniyyetini {birliğini}, ferdâniyyetini {tekliğini}, ezelîliğini ve ebedîliğini ikrar eden kimse O'nu hakîkî mânâda tasdîk etmiştir. (*Âdâb*ı, 55)

* *Takvâ*nın aslı kalbdedir. Takvâ; şekk, şirk, küfür, nifak ve riyâdan koruyan bir kalkandır. (*Beyân*, 54)

* Sehl{-i Tüsterî} şöyle der: "*Takvâ, sadece hâlleri müşâhede etmektir.*" Bunun mânâsı şudur: Allah ile sükûn bulan ve bu hâlden hoşlanan kişinin Allah'tan başkasından sakınmaması gerekir. (*Ta'arruf*, 69)

* *Takvâ*nın aslı nehyedilen şeylerden uzaklaşmak ve nefs ile zıtlaşmaktır. {Bu yolda yürüyenler,} nefsin hazlarından uzaklaştıkları ölçüde yakîni idrâk ederler. (*Ta'arruf*, 70)

* *Takvâ*, kulun Allah'ın dışındaki şeylerden sakınmasıdır. Sehl {-i Tüsterî} şöyle der: "*Takvâsının sahîh olmasını isteyen kimse bütün günâhları terk etsin!*" Nasrâbâzî de şöyle der: "*Takvâya yapışan kimse dünyâyı terk etmek ister.*" (Kuşeyrî, 56)

* *Takvâ*, Kur'ân'da üç mânâda kullanılır: Birincisi haşyet ve heybet mânâsıdır. Allah şöyle buyurur: "*Yalnız benden korkun.*" [Bakara, 2/41] "*Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının.*" [Bakara, 2/281]

İkinci mânâsı tâat ve ibâdettir. Allah şöyle buyurur: "*Ey îmân edenler! Allah'tan hakkıyla korkun.*" [Âl-i İmrân, 2/102] Bu âyetin tefsîrinde İbn Abbas şöyle der: "*Allah'a hakkıyla itâat edin.*" Mücâhid de şöyle demiştir: "*Bu, itâat edip isyân etmemek; zikredip {hatırlayıp} unutmamak ve şükredip nankör olmamaktır.*"

Üçüncü mânâsı ise kalbin günâhlardan temizlenmesidir. İşte bu hakîkî takvâdır. (*Minhâc*, 27)

* *Takvâ*nın üç mertebesi vardır: Şirkten sakınmak, bid'atlerden sakınmak ve fer'î olan günâhlardan {günâha götüren her şeyden} sakınmak...

...*Takvâ*, kişinin, dînine zarar vermesinden korktuğu her şeyden kaçınmasıdır. Hummaya tutulmuş bir hastaya, yemek, içmek gibi bedenine zarar verebilecek şeylerden kaçındığı zaman "*İttika ediyor*" denir.

Dîn işinde kendisinden korkulan zarar iki türlüdür: Sırf haram ve mübâhlar. Çünkü mübâhlarla meşgul olmak ve kendini onlara iyice kaptırmak kişiyi harama

çekebilir. Bunun sebebi, nefsin hırslı olması ve aşırıya kaçması; hevânın azgınlığı ve isyânıdır. Dîn işinde zarardan emin olmak isteyen kimse tehlikeden kaçınır ve sırf harama düşmekten korkarak mübâhlardan da çekinir...

...*Takvâ*nın tam târîfi, kalbi, henüz benzerini işlememiş olduğun şerden {kötülüklerden} temizlemendir. Bu da terk etmeye azmetmeyi sağlayacak bir kuvvetle {mümkün} olur. Nihâyetinde takvâ, seninle şerrin tamamı arasında bir kalkan olur. (*Minhâc*, 27)

* Tevhîd kalbdedir, zühd kalbdedir, *takvâ* kalbdedir, mârifet kalbdedir, Hakk'ı bilmek kalbdedir, Hakk Teâlâ'ya ﷻ mehabbet {O'nu sevmek} kalbdedir, O'na yaklaşmak kalbdedir. (*Feth*, 49)

* *Takvâ*, Allah'ın haram kıldığı şeyleri terk etmek ve farz kıldığı şeyleri yapmaktır. Bundan öte Allah'ın rızkı ne olabilir ki! İşte bu hayrın tâ kendisidir...

...Muhammed b. Hafîf[rh] şöyle der: "*Takvâ, seni Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzaklaşmandır.*"

Kasım b. Kasım[rh] "*Takvâ şerîatın edeblerini muhafaza etmektir*" demiştir.

Süfyan Sevrî de demiştir ki: "*Takvâ, dünyâ ve âfetlerinden sakınmaktır.*"

Ebû Yezîd {Bistâmî}[rh] de "*Takvâ, tüm şübhelerden teverrûdur {verâ etmektir, sakınmaktır}*" demiştir. Yine o, "*Muttakî {takvâ sâhibi}, konuştuğunda Allah için konuşan, sustuğunda Allah için susan, zikrettiğinde Allah'ı zikreden kimsedir*" demiştir.

Fudayl b. İyâz[rh] da şöyle der: "*Kul, arkadaşlarının kendisinden emin olduğu gibi, düşmanı da kendisinden emin olmadıkça muttakîlerden olamaz.*"

Sehl {-i Tüsterî}[rh] şöyle der: "*Muttakî, {güç ve kuvveti Allah'tan bilerek} güç ve kuvvetinden kurtulan kimsedir.*"

Denilmiştir ki: "*Takvâ, Allah'ın seni nehyettiği şeyde görmemesi; sana emrettiği şeyi de senden eksik etmemesidir.*" Yine "*Takvâ, Resûlullah'a uymaktır*" denilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: "*Takvâ, kalbinle gafletlerden, nefsinle şehvetlerden, tabîatınla lezzetlerden ve bedeninle {davranışlarınla} kötülüklerden sakınmandır; işte o zaman yerin ve göğün Rabb'ine ulaşman ümîd edilir.*"

Ebu'l-Kasım {Cüneyd?}[rh] şöyle der: "*Takvâ, güzel ahlâktır.*" Şöyle diyen de olmuştur: "*Bir kişinin takvâ sâhibi olduğuna üç şekilde hükmolunur: Bir şeyi elde edemediğinde hüsn-i tevekkül {güzel bir tevekkül}; elde ettiğinde hüsn-i rızâ ve kaybettiğinde hüsn-i sabır.*" "*Muttakî, hevâsına tâbî olmaktan sakınan kimsedir*" de denilmiştir. (*Gunye*, I, 143)

* Denilmiştir ki: "*Takvânın çeşitli şekilleri vardır: Avâmın takvâsı, Yaratıcı'ya şirk koşmayı, havâssın takvâsı günâhları bırakarak ve diğer hâllerinde nefse muhâlefet ederek hevâyı terk etmektir. Evliyânın ehâss-ı havâssının {seçkinlerinin} takvâsı ise, eşyâ husû-

sunda irâdeyi, nâfile ibâdetler husûsunda ihmal, Mevlâ hâricindeki sebeblere bağlanma {Allah'tan başkasına dayanma} ve hâllerle makamlara sarılmayı terk etmek; bütün bu husûslarda, farz hükümlerle emre itâat etmektir."

Enbiyânın {peygamberlerin} takvâsı ise, gayb içindeki gayb sınırını aşmamaktır. O, Allah'tandır {O'ndan gelir} ve Allah'adır {O'na yönelir}. Allah onlara emreder, yasaklar, onları muvaffak kılar, terbiye eder, tedâvî eder, iyileştirir, onlarla konuşur, onları irşâd eder, onlara hidâyet verir, onlara {nîmetler} verir, onları sevindirir, {ilâhî sırlara} muttalî kılar ve onlara {sıradan insanların göremeyeceği şeyleri} gösterir. Bu husûslara aklın sınırı yetmez. Onlar beşerden, hatta meleklerin tamamından da ayrıdır. Şu kadar var ki onlar, hükmü zâhire bağlı olan, ümmeti ve mü'minlerin avâmını alâkadar eden açık bir emre bağlıdırlar. Onlar bu husûsta {şerîatın zâhiri konusunda} halkla ortaktırlar. Bunun dışında kalan husûslarda ise tamamen farklıdırlar. (*Gunye*, I, 145)

* *Takvâ*, Allah'tan alıkoyacağı endişesiyle helâlden bile sakınmaktır. Yakînin hakîkati, kalblerin keşfiyle {açılmasıyla ya da kalbin keşfetmesiyle} gaybı müşâhede etmek ve fikirlerin hitâbıyla sırları düşünmektir...

...*Takvâ* üç kısımdır: {Bunlardan} lisanla olan avâmın takvâsı, ezelî olanın zikrini tercîh etmektir. Kemâle erene kadar bu zikre devam eder. Erkân ile olan havâssın takvâsı, ezelî olana hizmet etmeyi tercîh etmektir. Kemâle erene kadar hizmete devam eder. Kalb ile olan ehâss-ı havâssın takvâsı ise, ezelî olana mehabbeti tercîh etmektir. Kemâle erene kadar bu mehabbete devam eder. (*Câmi'*, 54)

* Verâ ile *takvâ*, lügatte aynı mânâya gelir. {Oysa hakîkat ehline göre birbirinden farklıdır.}... (*Câmi'*, 265)

* *Takvâ "tüka"* demektir, sözlükte *"ittika {sakınmak}"* mânâsına gelir. Yani insanın sakındığı şeyden aşırı bir şekilde korunması, yani {kendisini} muhâfaza altına alması ve korktuğu şeyle arasına bir şey koymasıdır. Meselâ cisimlerden kalkan ve benzeri şeyler; fiillerden de doğruluk ve dostluk kişiyi korktuğu şeye karşı koruyan unsurlardır. Denilmiştir ki: *"Takvâ, mutâvaât {ortaklık, işteşlik} bildirir."* Bundan dolayı *"vekalıu, ve'tteka {onu korudu, o da korundu}"* denilir.

Takvânın şerîattaki mânâsı ise dünyâ ve âhirette zarar verecek şeylerden kaçınmaktır. Bunun muhtevâsı geniştir. En aşağısı şirkten kaçınmak, en yükseği ise yapmak veya terk etmek sûretiyle cezâ gerektiren şeylerden nefsi korumaktır. Hakîkat ehline göre takvâ, sırrı Hakk'tan alıkoyan şeyden arındırmak ve bütün varlığıyla Hakk'a tebettüldür {kendini Hakk'a vermektir}. İşte {burada} kasd edilen hakîkî takvâ budur. (*Câmi'*, 266)

* *Takvâ*nın zâhiri ve bâtını vardır. Zâhiri, sınırları ihlâl etmekten korkmak, bâtını ise niyet ve ihlâstır. Ebû Abdullah Muhammed b. Sehl[rh] şöyle der: *"Takvâsının sahîh olmasını isteyen kimse bütün günâhları terketsin!"* (**Nebhânî**, I, 406)

{Ayrıca bk. **verâ'**}

takyîd (تقييد) * *Takyid*, akla izâfe edilen bir sıfattır. Keşf, mümkünâta {mümkün varlıklara} yöneliktir. Aklın buna gücü yetmez. Mutlak ise, Hakk'a izâfe edilir. Mutlakın, takyîd edildiğini anlayamamıştın. Takyîdin aslı ve sebebi, hakîkatleri birbirine karıştırmayacak şekilde temyiz etmektir. Mutlak, aslında bir takyîddir. Çünkü mutlak, takyîd edilenden temyiz edilmiş ve mutlakla da takyîd edilmiştir {kayıt altına alınmış, sınırlandırılmıştır}. O {Hakk}, bilhassa "*acele etmeyen*" mânâsında "*Halîm*" olarak isimlendirilmiştir. O'nun hak eden kuluna mühlet vermesi, {yaptığı şeyin karşılığını} alacağı zamanda alması içindir. {Bu sebeble Hakk} kulun hak ettiği zamanda {derhâl yaptığı şeyin karşılığını} almasına mânî olur. Bundan dolayı O, "*Sabûr*" olarak isimlendirilmiştir. Burada içinde takyîd olmayan bir mutlak yoktur. Çünkü kevn olan mukayyed varlık, mutlaktan {mutlak varlıktan} O'nun takyîdiyle ayrılır. Onu ıtlak ile {mutlak ile veya isimlendirmeyle} kayıtlamıştır. O, her sûrette O'nun tecellîsidir. O'nun, vücûdun kendisi olmasından dolayı, kabûl edilmesi, her mümkünün hükmüdür. Ayn-ı vücûd, O'nu mümkünlerin hükümleriyle kayıtlamıştır. (*Fütûhât*, III, 214)

{Ayrıca bk. **'akl**}

talâkat (طلاقة) * *Talâkat*, fuhşiyat ve iftiraya sapmaksızın edebli bir şekilde mizah yapmaktır. Sululuk ve ciddiyet konusunda ifrât ve tefrît arasında orta yoldur. (*Mîzân*, 76)

tâlib-i hayr (طالب الخير) * *Tâlib-i hayr* {hayrı taleb eden kimse}, ameli bilmek ve amelin hükümlerine muhtaç olmak, bu amelleri ihlâslı bir şekilde edâ etmek, emrolunduğu gibi dosdoğru olmak, emrolunduğu vakitlerde farzları edâ etmek gibi husûslardan başka beş hasletten daha müstağnî kalamaz: Sıdk, savâb, şükür, recâ ve havf. (*Âdâb*ı, 78)

tâlib-i visâl (طالب الوصال) * *Tâlib-i visâl* {vuslatı, yani Allah'a kavuşmayı taleb eden}; Cemâl'i müşâhede etmeye iştiyâk duyan, işâretleri arzulayan, Celâl ile örtülen {Celâl sıfatıyla kuşatılmış) ve obanın kâşâneleriyle harâbeleri {dünyâda yaşadığı iyi ve kötü tüm hâller} arasında, hâl lisanıyla sözünü söyleyen kimsedir. (*Kavânîn*, 100)

ta'lîm-i rabbânî (تعليم رباني) {bk. **ilhâm**}

tama' (طمع) {âlet-i tama'} * {Dedi ki}: "*Hırs ve rağbet tamahtan dolayı ortaya çıkar. Nefsin temeli, tamah kaidesi üzerine binâ edilmiştir...Dünyâ hakkında tamah, dünyâ malından daha fazlasını isteme husûsundaki vesîlelera yapışmaktır. Âhiret husûsında tamah ise, âhiret amellerine hırs ve rağbet besleyerek, bu husûsta daha fazlasını taleb edecek vesîlelere sarılmaktır.*"

{Tamahın sebebleri ve bütün âfetleri hakkında da} dedi ki: "*Aşırı istek ve hırs, isteme heyecanı. Tamahı bunlardan hangisini çekerse, onun gereklerini yapar, onun araçlarını bir araya getirir. Onun gerektirdiğini elde etmeye yönelir.*" (*Âdâb*ı, 65)

* ...Tefvîzin zıddı *tamah*tır. Tamah iki şekilde cereyân eder: Birincisi recâ şeklindedir. Meselâ sen tehlikesiz ya da bir istisnâyla tehlikeli bir şey istersin. Bu övülen ve kınanmayan bir şeydir... İkincisi ise kınanan tamahtır. Bu da Hz. Peygamber'in ﷺ "*Tamahtan sakının, çünkü o sürekli fakîrliktir*" dediği tamahtır. Denilmiştir ki: "*Dînin helâkı ve fesadı tamah, alâmetiyse verâdır.*" Şeyhimiz der ki: "*Kınanmayı gerektiren tamah iki şeydir: Birincisi şübheli bir menfaat karşısında kalbin hareketsiz kalması; ikincisi ise hüküm bakımından tehlikeli olan bir şeyi istemektir.*"

Şunu bil ki bu istek, tefvîzden başka bir şeye tekabül etmez. (*Minhâc*, 51)

* Denilmiştir ki: "*Tamahın bir aslı {kökü} bir de fer'i {dalı} vardır. Aslı gaflet, fer'i ise riyâ, gösteriş, yapmacıklık ve insanların yanında makam-mevkîden bahsetmeyi sevmektir.*" (*Gunye*, II, 199)

{Ayrıca bk. **tefvîz-teslîm**}

tâmmât (طامّات) {bk. **şath ve tâmmât**}

tams (طمس) {bk. **berk-hark-tams**}

tarîk/tarîkat (طريق / طريقة) {erkân-ı tarîk; kerâdîs; tarîk ilâllah; tarîk-i kavm; tarîk-i mürîdîn; tarîkat-ı sûfîyye}

* {Bilmediklerini şeyhe} sorarsan, Allah'a ﷻ giden yolda kendini basîretli bulursun. Sen {onun isteklerine} icâbet edersen, o da sana sülûk ettiği tarîkten, uzaklaştırdığı âfetlerden, sabrettiği zorluktan ve ilim yoluyla Allah'a yaklaşma derecelerinden bir vasıfla icâbet eder. Mürîdlere başlangıç yolunu, bu yolda kendisine ârız olacak şeyleri, ancak sabır ve mücâhededen sonra sürûr ve rahata ulaşılabileceğini gösterir. Çünkü karşılaştıkları şeylere tahammül etmeleri ölçüsünde zenginlik, rahat ve sürûra ererler. (*Bed'*, 34)

* *Tarîk-i mürîdîn* {mürîdlerin yolu}, kendilerine {iç dünyâlarındaki kusurlardan arınmaya yönelik tevbe olan} inâbeyi şart koşan topluluktur. Allah şöyle buyurur: "*Kendisine inâbe edenleri {yönelenleri} doğru yola iletir.*" [Şûrâ, 42/13] Bunlardan keşfe nâil olmadan önce gayret göstermeleri istenmiştir. Nitekim Allah "*Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz.*" [Ankebût, 29/69] âyetiyle, onları gece karanlıklarında uykusuzluk, en sıcak günlerde susuzluk gibi çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle çeşitli gayret derecelerinde ağır ağır yürüteceğini anlatmak istemiştir. Böylece gönüllerinde arzu ateşleri alevlenir, lâyık olmayanlara hakîkat nûrlarının erişmesi engellenir. İrâdenin kızgın çöllerinde dolaşırlar. Ken-

dilerine hoş gelen bütün alışkanlıklardan vazgeçerler. İşte bütün bunlar, Allah'ın onlara şart koştuğu ve hidâyete ulaşmalarına sebeb kıldığı inâbedir.

Daha önce de işâret edildiği gibi, birdenbire tecellî eden husûsî hidâyet kişiyi doğrudan doğruya Allah'a ulaştıran husûsî bir hidâyet türü olup ilk mârifetin gereği olarak emir ve yasaklara uyma sonucu ortaya çıkan umûmî hidâyetten farklıdır. {Allah'ı} sevip {O'nun} yoluna sülûk eden, O'na yönelen mürîdin hâli işte böyledir. Bu sebeble inâbe, netîcede husûsî hidâyetle son bulan umûmî hidâyetin de aynısı olur. Ancak bir farkla ki, husûsî hidâyete mazhar olanlar, inâbeleri sebebiyle hidâyete ulaşanlardan önce hedefe varmışlardır. Onlar, O'na çeşitli mücâdelelerle yol bulmuşlar, böylelikle, güçlüklerin sıkıntılarından kurtularak kolaylıklar fezâsına ulaşmışlar, cehd zorluğundan hâlin rahatlığına ererler. İşte bunlar önce mücâhede eden sonra keşfe ulaşanlardır. *Murâdûn* ise önce keşfe ulaşan, sonra mücâhede edenlerdir. (*'Avârif*, 35-36)

* {*Kerâdîs*: Yığınlar, bölükler, topluluklar, topluca}

Aralarında olduğum gün
yolunda mîrâcımın
en soy atlarını yükledim sabrımın
bölük bölük

(*Tercüman*, 18)

* *Tarîk*, ruhsata {kolaylıklara} yer verilmeyen, Allah'ın emrettiği merâsimlerden ibârettir. (*Istılâh*, 530)

* Eğer "*Vakit nedir?*" dersen, deriz ki: "*Vakit, geçmişe ve geleceğe bakmadan, içinde bulunulan ânı yaşamaktır. İşte ehl-i tarîkin {tasavvuf ehlinin} vakit anlayışı böyledir.*" Eğer "*Sûfîlere göre tarîk nedir?*" dersen, deriz ki: "*Ruhsat verilmeyen konularda, azîmetler ve azîmet mesabesindeki ruhsatlar cinsinden meşru hakları yerine getirmektir.*" Azîmet mesabesindeki ruhsatları ancak azîmet sâhibleri yerine getirir. Tarîk ehlinin bir çoğunun ruhsatla amel etmeye izin vermemesi ise yanlıştır. (*Fütûhât*, II, 130)

* *Tarîkat*, menzilleri aşarak ve makamlarda ilerleyerek Allah'a ulaşma yoluyla sâliklere has olan yolculuktur. (Kâşânî, 65; *Câmi'*, 89)

* Hasan Kazzâz şöyle der: "*Tarîk-i kavmi {sûfi yolunu} üç şey üzerine binâ ettim: İhtiyaç dışında istediğini yememek, tam uyku bastırmadan uyumamak ve şer'î bir zarûret dışında konuşmamak.*" (*Envâr*, I, 54)

* *Erkân-ı tarîk* {tasavvuf yoluna girmenin şartları} dört tanedir: Açlık (az yemek), uzlet, az uyumak ve az konuşmak. Eğer mürîd aç kalmayı {az yemeyi} başarabilirse, bunu diğer üç şart takib eder. Çünkü açlık {az yemek} az konuşmaya götürür, uyanıklığı artırır {az uyumayı sağlar} ve {bu sayede mürîd} insanlardan ayrı kalmaktan hoşlanır. (*Envâr*, I, 56)

* Allah'ı kasd {ve murâd} etmeye giden yollar dört tanedir. Hepsine sâhib olan muhakkik sıddîklardan, üçüne sâhib olan mukarreb evliyâdan, ikisine sâhib olan yakîn sâhibi şâhidlerden, birine sâhib olan ise Allah'ın sâlih kullarından olur.

İlki zikirdir; yaygısı {göstergesi} sâlih amel, meyvesi ise nûrdur.

İkincisi tefekkürdür, yaygısı sabır, meyvesi ise ilimdir.

Üçüncüsü fakrdır; yaygısı şükür, meyvesi ise şükrün artmasıdır.

Dördüncüsü hubbdur {sevgidir}; yaygısı dünyâya ve dünyâ ehline buğz etmek, meyvesi ise Sevgili'ye kavuşmaktır. (*Câmi'*, 61)

* *Tarîkat-ı sûfiyye* {sûfî yolu}, kalbi tamamen mâsivâllahtan boşaltmaktır. Bu ilk şarttır. Bunun anahtarı kalbi tamamen Allah'ın zikrine vermektir. Bu, namazda iftitah tekbiri mesabesindedir. Bu yolun sonu ise tamamen Allah'ta fânî olmaktır. Böyle bir kimse için "*kuddise sırruhû {sırrı Allah tarafından takdis edilsin}*" sözü kullanılır. Bu söz, ilimleri tahsîl ettikten, sûfiyye yoluna yöneldikten ve yakîn bilgisine ulaştıktan sonra gerçekleşir ki, işte bu râzı olunan yoldur. (*Buğye*, 20)

* Burada *tarîk*ten murâd, Allah'a sülûk yoludur ki, bu da sûfîlerin ileri gelenlerinin yoludur. Bir zâhiri, bir de bâtını vardır. Zâhiri organların {davranışların}, bâtını ise mânevî âlemlerin ıslâhıyla alâkalıdır. Bu husûsî tarîkin ehli, mârifetin kemâline ve her hâl ve hareketinde, her nefes ve ânında Hakk'ın murâkebesine ulaşmıştır. Bu sayede, Hakk'ın hâkimiyeti kalblere yerleşir. Böylece, kalbe ârız olan dünyâ hâlleriyle alâkalı iş ve uğraşlar yok olur gider. (*Rihle*, 38)

* *Amel* bedenin, kalbin ve fikrin hareketidir. Amel, şerîata muvâfık olursa "*tâat*", muhâlif olursa "*mâsıyyet*" olarak isimlendirilir. Bundan dolayı şerîatın zâhirleri, *tarîkat*ın bâtınları, hakîkatin ise sırları ıslah için gerekli olduğu konusunda icmâ edilmiştir. (*Rihle*, 132)

* *Tarîk*; mehabbet, sıdk ve Allah'ın sırlarını korumaktır. Tarîkin onu koruyamayan kimselere verilmesi câiz değildir. Şu veya bu vakitte insanların önlerinde hakîkatleri konuştukları hâlde, onlara tarîki verenlere ne diyelim? Zâhirî ilimlerde belli bir yer edinmiş olanlar hariç olmak üzere sâdık fakîr, hakîkatleri ifâde ederken hata yapmaktan ve anlamadığı şeyi tefekkür etmekten korkarak, bunları ehlinden başkasına açmaz. Bu sebeble, tarîki, koruyamayanlara verdiği için tevbe etmek gerekir. Keşke böyle yapsaydı, keşke insanların önünde hakîkatleri konuşmaktan tevbe etseydi! (*Rihle*, 334)

* *Tarîk*in dört rüknü vardır: Mehabbet, zikir, fikir ve teslîmiyet. Bunların en mühimi ilâhî mehabbettir. Çünkü o, dâirelerin üzerinde döndüğü bir kutubdur. Allah'ı sevdiğin zaman O'nu zikredersin; O'nu zikrettiğin zaman, fikredersin {düşünürsün} ve kendi hâlini O'na teslîm edersin. (*Rihle*, 338; *Nefehât*, 103)

* *Tarîk*in dört ahkâmı vardır: Cem', tevhîd, îmân ve teslîmiyet. (*Nefehât*, 103)

* *Tarîk*, sandıkta gizli cevher gibidir. Anahtarı Allah'ın zikridir. Anahtarın dişleri duyuları Allah'a muhâlefet edecek şeylerden korumaktır. (*Nefehât*, 104)

* *Tarîkat*, sadece kıraat, tesbîh ve câiz olan namazdan başka bir şey değildir. Câiz olmayan namaz ise şöyle olur: Mürîd bir menzile gelir, orada gaflete dalar, oyalanır, sayıklamaya ve câiz olmayan bir namaz kılmaya başlar ya da bu namazı vaktinden çıkarır. (*'Ukūd*, 18)

* *Zevü'l-emziceti'l-kesîfe* {yoğun mizâca sâhib olanlar}, tâlîm {öğrenme} ve terbiyeyle {eğitimle} uğraşmanın kendilerine zor geldiği, kıt anlayışa sâhib olan, tâlîmi ancak ince konuşmalarla idrâk edebilen kişilerdir. Bunların tarîkatı; ibâdet, menâsiki yerine getirmek, çok oruç tutup namaz kılmak, Kur'ân okumak, hacca gitmek, cihâd etmek ve bunun gibi diğer zâhirî amelleri işlemektir. Çünkü bu topluluk, ibâdetin zorluklarına katlanabilir. İbâdete karşı kendilerine herhangi bir bıkkınlık gelmez. Hatta, ibâdet onlar için öyle bir alışkanlık hâline gelir ki, hayatlarının bir parçası olur. Onlar durmadan mârifet makamlarına yaklaşmayı gözetirler. Kendilerine Mahbûb'un {Sevgili'nin} nûru açılır ve böylece gaybın hârika hâllerini görürler. (*'Ukūd*, 28)

* *Zevü'l-efhâmi'l-levze'iyye* {keskin bir zekâya sâhib olan}, yedi ahlâka, ateşli bünyeye ve kibirli nefse sâhib olan kişiler; öfke anında kendilerine hâkim olamayan, {işin aslını araştırmadan} gördüğü sebeblere uyan mevkî ve makam sâhibleri gibidir. Bunların {izlemesi gereken} yollar; mücâhede, riyâzet, tebdîl-i ahlâk {ahlâkı değiştirme}, nefsleri tezkiye ve bâtını {iç dünyâyı} îmâr edecek ameller işlemeye çalışmaktır. Bunlar, nefslerine yerleşmiş olan kötü ahlâkı söküp atmaya ve onun yerine temiz fıtratı yerleştirmeye çalışırlar. İşin aslı, nefsin temâyüllerine muhâlefet etmek ve arzularına karşı çıkmaktır. Bu husûs, rızâ ile öfkenin, rahatlıkla zorluğun, dostlukla düşmanlığın, makam ve kazancın en alt katına inmesiyle en üst seviyesine çıkması ya da her türlü meslek ve sebebi bırakmanın, kişinin gözünde eşit seviyeye gelmesi mümkün olacak şekilde olmalıdır. Böylece nefs, ehl-i inâyet ve husûs yolunda cılız bir hâle gelmiş olur.

Zevü'n-nüfûs-i râziyye ve ukul-i zekiyye ve fıtrat-ı sıddîkiyyet {râzı olan nefs, saf akıl ve sıddîkiyyet fıtratına sâhib olan} kimselerin yolu; Allah'a yürüyerek ve O'na uçarak gidenlerin yoludur. Bu yol, mehabbet ehlinin yoludur. Bu yolda sülûk etmenin esası; kalb temizliği, sıdk-ı hubb {sevgide sadakat}, hem zâhirde hem de bâtında tasdîk yoluyla {hem kalbde îmânla, hem de bedende amellerle} mehabbeti isbât etmektir. Öyle ki, kendi güç ve kuvvetinden çıkar, aklından, zekâ ve zihninden, kısaca herşeyinden fânî olur. {Bu yolda} bütün gücünü harcasa bile, hiçbir sıkıntı duymaz. İşte o zaman kendisine *kābu'l-'ıyân* {kābe kavseyn, Allah'la iki yay mesâfesi yakınlık} rûhu üflenir. Böylece, "*Yeryüzünde bulunan her şey fânîdir*" [Rahmân, 55/26] âyetinin hakîkati tahakkuk eder.

Bu yol, O'nun cemâline ulaşmayı arzu edenlerin yollarına göre çok daha ko-

laydır. Belki de sâlik, uzun süre mücâhede ederek yıprananları geçer ve o yola bir nefeste ulaşır. (*'Ukūd*, 29)

{Ayrıca bk. **şerî'at-hakîkat**}

tarîk-i sâdet-i âl-i bâ 'alevî (طريق السادة آل با علوي) * *Tarîk-i sâdet-i âl-i Bâ Alevi*

{Bâ Alevî ailesinin sâdât-ı sûfîyye tarîkatı}, temeli Kitâb ve Sünnet'e ittibâ {uyma}, başı fakr konusunda sadakat ve {Allah'ın kuluna olan} iyiliğin müşâhede edilmesi olan sûfî yollarından biridir. Bu tâyîn edilmiş olan ittibâ, husûsî bir tarzda ittibâdır ve vusûla yaklaşmak için asılları gözden geçirmektir.

Bunun, Kitâb ve Sünnet'e ittibânın gerektirdiği şeyin ötesinde ziyâde bir faydası vardır. İslâm'ın zâhiriyle alâkalı olan ahkâm ilmi asıldır, konusu umûmla alâkalıdır. Maksadı nizamı yerleştirmek, yemeyi kısıtlamak ve avamla alâkalı diğer konulardır.

Şübhe yok ki, insanlar dîndeki makamları îtibâriyle birbirinden farklıdırlar. Her husûsî olan şeye hâs bir ilim gerekir. Bu da takvâ ve ihlâsın hakîkatine dâir havâssın mahallidir. İşte bu kıldan ince, kılıçtan keskin olan sırât-ı müstakîmdir.

Bu konuda umûmî bir terbiye yeterli olmaz. Bilakis her bir cüz için ayrı bir târîf ve tevkîf gerekir. İşte bu da tasavvuf ilmidir. Bu ilimle Allah'a sülûk, sûfîyyenin metodudur. Bu yolun zâhiri ilim ve gereğince amel, bâtını ise Allah'a yönelme husûsunda sadakat, O'nun rızâ gösterdiğine rızâ göstermektir.

Netîce îtibâriyle bu, Allah adamlarının fetih, fazîlet ve kendilerine yapılan {ilâhî} bağışlar ölçüsünde tahkîk, zevk, fiil ve infialle gerçekleştirdikleri vasıflar, ameller, sırların tahkîki, makamlar ve hâller yoludur. (*'Ukūd*, 11)

* *Tarîk-i sâdet-i âl-i Bâ Alevî*, bu minval üzere tanzim edilmiştir. Zâhiri dîn ilimleri ve ameller, bâtını ise makam ve hâllerin tahkîki, sırları koruma âdâbı ve bunları sürekli yapmaya gayret etmektir. Bunların zâhiri Gazâlî'nin dediği gibi, doğru bir usûlle gerçekleştirilen ilim ve ameldir. Bâtını ise Şâzeliyye'nin açıkladığı gibi hakîkatin tahkîki ve tevhîdin tecrîdidir {geriye yalnız tevhîdin kalmasıdır, sırf tevhîddir}.

Onların ilimleri, kendilerinin iz ve sıfatları, izlerinin ve sıfatlarının mahvından ibâret olan bir topluluğun ilimleridir. Onlar, Allah'a her türlü yakınlaşma yoluyla yaklaşmak isterler. Ahd ve telkin almayı kabûl eder, hırka giyerler. Hâlvet, riyâzet ve mücâhedeye girerler. Sohbet halkası oluştururlar.

Allah'ın rızâsına yönelmede sadakat gösterebilmek için Allah'ın lütfu; çok gayret göstermek için de Allah'ın fethi gerekir. "*Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şübhe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.*" [Ankebût, 29/69]

Âl-i Bâ Alevî'nin tarîkatının temeli şeyh Ebû Medyen Şuayb Mağribî'ye dayanır. Onun kutbu ve tahkîkinin mihenk taşı Muhammed b. Ali Bâ Alevî Hüseynî'dir. Bu silsileyi ondan alarak devam ettiren birçok sûfî gelip geçmiştir. Onlar bu konuda herhangi bir eser yazıp ortaya koymamışlardır. (*'Ukūd*, 12)

tarîkatü'l-işrâk ve'l-cilâ' (طريقة الإشراق و الجلاء) * *Tarîkatü'l-işrâk ve'l-cilâ* {aydınlanma ve cilâ yolu}, insanlığa şerîat gönderilmiş olan zamanlardan önce var olacak kadar eskidir. Çünkü o ziyâdesi olarak nefsin aynasını cilâlamayı amaçlar. Aynı zamanda o, zamanın geçmesiyle asla ortadan kalkmayan bir yoldur. Ancak bu tarîkte, bazen hâlvetler ve tertîbler gibi, bazen sadece asılları korumak, bazen sadece hürmeti muhafaza etmek, bazen sadece telakkî {Hakk'tan vârid olan şeyi almak} ve ilka {Hakk'tan ilhâm vârid olması} gibi tâbîrler kullanılır. Bu tür işler ebedî olarak ortadan kalkmaz. Gerçi, bu tür tâbîrler son zamanlarda kaybolup gitmiş, alâmetlerin gösterdiği ve incelemeler netîcesi görülebildiği kadarıyla, netîceleri de ortadan kalkmıştır. (*Rihle*, 41)

tasavvuf (تصوّف) {**ehl-i tasavvuf**; **erkân-ı tasavvuf**; **'ilm-i tasavvuf**; **mebne-i tasavvuf**}

* **Ebû** Yezîd {Bistâmî'ye} *tasavvuf*un ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb **vermiştir**: "*Yardımlaşmak; hizmete koşmak ve karşılık beklemekten vazgeçmektir.*" (*Şatahât*, **64**)

* Yine Ebû Yezîd'e bir adam *tasavvuf*un ne olduğunu sorduğunda şu cevâbı aldı: "*Nefsi ubûdiyyete {kulluğa}, kalbi rubûbiyyete bağlamak, yüce olan her âdeti uygulamak, tamamen Allah'a nazar etmektir.* " (*Şatahât*, 107)

* {**Yine Bistâmî** dedi ki:} "*Tasavvuf, kendisine yan bakan gözlerin hiçbir nasîb elde edemediği, parlayan bir nûrdur.*" (*Şatahât*, 146)

* *Tasavvuf*un mâhiyeti ve husûsiyetleri, Cüneyd'in şeyhi olan Muhammed b. Ali Kassâb'a sorulmuş, o da şu cevâbı vermişti: "*Şerefli bir kişiden, şerefli bir zamanda, şerefli bir topluluk içinde zuhûr eden şerefli huylardır.*"

Soru Cüneyd'e sorulduğunda ise şöyle cevâb vermişti: "*Her türlü alâkadan uzak bir şekilde Allah ile beraber olmaktır.*"

Ruveym b. Ahmed'e tasavvufun ne olduğu sorulduğunda o da şöyle demişti: "*Kişinin, Allah'ın murâd ettiği şeye tam olarak boyun eğmesidir.*"

Semnûn'a tasavvufun ne olduğu sorulduğunda o da şöyle cevâb vermiştir: "*Hiçbir şeye sâhib olmaman, hiçbir şeyin de sana sâhib olmamasıdır.*"

Ebû Muhammed Cerîrî'ye tasavvufun ne olduğu sorulduğunda, o da şöyle cevâb vermiştir: "*Her türlü yüce ahlâka sarılmak, her türlü kötü huydan da sıyrılmaktır.*"

Amr b. Osman Mekkî: *"Bir kulun her vakitte, o vakit için en uygun hâl içinde bulunmasıdır."*

Ali b. Abdürrahîm Kannâd: *"Mânevî makamı genişletmek ve bundan asla ayrılmamaktır."* (*Luma'*, 45)

* Ebu'l-Hasan Kannâd'a *tasavvuf*un mânâsı sorulduğunda şu karşılığı vermiştir: *"Tasavvuf kelimesi safâ'dan alınmıştır. O da her vakitte vefânın gereğini yerine getirmektir."* (*Luma'*, 46)

* Kannâd dedi ki: *"Tasavvuf zâhirî {dış} elbiseye {yün mânâsına gelen sûfa} verilen bir isimdir ama, bu kelimeye verilen mânâlar ve sûfîlerin hâlleri birbirinden çok farklıdır."* (*Luma'*, 47)

* Şeyhlerden biri *tasavvuf*un ne olduğu sorusuna üç cevâb vermişti: *"Birincisi ilim şartına bağlıdır ki o, kalbin bulanıklıklardan tasfiye edilmesi, mevcûdâta {varlıklara} karşı güzel muâmele etmek ve şer'î meselelerde Hz. Peygamber'e ﷺ uymaktır.*

İkincisi hakîkat diliyle cevâbdır ki buna göre, mülkün yokluğu, sıfatlara kölelik etmekten kurtulmak ve göklerin yaratıcısıyla yetinmektir.

Üçüncü olarak Hakk diliyle verilen cevâb ise şudur: O Onları sıfatlarından tam olarak saflaştırır {arındırır}, temizler ve böylece onlara 'sûfî' denilir. " (*Luma'*, 48)

* Ebû Hüseyin Nûrî: *"Tasavvuf nefsin hazlarını terk etmektir."*

Cüneyd: *"Kalbi halka ve {nefse ait} tabîatın ahlâkına uymaktan tasfiye etmek, nefsânî çağrılardan sakınmak, rûhânî sıfatlarla sıfatlanmak, hakîkat ilimleriyle alâkadar olmak, ebedî hayat için tercîh edilmesi gerekeni tatbîk etmek, ümmete güzel nasîhat vermek, Allah'a samîmiyetle vefâlı olmak, şer'î husûslarda Resûlullah'a ﷺ uymaktır."* (*Ta'arruf*, 9)

* {Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed Fârisî'nin şöyle dediğini duydum:} *"Erkân-ı tasavvuf {tasavvufun rükünleri} ondur: İlki mücerred {saf} tevhîddir. Diğerleri semâ'ı {işitileni} anlamak, güzel ülfet {iyi sosyal ilişkiler}, îsârın îsârı {îsâr ahlâkını tercîh etmek}, ihtiyarı {seçme hakkını} terk etmek, sür'atli bir vecd, havâtırı keşfetmek, çokça sefer etmek, kesbi {çalışıp kazanmayı} bırakmak, biriktirmeyi haram saymaktır."*

Bunların açıklaması: Mücerred tevhîd; hatıra gelen teşbîh {Allah'ı yaratılanlara benzetme} ve ta'til {Allah'ın sıfatlarını reddetme} ile tevhîdi lekelememektir.

Semâ {işitileni} anlamak; sadece zâhiren değil, hâl ile de dinlemektir.

Îsârın îsârı; îsârın fazîletinin başkalarına ait olması için, îsârda onları kendine tercîh etmektir {zaman zaman îsârı başkasından beklemektir}.

Sür'atli bir vecd; sırrın {kalbin} vecd hâlini ortaya çıkaran şeylerden boş kalmaması, Hakk'ın hitâbını işitmeyi engelleyen şeylerle dolu olmamasıdır.

Hâtırları keşfetmek; sırrından {kalbinden} gelip geçen şeyleri araştırmak, bunlardan Hakk'a ait olana uymak, O'na ait olmayanı bırakmaktır.

Çokça sefer etmek; ibret almak için çokça seyahat etmektir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "*Yer yüzünde gezip de kendilerinden öncekilerinin akibetinin nasıl olduğuna bakmıyorlar mı?*" [Rûm, 30/9]...

Kesbi bırakmak; nefsi tevekküle yönlendirmek için kazanmayı terk etmektir. Biriktirmeyi haram saymak ise, {şerîata ait} ilmin {şerîatın} farz kıldığı biriktirme konusunda değil, {kişiye uygun düşen} hâl konusundadır {yani kişinin kendi durumuyla ilgili olarak farz olandan fazlasıyla ilgilidir}. (*Ta'arruf*, 61)

* Cüneyd demiştir ki: "*Tasavvuf, vakitleri korumak, kulun haddi olmayan şeye muttalî olmaması, Rabb'inden başkasına muvâfakat etmemesi, vaktinden {vaktinin gerektirdiğinden} başka bir şeye yaklaşmamasıdır.*"

İbn Atâ da "*Tasavvuf Hakk'a boyun eğmektir*" demiştir.

Ebû Yâkub Sûsî'ye göre "*Sûfî, sebebin rahatsız etmediği, talebin yormadığı kişidir.*"

Yine Cüneyd'e tasavvufun ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Rûhun kuvveti için sırrın Hakk'a ulaşmasıdır. Bu durum da nefs, sebeblerden fânî olmayıp, Hakk ile kaim olmadıkça mümkün olmaz.*"

Şiblî'ye, sûfîlerin neden bu isimle isimlendirildikleri sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Çünkü onlar, şekillerin varlığı ve sıfatların isbâtıyla vasıflandılar. Eğer şekillerin yok oluşu ve sıfatları isbât edenle vasıflansaydılar, ayırıcı vasıfları sıfat ve şekle sâhib olmamak olurdu.*" Böyle demekle {Şiblî}, mütehakkik {gerçek sûfî} için şekil yada sıfat sâhibi olmayı inkâr etmiştir.

Ebû Yezîd Bistâmî "*Sûfîler Hakk'ın kucağındaki {himayesindeki} bebeklerdir*" demiştir.

Ebû Abdullah Nebâcî ise şöyle demiştir: "*Tasavvuf birsam {zâtülcenb} hastalığına benzer. Başlangıcı saçmalaktır {sayıklamaktır, bedene}.yerleştiğinde insanı dilsiz hâle getirir.*" Yani {kişi tasavvufa girince} önce makamından söz eder ve hâli hakkında bilgi verir. Keşfi açıldığı zaman ise hayrete düşer ve suskunlaşır. (*Ta'arruf*, 62)

* Serî {Sakatî'nin} şöyle dediği anlatılır: "*Tasavvuf üç mânâya gelen bir isimdir: Mârifetinin nûru verâının nûrunu söndürmeyen, bâtın ilminde Kitâb ve Sünnet'in zâhirine aykırı konuşmayı gerektirmeyen, kerâmetleri Allah'ın haram kıldığı perdeleri yırtma iddiâsını taşımayan bir isim*" (Kuşeyrî, 11)

* Bu adlandırma, sûfîler topluluğuna hâkim olmuştur. Müfred {tekil} olana "*sûfî*", cemâatine de "*sûfiyye*" denir. Buna vâsıl olan kişiye "*mutasavvıf*", bunlardan oluşan cemâate de "*mutasavvıfe*" denir. Bu ismin Arabca olduğunu gösteren bir kök ve kıyas yoktur. Bu ismin ancak lakab hükmünde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kelimenin, kamîs {gömlek} giyilmesine "*takammese {gömlek giydi}*" şeklinde isimlendi-

rilmesinden hareketle, *sûf {yün}* kelimesinden *"tesavvefe {yün giydi}"* mânâsında *tasavvuf* olarak türetildiğini söyleyenler vardır. Bu da bir görüştür. Ancak yün giymek bu topluluğa özgü bir şey değildir... (Kuşeyrî, 137)

* Muhammed b. Ali Kassâb der ki: *"Tasavvuf, şerefli bir kişiden, şerefli bir zamanda, şerefli bir topluluk içinde zuhûr eden şerefli huylardır."* Semnûn'a tasavvufun ne olduğu sorulunca o da şöyle cevâb vermiştir: *"Hiçbir şeye sâhib olmaman, hiçbir şeyin de sana sâhib olmamasıdır."*

Ruveym'e tasavvufun ne olduğu sorulduğunda o da şöyle demişti: *"Kişinin, Allah'ın murâd ettiği şeye tam olarak boyun eğmesidir."*

Cüneyd ise şöyle der: *"Her türlü alâkadan uzak bir şekilde Allah ile beraber olmaktır."*

Ruveym b. Ahmed Bağdâdî der ki: *"Tasavvuf şu hasletler {nitelikler} üzerine kurulmuştur: Fakr ve Allah'a muhtaç olma esasına sarılmak, bezl, îsâr ve cömertliği sıfatı hâline getirmek, {Allah'a tam bir teslîmiyetle} îtirâz ve ihtiyârı terk etmek"*

Mârûf Kerhî demiştir ki: *"Tasavvuf, hakîkatleri almak, halkın elinde bulunan şeylerden ümîdi kesmektir."*

Hamdûn Kassâr şöyle demiştir: *"Sûfilerle arkadaşlık et! Çünkü onlar, aralarında {karşılaştıkları} çirkinlikleri te'vîl edecek mazeretlere yönelirler {hayata ve insanlara iyimser bir gözle bakarlar}. kendilerinde görülen güzelliklerle alâkalı olarak da kendilerini üstün görmezler, seni yüceltirler {kendilerinde görülen iyiliği kendilerine değil, karşısındaki insanın iyiliğine bağlarlar}."*

Harrâz'a ehl-i tasavvuf hakkında soru sorulduğunda şöyle demiştir: *"Bunlar öyle bir topluluktur ki, onlara bol bol ilâhî ihsân verilmiş, {Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan} mâni olunacak kadar fânî olmuşlar, sonra kendilerine, {Hakk'a} yakın olan sırlardan {halka} 'Bize ağlayınız' demeleri için nidâ edilmiştir {seslenilmiştir}"*

Cüneyd demiştir ki: *"Tasavvuf, barışı olmayan savaştır {sürekli mücâhededir}."* Yine onun bir sözü *"Onlar bir evin halkıdır, aralarına onlardan başka kimse giremez."* Onun bir başka sözü *"Tasavvuf, derli toplu bir zihinle Allah'ı zikretmek}, semâ ile vecde gelmek ve {Kur'ân ve Sünnet'e} uyarak amel etmektir."*

Cüneyd'in bir başka sözü ise şudur: *"Sûfî yeryüzü gibidir; kötü olan her şey ona atılır, ama ondan hep iyi şeyler çıkar."* Yine bu konuda şöyle de demiştir: *"Sûfî yeryüzü gibidir; iyisi de, kötüsü de üzerine basar. Bulut gibidir, her şeyi gölgelendirir. Yağmur gibidir, her şeyi sular {ayrım yapmadan insanların ağırlığını yüklenir, onlara iyilikte bulunur}."* {Konuyla ilgili} bir başka sözü de şudur: *"Zâhirine önem veren bir sûfî görürsen, bil ki bâtını harâbdır."*

Sehl b. Abdullah {Tüsterî} demiştir ki: *"Sûfî kanını heder, malını helâl gören kişidir."*

{Ebû Hüseyin} Nûrî demiştir ki: *"Sûfînin sıfatı, yoklukta sükûn {ve huzûr, şikâyette bulunmama}, varlıkta da îsârdır {başkasını kendisine tercîh etmek, bulduğunu dağıtmaktır}."*

Kettânî demiştir ki: *"Tasavvuf ahlâktır, ahlâk bakımından senden üstün olan, safâ bakımından da üstündür."*

Ebû Ali Rûzbârî de demiştir ki: *"Tasavvuf kovulsa da Sevgili'nin kapısından ayrılmamaktır."* Yine onun bir sözü: *"{Tasavvuf,} bu'dun {uzaklığın} bulanıklığından sonra, kurbun safvetidir { yakınlığın saflığına ulaşmaktır}"*

Denilmiştir ki: *"Çirkinlerin en çirkini cimri sûfidir."*

Şöyle diyenler de olmuştur: *"Tasavvuf boş el ve temiz kalbdir {zühd ve rızâdır}."*

Şiblî demiştir ki: *"Tasavvuf, hiçbir kaygı taşımaksızın Allah'la beraber bulunmaktır."*

Ebû Mansûr da şöyle demiştir: *"Sûfî Allah'tan işâret verir. Halk ise Allah'a işâret eder. {Sûfî, Allah'a ulaşmış olduğundan, yönü Allah'tan halka doğrudur, Allah'tan halka işâret verir. Tasavvuf yolunda ilerlememiş bulunan halk ise, Allah'a ulaşamamıştır. Onların işâreti Allah'a doğrudur. Şöyle de ifâde etmek mümkündür: Sûfînin işâreti müessirden esere, halkın işâretiyse eserden müessire doğrudur.}"*

Yine Şiblî şöyle demiştir: *"Sûfî halktan munkatî, Hakk'a muttasıldır {halktan ayrılmış, Hakk'la bütünleşmiştir}."*

Ruveym şöyle demiştir: *"Sûfîler {birbirilerini irşâd ve ikaz etmekten} geri kalmadıkça hayırdadırlar. Ancak aralarında sulh vâkî olduğu {avâm gibi birbirlerini ikaz etmeyi bıraktıkları } zaman, onlarda hayır kalmaz. "*

Cerîrî de *"Tasavvuf, hâlleri murâkabe etmek, edebe sarılmaktır"* demiştir.

Müzeyyin *"Tasavvuf Hakk'a boyun eğmektir"* demiştir.

Ebû Türâb Nahşebî de şöyle demiştir: *"Sûfî o kişidir ki, hiçbir şey onu bulandırmaz, her şey onunla saflaşır."*

Denilmiştir ki: *"Sûfî talebin {istemenin} yormadığı, sebebin rahatsız etmediği kişidir."* (Kuşeyrî, 138)

* *Tasavvuf* tefe'ül ve tekellüftür {yapmacık ve zorlama bir şeydir, belli bir zorlanmayı ve külfeti gerektirir, zorlanmayı gerektiren şey de tabiî değil, yapmacık olur}. {Tasavvufun aslı olan} safâ, o {tasavvuf} ise aslî olanın fer'idir {safâdan türemiştir}. Aralarındaki fark, lugat ve mânâ hükmünden dolayı gayet açıktır. *"Safâ âyeti {şerîattan delîli ya da olağanüstü alâmetleri} bulunan velâyettir. Tasavvuf ise safânın şikâyetsiz olarak hikâye edilmesidir."* Bu durumda safâ parlayan bir mânâdır. Tasavvufun zâhiri de bu mânânın hikâye edilmesidir. (Hücvîrî, 44)

* İbn Cellâ demiştir ki: *"Tasavvuf hakîkattir, onun şekli yoktur."* O bir şekil değil-

dir. {Şekil ve} muâmeleler {âdâb ve erkân} halkın nasîbi olan şeylerdir. Hakîkat Hakk'a mahsûstur. Hakîkatte tasavvuf halktan {yaratılanlardan} yüz çevirmektir. Onda hiçbir sûrette şekil olamaz. (Hücvîrî, 47)

* {Hz. Ali'nin torunu olan} Muhammed {Bâkır} b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlibrh der ki: "*Tasavvuf ahlâktır. Ahlâk bakımından senden önde olan, tasavvuf bakımından da öndedir.*" Güzel ahlâk, biri halkla, diğeri Hakk'la olmak üzere iki çeşittir. Hakk'la olan güzel ahlâk, O'nun kazâsına râzı olmak; halkla olan güzel ahlâk ise, onlarla beraber olmanın verdiği ağırlığa Hakk'ın rızâsı için katlanmaktır. Bu iki şeyden gelen her şey tâlibe {mürîde} aittir. Hakk, tâlibin rızâ göstermesinden de kızmasından da müstağnîdir. {Tâlibdeki} bu iki sıfat, onun, Hakk'ın vahdâniyetine bağlıdır {kuldaki rızâ ve kızgınlık da Hakk'ın vahdâniyetine aittir}. (Hücvîrî, 48)

* Cüneydrh der ki: "*Tasavvuf sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Sehâ, rızâ, sabır, işâret, gurbet {garîblik}, yün giymek, seyahat ve fakr. {Sehâ Hz. İbrâhîm'e* ﷺ*, rızâ Hz. İshak'a* ﷺ*, sabır Hz. Eyyûb'a* ﷺ*, işâret Hz. Zekeriyyâ'ya* ﷺ*, gurbet Hz. Yahyâ'ya* ﷺ*, yün giymek Hz. Mûsâ'ya* ﷺ*, seyahat Hz. Îsâ'ya* ﷺ*, fakr da Hz. Muhammed'e* ﷺ *aittir.}*" (Hücvîrî, 49)

* Ebû Hafs Haddâd Nisâbûrîrh der ki: "*Tasavvufun tamamı âdâbdır. Her vaktin, her makamın ve her hâlin bir edebi vardır. Vakitlerin âdâbınâ sarılan, {kendilerine sûfî denilen ve gerçek er olan bu} adamların ulaştığı mertebelere ulaşır. Âdâbı zâyî edenlerse, yakın olduğunu sansa bile, gerçekte {o noktadan} uzak düşerler. Böylelikle {Hakk tarafından} kabûl edildiğini sandıkları şey reddedilir.*" (Hücvîrî, 51)

* Ebû Hüseyin Nûrîrh der ki: "*Tasavvuf hürriyyettir, fütüvvettir, tekellüfü {zorlama ve yapmacıklığı} terk etmektir, sehâdır {cömertliktir}.*" Hürriyet, kulun hevâ bağlarından kurtulmasıdır. Fütüvvet {başkalarına insaflı davranırken, diğer insanlardan insaf beklememek}, fütüvveti görmekten sıyrılmasıdır. Tekellüfü terk, nasîb ve alâkalar için gayret etmemesidir. Sehâ ise, dünyâyı dünyâ ehline bırakmaktır. (Hücvîrî, 53)

* Tasavvuf ehli kişiler, tâlîmî {okumakla elde edilen} ilimlerden ziyâde, ilhâmî {ilhâm yoluyla elde edilen} ilimlere meylederler. Bu sebeble ilim tahsîl etmek, yazılan kitâbları okumak ve zikredilen delîlleri ve sözleri araştırmak istemezler. Bilakis nefsle mücâhede, kötü huyları bırakma, her şeyden alâkayı keserek bütün benlikleriyle Allah Teâlâ'ya yönelmeye öncelik verirler. Bunu elde edince, kulun kalbi Allah'ın emri altına girer, Allah da ilim nûrlarıyla onu nûrlandırmaya kefil olur. Allah kulun kalbine hâkim olunca, o kalbe rahmet dolar ve kalbde nûr parlamaya başlar. Göğüs genişler, melekût sırları kendine açılır. Rahmet lütfu ile, izzetin perdesi kalbin yüzünden kalkar, ilâhî sırların hakîkatleri kalbde parlamaya başlar. Kula düşen şey, sadece Allah'ın açacağı rahmet için kalbini temizlemek, dosdoğru bir irâde ile ona hazırlanmak, bu rahmete tam olarak susamış vaziyette onun gelmesini gözetlemektir. (*İhyâ'*, III, 23)

* Nübüvveti husûsiyetlerinden *tasavvuf* yolunun sülûku cinsinden olanlar, ancak zevk ile idrâk edilebilir. Çünkü sen, bunu ancak sana bağışlanmış olan uyku misâli ile anlayabildin. Eğer uyku olmasaydı, bunu tasdîk etmeyecektin. Eğer paygamberde, sende örneği bulunmayan bir husûsiyet olsaydı, onu asla anlayamazdın. Anlayamayınca nasıl tasdîk edecektin? Tasdîk, ancak anlamadan sonra gelir. Bu misâl, tasavvuf yolunun başlangıcında elde edilir. Tasavvufî sülûk ile de, elde edilebildiği kadarıyla zevk ve kıyas yoluyla elde edilemeyecek bir tasdîk çeşidi elde edilir. Bu tek husûsiyet bile, nübüvvetin aslına îmân etmen için sana yeter. (*Munkız*, 147)

* *Tasavvuf*, sûf {yün} giymekten değil, "*safâ*"dan türemiştir. Tasavvuf konusunda sâdık olan bir sûfî, kalbini Mevlâ'sı olan Allah ﷻ dışındaki her şeyden tasfiye eder. Bu {tasfiye işi}, kerâmet izhâr etmekle, başkalarını küçük görmekle, kitâblar telif etmekle, sâlihlerin hikayelerini anlatmakla, parmakları tesbîh ve tehlîl ile hareket ettirmekle gerçekleşmez. Ancak Hakk'ı ﷻ taleb etme husûsunda sadakat, dünyâ husûsunda zühd, kalbi halktan ayırmak ve Mevlâ'nın dışındaki her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir. (*Feth*, 90)

* Allah ondan râzı olsun, *tasavvuf*un dayandığı temel konusundaki soruya cevâb olarak dedi ki: "*Sana, Allah'a karşı gelmekten sakınmayı, şerîatın zâhirine sarılmayı, göğüs {îmân} selâmetini, nefs cömertliğini, güleryüzlü olmayı, eliaçık davranarak bol bol dağıtmayı, eziyet etmekten uzak kalmayı, fakat eziyetlere de katlanmayı, fakrı, şeyhlerin sırlarını korumayı, ihvânla yakın irtibât içinde olmayı, küçüklere ve büyüklere nasihat etmeyi, düşmanlığı terk etmeyi, hizmettte bulunmayı, îsâra sarılmayı, biriktirmekten kaçınmayı, kendi tabakasından {dervişlerden} olmayanlarla sohbet etmekten sakınmayı, dîn ve dünyâ işlerinde yardımlaşmayı tavsiye ederim. Fakrın hakîkati senin gibi olan birine {yaratılmışlara} muhtaç olmamandır. Gınânın hakîkati de senin gibi olan birinden müstağnî olmandır {yaratılmışlara muhtaç olmaktan kurtulmaktır}. Tasavvuf dedikodu değil, açlığı, hoşlanılan ve sevilen şeylerden uzak durmayı öğrenmektir. Fakîrin başlangıcı ilimledir, daha sonra rıfk gelir. İlim onu vahşete düşürür, rıfk ise ünse götürür.*"

Tasavvuf sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Hz. İbrâhîm'in ﷺ sehâsı, Hz. İshak'ın ﷺ rızâsı, Hz. Eyyûb'un ﷺ sabrı, Hz. Zekeriyyâ'nın ﷺ işâreti, Hz. Yahyâ'nın ﷺ gurbeti {garîbliği}, Hz. Mûsâ'nın ﷺ yün giymesi, Hz. Îsâ'nın ﷺ seyahati ve Hz. Muhammed'in ﷺ fakrı. Bütün hepsine ve onların dostlarına salât ve selâm olsun. (*Fütûh*, 158-159)

* *Tasavvuf*un başı ilim, ortası amel, sonu mevhibedir. İlim, murâdın anlaşılması, amel talebin tâyîn edilmesi, mevhibe ise arzu edilen hedefe ulaşmadır...

...*Ehl-i tasavvuf* üçe ayrılır: Tâlib olan mürîd, yolda olan mutavassıt ve vâsıl olmuş {hedefe ulaşmış} bulunan müntehî. (*Âdâb*$_2$, 16)

* *Tasavvuf* yolunun bir zâhiri, bir de bâtını vardır: Zâhiri, halkla beraberken edebli davranmak, bâtını da Hakk'la beraberken hâller ve makamlarla meşgul olmaktır...

... *Tasavvuf*un tamamı edebdir. Her vaktin, her makamın ve her hâlin bir edebi vardır. Edebe sarılan, {kendilerine sûfî denilen ve gerçek er olan bu} adamların ulaştığı mertebelere ulaşır. Edebden mahrum kalan ise, yakın olduğunu sansa bile, gerçekte {o noktadan} uzak düşer. Böylelikle {Hakk tarafından} kabûl edildiğini sandığı şey reddedilir.

Denilmiştir ki: "*Edebden mahrum kalan bütün hayırlardan mahrum kalır.*"

Şöyle de denilmiştir: "*Vaktinin edebiyle edeblenmeyen kişinin vakti aldanmaktan ibârettir.*" (*Âdâb*2, 17)

* [Ruveym demiştir ki: (*'Avârif*)] "*Mebne-i tasavvuf {tasavvufun temeli},* [Ebû Muhammed Ruveym'in[rh] saydığı (Kâşânî ve *Câmi'*),] *fakr ve iftikara yapışmak, sarf ve îsârı tahakkuk ettirmek, îtirâz ve ihtiyarı {tercîhte bulunmayı} terk etmekten ibâret olan üç haslettir.*" (*'Avârif*, 37; Kâşânî, 76; *Câmi'*, 95)

* *Tasavvuf* fakrdan başka bir şeydir. Zühd de fakrdan başka bir şeydir. Tasavvuf da zühd {ya da zühdden ibâret} değildir. Tasavvuf, eğer kişi zâhid ve fakîrse, fakr ve zühd mânâlarına ilâveten, zâhid ve fakîr olsa bile, kendisinde bulunmasıyla "*sûfî*" diye isimlendirilmeyi hak edeceği diğer sıfat ve izâfetleri de toplayan bir isimdir.

Ebû Hafs demiştir ki: "*Tasavvufun tamamı âdâbdır. Her vaktin, her makamın ve her hâlin bir edebi vardır. Vakitlerin âdâbınâ sarılan, {kendilerine sûfî denilen ve gerçek er olan bu} adamların ulaştığı mertebelere ulaşır. Âdâbı zayî edense, yakın olduğunu sansa bile, gerçekte {o noktadan} uzak düşer, kabûl edildiğini ümîd etse de merdûddur.*" (*'Avârif*, 38)

* Denilmiştir ki: "*Tasavvuf derli toplu bir zihinle Allah'ı zikretmek, semâ ile vecde gelmek ve {Sünnet'e} ittibâ ile amel etmektir.*"

Yine denilmiştir ki: "*Tasavvuf tekellüfü {zorlamayı, yapmacıklığı} terk etmek ve rûh cömetliğidir.*" (*'Avârif*, 39)

* *Tasavvuf*un tamamı ızdırâbdır. Sükûn vâkî olunca {ızdırâb bitince} tasavvuf olmaz. Bundaki sır şudur: Rûh, İlâhî Hazret'in cezbesi altındadır. Yani sûfînin rûhu kurb makamlarına çekilir. Nefs için esas olan ise mevcûd vasıflarıyla kendi {süflî} âlemine inmek ve geri dönmektir. Bu durumda sûfînin yapması gereken şey, durmadan iftikar {Allah'a muhtaç olma}, firâr {Allah'a kaçıp sığınma} ve nefsten kendisine isâbet eden her daveti sıkı sıkıya inceleme gibi ameller yardımıyla sürekli hareket hâlinde olmaktır. Bu mânâya vâkıf olabilen kişi, işâretlerde yer alan bütün dağınık mânâları, tasavvufun mânâsı içerisinde {derli toplu bir bütün olarak} bulmuş olur. (*'Avârif*, 40)

* *Tasavvuf*, halka karşı ahlâklı, Hakk'a karşı sâdık olmaktır. (*'Avârif*, 138)

* *Tasavvuf*, zâhirde ve bâtında şerîatın edeblerine devam etmektir. Bunlar da ilâhî ahlâktır. Denilmiştir ki: *"Mekârim-i ahlâkı gerçekleştirmek, süflî ahlâktan sıyrılmakla aynı mânâya gelir."* (*Istılâh*, 541)

* Allah seni saflaştırsın! *Tasavvuf*un durumu acâib, şânı garîb, sırrı latîftir. İnâyet sâhiblerinden ve sadakat yolunda yürüyenlerden başka hiç kimseye ihsân edilmez. Onun ikrar ve inkâr perdeleriyle örtülen işleri ve sırları vardır. (*Tedbîrât*, 112)

* *Tasavvuf* ilâhî ahlâkla ahlâklanmaktır. (Kâşânî, 156; *Câmi'*, 79)

* *Tasavvuf*, kalbin Allah için tecrîdi, Allah'tan başka her şeyin küçük görülmesi, yani O'nun azametine izâfe edilmesidir. (*Buğye*, 15)

* *Tasavvuf*, zâhirde ve bâtında şerîatın edeblerine devam etmektir. Bunların zâhirdeki hükmü bâtında, bâtındaki hükmü de zâhirde görülür. Bu iki hükümden de kendisinden başka hiçbir kemâlin bulunamayacağı kemâl hâsıl olur. (*Buğye*, 15)

* *Tasavvuf*, ilâhî ahlâkla ahlâklanmadır. Tasavvuf işi, onu bu yolla alan kişi için kolay bir iştir. Bu kişi, nefsi lehine hükümler çıkararak bu yolda Hakk ölçüsünün dışına taşmaz. (*Buğye*, 16)

* *Tasavvuf "safâ"*dan gelir, bu köktendir. Lafzında kalb {harf değişmesi} vardır. Kelimenin aslının sonunda *vâv* harfi vardır, ancak *vâv fâ'*dan önce gelmiştir. Çünkü mücerred masdarının aslı *safv*'dır. Sûfînin *"sûfî"* olarak adlandırılması, sırlarının safâsı {içlerinin temizliği} ve hareketlerinin saflığı, yani zâhirinin {davranışlarının} ilâhî emirlere muhâlefetten temizlenmiş olması sebebiyledir. Şübhesiz bu da sırlarının bulanıklıklardan arınmış olmasındandır.

Sûf {yün elbise} giymelerinden dolayı *"sûfî"* şeklinde adlandırılmalarına gelince, bu da bir görüştür. Ancak bu topluluk, tevâzû sebebiyle yün elbise giymekle temâyüz etmemiştir. Yalnızca yün elbise de giymemiş, pamuk gibi kumaşlardan yapılmış elbiseler de giymişlerdir. Üstelik bir kişi, insanları sûfî, sâlik ya da zâhid olduğuna inandırmak, kendisine saygı duyulmasını ve teveccüh gösterilmesini sağlamak için yün elbise giydiğinde, bu durum kınanmayı gerektirecek riyâ türü bir davranış olur. (*Buğye*, 17)

* Hakîkat ehlinin dilinde *tasavvuf*, sûfîlerin ahlâkıyla ahlâklanmak, onların sülûk esaslarıyla alâkalı intizamlarına, onların yaptığı gibi sarılmaktır.

Kuşeyrî demiştir ki: *"Bu ismin Arabca olduğunu gösteren bir kök ve kıyas yoktur. Bu ismin ancak lakab hükmünde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kelimenin, kamîs {gömlek} giyilmesine 'takammese {gömlek giydi}' şeklinde isimlendirilmesinden hareketle, sûf {yün} kelimesinden 'tesavvefe {yün giydi}' mânâsında tasavvuf olarak türetildiğini söyleyenler*

vardır. Bu da bir görüştür. Ancak, Arabca kaideleri bakımından münâsib görünmekle birlikte, yün elbise giydikleri için bu isimle adlandırılan tek topluluk onlar değildir.

Kelimenin, Hz. Peygamber'in ﷺ mescidine mensûb olan 'Suffe'den geldiğini söyleyenler vardır. 'Safâ' kökünden türetildiğini söyleyenler de vardır. Sûfilerin {Allah'a yakınlık konusunda} ilk safta bulunmalarından dolayı 'saff-ı evvel şeklinde, 'saff' kökünden türetildiğini söyleyenler de vardır. Bu son üç görüş mânâ bakımından yakın, ancak lafız yönünden alâkasızdır. Suffe'nin nisbeti 'suffî', safânın nisbeti 'safâî', saff'ın nisbeti de ise 'saffî' şeklinde gelir.

İnsanlar tasavvufun mânâsı ve sûfînin kimliği hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Denilmiştir ki: 'Tasavvuf kötü ahlâktan tamamen kurtulmak, güzel ahlâkın tamamına sarılmaktır.'

Bir başka görüşe göre 'Hâlleri murâkabe etmek ve edebe sarılmaktır.'

Bir başka görüş 'Her vakitte en mühim işle uğraşmaktır.'

Cüneyd demiştir ki: 'Her türlü alâkadan kurtulup Allah'la birlikte olmaktır.' Yine o şöyle demiştir: 'Hakk'ın seni sende öldürmesi, kendisiyle diriltmesidir.' Onun bir başka sözü de şudur: 'Tasavvuf, barışı olmayan savaştır' Yine onun bir sözü 'Tasavvuf, derli toplu bir zihinle Allah'ı zikretmek, semâ ile vecde gelmek ve {Kur'ân ve Sünnet'e} uyarak amel etmektir.'

Şiblî demiştir ki: 'Tasavvuf, hiçbir kaygı taşımaksızın Allah'la beraber bulunmaktır.'

Denilmiştir ki: 'Tasavvuf ahlâktır, ahlâk bakımından senden üstün olan, safâ bakımından da üstündür.'

Yine denilmiştir ki: 'Kovulsa da Sevgili'nin kapısından ayrılmamaktır.'

Yine 'Lüzumsuz şeylerden kaçınmak, temiz kalbli olmaktır' da denilmiştir.

Bir başka târîf de şudur: 'Şân ve şöhretin düşmesi, dünyâ ve âhirette yüzün kararmasıdır.'

Bir başka târîf 'Kendisiyle insânî alâkaların yok olduğu bir hâldir.'

Ebû Ali Dekkak demiştir ki: 'Tasavvufu şu şekilde târîf edenlerin târîfi en güzel târîftir: Tasavvuf, ancak Allah'ın nefslerini çöplüğe attığı bir topluluğu ıslah edebilecek bir yoldur.'

Denilmiştir ki: 'Sûfî hiçbir şeye sâhib olmayan, hiçbir şeyin de kendisine sâhib olamadığı kişidir.' Yine denilmiştir ki: 'Sûfî kanını heder, malını helâl gören kişidir.'" (Câmi', 262)

* *Tasavvuf*un hakîkati, şehvetlerden kesilmek, dünyâyı, sevilen şeyleri, arzu edilen şeylere meyletmeyi terk etmektir. Sekiz haslete dayanır: Sehâ, rızâ, sabır, işâret, gurbet {garîblik}, yün giymek, seyahat ve fakr. Sehâ Hz. İbrâhîm'e عليه السلام, rızâ Hz. İshak'a عليه السلام, sabır Hz. Eyyûb'a عليه السلام, işâret Hz. Yahyâ'ya عليه السلام, gurbet Hz. Yusuf'a

ﷺ, yün giymek Hz. Mûsâ'ya ﷺ, seyahat Hz. Îsâ'ya ﷺ, fakr da Hz. Muhammed'e ﷺ aittir. Hepsine salât ve selâm olsun. (*Câmi'*, 263)

* Ebû Muhammed Ruveym[rh] der ki: "*Tasavvuf şu hasletler {nitelikler} üzerine kurulmuştur: Fakr ve Allah'a muhtaç olma esasına sarılmak, tevâzû ve tezellülü {alçakgönüllülüğü} tahakkuk ettirmek, {Allah'a tam bir teslîmiyetle} îtirâz ve ihtiyârı terk etmek.*" Yine o şöyle demişti: "*Kişinin, Allah'ın murâd ettiği şeye tam olarak boyun eğmesidir.*"

Ebu'l-Kasım Cüneyd ise şöyle der: "*Allah ile beraber hiçbir alâkanın kalmamasıdır.*" Yine o şöyle demiştir: "*Hakk'ın seni sende öldürmesi, kendisiyle diriltmesidir.*" Yine onun bir sözü "*Tasavvuf, derli toplu bir zihinle Allah'ı zikretmek, semâ ile vecde gelmek ve {Kur'ân ve Sünnet'e} uyarak amel etmektir.*" Onun bir başka sözü de şudur: "*Tasavvuf, barışı olmayan savaştır.*"

Cüneyd'in bir başka sözü ise şudur: "*Sûfî yeryüzü gibidir; kötü olan her şey ona atılır, ama ondan hep iyi şeyler çıkar.*"

Mârûf Kerhî demiştir ki: "*Tasavvuf, hakîkatleri almak, halkın elinde bulunan şeylerden ümîdi kesmektir.*"

Sehl b. Abdullah {Tüsterî} ise şöyle demiştir: "*Sûfî bulanıklıklardan arınmış, fikirlerle dolmuş, kendisini sevindirecek şeylerden vazgeçerek Allah'a yönelmiş olan kişidir. Gözünde altınla çamur birdir.*"

Ebû Muhammed Cerîrî de "*Tasavvuf, bütünüyle yüce ahlâka sarılmaktır*" demiştir.

Sûfîlerden birine göre "*Tasavvufun başı ilim, ortası amel, sonu mevhibedir.*"

Ebû Hafs[rh] şöyle demiştir: "*Tasavvufun tamamı âdâbdır. Her vaktin, her makamın ve her hâlin bir edebi vardır. Vakitlerin âdâbinâ sarılan, {kendilerine sûfî denilen ve gerçek er olan bu} adamların ulaştığı mertebelere ulaşır. Âdâbı zayî edense, yakın olduğunu sansa bile, gerçekte {o noktadan} uzak düşer, kabûl edildiğini ümîd etse de merdûddur.*"

Ebû Ali Rûzbârî de demiştir ki: "*Tasavvuf, kovulsa da Sevgili'nin kapısından ayrılmamaktır.*" (Nebhânî, II, 340)

* *Tasavvuf* kelimesi sülûka, *mutasavvıf* kelimesi de tarîkattaki {yoldaki} sâlike delâlet etmek için kullanılmıştır. Bu kelimelerin kökü hakkında ihtilâf vardır. Sûfînin Allah'la beraberken, havaya atılmış yün tozları gibi hiçbir tedbîri olmadığından dolayı, yün mânâsına gelen "*sûf*"tan türediği söylenmiştir. Övülmeye değer vasıflarla güzelleşip, kınanmayı gerektirecek vasıfları terk etmelerinden dolayı, "*sıfat*"tan geldiği de iddiâ edilmiştir. Hz. Peygamber'in mescidindeki "*Suffe Ashâbı*"ndan geldiği de söylenmiştir. Orada Suffe Ashâbı'nın bir mekânı vardır. Bu sebeble sûfî onlara tâbî olur. (*Rihle*, 16)

* *Tasavvuf*tan murâd, Allah'ın ubûdiyyet husûsundaki haklarını gözetme yolunda her şeyini fedâ etmek, Muhammedî vasıflarla vasıflanmak, ibâdet ve tâatlarla Allah'a yaklaşmak, Allah yolundaki büyük ve küçük cihadda nefsini ve

kıymetli olan her şeyini fedâ etmek, Allah ﷻ ve Peygamber ﷺ sevgisinde eriyip gitmektir {ya da kendini onların sevgisine adamaktır}. (*Rihle*, 18)

* *Tasavvuf*, ilâhî mârifetler yoluyla iki cihan saadeti veren hikmettir. (*Rihle*, 25)

* Mevlânâ Şeyh Zerrûk buyurmuşlardır ki: "*Tasavvufun bine ulaşan târîfi ve tasviri yapılmış, bu husûsta pek çok açıklama getirilmiştir. Bunların tamamı Allah'a sadakatle yönelme noktasında toplanabilir. Bütün târîf, tasnif ve açıklamalar ancak bu {tek noktanın} değişik yönleridir.*"

Şeyh {bir defasında da} şöyle demiştir: "*Mutlak ve tek hakîkat husûsundaki farklı görüşlerin çoğalması, onun bütününün idrâk edilmesinden uzak kalındığına delâlet eder. Ancak bu farklı görüşler tek bir temel üzerinde toplanabilirse, o husûsta söylenen her şeyi içine alır. İfâde, kendisinden anlaşılan mânâ îtibâriyle bu asla ait olur. Vâkî olan {bu temel dışındaki diğer} sözlerin tamamı, tafsîlâta {ayrıntılara} dâir olup, bunlardan her biri, {onu söyleyen kişinin} ilmine, ameline, hâline, zevkine ya da buna benzer tecrübelerine ait misâline göre farklı farklı olabilir. İşte tasavvuf husûsundaki farklı görüşler bundan ileri gelmektedir.*"

...Serî Sakatî şöyle der: "*Mutasavvıf isminin üç mânâsı vardır: O, mârifetinin nûru verâının nûrunu söndürmeyen, bâtın ilminde Kitâb ve Sünnet'in zâhirine aykırı konuşmayan, kerâmetleri Allah'ın haram kıldığı perdeleri yırtma iddiâsını taşımayan kimsedir.*"

Sehl b. Abdullah Tüsterî de şöyle der: "*Sûfî, kalbi kederden {bulanıklıktan} arınmış mânâsında safâdan türetilmiştir. Böylece fikirle dolmuş, beşerle alâkayı kesmiş ve onun yanında altın ile toprak bir olmuştur.*"

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle der: "*Tasavvuf ne ilimdir, ne de şekil. Ancak ahlâktır. Şekil olsaydı, mücâhedeyle elde edilebilirdi. İlim olsaydı, öğrenmekle elde edilmesi mümkün olurdu. Lakin o Allah'ın ahlâk ile ahlâklanmaktır. Senin gücün, ilâhî ahlâka ilim ve şekille yönelmeye yetmez.*" Yine şöyle der: "*Sûfiler, kalblerini beşerî kederlerden, nefslerin âfetlerinden arındırmış kimselerdir. Kendi şehvetlerinden o derece azad olmuşlardır ki, artık ne mâlik {sâhib} olurlar, ne de memlûk {kendisine sâhib olunan, kul, başkasına bağımlı kişi}.*"

Cüneyd şöyle der: "*Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürüp kendisiyle diriltmesidir.*" Yine şöyle der: "*Tasavvuf, kulun içinde ikamet ettiği bir sıfattır.*" Ona "*Peki Hakk'ın sıfatı mıdır, yoksa halkın mı?*" diye sorulunca da şöyle karşılık vermiştir: "*Hakîkati Hakk'ın, şekli ise halkın sıfatıdır.*"

Cüneyd ayrıca şöyle der: "*Tasavvuf, kalblerin bir daha zaaflara dönmeyinceye kadar tasfiyesi {temizlenmesi}, tabîattan kaynaklanan beşerî ahlâkın terkedilmesi, beşerî sıfatları zelîl kılmak, nefsin hiddetlerinden kaçınmak, rûhî sıfatlarla bezenmek, hakîkat ilimleriyle uğraşmak ve şerîat husûsunda Resûlullah'a ﷺ tâbî olmaktır.*"

Şiblî de şöyle der: "*Tasavvuf, maddî olandan korunmaktır.*" Yine şöyle demiştir: "*Tasavvuf, sûfînin olmadan önce olduğu gibi olmasıdır.*" Şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: "*Sûfî halkla alâkayı kesen, Hakk'la ittihâd eden {birleşen} kimsedir. Nitekim Allah*

şöyle buyurmuştur: 'Seni kendim için seçtim.' [Tâhâ, 20/41] *{Aynı zamanda} tasavvuf, {Hakk'dan} başka her şeyle alâkayı kesmektir. Allah 'Sen beni asla göremezsin!'* [Âraf, 7/143] *buyurarak buna işâret etmiştir."*

Ona *"Sûfî neden 'ibnü'l-vakt' olarak adlandırıldı?"* diye sorulunca şu karşılığı vermiştir: *"Çünkü o kaybettiğine üzülmez, elde olandan da bir şey beklemez."* (*Rihle*, 27)

* *Tasavvuf*, bu husûsta yazılmış olan kitâbların okunmasında değil, ancak kalbin kötü hastalıklardan ıslah edilip temizlenmesinde, nefsin terbiyesi, ayıplarının denetlenmesi ve aslî cevherine döndürülmesindedir. (*Rihle*, 38)

* Sûfîler, *ilm-i tasavvuf*un {tasavvuf ilminin}, fıkhın konularından olduğu ve umûmî olarak en şerefli ilim olduğu husûsunda icmâ etmişlerdir. Çünkü onun konusu isim, sıfat, fiil ve hükümleriyle Allah'ın nasıl tecellî ettiğini bilmektir. Bu ise, iki dünyâ saadeti kazandıran ilâhî bir hikmettir. (*Nefehât*, 21)

{Ayrıca bk. **safâ'**; **sûfî-mutasavvıf-mustasvif/sûfîyye**}

tasavvuf-ı hulkî (تصوّف خلقي) * Ehl-i Sünnet'in havâssı, *tasavvuf-ı hulkî* adıyla nefes ve nefslerini Allah'la beraber denetleme, kalblerini gaflet yollarından koruma husûsunda şöhrete sâhib olmuşlardır. İbrâhîm b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Mârûf Kerhî, Serî Sakatî, Bişr-i Hâfî ve Hâris Muhâsibî bunlardandır. (*Ravza*, 614)

tasliye (تصلية) * Zâkir hakkında, üç mertebede rahmetin varlığı için kullanılır. İlk mertebede ehl-i zâhir, ikinci mertebedeki ehl-i bâtın, üçüncü mertebedeki ise velîler ve nebîler için rahmetin var olmasıdır. Onlara ait olan rahmet, yeryüzünde yaşayanlar ve hayvanlar, sonra melekler, cennet ehli, mü'minlerin rûhları, daha sonra velîler, nebîler ve {ilâhî} huzûr ehli için çoğalır. (*Ravza*, 304)

tasrîf (تصريف) * *Tasrîf*in {Allah tarafından tasarruf etme yetkisine sâhib kılınmanın} üç mertebesi vardır: Nefsle tasrîf, cemâdâtla {cansız varlıklarla} tasrîf ve halk ile tasrîf. Nefsle tasrîf, fakîrin {dervişin} nefsiyle tasarrufta bulunmasıdır. Bu durumda onun katında Allah'tan başka hiçbir şey kalmaz.

Cemâdâtla tasrîf, fakîrin {meselâ} kilitli kapılar ardında hapsolması, kapılardan birine gelip o kapıyı çaldığında, hemen kapı açılması ve onun da dışarı çıkmasıdır.

Halk {yaratma} ile tasrîf ise {şöyle olur}: Bir zamanlar biz beş yaşında bir çocuktuk. Derdik ki: *"Filan hasta olacak."* Gerçekten o kişi hasta olurdu. *"Filan ölecek"* derdik, o ölürdü. *"Filan zengin olacak"* dediğimizde, o da zengin olurdu. İşte böyle dediğimiz çıkardı. {Halk ile tasrîf de budur.} (*Nefehât*, 74)

tatavvu'-ı mutlak bi's-salâh (تطوّع مطلق بالصلاة) * *Tatavvû-ı mutlak bi's-salâh*ın {mutlak nâfile namazın} en fazîletlisi gece namazıdır. (Receb, 30)

tavârık-tavâli‘ (طوالع – طوارق) {bk. **levâ’ih-levâmi‘-tavâli‘-tavârık-şevârık-kādih**}

tavîl (طويل) * *Tavîl*, ilâhî isimlerin tecellîlerinden kulun bâtınında ilk olarak ortaya çıkan şeydir. Bâtınının nûrlanması sebebiyle kulun ahlâkı ve vasıfları güzelleşir. (*Câmi’*, 88)

tavr (طور) * *Tavır*, iki zamanda aynı olarak kalmayan şeydir. İnsan tavırlar toplamıdır. İnsan her an yeni bir yaratılıştadır. Bir tavır ona hayat verdiğinde, onu yeni bir yaratılışla alâkalı başka bir tavır izler. Nitekim insan yokluktan yaratılmış, hükmî mânâda ve mukadder olarak yokluğa nisbet edilmiştir. Senin hakîkatin {aslında} Allah’ın ilminin hakîkatiyle bilmekten ibârettir. (*Rihle*, 336; *Nefehât*, 68)

tayfûriyyûn (طيفوريّون) * *Tayfûriyyûn*, kendilerini Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ el-Bistâmî’ye nisbet ederler. Bistâmî, sûfîlerin reislerinden ve büyüklerindendir. Tasavvuftaki yolu galebe ve sekrdir. Yüce Hakk’ın ﷻ galebesi ve mehabbetinin sarhoşluğu, insanoğlunun irâdesi ve çabası ile kazandığı şeyler cinsinden değildir. Kesb {kazanma, amel etme} dâiresinin hâricinde kalan her şeye dâvet etmek bâtıldır. Bu husûsta taklîd de imkânsızdır. Şübhesiz sekr, sâhî {ayık} kişinin sıfatı olmaz. İnsan sekri kendine celbetme gücüne sâhib değildir. Sekrân {sekr hâlinde olan} ise kendisi mağlûb olan kişidir. Halka iltifât edemez ki, tekellüf {zorlama} türünden sıfatlar ortaya koyabilsin. (Hücvîrî, 219)

* ...Bistâmîler sekri sahvdan üstün tutarlar. Bu sebeble, {*şatahât*ından birinde} Ebû Yezîd Bistâmî[ks] demiştir ki: “*Benim sancağım, Muhammed’in sancağından daha yüksektir.*” {O, bu sözünde,} kendi sancağıyla velâyet sancağını, Hz. Muhammed’in sancağıyla da nübüvvet sancağını kasd etmiş, sekre dönük olan velâyet sancağını, sahva dönük olan nübüvvet sancağına tercîh etmiştir. Bazı sûfîlerin, velâyetin nübüvvetten üstün olduğu görüşü bu kabildendir. Bunun böyle olması, onların velâyeti Hakk’a, nübüvveti ise halka müteveccih görmelerinden dolayıdır. Hakk’a müteveccih olan bir şeyin, halka müteveccih olan bir şeyden daha üstün olduğu husûsunda hiçbir şübhe yoktur... (*Mektûbât*, I, 101)

{Ayrıca bk. **nakşbendiyye**}

tayr (طير)

* *taze dala konan kuşu gözetsin Allah*
bütün açıklığıyla getirdi bana
haberin en doğrusunu

Tayr {kuş}, dal üzerindeyken Hz. Peygamber’e davet ediyor. Benât {taze dal} onun neş’esi, doğuşudur. Tayr ise Hakk’ın dünyâ semâsına inişini haber verdiği

zaman onun latîfesidir. Hadîste *"Fecr ortaya çıkıncaya kadar"* ifâdesi geçmektedir. Kalbler o latîfeye ait olunca, Allah Teâlâ ve nefslerle birlikte olan vakitler bulunur. Bunların nasîbleri, vaktin Hakk'ın inişine ve tabiî heykeller {sûretler, şekiller} gecesinde zuhûr edişine nisbet edilmesidir. (*Tercümân*, 156)

ta'zîm (تعظيم) **Tâzîm*in ilk inceliği, emir ve yasaklara tâzîm göstermektir. Bu da, azîmete karşı ruhsatın yapılmamasıdır. İkinci inceliği, {sâhib olduğu} herhangi bir bilgi ya da {taşıdığı} herhangi bir amaçtan dolayı karşı çıkmaktan sakınarak {kadere ait} hükme tâzîmde bulunmaktır. Üçüncüsü ise, ameli O'ndan başka hiçbir sebeble yapmamak, bilerek ve isteyerek O'nun hakkını çiğnememek ve kendisinde O'nun aleyhine hak görmemekle Hakk'ı tâzîm etmektir. (*Ravza*, 488)

tebeccüh (تبجّح) * *Tebeccüh*, nefsi, hak etmediği büyük işlere lâyık görmektir. (*Mîzân*, 74)

tebeddül (تبدّل) * Sehâbete {çığlık atmaya} götüren şey ve ayağın kaymasının delîli olup, televvün {renkten renge girme, sürekli değişme} ateşinin ilmi ve hayâ bağını koparmasıdır. (*Ravza*, 691)

tebettül (تبتّل) * *Tebettül*, inkıtâ {kesilmek, kopmak} demektir. İlk inceliği, hakîkati müşâhede etmek üzere isteklerden ve hazlardan tamamen sıyrılmaktır. İkincisi, hevâdan kaçınmak sûretiyle nefse meyletmemek, {halkla} ünsiyet rüzgârına kapılmak ve keşfi koklamaktır. Üçüncüsü ise ilk hâlinin tecrîd olması {sadece ilk kulluk hâlinin kalması} ve cem'in başlangıcına nazar etmektir. (*Ravza*, 480)

tebzîr (تبذير) * *Tebzîr*, gereksiz zamanda gereksiz yere harcamada bulunmak, savurganlık demektir. (*Mîzân*, 77)

tecâfî (تجافي / تجاف) * *Tecâfî*, dâru'l-gurûr {aldanma diyarı} olan bu dünyâdan kalben ayrı durmak, dâru'l-hulûd {ebedilik yurdu} olan âhirete yönelmek ve himmetin künhünü Allah'a döndürmek demektir. Bu durumun gerçekleşmesi, ancak mal ve makamdan büsbütün yüz çevirip, buna mânî olan bütün meşguliyet ve engellerden sıyrılmakla tamamlanır. (*Munkız*, 134)

tecellî-istitâr (تجلّي / إستتار – تجلّ) {**eymenü'l-eflec**; **fetâtü'l-hayy**; **rabvetü'l-hamrâ'**; **tecellî-yi evvel**; **tecellî-yi sânî**} * *Tecellî*, söz ve davranışlarda sadıklara benzemek ve sadıkların davranışlarıyla bezenmektir. (*Lumaʿ*, 439)

* **Sehl {-i Tüsterî} demiştir** ki: *"Tecellî üç hâlde olur: Zât'ın tecellîsi mükâşefedir. Zât'ın sıfatlarının tecellîsi nûrlar mahallidir. Zât'ın hükmünün tecellîsi ise, içindekilerle beraber âhirettir."* (*Ta'arruf*, 90)

* *İstitâr*, beşeriyyetin {beşerî varlığın}, seninle gaybı temaşa arasında perde olmasıdır. Beşeriyet perdesinin kalkmasının mânâsı, Allah Teâlâ'nın seni, gaybdan sana gelen vâridler {keşf ya da tecellîler} altında tutmasıdır. Zira beşeriyet, gayb hâllerine mukavemet edemez. Tecellînin ardından gelen istitâr ise, araya eşyâ girdiği için onu müşâhede edememendir. (*Ta'arruf*, 91)

* *Setr* ve *tecellî*; avam perdeler içinde, havâs ise daima tecellî içindedir. Allah bir şeye tecellî ettiği zaman ona huşû verir. Gözü {hakîkatlerden} perdeli olan O'nu müşâhede etmeyle, ebedî tecellîye mazhar olan ise O'nun huşûuyla vasıflanır. Setr avama cezâ, havâssa rahmettir {avama cezâ gibi gelir, ama havâss onun rahmet olduğunu bilir}. Çünkü eğer, onlara keşf olunan şeyler halka gizli kalmasaydı, hakîkatin gücü karşısında mutlaka yok olurlardı. Fakat o, nasıl keşf ehline zuhûr ediyorsa, diğer insanlara da öyle örtülü kalır. (Kuşeyrî, 42)

* *Tecellî*, Hakk nûrlarının, Hakk'ı kalbleriyle görmeye lâyık olan ikbal sâhiblerinin kalblerine, ikbal hükmüyle te'sîr etmesidir. Bu rü'yetle {görmeyle}, gözle görme arasındaki fark, {bunda} tecellî edenin istediği zaman görünüp, istediği zaman görünmemesi ya da bir vakit görünüp bir vakit görünmemesidir. (Hücvîrî, 462)

* Allah'ın fiilleriyle *tecellî* etmesi, rızâ ve teslîmiyeti saflaştırır. Sıfatlarıyla tecellî etmesi ise, heybet ve üns kazandırır. (*'Avârif*, 93)

* *İstitâr*, kalbin sıfatlarındaki gücün kemâlinden dolayı, nefse ait vasıfların yok olmasının işâretidir. *Tecellî* ise, O'nun bazen fiilleri, bazen sıfatları, bazen de Zât'ı ile zuhûr etmesi şeklinde olur. Hak Teâlâ, istitâr durumunu havâsta, hem kendileri, hem de başkaları için bir rahmet olarak devam ettirmiştir. Bu durumun onlar için rahmet olması, kendilerinin bu sayede nefslerinin ihtiyacını görmeye yönelebilmeleridir. Başkaları için rahmet olması ise, eğer istitâr hâlleri kendilerinde olmasaydı, cem'ul-cem' hâlinde kaybolup, Vâhid ve Kahhâr olan Allah huzûrunda, O'nun müşâhedesine kapılmaları mümkün olmazdı.

İstitâr, kalbî sıfatların gücünün kemâliyle, nefsî sıfatların yok olmasına işârettir. *Tecellî* de bunlardandır. Tecellî, fiiller ve sıfatlar yoluyla olur. Zât yoluyla da olur. Hakk Teâlâ, havâssa, kendilerine ve diğer insanlara rahmet olarak istitârı bâkî kıldı ki havâs, onunla kendi işlerine dönebilsinler.

Diğer insanlar için istitâr olmasaydı, havâssın cem'i, cem'deki istiğrâklarından ve Vâhid ve Kahhâr olan Allah'ın zuhûr edişlerinden fayda sağlamaları mümkün olmazdı. (*'Avârif*, 309)

* *Tecellî* aklın, fikir ve mizâc kayıtlarından sıyrılarak mutlak cevherle idrâk ettiği aklî olmayan keşflerdendir. Nefsânî olursa, riyâzet ve mücâhedeler sırasında fark ve ayırd edilebilen perdelerin açılmasından sonra, mizâc kayıtlarından sıyrılmış mutlak hayâlî nefslerde ortaya çıkar. Rûhânî olursa, aklî ve nefsânî perdelerin

açılmasından ve Rahmânî nefeslerin doğmasından sonra ortaya çıkar. Rabbânî olursa, ya tenezzül ya mîrâc ya da sırların nüzûlü yoluyla olur. Bu tür olanı, isimlerle alâkalı mertebelerin artmasıyla artar.

Hakk'ın esmâ {isimler} mertebelerinden her birinin tecellîleri vardır. Bunların en yücesi, mükâşefenin tamamını bahş eden cem'î, ahadî, ilâhî tecellîdir. Bunun üzerinde, mertebeleriyle beraber Hakîkatler Hakîkati'nin keşfi, nefsin ve 'amânın hakîkati, ilâhî hakîkat ve tabîatin tüm hakîkatini veren Zâtî tecellî yer alır. (*İnşâ'*, 35)

* *Setr*; seni meşgul eden şeyleri senden gizleyen her şeydir. "*Setr, kevn {madde} perdesidir*" denilmiştir. Buna bazen âdet ve alışkanlıklarla, bazen amellerin netîceleriyle uğraşmak sebeb olur.

* *Tecellî*, gaybların nûrlarından kalblere açılan şeydir. (*Istılâh*, 534)

* Bil ki, ilâhî *tecellî* daima perdesizdir. Ama o, olduğu gibi bilinemez. Bu, Allah'ın, kelâmını daha yokluk hâlindeyken duyarak yarattığı âlem için kullanılır. O "*Kün {Ol}*" dedi, âlemin olduğuna şâhid oldu, ama âlem Hakk'ı müşâhede edemedi. O, mümkünlerin en gözle görülür olanı üzerindeki yokluk perdesinden başka bir şey değildir. Işığın karanlığa zıt olması gibi, kendisi yok olan bir şey, mevcûd olanı idrâk edemez. Işığın olduğu yerde karanlık olmaz. Adem ve vücûd {yokluk ve varlık} da böyledir. Âleme mümkün ve en hızlı şekilde istîdâdı kabûl ederek var olmasını emrettiğinde, onun orada olduğunu görürsün. Çünkü onda {âlemde} vücûd îtibâriyle değil, sübût îtibâriyle bilkuvve {potansiyel} olarak işitme bulunduğu gibi, aynı şekilde görme de vardır. Mümkün {sonradan olan varlık}, nûrla boyanmış olarak bulunduğunda, adem {yokluk} ortadan kalkar, gözleri açılır ve vücûdu, hayr-ı mahz {hayrın ta kendisi} olarak görür. O'nun ne olduğunu bilmez, O'nun {kendisine} var olmasını emrettiğini de bilmez.

İşte tecellî, kendisine vücûd vereni bilgi bakımından görmeyen varlığa, O'nu bilgi olarak ifâde eder. Nûrla boyandığında, vücûda {varlığa} iltifât eder, ademi görür, hemen onu tahakkuk ettirir {gerçekleştirir}. Gökyüzünden yayılan karanlık gibi, kendisinden {yokluk} yayıldığı zaman nûrla karşılaştığında der ki: "*Bu nedir?*" Sağdan gelen nûr ona "*Bu, O {olan} sensin. Eğer sen nûr olsaydın, karanlıkta hiçbir ayn zuhûr etmezdi. Ben nûr'um, ben o zuhûrun gittiği yol'um*" der. (*Fütûhât*, II, 299-300)

* Sûfîlere göre *tecellî*, kalblere gayb nûrlarından açılan şeylerdir. Bu da çeşitli makamlara ayrılır. Mârifet ve sırlara dâir husûslardan mücerred {soyut} mânâların, nûrların, aslı melekler olan rûhların, ilâhî nefeslerin, tabîatin, isimlerin, mertebelerine göre var olması temel ilkelere bağlı olan mevâlîd {hazarât-ı hamseden doğan mevcûdlar}, {bunları varlık alanına çıkaran asıllar olan} ümmehât, {bunların ortaya çıkmasını sağlayan} sebeb ve illetlerin nûrlarıyla alâkalı unsurlar, bu makamlar arasında yer alır.

Bu nûrlardan her biri bir ufuktan doğarak; körlük, perde, yara, iltihab ya da diğer göz hastalıklarından sâlim olarak basîret gözüne ulaştığı zaman, kendisine yayılan nûrlardan her biri sayesinde keşfolunur ve böylece mânâların zâtları oldukları gibi âyân olur. Kendilerine delâlet eden lafız ve kelimelerin sûretleriyle irtibâtları da âyân olur. Bu sûret {ya da nûrlar} göze müşâhede yoluyla, hakîkatlerin mâhiyetini herhangi bir vehim ve aldanmaya mahal bırakmadan, hakîkatte nasılsa öyle verir.

Bu mânâların zâtlarıyla {asıllarıyla} beraber, bu zâtlara doğru ve bu zâtlardan hareket ederek akan nûrlar, önümüzde akan nûrlar, ardımızda, bize uyanlarla beraber akan nûrlar, îmânımızdan neş'et edip bizi te'yîd eden nûrlar, şemâilimizden neş'et edip yakînimizi artıran nûrlar, üstümüzde bize fayda sağlamak için akan nûrlar, altımızda her türlü tasarrufa mâlik olduğumuz nûrlar, bizim ta kendisi olduğumuz nûrlar bunlardandır. Bu sonuncu nûrlar, müjdelerimizde müjdelediğimiz, şiirlerimizde dile getirdiğimiz asıl maksaddır. (*Fütûhât*, II, 475)

* *Setr*, maddî perde olup, bazen alışkanlıklar, bazen amellerin netîceleri {Allah ile kul arasında} perde olabilir. Sebebler, ilâhî perdelerdir. Bu perdelerin, ancak {kendilerine sebeb olan} bu alışkanlıklar ve amellerin netîceleri husûsundaki düşünceyle birlikte kaldırılması doğru olabilir. Bunların kaldırılması bırakılmasıdır. Bunların mahvı, hakîkatte isbâtıdır.

Setr, avâm hakkında kendilerine emirlere muhâlefet takdîr edildiği için umûmî bir ilâhî rahmettir. Avâmın onlara göre hareket etmesi lâzımdır. Onlar sürekli olarak keşf ve tecellî ile amel edemezler. Çünkü setr altında olmaları gerekir. Bundan dolayı, ilmî tecellî ehlinden mahrûmiyet {setr konusundaki kısıtlama} kaldırılmıştır. Onlar hakkında herhangi bir mahrûmiyet kalmamıştır. Bilakis onlara tasarruflarında istedikleri şeyi yapmaları mübâh kılınmıştır. (*Fütûhât*, II, 543)

* *De ki obanın gençlerine*
Korumaktır sözümüz
Necd tepelerinin eteğinde
cumartesi tecellînin başlangıcı
en yücesi mertebelerin
sevinç yurdundan
ferdâniyetten gelen
o al renkli tepeler üzerine

"*Kul fetâtü'l-hayy {De ki obanın gençlerine}*" bilhassa bu rûhlara münâsib rûhu kasd eder. "*Mev'idene'l-himâ {Korumaktır sözümüz}*" müşâhede mertebelerinden herhangi birinde izzet perdesini veya ayrılış esnâsında bu bedenin tedbîrini kasd eder. "*Ğudeyye {tecellînin başlangıcı}*" tecellî zamanının başlangıcıdır. Bu başlangıç cumartesidir. Çünkü o gün haberde vârid olduğu gibi rahatlayıp dinlenme günüdür. "*Rubâ Necd*" yüce makamı kasd eder. "*ale'r-rabveti'l-hamrâ {al renkli makama}*" cemâl

makamını kasd eder. Çünkü renkleri tasnif edenler kırmızı rengin en güzel olduğunu söylerler. "*Min cânibi't-davâ*" mertebelerin yüce olanını, "*eymeni'l-eflec*" de sevinç yerlerini kasd eder. "*el-Alemu'l-ferd*" ahadiyyetin altında olan ferdâniyyet mertebesidir. (*Tercümân*, 189)

* *Setr*, maddî perde ve alışkanlıklarla, amellere takılıp kalmak gibi seni meşgul eden şeylerden perdeleyen her şeydir. (Kâşânî, 99; *Câmi'*, 85)

* *Tecellî*, kalbde gayb nûrları cinsinden zâhir olan şeydir. *Tecellî-yi evvel* {ilk tecellî}, zâtî tecellîdir. Bu, Zât'ın yalnızca Zât için tecellîsidir. Bu mertebe, hiçbir sıfat ve sûreti bulunmayan ahadiyyet mertebesidir. Çünkü Hakk'ın vücûd-ı mahzı [vücûd-ı sırfı (*Câmi'*)] {Zât'ın mutlak vücûdu} olan Zât, O'nun ayn'ının vahdetidir. Çünkü, Hakk'ın vücûd olması bakımından, vücûdun dışında olan *şey*, adem-i mutlaktan {mutlak yokluktan} başka bir şey değildir. Bu da eşyâ-yı mahzdır {şeylerin ta kendisidir}. O, ahadiyyetinde vahdet ve taayyüne muhtaç değildir. Şey'den, bununla, yani ayn'ının vahdetiyle ayrılır. Ondan başka ayn yoktur, O'nun vahdeti de Zât'ının ayn'ıdır.

Bu vahdet, ahadiyyet ve vâhidiyyetin menşeidir. Çünkü o, vahdet cihetinden Zât'ın ayn'ıdır. Bununla, O'nun, hiçbir şeyin şartına bağlı olmadığını, yani kendisiyle beraber hiçbir şeyin olmaması şartıyla, {her şeyi} içine alan mutlak olmasını kasd ediyorum. Mevcûdiyeti, kendisiyle beraber başka bir şeyin olması şartına bağlı olan ise ahadiyyettir. O şart ise, tıpkı çekirdekteki ağaç gibi, vâhidiyyet ve Ahadiyyet-i Zât'taki hakîkatlerdir. Bunlar da gaybü'l-guyûbdur {gaybların gaybıdır}.

Tecellî-yi sânî {ikinci tecellî}, sâbit mümkün mevcûdların aynlarıyla kendisine zâhir olduğu tecellîdir. Bu da Zât'ın, kendi Zât'ına ait işleri, yani âlemiyyet ve kabiliyyet sıfatıyla taayyün-i evveldir {ilk taayyündür}. Çünkü aynlar O'na ait olan bilgilerdir [ilk bilgilerdir (Kâşânî)]. Zâtiyyet, şuhûdî tecellî kabiliyyetidir. Bu tecellî ile Hakk, isimlere ait nisbetlerle, ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine iner [Hakk'a ait olan bu tecellî, isimlere ait nisbetlerle, ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine iniştir (*Câmi'*)]. (Kâşânî, 155; *Câmi'*, 79)

* Sizin sınırlı gözleriniz O'nu {Allah'ı}, sizden son derece uzak bir gaye üzerindeyken idrâk edememiştir. O'nu ancak sizin üzerinde bulunduğunuz gayede idrâk edebilmeniz mümkün olmuştur. Ancak nefsinizi {O'nun nefsinizdeki yansımalarını} idrâk edebildiniz. Başlangıçtaki gaye, O'nun, nefsinizi idrâk etmeniz için bir sebeb olarak tecellî etmesidir. Çünkü siz, bu tecellîden önce, Hakk'a nisbetle değil, nefsinize nisbetle zulmet-i ademde {yokluk karanlığında} idiniz. Ne zaman ki göklerin ve yerin nûru olan Allah size tecellî etti, bu karanlık hoşunuza gitmedi, böylece siz de nefslerinize, ezelî âlemde bulunan mertebelerindeki mâhiyetleriyle şâhid oldunuz. Bu müşâhede, sizin hâricî vücûdunuzun mânâsı değil, ancak bu hâricî vücûdunuzun ayn'ı olarak tecellî etmiş oldu, bundan başka bir şey değil.

Bizim "*Siz O'nun ilminde mevcûd iken Hakk size tecellî etmiştir*" sözümüzü inkâr edemezsiniz. Çünkü tecellînin kendisini değil, O'nu gördünüz. Rü'yet, aklen de, şer'an da, keşfen de mümkündür. Çünkü âhirette rü'yet konusunda hiçbir şübhe yoktur. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın dağa tecellî ettiğine şâhiddir. Kitâb ve Sünnet'te buna aykırı bir durum asla yer almaz. (*Esfâr*, 10)

* Mükâleme {Allah'la konuşma}, rabbânî ve melekî hâtır yoluyla kalbine ilka edilen şeydir. Bunun ne reddi mümkündür, ne de inkârı. Hakk Teâlâ'nın kuluyla mükâlemeleri ve çeşitli şeyleri kullarına haber vermesi kabûl edilmiştir. Hiçbir mahlûkun bunu reddetmesi mümkün değildir.

Hakk Teâlâ'nın kullarıyla mükâlemesinin alâmeti, duyanın bu kelâmı zarûrî olarak Allah'ın kelâmı olduğunu bilmesi, bu kelâmı işitmesinin kendisi için bir imtihân olması, imtihândan başka herhangi başka bir yönle sınırlanamaması, onu bir yönden işitse bile, başka herhangi bir yönle alâkadar olmasının mümkün olamamasıdır. Hz. Mûsâ'nın hitâbı ağaç yönünden duyduğu hâlde, ağacın bir yönle sınırlı olmadığını, kabûle şâyân olmak bakımından melekî hâtırın rabbânî hâtıra yakın olduğunu görmüyor musun? Fakat onda o kuvvet yoktu, ancak zarûret yoluyla kabûle îtibâr etti. Sadece Cenâb-ı Hakk'tan mükâleme tarîkine dâir vârid olan bu durum sağlam {bir delîl} olmakla kalmaz, üstelik O'nun {diğer} tecellîyâtı da böyledir.

Hakk'ın nûrlarından bir nûr kula *tecellî* ettiği zaman, kul derhâl zarûrî olarak bilir ki, bu ister sıfatla, ister zât ve ilimle, ister aynla alâkalı olsun, Hakk'ın nûrudur. Sana bir şey tecellî ettiğinde, onun Hakk'ın nûru, sıfatı ya da Zât'ı olduğunu derhâl anlarsın. Bu, o tecellîdir ve anla ki bu, sahili olmayan bir denizdir.

İlâhî ilhâm ile amel etme husûsunda ise mübtedînin yolu, O'nu Kitâb ve Sünnet'e arz etmektir. Bunlardan birinde o ilhâma bir şâhid bulursa, bu ilâhî ilhâmdır, bulamazsa, daha önce gelen {ilhâmı} inkâr etmeksizin bu ilhâmla amel etmekten sakınmalıdır. Sakınmanın faydası şudur: Kendisinin ilâhî ilhâm olarak anladığı şeyi şeytan kendisine ilka etmiş olabilir. Bu durumda o, bunun gerçekten {şeytandan gelen} bu kabil bir {iğvâ} olmasından korkar. O zaman Allah'ın bu hâtır husûsunda kendisine mârifet yollarını açmaya götürecek usûle tutunmalı, buna sağlam bir teveccüh ve alâkayla sarılmalıdır. (*İnsân*, I, 5)

* *Tecellî*, himmet ehlinin tasarruflarıdır. Hayâl âlemi ve bu âlemde tasavvur olunan garîb ve acâib mahlûklar, büyük sihir, cennet ehlinin istedikleri renge girmeleri, İbn Arabî'nin kitâbında zikrettiği Âdem çamurundan kalan acâib parçalar, su üzerinde yürümek, havada uçmak, azı çoğaltmak, çoğu azaltmak gibi hârika cinsinden hâdiseler hep bu tecellî cinsindendir. (*İnsân*, I, 41)

* *Tecellî*nin Hakk'a nisbeti ilâhî bir durumdur. Kula nisbeti ise bir hâldir. Ancak bu tecellî, Allah Teâlâ'nın isim ya da sıfatlarından birinin kulun kendisine hâkim olmasından hâlî olamaz. Bu hâkim olan şey tecellînin ismidir. Eğer bu tecellîde

Allah'ın bildiğimiz isim ya da sıfatlarından biri bulunmaz da, isim, kendisine tecellî edilen bu velîye hulûl ederse, bu tecellî, Hakk'ın kendisiyle o velîye tecellî ettiği ismin ayn'ıdır. (*İnsân*, I, 63)

* Feyiz, ezelî ve ebedî olan daimî *tecellî*dir. İlâhî rûh olmaksızın tamamlanmış âlem cilâlanmamış aynaya benzer. İlâhî rûh ile cilalanmış gibi olur. Nasıl ki ayna parlak olduğundan karşısındakinin sûretini kabûl eder ve onu sâhibine gösterirse, âlem de İlâhî Rûh'u kabûl etmesi sebebiyle, daimî tecellîyi kabûl eder. Bu tecellî, mükemmel olan o mahalde, O'nun aynının kendisine zuhûr etmesidir. (Sofyavî, 16)

* *Setr* avâm, *tecellî* ise havâss içindir. Setrden murâd, müşâhedeye mânî olan perdelerin kalkmasıdır. Tecellî sâhibi, ebedî olarak huşû sıfatına sâhibdir. Havâss için de setr, onların tecellîlerinin devamlılığının kendileriyle beraber olmasıdır. Onlar hakkında iki hâl lafzen birbiriyle mütenâkızdır {ilk bakışta çelişkilidir}, fakat mânâ îtibâriyle mütenâkız değildir. Çünkü tecellî, celâlî perdelerin cemâlî kemâl üzerinden kalkmasından ibârettir.

Havâss hakkında setr, onların yok olup yanmaktan korunmaları ve sebât makamlarındaki temkînlerinden ibârettir. Çünkü eğer üzerlerinde O'nun setri olmasaydı, hakîkat saltanatının zuhûru sırasında telef olacaklar diye onlara o tecellîyi göstermezdi. Çünkü, Hakk vâr olunca, halktan hiçbir şey kalmaz. (*Câmi'*, 257)

{Ayrıca bk. **tahallî-tehallî**}

tecellî-yi hayâlî (تجلّي خيالي / تجلّ) * *Tecellî-yi hayâlî* {hayâlî tecellî} iki çeşittir: İtikad edilen sûretteki tecellî, mahsûs {hissedilebilir, duyularla algılanabilir} olan sûretteki tecellî. Bunu anla! Ancak, mutlak sûrî tecellî, onun menşei ve mîsâlî âlemle birleşme noktasıdır. Bu tecellî, zuhûru şiddetlendiği zaman hissî {duyularla algılanabilir} olarak başgözüyle müşâhede edilebilir, ama hakîkatte basîret gözüyle müşâhede edilir. Görülen şey, tamamıyla âyân beyân görünür. Artık görülen zaman ve mekânda göz, basîret mahalli olmuştur. Benim sözünü ettiğim, hadîste geçen, bize verilmiş keşf cinsinden mânevî olan {tecellî} ise mânâ olarak vâkîdir. Hadîste sözü edilen her şey, ilâhî bir mânâdan ibârettir. (*İnsân*, II, 3)

tecellî-yi ihsânî (تجلّي إحساني / تجلّ) * *Tecellî-yi ihsânî* {ihsânî tecellî}, Hakk hazretine kurb ve yakınlaşmadır. (*Câmi'*, 158)

tecellî-yi şuhûdî (تجلّي شهودي / تجلّ) * *Tecellî-yi şuhûdî* {şuhûdî tecellî}, "*Nûr*" diye adlandırılan vücûdun {varlığın} zuhûrudur. Bu zuhûr, Hakk'ın, isimlerinin sûretleriyle âlemlere zuhûr etmesidir. [Bu {zuhûr}, Hakk'ın, sûretlerinden olan âlemlerdeki isimlerinin sûretleriyle zuhûr etmesidir. (*Câmi'*)] Bu isimlerin sûretleri ve bu zuhûr, kendisiyle küllün {bütün varlığın} bulunduğu Nefes-i Rahmânî'dir. [Bu da Hakk'ın, sûretlerinden olan âlemlerdeki isimlerinin sûretleriyle zuhûr

etmesidir. Bu zuhûr, kendisiyle küllün bulunduğu Nefes-i Rahmânî olan mededdir (*Câmi'*)] (Kâşânî, 156; *Câmi'*, 79)

tecellî-yi zâtî/tecellî-yi sıfâtî (تجلّ / تجلّي ذاتي – تجلّ / تجلّي صفاتي)

* Kendisinde İlâhî Hazret'in tecellî ettiği her kalb, *tecellî-yi zâtî* {zâtî tecellî} olan yâkut-ı ahmer {kırmızı yakut} cihetindendir. Bu tecellî, üzerinde hiçbir tecellî bulunmayan müşâhede hâlindeki, mükemmel tarzda bilen kalbin tecellîsidir. Bu tecellînin altında *tecellî-yi sıfât* {sıfatların tecellîsi}, onun altında da *tecellî-yi ef'âl* {fiillerin tecellîsi} bulunur. Fakat bu tecellîlerden zuhûr eden şeyler İlâhî Hazret'ten {zuhûr etmiş} olur. İlâhî Hazret'ten zuhûr eden bu şeylerin tecellîsine mazhar olmayan kişinin kalbi Allah'tan gafildir, kendisi de Allah'a kurbiyyet {yakınlık} hâlinden uzaklaştırılmıştır. (*Fütûhât*, I, 137)

* *Allah kullarından birine isimlerinden biriyle tecellî ettiği* zaman, o kul bu ismin nûru altında mahvolur {o ismin istilâ ve hâkimiyeti altına girer}. Hakk'a bu isimle her seslenişinde bu ismin üzerinde vâkî olmasından dolayı, sana o kul cevâb verir. İsimlerin tecellîsinin müşâhede edildiği ilk makam, Allah'ın kuluna *Mevcûd* ismiyle tecellî etmesidir. Böylece o isim o kula isim olur, ondan daha yüce olan tecellîsi *Vâhid* ismiyle tecellî etmesidir.

Bundan daha yüce tecellîsi ise, *Allah* ismiyle tecellî etmesidir. Bu tecellîde kul tamamıyla mahvolur ve {varlık} dağı yıkılır. Böylece Hakk ona hakîkatinin üzerinden seslenir: "*Ben Allah'ım!*" [Tâhâ, 20/14] Orada Allah, kulun ismini mahveder ve kulda sadece Allah ismi kalır. Dersen ki: "*Yâ Allah!*" Sana o kul cevâb verir: "*Buyur, yardımım seninledir!*" ve sana yardım eder.

{Kul bu yolda} ilerlediği takdîrde, Allah ona kuvvet verir de, fenâdan sonra beka hâline çıkarırsa, o kula seslenen kişiye Allah cevâb verir. Meselâ o kimseye "*Yâ Muhammed!*" diye de seslensen, sana Allah "*Buyur, yardımım seninledir!*" diye cevâb verir. Sonra kul daha da yükselip kuvvet kazanırsa, Hakk ona *Rahmân* ismiyle tecellî eder. Daha sonra *Rabb*, daha sonra *Melik*, daha sonra *Alîm*, daha sonra *Kadir* ismiyle tecellî eder.

Allah'ın, sözü edilen bu isimlerden her biriyle her tecellî edişinde, bu kul, mertebe bakımından bir öncekinden daha üstün olur. Bu, Hakk'ın tafsîlî tecellîsinin, icmâlî tecellîsinden daha üstün olması sebebiyledir. O'nun, kuluna tafsîlî olarak *Rahmân* ismiyle zuhûr etmesi, *Allah* ismiyle zuhûr etmesindeki icmâlin tafsîlidir. Kulun tafsîlî olarak *Rabb* ismiyle zuhûr etmesi, ona bu isimle *Rahmân* isminde zuhûr eden icmâlî tecellînin tafsîlidir. Bunun gibi, tafsîlî olarak *Melik* ismiyle zuhûr etmesi, o kula *Rabb* isminde zuhûr eden icmâlî tecellînin tafsîlidir. *Alîm* ve *Kadir* isimleriyle tafsîlî olarak zuhûr etmesi de *Melik* isminde zuhûr eden icmâlî tecellînin tafsîlidir. Bütün ilâhî isimler için de böyledir {Her tafsîlî tecellî, kendisinden önceki icmâlî tecellînin tafsîli olduğu gibi, bir sonraki tecellîyi de icmâlî olarak içinde taşır}. (*İnsân*, I, 35)

* *Hakk'ın Zât'ı* kuluna sıfatlarından biriyle *tecellî ettiği* zaman, bu durumda kul, bu sıfatı tafsîl yoluyla {bütün ayrıntılarıyla} değil, icmâl yoluyla {toplu olarak} son sınırına kadar tesbîh eder. Çünkü iki sıfatın tafsîli yoktur, ancak icmâl yoluyla tesbîh edilir. Kul, bu durumda bir sıfatı tesbîh ve icmâl hükmüyle ikmal ettiğinde, bu sıfatın arşına istivâ eder. Böylece o sıfatla muttasıf olur. O zaman başka bir sıfatla karşılaşır. Bu durum sıfatların tamamını ikmal edene kadar sürer.

Kardeşim, bu sana müşkil değildir. Kul eğer Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın kendisine isim yahut sıfatıyla tecellî etmesini isterse, O da kulu kendi nefsinden fânî kılacak ve vücûdundan soyacak bir fenâ ile fânî kılar. Abdî {kulluğa ait} nûr silinip halkî {yaratışa ait} rûh fânî olduğunda, abdî heykelde {bedende} Hakk Teâlâ Sübhânehû kendi Zât'ından bir hulûl söz konusu olmaksızın, soyup çıkardığı vücûda karşılık bir latîfe kaim kılar. Bu latîfe kuldan ne ayrıdır, ne de ona bitişiktir. Çünkü O'nun kullarına tecellîsi, fazl ve ikrâm babındandır. (*İnsân*, I, 37)

* *Tecellîyât-ı sıfât* {sıfatların tecellîleri}, kulun zâtının Rabb'in sıfatlarını tam, kesin, hükmî ve muhakkak sûrette kabûl etmesinden ibârettir. Tıpkı mevsûfun sıfatla vasıflanmayı kabûl etmesi gibi. Çünkü yukarıda geçtiği gibi ilâhî latîfe, kulun abdî heykelinde {kullukla alâkalı sûretinde ya da bedeninde} kuldan bedel olarak kulun makamına kaim olmuştur. O ilâhî latîfenin ilâhî sıfatlarla vasıflanması aslî, hükmî, ve kesindir. Bu sebeble Hakk ancak kendisi için, kendisiyle vasıflanır. Arada kul için hiçbir şey yoktur.

Tecelliyât-ı sıfât husûsunda insanlar, kabiliyetleri, ilimlerinin çokluğu ve azimlerinin kuvveti ölçüsünde birbirlerinden ayrılırlar. (*İnsân*, I, 38)

* Dâimî olan *tecellî-yi zâtî*nin üç mertebesi vardır: Birinci mertebe, nübüvvetin kemâlidir. Bu mertebede, kaynağı nübüvvetin kemâli olan murâkabe-i zât ile amel ederler.

İkinci mertebe risâletin kemâlidir. Burada da kaynağı risâletin kemâli olan murâkabe-i zât ile amel ederler. Bu makamın feyzi, bu makamdaki sâlike hâsıl olan vahdâniyyet hey'etiyle {tavrıyla} vârid olur. Vahdâniyyet hey'eti, emir ve halk âlemlerinin bir araya gelmesinden ibârettir. Kişi, tasfiye ve tezkiyeden sonra bu âlemlerden her biri için bir başka hey'et elde eder. Meselâ bir şahıs, çeşitli rahatsızlıklara te'sîr eden bir macun terkîbi elde etmek istediğinde, {terkîbi oluşturacak şeylerin} her birini teker teker döverek toz hâline getirir. Sonra bunların hepsini, bulamaç ve bal kıvamında bir araya toplar. Sözü edilen rahatsızlıklar için bir başka hey'et elde eder. Böylece o rahatsızlıklar için bir macun ismi neş'et eder. Bunun gibi on latîfe için ayrı bir hey'et elde edilir.

Bu latîfelerin bu makam ve sonrasındaki makamlarda üstünlükleri, nûrları ve genişliği îtibâriyle de pek çok yükseltici yönleri vardır. Fakat önceki makamlardan daha fazla levniyyeti {telvîni, değişkenliği, hâlden hâle geçmesi} yoktur. Önceki her makamın bir öncekine nisbeti, kabuğun öze nisbeti gibidir.

Ulu'l-azm {azim sâhibi olan} peygamberlerin kemâlâtından ibâret olan üçüncü mertebeye gelince, bu makamda ilimlerin kemâli ve nûrların çokluğu konusunda vahdâniyyet hey'etine feyzin vârid olduğu mertebedir. Bu makamda, kaynağı azim sâhibi peygamberlerin kemâlâtı olan murâkabe-i zât ile amel edilir. Bu makamda, Kur'ân'ın mukattaât ve teşbîhlerinin sırları açılır. Bazı büyükler bu makamda muhible Mahbûb arasında vâkî olan sırlara sâhib kılınırlar. Bu {nîmet} onlara Hz. Resûl'e ﷺ uymaları sebebiyle, bu Cenâb'dan husûsî bir bağış türünden bir nasîb olarak verilir. (*Câmi'*, 69)

* *Tecellî-yi zâtî*, tecellî-yi sıfâtîden farklıdır. Bu sebeble, tecrîd hükümlerine tâbî olur. Her hakîkatin tevhîd cinsinden husûsî bir yönü vardır.

Hakîkat: Zât'ın vücûbu {Allah'ın Zât'ının vâcib, yani olmaması düşünülemeyen bir varlık olması}, sıfatların vücûbudur {Zât gibi sıfatlar da vâcibdir}. Sıfatların çokluğu, Zât'ın diğer zâtlarla bir sayılmasını gerektirmez. Evet, sıfatlar Zât'ın ne ayrıdır, ne gayrıdır. İsimler çok olsa da müsemmâ {isimlendirilen şey} birdir. (*Kavânîn*, 6)

tecerrüd (تجرّد) * *Tecerrüd* makamında olan bir kimse, bir vazîfe, rızk elde etmek, ev ücreti gibi şeylere iltifât etmemeli, kafasını bu gibi şeylere takmamalıdır. Allah'tan başkasına iltifât etmiyor olabilmek için bu yolda nefsle mücâhede ve mücâdele etmelidir. Bu şekilde nefsiyle mücâdele etmeyen tecrîd ehli, merhale kat edemez. Zîra merhale kat edebilmek için, Allah'tan başka şeylere iltifât etmemek gerekir. (*Envâr*, I, 82)

tecrîd-tefrîd (تجريد – تفريد) {dâr-ı tefrîd} * Ebû Yezîd Bistâmî[ks] şöyle der: "*Tefrîd yurduna ulaşıncaya kadar tevhîd meydanında yürü! Deymûmet {ebedîlik} vâdîsine ulaşıncaya kadar tefrîd meydanında uç! Susarsan, asla zikirden susamayan kadeh seni sulasın!*" (*Şatahât*, 89)

* *Tefrîd*, hudûsun {yaratılmanın} ortadan kalkmasıyla, hakîkî münferidin {gerçek tekliğin sâhibi olan Allah'ın} ferdâniyyet {teklik} hakîkatlerinin mevcûdiyeti sayesinde kıdemin tek hâle gelmesidir. Bazıları demişlerdir ki: "*Mü'minlerden Allah'ı tevhîd eden çoktur, ama muvahhidlerden O'nu tefrîd eden azdır.*"

...*Tecrîd*, kalblerin beşerî bulanıklıklardan arındığında, ulûhiyyet şâhidleriyle başbaşa kalmasıdır. Meşâyıhtan birine tecrîdin ne olduğu sorulduğunda şu cevâbı vermiştir: "*Kulun kendisinden zâhir olan her şeyden kesilmesi, cereyân eden her şeyde, geriye sadece Hakk'ın kalmasıdır.*"

...*Tecrîd*, *tefrîd* ve *tevhîd* aynı mânâya gelen değişik lafızlardır. Tafsîlâtları ise vecd sâhiblerine gelen hakîkatler ve işâretler kadardır. Birisi şöyle demiştir:

"*Haktır Hakk'ın hakîkatı*
Anlayamaz onu
Gerçek mânâda tecrîd ehli olmayan hiç kimse (*Luma'*, 425)

* *Tecrîd*, kulun zâhirinin mal ve menfaatten, bâtınının da karşılık bekleme düşüncesinden arınmasıdır. Bu ise, kulun dünyâ nîmetlerinden yararlanmaması, onu terk ettiği için de dünyevî veya uhrevî herhangi bir karşılık beklememesi demektir. O, bunları sadece Allah'a karşı yapması gereken bir hak olduğu için yapar, bunun hâricinde sebebe dayandırmaz. Elde edeceği makamları ve nâil olacağı hâlleri düşünmez. Yani, bir hâlle yetinip onunla sükûn bulmaz....

...*Tefrîd*, şekillerden sıyrılmak, hâller konusunda tek olmak, fiiller konusunda da tek hâle gelmektir. Fiillerin yalnızca Allah için olması, bunların işlenmesinde nefsi görme, halkı gözetme, herhangi bir karşılık bekleme gibi duyguların karışmamasıdır. Bu durumda kişi hâl içindeyken hâlden ayrılır. Böylece kendisinde herhangi bir hâl görmez. Tersine kendisini hâlden hâle çevireni görerek hâlinden gaib olur, şekillerden sıyrılarak tek hâle gelir. Onlarla {hâllerle} ünsiyet etmediği gibi onlardan sıkıntı da duymaz...

...*Tecrîd*, mâlik olmamak, *tefrîd* ise mülk olmamaktır. (*Ta'arruf*, 81)

* Hüseyin b. Mansûr Hallâc demiştir ki: *"Tevhîdin ilk adımı tefrîd fenâsıdır."* Çünkü tefrîd, kişinin âfetlerden ayrılmasını, tevhîd ise tek olandan başka hiçbir şeyin kalmamasını gerektirir. Tefrîdde O'ndan başkasını isbât câizdir, ancak bu sıfatla vasıflandırmak câiz değildir. Hakk'dan başkası için böyle bir vasıflandırma lâyık değildir. Tefrîd bir ortaklık ibâresi olarak gelir. Tevhîd ise ortaklığı ortadan kaldırır. Tevhîdde ilk adım ortaklığın ibtâl edilmesi ve mizâcın yoldan kaldırılmasıdır. Çünkü yolda mizâcın bulunması, ışıksız yola çıkmaktan farksızdır. (Hücvîrî, 335)

* *Tecrîd*, kulun yaptığı işlerde bütün maksadlardan sıyrılmasıdır. Bu durumda kul, yaptığı herhangi bir şeyi, dünyevî veya uhrevî maksadlara bakarak, bu maksadlara ulaşmak için yapmaz. Bilakis, kulluk ve itâatını, gücü yettiğince kendisine keşfedilen Hakk'ın azametine bakarak yerine getirmeye çalışır. Tefrîd ise, kulun yaptığı işleri {ve ulaştığı noktaları} görmemesi, bilakis bunları kendine Allah'ın bir lütfu olarak görmesidir.

Tecrîd, O'ndan başkasını ibtâl eder, tefrîd ise kişinin kendi nefsini, Allah'ın kendisine verdiği nîmetlerde nefsin müstağrak olmasını, bu nîmetleri elde etmek için ortaya koyduğu gayretten gaib olmasıdır. (*'Avârif*, 309)

* *Tecrîd*, kalbin ve sırrın üzerinden mâsivâyı kaldırıp atmaktır.

*Tefrîd*de mânâ inceliğinin tüm işâretleri anlaşılır. İbâreyi uzatmaya ihtiyaç kalmaz. Nâtık nefsle aynı seviyeye verilen isimdir. (*Istılâh*, 534)

* *Tecrîd*in birinci inceliği, keşfin kendisini yakîn keşfinden tecrîd etmektir. İkincisi, ayn-ı cem'i ilim derecesinden tecrîd etmektir. Üçüncüsü, tecrîdi görmekten ihlâsı tecrîd etmektir.

*Tefrîd*in ilk inceliği Hakk'a işâret etmektir. İkinci inceliği {işâret ettiği her şeye} Hakk'la işâret etmektir. Üçüncü inceliği da Hakk'dan işâret etmektir. (*Ravza*, 497)

* *Tecrîd nihâyât*ta, ihlâsı, tecrîdi görmekten tecrîddir {sıyrılmaktır}. Tecrîdin *bidâyât*taki şekli, muhâlefetten, tabiî lezzetlerden, alışılmış şeylerden, dünyânın süsünden püsünden, hoşa giden şeylerde tecrîddir. *Ebvâb*daki şekli, nefsi dünyâ şehvetlerinden, arzuların peşine düşmekten tecrîd etmektir. *Muâmelât*taki şekli, nefsi kâinâtın te'sîrinden ve fiileri mahlûkata nisbet etmekten tecrîddir.

*Ahlâk*taki şekli, nefsânî hey'etler {yapılar} ve şeytânî melekelerden tecrîddir. *Usûl*deki şekli, hak yolda yürürken gevşeklik göstermemek ve Allah'tan başkasına iltifâtta bulunmaktan tecrîddir. *Edviye*deki şekli, tecrübî ilimleri, ilâhî ilhâm ve dînî ilimlerden tecrîd etmektir. *Ahvâl*deki şekli, mâsivâya mehabbetten tecrîd ve niyetle beraber sabretmektir.

*Velâyât*ta bütün kâinâtın isim, sıfat ve şekillerinden tecrîddir. *Hakaik*te {hakîkat makamlarında} ise ilim derecelerinden ayn-ı cem'i tecrîd etmektir. (*Câmi'*, 301)

* *Tefrîd, nihâyât*ta Hakk'dan işâret etmektir. Bu hâl, Hakk'a davet ve hidâyet konusunda Hakk'dan {bir işâret} gelmeden halka işârette bulunmamakla olur. Allah, kendilerine duâ etmeleri için halkla beraberken bu hâli zâhiren genişletir, ama Hakk'ın dediğinden başka bir şey söylememeleri için de bâtınen daraltır.

Tefrîdin *bidâyât*taki sûreti, kulun, işâretleri Hakk'a ibâdet yardımıyla arıtmasıdır. *Ebvâb*da tefrîd, işâretlerin akîde yardımıyla arıtılmasıdır. *Muâmelât*ta işâretlerin tesîr ve tasrîf {sevk ve idâre} yoluyla arıtmasıdır.

*Ahlâk*ta tefrîd, Hakk'a Hakk ile ve elçilik yoluyla işâret etmektir. *Usûl*de tefrîd, işâretin Hakk'ı murâd ederek ve O'na sülûk ederek arıtılmasıdır. *Edviye*de tefrîd, işâretin Hakk'a mehabbet ve gayretle arıtılmasıdır.

*Velâyât*ta tefrîd, işâretin Hakk ile iftihâr ve O'nun sırrı ifşâ etmekten arıtılmasıdır. *Hakaik*te tefrîd ise işâretin Hakk'ı müşâhede ve O'nunla ittisâl konusunda arıtılmasıdır. (*Câmi'*, 302)

* *Tecrîd*, sözlükte "*çıkarmak*", "*soymak*" ve "*kaldırmak*" demektir. "*Elbiseyi çıkardım*" yani "*Onu üzerimden kaldırdım*" dersin. Bir kişinin {soyunması demek olan} tecerrüd elbisesini çıkarması demektir. Sûfîlerin ileri gelenlerine göre ise üç kısma ayrılır: Zâhirin tecrîdi, organları Allah'tan alıkoyan her şeyi terk etmektir. Bâtının tecrîdi, kalbi Allah'tan alıkoyan her şeyi terk etmektir. Bu iki tecrîdden tecrîd de, kalbin ve kalıbın yalnız Allah'a {ait olması ve O'na} kalmasıdır. (*Rihle*, 78)

* *Tecrîd*, kalb ve sırdan mâsivâyı kaldırmaktır...

...*Tecrîd*, şuhûd ve şâhidlerden {âlem ve âlemdeki her şeyden} mahrûm kalmaktır. Üç derecesi vardır: İlk derece, keşfin aynının {kendisinin}, yakîni elde etmekten tecrîd edilmesidir. İkinci derece, cem'in aynının, yakîn dercesinden tecrîd

edilmesidir. Üçüncü derece ise ihlâsın, tecrîdi görmekten tecrîd edilmesidir. (*Rihle*, 79)

* *Tecrîd* üç çeşittir: Bazıları Allah'tan başka her şeyden tecerrüd eder {sıyrılır}, buna "*mütecerrid*" denir. Bazıları nefsinin ve tabîatının şehvetlerinden tecerrüd eder, buna da "*mütecerrid*" denir. Bazıları da sadece şeyhe hizmet etmekle sivrilir. (*Rihle*, 81)

* Nihâyât {son mertebeler}, mârifet, fenâ, beka, tahkîk, telbîs, vücûd, *tecrîd*, *tefrîd*, cem' ve tevhîddir. (*Rihle*, 207)

{Ayrıca bk. **tevhîd**}

tedânî-tedellî (تدلّي / تدلّ — تداني / تدان) * *Tedânî*, mukarreblerin {Allah'a yakınlaştırılmış olan meleklerin} mîrâcıdır.

Tedellî, mukarreb meleklerin inmesidir. Tedânî {mukarreb meleklerin mîrâcı} sırasında, Hakk'ın onlara nüzûl ettiği hizâya da bu isim verilir. (*Istılâh*, 537)

tedbîr (تدبير) {hüsn-i tedbîr} * *Hüsn-i tedbîr*, istinbât konusunda, kendinle alâkalı ya da başkalarına işâret ettiğin büyük hayırları ve üstün gayeleri elde edebilmek için, en iyi ve en üstün olanı ayırabilecek düşünce mükemmelliğidir. Bu tedbîr ev, şehir, düşmana karşı mukavemet ve kötülüğü giderme konusunda olabilir. Giderek ciddîleşen bütün mühim işler için böyledir. İş ciddî bir işse tedbîr olarak değil, zekâ olarak adlandırılır. (*Mîzân*, 71)

* Şeyh Ebu'l-Hasen Şâzelî[rh] buyurmuşlardır ki: "*Tedbîr mümkün ve gerekli olursa tedbir alın, tedbîrsiz davranmaktan sakının.*" **Yine o şöyle buyurmuştur:** "*İşinde hiçbir şey seçme. Seçmeyeceğin {seçmeyi düşünmediğin} şeyi seç. Bu seçimden de, seçimden kaçmaktan da, hâsılı her şeyden Allah'a kaç. 'Rabb'in dilediğini yaratır ve seçer.'* [Kasas, 28/68]" (*Tenvîr*, 3)

* "*Rabb'in dilediğini yaratır ve seçer.*" [Kasas, 28/68] Bu yükümlülük, kulun Allah'la beraber tedbîri terk etmesini de içine alır. Çünkü O, dilediğini yarattığı zaman, yaratması ve tedbîri olmayan her istediği şeyi de tedbîr etmektedir. "*Yaratan yaratılan gibi midir? Hiç düşünmüyor musunuz?*" [Nahl, 16/17] âyeti de, irâde ve ihtiyâr konusunda O'nun mutlak hürriyet sâhibi oluşunu içine alır. O'nun fiilleri yönlendirme ve zorlamayla değil, aksine irâde ve ihtiyâr sıfatıyla olmaktadır. Bu yükümlülükte, Allah Teâlâ ile beraber kulun tedbîr ve ihtiyârının ortadan kalkması söz konusudur. Çünkü O'na ait olan şeyin sana ait olması lâyık değildir. (*Tenvîr*, 7)

* *Tedbîr*, övülen ve yerilen olmak üzere iki kısma ayrılır. Allah için hakkıyla yerine getirilmesi dışında bir hazzının bulunmasından dolayı nefsine atfedilen her türlü tedbîr yerilen tedbîr sınıfına girer. İsyanı gerektiren fiilleri yapmak, hazdan kaynaklanan gafletin varlığı, tâatte riyâ ve îtibâr arzusunun bulunması ve buna benzer şeyler kınanmayı gerektiren tedbîrlerdir. Çünkü bunlar ya cezâyı ya da

{Hakk'dan} perdelenmeyi gerektirir. Akıl nîmetini tanıyan, aklını, Allah'a yaklaştırmayacak tedbîrde kullanmaktan hayâ eder ve bu yakınlığı istemesinin sebebi ortadan kalkar. Akıl, Allah'ın insanlara bahşettiği en üstün nîmettir. Çünkü O Sübhânehû ve Teâlâ, mevcûdâtı yaratmış, îcâd ve yardımının devam etmesi nîmetiyle onlara fazlından ihsânda bulunmuştur. Hem îcâd, hem de yardımın devam etmesi, mevcûdun çıktığı iki nîmettir. Yaratılan her şey için îcâd ve yardımın devamı nîmetleri gereklidir. (*Tenvîr*, 27)

* Övülecek *tedbîr* ise, seni Allah'a yaklaştıran tedbîrdir. Bu da yaratılmışların, yerine getirilecek ya da helâl sayılacak haklarıyla alâkalı zimmetlerden kurtuluş {hakları sâhiblerine iâde} husûsundaki tedbîr gibidir. Âlemlerin Rabb'ine tevbenin doğru olarak yerine getirilmesi, alçak olan hevânın ve azgın şeytanın alt edilmesine yönelik fikirdeki tedbîr gibi tedbîrlerdir. Bunların tamamının övülmeye lâyık tedbîrler oldukları husûsunda hiçbir şübhe yoktur.

Dünyâ için tedbîr iki kısma ayrılır: Dünyâ için dünyâ tedbîri ve âhiret için dünyâ tedbîri. Dünyâ için olan dünyâ tedbîri, bütün dünyevî sebebler husûsunda, bunlarla iftihar etme ve çoğu isteme yoluyla tedbîrde bulunmak, bunlardaki zerre miktarı artışlar karşısında bile, {buna bağlı olarak} gaflet ve aldanışın artmasıdır. Bunun alâmeti, {ilâhî emirlere} münâsib hareket etmekten uzaklaşmak ve bu konuda aykırı hareketlere yönelmektir.

Âhiret için dünyâ tedbîri ise, helâl yemek, ihtiyaç sâhiblerine lütuf ve ihsânda bulunmak, kazancı sayesinde insanlara karşı yüzünü {alnını, şahsiyetini} koruyabilmek için, elinin emeğiyle çalışıp kazanan, ticâret ya da çiftçilik yapan kişinin tedbîridir.

Dünyâyı Allah Teâlâ için isteyen kişinin alâmeti ise çoğu istememek, mal depolamamak, o maldan {muhtaçlara} yardımda bulunmak ve îsârdır {başkalarını kendine tercîh etmektir, yani malı kendi için değil, başkaları için kazanmaktır}. (*Tenvîr*, 28)

* *Tedbîr*in düşmesi demek, insanın {bu konuda} aşırıya giderek sebeblerden sıyrılması ve insanlara yük olması demek değildir. Bu durumdaki kişi, Allah'ın sebebleri isbât ve vâsıtalara sarılması husûsundaki hikmetinden câhildir. (*Tenvîr*, 31)

* *Tedbîr*, {Allah hakkında} sû-i zan suyuyla sulanan bir ağaçtır. Meyvesi de Allah Teâlâ'dan uzaklaşmaktır. Çünkü kul, Rabb'i hakkında hüsn-i zan sâhibi olursa, kalbindeki tedbîr ağacı, gıdasının kesilmesi sebebiyle kurur. Bunun meyvesi ancak Allah Teâlâ'dan uzaklaşmak olabilir. Çünkü nefsi için tedbîr alan aklıyla yetinmiş, tedbîrinden râzı olmuş ve kendi varlığına bakarak aldanmış olur. Bunun cezâsı da kendisinin aldatılması, kendisine ulaşabilecek nîmetlerin gelmesinin engellenmesidir. (*Tenvîr*, 70)

{Ayrıca bk. **tefvîz-teslîm**; **tevekkül**}

tedellüh (تدلّه) * *Tedellüh*, hevâdan dolayı aklın gitmesidir. Böylelikle kişi müdellih {aklını yitirmiş} olur. *Lugat* sâhibi demiştir ki: "*Dellehe: 'Durduk yerde kanı aktı' yani 'kanı boş yere aktı'. Tedellüh: Hevâ sebebiyle aklın gitmesi. Denilmiştir ki: 'Dellehehü'l-hevâ {hevâ, aklını başından aldı}', yani onu hayret ve dehşete düşürdü.*"'

Ebû Zeyd ise, *Kitâbü'l-ibil*'de şöyle der: "*ed-Dülûh: Erkeğini ve yavrusunu aramayan dişi deve. Erkeğini ve yavrusunu {bu} özlemeyişi ise tedellühtür.*" (*Ravza*, 347)

te'ellüf (تألّف) * Kurbun evveli takarrub, hubbun evveli tahabbübdür {yakınlığın başlangıcı yakınlaşma, sevginin başlangıcı sevmedir}. *Teellüf* {ülfet edilme}, te'lîf {ülfet ettirme} ve târîf {tanıma, tanıtma}, ebrâra ait vasıflardır. (*Kūt*, I, 241)

* Mehabbet, şeyhle mürîd arasında bir vâsıtadır. Mehabbet, kuvvetine göre hâllere sirâyet eder. Çünkü mehabbet tanışmanın, tanışmak cinsiyetin {aynı türden olmanın}, cinsiyet ise şeyhin hâllerinin tamamı veya bir kısmına mürîdi celbeder. (*'Avârif*, 241)

{Ayrıca bk. **mehabbet**}

tefâhur (تفاخر) * Sordum ki: "*Tefâhur {böbürlenerek övünme} nedir?*" Dedi ki: "*Tefâhur çoğu mânâsıyla mübâhâtla {övünmeyle} aynıdır. Ancak, bazı sebeblerden dolayı aralarında farklılıklar vardır. Meselâ ilimle tefâhur olabilir. İlimle tefâhur kişiyi kibirlenmeye götürür. Böylece karşısındakine şöyle sorar: 'Ne kadar kişiden dinledin?' 'Güzel amel işleyebildin mi?' 'Şu konudaki görüşün nedir?'*

Bunu başkasına da anlatır. Ondan hiçbir şey duymamışsa bile 'Filan iyi âlim değil!' der. Hâlbuki onun dinlediği ilmi o dinlememiştir, üstelik kendisi onun {beğenmediği kişinin} seviyesinde bile değildir.

Bunun gibi dünyâ ile mübâhat eder {övünür}. Meselâ der ki: 'Sen çok fakîrsin, malın mülkün yok.' 'Kazancın ne kadar?' 'Ne kadar malın var?' 'Ne zaman kazandın?' 'Benim kölelerim bile senden daha zengin!'

Yine böyle, ameliyle de tefâhur eder. Bu konuda da şöyle der meselâ: 'Savaşta süvâriye yakışır şekilde hareket etmedin!' 'Döne döne savaşmadın!' 'Korkak davrandın!' 'İyi savaşmadın!'

Münâzara ve tartışmalarda da böyle davranır ve der ki: 'Ezberinde ne kadar hadîs var?' 'Hangi şeyhlerle karşılaştın?' 'Kaç âlimle görüştün?' 'Bak filan seni üstün görmedi ama, beni senden üstün tuttu.' Bunu o kişinin duymadığı yerde de iftihâr ederek söyler. Riyâ onu tekebbüre {kendini büyük görmeye} ve küstahlığa yöneltir.

Tekâsür {çoklukla övünme} de tefâhurla birleşir, hatta bazı bakımlardan onu da geçer." (*Ri'âye*, 130)

tefekkür ve tezekkür (تفكّر و تذكّر) {tefekkür fi'l-âhiret-tefekkür fi'd-dünyâ}

* *Tefekkür*, görüşteki sağlamlıktır. (*Luma'*, 302)

* Fikir ile *tefekkür* arasındaki fark şudur. Tefekkür, kalbin cevelânı {oradan oraya gezip dolaşması}, fikir ise irfânı üzerinde durmasıdır. (*Luma'*, 303)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir. Hatırına geçmişte mevcûd olan bir şey gelirse buna "*zikir*" ve "*tezekkür*" denir... (*İhyâ'*, IV, 174)

* *Tezekkür*, kalbde iki irfânın aynı anda bulunmasıdır. Bunun ikincisi *tefekkür*dür ki, kalbdeki iki irfândan hedeflenen irfânın istenmesidir. Üçüncüsü, istenen bu iki irfânın hâsıl olması ve kalbin bununla aydınlanmasıdır. Dördüncüsü, mârifet nûrunun elde edilmesi sebebiyle ortaya çıkan şeylerden dolayı kalbin değişmesidir. Beşincisi, yeni yeni hâllerin geldiği nisbette bedenin {davranışların} kalbe hizmette bulunmasıdır. (*İhyâ'*, V, 165-166)

* ...Rabbânî taallüm ise ikiye ayrılır: Birincisi {insanın kendisinden değil} dıştan gelir. Bu öğrenerek bilgi edinmektir. Diğeri içten gelir, bu da *tefekkür*le meşgul olmaktır. Bâtınî tefekkür, öğrenmedeki konumu îtibâriyle dıştadır. Öğrenme, bir şahsın herhangi bir şahıstan, tefekkür ise kişinin Küllî Nefs'ten istifâde etmesidir. Küllî Nefs, bütün âlem ve akıl sâhibi kişilerden daha te'sîrli ve öğretme bakımından da daha güçlüdür. İlimler, yerin altındaki tohum gibi, bilkuvve {potansiyel} olarak nefslerin temelinde toplanmıştır. Cevher denizin dibinde ya da madenin merkezindedir. Taallüm {öğrenme}, bu şeyin kuvveden fiile {potansiyel durumdan aktif duruma} çıkarılması arzusudur. Tâlîm {öğretme} ise bizâtihî kuvveden fiile çıkarmaktır. Müteallimin {öğrenenin} nefsi, muallimin {öğretenin} nefsine benzer ve öğreticisine nisbeti sayesine ona yaklaşır. Bir başka ifâdeyle âlim {ilminden} faydalandırması sebebiyle çiftçi, müteallim ise {ilimden} istifâdesi sebebiyle yer gibidir. Bilkuvve ilim tohum, bilfiil ilim ise bitki gibidir. Müteallimin nefsi, kemâle erince, meyve veren ağaç gibi ya da denizin dibinden çıkan cevher gibi olur.

Nefse bedenî kuvvetler hâkim olduğunda, müteallim uzun bir süre daha fazla taallüme ihtiyaç duyar. Güçlük ve yorgunluklara tahammül ederek faydayı ister. Akıl nûru hissî {duyularla ilgili} sıfatlara üstün geldiğinde ise, fazla miktarda öğrenmeden vazgeçer ve az miktarda tefekkürle yetinir. {Nefsi tefekkürü} kabûl eden kişinin nefsi bir saatlik tefekkürle, {nefsi tefekkürü} kabûl etmekte zorlanan kişinin nefsinin taallümle bir senede elde edemediği faydaları elde eder. (*Risâle*, 19)

* *Tefekkür fi'd-dünyâ* {dünyâ konusunda tefekkür}, cezâ ve perdedir. *Tefekkür fi'l-âhiret* {âhiret konusunda tefekkür} ise ilim ve kalb için hayattır. Kula dünyâ ve âhiret hâllerini düşünmekten başka bir *tefekkür* {sahası} verilmemiştir. (*Feth*, 26)

* Havfı sağına, recâyı soluna, ilmi önüne ve *tefekkür*ü de arkana al! Düşmanın {şeytan} sağından geldiğinde, askerleriyle birlikte havfı bulur ve savunma imkânı kalmaz. Diğer yönler de bunun gibidir...

...Düşman sana arkandan gelince, birtakım şübheler ve fâsid {bozuk} hayâller getirip seni ayartmaya çalışacaktır. İşte o zaman senin imdâdına tefekkür yetişecek ve o düşmanı kovacaktır. Bütün bunlar olmasaydı ve düşünüp araştırmasaydın, hataya düşüp helâk olacaktın, {Allah'ın sana emânet olarak verdiği her şey demek olan} mülkün de helâk olacaktı. Senin kendi hâkimiyetinde olan şehrinde, sana saldıracak olan düşmanla {şeytanla} bu dört yönün dışında mücâdele edebilmeye imkân yoktur. (*Tedbîrât*, 194)

** tefekkür ve hayâl ölçüsüyle ölçme sakın*
şerîat mîzânını
çoğu zaman hata edersin
isâbet etsen de bazen
kemâle erince
ayrılırlar mahlûklar birbirinden
ya vâcibler nasıl ayrılır muhâlden
Rabb'inin hoşlanmadığı bir şey gördüğünde sen
ta kendisidir hâlimin
hoş gelir bana
hâlimi gördüğünde
ameller varsa da orda kınanan
işte sana tavsiyem
dinle
yükselirsin zirvesine
saf cömertliğin
haram kılındı sana sû-i zan
hüsn-i zansa helâle götürür seni

(*Dîvân*, 260)

* Nazardan {görüşten} önce gelen *tefekkür*, iki irfânın kalbde bulunmasıdır. Bunlardan tek irfân filiz verir. Bu irfânlar, ya {kalbin} kendi mahsûlüdür ve kendisi tarafından tashîh edilir ya da dışarıdan taklîd olarak alınır. Bunların doğru olup olmadığına dikkat etmek gerekir.

Mal husûsunda şöyle bir örnek verilebilir: Zeyd ve Amr iki zengindir. İkisinin de çok malı vardır. Ancak Zeyd malını Allah yolunda infâk eder. Malını Allah yolunda infâk eden, elinde tutandan daha üstündür. O hâlde Zeyd Amr'dan daha üstündür. Bu netîcelendirmeye göre, nefste iki mütekaddimin {önermenin} bulunması "*tefekkür*", "*îtibar*", "*tezekkür*", "*teemmül*" ve "*tedebbür*" diye isimlendirilir. (*Ravza*, 249)

* *Tefekkür* mâlûmâtın {bilinenlerin} çoğaltılmasıdır. Ancak, bilgileri elde etme arzusu, etde etmenin kendisi değildir. İrfânların {bilgilerin} husûsî bir tertîbe göre her eşleşmesinden üçüncü bir irfân doğar. Bu eşleşmenin sonu gelmez. Nefsin tedbîrinin bedene tahsîs edilmesine {fiilen herhangi iki önermeyi seçip üçüncü bir önermeye varmasına} kadar devam eder. İşte *tezekkür*, tefekkürden sonraki ikinci gelen şeydir {bilgidir}. (*Ravza*, 250)

* *Tefekkür*, nîmeti {sonucu} idrâk etmek için basîrete yönelmektir. Bu da tevhîdin özünde, sıfatın inceliklerinde, hâl ve amellerin mânâlarındadır. (*Ravza*, 478)

* Allah'ı kasd {ve murâd} etmeye giden yollar dört tanedir. Bunların hepsine sâhib olan muhakkik sıddıklardan, üçüne sâhib olan mukarreb evliyâdan, ikisine sâhib olan yakîn sâhibi şâhidlerden, birine sâhib olan ise Allah'ın sâlih kullarından olur. İlki zikirdir; yaygısı {göstergesi} sâlih amel, meyvesi ise nûrdur. İkincisi *tefekkür*dür; yaygısı sabır, meyvesi ise ilimdir. Üçüncüsü fakrdır; yaygısı şükür, meyvesi ise şükrün artmasıdır. Dördüncüsü hubbdur {sevgidir}; yaygısı dünyâya ve dünyâ ehline buğz etmek, meyvesi ise Sevgili'ye kavuşmaktır. (*Câmi'*, 61, 171)

* *Tefekkür, bidâyât*ta {başlangıçta} gaybları idrâk etmek için basîrete yönelmektir. *Ebvâb*da, gayb ile kasd edileni görmeden, delîlle O'na ulaşmaktır. *Muâmelât*ta, amelleri âfetlerden kurtarma keyfiyetini elde etmek ve onları, sâdık niyet ve saf amaçlarla {Allah'a} yaklaştıran en fazîletli nâfile ibâdetlere hükmedecek ilimle süslemektir.

*Ahlâk*ta, Hazret-i Vâsî-i atâ {bol nîmet ve genişlik sâhibi olan Allah} tarafından velâyete ulaştıran ilk nîmetlere ve mazhar olunan lütuflara dikkatle bakmaktır. Bunlar belâ ve musîbet şeklinde gelmiş olsa bile acz ve hayâ ile şükre sarılmak için şiddet ve belâya sabretmeli, hatta bilakis nefsin {kader gereği olan} kazâ ile cezâlandırılmasına râzı olmalıdır.

*Usûl*de, tarîkat âdâbının inceliklerine başvurarak bunları şerîat hükümlerinin temeline tatbîk etmek ve azimete sadık olmayı tercîh ederek ruhsatı seçmeyi bırakmaktır. *Edviye*de, mârifet ve hikmetlere, vehim ve hayâl bulaşıp bulaşmadığını basîret nûruyla gözden geçirmek ve kehânetle ferâseti sekînet nûruyla birbirinden ayırd edebilmektir. *Ahvâl*de, Mahbûb'un {Sevgili'nin} sûretindeki güzelliklerin vücûdunu taleb etmek ve Mahbûb'dan gelecek mevhibelere ait sıfatların nûrlarını gözlemektir.

*Velâyât*ta, telvînden {hâlden hâle geçmekten} temkîne {tek bir noktada karar kılmaya, dinginliğe} yükselmek, düşünce seviyesinden fark etme seviyesine çıkmaktır. *Hakaik*te, iki cihandan ayrılarak ittisâle {birleşmeye}, muâyeneye {bizzât görmeye} ve müşâhedeye ulaşmaktır. *Nihâyât*ta ise mârifetten hakîkate, bekadan telebbüse {tecellî eden varlık olan Hakk'ı bir elbise gibi üzerine giymeye} geçmektir. (*Câmi'*, 274)

tefrîd (تفريد) {bk. **tecrîd-tefrîd**}

tefrika (تفرقة) {bk. **cem'-fark**}

tefrît (تفريط) * *Tefrît*, yapılması gereken bir şeyi yapmaya mânî olma ve herhangi bir vaziyet için gerekli olan miktardaki noksanlıktır. (*Mîzân*, 143)

tefvîz-teslîm (تفويض – تسليم) {vekîl} * Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işitmiştim: "*Tevekkülün üç derecesi vardır: Tevekkül, sonra teslîm, sonra tefvîz. Tevekkül eden, Allah'ın vaadine güvenip sükûnete kavuşur. Teslîm olan O'nun {kendi hâlini} bilmesiyle yetinir. Tefvîz sâhibi ise Allah'ın hükmüne râzı olur.*"...

...*Tevekkül* başlangıç, *teslîm* orta, rızâ ise son hâldir. (Kuşeyrî, 84)

* Dört mâniadan {engelden} kurtulmak için dört şeye ihtiyaç duyulur: Rızık husûsunda Allah'a tevekkül, tehlike anında işleri O'na *tefvîz* {havâle etmek}, belâ ve musîbet anında sabır ve kazânın ortaya çıkması sırasında rızâ. (*Minhâc*, 4)

* *Tefvîz*in mânâsı husûsunda, Allah onlardan râzı olsun, şeyhlerimizden biri şöyle demiştir: "*O {tefvîz}, tehlikeli husûslarda seçme hakkını, yaratılmışların işlerini idâre eden, âlemin müdebbir-i muhtârı ve kendisinden başka ilâh olmayana terk etmektir.*"

Şeyh Ebû Muhammed Siczî'nin[rh] târîfi de şöyledir: "*Tehlikeli husûslarda seçme hakkını, senin için en hayırlısını seçmesi için Muhtâr olana terk etmendir.*"

Şeyh Ebû Ömer[rh] ise şöyle demiştir: "*O, tamahı terk etmektir. Tamah, hüküm bakımından tehlikeli olan bir şeyi istemektir.*" Bunlar şeyhlerin görüşleridir.

Bizim görüşümüze gelince; tefvîz, kendisinde tehlike bulunup bulunmadığından emin olmadığın işlerde, Allah'tan seni muhâfaza etmesini istemendir. Tefvîzin zıddı tamahtır. Tamah iki şekilde cereyân eder. Birincisi recâ şeklindedir. Meselâ sen tehlikesiz ya da bir istisnâyla tehlikeli bir şey istersin. Bu övülen ve kınanmayan bir şeydir...

İkincisi ise kınanan tamahtır. Bu da Hz. Peygamber'in ﷺ "*Tamahtan sakının, çünkü o sürekli fakîrliktir*" dediği tamahtır. Denilmiştir ki: "*Dînin helâkı ve fesadı tamah, alâmetiyse verâdır.*"

Şeyhimiz der ki: "*Kınanmayı gerektiren tamah iki şeydedir: Birincisi şübheli bir menfaat karşısında kalbin hareketsiz kalması; ikincisi ise hüküm bakımından tehlikeli olan bir şeyi istemektir.*" Şunu bil ki bu istek, tefvîzden başka bir şeye tekabül etmez. (*Minhâc*, 51)

* *Tefvîz*, ancak iyiliği ya da kötülüğü şübhe götüren şeyde hâsıl olur. Şeyhimize göre, Allah ondan râzı olsun, bu, iki sözden tercîhe şâyân olanıdır. Çünkü böyle olmasaydı, tefvîze gücün yetmezdi. (*Minhâc*, 52)

* *Tefvîz* husûsunda iki temel noktayı düşün. Bunlardan birincisi şudur: Bilirsin ki işler hakkında, onların zâhirini, bâtınını {dış görünüşü ve içyüzünü}, durumu ve sonuçlarıyla tüm yönlerini bilen kişiden başkası için ihtiyâr {seçme hakkına sâhib olmak} doğru olmaz. Hiç kimse de hayırlı ve iyi olan bir şey dururken, fesâdı ve helâkı seçmeyi istemez. Görmüyor musun, sen bir bedevîye, köylüye ya da çobana *"Bu dirhemleri incele, yüksek ve düşük değerli olanları birbirinden ayır"* desen, bunu yapamayacaktır. Mesleği sarraflık olmayan sokaktaki pek çok kişiye sorsan, onlara da zor gelecektir. O hâlde bunları, ancak ve ancak altından, gümüşten ve bunların sır ve husûsiyetlerinden haberdar olan bir sarrafa gösterdiğinden emin olmalısın. Bu da, {hayatın bütününde} işleri bütün yönleriyle kapsayıcı ilme sâhib olan Allah'tan başkası için mümkün değildir. Demek ki tedbîr ve ihtiyâr etmeye, tek ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka hiç kimse hak sâhibi olamaz.

İkinci temel nokta ise şudur: Bir adam sana şöyle dese: *"Ben senin bütün işlerini daha iyi bilir, işlerinde ihtiyaç duyduğun tedbîrleri daha iyi deruhte ederim. Her işini bana tefvîz et {ısmarla}. Sen de sana destek olacak işinle uğraş."* Buna ne dersin? Sana göre bu adam, zamanın en çok bilgi ve hikmet sâhibi, en güçlü, en merhametli, en çok takvâ sâhibi, en sadakatli, en vefâlı insanı olsun. Bunu ganîmet bilmez, en büyük nîmet saymaz mısın? Onu en büyük ihsânlara boğmaz mısın? Ona bol bol teşekkür etmez, onu en güzel biçimde övmez misin? Netîcesinin iyi olup olmadığını bilmediğin bir konuda, senin yerine bir tercîhte bulunduğu zaman ona kızmaz, aksine onu tasdîk edersin. Onun tedbîrinden dolayı için rahat olur. Bilirsin ki o, senin için hayırdan başka bir tercîhte bulunmaz ve sana ancak iyi gözle bakar. Onu vekil tâyîn ettiğin iş nasıl netîcelenirse netîcelensin, işlerine nasıl kefil olursa olsun!

O hâlde, işlerini âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan başka hiç kimseye ısmarlama. Çünkü o, göklerden yere kadar her şeyi idâre eder, her bilenden daha çok bilir, her güç sâhibinden daha güçlüdür, en merhametli olandır, her zenginden daha zengindir. Senin bilginin ulaşamayacağı, anlayışının yetmeyeceği latîf ilmi ve hüsn-i tedbîriyle {güzel idâresiyle} senin için en iyisini seçer. O hâlde sen, âkıbetine yardımcı olacak işlerinle uğraş! (*Minhâc*, 58)

* Tevekkülün hakîkati, işleri Allah'a ﷻ *tefvîz* etmek {ısmarlamak}, ihtiyâr {seçme} ve tedbîrin karanlığından kurtulmak, ahkâm ve takdîri müşâhede makamına çıkmaktır. Bu hâldeki bir kul, taksimde herhangi bir değişme olmadığını, kendisine ayrılan şeyin elinden alınamayacağını, kendisine ayrılmayan şeye ise asla kavuşamayacağını kesin olarak bilip, Mevlâ'sının vaadine inanır ve hissesini O'ndan alır.

Tevekkülün üç derecesi vardır: Tevekkül, *teslîm*, *tefvîz*. Tevekkül eden, Allah'ın vaadine güvenip huzûr bulur. Teslîm olan, O'nun {hâlini} bilmesiyle yetinir. Tefvîz sâhibi ise Allah'ın hükmüne râzı olur. *"Tevekkül başlangıçta, teslîm ortada, tefvîz ise sondadır"* diyenler de vardır.

Yine denilmiştir ki, "*Tevekkül mü'minlerin, teslîm evliyânın, tefvîz ise muvahhidlerin sıfatıdır.*" Yine "*Tevekkül avâmın, teslîm havâssın, tefvîz ise ehâss-ı havâssın sıfatıdır*" demişlerdir.

Bazıları ise "*Tevekkül nebîlerin, teslîm Hz. İbrâhîm'in* ﷺ, *tefvîz ise Peygamber Efendimiz'in* ﷺ *sıfatıdır*" demişlerdir. (*Gunye*, II, 189-190)

* *Vekîl*, işlerin kendisine havâle edildiği kişi demektir. (*Ravza*, 315)

* *Tefvîz*, tevekkülün üstündedir. Tefvîzin ilk inceliği, mekrden {ilâhî imtihândan} emin olmaksızın ve {ilâhî} yardımdan ümîd kesmeksizin amelden önce istitâati nefyetmektir {amel işleme gücünü yok etmektir}. İkinci inceliği, ameli bir kurtarıcı, günâhı bir helâk edici, sebebi de gerçek fâil saymadan {O'na olan} ihtiyacı görmektir. Üçüncüsü ise, hareket ve sükûn âleminde yalnızca Hakk'ın tek ferd olduğunu görmek, tefrika ve cem' hâllerinde yalnızca O'nun tasarrufunun bulunduğunu bilmektir. (*Ravza*, 482)

* *Teslîm*, avâmın en yüce yoludur. Bunun ilk inceliği, vehimlerin yol açtığı {şübheli} şeylerden {uzaklaşıp}, akılların îtibâr ettiği {sağlam} şeye teslîm olmaktır. İkinci inceliği, keşf ve hakîkat için ilim, maksad ve şekillere {keşfe sâhib olmak için öncelikle Kur'ân, Sünnet, şerîat ve tarîkatın zâhirine, erkânına} teslîm olmaktır. Üçüncü inceliği de, Hakk'ın dışında olandan Hakk'a, teslîmi görmekten de selâmete teslîm olmaktır. (*Ravza*, 483)

* *Tefvîz* ve *teslîm* birdir. Ancak aralarında bir fark vardır. İşlerini teslîm ettiği kişinin yaptığından memnûn olmayan *müsellim* {teslîm eden kişi, teslîm sâhibi} *müfevvizden* {tefvîz sâhibinden} farklıdır. *Müfevviz* ise, işini ısmarladığı kişinin yaptığından memnûndur. Mânâ olarak hem teslîm, hem de tefvîz vekâlete yakındır. Yalnız bu ifâdenin vekâletten farkı, vekil kılan kişinin, vekîli üzerinde mülkiyet iddiâsı kokusu olmasıdır. Dolayısıyla tefvîz ve teslîm vekâletin dışında kalır.

Muhsinlerin {ihsân sâhiblerinin} ve diğer sûfîlerin bütün işlerini Hakk'a tefvîz etmeleri, Allah'ın onlar için yarattığı işlerin Hakk'a ircâ edilmesidir {teslîm ve iâde edilmesi, döndürülmesidir}. Şu hâlde onlar, Hakk'a ısmarladıkları her işte, mülkiyet davasından arınmışlardır. İşte bu, tefvîzin ta kendisidir. Şehîdlerin tefvîzi, kendilerini çevirdiği her hâlde Hakk'a güvenmeleridir. (*İnsân*, II, 92)

* *Tefvîz* ve *teslîm*, ihtiyârı {seçmeyi} terk etmektir. Teslîm, islâm ve istislâm, boyun eğmektir. Bu da ubûdiyyetin ortaya konmasıdır. Tefvîz, kulun dünyâ işlerinden hiçbirini tercîh etmemesi, bu konudaki tercîh hakkını Mevlâ'sına bırakması, onun tercîhinin aksine bir tercîhte bulunmamasıdır.

Denilmiştir ki, "*Tefvîz, kazânın vukûundan önce, teslîm vukûundan sonra olur.*" Teslîm ve tefvîz, mârifet ehlinin sıfatlarındandır. Allah peygamberleri bu sıfatlarıyla övmüştür. (*Câmi'*, 199)

* *Teslîm* ve *bidâyât*taki şekli, şer'î hükümlere îtirâzsız ve illetlerini aramaksızın

teslîm olmaktır. *Ebvâb*daki sûreti, şerîatın kuvvetlerine teslîm olmak, tartışmadan ve hoşnutsuzluğa kapılmadan gereğine göre itâat etmektir.

*Muâmelât*taki aslı, akılların îtibâr ettiği, vehimlere götürmeyen şeylere teslîm olmaktır. Bu vehimler, {mânevî} zevk yollarında sürekli olarak yürümeyi, {uhrevî} korkulardan kurtaracak şeylerden nasîb almayı ve onlara uymayı engelleyen şeylerdir.

Teslîmin *ahlâk*taki derecesi, tereddüddeyken sabır, açgözlülük içindeyken îsâr yardımıyla nefsin tabîatının zıddına olacak şekilde nefste sâbit olan şeyi değiştirmeye istekli olmak, nefse adaleti ve orta yolu yerleştirmeye çalışmak, her türlü ahlâk konusunda ifrât ve tefrîtten uzaklaşmaktır.

*Usûl*de teslîm, üns kuvveti yoluyla keşfi hedeflemektir. *Edviye*de teslîm, Hakk'a yönelmek için himmet, basîret ve hikmete teslîm olmaktır. *Ahvâl*de teslîm, mehabbeti güçlendirmek ve cezbeyi şiddetlendirmek için işleri Hakk'a teslîm etmektir.

*Velâyât*ta teslîm, şeklin hakîkate teslîm edilmesi ve böylece yaratılmışların sıfatlarından sıyrılıp çıkmaktır. *Hakaik*te teslîm, gözle görmeyi Zât'ıyla görene, hayatı da Zât'ıyla hayat sâhibi olana teslîm etmektir. *Nihâyât*ta teslîm, teslîmi görmekten arınmış olarak ve yalnızca O'na teslîm olduğunu görerek Hakk'ın dışında kalan her şeyi Hakk'a teslîm etmektir.

{Ayrıca bk. **tama'**; **tefvîz-teslîm**; **tevekkül**}

tehallî (تحلّي / تحلّ) { bk. **tahallî-tehallî**}

tehayyür (تحيّر) * *Tehayyür*, âriflerin arzu ve maksadlarına ulaşma husûsunda, ümîdsizlikle hırs arasında gidip gelen kalblerinin elde ettikleri bir mertebedir. Ama vuslat anında kalbleri o maksadları arzulamaz, ancak onlara kavuşmayı da ümîd ederler. İstedikleri şeylerden ümîdlerini kesmezler ve rahata ererler. Bu esnâda kararsız kalırlar. Birine mârifetin mâhiyeti sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Tehayyür, sonra ittisâl, sonra iftikar ve sonra da hayrettir.*" (*Luma'*, 421)

tehlîl (تهليل) * *Tehlîl*, nefy ve isbâttan meydana gelir. Mânâsı Mâbûd'u tek kılmaktır. İlk inceliği açık şirkten, ikincisi gizli şirkten kurtulmaktır. Üçüncü inceliği ise isbât şirkinden kurtulmaktır. Netîcesi her vücûdda Mâbûd'u tek kılmaktır. (*Ravza*, 305)

{Ayrıca bk. **mahv-isbât/nefy-isbât**}

tehzîb (تهذيب) * *Tehzîb*, riyâzet ehlinin kalkanıdır. İlk inceliği hizmeti cehâlet, âdet ve himmet husûsundaki durgunluktan arındırmaktır. İkinci inceliği hâlin güzelleştirilmesidir. Böylece kişi bir ilme, şekle ve hazza meyletmez. Üçüncü inceliği

ise tezhîbin zorlama ve sâkinlikten arındırılması; ilim tartışmalarında yardıma mazhar kılınmasıdır. (*Ravza*, 482)

* *Tehzîb*in dört rüknü vardır: Samt {susmak}, uzlet, savm {oruç} ve seher {uykusuzluk}. Her biri bir şeytanı kovar. Şeytanın silâhı doymak, zindanı açlıktır. Hevânın silâhı konuşmak, zindanı susmaktır. Dünyânın silâhı halk ile karşılaşmak, zindanı uzlettir. Nefsin silâhı uyku, zindanı ise seherdir {uykusuzluktur}. Bil ki, susmanın fazlası hikmete zarar verir. Seherin fazlası hislere {duyulara} eziyet verir. Halvetin fazlası ihtilata {zıddı olan topluma aşırı karışmaya} götürür. Lakin işlerin en hayırlısı orta yolda olanıdır.

Bununla birlikte kişi, şu kötü ahlâklarla mücâdele etmelidir: Ucub {kendini beğenme}, riyâ, kibir, hased, cimrilik, kin, küfür, bid'at, cehâlet, küfrân-ı nîmet {nîmete karşı nankörlük}, kaygı, şikâyet, Allah'ın rahmetinden ümîd kesme, kalbin dünyâ sebeblerine bağlanması, makam, övülme ve takdîr edilme arzusu, zemmedilmekten korkmak, hevâya uymak, taklîd, dünyâ için boyun bükme, alaycılık, korkaklık, tehevvür {aşırı öfke}, vefâsızlık, vaadinden dönme, uğursuz sayma, kötü zan, mal sevgisi, dünyâ sevgisi, hırs, sefihlik, tembellik, acelecilik, ameli erteleme, yüzsüzlük, dünyâ işlerine üzülme, dünyâ işlerinden korkma, fitne, inad, azgınlık, küçümseme, nifak, cerbeze {aklı kötüye kullanma}, aptallık, doymazlık, hareketsizlik, şehvetleri sevmek, günâhta ısrâr etmek, fakîrlik korkusu, takdîr edilene isyân, aldatma, hile, yüceltilme arzusu, faydalanmak için dünyâda uzun yaşamayı isteme, kızıma, buğzetme, büyüklenme, düşmanlık, açgözlülük, lüks içinde yaşama, küstahlık, taşkınlık, zenginlere tâzîmde bulunma, fakîrleri hakîr görme, övünme, gurur, yarışma, rekabet, Hakk'a karşı büyüklenme, faydası olmayan işlere dalına, çok konuşmayı sevme, kasılma, halk için süslenme, yağcılık yapma, kendi ayıplarını bırakıp başkasının ayıplarıyla meşgul olma, kalbden hüzün ve haşyetin kaybolması, nefsi için zafer kazanmaya aşırı tutku, nefsi için zafer kazandığı hâlde Allah için zafer kazanmaya karşı zayıflık ve gevşeklik, açık ve gizli olarak {dîn ya da tarîkat} kardeşlerini düşman edinme, ibâdete güvenme; tuzak, ihânet, hîle husûsunda yarışma, uzun emel, {kalbdeki} katılık, kırıcılık, dünyâyla sevinme, elden kaçana üzülme, mahlûkat ile ünsiyet, onlardan ayrılmaktan duyulan vahşet {yabancılık ya da yalnızlık duygusu}, cefâ, döneklik, hafiflik, hayâ {utanma} ve merhamet azlığı.

Bu ve benzeri şeyler kalbin sıfatları, kötülüklerin kalbdeki tohumları, yasak amellerin sürgün veren filizleridir. Kişinin bunlardan kaçınması; zıtlarıyla ahlâklanması gerekir. İşte bunlar övgüye değer ahlâklardır. İtâat ve kurbiyetin kaynağıdır. Bu işlerin sınırlarına, hakîkatlerine, sebeblerine, meyvelerine ve çarelerine dâir bilgi âhiret bilgisidir. Onlara {sûfîlere} göre tehzîb, farz-ı ayndır. (*Câmi'*, 22)

* *Tehzîb*in *bidâyât*taki şekli, ameli ilme muvâfık olarak güzelleştirmektir. *Ebvâb*daki şekli, nefsi Allah dışındaki şeylere meyletmekten temizlemektir. *Muâme-*

*lât*taki aslı, himmeti sayesinde cehâletin kendisini sararak âdetlere sevk etmesinden mizâcını arındırmaktır. *Ahlâk*taki derecesi, nefsi kötülüklerden temizlemek ve fazîletlerle süslemektir. *Usûl*deki şekli, Allah ile beraber sülûk sırasında edebi güzelleştirmektir. *Edviye*deki şekli, aklı, kudsiyet nûruyla aydınlatarak arındırmak; vehm ve hissin (duyuların) hükümlerinden uzaklaştırmaktır. *Ahvâl*deki şekli, hâli ilmin hükmüne meyletmekten, şekle boyun eğmekten ve tehlikeli şeylere iltifât etmekten temizlemektir. *Velâyât*taki şekli, vakti şeklin müdâhalesinden arındırmak; safâyı maddenin kederlerinden (bulanıklıklarından) temizlemek ve temekkünü (temkîn sâhibi olmayı, değişmeden kalmayı, sağlamlaşmayı) televvünden (telvîn sâhibi olmaktan, değişmekten) korumaktır. *Hakaik*teki şekli, sekri mahvdan arındırmak, ittisâli takdîr edilmekten temizlemektir. *Nihâyât*taki şekli ise (cem' ve farkı) görmeden ve arınmadan (yaşanan) cem' ve farktan temizlenmek, hatta gaybet hâli yaşayarak, cem'de cem'i görmekten arınmaktır. (*Câmi'*, 281)

tekbîr (تكبير) * *Tekbîr*in mânâsı azamettir (büyüklüktür). Onun birinci derecede faydası, dünyâ ve içindekileri hakir görmektir. İkincisi, hâl îtibâriyle Allah'tan başka her şeyi hakîr görmektir. Üçüncüsü ise Allah'ı keşfen tâzîm etmektir. (*Ravza*, 305)

tekniye (تكنية) * Arab dilinde *tekniye* (künyeleme), hitâbdaki yüceltmedir. Akıl sâhiblerine göre bir övünç kaynağıdır. (*Tenvîr*, 36)

tekye/tekke (تكية) (büyûtü'l-fukarâ') * *Büyûtü'l-fukarâ* (derviş evleri) çok olup, hepsini saymak hayli güçtür. Meselâ Beyt-i Şâzeliyye, Beyt-i Rifâiyye, Beyt-i Sâdiyye gibi. Bunlardan bugün en meşhur olanları Endülüs'te ve Meşrık (doğu) ülkelerindedir. Misâl olarak Beyt-i Şâzeliyye'nin sülûk faaliyetlerini takdîr ediyoruz. (*Ravza*, 619)

* *Zâviye*; namaz, oruç, teheccüd, teemmül, zikir, fikir, zikredip kendinden geçme, vird etme, zikir halkası oluşturma, mâsivâdan kurtulup Allah'la olma, mârifet ve tahkîk elde etme, müşâhede ve vusûle varma, Allah ve Resûl'ünde fânî olma gibi İslâm dînine ait alâmetlerin îfâ edildiği yerlere "*ribât*", "*hangâh*" ve "*tekke*" denir. Bu yerlerin başka isimleri de vardır...

...*Tekke*, üzerine yüksek bir kubbenin inşâ edildiği büyük bir haremdir. Orada beş vakit namaz ve zikirler edâ edilir. Oraya müezzinler, karîler, müderrisler, mukaddemler (şeyhler) ve münşidler (ilâhî okuyan kişiler) tâyîn edilir...

...*Zâviye*, ziyaretleri esnâsında ziyaretçilerin ve evsiz barksız fakîrlerin kalması ve fakîr ailelerin oturması için inşâ edilmiş küçük evlerden oluşan birçok mahalli bulunan yerdir. Orada yaşlı, hasta kimseler, bu fakîrler arasında bulunan şeyhler, tarîkata mensûb olan miskinlere (hiçbir şeyi olmayan fakîrlere) ait odalar bulunur. Zaviyede bir bölüm de kadınlara ayrılmıştır. Orada şeyhin, onun ev halkı ve çocuklarının oturduğu bir ev vardır.

Zâviyenin büyüklüğü, binânın ihtişam ve görünüşüyle alâkalı değildir. Bu büyüklük, şeyhin derecesinin büyüklüğüne, ilâhî mertebelerdeki makamına ve Allah'ın ﷻ ona verdiği sırların, nûrların, ilimlerin, anlayışların, sahîh terbiyenin ve kâmil Muhammedî edebinn ne kadar olduğuna bağlıdır. Kâmil insanlardaki kemâl, Muhammedî kemâlin aynasıdır. Muhammedî kemâl de ilâhî kemâlin aynasıdır.

Şübhesiz zâviye her zamanın tek bir kişisi olan vaktin tek sâhibine nisbet edilmekle yücelik kazanır. Orası Hakk'ın halk içinde nazar ettiği bir yerdir. Orası dînin farzlarının ayakta tutulup, Resûlullah'ın sünnetinin ihyâ edileceği bir mescid; şerîat ve hakîkat ilimlerinin tahsîl edilip Allah'ın azametinin müşâhede olunacağı, teheccüd, tefekkür ve istiğrâka bağlanılacak bir medrese ve mürîdlerin sülûk edecekleri bir köşedir. (*Rihle*, 164)

* Şeyhim kalbim, *zâviye*m başımdır. Ben nereye gidersem, onlar benimle beraberdir. (*Nefehât*, 133)

telakkî (تلقّي / تلقّ) * *Telakkî*, Hakk'tan sana vârid olan şeyi almandır. (*Istılâh*, 537)

telbîs (تلبيس) * *Telbîs*, bir şeyin zıddı olan bir sıfata bürünmesidir. (*Luma'*, 449)

* *Telbîs*; "*Onları düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük*" [En'âm, 6/9] âyetinden dolayı, bir şeyin hakîkatinin aksine olarak mahlûka gösterilmesi telbîstir. Bu sıfat, Hakk'tan başkası için muhâldir. Çünkü, Allah herkes hakkındaki hükmünü izhâr etme vaktine kadar kâfiri nîmetiyle zâhiren mü'min; mü'mini de nîmetiyle zâhiren kâfir olarak gösterir.

Sûfîler cemâatine mensûb olanlardan biri, övülmeye lâyık olan meziyetlerini kötü huylarıyla gizlerse "*Telbîs yapıyor*" derler. Bu tâbîr ancak bu mânâ için kullanılır. Her ne kadar aslı îtibâriyle telbîs ise de, sûfîler nifak ve riyâya "*telbîs*" demezler. Çünkü telbîs sadece sınırları korumak için kullanılır. (Hücvîrî, 474)

* *Telbîs*, kaim bir mevcûddan geçici olarak alınan bir şâhidle nûrlanmaktır. İlk inceliği, Hakk'ın fark ehline kâinâtla telbîsidir. {Bu telbîs,} âlemlerin sebeb, mekân ve vâsıtalarla irtibâtında olur. İkincisi, gayret ehlinin saklamak sûretiyle vakitlere ve gizlemek sûretiyle kerâmetlere telbîs etmesidir. Üçüncüsü ise temkîn ehlinin, sebebleri de içine alacak şekilde âlem üzerine genişleme yoluyla telbîs etmesidir. (*Ravza*, 496)

telef (تلف) * *Telef*in mânâsı *hatf*tır {ölümdür}. Hatf ve telef meydana geldiğinde, helâk, beklenen bir durumdur. (*Luma'*, 444)

telkîn (تلقين) {semere-i telkîn-i 'âmme; semere-i telkîn-i hâssa}

* (Umûmî *telkîn*in {öğrenimin, tahsîlin} meyvesi) bir topluluğun silsilesine telkînle girmektir. Böylece sanki demir silsile halkalarından bir halka gibi olur. Herhangi bir işte hareket ettiğinde, onunla birlikte diğer silsile de hareket eder. Şübhesiz her velî, onunla Resûlullah'ın ﷺ arasındadır. Sanki o, telkîn almayan kimsenin aksine, silsilenin halkalarından biri gibidir. Ayrı bir halkanın hükmünün hikmeti şöyledir: Herhangi bir işte hareket ettiği zaman onu şaşırtır. Biri diğeriyle irtibâtsız olduğu için onunla birlikte hareket etmez.

Seyyidim Ali Mürsafî'yi şöyle derken işitmiştim: "*Şeyhin mürîde telkîninin hükmü, kuru bir yere dikilip de yağmura doymayı bekleyen çekirdeğin hükmü gibidir.*" {Yani} onun murâdı, istimdâdı, beslenmesi ve yapraklarının çıkması, suyu iyice emmesine bağlıdır. Dolayısıyla bereket, şeyhin çekirdeği dikmesine değil, suya kanma derecesine bağlıdır. Şeyh gayret eder, Allah da nebâtâtı bitirir. Bazen bir şeyh mürîdi için bir ağaç diker ve ölür. Ondan sonra meyve başka bir şeyhin elinde çıkar. Bu da ya mürîdin himmetinin zayıflığından ya da zikir mânâlarının kalbe ve lisâna ardı ardına gelmemesinden dolayıdır. Onlar şöyle demişlerdir: "*Telkînden sonra zikrin ardı ardına gelmesi, diktikten sonra yağmurun çekirdek üzerine peşpeşe gelmesi gibidir. Çünkü bu, açılmayı ve netîceyi hızlandırır.*"

Bilinmektedir ki, telkînden sonra mürîd, sadece sabah akşam fakîrlerle zikir meclislerine gelmekle yetinmez. Nitekim zamanımızda mürîdlerin çoğu böyledir {eldekiyle yetinmektedirler}. Bu zikrin meyvesi hüküm bakımından, çekirdeğe sabah bir damla, akşam da bir damla su damlatan kimse gibidir. Oysa sabahla akşamın aralarına güneş ve rüzgâr girmektedir. Bu şekilde çekirdeğin toprağı suya kanmaz. Hatta bazen çekirdeğe bir damla bile ulaşmaz. O zaman açılma zamanı uzar. Bazen ölür de asla hiçbir şey açılmaz. Bazen bu mürîd, şeyhi telkîninden dolayı kınar. İçinden de olsa şöyle der: "*Bu telkîne benim ne ihtiyacım var? Çünkü bana hiçbir faydası olmamıştır.*" Şeyhin vazîfesinin ancak çekirdek dikmek olduğunu unutur. Bunun için mürîdin çokça zikretmesi ve râzı olunacak ameller yapması gerekir. (*Envâr*, I, 40)

* Husûsî *telkîn*in meyvesi, bir cemâatin silsilesine girdikten sonra sülûkun telkîn edilmesidir. Bunun şekli şöyledir: Şeyh Allah'a yönelir, mürîde şerîat ilimlerini toplayan "*Lâ ilâhe illallah*" kelime-i tevhîdini söyletir. Bundan sonra ölünceye kadar herhangi bir şerîat kitâbını mütâlaa etmeye ihtiyacı kalmaz. Ebu'l-Kasım Cüneyd[rh] şöyle demiştir: "*Şeyhim Serî Sakatî bana telkîn verince, bildiği şerîat ilimlerinin tamamını da bana verdi. O şöyle derdi: 'Benim kendisinde bir nasîbim bulunmayan bir ilim gökten inmemiştir. Hakk da halka böyle bir ilme yol vermemiştir.' Yine şöyle derdi: 'Ahidler almaya, zikir telkîn etmeye ve mürîdleri şerîat ilminde derinleşmeye önderlik yapacak bir şeyh ihtiyaçtır. Çünkü onun her hareketinde şer'î bir mîzân vardır.'*" (*Envâr*, I, 41)

telvîn-temkîn (تلوين – تمكين) {ashâb-ı temkîn; izn; mütemekkin; temkîn fi't-telvîn}

* *Telvîn*, kuldaki hâllerin sürekli değişmesidir. Bir sûfî cemâati şöyle der: "*Hakîkatin alâmeti telvîndir. Çünkü telvîn, Kadir olan Allah'ın kudretinin zuhûrudur, ondan gayret kazanmaktır.*" Telvîn, "*tağyîr {değiştirmek}*" mânâsına da gelir. (*Luma'*, 443)

* *Telvîn* ve *temkîn*: Telvîn hâl sâhiblerinin, temkîn ise hakîkat ehlinin sıfatıdır. Kul, yolda olduğu sürece telvîn sâhibidir. Çünkü hâlden hâle yükselir, vasıftan vasıfa intikal eder, bir merhaleden başka birine çıkar. Vuslata erdiğinde makamında yerleşip temkîn sâhibi olur. Sûfîler bu konuda şu şiiri okurlar:

öyle çok menzil aştım ki senin aşkımla
akıllar şaşar bu menziller önünde

Telvîn sâhibi, ebedî olarak ziyâdeleşme {makamının yükselmesi} hâlindedir. Temkîn sâhibi ise önce vâsıl olmuş sonra ittisâl etmiştir {ulaşmış ve ulaştığıyla birleşmiştir}. İttisal hâlinde oluşunun alâmeti, kendine ait her şeyden tamamen fânî olmasıdır. (Kuşeyrî, 44)

* Şeyhlerden biri şöyle demiştir: "*Temkîn, telvînin ortadan kaldırılmasıdır.*" Hâl ve makam gibi, telvîn de sûfîlerin kullandığı ıstılâhlardandır. Mânâ îtibâriyle bunlar birbirine yakındır. Sûfîlerin telvînden maksadı, değişmek ve hâlden hâle geçmektir. Bundan kasd edilen şudur: Temkîn sâhibi müteredditd olmaz. O, her şeyini huzûra taşımıştır. Mâsivâ {Allah'tan başka her şey} hakkındaki düşünceyi kalbinden silmiştir. Zâhirinin hükmünü değiştirmek için hiçbir muâmele cereyan etmesi gerekmez. Bâtınının hükmünü değiştirmek için de bir hâle ihtiyâcı olmaz. Nitekim Hz. Mûsâ ﷺ telvîn sâhibi idi. Hakk, tecellî Tûr'unda ona nazar edince şuurunu kaybetmişti. (Hücvîrî, 451)

* *Telvîn* ve *temkîn*: Telvîn, kalb ehli içindir. Çünkü onlar kalblerinin perdesi altındadır. Kalbin değişik sıfatları vardır. Bu sıfatların da kalbin yönleri kadar istikametleri vardır. Kalb ehlinde bu sıfatlar kadar telvînler zuhûr olur. Kalbler ve kalb ehline ait tecellîler sıfatlar âlemini aşamazlar. Temkîn ehli ise hâllerin felâketlerinden çıkarak kalb perdelerini yırtarlar. Rûhları Zât nûrunun parıltılarına ulaşır. Böylece Zât'ta tagayyür {değişme} olmadığı için telvîn ortadan kalkar. Çünkü Hakk'ın Zât'ı, hâdislere hulûlden {sonradan olma varlıklara girmekten} ve tagayyürden berîdir. Kul, Zât tecellîlerinden payını alıp kurbiyyet makamına ulaşınca üzerinden telvîn kalkar. O zaman telvîn {sadece} nefslerinde meydana gelir. Çünkü nefsler temizlik ve kudsiyyetlerinin makamı sebebiyle {artık} kalb mahallindedirler. Nefslerde meydana gelen telvîn, sâhibini temkîn hâlinden çıkarmaz. Çünkü telvînin nefste cereyân etmesi, insâniyyet şekillerinin kalmış olmasından dolayıdır. Temkînin sürekli sâbit olması ise hakîkatin hakîkî mânâda keşfedilmesi sebebiyledir.

Temkînin mânâsı, kulda hiçbir tagayyür olmaması değildir. Netîcede kul bir beşerdir. Şu hâlde temkînin mânâsı, ancak kendisine keşf olunan hakîkatlerin ondan asla uzaklaşmaması ve eksilmemesi, bilakis artmasıdır. Telvîn sâhibinde nef-

sin sıfatları zuhûr ettiği zaman, {kazandığı mevhibelerden} bazı şeyler eksilebilir. Hatta bazı hâllerde hakîkat ondan gizlenebilir. Bu kişinin {içinde bulunduğu hâlde} sâbit olması {değişmemesi} îmânındaki istikrara göre olur {îmânı ölçüsünde gerçekleşir}, telvîni de hâllerinin artmasındadır. (*'Avârif*, 311)

* *Telvîn*, kulun hâllerinin değişmesidir. Çoğunluğa göre bu, eksik bir makamdır. Bize göreyse makamların en kâmilidir. Kulun buradaki hâli *"O her gün bir iştedir"* [Rahmân, 55/29] âyetinde beyân buyrulan hâldir.

Temkîn bize göre *telvîn*den uzaklaşıp temekkün etmektir {makamlara yerleşmek, temkîn sâhibi olmaktır}. Denilmiştir ki: *"Temkîn, vuslat ehlinin {Allah'a kavuşanların} hâlidir."* (*Istılâh*, 535)

* *Telvîn* çoğunluğa göre eksik bir makamdır. O, kulun hâllerindeki değişmelerdir. Sûfîler şu şiiri okurlar:

renkten renge girersin her gün
bundan başka
seninledir
daha güzeli

Biri derse ki *"Hakîkatin alâmeti, istikametin zuhûr etmesiyle telvînin ortadan kalkmasıdır."* {Eğer telvîn,} istikametin zuhûr etmesiyle artmasaydı, bazı muhakkiklerin ilmine îkaz gelirdi. Bu söz *"artmadı"* {şeklinde geldiği zaman}, iş bozulur. Bu târîfe, telvînin eksik bir makam olduğunu söyleyenler de dâhil olur. (*Fütûhât*, II, 488)

* *Telvîn*, ahkâmla veya hâlin izlerinin bulunduğu yüce ya da düşük bir makamla perdelenmektir. Onun yokluğu birbirini izler. Telvînin sonu, fenâdan sonra beka hâlindeki isimlerin tecellîleriyle gelen cem' tecellîsi makamıdır. Ancak Muhyiddîn b. Arabî[ks] *"Bize göre telvîn, en yüce makamdır, çoğunluğa göreyse eksik bir makamdır"* demiştir. Çünkü o, telvînle cem'den sonra gelen farkı kasd etmiştir. Farkın çokluğu, cem'in birliğini perdelemezse, cem'den sonra gelen farkın ahadiyyet makamı olur. Hakîkatin keşfi *"O her gün bir iştedir."* [Rahmân, 55/29] âyetinin mânâsıdır. Şübhe yoktur ki o, makamların en yücesidir. Bu cemâate göre o, temkînin de nihâyetidir...

...Hâlden hâle geçişlerin en alt basamağı [nihâyeti, son noktası (*Câmi'*)], cem'den sonra gelen farkın başlangıcıdır. Bu da, kesret {çokluk} izlerinin vahdet hükmünden zuhûr etmesinden dolayı, muvahhidin gözünden {bu hâlin} gizlenmesi sebebiyle böyledir. Orada, {telvînin} başlangıcındaki izlerden ibâret olan şeyler bulunmaz. (Kâşânî, 157; *Câmi'*, 89)

* *Telvîn*, sâhibinin mütehakkik, muhakkik, ilâhî ve kâmil oluşunun alâmetidir. Bu, benim beğendiğim ve katıldığım görüş ve tuttuğum yoldur. Kişinin kemâli, telvînindeki *temkîn*i ölçüsündedir. Temkîni bununla buluruz. Deriz ki; *"Telvîndeki temkîn öyle bir temkîndir ki, temkîn sâhibi olmayanlar, bu hâldeyken telvîn hâli yaşaya-*

mazlar. Bundan dolayı sûfîler topluluğu, hakkında konuşulmamış olsa bile, onda bir ziyâdenin bulunduğunu söylemişlerdir. Çünkü bununla sınırlamanın böyle bir faydası yoktur. Bu, sözü edilen topluluğun görüşüdür. Çünkü telvînde Kādir'in {Allah'ın} kudretini izhâr etmesi vardır. Ondan kula bir gayret keşf olunur. Bu ziyâde icmâlî {ayrıntılı değil, toplu} olup kabûl ettiğimiz görüşe delâlet eder.

Telvîn ilâhî bir sıfattır. Her ilâhî sıfat bir kemâldir. Öyleyse o Zât'ta herhangi bir yön ve nisbet açısından asla bir noksanlık tasavvur edilemez. Makamlar ve işler ancak ilâhî sıfatlarla bezenmekle tamamlanır. Şübhesiz kemâl, mutlak mânâda Allah'a aittir." (*Esfâr*, 272)

* *Mütemekkin*, eşyâya hükmeder. Eşyâyla birlikte televvünde {hâlden hâle geçmede} karar kılmakla yeni bir yaratılış sûretinde olur. Çünkü o Hakk sûretindedir. Hakk Teâlâ *"O, her an yaratma hâlindedir."* [Rahman, 55/29] Mütemekkinin makamları, hâlleri, vatanları, hakîkatleri ve mertebeleri karışmaz. (*Esfâr*, 310)

* ...Onlar {Melâmetiyye}, *temkîn fi't-telvîn* {telvînde temkîn} ehlidirler. İşlerinde Hakk'ı vekil edinmişlerdir, ubûdiyyet derecelerinin en yücesine hak kazanmış, her şeyden gaib olmuşlardır {el etek çekmişlerdir}. Teklîf ve târîf yurdu olan dünyâ işlerinde kulluk ölçüsüne göre hareket ederler, âhiret işleri konusunda da böyledirler. Âhiret yurdu için olanı dünyâda göstermezler. Onlar ilim ve hikmet erbâbı, hilm ve himmetsizlik sâhibidirler. Çünkü himmet, ancak irfânını tamamlamamış ve Allah'ın Mîzân'ını tercîh etmeyen kişiler içindir. Allah kendilerinden râzı olsun onlar, irfan makamlarının en yücesinde, {amelleri} Mîzân'ı en açık bir şekilde dolduranların en büyükleridirler {kıyâmette sevâbları en çok olan kişiler bunlardır}. Her şeyi, hatta kendisini hiçbir şeyin kuşatamadığı Hakk'ı bile kuşatmıştır. (*Esfâr*, 311)

* *Ashâb-ı temkîn*e {temkîn ashabinâ, yani temkîn makamında bulunan velîlere} hâllerin te'sîri olmaz. Çünkü onlar sâbit ve müsbit olan evtâddırlar. Kıyâmet ise insanlığın hâllerinden bir hâl ve Hakk'ın işlerinden bir iştir. Onlar, Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *"En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz."* [Enbiyâ, 21/103] Bunlar, nebî ve resûllerin bile gıbta ettiği kimselerdir. Çünkü onları o *"fezeu'l-ekber {en büyük dehşet olan kıyâmet}"* tasalandırır. Ne var ki, onların tasaları kendileri için değil, ümmetleri içindir. Bu onların telvin hâlindeki temekkünleri sebebiyledir, ki işte bununla nebî olmayanlardan üstün makamda olmuşlardır. Şayet sözler onlara bir te'sîri olsaydı, *"fezeu'l-ekber"* onları da tasalandırırdı. (*Esfâr*, 317)

* *Telvîn*, taleb makamıdır, sırât-ı müstakîm olan istikamet yolunu aramaktır. *Temkîn* ise istikamet makamıdır, yani bu sırât-ı müstakîm üzerinde sebât etmektir. Telvîn ehli, temkîn ehlinin aksine sırât-ı müstakîmi taleb ederken sıfatları değiştiği için böyle isimlendirilmişlerdir. Temkîn ehli ise istikamet üzere karar kılmıştır. Telvîn hâl ehlinin, temkîn ise hakîkat ehlinin sıfatıdır. Kul, yola devam ettiği sü-

rece telvîn sâhibidir. Çünkü hâlden hâle yükselir; vasıftan vasıfa geçer. Vuslata erince, yerleşir, temkîn sâhibi olur. Telvîn sâhibi ebedî olarak bir ziyâde {artma, hâllerde artış} içindedir. Temkîn sâhibi ise vuslata ermiş ve ittisâl etmiştir. (*Câmi'*, 220)

* Âyet-i kerîmede geçen "*bi izn*"de iznin Allah'a izâfe edilmesi, yapılmasına izin verilen şeyin meydana gelmesine imkân vermektir. Eğer izne söz de eklenirse o zaman "*emir*" olur. Bâtınî anlamda ise kalbde bulunan bir nûr olup, onunla kalb huzûra kavuşur. Havâss bu düşünceyle diğer insanlardan ayrılır. İsmetin yokluğu için bir delîl değildir. Bazen "*izn*" lafzıyla bütün varlıklar için meşîet {irâde} izni kasd edilir. Bu ise eşyânın hareket veya hareketsizliğini Allah'ın dilemesine bağlamaktır. Yani, "*Her zerre ancak onun izniyle hareket eder ve durur*" demektir. Bu iznin hükmü, şerîatın kanununa ve hakîkatın âdâbına aykırı olduğunda hüccet olmaz. Bu husûsu düşün! (*Kavânîn*, 84)

temekkün (تمكّن) * *Temekkün*ün ilk inceliği mürîdin temekkününün, seyrindeki niyetinin sahîh olmasını, yüklendiği müşâhedeyi ve rahatladığı genişliği bir araya toplamasıdır. İkincisi, mürîdin, inkıtâın {hâllerdeki kesilmenin} sıhhatini, keşfin açıklığını ve hâlin berraklığını topladığı temekkündür. Üçüncüsü ise ârifin temekkünüdür. (*Ravza*, 493)

temkîn (تمكين) {bk. **telvîn-temkîn**}

tenâsuh (تناسخ) {**fesh**; **resh**} * Cisimlerdeki *tenâsuh*, kendi cinsinden olursa bu muhâldir. Bu hâlde her mizâcın bir başkasına geçen nefsi olması gerekirdi. Onunla başka bir nefs birleşirse, bu durumda da bir hayvanın iki nefsi olmuş olurdu. Bununla birlikte, her fânînin bir madde ile birleşmesi de, birleşen nefslerin sayısının madde sayısınca olması da bir kaide değildir. Nefslerle birleşen şeylerin sayısıyla, onlardan ayrı olan şeylerin sayısının bir olması da kaide değildir. {Bu nefslere,} bir beden verilince ya onunla birleşir veya mukavemet göstererek ondan uzaklaşır. Sonra bu genişler. Başka mevzîlerde bize ait olarak bulduğu şeyle yetinir. (*Işârât*, IV, 37)

* *Tenâsuh*un mânâsı, nefsin bir bedenden bir başka bedene geçmesidir. Ehl-i Sünnet bunu reddetmiş, aşırı Râfızîler ise bunu kabûl etmişlerdir. Büyük felsefeciler de bunu kabûl etmemişlerdir. Tenâsuhu kabûl edenler farklı görüşlerdedirler. Bunu mümkün görenler olduğu gibi, mutlak gerekli görenler de vardır. Başka ihtilâflara da düşmüşlerdir.

Bunlardan bazıları şöyle der: "*Şahıslarda türün şeklinin korunması gerekir. {Nefs}, bir insandan ancak başka bir insan bedenine intikal eder.*" Onlara göre intikalin bu çeşidine "*nesh*" denilir. Şahıslarda türün korunmasına gerek olmadığını, intikalin insandan başka varlıklara ve hayvanlara olabileceğini ileri sürenler de vardır. Buna

da "*mesh*" derler. Bazıları hayvandan bitkiye intikali câiz görür. Buna da "*fesh*" adı verilir. Diğer cansız maddelere de intikali kabûl edenler vardır. Buna da "*resh*" derler.

Türün şeklinin muhafaza edilmesini zarurî görenler şöyle demişlerdir: "*İntikal edecek olan, şayet zararlı ve câhil ise, aşağı bir bedene intikal eder.*"

Şöyle de söylemişlerdir: "*Nefsler, tüm cismânî alâkalardan temizlenip olgunlaşıncaya kadar, bir bedenden diğer bir bedene intikal eder dururlar. İşte o zaman kuds âlemine ve sâbit bir temizliğe ererler.*"

Nefsin hayvanlara intikal ettiğini kabûl edenler şöyle derler: "*Bu, onun için bir azabdır, çünkü nefs orada derin zulmet ve şiddet içerisindedir.*" Bütün bunlar büyük bir dengesizlik, delîli ve dayanağı olmayan asılsız saçmalıklardır. Bilakis bu, kulları hakkında Allah'a karşı tahakküm ve Allah'ın gaybı hakkında yalan uydurmak demektir. Bilhassa bu kesin delîl isteyen gerçekleşmiş bir işi haber vermektir, ki bu konuda zan yetmez. Mükellefiyetlerle ilgili ilmî konular ise böyle değildir. Bunlarda zan yeterlidir. (*Ravza*, 210)

te'nîs (تأنيث) * Yeni mürîdleri, tezkiye ve tasfiyeye ulaştırmak ve bunu onlara sevdirmek için, Hakk'ın hissî mazharlarda ve maddî sûretlerde tecellî etmesidir. (Kâşânî, 155; *Câmi'*, 79)

tenzîh-teşbîh (تنزيه – تشبيه) **{ehl-i tenzîh; ehl-i teşbîh; tenzîh-i tevhîd; tesbîh; teşbîh-i ilâhî; teşbîh-i vasfî; teşbîh-i zâtî}**

* Tevhîdin mânâsının sıhhati *teşbîh*tir. Oysa teşbîh Hakk'ın sıfatlarına uygun değildir. Tevhîd Hakk'a da, halka da nisbet edilmez. Çünkü {birlemek için bile olsa} saymak sınırlamaktır. Tevhîdde ziyâde yaparsan, o ziyâde hâdis olur. Hâdis ise Hakk'ın sıfatı değildir. Zât, tek bir Zât'tır. O'ndan hiçbir şey ortaya çıkmaz. Hak ya da bâtıl mânâlardan hiçbir şey ondan neş'et etmez. "*Tevhîd kelâmdır*" dersen, kelâm Zât değil, Zât'ın sıfatıdır. Eğer "*O, tek olmayı irâde etti*" dersen, irâde Zât'ın sıfatıdır, murâd edilenlerse mahlûktur. "*Allah*" dersen, tevhîd Zât'tır, Zât da tevhîdin ta kendisidir. "*Allah Zât değildir*" dersen, O'nu mahlûk olarak isimlendirmiş olursun. "*İsim ve müsemmâ tektir*" dersen, o zaman tevhîdin mânâsı ne olur? "*Allah, Allah'tır*" derse, evet Allah Allah'tır, ayn ayndır, O, O'dur, yani tevhîd Zât'ın ta kendisidir. Dikkat et, ilk olan ezeldir, ikincisi ebed, üçüncüsü cihet, dördüncüsü de mâlûmât ve mefhûmâttır. Geriye kaldı "*Lâ {yok, değil}*": sıfatların gayrı {değil} Zât. (*Tavâsîn*, 214)

* *Tesbîh, tenzîh*tir. "*Rabb'ini hamd ile tesbîh et ve O'na istiğfarda bulun.*" [Nasr, 110/3] (*Fütûhât*, II, 397)

* *Tenzîh-i tevhîd* {tevhîdin tenzîhi} iki türlüdür: Birincisi tevhîdin Hakk'a ﷻ değil, tenzîhe yönelik olmasıdır. Diğeri ise tenzîhin tevhîde izâfe edilmesidir. Bunun

mânâsı şudur: Hakk kendisini, mahlûkat içinden O'nu tevhîdle tenzîh edenlerin tenzîhiyle değil, kendinin tevhîd tenzîhiyle tenzîh eder. Meselâ hamdin hamdi böyledir. Şübhesiz sıfatın sıfatlananla kaim olmasında bir iddiâ yoktur. Buna herhangi bir ihtimâl de dâhil değildir. Kendisini veya başkasını herhangi bir sıfatla vasfeden kimse, iddiâsının doğruluğu için bir delîle ihtiyaç duymaz. Kur'ân âyetlerinin delâlet ettiği fasıllar bununla alâkalıdır. Zarûrî bilgi olmaksızın zikretmeden önce bir şeyin gizlenmesinin sahîh olup olmadığı meselesi de böyle bir konudur. (*Fütûhât*, II, 568)

* *Tesbih*in mânâsı *tenzîh*tir. Hakîkati ise, ilk derecede yaratılmışlara, ikinci derecede rûh ve nefslere, üçüncü derecede akıllara benzemekten tenzîh etmektir. Tesbîh, hâdisi Kadîm'den {yaratılmışı Yaratan'dan} ayırd etme sonucunu getirir. (*Ravza*, 305)

* *Ehl-i tenzîh* {tenzîh ehli} üç sınıfa ayrılır: Birincisi, Maruf'larını {Allah'ı} benzer varlıklara dâhil etmekten tenzîh edenler, ikincisi rûhlara dâhil etmekten tenzîh edenler, üçüncüsü kudsî akıllara dâhil etmekten tenzîh edenlerdir. (*Ravza*, 438)

* *Ehl-i teşbîh* {teşbîh ehli} üç sınıftır: Birincisi Allah'ı cisimlerin sıfatına benzetenlerdir. Bunlar el, ayak gibi cisme ait şeyleri O'na nisbet eden zâhirîlerdir. İkincisi nefslere benzetenlerdir. Üçüncüsü de akıllara benzetenlerdir. (*Ravza*, 439)

* *Tenzîh*, Kadîm'in {ezelî varlığın}, vasıfları, isimleri ve Zât'ıyla, muhdese {sonradan yaratılanlara} benzetilmesi ya da {O'nun} benzeri olmasına îtibâr ederek değil, nasıl hak ediyorsa o şekilde, asalet ve teâlî {asıl kabûl etme ve yüceltme, hiçbir şeye benzemeyen mutlak varlık oluşunu kabûl etme} yoluyla infirâdından {tek olarak kabûl edilmesinden} ibârettir. Zaten Hakk ﷻ bundan münezzehtir. Buna göre bizim tenzîhimiz, {biz muhdes olduğumuzdan dolayı} muhdese ait tenzîhtir. Kadîm'in {kendisini} tenzîhi ise kendisine katılmıştır. Çünkü muhdesin tenzîhi, karşısında kendi cinsinden bir şeye nisbet edilen tenzîhtir. Tenzîh-i Kadîm'in karşısındaysa, kendi cinsinden herhangi bir nisbet yoktur. Çünkü Hakk zıd kabûl etmez. Bunun için tenzîhin keyfiyeti bilinmez. Bizim "*Hakk'ı tenzîh, tenzîhten tenzîh ile olur. {Hakîkatte} tenzîh, O'nun kendi kendisini tenzîh etmesidir*" dememizin sebebi budur.

Hakk'ın kendisini tenzîh etmesini bir başkası bilemez. Bu husûsta bilinen bir şey varsa, o da muhdesin tenzîhidir. Çünkü bize göre muhdese ait tenzîhin îtibârı, kendisine nisbet mümkün olan bir hükümden bir şeyin çıkarılması demektir. Tenzîh işte bu şekilde olur. Hakk için teşbîh-i zâtî yok ki, ondan dolayı tenzîhe müstehak olsun! Çünkü kendi Zât'ı, Kibriyâ'sının gerektirdiği gibi münezzehtir. Buna göre hangi îtibârla olursa olsun, hangi tezâhürle zuhûr ederse etsin, "*Ben Rabb'imi tüyleri henüz terlemiş genç olarak gördüm*" gibi teşbîhî olsun ya da "*O, nûrdur ben onu nasıl görürüm!*" gibi tenzîhî olsun, sıfatın vasıflananı gerektirmesi gibi tenzîh-i zâtî için de bir hüküm lâzımdır. Hakk, bu tezahürde Zât'ından Zât'ı için Kadîm'in {kendisini} tenzîhi ile hakkı olan kemâl üzeredir. Bu tenzîhi Hakk'tan

başkasına nisbet etmek câiz değildir. Onu başkası da bilemez. Dolayısıyla Hakk, isimlerinde, sıfatlarında, Zât'ında, mazharında, tecellîlerinde hudûsa {sonradan, yaratılmış olmaya} nisbet edilen her şeyden kıdeminin {ezelî oluşunun} hükmü gereği münezzehtir. Buradaki hudûs, herhangi bir vecihle bile olsa, yine de hüküm aynıdır. Bu izaha göre O'nun tenzîhi tenzîh-i halkî {yaratılmışların O'nu tenzîh etmesi} gibi; teşbîhi de teşbîh-i halkî gibi değildir. Böyle bir tenzîh ve teşbîhten Hakk yücedir ve münezzehtir...

..."*Tenzîh, Hakk'a değil, senin mahallini temizlemeye râcîdir {yöneliktir}*" diyen kimsenin murâdı, karşısında teşbîh bulunan *tenzîh-i halkî*dir. Çünkü kul, Hakk'ın ﷻ herhangi bir sıfatıyla muttasıf olursa, mahalli temizlenir ve bu tenzîh-i ilâhî ile muhdesâtın {sonradan yaratılmış varlıkların} noksanlıklarından kurtulmuş olur. Dolayısıyla bu tür tenzîh kula râcîdir. Hakk ise başkasının iştirâk edemeyeceği bir tenzîh üzere bâkîdir. Bu tür tenzîh husûsunda, O'na O'ndan başka ortak olabilecek hiç kimse yoktur. Bununla şunu kastediyorum: Hakk'a mahsûs tenzîhte mahlûka râcî olan hiçbir şey yoktur. Bu tenzîh, Hakk'ın kendisini hak ettiği gibi tenzîh etmesi içindir. (*İnsân*, I, 32)

* *Teşbîh-i ilâhî*, ilâhî cemâl sûretinden ibârettir. Çünkü ilâhî cemâlin mânâları vardır: Bunlar ilâhî isim ve sıfatlardır. Onun sûretleri vardır, bu sûretler de bu mânâların mahsûs {duyularla algılanabilir} ya da mâkul {düşünülebilir} cinsinden sözü edilen mânâların tecellîleridir. Mahsûs olan {Hz. Peygamber'in ﷺ} şu hadîsindeki gibidir: "*Rabb'imi, sakalı bitmemiş bir genç sûretinde gördüm*" [Hatîb, XI, 214; Zehebî, II, 363] Mâkul sûret de şu hadîs-i kudsîdeki gibidir: "*Ben kulumun hakkımdaki zannı üzereyim. Hakkımda dilediği zanda bulunabilir.*" [Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim Tevbe, 1, Zikr, 6] *Teşbîh*le kasd edilen, bu mahsûs ve mâkul olan sûrettir. Hiçbir şübhe yoktur ki Allah Teâlâ, cemâl sûretiyle zuhûr edişinde, *tenzîh* konusunda hak ettiği şeye göre bâkîdir {zuhûr etmesi O'nun münezzeh oluşunu ve bekasını zedelemez}. O hâlde nasıl, Cenâb-ı İlâhî'ye tenzîh konusunda hakkını veriyorsan, tıpkı bunun gibi ilâhî teşbîh konusunda da hakkını ver.

Allah hakkında teşbîh, tenzîhe aykırı bir hükümdür. O'nun hakkında teşbîh aynî bir durumdur. Ancak buna ehlullahtan kâmil olanlardan başkası şâhid olamaz. Kâmiller dışındaki ârifler ise, söylediğimizi ancak îmânî ve taklîdî olarak idrâk edebilir. Bu da O'nun hüsn {güzellik} ve cemâlinin sûretlerinin gerektirdiği kadar mümkün olur. Çünkü mevcûdâtın sûretlerinden her biri O'nun hüsnünün sûretidir. Eğer sûreti teşbîhî bir yönden müşâhede eder de, tenzîhten herhangi bir şey müşâhede etmezsen, Hakk sana hüsn ve cemâlini bir tek yönden müşâhede ettirmiştir. Eğer onu sana teşbîhî sûrette müşâhede ettirir de, {bu tecellîde} ilâhî tenzîh de taalluk ederse, {işte o zaman bil ki,} Hakk sana cemâl ve celâlini, teşbîh ve tenzîh yönünden müşâhede ettirmiştir. "*Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.*" [Bakara, 2/115] O zaman sen O'nu ister tenzîh et, istersen teşbîh, artık her hâlde, asla ayrılamayacağın tecellîlere boğulmuş durumdasın, demektir...

...Hakk'ın iki teşbîhi vardır: Bunlardan *teşbîh-i zâtî*, mahsûs {hissedilebilir, duyularla algılanabilir} olan mevcûdların sûretlerinde ya da hayâlde mahsûs olanlara benzeyen şeylerde Hakk'ın tecellî ettiği sûrettir. *Teşbîh-i vasfî* ise, mahsûsa benzeyen şeylerden münezzeh olan ilâhî isimlere ait mânâların sûretlerinde tecellî etmesidir. Sözü edilen sûretler zihinde tasavvur edilebilen, fakat hislerde {duyular âleminde} keyfiyeti olmayan sûretlerdir. Eğer keyfiyeti olursa, Zâtî teşbîhe katılır. Çünkü keyfiyete sâhib olmak teşbîhin kemâlidir. Kemâl ise Zât'a lâyıktır. Geriye teşbîh-i vasfî kaldı. Bu da, kendisinde türlerden herhangi biriyle keyfiyet sâhibi olması mümkün olmayan teşbîhtir. Bunu açıklayacak hiçbir misâl de yoktur. (*İnsân*, I, 33)

* *Tenzîh*, ehl-i hakîkate, yani isimlerin hakîkatlerine muttalî olanlara göre "*...İlâhî Hazret husûsunda tahdîd ve takyîdin ta kendisidir...*" Allah ise tahdîd ve takyîdden münezzehdir. Hakîkat ehli ise, {O'nu} tenzîhten de tenzîh etmişlerdir. Onlar asla tenzîh etmezler. Bilakis onlar tenzîh makamında tenzîh, teşbîh makamında da teşbîh ederler. Tahdîd ve takyîd olmaksızın Hakk'ı tanımak da mümkün değildir. "*...{Sadece} tenzîh eden ise...*" ancak ve ancak "*...ya câhildir...*" yani akıllarınca Hakk'ın kendisinin muttasıf olduğu sıfatlardan O'nu tenzîh etmeye kalkışan filozoflar ve onları taklîd etmeye çalışanlar gibi şerîatı bilmeyenlerdir. Bunlar kendileri sapıtmış, başkalarını da saptırmışlardır. "*...ya da sû-i edeb sâhibidir...*" yani şerîatı bildikleri hâlde yanlış söylerler. "*...Ancak onu...*" yani Allah'ı ﷻ tenzîh etmeyi "*...mutlak olarak söylediklerinde...*" yani Allah'ın ﷻ ilim, sem', basar ve bunun gibi vücûdî sıfatlarından münezzeh olduğuna îtikad ettiklerinde "*...şerîata muvâfık olmayan bir görüşe sâhib olmuş olurlar...*" Bundan dolayı onlar câhil, yani kâfirdirler, onların görüşlerinin batıl olduğunu söylemeye gerek yoktur.

"*...Şerîata kail olan...*" yani inanan "*...ise mü'mindir...*" {gramer bakımından} "*şerîata kail olan*" ifâdesine atf-ı beyân olarak gelmiş. "*...{Mü'min} tenzîh ettiğinde, tenzîhte karar kıldığında ve bundan başkasını kabûl etmediğinde...*" yani teşbîh makamı gelince teşbîh etmediğinde "*...sû-i edeb sâhibi olmuş; Hakk ve elçilerini yalanlamış olur. O, böyle bir netîcenin hasıl olacağını düşünüp hesaplayamaz. Kendisi buradadır, O ise gaibdedir. Bu hâliyle o...*" şerîatın "*...bir kısmına îmân edip, bir kısmını inkâr eden kimse gibidir. Bilhassa...*" Mûtezile gibi. Onlar da Allah'ın sıfatları ve bir kısım âhiret hâlleri gibi şerîatın bir kısmını inkâr etmişlerdi. {Şeyh İbn Arabî'nin, burada geçen} "*{Mü'min} tenzîh ettiğinde, tenzîhte karar kıldığında ve bundan başkasını kabûl etmediğinde sû-i edeb sâhibi olmuş; Hakk ve elçilerini yalanlamış olur.*" sözüne gelince, o bu sözle onun {mü'minin kendisini} Hakk'ı ve elçilerini yalanlamaya {götürene} kadar teşbîh ve tenzîhi açıklamasını kasd etmiştir.

"*...İlahî şerîat, Hakk hakkında bu dillerle konuştuğunda...*" yani tenzîh ve teşbîhten bahsettiğinde, "*...evvel emirde bunun ancak umûmî olarak geldiği bilinmektedir...*" Yani lafzı işiten herkes ne kasd edildiğini anlar. "*...{sonra} havâss için gelmiştir...*" Yani muhakkikler arasındaki havâss için gelmiştir. "*...Her akıl hangi lisanla olursa ol-*

sun..." ister Kur'ân dili olan Arabca, ister indirilmiş olan diğer kitâbların dili olsun "*...bu dilin {tenzîh ve teşbîhin} söylemek istediği şeyi anlar...*" Allah kullarına gönderdiği şerîatlarla mertebelerine göre nefsi hakkındaki tenzîh ve teşbîhi açıklamıştır. Tenzîh tarafında duran ve teşbîhi kabûl etmeyen kimse şerîatın bir kısmına inanmış, bir kısmını inkâr etmiştir. Ancak bunu anlamamıştır. Dolayısıyla mazurdur. Bundan dolayı tekfir edilmez. Bilakis o zâhir ve bâtın ehline göre temelde şerîatın tamamına inandığı için mü'mindir. Ancak şerîatlar, bu lafızlardan ilk anlaşılan şey îtibâriyle insanların umûmuna; kendilerinden anlaşılan her şey îtibâriyle de insanların havâssına gelmiştir. (Sofyavî, 67)

terahhus (ترخّص) * Sûfîlerin yolunda *terahhus*, ilmin hakîkatinden zâhirine dönmektir. Bu durum, onların hâllerindeki bir noksanlık yüzündendir. Şeyhlerden birine fakîrin sû-i edebinin {kötü edebinin} ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Hakîkat derecesinden zâhire düşmesidir.*" (*Âdâb*₂, 81)

terakkî (ترقّي / ترقّ) * *Terakkî*, hâller, makamlar ve mârifetlerdeki ilerlemelerdir. (*Istılâh*, 537)

tesahhut (تسخّط) * *Tesahhut*, hased ile birinin kötü sonuyla alay etme arasında bir tavırdır. Bu, hayırların hak etmeyen kişilere ulaşmasını ve şerlerin de hak etmeyenlerin başına gelmesi tasasıdır. (*Mîzân*, 77)

tesbîh (تسبيح) {bk. **tenzîh-teşbîh**}

teslîm (تسليم) {bk. **tefvîz-teslîm**}

teşbîh (تشبيه) {bk. **tenzîh-teşbîh**}

tetebbül (تـــتـــبّـــل) * *Tetebbül*, hubbun {sevginin} bir insanı hasta etmesidir. Denir ki: "*Racülün mebtûl {harâb olmuş bir adam}*", "*tebelehû'l-hubb {sevgi onu harâb etti}*" Yani "*Onu hasta etti, {dengesini} bozdu, onun elini ayağını herşeyden kesti*." Tebl {harâb olma} herşeyden kesilmedir. (*Ravza*, 345)

teteyyüm (تـــتـــيّم) * *Teteyyüm*, taabbüd {kul olma} demektir. {Denir ki:} "*Teyyemehu'l-hubb {aşk onu köle etti}*" Yani kul hâline getirdi, o da *müteyyim* {aşkın kölesi} oldu. (*Ravza*, 345)

tevâcüd-vecd-vücûd (تواجد – وجد – وجود) {hazret; mütevâcidûn; şart-ı vâcid fî za'katihi; vâcidûn}

* *Vecd* bir ifâdedir. Çünkü o, Allah'ın yakîn sâhibi mü'min kulları nezdindeki sırrıdır...

...*Vecd*, "*Yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır*" [Kehf, 18/49] âyetinin mânâsında olduğu gibi, müsâdefe {karşılaşma, karşı karşıya gelme} mânâsına gelir. Âyetteki "*hâzirû {karşılarında bulurlar}*" ifâdesi, "*sâdifû {karşı karşıya geldiler}*" mânâsına gelir...

...Kalbin karşılaştığı dert ve neşe cinsinden her şey *vecd*dir...

...*Vecd*, Hakk tarafından gelen mükâşefelerdir. Bu hâldeki bir kişi sâkin iken birden hareketlenip, hırıltılı ses çıkarmaya ve derin bir şekilde soluk almaya başlar. Ama bazen, vecdi daha kuvvetli olan kimselerin daha sâkin göründükleri de olur. (*Luma'*, 375)

* *Mütecâvidûn* {vecd sâhibi olmaya çalışanlar} da *tevâcüd*leri {vecd hâline sâhib olmaya çalışmaları} konusunda üçe ayrılırlar: Birinciler kendilerini zorlayanlar, vecd ehlinin hâllerini elde etmeye çalışanlar ile oyun eğlence düşkünleri ve hafif-meşreb kimselerdir.

İkinci sınıfa mensûb olanlar, kendilerine bundan daha başka bir tevâcüd türü münâsib olsa da, onları meşgul eden alâkalardan ve yollarını kesen sebeblerden sıyrıldıktan sonra {vecde} karşı koyarak güzel hâllere sâhib olmaya çalışanlardır. Bunların bu tevâcüdleri güzel karşılanır. Çünkü bunlar dünyâyı arkalarına atmışlardır. Onların hoşluk, tesellî, sevinç ve ferahlık içerisindeki tevâcüdleri, rahatlığı bir kenara atmaları ve bilinen şeyleri terk etmekle karşı karşıya kalmaları sebebiyledir.

Üçüncü kısım ise, hâl sâhibi ve kalb erbâbı, irâdelerini tahakkuk ettirmiş olan zayıf kimselerdir. Bunlar, organlarına sâhib olmaktan ve içlerindekini gizlemekten âciz kalınca tevâcüd hâline geçerler ve taşıyamayacakları yükü atarlar. Hâlbuki, onların bu hâli reddetme imkânları yoktur. Bu yüzden de onların tevâcüdleri rahatlamak ve tesellî bulmak içindir. İşte bunlar, hakîkat ehlinden, ancak zayıf olan kimselerdir...

...*Vâcidûn* {vecd sâhibi olanlar} olanlar üç sınıfa ayrılır: İlk sınıfta *vecd*leriyle beraber bazen nefsânî davetler, beşerî ahlâk, tabîat ve mizâcın gerektirdiği şeyler, kişinin vaktini bulandırarak hâlinde değişikliğe sebeb olur.

İkinci kısımda bulunanlar da vecd ehlidir. Bunlar kulaklarına gelen birtakım seslerden oluşan ve vecde benzeyen şeylerin gelmesiyle keyiflenir, bu hâlle nîmetlenerek bunu yaşar ve bununla canlanırlar. Sonra onların bu vecd hâlinde değişiklik meydana gelir.

Üçüncü kısımda bulunanların vecdi devamlıdır. Bu vecd hâli kendilerini fenâya erdirmiştir. Çünkü her *vâcid* {vecde gelen her kişi} bulduğu şey sayesinde fenâya ermiştir. Kendilerinde, yaşadıkları vecd husûsunda hiçbir fazlalık yoktur. Çünkü vecd hâli yaşadıkları esnâda, onlar nazarında her şey yok hükmündedir. Artık onlar kendi vecdlerinden de fânî olmuşlardır. (*Lumı'*, 377)

* Ebû Saîd b. Ârâbî demiştir ki: "*Vecd, rahatsız edici bir hatırlama, huzûrsuzluk veren bir korku, günâhtan dolayı azarlanma, içten gelen latîf bir hitâb, bir faydaya işâret, gaibe karşı iştiyâk, elden kaçırılan şeye üzülme, geçen zamana pişmanlık, içinde bulunulan zamanda bir şeyler elde edebilme arzusu, bir farzı yerine getirmeye davet veya gönülden bir münâcât gibi {kalbde} meydana gelen bir şeydir. O zâhire zâhirle, bâtına bâtınla, gayba gaybla ve sırra sırla mukabele etmektir. Daha önce aleyhte sonuçlanan bir şeyden, lehte sonuç çıkarmaya çabalamaktır. Böylece vukuundan sonra senin lehinde {hüküm} yazılır, her bir adımda ve her bir zikirde daha sâbit hâle gelirsin. Çünkü başlangıç hâlinde bulunan kul, bir kısım nîmetlere mazhar olur. O nîmetler ona yardımcı olur ve şükretmesini ilhâm eder. Bunların elde edilmesini sana izâfe eder. Ancak artık onlar, yeni bir derece olarak sende sâbit hâle gelmişlerdir {artık o bunları kendisine değil, Allah'a izâfe eder bir konumdadır}. 'Her iş ona döndürülür.'* [Hûd, 11/123] *İşte bunlar vecd ilminin zâhirinin topluca îzâhıdır.*"

Yine Ebû Saîd b. Ârâbî şöyle demiştir: "*Vecd, neşeyle yüzyüze gelmek, azına dayanılmayan, çoğuna ise güç yetirilemeyen yüksek bir müşâhedeye ermektir. Onun hayâldeki te'sîri teşvîk edici, harekete geçirmesi ise devamlıdır. Bundan dolayı bir hayıflanma peydah olur, bazen bu hayıflanma ölümle de sonuçlanabilir. Vecdin ağlama ve ses çıkarma şeklindeki tezahürleri, vecdin artacağını gösterir. Çünkü vecd, vârid olmadan anlaşılmaz. Başlamasıyla bitmesi bir olduğu için, bununla ünsiyet etmeye de fırsat kalmaz. Vecdin başlamasıyla bitmesi bir gibidir. İşte bunun için, meydana gelişiyle tam bir neşe hâsıl olmadan, kaybetmenin üzüntüsü başlar. {Vecd esnâsında} titreme, bayılma, organların hareketsiz hâle gelmesi, vecdin akla hâkim olması gibi durumlar, vâridin büyüklüğünden ve te'sîrinin fazlalığındandır. Alışılmamış, endîşe ve ürküntü veren her vârid için de durum aynıdır. Vecdin çarçabuk gelip, hemencecik kaybolmasında derin bir hikmet ve açık bir nîmet vardır.*" (*Lumaʿ*, 385)

* Dünyâ hakkındaki *vecd* bir keşf olmayıp, kalbin müşâhedesi, hakîkatin hayâl edilmesi ve yakînî {kesinliğe yakın} bir zandır. Bu durumdaki kişinin müşâhedesi, uyanıklık hâlinde bulunduğu için, yâkin rûhu ve zikrin safâsından {berraklığından} gelir. Hâlinin şiddeti geçip kendine gelince vecdi kaybolur, geriye sadece bu vecdin bilgisi kalır. Bundan, mükâşefeyle çoğalan yakînle beraber rûh da istifâde eder. Bu durum kulun Allah'a yakınlık veya uzaklık derecesine ve Hâlık'ının {Yaratıcı'sının} kendisine müşâhede ettirmiş olduğu şeylere göre değişir. (*Lumaʿ*, 386)

* *Vecd*, kalblerin, kaybetmiş oldukları zikir safâsına {berraklığına yeniden} kavuşmasıdır. *Tevâcüd* ve *tesâkür* ise mânâları birbirine yakın olan iki lafız olup, kulun vecd ve sekri davet edecek gayretlerinin ve kendisini vecd ve sekr ehlinden olan sâdık kişilere benzemeye zorlamasının da eşlik ettiği bir hâldir. *Vakt* ise geçmişle gelecek arasında bulunur. (*Lumaʿ*, 418)

* *Vecd* ve fakd, hisler {duyu organları} yoluyla idrâk edilebilen iki şeydir. Avâmın tevhîdinin mânâsı, tek olan {Allah'ı} bütün isim ve sıfatlarıyla isbât ederek bunu dille ikrar ve kalbe yerleşmesi için orada tahkîk ettirmektir. {Bu tahkîk de}

O'nun isbât ettiğini isbât, nefyettiğini nefyetmek ve Allah'ın kendisi için isbât ettiğini isbât, kendisinden nefyettiğini ise nefyetmekle olur. (*Luma'*, 424)

* *Vecd*, bir korku, bir gam veyahut âhiret hâllerinden bir mânânın kalbe gelmesi ya da Allah'la ﷻ kulu arasındaki bir hâlin keşfedilmesidir. Demişlerdir ki *"Vecd, kalblerin işitme ve görmesidir. Allah Teâlâ '{Baştaki} gözler kör olmaz, ama {asıl} göğüsteki kalbler kör olur.'* [Hacc, 22/46] *ve 'Şâhid olarak dinledi'* [Kāf, 50/37] *buyurmuştur."*

Tevâcüd, vecdi zayıf olan kimselerde görülür.] Tevâcüd, mürîdin bâtınında bulduğu şeyin zâhirinde ortaya çıkmasıdır. Kuvvetli olan kimse ise temkîn ve sükûnet sâhibi olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Rabb'lerinden korkanların ondan {Kur'ân'dan} dolayı, derileri ürperir. Daha sonra derileri ve kalbleri Allah'ın zikrine ısınır."* [Zümer, 39/23]

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle demiştir: *"Vecd, şevk {özlem} sebebiyle gönüllerde tutuşan bir alevdir. Bu vârid esnâsında kişi, sevincinden veya üzüntüsünden dolayı hemen sallanmaya başlar."*

Şöyle de demişlerdir: *"Vecd, yok olmaya mahkûmdur {bir hâldir, geçer gider}, mârifetin ise sonu yoktur, kalıcıdır."* (*Ta'arruf*, 82)

* Bize, Cüneyd'in şu şiirini nakletmişlerdi:

rahatı vecdde olanın sığmaz içi içine
Hakk'ın huzûrundaysa vecd
mahkûmdur kaybolmaya
coştururdu vecdim beni eskiden
ama ayırdı beni
vecdin içinde
vecdi görmekten
o Mevcûd

Şu şiiri de bir başka büyük velîden nakletmişlerdi:

perde çekti araya
böylece
zelîl oldu kudretine O'nun
şekillerin üstünlüğü
ve mevcûd her türlü mânâ
heyhât
hiç vücûdla anlaşılır mı O
âcizliğin kahreden işâretidir
tevâcüd ateşi
zerresi bile anlaşılamaz vecdin
ancak silik bir şekil

o Meşhûd belirdiğinde
örter vecd O'nu
kaygılı bir coşku kaplar içimi
vücûd hâli içinde
kâh gaybet hâlîne sokardı vecd beni
kâh huzûr
yok etti vücûdu tecellîleri o Meşhûd'un
yok etti
vücûdu ve her mânâyı
akla gelen

Bir başkası demiştir ki: "*Vecd, Hakk'ın kuluna, kendisini müşâhede etme makamlarına yükselmesi yoluyla verdiği bir müjdedir.*" Sûfîlerden birinin şu şiiri de nakledilmişti:

ne güzeldir ihsânda bulunması
vecdi bahşeden Zât'ın
vücûdu yok edecek fazîlet ve nimetlerle
vecdin belirdiği an
hiçbir kuşkum kalmadı
o Cömert Zât
ihsân ederek daha güzelini
hayat verecek bana

Şu şiir de Şiblî'ye aittir:

bana göre inkârdır vecd
müşâhedeme dayanmadıkça
Hakk'ın şâhidi bence
yok eder vücûdu görmeyi

(*Ta'arruf*, 83)

* *Vecd*, kasd ve zorlama olmaksızın kalbe gelen bir hâldir. Bunun için şeyhler demişlerdir ki: "*Vecd müsâdefedir {kalbin karşılaştığı lütuf ve ihsânlardır}. Vecd hâlleri, {yapılan} virdlerin meyveleridir. Allah, virdlerini artıran kişiye lütuflarını artırır.*" (Kuşeyrî, 37)

* *Tevâcüd* bidâyet {başlangıç}, *vücûd* nihâyet {son}, *vecd* ise bidâyet ile nihâyet arasında bir vâsıtadır.

Üstad Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini duymuştum: "*Tevâcüd, kulun istiâbını {onu taşıyabilecek güçte olmasını} gerektirir. Vecd, kulun istiğrâkını {mânevî hâllerde boğulmasını} gerektirir. Vücûd ise, kulun istihlâkını {tamamen yok olmasını} gerektirir. Kul bu hususta denizi gören, sonra gemiye binen, sonra da denize dalan kimse gibidir.*"

Bu hâllerin sırası, önce kusûd {niyet}, sonra vürûd {geliş}, sonra şühûd {görüş},

sonra vücûd {buluş}, sonra da humûddur {sönüştür}. Humûd, vücûdun miktarı kadar hâsıl olur. Vücûd sâhibinin sahv ve mahv hâli vardır. Sahv hâli Hakk'la bekası, mahv hâli ise Hakk'ta fenâsıdır. Bu iki hâl ona, daima birbirini takib ederek gelir. Kul üzerinde Hakk ile *sahv* hâli gâlib gelince, kul Hakk ile hareket eder, Hakk ile söyler. Allah Rasûlu bir kudsî hadîste şöyle buyurmuştur: "*O benimle görür, benimle işitir.*" [Buhârî, Rakaik, 38; İbn Mâce, Fiten, 16] (Kuşeyrî, 37)

* *Vecd* ve *vücûd* iki mastardır. Biri hüzün, öteki ise bulmak mânâsına gelir. Her ikisinin fiili de aynı gibidir. Aralarını ancak mastarla ayırmak mümkündür. Bir kimse hüzünlü olduğu vakit "*vecede, yecidü, vücûden ve vicdânen*"; zengin olduğu vakit "*vecede, yecidü, cideten*"; kızdığı vakitse "*vecede, yecidü, mevcideten*" derler. Bütün bunlar arasındaki fark, fiiller sayesinde değil, ancak mastarlar sayesinde bilinir.

Sûfîlerin vecd ve vücûdla kasd ettikleri şey, semâ sırasında kendilerine zuhûr eden iki hâlin isbât edilmesidir. Bunlardan biri hüzne yakındır, diğeri ise vecd ve murâdla alâkalıdır.

Hüznün hakîkati, sevgiliyi kaybetmek ve murâddan men edilmektir. *Vecd*in hakîkati ise, murâdın elde edilmesidir. Hüzünle vecd arasındaki fark şudur: Hüzün, nefsin nasîbine düşen üzüntünün adıdır. Vecd ise sevilen şeye göre, başkasının nasîbi konusunda ortaya çıkan üzüntünün adıdır. Bütün bu değişiklikler tâlibin {tasavvuf yoluna giren kişinin} sıfatıdır. Hakk ise değişmez, başkalaşmaz...

...*Vecd*, neşe veya üzüntü, ferahlık veya sıkıntı cinsinden kalbe isâbet eden bir elemdir. *Vücûd* ise gönülden gamı gidermek ve kalbin murâdına ermesinin sağlanmasıdır. (Hücvîrî, 499)

* *Vecd*in mi yoksa *vücûd*un mu daha mükemmel {olduğu konusunda şeyhler ihtilâf etmişlerdir}. Bir topluluk şöyle demiştir: "*Vücûd mürîdlerin, vecd ise ârîflerin vasfıdır. Ârîflerin derecesi, mürîdlerinkinden daha yüksek olduğuna göre, onlara ait sıfatın, bunlara ait olandan daha mükemmel olması gerekir. Çünkü idrâk edilmesi imkân dâhilinde olan her şey idrâk edilir. Bu, cinsin sıfatıdır. Çünkü idrâk sınırlı olmayı gerektirir. Oysa Allah'ın sınırı yoktur. Şu hâlde kulun {idrâk edip} bulduğu şey, kendi meşrebinden {yaratılmış ve sınırlı bir varlıktan} başka bir şey değildir. Tâlibin bulamadığı, mahrum kaldığı, bulanın da istemekten aciz kaldığı şey, Hakk'ın hakîkatidir.*"

Bir başka topluluk da şöyle demiştir: "*Vecd mürîdlerin yanışı, vücûd ise muhiblere {sevenlere} verilen bir hediyedir. Biri hurka {yanma}, diğeri ise tuhfedir {hediyedir}. Muhiblerin derecesi mürîdlerin derecesinden üstündür. Çünkü tuhfeyle sükûn bulmak, talebdeki yanıştan daha mükemmeldir.*"

Bir menkıbe anlatmadan bu husûsu anlamak mümkün değildir: Şeyh Ebû Bekr Şiblî[rh] bir gün, galeyân hâlinde iken Cüneyd[rh] geldi, Şiblî onu mahzûn buldu ve "*Ey Şeyh, ne oldu?*"dedi. Cüneyd[rh] "*Men talebe vecede {arayan bulur}*" diye cevâb

verdi. Şiblî buna karşılık "*Bel, men vecede talebe {hayır, aksine bulan arar}*" dedi. O zaman, şeyhler bunu konuşmuşlar ve şu sonuca varmışlardır "*Biri vecde, diğeri ise vücûda işâret etmiştir.*"

Bana göre mûteber olan Cüneyd'in sözüdür. Çünkü kul, Mâbûd'unun kendi cinsinden olmadığını bildiği zaman, hüznü devam eder. (Hücvîrî, 499-500)

* *Tevâcüd*, zorlama ile vecde gelmektir. Bu, Hakk'ın şâhid {tecellî} ve nîmetlerini kalbe arzetmek, ittisâl {birleşme} ve temennî {taleb etme} husûsunda erlerin yolunu düşünmektir. Bu konuda bir topluluk şekilcilik yolunu tutmuş, sûfîlerin zâhirî hâllerini, rakslarındaki tertîbi ve işâretlerinin süslenmesini taklîd etmiştir. Bu, haramın ta kendisidir.

Bir topluluk da tahkîk ehlidir. Çünkü onların tevâcüdden maksadları, büyük mutasavvıfların şekil ve hareketlerini değil, hâl ve derecelerini taleb etmektir. (Hücvîrî, 501)

* *Raksın* ne şerîatta, ne de tarîkatta bir temeli vardır. Bütün akıl sâhiblerinin ittifâk ettiğine göre raks, ciddî olduğu zaman eğlence, fuzulî bir şey olduğu zaman ise gayri ciddîliktir. Hiçbir şeyh onu övmemiş, beğenmemiş ve bu husûsta ileri gitmemiştir. Haşviyyât ehlinin bu husûsta ortaya attıkları rivâyetlerin tümü bâtıldır. Vecd esnâsındaki hareketler ve tevâcüd ehlinin davranışları raksa benzediği için, dünyâ ehli bazı kişiler bunu taklit etmişler ve aşırıya kaçarak raks hareketini kendilerine mezheb yapmışlardır. Halktan bazı insanlar gördüm. Bu insanlar, tasavvufun rakstan başka bir şey olmadığını zannediyorlar ve raksetmeye çalışıyorlardı. Başka bir sınıf ise raksın aslını inkâr etmekteydi.

İşin hulâsası şudur: Raksı, insanların en câhil olanının yapması bile hem aklen, hem de dînen çirkin bir şeydir. Fazîletli insanların bunu yapması ise mümkün değildir. Ancak, gönülde bir hafiflik meydana gelir ve bu dalgalanmalar başa musallat olursa, bu hâl vakti kuvvetlendirir ve *hâl*de de kıpırdanma meydana gelir, tertîb ve rusûm {şekiller} irtifâ kazanır. Bu kıpırdanma ne rakstır, ne ayakla usûl vurma hareketidir, ne de tabîatın terbiyesidir. Bilakis rûhun eritilmesidir. Bu harekete "*raks*" diyen kimse, doğrudan uzaklaşır. Bundan daha uzakta olan ise, zorla kendisini bir *hâl*e sokan ve bunun Hakk'tan olduğunu iddiâ eden kişidir. Hâlbuki o kişinin kendi tercîhi dışında hiçbir *hâl*i yoktur, zoraki bir *hâl*e girmeye çalışmaktadır ve buna da "*Hakk'tandır*" demektedir. Hakk'tan gelen hâlin sözle ifâde edilme imkânı yoktur, "*Onu tadmayan bilemez.*" (Hücvîrî, 502)

* Allah buyurmuştur ki: "*Biz onların kalblerini metin kıldık, bu sayede onlar ayağa kalktılar.*" [Kehf, 18/14] *Vecd*, endîşe veren bir müşâhedenin tutuşturduğu bir alevdir. Üç derecesi vardır: İlk derecesi, sâhibinde herhangi bir iz bıraksın ya da bırakmasın, bir işitme, görme ya da fikir şâhidinden gelen ârız {gelip giden, yenilenen} vecddir.

Vecdin ikinci derecesi, ezelî nûrun parlaması veya ezelî bir hitâbın işitilmesi ya da hakîkî bir cezbe yoluyla rûhun uyandığı vecddir. Sâhibi üzerinde elbisesini bırakırsa bırakır, yoksa {en azından} nûrunu bırakır.

Vecdin üçüncü derecesi ise, kulu iki âlemin elinden ansızın çekip alan, onun mânâ âlemini haz kirlerinden arındıran, onu su ve toprağın köleliğinden kurtaran vecddir. Bu vecd kulu çekip alırsa, kendi ismini bile unutturur, çekip almazsa zâhirî sûretini iâde eder. (*Menâzil*, 34)

* Allah ﷻ Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde kendisine "*vücûd*" ismini vermiş, meselâ şöyle buyurmuştur: "*{İstiğfâr eden} Allah'ı Gafûr ve Rahîm olarak bulur.*" [Nisâ, 4/110] "*{Küfreden} yanında Allah'ı bulur. {O da onun hesâbını görür.}*" [Nûr, 24/39] "*{Eğer istiğfârda bulunsalardı,} Allah'ı elbette Tevvâb ve Rahîm olarak bulacaklardı.*" [Nisâ, 4/64]

Vücûd, bir şeyin hakîkatine ulaşmanın ismi olup, bu isim de üç mânâya gelir: Birinci mânâsı, ledünnî ilmin vücûdudur {bulunmasıdır}... (*Menâzil*, 45)

* Bu *vücûd*, yalnızca Hakk'ı mükâşefenin sıhhati esnâsında, şevâhidin {görülen şeylerin} fark edilmesinin sona ermesidir.

İkinci mânâsı, hakîkatin vücûdundaki işâret ihtimâlinin ortadan kalkması yönüyle Hakk'ın vücûdudur.

Üçüncü mânâsı ise, kendisindeki vücûd resminin {şeklinin}, ezeliyyette istiğrâk yoluyla ortadan kalktığı makam olan vücûddur. (*Menâzil*, 46)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey, ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir. Hatırına geçmişte mevcûd olan bir şey gelirse buna "*zikir*" ve "*tezekkür*" denir. Şu anda mevcûd olan bir şey aklına gelirse, buna "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir. *Vecd* denmesinin sebebi, onu kendi nefsinde bulmuş olduğun bir hâl olmasıdır. (*İhyâ'*, IV, 174)

* Nasıl tâat zâhire ait sıfatın sırrı ise, *vecd* de bâtına ait sıfatın sırrıdır. Zâhirin sıfatı hareket ve sükûn, bâtının sıfatı hâller ve ahlâktır. (*Âdâb*$_2$, 66, *'Avârif*, 112)

* *Tevâcüd*, vecdi fikir ve zikirle elde etmeye çalışmaktır. *Vücûd* ise, vecdin vicdan boşluğuna ulaşarak ferahlığının genişlemesidir. Vicdanla birlikte vecd bulunmaz. Görünen şey hakkında habere gerek yoktur. *Vecd*, zeval ve var olma arasındaki alanda dağlar gibi sâbit durmaktadır. (*'Avârif*, 309)

* Serî demiştir ki: "*Şart-ı vâcid fî za'katihi {vecde gelen kişinin çığlık atmasında uyulması gereken şart}, yüzüne kılıçla vurulsa bile acıyı hissetmeme sınırına ulaşmaktır. Bu durum vâcidde {vecde gelen kişide} nâdiren vuku bulur. Vâcid, bu mertebeye gaybetten {sonra} ulaşmaz. Ancak onun çığlığı, mecbûriyetle karışık bir taleb türünden teneffüs eder gibi çıkar.*" (*'Avârif*, 120)

* *Vecd*, Allah'tan kulun bâtınında vârid olan, ona neşe veya hüzün veren, sıfatını değiştirip Allah Teâlâ'yı gözetmesini sağlayan bir hâldir. *Vecd*, nefsin sıfatları yüzünden mağlub düşen kimsenin, kendisini bulduğunda Allah Teâlâ'ya nazar etmesini sağlayan bir ferahlıktır.

Tevâcüd, zikir ve tefekkür yoluyla vecdi davet etmektir.

Vücûd ise, vicdân makamına çıkmakla vecd yolunun iyice genişlemesidir. Vicdânda {Cenab-ı Hakk'ı bulma aşamasına} vecd yoktur {çünkü o zaman vecde ihtiyaç kalmaz}. Gözle gördükten sonra habere hâcet yoktur. Şu hâlde vecd, geçici şeyler gibi yok olur, vücûd ise, dağlar gibi yerinde sâbit kalır. (*'Avârif*, 309)

* Galebe, peşpeşe gelen bir *vecd* türüdür. Vecd bir şimşek gibi gözüküp kaybolur. Galebe ise, peşpeşe gelen ve birbirinden fark edilemeyecek kadar devamlı parlayan şimşek gibidir. Vecd çabucak sönüp gider, galebe ise sırda devamlı kalır, koruyup engelleme vazîfesi yapar. (*'Avârif*, 309-310)

* *Tevâcüd*, vecdin davet edilmesidir. "*Vecd yokken vecd hâlinin izhâr edilmesidir {açığa çıkarılmasıdır}*" şeklinde de târîf edilmiştir.

Vecd, kalbe sâlikin şuhûdunu {duyular âlemini görme yeteneğini} gideren hâllerin gelmesidir.

Vücûd, vecd hâlinde Hakk'ı bulmaktır. (*Istılâh*, 532)

* "*Tevâcüd nedir?*" Deriz ki: "*Vecdin davet edilmesi, {bunun üzerine} sâhibinin bulduğu insiyetten dolayı, vecd yokken vecd hâlinin zuhûr etmesidir.*"

"*Vecd nedir?*" dersen şöyle cevâb veririz: "*Vecd, eğer öncesinde tevâcüd hâli vâkî olmuşsa, sâlikin şuhûdunu gideren hâllerin kalbe gelmesidir.*"

"*Vücûd nedir?*" {sorusuna cevâb olarak} deriz ki "*Vücûd, vecd hâlinde Hakk'ı bulmaktır.*" (*Fütûhât*, II, 130)

* *Tevâcüd, vecd*in davet edilmesidir. Çünkü vecdi elde etmek için çaba sarf etmektir. Sâhibinde vecd sûretinde ortaya çıkarsa, iki yüzlü, yalancı bir münâfıktır, {bu} yolda teftiş edilmelidir. Bundan dolayı sûfîler topluluğu, onu sadece içinde vecd sâhibi değil, *mütevâcid* {tevâcüd ehli} bulunan cemâati de tanıyan kimselere havâle etmiştir. Bu hâl ona ancak, hareketlerinde vecd ehline muvâfık olduğunu gösterecek bir karîneye dayalı olarak, cemâat içinde bir hükmü ve îtibârı bulunan şeyhten gelecek bir işâret yoluyla ittifâk edildiğinde teslîm edilir. Bu şartları yerine getirmezse, değil onun mütevâcid olması, üzerinde bununla alâkalı herhangi bir iz bile görülmesi câiz değildir.

Her vecd, vecdden değil, tevâcüdden meydana gelir. Kalbe ansızın bir vârid gelmesi vecdin hakîkatindendir. İşte bu, hakîkat üzerine bir hücûmdur. Vecd kesbîdir, gayreti gerektirir, tevâcüd ise tekessübdür {kazanmaya çalışmaktır}. Vecdin tevâcüdden kazanılması, kesbin kendisi değil, kesbe yönelmektir. Bu Allah'tan

öyle bir müjdedir ki, isyânı iktisâb, itâati kesb kılmıştır {isyân kesbe yönelmeyi gerektirir, itâat ise zaten kesb ve gayretin kendisidir, yani isyân etmek, itâat etmekten daha zordur}. Allah nefsin kesb ettiğini {kazandığını} söylemiş, kesbi nefse vâcib kılmıştır.

İktisâb {kesbe yönelme} hakkında ise şöyle buyurur: "*{Lehâ mâ kesebet} ve aleyhâ me'ktesebet {nefsin kesb edeceği kendi lehine, iktisâb edeceği de kendi aleyhinedir}.*" [Bakara, 2/286] Allah, nefsin sadece iktisâb ettiği şeyi almasını gerekli görmüştür. İktisâb nefsin hakkıdır, o bunu hak etmiştir. Böylece kesbi de hak etmiş olmaktadır. Hakk, hak edilen şeyden başka bir muâmelede bulunmaz. Allah'ın affı günâhı işlemeye hükmeder. Ehlullaha göre olan tevâcüd, vecd yokken vecdin sûretinin izhâr edilmesidir. Bu da, o an {tevâcüd gösteren} mevcûd kişinin vecd sâhibi olmadığını anlayarak, vecd ehline muvâfakat etmekle {tevâcüdden çıkıp hâlini gerçek vecd ehline uygun noktaya getirmekle} olur. Böyle olması ve bununla beraber {tevâcüd ve vecd konusunda} sadakat gereklidir. Şu hâlde o, bunu {tevâcüdü, terk edilmesi} evlâ olduğu için terketmiştir. Çünkü Allah'ın hakkını gözetmek, halkı gözetmekten önce gelir. (*Fütûhât*, II, 524-525)

* Bu topluluğa {sûfîlere} göre *vecd*, sâlikin kendisini ve etrafındakileri görmesine mânî olacak hâllerin kalbe gelmesinden ibârettir. Bunlara göre kalbde hüznün semeresinden ibâret olarak bulunduğu da olur. Üstad bilcümle şöyle demiştir: "*Hüsn-i vecd bir hâldir, hâller de kesbî değil, vehbîdir. Bu sebeble mütevâcidin vecdi, tevâcüdü netîcesinde ortaya çıktığı zaman, vecdini nefsin zorlamasıyla davet etmiş olmasından dolayı, o, kesbî olmuş olur. Hâlbuki bu topluluğa {sûfilere} göre hâl kesble {çalışmakla} elde edilemez. Bunun için mütevâcidin vecdine itimad edilmez. Şu hâlde yine bu topluluğa göre, vecdin hâllerdeki benzeri, peygamberlere vahyin gelişi gibidir. Vahiy, onlara beklemedikleri bir anda ansızın gelir.*" (*Fütûhât*, II, 526)

* Bir topluluğa göre *vücûd*, *vecd* hâlinde Hakk'ı bulmaktır. Şöyle derler: "*Vecd sâhibi olduğun zaman, bu hâlde Hakk'ı müşâhede edemiyorsan, O'nu müşâhede etmek seni ve etrafında bulunanları görmekten fânî kılmıyorsa, sen vecd sâhibi değilsin demektir. Çünkü sen, o hâlde Hakk'a aitbir vücûd sâhibi olamamışsın {demektir}.*"

Bil ki, vecd hâlinde Hakk'ın vücûdu bilinmez. Çünkü vecd, bir müsâdefedir {karşı karşıya gelmedir}. Müsâdefenin neyle vâkî olacağı bilinemez. Bazen başka bir işle gelir. Hükmü semâ ile meydana gelen şeyle irtibâtsız olunca, onda Hakk'ın vücûdu mechûl bir vasıfta olur. Birinin vecdi, mukayyed ve mutlak semâın taayyün ettiği şeyin hükmü üzere kabûl ettiğini gördüğünüz zaman, onun vecdin şeklinden haberi olmadığını anlayınız. O, bu yol hakkında kıyâs sâhibidir. Allah'ın yolu ise kıyâsla bilinmez. Çünkü O, her gün yeni bir iştedir, her nefsin de bu duruma temâyülü vardır.

*Vecd*in gelişi, kendisine ininceye kadar vecd sâhibi tarafından bilinmez. Hakk'ın vücûdu, her vecd sâhibinde vecdi oranında olur. Ârifler nezdinde vecd,

ıstılâhî mânâsından çıkar, umûmî bir mânâ kazanır. Onlara göre, sahîh vecd sâhibi kim olursa olsun, Hakk'ın bu vecdde vücûdu olur. Ârifler bunu bilirler, her vecd sâhibinin, vecdinde onun vücûdundan getirdiklerini alırlar (kabûl ederler). Eğer vecd sâhibi, bunun Hakk'a ait bir vücûd olduğunu bilmiyorsa, ârifler onu bilirler ve ondan, her vecd sâhibinin vücûddan getirdiği kadarını alırlar. Hakk, bu vecdde, bu habercinin vecdinde bulduğu vücûddan kaydettiği miktar kadar tecellî etmiştir. Bu güçlü bir zevk hâli olup, herkes değil, ancak erbâbı tarafından anlaşılır. (*Fütûhât*, II, 527)

* *Vücûd*, Hakk'ın Zât'ını, O'nun Zât'ıyla bulmaktır. Bu sebeble Hazret-i Cem'e "*Hazret-i Vücûd*" da denir. (Kâşânî, 48; *Câmi'*, 103)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan şeydir. Birincisine "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*", ikincisine "*zikir*" denir... (Kudâme, 316)

* *Vecd*, ârız olan {geçici} şuhûddan tutuşan, sıkıntı verici bir alevdir. Ebû Ferec şöyle demiştir: "*Vecdin ürküttüğü kişiyi uyku da ürkütür.*" Yine o şöyle demiştir: "*Ârif dünyâ zikredilirken {dünyâya önem vermemesi sebebiyle} gaybet, âhiret zikredilirken de {âhirete önem verdiği için} huzûr hâlinde olur. Sevgili anıldığı zaman kararsız olur, meclislerde endîşe bağlarıyla bağlı olarak bulunur, hubb {sevgi} zikredildiğinde ise vecd, zincirlerini koparır.*" (*Ravza*, 640)

* *Vecd*, gönüllerde tutuşan ve oralardaki ağyarı {Allah'tan başka her şeyi} yakan bir ateştir. (*Câmi'*, 54)

* *Vecd* üç kısımdır: Avamın vecdi, zikrin lezzetinden dolayı rûhun mest olmasıdır. Havâssın vecdi, rûhun zikir hâlindeyken şevkin galebesini taşımaktan âciz kalmasıdır. Ehâss-ı havâssın vecdiyse, gönülden Hakk'a nazar ederken rûhun huşûdan âciz kalmasıdır. (*Câmi'*, 62)

* *Tevâcüd*, ihtiyârını kullanıp zorlanarak vecdin çağrılmasıdır. Bu hâlin sâhibi vecdin kemâline erememiştir. Çünkü tefâ'ul babı çoğunlukla teğâfül {farkında değilmiş gibi yapma}, tecâhül {bilmezlikten gelme} ve benzerleri gibi, olmayan bir sıfatı göstermek içindir.

{Sûfîlerden} bir topluluk, içinde zorlama, yapmacıklık ve işin hakîkatinden uzaklaşma bulunduğu için tevâcüdu reddetmiştir. Bir başka topluluk ise, mürîdin vecdi elde edebilmesi için onu câiz görmüştür. {Bu görüşe göre} mürîd, yanması, rikkati {inceliği} ve hüznüyle vecde hazırlık yapar. (*Câmi'*, 125)

* *Ahvâl*de {hâllerde} *vecd*, susuzluk ateşinden tutuşan, sıkıntı veren bir alevdir. Rûh, ezelî bir nûrun parıltısı ve yüksek bir müşâhedeyle ona döner. *Bidâyât*taki {başlangıçtaki} şekli, tutuşan bir alev olup, hissin şâhidi, işiterek veya görerek ona döner {bütün duyular vecde yönelir ve dünyâyı algılayamaz hâle gelir}. *Ebvâb*daki

şekli, fikrin kendisine döndüğü geçici bir vecddir. *Muâmelât*taki şekli, geçici bir müşâhedeyle kalbin kendisine yöneldiği alevli bir ateştir.

*Ahlâk*taki şekli, kalbin {yeniden} doğduğu sevgi ateşinden tutuşturulmuş, yakıcı bir alevdir. Bununla ahlâkî fazîlet ile ünsiyete ait kemâlât istenir. *Usûl*deki şekli, Hakk'ın taleb edilmesinin neş'et ettiği, kalbden gelen bir ateştir. *Edviye*deki şekli, Kuds âleminin kendisinden aydınlandığı nûrânî bir ışıktır. Akıl, ilim ve hikmet taleb etmek, sekînet nûru ve himmet yüceliğini elde etmek için ona yönelir.

*Vilâyât*taki derecesi, kulu iki dünyâdan kapıp alan, eyn ve beyn'den {zamandan ve mekândan} kurtaran bir vecddir. *Hakaik*teki derecesi, {sâlikin} mânâsını sınırlardan ve şekillerden arındıran, ismini tamamen unutturan ve şeklini değiştiren sınırsız bir vecddir. *Nihâyât*ta ise vecd ya yerini *vücûd*a bırakır ya da müşâhede sırasında telvîn makamının cem' ve farkıyla mücâdele eder {bunların yerine geçmeye çalışır}. (*Câmi'*, 293)

* Bazı fakîrler huzûru, yani zikir halkasını ikame ettiler. Onu bitirdikten sonra şeyh şöyle demişti: "*Son halkayı kim ikame etti?*" Bunun üzerine sustular. Şeyh şöyle dedi: "*Onlar, bunun vecd olduğunu sanıyorlar. Hayır hayır! O vecd değil, tevâcüddür. Vecd Allah'tandır, tevâcüd ise nefstendir.*" (*Nefehât*, 233)

tevâzu' (تواضع) {'alâmât-ı tevâzu'; 'alâmet-i tevâzu'; hayru'l-hayr; nefyü'l-'izz; tevâzu'-ı 'âmmî; tevâzu'-ı hâssî; za'a}

* Kim nefsinden şöhretin olumsuzluğunu giderir ve tedâvî eder de Allah onu buna muvaffak kılarsa, onu *nefy*etmeye ulaşır. Allah sevgisi, îmân sevgisi, istikamet yolu ve sâlihlerin basamaklarına kolayca varır. Ve amelinde sadakate ulaşma kolaylaşır. Nefsi *tevâzû* ve tezellüle yönelerek mutmain olur. Adalet yolu ona hoş gelir. Çünkü üstünlük duygusuna sâhib olan kişi, kendi için istediği şeyi diğer insanlar için istemeye güç yetiremez, öfkesine hâkim olamaz, doğruyu ve ondaki üstünlüğü kabûl etmez. Takvânın şerefi ve süsü olan tevâzûa gücü yetmez. {Böyle bir kişi} hasedi bırakamaz, kini terk edemez, öfkeyi yenemez, bunlardaki üstünlük duygusunu ortadan kaldıramaz. Taassubu terk edemez, asabiyyeti terk etmeye gücü yetmez, bunlardaki üstünlük duygusunu yok edemez. Kalb selâmetine ve ondaki üstünlüğe güç yetiremez. Samîmîyyete ve ondaki üstünlüğe gücü yetmez. İnsanları hor görmekten ve ondaki üstünlükten kurtulamaz. (*Âdâb*ı, 109)

* İçinde şer olmayan en hayırlı hayır tevâzûdur. *Tevâzû*, kişinin kendini başkalarından aşağıda görmesidir... *Tevâzû*un alâmeti, biri seni hakka davet ettiği zaman onu kabûl etmen, reddetmemen, nefsini hiçbir müslümanın üstünde görmemendir. (*Âdâb*ı, 147)

* Ona sordum ki: "*Bana şu sözü söyleyen kişinin ne demek istediğini açıkla: 'Tevâzû şudur: Evden çıktığım zaman, rastladığım her kişinin senden üstün olduğunu görmen.' Peki kişi, {tevâzû} şartlarını ancak nefsinden gelen hoşnutsuzlukları tahammül yoluyla zorlana-*

rak yerine getiriyorsa, böyle bir iddiada bulunduğunda ve diliyle de bunu söylediğinde {gerçekten} mütevâzî olur mu?"

{Cevâb olarak} dedi ki: "*Eğer bu şartlar farz olan haklardan ise, onu ancak nefsinden gelen hoşnutsuzlukla kabûl eder {kabûl etmek nefsine ağır gelir}. Şu hâlde bu kişi, sâdıkların derecesine ulaşmış olmaz. Eğer sözü edilen şartlar, farz olan haklar cümlesinden değil de, kulun kabûl etmeyi terk etmesinin {dînden} çıkarmayacağı konularla alâkalı olur da, bunları kabûl etmek de kişiye hoş gelirse, işte bu, mütevâzî olanların yolu ve usûlüdür.*" (*Âdâb*ı, 172)

* ...Sûfîyyenin ... başka bazı âdâbları ve çeşitli hâlleri arasında... üstünlük ve büyüklüğü bırakmak, makam ve mevkìe itibâr etmemek, halka *şefkat*li davranmak, büyük küçük herkese *tevâzû* içinde olmak... {yer alır.} (*Luma'*, 29)

* Cüneyd'e *tevâzû*un ne olduğu sorulunca şöyle demişti: "*{Halkın üzerine şefkat} kanatlarını indirmek ve onlara yumuşak davranmaktır.*"

Ruveym "*Tevâzû, gaybı bilen Allah karşısında, kalblerin boyun eğmesidir*", Sehl {Tüsterî} ise "*Allah'ı zikretmenin kemâli müşâhede, tevâzûun kemâli de Allah'tan râzı olmaktır*" demiştir.

Bir başkası şöyle demiştir: "*Tevâzû, hakkın Hakk için Hakk'tan kabûl edilmesidir.*"

Başka biri de "*Tevâzû, azla iftihâr etmek, zilleti kucaklamak ve halkın yükünü taşımaktır*" demiştir. (*Ta'arruf*, 68)

* Huşû, Hakk'a boyun eğmek, *tevâzû* ise, Hakk'a teslîm olmak, hükmüne râzı olup îtirâzı terketmektir... (Kuşeyrî, 74)

* Fudayl'a "*Tevâzû nedir?*" diye sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Kim söylerse söylesin, hakka {doğruya} boyun eğmek ve onu kabûl etmektir.*" (Kuşeyrî, 75)

* Bil ki kibir, nefsi yüceltme konusunda kalbe gelen bir hâtırdır. Kendini büyük görmek, büyüklenmek de onun ardından gelir. Kendini aşağı görmek de nefsi alçaltma husûsunda kalbde meydana gelen bir hâtırdır. Nefsi hakir görmek ve *tevâzû* da onun ardından gelir.

Kibir ve tevâzûun her biri umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayrılır. Umûmî tevâzû giyecek, mesken ve binecek husûsunda asgarî olanla yetinmektir. Bunun karşısında tekebbür {büyüklenmek} vardır ki, kendini üstün görmektir. Husûsî tevâzû, ister düşük seviyede ister değerli bir kimse tarafından olsun hakkı kabûl etmeye nefsi alıştırmaktır.

Bunun karşısında tekebbür vardır ki bu, hakkı kabûle yanaşmamaktır. Bu ise azîm bir günâh ve büyük hatadır.

Umûmî tevâzûa gelince, o da, başlangıcını ve sonunu, şu anda içinde bulunduğun âfet ve kirlilikleri hatırlamandır. (*Minhâc*, 36)

* *Tevâzû*, kulun karşılaştığı insanlar arasında, üstün görmediği hiç kimsenin bulunmaması ve *"Belki Allah katında o benden daha hayırlı ve derecesi daha yüksektir"* diye düşünmesidir.

{Mütevâzî kişi}, kendisinden küçüğünü gördüğü zaman şöyle düşünür: *"Ben Allah'a isyânda bulundum, ama bu daha O'na isyân etmemiştir. Hiç şüphesiz o benden daha hayırlıdır."*

Kendisinden yaşça büyük biriyle karşılaştığı zaman şöyle düşünür: *"Bu kişi, Allah'ın benden önce yarattığı bir kuludur."*

{Karşılaştığı kişi} âlimse kendi kendine der ki: *"Bu kişi, benim elde edemediğim şey ona verilmiş ve ulaşamadığım şeye o ulaşmıştır. Benim bilmediğimi o biliyor ve ilmiyle de amel ediyor."*

{Karşılaştığı kişi} câhilse der ki: *"Bu Allah'a {isyân ediyorsa}, câhilliği yüzünden isyân ediyor, bense bildiğim hâlde isyân ediyorum. Üstelik, onun son nefesinde ne olacağını bilmediğim gibi, kendi son nefesimin nasıl olacağını da {îmânla göçüp göçmeyeceğimi de} bilemiyorum."*

{Karşılaştığı kişi} kâfirse şöyle düşünür: *"O'nun îmân edip de son nefesinde iyi amellere sâhib olup olmayacağını, benim de kâfir olup, son nefesimde kötü amellerle gidip gitmeyeceğimi bilemem."* İşte bu, şefkat ve vecel kapısıdır. Kullara eşlik edecek ilk ve kullar üzerinde kalacak son kapı budur. (*Gunye*, II, 189)

* Cüneyd'e *tevâzû*un ne olduğu sorulunca şöyle demişti: *"{Halkın üzerine şefkat} kanatlarını indirmek ve onlara yumuşak davranmaktır."*

Fudayl'a *"Tevâzî nedir?"* diye sorulunca o da şöyle cevâb vermiştir: *"Kimin söylediğine ve kimden işittiğine bakmadan, hakka {doğruya} boyun eğmek ve onu kabûl etmektir."* Yine o şöyle demiştir: *"Nefsinde bir kıymet gören kişinin tevâzûdan asla nasîbi yoktur."*...

...Zünnûn şöyle der: *"Tevâzûun üç alâmeti vardır: Ayıplarını bilerek nefsini küçük görmek, tevhîd inancına hürmeten insanlara tâzîm {saygı göstermek}, kimden gelirse gelsin hakkı ve nasihati kabûl etmek."* (*'Avârif*, 142)

* *Tevâzû*, kibirle *za'a* {zillet} arasında îtidâle {dengeye} uymaktır. Buna göre kibir, insanın kendisini olduğundan yükseğe çıkarması, zillet ise, insanın kendisini ayıplanacak ve hakkını kaybetmeye götürecek bir duruma düşürmesidir. Meşâyıhın tevâzûun açıklaması ile alâkalı işâretlerinin bir çoğundan onların tevâzû zillet yerine koyacak dereceye vardırdıkları ve bunda da nefsânî hislerin karışık olduğu ifrâtın zirvesinden tefrîtin derinliğine indirdikleri anlaşılmaktadır. Bu da îtidâlden sapmayı gösterir. Meşâyıhın bundan maksadları, mürîdlerinin ucub {kendini beğenme} ve kibir duygularına kapılmalarından korkarak, nefslerini kırma konusunda mübâlağada bulunmuş olmalarıdır. (*'Avârif*, 143)

* *Tevâzû*, kulun Hakk'ın gücüne boyun eğmesidir. Birinci inceliği menkulün mâkul ile tezat teşkîl etmemesi {aklın nakille çatışmaması} olup ihtilâfa yol açacak bir görüşe sâhib olmamaktır. İkincisi, Hakk'ın râzı olduğu müslümandan râzı olmaktır. Hak kimden gelirse gelsin reddetmemek ve mazeretleri kabûl etmektir. Üçüncüsü ise hizmetini ve müşâhede ile fetret {müşâhedenin kesilmesi} içindeki şekli görmekten uzaklaşarak Hakk yolunda kaybolmaktır. (*Ravza*, 484)

* Huşû ve *tevâzû* sözlükte aynı mânâdadır. Ehl-i hakîkatin ıstılâhında huşû, Hakk'a boyun eğmektir. Denilmiştir ki: "*Huşû, kalbde sürekli olan bir korkudur.*"

Yine bu konuda şöyle denilmiştir: "*Huşû kalbin bütünüyle Hakk'ın huzurunda durmasıdır.*"

Şu da söylenmiştir: "*Rabb'e muttali olma anında kalbe gelen kendini kaybetmişlik hâlidir.*"

Yine bu konuda "*Hakk'ı müşâhededen dolayı edeben gönlün boyun eğmesidir*" denilmiştir.

Huşû, hakîkatin gücü anında kalbin savunulması ve {Allah'a ait} kahrî olan {sıfatlar} karşısında geri durmasıdır. Huşû, heybetin galebe çalmasının öncüsüdür. Huşû sâhibi, arzu ateşi sönen, göğsündeki arzudan haz alma alevi sükûn bulan, kalbi tâzîm nûrları saçan, bu sebeble şehveti ölen, fakat kalbi dirilen, onun için de organları huşû içinde bulunan kimsedir. İnsanda huşû bulunmasının alâmeti, kızdırıldığında, arzusuna muhâlefet edildiğinde yahut reddedilme durumunda kaldığında bu hâlleri kabûl ile karşılamasıdır. Bir kısım sûfî, huşûun mahallinin kalb olduğu husûsunda ittifâk etmiştir. (*Câmi'*, 213)

* *Tevâzû* husûsunda üstad Ebu'l-Kasım Cüneyd[rh] "*Şefkat kanatlarını halkın üzerine indirmek ve onlara yumuşak davranmaktır*"; İbn **Atâ**[rh] "*Kimden gelirse gelsin hakkı kabûl etmektir*"; Ebû Abdullah Râzî de "*Tevâzû, hizmet sırasında öne çıkmayı terketmektir*" demişlerdir.

Ebû Yezîd'e {Bistâmî}[rh] "*Kul ne zaman mütevâzî olur?*" diye sorulunca şöyle cevâb **vermiştir**: "*Nefsinde bir makam ya da hâl görmediği, halk içinde kendinden daha şerli birini bulamadığı zaman.*"

Mâlik b. Dînâr[rh] şöyle demiştir: "'*Mescidde bulunanlar içinde en şerlisi çıksın' denilseydi, bu konuda hiç kimse beni geçemezdi.*" **(Nebhânî, II, 91)**

tevbe-inâbe-evbe (أوبة – إنابة – توبة) {isti'dâd; menâzil-i tevvâbîn; şurût-ı tevbe; tevbe-i inâbe; tevbe-i isticâbe; tevbe-i nasûh; tevbe-i tâ'ib; zâbıt-ı tevbe}

* **{Bir** adam} Râbia'ya "*Çok günâh ve isyânda bulundum; tevbe etsem acaba kabûl olunur mu?*" diye sordu. O şöyle cevâb verdi: "*Hayır, bilakis tevben kabûl olunsaydı, tevbe ederdin!*" (*Şehîde*, 21, 124)

* Bil ki, bu husûsta {*tevbe* konusunda} insanlar üç seviyeye ayrılırlar. Bu seviyelerin dördüncüsü yoktur. Bir kısmı, iyilik üzere neş'et etmiş, nefsin hevâ ve hevesine meyil ve arzusu kalmamıştır. Ancak, peygamberlerle sıddîklerin bile kaçınamadıkları, bilmeden yapılan zelle türü hatalar müstesnâdır. Bunlar {bu tür bir hatadan} sonra, tertemiz, şehvetin ârız olmadığı, zevklerin kendisini harama götürüp de arkasından günâh işletemediği, günâh paslarıyla kararmanın hâkim olmadığı bir kalbe döner. Böyle bir insana, Allah hakkına riâyet etmek ve bu yönde devam etmek son derece kolay, sıkıntısı hafif gelir, nefsin engelleri azalır ve zayıflar. Çünkü kalbi temizdir. Allah ona yönelmiş, onu sevmiş ve dost edinmiştir. Dost, dosta darılıp onu terk etmez, seven sevdiğini tehlikeye teslîm etmez...

İkinci kısım ise nefsinin hevâsına uyduktan sonra tevbe eden, cehâletinden dönüp Allah'a yönelen, zamanında işlediği günâhlara pişman olan kimsedir. Allah o kişiye, hiçbir farzı terk etmeme ve geçmişte işlediği hiçbir günâha tekrar dönmeme azim ve gayretini bahşeder. Bu arada nefs, günâhtaki geçici zevki göz önüne getirerek, onu alışkanlıklarına devam etmeye iknâ etmek için mücâdele eder. O, nefsini gemlemek için de mücâdele eder. Nefsini günâhtan doğacak azabla korkutur. Düşman {şeytan} onu, yapmadığı, dolayısıyla lezzetini kaçırdığı günâhlara çağırır. O da, günâhtaki çirkinliği, Allah'ın onu hoşa gitmeyen şeylerden çekip, Allah'ın rızâsına kavuşturacak şeylere yöneltmesinden ötürü, büyük lütufta bulunduğunu hatırlar. Bu mücâdele sürüp giderken Allah onu tasdîk ederek yardımına koşar, nefsinin değerini düşürecek şehvetlerden alıkoyar. Bu yardım, Allah'a itâat etmeyi kolaylaştırana kadar sürer. Nitekim Allah bunu vaad etmiştir: "*Hidâyete erenlere gelince, Allah onların hidâyetlerini artırmış ve takvâlarını {korunma vâsıtalarını} vermiştir.*" [Muhammed, 47/17]

Üçüncü kısım ise günâhında ısrârlı, isyân ve unutkanlığa devam eden, nefsin arzusu galib gelmiş ve korkunun zayıf düşürdüğü kimselerdir. Bununla birlikte Allah tarafından, ölümden sonra tekrar diriltileceğine inanır. Günâhkâr olması bu düşüncesini perdelemez. Dirildikten sonra sorguya çekileceğini de ikrâr eder. Sevâb ve günâhlarının onu, ebedî cennet veya cehenneme götüreceğini, Allah'ın dilediği kişilerin dışında kalanların ebedî cehennemde kalacaklarını da ikrâr eder. Bu, kalbdeki îmânının ikrârıdır. Bu îmânla, kalbinden inkârı uzaklaştırmış ve Rabb'ini doğrulamıştır. Buna rağmen, kalbi alıkoyan şehvetler onu düşünmekten, günâh pası da zikirden alıkoyar. Ancak içinde, âhireti hatırlamak sûretiyle îmânın hareketlendirmesinden doğan bir fikir vardır. Fakat kalbin katılığından ve peşpeşe gelen gaflet perdelerinden dolayı, bu inanç isitikrâra kavuşacak bir mevzî bulamaz. Böylelikle kalbi dünyâ işiyle meşgul olur. Allah korkusunu hatırlayamaz, düşünmeye vakit bulamaz ve zikrin tadını tadamaz. Zikre nasıl yer kalsın ki, dünyâ meşgûliyetleri orda yer tutmak için kendisini zorlamakta ve hep gaflet galib gelmektedir! Bu insan, gaflette ısrâra sebeb olan alâkaları koparmaya muhtaçtır. {Bu

alâkaları kopardıktan sonra} günâhlarından Allah'a tevbe eder, {sözü edilen konularda} hataya sapmadan yetişen ve tevbe ile Yaratıcısına yönelen eski arkadaşlarına katılır. (*Ri'âye*, 19)

* *İstîdâd* {ölüm için hazırlık} iki türlüdür: Birincisi, vâcib olan hazırlıktır. Bu, ölüm anında, pişmanlık duyanların hata ve günâhlardan temizleyici bir tevbeyle tevbe etmeleridir. Çünkü, şayet kendisine "*Şu anda öleceksin*" denilse, kendisine ait tevbeye ihtiyaç gösteren bulduğu bir tek günâhtan dolayı bile fırsat isteyecektir.

Tevbe etme ihtiyacı duyduğu bir tek günâhı bile varsa, demek ki, Rabb'ine kavuşmaya hazır değildir. Çünkü rûhunu almak için kendisine danışılmayacak, ölüm ona ansızın gelecektir. Eğer ölüm ona gelirse ve o günâh kendisinde bulunursa, Allah'ın gazabından emin olamaz. Allah'ın gazabını gerektirecek şeyleri yapıp dururken, ölümün gaflet hâlinde aniden bastırmayacağından emin değilken, Allah'a kavuşmaya başka nasıl hazır olur?

Allah'ın huzûruna O'nun hoşlanmadığı bir şeyle çıkma kaygısıyla korku içinde bulunan kimseler, ölüm gelip rûhlarınının önüne geçerek tevbeye mâni olmadan, makbûl olmayan bir nedâmetten hemen tevbeye koşarlar. Gaflet hâlinde ölüm yakalamasın diye kendilerine acıyarak günâhın peşinden hemen tevbe ederler. İşte bu, Allah'ın kullarına yapmalarını vâcib kıldığı ölüm hazırlığıdır.

İkincisi, nâfile olan hazırlıktır. Kalben ve bedenen üst seviyede çaba sarf etmek, ihtiyaçtan fazlasını dağıtmak gibi davranışlardır. Bunu "*Yarın öleceksin*" dense, bundan fazlasını yapmasının mümkün olmadığı {kadar geniş bir çapta olacak} kadar yapmaktır. (*Ri'âye*, 73)

* Allah Teâlâ'nın yoluna girenlerin ilk makamı *tevbe*dir. {Ebû Yâkub} Sûsî'ye tevbenin ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*İlmin {Kur'ân ve Sünnet'in} yerdiği şeylerden övdüğü şeye dönmektir.*"

Sehl b. Abdullah'a {Tüsterî'ye} tevbenin ne olduğu sorulduğunda "*Tevbe, günâhını unutmamandır*" demiştir. Cüneyd[rh] ise bu soruya "*Tevbe, günâhını unutmandır*" şeklinde cevâb vermiştir.

Sûsî'nin târîf ettiği tevbe, mürîdlerin Hakk yoluna yeni yönelmiş, bazen kendi lehinde, bazen de aleyhinde hareket eden kişilerin tevbesidir. Sehl b. Abdullah'ın târîf ettiği tevbe, mürîdlerin tevbesidir. Cüneyd'in târîf ettiği tevbe ise, günâhını hatırlamayan tahkîk ehlinin tevbesidir. Çünkü ilâhî azamet ve devamlı zikir hâlinde bulunmaları, kalbleri üzerinde te'sîr ettiğinden onların günâhlarını hatırlamaları bile mümkün olmaz. Ruveym b. Ahmed'in tevbeyle alâkalı olarak "*Tevbe, tevbeden bile tevbe etmektir*" demesi de bunun gibidir.

Zünnûn'a[rh] *tevbe*nin ne olduğu sorulunca "*Avâmın tevbesi günâhlardan, havâssın tevbesi ise gafletten olur*" şeklinde karşılık vermiştir...

...Ebû Hüseyin Nûrî de şöyle demiştir: "*Tevbe, Allah'ın dışında kalan her şeyden tevbe etmektir.*" (*Luma'*, 68)

* Cüneyd b. Muhammed'e tevbenin mâhiyeti sorulunca "*Günâhını unutmandır*" karşılığını vermiş, Sehl'e aynı soru sorulunca, o da "*Günâhını unutmamandır*" demişti. Cüneyd'in sözünün mânâsı şudur: Günâh olan fiilin zevkini ve izini kalbinden öylesine çıkarmalısın ki, rûhunda bundan eser kalmasın. Böylece hayatta bu günâhı asla tanımamış biri hâline gelirsin.

Ruveym "*Tevbe, tevbeden tevbe etmektir*" demiştir. Bunun mânâsı Râbia'nın şu sözündeki mânâyla aynıdır: "'*Allah'tan af dilerim' sözündeki sadakatimin azlığından af dilerim!*"

Hüseyin Megâzilî'ye *tevbe*nin ne olduğu sorulduğunda "*İnâbe tevbesini mi, isticâbe tevbesini mi soruyorsunuz?*" dedi. Soru sâhibi "*İnâbe tevbesi nedir?*" diye sorunca o, "*Allah'ın senin üzerindeki kudretinin büyüklüğünü hissederek O'ndan korkmandır*" cevâbını verdi. Soran "*İsticâbe tevbesi nedir?*" diye sorunca da "*Sana yakın olduğunu düşünerek Allah'tan hayâ etmendir*" dedi.

Zünnûn, "*Halkın tevbesi günâhtan, havâssın {velîlerin} tevbesi gafletten, enbiyânın {peygamberlerin} tevbesi de başkalarının nâil olduğu şeylere ulaşmaktan âcizliklerini görmektendir*" demiştir.

{Ebû Hüseyin} Nûrî demiştir ki: "*Tevbe, Allah'tan başka hatırladığın herşeyden tevbe etmektir {ârif, Allah'tan başkasını hatırladığında tevbe eder}*"

İbrâhîm Dekkak şöyle demiştir: "*Tevbe, önceden Allah'a yüzü olmayan ense olduğun gibi, şimdi de ensesi olmayan yüz olmandır {eskiden O'na nasıl sırt çeviriyorsan, şimdi de O'na asla arkanı dönmeyecek tarzda yüzünü çevirmendir}.*" (*Ta'arruf*, 64)

* *Tevbe* husûsunda kulun on haslete sâhib olması gerekir: Birincisi Allah'a isyân etmemek ona farzdır. İkincisi mâsıyyetle imtihân olunursa, bunda ısrârlı olmamasıdır. Üçüncüsü, mâsıyyetten dolayı Allah'a tevbe etmesidir. Dördüncüsü Allah'a karşı aşırılıklarından pişmanlık duymasıdır. Beşincisi ölene kadar itâat ederek istikamet yoluna bağlanmasıdır. Altıncısı cezâdan korkmasıdır. Yedincisi mağfireti ümîd etmesidir. Sekizincisi günâhı îtirâf etmektir. Dokuzuncusu tevbeyi ona Allah'ın takdîr ettiğine ve kendisini bu yoldan döndürebileceğine inanmasıdır. Onuncusu ise, daha önce yaptıklarına keffâret olması için, sâlih amel işlemeye yönelmesidir. (*Kūt*, I, 170)

* Hasan Basrî'ye *tevbe-i nasûh*un ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: "*Tevbe-i nasûh, kalble pişman olmak, dille istiğfâr etmek, bedenen yasak fiilleri terketmek ve bunlara dönmemeye azmetmektir.*"

Ebû Muhammed Sehl[rh] şöyle demiştir: "*İnsanlara tevbeden daha gerekli bir şey yoktur. Yine onlar için tevbe bilgisini kaybetmekten daha şiddetli bir cezâ da yoktur.*" Yine o şöyle demiştir: "'*Tevbe farz değildir' diyen kâfir olur. Onun bu sözüne rızâ gösteren de*

kafir olur." Yine o, {bir başka münâsebetle} şöyle demiştir: "*{Gerçek} tevbekâr, her ân ve her nefeste, tâatlardaki gafletinden tevbe eden kimsedir.*" (*Kūt*, I, 179)

* Ebû Muhammed Sehl şöyle der: "*Mübtedî {tasavvuf yolunun başında olan} mürîde emredilen ilk şey tevbedir. Bu, yerilen hareketleri övülen hareketlere döndürmektir. Bu kişi nefsine halvet, samt {susmak} gibi şeyler yükler. Bu kişinin tevbesi, ancak helâl yemekle sahîh olur. Ama o, Allah Teâlâ'nın halktaki ve kendisi üzerindeki hakkını edâ etmedikçe, helâl lokma yemeye gücü yetmez. Bu da, hareket ve sükûnunun ancak ve ancak Allah ile olması ve sâlih ameller yüzünden istidrâcdan {aldanıp sapıtmaktan} emin olmamasıyla mümkün olabilir. Tevbenin hakîkati, kişinin kendi aleyhinde olan sahaya girmemek için lehinde olan şeyleri {nîmetleri} bir kenara bırakmasıdır. Bunu ebedî olarak ertelememeli, ancak içinde bulunduğu vakitte kendisini tevbeyle mükellef kılmalıdır.*" (*Kūt*, I, 181)

* Zünnûn'a *tevbe*nin ne olduğu sorulunca "*Avâmın tevbesi günâhlardan, havâssın tevbesi ise gafletten olur*" şeklinde karşılık vermiştir. (Kuşeyrî, 9)

* *Tevbe*nin birtakım sebebleri, dereceleri ve kısımları vardır. Bunlardan ilki, kalbin gaflet uykusundan uyanması ve kulun içinde bulunduğu kötü hâli görmesidir. Bunların hepsine Hakk Teâlâ'dan kalbe gelen yasaklayıcı emirleri dikkatlice dinleyerek Allah'ın tevfîkiyle {muvaffak kılmasıyla} ulaşılır. Hadîste "*Her müslüman kişinin kalbinde Allah'ın bir vâizi bulunur*" [*Müsned*, IV, 182; Deylemî, II, 429] buyurulmuştur. Başka bir hadîste de şöyle buyurulmuştur: "*Şübhesiz ki bedende bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi olur, o bozulursa bütün beden bozulur. Dikkat edin o et parçası kalbdir.*" [Buhârî, Îmân, 39; Müslim, Müsâkat, 20]

İnsan yaptığı şeyin boş olduğunu kalbi ile düşünür ve işlemekte olduğu çirkin fiilleri görürse, kalbinde tevbe etme ve çirkin fiillerden kurtulma arzusu doğar, o zaman Hakk Teâlâ azmi {gayretin yönünü} düzeltmeyi, güzel bir dönüş yapmayı ve tevbe sebeblerine hazırlıklı olmayı nasîb eder. Bunun ilki, kötü insanlarla arkadaş olmayı terketmektir. Çünkü insanı bu maksaddan uzaklaştıran ve verilen sağlam karar konusunda şübhelere düşüren kötü arkadaştır.

Bu gayeye, ancak sürekli olarak müşâhede makamlarına ulaşmaya gayret etmekle varılabilir. Kulun tevbeye olan rağbeti bu gayret netîcesinde artar ve kendisini azmettiği şeyi tamamlamaya çağıran havf ve recâsını kuvvetlendirici mâhiyetteki hisleri çoğalır. İşte bu esnâda, kalbinden, üzerinde bulunduğu çirkin fiiller husûsundaki ısrâr düğümü çözülür. Nefsini, yasaklanmış olan fiillerle meşgul olmaktan bu sayede alıkoyar ve onun dizginlerini eline alarak, onu şehvetlere uymaktan uzaklaştırır. Böylece, içinde bulunduğu hâlde hata yapmaktan uzaklaşır, gelecekte de bu hataların benzerlerine dönmemek üzere azmini keskinleştirir. (Kuşeyrî, 49)

* Cüneyd demiştir ki: "*Tevbenin üç mânâsı vardır: Birincisi pişmanlık, ikincisi Allah'ın nehyettiği şeyleri tekrar işlememeye azmetmek, üçüncüsü ise işlenen haksızlıkları telâfî etmek için çaba sarfetmektir.*"

Sehl b. Abdullah {Tüsterî} de şöyle der: "*Tevbe 'İleride yaparım' sözünü terketmektir {emir ve yasakların gereğini yapmayı ertelememektir}.*"

Ebu'l-Kasım Cüneyd[rh] şöyle de söylemiştir: "*Bir gün Serî Sakatî'nin[rh] yanına girdim. Yüzünde bir değişiklik gördüm. 'Sana ne oldu?' dedim. Şöyle dedi: 'Bana bir genç geldi ve tevbenin ne olduğunu sordu. Ona 'Günâhını unutmamandır' dedim. Bana îtirâz etti ve 'Bilakis tevbe günâhını unutmandır' dedi. Bunun üzerine ben de 'Bana göre de işin doğrusu gencin dediği gibidir' dedim.*" {Ve bundan sonra Cüneyd} şöyle dedi: "*Cefâ hâlindeyken, beni vefâ hâline nakletti. Safâ hâlinde cefâyı hatırlamak cefâ olmaz mı?*" {Bunun üzerine Serî} sustu.

Aynı şekilde, Sehl b. Abdullah da {Tüsterî de}[rh] Serî gibi cevâb vermiştir. Ebû Nasr Serrâc {Tûsî} şöyle der: "*Sehl, bazen kendi lehlerinde, bazen de aleyhlerinde hareket eden {bazen tevbe eden, bazen tevbelerini bozan} mürîdlerin hâllerine işâret etmiştir. Cüneyd ise muhakkiklerin tevbesine işâret etmiştir. Onlar, Allah'ın ﷻ azametinin ve sürekli zikrin kalblerine galib gelmesinden dolayı günâhlarını hatırlamazlar.*" (Kuşeyrî, 50)

* Bûşencî'ye "*Tevbe nedir?*" diye sorulunca şu cevâbı vermiştir: "*Günâhını hatırlar da, o hatırlama ânında o günâhtan hoşlanmazsan, işte o tevbedir.*"...

...İbn Atâ demiştir ki: "*Tevbe iki türlüdür: İnâbe tevbesi ve isticâbe tevbesi. Kulun Allah'ın vereceği cezâ korkusu ile yaptığı tevbe inâbe tevbesi; Allah'ın kereminden hayâ ederek yaptığı tevbe ise isticâbe tevbesidir.*" (Kuşeyrî, 51)

* *Tevbe* sözlükte "*rücû {dönmek}*" mânâsına gelir. "*Tevbe etti*" sözü "*Döndü*" demektir. Allah'ın nehyettiği şeylerden Allah'ın güzel emirlerine dönmek tevbenin hakîkatidir. (Hücvîrî, 351)

* *Tevbe*nin üç sebebi vardır: İlk olarak, kalbi cezâ görme korkusu istilâ eder, çirkin filler işleme üzüntüsü hâkim olursa, nedâmet meydana gelir. İkinci olarak, {ilâhî ve uhrevî} nîmetlere rağbet kalbe galib olur. Çirkin amellere yönelmek ve emirlere karşı gelmekle bu nîmetin elde edilemeyeceği anlaşılırsa, bu nîmeti elde etme ümîdiyle beraber pişmanlık da duyulur. Üçüncüsü "*Allah yaptıklarımı görüyor*" diye hayâ etmek ve {O'nun emirlerine} muhâlefet etmekten pişman olmaktır. Bu üç tevbe türünden ilkini yerine getiren *tâib*, ikincisini yerine getiren *münîb*, üçüncüsünü yerine getiren *evvâb*dır.

Tevbenin üç makamı vardır. Birincisi *tevbe*, ikincisi *inâbe*, üçüncüsü *evbe*dir. Tevbe cezâ korkusu, inâbe sevâb taleb etmek, evbe ise emre uymaktır. Çünkü tevbe avâmın makamıdır ve büyük günâhlardan olur. Çünkü Hakk Teâlâ "*Ey mü'minler Allah'a tevbe-i nasûh ile tevbe ediniz*" [Tahrîm, 66/8] buyurmuştur. İnâbe, mukarreblerin ve velîlerin makamıdır. Onun için Allah şöyle buyurmuştur: "*Kim Rahmân olan Allah'tan gıyâben {Allah'ı görmediği hâlde} korkar ve inâbeli bir kalb ile gelirse,... {onun için cennet vardır}*" [Kaf, 50/33] Evbe ise peygamber ve resûllerin makamıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ "*{Dâvûd} ne iyi bir kul idi. Daima evvâb ve evbe sâhibiydi*" [Sâd, 38/3] buyurmuştur. (Hücvîrî, 351-352)

* *Tevbe*, büyük günâhlardan tâata, *inâbe*, küçük günâhlardan mehabbet hâline, *evbe* ise nefsten Allah Teâlâ'ya dönüştür. Büyük günâhlardan Allah'ın emirlerine dönen kimse, şeytanın iğvalarından {dürtülerinden}, vehimden mehabbet hâline dönen kimse ve nefsinden Hakk'a dönen kimse arasındaki fark açıktır. (Hücvîrî, 352)

* *Tevbe*, rabbânî bir teyîd {destek}; *meâsî* {günâhlar}, ise cismânî fiillerdir. Pişmanlık kalbe girince, cesette kalbin pişmanlığını giderecek hiçbir âlet kalmaz...

...*Tevbe* üç kısımdır: Birincisi hatadan sevâba {doğruya}; ikincisi sevâbdan esvebe {daha doğru olana}; üçüncüsü ise nefsten Hakk'a dönmektir. (Hücvîrî, 354)

* Zünnûn Mısrî[rh] şöyle der: "*Tevbe iki türlüdür: İnâbe tevbesi ve isticâbe tevbesi. Kulun Allah'ın cezâsından korktuğu için yaptığı tevbe inâbe tevbesi; Allah'ın kereminden hayâ ederek yaptığı tevbe ise isticâbe tevbesidir.*"

Havf, celâlin keşfinden meydana gelir. Hayâ, cemâlin görülmesinden ortaya çıkar. Şimdi birisi, korkusunun ateşi yüzünden celâlde yanmakta; diğeri ise hayâsının nûrundan cemâlde parlamaktadır. Bu sebeble, biri onun sekri; diğeri ise dehşeti içinde bulunmaktadır. Hayâ ehli olan sekr; havf ehli olan sahv sâhibidir. (Hücvîrî, 356-357)

* *Tevbe*, mâsıyyetten tâata, nefsten Hakk'a dönüştür. Günâh işleyen tevbe eder. Kulların günâhı emre, dostların cürmü ise irâdeye muhâlefet etmektir. Yine kulların günâhı günâh işlemek, dostların günâhı kendi mevcûdiyetlerini görmektir. Hatadan sevâba {doğruya} dönene "*tâib {tevbekâr}*" derler. Sevâbdan esvebe {doğrudan daha doğruya} dönene de "*âyib {evbe sâhibi}*" derler. (Hücvîrî, 474)

* Allah Teâlâ buyuruyor ki: "*Kim tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.*" [Hucurât, 49/11] Şu hâlde tevbe eden kişiden zulüm ismi sâkıt olur. *Tevbe*, ancak günâhın mârifetinden {anlaşılmasından} sonra sahîh {mümkün} olur. Günâhın mârifeti de günâhtaki üç şeye bakmandır: Günâhı işlediğin esnâda, sana mâsûmiyet sıfatını kaybettirmesine, günâh işlemeye muvaffak olduğunda hissettiğin rahatlamaya, Hakk'ın nazarı altında gölgelendiğin hâlde o günâhta ısrâr etmekten geri durmamana.

Tevbenin şartları üç şeyden meydana gelir: Pişmanlık, özür dilemek ve {kötü hareketleri} terk etmek. Tevbenin hakîkati de üç tanedir: İşlenen suçu büyük görmek, tevbe sırasında nefsi ithâm etmek, {hakkını çiğnemiş olduğu} mahlûklardan özür dilemek.

Üç şey de tevbenin hakîkatlerinin sırlarını oluşturur: Güvenilebilecek işleri aldanışlardan ayırd edebilmek, suçunu unutmak, ebedî olarak tevbeden de tevbe etmek {bir daha tevbe etmeyi gerektirecek harekete dönmemek ve buna tevbe ettiğine bile tevbe etmek, hiç hata işlememiş gibi olmak}. Çünkü tâib {tevbe eden}

bütünüyle Allah Teâlâ'nın şu sözüne dâhildir: *"Hepiniz Allah'a tevbe ediniz, ey îmân edenler"* [Nûr, 24/31] Böylece Allah Teâlâ, tevbe edene de tevbe etmeyi emretmiştir.

Tevbenin sırlarındaki incelikler de üç tanedir: Bunların ilki suçuna ve {bu suçla alâkalı olarak} yaşadığı hâdiseye bakmaktır. Böylece, Allah Teâlâ, tam günâhı işleyeceği sırada kendisinin bundan vazgeçmesini sağlayınca, O'nun bu husûstaki murâdını anlamış olur.

Şu hâlde Allah Teâlâ, kulunu günâh karşısında, ancak iki mânâdan dolayı serbest bırakır: Bunlardan birincisi kulun, O'nun kazâsındaki izzetini, {günâhını} örtmesindeki iyiliğini, günâh işlemeye kalkıştığında, kendisine müddet vermesindeki hilmini, günâhtan dolayı kulunun özrünü kabûl etmesindeki keremini ve kulun günâhı tanıması husûsundaki fazlını anlaması içindir.

İkinci latîfe; {kulun kendisine destek olacak} sâdık bir destekçinin, {bütün iyiliklerini silip süpürecek ve} hiçbir iyiliğini bırakmayacak bir kötülüğün işlenmesini istemesinin imkânsız olduğunu bilmesidir. Çünkü bunu yapmakla o destekçi, bir yandan nîmeti görerek hareket ederken, diğer yandan nefsin ve amelin noksanlığını istemiş olur {ki böyle bir şey de imkânsızdır}.

Üçüncü latîfe ise şudur: Kulun hikmetleri müşâhedesi, bütün mânâlardan hikmetler mânâsına yükseldiği için, iyilikleri güzel, kötülükleri de çirkin bulmaz.

Avâmın tevbesi tâatını fazla görmekten tevbedir. Bu {hata} onu üç şeye götürür: Günâhının örtülmesi ve kendisine {tevbe etmek için} müddet verilmesi nîmetini inkâr etmek, {sevâbından dolayı} kendisinin Allah Teâlâ üzerinde hakkı bulunduğunu görmek, ceberûtun {isyânkârlığın} ta kendisi olan istiğnâ {Allah'a muhtaç olduğunu görmeme} ve {bu sebeble} Allah Teâlâ'ya karşı gelme.

Evsâtın {tevbe husûsunda vasat ya da ortadaki insanların} tevbesi, mâsıyyeti küçük görmekten tevbe etmektir. Bu da cür'et ve mücâdelenin ta kendisi olup, sadece inada sarılmak ve düşmanlığı sürdürmekten ibârettir.

Havâssın tevbesi vaktin hebâ edilmesinden dolayıdır. Bu {hata}, noksanlığa götürür, murâkabe nûrunu söndürür, sohbet {dostluk} havuzunda bulanıklığa sebebiyet verir.

Tevbe makamı, ancak netîcede Hakk'ın dışındaki her şeyden tevbe etmekle, sonra bu tevbedeki illeti görmekle, daha sonra da bu illeti de görmekten tevbe etmekle tamamlanabilir. (*Menâzil*, 7)

* Allah ﷻ buyurmuştur ki: *"Rabb'inize dönün!"* [Zümer, 39/54] *İnâbe* {dönüş} üç türlüdür: {Kişi,} nasıl özür dileyerek {hatasından} dönüyorsa, ıslah yoluna girerek de Hakk'a dönmesi; nasıl O'na ahd ederek dönüyorsa, {ahdinde} vefâ ederek de dönmesi; yine nasıl O'na icâbet ederek dönüyorsa, hâli îtibâriyle de O'na dönmesidir {içiyle ve dışıyla tam olarak O'na yönelmesidir}.

{Bunlardan} ıslah yoluna girerek O'na dönmek üç kısma ayrılır: Tâbî olduğu {her türlü kötü} işten sıyrılmak, {başına gelen} tökezlemelerden dolayı acı duymak, geçmişte kaybettiklerini telâfî etmek.

O'na vefâ ederek dönmek de üçe ayrılır: Günâhın lezzetinden ihlâsla vefâya dönmek; nefsinden ümîdli olduğu hâlde gaflet ehli hakkında korktuğu için, onları küçümsemeyi terk ederek vefâya dönmek; {Hakk uğrunda yaptığı} hizmetteki kusurları inceleme husûsunda vefâya dönmek.

Hâl îtibâriyle O'na dönmek de üçe ayrılır: Amelinden ümîdini kesmek; {fiillerini işleme husûsunda tam olarak hür olmayıp hakîkatte o amelleri işlemeye} mecbûr olduğunu bizzât görmek; O'nun sana lütuf şimşeklerini beklemek. (*Menâzil*, 8)

* *Tevbe*, sıra ile üç şeyin birleşme ve intizamından meydana gelen bir mânâdan ibârettir. Bunlar da ilim, hâl ve fiildir. Önce ilim, sonra hâl, sonra da fiil gelir. Birinci ikinciyi, ikinci de üçüncüyü gerektirir ki bu, Allah'ın mülk ve melekûtunda değişmeyen sünnetidir.

İlim, günâhın büyük zararlarını, kul ile sevdikleri arasına giren bir perde olduğunu bilmektir. Bunu böylece kalbden kesin olarak bildiği zaman, sevdiğini kaybettiği için içinde bir elem duyar. Çünkü sevdiğini kaybeden kalbe mutlak sûrette acınır. Eğer kusur kendisindeyse elemi daha da çoğalır. Sevdiğini kaybetmesine sebeb olan bu işinden dolayı duyduğu acıya "*nedâmet {pişmanlık}*" denir.

Bu acı kalbi iyice kapladığı zaman, bundan yeni bir durum meydana gelir. Buna da "*hâl {şimdi}, mâzî {geçmiş} ve istikbâl {gelecek} ile alâkalı olan bir işi irâde ve kasd etmek*" denir. Hâl ile alâkası yapmış olduğu kusuru hemen terketmektir. İstikbâl ile alâkası sevdiğinden kendisini ayıran bu kötü işi ebediyyen yapmamaya azmetmektir. Mâzî ile alâkası ise elinden kaçırdığı şeyi, onarması mümkünse onarıp kazâ etmekle telâfî etmeye çalışmaktır.

İşte ilim birincisidir ve o, bu hayırlara muttalîdir, onları bilir. Bu ilimden maksadımız da îmân ve yakîndir. Çünkü îmân, günâhların öldürücü bir zehir olduklarını tasdîkten, yakîn de, bu tasdîki teyid, şübheyi ondan uzaklaştırarak kalbe onu yerleştirmekten ibârettir. Bu îmânın nûru kalbde parladığı an orada nedâmet ateşini yaktırır. Kalb îmân nûru ile sevdiğinden uzaklaştığını anlayınca buna üzülür. Karanlıklar içerisinde kıvranan bir kimseye güneşin doğması gibi veya uzaktan sevgilisini tehlikede görür görmez heyacanından âdeta helâk olacak bir duruma gelen kimse gibi, bu kişinin de sevgi ateşi kalbini yakmalı; kaybettiği şeyi bu ateşle tedârik etmelidir.

Demek ki ilim, nedâmet ve kasd; hâl ve istikbâlle alâkalı şeyleri bırakıp mâzîyi telâfî etmeye götüren ve birbirini takib eden üç mefhumdur. Bunların hepsine birden "*tevbe*" denir. Çoğunlukla sadece pişman olmaya "*tevbe*" denir de, ilim onun mukaddimesi, terk ise onun netîcesi olarak gelir. (*İhyâ'*, IV, 4)

* *Tevbe*, günâhı terketmektir. Bir şeyin terki ancak onu tanıdıktan sonra mümkün olur. Tevbe vâcib ise ona ancak vâcib ile ulaşılır. O hâlde günâhları tanımak da vâcibdir. Günâh, yapmak veya yapmamak cinsinden olsun Allah'ın emrine muhâlif olan her şeydir. (*İhyâ'*, IV, 20)

* *Meâsî* {günâhlar}: İnsanın her günün sabahında yedi organını inceden inceye denetlemesi gerekir. Sonra bütünüyle bedenini denetlemesi lâzımdır. O esnâda günâhlarla kirlenmiş midir? Öyleyse onları terketmelidir. Dün günâha karışmış mıdır? O hâlde terketmek veya pişman olmak sûretiyle onu gidermelidir. (*İhyâ'*, V, 167)

* Ey tâlib! İbâdet etmen gereklidir. Allah seni *tevbe* yapmaya muvaffak kılsın! Bu iki şey için olur: Birincisi, tâata muvaffak olabilmek için tevbe etmen gerekir. Şübhesiz günâhların kötülüğü mahrûmiyet doğurur. Bunun ardından aşırılık gelir. Günâhlar Allah'a tâata yürümeye, O'na hizmet etmeye mânî olur. Çünkü günâhların ağırlığı hayırlara atılmaya ve tâatlar husûsunda istekli olmaya mânîdir. Günâhlarda ısrâr etmek kalbi karartır. Böylece kalbi karanlık ve kasvet içinde bulursun. Orada bir kurtuluş, saflık, lezzet, tatlılık bulamazsın. Eğer Allah merhamet etmezse, bu kalbin sâhibi küfre gidebilir. Ne tuhaftır! Böyle kötü ve kasvetli bir hâldeyken, tâata nasıl muvaffak olsun! Mâsıyyette ısrâr ederken ve zâlimliğe devam ederken nasıl hizmet iddiâsında bulunsun! Her türlü rezillik ve pisliğe batmışken nasıl münâcâta yaklaşsın!

İkincisi, ibâdetinin kabûl olunması için tevbe etmen gerekir. Şübhesiz dînin Rabb'i hediye kabûl etmez. İşte mâsıyyetlerden tevbe etmek ve hasım olduğu kimselerin rızâsını kazanmak farzdır, gereklidir. Niyet edilen ibâdetlerin çoğu nâfiledir. Dînin herhangi bir emrini yerine getiremediğin bir hâl sende varken, {nâfile olan} bağışın nasıl kabûl edilsin! Bundan dolayı sen yasak fiilde ısrâr ederken, helâl ve mübâh fiili nasıl terkedersin! Allah korusun! Sana kızgınken O'na nasıl duâ eder, O'nu nasıl översin! İşte bu mâsıyyette ısrâr eden isyânkârların açık hâlidir...

...*Tevbe* kalb hâllerinden biridir. Ulemâya göre tevbe kalbi günâhtan temizlemektir. Şeyhimiz {Ebû Ali Fârmedî?}[rh] tevbeyi şöyle târîf eder: "*Tevbe, Allah'ı tâzîmden dolayı ve O'nun öfkesinden sakınarak, benzeri hiçbir sûreti olmayacak derecede {tevbe etmeden önce} geçmiş olan günâh işleme arzusunu terk etmektir.*"

O hâlde bunun dört şartı olmalıdır. Birincisi günâh arzusunu terk etmektir. Bu, terk edişin kalbe iyice yerleşmesi ve bir daha o günâha dönmemeye azın etmesidir. Nefsinde bazen ona dönme hissi bulunduğu hâlde veya buna azın edemeyip tereddüd içinde olduğu hâlde o günâhı terk etmezse, o zaman ara sıra günâhı işlemek kaçınılmaz hâle gelir. O zaman da, o günâhtan kaçınamayan ondan tevbe etmiş olmaz.

İkincisi, benzeri geçmiş bir günâhtan tevbe etmesi gerekir. Çünkü daha önce bu günâhın bir benzerini işlememiş olsaydı, tâib {tevbe eden} değil, muttakî olması

gerekirdi. Görmüyor musun Hz. Peygamber'in ﷺ, küfürden muttakî {korunmuş} olduğuna dâir görüş sahîhtir, ama onun küfürden tevbe ettiğine dâir görüş ise sahîh değildir. Şu hâlde, Hz. Peygamber ﷺ önceki hâlinde de küfür işlememiştir. Hz. Ömer b. Hattâb'a ﷺ gelince, o önceden küfür içinde bulunduğundan, küfürden tevbe etmiş olduğu doğrudur.

Üçüncüsü, önceden yaptığı şeyin, sûret {şekil} değil, derece ve mertebe bakımından arzulamayı terk ettiği günâhın benzeri olmasıdır. Görmüyor musun, önceden zinâ ve yol kesmek gibi fiilleri işleyen, iyice kocamış yaşlı bir adam, bunlardan tevbe etmeyi istediğinde tevbe onda mekân tutar, çünkü başka çaresi yoktur. Tevbe kapısı ona kapanmamıştır, ama zinâyı ve yol kesme arzusunu terk etme kudretine sâhib olması mümkün değildir. O an bunları yapmaya gücü olmayabilir. O hâlde arzu ettiği şeyi terk etmeye de gücü yoktur. Bu durumda onun, fiilini terkeden ve ondan kaçınan kişi olarak vasfedilmesi doğru olmaz. Çünkü o, bu fiili yapmaktan âcizdir, o fiili işlemeye gücü yetmez. Ancak, derece ve mertebe bakımından zinâ ve yol kesme fiillerinin yalan, iftira, gıybet gibi benzerlerini yapmaya gücü vardır. Günâhların her biri kendi miktarınca birbirinden farklı olsa bile, bunların hepsi mâsıyyettir. Bu fer'î mâsıyyetlerin tümü derece îtibâriyle birdir. Bunlar bid'at derecesinin altındadır. Bid'at derecesi de küfür derecesinin altında yer alır. Bundan dolayı bu kişinin, bugün şekil îtibâriyle benzerlerini işlemekten âciz olduğu zinâ, yol kesmek ve sâir günâhlardan tevbe etmesi sahîhtir.

Dördüncüsü de, dünyevî bir arzu, insanlardan korkma, övülmeyi isteme, bir makama ulaşma, nefsteki bir zafiyet, fakîrlik gibi sebeblerle değil de, sırf Allah'ı ﷻ tâzîmden dolayı, O'nun kızgınlığından ve cezâsının yakıcılığından korkarak günâhı istemeyi terk etmektir. (*Minhâc*, 9)

* *Tevbe*nin üç mukaddimesi vardır: Birincisi, günâhların çirkinliğindeki son noktayı; ikincisi Allah'ın ﷻ cezâsını ve günâha karşı olan kızgınlık ve gazabının tahammül edilemeyecek kadar elem verici olduğunu; üçüncüsü ise bu konuda zayıflığını ve hayânın azlığını hatırlamandır. Güneşin sıcaklığına, polisin tokadına ve karıncanın ısırmasına tahammül edemeyen kimse cehennemin ateşinin sıcaklığına, zebânîlerin kamçılarına, yılanların ısırmasına, akreblerin sokmasına nasıl tahammül edecektir?! (*Minhâc*, 10)

* *Tevbe*, lugatte "*dönmek*" demektir. "*Tâbe fülânün min kezâ {Falan tevbe etti}*" demek "*Falan, o şeyden döndü*" mânâsındadır. Şer'î mânâda tevbe, dînde yerilen fiillerden, övülen fiillere dönmek; günâh ve mâsıyyetlerin öldürücü, Allah'tan ve cennetinden uzaklaştırıcı olduğunu bilmek; Allah'a ve cennetine yaklaşmak için onları terk etmektir. (*Gunye*, I, 116)

* *Tevbe*nin üç şartı vardır: Birincisi dîne muhâlif olarak işlediği günâhlara pişmanlık duymaktır. Hz. Peygamber ﷺ "*Tevbe pişmanlıktır*" sözüyle bunu ifâde etmiştir. Sahîh bir pişmanlığın alâmeti kalbdeki rikkat {incelik} ve gözyaşının çokluğudur.

İkincisi tüm hâllerde ve anlarda hataları terketmektir.

Üçüncüsü işlediği günâh ve hataların {değil kendisine} bir benzerine {bile} dönmemeye azın edip karar vermektir. İşte bu, kendisine *tevbe-i nasûh*un ne olduğu sorulduğunda, Ebû Bekr Vâsıtî'nin verdiği cevâbın mânâsıdır. Demişti ki: "*Sâhibinde günâhın gizli ya da aşikâr herhangi bir izinin {ya da te'sîrinin} kalmamasıdır.*" Tevbesi nasûh olan kimse, nasıl sabahlayıp akşamladığına aldırış etmez. Pişmanlık, azmi ve yönelmeyi doğurur. Azim, işlediği günâhlara bir daha dönmemektir. Çünkü o {tevbe eden kimse}, pişmanlık sayesinde günâhların, kendisiyle Rabb'i arasında ve dünyâ sevgisiyle selîm âhiret âkıbetleri arasında perde olduğu husûsunda elde ettiği bir bilgiye sâhibdir. (*Gunye*, I, 122)

"* *Tevbe* iki türlüdür: Biri kul hakkıyla, ...ikincisi ise seninle Allah arasındaki şeylerle alâkalıdır. Bu, dille istiğfâr, kalble pişman olmak ve bir daha o günâhı işlememeye azın etmek sûretiyle gerçekleşir.

Zulümden tevbe eden kişi, iyilikleri artırmaya kemâl derecede gayret etsin ki, kıyâmet günü sevâblarından alınıp zulmettiklerinin terazisine konulduğunda kendisine de yeteri kadar kalsın! Kullara zulmü miktarınca iyiliklerini de artırsın! Aksi takdîrde başkasının günâhı sebebiyle kendisi helâk olacaktır. Bu durum, ömrü zulüm yaptığı müddete göre uzun olsa da, tüm ömrünü iyilikler içinde geçirmeye sebeb olur. Fakat nasıl olur ki? Ölüm gözetlemektedir. Bazen eceli yaklaşır da, temennî ettiği şeylere ulaşamadan ecel onu seçer.

Denilmiştir ki: "*Amelin ıhlâsı, niyetin tashîhi {düzeltilmesi} ve yediği lokmanın helâlliği...*" İşte bunlara girişmeli ve çokça gayret göstermelidir. Bütün bunları ve zulmettiklerinin adlarını tek tek yazmalı, {helâllik almak için} bulundukları memleket ve şehirlere gidip dolaşmalı, onları arayıp bularak onlarla helâlleşmeli ve onların haklarını edâ etmelidir. Onları bulamazsa haklarını vârislerine ödemelidir.

İşte böyle bir insan Allah'ın azabından korkar, rahmetini ümîd eder. Mevlâ'sının sevmediği her şeyden tevbe eder. O'na canla başla itâat etmeyi ve O'nun rızâsını arzular. Bu hâldeyken ecel onu yakaladığında, {yaptıklarının} ecrini vermek Allah'a aittir. (*Gunye*, I, 127-128)

* *Tevbe-i tâibi* {tevbe eden kişinin tevbesini ya da kişinin tevbe ettiğini} dört şeyden anlarsın: Bunlardan birincisi, dilini boş şeylerden, gıybetten, laf taşımaktan ve yalandan korumasıdır.

İkincisi, kalbinde hiç kimseye karşı hased {kıskançlık} ve düşmanlık bulamamasıdır.

Üçüncüsü, kendisini maksadından uzaklaştıracak, azminin sağlamlığında bulanıklıklara sebebiyet vererek kendisini maksadına ulaşmaktan alıkoyacak ihvândan ayrılmaktır. Bu gayeye, ancak sürekli olarak müşâhede makamlarına ulaşmaya gayret etmekle varılabilir. Kulun tevbeye olan rağbeti bu gayret netîcesinde

artar ve kendisini azmettiği şeyi tamamlamaya çağıran havf ve recâsını kuvvetlendirici mâhiyetteki hisleri çoğalır. İşte bu esnâda, kalbinden, üzerinde bulunduğu çirkin fiiller husûsundaki ısrâr düğümü çözülür. Nefsini, yasaklanmış olan fiillerle meşgul olmaktan bu sayede alıkoyar ve onun dizginlerini eline alarak, onu şehvetlere uymaktan uzaklaştırır. Böylece, içinde bulunduğu hâlde hata yapmaktan uzaklaşır, gelecekte de bu hataların benzerlerine dönmemek üzere azmini keskinleştirir.

Dördüncüsü de, pişman olduğu geçmiş günâhlarından mağfiret dileyerek ve Rabb'ine tâat husûsunda gayret ederek ölüme hazır olmasıdır. (*Gunye*, I, 140)

* Ebû Ali Dekkak demiştir ki: "*Tevbe üç kısımdır: Başı tevbe, ortası inâbe ve sonu evbedir. Tevbe bidâyet {başlangıç}, inâbe vâsıta {ara, orta}, evbe ise nihâyettir {sondur}. Ukubetten havf ederek {cezâ korkusundan dolayı} tevbe eden kimse tevbe sâhibi, sevâb arzulayarak veya ikabdan rehbet ederek {hesaba çekilmekten korkarak} tevbe eden kimse inâbe sâhibi, sevâb veya cezâ korkusuyla değil de, emri yerine getirmek sûretiyle tevbe eden kimse ise evbe sâhibidir.*" (*Gunye*, I, 141)

* Makamât, kulun ibâdetler konusunda Allah Teâlâ'nın huzûrundaki mânevî yeridir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: "*Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır.*" [Saffât, 37/164] İlki kulun gafletten sıyrılması demek olan *intibah*tır. Sonra, hataya düştükten sonra çokça istiğfar ve nedâmete devam ederek Allah'a dönmek demek olan *tevbe* gelir. Tevbenin sonrası gafletten zikre {hatırlamaya} dönmek mânâsındaki *inâbe*dir. Denildi ki: "*Tevbe korku, inâbe ise ümîd ve arzudur.*" Yine denildi ki: "*Tevbe zâhirde, inâbe ise bâtındadır....*" (*Âdâb*2, 21)

* *Tevbe*, tüm makamların temeli ve dayanağı, her hâlin anahtarıdır. O, ilk makamdır ve binâ için olan arsa mesabesindedir. Arsası olmayanın binâsı olmaz. Tevbesi olmayanın da hâli ve makamı olmaz. (*'Avârif*, 277)

* *İnâbe*, başka bir şeyden değil, Allah'tan yine Allah'a dönmektir. Başka bir şeyden Allah'a dönen kişi, inâbenin iki husûsiyetinden birini kaybetmiştir. Münîb {inâbe sâhibi}, her zaman hakîkat üzere olan, Allah'tan başka dönecek yeri olmayıp, Allah'tan yine Allah'a dönendir. Sonra bu dönüşünden de döner, Hakk'ın huzûrunda, davranışlarındaki eksiklikleri görme ve nefsine muhâlefet hâlinde Hakk'ın Zât denizinde cem' hâliyle müstağrak olur. Artık hiçbir vasfı kalmayan âdeta bir gölge, bir hayâl gibi kalır. Bu hâl, mücâhede, riâyet ve mücâdelenin gerçekleşmesinden sonra meydana gelir. (*'Avârif*, 279)

* Sabrın hakîkati, nefsin itminâna ermesiyle; onun itminâna ermesi, nefsin tezkiyesiyle; nefsin tezkiyesi ise, *tevbe* etmekle ortaya çıkar. Nefs *tevbe-i nasûh* ile tezkiye edildiği {samîmî bir şekilde tevbe ederek temizlendiği} zaman, ondaki bütün tabiî çirkeflikler gider. Sabır azlığı, nefsin içindeki çirkefliklerden, bunlar sayesinde {doğru olan şeyden} yüz çevirmesinden ve isyân etmesinden dolayıdır.

Tevbe-i nasûh nefsi yumuşatır ve onu çirkef tabîatından çıkarıp yumuşamaya sevk eder. Çünkü nefs, muhâsebe ve murâkabe ile berraklaşır, onun tutuşan ateşi ise hevâya uymakla söner. Yine nefs, itmi'nân hâliyle rızâ mahal ve makamına ulaşır, kaderin akışı karşısında mutmain olur. (*'Avârif*, 280)

* Hasan Megâzilî'ye *tevbe*nin ne olduğu sorulduğunda "*Bana inâbe tevbesini mi, isticâbe tevbesini mi soruyorsunuz?*" dedi. Soran kişi de "*İnâbe tevbesi nedir?*" şeklinde sorunca o "*Allah'ın senin üzerindeki kudretinin büyüklüğünü hissederek O'ndan korkmandır*" cevâbını verdi. Soruyu soran tekrar "*İsticâbe tevbesi nedir?*" diye sorunca bu defa da "*Allah'ın sana olan yakınlığını yürekten duyarak O'ndan utanmandır*" diye karşılık verdi. Bu sözlerde ifâde edilen isticâbe tevbesi, bir kulda tahakkuk ettiği {gerçekleştiği} zaman, o kul, namaz kılarken kendisini meşgul eden Allah'ın dışındaki her şeyden istiğfâr eder. Bu tevbe kurb ehlinin bâtınlarına gerekli olan bir tevbedir. (*'Avârif*, 283)

* {Ebû Yâkub} Sûsî'ye *tevbe*nin ne olduğu sorulunca şöyle demiştir: "*Tevbe, ilmin {Kur'ân ve Sünnet'in} yerdiği şeylerden övdüğü şeye dönmektir.*" Kendisine ilmin bütün sarahati keşf ettirilmiş kimseye göre bu vasıf, zâhiri ve bâtını içine alan umûmî bir sıfattır. Çünkü, güneşin doğuşuyla ortada gece kalmaması gibi, ilimle birlikte cehâlet de bulunmaz. Bu durum, umûmî ve husûsî bütün yönleri ile tevbenin kısımlarını içine alır. Bu ilim, tevbenin umûmî ve husûsî bütün vasıflarıyla zâhir ve bâtını temizlemesinden dolayı, zâhir ve bâtın ilmi olur. (*'Avârif*, 284)

** sağlanamaz hiçbir fayda tevbeden*
ancak
tevbeden tevbe edenin tevbesi başka
insanoğlu uykudadır
ulaşır arzusuna mutlaka
tevbe eden
insanların tevbesinden
bilmeden

(*Dîvân*, 22)

* *Tevbe* üç kısımdır. Onun başlangıcı, ortası ve sonu vardır. Başlangıcı *tevbe*, ortası *inâbe*, sonu da *evbe* olarak isimlendirilir. Tevbe havf sâhiblerine {korkanlara}, inâbe tâat sâhiblerine, evbe ise ilâhî emri gözetenlere aittir. Bu taksimde tevbenin bilhassa yasaklardan dönüş olmasına da işâret vardır. Zimmetine havâle edilmiş olan başkalarına ait haklara gelince, bunlar ancak sâhibinin affıyla veya kısasla ya da vermeye gücü yettiği şeyi vermesiyle ortadan kalkar. (*Fütûhât*, II, 140)

* Yakîn makamları dokuz tanedir: Onlar, *tevbe*, zühd, sabr, şükr, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz...

...*Tevbe*, O'nun senin için râzı olmadığı her şeyden ve senin için râzı olmadığı tedbîrden Allah'a rücû etmektir {dönmektir}. Çünkü o {tedbîr}, rubûbiyyete şirk {ortak} koşmak; akıl nîmetine karşı küfretmektir {nankörlüktür}. Allah kullarının küfrüne râzı olmaz. Mevlâ'sına karşı güzel muâmeleden gafil olarak dünyâsı hakkında tedbîrde bulunmaya gayret eden kulun tevbesi nasıl sahîh olabilir?! (*Tenvîr*, 8)

* Sürekli olarak *tevbe* etmek vâcibdir. İnsan mâsıyyetten hâlî değildir. Bedenle mâsıyyet işlemekten hâli olsa, kalbiyle günâhları düşünmekten hâlî olmaz. Bundan da hâlî olsa, bu defa Allah Teâlâ'nın zikrinden alıkoyan hâtırların gelmesiyle şeytanın vesvesinden hâlî olmaz. Bundan da hâlî olsa, gafletten, Allah'ı fiil ve sıfatları ile bilmedeki kusurdan hâlî olamaz. Bunların hepsi noksanlıktır. Hiç kimse bu noksanlıklardan sâlim değildir. Halkın kaderleri birbirinden farklı farklıdır. Bunun aslı bundan olmalıdır. (Kudâme, 266)

* *Tevbe*, azim ve niyeti ortaya çıkaran bir pişmanlıktan ibârettir. Bu pişmanlık, mâsıyyetlerin insan ile sevdiği arasında bir perde olduğunu bilmesini sağlar. (Kudâme, 275)

* *Tevbe* konusunda insanlar dört tabakadır: Birinci tabaka, ömrünün sonuna kadar ettiği tevbe istikametinde yaşayan tevbekârdır. Bu insan, yaptıklarındaki aşırılıkları idrâk eder, bir beşer olarak işleyebileceği hatalar hariç günâha dönmemeye azmeder. İşte bu, tevbede istikamettir. Sâhibi ise sâbık bi'l-hayrâttır {hayırlarda öne geçmiştir}. Bu durum "*tevbe-i nasûh*" ve böyle bir nefs de "*nefs-i mutmainne*" olarak isimlendirilir. Bunlar farklı farklı olur. Aralarında mârifetin gücü altında şehvetleri sâkinleşen ve nefslerinin çekişmeyi bıraktığı vardır. Yine aralarında, dişe diş mücâhede ettiği hâlde, nefsin direndiği kişiler de bulunur.

İkinci tabaka, tâatların esasları ve büyük günâhlar husûsunda istikamet yoluna sülûk eden tevbekârdır. Şu kadar var ki o, günâhlara bulaşmak istemediği hâlde, işlediği günâhlardan da uzaklaşamaz. Lakin o, bu günâhları işlemeye azm etmese de, çeşitli hâllerinde onlarla imtihân olunur. Her ne zaman bu günâhlardan birini işlese nefsini kınar, pişman olur, sebeblerini ortadan kaldırmaya azm eder. İşte bu {nefs}, *nefs-i levvâme*dir. Çünkü bu nefs, sâhibini kötü hâlleri gaye edindiği için kınar. Birinci tabakadan aşağı olmakla beraber, bu mertebe de yüce bir mertebedir. Bu, tevbekârların başına en sık gelen bir hâldir. Çünkü şer, Âdemî {Hz. Âdem'in ﷺ yaratıldığı} çamurla yoğrulmuştur. Her ne zaman o günâhtan uzaklaşsa, hasenâtı ağır basar. Zaten onun çalışmasının gayesi sadece, mîzânında ağır gelene kadar iyiliklerinin kötülüklerinden üstün gelmesini sağlamaktır. Seyyiât {kötülükler} kefesinin boş olması ise uzak ihtimâldir. Bu tür kişiler, Allah'ın ﷻ güzel vaadine eren kimselerdir. "*Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günâhlardan ve edebsizliklerden kaçınırlar. Rabb'inin mağfireti geniştir.*" [Necm, 53/32] Bu mertebeye Hz. Peygamber ﷺ "*Allah, çok tevbe eden günâhkâr mü'mini sever*" [*Müsned*, I, 80] sözüyle işâret etmiştir.

Üçüncü tabakada, tevbe eden ve bir süre istikamet üzerinde istikrarlı olan tevbekâr yer alır. {Ancak tevbe ettikten} sonra, bu kişiye şehveti bazı günâhlar husûsunda galib gelir ve kişi, şehvetin gücünden kaynaklanan aczinden dolayı günâha düşer. Ancak o, bununla birlikte tâata devam, günâhları da terk etmeye çalışır. Fakat bir veya iki şehvet ona hâkim olur. O ister ki, Allah kendisine hâkim olsun ve şerre karşı yardım etsin. Bu durum sona erdiğinde {günâhı işlediğinde} de pişman olur. Fakat, {günâhta ısrâr etmez ve} kendisini bu günâhtan tevbe etmeye hazırlar. Bu nefs, "*nefs-i müsevvile*" olarak adlandırılır. Sâhibi, Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: "*Diğerleri ise günâhlarını îtirâf ettiler; iyi amelle kötü ameli birbirine karıştırdılar.*" [Tevbe, 9/102] Bu kişinin tâatlara devam etmesi ve günâhla meşgul olmasından hoşlanmaması sebebiyle Allah ona, {âyetin devamında gelen} "*Belki Allah onların tevbesini kabûl eder*" sözüyle ümîdli olmasını emretmiştir. Bu kişinin âkıbeti, tevbeyi te'hir etmesi ve başka bir zamana bırakması yüzünden tehlikededir. Bazen tevbeden önce {günâhlara aldanarak} gözü kamaşır. Ameller hâtimeleriyle {sonuçlarıyla} değerlendirilir. Buna göre havf {korku} hâtimedir. Ölümün herkese yetişmesi mümkündür. İşte bu da hâtimedir {sondur}. O hâlde, herkes kendisini murâkebe etsin ve mahzûrlu işler yapmaktan sakınsın!

Dördüncü tabakada, tevbe eden, bir müddet istikamet tutturan, ancak sonra nefsi tevbeye alışmadan ve yaptığına üzülmeden hemen günâhlara dalan tevbekâr yer alır. Bu kişi günâhta ısrâr etmektedir. Bu nefs de *nefs-i emmâre bi's-sû*'dur {kötülüğü emreden nefstir}. Bunun hakkında sû-i hâtimeden {kötü bir sonla, yani îmânsızlıkla öleceğinden} korkulur. Tevhîd üzere ölürse, bir süre {cennetten ve nîmetlerden} uzak kalsa bile ateşten kurtulacağı ümîd edilir. Anlayamadığı gizli bir sebeble affın umûmuna dâhil olması da {af kapsamına girmesi de} imkân dışı değildir. Ancak buna güvenip dayanmak doğru değildir. "*Allah Teâlâ Kerîm'dir, hazinesi geniştir, benim günâhım O'na zarar vermez*" diyen kimseyi, bir süre sonra para kazanmak için deniz yolculuğuna çıkmış görürsün. (Kudâme, 278)

* *Tevbe* mehabbetin sebeblerinden biri kılınmıştır: "*Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever.*" [Bakara, 2/222] Tevbe, {bu âyette} Allah'ın kulunu sevmesinin bir sebebi kılınmıştır. Allah'ın kulu için sevgi elde etmesi muhâldir {çünkü Allah'ın sevgisi hâdis değildir, böyle olduğunu söylemek, O'nda bir tegayyürü, yani değişmeyi kabûl etmeyi gerektirir, dolayısıyla Allah'ın kâmil olmadığını iddiâ etmek demektir}. -Bu, O'nun kuluna inâyetinden, kurbu {yakınlığı} ve rahmetini ona has kılmasının önce gelişinden kinâyedir.- O, önceliği yönüyle "*muhibb {seven}*" olmaz. Onun sevgisi, önceliğinin ve has kılmasının meyvesidir. Tevbenin, Allah Teâlâ'nın mehabbetinin önceliği yönüyle fâil {yapan}, zâhirle irtibâtı bakımından da tamamlayıcı bir sebeb olduğu doğrudur. (*Ravza*, 258)

* *Tevbe*, "*rücû {dönmek}*" demektir. "*Tâbe {tevbe etti}*" demek, "*Dînde yerilen şeyden övülen şeye döndü*" demektir. Biri şöyle demiştir: "*Bidâyette en mühim makam tevbedir. Tevbe, muhâlefetten muvâfakata; tabîattan şerîata {dîne}; zâhirden bâtına; halktan*

Hakk'a dönmektir." Buna, mütekaddim {mürşide uyan}, musâhib {sohbetlere katılan} ve tâbî {mürşidin izinden giden} kişiler arasındaki yakaza, inâbe ve muhâsebe de dâhildir. İkisi arasında büyük bir süre yoktur.

Şeyh Ebû Kasım şöyle der: "*Tevbe üç şeyi tertîb eden bir mânâdan ibârettir. Birincisi ikinciyi; ikincisi üçüncüyü gerektirir. Bunlar ilim, hâl ve fiildir. İlim, günâhları ve zararlarını bilmek, hâl pişmanlık, fiil ise azim ve {günâhlardan} sıyrılmaktır.*" (*Ravza*, 259)

* *Tevbe* önce günâhtan olur, sonra çok tâat yaptığını düşünmekten, sonra az mâsıyyet işlediğini düşünmekten, sonra vakti zâyî etmekten, sonra tevbe ve diğer amellerinde, Hakk'ın dışındaki her şeyden tevbe etmektir. (*Ravza*, 260)

* *Tevbe* mehabbetten önce gelir, bazen mehabbetin ardından gelir. Çoğunlukla onun te'sîri üzerinde çakan kıvılcım, recâ {ümîd} çerağıdır, onu perdeler. İstikamet bu ümîdi teyîd eder. İşte bu, tevbe hâliyle iç içe olmaktır. Bu durum, Allah'ın evinde, yani kalbde mehabbet nûrunu aydınlatır. Çünkü nefs, perdeleri kaldırmaya ve Allah'la iyi muâmele yapma husûsunda kendine gelmeye başlamış, {bu yeni} hâliyle ünsiyet kurmuştur. (*Ravza*, 261)

* *Tevbe*yi mehabbet sebeblerinden biri ve mehabbetten önce gelen bir {fiil} kabûl etmiştik. Bu, muhibbiyyet {sevme} ve mahbûbiyyetin {sevilmenin} mevcûdiyeti husûsunda bir illettir {sevenin ve sevilenin var olmasını gerektirir}. (*Ravza*, 409)

* *İnâbe*; ıslâh, özür dileme, vefâ, ahd {Allah'ın ahdine vefâ göstermek}, hâl ve {davetine} icâbet maksadıyla Allah'a dönmektir. (*Ravza*, 477)

* *Tevbe*: Kişi günâha döndüğü zaman, ne murâkabede bulunabilir, ne de Hakk'ın kendisine nazarına nâzar edebilir. Çünkü ancak, Allah'ın kendisini gördüğünü görebilen kimsenin kuvvetleri günâha, kalbi de mâsıyyete boyun eğmez. Bu tevbe, muhsinin tevbesi, {yani} sâlihlerin, mü'minlerin ve müslimlerin ihsân makamındaki tevbesidir. Bu tevbe, günâhtan tevbedir.

Şehâdet makamındaki kimselerin tevbesi, mâsıyyeti hatırlamaktan; sıddîkıyyet makamındakilerin tevbesi ise, akıldan Allah'tan başka bir şeyin geçmesindendir. Mukarreblerin tevbesi de, hâlin hükmü altına girmekten olur. Hâller onlara sâhib olamaz. Bu, ehlini tanıyarak her telvîndeki temkînden dolayı, rahmânî istivâda tahakkuk etmekten {gerçekleşmekten} ibârettir...

...*İnâbe*nin ihsân makamında şart olması şundan dolayıdır: Kul ilâhî heybeti tefekkürle noksanlardan feragat ederek Cenab-ı Hakka inâbe etmedikçe, murâkabesi sahîh değildir. Şu hâlde, ihsân makamında olanlarla, bunların alt makamında bulunan sâlihlerin, mü'minlerin ve müslimlerin inâbesi, Allah'ın yasakladıklarının tamamındandır. İlâhî yasaklardan çekinenlerin, ilâhî emirlerle hareket edecekleri ve ilâhî hududu muhâfaza edecekleri tabiîdir.

Şühedânın inâbesi, kendi nefslerinin irâdesinden, ilâhî irâdeye dönmekle olur. Bunlar kendi nefslerinin irâdesini terk etmişler, Allah'ın irâdesine uymuşlardır.

Sıddîklerin inâbesi, Hakk'tan Hakk'a dönmektir. Mukarreblerin inâbesi, esmâ ve ilâhî sıfatlardan Zât'a dönmeleridir. Bu, tahakkuku sıddîklere müşkül gelen bir makamdır. Sıddîklere dâhil olanların hemen hepsi, Zât-ı ilâhî ile berâber olduklarını iddiâ ederlerse de işin hakîkati böyle değildir. Onlar {Zât ile değil, hakîkatle} isim ve sıfatlarla beraberdirler. Vâhidiyyet şarâbıyla sarhoş olmaları, işin aslını görmelerine mânî olmuştur. (*İnsân*, II, 91)

* *Tevbe-i nasûh*; söz, fiil ya da taleb olsun, fayda vermeyen her şeyden tevbe etmektir. Zünnûn Mısrî şöyle derdi: "*Dünyâ şehvetlerinden herhangi birine meylettiği hâlde tevbe iddiâsında bulunan kişi yalancıdır.*" (*Envâr*, I, 36)

* *Zâbıt-ı tevbe* {tevbenin kaidesi} dînde yerilen şeyden övülen şeye dönmektir. Her tevbekâr kendi mertebesine göre tevbe eder. Bazen bir insanın hamdettiği şeyden başka bir insan istiğfâr eder. İşte bu "*Ebrârın hasenâtı {iyilikleri}, mukarrebînin seyyiâtıdır {kötülükleridir}*" denilen şeydir.

Bil ki, {Allah'a} muhâlefet eden fiilleri işlemeye, şehvetlerle iç içe olmaya ve vesveselere {uymaya} devam etmekte ısrârlı olan kişinin, kendisiyle yol {sırât-ı müstakîm} arası, gök ile yer arası gibidir. Nefste yalancı iddiâların bulunmasının, onun hâllerinden olduğu gizli bir husûs değildir. Bazen nefs, yalancı olduğu hâlde, tevbede sadakat iddiâsında bulunur. Tevbe husûsunda her bir makamda sadakat sâhibi olup olmadığı, ancak şeyhinin, şehâdet etmesiyle kabûl olunabilir. Rabb'ini müşâhede etmekten göz açıp kapayıncaya kadar gafil olup da, tevbe edecek bir makama ulaşıncaya kadar bu böyle devam eder. Ardından ebedî ebedî, zamanların dehri olan Allah'ı tâzîm etme makamlarına ulaşır. Tâzîm husûsunda ne bir makamda durur, ne de karar kılar {durmadan makamdan makama ilerler}. Bu, tevbeyle alâkalı söyledikleri şeyin nihâî amacıdır. (*Envâr*, I, 53)

* *Tevbe*, önce büyük günâhlardan, sonra küçük günâhlardan, sonra mekrûhlardan, sonra evlâ olan helâlden, sonra hasenâtı görmekten, sonra zamanın sayılı fakîrlerinden biri olduğunu görmekten olur. (*Envâr*, I, 54)

* *Tevbe*, her makam ve hâlin aslı, makamların ilkidir. O, binâya göre arsa mesabesindedir. Arsası olmayının binâsı da yoktur. Tevbesi olmayanın, hâli de, makamı da olmaz.

Tevbe {husûsiyet îtibâriyle} iki türlüdür: *İnâbe* ve *isticâbe*. İnâbe, Allah'tan, senin üzerindeki kudretinden dolayı korkmandır. İsticâbe ise, sana yakın olmasından dolayı Allah'tan hayâ etmendir.

Tevbe günâhtan rücû etmektir. {Derece îtibâriyle} iki kısma ayrılır: Havâssın ve avâmın tevbesi. Avâmın tevbesi de üç mertebedir: Birincisi kâfirlerin tevbesidir. Onların tevbesi îmânla, İslâm'la ve tuğyanı {azgınlık, zorbalık ve isyânı} terk etmekle olur.

İkincisi fâsıkların tevbesidir. Onların tevbesi, geçmişe pişmanlık duyarak ve hâlde (içinde bulunduğu anda) günâhları terk ederek büyük günâhlardan uzaklaşmaktır. (Bir daha o günâhlara) dönmemeye azm etmek, (büyük küçük yaptığı tüm) haksızlıkları iâde etmek, daha önce kaçırmış olduğu farzları edâ etmek, tâat husûsunda nefsi terbiye etmek ve seherlerde ağlamaktır.

Üçüncüsü de, mü'minlerin kendilerinden yanılma, gaflet, cehâlet ve unutma sebebiyle ortaya çıkan küçük günâhlardan tevbe etmeleridir. (*Câmi'*, 21)

* *Tevbe*, yerilen fiillerden övülen fiillere dönmektir. *İnâbe* ise, başka bir şeyden değil, Allah'tan yine Allah'a dönmektir... (*Câmi'*, 54)

* *Tevbe*nin mukaddimelerinden (tevbeye öncelik etmesi gereken işlerden) ilki, kalbin gaflet uykusundan uyanması; kulun, üzerinde bulunduğu kötü hâle bakması; kalb kulağıyla dînin yasakladığı şeylere kulak kesilmesidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber ﷺ "*Her mü'minin kalbinde Allah Teâlâ'nın bir vâizi vardır*" buyurmuştur.

İkinci mukaddime, kötü arkadaşları terk etmektir. Çünkü onlar sözle, fiille ve daha başka yollarla tevbeye mânî olurlar. Bir veya birkaç kere bozup sonra yenilemiş olsa bile tevbesini bozmayan kimse saîdler (mutlu insanlar) içinde sayılır. Çünkü bu kişi, tevbesinde sebât etmeyi ümîd etmektedir. Şübhesiz her vadenin bir kitâbı (yazıldığı bir zaman) vardır (kararlı olursa, tevbesinde sebât edeceği zaman gelecektir). (*Câmi'*, 186)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: *Tevbe*, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* *Tevbe*nin *bidâyât*tâki aslı, terk edip yüz çevirmek sûretiyle mâsıyyetlerden dönmektir. *Ebvâb*da, mübâh olan fuzûlî söz ve fiilleri terk etmek, nefsi o tür şeylere meyletmekten arındırmak ve Hakk'a yönelmekten alıkoyan şehvetleri bırakmaktır.

*Muâmele*ta, başkasının fiilini görmekten yüz çevirmek, Hakk'ın fiillerini görerek nefsin iddiâ ve hâllerinden kaçınmaktır. *Ahlâk*ta, nefsânî rezilliklerden ve (bunlara yönelen) kendi irâde, güç ve kuvvetinden tevbe etmektir.

*Usûl*de, başkasına iltifât etmekten dönmek ve azimde sebât etmektir. *Edviye*de, ilmini Hakk'ın ilmiyle mahvederek kendi ilminden sıyrılmak; Hakk'ın huzûrunda O'nunla beraberken kendi sıfatlarını görmekten tevbe etmektir. *Ahvâl*de, Sevgili'yi unutmaktan, kendi nefsi bile olsa başka bir şeye yönelmekten ferâgat etmektir.

*Velâyât*ta, telvîni hatırlamaktan ve keşfin nûrundan mahrûm kalmaktan tevbe etmektir. *Hakaik*te, (O'ndan) başkasını müşâhede etmekten ve kendisinde enniyyet (benlik) kalmasından tevbe etmektir. *Nihâyât*ta ise (O'ndan başka) kalan diğer şeylerin zuhûr etmesinden tevbe etmektir. (*Câmi'*, 273)

* *İnâbe*nin *bidâyât*taki aslı, tevbe ettikten sonra buna sâdık kalarak Hakk'a dönmektir. *Ebvâb*da inâbe, Allah'ın emrine îtirâzsız uyabilmek için nefsin kuvvetlerini îtidâle kavuşturarak {dengeleyerek} *evbe*de birleştirmektir.

*Muâmelât*ta inâbe, kalbin, nûruyla nûrlanıp, huzûru esnâsında sükûn bulması için nefsin kalbe yönelmesidir. *Ahlâk*ta inâbe, Rabb'e doğru yükselirken kalbin itâat ve boyun eğmesi konusunda sebât göstermek, bu sonuca gönülden râzı olup mutmain olmaktır.

İnâbenin *usûl*deki aslı, azmin sağlamlığı, irâdenin güçlülüğü, ünsiyet rûhunun teneffüs edilmesi ve meveddet {sevgi} nûrunun aydınlatmasıyla kalbin terakkîde uçmasıdır. *Edviye*deki aslı, hikmetin hidâyetiyle tevhîd yoluna girmek, himmetin güçlülüğü sayesinde tecellî nûrlarının pırıltılarının aydınlığı için basîreti inceltmektir. *Ahvâl*deki aslı, basîretin gücüyle Cenâb-ı İlâhi'ye incizab, aşırı şevkten dolayı cemâlin nûruyla yanıp tutuşmaktır.

*Velâyât*taki aslı, cemâlin secde yerlerinde istişrak etmek, celâl perdelerini yırtmak için Allah'dan başka her şeyden alâkayı kesmektir. *Hakaik*te inâbe, sıfatların çokluğunun saltanat ve istilasından Zât'ın ahadiyyetinin nûruna sığınmaktır. *Nihâyât*ta inâbenin aslı, {hakîkî} vücûdun ayn-ı cem'inde yok olmak, mutlak müşâhede ile taayyünün şekillerinden kurtulmaktır. (*Câmi'*, 274)

* Ulemâya göre *tevbe*nin üç şartı vardır: Geçen günâhlara pişmanlık duymak, hâlde {şu anda} günâhları terk etmek ve {istikbâlde, yani gelecekte de} işlediği günâhların bir benzerine dönmemek. Sonra haklarını edâ etmek sûretiyle hasımları râzı etmek ve kendilerine yaptığı haksızlıklara karşı onların rızâsını almak {onlardan helâllik istemek} gerekir. Böyle bir şeyden âciz kalırsa, imkân nisbetinde kalbiyle bundan çıkmaya azmeder. Bu hâldeyken beraat-i zimmeti {kendisini bu borçtan kurtarması} için yalvararak ve hasımları için duâ ederek Allah'a ﷻ döner. (Nebhânî, I, 249)

* *Tevbe-i inâbe* {inâbe tevbesi}, kulun Allah'ın cezâsından korkarak tevbe etmesidir.

Tevbe-i isticâbe {isticâbe tevbesi}, Allah'ın sana olan kereminden hayâ ederek tevbe etmektir. Ebû Hüseyin Nûrî[rh] şöyle demiştir: *"Tevbe, Allah'ın dışındaki her şeyden tevbe etmektir."*

Kuşeyrî der ki: *"Ebu'l-Kasım Cüneyd[rh] de şöyle demiştir: 'Bir gün Serî Sakatî'nin[rh] yanına girdim. Yüzünde bir değişiklik gördüm. 'Sana ne oldu?' dedim. Şöyle dedi: 'Bana bir genç geldi ve tevbenin ne olduğunu sordu. Ona 'Günâhını unutmamandır' dedim. Bana îtirâz etti ve 'Bilakis tevbe günâhını unutmandır' dedi. Bunun üzerine ben de 'Bana göre de işin doğrusu gencin dediği gibidir' dedim.' {Ve bundan sonra Cüneyd} şöyle dedi: 'Cefâ hâlindeyken, beni vefâ hâline nakletti. Safâ hâlinde cefâyı hatırlamak cefâdır.' {Bunun üzerine Serî} sustu.*

Aynı şekilde, Sehl b. Abdullah da {Tüsterî de}[rh] Serî gibi cevâb vermiştir. Ebû Nasr Serrâc {Tûsî} şöyle der: 'Sehl, bazen kendi lehlerinde, bazen de aleyhlerinde hareket eden mürîdlerin hâllerine işâret etmiştir. Cüneyd ise muhakkiklerin tevbesine işâret etmiştir. Onlar, Allah'ın ﷻ azametinin ve sürekli zikrin kalblerine galib gelmesinden dolayı günâhlarını hatırlamazlar.'" (Nebhânî, I, 250)

* *Tevbe*nin mukaddimeleri, alâmetleri, semereleri {meyveleri}, sınırları ve şartları vardır. Mukaddimelerinin ilki, kalbi gaflet uykusundan uyandırmak ve {böylece} kulun üzerinde bulunduğu kötü hâli görmesi; Allah'ın kızgınlığından ve cezâsının eleminden kaçınması; azabın şiddetine tahammül etme husûsunda sabrının zayıf olduğunu hatırlamasıdır. Bu husûs, kişiyi tevbeye sevk eder.

{Tevbenin} alâmetleri arasında şunlar yer alır: Kötü arkadaş ve yakınları terk etmek, onlardan sıkılmak; uzleti sevmek; az konuşmak; kendini {insanlarla bir arada bulunmaya} kaptırmayı bırakmak; fuzûlî işlerden kaçınmak; bedeni kötü hareketlerden korumak; ibâdeti çoğaltmak; zikre devam etmek; başını öne eğmek; {gözün harama takılmasını engellemek için} bakışları azaltmak; bedenin zayıflaması; gözün yaş dökmesi; kalbin hüzünlenmesi; geçirdiği günlere, {ilâhî emirlere} muhâlefet husûsundaki aşırılıklarına, ömrünün cevherlerini {en değerli zamanlarını} nefsî arzuların, {ilâhî emirlere} muhâlefet etmeyi gerektiren hareketlerin ve adî şehvetlerin peşinde zâyî ettiğine üzülmek; devamlı ağlamak; gece gündüz ikaleyi {affedildiğini kabûl ettirmeyi ya da bozduğu ahdini yenilemeyi} arzulayarak tazarrû ve niyâzda bulunmak. (Nebhânî, I, 251)

* {Sûfîler} cemâatine göre ilhâd ve bid'at ehli dışında kalan mü'minler için *tevbe*nin şartları icmâ ile kabûl edilmiştir. Bu şartlar şunlardır: Kulun, {ilâhî emirlere} muhâlefet ederek işlediği şeylerden dolayı pişmanlık duyması; hiç düşünmeden ve başka bir yere yönelmeden ânî olarak o vakitte {o fiilden} sıyrılması, istikbâlde {gelecekte} de bu fiili bir daha işlememeye azm etmesi, aldığı kıymetleri geri vermesi ve bu kıymetlerden vâkî olan haklardan dolayı helâllik istemesi.

Avâmın tevbesi hatalardan; havâssın tevbesi âdetlerden {alışkanlıklardan}; ahâss-ı havâssın tevbesi ise Allah'ın dışındaki her şeyden, makamlara ve nûrlara dayanmaktan olur.

Tahzîr {Sakındırma}: Kabûl edildiğine dâir {kesin} bir işâret gelse bile, sadık tevbene güvenmekten sakın! (*Kavânîn*, 13)

* İştiyak duyarak seven kişinin tevbesiyle, havf ve işfâkla {korku ve endîşeden dolayı} tevbe eden kişinin tevbesi arasında dağlar kadar fark vardır. Birincisini {ilâhî tecellîllerden} cemâlin müşâhedesinden dolayı şevk harekete geçirir, ikincisini ise {ilâhî tecellîlerden} celâlin kuvvetinden dolayı korku sakındırır. (*Kavânîn*, 14)

tevekkül (توكّل) {'alâmet-i mütevekkil; hısn-ı tevekkül; iddihâr; mütevekkil; tasarruf; tekessüb; tevekkül-i ehl-i husûs; tevekkül-i husûsu'l-husûs}

* *Tevekkül*, takdîr edilen şeyin tefvîzi husûsunda kalbini îkaz ederek, sadece Allah'a ﷻ dayanmak, kendi güç ve kuvvetine güvenmemektir. (*Âdâb*ı, 161)

* *Alâmet-i mütevekkil* {mütevekkilin alâmeti}, doğru söylemesi kendisine zarar verecek ve yalan söylemesi kendisine fayda sağlayacak olsa bile, doğru söylemeyi yalan söylemeye tercîh etmesidir. Çünkü Allah'a tevekkül eden kimsenin, başka bir şeyden korkması doğru değildir. Yine iyiliği emrederken ve kötülüğü yasaklarken de Allah'tan başkasından korkmaz. Çünkü onun Allah'a olan ümîdi, yaratılmışların tehdîdinden kaynaklanan korkudan daha fazladır. Çünkü Allah'a tevekkül eden kimse, kalbinden Allah'tan başkası için olan her türlü korku, çekinme ve hüznü çıkarmıştır. Hatta onun havf ve recâsı Allah'la birleşmiştir. (*Âdâb*ı, 180)

* *Tevekkül* îmânın ta kendisidir. Çünkü tevekkül etmek her kula farzdır. Tevekkül olmadan îmân olmaz. Nasıl îmânın artıp eksiliyorsa, tevekkül de artar ve eksilir. Tevekkül husûsunda insanlar birbirinden farklı mertebelerdedir. Yakîn ise kişinin îmânı kadardır. (*Âdâb*ı, 185)

* *Tevekkül*, kulluk husûsunda bedeni devreden çıkarıp, kalbi rubûbiyyete bağlamak ve kifâyet miktarıyla tatmin olabilmektir. {Böyle kimseler} verilince şükreder, verilmezse kaderlerine râzı olarak sabretmeyi yeğlerler.

Zünnûn'arh tevekkülün ne olduğu sorulduğunda şu şekilde karşılık vermiştir: "*Tevekkül, nefsin tedbîrini terk edip, kendi güç ve kuvvetinden sıyrılmaktır.*"

Ebû Bekr Verrakrh da "*Tevekkül, hayatı bir güne indirmek ve yarın endîşesinden kurtulmaktır*" demiştir.

Ruveym'e tevekkülün ne olduğu sorulmuş, o da "*Allah'ın vaadine güvenmektir*" şeklinde cevâblamıştı.

Sehl b. Abdullah {Tüsterî}rh, tevekkülün ne olduğunu soranlara "*Kişinin kendini Allah Teâlâ'nın irâdesine teslîm etmesidir*" cevâbını vermişti...

...*Tevekkül-i ehl-i husûs* {havâssın tevekkülü}, Ebu'l-Abbâs b. Atâ'nınrh dediği gibidir: "*Allah'a, Allah'tan başka bir sebeble tevekkül eden kimse, bu tevekküliinii Allah'a, Allah ile ve Allah için yaparak, sebeblere bağlanmadan sadece Allah'a tevekkül etmedikçe, hakîkî mânâda tevekkül etmiş olmaz.*" (*Luma'*, 78)

* *Tevekkül-i husûsu'l-husûs* {ehâss-ı havâssın tevekkülü}: Şiblî'yerh *tevekkül*ün ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermişti: "*Tevekkül, Allah için yokmuş gibi olman, Allah'ın da senin için hep var gibi olmasıdır {asla O'nu unutmamandır}.*" (*Luma'*, 79)

* Serî Sakatî'ye göre *tevekkül*, "*Kendi güç ve kuvvetinden sıyrılmaktır.*" (*Ta'arruf*, 71)

İbn Mesrûk, "*Tevekkül, tecellî eden kazânın hükmüne teslîm olmaktır*" demiştir.

Sehl {Tüsterî} ise "*Tevekkül, Allah'ın huzûrunda teslîm olma hâlidir*" demiştir.

Abdullah Kureşî "*Tevekkül, Allah'tan başka bütün sığınakları terk etmektir*" demiştir.

Cüneyd "*Tevekkülün hakîkati, kulun Allah'a karşı var olmadığı zamanki gibi olması; Allah'ın da kulu için, kendisini yaratmadan önceki gibi olmasıdır*" demiştir.

Ebû Saîd Harrâz demiştir ki: "*Padişah halkına yetecek rızkı temin etmiş, onlar da bu durumun kendileri için yeterli olmasından dolayı tevekkül makamlarına ihtiyaç duymamışlardır. Safâ makamında olanların, kendilerine yetecek kadar rızıklarına kefil olunması karşılığında tevekkül etmeleri {tevekküle karşılık beklemeleri}, ne çirkin bir ödeşme şeklidir.*" Şiblî'nin de dediği gibi: "*Tevekkül, güzel bir ödeme gibidir.*" {Allah rızkını garanti etmese bile, ârif, O'na dayanıp güvenmelidir.}

Sehl şöyle der: "*Tevekkül hâriç, her makamın bir yüzü {önü} ve bir de ensesi {arkası} vardır {her makam artar, eksilir, ilerler ya da geriler}. Tevekkülün yüzü vardır, fakat ensesi yoktur.*" Sehl bu sözüyle kifâyet tevekkülünü değil, inâyet tevekkülünü kasd etmiştir. Bu da tevekkül için bir karşılık beklememek demektir. Sûfîlerden biri de "*Tevekkül, kul ile Allah arasında bir sırdır*" demiştir. (*Ta'arruf*, 72)

* *Tevekkül*, ihtiyaç esnâsında kendi yerine bir başkasına dayanıp güvenmektir. Bil ki, tevekkül edilen kimseye güvenince, tevekkül edenin kalbi sâkin, nefsi mutmain olur. Eğer hiçbir kimseye güveni yoksa, ne kalbi sâkin olur, ne de nefsi mutmain.

Kardeşim bil ki {aslında} herkes tevekkül etmektedir. Ne var ki, bu tevekkül çoğunlukla Allah'tan başkasına yönelir. Bu, tıpkı çocukların, yeme, içme, elbise ve diğer ihtiyaçları için babalarına güvenmesi türünden bir tevekküldür. (İhvân, II, 68)

* Allah'a *tevekkül* etmek, kulu O'na sevdirir. İşleri Allah'a havâle etmek Allah'ın hidâyetindendir. Kul ancak Allah'ın hidâyetine sarılmakla O'nun rızâsına muvaffak olur. (*Kūt*, II, 2)

* *Tevekkül* makamının başı, Vekîl olan'ı {Allah'ı} tanımaktır. O, Azîz ve Hakîm'dir {üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir}. İzzeti sâyesinde dilediğine verir, hüküm ve hikmeti gereği dilediğine de vermez. Kul da O'nun izzetiyle yücelip, hükmüne râzı olmalıdır. (*Kūt*, II, 3)

* Firâr-ı *tevekkül* {tevekkülden kaçmak}, tevekküldeki sükûn makamını {tevekkül yoluyla sükûnete ermeyi, tevekkül sayesinde rahatlamayı} terk etmek demektir. Yani kul, tevekkül eder, ama tevekkülünü görmez. Çünkü O, ona yeter, âfiyet verir ve kendisini korur. Tevekkülünü, tevekkülünün sebebi olarak görür. Bu da kendisini tevekkülden kaçarak Vekîl'i görmeye zorlar. O'nu saf bir tevhîdle tevhîd

eder, aralıksız olarak hiç durmadan şehâdet getirir. Öyle ki kendisiyle Vekîl arasında, tuttuğu yol olan tevekkül de dâhil olmak üzere, nazar edeceği ya da dayanıp güveneceği hiçbir şey kalmaz. (*Kūt*, II, 5)

* *Tasarruf* ve *tekessüb* {kazanç}, *tevekkül*ü sağlam olan kimselere zarar vermez; onların makamına te'sîr etmez ve hâllerinde de bir noksanlığa sebeb olmaz. (*Kūt*, II, 15)

* *Tevekkül*ün, farz ve fâzîlet {nâfile} olmak üzere iki yönü bulunur. Farz olan yönü îmâna dayanır, bu da Kadir olan Allah tarafından gelen bütün kaderlere teslîm olmak, bunların tamamının Allah'ın kaza ve kaderi olduğuna inanmaktır. Tevekkülün fazîlet yönüyse, Vekîl'in {Allah'ın} müşâhede edilmesinden kaynaklanır. Bu müşâhede mârifet makamında olur. Bu makamda olan kul ise yakîn gözüyle bakar. Tıpkı {Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen} sâlih kulun {Hz. Hûd'un} şu sözünde olduğu gibi: "*Haydi hepiniz bana tuzak kurun ve sonra da bana hiç göz açtırmayın.*" [Hûd, 12/55] Bunun üzerine Allah tarafından onda muazzam bir güç meydana geldi ve Azîz olan Allah'ın izzet ve gücünü onlara bildirdi. Sanki ona "*Sen de bizim gibi zayıf bir insansın, sana bu güç nereden geliyor?*" diye sorulmuştu da, şöyle cevâb vermişti: "*Ben, Allah'a tevekkül ettim.*" (*Kūt*, II, 10)

* *Tevekkül* husûsunda sağlam bir makama sâhib olan Ebû Yâkub Sûsî şöyle demiştir: "*Tevekkül üç makam üzeredir: Avâm, havâss ve ehâss-ı havâssın tevekkülü. Sebebler âlemine dalıp ilmi kullanarak Allah'a tevvekül eden, ama yakîne ulaşamayan avâmdır. Sebebleri bırakıp Allah'a tevekkül ederek yakîni tahakkuk ettiren havâsstır. Yakînin varlığıyla sebeblerden hakîkî mânâda sıyrılan, ardından tekrar sebeblere dâhil olup başkası için tasarrufta bulunan da ehâss-ı havâsstır.*" (*Kūt*, II, 16)

* Sağlam bir *tevekkül*le yapılan *iddihâr* {depolamak, biriktirmek} zarar vermez. Biriktiren kişi Allah için ve Allah yolunda harcamak için biriktiriyorsa, o kimsenin malı, Allah rızâsı için vakfedilmiş olup, nefsinin hazları ve arzuları için biriktirilmiş olmaz. Bu takdîrde Allah'ın üzerine yüklediği hukukunu yerine getirmek için biriktirmiş olur. Kulun malını Allah yolunda ve hukukunu yerine getirmek için harcadığını görmesi, bilmesi, kulun makamını eksiltmez, bilakis derecesini artırır. (*Kūt*, II, 19)

* Sabır, *tevekkül* husûsunda ilk makamdır. Sabır, kazâyı imtihân olarak görmektir. Şükür bundan daha üstündür. Bu da, belâyı nîmet olarak görmektir. Rızâ da bunların hepsinden üstün olup, tevekkülün zirvesidir. Rızâ, tevekkül sâhibleri arasında bulunan muhiblerin makamıdır. (*Kūt*, II, 35)

* *Tevekkül* kalbin ameli; tevhîd ise sözüdür. (Kuşeyrî, 7)

* *Tevekkül*, Ebû Türâb Nahşebî'nin dediğine göre şudur: "*O {tevekkül}, kulluk husûsunda bedeni devreden çıkarıp, kalbi rubûbiyyete bağlamak ve kifâyet miktarıyla tatmin olabilmektir. {Böyle kimseler} verilince şükreder, verilmezse kaderlerine râzı olarak*

sabrederler." Zünnûn'unrh dediği gibi: "*Tevekkül, nefsin tedbîrini terk edip, kendi güç ve kuvvetinden sıyrılmaktır. Kul, Allah'ın ﷻ içerisinde bulunduğu durumu bilip gördüğünü bildiği zaman, tevekkül husûsunda güçlenir.*" **(Kuşeyrî, 83)**

* *Tevekkül*, huzûrsuz bir ıstırâb, ıstırâbsız bir huzûrdur. Denilmiştir ki: "*Tevekkül, bollukla azlığın gözünde bir olmasıdır.*" İbn Mesrûk ise şöyle demiştir: "*Tevekkül, Allah'ın kazâsına ve hükümlerinin akışına teslîm olmaktır*"...

...Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işitmiştim: "*Tevekkülün üç derecesi vardır: Tevekkül, sonra teslîm, sonra tefvîz. Tevekkül eden, Allah'ın vaadine güvenip sükûnete kavuşur. Teslîm olan O'nun {kendi hâlini} bilmesiyle yetinir. Tefvîz sâhibi ise Allah'ın hükmüne râzı olur*"...

...*Tevekkül* başlangıç, teslîm orta, rızâ ise son hâldir. (Kuşeyrî, 84)

* Hamdûn'a "*Tevekkül nedir?*" diye sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Tevekkül bir derecedir. Ben henüz o dereceye varamadım. Îmân hâli doğru olmayan kimse tevekkülden nasıl bahsedebilir?*" Şöyle de denilmiştir: "*Mütevekkil {tevekkül eden} bebek gibidir, annesinin memesinden başka alacak şey bilmez. Mütevekkil de Allah'tan başka gidecek hiç kimse bilmez.*"...

..."*Tevekkül Allah'ın elinde olana güvenip,halkın elinde olandan ümîd kesmektir*" denmiştir. Yine denilmiştir ki: "*Tevekkül, kalbin rızık arama husûsunda nasıl hareket edeceği endîşesinde olmamasıdır.*"

Hâris Muhâsibî'ye tevekküle tamahın sızıp sızmayacağı sorulduğunda şöyle cevâb vermişti: "*Evet, tabîatı îcâbı tamalı hâtırı yol bulabilir, ancak ona hiçbir zarar veremez. Hatta, tamalı giderme ve insanların elinde olandan ümîd kesme husûsunda ona güç verir.*" (Kuşeyrî, 85)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Eğer inanıyorsanız, Allah'a tevekkül edin*" [Mâide, 5/23] *Tevekkül*, bütün işlere sâhibini vekîl kılmak ve onun vekâletine îtimâd etmektir. Bu mertebe, avâma en zor gelen mertebe olup, havâssa göreyse yolların en kolayıdır. Çünkü Hakk, her işe bütünüyle kendisini vekîl kılmış, âlem bu vekâletin zerresine bile sâhib olmaktan ümîdini kesmiştir.

Bu, tamamı avâmın seyr ettiği yol olup üç derecedir: Birincisi taleble {rızık istemekle} beraber olan tevekküldür. Nefsle, onu sebeblerle meşgul etmek niyetiyle uğraşmak, halka faydalı olmak ve iddiâları terk etmektir.

İkinci derecesi, talebin de düşmesiyle beraber tevekkül etmektir. Bu da, tevekkülü düzeltmeye çalışmak, nefsin azgınlığını hâkimiyet altına almak ve kendini farzları edâ etmeye adamak sûretiyle sebeblere göz yummaktır.

Üçüncü derecesi ise, tevekkülün illetinden kurtulmak için mücâdele etmektir. Bu da Hakk Teâlâ'nın eşyâdaki hâkimiyetinin bir saltanat hâkimiyeti olduğunu

bilmektir. O'nun, vekîl kılmak sûretiyle bu hakîmiyetini paylaşacağı hiçbir ortağı yoktur. Hakk Teâlâ'nın, eşyânın tek mâliki olduğunu bilmesi, kulun ubûdiyyetinin zarûrî {olmazsa olmaz} şartlarından biridir. (*Menâzil*, 17)

* *Tevekkül*, dînin mertebelerinden ve yakîn sâhiblerinin makamlarından biridir. Hatta mukarrabûnun en yüksek derecelerindendir. Bu husûs, aslında ilim bakımından çözülmesi güç bir meseledir. Sonra amel bakımından da bir hayli zordur.

Tevekkülün, anlaşılması zor olan tarafı şudur: Sebeblere sarılma düşüncesi ve bunlara güvenmek tevhîd husûsunda şirktir. Sebebler husûsunda büsbütün ağır davranmak ise sünneti yaralamak ve şerîatı zedelemektir. Sebeblere, onları {sadece birer} sebeb olarak görmeksizin bütünüyle güvenmek, aklın ilkesini değiştirmek ve cehâlet hastalığına düşmektir.

Tevekkülün mânâsını şerîat, nakil ve tevhîdin gereğine göre tahkîk etmek ise son derece problemli ve zordur. Gizliliğin şiddetine rağmen bu perdeyi aralamaya ancak, Allah'ın lütfu olarak, gözleri hakîkat nûrlarıyla sürmelenmiş bulunan sarrâf âlimlerin gücü yetebilir. Bunlar görürler, hakîkati tahkîk ederler, konuşmaları istendiğinde de müşâhede ettikleri ne ise onu ifâde ederler. (*İhyâ'*, IV, 300)

* *Tevekkül* kelimesi, "*vekâlet*" mastarından türemiştir. "*Bir kimse işine filanı vekil etti*" demek "*İşini ona havâle etti ve güvendi*" demektir. Durumu kendisine havâle edilen kişiye "*vekîl*", havâle edene ise, "*müttekil ya da mütevekkil {tevekkül eden ve güvenen}*" denir. Havâle eden kişi, havâle edileni kusurlu olmakla ithâm etmez ve onun âciz ve kusurlu olduğuna inanmazsa içi rahat eder ve ona güvenir. Şu hâlde tevekkül, kalbin sadece vekile güven duymasından ibârettir. (*İhyâ'*, IV, 320-321)

* Zünnûn'a *tevekkül*ün ne demek olduğu sorulmuş, o da şöyle demişti: "*Rabb'leri söküp atmak, sebeblere itimat etmemektir. Rabb'leri söküp atmak, tevhîd ilmine, sebebleri terk etmek ise amellere işârettir. Her ne kadar lafzın zımnında varsa da, aslında açık olarak hâle yönelik bir şey yoktur.*" Soru sâhibi biraz daha mâlûmât isteyince Zünnûn: "*Yani nefsi Rabb olma durumundan çıkarıp, kul olma vaziyetine getirmektir. Bu da güç ve kuvvetten {kendinde güç bulunduğunu vehmetmekten} uzak kalmaya işârettir*" buyurmuştu...

...Ebû Abdullah Kureşî'ye *tevekkül*ün mâhiyeti sorulmuş, o da demişti ki: "*Her hâl içinde Allah Teâlâ'ya bağlanmaktır.*" Soruyu soran kişi, biraz daha açıklama isteyince: "*Seni başka bir sebebe götüren tüm sebeblere dayanmayı bırakıp, sebeblerin yaptığı işi Hakk Teâlâ'dan beklemektir. Birinci cevâb, üç makamı da içine alan umûmî bir târîftir. İkincisi ise husûsî olarak üçüncü makama işârettir.*" (*İhyâ'*, IV, 327)

* *Mütevekkil*, kalbi güçlü, nefsi Allah'ın fazlıyla tatmin olmuş, zâhirî sebebler olmadan da Allah'ın tedbîrine güvenebilen kimsedir. (*İhyâ'*, IV, 343)

* Dört ârızayı {engeli} dört şeyle aşmaya ihtiyaç vardır: Rızık konusunda Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya *tevekkül*, tehlike anında işleri O'na ﷻ tefvîz {havâle etmek}, sıkıntı anında sabır ve kazânın cereyan ettiği anda rızâ. (*Minhâc*, 4)

* *Tevekkül* üç durumda verilen bir isimdir: Birincisi kısmettir. Burada tevekkül Allah'a güvenmektir. Çünkü o, sana kısmet ettiği şeyi geri bırakmaz {kısmetin neyse seni bulacaktır, nasîbin ne ise odur}. O'nun hükmü asla değişmez. Bu, nasslarla vâcibdir.

İkincisi yardım ve zaferdir. Burada tevekkül, çalışıp yardım istediğinde Allah'ın ﷻ yardımına dayanıp güvenmektir. Allah Teâlâ: "*(Bir şeye) azmettiğinde Allah'a tevekkül et*" [Âl-i İmrân, 2/159] buyurur...

Üçüncüsü rızık ve ihtiyaçtır. Çünkü Allah Teâlâ, kendi hizmeti için ve O'na ibâdet etmene imkân vermek amacıyla bedenini ayakta tutmayı üstlenmiştir. (*Minhâc*, 47)

* *Tevekkül*ün târîfi {hakkında} bazı şeyhlerimiz demişlerdir ki "*Tevekkül, kalbin, başkalarından alâka ve ümîdi keserek Allah'a dayanmasıdır.*"

Bazıları ise, "*Maslahata göre, kalbin başkalarından alâkasını keserek Allah'a yönelmesidir*" demişlerdir.

Şeyh İmam Ebû Amr ﷺ tevekkül husûsunda şöyle demiştir: "*Tevekkül, alâkayı kesmektir. Alâka ise, niyetindeki desteği Allah'tan başkasına mal etmendir.*"

Şeyhim İmam {Ebû Ali Fârmedî}[rh] de demişti ki: "*Tevekkül ve taalluk iki zikirdir: Tevekkül, niyetini destekleyenin Allah olduğunu söylemek, taalluk ise Allah'tan başkası olduğunu ifâde etmektir.*"

Bana göre bu sözler bir tek asla döner: Tevekkül, bedenini ayakta tutan ve ihtiyaçlarını karşılayanın Allah olup, O'nun dışındaki dünyâ metâı veya başka herhangi bir sebeb olmadığına kalbinin inanmasıdır. Üstelik Allah dilediği takdîrde, bir kulunu veya bir dünyâ metâını sebeb kılabilir. İsterse sebebleri araya katmaksızın kudretiyle yetebilir. Buna kalbinle inanır, bu inancı kalbine yerleştirir, yaratıklardan ve sebeblerden bir kere kalben alâkayı keser de bir olan Allah Teâlâ'ya bağlanırsan, gerçek bir tevekkül hasıl olur ki, işte bu tevekkülün târîfidir...

...*Hısn-ı tevekkül* {tevekkül kalesi}, tevekküle sebeb olan şeydir. Bu da Allah'ın teminatını hatırlamaktır. O, kalelerin kalesi, Allah'ın celâlini, ilminde kemâlini, kudretini, tagayyürden {değişiklikten} berî olduğunu zikretmek, kendi yanılmasını, aczini ve noksanlığını düşünmektir. Kul bu tür zikirlere devam ederse bunlar onu rızık işinde Allah'a tevekkül etmeye götürecektir. (*Minhâc*, 48)

* Şeytanla mücâdelede ve onun def edilmesinde yardımcı olan hasletlerin başında ihlâs gelir... Bundan başka, istiğnâ billah {Allah'la yetinmek}, O'na güvenmek ve *tevekkül* etmek, bütün hâl ve hareketlerinde O'na dönmek, şübheli şeyler-

den ve haramlardan sakınmak konusunda *verâ* sâhibi olmak, halka minnet etmeyi terk etmek, dünyâ işlerinde mübâh ve helâlleri azaltmak, geceleyin araştırma yapmaksızın rastgele odun toplayan gibi, helâl haram demeden, iştahla ve hırsla eline geçirdiğini yememek. Kim yiyeceğinin ve içeceğinin nereden geldiğine aldırmazsa, Allah da onu, cehenneme hangi kapısından atacağına aldırmaz. Kula düşen, bu husûsta gerekli hassasiyeti göstermektir. Bunu yapmalıdır ki, şeytan kendisinden ümîdini kessin ve böylece Allah'ın rahmet ve yardımıyla kurtulsun. Eğer böyle hassas davranmazsa, şeytan onun gönlünü ve kalbini hükmü altına alır. (*Gunye*, I, 98-99)

* "*Niyetin anahtarı nedir?*" diye sordular, ben de "*Yakîndir*" dedim. Yakînin anahtarının ne olduğunu soranlara ise, "*Tevekküldür*" dedim. Bu sefer de tevekkülün anahtarının ne olduğunu sordular, buna da "*Havf*" cevâbını verdim. (*Gunye*, II, 125)

* *Tevekkül*, işleri Allah'a ﷻ tefvîz etmek {ısmarlamak}, ihtiyâr {seçme} ve tedbîrin karanlığından kurtulmak, ahkâm ve takdîri müşâhede makamına çıkmaktır. Bu hâldeki bir kul, taksimde herhangi bir değişme olmadığını, kendisine ayrılan şeyin elinden alınamayacağını, kendisine ayrılmayan şeye ise asla kavuşamayacağını kesin olarak bilip, Mevlâ'sının vaadine inanır ve hissesini O'ndan alır.

Tevekkülün üç derecesi vardır: Tevekkül, teslîm, tefvîz. Tevekkül eden, Allah'ın vaadine güvenip huzûr bulur. Teslîm olan, O'nun {hâlini} bilmesiyle yetinir. Tefvîz sâhibi ise Allah'ın hükmüne râzı olur.

"*Tevekkül başlangıçta, teslîm ortada, tefvîz ise sondadır*" diyenler de vardır. Yine denilmiştir ki, "*Tevekkül mü'minlerin, teslîm evliyânın, tefvîz ise muvahhidlerin sıfatıdır.*" Yine "*Tevekkül avâmın, teslîm havâssın, tefvîz ise ehâss-ı havâssın sıfatıdır*" demişlerdir. Bazıları ise "*Tevekkül nebîlerin, teslîm Hz. İbrâhîm'in* ﷺ, *tefvîz ise Peygamber Efendimiz'in* ﷺ *sıfatıdır*" demişlerdir. (*Gunye*, II, 189)

* {Makamlardan...} ...*tevekkül*, Allah'a güvenip, Allah'tan başkasında olana tamah etmemek, yalnız O'na itimat etmektir. (*Âdâb*$_2$, 20)

* ...kul, makamlara terfî etmeyi hâlleri artırarak sürdürür. Bu münâsebetle, tevbeye varıncaya kadar hâllerle makamların iç içe olduğu görülür. İçerisinde hâl ve makam bulunmayan hiçbir fazîlet yoktur. Zühdün hâli ve makamı vardır, *tevekkül*ün de hâli ve makamı vardır, rızânın da hâli ve makamı vardır. (*'Avârif*, 275)

* Serî Sakatî'ye göre *tevekkül*, "*Kendi güç ve kuvvetinden sıyrılmaktır.*" Cüneyd "*Tevekkülün hakîkati, kulun Allah'a karşı var olmadığı zamanki gibi olması; Allah'ın da kulu için, kendisini yaratmadan önceki gibi olmasıdır*" demiştir.

Sehl şöyle der: "*Tevekkül hâriç her makamın bir yüzü {önü} ve bir de ensesi {arkası} vardır {her makam artar, eksilir, ilerler ya da geriler}. Tevekkülün yüzü vardır, fakat ensesi yoktur.*" Bazıları Sehl'in bu sözüyle kifâyet tevekkülünü değil, inâyet tevekkülünü

kasd ettiğini söylemiştir. Allah Teâlâ tevekkülü îmânla birlikte zikretmiştir: "*İnanıyorsanız sadece Allah'a tevekkül edin.*" [Mâide, 5/23] (*'Avârif*, 291)

* [Zühdden sonra *tevekkül* gelir ki bu yolun en büyük rükünlerinden biridir. Şeyh {İbn Arabî}[rh] şöyle demiştir (*Esfâr*):] "*Tevekkül, kalbin Allah'a dayanması, Allah'ın dünyâda yaratmış olduğu ve nefsin meyledip hoşuna gittiği şeyleri elde edemediği için ıstırâb duymamasıdır. Eğer üzülür, ıstırâb duyarsa mütevekkil değildir {tevekkül etmemiştir}.*

Tevekkül mü'minlerin sıfatıdır. Ya mü'minlerin âlimlerine ne dersin? Tevekkül, Allah Teâlâ'nın Kitâb'ında ifâde buyurduğu gibi {"İnanarak sâlih amel işleyenleri, altlarından ırmaklar akan yüksek odalara yerleştiririz, orada ebedî olarak kalırlar. Amel edenlerin ücreti ne güzeldir! Onlar sabrederek Rabb'lerine tevekkül ederler" [Ankebût, 29/58-59]}*, âlime ancak mü'min olması sebebiyle sıfat olur. Allah'ın böyle ifâde etmesi boşuna değildir.*

Tevekkül, eğer nazarî ilim sâhibi olan âlimlerin sıfatı olsaydı, {Allah} tevekkülü îmânla birlikte zikretmezdi. Şu hâlde, hangi şerîat olursa olsun, mü'minlerin dışında kalanların tevekkülde ortaklığı bulunmaz.

Bunun sebebi, hiçbir şeyin Allah'a aklen vâcib olmamasıdır. O bir şeyi, ancak kendisi kendisine vâcib kılar. Bu da ilim sıfatıyla değil, îmân sıfatıyla kabûl edilir. Çünkü O, kefil olduğu zaman, kefil olduğu husûsta 'Fe'âlün limâ yürîd'dir {dilediğini yapar}' [Hûd, 11/107; Bürûc, 85/16]. *Böyle haber vermiştir.*" (*Fütûhât*, II, 196; *Esfâr*, 95)

* Meselâ *tevekkül*, kalbin Allah'a dayanması, Allah'ın dünyâda yaratmış olduğu ve nefsin meyledip hoşuna gittiği şeyleri elde edemediği için ızdırâb duymamasıdır. Bu durumda kalbin meyli, tâyin edici sebebe {nihâî sebeb olan Allah'a} olur. Bu husûsta, kendisinde Allah'a karşı bir güven bulur ki O, kendisini buna götüren diğer bütün sebeblerden daha büyüktür. Meselâ aç olup, açlığını giderecek gıda türünden bir sebebi olmayanla, aç olup da açlığını giderecek gıda türünden bir sebebe sâhib olan kimse gibi. Açlığını giderecek sebebe sâhib olan kişi, bundan dolayı kuvvetli olur {daha kuvvetli görünebilir, ama}, yanında Allah'tan başka bir şeyi olmayan diğer kişi, huzûr ve sükûn bakımından onunla aynı durumdadır. (*Fütûhât*, IV, 222)

* Yakîn makamları dokuz tanedir: Onlar, tevbe, zühd, sabır, şükür, havf, rızâ, recâ, *tevekkül* ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* *Tevekkül*, Allah'a tevekkül eden kimsenin, kontrolünü Allah'a teslîm etmesi ve bütün işlerinde O'na dayanmasıdır. Bunları yapan kimse, tedbîri kaldırır, kaderin akışına teslîm olur. Tedbîrin ortadan kaldırılmasının tevekkül ve rızâ makamıyla alâkası, diğer makamlarla alâkasından daha açıktır. Bu, mehabbet makamıyla tenâkuz teşkîl eder {çelişir}. Çünkü seven kimse, sevgilisinin sevgisine batmış, sevgilisiyle irâde birliği hâlinde olmuştur. Artık sevgili, onun bizâtihî arzusu olmuştur.

Sevenin Allah'a karşı tedbîr almaya zamanı yoktur. Çünkü onun Allah'a olan sevgisi, kendisini yeteri kadar meşgul etmektedir. Bunun içindir ki bazıları şöyle söyler: "*Kim sırf Allah rızâsı için bir şeyin lezzetini tadarsa, Allah da onu mâsivadan alıkoyar.*"

{Tevekkül,} rızâ makamıyla da tenâkuz oluşturur. Bu da açıktır, kendisinde hiçbir karışıklık yoktur. Râzı olan kimse, Allah'ın ezelde kendisine takdîr ettiğine râzıdır ve onunla yetinir. Durum böyleyken, Allah'ın kendisi hakkında takdir ettiğine karşı nasıl tedbîre yeltenebilir? Tedbîre yeltenmez, çünkü Allah'ın kendisi hakkındaki takdîrine boyun eğer. Rızâ ışığının kalblerdeki bütün kirleri temizlediğini bilmiyor musun? Allah'tan râzı olan kimseye, Allah da kendi hükümlerinin rızâ nûrunu gönderir, böylece o kimse, tedbîr diye bir şey düşünmez. Kula, efendisinin kendisi için seçmiş olduğu güzel şeyler yeter. (*Tenvîr*, 14)

* Rızık husûsunda sebebin bulunması, Allah'a tevekküle aykırı değildir. (*Tenvîr*, 53)

* *Tevekkül*, tevhîd üzerine binâ edilir. Tevhîd birkaç tabakadır: Birincisi, kalbin Allah'ın birliğini "*Allah'tan başka ilâh yoktur, O birdir ve ortağı yoktur, mülk O'nundur, hamd de sadece O'na mahsûstur, O her şeye kadirdir*" diyerek tasdîk etmesidir. Delîlini bilmeden bu sözü tasdîk etmek avâmm îtikadıdır.

İkincisi, muhtelif varlıkları görmek, ama bunların sadece bir olan Allah'tan sudûr ettiğini bilmektir. Bu ise mukarrabûnun makamıdır.

Üçüncüsü, insanın basîreti, Allah'tan başka fâil olmadığını görebileceği şekilde açılınca, O'ndan başkasına nazar etmez. Korkusu O'ndan olur, O'ndan ümîd eder, sadece O'na güvenip dayanır. Çünkü, hakîkatte fâil sadece O'dur. O herşeyden münezzehtir, her şey O'nun emrindedir. Ekinin bitmesinde yağmura güvenmediği gibi, yağmurun yağmasında buluta, geminin hareket etmesinde de rüzgâra güvenmez. Çünkü işlerin meydana gelmesinde sebeblere dayanmak cehâlettir. Kendisine hakîkatin kapıları açılan kimse, rüzgârın kendi kendine esemeyeceğini, onu estirecek bir gücün mutlaka olması gerektiğini bilir.

Kulun, deniz yolculuğunda sağ sâlim karaya çıkmasını rüzgâra bağlaması, boynunun vurulması için krala getirilen, sonra onun affına mazhar olan, sonra da {af emrinin yazıldığı} mürekkeb, kâğıt ve kaleme teşekkür etmeye başlayan ve "*Bunlar olmasaydı ben kurtulamayacaktım*" diyerek kalemi görüp, kalemi tutan eli görmeyen kimsenin yaptığı işe benzer. Bu büyük bir cehâlettir. Kalemin bu husûsta bir vazîfesi olmadığını bilen kimse ise kaleme değil, yazana teşekkür eder. Allah'ın bütün yaratıklarına hâkimiyeti, kâtibin elindeki kaleme hâkimiyetinden daha büyüktür. Sebebleri var eden ve istediğini yapma gücüne sâhib olan Allah'ı noksanlıklardan tenzîh ederim. (Kudâme, 354)

* *Tevekkül* kelimesi, "*vekâlet*" mastarından türemiştir. "*Bir kimse işine filanı vekil etti*" mânâsında "*İşini ona havâle etti ve güvendi*" denilir. Şu hâlde tevekkül, kalbin müvekkel'e {vekil kılınan Allah'a} dayanıp güvenmesinden ibârettir. Bir kimse birine ancak şu husûsiyetleri taşıdığı takdîrde güvenip dayanır: Şefkat, kuvvet ve hidâyet {doğruyu gösterme}.

Bunu anladınsa, Allah'a tevekkülü ona kıyasla. Eğer sende, O'ndan başka fâil olmadığı düşüncesi sâbit olduysa, bunun yanında ilim, kudret ve şefkatinin de tam olduğuna, O'nun gücünün üstünde bir güç olmadığına, O'nun ilminin üstünde ilim {sâhibi} olmadığına, O'ndan daha merhametlisi bulunmadığına inandınsa, kalbin kesin olarak sadece O'na güvenip, O'ndan başkasına yönelmez. Eğer kendinde bu hâli bulamıyorsan, sebebi şu iki şeyden biridir: Ya bu hasletlerden birine karşı yakînin zayıftır, ya da varlığını korkaklığın kaplaması sebebiyle, kalbin, zayıflığı ve vehimlerinin te'sîrinde kalarak tereddüdde kalmasıdır. Çünkü kalb, vehmin devam etmesi ve kendisinin ona uyması sebebiyle, yakîninde eksiklik olmasa bile bazen tereddüd geçirir. Şöyle ki bal yiyen bir kimsenin nazarında, bal pisliğe benzetilse, her hâlde ondan tiksinir ve artık yiyemez. (Kudâme, 355)

* *Tevekkül*, muhibbin {sevenin}, sıkıntısını mahbûbun {sevgili} eliyle atması, güvenini O'na bağlamasıdır. Muhiblerin havâssına göre bunda şâibe kalıntısı ve heybetin kaybedilmesi durumu vardır. Bunun için onlar, kendilerini gerçek Mahbûb'un Zât'ından başka hiçbir şeye bağlamadılar. Kullar O'na güven ve tevekküllerinde samîmî olurlarsa, O, onların her şeyine yeter. (*Ravza*, 413)

* *Tevekkül*ün ihsân makamında şart olmasının sebebi şudur: Bir kimse Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğünü görürse, o kimsenin bütün işlerini Cenâb-ı Hakk'a havâle etmesi şarttır. Çünkü Allah, o kimseye ait maslahatları daha iyi bilir. Bundan dolayı mütevekkil olan kimse, elinde olmayan şey hakkında kendisini asla yormaz. Tevekkülün şartı, kölenin efendisine, istediğini yapması için teslîm olmasıdır. (*İnsân*, II, 29)

* *Tevekkül* üç kısımdır: Avamın tevekkülü şefâate, havâssın tevekkülü tâate, ehâssın tevekkülü ise inâyete yöneliktir. (*Câmi'*, 61)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, *tevekkül*, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* *Tevekkül*, Allah'ın katında bulunana güvenmek, insanların elinde olana ümîd bağlamamaktır. Denilmiştir ki "*Tevekkül, insanın yanında az ile çoğun eşit olmasıdır.*" Yine denilmiştir ki, "*Henüz gelmemiş zamanın kaygısını üzerinden atmaktır.*"

"*Tevekkül, kulun hiçbir alâka olmaksızın Allah'la bâki olmasıdır*" da denilmiştir. Yahya b. Muâz, *alâka*nın açıklamasına dâir olmak üzere "*Sûfinin dükkânı olmaz. Zühd hakkında söz söylemek zanaattır, kafilelerle sohbet etmek açığa vurmaktır. İşte bunların hepsi alâkadır*" demiştir.

Yine denilmiştir ki "*Tevekkül, Allah'a yakînin tam olmasıdır.*" Çünkü Allah'a yakîn, ancak O'na hüsn-i zan beslemekle, vereceği rızık vaadine güvenmek ve kazasına râzı olmakla tamamlanır. Allah'a yakînin tam olmasına "*tevekkül*" denir.

Ayrıca şöyle de söylenmiştir: "*Tevekkül bidâyet {başlangıç} olup mü'minin, teslîm vâsıta {orta hâl} olup evliyânın, tefvîz ise nihâyet {son basamak} olup ehâss-ı havâssın sıfatıdır.*" (*Câmi'*, 242)

* *Tevekkül* iki kısımdır. Birincisi, avamın tevekkülü olup, rızık işini Allah'a havâle etmek, Allah'ın keremine dayanıp {rızık husûsundaki} vaadine güvenerek sebeblerle ilgiyi kesmektir.

İkincisi havâssın tevekkülüdür. Bu da kulun her türlü işini Allah'a ısmarlayıp, O'nun kazâ ve kaderinin hükmü altında, bedenini istediği tarafa evirip çevirdiğinde irâdesiz ve ihtiyarsız kalan -gassâl elindeki meyyit {ölü yıkayan kişinin elindeki ölü} gibi- hareketsiz ve irâdesiz kalmasıdır. Eğer kalbinde bir hareket meydana gelirse Allah'la hareket etmiş olur, yok eğer sükûn hâsıl olursa yine Allah'la sükûnete ermiş olur. "*Tevekkül, sükûnsuz ızdırâb, ızdırâbsız sükûndur*" diyen kimsenin sözü de bu duruma işâret eder. (*Câmi'*, 243)

* *Tevekkül*, âcizliği izhâr ederek başkasına güvenmektir. Tüklân {dayanmak, tevekkül etmek} isminin lugatteki mânâsı, dîn âlimlerinin verdikleri mânâya muvâfıktır.

İmâm Muhâsibî[rh] tevekkülü şöyle târîf etmiştir: "*Tevekkül, sevdiği veya sevmediği, umduğu veya ummadığı her husûsta sebebsiz olarak ve Allah'tan başka hiçbir sebebe dayanmaksızın sadece O'na güvenmektir.*"

Şeyhler tevekkül husûsunda konuşmuşlar, yine Muhâsibî şöyle demiştir: "*Tevekkülün hakîkati, Allah'tan başka her husûstaki arzuyu gidermek, gıda husunda nefsin tedbîrini terk etmek, kâfi olanla yetinmek, kalbin Rabb'in murâdını kabûllenmesi, ubûdiyyet {kulluk} gölgesinde oturmak, Allah Teâlâ'ya iltica etmek, Allah ﷻ dışındakilerden bir şey beklememektir.*"

Zünnûn'ar[h] tevekkülün ne olduğu sorulduğunda şu şekilde karşılık vermiştir: "*Tevekkül, nefsin tedbîrini terk edip, kendi güç ve kuvvetinden sıyrılmaktır.*" Zünnûn'un bu soruya bir başka cevâbı da şöyle olmuştur: "*Rabb'leri söküp atmak, sebeblere itimat etmemektir.*" Soru sâhibi biraz daha mâlûmât isteyince Zünnûn: "*Yani nefsi rubûbiyyet {Rabb'lik, Rabb olma} vaziyetinden çıkarıp, ubûdiyyet {kul olma} vaziyetine getirmektir*" buyurmuştu.

İbn Mesrûk ise şöyle demiştir: "*Tevekkül, Allah'ın kazâsına ve hükümlerinin akışına teslîm olmaktır.*"

Sehl {Tüsterî} ﷺ demiştir ki: "*Tevekkülde ilk makam, kulun Allah ﷻ huzûrunda, hareket ve tedbîre sâhib olmayıp kendisine yapılacak her şeyi kabûl eden, gassâl elindeki ölü gibi olmasıdır.*"

Sûfîlerden birine tevekkülün ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Elini bileğine kadar ejderhanın ağzına sokmuş olsan bile, yine de Allah'tan başkasından korkmamandır.*"

Denmiştir ki, "*Gınâ {gönül zenginliği ya da istiğnâ} ile izzet ikisi beraber mü'minin kalbinde gezinti yaparlar, tevekkül bulunan bir yere ulaşırlarsa oraya yerleşirler.*" Demek ki orada tevekkül bulunan bir yer bulamazlarsa oradan uzaklaşırlar. (Nebhânî, I, 326)

* *Tevekkül*, yaratılmışları görmeksizin Halik'a güvenip dayanmaktır. Melik ve Vehhâb {olan Allah}'ı görmek, sebeblere sarılmaya mânî değildir. Sırlarını anlayamadığın bir şeyi hemen inkâr etmekten sakın. Elde edemediği şeyi inkâr eden, elindekinin bereketinden de mahrum kalır. (*Kavânîn*, 86)

{Ayrıca bk. **tedbîr**; **tefvîz-teslîm**}

tevellî (تولّ / تولّي) * *Tevellî*, O'ndan O'na dönmendir. (*Istılâh*, 537)

tevfîk (توفيق) * Sûfî şeyhlerden bazıları, "*Tevfîk, kul tâat yapmak istediğinde, bunu yapacak gücün kendisinde bulunmasıdır*" demişlerdir. O hâlde kul Allah'a itâat ettiği zaman, kendisine Allah tarafından daha fazlası gelir, önceden sâhib olduğu güçten daha fazlasına sâhib olur. Artık bundan sonraki hâllerin tamamı, kulun bütün hareket ve sükûnu, Allah Teâlâ'nın fiil ve yaratması olur. İşte kulun Allah'a itâatini sağlayan bu güç ve kuvvet, "*tevfîk*" diye adlandırılır. (Hücvîrî, 9)

* İnsanın her hâl içerisinde ihtiyaç duyduğu *tevfîk*, insanın irâde ve fiilinin Allah'ın kazâ ve kaderine muvâfık olmasıdır. Bu tevfîk, hayra da, şerre de kullanmaya müsâittir. Fakat hayır ve saâdetle alâkalı anlaşılır hâle gelmiştir. (*Mîzân*, 88)

* Rûh iyiliğin, nefs de kötülüğün kaynağıdır. Akıl, rûhun, hevâ da nefsin ordusudur. *Tevfîk* {Allah'tan gelen iyiliğe yönelik muvaffakiyet} rûhun, *hizlân* da {kötülük yapmaya yönelik kuvvet de} nefsin yardımcısıdır. İki ordunun hâkimiyet alanı da kalbdir. (*Âdâb₂*, 33)

* Meselenin delîliyle isbâtı *tahkîk*; bir başka delîlle isbâtı ise *tedkîk*; te'sîrli cümlelerle onu ifâde etmek *terkîk*; bu ifâdenin terkîbinde bedî ve meânî ilimlerini gözetmek *tenmîk*; o husûsta îtirâza mahal bırakmama ise *tevfîk*tir. (*Kavânîn*, 61)

tevhîd (توحيد) {erkân-ı tevhîd; 'ilm-i tevhîd; tevhîd-i 'aklî; tevhîd-i 'âmme; tevhîd-i hâssa; tevhîd-i hüviyyet; tevhîd-i vücûdî; tevhîd-i zât; vahdâniyyet}

* Ebû Yezîd Bistâmî[ks] şöyle demiştir: "*Tefrîd yurduna ulaşıncaya kadar tevhîd meydanında yürü! Ebediyet vâdîsine kavuşuncaya kadar tefrîd meydanında uç! Susadıysan, O seni bir bardak suyla sular ve bir daha zikirden ağzın kuru kalmaz, susamazsın.*" (*Şatahât*, 89)

* Ebû Yezîd Bistâmî'ye *tevhîd*in ne olduğu sorulunca "*Yakîndir*" demiştir. "*Yakîn nedir?*" diye sorulunca şöyle demiştir: "*Halkın harekât ve sekenâtının {hareket etmelerinin ve durmalarının} Allah'ın ﷻ fiili olduğunu, fiillerinde O'na ortak bulunamayacağını bilmektir. Rabb'ini tanıdığın zaman ve Rabb'in sende karar kıldığında, O'nu bulmuşsun demektir.*" Bunun mânâsı şudur: Sen, Allah'ın, fiillerinde hiçbir ortağı bulunmayan tek varlık olduğunu ve hiç kimsenin O'nun fiillerini yapamayacağını anlarsın. (*Şatahât*, 129)

* *Tevhîd* bir sır, mârifet de birr'dir {iyiliktir}. Îmân, sırrı muhâfaza, birri müşâhede etmektir. İslâm, birre şükretmek, kalbi sırra teslîm etmektir. Çünkü tevhîd bir sır olup kul o sırra ancak Allah'ın kendisine hidâyet etmesi ve kendisine delîl göstermesi yardımıyla ulaşır. Yoksa Allah'ın desteği ve hidâyeti olmadan kendi akliyle onu idrâk edemez.

Mârifet, Allah'ın ona bir lütfü ve ihsânıdır. Çünkü kul onu hak etmeden, Allah bunun için ona nîmet ve ihsânının kapısını açmış, ona hidâyeti lütfetmiştir. Kul da bunların hepsinin Allah'tan olduğuna îmân etmiştir. Ona hem nîmet vermiş ve hem de o nîmete şükretmeyi ihsân etmiştir. Allah'ın tevfiki olmadan kul O'na şükredemez. İşte bu da, Allah'ın kuluna yeni bir nîmet ve ihsânıdır. Böylece kul, Allah'ın lütfunu görür ve sırrını korur. Çünkü onu buna muvaffak kılan ancak O'dur. Çünkü kul, O'nun rubûbiyyetinin keyfiyetini idrâk edemez. Böylece O'nun bir olduğunu anlar ve teşbîh {O'nu başka varlıklara benzetme}, tâtîl {sıfatlarını inkâr etme}, tekyîf {O'na bir keyfiyet yükleme, nasıl olduğu üzerine yorum yapma} ve tecnîf {sapık düşüncelere saplanarak O'ndan uzaklaşma} gibi {tehlikeli düşünce ve} işlerden kaçınır. İşte birri müşâhede ve sırrı muhâfaza eden bu îmândır. (*Beyân*, 39)

* İslâm, dînin hem esaslarını ve hem de furularını {dallarını} içine alan bir isimdir. Şübhesiz Allah bu dîni furûât ve hükümleriyle beraber olarak yirmi küsûr yılda tamamlamıştır. Ancak hükümlerin bir kısmını nesh ederek yenisiyle değiştirmiştir. Ama îmân, mârifet ve *tevhîd* husûslarında nesih câiz olmadığı gibi, bunlardan herhangi bir şey de değiştirilemez. (*Beyân*, 61)

* *Tevhîd*, muvahhidin {tevhîd edenin} değil, muvahhedin {tevhîd edilenin, tevhîde konu olanın} sıfatıdır. O "*Ben*" deyince, ancak senin için der, O'nun için değil. "*Tevhîdin rücûu muvahhidedir {tevhîd tevhîd edene aittir}*" dersen, mahlûkların tevhîdini ortaya koyarsın. "*Tevhîdin rücûu muvahhededir {tevhîd, tevhîd edilene aittir}*" dersen, kim tevhîd ediliyor, tevhîde nasıl dönüyor? "*Tevhîdin rücûu muvahhedden muvahhidedir {tevhîd, tevhîd edilenden tevhîd edene döner}*" dersen, O'na bir sınır nisbet etmiş olursun. (*Tavâsîn*, 211)

* İlk dâire O'nun mef'ûlâtıdır {fiilleridir, yaptıklarıdır}; ikinci dâire, O'nun mevsûmâtı {izleri, eserleri} ve iki âlemin dâireleridir. Noktalar, dâireden ayrı olsa bile, *tevhîd*in kendisi değil, mânâsıdır. Bu ikinci dâire ümmetlerin, kendilerine

mühlet verilmiş olanların, yaptıklarına şâhidlik edilenlerin ve yok olup gitmiş olanların haberlerine dâir şeylerdir. İlk dâire zâhir, ikinci dâire bâtın, üçüncü dâire ise işârettir...

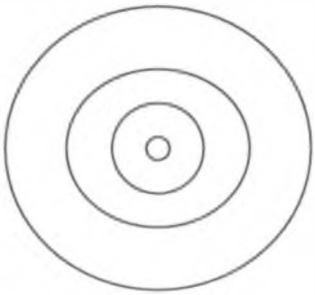

...*Tevhîd*in mânâsının sıhhati teşbîhtir. Oysa teşbîh, Hakk'ın sıfatlarına münâsib değildir. Tevhîd Hakk'a da, halka da nisbet edilmez. Çünkü (birlemek için bile olsa) saymak sınırlamaktır.

Tevhîdde ziyâde yaparsan, o ziyâde hâdis olur. Hâdis ise Hakk'ın sıfatı değildir. Zât, tek bir zâttır. O'ndan hiçbir şey ortaya çıkmaz. Hak ya da bâtıl mânâlardan hiçbir şey ondan neş'et etmez.

"*Tevhîd kelâmdır*" dersen, kelâm Zât değil, Zât'ın sıfatıdır. Eğer "*O, tek olmayı irâde etti*" dersen, irâde Zât'ın sıfatıdır, murâd edilenlerse mahlûktur. "*Allah*" dersen, tevhîd Zât'tır, Zât da tevhîdin ta kendisidir. "*Allah Zât değildir*" dersen, O'nu mahlûk olarak isimlendirmiş olursun.

"*İsim ve müsemmâ tektir*" dersen, o zaman tevhîdin mânâsı ne olur? "*Allah, Allah'tır*" dersen, evet Allah Allah'tır, ayn ayndır, O, O'dur, yani tevhîd Zât'ın ta kendisidir. Dikkat et, ilk olan ezeldir, ikincisi ebed, üçüncüsü cihet, dördüncüsü de mâlûmât ve mefhûmâttır. Geriye kaldı "*Lâ (yok, değil)*": sıfatların gayrı (değil) Zât. (*Tavâsîn*, 214)

Zünnûn Mısrî'ye[rh] soruldu: "*Tevhîd nedir?*" (Zünnûn cevâb olarak) dedi ki: "*Tevhîd, Allah'ın eşyâyla imtizâc etmeyen (eşyânın içine girmeyen, onun tabîatına karışmayan) kudretini, eşyâ ile bütünleşmeyen yaratışını bilmek, her şeyin sebebinin Allah'ın yaratması olduğunu ve O'nun yaratmasında bir bozukluk bulunmadığını bilmendir. Yüksek olan göklerde ve alçak olan yeryüzünde Allah Teâlâ'dan başka müdebbir yoktur. Senin vehim ve tasavvuruna her ne gelirse gelsin, Allah ondan farklıdır.*" Ya da bunun benzeri başka bir şey söylemişti.

Cüneyd'e[rh] tevhîdin ne olduğu sorulunca şu cevâbı vermiştir: "*Tevhîd, Allah'ın ahadiyyetinin kemâli ve vahdâniyyetinin tahkîki sûretiyle Muvahhed'in (Tevhîd Edilen'in, Birlenen'in) tek kılınmasıdır. Bu da O'nu, doğmamış, doğurmamış tek varlık, zıddı, ortağı ve benzeri olduğunu ve O'ndan başkasına ibâdet edilebileceğini reddederek, teşbîh (ben-*

zetme), tasvir {şekil sâhibi sayma), tekyîf {mâhiyetini açıklama} ve temsîle {herhangi bir şeyin dengi olduğunu kabûl etmeye} düşmeden, Bir olan İlâh ve Tek olan Samed {muhtaç olmayan, fakat kendisine muhtaç olunan} olduğunu ikrar etmekle mümkün olur." {Nitekim âyette de şöyle buyrulur:} "*O'nun bir benzeri yoktur, O işitendir, görendir.*" [Şûrâ, 42/11]

Bir başka seferinde Cüneyd'e[rh] aynı soru sorulduğunda da şu cevâbı vermiştir: "*Tevhîd, içinde her türlü sûretin yok olduğu ve hakkındaki ilimlerin derecelere ayrıldığı bir mânâdır. Allah ise ezelde nasılsa öyledir {O'nda bir değişiklik olmaz}.*"...

...Cüneyd'e havâssın tevhîdi sorulduğu zaman şöyle cevâb vermiştir: "*Kulun Allah Teâlâ'nın huzûrunda bir hayâl gibi olması, ilâhî kudret hükümlerinin akışı altında, ona Allah'ın tedbîr ve tasarrufunun hâkim olması, bu hâldeyken O'nun tevhîd deryasının dalgalarında boğulması, böylece Hakk'a kurb makamında Allah'ın vahdâniyet ve vücûdunun hakîkati içinde his ve hareketlerini kaybettiğinden dolayı, nefsinden, halkın kendisine seslenmesinden ve buna cevâb vermekten fânî olarak, Hakk'ın kuldan istediği şeyi, bizzât kendisinin yerine getirmesidir. Yani, kulun son hâlinin ilk hâline dönmesi, olmadan önce olduğu gibi olmasıdır {nasıl ki var olmadan önce irâdesi, kudreti ve hareketi yoktuysa, şimdi de öyle olmasıdır}.*"

Yine demiştir ki: "*Tevhîd, zamana ait şeklî kayıtların dar sınırlarından, sermediyyetin {ebediyetin} sınırsız fezâsına çıkmaktır.*" (*Lumaʿ*, 49)

* *Tevhîd-i âmme* {avâmın tevhîdi}, hakiki mânâda tasdîkin bulunmayışından dolayı kişinin rehbet {korku} ve rağbet {isteme} çatışmasıyla sükûnete ermesi; her türlü şekil, benzerlik, denklik ve zıtlıkları görmekten uzaklaşarak Hakk'ı tevhîd etmesidir. Çünkü gerçek tasdîkin bulunduğu bir durumda kişi rehbet ve rağbet çatışmasıyla sükûnete ermez. (*Lumaʿ*, 50)

* *Tevhîd*in son noktası, tevhîd sayesinde tevhîdden başka her şeyi unutmaktır. Bu da hakîkat hükmünün gerektirdiği yerde olur.

Ruveym demiştir ki: "*Vahdâniyyet, O'ndan başka her şeyin fânî olmasıyla, Hakk'ın bâkî olmasıdır.*" Yani demek istiyor ki: Fenâyı gerektiren fenâ, hakîkat hükmünü de gerekli kılar.

Yine denilmiştir ki: "*Vahdâniyyet, Hakk'ın bâkî olması ve Hakk'ın dışındaki her şeyin fânî olmasıdır.*" Bu da kulun, devamlı Hakk'ı zikrederek ve O'na tâzîmde bulunarak nefsini ve kalbini hatırlamaktan fânî olması demektir. (*Lumaʿ*, 52)

* Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ Harrâz'a göre, *tevhîd* ilmini bulup da bunu tahakkuk ettirenlerin {gerçekleştirenlerin} ilk makamı, kalbdeki eşyâ ile alâkalı fikirlerin fânî olup yalnız Allah'ın bâkî kalmasıdır. Yine ona göre tevhîdin ilk alâmeti, kulun her şeyden çıkarak bütün eşyâyı idâre eden Zât'a bırakmasıdır. Bu sûretle idâre edilen {kul}, eşyâya, O'nu idâre eden Zât'la bakar, O'nun sayesinde eşyâ ile kaim olur ve yine O'nun sayesinde eşyâ hakkında temkîn ehli olur {her hâli Allah ile olunca, eş-

yâya karşı kayıtsız hâle gelir}. Böylece Allah, onları kendilerinden gizleyip yine kendilerini kendilerinde öldürerek onları sırf kendi Zât'ına has kılar. İşte bu, tevhîdin zuhûrunun ezelî olması bakımından, tevhîde girişin ilk basamağıdır. (*Luma'*, 53)

* Şiblî demiştir ki: "*Nefyi, isbât mânâsı taşımayan kimsenin tevhîdi sahîh değildir.*" {Şiblî'ye} "*İsbât nedir?*" diye sorulduğunda şu cevâbı vermiştir: "*{Arabca'da benlik ifâde eden} yâ'ları ibtâl etmektir.*" Bunun mânâsı –Allah ﷻ bilir ama- şu demektir: Gerçek muvahhid kendini ortaya koymayı nefyeder {ortadan kaldırır}, yani her şeyde benlik ve nefsi gönlünden çıkarır. "*Ben, bana, beni, benimle, benim hakkımda, benden*" gibi lafları bırakır. Her ne kadar dilinden bu tür laflar çıksa bile gönlünde bir benlik ve varlık iddiâsı bulunmaz...

...Şiblî[rh] şöyle der: "*Tevhîd ilminden zerre miktarı bir şeye muttalî olan kişi, taşıdığı bu ilmin ağırlığı yüzünden karınca kadar bile olsa bir ağırlık taşıyamayacak kadar zayıf düşer.*" Bir başka seferinde şöyle demiştir: "*Tevhîd ilminden zerre miktarı bir şeye muttalî olan kişi, gökleri ve yeri göz kapağındaki kirpikleriyle taşıyabilir.*" Allah bilir ama bu sözün mânâsı şudur: Bu kul, kalbiyle Allah'ın azametinin nûrları cinsinden olan tevhîdi müşâhede edince, gökler ve yer ile Allah'ın yarattığı her şey gözünde küçülür. (*Luma'*, 54)

* *Tevhîd-i hâssa* {havâssın tevhîdi},... daha önce de zikrettiğimiz gibi,... Allah Teâlâ'nın vahdâniyyet {birlik} ve azametinin mevcûd olmasıdır. O'nun yakınlığının hakîkati ise, Allah'ın murâdı olan yerde, kulun his ve hareketinin, Allah'la kaim olmasından dolayı yok olmasıdır.

Anlatıldığına göre tevhîdden bahsedilen bir mecliste Şiblî[rh] birine şöyle demişti: "*Senin tevhîdin işte budur.*" Adam: "*Bana göre bundan başka ne olabilir ki?*" deyince Şiblî[rh] şu cevâbı vermişti: "*Tevhîd, Muvahhad'ın {tevhîd edilen Allah'ın} tevhîd edilmesidir ki, o da Allah'ın seni o tevhîdle muvahhid kılması, seni o tevhîd husûsunda tefrîd etmesi {eşsiz kılması}, sana bunu müşâhede ettirmesi, gördüğün şeyden de seni o tevhîdle gaybet hâline sevketmesidir. İşte bu, havâssın tevhîdinin sıfatıdır.*" (*Luma'*, 424)

* Tecrîd, tefrîd ve *tevhîd* aynı mânâya gelen değişik lafızlardır. Tafsîlâtları ise vecd sâhiblerine gelen hakîkatler ve işâretler kadardır. Birisi şöyle demiştir:

"*Haktır Hakk'ın hakîkatı*
Anlayamaz onu
Gerçek mânâda tecrîd ehli olmayan hiç kimse"

(*Luma'*, 425)

* Tevhîdin rükünleri yedi tanedir: Kadîm {ezelî} olanı, hâdis olandan {ezelî olmayıp sonradan yaratılandan} ayırarak, Kadîm olanı, sonradan olanın idrâk etmesi düşüncesinden tenzîh etmek, Kadîm olanla hâdis olanın vasıflarını eşit tutmamak, Rubûbiyyet'ten illeti kaldırmak, mahlûkâtın gücüyle meydana gelen fiillerin yüce

Allah'ı etkileyemeyeceğini ve değiştiremeyeceğini bilmek, O'nu düşünmekten, temyizden (ayırd etmekten) tenzîh etmek, kıyas yapmaktan berî tutmak (yani düşünüp taşınarak bir sonuca varıp fiillerini ortaya koyan bir varlık olarak düşünmemek).

Muhammed b. Mûsâ Vâsıtî şöyle demiştir: "*Tevhîdin özü (şudur); tâzîm, tecrîd veya tefrîd husûsunda dil ile ifâde edilen, sözle işâret olunan her şey illetlidir, hakîkat bunun ötesindedir.*" Bunun mânâsı şudur: Bütün târîflerin senin vasıf ve sıfatlarındır. Hepsi de senin gibi hem mahlûk, hem de illetlidir. Doğru olan ise Hakk'ın kendini vasfetmesidir.

Büyük sûfîlerden birisi şöyle demiştir: "*Tevhîd, O'nu tek olarak görebilmendir. Bu da, seni sana göstermemesidir.*"

Fâris der ki: "*Tecrîdle (dünyâ ve âhiretle alâkayı kesme gayreti) alâkan bulunduğu sürece tevhîdin sahîh olmaz. Sadece sözle tevhîd eden kişinin sırrı (kalbi) yalnızca O'nu müşâhede etmez. Hâl ile tevhîd eden ise, hâli içinde söz söylemekten gâib olur. Hakk'ı görmek bir hâldir. Hâl içinde olan kendine ait her şeyi, ancak Hakk olarak müşâhede eder. O'nun tevhîdine kâl ve hâl olmadan ermenin yolu yoktur.*"

Yine bir sûfî de şöyle der: "*Tevhîd, üzerine düşeni yerine getirmen kaydıyla, bütün benliğinden kopman ve senin Hakk'a ulaşmana engel olan duruma bir daha dönmemendir.*" Yani, Allah'ın hakkını yerine getirebilmen için var gücünle çalışacaksın, ama bundan sonra Allah'ın hakkını ödediğini düşünmekten uzak duracaksın. Tevhîd sana kendi vasıflarını terk ettirecek ve bunlardan hiçbiri sana bir daha dönmeyecek. Çünkü onlar senin Hakk'a giden yolunu keserler.

Şiblî: "*Hakk'ın tecellîlerinin zuhûrundan ötürü kul sırrıyla (içinden) kendinden tam olarak sıkılmadıkça tevhîdi gerçekleştiremez*" demiştir. Bir başka sûfî de: "*Muvahhid, kendisi ile iki dünyâ arasına Allah'ın girdiği kimsedir. Çünkü Hakk, harîmini himâye eder.*" (*Ta'arruf*, 103)

* Ebû Ali Rûzbârî demiştir ki: "*Tevhîd, kalbin, ta'tîli (Allah'ın sıfatlarını ibtâl etmeyi) red, teşbîhi inkâr ettiğini isbât ederek istikamet üzere olmasıdır. Tek bir kelimeyle tevhîd, vehimlerin, fikirlerin tasavvur ettiği şeyin tamamının, O'ndan başka bir şey olduğunu anlamaktır.*" (Kuşeyrî, 6)

* Tevekkül kalbin ameli; *tevhîd* ise sözüdür. (Kuşeyrî, 7)

* *Tevhîd*, Allah'ın bir olduğuna hükmetmektir. Bir şeyin bir olduğunu bilmek de tevhîddir. Denilmiştir ki: "*Birini şecâata nisbet ettiğin zaman, 'Onu teşcî ettim' dediğin gibi, birini tek olmakla vasfettiğin zaman da 'Onu tevhîd ettim' dersin.*"

"*Ferede (ferd oldu, tek hâle geldi)*" fiilinden "*ferdân*" "*fârid*", "*ferd*" ve "*ferîd*" denildiği gibi lugat îtibâriyle "*vahade-yahadu (bir oldu)*" fiilinden "*O vâhiddir*", "*O vahıddır*" ve "*O vahîddir*" denilir.

Ahad kelimesinin aslı vahd kelimesidir. Vav hemzeye kalbedilince ahad olmuştur. Meksûr {kesreli} ve mazmûm {zammeli} olan hemze gibi, meftûh {fethalı} olan vav da bazen hemzeye dönüşür. Mesela "*güzel kadın*" demek için "*imraatün esmâün*" denilir. Burada "*esmâ*", "*vasmâ {zarîf, güzel, ince}*" mânâsını ifâde eder ve "*visâmet*" kökünden gelir.

Âlimlerin ıstılâhına göre, Allah'ın vâhid oluşunun mânâsı hakkında denilmiştir ki: "*O, senin 'tek insan' demenin aksine, ref' {kendisinden bir şey eksiltilmesi} ve vaz' {kendisine bir şey eklenmesi} ile vasıflanması sahîh olmayan varlıktır.*" Çünkü sen, "*bir insan*" dediğin zaman, {bunu} elsiz ve ayaksız bir insan {mânâsında} kullanabilirsin. İnsandan el ve ayağın eksiltilmesi mümkündür. Hakk Sübhânehû ise, bu verilen mânânın aksine ahadiyy-i Zât'tır {Zât bakımından bir olan, parçalanması mümkün olmayan varlıktır}.

Tahkîk ehlinden biri, vâhid kelimesinin mânâsını şöyle izah etmiştir: "*Vâhid, Zât hakkında, taksimi {bölünebilir olmayı}, sıfatlarında da teşbîhi nefy etmek, Hakk'ın fiil ve eserlerinde ortağı bulunduğunu inkâr etmektir {O, ne zâtında, ne sıfatlarında, ne de fiillerinde başkasına benzer, Mutlak Bir'dir}.*"

Tevhîd üç türlüdür. Birincisi Hakk'ın Hakk için tevhîdidir. Bu tevhîd, Allah'ın kendisinin bir olduğunu bilmesi ve kendisinin vâhid olduğunu haber vermesidir. İkincisi Hakk'ın ﷻ halk için olan tevhîdidir. Allah'ın ﷻ, kulunun muvahhid {tevhîd ehli, Allah'ın bir olduğunu kabûl eden} olduğuna hükmetmesi ve kulunun tevhîdini yaratmasıdır. Üçüncüsü ise halkın Hakk ﷻ için tevhîdidir. Bu da kulun, Allah'ın ﷻ bir olduğunu bilmesi, buna hükmetmesi ve O'nun vâhid olduğunu haber vermesidir. Kısaca ve öz olarak tevhîdin mânâsı budur. (Kuşeyrî, 146)

* Zünnûn'a tevhîdin ne olduğu sorulunca şöyle demiştir: "*Tevhîd, Allah'ın eşyâyla imtizâc etmeyen {eşyânın içine girmeyen, onun tabîatına karışmayan} kudretini, eşyâ ile bütünleşmeyen yaratışını bilmek, her şeyin sebebinin Allah'ın yaratması olduğunu ve O'nun yaratmasında bir bozukluk bulunmadığını bilmendir. Senin vehim ve tasavvuruna her ne gelirse gelsin, Allah ondan farklıdır.*"

Cerîrî de demiştir ki: "*Tevhîd ilminin tevhîd dilinden başka hiçbir vâsıtası yoktur {tevhîdi anlatmanın yolu onu yaşamaktır}.*"

Cüneyd'e[rh] tevhîdin ne olduğu sorulunca şu cevâbı vermiştir: "*Tevhîd, Allah'ın ahadiyyetinin kemâli ve vahdâniyyetinin tahkîki sûretiyle Muvahhed'in {Tevhîd Edilen'in, Birlenen'in} tek kılınmasıdır. Bu da O'nu, doğmamış, doğurmamış tek varlık, zıddı, ortağı ve benzeri olduğunu ve O'ndan başkasına ibâdet edilebileceğini reddederek, teşbîh {benzetme}, tasvir {şekil sâhibi sayma}, tekyîf {mâhiyetini açıklama} ve temsîle {herhangi bir şeyin dengi olduğunu kabûl etmeye} düşmeden, Bir olan İlâh ve Tek olan Samed {muhtaç olmayan, fakat kendisine muhtaç olunan} olduğunu ikrar etmekle mümkün olur.*" {Nitekim âyette de şöyle buyrulur:} "*O'nun bir benzeri yoktur, O işitendir, görendir.*" [Şûrâ, 42/11]

Yine Cüneyd şöyle der: *"Akıllı kişilerin akılları tevhîdde son hadde vardığı zaman, hayret mertebesine ulaşmış olurlar."*

Bir başka seferinde Cüneyd'e[rh] aynı soru sorulduğunda da şu cevâbı vermiştir: *"Tevhîd, içinde her türlü sûretin yok olduğu ve hakkındaki ilimlerin derecelere ayrıldığı bir mânâdır. Netîcede Allah ise ezelde nasılsa öyle olur {O'nda bir değişiklik olmadığı anlaşılır}."*

Husrî de şöyle der: *"Tevhîd bahsinde beş esasımız vardır: {Allah'tan ve O'nu tevhîd etmekten} hadesi kaldırmak {Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmek ve her şeyin tek sebebi olarak O'nu görmek}, kıdemi ferd hâline getirmek {sadece O'nunla meşgul olmak}, dostları terketmek, vatandan ayrılmak, {tevhîd ve Allah hakkında daha önceden} bildiği ve bilmediği her şeyi unutmak."...*

...Şiblî demiştir ki: *"Tevhîd, hakîkat olarak muvahhadın {Allah'ın} sıfatı, şeklen ise muvahhidin {kulun} süsüdür."*

Cüneyd'e havâssın tevhîdi sorulduğu zaman şöyle cevâb vermiştir: *"Kulun Allah Teâlâ'nın huzûrunda bir hayâl gibi olması, ilâhî kudret hükümlerinin akışı altında, ona Allah'ın tedbîr ve tasarrufunun hâkim olması, bu hâldeyken O'nun tevhîd deryasının dalgalarında boğulması, böylece Hakk'a kurb makamında Allah'ın vahdâniyet ve vücûdunun hakîkati içinde his ve hareketlerini kaybettiğinden dolayı, nefsinden, halkın kendisine seslenmesinden ve buna cevâb vermekten fânî olarak, Hakk'ın kuldan istediği şeyi, bizzât kendisi yerine getirmesidir. Yani kulun son hâlinin ilk hâline dönmesi, olmadan önce olduğu gibi olmasıdır {nasıl ki var olmadan önce irâdesi, kudreti ve hareketi yoktuysa, şimdi de öyle olmasıdır}."* (Kuşeyrî, 147)

* Ebû Bekr Tâmestânî'ye: *"Tevhîd nedir?"* diye sorulduğunda şöyle cevâb vermiştir: *"Tevhîd, muvahhid {kul} ve muvahhad {Allah} olmak üzere üç şeydir."*

Ruveym ise şöyle demiştir: *"Tevhîd, beşerî izleri yok etmek ve sadece ulûhiyyeti ortaya çıkarmaktır."* (Kuşeyrî, 148)

* *Tevhîd* üç türlüdür. Birincisi Hakk'ın Hakk için tevhîdidir. Bu tevhîd, Allah'ın, vahdâniyyetini {kendisinin bir olduğunu} bilmesidir.

İkincisi Hakk'ın ﷻ halk için tevhîdidir. Bu da, Allah'ın ﷻ, kulunun tevhîdine {muvahhid, tevhîd ehli, Allâh'ın bir olduğunu kabûl eden kişi olmasına} hükmetmesi ve kalbinde tevhîdi yaratmasıdır.

Üçüncüsü ise halkın Hakk ﷻ için tevhîdidir. Bu da kulların, Allah'ın ﷻ vahdâniyyetini bilmeleridir. İşte kul, Hakk'ın mârifetine erince ancak, Allah Teâlâ'nın vasl ve fasl {birleşme ve ayrılma} kabûl etmeyen bir olduğuna ve iki olamayacağına hükmedebilecek hâle gelir. (Hücvîrî, 332)

* Cüneyd'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Tevhîd, kıdemi hadesten ayırd etmektir."* Yâni sen {tevhîd ehli olunca}, Kadîm olanı {ezelî varlık olan Allah'ı} hâdislerin

{sonradan yaratılmış olan şeylerin}, hâdisleri de Kadîm'in mahalli olarak görmezsin {bu iki varlık tipini birbirinden kesin çizgilerle ayırırsın}. Allah Teâlâ'nın kadîm, kendinin de zarûrî olarak muhdes olduğunu bilirsin. Senin cinsinden olan hiçbir şey O'nunla asla birleşemez. O'nun sıfatlarından hiçbir şey de seninle imtizâc etmez. Bu, Kadîm ile muhdes olanın aynı cinsten olma ihtimâlinin bulunmaması sebebiyle böyledir. Çünkü Kadîm, hâdis şeylerden önce de vardı. (Hücvîrî, 334)

* Hüseyin b. Mansûr Hallâc demiştir ki: "*Tevhîdin ilk adımı tefrîdin fenâsıdır.*" Çünkü tefrîd, kişinin âfetlerden ayrılmasını, tevhîd ise tek olandan başka hiçbir şeyin kalmamasını gerektirir. Tefrîdde O'ndan başkasını isbât câizdir, ancak bu sıfatla vasıflandırmak câiz değildir. Hakk'dan başkası için böyle bir vasıflandırma lâyık değildir. Tefrîd bir ortaklık ibâresi olarak gelir. Tevhîd ise ortaklığı ortadan kaldırır. Tevhîdde ilk adım ortaklığın ibtâl edilmesi ve mizâcın yoldan kaldırılmasıdır. Çünkü yolda mizâcın bulunması, ışıksız yola çıkmaktan farksızdır.

Husrî[rh] şöyle demiştir: "*Bizim tevhîd husûsunda usûlümüz beş şeydir: Hadesi ortadan kaldırmak, kıdemi isbât etmek, vatanları terk etmek, dostlardan ayrılmak ve bilinen ve bilinmeyen her şeyi unutmak.*"

Hadesi ortadan kaldırmak, muhdes olan şeylerin tevhîdle birlikte bulunabileceğini reddetmek ve Yüce Allah'ın mukaddes Zât'ında hâdislerin {sonradan yaratılmış varlıkların} bulunmasını imkânsız görmektir.

Kıdemin isbâtı, Allah Teâlâ'nın varlığının devamlılığına inanmaktır.

Vatanları terk etmekten kasd edilen ise nefsin ülfet edip alıştığı her şeyden kesilmek, kalbin rahat bulduğu her yerden kopmak, insan tabîatının yerleştiği her yerden ayrılmaktır. Mürîdlerin dünyânın her türlü şeklinden hicret etmeleri, yüce makamlarla, paha biçilmez hâllerle ve yüksek kerâmetlerle mümkün olur.

Dostlardan ayrılmaktan murâd, halkın sohbetinden yüz çevirip, Hakk'ın sohbetine yönelmektir. Çünkü ağyarın zikrinin uğradığı her hâtır {Allah'tan başka varlıkları hatırlatan her şey}, muvahhidin kalbinde kaldığı miktarca bir perde ve âfet olur. Çünkü bütün ümmetlerin ittifâkıyla tevhîd, himmetleri toplamaktır. Ağyarla rahat bulmak, himmetin dağınık olmasının alâmetidir.

Bilinen ve bilinmeyen her şeyi unutmaktan murâd da şudur: Halkın bilgisi "*Ne zaman*" ve "*nasıl*" veya cins ve tabîat ile olur. Halkın bilgisinin Hakk'ın tevhîdi hakkında isbât ettiği her şeyi tevhîd reddeder. Halkın bilgisizliğinin kabûl ve isbât ettiği her şey, onların bilgilerinin aksi olur. Çünkü cehâlet tevhîd değildir. {Beşerî} tasarruf reddedilmeden, tevhîdin hakîkatine ait bilgi sahîh olmaz. Bilgide ve bilgisizlikte olan ise tasarruftan başka bir şey değildir. Bu tasarruf ya basîrete veyahut da gaflete istinâd eder. (Hücvîrî, 335)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmadığına şâhidlik etmiştir.*" [Âl-i İmrân, 3/18]

Tevhîd, Allah Teâlâ'yı hadesten {yaratılmışlıktan} tenzîh etmektir. Bu yolda, tevhîdi {tevhîd husûsundaki anlayışları} tashîh etmek maksadıyla âlimler söyleyeceklerini söylemişler, muhakkikler de işâret edecekleri husûslara işâret etmişlerdir.

Tevhîdin üç yönü vardır: İlk yönü avâmın tevhîdi olup, şâhidlerle sahîh olur. İkinci yönü havâssın tevhîdi olup, hakîkatlerle sâbit olur. Üçüncü yönü ise, kıdemle kaim olan tevhîddir, bu da ehâss-ı havâssın tevhîdidir.

İlk tevhîd, Allah'tan başka ilâh olmadığına; O'nun ortağı bulunmadığına; O'nun Ahad {Bir}, doğmamış ve doğurmamış, Samed {hiç kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan} bir varlık olduğuna; kendisine hiçbir şeyin denk olamayacağına şehâdet etmektir. Bu tevhîd, en büyük şirki ortadan kaldıran, üzerine kıblenin istinâd ettiği, {mü'minlerin} himâye edilemsini gerekli kılan, kan ve malın bağışlandığı, İslâm yurdunun küfür diyârından ayrıldığı zâhir ve açık tevhîddir. Avâmdan olan millet, istidlâl hakkına sâhib olmasa bile, kalblerinin kabûl etmesiyle sahîh olan şehâdetteki sadakat sayesinde her türlü şübhe, şaşkınlık ve şâibeden sâlim olduktan sonra, ancak bu tevhîdle kurtuluşa erebilir. Bu tevhîd, şâhidlerle sahîh olan avâmın tevhîdidir. Şâhidler de risâlet {peygamberlik} ve haberi işitmeyi gerekli kılan fiiller olup, bunlar da Hakk Teâlâ'nın göstermesi {naslardaki emirleri} yoluyla elde edilebilir ve şâhidlerin müşâhede edilmesiyle gelişebilir.

İkinci tevhîd türü ise, hakîkatlerle sâbit olan havâssın tevhîdidir. Bu da zâhirî sebeblerin düşmesi ve {sâlikin,} akılların çekişmelerinden ve şâhidlere bağlı kalmaktan {kurtularak} üst seviyelere yükselmesidir. Bu tevhîd, tevhîd husûsunda delîl, tevekkül husûsunda sebeb, kurtuluşta da vesîle görmemektir. Böylece kişi, hükmü, ilmi ve her şeyi yerli yerine koyarak, bunların sadece O'nun tarafından belli zamanlara bağlanması ve şekiller içinde gizlenmesi gibi fiiller yoluyla, Hakk Teâlâ'nın her şeyden önce geldiğini müşâhede eder. İlletleri tanımayı tahakkuk ettirir, hadesin ortadan kaldırılması yoluna sülûk eder. Bu tevhîd, fenâ ilmiyle sahîh olan, cem' ilminde saflaşan, cem' erbâbının tevhîdine cezb eden, havâssın tevhîdidir.

Üçüncü tevhîd türü ise, Hakk Teâlâ'nın sadece kendisine has ve kadrine müstehak kılmış olduğu kişilerin tevhîddir. O'nun kadri O'ndan bir parıltı olarak O'nun saflığından gelen topluluğun sırlarını aydınlatmış, onları kendisinin sıfatları husûsunda dilsiz hâle getirmiş, o aydınlığın yayılması husûsunda onları âciz bırakmıştır. O parıltıyla O'na, kendisine işâret edenlerin diliyle işâret edilir ki bu, hadesin ortadan kalkması ve kıdemin isbât edilmesidir.

Bu tevhîddeki remzin üzerinde bir illet vardır: Bu tevhîd ancak o illetin ortadan kalkmasıyla sahîh olur. İşte bu, bu yolun âlimlerinin sözlerine göre O'na işâret etmenin merkezidir. (*Menâzil*, 47)

* ...Bu *tevhîd* sıfatlarla süslenip, kısımlara ayrıldıkça, ibâredeki gizlilik, sıfatlardaki fazlalık ve genişletilmesindeki zorluk artar {açıklandıkça anlaşılmaz hâle gelir}. Bu tevhîde ancak riyâzet ehli, hâl ve makam erbâbı olan kişiler yükselebilir. Buna ancak tâzîm ehli niyetlenebilir, ayn-ı cem' hakkında konuşabilenler bununla meşgul olabilir. Bu tevhîd hakkında işâretler silinir, diller konuşamaz hâle gelir, hiçbir ibâre ona işârette bulunamaz. Tevhîd yaratılmış olanın kendisine işâret ettiği, elde edenin meşgul olduğu ya da sebebin azalttığı şeyin ardındadır. Geçmiş zamanda bana sûfîlerin tevhîdini soran bir kişiye şu şiirdeki üç mısra ile cevâb vermiştim:

hiç kimse tevhîd edememiştir
Vâhid'i
o Vâhid'den başka
çünkü O'ndan başka
kim tevhîd etmişse
inkâr etmiştir O'nu
sıfatlarından söz edenin
tevhîd etmesi O'nu
ibtâlden ibârettir sıfatlarını O Vâhid'in
O'nun kendisini tevhîd etmesidir ancak
O'nun tevhîdi
O'nu vasf edenin vasfıysa
ilhâddır ancak

Allah ﷻ daha iyi bilir. (*Menâzil*, 48)

* *Tevhîd*in dört mertebesi vardır. Tevhîd, öz, özün özü, kabuk ve kabuğun kabuğu gibi kısımlara ayrılır. Anlayışı zayıf olanların daha iyi kavrayabilmeleri için bunu misallendirelim. Çünkü cevizin bir üst kabuğu, bir alt kabuğu ve bir de özü vardır. Özün de yağı vardır ki, bu da, özün özüdür.

Şu hâlde tevhîdin birinci mertebesi, insanın mânâsından habersiz olarak veya inkâr ederek diliyle "*Lâ ilâhe illallâh*" demesidir. Münâfıkların tevhîdi böyledir.

İkinci mertebesi, kalbin, {kelime-i tevhîd} lafzının mânâsını tasdîk etmesidir. Nitekim bütün Müslümanlar bunu tasdîk etmişlerdir. Bu avâmın îtikadıdır.

Üçüncü mertebesi, Hakk'ın nûru vâsıtasıyla, yani keşf yoluyla o mânâyı müşâhede etmektir. Bu da *mukarrabûn*un makamıdır. Bunlar baktıklarında pek çok şeyleri görürler. Ancak gördükleri bu pek çok şeyin, sadece Kahhâr olan bir tek Allah'tan sudûr ettiğini de bilirler.

Dördüncü mertebesi, varlıkta birden başkasını görmemektir. Bu da *sıddîkler*in müşâhedesidir. Sûfîler buna *"fenâ fi't-tevhîd {tevhîdde yok olmak}"* derler. Çünkü birden başkasını görmediği için kendisini de görmez. Böyle bir kimse tevhîdde müstağrak olması sebebiyle kendisini görmediği için, kendisini tevhîdinde yok etmiştir. Yani hem kendini, hem de halkı görmekten fânî olmuştur.

Birinci mertebedeki muvahhid, sadece diliyle muvahhiddir. Bu şekildeki tevhîd, sâhibini sadece dünyâda şerîatın kılıç ve mızrağından korur {müslüman olması sebebiyle canını emniyete almış olur}.

İkinci mertebedeki muvahhid, dilinin söylediğine kalbiyle inanır ve kalbi de inandığını yalanlamaz. Bu, kalbin üzerine vurulan çözülmez bir düğümdür. Fakat bu kimse günâhlarla bu düğümü gevşetmeden o îmânla ölmüş ise, bu îmân onu âhirette azabdan korur. Bu îmân düğümünü gevşetip çözecek bazı çözücüler vardır ki buna *"bid'at"* denir. Îmân düğümünü gevşetip çözen husûslar olduğu gibi, onu çözülmekten ve gevşemekten koruyan, sağlamlaştıran, onu kalbe bağlayan bir kısım çareler de vardır ki buna *"kelâm"*, kelâmı bilene de *"mütekellim"* denir. Mütekellim mübtedînin {bidatçının} zıddı olup maksadı, bu îmân ukdesini halkın kalbinden çözmesini önlemektir. Hatta buna bazen mütekellim yerine –kelâmıyla halkın kalbinden düğümü çözülmemesi için tevhîdi koruması sebebiyle- *"muvahhid"* de denir.

Üçüncü mertebedeki muvahhid, Hakk'ın kendisine olduğu gibi keşf olması sebebiyle bir tek fâilden başkasını görmez. Hakîkatte bir fâilden başkasını görmeyen kimseye, hakîkat olduğu gibi açılmış demektir. Çünkü o, kalbini hakîkat lafzının mefhûmuna bağlanmakla mükellef kılmıştır. Bu mertebe, avâmın ve kelâmcıların mertebesidir. Çünkü îtikad husûsunda kelâmcılarla halk arasında fazla bir fark yoktur. Kelâmcının halk tabakasına üstünlüğü olsa olsa, sadece bidatçilerin hilelerini yok etmeye yönelik kelâm sanatını iyi bilmeleri yönünden olabilir.

Dördüncü mertebedeki muvahhid, müşâhedesinde sadece biri görmektedir. Gördüklerini çok olma cihetiyle değil, bir olma yönüyle görür. İşte tevhîdde en üstün gaye budur. Şu hâlde birinci mertebe cevizin üst kabuğu, ikinci mertebe alt kabuğu, üçüncü mertebe cevizin özü, dördüncü mertebe ise özden çıkarılan yağ gibidir. (*İhyâ'*, IV, 303)

* Mâşûk âşıka şöyle dedi: *"Gel, kendini ben kıl. Eğer ben kendimi sen kılarsam, o zaman mâşûk ihtiyaç içinde olur ve eğer sen, ben olacak olursan bu durumda artış mâşîkta olur. Böylece her şey mâşûk olur, âşık değil; her şey nâz olur, niyâz değil; her şey hâzır ve mevcûd olur, ihtiyaç değil; hep zenginlik olur, fakîrlik değil; her şey çare olur, çaresizlik değil."* (*Sevânih*, 39)

* Âşıkın kendini mâşûkta kaybetme süreci öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini kendi gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır...

Senden dolayı seviyorum seni sevgilim
Kıskançlığımdan kendi gözümle bile dost değilim
Kederim Seninle birlikte olmamaktan değil
Seninle aynı tende olmamak benim derdim

Bu incelik zaman zaman öyle bir noktaya gelir ki eğer bir gün mâşûk daha da güzelleşecek olursa âşık incinir ve gazablanır. Bu hâl, bu zevki tatmayanların anlayabileceği bir durum değildir. (*Sevânih*, 40)

* *Aşk* mâhiyeti gereği belâdır; ünsiyet ve rahat ona yabancı ve iğreti bir şeydir. Çünkü ayrılık aşkta aslında ikiliktir, vuslatsa mâhiyeti gereği tekliktir. Bunun dışındaki her şey gerçek vuslat değil vuslat yanılsamasıdır. Bu konuda şöyle söylenmiştir:

Belâdır aşk çekinmem üstüne üstüne varırım
Hatta uyuyacak olursa onu ben uyarırım

Kurtul şu belâdan diyor dostlar bana
Belâ gönüldür gönülden nasıl uzak dururum

Çiçeğe durmuş aşk ağacı kalbimin tam ortasında
Susuz kalınca onu gözyaşımla sularım

Aşk hoş da acısı hoş değilse eğer
Hoştur bu bana ikisini birbirine kararım

(*Sevânih*, 41)

* Âşıklık bütünüyle O olmak, mâşûkluk ise bütünüyle Sen olmaktır. Zira kendin olman sana yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır.

Hevâya bağlı kaldıkça ya altın ya kadındır yolun
Âşık ol bunlardan kurtulmaktadır kurtuluşun
Âşıka yaraşır mı tevhîd yolunda iki kıble
Ya kendi hevâna uy ya kazan rızâsını dostunun

Hiçbir değeri yok kralların kapımızda
Miskin âşıktan başkası yaraşmaz şânımıza
"Ben, ben" dedikçe efendi sırrımıza eremezsin
Ki tâcımız yakışır ancak başsızların başına

(*Sevânih*, 103)

* *Aşk*, hem âşık hem de mâşûk için esrârengiz bir aynadır: Hem kendini, hem mâşûku ve hem de ağyârı {bunların dışında kalan her şeyi} gösteren bir ayna. Eğer aşkın kıskançlığı duruma hâkim olursa âşık başkasına bakamaz; mâşûkun cemâlinin mükemmelliğini aşk aynası dışında asla göremez. (*Sevânih*, 109)

* Bazen mâşûkun belâ ve cefâsı tam bir özen ve ihtimamla ve aşkın inâyetiyle âşıkın arzu toprağına atılan bir tohum olur ve bu topraktan îtizâr (özür dileme) gülü biter, tomurcuklanır ve vuslata götürür.

Ve eğer talih yâver giderse bu vuslat "*birlik*"e dönüşür. Yeter ki şimşek çakmasın, yıldırım düşmesin ve yoluna engel çıkmasın; talihi yâver gitsin. Bu yüzden, âşık, aşk yolunun tekin olmadığını anlar. Bunun için şöyle denmiştir:

Gönlümü sana verdiğimi sanıyorsan eğer bil ki
Yüzlerce kafile geçti daha önce bu yoldan

Gönlümü vuslatından şen şakrak görüyorsam da
Ayrılığın payını da görüyorum arada
Ayrılığında vuslatın nasıl gizli değilse
Vuslatında da ayrılığın apaçık bana

(*Sevânih*, 111)

* *Tevhîd*, insanın veya tâlibin nefsinde, kendini var edenin bir olduğuna, ulûhiyyette ortağı bulunmadığına dâir bilginin hâsıl olmasına çalışmaktır. Vahdet, Hakk'ın sıfatıdır. Bunun isim şekli Ahad ile Vâhid'dir. Vahdâniyyet ise, vahdetin Vâhid'le kaim olmasıdır. Çünkü bu, ancak Vâhid'le kaim olmasıyla düşünülebilir. Onunla olan nisbeti, sadece tenzîh nisbetidir. Tevhîdin bu mânâsı, tecrîd ve tefrîdin mânâsı gibidir.

Tefrîd ise, infirâdın {tekliğin} husûle gelmesine çalışmaktır. Bu öyle bir vasıftır ki mevsûfa nisbet edildiğinde, onunla mevsûf olan "*ferd*" diye isimlendirilir. "*Ferd*" olarak isimlendirildiğinde ona "*münferid*" veya "*müteferrid*" denir. Şu hâlde tevhîd, muvahhidden bir fiilin nisbeti olup, âlimin nefsinde Allah'ın bir olduğuna dâir bilgi meydana getirir. (*Fütûhât*, II, 285)

* *Tevhîd-i aklî* {aklî tevhîd} ile, tevhîd-i ef'âli {fiillerin tevhîdini}, yâni "*Lâ fâile illallah {Allah'tan başka hiçbir fâil yoktur}*" {cümlesinde ifâdesini bulan} tevhîdi kasd ediyorum. Bu mertebe çok şerefli bir mertebedir.

Şunu bil ki âlem yokken bile Vâcib-i Vücûd'a şehâdet ediyordu. Çünkü âlem, yokken de var olması tercîh edilmişti, ayn-ı sâbitti o {Hakk'ın ilminde mevcûddu} ve Hakk onu yok hâlde iken de kendisini dinlemek ve itâat etmekle sıfatlandırmıştı.

Yokken onları görmek Hakk'a muhâl değildi. Bundan dolayı mümkünâttan hiçbiri yokluktan varlık sahnesine çıktıklarında bunu asla inkâr etmedi. Ancak âlem içerisinde sadece tabîatının perdesinin hâkim olduğu bu insânî mevcûd inkâr etti ve bazı şeyleri O'na ortak koştu.

Allah onu, aslında sadece kendisine şâhid olan bir tek Rabb'e kulluk etmek, dinleyip itâat edecek bir yapıda yaratmıştı. Mâbûd {Allah} bu tabîat perdesini ona bir gayb olarak yarattı. Böylece onlardan bir kısmı, bir olan Allah yerine, {tabîat

perdesinin etkisiyle) gözüyle görmeye alışık olmasından dolayı, semâvî âlemden {gök âleminden} yıldızlar veya süflî âlemden unsurlar ya da bunlardan oluşan gözüyle görüp müşâhede edebildiği birtakım maddî varlıkları kendisine rabb edindi, nefsi bununla sükûn buldu. Edindiği bu ilâhın, Hakk'a şâhidlik ettiğini ve kendisine O'ndan daha yakın olduğunu vehmeder. Allah'a ﷻ yaklaştırsın diye onun hizmetinde bulunup ona kulluk eder. (*Fütûhât*, III, 301)

* *Yaksalar bir yerde on şem'i eger*
Birbirinin gayrıdır kılsan nazar

Birbirinden fark yokdur nûrda
Nûruna baksan şeb-i deycûrda

Ger fişürde olsa yüz sîb ü enâr
Yek olur ol 'add olundukda şümâr

Kısmet-i tâdâd yokdur mânîde
Rütbe-i âdâd yokdur mânîde

İttihâd-ı yâr-ı yârân hûbdur
Mânî-i sûret aceb mergūbdur

Mahv u ifnâ eyler isen sûreti
Eyledin tahsîl-i genc-i vahdeti

Sende kudret yok inâyât-ı Hüdâ
Mahv ider eltâfına canlar fedâ

Cümleye oldu inâyet eyleyen
Kullara feyz ü hidâyet eyleyen

Miinbasıt bir gevher idik ser be ser
Reste-i pâ vü ser idik ser be ser

Nûr ile rahşân idik çün âfitâb
Saf idik ekdârdan mânend-i âb

Sûrete geldi çiin ol nûr-i basît
Oldu meşhûd-ı 'aded zıll-i halît

Ber-tarâf olsa zılâl-i muhtelif
Nûr olıırdu vahdet ile muttasıf

Belki kābil idi tafsîl-i saded
Lîk havfım lagziş-i pâ-yı hıred

(*Mesnevî*i, I, 28)

* Bir yere görünüşte, şekil ve sûret bakımından, her biri öbüründen ayrı on tane mum getirseler...

Sen, yüzünü mumların aydınlattığı yere çevirsen, bu on mumun her birinin nûrunu, öbürünün nûrundan ayırd etmek imkânsızdır.

Eğer sen, yüz tane elma, yüz tane de ayvayı sayarak bir yere toplar, sonra bunların hepsini sıkar, sularını çıkarırsan yüz sayısı kalmaz, hepsi de bir olur.

Mânâlarda bölüm, sayı yoktur. Mânâlarda ayırd ediş, tek tek sayış olamaz.

Dostun dostlarla buluşması hoştur. Sen de mânâyı yakala, eteğinden tut, sûret, görünüş inatçıdır, serkeştir.

İnatçı sûreti, görünüşü eziyetle, riyâzetle erit ki, onun altında gizlenmiş bulunan vahdet hazînesini görebilesin.

Sen o inatçı sûreti eritemez isen, kulu, kölesi olduğum Allah, inâyeti ile, merhameti ile onu eritir. (Not: Ey Hakk âşıkı, sen dînî ve insânî vazîfelerini yap. "*Gönül göziim açılmadı, kesret görüşünden kurtulamadım*" diye ümîdsiz olma. Esirgeyen ve acıyan Allah, hiç ummadığın bir zamanda, sûrete, şekle bağlılığı senden giderecektir. Şefik Can)

Bu baş gözü ile görünmez, ancak gönül gözü ile hissedilir. Çünkü o, hem kendini gönüllere gösterir, hem de dervişin dünyevî hâdiselerle yırtılmış olan gönül hırkasını diker de onu aşk ve irfân yoluna düşürür. (Not: Mûtezile inancında olanlar, Allah'ı görmenin imkânsız olduğuna inanırlarken, sünnet ehli, Peygamberimizin "*Ayın ondördüncü gecesi, ayı semâda gördüğünüz gibi Rabb'inizi göreceksiniz*" hadîsine göre Hakk'ı görmenin mümkün olduğu kanaatindedirler. Hakk, kendi âşıklarına, kendini müşâhede etme lütfunda bulunur da, böylece Hakk'dan ayrı düşmenin verdiği ümîdsizliği, kalb kırıklığını giderir, onların gönül yaralarını tedâvî eder. Ezelî inâyeti ile ona yardım eder. Şefik Can) (*Mesnevî*, I, 46)

Biz bütün kâinâta, tek bir cevher hâlinde yayılmıştık, orada hepimiz de başsızdık, ayaksızdık. (Not: Ezelde, bütün rûhların bir kaynaktan geldiklerini anlatmak için Hz. Mevlânâ'nın "*Tek cevher hâlinde yayılmıştık*" diye buyurması Peygamber Efendimiz'in şu meâldeki bir hadîsinden mülhemdir: "*Allah'ın ilk yarattığı beyaz bir inci idi.*" Bu beyaz inciye "*Hakîkat-i Muhammediyye*" deniliyor. "*Rûhların Rûhu*", "*Nûrların Nûru*", "*Akl-ı küll*" "*Kalem-i küll*", "*Kalem-i âlâ*" da tâbîr ediliyor. Bu cevher, bileşlik olmayan bir cevher idi. Mahlûkların hepsi bundan yaratıldı. Bütün yaratıklar bu cevherde, elsiz ayaksız ve birbirinden farksız bir hâlde bulunuyordu. Şefik Can)

Bu âlemde görülen bölünmeler, tefrikalar, imtiyâzlar o âlemde yoktu. Biz o âlemde Ahadiyyet Mertebesi'nde, güneş gibi her tarafa nûr saçan bir cevher idik. Su gibi berrak ve saf bir hâlde bulunuyorduk. (Not: Cenâb- Hakk'ın, Gayb-ı Mutlak'ın meydana çıkmayan, belirmeyen ilk zuhûr mertebesine ârifler, "*ahadiyyet mertebesi*" demişlerdir. Bu mertebeye "*Gaybü'l-gayb {bilinmeyenin bilinmeyeni}*" ve "*Kenz-i Mahfî {gizli hazîne}*" de denir. Allah fikrinin kalbde zuhûr ve tecellîsi olan

feyz de *feyz-i akdes* ve *feyz-imukaddes* diye ikiye ayrılır. Allah'ın ahadiyyet sıfatının tecellîsi olan feyz-i akdes, Allah'ın kendi kendine tecellî etmesi ve âyân-ı sâbiteyi var kılmasıdır. Feyz-i mukaddes ise varlıkların vücûda gelmesine sebeb olan Allah'ın isimlerinin tecellîsidir. Şefik Can)

O güzel ve latîf nûr sûrete gelince, şekle bürününce, kal'a burçlarının gölgeleri gibi sayılar meydana geldi.

Burçları mancınıklarla yıkın da, birbirinden bölünenlerin, ayrılanların arasındaki fark kalksın (Not: Kal'a burçları, insanların maddî varlığı, benliği ve gururudur. Şefik Can)

Ben bu sırrı etraflıca açıklamayı, anlatmayı çok isterdim, ama, zayıf akıllı birisinin ayağının kaymasından, inkâra düşmesinden korkuyorum. (*Mesnevî*$_2$, I, 47)

* *Cümle şey hâliktır illâ vech-i Hakk*
Vech-i Hakk'da hâlik olmaktır ehak

Kim olursa vech-i Bâkî'ye sezâ
"Küllü şey'e hâlikün" olmaz cezâ

Geçdi "lâ"dan oldu "illâ"da bil
Kim ki "illâ"da ola fânî değil

Ol ki mâ vü men dise der-gâhda
Redd olur yok kadri bâb-ı şâhda

(*Mesnevî*$_1$, I, 120)

* Allah'ın Zât'ından başka her şey fânîdir. Madem ki O'nun Zât'ında yok olmamışsın, artık varlık arama.

Kim bizim Zât'ımızda, hakîkatimizde yok olursa, "*yok olmak*"tan kurtulur, beka bulur.

Çünkü o "*illâ*"dadır; "*lâ*"dan geçmiştir. Makamı "*illâ*"da olanlar ise yok olup gitmez, yani Hakk'da fânî olamaz. (Not: Tevhîdi bildiren "*Lâ ilâhe illallah*" cümlesinde kabûl ve inkâr kelimeleri bir arada geçer. "*Lâ ilâhe*" dediğimiz zaman, Allah'tan başka tanrı inkâr edilir. "*İllallah*"da ise Allah'ın varlığı tasdîk ve kabûl olunur. İşte bu tevhîd kelimelerini söyleyenlerden bir kısmı Allah'tan başka tanrıyı inkâr eder de, "*Yalnız Allah vardır*" demez. Böyle kişiler "*Lâ*"dan geçmiştir. "*İllâ*"da takılıp kalmıştır. Hâlbuki, kurtuluş yolunu bulan mü'min; Allah'tan başka tanrıyı değil, kendi de dâhil olmak üzere, Allah'tan başka ne varsa her şeyi inkâr eder, onları yok bilir. Şefik Can)

İşte bu yüzdendir ki, kim Hakk kapısında "*ben*" ve "*biz*" diyerek varlık iddiâ ederse, o kapıdan kovulur, "*Lâ*" makamında dolaşır durur.(*Mesnevî*$_2$, I, 196)

* "*Tevhîd, kıdemi hadesten ayırd etmektir.*" Bu sözle Cüneyd, tevhîdin, Kadîm

olanla sonradan olan, Hâlık ile mahlûku birbirinden ayırmak olduğunu anlatmıştır. (*Furkān*, 87)

* Tevekkül, tevhîd üzerine binâ edilir. *Tevhîd* birkaç tabakadır: Birincisi, kalbin Allah'ın birliğini "*Allah'tan başka ilâh yoktur, O birdir ve ortağı yoktur, mülk O'nundur, hamd de sadece O'na mahsûstur, O her şeye kadirdir*" diyerek tasdîk etmesidir. Delîlini bilmeden bu sözü tasdîk etmek avâmın îtikadıdır.

İkincisi, muhtelif varlıkları görmek, ama bunların sadece bir olan Allah'tan sudûr ettiğini bilmektir. Bu ise mukarrabûnun makamıdır.

Üçüncüsü, insanın basîreti, Allah'tan başka fâil olmadığını görebileceği şekilde açılınca, O'ndan başkasına nazar etmez. Korkusu O'ndan olur, O'ndan ümîd eder, sadece O'na güvenip dayanır. Çünkü, hakîkatte fâil sadece O'dur. O her şeyden münezzehtir, her şey O'nun emrindedir. Ekinin bitmesinde yağmura güvenmediği gibi, yağmurun yağmasında buluta, geminin hareket etmesinde de rüzgâra güvenmez. Çünkü işlerin meydana gelmesinde sebeblere dayanmak cehâlettir. Kendisine hakîkatin kapıları açılan kimse, rüzgârın kendi kendine esemeyeceğini, onu estirecek bir gücün mutlaka olması gerektiğini bilir.

Kulun, deniz yolculuğunda sağ sâlim karaya çıkmasını rüzgâra bağlaması, boynunun vurulması için krala getirilen, sonra onun affına mazhar olan, sonra da {af emrinin yazıldığı} mürekkeb, kâğıt ve kaleme teşekkür etmeye başlayan ve "*Bunlar olmasaydı ben kurtulamayacaktım*" diyerek kalemi görüp, kalemi tutan eli görmeyen kimsenin yaptığı işe benzer. Bu büyük bir cehâlettir. Kalemin bu husûsta bir vazîfesi olmadığını bilen kimse ise kaleme değil, yazana teşekkür eder. Allah'ın bütün yarattıklarına hâkimiyeti, kâtibin elindeki kaleme hâkimiyetinden daha büyüktür. Sebebleri var eden ve istediğini yapma gücüne sâhib olan Allah'ı noksanlıklardan tenzîh ederim. (Kudâme, 354)

* *Tevhîd*, mehabbet makamlarının en husûsî olanıdır. Çünkü Sevgili ancak onunla taayyün eder. O mücmeli açıklar, mühmeli tâyîn eder, sevgi yönünü ayırd eder, özü kabuktan temizler. (*Ravza*, 414)

* *Tevhîd*, Allah'ı hudûstan {yaratılmışlık belirtilerinden} tenzîh etmektir. İlk inceliği, avâmın tevhîdi olup, şehâdet mânâsına gelir. Bundan maksad da şirki ortadan kaldırmaktır. Kıble onun üzerine dikilmiştir. Onunla canlar korunmuş, onunla kanlar ve mallar muhafaza edilmiştir.

İkinci inceliği, havâssın tevhîdi olup, hakîkatlerle sâbit olan tevhîddir. Bu da zâhirî sebebleri ortadan kaldırmak, aklî münakaşalardan sıyrılıp şevâhidle {müşâhedelerle} alâkadar olmaktır. Fenâ ilmiyle ıslah edilir, cem ilmiyle berraklaşır.

Üçüncüsü, Hakk'ın kendisini, hak ettiği şekildeki tevhîdidir. Allah sûfîlerden bir tâifeye bu tevhîdin sırlarından bir kısmını göstermiştir. Onları kendisini vasıflamaktan dilsiz, anlatmaktan aciz kılmıştır. İşâret eden ancak şuna "*işâret*"

eder ki tevhîd, hudûsu ortadan kaldırmak ve kıdemi {Allah'ın ezeliyetini} isbât etmektir. O, zamanın ve mekânın işâret ettiği ve sebeblerin sınırladığı her şeyin ötesindedir. (*Ravza*, 497)

* *Tevhîd*, izâfetleri {her türlü mensûbiyeti} düşürmektir. (*Buğye*, 6)

* *Makamât*, mürîdin birinden diğerine yükselerek, saadet için arzulanan gaye olan tevhîd ve mârifete varıncaya kadar devam eder. Mürîdin bu tavır içinde yükselmesi gerekir. Bütün makamların aslı itâat, ikrar ve onlardan önce de îmân ve bunlarla beraber devam eder.

Netîceye varma konusunda bir âcizlik veya halel vâkî olursa, bilsin ki, bu daha önce vâkî olan {başka} bir şeyden dolayı gelmiştir. İnsânî havâtırda ve vâridâtta da durum böyledir. Bu sebeble mürîd, diğer fiillerinde nefsini muhâsebe etmeye ve onların hakîkatlerine nazar etmeye muhtaçtır. Çünkü, amellerden netîcelerin elde edilmesi zarûrî olduğu gibi, hatalardan dolayı eksikliğin olması da zarûrîdir. Böylece mürîd bu {makamı} bulur. (*Buğye*, 18)

* Ey şerefli oğlum! Bu fakîrin küçüklüğündeki îtikadı, *tevhîd* ehlinin meşrebi olan *tevhîd-i vücûd*du. Fakîrin babası[ks] da zâhir yönü îtibâriyle bu meşrebde, bâtın yönü îtibâriyle de sürekli olarak keyfiyetsiz tam bir teveccühün varlığıyla bu yolla meşgul oluyordu. "*Fakîhin oğlu da yarı fakîhtir*" hükmüne göre, bu fakîr de ilim bakımından bu meşrebden pek çok haz almış, benim için bu meşrebden büyük bir lezzet hâsıl olmuştu.

{Bu hâl,} Allah'ın beni hâlis ikrâmıyla, irşâd mâdeninin hazreti, irfân ve hakîkatler mazharı, {Allah'ın} râzı olduğu dînin destekleyicisi Şeyhimiz, Efendimiz ve Kıblemiz Muhammed Bâkî Billâh'a[ks] ulaştırana kadar devam etti. Allah onun sırrıyla bizi de takdîs eylesin. O, bu fakîre Nakşibendî tarîkatını öğretti. Bu miskîne bol bol mükemmel teveccüh bahşetti. Tarîkat-i Âliyye ile meşgul olmaya başladıktan sonra kısa bir süre içinde bana tevhîd-i vücûdî kapıları açıldı. Bu keşf husûsunda bende bir aşırılık hâsıl oldu ve bu makamın ilim ve mârifetlerinden pek çok şey zuhûr etti. Hatta bu makamın inceliklerinden bana açılmayan tek bir şey bile kalmadı. Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'nin ilim ve mârifetlerinin incelikleri görünür hâle geldi. Onun *Fusûs*'ta açıklamış olduğu *tecellî-yi zâtî* ile şereflendim.

O, bu mertebenin, urûcun nihâyeti {yükselişin sonu} olduğuna, bu mertebeyle alâkalı olarak, bu mertebeden sonra adem-i mahzın {mutlak yokluğun} geldiğine inanmaktaydı. (*Mektûbât*, I, 41)

* Bu tecellînin, Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'nin tafsîlâtıyla {bütün ayrıntılarıyla} hâtem-i velâyete {velîlerin mührüne, sonuncusuna} mahsûs olduğu ilim ve mârifetlerinin tamamı bende hâsıl oldu. Bu tevhîdde vaktin sekri ve hâlin galebesi son noktaya ulaştı. Ben de Hazret-i Hâce, yani Şeyh Bâkî Billâh'a {karşılaşmış bulunduğum} bazı ârızları bir mektubla bildirdim. Mektuba, sekr lafızlarıyla dolu olan {aslında bir beyitten ibâret bulunan} şu mısraları da ilâve ettim:

Eyvah
bu yol kör bir milletin yolu
kâfirler ve münkirler milletidir milletimiz
küfür ve îmân
saçı ve gülyüzüdür o güzel perinin
küfür ya da îmân
aynı yola çıkar her ikisi de

Bu hâl uzun bir süre, aylarca, hatta yıllar yılı devam etti. Sonra, Hakk'ın ﷻ sonsuz olan inâyeti gayb penceresinden zuhûr arsasına geldi. Matlûbun yüzüne lâ keyfî {nasılı olmayan} ve lâkeyfiyyet {keyfiyetsizlik} örtüsü inmişti. İttihâd ve *vahdet-i vücûd*dan haber veren ilimler kesilmeye ve yok olmaya başladılar. Yazılmış bulunan bu makamda açılan ihâta {her şeyi kaplama}, sereyân {füyûzât, akış}, kurb {yakınlık} ve maiyyet-i Zât {Zât ile beraberlik} perdelendi. Sonra, sözü edilen {vahdet-i vücûda dâir bu} nisbetlerde olduğu gibi Hazret-i Sânî'nin ﷺ âlemle beraber sâbit olmadığına dâir olan yakîn, yakîn yoluyla bilinir hâle geldi. Aksine, -Allah sâylerini meşkûr etsin- hakîkat ehlinin nazarında kabûl edildiği gibi, O'nun ihâta ve kurbu, sadece ilmi yönüyledir. O, eşyânın hiçbirisiyle birleşmiş değildir. O, Allah'tır ﷻ, âlem de âlemdir. O, her türlü nasıllık ve keyfiyyetten münezzehtir.

Âlem ise, farktan {farklılaşan yaratışlardan} kıdeme {yaratılış öncesine} kadar keyfiyyet tertîbine göre tertîb edilmiştir. Dolayısıyla âlemin keyfiyyetten münezzeh olduğu, keyfiyyetle keyfiyyet tertîbini kuranın aynı olduğu, *Vâcib*'in mümkünâtın ta kendisi olduğu, Kadîm'in hâdisle aynı olduğu gibi görüşler ileri sürmek doğru değildir.

Adem {yokluk}, mümkün olan ademin mümkün olan özünü asla ortadan kaldırmaz. Aklen ve şer'an hakîkatlerin değişmeye uğraması da imkânsızdır. Birinin diğerine hamledilmesinde hiçbir yönden isâbet yoktur. Çünkü bu her bakımdan imkânsızdır. Şeyh Muhyiddîn ve takibcileri tarafından Vâcib Zât hakkında söylenen şeyler acâibdir. *Zât*, hiçbir hükmün altına girmemiş, mechûl ve mutlak *vücûd*dur {varlıktır}.

Bununla beraber onlar, ihâta, kurb ve maiyyet-i Zât'ı sâbit görmüşlerdir. Bu hüküm, Zât için, O'nu yücelten ve tenzîh eden bir hükümden başka bir şey değildir. Bu husûsta doğru görüş, ulemânın söylediği kurb ve ilmî yakınlıktır.

Tevhîd-i vücûdîye aykırı olan ilim ve mârifetlerin ortaya çıkması fakîr için tam bir ıstırâba yol açmıştı. Bu tevhîdin ötesinde daha yüce bir şey olmadığını sanıyordum. Bu sebebden dolayı da, benden bu mârifeti, yani tevhîd-i vücûdî mârifetini almaması ve bu hâlimin üzerindeki perdenin tamamıyla kalkması için Yüce Allah Teâlâ'ya boyun eğerek, gönlü kırık bir hâlde duâ ediyordum.

Derken, hâldeki hakîkat ve merâmdaki açıklık, makamın gerektirdiği şekilde ortaya çıktı ve şunlar mâlûm hâle geldi: Âlem her ne kadar sıfatlara ait kemâlâtın

görüldüğü ve isimlerin zuhûr ettiği tecellîgâhlar olsa da, tevhîd-i vücûdî ehlinin ileri sürdüğü gibi mazhar câhirin (zuhûr edilen şey zuhûr eden şeyin) aynı, gölge de aslın kendisi değildir. (*Mektûbât*, I, 42)

* Bil ki bu Tarîkat-i Âliyye mensûblarına sülûk esnâsında câhir olan *tevhîd* iki kısma ayrılır: *Tevhîd-i şuhûdî* ve *tevhîd-i vücûdî*.

Tevhîd-i şuhûdî, Vâhid'in müşâhedesi, yani sâlikin müşâhede ettiği varlığın Vâhid'den başka bir şey olmamasıdır. Tevhîd-i vücûdî ise, sâlikin, mevcûdun bir olduğunu bilmesi ve buna îtikad etmesi, O'nun dışında kalan varlıkların ise yok olduklarına inanması ve böyle sanmasıdır. O'ndan başkasının yok olduğuna inanmakla beraber, onların, bu Vâhid'in tecellîgâhı ve mazharları olduğuna inanır.

Tevhîd-i vücûdî ilme'l-yakîn, tevhîd-i şuhûdî ise ayne'l-yakîn kabîlindendir. Bu tevhîd, bu tarîkatın zarûrî usûllerinden biridir. Böylece fenâ hâli, tevhîd-i şuhûdî olmadan tahakkuk etmez, tevhîd-i şuhûdî tahakkuk etmeden de ayne'l-yakîn müyesser olmaz. Bütün istîlasıyla ahadiyyet müşâhedesi, O'ndan başka hiçbir şey görmemeyi gerektirir. Tevhîd-i vücûdî ise böyle değildir, yani zarûrî değildir. İlmü'l-yakîn, bu mârifet olmadan da elde edilebilir. Çünkü ilme'l-yakîn, başlangıçtaki gâyesi îtibâriyle O'ndan başka her şeyi nefy etmeyi gerektirmez. Bu hâl, Vâhid'in, istîla yoluyla bilinmesinin hâkim olduğu vaktin ve O'nun dışındaki her şeyin ortadan kaldırılmasını gerekli kılar. (*Mektûbât*, I, 56)

* "*Ene'l-Hakk* (*Ben Hakk'ım*)" sözünün mânâsı şudur: "*Hakk O'dur, ben değilim.*" Çünkü o kişi, nefsini görmediğinden, O'nu isbât etmiştir. Yoksa, nefsini Hakk'dan ayrı bir varlık hâlinde gördüğünden dolayı kendisinin Hakk olduğunu söylemiş değildir. Çünkü böyle bir söz küfürdür. *İsbât*ın olmamasının *nefy*i gerektirmeyeceği, bunun da *tevhîd-i vücûdî*nin ta kendisi olduğu söylenemez. Ama şöyle denilebilir:

"*İsbâtın olmayışı nefyi mutlaka gerekli kılmaz. Çünkü bu makam, hayret makamıdır. Burada hükümler tamamen düşmüştür. 'Sübhânî…' cümlesinde de, söyleyenin kendisinin değil, Hakk'ın tenzîhi söz konusudur. Çünkü nefsi, tamamıyla nazarından düşmüştür. Orada hiçbir hüküm taalluk etmez.*"

Bu ve benzeri sözler, *ayne'l-yakîn* makamında bulunan kişilerden zuhûr eder. Bu makam hayret makamıdır. Bu makamdan hakka'l-yakîn mertebesine yükseldiği zaman, bu ve benzeri kelimelerden çekinir ve îtidâl sınırını aşmazlar. (*Mektûbât*, I, 57)

* *Tevhîd-i vücûdî*'yi ilk olarak açıkça ortaya koyan Muhyiddîn b. Arabî'dir. Daha önce gelen meşâyıhın ibârelerini, *tevhîd*i anlatıp ittihâddan haber vermiş olsalar bile, bunları *tevhîd-i şuhûdî*ye haml etmek mümkündür. Hakk'dan ﷻ başka hiçbir şey görülmediği için bazıları (*şatahât* cümlesinden olmak üzere) "*Mâ fî*

cübbetî sivallah {Cübbemin içide Allah'tan başka hiçbir şey yoktur}", bazıları "*Sübhânî mâ âzame şânî {Kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir}*", bazısı da "*Leyse fi'd-dâri gayrî {Evde benden başka hiç kimse yoktur}*" demişlerdir. Bütün bunlar rü'yet-i Vâhid {Vâhid olan Allah'ı görmek} dalından toplanan çiçeklerdir. Bunlarda Vâhid'le alâkalı olarak tevhîd-i vücûdîye delâlet eden hiçbir şey yoktur. *Vahdet-i vücûd* meselesini bablara, fasıllara ve daha alt başlıklara ayıran, onu sarf ve nahiv ilimleri gibi tedvîn eden Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'dir. Hatta o, bu bahisler arasında bulunan bazı çetrefilli mârifetleri kendisine tahsîs etmiş ve şöyle demiştir: "*Hâtem-i nübüvvet, bazı ilim ve mârifetleri hâtem-i velâyetten alır.*" O, hâtem-i velâyet-i Muhammediyye ile kendisini kasd etmektedir. Şârihler, bu cümlenin açıklanması sadedinde şöyle demişlerdir: "*Sultan hazînedârından bir şey alsa ondan ne eksilir?*"

Hülâsa *fenâ* ve *beka*nın husûle gelmesinde ve *velâyet-i sugrâ* ile *velâyet-i kübrâ*nın elde edilmesinde tevhîd-i vücûdîye ihtiyaç yoktur. Aksine fenânın tahkîki sırasında mâsivânın {Allah dışındaki her şeyin} unutulmasının mümkün olması için gereken şey tevhîd-i şuhûdîdir. Üstelik, sâlikin bidâyetten nihâyete sülûk edip de kendisinde tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinden hiçbirinin asla zuhûr etmemesi, bilakis bu ilimleri inkâr edecek noktaya gelmesi bile imkân dâhilindedir.

Bu fakîre göre de, sülûku, bu mârifetler zuhûr etmeksizin mümkün olan kişinin yolu, bu mârifetlerin zuhûruyla sülûk eden kişinin yolundan daha kısadır. Yine bu {şuhûdî} yolun çoğu sâlikleri matlûba ulaşırken, bu yolun dışında kalan yolların çoğu sâlikleri de yolda kalırlar. Bunlar, denizden bir damla görürler, asıl yerine gölgeyle birleşme vehmine düşerler, böylece bu vuslattan mahrûm kalırlar.

Ben de bu mânâyı çeşitli tecrübelerle anladım. Doğruyu ilhâm eden Allah'tır ﷻ. Bu fakîrin de seyri her ne kadar ikinci yoldan olmuş ve tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinin zuhûra gelmelerinden bol miktarda haz almışsa da, hâline Hakk'ın ﷻ inâyeti şâmil olduğundan ve seyri de mahbûbî seyir olduğundan, O'nun yardım ve inâyetiyle bu yolun vâdî ve çöllerini geçti, gölgeler mertebelerini aştı ve yine Allah Teâlâ'nın tevfîk ve yardımıyla asla ulaştı.

Ancak {kendisi irşâda ehil olup da}, irşâd arayanlara muâmelesi vâkî olunca, diğer yolun vuslata daha yakın ve elde edilmesinin daha kolay olduğunu gördü. "*Bizi bu hidâyete ulaştıran Allah'a hamd olsun! Eğer O'nun hidâyeti omasaydı, biz bu yolu bulamazdık. Rabb'imizin resûlleri hakkı getirmişlerdir.*" [Ârâf, 7/43] (*Mektûbât*, I, 287)

* *Tenbîh:* Yapılan tahkîkten anlaşılmıştır ki mevcûdât, her ne kadar müteaddid ve O'ndan başka her şey mevcûd ise de, *fenâ* ve *beka*nın tahakkuk etmesi, velâyet-i sugrâ ve velâyet-i kübrânın elde edilmesi mümkündür.

Fenâ, sivânın {Allah'tan başka her şeyin} yok sayılıp, kökten ortadan kaldırılması değil, unutulmasıdır. Fenânın gereği, mâsivânın yok olması ve bir hiç mesâ-

besine indirilmesi değil, kaybolmuş görülmesidir. Bu kelâm zâhir olmakla beraber, havâssın pek çoğundan gizli kalmıştır. Peki avâma ne demeli? Çünkü onlar, *tevhîd-i şuhûdî*yi *tevhîd-i vücûdî*nin aynı sanarak, *vahdet-i vücûd* mârifetini tarîkatın şartı hâline getirmişlerdir. Bunun nihâyetinde, vücûdun çokluğu görüşüne inananları da hem sapmış, hem de saptırıcı olarak kabûl etmişlerdir. Hatta bunların büyük bir çoğunluğu, Hakk'ın ﷻ mârifetinin, tevhîd-i vücûdîye münhasır olduğunu düşünmüşler ve vahdeti kesret aynalarında müşâhede etmenin, bu husûstaki kemâlâttan geldiğini sanmışlardır. (*Mektûbât*, I, 288)

* *Tevhîd-i vücûdî* {vücûdî tevhîd}: Zevk, şevk, vârid, vüzûh-ı esrâr-i maiyyet ve sıhhat {Hakk'la beraber olma sırlarının açıklığa kavuşması ve sıhhati}, gaybet, istiğrâk, raks, semâ, vecd ve tevâcüddür. Bunların hepsi kalbin latîfesinin seyrindedir. Bunun seyri öncelikle imkân dâiresindedir. Cezb, huzûr, cem'iyyet, vâridât, kevnî keşf, rûhları keşf, misâl âlemini keşf, mülk âlemini seyr bu dâirenin husûsiyetlerindendir. Mülk âlemi feleklerin altında bulunanlardan, melekût âlemi ise melekler, rûhlar, cinler ve semânın üstündekilerden ibâret olup bunların hepsi imkân dâiresine dâhildir. Hârikulâde görünen bu tür şeyler imkân dâiresinin alt yarısında müşâhede edilir. Buna "*âfâkî seyr*" derler.

Asıl kemâl-i huzûr, cem'iyyet, kuvvetli cezbeler, isim ve sıfatların gölgelerinin seyri ile, ilâhî fiillerin tecellîlerinin seyrinden ibâret olan ikinci dâirede hâsıl olur. Bunlar, velâyet-i suğrâ {en küçük velâyet} dâiresinin isimleridir. Kalbin velâyet-i suğra dâiresine ulaşmasının alâmeti, üst seviyedeki makamlara olan teveccühünün yok olması, altı yönü ihâta etmesi, yüce Allah'la benzersiz maiyetini {beraberliğini} benzersiz idrâkle mevcûdiyetinin bütün âlemi kapladığını müşâhede etmesi ve vücûdî tevhîdin sırlarını keşfetmesidir. Bu müşâhede sâlikin çokça ibâdet etmesi, mücâhedeleri, sevdiği ve alıştığı şeyleri terk etmesi, devamlı zikir ve tefekkür, hakîkî Mahbûb'una olan aşk ve mehabbetinin galebesi sebebiyle zuhûr eder.

Kalbin cezbeye gelerek Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi gibi, bütün bu mücâhedeler ve nefsin arzularını terk etmesi, Hz. Peygamber'in ﷺ sünnetine uygun olursa, sâlikin bâtınını mâsivâdan arıtır, kalbini gaflet kirlerinden öyle temizler ki onun bâtını artık Allah'ın vâcib olan isim ve sıfatlarının gölgelerinin aksettiği ayna olur. Ama miskin bir âşık olan sâlik Mahbûb'unu görmemiştir. O'nun aşkı ona, O'nun sıfatlarını düşünmek ve aynadaki gölgelerini seyretmekle ulaşmıştır. Bu sebeble o şathiyât ile konuşur, Mahbûb'unun sûretini bâtınının aynasında görür, gaybet hâline girerek dehşete düşer. Sırrına, vuslat hayâli düşer, aşırı susuzluğu sebebiyle, asılla gölgeyi ayıramaz hâle gelir.

İşte bu durumda, ittihâd ve ayniyyetten söz eder ve bu iddiâyla ortaya çıkar. Bu rü'yet hâli öyle bir noktaya varır ki kendini göremez olur, açıktan açığa "*Sübhânî {kendimi tenzîh ederim}...*" ve "*Ene'l-Hakk {ben Hakk'ım}*" demeye başlar. Kudsî hadîste şöyle vârid olmuştur: "*Kulum beni nasıl tanırsa, ben ona öyle muâmele*

ederim." Bu hâlde olan kul, içinde bulunduğu bu hâlden kurtulunca artık ayıplanmaz, Allah'ın meczûb velîlerine dâhil olur. (*Câmi'*, 64)

* *Tevhîd*, lugatte bir şeyin bir olduğuna hükmetmek ve bir olduğunu bilmektir. Birini şecaata nisbet ettiğin zaman "*Onu teşci ettim*" dediğin gibi, birini tek olmakla vasfettiğin zaman da "*Onu tevhîd ettim*" dersin. Hakîkat ehline göre tevhîd ise, Allah'ın Zât'ını, aklen tasavvur ve zihnen tahayyül edilebilen her şeyden tecrîd etmektir. Allah'ın bir olması demek, Zât'ından inkısâmı, Zât ve sıfatlarından da teşbîh ve şirki kaldırmaktır {Allah'ı yaratılmışlara benzetmemek ve O'na ortak koşmamaktır}...

...*Tevhîd*in bir ibâresi, bir de mânâsı vardır. İbâresi *ihlâs* kelimesi, mânâsı da o ibâre husûsunda ihlâsın ta kendisidir. Bu da, ibâresinin hatırlanmasıyla, iki dünyâdan ve beşerî vasıflardan sıyrılmaktır. (*Câmi'*, 153)

* Ebu'l-Feyz Zünnûn Mısrî'ye[rh] *tevhîd*in ne olduğu sorulunca şu cevâbı vermişti: "*Tevhîd, Allah'ın eşyâyla imtizâc etmeyen {eşyânın içine girmeyen, onun tabîatına karışmayan} kudretini, eşyâ ile bütünleşmeyen yaratışını bilmek, her şeyin sebebinin Allah'ın yaratması olduğunu ve O'nun yaratmasında bir bozukluk bulunmadığını bilmendir. Yüksek olan göklerde ve alçak olan yeryüzünde Allah Teâlâ'dan başka müdebbir yoktur. Senin vehim ve tasavvuruna her ne gelirse gelsin, Allah ondan farklıdır.*" (Nebhânî, II, 215)

* Onun *tevhîd*i tâdâd {saymak, tesbîh çekmek}, benim tevhîdim ise ifrâddır. Eğer sen ifrâd denizinde gark olup, sâhilde ifradla berâber olmak istiyorsan tevhîdini O'nsuz olarak O yap. Bu takdîrde ara'nın ara'lığı kaybolup gider. *Gayn*ın noktasını *eyn*'siz {*nerede*siz, mekânsız} olarak *ayn*dan kaldır. Gayb ve huzûr mertebesinde *butûn*un {bâtın olmanın} karşılığı *zuhûr*dur.

Dakîka {İncelik}: Vâhid {olan Allah}, senin tevhîdinle bir olmaz. O her zaman birdir... Zâten âlim de aslında hiç kimsenin kimseyi tevhîd etmediğini bilir.

Allah'ım! Seni olduğundan başka şekilde tavsif etmekten tenzîh ederim. Sen'den başkası Sen'i hakîkî mânâda tevhîd edemez. Allahım! Sen öyle muhteşemsin ki, seni, lâyık olduğun şekilde medh ü senada bulunamayız...

...*Tevhîd-i Zât* {Zât'ın tevhîdi}, ahadiyyetin ezelde müşâhedesiyle olur. bunun hakîkati, vâhidiyyetin ebedini müşâhede etmekle görülmez. Çünkü ahadiyyet-i cem' mertebesinde ilk tecellî ancak ahadiyyetledir.

Vâhidiyyet farkının taayyün etmesindeki ikinci tecellî ise vâhidiyyetle olur. İşte bu sebeble, müşâhede edilenin açığa çıkması için müşâhedeler farklı farklıdır. (*Kavânîn*, 6)

* *Tevhîd-i hüviyyet* {hüviyyet tevhîdi}: Hüviyyet tevhîdinin mâhiyeti idrâk edilemez. O kendisini O olması, O'nunla bulunması ve O'na ait olması bakımından

tevhîd eder ve bunun mâhiyeti de O'nu tevhîd edene gizli kalır. Hakîkatte sınır yoktur.

Dakîka: İnkârdan sonra isbât etmek {"*Lâ ilâhe illallah*" demek} avâmın tevhîdinde bulunduğu gibi, {tevhîdde} Hû {O} işâreti {"*O*" diyerek işârette bulunmak} havâss tevhîdinde bulunur. Bunun için bu tür işâret, "*muhâdara-i ıyân mertebesi*"nde bulunanların tevhîdi olmuştur. Bu ifâde delîl ve burhân makamında geçerlidir.

Hakîkat: Kâinâtla delîl gösterme makamında kalan kimseye müşâhede kapıları kapalı kalır. Akıl sâhibi olsa bile öz yerine kabukla yetinir. Görmüyor musun ki, hitâbın işâreti, kapıda bekleyenle kerâmet sâhibleri arasında ne kadar farklı. (*Kavânîn*, 8)

* Nihâyât {son mertebeler}, mârifet, fenâ, beka, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem' ve *tevhîd*dir. (*Rihle*, 207)

* *Tevhîd*, Allah'ın ahadiyyetinin kemâli ve vahdâniyyetinin tahkîki sûretiyle Muvahhed'in {Tevhîd Edilen'in, Birlenen'in}, doğmamış, doğurmamış tek varlık olarak kabûl edilmesi; teşbîh {benzetme}, tasvir {şekil sâhibi sayma}, tekyîf {mâhiyetini açıklama} ve temsîle {herhangi bir şeyin dengi olduğunu kabûl etmeye} düşmeden, O'nun zıddı, ortağı ve benzeri olduğunun ve O'ndan başkasına ibâdet edilebileceğinin reddedilmesidir...

...Zamanında {şerîat ve tarîkat imamı} iki tâifenin müftüsü Şeyh Mustafa Necâ tevhîd hakkında şunları söylemiştir: "*Şerîatta tevhîd, Zât ve sıfatlarında Allah'ın tek olduğuna inanmak ve mâbûd olarak sadece onu tanımaktır. Hakîkat ehline göre tevhîd, Allah'ın Zât'ını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrîd etmektir.*" (*Rihle*, 215)

te'vîl (تأويـــــل) {tefsîr} * *Tevîl*, şerî kanunların şekillerini aslına ve kendine ait mânâlarına döndürmek ve gerçekleri bu sûretlerin altından keşfetmektir. (*Heyâkil*, 104)

* *Tefsîr*, âyetlerin nazil olması, durumları, kıssaları ve nüzûl sebebleriyle ilgili bir ilimdir. Ehil olmayan kimselerin bu alanda görüş bildirmeleri, söz söylemeleri mahzurludur. Çünkü bu husûsla ilgili haberleri bilmek gerekir.

Tevîl ise, âyetlere Kitâb ve Sünnet'e uygun olarak mânâ vermektir. Tevîl, anlayış sâfiyeti, bilgi seviyesi ve Allah'a yakınlık durumuna göre farklılık gösterir. (*'Avârif*, 20)

teyakkuz (تيقّظ) {bk. **gaflet-teyakkuz**}

te'yîd (تـــــأييد) {tesdîd} * *Tesdîd*, maksada çabuk ulaşabilmek için irâdeyi harekete geçirmektir. Rüşd târîfle tenbih {dikkat uyandırmak}, tesdîd harekete

geçirmek için bir yardım ve destek; *teyîd* ise işini içeriden basîretle, dışarıdan da sımsıkı tutarak takviye etmektir. (*Mîzân*, 90)

te'yîd-i i'tisâmî (تـــــأييد إعتصامي) * *Teyîd-i îtisâmî* {îtisâm teyîdi}, sırat-ı müstakîm üzere olabilmek için Allah'ın ipine dört elle sarılmak sûretiyle takviye etmektir. (Sofyavî, 207)

tezekkür (تذكّر) {bk. **tefekkür ve tezekkür**}

tezkiye-i nefs (تزكية النفس) * *Tezkiye-i nefs*e {nefsin arındırılmasına} giden yol, temiz ve kâmil nefslerden sâdır olan fiillerin itiyâd hâline gelmesidir. Öyle ki bu fiiller, zaman geçtikçe tekrar edilerek alışkanlık hâline geldiklerinde, nefsten sağlam bir tavır olarak sâdır olmaya başlarlar. Bu fiillerin, tabîat gibi kişide âdet hâline gelmesi gerekir ve istenir. Bu durumda kişiye daha önce ağır gelen iyilikler hafif gelmeye başlar. Meselâ, kendisi için cömertlik ahlâkını arzu eden kişinin yolu, cömert kişinin fiiliyle meşgul olmayı üzerine almaktır. Bu da malı dağıtmaktır. Bu fiil kendisi için kolay hâle gelinceye kadar, bu konuda gayret etmeye devam eder ve böylece kişi bizâtihî cömert hâle gelir. Bunun gibi, kendisine kibir hâkim olan ve tevâzû ahlâkını elde etmek isteyen kişinin yapması gereken de, zaman geçtikçe sürekli olarak mütevâzî kişilerin fiillerini yerine getirmeye çalışmaktır. (*Mîzân*, 55)

* Sabrın hakîkati, nefsin itminâna ermesiyle; onun itminâna ermesi, *tezkiye-i nefs* ile {nefsin arındırılmasıyla}; tezkiye-i nefs ise, tevbe etmekle ortaya çıkar. Nefs tevbe-i nasûh ile tezkiye edildiği {samîmî bir şekilde tevbe ederek temizlendiği} zaman, ondaki bütün tabiî çirkeflikler gider. Sabır azlığı, nefsin içindeki çirkefliklerden, bunlar sayesinde {doğru olan şeyden} yüz çevirmesinden ve isyân etmesindendir.

Tevbe-i nasûh nefsi yumuşatır ve onu çirkef tabîatından çıkarıp yumuşamaya sevk eder. Çünkü nefs, muhâsebe ve murâkabe ile berraklaşır, onun tutuşan ateşi ise hevâya uymakla söner. Yine nefs, itmi'nân hâliyle rızâ mahal ve makamına ulaşır, kaderin akışı karşısında mutmain olur. (*'Avârif*, 280)

tıbb-ı rûhânî/tabîb-i rûhânî (طب روحاني / طبيب روحاني) * Bu, kalblerin kemâlâtı, âfetleri, hastalıkları ve tedâvîsi, sağlık ve îtidâlini muhâfaza etme ve hastalıklardan koruma ilmidir.

Tabîb-i rûhânî ise, tıbb-ı rûhânîyi bilen, irşâda ve tekmîle gücü yeten ârif şeyhtir. (Kâşânî, 65; *Câmi'*, 88-89)

tılsım/tılsım-ı kutbî (طلسم / طلسم قطبي) * *Tılsım*a, {kök harfleri îtibâriyle} kendisi ters çevrildiği için bu isim verilmiştir. Yani tılsım kendisini vekil kılan herkese

musallat olur {hâkimdir}*. Her hâkim kılınan şey, hâkim kılınmaya devam ettiği müddetçe tılsımlı demektir. Bundan dolayı tılsımda, akıllara hâkim kılma husûsu yoktur.

Bunun en kuvvetlisi şudur: Tılsım, kesîf ilâhî haberler ve nebevî ilimleri kabûl eden akılları, o akıllar bu haber ve ilimlerin te'vîli ve mîzânı altına girmedikçe terk etmez. Tılsım bu mesabede olmadıkça, akıllar onu kabûl etmez. Bu, âleme hâkim kılmanın en zor şeklidir. Bu tılsımın sâhibi himâye altındadır. Allah hakkında ona pek çok ilim verilmiştir. Ona fikir hâkim olmuştur. Allah, fikri ona, kendisinini düşünüp de herhangi bir işi sadece Allah ile bilmesi için hâkim kılmıştır. Aksi durumda bu hâkim kılınan şey ona *"Ey akıl, bensiz Allah'ı bilemezsin!"* der.

Diğer bir tılsım da hayâldir. Allah, onu mânâlara musallat etmiştir {hâkim kılmıştır}. Hayâl, mânâları; kendilerindeki mânâya tam olarak yerleşmemiş, fakat kendisine mânî bir durum da bulunmayan bir mânâyı ortaya çıkarabildiği maddelerle bezer.

Üçüncü bir tılsım, âdetlerin tılsımıdır. Allah onu nâtık nefslere musallat etmiştir. Bunlardan bir şey kaybolduğunda, üzerinde, taleb ettiği ve sâhib bulunduğu bir saltanat ve bir tesîr kuvveti cereyan eder. İnsanlar ancak bu üç tılsımın yükselmesiyle temâyüz edebilirler. (*Fütûhât*, III, 227)

* Kendisi enmûzec feleğinin merkezi ve tasarruf madenlerinin kutbu olan *tılsım-ı kutbî* {kutub tılsımı}, tılsımların ilkidir. Nakış sûretleri kutub tılsımıyla kaimdir. Böyle olmasaydı hükümlerinin vuku ve sübûtuna çare olamazdı. Kutub tılsımının tahkîki olmasaydı, menkuş heyetin zuhûruna imkân olmazdı. O tılsım bir aynadır ki, onun dâiresine mukâbil bir heykel {kalıp, şekil} tasavvur etmezsen, ayna aksini veremezdi. Karşısında bir sûret olmasaydı, aynada aksin belirmesine nereden imkân olacaktı? Aynada karşılıksız bir sûretin var olmasına imkân olmadığı gibi, böyle bir sûretin aynadan başka bir yerde ortaya çıkması da mümkün olmaz. Ayna karşısında bir varlık bulunmaktayken bile, aynada fazladan var olan şeyin aynadan başka bir şey olmasına da imkân yoktur. Çünkü ayna ondan başka bir şeyle karşı karşıya değildir ki onda başkası bulunabilsin. Hâl böykeyken, senin *"O aynada başka bir şey denen şeyi gördüm"* demen nasıl mümkün olur? (*İnsân*, I, 10)

tilmîz (تلميذ) * *Tilmîz* {talebe, öğrenci}, bazen huzûrda bulunur ve bazen gaib olur; bazen hata ve bazen de isâbet eder. Tilmîz, kendisi için {hocasına} bir mensûbiyet meydana gelen; dirâyet tahkîkini elde edemese bile, kendisini rivâyete adayan kimsedir. Tilmîz kapı önünde durur, {ilim öğrenmek için} arkadaşlarının tümünden ayrı kalır. Bazen mevsim ve bayramlarda olsa bile, ilmini artırma ve sık

---

* Arab imlâsında *"tılsım"* kelimesinin tersi *"musallıt (bir şeye musallat olan, hâkim kılınan)"* ya da *"musallat"* şeklinde okunabilmektedir (ed. notu).

tekrarlamanın fazîletine ermiştir. Tilmîz yazar, kaydeder {öğrendiklerini yazar}; kaydetmeye yönelir. Tilmîz zekîdir; yaklaşmaya hırs gösterir. Tilmîz nukabâyı aşmış, nücebâ arasına girmiştir. (*Kavânîn*, 100)

tûl-i emel (طول الامل) * *Tûl-i emel* {emelin uzunluğu ya da uzun emel}, âhireti unutturur, dünyâyı hatırlatır, onu güzel gösterir ve sana sevdirir. Bu durum hasedin, âhireti ertemelenin, hevâyı kuvvetlendirmenin, arzu ve istekleri çoğaltmanın ortaya çıkmasına yol açar. (*Âdâbı*, 135)

* *Tûl-i emel*, her hayrı ve tâat fiilini erteler; her şerr ve fitneyi davet eder. Halkı çeşitli musîbetlere düşüren müzmin bir hastalıktır. Şunu bil ki, tûl-i emel sâhibi olduğun zaman sende dört şey harekete geçer: Biri tâatı terketmek ve bu konuda tembellik göstermektir. Böyle hâllerde "*Günler geçse de zamanım var, yapacağım*" dersin. Davud Tâî[rh] ne kadar doğru söylemiştir: "*Vaîdden {tehdîd, cehennem} korkana baîd {uzak olan} yaklaşır. Emelini uzatanın da ameli kötü olur.*"

Yahyâ b. Muâz Râzî[rh] de şöyle der: "*Emel, her hayırdan uzaklaştırır. Tamah, hak olan her şeye mânî olur. Sabır, her türlü zafere ulaştırır. Nefs, her türlü şerre götürür.*"

İkincisi, tevbeyi terketmek ve ertelemektir. Böyle hâllerde günler geçse de, "*Daha gencim, yaşım küçük, zamanım var, tevbe edeceğim, istediğim zaman bunu yapabilecek durumdayım*" dersin. Ne zaman ki, vâde dolup da, ölüm böyle bir kişiyi avlar, amelini düzeltmeye fırsat kalmadan ecel onu zorla alır götürür.

Üçüncüsü, {mal} toplama ve âhireti bırakıp dünyâyla meşgul olmaya karşı hırslı olmaktır. Böyle bir durumda "*İhtiyarladığımda fakîr düşmekten korkuyorum*" dersin. Bazen de "*Giderek çalışamaz hâle geliyorum, bana hastalığımda, yaşlılığımda veya fakîrliğimde değerlendirebileceğim biraz mal lazım*" dersin. Bu düşünce dünyâya rağbetini, hırsını ve rızık elde etmeye karşı arzunu artırır...

Dördüncüsü kalbin katılaşması ve âhiretin unutulmasıdır. Çünkü uzun yaşamayı arzu ettiğin zaman, ölümü ve kabri hatırlayamazsın. (*Minhâc*, 32)

tum'anîne/itmi'nân (طمأنينة / إطمئنان) * *Tuma'nîne* {itmi'nân}, yüce bir hâl olup kulun aklını tercîh etmesi, îmânının kuvvetlenmesi, ilminin derinleşmesi, zikrinin duru ve hakîkatinin sâbit olmasıdır. Bunun üç türü vardır: Biri avâmın itmi'nânıdır. Zikrettiklerinde zikirleriyle tatmin olurlar. Onların bundan nasîbleri; rızıklarının genişletilmesiyle birlikte duâlarına icâbet edilmesi ve âfetlerin defedilmesidir. Nitekim Allah ﷻ şöyle buyurur: "*Ey mutmain olan nefs!*" [Fecr, 89/27] Yani, "*Allah'tan başka bir defeden ve mânî olanın bulunmadığına îmân ederek mutmain olmuş nefs*" demektir.

İkincisi, havâssın itmi'nânıdır. Çünkü onlar Hakk'ın kazâsından râzı olmuşlar, belâsına sabretmişler, muhlis ve muttakî olmuşlar, sükûna ermişler ve "*Allah korunanlar ve muhsin kullarla birliktedir*" [Nahl, 16/128] âyetiyle mutmain olmuşlardır...

Üçüncüsü, ehass-ı havâssın itmi'nânıdır. Bunlar heybet ve azametinden dolayı sırlarının, Allah'a itmi'nana ve O'nunla sekinete ermeye güç yetiremeyeceğini bilen kimselerdir. Çünkü Allah'ın idrâk olunabilecek nihaî bir sınırı yoktur. (*Luma'*, 98)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Ey nefs-i mutmainne!*" [Fecr, 89/27] *Tuma'nîne*, gözle görmeye benzer sağlam bir emniyet hâlinin kuvvetlendirdiği bir sükûn hâlidir. Bununla sekînet arasında iki fark vardır: *Sekînet*, bazen heybetin sükûn bulmasını beraberinde getirir. Tuma'nîne ise, kendisinde {heybetin zıddı olan} üns istirahati bulunan bir emniyet hâlinin verdiği sükûnettir. İkinci fark ise şudur: Sekînet, peşpeşe gelen {bir gelip bir giden} bir sıfat olur. Ama tuma'nîne, sâhibini asla terk etmeyen bir sıfattır.

Tuma'nînenin üç derecesi vardır: Birinci derecesi, kalbin Allah'ı zikr ederek mutmain olmasıdır. Bu, hâifin {korkanın} recâyla, kızgın kişinin hilmle, imtihânın sevâbla itmi'nânındır. İkinci derecesi, rûhun maksad husûsunda keşfle, şevk husûsunda huzûrla, tefrika husûsunda cem'le itmi'nânıdır. Üçüncü derecesi ise, Hazret'i müşâhede etme hâlinin lütufla, cem'in bekayla, makamın da ezelî nûrla itmi'nânıdır. (*Menâzil*, 31)

* ...*Tuma'nîne*, kaderin cilveleri altında sükûneti korumaktır... (*Âdâb*₂, 21)

* *Tuma'nîne*, gözle görmeye benzer sahîh bir emniyet hâlidir. İlk inceliği Allah'ın zikriyle kalbin itmi'nân bulması; ikincisi, mükâşefeye yönelme ve buna hazırlanma husûsundaki iştiyâkında rûhun müşâhedesinin itmi'nân bulmasıdır. Tefrika cem' içindir. Üçüncüsü, hazretin {huzûrda bulunmanın} müşâhede edilmesi sırasındaki itmi'nândır. Cem' bekaya; beka da ezelin nûruna götürür. (*Ravza*, 489)

* *Tuma'nîne*, Allah'ın kazâsına rızâ, belâsına sabır göstermektir. (*Câmi'*, 54)

* *Tuma'nîne* üç kısımdır: Avâmın itmi'nânı, Allah'ın zikri için, havâssın itmi'nânı Allah'ı zikirle, ehass-ı havâssın itmi'nânı da Allah iledir. (*Câmi'*, 61)

U-Ü

'ubbâd (عبّاد) {bk. **'âbid/ubbâd**}

'ubûdiyyet-'ubûdet (عبوديّة – عبودة) {bk. **'ibâdet-'ubûdiyyet-'ubûdet**}

'ucb (عجب) {**'ucb bi'n-nefs; 'ucb min kıbeli'd-dünyâ**}

* {Dedim ki} *"Nefsle ucub nedir?"* Şöyle cevâb verdi: *"Kişinin güzelliği, bedeninin büyüklüğü, kuvveti, aklı, ameli ve güzel sesi sebebiyle kendini beğenmesidir."* ...

...{Dedim ki:} *"Dünyâdan kaynaklanan ucub {nedir?}"* Cevâb verdi: *"Dünyâdan kaynaklanan ucub; nefsle, malla, soyla, hizmetçilerin, çocukların, kölelerin, akrabanın ve arkadaşların çokluğunu beğenmekle {ve bunlarla böbürlenmekle} olur."* (*Ri'âye*, 223)

* İki büyük âfet vardır: Riyâ {ikiyüzlülük} ve *ucub* {kendini beğenme}. Ucub, bazen kendi tâatına insanları karıştırmak sûretiyle olur. Bu şekilde olursa, ibâdet ifsâd edilir. Bazen de bundan kaçar, nefsini kınar, {ancak} bu şekilde nefsini beğenmiş olur, böylece ibâdeti yine boşa gider. (*Minhâc*, 5)

* *Ucb*un esası, yapılan sâlih ameli büyük görmektir. Kulun, sâlih amelin yüceliğini Allah'tan başka bir şeyle, insanlarla, nefsle birlikte düşünmesidir. Âlimlerimiz şöyle der: *"Bazen ucub, bunların üçünü, bazen ikisini bazen da birini düşünmek sûretiyle olur."* Ucbun zıddı minnettir. (*Minhâc*, 73)

ufk-ı a'lâ (أفق أعلى) * *Ufk-ı âlâ* {en yüce ufuk}, rûh makamının sonu, ahadiyyet ve ilâhiyyet hazretidir {mertebesidir}. (Kâşânî, 31; *Câmi'*, 76)

ufk-ı mübîn (أفق مبين) * *Ufk-ı mübîn* {apaçık ufuk}, kalb makamının sonudur. (Kâşânî, 31, *Câmi'*, 76)

'ukāb (عقاب) * *Ukab*, kalem olup, o da İlk Akıl'dır. (*Istılâh*, 537)

* *Ukab* {kartal takım yıldızı}, onlara göre bazen "*İlk Akıl*", bazen de "*Küllî Tabiat*" olarak ifâde edilir. Onlar, nefs-i nâtıkayı, "*verkâ {güvercin ya da kumru}*" olarak adlandırmışlardır.

İlk Akıl, ukab gibi, nefs-i nâtıkayı süflî âlemden alıp ulvî âlemin, kudsî fezânın zirvesine çıkarmıştır. Tabîat ise onu almış, süflî âleme götürmüştür. Çoğu kere her ikisi için de "*ukab*" tâbîri kullanılır. Aralarındaki fark karîneler yoluyla anlaşılır. (Kâşânî, 131; *Câmi'*, 90)

{Ayrıca bk. **'akl-ı evvel; nefs-i nâtıka; verkâ'**}

uknum (أقنوم)

* *Bir iken üç oldu mahbûbum*
Nasıl üç uknum olduysa tek uknum olan Zât

Yani şair şöyle demek istiyor: Hıristiyanların "*ekânim-i selase*" dedikleri, {hatalı olarak} Rabb-Oğul-Rûhü'l-Kudüs üçlemesinin bir olduğunu iddiâ etmelerinde olduğu gibi, aded ayn'da çokluğu doğurmaz {bütün olan Bir parçalanmaz}. Bize indirilen şerîatta O Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: "*İster Allah diye çağırın, ister Rahmân, O'nu hangi isimle çağırırsanız çağırın {O da, isimleri de birdir}...*" buyurdu, hemen ardından da şöyle ayırd etti: ..."*Bütün güzel isimler O'nundur*" [İsrâ, 17/110] Böylece {O'nu ve tüm isimlerini} tekleştirdi. Biz Azîz Kur'ân'ı inceledik ve gördük ki, onda geçen her şey şu üç ana isim etrafında dönüp durmakta ve bunlara izâfe edilmektedir: Allah, Rabb ve Rahmân. Mâlûmdur ki bütün bunlarla kasd edilen bir tek ilâhtır. Geri kalan bütün isimler bu isimlerin -bilhassa Allah isminin- sıfatları olarak geçer. (*Tercümân*, 46)

'ukūbât (عقوبات) * *Ukubât* {cezâlar} dört türlüdür: Azabla, helâkla, imsakla ve hicâbla olan cezâ. Azabla yapılan cezâ, haramların işlenmesinden kaynaklanır. Helâk şeklindeki azab, istenen şeyi acele istemekten kaynaklanır. Bazen bunun yerini endîşe alır, ardından helâk gelir. İmsak cezâsı, aşırı güvenli olmaktan kaynaklanır. Hicâb cezâsı ise tâat yapanlara hastır. Bu da sû-i edebden kaynaklanır. (*Câmi'*, 38)

ulûhiyyet (ألوهيّة) * Ahadiyyet, isim ve sıfatların, hem te'sîri hem de te'sîr alanlarıyla birlikte yokluğunu gerektirir. Vâhidiyyet ise Hakk'ın ﷻ isim ve sıfatlarının zuhûruyla âlemin fenâsını, rubûbiyyet âlemin bekasını, *ulûhiyyet* beka aynında âlemin fenâsını, fenâ aynında da bekasını gerekli kılar. İzzet Hakk'la ﷻ halkın arasındaki münâsebetin defini gerektirir. Kayyûmiyyet Allah'la ﷻ kulunun arasındaki nisbetin doğru şekilde tâyîn edilmesini ister. Çünkü kayyûm, bizâtihî var olan {zâtıyla kaim}, başkalarının varlığı kendi varlığına bağlı olan demek olduğuna göre, burada ifâde edilenlerin hepsinin gereğinin yerine gelmesi kaçınılmaz olur.

Binaenaleyh deriz ki, ahadiyyet tecellîsi yönünden bakılınca ne sıfat, ne de isim görülür. Vâhidiyyet tecellîsi cihetinden bakılınca ise halk yoktur. Çünkü her varlığa şekil verme yönünde kudretinin zuhûrunu ifâde eden bir sıfattır. Rubûbiyyet tecellîsi yönünde de Hakk ﷻ ve halk vardır. Hakk'ın ﷻ ve halkın vücûdu için bu sıfat gereklidir. Ulûhiyyet tecellîsi yönünde ise sadece Hakk ﷻ vardır. Ama onun sûreti halktır ve ancak halk vardır. Onun mânâ ciheti ise Hakk'tır. İzzet tecellîsinde ise kulla Allah ﷻ arasındaki nisbet kalkar. Kayyûmiyyet cihetinden bakılınca Rabb sıfatının varlığı için Rabb olarak kabûl edilecek bir Zât'a ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Rabb sıfatının var olabilmesi için de kendisine Rabb'lık yapılacak varlığa ait sıfatların var olması gerekir. {Deriz ki,} zâhir ismi cihetinden bakılınca, O eşyânın aynıdır. Bâtın ismi cihetinden bakılınca ise eşyâ onun aynı değildir. (*İnsân*, I, 12)

* Vücûd hakîkatlerinin hepsine ve o hakîkatleri mertebelerinde muhâfaza etmeye "*ulûhiyyet*" denir. "*Vücûd hakîkatleri*" ifâdesiyle mezâhirle zâhirin hükümlerini yâni "*Hakk*" ile "*halkı*" kasd ediyoruz. İlahî mertebelerle kevnî mertebelerin hepsinin muhtevâsı ve bunların her birinde vücûd mertebelerinin hakkını vermek ulûhiyyetin mânâsıdır. "Allah" o mertebe sâhibinin ismidir. Bu isim, Vâcibü'l-Vücûd ve tekaddes hazretlerinin Zât'ından başkasına verilemez. Zât'ın zuhûr yerlerinin en yücesi ulûhiyyet mazharıdır. Çünkü ulûhiyyetin, her mazhar üzerine küllî ihâtası ve mutlak şümûlü ve her vasıf ve isim üzerine de saltanatı vardır. *Ulûhiyyet* Ümmü'l-Kitâb'dır. Kur'ân *ahadiyyet*, Furkān ise *vâhidiyyet*tir. (*İnsân*, I, 23)

* *Ulûhiyyet*in eseri görülür, kendisi görülmez. Hükmü bilinir, resmi görülmez. Zât ise gözle görülür fakat vasfı bilinmez. Zât'ı açıkça görürsün, ama bunu idrâk için yeterli izahı bulamazsın. Görmüyor musun? Bir adamı gördüğün vakit bilirsin ki, o adam birçok sıfatlara sâhibdir. O adamda sabit bulunan vasıflar, senin ilim ve îtikadınla meydana gelir. Onu müşâhede edemezsin. Ama zâtına gelince kendine özgü heyetiyle açıkça görürsün. Fakat o zâtta, vâkıf olmadığın diğer sıfatları bilmezsin. Çünkü olabilir ki o adamın belki bin tane vasfı vardır ama onlardan sana pek azı ulaşmış olabilir. Velhâsıl, zât görülür, ama sıfatlar mechuldür. Sıfatların ancak eserini {izlerini} görebilirsin. Ama vasfın kendisini görmek elbette mümkün değildir.

Bunu bir misâlle anlatacak olursak, cesur bir adamın muhârebe ânında, sadece ikdâmını {cesurca yürüyüşünü} görürsün. Bu ikdâm şecâat değil, şecâatin eseridir. Kerîm olan kimsenin ihsânını görürsün. Bu görülen, keremin kendisi değil, eseridir. Çünkü sıfat, zâtta gizlidir. O sıfatın ortaya çıkmasına imkân yoktur. Eğer bu mümkün olsaydı, sıfatın zâttan ayrılması da mümkün olurdu. Oysa bu mümkün değildir. Bu sırrı anla.

Ulûhiyyetin bir sırrı daha vardır: "*Şey*" ismi kendisine verilen eşyânın her biri ulûhiyyetin saltanatı altına dâhil olan eşyânın her birini zâtında ihtivâ eder. Bu konuda kadîm olsun hâdis olsun, mevcûd olsun mâdûm olsun her şey eşittir. (*İnsân*, I, 24)

* Ahadiyyet, vâhidiyyet ve ulûhiyyet arasındaki fark ise şudur: Ahadiyyet sıfatında isim ve sıfatların zuhûru yoktur. O, zâtî olarak Sırf Zât'tan ibârettir. Vâhidiyyet sıfatında, isimlerin ve sıfatların te'sîr sahasına göre zuhûrları vardır. Ancak bu zuhûr, Zât'ın hükmüyle olur. Zât'tan ayrı bir hüküm ile değil, ancak böyle olunca diğer varlıklar birbirinin aynı olur.

Ulûhiyyet sıfatında, isimler ve sıfatlar neyi gerektiriyorsa o şekilde zuhûr eder. Böylece zıtlar belirir. Meselâ: Mün'im, Müntakim'in, Müntakim de Mün'im'in zıddı olur. Geriye kalan diğer isim ve sıfatlar da aynı şekilde zuhûr eder. Meselâ, ahadiyyet, ulûhiyyet sıfatında ahadiyyetin gerektirdiği hükümle zuhûr eder. Vâhidiyyet de aynı şekilde zuhûr eder. Çünkü ulûhiyyet hepsinin tecellî şeklini kapsar. Her tecellînin hükmü ne ise onu meydana getirir. Zira ulûhiyyet her hak sâhibinin hakkını vermenin tecellî ettiği makamdır.

Ahadiyyet "*Ancak Allah vardır, O'nunla beraber hiçbir şey yoktur.*" sözünün tecellî yeri; vâhidiyyet ise "*Şu anda O, nasılsa öyledir*" sözünün tecellî yeridir. "*O'nun Zât'ından başka her şey yok olacaktır.*" [Kasas, 28/88] İşte bu hükmün îcâbıdır ki ahadiyyet, vâhidiyyetten daha üstündür. Çünkü ahadiyyet Sırf Zât'tan ibârettir. Ulûhiyyet ise ahadiyyetten üstündür. Çünkü ahadiyyetin hakkını ulûhiyyet verir. Zira ulûhiyyet her hak sâhibinin hakkını verme makamıdır. Bu yüzden isimlerin en yücesi, en şumûllüsü ve en yükseğidir.

Ulûhiyyetin ahadiyyete üstünlüğü, bütünün parçaya olan üstünlüğü gibidir. Ahadiyyet sıfatının diğer Zâtî tecellîlere üstünlüğü, kökün dallara olan üstünlüğü gibidir. Vâhidiyyet sıfatının diğer tecellîlere üstünlüğü de cem'in fark'a üstünlüğü gibidir. (*İnsân*, I, 27)

* *Rahmâniyyet*, isim ve sıfatların hakîkatlerinin zuhûrundan ibârettir. Rahmâniyyet, zâtî isimler gibi Zât'a mahsûs şeyleri ihtivâ ettiği gibi, mahlûkata bakan hakîkat ve sıfatları da ihtivâ eder. Alîm, Kadir, Semî ve vücûdî hakîkatlara taalluk eden sıfatlar gibi. Rahmâniyyet, Hakk'ın mertebelerinin hepsine verilen isimdir. O mertebelerde halk mertebelerinin iştirakı söz konusu değildir. Bu sebeble rahmâniyyet, ulûhiyyetten daha husûsî bir mânâ ifâde eder. Çünkü rahmâniyyet, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın tek olduğu sıfatına mahsûs olarak tektir.

Ulûhiyyet ise hem Hakk'ın, hem de halkın hükümlerini içine alır. Onun için umûmiyyet ulûhiyyete, husûsiyet ise Rahmâniyyete aittir. Bu îtibârla rahmâniyyet ulûhiyyeten daha güçlüdür. Çünkü Rahmâniyyet, zâtın illiyet {yücelik} mertebesinde zuhûr etmesi ve deniyyet {aşağılık} mertebesinde ise mukaddes olmasından {temiz olmasından, zuhûr etmemesinden} ibârettir. Bu yüzden Zât'ın muhtevâ itibâriyle yüce mertebelere mahsûs zuhûru ancak rahmâniyyettir.

Rahmâniyyet mertebesinin ulûhiyyete nisbeti, şekerin şeker kamışına nisbeti gibidir. Şeker, şeker kamışında bulunan yüksek bir mertebedir; kamış ise hem şekeri, hem de başka kimyevî maddeleri içinde bulundurduğu için, delâleti daha

umûrnidir. Bunu göz önünde bulundurarak "*Şeker, şeker kamışına nisbetle daha üstündür*" diye düşünürsen, rahmâniyyet, ulûhiyyetten üstün olur. Şâyet kamışın hem şekeri, hem de başka kimyevî maddeleri içermesini düşünerek, "*Kamış üstündür*" dersen, ulûhiyyet rahmâniyyetten üstün olur.

Rahmâniyyet mertebesinde zâhir olan isim Rahmân ismidir. Çünkü bu hem zâtî isimleri, hem de nefsî sıfatları içine alır. Nefsî sıfatlar yedi tanedir: Hayat, ilim, kudret, irâde, kelâm, sem' ve basar. Zâtî isimler ahadiyyet, vâhidiyyet, samediyyet, azamet, kuddûsiyyet gibi Zât'a mahsûs isimlerdir. Bu zâtî isimler sadece Vâcibü'l-Vücûd, Melik-i Mâbûd olan Hakk'ın Zât'ına mahsûstur. Rahmâniyyet mertebesinin Rahmân ismine mahsûs olması, rahmetin Hakk ve halk mertebelerine şâmil olması îtibâriyledir. Rahmetin Hakk mertebelerinde zuhûru, halk mertebelerinde zuhûruna sebeb olmuştur. Bu yüzden, bütün mevcûdâta şâmil olan rahmet, Rahmâniyyet Hazreti'ndendir. (*İnsân*, I, 27)

* *Merâtib-i vücûd*dan biri de *ulûhiyyet*tir. Ulûhiyyet, sırf zuhûrdan ibârettir. Bu ise vücûd hakîkatlerine hakkını vermektir. İşte kesret, bu mertebeden ortaya çıkar. Vâhidiyyette olduğu gibi o mertebenin zuhûr yerlerinin hiçbiri diğerinin aynı değildir. Bilakis, her şey orada birbirinden tamamen ayrıdır. İşte buradan "*vücûd kesretinin neş'eti*", "*ilâhî taayyünler hazreti {mertebesi}*", "*cem'ul-cem'*", "*esmâ ve sıfâtın meclâsı {tecellî yeri}*", "*ekmeliyyet hazreti*", "*mertebe-i merâtib {mertebeler mertebesi}*" diye isimlendirilmiştir. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, mertebelerin tamamının orada temeyyüz hükmüyle zuhûr edip ortaya çıkmasından dolayıdır {yani o mertebede isimler birbirinden ayırd edilmeye başlarlar}. İşte bu mertebe, esmâ, sıfât, şuûn, îtibâr ve izâfetlerin her birinin hakkını tam ve kâmil olarak verir. (*Merâtib*, 15)

* "*Ulûhiyyet...*" Zât'ın, esmâ, sıfât ve fiillerinin hepsini içine alan mertebenin adıdır. ..."*me'lûhu gerektirir.*" Me'lûh {ilâh edinen, ilâha kulluk eden}, varlık yönüyle âleme verilen isimdir. Me'lûhiyyeti cihetiyle âlem, sıfat ve fiillerin bütün gerekleriyle beraber Hakk'ın Zât'ının zuhur yeridir. Çünkü âlemin mevcûdiyeti, hem zâtı ve hem de mâhiyetiyle ârızdır. Dolayısıyla Hakk'ın Zât'ını sıfat ve fiillerinin gerekleriyle birlikte izhâr etmiştir.

"*Rubûbiyyet ise...*" rubûbiyyet, sadece bütün isim, sıfat ve fiilleri toplayan mertebenin adıdır. ..."*merbûbu gerektirir.*" Merbûb {rabb edinen, Rabb'e kulluk eden}, meydana geldikten sonra kazandığı vasıflarla beraber âlemin ismidir. Âlem, merbûbiyet sıfatı îtibâriyle sıfatların ismine mazhar {zuhûr yeri} olmuştur, o isim de "*Rabb*" ismidir. "*Eğer böyle olmasaydı...*" yani ulûhiyyet me'lûhu, rubûbiyyet de merbûbu gerektirmeseydi, ne me'luh ve ne de merbûbdan herhangi birisi mevcûd olurdu. Me'lûh ve merbûbdan herhangi bir şey mevcûd değilse, ulûhiyyet ve rubûbiyyetin herhangi bir yönü gerçekleşmemiş olur.

Ulûhiyyet ve rubûbiyyet, babalık ve peygamberlik gibi suyun varlığına bağlı olmak yönünden izâfî olan işler cinsinden kendi varlıklarıyla tahakkuk ettikleri

zaman, merbûbun ..."*aynı olmaz*", yani merbûbun tahakkuku olmaz. ..."*onlara*" yani ulûhiyyet ve rubûbiyyete, ..."*ancak onunla olurdu*" yani me'lûh, merbûb ve âlem ile tahakkuk ederdi. ..."*vücûd ya da takdîr bakımından böyledir.*" Demek ki âlemin bilfiil var olması veya varlığının mukadder olması bir ve aynıdır.

"*Hakk, Zât'ı itibâriyle âlemlere muhtaç değildir. Ama rubûbiyyet böyle değildir...*" yani rubûbiyyet için böyle bir şey söz konusu olamaz. ..."*O bu hükme tâbî değildir...*" Yani âlemlerin varlığına muhtaç olmama hükmüne tâbî değildir, ulûhiyyet de böyledir. ..."*O zaman, geriye emir {durum} kalmıştır...*" emir, yani ilâhî {ilâha ait} durum demektir. "*{Bu emir de} rubûbiyyetin gerektirdiği ile, zâtın âleme muhtaç olmaması arasındaki iştir. Rubûbiyyet, hakîkat ve ittisâf üzere bu Zât'ın aynından başka bir şey değildir.*" Eğer rubûbiyyet, Zât'tan sadece bir yönüyle ayrı olsaydı, Zât ahadiyyet îtibâriyle âlemden müstağnî, rubûbiyyet îtibâriyle ise ona muhtaç olmaya müstehak olurdu. (Sofyavî, 207)

'umûm (عموم) * *Umûm*, sıfatlar konusunda vâkî olan ortaklıktır. (*Istılâh*, 539)

umûr-ı külliyye (أمور كلّية) * *Umûr-i külliye* {küllî işler}, kul ile Allah arasında, birbiriyle irtibâtlı olan ortak sıfatlardır. "*Eğer bu sıfatların aynlarında varlıkları yoksa...*" yani kendilerinin hâricî bir varlıkları yoksa, ..."*bunlar şübhesiz zihnî bakımdan mâlûm ve mevcûd olurlar.*" Zihnî mânâda vücûdları vardır. "*Bunlar bâtınî sıfatlardır.*" Mâkule {düşünülebilir} olmaları sebebiyle hariçte mevcûd olmaları mümkün değildir. Fakat bunlar "*aynî vücûddan gitmezler*" yani ayrılmazlar. "*Onların*" yani küllî işlerin, ..."*hükmü ve eseri vardır.*" Çünkü bu küllî işler, ilâhî isimlerin sûretleridir. Bu sebeble bunlar "*bütün vücûd-i aynî sâhibi olanların*" illeti olmuştur. Zâten küllî işler, hâricî vücûd îtibâriyle ..."*onun aynıdır, gayrı değildir.*" Birbiriyle irtibâtları son derece incedir. İrtibâtın kemâl ve nihâyeti ittihâddır. (Sofyavî, 27)

usûl (أصول) * Yedi *usûl*ümüz vardır: Allah'ın Kitâb'ına sarılmak, Resûlullah'a ﷺ uymak, helâl yemek, başkalarına eziyet etmemek, günâhlardan sakınmak, tevbe, hakları yerine getirmek. (*Luma'*, 289)

* *Usûl*ümüz yedi tanedir: Farzları edâ etmek, haramlardan sakınmak, mâsivâyla irtibâtı kesmek, fakîrliğe yanaşmak, istemeyi terk etmek, elde olanı başka bir zaman için biriktirmemek, her zaman için sadece Allah'a yönelmek. (*Luma'*, 289)

* *Usûl* kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar; kasd, azın, irâde, edeb, yakîn, üns, zikir, fakr, gınâ ve makam-ı murâddır {murâd makamıdır}. (*Menâzil*, 24)

* *Usûl* şunlardır: Kasd, azım, irâde, edeb, yakîn, üns, zikir, fakr, gınâ, murâd. (*Rihle*, 206)

usûl-i hükm (أصول الحكم)

* *Üç tanedir*
hüküm verme esasları
Kitâb, icmâ
Bir de
Sünnet'i Mustafâ'nın

(*Dîvân*, 60)

usûl-i kelâm (أصول الكلام)

* *Altı harekesi harflerin*
Allah izhâr etti benzerlerini
Ref', nasb ve cerr hâlleri
îrâb harflerinin harekeleri
Fetha, zamme ve kesreyse mebnî harflerin
Hazif ve mevt
aslı kelâmın
ya da sükûn alır yerini harekenin
İşte âlemin hâli
bak
ölüm içre bulunan garîb hayata

(*Fütûhât*, I, 130)

usûl-i müştereke (أصول مشتركة) * Bâtın ehlinin kalblerinin meyli, mürîdin Sünnet-i Seniye'ye bağlılığı ile bid'atlerden kaçınması ve varlığını tümüyle terk ettiği miktardadır. Zira, bu yolun önderlerinin arasında tamamının ortak usûlü, vücûdu {varlığı} nefy etmek, çokça gayret etmek, elde olana kanâat, ahitlere vefâ, yegâne mâbûd olan Mevlâ'yı müşâhede esnâsında mâsivâyı hatıra getirmemektir. Ben bütün bunların hepsini yerine getirmenizi, gücünüzün yettiği kadar zikr-i hafîye ve hulâsa olarak sunduğumuz evrâda devam etmenizi tavsiye ederim. Çünkü kalbî hastalıkları tedâvî etme konusunda en başarılı ilaç budur. Keşf ve kalb uzmanları da bunları tatbîk ederler. (*Buğye*, 244)

'uşşâk (عشّاق) * Bunlar, ilim diliyle değil, aşk ve sekr diliyle konuşurlar. (*Envâr*, I, 171)

'uşşâk-ı ilâhiyyûn (عشّاق إلهيّون) * *Uşşâk-ı ilâhiyyûn* {ilâhî âşıklar}, *"kendi imkânları nisbetinde heyûlânî, maddî bağlardan tecerrüd etmiş {soyutlanmış} insanlar"* demektir. Nitekim *"tecerrüd ederek kemâle eren"* bu insanlara *"ilâhiyyûn"* veya feleklerle benzeşen akıllar olan *"uşşâk li'l-envâri'l-ilâhiyye {ilâhî nûrlara âşık olan kimseler}"* de denir. (*Heyâkil*, 97)

'uzlet (عزلة) {bk. **halvet-'uzlet**}

ülfet (ألفة) {**'alâmet-i ülfet**} * *Ülfet*in alâmeti, {emirlere} muhâlefetin azlığı ve iyiliğin çokluğudur. (*Âdâbı*, 147)

* *Ülfet*, sevgi makamlarının ilkidir. Birçok sebebi vardır. Birincisi, mümâzecettir {kaynaşmadır}, ki ünsü ve Sevgili'nin güzelliklerinin istikrarlılığını {bu istikrar, Sevgili'nin kişideki etkisinin istikrarıdır} gerektirir. Bunun mânâsı, Sevgili'yi her türlü arzu ve dostluğa tercîh etmektir. (*Ravza*, 348)

{Ayrıca bk. **hubb**; **mehabbet**}

ümenâ' (أمناء) * *Ümenâ* {emin kişiler}, bâtınî hâllerini asla zâhirlerine yansıtmayan Melâmîlerdir. Onların talebeleri raculiyyet [fütüvvet ehlinin (Kâşânî ve *Câmi'*)] tavırlarında gezinirler... (*Istılâh*, 531; Kâşânî, 31; *Câmi'*, 5)

* *Ümenâ*, Melâmiyye'den bir taifedir. Başkasından ümenâ olmaz. Bunlar Melâmetîlerin en husûsî ve ulularıdır. Îmânın gerektirdiği mâlûm âdetler sebebiyle halkla berâber oldukları için bunların hâlleri hakkında bir şey bilinmez. Bunlar Allah'ın emirlerini yerine getiren, yasaklarından kaçınan yüksek îmân sâhibi kimselerdir. Kıyâmet gününde, dünyâda insanların bilmediği o yüce makam ve mevkîleri ortaya çıkacaktır. Resûlullah efendimiz "*Allah'ın emin kulları vardır*" buyurmuştur. Eğer Allah Teâlâ Hz. Hızır'a ﷺ, kendisinde zâhir olan bu tür şeyin Musâ ﷺ için zâhir olmasını emretmemiş olsaydı, -ümenâdan olduğu için - ondan böyle bir şey sudûr etmezdi {Bu sırların Hz. Musâ'ya açılması emri olmasaydı, Hz. Hızır'dan böyle olayların sâdır olduğunu Hz. Musâ göremezdi}.

Allah Teâlâ insana emâneti teklîf ettiğinde, insan bu teklîfi kabûl etti. Zâten aslı itibâriyle haksızlığa ve akılsızlığa meyilliydi. Çünkü insana emâneti üstlenmesi, sadece teklîf edildi. Kabûl etmeye zorlanmadı. Eğer zorlansaydı, ümenâya yardım edildiği gibi, ona da yardım edilirdi. Oysa ümenâ emaneti teklîfle değil, zorla üstlenmiştir. Kendilerine keşf hâli gelince, bildikleri gibi hareket edemezler, halktan farklı gözükmek de istemezlerdi. Aksi takdîrde kendilerine "*Şunu izhâr edin, bunu izhâr etmeyin*" denmezdi. Onlar kendilerine çizilen bu sınırda bekledikleri için bunlara "*ümenâ*" denmiştir. Bunlar sayıca diğer tabakalardan fazladırlar. Öyle ki bunlar birbirlerini hakîkî mânâda bilmezler. Her biri, arkadaşını her mü'min gibi, bir mü'min olarak düşünürler. Bu husûsiyet, sadece ümenâya mahsûs olup, başkaları için böyle bir şey sözkonusu değildir. (*Fütûhât*, II, 22)

* ..."'*Avârifü'l-me'ârif*" adlı eserin sâhibi Sühreverdî, Melâmî'yi şöyle târîf etmiştir: "*Melâmî, iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü de gizlemeyen kimsedir*" Bunu şöyle îzâh edebiliriz: Melâmîler, ihlâsı ve sevgiyi damarlarına kadar sindirmiş, sıdkı ve

fütüvveti elde etmişlerdir. Bu yüzden hiç kimsenin, kendi hâl ve amellerine muttalî olmalarını istemezler. (*Câmi'*, 5)

{Ayrıca bk. **melâmetiyye/melâmiyye**}

ümmü'l-kitâb (أم الكتاب) * *Ümmü'l-Kitâb*, Akl-ı Evvel'dir {Allah'tan ilk zuhûr eden şey olan İlk Akıl'dır}. (Kâşânî, 32, *Câmi'*, 76)

* *Ümmü'l-Kitâb*, Zât'ın künhünün mâhiyetinden ibârettir. Bu mâhiyete bazı yönleri itibâriyle "*mâhiyyetü'l-hakaik*" de denmiştir. Buna isim, nât, vasf, vücûd, adem, Hakk ve halk gibi ifâdeler kullanılmaz. Kitâb, kendisinde adem {yokluk} düşünülmeyen mutlak vücûddan ibârettir. Bu sebeble, Zât'ın künhünün mâhiyeti "*Ümmü'l-Kitâb*" olmuştur. Çünkü vücûd, Zât'ın künhünün mâhiyetinde, harflerin mürekkebde gizli olması gibidir. Harflerin isimlerinden hiçbiri mürekkebe isim olarak verilmez. (*İnsân*, I, 65)

üns-heybet (أنس – هيبة) {**'alâmet-i üns; ehl-i üns; mecâlis-i heybet; üns billâh**}

* Kendisine, "*Mehabbet hakkında ne dersin?*" diye soruldu, o da şunları söyledi: "*Sevenle sevilen arasında hiçbir engel yoktur. Seven kimse şevkinden konuşur, zevkini anlatır. Tadan bilir, fakat vasfeden vasfedilemez. Hazretinde gaib olduğun, varlığında hareket ettiğin, şuhudunda zâhib olduğun, sahvın ile sarhoşluğuna erdiğin, onun vâsıtasıyla boşluğunu doldurduğun, ondan gelen neşenle üzüldüğün şeyi nasıl vasfedebilirsin? Heybet, insanı dilsiz yapar ve konuşamaz, hayret, korkanın bir şeyi açığa çıkarmasına engel olur, gayret ise gözlerin ağyarı görmesine engel olur. Dehşet, akılları bağlar ve bir şey söyletmez, her zaman devamlı dehşet, ayrılmaz bir hayret, şaşkın kalbler, gizli sırlar ve hasta bedenler vardır... ve mehabbet, güçlü devletiyle kalblere hâkim olur.*" (*Şehîde*, 173)

* Allah ile *üns*, O'na güvenmek, O'nunla sükûnet bulmak, O'ndan yardım istemektir. Bu konuda bundan fazlasını söylemek mümkün değildir...

...*Ehl-i üns* {üns ehli}, *üns* husûsunda üç derecedir: Birincisi, zikirle ünsiyet eden, gafletten vahşet duyan, itâata ünsiyet, günâhlardan vahşet duyanlardır.

Sehl b. Abdullah'ın {Tüsterî'nin} şöyle dediği anlatılır: "*Ünsün ilk şekli kıldandır. Nefs ve organların ünsü akıl ile; aklın ve nefsin ünsü şerîat ilmiyle; akıl, nefs ve organların ünsü Allah'a ihlâsla amel etmekledir. Kul bunu gerçekleştirince Allah'la ünsiyete erer ve O'nunla sükûnet bulur.*"

Ünsün ikinci hâli, Allah ile ünsiyeti sonucu kulun, kalbini meşgul eden her türlü hâtır ve ârızlardan kurtulmasıdır. Zünnûn'a Allah ile ünsiyetin ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermişti: "*Allah seni halk ile ünsiyet ettiriyorsa, anla ki kendisiyle ünsiyetten uzaklaştırıyor.*"

Cüneyd'e Allah'la ünsiyet soruldu. O da "*Heybetle beraber malıcûbiyetin olmamasıdır*" dedi.

İbrâhîm Mâristânî ﷺ ise üns hakkında şöyle demiştir: "*Üns, kalbin mahbûbla sevinç duymasıdır.*"

Üçüncüsü, ünsle birlikte heybet, kurb ve tâzîm hâlleri bulunup, üns ehlinin ünsü göremez olmasıdır. Nitekim mârifet ehlinden birinin üns hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: "*Allah'ın öyle kulları vardır ki, kendisine karşı duydukları heybetten dolayı, onları başkalarıyla ünsiyetten alıkoymuştur.*" (*Luma'*, 96)

* Cüneyd'e *üns*ün ne olduğu soruldu, o da şu cevâbı verdi: "*Heybet hissi olmakla beraber, haşmet hissinin yok olmasıdır.*" "*haşmet hissinin yok olması*" kulun üzerinde recâ {ümîd} hâlinin havfdan {korkudan} daha ağır basması mânâsına gelir.

Zünnûn'a "*Üns nedir?*" diye soruldu, şöyle cevâb verdi: "*Âşıkın, mâşûkun yanında serbest olması, resmîliğin ortadan kalkmasıdır.*" (*Ta'arruf*, 76)

* Şiblî'ye *üns*ün ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermiş: "*Üns, kendinden sıkılmandır.*"

Zünnûn demiş ki: "*Üns makamının en alt derecesi, kulun ateşe atılması, fakat bu hâlin bile onu ünsiyet ettiğinden alıkoymamasıdır.*"

Bazıları ise şöyle demiştir: "*Üns, zikirle ünsiyetin başkalarını görmeye mânî olmasıdır.*" (*Ta'arruf*, 77)

* Şevk, bir endîşe ve sıkıntı hâlidir. Bu hâldeki kimse, izzeti mütâlaa eder ve gayb perdesi arkasındaki lütufların gizliliklerinin evsafını gözüyle görür. Bu makamda hüzün ve inkisâr {gönül kırıklığı} vardır. *Üns*, huzûrun, kudret latifelerini keşfetmeye kurb {yaklaşma} hâlidir. Bu makamda neşelenme ve müjde vardır.

Bir zât şöyle der: "*Sana bir bedel arayan yaratığa şaşarım! Onun, mâsivayla nasıl ünsiyet ettiğine şaşarım!*"

Cüneyd şöyle der: "*Sevginin kemâlinin alâmetleri şunlardır: O'nu devamlı sîrette kalbde sevinçle zikretmek, O'na neşe ve şevk duymak, O'nunla ünsiyet peyda etmek, O'nu, nefsini sevmeye tercîh etmek, yaptığı her şeye rızâ göstermek. Allah'la ünsiyet kazanmış olmanın alâmeti; halvetten zevk duymak, yalvarıştan tad almak, dünyâyı ve dünyâdakileri düşünemeyecek derecede kendini ünsiyete vermektir. Bu durum, halkla ünsiyete hamledilmeyecek ve makul olan sınırlar üzerinde tertîb edilecektir. Mehabbet, yaratılmışları sevmeye hamledilmeyecektir. Öyle olursa, düşünceleri kapsamına alır, çünkü şevk de bir düşünce hâlidir. Şevk, Sevgili'de huzûr arama ve O'na ısınma ve O'ndan tad alma, O'nda rahatlık hissetme ve O'nda hayat bulmadır.*" (*Kūt*, II, **64**)

* *Heybet* ve *üns*, kabz ve bastın üstünde iki hâldir. Nitekim kabz havfın üstünde bir mertebe, bast ise recânın üzerinde bir derecedir. Heybet kabzdan daha yüce, üns ise kabzdan daha mükemmeldir. Heybetin hakkı gaybettir. Her heybet sâhibi gaybet hâlindedir. Heybet sâhibleri gaybetteki durumlarına göre farklılık gösterirler. Kimisinin gaybeti uzun, kimisininki ise kısa sürer.

Ünsün hakkı ise sahvdır. Üns sâhibi olan herkes sahv sâhibidir. Sahv sâhibleri şürb hâllerindeki meşreb farklılıklarına göre farklılık gösterirler. Bunun için denmiştir ki: "*Ünsün en aşağı mertebesi kızgın ateşler içinde bile olsa, sâlikin üns hâlinin bozulmaması ve bulanmamasıdır.*" (Kuşeyrî, 36)

* *Üns* ve *heybet*, Hakk yolunun fakîrlerinin hâllerinden ikisi olup şu demektir: Hakk Teâlâ kulunun kalbine celâl şâhidi ile tecellî edince kulun bundaki nasîbi *heybet*, cemâl şâhidi ile kulun kalbine tecellî ettiğinde ise bundan nasîbi *üns* olur. Heybet ehli olanlar, O'nun celâlinden dolayı yorgunluk içinde, üns ehli olanlar ise, O'nun cemâlinden dolayı neş'e içinde olurlar. O'nun celâlinden mehabbet ateşiyle yanan bir kalb ile cemâlinden müşâhede nûruyla parıldayan bir kalb arasında fark vardır.

Meşâyıhtan bazıları, heybetin âriflerin, ünsün ise müridlerin derecesi olduğunu söylemişlerdir. Onun için kimin ayağı Hakk'ın huzûrunda ve vasıflarının tenzîhinde ne kadar sâbit olursa, kalbi üzerindeki heybet gücü o kadar kuvvetli olur, tab'ı da ünsten o kadar kaçar. Çünkü üns cins ile birlikte olur. Kulun Hakk ile aynı cins ve şekilden olması muhâl olduğuna göre, O'nunla beraber üns hâli tasavvur edilemediği gibi, Allah'ın halk ile ünsü de imkânsızdır.

Eğer üns mümkün olacaksa, ancak O'nun zikri ile ünsiyet mümkün olur. Onu zikretmek O demek değildir. O başkadır, zikri başkadır. Çünkü zikretmek kulun sıfatıdır.

Mehabbet husûsunda Allah'tan başkası ile üns yalancılıktır, kuru iddiâ ve vehimdir. Yine müşâhededen hâsıl olan heybet bir azamettir. Azamet ise Allah'ın ﷻ sıfatıdır. Şu hâlde durumu nefsinden nefsi ile olan kul ile, durumu kendi fenâsından Hakk'ın bekası ile olan bir kul arasında çok fark vardır. (Hücvîrî, 456)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Kullarım beni sana sorduklarında {onlara şunu hatırlat:} Ben {onlara çok} yakınım, bana duâ edenin duâlarına cevâb veririm.*" [Bakara, 2/186] *Üns, kurb*un {yakınlığın} rahatlığına işâret eder.

Ünsün üç derecesi olup ilk derecesi, şevâhidle {şâhidlerle} ünsiyettir. Bu üns, zikri güzel görmek, semâ ile beslenmek ve işâretlere vâkıf olmaktır.

Ünsün ikinci derecesi, keşf nûruyla ünsiyet etmektir. Bu üns de, evvelki üns mertebesini aşmak, heyemân kuvvetinin bu ünsü arındırması ve fenâ dalgasının bu ünse darbe vurmasıdır. Bu tür üns, bir topluluğun akıllarına hâkim olur, bir başka topluluğun da sabretme takatini ortadan kaldırır, onlardaki ilim bağlarını çözer. Bu husûsta, şu duâ yoluyla bir haber vârid olmuştur: "*Zarar verecek sıkıntı ve saptırıcı fitneden sana sığınıyor, sana kavuşmak için şevk istiyorum.*"

Ünsün üçüncü derecesi ise, kendisi hakkında hiçbir şey söylenemeyen, târîfine işâret edilemeyen ve künhüne vâkıf olunamayan hazretin müşâhedesi sırasındaki izmihlâl {silinip yok olma} ünsüdür. (*Menâzil*, 26)

* *Ünsiyet* devam edip, hâkim olarak yerleşirse, şevkin ızdırâbı onu karıştırmadığı, değişiklik ve hicâb korkusu düzenini bozmadığı zaman bu durum, söz, iş ve Allah'a münâcâtta bir genişlik, bir neş'e meydana getirir. Bazen de heybetin azlığı ve cüretkârlığından dolayı kaba söz ve hareketlerde bulundurur. Bu hâl ünsiyet makamında olanlarda görüldüğü gibi, bu makama ulaşmayan, ancak kendini söz ve hareketlerinde onlar gibi göstermeye çalışanlarda da görülebilir. Onların bu sözleri kendilerini küfre düşürebilir. (*İhyâ'*, V, 59)

* {Hâllerden} ...*üns*, Allah'ta sükûn bulmak ve bütün işlerde ondan yardım beklemektir... (*Âdâb*2, 21)

* Allah'la *ünsiyet*, halktan uzaklaşıp, Allah'ın dostlarıyla ünsiyet etmektir. Çünkü Allah dostlarıyla ünsiyet etmek, Allah'la ünsiyet etmek demektir. (*'Avârif*, 251)

* Zünnûn'a *"Üns nedir?"* diye soruldu, şöyle cevâb verdi: *"Âşıkın, mâşûkun yanında serbest olması, resmîliğin ortadan kalkmasıdır."*...

...Vâsıtî de şöyle demiştir: *"Kâinâttan bütünüyle uzaklaşmayan kimse üns mahalline varamaz."* Ebu'l-Hüseyin Verrâk ise şöyle demiştir: *"Allah'la ünsiyetle birlikte mutlaka tâzîm de bulunmalıdır. Çünkü Allah'tan başka, kendisiyle ünsiyet ettiğin her şeyin tâzîmi kalbinden kalkar. O'na olan heybet ve tâzîmin artmadıkça O'na ünsiyetin de artmaz."*...

...Harrâz şöyle demiştir: *"Üns, kurb meclislerinde rûhların Mahbûb'la {Allah'la} sohbet etmeleridir."* (*'Avârif*, 300)

* Allah'a itâat, O'nu zikretmek, kelâmını tilâvet etmek ve Hakk'a yaklaştıran diğer emirlere yapışmak gibi şeylerle ünsiyet etmek de bazen ünsten meydana gelir. Bu kadarlık bir üns de Allah'tan bir lütuf ve ihsândır. Fakat bu üns, muhiblerde olan üns hâli değildir. Üns, şerefli bir hâl olup, bâtının temizlenmesi, sâdık bir zühdle süpürülmesi, takvânın kemâle ermesi, her çeşit sebeb ve alâkalardan koparak bütün havâtırı yok etmekle gerçekleşir. Bana göre ünsün hakîkati, Cenâb-ı Hakk'ın azametini görmenin ağırlığı ile beşerî varlığın silinip süpürülerek bir kenara atılması, rûhun fetih meydanlarında serbestçe yayılmasıdır.

Ünsün, kalbi tek başına etkisi altına alan bir yönü vardır. Üns beraberindeki heybetle kalbi toparlar, onun muhtelif şeylerle olan alâkasını keser.

Heybet hâlinde olan rûhun bütün gücünü toplayarak nefsi hâkimiyeti altına alması sözkonusudur. Buraya kadar anlatmış olduklarımız Zât ünsiyeti ile Zât heybeti olup, fenâ geçidini geçtikten sonra beka makamında meydana gelir. Bu ikisi fenânın varlığını gideren heybet ve ünsten başkadır. Çünkü heybet ve üns, fenâdan önce celâl ve cemâl sıfatlarının zuhûrundan sonra ortaya çıkar. İşte bu, *telvin* makamıdır. (*'Avârif*, 301)

* Zünnûn şöyle der: *"Hayâ, geçmişte Allah'a karşı işlediğin günâhların verdiği sıkıntının te'sîri ile kalbde heybetin bulunmasıdır."*

İbn Atâ şöyle der: *"En büyük ilim heybet ve hayâdır. Kişiden heybet ve hayâ giderse onda hayır kalmaz."* (*'Avârif*, 302)

* *Heybet*, kalbde Allah'ın celâlini müşâhede sayesinde beliren izdir. Bu, celâlin cemâli olan cemâlden de kaynaklanabilir.

Üns ise, celâlin cemâli, gönülde ulûhiyyet mertebesini temâşa etmekten dolayı kulda hâsıl olan eserdir. (*Istılâh*, 532)

* *Tecellî etmedikçe kalbde Sevgili*
Safâ vermez üns ona

(*Dîvân*, 12)

* İnsanın, *kabz* ve *bast* diye adlandırılan iki hâlin bir araya geldiği birçok hâli vardır. Bunlara ister havf ve recâ, ister vahşet ve üns, istersen *heybet* ve *teennüs* (üns) bulma ya da daha başka şey söyle. İnsan ister ârif, ister temkîn, isterse telvîn sâhibi bir mürid olsun, herhangi bir vakitte, herhangi bir sebebe ve gereğe bağlı olmadan bu hâllerle vasıflanmamış olması imkânsızdır. (*Rûh*, 39)

* *"Mecâlis-i heybetin {heybet meclislerinin} sıfatları nelerdir?"* sorusuna şöyle cevâb verilebilir: *"Heybet olduğunda vakar hâsıl olur."* Allah'ın meclisini, yani Allah'ın huzûrunda oturduğunda O'nun meclisinin nasıl olduğunu sordu. Cevâb: *"Başka bir şeye iltifât etmemek, sırrın müşâhede edilenle meşgul olması, kalbi hatarâttan, aklı düşüncelerden, âzaları ise hareketten alıkoymak, güzel ile çirkini ayıramamak, kulaklarını O'na dikmiş, gözleri yere çakılmış, basîret gözü kör olmuş bir hâlde olmak, himmeti toplayarak O'nun nefsinde küçülmek, organlarını cızıltı çıkacak kadar toplamak, gözü kımıldamadan donuk bir şekilde inlemeden durmak, bast hâlinin ancak nazlandırması, Rabb'iyle sohbette bulunduğunda misâl âlemi makamından mübarek mekânda; Tûr'un sağ tarafındaki ağaçtan konuştuğu gibi bir yere bağlı olarak sohbette bulunduğunda kulağının onda olmasıdır. Bir başka hakîkate kulağını verirse Allah Teâlâ, husûsî bir yönde kendini ona bağlamışken, o O'na bağlanmamış olacağından edebsizlik etmiş olur. Bu takdîrde de heybet meclisinde bulunmamış, heybet meclisi ve fenâ sâhibi olmamış olur. Ancak o huzûr ya da istihzâr sâhibidir. Örselemez ve örselenmez, ölçüyü tamamen kaldırmaz, ona 'insan' da denmez. Çünkü insan zıtlık ve değişiklikleri bünyesinde toplar."* (*Fütûhât*, II, 103)

* *"Üns nedir?"* diye soracak olursan deriz ki: *"Ulûhiyyet mertebesinin cemâlini temâşa etmenin gönüldeki te'sîridir. Bu ise cemâlin celâli olup, heybet hâlinde iken olmaz."*...

..."*Heybet nedir?*" Deriz ki, *"O, kalbde Allah'ın cemâlini müşâhede etmektir. Sûfî tabakalarının çoğu, üns ve bastın cemâlî sıfatlardan olduğunu iddiâ ederler. Oysa böyle değildir."* (*Fütûhât*, II, 130)

* Bil ki *heybet*, kulun kalbine ilâhî cemâlin celâliyle tezahür eden bir hâldir. *"Heybet, ilâhî mertebe için Zât'a ait bir sıfattır"* diyen kimse görürsen, bil ki o doğru değildir. O, ilâhî cemâlin celâlinin kalbe tecellî etmesiyle ancak ilâhî mertebenin Zât'a ait bir izidir. Bu, kalbinde bu tecellîyi hisseden kimse için büyük bir şeydir. İfrata kaçtığında, bu hâlin vasfı kaybolur, ama kendisi devam eder. Rabb'in dağa tecellî ettiğinde, bu tecellî ile dağı paramparça etmiştir. Ancak O'nun yüceliği ortadan kalkmamıştır. Hz. Mûsâ'nın bakışı, dağın yüceliği içinde kaybolmuştur. Dağa tecellî, Hz. Mûsâ'ya yakın olmayan taraftan olmuştur. Dağ paramparça olunca Hz. Mûsâ için tezâhür etmiştir. Hz. Mûsâ yıldırım çarpmış gibi bayıldı. Zira Mûsâ, sûretini ayakta tutan rûh sâhibi biriydi. Canlılar hâriç, onun rûhu başka bir şey değil, hayatının kendisiydi. Hz. Mûsâ'nın yıldırım çarpmış gibi olması gücünün farklı olmasından dolayı dağın paramparça olmasına benzer. Çünkü dağın sûretini ayakta tutan bir rûhu yoktur. Böylece dağa bu ismin verilmesi imkânı ortadan kalkmıştır. Ancak yıldırım çarpmış gibi olmasıyla, Hz. Mûsâ'dan Mûsâ ismi de, insan ismi de kalkmamıştır. Hz. Mûsâ ayılmıştır, fakat dağ parçalandıktan sonra dağa dönüşmemiştir. Zira dağın kendini ayakta tutacak rûhu yoktur.

Şübhesiz eşyâdaki rûhların hükmü, onlarda bulunan hayatın hükmüdür. Hayat her şeyde süreklidir. Rûhlar, vâlîler gibi –ki onlar bir vakit azledilir, bir vakit idârelerine devam eder, bazen de idâreleri devam etmekle birlikte kendileri kaybolurlar- zaman îtibâriyle sınırlıdırlar. (*Fütûhât*, II, 529)

* Bir topluluğa göre *üns*, kula Hakk'tan gelen genişlik ve neş'edir. Bu bast hâli bazen keşf ve hicâb üzere olur. Üns, cemâlin tecellîsinden dolayı kalbde hâsıl olan bir hâldir. Çoğunluğa göre bu hâl, cemâl tecellîsinden meydana gelir. Bu ise onların yaptığı yanlışlardan sadece biridir. Onlar doğruyla yanlışın arasını ayıramadıkları için bu tür yanlışlıklar yapıyorlar. Ehlullâhın hepsi, müşâhedeleri sahîh olmakla beraber temyîz ve furkan kâbiliyetine mazhar değillerdir. Fakat asıl mesele, müşâhedenin vâkî olduğu şeyin ne olduğunu bilmektir. Biz müşâhedesi hak olan, fakat, müşâhede ettiği şeyi bilmeyip de, dnu yolunun dışında bir şeye haml eden bir cemaat görmüştük... (*Fütûhât*, II, 530)

* Kendisine *üns* hâli hâkim olan kimse halvet ve yalnızlığı arzular. Çünkü Allah'la ünsiyet, başkasından uzak kalmayı gerektirir. Allah'la ünsiyet eden kalbe en ağır gelen şey, halvete mânî olan şeydir...

...*"Ünsün alâmeti nedir?"* Denildi ki: *"Ünsün en belirgin alâmeti, halkın içine karışmaktan sıkıntı duymak, onlarla olmaktan sıkılmaktır. Kaldı ki halka karışsa bile yine yalnız gibidir. O sadece bedenen onlarla beraberdir, kalbi yalnızdır. Bil ki ünsiyet devam edip galebe çalmak sûretiyle yerleşirse, şevkin ızdırâbı onu karıştırmadığı, değişiklik ve hicâb korkusu düzenini bozmadığı zaman bu durum, söz, iş ve Allah'la münâcât bir genişlik bir neş'e meydana getirir. Bazen de heybetin azlığı ve cüretkârlığından dolayı kaba söz*

ve hareketlerde bulundurur. Bu hâl ünsiyet makamında olanlarda görüldüğü gibi, bu makama ulaşmayan ancak kendini söz ve hareketlerinde onlar gibi göstermeye çalışanlarda da görülebilir. Onların bu sözleri kendilerini küfre düşürebilir." (Kudâme, 377)

* *Heybet*, kalbde tâzîmin bulunmasıdır. Bu tâzîm, sevgiliden başkasına bakmaya mânî olur. O, mehabbetten ayrılmayan zâtî bir makamdır. Tecellî anında celâlin sıfatlarını kuvvetlendirir. Ancak müşâhedenin yokluğunda kesilir. (*Ravza*, 643)

* *Üns*, sevgilinin cemâlini müşâhede etmekten dolayı rakîb hissetmeksizin kalbin neşesidir. Muhibbin uyanıklığını ve vaktinin sefâsını gerektiren bir hâldir. Bu hâlde bulunan kimse, kendisini zelîl edecek gailelerden korku duyar. (*Ravza*, 650)

* Şeyh İbn Arabî[rh] şöyle demiştir: "*Bir topluluğa göre üns, kula Hakk'tan gelen genişlik ve neş'edir. Bu bast hâli, bazen keşf ve hicâb üzere olur. Üns, cemâlin tecellîsinden dolayı kalbde hâsıl olan bir hâldir. Çoğunluğa göre bu hâl cemâl tecellîsinden meydana gelir. Bu ise onların yaptığı yanlışlardan sadece biridir. Onlar gerçeğin arasını ayıramadıkları için bu tür yanlışlıklar yapıyorlar. Ehlullâhın hepsi, müşâhedeleri sahih olmakla beraber temyîz ve furkan kâbiliyetine mazhar değillerdir. Fakat asıl mesele müşâhedenin vâkî olduğu şeyin ne olduğunu bilmektir.*"

Allah Teâlâ ile ünsiyetin, üns sâhiblerinde bir kısım belirtileri vardır. Burası, ehl-i tarîk kimselerin yanlış yaptığı bir yerdir. Kendilerinde üns hâli peydah olduğunda, hemen bunun üns billah olduğunu zannederler. Bu hâl kaybolur olmaz, üns billah da kaybolur. Bize ve çoğunluğa göre o kimsenin ünsü aslında kendi hâliyle ilgilidir, Allah'la üns değildir. Sebebine gelince, Allah'la ünsiyet hâli bir kulda hâsıl olduğunda o hâl onda her zaman devam eder. Bundan dolayı bir kısım sûfî demiştir ki, "*Kim yalnızken Allah'la ünsiyet eder de kalabalıkta bu ünsünü kaybederse, bu kimse halvetle ünsiyet etmiştir, Allah'la değil.*"

Şunu da bil ki, muhakkiklere "*Allah*" ismiyle ünsiyet sahîh değildir. Üns sadece başka bir ilâhî isimle olur, ama "*Allah*" ismiyle değil. Aslında bütün âlem Allah'la ünsiyet hâlindedir. Fakat üzeride bulunduğu üns hâlinin Allah'la ünsiyet olduğunun farkında değildir. Çünkü ünsün farkına varabilmek için üns ya devamlı olmalı veyahutta ünse intikal etmelidir. (*Esfâr*, 78)

* Hâller, hâl sâhiblerine ancak bu semâdan verilir. Bunlar kabz, *heybet* ve havf gibi celâliyet de olsa; bast, *üns* ve recâ gibi cemâliyet de olsa hakîkatte birdir. (*Esfâr*, 164)

* *Üns*, zulmetsiz bir nûr, gediksiz bir kaledir. (*Câmi'*, 54)

* *Üns*, üç kısımdır: Avamın {halkın} ünsü halk ile, havassın {aydınların} ünsü zikrullahla, ehass-ı havâssın {seçkinlerin} ünsü Hakk iledir. Halk ile üns vâkîdir. Zikrullahla üns faydalı bir şeydir. Hakk ile üns aydınlatıcı bir nûrdur. (*Câmi'*, 62)

* *Üns*ün aslı, kurb ve ünsün rahatlığıyla rahatlamaktır. Bu hâldeki kul, sülûkundaki terakkîsini müşâhede ettikçe rahatlar, huzûra kavuşur. Bunun *bidâyât*taki {başlangıçtaki} şekli, itâat ve emre muvâfakat etmesi, günâhlardan ve emre muhâlefetten uzak durmasıdır. *Ebvâb*daki şekli, hayra teşvîk eden şeylerden zevk almak, rezil ve kötü şeylerden tiksinmektir. *Muâmelât*taki şekli, nefsi ona mekân yapmak ve onunla rahatlamaktır.

*Ahlâk*taki şekli, fazîletlerden hoşlanmak, rezîletlerden hoşlanmamaktır. *Edviye*deki derecesi, basîret nûrunun cezb ettiği, sekînet nûrunun rahatlattığı şeyle ünsiyet etmektir. *Ahvâl*deki şekli, keşf nûruyla ünsiyet etmek, cemâlin verdiği rahatlıkla rahatlamaktır.

*Velâyât*taki derecesi, vâhidiyyet tecellîsiyle ünsiyet etmektir. *Hakaik*teki derecesi, sıfat perdelerinin arkasından parıldayan Zât'ın cemâl nûrlarıyla ünsiyet etmektir. *Nihâyât*taki derecesi ise, ahadiyyetin zâtında şekil ve görüntülerin tamamen yok olmasıdır. (*Câmi'*, 287)

* Sûfîlerden biri şöyle demiştir: "*Allah'la ünsiyet, heybet hissi olmakla beraber, haşmet hissinin yok olmasıdır. Allah'tan başka ünsiyet edilen şeylere karşı kalbdeki tâzîm duygusu azalır. Allah'a heybet ve tâzîm artmadıkça, ünsiyet de artmaz.*" (Nebhânî, I, 237)

* "*Üns, heybet hissi olmakla beraber, haşmet hissinin yok olmasıdır.*" Bu, Cüneyd'in görüşüdür.

Zünnûn[rh] şöyle demiştir: "*Üns âşıkın, mâşûkun yanında serbest olması, resmîliğin ortadan kalkmasıdır.*" Hz. İbrâhîm'in ﷺ: "*Rabb'im! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.*" demesiyle, Hz. Mûsâ'nın ﷺ "*Bana (kendini) göster, sana bakayım.*" sözü *üns* ile açıklanmıştır.

Vâsıtî[rh] ise: "*Bütün kâinâttan kalben irtibâtını kesmeyen kimse üns mahalline varamaz.*" demiştir.

Mâlik b. Dînâr: "*Mahlûkatla sohbetten uzaklaşıp, Allah'la sohbet etmeyen kimsenin ilmi azalır, kalbi körelir ve ömrü zâyi olur*" şeklinde açıklamıştır.

Ebû Saîd Harrâz[rh] şöyle demiştir: "*Üns, rûhun kurb meclislerinde gerçek sevgili olan Allah'la sohbet etmesidir. Allah'a itâat, O'nu zikretmek, kelâmını tilâvet etmek ve Hakk'a yaklaştıran diğer emirlere yapışmak gibi şeylerle ünsiyet etmek de bazen üns sayesinde meydana gelir. Bu kadarlık bir üns de Allah'tan bir lütuf ve ihsândır. Fakat bu üns, muhiblerde olan üns hâli değildir. Üns, şerefli bir hâl olup, bâtının temizlenmesi, sâdık bir zühdle süpürülmesi, takvânın kemâle ermesi, her çeşit sebeb ve alâkalardan koparak bütün havâtırı yok etmekle gerçekleşir.*"

Bana göre ünsün hakîkati, Cenâb-ı Hakk'ın azametini görmenin ağırlığı ile beşerî varlığın silinip süpürülerek bir kenara atılması, rûhun fetih meydanlarında serbestçe yayılmasıdır.

Ünsün, kalbi tek başına etkisi altına alan bir yönü vardır. Üns beraberindeki heybetle kalbi toparlar, onun muhtelif şeylerle olan alâkasını keser. *Heybet* hâlinde olan rûhun bütün gücünü toplayarak nefsi hâkimiyeti altına alması sözkonusudur. (Nebhânî, I, 372)

üstâz/üstâd (أستاذ) * *Üstâd*ın temkîn husûsunda tasarrufu ve tebyîn {açıklama} husûsunda da îzâh salâhiyeti vardır. Üstâd, kâmil dâirelerden biridir. Evveller ve sonlar onun yaymasıyla dürülmüştür. Üstâd, âlim-i mutlaktır. Tahakkuk etmiş {gerçekten mevcûd olan, uydurma olmayan} bir senedin efendisidir. Üstad, ahlâk husûsunda Hallâk'ın {Yaratıcı olan Allah'ın} sevgilisidir. Bunun için her üstad şeyhtir, bunun aksi söz konusu değildir. Her mürîd de, hiçbir şübhe götürmeyecek şekilde tilmizdir {öğrencidir}. (*Kavânîn*, 99)

V

vâcib-mümkin-muhâl (واجب – ممكن – محال) {vâcibü'l-vücûd} * Sûfîlere göre *muhâl*, sûfîlerden belli bir kasda bağlı olmadan, sevinç, üzüntü, kabz, bast, şevk, şevksizlik, heybet veya ihtiyaç duymadan ve gayret göstermeden kalbe gelen bir mânâdır. Hâller, mevhibeler {bağışlanmış olan mânâlar}; makamlar ise mekâsibdir {kazanılmış mânâlardır}. Hâller kendiliğinden gelir. Makamlar ise çaba sarfetmekle elde edilir. Makam sâhibi makamında kalıcıdır. Hâl sâhibinin ise hâli değişir. (Kuşeyrî, 36)

* *Sıfat*, mahalline ihtiyaç duyan, fakat zâtıyla *vâcib* olmayan şeydir. *Vâcibü'l-vücûd*, sıfatların mahalli değildir. Zât'ında ona ait sıfatların bulunması câiz değildir. Çünkü şey, kendi zâtının te'sîri altında kalmaz. (*Heyâkil*, 59)

* *Mümkün* var olduğunda, varlığını devam ettirecek bir koruyucu da olması gerekir. Varlığı ancak bu koruyucu yardımıyla devam eder. Bu koruyucu yaratılmış varlıklardan değildir. Koruma Allah'ın yaratmasıdır, bu sebeble O'na nisbet edilir. Çünkü, kendi başına var olamayan mümkün varlıkların aksine, kendi zâtıyla var olan ayn {öz}, koruma husûsiyetini kabûl eder. Çünkü mümkün varlık koruma husûsiyetini kabûl etmez {mümkünün devamını sağlamak, bir başka mümkün varlığın değil, ancak Vâcib'in yapabileceği bir iştir}.

Mümkün varlığın var olduğu zaman dışında varlığı yoktur {öncesi ve sonrası bellidir, önceden varken} sonra yok olur. Korumayla alâkalı olan şey, varlığının {mümkün olanın yaratılış} zamanını tâkîb eden ikinci zamandır. {Bu zaman} artmaz. Allah Hafîz, Rakîb'dir. Kendi zâtıyla var olan ayn murâkabe îtibâriyle korunmuştur ve yaratılanı, varlığının zamanını korumak sûretiyle korur. Hakk da kul için, kul tarafından korunması mümkün olmadan gözetilen bir varlıktır. Çünkü O {Hakk} korunmayı kabûl etmez. O, hiçbir benzeri olmayan Samed'dir. (*Fütûhât*, III, 216-217)

* *Vâcib* {varlığı mutlak gerekli}, *mümkün* {varlığı gerekli olmayan} ve *muhâl*in {varlığı imkânsız olanın} aynı olması doğru değildir. *Muhâl*in de tabiî olarak mümkün varlıkla aynı olması doğru olmaz. Böyle bir şeyi, ilim kokusundan az bir nasîbi

olan kimse {bile} söylemez. Ehlullah ve onun seçkinleri bunu nasıl söyleyebilir? (*Esfâr*, 6)

* *Mümkünât*ı {mümkün, yani var olma ve olmama ihtimâli eşit olan varlıkları} önce yok iken, sonra var bulduk. Böylece, onların yokluklarının varlıklarından önce olduklarını ve Allah Sübhanehû'nun önce var olduğunu ve mümkünâtın olmadığını anladık. (*Esfâr*, 7)

* *Mümkünât*, hâlâ ilmî hazrettendir. Onun sûretleri {şekilleri} Hakk'ın vücûd {varlık} aynasında zuhûr etmiştir. Bunların {bu sûretlerin}, sadece {varlıkların ilâhî ilimdeki sûretleri olan} âyân-ı sâbitenin şuûrunda bizzât kendileri olarak varlıkları bulunur. Görmüyor musun ki, aynadaki sûretine baktığın zaman, onda senin şekline benzeyen bir şekil bulunduğunu düşünüyorsun! Daha ince düşündüğünde anlıyorsun ki, ışık bakanın gözünden çıktığında ve parlayan aynaya ulaştığında, sertliğinden dolayı bakana döner ve kendini onun yerinde görür, kendisini aynada görmez, bilakis ayna, onun kendisini mekânında görmesine sebeb olur ve bulunduğu hâlde görmesine vesile olur. Bu sebeble bakan kişi aynadan uzaklaştığında, ondan uzaklaştığı kadar şeklinin de aynadan uzaklaştığını görür.

İlmî bakımdan bakan kişi mevcûd, ayna da Allah Sübhanehû ve Teâlâ hükmündedir. Gözden çıkıp aynanın kesâfeti {yoğunluğu} sebebiyle kendisine geri dönen ışınlar ise sübûtî idrâktir. {Varlığın} Hakk'a göre değil, ama kendisine göre yokluk karanlığındayken, ilmî mevcûda {Allah'ın, onun var olacağına dâir bilgisine} yönelmesi bu idrâkle mümkün olur. Hakk'a nisbetle o {var olmayan şey gerçekte} mevcûddur {çünkü Hakk onun var olacağını bilmektedir}. Bu, Şeyh'in {İbn Arabî'nın}[rh] "*Eşyâyı hiç şübhesiz Hakk îcâd etmiştir. Eşyânın kendisi, O'na ait olmayan bir varlık değildir {her şey, hakîkî varlık ve yaratıcı olan O'na aittir. Eşyâ da O'nun bir yansımasıdır, çünkü yokken de O'nun ilminde mevcûddur}.*" sözünün mânâsıdır. (*Esfâr*, 17)

* *Mümkünât* nâmütenâhî {sonsuz} olsa da mâdûmdur. Hakk'ın müşâhedesi altında görülebilen varlıklardır. Biz görmeyi vücûd {varlık} yoluyla bir sebebe bağlayamayız, ancak eşyâyı sebebe bağlayabiliriz {görmeye değil, eşyâya varlık izâfe edebiliriz}. İster bizzât mâdûm, isterse mevcûd olsun görülebilecek olan şey; görme fiiliyle alâkayı kabûl etmeye istîdâdlıdır. Mümkünât nâmütenâhî olsa da Allah Teâlâ tarafından görülür. Bu {görüş} ilim nisbetiyle değil, aksine "*rü'yetü kânet mâ kânet {olduğu gibi görme}*" denilen başka bir {görme} nisbeti türündendir. (*Esfâr*, 25)

va'd-va'îd (وعد – وعيد) * "*Havf ve recâya nasıl ulaşılır?*" sorusuna "*Vaad {cennet ve nîmet konusunda Allah'ın vaadi} ve vaîd {cehennem ve azab konusunda Allah'ın vaadi} kadar, mârifetin {değerini} de yüce kabûl etmekle*" cevâbını verdi.

"Mârifeti vaad ve vaîd kadar yüce görme sırrına nasıl varılır?" dedim, *"Azabın şiddetiyle tahvîf {korkutmak} ve sevâbın büyüklüğünü ümîd etmekle"* dedi... (*Ri'âye*, 24)

* *Vaîd-i mutlak* {mutlak cezâ} kâfirler için, mutlak vaad {mükâfât} ise muhsinler içindir. Bazı sûfîler, büyük günâhlardan kaçınmanın, küçük günâhların affedilmesini mutlak sûrette vâcib kılacağını söylemişlerdir. (*Ta'arruf*, 30)

* Haber {hadîs} tarîkiyle gelmiştir ki, bir şahsın şahsı hakkında *vaad*in sâbit olması ve nüfûz etmesiyle *vaîd*in durması ve nüfûz etmesi, Rahmân'ın kendisinden gelmiştir {cezâ ve mükâfât, Rahmân sıfatının gereğidir}. (*Fütûhât*, II, 464)

vahdet-i kusûd (وحدة القصود) * *Kusûd*un mânâsı {bir işe} kasd etmeye {kalkışmaya} yakın olan irâde ve sâdık niyetlerdir. (*Luma'*, 446)

* {Sûfîlerin} *kusûd*dan maksadı maksûdun hakîkatini taleb edecek azmin sağlam olmasıdır. Bu taifenin {sûfîlerin} kasdı hareket ve sükûna bağlı değildir. Çünkü seven sevgide sükûn bulmuş ise kāsıd {kasd eden} olur. Bu ise alışılmış duruma aykırıdır. Zira kasd edenlerin kasdı, ya onların zâhirlerinde bir te'sîr meydana getirir, ya da bâtınlarına {iç dünyâlarına} dâir bir delîl olur. Çünkü sevenler istek ve hareketlerinde sebebsiz olarak kasd ederler ve böylelikle bütün vasıfları sevgiliyi kasd etmek olur. (Hücvîrî, 472-473)

vahdet-i vücûd-vahdet-i şuhûd (وحدة الوجود – وحدة الشهود) {'ayn-ı vâhide}

* Pervane lambanın etrafında sabaha kadar uçarak şekilden şekle girer. Sonra hâlini en tatlı sözlerle haber verir. Sonra nazlanıp övünür de vuslat da kemâle özenerek gırurlanır. Kandilin ışığı hakîkat ilmi; sıcaklığı ise hakîkatin hakîkatidir. Alevin içine dalmaksa hakîkatin hakkıdır. Pervane ışıkla ve sıcaklıkla doymadı. Kendini var gücüyle attı ateşe. Şekiller hâlâ gelişini bekliyor, yetinmediği haberin şahidliğini haber versin diye. Pervane uçtu, döndü, eritti kendini ve yok oldu o dem. Resimsiz, cisimsiz, isimsiz, ünvansız kaldı. Artık şekillere niye dönsün ki? Vuslattan sonra hangi hâl var dönecek? Nazara {görüşe, ayne'l-yakîne} ulaşan habere kulak vermez. Manzûra {görülene, hakka'l-yakîne} kavuşan nazara aldırmaz. (*Tavâsîn*, 194)

* Mâşûk âşıka şöyle dedi: *"Gel, kendini ben kıl. Eğer ben kendimi sen kılarsam, o zaman mâşûk ihtiyaç içinde olur ve eğer sen, ben olacak olursan bu durumda artış mâşûkta olur. Böylece her şey mâşûk olur, âşık değil; her şey nâz olur, niyâz değil; her şey hâzır ve mevcûd olur, ihtiyaç değil; hep zenginlik olur, fakîrlik değil; her şey çare olur, çaresizlik değil."* (*Sevânih*, **39**)

* Âşıkın kendini mâşûkta kaybetme süreci öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini kendi gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır...

Senden dolayı seviyorum seni sevgilim
Kıskançlığımdan kendi gözümle bile dost değilim
Kederim Seninle birlikte olmamaktan değil
Seninle aynı tende olmamak benim derdim

Bu incelik zaman zaman öyle bir noktaya gelir ki eğer bir gün mâşûk daha da güzelleşecek olursa âşık incinir ve gazablanır. Bu hâl, bu zevki tatmayanların anlayabileceği bir durum değildir. (*Sevânih*, 40)

* *Aşk* mâhiyeti gereği belâdır; ünsiyet ve rahat ona yabancı ve iğreti bir şeydir. Çünkü ayrılık aşkta aslında ikiliktir, vuslatsa mâhiyeti gereği tekliktir. Bunun dışındaki her şey gerçek vuslat değil vuslat yanılsamasıdır. Bu konuda şöyle söylenmiştir:

Belâdır aşk çekinmem üstüne üstüne varırım
Hatta uyuyacak olursa onu ben uyarırım

Kurtul şu belâdan diyor dostlar bana
Belâ gönüldür gönülden nasıl uzak dururum

Çiçeğe durmuş aşk ağacı kalbimin tam ortasında
Susuz kalınca onu gözyaşımla sularım

Aşk hoş da acısı hoş değilse eğer
Hoştur bu bana ikisini birbirine kararım

(*Sevânih*, 41)

* Âşıklık bütünüyle O olmak, mâşûkluk ise bütünüyle Sen olmaktır. Zira kendin olman sana yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır.

Hevâya bağlı kaldıkça ya altın ya kadındır yolun
Âşık ol bunlardan kurtulmaktadır kurtuluşun
Âşıka yaraşır mı tevhîd yolunda iki kıble
Ya kendi hevâna uy ya kazan rızâsını dostunun

Hiçbir değeri yok kralların kapımızda
Miskin âşıktan başkası yaraşmaz şânımıza
"Ben, ben" dedikçe efendi sırrımıza eremezsin
Ki tâcımız yakışır ancak başsızların başına

(*Sevânih*, 103)

* *Aşk*, hem âşık hem de mâşûk için esrârengiz bir aynadır: Hem kendini, hem mâşûku ve hem de ağyârı (bunların dışında kalan her şeyi) gösteren bir ayna. Eğer aşkın kıskançlığı duruma hâkim olursa âşık başkasına bakamaz; mâşûkun cemâlinin mükemmelliğini aşk aynası dışında asla göremez. (*Sevânih*, 109)

* Bazen mâşûkun belâ ve cefâsı tam bir özen ve ihtimamla ve aşkın inâyetiyle âşıkın arzu toprağına atılan bir tohum olur ve bu topraktan îtizâr (özür dileme) gülü biter, tomurcuklanır ve vuslata götürür.

Ve eğer talih yâver giderse bu vuslat *"birlik"*e dönüşür. Yeter ki şimşek çakmasın, yıldırım düşmesin ve yoluna engel çıkmasın; talihi yâver gitsin. Bu yüzden, âşık, aşk yolunun tekin olmadığını anlar. Bunun için şöyle denmiştir:

Gönlümü sana verdiğimi sanıyorsan eğer bil ki
Yüzlerce kafile geçti daha önce bu yoldan

Gönlümü vuslatından şen şakrak görüyorsam da
Ayrılığın payını da görüyorum arada
Ayrılığında vuslatın nasıl gizli değilse
Vuslatında da ayrılığın apaçık bana

(*Sevânih*, 111)

* *Tevhîd-i aklî* {aklî tevhîd} ile, tevhîd-i ef'âli {fiillerin tevhîdini}, yâni *"Lâ fâile illallah {Allah'tan başka hiçbir fâil yoktur}"* {cümlesinde ifâdesini bulan} tevhîdi kasd ediyorum. Bu mertebe çok şerefli bir mertebedir.

Şunu bil ki âlem, yokken bile Vâcib-i Vücûd'a şehâdet ediyordu. Çünkü âlem, yokken de var olması tercîh edilmişti, ayn-ı sâbitti o {Hakk'ın ilminde mevcûddu} ve Hakk onu yok hâlde iken de kendisini dinlemek ve itâat etmekle sıfatlandırmıştı. Yokken onları görmek Hakk'a muhâl değildi. Bundan dolayı mümkünâttan hiçbiri yokluktan varlık sahnesine çıktıklarında bunu asla inkâr etmedi. Ancak, âlem içerisinde sadece tabîatının perdesinin hâkim olduğu bu insânî mevcûd inkâr etti ve bazı şeyleri O'na ortak koştu.

Allah onu, aslında sadece kendisine şâhid olan bir tek Rabb'e kulluk etmek, dinleyip itâat edecek bir yapıda yaratmıştı. Mâbûd {Allah} bu tabîat perdesini ona bir gayb olarak yarattı. Böylece onlardan bir kısmı, bir olan Allah yerine, {tabîat perdesinin etkisiyle} gözüyle görmeye alışık olmasından dolayı, semâvî âlemden {gök âleminden} yıldızlar veya süflî âlemden unsurlar ya da bunlardan oluşan gözüyle görüp müşâhede edebildiği birtakım maddî varlıkları kendisine rabb edindi, nefsi bununla sükûn buldu. Edindiği bu ilâhın, Hakk'a şâhidlik ettiğini ve kendisine O'ndan daha yakın olduğunu vehmeder. Allah'a ﷻ yaklaştırsın diye onun hizmetinde bulunup ona kulluk eder. (*Fütûhât*, III, 301)

* *Yaksalar bir yerde on şem'i eger*
Birbirinin gayrıdır kılsan nazar

Birbirinden fark yokdur nûrda
Nûruna baksan şeb-i deycûrda

Ger fişürde olsa yüz sîb ü enâr
Yek olur ol 'add olundukda şümâr

Kısmet-i tâdâd yokdur mânîde
Rütbe-i âdâd yokdur mânîde

İttihâd-ı yâr-ı yârân hûbdur
Mânî-i sûret aceb mergūbdur

Mahv u ifnâ eyler isen sûreti
Eyledin tahsîl-i genc-i vahdeti

Sende kudret yok inâyât-ı Hüdâ
Mahv ider eltâfına canlar fedâ

Cümleye oldu inâyet eyleyen
Kullara feyz ü hidâyet eyleyen

Münbasıt bir gevher idik ser be ser
Reste-i pâ vü ser idik ser be ser

Nûr ile rahşân idik çün âfitâb
Saf idik ekdârdan mânend-i âb

Sûrete geldi çün ol nûr-i basît
Oldu meşhûd-ı 'aded zıll-i halît

Ber-tarâf olsa zılâl-i muhtelif
Nûr olurdu vahdet ile muttasıf

Belki kabil idi tafsîl-i saded
Lîk havfım lagziş-i pâ-yı hıred

(*Mesnevî*, I, 28)

* Bir yere görünüşte, şekil ve sûret bakımından, her biri öbüründen ayrı on tane mum getirseler...

Sen, yüzünü mumların aydınlattığı yere çevirsen, bu on mumun her birinin nûrunu, öbürünün nûrundan ayırd etmek imkânsızdır.

Eğer sen, yüz tane elma, yüz tane de ayvayı sayarak bir yere toplar, sonra bunların hepsini sıkar, sularını çıkarırsan yüz sayısı kalmaz, hepsi de bir olur.

Mânâlarda bölüm, sayı yoktur. Mânâlarda ayırd ediş, tek tek sayış olamaz.

Dostun dostlarla buluşması hoştur. Sen de mânâyı yakala, eteğinden tut, sûret, görünüş inatçıdır, serkeştir.

İnatçı sûreti, görünüşü eziyetle, riyâzetle erit ki, onun altında gizlenmiş bulunan vahdet hazînesini görebilesin.

Sen o inatçı sûreti eritemez isen, kulu, kölesi olduğum Allah, inâyeti ile, merhameti ile onu eritir. (Not: Ey Hakk âşıkı, sen dînî ve insânî vazîfelerini yap. "*Gönül gözüm açılmadı, kesret görüşünden kurtulamadım*" diye ümîdsiz olma. Esirgeyen ve acıyan Allah, hiç ummadığın bir zamanda, sûrete, şekle bağlılığı senden giderecektir. Şefik Can)

Bu baş gözü ile görünmez, ancak gönül gözü ile hissedilir. Çünkü o, hem kendini gönüllere gösterir, hem de dervişin dünyevî hâdiselerle yırtılmış olan gönül hırkasını diker de, onu aşk ve irfân yoluna düşürür. (Not: Mûtezile inancında olanlar, Allah'ı görmenin imkânsız olduğuna inanırlarken, sünnet ehli, Peygamberimizin "*Ayın ondördüncü gecesi, ayı semâda gördüğünüz gibi Rabb'inizi göreceksiniz*" hadîsine göre Hakk'ı görmenin mümkün olduğu kanâatindedirler. Hakk, kendi âşıklarına, kendini müşâhede etme lütfunda bulunur da, böylece Hakk'dan ayrı düşmenin verdiği ümîdsizliği, kalb kırıklığını giderir, onların gönül yaralarını tedâvî eder. Ezelî inâyeti ile ona yardım eder. Şefik Can) (*Mesnevî*$_2$, I, 46)

Biz bütün kâinâta, tek bir cevher hâlinde yayılmıştık, orada hepimiz de başsızdık, ayaksızdık. (Not: Ezelde, bütün rûhların bir kaynaktan geldiklerini anlatmak için Hz. Mevlânâ'nın "*Tek cevher hâlinde yayılmıştık*" diye buyurması Peygamber Efendimiz'in şu meâldeki bir hadîsinden mülhemdir: "*Allah'ın ilk yarattığı beyaz bir inci idi.*" Bu beyaz inciye "*Hakîkat-i Muhammediyye*" deniliyor. "*Rûhların Rûhu*", "*Nûrların Nûru*", "*Akl-ı küll*" "*Kalem-i küll*", "*Kalem-i âlâ*" da tâbîr ediliyor. Bu cevher, bileşlik olmayan bir cevher idi. Mahlûkların hepsi bundan yaratıldı. Bütün yaratıklar bu cevherde, elsiz ayaksız ve birbirinden farksız bir hâlde bulunuyordu. Şefik Can)

Bu âlemde görülen bölünmeler, tefrikalar, imtiyâzlar o âlemde yoktu. Biz o âlemde Ahadiyyet Mertebesi'nde, güneş gibi her tarafa nûr saçan bir cevher idik. Su gibi berrak ve saf bir hâlde bulunuyorduk. (Not: Cenâb- Hakk'ın, Gayb-ı Mutlak'ın meydana çıkmayan, belirmeyen ilk zuhûr mertebesine ârifler, "*ahadiyyet mertebesi*" demişlerdir. Bu mertebeye "*Gaybü'l-gayb {bilinmeyenin bilinmeyeni}*" ve "*Kenz-i Mahfî {gizli hazîne}*" de denir. Allah fikrinin kalbde zuhûr ve tecellîsi olan feyz de *feyz-i akdes* ve *feyz-i mukaddes* diye ikiye ayrılır. Allah'ın ahadiyyet sıfatının tecellîsi olan feyz-i akdes, Allah'ın kendi kendine tecellî etmesi ve âyân-ı sâbiteyi var kılmasıdır. Feyz-i mukaddes ise varlıkların vücûda gelmesine sebeb olan Allah'ın isimlerinin tecellîsidir. Şefik Can)

O güzel ve latîf nûr sûrete gelince, şekle bürününce, kal'a burçlarının gölgeleri gibi sayılar meydana geldi.

Burçları mancınıklarla yıkın da, birbirinden bölünenlerin, ayrılanların arasındaki fark kalksın (Not: Kal'a burçları, insanların maddî varlığı, benliği ve gururudur. Şefik Can)

Ben bu sırrı etraflıca açıklamayı, anlatmayı çok isterdim, ama, zayıf akıllı birisinin ayağının kaymasından, inkâra düşmesinden korkuyorum. (*Mesnevî₂*, I, 47)

* *Cümle şey hâliktir illâ vech-i Hakk*
Vech-i Hakk'da hâlik olmaktır ehak

Kim olursa vech-i Bâkî'ye sezâ
"Küllü şey'e hâlikün" olmaz cezâ

Geçdi "lâ"dan oldu "illâ"da bil
Kim ki "illâ"da ola fânî değil

Ol ki mâ vü men dise der-gâhda
Redd olur yok kadri bâb-ı şâhda

(*Mesnevî₁*, I, 120)

* Allah'ın Zât'ından başka her şey fânîdir. Madem ki O'nun Zât'ında yok olınamışsın, artık varlık arama.

Kim bizim Zât'ımızda, hakîkatimizde yok olursa, "*yok olmak*"tan kurtulur, beka bulur.

Çünkü o "*illâ*"dadır; "*lâ*"dan geçmiştir. Makamı "*illâ*"da olanlar ise yok olup gitmez, yani Hakk'da fânî olamaz. (Not: Tevhîdi bildiren "*Lâ ilâhe illallah*" cümlesinde kabûl ve inkâr kelimeleri bir arada geçer. "*Lâ ilâhe*" dediğimiz zaman, Allah'tan başka tanrı inkâr edilir. "*İllallah*"da ise Allah'ın varlığı tasdîk ve kabûl olunur. İşte bu tevhîd kelimelerini söyleyenlerden bir kısmı Allah'tan başka tanrıyı inkâr eder de, "*Yalnız Allalı vardır*" demez. Böyle kişiler "*Lâ*"dan geçmiştir. "*İllâ*"da takılıp kalmıştır. Hâlbuki, kurtuluş yolunu bulan mü'min; Allah'tan başka tanrıyı değil, kendi de dâhil olmak üzere, Allah'tan başka ne varsa her şeyi inkâr eder, onları yok bilir. Şefik Can)

İşte bu yüzdendir ki, kim Hakk kapısında "*ben*" ve "*biz*" diyerek varlık iddiâ ederse, o kapıdan kovulur, "*Lâ*" makamında dolaşır durur.(*Mesnevî₂*, I, 196)

* *Sıbgatullah oldu reng-i humm-ı Hû*
Anda yek yek-reng oldu kâr-ı çâr-sû

Her ne kim ol Humdadır itsen suâl
Hum menem dâvâsıdır lübb-i meâl

Humda benlikdir ene'l-Hakk'dan nişân
Âteşem dir âhen-i âteş-feşân

Mahv olur âteşde rengi âhenin
Bâis oldu lâfı âteştir anın

Âteş ile humretinden bî-zebân
Pes ene'n-nâr ile lâf eyler hemân

İtdi rengin tab'-ı âteş muhteşem
Dir anınçün âteşem ben âteşem

Âteşem ben vâr ise sende gümân
Tut beni destinde eyle imtihân

Âteşem ben eyler ise iştibâh
Bir teveccühdür tarik-i intibâh

Tutdu âdem tâb-ı nûr-ı Kibriyâ
Oldu mescûd-ı melâik bî-riyâ

Hem anın mescûdudur kim çün melek
Rûhudur âzâde-i tuğyân-ı şek

(*Mesnevî*$_1$, II, 49)

* Vahdet küpünün rengi Allah'ın boyasıdır. [bk. Bakara, 2/138] Bütün sanatlar; her şey o küpte boyanır.

Bir Hakk âşıkı o küpe düşse de sen ona; "*Kalk, küpten çık*" desen, neşesinden der ki "*Beni kınama ben küp oldum.*" (Not: Tevhîd mertebesine eren kişiye "*Bu makamdan ayrıl!*" denilse, o oradan o kadar çok zevk duymaktadır ki, o neşe ile "*Ben yabancı değilim, hatta ben küp oldum, ben küpten ibâretim*" der. Şefik Can)

"*Ben küpüm*" demek; "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım}*" demektir. Demir demirdir, ama ateş rengine girmiştir; o renge boyanmıştır. (Not: Âriflerden birisi, "*Allah adamları, yani ermiş kişiler Allah olamazlar, fakat Allah'tan da ayrı değillerdir*" demiştir. Gerçekten de ilâhî tecellîye mazhar olan Hakk yolcusu, demir gibi olan maddî varlığını ilâhî potada yakar. Kıpkırmızı ateş hâline gelir. İşte o zaman Hakk âşıkının dilinden çıkan bu söz, ateşe sokulmuş ve kıpkırmızı bir hâl almış olan bir demir parçasının "*Ben ateşim*" demesine benzer. Bu hâlin devâmı müddetince o "*Ben ateşim*" demekte haklıdır. Çünkü ateşin rengini ve yakıcılığını almıştır. Fakat bu hâli geçince, yani ateşten çıkınca, onun demirliği belirir. Şefik Can)

Demirin rengi, ateşin renginde yok olmuştur. Susmuş gibi görünür ama hâl dili ile ateşlikten dem vurmaktadır. Yani "*Ben ateşim*" demektedir. (*Mesnevî*$_2$, II, 364)

* Madenden çıkan ateş de kıpkırmızı olunca dilsiz, dudaksız "*Ben ateşim*" diye söylenir. O, ateşin renginden, ateşin huyundan alevlenmiş; ihtişâm, ululuk peydâ etmiş; bu yüzden de "*Ben ateşim, ben ateşim*" demeye başlamıştır.

"*Ben ateşim*" der, "*Şübhen varsa; ateş olmadığımı sanıyorsan, bir dene; elini bana dokundur.*"

"*Ben ateşim; şübhe ediyorsan bir an için yüzünü yüzüme koyuver.*"

İnsan da Allah'ın nûru ile nûrlanırsa, Hakk'ın seçkini olur da melekler ona secde ederler.

O yalnız meleklerin secde ettikleri kişi olmakla kalmaz. Melekler gibi şübheden, isyândan, azgınlıktan kurtulan insanlar da onun önünde saygı ile eğilirler. (*Mesnevî*₂, II, 365)

* *Vahdet-i vücûd* {varlığın birliği}: Sûfîler, eşyânın hariçte –nazar ehlinin iddiâ ettikleri gibi- tek olduğunda ittifâk etmişlerdir. Ancak nazar ehlinden farklı olarak, eşyânın Vâhid olan Hakk Teâlâ'nın vücûduyla mevcûd olduğunu söylemişler, fakat, Hakk Teâlâ'nın vücûduna zâid olan bir vücûdla mevcûd olmadığını savunmuşlardır. Bu, kâmil ve tam keşf sâhiblerinin görüşü değildir. Bu tür ifâdeler, ancak ehlullahın sözleriyle felsefecilerin sözlerinin birbirine karıştırıp, onların düşüncelerinden güzel gördüğünü alan bir cemâatten sâdır olmuştur.

Eğer kalb ehliysen, Allah'ın var olduğunu ve onunla birlikte hiçbir şeyin olmadığını, bu mertebede varlıkların başka yerde değil, sadece ilmiyyet mertebesinde {Allah'ın ilminde} olduğunu bilirsin. Bu mertebe, bu yönüyle {Allah'ın bir sıfatı olarak} tamamıyla kadîmdir. Çünkü cehlin Allah'a nisbeti muhâldir. Allah'ın ilminde olmayıp da, sonradan onda meydana gelen hiçbir şey yoktur. O'nun ilmi, Zât'ının da, hâriçteki mâlûmunun da {dış dünyâdaki bildiklerinin de} aynıdır. Bu üç şeyin, taakkul dışında birbirinden üstünlüğü yoktur. Hakk'ın vücûduna kim ârız olabilir ki, hâriçte O'nunla beraber bulunabilsin! Orada sâdece Zât vardır. Onunla hâriçte birleşen mâlûmât ise, hâriçte ona ârız olmaz. Çünkü bu mâlûmât, O Bârî'nin ilmindeki değil, bizâtihî kendisindeki aynıdır. Olduğu farz edilse bile, bu sâdece dâimî olanlar için doğru olurdu. Çünkü Allah'ın mâlûmâtının tamamıyla kadîm olduğu kat'iyyet arz eder.

Böyle olmakla birlikte, Şeyh Hazretleri {İbn Arabî}[rh], bu âlemin fertlerinden herhangi birinin kadîm olduğunu asla söylememiştir. Orada Hakk'tan başka mevcûd yoktur ki, bu zuhûrlar O'nun ilminde bulunsun. Farz-ı muhâl olsaydı bile, O'nun ilminde bu zuhûrların değil, sadece eşyânın, yine hâriçte değil, O'nun ilminde mevcûd olduğu ifâde edilmiştir. Eşyâ, ne onun ilminde, ne de hâriçte Zât'a ârız olmuştur. Şu hâlde, başka varlıkların ilminin zuhûrlara bağlanması, vâkıanın hilâfınadır.

Vâkıaya münâsib olan görüş ise, bizim bu husûstaki sözümüzle Şeyh {İbn Arabî} Hazretleri'nin şerefli ifâdeleri yardımıyla anlatmak istediğimizdir. Şöyle ki: Kadîm ve Âlim olan Allah'tan başka şeylerin vücûdu {hakîkî varlığı} yoktur. Bunların hâdis olan vücûdu, ancak Allah'ın ilminde bulunduğu şekle göre, dünyâ ve âhirette sonsuza kadar devam edecek olan şuûruna nisbetledir. Buna göre hâdis olan başka bir şey değil, sadece şuûrdur. Mümkünâtın mâhiyetlerine gelince, aslında bunlar hâdis değildir. Çünkü ilm-i ilâhîde onlar kadîmdirler. Asıl itibâriyle hâricî vücûddan bir koku koklamamışlardır. Buradan Şeyh Hazretlerinin[rh]:

"Eşyânın üzerinde bulunmayan âlemi yaratmasından dolayı, Allah'ın ne bir sıfatı, ne de bir nisbeti hâdis olabilir." sözünün ne mânâya geldiğini anlarsın. Şeyh Hazretleri'nin[rh] *tahallî* hakkındaki sözü de bunu destekler mâhiyettedir.

Sûfîlere göre tahallî, Hakk ile beraber olmaya mânî olan her şeyden yüz çevirip, halveti ihtiyâr etmektir. Bize göre ise, müstefâd {sonradan var olduğu kabûl edilen} vücûddan tahallî etmektir. Çünkü o, îtikadda bu şekilde vâkî olmuştur.

Aslında Hakk'ın vücûdundan başka hiçbir şey yoktur. Vücûd isnâd edilen mevsûf, aslı üzeredir, imkânından intikal etmemiştir {mümkün ya da sonradan yaratılmış varlık olma durumunu kaybetmemiştir}. Hükmü bâkî, aynı sâbittir. Hakk ise hem şâhid, hem de meşhûddur. Allah Teâlâ, kendisi olmayan bir şeye yemin etmesi doğru olmaz. Çünkü kasem edilen şey azametli olmalıdır. Kim kendisi olmayan bir şeye yemin eder?..

"Şâhid ve meşhûd", Allah'ın, kendisi için kasem ettiği şeylerdendir. Hâlbuki şâhid de, meşhûd da kendisidir. O'nun vücûdu sonradan değildir, aksine O, kendisi vücûddur. (*Esfâr*, 13)

* Ey şerefli oğlum! Bu fakîrin küçüklüğündeki îtikadı, tevhîd ehlinin meşrebi olan *tevhîd-i vücûd*du. Fakîrin babası[ks] da zâhir yönü îtibâriyle bu meşrebde, bâtın yönü îtibâriyle de sürekli olarak keyfiyetsiz tam bir teveccühün varlığıyla bu yolla meşgul oluyordu. *"Fakîhin oğlu da yarı fakîhtir"* hükmüne göre, bu fakîr de ilim bakımından bu meşrebden pek çok haz almış, benim için bu meşrebden büyük bir lezzet hâsıl olmuştu.

{Bu hâl,} Allah'ın beni hâlis ikrâmıyla, irşâd mâdeninin hazreti, irfân ve hakîkatler mazharı, {Allah'ın} râzı olduğu dînin destekleyicisi Şeyhimiz, Efendimiz ve Kıblemiz Muhammed Bâkî Billâh'a[ks] ulaştırana kadar devam etti. Allah onun sırrıyla bizi de takdîs eylesin. O, bu fakîre Nakşibendî tarîkatını öğretti. Bu miskîne bol bol mükemmel teveccüh bahşetti. Tarîkat-i Âliyye ile meşgul olmaya başladıktan sonra kısa bir süre içinde bana tevhîd-i vücûdî kapıları açıldı. Bu keşf husûsunda bende bir aşırılık hâsıl oldu ve bu makamın ilim ve mârifetlerinden pek çok şey zuhûr etti. Hatta bu makamın inceliklerinden bana açılmayan tek bir şey bile kalmadı. Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'nin ilim ve mârifetlerinin incelikleri görünür hâle geldi. Onun *Fusûs*'ta açıklamış olduğu tecellî-yi zâtî ile şereflendim.

O, bu mertebenin, urûcun nihâyeti {yükselişin sonu} olduğuna, bu mertebeyle alâkalı olarak, bu mertebeden sonra adem-i mahzın {mutlak yokluğun} geldiğine inanmaktaydı. (*Mektûbât*, I, 41)

* Bu tecellînin, Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'nin tafsîlâtıyla {bütün ayrıntılarıyla} hâtem-i velâyete {velîlerin mührüne, sonuncusuna} mahsûs olduğu ilim ve mârifetlerinin tamamı bende hâsıl oldu. Bu tevhîdde vaktin sekri ve hâlin galebesi son

noktaya ulaştı. Ben de Hazret-i Hâce, yani Şeyh Bâkî Billâh'a {karşılaşmış bulunduğum} bazı ârızları bir mektubla bildirdim. Mektuba, sekr lafızlarıyla dolu olan {aslında bir beyitten ibâret bulunan} şu mısraları da ilâve ettim:

Eyvah
bu yol kör bir milletin yolu
kâfirler ve münkirler milletidir milletimiz
küfür ve îmân
saçı ve gülyüzüdür o güzel perinin
küfür ya da îmân
aynı yola çıkar her ikisi de

Bu hâl uzun bir süre, aylarca, hatta yıllar yılı devam etti. Sonra, Hakk'ın ﷻ sonsuz olan inâyeti gayb penceresinden zuhûr arsasına geldi. Matlûbun yüzüne lâ keyfî {nasılı olmayan} ve lâkeyfiyyet {keyfiyetsizlik} örtüsü inmişti. İttihâd ve *vahdet-i vücûd*dan haber veren ilimler kesilmeye ve yok olmaya başladılar. Yazılmış bulunan bu makamda açılan ihâta {her şeyi kaplama}, sereyân {füyûzât, akış}, kurb {yakınlık} ve maiyyet-i Zât {Zât ile beraberlik} perdelendi. Sonra, sözü edilen {vahdet-i vücûda dâir bu} nisbetlerde olduğu gibi Hazret-i Sânî'nin ﷺ âlemle beraber sâbit olmadığına dâir olan yakîn, yakîn yoluyla bilinir hâle geldi. Aksine, -Allah sâylerini meşkûr etsin- hakîkat ehlinin nazarında kabûl edildiği gibi, O'nun ihâta ve kurbu, sadece ilmi yönüyledir. O, eşyânın hiçbirisiyle birleşmiş değildir. O, Allah'tır ﷻ, âlem de âlemdir. O, her türlü nasıllık ve keyfiyyetten münezzehtir.

Âlem ise, farktan {farklılaşan yaratışlardan} kıdeme {yaratılış öncesine} kadar keyfiyyet tertîbine göre tertîb edilmiştir. Dolayısıyla âlemin keyfiyyetten münezzeh olduğu, keyfiyyetle keyfiyyet tertîbini kuranın aynı olduğu, *Vâcib*'in mümkünâtın ta kendisi olduğu, Kadîm'in hâdisle aynı olduğu gibi görüşler ileri sürmek doğru değildir.

Adem {yokluk}, mümkün olan ademin mümkün olan özünü asla ortadan kaldırmaz. Aklen ve şer'an hakîkatlerin değişmeye uğraması da imkânsızdır. Birinin diğerine hamledilmesinde hiçbir yönden isâbet yoktur. Çünkü bu her bakımdan imkânsızdır. Şeyh Muhyiddîn ve tâkîbcileri tarafından Vâcib Zât hakkında söylenen şeyler acâibdir. *Zât*, hiçbir hükmün altına girmemiş, mechûl ve mutlak *vücûd*dur {varlıktır}.

Bununla beraber onlar, ihâta, kurb ve maiyyet-i Zât'ı sâbit görmüşlerdir. Bu hüküm, Zât için, O'nu yücelten ve tenzîh eden bir hükümden başka bir şey değildir. Bu husûsta doğru görüş, ulemânın söylediği kurb ve ilmî yakınlıktır.

Tevhîd-i vücûdîye aykırı olan ilim ve mârifetlerin ortaya çıkması fakîr için tam bir ıstırâba yol açmıştı. Bu tevhîdin ötesinde daha yüce bir şey olmadığını sanıyor-

dum. Bu sebebden dolayı da, benden bu mârifeti, yani tevhîd-i vücûdî mârifetini almaması ve bu hâlimin üzerindeki perdenin tamamıyla kalkması için Yüce Allah Teâlâ'ya boyun eğerek, gönlü kırık bir hâlde duâ ediyordum.

Derken, hâldeki hakîkat ve merâmdaki açıklık, makamın gerektirdiği şekilde ortaya çıktı ve şunlar mâlûm hâle geldi: Âlem her ne kadar sıfatlara ait kemâlâtın görüldüğü ve isimlerin zuhûr ettiği tecellîgâhlar olsa da, tevhîd-i vücûdî ehlinin ileri sürdüğü gibi mazhar zâhirin {zuhûr edilen şey zuhûr eden şeyin} aynı, gölge de aslın kendisi değildir. (*Mektûbât*, I, 42)

* Bil ki bu Tarîkat-i Âliyye mensûblarına sülûk esnâsında zâhir olan *tevhîd* iki kısma ayrılır: *Tevhîd-i şuhûdî* ve *tevhîd-i vücûdî*.

Tevhîd-i şuhûdî, Vâhid'in müşâhedesi, yani sâlikin müşâhede ettiği varlığın Vâhid'den başka bir şey olmamasıdır. Tevhîd-i vücûdî ise, sâlikin, mevcûdun bir olduğunu bilmesi ve buna îtikad etmesi, O'nun dışında kalan varlıkların ise yok olduklarına inanması ve böyle sanmasıdır. O'ndan başkasının yok olduğuna inanmakla beraber, onların, bu Vâhid'in tecellîgâhı ve mazharları olduğuna inanır.

Tevhîd-i vücûdî ilme'l-yakîn, tevhîd-i şuhûdî ise ayne'l-yakîn kabîlindendir. Bu tevhîd, bu tarîkatın zarûrî usûllerinden biridir. Böylece fenâ hâli, tevhîd-i şuhûdî olmadan tahakkuk etmez, tevhîd-i şuhûdî tahakkuk etmeden de ayne'l-yakîn müyesser olmaz. Bütün istîlasıyla ahadiyyet müşâhedesi, O'ndan başka hiçbir şey görmemeyi gerektirir. Tevhîd-i vücûdî ise böyle değildir, yani zarûrî değildir. İlmü'l-yakîn, bu mârifet olmadan da elde edilebilir. Çünkü ilme'l-yakîn, başlangıçtaki gâyesi îtibâriyle O'ndan başka her şeyi nefy etmeyi gerektirmez. Bu hâl, Vâhid'in, istîla yoluyla bilinmesinin hâkim olduğu vaktin ve O'nun dışındaki her şeyin ortadan kaldırılmasını gerekli kılar. (*Mektûbât*, I, 56)

* *Tevhîd-i vücûdî*'yi ilk olarak açıkça ortaya koyan Muhyiddîn b. Arabî'dir. Daha önce gelen meşâyıhın ibârelerini, *tevhîd*i anlatıp ittihâddan haber vermiş olsalar bile, bunları *tevhîd-i şuhûdî*ye haml etmek mümkündür. Hakk'dan ﷻ başka hiçbir şey görülmediği için bazıları {*şatahât* cümlesinden olmak üzere} "*Mâ fî cübbetî sivallah {Cübbemin içide Allah'tan başka hiçbir şey yoktur}*", bazıları "*Sübhânî mâ âzame şânî {Kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir}*", bazısı da "*Leyse fi'd-dâri gayrî {Evde benden başka hiç kimse yoktur}*" demişlerdir. Bütün bunlar rü'yet-i Vâhid {Vâhid olan Allah'ı görmek} dalından toplanan çiçeklerdir. Bunlarda Vâhid'le alâkalı olarak tevhîd-i vücûdîye delâlet eden hiçbir şey yoktur. *Vahdet-i vücûd* meselesini bablara, fasıllara ve daha alt başlıklara ayıran, onu sarf ve nahiv ilimleri gibi tedvîn eden Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'dir. Hatta o, bu bahisler arasında bulunan bazı çetrefilli mârifetleri kendisine tahsîs etmiş ve şöyle demiştir: "*Hâtem-i nübüvvet, bazı ilim ve mârifetleri hâtem-i velâyetten alır.*" O, hâtem-i velâyet-i Muhammediyye ile kendisini kasd etmektedir. Şârihler, bu cümlenin açıklanması sadedinde şöyle demişlerdir: "*Sultan hazînedârından bir şey alsa ondan ne eksilir?*"

Hülâsa *fenâ* ve *beka*nın husûle gelmesinde ve *velâyet-i sugrâ* ile *velâyet-i kübrâ*nın elde edilmesinde tevhîd-i vücûdîye ihtiyaç yoktur. Aksine fenânın tahkîki sırasında mâsivânın {Allah dışındaki her şeyin} unutulmasının mümkün olması için gereken şey tevhîd-i şuhûdîdir. Üstelik, sâlikin bidâyetten nihâyete sülûk edip de kendisinde tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinden hiçbirinin asla zuhûr etmemesi, bilakis bu ilimleri inkâr edecek noktaya gelmesi bile imkân dâhilindedir.

Bu fakîre göre de, sülûku, bu mârifetler zuhûr etmeksizin mümkün olan kişinin yolu, bu mârifetlerin zuhûruyla sülûk eden kişinin yolundan daha kısadır. Yine bu {şuhûdî} yolun çoğu sâlikleri matlûba ulaşırken, bu yolun dışında kalan yolların çoğu sâlikleri de yolda kalırlar. Bunlar, denizden bir damla görürler, asıl yerine gölgeyle birleşme vehmine düşerler, böylece bu vuslattan mahrûm kalırlar.

Ben de bu mânâyı çeşitli tecrübelerle anladım. Doğruyu ilhâm eden Allah'tır ﷻ. Bu fakîrin de seyri her ne kadar ikinci yoldan olmuş ve tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinin zuhûra gelmelerinden bol miktarda haz almışsa da, hâline Hakk'ın ﷻ inâyeti şâmil olduğundan ve seyri de mahbûbî seyir olduğundan, O'nun yardım ve inâyetiyle bu yolun vâdî ve çöllerini geçti, gölgeler mertebelerini aştı ve yine Allah Teâlâ'nın tevfîk ve yardımıyla asla ulaştı.

Ancak {kendisi irşâda ehil olup da}, irşâd arayanlara muâmelesi vâkî olunca, diğer yolun vuslata daha yakın ve elde edilmesinin daha kolay olduğunu gördü. "*Bizi bu hidâyete ulaştıran Allah'a hamd olsun! Eğer O'nun hidâyeti omasaydı, biz bu yolu bulamazdık. Rabb'imizin resûlleri hakkı getirmişlerdir.*" [Âraf, 7/43] (*Mektûbât*, I, 287)

* *Tenbîh:* Yapılan tahkîkten anlaşılmıştır ki mevcûdât, her ne kadar müteaddid ve O'ndan başka her şey mevcûd ise de, *fenâ* ve *beka*nın tahakkuk etmesi, velâyet-i sugrâ ve velâyet-i kübrânın elde edilmesi mümkündür.

Fenâ, sivânın {Allah'tan başka her şeyin} yok sayılıp, kökten ortadan kaldırılması değil, unutulmasıdır. Fenânın gereği, mâsivânın yok olması ve bir hiç mesâbesine indirilmesi değil, kaybolmuş görülmesidir. Bu kelâm zâhir olmakla beraber, havâssın pek çoğundan gizli kalmıştır. Peki avâma ne demeli? Çünkü onlar, *tevhîd-i şuhûdî*yi *tevhîd-i vücûdî*nin aynı sanarak, *vahdet-i vücûd* mârifetini tarîkatın şartı hâline getirmişlerdir. Bunun nihâyetinde, vücûdun çokluğu görüşüne inananları da hem sapmış, hem de saptırıcı olarak kabûl etmişlerdir. Hatta bunların büyük bir çoğunluğu, Hakk'ın ﷻ mârifetinin, tevhîd-i vücûdîye münhasır olduğunu düşünmüşler ve vahdeti kesret aynalarında müşâhede etmenin, bu husûstaki kemâlâttan geldiğini sanmışlardır. (*Mektûbât*, I, 288)

* Bil ki, yüce sûfîlerden *vahdet-i vücûd*a inanıp da, eşyâyı Hakk'ın ﷻ aynı gören ve her şeyin O olduğuna hükmeden kimsenin maksadı, eşyânın Hakk'la ﷻ ittihâd ettiği {birleştiği}, tenzîhin {Allah'ı yaratılmışlara benzetmeme, O'nu kendisine lâyık olmayan sıfatlardan uzak görme} teşbîh {Allah'ı yaratılmışlara benzetme} mertebe-

sine indiği, Vâcib'in mümkün olması ve benzeri olmayanın benzeri olmaya dönüşmesi değildir. Çünkü bunların tamamı, küfür, ilhâd, sapıklık ve zındıklıktır. Bu noktada ne ittihâd, ne ayniyyet {aynılık}, ne tenezzül {mertebenin düşmesi} ve ne de teşbîh vardır.

Şu hâlde Hakk ﷻ, şu anda olduğu gibidir. O, kâinâttaki hâdiseler yoluyla Zât, sıfat ve isimlerinde değişikliğe uğramaktan münezzehtir. O, sürekli olarak mutlak sırflığı hâliyle bâkî olup, vücûb yüceliğinden imkân alçaklığına meyl etmez.

Bütün bu görüşlerin {hakîkî} mânâsı, eşyânın mâdûm olup, O'nun ﷻ mevcûd olmasıdır. Hüseyin b. Mansûr Hallâc'ın {*şatahât* türündeki} "*Ene'l-Hakk {Ben Hakk'ım!*" sözündeki maksadı, "*Ben Hakk'ım, O'nunla ittihâd ettim*" demek değildir. Çünkü bu söz küfürdür ve sâhibinin katlini gerektirir. Aksine, bu sözün mânâsı şudur: "*Ben mâdûmum {yokum}, mevcûd {var} olan O Hakk'tır.*"

Bu husûsta söylenecek son söz şudur: Sûfîyye, eşyâyı, Hakk'ın ﷻ zuhûrâtının aynaları olarak görmüşler, tenezzül şâibesi, tagayyür ve tebeddül {değişme ve bozulma} zannı olmaksızın onların, O'nun isim ve sıfatlarının tecellîgâhları olduklarını sanmaktadırlar. Tıpkı bir şahsın gölgesinin uzayıp durduğu zaman, "*Bu gölge bu şahısla ittihâd etmiştir {birleşmiştir}, onunla ayniyyet nisbetiyle beraberdir*" ya da "*Bu şahıs tenezzül etmiş ve gölge sûretinde zuhûr etmiştir*" denmesinin mümkün olmadığı gibi{, Hakk için de benzer şeyler söylenemez}. Aksine o şahıs, kendi asıl sırflığındadır {kendisinin gölgeye dönüşmesi imkânsızdır}. Gölge de, tenezzül ve tagayyür şâibesi olmadan ondan vücûd bulmuştur. Hatta bazı vakitlerde, bir topluluğun o şahsın vücûduna sevgisinin mükemmel olması sebebiyle gölgenin varlığı gizli kalır. Hatta öyle ki, bazen o şahıstan başka hiçbir şey kalmaz. Belki de o zaman, "*Gölge şahsın aynıdır*" derler, yani {hakîkatte} gölge yoktur, mevcûd olan yalnız o şahıstır.

Bu tahkîkten bize gereken şudur: Sûfîlere göre eşyâ, Hakk Teâlâ'nın aynı değil, sadece O'nun zuhûrlarının aynalarıdır. Bu hâlde eşyâ Hakk'tandır, ama Hakk ﷻ değildir. O zaman, onların tüm söylemiş oldukları sözlerin mânâsı şu olur: "*Her şey O'ndandır.*" Büyük âlimlerin tercîh ettiği görüş de budur. Bu husûsta büyük âlimlerle, muhterem sûfîler arasında bir ihtilâf olması mümkün değildir. Allah ﷻ onları hakîkatte sâbit kılarak kıyâmete kadar sayılarını çoğaltsın.

Her iki görüşün de gideceği nokta birdir. Aralarındaki fark sadece, sûfîlerin "*Eşyâ Hakk'ın zuhûrlarının aynalarıdır*" derken, âlimlerin, hulûl ve ittihâd vehminden korunabilmek maksadıyla böyle sözler söylemekten sakınmalarıdır. (*Mektûbât*, II, 72)

* "*Ayn-ı vâhide;...*", yani tek bir hakîkatin kendisi, zâtı... "*İşte o...*", yani isim ve sıfatları bakımından... "*...çokça aynıdır...*" yani Hakk'tan başka varlıklarda bulunan muhtelif hakîkatlerdir. Bunun mânâsının şöyle olması da mümkündür: O, yani üzerindeki sûretlerin farklılığı bakımından mahlûkun durumu pek çok aynlardır.

Ancak ilk târîf makama daha uygundur. Çünkü onun sözünden murâd "*lâ*"dır, hatta başkalığı hissettirecek sözü terketmektir. Bu terk de sadece vücûd {varlık} bakımından Hakk'tan başkasının bulunmadığını isbâtla mümkün olabilir. Bu mânâ ise ikincisinde değil, ilkinde vardır. (Sofyavî, 98)

vâhid (واحد) * *Vâhid*, Zât'ın, bu {"*bir olma*" mânâsına gelen vâhidiyyet} îtibâriyle olan ismidir. (Kâşânî, 47; *Câmi'*, 103)

* *Vâhid*, Zât'ın kesret {çokluk} kabûl etmeyen ve bölünme ihtimâli olmayan hakîkatidir. Zât'a yaklaşmak, Zât ile olur. (*Ravza*, 309)

vâhid-i zaman (واحد الزمان) * *Vâhid-i zaman*, âlemlerde ilâhî sûretlerle zuhûr eden kişidir. Bunun, nefsindeki alâmeti, O'nun O olduğunu bilmektir. Üstelik, hükmün tamamlanmış ya da tamamlanmamış olması husûsunda muhayyerliği vardır. O'ndan başka bir şeyle beraber O'nunla zuhûr etmek de ona ait bir husûstur. Onlar içinde zâhir olanlar, zâhir olmayıp kul olarak kalanlar vardır. Ancak, Hakk ona zuhûr etmesini emretmiştir. O da, ilâhî emrin kendisinde vâkî olduğu kadarıyla zuhûr etmiş, daha fazlasıyla zuhûr etmemiştir. Bu yol, O'na îtimâd edenler için yüce bir makamdır. Çünkü kul, asıl îtibâriyle, Rabb olması için değil, sadece Allah'a ait ve böylece dâimî olarak kul olması için yaratılmıştır. Allah kendisine efendilik hil'atini {elbisesini} lutfederek, ona o makamda zuhûr etmesini emrettiğinde, o kendi nefsinde kul, ona bakanlara göreyse efendi olarak zuhûr eder. İşte bu, Rabb'in zîneti ve ona karşı olan hil'atidir. (*Fütûhât*, III, 134-135)

vâhidiyyet (واحديّة) * *Vâhidiyyet*, isimlerin kendisinden yayılması bakımından Zât'ın îtibârıdır. Zât'ın isimlerle olan vâhidiyyeti, sıfatların çoğalmasıyla beraberdir. (Kâşânî, 47; *Câmi'*, 103)

* *Ahadiyyet*, isim ve sıfatların, hem te'sîri, hem de te'sîr alanlarıyla birlikte yokluğunu gerektirir. *Vâhidiyyet* ise Hakk'ın ﷻ isim ve sıfatlarının zuhûruyla âlemin fenâsını, rubûbiyyet âlemin bekasını, ulûhiyyet beka aynında alemin fenâsını, fenâ aynında da bekasını gerekli kılar. İzzet Hakk'la ﷻ halkın arasındaki münâsebetin def'ini gerektirir. Kayyûmiyyet Allah'la ﷻ kulunun arasındaki nisbetin doğru şekilde tâyîn edilmesini ister. Çünkü Kayyûm, bizâtihî var olan {Zât'ıyla kaim}, başkalarının varlığı kendi varlığına bağlı olan demek olduğuna göre, burada ifâde edilenlerin hepsinin gereğinin yerine gelmesi kaçınılmaz olur.

Binaenaleyh deriz ki, ahadiyyet tecellîsi yönünden bakılınca ne sıfat, ne de isim görülür. Vâhidiyyet tecellîsi cihetinden bakılınca ise halk yoktur. Çünkü her varlığa şekil verme yönünde kudretinin zuhûrunu ifâde eden bir sıfattır. Rubûbiyyet tecellîsi yönünde de Hakk ﷻ ve halk vardır. Hakk'ın ﷻ ve halkın vücûdu için bu sıfat gereklidir. Ulûhiyyet tecellîsi yönünde ise sadece Hakk ﷻ vardır. Ama onun

sûreti halktır ve ancak halk vardır. Onun mânâ ciheti ise Hakk'tır. İzzet tecellîsinde ise kulla Allah ﷻ arasındaki nisbet kalkar. Kayyûmiyyet cihetinden bakılınca Rabb sıfatının varlığı için Rabb olarak kabûl edilecek bir Zât'a ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Rabb sıfatının var olabilmesi için de, merbûba {kendisine Rabb ittihâz edecek varlığa} ait sıfatların var olması gerekir. {Deriz ki,} Zâhir ismi cihetinden bakılınca, O eşyânın aynıdır. Bâtın ismi cihetinden bakılınca ise eşyâ onun aynı değildir. (*İnsân*, I, 12)

* *Ahadiyyet*te Zât sıfat olarak; sıfat da Zât olarak tecellî eder. Bu îtibârla sıfatlardan her birisi birbirinin aynıdır. "*Müntakim*" Allah'ın aynı olduğu gibi "*Mun'im*" de Müntakim'in aynıdır. Yine vâhidiyyet, nîmetin ve intikamın kendisinde zuhûr edince, rahmetten ibâret olan nîmet, azabın kendisinden ibâret olan intikamın aynı olduğu gibi azabdan ibâret olan intikam da rahmetten ibâret olan nîmetten ibâret olur. Bunlardan her biri, Zât'ın sıfat ve eserlerinde zuhûr etmesine nisbetle böyledir. Buna göre vâhidiyyet hükmü ile Zât için herhangi bir şey zuhûr ederse, orada her şey aynıdır. Fakat bu, tecellî-yi vâhidî {Bir'in tecellî edişi} îtibâriyle böyledir. Yoksa her hak sâhibine hakkını verme bakımından böyle değildir. Bu ikincisi tecellî-yi Zâtî'de {Zât'ın tecellîsinde} olur. (*İnsân*, I, 26)

* *Ahadiyyet, vâhidiyyet* ve *ulûhiyyet* arasındaki fark ise şudur: Ahadiyyet sıfatında isim ve sıfatların zuhûru yoktur. O, zâtî olarak Sırf Zât'tan ibârettir. Vâhidiyyet sıfatında, isimlerin ve sıfatların te'sîr sahasına göre zuhûrları vardır. Ancak bu zuhûr, Zât'ın hükmüyle olur. Zât'tan ayrı bir hüküm ile değil, ancak böyle olunca diğer varlıklar birbirinin aynı olur. Ulûhiyyet sıfatında, isimler ve sıfatlar neyi gerektiriyorsa o şekilde zuhûr eder. Böylece zıtlar belirir. Meselâ: Mün'im, Müntakim'in, Müntakim de Mün'im'in zıddı olur. Geriye kalan diğer isim ve sıfatlar da aynı şekilde zuhûr eder. Meselâ, ahadiyyet, ulûhiyyet sıfatında ahadiyyetin gerektirdiği hükümle zuhûr eder. Vâhidiyyet de aynı şekilde zuhûr eder. Çünkü ulûhiyyet hepsinin tecellî şeklini kapsar. Her tecellînin hükmü ne ise onu meydana getirir. Zira ulûhiyyet, her hak sâhibinin hakkını vermenin tecellî ettiği makamdır.

Ahadiyyet "*Ancak Allah vardır.. O'nunla beraber hiçbir şey yoktur.*" sözünün tecellî yeri, vâhidiyyet ise "*Şu anda O, nasılsa öyledir.*" sözünün tecellî yeridir. "*O'nun Zât'ından başka her şey yok olacaktır.*" [Kasas, 28/88] İşte bu hükmün îcâbıdır ki ahadiyyet, vâhidiyyetten daha üstündür. Çünkü ahadiyyet Sırf Zât'tan ibârettir. Ulûhiyyet ise ahadiyyetten üstündür. Çünkü ahadiyyetin hakkını ulûhiyyet verir. Zira ulûhiyyet her hak sâhibinin hakkını verme makamıdır. Bu yüzden isimlerin en yücesi, en kapsamlısı ve en yükseğidir. Ulûhiyyetin ahadiyyete üstünlüğü, bütünün parçaya olan üstünlüğü gibidir. Ahadiyyet sıfatının diğer Zâtî tecellîlere üstünlüğü, kökün dallara olan üstünlüğü gibidir. Vâhidiyyet sıfatının diğer tecellîlere üstünlüğü de cem'in fark'a üstünlüğü gibidir. (*İnsân*, I, 27)

Sonra şeyh mürîdine halvet ve uzleti tercîh etmesini, bu hâl içinde, hiçbir şekilde yok edilmesi mümkün olmayan dînî havâtırı ve kalbini meşgul eden hevâcisi {nefsanî çağrıları} defetmek için gayret sarfetmesini emreder.

Bil ki, mürîdliğin başlangıcında bulunan bir kimse, halvet hâlindeyken îtikad konusundaki vesveselerden nâdiren korunabilir. Bilhassa mürîdde kalb kiyâseti varsa {ince rûhluysa} durum böyledir. Mürîdliğin başlangıcında bu tür vesveselerle karşılaşmayan pek az sâlik vardır. Zikredilen husûslar mürîdlerin karşılaştıkları imtihânlardır. Bu durumda şeyhin yapması gereken şey, kendisinde kiyâset görürse, mürîdi aklî delîllere yöneltmektir. Çünkü mârifet yolunu tutan sâlik, kendisine ârız olan vesveselerden ilim sayesinde kurtulabilir.

Eğer şeyh mürîdinde tasavvuf yoluna dâir bir kuvvet ve sebât bulunduğunu keşfederse, kalbinde kabûl nûrları ışıldayıp sırrında vuslat güneşi doğana kadar sabrı ve zikre devam etmesini emreder. {Mürîd emre uyarsa} en kısa zamanda netîce alınır. Fakat bu {terbiye şekli} ancak seçkin birkaç mürîdden başkasına tatbîk edilemez {bu yol herkeste başarılı bir sonuç vermez}. Mürîdlerin çoğunun terbiyesi, delîle başvurmaları ve mürîde lazım olacak miktarda usûl ilmini tahsîl etmek şartıyla âyetler üzerinde düşünmeleri sûretiyle mümkün olur. (Kuşeyrî, 198)

* *Vakfe*, iki makam arasında hapis kalmaktır. (*Istılâh*, 534)

* *Vakfe*, iki makam arasında kalmaktır. Bu, önceki makamın gereklerini tam olarak yapmak ve bir sonraki makama da yükselmeye hazırlanmak amacıyla, o makamın edeblerini yerine getirmek içindir. (Kâşânî, 54; *Câmi'*, 104)

vâkı'a (واقعة) * *Vâkıa*, hitâb veya misâl cinsinden herhangi bir yolla bu âlemden {gayb âleminden} kalbe gelen şeydir. (*Istılâh*, 536)

* *Vâkıa*, gayb âleminden herhangi bir yolla kalbe gelen şeydir. (Kâşânî, 47; *Câmi'*, 103)

vâki' (واقع) * Hâtır {insanın içine gelen düşünce}, başlangıcı olmaksızın sırrın harekete geçirilmesidir. Bir hâtır kalbe geldiğinde sâbit durmaz, o gider benzeri başka bir hâtır gelir. *Vâkî* ise sâbit olan şeydir. Bir başka vâkî'in gelmesiyle zâhir olmaz. (*Luma'*, 418)

* Sûfîler, *vâkî* ile hâtırın tam aksine kalbde meydana gelip dâimî olan mânâyı kasd ederler. Tâlibin hiçbir hâlde onu uzaklaştıracak imkânı yoktur. Nitekim sûfîler bu konuda "*Hatara 'alâ kalbî {kalbime bir hâtır geldi}*", "*vaka'a fî kalbî {kalbimde bir şey vâkî oldu}*" derler. Kalbler tamamıyla havâtırın mahallidir. Fakat vâkî, Hakk'ın sözüyle dolan kalbden başkasında meydana gelmez. Bu sebeble Hakk'ın yolunda mürîdde bir kayıt {bağ} meydana gelse, ona "*kayd*" ismini verirler ve "*Onun bir vâkıası vâkî oldu*" derler. (Hücvîrî, 470)

* *Tavârık, bevâdî, bâdih, vâkî, kadih, tavâlî, levâmî* ve *levâih* kelimelerinin hepsi de birbirine yakın mânâlar taşır. Bu konuda sözü uzatmak mümkündür. Bunların tamamı faydasız yere sözü uzatacak aynı mânâyı ifâde eder. Bunlarla anlatılmak istenen şey, bu isimlerin hepsinin hâllerden önce gelen ve onların başlangıcı olan şeyler olduğudur. Hâl sağlam olursa bütün bu isimleri ve mânâlarını içine alır. (*'Avârif*, 311)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

vakt (وقت) * Kulun irâde ve riyâzeti belli bir sınıra varınca, Hakk'ın nûrlarına muttalî olma fırsatı elde eder ve bu ona lezzet verir. Yanıp sönen ışıklar gibi ki, onlar buna "*evkat {vakitler}*" derler. Her vaktin içinde iki vecd bulunur: Biri, sâlikin bulduğu vecd, diğeri sâliki te'sîri altına alan vecd. Sonra riyâzeti çoğaldıkça bu tip şeyler çok olur. (*İşârât*, IV, 86)

* Vecd, kalblerin, kaybetmiş oldukları zikir safâsına {berraklığına yeniden} kavuşmasıdır. Tevâcüd ve tesâkür ise mânâları birbirine yakın olan iki lafız olup, kulun vecd ve sekri davet edecek gayretlerinin ve kendisini vecd ve sekr ehlinden olan sâdık kişilere benzemeye zorlamasının da eşlik ettiği bir hâldir. *Vakt* ise geçmişle gelecek arasında bulunur. (*Luma'*, 418)

* *Vakt*in hakîkati, tahkîk ehline göre şudur: Tasavvur edilen bir hâdisenin bağlı olduğu, vuku bulması muhakkak olan diğer bir hâdisedir. Şu hâlde, husûlü muhakkak olan hâdise, düşünülen diğer hâdise için vakittir. Meselâ "*Ay başında sana geleceğim*" dersin. Gelme olayı tasavvurdur. Ay başı ise, husûlü muhakkak olan bir hâdisedir. Şu durumda ay başı, gelme fiilinin vaktidir.

Üstâd Ebû Ali Dekkak'ın şöyle söylediğini duymuştum: "*Vakt, içinde bulunduğun hâldir. Eğer sen {zihnin, düşüncen ve meşguliyetinle} dünyâda isen vaktin dünyâdır, ukbâda {âhirette} isen vaktin ukbâdır. Eğer sürûrda {sevinçte} isen vaktin de sürûr, hüzünde isen vaktin de hüzündür.*" Bununla üstâd, vaktin insana hâkim olan şey olduğunu söylemek istiyor.

Sûfîler vakitle, içinde bulunulan zamanı kasd ederler. Bu sebeble sûfî topluluğu şöyle demiştir: "*Vakt, iki zaman arasındaki şeydir.*" Yani burada iki zaman geçmiş ve gelecek demektir.

Derler ki. "*Sûfî ibnü'l-vakttir {vaktin çocuğudur}.*" Bununla kasd edilen şudur: O hâl içinde en gerekli olan işle meşgul olur, o ânın gerektirdiği işi yapar. Denilmiştir ki: "*Fakîrin vaktini ne geçmiş meşgul eder, ne de gelecek. O ancak, içinde bulunduğu vakt ile meşguldür.*" Yine denilmiştir ki: "*Geçmişin vaktiyle meşgul olmak, ikinci bir vakti elden kaçırmaktır.*"

Sûfîler vakt ile, kendilerine irâdeleri dışında isâbet eden Hakk'a ait tasarrufları da kasd ederler ve derler ki: "*Filân kişi vaktin hükmüyledir.*" Yani "*gaybdan, irâdesi dı-*

şında gelen şeye teslîm olmuştur" demek isterler. Ancak bu, üzerlerinde şerîatın hakkıyla alâkalı Allah Teâlâ'nın bir emri veya iktizâsı bulunmadığı takdirde böyle olur. Çünkü emredilen hususları zayî etmek, bu hususta işi takdîre yüklemek ve işlenen kusurlar karşısında kayıtsız kalmak dinden çıkmak demektir.

Sûfîlerin sözlerinden biri de "*Vakt bir kılıçtır*" ifâdesidir. Yani kılıcın keskin olması gibi vakt de, Hakk'ın kul üzerindeki tasarrufunun te'sîr ve ona hâkim olarak cereyân etmesini sağlar. (Kuşeyrî, 33-34)

* Nefes, gaibden gelen letâif ile kalbleri ferahlandırmaktır. Nefes sâhibi kimseler hâl sâhibinde daha nazik ve saftır. *Vakit* sâhibi henüz başlamış olandır, nefes sâhibi ise son mertebededir. Hâl sâhibi ise ikisi arasında bulunur. Bu sebeble hâller vâsıta, nefesler ise yükselmenin nihâyetidir. Vakitler kalb, hâller rûh, nefesler ise sır sâhibi olanlar içindir... (Kuşeyrî, 46)

* *Vakt*, kulun, kendisiyle alâkalı olarak, geçmiş ve gelecek {düşüncesinden} serbest kaldığı şeydir. Şöyle ki Hakk'tan bir vârid, onun kalbine ulaşır. Bu vârid, onun gönlünü kendisinde toplar. Öyle ki onun keşfinde ne geçmiş, ne de gelecek hatırına gelir. Şu hâlde bu noktaya hiç kimsenin kudreti ulaşamaz. Halk, işin öncesinin ne şekilde cereyan ettiğini, sonunun nasıl geleceğini bilemez.

Erbâb-ı vakt {vakt erbâbı} olanlar derler ki "*Bizim ilmimiz, önce ve sonra olanı {ezeli ve ebedi} idrâk edemez. Bizim için vakit içinde Hakk ile sürûr {neşe} vardır. Çünkü, yarınla meşgul olur veya kalbimizden dünle alâkalı bir fikir geçerse vakti idrâk etmekten mahcûb oluruz {perdeleniriz}. Hicâb ise dağınıklıktır. Şu hâlde, elin ulaşmadığı bir husûs hakkında düşünmek imkânsızdır. Nitekim Ebû Saîd Harrâz*[rh] *der ki: 'Aziz ve kıymetli olan vaktini, en azîz ve kıymetli olan şeyden başkasıyla meşgul etme. Kulun en aziz şeyi, geçmiş ve gelecek arasında bulunan şeyle {şimdiyle} meşgul olmasıdır.'*" (Hücvîrî, 445)

* *Vakt* ile anlatılmak istenen, kula hâkim olan hâldir. Kula hâkim olan en kuvvetli şey, onun vaktidir. Vakit aynen kılıç gibidir. Hükmüyle uğrayıp geçer ve kesip atar.

Bazen de vakt ile, çalışmakla elde edilemeyen ve kula âniden gelen hâller kasd edilir. Bu durumda, kulda vakit tasarruf eder ve kul vaktin hükmüyle olur. "*Falan kimse vaktin hükmündedir*" dendiğinde, bununla kendisine ait fiillerden alınıp, Hakk'a ait tecellîye çekilmesi kasd edilir. (*'Avârif*, 310)

* Denilmiştir ki "*Nefes müntehîye, vakt mübtedîye, hâl ise mutavassıta mahsûstur.*" Bunun işâret ettiği şey, mübtedîye zaman zaman Allah'tan ilhâm gelmesidir. Mutavassıt, kendisine hâlinin hâkim olmasından dolayı hâl sâhibidir. Müntehî ise, hâl kendisine sağlam olarak yerleştiği için nefes sâhibidir. Huzûr ve gaybet hâlleri ise gelip geçici değildir. Vecd hâlleri nefesleriyle birlikte istikrar bulmuştur. Bunların hepsi erbâbına ait hâllerdir. (*'Avârif*, 311-312)

* *Vakt*, içinde bulunduğum, geçmiş ve gelecekle alâkalı olmayan hâlinden ibârettir. (*Istılâh*, 530)

* *Vakt*, bulunduğun hâl içinde, sana gelen vâridâtın zamanıdır. Bu ise iki yokluk {geçmiş ve gelecek} arasında bulunan bir hâldir. Şöyle denilmiştir: "*Vakt, kulun, ihtiyârı olmaksızın, Hakk'ın tasarrufu altına girmesidir.*"

Yine şöyle denilmiştir: "*Vakt, Hakk'ın iktizâsı ve bunun senin üzerinde cereyân etmesidir.*" "*Vakt, seni eksilten, fakat yok etmeyen bir törpüdür*" denilmiştir.

Şöyle de târîf edilmiştir: "*Vakt, seni hükmü altına alan her şey, her şeyin onun hükmü ve tasarrufu altında deverân etmesidir.*"

Vaktin ilâhiyyetteki dayanağı, Allah Teâlâ'nın kendini "*O her gün yeni bir iştedir {tecellîdedir}*" [Rahmân, 55/29] şeklinde vasfetmesidir. O hâlde vakt asıl olup, varlığı fer' üzerinde, yani kâinâtta zuhûr eder {ortaya çıkar}. Hakk'ın şuûnu da {fiilleri de} mümkünâtın aynlarında zuhûr eder. Şu hâlde hakîkî mânâda vakt, içinde bulunduğun hâldir. İçinde bulunduğun hâl ise istîdâdının aynıdır. Hakk'ın şuûnu sende, senin istîdâdın kadar zuhûr eder. Demek ki şe'n {Hakk'ın fiili}, asıl olarak O'nun hükmü altındadır. Çünkü, imkânla mümkünün istîdâdının hükmü, Hakk'ın fiilinin onda îcâd edilmesine sebeb olmuştur. Muhâlin onu kabûl etmediğini görmüyor musun?

Vaktin aslı, Hakk cihetinden değil, kevn {yaratılmışlar} cihetindendir. Takdîrin hükmü ise sadece mahlûkat hakkındadır. Şu hâlde vaktin sâhibi kevndir, hüküm de kevne mahsûs olan hükmüdür. (*Fütûhât*, II, 528)

* *Vakt*, içinde bulunduğun hâlde üzerinde zuhûr eden vâridâttır. Hakk'ın tasarrufuyla zuhûr etmişse, rızâ göstermen ve teslîm olman gerekir. Böylece vaktin hükmünde olursun ve hatırına başkası gelmez. Eğer senin gayretinle alâkalıysa, o zaman senin için daha mühim olana yapış. Geçmişle ya da geleceğinle alâkadâr olma. Çünkü geçmişi elde etmeye çalışman, içinde bulunduğun zamanı zâyî etmektir. Gelecekle alâkadâr olmak da böyledir. Çünkü belki de onu hiç elde edemeyecek ve vakti de elinden kaçıracaksın. Bunun için muhakkik, "*Sûfî ibnü'l-vakttır {vaktin oğludur, vaktin îcâblarını yerine getirir}*"demiştir. (Kâşânî, 53; *Câmi'*, 104)

* *Vakt*, kâinât zarfının adıdır. Birinci yaprağı, lütfun aydınlığı yoluyla üns hâline geçilebilecek sâdık vecdin zamanıdır. Bu an, ya recâ safâsıyla cezbe veya havfın sadakatiyle ismet, ya da mehabbet şûlesiyle tutuşan bir şevk ateşidir. İkinci yaprağı, yola koyulup, telvîn ve temkîn hâlleri arasında yürüyen sâliktir. Üçüncüsü ise, o anda O'nda, vücûdun {varlığın} değil, şekillerdeki keşfin yok olmasıdır. (*Ravza*, 491)

* *Vakt*, geçmiş ve gelecekle alâkalı olmaksızın, içinde bulunduğun andaki hâlinden ibârettir. Bu da iki yokluk {geçmiş ve gelecek} arasındaki zamandır. Eğer vaktinle hâlin aynı ise, sen *ibnü'l vakt* olursun. Vaktin hükmü altına girersin.

Çünkü O mevcûd {var}, sen ise mâdûmsun {yoksun}. O sâbit, sen ise mevhûmsun {vehimden ibâretsin}. Eğer senin her hâlin tâat ve ubûdiyyeti {kulluğu} müşâhede ise temkîn ehlindensin. Eğer bunun tersi bir hâlde isen, telvîn ehlindensin. Birinci duruma göre vaktin kurb, ikinci hâle göre vaktin ise bu'd olur.

Hangi hâlde olursan ol, vaktin sana vâridâtını vermesi gerekir. Vakti kurb olanın vâridâtı kurb mertebesinde, vakti bu'd olanın vâridâtı da bu'd mertebesindendir. Hâli bırakıp geçmişe hüzünlenen *mâbûdî*ndendir. Çünkü o, geri gelmesi mümkün olmayanla meşgul olmuş, hâlin gerektirdiği şeyi kaçırmıştır. İşte bu ademin aynıdır. Gelecekle meşgul olan kişinin hâli de böyledir. (*Esfâr*, 324)

{Ayrıca bk. **hâl/ahvâl**}

vakt-ı dâ'im (وقت دائم) * *Vakt-ı dâim*, ân-ı dâimdir {sürekli ve aralıksız andır}. (Kâşânî, 54; *Câmi'*, 104)

vâlî (والي / وال) * *Vâlî* ve imâm, vilâyete mensûbdur. Vâlî olarak isimlendirilmesinin sebebi, velâyetin gerektirdiği emri ihmal etmeksizin o makamı üstlenmesidir. Böyle yapmazsa, vâlî olmaz, ancak hevâsının hâkimi {hevâsına göre karar veren bir hâkim} olur. Âyette ona *"Hevâya tâbî olma, Allah yolundan seni saptırır"* [Sâd, 38/26] denmiştir. Vâlînin nefesleri, hareketleri ve tasarrufları sayılıdır. Vâlî ancak devamlı olarak hayırda tasarruf eder, böyle olması gerekir, çünkü mütemâdiyen bir şey yapmaktadır. Onu devamlı olarak sadece fazîletli bir işte, halk içinde ve arındırmak için haddi uygularken görürsün. Arındırmak hayırdır. Şübhesiz hakîkatte Vâlî Allah'tır. Vilâyete mensûb olan, O'nun hükmüyle, O'nun gösterdiği şeyle, yani hak olan şeyle hükmeder. (*Fütûhât*, IV, 305)

vârid/vâridât (وارد / واردات) {vârid-i melekî; vârid-i şeytânî; vâridât-ı atâyâ; vâridât-ı ilâhî}

* Bâdîden {bir tür tecellîden} sonra kalblere gelen ve onları kaplayan bir hâldir. Vârîdde insan fiilinin etkisi varsa da bâdîde yoktur. Çünkü bevâdî {bâdîler}, vâridâtın {vâridlerin} başlangıcıdır. Nitekim Zünnûn {Mısrî}rh şöyle demiştir: *"Hakk'tan gelen vârid kalbleri sarsar."* (*Luma'*, 418)

* *Vârid*, kulun kalbine kendi kasdı olmaksızın gelen övülmeye değer havâtırdır {hâtırlardır}. Havâtır kabilinden olmayan vâridlere de *"vârid"* denir. Vâridler, bazen Hakk'tan, bazen ilimden gelir. Buna göre vâridât, havâtırdan daha umûmîdir. Çünkü havâtır, hitâb türünden olan veya bu mânâya gelen şeylere mahsûstur. Vâridât ise, sürûr vâridi, hüzün vâridi, kabz vâridi, bast vâridi ve benzeri mânâları da içine alır. (Kuşeyrî, 47)

* *Vârid*, kalbe mânâların hulûl etmesidir {girmesidir}. (Hücvîrî, 467)

* *Vâridât*, havâtırdan daha umûmîdir. Çünkü hâtırlar, hitâb ve taleb türüne mahsûstur. Vâridât ise bazen hâtır şeklinde tezâhür eder; bazen de sevinç vâridi, bazen hüzün vâridi, bazen kabz vâridi, bazen de bast vâridi olur. (*'Avârif*, 271-272)

* *Vârid*, kulun kalbine düşünmediği hâlde gelen övülmeye değer hâtırlardır. Vârid, her {ilâhî} isimden kalbe gelen her şey için de kullanılır. (*Istılâh*, 533)

* *Vârid*, sûfilere ve bize göre her ilâhî isimden kalbe gelen şeydir. Bu husûstaki görüşler, onun {fiil-i mâzî olarak, *"verede"* şeklinde} değil, {ism-i fâil olarak, *"vârid"* şeklinde} vârid olmasına dayanır. Böyle bir şey, sahv, sekr, kabz, bast, heybet, üns ve sayılamayacak pek çok şeyle gelebilir. Bunların hepsi vâridâttır. Ancak sûfiler, zikrettiğimiz övülmeye değer havâtır için vârid ismini kullanmışlardır.

Kardeşim, bil ki vârid, vârid olan şeyle beraber vâriddir. Hudûs ya da kıdemle sınırlandırılamaz. Allah, kıdem sâhibi olmakla beraber, kendisini *"ityân {gelmek}"* fiiliyle vasfetmiştir. Vürûd da bir ityândır. Vâridin ise ityânda farklı farklı hâlleri olur. *Hücûm* ve *bevâdih* gibi ansızın gelebilir. Mahallin istîdâdını {hazır olmasını} gerektiren belli bir vaziyetin vürûduna delâlet eden hâllerin alâmet ve karînelerıyle farkında olmadan zamanla da gelebilir. Bu noktada, kevnî olsun veya olmasın, her ilâhî vârid, ancak bir faydayla gelir.

Her vârid için umûmî olan fayda, bu vürûddan vârid sırasında hâsıl olan ilimdir. Burada ondan sevinç duyması veya üzülmesi şart değildir. İşte bu, vâridin hükmü olan şeydir. kevnî olsun veya olmasın Vâridin hükmü ancak hâsıl olan ilimdir. Bunun ötesinde olan şey, kendisiyle değil, o ilimle vârid olması açısından bir mânâ ifâde eder.

Allah, kıyâmet günü insanlar arasını ayırmak ve hükmetmek için gelir. İnsanlar içinde saadeti sebebiyle lehinde hükmedilecek olanlarla şekaveti sebebiyle aleyhinde hükmedilecek olanlar vardır. Bu geliş tektir, hüküm de tektir. Hükmedilen ise farklıdır. Vârid, şu iki hâlden birinden hâlî olamaz: Ya vürûdu hâlinde sudûrla vasıflanır, böylece O'ndan sâdır olması bakımından, sâdır olarak gelme yönüyle vârid olur. Bu vâridin Allah'tan gelen bir ilhâm olması gerekir. Ya da vürûdu hâlinde sudûrla vasıflanmaz, bu durumda kadîm bir vârid olur. Vürûd, vârid olan kul nazarında meydana gelen bir nisbettir.

Vâhid olan hem sâdırdır, hem de vâriddir. Diğerleri ise sadece vâriddir. Burada ilâhî isimler dışında vârid olan kadîm yoktur. Ayn {zâtı, kendisi, özü} bakımından vârid olursa, vürûd farklılık arzetmez. Hüküm bakımından vârid olursa, hükümlerin farklılığından dolayı farklı olur. Şübhesiz bunlar muhtelif hakîkatlerdir. Ancak O'nun aynına delâlet eden şeyde farklılık olmaz. Vâridin kadîm veya hâdis olması birdir. Vâridin ise hâdis olması gerekir. Bu, kendisine gelen vârid esnâsında kalan ve vâridin bıraktığı şeydir. Bunun bırakılması gerekir. Bunun sebebi hürmetin {saygının ya da haramlığın} bâkî kalmasıdır. Çünkü ona ge-

len başka bir vâridin olması da gerekir. Onun bu şahıs tarafından kabûl edilmesi de, orada bulunanlardan yüz çevirmesi de gerekir. Bu şekilde ilk vâride hürmetin yerine getirilmemesi söz konusu olur. Bundan dolayı vâridin gelişinden sonra göç eder. İkinci vârid geldiğinde bütünüyle boşta kalmış olur ve bu yeni vâride yönelir. Burada onu kendine bağlayarak cezbeden bir hâtır da yoktur.

Her vârid, O'nun hürmet ve haşmetiyle sâdır olur. Allah'tan bir hayır olarak bu vârid övülür. Böylece bu övme, o kişinin saadeti olur. Hakîkatte vâridat hâdis olduğunda, bunlar nefeslerin aynı dışındadır. Emir ve hükümlerden vârid olan şey, ehl-i tarîkin vâridât yoluyla tanıdığı şeydir. Nefesler bu vâridâtın sûretlerini yüklenir. Bunlar hâdis olan vâridât olmayıp, kendi nefsleriyle vardırlar. Hatta onlar nefeslerin sûretleridir. Bunlar ise o vâridâttaki ilâhî isimlerin hükümlerinin farklı olmasıyla sûretleri de farklılık arzeder. (*Fütûhât*, II, 556)

* Nefsler, *vâridât*ı almaya kabiliyetlidir. Vâridât hâllerle gelir. Bir hâlin umûmî olması muhâldir. Bilakis her vâridin husûsî bir hâli vardır. Bundan dolayı biri sekr hâli yaşarken, diğeri sahv hâli yaşar. Sekr de sahv da umûmî değildir. (*Fütûhât*, IV, 414)

* *Vârid* [*vâridât* (*Câmi'*)], kulun kalbine düşünmeksizin gelen mânâlardır. (Kâşânî, 47; *Câmi'*, 103)

* *Vâridât-ı atâyâ-yı sâbika minallah* {Allah tarafından sana önceden bahşedilen vâridât}, Allah'ın hükümlerini yüklenmende sana yardımcı olan o nîmetleri hatırlaman içindir. Çünkü Allah sana, senin kendisinde sevdiğin şeyle hükmeder. O hâlde sen de, sende bulunan O'nun sevdiği şeye, O'nun yolunda sabret! (*Tenvîr*, 5)

* Sûfîlere göre *vârid*, uzakta olanı haber vermek için ilâhî mertebeden gelen elçidir. Bu, ya rûhâniyyet, ya da nârîyyettir. Yani ya melekî ya da şeytânî olur. Melekî ve şeytanî vârid arasındaki fark şudur: Melekî olanın ardından bir soğukluk ve lezzet gelir. Elem vererek terk etmez, sûreti değişmez, geriye ilim bırakır. Şeytânî olanın ardından hayret {şaşkınlık ya da tereddüd}, sıkıntı, darbe, elem ve ağırlık meydana gelir.

Fazîletli kimselerden biri şöyle demiştir: "*Vârid, kulun kalbine hedeflemediği hâlde gelen övülmeye değer hâtırlardır.*" Havâtır cihetinden olması da böyledir. Bunlar hitâb türlerine mahsûstur veya hitâbın mânâsını ihtivâ ederler. Vârid, sürûr vâridi, hüzün vâridi, kabz vâridi, bast vâridi veya bunların dışındaki mânâlardan herhangi bir vârid olabilir. Âriflerin tâcı Ebû Medyen şöyle demiştir: "*Sâhibi konuşuncaya kadar vâride bakılmaz.*" (*Ravza*, 515)

* *Vârid*, melekî olduğunda, onu bir soğukluk ve lezzet tâkîb eder. Nitekim Hz. Peygamber'in ﷺ hâli vahyin başlangıcında böyleydi. Hz. Peygamber ﷺ, Hira mağarasında ibâdet hâlindeydi. Cebrâîl ﷺ ona geldiğinde onu bir soğukluk aldı. Hz.

Hatice'nin ﷺ evine geldi. Soğuktan titriyordu. "*Beni örtün, beni örtün!*" dedi. "*Bunda...*" yani vâridde "*bir elem hissetmezsin.*" Çünkü melekî vârid, ancak senin rûhâniyyetine göre gelir. O rûhâniyyet de, bundan elem duymaz. Çünkü o vârid, o rûhâniyyetin âlemi cinsindedir, hatta ondan lezzet bile alır. Ancak vâridin vürûdundan dolayı mizâc değişir. Çünkü vârid nefse geldiği, alâkalı bulunduğu bedenin tedbîriyle meşgul olduğu ve onu bir defeda yakaladığı için mizâc değişir. "*{O vârid} sûret îtibâriyle bir değişikliğe uğramaz.*" Vârid, misâl âleminde de olsa, mücerredât âleminde de olsa, vâridin sendeki bıraktığı izin sûreti değişmez. Senden sâdır olursa, "*ilim bakımından seni terkeder.*" Çünkü *vârid-i melekî* {melekî vârid}, ancak hayırla gelir. (*Esfâr*, 113)

* *Vârid*, "*şeytanî olduğunda, onu azaların ezilmesi...*", *hers* vurarak ezmek demektir. {Et ve bulgurdan yapılan yemek ya da yağ, şeker ve undan yapılan bir çeşit pasta mânâsına gelen} "*herîse*" kelimesi de bu kökten türemiştir. "*elemi, sıkıntısı, hayreti ve zilleti tâkîb eder.*" Sendeki bu vâridin sûreti de değişmez. "*{Bu vârid, sana} bir darbe indirerek seni terkeder.*" Bu, şeytanın alevli ateşten yaratılmış olması sebebiyle böyledir. Kalbe vârid olduğunda, kalbin sıcaklığı artar, onu hafakan basar {nabzı yükselir}, kan, akışındaki tazyîk yüzünden kaynar, kanın hareket ve kaynamasındaki şiddetten dolayı damarlar ve sinirler dolar. Bir defada sâdır olduğunda, mafsallar uyuşur; damarların sıkışması sâkinleşir. Bu da âzâların ağrıması ve ezilmesine, kalbdeki harâret ve nefsteki tereddüdün hâkim olmasından dolayı sıkıntıya götürür. Çünkü nefs, {aslında} Hakk'tan gelecek vâride hazırdır {ama vârid şeytandan gelmiştir}.

Vârid şeytânî olduğunda, nefs onun ilâhî olduğunu zanneder ve onu kabûl etmeye meyleder. Ama onun {vâridin} sür'atle şekil değiştirdiğini görür. Çünkü ateşten yaratılmıştır. Bu da nefsi tereddüde sevk eder. Dolayısıyla böyle bir vârid geldiğinde, bir darbe indirerek terk eder. Çünkü o, nefsi tereddüde düşürmüş, mizâcı değiştirmiştir. Ardından da onu zillet tâkîb eder. Çünkü şeytan kovulup lanetlendiğinde zelîl olmuştu. Bunun izi, ancak onun {şeytanın} tabîatına muvâfık olur. (*Esfâr*, 114)

* Bir hâlden bir başka hâle yükselmek, kendisinden ayrılarak üst derecedeki bir hâle geçtikten sonra, onun altındaki hâle bir daha geri dönmemektir. Bununla kasd edilen, hâlin kendisiyle geldiği, *vâridât-ı ilâhî* {ilâhî vâridât} ve mârifetullah türünden olan şeydir. Bunlar {Allah'ın verdiği} kerâmetlerden olmayıp makamlar cümlesindendir. Hâller defalarca geri dönerler. Ancak hâl sâhibi, hâli içerisindeyken, Allah hakkında ilmi artmadıkça medhedilemez. Bu bilgi ona gereklidir. Bu bilginin artması lâihadır {tecellî nûrudur}. Hâl sırasında bu bilgide artma olmazsa, hâlin sıhhatiyle beraber lâiha ortaya çıkmaz. Hâl, beka ya da fenâ, sahv ya da sekr, cem' veya tefrika, gaybet veya huzûr hâllerinden biri içinde bulunmandır. (*Esfâr*, 161)

* Havâtır, Hakk'ın vâridleri ve bâtılın yollarıdır. *Vâridât*, Rabb'i tenzîh ve tevhîd etmekle meydana gelir. İşte bu, rabbânî vâriddir. Vâridât, belli bir tâati

azimle harekete geçirebilir. İşte bu, kalbî vâriddir. Vâridât, tâatın tüm çeşitlerini harekete geçirebilir. Bu da melekî vâriddir. Bazen vâridât, kalb ve melekten kaynaklanan bir vârid olabilir. Daha ziyâde çoğu melekten; daha az olarak kalbden meydana gelir. Çünkü kalblerin temizliği gerçekten azdır. (*Kavânîn*, 87)

* *Vârid*, {aksırığın} aksıran kişi {üzerindeki} galebesi gibi gelir. Vârid olduğunda gelmez, gayret etmekle de gelmez. Vârid, Kahhâr isminin tezâhürü olarak gelir. Bundan dolayı sıfat ve izleri yok eder. Vârid, sâlike evrâdla, ehl-i inâyete ise istemeden ve murâd etmeden gelir.

Vârid, melek ve cinlerden gelebilir. Iyân {müşâhede} mertebesinde Hakk'tan gelir. Vârid, fayda veren, kıymetli ve nâdir şeylerin bilgisini elde etmeye vesîle olur. Siyâdet {seyyidlik, efendilik}, kemâl sıfatlarıyla adamlara {sûfîlere} aittir. Maksadların tahakkuk etmesi için öne geçirilmiş olan kişiyle, cevherinin diğer arazlarından saf hâle getirilmesi için öne geçirilen kişi arasında dağlar kadar fark vardır. Efendi olmayı ve başkalarını kulları hâline getirmeyi taleb eden kimse, hayrı kaybetmiş ve dikkafalılık etmiş olur. (*Kavânîn*, 88)

* *Vâridât*, vâridin çoğulu olup, kulun sonradan öğrenmeksizin kalbine gelen övülmeye değer hâtırlardır. Vârid, hâtır yönünden değil, bilakis ilim veya Hakk yönünden gelir. Vâridât, havâtırdan daha umûmîdir. Çünkü havâtır, hitâb türlerine mahsûstur veya hitâbın mânâsını ihtivâ ederler. Vârid, sürûr vâridi, hüzün vâridi, kabz vâridi, bast vâridi veya benzerlerine ait olabilir. (*Câmi'*, 160)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât; levâ'ih-levâmi'-tavâli'-tavârık-şevârık-kādih**}

vasf-ı zâtî li'l-hakk-vasf-ı zâtî li'l-halk (وصف ذاتي الحق / وصف ذاتي الخلق)

* *Vasf-ı zâtî li'l-Hakk* {Hakk'ın zâtî vasfı} [*vasf li'l-Hakk* {Hakk'ın zâtî vasfı} (*Câmi'*)]; cem' ahadiyyeti, vücûb-i zâtî {Zât'ın var olmasının zorunlu olması} ve âlemlere muhtaç olmaktan müstağnî olmasıdır.

Vasf-ı zâtî li'l-halk {halkın zâtî vasfı} [*vasf li'l-halk* {halkın zâtî vasfı} (*Câmi'*)]; imkân-ı zâtî {zâtı îtibâriyle sonradan yaratılmaları} ve fakr-ı zâtîdir {yaratılanların zâtı îtibâriyle başkasına muhtaç olmalarıdır}. (Kâşânî, 50; *Câmi'*, 103)

vâsıta-yı feyz ve vâsıta-yı meded (واسطة الفيض و واسطة المدد)

* *Vâsıta-yı feyz ve vâsıta-yı meded* {feyz vâsıtası ve meded vâsıtası}, birbiriyle münâsebet içinde olan halk ve Hakk arasında bir bağ olan insân-ı kâmildir. Nitekim bir kudsî hadîste şöyle buyrulur: *"Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım!"* [Aclûnî, II, 164] (Kâşânî, 48; *Câmi'*, 103)

vasıyyet (وصيّة) * *Vasıyyet* {nasîhat}: Hazretrh şöyle dedi: "*Sana zenginlerle konuşurken vakarlı, fakîrlerle konuşurken mütevâzı olmanı tavsiye ederim. Alçakgönüllü ve ihlâslı ol. İhlâs, sürekli olarak Hâlık'ı görmektir. Sebebler husûsunda asla Allah'ı ithâm etme. Bütün O'na teslîm ol.*

Aranızdaki sevgi bağına güvenerek kardeşinin hakkını yeme. Fakîrlerle tevâzû, hüsn-i edeb ve cömertlikle sohbette bulun. Nefsin öldür ki hayâta kavuşsun. İnsanların Allah'a en yakın olanı, ahlâkı en güzel olandır. Amellerin en iyisi gönlü mâsivâya iltifât etmekten uzaklaştırarak gözetmektir.

Sana daima hakkı ve sabrı tavsiye ederim. Dünyâda sana iki şey yeter: Fakîrle sohbet, veliye {Allah dostuna} hizmet. Fakîr odur ki, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeyle kanmaz.

Senden aşağılara hücûm etmen zayıflık, senden üstün kimselere hücûm etmen kibir, kendin gibilere hücûm etmense huysuzluktur." (*Fütûh*, 159-160)

vasl (وصل) {vasl-ı fasl; fasl-ı vasl; vasl-ı vasl}

* *Vasl*, gaibi idrâk etmektir. (*Istılâh*, 536)

* *Vasl*, sûfîler topluluğuna göre geçip giden şeyi idrâk etmektir. Yani geçmiş nefeslerine ulaşmandır. Şu âyet buna işâret eder: "*Allah onların kötülüklerini iyiliğe tebdîl eder {çevirir}.*" [Furkân, 25/70] Bunun sebebi, her hâlin kendine mahsûs bir nefesi olmasıdır. Üstelik bu nefes, nefes alan kişinin aldığı nefeslerin üzerinde bulunduğu bütün hükümleri içine alır. Hepsinin ona faydası vardır. Hiçbiri diğerinden ayrılmaz. Bu görüş belli bir sınıfın görüşüdür. Eğer kişi dâima Allah'a yönelir de, göz açıp kapatıncaya kadar O'ndan yüz çevirirse, bu bir anda kaybettiği, elde ettiğinden çok daha fazladır. Bu mesele, fasılasız vaslı tahakkuk ettirmenin ardından faslın {vuslattan sonra ayrılığın} gelip gelmeyeceği husûsunda ârifleri hayrete düşürmüştür.

İşte o, Hakk'tır. Hakk Teâlâ'nın vaslı ise infisâl {ayrılık} kabûl etmez. Bir şeye önce tecellî edip sonra da ondan tecellîsini perdelemez. Çünkü Âlim olan Allah, onu olduğu gibi bilir. Onun bilmesi, ilminin hükmünün hilâfına olamaz. Çünkü Hakk, vasıl hâlinde daima kâinâtla beraberdir. İşte O, bu husûsiyetiyle ilâh olmuştur. (*Fütûhât*, II, 469-470)

* *Vasl*, butûnla {bâtın olmayla} zuhûr {zâhir olma, ortaya çıkma} arasındaki hakîkat vahdetidir. Buna rahmetin öne geçmesinden dolayı "*mehabbet {sevgi}*" de denir. "*Bilinmeyi sevdim ve mahlûkatı yarattım*" kudsî hadîsinde de buna işâret edilmiştir. "*Kayyûmiyyet-i Hakk li'l-eşyâ {eşyânın Hakk'la kaim olması}*" da denir. Çünkü o kesreti birbirine bağlayarak birleştirir. Fasl ile ârif, Allah'ı hudûstan tenzîh eder.

İmam Cafer b. Muhammed Sâdık ﷺ buyurur ki: "*Kim fasl ile vaslı, hareket ile sükûnu birbirinden ayırır, bunların farkını anlarsa, tevhîd noktasında karar kılmıştır.*" Bu

söz, mârifet hakkında da rivâyet edilmiştir. Hareketten maksad, kararın ahadiyyet-i zâtın aynında kalması için sülûk etmektir.

Kulun kendi vasıflarından sıyrılıp Hakk'ın vasıflarında fânî olması da *"vasl"* olarak adlandırılır. Bu da Allah Teâlâ'nın isimleriyle tahakkuk eder. Buna *"ihsâ-yı Esmâ-yı Hüsnâ {Esmâ-yı Hüsnâ'nın sayılması}"* denilmiştir. Nitekim Resûlullah Efendimiz ﷺ: *"Onları {Esmâ-yı Hüsnâ'yı} sayan cennete girer."* [Buhârî, Tevhîd, 9, 118, Daavât, 68; Müslim, Zikr, 5] buyurmuştur. (Kâşânî, 50; *Câmi'*, 103)

* *Vasl-ı fasl*, dağınık olanın toplanması, kırılanın onarılması, farkın cem'e dönüşmesi, vahdetin kesrette zuhûr etmesidir. Çünkü vahdet, fasıllarına kesretin ittihâdı {çokluğun birleşmesi} ve çeşitlilikleri toplaması yoluyla ulaşır.

Fasl-ı vasl da kesretin vahdetteki zuhûrudur. Çünkü kesret, vahdetteki vaslı {birleşmeyi} fasleder {ayırır}, bir yüzün çeşitli aynalardaki şekilleri gibi muhtelif kabiliyetlerdeki vahdetin zuhûrunun çeşitliliğini gerektiren taayyünlerle onu çoğaltır.

Vasl-ı vasl, gidişten sonraki dönüş, inişten sonraki yükseliştir. Her birimiz, ezeldeki mutlak vasıl olan ahadiyyet cem'inin ayn'ı olan en yüce mertebeden, zıt unsurlar âlemi olan düşülecek en alçak yere {madde âlemine} düşmüştür. Bazılarımız inilecek en aşağı noktanın kaim olabilmesi için esfel-i sâfilîne {aşağıların aşağısına} inmişler, bazılarınız da Allah'a giden yoluna sülûk ederek cem' makamına yönelmiş ve dönmüşler, O'nun sıfatlarıyla sıfatlanıp, Zât'ında fânî olmuşlar, böylelikle ezelde olduğu gibi ebedde de hakîkî vasla {vuslata, kavuşmaya} ermişlerdir. (Kâşânî, 51; *Câmi'*, 104)

* *Vasl* {hakkında} biri demiştir ki: *"Vasl, kulun yaratıcısından başkasını görmemesi, sırrının ve hâtırının Sânî'inden başka hiç kimseyle ittisal etmemesidir."* Bir başkası da şöyle demiştir: *"Vasl, kulun düşüncesinin Allah ﷻ, meşguliyetinin Allah ﷻ yolunda, dönüşünün de Allah'a ﷻ olmasıdır."* Daha başka biri ise, kalblerin mükâşefeleri ve sırların müşâhedeleri olduğunu söylemiştir. (Nebhânî, I, 236)

vatanât (وطنات) * *Vatanât*, ilâhî mânâlardan, sırda bulunan şeyi vatan {makam} hâline getiren şeydir. (Hücvîrî, 466)

vatar (وطر) * *Vatar*, temennî etmek ve beşerî sıfatlar ve nefsânî arzular dışında kalan övülmeye değer bir faydalanmadır. Bununla alâkalı olarak *"Filan kimse, vatarına yerleşmiş, arzularına kavuşmuştur"* denir. (*Luma'*, 445)

vâv (واو) * *Vâv*, kül {bütünlük} içindeki vech-i mutlaktır {mutlak yöndür}. (Kâşânî, 47; *Câmi'*, 103)

vecd (وجد) {bk. **tevâcüd-vecd-vücûd**}

vecel (وجل) {bk. **havf-recâ'**; **şefkat**}

vech-i hakk (وجه الحق) * *Vech-i Hakk* {Hakk'ın yüzü, gerçek yön}, bir şeyin kendisiyle gerçek olduğu şeydir. Çünkü bir şeyin hakîkat olması, ancak Allah Teâlâ ile mümkün olur. "*Nereye dönerseniz Allah'ın vechi {yüzü} oradadır.*" [Bakara 2/115] âyetiyle bu husûsa işâret edilir. O tüm eşyâda var olan Hakk'ın aynıdır. Eşyânın kayyûmiyyet-i Hakk'ını {Hakk ile kaim olduğunu} gören, her şeyde Hakk'ın vechini görür. [O hâlde sen de basîret sâhibi ol (*Câmi'*)]. (Kâşânî, 49; *Câmi'*, 293)

vechân-ı ıtlâk ve takyîd (وجها الاطلاق والتقييد) * *Vechân-ı ıtlâk ve takyîd* {mutlak ve mukayyed olmanın iki yönü}, bütün îtibârların redd ve isbât edilmesi bakımından, Zât'ın itibârının iki yönüdür. Hakk'ın Zâtı, vücûdu kendinden olan bir vücûddur. O bu şekilde îtibâr olunursa buna "*mutlak*" denir. Yani, bunun mâhiyeti olan hakîkat, her şeye yakın değil, her şeyle beraberdir. Vücûd-ı baht {saf vücûd} olmayan şey adem-i mahzdır {mutlak yokluktur}. Şu hâlde, O'nunla mevcûd, O'nsuz mâdûm {yok}, her şeyin gayrısı olan ve hiçbir şeyle irtibâtı olmayan şey, nasıl olur da O'nunla bir araya gelebilir?

O'nun dışında kalan şeyler, vücûd olmayan, mâdûm olan âyândır. Eğer ondan ayrılırlarsa var olamazlar. Her şey O'nunla, O da kendi Zâtı sebebiyle mevcûddur. O kendisiyle beraber bir şey olmama tecerrüdü, yani kaydı ile kayıtlanırsa, o zaman kendisi ile hiçbir şeyin bulunmadığı Ahad olur. Bu sebeble muhakkik {tahkîk ehli olan kişi}, "*O, hâlâ önceden olduğu gibidir*" demiştir.

O'nunla beraber bir şey olması bakımından kayıt altına alınırsa, bu takdîrde kendisiyle mevcûd, kendisi dışındakiyle mâdûm olan kayıtlayıcının aynı olur, {Hakk} onun sûretinde tecellî eder ve böylece ona vücûd izâfe edilir. İzâfet kalkarsa, o kendi zâtında mâdûm olur. Bu {mânâ, sûfîlerin} tevhîdle alâkalı olarak ileri sürdükleri mânâdır: "*{Tevhîd} izâfetin kaldırılmasıdır.*" {Bu söz,} şöyle diyenin sözünü de tasdîk eder: "*Vücûd, Vâcib'in hakîkatinin aynı, mümkün olan her şeyin hakîkatinden ayrıdır.*" Çünkü O, her mâhiyet ve aynın üzerinde ziyâde {fazla} olan bir şeydir. Çünkü meselâ siyahın siyahlığı ile, insanın insanlığı hakkında hiçbir şübhe yoktur. Şey, O'nun vücûdunun gayrı, vücûdsuz olarak da mâdûmdur. (Kâşânî, 48; *Câmi'*, 103)

vefâ' (وفاء) {**vefâ bi'l-ahd**} * *Vefâ*, kalbin ferdâniyyetle {Allah'ın tekliğiyle} başbaşa kalması, O'nun ezelî nûru ile vahdâniyyetini müşâhede etmekte sebât etmesi, O'nunla beraber yaşamasıdır. (*Luma'*, 302)

* *Vefâ bi'l-ahd* {sözünde durmak}: "*{Allah:} 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' {dediğinde} onlar cevâben: 'Elbette!' demişlerdi.*" [Arâf, 7/172] âyetinde geçen, {Âdem

oğullarının|, Allah'a verdikleri sözü, *"belâ {elbette}"* diyerek kabûl etmeleri ve {böylece} O'nun rubûbiyyetini {Rab olduğunu} ikrâr etmelerinden çıkar. İşte buna *"vefâ bi'l-ahd"* denir.

Bu, avâm için, vaade {cennete} rağbet, vaîdden {tehdîdden, cehennemden} de rehbetle {korkarak} yaptığı ibâdettir. Havâss için, rağbet ve korkuya kapılmadan ve hiçbir karşılık beklemeden, emri sırf emir olduğu için yerine getirmesi ve kula öğretilen şeylere vefâ göstermesi esasına göre yerine getirilen ubûdiyyettir. Ehâss-ı havâss içinse, kuvvet ve kudretten yüz çevirerek sevenin kalbine Allah'tan başkasını sokmaması esasına göre yerine getirilen ubûdettir.

Ubûdiyyet {kulluk} ahdine vefâ göstermenin gereklerinden biri de, noksanlığın kendinden ortaya çıkıp tekrar kendine döndüğünü görmek ve Rabb'inden başka hiç kimsede kemâl görmemektir. (Kâşânî, 52; *Câmi'*, 104)

vefâ' bi hıfzı ahdi't-tasarruf (وفاء بحفظ عهد التصرّف) * *Vefâ bi hıfzı ahdi't-tasarruf* {tasarruf sözünü korumaya vefâ göstermek}; sana {Allah tarafından maddî ve mânevî} tasarruflar ve âdetlerin kaldırılması türünden nîmetler ihsân edildiği vakitlerde, ubûdiyyetini {kulluğunu} ve âcizliğini gözden kaçırmamandır. (Kâşânî, 53; *Câmi'*, 104)

vehhâb (وهّاب) * *Vehhâb*; verdiğini hâlis olarak {herhangi bir amaç gütmeksizin} hîbe edendir. Vehhâb'a yaklaşmak isteyen kişinin yolu, îsâr {başkaların kendine tercîh etmek} ve igzâdır {görmezden gelmek, aldırmamak, sabretmektir}. Bu, fetih {kalbin açılması} için gereklidir. Kişiye ilimler böyle açılır. (*Ravza*, 315)

vehm (وهم) * *Vehim*, nefsin sıfatı, aklın perdesi ve kalb güneşini örten şeydir. Vehim perdeleri kalktığı zaman, ilhâm mertebesinin nûrları müşâhede edilir. Vehim, senin inniyyetini Hakk'la birlikte gösterir; halkın {yaratılışın} vasfının sayılmasını sana çok gösterir. Vehim, seni ümîdsizliğe düşürür; insanlardan korkmana sebeb olur. Vehim, zihin karışıklığına sebeb olur. Kemâl vasfına mânî olur. Vehim, ancak tenvîr {nûrlanma, aydınlanma} sebeblerine sarılmakla ve takdîr edilene dönmekle ortadan kaldırılır. Dilediğini yapan ve istediğine hükmeden kimse için vehim, tevhîdle ortadan kalkar. Kalb fehm ile aydınlandığında, ondan perde ve vehim kalkar. (*Kavânîn*, 92)

velâyât (ولايات) * *Velâyât* kısmı {makamları} on bâba ayrılır. Bunlar {sırasıyla} lahz, vakit, safâ, sürûr, sırr, nefes, gurbet, gark, gaybet ve temekkündür. (*Menâzil*, 35)

* *Velâyât*: Lahz, vakit, safâ, sürûr, sırr, nefes, gurbet, gark, gaybet ve temekkündür. (*Rihle*, 207)

velâyet-nübüvvet-risâlet (ولاية – نبوّة – رسالة) {'adâvet; nübüvvet-i teşrî'-nübüvvet-i velâye; nübüvvet-i 'âmme; nübüvvet-i beşeriyye; teshîr; velâyet-i 'âmme-velâyet-i hâssa; velâyet-i beşeriyye; velâyet-i kübra}

* *Nübüvvet* nûrları, O'nun nûrundan çıkmıştır. Nûrların aydınlığı da O'nun nûrundan zuhûr etmiştir. Nûrlar içinde Sâhibu'l-harem'in nûrundan daha parlağı, daha açık olanı, daha kıdemlisi yoktur. Onun himmeti, tüm himmetlerden öndedir. Varlığı yokluktan, adı kalemden önce. Çünkü bütün ümmetlerden önceydi O. Bu niteliklerin sâhibinden daha merhametli, daha zarîf, daha şerîf, daha ârif, daha insaflı, daha raûf, daha merhametli, lütûfkar hiçbir yerde yoktur. Ne ufuklarda, ne ufukların üstünde ve ne de altında... (*Tavâsîn*, 192)

* *Velâyet*, lugatte "*nusret {yardım}*" mânâsına gelir. *Vilâyet* şeklinde ise "emirlik" demektir. Her ikisi de "*velî*" kelimesinin masdarıdır. Hâl böyle olunca, bu iki kelimenin, "*delîl*" kelimesinin masdarı olan "*delâlet ve dilâlet*" gibi olması gerekir.

Yine velâyet, *rubûbiyyet* mânâsına gelir. Bundan dolayı Allah Teâlâ: "*Orada velâyet, Hakk olan Allah'a aittir.*" [Kehf, 18/44] buyurmuştur. Çünkü ancak o zaman kâfirler ona yönelir ve {taptıkları diğer} mâbûdlarından uzaklaşıp, O'na dönerler.

Velâyet, ayrıca "*mehabbet*" mânâsına da gelir. *Velî* kelimesinin ise, "*fe'îl*" vezninde ism-i mef'ûl mânâsında bir kelime olması mümkündür. (Hücvîrî, 254)

* *Nübüvvet*, kudsî nefsin, İlk Akl'ın cevherinden bilginin hakîkatlerini kabûl etmesi; *risâlet* ise, bu mâlûmât ve mâkulâtı {bilinen ve düşünülebilen bu hakîkatleri}, istifâde etmek isteyen ve kabûl edenlere tebliğ etmektir. (*Risâle*, 146)

* *Nübüvvet*in diğer husûsiyetleri, tasavvuf yoluna girmekten meydana gelen zevk ile idrâk edilir. Çünkü bunu uyku misâliyle anlamıştın. Bunun misâli sende olmasaydı, peygamberi tasdîk edemezdin. Peygamberde sende misâli bulunmayan ve {bu sebeble} asla anlayamadığın bir husûsiyet varsa, onu nasıl tasdîk edebilirsin? Bir şeyi tasdîk etmek, ancak onu anladıktan sonra olur. Bu misâl, tasavvuf yolunun başlangıcında elde edilebilir. Sende bu misâlden doğan miktar kadar bir tür zevk {tatma} ve buna kıyas yoluyla elde edilemeyecek şeyin tasdîki hâsıl olur. Bu tek husûsiyet bile, nübüvvetin aslına îmân etmek için sana yeter. (*Munkız*, 147)

* *Nübüvvet*e îmân, aklın ötesinde bir vaziyetin var olduğunu kabûl etmektir. O noktada aklın idrâk edemeyeceği bazı şeyleri idrâk edecek bir göz açılır. Nasıl ki, kulak renkleri, göz sesleri ve bütün hisler {duyular} mâkulâtı idrâk edemiyorsa, göz ile idrâk edilenler de akıl ile idrâk edilemezler. {Filozofun} böyle bir şeyi câiz görmemesi durumunda, bunun mümkün olduğunu, hatta var olduğunu delîlle isbât etmiştik. Eğer mümkün görüyorsa, burada etrafında aklın kabûl etme ihtimâli bile asla dolaşmayan, bilakis akıl tarafından yalanlanan ve muhâl olduğuna hükmedilen husûsiyet olarak isimlendirilen vaziyetlerin bulunduğunu isbât etmiş olur. (*Munkız*, 161)

* Velînin mertebelerinin sonu, nebînin mertebelerinin başlangıcıdır.

Nübüvvet {peygamberlik} ile *velâyet* arasındaki fark şudur: Nübüvvet, Allah Teâlâ'dan gelen kelâm ve vahiydir. Onunla beraber Allah'tan gelen bir *ravh* {kalbde reddedilmesi mümkün olmayan ve sükûn veren esintiler} bulunur. Allah vahyini ravhla tamamlar. Bunun kabûlü de Allah'tandır, peygamber vahyi bu sayede kabûl eder. Bu kelâm ve vahyin tasdîk edilmesi şarttır, bunları reddeden kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmını reddetmiş olur.

Velâyet ise Allah Teâlâ'nın velî olarak seçtiği kişide ilhâm yoluyla ortaya çıkan hadîsidir. Bu da Allah'tan Hakk lisanına göre {inkâr edilemez derecede doğru olarak} gelir, bununla beraber {ravh değil,} sekînet {sükûn ve ferahlık veren, fakat ravh kadar kesinlik arz etmeyen bir rahatlık hâli} vardır. Allah o sekîneti meczûbun kalbine ilka eder, o da onu kabul eder ve sükûna erer.

Kelâm enbiyâya, hadîs ise evliyâya aittir. Kelâmı reddeden kâfir olur, çünkü Allah'a karşı çıkarak, O'nun kelâmını ve vahyini inkâr etmiştir. Hadîsi inkâr eden ise kafir olmaz. Ancak zarara düşer ve bu, kendisi için bir vebâl olur. Kalbi {derece bakımından} geriler. (*Gunye*, II, 162)

* *Nübüvvet* ve *velâyet* akıl sınırının üstündedir. Akıl bunlar hakkında ya susar ya da bunları tasdîk eder. Akıl, tevhîd ve şerîatın rükünlerinden birini yıkacak bir şey getirmemiştir. Onu inkâr sahasında dinleyenin cürmü, tasdîk etme husûsundaki zayıflığından başka bir şey değildir. Bu sıfat ona aittir. Sûfî ise, kendisine {bu sıfatın} nisbet edilmesinden uzaktır. (*Tedbîrât*, 117)

* *Esrâr-ı guyûb* {gaybların sırları}, zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısımdır. Zâhir olanları, nazar ve tahkik ettikleri takdîrde zâhir ehli bilir. Bâtın olan sırlar ise hiçbir zaman nazarla {teorik bilgiyle} bilinmez. Onları bilmek, ancak ilâhî yardıma bağlıdır. İşte bu, nübüvvet ve *velâyet* tavrıdır. Bu ikisinin birbirinden ayrı olduğu apaçıktır. Çünkü nebî metbûdur {kendisine uyulur}, velî ona tâbî olur ve onun kandilinden aydınlık iktibas eder. (*Tedbîrât*, 208)

* *Nübüvvet*te {peygamberlikte} mutlaka teklîf bilgisinin bulunması gereklidir. *Muhaddesler*in konuşmalarında toptan ve baştan teklîf yoktur. Bu, bir şerîati temsîl eden bir peygamber murâd edilirse böyledir. Ancak mutlak peygamberliğe erişmiş olan peygamberler kasd edilecek olursa, muhaddesler mutlak peygamberliğin bir parçasıdır. Onun vâsıtasıyla vahyedilmiş olan husûslarda şerîat sâhibi olmayan peygamber, velîlerin başı ve Rûh-ı Emîn'in {Cebrâîl'in ﷺ} aracılığı ile şerîatlarını alan peygamberlerin şerîatlarında olmayan ilâhî isimlerin gerektirdiği makamları bünyesinde toplayan kimsedir. Muhaddesin hâdis {ilhâm} dışında ve bunun sonucu olarak hâller, ameller ve makamlardan başka bir şeyi yoktur. Şu hâlde her peygamber muhaddestir, fakat her muhaddes peygamber değildir. (*Fütûhât*, II, 78)

* "*Nübüvvet nedir?*" {Şudur:}, "'*Arşa sâhib olan yüksek dereceler'in* [Mü'min,

40/15] *kendisini desteklediği bir mertebedir. Kul o mertebeye sâlih bir ahlâkla, lıalkça güzel görülen ve övülen amellerle yerleşir. Bu amelleri kalbler tanır, nefsler onları reddetmez, akıllar onları işâret eder, bu ameller maksadlara münâsib olur ve hastalıkları giderir. Kullar bu mertebeye varırlarsa, işte bu mertebe, 'arş sâhibi yüksek dereceler'den oluşan o mertebeyi elde eden herkes için ilâhî ve mutlak haber mertebesidir. Eğer Hakk, bu mertebeye ulaşan kimseye hilâfet ve niyâbet nazarıyla bakarsa {onu halîfe ve nâib olarak görürse}, Rûh-ı Emîn {Cebrâîl* ﷺ*, Hakk'ın emriyle seçilen halîfenin kalbine haberler ilka eder {bırakır}. İşte bu, nübüvvet-i teşrîîdir {teşrîî nübüvvettir}. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: 'İşte böyle, sana emrimizden bir rûh olarak vahyettik.'* [Şûrâ, 42/52] *'Kullarından {peygamber olarak seçmek sûretiyle} dilediğine, emrinden Rûh'la beraber melekleri indirir.'* [Nahl, 16/2] *Bu âmmedir {umûmî nübüvvettir}, çünkü nekre olarak gelmiştir. 'Benden başka ilâh olmadığı ve benden sakınmanız gerektiği husûsunda sizleri uyarmaları için.'* [Nahl, 16/2]

Nübüvvet-i hâssa ise teşrî nübüvvetidir. 'Kullarından dilediğine emrinden rûhu ilka eder.' [Mü'min, 40/15] *'O, dereceleri yükelten arşın sâhibi {olan Allah}, kavuşma günü husûsunda uyarması için, kullarından dilediğine emrinden olan Rûh'u ilka eder. Onlar o gün ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz. {Sorulur:} 'Bugün mülk kimindir?' {diye}' Vâhid ve Kahhâr olan Allah'ındır.'* [Mü'min, 40/15-16] *Nübüvet-i teşrî {şerîat getirme husûsundaki peygamberlik} umûmî bir nübüvvet değildir. 'Senin inzâr etmen {uyarman} için kalbine onunla beraber Rûh-ı Emîn inmiştir.'* [Şuarâ, 26/193-194] *İnzâr, ayrılmaz biçimde nübüvvet-i teşrî ile irtibatlıdır. Bu tür nübüvvetin, hakkında sorular sorulan ve haberlerde vârid olan cüzleri mevcûddur.*

Nübüvvet-i âmme'nin cüzleri {unsurları, parçaları} ihâta edilemez ve sayılar onları sınırlayıp zabt edemez. Onlar belirli bir vakitle sınırlı değildir, dünyâ ve âhirette dâimidirler. Bu, yolumuzda gidenlerin gafil olduğu bir meseledir. Onların maksadını bilmiyorum. Ya Allah onların bu konuda bilgi sâhibi olmasını muvaffak kılmamış ya da onlara bunu hatırlatmış da, bu bize ulaşmamış olmalıdır. İşin nasıl olduğunu en iyi bilen Allah'tır."

Ebu'l-Bedr Temâşikî el-Bağdadî ﷺ Babü'l-Ezc tarafındaki üstâdlarımızdan Şeyh Beşîr'den, o da zamanın imâmı Abdülkadir'den naklen, {Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin} şöyle dediğini anlattı: "*Peygamberler topluluğu size lakab olarak verildi ve size verilmeyen bize verildi.*" "*Lakab olarak verildi*" yani, umûmî nübüvvet insanların ileri gelenleri arasında yürüyor olsa da, nebî ismi bize verilmedi, bu bizden men edildi.

"*Size verilmeyen bize verildi*" sözüne gelince; bu söz, âlimlerin Hz. Mûsâ'yı ﷺ, Hz. Hızır'dan üstün gördüklerini bilmekle beraber o, adaletine, ilimdeki önceliğine ve talebi sebebiyle Hz. Mûsâ Kelîmullah'ı bıktırmasına Allah'ın şâhid olduğu Hızır'ın ﷺ sözünün mânâsıdır. Hz. Hızır Hz. Mûsâ'ya ﷺ dedi ki: "*Ben Allah'ın bana öğretmiş olduğu, senin bilemediğin bir bilgiye sâhibim.*" Bu "*Onlara verilmeyen bize verildi*" sözünün mânâsıdır. Burada "*enbiyâ*" ile umûmî nübüvvet sâhibi velîlerin nebîlerini kasd etmişse "*Allah onlara vermediğini ona verdi*" sözünü açıklamış olur.

Çünkü Allah onların bazısını üstün bazısını ise daha az üstün kılmıştır. Bunun gibi şeyler inkâr edilemez. (*Fütûhât*, II, 89-90)

* *Velâyet*, ilâhî bir sıfattır. Kul için bir tahalluk değil, bir ahlâktır. İki tarafla {hem Allah, hem de kulla} alâkası umûmîdir. Allah'ın umûmî olarak alâkası fark edilmez. Onun taallukunun umûmîliği, bütün varlıklara göre kâinâtta daha zâhir ve açıktır.

Şurası bir hakîkattir ki velâyet, velînin yani yardım eden kişinin yardımıdır. Bu yardım, ya Allah için, ya hamiyyet için veyahut da bir asabiyyet uğruna vâkî olur. İşte bu, taallukun umûmîliğidir.

Bu sıfat, ilâh için olursa, o zaman taalluku umûmî olur. Bunun gibi, her ilâhî sıfatın taallukunun umûmî olması şarttır. Eğer bir sıfatın taalluku umûmî değilse, o sıfat ilâhî bir sıfat olamaz. Fakat, velâyet sıfatı gibi bâzı sıfatlar vardır ki, Allah bunları sadece kullarından mü'minlere ve sâlihlere mahsûs olan husûsî bir alâka ile kendine nisbet eder. {Meselâ} O yardım eder. Ama O'nun yardımı, yardım gören herkes için umûmîdir. "*Velâyet*" diye ifâde edilen ve Allah'ın kendisiyle isimlendiği bu ilâhî yardım, onun "*Velî*" ismidir. Mukayyed olarak gelen {isimlerinin} çoğu {da böyledir}. (*Fütûhât*, II, 243-244)

* *Velâyet-i beşeriyye* {beşerî velâyet} iki kısımdır: Velâyet-i âmme ve velâyet-i hâssa. Birincisi, kâinâtta bilinen maslahatın verdiği kuvvetle insanların birbirlerini dost ve yardımcı edinmeleridir. Bunlar, bazen yüksekte olanın alçakta olana, bazen de alçakta olanın da yüksekte olana hizmet etmesi şeklinde birbirlerine musahhardırlar. Bunu, aklı olan hiç kimse inkâr edemez. Çünkü vâkıa böyledir.

Makam ve mertebelerin en üstünü padişahın makamıdır. Pâdişah, reâyânın {halkının} işlerine musahhar {onların işlerini yerine getirmekte}, reâyâ da padişahın emrine musahhardır {boyun eğmektedir}. Padişahın reâyâya musahhar olması insanların emriyle değil, maslahat gereği olur. Reâyâ da tebâ olarak ondan istifâde eder. Çünkü, kendilerine ait teshîrden faydalanmanın maksadı bunlardır. Reâyânın teshîrinin iki yönü vardır: Birinci yönü şudur: Onlar teshir husûsunda padişahla müşterektirler. Çünkü onları teshire götüren sebeb, kendilerine yönelik olan ortak menfaattir. Bunu aynı şekilde padişah da yapar.

Teshîrin ikinci yönü ise şudur: Reâyânın zorlukta, kolaylıkta, hoş veya hoş olmayan husûslarda padişahın emrine uyma mecbûriyeti bulunmayan yönüdür. Bu sebeble padişahlara ait olan teshîrden ayrılırlar ve her zaman zelîl ve perîşân olurlar. Padişahın onlara ihtiyacı olmakla beraber, onların başları hiçbir zaman yukarı kalkmaz. Bu teshîrin umûmî kısmıdır.

Teshîrin husûsî kısmına gelince, bu, "*bazı ilâhî isimlerin hükümlerini başkaları yerine mücerred fiilleriyle kabûl etme husûsundaki yardım*" mânâsına gelen velâyettir. Kendi âlemlerinde zuhûr eden ise, isimlerin te'sîrlerini kabûl ettikleri için bu velâ-

yetten, ilâhî hakîkatlerin menzillerine yerleşirler. Onlar hakkında verilecek hüküm, kendilerinde bulunan istîdâd sebebiyle isimlere ait olan hüküm gibidir. Hâl sâhiblerindeki bu velâyet, makam sâhiblerindeki zuhûrundan umûmî olanlarda daha çok zâhirdir. Bu velâyetin, husûs makamında bulunanlardaki zuhûru da, hâl sâhiblerindeki zuhûrundan daha zâhirdir. (*Fütûhât*, II, 246)

* *Nübüvvet*, Yüce Allah'ın katında Semî isminin tesbit ettiği bir ilâhî sıfattır ve onun hükmünü Hakk'dan istenilen konusunda, kullarına icâbet ettiği duâdaki hâlin sıfatı olarak tesbit etmiştir. Yine nübüvvet, Allah'tan, kulları hakkında "*Yap*" veya "*Yapma*" tarzındaki ilâhî bir sıfatla talebde bulunmaktır. Kullar da "*İşittik ve itâat ettik*" derler. Hakk Sübhânehû ise "*İşittim ve icâbet ettim*" buyurur. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "*Bana duâ ettiklerinde duâ edenlerin taleblerine karşılık veririm.*" [Bakara, 2/186] Kulun duâsında emir sîgası {kipi} "*Beni affet*", "*Bana merhamet et*", "*Beni bağışla*", "*Bana yardım et*", "*Bana hidâyet ver*", "*Beni rızklandır*" gibi ifâdelerdir.

Kulun duâsında nehiy sîgası {yasaklama kipi} ise "*Kalblerimizi saptırma*", "*Zâlimler topluluğunu bize fitne yapma*", "*Kıyâmet gününde bizi mahzun etme*" gibi ifâdelerdir. (*Fütûhât*, II, 249)

* *Nübüvvet-i beşeriyye* {beşerî nübüvvet} iki kısımdır: Birincisi, Allah'tan kuluna, Allah ile kulu arasında hiçbir melekî rûh olmayan beşerî nübüvvettir. {Bu nübüvvette} kul, gaibden gelen ilâhî bilgileri nefsinde bulur. Bu, haram ve helâl kılmayla alâkalı olmayan haberlere dâir ilâhî bir bilgilendirme, ilâhî olanla ilgili fazla bilgi sâhibi olma ve zâhir âlimlerince doğruluğu, Hz. Peygamber'den ﷺ nakille sâbit olan meşrû bir hükmün tasdîki sûretiyle gelen tecellîler şeklinde olur. Bu makam sâhibi kimse bunun neticesinde sahîh olanın doğruluğunu veya sahîh olmayanın da sahîh olmadığını bilir; yahut da hakkında zayıf bir nakil bulunmakla birlikte nakilcilerce doğru sayılanın yanlış, yanlış sayılanın da doğru olduğunu bilir. Yine amellerin neticelerini, saadet {mutluluk} yollarını, zâhir ve bâtındaki teklîflerin ve bu teklîflerin sınırının hükmünü haber verir.

Bütün bunlar, Allah'tan açık bir delîl ve kendisindeki ilâhî adaletin şâhididir. Şu da var ki, ona gönderilen ve uymakla emr olunduğumuz resûl ve nebînin getirdiğine aykırı bir şerîat üzere olmasına imkân yoktur. Bu makam sâhibi kimse ona sahîh bir bilgi ve Allah katında sâbit kuvvetli delîl üzere ona tâbî olur. Sonra bu makam sâhibi kimse bilgisi bulunmadığı vakitlerde gaybe muttalî olur. Fakat bunun şartı âlemdeki sebeblerin vaziyetlerini bilmektir.

Sebeblere vâkıf olan kişi, edeb gereği onun önüne geçmez, sebeblerle beraberken, sebeblere dayanır. Bütün bunları bu makam sâhibi bilir. Onun ittibâ {tâbî olma} mertebeleri vardır. O tâbîdir {uyar}, metbû {uyulan} değildir, mahkûmdur, hâkim değildir. Yolunda ilerlerken resûl ve imamının {ayak} izini, kum tepesinin içinde bile kaybolması mümkün olmayacak şekilde müşâhede etmelidir.

Tüm bunlar geçmiş ümmetlerde mevcûddu. Ancak bu ümmet-i Muhammed'in hükmü, söz konusu ettiğimizdir ve hatta daha fazlasıdır. O da onların, Hz. Muhammed'in ﷺ şerîatının hükmüyle haram ve helâl ortaya koymayan ve meşrû hükümlerde temeli bulunan, ancak şerîatın hükme ve karara bağladığı iyi bir yol tutmaları ve ona meşrûiyetini veren o sünneti tâkîb etmeleridir.

İkinci kısım ise, Melik'in önünde bulunan öğrenciler gibi olanlardır. Rûh-ı Emîn kendileri hakkında Allah'tan getirdikleri bir şerîatla onlara inerler. Onunla ibâdette bulunurlar. O, onlara dilediğini haram, dilediğini helâl kılar. Onların peygamberlere uymaları da gerekmez. Bunların hepsi Hz. Muhammed'in ﷺ gelişinden önceydi. Bugün bundan hiçbir eser kalmamıştır. Ancak âlimlerden müctehid olanlar bu şerîatı takrîr etmekle onlar hakkında hüküm vermişlerdir. Başka bir müctehid haram görse de, helâl olduğunu gösteren bir delîlle bir şeyi helâl kabûl etmişlerdir. Fakat bu ilâhî vahiyle ve keşfle olmaz.

Hz. Muhammed'in ﷺ şerîatında ittihâd hükmünü gerektiren bir şeyi tashih eden keşf sâhibi kimse, bugün bu makam sâhibi müctehidin mükâfâtını ve hüküm mertebesini elde edemez. Şerîatta emrin dayandığı ilim onları bundan men eden bir seviyedir. Keşf sâhibi kimsede sâbit olan husûs, müctehidde gerçekleşse dahi bu hüküm bâtıldır ve ona yasaklanmıştır. Bundan dolayı müctehid sadece meydana gelen hâdiselere fetvâ verir, hâdiselerin takdîrine fetvâ veremez. Bu ancak asıl şârî {Allah} için söz konusudur. Çünkü ileride ortaya çıkacak bir durum sebebiyle müctehid vermiş olduğu hâdiselerin takdîriyle alâkalı fetvâdan dönmek zorunda kalabilir. Bu sebeble âlimler taklîdle fetvâ vermeyi yasaklamışlardır.

Kendi zamanıyla alâkalı vermiş olduğu hükümde taklîd ettiği imam bugüne kadar yaşasaydı, vermiş olduğu fetvâya aykırı bir şey ortaya çıkabilir ve bu hükümden başka bir hükme dönmesi gerekebilirdi. Allah'ın dîni konusunda müctehidden başkasının fetvâ vermesine geçit yoktur. {Fetvâ verecek olan kişi,} delîlini bilmediği bir imamın sözüyle değil, Kitâb ve Sünnet'ten bir nas ile fetvâ verebilir. (*Fütûhât*, II, 251-252)

* *Velâyet*, umûmî çerçeve ve en büyük dâiredir. Velâyetin hükümleri arasında; Allah'ın, kulları içerisinden dilediği birini nübüvvete seçmesi yer alır.

Nübüvvet, velâyet hükümlerinden biridir. Allah bazen nebîye risâlet verir, risâlet de velâyet hükümlerindendir. Her resûlün nebî, her nebînin de velî olması gerekir. O hâlde her resûl de velî olmalıdır.

Risâlet, velâyette husûsî bir makamdır. Melekler arasındaki risâlet, hem dünyâda, hem de âhirette mümkün olabilir. Çünkü onlar, Hakk'ın dünyâ ve âhirette kendilerinden başka bazı sınıf ve topluluklar için insanların bir kısmına {gönderdiği} elçileridir. İnsanlar arasındaki risâlet ise sadece dünyâya ait olup, âhirette geçerli değildir. Bunun gibi, âhirette cennet ya da cehenneme girildikten sonra sadece teşrî nübüvveti kesilir, umûmî nübüvvet ise devam eder.

Risâletin aslı ilâhî isimlerdedir. Hakîkati ise, konuşanın sözünün dinleyene ulaştırılmasından ibârettir. Bu da, tebliğ sona erdikten sonra, makam ya da beka olmayan bir hâldir ve {insanlar ihtiyaç duydukça zaman zaman} yenilenir. (*Fütûhât*, II, 253-254)

* *Velâyet*, kulun nefsinden fânî olduğu sırada Hakk'la kaim olmasıdır. Bu hâl, Allah'ın O'nu dost edinerek, kurb ve temekkün makamının zirvesine ulaştırmasıyla mümkün olur. (Kâşânî, 74; *Câmi'*, 104)

* *Nübüvvet*, Hakk'ın Zât'ı, isimleri, sıfatları ve hükümlerinden oluşan ilâhî hakîkatlerden haber vermektir. İki kısma ayrılır: Târîfî nübüvvet, teşrîî nübüvvet. İlki Zât, sıfat ve isimlerin mârifeti hakkında haber vermek; ikincisi ise, bütün bunlarla beraber, hükümleri tebliğ etmek, ahlâkı terbiye etmek, hikmeti öğretmek ve siyaseti ayakta tutmaktır. Bu {ikinci kısım nübüvvet}, *risâlet*e mahsûstur. (Kâşânî, 94; *Câmi'*, 101)

* *Velâyet*, *adâvet*in zıddıdır. Velâyetin aslı mehabbet ve kurbdur {yakınlaşmadır}. Adâvetin aslı buğz ve uzaklaşmadır. Denilmiştir ki *"Velî, tâatlarla dostluğundan, yani onlara uymasından dolayı 'velî' diye isimlendirilmiştir."* İlki daha doğrudur. Velî, karîb {yakın ya da yaklaşan} anlamındadır. *"{Bu buna yaklaşıyor mânâsında} hâzâ yelî hâzâ"* denir. Yani *"{Bu ona yaklaşıyor mânâsında} yukarribü minh."*

Hz. Peygamber'in ﷺ {İbn Abbas'tan nakledilen} şu sözü de böyledir: *"Mîrâs paylarını sâhiblerine veriniz. Bu paylardan geri kalan herhangi bir şey de baba tarafından en yakın olan erkek kişiye aittir"* [Buhârî, Ferâiz, 5]. Yani ölüye en yakın erkeğe. *"Erkek"* lafzı da onu te'kid eder. Bu müzekkerliğe has bir hükmü ifâde eder. Bunda müzekker ve müennes {erkeklik ve dişilik} ortak değildir. Allah'ın velîsi, sevdiği, râzı olduğu, buğzettiği, kızdığı, emrettiği ve nehyettiği konularda O'na muvâfık olduğunda, O'nun velîsine düşman olan O'na da düşman olur. Nitekim Allah şöyle buyurur: *"Benim de sizin de düşmanlarımız olanları kendilerine sevgi gösterdiğiniz velîler edinmeyin."* [Mümtehine, 60/1] Allah'ın velîlerine düşmanlık eden, Allah'a düşmanlık etmiştir. Kim O'na düşmanlık ederse, O'na harb ilan etmiş olur. (*Furkān*, 6)

* İbn Arabî, şu meâlde bir şiir nakletmiştir:

Berzahtadır makamı nübüvvetin
Resûl'ün ötesinde
berisinde velînin

(*Furkān*, 74)

* *Velâyet*, mukaddes mertebesine vâsıl olan kuluna, Allah'ın, -peygamberine yaptığı hıfz, tevfîk, temkîn, istihlâf, ve tasrîf gibi pek çok şeyle- yardım etmesidir. Velî, birçok husûsta peygambere denktir. Bunlar arasında, kesbî yolla {öğrenmekle} elde edilmeyen ilim, hârikulâde işler türünden olan beden ve organlarla

gayret göstermeksizin fiil ortaya koyma gibi âlemdeki {sıradan} bedenlerin yapamayacağı husûslar yer alır. (*Ravza*, 519)

* Kurbet yedi rükün üzerine binâ edilmiştir. Bu yedi rükün şunlardır: İslâm, îmân, salah, ihsân, şehâdet, sıddîkiyyet ve yedinci rükün olarak da *velâyet-i kübrâ*.

Velâyet-i kübrânın dört hazret makamı vardır: Birinci hazret makamı, girenin emin olduğu Makam-ı İbrâhîm olan hullet makamıdır.

İkinci hazret makamı, hubb {sevgi} makamıdır. O makamda Hz. Peygamber ﷺ için "*Habîbullah {Allah'ın sevgilisi}*" adını taşıyan bir elbise ortaya çıkmıştır.

Üçüncü hazret makamı, hitâm makamıdır. Orası hamd sancağının yükseldiği Makam-ı Muhammedî'dir.

Dördüncü hazret makamı, ubûdiyyet makamıdır. O makamda Allah, kuluna "*kul*" adı vermiş ve şöyle buyurmuştur: "*Kulunu gecenin bir vaktinde yürüten Rabb'in şânı ne kadar yücedir.*" [İsrâ, 17/1] Hz. Peygamber o makamda peygamber olmuş ve âlemlere rahmet olması için mahlûkata gönderilmiştir. (*İnsân*, II, 85)

* *Velâyet*; kul ile Rabb'i arasında husûsî bir durumun adıdır. *Nübüvvet-i velâyet* {velâyet nübüvveti}, velîde, Hakk ile halk arasındaki ortak bir durumun adıdır. *Nübüvvet-i teşrî* {teşrîî nübüvvet} ise ibâdetleri husûsunda kendi başına hiç kimseye ihtiyaç duymaksızın istiklâl {hür ve bağımsız olma} durumunun adıdır.

Risâlet, kul ile diğer halk arasındaki durumun adıdır. Bundan anlaşılıyor ki, nebînin velâyeti, nübüvvetinden mutlak olarak daha fazîletlidir. Onun nübüvvet-i velâyeti, nübüvvet-i teşrîinden daha fazîletlidir.

Nübüvvet-i teşrî ise, onun risâletinden daha fazîletlidir. Çünkü nübüvvet-i teşrî kendisine, risâlet ise kendisi dışındakilere aittir ve umûmîdir. Kendisine ait olan ibâdetler ise, başkasını başkasına ait olanlardan daha fazîletlidir. (*İnsân*, II, 86)

* Şeyh İbn Arabî buyurmuştur ki: "*...Teshîr {boyun eğdirme} iki kısma ayrılır: Musahhirin murâdı olan teshîr, emri altında olan şahsı {kendisine} râm etme husûsunda hâkimiyet sâhibi olmasıdır. İnsâniyyet sahasında bunun misâli olarak, efendinin kölesine hâkimiyyeti ve sultanın tebâsını emir altında tutması gösterilebilir. Bu ikinci misâl, insâniyyet sahasına emsâl gösterilirse, sultan tebâsını {aralarındaki} mertebe farkından dolayı emri altında tutmaktadır...*" Yani sultan tebâsını hâkimiyyeti altına almıştır.

"*...Diğer teshîr ise hâl ile teshîrdir. Reâyânın, korunup kollanması, düşmanlarıyla savaşılması, can ve mallarının muhâfaza edilmesi işlerini yürüten hükümdarlarına hükmetmeleridir. İşte...*" zikredilen "*...bu {teshîr}, bütünüyle reâyâdan kaynaklanan hâl yoluyla teshîrdir. Onlar, bununla hükümdarlarını hükümleri altına almış olurlar. İşte bu da...*" yani bu teshîr de, "*...hakîkate göre mertebe teshîri olarak adlandırılır...*" Zâhire göre ise hâl ile teshîrdir. "*...Mertebe ona hükmetmiştir...*" Yani reâyânın mertebesi hükümdara hükmetmiştir.

"...Hükümdarlar arasında bunun {bu hükmün} yoluyla kendi nefsi için çalışanlar vardır..." Bunlar, mevcûd hâlde tebâlarının itâat etmesinin mertebesini anlayamamışlardır. *"...{Hükümdarlarının} aralarında durumu anlayanlar, tebâlarının boyun eğdikleri mertebeyi anlamışlar, onların değer ve haklarını da gözetmişler, böylece Allah da onlara ecir vermiştir..."* Yani Allah bilen ve bildiğiyle amel eden bu hükümdarlara ihsânda bulunmuştur. *"...Hangi durumda bulunuyorsa onunla alâkalı olarak âlimlerin ecri de buna göredir..."* Bu, ilim ve amele göredir. *"...Bunun..."* yani bu amelin *"...misli olan ecir, Allah'ın kullarının işlerini yürütmesi husûsunda Allah'a aittir..."* Bu hükümdar Allah'ın halîfesi gibidir ve {tebâsının} ihtiyaçlarını karşılama konusunda O'nun makamında bulunur. Bu amelin ecri Allah'a aittir.

"...Âlim bütün gücüyle hâl ile musahhirdir {boyun eğdirir}..." burada ism-i fâil olarak kullanılmıştır *"...{teshîrin, yani boyun eğdirmenin} kendisine hamledilmesi mümkün olmayan ise musahhardır {boyun eğdirilendir}..."* Şerîat ehline göre bu {musahhar} isminin Allah'a verilmesi imkânsızdır. Hakîkat ehline göreyse, mânânın varlığı mücerreddir {soyuttur}, bu mânâdaki ismin Allah'a verilmesi mümkündür. Bu tür bir teshîrin kendisiyle kulları arasında mümkün olduğu konusunda *"...Allah buyurmuştur ki: 'O her an yeni bir iştedir'* [Rahmân, 55/29]" {Burada kasd edilen} kullarının işleridir. (Sofyavî, 377)

* Şunun bilinmesi gerekir: *Sekriyyet* hükümlerinden {sekr hâline ait hükümlerden} olan her şey *velâyet* makamındandır. *Sahv* hükümlerinden olan her şey de *nübüvvet* makamına bağlıdır. Salât ve selâm üzerlerine olsun, peygamberlere uyma husûsundaki en mükemmel velîlerin, tabiîyyet yoluyla ve sahv vâsıtasıyla bu makamdan nasîbleri vardır.

Bistâmîler sekri sahvdan üstün tutarlar. Bu sebeble, {şatahâtından birinde} Ebû Yezîd Bistâmî[ks] demiştir ki: *"Benim sancağım, Muhammed'in sancağından daha yüksektir."* {O, bu sözünde,} kendi sancağıyla velâyet sancağını, Hz. Muhammed'in sancağıyla da nübüvvet sancağını kasd etmiş, sekre dönük olan velâyet sancağını, sahva dönük olan nübüvvet sancağına tercîh etmiştir. Bazı sûfîlerin, velâyetin nübüvvetten üstün olduğu görüşü bu kabildendir. Bunun böyle olması, onların velâyeti Hakk'a, nübüvveti ise halka müteveccih görmelerinden dolayıdır. Hakk'a müteveccih olan bir şeyin, halka müteveccih olan bir şeyden daha üstün olduğu husûsunda hiçbir şübhe yoktur.

Bazı sûfîler, bu sözdeki tevcîhle alâkalı olarak demişlerdir ki: *"Peygamberin velâyeti nübüvvetinden daha üstündür."* Bu fakîre göre, buna benzer sözler doğru olmaktan uzaktır. Çünkü nübüvvetteki teveccüh sadece halka doğru değildir. Aksine bu teveccühle beraber aynı zamanda Hakk'a doğrudur. Çünkü onların bâtınları Hakk ile, zâhirleri ise halk ile beraberdir. Teveccühü sadece halka doğru olanlar ise {Hakk'a} yüz çevirmekte ve sırtlarını dönmektedirler. Salât ve selâm üzerle-

rine olsun peygamberler, bütün mevcûdâttan daha üstündürler. En üstün devletler onlara mahsûstur. Velâyet nübüvvetin bir parçası olup, nübüvvete dâhildir. Nübüvvet her bakımdan velâyeti içine alır.

Nübüvvetin velâyetten üstün olduğu husûsunda hiçbir şübhe yoktur. Bu husûsta peygamberin velâyetiyle, başkasının velâyeti arasında hiçbir fark yoktur. Şu hâlde, sahv hâli sekr hâlinden daha çok tercîhe şâyândır. Sekr, sahvın muhtevâsına dâhildir. Bunun gibi, velâyet de nübüvvet içinde yer alır. Sahv hâli, avâma ait olan sekr hâlinden hâlîdir. Dolayısıyla burada söz konusu olan sekrin dışında kalır ve bu sebeble bunun üzerinde durulmasının bir mânâsı da yoktur. Sekri içine alan sahv, elbette ki sekrden daha üstündür.

Şu hâlde, kaynağı nübüvvet olan şer'î ilimlerin tamamı, sahvın kemâlinden neş'et etmiştir. Dolayısıyla şerîata muhâlif olan şey sekr hâlinden gelir. Sekr sâhibi mâzûrdur ve taklîd edilmeye müstehak değildir {kendisine uyulmaz}. Asıl dört elle sarılmayı gerektiren, sekr hâlinin ilimleri değil, sahv makamlarını ilimleridir. (*Mektûbât*, I, 101)

* *Tevhîd-i vücûdî*'yi ilk olarak açıkça ortaya koyan Muhyiddîn b. Arabî'dir. Daha önce gelen meşâyıhın ibârelerini, *tevhîdi* anlatıp ittihâddan haber vermiş olsalar bile, bunları *tevhîd-i şuhûdî*ye haml etmek mümkündür. Hakk'dan başka hiçbir şey görülmediği için bazıları {*şatahât* cümlesinden olmak üzere} "*Mâ fî cübbetî sivallah {Cübbemin içide Allah'tan başka hiçbir şey yoktur}*", bazıları "*Sübhânî mâ âzame şânî {Kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir}*", bazısı da "*Leyse fi'd-dâri gayrî {Evde benden başka hiç kimse yoktur}*" demişlerdir. Bütün bunlar rü'yet-i Vâhid {Vâhid olan Allah'ı görmek} dalından toplanan çiçeklerdir. Bunlarda Vâhid'le alâkalı olarak tevhîd-i vücûdîye delâlet eden hiçbir şey yoktur. *Vahdet-i vücûd* meselesini bablara, fasıllara ve daha alt başlıklara ayıran, onu sarf ve nahiv ilimleri gibi tedvîn eden Şeyh Muhyiddîn b. Arabî'dir. Hatta o, bu bahisler arasında bulunan bazı çetrefilli mârifetleri kendisine tahsîs etmiş ve şöyle demiştir: "*Hâtem-i nübüvvet, bazı ilim ve mârifetleri hâtem-i velâyetten alır.*" O, hâtem-i velâyet-i Muhammediyye ile kendisini kasd etmektedir. Şârihler, bu cümlenin açıklanması sadedinde şöyle demişlerdir: "*Sultan hazînedârından bir şey alsa ondan ne eksilir?*"

Hülâsa *fenâ* ve *beka*nın husûle gelmesinde ve *velâyet-i sugrâ* ile *velâyet-i kübrâ*nın elde edilmesinde tevhîd-i vücûdîye ihtiyaç yoktur. Aksine fenânın tahkîki sırasında mâsivânın {Allah dışındaki her şeyin} unutulmasının mümkün olması için gereken şey tevhîd-i şuhûdîdir. Üstelik, sâlikin bidâyetten nihâyete sülûk edip de kendisinde tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinden hiçbirinin asla zuhûr etmemesi, bilakis bu ilimleri inkâr edecek noktaya gelmesi bile imkân dâhilindedir.

Bu fakîre göre de, sülûku, bu mârifetler zuhûr etmeksizin mümkün olan kişinin yolu, bu mârifetlerin zuhûruyla sülûk eden kişinin yolundan daha kısadır. Yine bu {şuhûdî} yolun çoğu sâlikleri matlûba ulaşırken, bu yolun dışında kalan

yolların çoğu sâlikleri de yolda kalırlar. Bunlar, denizden bir damla görürler, asıl yerine gölgeyle birleşme vehmine düşerler, böylece bu vuslattan mahrûm kalırlar.

Ben de bu mânâyı çeşitli tecrübelerle anladım. Doğruyu ilhâm eden Allah'tır ﷻ. Bu fakirin de seyri her ne kadar ikinci yoldan olmuş ve tevhîd-i vücûdî ilim ve mârifetlerinin zuhûra gelmelerinden bol miktarda haz almışsa da, hâline Hakk'ın ﷻ inâyeti şâmil olduğundan ve seyri de mahbûbî seyir olduğundan, O'nun yardım ve inâyetiyle bu yolun vâdî ve çöllerini geçti, gölgeler mertebelerini aştı ve yine Allah Teâlâ'nın tevfîk ve yardımıyla asla ulaştı.

Ancak {kendisi irşâda ehil olup da}, irşâd arayanlara muâmelesi vâkî olunca, diğer yolun vuslata daha yakın ve elde edilmesinin daha kolay olduğunu gördü. *"Bizi bu hidâyete ulaştıran Allah'a hamd olsun! Eğer O'nun hidâyeti omasaydı, biz bu yolu bulamazdık. Rabb'imizin resûlleri hakkı getirmişlerdir."* [Âraf, 7/43] (*Mektûbât*, I, 287)

* *Tenbîh:* Yapılan tahkîkten anlaşılmıştır ki mevcûdât, her ne kadar müteaddid ve O'ndan başka her şey mevcûd ise de, *fenâ* ve *beka*nın tahakkuk etmesi, velâyet-i sugrâ ve velâyet-i kübrânın elde edilmesi mümkündür.

Fenâ, sivânın {Allah'tan başka her şeyin} yok sayılıp, kökten ortadan kaldırılması değil, unutulmasıdır. Fenânın gereği, mâsivânın yok olması ve bir hiç mesâbesine indirilmesi değil, kaybolmuş görülmesidir. Bu kelâm zâhir olmakla beraber, havâssın pek çoğundan gizli kalmıştır. Peki avâma ne demeli? Çünkü onlar, *tevhîd-i şuhûdî*yi *tevhîd-i vücûdî*nin aynı sanarak, *vahdet-i vücûd* mârifetini tarîkatın şartı hâline getirmişlerdir. Bunun nihâyetinde, vücûdun çokluğu görüşüne inananları da hem sapmış, hem de saptırıcı olarak kabûl etmişlerdir. Hatta bunların büyük bir çoğunluğu, Hakk'ın ﷻ mârifetinin, tevhîd-i vücûdîye münhasır olduğunu düşünmüşler ve vahdeti kesret aynalarında müşâhede etmenin, bu husûstaki kemâlâttan geldiğini sanmışlardır. (*Mektûbât*, I, 288)

* *Velâyet-i âmme* {umûmî velâyet}: Allah'ın ﷻ hukukuna riâyet eden, O'nun râzı olduğu şeyleri yapan, râzı olmadığı şeyleri terkeden mü'min kulların velâyetidir.

Râbıt: Velâyet, bid'ata sapmaksızın ittibâ {uymak} ile irtibâtlıdır. İktidâdan {ittibâdan, Resûl'e uymaktan} uzaklaşan kişinin ihtidâsı {hidâyeti} yoktur {ne kendisi hidâyete ermiştir, ne de başkasını hidâyete erdirebilir}.

Zâbit: İstikameti sebebiyle kendisinden kerâmet zuhûr eden kimse, safîdir {saflaşmıştır} ve velîdir. İbâdeti olmadığı hâlde kendisinden hârikulâde işler zuhûr eden kimse ise, azgın bir şeytandır.

Râbıt: Takvâ hidâyetin şiârı, zikir ise velâyetin menşûrudur. Zikir ve takvâdan mahrûm kalan kimse, hevâ {nefsânî arzuların peşine takılmış} ve {kuru bir} iddiâ sâhibidir. (*Kavânîn*, 49)

* *Velâyet-i hâssa*: *Kenz tılsımının açılması*: İnsânî tılsımın harflerini al, ondan rûhânî ismi çıkar. Onu tevfîkinle vefk yap. Yolunda onunla hicâblan. Kapıya gelip, eşikte durduğunda, mânîleri kaldırmaya gayret et. Yol kesenlerin şerrinden {Allah'a} sığın. Müvekkeli ancak en güzel isimleriyle zikret. Maksadına erişene kadar azminden gafil olma. Vârid için tütsüne güzel kokular takdîm et. Müsâit olan yardımın gelmesi hâlinde, sana fırsat verirse, fethinden, lütuf ve müsâmahasından, eşyâya koşup onlardan mal almasına dikkat et. Çünkü bu, hâl ve meâl sırasında tehlikelidir. Maksadın {mülk değil,} Melik'ten başka bir şey olmasın. Seyr esnâsında mührünün sırrını verirse, her hayrı elde ettin demektir. İşte orada hizmet arzusunun yayılması, avâm ve havâss arasında mümkün olur. O zaman gayretsiz ve kendini helâk etmeden mülk sâhibi olmak kolaylaşır.

Bilmecedeki muammânın halli {çözümü}: Gizli olan sır, korunmuş velîdir. O irâde sâhiblerini, saadet kimyâsıyla zengin kılar.

Kenz tılsımının açılması: Hakk'ın ﷻ velîsine bahşettiği velâyet-i hâssanın hakîkati; husûsî inâyet, ezelî riâyet ve kendisi üzerinde ebediyyette zuhûr eden ezelî mehabbettir.

Süslü ve nakışlı bir elbise üzerindeki yama gibidir
Velînin üzerinde görünen inâyet eserleri

Bu vasıf, Süryânî ve İbrânî sahifeleri içine alan rabbânî sırlar hazînesinin tılsımının anahtarıdır.

Bilmecedeki muammânın halli: Allah'ın sevgili velî kulu, gaybın ve sırlar hazînesinin bekçisi, faaliyette olan şerefli kadir gecesidir. Cevâb, isim ve faal harftir. Ondan kerâmet, hârikulâde işler zâhir olursa sakın şaşma. Çünkü o, Allah'ta bâkî olmuş, fiili de Mevlâ'sının fiili hâline gelmiştir.

Hepsi âdettendir bizdeki emrinin tamamı O'nun
Bize göre hârikulâde hiçbir şey yoktur kâinâtta

Kenz tılsımının açılması: Allah'ın seçkin velîsi, Zât mertebesine girince, sıfatların hakîkatı ona açılır, isimlerin ve diğer tecellîyâtın mânâlarını müşâhede eder, orada hiçbir gözün göremediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiç kimsenin hayâl bile edemeyeceği şeyleri görür.

Bilmecedeki muammânın halli: İksîr, ey üstâdlar; Allah'ın büyük velîsidir. Bu mertebeye eren kul, O'nun yolunda gınâyı {ihtiyaçsızlık durumunu} elde eder. Yorgunluk ve bıkkınlıktan kurtulur.

Kenz tılsımının açılması: Bir ârifi irşâd postuna oturmuş, hâl ya da kal diliyle insanları davet ederken görürsen ey tâlib, taleblerini yerine getirmesi için zaman kaybetmeden hemen ona koş!

Bilmecedeki muammânın halli: Düşün hecâ harflerini elif şeklinde bulduğunu ve

tasavvur et inkişâf etmeleri için bütün mertebelerinin umûmî olduğunu {bütün harflerin, Allah'ın isminin ilk harfi olan elif şeklinden neşet ettiğini, ondan doğduğunu}. İşte kâmil velî de böyledir. Bütün tavırları inkişâf ettirmek için, tavırdan tavıra girer durur. (*Kavânîn*, 51)

* *Makam-ı velâyet* {velâyet makamı}, Allah'tan Allah'la almaktır. Yani ey Allah'ı tanıyan kişi, *velâyet-i hâssa*, *velâyet-i âmme*nin aşağısındadır. Bu hakîkatler, resûllerde bulunur. Sen ehl-i tarîkin sözlerindeki hakîkati inceden inceye anlamaya bak. Onların velâyetin, nübüvvet ve risâletten üstün olduğuna inandıklarını zannetme. Onları bu tür îtikadlardan tenzîh et. Çünkü bu, hatalı bir görüştür.

Bilmecedeki muammânın halli: Bir ârif şöyle demiştir: *"Velî öyle bir mertebeye varır ki, teklîf külfeti üzerinden kalkar."* Biz deriz ki: *"Velî ilk önce yorulma külfetini bulur. Vuslata erdiğinde, Allah Resûlü'nün Hz. Bilâl'e 'Ey Bilâl, bizi rahatlat' dediği kabilden bir rahatlık ve neşe teklîfi bulur. Sûfilerin maksadı budur."*

Kenz tılsımının açılması: Bir ârif şöyle demiştir: *"Rubûbiyyetin öyle bir sırrı vardır ki, zuhûr edecek olsa, onun nûru şerîatın nûrunu te'sîrsiz hâle getirir."* Bu sırla kasd edilen şey, yaratmak ve îcâd etmek fiillerinin hepsini ihâta eden sırdır. Hatta her itâatkâr kula ait şerîatın dayanağı olan, *"kesb-i mutâ {itâat edilen gayret}"* mânâsındaki husûslar da buna dâhildir. (*Kavânîn*, 54)

* *Velâyet*, Hakk'ın kulunu sevmesidir. (*Câmi'*, 55)

* *Velâyet* üç kısımdır: Avamın velâyeti *adâveti* {düşmanlığı} bırakmak, havassın velâyeti mehabbetle donanmak, ehâss-ı havâssın velâyeti ise velâyetle ıstıfâdır {velâyet yoluyla tamamen saf hâle gelmek ve bu husûsta seçkin bir kişi olmaktır}. (*Câmi'*, 62)

* *Velâyet-i kübrâ* {en büyük velâyet}; Allah Teâlâ'nın Zât'ının şuûnları {fiilleri} ile isim ve sıfatlarının dâiresinin seyrinden ibârettir. Bil ki sâlike, tevhîdin sırlarıyla maiyyet {Allah'la beraberlik} sırrı vârid olduğunda {geldiğinde} vicdanında, Arş-ı Mecîd'den hatta, onun üzerinden yere kadar kendisini ve mümkünâtın {sonradan var olmuş varlıkların} bütün zerrelerini ihâta eden bir nûr görür. Bu nûrun rengi, renk kabûl etmeyen cinsten olduğu için siyah demek münâsib olur. Böylece *"Allah Amâ'da idi"* sözünün doğruluğuna delîl olur. O nûrun, ufuktan bir güneş gibi doğduğunu, Allah Teâlâ'nın Zât'ı olduğunu zannettiği bu nûru yok ettiğini ve ondan hiçbir eser bırakmadığını görmüştür. Ve yine bu siyah nûrun içinde kaybolmuşken, mümkünâtın vücûdunun zuhûra yöneldiğini görür. Tıpkı güneşin ışığının parıltıları içinde yıldızların mevcûd olmaları gibi. Fakat, kalbi seferde mümkünün mevcûdiyetiyle vâcibin arasını ayırdedecek göz keskinliği olmadığı için, buna *"ittihâd"* ismi veriliyordu.

Peygamberlerin velâyeti, sahv ve intibah makamı olan velâyet-i kübra seyrinde bir inâyet olarak kendilerine keskin nazar verildiğinde, mümkünâtın vücûdunu elbette sâbit ve yerleşmiş olarak görür. Ancak eşyâyı, onlar mâdûmken, ilâhî vücû-

dun {varlığın} eseri olarak ortaya çıkan, O'nun var ettiği bir gölge olarak bulur. (*Câmi'*, 66)

* *Velâyet*, Hz. Peygamber'in ﷺ nûrlarından bir nûrdur. Velâyet mertebesinin, *nübüvvet* mertebesinden aşağıda bulunduğu, ilhâmın vahyin altında olduğu husûsunda ittifâk edilmiştir. Şübhesiz ki Allah, nübüvvetten sonra vahiy kapısını kapatıp, kullarına bir rahmet olarak ilhâm kapısını açmıştır. Meded-i ilâhî, insanların gaflet ve şehvetlere gark olmaları sebebiyle tezkîr {hatırlatma}, tecdîd {yenilenme} ve te'kîde {destek, tekrarlama} devamlı ihtiyaçları olduğu için, hiçbir zaman kesilmeyecektir. Tezkîr ve tenbîh, nefsleri aslına ve cevherine döndürmek içindir. Şu hâlde velî, asla yeni bir şerîat getirmez. Ancak Allah'ın Kitâbı'na ve Resûl'ün ﷺ Sünneti'ne yeni bir anlayış getirir. (*Rihle*, 95)

* *Velâyet* insanda, ateşin gizli olması gibi gizlidir. Bu kiminde dünyâda zâhir, âhirette gizli olur; kimindeyse dünyâda gizli, âhirette zâhir olur. Kiminde de hem dünyâda, hem de âhirette zâhir olabilir. (*Nefehât*, 128)

veleh (ولَه) * *Veleh*, vecdin aşırılığıdır. (*Istılâh*, 534)

* *Veleh*: Arablar, sevgilisini kaybeden âşık, aklını kaybettiğinde "*Velehe'r-racül, yelihü fehüve vâlihün*" derler. *Sıhâh*'ta ise veleh, vecdin şiddetinden dolayı aklın kaybedilmesi ve şaşkınlık olarak târîf edilmiştir. (*Ravza*, 347)

velî-nebî-resûl (ولي – نبي – رسول) {**'abd-i resûl; 'alâmât-ı evliyâullah; 'alâmet-i velî; bâsitân-ı eyd/bâsıtî eydîhim; derece-i nebî; enbiyâ'; evliyâ'ullah; evliyâ-yı şeytân; hilâfet-i ulü'l-ıstıfâ; hilâfet-i nübüvvet; hilâfet-i risâlet; hilâfet-i 'uli'l-'azm; latîfe-i rûhâniyye; makām-ı enbiyâ'; makām-ı rusül; menâzil-i evliyâ'; mukallid; müctehid; veliyyullah**}

* (Evliyâullahın alâmetleri), kalbin nefret, aldatma, hainlik, hased, kin, kibir, hırs, açgözlülük, hilekârlık, nifak, riyâ ve benzer kötü hasletlerden sâlim olmasıdır. Bu kötü hasletler ancak, dünyâya rağbet eden, bağlanan ve dünyâ için iki büklüm olan kişilerin kalblerinde bulunur. Ayrıca şunlar da onların {evliyâullahın} sıfatlarındandır: Rahmet ve acıma, elemleri hisseden her canlıya rikkat-i kalb {kalb inceliği}.

Şunlar da onların hasletlerindendir: Nasîhat, şefkat, yumuşak davranma, insanları idâre etme {onların eziyetlerine katlanma}, lütufkâr olma, kendisiyle teşrik-i mesâi hâlinde olan herkese sevgi.

Evliyâullahın ve Allah'ın ihlaslı kullarını diğer insanlardan ayıran en değerli sıfatlarından biri de, meleklerin hakîkatini ve onların nasıl ilhâm ettiklerini bilmeleridir. (İhvân, I, 362)

* Şunlar da evliyâullahın alâmetlerinden ve sâlih kulların sıfatlarındandır: Hem meclislerde hem de halvet hâlinde Allah'tan başkasını zikretmezler, ancak O'nun yaptıklarını tefekkür ederler, sadece O'nun ihsânının çeşitliliğine, nîmetlendirişinin büyüklüğüne, nîmetlerinin güzelliğine bakarlar. Ancak Allah için amel ederler, sadece O'na hizmet ederler, ancak O'nu arzularlar, sadece O'ndan ümîd ederler, ancak O'ndan isterler, O'ndan başkasından korkmazlar.

Onlar, Allah'tan korktukları için endîşeli olurlar. Bütün bunların tamamı, Rabb'leri hakkındaki görüşlerinin doğruluğu, îtikadlarının tahakkuk etmiş olması ve hakîkata Allah'tan başka hiç kimsenin kadir olamayacağına dâir basîretlerinin şiddeti sebebiyle onlara bahşedilir. Bu doğru îtikad, sağlam ve güzel görüş, Rabb'leri hakkındaki mârifetlerinin doğruluğu ve O'nun hakkındaki bilgilerinin yakîne ermesinin sonucudur.

Onlar tüm tasarruflarında Rabb'lerini gerçek bir görüşle görür ve her hâllerinde O'nu müşâhede ederler. Sadece O'nu işitir, sadece O'na bakarlar. Hakîkatte O'ndan başkasını görmezler. Bundan dolayı halkı bırakıp onlardan uzaklaşarak Hâlık ile meşgul olurlar. Merbûb ile değil, Rabb ile; masnû (yaratılmış) ile değil Sanî (Yaratan) ile; sebeb ile değil, Müsebbib (sebeblerin Sâhibi) ile ilgilenirler. Onlara göre mekânlar ve zamanlar birdir. O'nun hakîkatini gördüklerinde ağyâr (O'ndan başka her şey) onların gözünden silinir; şübheyi terkedip yakîni elde ederler. Dîne karşılık dünyâyı satarlar. Yorgunluk ve sıkıntı neticesinde selâmeti kazanırlar. Dünyâda emin olarak yaşar, ondan sâlim olarak göç eder, âhirete ganîmetlerle ulaşırlar. Çünkü onlar dünyâda muhsin idiler, muhsinlerin yürüdüğü yolda ilerlediler. (İhvân, I, 375)

* Rivâyete göre adamın biri Ebû Yezîd'e: "Beni Rabb'ime yaklaştıracak bir amel göster" diye sormuş, Ebû Yezîd onun bu sorusuna şöyle cevâb vermişti: "Sen Allah dostlarını sev ki onlar da seni sevsinler. Çünkü Allah Teâlâ günde yetmiş defa dostlarının kalbine nazar eder. Bakarsın dostunun kalbinde senin ismine de bakar ve seni bağışlar." (Şatahât, 76)

* Ebû Mûsâ (Eş'arî) şöyle demiştir: "*Hz. Peygamber ﷺ yün elbise giyinir, merkebe biner ve zayıfların davetlerine gelirdi.*" (*Ta'arruf*, 7)

* *Velî*nin iki mânâsı vardır: Birincisi; velî "*fe'îl*" vezninde ve mef'ûl (edilgen) mânâsındadır. Velî, Allah Teâlâ'nın işlerini görmeyi uhdesine aldığı kimsedir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "*...çünkü sâlih kişilerin işlerini O deruhte etmiştir (O, onların koruyucusudur).*" (Âraf, 7/196) buyurmuştur. O, velîsini bir an bile kendi hâline bırakmaz. Aksine onun işlerini görmeyi ve gözetmeyi kendisi üstlenir.

İkincisi velî; "*fe'îl*" vezninde ism-i fâilin mübâlağa sîgasıdır. Velî, Allah'a ibâdet ve tâat işini üstlenen kimsedir. Velînin ibâdeti, araya bir isyân girmeksizin aralıksız devâm eder. Velînin (hakîkî mânâda) velî olabilmesi için, bu iki mânâdaki velîlik

vasfına sâhib olması, son haddine varıncaya kadar ve en mükemmel bir şekilde Allah Teâlâ'nın haklarına riâyet etmesi, Allah'ın da gerek emniyette gerekse sıkıntıda sürekli olarak velîsini koruması lâzımdır. Velînin mahfûz {hata ve günâhtan korunmuş} olması şarttır. Nitekim peygamberlerin de mâsûm olmaları şarttır. Şu hâlde, şerîata karşı çıkan kimse {velî değil ancak} aldanmış ve kanmıştır. (Kuşeyrî, 127)

* *Velî*nin iki mânâsının olduğu söylenmiştir: Birincisi; alîm, kadîr vb. gibi "*fe'îl*" vezninde ism-i fâilin mübâlağa sîgasıdır. "*Ara vermeksizin mâsıyyetten uzak olan kimse*" demektir.

İkincisi; velî "*fe'îl*" vezninde ve ism-i mef'ûl mânâsındadır. "*Maktûl {öldürülmüş}*" mânâsındaki "*katîl*" ve "*mecrûh {yaralı}*" mânâsındaki "*cerîh*" gibi. Velî, korumasını Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın devamlı olarak üstlendiği kimsedir. Onda, isyân etme kudreti olan hizlân {günâh işleme husûsundaki aşırılık ya da kendi hâline bırakılma} yaratılmamıştır. Çünkü onda, tâat kudreti olan ilâhî tevfîk devamlıdır. (Kuşeyrî, 173)

* *Velâyet*, lugatte "*nusret {yardım}*" mânâsına gelir. *Vilâyet* şeklinde ise "emirlik" demektir. Her ikisi de "*velî*" kelimesinin masdarıdır. Hâl böyle olunca, bu iki kelimenin, "*delîl*" kelimesinin masdarı olan "*delâlet ve dilâlet*" gibi olması gerekir.

Yine velâyet, *rubûbiyyet* mânâsına gelir. Bundan dolayı Allah Teâlâ: "*Orada velâyet, Hakk olan Allah'a aittir.*" [Kehf, 18/44] buyurmuştur. Çünkü ancak o zaman kâfirler ona yönelir ve {taptıkları diğer} mâbûdlarından uzaklaşıp, O'na dönerler.

Velâyet, ayrıca "*mehabbet*" mânâsına da gelir. *Velî* kelimesinin ise, "*fe'îl*" vezninde ism-i mef'ûl mânâsında bir kelime olması mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ: "*O, sâlih kullarını tevellî eder {korur}.*" [Arâf, 7/196] buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ {kendi yaratmış olmasından dolayı sevdiği için,} kulunu vasıfları ve fiillerinden dolayı terk etmez. Onu kendi katında muhâfaza eder.

Velî kelimesi, mübâlağa ile ism-i fâil mânâsında "*fe'îl*" vezninde de olabilir. Çünkü kul, O'nun tâatını tevellî eder {üzerine alır}, O'nun hukukuna sürekli olarak uyar, O'ndan başka her şeyden yüz çevirir. Bu {kul} mürîd, o {Rabb} da murâd olur {kul Rabb'ini ister, Rabb da aranan ve istenen olur}. (Hücvîrî, 254)

* Cüneyd[rh] şöyle demiştir: "*Velînin vasıflarından biri korkusuz olmaktır. Çünkü korku, istenmeyen bir şeyin ileride başa gelmesini gözetlemek veya sevilen bir şeyin ileride elden çıkmasını beklemek demektir. Oysa velî, ibnü'l-vakt {içinde bulunduğu zamanla meşgul} olan kişidir. Onun geleceği yoktur ki, bir şeyden korksun. Velîde korku bulunmadığı gibi, ümîd de yoktur. Çünkü ümîd, istenen bir şeyin elde edilmesini veya istenmeyen bir şeyin giderilmesini beklemek demektir. Bu ise {içinde bulunulan vakitten} sonraki bir vakitte olan bir şeydir. Yine velî hüzne de kapılmaz. Çünkü hüzün kalb sıkıntısından ileri*

gelir. Rızâ aydınlığında ve muvâfakat {ilâhî emirlere uyma} bahçesinde bulunan bir kimse için, hüzün nasıl mümkün olabilir?" (Hücvîrî, 260-261)

* Rütbelerin en yücesi, hakîkatlerin tümünün ya da çoğunun kendisine açıldığı *nebînin derecesi*dir. Bu derece, çalışmadan ve zorlanmadan kazanılmıştır. Çok hızlı bir şekilde ilâhî keşfle gerçekleşmiştir. İşte insanın elde edebileceği saadet budur. Bu saadet, insanı mekân ve mesafe ile değil, ama mânâ ve hakîkat ile Allah'a yaklaştırır. Bu makamda edeb gereği dilin dizginleri tutulmalıdır.

Ancak durum, bir tâifenin iddiâ ettiği gibi kurbun {yakınlığın} ötesinde ittihâda varmıştır. Bazıları *"Kendimi tenzîh ederim, şânım ne yücedir"* bir başkası *"Ben Hakk'ım"* diyebilmiştir. Başkaları bu durumu *"hulûl"* kelimesiyle; Hıristiyanlar *"lahût ve nasûtun ittihâdı"* deyimiyle ifâde etmiştir. O kadar ki, Hıristiyanlar Hz. Îsâ'nın ﷺ Allah'ın yarısı olduğunu söyleyebilmiştir. Allah bu zâlimlerin sözlerinden berîdir ve yücedir!

Özetle Allah'a yürüyenlerin konakları sayılamayacak kadar çoktur. Ancak her sâlik, sülûkunda ulaştığı konağı da, ardından gelecek konakları da bilir. Elde ettiği şeyin hakîkatini sadece toplu olarak ve gayba îmânla kuşatabilir. Nübüvvetin hakîkatini sadece nebî bilebilir. (*Mîzân*, 23)

* *Alâmet-i velî* {velînin alâmeti}, halkın eziyet ve tecâvüzlerine sabretmektir. Halktan gördüklerini görmezlikten, işittiklerini duymazlıktan gelirler, kıymetli varlıklarını insanlara hîbe ederler. (*Feth*, 180)

* *Bâsitân-ı eydîhâsıtî eydîhim* {ellerini uzatanlar}*: Hakk'ın nûrlu işrâklarına mazhar olmuş öyle muhterem insanlar bulunmaktadır ki, onlar, yüzlerini ulûhiyyete dönmüşler, fiil ve sıfat tecellîleri gibi, Zât'ın tecellîsini beklemektedirler... Onların, Hakk'a ait feyze mahsûs istîdâdları, Hakk tarafından kemâle erdirilmiştir. Böyle, istîdâd diliyle yapılan duâ kabûl edilir. (*Heyâkil*, 103)

* *yalnızca resûllerin dilinden öğrenilir hükümler*
âyetlerin bilgileriyse
yollarda yürüyenlere açılır ancak

(*Dîvân*, 72)

* *bir makamdan inmesi bir velînin*
çıkmak
daha da yükselmek demektir ancak
Hakk sınırlanamaz çünkü
öyleyse

---

* Burada, *"Görsen o zâlimleri ölüm dalgaları içinde boğulurken, melekler ellerini uzatmış [bâsıtî eydîhim], derler ki: 'Çıkarın canlarınızı! Bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız...'"* [En'âm 6/93] âyetine gönderme yapılmaktadır.

niyetlerin özündedir yakınlaşmanın ta kendisi
her hâli
seçilmiş olanın
yüceliktir yücelikler içinde
asla hükmedilemez ona
hiçbir şey te'sîr edemez
onun yüceliğine

(*Fütûhât*, I, 296)

* *Menâzil-i evliyâ* {velîlerin dereceleri} iki çeşittir: Hissî ve mânevî. Hissî menzilleri, cennet yüz derece olsa da Cennet'tedir. Dünyâdaki hissî menzilleri hârikulâde neticeleri olan hâllerdir. Abdallar ve benzerleri gibilerinde bu bariz olarak ortaya çıkar. Bazıları bu duruma sâhib olur, fakat ondan hiçbir alâmet ortaya koymaz. Bunlar melâmiyye ve ileri gelen asillerdir. Bu yol, yüz küsur menzilden fazladır. Her menzil de birçok menzil ihtivâ eder.

İşte bunlar, dünyâ ve âhirette onların hissedilen makamlarıdır. Mârifet mertebelerindeki mânevî makamları ise iki yüz kırk sekiz bin menzildir. Bu ümmetten önce onlara hiç kimse ulaşamamıştır. Bu nokta, bu ümmetin üstünlükleri arasında yer alır. Onların çeşitli tatları vardır, onu tadan bilir. Bu sayı dört makamda toplanır: Ledünnî ilim makamı, nûr ilmi makamı, cem' ve tefrika ilmi makamı ve ilâhî kitâbet ilmi makamı.

Sonra bu makamlar arasında onların cinsinden başka makamlar vardır. Bunlar da yüz küsur makama kadar varır. Hepsi de velîlere ait olan makamlardır. Her bir makam sayıları belli pek çok menzile ayrılır. (*Fütûhât*, II, 42)

* *Resûl* kavmine gönderilir. *Nebî*, kendisine peygamberlik vazîfesi verilena kadar kendi başına ibâdet eder. *Velî* ise, resûlün uykusundan uyandırdığı kimsedir. Resûl imam, velî imama uyandır. Nebî ise hem imama uyan, hem de imamdır. Mahfûz olup mâsûm değildir. Resûl mâsûmlar sınıfındandır, istenen, sevilen ve kendisine sığınılan kişidir. Mü'min onu tasdîk eder ve ona yönelir. Âlim, onun için burhân, delîl ortaya koyar. Onun doğruluğunu ikrar ve itiraf eder. Câhil ona bakar ve inhiraf eder {uzak durur, sapıtır}. Şübheli olan, onun hakkında şaşırır ve kararsız kalır. Zann sâhibi, {onun hakkında gerçek olmayan şeyler} düşünür ve anlamaz. Ona bakan ise onu anlar, yolunu gözler. Her sınıfla beraber bulunan mukallid {taklîd eden}, {tâbî olduğu kişiye göre} hareket eder. Tâbî olduğu kimse yürürse o da yürür, durursa o da durur. Kurtuluşta olsun, helâkta olsun tâbî olduğu kişi neredeyse o da oradadır. (*Letâ'if*, 50)

* *Latîfe-i rûhâniyye* {rûhânî latîfe} görür, rabbânî hakîkat ise peygamberlik aynasında görülür. Rabbânî hakîkatin ışıkları velînin kalbine akseder. Bu yüzden de velî, peygamber sûretinde çıkar, fakat şerîatı geçersiz kılıp yeni bir şerîat ortaya koymaz, tâlîminden {öğrettiklerinden} dolayı ücret istemez. Bizim kitâba vâris ol-

mamız sahîhtir, çünkü kitâb bize kesbimiz olmadan verilmiştir. Her vâris seçilmiştir, vârisin dışındakiler ise uçurumun kenarındadır. (*Letâ'if*, 52)

* *Enbiyâ* {peygamberler}, kendilerine Allah tarafından şerîat verilen ve bu şerîat üzere devam eden kimselerdir. Vahiy alan ama kendilerine ayrıca bir şerîat verilmeyen peygamberler de vardır. Bunların durumu resûllerin durumu gibidir. Yani enbiyâ üç kısımdır: Kemâl sâhibi olanlar, celâl sâhibi olanlar, cemâl sâhibi olanlar. Bunların cehennemdeki mukabilleri ise bozuk hayâller taşıyan deccâller olup, dünyâ hayatında hak yoldan saptıkları hâlde, kendilerinin iyi yaptıklarını zannederler. (*Letâ'if*, 130)

* *Hatm* bir tanedir. Her zamanda bulunmaz. Âlemde bir tanedir. Allah onunla Muhammedî velâyeti sona erdirir. Muhammedî velîler içinde ondan daha büyüğü yoktur. Sonra başka bir hatm vardır ki, Allah onunla Hz. Âdem'den ﷺ son velîye - ki o evliyânın sonuncusu olan Hz. Îsâ'dır ﷺ- kadar olan umûmî velâyeti sona erdirir. Nitekim bu, mülkün deverânının sonudur. Kıyâmet gününde Muhammed ﷺ ümmetinin toplanacağı iki haşir olacaktır. O resûl de, {diğer} resûllerle birlikte toplanacaktır. (*Fütûhât*, II, 11)

* *"Makam-ı enbiyâya {peygamberlerin makamına} nisbetle resûllerin makamı nerededir?"* {sorusunun} cevâbı şudur: *"O, aynı hizadadır, ancak resûllerin makamı mertebelerin dördüncü makamındadır. İnsana mutluluk veren mertebeler dörttür. O da îmân, velâyet, nübüvvet ve risâlettir. Peygamberler makamında olurlarsa, bu takdîrde ya ikinci mertebedeki teşrîî nübüvvete sâhib {şerîat sâhibi} peygamberlerden veya üçüncü mertebedeki peygamberlerden olurlar. İlim velâyet şartlarındandır, îmân ise değildir. Îmânın dayanağı haberdir; haberin ise ona ihtiyacı yoktur. Ya 'Allah nerdedir?' tarzında olduğu gibi muhâl olur ya da mümkün olur. O da haber verene nisbet edilen bazı gayb bilgilerini haber vermektir. Allah'ı tevhîd etmeyi bilenlerin ilk mertebesinde velîler yer alır.*

Allah câhil olanları velâyet makamına yükseltmez. Bu zâhir âlimlerinin hataya düştüğü bir meseledir. Hangi yolla olursa olsun Allah'ı tevhîd eden herkes velâyet makamının muhtevâsı içine girer. Bu makam ilk makamdır. Sonra nübüvvet, risâlet ve îmân makamı gelir. Bize göre, yani bizim tertîbimize göre velâyet mertebesi ise şöyledir: Velâyet sonra îmân, sonra nübüvvet ve sonra risâlet. Rusûm {zâhir} âlimlerine ve husûsî yolun dışında kalan insanların geneline göre önce îmân, sonra velâyet, nübüvvet ve risâlet mertebesi gelir." (*Fütûhât*, II, 53)

* *Hatm-ı hâss* {özel hatm}, Muhammedî hatm, Allah'ın kendisiyle Muhammedî olan, yani Hz. Muhammed'e ﷺ vâris olan ve her Muhammedî velînin ondan aldığı mîrâs miktarınca nefsinde bir alâmet bulan evliyânın velâyetini sona erdirmesidir. Böylece o, her Muhammedî velînin ilmini Allah için toplar. Bunu bilmezse hatm olamaz. Çünkü Hz. Peygamber'le peygamberler sona erdirilince ona *"cevâmi'u'l-kelîm"* verilmiş ve tüm şerîatlar yıldız ışıklarının güneşin ışığı altına sokulması gibi onun şerîatının altına dercedilmiştir. Bundan kesinlikle anlaşılıyor ki, yıldızlar

ışıklarını yere göndermiş ve güneş de bunların ayırd edilmesine mânî olmuştur. Böylece ışık güneşe has kılınmıştır. (*Fütûhât*, IV, 440)

* *Evliyâya virdi bir kudret İlâh*
Kim atılmış tîri eyler redd-i râh

Bağlı ebvâb-ı mevâlîde sebeb
Ol peşîmân oldu ammâ emr-i Rabb

Güfteyi nâ-güfte eyler bî-hitâb
Tâ ki sûzân olmaya sîlı u kebâb

Nükte kim diller ider güft u şinîd
Eyler ol güftârı mahv u nâ-bedîd

Sana besdir hüccet-i âlem-behâ
Âyet-i "min âyet-i ev nünsihâ"

Mânî-yi "ensevküm zikrî"ye bak
Kudret-i nisyâna nisbet itdi Hakk

Zikr u nisyâna çü kādir oldular
Pes kulûb-ı halka kāhir oldular

Çünki nisyân ile sırr oldu nazar
Bî-ameldir olsa da ehl-i hüner

...

Mâlik-i dih şâh- cismânî olur
Sâhib-i dil şâh-ı rûhânî olur

Fer'idir çeşmin nazar bî-reyb ü şek
Pes değildir merdüm illâ merdümek

Bundan efzûn nutka ruhsat yok bana
Vârid oldu men-'i merdân-ı Hüdâ

(*Mesnevî*, I, 67)

* Velîlerde, Hakk tarafından ihsân edilmiş öyle bir kudret vardır ki, onlar atılmış, yaydan çıkmış oku yoldan geri çevirirler.

Bir velî, bir hâdisenin meydana gelmesinden huzûrsuz olursa, o hâdiseyi meydana getiren sebeb kapısını velî, Hakk'ın kudret eliyle kapar.

Allah'ın lütfu ile kapıyı açınca da velî, söylenmiş sözü söylenmemiş yapar da, ne şiş yanar, ne kebâb.

O, gönüllerden geçen her şeyi duyup işittiği için, söylenmiş sözü de bütün gönüllerden siler, yok eder.

{Sana dünyâ değerindeki *"Mâ nensah mın âyetın ev nünsihâ {Biz bir âyeti nesh eder yâhud onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz}"* âyetinin delîli kâfîdir. (*Mesnevî₁*, I, 67)}

"Size zikrimi unutturdum" [Kehf, 18/28] âyetini oku da, velîlerin unutma gücünü, gönüllere nasıl koyduklarını anla!

Madem ki velîlerin hem hatırlatmaya, hem unutturmaya güçleri yetiyor, şu hâlde halkın gönüllerinde de buyrukları yürümektedir.

Bir velî, unutturmak sûretiyle birinin nazarını, görüş yolunu kapatacak olursa, o kimse ne kadar hünerli olursa olsun hiçbir iş göremez.

Köy ağası, tenlerin, bedenlerin pâdişâhıdır. Gönül sâhibi ise gönüllerin sultanıdır.

Hiç şübhe yok ki, yaptığımız bütün işler, ameller, şu gözümüzün, görüşümüzün çeşitli şekillerde kendini gösteren, çeşitli dallara ayrılan eserleridir. Şu hâlde, insan, gözbebeğinden başka bir şey değildir.

İnsan-ı kâmilin, kâinâtın merkezi ve gözbebeği olduğu hakîkatinin tamamını söylemeyeceğim. Çünkü merkezin sâhibi olan peygamberler bunu men etmişlerdir. (*Mesnevî₂*, I, 121)

* *Ger olursa mûcib-i işkal-i bâl*
Enbiyâ vü evliyâ içün suâl

Enbiyâ kim itdiler nefsi zebûn
Pes niçün düşmenleri oldu füzûn

Tut kulağın ey taleb-kâr-ı sevâb
Îtirâz u şübheye budur cevâb

Kendiye düşmen idi ol münkirân
Oldu anlar cehl ile âdâ-yı cân

Cânına kasd eyleyendir bil adû
Sanma zahm-ı cân-ı ağyâr ola bu

Şeb-pere sanma adû-yı âfitâb
Kendüye düşmendir eyler pîç ü tâb

Tâb-ı mihr ile olur endûh-gîr
Rencişinden bî-haber mihr-i münîr

Düşmen olur kim gele andan azâb
Ola lâ'le perde-sâz-ı âfitâb

Kendiler oldu gürûh-ı kâfirân
Perde-sâz-ı pertev-i Peygamberân

Enbiyâ olmaz hicâb-ı bîş ü kem
Nefs-i küffâr oldu âmâ vü asem

Bende-i hindû ki oldu kîne-ver
Hâcesini gayz ile ihlâk ider

Bâmdan eyler nüzûl-i ser-nigûn
İtmek içün hâceye gadr-i füzûn

Ger tabîbe olsa bir haste adû
Hâceye şâkird ola ya kîne-cû

Ol hakîkat kendine düşmen olur
Kendi akl u cânına reh-zen olur

Kâzer olsa ger güneşden münfail
Düşmen-i âb olsa mâhî muttasıl

Kıl nazar andan kime vardır ziyân
Âkıbet kimdir siyeh-baht-ı zaman

(*Mesnevî*, II, 30)

* Peygamberler ve velîler hakkında söylediğimiz sözler, birini şübheye düşürecek olursa...

Eğer bir kimse çıkıp da: "*Peygamberlerle velîler nefsleri ölmüş değil mi idi? Yani nefsin temizleniş derecelerinin sonu bulunan 'râziyye ve merziyye {Allah'tan râzı olan, Allah'ın da kendisinden râzı olduğu}' derecesine yükselen kişiler oldukları hâlde, {neden} onların da düşmanları ve hasedcileri vardı?*" derse...

Ey doğruyu anlamak isteyen kişi! Sen şimdi sözüme kulak ver de, şübhe ettiğin şeye vereceğim cevâbı dinle.

Peygamberleri ve velîleri inkâr edenler, kendi kendilerinin düşmanı idiler. Böylece onlar kendi kendilerini yaralıyorlardı.

Düşman cana kasd edendir. Kendisi can çekişen düşman değildir.

Zavallı yarasa güneşe düşman değildir. O, perde arkasında kalmıştır da, kendisinin düşmanı olmuştur.

Güneşin parıltısı onu öldürür, güneş hiç onun eziyetini çeker mi? Onun rahatsızlığına ehemmiyet verir mi?

Düşman ona derler ki: Ondan bir gazab, bir zahmet gelsin; güneş ışığı ile taşın lâl olmasına engel olsun.

Bütün kâfirler, peygamberlerin mânevî cevherlerinin parıltısının, onların peygamberlik nûrunun kendilerini aydınlatmasına, kendileri engel olmuşlardır.

O tek kişinin, yani nebî ve velînin gözüne halk nasıl perde olabilir? Nebî ve velîye düşman olduğu için halk kendi gözünü kör etmiştir. Kendi gözünü şaşı, kendi kulağını sağır etmiştir.

Halkın nebîlere ve velîlere düşmanlık göstermesi, Hindli bir kölenin, efendisine kin güderek, inadından kendisini öldürmesine benzer.

O köle, efendisini kölesiz bırakmak için, kendisini damdan baş aşağı atar. Helâk olup gider.

Hasta, kendisini tedâvî eden hekîme düşman olursa; çocuk kendisini terbiye edene kin güderse...

Gerçekten de bunlar, kendi canlarına kasd etmektedirler. Kendi akıllarının, canlarının yolunu vurmaktadırlar.

Bez yıkayan güneşe kızarsa; balık suya öfkelenir, düşman olursa...

Sen dikkatle bak da gör; bu hiddetin, bu öfkenin, bu düşmanlığın zararı kime dokunur? Sonunda, bu kızgınlık yüzünden kimin bahtı kararır? (*Mesnevî*, II, 318)

* "*Acaba velî mâsûm olur mu, yoksa olmaz mı?*" {sorusuna} cevâb olarak demiştik ki: "*Peygamberlerde olduğu gibi velîlerin 'mâsûm' olmasının vâcib olduğu söylenemez. Velîlerin 'mahfuz {korunmuş}' oldukları, günâhlarda ısrâr etmedikleri söylenebilir. Eğer, belirli vakitlerde hata yaparlar ya da ayakları sürçerse, bu onların {velîlik} vasıflarını zedelemez.*" Cüneyd'e "*Ârif zinâ eder mi?*" diye sorulmuş, o da uzun bir süre başını eğmiş, sonra başını kaldırarak şu cevâbı vermiştir: "*Allah'ın emri, takdîr edilmiş bir kaderdir.*" (*Bustân*, 58)

* *Velî*, Allah'ın işlerini üstlendiği kimsedir. Allah onu isyândan muhâfaza etmiştir. Ricâlin {ricâlullahın} ulaşmış olduğu kemâle tam olarak ulaşıncaya kadar Allah onu yalnız ve yardımsız bırakmamıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*O, bütün sâlih kullarını görüp gözetir.*" [Arâf, 7/196) (Kâşânî, 54; *Câmi'*, 104)

* *Evliyâullah*ın {Allah dostlarının} en üstünleri nebîleri, nebîlerinin en üstünleri resuller, resullerin en üstünleri ulü'l-azm olanlarıdır. Bunlar Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ ve Muhammed'dir ﷺ. (*Furkān*, 7)

* Hz. Peygamber'e ﷺ îmân etmek şunlara îmân etmek demektir: Emir ve yasaklarını, mükâfât ve cezâsını, helâl ve haramını tebliğ etmek husûsunda O'nun Allah'la kulları arasında bir vâsıta olduğuna inanmak, Allah ve Resûlü'nün helâl kıldıklarının helâl; haram kıldıklarının haram; Allah ve Resûlü'nün teşrî ettiği {emir ve yasak olarak getirdiği} şeyleri de dîn olarak kabûl etmek.

Hz. Peygamber'e ﷺ uymadan, bir velînin kişiyi Allah'a ulaştıracağına inanan kimse, şeytanın dostlarından bir kâfirdir. Allah'ın mahlûkatı yaratması, onlara rızık vermesi, duâlarına icâbet etmesi, kalblerine hidâyet nasîb etmesi, düşmanlarına karşı kendilerine yardım etmesi, faydalı olanı vermesi, zararlı şeyleri gider-

mesi gibi şeyler sadece O'na mahsûstur. Bu sayılanları dilediği sebeblerle yerine getirir. Resûllerin vâsıta olmaları bu husûslara dâhil değildir. (*Furkān*, 17)

* *Evliyâullah*, muttakî mü'minler olduğuna göre, kul îmânı ve takvâsı nisbetinde Allah'ın dostudur. Kimin îmânı ve takvâsı kâmil olursa, Allah'a dostluğu kâmil olur. İnsanlar Allah'ın dostluğu husûsunda îmân ve takvâlarına göre birbirlerinden farklı oldukları gibi, küfür ve nifaktaki farklılıklarına göre de Allah'a düşmanlıkta birbirlerinden farklıdırlar.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: 'Bu sizin hanginizin îmânını artırdı?' Îmân edenlere gelince {bu sûre} onların îmânlarının artırır ve onlar sevinirler. Kalblerinde hastalık olanlara gelince onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler." [Tevbe, 9/124-125]. "{Haram aylarını} ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir." [Tevbe, 2/37]. "Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidâyetlerini artırır ve sakınmalarını sağlar." [Muhammed, 47/7]. "Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır." [Bakara, 2/10]

Bu âyetlerle Allah Teâlâ, bir kişinin îmânına göre Allah'a dostluktan, küfür ve nifakına göre de Allah'a düşmanlıkta bir payı olduğunu açıklamış olmaktadır. (*Furkān*, 21)

* *Evliyâullah*, "*sâbikun*" ve "*mukarrebûn*" olmak üzere iki tabakadır: Ashâb-ı yemîn ise "*muktesid*"dir. Bunları Allah ﷻ Azîz kitâbının birçok yerinde zikretmiştir: Vâkıa Sûresi'nin hem başı, hem de sonu, İnsân, Mütaffifîn ve Fâtır sûreleri {buna örnek gösterilebilir}. Allah Teâlâ, Vâkıa sûresinin başında kıyâmet-i kübrâyı, sonunda ise kıyâmet-i suğrâyı zikretmiştir. (*Furkān*, 22)

* *Abd-i resûl* {peygamber olan kul}, bir kimseye sadece Rabb'inin emriyle verir, istediğine verip istediğine haram kılamaz. Bilakis Rabb'inin vermesini emrettiği kişiye verir. Ancak, Rabb'inin sırt çevirmesini emrettiği kişiye sırtını döner. Onun tüm amelleri Allah'a ibâdettir. (*Furkān*, 28)

* *Evliyâullah*, muttakî müminler olduğuna göre, insanlar îmân ve takvâ da birbirinden farklı oldukları gibi, Allah'a dostlukta da aynı şekilde farklıdırlar. Yine aynı şekilde küfür ve nifaktaki farklılıkları gibi, Allah'a düşmanlıkta da birbirlerinden farklıdırlar. Îmânın ve takvânın aslı Allah'ın resûllerine îmândır. Bunların tamamı, resûllerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e ﷺ îmândır. O'na îmân etmek Allah'ın bütün kitâblarına ve resûllerine îmânı kapsar. Küfür ve nifakın aslı, resülleri ve onların Allah'tan getirdiklerini inkârdır. İşte âhirette sâhibini azaba müstahak kılacak olan küfür budur. (*Furkān*, 33)

* Mübâh olan işlerde *evliyâullahı* diğer insanlardan zâhirde farklı kılan hiçbir şey yoktur. Bunlar, mübâh olduktan sonra farklı elbise giymekle, yine mübâh olduktan sonra saç tıraşıyla, kısaltmasıyla, tırnaklarını kesmesiyle diğer insanlardan

ayrılmazlar. Nitekim *"Kaba içinde ne sıddîkler, aba içinde ne zındıklar vardır"* şeklinde bir söz vardır. Allah dostları, açık bid'at ve fücûr ehli olmamak kaydıyla, ümmeti Muhammed'in her sınıfında vardır. Bunlar Kur'ân ve ilim ehli, cihad ve kılıç ehli, tâcirler, sanatkârlar ve çiftçiler içinde vardır. (*Furkān*, 41)

* Büyük günâh işlemeyen, hata etmeyen mâsûm bir insan olmak, *veliyyullah*ın şartlarından değildir. Bilakis şerîat ilminin bazı husûslarının ona gizli kalması mümkündür. Dîndeki bazı işlerin, Allah'ın emrettiği ve yasakladığı husûslar üzerinde uzun uzun düşünecek kadar, ona şübheli ve kapalı gelmesi mümkündür. Bazı hârikulâde hâdiseleri {olağanüstü olayları}, Allah'ın velîlerinin kerâmeti zannetmesi mümkündür. Bu hârikulâde hâdiseler, derecesinin düşürülmesi için şeytan tarafından, süslenmiş de olabilir. Ancak o, bunların şeytandan olduğunu anlayamayabilir. Böyle olmakla birlikte o kişi, Allah Teâlâ'nın velâyetinden çıkmaz. Çünkü Allah Sübhânehû ve Teâlâ, bu ümmetin hata ile, unutarak ve istemedikleri hâlde başkasının zorlamasıyla yaptıkları şeyleri affetmiştir. (*Furkān*, 48)

* *Evliyâullah* ittifâk etmişlerdir ki, bir adam havada uçsa da, suyun üstünde yürüse de, Hz.Peygambere uyup uymadığına, emrini tutup, nehyinden kaçınıp kaçındığına bakmadıkça onun bu durmuna aldanılmaz. Allah dostlarının kerâmetleri bu tip işlerden daha büyüktür. Bu hârikulâde işleri yapan kimse bazen bir Allah dostu olabileceği gibi, bazen Allah düşmanı da olabilir. Bu tür harika işlerin çoğu kafirler, müşrikler, kitâb ehli ve münafıklara ait olduğu gibi, bid'at ehli kişilere şeytanlar tarafından yaptırılmış da olabilir. Bu tür hârikulâde işleri yapan herkesin Allah dostu olduğunu zannetmek yanlıştır. Aksine bir kimsenin Allah dostu olup olmadığını anlamak için, husûsiyetlerine, hareket ve davranışlarının Kitâb ve Sünnet'e uygunluğuna îtibâr edilir. Bunlar, îmân ve Kur'ân nûruyla, îmânın bâtınî, İslâm şerîatının zâhirî hakîkatleriyle tanınır. (*Furkān*, 62)

* İbn Arabî, şu meâlde bir şiir nakletmiştir:

Berzahtadır makamı nübüvvetin
Resûl'ün ötesinde
berisinde velînin

(*Furkān*, 74)

* Ona {İbn Arabî'ye} göre kaynak akıl, mülk ise hayâldir. Hayâl akla tâbîdir. Onun iddiâsına göre akıl, hayâlin aslından türemiştir. Resûl, hayâlden almıştır. Ona göre, bundan dolayı resûl nebîden üstün olmuştur. Nebînin husûsiyetleri dedikleri gibi olsaydı ve üstün olması bir yana, onun {resûlün} cinsinden olmasaydı, onların söyledikleri şey mü'minlerin her biri için nasıl elde edilebilirdi?! Nübüvvet bunun ötesinde bir durumdur. (*Furkān*, 80)

* Allah'ın muttakî dostları, emirleri yerine getiren, yasaklandıkları şeylerden kaçınan, takdîre râzı olan kimselerdir. Allah onları, onlar da O'nu sever. Allah onlardan, onlar da Allah'tan râzıdırlar. (*Furkān*, 120)

* *Velî, nebî*den ilâhî muhâtablık bakımından ayrılır, usûl bakımından ise birleşirler. O da makamlardır. Ancak nebî, aslî nûr ile mîrâc eder; velî ise, bu aslî nûrdan feyz alarak mîrâca çıkar. Makamlar onları birleştirse de fenâ ve beka, cem' ve fark makamlarının her birindeki vahdetle farklılaşırlar. Velî, nebîlik rûhâniyyeti vâsıtasıyla ilâhî mevhibeleri {bağışları} alır, nebîlik makamından müşâhede eder. Ancak Muhammedî velîlerden olanların nebîsi, enbiyâ makamlarını topladığı için, Allah onun ümmetinden olan velîlere nebîlik makamlarını aktarmıştır ve onlara nûrlarını, vâris olunan nebînin nûrundan onun vâsıtasıyla ulaştırmıştır. O, rûhlar âleminde nebîlerin ve resûllerin makamlarının tamamı kendisine verilen kimsedir. (*Ravza*, 519)

* Ebû Ali Cüzcânî şöyle demiştir: "*Velî, hâli husûsunda fânî; Hakk'ı müşâhede etme husûsunda bâkî olan kişidir. Allah onun müteveliisidir {idâresini üstlenmiştir}. Bu sebeble tevellî nûrları sürekli ona yönelir. O kendinden {Allah katındaki gerçek değerinden} haberdâr olmadığı gibi, Allah'la beraberken de kararı yoktur {Allah'la beraber hayret hâlindendir}.*"

Yahyâ b. Muâz Râzî şöyle demiştir: "*Velî, Allah'ın yeryüzündeki güzel kokusudur. Onu sıddîklar koklar da, kokusu kalblerine ulaşır. O kokuyla Mevlâ'larına iştiyâk {özlem} duyarlar. Hâllerinin derecelerine göre ibâdetleri de artar.*"...

...Mâsûm olmak *nebî*nin şartlarından olduğu gibi, mahfûz olmak da *velî*nin şartlarındandır.

"*Velî velîliğini bilir mi?*" konusunda ihtilâf edilmiştir. Denilmiştir ki: "*{Velî} nefsine küçümseyerek bakar {kendini buna lâyık görmez}. Eğer kendisinde bir kerâmet ortaya çıkarsa, bunun bir imtihân olmasından endîşelenir ve elde ettiklerini kaybetme kaygısıyla korkudan tüyleri diken diken olur.*" Yine şöyle dediler: "*Velî meşhûr olur {tanınır, bilinir}, ancak meftûn {tutkun, aşırı arzulu} olmaz.*" (*Ravza*, 520)

* *Velî*, avâmın uykuda idrâk ettikleri şeyleri, uyanıkken idrâk etme husûsunda nebî ile ortaktır. Tarîkat ehlimiz, bunun velîler için doğru olduğunu tesbit etmişlerdir. Fiil himmetledir ve ilim Allah'ın dışında bir öğretici olmadan meydana gelir ki, bu da ledünnî ilimdir. Eğer Allah ona, bütün vâsıtaları kaldırarak, Resûlullâh'ın ﷺ diliyle O'na ibâdet edebildiği bu şerîat yoluyla ilim verirse, {bu ilim} ilm-i ledünnî {ledünnî ilim} olur. Meleği Resûllullâh'ın hakîkati üzerine ilka ettiği esnâda müşâhede eden husûsî hâlden başka ilm-i ledünne bu ümmetin peygamberlerinden de, velîlerinden de vâris olabilen hiç kimse yoktur. (*Esfâr*, 278)

* *Velî*ye, *nebî*yi {peygamberi} tâkîb etmek {ona uymak} sûretiyle ardından hitâb edilir, nebîye ise bir tâkîb etme olmaksızın aslî hükümle önünden hitâb edilir. Velîye, nebîsinin perdesi ardından hitâb edilir; nebîye ise perde ve başka bir nebî vâsıtası olmaksızın hitâb edilir. Enbiyânın muhâtab olduğu şey müşâhede, evliyânın muhâtab olduğu şey ise gaybdır. (*Esfâr*, 284)

* *Nebî* ile *velî* arasındaki fark, tâbî olanla metbû (tâbî olunan) arasındaki fark gibidir. Bu bakımdan ikisinin arasını toplayacak bir şey yoktur (ikisi birbirinden farklıdır). *"Usûl bakımından birleşirlerse de, -ki onlar (usûller) makamlardır-..."* (bu makamlar) islâm, îmân, ihsân, tevekkül, rızâ, teslîm ve benzerleri gibi (makamlardır)... *"...nebîlerin mîrâcı nûrla olur..."* yani vehbî ilimle olur *"...(bu ilim) aslîdir..."* (peygamberlerin mîrâcı, bir başka insana) uymak sûretiyle değil, asıl (ilâhî) hükme dayalı olarak feyz alınaktır. Onlar ancak bu nûrla mîrâc eden nebîlerdir. *"...Velîlerin mîrâcı ise, aslî nûrdan olan..."* velâyet makamına hazırlanmayı gerektirir. Bu da, bu makamda kaim olan kişinin elde edeceği bir şeydir.

Aslî nûrdan meydana gelen velâyet makamı için, kendi payından başka bir payı yoktur. Bu pay da, istîdâdının kendisinden başka bir şey değildir. Bu makam çalışıp kazanmakla elde edilir. Velî, ancak çalışıp aslî nûrdan elde ettiği kadar mîrâc eder. Yükselme ancak nûr ile olur. Çünkü Hakk'a mîrâc yolları âriflerin gözlerine nisbetle karanlıktır. Bu nûr, kendisiyle nûrlandıkları vehbî ilimdir. Bu ilim, nebîlere bir istîdâd (hazırlık devresi) olmadan bağışlanır. Bundan dolayı nübüvvet kesbî değildir. Bu doğru görüştür. (*Esfâr*, 286)

* *Müctehid* şerîatın hâricinde konuşmaz. İctihâd konusunda bütün sözleri şerîat dâhilindedir. Nitekim Hz. Peygamber'in ﷺ vârisi olan velî ictihâd konusunda şerîat dâhilinde konuşmaz. Aksine onun sözü ittihâd hükümleri dışındadır. O sözler, ilâhî hakîkatlerden haber vermektir. Peygamberler, hem velâyet, hem de risâlet sâhibi olduklarından her ikisinden de bahsederler. *"Bir peygamberin şerîata aykırı bir söz söylediğini duyarsan o, bir velî ve..."* ilâhî hakîkatleri *"...bilen bir ârif olduğundan öyle konuşmuştur..."* Yoksa hem nebî, hem de resûl olduğundan değil. (Sofyavî, 245)

* *Evliyâ* (velîler), rûhâniyyetlerinin cismâniyyetlerine gâlib gelmesi sebebiyle, çeşitli sûretlerde gözükürler. (*Buğye*, 74)

* *Velî*nin iki tür mânâsı vardır: İlki, velâyet tasarrufunu dînî maslahat üzere sâbit olan kimse; ikincisi, velâyet tasarrufu bilfiil değil, bilkuvve (faal değil, potansiyel olarak velâyet tasarrufuna sâhib) kimsedir. Eğer *"(Velâyet tasarrufu olmadığı hâlde) nasıl velî olur?"* denilirse, cevâbı (şudur): *"Kulunun tüm işlerini Allah Teâlâ'nın üstlendiği ve tasarrufta bulunduğu kimse' mânâsında velî olması mümkündür. Böyle bir velî bilkuvve velîdir. Dinlediğinde Hakk ile dinler, baktığında Hakk ile bakar, konuştuğunda Hakk ile konuşur. O mahbûbiyyet âlemindedir."...*

*...Evliyâ*nın dört makamı vardır: Birincisi *hilâfet-i nübüvvet* (peygamberliğe hilâfet) makamı, ikincisi *hilâfet-i risâlet* (resûllüğe hilâfet) makamı, üçüncüsü *hilâfet-i ulü'l-azm* (ulü'l-azm olan Hz. Nûh ﷺ, Hz. Mûsâ ﷺ gibi peygamberlere hilâfet) makamı, dördüncüsü de *hilâfet-i ulii'l-ıstıfâ* (seçilmiş olan Hz. Peygamber'e ﷺ hilâfet) makamıdır.

Hilâfet-i nübüvvet makamı âlimlerin, hilâfet-i risâlet makamı abdâlın, hilâfet-i ulü'l-azm makamı evtâdın, hilâfet-i ulü'l-ıstıfâ makamı ise kutubların makamıdır. Velîlerin bir kısmı nebîlerin, bir kısmı resûllerin, bir kısmı ulü'l-azmın, bir kısmı da ulü'l-ıstıfânın makamında bulunur. (*Câmi'*, 5)

* *Hâtem*, nübüvvetin kendisiyle son bulduğu kimsedir. Bu da bir kişi olup Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir ﷺ.

Bir de *hâtem-i velâyet* {velâyetin son bulması} vardır. Bu da kendisiyle dünyâ ve âhiret iyiliğine ve kemâlin nihâyetine ulaşılan kimsedir. Ölümüyle âlemin düzeni bozulur. Bu ise âhir zamanda geleceği va'dedilen Mehdî'dir. (*Câmi'*, 82)

* *Velî* {dost}, lugatte adüvvün {düşmanın} zıddıdır. Hakîkat ehlinin ıstılâhında iki mânâsı vardır: Birincisi "*fe'îl*" vezninde ve ism-i mef'ûl mânâsındadır. "*Maktûl {öldürülmüş}*" mânâsındaki "*katîl*" ve "*mecrûh {yaralı}*" mânâsındaki "*cerîh*" gibi. Velî, korumasını Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın devamlı olarak üstlendiği kimsedir. Onda, isyân etme kudreti olan hizlân {günâh işleme husûsundaki aşırılık ya da kendi hâline bırakılma} yaratılmamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak: . "*...çünkü sâlih kişilerin işlerini O deruhte etmiştir {O, onların koruyucusudur}.*" [Âraf, 7/196] buyurmuştur.

İkincisi, kerîm ve alîm gibi, "*fe'îl*" vezninde ism-i fâilin mübâlağa sîgasıdır. Velî, Allah'a ibâdet ve tâat işini üstlenen, araya bir isyân girmeksizin aralıksız olarak devâmlı ibâdet eden kimsedir. Her iki şart da velâyetin şartlarındandır. Nebînin mâsûm olmasının şart olduğu gibi, velînin de mahfûz {hata ve günâhtan korunmuş} olması şarttır. (*Câmi'*, 227)

* "*Velînin mâhiyeti nedir?*" {sorusuna} şöyle cevâb veririz: "*Burada iki durum vardır: Birincisi, alîm ve kadîr gibi, 'fe'îl' vezninde ism-i fâilin mübâlağa sîgasıdır. Bu takdîrde anlamı, 'bir günâh işlemeden dâimâ itâat eden' demektir.*

İkincisi, velî, 'maktûl {öldürülmüş}' mânâsındaki 'katîl' ve 'mecrûh {yaralı}' mânâsındaki 'cerîh' gibi, 'fe'îl' vezninde ve ism-i mef'ûl mânâsındadır. {Bu mânâda} velî, korumasını Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın devamlı olarak üstlendiği, tâate muvaffak kıldığı kimsedir." (Nebhânî, I, 7)

* *Velî*, ubûdiyyetle {kullukla ya da ibâdet etmekle} kaim olan âbid kimsedir. Sâdık, musaddık {tasdîk eden}, sûfîlik husûsunda sıddîk olan kişidir.

Râbıt: Velî, fakîri emîre, azı çoğa, küçüğü büyüğe tercîh eder. İnsanlar katında hâli dosdoğrudur. Aksi hâlde {mertebesi bakımından} tersine döner.

Zâbit: Velî vakitleri çeşitli kurbiyyetlerle {yakınlıklarla, kendisini Allah'a yaklaştıracak fiillerle} değerlendirir. Onun için zaman mübârek kılınmış, o da mekânı bereketlendirmiştir.

Râbıt: Zamanını boş şeylere harcayan kişi, gayret ve istifâde bereketinden mahrûm kılınır. Bitmek tükenmek bilmeyen arzuların peşine takılır ve hayâlindeki tasavvurlarla meşgul olur.

Zâbit: Velî işini istikbâle {geleceğe} bırakmaz; vaktin bereketinden, hâlde {içinde bulunduğu anda} istifâde eder. Rabb'inin gazab ve uzaklaştırmasından bu sâyede kurtulur.

Râbıt: Sûfîler topluluğuna göre, gölgelerin şekillerini müşâhede etmek mümkün değildir. Bu, ancak yok olup gitmelerinden sonra mümkün olabilir. Eserden ayna {sıfattan öze} ulaşamadığı hâlde, sûretleri müşâhede etmeye cür'et eden birini gördüğünde, anla ki o meftûn ve mağrur {kapılmış ve aldanmış} olup, nûru müşâhede etme mertebesine girememiştir.

Zâbit: Velî büyük günâhlar husûsunda mâsûm değildir; küçük günâhları da işleyebilir. Fakat o, büyük günâhlardan mahfûzdur {korunmuştur}, küçük günâhları da bağışlanır.

Râbıt: Velînin amelleri ilmî görüşlere bağlıdır. İlmini de amel hâllerinde {amel etmede} kullanır.

Zâbit: Eğer beşerî nefs unutturarak velîyi gaflete düşürmek isterse o, şeytana uymaya devam etmez. Aksine onu tevbe etmeye zorlar. Velî, bu hâlin meydana her gelişinde mutlaka büyük bir samimiyetle bundan döner.

Râbıt: Cemâl mertebesindeki velî meftûn, celâl mertebesindeki velî ise aldanmıştır. Cemâl ve celâl mertebelerini birleştirmiş olan velî ise kemâl sâhibidir.

Zâbit: Cemâl müşâhedesine sâhib olan kimse zayıf olup, bu kişiye tâbî olan yoldan sapmıştır. Celâl müşâhedesine sâhib olan kimse ise hidâyete ermiş, hâdî {hidâyet ermeye vâsıta olabilecek kişi} ve kuvvetli bir muhtedîdir {sağlam bir hidâyete ermiştir}. Kâmil kişi ise, cemâlin celâlini ve celâlin cemâlini müşâhede edebilen kişidir.

Râbıt: {Bütün bunlar} makamın elverdiği ölçüde olur. (*Kavânîn*, 49)

* *Her dem salât ve selâm et Rabb'im*
Seçilmiş Peygamber'e
Sırların kaynağı o
âriflerin hazinesi
başlangıç noktası nûrların
Âlemlere rahmet olarak gönderdin onu
Cehennem azabından korudun
Selâm onun yakîn sâhibi Ashâb'ına da
Onların sevgisi yeter bana

(*Mevâhib*, 45)

* Her *velî*, ondan önce peygamberlerle velîlerin üzerinde bulunduğunu bildiği ve vaktini bildiği vücûdda zuhûr eder. *Hâtem-i velâyet* ise, Hz. Muhammed'in ﷺ gittiği yol üzeredir. Çünkü o, bu câmî {kapsayıcı} küllî Muhammedî nûrdan bir parıltı, Resûlullâh'ın ﷺ nûrlarından bir nûrdur. Geniş mânâdaki velâyet onunla son bulur. Ondan sonra kâinât, umûmî velâyete mensûb olan bir adamdan {velîden} hâlî kalmaz. Bu husûsta hiçbir cemâate husûsî bir muâmele yapılmaz ve {o velî de} hepsinden gizli kalır. (*Nefehât*, 150)

vera' (ورع) {ehl-i vera'; şübühât; vera'-ı sıddîkîn}

* Dedim ki : "*Verâ nedir?*" Dedi ki: "*Allah'ın ﷻ hoşlanmadığı şeyden uzak durmaktır. Hz. Ömer'in ؓ 'Hırsızdan uzak durun, onu gözetlemeyin' sözü, 'Onu yüklerinizin başından def edin, hırsızlık yapıncaya kadar onu gözetlemeyin' mânâsına gelir. Arabca'da, 'Deveden sakın' mânâsında 'verri'' sözünü kullanırlar.*

Takvâ, âbidlerin ilk mertebesidir. Onunla bir üst mertebeye ulaşır ve onunla amellerini tezkiye ederler. Çünkü Allah Teâlâ, kendisiyle rızâsı aranmayan hiçbir ameli kabûl etmez. Allah'a yemin ederim ki, takvâ sâhiblerinin çoğu takvâ ile yetinmemiş, Allah Teâlâ yolunda kalb ve bedenle daha çok gayret ederek, bu uğurda mal ve canlarını harcamışlardır.

Sen bir bak bakalım, onlara nazaran nerdesin. Zamanımız âbidlerinin çoğunun bu husûsta aldanmış olduklarından korkarım. Nice kimseler vardır ki, nefsinde zelîl, zühd içerisinde dünyâyı terk etmiş görünür, ama değersiz dünyânın yularını tutarlar. Yine nice kimseler vardır ki bunlar, âlemlerin Rabb'ine karşı kalbden gelen bir sadakatten mahrûm bir şekilde namaz kılar, oruç tutar, hacca gider, gazâlara katılır, gözyaşı dökerek duâ ederler. Onlar, bedenleriyle yapmacık bir şekilde ortaya koydukları tâatlarla, dünyâdan el etek çektiklerini ve zâhid olduklarını insanlara göstermek ister, {bu husûsta} ihlâslı görünürler. Ancak gözleriyle Allah'ın hoşlanmadığı şeylere bakar, sinirlendiği veya birileriyle samimiyet kurduğu zaman da diliyle kötü sözler söyler, dedikodu ederler; bedenleriyle de {Allah'ın hoşlanmadığı} başka kötü işler yaparlar." (*Ri'âye*, 9)

* Tâat; kurtuluşun yolu, ilim ise bu yolun rehberidir. Tâatın aslı {temeli} *verâ*, verâın aslı takvâ, takvânın aslı nefs muhâsebesi, nefs muhâsebesinin temeli ise, havf ve recâdır. Nefsi muhâsebesinin rehberi de ilimdir. (*Ri'âye*, 12)

* *Ehl-i verâ* {verâ ehli} üç tabakadır: Birinci tabaka, helâl veya haramlığı açıkça belli olan şeyler arasında kalan ve kesin olarak helâl veya haram denilemeyen şübheli şeylerden sakınanlardır. Bu husûsta İbn Sîrîn[rh] şöyle demiştir: "*Bana verâdan daha kolay gelen hiçbir şey yoktur. Bir şey bana şübhe verdiğinde onu hemen terk ederim.*" İkinci tabaka, daha bir şeye elini uzatırken kalbiyle duruma vâkıf olup içi sıkılanlardır. Bunu ancak kalb erbâbı ile muhakkikler bilebilirler. Üçüncü tabaka ârifler ve vecd ehlidir. Bunlar Ebû Süleymân Dârânî'nin dediği gibidir: "*Seni Allah'tan alıkoyan her şey hayırsızdır.*"

Sehl b. Abdullah'a "*saf helâl*"in ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermişti: "*Helâl, kendisinde Allah'a isyân söz konusu olmayan, saf helâl ise, Allah'ın unutulmadığı helâldir.*" Allah unutulmadan gerçekleştirilen verâ ise Şiblî'ye sorulan verâdır. O'na "*Verâ nedir ey Ebû Bekr?*" diye sorulduğunda şöyle karşılık vermişti: "*Göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa kalbinin Allah'la ﷻ alâkasını kesecek şeylerden kaçınmandır.*" Birincisi avâmın, ikincisi havâssın, üçüncüsü ise ehâss-ı havâssın verâıdır. Verâ zühdü gerektirir. (*Lıma'*, 70)

* *Verâ*, şübheli şeyleri terketmektir. İbrâhîm b. Edhem şöyle demiştir: "*Verâ, şübheli olan her şeyi terketmek, fuzûlî şeyleri terk etmek demek olan malayaniden uzak durmaktır.*"

Hz. Ebû Bekr Sıddîk رضي الله عنه: "*Biz, bir haram işleriz korkusuyla yetmiş helâli terk ederdik*" demiştir. Resûlullah ﷺ, Ebû Hureyre'ye "*Verâ sâhibi ol, insanların en çok ibâdet edeni olursun*" [İbn Mâce, Zühd, 24] buyurmuştur. (Kuşeyrî, 58)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Elbiseni temizle*" [Müddessir, 74/4] Verâ; sakınına esasına göre, bir şeyi iyice araştırma hassâsiyetini korumak, tâzîm esasına göre günâh işlemekten sakınmaktır. Bu {makam}, avâma ait zühd makamının sonu, mürîde ait zühd makamının başıdır. Bunun üç derecesi vardır. İlk derecesi, nefsi muhâfaza ederek çirkinliklerden yüz çevirmek, iyilikleri artırmak ve îmânı korumaktır. Verâın ilk derecesine ait olan bu üç sıfat, mürîde ait verâın husûsiyetleridir.

Verâın ikinci derecesi, mahzûru olmayan husûslarla karşılaşıldığında, korunma ve takvâ esasına göre düşük mertebelerden {kurtulup} yükselmek, sınırları aşmaktan kurtulmak sûretiyle bu sınırları muhâfaza etmektir.

Verâın üçüncü derecesi ise, vaktin dağılmasına götüren her te'sîrden uzak durmak, cem' hâline aykırı olan her türlü ârızdan uzaklaşmaya gayret etmektir. (*Menâzil*, 13)

* *Verâ*, riyâ ile hütke {kötü amellerle bezenme} arasında orta yoldur. Kemâle ermesi, riyâsız ve gösterişsiz bir şekilde Allah'a yakınlaşması için, nefsi fazîletli sâlih amellerle bezemektir. (*Mîzân*, 76)

* İbrâhîm b. Edhem[rh] şöyle buyurmuştur: "*Verâ iki türlüdür. Biri farz olan verâ, diğeri ise hazer {sakınma} verâıdır. Farz olan verâ, Allah'a isyân olan şeylerden sakınmaktır. Hazer verâı ise Allah Teâlâ'nın haram kılıp kılmadığı şübheli olan şeylerden sakınmaktır.*"

Şu hâlde, avâmın verâı haramdan ve şübheli olan şeylerdendir. Yani kul hakkını gerektiren ve şerîatın izin vermediği her şeydendir. Havâssın {seçilmişlerin} verâı, kendisinde hevâ ve nefsin şehvet ve lezzet duyduğu her şeydendir. Ehâss-ı havâssın verâı ise, irâde ettikleri ve gördükleri her şeydendir. Demek ki avâm

dünyâyı, havâss cenneti, ehâss-ı havâss ise Allah'tan başka her şeyi terketmekle verâ sâhibi olur...

...Yahya b. Muâz Râzîrh şöyle demiştir: "*Verâın iki şekli vardır: Birincisi zâhirî verâ olup, Allah'ın rızâsından başka hiçbir şeyin seni harekete geçirmemesidir. İkincisi olan bâtınî verâ ise, kalbine Allah Tebâreke ve Teâlâ'dan başka hiçbir şeyin girmemesidir.*" (*Gunye*, I, 131)

* Zühd, bir saat; *verâ* iki saat, mârifet ise devamlı amel etmektir. (*Feth*, 294)

* {Makamlardan biri olan} *verâ*, şübheli olanı terk etmektir... (*Âdâb*2, 20)

* Şiblî'ye *verâ*ın ne demek olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermişti: "*Verâ, kalbinin göz açıp kapayıncaya kadar bile Allah Teâlâ'dan ayrılmasından sakınmandır.*"

Ebû Süleymân Dârânî ise "*Kanâat rızânın bir parçası olduğu gibi, verâ da zühdün başıdır.*"

Yahya b. Muâz demiştir ki: "*Verâ, hiçbir tevîle sapmaksızın ilmin {Kur'ân ve Sünnet'in} sınırında durmaktır.*"

{İbrâhîm} Havvâs'a verânın ne olduğu sorulduğunda şöyle cevâb vermişti: "*Verâ, kulun rızâ veya gazab hâlinde, ancak hak olan sözü söylemesi ve bütün ihtimâmının Allah Teâlâ'nın râzı olduğu şey olmasıdır.*"...

...{İbrâhîm} Havvâs demiştir ki: "*Verâ havfa {Allah korkusuna}, havf mârifete, mârifet de kurbete {Allah'a yakınlığa} götürür.*" ('*Avârif*, 284-285)

* *Verâ*, haramlardan kaçınmaktır. İçinde haram olma şübhesi bulunan her şeyden, bu şübhe sebebiyle kaçınılır. İşte bu şübhelere "*şübühât*" denir. Bu, kendisinde Kitâb, Sünnet ve İcmâ'dan açık bir nassın haram kıldığı husûsunda bir şübhe bulunan şeydir. (*Fütûhât*, I, 312)

* *Verâ*, "*ictinâb {sakınmak}*" demektir. Şer'î mânâsı ise, helâlden değil, haram ve şübheli şeylerden kaçınmaktır. . Hz. Peygamber ﷺ bu husûsta şöyle buyurmuştur: "*Sana şübhe veren şeyi bırak, şübhe vermeyen şeye yönel.*" [Buhârî, Büyû, 3] Bu bizim söylemek istediğimizin aynıdır. Bu hadîs, "*cevâmi'i kelîm ve fasl-ı hitâb*"dandır. Birisi şöyle demiştir: "*Bana verâdan daha kolay gelen bir şey görmedim. Bu hadîsle amel etmek için, nefsimde iz bırakan her şeyi terk ettim {, hepsi o kadar}.*"

Haramlığı kesin olan şeye gelince, ondan kaçınmak emredilmiştir. Çünkü onu almak yasaklanmıştır. {Bu yasaklama,} yasaklanan kimse hakkında olup, yasaklanan şeyin bizzât kendisi hakkında değildir. Çünkü birine yasaklanan bu şeyin kendisi, sana mübâh oluşu yasaklandığı hâlde, başkası için Şârî'in [şerîatın (*Esfâr*)] mübâh kılması yoluyla mübâh olabilir. İşte bundan dolayı dedik ki; "*Yasaklanan şeyin bizzât kendisi yasak değildir.*" Çünkü hiçbir şey bizâtihî tamamen haram değildir. (*Fütûhât*, II, 172; *Esfâr*, 93)

* *Verâ* dört derecedir: Birinci derecesi, hakkında haramlığına dâir fetvâ verilen şeylerden sakınmak. Bu husûsta misâl vermeye ihtiyaç yoktur. İkinci derecesi, bütün şübheli şeylerden kaçınmaktır. *Şübühât* kısmında da geçtiği gibi bu, vâcib değil müstehabdır. Hz. Peygamber ﷺ bu husûsta şöyle buyurmuştur: "*Sana şübhe veren şeyi bırak, şübhe vermeyen şeye yönel.*" [Buhârî, Büyû, 3] Üçüncü derecesi, harama düşme kaygısıyla bazı helâlleri terk etmektir. Dördüncü derecesi ise, Allah'ın rızâsı olmayan her şeyi terk etmektir. İşte bu, sıddîklerin verâıdır. Buna misâl olarak Yahyâ b. Nîsâbûrî'den rivâyet edilen şu hâdise verilebilir: Bir ilâç içmiş. Hanımı "*İlâcın te'sîr etmesi için evde biraz dolaşsaydın?*" deyince şöyle cevâb vermiş: "*Ben böyle bir yürüyüş bilmiyorum. Oysa ben, kendimi otuz senedir hesaba çekiyorum.*" Bu kimse, yürüme husûsunda dînle alâkalı bir niyet etmeden adım bile atmamıştır. İşte bu, verâın inceliklerindendir. (Kudâme, 83)

* *Verâ*, avâm için zühd makamının sonu, mürîdler içinse başıdır. Büyüklere göreyse günâhtan sakınmaktır. Yapraklarına gelince; birincisi, îmânı korumak için çirkin işlerden kaçınıp, iyilikleri çoğaltmaktır. İkincisi, câiz olan şeyle câiz olmayan şey arasındaki sınırı korumak; üçüncüsü ise, farkla alâkalı, yani cem'e muhâlif olan her şeyi terk etmektir. (*Ravza*, 470)

* *Verâ*, gözü göz alıcı lezzetlerden; nefsi şehvetlerden; kalbi gafletlerden; rûhu sürçmelerden; sırrı mâsivâya iltifât etmekten alıkoymaktır. (*Câmi'*, 54)

* *Verâ* üç kısımdır: Avâmın verâı, rızâ yâhut gazab hâlinde ancak Allah'ı râzı edecek şekilde konuşmak; havâssın verâı, bedeni Allah'ın gazabını gerektiren her şeyden korumak; ehâss-ı havâssın verâı ise bütün işlerinin Allah'ın rızâsına münâsib olmasıdır. (*Câmi'*, 60)

* *Verâ* ile takvâ, lugatte aynı mânâya gelir. Hakîkat ehline göre verâ, harama düşme korkusuyla şehvetlere uymaktan kaçınmaktır. Denilmiştir ki "*Verâ, te'vîle sapmaksızın, şerîatın zâhirine göre hareket etmektir.*"

Şöyle diyen de olmuştur: "*Verâ, şübheli olan her şeyi terk etmek ve her an nefs muhâsebesi yapmaktır.*"

Şiblî ise demiştir ki "*Verâ, mâsivâyı {Allah'tan başka her şeyi} terk etmektir.*"

Peygamber Efendimiz ﷺ verâa teşvîk ederek şöyle buyurmuştur: "*Helâl bellidir, haram da bellidir. Bu ikisi arasında şübheli olan şeyler vardır. Öyle ise sen, şübheli olanı bırakarak, şübheli olmayan şeylere uy.*" [Müslim, Müsâkat, 107-108] (*Câmi'*, 265)

* *Verâ*, lugatte bir şeyden korktuğundan dolayı uzak durmak demektir. Şerîatta da bunun gibi, Allah'ın emrine uymak için bir şeyden sakınmaktır. (Nebhânî, I, 269)

* *Verâ* iki çeşittir: Birincisi zâhirî verâ olup, Allah'ın rızâsından başka hiçbir şe-

yin seni harekete geçirmemesidir. İkincisi ise bâtınî verâ olup, kalbine Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeyin girememesidir. İmam Şafiîrh şöyle demiştir: "*Bir kimse konuşmak istediği zaman, konuşmadan önce düşünmelidir. Eğer maslahat zâhir olursa konuşmalı, bunda şübhe varsa, maslahat zâhir olmadıkça konuşmamalıdır.*"

Bişr b. Hâris {Hâfî}rh demiştir ki "*Ne zaman susmak sana hoş gelirse, işte o zaman konuş!*" (Nebhânî, I, 271)

{Ayrıca bk. **takvâ/takvallâh**}

verâ-yı lübs (وراء اللبس) * *Verâ-yı lübs*, [vâhidiyyetten önce, (Kâşânî)] ahadiyyet mertebesinde bulunan Hakk'tır. Bu, ikinci mertebe ve sonraki mertebelerde, isimlere ve aynların hakîkatlerine, sonra rûhâniyyetlerin sûretlerine, sonra misâlî sûretlere, en sonra da hissî sûretlere bürünür. (Kâşânî, 50; *Câmi'*, 103)

verese (ورثة) * *Verese* {vârisler}, zâlim linefsihî {kendine zulmeden}, muktesid {aşırılıklardan uzak olan} ve sâbık li'l-hayrât {hayırda yarışan} olmak üzere üç sınıftır. (*Fütûhât*, II, 25; Nebhânî, I, 49)

verkā' (ورقاء) * *Verka*, Küllî Nefs, o da Levh-i Mahfûz'dur. (*Istılâh*, 537)

* *Ben mesânî verkayım*
yani nefs-i nâtıka
mânâlar bahçesidir meskenim
ben görmedeki gözüm
yoktur bende başka mesânî
ey ikinci
diye seslenir bana
ikinci değilim ben
varlığıma ulaşır
oluş yönüyle her şey
izlerim
Zât'ı görülmekten ârî olanı
bir hükmüm vardır benim
sonradan edindiğim
uzaklarda
anlarda
benzerim yoktur benim
ancak
olabilir durumuma benzer durumu
istersen tenkit et
dilimden gelen incelikleri
o kalbler ki

güzel hakîkatlere dönmüş yüzünü
cennet bahçelerinin güzelliklerinden
işte onlar ararlar
yüce olanı
çınlayan tasarruflar arasından

(*Dîvân*, 37)

* *Verka*, âlemin kalbi olan Küllî Nefs, bu {Küllî Nefs} Levh-i Mahfûz, bu da Kitâb-ı Mübîn'dir. (Kâşânî, 50; *Câmi'*, 103)

* *Ukab* {kartal takım yıldızı}, onlara göre bazen "*İlk Akıl*", bazen de "*Küllî Tabîat*" olarak ifâde edilir. Onlar nefs-i nâtıkayı "*verka {güvercin}*" olarak adlandırmışlardır. İlk Akıl, ukāb gibi nefs-i nâtıkayı süflî âlemden alıp ulvî âlemin, kudsî fezânın zirvesine çıkarmıştır. Tabîat ise onu almış, süflî âleme götürmüştür. Çoğu kere her ikisi için de "*ukab*" tâbîri kullanılır. Aralarındaki fark karînelerle anlaşılır. (Kâşânî, 131; *Câmi'*, 90)

{Ayrıca bk. **'akl-ı evvel**; **levh-i mahfûz**; **nefs-i nâtıka**; **'ukāb**}

vers-i ilâhî (ورث إلهي) * *Vers-i ilâhî* {ilâhî verâset}, senin zâtında ilâhî tecellînin sûretlerinden hâsıl olan şeylerdir. Bu tecellîler senin zâtında tecellî ettiğinde, O'nu ancak O'nunla görürsün. Çünkü bu makamda Hakk, senin gören gözündür. Tecellî sûretleri senin üzerinde tekrarlanmaz. Zâtında ve mülkünde o tecellî gider, benzeri gelir. Bu sebeble sen, âhirette bir şeyin olmasını istediğin zaman umûmî olarak söylerdin, dünyâda ise husûsî olarak "*Ol*" dersin, o da olur. Çünkü Hakk, dünyâda sana ait olan tekvînin mahallidir. Çünkü o, senin dünyâda çeşitli işler yapmanla türlü şekillere girer. Âhirette ise, kendi türlü tecellîleriyle görülecektir. Dünyâda O senin sûretine bürünür, âhirette ise sen O'nun sûretine bürünürsün. (*Fütûhât*, III, 486)

vers-i ma'nevî (ورث معنوي) * *Vers-i mânevî* {mânevî mîrâs}, Kitâb ve âlemin hareketlerinin tamamıyla anlaşılmasını sağlayan şeyin sana açılmasıdır. (*Fütûhât*, III, 486)

vesâ'it (وسائط) * *Vesâit* {vâsıtalar, sebebler}; Allah Teâlâ'yla kul arasında bulunan dünyâ ve âhiret sebebleridir. Şeyhlerden birine vesâitin ne olduğu sorulduğunda şu cevâbı vermişti: "*Vesâit üç türlüdür. Birincisi muvâsalât vâsıtaları {ulaştıran vâsıtalar}, ikincisi muttasılât vâsıtaları {bağlayan vâsıtalar}, üçüncüsü ise munfasılât vâsıtalarıdır {ayıran vâsıtalardır}. Muvâsalât Hakk'ın tecellîleri, muttasılât ibâdetler, munfasılât ise nefsin hazlarıdır.*"

Ebû Ali Ruzbârî[rh] şöyle demiştir: "*Allah, kendisini vesâite tercîh etmeleri için vesâiti ârifler için rahmet kılmıştır.*" (*Luma'*, 452)

* *Vesâit*, kendisine sarılarak murâda ulaşılan sebeblerdir. (Hücvîrî, 466)

vesm ve resm (وسم و رسم) * *Vesm*, Allah'ın ezelî ilminde, mahlûkattan dilediğini bir daha değişmemek üzere, dilediği gibi damgalamasıdır. Bundan hiç kimse haberdâr olamaz. (*Luma'*, 427)

* *Vesm* ve *resm* [*resm* (*Istılâh*)]; ezelde cereyan ettiği gibi, ebedde de cereyan eden {iki (*Luma'*)} sıfattır. (*Luma'*, 441; *Istılâh*, 536)

* Tasavvuf ehline göre *vesm* ve *resm*; ezelde cereyan ettiği gibi ebedde de cereyan eden iki sıfattır. Burada "*ezel*"den maksadları, Allah'ın ilmidir, yoksa o iki sıfatın mücerred olarak ezeldeki hâli değildir. O iki sıfata bu şekilde işâret edilmiştir.

Vesm; "*iz*", "*işâret*" demektir. Bu mânâsıyla o, "*kulun üzerinde ya da içerisinde, onun vusûl ve tahkîk ehlinden olduğunu gösteren ilâhî bir alâmet*" mânâsına gelir.

Resm ise; Hakk'ın, kul üzerinde açıkça görünmesidir. Bu, iddiâ ettiği makamdaki hâlinden geri dönüşü esnâsında olur. Üzerinde meydana gelen bu açık alâmet, onun iddiâsını tasdîk eder. (*Fütûhât*, II, 497)

* *Resm*, O'nun yaratması ve sıfatlarıdır. Çünkü, rusûm {resimler, şekiller} izlerdir. Allah dışında her şey, O'nun fiillerinin izleridir. Bundan dolayıdır ki "*Resm; ezelde cereyan ettiği şekliyle ebedde de cereyan eden bir sıfattır*" diyenler, yaratıkların ve bütün sıfatlarının Allah'ın kudretiyle olmasını kasd etmişlerdir. (Kâşânî, 150; *Câmi'*, 84)

vesvâs (وسواس) {bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

vezîr (وزير) * *Vezîr* kelimesi, "*vizr*" veya "*vezer*" kelimesinden gelir. Her iki mânâ da kendisinde mevcûddur. Eğer, "*yük ve ağırlık*" mânâsındaki "*vizr*"den gelmişse, ülkenin ve onun mühimmâtının yük ve ağırlıklarını taşımaktadır. Eğer "*melce {sığınak}*" mânâsındaki "*vezer*"den gelmişse, her şeyde kendisine ilticâ olunan bir şeydir. Çünkü o, halîfenin lisanıdır ve onun emirlerini yerine getirir. (*Tedbîrât*, 157)

vichet-i cemî'i'l-'âbidîn (وجهة جميع العابدين) * *Vichet-i cemî'i'l-'âbidîn* {bütün âbidlerin yöneldiği yer}, ulûhiyyet mertebesidir. (Kâşânî, 49, *Câmi'*, 103)

vifâk-şikāk (وفاق – شقاق) * Hevâya uyarak emrin gereğini yapmamak inaddır, *şikak*dır {ayrılıktır}. Hevâyı bırakarak emre uymak *vifâk* ve infâktır {uymak ve hayır yapmaktır}. Bunu terketmekse riyâ ve nifâktır. (*Fütüh*, 92)

vird/evrâd (ورد / أوراد) {**erba'u câmi'ât-ı muhtesirât; evrâd-ı mürîd**}

* Dört kısa, fakat geniş mânâlı cümle vardır, ki bunlar Kur'ân'da oldukları hâlde, Kur'ân sayılmazlar: "*Sübhânallâhi velhamdü lillâhi*", "*Lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber*", "*Estağfirullâh*", "*Tebârekallâh.*" (*Kūt*, I, 24)

* *Vird*, kula gece veya gündüz tekrar tekrar gelen ve onu Allah'a yakınlığa sevk eden bir vaktin adıdır. O vakitte kula, âhirette karşısına çıkacak istenilen bir şey vârid olunur. Karabet {yakınlık} iki mânâda kullanılan bir isimdir. Bu da ya üzerine farz olan bir emir ya da mendûb olan bir fazîlettir. Bunu gece veya gündüz yapar ve ona devam ederse bu, ertesi gün de edâ edilecek bir virddir. Virdlerin en kolayı dört rekât namaz kılmak, uzun sûrelerden birini okumak, yahut bir iyilik ya da takvâ üzerinde yardımlaşmaktır. (*Kūt*, I, 81)

* Mürîdlerin en önemli virdleri zikirdir. Çünkü namaz, her ne kadar büyük bir zikir ise de, zikrin câiz olduğu bazı vakitlerde namaz câiz değildir. Zikir böyle değildir. Zikre mânî olabilecek hiçbir durum yoktur. {Şeyh} şöyle demiştir: "*Mürîdler için benim tercîh ettiğim zikir hevâsı devam ettiği müddetçe 'Lâ ilâhe illallâh' sözüdür. Hevâsı yok olursa da ona tamamen yönelirim. Zikrin şerefi onun için en faydalı şeydir.*" Yine şöyle buyurdu: "*Bidâyette virdi olmayanın, nihâyette vâridâtı olmaz. Ey mürîd! Murâdına ermiş olsan bile evrâdını bırakma.*" (*Envâr*, I, 138)

* İsm-i celâl *vird*inin miktarı en az beş bindir, fazlası için bir sınır yoktur. Sâlikler için bunun en az miktarı gece gündüz yirmi beş bindir. Dilerse tek bir oturumda tamamlar -ki en güzel olanı budur-, dilerse üç oturumda veya imkânlarına göre ayarlayarak tamamlar.

Bundan sonra mürîde nefy ve isbât {kelime-i tevhîd} telkin edilir. Mürîde bu telkînin istiğrak ve istihlâk hâlinden sonra yapılması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi, dâimî hatırlarının kesilmesinden sonra; huzûr-ı tâm {tam huzûr} hâlinin zuhûrundan sonra; itmi'nân ve lafzî nizâ'dan sonra yapılması gerektiğini söyleyenler de vardır.

Tevhîd şöyle çekilir: Mürîd, vukuf-ı tâm için öncelikle bütün şuûr ve idrâkini, kalbinin derinliğine atar, sonra havâtır ve hevâcisi defetmek maksadıyla, nefesi bitene kadar burnundan nefesini şiddetle dışarı verir. Çünkü, her vakitte havâtırı def etmenin en iyi yolu budur.

Bundan sonra nefesini tutar, bu arada kelime-i tevhîdin "*lâ*"sını düşünür. Onu, nefy ve isbât mânâsını da düşünerek, göbeğinden beynine uzanan bir çizgi olarak tahayyül eder.

Sonra aynı şekilde "*ilâhe*" lafzını mülâhaza eder {düşünür}. O hayâlî hattı beyninden sağ omzunun başına çeker, "*lâ*" ile nefyi, eğer mübtedî {yeni başlamış} ise "*mâbûd*" olarak {"*lâ mâbûde illâ hû*" şeklinde}; sülûkta mutavassıt {yolu ortalamış} ise maksûd olarak {"*lâ maksûde illâ hû*" şeklinde}; eğer müntehî ise {sona gelmişse} mevcûd olarak {"*lâ mevcûde illâ hû*" şeklinde} mülâhaza eder.

Sonra "*illâ*" lafzını mülâhaza eder. Hemen o çizgiyi sağ omuzunun başından hayâl ederek, letâiften geçirip kalbin ağzına çeker. Bununla istisnâyı {"*illâ*" edatını ve bunun işâret ettiği Allah'ı} kasd ederek "*Allah*" der, nefesini tutar, sonra bırakır, bu arada nefesini verirken "*İlâhî ente maksûdi ve rızâke matlûbî {Allah'ım, maksadım sensin, rızânı taleb ediyorum}*" der. Sonra aynı şartlara uyarak ikinci kez yapar ve bu şekilde devam eder. Bu sayıyı bir nefeste yirmi bir kere söyleyinceye kadar artırır. Eğer bu şekilde yaptıktan sonra, kendisine Allah Teâlâ'nın Zât'ında istihlâk ve mahv eseri ortaya çıkarsa, bu hâle îtimâd edilebilir. Eğer böyle bir hâl olmazsa, o zaman yeniden aynı şeyleri yapmaya devam eder. (*Câmi'*, 293)

vitr (وتر) * *Vitr* {tek}, tevhîd türlerinden biridir. Bil ki, Arab dilinde vitr, intikam taleb etmektir. Şu hâlde Hakk'ın ahadiyyeti, vücûduyla {varlığıyla} ikiliği zuhûr ettiren Vâhid'in ahadiyyetinden intikam almak istemesi sebebiyle "*vitr*" diye vasıflanmıştır. O zaman, sayılardan sonsuz olana kadar artmamıştır. Bu zuhûrla ahadiyyetin hükmü ortadan kalktığı zaman, Hakk'ın ahadiyyeti, ortadan kalkma husûsiyetine sâhib olan ahadiyyetten intikam almak ister. Bu Vâhid {olan Allah}, vücûduyla kesretin {çokluğun} zuhûr ettiği, vahdâniyyet isteyen şeydir. Bu talebi sebebiyle de "*vitr*" diye isimlendirilmiştir. Böylece bu Vâhid, ondan korunma husûsunda kendisini temsîl eden kişiyi vekîl kıldı. Ârifi de Hakk diliyle vekîl yaptı ve şöyle dedi: "*Ey ahadiyyetin intikamını taleb eden hâkim! Ahadiyyet gitmedi. Senin istediğin şey, isneyniyyetin {ikiliğin} verdiği şeydir. Ne üç, ne dört, ne de daha yukarısı değil.*" Çünkü o, hakîkatinin gerektirmediği şeyi vermez. İkiliğin bize vermiş olduğu şey, ikinin ahadiyyeti, gittiği yere kadar, üçün, dördün vs. ahadiyyetidir.

Bu, sayıların aynlarının, senin ahadiyyetinin üzerine, onun şu ahadiyyetine delâlet etmesi sebebiyle böyledir. Sen ancak, senin hakkındakini ve senden dolayı olanı duymuşsun. Şu hâlde sen de bilirsin ki, kâinâttaki sayılar, ancak ilâhî isimlerin hükümlerinden dolayı zuhûr etmiştir. Onlar pek çoktur, ama çok olmakla birlikte, onların ahadiyyetleri tahakkuk eder. Bu Vâhid, sayıların aynlarına, isimlerin ahadiyyetinin mechûl kalmamasını diledi, ki Allah'ın Zât'ı hakkında çokluk hatıra gelmesin. Bundan dolayı, vahdet ve ahadiyyetin aynının yöneldiği kesretin vücûdundan {çokluğun varlığından} gelen bir gayretle {kıskançlıkla}, her sayıya bu sayının ahadiyyetini verdi. O da mâzeretini kabûl edip, bu husûsta, pek çok olan isimlerin ahadiyyetini yerine getirme husûsunda, Hakk'ın ahadiyyetinin ahlâkıyla ahlâklanmış olduğunu bildi. Gayretinden dolayı "*vitr*" ismi ona doğru yürüdü, Çünkü Allah tek'dir, teki sever. (*Fütûhât*, II, 287)

* *Vitr*, bütün îtibârların {kendisinde} ortadan kalkması îtibâriyle Hakk'ın Zât'ıdır. Çünkü, ayn ve isimlerin hakîkatlerinin taayyün etmiş olduğu *şef'*in aksine, bu mertebede, ahadiyyetin hiçbir şeye nisbeti olmadığı gibi, hiçbir şeyin de O'na nisbeti yoktur. (Kâşânî, 48; *Câmi'*, 103)

vukūf-ı sâdık (وقوف صادق) * *Vukūf-i sâdık*: Hakk'ın murâdıyla beraber olmak demektir. (Kâşânî, 54; *Câmi'*, 104)

vuruk (ورق) * {*vuruk*; yapraklar}

Sallandı bahçelerde yapraklar
figan etti
bu kumrunun üzüntüsü
benim üzüntümdendir

"Hefet" "hareket etti, sallandı", "nâhat" "mukabeleye yas tuttu", "şücîî" "hüzün". Yani demek istiyor ki: *"Mârifet bahçelerindeki berzahî rûhlar harekete geçip, kendisi bu bedende sınırlı kaldığından dolayı, uçsuz bucaksız göğün katmanlarına, mele-i âlâda hür olan rûhların yanına varamadığı için, figan etti {yas tuttu}, bendeki karmaşık latîfeden ona münâsib olan kısım, ona yasla karşılık verdi; böylece aralarındaki şeklî benzerlikten dolayı, onu hüzünlendiren şey beni de hüzünlendirdi."* (*Tercümân*, 78)

vusûl/vusûl ilallâh (وصول / وصول الى الله) {vâsıl; vâsılûn}

* *Vusûl-i ilallâh'ın* {Allah'a vâsıl olmanın} mânâsı, halktan, hevâdan, irâde ve şahsî arzularından çıkmış olman, O'nun fiilleriyle sâbit olman, O'nun yarattıklarına göre değil, O'na göre ve O'nun hüküm, emir ve fiilleriyle hareket etmendir. İşte bu hâl, fenâ hâlidir. Buna *"vusûl ilallâh {Hakk'a vuslat makamı}"* da derler. Şu hâlde vusûl ilallâh, yaratılanlardan herhangi biriyle vuslata benzemez. *"Hiçbir şey O'nun gibi değildir. O, Semî ve Basîr'dir {gören ve işitendir}"* [Şûrâ, 42/11] O, mahlûkata benzemekten münezzehtir ya da yarattıklarıyla kıyâs edilemez.

Vâsıl ilallâh {Allah'a kavuşan, vuslat ehli olan kişi} ise, ehl-i vusûl nazarında Allah'ın ﷻ târîfiyle bilinir. Vuslat ehlinden her birinin, başkalarının elde edemeyeceği kendine mahsûs bir makamı vardır. Aynı zamanda Allah ﷻ resûller, peygamberler ve velîlerden her birine tecellî ettiği farklı bir yön vardır. Hiçbiri diğerinin sırrına eremez. Hatta öyle ki, ne şeyh mürîdinin sırrına vâkıf olabilir, ne de mürîd şeyhinin hâline akıl erdirebilir. Mürîdin yolu, bazen şeyhinin hâlini anlamaya yaklaşır, fakat yine de {tam olarak} anlayamaz. İşte mürîd şeyhinin hâline ulaştığı zaman, burada şeyhinden ayrılır ve artık o mürîdi bundan sonra Hakk ﷻ idâre eder, onun halktan alâkasını tamamen keser. (*Fütûh*, 39-40)

* *Vâsılûn* {vâsıl olanlar, ulaşanlar} üç kısımdır: Birinci kısım en yücesi olup, bunlar {Allah'a ait olan} Zâtî isimlere vâsıl olanlardır. İkinci kısım sıfâtî {ilâhî sıfatlarla alâkalı} isimlere vâsıl olanlardır. Üçüncü kısım ise fiilî {ilâhî fiillerle} alâkalı isimlere vâsıl olanlardır. *"Dönüş O'nunladır."* Yani Allah'ladır. Çünkü O'na vâsıl olan, O'ndan ayrılmayan kimsedir. Çünkü Allah'ın tecellî ettiği hiçbir şeyin ondan perdelenmesi söz konusu olamaz. *"{Yine dönüş} O'nun katından..."* yani Allah'ın

katından; *"yarattıklarınadır"* Bu da onların kemâle erdirilmeleri, irşâd edilmeleri ve O'na davet edilmeleri içindir. (*Esfâr*, 42)

* *Vâsıl* {ulaşan, kavuşan}, makamların hizmet ve hâllerin itâat ettiği visâl mertebesindeki ittisâl sâhibi kimsedir...

...*Vâsıl*, geçilen mertebelerde Mahbûb'unu müşâhede ederek tüm hâllerde kendisine ihsânda bulunulmuş olan kimsedir. Bu, kıdeme {ezelîliğe} bile sâhib olsa, kaçıranın pişman olacağı vuslattır {mümkün değil ama, ölümsüzlüğü elde etse bile böyle bir kavuşmayı kaçırdığına pişman olur}. (*Kavânîn*, 100)

* *Vüsûl* {hakkında} Yahyâ b. Muâz[rh] şöyle buyurmuştur: *"Âlimler dört türlüdür: Tâib {tevbe eden}, zâhid, müştak {şevk hâli yaşayan} ve vâsıl. Tâib tevbesiyle, zâhid zühdüyle, müştak da hâliyle perdelenmiştir. Vâsıla gelince, hiçbir şey onu Hakk'dan perdeleyemez."*

İttisâl, kalbleri keşfetmek, sırları müşâhede etmektir. Bu Ebû Hüseyin Nûrî'nin görüşüdür.

*Vâsılûn*un {Hakk'a vâsıl olanların} üç husûsiyeti vardır: Düşünceleri Allah, meşguliyetleri Allah için, dönüşleri ise Allah'adır. Bu da Ebû Yezîd {Bistâmî'n}in görüşüdür. Bazılarına göreyse vusûl, kulun Hâlık'ından başkasını görmemesi, sırrına O'ndan başka hâtırın ulaşamamasıdır. (Nebhânî, I, 391)

vuzû' (وضوء) * *Vuzû*un {abdestin} sünnetleri on tanedir: Besmele çekmek, avuçları {elleri} yıkamak, mazmaza {burnu temizlemek}, istinşâk {burnu temizlemek}, istinsâr, yani burnu su çekerek temizlemek, sakalı hilâllemek, kulakları meshetmek, her uzvu üç defa yıkamak, yıkamaya sağdan başlamak, ayak parmaklarını hilâllemek. (*Kūt*, I, 92)

vücûd (وجود) {bk. **tevâcüd-vecd-vücûd**}

vücûd-'adem (وجود – عدم) {'ayn-ı vücûd; 'ayn-ı vücûdih; eys; vücûd-ı hâric 'an zevâtinâ; vücûd-ı kebîr; vücûd-ı mutlak; vücûd-ı sagîr}

* Bu topluluğun, yani sûfîlerin dilinde *adem* {yokluk} ve fenâdan maksad, güzel sıfatların elde edilebilmesi için kötü âlet ve rezil sıfatların yok olmasıdır. Yoksa isteme âletinin bulunmasına karşılık mânânın olmaması değildir {kötü sıfatları ortaya çıkaran iç güçlerin tamamen ortadan kalkmasıdır, bu güçler ortadan kalkmazsa, fenâ hâli gerçekleşmez}. (Hücvîrî, 37)

* *büyük viicûdun rûhu*
buysa küçüğü viicûdun
O olmasaydı demezdi asla
Ben'im Kebîr

Ben'im Kadîr
perdelemez vücûdum seni
ne yokluk ne diriliş
geniş ve büyük düşünürsem eğer ben
anlarını ki
Kadîm'e aittir zâtım
ve yeniye doğrudur zuhûr
Allah'tır tek Kadîm
hiçbir kusuru bulunmaz O'nun
kâinâtsa
bir halk-ı cedîd
O'nun avucunda esîr
bu ne demektir peki
ben değersiz bir varlığım
ve her vecd
deverân eder
vücûdum üzerinde
artık ne benim gecem gibi gece var
benim nûrum gibi nûr ne de

(*Fütûhât*, I, 168)

* *Varlığımdan yokluğuma*
Yokluğumdan varlığıma

(*Dîvân*, 36)

* *Vücûd* (varlık) ve *adem* (yokluk), bir şeyin aynını (zâtını) isbât veya nefyetmekten ibârettir. Bir şeyin aynı sâbit veya yok olduğunda hem adem ve hem de vücûd ile vasıflanması mümkün olur. Bu da bir nisbet ve izâfetle olur. Meselâ aynında mevcûd olan Zeyd, çarşıda mevcûd, evde mâdûm olabilir.

Adem ve *vücûd*, siyah ve beyaz gibi mevcûda ait sıfatlardan olsaydı, mevcûdun beraberce bu ikisiyle vasıflanması muhâl olurdu. Hâlbuki daha siyah olduğunda, beyaz olmadığı gibi mâdûm olduğunda da mevcûd olmaz. Mevcûdun aynı anda beraberce adem ve vücûd ile vasıflanması mümkündür. Bu aynın sâbit olmasıyla da adem olan izâfî bir vücûd olur. Bu mümkün olduğunda o, sadece herhangi bir şeye izâfe edilemeyen mâkul (düşünülebilir) olarak vasıflanabilen bir şeyle değil, aynı zamanda mahsûs (duyularla algılanabilir) olarak vasıflanabilen bir şeyle de kaim bir sıfat olamaz. Ancak, doğu, batı, sağ, sol, ön, arka gibi, mutlak izâfet ve nisbetler bakımından sâbit olur. Vücûda vücûddan önce (varlığa, var olmasından önce) bu sıfat verilemez.

"Bir şey, herhangi bir âlemde veya herhangi bir nisbetle vücûd ile muttasıf iken (var olarak nitelenirken), aynında mâdûm olması; herhangi bir nisbetle mâdûm iken aynında

vücûd bulması nasıl mümkün olur?" denirse, buna karşılık deriz ki: "*Evet, Allah'tan başka her şeyin vücûdda {varlık olarak} dört mertebesi vardır. O'nun ise izafî vücûdda üç mertebesi vardır. İlk mertebe, şeyin aynındaki {özündeki} vücûdudur {var olmasıdır}. Bu, Hakk'ın hâdis olanlara dâir bilgisine nazaran ikinci mertebedir. İkinci mertebe şeyin ilmde vücûdudur. Bu, Allah'ın ilmine nazaran birinci mertebedir. Üçüncü mertebe şeyin lafızlardaki {dildeki} vücûdudur. Dördüncü mertebe onun yazılardaki vücûdudur. İlim mertebesi hariç olmak üzere, bizim ilmimize nazaran Allah'ın gerçek vücûdu bu mertebelere göredir. İlim mertebesi ise şu an hazır bulduğumuz şeyi idrâk etmektir {algılamaktır}.*" (*İnşâ'*, 7)

* *Benim sözümdür sırrım*
Ben vücûdunun aynıyım O'nun
Gördüğünde aynımı
Şuhûdunun' aynıyım O'nun
Bununla olur şükrüm
Şükredersem artırmasından
Durumu varlığıma en yakın
Şahdamarı olan kişi
Sevgilimin murâdıyla mürîdi arasındayım
Kulu olsam da O'nun
O'nun vücûdu olmayan bir yokluğum ben
Vücûdumla sâbit oldu yanımda
Vücûdunun aynına bakan göz

(*Dîvân*, 199)

* *Aynına baktım vücûdun*
göremedim kadîmi
hâdis olanı görebildim sadece
Bir beyân var aramızda sanırım
"Kelûs" diyor perdelere
Hakîkatimi arayanlara benzettim kendimi
Gece-gündüz iştiyâkla arzular gibi
Ondan alsın diye bazen
Gayba verir onu
Öyle ki
açılmış görünmez onu
Yok olur mu Kadîm dışındaki sebebler
Ama biz
Açıkça hâdis olarak görürüz onu

(*Dîvân*, 286)

* *Adem*, mâdûmun zâtı üzerine zaid {yok olan bir şeyin özüne eklenen} bir du-

rumdur. Sıfatın sıfatlanan şeyle kaim olması gibi, o da mâdûm olan şeyle kaim olur. (*Esfâr*, 7)

* *Vücûd*, şeyin hakîkatini bilmenin bir ismidir. İlk inceliği, ledünnî ilmin vücûdudur {varlığıdır}. Bu, Hakk'ı keşfetmenin sıhhati husûsunda müşâhedeye dayalı ilimleri ortadan kaldırır {ledünnî ilim gelince müşâhedeye mahal kalmaz}.

İkincisi, vücûdun aynı {ta kendisi} olarak Hakk'ın vücûdudur. Buna işâret edebilecek hiçbir şey yoktur. Üçüncüsü, ezeldeki istiğrakıyla, vücûdun resmini ortadan kaldıran bir makamın vücûdudur. (*Ravza*, 496)

* "*Bizim, zâtımızın dışında bir vücûdumuz daha var mıdır?*" {sorusuna cevâb olarak} denildi ki: "*Hayır. Çünkü bizim hâricimiz {dışımızda kalan âlem}, sırf mevhûm {hayâl, vehim olan} bir âlemdir. Çünkü o, eğer var olan mümkünât {sonradan yaratılanlar} cümlesinden olsaydı, onun hakkındaki söz, bizim hakkımızdaki söz gibi olurdu. Eğer o, muhâl veya mâdûm olan mümkünât cümlesinden olsaydı sizin: 'Biz hâriçteyiz' sözünüz şu mânâya gelirdi: 'Biz ademdeyiz.' O hâlde, vâcibin aynı olması doğru değildir.*" (*Esfâr*, 7)

* *Merâtib-i vücûd*dan *tecellî-yi Zâtî* {Zâtî tecellî}, "*Ahadiyyet*" ve "*Vücûd-ı Mutlak {Mutlak Vücûd}*" diye ifâde edilen ilk zâtî tenezzülâttır. Biz Mutlak Vücûd'un mârifetine dâir bir kitâb telif ettik ve bu kitâba da *el-Vücûdu'l-Mutlakü'l-Mu'arref bi'l-Vücûdi'l-Hakk* {Hakk'ın Vücûdu Olarak Bilinen Vücûd-ı Mutlak} adını verdik. Bu konuda bilgi isteyen o kitâba müracaat edebilir. Bu ahadiyyet tecellîsi Sırf Zât'ın hakîkatidir. Fakat ilk mertebe değildir. Çünkü o mertebede vücûd, Zât için taayyün etmiştir. Ahadiyyet tecellîsi olan ilk amâ, vücûdun kendisine nisbet edilmesi mertebesinden üstün {ve öndedir}.

Şunu bil ki, ahadiyyet tecellîsi zâhirlikle bâtınlık arasında bir bağdır. Yani zâhirlikle bâtınlık arasında üçüncü bir yer olması gerekir, tıpkı gölge ile güneş arasında farazî bir çizgi görmemiz gibi. Bu bakımdan muhakkikler ona "*berzahiyyet-i kübrâ {en büyük berzahiyyet}*" demişlerdir.

Ahadiyyet, bâtınlıkla zâhirlik arasında bir berzahtır. Bu ise hakîkat-i Muhammediye'nin hakîkatinden ibâret olup, buna "*felek-i velâyet*", "*Fekaabe kavseyni ev ednâ {O'na iki yay uzaklığı kadar, hatta daha da fazla yaklaşmıştı}*" [Necm, 53/9], "*ilm-i mutlak*", "*şe'n-i sırf*" ve âşık-mâşuk nisbetinden hareketle "*aşk-ı mücerred makamı*" diye ifâde edilir. Mutlak ilim tâbîri de böyledir. Bununla, âlime ve mâlûma nisbeti olmayan ilim kasd edilir. Mutlak Vücûd'dan da kıdeme ve hudûsa nisbet edilmeyen vücûd kasd edilir. Öyle ise bundan şunu anlamalısın ki bu mertebe, bütün îtibârlar, nisbetler, izâfetler, diğer isim ve sıfatların bâtınlığının sâkıt olduğu ahadiyyet-i cem'den ibârettir. Bazıları ona "*hüviyet mertebesi*" derler. Çünkü o, Zât'a mahsûs olan şe'n-i sânîde {ikinci tecellîde} isimler ve sıfatların gaibidir. (*Merâtib*, 14)

* *Adem* {yokluk}, mümkün olan ademin mümkün olan özünü asla ortadan kal-

dırmaz. Aklen ve şer'an hakîkatlerin değişmeye uğraması da imkânsızdır. Birinin diğerine hamledilmesinde hiçbir yönden isâbet yoktur. Çünkü bu her bakımdan imkânsızdır. Şeyh Muhyiddîn ve tâkîbcileri tarafından Vâcib Zât hakkında söylenen şeyler acâibdir. *Zât*, hiçbir hükmün altına girmemiş, mechûl ve mutlak *vücûd*dur {varlıktır}.

Bununla beraber onlar, ihâta, kurb ve maiyyet-i Zât'ı sâbit görmüşlerdir. Bu hüküm, Zât için, O'nu yücelten ve tenzîh eden bir hükümden başka bir şey değildir. Bu husûsta doğru görüş, ulemânın söylediği kurb ve ilmî yakınlıktır...

Âlem her ne kadar sıfatlara ait kemâlâtın görüldüğü ve isimlerin zuhûr ettiği tecellîgâhlar olsa da, tevhîd-i vücûdî ehlinin ileri sürdüğü gibi mazhar zâhirin {zuhûr edilen şey zuhûr eden şeyin} aynı, gölge de aslın kendisi değildir. (*Mektûbât*, I, 42)

* Bil ki bu Tarîkat-i Âliyye mensûblarına sülûk esnâsında zâhir olan *tevhîd* iki kısma ayrılır: *Tevhîd-i şuhûdî* ve *tevhîd-i vücûdî*.

Tevhîd-i şuhûdî, Vâhid'in müşâhedesi, yani sâlikin müşâhede ettiği varlığın Vâhid'den başka bir şey olmamasıdır. Tevhîd-i vücûdî ise, sâlikin, mevcûdun bir olduğunu bilmesi ve buna îtikad etmesi, O'nun dışında kalan varlıkların ise yok olduklarına inanması ve böyle sanmasıdır. O'ndan başkasının yok olduğuna inanmakla beraber, onların, bu Vâhid'in tecellîgâhı ve mazharları olduğuna inanır.

Tevhîd-i vücûdî ilme'l-yakîn, tevhîd-i şuhûdî ise ayne'l-yakîn kabîlindendir. Bu tevhîd, bu tarîkatın zarûrî usûllerinden biridir. Böylece fenâ hâli, tevhîd-i şuhûdî olmadan tahakkuk etmez, tevhîd-i şuhûdî tahakkuk etmeden de ayne'l-yakîn müyesser olmaz. Bütün istîlasıyla ahadiyyet müşâhedesi, O'ndan başka hiçbir şey görmemeyi gerektirir. Tevhîd-i vücûdî ise böyle değildir, yani zarûrî değildir. İlmü'l-yakîn, bu mârifet olmadan da elde edilebilir. Çünkü ilme'l-yakîn, başlangıçtaki gâyesi îtibâriyle O'ndan başka her şeyi nefy etmeyi gerektirmez. Bu hâl, Vâhid'in, istîla yoluyla bilinmesinin hâkim olduğu vaktin ve O'nun dışındaki her şeyin ortadan kaldırılmasını gerekli kılar. (*Mektûbât*, I, 56)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mertebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde, kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyîz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırrlığına

nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, "*sıfatlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur.

Fusûs sâhibine {İbn Arabî'ye} göre *âyân-ı sâbite*, işte bu ilim mertebesinde ilmî bir vücûd kazanmış olan o mufassal kemâlâttan ibârettir. Bu fakîre göreyse, mümkünâtın {sonradan var olan varlıkların} hakîkati, kendilerine aksetmiş bulunan kemâlâta rağmen, bütün kötülük ve noksanlığın temel dayanakları olan ademâttır {yokluklardır}. Bu görüş, akıl kulağıyla dinlemeyi gerektiren tafsîlâtlı açıklamaları gerektirir.

Allah seni irşâd etsin! *Adem vücûd*un mukabilidir {karşılığıdır}, onunla tenâkuz arz eder. Şu hâlde nasıl vücûd, icmâl mertebesinde bütün hayır ve kemâlâtın aynıysa, adem de {yokluk da} her türlü kötülük ve noksanlığın bizâtihî kaynağı, hatta bütün şer ve fesâdın aynı olur. Yine nasıl bu vücûdun mukabili olan adem, iştikak {türeme} yoluyla ademin mâhiyetine hamledilmiş değilse, vücûd da aslın aslı mertebesinde iştikak yoluyla Zât'a hamledilemez {ademin bir mâhiyetten türemiş olduğu iddiâ edilemeyeceği gibi, vücûdun da Zât'tan türemiş olduğu söylenemez}. O mertebedeki o mâhiyetin mâdûm olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü o *adem-i mahz*dır {mutlak yokluktur, yokluğun ta kendisidir}. Bu ademî mâhiyetle alâkalı ilmî tafsîl mertebesinde, o mâhiyetin cüzleri de {parçaları da} ademle vasf edilir ve bu takdîrde, bu mertebede bulunan adem, iştikak yoluyla tasdîk edilebilir. (*Mektûbât*, I, 210)

* *Adem* mefhûmu {kavramı}, icmâlî ademiyyet {toplu hâlde bulunan, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş temel yokluk} mâhiyetinden çıkarılmıştır ve onun gölgesi gibidir. Daha sonra açıklanacağı gibi bu adem, bütün mufassal ferdlerine iştikak yoluyla hamledilebilir {bütün ayrıntılı yokluk türlerinin kendisinden türediği söylenebilir}. Nasıl *vücûd* yönünde bulunan icmâl mertebesinde Hazret-i Vücûd {Vücûd Hazreti}, her iyilik ve kemâlin aynı ve ilmî tafsîl mertebesinde de iyilik ve kemâl ferdlerinden her biri birbirinden ayrılmışsa, icmâl mertebesindeki bu adem de, her türlü kötülük ve fesâdın kaynağı olup, kötülük ve fesâdın ferdlerinden her biri de, Allah'ın ﷻ ilminde birbirinden ayrılmıştır.

Bu vücûdî kemâlâtın her bir ferdi, ilim mertebesinde, kendisine karşılık gelen ademle alâkalı noksan olan ferdlerden her birine aks eder. Böylece her birinin ilmî sûretleri diğeriyle imtizâc eder. Kötülük ve noksanlıklardan ibâret bulunan bu ademler de kendileri üzerine aks eden bu kemâlâtla beraber bulunurlar. Ancak onlar üzerinde de bu noksanlık ve kötülükler ortaya çıkmıştır. İşte bunlar, ilmî tafsîlin gerekli olduğu ilim mertebesindeki mümkün mevcûdâtın {varlıkların} mâhiyetleridir.

Bu bâbın gayesi, bu ademlerin, sözü edilen mâhiyetlerin asılları ve maddeleri; bu kemâlâtın da, onlardaki hâllerin sûretleri gibi olduğunu ortaya koymaktır. Bu hakîre göre *âyân-ı sâbite* ise, bu birbirleriyle imtizâc eden ademât ve kemâlâttan ibârettir.

İşte Kadir-i Mutlak olan Allah ﷻ, dilediği bir vakitte "*mâhiyyet-i mümkinât {mümkün varlıkların mâhiyetleri}*" adı verilen ilim mertebesinde, o ademâta aks etmiş bulunan vücûdî zıllîyyetin {varlığa ait gölgelik hâlinin} kemâlâtı ve gerekli olan şeylerle beraber bu ademiyyet mâhiyetini vücûd-ı zıllî {gölge varlık} boyasıyla boyamıştır. Böylece onları hâricî mevcûdât olarak yaratmış ve hâricî eserlerin de mebdei {kaynağı, başlangıcı} kılmıştır.

Şu da bilinmelidir ki, mümkün mevcûdâtın âyân-ı sâbitesi ve bunların mâhiyetlerinden ibâret bulunan ilmî sûretlerin vücûd boyasıyla boyanmış olmaları, {hakîkatte} bu ilmî sûretlerin ilim mertebesinden çıkmış olmaları ve hâricî bir vücûd elde etmeleri mânâsında değildir. Böyle bir şey imkânsızdır, çünkü böyle bir mânâ Allah Teâlâ'nın ﷻ {hâşâ} câhil olmasını gerektirir ki, Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Aksine bu, mümkün mevcûdâtın, o kemâlâttan ârız olduğu ve hâriçteki vücûdun, ilmî vücûdun ötesinde bulunan ilmî sûretlerle mutâbık olduğu mânâsındadır. Tıpkı bir marangozun, zihninde bir taht tasavvur edip, sonra onu hâriçte yapması gibi. Gerçi, bu sûrette tahtın, marangozun ilmindeki mâhiyeti mesâbesinde bulunan zihindeki sûreti {aynen} ortaya çıkmaz. Aksine tahtın zihindeki sûretine mutâbık olan hâricî vücûdu ârız olur. Bunu iyi anla!

Bil ki, adem-i sırfın aksine {diğer türlerden olan} her adem, kendi karşılığı olan ve kendisine aks eden vücûdî kemâlâtın gölgelerinden biriyle boyandığı zaman, hariçte de kendisi üzerinde vücûd ve sûret hâsıl olur. O, bu gölgelerin te'sîri altında kalmaz. Bir renk ya da boya da kabûl etmez. Nasıl renk ya da boya kabûl etsin ki! Çünkü o, bu gölgelerin mukabili {karşılığı} değildir. Onun bir mukabili olsaydı, o zaman bunun, Hazret-i Vücûd-ı Sırf'ın ﷻ kendisi olması gerekirdi.

Mârifeti tam olan ârif, Hazret-i Vücûd-ı Sırf mertebesine yükseldikten sonra bu adem-i sırf makamına geldiği zaman, vücûd mertebesine boyanma vesîlesiyle bu ademi de elde eder, bununla süslenir ve güzelleşir. İşte o zaman bu ârif, hakîkatte hem icmâlî, hem de tafsîlî olarak zâtî mertebeleri olan bütün adem mertebeleri için bir güzellik ve iyilik elde eder. Bu mertebelerde cemâl de kemâl de hâsıl olabilir.

Bütün zâtî mertebelere yayılan bu hayriyyet {iyilik ilkesi}, ancak bu ârif gibi olan kişilere mahsûstur. Ondan başka birine hayriyyet sirâyet ederse bu, ya zâtî ademler türünden olan tafsîlî mertebelerin bazılarıyla sınırlı kalır ya da farklı derecelere göre bütün tafsîlî mertebelere sirâyet eder. Ancak bu ikinci hâlde nâdiren tahakkuk eder.

Ademin icmâlî mertebesinde ise –ki her türlü kötülük ve noksanlığın aynıdır-, sözü edilen âriften başka hiç kimse hayriyyet kokusu elde edemeyeceği gibi, gü-

zellik türlerinden hiçbirini de elde edemez. Böylelikle mükemmel hayriyyetle muttasıf olan bu ârifin şeytanı da islâm güzelliğini elde eder. Nefs-i emmâresi, mutmeinne ve râziyye {Mevlâ'sından râzı olan nefs} hâline gelir. (*Mektûbât*, I, 211)

* Oğlum, mâlûmdur ki, *vücûd* her hayır ve kemâlin başı, *adem* ise her noksanlık, kötülük ve zevâlin kaynağıdır. Vücûd, Vâcib {yokluğu düşünülemeyen Allah} için sâbit olur. Adem ise mümkünün {sonradan var olan şeylerin} nasîbidir. Çünkü, hayır ve kemâlin tamamı O'na, her noksanlık ve kötülük de mümküne aittir. Mümkünde vücûdun sâbit olduğuna kanâat getirmek, iyilik ve kemâli ona tâbî kılmak, hakîkatte onu, Hakk Sübhânehû'nun mülkü husûsunda, O'na ortak etmek olup O'nun mülkünün hâkimiyeti bundan münezzehtir.

Bunun gibi, mümkünün Vâcib Teâlâ ile aynı olduğuna inanmak, mümkünün sıfat ve fiilerini, O'nun sıfat ve fiillerinin aynı olduğuna hükmetmek sû-i edeb ve O'nun isim ve sıfatları hakkında ilhâddır. O nefsi kir ve noksanlıklarla damgalanmış alçak süprüntü toplayıcısının, her hayır ve kemâlâtın kaynağı olan şân sâhibi Zât'ın kudretiyle aynı kudretin kendisinde de bulunduğunu tasavvur etmeye, o çirkin sıfat ve fiillerinin, O'nun güzel sıfat ve fiillerinin aynı olduğunu vehm etmeye ne haddi vardır?

Zâhir ulemâsı da mümkünde bir vücûd olduğunu sâbit görerek, Vâcib Teâlâ'nın vücûduyla mümkünün vücûdunu mutlak vücûdun ferdlerinden saydılar. Bu husûsta söylenecek son söz şudur ki, onlar, bu şübheye düşürücü kaziyyeye dayanarak Vâcib'in vücûd ve evveliyyetinin kadîm olduğu görüşüne inandılar. Hâlbuki bu, Allah Teâlâ'nın vücûdundan neşet eden kemâlât ve fazîletler husûsunda, mümkünü Vâcib Teâlâ'ya ortak etmek mânâsına gelir. Hâlbuki Allah, bu tür mânâlardan münezzeh ve yücedir. Hatta bu husûsta şu hadîs-i kudsî vârid olmuştur: "*Kibriyâ ridâm, azamet ise izârımdır.*" [Müslim, Tahrîmü'l-kibr, 10; Ebû Dâvûd, Mâ câ'e fi'l-kibr, 4; Tayâlisî, 314]

Eğer ulemâ bu mânâya dikkat etmiş olsalardı, asla mümkünde vücûd sâbit olduğu görüşüne sapmaz ve onda hayır ve kemâlât olduğunu söylemezlerdi. Vücûdun O'na mahsûs olması îtibâriyle, hayır ve kemâlât da sadece O'na mahsûstur. "*Rabb'imiz, eğer unutur ya da yanılırsak, bizi azarlama!*" [Bakara, 2/286] (*Mektûbât*, II, 4)

* *Vücûd*, *havâ* içindeki *hebâ* gibidir. Çünkü o, mefkud olan {görülmeyen} mevcûddur. Güneş pencereden girince, hebâ oraya yerleşir. Güneş kaybolunca, onun da orada eseri kalmaz. Hazret-i Muhammediyye'nin vücûddaki durumu da işte böyledir. (*Nefehât*, 50)

* *Vücûd*, Kitâb'dır. Peygamberler bu kitâbın sûreleri; müslümanların ileri gelenleriyle kâfirler, onun âyetleri; bütün varlıklar onun kelâmı; nâkıs vücûd onun harfleri, bunların cümlesi de Allah'tır. (*Nefehât*, 77)

* *Vücûd*un hepsi ilimdir, vücûdun hepsi sıfattır. Kendisine isim verilen her şey, vücûd {varlık} mertebelerinden biri hükmündedir. Sıfat bilinir, fakat görülmez. Zât'ın kendisinden nisbet ve izâfetler kaldırılmıştır. Bu yüzden âhiret yurdunda görülecektir. (*Nefehât*, 80)

* İnsan, beşeriyeti yönüyle *vücûd*dan bir parçadır. Vücûd ise hakîkati yönüyle insanın bir cüzüdür. (*Nefehât*, 80)

* *Vücûd*, insan-ı kâmilin hey'eti {sûreti} üzeredir. İnsan-ı kâmil kaybolunca, vücûd da kaybolur. (*Nefehât*, 81)

vüdd (ودّ) * Bize göre *hevâ*, muhibbin kalbine -başka şeyin değil- sevginin ilk olarak düşmesinden ibârettir. Bu sevgiye, bunun dışında bir şey karışmazsa, sırf ona mahsûs bir vasıf olursa buna "*hubb*" denir. Bu sevgi, kalbde yerleşirse "*vüdd*" adını alır. Bu sevgi muhibbin bütün benliğini kaplarsa, buna da "*aşk*" denir. (*Tercümân*, 14)

* *Vüdd*; bu kökten gelen ilâhî bir isim vardır ki bu "*Vedûd*"dur. Vüdd ise, O'nun sıfatlarından biridir. Bu sıfat O'nda sâbittir. Yeryüzünde sâbit olduğu için onunla vüdde "*vüdd*" denilmiştir. (*Fütûhât*, II, 318)

vülû' ve garâm (ولوع و غرام) * *Vülû* ve *garâm*, ikisi bir mânâda olup, "*ağrama bi'ş-şey*" ya da "*vele'a bihî vülû'an*" şeklinde kullanılır, "*sâhibinden ayrılmayan, ona sımsıkı bağlı şey*" demektir. (*Ravza*, 346)

Y

yakaza (يقظة) * Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"De ki: 'Ben size sadece bir tek şey için nasîhat ediyorum: Allah için kıyâm edin {ayağa kalkın}'"* [Sebe, 34/46] Âyette geçen *"kavme lillah {Allah yolunda ayağa kalkma, yükselme}"* ifâdesi gaflet uykusundan uyanmak (yakaza) ve ihmâlkârlık çıkmazından kurtulmaktır. *Yakaza*, kulun kalbine hayat vererek nûrlandıran şeylerin ilkidir. Yakaza üç şeyden ibârettir: Bunlardan ilki; nîmete, onu saymaktan ümîd keserek bakmak {nîmeti sayılamayacak kadar çok görmek} ve kendi sınırlarını idrâk etmek {nîmeti sayabilecek yeterliliğe sâhib olduğu düşüncesini bir kenara atmak}, nîmet husûsunda kusurlu olduğunu bilmek, kendini nîmetin ihsân edilmesini {bundaki nîmet ve hikmetleri} anlamaya hasr etmektir.

İkincisi; suçlarını gözden geçirmek, bu husûstaki tehlikeyi idrâk etmek, bunları telâfî etmek için canla başla çalışmak, hataların kölesi olmaktan kurtulmak ve bu hataları düzelterek onlardan kurtulmayı istemektir.

Üçüncüsü ise, hayatının fazlalık ve noksanlıklarını kavramak için dikkatli davranmak, ömründen boşuna harcadığı günlerin mes'ûliyetinden {sorumluluğundan} kurtulmak, kayıpları telâfî ve kalan günlerini de îmâr etmeye kefîl olmaya ihtimâm göstermektir.

{Yukarıda geçen} mârifet-inîmet {nîmeti tanımak ve değerini bilmek} ise üç şeyle saf hâle gelir: Akıl nûruyla, {ilâhî} ihsâna köle olma ümîdi taşımakla ve belâ ehlinden ibret almakla.

{Yine yukarıda geçen} suçları gözden geçirmek ise, üç şeyle sağlamlaşır: Hakk'ın tâzîmiyle, mârifet-i nefsle {nefsini tanımakla} ve vaîdi {cehennemi} tasdîk etmekle.

{Yine yukarıda geçen} ömründeki fazlalık ve noksanlıkları kavramak da üç şeyle istikamete kavuşur: İlmi dinlemekle, hizmete çağıran sese kulak vererek, sâlihlerle sohbet ederek. Bunun temeli de bütünüyle âdetleri ortadan kaldırma gereğine dayanır. (*Menâzil*, 6)

* *Yakaza*, Allah'tan gelen sıkıntıdan kurtaran bir anlamadır. (*Istılâh*, 541)

* *Yakaza* {hakkında} denilmiştir ki "*Ayağa kalkmaktır, bu da gaflet uykusundan uyanmak ve cehâlet çıkmazından kurtulmaktır.*" (*Ravza*, 477)

{Ayrıca bk. **gaflet-teyakkuz**}

yakîn (يقين) {ehl-i yakîn; makāmât-ı yakîn; hakîkatü'l-yakîn}

* *Yakîn*, amel ve ondaki sadakat anında sevâb ve cezâyı müşâhede etmektir. Bu çok nafakayla veya çok fazla konuşmakla olmaz. Bu husûsta dudakları hareket ettirmeye {konuşmaya} ihtiyaç yoktur. Fakat îmânla, akılla, mârifetle ve kulun vaziyetinin zâhir ve bâtınındaki hüsn-i tedbîrle olur. Bunun akabinde sıdkı {sadakati} anlar, onun zıddı olan yalanı da anlar. Hayrı anladığı gibi, bunun zıddı olan şerri de anlar. Sıdkı sâbit hâle getirmeye, zıddını da ortadan kaldırmaya çalışır. Aslı fer'den ayırd eder.

Sıdkı anlayıp ortaya çıkarma husûsundaki meşguliyeti asıl yönünden olur. Zıddını ortadan kaldırmayla da bu bakımdan meşgul olur. Asıl, fer'lerden {temel ya da kök, dallardan} önce gelir. Kul asıldan hareketle fer' ile meşgul olmaya devam ederse, asıl devam ettikçe onun meşguliyeti sona ermez. Fer' her gittiğinde onun yerine ona bedel bir başka fer' gelir. (*Âdâbı*, 107)

* ...*Yakın*, kişinin îmânı kadardır. (*Âdâbı*, 185)

* Ebû Yezîd Bistâmî'ye *tevhîd*in ne olduğu sorulunca "*Yakîndir*" demiştir. "*Yakîn nedir?*" diye sorulunca şöyle demiştir: "*Halkın harekât ve sekenâtının {hareket etmelerinin ve durmalarının} Allah'ın ﷻ fiili olduğunu, fiillerinde O'na ortak bulunamayacağını bilmektir. Rabb'ini tanıdığın zaman ve Rabb'in sende karar kıldığında, O'nu bulmuşsun demektir.*" Bunun mânâsı şudur: Sen Allah'ın, fiillerinde kendisine ortak olmayan tek olduğunu ve hiç kimsenin O'nun fiilerini yapamayacağını anlarsın. (*Şatahât*, 129)

* *Yakîn* mükâşefedir. Mükâşefe üç türlüdür: Birincisi, kıyâmet günü gözle görülen mükâşefe; ikincisi kalblerin, târîf ve keyfiyeti mümkün olmayacak bir şekilde, yakîn yoluyla îmân hakîkatlerini keşfetmesi; üçüncü durum ise, peygamberlere mûcizelerle kudret izhâr ettirme yoluyla, peygamber olmayanlara da kerâmet ve icâbetlerle mûcizeleri keşfettirme. (*Luma'*, 102)

* *Ehl-i yakîn* {yakîn ehli} üç derecedir: Birincisi, *esâğir* yani mürîdlerin ve avamın yakînidir. Sûfîlerden biri bunu şöyle anlatmıştır: "*Yakîn makamının ilk derecesi Allah'ın elinde olana güvenmek, halkın elindekine göz dikmemektir.*" Cüneyd'er[h] yakîn makamı sorulduğunda şu cevâbı vermiştir: "*Yakîn, şübhenin ortadan kalkmasıdır.*"

Ebû Yâkub {Sûsî}[rh] ise "*Kul, Allah'ın kendisine taksimine rızâ gösterdiğinde o husûstaki yakîni kemâle ermiş olur*" demiştir.

Ruveym b. Ahmed'e[rh] sorulduğunda verdiği cevâb şu olmuştur: "*Kalbin, üzerinde bulunduğu mânâyı gerçekleştirmesidir.*"

Yakîn derecelerinin ikincisi, evsât yani havâssın yakînidir. Bunların yakîni İbn Atâ'nın "*Yakîn nedir?*" sorusuna verdiği cevâbda ifâdesini bulur: "*Vakitlerin devam etmesine göre çekişmelerin sürekli devam etmesidir {îmân konusunda nefse sürekli olarak muhâlefet etmektir}....*"

Yakînin üçüncü derecesi ekâbir yani ehâss-ı havâssın yakînidir. Amr b. Osman Mekkî[rh] bir cümlesinde bu yakîni şöyle ifâde etmiştir: "*Allah'ın isbâtının bütün sıfatlarıyla gerçekleşmesidir.*" Yakînin son noktası, kulun ilhâma mazhar olmasını sağlayan hareketler yardımıyla kalblere doğan yakîn ile kalblerin Allah'a ﷻ bağlı kalmasıdır. (*Luma'*, 102)

* *Yakîn*, bütün hâllerin aslıdır. Hâllerin tamamı onda son bulur. O, hâllerin sonu, bütün hâllerin bâtınıdır. Bütün hâller de yakînin zâhiridir. Yakînin nihâyeti; bütün şâibe ve şübheleri bertaraf ederek gaybı tasdîk etmeyi tahakkuk ettirmektir {gerçekleştirmektir}. Yakînin neticesi; sevinmek, münâcâtın tadını almak, illet ve töhmet taşıyan îtirâzların giderilerek, kalblerin yakîn hakîkatlerini müşâhede etmesi sayesinde Allah Teâlâ'ya nazar edecek saflığa ulaşmaktır. (*Luma'*, 103)

* Cüneyd demiştir ki: "*Yakîn, şübhelerin ortadan kalkmasıdır.*"

{Ebû Hüseyin} Nûrî de şöyle buyurmuştur: "*Yakîn müşâhededir.*"

İbn Atâ şöyle demiştir: "*Yakîn, asla îtirâz bulunmamasıdır.*"

Zünnûn da şöyle demiştir: "*Gözün gördüğü her şey ilim, kalbin bildiği her şey yakîndir.*" Başka biri de şöyle demiştir: "*Yakîn, kalb gözüdür.*"

Abdullah da şöyle demiştir: "*Yakîn, araların birleşmesi, arada bulunan şeyin {ayrılığın} ayrılmasıdır.*" Hârise'nin "*Rabb'imin arşma bakar gibiyim*" sözü, görüşünün gaybla birleştiğini, gayb ile arasındaki perdelerin kalktığını gösterir.

Sehl {-i Tüsterî} de şöyle demiştir: "*Yakîn mükâşefedir. Tıpkı bu husûsta {Hz. Ali'nin} 'Perdelerin açılması yakînimi artırmaz' demesi gibi.*" (*Ta'arruf*, 73)

* *Yakîn* bilgisine sâhib olan kimse ulemâ dilinde kullanılan mânâda ve mutlak olarak şübheye düşmez. Naslarda geçmediği için yakîn terimi Allah'ın vasfı olarak kullanılmaz. İlme'l-yakîn de, ayne'l-yakîn de, hakka'l-yakîn de yakînin tâ kendisidir... (Kuşeyrî, 47)

* *Yakîn*in asgarîsi {en az miktarı bile} kalbe ulaştığında kalb nûr ile dolar. {Yakîn} kalbden bütün şübheleri kaldırır, onun sayesinde şükürle ve Allah korkusuyla dolar. (Kuşeyrî, 90)

* *Yakîn*, îmânın artmasından ve onun tahkîkinden ortaya çıkar. Sehl şöyle demiştir: "*Yakîn, îmânın şubelerinden biridir, o tasdîkin de ötesinde bir şeydir.*"

Birisi şöyle demiştir: "*Yakîn, kalblere tevdî edilen ilimdir.*" Bu kişi yakînin kesbî değil, vehbî olduğuna {çalışmakla elde edilmeyip, Allah'tan geldiğine} işâret etmiştir.

Sehl şöyle demiştir: "*Yakînin başlangıcı mükâşefedir. Bu sebeble seleften biri 'Perde açılsa yine yakînim artmazdı' demiştir. Mükâşefeden sonra muâyene, daha sonra müşâhede gelir.*"

Abdullah b. Hafif şöyle demiştir: "*Yakîn, gaybın hükümleriyle alâkalı sırların tahakkuk etmesidir {gerçekleşmesidir}.*"

Ebû Bekr b. Tâhir şöyle demiştir: "*İlim şübhelere mârûz kalabilir, yakînde ise şübhe yoktur.*" Bununla, kesbî ilimle bedîhî {vehbî, ilâhî kaynaklı} ilme işâret etmiştir. Sûfîlerin başlangıçtaki ilimleri kesbîdir, ama sonunda bedîhî olur...

Zünnûn Mısrî demiştir ki: "*Yakîn, kasr-ı emele {emelleri kısmaya}, kasr-ı emel zühde çağırır. Zühd hikmeti, hikmet de işlerin âkıbeti husûsunda düşünmeyi doğurur.*" (Kuşeyrî, 90)

* Serî Sakatî "*Yakîn nedir?*" sorusuna şu cevâbı vermişti: "*Yakîn, vâridlerin göğsünde dolaştığı sırada, orada hareket etmenin sana fayda vermeyeceğine ve senin için takdîr edileni değiştirmeyeceğine kesin olarak inanabilmen için sükûnet içinde kalmandır.*"

Ebû Bekr Varrâk şöyle demiştir: "*Yakîn üç türlüdür: Haberle alâkalı yakîn, delâletle alâkalı yakîn ve müşâhedeyle alâkalı yakîn.*" (Kuşeyrî, 91)

* Sıhhati hakkında *yakîn* bulunmayan ilim, {hakîkî} ilim değildir... (Hücvîrî, 464)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Yakîn sâhibleri için yeryüzünde âyetler vardır.*" [Zâriyât, 51/20] *Yakîn*, bu yola giren kişinin bineği, avâm derecelerinin sonudur. Havâssın da ilk adımı olduğu söylenmiştir.

Yakînin üç derecesi vardır. Birinci derecesi ilme'l-yakîn olup Hakk'dan zuhûr eden ve Hakk hakkında gaib olan her şeyi kabûl etmek, Hakk ile kaim olan her şeye vâkıf olmaktır.

İkinci derecesi ayne'l-yakîn olup, istidrâk {gizli husûsları açığa çıkarma} yoluyla istidlâlden {fikir yürütme yoluyla açığa çıkarmaktan}, ıyân {gözle görme} yoluyla da haberden müstağnî olmaktır, müşâhedenin ilim perdesini yırtmasıdır.

Üçüncü derecesi ise hakka'l-yakîn olup, keşf sabahının ağarması, sonra yakînin külfetinden kurtulmak {zorlanmadan kolaylıkla yakîn sâhibi olmak}, sonra da hakka'l-yakînde fânî olmaktır. (*Menâzil*, 25)

* "*Niyetin anahtarı nedir?*" diye sordular, ben de "*Yakîndir*" dedim. Yakînin anahtarının ne olduğunu soranlara ise, "*Tevekküldür*" dedim... (*Gunye*, II, 125)

* {Hâllerden} *yakîn*, şübheyi ortadan kaldırarak tasdîk etmektir... (*Âdâb*₂, 21)

* Müşâhede, *yakîn* derecesinde husûsî bir vasıftır ki, o da ayne'l-yakîn'dir. Ayne'l-yakîn derecesinde de husûsî bir vasıf vardır, o da hakka'l-yakîn'dir. Bu durumda hakka'l-yakîn derecesi müşâhedenin üstünde bir durumdur. Hakka'l-yakînin tahakkuk ettiği mahal ve vatan âhirettir. Fakat âhirette ona lâyık olacak olanlar, dünyâda ondan birazcık tadabilirler. Hakka'l-yakîn, Allah'ı bilme yollarının en üstün olanıdır. Çünkü bu, vicdanî {yaşanarak anlaşılan} bir bilgidir. (*'Avârif*, 30)

* *Yakîn*, en üstün ilimdir. Çünkü o, amele davet eder. Amel işlemeye davet eden şey ubûdiyyete de {kulluğa da} davet eder. Ubûdiyyete davet eden şey, rubûbiyyetin hakkını da yerine getirmeye davet eder. Yakînden kemâliyle haz almak ilâhî ilim sâhiblerine, sûfîlere ve zâhid olan âlimlere mahsûstur. (*'Avârif*, 32)

* *Hâtır-ı yakîn* {yakîn hâtırı} îmânın rûhu ve ilmin artmasıdır. Bunun hakkında şöyle söylemek uzak değildir: "*İnsandaki yakîn neticesinde kazanılan bir hâtır olup sonunda Hakk'tan gelen hâtıra döner.*"

Aklın hâtırı ise bazen melekten bazen de nefsten gelir. Aklın kendine mahsûs, bağımsız bir hâtırı yoktur. Ya nefsin, ya da meleğin te'sîri ile ortaya çıkar. Yukarıda belirttiğimiz gibi akıl, ilimlerin kendisi ile idrâk edildiği tabiî bir kabiliyettir. Bazen nefs tarafından, bazen de melek tarafından ilka edilen çağrılara yönelir. Bazen melek, bazen de şeytanın çağrılarına cevâb verir. (*'Avârif*, 273)

* *Yakîn*'in ism, resm, vesm, ilim, ayn ve hakk kısımları vardır. İsm ve resm avâma, ilme'l-yakîn evliyâya, ayne'l-yakîn evliyânın havâssına, hakka'l-yakîn de peygamberlere mahsûstur.

Hakka'l-yakîn'in hakîkati ise Peygamberimiz Hz. Muhammed'e ﷺ tahsîs edilmiştir... (*'Avârif*, 310; *Câmi'*, 219)

* *Yakîn*, Allah'ın Hz. Peygamber'e ﷺ şu sözüdür: "*Sana yakîn gelinceye kadar Rabb'ine ibâdet et.*" [Hicr, 15/99] Bunun hükmü, nefsin yakîne ulaşmakla sükûnete ermesi veya yakîne ulaşmaya doğru hareket etmesidir. Bu da, hangisi olursa olsun, insanın basîret üzere bulunduğu şeydir. İstenen şeyin hükmü, nefste meydana gelen şey olursa, bu, yakîn olur. Yakîn sâhibi, o anda ister elde etsin, isterse elde etmesin. Tıpkı, "*Allah'ın emri geldi.*" [Nahl, 16/1] âyetinde olduğu gibi. (*Fütûhât*, II, 201)

* Allah katında {indellah}, Allah'ta {fillah}, Allah ile {billah}, Allah'la birlikte {ma'allah} istikamet bulup sâbit olan kimseye, bu durumu yakîne izâfe edebileceği bir alâmet gerekir. Çünkü bu alâmet ona mahsûstur ve alâmet sadece onunla alâkalıdır. İşte bu ilme'l-yakîndir. Bu alâmetin müşâhede edilmesi, yakîn ile irtibâtlandırılması ve o kişiye mahsûs kılınması gerekir. İşte bu da ayne'l-yakîndir.

Hikmetin bu ayn ve bu ilimde vâcib olması gerekir. İlim ancak hakkında tasarruf vâcib olan şeyde tasarrufta bulunur. Ayn da ancak araştırılması gereken şeyi

araştırır. İşte bu ise, ilme ve ayna vâcib olan hakka'l-yakîndir. *Yakîn* ise, istikrar bulup sâbit olan her şeydir. Hakk veya halka ait herhangi bir türde sarsılma olmaz. Yakîne ait bir ilim, ayn ve hak {öz ve gerçeklik} olarak vardır. Yani hikmetin vâcib oluşu, İlâhî Zât'tan başka bir şey değildir. İlâhî Zât'ın yakîn olarak bilinmesi, hakka'l-yakînin dışındadır. Yani bu konuda bize gereken, susmak ve meseleye dalmamaktır. Çünkü biz, İlâhî Zât'ı bilmiyoruz. Sonra yakîne izâfe edilen, ama müşâhede edilmeyen bir ilim gelir. Ayn yakîne izâfe edilemez. Onun âlemin üzerinde bir hâkimiyeti vardır. Ancak o konulara dalmayı tamamen terketmek gerekir. (*Fütûhât*, II, 560)

* *İlm iki per oldu yek-perdir gümân*
Nâkısın pervâzı ebterdir ayân

Bir cenâh ile olur üftâde tayr
İki üç hatve ider pervâz u seyr

Üft ü hîz üzre olur murg-ı gümân
Yek-per itdikçe ümîd-i âşiyân

İlme tebdîl olsa zannın muttasıl
Murg-ı yek-per dü cenâheyn oldu bil

Oldu mâşi-yi sırât-ı müstakîm
Olmaz ol vech-i mükibb üzre sakîm

Zü'l-cenâh oldu misâl-i Cebreîl
Bî- gümân bî-mekr ü fen bî-kaal ü kıyl

Cümle âlem âna dirlerse kavî
Râh-ı dîn-i Hakk'da sensin müstevî

Sözleri ucb ile virmez infiâl
Cân u dilden eylemez tağyîr-i hâl

Cümlesi dirse eger güm-râhsın
Kûh zann itme ki kendin kâhsın

Tân iden gelmez ana zann u gümân
Anların kavliyle olmaz nâtüvân

Belki nutka gelse bahr ile cibâl
Ana sensin diseler ehl-i dalâl

(*Mesnevî*, III, 57)

* *Zerrece konmaz ana gerd-i keder*
Tân-ı tâin eylemez kat'â eser

(*Mesnevî*, III, 58)

* Bilginin iki kanadı vardır, şübhenin bir kanadı. Zan kusurludur, zanna düşmek sonu gelmeyen bir uçuştur. (*Mesnevî₂*, III, 134)

* Tek kanatlı bir kuş, çabucak tepetaklak düşer. Kendini toplayıp uçmaya çalışsa bile nihâyet iki adım, yâhut biraz daha fazla uçabilir.

Zan kuşu, düşe kalka "*Yuvaya ulaşırım*" ümîdi ile tek kanat uçar.

Zandan kurtulur ve ona "*yakîn ilmi*" yüz gösterirse, o tek kanatlı kuş iki kanatlı olur.

Ondan sonra doğru yolda yürür; ne yüz üstü düşer sürünür, ne de eğri büğrü uçar. (Not: Şu meâldeki âyete işâret vardır: "*Şimdi yüzükoyun sürünen mi hidâyete ermiştir, yoksa doğru yolda dosdoğru yürüyen mi?*" Bu âyetteki "*yüzükoyun sürünerek gidenler*" İslâmiyet'e yanaşmayanlar yahut ondan ayrılanlardır. "*Hidâyete erişen*"den maksad da, hâlis müslüman olanlardır. [Mülk, 67/22] Şefik Can)

Cebrâîl gibi şübhesiz, hîlesiz, dedikodusuz iki kanadını da açar ve uçar.

Eğer bütün âlem halkı ona "*Sen Allah yolundasın, doğru dindesin*" dese...

O, onların sözleri ile neşelenip böbürlenmez. Onun asil rûhu, tek olan rûhu, bu sözleri söyleyenlerin dostu olamaz.

Eğer herkes ona "*Sen sapıksın, kendini dağ sanıyorsun, ama saman çöpü gibisin*" deseler...

Hatta denizler, dağlar dile gelseler de ona "*Sen sapıklığa yoldaş oldun*" deseler...

O kimse söyleyenlerin kötülemesinden şübhe duymaz ve onların kininden, düşmanlıklarından {dolayı} üzülmez.

O kimse zerre kadar hayâle kapılmaz, kötüleyenlerin sözlerinden rahatsız olmaz, elem duymaz. (*Mesnevî₂*, III, 135)

* *Yakîn*, tarîkata kabûl edilmenin getirdiği bir şeydir. İlk inceliği havâssa malı-sûstur. Birinci derecesi ilme'l-yakîn, ikinci derecesi ayne'l-yakîn, üçüncü derecesi hakka'l-yakîn'dir. Bu keşf sabahının ağarmasıdır. Sonra nefs külfetinden kurtulmak, sonra nefsin yok olmasıdır. (*Ravza*, 486)

* *Hakîkatü'l-yakîn* için herhangi bir amel ya da kitâblar asla fayda vermez. Çünkü o asıldadır. Bir hâl ile kevnî faydaya dâhil değildir. O bir iştir. Bu da ilmî, aynî ve zevkî idrâklerin üstündedir. Allah bunu, ehlinden dilediğine vermiştir. Belki şöyle diyebilirsin: "*İşin sonunda, kitâbların fayda vermesinden sonra işlerinin bitmesi gerekiyorsa, onu daha işin başında terket! Kendisine dönülmesi gereken şeye dön!*" (*Merâtib*, 10)

**Yakîn* makamları dokuz tanedir: Bunlar, tevbe, zühd, sabr, şükr, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla {düşünülmesi} doğru olmaz. (*Tenvîr*, 8)

* Şöyle denilebilir: *"Bu yüce topluluğun {sûfîlerin} kanâatlerine göre yakîn, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç mertebededir. Buna göre onlar, dumanın varlığını bilmenin istidlâl yoluyla ateşin varlığına yakîn hâsıl etmesi gibi, ilme'l-yakînin eserden Müessir'e doğru seyr eden bir istidlâlden, ayne'l-yakînin ateşin kendisini görmekten, hakka'l-yakînin ise ateşle bizzât tahakkuk etmekten ibâret olduğunu söylemişlerdir. Şu hâlde, kalbî rü'yet {görüş} kaybedildiğinde ayne'l-yakîn nasıl tahakkuk eder, rü'yet mutlak olarak yok olduğuna göre, meşâyıhın icmâı nasıl doğru olur?"*

Buna karşı derim ki: *"Herhâlde, bu soruyu soran kişinin icmâdan kasd ettiği, müteakaddimîn meşâyıhın {ilk devirde yaşamış olan şeyhlerin} icmâıdır. Müteahhirîn {sonraki devirlerde yaşayan şeyhler} ise bunun aksiyle hükmetmiş ve kalbî rü'yete cevâz vermişlerdir."*

Sözü edilen hüküm, fakîre göre isbât edilmiş değildir. Onların açıklamış olduğu her üç mertebe de ilme'l-yakîne dâhildir. Çünkü henüz istidlâl sahasından çıkılamamış ve ilimden ayn'a geçilememiştir. Ayne'l-yakîne misâl olarak verilen ateşin görülmesi, {hakîkatte} ateşin değil, ateşin varlığına delîl olarak gösterdikleri dumanın görülmesidir. Bunun ilme'l-yakîne dâhil olması gibi, ateşin varlığına bakarak dumanın var olduğunu bilme yoluyla istidlâlde bulunmak da ilme'l-yakîne dâhildir. Bu makamda, dumanı görerek ateşin varlığını istidlâl etmek de böyledir. Bu ikinci yakîn, delîlin kuvveti sebebiyle, birinci yakînden daha mükemmeldir. Çünkü orada bilmek delîl olurken, burada delîl görmektir.

Bunun gibi, hakka'l-yakînde de, ateşle değil, yine dumanla tahakkuk etmek ve yine ona istidlâl etmek vardır. Bu yakîn, kendisinden önce anlatılmış bulunan iki yakîn türünden daha tam ve mükemmeldir. Çünkü bu, duman olanın, ateşin varlığına kendisiyle istidlâlidir. İşte bu âfâk ile enfüs arasındaki açık farktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onun {Kur'ân'ın} hak olduğu açığa çıkana kadar onlara, âfâkta ve kendi nefslerinde âyetlerimizi göstereceğiz."* [Fussilet, 41/53] (*Mektûbât*, III, 140)

* Takvâ, Allah'tan alıkoyacağı korkusuyla helâlden sakınmaktır. *Yakîn*in hakîkati, kalblerin keşfiyle {açılmasıyla ya da kalbin keşfetmesiyle} gaybı müşâhede etmek ve fikirlerin hitâbıyla sırları düşünmektir. (*Câmi'*, 54)

* *Yakîn* üç kısımdır: İlme'l-yakîn avâmın, ayne'l-yakîn havâssın, hakka'l-yakîn de ehass-ı havâssın yakînidir. (*Câmi'*, 61)

* *Yakîn*, lugatta kendisinde hiçbir şübhe olmayan ilimdir. Istılâhta ise, vâkî olanın ortadan kalkmasını gerektirmeyecek tarzda, bir şeyin mutlak olarak belli bir şekilde olduğuna inanmaktır. Birinci kayd {bir şeye inanmak} zannı da ihtivâ eden cinstendir. İkincisi {bir şeyin belli bir şekilde olduğuna inanmak}, zannı ortaya çıkarır. Üçüncüsü {bir şeyin belli bir şekilde olduğuna mutlak olarak inanmak} cehl-i mürekkebi {kara câhil olmayı} ortaya çıkarır. Dördüncüsü {vâkî olanın ortadan kalkmasını imkânsız kılmak}, mukallidin îmânını ortaya çıkarır.

Hakîkat ehline göre apaçık görme, hüccet ve burhânla değil, îmân kuvvetiyle olur. Denilmiştir ki *"Gaybleri müşâhede etmek kalblerin temizliğiyle olur. Sırları bilip gözden geçirmek, fikirleri muhâfaza etmekle olur."*

Yine denilmiştir ki, *"Yakîn, bir şeyin hakîkati husûsunda mutmain olmaktır."* Su havuza yerleştiği zaman, *"Yekınü'l-mâ'ü fi'l-havz {su havuzda karar kıldı}."* denir.

Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* ...Bazı meşâyıh {şeyhler} *yakîni* makamlardan değil, hâllerden kabûl etmiştir. Ve onu kesbî olmayan bir hâl olarak görmüşlerdir. Bazıları *"Yakîn makamlardandır. {Makamların} başı mârifettir, sonra yakîn, sonra tasdîk, sonra ihlâs, sonra şehâdet ve tâat gelir"* demişlerdir. Böylelikle mârifeti gerekli olan ilk makam olarak görmüşlerdir. (*Câmi'*, 219)

{Ayrıca bk. **ilhâm**; **'ilme'l-yakîn-'ayne'l-yakîn-hakka'l-yakîn**; **keşf**; **muhâdara-mükâşefe-müşâhede**}

yâkūte-i beyzâ'/yâkūt-ı ebyaz (ياقوتة البيضاء / ياقوت أبيض) * Allah Teâlâ, mahlûkatı kendi nefsinde yaratmadan önce vardı. Mevcûdât Allah'ta yok olmuştu ve Allah'ın hiçbir varlıkta zuhûru yoktu. İşte o gizli hazinedir. Hz. Peygamber ﷺ gizli hazineyi, üstünde ve altında hava olan 'amâ {bulut} olarak tâbîr etmiştir. Çünkü çeşitli yönleriyle Hakîkatü'l-Hakaik'in {Hakîkatler Hakîkati'nin}, kendisinden yükseğine de, aşağısına da, herhangi bir şekilde nisbet edilme gibi bir husûsiyeti yoktur. İşte bu *yâkute-i beyzâ*dır {beyaz yakuttur}. (*İnsân*, II, 58)

yâkūte-i hamra/yâkūt-ı ahmer (ياقوتة الحمراء / ياقوت أحمر) * Kendisinde İlâhî Hazret'in tecellî ettiği her kalb, tecellî-yi zâtî olan *yâkut-ı ahmer* {kırmızı yakut} cihetindendir. Bu tecellî, üzerinde hiçbir tecellî bulunmayan müşâhede hâlindeki, mükemmel tarzda bilen kalbin tecellîsidir. Bu tecellînin altında tecellî-yi sıfât {sıfatların tecellîsi}, onun altında da tecellî-yi ef'âl {fiillerin tecellîsi} bulunur. Fakat bu tecellîlerden zuhûr eden şeyler, İlâhî Hazret'ten {zuhûr etmiş} olur. İlâhî Hazret'ten zuhûr eden bu şeylerin tecellîsine mazhar olmayan kişinin kalbi Allah'tan gafildir, kendisi de Allah'a kurbiyyet {yakınlık} hâlinden uzaklaştırılmıştır. (*Fütûhât*, I, 137)

* *Yakute-i hamra* (safir, yakut), *"dürre-i beyza"* da denilen akl-ı mufârıkın {ayırd edici aklın} aksine, nûrâniyyetinin cisme ait zulmetle imtizâc etmesinden {aydınlık vasfının cisme ait karanlıkla bir araya gelebilmesinden} dolayı, *nefs-i külliye*dir. (Kâşânî, 3, 66; *Câmi'*, 12, 105)

{Ayrıca bk. **dürre-i beyzâ**}

yedân/yedeyn (يدين / يدان) * *Yedân* {iki el}, Allah Teâlâ'nın fâile {etken} ve kabile {edilgen} gibi karşılıklı olan isimlerindendir. Bu sebeble Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi İblîs kınanmıştır: *"Rabb'in ona dedi ki: 'Ey İblîs, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü tasladın, yoksa yücelerden mi oldun?'"* [Sâd, 38/75] Çünkü, Allah'ın esmâî {isimlerle alâkalı} mertebeleri vücûb ve imkân mertebelerinin toplandığı yerdir.

Sûfîlerden biri şöyle demiştir: *"Yedân, vücûb ve imkân mertebesidir. Hakk olan ise, bundan daha umûmî bir tekabüldür."* Şu hâlde fâile {etkin olan isimlere}; Cemîl ve Celîl, Latîf ve Kahhâr, Darr {zarar veren} ve Nâfî {fayda veren} gibi karşılıklıdır. Enîs {üns sâhibi} ve hâib {heybet sâhibi}, râcî {recâ ya da ümîd sâhibi} ve hâif {havf ya da korku sâhibi}, müntefî {faydalanan} ve mutazarrır {zarar gören} gibi kabile olanlar da {etkin isimlerin fiillerinden etkilenen isimler de} karşılıklıdır. (Kâşânî, 66; *Câmi'*, 105)

yemîn-i gāmûs (يمين غاموس) * *Yemîn-i gamûs*, kendisiyle hakkın bâtıl, bâtılın da hak hâline geldiği yemîndir. Bu yemîn için, *"müslümanın malının zulmen alındığı yemîn"* de denmiştir. Misvak ağacından bir misvak alınmış olsa bile böyledir. Çünkü bu yemîn, sâhibini Allah'ın gazabına daldırır. Yine denilmiştir ki *"Bu yemîn, sâhibini cehenneme sokar."* (*Kūt*, II, **148)**

ye's (يأس) * *Yeis* {ümîdsizlik hâline}, *"kabz"* denir. (*Istılâh*, 536)

* *Yeis*, sû-i zannın fayda etmemesi; {bir işi} sımsıkı tutma husûsunda gevşekliğe sebebiyet veren, kararsızlığa yol açan ve recânın {ümîdin} düşmanı olan histir. (*Ravza*, 691)

yevm-i 'arefe/yevm-i terviyye (يوم العرفة / يوم التروية) * *Yevm-i terviyye* {terviyye günü} ve *terviyye*, Zilhicce ayının sekizinci gününün ismidir. İnsanların Mekke'den Minâ'ya çıktıkları gündür. O gün insanlar, zemzem suyundan içtikleri için *"terviyye"* diye isimlendirilmiştir. Terviyye, *"irtevâ"* fiilinden, tef'îl babında bir kelimedir. İnsanlar bu günde şükrederek zemzem suyundan içtiklerinde, onunla yıkandıklarında *"irtevâ"* fiili kullanılır.

Denilmiştir ki, *"Hz. İbrâhîm* عليه السلام*, oğlunu kurban ettiğini rüyâsında gördüğü için 'terviyye' diye isimlendirilmiştir. O bunun Şeytan'dan veya Habîb-i Rahmân'dan olduğunu düşünmüş, o gün bu meseleyi düşünmekten kurtulamamıştı. Arefe günü olunca, ona 'Sana emredilen şeyi yap' denilmiş ve bunun Rahmân'dan olduğunu anlanıştı. Bu sebeble 'yevm-i arafe {arefe günü}' diye isimlendirilmiştir."* (*Gunye*, II, 31)

yevm-i 'arûbe (يوم العروبة) * {*Arûbe*, Câhiliyye devrinde Cuma gününe verilen isimdir.}

Arîbe günü
sonuncusu günlerin
çok iyi bilinen o meşhûr altı günde
zorla alır levhamız sırlarını
Rabb'inden kalemler vâsıtasıyla

(*Letâ'if*, 179)

yevm-i cum'a (يوم الجمعة) * *Yevm-i cumâ* {Cuma günü}; ayn-ı cem'e ulaşma ve kavuşma vaktidir. (Kâşânî, 67; *Câmi'*, 105)

Z

zâ (ذا) * *Zâ* {bu, burası, burada}; daha dünyâdayken {Hakk'ı} müşâhede etmeye işâret eder. (*Şehîde*, 68)

* *"Zâ! Zâ! Lâ zâ!"* Buradaki ilk *zâ* Zât'ı, ikinci *zâ* ilmin zâtını, üçüncü *zâ* ise Hakk'ın Zât'ını ifâde eder. *"Zâ"* olmaz, *"lâ {hayır}"* da olmaz. *"Lâ"* nasıl olur? Sadece *"lâ"* olur. *"Tevhîd ondan {lâ'dan} zuhûr eder"* dersen, Zât'ı Zâteyn {iki Zât} yapmış olursun. Kendisinden bir Zât zuhûr eden nasıl Zât olmaz? Zâ Zât'tır, Zât değildir. Ahfâ {en gizli olan şey} nasıl ortaya çıktı ve nerede gizlendi?

Eyne {nerede}, *mâ* {ne} ve *zâ* yoktur. Eyne onu ihâta edemez. Çünkü, zuhûr da O'nun yaratmasıyladır, eyne de O'nun yaratmasıyladır. Eğer *"Tevhîd O'nunla sahîh olur"* diyecek olursan, bu senin için nasıl sahîh olur? Sana ne olur? Yapılanla söylenen, Zât'ın lütfunun eserleridir ve çünkü onlar ârızîdir {sonradan ortaya çıkarlar}. Ârızî olan şeyler de {O'nunla} mütenâkız olmazlar {çelişmezler}. Arazı taşıyan şey, nasıl olur da cevher olmaz? Cisimle birleşen şey cisimden başka bir şey olamaz.

Biz *"mâ"*ya {ne'ye} dönelim... *Mâ*, muhtevâyı; *hâ* ise söylenenleri ve yüklenmiş olan yıkanları içine alır. (*Tavâsîn*, 212)

zâcir (زاجر) * *Zâcir*, mü'minin kalbinde bulunan Allah'ın vâizidir. O, kalbe atılan ve onu Hakk'a çağıran bir nûrdur. (*Istılâh*, 534; Kâşânî, 55; *Câmi'*, 85)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre/hatarât**}

zâhid-mütezehhid (زاهد – متزهّد) {bk. **zühd**}

zâhir-bâtın (ظاهر – باطن) * Şerîat ilmi tek ilim olup, rivâyet ve dirâyet denen iki mânâyı içinde toplayan tek bir isimdir. Bunları bir araya topladığın zaman, *zâhir* ve *bâtın* amellerine çağıran bir şerîat ilmi ortaya çıkar. Bu mânâda, ilimde zâhir ve bâtını birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü ilim kalbde bulunur ve dille açığa vurulmazsa ilm-i bâtındır {bâtın ilmidir}. Dilde açığa çıktığında

ise zâhir olur. Bu sebeble biz "*İlim, zâhir ve bâtındır*" demiyoruz. Gerçekte ilim, zâhirî ve bâtınî amellere götüren, zâhirî ve bâtınî amelleri gerektiren şerîat ilmidir.

Zâhirî ameller âzâlara {organlara, bedene} yönelik taharet, namaz, zekat, oruç, hacc gibi ibâdetlerle; hukukî cezâlar, boşanma, köle azad etme, alışveriş, mîrâs hukuku, kısas ve benzerleri ahkâm konularıdır. Çünkü bunların hepsi bedenimizle yaptığımız zâhirî işlerdir.

Bâtınî ameller ise, tasdîk, îmân, yakîn, sıdk, ihlâs, mârifet, tevekkül, mehabbet, rızâ, zikir, şükür, inâbe, haşyet, takvâ, murâkabe, tefekkür, îtibâr, havf, recâ, sabır, kanâat, teslîmiyet, tefvîz-i umûr {işlerin Allah'a havale edilmesi}, kurb, şevk, vecd, vecel, hüzün, pişmanlık, hayâ, hacel {utanma}, tâzîm, iclâl ve heybet gibi kalb amelleri, mânevî hâl ve makamlardır.

Zâhirî ve bâtınî amellerden her birinin kendine göre bir ilmi, bir kavranışı, açıklaması, bir anlama şekli, bir hakîkati ve bir vecdi vardır. Zâhirî ve bâtınî her amelin sıhhatini kanıtlayan, Kur'ân'da yer alan âyetlerden ve Hz. Peygamber'in ﷺ sünnetinden delîller vardır. Bunları bilen âlim, bilmeyen de câhildir. (*Luma'*, 43)

* *Bâtın* ehlinin kalblerinin meyli, mürîdin Sünnet-i Seniye'ye bağlılığı ile bidatlerden kaçınması ve varlığını tümüyle terk ettiği miktardadır. Zira, bu yolun önderlerinin arasında tamamının ortak usûlü, vücûdu {varlığı} nefy etmek, çokça gayret etmek, elde olana kanâat, ahitlere vefâ, yegâne mâbûd olan Mevlâ'yı müşâhede esnâsında mâsivâyı hatıra getirmemektir. Ben bütün bunların hepsini yerine getirmenizi, gücünüzün yettiği kadar zikr-i hafîye ve hulâsa olarak sunduğumuz evrâda devam etmenizi tavsiye ederim. Çünkü kalbî hastalıkları tedâvî etme konusunda en te'sîrli ilaç budur. Keşf ve kalb uzmanları da bunları tatbîk ederler. (*Buğye*, 244)

* *Zâhir*, O'nun hızla gizlenmesini; *bâtın* ise şiddetle zuhûr etmesini ister. (*Nefehât*, 49)

zâhir-i münkinât (ظاهر الممكنات) * *Zâhir-i mümkünât* {sonradan var olan varlıkların zâhiri}; Hakk'ın, mümkünlerin âyân ve sıfatlarının isimleri sûretinde tecellî etmesidir. Buna "*izâfî vücûd*" denildiği gibi, "*zâhir-i vücûd*" ismi de verilir. (Kâşânî, 165; *Cami'*, 89)

zâhire-bâtıne (ظاهرة – باطنة) * Gaybın sırları zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısımdır. Zâhir olanları, nazar ve tahkik ettikleri takdîrde zâhir ehli bilirler. Bâtın olan sırlar ise hiçbir zaman nazarla {nazarî/teorik bilgiyle} bilinmez. Onları bilmek, ancak ilâhî vergiye bağlıdır. İşte bu, nübüvvet ve velâyet tavrıdır. Bu ikisinin birbirinden ayrı olduğu apaçıktır. Çünkü nebî metbûdur {kendisine uyulur}, velî ona tâbî olur ve onun kandilinden aydınlık iktibas eder. (*Tedbîrât*, 208)

* Nükabânın {sûfîlerin nakîblerinin, yani denetleyen gayb erenlerinin} dördü zâhirî, altısı bâtınî olmak üzere on ameli vardır. Zâhirî amelleri çok ibâdet, zühdü gerçekleştirmek, irâdeden sıyrılmak ve mücâhede, bâtınî amelleri ise tevbe, inâbe, muhâsebe, tefekkür, îtisam {Allah'ın emirlerine bağlılık} ve riyâzettir. (*Câmi'*, 3)

* *Nücebâ* {seçkinler} kırk kişidirler. Yetmiş kişi oldukları da söylenmiştir. Bunlar halkın işleriyle meşguldurlar; ancak Hakk'tan başkasına nazar etmezler. Bunların, dördü zâhirî, dördü de bâtınî olmak üzere sekiz ameli vardır. Zâhirî amelleri fütüvvet, tevâzû, edeb, çok ibâdet, bâtınî amelleri ise sabır, rızâ, şükür, hayâdır. Bunlar güzel ahlâk ve irfân ehlidirler...

...*Abdâl*, yedi kişi olup, her biri vehim ve hayalden kurtulmuş, fazîlet, kemâl, istikâmet ve itidâl ehlidirler. Dört zâhirî, dört bâtınî amelleri vardır. Zâhirî amelleri susmak, uykusuzluk, açlık, uzlettir.

Ayrıca bu dört amelden her birinin zâhir ve bâtını vardır. Susmak, zâhiri Allah'ı ﷻ zikretmenin dışında konuşmamak, bâtınının ise kalbin bütün teferruât {ayrıntı} ve haberlerden uzak kalmasıdır. Uykusuzluk, zâhirinin uyumaması, bâtınının gaflete düşmemesi için uyanık bulunmaktır.

Açlık, zâhiri sülûkun kemâli için ebrârın açlığı, bâtını ünsiyet için mukarrabûnun açlığıdır. Uzlet ise zâhiri insanlarla muâşereti, bâtını insanlarla ünsiyeti terk etmektir.

Bâtınî ameller ise şunlardır: Tecerrüd, tefrîd, cem' ve tevhîd.

Abdâlın husûsiyetlerinden biri de şudur: Abdâl, bulunduğu yerdeki toplumdan ayrılırken, mutlaka yerine kendisi gibi birini bırakır. Bedel Hz. İbrâhîm'in ﷺ kalbi üzerinedir. Bu bedellerden her birinin tâbi oldukları ve kendisinden feyz aldıkları birer imamı {önderi} vardır. Abdâlların kırk veya yedi kişi olduğu söylenir. Bunlar *ahyâr*dandır. Her birinin kendi içlerinden imamları vardır. O imam o topluluğun kutbudur...

...*Evtâd*, dört kişiden ibârettir. Menzilleri, Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olmak üzere âlemin dört tarafıdır. Her birinin makamı bu yönlerdedir. Onların, dördü zâhirî, dördü de bâtınî olmak üzere sekiz ameli vardır. Zâhirî amelleri çok oruç tutmak, insanlar uykudayken gece ibâdete kalkmak, tâatı çok yapmak, seherlerde istiğfar etmek, bâtınî amelleri ise tevekkül, tefvîz, güvenilirlik, teslîmiyettir. Onların her birinin kendileri arasından seçilmiş bir kutbu vardır...

...*İmâmân* {iki imam} iki kişi olup, biri kutbun sağında, diğeri solunda yer alır. Sağdaki melekût âlemine bakar, diğer arkadaşından daha yüksektedir Onlar, vücûd ve beka madeni olan yardımları, kutbun merkezinden rûhânî âleme yansıtan bir aynadır. Bu ayna hakkında hiçbir şübhe yoktur. Diğeri ise mülk âlemine bakar. O da diğer kutubdan yansıyan hayvâniyyet maddesinden {duyularla} hissedilebilen âleme dönük bir aynadır. Bu ayna hakkında da şübhe yoktur. Sağdaki

imam, kutbun halîfesidir. Bu iki imamın dört zâhirî, dört de bâtınî amelleri vardır. Zâhirî amelleri zühd, verâ, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, bâtınî amelleri ise sıdk, ihlâs, hayâ ve murâkabedir. (*Câmi'*, 4)

* Bunlar (nukabâ-yı sûfîyye {sûfîlerin nukabâ tabakası}) sûfîlerin reisleri olup on amelleri vardır. Bunlardan dört tanesi zâhirî ve altı tanesi de bâtınî amellerdir. Dört zâhirî amelleri şunlardır: kesret-i ibâdet {ibâdet çokluğu}, zühdü tahakkuk ettirmek, irâdeden sıyrılmak, mücâhede kuvveti. Altı bâtınî amelleri ise şunlardır: Tevbe, inâbe, muhâsebe, tefekkür, îtisam, riyâzet. (*Câmi'*, 28)

zâk (ذاك) * *Zâk*, âhirette gözle görmeye işâret eder. (*Şehîde*, 68)

zâkirûn (ذاكرون) {bk. **zikr/ezkâr**}

zâlim li nefsih (ظالم لنفسه) * *Zâlim linefsih* {nefsine zulmeden kişiler} günâhlarında ısrâr eden kimselerdir. *Muktesid*, farzları edâ eden, haramlardan kaçınanlardır. *Sâbık li'l-hayrât* {hayırlarda öne geçen} ise farz ve nafileleri yerine getirenlerdir. (*Furkān*, 30)

zamân (زمان) * Âlemde {uzayda} bir yer tutan cansız varlıklara "*ecrâm {cirimler}*" denir. Eş'arîlere göre ecsâm {cisimler} ve cevâhir-i ferd {tek öz-töz} de böyledir... Bunlardan bazıları nisbî varlıklardır ki yukarıda söylediklerimizle arazlar arasında meydana gelirler. Meselâ eyne, keyfe, *zaman*, aded, miktar, izâfet, vaz' {vaziyet, durum, konum}, en yef'ale {etken fiiller, etki}, en yenfe'ale {edilgen fiiller, edilgi} gibi...

...Zaman dün, bugün, yarın, gece, gündüz, saat ve kendisinden "*Ne zaman?*" diye sorabildiklerimizdir. (*İnşâ'*, 20)

* *Zaman* sultandır {hâkimiyet ve kuvvettir}. (*Istılâh*, 534)

* İndiyyet mertebesine izâfet edilen *zaman*, {alfabetik olarak} elif bâbında {bu sözlükte A harfinde} zikredilmiş bulunan *ân-ı dâim*dir {sürekli andır}. (Kâşânî, 55; *Câmi'*, 85)

{Ayrıca bk. **ân**; **ân-ı dâ'im**}

zanâ'in (ضنائن) * Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "*Sonra onu {uzamış olan gölgeyi} yavaş yavaş kendimize çektik.*" [Furkān, 25/46] Bu babda yer alan kabz ile, Hakk'ın ﷻ kendisi için ayırmış olduğu {ricâlullah ya da ehlullah makamlarından olan} *zanâin* makamına işâret edilir. Bunlar üç fırkadır: Bir fırkayı Hakk, sakınma kabzıyla tamamen kendisine kabz etmiş, bunları âlemlerin gözünden gizlemiştir. Bir başka fırkayı da, telbîs {giydirme ya da örtünme} elbisesi içinde gizleyerek kabz etmiş, bunlar üzerine şekil tülünü sarkıtmış ve böylece âlemlerin gözünden gizlemiştir.

Bir başka fırkayı da, kendilerinden kendisi için kabz etmiş, böylece onları örtülmekten de arındırmış ve kendilerinden de gizlemiştir. (*Menâzil*, 41)

* Kendi katındaki kıymetlerinden dolayı Allah'ın esirgediği ehlullaha has bir husûsiyettir. Nitekim Hz. Peygamber ﷺ şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın halkı içinde esirgediği kulları vardır. Onlara parıldayan nûrlar giydirmiştir. Onlar âfiyet içinde yaşar, âfiyet içinde ölürler.*" [Taberânî, XII, 385; *Evsat*, VI, 265] (Kâşânî, 164; *Câmi'*, 88)

zarf (ظرف) * *Zarf* {zarâfet}, sakınma husûsunda, ifrât derecesi olan asık suratlılıkla ciddiyetsizlik arasında orta bir yoldur. Bu, insanın dost tabakalarını tanıması, ünsiyet vakitlerini muhâfaza etmesi ve beraber bulunduğu vakitlerde, ehli olan herkese karşı samimiyetle hareket etmektir. (*Mîzân*, 76)

zât/zâtullah (ذات / ذات الله) {senâ'-yı zât; zât-ı ilâhiyye}

* *Zât*, bizzât kendi kendine var olan şeydir. İsim, nât ve sıfat Zât'ın alâmetleridir. Zât olmayan şeyin ismi, nâtı ve sıfatı olmaz. Ancak Zât sâhibi olan şeylerin isim, nât ve sıfatları olur. (*Luma'*, 427)

* *Zât*, bir şeyin vücûdu {varlığı} ve hakîkatidir {gerçekliğidir}. (Hücvîrî, 468)

* *Senâ-yı Zât alâ nefsih* {Zât'ın kendini övmesi}, Zât'ın Zât'a yönelmesidir. Bu yönelme, Zât'ı, Zât'ta Zât ile görmektir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ, Zât'ını Zât'ının aynasında Zât ile görür. O hem nazar eden {bakan}, hem de nazar edilendir {bakılandır}. Mehabbetin her türlüsüne meyletmeyi imkânsız gören kişi, O'nun taalluk ettiği şeylerin sayısını artırır. Âdetâ onları, tek bir târîf altında toplanmayan müşterek lafızlar zanneder. Kendisinde O'na meyil bulur, tabîatıyla O'na yönelir, O'nunla ittihâdı {birleşme} özler, O'nunla lezzet bulur ve kemâle erer. Böylelikle mahlûkun mehabbetini {sevgisini} mahlûka tahsis eder. Hissî veya mânevî kemâlden istifâde etmek için, Zât'ın misline meylederek bunları bulur. (*Ravza*, 395)

* Zuhûrda sıfatlardan sonra, *Zât*'tan başka hiçbir şey yoktur. Bu îtibârla Zât, isimden daha yüksek bir mertebededir. (*İnsân* II, 5)

* (O), iki arazı olan bir cevher ve iki vasfı olan bir *Zât*'tır. Bu cevherin hakîkati (hüviyeti) ilim ve kuvvetlerdir. Alîm ve hakîm {olan iki sıfat,} kuvvetlerin kanallarında dolaşır ve üçlü kuvvet şeklinde dışarı çıkar. Mâlik olduğun ilimlerle beslenmiş kuvvet ise, basiti o kuvvetlerin hakîkatinin üçte birine yerleştirirsin.

"*İlim asıldır*" dersen, kuvvetler de ilmin dallarıdır. Veya "*kuvvetler topraktır*" dersen, o hâlde ilim de ekin olmuş olur. Bu ilim, kavlî {nazarî, teorik} ve amelî {pratik} almak üzere ikiye ayrılır.

Kavlî ilim, sûretinin şekline yerleştirdiğin ve sûretinin hakîkatini açığa çıkardığın misâldir. Amelî ilim ise, hakîmin {hikmet sâhibinin} kendi ilmiyle faydalanmaya götüren ve idâreciyi de hükmüyle karara vardıran hikmettir.

Bu kuvvetler de iki kısımdır: Birincisi icmâlî-tafsîlî kuvvetlerdir. Bunun şartı, mizâcın güzel, tutulan yolun doğru, sözün sağlam olmasının yanı sıra fiilin de tam olması gibi istîdâdlardır. İkincisi de icmâlî-tahyîlî kuvvetlerdir. Bunların şartı da cevherin varlığını, yer kaplaması ve isneyniyyeti {ikili yapısı} arasındaki farkı ayırd etme kabiliyetidir. İki vasfı olan zât, sensin ve benim. Benim için seninle, senin için bizimle ilâhımızdır. Sen, mâkulün kabûl etmesiyle değil, kendi hakîkatinle varsın. Sen kulluk vasıflarınla varsın, ben ise hakîkat cihetimle varım. Yoksa, mâkulün kabûl etmesiyle var değilim. Ben, mâkulün kabûl etmesi îtibâriyle hakîkatim {inniyyetim} cihetindenim. Ben hükümlerden biriyim, hükmeden ise Allah'tır. Sen ise mahlûksun {yaratıksın}, mahlûk ise kuldur. (*İnsân*, I, 7)

* *Zât-ı Mutlak* {Mutlak Zât}; isim ve sıfatların, mevcûdunda değil de aynında kendisine istinâd ettiği {dayanmış olduğu} hâldir. Her isim ya da sıfat bir şeye istinâd eder. Bu şey, -ister anka gibi mâdûm {varlığı mevcûd olmayan}, isterse mevcûd olsun- Zât'ın ta kendisidir.

Mevcûd iki kısımdır, bizzât mevcûd olan ki Bârî Sübhânehû ve Teâlâ'nın Zât'ıdır. Diğeri ise yokluğa bağlı olan ve sonradan var edilen şeydir, o da mahlûkattır. Biliniz ki Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın Zât'ı, kendisiyle mevcûd olduğu nefsinden ibârettir. Çünkü O nefsiyle kaimdir {kendisi bizzât vardır}. O, isim ve sıfatları hüviyyetiyle hak eder. Kendindeki her bir kudsî mânâ yoluyla, iktizâ eden her sûretle sûretlenmesi tasavvur edilebilir. Yani, istediği her vasıfla, var olmayı hak ettiği her nâtla, kemâlini iktizâ eden mefhûma delâlet eden her isimle vasıflanır. Bunun içindir ki, sonsuzluk ve idrâkın nefyi de O'nun kemâlâtındandır. Böylelikle bu kemâlâtın idrâk edilemediğine, fakat idrâk ettiğine hükmedilir. Çünkü, onun cehli {bilgisiz olması} mümkün değildir. (*İnsân*, I, 13)

* *Zâtullah-i Teâlâ*, birçok yönüyle mânâsını ihtivâ etmese bile, bütün ibârelerin kendisinde vâkî olduğu ahadiyyetin gaybıdır. Zâtullah, ibâreden anlaşılan şeylerle idrâk olunamaz, işâret yoluyla bilinen şeylerle de anlaşılamaz. Çünkü bir şey, kendisine münâsib ve mutâbık ya da aykırı ve zıt olan şeylerle bilinir. Mevcûdât {varlıklar} içerisinde O'nun Zât'ının ne münâsibi, ne mutâbıkı, ne münâfîsi {aykırısı}, ne de zıddı vardır, ıstılâh bakımından ortadan kaldırılmıştır {telaffuzu bile mümkün değildir}. O hâlde, bunun mânâsı Kelâm'dadır, bunun yaratılanlar {insanlar} tarafından anlaşılması nefy olunmuştur {ortadan kaldırılmıştır}. Allah'ın Zât'ı hakkında konuşan susmuş, hareket eden durmuş, nazar sâhibi olan ise şaşmıştır. O, akıl ve idrâkların kendisini anlayabilmesinden münezzehtir, kendisine mefhûm ve fikrin nüfûz etmesinden berîdir. Hiçbir yeni ve eski bilgi O'na taalluk edemez, hiçbir latîf ve kesîf târîf {gizli-açık, büyük-küçük hiçbir ilim ve tasnif} O'na ulaşamaz. (*İnsân*, I, 13)

* *İdrâk-i zât-ı aliyye* {Yüce Zât'ı idrâk}, ittihâd ve hulûl olmaksızın, ilâhî keşf yoluyla, senin O, O'nun da sen olduğunu bilmendir. Gerçekte kul kuldur, Rabb da

Rabb'dır. Yâni ne kul Rabb olur, ne de Rabb kul. Nazarî ilim ve bilgiden üstün olan zevk ve ilâhî keşf yoluyla böyle {gerçekte kul ile Rabb arasında fark olmadığını anlayacak} bir mârifet elde ettiğin zaman, sende yüce Zât'ı idrâk hâsıl olmuş olur. Bu da ancak Zât'ın sahk ve mahkından {yani Zât'ın, senin kulluk vasıflarını yok edip, varlığında yüce Zât'ın tecellî etmesinden} sonra olur. Bu keşfin alâmetleri, öncelikle Rabb'in zuhûruyla nefsinden fânî olmak; ikinci olarak, Rubûbiyyet sırrının zuhûruyla Rabb'inden fânî olmak; üçüncü olarak da, Zât'ının tahakkuklarıyla sıfatlarla ilgili her şeyden kurtulmaktır. İşte bu üç hâl sende hâsıl olduğu zaman, Zât'ı idrâk etmiş olursun.

Zât'ı idrâk ettikten sonra, nefsin başka bir şeye ihtiyacı kalmaz. Ama senin hüviyyetinle alâkalı ilim, kudret, işitmek, görmek, azamet, kahır, kibriyâ ve benzeri şeyler sıfatların muhtevâsına dâhildir. Bu iki zâttan {Rabb ve nefsten} her biri bu sıfatlardan kendi azminin kuvveti, gayretinin üstünlüğü ve ilminin miktarınca idrâk edilir. Bunu böylece bildikten sonra, sen istersen Zât ile sıfâtın aynı olması îtibâriyle "*Zât idrâk edilmez*" diyebilirsin. "*Basarlar {gözler} O'nu idrâk edemez*" [En'âm, 6/103] âyeti buna işâret eder. Çünkü "*basarlar*" sıfatlardandır. Sıfatı idrâk edemeyen, Zât'ı hiç idrâk edemez. İstersen de Zât'ı idrâk husûsunda yukarıda anlatılanlara dayanarak "*Zât idrâk edilebilir*" de diyebilirsin. (*İnsân*, I, 21)

* *Zât*, Vücûd-ı Mutlak'tan {Mutlak Varlık'tan} ibârettir. O'ndan bütün itibârât, izâfât ve vücûhât düşmüştür. Zikredilen bu üç ifâde, Vücûd-ı Mutlak'tan hâriç olarak değil, bütün bu îtibârât ve benzerlerinin O'nun cümlesinden olduğu içindir. Onların Vücûd-ı Mutlak'ta bulunmaları, nefs ve nisbetleri yönüyle değil, Vücûd-ı Mutlak'ın mâhiyetinin aynında olmaları yönüyledir. Bu Vücûd-ı Mutlak, kendisinde hiçbir ismin, sıfatın, nisbetin ve ilâvenin henüz zuhûr etmemiş olduğu hâlis Zât'tır...

Eğer Zât'ta, bu zikredilen şeylerden herhangi bir vasıf, isim ya da nât zuhûr ederse, bu nisbet Zât'la değil, mazharla {kendisinde zuhûr edilen şeyle} alâkalıdır. Çünkü Zât'ın nefsinde hükmetmesi, külliyâtı, cüz'iyyâtı, nisbetleri ve izâfetleri şâmil olmasından {içine almasından} ibârettir. Fakat bu şumûl, sözü edilen îtibârların var olması değil, belki ahadiyyet-i Zât'ın kudreti altında yok olması hükmüyledir. Zât'ta vasıf, isim ya da nât, îtibâri {izâfi} olduğu zaman, bu îtibâra, Zât için değil, îtibâr edilen şey için bakılır. Bunun için biz, "*Zât, Vücûd-ı Mutlak'tır*" dedik, "*Vücûd kadîm'dir {ezelîdir}*" ya da "*Vücûd Vâcib'dir*" demedik. Böyle demiş olsaydık, takyîd {sınırlama} getirilmiş olurdu. Yoksa burada Zât'tan maksadın, kadîm olan Vâcibü'l-Vücûd olduğu bilinmektedir. "*Vücûd-ı Mutlak*" sözümüzdeki "*mutlak*"taki ıtlâk vasfı, asla takyîd olarak anlaşılamaz. Çünkü, "*mutlak*" demekten anlaşılan şey, "*kendisinde hiçbir şekilde takyîd bulunması mümkün olmayan şey*"dir. Bu çok ince bir meseledir, {bunu çok iyi} anla! (*İnsân*, I, 43)

* Kendi sadelik ve sırflığından tenezzül ettiği zaman *Zât-ı Sırf*'ın {Sırf Zât'ın} üç tecellîgâhı olur: Bu tecellîgâhların ilki *ahadiyyet*tir. Burada Zât'ın tenezzülünde, ne

îtibârlar, ne izâfetler, ne isimler ve ne de sıfatlar vardır. Hatta bunların dışında da hiçbir zuhûr sahası yoktur. O Zât-ı Sırf'tır. Fakat sadece ahadiyyet ona nisbet edildiği için hükmü sadelikten nüzûl etmiştir.

Bu tecellîgâhların ikincisi *hüviyyet*tir. Burada da ahadiyyet dışında zikr olunanların zuhûr yeri yoktur. Bu makamda hüviyyet, Zât'ın sadeliğine karışmıştır. Ancak ahadiyyetin Zât'a katılması gibi değildir. Bunun sebebi, bu makamdaki gizlilik akıl yoluyla bilinsin, gaibe bir işâret bulunsun diyedir. Gerisini sen anla.

Bu tecellîgâhların üçüncüsü *enniyet*tir. Bu makamda da hüviyet haricinde diğerlerinin zuhûru yoktur. Burada da Zât'ın sadeliğine katılma vardır. Fakat bu katılma hüviyyetin {ahadiyyete} katılmasına benzemez. Sebebi ise sonradan yaratılan şeylerle, hâzır ve huzûr gibi mânâların akıl yoluyla bilinmesi içindir. Hâliyle bu gibi şeyler rütbe îtibârıyle, akıl yoluyla bilinen gaibden bize daha yakındır. Bundan sonrasını sen anla ve düşün. (*İnsân*, I, 43)

* Merâtib-i vücûddan {varlık mertebelerinden} biri *Zât-ı İlâhî* {İlâhî Zât} mertebesidir. Bu mertebeye, bazı yönlerden dolayı Mutlak Mukaddes Zât'ın {Allah'ın} diğer nisbet ve tecellîlerden mukaddes olduğu için "*gaybü'l-gayb {gaybın gaybı}*" denir. Bu sebeble sûfîler, bu mertebeye "*basit ilâhî Zât*" demişlerdir. Çünkü ibâreler onu anlatmakta âciz kalmış ve işâretler onun otağının sınırına varamadan kesilmiştir. Bundan dolayı o mertebe gaybı "*munkata'ı'l-işârât {işâretlerin kesildiği yer} ve gayb-ı mechûl {bilinmeyen gayb}*" olarak adlandırılmıştır.

Yine bazı ârifler bu mertebeye "*adem-i mukaddem ale'l-vücûd {varlıktan önceki yokluk}*" ismini vermişlerdir. Onlar bu adla bu mertebenin yokluğunu, yani –hâşâ- "*yoktu, fakat sonradan var oldu*" şeklinde değil de, nisbet ve diğer tecellîlerden münezzeh olan yüce İlâhî Zât'a, varlığın sonradan nisbet edilemeyeceğini, aksine bu mertebenin her yönden bilinemez olduğunu ve onu bilmeye hiçbir şekilde imkân bulunmayan Mutlak Vücûd {varlık} hakîkatini kasd ederler. İşte bu yüzden Allah Resûlü Efendimiz ﷺ, bu mertebeye "*amâ*" adını vermiştir. (*Merâtib*, 12)

* ...Şeyh Muhyiddîn ve tâkîbcileri tarafından Vâcib Zât hakkında söylenen şeyler acâibdir. *Zât*, hiçbir hükmün altına girmemiş, mechûl ve mutlak *vücûd*dur {varlıktır}.

Bununla beraber onlar, ihâta, kurb ve maiyyet-i Zât'ı sâbit görmüşlerdir. Bu hüküm, Zât için, O'nu yücelten ve tenzîh eden bir hükümden başka bir şey değildir. Bu husûsta doğru görüş, ulemânın söylediği kurb ve ilmî yakınlıktır...

Âlem her ne kadar sıfatlara ait kemâlâtın görüldüğü ve isimlerin zuhûr ettiği tecellîgâhlar olsa da, tevhîd-i vücûdî ehlinin ileri sürdüğü gibi mazhar zâhirin {zuhûr edilen şey zuhûr eden şeyin} aynı, gölge de aslın kendisi değildir. (*Mektûbât*, I, 42)

* Ey oğul, bu anlaşılması zor olan sırrı bir dinle! *Hazret-i Zât* mertebesindeki çok yüce ve münezzeh olan zâtî kemâlât, Hazret-i Zât'ın aynıdır. Meselâ, bu mertebede bulunan *ilim* sıfatı, Hazret-i Zât'ın aynıdır. *İrâde, kudret* ve diğer sıfatlar da böyledir. Yine bu mertebedeki Hazret-i Zât, hem tamamıyla ilimdir, hem de tamamıyla kudrettir. Yani Hazret-i Zât'ın bir kısmı ilim, bir kısmı kudret vs. değildir. O mertebede bölünme ve parçalanma imkânsızdır. Hazret-i Zât'tan çıkarılmış bulunan bu kemâlâta ilim mertebesinde tafsîl ârız olmuş {bu kemâllerin, O'nun ilmi sayesinde ayrıntılı olarak ortaya konması söz konusu olmuş}, böylece yüce ve münezzeh olan Hazret-i Zât'ın bekasıyla beraber {O'nun Zât'ında hiçbir artma ya da eksilme olmaksızın}, bu iki mertebe arasında temyîz ortaya çıkmıştır. {İlk mertebe olan} vahdâniyyetin bu icmâlî {toplu, henüz ayrıntılı hâle gelmemiş} sırflığına nazaran, bu {ikinci} mertebede, bu tafsîle {ayrıntılı bilgilere} dâhil olmayan ve temyîz edilmiş {ayırd edilmiş, birbirinden farklı hâle gelmiş} hiçbir şey yoktur. Aksine, her biri teker teker Zât'ın aynı olan bütün kemâlât, ilim mertebesine vârid olmuş, bu ikinci mertebede bir zıllî vücûd {gölge varlık} kazanmış, "*sıfatlar*" diye isimlendirilmiştir. Bu zıllî vücûdun var olması da, kendisinin aslı olan Hazret-i Zât ile mümkün olmuştur.

Fusûs sâhibine {İbn Arabî'ye} göre *âyân-ı sâbite*, işte bu ilim mertebesinde ilmî bir vücûd kazanmış olan o mufassal kemâlâttan ibârettir. Bu fakîre göreyse, mümkünâtın {sonradan var olan varlıkların} hakîkati, kendilerine aksetmiş bulunan kemâlâta rağmen, bütün kötülük ve noksanlığın temel dayanakları olan ademâttır {yokluklardır}. Bu görüş, akıl kulağıyla dinlemeyi gerektiren tafsîlâtlı açıklamaları gerektirir... (*Mektûbât*, I, 210)

ey sırları ortaya çıkaran
açığı vuran
nûrları
Zât'ı
Merhamet ettin ey şânı yüce
kurtardın bizi ağyârdan
ateş içinde kalbim
akar gözyaşım
fikrim hayrette
gözlerim kamaşır nûrdan...
...Zât'ı gördük aynlarında Sen'in
idrâk edilemez olsaydı
bakabilir miydik hiç O'na
sağlamken şu kudretim
parıldar Sen'in mânân
âfakta
enfüste

böyle ulaşabildi idrâkim Sana
gözler
seni müşâhedeyle görebildi ancak

(*Mevâhib*, 15)

bu sancaktan
parladı şimşeği Zât'ın
sevgimin O'nunla zuhûr edişinden beri
sivâ yok oldu gözümden
cilâlanıp açıldı kalbim

(*Mevâhib*, 44)

* *Zât* {Hakk'ın Zât'ı}, nât ve sıfat kabûl etmez, nisbet ve izâfetler ondan kaldırılmıştır. (*Nefehât*, 54)

* *Rabb* ismi *Rahîm* isminden, *Rahîm* ismi *Rahmân* isminden, *Rahmân* ismi *Allah* isminden, Allah ismi ise *Zât*'tan izinlidir {yetki alır}. (*Nefehât*, 62)

zâviye (زاوية) {bk. **tekye/tekke**}

zebûr (زبور) * *Zebûr*, "*kitâb*" mânâsına gelen Süryânîce bir kelimedir. Arablar da bu kelimeyi kullanmışlardır. Hatta Allah ﷻ da Kur'ân'da bu kelimeyi kullanmıştır: "*İşledikleri her şey zebûrlarda mevcûddur.*" [Kamer, 54/52] Burada zeburlar "*kitâblar*" demektir. Zebûr mufassal {ayrıntılı} âyetler hâlinde Hz. Dâvûd'a ﷺ indirilmiş, ancak Hz. Dâvûd ﷺ, onu kavmine, ancak Allah tarafından nüzûlü tamamlandıktan sonra, bir defada çıkarmıştır. Hz. Dâvûd' ﷺ, muhâvere {karşılıklı konuşma} bakımından insanların en kibarı, ahlâk yönüyle de en güzeli idi. (*İnsân*, I, 72)

zecr (زجر) * *Zecr* {menetme}, kalbdeki heyecândır. Kalb sadece gafletten uyanmakla zecrden sükûn bulur, uyanıklık hâline döner, uyandığında doğruyu yanlıştan ayırabilir.

Zecr, kişiye niyetinin hatalı tarafını gösteren kalbdeki bir ziyâdır {aydınlıktır}. Tevbenin başlangıcında meydana gelen zecr hâlinin üç yönü vardır: İlim yoluyla zecr, akıl yoluyla zecr ve îmân yoluyla zecr.

Tevbe eden bir kul, zecr hâline gidip gelmeye devam eder. Bu hâl onu tevbeye götüren ilâhî bir mevhibedir. Kulda tevbe ve zecr hâli yerleşip makam hâline gelmedikçe nefsin hevâsının sürekli olarak üstün gelmesi yüzünden kul tevbe ve zecr hâlini muhâfaza edemez.

Zühdde de durum bundan farklı değildir. Kul, önce kendisine dünyâ ile meşgul olmayı terketmenin lezzetini gösteren ve kendisinin ona doğru yönelmesini kı-

nayan bir hâl ile zühde yönelmeye çalışır. Kerîm olan Allah'tan gelecek yardıma nâil olmadıkça, nefsin açgözlülük ve dünyâya karşı olan hırsının delâletiyle {tevbe ve zecr} hâlinin eseri ortadan kalkar. Böylelikle kul zühde erer, zühdde istikrar kazanır ve zühd onun makamı hâline gelir.

Ardından kulun kalbini tevekkül hâli yoklamaya ve bu hâle erene kadar kalb kapısını zorlamaya başlar. (*'Avârif*, 275)

{Ayrıca bk. **hâtır/havâtır ya da hatre hatarât**}

zefîr (زفير) * *Zefîr*, derin nefes almaktır. Kalbden yakıcı bir nefesin çıkmasıdır. Onun çıkışı hızlı bir itme {ya da atma} şeklinde olur. Bu, esef gibi şeylere ilâveten, hüzne bağlı şeylerden kaynaklanır ve âşıkların alâmetlerindendir. (*Ravza*, 662)

zehâb (ذهاب) * *Zehâb*, "*gaybet {kendinden geçme, kendini kaybetme}*" demektir. Ancak mânâ îtibâriyle, gaybet kelimesinden daha geniştir. Zehâb; kalbin, müşâhede ettiği şeyin müşâhedesi sırasında, mahsûsâtı hissetmekten {duyular âleminden} uzaklaşmasıdır.

Daha sonra zehâbdan da uzaklaşır. {Bu} zehâbdan zehâbın {kendinden geçmeden geçmenin} ise sonu yoktur. (*Luma'*, 423)

* *Zehâb*; kalbin, -sevgili her ne olursa olsun- o sevgiliyi müşâhede sayesinde, hissedilen her şeyi hissetmekten gaybetidir {gaib olması, uzak kalmasıdır}. (*Istılâh*, 534)

* Tasavvuf ehline göre *zehâb*; kalbin, sevgiliyi müşâhede sayesinde, hissedilen her şeyi hissetmekten gaybetidir. Çünkü ey velî, ârif için kalb ve bâtına imkân yoktur. Nasıl ki seven için, sevilenin olmadığı bir nefes bile geçmiyor ve kalb gözüyle her şeyde sevdiğini görüyorsa, vücûdu ve hisleri üzerindeki perdeler, baktığı zaman sevdiğinin kendisinden başka hissedilebilecek her şeyi idrâk etmekten onu alıkoyuyorsa, o perdelenmiştir ve bu perdelerden dolayı sevdiğine kavuşmak istemektedir.

Uyuyan kimsenin hislerinin {duyularının} kaybolması gibi, ârifin de zâhirdeki sûretin mahsûsatını idrâki kaybolur ve his hayâle döner, böylece sevgilisinin misâlini hayâlinde görür, onu kalbine yaklaştırır ve neticede onu misâlsiz olarak görür. Çünkü hayâl, onunla mânâ arasındaki derece değil sadece vâsıtadır. Yine bunun gibi, onunla hissedilen âlem arasında da ne bir vâsıta, ne de bir derece vardır. Bu, kendisine mânânın indiği ve hissedilen şeyin kendisine yükseldiği akd vâsıtasıdır. O, zâtıyla iki tarafı da kabûl eder.

Ârif ya da muhibb {seven kimse}, mahsûs âlemden {his âleminden} hayâl âlemine intikal edince, Mahbûb'un {Sevgili'nin} mânâsına yaklaşır ve onu hayâlinde

sûreti olan bir misâl olarak müşâhede eder. O, hayâl âlemindeyken kendisini görür. Bakışını, hayâl mertebesine komşu olan mânâ mertebelerine çevirdiğinde, temsîl ve sûret olmaksızın mânâ ile yüz yüze gelir. Daha sonra misâl ve mahsûs âlemine bakar ve anlar ki, mahsûs âleminde var olan bu mânâyı tasavvur ettiğinde, karşısına çıkan bütün sûretler O'nun sûretidir. Böylece müşâhede eden o kişi, her mahsûsun {hissedilen, duyularla algılanan her şeyin} müşâhede edilmesiyle gaib olur, çünkü onlar Mahbûb'un sûretleri değildir, tam tersine hissedilen her şey Mahbûb'un sûretidir. Kendisinden mahsûsâtın sûretlerinin gitmesi gerekir. Çünkü onlar Mahbûb'un sûretleri değildir. Artık o, her şeyde O'nu müşâhede eder hâle gelmiştir. İşte zehâb budur. (*Fütûhât*, II, 384)

{Ayrıca bk. **fenâ'-bekā'; gaybet-huzûr**}

zehâ'irullâh (ذخائر الله) * *Zehâirullah*, Allah Teâlâ'nın evliyâ topluluğudur, Allah zâhire ile yoksulluk belâsını giderdiği gibi, zehâirullah ile de kullarından belaları giderir. (Kâşânî, 162; *Câmi'*, 83)

zekât (زكاة / ذكاة) * {Şerîatın, îmân vasıflarını kapsayan on iki hasletinden} üçüncüsü zekâttır. Bu, temizliktir. (*Kūt*, II, 140)

* *Zekât*ın hakîkati, nîmetin şükrünü kendi cinsinden edâ etmektir. Sıhhat, büyük bir nîmettir. Her âzanın {organın} bir zekâtı vardır. Bu da insanın bütün âzalarını hizmete hasretmesi ve ibâdetle meşgul etmesi, nîmetteki zekât hakkını ödeyinceye kadar hiçbir oyun ve eğlenceye meyletmemesidir. (Hücvîrî, 376)

* {Zây ile yazılan} *zekât*, bazı malların temizlenmesidir. {Zel ile yazılan} *zekât* ise, hayvanlardan bazılarının {boğazlanarak} temizlenmesidir. İkisi arasındaki en mühim ortak nokta, her ikisini işleyen kişinin de bir artma ve nemâlanma elde etmesidir. Nitekim âyette, "*Kad efleha men zekkâhâ {nefsini temizleyen felâha ermiştir}*" [Şems, 91/9] buyurulmuştur. Yani, artan şey, aynı zamanda Hakk'ın kişinin kuvveti hâline gelmesi için, onu bereketlendirmiş ve temizlemiş olur {müellif, bu âyeti zekât olarak yorumlamış görünmekle birlikte, nefsin temizlenmesi olarak yorumlayanlar da vardır}. (*Fütûhât*, IV, 436)

* *Tahâret* {temizlik}, kalbi mâsivâdan {Allah'tan başka her şeyden} temizlemektir. Abdest, kalbi kötü ahlâktan ve çirkin şehvetlerden temizlemektir. Namazda {tahâret} kalbin dosdoğru yönelişi ve tevhîd kıblesine bağlanmasıdır. Zekat, kalbi gelirlerden elde edilen kazançlardan tecrîd etmek {soyutlamak}, çıkarmaktır. (*Ravza*, 196)

zevâ'id (زوائد) * *Zevâid*, gayba îmân ve yakîndeki artmalardır. Îmân ve yakîn arttığı zaman hâl, makam, irâde ve muâmelelerdeki sıdk ve ihlâs da artar. (*Luma'*, 415)

* *Zevâid*, kalbin nûrlarındaki artmalardır. (Hücvîrî, 466)

* *Zevâid*, gaybe îmân ve yakîndeki artmalardır. (*Istılâh*, 536)

* Sûfîlerin ıstılâhında *zevâid*, gayba îmân ve yakîndeki artmalardır. (*Fütûhât*, II, 509)

zevâhir (زواهر) {zevâhir-i enbiyâ'; zevâhir-i 'ulûm; zevâhir-i vuslat}

* *Zevâhir-i enbiyâ* {peygamberlerin parıltıları}, *zevâhir-i ulûm* {ilimlerin parıltıları}, zevâhir-i vuslat {vuslat parıltıları}, tarîkata ait ilimlerdir. Çünkü bu ilim, ilimlerin en şereflisi, en nûrlusu ve Hakk'a vuslatın vâsıtasıdır. (Kâşânî, 56; *Câmi'*, 85)

zevk-şürb-reyy (ذوق – شرب – ريّ) {zâ'ik-şârîb-reyyân}

* *Zevk şürb*ün {tatmak, içmenin} başlangıcıdır...

...*Şürb*, temiz rûh ve gönüllerin, kerâmetlerden kendilerine vârid olanları alması ve bunlarla nîmetlenmesidir. Bu hâl kulun Efendi'sine yaklaşarak, kalbine vârid olan müşâhede nûrlarıyla beslenip nîmetlenmesi sebebiyle, "*susuz insanın su içmesi*" demek olan *şürb*'e benzetilmiştir. (*Luma'*, 449)

* *Zevk* ve *şürb*, tasavvuf ehli arasında çokça kullanılan ifâdelerdendir. Onlar bu iki ifâdeyle; tecellî meyveleri, keşflerin neticeleri ve vâridâtın kendilerine getirdiği mânevî hâller türünden yaşadıkları vecdi anlatırlar.

Bu hâllerin ilki *zevk*tir, sonra *şürb*, daha sonra da *reyy* {kanmak} gelir. Onların muâmelelerindeki saflık mânâların zevkini {mânevî hayâtı tatmalarını}, makamlarının gereğini yerine getirmeleri şürbü {bu mânâlarla beslenmelerini}, vuslatlarının devamlılığı da reyyi gerekli kılar. Şu hâlde, zevk hâlinde olan mütesâkir {sekr hâli yaşamaya çalışır, yarı sarhoştur}, şürb hâlinde olan sekrân {sekr hâli yaşar, sarhoştur}, reyy hâlinde olan ise sâhîdir {sahv hâli yaşar, uyanıktır}.

Hubbu {sevgisi} kuvvetli olanın şürbü sürekli olur. Bu sıfat kendisinde sürekli hâle geldiğinde, şürb hâlinden sekr hâli çıkmaz. Çünkü o, her türlü hazdan fânî olarak Hakk'la sâhîdir {sahv hâlindedir}. Gelen vâridler ona te'sîr etmez, bulunduğu makam değişmez. Sırrı saflaşmış olan kişide şürb hâli bulanıklığa yol açmaz. Gıdası şarâb olan kimse, şarâbsız kalmaya sabr edemez, şarâbdan ayrı kalamaz. (Kuşeyrî, 42)

* Sûfî topluluğu, tâattaki tatlılığı, kerâmetteki lezzeti ve ünsteki rahatı "*şürb*" olarak isimlendirmiştir. Hiç kimse şürb {bir şeyde hazzı} olmadan asla bir şey yapamaz. Bedenin şürbü sudan olduğu gibi, kalbin şürbü de rahatlık ve tâatın tatlılığındandır...

...*Zevk* de *şürb* gibidir. Ancak şürb, sadece rahatlama için kullanılır. Zevkin ise, hem rahatlama, hem de sıkıntı için kullanılması güzeldir. Birinin "*Muhâlefeti tattım, belâyı tattım, rahatlığı tattım...*" demesi gibi. Bütün bunlar sahîhtir. (Hücvîrî, 475)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki *"İşte bu zikirdir."* [Enbiyâ, 21/24, 50; Sâd, 38/49] *Zevk*, vecdden daha kalıcı, berkten {kulu tasavvuf yoluna girmeye çağırmak için paralayan ilk parıltıdan} daha açıktır. Üç derecesi vardır: İlk derecesi, {tasavvuf yoluna} hazır olmanın tadını tasdîk etme zevkidir. Bu zevki ne bir zan idrâk edebilir, ne bir son alıkoyabilir, ne de bir temennî ona mânî olabilir. **zevk-şürb-reyy**

Zevkin ikinci derecesi, ünsün tadını arama zevkidir. Bu zevkin sâhibine, kendisini ondan alıkoyacak hiçbir şey musallat olamaz, hiçbir ârız onu uzaklaştıramaz, hiçbir tefrika da onu bulandıramaz.

Zevkin üçüncü derecesi ise, ittisâl lezzetinin sona ermesi zevki, cem' lezzetinin himmetinin zevki, müşâhede lezzetinin mehabbetinin zevkidir {tadılmasıdır}. (*Menâzil*, 35)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir... Şu anda mevcûd olan bir şey aklına gelirse, buna *"vecd"*, *"zevk"* ya da *"idrâk"* denir. Vecd denmesinin sebebi, onun, kendi nefsinde bulmuş olduğun bir hâl olmasıdır... (*İhyâ'*, IV, 174)

* *Kerâmât-ı evliyâ* {velîlerin kerâmetleri}, kesinlikle peygamberlerin başlangıcıdır {velî ne kadar kerâmet izhârında bulunursa bulunsun, bu ancak peygamberliğin başlangıcıdır, velînin bu noktadan ileri geçebilmesi imkânsızdır}. Allah Resûlü ﷺ Rabb'iyle başbaşa kaldığı ve ibâdette bulunduğu Hırâ dağına çıktığı zaman ilk hâli böyle idi. Nitekim Arablar *"Muhammed Rabb'ine âşık oldu"* demişlerdi. Bu hâl, o yola girenin *zevk*iyle {tatmasıyla} gerçekleşir. Bu zevki tatmayan kimse, bu hâli onlarla bir araya gelerek ve onlardan dinlemekle bilebilir. Onlarla çokça sohbette bulunursa hâl karîneleriyle onları yakîn olarak anlayabilir. Onlarla oturup kalkan kimse onlardan bu îmânı elde eder. Onların meclisine katılan kimse kötü olmaz. Onların sohbetinden yararlanmayan kimse delîllerin şâhidliğiyle bunun hakîkaten mümkün olduğunu bilmelidir. (*Munkız*, 142)

* *Zevk*, gözle görmek ve elle tutmak gibidir. Bu zevk, sadece sûfîlerin yoluyla elde edilebilir. (*Munkız*, 150)

* *Zevk* îmân, *şürb* ilim, *reyy* ise hâldir. Zevk bevâdih ehlinin {kalbine ansızın mânevî hâller gelip giden kişilerin}, şürb, tavâlî, levâih ve levâmî ehlinin {mânevî hâllerin bir nebze daha kalıcı olduğu kişilerin}, reyy ise ahvâl ehlinindir. Çünkü ahvâl {hâller} sâbit olur. Sâbit olmayan şey hâl olmaz, ancak levâmî ve tavâlî olabilir.

{Ama diğer taraftan şöyle de} denilmiştir: *"Hâl sâbit olamaz, çünkii değişir, sâbit olursa makam olur."* (*'Avârif*, 311)

* *Zevk*, ilâhî tecellîlerin ilk esâsıdır.

Şürb, tecellîyâtın {tecellîlerin} ortasıdır.

Reyy, her makamın son haddidir. (*Istılâh*, 532)

* {Sûfîler} topluluğuna göre *zevk*, kulun kalbine ansızın ilk defa doğan tecellîlerin esası olan bir hâldir. İki veya daha çok nefes kaim olursa *şürb* olur. Bu şürbden sonra *reyy* var mıdır, yoksa yok mudur? Onların bu husûstaki zevklerinde ihtilâf vardır. Birinden zikredildiğine göre bu bir şürbdür, onunla beslenir. Ondan bu nakledilmiştir. Ebû Yezîd'den nakledildiğine göreyse, reyyin vâkî olması imkânsızdır. Herkes kendi hâlini söylemiştir, her görüş sâhibinin görüşü de, bize göre bir yönüyle doğrudur. (*Fütûhât*, II, 537)

* *Reyy*, kendisiyle iktifânın elde edilebildiği şeydir. Onun artmasıyla mahal darlaşır. Bil ki, bir nihâyet ve gâyeden bahseden kimselerden başka hiç kimse reyy hakkında konuşamaz. Bunlar kendilerine dünyâ hayatı ve onun nihaî müddeti keşfolunan kimselerdir. Onlar kendilerini Levh-i Mahfûz'a bakmaya adayan ehl-i keşf kişilerdir. Keşfi nazarında {bakışında} olan kişinin üzerinde vücûd {varlık kokusu} yoktur. Üstelik, perde onun aşağısına sarkar, bu sebeble ancak mütenâhîyi {sonlu olan şeyleri} görebilir. Çünkü vücûda dâhil olan her şey mütenâhîdir {sonludur}. Bu keşfin sâhibine uhrevî bir keşf açılmaz. O hâlde ancak gâyeyi {son noktayı} gören kimse reyy hakkında konuşabilir. Onun himmeti bu gâyeye bağlıdır. Bu zâtlar, şeyhimiz Ebû Medyen'in, haklarında şöyle dediği kişilerdir: "*Nihâyette bidâyet {son noktada ilk noktanın} hasretini çeken kimse ricâlullahtandır. Çünkü Allah, onlara vaziyetin hakîkatini, güneşin gündüz boyunca da devrettiği, fakat şu andaki mekânına dönmediği görüşünde olanlar gibi olduğu hâl üzere açmamıştır.*"

Reyy hakkında konuşanlar, haftalardaki günlerin ve ayların tekrarına bakarak devir {zamanı oluşturan gök cisimlerinin dönüşü} hakkında konuşurlar. Reyy hakkında konuşmayanlar ise, gündüz ve geceyi "*iki yeni*" olarak isimlendirirler. Onlara göre bir cümlenin bile tekrarı yoktur. Ona dâir emir bir başlangıçtır, nihâyeti de yoktur. Ancak bazı âriflerin himmetlerinin taallukuna göre nihâyetleri vardır. Allah onları nihâyetlerine ulaştırır. Oradan onlara, bunun üzerindeki bir mertebede değil, bu mertebede tecdîd {yenilenme} vâkî olur. Böylelikle onlar, hüküm husûsunda pek çok hayır ve ilâhiyyât {Yaratıcı'yla alâkalı ilimler} husûsunda da büyük bir bilgiyi kaçırırlar. Hatta tabîat ilminden de pek çok şeyi kaçırırlar.

Onların terkîbinin dünyâ ve âhirette bir nihâyeti yoktur. "*O'na döndürüleceksiniz*" [Bakara, 2/245] âyetinde olduğu gibi, onları reyyin yokluğundan perdelemiştir. Allah, âyette bunu "*rücû {dönüş}*" olarak isimlendirmiştir. Çünkü Allah'tan kendilerine sudûr sırasında, onları kendilerinin ve âlemin zâtlarına bakmaktan alıkoymuştur. Âlemden gördükleri şeye tam olarak bakabilselerdi, Allah'a sarılırlar, böylece, Allah'tan sudûr etmiş olmaları sebebiyle, O'na döneceklerini düşünürlerdi. Nihâyetsiz ve daimî bir sülûk hâlinde olsalar bile, kendilerinden sudûr

ettikleri ilâhî hakîkatin kendisine rücû edeceklerini anlayamadılar. Ancak onlar önce kendi varlıklarına baktılar, sonra İlâh'a bakmaya yöneldiler, böylece, Allah'tan sonra gelecek başka {bakabilecekleri} bir hedef bulunması sahîh olmadığından, kendilerine baktıktan sonra O'na bakmış oldular.

Hakîkî reyyin sebebi, Hakk'tan gelen şeyi kabûl edebilme husûsunda temkîn sâhibi olunamadığında, istîdâdının kendisine verdiğinden başka bir şey değildir. Orada bir mânî yoktur. İstidâdın kabûl ettiği şeyle iktifâ etmek hâsıl olmuştur. Bundan dolayı mahal fazlasıyla daralmıştır. Bu zevkin sâhibi "*İrteveytü {susuzluğumu giderdim}*" der. Reyy hakkında, ancak vaktine vâkıf olanlar {içinde bulunduğu hâlin gerektirdiği şeyi iyi bilenler} ve istîdâdına bakabilenler konuşabilir. Allah Hakk'ı söyler ve {doğru} yola iletir. (*Fütûhât*, II, 541)

* *Hiçbir yolu bulunmaz varmanın*
mânevî zevkin bilgilerine
Gösterse de deliller bu yolu akla
Yoktur meşrû amelden başka hiçbir yol
Aklı o yönlendirir ve
kabûlle birlikte elde edilir ancak
Seûs'ın cildinden çıkan himmet
Delilden çok
delîl getirene yol gösterir o

(*Dîvân*, 78)

* *Zevk*, {tasavvuftaki hâllerin başlangıçtaki} en alt seviyesinde bulunan berkî tecellîler cümlesinden peşpeşe gelen bevârık {hâllerin başlangıcında ânî olarak gelip giden parıltılar} mertebesinde yaşanan Hakk'ı Hakk'la müşâhede etme derecelerinin ilkidir. Bu hâl artar ve müşâhede makamının ortasına ulaşırsa buna "*şürb*", sona varırsa buna da "*reyy*" denir. Bu {yükseliş}, sırrın {gönlün} mâsivâyı düşünmekten arınmış olmasına göredir. (Kâşânî, 162; *Câmi'*, 83)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan şeydir. Birincisine "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir... (Kudâme, 316)

* *Zevk*, vecdden daha kalıcıdır. Zevkin birinci yaprağı, tasdîk etme zevki ve {hâlleri yaşamaya} hazır olma hissini tatmaktır. İkincisi, {hâldeki} devamlılığın zevki ve ünsiyetin tadılmasıdır ki bu hâli yaşayana ne biri mânî olabilir, ne de kendisini tefrika bulandırabilir. Üçüncüsü ise, ittisâlin tadılmasındaki kesilmenin zevki, cem'in tadılmasındaki himmetin zevki ve gözle görmeyi tatmanın müşâhede edilmesidir. (*Ravza*, 490)

* {Ebu'l-Hasen} Şâzelî şöyle söylemiştir: "*Mehabbet, Allah'ın kulunun kalbini kendisi dışındaki her şeyden çekip almasıdır. Bu durumda nefsi Allah'ın itâatine meyletmiş;*

aklı onu tanımaya tahsis edilmiş; rûhu hazretinden sıyrılmış; sırrı da onun müşâhedesi ile mamûr olmuş görürsün. Kul istedikçe ona verilir, en tatlı münâcatı ona açılır. Bunun sonucunda ona kurbet {yaklaşma} yaygısı üstünde takrîb {yaklaştırma} elbisesi giydirilir, el değmemiş hakikatlere ve yeni ilimlere el sürer. Bu yüzden 'Allah'ın velîleri O'nun güveyleridir; mücrimler onları göremez' denilmiştir."

Şâzelî'ye *"Sevginin ne olduğunu biliyorsun, peki sevginin şarâbını, sevgi kadehini, sâkîsini, zevkini, içmeyi, içeceğe kanmayı, sarhoşluğu ve ayıklığı biliyor musun?"* diye sorulunca o, buna şöyle cevâb vermiştir:

"Evet biliyorum. Şarâb, sevilenin cemâlinden parıldayan nûrdur. Kadeh, kalblerin dudaklarına bu nûru ulaştıran lütuftur. Sâkî, seçkin ve sâlih kulların yardımcısı olan Allah'tır. Kime Allah'ın bu cemâlinden bir veya iki nefes keşfolunur sonra da üzerine hicâb {perde} örtülürse, o kimse zevk hâlinde olur {tadar} ve ister. Bu hâlin bir veya iki saat kadar devam ettiği kimse, o şarâbı hakikî mânâda şürb hâlinde {içmiş} olur. Üzerinde bu hâlin devam ettiği, Allah'ın bol miktardaki nûrlarıyla damarları ve mafsalları dolana kadar içmeyi sürdüren kimse reyy hâlinde {kanmış} olur. Ne dediğini ve ne denildiğini bilmeyecek şekilde maddeden ve aklî hâllerden gaib olan kimse ise sarhoş olur. Bazen onlara kadehler dolaştırılır, hâlleri değişir. Zikir ve tâate koyulurlar, takdîr edilmiş hâllerle birlikte sıfatlar onlardan gizlenmez. İşte bu vakit, uyanıklık nazarlarının genişlemesi ve ilimlerinin arttığı vakittir. Bunlar, ilim yıldızları ve tevhîd ayı ile gecelerinde mârifet güneşleriyle yollarını bulurlar ve gündüzlerini de aydınlatırlar." (*Câmi'*, 49)

* *Zevk*, ârifin makamlarının ilki olup hakîkatin tadını almaktır. *Şürb*, müşâhede kadehinden içtikten sonraki tam sarhoşluktur. *Reyy* ise, muâmeleyi saflaştırdıktan sonra vuslatın devam etmesidir. Zevk sâhibi *mütesâkir*, şürb sâhibi *sekrân*, reyy sâhibi ise *sâhî*dir. (*Câmi'*, 229)

* *Zevk* sarhoşluğu letâfet kazandırır ve kesâfeti {yoğunluğu} mahveder. Onun kadehleri mânâlar, vakti ise yakınlaşma mertebesidir. Zevk sarhoşluğunun dostu ârif, arkadaşları mârifetler, refâkatçıları {gönüllerini} saflaştıran, yoldaşları vefâ gösterenler, tutkunları akıllılar ve o makamda bulunanlar da kahramandırlar. Âyân onunla alt üst olur ve basîret kazanır, susayan onunla kanar. (*Kavânîn*, 75)

zevre (زوره) * {*"Omurga kemiği"* mânâsında Farsca bir kelime olan} *zevre*, nûrâ ait olan vâriddir. (*Heyâkil*, 103)

zeyn (زين) * *Zeyn* {güzellik}, eşyâda, îtidal {denge} mahallidir. (*Istılâh*, 539)

zeyt (زيت) * Rûh-i kudsî, aydınlanma ve safânın nihâyeti olduğunda, nebîlere ve velîlere nisbet edilen bir rûhtur. Rûh-i müfekkir ise tüm mârifet türlerinden söz edebilmek için muhtaç olduğu tâlîm, tenbîh ve hâricî bir destek gibi kısımlara ayrılmıştır. Bunlardan bazıları tasfiyenin şiddetinden kaynaklanabilir. Sanki

hâriçten hiçbir destek almaksızın kendi kendisini tenbîhlemektedir. Ateş ona dokunmasa bile, yağı {*zeyt*}, zar zor da olsa aydınlatır. Bu kişi, "*saflaşmış, istîdâda kavuşmuş kişi*" olarak kabûl edilir. Çünkü evliyâ içinde, neredeyse ışığı enbiyâdan müstağnî olarak aydınlatacak hâle gelen kimseler; enbiyâ içinde de, neredeyse meleklerden müstağnî olanlar bulunmaktadır. (*Mişkât*, 86)

* *Zeyt* {yağ}, {nefsin} aslî istîdâdının nûrudur. (Kâşânî, 56; *Câmi'*, 85)

zeytûne (زيتونة) * *Zeytûne* {zeytin ağacı}, fikir kuvveti yoluyla nûr-i kuds {tertemiz nûr} ile tutuşmaya hazır olan nefstir. (Kâşânî, 56; *Câmi'*, 85)

zıddân (ضدّان) * Belli bir durumda, biri varken diğerinin var olması mümkün olmayan iki şeydir. (Hücvîrî, 468)

zıll (ظلّ) * *Zıll* {gölge}, perde arkasında rahatlığın vücûdudur. (*Istılâh*, 539)

* *Zıll*, mâdûmâttan ibâret olan âyân-ı mümkünenin taayyünleriyle zâhir olan {yokluktan başka bir şey olmayan, sonradan var edilmiş özlerin taayyünleriyle ortaya çıkan} izâfî vücûddur {varlıktır}. Bu, O'nun isimlerine mensûb olan ve hâricî bir varlık olan Nûr ismiyle zuhûr eder. Onun ademiyyetinin zulmeti {yokluğunun karanlığı}, zâhir olan nûru kendi sûretleriyle örter. Böylece zıll'ın nûrla zuhûr etmesi ve onun kendisindeki yokluğundan dolayı "*zıll*" olur. Allah şöyle buyurur: "*Rabb'inin zıllı {gölgeyi} nasıl uzattığını görmedin mi?*" [Furkān, 25/45] Yani izâfî vücûdu mümkünâta nasıl yaydığını görmedin mi?

Zulmet {karanlık}, bu nûrun karşısında olup ademdir {yokluktur}. Her zulmet, vazîfesi nûr saçmak {aydınlatmak} olan nûrun yokluğundan ibârettir. Bundan dolayı küfür, vazîfesi kalbi aydınlatmak olan insan kalbindeki îmân nûrunun yokluğundan dolayı "*zulmet*" olarak adlandırılmıştır. Allah şöyle buyurur: "*Allah, inananların dostudur, onları zulmetlerden {karanlıklardan} nûra {aydınlığa} çıkarır.*" [Bakara, 2/257] (Kâşânî, 6, 165; *Câmi'*, 89)

{Ayrıca bk. **nûr-zulmet**}

zıll-i evvel (ظلّ أول) * *Zıll-i evvel* {ilk gölge}, Akl-ı Evvel'dir {İlk Akıl'dır}. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın nûruyla zuhûr eden ve zâtî vahdetin {birliğin} şuûnâtı {fiilleri} olan kesret {çokluk} sûretlerini kabûl eden ilk ayndır. (Kâşânî, 166; *Câmi'*, 89)

zıll-i ilâh (ظلّ الإله) * Zıll-i ilâh; Vâhidiyyet mertebesini tahakkuk ettiren insân-ı kâmildir. (Kâşânî, 166; *Câmi'*, 89)

zikr/ezkâr (ذكر / أذكار) {**âdâb-ı zikr; rihle; sultân-ı zikr; zât bi'l-kalb; zikr 'alâ tarîki'l-müfâzale; zikr bi'l-lisân; zikr-i âhiret; zikr-i 'ârifîn; zikr-i celî; zikr-i ehl-i zâhir; zikr-i evvel; zikr-i hafî; zikr-i hafiyy-i kalbî; zikr-i hakîkî; zikr-i sânî; zikrullah**}

* Burada *zikr*in aslı, kalbin devamlı sûrette Hakk'la beraber olmak sûretiyle huzûr bulması ve unutmaktan kurtulmasıdır.

Zikrin *bidâyât*taki {başlangıçlardaki} sûreti *zikr-i zâhir* {açık zikir ya da Allah'ın "*Zâhir*" isminin zikredilmesi}, *ebvâb*daki {bablardaki, girişlerdeki} sûreti *zikr-i hafî*, *muâmelât*taki sûreti ise *zikr-i fe''âlün limâ yürîd*dir {her dilediğini yapanı anmak ya da O'nu bu isimle zikretmektir}. Bu da bütün fiilleri O'ndan ve bütün işleri O'nun elinde görerek olur.

*Ahlâk*ta zikir, ilâhî ahlâkı hatırlama ve onunla ahlâklanma şevk ve arzusudur. *Edviye*de zikir, zikir yoluyla O'ndan mârifet ve hakîkatlere yükselme ve gizlice kulak vermektir. *Alvâl*de {hâllerde} zikir, sürekli O'nunla sohbet ve O'na münâcâtta bulunmaktır.

*Velâyât*ta zikir, devamlı olarak, samimiyet ve O'nun hoşuna gidecek şeyler yapmaktır. *Hakâik*te zikir, müşâhede ve muâyeneye devam etmektir. *Nihâyât*ta ise, kendi zikrini görmekten de kurtularak, Hakk'ın zikrini müşâhede etmek ve zâkirin beka hâlinde zikirle beraberken iftira ettiğini anlamasıdır. (*Şehîde*, 69; *Câmi'*, 288)

* Bidâyette {tasavvufî hayatımın başında} dört şeyde yanıldım: Sandım ki, O'nu *zikr*eden, tanıyan, seven ve isteyen benim. {Yolun} sonuna varınca gördüm ki, O'nun zikri benim zikrimden, O'nun mârifeti benim mârifetimden, O'nun mehabbeti benim mehabbetimden, O'nun istemesi benim istememden önceymiş. (*Şatahât*, 23)

* *Zikir* iki çeşittir: Birincisi tehlîl, tesbîh ve Kur'ân tilâvetidir. İkincisi ise Allah Teâlâ'yı, O'nun isimlerini ve sıfatlarını, ihsânını bütün yaratıklara yaymasını ve takdîrinin hükümrân olduğunu hatırlarken, kalbleri bu zikretmenin şartlarını yerine getirme konusunda uyarmaktır.

Râciûna {ümîdli olanlara} O'nun vaadini, hâiflere {korkanlara} O'nun vaîdini {cezâsını}, mütevekkillere {tevekkül sâhiblerine} O'nun kifâyetini {yeterli olduğunu, yeteceğini}, murâkıbîne {murâkabe edenlere} de Allah Teâlâ'nın kullarının başlarına gelen her şeyden haberdâr olduğunu, muhibblere{sevenlere} de O'nun nimetine dikkatle bakmalarını hatırlat! (*Luma'*, 291)

* *Zikr*in hakîkati, **zikir** esnâsında zikrettiğin şeyin dışındaki her şeyi unutmandır. Nitekim âyette "*Unuttuğunda Rabb'ini hatırla*" [Kehf, 18/24] buyurulmuştur. Yani, ancak Allah'tan başkasını unuttuğunda Allah'ı zikretmiş olursun. (*Ta'arruf*, 74)

* *Zikir* gafleti kovmaktır. Gafleti ortadan kaldırdığında, sussan da zikir hâlindesin. Cüneyd'in şu beytini söylemişlerdi:

Zikrettim Sen'i
Sen'i bir an bile unuttuğum için değil ama bu
dilimdeki zikirdir
zikirlerin en kolayı

Ebu'l-Kasım Bağdâdî'nin şöyle dediğini duymuştum: "*Büyük zâtlardan birine, 'Neden ârîflerin nefsleri zikirden bıkıyor da, fikirle mutmain oluyorlar, hâlbuki fikir merkeze ulaşmaz, ezkârın {zikirlerin} ise gizli kalan bedeli vardır' diye sordum. Bana şöyle cevâb verdi: 'Onların nefsleri, ezkârın meyvelerini küçümsemişler, zorluklarına tahammül etmemişlerdir. Fikirlerin ardında bulunan şeylerin şerefi onların gözlerini kamaştırmış ve onları mücâhedelerinin eleminden uzaklaştırmıştır.'*" (*Ta'arruf*, 74)

* *Zikir* birtakım kısımlara ayrılmıştır. Birincisi kalbin zikridir. Bu, zikredilen şeyin unutulmaması ve zikredilmesidir. İkincisi zikredilenin sıfatlarının zikredilmesidir. Üçüncüsü ise zikredilenin müşâhede edilmesidir. Bu hâlde fânî olunur {zikrin farkında olunmaz}. Çünkü zikredilenin sıfatları seni kendi varlığından fânî kılar, böylece sen de zikrinde fânî olursun. (*Ta'arruf*, 76)

* *Zikir*, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın yolunun en kuvvetli rüknü, hatta bu yolun temel direğidir. Hiç kimse, devamlı zikir hâinde olmadan Allah Teâlâ'ya ulaşamaz. Zikir iki kısımdır; dil zikri, kalb zikri. Kul, dilin zikriyle kalbin zikrini sürekli hâle getirir ve kalb zikrinin te'sîrine ulaşır. Eğer kul, dili ve kalbiyle zikr ederse, sülûk hâlindeki vasfında kâmil olur.

Üstâd Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işitmiştim: "*Zikir, velîliğin menşûrudur {belgesidir}. Kim zikirde muvaffak olursa, kendisine bu menşûr verilir. Zikirden mahrûm kalan, bu menşûrdan da mahrûm kalır.*"

Nakledildiğine göre Şiblî, sülûkunun ilk zamanlarında her gün bir mağaraya girer ve yanına bir deste de değnek alırdı. Kalbine herhangi bir gaflet ârız olduğunda, bu değnekler kırılıncaya kadar kendisini döverdi. Nice zaman akşam olmadan bir deste değnek tükenirdi, o zaman da el ve ayaklarını duvara vururdu.

Denilmiştir ki: "*Allah'ı kalble zikretmek, mürîdlerin kılıcıdır, düşmanlarına karşı o kılıçla savaşırlar, kendilerine gelecek olan belâ ve âfeti o kılıçla def ederler. Kula bir belâ yaklaştığı zaman, kalbiyle Allah Teâlâ'ya sığınırsa, o belâ kendisinden derhâl uzaklaşır ve sevmediği her şeyden kurtulur.*"

Vâsıtî'ye *zikr*in ne olduğu sorulmuş, o da şöyle cevâb vermişti: "*Zikir, korkunun galebesine ve sevginin şiddetine göre, gaflet meydanından müşâhede fezâsına çıkmaktır.*" .(Kuşeyrî, 110)

* *Zikir* fikirden daha mükemmeldir, çünkü Hakk Sübhânehû, fikirle değil zikirle vasıflanır. Hakk Sübhânehû'nun kendisini vasıflandırdığı bir sıfat, {sadece} kulunu vasıflandırdığı bir sıfattan elbette daha mükemmeldir. (Kuşeyrî, 111)

* Allah buyurmuştur ki: "*Unuttuğun zaman Rabb'ini zikret.*" [Kehf, 18/24] Yani, {O'ndan} başkasını unuttuğunda, zikrederken kendini unutur, sonra O'nu zikrederken kendi zikrini unutur, daha sonra Hakk'ın zikrindeyken bütün zikirleri unutursun. *Zikir*, gaflet ve unutkanlıktan kurtulmaktır.

Zikrin üç derecesi vardır: Birinci derecesi, zâkirin, senâ, duâ ve riâyet türünden olan zikridir.

İkinci dercesi *zikr-i hâfî*dir. Bu, her türlü kayıttan kurtularak müşâhede sahasında bâkî olmak ve {Hakk'la} dostluğa sımsıkı sarılmaktır.

Üçüncü derecesi ise, *zikr-i hakîkî*dir. Bu da, yalnızca Hakk'ın zikrini müşâhede etmek, kendi zikrini görmekten kurtulmak ve {böylece} zâkirin zikirle beraber kaldığı düşüncesinin {hakîkatte} bir iftirâdan ibâret olduğunu anlamasıdır. (*Menâzil*, 26)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan yahut da gelecekte olacak ya da beklenmekte olan şeydir. Hatırına geçmişte mevcûd olan bir şey gelirse buna "*zikir*" ve "*tezekkür*" denir... (*İhyâ'*, IV, 174)

* Namazda dört rükün ve altı *ezkâr* {zikir} vardır. Dört rükün şunlardır: Kıyâm {ayakta durma}, kuûd {oturma}, rükû ve sücûd. Altı zikir de şunlardır: Tilâvet, tesbîh, hamd, istiğfar, duâ ve bir de Hz. Peygamber'e ﷺ salât ü selâm getirmek. (*'Avârif*, 181)

* *Zikir*, zikr-i Zât'a {ilâhî Zât'ın zikrine} dönüşür. Bu zikir, müşâhede, mükâşefe ve ayan beyân görme ile yapılan zikirdir. İlâhî Zât'ın zikrinden maksad da zikir nûrunun kalbe bir cevher hâlinde yerleşmesidir. *Halvet*ten elde edilmesi beklenen asıl maksad budur.

Bazen bu hâl, halvette kelime-i tevhîd zikri olmadan Kur'ân tilâvetiyle de hâsıl olabilir. Eğer mürîd çokça Kur'ân okur ve kalbini diliyle söylediğine uygun hâle getirmeye çalışırsa, ilâhî kelâm dil üzerinden akarak nefsin îtirâzlarını engeller ve mürîd kolaylıkla Kur'ân okuyup namaz kılmaya başlar. Tilâvet ve namazdaki bu kolaylık gönlü nûrlandırır. İlâhî kelâmın nûru cevher olarak kalbe yerleştiğinden, Kur'ân tilâveti İlâhî Zât'ın zikri yerine geçer. Hakk'ın kelâm sıfatının azametini müşâhede ile ilâhî kelâmın nûru kalbde toplanır. Bu tür ilâhî mevhibeler olmadan kula ilm-i ledünn kapıları açılmaz. Kul, Kur'ân tilâveti ve zikir sayesinde bu mertebeyi elde edip bâtınını tasfiye edince üns duygusunun kemâlinden ve zikrin tatlılığından gaybet hâline geçer. Onun zikir esnâsındaki gaybeti, uyuyanın hâline benzer. Uyuyan kimseye hakîkatler nasıl hayâl şeklinde keşf olunursa, gaybet hâlinde

olan mürîde de gerçekler önce hayâl görüntüsüyle tecellî etmeye başlar. (*'Avârif*, 129)

* Melâmetiyye usulüne göre *zikir* dört kısımdır: Dil, kalb, sır ve rûh ile yapılan zikir. Rûhla zikir gerçekleştiğinde sır, kalb ve dil susar, zikretmez. Bu, müşâhede zikridir. Sır ile zikir gerçekleştiği zaman kalb zikretmez. Bu, heybet zikridir. Kalb zikretmeye başladığında dil susar. Bu Allah'ın nîmet ve lütuflarının ifâdesi olan zikirdir. Kalb zikirden gafil olunca dil zikre yönelir. Bu da âdet zikridir. (*'Avârif*, 50)

** ne zaman zikretsem zikrettiğimi*
zikrim perdeliyor O'nu gözümden
kelimelerin zikri
ta kendisidir zikrin
zikrederiz O'nu biz müşâhede ederken
ilâhî bir sıfat olsa da zikir
türlü türlü şekle girmeseydi gözlerde eğer
zikredilebilir miydi O
iki hâlden biriyle
hak ve halk
kalb zikri
harfsiz zikir
gönül ülkesinin tek sâkinidir O çünkü
gösterdim devirlerin sürekli değiştiğini
ve çıktığını
güçlük içindeki tabiatlarla yaratılmış
yeni devirlerin

(*Dîvân*, 264)

* *Zikir* {hatırlama, anma}, ilâhî bir sıfattır... {Bu sıfat,} nefsî {kişisel, kendi içinde} ya da meleî {ictimâî, belli bir topluluk içinde} biçimde tezâhür edebilir. {Nefsî tezâhür} Hakk'ta, {meleî tezâhür de} halk içinde olur. Allah Teâlâ "*Beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim*" [Bakara, 2/152] buyurmuştur. Böylece O'nun bizi zikretmesini, bizim onu zikretmemize bağlamıştır. Ve yine Allah şöyle buyurmuştur: "*Kul kendi kendine beni zikrettiği zaman, ben de kendi kendime onu zikrederim. Beni bir toplulukta zikrederse, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim.*" [Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Tevbe, 1] Demek ki, zikir zikri, zikir hâli de zikir hâlini getirir. Hatırlama, karşı tarafın da hatırlamasını doğurur.

Burada zikirden kasd edilen, sadece O'nun adını anmak değil, canlı bir varlığın O'nu övmesi ve hamdetmesidir. Çünkü fayda, senin ya da O'nun hakkında değil, ayn'a delâlet etmesi bakımından, ismin zikredilmesiyle ortadan kalkar. Burada ismin zikredilmesinin amacı ne sensin, ne de O'dur. Amaç zikredilenin kendisidir,

ismin neyi kasd ettiğidir. Ehlullahın, "*Allah Allah*" lafzını Allah'ın sıfatı olan diğer zikirlere, "*Hû*" lafzını sıfat vasfı olan ezkâra tercîh ettiğini ve bunda faydalar bulduklarını söyleyecek olursan, ben de onların doğru yaptıklarını söyler ve derim ki:

"*Ancak onlar, 'Allah Allah' zikriyle aslın kendisini kasd etmezler. Onlar, bu lafzatullahla veya 'Hû' zamiriyle, âlemleri kuşatan ve sınırlandırılamayan tam varlık sahibi olan Zât'ı kasd ederler. Onların, zikir esnâsında bu durumu akıllarına getirmeleriyle fayda hâsıl olmuştur. 'Allah' lafzı kayıtsız bir zikirdir, onu 'Lâ ilâhe illallah' ile kayıtladıklarında, o zaman bu delâletin vermiş olduğu şeyden ne amaçlanmışsa, o neticeden başka hiçbir netîce hâsıl olmaz. 'Sübhânellah' ile kayıtlandığında, tesbîhin verdiği hakîkatin getirdiği şeyden başka hiçbir şey yerleşmez. Bu kayıtlamaktan amaç neyse, hâsıl olan da odur. 'Allahu Ekber'de de durum böyledir.*" (*Fütûhât*, II, 225-226)

* *Zikr alâ tarîki'l-müfâzale* {tercîh yoluyla zikir} husûsunda zikredenler ikiye ayrılır: Birincisi, zikirde tercîhi kabûl etmeyen topluluktur. Çünkü her zâkirin bizzât kendisi zâkir olarak Allah'tan başkasını göremez. O da, hakîkati ve Zât'ı îtibâriyle tercîh kabûl etmez. Çünkü Vâhid {bir olan şey}, tercîh kabûl etmez. Keşfin hakîkatte zevk olarak yapılan bu târîfine göre bu zikir, O'na {Hakk'a} döner {O kendi kendisini zikretmektedir}. Şu hâlde zikredenin de O olduğu ortaya çıkmış olur.

İkinci topluluk ise, bir münâsebet görmedikçe tercîhi kabûl etmez. Allah ile yarattıkları arasında bir münâsebet olamaz. Allah'ın kendini zikretmesi de bir zikirdir, kulun Rabb'ini zikretmesi de bir zikirdir. Her zikir de haktır. Bu zikir daha fazîletli ya da şu zikir daha büyük gibi bir mukayese yapılamaz. Aralarında bir tercîh yapılmaksızın Allah Teâlâ'ya yönelen her zikir büyüktür. Zikrin zikreden kul hakkında büyük olması doğrudur, ama kulun nazarında bir en büyük zikirden söz etmek doğru değildir. Çünkü kul bizzât kul, Allah da bizzât Rabb'dır.

Vasıfların iç içe olmasından dolayı gördüğün şey gözünü perdelemesin! Bu perde hakîkat bile olsa, kendisindeki mâhiyetin {gerçekte} O'na ait olduğu her hakîkatin, diğeri üzerinde, o hakîkatin özünden kopmuş bir şeyin dışına itme husûsunda hiçbir te'sîri yoktur {hakîkatler birbiri üzerinde değiştirici bir etki yapmaz}. Şu hâlde hakîkatler değişmez. Eğer değişmiş olsaydı, Allah'tan da, yaratılmışlardan da ilmin kalkması gerekirdi. (*Fütûhât*, IV, 95)

* Kalb *gaflet* içinde olduğu zaman *zikir* gafleti oradan kovamaz. Ancak onu, dildeki zikirler olmasa bile, tezekkür ve îtibâr {tefekkür, hatırlama ve ibret alma} kovabilir. Çünkü zikrin alanı dil, tezekkürün alanı ise kalbtir. Hevâ dile değil kalbe gelir. Onu oradan çıkaracak olan da, onun yerine geçip onun yaptığını yok edecek olan tezekkürdür. (*Tenvîr*, 21)

* *Mütezekkir* olanlar arasında; sevâbı, azabı, hesabda bekleyeni, günâhı terk etmekte büyük bir sevâb olmadığını, kendisine önceden ihsân edilmiş olduğundan isyân etmekten utananı, nîmet bahşedilmiş olup da bunu nankörlükle karşılamaktan utananı, Allah'ın kendisine yakın olduğunu, Hakk Teâlâ'nın kendisini kuşattı-

ğını, Hakk'ın kendisine nazar kıldığını, Allah'ın kendisinden ahid aldığını, lezzetin fânî olduğunu kendisinin ise onu isteyip durduğunu, Allah'a muhâlefet etmenin vebal ve zillet olduğunu ve bu yüzden onu terk ettiğini, Allah'ın emirlerine uymanın faydasını ve şerefini ve bu yüzden ona uyduğunu, Hakk'ın ona Kayyûm olduğunu {onu ayakta tuttuğunu}, Hakk'ın azamet ve hâkimiyyetini ve benzeri hatırlamalarla ilgili sayamayacağımız şeyleri hatırlayan kimseler vardır. (*Tenvîr*, 22)

* Karşılaştığın her sevimli ve sevimsiz şey ya şu anda mevcûd olan, ya geçmişte meydana gelmiş olan şeydir. Birincisine "*vecd*", "*zevk*" ya da "*idrâk*" denir. İkincisine "*zikir*" denir... (Kudâme, 316)

* *Zikir* şeyhler şeyhi ve Allah yolunun rehberidir. {Sûfîler} topluluğuna yardım eder ve sâliklerin nefes ortağıdır. Cenâb-ı Kuds-i Hakk'a varmayı amaç edinenlerin dayanağı, enbiyâ ve evliyânın sermayesidir.

Zikrin târîfi şöyledir: Zikir, gaflet ve nisyândan {unutkanlıktan} uzak kalmaktır ve bunun da üç derecesi vardır: Birincisi, senâ ya da duâ türünden *zikr-i zâhir*dir {zâhir ya da açık olan zikirdir}.

İkincisi *zikr-i hafî*dir {gizli zikirdir}. Bu, gevşeklikten kurtulmak, sürekli müşâhede hâlinde bulunmak ve gece zikrine devam etmektir.

Üçüncüsü ise *zikr-i hakîkî*dir {hakîkî zikirdir}. Bu, beka hâli içinde O'nun zikriyle beraberken, kendi zikrini görmekten de kurtularak Hakk'ın zikrini görmek ve tek başına Zâkir'in ifrâdını {geriye sadece hakîkî zâkir olan Hakk'ın kaldığını} anlamandır. (*Ravza*, 294)

* Istılâh bakımından duâ ile *zikir* arasındaki fark şudur: Duâ, talebe bitişik zikirdir. Istılâhta zikir, "*Allah Allah*", "*Lâ ilâhe illallah*" gibi Allah'ın isimleriyle ilgili müfred lafızlar için kullanılır. Zikrin ilk derecesi açık, ikincisi gizli, üçüncüsü ise hakikî zikirdir ki, bu, zikri müşâhede etmekten kurtulmaktır. (*Ravza*, 301)

* *Zikr-i ehl-i zâhir* {zâhir ehlinin zikri}, farz kılınan ve sevâb kazandıran ibâdetlerin tamamıdır. Bu zikirler; zamanlara, mekânlara ve tür ve tarzlarına göre farklı farklıdır. Namazın içinde ve sonrasındaki zikir, gün içerisindeki zikirler, gece zikri, uyku ve uyanma zikri, hacc, cihâd ve savaş, yeme-içme, vâsıtaya binme, yolculuğa çıkma ve dönme, ölüm gibi. Bütün bunlar, ihtiyaç zamanları için zamana göre tertîblenmiş olan ibâdetlerdir. Zâkir, ses ve harflerle zikre devam ettiği müddetçe makam ehlindendir. (*Ravza*, 504)

* Onlar {sûfîler}, *zikr*in delâlet ettiği şeylere ulaşmayı isterler. Sûfîler Allah'ı istedikleri zikirlerle zikrederler. Bu, nefslerinin, zikrettikleri şeyin delâlet ettiği Zât'ı {Allah'ı} hissetmelerine kadar devam eder. Böylece hislerini {duyularını} tamamen kaybedecek şekilde te'sîr altında kalırlar. *Hâl*in kuvveti ve zayıflığına göre

müşâhededen haz alırlar. Bu durumda idrâk, ilmî ya da nazarî değil, zevkî idrâk olur. Bu kişiler zikri, hâli davet ve takviye etmek için kullanırlar. Tıpkı günümüzde, cem'in ezkârı konusunda tevâcüd için amelin kullanılması gibi.

Onlar, yani sûfîler, daha büyük hâllerdedirler. Onların kâmil olanları arasında, kendilerini sadece Azîz Kitâb {olan Kur'ân- Kerîm} okumayla sınırlandıranlar vardır. O zikr-i hakîmdir. Onun üstünde zikir yoktur. Bu, ancak ârifler arasında en mükemmel olanların makamıdır. Yine onlar arasında, kendilerini Kur'ân'ın âyetlerinden sadece bir kısmını tekrarlamakla sınırlandıranlar vardır. Bunları "*esrâr*" diye adlandırırlar. Onlara göre bu âyetler, ancak tekrar edildiği esnâda hâlin kuvvetinin zuhûr edebileceği tarzda gizlenmiştir. Hâl ise bu âyetlerin tekrarı sırasında nefste meydana gelen idrâktır. Tıpkı yemeğin yendiği sırada bedendeki kuvvetlerin ortaya çıkması gibi. Hâl, Allah'tan gelen bütün sebebleri müsebbiblere bağlar. Böylece zâkirin diliyle alışkın olduğu zikrini tekrar etmesi kesintiye uğramaz. Himmetini yönelterek ve hislerini {duyularını} ona hasrederek kalbiyle zikretmeye devam eder.

Kabiliyeti ölçüsünde sürekli olarak pek çok defa tekrar ederse, zikir onu nûr âlemine çeker, hayâlinin hareketi zayıflar, fikrinin hareketi güçlenir. Zikir fikir için, gece karanlığında sabah olana kadar yürüyen kişinin önündeki kandil mesabesindedir. Sabahın aynılığı, o karanlığı ortadan kaldırır. Fikrin hareketi kuvvetlendiği zaman, nefsi tecerrüd eder {her şeyden sıyrılır}. Bu sırada da nefsin idrâki, makamı miktarınca kendi içindeki amacına ulaşmış, hayâlî sûretlerden uzaklaşmış olur. Sonra hissine {duyularına} döner, böylece üzerindeki bu hâl ondan uzaklaşır, bunun ardından sözü edilen bu hâlin daha açık ve belirgin bir şekilde kendisine geri dönmesi için nefs onu tazelemeye ve yeniden istemeye hazır hâle gelir. (*Ravza*, 505)

* *Zikr-i ârifîn* {âriflerin zikri}: Ârif, nefsinden ve tasavvurlarından fânî olarak, hiçbir tasavvurun bulunmadığı saf nûr âlemine ulaşan kimsedir. Ona ondan başkası halef olamaz. Bu, nazar makamıdır. Bu makam sonsuz bir makamdır. Çünkü kendisine nazar edilen şeyin sonu yoktur. (*Ravza*, 506)

* *Zâkirûn*un {zikredenlerin} bidâyeti mükâfât, nihâyeti ise huzûrdur. Onlar, yollarında mutlak sûrette zikirleri kullanırlar. Zikirler çok çeşitlidir: İstiâze {Allah'a ﷻ sığınma}, besmele, istiğfâr, tasliye, teslîm {salât ve selâm getirme}, takdîs, tesbîh, "*Sübhâne'llahi ve'l-hamdü li'llâhi velâ ilâhe illa'llâhu ve'llâhu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billâh...*" gibi diğer zikirlerdir. Bu zikirler, bütün zikir çeşitlerini ihtivâ ederler ve daha önce zikredilen, mürîdin sülûk ettiği menzillerde {vird olarak} kullanılırlar. O menzilller şunlardır: *Tevbe*, *istikamet*, *takvâ*, *ihlâs*, *sıdk*, *tuma'nîne* {ya da *itmi'nân*}, *murâkabe*, *müşâhede* ve *mârifet*. Bu menzillerin de kendi aralarında beş çeşit zikri vardır: *İstiğfâr*, *tasliye*, *tehlîl*, *tenzîh* ve *ifrâd*.

Zâkir tevbe menzilinde bulunduğunda istiğfâr zikrine başlar. Bunun tahakkuk etmesinin alâmeti, nefsini gayr-ı ihtiyârî olarak korunur bulmasıdır. İstikamet

menzilinde bulunduğu zaman tasliyeye {salâvât} başlar. Bu makamın gerçekleşmesinin alâmeti, devamlı olarak Sûret-i Muhammediye'yi idrâk etmesidir. Üçüncü menzil takvâ menzilidir. Burası ilk iki menzilin neticesidir. İhlâs menzilinde olduğu zaman, tehlîle başlar. Bu menzili gerçekleştirmenin alâmeti, Allah'tan ﷻ başka herkesin esaretinden kurtulmaktır. Sıdk menzilinde olduğunda tesbîhe başlar. Bu menzilin gerçekleşmesinin alâmeti, zâhiri ve bâtınıyla bütün tasarruflarının birbiriyle aynı seviyede olmasıdır. Tuma'nîne menzilinde olduğu zaman -ki bu menzil kendisinden önceki iki makamın neticesidir- daha sonra gelen murâkabe, müşâhede, mârifet ve ifrâd menzillerine yaklaşır. Bunların alâmeti ise, zikredilenin {yani Allah'ın ﷻ} zikretmesi, müşâhede edilenin {yine O'nun} şâhid olmasıdır. Diliyle zikre devam ettiği müddetçe islâm makamındadır. Zikir kalbine indiğinde ise îmân makamına ulaşır. Zâkirin {Allah ﷻ tarafından} zikredilmesi, ihsân makamında gerçekleşir. (*Ravza*, 618)

* *Zikr-i Mahbûb* {Sevgili'yi zikretme hakkında} demişlerdir ki: "*Bir şeyi çok seven, onu çok anar, çünkü dil, kalbin tercümânıdır ve sırrı huzûra erdirir.*"

Râzî şöyle der: "*Mürîd bir şeyi zikre düşkün olursa, o zikretmiş olduğu şeyi sevmeye başlar.*" **Yine** o şöyle demiştir: "*Allah'ı sevmenin alâmetlerinden biri, O'nu çok zikretmektir.*"

Cüneyd de şunu söyler: "*Serî'nin şöyle dediğini duymuştum: 'Allah'ın bazı kitâblarında şöyle yazılıdır: 'Kulum beni çok zikrederse, o bana âşık olmuştur, ben de ona âşık olmuşumdur.'*" (*Ravza*, 645)

* *Zikir* meclisi, ilmin dirilme yeridir ve orada kalbe huşû gelir. Ölü toprağın yağmurla dirildiği gibi, ölü kalbler de zikirle dirilir. (Receb, 10)

* Dünyâdan zühd ve âhirete rağbet, *zikir* meclislerinde ortaya çıkar. Dünyânın ayıp ve kusurlarını bilip yerme, cennetin güzelliklerini bilip medhetme, cenneti isteyip arzu etme, cehennemi hatırlayıp onun fenâlıklarından sakınma hep zikir meclislerinde öğrenilir. Zikir meclislerine rahmet iner, oraları sekînet kaplar, melekler kuşatır. Allah, zikir meclislerine katılanları, kendi katında değerli olanlarla birlikte yâd eder. Onlar, beraberinde bulunanların şakî olmayacağı bir topluluktur. Allah'ın, kendileriyle birlikte bulunan günâhkârlara merhamet etmesi umulur. Belki aralarında, Allah korkusundan ötürü ağlayan birisi hürmetine kendilerine bir hediye verilir, o hediye cennet bahçeleridir. (Receb, 11)

* Her hâlde kalble *zikr-i âhiret* {âhireti hatırlamak} çok şereflidir. İnsanların birçoğu bazen bunu başaramaz ve sadece zikirle yetinir. Bu da mübâh olan dünyâ işlerinin verdiği gafletten dolayıdır. Ancak, mü'min, kendisi için buna râzı olmaz ve nefsini kınayarak nefsinin bu hâline üzülür. (Receb, 12)

* *Zikr bi'l-lisân* {dil ile zikir}, O'na bir vesîledir. Müşâhede makamı elde edilince, kişi, {ilâhî} huzûru taleb etme husûsunda dil ile zikirden müstağnî kalır. Sa-

dece kendisine uyulacağı hâllerde lafızla zikreder. Çünkü Hakk Teâlâ'yı müşâhede makamı, hayret ve dilin tutulma makamıdır. Bu hâlde olan kimse zikirden müstağnîdir. Çünkü o, delîl menzilesindedir. Medlûl ile cem'iyet {delîl yoluyla aranan Allah'la cem' makamı} elde edildiğinde, artık kul delîlden müstağnî olur. (*Envâr*, I, 34)

* Tarîkatın temel direği, *zikrullah*ın çoğaltılmasıdır {Allah'ı ﷻ çok zikretmektir} ki, mürîd, O'nu anmaktan başka hiçbir şeyle meşgul olmasın. Bu husûsta ruhsata yer yoktur. Demişlerdir ki: "*Zikir velâyetin menşûrudur {belgesidir}*." Yani, dünyâ hükümdarlarının vazîfeye atama evrakı gibi, Allah'tan mürîde velîlik menşûru demek istenmektedir. En yüce misâl Allah'a aittir. Allah zikre devam etmeyi kime nasîb ederse, bu menşûru ona verir ve böylece o kişi Allah'ın velîsi olur, bu menşûru geri aldığı kimse ise velîlikten azledilmiş olur...

...*Zikr*e katılmakla takvâ hâlini ve Allah'la birlikte olma huzûrunu elde edemeyen kimsenin, zikir meclisini terk etmesi gerekmez. Çünkü, meclise gelmeyen kişi {en azından} zikretmemiş olur ve zikirden de mahrûm kalır...

...*Zikir*, mürîdlerin kılıcı olup, cinlerden ve insanlardan olan düşmanlarına karşı o kılıçla savaşırlar, karşılaştıkları felâketlere onunla karşı koyarlar. (*Envâr*, I, 35)

* *Zikr*etmek isteyen gusleder ya da abdest alır, elbisesine hoş koku sürer, ağzını da buhurla rayihalandırır...

...*Zikir*den sadâkat elde edebilmek için sâkin ve sessiz olmak gerekir. Böyle olursa kalb Allah'la meşgul olur. Devamlı Allah'ı hatırlamak için "*Allah Allah*" demek, dille değil fikirle olmalıdır. "*Lâ ilâhe illallah*" derken, hatırda Allah'la beraber hiçbir şey kalmaması için, dille kalb birbirine muvâfakat etmelidir. Kişi, her zikretmek istediğinde böyle yapmalıdır. (*Envâr*, I, 36)

* *Zikir*deki sadâkat, gizli ve âşikâr zikrin eşit seviyede olmasıdır...

...*Zikir*de "*Lâ ilâhe illallah*" kalıbı seçilmelidir. Çünkü sûfîlere göre onda, insanların nefsleri için, diğer zikirlerde bulunmayan büyük bir te'sîr vardır. Allah Teâlâ'nın "*Allah*" lafzıyla zikredilmesi, ancak bütün şehvet ve hevâlar yok olduktan sonra münâsib olur. Sûfîlerin ıstılâhlarına göre kişi, kâinâttan herhangi bir şey müşâhede etmeye devam ediyorsa, onun Allah Teâlâ'yı nefy ve isbât {kelime-i tevhîd olan "*Lâ ilâhe illallah*" ifâdesi} yoluyla zikretmesi vâcibdir. (*Envâr*, I, 37)

* *Zikir*den sonra uyulması gereken üç âdâb vardır: Bunlardan birincisi, sükûnet hâlinden sonra susmak, gönül huzûru ve zikrin kalbdeki vâridini beklemek. Belki o anda kendisine bir vârid gelir ve varlığını otuz yıldan daha çok bir zamanda yaptığı riyâzet ve mücahededen daha fazla mâmûr eder. Belki o anda kendisine bir vârid gelir ve zâhid olur ya da halktan gelebilecek sıkıntıya karşı bir tahammül vâ-

ridi gelir ve sabırlı bir kişi olur yahut da Allah'tan kendisine bir korku vâridi gelir ve Allah'tan ﷻ korkan bir kişi olur.

İmam Gazâlî şöyle demiştir: *"Bu sükût hâlinin de bazı âdâbı vardır, bunların birincisi, Allah'ın, kendisinin hâlinden haberdâr olduğuna inanmasıdır. Çünkü kul, devamlı olarak Allah'ın huzûrundadır. İkinci olarak, bütün duyularını harekete geçirip, hiçbir kılı kıpırdamayacak şekilde teyakkuz hâlinde bulunmak. Kedinin farenin üzerine sıçrayacağı an gibi. Üçüncü olarak, havâtırın tamamını ortadan kaldırıp 'Allah Allah' ifâdelerinin mânâsını kalbe iyice yerleştirmek. Deniliyor ki, bu âdâb olmadan, zâkirin murâkabesinin kendisine bir faydası yoktur."*

İkincisi, nefsini üç nefes, yedi nefes ya da daha fazla yermektir. Bu sûretle bütün dünyâsına vârid hâkim olur, basîreti açılır, kendisinden nefs ve şeytanın havâtırı uzaklaşır ve gönül perdeleri açılır. Bu hâl, sûfîlere göre {dikkatin} gereken yere toplanması gibidir.

Üçüncüsü, zikrin hemen arkasından soğuk su içmeye mânî olunmasıdır. Çünkü zikir, zikredilen en büyük varlığa karşı büyük bir heyecân, harâret, arzu ve iştiyâk doğurur. Su içmek ise bu harâreti söndürür. Zâkir, bu üç âdâba düşkün olmaya devam etsin! Çünkü zikrin neticesi, ancak bu üç şeyle ortaya çıkar. Allah en iyisini bilir. (*Envâr*, I, 39)

* *Zikir* gaybın anahtarı, hayrın cezb edicisi, müstevhişin {vahşet hâlinde olanın} yoldaşı ve velâyetin de menşûrudur {belgesidir}. Gaflet hâlinde bile olsa, zikrin terk edilmemesi gerekir. Kişi zikrin değerinden hiçbir şey elde edememiş bile olsa, orada geçirmiş olduğu vakit bile, zikirle şereflenmesi için yeterlidir. (*Envâr*, I, 43)

* *Zikr-i cehrî* {cehrî zikir}, kendisine kasvet hâkim olan bidâyet ehli {tasavvuf yoluna yeni girenler} için daha faydalıdır. *Zikr-i sırrî* {gizli zikir} ise, topluluk hâlinde yaşayan sülûk ehli için daha faydalıdır.

"Zikir için toplanmak fazîletli bir iş midir, yoksa bazılarının iddiâ ettiği gibi bid'at midir?" diye sorarsan, deriz ki: *"Zikir için toplanıp bir araya gelmek, Allah'ın ve Resûlü'nün sevdiği bir müstehâbdır. İnsanların zikir için toplanması ve Allah'ı zikretmek için bir araya gelmesinden daha fazîletli hangi ibâdet vardır?"* (*Envâr*, I, 45)

* *Zikir* meclisi başladığı zaman, mâsivâdan gaib olana kadar susmadan zikre devam edilmelidir. Çünkü zikir, Hakk Teâlâ'nın ﷻ huzûrunda bulunmanın başlangıç noktasıdır. Mürîd, mâsivâdan bir şeyler müşâhede ettiği müddetçe, Hakk'ın huzûruna giremez. Daha sonra huzûra girdiğinde ve kalbi Hakk Teâlâ ile beraber olduğunda susması gerekir, çünkü Hakk'ın müşâhedesi sırasında lafzî zikrin bir mânâsı yoktur. Üstelik, huzûrda bulunan bir kimse diliyle zikretmek istese bile, zikretmeye gücü yetmez. Çünkü o huzûr, heybet ve celâl huzûrudur. {Orada zâkir} donakalmış ve dilsiz kesilmiştir. Bazıları bu duruma şu beyitle işâret etmişlerdir:

Dikkat edin
zikirle artar günâhlar
zikirle körelip paslanır
gözler
gönüller

Yani demek istiyor ki; dille bir şeyler söylemeyi bırakıp susmak, huzûr ehlinin âdâbındandır. Susmayan kimse ise, sû-i edeb ortaya koymuş olur {edeb dışına çıkmış olur}. (*Envâr*, I, 86)

* Züffî {?}[rh] şöyle söylerdi: "*Tıpkı her yemeğin, yiyenlerin açlığını gidermediği gibi, her zikir de kendi zamanına yayılmaz.*" Yine o şöyle derdi: "*Zikrin âdâbı, zâkirin, zikirden zevk aldığı müddetçe susmayıp zikre devam etmesidir. Kendisine bıkkınlık gelince, susması edebdendir. Doymuş olan bir kimsenin yemeğe devam etmesinin hoş olmadığı gibi. Doyduktan sonra huşû hâli başlar, çokça zikirle hazmettikten sonra da namaz kılınır. Çünkü insanın âzaları, Allah'a ﷻ fazla yönelmesi sebebiyle {kendisini beğenmeye başlayıp} âsî olabilir ki, bu da mükrehin {ibâdet etmeye zorlanan kişinin} ibâdeti gibi olur. İslâm, zımmîye zorla ibâdet ettirilmesini kabûl etmez. Aynen bunun gibi, âbide zorla ibâdet ettirmek de hoş görülmez.*" (*Envâr*, I, 87)

* Mürîdin Hakk'ın huzûruna olan en yakın yolculuğu, *zikr*e devam etmektir. Mürîd zikre devam ettiği sürece, sırlarının saflaşacağı konusunda icmâ vardır. Sırları saflaşanın yerleşeceği yer de Hazret-i Allah'ın huzûrudur. (*Envâr*, I, 144)

* Vâsıtî'ye *zikr*in ne olduğu sorulmuş, o da şu cevâbı vermiştir: "*Zikir, havfın {korkunun} galebesi, hubbun {sevginin} şiddeti altında, gaflet karanlığından müşâhede fezâsına çıkmaktır. Bu havf ve mehabbet, kâmil âriflerin karargâhıdır.*"

Hz. Mevlânâ Hâlid[ks] de buna şu sözüyle işâret etmiştir: "*Allah'a giden en kısa yol, O'nun sevgisidir. O'nun sevgisi, ancak sevenin, nefsten arınmış bir rûha bürünmesiyle saf hâle gelir. Nefsine düşkün olanlar, Allah'ın mehabbetinden asla zevk alamazlar.*" (*Buğye*, 35)

* Keşf ve vicdânın mütehassıslarına ve irfânî müşâhedenin meşhûr şahsiyetlerine göre, *zikr-i hafî* {gizli zikir} ve buna devam etme, kalbî hastalıkların en te'sîrli devâsıdır. (*Buğye*, 134)

* *Âdâb-ı zikr* {zikir âdâbı}: Öncelikle Zât'ın isminin kalbdeki yeri kasd edilir. Zâkir, namazdaki durumun aksine, bağdaş kurmuş bir hâlde, sağ ayağı sol ayağının altına gelecek şekilde ve sağ tarafına dayanmış biçimde abdestli olarak kıbleye yönelik bir şekilde oturur. Diliyle beş, on beş ya da yirmi beş defa "*estağfirullah*" der. Dişleri dişlerine, dudakları dudaklarına ve dili de damağına yapışmış bir hâlde gözlerini yumar. Bu esnâda bütün hisleri {duyuları} kalbine yönelmiş, kendi hâline nefes alır biçimde hayâli bir bakışla oraya nüfûz etmeye dikkat eder. Daha sonra, günâhkâr olduğu, taksîrâtının olduğu ve sâlih amelinin olmadığını düşü-

nür. Bu esnâda amellerinden ümîdsiz olur, Allah'a tevekkül eder ve bütün ümîdini O'nun ihsânına bağlar.

Bundan sonra, kendisini ölüyormuş gibi görerek, ölüm hâllerini, kabirdeki zorlukları ve dünyâdaki son nefesinin tükendiğini düşünür. Bu esnâda bir Fâtiha üç İhlâs okuyarak, hâsıl olan sevâbı; tarîkat imamı, akan feyz ve nûrun sâhibi, halkın gavsı Hoca Bahâuddîn Nakşibend Muhammed Üveysî el-Buhârî'ye[ks] hediye eder ve ondan kalben medet bekler. Sonra Mevlânâ Hâlid Bağdadî'nin[ks] sûretini iki kaşı arasına yerleştirir. Kaşı arasından şeyhin husûsiyetlerine nazarlarını iyice daldırır ve ondan kalben medet umar. Bu yerleştirme ve tasvîr etmeye "*râbıta*" denilmektedir. Bundan sonra, hayâlindeki sûreti kalbinin içine atar ve onu bırakır. Bütün duygularını kalbine toplar ve gönlü boş olarak ism-i celâl ve "*Allah*" lafzının medlûlünü tasavvur eder. O, ism-i akdesten anladığımız benzeri olmayan Zât'tır.

Kalbini medlûl {kendisine delîl getirilen} mânâyı düşünerek doldurur ki buna "*vukuf-ı kalbî {kalbî vukuf}*" denir. Bu durumun, mümkün mertebe hem zikir hâlinde, hem de zikir hâli dışında var olması gerekir. Çünkü bu zikrin en önemli rüknü ve ondan faydalanmanın temelidir. Sonra hem bu kalbî vukuf hâliyle hem de kalb lisanıyla; "*Allahümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî {Allah'ım maksûdum sensin, senin rızânı isterim}*" der ve kalbiyle Allah Teâlâ'yı zikre koyulur. Fakat burada, mümkün olduğu kadar hem kalbî vukuf, hem de kalbin başka şeylerden arındırılmış olması gerekir. Her yüz başında ya da daha az bir miktarda "*Allahümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî*" sözünü tekrar eder.

Zâkirde kendinden geçme ve dünyâyı unutma, pek az bir şuûr kalmakla birlikte hislerinin kaybolması hâli meydana gelince zikri bırakır, o keyfiyete tâbî olarak kalbî vukufa dalmış bir şekilde virdin gelmesi ve feyzin inmesi için kalbini hazırlayarak bekler. Çünkü bazen kısa zaman içerisinde onları anlamasa da kendisine pek çok şey gelebilir. Daha sonra bu feyizlerin devamını isterse gözlerini açar. İkindiden sonra kendisine belli bir zaman ayırır ve zikretmeksizin yalnızca kalbî bir vukufla râbıta yapar. Eğer zâkir Allah'tan gayrını kalbine getirmeye zorladığı hâlde getiremeyecek derecede zikir kalbine yerleşmiş ise zikri "*rûh*"a ulaşmıştır. Rûh, sol meme altında olan bir latîfedir. Sonra "*sırr*"a ulaşır. Sır, göğsün solunda, kalbin üzerindedir. Sonra "*hafî*"ye ulaşır ki, bu da sağda ve rûhun üzerindedir. Daha sonra göğsün ortasında olan "*ahfâ*"ya ulaşır.

Bu beş latîfe, Allah'ın "*kün*" emriyle yarattığı "*emir âlemi*"ndendir. Bu âlem, Allah'ın nefs-i nâtıka ve {dört unsurdan, yani hava, su, toprak ve ateşten ibâret olan} halk âlemi latifeleriyle terkîb ettiği madde dışı bir âlemdir. Zikir en sonunda bu nefse ulaşır. Nefs beyindedir ve dört unsur oraya konulmuştur. Bütün bu mahaller, sırasıyla zikir mahalleridir. Latîfelerin kalbden sonraki yerleşme sırası, bu sıraya göredir. Zikir nefs latîfesine iyice yerleşince, "*zikir sultanı {kuvveti}*" meydana gelir. Bu da zikrin, insanın bütün bedenini hatta bütün âfakı kaplaması demektir. (*Buğye*, 145)

* *Zikr-i sânî* {ikinci zikir}, letâiften sonra mürîde telkîn edilen "*Lâilâhe illallah*" zikridir. Bu telkînin diğer bir adı nefy ve isbât telkînidir. Bunun âdâbı şöyledir:

Dil, öncekinde olduğu gibi damağa yapıştırılır, nefs göbek altına hapsedilir ve "*Lâ*" beyne varana kadar orada kaldığı hayâl edilir. Daha sonra "*ilâhe*" sağ omuza, "*illallah*" da çam kozalağı şeklindeki {cismânî} kalbe ulaşana kadar bu hâl sürer. Kalb, sol tarafta, en küçük kemiğin altında hareket eden ve onun bu hareket ve ısısından bütün bedenin te'sîr altında kaldığı bir et parçasıdır. "*Lâ ilâhe illallah*" ifâdesinde geçen nefy "*Lâ*" ile bütün yaratıkların varlığını nefy eder ve mâsivâya fenâ {yokluk} nazarıyla bakar.

Sonra, ifâdenin geri kalan isbât {illallah} kısmıyla Allah'ın Zât'ını tasdîk eder ve O'na beka nazarıyla bakar. Böylece {tevhîd}, letâif mahallerini kaplar. {Zikir yoluyla} intikal eden şeylerden hâsıl olan bir çizgi mülâhaza edilir, {kelime-i tevhîdin} mânâsı, mâbûdiyyetin nefyi {Allah'tan başkasının mâbûd olma ihtimâlinin yok edilmesi} yönünden düşünülür. Çünkü her mâbûd, maksûddur, bunun aksi mümkün değildir.

Sonunda kalbiyle "*Muhammedün Resûlüllâh*" der, bununla {Hz. Peygamber'e ﷺ} uyma husûsundaki bağlılığını kasd eder ve bunu nefesi yettiği kadarıyla kuvvetli bir şekilde tekrar eder. Bu ifâdeler ağzından nefesle beraber, vukuf-i adedî'ye uyarak, tek olmak kaydıyla belli sayıda çıkar. Kalbinden de her nefes verişinde "*Allahümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî*" münâcâtını yapar. Biraz dinlenince, başka bir nefesle başlar, fakat bu esnâda iki nefes arasında olan şeyleri gözetir, gaflete dalmaz, hâlindeki tahayyülü devam eder, {bu tahayyülün} kalıcılığına halel gelmez.

{Nefes ya da zikir} sayısı yirmi bire ulaştığında netîce hâsıl olur. Bu netîce, unutma ya da zorlanmayı gerektirecek kadar çok olmayan bellli bir nisbetteki zikir yoluyla sağlanır. Eğer edebi yerine getirememekten dolayı bu netîcenin alınamaması hâlinde yeniden tekrar edilir. Zikrin muhtevâsındaki fiil ve sözün, amel, îtikad ve ittibâ bakımından, birbiriyle ahenk içinde olması gerekir. Bununla kasd edilen O'ndan başka her şeydir. Mâsivâdan herhangi bir şey kalırsa ya da herhangi bir kaideye uyulmazsa, {her ne kadar dil zikrederse de} fiiliyâtta yalana istinâd edilmiş, sâdık olunmamış olur. Adedde de bir sınırlama yapılmaz.

{Zikrin} önüne cezbenin geçmesine hazır olan kişinin, birinci zikri tekrarlaması gerekir. Sülûkun öne geçmesine hazır olan ise, zikr-i sânîyi tekrarlamalıdır. Bunların her ikisi de kalble yapılır. Buradaki mücâhedeyi hakkıyla yapan için, nefyedilecek olan şeyin nefyi ve isbât edilecek olan şeyin isbâtı tahakkuk etmiş ve netîce ortaya çıkmıştır. İşte o zaman bu kimsenin murâkabe yapması sahîh olur. (*Buğye*, 149)

* *Zikir*: Bil ki Allah Teâlâ, Rabbâniyyet Hazreti'ne ulaşmak ve Hazret-i Rahmân'la huzûra kavuşmak için yaratıkların nefesleri adedince sebeb yaratmıştır. Bu

sebebler, zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısımdır. Bâtın olan, Hakk'ın murâkabesi, kulu bütün vakitlerinde ya da vakitlerinin çoğunda Allah Teâlâ'nın huzûrunda olduğu şuûrunda tutmak gibi husûslardır. Allah her zaman bütün kendisinin yaptıklarına muttalîdir, kendisine nazar etmektedir. Kâinâttaki her şeyi çepeçevre kuşatmaktadır.

Bu his kula; mâsıyyetleri terk etme, bâtınını {iç dünyâsını} ahlâkî kirlerden temiz tutma, zâhiren de {dış dünyâsıyla} da tâatlara devam etme gibi fiiller yükler. Bu tâatlar arasında, cumâ, cemâat, zekât, sadaka ve diğer hayırları, bilhassa de ezkâra {zikirlere} devam ederek arındırmalıdır.

Bil ki Nakşibendîlere göre ilk zikir kalıbı, mânâyı düşünmek sûretiyle "*Allah*" lafzı, Şâzelîlere göre ise "*Lâ ilâhe illallah*" sözüdür. Bu iki zikir, istiğfâr ve namaz diğer tarîkatlarda da gönül huzûru ve tam bir edeb içerisinde edâ edilir. (*Câmi'*, 17)

* *Âdâb-ı zikir* {zikir âdâbı şöyledir}: Zikredecek kimse önce abdest alır, sonra bazı sûfîlere göre iki rekat namaz kılar. Birinci rekatta *Kâfirûn*, ikinci rekatta *İhlâs* ve *Muavvizetân* sûreleri {*Felâk ve Nâs*} okur. Namazı gündüz kılarsa kıraati gizli, gece kılarsa açıktan yapar. Namaz bittikten sonra Nakşibendîlere göre bağdaş kurarak, diğerlerine göre ise diz çökerek mütevazı bir şekilde kıbleye doğru oturur, kalbini dünyevi meşgalelerden temizler.

Sonra Nakşibendîlere göre beş, on beş, yirmi beş, Şâzelîlere göre yetmiş, diğerlerine göre ise yüz defa istiğfar eder. Sonra Allah'tan istiğfarını kabûl etmesi, sünnete uymayı nasîb etmesi, hem kendisine ve hem de şeyhine hüsn-i hâtime için duâda bulunur. Tarîkat, şerîat ve sünnete hizmet etmeyi nasîb etmesini ister.

Şâzelîlere göre ise: "*Ey Rabb'im! Sen (her şeye kadir olan) Allah'sın. 'Lâ ilâhe illallâh'ı anlamayı, bilmeyi bize kolaylaştır*" der. Sonra bir *Fâtiha* ve üç *İhlâs* okuyarak sevâbını bütün silsileye hediye eder.

Daha sonra gözlerini yumup kendisini ölü yerine koyarak Allah'tan başka sığınağının kalmadığını düşünür, sonra Rabb'inin katında kendisine şefâat etmesi için mürşidine tevessül eder, iki kaşının arasında mürşidine bakmakta olduğunu hayal eder.

Sonra Nakşibendîlere göre kalbi veya diliyle üç defa: "*İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî*" der. Hakîkatte kendisinin yüce Allah'tan başka maksudunun olmadığını, şeyhinin kendisiyle Allah arasında sadece bir vâsıta olduğunu tekîd eder. (*Câmi'*, 18)

* *Zikir*, gafleti ortadan kaldırmaktır, gaflet ortadan kalkınca, susmuş olsan bile zikir hâlindesin. Denilmiştir ki: "*Gaflet sahasından müşâhede fezâsına çıkmanın hakîkati, havf ve hubbdur {Allah korkusu ve sevgisidir}.*" (*Câmi'*, 54)

* *Zikir* üç kısımdır. Birincisi avâmın zikridir. Dille zikreder, kalbi ise gafildir.

İkincisi havâssın zikridir, bunlar dille zikreder, kalbleri de hâzırdır {zikre eşlik eder}. Üçüncüsü ehâss-ı havâssın zikridir. Bu da {sürekli olarak} kalble hâzır olmaktır {kesintisiz bir huzûr hâlidir}. (*Câmi'*, 62)

* Allah'ı kasd {ve murâd} etmeye giden yollar dört tanedir. Bunların hepsine sâhib olan muhakkik sıddîklerden, üçüne sâhib olan mukarreb evliyâdan, ikisine sâhib olan yakîn sâhibi şâhidlerden, birine sâhib olan ise Allah'ın sâlih kullarından olur. İlki *zikir*dir; yaygısı {göstergesi} sâlih amel, meyvesi ise nûrdur. İkincisi tefekkürdür, yaygısı sabır, meyvesi ise ilimdir. Üçüncüsü fakrdır; yaygısı şükür, meyvesi ise şükrün artmasıdır. Dördüncüsü hubbdur {sevgidir}; yaygısı dünyâya ve dünyâ ehline buğz etmek, meyvesi ise Sevgili'ye kavuşmaktır. (*Câmi'*, 61, 171)

* *Zikr hafiyy-i kalbî* {kalble yapılan gizli zikir}, ism-i Zât'ı, yani ism-i celâli {"*Allah*" lafzını} zikretmektir. Bunun birtakım âdâbı vardır. Bedeni ve kalbi, âzâların kötülüklerinden, hevâdan ve hırstan temizlemek, beşerî duygulara uyarak Allah'tan başkasına meyletmeye tevbe ve istiğfâr etmek gibi. Daha sonra abdestli olarak halvete girer. Sünnet abdesti ve duâyla kıbleye yönelir bağdaş kurarak oturur. Bu aşamada diliyle beş, on, on beş ya da yirmi beş defa istiğfâr ederek kalbini hazırlamaya çalışır. Gönül kırıklığı ve huşû içinde, yapmış olduğu fenâlık ve hataları gözünün önünden geçirir.

Sonra ölümün geleceğini, şu anda dünyâda son nefeslerini aldığını, belki biraz sonra tek başına tabuta konacağını düşünür. Bu aşamada o, haşrı, neşri, müthiş korkuyu, suâli, mîzânı, sıratı görür. {Tarîkattaki} silsile ehli kendisine şefâat etmektedir, onlarla birlikte yerin boş tarafından kabre getirilir. Kişi o anda kabrin içinde olduğunu hayâl eder. Bir Fâtiha, üç İhlâs okur ve bunların sevâbını, Hâce Muhammed Bahâüddîn Nakşibendî[ks] Hazretleri'nin rûhâniyyetine hediye eder. Daha sonra ondan ve bütün silsile ehlinden okuduklarının hatırına medet bekler. Fâtiha ve İhlâslar'ı ölümü düşünmezden önce okur ve sevâbını o zaman hediye ederse, bu daha fazîletli olur.

Daha sonra, şeyhi ve mürşid-i kâmili olan kimsenin sûretini, onun rızâsını almak ve ondan medet ummak için iki kaşı arasına yerleştirir, oradan da kalbine doğacak havâtırı def etmek üzere o sûreti kalbine atar.

Bundan sonra gözlerini yumar, dilini ağzının üst kısmına, dişlerini dişlerine ve dudaklarını dudaklarına yapıştırarak tabiî hâlde nefes alıp verişini sürdürür. Kalbini bir havuz veya sonu gelmeyen saf bir nûr olarak görür. Oraya feyz akmaya başlayınca, Allah'tan Arş'a, ya da altı cihetten Hz. Peygamber'in kalbine, ondan silsileye ve oradan da üstadının kalbi vâsıtasıyla kendi kalbine dolar. Dolayısıyla o kişi nûr denizine gark olur ve her tarafını nûr kaplar.

Bu esnâda, sol meme altında bulunan çam kozalağı şeklindeki kalbine Allah lafzının nakşedildiğini, orada dilediği şekilde dolaşıp durduğunu düşünür. Zikrin

mânâsı, husûsiyle sadece Allah'ın Zât'ını hatırlamaktır. Ancak zikre başlarken ve her yüz Allah lafzını söyleşinden sonra "*İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî*" münâcâtını kalbi ya da diliyle yapar. Daha sonra diliyle ism-i Zât'ı, yani ism-i celâli, "*Allah*" lafzını zikretmeye devam eder. Defalarca bu şekilde zikreder. Bu zikrin vukuf sayısı başlangıçta beş bin tesbîh ya da yirmi beş bin tesbîh veya sürekli olarak dilediği kadar olur.

Eğer ihtiyaç ânında dille konuşursa, Sâdât-ı Nakşibendiyye'ye {Nakşibendî Efendilerine} göre mârûf vukufla kesilmez {belirlenen tesbîh sayısı durdurulmaz}. Çünkü bu zikir, Mezkûr'u {zikredilen Zât'ı} müşâhede ve mâsivânın unutulması yoluyla kalbin derinleşmesi netîcesini verir. Bir şeyi zikretmenin hakîkati, onun dışındakileri unutmaktır.

Zikir devam edip, mâsivâ unutulur ve zâkir mâsivâyı istese bile elde edemeyecek hâle gelirse, işte o zaman zikir rûha intikal eder. Rûh, sol memenin altında bir latîfedir. Bundan sonra sol göğüste olan sırra, bunun akabinde ise sağ tarafta olan hafâya intikal eder. En sonunda ise, merkezde olan *ahfâ*ya intikal eder. Bu beş latîfe, Allah'ın "*Kün*" emriyle yarattığı emir âlemindendir. Bunlar, maddeden yaratılıp terkîb edilen madde âleminin dışındaki latîfelerdir. Allah Teâlâ'nın maddeden yarattığı nefs-i nâtıkadır. (*Câmi'*, 206)

* *Zikir*, kalbi {Allah karşısındaki} her türlü muhâlefetten temizler, Allah'ı {kelime-i} tevhîd ile {ya da O'nun bir olduğunu hatırlayarak} zikrediniz ki, O da sizi destekleyerek zikretsin. Allah'ı şükürle zikrediniz ki, O da {nîmetini} artırarak sizi zikretsin. O'nu tâatla zikrediniz ki, O da {sizi bolca} nîmet vererek hatırlasın. Allah'ı mehabbetle zikrediniz ki, O da sizi kurb ile {yaklaştırarak} zikretsin. (*Rihle*, 338; *Nefehât*, 7, 119)

* *Zikir* kalbi nûrlandırır, kalbin nûru îmânı nûrlandırır, îmân nûru ledünnî ilme ulaşmayı sağlar, ledünnî ilim de en yüce makama ulaştırır. (*Nefehât*, 120)

* *Zikrullah*, velâyetin kandilidir, Allah herşey için bir parlatıcı vâsıta yaratmıştır. Kalbleri parlatan şey ise zikrullahtır. (*Nefehât*, 122)

ziyâ' (ضياء) * *Ziyâ*, ağyârı [eşyâyı (Kâşânî)] Hakk'ın gözüyle Hakk'ın aynı olarak görmektir. (*Istılâh*, 539; Kâşânî, 164; *Câmi'*, 88)

* Güneş *ziyâ* {aydınlık} verir. Dünyâda güneşle aydınlanan ve onda onun aynı bulunan her şey ziyâya sâhibdir. Her ziyâ yayan nûr, ziyâyı yayan şeyin kendisiyle, yani herhangi bir nûrla karşılaşmadığı için ziyâ sâhibidir. Onun ziyâsı, beraberinde keşf için perde bulunmayan bir ziyâdır. Nûr ise bir perdedir. Hz. Peygamber ﷺ Hakk Teâlâ hakkında şöyle buyurur: "*Onun hicâbı nûrdur; benim onu gördüğüm iki nûrum var.*"

Ziyâ hicâb değil, nûrun izidir ki, o da gölgedir. Şübhesiz hicâb nûru ziyâ hâline getirir. Bu, hicâbın gölge, nûrun ziyâ olmasına nisbetle olur. Onun, kendi varlığına ait, ziyâ olan keşfi ve yine kendi varlığına ait gölge olan bir rahatlığı mevcûddur. Ziyâ keşf sâhibi, keşf de ilim ve sürûr sâhibi, ilim ve sürûr da rahat sâhibidir. Çünkü ziyâ rahat ve ilmi bir araya getirmiştir. (*Fütûhât*, II, 105)

zuhûr/zuhûr-ı hakk (ظهور / ظهور الحق) * Sadedinde olduğumuz zuhûrda bulunan zâhir iki kısma ayrılır: Birinci kısmı onun husûsî zuhûrudur. Bunun, zuhûru Hakk yönünden kendisine îtimâd edebileceği bir vaziyeti yoktur. İkinci kısım Hakk yönünden kendisine îtimâd edebileceği bir vaziyeti olan kısımdır. Bu ise, sadece insân-ı kâmile has bir durumdur. Çünkü ilâhî sûret onu koruduğu için, kendisine ait bir zuhûru ve îtimâdı bulunmaktadır.

İnsân-ı kâmil dışında kalan insan, hayvan, bitki, felek ve mülk gibi şeylerin de kendine ait bir zuhûru vardır. Bunların hepsi, insân-ı kâmilin nîmetlenmesi için Hakk'ın izhâr ettiği nîmetlerdir. Bunlara ait bir zuhûr vardır, fakat îtimâd yoktur. Çünkü onlar, kendi aynlarından başka bir maksadla yaratılmıştır {başka varlıklara, bilhassa insân-ı kâmile hizmet için yaratılmıştır}.

İnsân-ı kâmil ise aynıyla maksad olan şahıstır {yaratılışın asıl maksadı insân-ı kâmildir}. Çünkü o, Zâhir ve Bâtın olan ilâhî sûretin zâhiridir. Bâtın olan bir ayn için, bir başkasıyla zuhûr eden şey {hakîkatte} ayn değildir {cevher ya da hakîkî bir varlık olamaz}. Anla!

İnsân-ı kâmil, {kendi başına değil,} Allah'ın bekasıyla bâkîdir. Ayrıca o, başka bir şeyle değil, ancak Allah'ın ibkasıyla {kendisini bâkî kılmasıyla} da bâkîdir. İbka edilen {bâkî kılınan} şeyin hükmü, beka ile bâkî {başka bir varlığa muhtaç olmadan bizâtihî kendisi bâkî} olan şeyin hükmünden farklıdır. Beka ile bâkî olanın {bekası başka bir varlığa bağlı olmayanın} aynı devam eder. İbka ile bâkî kılınanın {bekası başka bir varlığa bağlı olanın} ise, aynı değil, misâlleri devam eder, aynı devam etmez. Bu şekilde sürekli nîmetlenir, nîmetler ona dâimâ bolca ve aralıksız olarak gelir. (*Fütûhât*, III, 107-108)

* *Zuhûr-ı Hakk-ı umûmî* {Hakk'ın umûmî zuhûru}, *zuhûr-ı Hakk-ı husûsî*den {Hakk'ın husûsî zuhûrundan} farklıdır. Allah, kullarına istîdâdları ölçüsünde tecellî etmiş, onlarla akılları ölçüsünde konuşmuştur. Her halkta {yaratışta} Hakk'ın husûsî bir zuhûru vardır. "*O, her mefhûmda zâhirdir*" Yani hakkında konuşulan sözden anlaşılan her şeyde zâhirdir. "*...O, her fehmden de {anlamadan da} bâtındır {gizlidir}...*" Yani O'nun zuhûru her mefhûmda {kavramda} anlaşılamaz. "*...Ancak 'Âlem O'nun sûreti ve hüviyyetidir' diyen kimsenin fehmi hariç...*" Yani âlemin, tüm arazlarıyla O'nun sıfatlarının bir tezâhürü; tüm cevherleriyle de O'nun Zâtı'nın bir tezâhürü olduğunu bilenler hariç.

Âlemde hiçbir şey yoktur ki, O'nun sıfatlarının ve Zâtı'nın vahdâniyyetinin {birliğinin} bir delîli olmasın. Her şeyde O'nun Vâhid olduğuna delâlet eden bir âyet vardır. Allah, bunu bilip de, her mefhûmda Hakk'ın kendisine zuhûr ettiği kişiye, âleminde tecellî ettiği gibi, kelâmında da tecellî eder.

"*O...*" yani âlem "*...Zâhir isminin...*" mazharıdır {tecellî ettiği yerdir}. "*...Tıpkı O'nun...*" yani Hakk'ın "*...mânâ îtibâriyle aslında bâtın olduğu hâlde, zuhûr eden şey olan rûhun...*" Rûh, Bâtın isminin mazharıdır. Rûhun, Hakk'la alâkalı olarak kullanılması mecâzîdir. "*...O'nun zuhûr eden şeye nisbeti...*" Yani Hakk'ın zuhûr eden şeye nisbeti "*...âlemin sûretlerindendir. Müdebbir rûhun sûrete nisbeti...*" Burada nisbetin sılası hazfedilmiştir. O da, sûretin kendisine delâlet etmesinden dolayı "*ile's-sûreti {sûrete}*" olmalıdır. Dolayısıyla Hakk'ın âlemin sûretlerine nisbet edilmesi mümkün olduğunda, rûhun nisbetinin de O'nun sûretine yapılması mümkün olur. "*...Böylece O...*" yani Hakk, "*...bâtını ve zâhiriyle insanın târîfine mesel olarak alınır.*" (Sofyavî, 68)

zulm (ظلم) * *Zulüm*, bir şeyi {hakîkî} mahalline değil, ona münâsib olmayan {başka} bir yere koymaktır. (Hücvîrî, 469)

zulm-i ma'neviyye (ظلم معنوية) * *Zulm-i mâneviyye*, cehâlet karanlığı gibidir. Bu, âlim tarafından idrâk edilebilir, ama câhil tarafından idrâk edilemez. Bu karanlık, âlim için, câhille kaim olmayan bir müdrikedir. Bu karanlık, câhille kaim olunca câhil, o karanlığı idrâk edemez. Eğer etseydi, o zaman {câhil değil,} âlim olur, cehâlet karanlığında zulüm türünden var olan şeyi de bütünüyle idrâk ederdi. (*Fütûhât*, III, 270)

zulmet (ظلمة) {bk. **nûr-zulmet**}

zü'l-'akl (ذو العقل) * *Zü'l-akl* {akıl sâhibi}, Halkı zâhir, Hakk'ı bâtın olarak görendir. Ona göre Hakk halkın aynası olur. Çünkü ayna, zâhirdeki sûreti perdeler. Orada Mutlak, mukayyed {sınırlandırılmamış olan Zât, sınırlandırılmış olan halk} tarafından perdelenir. (Kâşânî, 162; *Câmi'*, 83)

zü'l-'akli ve'l-'ayn (ذو العقل والعين) * *Zü'l-akli ve'l-ayn* {akıl ve göz sâhibi}, Hakk'ı halkta, halkı da Hakk'ta gören kimsedir. Bu ikisinden biri diğerini perdelemez, Vâhid'in vücûdunu {bir olan varlığı} bir yönden Hakk, diğer yönden de halk olarak bizzât görür. Vâhid ve Ahad olan Allah'ın vechini müşâhede etmekten kesret sebebiyle perdelenmez. Mazharların kesreti {zuhûr edilen şeylerin çok olması}, kesrette tecellî eden Ahadiyyet-i Zât'ı {Zât'ın tekliğini} müşâhede etmeye mânî olmaz. Hakk'ın vechinin ahadiyyeti de o kişiyi mahlûkatın kesretini {yaratı-

lanların çokluğunu} müşâhede etmekten alıkoymaz. Bu kişinin, meclâlarda {tecellî noktalarında} kesretiyle tecellî eden Zât'ı müşâhede etmesinde hiçbir zorluk bulunmaz.

Şeyh-i Kâmil olan Muhyiddîn b. Arabîrh bu üç meclâya şu şiiriyle işâret etmiştir:

halkta Hakk'ın var olduğunu görürsün
gözün varsa
Hakk'ta halkın var olduğunu görürsün
varsa aklın
varlıkta hiçbir şey göremezsin
Zât'ından başka tek varlığın
hem akıl
hem de göz sâhibiysen

(Kâşânî, 162; *Câmi'*, 83)

zü'l-'ayn (ذو العين) * *Zü'l-ayn* {göz sâhibi} ise, Hakk'ı zâhir, halkı da bâtın olarak gören kimsedir. Buna göre, -Hakk halkta zuhûr ettiği için- halk Hakk'ın aynası olur. Halkın Hakk'ta gizlenmesi, aynanın sûret sebebiyle gizli kalması gibidir. (Kâşânî, 162; *Câmi'*, 83)

züccâce (زجّاجة) * *Züccâce* {cam}: Rûh-i hayâlî'nin {hayalî rûhun} üç husûsiyetini tesbit edebiliriz: Birinci olarak o, kesîf, süflî olan âlemin yapısına sâhibdir. Çünkü hayâl edilen şeyin miktarı, şekli ve sınırlı yönleri vardır. Bunun uzaklık ve yakınlık gibi nisbetleri bulunur. Cisimlerin vasfı olan kesîfliğin ise yön, miktar, uzaklık, yakınlık vasıflarından berî mahza aklî olan nûrları perdelemek gibi bir husûsiyeti vardır.

İkincisi şudur: Bu kesîf hayâl temizlenip inceltilerek süslendiğinde ve zabt edildiğinde, aklî mânâlara denk hâle gelebilmekte ve nûrların yansımasına mânî olmadan aklî nûrları îfâ edebilmektedir.

Üçüncüsü şudur: İşin başında hayâl, aklî mârifetleri zabt edebilmek için akla muhtaçtır. Zabtın dışına çıkarak tedirgin olmaz, sarsılmaz ve {dikkati} başka taraflara dağılmaz. Öyle ki, bu hayalî misâller aklî bilgileri bir araya toplar. Bu üç husûsiyeti, görmeye sebeb olan ışıklara izâfetle şehâdet âleminde camdan başka bir maddede bulamayız. Çünkü cam asıl bir cevherdir, kesîftir, ancak arıtılmış ve inceltilmiştir. O kadar ki artık kandilin ışığı önünde herhangi bir perde kalmamıştır. Böylelikle o, {kandili} sert rüzgârlarla sarsılmaktan ve sönmekten korur. (*Mişkât*, 84)

* Nûr âyetinde [Nûr, 24/35] ona işâret edilmiştir. O kalbdir. Misbah {lamba} ise

rûhtur. Yanan ağaç ise ondandır. Parlak yıldızlara benzeyen *züccâce* de nefstir. Mişkât {kandil} ise bedendir. (Kâşânî, 55; *Câmi'*, 85)

{Ayrıca bk. **nûr-zulmet**}

zühd (زهد) {'alâmet-i zühd; hâris; hısâl-ı zühhâd; makām-ı zühd; zühhâd; zühd fî şey' dûne şey'; zühd fi'z-zühd; zühd 'inde ga4yri'l-'ârif; zühd-i 'âbid; zühd-i ashâb-ı me'ârif; zühd-i ehl-i ahvâl; zühd-i ehl-i tahkîki'l-kibâr; zühd-i ehli'l-vera'; zühd-i erbâb-i mukaddimât; zühd-i sâlikîn}

* *Zühd fi'd-dünyâ* {dünyâ husûsunda zühde yönelmek, dünyâdan uzaklaşmak}, bedenin rahat etmesidir. Dünyâya rağbet ise endîşe ve hüzün getirir. Azığını hazırla da, âhirete gönder! Nefsinin vasîsi sen ol, insanları vasîn kılma ki, mîrâsını taksim etmesinler!

Hayâtını oruçlu geçir, iftarın ölüm olsun! Allah bana senin sâhib olduğun [sana bahşettiği (sayfa 136)] şeylerin benzerlerini kat kat fazlasıyla lütfetseydi, bunlar göz açıp kapayıncaya kadar bile Allah ile meşgul olmak kadar beni sevindiremezdi. (*Şehîde*, 51, 136)

* Dünyâyı bilmenin alâmeti, dünyâyı terketmek, ona dayanan, onu seven, onu tercîh eden ve onun kadrini gözünde büyüten kimselerden uzaklaşarak, orada *zühd* ve yalnızlık içinde yaşamaktır. (*Âdâbı*, 146)

* Ebû Yezîd {Bistâmî} şöyle der: "*Ey ilim yolunda yürüyen genç! İlmin içindeki ilmi ara. İlim, içinde bulunduğun ilimden başka bir şeydir. Ey zühd yolunu tutan genç! Zühdün içindeki zühdü ara. Zühd, içinde bulunduğun zühdden başka bir şeydir. Ey takvâ yolunda yükselen genç! Takvâ içindeki takvâyı ara. Takvâ, içinde bulunduğun takvâdan başka bir şeydir.*" (*Şatahât*, 54)

* *Zâhid*, her an O'nu düşünen, O'nun yanında bâkî kalan ve nazarı O'ndan başka hiçbir şeye dönmeyen kimsedir. Âbid, Allah'ın kendisine ibâdetlerdeki iyiliğini gören kimsedir. O iyilik ve nîmetler, içinde kendi ibâdeti boğulup gidecek kadar çoktur. (*Şatahât*, 82)

* {Ebû Yezîd Bistâmî'ye} *zühd*ün mâhiyeti sorulduğunda şöyle cevâb vermişti: "*Onun bir durağı yoktur.*" Sonra kendi zühdünün başlangıcını anlatarak şöyle demişti: "*Üç gün zühddeydim. Birinci gün, dünyâ ve içindekiler husûsunda zühde yöneldim. İkinci gün, âhiret ve içindekiler husûsunda zâhid oldum. Üçüncü gün ise, Allah'tan başka her şey husûsunda zühdü gerçekleştirdim. Dördüncü gün, benim için geriye Allah'tan başka hiçbir şey kalmadı. Bir hâtif {ötelerden bir ses} bana şöyle seslendi. 'Ey Ebû Yezîd! Senin bizimle beraber takvân yoktur.' Bunun üzerine 'Murâd ettiğim şey budur' dedim. Ardından 'Buldum, buldum!' dedi ve ekledi: 'Nefsimi Allah'a tâat etmeye dâvet ettim, yüz çevirdi. Bunun üzerine onu bir yıl boyunca su içmekten menettim.'*" (*Şatahât*, 166)

* Ârifin düşüncesi kendisine ümîd verir. *Zâhid*in düşüncesi ise onu yiyip bitirir. (*Şatahât*, 179)

* Ârif olmayan kişiye göre *zühd* herhangi bir muâmeledir. Sanki o dünyâ metâı karşılığında âhiret metâını satın almıştır. Ârife göreyse zühd, sırrını Hakk'tan alıkoyan herhangi bir şeyden arınmak, kendini Hakk'tan başka her şeyden büyük görmektir. (*İşârât*, IV, 59)

* *Zühhâd* {zâhidler} üç tabakadır. Bir kısmı mübtedîdir {daha işin başındadır}. Bunların ellerinde de, kalblerinde de mal-mülk yoktur. Cüneyd'er[rh] zühdün ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermişti: "*Eli mal-mülkten, kalbi tamahtan boşaltmaktır.*"

Serî Sakatî'ye[rh] zühdün ne olduğu sorulunca o da şöyle cevâb vermiştir: "*Kişinin kalbini elinde olandan boşaltmasıdır.*"

Zâhidlerin bir kısmı da zühdü tahakkuk ettirenlerdir. Ruveym b. Ahmed'e zühdün mâhiyeti sorulduğunda zâhidleri şu şekilde vasfetmiştir: "*Nefsin, dünyâ ile alâkalı bütün hazlarını terketmektir.*" İşte bu mütehakkiklerin zühdüdür. Çünkü {sadece} dünyâdakilerden zühdde {uzaklaşmada}, rahatlama, şöhret, medih, insanların gözünde makam edinme olduğu için nefsin hazzı vardır. Kalben bu hazlardan uzaklaşan kimse zühdünde mütehakkiktir.

Üçüncü kısım ise bilenler ve yakîne erenlerdir. Dünyânın tümü onların helâl mülkü olsa da, bundan âhirette hesaba çekilmeyecek olsalar, bu mülkleri Allah ﷻ katında onların sevâbından zerre bile eksiltmeyecek olsa, sonra bu mülkten Allah ﷻ için uzaklaşsalar, onların zühdü, Allah Teâlâ'nın ﷻ o mülkü yarattığından bu yana nazar ettiği şey uğruna olurdu. Dünyânın Allah ﷻ katında sivrisineğin kanadı kadar kıymeti olsaydı, kâfir ondan bir damla bile su içemezdi. Buna göre onlar, zühdlerinden de zâhid olmuşlar ve zühdlerinden de tevbe ettiler. Tıpkı Şiblî'ye[rh] zühdün mâhiyeti sorulduğunda verdiği şu cevâb gibi: "*Zühd gaflettir. Çünkü dünyâ hiçbir şey değildir. Hiçbir şey olmayan bir şey hakkında zühd etmek de gaflettir.*" (*Lumaʿ*, 73)

* Cüneyd buyurmuştur ki: "*Zühd, mal husûsunda elin, malı arama husûsunda da kalbin boş olmasıdır.*"

Ali b. Ebû Tâlib'e ﷺ zühdün ne olduğu sorulduğunda buyurmuştur ki: "*Dünyâyı mü'min mi yiyor, kâfir mi yiyor, aldırmamandır.*" Yahyâ {b. Muâz Râzî} de demiştir ki "*Zühd, lüzumlu olmayanı terk etmektir.*" İbn Mesrûk da şöyle demiştir: "*Zâhide Allah'tan başka hiçbir sebeb mâlik olamaz.*"

Şiblî'ye zühdün mâhiyeti sorulduğunda demiştir ki: "*Yazıklar olsun size! Bir sineğin kanadı kadar kıymeti olan bir şey var mı ki, ondan zâhid olunabilsin!*" {Burada "*Allah katında dünyânın bir sivrisinek kanadı kadar değeri olsaydı, Allah, kâfire bir damla bile su içirmezdi.*" [Tirmîzî, Zühd, 13] hadîsine işâret edilmekte ve dünyânın zühde

değecek kadar dahî bir değeri olmadığı vurgulanmaktadır.) Ebû Bekr Vâsıtî de şöyle demiştir: "*Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar bile değeri olmayan pis bir şeyi terk etmeye ve ondan yüz çevirmeye daha ne kadar uğraşacaksın?*"

Yine Şiblî'ye zühdün mâhiyeti sorulmuş, o da şöyle cevâb vermişti: "*Hakîkatte zühd {diye bir şey} yoktur. Çünkü, kişi, ya elinde bulunmayan bir şey husûsunda zâhid olur, ki bu zühd değildir; ya da elinde bulunan bir şey hakkında zâhid olur, bu takdîrde de elinde ve yanında bulunan bir şeyden uzak kalması nasıl mümkün olacaktır? O hâlde zühd, nefsin talebinden, {eldekini} dağıtmaktan ve {elinde hiçbir şey bulunmayan kişiyle} eşit hâle gelmekten başka bir şey değildir.*" Buna göre Şiblî, zühdü, insanın elinde olmayan bir şeyi terk etmesi gibi görmüştür. Bu hâlde de insanın elinde olmayan bir şeyi terk etmesi imkânsızdır. Çünkü o zaten terk edilmiştir. Zaten elde olmayan bir şeyin terkine imkân yoktur. (*Ta'arruf*, 65)

* *Zühd*, bir şeyi {elden} çıkarmaya; *buhl* {cimrilik} ise onu {elde} tutmaya çağırır. Sehânın {cömertliğin} kendisi zühddür. Bundan dolayı cimrilik zemmedilmiştir. Çünkü cimrilik dünyâya rağbet etmektir. Hırs, cimrilik alâmetidir. Çünkü o rağbetin delîlidir. Kanâat cömertlik alâmetidir. Çünkü o zühde dâhildir. (*Kūt*, I, 251)

* Bir şeyden uzaklaşırken, bir başka şeyden uzaklaşamamak{, *zühd* husûsunda düşülen bir hatadır}. Meselâ övülme husûsunda zühd sâhibi iken {övülmemeyi isterken}, mal husûsunda zühd sâhibi olmayabilir ya da yiyecekler husûsunda zühd sâhibi olamaz da mal husûsunda zâhid olabilir. Zühd, hevâsının galib gelmesinden dolayı, makam ve mevkî gözeterek de yapılabilir. Ne olursa olsun, hevâ husûsunda zühd sâhibi olunduğunda, dünyâ husûsunda da hakîkaten zühd sâhibi olunur. İşte bu zühd, nefs husûsunda zühddür. Çünkü nefs rağbetin ta kendisi, hevâ ise nefsin rûhudur. (*Kūt*, I, 268)

* *Zâhid*, bir şeye sâhib olmayan kimse değildir. Zâhid, hiçbir şeyin kendisine sâhib olamadığı kimsedir. Bir âlim, zâhidin mânâsıyla alâkalı olarak şöyle demiştir: "*Zâhid, eşyâya sâhib olmayan, onunla sükûn bulmayan kimsedir.*" Yine o âlim şöyle diyordu: "*Zâhidin azığı bulduğu şey, elbisesi örtündüğü şey, evi sığındığı yerdir, hâli ise vaktidir.*"

Zühd, kişinin zorluğu veya refahı tercîh etmesinden dolayı tedbîri, ihtiyârı {tercîhi}, rızâyı ve teslîmi terketmesidir. Bu, havâssın yoludur. (*Kūt*, I, 269)

* *Zühd fi'd-dünyâ* {dünyâdan uzaklaşmak}, sadece dünyâ hayâtına ait metâın fazlasını ve bunların şehvetlerini taleb etmeyi terk etmek, aza râzı olmak ve zarûrî olan sade kısmına kanâat etmektir. Bu, kendisine güzel ahlâk, fazîletli ameller ve hoş fiiller türünden hasletleri beraberinde getirecek bir haslettir.

Zühdün zıddı şehvetlerini taleb etme husûsunda dünyâ hırs ve rağbetidir. Bu da kötü ahlâk, çirkin fiiller ve hoş görülemeyecek fiilleri beraberinde getirecek bir haslettir. (İhvân, I, 357)

* İffet ve kendini muhâfaza etmek *zühhâd*ın {zâhidlerin} mühim husûsiyetlerindendir. Bu husûsiyyeti güzel ahlâk ve pek çok fazîlet tâkîb eder. Bunlar şunlardır: Verâ, hıfz, vakâr, takvâ, emânet, mürüvvet {insanlık}, kerem, yumuşaklık, sükûn, murâkebe, ihtiyat, sıhhat, selâmet, hüsn-i senâ, tezkiye, gıbta, sürûr, kalblerin mehabbeti, berâat, insanlara sükûnet verme, onlara güven ve ruhsat vermek, ikrâm.

Şunlar da zâhidlerin husûsiyyetlerindendir: Sehâ, kerem, cûd, bezl {vermek, dağıtmak}, lütuf, ihsân, îsâr, iyilikte bulunmak, re'fet, rahmet, sevgi, iyilik, mârûf, sadaka ve hediye. Aynı şekilde şunlar da zâhidlerin husûsiyetlerindendir: Hilm, acele etmeme, tesebbüt, ciddiyet, rıfk, sıcakkanlılık, sekînet, vakar, hayâ, affetme, bağışlama, dünyâdan gafil olma, şefkat, rahmet, adalet, hakkı gözetme, mehabbet, kabûl, icâbet, tevâzû, tahammül.

Yine şunlar da zâhidlerin husûsiyyetlerindendir: Rızâ, kanâat, kibar davranmak, ne fazla, ne eksik elindekiyle yetinme, tamahtan el çekmek, cefâda rahatlık, kazâya teslîm, belâlara sabır ve güzel bir huzûr hâli.

Şunlar da zâhidlerin husûsiyyetlerindendir: Allah'a tevekkül, O'na güven, O'nunla itmi'nân, amelde O'nun için ihlâs, duâ, sözde doğruluk, kalbden tasdîk, kardeşlere nasîhat, ahde vefâ, basîret sâhibi olma, hayr işlerinde azîmet, ihsân, iyilik, mârûf, hayırlarda yarışmak. Onlar Rabb'lerinden korktukları için müşfiktirler. Onlar, Allah'ın dostlarıdır, Allah'ın sevdiği, Allah'ı seven hâlis mü'min kullardır. (İhvân, I, 359)

* Dünyâ hakkında *zühd* ve âhirete rağbet etmek îmânın şartlarından ve mü'minin vasıflarındandır. Allah, Resûl'ünü âhirete rağbet ettirmiştir: "*Gerçekten senin için âhiret dünyâdan daha hayırlıdır.*" [Duhâ, 93/4] {Bir başka âyette de} şöyle buyurmuştur: "*Ama siz dünyâ hayâtını tercîh ediyorsunuz, hâlbuki âhiret hayâtı daha hayırlı ve kalıcıdır.*" [Âlâ, 87/16-17] Kur'ân'da, dünyâ hayâtından uzaklaşmayı ve âhiret hayatına rağbet etmeyi emreden daha pek çok âyet bulunmaktadır.

Kardeşim; bil ki insan, mevcûd ve âcil {hemen elde edilebilecek} olan faydayı terk etmeme, ondan uzaklaşmama tabîatına sâhibdir. Tehir edilmiş {sonradan gelecek} olan faydayı, ancak bu faydanın âcil olana üstünlüğü ortaya çıkmışsa arzu eder.

Bil ki, mü'minler, hikmet sâhibleri ve peygamberler, dünyâdan –kendileri için âhiret hayatının hakikati ortaya çıkmış bulunduğundan dolayı- uzaklaşmış, âcil olan arzularını terketmiş, âhirete rağbet etmiş ve onun nîmetlerini istemişlerdir. Onlar, âhiret nîmetlerinin dünyâ nîmetlerine üstün olduğunu anlamışlar, tıpkı dünyâ ehlinin dünyâ işlerini hisleriyle {duyularıyla} idrâk etmeleri gibi onlar da, âhiret nîmetlerini kalb gözüyle ve akıl nûruyla da müşâhede etmişlerdir.

Kardeşim bil ki, âhiret hakîkatini bilmek ve ahvâlini müşâhede edebilmek, sa-

dece îtibârla {ibret almakla} ve dünyâ işlerini tefekkürle ve dünyâ ile âhiret işleri arasında selim aklı fâsid görüşlerden, temiz nefsi çirkin ahlâktan ayırabilecek ve zarûrî sağlam netîcelere varmayı sağlayacak mukayeselerle mümkün olur. Bunun açıklaması şöyledir. Akıllı insan, insanların çoğunluğunun sözü üzerinde düşündüğü zaman, onların üzerinde neş'et etmiş oldukları bu yurdu, "*dünyâ*" ismi ile adlandırması ve onun nîmetlerini zemmetmesi, âhiret yurduna ve onun şerefine delâlet eder. Çünkü dünyâ lafzı, uhrâya {diğerine, sona} götürür. Nitekim "*uhrâ*" kelimesi de "*ûlâ*"ya {ilk olana, önce gelene} delâlet eder. Her ikisi de muzâf türündendir. (İhvân, II, 81)

* Dünyâ metaından ve onun güzelliklerinden yüz çeviren kimseye "*zâhid*" ismi husûsî bir isim olmuştur. (*İşârât*, IV, 57)

* Riyâzet üç maksada yönelik olabilir: Birincisi Hakk'tan başka birini seçme alışkanlığını terketmektir. İkincisi nefs-i emmâreyi hayal ve vehm {düşünce} kuvvetlerini, kudsî emre muvâfık fikirlere çekebilmek ve süflî fikirlere muvâfık fikirlerden alıkoymak için nefs-i mutmainneye itâat ettirmektir. Üçüncüsü tenebbüh {dikkat ve uyanıklık} için sırrı sükûna erdirmektir.

Birincisine hakîkî *zühd* yardım eder. İkincisine pek çok şeyle beraber tefekkürle desteklenmiş ibâdet yardımcı olur. Sonra nefsin kuvvetlerine hizmet eden bestelenmiş sözlerden ibâret olan şarkılar, vehme kapı aralar. Zekî bir insana ait belâgatli ibâreler ve yumuşak nağmelerden ibâret olan kelâmın kendisi zaten vaaz eder, güzel bir tesîr bırakır. Üçüncü maksada gelince ona güzel fikirle, şehvetin sultasının değil, Mâşûk'un vasıflarının emrolunduğu iffetli bir aşk yardım eder. (*İşârât*, IV, 78)

* Ebû Osman demiştir ki: "*Zühd, dünyâyı terk etmen ve dünyâlığa sâhib olan kimselere aldırış etmemendir.*"

Ebû Ali Dekkak'ın şöyle dediğini işitmiştim: "*Zühd dünyâyı terk etmen, 'Elimdeki dünyâlıkla bir tekke, bir mescid yaptırırım' dememendir.*"

Yahyâ b. Muâz {Râzî}; "*Zühd, insana mülkünü cömertçe dağıtmasını; hubb {sevgi} ise rühen cömert olmasını getirir*" demiştir. İbn Cellâ da "*Zühd, gözünde küçük görünsün de, yüz çevirmek kolay olsun diye dünyâyı yok hükmünde görmektir*" demiştir.

İbn Hafîf "*Zühdün alâmeti, mülk olan bir şey elden çıkınca rahatlamaktır*" demiştir. Yine o; "*Zühd, kalbden sebeb fikrini çıkarmak ve elleri mülkten silkelemektir*" demiştir.

"*Zühd, nefsin dünyâdan külfetsiz bir şekilde uzaklaşmasıdır*" da denilmiştir.

Nasrâbâzî şöyle demiştir: "*Zâhid dünyâda garîbdir, Allah Teâlâ hakkında irfân sâhibi olan ârif ise âhirette de garîbdir.*"

Denilmiştir ki: "*Zühdünde sâdık olan kimseye, dünyâ boynunu eğerek gelir. Bunun için 'Gökten bir taç düşse, mutlaka onu istemeyen bir kişinin kafasına isâbert ederdi' denilmiştir.*"

Cüneyd demiştir ki: "*Zühd, elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmamasıdır.*"

Ebû Süleyman Dârânî demiştir ki: "*Yün aba giymek zühd alâmetlerinden biridir. Şu hâlde, kalbinde beş dirhem değerinde elbise giymek arzusu bulunan bir zâhidin, üç dirhem kıymetinde bir aba giymemesi gerekir {çünkü böyle yaparsa, niyetiyle fiili arasında ikilik söz konusu olur}.*"

Selef zühd husûsunda ihtilâf etmiştir. Süfyân Sevrî Ahmed b. Hanbel, İsâ b. Yunus gibi selef ulemâsı, dünyâ husûsunda zühd sâhibi olmanın kasr-ı emelden ibâret olduğu görüşündedirler. Bunların ortaya koyduğu fikirlerin, bizzat zühd değil, zühdün âmilleri ve zühdü gerektiren şeyler mânâsında anlaşılması gerekir.

Abdullah b. Mübârek, "*Zühd, fakirlikten memnun bir hâlde Allah Teâlâ'ya güvenmektir*" demiştir. Şakîk Belhî ile Yusuf b. Esbât da bu kanâattedir. Fakat bu da bizzat zühd olmayıp, zühd alâmetlerinden biridir. Çünkü kul Allah'a güvenmedikçe zühde gücü yetmez.

Abdulah b. Zeyd "*Zühd, dünyâyı ve dirhemi {maddî değerleri} terk etmektir*" demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî demiştir ki: "*Zühd, Hakk Teâlâ ile meşgul olmana mânî olan her şeyi terk etmendir.*"

Ruveym, Cüneyd'e zühdün ne olduğunu sorduğunda Cüneyd şöyle cevâb vermiştir: "*Dünyâyı küçük görmek ve kalbde yer etmiş bulunan her türlü eser ve te'sîrlerini silmektir.*"

Serî demiştir ki: "*Zâhid nefsiyle meşgul olmadığı zaman hayatı güzelleşmez. Ârif ise, bilakis {Rabb'ini bırakıp} nefsiyle meşgul olduğunda hayatı güzelleşmez.*"

Cüneyd'e *zühd*ün ne olduğu sorulunca "*Elin mülkten, kalbin ise {mülk sâhibi olmak için} aramaktan boşaltılmasıdır*" şeklinde cevâb vermiştir.

Şiblî'ye *zühd*ün mâhiyeti sorulunca "*Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmektir*" diye cevâb vermiştir.

Yahya b. Muâz şöyle demiştir: "*Şu üç haslete sâhib olmayan zühdün hakîkatine erişemez: Alâkasız {sırf Allah için yapılan} amel, tamahsız söz ve riyâset {baş olma sevdası} taşımaksızın izzet sâhibi olma.*"

Ebû Hafs {Haddâd} şöyle demiştir: "*Zühd, sadece helâlde olur; dünyâda ise helâl yoktur. O hâlde zühd de yoktur.*"

Ebû Osman {Hîrî} de "*Şübhesiz Allah zâhide istediğinden fazla, dünyâya rağbet edene istediğinden az, istikamet sâhibine ise istediği kadar verir*" demiştir.

Yahyâ b. Muâz'ın şöyle bir sözü vardır: *"Zâhid {sürekli Allah'ın celâlî tecellîlerine, azabına ve Allah korkusuna vurgu yaparak} senin burnuna sirke ve hardal çektirir, ârif ise {süreklialah'ın cemâlî tecellîlerinden, nîmetlerinden ve Allah sevgisinden söz ederek} sana misk ve anber koklatır."*

Hasan Basrî *"Dünyâya karşı zâhid olmak {demek}; dünyâ ehlinden ve dünyâda bulunan her şeyden nefret etmektir"* demiştir.

Sûfîlerden birine *"Dünyâda zâhid olmak ne demektir?"* diye sorulunca *"Dünyâda olanı dünyâda bulunan kimselere terk etmektir"* şeklinde cevâb vermiştir.

Bir adam Zünnûn Mısrî'ye *"Dünyâda ne zamana kadar zühde riâyet edeceğim?"* diye sormuş, o da *"Nefsine karşı zâhid olduncaya kadar!"* şeklinde cevâb vermiştir.

Muhammed b. Fadl *"Zâhidlerin îsârı {ikrâmı} istiğnâ hâlindeyken {ihtiyaçları bulunmadığı zaman}, fütüvvet ehlinin îsârı ise ihtiyaç hâlindedir {ihtiyaçları bulunduğu zamandır}"* demiştir. (Kuşeyrî, 61)

* Allah Teâlâ buyurmuştur ki: *"{Ölçü ve tartı husûsunda} Allah'ın bakıyyesi {helâl olarak bıraktığı kâr} sizin için daha hayırlıdır."* [Hûd, 11/86] *Zühd*, bir şeye olan rağbetin tamamen ortadan kalkmasıdır. Zühd, avâm için kurbet {yakınlaşma}, mürîd için zarûret, havâss için haşyettir.

Zühdün üç derecesi vardır. Birinci derecesi, ilâhî azarlamadan sakınıp noksanlıklardan çekinerek ve fâsıklarla aynı işleri yapmaktan hoşlanmadığından dolayı şübheli şeyler husûsunda zühddür.

İkinci derecesi, fuzûlî şeylere değer vermemektir. {Bu da şöyle olur:} Çok fazla şey istememek, vakti îmar etmek maksadıyla yetecek kadar azıkla yetinmek, aşırılığı bırakmak, peygamberlerin, velîlerin ve sıddîklerin husûsiyetleriyle süslenmek.

Üçüncü derecesi ise zühd husûsundaki zühddür. Bu da üç şeyle olur: Zühde yöneldiğin şeyi küçük görmekle; {zühdle alâkalı} bütün hâllerin, gözünde bir olmasıyla; hakîkatler vâdîsine bakarak, {zühd husûsunda ortaya koyduğun} gayreti görmekten gaib olmakla. (*Menâzil*, 13)

* Geçim sıkıntısına karşı olan sabra *"zühd"*, zıddına da *"hırs"* denir. Eğer aza sabrediyorsa buna *"kanâat"*, bunun zıddına da *"şereh {açgözlülük, doymazlık}"* denir. İmân ahlâkının çoğu sabra dâhildir. (*İhyâ'*, IV, 82)

* Dünyâ husûsunda zühd içinde yaşamak sâliklerin şerefli makamlarından biridir. Bu makam diğer makamlar gibi ilim, hâl ve amelle tanzîm edilir. Nitekim selef âlimlerinin dediği gibi îmân konularının tamamı îtikad, söz ve amele dayanır. Söz îmânın ortaya çıkması için gibidir. Onunla hâlin makamı ikame edilir. Çünkü onunla batınî hâl ortaya çıkar. Aksi takdîrde maksad sözün kendisi değildir.

Söz, hâlden meydana gelmezse, "*îmân*" değil, "*islâm*" olarak adlandırılır. Hâle sebeb olan ilim, meyve veren ağaç gibidir. Amel ise meyve yerine geçen hâlin neticesidir. Hâli, ilim ve amel taraflarıyla beraber zikr edelim. Hâlle, "*zühd*" olarak isimlendirilen şeyi kasd ediyoruz. Bu mânâda hâl, bir şeye olan rağbeti ondan daha hayırlısına döndürmekten ibârettir.

Bir bedel karşılığı satış ve diğer herhangi bir sebeble bir şeyden vazgeçmek, ona rağbet etmemekten; onun yerine başkasını almak ise o aldığı şeye rağbetten kaynaklanır. Vazgeçilen şeye nisbetle kendisine "*zühd*", yöneldiği şeye nisbetle de "*rağbet*" ve "*hubb {sevgi}*" adını alır. Buna göre zühd "*herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha hayırlı olan bir şeye dönmek*" demektir. Bununla beraber, yüz çevrilen şeyin de arzu edilecek bir yönünün bulunması gerekir. Çünkü arzu edilir bir tarafı bulunmayan taş, toprak, kum gibi şeyleri terk edene "*zâhid*" denmez. Zâhid, toprak, taş gibi rağbet edilmesi tasavvur olunamayacak şeyleri değil, dirhem ve dinar gibi rağbet edilen şeyleri terk eden kişiye verilen isimdir. (*İhyâ'*, IV, 266-267)

* *Zühd,* kuvvetinin farklılığına göre üç farklı derecededir. Birinci derece en düşük derecedir. Bu derecede, kişinin kalbi dünyâya meyl, nefsi de iltifât eder. Fakat kendisi, dünyâyı arzu eder hâlde bulunmasına rağmen mücâhede yoluyla dünyâdan yüz çevirmeye çalışır. Buna "*mütezehhid*" denir. {Bu nokta,} çalışıp gayret ederek zühde ulaşana nisbetle zühdün başlangıcıdır. Mütezehhid önce nefsini, sonra zekâsını tüketir. Zâhid ise önce zekâsını harcar, sonra nefsini, ayrılmış olduğu şeye karşı sabır husûsunda değil, tâat ve ibâdetler husûsunda terbiye eder. Mütezehhid, nefsinin hâkimiyetine girip, şehvetlere kapılabilir ve az ya da çok dünyâya meylederek dünyâdaki istirahatine dönme tehlikesi içindedir.

{Zühdde} ikinci derece, ümîd ettiği cennete nisbetle dünyâyı küçük görerek gönül hoşluğu ile dünyâyı terk etmektir. Tıpkı, iki dirhem için bir dirhemi terk eden kişi gibi, –her ne kadar biraz beklemesi gerekse de- bu insanın ağırına gitmez. Fakat bu ikinci derecedeki zâhid de mutlaka alış-veriş eden tâcir gibi zühdünü görüp ona iltifât edebilir, kendini ve zühdünü beğenmeye meyledebilir. Kendi kendine, daha değerli olan bir şeyi terk ederek daha az değerli olan diğer bir şeyi tercîh etmiş olduğunu sanır {hâlbuki böyle değil, tersi doğrudur}. Aynı zamanda bu bir eksikliktir.

Üçüncü derece en yüksek derecedir. İsteyerek zâhid olmak ve zühdü içinde de zâhid olmak, dolayısıyla zühdünü görmemektir. Çünkü zühdünü bir şeyin terki olarak görmez. Dünyânın bir şey olmadığını bilir. Böylece çakıl taşını bırakıp cevheri alan kimse gibi olur. Bunu bir karşılık olarak görmez. Kendini bir şeyi terk etmiş kişi olarak görmez. Cevhere nisbetle çakıl taşı neyse dünyânın da Allah'a ve O'nun âhirette vereceği nîmetler nisbetle aynı değerde olduğuna inanır. İşte zühd husûsunda kemâl noktası budur ve bunun sebebi de {zühd, eşyâ, dünyâ, âhiret ve Allah husûsundaki} mârifetin kemâlidir. İşte çakıl taşını verip cevheri alan kimse-

nin bu ticâretinden dönme ihtimâli olmadığı gibi, bu zâhidin de zühdünden dönme ve dünyâya meyletme tehlikesi yoktur. (*İhyâ'*, IV, 277-278)

* *Zühd*ün üç derecesi daha vardır. En yükseği kendisine husûsî bir mevkî vermemesi, Ashâb-ı Suffe gibi mescidin herhangi bir bölgesiyle yetinmesidir. Zühdün orta seviyesi, kendisi için hurma yaprağından yapılmış veya buna benzer kulübe gibi husûsî bir mevkî istemektir. En düşüğü ise satılık veya kiralık bir oda istemektir. Meskenin genişliği ihtiyacından fazla ve süslü değilse, bu hâl kendisini diğer zühd derecelerinden çıkarmaz. (*İhyâ'*, IV, 290)

* Yahya b. Muâz şöyle demiştir: "*Zühdün alâmeti şu üç haslettir: Alâkasız {sırf Allah için yapılan} amel, tamahsız söz ve riyâset arzusu {baş olma sevdası} taşımaksızın izzet sâhibi olma.*" (*İhyâ'*, IV, 299)

* Âlimlerimize göre *zühd* iki türlüdür: Kul için makdûr {takdîr edilmiş} ve gayr-i makdûr {takdîr edilmemiş} olan zühd. Kul için makdûr olan zühd üç şeyle olur: Dünyâdan kayıp olanı istemeyi terk etmek, dünyâda cem' olunanı {birleşeni} ayırmak ve dünyâyı isteyip tercîh etmeyi terk etmek.

Kul için gayr-i makdûr olan zühde gelince o, zâhidin kalben bir şeyden soğumasıdır. Kul için makdûr olan zühd, gayr-i makdûr olan zühdden önce gelir. Kul, dünyâdan kayıp olanı istemeyi bırakınca, onda cem' olanı ayırınca, Allah için kalben dünyâ taleb ve ihtiyârını terk edince ve dünyânın âfetlerini tefekkür ederek Allah'ın sevâbının büyüklüğünü düşününce, kalbinde dünyâya karşı bir soğukluk doğar. Bana göre bu, hakîkî zühddür. (*Minhâc*, 13)

* *Zühd*, bize göre helâl ve haramda vâkî olabilir. Haramla alâkalı olursa farz; helâlle ilgili olursa nafile olur. Tâatları tam olarak yerine getiren kimse için bu haram, leş mevkîindedir. Bu leş, ancak zarûret anında, zararı giderecek miktarda yenilebilir. Helâlde zühd ise ancak abdâl makamında olur. Onlara göre helâl leş mevkîindedir. Ondan sadece gerektiği kadar alırlar. Onlara göre haram ateş mevkîindedir. Onu herhangi bir hâl ile almak akıllarına bile gelmez. İşte bu, kalbdeki soğukluğun mânâsıdır. Böylece kişinin düşüncesi dünyâdan kopar, onu pis görür, ondan nefret eder. Geriye kalbinde dünyâya karşı ne bir ihtiyâr, ne de bir irâde kalır. (*Minhâc*, 14)

* Tevhîd kalbdedir, *zühd* kalbdedir, takvâ kalbdedir, mârifet kalbdedir, Hakk'ı bilmek kalbdedir, Hakk Teâlâ'yı ﷻ sevmek kalbdedir, O'na yaklaşmak kalbdedir. (*Fetih*, 49)

* *Mütezehhid*, dünyâsını elinden çıkarmış olan kimsedir. Zühdü tahakkuk ettirmiş {gerçekleştirmiş} olan *zâhid* ise dünyâyı kalbinden çıkarır. Onlar dünyâya karşı kalbleri ile zâhid olmuşlar ve böylelikle zühd onların tabîatı hâline gelmiştir. Zâhirleri bâtınları ile karışmış, tabîatlarının ateşi sönmüş, hevâları kırılmış, nefsleri tatmîn olmuş ve kötülükleri değişmiştir. (*Fetih*, 106)

* Mü'min dünyâda, *zâhid* âhirette, ârif ise Mevlâ'dan başka her şeyde garîbdir. (*Feth*, 142)

* *Zühd*, bir saat; verâ iki saat, mârifet ise devamlı amel etmektir. (*Feth*, 294)

* Fakr, tasavvuftan ayrıdır. Aksine fakrın sonu tasavvufun başıdır. *Zühd* de fakrdan ayrıdır. Onlara göre fakr, yoksulluk ve yokluk değildir. Bilakis övülen fakr, Allah'a güvenmek ve onun taksîmine râzı olmaktır. (*Âdâb*$_2$, 7)

* {Makamlardan olan} *zühd* dünyânın helâlini terk etmek, dünyâdan ve onun arzularından yüz çevirmektir. Bundan sonra gelen ***fakr*** ise, mal-mülk sâhibi olmamak, kalbden mal sevgisini çıkarmak demektir... (*Âdâb*$_2$, 20)

* ...kul, makamlara terfî etmeyi hâlleri artırarak sürdürür. Bu münâsebetle, tevbeye varıncaya kadar hâllerle makamların iç içe olduğu görülür. İçerisinde hâl ve makam bulunmayan hiçbir fazîlet yoktur. *Zühd*de hâl ve makam vardır, tevekkülde hâl ve makam vardır, rızâda da hâl ve makam vardır...

...Kulda tevbe ve zecr hâli yerleşip makam hâline gelmedikçe nefsin hevâsının sürekli olarak üstün gelmesi yüzünden kul tevbe ve zecr hâlini muhâfaza edemez.

*Zühd*de de durum bundan farklı değildir. Kul, önce kendisine dünyâ ile meşgul olmayı terketmenin lezzetini gösteren ve kendisinin ona doğru yönelmesini kınayan bir hâl ile zühde yönelmeye çalışır. Kerîm olan Allah'tan gelecek yardıma nâil olmadıkça, nefsin açgözlülük ve dünyâya karşı olan hırsının delâletiyle {tevbe ve zecr} hâlinin eseri ortadan kalkar. Böylelikle kul zühde erer, zühdde istikrar kazanır ve zühd makamın hâline gelir... (*'Avârif*, 275)

* Cüneyd şöyle demiştir: "*Zühd, elin mülkten, kalbin ise {mülk sâhibi olmak için} aramaktan boşaltılmasıdır.*"

Şiblî'ye *zühd*ün ne olduğu sorulunca şöyle cevâb vermiştir: "*Zühd gaflettir. Çünkü dünyâ hiçbir şey değildir. Bir hiç olanla alâkalı zühd de gaflettir.*" (*'Avârif*, 285)

* *Zühd fi'z-zühd* {zühd husûsunda zühd} sâhibi olan kimsenin yanında dünyânın varlığı ya da yokluğu eşittir. Dünyâyı terkederse, ancak Allah sayesinde terkeder, alırsa Allah'la alır. İşte bu, *zühd fi'z-zühd*dür {zühd içinde zühdü yaşamaktır}. Ârifler içinde bu makama erişenleri gördük.

Bu makamın üstünde zühdle alâkalı başka bir makam daha vardır. Bu da, ilminin genişliğinden ve nefsinin, beka makamındaki temizliğinden dolayı, Hakk'ın irâde ve ihtiyârını kendisine iâde ettiği kimseye aittir. Bunlar zühd fi'z-zühdden sonra üçüncü bir zühdü tahakkuk ettirir. O, dünyâyı bir köşesinde mekân tuttuktan ve kendisine mevhibe iâde edildikten sonra terk eder. Onun bu makamda dünyâyı terketmesi kendi ihtiyârı iledir. Onun ihtiyârı ise Hakk'ın ihtiyârından gelir. O, enbiyâ ve sâlihlere bakarak ve onlarla tesellî bularak dünyâyı terketmeyi tercîh etmiştir.

Zühd fi'z-zühd makamında, dünyâyı elde etmeyi, hâl yönüyle kuvvetli peygamber ve sıddîklerin derecesine ulaşma husûsundaki zayıf vaziyeti sebebiyle, kendisine lütfedilmiş bir nîmet olarak görür. Sonra Hakk'tan gelen bu lütfu da, Hakk'la ve Hakk için terkeder. Bu makamda, açık ilmin kendisine ilhâm ettiği tedbîrle {nefsine} acıyarak dünyâdan kendi ihtiyârı ile faydalanır. Bu makam, {hâl ve makam yönünden} kuvvetli olan âriflerin tasarruf makamıdır. İlk olarak Allah için zâhid oldukları, ikinci olarak Allah'a rağbet ettikleri gibi, üçüncü defa da Allah ile zâhid olmuşlardır. (*'Avârif*, 286)

* *Zühhâd* {zâhidler}, kudretleri olmadığından dolayı dünyâyı terkedenlerdir. Ashâbımız, dünyâ malı aramaya ve toplamaya kudreti olduğu hâlde bunu yapmayan ve talebi terkeden, dolayısıyla elinde avucunda dünyâ malından hiçbir şey bulunmayan kimse hakkında ihtilâf etmiştir. Bu kimse zâhidlere dâhil edilmeli mi, yoksa edilmemeli mi?

Ashâbımız arasında bu kişilerin zâhidlere dâhil edilebileceğini kabûl edenler bulunduğu gibi, zühdün, ancak elde bulunan şey hakkında mümkün olabileceği görüşünü kabûl edenler de vardır. Bu görüşte olanlara göre, bazı durumlarda kişinin elinde dünyâ malı bulununca zühd tahakkuk etmez. Bu görüşte olanların reisleri ise, hikâyesiyle meşhûr olan İbrâhîm b. Edhem'dir. (*Fütûhât*, II, 20-21; Nebhânî, I, 47)

* *Zühd* ancak kişinin mülkünde olan şeyde mümkün olur. Taleb de, mülkte bulunan şeydir. {Asıl} zühd, taleble alâkalı olan zühddür {istemekten uzaklaşmaktır, istememektir}. Ashâbımız mülkü olmayan fakîr için "*zâhid*" ismini kullanmanın doğru olup olmadığı veya onun bu makamda herhangi bir payı bulunmadığı husûsunda ihtilâf etmiştir. Böyle bir fakîr hakkındaki görüşümüz şudur: Fakîr dünyâya rağbet duyma husûsunda temkîn sâhibidir {onun mertebesi dünyâya rağbet etmesini gerektirir}, onu elde edemese bile onu elde etmeye çalışır. Bu çalışma, taleb ve rağbetinden dolayı, onun dünyâyı terkedişi, hiçbir şübheye mahal bırakmayacak şekilde "*zühd*" olarak adlandırılır. [Bu taleb, {makamı gereği} onun mülkünde bulunmaktadır. Bu sebebden dolayı zikrettiğimiz gibi târîf ettik. (*Esfâr*)] (*Fütûhât*, II, 174; *Esfâr*, 95)

* Bil ki, zikrettiğimiz sâlikler çeşitli mertebelere ayrılırlar: O'ndan O'na {sülûk eden} sâlik, tecellîden tecellîye intikal eder. O'na, O'ndan ve O'nda sâlik olan, ilâhî isim husûsunda, bir ilâhî isimden {başka} bir ilâhî isme sülûk eder.

O'ndan, O'na, O'nda, O'nunla sâlik olan, bir ilâhî isimde, bir isimden, bir başka isme o isimle sülûk eder.

O'nda ve O'na değil, O'ndan sâlik olan, kâinâttan kâinâta Allah katından çıkar.

O'nda ve O'ndan değil, fakat O'na sâlik olan, tıpkı Hz. Mûsâ'nın ﷺ kaçması gibi, kâinâtta kâinâttan O'na kaçar.

O'ndan, O'nda ve O'na doğru yürümeyen sâlik ise amel-i sâlih husûsunda dünyâdan âhirete intikal eder, bunlar da ârif olmayan *zühhâd*dır {zâhidlerdir}. (*Fütûhât*, II, 376)

**Yakîn* makamları dokuz tanedir: Bunlar, tevbe, *zühd*, sabr, şükr, havf, rızâ, recâ, tevekkül ve mehabbettir. Bu makamlardan hiçbirinin, Allah ile tedbîr ya da tercîhin ortadan kalkmasıyla beraber düşünülmesi doğru olmaz...

...*Zühd* ancak tedbîrin dışına çıkmakla sahîh olur. Çünkü sen tedbîrin dışına çıkmakla muhâtabsın. Tedbîr husûsunda zühd senin tedbîrindir.

Zühd iki türlüdür: Zâhir ve celî {açık} olan ve bâtın ve hafî {gizli} olan zühd. Zâhir ve celî olan zühd; yiyecek, giyecek ve benzeri helâl şeylerin fazlasından zühddür. Bâtın ve hafî olan zühd ise; riyâset {baş olma arzusu}, öne çıkma hevesinden zühddür. Allah'la beraberken tedbîri terketmek de bu sınıfa girer. (*Tenvîr*, 8)

* Sabır, geçim sıkıntısına karşı olursa buna "*zühd*" denir. Eğer kişi aza sabrediyorsa, buna "*kanâat*" denir. (Kudâme, 286)

* {Fakîrlik konusundaki beş hâlden ilki şudur:} Ona bir mal gelse onu istemez, ondan eziyet duyar ve nefret ettiğinden dolayı onu almaktan, şerrinden ve meşguliyetinden sakınmak için kaçar. Bu hâlin sâhibine "*zâhid*" denir...

...Bu beş hâlin en kuvvetli derecesi zühd hâli olan birinci hâldir. Bu birinci hâlden daha yüksek bir hâl daha vardır. O hâl de malın varlığı ve yokluğunun bir olmasıdır. Onu bulsa sevinmez, kaybetse sıkıntı duymaz. (Kudâme, 338)

* İnsanların bir kısmı dünyâyı arzuladığı hâlde ona karşı zâhid davranır, ancak nefsiyle mücâhede eder. İşte bu kimseye "*mütezehhid*" denilir. Bu îtibârla mütezehhidlik zühdün başlangıcıdır. (Kudâme, 347)

* *Zühd*ün, rağbet edilene nisbetle üç derecesi vardır: Biri azabdan, hesabdan ve insanın önünde bulunan buna benzer korkulardan kurtulmak için zühddür. Bu hâiflerin {korkanların} zühdüdür. İkincisi sevâb almak ve vaad edilen nîmetlere kavuşmak için zühddür. Bu da râcîlerin {ümîd edenlerin} zühdüdür. Bunlar {dünyâ} nîmetlerini {cennetteki} nîmetler için terk etmişlerdir. Üçüncüsü ise en yücesi olup elemlerden kurtulmak ve nîmetlere nâil olabilmek için değil, bilakis Allah Teâlâ'ya kavuşmak için dünyâda zâhid olmaktır. Bu ise muhsin {ihsân sâhibi} olan ârîflerin zühdüdür.

Cennet lezzetlerine nisbetle Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya nazar etmenin lezzeti, bir güvercine sâhib olup onunla oynamaya nisbetle, dünyâ mülkünü elde ederek onu sâhiblenmenin lezzetine benzer. (Kudâme, 348)

* *Zühd*ün bidâyeti {başlangıcı} eksik bir makamdır. Nihâyeti ise, gözün göremeyeceği kadar sonu olmayan bir makamdır. O, sınırlı fikirle sınırlandırılamaz. O

avâmın derecesi, himmetlerin mücâdele sahası, havâssı bilinen makama yükselten bir makamdır.

Zühdün hakîkati, Mahbûb'dan {tek Sevgili olan Allah'tan} başka her şeyin dışına çıkmaktır. Bunu yapabilen zühdü, yapamayan ise fakrı tahakkuk ettirmiş olur. Havâssın bu husûstaki nasîbi {fakr değil}, zühddür, hatta *zühd fi'z-zühd*dür {zühdden de zühd etmektir, âriflerin zühdünü gerçekleştirmektir}. (*Ravza*, 410)

* Ârifin üç mertebesi vardır: Birincisi, mâsivâdan dönmek ve perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bu hâlde olana "*zâhid*" denir. Hakk'ı halktan saklı tutan üç çeşit perde vardır: Küfür perdesi îmânı, dünyâ perdesi âhireti perdeler. {Bu ikinci durumda kişi} mü'min olsa bile âhireti dünyâsıyla örtülüdür. Dünyâ işinde çalışkan, âhiret işinde mütevekkil olur. {Üçüncüsü ise} ehl-i cennetin avamının perdesidir. Onlar nîmet vereni unutup O'nun nîmetleriyle meşgul olurlar. "*O gün cennetlikler gerçekten nimetler içinde safâ sürerler.*" [Yâsîn, 36/55] Cennet ehlinin havassı ise bu perdeyi yırtarlar. Cennet onları göz açıp kapayıncaya kadar bile Allah'tan alıkoyamaz. İkincisi riyâzet yolunda Allah'a gitmektir. Bu hâlde olana âbid denir. Sonuncusu ise Allah'a vâsıl olmaktır. Bu hâlde olana ârif-i billah denir. Bundan dolayı Hz. Şeyh {?} şöyle demiştir: "*İrfân; tefrîk, nakz, terk ve redd ile başlar; Hakk'ın Zât'a ait sıdk ile te'yîd edilmiş tüm sıfatlarında derinleşir, onlara gark olur, Vâcib'de sona erer ve {orada} durur, {sükûna erer}.*" (*Ravza*, 435)

* Dünyâdan *zühd* ve âhirete rağbet, zikir meclislerinde ortaya çıkar. Dünyânın ayıp ve kusurlarını bilip yerme, cennetin güzelliklerini bilip medhetme, cenneti isteyip arzu etme, cehennemi hatırlayıp onun fenâlıklarından sakınma hep zikir meclislerinde öğrenilir... (Receb, 11)

* *Zühd*ün şartı, ihsân makamında olmaktır {Allah'ı görüyormuş gibi olmaktır}. Çünkü Allah için murâkebede bulunmanın şartı, dünyâya iltifât etmemektir. Görmez misin, köle efendisinin kendisinden hizmet beklemesine bakarak, nasıl da kendi işlerinden uzaklaşıp efendisinin emredeceği şeylerle meşgul olmak için onun önünde hazır bulunuyor? Muhsinlerin, bunların alt derecesinde bulunan sâlihlerin, mü'minlerin ve müslümanların zühdü, ancak dünyâdan ve lezzetlerinden uzaklaşmakla olur. Şehidlerin zühdü dünyâ ve âhiretten tamamen yüz çevirmektir. Sıddîklerin zühdü, mahlûkatta isim ve sıfatlarıyla sadece Hakk'ı müşâhede etmektir. Mukarrebûnun zühdü ise Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla bâkî olmaktır. İşte onlar Zât'ın hakîkati içindedirler. (*İnsân*, II, 92)

* O'ndan O'na {sülûk eden} sâlik, tecellîye intikal eder.

Sâlikler arasında bulunan, O'na, O'ndan ve O'nda sâlik olanlar, ilâhî isim husûsunda, bir ilâhî isimden {başka} bir ilâhî isme sülûk ederler.

Yine onlardan, O'nda ve O'na değil, O'ndan sâlik olanlar, kâinâttan kâinâta Allah katından çıkarlar.

Onlardan, O'nda ve O'ndan değil, fakat O'na sâlik olanlar, tıpkı Hz. Mûsâ'nın ﷺ kaçması gibi, kâinâttayken kâinâttan O'na kaçarlar.

Yine onlardan, O'ndan, O'nda ve O'na doğru yürümeyen sâlikler ise, zâhirî ameller husûsunda dünyâdan âhirete intikal eder, bunlar da *zâhid*dir. (*Esfâr*, 41)

* *Züht* üç kısımdır: Avâmın zühdü haramı, havâssın zühdü helâlin fazlasını, ehâss-ı havâssın zühdü ise Allah Teâlâ'dan alıkoyan her şeyi terk etmektir. (*Câmi'*, 60)

* *Zühd*, lugatte bir şeye meyletmeyi terk etmek olup rağbetin zıddıdır. Hakîkat ehlinin ıstılâhında ise, dünyâya buğz etmek ve ondan yüz çevirmektir. "*Zühd, âhiret rahatlığını isteyerek dünyâ rahatlığını terketmektir*" denilmiştir. Yine "*Züht, elini boşalttığın şeyden kalbini de boşaltmandır*" denilmiştir.

Cüneyd şöyle demiştir: "*Zühd, bedeni dünyâdan, kalbi de dünyâyı istemekten boşaltmaktır.*" Denilmiştir ki: "*Zühd, Allah'tan alıkoyan her şeyi terk etmektir.*" Şöyle de denilmiştir: "*Zühd, Allah'tan başka her şeyi terk etmektir.*"

Süfyân Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve başkaları şöyle der: "*Zühd, dünyâyla alâkalı emeli kısaltmaktır.*" (*Câmi'*, 208)

* Bil ki, yakîn ehline ait hâllerin furûlarının ulaştığı yakîn makamlarının asılları yedi tanedir: Tevbe, sabır, şükür, recâ, havf, *zühd*, tevekkül, mehabbet ve rızâ. (*Câmi'*, 218)

* Serî Sakatî şöyle demiştir: "*Zühd, Allah'ın, evliyâsından {velîlerinden} dünyâyı alması, asfiyâsını {saf kullarını} ondan koruması, onu kendisini sevenlerin kalbinden çıkarmasıdır. Çünkü O, bu insanlar hakkında dünyâdan {onların dünyâya meyl etmelerinden} râzı değildir.*" (Nebhânî, I, 277)

* Şerr husûsunda *zühd*, haramla alâkalı husûslarda vâcibdir. Mübâhları çokça işleme husûsunda zühd ise mendûbdur. Tarîkat ehli içinde yer alan hakîkat ehlinin hükümlerine göre ise hepsinde zühd vâcibdir. Ey itâat eden, "*Evet*" de {boyun eğ}!

Tahrîr: Dünyânın güzelliğini ihmâl etmek, sâlik olan zâhid kulun amelidir. Allah katında güzel olan en büyük kul, mâlik, iffetli ve rağbet eden kuldur.

Tenvîr: Dünyâ, görünümü güzel, derisi yumuşak, ama içi çirkin, zehiri öldürücü bir yılan gibidir.

Tahrîr: Dünyâ ehli, her gün ondan göç eder, her nefs ondan uzaklaşır. Ama onlar görme husûsunda kör, maksadı anlamaktan gafildirler. (*Kavânîn*, 26)

* *Züht* iki kısımdır: *Zühd fi'd-dünyâ* {dünyâ husûsunda zühd} ve *zühd fi'l-âhiret* {âhiret husûsunda zühd}. Birincisi mü'minlere, ikincisi kâfirlere aittir. Âhiret husûsunda zühd, ancak ve ancak mâsivâullâhla {Allah'ın dışındaki şeylerle} meşgul olup âhirete rağbet etmeyen kimselere mahsûstur.

Zühd-i mürîd {mürîdin zühdü} dünyâ ve mal metaı husûsundadır.

Zühd-i âbid {âbidin zühdü}, aklını meşgul eden her şeyden uzaklaşmaktır.

Zühd-i ehl-i verâ {verâ ehlinin zühdü}, helâl olup da tamah gösterilen her şeyden uzaklaşmaktır. Zühd-i sâlikîn {sâliklerin zühdü}, kendilerini dînin emirlerini yerine getirmekten alıkoyan her şeyden uzaklaşmaktır.

Zühd-i ehl-i ahvâl {hâl ehli olanların zühdü}, kendi dışındaki insanların hâlleri husûsundadır {onlar, kendilerinden başka hiç kimsenin hâlleriyle ilgilenmezler}.

Zühd-i ehl-i makamât {makam ehli olan kişilerin zühdü}, kendilerini müşâhedelerden alıkoyan her şeyden uzaklaşmaktır.

Zühd-i ehl-i mârifet {mârifet ehli kişilerin zühdü}, kendilerini mârifetten uzaklaştıran her şeyden uzaklaşmaktır.

Zühd-i ehl-i tahkîk {tahkîk ehli olan kişilerin zühdü} ise Hakk'ın dışındaki her şeyden uzaklaşmaktır. Bunlar zühd makamını, perdenin ta kendisi ve ehlini özden alıkoyan bir kabuk olarak görürler. Bunun sebebi de, {zühde yönelindiği zaman,} eşyânın {Allah'tan başka varlıkların} görülmesidir, Bundan dolayı {zâhidler, asıl} maksadı anlayamazlar. (*Kavânîn*, 27)

* Mücerred {dünyâdan tamamen sıyrılmış bekâr} *zâhid*, yükleri taşımayı bırakıp dinlenmektedir. Aile husûsundaki külfeti hafiflemiştir. Helâl olmak şartıyla onun elbisesi yatağı, örtüsü kumaşıdır.

Tahrîr: Dünyâ çiçekleri hızlı solar. Onlara meftun olan büyülenir. Dünyâ, yorgunluk ve zorluktur. Âhiret ehlinin hayatı sevinç ve mutluluktur. Dünyâ erbâbı sıkıntıların kölesidir. Âhiret ehli ise ahlâk elbisesinden kurtulmuşlardır. Endîşesi dünyâ olan kimse, nefsin kölesidir, nefsin pisliği olmadan yaşayamaz. Endîşesi âhiret olan kimsenin rûhu melekî bir rûhtur, alıştığı o hoş koku olmadan rahat edemez.

Tahrîr: Dünyâ âhiret pırıltılarından biridir. Sanki {âhiretin gelmesi} muhâlmiş gibi, bu ikisi arasındaki ömrün uzun bile olsa, içinde bulunduğun hâlden Allah'a şikâyet et. (*Kavânîn*, 26)

zümürrüde (زمرّدة) * *Zümürrüde*, Küllî Nefs'tir. (*Istılâh*, 537; Kâşânî, 55; *Câmi'*, 75)

zünûb (ذنوب) {zünûb-ı cevârih; zünûb-ı zamîr}

* *Zünûb-ı cevârih* ve *zünûb-ı zamîr* {bedenin ve vicdânın günâhları}; kibir, hased, şemâte {sevmediğin kişinin karşılaştığı sıkıntıya sevinmek}, sû-i zan, ucub {kendini beğenme} ve riyâdır. (*Ri'âye* 11)

* *Zünûb* {günâhlar} üç kısma ayrılır. Birincisi, Allah Teâlâ'nın sana farz kılmış olduğu namaz, oruç, zekât, keffaret gibi ibâdetleri terk etmendir. Bunları her fırsatta yerine getirmen gerekir.

İkincisi, Allah'la kendi aranda olan günâhlardır. İçki içmek, çalgı çalmak, faiz yemek gibi fiilleri işlemendir. Bunlara pişman olur ve bir daha işlememeye kalbinle azmedersin.

Üçüncüsü ise, diğer insanlarla aranda meydana gelen günâhlardır. Bunlar, çok zor ve karmaşıktır. Bunlar arasında mal, nefs, ırz, mukaddesat ve dîn gibi husûslar yer alır. (*Minhâc*, 11)

İNDEKS

I. Giyâseddîn Keyhüsrev, 20
II. Kılıcarslan, 28

A

âb-ı siyâh, 959
Abâdile, 41
Abbâsî rejimi, 19
abd, 41
abdâl makamı, 1286
abdâl, 42, 43, 44, 74, 155, 202, 217, 249, 454, 573, 574, 1198
abdâl yedi kişi, 44
Abdâldan biri, 546
abdâl-ı seb'a, 42
abdâlın hâlleri, 249
abdâlın husûsiyetleri, 1243
abdallar, 42
abdâlların kırk, 44, 1243
abd-i mâlikü'l-mülk, 41
abd-i resûl, 1194
abd-i zü'l-celâli ve'l-ikrâm, 41
Abdullah b. Mübârek, 232, 363, 620, 880, 1283
Abdullah b. Ömer, 250
Abdullah el-Cezzârî, 16
Abdurrabb, 217, 571
Abdurrahman Bedevî, 16, 27, 34
abdü'd-dâr ve'n-nâfi', 47
abdü'l-'adl, 45
abdü'l-'afüvv, 45
abdü'l-'azîm, 45
abdü'l-ahad, 45
abdü'l-âhir, 45
abdü'l-bâ'is, 45
abdü'l-bâkî, 46
abdü'l-bârî, 46
abdü'l-bâsıt, 46
abdü'l-bâtın, 46
abdü'l-bedî', 46
abdü'l-berr, 46
abdü'l-câmi', 47
abdü'l-cebbâr, 47
abdü'l-celîl, 47
abdü'l-evvel, 47
abdü'l-habîr, 47
abdü'l-hâfız, 48
abdü'l-hafîz, 48
abdü'l-hakem, 48
abdü'l-hakîm, 48
abdü'l-hâlık, 48
abdü'l-hamîd, 48
abdü'l-hasîb, 49
abdü'l-mâcid, 49
abdü'l-mâni', 49
abdü'l-mecîd, 49
abdü'l-melik, 49
abdü'l-metîn, 49
abdü'l-mu'îd, 50
abdü'l-mu'izz, 50
abdü'l-mu'ahhir, 49
abdü'l-muğîs, 50
abdü'l-muğnî, 50
abdü'l-muhsî, 50
abdü'l-muhyî, 50
abdü'l-mukaddim, 50
abdü'l-mukît, 50
abdü'l-muksit, 50
abdü'l-muktedir, 51
abdü'l-musavvir, 51
abdü'l-mü'min, 51
abdü'l-mübdî, 51
abdü'l-mücîb, 51
abdü'l-müheymin, 51
abdü'l-mümît, 51
abdü'l-müntakim, 52
abdü'l-müte'âlî, 52
abdü'l-mütekebbir, 52
abdü'l-müzill, 52
abdü'l-vâcid, 54
abdü'l-vâhid, 55
abdü'l-vâlî, 55
abdü'l-vâris, 55
abdü'l-vâsi', 55
abdü'l-vehhâb, 56
abdü'l-vekîl, 56
abdü'l-velî, 56
abdü'n-nûr, 52
abdü'r-ra'ûf, 53
abdü'r-râfi', 52
abdü'r-rahîm, 53
abdü'r-rahmân, 53
abdü'r-rakîb, 53
abdü'r-reşîd, 53
abdü'r-rezzâk, 54
abdü's-sabûr, 54
abdü's-samed, 54
abdü's-selâm, 54
abdü'ş-şehîd, 54
abdü't-tevvâb, 54
abdü'z-zâhir, 56
Abdüddâr, 47
Abdülalîm, 218
Abdülazîz, 25, 41, 45, 394, 575
Abdülbâkî, 55
Abdülbasîr, 43, 44, 46
AbdülCâmi, 573
Abdülhalîm. 42, 44, 48
Abdülhay, 42, 218
Abdülhayy, 42, 44, 49
Abdülkadir, 42, 44, 218, 516
Abdülkadir Geylânî, 15, 16, 23, 27, 38, 544, 545, 560, 672, 949, 1183
Abdülkavî, 49
Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî, 15
Abdülmelik, 217, 571
Abdülmelik b. Habîb, 176, 315, 832
Abdülmetîn, 49
Abdülmü'min, 41
Abdülmürîd, 42, 218
Abdülvedûd, 42, 44, 55
Abdünnâfî, 47
Abdürrezzâk, 41, 54
Abdüssemî, 43, 44, 46
Abdüşşekûr, 43, 44, 54
abes, 56
âbid, 56, 57, 58, 122, 645, 899, 1131, 1278
Abuhamet, 16 *(Bak: Gazâlî)*

acele, 58
acz, 58
açgözlülük, 58, 73, 323, 391, 413, 855, 998, 1043, 1044, 1194, 1251, 1284, 1287
açlık, 44, 181, 182, 344, 356, 671, 942, 943, 957, 1004, 1243
Âd kavmi, 185, 506
âdâb, 16, 26, 58, 195, 226, 434, 921, 942, 944, 1013, 1259, 1267, 1268
âdâb fi'n-nâs, 192, 193
âdâb-ı fakir, 221
âdâb-ı fakîr fî fakrih, 193
âdâb-ı fukarâ', 192
âdâb-ı hizmet, 194
âdâb-ı zikr, 788
adalet ehli, 59
adalet kuvvetleri, 72
adalet, 72, 240
adalet yolu, 59, 1067
adaleti ikame, 51
adaletin alâmeti, 59
adâvet, 1181, 1193
adem {yokluk}, 59, 95, 106, 159, 219, 246, 662, 668, 777, 784, 1024, 1139, 1220, 1221
âdem, 59
adem-i mukaddem ale'l-vücûd, 1248
âdil sultan, 55
adl, 59, 557
adl-i siyâset, 60
adl fi's-siyâse, 60
adl ve'l-hakku'l-mahlûk bih, 60
âfakî seyr, 1124
âfât-ı kulûb, 60
âfiyet, 60
âfiyet üç kısımdır, 60
Afrika, 20, 292, 377, 378
afv, 61
ağniyâ'-yı fukarâ', 221
Ahad {tek}, 61, 102
ahadiyyet, 61
ahadiyyet hazreti, 108
ahadiyyet mertebesi, 63, 67, 477 1117, 1155
ahadiyyet sıfatı, 63, 65
ahadiyyet-i cem', 68
ahadiyyet-i ilâhiyye, 68
Ahadiyyet-i Ûlâ, 55
Ahadiyyet-i Zât, 64, 68, 658, 941, 1026, 1276
Ahassın hayası, 353
Ahassu'l-havas, 53, 61
Ahbâb, 68
Ahilik hareketi, 27
ahillâ, 68, 315
âhir zamanda geleceği va'dedilen, 1208 (Bak: Mehdi)
âhiret, 69
âhiret işinde mütevekkil, 57, 121, 487, 1290
âhiret kazançları, 53
ahlâk, 6, 26, 49, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 99, 234, 240, 316, 371, 372, 391, 398, 447, 462, 489, 603, 611, 670, 679, 711, 728, 732, 738, 751, 759, 786, 821, 822, 831, 849, 860, 880, 907, 910, 920, 921, 926, 929, 933, 939, 953, 954, 963, 978, 979, 1006, 1012, 1013, 1017, 1019, 1043, 1057, 1147, 1243, 1250, 1280, 1281, 1292
Ahlâk-ı mahmûde, 71
ahlâk-ı redîe {düşük ahlâklar}, 239
Ahlâkın dört esası, 59, 72, 75, 374, 375, 413, 414, 954
Ahlâkta edeb, 201
ahmaklık, 60
Ahmed b. Âsım el-Antâkî, 18
Ahmed b. Hanbel, 26, 33, 1283, 1291
Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, 21
Ahmed b. Seyyid Hadraveyh, 340
Ahmed Gazâlî, 10, 17, 34
Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhânevî, 17 (Bak: Gümüşhânevî)
ahrâriyye, 737
ahvâl li'l-kalb, 324
ahvâl, 77, 303, 306, 307, 311, 324, 430, 438, 443, 541, 607, 610, 854, 885, 1172, 1254, 1278, 1292
ahvâlde {hâllerde} edeb, 201
ahvâl-i kalb, 326
ahvâl-i şeytâniyye, 535
ahyâr, 77
ahyârdan, 44
akd, 77
akdâr, 206
akfâl-i kulûb, 78
akıl, 70 (Bak: al)
akıl ikidir, 87
akıl zayıflığı, 60
akıllılık, 226
âkil, 78
Akkâ, 16
akkâl {engel}, 84
akl, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 173, 324, 442, 525, 592, 768, 842, 1002, 1132, 1276
Akl-ı Âşir, 89
Akl-ı Evvel, 81, 82, 89, 90, 91, 95, 124, 189, 477, 585, 658, 662, 826, 837, 839, 840, 1139, 1258
akl-ı fa'al, 92
akl-ı fıtrat, 78
akl-ı hüccet, 78
aklın alâmeti, 78
aklî-nazarî kuvvet, 144
aktâb, 92, 202, 281, 455, 570, 571, 574, 865
akviyâ' ve akyâs, 92
alâ'ik, 92
Alaca Minare Tekkesi, 17
alak, 92
alâmât-ı evliyâullah, 1194
alâmât-ı hubb, 382
alâmât-ı ihlâs, 414
alâmât-ı tevâzu', 1067
alâmet-i 'akl, 78
alâmet-i 'ulemâ-yı-âhiret, 98
alâmet-i havf minallâh, 335
alâmet-i hayâ minallah, 351
alâmet-i hubb, 383
alâmet-i hubbillah, 382
alâmet-i hüsn-i hulk, 398
alâmet-i hüsn-i zan billâh, 335
alâmet-i ibtilâ', 410
alâmet-i ma'rifet-i âhiret, 188
alâmet-i ma'rifet-i dünyâ, 188
alâmet-i mehabbet, 631
alâmet-i mürîd, 713
alâmet-i nâsıh lillah, 741
alâmet-i nush-i nâs, 741
alâmet-i sabr, 852

alâmet-i sıdk, 335, 900
alâmet-i sıdk-ı recâ, 335
alâmet-i sû-i huluk, 69
alâmet-i şâkir, 981
alâmet-i ülfet, 1138
alâmet-i üns, 1139
alâmet-i velî, 1194
alaycılık, 60, 75, 414, 955, 1044
alçakgönüllü, 1177
alçaltma, 52
aldanış, 349
aldatma, 60
ale'r-rabveti'l-hamrâ, 1025
âlem, 93
âlemân, 93
âlemeyn, 93
âlem-i âhar, 95
âlem-i akl, 96
âlem-i ceberût, 95, 98, 157
âlem-i emr, 96
âlem-i ervâh, 95
âlem-i gayb ve melekût, 93
âlem-i gayb, 96
âlem-i halk, 97
âlem-i hissî, 97
âlem-i imkân, 95
âlem-i kuds ve hayât, 95
âlem-i meânî, 534
âlem-i melekût,, 96
âlem-i misâl, 97
âlem-i mülk ve şehâdet, 93, 97, 706
âlem-i mülk, 97, 706
âlem-i nefs (nefs âlemi), 98, 157
âlem-i nûrânî, 98
âlem-i şehâdet, 97
âlemin kutbu, 296
âlet-i tama', 1002
Algazel, 16 *(Bak: Gazâlî)*
Ali b. Ebû Tâlib, 1279
Âl-i Bâ Alevî, 1008
Ali Mürsafî, 724, 978
Âlim (bilen), 98, 99, 102
âlim-i rabbânî, 100
âlim-i râsih, 100
âlim-ı vâris, 100
Âlimin rütbesi, 99, 433
âliye, 101
Allah dostları, 1203
Allah'a mehabbet, 188
Allah'a rücû, 54, 1084
Allah'ın murâkabesi, 53
Allah'ın velâyetiyle, 56
Allah ismi, 105, 107, 369
Allahümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî, 1270, 1271
altı kişi, 265
amâ (bulut), 108, 355, 1237
a'mâl, 110
a'mâl fi'd-derecât, 110
a'mâl-i bâtın, 110
a'mâl-i birr, 110
a'mâl-i kulûb, 110
a'mâl-i zâhir, 110
amed-i ma'nevî, 110
amel, 44, 110, 111
amel-i mürîd, 713
amîd, 112
Âmir b. Abd-i Kays, 565
Âmir b. Abdullah, 244, 250, 490
âmir bi'l-ma'rûf ve nâhî 'ani'l-münker, 98
âmme, 392
Amr b. Osman Mekkî, 18, 379, 680, 1009, 1231
an zâtik, 243
an zevâtinâ, 1220
ân, 112
anâsır-ı insân, 468
ân-ı dâim, 112, 1244
ani'l-esbâb ve tecerrüd ani'l-ezvâc, 223
ankā', 112
ankā'-yı muğrib, 113
a'râf, 113
arafe, 486
a'râs-ı ilâhiyye, 93
araz, 113, 173, 174, 175, 176, 177, 534
âr-ı azîm (büyük ayıp), 113
arızî hayat, 361, 476
ârif, 53, 56, 58, 99
ârif cesurdur, 116
ârif-i billah, 57, 113, 122, 171, 406, 487, 655, 1290
ârifin alâmeti üçtür, 114, 118
ârifin tedbîri, 118, 274
ârifin üç mertebesi, 57, 121, 487, 1290
ârifler üç sınıftır, 115
Aristo, 241, 426, 850
Arnavutluk, 27
arsızlık, 73
arş, 123, 124, 125, 678, 1183
arşa istivâ, 123, 794
arş-ı azîm, 124, 126, 588
Arş-ı Hayât, 124, 126
Arş-ı Kerîm, 124, 126
Arş-ı Mecîd, 96, 124, 1193
arş-ı rahmânî, 126
Arş-ı Rahmâniyyet, 124
ases, 127
asfiyânın süsü, 228
Ashab-ı bekâyâ (ağlayanlar), 111
Ashâb-ı câh-i dünyâ, 813
Ashâb-ı dıhka (gülenlere), 111
Ashâb-ı Kehf, 120, 835
ashâb-ı kürsî, 127
ashâb-ı mâlîhülvâ, 127
ashab-ı reyhân, 111
ashâb-ı riyâ, 813
ashâb-ı sâdâti'l-mu'azzamûn, 127
Ashâb-ı Suffe, 1286 (Bak: ehl-i Suffe, Suffe)
ashâb-ı sündüs, 111
ashab-ı sürûr, 111
ashâb-ı yemîn, 191, 223, 852, 1204
âsî (isyân eden), 53, 98, 127, 157
asl-fer', 128, 264
asr-ı irşâd, 128
aşere şuyûh, 78
aşıklık nedir?, 133
Aşk Mektebi, 17
aşk, 68, 129, 130, 133, 399
aşk-ı hakîkî, 128, 133
aşkın aslı, 130, 383, 635, 950
atâ', 134
ataş (susuzluk), 134, 304, 313
atâyâ-yı esmâ'iyye, 135
atâyâ-yı zâtiyye, 135
atebe-i fenâ', 135
ateş, 89, 96, 241, 1270
atlas, 135, 242
atom, 177, 270
Attâr, 19
avâlim-i lübs, 61, 67
avârif, 24, 614
Avârifü'l-ma'ârif, 28
Âvâz-ı Perr-i Cebrâ'îl, 28
âyân-ı sâbite, 109, 136, 179, 203, 287, 363, 531, 658, 668, 907, 1225, 1226, 1249 (Bak: ayn-ı sabite)

âyât, 535
âyât-ı rekâ'ib, 535
ayn, 137
ayne'l-yakîn, 139, 303, 448, 449, 450, 451, 553, 626, 687, 1122, 1237
ayn-ı cem', 265
ayn-ı hakk, 300
Ayn-ı hayât, 355, 358
ayn-ı sâbite, 136, 669, 1166
ayn-ı vâhide, 1151
ayn-ı vücûd, 1220
ayn-ı vücûdîh, 1220
aynu'llah, 139
aynü'l-'uyûn, 137
aynü'l-cem', 139
Aynü'l-kudât, 17
aynü'ş-şey', 140
aynü't-tahakküm, 140
az uyumak, 183
az yemek, 182, 1004
azâb-na'îm, 140
azamet, 140
Azâzîl, 141, 410
azîm, 61, 142
Azîz, 61

B

bâ', 143
bâ'-yı bismillâh, 143
bâ min bismillâh, 143
Bâ'is ismi, 91
Bâ'is ismine mazhar, 45
bâb-ı ebvâb, 143
Babü'l-Ezc, 1183
Bâbür rejimi, 23
bâdî, 143, 151, 325
bâdî bilâ bâdî, 143
bâdih, 143, 153, 582, 1169
Bağdad, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 26, 27, 896
Bahâüddîn Nakşibend Muhammed Üveysî el-Buhârî[ks], 789, 1270
bahr-ı lüccî, 144
Bahru'l-fevâ'id, 24
bahşiş-i Yezdân, 87
bakara, 144
Bâlî-i Sofyavî, 27
Bârî, 46, 86, 88, 144, 159, 162, 181, 213, 1158, 1246
Bârika {şimşek}, 144
basiret, 72, 74, 77, 84, 97, 98, 106, 144, 201, 214, 259, 273, 302, 408, 422, 450, 460, 463, 480, 482, 518, 780, 807, 979, 1025, 1028, 1039, 1043, 1143, 1146, 1179, 1233, 1257, 1281
Basra, 23, 25, 26, 327
bast, 144, 297
baş olma sevdası, 1286
batar, 852
bathamî, 141
bâtıl, 48, 85, 124, 144, 145, 274, 320, 364, 372, 375, 380, 435, 441, 453, 498, 518, 542, 557, 720, 745, 746, 790, 833, 843, 903, 910, 912, 918, 927, 995, 1052, 1104, 1238
bâtın, 125
bâtıne, 145, 1242
Bâtınîler, 213
Bâtınîlik, 17
bayağılık, 73
Bayburt, 18
Bed'ü men enâbe ilallah, 26
bedel, 43, 44 (Bak: Abdal)
bedeller yedi kişidir, 155 (Bak: Abdal)
bedene, 144, 145
Bedî', 91, 146
bedîhe, 146, 152
bedir {dolunay}, 146, 526
bekâ', 10, 135, 147, 148, 243, 247, 263, 315, 404, 493, 629, 707, 733, 1252
bekâ'ü'l-bekâ', 147
Belâ, 148
Belâ üç kısımdır, 150
Belâlar, 54
beleh, 375
Belh, 19, 25
beliyye, 148, 149, 627, 773, 990
belvâ, 148, 411, 465
Berâhime, 742
bereket, 54
bereketlenmek, 155
berhemî, 141
berk-hark-tams, 150, 322, 1003
Berr ismi, 538
berzah, 150
berzah hayatı, 200
berzah-ı âzam, 151
berzah-ı câmi', 151
berzah-ı ekber, 151
Besmelenin bâ'sı, 143
Besmelenin mânâsı, 155
beş unsur, 141
bevâdî, 143, 151, 582, 1169, 1172
bevâdih ehli, 1254
bevâdih-hücûm, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 368
bevh-i esrâr, 213
bevn, 153
beyân, 153
Beyrut, 16, 26, 29, 30, 32, 262, 981
beyt-i atîk, 153
beyt-i hikmet, 154
beyt-i kuds, 154
Beyt-i Makdis, 540
Beyt-i Mâmûr, 264
beyt-i muharrem, 154, 733
beyt-i mukaddes, 154
Beytullah'ı tavaf, 57
bezâlet, 154
bezâzet, 154
bezl-i mühec, 154
bhûtâni, 141
bhûthâni, 141
Bidâyât, 154
bidâyet, 155, 584, 624, 781, 963, 1060, 1082, 1101, 1255, 1268
bilgi, 99
Birinci iklim, 42, 44
Bîrûnî, 83
Bismi'l-Eb ve'l-Ümm ve'l-İb, 465
bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm, 155
Bistam, 16
Bişr-i Hâfî, 223, 527, 1020, 1214
brahmanca {zındıkça}, 141
bu'd, 155, 565, 566, 567, 694, 725, 970
Buğye, 27
Buhârî, 22
Burçlar feleği, 135
Burhâneddîn Muhakkik Tirmîzî, 25
Bustânü'l-'ârifîn, 26
butûn {bâtınlık, gizlilik}, 110, 1177
büdelâ', 155
bükâ, 156

bürûk-ı zât-i berîk, 156
Büveyhî Devleti, 22

C

Câfer Huldî, 420, 647, 902, 933
câhil, 98, 111, 127, 137, 301, 347, 353, 360, 435, 437, 440, 501, 661, 729, 738, 746, 916, 927, 979, 1052, 1055, 1199, 1236, 1276
Câmî isminin mazharı, 47
Câmi'd (türememiş), 107
Câmi'i'l-usûl (Câmi'), 18
Câmi'u's-sahîh, 22
cârullâhü-l'kerîm, 157
cebânet (korkaklık), 954
ceberût, 87, 89, 95, 103, 157, 206, 386, 658, 663, 752, 762, 766, 774, 841
ceberût âlemi, 95
cebr, 157
Cebrâîl, 158, 1167, 1174
Celâl, 159, 166
celâl sâhibi, 127
celâl-i a'lâ, 159
Celâllullah, 170
celâyâ'l-kuds, 159
celb-i i'tidâl, 159
celî (açık), 168, 980, 1289
Celî cemâl, 168
celvet, 135, 316, 317, 606
cem', 44, 46, 67, 90, 139, 140, 147, 148, 154, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 234, 245, 247, 260, 262, 263, 283, 286, 298, 302, 311, 363, 377, 404, 440, 450, 476, 477, 492, 503, 533, 590, 613, 621, 624, 629, 630, 651, 655, 656, 660, 669, 679, 692, 695, 699, 726, 771, 772, 811, 867, 884, 888, 899, 906, 930, 932, 933, 992, 1023, 1034, 1040, 1042, 1045, 1049, 1067, 1082, 1111, 1112, 1125, 1126, 1130, 1135, 1175, 1176, 1178, 1206, 1211, 1243, 1254, 1267, 1286
cem'-fark, 159, 160, 161, 164, 166, 170
cem' hâli, 160
cem' mertebesi, 1166
cem'iyyet, 147, 170, 377, 654, 911, 1124
cem'u'l-cem', 160, 161, 163, 170, 262, 285, 450
Cemâl, 167
Cemâl nedir, 166
cemâl sâhibi, 127
cemâl-celâl, 159, 165, 398
cemâl-i ma'nevî, 169
cemâllullâh-celâllullâh, 169
Cemâllullâh-i Teâlâ, 169
cenâ'ib, 170
Cennet, 171
cennet-cahîm, 170
Cennet-i a'mâl, 171
cennet-i ef'âl, 171
cennet-i menkūde, 171
Cennet-i mev'ûde, 171
cennet-i nefs (nefsin cenneti), 171
cennet-i sıfât, 171
cennet-i verâset, 171
cennet-i zât, 171
cer'â (sert kumlar), 172
cerbeze, 78, 80, 81, 1044
ceres, 172, 874
Cerîrî, 405, 409, 697, 861, 927, 1012, 1108
cesed, 120, 172, 386, 472, 747, 766, 787, 835
cevâ, 172
cevâhir, 113, 173, 174, 175, 176, 177
cevâhir-i efrâd, 173
cevâhir-i ulûm ve enbiyâ ve me'ârif, 172
Cevd, 183
cevdet-i zihn, 172
cevher, 99, 113, 173, 174, 175, 176, 177
cevherden ibâret, 141
cevher-i basît, 177
cevher-i ferd, 173, 176, 177, 270, 315, 390, 520, 665, 827, 831
cevher-i mürekkeb (birleşik cevher), 177, 665
Ceviye'r-racul, 172
cevv, 172
Cevvâd, 183, 202, 212, 439, 851, 864
cez', 178, 366, 854
cezâ, 51, 53
cezbe, 178, 465, 723, 767, 943, 1063, 1171
cezebât-ı hakk, 178
cibâl-i fehm, 240
cibillât, 178
cibt ve tâgût, 178
ciddiyet, 77, 313, 934, 1002, 1281
cihâd, 76, 178, 702, 1006, 1264
cihâd-ı ekber, 178
cihâd-ı nefs, 178
cihetân, 179
cihet-i kübrâ, 179
Cîl, 15
cilâ'-isticlâ', 179
cimrilik, 73
cinn, 179
cins-i ecnâs, 216
cisim, 191
cism, 180, 832
cömertlik, 73, 169
cömertlik ahlâkı, 73
cû', 181, 672
cû'iyye, 183, 923
cûd, 183, 202, 712, 794, 864, 880, 931, 975, 1281
Cüneyd, 17, 115, 121, 139, 161, 221, 244, 246, 251, 270, 275, 287, 304, 350, 351, 352, 393, 396, 404, 416, 418, 420, 450, 617, 618, 623, 632, 633, 644, 647, 681, 687, 715, 725, 784, 797, 799, 800, 801, 805, 808, 825, 830, 852, 858, 863, 877, 891, 893, 894, 902, 903, 904, 905, 926, 933, 937, 939, 968, 983, 985, 997, 1000, 1008, 1009, 1010, 1011, 1017, 1018, 1019, 1059, 1062, 1068, 1069, 1072, 1073, 1074, 1075, 1089, 1090, 1092, 1097, 1104, 1105, 1108, 1109, 1118, 1139, 1140, 1146, 1203, 1230, 1231, 1260, 1266, 1279, 1283, 1287, 1291
Cüneyd-i Bağdâdî, 18, 20, 26
Cüneydiyyûn, 183
cünûn, 78, 81

Ç

çam kozalağı, 1271
çiştî şeyhi, 23

D

dâ'î, 185
da'vâ, 185
dâr-ı tefrîd, 1031
darlık, 71
Dâvud Tâî, 399
Dâvûdî kelime, 238
debdebe
debûr, 185, 506
deccâl, 168
dehâ, 78, 80
Dehrîler, 186
dehriyyûn, 186
dehşet, 185
demâset, 186
dengede, 58
derecât, 186
derecât-ı sabr, 852
derecât-ı şükr, 981
devâ'ir, 31, 93
devrî {dâiresel} hareketi, 296
deymûmiyyet, 186
Dîdân, 186
dîn, 187
Dîvânü İbn 'Arabî, 21
divit, 588
dokuz felek, 241
dokuz nefs, 83
dokuzuncu felek, 123, 181
dört bâtınî amel, 44
dört evtâd ismi, 44
Dört zâhirî du'â', 187
dünüvv {yaklaşma}, 187
dünyâ perdesi, 57, 121, 487, 1290
dünyâ-âhiret, 69, 188
Dürerü'l-gavvâs fî fetâvî Seyyid Aliyyi'l-Havvâs, 200, 463
dürre-i beyzâ, 189, 783, 1237

E

E'ûzünün anlamı, 491
e'imme, 202
e'imme-i esmâ', 202
Eb {Baba}, 191, 465
ebdâr, 191
ebed, 218
ebed-ezel, 191
ebediyyet, 218
ebîküm, 191
ebnâ'-yı nevâsît, 741
ebrâr, 191, 227, 383, 538, 566, 920
ebrârın açlığı, 44
ebriyâ, 313
Ebû Abbâs b. Atâ, 246
Ebû Abdullah b. Cellâ, 340
Ebû Abdullah b. Hafîf, 347, 351, 527
Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Basrî el-Anezî el-Muhasibî, 25
Ebû Abdullah Kureşî, 233, 1095
Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah b. Saîd b. Abdullah b. Saîd b. Ahmed b. Ali b. el-Hatîb es-Selmânî el-Lûşî el-Gırnâtî el- Endülüsî, 25
Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmîzî, 18
Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf, 296
Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, 20
Ebû Abdullah Nebâcî, 633, 825, 891, 1010
Ebû Ali Cüzcânî, 1206
Ebû Ali Dekkak, 24, 162, 163, 181, 228, 351, 352, 409, 419, 420, 424, 425, 480, 493, 599, 703, 715, 743, 802, 804, 809, 875, 892, 901, 904, 905, 964, 968, 1017, 1040, 1060, 1082, 1094, 1169, 1260, 1282
Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Ali b. Sînâ, 22
Ebû Ali Fârmedî, 17
Ebû Ali Rûzbârî, 924, 926, 1012, 1018, 1107
Ebû Ali Sindî, 16, 302
Ebû Amr b. Alâ, 105
Ebû Amr Dımeşkî, 339
Ebû Bekir Nessâc, 17
Ebû Bekr b. Tâhir, 1232
Ebû Bekr Merâğî, 526, 527
Ebû Bekr Mısrî, 223
Ebû Bekr Sebbâk, 79, 102
Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshak İbrâhim b. Yâkub el-Buhârî el-Kelâbâzî, 24
Ebû Bekr Tâmestânî, 725, 1109
Ebû Bekr Varrâk Tirmîzî[rh], 275, 318, 339, 354, 431, 983, 1091, 1232
Ebû Bekr Vâsıtî, 70, 71, 339, 899, 1081, 1280
Ebû Eyyûb el-Ensârî[ra], 19
Ebû Hafs, 27, 29, 222, 232, 488, 729, 747, 1013, 1015, 1283
Ebû Hafs Haddâd, 195
Ebû Hafs Nîsâbûrî, 222
Ebû Hâmid {Gazâlî}, 722
Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, 16
Ebû Hâris Evlâsî, 221
Ebû Hureyre[ra], 919, 1211
Ebû Hüseyin Nûrî, 79, 104, 222, 223, 228, 232, 351, 502, 509, 549, 565, 632, 752, 784, 863, 926, 939, 1009, 1012, 1019, 1059, 1073, 1220, 1231
Ebû İshâk İsferâyînî, 539
Ebû Kasım Cürcânî, 17
Ebû Mansûr Mağribî, 916
Ebû Medyen, 20, 686, 1008, 1174, 1255
Ebû Muhammed Basrî, 327
Ebû Muhammed Cerîrî, 227, 1008, 1018
Ebû Muhammed Mürtaiş, 284, 928
Ebû Muhammed Ruveym[rh], 1015
Ebû Muhammed Sehl, 421, 1074
Ebû Mûsâ el-Eş'arî, 701, 1195
Ebû Nasr Isfahânî, 289
Ebû Nasr Serrâc {Tûsî}, 27, 32, 289, 616, 1075, 1090
Ebû Osman Hîrî, 400, 969
Ebû Osman Mağribî, 419, 420, 424, 987
Ebû Sa'd Muharrimî, 15
Ebû Saîd {Harrâz}, 181
Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ Harrâz, 1105
Ebû Saîd b. Ârâbî, 1058
Ebû Saîd b. Ebî Hayr Yemenî, 545, 734

Ebû Saîd Harrâz, 118, 160, 167, 251, 302, 322, 338, 419, 545, 616, 623, 639, 809, 831, 890, 962, 982, 1092, 1146, 1170
Ebû Sâlih Hamdûn b. Alımed b. Ammâretü'l-Kassâr, 528
Ebû Süleyman Dârânî, 48, 283, 341, 354, 394, 526, 696, 801, 1210, 1212, 1283
Ebû Tâlib Mekkî, 15, 17, 627
Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, 15
Ebû Türâb Nahşebî, 18, 114, 927, 1012, 1093
Ebû Yâkub Sûsî, 416, 417, 420, 925, 1010, 1083, 1093
Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân el-Bistâmî, 16
Ebû Yezîd Bistâmî, 16, 41, 101, 102, 114, 117, 152, 183, 188, 205, 302, 309, 302, 309, 381, 384, 430, 527, 535, 546, 575, 578, 590, 615, 620, 623, 639, 690, 703, 709, 740, 787, 887, 925, 934, 941, 949, 951, 980, 1000, 1008, 1010, 1021, 1031, 1070, 1189, 1195, 1102, 1103, 1220, 1230, 1255, 1278
Ebu'l Abbas {Mürsî}, 686
Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi'l-Hayr Sayyâd, 972
Ebu'l-Abbâs b. Atâ, 1091
Ebu'l-Abbas Ebu'l-Fazl Tâceddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Atâullah eş-Şâzelî, 21
Ebu'l-Abbâs Şâtır, 546
Ebu'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî, 22
Ebu'l-Abbas Uryebî, 20
Ebu'l-Âlâ Sakafî, 431
Ebu'l-Bedr Temâsükî Bağdâdî, 813
Ebu'l-Berekât Ahmed b. Abdülehad b. Zeynelâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, 23
Ebu'l-Fazl Huttelî, 20
Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımeşkî el-Hanbelî, 21
Ebu'l-Hasan b. Şem'ûn, 229, 864
Ebu'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Gaznevî el-Hücvîrî, 20
Ebu'l-Hasen Şâzelî, 21 (Bak: Şazelî)
Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs, 15
Ebu'l-Kasım Bağdâdî, 457, 1260
Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed, 183, 229, 233, 376, 420, 425, 987
Ebu'l-Kasım Kuşeyrî, 425, 495, 810, 889
Ebu'l-Kasım Saykalî, 987
Ebu'l-Kasım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelîk el-Kuşeyrî, 24
Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. İsmâil b. Yusuf b. İsmâil b. Hâsen b. Muhammed en-Nebhânî eş-Şâfiî, 26
Ebu'l-Mevâhib Cemâleddîn Şâzelî, 16
Ebu'n-Necîb, 27
Ebu's-Su'ûd b. Şibl, 571
ebûhâ, 191
ebûnâ, 191
ebvâb, 143, 192, 497, 1200
ebvâbda edeb, 201
ecnâs-ı âliyye, 216
ecnihatü'l-kerrûbiyyîn, 192
ecrâm, 173, 174, 1244
ecsâm, 173, 174, 471, 764, 1244
edeb, 58, 192
edeb me'a'ş-şeyh, 192
edeb nedir, 195, 197, 309, 608
edeb üç kısımdır, 200
edeb-i fukarâ' fi's-sohbet, 192
Edeb-i Hakk, 192, 196
edeb-i hizmet, 192
edeb-i kalb, 192 194
edeb-i kırâ'at-i kelâm-i e'imme, 192
edeb-i mürîd, 192
edeb-i müsâfir, 192, 193
edeb-i şerî'at, 192, 196
edebsizlik, 60
Edîb, 196, 309, 609
Edviye, 201, 271, 1259
ef'âl-i kulûb, 201
efhâm-ı halâ'ik, 92, 324
eflâk, 241
Eflâtun, 426
efrâd, 43, 201
eğlence, 1057, 1062
ehabbe'l-ba'îru, 637, 643
ehass-ı havass, 74
Ehassın {seçkinlerin} edebi, 200
ehassın belâsı, 150
ehille, 202
ehl, 202
ehl-i 'acz, 58
ehl-i fesad olanlar, 274
ehl-i hicâb, 234
ehl-i husûs, 392
ehl-i inâyet, 76, 1006
ehl-i irâde, 479
ehl-i ittihâd, 499
ehl-i keşf, 549, 1255
ehl-i ma'rifet, 614
ehl-i mehabbet, 631
ehl-i müşâhede, 680
ehl-i nazar, 202
Ehl-i Suffe, 938 (Bak: Ashab-ı Suffe, Suffe)
ehl-i tarîk, 196, 321
ehl-i tasavvuf, 1008
ehl-i tevbe, 110
ehl-i üns, 1139
ehl-i vera', 1210
ehl-i yakîn, 1230
Ehlullah, 1263
Ehlullah mekr, 646
Ehlullahın padişahı, 196
ehlullahın süsü, 182
Ekber Şah, 23
ekmel-i 'ulûm, 192
el-Câmi'u's-Sahîh, 26
elehtü'ş-şey, 105
elem, 203
el-Envâru (veya Nefehâtü)'l-kudsiyye fî ma'rifeti (veya beyâni) kavâ'idi's-sûfiyye, 28
el-Fethü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî, 22
el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, 21, 257
el-Gunye li tâlibi tarîki'l-Hakk, 15, 30

el-Hikemü'l-'Atâiyye, 21 *(Bak: İbn Atâ)*
elif, 203
el-İnsânü'l-kâmil, 15, 31
el-İşârât ve't-tenbîhât, 22
el-'Ukūdü'l-lü'lü'iyye fî beyâni tarîkati's-sâdâti'l-'ulviyye, 18, 35
elkāb-ı silsile-i nakşibendiye, 737
el-Munkızu mine'd-dalâl, 17, 33
elvâh, 585, 586
elviye-i hamd, 203
el-Vücûdu'l-Mutlakü'l-Mu'arref bi'l-Vücûdi'l-Hakk, 66, 659, 1223
emel (ümîd), 204, 350
emlâk, 652
emniyet (aşırı güven), 199
emr âlemi, 87,1270
emr bi'ş-şey', 204
emr-izn, 204
en yef'ale, 173, 175, 282, 1244
en yenfe'ale, 173, 175, 282, 1244
enâniyyet, 99, 205
enât, 58
ene, 205
Ene'l-Hakk, 19, 117, 254, 451, 501, 884, 949, 951, 952, 1122, 1124, 1157, 1163
ene'l-Hakk, 253, 1156
enfâs, 57
enmûzec, 205, 206, 972, 1128
enmûzec kanûnu, 206, 972
en-Nevmü ehu'l-mevt, 120, 835
enniyyet, 467, 610, 911, 1088
enniyyet-i hakk, 467
enniyyet-i ilâhiyye, 467
envâr, 206
envâr (nûrlar) âlemi, 214
envâr-ı ervâh, 208
envâr-ı esmâ', 208
envâr-ı kulûb, 209
envâr-ı lâhûtiyye-ezvâ-yı kayyûmiye, 209, 220
envâr-ı lâhûtiyyet, 209
envâr-ı me'ânî, 209
envâr-ı riyâh, 209
envâr-ı semâviyye, 209
envâr-ı zâhire, 210
erâ'ik-i tevhîd, 210
erba'în, 210
erba'u câmi'ât-ı mulıtesirât, 1216
erba'ûn, 210
erkân-ı îmân, 455
erkân-ı tasavvuf, 1008
er-Risâletü'l-ledünniyye, 17, 34
Ervâdî, 17
ervâh-ı enbiyâ, 825
ervâh-ı müheymine, 208
ervâh-ı şeytâniyye, 540, 837
Erzincan, 25
esâğir, 1230
eser, 210
eserden müessire delîl, 170
esfâr-ı 'ârifîn, 210
esir, 141
esmâ', 211, 212
esmâ' ve sıfât-ı nefsiyy, 658
esmâ'ullâh, 203, 211
esmâ'-yı celâliyye, 658
esmâ'-yı cemâliyye, 658
esmâ'-yı esmâ'ihi'l-hüsnâ, 61
esmâ'-yı fi'liyye, 658
esmâ'-yı zâtiyye, 202
Esma-i hüsnâ, 169
Esmâî, 323
Esmâ-yı celâliyye, 661
esmâ-yı ef'âl, 212
Esmâ-yı hüsnâ, 55
esmâ-yı sıfât, 212, 788
esmâ-yı zât, 212
Esmâ-yı zâtiyye, 202
esnâf-ı tâlibîn, 213
esrâr, 132, 213, 214, 262, 310, 895, 981, 1265
esrâr-ı guyûb, 214
Estağfirullâh, 1217
Eş'arîler, 20, 220
eşerr-i şerr, 557
eşyâ', 214
et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf, 24
et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye, 21
evbe, 216, 493
evkāt-ı riyâ', 813
Evlenmek, 224
Evlilik, 243, 263
evliyâ', 26, 216, 1194
evrâd, 57, 216, 461, 1216
evrâd-ı mürîd, 1216
evtâd, 42, 43, 202, 216, 217, 218, 454, 571, 573, 1243
evtâd-ı erba'a, 216
evvel-i mevcûd, 173
evveliyyet, 218, 475, 601
eymenü'l-eflec, 1022
eyne, 173, 175, 282, 1241, 1244
eys, 1220
ezel, 218
ezeliyyet, 191, 218
Ezher, 19, 26
ezkâr, 219, 735, 876, 1244, 1259, 1261
ezvâk, 220
Ezvâ-yı kayyûmiyet, 209, 220
ez-Zeyl 'alâ Tabakāti'l-Hanâbile, 22

F

Faal Akıl, 88, 92, 158, 667, 829, 830
Fahreddîn Râzî, 28
fâka, 181, 182
fakd, 221, 590, 1058
fakıhtü, 240, 268
fakîh, 19, 26, 233, 268, 314
fakîr, 221, 222, 223, 224, 226
Fakîr-i sâdık (gerçek fakîr), 223
Fakîr-i sâlik, 227
fakîr-i sûfî, 227, 945
fakirleri hor görme, 73
Fakr ve gınâ, 227
Fakr-ı zât, 227, 233
Fârâbî mektebi, 22
Faraklit'ten murâd, 233
faraklîtî, 233
Fâris b. Îsâ, 24
farîza, 233, 235, 240, 435, 945
fark, 162, 234
fark beyne'l-kemâl ve'ş-şeref, 234
fark beyne'l-mütehakkık ve'l-mütehallik, 234
fark-ı cem', 234
Fark-ı evvel, 163, 234
fark-ı sânî, 235, 263
fark-ı vasf, 235
Fars eyaleti, 18
Farsça, 9, 10, 11, 17, 20, 83
farz, 235
Farz-ı ayn, 235
farz-ı bâtın, 235
Farz-ı kifaye, 235

farz-sünnet, 233, 235, 264
fasl, 236, 363, 1109, 1177, 1178, 1212
fasl-ı vasl, 1177
fass, 236, 237, 524, 532
fass-ı hâtem, 237
fass-ı hikmet-i fütûhiyye, 237
fass-ı hikmet-i kalbiyye, 237
fass-ı hikmet-i nûriyye, 237
fass-ı hikmet-i rahmâniyye, 238
fass-ı hikmet-i rûhiyye, 238
fass-ı hikmet-i vücûdiyye, 238
Fâtıma binti Ali Nûreddîn et-Tûnusîyye eş-Şâzeliyye el-Yeşrutiyye, 16
fâtiha, 239
fâtihatü'l-kitâb, 239
fazîlet, 70, 235, 239
Fe kabe kavseyni ev ednâ, 476, 505
fehm, 240, 268
Fehmü'l-Kur'â, 26
fehvâniyyet, 241
felâh, 200, 241, 758
felek, 125, 241, 242
felek-i bürûc, 241, 242
felek-i cevzâ, 241, 242, 665
felek-i eflâk, 243
felek-i esîr, 85
felek-i esrâr, 241
felek-i kamer, 241, 243
felek-i mükevkeb, 241, 243, 666
felekî su'ûd, 516
felek-i velâye, 66
felekler, 83, 88, 95, 180, 241, 243, 572, 656, 666, 762, 782, 796
felsefe, 17, 28
felsefede heyûlâ, 106, 369
Fenâ an zâtik, 255
fenâ fi't-tevhîd, 1113
fenâ, 5, 10, 16, 19, 20, 96, 111, 134, 148, 149, 161, 164, 165, 166, 227, 229, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 274, 285, 286, 305, 311, 315, 328, 369, 404, 408, 409, 432, 440, 449, 450, 451, 493, 505, 509, 516, 528, 529, 550, 588, 590, 597, 598, 600, 607, 621, 624, 629, 635, 639, 643, 651, 672, 682, 683, 692, 698, 707, 731, 733, 752, 764, 771, 773, 788, 789, 823, 861, 862, 864, 866, 886, 888, 900, 930, 953, 1030, 1034, 1105, 1111, 1122, 1123, 1126, 1132, 1141, 1142, 1143, 1161, 1162, 1164, 1175, 1190, 1191, 1206, 1219, 1220, 1224, 1252, 1271
fenâ' bi'l-külliyye, 263
fenâ' fi'r-râbıta, 243
fenâ'ü'l-fenâ', 263
fenâ'-yı ârif, 243
fenâ'-yı irâde-i sivâ, 243
fenâ'-yı külliye, 263
fenâ'-yı murâd, 243
fenâ'-yı mutlak, 243
fenâ'-yı sâlik, 243
fenâ'-yı sıfât-i abd, 243
fenâ'-yı vücûd-i sivâ, 243
fenâlık, 60
Fenâ-yı ârif, 262
Fenâ-yı bâtın, 259
Fenâ-yı fenâ, 263
Fenâ-yı ferd, 262
Fenâ-yı irâde-i sivâ, 261
Fenâ-yı muhibb, 262
Fenâ-yı murâd, 262
Fenâ-yı mutlak, 259
Fenâ-yı mürîd, 262
Fenâ-yı sıfât-ı abd, 259
fenâ-yı şuhûd-i sivâ, 243, 259
Fenâ-yı vücûd-ı sivâ, 260
Fenâ-yı zâhir, 259
Fenn-i Rabbi'l-mahbûb, 264
fer', 128, 264
ferâ'iz, 235, 264
ferâh, 264
Ferd, 61, 102
fesâd-ı kalb, 265
fesh, 1051, 1052
fetâtü'l-hayy, 1022, 1025
feth, 265
feth-i karîb, 265
feth-i mutlak, 265
feth-i mübîn, 266
feth-i samedânî, 266
Fetih emâresi, 704
fetk, 266, 689, 799
fetret, 266, 557, 692, 899, 1070
fettâh, 267
fetvâ-yı kalb, 267
fevâtih, 304, 682
fey'ûl, 529
feyiz, 84
feyz, 44, 62, 63, 92, 119, 128, 133, 267, 273, 557, 685, 762, 766, 770, 779, 789, 830, 834, 1116, 1118, 1154, 1155, 1176, 1206, 1207, 1243, 1270, 1273
Feyz vâsıtası, 474
feyz-i akdes, 63, 1118, 1155
feyz-i mukaddes, 63, 1118, 1155
feza' ilallah, 268
fezâ'il, 239
fıkh, 268
fıkıh dersleri, 17
fıkıh, 15, 16, 17, 19, 21, 24, 27, 28, 268, 303, 415, 431, 434, 442, 726, 931, 935, 952
fıss, 236
fıtrat, 76, 78, 268, 877, 995, 1006
Fıtrat nedir, 268
Fîhi Mâ Fîh, Dîvân, 25
fikr, 87, 268, 269, 270, 338, 410, 960
fikret, 239, 270, 271
firâr, 154, 155, 271, 1015
firâset, 201, 271, 272, 273, 427, 904
fitne, 273, 318, 814, 891, 892, 1044, 1185
fuâd, 274, 516, 518, 523, 841
Fudayl b. İyaz, 275, 393, 418, 421, 425, 1000, 1020, 1068, 1069
fuhş, 274
fukarâ, 192, 221, 222, 223, 224, 226, 274, 701, 916, 923, 934, 935, 1045
fukarâ'-yı ağniyâ', 221
fukarâ'-yı fukarâ', 221, 222
fukarâ'-yı müdâhinûn, 274
fukarâ'-yı selâse, 221
furkân, 209, 274
Fusûs, 21, 23, 24, 27, 38, 136, 236, 237, 375, 532, 572, 907, 1120, 1159, 1225, 1249
Fusûs sâhibi, 236, 532
Fusûsu'l-hikem, 21
fütûh, 133, 274
Fütûhu'l-gayb, 23
fütûr, 275

fütüvvet, 27, 70, 77, 246, 275, 276, 277, 612, 648, 650, 719, 786, 915, 931, 934, 1138, 1243, 1284

G

gaflet, 60, 78, 179, 198, 268, 279, 287, 288, 291, 303, 337, 355, 478, 479, 480, 485, 524, 549, 557, 581, 606, 692, 730, 739, 760, 814, 841, 878, 883, 937, 983, 990, 1003, 1020, 1035, 1071, 1072, 1074, 1078, 1088, 1090, 1124, 1126, 1194, 1229, 1230, 1260, 1261, 1263, 1264, 1269, 1272
gaflet 'ani'l-lisân, 279
galebe, 161, 165, 193, 279, 280, 284, 394, 582, 676, 861, 927, 949, 1021, 1064, 1070, 1144
Gamâm: bulutlar, 280
gamâret, 78, 81
ganî, 118
garîzî, 81, 87, 359
gaşyet, 280, 284
gavs, 281
gayb âlemi, 46, 96, 97, 273, 521
gayb erenleri, 202
gayb, 281, 282
gaybet, 9, 144, 164, 200, 245, 255, 260, 264, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 296, 307, 308, 311, 318, 324, 331, 395, 404, 432, 449, 463, 495, 599, 680, 743, 772, 867, 883, 885, 886, 888, 889, 893, 952, 981, 1045, 1060, 1066, 1106, 1124, 1140, 1170, 1175, 1180, 1251, 1252, 1261
Gaybet-i ârif, 287
gayb-ı masûn, 283
gayb-ı mechûl, 1248
gayb-ı meknûn, 283
gayb-ı mutlak, 283
Gaybın anahtarları, 270
gaybla ilgili sırlar, 272
gaybûbiyyet, 287
gaybü'l-gayb, 658, 1248
gaybü'l-guyûb, 64
gayn dûne reyn, 287
gayn, 287
gayr nazarı, 52
gayr, 288
gayrân, 288
gayret, 288
gayretin üç makamı, 289
gayr-i mahcûb {perdelenmemiş}, 96, 251
gayriyyet {başkalık}, 216, 864
gazab {öfke}, 59, 72, 75, 239, 271, 413, 519, 670, 954, 955
Gazâlî, 7, 16, 17, 87, 312, 611, 683, 721, 813, 1007 *(Bak: İmam Gazali)*
Gazâlî (Ahmed), 17
Gazân Hân, 22
gazî, 122
Geylânî, 15, 202, 516, 545
gezegenler, 243, 666
gınâ, 134, 227, 228, 231, 290, 429, 649, 864, 1136
gınâ mertebesi, 134
gınâ mine'l-ibâd, 227, 231
gınâ-yı halk, 227
Gınâ-yı insân, 228
gınâ-yı zâtî, 290
Gırnata, 25
gırre, 290
gırre billah, 291
gışâ', 291
gışâvet, 291
gıybet, 9, 291, 414, 720, 843, 915, 1080
giyimde lüksden kaçınma, 46
gizli hazîne, 63, 107, 1117, 1155
gök ehli, 55
gözyaşları, 58
Gulyabânî, 974
gumme, 292
gurâb, 292
Gurâbiyye, 292, 377, 378
gurbet, 293
gururlu, 127
gusl, 293
Gümüşhâne, 17
Gümüşhânevî, 17, 18, 38 *(Bak: Ahmed Ziyaüddin)*
günâhkârlar, 111
güzel ahlâk, 70, 71

H

hâ, 295
hâ'ir, 296
habâb, 638, 642
habbe {bitki tanesi}, 638
habbetü'l-kalb, 638
Habeşî, 18
habîb, 295
Habîbullah, 570, 740, 1188
habîbünâ, 295
hacc, 17, 25, 295, 296, 447, 840, 1242, 1264
hacca ihtimam, 202
hâcegâniyye, 737
hacel, 296, 447, 1242
hacer-i esved, 571
Haceru'l-esvedin rüknü, 217
Hacı Halil Efendi'nin, 7
hâcis, 296, 329, 330, 332, 333, 368, 429, 485, 775
Haçlı seferleri, 545
hadd, 133, 296, 494, 586
haddin uygulanması, 53
hades, 296
hadler, 53
hafâ {gizlilik}, 167, 168
Hâfıd ismi, 53
hâfıza, 296
hafî {gizli}, 146, 168, 739, 1289
hafîfiyyûn, 296
hafiflik, 75
Hafız ismiyle, 48
hakā'ik, 297, 735
hakā'ik-i esmâ', 300
hakā'ik-i fi'liyye, 298
hakā'ik-i ilâhiyye, 298
hakā'ik-i kevniyye, 298
hakâ'ik-i sıfatiyye, 298
hakā'ik-i zâtiyye, 298
hakā'iku'l-esmâ', 298
hakā'iku'l-eşyâ', 299
Hakaik, 297, 298, 1237
Hakaik-i enbiyâiyye, 298
hakâik-i evvel, 216
hakîkat, 299
hakîkat mânâsında,, 148
hakîkat-ı hakayık, 216
Hakîkat-i Muhammediyye, 19, 63, 227, 296, 299, 475, 840, 1117, 1155
hakîkat-i rabbâniyye, 300

hakîkatü'l-hakā'ik, 298, 300
hakîkatü'l-hakayık, 107
hakîkatü'l-yakîn, 1230
Hakîm, 18, 176, 213, 225, 300, 374, 410, 554, 697, 759, 766, 890, 924, 992, 996, 1092
Hakîm Tirmîzî, 18, 300
hâkimân, 93
hâkimeyn, 93
hakîmiyyûn, 300
hakk, 300
Hakk ile kaim, 52, 160, 162, 251, 449, 579, 1010, 1179, 1232
Hakk'ın ilhâmı, 74
hakka'l-yakîn, 139, 259, 303, 306, 408, 448, 449, 450, 451, 452, 464, 553, 607, 624, 626, 682, 683, 687, 698, 900, 951, 1122, 1231, 1232, 1233, 1235, 1236, 1237
Hakkıyyet, 109
hâl ile, 56
hâl ilmi, 5, 305, 312, 435, 611
hal'-ı 'âdât, 313
hâlet-i berzahiyye, 314
hâlet-i hakîkat, 314
hâlet-i hakku'l-hakk, 315
hâlet-i velâyet, 314
hâl-i gayret 'ale'l-hakk-hâl-i gayret mine'l-hakk, 313
hâl-i nâzile, 303
Hâlidî meşâyıhı, 17
hâlidiyye, 737
halîfe, 25, 85, 93, 123, 176, 180, 211, 238, 315, 316, 468, 470, 572, 597, 598, 813, 831, 832, 833, 912, 1183
Halîl b. Ahmed, 104, 798
Halîl, 69
halk ve huluk, 316
Halk, 74
halk-ı cedîd, 316, 1221
Halk-ı cemîl {güzel ahlâk}, 73
halk-ı hasen, 110
halk-i cemîl, 69
halktan uzaklaşma, 46
Hallâc, 18, 19, 20, 24, 71, 75, 141, 165, 221, 390, 396, 501, 951, 952, 1032, 1110, 1163
Hallâk, 61
hallâkiyyet, 169
haltat, 316, 318
Haltu'l-esved {siyah salgı}, 127
halvet, 5, 17, 181, 210, 266, 267, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 331, 606, 637, 684, 717, 721, 871, 881, 945, 998, 1074, 1138, 1144, 1168, 1195
halvet hayatı, 17
halvet-i mürîd, 316
hamd, 321
hamd sancakları, 203
Hamdûn Kassâr, 647, 926, 983, 1011
hâmîd, 48
Hammâm {güvercin}, 322
Hamzavî, 19
Hanbelî, 22
Hanbelî mezhebi, 15, 19, 21, 22
Hanbelîler, 220
Hanbeliyye Medresesi, 22
Hanefî fıkhı, 18
hânkâh, 322
haram, 329
harf, 322
harîs {hırs sâhibi}, 224
Hârise, 502
Harran, 22
harrâziyyûn, 322
Harzemşahlar Devleti, 25
Hasan b. Ali b. Yezdânyâr, 114, 617
Hasan b. Ali Damganî, 696
Hasan Basrî[rh], 27, 71, 243, 263, 393, 460, 854, 1073, 1284
Hasan Megâzilî, 1083
Hasan Musûhî, 224, 232
hased, 60, 73, 226, 323
hasen, 397
hasis, 60
hasislik, 75
haşyet, 99, 324, 340, 345, 351, 447, 866, 932, 999, 1242
hatarât, 204, 287, 296, 324, 429, 528, 593, 799, 813, 1169, 1176, 1216, 1241, 1251
hâtem, 324
Hâtem-i nübüvvet, 257, 324, 952, 1123, 1161, 1190
hâtem-i velâyet, 1161, 1208
hâtem-i velâyet-i Muhammediyye, 257
hatfe, 324
hâtı, 325
hâtır, 1251
Hâtır-ı akl, 324, 328
hâtır-ı Hakk, 326, 333, 427, 429
hâtır-ı melek,, 324
hâtır-ı nefs, 324
hâtır-ı rûh, 324
hâtır-ı şeytân,, 324
Hâtır-ı yakîn, 324, 327, 328, 1233
Hâtim, 44
hatm, 334
hatm-ı hâs, 334
hatre {fikir, düşünce}, 204, 287, 296, 324, 325, 330, 429, 528, 593, 626, 799, 813, 1169, 1176, 1216, 1241, 1251
hava, 89, 96, 107, 241, 832, 1270
havâriyyûn, 335
Havâss, 74
Havassın {âriflerin} edebi, 201
Havassın {aydınların}, 200, 232
Havassın afiyeti, 60
havâssın belâsı, 150
Havassın hayası, 353
Havâtır, 92, 192, 209, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 333, 334, 427, 428, 429, 443, 482, 775, 846, 963, 967, 1172, 1174, 1175, 1251
havâtır-ı hakk, 324
havâtır-ı nefs, 324
havf mârifete, 1212
havf ve emn, 345
Havf ve recâ makamı, 345, 855
havf-recâ', 10, 324, 335, 364, 797, 1179
havkale, 351, 499
Havva, 91
Hayâ üç kısımdır, 353
hayâ, 60, 70, 73, 351
hayâl, 354
hayâl-i mukayyed, 355
Hayâl-i mutlak, 109, 110, 355
hayâl-i muttasıl, 355
Hayat beş türlü, 475
hayât, 355, 356, 357, 360
hayât-ı halvet, 316
hayât-ı kulûb, 680
hayât-ı rûhiyye, 361
Hayât-ı Sermediyyet, 49
Hayber savaşı, 540
hayr ve şerr, 361, 967

hayrât, 362
hayrât-ı dünyeviyye, 362
hayret, 362
hayriyyet, 1226
hayvân, 658
hayvânî nefs, 361
hayy, 61, 355
Hayy ismi, 203
Hayy b. Yakzân, 22
hayye 'ale'l-felâh, 363
hayye 'ale's-salâh, 363
Hayyûne, 383, 486, 693
hazarât, 363
hazarât-ı hamse, 15, 363, 1024
hazer {sakınma}, 150, 324,340, 363, 1211
hazer mine'r-riyâ', 813
hazm, 364
hazret-i amâiyye {amâî hazret}, 534
hazret-i cemî'i'l-vücûd, 660, 1166
Hazret-i cismiyyet, 84, 380, 832, 912
hazret-i esmâ ve sıfât, 1166
hazret-i muhammediyye, 364
hazret-i tarîk, 364
he'de gizli, 102
Hebâ, 84, 124, 242, 364, 365, 664
hebâ âlemi, 126
hedy, 366
hel', 178
hele', 366
Hemedânî, 17
Hemm {himmet, düşünce}, 236
hemm me'a müferred, 366, 910
hems, 204, 325, 427, 593, 681, 774
Herat, 19
Herevî, 10, 19, 20, 24, 32
hevâ, 42, 81, 366
Hevâ kelimesi, 368, 638
hevâ'r-racülü, 368, 639
hevâcim, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 368, 395
hevâcis, 296, 325, 368, 427
hevâî, 360
hevcâ', 368
hey'et, 313
Heyâkil, 127
Heyâkilü'n-nûr, 28
heybet, 75, 368
heyemân, 166, 304, 313, 368, 884, 1141
heyûlâ, 216, 369
hıfz-ı 'ahd, 369
hıfz-ı 'ahdü'r-rubûbiyyet ve'l-'ubûdiyyet, 370
hıkd, 370
Hıristiyan, 6
hırka, 370
hırka-yı tasavvuf, 371
hırs, 60
hısn-ı beden, 689, 703
Hızır, 217, 218, 372
hibâbu'l-mâi, 638, 643
hibb {küpe}, 638
hîbe {hâl}, 331
hicâb, 78, 91, 124, 284, 372, 373, 507, 509, 515, 528, 642, 694, 739, 752, 860, 1142, 1144, 1145, 1202, 1257, 1275
hicâb-ı 'izzet, 373
Hicaz, 19, 25, 897
hicr ve hicâ, 79
hicrân, 373
hidâyet, 373
hidâyet menzilleri, 97
hikâyât, 373
Hikmet, 59, 72, 374
hikmet menbâları, 210
hikmet sâhibleri, 1281
hikmet-i câmi'a, 375
hikmet-i halkıyyet, 375
hikmet-i mantûk bihâ, 374
hikmet-i mechûle indenâ, 374
hikmet-i meskût anhâ, 374
Hikmet-i meskût anhâ, 374
hikmet-i nefsiyye, 376
Hikmetü'l-işrâk, 28
hil'at, 376
hilâfet-i nübüvvet, 1194, 1207
hilâfet-i risâlet, 1194, 1207, 1208
hilâfet-i ulü'l-azm, 1208
hilâl, 146, 526
hile, 60
hillet, 389
hilm {yumuşaklık}, 60, 376, 954
himmet, 61, 201, 377
himmet-i enefe, 377
himmet-i erbâb-ı himemi'l-'âliye, 377
himmet-i ifâkat, 377
Himmetin üç mertebesi, 377, 378
Hindistan, 19, 20, 141, 742
his uykusu, 120
hisâb, 105, 133, 379
hisbâniyye, 379, 914
Hisler {duyular}, 84, 780, 832
hiss, 379
hiss-i müşterek, 379, 380
hitâb, 381
hitâm, 381, 391, 570, 1188
hizlân, 81, 751, 829, 1102, 1196, 1208
Hizmet edebi, 195
Horasan, 416
hû/hüve, 381, 382
Hû lafzı, 1263
hubb {sevgi}, 132, 367, 383, 407, 570, 1066, 1188, 1282, 1285
hubb-i dünyâ, 386
hubb-i hâss, 386
hubb-i rûhânî, 386, 387
hubb-i sâlihîn, 388
hucb-i 'inâyet, 388
hudûd-i zâtiyye-i ilâhiyye, 388
Hullet {dostluk}, 389, 391, 632
Hullet {dostluk}makamı, 68
hullet, 69, 258, 381, 389, 390, 407, 570, 633, 700, 801, 1188
Huluk, 69, 70, 72, 73
huluk-ı 'iffet, 69
huluk-ı azîm, 70, 74
huluk-ı hasen {güzel ahlâk}, 111
Huluk-ı iffet, 73
huluk-ı şecâat, 69, 72
Huluk-i hasen, 69
hulûl, 103, 168, 173, 175, 211, 282, 308, 309, 391, 488, 502, 590, 924, 929, 957, 981, 1028, 1030, 1163, 1172, 1197, 1246
hulûliyye, 391
hulum {ergenlik}, 79
humk, 78, 81
hunefâ', 392
hûrhoş, 392
hurûf, 392
hurûf-ı 'âliyât, 675
hurûf-ı asliyye, 675
husûs, 76, 192, 194, 250, 338, 392, 483, 541, 568, 593, 650, 669, 674, 701, 702, 720, 734, 753, 819, 877, 913, 915, 1006,

1087, 1090, 1091, 1095, 1170, 1185, 1186
husûsu'l-husûs, 392, 1091
huşû, 192, 392
Huzeyfe Mar'aşî, 421
huzû, 187, 395, 866
huzûr, 283, 395
huzûr-i kalb, 866
hüccet, 78, 142, 235, 395, 536, 966, 1051, 1200, 1237
Hüccetü'l-İslâm, 17 *(Bak: Gazâlî)*
hücûm, 395
Hücvîrî, 20
hürmet, 49, 395
hürriyyet, 395
Hüseyin b. Mansûr, 18, 71, 221, 396, 501, 951, 952, 1032, 1110, 1163
hüsn- zanı-ı kalb, 291
hüsn, 397
hüsn-i huluk, 398
hüsn-i istimâ', 398
hüsn-i ma'rifet, 614
Hüsn-i mârifet, 615
hüsn-i takdîr, 398, 413
hüsn-i tedbîr, 1034
hüsn-i tedbir, 78
hütke {kötü amellerle bezenme}, 398, 1211
Hüve/Hû, 102
hüviyyet, 66, 67, 124, 126, 139, 150, 283, 284, 285, 287, 398, 399, 467, 468, 610, 911, 948, 1102, 1125, 1248
hüviyet mertebesi, 1223
hüviyyet-i hakk, 399
Hüvvet, 368, 639
hüyâm ve hüyûm, 399
hüzn, 399
hüzün, 313
Hz. Âdem ﷺ, 44, 46, 208, 238, 247, 318, 329, 334, 354, 395, 534, 553, 577, 589, 653, 667, 679, 706, 752, 760, 885, 1084, 1199
Hz. Âişe, 238
Hz. Ali, 54, 71, 120, 194, 365, 575, 664, 809, 836, 893, 967, 1013, 1231
Hz. Dâvûd ﷺ, 238, 742, 893, 1250
Hz. Ebû Bekr Sıddîk ﷺ, 408, 575, 626, 629, 688, 740, 909, 1211
Hz. Hârûn ﷺ, 44, 538, 604, 629, 913
Hz. Hasan ﷺ, 15, 16, 575, 967
Hz. Hızır ﷺ, 202, 1138, 1183
Hz. Hüseyin ﷺ, 16, 809, 967
Hz. İbrâhîm ﷺ, 1146, 1238
Hz. İbrâhîm'in ﷺ kalbi, 44
Hz. Îsâ ﷺ, 44, 46, 50, 187, 191, 465, 334, 573, 577, 578, 645, 741, 841, 909, 922, 937, 976, 1013, 1014, 1018, 1197, 1199
Hz. Îsâ'ya imâm, 645
Hz. Muhammed ﷺ, 43, 91, 183, 211, 233, 299, 334, 381, 406, 459, 473, 474, 478, 542, 564, 574, 613, 629, 648, 651, 662, 688, 689, 706, 864, 887, 940, 949, 951, 1013, 1014, 1018, 1021, 1186, 1189, 1199, 1204, 1208, 1210, 1233
Hz. Muhammed'in ﷺ rûhâniyeti, 43
Hz. Musa ﷺ, 44, 56, 198, 273, 372, 569, 1146
Hz. Osman ﷺ, 353, 575
Hz. Ömer b. Hattâb ﷺ, 356, 670, 722, 943, 1080
Hz. Peygamber'in ﷺ mîrâsını tekmîl, 128
Hz. Sâlih ﷺ, 237, 542
Hz. Süleyman ﷺ, 194
Hz. Yahyâ ﷺ, 240, 666, 1013, 1014, 1017
Hz. Yusuf ﷺ, 44, 238, 280, 666, 748, 861, 927, 1017

I

Isfahan, 22, 24
ıstıfâ, 403, 1194, 1207, 1208
Istılahâtü's-sûfiyye, 24
ıstılâm, 164, 165, 260, 403, 404, 888, 963
ıstınâ', 404
ıyan {apaçık}, 284
ıztırârî, 158, 182, 671, 943

İ

i'tikâf, 498
i'tirâf, 335
i'tisâm, 351, 491, 498
ibâdât-ı bâtıne, 405
İbâdât-ı bâtıne, 405
ibâdet, 405, 406, 407, 408, 1131
ibda', 409
ibdâr, 191
İblîs, 137, 409
İbn {Oğul}, 465
İbn Arabî, 7, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 37, 38, 88, 98, 136, 151, 204, 238, 392, 554, 572, 575, 577, 595, 627, 654, 674, 676, 686, 770, 873, 907, 1027, 1055, 1098, 1145, 1150, 1158, 1187, 1188, 1205, 1225, 1249
İbn Atâ, 79, 104, 353, 697, 698, 725, 801, 825, 860, 895, 968, 1010, 1075, 1143, 1231
İbn Atâullah İskenderî, 21
İbn Cellâ, 227, 231, 1012, 1282
İbn Cüreyc, 897
İbn Hafîf, 1282
İbn Hubeyk, 340, 341
İbn Kudâme, 21
İbn Mes'ud ﷺ, 284
İbn Mesrûk, 1279
İbn Mübârek, 323
İbn Receb, 21
İbn Sînâ, 22, 192
İbn Teymiye, 15, 22
ibnü'l-vakt, 410, 863, 939, 1020, 1196
İbrâhîm b. Edhem[rh], 418, 545, 694, 969, 1020, 1211, 1288
İbrâhîm b. Şeybân, 251
İbrâhîm Havvâs, 545, 632, 696, 905, 1212
ibrahim, 42
İbrânice, 233
ibret, 410
ibtilâ, 74, 150, 410, 465, 656, 675, 759
icâbet, 51, 203, 276, 411, 418, 439, 459, 578, 613, 682, 809, 895, 919, 984, 1003, 1077, 1086, 1129, 1185, 1203, 1281
îcâd, 46, 74, 90, 123, 146, 160, 169, 175, 176, 212, 215, 234,

267, 369, 409, 467, 486, 515, 532, 563, 664, 731, 783, 984, 1035, 1150, 1171, 1193
icmâl fi't-taleb, 192, 197
ictibâ'-yı mahz, 411
ictibâ'-yı sırf, 411
îd, 411
iddiâ, 185
idlâl, 339, 412
idrâk, 88, 412, 1256
İdrâk iki kısım, 937
idrâk-i zât-ı 'aliyye, 412, 1246
İdrîs ﷺ, 42, 217, 218, 412
iffet, 60, 72, 413
ifhâm, 240
ifrât, 414
iftirâdan türemiş, 272
İğtirârın {aldanmanın}, 291
iğvâ, 829
ihbât, 192, 414, 693
ihlâs, 414
ihlâs fi'd-duâ, 415
ihlâs fi'l-amel, 415
ihlâs-ı muhlis, 414
ihlâs-ı mürîdîn, 414, 813
ihlâsın hakîkati, 416, 417
ihlaslı olmak, 58, 100, 123
ihsân makamı, 57
ihsân, 169, 425
ihsâs, 325
ihsâ-yı Esmâ-yı Hüsnâ, 1178
ihsâ-yı esmâ-yı ilâhiyye, 425
ihtibâr, 425, 675
ihticâb {perdelenme}, 167
ihtimâl, 73, 176, 312, 315, 322, 426, 539, 611, 638, 832, 1053
ihtiyat, 1281
ihtiyatlı davranma, 58
İhvân-ı Safâ, 23
İhyâ, 7
İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn, 17, 31
ihyâ'-yı ma'nevî, 577
ihyâ'-yı sûrî, 577
ikāb, 426
ikāme me'allah, 426
iki felek arasında, 126, 135
iki kişi, 265
ikizler feleği, 242, 665
ikrâm, 181
iktirâb, 565
ilâh-ı mutlak, 426
ilâhî aşk, 5, 590
İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî, 1272, 1274
ilâhiyyet, 426, 1131
ilâhiyyûn, 426
ilhâd, 414, 418, 501, 1090, 1163
ilhâm, 22, 84, 86, 192, 196, 201, 209, 255, 257, 307, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 407, 426, 427, 428, 429, 435, 449, 452, 457, 485, 553, 586, 652, 656, 678, 686, 687, 743, 754, 765, 767, 768, 776, 833, 921, 948, 989, 1002, 1008, 1013, 1027, 1033, 1058, 1123, 1162, 1166, 1170, 1173, 1180, 1182, 1191, 1194, 1237, 1288
ilhâm-ı ilâhî, 426
ilim sıfatı, 136, 358, 360, 440, 441, 484, 564, 661, 907, 1224, 1249
ilim ve hikmet, 495, 651, 1050, 1067
ilim ve idrâk, 520
İlim, 72, 81
İlimde râsih {derin}, 200, 463
ilk ahadiyyet, 45
İlk Akıl, 59, 82, 89, 91, 95, 108, 124, 158, 189, 234, 283, 316, 585, 662, 760, 826, 830, 1131, 1132, 1139, 1215, 1258
İlk Nûr, 92, 830
ilk zuhûr mertebesi, 63
ilkā'-yı sem', 890
ilm bi'l-lugât, 442
ilm billâh, 441
ilm ma'allâh, 441
ilm minallâh, 441
ilme'l-yakîn, 139, 303, 448, 449, 450, 451, 553, 626, 1237
ilm-i 'abd, 430
ilm-i 'akl, 442
ilm-i 'amelî, 430
ilm-i ahvâl ve tenezzülât, 303, 604
ilm-i bâtın, 452
ilm-i dirâset, 920
ilm-i dirâyet, 442
ilm-i ezvâk, 442
ilm-i hakā'ik, 443
ilm-i hakk, 430
ilm-i hâl, 303, 443
ilm-i hayâl, 443
ilm-i hıyâta, 587
ilm-i hûb u bikr, 87
ilm-i ibâre, 443
ilm-i insânî, 426, 430
ilm-i işâret, 443
ilm-i kelâm, 444
ilm-i kıyâs ve nazar, 444
ilm-i ledünnî, 445
ilm-i levh-i mahfûz, 445
ilm-i mu'âmele, 446
ilm-i rivâyet, 452
ilm-i sırrî, 446
ilm-i sîmyâ', 446, 914
ilm-i şerî'at, 447
ilm-i ta'bîr, 447
ilm-i tahalluk, 447
ilm-i tasavvuf, 1008
ilm-i tasavvurî, 430, 438
ilm-i teheccüd, 447
ilm-i tevâlic, 448
ilm-i tevhîd-i ilâhî, 657
ilm-i va'z, 448
ilm-i zâhir, 452
ilmullah, 430
İlyas Karslı, 4, 10
İlyâs ﷺ, 217, 218, 372
îmâ', 453
İmam Abdülkadir Cîlî, 202
İmam Cafer b. Muhammed Sâdık ﷺ, 1177
İmam Ebû Amr, 1096
İmam Ebû Bekr b. Fûrek, 495, 541
İmam Evzâî makberesi, 16
İmam Gazâlî, 1268
İmâm Mehdî, 645
İmam Rabbânî, 7, 21, 23, 580, 700
İmam Şafiî, 26, 200, 239, 271, 545, 546, 727
İmam Şârânî, 200, 463
imâm, 44, 85, 453, 645, 833, 903, 912, 1172
İmâmân {iki imam}, 43, 202, 454, 573, 1243
imâm-ı mübîn, 85
îmân bi'n-nübüvve, 455, 458
îmân makamı, 1199
îmân-ı i'tâ'î, 737
îmân-ı mufassal, 455
îmân-ı mücmel, 455, 459

îmânın nûru, 74, 1078
îmân-islâm-ihsân, 425, 455, 489
imkân mertebesi, 108, 735
imkân-ı eşref, 465
imtihân, 181, 411, 465
inâbe, 143, 154, 155, 216, 341, 352, 447, 462, 463, 464, 465, 493, 605, 606, 738, 742, 785, 1003, 1004, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1242, 1243, 1244
inâd, 813
inâyet, 465
inbisat {genişlik, büyüklük, mutluluk}, 70, 155, 393
incîl, 465
indiyyet, 466
indiyyet-i hakk, 466
indiyyet-i hû, 466
İnfâk, 58, 732, 821, 880, 978
infirâk, 377, 466
inkıtâ' ilallâh, 466
inkıyâd {boyun eğmek}, 187
inniyyet, 88, 398, 467
inniyyet-i hakk, 467
inniyyet-i ilâhiyye, 467
insân, 468
insân-ı kâmil, 15, 31, 125, 139, 206, 283, 316, 361, 363, 381, 395, 471, 473, 475, 477, 478, 534, 627, 658, 940, 972, 992, 1176, 1228, 1258, 1275
insanlardan uzaklaşmak, 57
insanlarla ünsiyeti terk, 44
insıdâ'-ı cem', 478
İnşâ'ü'd-devâ'ir, 21
intibâh, 253, 478
intikam, 53
intikam alan kişi, 52
intisâb, 227, 300, 322, 370, 478, 479, 992
intizâr, 343, 348, 412
inzi'âc, 311, 479
İrâd, 136
irâde, 333
irâde gayreti, 480, 482
irâde-i dîniyye, 486
irâde-i kevniyy, 486
irâdenin dört esası, 485
İran, 15, 16, 18, 19, 20, 24, 28
İran edebiyâtı, 19
irfâd, 486
irfan, 57, 486
irfân-ı tâm, 487
İrteveytü, 1256
Îsâ b. Meryem, 73
Îsâ b. Yunus, 1283
Îsâ Hattâr Yemenî, 545
Îsâ ﷺ, 217, 218
îsâr, 70, 77, 183, 195, 223, 488, 489, 784, 880, 918, 931, 1009, 1011, 1043, 1180, 1281
isbât, 489
İslam makamı, 57
İslâm Medeniyeti, 5
ism, 489
ismet, 490, 499
ism-i âzam, 490, 733, 787
ism-i âzamın tecellîsine mazhar, 43, 574
isneyniyyet, 491, 679, 879
isti'âne, 491
isti'âze, 491
isticâbe tevbesi, 1089
isticlâ, 179
isticmâr, 492
istidlâl-i şâhid 'ale'l-gâib, 493
istidrâc, 535, 538, 543, 918
istiğfar, 42, 71, 198, 218, 264, 388,493, 770, 1082, 1243, 1261, 1272
istiğrak, 121, 182, 280, 420, 513, 648, 671, 699, 861, 903, 927, 933, 943, 1217
istihâre, 491
istihlâk, 493
istikâmet, 493
istikamet makamı, 42
istikamet yolu, 1067
istikâmet-i tarîk, 496
istikametin üç derecesi, 493, 495
istinbât, 80, 268, 435, 441, 453, 496, 931, 1034
istişâta, 496
istitâr, 66, 110, 496, 556, 630, 743, 831, 898, 906, 994, 1022, 1023
isyân, 50
işâret, 496
işfâk, 192, 337, 340, 343, 497
işrâk, 498
işrâkî, 28, 498
iştibâh, 253, 498, 1157
ithâm, 71, 265, 498, 546, 747, 916, 917, 1076, 1095, 1177
îtidal {denge}, 207, 214, 554
itidâl ehli, 44
îtidâl mânâsında, 271
îtisâm, 154, 155, 491, 498, 499, 785, 1127, 1257
itmi'nân, 411, 461, 499, 765, 857, 1083, 1127, 1129, 1130, 1217, 1265, 1281
itmi'nâna erme, 76
ittihâd, 499, 1193
İttihad ehli üç sınıf, 501
ittihâd hâli, 236
ittihâd makamı, 68
ittika edenler, 53
ittisâl, 502
iyi ahlâk, 75
iyilik, 46
izâfet, 65, 109, 111, 173, 175, 196, 282, 359, 429, 474, 542, 629, 909, 1221, 1244
izâfî vücûd, 1242
izâle-i beyn, 503
izâr, 503
izlâl
izz, 504
izzet, 154, 504

J

Jüpiter, 516, 666

K

kaabe kavseyn, 67, 139, 503, 533
kaal ilmi, 5
kâbe kavseyn, 76, 505, 630, 879, 1006
kabîh, 397
kâbiliyyet-i evvel, 506
kâbiliyyet-i zuhûr, 506
kabr, 506
kâbu'l-'ıyân, 76, 1006
kabz, 297
kabz billah, 506
kabz ve bast, 201, 307, 340, 348, 470, 507, 509, 510, 512, 752, 865, 1143
kabz ve bast hâli, 201, 509, 752

kabza, 513
kabz-bast, 144, 395, 506
Kabzın üç sebebi, 511
kademân, 514, 737
kademeyn, 126, 514, 737
kadem-i sıdk, 513
kader-kazâ', 514
Kadı Ebû Bekr Bâkıllânî, 541
kādih, 153, 325, 515, 579, 581, 582, 1021, 1169, 1176
kadîm, 68, 95, 102, 133, 165, 175, 179, 216, 261, 331, 483, 503, 515, 544, 549, 556, 563, 632, 662, 827, 841, 889, 1110, 1133, 1158, 1173, 1227, 1247
kadîr, 458, 515, 1196, 1200, 1208
Kadiriye tarîkatı, 15
kādiriyye, 515
Kâfirlerin aldanması, 291
Kahhâr, 1238
kāhir, 516, 1200
Kahire, 19, 21, 22, 28, 547
Kahtâbî, 79, 104, 416, 826
kāid-i se'âdât, 516
kāid-i-kahr, 516
Kail, 202, 212
kāim, 529
Kâinât, 47
kalak {kaygı}, 304, 313, 516
kalb, 516
kalb demektir, 154
kalbi müstağnî, 74
kalbin kasaveti, 182
kalem, 525
Kalem-i Âlâ, 90, 91, 92, 359, 474, 477, 562, 588, 589, 662, 839, 840
kalem-i ilâhî, 525
Kalem-i Rafî, 96
kalenderî, 525
kalın kafalılık, 60, 75, 375, 955
Kamer {ay}, 88, 146, 147, 180, 181, 526
Kâmil insanlar, 571
kanâ'at, 73, 526, 561, 1289
kanî' {kanaat eden}, 224, 227
Kānûn, 22
Kānûn fi't-tıbb, 22
Karâfe meşâyıhından, 200
karār, 528
Karmâtîler, 19
kārru zâti'l-elma'î, 528
kasd/kusûd, 528
kasm, 528
kassâriyyûn, 528
kasvet, 265, 529, 566, 681, 1079, 1268
Kâşân, 24
Kâşânî, 24, 32, 46, 95, 139, 154, 179, 189, 201, 266, 274, 310, 365, 407, 503, 556, 561, 562, 568, 592, 613, 644, 706, 760, 844, 879, 906, 909, 942, 967, 981, 995, 1026, 1052, 1131, 1179, 1241, 1244, 1256
kavâlib, 529
kavâmi', 529
Kavânînü hükmi'l-işrâk, 16
kavl-i sakîl, 1167
kavm-i müstafî, 78
kavseyn {iki yay}, 476, 505
Kays b. Asım Minkarî, 70
kayyûm, 529, 1132
kayyûmiyyet, 162, 209, 529, 1179
kayyûmiyyet pırıltıları, 209
Kayyûmiyyet-i Hakk li'l-eşyâ, 1177
kayyûmiyyet-i hakk, 530
kazâ', 530
Kazîb el-Bân Mavsılî, 546
Kazvin, 17
ke's-i hubb, 382, 385
Kebîr, 61
kebş, 144
keffâret, 379, 530, 1073
Kelâbâzî, 24
Kelâm, 17, 530
kelâm-ı evliyâ', 531
kelâmullah, 428, 531
kelef, 531
kelimâtullah, 532
kelime, 532
kelime-i âdemiyyet, 532
kelime-i câmi'a, 532
kelime-i hazret, 532
kelime-i hazret-i ilâhîyye, 532
kelime-i tevhîd, 1112
Kelimeler, 158, 830
kelim-i tayyib, 532
kemâl, 533
Kemâleddîn Abdürrezzak b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, 24
kemâl-i cevher-i 'âkil, 533
kemâl-i esmâ'î, 534
kemâl-i hâss bi'l-insân, 534
kemâl-i kuvve-i gazabiyye, 576
kemâl-i şehvet, 576
kemâl-i vehm, 576
kemâl-i zâtî, 534
kemâlullah, 534
kemmiyet, 99, 282, 433
kendini beğenme, 56, 57, 72, 154, 226, 325, 349, 412, 416, 559, 670, 711, 725, 817, 1044, 1069, 1131, 1292
kenûd, 535
kenz tılsımı, 1193
kenz-i mahfî, 63, 107, 110, 535, 772, 1117, 1155
kerâdis, 677, 1003
kerâmât, 313, 535, 540, 680, 706
kerâmât-ı evliyâ, 535, 1254
kerâmât-ı evliyâ'ullah, 535
kerâmet, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547
kerâmet-i hissiyye, 535
kerâmet-i ma'neviyye, 535
kerâmet-i sıddîkîn, 535, 542
Kerâmet-i velî, 535, 536
kerem, 72, 548
Kerrâmiye, 675
Kerrûbiyyûn, 706
Kesb yoluyla, 238
kesb, 548
kesbî, 311
Kesel {tembellik}, 549
kesel, 549
kesret, 117
keşf, 549, 550
Keşf ehli, 446
keşf ve şuhûd mertebeleri, 302
keşf yolu, 284
keşf-i esrâr li'l-mürîdîn, 553
keşf-i hayâlî, 554
keşf-i hayvânî, 554
keşf-i hicâb, 555
keşf-i kulûb, 555
keşf-i nebâtât, 554
Keşfî nebâtî, 554
keşf-i sâkk, 555, 798
keşfin ilk, 144
Keşfü'l-mahcûb, 20
kevkeb-i subh, 555

kevn, 89, 556, 572, 657, 678, 1002, 1024, 1171
kevn ve fesâd, 89
Kevneyn, 77
kevnî {oluşa, yaratılışa ait}, 124
kevn-i fütûr, 556
keyf, 173
keyfiyet, 99, 171, 175, 243, 302, 433, 456, 609, 616, 666, 1055, 1103
kezâzet, 556
kezm-i gayz, 376
kıddîs, 556
kıddîsûn, 556
kıdem, 556
kıdem-i ceberût, 557
kırk, 43
kırk günde bir yemek, 182
kırk kişi, 1243
kıst, 557
kışr, 557
kıyâm billah, 557
kıyâm lillah, 557
kıyâm, 557
kıyâmet, 90, 123, 154, 228, 249, 321, 363, 406, 520, 530, 535, 555, 557, 585, 588, 612, 615, 628, 657, 680, 690, 776, 826, 841, 1050, 1081, 1173, 1204, 1230
kibr, 557
kibr-i nefs, 557
kibri yok olan, 52
kibrit-i ahmer, 560, 720
kîl-i akvam, 561
kîmyâ', 561
Kîmyâ'ü's-sa'âde, 17
kîmyâ'-yı avâm, 561
kîmyâ'-yı havâss, 561
kîmyâ'-yı se'âdet, 561
Kirman, 19
kitâb u hâce, 87
kitâb-ı mestûr ve rakk-ı menşûr, 477
Kitâb-ı Mübîn, 410, 477, 562, 662, 839, 1215
Kitâbu ıstılâhi's-sûfiyye, 21
Kitâbü âdâbi'l-mürîdîn, 27
Kitâbü hatmi'l-evliyâ, 18
Kitâbü mecra'l-hudûs ve'l-kıdem ve mevcûdü'l-vücûd ve'l-'adem, 125
Kitâbü meşârıkı'l-envâr fî fevzi ehli'l-i'tibâr (Meşârık), 19
Kitâbü şerhi fusûsi'l-hikem, 27
Kitâbü'l-'ilm, 79
Kitâbü'l-furkān beyne evliyâ'i'r-Rahmâni ve evliyâ'i'ş-şeytân, 23
Kitâbü'l-kasd, 26
Kitâbü'l-luma', 27
Kitâbü'n-nokta, 177, 665
Kitâbü'r-ri'âye li hukūkillah, 26
Kitâbü't-tefhîm li evâ'ili sınâ'ati't-tencîm, 83
Kitâbü'z-zühd, 91
kiyân-ı hurra, 776
Konya, 20, 25
kötü ahlâk, 75
kubh, 397
Kudâme sülâlesi, 21
kuddûs, 562
kudret, 136, 562
kuds, 564
Kudsî kuvvet, 144
Kudüs, 28
Kul, 41, 46, 59, 101, 115, 148, 160, 161, 185, 201, 207, 244, 245, 246, 259, 279, 284, 285, 302, 303, 305, 306, 315, 318, 319, 327, 328, 337, 367, 378, 391, 396, 403, 409, 430, 456, 462, 463, 464, 482, 491, 511, 518, 529, 549, 550, 565, 567, 568, 598, 604, 605, 607, 608, 609, 616, 635, 641, 645, 646, 681, 687, 691, 694, 697, 707, 729, 747, 795, 800, 802, 804, 806, 808, 809, 819, 847, 852, 859, 869, 874, 970, 982, 983, 985, 986, 987, 994, 996, 1000, 1025, 1029, 1030, 1048, 1050, 1060, 1061, 1070, 1086, 1092, 1094, 1096, 1103, 1139, 1183, 1184, 1230, 1250, 1257, 1260, 1261, 1262, 1286, 1287
kulluk kahramanı
Kum, 24
Kur'ân, 564
kurb, 51, 85, 122, 134, 155, 170, 171, 192, 201, 246, 328, 339, 423, 447, 476, 484, 505, 506, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 598, 680, 681, 725, 806, 833, 912, 935, 965, 968, 970, 971, 1015, 1028, 1083, 1105, 1109, 1121, 1140, 1142, 1146, 1160, 1172, 1187, 1224, 1242, 1248, 1274
Kurbet, 569, 570, 676, 1188
kurb-i Hakk, 207
kurbiyyet, 330, 353, 366, 381, 391, 845, 896, 1029, 1048, 1237
kurbun nûru, 74
Kusûd, 528
Kuşeyrî, 7, 19, 24, 32, 354, 482, 901, 905, 1016, 1089
kutb-i ekber, 570, 572
Kutb-i Gavs, 281, 570, 572, 574
Kutb-ı Gavs-i Ekber, 263
kutb-i zaman, 570
kutbiyyet-i kübrâ, 45, 55, 281, 570
kutbun merkezinden, 455, 1243
kutbun sağında, 454, 455, 1243
Kutbü'l-'acâib felekü'l-garâib, 206, 972
Kutbü'l-aktâb {kutublar kutbu}, 281, 571
Kutbü'l-Gavs, 43
kutub, 43, 172, 216, 217, 243, 281, 454, 474, 571, 572, 573, 574, 588, 591, 666, 739, 1128
kutub tılsımı, 205
Kutubların tamamı Abdullah, 217
Kūtü'l-kulûb, 16, 17, 32, 627
kuvvâ, 575
kuvve-i gazab, 576
kuvve-i şehvet, 576
kuvve-i tefkîr, 576
Kuzaybü'l-Bân, 242, 797
Kuzey Irak, 28
küll, 576
küllî cisim, 125, 292, 662
Külli Kudsî Rûh, 85, 833, 912
küllî nefs, 90
küllî-yi aklî, 702
külliyyet, 577
kümmel, 825
kün, 577
künh-i Zât, 465
kürre-i havâ'iye, 658, 667
kürre-i mâ'iye, 658, 667
kürre-i nâriyye, 658

kürre-i türâbiyye, 658, 667
kürsî, 578, 658
Kürsî'nin ortasında, 135, 242
Kürsî-yi Vasî, 96
küşûfât, 411, 452, 549, 687, 906

L

Lâ fâile illallah, 1115
Lâ ilâhe illallah, 1267, 1271, 1272
Lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber, 1217
lâ mâbûde illâ hû, 1217
lâ maksûde illâ hû, 1217
lâ mevcûde illâ hû, 1217
lâheti'l-'arûs, 105
Lahor, 20
lâhûtiyyet nûrları, 209
lahz, 579, 1180
latîf cisimler, 242
latîfe, 516, 519, 579, 580, 581, 641, 656, 698, 751, 766, 831, 838, 841, 991, 1030, 1077, 1194, 1198, 1270, 1274
latîfe-i insâniyye, 516, 753
Latîfe-i rûhâniyye, 1198
lâzım-ı hakîkat li zâtihâ, 580
lece', 581
ledünnî ilhâm, 333, 429, 485
ledünnî ilm, 210
lesen, 581
letâ'if, 579, 581
Letâ'ifü'l-esrâr, 21
Letâ'ifü'l-işârât, 25
Letâ'ifü'l-me'arif, 22
Letâ'ifü'l-minen, 21
levâih, , 143, 144, 150, 153, 304, 307, 515, 579, 581, 582, 583, 584, 682, 1021, 1169, 1176, 1254
Levâkıhu'l-envâr fî tabakāti'l-ahyâr, 28
levâmi', 143, 144, 150, 153, 515, 579, 581, 582, 583, 584, 1021, 1176, 1254
Levami'ul-Ukul, 18
levh, 87, 89, 125, 126, 445, 446, 520, 525, 534, 585, 586, 588, 589, 654, 768, 776, 826, 1215
Levh, arşın üzerindedir, 125
levh tâbîri, 125
levh-i 'ubûdiyyet, 585
levh-i evvel, 585
levh-i hâmis, 585
levh-i hikmet, 585
levh-i hükm, 585
Levh-i Kader, 477
levh-i mahfûz, 87, 90, 96, 445, 587, 588, 589, 654, 839, 1255
levh-i râbi', 585
levh-i sâbi', 585
levh-i sâdis, 585
levh-i sânî, 585
Leysiyyet, 590
lezzât-ı bâtıne, 590
lezzât-ı dünyâ, 590
lezzet-i 'akliyye, 590
lisân, 591
lisân-ı hakk, 591
Lisânüddîn, 25
Livâ, 322
livâu'l-hamd, 321
lübb, 18, 253, 557, 591, 1156
lübbü'l-lübb, 592
Lübs {giymek}, 593
lübs-i hırka, 370, 371, 593, 671, 702, 897
lübs-i murakka'a, 593
lüks bir hayat, 57
lümem, 593
lümme, 328, 593
lütf-kahr, 593

M

Mâ fî cübbetî sivallah, 117, 257, 884, 950, 952, 1123, 1161, 1190
ma'den, 595
ma'dûm, 596
ma'dûmât, 596
ma'iyyet, 604
ma'iyyet-i me'al-halk, 604
ma'lûmât, 614
ma'nâ, 614
ma'rifet, 188, 391, 487, 556, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 622, 623, 624, 625, 644, 744
ma'rifet-i 'ayne'l-yakîn, 626
ma'rifet-i hakka'l-yakîn, 626
ma'rifetullah, 614
ma'siyyet, 626
mâ'-yı kuds, 595
mâdde-i ûlâ, 595
mağfiret, 287, 394, 597, 1082
Mağrib, 265, 596, 811
mağrib-i şems, 596
mahcûb {perdelenmiş}, 96, 251, 260
mahda', 597
mahfûz, 597
mahfûzât, 84, 380, 833, 912
mâhiyet-i hakaik, 465
mâhiyet-i mümkinât, 136
mahk, 146, 526, 597, 598, 630
mahk-ı küllî, 599
mahku'l-mahk, 597, 598, 630
mahlûkat, 169
Mahmûd Ebû Şâmmât, 165, 235
mahsûsât, 84, 355, 380, 832, 912
mahv, 164, 260
mahv-ı 'ayn-ı 'abd, 603
mahv-ı erbâb-ı serâ'ir, 603
mahv-ı erbâb-ı zâhir, 603
mahv-ı erbâb-ı zavâhir, 603
mahv-ı ubûdiyyet, 603
mahv-isbât, 315, 489, 599, 600, 601, 602, 768, 769, 1043
maî, 360
Maiyyet {beraberlik}, 163, 604
Makam nedir, 195, 308, 608
makām, 49, 159, 172, 234, 243, 283, 313, 395, 516, 535, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 1194, 1278
makam sâhibi, 307, 605, 609, 611, 789, 795, 1185, 1186
makāmât, 172, 455, 516, 604, 713, 963, 1230
makāmât-ı seb'a, 455
makāmât-ı sırr, 516
makāmât-ı yakîn, 1230
Makam-ı Akdes, 267
makām-ı bekā', 243
makām-ı cem', 159
makām-ı ehli'l-hicâb, 234
makām-ı elif, 159, 162
makam-ı gâib, 286
makām-ı hârk-ı 'âde, 535, 539
makām-ı hürriyet, 395
makām-ı kalb, 516
makām-ı kuvvet, 612
Makam-ı Mahmûd, 203, 262, 612, 788
makām-ı mutavassıt, 604, 606

makām-ı müntehî, 604, 606
makām-ı mürîd, 604
makām-ı nûh, 612
makām-ı tenezzül-i rabbânî, 613
makām-ı vahdet-i câmi'a, 613
Makam-ı velâyet, 1193
makām-ı zât, 516
makamlar, 311
maksad-ı esmâ, 613
makt-ı kebîr {ağır vebâl}, 113
mal, 49
Mâlik b. Dînârrh, 1070
Malik b. Enes, 897
Mâlikî mezhebi, 19
mâlikiyye, 658
Mâlikü'l-Mülk, 41, 614
Mâlûm, 99
mârifet {bilgi ve farkındalık}, 207, 214
mârifet de kurbete, 1212
mârifet ehli, 615, 892, 1292
Mârifet üç çeşittir, 617
Mârifet, 53, 120
Mârifet-i insâniye, 431
mârifet-i nefs, 626
Mârûf Kerhî, 1020
Marûf, 430, 487
masıyyet {isyân}, 52, 78, 112, 144, 149, 181, 344, 345, 406, 549, 627, 748, 773, 918, 966, 990, 991, 1005, 1084, 1086
mâsik, 627
mâsivâ, 712, 728, 821, 877, 888, 955, 995, 1274
Mâsivâ-yı Hakk, 245
matla', 628
matlab-ı a'lâ, 613
Mâverâünnehir, 19
me'a, 192, 366, 628, 910
me'âlim-i a'lâmi's-sıfât, 629
me'ânî, 363, 629
Me'ânü'l-ahbâr, 24
me'âsî, 626
me'hûz ve müsteleb, 645
me'mûm, 453
mea'l-cühhâl, 916
Meâd korkusu, 58
mebâdi'-i nihâyât, 629
mebde'iyyet, 629
mebne-i tasavvuf, 1008
mecâl-i külliyye, 629
mecâlis-i heybet, 1139
Mecâlis-i Seb'a ve Rubâîyyât, 25
mecânet, 630
mecd, 170
Mecdeddîn Cîlî, 28
Mecdüddîn Ebu'l-fütûh Ahmed b., 17
meclâ, 168, 630, 657, 658, 660, 824
meclâ-yı esmâ-yı fi'liyye, 630
mecma'u'l-bahreyn, 630
mecma'u'l-cem', 630
mecma'u'l-ehvâ', 630
mecma'u'l-ezdâd, 630
meczûb, 631, 767, 870, 874, 1125
meded-i vücûdî, 631
medîne-i hasîne, 744
medre-i muzlime, 631
mefâtîh-i guyûb, 631
mehabbet, 304, 631
mehabbet ehli, 632, 694
mehabbet pekişmiş irâde, 638
mehabbet-i asliyye, 644
mehabbet-i cemâl, 644
mehabbet-i lillâhi teâlâ, 645
mehabbet-i münâsebet, 645
mehâvif-i 'ibâd, 335
Mehdî, 645, 1208
mekân, 645
mekânet, 645
Mekkî, 15, 241, 914
mekr, 646, 756, 959, 974, 1234
mekrûh, 329
Mektûbât, 7
Mektûbât-ı Rabbânî, 23
melâike, 179, 525, 588, 652
melak, 646
melâl, 646
melâmet, 74, 129, 646, 647
melâmetî, 420, 647, 648, 903, 933
Melâmetî, 525
melâmetiyye, 356, 648, 649, 650, 943, 1139
melâmiyye, 648, 1139, 1198
melankolik, 127
melce', 651
melek, 652, 653
meleke, 654
melek-i âlâ, 654
melekiyyet ve meleke, 654
Melekler, 108
melekût âlemi, 87, 89, 96, 97, 142, 273, 521, 658, 1124
melekût âlemin, 217
melekût, 43, 87, 89, 96, 97, 98, 137, 206, 217, 251, 267, 273, 283, 386, 454, 521, 571, 574, 575, 654, 655, 658, 699, 762, 766, 841, 898, 1013, 1243
Melekûtî âlem, 96, 97
melekûtun keşfi, 58
Melik Zâhir, 28
melik, 124, 655
melik-i mülk, 655
melik-i nefs, 655
melik-i rûh, 655
memdûhiyyet-i mâl, 655
memsûk-ı bih, 627
memsûk-ı li'eclih, 627
menâih, 304, 682
menâzil, 24, 655, 1194
Menâzil-i âmâl {amellerin mertebeleri}, 111
menâzil-i tevvâbîn, 1070
Menâzilü's-sâ'irîn, 10, 20
mendûb, 57, 323, 329, 332, 461, 512, 569, 1217
menhec-i evvel, 656
Menzâ, 262, 264
menzil, 435, 441, 453, 462, 656, 1048, 1198, 1266
menzile, 134, 535, 656, 909, 1006, 1198
menzil-i be's, 657
menzil-i du'â, 656
menzil-i dühûr, 656
menzil-i ef'âl, 656
menzil-i emr, 656
Menzil-i ervâh-ı berzahiyye, 656
menzil-i hak ve'l-feze, 657
menzil-i ibtidâ', 657
menzil-i istihbâr, 657
menzil-i kutb ve imâmeyn, 657
menzil-i müşâhede, 657
menzil-i nasr ve cem', 657
menzil-i ref'i zarar, 657
menzil-i sırrî, 657
Menzil-i şükr, 657
menzil-i takrîb, 657
menzil-i takrîr, 657
menzil-i tâlîm, 656

menzil-i tedellî (iniş menzili), 712
menzil-i tenzîh, 657
Merâga, 28
merâtib-i külliyye, 363, 657
merâtib-i nefs, 744
merâtib-i ulûhiyyet, 658
merâtib-i vücûd, 242, 365, 369, 563, 658, 768
Merâtibü'l-vücûd ve hakîkatü külli mevcûd, 15
merbûb, 824, 910, 1136
merdûdûn, 98
merhûm, 53
Merihtir (Mars'tır), 666
merkez-i dâ'ire, 587
mertebe-i ellâta'yîn, 700
mertebe-i ihsân, 455, 459
Meryem oğlu İsa, 240
mes'ele-i gāmiza, 668
mesâlik-i cevâmi'i'l-eşyâ', 668
mesâlik-i cevâmi'i'l-isniyye, 668
mesh, 669, 1052
Mesnevî, 7
meşârık-ı feth, 669
meşârık-ı subh, 669
meşârık-ı şems-i hakîkat, 669
Meşâyıh, 199
Meşhed, 16
meşî'et, 669
meşîet lügatte, 485
Meşkûr, 123
Meşrâ, 262
metâli', 629
mevâhib, 669
Mevâhibü'l-Hakk, 16
mevâlid-i selâse, 191
mevârid, 324
mevâtın, 673
mevc-i evvel, 670
mevc-i sânî, 670
mevcûdât, 136, 175, 208, 258, 316, 360, 475, 577, 670, 1123, 1162, 1191, 1226
mevhibe, 306, 307, 310, 386, 541, 608, 805, 1014, 1287
Mevlânâ Hâlid Bağdadî, 27, 789, 1269
Mevlânâ, 7, 10, 19, 25, 27, 38, 63, 197, 357, 739, 740, 758, 836, 977, 1019, 1117, 1155, 1270
Mevsû'atü mustalahâti't-tasavvufi'l-islâmî, 9
mevt, 355
mevtın, 673, 674
Mevtın-ı hâmis, 171, 674
Mevtın-ı râbî, 674
Mevtın-ı sâdis, 674
Mevtın-ı sâlis, 151, 674
Mevt-i ahdar (yeşil ölüm), 670
mevt-i ahdar, 593, 670
mevt-i ahmer, 671
mevt-i camî, 358
mevt-i ebyaz, 671
Mevt-i ebyez, 182
mevt-i esved, 672
Mevt-i mânevî, 560, 672
mevzı'ı ibtilâ', 565
mezâhir, 675
mezheb, 675, 712, 1062
mezkûrât, 84, 380, 833, 912
mıntıka-yı burûc, 243, 666
mi'râc, 676
mi'râc-ı rûhânî, 677
mi'râc-ı tahlîl, 676
miftâh-ı evvel, 675
miftâh-ı sırr-ı kader, 675
minessât, 629
Minhâc, 26
Minhâci'l-kāsidîn, 21
Minhâcü'l-'âbidîn, 17
Minhâcü's-sünne ve Nakzu'l-mantık, 23
mir'ât, 677
mir'ât-ı hazret-i ilâhiyye, 678
mirâ', 676
mirâc gecesi, 250
misâl âlemi, 97, 151, 546, 1143
misbâh, 678
Miskîn, 226, 679
misl, 679
misliyyet, 491, 679
mistik, 6
mistik sembolleri, 6
Mişkât, 1278
mişkât, 679
mîzân, 614, 679, 908, 1047
Mizzî, 22
Moğollar, 22
mu'âkabe-i nefs'alâ taksîrihâ, 689
mu'allim-i evvel, 679
mu'âyene, 679
mu'cizât, 680
mu'cize, 680
Mu'tezile, 220
Mu'tî, 61
Muâmelât, 679, 822
Muâmelâtta edeb, 201
Muaşşerât Risâlesi, 211
Muavvizetân, 1272
mûcibât-ı gayret, 680
Mûcizât-ı rekâib, 542
Mûcize, 537, 541, 543, 547
mugalata, 60, 75, 251, 375, 955
Muğnî ismi, 50
muğterr, 335, 336
muhâcir, 680
muhâdara, 95, 452, 553, 663, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 706, 733, 734, 1126, 1237
muhaddesûn, 687
muhâdese, 687
muhakkik, 232, 264, 360, 386, 406, 440, 522, 613, 661, 688, 701, 723, 826, 996, 1005, 1039, 1049, 1171, 1179, 1273
muhâl, 688
Muhâlelet tâbîri, 68
Muhammed b. Ali Kettânî, 632
Muhammed b. Ali Tirmîzî, 275, 393, 527
Muhammed b. Hafîf, 296, 405, 482, 885, 889
Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah eş-Şerîf el-Habeşî, 18, 35
Muhammed b. Kaid Evânî, 202
Muhammed b. Mûsâ Vâsıtî, 1107
Muhammed b. Ruveym b. Muhammed, 228
Muhammed b. Vâsî, 617
Muhammed el-Gazâlî, 17
Muhammed Şehristânî, 292
Muhammedî verâset, 128
muhâsebe, 155, 689
Muhâsebenin dört rüknü, 690
Muhâsibî, 7, 17, 25, 26, 34, 57, 418, 546, 693, 801, 802, 901, 905, 997, 1020, 1094, 1101
muhâsibiyyûn, 693
muhâzât, 693
muhbitûn, 693

muhdes, 133, 296, 503, 693, 1053, 1110
muhibb, 112, 118, 639, 643, 693, 695, 1085, 1251
Muhtasaru minhâci'l-kāsidîn, 21
Muhyî mertebesi, 477
Muhyiddîn Arabî, 257, 573
Muhyiddîn b. Arabî, 108, 257, 553, 563, 952, 1120, 1122, 1123, 1159, 1161, 1190, 1277
Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkādir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî, 15
Muizz ismi, 50
mukarrabûn, 202, 992
mukarrabûnun açlığı, 44
mukarreb, 118, 135, 232, 234, 261, 386, 538, 688, 711, 920, 931, 936, 1005, 1034, 1039, 1273
Mukarreb melekler, 192
mukarrebûn, 191, 192, 852, 1204
mûkin, 118, 695
Muksit, 202, 212, 213, 439
muktesid, 695, 1204, 1214
munkata'ı'l-işârât, 1248
munkatı'-ı vahdânî, 695
murâd, 695
murâkabe (kontrol), 236, 304
murâkabe lillâh, 695
murâkabe-i hullet-i ibrâhîmiyye, 700
murâkabe-i mehabbet; şârib, 631
murâkabe-i zât, 700, 1030, 1031
murâkabetullâh, 695
murâkebe, 1281
murakka'a, 371, 593, 671, 701
murakka'ât, 371, 593, 671, 701
Murcia, 20
musallî, 866
musavviriyyet, 51
musîbet, 51
muslihler, 53
Mustafa Necâ, 262, 981, 1126
mustasvif, 183, 446, 702, 863, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 980, 1020
mutasavvıf, 183, 446, 702, 862, 863, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 975, 980, 1010, 1018, 1020
mutasavvıfların ahlâkı, 74
mutavassıt/mutavassıtûn, 713
mûtedil (dengeli), 60, 73, 75
Mûtezile inancı, 63
mûtî (itâat eden), 98, 157
mutlak, 702
Mutlak Nefs, 96
mutlak vücûd, 153, 465
Mutlak Vücûd, 66, 125, 659, 672, 790, 1223, 1248
mutmain nefs-i nâtıka-i mutmainne, 99
mutmeinne, 122, 520, 1227
muttala', 628
Muvaffakuddîn İbn Kudâme, 21
Muzaffer Kırmısînî', 223
muztarr, 225
Mü'min hâl sâhibi, 118
mübâh, 329
mübâhât, 670, 702
mübâhât fi'd-dünyâ, 702
mübâya'a, 703
mübdâ, 146
Mübdî, 99, 143, 146, 162, 213, 433
mübteğa, 249, 707
mücâdele, 22, 323, 608, 628, 655, 657, 680, 703, 704, 705, 828, 852, 858, 860, 915, 920, 931, 1031, 1038, 1044, 1067, 1071, 1094, 1290
mücâhedât, 210, 273, 703
mücâhedât-ı mürîd, 703
mücâhede, 703, 704
mücâhid, 680, 810, 811
mücâhid-i sarîh, 705
müceddidiyye, 737
Mücerred, 1292
Mücerred rûhlar, 96
Mücîb ismi, 51
müdârât ve müdâhene, 705
Müdebbir, 186
müdekkık, 705
müfâviz, 154
müfâzale, 705, 706, 1263
müferric-i ehzân, 706
müferric-i kürûb, 706
müfeyyiz, 706
mühec, 154, 706
Müheymin ismi, 51
müheyyemûn, 706
mühlikât, 711
mükâfeha, 241
mükâleme, 426, 1027
mükâşefât, 706
mükâşefe, 182, 272, 297, 317, 443, 452, 458, 519, 553, 560, 564, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 706, 733, 734, 1230, 1237, 1261
mükâşefe-i 'ilm-mükâşefe bi'l-vecd, 680
mükâşefe-i hâl, 680
mükemmil, 523, 706
mükevkeb feleği, 243, 666
Mükevvin (Yaratan), 161
mükteseb (sonradan elde edilen), 81
mülk, 98
mülk-i mutlak, 706
Mülkiyyet, 147
mümedd-i himem, 707
Mün'im, 65
münâ, 249, 707
münâcât, 171, 198, 342, 616, 696, 707, 709, 869, 1058, 1144
Münâfese, 323
münâsebet-i zâtiyye, 711
münâsefe, 711
münâzele, 656
müncâ, 711
münecciyât, 711
münnet ve minnet, 711
Müntakîm, 65, 274
müntehâ, 249, 707, 912
müntehâ-yı ma'rife, 712
müntesib, 712
mürekkebât, 712
mürekkebât-ı cismâniyye, 712
mürekkebât-ı ilmiyye, 712
mürekkebât-ı nûrâniyye, 712
mürekkebât-ı rûhâniyye, 712
mürekkebât-ı sem'iyye, 712
mürîdân-ı âhiret, 713
mürîd-i sâdık, 713, 727
mürîdin halveti, 320
Mürîdin vakfesi, 266

Mürsiye, 20
mürşid, 205, 318, 370, 701, 731, 738, 740, 973, 978, 1273
mürû'et, 732
mürüvvet, 165, 291, 397, 453, 680, 747, 931, 1281
müsâfir, 732
müsâmaha, 75, 276, 342, 408, 413, 732, 932
müsbit-i cerîh, 732
Müslümanların imamı (devlet başkanı), 570
müstağîs, 733
müstağnî, 55, 134, 159, 230, 232, 408, 449, 650, 670, 759, 784, 825, 829, 884, 893, 920, 1002, 1014, 1136, 1176, 1232, 1258, 1266
müstağrak bi mehabbetillah, 732
müste'nis, 118
müstehlik, 733
müstemi', 891
müstemi', 735
müstenbetât, 496
müstened-i ma'rife, 733
müsterîh, 733
müşâhed, 325
Müşâhede-i cemâl, 166, 733
müşâhede-i hakk, 734
müşâhede-i murâkıbîn, 734
müşâratât-ı nefs, 78
müşrif-i zamâ'ir, 734
mütâla'a, 734
mütâlaa mânâsına, 272
müteahhirîn, 545
Müteâl, 61
müteferrid, 1115
mütehâbbûn, 110
mütehakkık bi'l-hakk ve'l-halk, 735
mütehakkık bi'l-hakk, 734
mütehayyilât, 84, 380, 832, 833, 912
Mütekellimler, 213
müteseımmi', 735, 891
müteşerri', 735
mütevâzî kişiler, 73
mütezehhid, 862, 929, 1285, 1289
müvelledât, 89
müzâhât beyne'ş-şu'ûn ve'l-hakâ'ik, 735
Müzill ismi, 52
müznibûn, 110

N

na'lân, 514, 737
na'leyn, 514, 737
na't, 741
Nadr b. Şumeyl, 105
nahiv, 15, 17, 21, 257, 430, 442, 952, 1123, 1161, 1190
Naîm (nîmetler), 140, 773
nakru'l-hâtır, 328, 329
nakşbend, 737
Nakşibendî, 17, 491, 700, 740, 1120, 1159, 1274
Nakşibendiyye, 312, 737
nakz-ı 'ahd, 740
nâmûs, 741, 966
nâr, 170
nârî tabîat, 360
nâs fi'l-edeb, 192
nasîhat, 99, 195, 312, 333, 611, 741, 865, 932, 1009, 1014, 1177, 1229, 1281
Nasrâbâzî, 117, 275, 999, 1282
nâsût, 741, 840
nazar, 269
nebât, 742
Nebhânî, 26
nebiyy-i melik, 742
necdet, 742
Necmeddîn Muhammed b. Şâî Mevsılî, 314
necvâ, 742
nedb, 329
nedem, 742
Nefehâtü'l-Hakk, 16
nefes, 743
nefes-i ilâhî, 744
nefes-i rahmânî, 613, 744
nefh, 187, 753
nefs ba'de's-salâh, 744
nefs, 9, 76, 81, 85, 86, 91, 102, 111, 124, 125, 130, 141, 144, 149, 168, 179, 191, 220, 231, 245, 265, 272, 277, 290, 305, 311, 319, 325, 328, 333, 337, 339, 352, 356, 367, 376, 380, 392, 427, 430, 433, 445, 456, 460, 468, 471, 473, 476, 477, 479, 483, 487, 495, 507, 509, 511, 517, 520, 525, 534, 549, 562, 566, 574, 576, 578, 580, 584, 588, 592, 607, 615, 641, 653, 655, 662, 677, 681, 689, 703, 738, 749, 750, 779, 780, 791, 796, 799, 818, 820, 825, 826, 852, 854, 857, 859, 867, 876, 893, 895, 907, 912, 930, 948, 956, 958, 959, 960, 962, 967, 971, 977, 978, 989, 999, 1006, 1010, 1014, 1051, 1052, 1071, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1102, 1127, 1129, 1131, 1132, 1139, 1175, 1210, 1213, 1215, 1227, 1233, 1235, 1247, 1265, 1268, 1271, 1280, 1291, 1293
nefs-i emmâre, 517, 744, 748, 761, 765, 1085, 1282
nefs-i insâniyye, 69, 744
nefs-i kâmile, 744
nefs-i küll, 88
nefs-i küllî, 83, 125
nefs-i külliye, 768, 1237
nefs-i levvâme, 744, 765, 766, 839
nefs-i mutmainne, 520, 744, 748, 749, 760, 765, 766, 839, 1084, 1130
nefs-i mülhime, 744, 765, 839
nefs-i nâtıka, 99, 281, 523, 744, 837, 1215, 1270
nefs-i sâliha, 744
nefsin ordusu, 81
nefy, 768
nefy-isbât, 315, 489, 599, 768, 769, 1043
nefyü'l-'izz, 1067
nehy-i 'an keşfi'l-burku', 768
nemime, 768
Nevâdiru'l-usûl, 18
nevâfil, 769
nevâl, 356, 770
Nevevî, 26
nevme, 770
neyl, 771
neyyirân, 776
ni'met, 772, 773
nifâk, 21, 771

Nihâyât, 118, 165, 210, 262, 771, 1034, 1126
nikâh-ı sârî fî cemî'i'z-zerârî, 535, 772
nîmet, 54
nîmetlendirme, 169
nisâ', 774
nisbet, 774
Nişâbûr, 24
Niyetin anahtarı, 803
niyyet, 774
Nizâmiye Medreseleri, 17
Nizâmülmülk, 19
nokta, 776
Nûh b. Mansûr, 22
nukabâ-yı sûfîyye, 1244
nukat, 776
nûn, 776
nûr ilkesi, 88
nûr, 209, 776, 777, 778, 779, 780, 781
nûrân/nûreyn, 783
Nûrâniyyet, 158, 830
nûrdan bir sürûr, 188
Nurettin Ödül, 4, 10
nûr-ı ahkâm, 782
nûr-ı ibdâ'î-yı evvel, 783
nûr-ı ilâhî, 587, 589
nûr-ı îmân, 455
nûr-ı islâm, 455
nûr-ı kalb, 783
nûr-ı muhammedî, 525, 783
nûriyyûn, 784
nûrla hidâyet, 52
nûru'l'akl, 776
nûru'l-envâr, 498, 784
nübüvvet-risâlet, 687, 784, 813, 1181, 1183
Nücebâ, 1243
nücebâ' ve nükabâ', 784
nüfûs, 26, 76, 658, 744, 1006
nüfûs-ı beşeriyye, 744
nühâ (zihin), 79
nühûs, 516
Nükabâ, 784, 785, 1243
nükûl, 786

O

oburluk zekâyı öldürür, 182, 672
Onuncu Akıl, 89, 243
onursuzluk, 73
otuz, 43

Ö

öğrenme, 58
öğretme, 58

P

Pencab, 23
pîşrev, 453

R

râ'î, 794
Rabb ismi, 108, 169, 787, 793, 1250
rabb, 787
Rabbânî hâtır, 330, 333
rabbü'l-'izzet, 788
rabbü'l-erbâb, 787
Rabbü'l-erbâb, 96, 787
râbıta, 133, 579, 788, 789, 1270
râbıta-yı kalbiyye, 788
Râbia, 361, 562, 707, 709, 800, 801, 804, 809, 890, 1070, 1073
Râbiatü'l-Adeviyye, 26, 170, 171, 243, 263, 295, 399, 789
râci'ûn, 790
râcûn, 335
radî', 790
rağbet-rehbet, 790, 799
râhe-yerûhu, 209
rahîm, 53
Rahîm ismi, 91, 108, 169, 274, 787, 793, 1250
Rahmân ismi, 61, 108, 212, 477, 787, 792, 793, 1250
Rahmânî istivâ, 125
Rahmânî sırlar, 207, 214
rahmâniyyet, 408, 793, 896, 1134, 1135
rahmân-rahîm, 791
rahmet, 42, 48, 53, 96, 97, 109, 111, 149, 166, 167, 169, 191, 273, 336, 375, 391, 408, 419, 479, 490, 509, 511, 517, 548, 560, 570, 577, 593, 627, 642, 645, 646, 657, 658, 672, 733, 737, 745, 752, 773, 791, 792, 793, 794, 867, 868, 965, 980, 990, 1013, 1020, 1023, 1097, 1135, 1188, 1194, 1209, 1215, 1266, 1281
rahmet-i imtinâniyye, 794
rahmet-i vücûdiyye, 794
Râih (yürüyen), 209
Rakîb ismi, 53, 795
rakîb, 700, 794, 1145
rakîka, 796
rakîm, 205, 206, 972
raks, 796, 1062
rakve (deri su kabı), 241, 796
rakve, 796
ramazân, 796
Ramsay Wright, 83
Râmûzü'l-ehâdîs, 18
râsih fi'l-'ilm, 192
ravh ve teravvuh, 796
ravza, 796
Ravzatü't-ta'rîf bi'l-hubbi'ş-şerîf, 25
râzı (rızâ sâhibi), 224
râzî, 221
râziyye, 76, 122, 744, 767, 768, 1006, 1202, 1227
Rebî b. Haysem, 284
recâ (ümîd), 192, 204, 291, 340, 745, 797, 1086, 1140
Recâ üç kısımdır, 339, 341, 350
recâ-yı kâzib, 336
recebiyyûn, 798
receb-şa'bân-ramazân, 796, 797, 947
redîe (düşük ahlâklar), 70
ref'-i hicâb, 555, 798
Refîk el-Acem'in, 9
refref-i a'lâ, 798
refrefler âlemi, 135
rehbet, 270, 479, 606, 790, 799, 889, 989, 1082, 1105
Reîs Ebû Alî, 482
remz, 799
Resâ'ilü İhvâni's-Safâ, 23
resh, 1051, 1052
Resulullah'ın ﷺ nâibi, 118
retk, 266, 689, 799
reyn/rân, 78, 799, 860
reyy, 307, 384, 443, 642, 799, 988, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257
rezîletü'n-noksân, 800

rezzâkiyyet, 169
rezzâk-râzık, 800
Rıfat Resul Sevinç, 4, 10
rızâ, 70, 800
Rızâ ehli üç derecedir, 801
Rızâ ve suht {kızma, içerleme}, 804
Rızâullah, 802
Ri'âye, 17, 34, 57
ri'âye li hukûki'llâh, 810
ri'âyet, 810
ribât, 810, 811, 1045
Ricâl-i besâbis, 812
Ricâl-i eyyâm-i sitt, 812
Ricâl-i iştiyâk, 812
Ricâl-i mâ, 812
Ricâl-i tahti'l-esfel, 813
Ricâlullah üçe ayrılır, 56
ricâllullah, 508, 811, 885, 1244
ricâlü 'âlemi'l-enfâs, 811
ricâlü'l-besâbis, 811
ricâlü'l-eyyâmi's-s-sitt, 811
ricâlü'l-feth, 265, 811
ricâlü'l-gayb, 811, 812
Ricâlü'l-gayb, 812
ricâlü'l-iştiyâk, 811
ricâlü'l-mâ', 811
ricâlü't-tahti'l-esfel, 811
ridâ', 813
Rifâîler, 22
rîh-i hâtır, 324, 813
Rîh-i hâtır-ı melekî, 331
Rîh-i hâtır-ı nefsânî, 331
Rîh-i hâtır-ı Rahmânî, 331
Rîh-i hâtır-ı şeytânî, 332
Rihle ile'l-Hakk, 16
risâlet, 813
Risâletü esvâti ecnihati Cebrâ'îl, 28
Risâletü rûhi'l-kuds fî muhâsebeti'n-nefs, 21
Risâletü'l-müsterşidîn, 26
Risâletü't-tayr, 22
rivâyet, 452
Riyâ, 57, 816
riyâ min ahlâki'l-mezmûme, 813
riyâset, 504, 717, 818, 973, 1283, 1286, 1289
riyâ-yı 'ârifîn, 414, 813
riyâzât, 144, 210, 604, 609, 818
riyâzet yoluyla, 73, 317, 554, 748, 764, 819, 881
Riyâzet, 1282
riyâzet, 5, 28, 57, 73, 76, 121, 122, 144, 154, 155, 181, 195, 210, 226, 317, 342, 434, 480, 487, 549, 554, 580, 608, 717, 723, 748, 758, 763, 764, 802, 818, 819, 820, 821, 850, 871, 881, 943, 944, 963, 973, 1003, 1006, 1007, 1023, 1043, 1112, 1244, 1267, 1290
riyâzet-i sıbyân, 823
Riyâzu's-sâlihîn, 26
Rize, 18
ru'ûnet, 844
ru'ûs-ı mefâtîn-i zulmet, 844
Rubûbiyyet, 54, 147, 823
rûh, 825
rûhânî bir şahıs, 43, 44
ruhsat, 842
ruhsata sarılmak, 224
Rûhü'l-Kudüs, 92, 158, 208, 465, 770, 829, 830, 839, 841, 1132
rukûmü'l-'ulûm, 844
rusûm, 69, 163, 374, 392, 1062, 1216
rusûmü'l-'ulûm, 844
rutebu'l-esmâ, 787
ruv'-i nefsî, 845
Ruveym-i Bağdadî, 121, 1283
rü'yâ, 846
rü'yet, 847
rücû {dönüş}, 1255
rütbetü'l-fâ'izîn, 845
rütbetü'l-hâlikîn, 845
rütbetü'l-mu'azzebîn, 846
rütbetü'n-nâcîn, 846

S

sâ, 849
sa'âdet, 849, 850
sa'âdet-i nefs, 850
sa'âdet-i uhreviyye, 851
sa'k, 866
sâ'ibât, 865
sâ'imûn, 110
sabâ, 185, 506, 851
sabâbet, 483, 851
sabır, 5, 43, 54, 59, 60, 70, 73, 75, 77, 148, 149, 178, 188, 232, 308, 321, 351, 366, 386, 405, 409, 413, 414, 447, 458, 488, 511, 516, 605, 606, 627, 635, 642, 645, 723, 751, 773, 786, 803, 808, 849, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 914, 915, 920, 930, 932, 937, 953, 954, 955, 970, 985, 986, 987, 990, 1000, 1003, 1005, 1013, 1017, 1039, 1040, 1043, 1088, 1096, 1098, 1100, 1130, 1237, 1242, 1243, 1273, 1281, 1285, 1291
sabîhu'l-vech, 851
sâbik li'l-hayrât, 851
sâbika, 851, 1174
sâbikun, 1204
sâbikûn, 191, 852
sabit yıldızlar, 243
sabr, 852
saçıp savurma, 73
Sâd Meydân, 20
Sâdât-ı Nakşibendiyye, 1274
Sâdeddîn Taftazânî, 645
Sâdık, 226
sadr, 516, 517, 518, 519, 523, 841, 852, 855, 858, 861
Sadreddîn Konevî, 20
safâ'dan gelir, 936
safâ'-yı nefs, 744
safâ-yı kalb, 680
saff-ı evvel, 937
safvet, 229, 317, 634, 863, 864
sâhî, 1257
sâhib, 864
sâhib-i istidrâc, 535, 544
sâhib-i makâm, 604
sâhib-i vakt ve hâl, 570, 865
sâhib-i zaman, 570, 865
Sâhibu'l-harem, 1181
Sâhib-zâd, 27
Sâhib-zâde Mehmed Es'ad b. Mahmûd el-Osmânî ed-Dımeşkî eş-Şehrezûrî el-Kürdî en-Nakşibendî, 27
sahk, 865, 1247
sahv, 147, 152, 183, 193, 281, 283 287, 297, 298, 311, 342, 352, 391, 606, 613, 643, 676, 692, 865, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 892, 951,

1061, 1076, 1141, 1173, 1174, 1175, 1189, 1190, 1193, 1253
saîd, 68, 227, 299, 657, 785
sâkin-i rib, 810
Salahaddîn Eyyûbî, 28
salâh-ı kalb, 866
salât, 258, 262, 461, 473, 561, 660, 788, 850, 866, 867, 1014, 1018, 1209, 1261, 1265
salât-ı hâssa, 866
Sâlih amel, 110
sâlih kullar, 56
Salih Sabrı Yavuz, 4, 10
sâlihât-ı fâzılât, 869
Sâlihî kelime, 237
sâlik li tarîki'l-âhiret, 870
sâlik/sâlikûn, 731, 870
Sâlimiyye mektebi, 16
salsale-i ceres, 172, 874
sâm kılıcı, 240
Sâmânî hükümdarı, 22
Samed {kimseye ihtiyacı olmayan}, 61, 102, 874
samediyyet, 616, 618, 626, 793, 874, 1135
samt, 871, 875, 1074
Sânî {Yaratıcı}, 99
sarf, 17, 228, 232, 257, 323, 405, 624, 680, 728, 760, 842, 952, 960, 1015, 1064, 1072, 1123, 1161, 1190
sarî'-i tarîh, 876
Satanizm, 6
satvet, 868, 876
savâb-ı zann, 78
savâmi'-i zikr, 876
savârif, 876
savlet, 877
savm/sıyâm, 877
savm-ı husûs, 877
savm-ı husûs-i husûs, 877
savt-ı ecnihat-i cebrâ'îl, 878
savurganlık, 60, 75
se'a-yı kalb, 878
Seb'i Mesânî, 239
sebât, 75, 878
sefer, 878
sefer-i fıtrî, 879
sehâ', 880
sehâb, 881
sehâvet, 881
seher, 881
Sehl b. Abdullah {Tüsterî}, 18, 71, 74, 181, 185, 224, 232, 275, 305, 393, 419, 420, 421, 425, 435, 441, 635, 856, 863, 881, 924, 926, 934, 937, 939, 942, 1011, 1018, 1019, 1072, 1075, 1090, 1091, 1139, 1211
Sehl, 1232
Sehlegî, 16
sehliyyûn, 881
sekaleyn, 77
sekînet, 201, 244, 881, 882, 932, 1039, 1067, 1130, 1146, 1167, 1182, 1266, 1281
sekiz melek, 124
Sekizinci felek, 241
sekr, 16, 19, 20, 117, 147, 152, 164, 165, 193, 245, 260, 262, 281, 287, 297, 298, 308, 311, 342, 352, 386, 404, 446, 498, 676, 865, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 949, 950, 951, 952, 1021, 1058, 1076, 1120, 1137, 1160, 1169, 1173, 1174, 1175, 1189, 1190, 1253
sekrân, 882, 886, 1253, 1257
sekr-i 'aklî, 882
selâmet mine'd-dünyâ, 890
selâsü büdûr, 146
selb-i nefs, 192
selb-i rûh, 192
Selçuklu Devleti, 24
sem', 890
Semâ üç türdür, 892
semâ'-ı ilâhî-semâ'-ı rûhânî, 891
semâ'-yı 'utârid, 658
semâ'-yı behrâm, 658
semâ'-yı kamer, 658
semâ'-yı müşterî, 658
semâ'-yı şems, 658
semâ'-yı zühal, 658
semâ'-yı zühre, 658
semâhat {cömertlik ve hoşgörü}, 183, 880
Semâ-yı Behrâm, 666
Semâ-yı Müşterî, 666
Semâ-yı Şems, 666
Semâ-yı Zühal, 666
semere-i 'ilm, 430
semere-i fikr, 268
Semnûn, 222
Semnûn-ı Muhibb, 198
semrâ', 897
semseme, 897
senâ, 170
senâ'-yı zât, 1245
sened-i telkîn, 897
seneviyye, 897
seniyyü'l-ceberût, 898
serâ'ir-i âsâr, 898
sereyân {füyûzât, akış}, 1121
Serî, 117, 372, 396, 400, 419, 421, 565, 805, 862, 923, 939, 969, 1010, 1019, 1020, 1047, 1063, 1075, 1089, 1090, 1091, 1097, 1266, 1283
Serî Sakatî, 545, 1232, 1279, 1291
Serrâc, 27
setâ'ir, 898
setr, 898
sevâb-'ikāb, 426, 898
sevâd-ı vech fi'd-dârevn, 898
Sevânih, 10, 17, 34, 130, 131, 383, 499, 500, 501, 636, 647, 950
Sevânihu'l-uşşâk, 17
sevdâî bir hastalık, 127
seyr, 899
seyyâh, 57, 899
seyyâriyyûn, 899
seyyid mânâsına, 105
seyyid-i es'ad, 899
Sıbgatullah, 253, 1156
sıddîk, 142, 201, 327, 422, 899, 900, 987, 1208
sıddîkıyyet, 899, 957, 1086
Sıddîk-i Ekber, 255 *(Bak: Hz. Ebu Bekir)*
sıddîkiyye, 737
sıddîkiyyet fıtratı, 76
sıdk, 70, 900
sıdk fi'l-a'mâl, 900
Sıdk fi'l-azm, 903
sıdk fi'n-niyye ve'l-irâde, 900
sıdk ile te'yid, 57
sıdk-ı 'azm, 900
sıdk-ı hubb, 76, 1006
sıdk-ı nûr, 906
sıfat/sıfât, 906
sıfât-ı zâhir, 907
sıhhat, 49
sıkıntı, 71
sır, 89

sır ve keşfleri, 57
sırât-ı müstakîm, 494, 907, 1050, 1087, 1234
Sırat-ı müstakîme sülûk, 97
sırlar ilmi, 308, 437, 438
sırları açan, 208
sırların {iç dünyâların}, 193, 615, 687
sırr, 114, 116, 120, 366, 405, 580, 675, 789, 835, 852, 855, 908, 909, 910, 911, 995, 1180, 1200, 1270
Sırr-ı hakîkat, 909
Sırr-ı ilm, 909
Sırr-ı kader, 514, 910
sırr-ı mücerred, 366, 910
sırr-ı rubûbiyyet, 910
Sırr-ı sır, 908
sırr-ı sırr-ı rubûbiyyet, 911
sırrın {iç dünyânın}, 325
sırrın {kalbin}, 320, 1009
sırrın babası, 978
Sırrın makamları, 519
Siccîn, 85, 833
Sicistan, 19
sidre, 80, 85, 207, 214, 833, 911, 912
sidre-i müntehâ, 912
Sihir, 538, 541, 547, 913
Sihirle kerâmet arasındaki fark, 541, 913
sihr, 538, 913
sihriyyet, 914
sika, 453, 679, 914
sîmyâ', 446, 914
sirâc, 914
sivâ, 48, 52, 94, 259, 914, 1191, 1250
siyah kan, 519
siyâsetteki adalet, 60
sofestâ'iyye, 914
Sofyavî, 27
Sohbet mea'l-esâgir, 915
Sohbet mea'l-ihvâ, 915
sohbet, 914
Sokrat, 426, 850
sonradan olma, 47
su, 89, 96, 1270
su'âl-i hazreteyn, 918
suâl {istemek}, 508
sûf, 861, 919, 922, 924, 925, 927, 930, 932, 935, 936, 938, 1011, 1014, 1016, 1018
suffe, 919, 923, 925 *(Bak: Ashab-ı Suffe, Ehl-i Suffe)*
sûfî, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938
Sûfîler, 5, 6, 23, 41, 101, 102, 103, 111, 140, 148, 161, 193, 210, 246, 286, 302, 309, 310, 326, 327, 396, 400, 404, 464, 480, 495, 520, 536, 546, 579, 593, 634, 658, 688, 749, 774, 804, 862, 863, 887, 908, 922, 923, 925, 927, 928, 938, 939, 942, 951, 965, 988, 992, 993, 1010, 1012, 1019, 1020, 1046, 1048, 1049, 1090, 1113, 1151, 1158, 1168, 1169, 1173, 1189, 1209, 1248, 1255, 1264, 1265
sûfîlerin fakrı, 230
sûfîlerin yolu, 74
sûfiyye, 446
Sû-i hulukun {kötü ahlâkın} alâmeti, 70
sukut {düşmek}, 368, 638
sukūt-ı i'tibârât, 939
sultan, 283
sultân-ı nûrî, 939
sultân-ı zikr, 1259
Sultânü'l-ulemâ Bahâüddîn Veled, 25
sûret-i hakk, 940
sûret-i ilâh, 940
sûret-i irâde, 940
sûret-i sülûk, 713, 723, 942, 943
susmak, 44, 181
suver-i hakk, 940
Suyûfiyye medresesi, 547
Sübbûh, 562, 668
Sübhânallâhi velhamdü lillâhi, 1217
Sübhânî mâ âzamü şânî, 117, 884, 950
Sübkî, 21, 22, 544, 547
sübût, 941
sübûhâtü'l-vech, 940
sücûd-ı kalb, 941
südef, 942
Süfyân b. Uyeyne ﷺ, 399
Süfyân Sevrî ﷺ, 628, 800, 1283, 1291
Sühreverdî, 24, 27
Sühreverdîyi Maktûl, 23, 28
Sükkeriyye Dârülhadîsi, 22
sükûn, 1281
sükûn ve sükût, 942
Sülemî, 20, 24
Süleymânî kelime, 238
Süleymaniye Camii, 17
Sülûk, 942, 1271
sülüvv, 945
sünen, 235
sünnet, 235, 945
sünnete uymak, 953
Sünnet-i Seniye, 1242
sürûr, 945
Süryânî dilinde, 295
Süryânice, 465

Ş

şa'bân, 947
Şa'râviyye, 28
Şafiî mezhebi, 15, 28
Şafiî Zeyneddîn Farûkî, 544
Şah Kirmânî, 70
Şah Şucâ Kirmânî, 341
Şahid, 114, 947
şakî, 68, 299, 363, 657, 750, 785, 823, 1266
Şakîk Belhî, 1283
Şam, 16, 28
şamata, 73
şarâb-ı hubb, 382, 384
Şârânî, 28
şatah, 74, 488, 948, 949, 950, 992
şath, 1003
şathiye, 16
Şâzelî, 17, 21, 28, 297, 334, 361, 465, 478, 641, 642, 729, 918, 1256, 1257
Şâzeliyye tarîkati, 16
Şâzeliyye, 312, 952
şe'f, 956
şe'n-i sırf, 66, 659, 1223
şebâbet, 953
şebh, 656, 953
şecâ'at, 60, 72, 954
şecâ'at-i havâss, 954

şecâ'at-i sâlihîn, 954
şecere, 955
şecere-i ahadiyyet, 955
şedîd, 956
şedîd-i mirre-i kāsıme, 956
Şefik Can, 197
şefkat, 99, 166, 388, 408, 415, 690, 719, 720, 915, 916, 918, 931, 932, 956, 973, 1068, 1069, 1179, 1194, 1281
şegat, 130, 956
şehâdet âlemi, 97, 173, 273, 282, 363, 521, 658, 749, 945
şehâdet, 281, 957
şehâmet, 957
Şehîdetü'l-'aşki'l-ilâlû, 27, 34
Şehristânî, 292
şehvet, 72, 957
şehvet kuvvetleri, 59, 72
Şekûr, 213, 353, 464, 985, 986
Şems-i duhâ, 242, 796
Şems-i Tebrîzî, 25
şems-leyl, 590, 962
şer'/şir'at, 963
şer'î cezâlar
şerâhim, 141
şerefât-ı melekût, 963
şeref-i beden, 963
şerefi lekeleme, 73
Şerefüddîn el-Cebertî, 15
şereh, 413, 855, 963, 1284
Şerhu'l-esfâr 'an risâleti'l-envâr, 15
Şerhu'l-ma'rife ve bezlü'n-nasîha, 26
şerî'at-hakîkat, 963
Şerîat edebi, 195
şerîat mânâsında, 148
şerîf, 967
şerr, 967
şevâhid-i esmâ', 967
şevâhid-i hakk, 967
şevârık, 153, 515, 579, 581, 582, 583, 584, 1021, 1176
şevk, 967
Şey, 245
şey'ân, 972
şey'et-i hakk-şey'et-i halk, 972
Şeyh, 16, 17, 19, 28, 32, 138, 165, 181, 371, 465, 541, 544, 545, 560, 572, 599, 672, 674, 716, 717, 719, 725, 727, 740, 770, 774, 813, 893, 894, 913, 952, 963, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 1019, 1047, 1061, 1067, 1098, 1101, 1120, 1150, 1159, 1161, 1167, 1183, 1290
Şeyh Ahmed Ervâdî, 17
Şeyh Cemâleddîn, 225
Şeyh Ebû İshâk Şîrâzî, 546
Şeyh Ebû Kasım, 1086
Şeyh Ebû Medyen, 198
Şeyh Ebu'l-Abbâs Mürsî, 546
Şeyh Ebu'l-Hasen, 198
Şeyh Hâlid es-Sâidî, 17
Şeyh Muhyiddîn b. Arabî, 1190
Şeyh Muhyiddîn, 1160, 1224
Şeyh Osman Efendi, 17
Şeyh Sâdî, 197
Şeyh Şihabeddîn Sühreverdî-yi Maktûl, 741
şeyh-i metbû', 973
Şeyh-i Nûrî, 741
şeyhlik hırkası, 15
Şeyhü'l-Islâm Izzeddîn b. Abdüsselâm, 545
Şeytan, 122
şeytân, 980
şi'ar, 146
Şiblî, 101, 114, 121, 143, 228, 230, 285, 288, 289, 317, 338, 339, 363, 404, 599, 617, 620, 640, 641, 715, 808, 852, 856, 863, 892, 922, 925, 927, 928, 939, 984, 1010, 1012, 1017, 1019, 1060, 1061, 1091, 1092, 1106, 1109, 1140, 1211, 1212, 1213, 1260, 1279, 1280, 1283, 1287
şiddet, 60, 980
Şifâ', 22
Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ammûye el-Bekrî el-Fakîh, 27
şikāk, 1216
şikeftiyye, 923, 980
şirk-i celî, 980
şirk-i hafî, 980
şu'ab-ı sada', 981
Şu'ayb ﷺ, 237
Şu'aybî kelime, 237
şu'ûn, 981
şuhûd, 164, 243, 245, 259, 260, 283, 284, 302, 382, 390, 408, 485, 563, 568, 569, 626, 947, 948, 963, 965, 981, 1033, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160
şuhûd-ı mufassal fi'l-mücmel, 981
şuhûd-ı mücmel fi'l-mufassal, 981
şurût-ı tevbe, 1070
şuûn [iş, fiil ya da durum], 110
şuyûh, 78
Şübühât, 1213
şükr, 981
şükür, 70
şürb, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257
şürb-i kulûb mine's-semâ', 891
şürb-şârib, 988
şürûd, 988
şürûr, 988

T

tâ', 989
ta'ahhüd-i kalb, 516
ta'allüm-i rabbânî, 430, 989
tâ'at, 989, 990
tâ'at-ı rehbet, 991
ta'lîm-i rabbânî, 426, 1002
ta'rîs, 93
ta'zîm, 1022
tâ'ife-i hulûl, 920
tâ'ife-i ittihâd, 920
taallüm-i rabbânî, 433
taaşşuk, 107
tâat, 112, 337
taayyün, 46
taayyün-i evvel, 64
tab', 253, 960, 991
tabâi'iyye, 991
Tabakātü'l-kübrâ, 28
Tabakātü's-sûfiyye, 20
Tabakātü'ş-Şâfi'iyye, 21
tabî'at-ı hâmise, 991
tabî'at-ı mücerrede, 658
tabî'iyyûn, 992
tabîat, 242
tabîb-i rûhânî, 1127
tâcü'l-melik, 992
tâğût, 178

tahakkürn, 140, 198, 992, 1052
tahallî-tehallî, 992, 1028, 1043
tahannüs, 994
tahârete {temizlenmeye}, 386
tahâsüs, 995
tahavvül {dönüşme}, 242, 797
tâhir, 995
tâhir-i bâtın, 995
tâhir-i sırr ve 'alâniyye, 995
tâhir-i zâhir, 995
tahkîk derecesi, 127
tahkîk-tahakkuk, 995
tahvîf, 335, 337, 338, 1151
tahvif bi'l-fikr, 335
Tahzîr {Sakındırma}, 1090
tahzîz, 997
takıyye, 997
Takıyyüddîn Sübkî, 545
Takiyyuddîn b. Dakîk Îd, 545
taklîd, 100, 269, 622, 879, 888, 914, 993, 997, 1021, 1038, 1044, 1055, 1062, 1186, 1190, 1198
taklîd denilir, 269
takrîb, 150, 641, 657, 895, 997, 1257
taktîr, 998
takvâ {sakınma}, 953
takvâ elbisesi, 371
Takvâ, 165, 340, 363, 371, 430, 998, 999, 1000, 1001, 1191, 1210, 1236, 1278
takvâ/takvallah, 998
Takvânın aslı, 999
takyîd, 820, 1002, 1055, 1247
talâkat, 1002
taleb, 382
tâlib-i hayr, 1002
tâlib-i visâl, 1002
tâlîm, 73, 76, 213, 550, 581, 675, 829, 995, 997, 1006, 1257
tama', 325, 1002, 1043
tâmât, 948
tâmmât, 1003
tams fi'z-Zât, 150
tams, 150, 598, 1003
tarab, 311, 313, 963
tarîk, 152, 196, 235, 309, 312, 435, 441, 453, 609, 611, 713, 728, 813, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1145
tarîkat, 16, 28, 112, 127, 235, 271, 326, 374, 553, 676, 679, 715, 719, 720, 721, 722, 725, 726, 728, 729, 739, 740, 789, 796, 807, 812, 872, 897, 915, 917, 934, 973, 978, 979, 991, 1003, 1039, 1044, 1126, 1270
Tarîkat-i Âliyye, 451, 1120, 1122, 1159, 1161, 1224
tarîkat-ı nakşbendiyye, 737
Tarîkat-ı Şâzeliyye, 953
tarîkatü'l-işrâk ve'l-cilâ', 1008
tarîkatü'n-nakşbendiyye, 737
tarîk-ı nakşbendiyye, 737
tarîk-ı şâzeliyye, 952
tarîk-i mürîdîn, 713, 1003
Tasavvuf Doktrinleri Sözlüğü, 9
Tasavvuf ehli, 1251
Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 11, 14
Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 14, 37
Tasavvuf, 5, 6, 11, 16, 75, 182, 230, 296, 356, 403, 432, 620, 621, 671, 762, 791, 837, 861, 862, 863, 881, 926, 927, 930, 933, 936, 938, 939, 943, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1216
tasavvuf, 5, 6, 7, 9, 10, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 74, 96, 111, 112, 118, 150, 152, 193, 195, 231, 241, 251, 267, 303, 331, 338, 400, 403, 493, 495, 522, 566, 605, 609, 645, 715, 717, 718, 721, 748, 753, 781, 788, 827, 861, 863, 893, 897, 899, 924, 925, 926, 927, 933, 938, 939, 1004, 1007, 1008, 1009, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1019, 1020, 1061, 1074, 1168, 1181, 1253, 1254, 1268
tathîr, 994
tavakkü, 343, 348, 412
tavâli', 143, 144, 150, 153, 306, 515, 579, 581, 582, 583, 584, 1021, 1176, 1254
tavârık, 143, 144, 150, 153, 515, 579, 581, 582, 583, 584, 1021, 1176
Tavâsîn, 19, 34, 77, 92, 137, 325, 382, 409, 410, 688, 689, 776, 861, 914, 963, 964, 1052
tavîl, 1021
tavr, 1021
Tâvûsü'l-ulemâ, 183
Tayfûr b. Îsâ el-Bistâmî, 1021
tayfûriyye, 737
tayfûriyyûn, 1021
tayr, 1021
tayy-ı mekân, 536, 542
tayy-ı zaman, 545
tayyibe, 74, 602
te'dîb, 150
te'ellüf, 1036
te'nîs, 1052
Te'vîlâtü'l-Kur'ân, 24
Tebârekallâh, 1217
tebdîl-i ahlâk, 76
tebeccüh, 1022
tebeddül {değişme}, 242, 501, 797, 1022, 1163
tebettül, 192, 210, 1022
tebliğci, 47
Tebük savaşı, 540
tebzîr, 1022
tecâfî, 1022
tecdîd {yenilenme}, 1255
tecellî, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027
tecellî-yi evvel, 1022
tecellî-yi ihsânî, 1028
tecellî-yi sânî, 64, 1022, 1026
tecellî-yi sıfâtî, 1029
tecellî-yi şuhûdî, 1028
tecellî-yi zâtî, 1029, 1120, 1159, 1237
tecerrüd 'ani'l-esbâb, 221
tecerrüd 'ani'l-ezvâc, 221
tecerrüd, 44, 95, 223, 1031, 1243
tecessüs, 116
tecrîd-tefrîd, 1031, 1040
tedânî, 1034
tedbîr {yönetme}, 21, 90, 214, 268, 579, 610, 630, 636, 652, 807, 857, 858, 955, 970, 985, 1034, 1035, 1041, 1083, 1084, 1098, 1099, 1102, 1105, 1109, 1235, 1289
tedebbür, 269, 963, 1038
tedellî, 712, 1034
tedellüh, 1036

teemmül, 269, 362, 811, 1038, 1045
teennî, 58, 377, 855, 954
teennüs, 1143
tefâhur, 670, 1036
tefekkür fi'd-dünyâ, 1037
tefekkür fi'l-âhiret, 1037
tefekkür, 5, 154, 155, 178, 268, 269, 325, 338, 347, 362, 386, 410, 434, 437, 447, 520, 714, 749, 781, 785, 850, 877, 886, 944, 963, 983, 995, 1005, 1037, 1038, 1039, 1046, 1064, 1124, 1127, 1195, 1242, 1243, 1244, 1263, 1286
tefrîd, 44, 165, 262, 392, 591, 771, 930, 1031, 1032, 1033, 1034, 1040, 1102, 1106, 1107, 1110, 1126, 1243
tefrika, 159
tefrît, 73, 201, 344, 505, 954, 1002, 1040
tefviz (işleri havale etmek), 267, 321
tefvîz-teslîm, 1003, 1035, 1040, 1043, 1056, 1102
tehallî, 993, 1043
tehayyür, 1043
tehevvür, 852, 954, 1044
tehlîl, 461, 861, 930, 1014, 1043, 1259, 1265
tehzîb, 150, 679, 1043, 1044
tekâlîf, 149, 627, 773, 990
tekbîr, 868, 1045
tekebbür, 72, 557, 559, 1068
tekellüf, 920
tekke, 28, 322, 811, 1045, 1250, 1282
tekkelerin, 9
tekniye, 1045
tekye, 322, 811, 1045, 1250
telakkî, 163, 479, 1008, 1046
telbîs, 165, 262, 508, 511, 771, 1034, 1046, 1126, 1244
telef, 339, 690, 853, 856, 921, 1028, 1046
telkîn, 897, 1046, 1047, 1271
telvîn-temkîn, 1047, 1051
temekkün, 884, 1049, 1051, 1187
temennî, 349
temkîn, 135, 148, 307, 348, 422, 470, 498, 510, 606, 613, 645, 651, 682, 767, 887, 896, 988, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1059, 1105, 1143, 1147, 1171, 1172, 1187, 1256, 1288
tenâsuh, 669, 769, 1051
tenzîh-teşbîh, 1052, 1056
terahhus, 1056
terakkî, 478, 808, 836, 1056
terbiye, 59, 60, 72, 73, 75, 138, 150, 169, 191, 192, 195, 201, 207, 214, 246, 267, 292, 327, 370, 372, 413, 415, 425, 535, 553, 572, 576, 635, 650, 660, 704, 717, 719, 747, 787, 788, 871, 874, 881, 954, 955, 973, 988, 1001, 1007, 1088, 1168, 1187, 1203, 1285
tercümânü'l-eşvâk, 21
terkîb, 126
terkîb-i insân, 468
tertîbü'sülûk fî tarîk ilallah, 25
terviyye, 1238
tesahhut, 1056
tesbîh, 1056
tesdîd, 1126
teshîr, 1181
tesmiye, 489
teşbîh, 1056
tetahhur (temizlenme), 994
tetahhur, 994
tetebbül, 1056
teteyyüm, 1056
tevâcüd, 221, 310, 391, 732, 796, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1067, 1178, 1220, 1265
tevâzû, 70, 73, 393, 559, 956, 1067, 1068, 1069, 1070
tevbe ehli, 111
tevbe, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090
tevbe-i isticâbe, 1089
tevbe-i nasûh, 1070, 1084
teveccüh, 146
Tevekkül ale'llah, 607
Tevekkül-i husûsu'l-husûs, 1091
tevellî, 1102, 1196, 1206
tevfîk, 1102
tevhîd, 16, 44, 51, 74, 99, 131, 164, 165, 248, 251, 253, 257, 268, 270, 300, 318, 334, 392, 395, 432, 433, 449, 450, 451, 455, 456, 457, 458, 498, 500, 512, 522, 526, 553, 581, 582, 584, 587, 590, 591, 602, 612, 616, 642, 648, 683, 685, 698, 792, 846, 869, 895, 930, 944, 951, 952, 953, 967, 995, 1005, 1009, 1031, 1032, 1034, 1052, 1069, 1089, 1092, 1093, 1095, 1099, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1156, 1159, 1161, 1162, 1175, 1177, 1182, 1190, 1199, 1217, 1218, 1224, 1243, 1248, 1252, 1257, 1261, 1267, 1271, 1274
tevhîd-i âmme, 1105
tevhîd-i hâssa, 1106
tevhîd-i şuhûdî, 258, 451, 1122, 1161, 1191, 1224
tevhîd-i vücûdî, 257, 258, 451, 952, 1102, 1122, 1123, 1161, 1162, 1190, 1224
Tevrat, 56, 384, 385, 522, 585, 586
teyakkuz, 279, 478, 770, 783, 963, 1126, 1230, 1268
te'yîd-i i'tisâmî, 1127
Tezekkür, 269, 1037
tezekkür, 5, 154, 155, 269, 279, 325, 326, 343, 410, 427, 520, 696, 709, 749, 1037, 1038, 1039, 1063, 1127, 1261, 1263
tezemmür (saldırganlık), 954
tezkire, 42, 324
tezkiye, 76, 123, 558, 626, 857, 1006, 1052, 1082, 1127, 1210, 1281
tıbb-ı rûhânî, 1127
tılsım, 1127, 1128
tılsımât, 535, 913
tılsım-ı kutbî, 205, 1127, 1128
Tirmîzî,, 18, 33, 35, 287, 330, 527, 846, 917, 932, 950, 1279
toprak, 89, 96, 1270
Trabzon, 17, 18

Trabzon/Of, 18
Tuğrul Bey, 24
tûl-i emel {uzun emel}, 279
tuma'nîne, 201, 414, 461, 499, 693, 882, 930, 1130, 1265
Tûs, 16, 17
Türkistan, 22
Türkmenistan, 24
Tüster, 19

U

ubbâd, 56, 57, 645, 899, 1131
ubûdet, 112, 256, 405, 406, 407, 408, 1131
ubûdiyyet, 405, 406, 407, 408, 1131
ubûdiyyet li'l-hâssa, 405
ubûdiyyet li-hâssati'l-hâssa, 405
ucb, 1131
ucb min kıbeli'd-dünyâ, 1131
ufk-ı a'lâ, 1131
ufk-ı mübîn, 1131
uhrevî işler, 53
Ukab {kartal takım yıldızı}, 1132, 1215
Ukletü'l-müstevfiz, 21
uknum, 1132
ukūbāt, 1132
ukūl, 78
ulemâ-yı gâfilîn, 98
Ulûhet, 219
ulûhiyyet, 64, 65, 147, 167, 256, 259, 422, 429, 450, 463, 475, 529, 577, 658, 793, 823, 824, 825, 948, 962, 963, 1031, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1143, 1164, 1165, 1216
Ulûhiyyet tecellîsi, 64, 504, 530, 823, 1133, 1164
Ulûm {ilimler}, 303, 430
Ulûm-ı ahvâl {hâl ilimleri}, 308, 438
Ulûm-ı esrâr, 437
ulûm-ı havâtır, 443
ulûm-ı kulûb, 430
ulûm-ı ledünniyye, 445
ulûm-ı mu'âmele, 446
ulûm-ı mükâşefât, 443
ulûm-ı müşâhedât, 443
umûm, 1136
umûr-ı garîbe, 535
unsur-i âzam, 112
unsurlar âlemi, 1178
Urfa, 20
urûc {yükseliş}, 477, 506
urûş, 123, 125
Urûş {arşlar} beş tane, 124
Usturumca, 27
usûl ve âdâb, 17
usûl, 1136
usûl-i hükm, 1137
usûl-i kelâm, 1137
usûl-i müştereke, 1137
uşşâk, 356, 1137
uşşâk-ı ilâhiyyûn, 1137
uyanıklık, 42
Uyku, 120
uykusuzluk, 44, 181
uzlet, 44, 182, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 690, 703, 739, 784, 875, 1004, 1044, 1138, 1243
Uzletin neticesi, 321

Ü

üçyüz kişi, 217
ülfet, 272, 517, 526, 527, 528, 647, 721, 744, 811, 878, 917, 931, 933, 1009, 1036, 1110, 1138
Ümenâ, 648, 1138
Ümm {Anne}, 465
Ümmü Süleym, 540
Ümmü'l-Kitâb, 239, 336, 477, 562, 662, 839, 1133, 1139
ümniyye, 204, 325, 426
üns, 304, 1254
üns billâh, 1139
üns ve recâ, 311, 350, 511, 1145
üns-heybet, 368, 1139, 1144, 1145, 1166
ünsiyet, 44, 105, 114, 129, 130, 221, 307, 320, 321, 337, 344, 348, 383, 424, 486, 500, 508, 509, 542, 544, 616, 642, 647, 655, 656, 693, 721, 730, 743, 805, 808, 818, 917, 920, 968, 1022, 1032, 1044, 1058, 1086, 1089, 1114, 1139, 1140, 1141, 1142, 1144, 1145, 1146, 1152, 1243, 1245
Üstürlâb, 132
Üstüvâ, 24
Üveys-i Karanî, 281, 740

V

va'd-va'îd, 1150
vâcib, 1149, 1150
vâcibü'l-vücûd, 1149
vahdet-i kusûd, 1151
vahdet-i vücûd, 15, 21, 23, 28, 258, 1124, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1162, 1163, 1191
Vâhid, 61, 102
vâhid-i zaman, 1164
vâhidiyyet mertebesi, 151
vâhidiyyet, 65, 68, 1166
vahşet, 1166
vahy, 1166
vakar, 58, 75, 1167
vakfe, 1167
vâkı'a, 1168
vâkî', 1168
vakt, 1169
vakt-ı dâ'im, 1172
vâlî, 55, 750, 871, 965, 1172
vârid, 90, 136, 146, 151, 152, 153, 154, 158, 163, 182, 192, 207, 222, 249, 264, 276, 284, 285, 286, 287, 303, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 325, 327, 328, 333, 334, 340, 341, 386, 403, 417, 441, 470, 485, 507, 509, 510, 513, 520, 536, 560, 561, 564, 569, 572, 578, 583, 585, 586, 612, 621, 660, 663, 671, 709, 741, 749, 752, 781, 806, 807, 826, 830, 831, 857, 874, 886, 891, 893, 900, 907, 941, 943, 970, 1008, 1025, 1027, 1030, 1031, 1046, 1058, 1059, 1064, 1124, 1141, 1167, 1170, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1183, 1193, 1217, 1225, 1227, 1249, 1253, 1267, 1268
Vâridât, 327, 334, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176
vâris, 100
vâsıl, 1219
vâsılûn, 1219
Vâsıtî, 1146
vasıyyet, 1177

vasl-ı fasl, 1177
vatanât, 287, 799, 1178
vatar, 1178
vâv, 1178
vaz', 173, 175, 895, 1244
Vaz'iyyet (kanun koyma), 197
vecd, 221, 1178, 1256, 1264
vecd kitâbı, 156
vecel, 340
vechân-ı 'inâyet, 465
vechân-ı ıtlâk ve takyîd, 1179
vech-i hakk, 1179
vedâd (sevgi), 270
vefâ bi'l-ahd, 1179, 1180
vefâ', 1179, 1180
Vehb (b. Münebbih), 527
Vehbî, 311, 333, 429, 438, 485
vehbî ilimler, 56, 267
vehbî ya da ledünnî ilimler, 333, 429, 485, 776
vehhâb, 1180
vehm, 1180
Vekî b. Cerrâh ve Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, 26
velâyât, 1180
Velâyâtta edeb, 201
Velâyâtta zikir, 1259
velâyet, 18, 23, 128, 149, 185, 214, 257, 266, 314, 324, 373, 376, 445, 446, 495, 543, 560, 570, 572, 641, 659, 687, 784, 813, 887, 904, 909, 920, 934, 942, 951, 952, 1021, 1123, 1124, 1161, 1162, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1196, 1199, 1207, 1210, 1223, 1242
Velâyet-i beşeriyye, 1184
velâyet-i hâssa, 1193
velâyet-i kübrâ, 258, 1162, 1188, 1190
velâyet-i kübra seyri, 1193
velâyet-i sugrâ, 258, 1123, 1162, 1190, 1191
veleh, 1194
velî, 56
velîlerin en büyüğü kutub, 43
Venüs, 516, 666
verâ, 5, 26, 59, 60, 73, 75, 181, 192, 250, 291, 308, 337, 340, 364, 413, 414, 419, 432, 455, 497, 526, 604, 605, 608, 622, 686, 689, 726, 732, 893, 930, 934, 944, 953, 955, 963, 989, 991, 998, 1000, 1001, 1097, 1210, 1211, 1212, 1213, 1244, 1278, 1287
Verâ dört derece, 1213
verâ ehli, 1210
Verâ havfa, 1212
Verâ üç kısım, 1213
vera'-ı sıddîkîn, 1210
Verâın iki şekli, 1212
verâ-yı lübs, 1214
verese, 1214
Verka, 1132, 1214, 1215
vers-i ilâhî, 1215
vers-i ma'nevî, 1215
vesâ'it, 1215
vesm ve resm, 799, 1216
Vesm, 1216
vesvâs, 326, 427, 1216
vesvese, 49, 77, 116, 259, 326, 327, 330, 333, 427, 428, 429, 517, 524, 697, 745
vezîr, 1216
vichet-i cemî'i'l-'âbidîn, 1216
vifâk, 1216
vird, 92, 216, 461, 478, 811, 1045, 1216, 1265
vukûf-ı sâdık, 1218, 1219
vuruk, 1219
vuslat, 236
vuslat ehli, 1219
vusûl, 74, 148, 764, 920, 944, 988, 1216, 1219, 1220
vuzû', 1220
vücûb ve farz, 329
vücûb ve imkân, 108, 678, 1238
Vücûd lizâtihi, 215
vücûd, 1220
vücûd-'adem, 59, 596, 1220
vücûd-ı hâric, 1220
vücûd-ı kebîr, 1220
Vücûd-ı Mutlak, 66, 614, 659, 1223, 1247
vücûd-ı mutlak, 1220
vücûd-ı sagîr, 1220
vüdd, 132, 367, 383, 483, 1228
Vülû ve garâım, 1228
vüzûh-ı esrâr-i maiyyet, 1124

Y

yağcılık, 73
Yahyâ b. Muâz, 18, 117, 181, 228, 231, 317, 345, 796, 825, 982, 1100, 1129, 1206, 1212, 1283, 1282, 1279, 1284, 1286
Yahyâ b. Zekeriyyâ, 73
yakaza, 154, 155, 293, 342, 478, 581, 846, 879, 1086, 1229
yakîn, 1230
Yâkub Keşmîrî, 23
Yakûbî kelime, 238
yâkūte-i beyzâ, 107, 535, 1236, 1237
yâkūte-i beyzâd, 110
yakute-i hamra, 189, 1237
yâkut-ı ahmer (kırmızı yakût), 189 523, 1237
yâkūt-ı ahmer
yâkūt-ı ebyaz, 535, 1237
Yavuz Köktaş, 4, 10
yedân/yedeyn, 514, 1238
yedi semâ, 44
yedi abdâl, 44
Yedi gök, 243, 666
yedi iklim, 42, 44
yedi kişi, 55, 1243
Yedi sancak, 203
yedi, 43
yedinci iklim, 42
Yemen, 109, 265, 474, 798, 811
yemîn-i gāmûs, 1238
Yeşrutiyye kolu, 16
Yetmiş kişi, 1243
yevm-i 'arefe/yevm-i terviyye, 1238
yevm-i 'arûbe, 1238
yevm-i cum'a, 1239
yıldızlar, 42, 44, 96, 127, 180, 335, 581, 582, 666, 777, 1116, 1153, 1199
yıldızlı felek, 96
yiğitlik, 60, 75, 955
yogiler, 293
yumuşaklık, 1281
Yunan felsefesi, 83
Yunanca, 127
Yusuf b. Esbât, 905, 1283
Yusuf b. Hüseyin, 221, 421
Yusûfî kelime, 237

Z

zâ, 1241
zabt dâiresi, 187
zabt, 88
zâcir, 1241
Zafer Erginli, 4, 10
zaharati'l-me'âlim, 515
Zâhid, 56, 117
zâhid, 57, 1288, 1291
zâhid-mütezehhid, 1241
zâhir, 125
zâhir-bâtın, 145, 1241
zâhire, 145, 183, 395, 499, 875, 907, 1001, 1056, 1058, 1063, 1242, 1243, 1252
Zahîreddîn Fârisî, 28
zâhir-i münkinât, 1242
zâhir-i vücûd, 1242
zâk, 1244
Zâkirûn, 1244, 1265
zâlim li nefsih, 1244
zâlime merhamet, 71, 74
zamân, 1244
zamanın asl, 112
zamanın bâtını, 112
zamanın sâhibi, 55
zanâ'in, 1244
zarf, 845, 960, 1245
zât, 1245, 1246, 1247, 1248, 1249
zât'ın zât'ta gizlenmesi, 107
zât-ı ilâhiyye, 1245
Zât-ı Sırf, 66, 467, 1247
zât-ı tenezzül, 206, 972
zât-ı urûc, 206, 972
zâtullah, 1245, 1246, 1247, 1249
Zâtullah-i Teâlâ, 1246
zâviye, 1046, 1250
zebûr, 1250
zecr, 1250, 1251, 1287
zefîr, 1251
zehâ'irullâh, 1252
zehâb, 111, 1251, 1252
zehâb-ı dinikümı, 110, 111, 435
zekât, 222, 379, 629, 976, 1252, 1272, 1293
Zemmü'l-kelâm, 20
Zencan, 28
zenginlere boyun eğme, 73
zevâ'id, 1252
zevâhir, 1253
zevâhir-i 'ulûm, 1253
zevâhir-i enbiyâ, 1253
zevâhir-i vuslat, 1253
zevk, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257
zevrâ', 172
zevre, 1257
Zevü'l-efhâmi'l-levze'iyye, 69, 76, 1006
Zevü'l-emziceti'l-kesîfe, 69, 76, 1006
Zevü'n-nüfûs-i râziyye ve ukul-i zekiyye ve fıtrat-ı sıddîkiyyet, 76, 1006
zevü'n-nüfûsi'r-râziyye, 69
Zeyn, 1257
zeyt, 829, 1257
zeytûne, 1258
zıddân, 1258
zıll, 62, 476, 505, 534, 1154, 1258
zıll-i evvel, 1258
zıll-i ilâh, 1258
zındıkça, 141
zındıklar, 1205
zındıklık, 141, 148, 155, 592, 918
zıyk ve se'a, 179
zikr 'alâ tarîki'l-müfâzale, 1259
Zikr hafiyy-i kalbî, 1273
zikr, 1259, 1260, 1261, 1262, 1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273
Zikr-i ehl-i zâhir, 1264
zikr-i hafî, 1264, 1269
zikr-i hakîkî, 1264
Zikr-i Mahbûb, 1266
Zikr-i sırrî, 1268
zikr-i zâhir, 1259
zikrullah, 1259
zillet, 60
ziyâ', 1274
Ziyâeddîn Ebu'n-Necîb Abdülkāhir b. Abdullah b. Muhammed b. Amınûye b. Sa'd es-Sâdıkî el-Bekrî es-Sühreverdî, 27
zuhûr [ortaya çıkma], 167, 168
zuhûr, 110
zuhûr-ı hakk, 1275
Zuhûr-ı Hakk-ı umûmî, 1275
zulm, 50, 1276
zulmet, 84, 106, 107, 208, 292, 364, 369, 498, 686, 776, 777, 941, 1026, 1052, 1258, 1276, 1278
zulm-i ma'neviyye, 1276
zü'l-'akli ve'l-'ayn, 1276
zü'l-'ayn, 1277
Zübeyr b. Avvam, 335
züccâce, 1277, 1278
Züffî, 1269
zühd, 5, 26, 27, 28, 111, 116, 181, 188, 192, 225, 269, 308, 327, 348, 351, 353, 421, 430, 435, 455, 462, 463, 464, 522, 566, 587, 604, 605, 610, 622, 635, 636, 642, 643, 645, 701, 711, 726, 797, 807, 808, 818, 855, 856, 857, 858, 859, 862, 867, 902, 926, 929, 930, 931, 932, 934, 937, 944, 955, 985, 987, 1000, 1012, 1014, 1015, 1083, 1088, 1098, 1100, 1210, 1211, 1213, 1235, 1237, 1241, 1244, 1251, 1266, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292
Zühd fi'd-dünyâ, 1278, 1280, 1291
zühd fi'l-âhiret, 1291
zühd fi'z-zühd, 1278
Zühd-i âbid, 1292
Zühd-i ehl-i makamât, 1292
Zühd-i ehl-i mârifet, 1292
Zühd-i ehl-i tahkîk, 1292
Zühd-i ehl-i verâ, 1292
Zühd-i mürîd, 1292
Zühd-i sâlikîn, 1292
Züleyhâ, 130, 390, 956
zümürrüde, 1292
Zünnûn Mısrî, 43, 102, 115, 118, 221, 200, 317, 339, 341, 347, 352, 353, 354, 405, 409, 416, 417, 420, 424, 527, 530, 620, 727, 797, 801, 903, 905, 922, 928, 1069, 1072, 1073, 1074, 1087, 1091, 1094, 1095, 1101, 1104, 1108, 1125, 1139, 1140, 1142, 1143, 1146, 1172, 1231, 1232, 1284
zünûb, 1292

metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü

Günümüzde, tüketim çılgınlığına karşı durma, arzuları frenleme, ahlâkî zaafları tamir etme ve insan sevgisi gibi konularda, tasavvuf perspektifine şiddetle ihtiyaç vardır. Tasavvuf, insan-ı kâmil olma yolunda, insan iç dünyasını tel tel çözerek yeniden inşâ etmeye çalışan bir hâl ilmidir. Bu yeniden inşâ sırasında insan, benlik, ahlâk ve varlık konularına, alışılmış gündelik kalıplardakinden farklı, yeni tanımlar getirir. İşte bütün bu süreç ve tanımlar tasavvuf terimleriyle ifâde edilmektedir. Dolayısıyla bu dünyâyı tanımak, tasavvuf terimlerine vâkıf olmayı gerektirir.

Elinizdeki çalışma, Muhâsibî'nin *Riâye*'sinden Kuşeyrî'nin *Risâle*'sine, Gazâlî'nin *İhyâ*'sından İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ına, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden İmam Rabbânî'nin *Mektûbât*'ına ve *Gümüşhaneli'nin Câmi'i'l-usûl'una* kadar temel tasavvuf kaynaklarından alınan metinlerden oluşuyor. Böylelikle bu terimleri sistemli bir tarzda gözden geçirme imkânı sunuluyor.

Bu vesile ile sûfîler, yüzyıllar ötesinden günümüz insanına sesleniyor...

ISBN 975-8907-06-9